POLSKA AKADEMIA NAUK

SŁOWNIK STAROPOLSKI

TOM II

D—H

WROCŁAW—KRAKÓW—WARSZAWA
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK
1956—1959

REDAKTOR NACZELNY

STANISŁAW URBAŃCZYK

KOMITET REDAKCYJNY

KAZIMIERZ NITSCH
przewodniczący

ZENON KLEMENSIEWICZ

JAN SAFAREWICZ

PRACOWNIA

KRAKÓW UL. STRASZEWSKIEGO 27

STANISŁAW URBAŃCZYK
kierownik

WANDA NAMYSŁOWSKA, EWA OSTROWSKA, HALINA SAFAREWICZOWA, ANDRZEJ SIUDUT
KRYSTYNA KALICKA, TADEUSZ KALICKI, MARIAN KUCAŁA
JÓZEF BAL, ELŻBIETA BELCARZOWA, STANISŁAWA DOBESZOWA, WANDA GÓRECKA
HALINA PAŁASZOWA, ALEKSANDRA ZIĘTEK-KAMYSZKOWA

DORADCY NAUKOWI

MIECZYSŁAW BROŻEK — łacina.
ADAM VETULANI — historia prawa.

ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH — WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK, WROCŁAW

Druk wykonano w Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie
pod dyrekcją Karola Kiecia. Kierownictwo techniczne: Zygmunt Wojas.
Składali: St. Plonka i J. Karcz. Tłoczył: T. Piecuch — Wydanie I
Nakład 2000 — Papier druk. sat. bezdrzewny 61×86, 100 g. (×8)

D

Da '*niech, oby, utinam*': Tunc skarbnik bibit dicens: Da zdrow data (*pro* tata?), et ipse vicarius respondit: Ero tuus thatha, quando cum matre tua dormiam et iacebo 1437 *MMAe* XVI nr 315.

Dach *formy*: *g. sg.* dachu *OrtBr* VI 384, *Rozm* 106; ~ *l. sg.* (w) dachu *Fl* 101, 8, *EwZam* 300; ~ *ac. pl.* dachy *Rozm* 292; ~ *l. pl.* (na) dachoch *Rozm* 680.

Znaczenie: '*tectum*': Vczinon iesm iaco wrobl szczegelny w dachu (factus sum sicut passer solitarius in tecto, *Pul*: w pokryczyu) *Fl* 101, 8; Sklepene, dach tectum (non sum dignus, ut intres sub tectum meum Mat 8, 8) XV *med. R* XXIV 366; Krokwy dachv gego nye schą w mvr any na mvr postawyony *OrtBr* VI 384; Dyabel... postavyl go na dachv kossczyola (diabolus... statuit eum super pinnaculum templi Mat 4, 5) *EwZam* 300; Herod kazal vezvacz zoną Ferorova, brata svego, kazal przynyescz ya⟨d⟩, a ona vyschedschy rzekomo przynyescz y rzvczyla szye z dachv *Rozm* 106; Tako vlaschy na dachy (ascenderunt supra tectum Luc 5, 19) y odbyly desczky y spvsczyły loze ⟨z⟩ vyrzchv, na ktoremze on lezal paralyzem zarazony *Rozm* 292; Co słyszycie w wasze uszy, kazajcie na dachoch albo na strzechach (praedicate super tecta Mat 10, 27) *Rozm* 680.

(Dachówczane) Dachówczanne '*opłata od wydobycia gliny do wyrobu dachówek* (?), *pretium argillae fodiendae, ex qua tegulae confi-ciuntur*': Item octo grossos ab argilla dachowczanne dominica ante Epyphaniarum inceptum 1494 *WarschPozn* I 360.

Dachówczanin '*rzemieślnik wyrabiający dachówki czy też pokrywający dachy, qui tegulas fabricatur aut aedificia tegulis contegit*': Stricharzom..., zumparzom... Item dachowczanom quindecim marcas tres grossos 1494 *WarschPozn* I 367; Stricharzom..., zumparzom..., dachowczanom... 18 grossos *ib.* 381.

Dachówczanne *cf.* **Dachówczane**

Dachówka '*tegula, tecti later*': Tria milia laterum tegularum al. dachowky 1440 *AcPosn* I 59; Stricharze... recognoverunt se fecisse contractum cum reverendo patre domino Stanislao... super lateribus tecti pro corpore dicti monasterii et ecclesia al. dachowka 1463 *CracArt* nr 542; Lateres tecture al. dachowka 1465 *AcPosn* I 380; Pro dachowka argilla 1494 *WarschPozn* I 360; Item pro lignis ad dachowka septem grossos *ib.* 366; Facit summa pro civitate recepta pro lateribus, cemento et dachowka cum grus in toto centum *ib.* 367; Ad castrum tria milia dachowka de novo et ceterum lateres *ib.* 383; Ot kopanie glini pro dachowka 6 grossos *ib.*; A fossione argille pro dachowka 13 grossos *ib.* 384; A ductura arene ad dachowkam 4 1/2 grossos 1495 *WarschPozn* I 392.

1. Dać, Dająć *formy*: **1.** Dać: *praes. ind. 1. sg.* dam *Kśw* av 10, *Fl* i *Pul* 2, 8. 31, 10. 131, 4, *BZ* Gen 17, 16. 18, 12. Jer 29, 18, *De morte* w. 88. 379, 1471 *MPKJ* V 9, XV *p. post. Kałuźn* 287, *EwZam* 301; *2. sg.* dasz *Fl* i *Pul* 20, 6. 50, 9, *ca* 1420 *R* XXIV 83, XV *p. pr. JA* XIV 506, *etc.*; *3. sg.* da *Fl* i *Pul* 1, 3. 13, 11. 24, 9. 36, 4. 120, 3, 1449 *JA* XV 475, *Sul* 109, *etc. etc.*; *1. pl.* damy 1413—4 *Msza* I s. 262, *sim.* VII, XV *p. pr. Cant, BZ* Neh 5, 4; *2. pl.* dacie *BZ* Num 35, 6; *3. pl.* dadzą *Fl* i *Pul* 71, 15. 103, 13, *Słota* w. 39, *ca* 1450 *PF* IV 570, *Sul* 57, *OrtMac* 39. 67, *Dział* 56, *Rozm* 131; ~ *praes. ind. z partykułą* niechaj, ać *dla wyrażenia trybu rozkazującego*: *3. sg.* niechaj da *EwZam* 298; *3. pl.* ać dadzą *BZ* Num 35, 2; ~ *imper. 2. sg.* dadz *BZ* Num 1, 49; ~ *part. praes. act. adv.* dadzę 1420 *AKPr* VIIIa 150; dadząc *BZ* Ex 12, 39; ~ *adi. n. sg. m.* dadzący *Sul* 10; ~ *inf.* dać(i) *Bogur* C—F, *SalveReg* 14, 1484 *Reg*

23
Słownik staropolski w Krakowie

707. 718, *SkargaWroc* w. 61, XV *p. post. R* XXV 226, XV *ex. PamLit* XXVIII 307; dać 1391 *Leksz* I nr 974, 1393 *Leksz* II nr 1546, 1399 *Leksz* II nr 1192, *Gn* 3a. ap. 1b, *Fl* i *Pul* 77, 24, *Bogur* AC—F, 1414 *AKH* III 219, 1379—404 *Biecz* I 108, *etc. etc.*; ~ *praet. 1. sg. m.* dał jeśm *BZ* Gen 24, 47; dał sem *BZ* Lev 7, 34; dałeśm *BZ* Gen 1, 29. Num 21, 34; dałem *BZ* Jos 24, 4. Is 49, 6, 1477 *AKPr* VIIIa 58; dał -em *BZ* Num 18, 6; -m dał 1411 *Czrs* 349, 1415 *KsMaz* I nr 2417, 1449 *ZapWarsz* nr 593, *BZ* Num 18, 6; *f.* dałam 1461—7 *Serm* 442v; jeśm dała *BZ* Gen 16, 5; -m dała 1427 *ZapWarsz* nr 2764; *2. sg. m.* dał jeś *Fl* 17, 44. 118, 49. 38, 12, *Fl* i *Pul* 20, 2. 29, 8, *BZ* Num 16, 14, *MW* 68a; dałeś *BZ* Tob 8, 8, *MW* 25b, *Pul* 38, 12; jeś dał *MW* 131b; -ś dał *BZ* Gen 3, 12, *Rozm* 218; *f.* dałaś *ca* 1440 *R* XXV 220; -ś dała *MW* 96b; *neutr.* -ś dało *ca* 1440 *R* XXV 220; *3. sg. m.* dał jest *Gn* gl. 41b, *Fl* 14, 6. 17, 15. 45, 6. 77, 28. 53. 123, 5, XV *in. Małk* 119, XV *p. pr. R* XXII 344, *BZ* Gen 24, 35, 1466 *R* XXV 138, *Rozm* 405; jeść dał *Kśw* cr 24; jest dał *Dział* 26; dał 1391 *Leksz* I nr 1066, 1398 *Leksz* II nr 1164. 2112, 1399 *StPPP* VIII nr 8436, 1400 *Piek* VI 34, *Fl* i *Pul* 56, 4. 77, 67. 72. 105, 16. 44, *Bogur* B—F, *etc. etc.*; *f.* dała jest *Gn* gl. 70b, *BZ* Gen 21, 19; dała 1395 *Leksz* II nr 467, 1397 *Leksz* II nr 1071, *Fl* i *Pul* 66, 5, 1407 *KsMaz* I nr 950, 1407 *Piek* VI 314, 1421 *AKPr* VIIIa 155, *etc. etc.*; *neutr.* dało *Rozm* 755; *3. du.* dałasta *BZ* Tob 8, 16. 9, 8; *1. pl. m.* dalismy 1471 *MPKJ* V 14, 1474 *FontesŚl* II 16; -smy dali *De morte* w. 436; *2. pl. m.* daliście XV *med. R* XXXIII 123, *BZ* Jud 21, 22; *3. pl. m.* dali są *Fl* 76, 16, *ca* 1420 *R* XXIV 84, *BZ* Ex 35, 22, *Rozm* 77. 777; są dali 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; dali 1405 *SKJ* III 195, *Sul* 4, *BZ* IV Reg 17, 17, *OrtMac* 35, 1461 *ZapWarsz* nr 1145, *Tęcz* w. 7, *etc. etc.*; *f.* dały *Rozm* 698; ~ *plqperf. 3. sg. m.* dał jest był *Gn* 5b. 184b; jest dał był *Gn* 11a; jest był dał *Gn* 2b. 5a. 184b; *f.* jest była dała *Gn* 4a; *3. pl. m.* są byli dali *Gn* 3b. 173a. 184a; ~ *condit. 1. sg. m.* dałbych *Aleksy* w. 47, *De morte* w. 151; (-)bych dał 1428 *ZapWarsz* nr 2825, *BZ* Ex 6, 8, *Rozm* 784. 795; *2. sg. m.* (-)by dał *Fl* i *Pul* 27, 3. 103, 28, 1414 *TymSąd* 165; *3. sg. m.* dałby 1399 *Leksz* II nr 1192, *Rozm* 486; (-)by dał *Gn* 14b, *Fl* i *Pul* 110, 6, 1409 *Piek* VI 387, 1410 *HubeZb* 52, 1413—4 *Msza* I s. 262, *sim.* IV. VII, XV *in. CyzPloc, etc. etc.*; *f.* (-)by dała *De morte* w. 150, *MW* 62a; *neutr.* (-)by dało *BZ* Deut 28, 12, *Rozm* 763; *1. pl. m.* bychmy dali *Rozm* 743; bysmy dali *MW* 65, *EwZam* 299; *2. pl. m.* (-)byście dali *BZ* II Esdr 8, 23; *3. pl. m.* daliby *OrtMac* 39, 1484 *Reg* 722; (-)by dali *Sul* 57, *Rozm* 713; ~ *condit. praet. 1. sg. m.* dałbych był *Fl* 50, 17, *KartŚwidz*; ~ *part. praet. act.* daw 1394 *HubeZb* 69, 1403 *HubeZb* 110, 1425 *KsMaz* II nr 1766, *BZ* Gen 21, 14. Lev 8, 27. Tob 10, 10; dawszy 1407 *HubeZb* 87, *Sul* 57. 76, *Dział* 49; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* dan *BZ* II Esdr 8, 3, *OrtMac* 93, 1498 *SKJ* III 335; dany *BZ* I Par 20, 5; *f.* dana 1424 *TPaw* VII nr 3747, 1444 *ZapWarsz* nr 735, *OrtMac* 83, 1484 *Reg* 724; *neutr.* dano 1393 *Leksz* II nr 1551, 1399 *Leksz* I nr 3017, 1403 *Piek* VI 183, *ca* 1420 *R* XXV 229, 1424 *ZapWarsz* nr 95, *etc.*; dane *Sul* 17; *g. sg. m.* danego *Rozm* 785; *ac. sg. f.* daną *Sul* 76, 1466 *AGZ* XV 44; *i. sg. m.* danym *Sul* 40; *l. sg. m.* (w) danem *Sul* 57; *f.* (o) danej *Sul* 12; *neutr.* (w) danem XV *med. MPKJ* V 433, *ca* 1500 *JA* X 385; *n. pl. m.* dani *Kśw* cv 14, *BZ* Gen 14, 20; *f.* dany *OrtKal* 297; *g. pl. m.* danych 1424 *Msza* III s. 59; *l. pl. m.* (w) danych 1472 *ZapWarsz* nr 3052; ~ *inf. pass. sg. m.* być dan *Dział* 8. 15; *f.* być dana *Sul* 38, *Dział* 5; dana być *Sul* 4; *neutr.* być dano *Dział* 20; dano być *Sul* 93, *BZ* Judith 12, 1; *pl. m.* być dani *Dział* 8; dani być *Sul* 81; ~ *praes. pass. 1. sg. m.* dan jeśm *Fl* i *Pul* 30, 15; *3. sg. m.* dan jest *BZ* II Par 28, 5; jest dan *Gn* 171b; *f.* dana jest *Rozm* 830; *neutr.* dano jest 1410—3 *JP* XXXIII 389, *BZ* Jos 24, 15; jest dano *BZ* Jer 13, 20; *n. pl. m.* są dany *Gn* 171b; *f.* dany są *EwZam* 307; dany bywają *BZ* I Mach 2, 7; są dany 1427 *MPKJ* II 305; *neutr.* dana są *MW* 122a; ~ *imper. pass. 3. sg. m.* dan bądź *Sul* 27; *f.* dana bądź *Fl* i *Pul* 136, 6; *neutr.* bądź dano *BZ* I Esdr 7, 23; *3. pl. neutr.* dany bądźcie *Sul* 54; ~ *fut. pass. 3. sg. m.* będzie dan *Sul* 52, *Gloger*; *f.* będzie dana *BZ* Gen 4, 24, *Dział* 5; *neutr.* będzie dano *BZ* Ex 5, 18, *Rozm* 310; dano będzie *BZ* Num 26, 54; *2. pl. m.* dani będziecie *BZ* Lev 26, 25; *3. pl. m.* będą dany *Sul* 55; dani będą *Fl* i *Pul* 62, 9; dany będą *BZ* Lev 27, 6; *neutr.* będą dany *BZ* Deut 20, 16; ~ *praet. pass. 1. sg. f.* byłam dana *Rozm* 527; *3. sg. neutr.* było dano *BZ* Ex 8, 15; ~ *plqperf. pass. 3. sg. m.* jest był dan *Gn* 3a; *f.* jest była dana *Gn* 177a; ~ *condit. pass. 3. sg. m.* by dan *Sul* 40; (-)by był dan *BZ* Tob 2, 12; *f.* (-)by dana *Sul* 93; (-)by była dana *Rozm* 33. 846; by dana była *Rozm* 813; *neutr.* (-)by dano *Dział* 30, *Rozm* 745; (-)by było dano *BZ* II Esdr 8, 21.

2. Dająć: *praes. ind. 1. sg.* daję *Gn* 176b, 1417 *Czrs* 184, 1424 *Msza* III s. 64, *OrtMac* 65; *2. sg.* dajesz *Fl* i *Pul* 143, 11. 144, 16, 1417 *Czrs* 184, *Pul* 17, 51, *Rozm* 621; *3. sg.* daje 1399 *TPaw* IV nr 568, *Gn* 11b, XV *in. R* XXIV 73, *OrtBr* VI 390, *OrtMac* 138, 1471 *CyzKłob* 444, *MPKJ* V 76, *Rozm* 565. 690; *1. pl.* dajem *Rozm* 455; dajemy 1426 *Msza* IV s. 315; *2. pl.* dajecie *Rozm* 741. 748; *3. pl.* dają *Gn* 173b, XV *in. CyzPłoc*, XV *med. R* XXII 320, *OrtBr* VI 345, *De morte* w. 194; ~ *part. praes. act. adv.* daję *BZ* Tob 7, 11, 1456 *Msza* VI s. 261; dając *Gn* 1a, 1424 *Msza* III s. 57, *sim.* VII, *Sul* 11, *ca* 1455 *Dobr* 324, *Dział* 17, *Pul* 115 arg., *Naw* 52, *Rozm* 565. 609, *etc. etc.*; dający *Rozm* 249; ~ *adi.* dając *Sul* 69, *Pul* 103, 15, *Rozm* 694; *n. sg. m.* dający *Fl* i *Pul* 18, 8, *Rozm* 375; *f.* dająca *Pul* 51, 8; *g. sg. f.* dającej *Pul* 119 arg.; ~ *inf.* dająć 1409 *KsMaz* I nr 1360, 1414 *Przyb* 10; ~ *fut. 3. sg. m.* będzie dajął 1444 *R* XXIII 306; ~ *praet. 1. sg. m.* -m dajął 1409 *KsMaz* I nr 1290; *3. sg. m.* dajął 1396 *Zab* 537, 1397 *Leksz* II nr 1976, 1398 *HubeZb* 73, 1398 *StPPP* VIII nr 7373, 1400 *Piek* VI 25, 1404 *Piek* VI 214, 1405 *KsMaz* I nr 520, 1438 *ZapWarsz* nr 865; *f.* dająła 1416 *Przyb* 12; *1. pl. m.* -smy dajali 1403 *JA* VI 208.

3. Dać *a.* Dająć: *imper. 2. sg.* daj *ca* 1270 *KsHenr* 24r, *Gn* 177a, *Fl* i *Pul* 27, 5, *ca* 1400 *CyzWroc*, *Ojcz* 1—11. 14—17, *Dek* III 18, *Bogur* C, 1413—4 *Msza* I s. 262, *sim.* IV. VII, *etc. etc.*, *cf.* **Daj, Dajby**; da *Fl* 118, 34. 169, XV *in. R* XXV 218, *Słota* w. 1; *3. sg.* daj *Fl* i *Pul* 19, 4, *Bogur* B—F, 1436 *R* XXIII 270, XV *med. KatOssol* nr 278, *BZ* Tob 7, 20, *ca* 1455 *Dobr* 323; *1. du.* dawa *BZ* Gen 19, 34; *2. du.* dajta *BZ* Jos 2, 12; *1. pl.* dajmy *ca* 1400 *CyzWroc*, *Rozm* 588; *2. pl.* dajcie *Gn* 175a, *Fl* i *Pul* 67, 37. 80, 2, *BZ* Is 48, 20, 1471 *MPKJ* V 94, *Rozm* 756. 791.

Układ znaczeń

I. '*dać, dare*' 3
1. '*dać, darować, użyczyć, przekazać na własność* (*dobrowolnie i bez odpłaty*), *dare, donare, comportare, obicere, offerre*': **a.** *rzeczy konkretne*. **b.** *dobra niematerialne* 3
2. '*użyczyć, dać na zawsze lub na pewien czas* (*z obowiązku lub za odpłatą*), *tribuere, dare, solvere*': **a.** *jako posag, spadek itp.* **b.** *jako daninę, czynsz.* **c.** *jako opłatę sądową a. karę.* **d.** *jako zastaw.* **e.** *jako pożyczkę, dzierżawę.* **f.** *wymiennie rzecz za rzecz.* **g.** *rzecz za pieniądze.* **h.** *pieniądze za rzecz* '*zapłacić, solvere*'. **i.** *z nieznanego tytułu* 6
3. '*dać z przeznaczeniem lub w pewnym charakterze, przeznaczyć, skazać na coś, certo quodam consilio seu fine dare, tradere*' 8
4. '*dać do rąk, wręczyć, podać, dare in manus, tradere*' 9
5. '*wydać z siebie, wydzielić, ferre, dare*' 11
6. '*przemieścić, skierować, ponere, imponere, tradere*': **a.** '*umieścić, ponere, imponere*'. **b.** '*dostarczyć, przysłać, odstawić, mittere, tradere, deferre*' . . . 11
II. '*czynić, facere*' 12
1. '*uczynić, sprawić, efficere, dare, ferre*' 12
a. *w użyciu samodzielnym* 12
b. *w użyciu niesamodzielnym*: **aa.** *dopełnieniem rzeczownik lub zaimek.* **bb.** *dopełnieniem bezokolicznik.* **cc.** *dopełnieniem zdanie* 12
2. '*wyznaczyć, statuere, attribuere*' . . . 16
3. '*pozwolić, sinere, pati*': **a.** *dopełnieniem bezokolicznik.* **b.** *dopełnieniem zdanie* 17
4. '*kazać, iubere, mandare*': **a.** *dopełnieniem bezokolicznik.* **b.** *dopełnieniem zdanie* 18

Znaczenia: **I.** '*dać, dare*': **1.** '*dać, darować, użyczyć, przekazać na własność* (*dobrowolnie i bez odpłaty*), *dare, donare, comportare, obicere, offerre*': **a.** *rzeczy konkretne*: *kogoś, coś*: A takes czy svęczy... ne telkocz oniy swe odzene szø byly szebe (*leg.* z siebie) sdrzuczyly, alle y skorø svego czała szęcz gø oniy prze milego Xpa biły dzały *Gn* 173a; Yszczy ryczerze ten tho obyczag magø, gdis ci ge paszø, tedycz vęcz ony swe stare odzene svim slugam dagø *Gn* 173b; I zle molwili sø o bodze, rzekli sø: Asza mosze bog gotowacz stol na puszczy, ... azaly chleb mosze dacz (numquid et panem poterit dare)? *Fl* 77, 24, *sim. Pul*; I pline gim manna na iedzene, y chleb neba dal iest (*Pul*: dal) gim (et panem coeli dedit eis) *Fl* 77, 28; Y dal czirzwom owocz gich, roboti gich kobylkam..., y dal iest gradowi skot gich (et dedit aerugini fructus eorum... et tradidit grandini iumenta eorum, *Pul*: i dał molom..., i wydał gradom skot gich) *Fl* 77, 53; Karmicz bødzesz nas chlebem zlez, a pyczye dasz nam we zlzach w merze (potum dabis nobis in lacrimis in mensura) *Fl* 79, 6, *sim. Pul*; Wszytko ot czyebye czaka, by dal gym karmø w czas (ut des illis escam in tempore) *Fl* 103, 28, *sim. Pul*; Mocz albo sylø dzal swogych *yzyawy

ludo⟨wi⟩ swogemv, by dal gym dzedzyna *pogøn⟨o⟩w (ut det illis hereditatem gentium) *Fl* 110, 6, *sim. Pul*; Oczy *fwszech w czø pfayø, gospodne, a ty dayesz karmø gych w czas potrzebyszny (et tu das escam illorum in tempore opportuno) *Fl* 144, 16, *sim. Pul*; [S]chlib naschs poffseydni day nam czys *Ojcz* 1—11. 14—17; Yako przygyamnye myecz raczyl yesz ⟨dary⟩, ... kthore ⟨tobye⟩ dal (*Msza* III: offyerowal, VI: offyarowal) napyrszy kaplan (accepta habere dignatus es munera..., quod tibi obtulit summus sacerdos) 1413—4 *Msza* I s. 262, *sim.* VII; Marek nam trawą dal XV *in. CyzPloc*; Micolay oth Grabe o thø krziwdø wstal, esze yemu lankø daw i posekl gø szam 1425 *KsMaz* II nr 1766; Proszy za myą boga a yego matky Marie, azaczbich bil kapłanem, a za thym abiscze my kaplą daly 1428 *PF* V 15; Ten tho przewrothny obyczay ganyącz vstawyamy, abi z gymyenya tich to wmyerayączich... kyelych za polthori grzywny, gen bi daan czirekvi parochynney, sprawyon bił, a ostatek gymyenya kv bliszim przirodzonym... *spacz yma (calix... dandus ecclesiae parochiali comparetur, reliqua vero bona ad proximiores... devolvantur, *Dział* 30: aby... ostatek prziaczelom gego blyszszym dano) *Sul* 40; Oto dalesm wam wszelkye szele nosząc szyemyø podług przyrodzenya swego na szemy (ecce dedi vobis omnem herbam afferentem semen super terram) *BZ* Gen 1, 29; Ysze gesm pan bog wasz, ktoryszem wywyodl was z yøcztwa egipskyego, a wwyodl gesm w *zszemyø, na nyøszesm wzwyodl røkøø swøø, abich yø dal Abramowy (ut darem eam Abraham) *BZ* Ex 6, 8; A czsokoly ku potrzebye y k ruchu szwyøtemu potrzeba bila, møszowye s szonamy daly søø: zausznycze y zaponycze, pyerszczyenye y sponky (viri cum mulieribus praebuerunt: armillas et inaures, anulos et dextralia) *BZ* Ex 35, 22; Grødzy podnyesyone a plece oddzyelone wsyøl sem od synow israhelskych z *obyeti gich pokoynich, a dal sem Aaronowy kaplanowy y synom gego (et dedi Aaron sacerdoti et filiis eius) prawem wyecznym ode wszego ludu israhelskyego *BZ* Lev 7, 34; Zawyernye, wyodlesz (*leg.* wwiodłeś) nasz do zemye, ktoras plinye potoki mlekyem a myodem, a dal iesz yø nam gymyenye dzedzinne y winnicze (et dedisti nobis possessiones agrorum et vinearum) *BZ* Num 16, 14; Bi mi dal Balaach dom swoy pelen srzebra y zlota (si dederit mihi Balac plenam domum suam argenti et auri), nye mogø przemyenicz slowa pana boga mego *BZ* Num 22, 18; Gdze bødze wyøcey, wyøczszø *czast das gim, a gdze mnye, mnyeysø: wszitkim, iakos to sø nynye policzenidano bødze gymyenye (pluribus maiorem partem dabis et paucioribus minorem: singulis, sicut nunc recensiti sunt, tradetur possessio) *BZ* Num 26, 54; Ale s tich myast, ktores slvgam cosczelnim dacze (quae Levitis dabitis), secz ('sześć') bødze kv pobyeglich pomoci oddzelono *BZ* Num 35, 6; Otewrze pan skarb swoy nalepsy, nyebo, aby deszcz dalo zemi (ut tribuat pluviam) *BZ* Deut 28, 12; A gdisz Raguel wyelym slow swego zøcya, abi tu dluzey ostal, przeprosycz nykake nye mogl, polecyl gemu Sarø swø dzewkø a polowyczø wszego swego gymyenya, daw gemv z slug, z dzewek y z dobitka, y z wyelbłødow, y pyenyødzi wyele (tradidit ei Saram et dimidiam partem omnis substantiae suae in pueris, in puellis, in pecudibus, in camelis et in vaccis, et in pecunia multa) *BZ* Tob 10, 10; Tedi kazal gey wnydz tu, gdze bilo slozenye gego skarbow, a tam gey kazal bidlycz, a roskazal, czso bi gey myano dano bicz z gego stolu (et constituit, quid daretur illi de convivio suo) *BZ* Judith 12, 1; Gdze gest stado, gesz to gest dano tobye (qui datus est tibi)? *BZ* Jer 13, 20; Jaczem lszikvath. *Thasz ya gyda, roszkoszny may, dayacz kwyathky y szelony gay *ca* 1455 *Dobr* 324; Maczey... łąką... vzdal dobrovolnye przeth gayonym sądem na vyeky vyeczne temu to... Ianoui..., yze volen dacz, przedacz, gdze chcząc 1463 *R* XXII 382; Lypyen daye myod 1471 *CyzKlob* 444; A ostathek... z przerzeczonych ⟨pien⟩ądzy mayą offyerovaczi y daczy... kossyczyolovi przerzeczonemv (offerant insuper de dicta pecunia ecclesiae memoratae) 1484 *Reg* 718; Chthory ma dwye svkny, nyechay da (*Rozm* 178: day) nye mayączemv (det non habenti Luc 3, 11) *EwZam* 298; Dyabel... vkazal mv vszysthky krolyestwa szvyatha... y rzekł mv: Tho wszystko thobye dam (haec omnia tibi dabo Mat 4, 9), yeszly padvszy bądzyesz myą chvalył *ib.* 301; Wstał jeden fałszywy świadecznik i rzekł:... Troję rzecz po społu chcę powiedzieć: pirwe przeto, iże drzewiej, niżli ji przywiedziem, bychmy ji uczcili i pieniądze dali,... kiedy sędzię nadamy, najdzieć dobre rzeczy przeciw jemu *Rozm* 743; ~ Poszøday ote mne y dam cy pogani w dzedziczstwo (postula a me et dabo tibi gentes hereditatem tuam) *Fl* 2, 8, *sim. Pul*; Ale w tich myesczech, ktores to tobye kv gymyenyv bødø dani (de his autem civitatibus, quae dabuntur tibi), owszem nizadnego nye ostavisz ziwo *BZ* Deut 20, 16; Gdy sthworzył bog czlowyeka,... wszythko w yego mocz dal *De morte* w. 127;

Cristus... by was mogł dać w moc djabłu, jakoż za czasow Tobiasowych dał siedm mężow Sarze *Rozm* 628; ~ dać się '*oddać się, poddać się, se dare, se tradere*': Day,... byszmy syę wtenczasz daly tobye, gdy nocz szmyerczy naszey przydzie *MW* 66a; Yakoby s przyrodzenya takye szye vkazal y mynya, yszby szye takysz zvolyenykom dal na vyeczerzy (ut aiunt, se dedit discipulis in coena) *Rozm* 368; ~ (*o bogu*) dać dzieci, syna *itp.*: Yscy miły Xt dostognim ludzem a *bugu sluszøczim neuele dzeczy y plodu dage *Gn* 11b; Wyąnczczi yąły bogą proschicz..., aby gym gy⟨e⟩dno plemyą dal *Aleksy* w. 31; A ya yø poszegnam, a s nyey dam tobye syna (et benedicam ei, et ex illa dabo tibi filium) *BZ* Gen 17, 16; Oczcza waszego Abrahama... prziwyodlem... do zemye Kanaan a... dalem gemv Izaaka, a temvzem dalem Iakoba (et dedi ei Isaac, illique rursum dedi Jacob) *BZ* Jos 24, 4; Gyni takesz boy stal syø przecyw Fylysteom, w nyemsze zabyl od boga dani, sin Saltus, bethleemski (percussit Adeodatus, filius Saltus), brata Golyata *BZ* I Par 20, 5; ~ (od, z) *czegoś*: I sziw *bodze y dadzø iemu od zlota arabskego (dabitur ei de auro Arabiae) y clanacz se bødø od nego zawszdy, wszego dna blogoslawicz bødø iemu *Fl* 71, 15, *sim. Pul*; A pan bog gest mego pana poszegnał y vczynyl gy panem, przez liczbi. A dal gest gemu owyecz, wolow, zlota, srebra slug a sluzebnycz (dedit ei oves et boves, argentum et aurum, servos et ancillas) *BZ* Gen 24, 35; Przikasz synom israelskim, acz dadzø slvgam cosczolovim z gymyenya swego (ut dent Levitis de possessionibus suis) *BZ* Num 35, 2; ~ *z elipsą dopełnienia*: S[y]ą dzyeczy czysthe, male, malem sythe, graya, zgodni szą, richlo daya, czyrzpya XV *med. R* XXII 320; ~ *z ukrytym znaczeniem oddania się seksualnego*: Na pissane perzynye damy sobye do wole pywa y medu XV *p. pr. Cant*; Chczy ia na pannu zalowacz: nye chczyalat my trochy dacz memu kony ofsa *ib.*

b. *dobra niematerialne*: Mamy chouacz thy to dary, chosz szø nam darmo dany..., trudno gest ge nam oszobno vyslouicz, allecz ga vam o gednem dzarze pouem, chocz gest nam dan, a thocz gest swøthy kresth *Gn* 171b; Jesu, raczy myą wyszluchacz a dar rady dobrey my dacz *ca* 1500 *SprTNW* V 18; Być s prawdy, to jest podług miłości, czuż podług niektorego daru, danego od boga ku sprawiedliwości *Rozm* 785; Owa da glossowi swemu glos czcy (ecce dabit voci suae vocem virtutis) *Fl* 67, 37, *sim. Pul*; Raczysz thego vszyczyczy a swą laszką nam daczy, przesz ktora bychmy mogly nabycz ducha swathe⟨go⟩ *SalveReg* 14; Svyati krzyszv..., grzeschnym day laszka szw[y]a XV *p. pr. MacDod* 102; Iezv myly,... day nam laszką, bychmy oplakaly twoye vmeczenye XV *ex. Kałużn* 290; Zacon gospodnow przez zakala obraczaiøczy dusze, swadeczstwo gospodnowo werne, mødroscz daiøczy malutkim (sapientiam praestans parvulis) *Fl* 18, 8, *sim. Pul*; O panye Iezv Kryszczye,... raczy my dacz mądroszczy szwyeczkye XV *ex. Kałużn* 290; Dzysza dyablu gest byla gego mocz othgøtha, allecz gest ona themu tho svathu byla dzana *Gn* 177a; Dal gyemv mocz nath szvyerzathy, by panoval yako szvyathy *De morte* w. 121; Ty by ni miał nijednej mocy nade mną, być nie dana była od wirzchnej mocy *Rozm* 813, *sim.* 846; Dana jest jemu moc na czterzy części świata *Rozm* 830; Pomny slowa twego slvdze twemv, w yemsze mne nadzeyø dal ges (memor esto verbi tui servo tuo, in quo mihi spem dedisti, *MW* 25b: dales) *Fl* 118, 49, *sim. Pul*; Przetoż miły Krystus nam dając nauczenie rzekł tym trzem apostołom: Czujcie a modlcie sie *Rozm* 609; Prossyl *nyktory riczrczeye (*leg.* rycerz) swanthego Bernaharta, aby gemu nauka dall o rzandzenyu czeladzy XV *p. post. R* 1 s. XXXVII; Myly Jesus byl navczayączy albo dayączy navka v soboty v ych synagogach (erat... docens in synagoga eorum sabbatis) *Rozm* 375; Tegdy kmyecze... mayą przysyądz..., yaco nye byly przyczyncze smyerczy zabytego, tedy byskvp ma dacz rozgrzeszenye (ordinarius tollet interdictum) *Dział* 4; Rozum czi dam (intellectum tibi dabo) y nauczø cze na drodze tey, po ieysze bødzesz chodzicz *Fl* 31, 10, *sim. Pul*; Da (*Pul*: day) my rozum (da mihi intellectum), a bødø badacz sakon twoy y bødø *strzedcz gego we wszem serczv mogem *Fl* 118, 34; Podlug molwy twogey da (*Pul*: day) my rozvm (da mihi intellectum) *Fl* 118, 169; Acz dam sen oczyma mogyma a powekam mogym drzemane, y pokoy skronom mogym (si dedero somnum oculis meis et palpebris meis dormitationem, et requiem temporibus meis), alisz naydø masto gospodnv stan bogv Yakvb? *Fl* 131, 4, *sim. Pul*; Gospodzin da slowo przepowadnicom czczø welikø (dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa) *Fl* 67, 12, *sim. Pul*; Yscy on dal gest svatłoscz nebosom ipse enim lucem dedit celis *Gn* gl. 41b; Naam tesz grzesznim slugam twym... towariszstwo dacz (*Msza* IV: darovacz) raczy ss twoymy swątimi apostoli (societatem donare digneris cum tuis sanctis apostolis) 1424 *Msza* III s. 62,

sim. VI—VIII; Prorok z persony czerekwe molwy, vczyechę dayøcz wyernym *Pul* 115 arg.; Pan bog wsrost dal deus incrementum dedit XV *in. Szwed* 49; Yscy tho ne gest f[s] twe voly, abicz thobe Xpt dal dludze stroue *Gn* 14b; ~ dać duszę '*poświęcić się, totum se dedere alicui rei*': Czo nam pomoglo odzenye albo obluthne gymyenye, czoszmy sza w nyem kochaly, a swe dvsze za nye daly? *De morte* w. 436; ~ dać duszę, żywot '*umrzeć, mori*': A tako vøcz natichmasth gestcy on byl bogu duszø dal a swøcy angely szøcz gø ony byly do krolefstwa nebeskego donesly *Gn* 184b; A gdy bogv dvsza [dząt] dal, thv szą wyelky dzyw sstal *Aleksy* w. 193; Więtszej miłości mimo tej nikt nie może mieć, aby kto duszę swą dał prze przyjaciele (ut animam suam ponat quis pro amicis suis Jo 15, 13) *Rozm* 568; Zivot dage animam dat (bonus pastor animam suam dat pro ovibus suis Jo 10, 11) XV *in. R* XXIV 73; Oczcze, *wszekom yą thwoye dzeczą wyerne, dalbych szwoy szywoth prze czą *Aleksy* w. 47.

2. '*użyczyć, dać, na zawsze lub na pewien czas (z obowiązku lub za odpłatą), zapłacić, tribuere, dare, solvere*': **a.** *jako posag, spadek itp.*: Przetoczno bilo Bodzaciney babi, a macz Bodzacina dala y swey dzewcze za czansc 1407 *Piek* VI 314; Ale kedy dzeczy pyrwey zony cząscz swoyą rowną oth oczcza gym dobrowolnye rosdzelenym wyekvysthim daną ymayą (portionem suam aequalem a patre eis sponte ex divisione perpetua oblatam obtinuerint), tedy cząscz wthorey zony szynom albo dzewkam ma szą dostacz szpelnye *Sul* 76; Za *Zopzko dano yey mozw pendzessanth kop possagu 1403 *Piek* VI 183; Ymyenye dzedzynne w possag danee przeth krolyem ma bicz opprawyone *Sul* 17; Poszak... pyenyądzmy gothowimy oprawyony doszycz czyny, kdy przeth przyaczolmy bądze dan (in praesentia amicorum assignetur) *Sul* 52; Dzewky w dzedzynach... nye mogą... bicz namyestnyczkamy, ale doszycz mayą myecz na posagv gym danem (contententur de dote eis tradita)..., a blyszsy gych nye dawszy tesz gym poszagv (non data dote) v they dzedzynye wstąpyą..., alye blysza bracza gym penyądze za nye dadzą (sed proximiores fratres eis earum pecunias assignent), a samy dzedzyny thake odzyrzą *Sul* 57; Synowye... szostry swoye podlug obyczayv zemye za mąsz vidadzą, dawszy gym pyenyądzmy posag (assignata ipsis in pecuniis dote) *Sul* 76; Gdi *kteribąncz slyachczycz... dzyewkąn..., przes voley prziyaczol albo rodzyczyelow wzyanthąn, swemu przirodzonemu... w zonąn bi prawąn vidal, tegdi takyey pannye... possagu nye s gymi⟨e⟩nya oczczistego... yey daacz ma (non de bonis paternis vel amicorum eiusdem assignare debebit), ale s gymyenya wlostnego yąn vipossazi *Sul* 90; Zawyodlły ktho dzyewką, nyszly yą poyal, szlowye w stądlo, y spal sz nyą, then ma gey dacz wyano (dotabit eam Ex 22, 16) XV *p. post. Kałuźn* 285; O kthore posthlanye na mø Strachotha zalowal, tho mi yest dal po mey zenye 1422 *ZapWarsz* nr 42.

b. *jako daninę, czynsz*: Vøcz gescy on to bil prikasal, abycz fszeliky clouek do tego tho mastha do Bethlehem [p]przysetl bil, a szobø (*leg.* z sobą) thø to dan przynosl bil, gaszczy gest ona rzimskemv czeszarzevy dacz byla mana *Gn* 3a; Pani Zophca... any schoszowala (*leg.* szosowała), any sadnich poplatkow meszczskych dayala 1416 *Przyb* 12; Jacom ya nye mal[y]a Pawlowi na swanthi Jan dacz polowicø mitha, ale wszithco na Godi 1428 *ZapWarsz* nr 2851; Gdzekolye plugem w ogrodzech albo na polyoch orano bi bilo, dzeszanczina s pelna ma dana bicz (decima plenarie exsolvatur, *Dział* 5: ma bycz s pelna dana) *Sul* 4; Kthorikole kmecz orze czalim plugem..., powynyen dacz czthirzi kythi konopi gothovich (det quatuor ligaturas canapi parati, *Dział* 5: ma dacz vprawyonych konopy cztyrzy kyty) *Sul* 4; Przetosz gydzyczye a dzelayczye, slomi wam nye bødze dano, a wy dayczye obiczyaynø lyczbø czegel (paleae non dabuntur vobis et reddetis consuetum numerum laterum) *BZ* Ex 5, 18; Dzyeszaczyna twogą y pyrworodne twoge nye odwlaczay offyarowacz. Pyrworodnego s szwych dzeczy mnye dasz (primogenitum filiorum tuorum dabis mihi Ex 22, 29) XV *p. post. Kałuźn* 286; Ialmvsznym nacznem (*leg.* nędznem) nye daval, offyerym bogv nye czynyl ny s pyrvyny, ny sz novyny, bogvm nye dal s sz⟨e⟩bye vyny *SkargaPłoc* w. 36; Dajem dziesięcinę i ine, jako w zakonie pisano *Rozm* 455; Dajcie cesarzowi, co cesarzowo jest (reddite..., quae sunt Caesaris, Caesari Luc 20, 25), a bogu, co boże jest *Rozm* 791.

c. *jako opłatę sądową albo karę*: Yakom ya ne dal Racziborowi trzech cop za glowø Grzimczina oczcza 1415 *KsMaz* I nr 2417; Jacom ya thego wtargv s Lasczem nye gmyal, abich gemv dal strawø na granicze 1428 *ZapWarsz* nr 2825; Placza rzeczona pospolicze trzinaczcze alybo przisąd, gesz obiczona gest szqndzy sądzącemv kthorą rzecz bicz dana (solutio dicta vulgariter tresczne, quae consueverat iudici praesidenti seu deffinienti aliquam causam applicari), bilaby oddalona, pothnyeszona

y szgaszona *Sul* 38; Szandza... nye chcze... swego bronycz skazanya, alysz pirwey przes stroną otheszwalą trzy grzywny alybo kvnye lvpyesze, tho gest kozvch, gemv bądą dany (nisi prius per partem tres marcae aut pelles mardurinae sibi assignentur) *Sul* 55; Wszdy przewyczezeny bądzely kmyothowycz, a ma szkąth zaplaczicz, zywoth dzeszączą grzywnamy ma othkvpycz, yako y za glową kmyeczą obykly sza dany bycz dzesącz grzywyen (sicut pro capite plebei dare est consuetum) *Sul* 81; Czso dacz voznemu ot swyathkow *Sul* 92; Paklibi ktori krziwi... bolanczemu dosycz vczinycz bi nye chczyal, tegdi czsokoli bi gymyenya albo possyedzyenya sbozaa w zyemy myalbi, tho wschisthko onemu, komu zaloscz yest, dano ma bicz (hoc totum illi, cui facta est violentia, dari debet) *Sul* 93; Gdikoli... ktorichkoly wsy yeden przebivacz... gynschego zabyye, ten tho manzoboycza osmy kop groschow moneti pospolytey za zabytego daa i zaplaczy (ipse interfector octo sexagenas grossorum monetae communis pro interfecto det et solvat) *Sul* 109; ⟨G⟩dy kto nagany abo narzecze skazanye pana cracowskyego, tedy kocz abo torlop gronostayowy ma gemv dacz (dare et satisfacere teneatur) *Dzial* 42.

d. *jako zastaw*: Nye dadzanczi czanzey alybo gwalthem odbiyayanczi (pignora denegata et violenter ablata)... se wtorą wyną szedmdzeszanth naszey comorze przydaną wroczycz mvszy *Sul* 10; Gdi ktori starostha... ktorego przebiwaacza... dlya ktorichkoly przestanpow... gymye..., taky starostha... wschitka gymyenya yego ma dacz na rankoyemstwo (omnia et singula bona sua debet dare ad cautionem fideiussoriam) *Sul* 111; Acz geden... w lesye drwa kv swemv poszythkv rąbal, ten, czyg lyas gest,... woly abo konye ma wzącz kromye wszey viny, ale gdy weszmye dwa woly abo konye, tedy gednego ma sobie zastawycz, a druge ma dacz na rakoymye (et alium bovem vel equum super fideiussoria cautione dimittat) *Dzial* 58; A yesthłyby rzeczy kthore przy sobye czudze myal..., ⟨ma do⟩sziczi vczynyczi pylnye, ⟨za⟩placziczi pyenyądzmi albo ma zaklad daczi (vel exhibitam pignoris cautionem) 1484 *Reg* 707; Iacom przi tem bil, kedi Ian dayal kon y gine rzeczi Wroslawovi na zastavø 1404 *Piek* VI 214; Jakom przi tem bili, esz Maczek dal dwe włocze Przedwogeui w szastawø, a on ge dal oracz gynemu 1420 *TPaw* VII nr 1859; A gyny mowyly: Weszmyem na dług pyenyødzy na dan krolyowø, a dami dzedzini nasze y domi y vynnyce (sumamus pecunias in tributa regis, demusque agros nostros et vineas) *BZ* Neh 5, 4.

e. *jako pożyczkę, dzierżawę*: Iensze przisøga blisznemu, a ne zdradza, iensze dobra swego ne dal iest na lichfø (qui pecuniam suam non dedit ad usuram) *Fl* 14, 6, *sim. Pul*; Iaco Michal ne dal Micuszewi polczwarti grziwni na zastavø 1406 *Piek* VI 305; Iaco tø grziwnø, czsom saplaczila, tøm dala pozyczonø, a ny sza geden poszag 1410 *ib.* 399; Myeszczanyn svkno alybo craamne rzeczi zyemyanynovy na borg dayancz, przes swyatki doswyathczy o dług (civis pannos et merces terrigenae ad praestam accomodans, per testes probabit) *Sul* 11; Aczby ktory sz Zydow pothem take lysthy albo zapyszy vkazal albo na nye penyądzy dal (super easdem pecunias dederit), take zapiszy y łysthy oth nynyeyszego czasv nyeyeney mayą bycz moczy *Sul* 79; Paknyaly kto nad to vczini a na kostkach da na zaklad abo na zastawą pyenyadzy, abo za to rakoymya wezmye, tedy any wynowaczecz, any rąkoymya za to ma czso czyrpyecz any placzycz *Dzial* 37; Przyaczyelyv, day my vzayem troye chleba (commoda mihi tres panes Luc 11, 5) *Rozm* 274; ~ Sortem suam in Poplawnyky arendavit al. w plath dal cum omni iure 1489 *AGZ* XIX 321.

f. *wymiennie rzecz za rzecz*: Dano yest zemø za *rzemø prawim tarkem 1410—3 *JP* XXXIII 389; Yaxon dal dzedzyną za dzedzyna hu Brzeszczany zamaną 1421 *AKPr* VIIIa 155; Jako esz za Goloscheuo dana zamyana Maszigloulce y pyenyandzi przidano 1424 *TPaw* VII nr 3747; Jakom ia o tha crzywda od Stanislawa wstal, eze mi rolya wsyal gotowo oraną, a giney my za ną ne dal 1427 *ZapWarsz* nr 237.

g. *rzecz za pieniądze*: Yako Woyczech dal tø dzelniczø sza oszm a sza dwadzescza grziwen 1402 *JA* VI 203; Jacom syø ya nye podyøl konya Hindrzichowi dacz za dwe koppe 1433 *ZapWarsz* nr 423; Carczmarze, czo slye pyva dayv, nyeczastho na mya wspomynayv *De morte* w. 194.

h. *pieniądze za rzecz* '*zapłacić, solvere*': Jacom ya dal polponti kopy za kon gothowich 1411 *Czrs* 349; Yako mne Marczisz mal dacz za mecz kopø 1414 *KsMaz* I nr 2346; Jakom ya taki Sandkem (*leg.* z Sędkiem) tark ymyal, kedi bi my ne dal ostatka penandzy na swanthi Michal, tedi straczil to, czo szadal, y thø dzedzynø 1423 *ZapWarsz* nr 56; Jaco ya tho wem, o cthori postawecz Jan na Arnoltha szalowal, za then gemv penødzi nye dal 1427 *ZapWarsz* nr 2696; Ne weszmyesz thych kssøk, alysz my trzy wyerdunky dassz XV *p. pr. JA* XIV 506;

Za samcza dany bødø pyøcz rvblow, a za samiczø trzy (pro masculo dabuntur quinque sicli, pro femina tres) *BZ* Lev 27, 6; Anym gego w[y]e szdrowyv, w robothach y w pynyedzach, oth they rany lekarzewy danych, nye vschkodzil 1472 *ZapWarsz* nr 3052; Wszedszy w radę kupili za nie (*sc.* za trzydzieści pieniędzy) rolą figulową... Tedy sie napełniło..., co było rzeczono przez Jeremiasza proroka rzekącego: I wzięli... trzydzieści pieniędzy śrz⟨e⟩brnych... i dali je na rolą figulową (et dederunt eos in agrum figuli Mat 27, 10) *Rozm* 764; ~ Ktho da na kthorakolwyek kupya bozy pyenyadz, szlowye zadathek..., then tharg ma sthacz *OrtMac* 58, *sim. OrtBr* VII 561.

i. *z nieznanego tytułu*: Iacoszmi przi tem bili i sszandzili, gdi mal Micolay Laurencio dacz na ten rok trzy grziwny, ne dallibi na ten ⟨ro⟩k, tedi bi maļ otstampicz desøczi grziwen, czsosmi przisødzili 1399 *Leksz* II nr 1192; Swatczimi, ysze Przeyko *wrzoczil szø w Mitoslawskø dzedzinø, ne daw na nø nigeny⟨ch⟩ penødzi 1403 *HubeZb* 110; Iacom ya dayal Iacuszoui dwe cope rszi, a*on ye ne chczal wszøcz 1409 *KsMaz* I nr 1290; O ktorø pancz grziwen na mø Sandek zaluge, o to mam dayacz... grziwnø do roka *ib.* nr 1360; Woczech y Virzbantha ne ranczyly Staszkowy za tho, ysby Jura ne mal dayacz penandzy 1414 *Przyb* 10; Yassek ma dacz swemu sinowczu... czessicz (*leg.* dziesięć) grziwen platu..., kedi bi ne dal, tedy ma wissacz (*leg.* wysiać) we dwa kmecza v Gerantowicz XV *in. Malk* 118; Jako ya dal Andrzeyewy pol kopi y szecz ('sześć') grosszy na po pol ('po połowie') 1421 *PF* VIII 16; Jakom ya nye winowath Janowy dacz szranba za pol copy 1429 *ZapWarsz* nr 307; O angele, yvza vercze sza, ny mam pomoci, ne kto za me cszo dacy, ny mam vernych przyaczol *ne them svecze *SkargaWroc* w. 61.

3. *'dać z przeznaczeniem lub w pewnym charakterze, przeznaczyć, skazać na coś, certo quodam consilio seu fine dare, tradere'*: Kasznø kasznyl me pan, a smerczy ne *dayl myø (et morti non tradidit me) *Fl* 117, 18, *sim. Pul*; Gisz sø widzeli me, na dwor sø vczecli ote mne, zapomnenu dan iesm iaco vmarli od sercza (oblivioni datus sum, tamquam mortuus a corde) *Fl* 30, 15, *sim. Pul*; Acz zapomna-ly czebe, Yeruzalem, zapomnenv dana bødz prawycza moya (si oblitus fuero tui, Jerusalem, oblivioni detur dextera mea) *Fl* 136, 6, *sim. Pul*; Gdy nąsch Jesus yusz umyeral..., szwą duszą oczczu poleczal, Nykodemowy czyalo dal XV *ex. R* XIX 89; ~ Swatczimi, iaco Hynczka ne wsøl paney Iagneski w swoy rancze gwaltem y ne dal gegey na losze szwemu bratu 1400 *Piek* VI 34; Yusz raczy dacz zpomozenye, nye day daley ną mączenye XV *ex. R* XIX 89; Za kvnamy lasza w dzenye, lupyesze dam na odzenye *De morte* w. 379; Dalismy na piwo robotnykom 1474 *FontesŚl* II 16; Wszedszy w radę kupili... rolą figulową... i dali ją na pogrzeb ('groby') pielgrzymom (Mat 27, 7) *Rozm* 763; Pomocz moya od pana, gensze vczynil nebo y szema. Ne da na pokuschene noghy twoye (non det in commotionem pedem tuum) *Fl* 120, 3, *sim. Pul*; Ty gesz Adama z gylu vczinyl zemskego, a dalesz gemv na pomocz Gewø (dedistique ei adiutorium Hevam) *BZ* Tob 8, 8; Poczęli szukać krzywego świadectwa przeciw miłemu Jesucristowi, jakoby ji na śmierć dali *Rozm* 713; Wszythką pyszma y nauką ludzom szostawyony y dany na wyedzenye y na nauką *OrtKal* 297; ~ Bo dasz gi w błogoslawene na weky wekom (quoniam dabis eum in benedictionem in saeculum saeculi), vweselisz gi w radosci s twogim obliczim *Fl* 20, 6, *sim. Pul*; Y dal ye w myloserdza przed oblyczym wszech, gysz sø ye yøly (et dedit eos in misericordias in conspectu omnium, qui ceperant eos) *Fl* 105, 44, *sim. Pul*; Yacosmi przi tem bili, jaco Przedslawa Vitowi Gorzuchowo v opekane iemu dala 1397 *Leksz* II nr 1071; A ona dana y sz dzyeczmy w opyekanye podlug zapyszu naszego myasta *OrtMac* 83; Poslal s nebos y wywolil me, dal w potøpø depczøcze mne (dedit in opprobrium conculcantes me) *Fl* 56, 4, *sim. Pul*; Nie dajż jej zasie we stracenie *Rozm* 823; Dalem cyø w szwyatlo poganom (dedi te in lucem gentium), abi bil zbawyenye me, asz do kraia swyata *BZ* Is 49, 6; Dany ⟨są święci angieli w towa⟩ristuo uecnego croleuana *Ksw* av 14; Blogoslawony gospodzyn, gen ne dal gest (*Pul*: nye dal) nas w vlapene zøbom gych (qui non dedit nos in captionem dentibus eorum) *Fl* 123, 5; Y bødø ge zgladzacz myeczem a glodem, a morem, a dam ge w vtrudzenye wszitkym krolewstwam zemskym a w poklynanye, a na dzyw, a na pogwyzdanye, a na potøpø wszem narodom (et dabo eos in vexationem universis regnis terrae: in maledictionem et in stuporem, et in sibilum, et in opprobrium cunctis gentibus) *BZ* Jer 29, 18; Dam uas [...] u gih ulodane *Ksw* av 10; ~ Za dusze dacz legandum *ca* 1455 *JA* XIV 493; Rolą s domem dzathkam poday, czosz vrobyl, za dusza day *SkargaPloc* w. 66, *sim. SkargaWroc* w. 40; ~ dać za mąż *'maritari'*: A thakesz czvgemy o dzewkach szlachczyczow..., aby ge za zy-

wotha dały mąszom (cum eas in vita tradiderint maritis), poszak gym podobny thakesz nasznamyonawszy *Sul* 57; Nyekthore dzewky... dorosle a kv vydanyv podobne chowayą, nye chczącz gych za mąsz dacz (eas nolentes maritari) *Sul* 76; Kthorey krolewnye Famyana dzano, czo ya Allexemu dano *Aleksy* w. 57; Slyutuycye syø nad nymy, bocz sø nye zlapaly gich (*sc.* dziewek) sinowye Benyamynowy prawem boiownim any wycyøskym, ale proszøcim, abi wszøły, nye dalyscye (rogantibus, ut acciperent, non dedistis) *BZ* Jud 21, 22; Potem gdy gescze gey lata nye byly wyszly, gest yą dał za mąsz (eam maritavit) *Dział* 26; Panna za zywota oczcza za masz wydana z oprawą, po smyerczy oczcza brata nye mosze gabacz o posag... Aczlibi bracza zmarli abo gych nye bilo, tedy wzdy nyekako dzewka dana dzerszawy nye otrzyma, ale w pokolenyv blysschy wyposaszy yą *Dział* 54; A da-ly yą szynowy (sin autem filio suo desponderit eam Ex 21, 9), podlug obyczaya yako szwey dzyewcze vczyny gey XV *p. post. Kałuż̇n* 283; Zawyodlly ktho dzyewką..., then ma... poyacz yą w stadło malszyenszkye. Nye chczyely yemv gey oczyecz dacz (si pater virginis dare noluerit Ex 22, 17), tedy da gey wyano za szromota podlug obyczayą *ib.* 285; Zaslvzyla v boga, aby v to dostoyną malzenstwo svyątemv temv czlovyekv byla dana (meruit, ut sibi societur atque per coniugium ipsi copuletur) *Rozm* 33; ~ dać się: Pani Zophca... any sadnich poplatkow meszczskych dayała, any sza dobrowolne w prawo meszczskye dała 1416 *Przyb* 12; Dal sye dobrowolnye na sand Pylatow nyesprawyedlywy *ca* 1450 *PF* IV 574; Radneyli by daal sze ad mortem quam ad peccatum *ib.* 576; Kdicz yesm syø yusz starzala (*leg.* zstarzała), a pan moy yuz kmyeczyem, na roskosz syø dam (voluptati operam dabo, 1471 *MPKJ* V 9: na roszkosch daam)? *BZ* Gen 18, 12; Przeto nye bil drugy taki iako Achab, gen syø na to dal, abi czinyl zle przed oblyczim boszim (qui venundatus est, ut faceret malum in conspectu domini) *BZ* III Reg 21, 25; Y sluszily Baal, a poswyøczowaly gemv sini swe a dzewki swe przes ogen, a wyeszczbi, a gusly syø przidzerszely, a daly syø na to, abi czinyły szłe przed bogem (tradiderunt se, ut facerent malum coram domino) *BZ* IV Reg 17, 17; Dziewica Marja posłała świętą Marją Magdalenę ku swemu synu, by sie nie dał na tak trudną mękę *Rozm* 497; ~ dać się na miłość '*zdać się na łaskę, prosić o miłosierdzie, veniam seu misericordiam petere*': Re⟨d⟩didit se culpabilem de capite et petivit misericordiam al. dal szye na miloscz 1454 *AGZ* XIV 402; Y dal szye woythowy na myloscz *OrtBr* VI 383; Ktho szye da myaszthv na myloscz..., themu moszecze umnyeyszycz (*sc.* winę) *OrtMac* 40; ~ dać się na modlitwę '*oddać się modlitwie, zacząć się modlić, ad adorationem se convertere, orare coepisse*': Aze do trzeczyego dnya tamo bądacz, nye vzrzyely nyeyednego dzyw (*leg.* dziwu). Tako potym daly szye na modlytvy, boga wschechmogączego naboznymy modlytwamy proschącz, by ym vkazal sve czvdo *Rozm* 30; A yako byskvpovye y wschytek lyvd poczęły y przymączacz, by ya poyął, Iozeph dal szyą na modlytvą (est conversus ad orationem suam) *Rozm* 34; Miły Jesus... potem dał sie na modłę aże do dnia, wzywając... ojca *Rozm* 519; ~ ~ Jako mne Stanislaw nye dal m⟨ie⟩cza chowacz 1430 *ZapWarsz* nr 341; Ktho komv da-ly czokolye chowacz (si quis commendaverit amico pecuniam Ex 22, 7), vkradnąły mv tho, naydaly zlodzyeya, vczyną yako sze zlodzyegem XV *p. post. Kałuż̇n* 285; Abi zadni ziemyanyn..., kądi roki sządzą, nye smyal w zbroy chodzicz, alie gdi przidzie, ma dacz zbroyą schowacz (deponat arma... ad reservandum), dokąth z gospodi nie wynidzie 1498 *MacPraw* VI 273; Yacz yesm wczora spala s mim oczczem, a ty dzyssza nagotuy wyna, a dawa gemv pycz (demus ei bibere vinum), a bødzesz tesz s nym spacz *BZ* Gen 19, 34; Vszrzala wodi studnyczø a naczyrpnøla gey lagwyczø y dala gest dzeczyøczv pycz (implevit utrem, deditque puero bibere) *BZ* Gen 21, 19; ~ Szczedrzik, yego pani s yey dzatky ne szachowali listow..., czosz Aaron Szid da⟨ł⟩ szchowacz k werne rancze 1406 *Piek* VI 281; Iaco Iacub ne dal Wiszacowi lista chowacz k werney røcze 1409 *Piek* VI 388; Yako my Stanislaw nye dal cztyrzech y dwdzyesthu koop chovacz ku vye⟨r⟩ney rącze za glowa nyegdy Janową 1471 *ZapWarsz* nr 1421.

4. '*dać do rąk, wręczyć, podać, dare in manus, tradere*': Czszo Cardinal posslal 5 marcas mey zene, tich yey ne dano 1393 *Leksz* II nr 1551; Wezmicze psalm a daycze bøben (sumite psalmum et date tympanum), szaltarz wesoły s gøslmi *Fl* 80, 2, *sim. Pul*; ⟨Chleb⟩... przeszegnal y tesz ⟨lamal⟩, dal (*Msza* III: roszdaal, VI: dal, roszdawal, VII: rozdaval) tesz szwolenykom szwoym (panem... benedixit, fregit deditque discipulis suis) 1413—4 *Msza* I s. 261, *sim.* IV. VIII; Wzøw... kyelich... przeszegnal, dal (*Msza* III. VI. VII: roszdaal) y tesch wczniom (accipiens... calicem... benedixit de-

ditque discipulis) 1426 *Msza* IV s. 314, *sim.* VIII; Bo yaad nygdy nye bødze richley daan, iednoo w slodkey strdzy *Gloger*; Chcyalo my sye pycz, dalyscye my napoye (sitivi et dedistis mihi bibere Mat 25, 35) XV *med. R* XXXIII 123; Tako wstaw Abraham z yutra a wzøl chleba, a lagwyczø wodi y wloszyl gey na pleczi, daw gey syna gey, y puszczy yø precz (tradiditque puerum et dimisit eam) *BZ* Gen 21, 14; (Mojżesz) wszøw s nyecek przesznyczich... chleb przes kwassu a bochnyecz okropyoni olegem y placzky, y poloszy tako s wyrzchu na tuku a plece prawe, daw to wszystko spolu Aaronowy y synom gego (tradens simul omnia Aaron et filiis eius),... potem weszmye ge z røku gich *BZ* Lev 8, 27; Przeto poszødal Dauid y rzekl: O, abi kto dal my wodi s cysterni bethleemskey (o, si quis daret mihi aquam de cisterna Bethlehem)! *BZ* I Par 11, 17; Moya szyostrą... mey zenye w me gymyą, gdy mnye nye bylo, trzeczy dzen przed gey szmyerczą klvcze dalą *OrtKal* 311; Eva yaplko ruszyla, Adamovy yeplka dala *De morte* w. 139; Stal anyol podlug oltarza kosczelnego ymaiancz *kodzidlnyczø zlotą w rance swey y dana szø iemu *kazidla rozmagita, y poszedl dym wonye drogey z ranky angelskey przed oblicze boze *MW* 122a; Y dany są yemv kszyagy Ysayasza proroka (traditus est illi liber Isaiae prophetae Luc 4, 17), a gdy odphorzyl kszyagy, nalyasl myescze *EwZam* 307; Herod... poczal yaplka pożądacz... a noszą (*leg.* noża) yablko okravacz sobye dacz kazal (cultellum quoque ad incidendum poposcit) *Rozm* 109; ~ dać (list) '*doręczyć, tradere, reddere*': Taco nam bog pomozi, iaco praue bilismi przi tem, kegdi Prandota dayal list Jacobo, a on go ne sczal wsancz 1396 *Zab* 537; Svøthy Gan... do gego opatha dalcy mu gest on lysth byl na snamø tego, yszecz gest on svøthim (*leg.* z świętym) Ganem f ragu byl *Gn* 184b; Jacosmi Maczkowi szolteszkemu listowi myr dayali y zan slubowały 1403 *JA* VI 208; Gdy ortel badzye layan..., yesthly doszycz k themu, ysz przyszyasznyczy napysza ten layany ortel, ysz dadza zapyeczątħany szwoy lysth, w kthorym pysza zalobą? *OrtMac* 67; Jako lista thego vederkovego, kthory Jakub, oczecz gich, ranczyl podlug rankogemstwa j podlug xanzanczego lysta, capytule nye daly 1461 *ZapWarsz* nr 1145; ~ dać na ręki, na ręce '*dać do rąk, dare in manus*': Michal zødal v Paszka cobily na røky, a on mu yeg ne *chal dacz 1391 *Leksz* I nr 974; To swaczø, isz Stephanus Petra vczandzal, isze ot nego cradl, a on mv dayal poddlug prawa na ranky 1397 *Leksz* II nr 1976; Eze cso wszøl Maczek Potrowi woli, to ye wszøl s prawem, *ma reki ye dayal 1398 *HubeZb* 73; Iaco to swadczimi, czso wzøl Maczegewi Vøcenecz kone na drodze, to ge dal na røcze pirzwego dna 1402 *Piek* VI 93; Iacosmi bili posli do Grzimka ot Marcina, bi dal cone na ranki, an ne chczal dacz 1404 *Piek* VI 229; Jacom bil poslem do Micolaya od Jacusza, bi mu dal cone yego czloweka na ranki, a on tego vczinicz ne chczal 1410 *HubeZb* 52; Iacom poszlem bil oth Micolaya do krzandza cancleszowi dzedzyni do yego szoltisza, aby dal dwe szyekyrze na ranky, a vn mu gich ne *chsczal dacz 1413—8 *JP* XXXIII 390; ~ dać (winnego) za rękę '*przekazać (winnego) w ręce powoda, reum ad manus tradere*': Bądzyelu (*pro* -ly) goscz gosczyowy albo gynnemu człowyekowy, czo thu w thym prawye wynowath nye gesth, za raką dan, thedy woyth ma gy yemu dacz szchowacz thako dlugo, asz mv then dlug zaplaczy *OrtMac* 93; Mayaly yusz powodowy tego dlusznyka dacz za ręką, aby gy dzyerzal za szwoy dlug, albo muszy powod przyyacz rolą w zakladzye? *OrtMac* 139; Vynny ma bycz dan za ręką dlvsznykowy *Dział* 8; Gdy badą przeparczy sądownye, mayą bycz dany za ręką (postquam convicti fuerint in iudicio, ad manus... ligati tradentur). Paknyaly z yączstwa vczekną, tegdy yvsz od yączstwa badą wyzwoleny, ale o dlug nyczs *ib.*; ~ dać w ręce, w rękę '*in manus (in manibus) tradere, esse*': Oni zaprawdø po proszniczi szukali sø dusze moiey, wnydø w nyzcoszczi zeme, dani bødø w røcze mecza, czøsci liszek bødø (tradentur in manus gladii, partes vulpium erunt) *Fl* 62, 9, *sim. Pul*; Blogoslawyon Abram bogu nawisszemu... a blogoslawyon bog nawisszy, gegoz zasczyczyenym wrogowye w gego røce dany (quo protegente, hostes in manibus tuis sunt) *BZ* Gen 14, 20; A gdisz pobyegnyecze do myast, poslø mor possrzood was a dani bødzecze w nyeprziiaczelske røcze (trademini in manibus hostium) *BZ* Lev 26, 25; Y movil pan kv Moyzeszovi: Nye boy syø gego, bo w røkø twoyø dalesm *ge y *wszitstek lvd, y wszitki zemye gego (ne timeas eum, quia in manu tua tradidi illum et omnem populum, ac terram eius) *BZ* Num 21, 34; Krolyowy israhelskemu dan gest (*sc.* Achas) w røce (manibus... regis Israel traditus est), a pobyt wyelykø ranø *BZ* II Par 28, 5; Byada ⟨mnie⟩, iszem syø narodzil, abich wydzal vdrøczenye lyvda mego a *vdroczenye myasta swyøtego, a syedzøcz tu, gdisz dani biwayø swyøte rzeczi w røce nyeprzyiaczol (cum datur in manibus

inimicorum)? *BZ* I Mach 2, 7; I dal ye (*Fl*: y poddal ye) w ręcze poganow (et tradidit eos in manus gentium) y panowaly gym, gysz nyenazrzely gich *Pul* 105, 39; K temu rzekł Pilat:... Twoj lud, czuż s twego narodu, dali są ciebie w moje ręce i w moję moc *Rozm* 777; Po tem koronowaniu przynieśli treść morską tszczą i dali jemu w rękę miasto sceptrum *Rozm* 831.

5. '*wydać z siebie, wydzielić, ferre, dare*': Y w zacone iego bødze mislicz we dne y w nocy. A bødze iaco drzewo, iesz szczepono iest podług czekøcych wod, iesz owocz swoy da w swoy czas (fructum suum dabit in tempore suo) *Fl* 1, 3, *sim. Pul*; Spowadaycze se tobe lud, bosze, spowadaycze se tobe lud wszistek: zema dala owocz swoy (terra dedit fructum suum) *Fl* 66, 5, *sim. Pul*; Glos... twego brata krwye ku mnye krzyczy z zemye, przeto bødzesz przeklyøti na szemy..., gdisz bødzesz yø dzalacz, nye dacz swego vzytka (cum operatus fueris eam, non dabit tibi fructus suos) *BZ* Gen 4, 12; Dalam ovocz slotcosczi vonyey fructificavi suavitatem odoris 1461—7 *Serm* 442v; Alye ya, yako ylywa (*pro* olywa) dayøcza owocz (*Fl*: owoczaiøcza) w domu bozem (ego autem, sicut oliva fructifera in domo dei), pwał yesm w myloszyerdze boze na wyeky *Pul* 51, 8; Z owocza dzyal twoych nasyczona będze zyemya, dayøcz szyano wardęgam (producens fenum iumentis, *Fl*: wywodzy syano skotu), a zyelye sluszbye łyudzke *Pul* 103, 15; A gdisz biło slunce za gorø zaslo, y vczyny szyø mrokowa czma, a blask syø zyawy a *szwyatle ognyowe y da iskri a czyøszczy rozdzelone ognya (lampas ignis transiens inter divisiones illas) *BZ* Gen 15, 17; Sicut cynamomum et balsamum aromatizans, wona dayocz, odorem de⟨d⟩i (Ecclus 24, 20) XV *med. GlWroc* 105v; Redolere est bonum odorem emittere dącz vonnoscz *ca* 1500 *Erz* 12; ~ '*wymiotować, eructare*': Dacz eructare *ca* 1428 *PF* I 485.

6. '*przemieścić, skierować, ponere, imponere, tradere*': **a.** '*umieścić, ponere, imponere*': To swaczø, isz Jan *dayl tego czloweka f twirdzaø, czho gy Mykolay menyl slodzeya 1397 *Leksz* I nr 2456; Wisłuszay, gospodne, glos moyey prosby..., bi po spolu ne dal s grzesznimi (ne simul trahas me cum peccatoribus), a s czinøczimi lichotø ne zgubay me *Fl* 27, 3, *sim. Pul*; Y dal w *ioczstwo czescz gich (et tradidit in captivitatem virtutem eorum) *Fl* 77, 67, *sim. Pul*; O completney godzine czalo grobu dano, ot milostnich priyaczol mirrą pomazano *ca* 1420 *R* XXV 229; A ya gesm gey zawyeszyl navsznycze na okrassenye gey twarzi a dal gesm gey zaponyce na røce (armillas posui in manibus eius) *BZ* Gen 24, 47; Jan Szelgen dal pyenadze szchowacz na gedno myeszcye thv, gdze tha pany kazala dacz szwey dzyewcze *OrtBr* VI 362, *sim. OrtMac* 71; Pochwalono bandz Yesucristhowo vyerne czyalo..., gdy twe człowyeczensthwo prze nasz grzeschne na krzyz dano (immolatum in cruce pro homine) *Naw* 95; Przydzie pan onego sługi... i odejmie r⟨z⟩ądy jego, a da cześć ('część') jego s licemierniki (partem eius ponet cum hypocritis Mat 24, 51) *Rozm* 487; Matka boża... rzekła: Pannam była w domu ojca mego..., a potem byłam dana ku kościołowi *Rozm* 527.

b. '*dostarczyć, przysłać, odstawić, mittere, tradere, deferre*': Sziin boszy gestcy on nam byl dzan *Gn* 3a; F ten tho czasz bylicz szø [k]kroleue sly, allecz nasz Xt mily szafszecz gest gim on dobrego cloueka dal byl *Gn* 11a; A tako vøcz gdiscy szø gest gim bil szin narodzil, tedy vøcz ony szøcz gy bily do skoly daly *Gn* 184a; Szaky do szkoly dayą XV *in. Cyz-Płoc*; Yakosmy bili poszli od pana Mycolaya do burgrabye pana Przedpelcowego, abi dal trzi kmecze na panskye skaszanye, a on gych dacz nye chczal 1423—6 *RocznHist* XV 69; Kriste, przez twe rani racz nam dacz kaplani, gizzby... nas k tobie przziwiedli *Gałka* w. 67; Wszitko, czso przislusze k sluszbye boga nyebyeskego, s pylnoscyø bødz dano do domv bozego (tribuatur diligenter in domo dei coeli) *BZ* I Esdr 7, 23; Gdyby kto drwa rąbyl w lesye gynszego pana, ma pozbycz syekyri. Aczlyby ten, kto byerze syekyry, podlug prawa gych nye myal gdze chowacz, tedy do blyszszego dworv naszego ma ge dacz (si pignorans ea servandi ius non habuerit, deferre ea ad proprium iudicem teneatur) *Dzial* 56; Jacob z Yan[y]a lup wsyał, a do ksyasthwa nye dał 1480 *Czrs* s. LXXXVII; Pan Chyniek... vkazal kon strzyelczy dobry na tho myescze, kthory dal kv dworv 1495 *GórsJaz* 278; Maria..., prosz sza namy szyna thwego, by nam dal ducha szwyąthego *De nativ* w. 48; Vyeszyelcze szyą krzesczyyany, bo sza wamy proszy pany Jesu Crysta,... by wam dal ducha szwyąthego *ca* 1500 *SprTNW* V 14; ~ dać tyłem '*odwrócić, zmusić do ucieczki, fugare*': I neprzyaczele moie dał ies (*Pul*: dalesz) mne tilem (inimicos meos dedisti mihi dorsum), y nenawidzøcze mne zagladzil ies *Fl* 17, 44; ~ '*skierować sprawę do wyższej instancji, rem ad magistratum maiorem deferre*': Propter hoc te peto, dilecte domine iudex, aby my ty dal do panow 1414 *Tym-*

Sąd 165; Tedi *szi zaloba stala ot pana sandczego,... eszbichø nan prziechali gwałtem... Tedi yest pan starosta *vøslisaw thi rzeczy, dal yest do crola XV *in. Malk* 119; Jaco mi Bartel dal na pithanye o zemski vclath do nabliszszego sandu 1428 *ZapWarsz* nr 2877; Domina subiudicissa dixit: Nye chczą szą othprzecz, essze panu memw dano wączsze rzeczy do xadza do roka, y o tho *othklodam do xądza et nos iudicio presidentes dedimus hoc ad dominum capitaneum per duas septimanas 1443 *TymProc* 344; Rzecze: Panye woycze, day my na poradzenye. A przyszedwszy s poradzenya rzecze: Panye woycze, ia thego nye przymvyą sza prawo *OrtKal* 197; ~ '*polegać na wiarogodności osób zaprzysiężonych, iuratorum fide niti*': Wysczye przyszyagały kv praw (*leg.* ku prawu), ya tho dayą w vaszą przyszyagą *OrtMac* 65.

II. '*czynić, facere*': **1.** '*uczynić, sprawić, zdarzyć, efficere, dare, ferre*': **a.** *w użyciu samodzielnym*: Day czy podług sercza twego (tribuat tibi secundum cor tuum) *Fl* 19, 4, *sim. Pul*; Day gim podług scutcow gich (da illis secundum opera eorum) y podług lichoti nalezena gich *Fl* 27, 5, *sim. Pul*; Panno Maria, da ut sim prosper in via, thako day bog mily, alleluia 1436 *R* XXIII 270; Dzeviczo panno Maria, bądz nam wsch⟨y⟩thkym myloszczyva, *thago day bog nam XV *med. KatOssol* nr 278; A gestly syø wam zle widzi, abyscye slvzili panv, wolnye wam dano gest: zwolcye szobye dzysz, czso wam lyvbo gest (optio vobis datur: eligite hodie, quod placet) *BZ* Jos 24, 15; Ktora cyø zemya przymye vmarłø, w teysze y ia vmrø, a tu vczinyø sobye myasto pogrzebne. To my bosze day (haec mihi faciat dominus) *BZ* Ruth 1, 17; ~ '*amen*': Prze Ihesu Crista... gest tobye, bogu oczczu... welka czeszcz y chwała na weky wekom albo przes wyeka, day (*Msza* I. VIII: szaprawda, IV. VI: stan szø, VII: amen) 1424 *Msza* III s. 63.

b. *w użyciu niesamodzielnym*: **aa.** *dopełnieniem rzeczownik lub zaimek*: Ktokolwie tobie da błogosławienie, *temu będzie zbawienie wiekuiste miał *Rozm* 495; Dal yesz blogoslawyenstwo, mily panye, zyemy thwey (benedixisti, domine, terram tuam, *Fl* 84, 1: blogoslawil ies, gospodne, zemø twoiø, *sim. Pul*) *MW* 68a; Gdze c svoy glos meva, sviklem pysmem calo tak da *Park* 413; Angely *veszelocz szø bily støpouały (*leg.* zstępowali), a tho dagøcz chualø krolu nebeszkemu *Gn* 1a; A vøcz tedy vol y oszel szøcz ony bily milego Xa posznały a *pocløknofszy oni na sfa kolana pred nim szøcz mu ony bily chualø daly *Gn* 3b; Gebal... velikiim gloszem gest bila bogu chualø dala *Gn* 4a; A pres to ne dagcze vy chualy ginsemu bogu nisly mne *Gn* 175a; Daimi *chwalo Marziei *ca* 1400 *CyzWroc*; Jusz nam czasz... grzechow szy (*pro* szą) kayaczy, bogu chwała daczy *Bogur* C—F; Gdysz wecz⟨e⟩rzaal..., kelych..., tobye falą dayącz (tibi gratias agens, *Msza* I. IV. VIII: dząky czynyącz, VI: chwała daya), przesz⟨e⟩gnaal, roszdaal uczennikom swym 1424 *Msza* III s. 57; Dalasta chwalø bogu (benedixerunt dominum) Raguel a Anna, zona gego, rzekøcz: Chwalø wzdawami tobye (benedicimus te), boze israhelski *BZ* Tob 8, 16; Padschy na sve kolana daly szą yemv [mv] chvalą (quem adoraverunt) *Rozm* 77; Vschytek lud... dal yest chwalą bogv vschechmogączemv (dedit laudem deo Luc 18, 43) *Rozm* 405; Uźrawszy to Żydowie, iże znamie na chorągwiach swe oblicze skłania głowy i dało chwałę ...Jesucristowi, jeszcze więcej zawołali przeciw chorążam *Rozm* 755; Gospodne, w woli twoiey dal ies crase moiey czescz (in voluntate tua praestitisti decori meo virtutem) *Fl* 29, 8, *sim. Pul*; Racz nam dacz dokonanye dobre XV *med. Zab* 521; I pogrzmal iest z neba gospodzin y wszech naywiszszi dal iest (*Pul*: dal) glos swoy (dedit vocem suam), grad y węgle ognowe *Fl* 17, 15, *sim. Fl* i *Pul* 45, 6; Bosze, widzeli sø cze wodi y bali sø se y zamøczili sø se *globocosci. Mnoszstwo zwøka wod, glos dali sø (*Pul*: daly) obloczi (vocem dederunt nubes) *Fl* 76, 16; Nad nymy ptaczy neb[y]a bydłycz bødø, sposrzod opok dadzø glossy (de medio petrarum dabunt voces) *Fl* 103, 13, *sim. Pul*; Patrzy obecada meego... Boc v nyem kaszde slovko thobe pissmem rosni glos da v ssobe *Park* 413; Dala głębokoszcz glos swoy (dedit abyssus vocem suam Hab 3, 10), wyssokoszcz ręcze swoye podzwygla *Pul* Hab 16; Ale gdzekoly kląthwa papyesska bądze dana (ubi autem sententia sedis apostolicae fuerit) *Dział* 5; V malszenystvye nye danem in thoro illegitimo *ca* 1500 *JA* X 385; Ilesz tu maal slych luboszcz⟨y⟩, telecz tam daczø møk y szyłnych przeczywnoszczy *ca* 1450 *PF* IV 570; Nasz miły mistrz jęt... Nie wimy, gdzie ji nam wiedziono,... jednośmy widzieli przez łąkę Jozef bijąc, pchając... rozmaitą jemu mękę dając *Rozm* 694; Onym, panye, y wsz⟨y⟩thkym othpoczyvayaczim myeszcza *othpoczynyenye, szwathloszczy y pokoya aby dal (ipsis, domine, et omnibus in Christo quiescentibus, locum refrigerii, lucis et pacis ut indulgeas, *Msza* III: odpusczyl, VI: odpusczyl, vszyczyl, VIII: uzy-

czyl) 14ſ3—4 *Msza* I s. 262, *sim.* IV. VII; Angyol thedy, myly panye, moczny nyechay sthanye przy mnye, zeby mye sthrzegl, a pothem dal myescze myedzy sprawyedlywymy *Naw* 182; A takosch przepvsczenym bozym odstąpyly anyely od Yesucrystha y daly yemv (*sc.* diabłu) myescze, yschby mogl volno skvszycz y przystąpycz *Rozm* 195; Panw bogw thwemu dasz modlø (dominum deum tuum adorabis Mat 4, 10) *ca* 1420 *R* XXIV 83; Tako lvovye modlyą daly dzyeczyączyv Iesuszovy (quod leones adoraverunt Jesum) *Rozm* 137; Dayemi (*Msza* I. VII: damy, III: obyatuyemi) swathley chwale thwey albo szwyathlemu wyelmoschthw sz thwich darow y dawanya (*Msza* III: danych) (offerimus praeclarae maiestati tuae de tuis donis ac datis) obyathø czystø 1426 *Msza* IV s. 315; Kthorø thobye obyathø dal albo obyetowal napyrzwy albo wyrzchny kaplan (sacrificium... quod tibi obtulit summus sacerdos) *ib.*; Day bogu obyetnyczę chwaly (immola deo sacrificium laudis, *Fl*: oferuy bogu offerø chwali) *Pul* 49, 15; A wydzøødz opyøcz ffarao, ysze mu bilo dano otpoczynyenye (quod data esset requies), obczyøszy szercze swe *BZ* Ex 8, 15; Odpoczynyenye vyeczne day gym, panye boze 1484 *Reg* 720; Ale Jesus odpowiedzenia jemu nie dał *Rozm* 843; A gdisz o tem na miszly przemislyal, dlugo nye daiø otpowyedzi proszøcemv (et cum nutaret et non daret petenti ullum responsum), rzecze gemv angyol *BZ* Tob 7, 11; I rzekly mv: Chtory yestesz, yszebysmy odpovyedz daly thym, chthorzy poslaly nas (quis es, ut responsum demus his, qui miserunt nos Jo, 1, 22)? *EwZam* 299; Thy othpuszthy racz wam dacz mily pan bog waszim duszam na szbawenc *ca* 1420 *R* XXIV 81; Iacom przi tem bil, gdy Staszek szandal odpusczena v Warpansza, a on mu dal 1403 *Piek* VI 175; O Jesu,... przes thve szwyąthe narodzenye day nam grzechom odpusczenye *De nativ* w. 56; Dziewica Marja... obrociła sie ku Żydom i poczęła wołać:... Nie udręczajcie syna mego,... on wam był gotow dać odpuszczenie grzechow, ktoremuż wy dajecie mękę trudnych biczow *Rozm* 741; Bo bi bil chczal offarø, dalbich bil (si voluisses sacrificium, dedissem, *Pul*: wzdalbych byl) *Fl* 50, 17, *sim. KartŚwidz*; Ci inszy wielcy chwatając kwapili, aby tego dnia dano nań osądzenie *Rozm* 745; Boszicze,... dacz raczi, gegosz prosimi, a na swecze zbozni pobith, po sziwocze *raski p⟨rze⟩bith *Bogur* AC—F; A wiskocziw przecyw gemv Thobyas, tu sobye przijaznywe poczalowanye dalasta (osculati sunt se invicem) *BZ* Tob 9, 8; Anno szwyątha, przesz poczyecha, kthorąsz oyczom dala, vczyn nam przeszpyeczneszcz naszego zbawyenya *MW* 96b; Blogoslawyona zyemya, Anna swyatha, kthora zbawyenyv naszemv poczatek dala *MW* 57a; ⟨K⟩to leży w grzesze, daje pomnożenie grzechom *Rozm* 690; Thąsz tesz vyną kaszdy slachczicz, czsokole gych thedy s nym bądze, dayącz pomocz kv szabyczv slachczicza (quilibet nobilium, qui tunc fuerint cum eodem praebentes auxilium ad occidendum militem)... zaplaczicz ma *Sul* 69; Gospodzyn da yemu pomocz (dominus opem ferat illi, *Fl*: pomocz przines) na loze bolyeszczy yego *Pul* 40, 3; Szedmkrocz bødze pomsta dana Kaynowy (septuplum ultio dabitur de Cain) *BZ* Gen 4, 24; Boze, yenze my dayesz pomsty (qui das vindictas mihi, *Fl*: iensze *musczisz me) y poddawasz lyud pod myę *Pul* 17, 51; O thą zyemyą, Jesusze myly, wzyczczy thwey myloscz, proszymy. Day thu szluszne poszy⟨e⟩dlenye XV *ex. MacDod* 141; Dagye mv possob ('kształt') figurat (lignum curvum et vorticibus plenum sculpat diligenter per vacuitatem suam, et per scientiam suae artis figuret illud Sap 13, 13) 1471 *MPKJ* V 76; Christe,... Maczyey-czy geszm grzyeschny, racz my dacz przebytek w nyebye vczyeschny 1467 *Zab* 447; Ode wszech lichot mogich witargn me, przecorø szalonemu dal ies me (opprobrium insipienti dedisti me, *Pul*: dalesz mye) *Fl* 38, 12; Y vderzil neprzyaczele swoie w posladky, przecorø wekuiø dal gim (opprobrium sempiternum dedit illis) *Fl* 77, 72, *sim. Pul*; O mog ocze, tworcze myloscyvy, dag dvszy *przezegnene a dyabelske othpadzene (*SkargaPloc* w. 83: roszprosz dyable obstapyenye, day duszyczy przeszegnanye) *SkargaWroc* w. 53; Przikazi, panie, dacz przezegnanie *MW* 17b; Przebiwacze tego myascza przysząngą, iako wynowaczcza yąncz nye mogli any gemv prziczini vczeczenya daly (nec occasionem effugiendi dederunt, *Dzial* 4: nye byly przyczyncze smyerczy zabytego) *Sul* 4; Cristus zmartwichwstal yest, ludu przicład dal gest, ezz nam zmartwichwstaczi, z boghem krolewaczi XV *p. pr. R* XXII 344, *sim.* 1466 *R* XXV 138; Ale to pokuszenye prze to bog bil nayn przepuscyl, abi bødøcim bil dan przikład gego cyrpyedlywoscy (ut posteris daretur exemplum patientiae eius) *BZ* Tob 2, 12; Sluchowi memu dasz radoscz y wesele (dabis gaudium et laetitiam) y radowacz se bødø cosci vsmerzone *Fl* 50, 9, *sim. Pul*, *KartŚwidz*; Bog nyebyeski day tobye radoscz (dominus coeli det tibi gaudium) *BZ* Tob 7, 20; Mikolay Konarzewsky dal mi dwe ranye 1400—3

BiblWarsz 1861 III 24; Tako gim bog pomossy, isse se o thi rani vgędnali, a ginich potem na (*pro* ne) dali 1405 *SKJ* III 195; Iaco Gotprzid ymal Betkø do smerczi chowacz..., a dawszi gey pancznaczcze ran, z domu wibil 1407 *HubeZb* 87; Swathczymi, yse thczo są dani czthirzy rani Andrzeyoui sz Gardzynicz, thy ne sø dani Jana Clonowskego radø 1427 *MPKJ* II 305; Thu są rosbili dom moczą gwaltem, dwoye drzwyrzi wibili,... thu są dali Janowy dzesyancz ran 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; Ministerialis vidit... Katherinam... habere unum vulnus lividum al. syną raną sibi per... Wnuczek illatam al. daną 1466 *AGZ* XV 44; (Judaszu), synowi memu dajesz całowanie zdradzenia, a sercu memu dajesz ranę śmierci i udręczenia *Rozm* 621; Glos czerekwye skargę dayøczey o zdradnych bratoch *Pul* 119 arg.; Racz nąm dobre dacz zkonanye XV *ex. MacDod* 137; Daycze slawø bogu Israhel (date gloriam deo super Israel) *Fl* 67, 37, *sim. Pul*; Bødze mnimal szluszbø podacz albo dacz bogw *ca* 1420 *R* XXIV 84; Boze, czemusz myą opusczyl? Yusz raczy dacz zpomozenye, nye day daley ną mączenye XV *ex. R* XIX 89; Jacom sza ya ne pothgyal po Boruczinem wygechanu xyadzu staczigey *dat 1437 *ZapWarsz* nr 688; Odpowiedział jemu miły Jesus, chcąc jemu dać strach o nieprzepieczność zbawienia: Nie umyjęli cie ninie, jedno na nogach, nie będziesz mieć części se mną *Rozm* 537; O skodzye daney. Pozyczaw konya v przyiaczelya, ochromyegely w nyego, ma gy chowacz za dwye nyedzely *Sul* 12; Prorok Dauid, uznamonaw o gego silnem vbostue, iesc suadecstuo dal, reca: Exiuit homo *Kśw* cr 24; Tako s tego myasta vyelye ych vvyerzylo ven prze slowo oney nyevyasty, ktores rzekla, dayączy svyadecztwa oney (*pro* o niem?, propter verbum mulieris testimonium perhibentis) *Rozm* 249; K temu jestem przyszedł na ten świat..., abych świadectwo dał prawdzie (ut testimonium perhibeam veritati Jo 18, 37) *Rozm* 784, *sim.* 795; O stworziczielu szlonycza,... szpomny na [na]szwe odkupyenye, day czlowyeku laszkawe wysluchanye *MW* 65b; Slotky y prawi gospodzin, przeto zakon da zostaiøczim na drodze (propter hoc legem dabit delinquentibus in via) *Fl* 24, 9, *sim. Pul*; Gdze skazanye stolcza papyeszkego bi bilo, gemvsz mi zakonv albo obelszenya dacz nye mozemi (cui nos legem dictare non possumus, *Dział* 5: my moczy dacz rozgrzeszenya nye mamy), chczemi, abi forma przekazanya w lyszczech polozona pylnye chowana *Sul* 5; Ezdras przyial z Babylona, a bil mødrzecz, a nauczoni w zakonye Moyzesowye, gen dan od boga Israhelowy mowycz y czinycz (ingeniosus in lege Moysi, quae data est a domino deo Israel docere et facere) *BZ* II Esdr 8, 3; Kto da z Syon zbawene Israhel (quis dabit ex Sion salutare Israel)? *Fl* 13, 11, *sim. Pul*; Gensze dagesz zbawene krolom (qui das salutem regibus)..., od mecza zloszczywego wytargny mø *Fl* 143, 11, *sim. Pul*; Dacz znak designare *ca* 1500 *Erz* 12; Dal znak designavit *ib.*; A tocz ga vam sza sznamø dagø, ysze vy nadzecze f gaslach leszøcz *dzeczothko *Gn* 176b; Daly szø znamø (annuerunt sociis, qui erant in alia navi, ut venirent et adiuvarent eos Luc 5, 7) *ca* 1420 *R* XXIV 84; Nyemnodzy yego braczyey znamyø Yezvkrystowy møky przes Domyenyka swyøtego gym dane (per sanctum Dominicum eis datum) gydø, a mnodzy gydø po znamyenyv wrzazanya przes dyabla gym danem (per diabolum eis oblatum) XV *med. MPKJ* V 433; Dayta my giste znamyø (detisque mihi verum signum), abyscze sbavili otcza mego *BZ* Jos 2, 12; Tegodla dał to jemu znamię kinienim głową, nie mową, Symon Piotr (innuit ergo huic Simon Petrus Jo 13, 24) *Rozm* 551; ~ *niektóre użycia specjalne*: dać jutro, lato, wieczor: Løkacz syø bødzes we dnye y w noczi, a nye vwyerzisz ziwotv twemv. S yvtra rzeczes: kto mi da wyeczor? A z wyeczora: kto mi da yvtro (mane dices: quis mihi det vesperum? Et vespere: quis mihi det mane)? *BZ* Deut 28, 67; Nowe Lato day, Sweczki, Chrczini Boze prissli nam, nas boze *ca* 1400 *CyzWroc*; Racz nam dobre latho daczy, myr y pokoy szgednaczy XV *p. post. R* XXV 226; ~ dać liczbę '*złożyć wyrachowanie, sprawozdanie, reddere rationem*': Thi yesth pany Anna swiatha, kthora wszytky czasszy szwego zywotha panv bogu offyerowala, abi laczwyą lyczbą sz nych dala *MW* 62a; O stworziczielu,... day, byszmy then dzyen thobye offyerowaly, sz nyego lyczdbą laczwyą daly *MW* 65b; Thamoch nye mogła nycz w szobye zosthawycz, s czego bych mogła lyczba dacz, wspomynawschy na okruthna maka twa y nawyszscha sprawyedlywoscz *Naw* 89; Przykasze daczy lytczbą faciet racionem XV *ex. PamLit* XXVIII 307; Wschelkye slova prozne, ktoresz bądą lyvdzye movycz, y mayą od nyego lyczba dacz bogv (reddent rationem de eo in die iudicii Mat 12, 36) *Rozm* 329; ~ dać list, pozew, wypis '*wygotować, sporządzić list, pozew, wypis, epistolam dare, litteris in ius vocare, excerpta facere*': Jacom ya nye myal Bronisszowi lista na zastawø dacz ani cztirzech copp penødzi wroczicz 1427 *ZapWarsz* nr 2692; Then lysth, bulla y regula dana w Reathe

(data Reatae) 1484 *Reg* 724; A *megy lystha *thecho dopusczamy a pothwirczamy vyeczne... Dan y pyszan w *Zyathorzye v *nyecyelą (1487)1498 *SKJ* III 335; Dano w Sszamothulech we ysszrodę *ca* 1428 *PF* I 481; Sandze, procz pewnego namyenyonego powodv..., pozwow dacz ny mayą *Sul* 9; Iaco czo kaszal Marszelewsky we xangy pysacz y sz xzang vypisz dacz w rzeczy medzi xzandzem... a medzi Spitkem 1414 *AKH* III 219; ~ nic nie dać na czymś '*nic sobie z czegoś nie robić, aliquid minimi putare*': Mnodzy na tem nyczsz ne dadzø, szødze, gdze go ne poszadzø *Slota* w. 39; ~ dać pokoj, mir '*uczynić pokój, pacem dare*': Day... pokoy w czaszyech naszych (da... pacem in diebus nostris) 1424 *Msza* III s. 63, *sim.* VI—VIII; Pokoy moy dayą (*Msza* VI: davam) waam, pokoy moy ostawyam wam (pacem do vobis, pacem meam relinquo vobis) *ib.* s. 64; Myly boze, daj pokoy, myr 1460 *PrzBibl* I 187; Dam pokoy waszych (*leg.* w waszych) stronach (dabo pacem in finibus vestris Lev 26, 6)..., a nykth wasz szastraszy XV *p. post. Kałużn* 287; Mir wam zostawiając, mir moj wam dając, nie takoć wam daję, jako ten świat daje (pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis, non quomodo mundus dat, ego do vobis Jo 14, 27) *Rozm* 565; ~ dać pokoj, mir, milczenie '*zostawić w spokoju, pozostać bezczynnym, dać gwarancję bezpieczeństwa, missum, tutum facere*': Boguslaw vmouil sz Jaffroskø, ysz mu mala w Karnine dacz pokoy, a temu trzi lata ne 1393 *Leksz* II nr 1546; Ma mu dacz veczni pocoy hy weczne milczenie o wsithky rzeczi, czos bø (*pro* by) mal k nemu gdi mowicz XV *in. Małk* 118; Thy, ktory czczysz, poprawyay, yestly vmyesz. Jestly nye vmyesz, day pokoy, ale tak, yako napyszano, nyech stoy *OrtMac* 145; Y byeszely thv szlvdzy przeczyw gemv, wzyawyayącz mv sdrowye szyna, abi on yvsz dal pokoy Xowi XV *ex. MPKJ* II 320; Otha ne wszanl grziwni oth Sandziuoya za to, bi dal yego røcoymam milczenye o ffszitky godi 1409 *Piek* VI 387; Gdyby ktory czlowyek vpewnyon, szlowye dano mu myr przydz, odydz, szwe szprawycz y przedacz wolno, a gdyby nye... foldrowal szwego... gymyenya,... czy, czo oszyedly yego domy,... mogały ony tho odzyerzecz? *OrtMac* 141, *sim. OrtBr* VII 562; ~ dać policzek, po licu, pięścią '*alapas incutere*': Iaco kedi Budziwoy przisz̨edł zødacz prawa na slodzeya, tedi Micolay przisz̨edw sze dwemanaczema panyczoma a sze dwemadzeszthoma kmeczoma y dal mu policzek y ranø tylczem 1398 *Leksz* II nr 2112; Jacosmi przi tem byli, gdze Maczek dal Lenartowey dwa policzki 1399 *StPPP* VIII nr 8436; Katusza ne sla na laskow dom, ani Hanczc dala trzech policzkow 1407 *KsMaz* I nr 950; Jacom ya nye dała Dorothce dw (*leg.* dwu) policzkv silø 1427 *ZapWarsz* nr 2764; Jeden sługa... dał wieliki policzek Jesucristowi (dedit alapam Jesu Jo 18, 22) *Rozm* 682; Anim mu lupu wszøl, ani mu iego pomocznik po liczu dał 1407 *KsMaz* I nr 1055; Iakom ya nyc szbyl Mikolaya... gwalthem a nye dalem yemu zasschya pyaszcya 1477 *AKPr* VIIIa 58; ~ dać prośbę, żądzę, potrzebiznę '*spełnić prośbę, facere, quod aliquis fieri voluit*': Kochay se w bodze, a dacz prosby sercza twoiego (et dabit tibi petitiones cordis tui) *Fl* 36, 4, *sim. Pul*; Y dal gym prosbø gich (et dedit eis petitionem ipsorum), y poslal nasyczenye w dvsze gych *Fl* 105, 16, *sim. Pul*; *Szodzø sercza iego dal ies iemu (desiderium cordis eius tribuisti ei), a woley iego warg ne zdradzil ies iego *Fl* 20, 2, *sim. Pul*; Mowi święty Augustyn, aby myto krwic zbawiciela naszego nie grzesznym dało potrzebiznę, ale pielgrzymom odpoczynienie gotowało *Rozm* 763; ~ dająć przykre słowa, kurwemacierze syny, kurwy syny '*przezywać obelżywie, contumeliose vocare*': Czsom ya vczinil Ianowy, tom ya vczinil za yego poczanthkem, kedy my dayal kurwemaczerze siny y meczem na mø sekl 1405 *KsMaz* I nr 520; Czom vczinil Pawlowi, tho za gego poczunthkem, kyedy my droga zagyal hy curwi syny dayal 1438 *ZapWarsz* nr 865; Dziewica błogosławiona... była... sromotnie wypędzona a rzekąc: I ty jeś mać tego swodnika i tego łotra, ktory już jęt. A takoż dziewica błogosławiona na drodze stojęcy barzo gorzko płakała...: Za naukę, zbawienie dajecie przykre słowa *Rozm* 740; ~ dać sumę '*zliczyć, annumerare*': Y movil iest pan kv Moyzeszovi, rzekøøcz: Pokolena Levi nye licz any *dacz svmi gich s sinmi israelskimi (neque pones summam eorum cum filiis Israel) *BZ* Num 1, 49; ~ dać winę '*oskarżyć, wnieść skargę przeciw komuś, accusare, in ius vocare*': Czso Andrz⟨ych⟩ dal voytovi vinø o dwadzescza grziven, o swey mat⟨ki⟩ poszak, to gest Micosz viplacził 1398 *Leksz* II nr 1164; O gøs mi *kobilo Møczina vinø dage, o tø yesm gemu praw 1399 *TPaw* IV nr 568; Ocz Ozep dal vinø Symanowi s Mycolayem, to ony po prawdze posnaly 1410 *KsMaz* I nr 1440; Preco dixit Johanni: Das sibi culpam vlg. dayess mu vinø primo, 2º, 3º? Tunc Johannes dixit: Ne dayø mu viny 1417 *Czrs* 184; Jako tha bar⟨c⟩z, o kthorø mi dano vinø, tha gest rozdzelona za naszich oczczow y poloszona sz vrzandem 1424 *Zap-*

Warsz nr 95; O ktore *granycza dana my wyna, tychem ya ne rambyl medzy Grochowem a medzy Goszslawem 1444 *ZapWarsz* nr 735; Gdi on, ktoremu bi vyna dana o manzoboystwo (cui aliqua culpa pro homicidio data et ascripta fuerit), rzecze: thom vczinyl s yego początku, thego ma doswyathczicz *Sul* 93; Gdy komu dadzą wyną o krzywoprzyszyaszthwo... Gdy stharzy raycze dalyby wyna komu, yszby byl krzywoprzyszyaszcza yawny, czo yesth za prawo? *OrtMac* 39; Czo on mnye wyną daye, w themem ya nye wynyen *ib.* 138, *sim. OrtBr* VI 390; ⟨G⟩dy trze abo wiączey byliby pomowieny o maszoboystwo..., vstawiamy, aby gednemv dano winą (statuimus, quod unus... condemnetur) *Dział* 30; Aczlyby szenyszczyzna potwarzala kogo y powolawala, a na nyey znakv gwaltv nye nalesyono, tedy ten, komv winą dadzą, ma odydz szeszczą swiathkow takych, iako sam (is, quem accusavit, cum sex suae conditionis hominibus se expurgabit) *Dział* 56; Pilat wyszedszy k nim i spytał ich rzekąc: Ktorą winę dajecie temu człowieku (quam accusationem affertis adversus hominem hunc Jo 18, 29)? *Rozm* 748; ~ dać wwiązanie '*wprowadzić w posiadanie, in possessionem inducere*': Intromittere sive dacz wwozanie in molendinum 1379—404 *Biecz* I 108; Yze Elzbyetha... jezdzila do Sczepana w dom, aby yey spelnil pyenandze podlug zapysu... albo wwązane dal, a on wszego ne spelnil 1423 *AKPr* VIII a 162; Jacom ya ne oral they roley gwaltem, w ktoram dal wyazane Micolayewy przesz wosznego 1449 *ZapWarsz* nr 593; Tegdy... powodowy... ma bycz dano... w dzedziną wwyązanye... Tedi sądza ma przysądzicz wszystko, czso gest zastawiono powodowy, y dacz wwyązanye *Dział* 20; Intromissionem dedit al. wyąszanye dal 1463 *KodWiel* 28; ~ dać zdrowie '*pozdrowić, salutare*': Gyenze kyedy k thobye schedl, przymowyl szye k thobye takym przymowyenym, dayancz zdrowye *Naw* 52.

bb. *dopełnieniem bezokolicznik*: Anno szwyatha, wszythkych cznoth napelnyona, day nam Yeszusza naszladowacz, w yego myloszczy sye kochacz *MW* 79b; Zwyastvycye, sliszecz daycye (auditum facite) a ogloszcye to asz na krage szemye *BZ* Is 48, 20, *sim.* 1471 *MPKJ* V 94; Maria, czista dzewicze, da nam vidzecz bosze licze! XV *in. R* XXV 218; Franciszka Marek wipchal, by tho wedzecz dal Jad⟨widze⟩ XV *in. CyzPloc*; ⟨G⟩ospodne, da my tho wedzecz, bych mogl o them czszo powedzecz, o chlebowem stole *Słota* w. 1; Dalischmy vyedzecz suggessimus (dixistique servis tuis: Adducite eum ad me et ponam oculos meos super illum. Suggessimus domino meo: Non potest puer relinquere patrem suum Gen 44, 22) 1471 *MPKJ* V 14; Iako to dadzą vyedzyecz onego rodzynye (postquam autem fama venit ad mortui parentes), poskoczą krzyczacz vschyszczy *Rozm* 131; Chczalczy crolowy szluszyczy, szwa choragyew myeczy, a o chlopy pogambeli daly gy zabyczy, w koszczelecz y zabyly *Tęcz* w. 7; Znamyenyem dal znacz innuit XV *p. post. Kałuż* 274.

cc. *dopełnieniem zdanie*: Dag nam, nasz mily pane bosze, abicz ona nasiim duszam na szbauene byla *Gn* 177a; Amen, tako bog day, bichom szly swyczczy w ray *Bogur* B—F; Day (*Msza* III. VI: racz dacz)..., byszmy boszkymy przyyemnosczamy nyebyeszkymy y myloszczamy ⟨napelnyeny bychom byly⟩ (ut... omni benedictione coelesti et gratia repleamur) 1413—4 *Msza* I s. 262, *sim.* IV. VII; Tako bog day, bychom vszyczy poszly v raj *ca* 1455 *Dobr* 323; Panie boze, daj tho, aby *wsystych Turkow pobitho XV *p. post. MacPam* II 352; Then, kthory thą pyosznką yesth zlozyl..., day mu, aby w krolesthwe thwem byl XV *ex. MacDod* 141; Dziewica Marja poczęła... narzekać:... Kto mi to nędznej da, abych jeszcze uźrała me miłe dziecię? *Rozm* 696; Kto mi to może dać, iżbych za cię umarła twą męką? *Rozm* 697.

2. '*wyznaczyć, statuere, attribuere*': Nomine Sandkonis subcamerarii Czechonowiensis, quem dominus dux Boleslaus deputhavit in iusticiarium vlg. prawidnikiem dal 1432 *ZapMaz* 2; Herman... o nyekthore mlyna[na]rzowy dowynyenya przeth szandzą danym alybo obranym (coram iudice dato vel electo) obyczayem dobrym rzeczonego mlynarza szą̨dzicz przykazal *Sul* 40; Mykolay pozyczil Maczeyewy dzeszączy grzywyen, a za thy Wawrzyncza dal gemv rąkoymyą (Nicolaus Mathiae mutuavit decem marcas, pro quibus Laurentium sibi dedit fideiussorem) *Sul* 51; *Cchowal szyrothy i wdowy, dal gym oszobne trzi stoly *Aleksy* w. 20; Y rzekl gest Adam: Zona yøszesz my dal towarzyszkø (mulier, quam dedisti mihi sociam), dala my owocza s drzewa *BZ* Gen 3, 12; Iaczem dal wam braczø wasze slvgi kosczolovi (ego dedi vobis fratres vestros Levitas) s posrzotka synow israelskich, a dalczem dar bogv, abi slvzili w slvsbye stanv gego *BZ* Num 18, 6; Bog dal cyø kaplanem myasto Ioiady, kaplana (dominus dedit te sacerdotem pro Joiada, sacerdote) *BZ* Jer 29, 26; Tedy woyth sz rad[z]ą przyyaczol tych dzyeczy...

ma dacz y poslawycz gym *opyekaldnyką *OrtBr* VI 385, *sim. OrtMac* 127; Dano gey sz prawa dwa przyszasznyky *OrtKal* 208; ⟨U⟩stawiamy, ysz my abo starosta, abo woyewoda, abo sadza, abo podsądek, abo wozny sluszebnyka mayą dacz kv pozwanyv (habeant facultatem dandi ministerialem ad citandum) *Dział* 49; Pomozi, ...bosze, abich... przyiala blogoslawionego anyola mego, ktorisz my ies ku strozi dal *MW* 131b; Ale ally mv pan szoną (sin autem dominus dederit illi uxorem Ex 21, 4), a myal sz nyą dzyeczy, tedy zoną y dzeczy yego bandą pana ego XV *p. post. Kałuźn* 282; Zaszmoczoną mathką zwogya w trzeczem szlowye poczyesszyl gya, myąstho szyebye Janą gyey dal, aby gya thamo opatrzal XV *ex. R* XIX 89; Czlovyeka, ktoregosz nam dal tovarzyscha kv mace (hominem, quem socium supplicii dedisti), tego nynye gvaltem chczesch odyącz *Rozm* 218; ~ dać rok, dzień '*wyznaczyć termin, zgodzić się na termin, dzień, terminum statuere, assignare*': Iaco Sandziwog daw Jacubowy rok i odbyl gy oth prawa 1394 *HubeZb* 69; Symon, Potrkow szin, obszalowal Przibignewa Borowskego o mlyn, o Dokoffsky, an mu ne *chchał otpoweczecz presz czotek y presz stryge, dano mu rog do welikich rocow 1399 *Leksz* I 3017; Iaco Ian dayal dwa roki Hance 1400 VI 25; Iaco wemi i swathczim, eze dal Stepan Przeczslaowi do pantku roku 1402 *HubeZb* 191; Iacom ya przi them byl, essze Mrok roku dal Chrczonowy do Swanthek thym penandzom, o kthore nan szalowal 1417 *Czrs* 114, *sim.* 1426 *KsMaz* II nr 1974; Wlodarz pana Wrzeszyenskego dal rok Vitewy za yego obslanim 1423—6 *RocznHist* XV 212; Iaco mnye Jan dal rokv penødzom po pirwey vmowe do tego dna 1427 *ZapWarsz* nr 2766; A bandzely zzaloba o dzedzyną..., pospolythi rok, ma yest trzech nyedzeel, przes sandzą gym daan bąncz (communis terminus trium septimanarum per iudicem eidem assignetur, *Dział* 15: ma bycz dan) *Sul* 27; Bądze trzemy razmy przez woznego... przypozwan, dayącz gemv pewny rok y myeszczcze (ad certum locum et terminum debebit citari, *Sul* 29: na pewni rok y myescze myaan pozwan bycz) *Dział* 17; Gdy kto ma bycz pozwan listem przez sluszebnyka, a to ten to pozywa abo slvgą swym, dawszy mv rok (certo termino comparendi), przed kym stacz a kyedy *ib.* 49; Jaco ginego dnya nye dayal ieno vmowyoni, terminus ad terminos proximos colloquii generalis tempore autumpni 1388 *StPPP* VIII nr 7373; Prze krzechkoscz wrzystodzenya wdowam szescz lath w dawnoscz dany bączcze (viduis vero sex anni propter fragilitatem sexus in praescriptione oppo[n]untur, *Dział* 46: dla krechkoscz pannyeyskyey wdowama myecz dawnoscz za szescz lath) *Sul* 54.

3. '*pozwolić, sinere, pati*': **a.** *dopełnieniem bezokolicznik*: Jaco Anka zabila Maczegewi *weprcz i na wangrodze mv ne dala pasz 1395 *Leksz* II nr 467; Nigednecz czy ('czy') any chuały szobe czynicz gest on bil ne dal *Gn* 2b, *sim.* 5a; Proszczye pana boga za nyewyasthy płodem obczyązone vedlug stadla m[i]ensz kyego, abyem (*leg.* aby jem) pan bog raczyl dacz porodzycz przesz grzechv y przesz nyemoczy *Gn* ap. 1b; Day, boze, szywoth na tem swecze tako wyeszczy *Dek* III 18; Czebye dla, czlowecze, dal bog przeklocz szobe rancze, nodze obc *Bogur* B—F; Iaco Nitarth ne dal trzech la spocoyno vitrzimacz Coslowskich oczczu o poi Nalku 1407 *Piek* VI 337; Yze Micolay o trzy grziwny rankoiemstwa zasziwal wszczacz (*leg.* zażywał w czas), ne dadza dawnoszczy vynid 1420 *AKPr* VIIIa 150; Yze Bystram wzal con za dzesancz grziwen... po Michale, bracze ge o *rodzoney, a o [t]to poswal ne dadzan rokowy wynidz *ib.*; Jaco mnye Jan nye dal oken vyrabycz any drzvi czynycz, alyszbi ischba bila gothowa 1429 *Czrs* s. LXXXI; Jvszeszczye wi cziszczi prze mową albo prze slowo,... tasz nye da prosznowacz w tą to fila XV *med. R* XXII 241; Nye chczyałesz my dacz mich dzewk a mich wnøkow poczalowacz (non es passus, ut osculare filios meos et filias) *BZ* Gen 31, 28; Gdiszbi uszrzal krew na *swyrznych prodzech y na obu podwoyu, mynyecz dzwyrze dom a nye da byyøczemu wnydz (et non sinet percussorem ingredi) w wasze domi, a uraszyc *BZ* Ex 12, 23; Y uczynyly søø podpo chleb prazny, bo nye mogly ukwaszyc, ge nøkaly Egipsczy, abi precz wiszly a nye dødzøødz gym vczynycz nyszadnego omyeszkanya (et nullam facere sinentibus moram) *BZ* Ex 12, 39; Notarius invenit terminos, ubi nihil fecit dominus Choczymyrzsky, primo, secundo et tercio sese sequentibus nil fecit et terminum obmisit al. dal rokowy prepelznącz 1486 *AGZ* XIX 247; Y day szye wyesszyelycz wsz (*Fl*: i weselicz se bødø wszitczy). gysz w nadzeyę mayø (et laetentur omnes, qui in te) *Pul* 5, 13; Day my vydzyecz lyczko nakraszche *Naw* 74, *sim. SprTNW* V 16; Rac bycz sz namy czaszv thego, nye day vy wrogv szlego XV *p. post. SKJ* I 147; Chr o thwey miloszczy day spyewacz, thwego spyewu nye day daley poznacz XV *ex. MacDod*; Rogetur dominum..., vt... compesca[n]t istos

paganos a dacz ye nam svycyasycz XV *ex. SKJ* I 148; Gospodnye, nye masz o tho pyeczey, yze syostra moya da mnye samey sluzycz (reliquit me solam ministrare Luc 10, 40)? *Rozm* 334; Ale to wiedzcie, iżeby wiedział ociec czeladny, ktorej godziny złodziej ma przydź, czułby zaprawdę a nie dałby podkopać domu swego (et non sineret perfodi domum suam Mat 24, 43) *Rozm* 486; Dziewica Marja... wielekroć padając omdlała, ależ ją ty siostry, ktory były s nią..., i ine święte żony ty ją dzierżały, iże jej nie dały na ziemię paść *Rozm* 698; ~ On czesarsz... ne dalcy szø gest on bil czeszarzem svacz *Gn* 5b; Te cy velebna cystota te to defky byla gest, yscy ona any bogadstvem, any *groso ne dala sø gest przemouicz *Gn* gl. 70b; Czsom ya vczinił Philipovy, tom vczinił za yego poczanthkem, kedy my lankø secl, an mi ssø ne dal lupicz 1405 *KsMaz* I nr 605; Wytay mego tworcza czalo, yzesz mi sø vidzecz dalo..., i swøta cry racz zawytacz,... s tego czala dalas sø... lacz *ca* 1440 *R* XXV 220; Nolens in penis succumbere al. nye chczacz szą wjnami dacz porazicz 1447 *BiblWarsz* 1857 II 801; Ad id est commune proverbium: mowa szyą da movycz, a chleb yescz 1449 *JA* XV 475; Stokrocz y thyszączkrocz dalaby sze na kąssy zrzazacz cencies, millesies permitteres te in frusta discerpi XV *med. SKJ* V 264; Opyekalnyk then moze dlugy placzycz, o kthorych wye, sz gymyenyą thych tho dzyeczy, a o kthorych nye wye, moze szye dacz vpomynacz (se dabit informare) *OrtVrtel* 117, *sim. OrtRp* 14; Chczem do czyebye poczthy noszycz, aby szya dala przeproszycz *De morte* w. 150; A yesthlyby.. braczya nye chczyeli sye polepszycz, a nye daliby sye karaczy (qui si se corrigere non curaverint), th dy... mayą byczi vypądzeny z pospolzthva thego bracztbva 1484 *Reg* 722; Drugi potem przybieżąc uderzył ji w ciemię i rzekł: O Jesusie..., takeś omdlał, jakoby nie miał boga ojca, ba poch si ale nie daj sie sromocić! *Rozm* 731.

b. *dopełnienie* Sinc, ut ego etiam molam, hoc est Day, *ut ia pobrusa, a ti poziwai, *ca* 1270 *KsHenr* 24r; Dalczy my tho wszechmogadzy, bych morzyla luth zyvyanczy *De morte* w. 229; ~ Ale jako powieda dziewica błogosławiona swej dostojnej słudze, świętej Brygidzie, rzekący, iże jemu nie dano tako wiele, czuż iżby sie mogł oblec, ale jedwo wrzucił na sie suknię, aże ji poczęli ciągnąć, ależ potem wzdział swoje ręce w rękawy *Rozm* 826.

4. *'kazać, iubere, mandare'*: **a.** *dopełnieniem bezokolicznik*: Jaco Potrek ne dal vkrascz Maczcoui dwu volu ani gich vszithca ma 1391 *Leksz* I nr 1066; *Choyenszczi ne przecz [ne] sabil Waldowskego, yeno prze to, ysz mu dal brata obesicz 1404 *Piek* VI 230; Pany Staskowy dna (*leg.* dnia) roboth... nigdy nye zastawala..., any dla zastawy dała robycz kmeczom 1421 *AKPr* VIIIa 155; Sødza daal ge sgymacz chczecz ge przimøcycz, aby sye gych balwanom modlily (mulieres [...] tenentur et ad deorum sacrificium compelluntur) *Błaż* 321; W myeszczyech, gdze szą ranny, lekarze thym to dayą... przed prawem powiedacz, yakye tho ramy (*pro* rany) byly *OrtBr* VI 345, *sim. OrtMac* 22; Szebrały szye... na wyethnycza y daly nathychmyasth wolacz na wszythky myeszczany..., aby kaszdy przyszedł k wyednyczy *OrtMac* 35; Jusz odethchny, nyeborakv, mow sze mnv, vbogy zakv, nye boy szya dzysz moyey scoly, nye dam czy czyszcz epistoly *De morte* w. 88; Dalbych dobry colacz vpyecz, bych mogl przeth tobv vczyecz *ib.* w. 151; Pan chethman dal popysshacz swe konye 1495 *GórsJaz* 277; Ten psalm wypowyada, ysz Kristus w pyeczu pkyelnym strawycz da swe nyeprzyaczyoly *Pul* 20 arg.; Skujmyż ji twardymi przekowami, dajmyż jemu uczynić tako długo cirpieć, ażci umrze *Rozm* 588; Pilat rzekł ku starszym biskupom żydowskim: Wybierzecie wy mężow lepszych a mocniejszych dwanaście, dajcież im dzierżeć chorągwie *Rozm* 756.

b. *dopełnieniem zdanie*: A yako bądzyeczye podany, nye mysłyczye, czo bysczye movyly, bocz vam bądzye dano v thą godzyną nathychmyast, czo bądzyeczye movycz (dabitur enim vobis in illa hora, quid loquamini Mat 10, 19) *Rozm* 310; Pilat rzekł natychmiast jemu: Se mną nie mowisz i co mi s tobą uczynić? Odpowiedział miły Cristus...: Uczyń tako, jako tobie dano *Rozm* 845.

Cf. **Dodać, Nadać, Oddać, Odewzdać, Podać, Poddać, Przedać, Przydać, Rozdać, Udać Wdać, Wydać, Wzdać, Zadać, Zdać, Dawać, Dodawać, Oddawać, Podawać, Poddawać, Przedawać, Przydawać, Rozdawać, Wydawać, Wzdawać, Zadawać, Zdawać** ↗

2. Dać się *'dziać się, fieri'*: A ia krol Darius przepylnyem vstauil, podle tego abi syø dało (ego Darius rex decrevi, quam diligentissime secundum haec fieri, *Biblia Zamojskich*: A protoż buoch,... zahlad każdeho krale y narod genżby swu ruku wztahl ne dada dielati domv bożieho toho, genż gest w Ieruzalemie. A ia kral Darius prepiline sem vstauil, podle toho aby se dalo) *BZ* II Esdr 6, 34. ~ *Bohemizm.*

Daj '*bodaj, oby, utinam*': Sibi dixit coram iudicio: Day thy sbledzal na powroze 1446 *ZapWarsz* nr 780; Mala imprecantes, dicentes vlg. daybich zabith, day mi macz curwa XV *med. Zab* 516; Imprecantes poclynayącz, yako rzekacz: dayczy tha rana albo ową (Gen 24, 60) *MPKJ* V 10. ~ *Cf.* **Bodaj.**

Dająć *cf.* **Dać**

Dajby '*bodajby, oby, utinam*': Mala imprecantes dicentes vlg. daybich zabith, day mi macz curwa XV *med. Zab* 516; Dicentes daybych zabyth, dayby mi macz currwa *ib.* 517.

(Daktyl) Daktył *bot.* '*Phoenix dactylifera L.*': Dactil dactilus Romanus 1419 *Rost* nr 5233; Dactily dactilus dulcis 1472 *Rost* nr 158; Dactilli dactilli 1475 *Rost* nr 3163.

Daktył *cf.* **Daktył**

Dal '*odległość, spatium*': Przikazvyø tobye, aby trzy myasta w rowney daly od syebye rosdzelil (praecipio tibi, ut tres civitates aequalis inter se spatii dividas) *BZ* Deut 19, 7; Na dalv (*leg.* na dalą, *war. lub.*: na dąlyą) in spacio (ibant ipsa die in castellum, quod erat in spatio stadiorum sexaginta ab Jerusalem, nomine Emmaus Luc 24, 13) 1471 *MPKJ* V 124; Dal (*leg.* dal *czy* dał?) *Park* 408. ~ *Cf.* **Nadal, Obdal, Opodal, Podal, Wzdal.**

Od **daleka** '*z daleka, e longinquo*': Bo wysoky pan, a smerna ogløda, a wysoka od daleka znage (alta a longe cognoscit) *Fl* 137, 7, *sim. Pul, MW* 137a.

Z **daleka** '*e longinquo, procul*': Vrozumal ges misły moge z daleka (intellexisti cogitationes meas de longe) *Fl* 138, 2, *sim. Pul*; Z daiecą a longe (cum ingrederetur quoddam castellum, occurrerunt ei... leprosi, qui steterunt a longe Luc 17, 12) XV *in. R* XXIV 75; Et perterriti ac pavore concussi steterunt procul z daleka (Ex 20, 18) XV *p. pr. SKJ* I 302; Y stał gest z dalyeka lud (stetitque populus de longe), alye Moyszesz przystøpyl ku czyemnoszczy, w ktorey bil bog *BZ* Ex 20, 21; Bødz myedzi wami a myedzi skrzynyø dwa tysyøcza wzdal lokyet, bo z daleka nye moglibysсze vidzecz ani poznacz, ktorø drogø wessli (ut procul videre possitis, et nosse, per quam viam ingrediamini) *BZ* Jos 3, 4; A gdisz odidze Dauid w stronø, stal na wyrzchu gori z daleka (stetisset in vertice montis de longe) *BZ* I Reg 26, 13; Oczyecz tego ystnego dzyeczączya byezal z daleka za lwem krzyczącz (pater a longe sequens eiulavit) *Rozm* 160; Vzryal Abrama z daleka a Lazarza na yego lonye szyedzącz (vidit Abraham a longe et Lazarum in sinu eius Luc 16, 23) *Rozm* 395.

Daleki *formy*: *n. sg. m.* daleki *OrtCel* 1, *ca* 1500 *Erz* 12; *f.* daleka *Gn* gl. 61b; ~ *g. sg. f.* dalekiej *BZ* II Par 6, 36; *neutr.* daleka *cf.* Od **daleka**, Z **daleka**; ~ *ac. sg. f.* daleką *Sul* 59; *neutr.* dalekie *Rozm* 407; ~ *i. sg. f.* daleką XV *med. SKJ* V 268; ~ *n. pl. m.* dalecy *Sul* 18. 53, *Dzial* 45; ~ *g. pl. f.* dalekich *Gn* 2a, XV *med. SKJ* V 266, *BZ* Deut 29, 22; ~ *ac. pl. f.* dalekie *Rozm* 386; ~ *l. pl. f.* (w) dalekich *Sul* 29, *OrtMac* 104.

Comparat. n. sg. m. dalszy *Gn* gl. 153b, *BZ* Jos 6, 5; *f.* dalsza *BZ* Deut 19, 6; ~ *g. sg. m.* dalszego 1418 *TPaw* VII nr 400, *OrtBr* VI 378, *OrtMac* 42. 60. 120; ~ *d. sg. m.* dalszemu 1467 *StPPP* IX nr 627; ~ *ac. sg. m.* dalszy *OrtMac* 106. 130; ~ *l. sg. m.* (na) dalszem 1449 *StPPP* IX nr 471; ~ *n. pl. m.* dalszy *Sul* 49, *Dzial* 40; ~ *ac. pl. m.* dalsze *Sul* 26.

Znaczenia: **1.** *o miejscu*: **a.** '*odległy, remotus, longinquus, qui longe abest*': A tedy... tho bilo... tako othpouedzano, iszcy... mili Xt s dalekichcy stron on prydzecz *Gn* 2a; Et quo castior homo in hoc mundo, tanto propinquior deo et quanto immundior, tanto [...] deo remocior a dalsi *Gn* gl. 153b; Kedi ktho... w szandze obrzeka, ysz Iaan alybo Pyotr w stronaach dalyekych ssą bądący (in partibus remotis est constitutus)..., a przetho myeeni szą nyee myeecz o thą tho dzedzyna othpowyedzecz *Sul* 29; Vstawyamy, ysz kedy ktho mayącz lasz alybo dąbrową oth szebye dalyeką (mericam a se distantem), wyeprze swoye... przes gymyenye czvdze... pądzicz bądze chczal..., aby tego nye mogl vczynycz *Sul* 59; S dalekych de longinquis partibus XV *med. SKJ* V 266; Podroszni, ktorzysz to z dalekich stron przydø (peregrini, qui de longe venerint), vsrzø rany zemye tey *BZ* Deut 29, 22; Gestłybi zgrzeszil⟨i⟩ przecyw tobye... y podalbi ge nyeprzyiacyelyom, ꙗzebi ge wyedły iøte do zemye dalekey albø blyskey (et captivos duxerint eos in terram longinquam, vel certe quae iuxta [illegible] II Par 6, 36; Rzekł nasz myesczy[illegible]wye yescze yednego w gynnych dalek[illegible]ach *OrtMac* 104; Przesz thwe dlugye y [illegible]dalyekye ode mnye, myły [...], ⟨żało⟩sc wyelka y bolesz⟨ć⟩ mam w szwogyem szerczy nynye 1447—62 *Zab* 544; Dalyeky longinquus *ca* 1500 *Erz* 12; Starszy zebrawszy wszytko imienie i poszedł w dalekie strony (peregre profectus est in regionem longinquam Luc 15, 13) *Rozm* 386; Człowiek jeden wielebny poszedł w dalekie krolewstwo (homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam Luc 19, 12) *Rozm* 407; ~ daleki przychodzień '*obcokrajowiec, peregrinus*': Czvdzozemyecz

uel daleky przychodzen aligenigena *OrtCel* 1; ~ **b.** '*długi, longus*': Daleka droga hoc spacium *Gn* gl. 61b; Aby *snad bliszni onego, gegosz iest krew przelana..., gonilby gego..., bilaliby d[y]alsza droga, zabillibi dvszø gego (ne forsitan proximus eius, cuius effusus est sanguis..., persequatur et apprehendat eum, si longior via fuerit, et percutiat animam eius) *BZ* Deut 19, 6; A daleką drogą per magnam distanciam XV *med. SKJ* V 268.

2. *o czasie* (*tylko comparat.*): **a.** dalszy '*dłuższy, longior*': Gdysz zabrzni zwyøk trøbny dalszy (cumque insonuerit vox tubae longior), ...wzvola wszistek lvd *BZ* Jos 6, 5; ~ **b.** '*późniejszy, posterior*': Jakom tim kmeczom, za gesch pan Moscicz ranczil, ne dawal dalschego roku nisz ten, na ktori mi pan Mosticz ranczil 1418 *TPaw* VII nr 400; Prosszę, ut michi iuxta promissum sine ulteriori prze⟨z⟩ dalsego dilacione... illud, quod vestre et promissa vestra sonant et affirmant, teneatis *ca* 1428 *PF* I 483.

3. (*w terminologii prawniczej*): dalszy dzień, rok '*termin sześciotygodniowy, a specjalnie ostatni dzień tego terminu, dicitur a iuris peritis de sex hebdomadum termino, imprimis de postremo huius termini die*': Actor... obligatus est al. zobowyazal sze gest ponere priuilegium et non posuit na dalszem dnyv infra sex septimanis 1449 *StPPP* IX nr 471; Chczemi..., abi przes tho pozwanye kthorymkolye obyczayem nye wczązany a nye kolathany (*sc.* kmiecie), rozvmney ('rozumiej') na dalsze roki *Sul* 26; Ony szwa rzecz straczyly y *ny mogą dalszego dnya myecz albo drugyego vkazanya przynyescz *OrtMac* 60, *sim. ib.* 42; Gyeden czlowyek... zapowyedzyal... szwemu dlusznykowy wszyszthko yego gymyenye... a dzyen zaplaczenya yeszcze byl nye przyszedl, szlowye yescze myal dalszy rok *ib.* 106; A k thym szwyathkom moze myecz dzyen trzy dwe nyedzyely wyyawszy o dzyedzyczthwo y o goracze rzeczy, w thych dalszego roku nye ma *ib.* 120, *sim. OrtBr* VI 378; Mogaly czy rąkoymye myecz dalszy dzyen, szlowye ozalowanego postawycz ku praw (*leg.* prawu) na drugy albo na trzeczy szą̨d? *ib.* 130; Aduersus actorem satisfecit dyey longiori al. dny[ny]ewy dalschemv 1467 *StPPP* IX nr 627; Ego hic compareo tanquam pars respondens... et procuratorem non habeo, nec possum habere propter diluvium..., ideo quero in iure, utrum possum habere procuratorem ac diem longiorem scilicet sex ebdomadas al. *dulschy dzyen ad importandum ortilegium iuris supremi 1491 *AGZ* XVI 412.

4. *w pokrewieństwie* '*niebliski, remotiore coniunctus cognatione*': Szą̨ly od szebye rodnye dalyeczi (si autem sunt distantes), nye gynszą, iano trzech lyath dawnosczy bandze mocz odbicz obwynyoni *Sul* 18; W them gymyenyv... gynszy przyrodzeny alybo dalszy w rodzayv (*Dział* 40: albo dzeczy, gynszy przyaczele aczkole dalszy) odzirzą namyasthnoscz (alii consanguinei, licet remotiores in linea, obtinent successionem) *Sul* 49; Vstawyamy..., aby... bracza abo przyaczele, przyrodzeny abo daleczy (fratres vel amici, consanguinei vel remoti, *Dział* 45: blyszszy abo daleczy) w rodzayv oboyga oth szebye rosdzeleny... bą̨dącz, a w them dzale abo rosdzelenyv staly przes trzy lyatha..., thaczy bą̨dą othdaleny *Sul* 53.

Daleko *formy*: *comparat.* dale *Gn* 2a. 172a, *Gn* gl. 61a, 1404 *Piek* VI 229, 1405 *KsMaz* I nr 641; dalej 1398 *HubeZb* 74, 1399 *StPPP* VIII nr 8230, *Fl* 38, 18. 50, 3, *Fl* i *Pul* 73, 10. 82, 4. Moys 21, 1402 *KsMaz* I nr 242a, 1405 *HubeZb* 112, *etc. etc.*

Superlat. nadelej 1408 *Piek* VI 355.

Znaczenia: **1.** *o miejscu* '*longe, procul, late*': Przecz ies, gospodne, odszedl daleco (ut quid, domine, recessisti longe) *Fl* 9, 21, *sim. Pul*; Wisluchay nas, bosze, zbawiczelu nasz, nadzeia wszech conczow zeme y w morzu daleco (spes omnium finium terrae et in mari longe) *Fl* 64, 6, *sim. Pul*; Daleko procul ~~ca~~ 1434 *PF* V 31; Vstawilismy, abi do bliszszego castellaniey alybo grodstwa dworv... thi tho swyerzepycze czirzpyączi skodą dopądzenya mocz ymyal, le thako ysz... w domv wlostnem... przes nocz, gdiby daleko byl dwor, chowacz moze *Sul* 39; Ktorikole vrzandnik... przissyangayą̨nczego... navczicz ma, abi swoyan przissyangą̨n przewyodl w vczinek, rzekancz tako: Poydzi daley (procede ulterius) *Sul* 99; Vcladal sze daley finxit se longius ire (Luc 24, 28) *ca* 1450 *PF* IV 573; Myly Yesus... odszedl od thych trzy apostolow thako daleko, y⟨akoby mog⟩l malym kamenyem rzuczycz rakø 1451 *MacDod* 105, *sim. Rozm* 596; Ya puszczøø was, abyszczye offyerowaly... bogu waszemu na puszczy, alye daley nye choczczye (longius ne abeatis) *BZ* Ex 8, 28; Brzøk trøøby z nyenagła rozl wyøczey a dalyey sze czyøgnøl (sonitus buccinae... prolixius tendebatur) *BZ* Ex 19, 19; Przikazanye to to, ges to ya dzysz przikazvyø tobye, nye iest nad tobø ani daleko polozono (non supra te est neque procul positum), ani na nyebye postawyono *BZ* Deut 30, 11; Gdisz byeszal pacholek na to myasto, gdze bil strzelyl Ionatas, za pacholkem rzekøcz: Owa tu nye strzali,

ale daley przed tobø gest (ecce ibi est sagitta porro ultra te) *BZ* I Reg 20, 37; Roznyoslo syø gymyø gego daleko (egressumque est nomen eius procul) *BZ* II Par 26, 15; Kyedy bądzye kthory człowyek obzalowan o roszboy albo o pozogą błyszko albo daleko, thego mogą zalowacz kv praw (*leg.* prawu)..., gdzye yesth obzalowan za goracza *OrtMac* 56, *sim. OrtBrRp* 46, 4; Opodal, daleko procul (melior est vicinus iuxta, quam frater procul Prov 27, 10) 1471 *MPKJ* V 69; Anyolem strozem mym daleko odpandz wszitko nyepodobyenstwo nyeprzyiacziela *MW* 128b; Vlozyl sza daley gydz finxit se longius ire (Luc 24, 28) XV *p. post. R* XXV 199; Nye chcza czya, yzby myę daliey prowadzil nolo te longius comitem esse XV *ex. PF* III 178; Jako dalej poszła (*sc.* Maria), niewiasty... poczęły k niej mowić *Rozm* 747; ~ *z przyimkiem* od: Daleko od grzesznich zbawene (longe a peccatoribus salus), esze prawot twogych ne szvkaly *Fl* 118, 155, *sim. Pul*; Aczkoliczem ya oth czebye daleko *ca* 1428 *PF* I 481; Gdy ten, czso namowy, y tesz namowyony bądą od syebie daleko (si... actor et reus sunt distantes), tedy gynsza dawnoscz namowyonemv nye mosze bycz gedno trzy lata *Dział* 46; Alye kako dalyeko Ihus bil od nyego XV *ex. MPKJ* II 319; Ten lud vsty myą czczy, alye ych sercze daleko yest ode mnye (cor autem eorum longe est a me Mat 15, 8) *Rozm* 355; ~ dalej *'na stronę'* Nye rozvmyeczye, yze wschytko, ktore ydzye wsta (*leg.* w usta), vnydzye w brzuch, a potem bądzye dalyey vypvsczono (non intelligitis, quia omne, quod in os intrat, in ventrem vadit et in secessum emittitur Mat 15, 17)? *Rozm* 356; ~ uczynić daleko *'uczynić dalekim, separare, semovere'*: Daleco vczinil ies znane moie ote mne (longe fecisti notos meos a me) *Fl* 87, 8, *sim. Pul*; Gelyko gest wschod od zapada, daleko vczynyl od nas lychoty nasze (longe fecit a nobis iniquitates nostras) *Fl* 102, 12, *sim. Pul*; Ps⟨alm⟩ Dauidow za lyud, yen od szwyętich dalyeko vczynyon iest (pro populo, qui a sanctis longe factus est) *Pul* 55 arg.; ~ dalej *z gen. comp.*: Yasz daley pisku ne wydzy non videt nisi quantum rostrum eius se protendit 1466 *R* XXV 140; ~ *ze spójnikiem* jedno: Ian ne ranczil za kmecza niczsz daley, yedno do Buku 1408 *Piek* VI 358.

2. *o czasie* **a.** *'długo, dłużej, diu, deinde, ultra, amplius'*: Jaco dersza dzedzina XVIII lat y daley de (*pro* do) poszwu s pokoyem 1399 *StPPP* VIII nr 8230; Poszødali szø... priscza gego a rzekøcz tako, isze przydzy thy k nam, nasz mily pane bosze, aby thy dale ne møskal *Gn* 2a; Odpusci mi, bich se ochlodzil drzewey, nisz odydø, a daley ne bødø (amplius non ero, *Pul*: wyęczey nye będę) *Fl* 38, 18; Znamon naszich ne widzeli iesmi, iusz ne iest prorok, a nas ne pozna daley (nos non cognoscet amplius) *Fl* 73, 10, *sim. Pul*; Rozproszimi ie z luda, a ne bødze wzpomenono ymø Israhel daley (non memoretur nomen Israel ultra) *Fl* 82, 4, *sim. Pul*; Gospodzyn krolewal na weky y daley (dominus regnabit in aeternum et ultra Ex 15, 18) *Fl* Moys 21, *sim. Pul*; O chtore szedlisko załowal na mø Ondrzey, o tom ia slal do nego, bi mø pusczil, a on mø daley schowal 1402 *KsMaz* I nr 242a; Kadim szedl, tho ya dirszø daley oth lath w pokoyu 1426 *AKPr* VIIIa 48; Dzyuisch wydzersal zemskø dawnoscz pøthnacze lath y daley do poswu Micolayowa 1427 *AKPr* VIIIa 169; Theliko do yednego byegu roka, et non ultra valiturum a daley ssza godzycz ne mą *ca* 1428 *PF* I 480; Na wczącnye thego obiczayv slosczyvego a yego dalyey dzirzzeecz nye chczącnz..., vstawyami (eam amplius servare nolentes... statuimus) *Sul* 22; Slvza vstawycz, aby zadny Zyth [daley] kthoremv chrzeszczyanynowy w krolewstwye naszem myeszkayącemv daley swych penyądzy na lysthy zastawne nye poszyczal any borgowal (ut nullus Judaeus amplius alicui Christiano... suas pecunias... praestet aut mutuet), alye tylko na zakłath dostateczny pozyczycz moze *Sul* 61, *sim. Dział* 65; Tedi rzekl Iakob: Dalekoly gest geszce do wyeczyora (adhuc multum diei superest) a nye gest godzyna gnacz stad do chlewow *BZ* Gen 29, 7, *sim.* 1471 *MPKJ* V 11; Navczczye nasz, gestly then powod doszycz vkazal swymy przyszasznymy ludzymy y takym... tramow... w mvrze osz[y]ądzenym daleko przesz rok y dzyen przesze wszey odmowy *OrtBrRp* 92, 2, *sim. OrtMac* 126; Mayąly gyny przysząsznyczy daley othychmyąsth szyedzecz na prawye? *OrtKal* 293; Acz yemu tho nasz oczyecz przepu⟨sz⟩czal przyaczyelszky, ale my daley tego nye chczemy przepusczycz *OrtMac* 101; Gdyby kthory czlowyek w dalekych czudzych szyemyach byl a przyszyedlby daleko po rocze y po dnyv *ib.* 105; Nye chczyal... *myloszyerdzie daley oddalyacz swego *MW* 59b; Thwego gnyewu nye day daley poznacz XV *ex. MacDod* 138; Yusz raczy dacz zpomozenye, nye day daley ną mączenye XV *ex. R* XIX 89; A zmovywschy to anyol nye dal szye daley vydzyeczy *Rozm* 39; Odpovyedzyely, yze... mysmy stacz nye mogly any smyely, any tuta daley bycz mozem *Rozm* 93; Nykt nye mogl

odpovyedzyecz na *to slova any kto smyal od tego dnya daley yego pytacz (neque ausus fuit quisquam ex illa die eum amplius interrogare Mat 22, 46) *Rozm* 416; Miły Jesus... ustawicznie jął powiedać przybliżenie swoje śmierci i swej męki i przedłużał to powiedanie aże daleko w noc *Rozm* 519; ~ *z gen. comp.*: Jacom ya nye ranczyl daley zapusth Hyndzychowy za Pyotra yano ten rok, czszo myal bycz na zapusth 1439 *ZapWarsz* nr 535; ~ **b.** '*później, potem, następnie, postea, deinceps, deinde, ultra*': Tesczy nasz tutha dale naucza, abichom nasz szyuoth czystho y tesze f svøtoscy *chwouały *Gn* 172a; Tescy tuta dale mouø *Gn* gl. 61a; Iura zmowił sø Nemerzi dacz osmdzeszanth grziwen... nadeley czwartego dna 1408 *Piek* VI 355; Gdi... xanzan nyektorego czlowyeka... obvynilbi..., thedi yemu rok naprzod za schescz nyedzyel, a i daley na wthoran schescz nyedzyel... ma bicz dan (tunc eidem terminus... iterum ad alias sex septimanas... assignetur) *Sul* 87; Ten isti slyachczicz... pyrwischemu panu przerzeczonego kmyecza ma przypandzicz a daley swoya prawa s ostatkow, acz ktore kmyecz ma, vieząngnąncz ma (idem nobilis... principali domino kmethonem praedictum compellat et demum sua iura... exigat) *Sul* 100; Przeto mowy daley (*sc.* Chrystus) XV *med. R* XXII 240; Spocoyny sluną, gisch napyrwey w swem syerczu, daley myedzi braczicą rostarszoną czinyą pocoy *ib.* 242; Nam deinceps bocz daley XV *med. SKJ* V 275; Pyta daley: Mogaly tako stoyącz strofowacz ortela? *OrtKał* 197; Gdyby syą kto Szydowy lystem zobowyązał na pyenyadze lychwą placzycz, a gdyby Szyd swą chytroszczą zamylczał y zadzerszał do dw (*leg.* dwu) lath a nye przypozywał gysczcza o mzdą przed sąd, tedy lychwa od dw (*leg.* dwu) lath ma straczycz, a daley telko mzdą a znow lychwą początą ma myecz (extunc ipso facto usuram accrescentem ulterius post duos annos amittere debent, tantum de principali sorte et usura iam aucta infra praedictum tempus sint contenti, *Sul* 47: tedy thim tho vczynkem lyphą przyroslą daley po dwv lathv straczycz mayą), a on lyst zapysny nygedney moczy daley myecz nye mosze *Dział* 38; Yvz tham dalyey chlyeba nye, kyedy kaplan thy szlowa movy, nyzly czalo szamo prawego boga *Naw* 79; Daley v trzechdzyeszyad lyat prawdą zakona pelnyl (infra per XXX annos iustitiam legis adimpleverat) *Rozm* 187; Gdyż było o połnocy albo dalej, mieni sie, iże święty Jan dwoję rzecz uczynił *Rozm* 734; Dalej rzekł Herod: Jesusie, wiedz, iżem ci barzo rad *Rozm* 799; ~ *z gen. comp.*: Lyata nasza yako payøk pomyszłyony będø..., ale acz w mocznych oszmdzyeszøt lyat a daley (*Fl*: potem) gych trud y bolyeszcz (amplius eorum labor et dolor) *Pul* 89, 11.

3. *w określeniu miary*: **a.** *z użyciem pozytiwu* daleko *jako przysłówka stopnia przy przymiotniku w pozytiwie i komparatiwie* '*wiele, bardzo, multum, multo*': Paknyały powod a szątpyerzs szą oth szebye daleko roszdny (sin... actor et reus sunt distantes), tedy nye gynsza dawnoscz obrzeczona powoda zalvyączego o slodzeysthwo othpądza, nysz tylko trzechlethna *Sul* 53; Cum eciam ad guttulas longe inferioris deuocionis czvyącz male kropye daleko mneyschego [...] XV *med. SKJ* V 279; A on ym odpovyedzyal rzekącz: A ktory czlovyek myedzy vamy, ktory by myal yedną owczą, aby yemv vpadla w dol v ssobotą, azalyby yą dzyersącz a nye podnyosł? A wsako daleko lepsy yest czlovyek nysly owcza (quanto magis melior est homo ove Mat 12, 12) *Rozm* 326; ~ daleko więcej '*o wiele więcej, multo plus, multo magis*': Myeskal tamo myly Yesus dwa dny, a dalyeko vyeczey ven vvyerzylo, slyschacz yego movą vyelebną *Rozm* 249; A gdyżci oni mogli sie zwać syny bożemi, daleko więcej syn boga wszechmogącego przyrodzony nie uwłoczył czci boskiej, acz sie bogiem mienił *Rozm* 839; ~ tako daleko jako '*w tym stopniu jak, prout*': Przyszasznyczy tako mayą przyszagacz ku prawu, ku kthoremv ony szą wybrany: ysz my ortele woythowy myesczkyemv y ludzom prawe ortele naydcz chczemy y dzyerzescz przyszaszny stołecz yako my prawo vmyemy, tako daleko, yako k t[w]emv mamy wolnoscz *OrtBrRp* 52, 4; Ja przyszągam... sprawydlywoscczy vszyczacz... w tem to prawe, a tego ne opuszczycz... prze szadny dar, *tago daleko, yako ya sz mich pyączy smislow vrosumecz mogą XV *p. post. Zab* 539; ~ **b.** *z użyciem komparatiwu* '*dłużej, więcej, ponad, diutius, ultra*': Daley (amplius, *Pul*: szyrzey) omiy me od lychoti moiey y od grzecha mego oczisci me *Fl* 50, 3; ~ *z gen. comp.*: Boguslaw dzerszi Jacubowø czøscz daley pøczinaczsze lath w pokoyu 1398 *HubeZb* 74, *sim.* 1405 *ib.* 112; Iaco to swatczimi, czso Grzimko *pocasala czascz, to trzimal moy oczecz dale trzidesancz lat 1404 *Piek* VI 229; O chtorø scdzø zalowal Siman na mø, tø ya chodzø daley trzech lat 1406 *KsMaz* I nr 771; O ktori jasz szalowal na mø Vith, ten ja biyø daley trzech lath 1407 *Czrs* 8; Po ta znamyona, yądim ya yachal, tandy moy namyastek dzirszal daley trzech lath 1426 *ZapWarsz* nr 170; Vstawylismi,

abi... sząndza dla rzeczoney placzey przysząth (*leg.* przysąd) daley czthirzech groszy nye szmyal viczągacz (ultra quattuor grossos exigere et recipere non praesumat) *Sul* 38; Przyszloly tho dzyeczą ku szwym lathom, tho gest daley dwanaczye lath, tedy to gymyenye ono moze... swey matcze dacz *OrtKal* 294; Gosczyem yesth taky, czo daley *gedenyasczye myl myeszka od tego szadv *OrtMac* 93, *sim. OrtBr* VII 565; Chczem, aby... gdi my w ktorą zemyą przerzeczoną wgedzemy, tedi sądza y podsadek tego powiatv na naszem dworze mayą bycz vstawyczne, mocz sądow y rzeczy przed namy wyznawayącz, a o rzeczy dzedzynne daley trzech nyedzeł rokv nye mayą dacz (volumus, quod iudex et subiudex... terminos ultra tres septimanas non possint nec valeant assignare) *Dział* 11; Ya thą oszdnyczą od sbudowanya przeth poszwem dzyrschą daley trzech lad w pokoyu 1469 *Czrs* s. LXXXV; ~ *ze spójnikiem* niż, niżli: O yosz czansez na mø Marczin... zaluye w Kamonkach, ta ya dzirszø dale nisz trzi latha weczne 1405 *KsMaz* I nr 641; Staw... daley nisly od pyanczynacz lath gest wdzersen s dzada y s ocza 1423 *MPKJ* II 302; Y padnye Abram przed bogem... a rzecze...: *Dal nyz we szczye leczyech ya mogø syna myeczy (putasne centenario nascetur filius, *Biblia ołomuniecka*: yzdali ya ve stu letech mohu syna mieti)? *BZ* Gen 17, 17.

Dalekość 1. '*odległość, distantia*': Dla vstawyenya dalekosczy propter situs distanciam *ca* 1418 *JA* XIV 512; Cum tanta est distantia dalekoszcz secundi adventus (*sc.* Christi) a primo, quare tunc ecclesia ambos coniunxit vicinitate officii? XV *p. post. R* XXV 175.

2. '*różnica, differentia*': Synowye, ktorzis dzysz dobrzi y zli nye wyedzøci dalekosci (qui hodie boni ac mali ignorant distantiam), oni wnidø a gim dam zemyø *BZ* Deut 1, 39; Dalekoscz distancia (non vidit solem neque cognovit distantiam boni et mali Eccles 6, 5) 1471 *MPKJ* V 71.

Dalibóg '*zaprawdę, oczywiście, certe, quidem*': My, dalibog, gothowysmy szye oczisczycz thrzemy slachcziczi y dwyema kapłanoma, czso s namy ten czali dzen bili..., yszesmy tego... nie uczinili 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; Domine iudex..., Allexandra tetigerunt al. ruschono: hoc dante domino al. dalibog non nocet iuri capitis Maczoschini 1457 *AGZ* XV 13; Mathias Goldacz coadiutores non intercedit, a dalybog, czom ya zdal od Maczeya, iuste condempnavi 1473 *AGZ* XV 163; Bo... dobrze Byenya wye, czo o mnye mowyl y layal, czego, dalybog, garlem svem nye dowye⟨dzie⟩ XV *ex. StArch* I příl. 20.

Dalić się '*oddalać się, recedere*': Civitas Jerusalem ab ipso Christo recedebat dalilo szø usque ad partes inferni XV *in. R* XXIV 66. ~ *Cf.* **Oddalić, Powzdalić się, Oddalać.**

Dalit '*tlenek żelaza, colcothar*': Dalit atramentum rubeum 1419 *Rost* nr 5022. ~ *Cf.* **Dolet.**

Damaszek '*adamaszek, pannus Damasceni operis*': Item ornatum rubei et nigri colorum cum suis attinencijs, dedit Schorembrant, quem de camcha, de damaschka 1419 *SprKHS* IV 66. ~ *Cf.* **Adamaszek.**

Damaszkowy '*adamaszkowy, de panno Damasceno*': Mathias sartor... exibuit tunicam nigram damaszcową cum strich wspanski subductam 1429 *StPPP* II nr 2249. ~ *Cf.* **Adamaszkowy.**

Danie *formy*: *n. sg.* danie 1437 *Wisl* nr 228, s. 87, 1438 *R* XXII 353, *Sul* 17, *ca* 1455 *JA* XIV 491, 1466 *AGZ* XV 45, 1471 *MPKJ* V 126, *ca* 1500 *Erz* 12; ~ *g. sg.* dania XV *med. SKJ* V 280, *OrtMac* 133; ~ *d. sg.* daniu *EwZam* 290; ~ *ac. sg.* danie 1426 *Msza* IV s. 315, XV *p. pr. Msza* IX s. 258, *OrtKal* 301, *OrtMac* 83. 131, 1471 *MPKJ* V 100; ~ *l. sg.* (po) daniu 1435 *ZapWarsz* nr 464. 465, *Sul* 23. 30, *OrtKal* 328, *OrtMac* 83; ~ *ac. pl.* dania XV *p. post. Msza* VII s. 50; ~ *l. pl.* (o) daniach *Sul* 62.

Znaczenia: **1.** '*akt, czynność przekazania, użyczenia, wyznaczenia komuś czegoś, datio, assignatio alicui alicuius rei*': Danye possagv gothowimy pyenyąnczmy przed przyiaczelmy *opprawyene mocz ymaa (assignatio dotis in parata pecunia et in praesentia amicorum valet) *Sul* 17; O danyv panyaam rzecznykoom (*pro* rzecznykoow) *Sul* 23; Paknyą w danyv przerzeczonych cząązzeb a w dosziczwczynyenyv za wyni przesszle bily lsczіwy a knąąbrzny (si in dandis pignoribus praedictis... de poenis praemissis fuerint dolosi et rebelles),... *slazvyemi, aby wyną... rzeczona szedmnadzescza... bily skaszneny *Sul* 30; O danyaach a testamenczech, aby wyekvystą mocz myaly *Sul* 62; Przyszla gedna nyewyasta przed gayony szand, yest swe gymyenye y szwa rzecz wszdala y vstanowyla, y to zapyszano, y vczynyla szwego bratha opyekadlnyka kv dokonanyv gey wszdanyv..., a gdy yvsze tha nyewyasta vczynyla tho danye (*OrtMac* 26: szdanye), poszla za masz y vmarla *OrtKal* 301; De imposicione vadij hospes hospiti al. o danyv *OrtKal* 328; Gdy ten vmarly czlowyek szdrow stal przed gaynym szadem y dopytal szye pyerwey ortelem, moze-

ly szwe zarobyone gymyenye dacz, komu chcze, ...ten czlowyek wymyenyl tho danye przed gaynym szadem szwem dzyeczyom..., ma⟨ją⟩ly thy dzyeczy przy szwego oycza danyv ostacz czyly nye maya? *OrtMac* 83; Mozely tha pany odzyerzecz szwe pyrzwsze danye wyana (*OrtBr* VII 566: danye wyano)..., czyly nye ma myecz pyrzwszego wyana prze wtore danye y zapyszanye *ib.* 131; A s ta moczą, czo szobye zostawyl panszthwo szwego gymyenya, za zywotha, nyc wyecznye go oddal, a thego mnye danya przed gaynym szadem nygdy nye odmowyl *ib.* 133; ~ A thy dzyeczyą prorokyem navysszego bądzyesz vezvan, aboyem *vprzeydzysz przed oblyczym pana gothovacz drogy yego kv danyv navky zbavyenya lyvdv yego (praeibis enim ante faciem domini parare vias eius ad dandam scientiam salutis plebi eius Luc 1, 77) na odpuszczenye grzechow *EwZam* 290; ~ Rank danye stipulaciones (accepi librum possessionis signatum et stipulationes, et rata, et signa forinsecus Jer 32, 11) 1471 *MPKJ* V 100; ~ Zaduszne danye legacio 1437 *Wisł* nr 228, s. 87; Zaduszne danye legale *ca* 1455 *JA* XIV 491; ~ Jaco ya tho wem, eze Okancze bilo Gotarthowo, a syadlo po danyv prawa na Rakowye 1435 *ZapWarsz* nr 464; Jako ya tho wem, eze *Sluszewca Wolya bila Gotarthowa, a syadla po danyv prawa na Sluszewe *ib.* nr 465; Zakona danye (*war. lub.*: zakon dany) legislacio (qui sunt Israelitae, quorum adoptio est filiorum et gloria, et testamentum, et legislatio Rom 9, 4) 1471 *MPKJ* V 126; ~ danie ślubu '*connubii iunctio*': Albertus... est de... clenodio Laszący... j poczal szya p⟨o⟩ dany⟨u⟩ j po branyu *sluby, j urodzyl szyą nye v pol roka v czasz jako od branyą *sluby, et est verus heres et non spurio 1490 *MiesHer* XIV 161; ~ Mathias... fuit datus... Dobeslao... ad faciendum al. na lyczowanye et ad terminum prestandum al. na rok danye provido Horzusz Bohdan Armeno pro eo, quia ipse transgressus est theoloneum al. kolowrotne mytho 1466 *AGZ* XV 45.

2. '*dar, ofiara, donum, oblatum*': Dayemi... obyathø nyepokalanø, chleb swanthy..., nad kthoresch tho danye, panye,... yasznym obliczym veyrzecz raczy (offerimus... hostiam..., supra quae propitio ac sereno vultu respicere digneris) 1426 *Msza* IV s. 315; Wyelkye danye omne datum (omne datum optimum et omne donum perfectum desursum est Jac 1, 17) 1438 *R* XXII 353; Modlimy scha y thesz prosimi, aby przyemnye malby y przezegnay tho danye (*Msza* VII: thy danya, X: thy danye), thy dary (uti accepta habeas et benedicas haec dona, haec munera) XV *p. pr. Msza* IX s. 258; Danya donacionis XV *med. SKJ* V 280; Dąnye collatio *ca* 1500 *Erz* 12.

Daniec '*dawca, dator*': Datorum proprietatem danczow wlostnoosch XV *med. R* XXIV 48.

Danina *formy*: *n. sg.* danina *Sul* 52. 62; ~ *ac. sg.* daninę 1425 *AGZ* XI 23; ~ *l. sg.* (o) daninie *Sul* 17; ~ *n. pl.* daniny *Sul* 62.

Znaczenia: **1.** '*akt nadania mienia lub uprawnień, datio bonorum vel iuris ac potestatis datio*': Nos Petrus Kynel viccadvocatus... una cum scabinis... recognoscimus, quia nobilis dominus Iohannes Dolinsky inscribit et reformat sibi daciam al. danyną regie maiestatis super advocacia in Trzesnyow cum omnibus attinenciis et adventibus, videlicet agris, pratis, obszary, campis, silvis 1425 *AGZ* XI 23; O danyaach a testamenczech... Thim vstawyenym wyekvystą mocz ymayączym wykladami skazvyącz, aby danyni nyeporvszne a moczne szstacz myali (donationes fixae et firmae debeant permanere), any gym tho wadzicz ma, yszby przywylyey na nye nye byl vidan, gdibi tylko szmyerczą dawcze alybo gego, cziya danyna byla (vel eius, cui donatio fuerit facta), poczwirdzyli szą. A nawyącey thym, ktorzy sz namy alybo sz naszymy namyasthky bądączy na woynye mązzne boyvyącz zabyczi, danyna ma wzząc mocz wyekvystą (donatio perpetuam recipiat firmitatem) *Sul* 62.

2. '*mienie darowane tytułem wiana lub posagu, dos, donatio*': O wyenye a danynye. Zzona, gdi maazz vmrze, przy wyenye a danynye ostacz yma (uxor marito mortuo circa donationem et dotem remanebit) *Sul* 17; Gdi nyektora panna mąszv bywa oddawana, poszak, alybo danyna pyenyądzmy gothowimy oprawyony doszycz czyny (dos seu donatio in pecunia parata sufficiat), kdy przeth przyaczolmy bądze dan *Sul* 52.

Dannica '*jakaś miara miodu, modus quidam mellis*': Ego Henricus... in introitu filiae meae in claustrum Trebniz contuli beato Bartholomaeo ejusdem loci patrono LX dannizas mellis 1224 *Haeus* 61; Praedictis autem mellificibus indulsi partem pensionis, solvet autem, qui quatuor boves habet, VIII dannizas et qui duos habet, quatuor. Istud vero mel... cedat ad potum dominarum *ib.* 62.

Danny 1. '*czynszowy, vectigalis*': Pyenyądz danny (*war. lub.*: pyenyacz dany, *leg.* dani?, a. szchosz) numisma (ostendite mihi numisma census. At illi obtulerunt ei denarium Mat 22, 19) 1471 *MPKJ* V 119.

2. *'urzędnik książęcy, prawdopodobnie podkomorzy, magistratus quidam ducis'*: Actum publice in Cracouia... presentibus hiis: comite Sulcone pincerna Cracouiensi..., comite Nicolao tezaurario Cracouiensi, comite Goluchone danny (1279) 1336 *MiesHer* XV 116. ~ *Cf.* (1263) *MMAe* III 79: Presentibus... Virchozlao Goluh subcamerario ducisse, (1276) *MMAe* IX 139: Goluch, qui habet dignitatem, que may populariter nuncupatur.

Dań *formy*: *n. sg.* dań 1251 *KodWP* I 264, 1256 *PPom* 138, (1261) 1795 *KodWP* I 347, 1280 *AKH* IV 357, 1288 *KodWP* II 12, 1293 *KodWP* II 81, 1388 *JusPol* 192, 1455 *AGZ* XI 405, *etc.*; ~ *g. sg.* dani 1430 *TymProc* 314, *Sul* 57. 81, *BZ* Lev 23, 36. 1 Esdr 7, 24; ~ *d. sg.* dani *BZ* Gen 49, 15; ~ *ac. sg.* dań *Gn* 3a, *Gn* gl. 151a, 1425 *KsMaz* II nr 1775, XV *p. pr. R* XVI 339, *BZ* Neh 5, 4, 1471 *MPKJ* V 32, 1478 *AGZ* XIX 33, *Rozm* 372. 456. 775; ~ *i. sg.* danią 1413 *KsMaz* I nr 2016; ~ *n. pl.* dani (*ca* 1360) 1554 *KodWP* III 89, XV *med. R* XXIV 363; danie XV *med. LubPodk* 124, 1488 *AGZ* XIX 70, *ca* 1500 *Erz* 12; ~ *ac. pl.* dani *Rozm* 328. 752; danie XV *med. Msza* X s. 77; ~ *i. pl.* daniami *ca* 1500 *JA* X 385.

Znaczenia: **1.** *'danina, czynsz, podatek, tributum, vectigal, merces rei conductae, multa'*: Item nullus palatinus aut capitaneus debent aliquos proventus al. poplathky et contribuciones dany, apud Iudeos excipere, nisi quo eas ipsi Iudei de sua voluntate donaverint (*ca* 1360) 1554 *KodWP* III 89; Absolvimus... et liberamus omnes... kmethones ab omnibus solutionibus, contributionibus, exactionibus..., frumentorum donationibus, sep, dan vlg. dictis 1388 *JusPol* 192; Yaco mne Troyan ymal copø grossy poth danø po sswantem Petrze we thww nedzelu zaplaczicz 1413 *KsMaz* I nr 2016; Iako v mne Ian prziyøl ogroth na dan a vczeckl prawa my ne zaplacziw 1425 *KsMaz* II nr 1775; Jacom ya myal szedzecz v Micolaye za pancz lath nyenye (*leg.* nijenej) dany nye placzancz any robothy, ałysz bi my pyancz cop zaplaczyl 1430 *TymProc* 314; Rocznw (*leg.* roczną) dan annuale tributum XV *p. pr. R* XVI 339; Omnes et singulos proventus, obvenciones al. poczthy i danye XV *med. LubPodk* 124; Poplatky, dany, szoschy publica vectigalia XV *med. R* XXIV 363; In iure postulatum est ab Dan solucionem pascuarum vlg. dany et nulla alia culpa super eundem Dan in iudicio fuit edita et promulgata 1455 *AGZ* XI 405; Iacobo cessit... medietas fluviorum, silvarum, lacuum, dacionum al. danye, wkupy 1488 *AGZ* XIX 70; Exactiones insolite dąnye nyezvyczayne *ca* 1500 *Erz* 12; Exactionibus danyamy, szoszmy *ca* 1500 *JA* X 385; ~ A tako vøcz gescy on to bil prikasal, abycz fszeliky clouek... do Bethlehem pprzysetl bil a szobø (*leg.* z sobą) thø to dan przynosl bil, gaszczy gest ona rzimskemv czeszarzevy dacz byla mana *Gn* 3a; Tributa, dan eciam sibi debentibus magnam partem dimisit *Gn* gl. 151a; Izachar... wydzal gest pokoy, ysz gest dobri, a szyemyø, ysz gest bila przedobra, y podyøl ramyenyem swym ku nyeszenyu y uczynyon gest sluga dany (et supposuit humerum suum ad portandum factusque est tributis serviens) *BZ* Gen 49, 15; Przeto wam davami na swyadomye ze wszech kaplanow y nauczonich... y slug tego bozego domv, abi nye myely moczi bracz mita any dany, any vrokow na nych (notum facimus..., ut vectigal et tributum, et annonas non habeatis potestatem imponendi super eos) *BZ* I Esdr 7, 24; Weszmyem na dług pyenyødzy na dan krolyowø (mutuo sumamus pecunias in tributa regis), a dami dzedzini nasze y domi, y vynnyce *BZ* Neh 5, 4; Daan dawayączy tributarius (habitavitque Chananaeus in medio Ephraim usque in diem hanc tributarius Jos 16, 10) 1471 *MPKJ* V 32; Daan, wrok multam, multa enim dicitur vindicta (vinxitque eum pharao..., ne regnaret in Jerusalem, et imposuit mulctam terrae, centum talentis argenti et talento auri IV Reg 23, 33) *ib.* 47; On ych począl[llll] pytacz rzekącz: Czyy to pyenyądz, a czyy obraz na nym? A ony rzekly, yze czeszarzow. Tegodlya davayczye yego dany y yego platy, a czo yest boze, bogv *Rozm* 328; Czocz szye vydzy, Symonye, krolyevye zyemsczy od kogo byorą dan albo czynsche (reges terrae a quibus accipiunt tributum vel censum Mat 17, 24), od szynow czyly od opczych? *Rozm* 372; Jestli podobno dawać dań albo czynsz cesarzowi, czyli nie (licet censum dare Caesari, an non Mat 22, 17)? *Rozm* 456; Ten istny rycerz... rzekł: Krolu miłościwy, kiedyś mię był posłał do Jerusalem..., bychmy dani brali w mieściech, tedym widział... Jesusa *Rozm* 752; Piłat... słyszał, kiedy byli pytali o cesarską dań, iże rzekł: Dajcie cesarzowi, co na cesarza przysłusza, a bogu, co boże jest *Rozm* 775.

2. *'danina w miodzie, mel, quod tributi loco penditur'*: Homines predictarum villarum ab omni iure Polonicali liberi essent et exempti videlicet a povos, ab omni prewot, stroza, a dan, naraz, potvorove 1251 *KodWp* I 264: Absolvimus... a dan 1256 *PPom* 138; Absolvimus omnes ho-

mines... a pouoz, ab omni prewod, a stroza, a dan, a naraz, podvoroue, targove, mostne 1280 *AKH* IV 357, *sim.* (1261) 1795 *KodWP* I 347, 1288 *KodWP* II 12, 1293 *KodWP* II 81; Barczy na pusczach albo w gymyenyv gynszego pana kmyecze trzymayącz albo prawem dzedzynnym mayącz a poth ginszim bydlącz, dany sz myodv mayą dacz (mellificia... tenentes... de tributis al. dany seu melle respondere teneantur), gysz gdyby w zaplaczenyv they tho dany byly szmvdny (si in solutione tardi exstiterint) albo placzycz by othmawyaly, tedy rzeczony pan moze ge o czynsz swoy sądziez y cządzacz *Sul* 81; Gregorius, sancte Marie ecclesie Ruthenicalis wladica, pro pensione medonis al. dany, que sibi et sue ecclesie a temporibus antiquis dabatur..., testes... produxit 1456 *AkChełm* XIX 2; Pensionem al. dany medonis apud Andruskonem... 12 urnas... wladicae... adiudicant (1456) XVI *in. Matr* III nr 160; Si aliquis homo vendiderit agrum et exierit, et tenuerit mellificia contribucione al. dany, extunc domina potens erit hominem suum debitorem, ubicunque ipsum retinuerit, potens erit de eo suam contribucionem exigere cum laboribus 1458 *AGZ* XIX 2; Successores eorum... tributum melis al. dayn myodowa dare et solvere tenebuntur... nec eciam ipsorum tributariorum amplius a modo augmentari ⟨numerus⟩ debet 1478 *AGZ* XIX 33; Quecunque silve spectant ad prefatas villas, de omnibus debet habere medietatem tribucionis mellis al. dany *myodowye 1485 *AGZ* XVIII 268.

3. '*dobrowolna ofiara, sacrificium voluntarium*': ⟨Czyebe⟩ proszymi..., blogoszlaw thy danye (*Msza* VII: thy danya, IX: tho danye), thy dary (te... rogamus..., uti... benedicas haec dona, haec munera) XV *med. Msza* X s. 77; ~ *dubium*: Bødzecze offyerowacz obyatø zapalnø panv, bocz iest szbor⟨u⟩ a dani (et offeretis holocaustum domino: est enim coetus atque collectae) *BZ* Lev 23, 36.

4. '*akt nadania mienia, datio bonorum*': Oczczecz za zywotha swego dzewkam swogym moze gymyenye kvpyone alybo tesz sz krolewskey dany od[r]zirzane (bona empta ⟨seu etiam ex regia donatione obtenta)... poleczicz *Sul* 57.

Daport *cf.* **Deport**

Dar *formy*: *n. sg.* dar *Gn* 171b, *ca* 1400 *PF* IV 753, 1472 *Rost* nr 318, *ca* 1500 *Erz* 12; ~ *g. sg.* dara *Gn* 12a; daru *Gn* 1b. 172a, 1423 *Zab* 209, 1424 *Msza* III s. 67, *sim.* VI, *BZ* Lev 5, 13, *OrtMac* 59, *Rozm* 401; ~ *d. sg.* daru *Naw* 106; ~ *ac. sg.* dar *Gn* 171b, *Fl* i *Pul* 34, 8. 38, 9. 15. 68, 5. 119, 6, *Fl* 88, 46, *etc. etc.*; ~ *v. sg.* dar 1423 *Zab* 209; ~ *i. sg.* darem 1423 *Zab* 209, 1444 *PF* V 37, 1444 *R* XXIII 309, *etc.*; ~ *l. sg.* (o) darze *Gn* 171b; ~ *n. pl.* dary *Gn* gl. 70b, XV *med. R* XXV 153, 1471 *MPKJ* V 39. 127, XV *p. post. WilkKrak* 47, *ca* 1500 *Erz* 12; ~ *g. pl.* darow *Fl* i *Pul* 25, 10, 1424 *Msza* III s. 59, *sim.* IV. VI—VIII, *Sul* 58, *etc.*; ~ *d. pl.* darom *BZ* Ex 35, 22, 1471 *MPKJ* V 26; ~ *ac. pl.* dary *Kśw* cv 31. 33. dr 4. dv 1, *Gn* 171b. 172a, *Fl* i *Pul* 67, 19. 32. 71, 10. 75, 11, *etc.*; ~ *i. pl.* dary *Gn* 2b, *BZ* I Mach 2, 18, *Naw* 50, *Rozm* 23. 76. 95; ~ *l. pl.* (w) darzech *BZ* Ex 38, 24, *Pul* 44, 14; (w) daroch *Fl* 44, 14; (w) darach *BZ* Gen 49, 3.

Znaczenia: **1.** '*dar, podarunek, ofiara, donum, oblatum*': **a.** *dobra materialne*: Nics ne meskaiøch, ⟨gdy gwiazdę⟩ uzrely, nagle dary: złoto. cacydlo a mirrø ⟨wzdać mu...⟩ pospesily..., pred nim poclø⟨k⟩ly..., ⟨d⟩ary iemu vsdaly *Kśw* cv 30—3; ⟨Jako trze krole, człowiek syna bożego zło⟩tem, to ie skuthkem *milosirdim, cadidlem, to ie naboznim modlenim, mirrø, to ie chała udrøcenim bøde darouach y pres ti dari milosc sina deuicego moze otrimach *Kśw* dr 4; Do milego Xa szøcz ony s velikimy dary bily przygachaly *Gn* 2b; Allecz moua vasa a dary vase sø my gako proch, grosa gako ogzen na scene napysani *Gn* gl. 70b; W gichsze røku lichoti sø, prawicza gich napelnona iest darow (dextera eorum repleta est muneribus) *Fl* 25, 10, *sim. Pul*; Wstøpil ies na wisocosez, iøl ies iøczstwo, wzøl ies dari na ludzoch (accepisti dona in hominibus) *Fl* 67, 19, *sim. Pul*; Od cosczola twego, iensze iest w Ierusalem, tobe offerowacz bødø crolowe dari (tibi offerent reges munera) *Fl* 67, 32, *sim. Pul*; Crolowe arabszczi y Saba dari przinodø (reges Arabum et Saba dona adducent) *Fl* 71, 10, *sim. Pul*; Obeczuycze y napelnaycze gospodnu bogu waszemu wszitczi, gisz ocolo iego nosycze dari (qui in circuitu eius affertis munera) *Fl* 75, 11, *sim. Pul*; Obyatuyemi przeszwyatley dostoynosczy wyelebnosczy twoyey s swych darow y teesz danych obyatø czystø (offerimus praeclarae maiestati tuae de tuis donis ac datis hostiam puram) 1424 *Msza* III s. 59, *sim.* IV. VI—VIII; Prziyøthe ymeecz raczyl yesz obyatø, dari, offyari dzeczancza twego (accepta habere dignatus es munera pueri tui) *ib.* s. 60, *sim.* IV. VI—VIII; Yeesz czyalo vsty przyyølysmi, pane, czystø mislø y duschszø przymymi, a z daru czassznego bądz naam lekarstwo wyeczne (de munere temporali fiat nobis remedium sempiternum) *ib.* s. 67, *sim.* VI; Panno myla, thobye sza klanam y na thwe zdrowe thim

listhem pytham, a szwe powedam... Gyma moye thim darem thobye dawam wedzecz 1444 *PF* V 37; V sprawyedlivich szandzy nye ma... laska przewaszycz..., alye... sprawyedlywye skazanye kasdemv mayą vczynycz..., by nye... przes laską abo przes dari czso czynyli stronye drvgey na vcząszenye (ne... per gratiam aut per sordes quidquam faciant partis in gravamine) *Sul* 55; Nygenych tesz darow w odzenyv abo w ginszich rzeczach oth nasz owszeyky posczygną (nullaque donaria in vestibus aut aliis rebus a nobis penitus consequatur) *Sul* 58, *sim. Dział* 56; Posłalczy gest dari panu swemu Ezau (munera misit domino meo Esau) *BZ* Gen 32, 18; Rvben, pyrzworodny moy syn,... ti gesz pyrwy w darach, a wyøczszy w przykazanyu (prior in donis, maior in imperio) *BZ* Gen 49, 3; Kaszdi ssøød zloty darom boszym wiløczono gest (omne vas aureum in donaria domini separatum est) *BZ* Ex 35, 22; Offerowacz bødze za grzech swoy byalø czyøszcz dzesyøtø ephi... Kaplan, gensze nabyerze gey garszcz pelnø y seszsze yø na oltarzv..., a ostatecznø r⟨z⟩ecz bødzye myecz myasto darv (reliquam vero partem ipse habebit in munere) *BZ* Lev 5, 13; Ale grødzy bødø Aaronowy y synom gego, ale prawe plece s pokoynich obyet dostanye syø za pyrwe dary kaplanowy (armus quoque dexter de pacificorum hostiis cedet in primitias sacerdotis) *BZ* Lev 7, 32; Iaczem dał wam braczø wasze slvgi kosczolovi s posrzotka synow israelskich, a dalczem dar bogv (tradidi donum domino), abi slvzili w slvsbye stanv gego *BZ* Num 18, 6; A bødzesz ti... myedzi przyiacyelmy krolyowimy, a wzbogaczon srzebrem a zlotem, a dari wyelykymy (amplificatus auro et argento, et muneribus multis) *BZ* I Mach 2, 18; Jsz my... prawe ortele nadz chczemy... thako daleko, yako k themu mamy volnoscz, thego nye chczemy nyzadney rzeczy dla darow, rodu, przyyaszny opusczycz *OrtMac* 64; Pożądayączy darem cupidus 1466 *R* XXII 10; Szandza..., czo *przewradzal szady vyerne, byerzuncz vyny nyevmyernye, byerzacz oth szloszthnykow dary, szpravyayancz gych nyevyery, tho wszythko bandze wszyanyono (*pro* wszyauyono) *De morte* w. 339; Kv darom in donaria (omnia, quae offeretis ex decimis et in donaria domini separabitis, optima et electa erunt Num 18, 29) 1471 *MPKJ* V 26; Swadziebnych darow sponsalia (I Reg 18, 25) *ib.* 37; Swadziebne dary sponsalia *ib.* 39; W dari in daciones (quotquot ergo circa loca habitant, adiuvent eos... in auro et argento, in dationibus cum equis et iumentis III Esdr 2, 7) *ib.* 53; Przyszągam bogu... *sprawydlywosczy vszyczacz... w tem to prawe, a tego ne opuszczycz ny prze szadną myloszcz, any prze szadną nenawyszcz, any prze szadny dar XV *p. post. Zab* 539; A odvorzyvszy skarby svoye, offarovaly yemv dary: szlotho, kadzydlo y mirrą (obtulerunt ei munera: aurum, thus et myrrham Mat 2, 11) *EwZam* 294; Dary, datky XV *p. post. WilkKrak* 47; Dawayacy swąthy dar sacrum dans 1460 *PF* IV 623; Dar donum *ca* 1500 *Erz* 12; Oddane dary relatiua dona *ib.*; Za yego gvyazda przyschlysmy k nyemv z dary modlycz szye yemv (eum adorare nos cum munere venimus) *Rozm* 76; Tocz yest ono dzyeczyatko, o nym szą nam povyedaly ony krolyovye, czo schly przez eypska zyemye schvkayącz yego z dary *Rozm* 95; Nyeszyesły dar tvoy albo tvoyą offyarą kv oltarzovy,... ostaw thvoy dar albo offyarą przed oltarzem (si ergo offers munus tuum ad altare..., relinque ibi munus tuum ante altare Mat 5, 23—4), ydz, vpokorz szye bratv tvemv *Rozm* 267.

b. *dobra niematerialne*: [...]abi nas pres ti dary crola nebeskego domescily *Kśw* dv 1; Chemily czynicz volø naszego othcza..., tedy... mamy chouacz thy to dary, chosz szø darmo dany *Gn* 171b; Ga vam o gednem d[z]arze pouem, chocz gest nam dan, a thocz gest swøthy kresth, a tenczy tho dar gest kalsdemv clouekoui dan *ib.*; Alle kako my ten tho boszy dar chouamy, gdis szø smerthnego grzecha dopusczamy? *ib.*; Patrszmy tego dobrze, abichom tego boszego daru ne straczyly *Gn* 172a; Ne masz thy tego vczynicz tegodla, ysze ktoricz clouek thy to dary gest straczil, szukagsze gych mylosczyue..., a tako vøcz ge thy nadzesz presz svøthø spouecz *ib.*; Laskauym darem benigno dono 1444 *R* XXIII 309; Emissiones tue dary poszlane XV *med. R* XXV 153; Prze dar proroczstwa a dono prophecie XV *med. SKJ* V 262; Aby, myly Yesu Kriste, szercze moye poruschyl... y moya duscha vczyeschyl wnąthrznym veszelym przeczywko thwemv bozemv daru *Naw* 106; Day my... konyecz dobry zywotha mego, kthory yest na⟨d⟩ nawysschy dar (quod est super omne donum) *Naw* 181; Diabolus nature sue dona non amisit darow urodzonych nye *postradzal XV *ex. R* XXV 146; Grzesznyczy,... na mathką bozą patrzaycze, tacz darow *bożych iesth pelna *ca* 1500 *SprTNW* V 9; Szbawyczyelu luczsky, proszą czyebye, czlowyek grzeszny, day my dar szwyąthei boyaszny *ib.* 18; Nade wschytko povyschyl czyą nadobnosczyą y wschemy dary przyrodzenymy vbogaczyl czyą barzo twego czyala *Rozm* 23; Vschakosch to dobrze vy-

dzyal, yze then stary mąsz y yego zona Elzbyetha prz⟨ez⟩dzyatkyny osobnym darem w sve staroscz przeczyvo wschemv przyrodzenyv vyelyebny y przeslavny plod przyaly *Rozm* 46; Tedy dwa braczyncza... navczyly sa swa matką, aby proszyla daru (sugesserunt matri suae, ut peteret ab eo munus) przes ymyenya, a gdyby yey namyenyl, yszby proszyla, by yey szynovye szyedzyely yeden na pravyczy, a drugy na lyevyczy *Rozm* 401; Odpowiedział Pilat...: Zawżdy wasz lud był niewdzięczny darow bożych *Rozm* 810; ~ dar ducha świętego: Chemły... my greszny ludze do tego tho veszela krolefstwa nebeskego prycz, tegocz... ne moszemiy dostøpicz, a tho presz daru ducha svøtego *Gn* 1b; Chemly takesz bycz thamo pouiszeniy, tego my szamy *szobo dostathcicz ne moszemy, a tho pres dara ducha *svotego *Gn* 12a; Dar ducha *swothego *bocz s wami, se wssymi 1423 *Zab* 209; Sauitay ku nam bosza moczy, a darem ducha swøthego nasza sircza ossweczy *ib.*; Pop⟨r⟩ossimi Mariey..., asz nam ghot⟨o⟩wa v ssina swego vprossicz daru ducha swenthego *ib.*; Dary ducha swyantego carisma (aemulamini autem charismata meliora I Cor 12, 31) 1471 *MPKJ* V 127; Radvy szye, dzyewycze naczyszczscha..., yaz szwyatha troycza w zywoczye mathczynym oczyszczyla y oszwyanczyla, y dary dvcha szwyanthego obdarowala *Naw* 50; Szethmy darow szwyątego ducha myala w szobye boza mathka *ca* 1500 *SprTNW* V 9; ~ *dubium*: Gracia dar (Jesus... accepit panem et gratias agens fregit et dixit I Cor 11, 24) *ca* 1400 *PF* IV 753.

2. *wyrażenia ze znaczeniem przysłówkowym*: **a.** w darzech, w daroch: I czori tirske w daroch (*Pul*: w darzech) oblicze twe chwalicz bødø (et filiae Tyri in muneribus vultum tuum deprecabuntur) *Fl* 44, 14; Wsziczko zloto, czsosz go gest strawyono na roboczye szwyøtego przebitku, a czso offyerowano w darzech (quod oblatum est in donariis), cztyrdzeszczy libr bilo *BZ* Ex 38, 24.

b. darem '*w darze, za darmo, sine mercede, gratis*': Y mowil iest pan kv Moyzeszovi rzekøøcz:... Dasz darem slvgy kosczelne (dabisque dono Levitas) Aaronowi a synom iego, gimze od⟨d⟩ani sø od synow israelskich *BZ* Num 3, 9; Bhilbich radh yako thathcze mystrzewi, gdi przigyedzye, azaz darem czo przi wedze, bo pyenyądzi nye sthało 1464 *Wisł* nr 783.

c. za dar **aa.** '*za darmo, sine mercede, gratis*': Iako czyrpyely duszę moyę, za dar (*Fl*: za niczs) zbawyony vczynysz ye (pro nihilo salvos facies illos) *Pul* 55, 7; Za daresczye vzyały, za dar dayczye (gratis accepistis, gratis date) *Rozm* 308; ~ **bb.** '*na próżno, frustra, in cassum*': Ale zaprawdø w obraze przeszedł czlowek, a za dar se troszcze (frustra conturbatur) *Fl* 38, 9, *sim. Pul*; A wszacosz za dar troszcze se wszeliky czlowek (verumtamen vane conturbatur omnis homo) *Fl* 38, 15, *sim. Pul*; Azawem zaprawdø za dar (*Pul*: darmo) vstawił ies wszistki sini ludzske (numquid enim vane constituisti omnes filios hominum)? *Fl* 88, 46; Zavyerne, zavyerne vam povyedam, za dar mye schukaczye (Jo 6, 26) *Rozm* 353; Ten lud vsty myą czczy, alye ych sercze daleko yest ode mnye, a przetho za dar mye czczyą (in vanum autem colunt me) *Rozm* 355; Marja, kogo czekasz, i twego syna wrocenia czekasz? Nadzieję sie, iże za dar czekasz, a wim pewno, iżci sie nigdy k tobie nie wroci *Rozm* 589; ~ **cc.** '*bez przyczyny, bezpodstawnie, sine causa, immerito*': Bo za dar scrili sø mi spadnene sidla swoiego (gratis absconderunt mihi interitum laquei sui), na prosznoscz sromoczily sø duszø moiø *Fl* 34, 8, *sim. Pul*; Rozmnoszili se sø nad wlosy glowi moiey, gisz me nenawidzeli za dar (multiplicati sunt super capillos capitis mei, qui oderunt me gratis) *Fl* 68, 5, *sim. Pul*; Boyowały preczywo mne darmo albo za dar (impugnabant me gratis, *Pul*: przekazały my za dar) *Fl* 119, 6; W nienawiści są mnie mi⟨e⟩li za dar (odio habuerunt me gratis) *Rozm* 570; ~ nie za dar: Tegodla, miły panie Jesuciste, nie za dar była smętna dusza twoja, dokądeś twą śmiercią grzesznych nie wykupił *Rozm* 595; To wycięższtwo, ktore uczynił miły Jesus, nie za dar sie stało, ale aby sie popełniły pisma prorockie *Rozm* 624; Ta ista dwa świadki krzywa nie za dar przepuszczono mowić od boga..., bo był miły Cristus rzekł...: Złomcie ten kościoł *Rozm* 719; Herod wzgardził miłem Jesucristem... Oblekł ji w białe odzienie... O, mowi święty *Augustym, nie za dar białym odzienim obleczon, bo ukazował *niepokalanie znamiona, czuż niewinności swej męki *Rozm* 802.

3. '*darowizna, donatio*': Dwa thowarzysza... zawyazały szye thako: kthory... pyrwey vmrze, thego rzeczy y gymyenye ma oszthacz themu, czo zosthanye zyw... Pothym... drugyemu szye nyemocz przydała..., thedy rzekł...: Znam mego daru zawyazanye s thobą *OrtMac* 59.

4. boży dar *bot.* '*szczawik zajęczy, Oxalis Acetosella L.*': Bozy dar, zaiøczi sczaw panis cuculi 1472 *Rost* nr 318.

Darek '*drobny podarunek, munusculum*':

A czso to sø za plugowye, czso myø sø podkały? Otpowyedzal Iacob: Tobye gesm poslal..., weszmy darek moy (accipe munusculum de manibus meis)..., przymy s poszegnanym *BZ* Gen 33, 10; Darkowye maly xenia, id est dona parva (xenia et dona excaecant oculos iudicum Ecclus 20, 31) 1471 *MPKJ* V 81; ~ Darek benediccionem (quapropter suscipe benedictionem hanc, quam attulit ancilla tua tibi domino meo I Reg 25, 27) 1471 *MPKJ* V 38.

Daremnie '*bez przyczyny, bez potrzeby, sine necessitate*': To tesz prawo a vstawyenye gest yvsz viszszey oprawyono..., a przetho yvsz stogy tuta proszne, darempnye, yeno przetho, aby wszdy staroscz wyedzana *Sul* 70. ~ *Cf.* **Nadaremnie.**

Daremno '*bez przyczyny, sine causa*': Vyerz v boga genego, nye byerzi daremno (*Dek* I 1. III 14. 15. V 1: nadaremno, VII 4: nadaremnye, I 2. 3. 6. 7. II 3. III 30. V 2. 3. VII 3. *BZ* Ex 20, 7: na darmo, *Dek* I 4. II 1. VII 1: darmo, II 2: na darme, I 8. VII 5: proszno, VII 2: w prosnoscz) gymyenya gego (non assumes nomen domini dei tui in vanum) *Dek* I 5. III 8. 26. V 4. ~ *Cf.* **Nadaremno.**

Daremny '*inanis, sine fructu*': Ne... dolor frustretur (by boleść) daremna nye byla XV *med. SKJ* V 281.

Darmie I. '*bez przyczyny, sine causa*': Xpus nysze mowil, vsta swa otworzil, bo gim gich nigdi darmye nye otwarz⟨ał⟩, nam na nauką, bichom, podług s. Jacuba, częsczye słuchały, nysze mowili XV *med. R* XXII 235; ~ na darmie: Nye myey boga gyennego, nyc byerzy na darme (*Dek* I 2. 3. 6. 7. II 3. III 30. V 2. 3. VII 3. *BZ* Ex 20, 7: na darmo, *Dek* I 4. II 1. VII 1: darmo, I 5. III 8. 26. V 4: daremno, I 1. III 14. 15. V 1: nadaremno, VII 4: nadaremnye, I 8. VII 5: proszno, VII 2: w prosnoscz) gymyenya gyego (non assumes nomen domini dei tui in vanum) *Dek* II 2.

Darmo 1. '*bez zapłaty, gratis, sine pretio*': Mamy chouacz thy to dary, chosz szø nam darmo dany *Gn* 171b; Iacom tegy lanky w s⟨a⟩stawø v Sødziwoga ne przyiani..., ale mi yø darmo dał 1403 *Piek* VI 169; Odpuszczyl darmo (sicut et dominus donavit vobis, ita et vos Col 3, 13) 1449 *R* XXV 164; Przyiaczyele... mogąn obrazonemu... zapłaczicz... Ten..., acz chcze, moze thego manzoboyczan darmo puszczicz (si vult ipsum interfectorem dimittere, dimittet) *Sul* 93; Przetoly my darmo bødzesz sluszycz, yzesz brat moy (num quia frater meus es, gratis servies mihi)? *BZ* Gen 29, 15; Kupyszly Szyda, szeszcz lyat sluszycz bødzye tobye, a szyodmego lyata winydzye wolen darmo (egredietur liber gratis, *Kałuż* 282: wynydze darmo wolen) *BZ* Ex 21, 2; Przyprawy dzewcze ('służebnicy') sfadzbøø y rucha, y wyana... Aczbi troyga tego nye uczynyl, wynydze darmo przes pyenyødzy (gratis absque pecunia) *BZ* Ex 21, 11; Darmo gratis (Rom 3, 24) 1471 *MPKJ* V 125; ~ darmo pożyczyć '*pożyczyć bez oprocentowania, pecuniam credere sine fenore*': Darmo pozyczycz indulgere *ca* 1455 *JA* XIV 492; Darmo proszycz (*pro* poszyczycz?) indulgere XV *ex. PF* V 21.

2. '*na próżno, frustra, vane, in cassum*': Darmo podnossy swe oko na wydzenye boga, gen gescze sam syebye poznacz a wydzecz nye umyege XV *med. R* XXII 244; Darmo bødzecze szaacz szemyø wasze (frustra seretis sementem) *BZ* Lev 26, 16; Nye sø wam darmo przikazana (non in cassum praecepta sunt vobis), ale aby wszitczi byli gimi zivi *BZ* Deut 32, 47; Darmo poszyvasz lvbyeszczka, yusz czy sgothowana deszczką *De morte* w. 317; Ivszem czy naostrzyla kosza, a darmo gyey nye pothnosza *ib.* w. 365; Wspomyen, czo yest moye bycze, azazes darmo (*Fl*: za dar) vstawil wszystky syny lyudzke (vane constituisti omnes filios hominum)? *Pul* 88, 46; Strawyona bandze darmo robotha waszą (consumetur in cassum labor vester Lev 26, 20), zyemyą nye przynyesze az (*pro* any) naszyenya, any drzewa owoczv dadzą XV *p. post. Kałuż* 287; Darmo vanum est XV *ex. MPKJ* II 325; Darmo my groszysch frustra mihi machinaris *ca* 1500 *Erz* 12; Ukazał, iże Pilat darmo pytał, kiedy widząc jego niewinność nie wybawił jego s męki *Rozm* 844; ~ na darmo: Sgynye na darmo vsziłe wasze (consumetur in cassum labor vester), nye wida zemya plodv swego any iabłon iablek *BZ* Lev 26, 20.

3. '*bez przyczyny, niesłusznie, immerito, sine causa*': Bosze ymø f sv[g]oga vstha darmo ne berszcze *Gn* 175a; Wyersz w boga gednego, nye byerzy darmo (*Dek* I 2. 3. 6. 7. II 3. III 30. V 2. 3. VII 3. *BZ* Ex 20, 7: na darmo, *Dek* II 2: na darme, I 5. III 8. 26. V 4: daremno, I 1. III 14. 15. V 1: nadaremno, VII 4: nadaremnye, I 8. VII 5: proszno, VII 2: w prosnoscz) ymyenya yego (non assumes nomen domini dei tui in vanum) *Dek* I 4. II 1. VII 1; S *cymy, gysz sø nanazrzely (*pro* nenazrzely) pokoya, byl gesm pokogen, gdy molwych gym, wywoyowały... preczywo mne darmo albo za dar (gratis, *Pul*: za dar) *Fl* 119, 6; Ne darmo non immerito 1444 *PF* IV 590; Przecz oblycze twe smøtno?... Nye gest to darmo (non est hoc frustra) *BZ* Neh

2, 2; Kszyøzęta przeszlyadowaly mye darmo (principes persecuti sunt me gratis, *Fl*: za dar), a od slow twoych straszylo sze iest szyercze moye *Pul* 118, 161; ~ na darmo: Thczy boga yednego, nye byerzy na darmo (*Dek* I 4. II 1. VII 1: darmo, II 2: na darme, I 5. III 8. 26. V 4: daremno, I 1. III 14. 15. V 1: nadaremno, VII 4: nadaremnye, I 8. VII 5: proszno, VII 2: w prosnoscz) gymyenya gyego (non assumes nomen domini dei tui in vanum) *Dek* I 2. 3. 6. 7. II 3. III 30. V 2. 3. VII 3, *sim. BZ* Ex 20, 7; Gen nye wząl na darmo swogey dusche (qui non accepit in vano animam suam Psal 23, 4, *Fl*: w prosznoscz, *Pul*: w prosnoszcz)..., ten... wezmye przesegnanye ot pana XV *med. R* XXII 244.

Darmochód '*włóczęga, vagus*': Darmochodom vagis, blasznom histrionibus XV *p. post. R* XXV 173.

Darmoleg '*wielki futrzany kołnierz, collare pelliceum*': Kvną v thorlopą vel darmolegą, vel kvny darmoleg collarium *ca* 1500 *Erz* 12.

Darmy 1. '*bez nagrody, frustra, sine praemio*': Eze tho mylossyerdze, sye ('jeśli') nye biwa czisto ot marney fali, a prosczye prze bog a ku boszey fale, tegda gest darmo XV *med. R* XXII 241.

2. '*daremny, bezskuteczny, inanis, vanus*': Darma, mystrzv, thwoya mowa, thegom czy vczynycz nye gothowa *De morte* w. 103.

Darn *cf.* **Darń**

Darnie *cf.* **Darń**

(Darń) Darn, Darnie '*odcięty kawał trawnika a. trawnik, caespes*': Za darne in Lubom 2 gr. 1496 *WarschPozn* I 427; Cespis est terra cum herbis auulsa... darn albo rythwyn *ca* 1500 *Erz* 12; Gleba est durus cespes cum herba vel argilla wal glyny albo darn *ib.*; ~ Arrare terram al. darn 1456 *AGZ* XII 242.

Darować *formy*: *praes. ind. 2. sg.* darujesz XV *p. pr. JA* XV 536; *3. pl.* darują 1466 *R* XXII 25; ~ *imper. 2. pl.* darujcie *Rozm* 807; ~ *inf.* darować(i) 1484 *Reg* 710; darować 1426 *Msza* IV s. 315, *ca* 1455 *JA* XIV 492, *OrtMac* 91, *Rozm* 558; ~ *fut. 3. sg.* będzie darować *Kśw* dr 3; ~ *praet. 1. sg. m.* -m darował *OrtMac* 60; *3. sg. m.* darował 1436 *ZapWarsz* nr 669, *OrtBr* VI 360, *OrtMac* 59, 1469 *AGZ* XII 330, *Naw* 71, *ca* 1500 *SprTNW* V 12, *Rozm* 9. 200; *3. du. m.* darowałasta *OrtMac* 59; ~ *plqperf. 3. sg. m.* jest był darował był *Gn* 180b; ~ *condit. 3. sg. m.* -by darował *Aleksy* w. 30; ~ *part. praet. act.* darowawszy *Rozm* 800; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* darowan XV *in. R* XXIV 61; *f.* darowana *BZ* Lev 19, 20; *ac. pl. neutr.* darowane 1471 *MPKJ* V 42; ~ *fut. pass. 3. sg. f.* będzie darowana *OrtMac* 55.

Znaczenie: '*podarować, obdarować, donare, gratis vel dono, vel praemio dare*': Darovan premiabitur XV *in. R* XXIV 61; Darovacz *ca* 1455 *JA* XIV 492; Darvyą stipendiunt 1466 *R* XXII 25; Darowane gratuita (cui respondens rex ait: Nequaquam ut vis, sed emam pretio a te et non offeram domino deo meo holocausta gratuita. Emit ergo David aream et boves, argenti siclis quinquaginta II Reg 24, 24) 1471 *MPKJ* V 42; ~ **a.** *absolute*: Thedy rzekł then zywy thowarzysz: Yam szye sz nym zawyazal, zapyszal y darował thako, yako myedzy namy zapyszano yawnym pyszmem, przetho nasze darowanye ma sthacz *OrtMac* 60; ~ **b.** *czegoś*: Naam takyesch grzeschnym sługam... thwym... thovarzyschthwa darovacz (*Msza* III. VI—VIII: dacz) raczy sz thwymy swanthymy zwolenyky (nobis quoque peccatoribus famulis tuis... societatem donare digneris cum tuis sanctis apostolis) 1426 *Msza* IV s. 315; ~ *coś*: Tegodla za smvczenye vlasne rzeczon baranek, yze on tamo napyrve daroval myr *Rozm* 200; ~ *komuś coś*: Iohannes Cola... centum marcas nobili Margarethe et generose consorti sue donavit et muneravit al. darował 1469 *AGZ* XII 330; Vylam albo kuglarzom... nye mayą nycz davaczi an⟨i teże⟩ darovaczi (histrionibus... nihil dent et ne quidquam illis donetur) 1484 *Reg* 710; ~ *kogoś*: Pilat... zawołał rzekąc:... Nie chcecieli jego puścić jako niewinnego, ale puśćcie albo darujcie świętemu dniu już ku śmierci osądzonego *Rozm* 807; ~ darować *kogoś* '*obdarzyć, dać komuś coś*': Dwa thowarzysza albo zaky vczona... darował yeden drugyego sz dobrey wolyey y sz myszla szawyazal szye. Y zawyazaly szye thako: Kthory myedzy gymy pyrwey vmrze, thego rzeczy y gymyenye ma oszthacz themu, czo zosthanye zyw *OrtMac* 59, *sim. OrtBr* VI 360; Mathka posządala, by apostholy wydzyala..., Crystową mathką darował, angyyel palmą rayszką yey dał *ca* 1500 *SprTNW* V 12; Krolowie pogańscy panują sobie, czuż podane mocą uśmierzają, a ich moc mają darować, dobrodziejowie słowa (*leg.* słową '*nazywają się*'), czuż dobrze czyniący (reges gentium dominantur eorum, et qui potestatem habent super eos, benefici vocantur Luc 22, 25) *Rozm* 558; Dalej rzekł Herod: Jesusie,... jeszcze cie chcę w mem domu chować a dawać tobie wszytki potrzeby albo cię darowawszy i puszczę z ich mocy *Rozm* 800; ~ *kogoś czymś*: ⟨Człowiek syna bożego zło⟩tem, to ie skuthkem milosirdim, cadidlem, to ie

naboznim modlenim, mirrø, to ie chala udrøcenim bøde darouach *Ksw* dr 3; Xpc svøtego Gana... gestcy gy on byl svim nauøthsiim skarbem darouał bil *Gn* 180b; O ktory kaptur Sczepan na mya szalowal, tim ma darowal 1436 *ZapWarsz* nr 669; Vitay ty krwi *bloguslawona..., zbawenim nasz wzdy daruyesz XV *p. pr. JA* XV 536; Byl wyszokyego rodv, nye myal po szobye *zadnyego plodv. Wyąnczczi yąly bogą proschicz, aby gye thim darowal, aby gym *gydno plemyą dał *Aleksy* w. 30; Darowa⟨ła⟩sztha szye dwa thowarzysza szwem gymyenyem po szmyerczy, kthory by pyrwey vmarl sz nych *OrtMac* 59; Darowal czye darem dzywnym, szwogym mylym yedynaczkyem *Naw* 71; ~ *czymś*: Czlowyek aczbi spal z zon[y]a slǫczenim szemyenya, gesz to bi bila dzewka y takesz *slachczønka, ale wiplatø nye *viplaczono any wiszwolenim darowana (quae sit ancilla etiam nubilis et tamen pretio non redemta nec libertate donata), bita bødzeta oba, ale nye vmrzeta *BZ* Lev 19, 20; Tedy bog vlyal dvsche svyątą v to czyalo... y przylączyl k temv czyalv svyątemv, y daroval dary rozmaytymy *Rozm* 9; ~ *na czymś*: Czlowyek... moze szwey zenye dacz, czo chcze, wyano albo wyanowacz, albo darowacz na szvem stoyaczym albo nyestoyaczym gymyenyv *OrtMac* 91; ~ Gdy bądzye newyasztha darowana... od ('przez') szwego maza, tho nye ma bycz lyczono w dzyal any za nyewyeszczkye rzeczy..., czo gyey przydzye, k themu szluszą, nye ma thego daru dla gyey odbycz podlug prawa *OrtMac* 55. ~ *Cf.* **Obdarować, Udarować.**

Darowanie *formy*: *n. sg.* darowanie *OrtBr* VI 360, *OrtMac* 60; ~ *g. sg.* darowania *OrtMac* 59. 68; ~ *d. sg.* darowaniu *BZ* Gen 32, 13; ~ *ac. sg.* darowanie *OrtMac* 59. 68; ~ *l. sg.* (c) darowaniu *OrtMac* 109.

Znaczenia: **1.** '*darowanie, donatio*': Wibral s tego, czso gymyal, ku darowanyu brata swego Ezau kooz dwyesszcye, kozlow dwadzeszczya (separavit de his, quae habebat, munera Esau fratri suo capras ducentas, hircos viginti)... y poslal posli swogymy *BZ* Gen 32, 13; ~ '*prawny akt darowizny, donatio*': Dwa thowarzysza... zawyazaly szye thako: Kthory myedzy gymy pyrwey vmrze, thego rzeczy y gymyenye ma oszthacz themu, czo zosthanye zyw..., y pothwerdzyly tho zawyązanye y darowanye myedzy szoba *yawnyem pyszarzem... y szwyathky... Pothym... drugyemu szye nyemocz przydala, thedy then szdrowy *thowarysz wszyal szobą (*leg.* z sobą) raczcze... y opythal yego..., znaly szye yescze thego dąrowanya y zawyązanya... Thedy rzekl then nyemoczny czlowyek: Znam mego daru zawyazanye s thobą... Thako then nyemoczny vmarl. Thedy yego przyyaczyelye rzekly: Tho darowanye y szawyazanye nye sthalo szye przed gaynem szadem, yako gyeszth prawo *OrtMac* 59—60, *sim. OrtBr* VI 360; Gyedna nyewyasztha przyszla przed gayny sząd szwem (*leg.* z swem) mazem rzekacz:... Wszdawam szwemu mazowy wszyczko, czokolwyek mam, bądz nyewyesczye rzeczy, szlowye gerade, bądz gynne rzeczy nyewyesczye, szlowye vngerade... Thako tha nyewyasztha vmarla, a zosthaly po nyey trzy rodzone szyosztry, a sz thych tho trzech szyosztr yedney maz przyszedl przed gayny szad y odwolan (*pro* odwolal) tho darowanye dla thych tho nyewyeszczych rzeczy *OrtMac* 68; Gdyby oddal stoyacze gymyenye..., przeczyw themu moga bycz yego blysszy przyrodzeny, acz o tem wyedzyely..., ale nye wyedzyelyly o thym darowanyv albo nye bylo gym tham wolno przydz, tedy szye nye moga zamylczecz w rok y w dzyen *OrtMac* 109.

2. '*dar, donum*': Then wmarley nyewyaszthy masz nye moze myecz thego darowanya y they nyewyaszthy rzeczy, bo thy nyewyeszczye rzeczy szluszaya gyey błyszym..., szlowye zenszkyey thwarzy *OrtMac* 68.

Darowne '*zwyczaj przyznający ubranie zabitego woźnym sądowym do niego wezwanym, ius quo ministris iudicialibus vestimenta occisi, ad quem vocarentur, attribui solebant*': Consuetudine iniquissima ministerialium extitit fore observątum, quod dum ad aliquem occisum in via vocabantur, ipsum vestibus, in quibus fuerat occisus, iure ipsorum, quod ipsi nominabant darowne (*Sul* 42: krwawyone, *Dział* 32: krwawne), expoliabant *ca* 1472 *AKPr* IV 127.

Darownie '*w darze, gratis*': Darowne donatiue *ca* 1428 *PF* I 487; Darownye donatiue *ca* 1455 *JA* XIV 496.

Darski *cf.* **Dziarski**

Darsko *cf.* **Dziarsko**

Darskość *cf.* **Dziarskość**

Darznąć '*odważyć się, audere (?)*': Darszoc presumptuose *ca* 1450 *PF* IV 570.

Darzyć *cf.* **Nadarzyć, Obdarzyć, Odarzyć, Podarzyć, Zdarzyć, Obdarzać, Zdarzać**

Datek '*mały dar, donum, munusculum*': Dary, datky XV *p. post. WilkKrak* 47.

Dawać *formy*: *praes. ind. 1. sg.* dawaję *BZ* Tob 4, 21, *Rozm* 47; dawam *Spow* 3. 4, 1444 *PF* V 37, 1447 *AGZ* XI 303, XV *med. SKJ* V 281, *BZ* Gen 9, 2—3. 23, 11. Num 25, 12, *etc.*; *2. sg.* dawasz 1418 *TPaw* IV nr 3187,

1424 *Msza* III s. 63, *sim.* IV. VI. VII. IX, 1448 *R* XXIV 351, *etc.*; *3. sg.* dawa *Fl* 135, 26, XV *med. R* XXII 241, XV *med. SKJ* V 269, 1453 *R* XXIII 298, *etc*; *1. pl.* dawamy 1413—4 *Msza* I s. 260, *sim.* IV, VIII, 1444 *R* XXIII 307, *BZ* I Esdr 7, 24, *Dział* 3; *2. pl.* dawacie *BZ* Lev 23, 38; *3. pl.* dawają 1413—4 *Msza* I s. 260, *sim.* IV. VIII, 1424 *Msza* III s. 53, *sim.* VI. VII, *etc.*; ~ *imper. 2. sg.* dawaj *Fl* i *Pul* 26, 18. 73, 20. 118, 121, *Dek* II 3, *BZ* Lev 21, 15. Tob 4, 9, *etc.*; *2. pl.* dawajcie *BZ* Gen 34, 9. IV Reg 22, 7. Jer 29, 6; ~ *part. praes. act. adv.* dawaję *BZ* Tob 11, 7; dawając *ca* 1428 *PF* I 479, 1442 *R* XIX 77, 1444 *R* XXIII 307, 1444 *StPPP* II nr 3195, *Sul* 52, XV *med. SKJ* V 259, *BZ* Gen 27, 23. Lev 5, 16, *Dział* 15; *adi. n. sg. m.* dawający *BZ* Gen 49, 21, 1471 *MPKJ* V 32, 1460 *PF* IV 623, *f.* dawająca XV *p. post. R* XXV 179; ~ *inf.* dawać(i) 1484 *Reg* 710; dawać 1407 *Piek* VI 330, *Sul* 79, *BZ* I Par 19, 19, *MPKJ* V 120, XV *ex. SKJ* I 143, *Rozm* 193. 728. 789. 800; ~ *praet. 1. sg. m.* dawałem 1446 *ZapWarsz* nr 775; sem dawał 1441 *StPPP* II nr 2957; -m dawał 1405 *KsMaz* I nr 620, 1413 *KsMaz* I nr 1978, 1424 *TPaw* VII nr 3544, 1449 *TymSąd* 72, *SkargaPloc* w. 33; ja dawał 1420 *Czrs* s. LXXXI; *2. sg. m.* dawał jeś *Pul* 49, 21; *3. sg. m.* dawał 1389 *Leksz* I nr 538, 1425 *KsMaz* II nr 1473, 1426 *AKPr* VIIIa 166, *etc.*; *f.* dawała 1421 *AKPr* VIIIa 155, *OrtMac* 70, 1463 *AKPr* VIIIa 54, *De nativ* w. 28; *3. du. m.* dawałasta *BZ* IV Reg 12, 11; *1. pl. m.* -smy dawali 1441 *StPPP* II nr 2973; *3. pl. m.* dawali *BZ* II Par 27, 5, XV *p. post. RozmPam* 476, *EwZam* 307, XV *ex. SKJ* I 145, *De nativ* w. 76, *Rozm* 778. 802. ~ *condit. 1. sg. m.* -bych dawał *MW* 9b; *3. sg. f.* -by dawała *BZ* I Par 18, 6; *1. pl. m.* -bychom dawali *BZ* Neh 10, 30; *3. pl. m.* -by dawali *Sul* 29, *OrtMac* 128; ~ *part. praet. pass. n. sg. f.* dawana 1457 *AGZ* XV 11; *neutr.* dawano *Aleksy* w. 124, *BZ* Judith 7, 11, *Rozm* 699; ~ *condit. pass. 3. sg. neutr. bez verbum finitum* -by dawano *OrtMac* 115, *Rozm* 133.

Znaczenia: **I.** '*dawać, dare*': **1.** '*dawać, darować, użyczać, przekazywać na własność (dobrowolnie i bez odpłaty), donare, praestare, tribuere, tradere, offerre*': **a.** *rzeczy konkretne*: *kogoś, coś*: Chwalcze pana..., gen dawa (*Pul*: daye) karmø wszemv czalv (qui dat escam omni carni) *Fl* 135, 26; Yacom ya Katussinego gymena ne dawal Yanne, ale szwe 1405 *KsMaz* I nr 620; Wszistka zawszdy dobraa tworzisz, swąnczysz, oszywyasz, szegnaasz y daavasz (*Msza* I. VIII: dayesz) naam (omnia, domine, semper bona creas, sanctificas, vivificas, benedicis et praestas nobis) 1424 *Msza* III s. 63, *sim.* IV. VI. VII. IX; Sluchally ktho take dzywy, by trze krolowe przyely..., dawayøcz daryv yemu, tworczu swoyemu 1442 *R* XIX 77; Szą szwyąthego gy trzimano y wyele mv prze bog dawano *Aleksy* w. 124; I przyszly stroyøczy synow izrahelskich i wzwolaly ku ffaraonowy rzekøcz: Przecz tak czynysz przeczyw slugam swym? Slomi nye dawayø nam, a czegel yako drzewyey potrzebuyø (paleae non dantur nobis et lateres similiter imperantur) *BZ* Ex 5, 16; A tø istøø skodø, czsosz gest vczynyla, nawroczy, a pyøtøø czyøszcz nalosy nadto, dawayøcz kaplanowy, gensze bødzye prosycz zayn (quintam partem ponet supra, tradens sacerdoti, qui rogabit pro eo) *BZ* Lev 5, 16; Nye szmyeszay rodv swego any daway lvdv wlosci twey, abo ia pan, ienze swyøczø ge *BZ* Lev 21, 15; Offyerowacz *bodzecze w nich offyery panv... procz... darow waszich..., ktores dobrowolnye dawacze panv (quae sponte tribuetis domino) *BZ* Lev 23, 38; Przirodzeny gego nasmyewaly syø dobremv ziuotu gego rzekøc: Gdze gest twa nadzeia, prze nyøsz to ialmuszni dawasz a martwe pochowawasz (pro qua eleemosynas et sepulturas faciebas)? *BZ* Tob 2, 16; Bødzeszly myecz vyele, sczedrze daway (si multum tibi fuerit, abundanter tribue), gestly bødzesz myecz malo, takez malo rad vdzelyay prze bog *BZ* Tob 4, 9; Nye bilo we wszem myescye, otkød bi syø napyly do sitoscy za geden dzen, ale pod myarø dawano lyvdzem vodø na koszdi dzen (quoniam ad mensuram dabatur populis aqua quotidie) *BZ* Judith 7, 11; Pytham prawa: Nye maly ona dokazacz, ysz ona kluczow od szyebye ne dawala? *OrtMac* 70; Vylam albo kuglarzom... nye mayą nycz davaczi an⟨i teże⟩ darovaczi, any tez mayą svoyey czeladzi dozvalaczi, by czo myely takym tho vylam davaczi (histrionibus seu vanitatis intuitu nihil dent, et ne quidquam illis donetur a propria familia prohibere procurent) 1484 *Reg* 710; Ialmvsznym nacznem (*leg.* nędznem) nye daval *SkargaPloc* w. 33; Wyąnthszy tho giest przyaczyel, ktory szwe dawa, nyszly ktory szam szye zakazugye (maior est amicus, qui sua tribuit, quam qui se ipsum offert) XV *p. post. R* I s. XLIII; Teyczy davaya mego szyna yedynego, aby temv matka byla, yemvsch yestem oczyecz *Rozm* 47; Dalej rzekł Herod: Jesusie,... obiecuję tobie..., iże cie puszczę..., i jeszcze cie chcę w mem domu chować a dawać tobie wszytki potrzeby *Rozm* 800; ~ *czegoś*: Mam ya *manża puchnacza: ya mu

davam grochu, a on chcze kolacza XV *ex. PF* V 372.

b. *dobra niematerialne*: Jan y Jędrzey... vstavily... szwego... procuratora... dantes dawayøcz y *poleczayocz themv... procuratorowy *pelno kaszn et omnimodam potestatem y *wszelkuo mocz we wszytkych szwych rzeczach, kthore *ymayo albo bondø ymecz przeth kalysdym sszøndzø *ca* 1428 *PF* I 479; Cząstokrocz, gen nye ma scruschenya do spowyedzi..., dawa mu scruschenye mili pan bog XV *med. R* XXII 241; Kto czszo komv tako wyelyką laska dawa quis quid quibus tam magnam graciam largiatur 1453 *R* XXIII 298; A wyøcey Syria nye radzila dawacz pomoci sinom Amonowim (noluitque ultra Syria auxilium praebere filiis Ammon) *BZ* I Par 19, 19; Ochlodą davayą XV *p. post. R* XXV 180; O sacrum, o celeste misterium, vlg. o swątha nyebyeszka thayemnycza kaplanyska. Sacrum dans dawayacy swąthy dar 1460 *PF* IV 623; Jesu, kthory szwyath oszwyeczasz a yaszne rosvmy dawasz, raczy my dacz roszvm dobry *ca* 1500 *SprTNW* V 18; Dzyvka navydza a czynyą ya matka, davayą yey ymyą: porodzyczyelką *Rozm* 47; Na tey pusczy myly Iesus svoyą mocz vkazoval, yze nyektorem sdrovye daval *Rozm* 160; Owa vypądzayą sle duchy, zdrovye davam dzysz y yvtro (sanitates perficio hodie et cras Luc 13, 32), a trzeczyego dnya skonam *Rozm* 419.

2. '*użyczać, dawać na zawsze lub na pewien czas (z obowiązku lub za odpłatą), płacić, tribuere, dare, solvere*': **a.** *jako wiano*: Yako u nasz nye yesth thako obyczay, aby wyano przed prawem dawano *OrtMac* 115; Zawyodlly ktho dzyewką..., then ma... poyacz yą w stadlo malszyenskye. Nye chczye-ly yemv gey oczyecz dacz, tedy da gey wyano za szromota podlug obyczayą, yako dawayą takym dzyewkam wyano (si pater virginis dare noluerit, reddet pecuniam iuxta modum dotis, quam virgines accipere consueverunt Ex 22, 17) XV *p. post. Kałuźn* 285; ~ **b.** *jako daninę, czynsz itp.*: Iaco to swatczø, iaco Stanislaw mal smowø s Micolayem dawacz trzeczinø w Przetoczne s Przetoczna 1407 *Piek* VI 330; Staszek o thø krziwdø oth Abrama wstal, eze gemv krowø wzøl we dwnaczcye (*leg.* dwunaćcie) groszv cinszv, a on gemv zayvtra cinsz dawal, a on go nye chcyal wzøcz ani krowi wroczicz 1428 *ZapWarsz* nr 2808; Micolay Micolayewy wczas copą dawal, a on yey wzyoncz nye chczyal 1437 *Czrs* s. LXXXII; Dauid... posadzil ricerze w Damasku, abi Syria takesz sluszila gemu a dawała dari (ut Syria quoque serviret sibi et offerret munera) *BZ* I Par 18, 6; On boiowal przecyw krolyoui sinow Amonouich a przemogl gy, a daly gemv w tem czasye sinowye Amonowy sto grziwyen srzebra a dzesyøcz tysyøczow myar iøczmyenya a tilesz pszenyce: to gemv dawaly sinowye Amonoui drugego lyata y trzecyego (dederuntque ei filii Ammon in tempore illo centum talenta argenti...: haec ei praebuerunt filii Ammon in anno secundo et tertio) *BZ* II Par 27, 5; Ktory uszytek mayą myecz *pryyszyaszny-czy od thego przyszyaszthwa..., aby nye szoszowaly albo czo gynnego sz poszpolszthwem nye dawaly, albo nye postąpowaly *OrtMac* 128; Daan dawayączy tributarius (habitavitque Chananaeus in medio Ephraim usque in diem hanc tributarius Jos 16, 10) 1471 *MPKJ* V 32; Davay dzieschanczyny sanctifica decimas (in omni dato hilarem fac vultum tuum et in exultatione sanctifica decimas tuas Ecclus 35, 11) *ib.* 83; Tegośmy należli odwracając lud nasz, zapowiedając cesarzowi dań dawać (hunc invenimus subvertentem gentem nostram et prohibentem tributa dare Caesari Luc 23, 2) *Rozm* 789; ~ **c.** *jako opłatę sądową lub karę*: Jze sem wczasch dawal ocup: dwu wolu podluk semskego ocladu, a Micołay Suchorabsky ne chczal gego wsącz 1441 *StPPP* II nr 2957; Castellanus Sanocensis dixit:... Pono meum pamyethne et condempno al. dawam dominum episcopum Premisliensem et consules Brzosouienses, quia non steterunt cum licze pro eo, prout ministerialis recognovit 1447 *AGZ* XI 303; ~ **d.** *jako pożyczkę*: Yakokole... gest gim zapowyedzano, aby dawacz lvdzem pyenyądzy nye myely na listy a na zapiszy, ale tylko na zaklady, a wszakosz ony tego nye dbayącz pyenyądzy na lysthy a na zapyszy dawacz nye przestawaly (quamvis... sit eis prohibitum, quod dare non debeant hominibus.... pecunias super litteras et inscriptiones, sed solum super vadia et pignora, tamen hoc ipsi minime advertentes pecunias super litteras et inscriptiones dare non cessabant) *Sul* 79; ⟨Y⟩sze... slyachtą myedzy sobą spywszy syą geden drvgemv na kosthkach na zaklad pyenyadzy dawa a zasyą zyskvge *Dział* 36; Nye daway na lichwą noli fenerari (noli foenerari homini fortiori te, quod si foeneraveris, quasi perditum habe Ecclus 8, 15) 1471 *MPKJ* V 79; ~ **e.** *jako spłatę pożyczki a. zastawu*: Jaco Jan daual Grziwcze ysczinø wtenczas, kedi lichwa otpusczona 1389 *Leksz* I nr 538; Iacom ya przy tem był, kyedy Dorotka dawała *pyenyadza Mykolayowy, w ktorich gemu plascz zastawyla, a on gych nye chczal wzancz ani gey plascza wroczycz

1463 *AKPr* VIIIa 54; ~ **f.** *pieniądze jako zapłatę za rzecz a. czynność*: Jacosz pan starosta zalowal oth krolya, yszebych ya wnosl pyenyądze falschowne w gego myasto Poznan..., kthoresz pyenyądze są gemu *wraczony, a on gynne dobre pyenyądze za nye dawal 1435 *Pocz* 283; Dauamy soluimus 1444 *R* XXIII 307; Raczcze nye mogą zadnego ortela wydacz..., ale myastha..., gdze tho szą przyszyasznyczy, czo prawo wydawayą, postawyono, ysz gym malo czo dawaya, yakoby ko (*pro* ku) szluszbye, przetho ysz ony szye musza troszkacz, aby taky ortel wydaly, yakoby szwey przyszyadze doszycz vczynyly *OrtMac* 101; Przeday, czso wyączey dawa, y wsszystko (totum autem vende plus offerenti) XV *p. post. R* I s. XLV.

3. '*dawać z przeznaczeniem lub w pewnym charakterze, przeznaczać, skazywać na coś, certo quodam consilio seu fine dare, tradere, praebere*': Straszliwy bødzczye nade wszym stworzenym na zemy..., y wszitky ribi morskye dawam tobye w mocz, y nade wszø twarzø na zemy. Czso zywo gest, tocz dawam na pokarm, y zele zelone, wszitkocz dawam (omnes pisces maris manui vestrae traditi sunt, et omne, quod movetur et vivit, erit vobis in cibum, quasi olera virentia tradidi vobis omnia) *BZ* Gen 9, 2—3; Ebron Abrahamowy otpowyedzal... rzekøcz:... Slisz, czsocz powyem: Dawam czy pole y s *to yaskynyø, *gesto w nem, przede wszemy ludzmy mimy, abi pogrzebl swego martwego (agrum trado tibi et speluncam..., sepeli mortuum tuum) *BZ* Gen 23, 11; Dadzø ge (*sc.* pieniądze) dzelnykom..., acz ge ony rozdzelyø myedzi ti, gisz dzalaiø w koscyele boszem... Ale nye dawaycye gym w lyczbø srzebra, gesz byerzø, ale acz w swey moci maiø a w wyerze (verumtamen non supputetur eis argentum, quod accipiunt, sed in potestate habeant et in fide) *BZ* IV Reg 22, 7; Picz dawa 1466 *R* XXII 16; Przesz plothy chlopye gonya szoravye y dropye. Sz gaszy thesz vypadzam [...], pyerze davam na poduszky *De morte* w. 387; ~ '*dostarczać do użytku*': Jzesmy vkazaly konye *podwodowye, podwodniky takye, iakyesmy *myelye y dawaly, ale gich ne yczal (*pro* chczal) wsącz 1441 *StPPP* II nr 2973; ~ '*poddawać czyjejś mocy, oddawać w czyjeś ręce, tradere in manus, in potestatem alicuius*': Ne daway me w dusze zamøczaiøcze me (ne tradideris me in animas tribulantium me), bo wstali sø przeciwo mne swatcowe krzywi *Fl* 26, 18, *sim. Pul*; Ne daway zwerzom dusze spowadaiøczey se tobe (ne tradas bestiis animas confitentes tibi), a dusz vbogich twogich ne zapomynay do concza *Fl* 73, 20, *sim. Pul*; Czynil gesm sød y prawotø, ne daway mø potwarzayøczym mø (non tradas me calumniantibus me) *Fl* 118, 121, *sim. Pul*; ~ '*dawać za mąż, in matrimonium dare*': Sgednaymi spolu swadzbø a dawayczye nam wasze dzewky, a nasze sobye poymuyczye (iungamus vicissim connubia: filias vestras tradite nobis et filias nostras accipite) *BZ* Gen 34, 9; Abichom nye dawaly dzewek swich lyvdu zemskemv (et ut non daremus filias nostras populo terrae) any gich dzewek snøbycz za nasze sini *BZ* Neh 10, 30; Dawaycye sinom w⟨aszym żo⟩ni, a dzewki wasz⟨e⟩ dawaycye ⟨mę⟩szom (date filiis vestris uxores, et filias vestras date viris), acz rodzø sini a dzewki *BZ* Jer 29, 6; Szyroty svych synow... myloval yako swe dzyeczy i daval ye za wsche (*leg.* za swe) synovce y za sve szyestrzenycze kv malzenystw (*leg.* małżeństwu, aliis nepotibus suis eos copulans in matrimonio) *Rozm* 105; ~ dawać się '*oddawać się, se tradere*': Nie dawaj sie na taką wieliką mękę *Rozm* 498; ~ dawać się na miłość '*zdawać się na łaskę, veniam petere*': Yesz thy szam moy myly mystrz y pan; kthora szye thobye na myloscz dawam *Naw* 86.

4. '*dawać do rąk, wręczać, podawać, dare in manus, apponere*': A gdisz wydzely, ysz sø wyelyke pyenyødze w chowatedlnyczi, wszedszi pysarz krolyow a biskup y wisipaly, y zlyczily pyenyødze, gesz to nalyazlasta w domv boszem y dawalasta ge w lydzbø a w myarø tym w røce, gysz bily nad murarzmy domv boszego (et dabant eam iuxta numerum atque mensuram in manu eorum, qui praeerant caementariis domus domini) *BZ* IV Reg 12, 11; Vzovye oblvbenycza szyrzecz y rzekl mv: Vszelkny czlovyek napyrvey dobre vino dava (omnis homo primum bonum vinum ponit Jo 2, 10), a gdy szyą spygya, thedy tho, czo podlyeysze yest *EwZam* 303; ~ '*poddawać czyjejś mocy, tradere in potestatem alicuius*': Slusznye, Chryste, na nąsz szą gnyewasz, w gnyewye thwogyem nasz grzesnych ludzy nye sznąsz, w poganszką nasz ręka dawasch XV *ex. MacDod* 138.

5. '*wydawać z siebie, wydzielać, edere, ferre*': Dobrą wonyą dawa bene redolet XV *med. SKJ* V 269; Nye davayacza owoczv infructuosa XV *p. post. R* XXV 179; Brzmyenye organ, slotkye gloszy skrzypycze y gąsly rozmayte gloszy davaya (ibi sonant organa cum dulci melodia, cythare cum tibiis in suavi symphonia) *Rozm* 25.

II. '*czynić, facere*': **1.** '*czynić, sprawiać, zdarzać, efficere, dare, agere*': **a.** *dopełnieniem rzeczownik lub zaimek*: Chuała dauayancz canen-

tes 1444 *R* XXIII 307; Raphael Thobyasza na drodze vczyl rzekøcz: Iako richlo w dom twoy wnydzes, natichmyast syø pomodlysz panu bogu twemv, a dzøki dawaiø gemv, przistøpisz ku occzu twemv (et gratias agens ei, accede ad patrem tuum) *BZ* Tob 11, 7; Thomislaus non est fur neque fures seruat, neque seruauit, neque fordrowal, neque fordrong dawal 1447 *Kozier* I nr 32; Ganbą szobye dawassz confunderis 1448 *R* XXIV 351; Gdy dzyeczyąthko gest plakalo..., thedy mathka pokląknąla, dzyeczyąthku modlą davala *De nativ* w. 28; Thedy pastyrzovye byegly,... dzyeczyąthko w yaslkal (*pro* yaslkach) wydzyely a modla gyemv davaly *ib.* w. 76; Pamyąthag, pane, ⟨slug..., za⟩ kthore thobye dawamy, offyeruemy (*Msza* III: obyatuyemi, VI: obyathvymi, VII: obyethugemy, offyerugemy) albo ⟨kthorzy thobye⟩ dawayą, offyeruyą (*Msza* VII: offyeruyą, III. VI: obyatuya) ⟨tha obyatha chwali za sza, za szwe wszythky⟩ (memento, domine, famulorum..., pro quibus tibi offerimus vel qui tibi offerunt hoc sacrificium laudis pro se suisque omnibus) 1413—4 *Msza* I s. 260, *sim.* IV. VIII; Tako chwala banda mowil gymyonowi twemu na wieky wiekow, abich dawal (*Fl* i *Pul*: bych wroczil) obiati moie ze dnya w dzen (sic psalmum dicam nomini tuo in saeculum saeculi, ut reddam vota mea de die in diem Psal 60, 9) *MW* 9b; Rodzenye... wthluka wsdychanye..., zaganya, placz dawayacz partus... incutit suspiria..., pellit luctus dans XV *med. SKJ* V 259; Poklonyenye, moy nade wszchy⟨t⟩ky namyleyschy, thobye dawam 1447—62 *Zab* 544; Jaco ya ne gesdzil na xądza za proboszczem any gemu pomoczy daval 1420 *Czrs* s. LXXXI; Poszdrovyenye gdy yey daval, *szmyernya sza sz nya gest roszmavyal archanyol Gabryel 1453 *R* XXV 212; Jaszne Cristovo oblycze,... thobye dawam posdrowyenye *ca* 1500 *SprTNW* V 14; Szyedzøcz, przeczywo bratu twemu molwyl yes y *przeczywy ⟨synowi⟩ maczyerzy twoyey dawal yes zly przyklad (adversus filium matris tuae ponebas scandalum, *Fl*: kladl ies szkodø) *Pul* 49, 21; Slvga panv swemv nye dawayącz przysągy, ma szą szeszczą swyathky oczyszczyc (familiaris, domino suo non differendo iuramentum, teneatur se cum sex testibus expurgare) *Sul* 52; A bądzyeszly myadzy gymy sządzyą, richley daway skazanye za myeskyem (si autem inter gulam et bursam iudex existas, saepius sed non semper pro bursa sententiam feras) XV *p. post. R* I s. XLI; S nadzeyø zbawenya y zdrowya swego tobye *dawayo (*Msza* V: oddawaya, I. IV. V. VIII: placzą) sluszbø swogø wecznemu bogu szywemu y prawemu (pro spe salutis et incolumitatis suae tibique reddunt vota sua aeterno deo vivo et vero) 1424 *Msza* III s. 53, *sim.* VI. VII; Marya myedzy kvyathy kvyat, szluszba yey dava wszyszthek szvyath 1453 *R* XXV 212; Finees, syn Eleazarow.., odwroczil iest gnyew moy od synow israelskich... Owa dawam gemv slvb mirv mego (ecce do ei pacem foederis mei) *BZ* Num 25, 12; Nye daway (*Dek* II 1: nye mowy) swyadeczstwa *falsywyego (non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium Ex 20, 16) *Dek* II 3; I począl movycz do nych... A wszyszczy szvyadeczthvo mu davaly, a dzyvovaly szyą w slovach lasky (et omnes testimonium illi dabant et mirabantur in verbis gratiae Luc 4, 22) *EwZam* 307; Swyaty Yan... vschlyschacz gloss boga oycza... począl svyądecztvo davacz o Iesucrysczye (Jesu testimonium perhibens) *Rozm* 193; Szbawyczyelu..., thwe oblycze szmyercz odpądza, duszy vczyeszenye dava *ca* 1500 *SprTNW* V 17; Teth wyklada szye dobre albo wyczysznyenye, bo tu molwy o szmyerze, yaz wyczyska smętek y dawa w troskach wyesszyelye (praestat in tribulatione etiam iucunditatem) *Pul* 118 arg. 5; Neptalym, geleyn wipuszczoni, dawayøczi wimowi kraszy (cervus emissus, et dans eloquia pulchritudinis) *BZ* Gen 49, 21; Tedi on dawayøcz znamyø pozegnanya rzekl (benedicens ergo illi ait): Ty gesz moy syn Ezau? *BZ* Gen 27, 23; ~ *niektóre użycia specjalne*: pokój dawać '*czynić pokój, pacem dare*': Panye I. Chriscze, yenszesz rzekl apostolom twim: pokoy moy davam (*Msza* III: dayą) vam, pokoy ostawyam vam (pacem do vobis, pacem meam relinquo vobis), aby ny⟨e⟩ patrzyl na grzechi moye, ale na szebranye czyrkwe twey 1456 *Msza* VI s. 263; Sdrady w szyerczv nye thrzymacz, pokoyv falschyvego nye davacz (pacem falsam non dare), ląsky od szyebye nye opuszczacz XV *ex. SKJ* I 143; ~ policzki, poszyjki dawać '*alapas incutere*': Na jego święte lice błotem miotano i plwano i policzki dawano wielikie *Rozm* 699; Poczęli policzki jemu dawać (palmas in faciem eius dederunt Mat 26, 67) *Rozm* 728; Włodyki... dawali jemu wielikie policzki (dabant ei alapas Jo 19, 3) *Rozm* 802; Oczy mu zaw⟨ią⟩zaly Zydowye okruthny, poszyky (*leg.* poszyjki) mu dawaly, w lyczye yego byly XV *ex. SKJ* I 145; ~ dawać przew '*pozywać przed sąd, litteris in ius vocare*': Zapowyedayącz castellaanoom y wszystkym sądzaam y podsandkoom, aby potheem przes pewnego powodv a wislowyoney rzecz⟨y⟩ nye dawaly (*Dział* 17: wydawaly)

kthorych pozwoow (quod... sine certo actore et causa expressa non dent aliquas citationes) *Sul* 29; ~ dawać złe słowa, kurwie (macierze) syny, psy, szczekarze '*przezywać obelżywie, vocare contumeliose*': Czom vczinil Jacubowi, tho za gego poczanthkem, kedi mi sla slowa daual i myecza na myø dobil 1427 *ZapWarsz* nr 2715; Gdy my sla slova dawal od maczerze 1437 *RafPocz* 12; Jako to wem, o ktore zbycze Jan na Yądrzycha zalowal, to on vczynil za gego poczatkem, kedi mu zla slowa dawal 1445 *PF* VIII 18; Jakom ya Voyczechowy drzewa nye smarkowal any mv slich ⟨s⟩loph dawal sila 1449 *TymSąd* 72; Czo vczinil Iacusz Ambrozemv, tho za yego poczanthkem, kedi yemu dawal kurwe syni 1425 *KsMaz* II nr 1473; Czszom vczynyl, thom vczynyl za Tworkowym poczathkem, kedy my curwye maczerze szyny dawal y corda na myą dobyl 1434 *ZapWarsz* nr 624; Czsom vczinil Barthlomeyowi, tho za gego poczanthkem, kedi mi psi dawal... i thopora na myø dobil 1428 *ib.* nr 2906; Czsom vczinil Micolagoui, tho za gego poczanthkem, kedi mi daval szczecarze (*RafPocz* 11: szczecayze) 1426 *KsMaz* II nr 2353; Czsom vczinil Vocechowi, tho za yego poczanthkem, kedi mi dawal sczecarze 1428 *ZapWarsz* nr 2861; ~ dawać na świadomie '*podawać do wiadomości*': Przeto wam davami na swyadomye ze wszech kaplanow (notum facimus de universis sacerdotibus) y nauczonich..., abi nyc myely moczi bracz mita..., any vrokow na nych *BZ* I Esdr 7, 24; ~ dawać winę '*oskarżać, wnosić skargę przeciw komuś, accusare*': Sczepy, czno (*pro* czszo) o ne Jacusevy vinø dauas, this thi dal,... a Jacusz w tich yest praw 1418 *TPaw* IV nr 3187; Mykolay wszyął mych pyenadzy gedna y dwadzyesczya grzywyen y vczynyl my za nye dosycz, a nye dawam mv szadney winy *OrtKal* 139; Datus est terminus... ad decernendum al. ku dokazanyu, quia nunquam fuit inculpatus pro honore al. nye dawana gemu wina o czescz 1457 *AGZ* XV 11; A uzrzawszy to Pylat..., ysz yemu dawaly wyną, aby czynyl przeczywko czeszarzowy, wzyąwszy wody y umywal szwe rącze XV *p. post. RozmPam* 476; O myly synv, proschą czyebye..., vkrzeszy y (*leg.* ji), aby szye nykt nye pogorschyl vtey (*pro* tvey) nyevynnosczy, a tesch by mnye vyną nye davaną (ne quis scandalizetur tuam innocentiam mihique culpa detur) *Rozm* 133; Miły Cristus..., chciał, abychmy wiedzieli umysł, ktory mieli Żydowie o jego krolewstwie, aby sie on krolem czynił, i dawali jemu o to winę *Rozm* 778; ~ dawać wwiązanie, wzdanie '*wprowadzać w posiadanie, in possessionem inducere*': Jacom ya roszdzelon sz sy[...] ⟨da⟩walem Jacubowy wyazane (*leg.* wwiązanie) w th⟨o⟩, czso my sya dzalem dostalo. Jacom ya roszdzelyl Marczina..., a on dawal Jacubowy wyaza⟨nie w to⟩, czso sza mu dzalem dostalo 1446 *ZapWarsz* nr 775; Yze pany Staskowy dna (*leg.* dnia) roboth... nigdy nye zastawala any wz⟨d⟩ana dawala, any dla zastawy dała robycz kmeczom Staskowi 1421 *AKPr* VIIIa 155; Yze Rogynsky, wybawyaią swe rankoyme, dawal wz⟨d⟩anye w Rogynicze trzeczy dzen po swanthem *Micolayø sprawne 1426 *AKPr* VIIIa 166; ~ dawać się winien '*oskarżać się, se accusare*': Davam sya vynyen (*Spow* 2: kaiø sse) bogv wszechmogocemv sz dzyesyaczyorga przykazanya *bozogo *Spow* 3. 4; Davam szya vynyen bogv wszechmogocemv s pyączy szmyslow czyała mego *ib.*; Tesz sya davam vynyen (*Spow* 1: szpowadami szø) deo omnipotenti ze dvanascye czlongow vyary svyateg krzescyanskyey *Spow* 3; Dawam sche tysche vynna, ychem grzechyla szyerczem, uszthy, vczynkyem *Spow* 4; Dawam sche tysche vynna (*Spow* 1: szpowadami szø, 2: kaiø sse), ychem *scheydmy wczynkow myloszyernych nyc pelnyla *Spow* 4; Dawam sze wynyen accuso me XV *med. SKJ* V 281.

b. *dopełnieniem bezokolicznik*: Gyma (*leg.* imię) moye thim darem thobye dawam wedzecz 1444 *PF* V 37; To dawaiø wyedzecz (indico etiam tibi), sinu moy, yszem dal dzesyøcz lybr srzebra, gdisz ti gescze bil nyemowyøtkem *BZ* Tob 4, 21; Wszem pospolycze tym to pysmem dawamy wiedzecz (universis, ad quos praesentes pervenerint, volumus fore notum) *Dział* 3; Osnamyonavayacz a. wyedzecz *dawacz (*war. kal.*: osnamyonovayuncz) patefaciens (et patefacientes submiserunt grabatum, in quo paralyticus iacebat Marc 2, 4) *MPKJ* V 120.

2. '*wyznaczać, statuere*': Yacom ya ne dawal roku do sich Swantek Yalbrzicowi cztirzem copam penødzi 1413 *KsMaz* I nr 1978; Jakom ne daual roku Byerzinskemu mjmo dani rok 1424 *TPaw* VII nr 3544; ⟨C⟩zastokrocz przed nas skarga przynaszana, kako slvszebnyczi abo wozny... vbogą slachtą y tesz dvchownych wsy navczyli syą lvpycz, a to kromya szadney vini y kromya woley naszych vrządnykow abo sądzy, skladayą na nye pozwy a dawayącz gym roky (citant occasione vexationis faciendae, terminos pro libito suae voluntatis assignantes et eisdem statuentes, *Sul* 27: roky gym... dayąncz) *Dział* 15.

3. '*pozwalać, sinere, pati*': Quia sciunt et tes-

tantur, iako prawe pany w czasch zaswala, dawnosczy ne davagiancz vinidz 1444 *StPPP* II nr 3195; Thy, ktory czczysz, poprawyay, yestly vmyesz... Telko thym, ktorzy lepyey vmyeya, dawam y porączam szye poprawyacz. Corrige lector, ubi erravit scriptor *OrtMac* 145.

Dawanie *formy*: *n. sg.* dawanie XV *med. R* XXII 242, *OrtMac* 132; ~ *g. sg.* dawania 1426 *Msza* IV s. 315, *OrtBr* VI 387, *OrtMac* 121. 131; ~ *d. sg.* dawaniu *OrtMac* 132; ~ *ac. sg.* dawanie *OrtBr* VI 366; ~ *i. sg.* dawanim *Fl* i *Pul* 103, 29; ~ *l. sg.* (w) dawaniu 1484 *Reg* 717.

Znaczenia: **1.** '*darowanie, donatio*': Wszytko ot czyebye czaka, by dal gym karmø w czas. Dawanym twogym onym sbyracz bødø (dante te illis, colligent) *Fl* 103, 29, *sim. Pul*; Pyąte omiwadlo syercza gest cząsta a naboszna modlitwa a yalmuszni dawanye przi tem XV *med. R* XXII 242; ~ '*prawny akt darowizny, legitima donatio bonorum*': Mozely yuze ona tho dawanye uczwyrdzycz po yego smyerczy? *OrtBr* VI 366; Odda-ly czlowyek szwe gymyenye za zywotha szwego..., a nye odwolal-lyby thego dawanya za zywotha, *tegy po yego szmyerczy tho *odawanye ma stacz w szwey moczy *OrtMac* 121; Ten czlek dal szwey zenye przed gaynym sądem polowyczą szwego wszego gymyenya, nye odwolawayacz any wszpomynayacz pyrzwszego dawanya wyana *ib.* 131, *sim. OrtBr* VI 387; Gdysz moy mąz oczywysczye przed gaynym sądem bądącz mem opyekadlnykyem memu dawanyu przyszwolyl, nycz przeczyw themu nye mowyacz, w them vmarł, przetho dawanye y wygymowanye ma mocz *OrtMac* 132; A thaka... przyssyąga ma byczi z dozvolenym rzymzkyego kossyczola, vyąwszy thy przydcze, tho yesth dla pokoyu, dla vyary... j tez w przedavanyv albo w kupovanyv albo w davanyv, yako sye zvydzy dobrze kv potrzebyznoszczy (ac etiam in contractu emptionis et donationis, ubi videbitur expedire) 1484 *Reg* 717.

2. '*dar, donum*': Dayemi swathley chwale thwey albo szwyathlemu wyelmoschthw sz thwich darow y dawanya (*Msza* III. VI. VIII: danych) obyathø czystø (offerimus praeclarae maiestati tuae de tuis donis ac datis hostiam puram) 1426 *Msza* IV s. 315.

Dawca *formy*: *n. sg.* dawca XV *in. R* XXIV 70, 1426 *Msza* IV s. 315, 1444 *R* XXIII 304; ~ *g. sg.* dawce *Sul* 62; ~ *ac. sg.* dawcę *ca* 1428 *PF* I 490; ~ *v. sg.* dawca XV *ex. AKLit* III 106; ~ *n. pl.* dawce 1438 *R* XXII 355.

Znaczenie: '*dawca, rozdawca, dator, largitor, dispensator*': Dawcza inspirator fidei XV *in. R* XXIV 70; Naam takyesch... czanszczy nyekthorey y thovarzyschthwa darovacz raczy ... sz wschithkimy swanthymy twymy, myedzy kthoremy (*pro* kthorych) nasz thowarzyschthwo, nye vazyczyel othplaty, ale myloszyerdza... dawcza (*Msza* III: roszdaw[a]cza, VI—VIII: roszdawcza), przypuszcz (intra quorum nos consortium, non aestimator meriti sed veniae... largitor, admitte) 1426 *Msza* IV s. 315; Dawczę latorem *ca* 1428 *PF* I 490; Dob⟨r⟩zy dawcze boni dispensatores (estote... hospitales..., unusquisque, sicut accepit gratiam, in alterutrum illam administrantes, sicut boni dispensatores, *gl.* procuratores, multiformis gratiae dei I Pet 4, 10) 1438 *R* XXII 355; Latwym wazenym dawcza twego vczinka peruigaci prestigiator astu 1444 *R* XXIII 304; Thim vstawyenym... wykladami skazvyącz, aby danyni nyeporvszne... szstacz myali, any gym tho wadzicz ma, yszby przywylyey na nye nye byl vidan, gdibi tylko szmyerczą dawcze alybo gego, cziya danyna byla, poczwirdzyli szą (dummodo morte donatoris vel eius, cui donatio fuerit facta, confirmetur) *Sul* 62; Przydzy oczcze ubog[w]ich, przydzy dawcza darow, przydzy szwyecza serez (veni pater pauperum, veni dator munerum, veni lumen cordium) XV *ex. AKLit* III 106.

Dawić *formy*: *praes. ind. 1. sg.* dawię *De morte* w. 380; *2. sg.* dawisz *De morte* w. 347; *3. sg.* dawi 1461—7 *Serm* 97 r; ~ *praet. 3. sg. m.* dawił 1471 *MPKJ* V 119; *f.* dawiła 1424 *KsMaz* II nr 369.

Znaczenie: '*dławić, dusić, suffocare*': Czom vczinil Ofcze, tho sza yey poczøthkem, kedi strya davila sza gardlo 1424 *KsMaz* II nr 369; Davysz wszythky prze luthoszczy, nye czynyvncz szathney myloszczy *De morte* w. 347; Ya davya gronostaye y vyevyorkam sza dostaye *ib.* w. 380; Gardlil, davyl suffocabat (servus ille invenit unum de conservis suis, qui debebat ei centum denarios, et tenens suffocabat eum Mat 18, 28) 1471 *MPKJ* V 119; ~ (*o przedmiocie uwięzłym w przełyku*): Davy w gardle suffocat in ore 1461—7 *Serm* 97 r. ~ *Cf.* **Udawić, Zadawić, Zdawić, Udawiać, Dławić.**

Z **dawna** '*antiquitus, prisco more*': Tich lyvdzi nyewyernich bidlylo pelno z dawna po wszey zemy (hi enim pagi habitabantur in terra antiquitus) *BZ* I Reg 27, 8; Z dawna antiquitus (et restituam iudices tuos, ut fuerunt prius, et consiliarios tuos sicut antiquitus Is 1, 26) 1471 *MPKJ* V 88; ~ (z) stara dawna: Stephanus... mansit jure circa viam istam..., quod ista via non fuit data ab antiquo, videlicet stara

dawna 1421 *TPaw* VII nr 2248; Swanthoslaw Zelazni pozwal o dambrowu, rzekanczu Yasly, y o lanky witnye, a thy yest pan Micolay pirwey pozbil y slusan ku Baalcze s stara dawna 1424 *Zab* 538; Iakokole sz stara dawna przes poprzysząszenye vynyączego wszystka vina mązoboystwa msczona biuala (licet antiquitus per iuramentum accusatoris omnes poena homicidii puniebantur), a wszakosz... vstawyamy, abi geden tilko... o mąszoboystwo byl szkaran *Sul* 41; Sz stara dawna przes przothky nasze... (licet etiam antiquitus per antecessores nostros) gest wyslowyono, ysze zona, kedy mąsz vmrze..., przi wszysthkem... gymyenyv vyprawnem... myalaby ostacz *Sul* 74; Aczbi... gwalt nyektorey pannye... sstalbi syąn, tedi za taky gwalt ten isti gwaltownyk... vinąn zaprawdą stara dawna obikląn (poena autem consueta antiquitus)... zaplaczicz ma bicz prziczysnyon *Sul* 91; Gdyby geden czlowyek stara dawna przyszedl w *nąszą zemyą, a nayn by poszla rzecz, by byl wyleganyecz..., ten czlowyek ma gymyenye y vmrze, ktho ma gyego (*sc.* imienie) wsządz? *OrtBrRp* 29, 4; Wybyeraly raczcze stara przyszasznyky y dawna z odpusczenym waszego... krola, tedy gyestlyszcze tako wybrąny y postawyeny podlug starego waszego obyczayv, mozecze dobrze w lawyczy na szandzye szyedzyecz *OrtKal* 137; Raycze... chczą, by v nych przyszyasznyczy prawa braly, a sz gych wyedzenym prawa wydawaly albo wyrzekaly, jako szthara dawna (*OrtBr* VII 550: z stara *dawo) szye dzyalo y dzyerzano *OrtMac* 43; Mychal... panosszy Sbygnyevowy... zaplatha vczynyl y wsdal gyemv przed namy s robotamy, lukamy, pastwysky..., *nyszcz szobye nye ostavyayacz, any *pryacyelom szwoym thym panstwyem pravym *vstkych myedzach, granyczach, yako tho sbozye stavi (*pro* s stara?) davna z *bucz vymyerzonego y vymyerzono gyest 1498 *SKJ* III 335.

Dawno 1. '*dawno temu, pridem, diu, longo tempore*': O cthorø zastawø Macyey na Pyotra szalowal, na thø gemv yvsz dawno list gimal dacz 1428 *ZapWarsz* nr 2844; Ale Franczek gey spytal, kako dawno schla za masz (quam longo tempore matrimonium contraxit) *Dział* 26; Pyotr pytal Franczka, kako dawno gest, yako mv poszyczyl (quando sibi... mutuasset, *Sul* 37: kedy gemv... pozycyl), ktory rzekl: trzy lyata *Dział* 27; Myla szmyerczy, gdzesz szya wszyala, dawnolysz szya vrodzyla, rath bych vyedzal *De morte* w. 114; Yako nyegdy a. dawno ut olim (proiecisti enim populum tuum, domum Jacob, quia repleti sunt ut olim Is 2, 6) 1471 *MPKJ* V 88; Dawno o nyey powyadaly y proroczy popysaly XV *ex. PF* V 103; Ia dawno wybrala sobye oblyvbyencza yednego *Rozm* 24; V Rzymye kosczyol, myr vezvany, vtenczass szye roszvl, bo ⟨o⟩ tem davno prorokovano, yschby ten kosczyol tako dlvgo myal stacz, aschby dzyevycza porodzyla *Rozm* 71; O myly synkv, a kakoby y yvsz mogl crzeszycz, a on yvsz davno vmarl *Rozm* 135; Szatan, ktory był dawno Judasza osiągł,... odstąpił od niego na chwilę *Rozm* 769.

2. '*od dawna, długo, dudum, antiquitus, diu*': Testes Iacussij de Sczaworzis contra Nicolaum...: Yze iako (*pro* tako) dawno, yakom byskup, z onem gesth w dzersenu they wodi y pothoku od byskupey zamani they przekopi s pothoku wywedzoney 1423 *AKPr* VIIIa 162; Slvza vstawycz, aby zadny Zyth daley kthoremv chrzesczyanynowy... swych penyądzy na lysthy zastawne nye poszyczal..., alye tylko na zaklath dostateczny pozyczycz moze podlug obyczayv dawno schowanego (secundum consuetudinem antiquitus observatam, *Dział* 65: podlug swyczaya dawno dzerszanego) *Sul* 61, *sim. Sul* 82; Ale vygymayąn syąn ot tego vstawyenya male vyni, tho yest schesez grziwyen, nyestane a pyancznadzyesczya, ktoresz obyczayem dawno dzirzanym ot skazanich w nych mayąn bicz viczangani (quae more antiquitus tento a condemnatis in eisdem exigentur) *Sul* 99; Z malzenstwa gich panną za matka szobye obracz myal, ktora by nam nyebo dawno zamknyone plodem swym vczynyla *othworzenye *MW* 59b; Eya, eya, dusza mogyą, oczvky (*leg.* ocuci) szą, dawnosz spala *SkargaPloc* w. 18; Diuturna delegacione damnati dawno vygnany XV *p. post. R* XXV 178; Dawnocz pan bog zle ludzy karze: nyeczysthe, pyszne y kostarze XV *ex. MacDod* 138; Thak dawno roszlewągya krew luczką marno *ib.* 140; Dawnom swedzal czvdze strony..., potravylem gymyenya vyele szvkayaczy szobye myley, nye nalaslem, alysch nynye nalaslem ya XV *ex. Zab* 444; A prosche czye, aby szye nye lyenyl, yschby przyschedl a vzdrovyl mye od mey nyemoczy, ktorą ya davno czyrpye *Rozm* 227.

Dawność *formy*: *n. sg.* dawność 1399 *HubeZb* 75, 1401 *HubeZb* 99, 1417 *MacPam* II 343, *Sul* 12. 18. 35. 53. 110, *etc.*; ~ *g. sg.* dawności *Sul* 14. 53, *OrtMac* 52, *Dział* 25. 26, 1475 *AGZ* XVIII 101, 1479 *AGZ* XVIII 180; ~ *d. sg.* dawności 1420 *AKPr* VIIIa 150, 1428 *AKPr* VIIIa 172, 1444 *StPPP* II nr 3195; ~ *ac. sg.* dawność 1407 *HubeZb* 86, 1421 *AKPr* VIIIa 155, 1437 *StPPP* II nr 2700, *Sul* 54, *etc.*; ~ *i. sg.*

dawnością 1395 *Leksz* I nr 2059, 1396 *AKPr* VIIIa 62, 1398 *TPaw* III nr 4264, 1399 *HubeZb* 96, *etc.*; ~ *l. sg.* (w) dawności *Sul* 110, *Dział* 45. 46, 1471 *MPKJ* V 91; ~ *n. pl.* dawności *Dział* 25; ~ *g. pl.* dawności *Sul* 18; ~ *l. pl.* (o) dawnościach *Sul* 35.

Znaczenia: **1.** '*starożytność, długie istnienie, antiquitas*': W dawnosczi in antiquitate (numquid non vestra haec, *sc.* Tyrus, est, quae gloriabatur a diebus pristinis in antiquitate sua? Is 23, 7) 1471 *MPKJ* V 91.

2. '*przedawnienie, praescriptio, certum quoddam tempus lege praescriptum, certus quidam temporis terminus, qui praeteriit*': Kedi u woyewodi bili, tedi go szø pitali: Moszeli goscza dafnosczø sbicz? Tedi woyewoda rzekl:... Mne sza tako vidzi, bi kto mogl goscza sbicz łati 1395 *Leksz* I nr 2059; Helena... non debet citare pueros Visconis... pro wano et pro dotalicio usque ad medium annum, et predicti pueri non debent cum dawnoszcza eam recedere 1396 *AKPr* VIIIa 62; Nobilis Swenthoslawa... conquesta est super dominam Wiktorzya..., quod ego tibi recepi et fideiussi unum stamen de arras... Victoria per suum procuratorem vult euadere diucione dawnosczø 1398 *TPaw* III nr 4264; Eze Gardzina røczil Chebdze trzidzeszczi grziwen za Døbrowø y zastawyl gy, nyszli dawnoscz wyszla 1399 *HubeZb* 75; Yaco prawe Czestco mal tø smowø s Yaroczem, ese ne mal ten wol dawnosczø sginacz 1399 *HubeZb* 96; Swathczimi, eze nisz dawnoscz wysla, Jan Gorynø pozwal o pastewnik 1401 *HubeZb* 99; Yze Micolay o trzy grziwny rankoiemstwa zasziwal w *sczasz, ne dadza dawnosczy vynidz 1420 *AKPr* VIIIa 150; Pan Pelka wydzersal dawnoscz o Medzigorzicze do Ianowa poswu 1421 *AKPr* VIIIa 155; Iacusch oth pyaczy y oth szeczy lath ne ranczil Andrzeowy dwstha grziwen wyana i poszagu a nigedna dawnosczą myal odbywacz 1425 *AKPr* VIIIa 165; Ne dadzø dawnosczy wynidz, posual ksandz custossa o przekopø y o kopanye przekopi 1428 *AKPr* VIIIa 172; Jacom yą ne przeyal na ssza szemszkego vrządv y dawnosczczam go ny mal odbycz 1433 *ZapWarsz* nr 486; Exaudiens proposicionem Godowsky opposuit se diurnitate al. dawnoscza et nos domini dedimus ad futuros terminos ad requirendum, si diurnitate evadere habet 1444 *AGZ* XII 127; Opposuit se diurnitate al. dawnyoscza et dedimus ad futuros terminos ad requirendum alios dominos de diurnitate *ib.* 128; Iako prawe pany w czasch zaswala, dawnosczy ne davagiancz vinidz 1444 *StPPP* II nr 3195; Item Georgium Mathiaszouicz pro eadem fideiussoria caucione non debent evadere prescripcione al. dawnosczą 1445 *AGZ* XI 253; Czirpyącz sząszyada ploth czinycz przes dwye lyecze sz wyni na ianey dzedzynye bandącz, a nye pozowąncz kv prawu, dawnoscz gemv dwv lyathv zawadzy (praescriptio eidem duorum annorum obest) *Sul* 12; Dzeczi nye mayączee lyath przeczywko szobye krzywdząncym zalowacz mogą, gdi k lyathoom przydą, a oblozzenye daawnosczi gym obrzeczono nye moze bicz (exceptio praescriptionis eis opponi non poterit) *Sul* 14; Wdowam a mąszatkaam dawnoscz pospolytha (praescriptio communis) trzech lyaath nye wadzi, alye wlostnich dawnosczi pozzywacz mayą (sed suis praescriptionibus utantur), iako nyzey stoy popyssano *Sul* 18; O dawnosczyach. Gdisz dawnoscz prze gnvszstwo alybo leenywstwo panoow yest vstawyono (quum praescriptio propter segnitiem et pigritiam dominorum sit instituta), skazalismy a vstawily, ysz gdi ktho... mnyma... ymyecz nyekthore prawo kv nyekthorey dzedzynye, acz przes trzy lyatha y przes trzy myeszącze... sczirzpi dzirzewczą dzirzecz dzedzyną spokoynye..., ode wszego prawa y przedanya they tho dzedzini osządzami gy bicz odpadlego *Sul* 35; Luciya... pothem nye moze czynycz any ma o kthorekole gymyenye ostateczne, zawadzayącz gey trzech lath y trzech myeszączi mylczenym y dawnosczą (non poterit... agere... obstante sibi trium annorum et trium mensium taciturnitate et praescriptione) *Sul* 37; Vstawyamy, aby gdi kto o slodzeystwo alybo o lothrowsthwo w sządze bandze obwynyon, gestly s nym w geney wszy abo ozadze..., thedy obrzeczenye lethney dawnosczy pochodzy, tho gest ma mocz a myeszscze przeczywko powodowy zalvyączemv o slodzeysthwo (tunc obiectus annualis praescriptionis procedit et habet locum contra agentem de furto). Paknyąly powod a szą̨pyerzs szą oth szebye daleko roszdny, tedy nye gynsza dawnoscz obrzeczona powoda zalvyączego o slodzeysthwo othpądza, nysz tylko trzechlethna (non alia praescriptio exceptionis agentem pro furto repellit, nisi tantum triennalis) *Sul* 53; Vstawyamy, aby... prze krzechkoscz przyrodzenya wdowam szescz lath w dawnoscz dany bączcze (viduis vero sex anni propter fragilitatem sexus in praescriptione opponantur) *Sul* 54; Dlug nye zapyssani dawnosczyąn dzyessyanczy lyath bandzye prozen *Sul* 110; Gdi nyektori zyemyanin... o swoy dlug lystow albo zapyssow nye mayancz... zalowacz... chczyalbi, tegdi w dzyessyanczy lyath ot dnya poziczenya... zalowaacz ma myecz mocz... Gdi taky

lysti... myalbi..., tegdi o przerzeczoney dawnosczy nye ma bycz... domnymanyee (tunc de ipsa praescriptione minime praesumat), gdi rzeczona dawnoscz nyyedna yest mocząn nynyeyschego vstawyenya i prozna *ib.* Thedy rzekla młodsza szyosztra: Gdysz my obyedwe rownye rodzone..., a myedzy szyosztramy nye dawnoszczy rokv y dnya o oyczyszną any o maczyerzyszną *OrtMac* 52; A thy dawnosczy mayą bycz trzymany, gdy ziemya gest w pokoyv... Ale yączecz szadney dawnosczy nye ma myecz (praemissae praescriptiones tempore pacis et concordiae vendicent sibi locum... Captivis per Thartaros nullam volumus currere praescriptionem) *Dział* 25; ⟨I⟩an szalował na Pyotra, ysz na gego dzedzynye przyszedwszy gest ploth wylamal y wszystky vszythky pobral. Tedy Pyotr odpowyedzal, isz Ian w tey ystey dzedzynye sc mną we dnye y w noczy asz do dw (*leg.* dwu) lath myeszkal mylczącz o ty yste ploty... Przeto my seszrzawszy lenywstwo Ianowo, przysądzylysmy Pyotrowy odydz dawnosczą dw lyath o taką rzecz (nos... declaramus... Francisco duorum annorum obstare praescriptionem) *ib.*; ⟨F⟩ranczek przedal Ianowy dzedziną... Potem Ian... dzerszal s spokogem dzedziną za cztyrzi lyata, potem na konyczv czwartego lyata Ian kladl ostatek pyenyądzy... Tedy Franczek, gdysz mv syą tako dlugo zaplata nye sstala konyeczna, chczal targ wzrzvczycz. Tedy my... przysądzylysmy Franczkowy wieczne mylczenye dla dawnosczy, a Ianowy dzedziną trzymacz pyenyądzy doplaczywszy (nos declaramus... propter quietatem et pacificam possessionem habitam per tres annos et tres menses, praedictam venditionem perpetuam habere firmitatem non obstante tanti temporis taciturnitate et praescriptione) *ib.* 26; ⟨F⟩alco pozwal Indrzycha o dzedzyną, ale Indrzych zawyodl syą dawnosczą, czegosz to podlug prawa dokonal (Henricus autem opposita longi temporis praescriptione ipsam praescriptionem, ut debuit, probavit). Tedy sądza Falcowy przysądzyl dawnoscz przyiącz, a o dzedziną wieczne mylczenye myecz *ib.* 29; Vstawyamy, aby gdy bracza... rozdzelayą syą, a w tem dzale bądą myeszkacz przez trzy lyata y trzy myesyącze w mylczenyv, a przed sadem tego nye wzrvszaly, wygąwszy doskonala przyczyna, dla ktorey by dawnoscz bycz nye mogla (causa..., propter quam sibi non obviet praescriptio), tedy tako zamyeszka, przerzeczoną dawnosczą (per praescriptionem obiectam) ma mylczecz *ib.* 45; O dawnosczy lotrowskyey y zlodzeyskyey *ib.*; Przeto aby kaszdy o swey rzeczy abo dzedziny doskonale mogl czynycz, krothcosczy nye mayącz w dawnosczy, vstawyamy, aby kaszdy mąsz myal dawnoscz za trzy lyata,... wdowa ma myecz dawnoscz za szescz lath,... maszathky... dawnoscz mayą myecz za dzessyącz lath (ut viris et masculis praescriptio triennalis tantum currat, viduis vero sex anni... in praescriptione opponantur, mulieri autem... decem anni currant in praescriptione) *ib.* 46; Aczby kto chczal o maszoboystwo kogo gabacz..., tedy to ma czinycz do trzech lath... Aczlyby po trzech lyeczech chczal czynycz, tedi dawnoscz tho odtrączy (obstabit praescriptio) *ib.* 47; Dawnosczyą diuturnitate 1431—68 *Zab* 525; Zadną dawnosczą *ib.*; Actor respondit, cum ipse Roza se prescriptionem rapuit al. gdy sya chwiczyl dawnoszczy: Paratus sum docere et approbare prout ius decreverit..., quia nullam prescripcionem neglexi 1475 *AGZ* XVIII 101; Ianusius debet facere iuramentum..., quia citavit in tempore et hora, et non ammisit prescriptionem terrestrem al. dawnoszczy 1479 *AGZ* XVIII 180; Margaretha... vydzyerszala prescripcionem terrestrem... Dapifer pro eo ta⟨cuit⟩ al. przemylczal dawnoscz 1490 *AGZ* XV 540; Procurator dixit:... Byeleczky non cittavit nos tamquam successores post mortem patris nostri infra unum annum et sex ebdomadas, sed tardavit al. przemyeskal iniuriam tempore al. dawnoscz krzywdzye, ideo volo evadere 1498 *AGZ* XV 562; ~ dawność ziemska: Czso szedzi Micolay w Scarzine szedliskem, to szedzi mimo dawnoscz szemskø 1407 *HubeZb* 86; Czso pani Zowka zalowala o then skoth na panø Dzarskø, tho gesth iusz wissla zemska dawnoscz 1417 *MacPam* II 343; Promittimus eciam non euadere diuturnitate terrestri al. nye odbiwacz szyemsko dawnoszczio 1437 *StPPP* II nr 2700; Personis nostris proprijs coram judicio obmittimus ipsam diuturnitatem terrestrem al. dawnoszcz szyemsko *ib.*; Muszylo obligatus tueri a rege..., hoc ad usque tempus, ad quod sibi literam non expediret adhesitivam, nulla dilacione al. dawnoszczą terrestri evadendo 1451 *AGZ* XII 210.

◦ **Dawny** *formy*: *n. sg. m.* dawny *MPKJ* V 58; *f.* dawna *Rozm* 44; ~ *g. sg. m.* dawnego *Sul* 4. 37. 60, *OrtKal* 188, *Rozm* 796. 797; *neutr.* dawna XV *med. R* XXV 158. 160, *cf.* Z **dawna**; dawnego *BZ* Lev 26, 10, *OrtBr* VI 359, *OrtMac* 59; ~ *n.* a. *ac. pl.* dawne 1466 *R* XXII 13; ~ *g. pl. m.* dawnych *Dział* 6, 1471 *MPKJ* V 43, XV *ex. R* XXV 226; *f.* dawnych *Pul* 78, 8; *neutr.* dawnych XV *ex. MacDod* 138; ~ *ac. pl. m.* dawne *BZ* Deut 32, 7, *Pul* Deut 8.

Comparat. g. pl. m. dawniejszych *Sul* 24. *Znaczenia*: **1.** '*istniejący w odległej przeszłości, antiquus, priscus, vetus*': Wstawyami, abi podług czasszow dawnyeyszich (secundum tempora antiquiora) woyewoda krakowski w yanem, a sandomirski woyewoda thesz w yaneem sandzy doszycz ymyely *Sul* 24; Ex antiquis s dawna starzecztwa (*leg.* z dawna starzectwa, *a.* z dawna, z starzectwa) ego iam concepta eram (Prov 8, 23) XV *med. R* XXV 158, *sim.* 160; Rospamyøtay syø na dawne dny (memento dierum antiquorum) *BZ* Deut 32, 7; Nye pamyętay zloszczy naszych dawnych (ne memineris iniquitatum nostrarum antiquarum, *Fl*: starych) *Pul* 78, 8; Pamyętay dny dawne (memento dierum antiquorum Deut 32, 7)..., spytay oycza twego, a zyawy tobye starszych twoych, a powyedzø tobie *Pul* Deut 8; ~ *dubium*: dawny składacz '*historyk, rerum gestarum scriptor*': Dawnych składaczow *historiacorum 1471 *MPKJ* V 43.

2. '*istniejący od odległej przeszłości, stary, antiquus, priscus, vetus*': Kthorikole kmecz orze czalim plugem..., powynyen dacz czthirzi kythi konopi gothovich podług obiczayv zemye dawnego (iuxta consuetudinem terrae antiquam) *Sul* 4; Alye wogewoda tego tho begayączego chowacz moze przes szescz nyedzel sz obyczayv dawnego (palatinus vero ipsum profugum servare poterit per sex septimanas ex consuetudine antiqua) *Sul* 60; Bødzecze gescz dawnego schowanya (comedetis vetustissima veterum), a stare gyne, gdisz nowe przidze, virzvczicze *BZ* Lev 26, 10; Jakokoly stary obyczay dawnego prawa bandze odmyenyon w lepsy obyczay, tako wszdy ma szye szostacz, czo szandzono starym obyczągem *OrtBr* VI 359, *sim. OrtMac* 59; Od dawnych czasow (iuxta temporum antiquitatem) w ziemyach krolestwa naszego czastokrocz w sądzech nye podług zgody, ale podlvg swych glow smyslv a starych lath rozvmow rzeczy... sądzą *Dzial* 6; Iaco slucha na kosdy rok a. iako obyczay dawny odługych (*leg.* od długich) czasow ut expetunt tempora (susceperunt Judaei super se..., ut nulli liceat duos hos dies absque solemnitate transigere, quos scriptura testatur et certa expetunt tempora, annis sibi iugiter succedentibus Esth 9, 27) *MPKJ* V 58; (Cornua) longa dawne 1466 *R* XXII 13; Then thwoy gnyew wschiczko sthworzenye od dawnych lath y gyesczye nynye poznąlo XV *ex. MacDod* 138; Yest ten, ktoregosz k mey tvarzy podobnem vczynyl, zastarzal szye v grzęsche, tegozem stworzyl kv svyatoszczy, tego czma davna zaczmyla *Rozm* 44; ~ dawnego czasu '*przez długi czas, diu*': Dawnego czassv po malzenystwye prziyąthem przes czthirzi latha nygdi nye bil vpomyenon o rzeczi (longo tempore post contractum matrimonium per quattuor annos nunquam fuit ammonitus... pro rebus) *Sul* 37; ~ z dawnego czasu, z dawnych czasów '*od dawna, od długiego czasu, diu*': Panye... od oycow szwyąthich z dawnych czaszow pożądany XV *ex. R* XXV 226; Krol Herod z dawnego czasu pożądał miłościwie widzieć personę miłego Jesucrista *Rozm* 796; Herod... z dawnego czasu żądał ji (*sc.* Jesucrista) widzieć (erat enim cupiens ex multo tempore videre eum Luc 23, 8) *Rozm* 797; ~ stary dawny '*starodawny, vetustissimus, priscus*': Starego (*leg.* z starego?) dawnego obyczay⟨a⟩ naschy woythowye albo szandze wybyerayą przyszyasnyky ku lawyczy na prawye szyedzyecz *OrtKal* 188; Starego dawnego obyczaią w naszem myesczye radczcze roczne wybyeraly przyszasznyky *OrtBrRp* 38, 4, *sim. OrtMac* 43

Dąb *formy*: *n. sg.* dąb *ca* 1400 *LPom* 74, (1401) 1460—7 *KodWP* V 22, 1408 *LPom* 74, *etc.*; ~ *g. sg.* dęba (1366) XV *ex. MMAe* X 202, 1432 *ZapWarsz* nr 394, 1455 *TymSąd* 72, *BZ* Gen 35, 8, 1471 *MPKJ* V 105, *MPKJ* V 94; dębu (1359) 1507 *MMAe* X 134, 1412 *KsMaz* I nr 1788, *Dzial* 58, 1468 *ZapWarsz* nr 3098; ~ *ac. sg.* dąb 1399 *TPaw* IV nr 540, 1411 *KsMaz* I nr 1681, 1426 *ZapWarsz* nr 162, *etc.*; ~ *i. sg.* dębem *BZ* Gen 35, 8. I Par 10, 12, *MPKJ* V 110; ~ *g. du.* dębu 1403 *Piek* VI 118; ~ *n. pl.* dęby 1477 *CracArt* nr 664; ~ *g. pl.* dębow 1398 *Leksz* II nr 2130, 1423 *Przyb* 16, 1425 *AKPr* VIIIa 166, 1442 *StPPP* II nr 3080, *Sul* 48; ~ *ac. pl.* dęby *Sul* 48. 59, *Dzial* 58; ~ *l. pl.* (w) dębiech 1399 *Leksz* II nr 2416, *Sul* 59.

Znaczenia: *bot.* **1.** '*Quercus Robur L.*': Pro taberna, que vlg. u dambu nominatur (1359) 1507 *MMAe* X 134; Campos seu agros..., primus, qui vlg. w starego brodv, secundus, qui vlg. v dambha (1366) XV *ex. MMAe* X 202; Wocech astitit terminum... pro sex et sexaginta et centum roboribus vlg. dambow 1398 *Leksz* II nr 2130; Michal ne poschodzil (*leg.* poszkodził) w kyszech (*leg.* cisiech) ani w donbech Jacuszowy 1399 *Leksz* II nr 2416; Johannes... szakarbowal ten døb 1399 *TPaw* IV nr 540; Damp campesta *ca* 1400 *LPom* 74; Vsque ad limites wyszoky damb (1401) 1460—7 *KodWP* V 22; Golaneczski czøndzal Potra soltissa... o wiranbene dwu dambu 1403 *Piek* VI 118; Damp campesta 1408 *LPom* 74; Iako mne

Szczepan porambil døb i pobral gi na woz 1411 *KsMaz* I nr 1681; Moy syn ne porøbyl Iascowa døbu ani go pobral samowthor sylø 1412 *KsMaz* I nr 1788; A querco vlg. rosachati damb 1417 *KodPol* III 376; Jandrzey nye porøbil dwadzescza døbow szolødnych 1423 *Przyb* 16; Helwigus... ne kaszal vrambicz trzech dambow w lesze 1425 *AKPr* VIIIa 166; Jako u mne Vrban pobral damb cupyony y zaplaczoni 1426 *ZapWarsz* nr 162; Marczin s ⟨Ja⟩dusszowa damba nye sczosszal sznamenya 1432 *ZapWarsz* nr 394; Czy *ludzey... nye wirąbali... trzidzeszczy roczaynich (*leg.* rodzajnych) dambow 1442 *StPPP* II nr 3080; O damb porambyony. Porambyw damb czvcz (*leg.* cudz), wyną gemv oszm grosszow zaplaczy (incidens quercum alienam, poenam illi sex marcas solvat) *Sul* 16; O damb porambyony. Nyektorzy... wchodzą w laszy abo w gaye cvdze przes voley pana gych, a dąby vyrąbvyą lepsze (quercus excidunt meliores)... Vstawyami, ysz gdiby ktho dąp porąbyl (si quis inciderit quercum)..., gysz szą godzy na osz alybo s mnyeyszych dąbow (aut de minoribus quercubus)... wosz napelny, vyną... themv zaplaczycz, w czygem gymyenyv viczął byl *Sul* 48, *sim. Dział* 38; A tesz chczemy dzirzano bycz o dąmbyech lesznych albo w leszech wodnych, tho yest... przy kthorychkole wodach czekączych vroslych..., alye o dąbyech dąbrownych za kasdego sz nych, porąbyącz gy, pyąncz skoth zaplaczy (volumus esse tenendum de quercubus silvarum seu in silvis aquaticis, videlicet... circa alias aquas decurrentes, de quercubus vero mericarum, quae merica vlg. dicitur dąbrowa, duos scotos quilibet ipsam incidens persolvat) *Sul* 59; O ktori damb Pyotr na mya zalowal, bych y (*leg.* ji) ya pobral, temu pobranu rok mynal 1450 *ZapWarsz* nr 602; O ktore snamyenya damba przeczossany Micolai na Sczepana szalowal, thego mv hon nye przeczossal 1455 *TymSąd* 72; Vmarla... pyestunka Rebeczyna y pogrzebyona w Betel pod døbem (et sepulta est... subter quercum) y sdzano temv myeszczczu: Placz døba (vocatumque est nomen loci illius: Quercus fletus) *BZ* Gen 35, 8; Pochowaly koscy gich pod døbem (sepelierunt ossa eorum subter quercum), gen bil w labes *BZ* I Par 10, 12; O wyrąbienyv dąbv. ⟨A⟩cz kto w czudzem gayv geden abo dwa dąby wyrąby kradmye (si quis vero... furtive unum vel duos quercus inciderit), za kaszdy dąb (pro qualibet quercu) osmy skoth..., a gdyby male abo zapustne porąbyl, tedy cztyrzy skoczcze pokvpy. Ale za dąb dabrowny (de quercubus vero mericarum) dwa skoczcza *Dział* 58, *sim. Sul* 59; Jako ya Mikolagewi nye wirambyl gayv any dambv sąmowt⟨o⟩r syla gwalthem 1468 *ZapWarsz* nr 3098; Døb arbor querci 1472 *Rost* nr 224; Circa quercus dąmbi 1477 *CracArt* nr 664; Døøb *Park* 408.

2. *o drzewach egzotycznych*: **a.** czerwony dąb '*Quercus rubra L.*': Czyrwonego dąmbą ilicem (succidit cedros, tulit ilicem et quercum, quae steterat inter ligna saltus Is 44, 14) *MPKJ* V 94; ~ **b.** dąb zamorski '*drzewo hebanowe, Diospyros Ebenum Kön.*': Damba zamorskyego ebenos (filii Dedan, negotiatores tui... dentes eburneos et ebeninos commutaverunt in pretio tuo Ezech 27, 15) 1471 *MPKJ* V 105; ~ **c.** *zapewne o drzewie mastyksowym*: Podt tarnką a. dambem (*war. kal.*: pot tarną a. kalyną) sub cino (dic, sub qua arbore videris eos colloquentes sibi. Qui ait: sub schino Dan 13, 54) *MPKJ* V 110.

Dąbrowa *formy*: *n. sg.* dąbrowa 1220 *CodSil* VII 128, 1259 *KodWP* I 333, 1303 *PPom* 545, *etc. etc.*; ~ *g. sg.* dąbrowy *Sul* 59, 1474 *ZapWarsz* nr 1382, 1475 *AGZ* XIX 535, 1495 *ZapWarsz* nr 1766; ~ *ac. sg.* dąbrowę 1399 *HubeZb* 75, 1424 *Zab* 538, 1448 *AGZ* XIII 272, *Sul* 20. 59; ~ *i. sg.* dąbrową *Sul* 60; ~ *l. sg.* (w) dąbrowie 1407 *KsMaz* I nr 1032, 1481 *ZapWarsz* nr 1514. 1516. 1517; ~ *n. pl.* dąbrowy 1261 *CodSil* II 6; ~ *g. pl.* dąbrow 1440 *AGZ* XIII 91, 1473 *AGZ* XIX 17; ~ *i. pl.* dąbrowami 1460 *PF* V 38; dąbrowy (1391) 1537 *KodPol* I 260; ~ *l. pl.* (w) dąbrowach 1453 *AGZ* II 137, *Dział* 37.

Znaczenie: '*nie zagospodarowany las liściasty lub zarośla z przewagą dębów, quercetum, silva arborum frondentium imprimis quercubus abundans*': Dambrova 1220 *CodSil* VII 128; Et hoc actum est... v Socolnic na dubroue (1232) *MMAe* IX 47; Contulimus... in predicta *dambroa villas locare Teuthonicas 1259 *KodWP* I 333; Silue inculte vel dambroui 1261 *CodSil* II 6; Quercetum, in Polonico *dambrow *ca* 1270 *KsHenr* 21v; In fundis, agris, pratis, querceto vel *dembroua seu virgultis 1272 *MMAe* I 94; Mericam al. dambrowa... donat (1275) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 46; De incultis vero, utpote de rubetis et dambrowa, duodecim annis teneatur (1288) 1544 *KodPol* III 154; De dambroua (*war.*: dombroua) sex et de silva densa decem annis habeant plenariam libertatem de decima non solvenda 1303 *PPom* 545; Dambrova que est inter pontem et silvam 1309 *CodSil* I 21; De rubeto et dambrova 1311 *KodWP* II 285; Terminum ad terminos habent pro dabroua et locacione taberne 1381 *StPPP*

VIII nr 938; Cum langii, przelaskj, dambrowj (1391) 1537 *KodPol* I 260; Sedecim annis tenuerunt in pace ante citacionem... pro dambrowa 1397 *StPPP* VIII nr 6009; Signa ponentes in longa dambrowa quercea 1398 *StPPP* VIII nr 7736; Gardzina rœczil Chebdze trzidzeszi grziwen za dœbrowœ 1399 *HubeZb* 75; Pro media mensura al. polumerze, circa liram, que in dambrowa protenditur ad finem merice 1404 *StPPP* II nr 1057; Iacom ya ne rœbil na Potrowe dœbrowe chrosta 1407 *KsMaz* I nr 1032; Recognovit se obligasse mericam vlg. dambrowa 1417 *TPaw* IV nr 2899; Swanthoslaw Zelazni pozwal o dambrowu 1424 *Zab* 538; Fratri seniori cessit... medietas maricarum al. dambrow 1440 *AGZ* XIII 91; De quercubus vero mericarum vlg. dabrowa duos scotos quilibet ipsam incidens persolvat 1444 *AKPr* IV 215; Mericam al. dąmbrową 1448 *AGZ* XIII 272; Lasz alybo dambrową mayącz opodalną (silvam vel mericam habens a se distantem), swyny do nyey pandzicz nye mozze, yano drogą *Sul* 20; Vstawyamy, ysz kedy ktho mayącz lasz alybo dąbrową oth szebye dalyeką (habens silvam vel mericam a se distantem), wyeprze swoye... pądzicz bądze chczal do thego tho lassa alybo dąbrowy, aby tego nye mogl vczynycz, geno tylko drogą wyodączą do lasza alybo do dąmbrowy (ad silvam seu mericam) *Sul* 59; A tosz mowymy..., gyszby szvim swynyam... za mytho nayąl lasz... zolądzem oblwythvyączy, gdze gymyenye czvdze... gest poszrzodne myedzy laszem nayąthym alybo dąbrową (inter silvam huiusmodi vel mericam) *Sul* 60; Merica est parva arbor infructuosa et id est quedam silva vlg. dąbrowa 1450 *RpKapKr*; Homines, qui debent locari in mericis vlg. na dambrowach 1453 *AGZ* II 137; Dabrowamy mericis 1460 *PF* V 38; Nygednego drapyesstwa... mayą czynycz... any... w dąbrowach, any w gayoch (in silvis, gaiis aut rubetis) kv bvdowanyv *Dzial* 37; Jakom ja przy thym byl, hesz Jan Jacubovy vydzelyl cwarthv czescz czeszcy Czeslavovey w polu j w dvbrovye 1461 *ZapWarsz* nr 1114; Partem silvarum et pratorum, mericarum al. dąbrow et rubetorum 1473 *AGZ* XIX 17; Jakom ja... gwalthem *ney vycopal dambrowy Jadamovy... anim *jeyh proszem poszyal, kthorim pooranim odeszly mv vzythky 1474 *ZapWarsz* nr 1382; Aquitavimus per campum scopulos sippando usque ad quercinas do dambrowy 1475 *AGZ* XIX 535; Quia tu sibi mericam al. dąbrowa ad Strzelczycze pertinentem fructiferam al. rodzayna mandasti cremare 1479 *AGZ* XVIII 191; Wawrzynyecz Mykolaya szbyl w gymyenyv yego w dambrowye 1481 *ZapWarsz* nr 1514, *sim. ib.* nr 1516. 1517; Jakom ya samopyanth nye vykopal dambrowy yego... anym yey zaoral pluzyczamy, anym posyal zythem 1495 *ZapWarsz* nr 1766; Iga est idem quod merica davbrową (*leg.* dąbrowa) *ca* 1500 *Erz* 12; Dabrovą merica *ib.*; ~ Dabrową mirta *ca* 1500 *Erz* 12.

Dąbrowny dąb dąbrowny '*dąb rosnący w dąbrowie* (*a więc pośledniej wartości*), *quercus in querceto crescens* (*minoris pretii*)': A tesz chczemy dzirzano bycz o dąmbyech lesznych albo w leszech wodnych, tho yest... przy kthorychkole wodach czekączych vroslych..., alye o dąbyech dąbrownych za kasdego sz nych porąbyącz gy pyąncz skoth zaplaczy (volumus esse tenendum..., de quercubus vero mericarum, quae merica vlg. dicitur dąbrowa, duos scotos quilibet ipsam incidens persolvat) *Sul* 59; ⟨A⟩cz kto w czudzem gayv geden abo dwa dąby wyrąby kradmye, za kaszdy dąb osmy skoth..., a gdyby male abo zapustne porąbyl, tedy cztyrzy skoczcze pokvpy. Ale za dąb dąbrowny dwa skoczcza (de quercubus vero mericarum... duos scotos) *Dzial* 58.

Dąbrówka 1. '*zarośla dębowe, virgulta quercea*': A merica dicta dambrowka 1428 *Monlur* V 93; Usque ad mericam do dambrowky *ib.*

2. *bot.* '*pięciornik, Potentilla Tormentilla Schrk*': Dombrowka tormentilla 1472 *Rost* nr 572; Dœbrowka tormentilla 1486 *Rost* nr 6353.

Dąć *formy*: *praes. ind. 2. sg.* dmiesz *MPKJ* V 25; *3. sg.* dmie 1444 *R* XXIII 302, 1471 *MPKJ* V 25, *EwZam* 305; ~ *part. praes. act. n. pl. f.* dmące *BZ* Jos 3, 16; ~ *praet. 3. sg. m.* dął *Pul* Moys 11; ~ *part. praet. pass. g. sg. neutr.* dętego *BZ* Ex 37, 22; *ac. sg. neutr.* dęte *BZ* Deut 27, 15, 1471 *MPKJ* V 29; *g. pl. m.* dętych *BZ* Ex 34, 17; *ac. pl. m.* dęte *BZ* IV Reg 17, 16.

Znaczenia: **1.** '*wiać, wionąć, flare*': Dmye ventilatur 1444 *R* XXIII 302; Dœl (*Fl*: tchnœl, *BZ*: wyal) duch twoy (flavit spiritus tuus Ex 15, 10) *Pul* Moys 11; Dvch, *gdye chcze, dmye (spiritus, ubi vult, spirat Jo 3, 8) *EwZam* 305.

2. '*wzdymać się, tumescere*': Staly wody, ssedwszy syœ na gednem myesczv iakǫ gora wzgorœ syœ dmœcze (steterunt aquae descendentes in loco uno et ad instar montis intumescentes) *BZ* Jos 3, 16.

3. *dubium* '*wynosić się nad kogoś, aemulari*': Dmye schią emulatur (*war. lub.*: emularis dmesch, at ille: Quid, inquit, aemularis pro me? Num 11, 29) 1471 *MPKJ* V 25.

4. dęty '*odlany z metalu i w środku próżny, ex aere conflatus, cavus*': Bogow dətich (deos conflatiles) nye czyn sobye *BZ* Ex 34, 17; Krəszcze y czewy..., wszitko z zlota klepanego dətego (ex auro purissimo) *BZ* Ex 37, 22; Przekləti człowyek, ktori vczini ricze (*leg.* rycie) dəte (maledictus homo, qui facit sculptile et conflatile) *BZ* Deut 27, 15; Czinyly sobye dəte bogy, to gest dwa cyelcza (conflatiles duos vitulos) *BZ* IV Reg 17, 16; Danthe ductile (facies... candelabrum ductile de auro mundissimo Ex 25, 31) 1471 *MPKJ* V 18; Danthy conflatile (fecerunt... sibi vitulum conflatilem Ex 32, 8) *ib.* 19; Danthe ductiles (fac tibi duas tubas argenteas ductiles Num 10, 2) *ib.* 25; Czielą dąnthe conflatile (vidissemque vos peccasse domino deo vestro et fecisse vobis vitulum conflatilem Deut 9, 16) *ib.* 29.

Cf. **Nadąć, Odąć się, Podąć, Poddąć, Rozdąć, Wdąć, Wzdąć, Zadąć, Zdąć, Nadymać, Wdymać** V

Dąsno '*dziąsło, gingiva*': Dąsna fauces XV *p. pr. R* XVI 349; Dzyagną, daszna gingina, id est dentina *ca* 1500 *Erz* 12. ~ *Cf.* **Dziąsło.**

Dążyć *cf.* **Nadążyć**

Dbać, Tbać *formy*: *praes. ind. 1. sg.* dbam *De morte* w. 323, 326; *2. sg.* dbasz 1444 *PF* V 37, XV *p. post. R* XXV 201, XV *ex. MacDod* 138, XV *ex. PF* III 179, *Rozm.* 550; *3. sg.* dba *Gn* 172b, *Gn* gl. 166a, 1414 *R* XXIV 52, XV *p. pr. R* XXII 343, 1456 *R* XXXIII 181, *De morte* w. 459, *Rozm* 565. 770. 806; *2. pl.* dbacie 1471 *ZapWarsz* nr 3012, *Rozm* 136; *3. pl.* dbają *Fl* 134, 18, *Fl* i *Pul* 113, 16. 124, 1, *Słota* w. 63, *Sul* 97, XV *med. R* XXII 236, XV *med. SKJ* V 264, *SkargaPłoc* w. 16, *SkargaWroc* w. 20, XV *ex. MacDod* 138; ~ *imper. 1. pl.* dbajmy *Słota* w. 88; ~ *part. praes. act. adv.* dbaję 1425 *KsMaz* II nr 1335; dbając *Sul* 79. 96, 1475 *R* XXV 128, XV *p. post. R* XXV 179, *Rozm* 456. 619. 658. 776; *adi. n. sg. m.* dbający *Dział* 45, *SkargaWroc* w. 5; *n. pl. m.* dbający *Sul* 53; *d. pl. m.* dbającym XV *in. R* XXIV 61; ~ *inf.* dbać *Fl* i *Pul* 117, 9, *Słota* w. 68, XV *med. R* XXII 236, *BZ* Jud 11, 28, *De morte* w. 496, XV *p. post. Zab* 515; ~ *fut. 3. sg.* będzie dbać *Sul* 36, 1471 *MPKJ* V 75; dbać będzie *Sul* 25; *2. pl.* będziecie dbać *BZ* Lev 19, 26; *3. pl.* będą dbać *Rozm* 28; ~ *praet. 1. sg. m.* dbałem *BZ* Neh 5, 18; *3. sg. m.* dbał 1471 *MPKJ* V 111, *Rozm* 92. 258. 620. 792; *3. pl. m.* dbali *BZ* Neh 9, 34, XV *p. post. Zab* 515, *Rozm* 655; ~ *condit. 3. sg. m.* -by dbał *Sul* 32; *3. pl. m.* dbaliby *Sul* 23; by dbali XV *med. R* XXII 246; *neutr.* -by dbały *Rozm* 131; ~ *part. praet. pass. n. sg. f.* dbana 1471 *MPKJ* V 68; *neutr.* dbano 1448 *R* XXIV 354; ~ *condit. pass. 3. sg. neutr.* -by dbano *Rozm* 440.

Znaczenia: **1.** '*troszczyć się, starać się o coś, zwracać na coś uwagę, mieć w cenie, curare, observare, respicere*': **a.** *czegoś*: Ne chcze dobrey mowy dbacz ny ge ('jej') da drugemu słuchacz *Słota* w. 68; Thy wszdi ne stoyø praw ani zapowedzy *dbayo, puszczil yesz drzewo nadal 1425 *KsMaz* II nr 1335; Sexus femineus fuit despectus vlg. wszgardzona et abiectus pyzano, ne dbano gych 1448 *R* XXIV 354; Gest gim zapowyedzano, aby dawacz lvdzem pyenyądzy nye myely na listy a na zapiszy, ale tylko na zaklady, a wszakosz ony (*sc.* Żydzi) tego nye dbayącz, pyenyądzy... na zapyszy dawacz nye przestawaly (hoc ipsi minime advertentes, pecunias super... inscriptiones dare non cessabant) *Sul* 79; Pakly pan wsy..., tego naschego vstawyenya nye dbayąncz (si... dominus villae... huiusmodi nostrum statutum non advertens), tego tho sbyeszczą̨n odeymacz smyalbi..., tegdi... ten isti gwalthownyk ma bicz poszwan *Sul* 96; On vbogye duchem blogoslawy, gisch czczi ny gimyenya tego nye dbayą XV *med. R* XXII 236; A tegodla, bi dobrzi zlosczi gich nye wazili, ny dbaly, mowy Xpus daley *ib.* 246; Nye bədzecze gvslicz any dbacz snow (nec observabitis somnia) *BZ* Lev 19, 26; Nye chcyal dbacz krol... slow Gepte, gen przes posli gemu wskazal (noluit... acquiescere rex... verbis Jephte, quae per nuntios mandaverat) *BZ* Jud 11, 28; Dzywno gyesth nye thbacz okruthnosczy, czyrzpyancz tako czaszkye bolesczy *De morte* w. 496; Non obstante hoc nye dbayącz tego, quod deus scit omnia 1475 *R* XXV 128; Szalenstwa nye dbayącz vesaniam non advertentes XV *p. post. R* XXV 179; O ganyebna lubosczy, ysz nye dbasz nyebyeszkyey slothkosczy XV *p. post. R* XXV 201; Wzgardzą malzenskye loze a naschey kazny nye bądą dbacz (thorum coniugalem spernentes non curabunt) *Rozm* 28; Kto yest ten tako moczny na nyebye, yze smyal przeczyv naschym bogom tako smyelye swa ręka pogyącz, yze ye tako rozmyatal a ych moczy nycz nye dbal (quod eos sic prosternat eorumque potentiam nil timendo spernat)? *Rozm* 92; A tako nasche dzyeczy zvodzysch, aby s tobą nye dbaly dnyow svyąthych (dies festos..., nostros pueros... seducis, tecum ut transgrediantur) *Rozm* 131; Tedy yeden Zyd... Iesusza ymye layacz ganyebnye slovy rzekącz, ize nye dbaczye rozkazanya Moyzeschovego (legis Moysi vos estis transgressores) *Rozm* 136;

Tegodlya Zydovye vyeczey poczęły schukącz, aby mogly y vbycz, yze nye telko soboty nye dbal, alye yze sobye boga oycza myenył a czynyl (quia non solum solvebat sabbatum, sed et patrem suum dicebat deum Jo 5, 18) *Rozm* 258; Ten czlovyek navcza, yschby nascha sluzba albo szvyączenye kosczyelne bylo marne, yschby ye nye dbano (hic autem homo docet sacra nostra abolenda et vana) *Rozm* 440; Mistrzu, wiemy, iżeś prawdziwy a drugą ('drogą') bożą w prawdzie nauczasz, nikogo nie dbając (et non est tibi cura de aliquo Mat 22, 16) *Rozm* 456; Jen mnie nie miłuje, słow moich nie dba (qui non diligit me, sermones meos non servat Jo 14, 24) *Rozm* 565; Tych słow wszech nie dbając, Judasz..., przystąpiwszy ku miłemu Jesucristusowi obłapił ji i całował *Rozm* 619; Niewierny Judasz nie dbał miłości bożej *Rozm* 620; Nikogo inego nie dbali ani na kogo inego patrzyli, jedno miłego Jesucrista *Rozm* 655; Święty Jan..., nie dbając sam siebie,... natychmiast sie zasie wrocił *Rozm* 658; A oni zawołali potem wszyscy:... Krolem sie czyni, świętych dni nie dba *Rozm* 770, *sim.* 806; Pilat nie dbając dwu żałob, bojąc sie o trzecią,... spytał jego: Ty jeś krol żydowski? *Rozm* 776.

b. *na kogoś, coś*: Bocz panami stogy weszele... i oth nich wszytkø dobrocz mami, gedno na to szamy dbaymy *Slota* w. 88; Wem, eze wele milich ymasch, a po grzechu na mya nicz nye dbasz 1444 *PF* V 37; Krolyowye naszi... nye pelnyly zakona twego any dbaly na twa przikazanya (non attenderunt mandata tua) *BZ* Neh 9, 34; Na nye dbal curare (portabam eos in brachiis meis et nescierunt, quod curarem eos Os 11, 3) 1471 *MPKJ* V 111; Braczya mya rzkomo szalvyv, kv gymyenyv przymyerzayv, na mv dvsza nycz nye thbayv *SkargaPloc* w. 16, *sim. SkargaWroc* w. 20; Wyley (*sc.* Chryste) thwoy gnyew yusz ną Tatary,... kthorzy nu (*pro* na) thwą dobrocz nycz ne dbayą, chwali thwogyey nye sznayą XV *ex. MacDod* 138.

c. *o kogoś, coś*: Yszczy napirszue vøsz thø to mødroscz ma, ysze gdis gy chø (*leg.* chcą) szabicz, tedicz vøcz on svø glovø krige y szon⟨u⟩ge, a o czalocz on *nix ne dba *Gn* 172b; Nye bądzely dbacz alybo szamyeszkaly o thą ystą dzedzyną gabanya vczinycz (si... non curaverit vel neglexerit pro eadem hereditate quaestionem intentare),... szkazvgemi, ysz tha tho nyewyasta od wszego prawa dzedzini they thesz szą sznacz a wyedzecz bicz odpadlą *Sul* 36; lacz nye thbam o szathne szy⟨e⟩lye, a wszdy yusz lath przeszlo vyelye, gdy pozyvam swego panszthwa, a nye thbam o szathne lekarszthwa *De morte* w. 323—6; Ysz nycz o mnye nye dbasz quod nulla mei tibi sit cura XV *ex. PF* III 179; Judaszu..., jako mało dbasz o twe zbawienie! *Rozm* 550; Rzekli: Tegośmy należli odwracając lud nasz, zapowiedając dań cesarzowi dawać... Ale (*sc.* Piłat) o pirwy członek nic nie dbał, bo ji wiedział, iże nie był przewrotnik luda *Rozm* 792.

d. *za coś*: Mnodzy za to niczsz ne dbayø, ysz gym o czczy powedayø *Slota* w. 63.

e. *z inf.*: Paknąły nyyanego sz thego dwoyga dbalybi wczynycz (qui si neutrum facere curaverint, *Dział* 10: gdyby tego nye chczal), thedi... gymyenye... skazalyszmi naszemv krolyewstv (*leg.* krolewstwu)... przylączicz *Sul* 23; Paknyąły iana strona..., acz... wthoore trzykrocz zawolanaa, nye dbacz bandze przistampycz (quodsi altera partium..., tribus vicibus evocata, non curaverit parere), thedi skazana bącz *Sul* 25; Paknyąliby samperzs nye dbal stacz na rokv (si autem reus parere in termino... non curaverit)..., skazvgemy, aby... był skaznyon *Sul* 32; Nyedbaly, smudny a w rostropnoscz rospvszczeny, domow szwogych... oprawyacz nye dbayączy (negligentes et in ratione dissoluti, domos proprias... reformare non curantes, *Dział* 45: ow rospusczony y tesz nye dbayączy) *Sul* 53; W zli obiczay ot nyektorich naschich poddanczow wvyedzono yest, ze oni... thego istego długu placzicz nye dbayąn (ipsi... ipsum debitum solvere eis non advertunt) *Sul* 97; Sze kthorych pyenyadzi tylko my vplaczono dwanącze koop a *kolcza tych tho pyenyadzi mne placzicz nye chczecze any dbacze 1471 *Zap-Warsz* nr 3012.

f. *ze zdaniem*: Misl o pokorze,... a tacz (*leg.* ta-ć) na czworą syą vkazuge: nye dbacz na ten swyat..., a syebye schamego ny zacz nye myecz any wazicz, a eze czyą nye dbayą any wazą, tego nye dbacz XV *med. R* XXII 236; Sły mnych... nye dba, ysz go kygyem bygyv *De morte* w. 459; Thego nycz nye dbali, any chzą dbacz piak⟨i⟩, eszą (*pro* esze) szye sządza Pola⟨ki⟩ XV *p. post. Zab* 515.

g. *z elipsą dopełnienia*: Slusznye, Chryste,... w poganszką nasz ręka dawasch, dla grzechow naszych nycz nye dbasz, w sthaley wyerze nasz doszwyączasz XV *ex. MacDod* 138.

h. *bez kontekstu*: Ne dba contempnentes *Gn* gl. 166a; Any dbaya non aduertunt XV *med. SKJ* V 264; Nye dbana remissa (egestatem operata est manus remissa Prov 10, 4) 1471 *MPKJ* V 68; Nye bandzie dbacz subtrahet (non enim subtrahet personam cuiusquam deus Sap 6, 8) *ib.* 75.

i. *wprowadzone do pseudoetymologii wyrazu* swadźba: Swadzba quasi swacz dba, id est propria curat 1414 *R* XXIV 52, *sim.* XV *p. pr. R* XXII 343; Dicitur swaczba... quasi swa dba, quia unus alterius debet curam habere 1456 *R* XXXIII 181.

2. nie dbający '*niedbały, o nic się nie troszczący, neglegens, levis*': Primis desperatis [...], aliis ne dbaiøczim suadet XV *in. R* XXIV 61; *Bylam s lmodoscy (*pro* mlodoscy) pvsthy, ne *dbeyacy, roskosvyacy *SkargaWroc* w. 5.

3. '*domagać się, quaerere*': Gynich vyele rzeczi davalem, a nadto y zbosza w mem vogevoczstwye nye dbałem, bo barzo bil lyvd zvbozal (annonas ducatus mei non quaesivi, valde enim attenuatus erat populus) *BZ* Neh 5, 18.

4. dbać w *kogoś* '*ufać, mieć nadzieję, sperare, confidere*': Slawany (*pro* balwany) poganow... dzal⟨a⟩ røkv ludzkv. Vsta magø a ne mołwycz bødø, oczy magø, a ne bødø wydzecz... Podobny bødø gym, gysz czynø to, y wszytczy, gysz dbayø w ne (omnes, qui confidunt in eis) *Fl* 113, 16, *sim. Pul*, *sim. Fl* 134, 18; Dobrze gest dbacz albo nadzeyø myecz w gospodzynv, nysz dbacz we ksøszøta (bonum est sperare in domino, quam sperare in principibus) *Fl* 117, 9, *sim. Pul*; Gysz dbayø w gospodna, yako gora Syon (qui confidunt in domino, sicut mons Sion) *Fl* 124, 1, *sim. Pul.*

Dbanie '*staranie, troszczenie się, cura*': Cura senatus lentissima dbanye rady lyenyve XV *p. pr. R* XVI 339.

Dca '*córka, filia*': Gymyø zoni Abramowy bilo *Sanay, a Nachorowi zoni gymyø bilo Melcha, *tzcza Aaronowa (Melcha, filia Aran) *BZ* Gen 11, 29. ~ *Bohemizm.*

Dchnąć *cf.* **Tchnąć**

Debrz '*wąwóz, parów z zaroślami, valles, dumetum, virgultum*': Nicolaus... mediam partem hereditatis... cum gays et dbrzi... solus tenuit 1389 *StPPP* VIII nr 5412; A quodam fossato seu valle vlg. debrz dicto... ad aliam partem... debet pertinere 1420 *MMAe* VIII 464; A dicto lgezorko eundo eadem dbrza (*leg.* dbrzą) usque ad graniciam Marczincovska... inter granicias Marczincowska et Sirczska... usque ad debrz 1427 *AGZ* V 53; Consules... partem aliam eiusdem gay..., incipiendo a dicta debrz et a czosni,... debent obtinere *ib.*; Per dumetum vlg. debrz 1431 *KodTyn* 258; A stupulo (*pro* scopulo) allodiorum usque ad pratum et paulo post iuxta fontem stupuli sunt sipati usque ad debrz, per debrz usque ad piscinas,... usque ad quercum angularem ex opposito et supra debrz, ibique stupulus est sipatus 1437 *AGZ* V 90; Petrus... octo arwos agrorum, de quibus arwis unum na płossyawe dbrzi, alium na rownem lyessye..., alium na krzemenu... vendidit 1438 *StPPP* II nr 2752; Una area... et duo gagy na oppadzech et debrz ante villam... Petro... cessit *ib.* nr 2753; Nicolaus... totam aream... cum omni jure..., pascuis et agris al. jwtrzini cum gagyo dicto debrz... Johanni... obligauit 1461 *StPPP* II nr 3655; Niwą roley *nadebrczą (*leg.* nad debrzą) konczu myąschego 1476 *StPPP* II nr 4175; Za *deprzą 1482 *StPPP* IX nr 928. ~ *Cf.* **Dziebrz.**

Dech '*oddech, powiew, spiritus, flatus*': Flatus dech est velox XV *in. R* XXIV 70; Dech spiritus *ib.*; Dech flatus *ca* 1450 *PF* IV 574; Thchem flatu (deum, qui habet flatum tuum in manu sua..., non glorificasti Dan 5, 23) 1471 *MPKJ* V 109; Pąrą vel dech spiraculum, spiramen *ca* 1500 *Erz* 12.

Deczka '*poduszka czy przykrycie na łóżko, culcita vel tegimentum cubiculare*': Deczka culcitra parva 1481 *CracArt* nr 805.

Dedominy '*nabożeństwo ku czci Panny Marii, officium de domina, i. e. in honorem virginis Mariae*': Psalm: Memento, domine Dauid, jako maczye w dedomynach *MW* 84b; Nunc dimittis, nynye opusczasz slugą twego, iako w dedominach *MW* 103a.

1. Deka 1. '*poduszka czy przykrycie na łóżko, culcita vel tegimentum cubiculare*': Dominus Valtek... omnes res et omnia utensilia... restituit: videlicet culcitram, dictam deka, de purpura flauea, subducta alba tela... item alia culcitra, dicta deka, de purpura brunatica 1464 *StPPP* II nr 3752; Deka von dardumdey 1479 *RocznKrak* XVI 50; Deka de kamcha 1483 *RocznKrak* XVI 51; Parva deka puerilis viridis *ib.* 52; Deka pro puerorum baptismate varii coloris ex kamcha 1495 *RocznKrak* XVI 62; Deka viridis ex thawka (*pro* tafta) *ib.* 63; Deka lecti simplex *ib.*; Deka ex pilis *ib.*; In una camera invente sunt 12 plumatice..., item tectura al. decka, item pulvinaria 1499 *RocznKrak* XVI 68.

2. '*pokrycie turniejowe na konia, tegimentum ornatius, quo equus ad proelia levia operitur*': Deka falera 1437 *Wisł* nr 228, s. 89; Pro deka rubea, in qua Pyechno astiludebat 1500 *ZsigBud* 20.

3. *dubium*: '*okrycie czy sztylet, tegimentum vel pugio*': Res et bona..., que erant in cista:... palium nigrum..., duo piccaria... item vlg. deka..., item cingulus argenteus, pera et deka argento reparate 1425 *StPPP* II nr 2036; Pro

precinctura et deca argenteis 1441 *StPPP* II nr 2916.

2. Deka *'puginał, sztylet, pugio, sica'*: Fixorium, cultellus seu trusile vlg. deka 1450 *RpKapKr*; In citacione nominavit arma acuta et non specificavit neque exprimit, que: si gladius est. Et ipse stans dixit: frameola al. *deyką 1482 *ZapRpKol* 2, 449 v; Deca spiculum, lancea XV *ex. PF* V 27; Deką sica *ca* 1500 *Erz* 12; Decą spata *ib.* ~ *Cf. też* **1. Deka.**

Del *cf.* **Dyl**

Delny delny łan *'łan posiadający przepisane rozmiary, agri pars magnitudine definita'*: In quibus laneis... debent habere plenitudinem et perfectionem al. delne lany 1461 *AGZ* IV 174.

Denko *'dno naczynia albo przykrywka, fundus vasis vel operculum'*: Deenko *Park* 408.

Dennik *bot.* *'zawilec, Anemone silvestris L.'*: Dennyk lilium montanum 1472 *Rost* nr 1689.

Denny *cf.* **Bdła, Ziele, Żyła**

(Deport) Daport *'odmiana jabłek, malorum pomorum species'*: Daporth pomum 1475 *Rost* nr 3016.

Deptać *formy*: *praes. ind. 2. sg.* depcesz 1415 *StPPP* II nr 1366; ~ *part. praes. act. adi. ac. pl. m.* depcące *Fl* i *Pul* 56, 4; ~ *fut. 3. sg.* będzie deptać *Rozm* 540; ~ *praet. 1. sg. m.* -śm deptał 1403 *Piek* VI 148; -m deptał 1406 *KsMaz* I nr 784, 1467 *PF* VIII 20; *3. sg. m.* deptał 1400 *TPaw* III nr 4983, 1402 *HubeZb* 101, 1467 *SprTNW* VIII 2, 34.

Znaczenie: *'deptać, calcare, pedibus premere'*: Eze csanc Jan we trzech a we dwudzestu szilø moczø deptal Jacuszowi zito, gdze s nim sczani ne mal 1402 *HubeZb* 101; Depcza w prasse, calcancium in torculari 1461—7 *Serm* 110 v; ~ *'deptać, kopać (w bójce), pedibus ferire'*: Sicut Jacussium ne deptal nec depilaui, nec a me vulnera sunt per me sibi illata 1400 *TPaw* III nr 4983; Iacosm ne stargnal Ianussa stola (*leg.* z stoła) ane (*pro* ani) go deptal, ani nosza na yego gardlo nastawal 1403 *Piek* VI 148; Iacom ya Potra ne deptal conem 1406 *KsMaz* I nr 784; Jakom ya Stachny... nye byl, nye depthal any wloczyl w stawye..., anym gey do przerambly wlokl szyla gwaltem 1467 *PF* VIII 20; Paulus... nye gonyl... any go w blotho deptal 1467 *SprTNW* VIII 2, 34; ~ *'brutalnie znieważać, laedere, ignominia afficere'*: Dal (*sc.* bog) w potøpø depczøcze mne (dedit in opprobrium conculcantes me) *Fl* 56, 4, *sim. Pul*; Cristinus... dixit: Depczes i [...]cisz mø in judicio 1415 *StPPP* II nr 1366; Przepowiedano o Judaszu we psalmie rzekąc:... Podniesie piętę swoję nad mie, czuż zdradzając mnie będzie deptać *Rozm* 540. ~ *Cf.* **Podeptać, Wydeptać, Zdeptać.**

Dereń *bot.* *'deren, świdwa, Cornus mas L.'*: Deren ferreolanus 1472 *Rost* nr 1189.

Derka *'tegumentum crassum laneum'*: Pro repercussione ladule et derca recepta violenter 1468 *AGZ* XVI 59.

Deska, Cka *formy*: *n. sg.* cka *BZ* Ex 36, 21; deska *ca* 1500 *Erz* 12; ~ *i. sg.* cką *BZ* Ex 36, 24; deską 1326 *MacPraw* VI 4; ~ *ac. du.* cce *BZ* Ex 34, 1. 4; ~ *n. pl.* cki *BZ* Ex 34, 1; deski 1426 *MPKJ* II 304; ~ *g. pl.* desk 1407 *Czrs* 4, 1412 *KsMaz* I nr 1831, 1426 *MPKJ* II 304, *BZ* Ex 35, 11; ~ *d. pl.* ckam *BZ* Ex 36, 32; ~ *ac. pl.* cki 1417 *Czrs* 178, *BZ* IV Reg 21, 13; ~ *l. pl.* (na) ckach *BZ* Ex 34, 28, XV *ex. MPKJ* II 324.

Znaczenia: **1.** *'deska, tabula, axis (masc.)'*: Moy ludze ne pobrali Wszeborovich *dzesk do mego domu na dwa voszi 1407 *Czrs* 4; Yacom ya ne wzøl Witovi panczi desk s gego domu 1412 *KsMaz* I nr 1831; Wanczlaw wszal voli Yanowi na ych dzedzine, an czski berze 1417 *Czrs* 178; Ne yego kasznyą any vedzenim desky Raphalowi pobrani ani w yego dom wezoni, any thych desk poszithek yma 1426 *MPKJ* II 304; Podz a uczyn, czsokoly gest przykazal pan, to gest stan a sztrzechy gego... y szczyani s deszk s szerdzyamy (tabulata cum vectibus) *BZ* Ex 35, 11; Dzyeszyøcz lokyet bødzye wsdluszøø czka gedna (decem cubitorum erat longitudo tabulae unius) *BZ* Ex 36, 21; Udzelyal... pyøcz gynych (*sc.* żerdzi), gynemu boku czkam srzødzonych (fecit... quinque alios, *sc.* vectes, ad alterius lateris coaptandas tabulas) *BZ* Ex 36, 32; Dwa podstawky pod ednø czkøø podloszona bødøø (duae bases sub una tabula ponebantur) *BZ* Ex 36, 24; ~ *może 'drąg, contus, asser'*: Dominus autem judex, videns nonordinem, vertit se in pedes et aufugit post fornacem, obumbravit se conto al. deską pre timore, praecans al. modląc się 1326 *MacPraw* VI 4; Deszką asser *ca* 1500 *Erz* 12.

2. *'tablica (do pisania), tabula'*: Wyczyesz sobye dwye czcze kamyenne (praecide... tibi duas tabulas lapideas) ku pyrwym podobne, a napyszø na nych slowa, ktore søø myali czky (quae habuerunt tabulae), ktoresz zlamal... I wiczyosal Moyszesz dwye czczye kamyenne (excidit ergo duas tabulas lapideas) *BZ* Ex 34, 1—4; Popysal (*sc.* Mojżesz) na czkach slowa szlyubu przykazanya (scripsit in tabulis verba foederis decem) *BZ* Ex 34, 28; Zgladzø Ierusalem, iako obiczay cski zagladzicz (delebo Jerusalem sicut deleri solent tabulae) *BZ* IV Reg

21, 13; Vyekuystych czgach (*leg.* w wiekuistych ckach) napyssal ut me in eternitate ascribas XV *ex. MPKJ* II 324.

Deskowy '*z desek zrobiony, ex asseribus confectus*': Quilibet... volens magistrari, faciat unum currum asserum al. dezkowi 1499 *Ac-Posn* II 382.

Deszcz, Deżdż *formy*: *n. sg.* deżdż *ca* 1500 *Erz* 12; deszcz *Gn* 183b, *Fl* i *Pul* 71, 6, 1444 *R* XXIII 302, *BZ* Ex 9, 33. III Reg 17, 7, *Rozm* 284. 354. 800; ~ *g. sg.* dżdża *BZ* Gen 2, 5; ~ *ac. sg.* deżdż *Fl* 134, 7. 146, 8; deszcz *Fl* i *Pul* 67, 10, *BZ* Gen 19, 24, *MW* 130a, *Pul* 134, 7. 146, 8, *Rozm* 270; ~ *l. sg.* (we) dżdżu *Pul* Deut 2; ~ *n. pl.* dżdżowie *BZ* Gen 8, 2; dżdże *BZ* Ex 9, 34; ~ *ac. pl.* dżdże *Fl* i *Pul* 104, 31, XV *p. post. Kałużn* 287, *Rozm* 118; deszcze *Pul* 77, 49, *Rozm* 89.

Znaczenie: '*pluvia, imber*': Gestcy on Xpa byl prosyl, abicz thamo descz, vatr i tesze sle pouetrze ne postalo *Gn* 183b; Deszcz powolni odłoczysz, bosze, dzedzine twey (pluviam voluntariam segregabis, deus, hereditati tuae) *Fl* 67, 10, *sim. Pul*; Sstøpy iaco descz w runo (descendet sicut pluvia in vellus) *Fl* 71, 6, *sim. Pul*; Poloszyl dszdze gich grad (posuit pluvias eorum grandinem, *Pul*: dyzdze) *Fl* 104, 31; Blyzkawycze w dezdz (*Pul*: w deszcz) wczynyl (*sc.* bóg) (fulgura in pluviam fecit) *Fl* 134, 7; Chwalcze gospodna..., gensze... gotuge szemy deszdz (qui... parat terrae pluviam, *Pul*: deszcz, *MW* 130a: descz) *Fl* 146, 8; Przeual, nawalni descz imber 1444 *R* XXIII 302; Bog nye spuszczal dszdza na szemyø (non... pluerat dominus deus super terram) *BZ* Gen 2, 5; Dszdzowye z nyebyosz przestaly (prohibitae sunt pluviae de coelo) *BZ* Gen 8, 2; Tedi pan bog spuszczyl gest deszcz krwawi... na Sodomø (dominus pluit super Sodomam... sulfur) *BZ* Gen 19, 24; Any wyøczey kapaal deeszcz na szemyø (nec ultra stillavit pluvia super terram) *BZ* Ex 9, 33; Wydzøcz... ffarao, ysze przestaly dszdzye (quod cessasset pluvia),... zatwyrdzy szyø szercze gego *BZ* Ex 9, 34; Wisechl potok, bo nye padal descz na zemyø (non... pluerat super terram) *BZ* III Reg 17, 7; I obroczyl w krew rzeky gych y deszcze gich (et convertit in sanguinem... imbres eorum, *Fl*: przewali gich), by nye pyly *Pul* 77, 49; Rozroszczy szye we dzdzu nauka moya (concrescat ut pluvia doctrina mea), plyn yako rossa molwa moya! *Pul* Deut 2; Dam wam wczaszne dzdze (dabo vobis pluvias temporibus suis Lev 26, 3) a zyemą zyszną XV *p. post. Kałużn* 287; Persecades sunt ille parve gutte pluviales vlg. drobny desdz *ca* 1500 *Erz* 12; Vy *vyczye, kakosmy vyelye zlego czyrpyely na tey drodze, glod, czyrpyenye..., descze, grady a sloneczne gorączoszcy (pluvias et grandines et solis ustiones) *Rozm* 89; Chczyenye pyczya szą czyrpyely,... zymno, gorączoszcz, dzdze, vyatry vyelykye (frigus, aestum, pluviam et ventum tolerabant) *Rozm* 118; Alye ya vam movye: Mylvyczye nyeprzyaczyelye vasche..., abysczye byly synovye oycza vasego nyebyeskyego, ktory... daye svoy descz na prave y nye na prave (qui... pluit super iustos et iniustos Mat 5, 45) *Rozm* 270; Spadł dessez vyelyky, przysły rzeky bystre (et descendit pluvia et venerunt flumina Mat 7, 25), vyatrovye vyaly vderzayącz szye, czvsz o on dom, a wsdy nye spadl, bo yest byl zalozon na skalye *Rozm* 284; Dzyszya bądzye descz: blyszczy szye nyebo (hodie tempestas, rutilat enim triste coelum Mat 16, 3) *Rozm* 354; Rzekł Herod: Jesusie,... powiedz mi, skąd deszcz (*rp.* skądesz) albo grad wychodzi? *Rozm* 800.

Deszczka 1. '*deska* (*w różnych zastosowaniach*), *axis, tabula*': Darmo poszyvasz lvbyeszczka, yusz czy sgothowana deszczką *De morte* w. 318; S deczki (*pro* deszczki?) de propiciatorio (Moyses... audiebat vocem loquentis ad se de propitiatorio, quod erat super arcam testimonii inter duos Cherubim Num 7, 89) *MPKJ* V 25; Tako vlaschy na dachy y odbyly desczky y spvsczyly loze ⟨z⟩ vyrzchv (ascenderunt supra tectum et per tegulas submiserunt eum cum lecto Luc 5, 19), na ktoremze on lezal paralyzem zarazony *Rozm* 292.

2. *może* '*część składowa rzędu wschodniego, tzw. ławka u siodła, ephippii, quod equo more orientali phalerato imponebatur, pars quaedam*': Ornamentum Armenicale, quod konyecz dicitur, absque deschczka cum margaritis et abschlag ac quatuor anulos aureos 1497 *AGZ* XV 336.

Deszczółka *cf.* **Deszczułka**

(Deszczułka) Deszczółka '*deseczka* (*tu będąca częścią uzdy*), *quaedam pars freni*': Serifabro, qui serit thureczka wadzyla ('wędzidła') ad frenum,... et etiam serit idem serifaber deszczolky X ad frenum 1500 *ZsigBud* 33.

Deżdż *cf.* **Deszcz**

Dębianka '*galasówka, narośl na liściu dębu, galla*': Dambyanky galla 1419 *Rost* nr 2883; Galla est quedam herba et fructus querci vlg. d[y]abyanka 1450 *RpKapKr*; D[y]ambyanka galla 1464 *Rost* nr 4814; Døbyanka galla 1472 *Rost* nr 225; Døbyanka galla 1475 *Rost* nr 3183; Dambyanka galla 1478 *Rost* nr 2164; Dø-

byanka gallacium *ib.* nr 2275; Dąbyanką galla *ca* 1500 *Erz* 12; Dembyanky galla *ca* 1500 *Rost* nr 7144.

Dębiec 1. '*młody dąb, quercus novella*': Octo quercus vlg. dambcze et quinque alnus vlg. olsze 1401 *Piek* VI 38.

2. '*kij dębowy, baculus querceus*': Ne bødø se bacz zla, bo ti se mnø ies. Prøt twoy y *døpecz twoy (*Pul*: lyaska twoya), ta iesta me vczeszila (virga tua et baculus tuus ipsa me consolata sunt) *Fl* 22, 5.

Dębień '*miesiąc kwiecień, tu jako odpowiednik hebrajskiego miesiąca Nisan (połowa marca — połowa kwietnia), mensis Aprilis, qui Hebraeorum mensi Nisan respondet (in posteriorem Martii prioremque Aprilis partem cadens)*': Tedi syø gest stalo myesyøcza døbna (factum est autem in mense Nisan) lyata XX Artaxerse krolya, a wyno stalo przed nym, a podnyoslem wyna, podalem krolyowy *BZ* Neh 2, 1.

Dębina '*dęby rosnące albo już ścięte, quercetum aut lignum querci*': Misit... 30 currus violenter super hereditatem... Petrassii, receperunt sibi dambinø szolandna 1393 *Leksz* I nr 1643; Czosz stal rog (*leg.* rok) na Bawora o dambyna, tych byla 80 y trzy 1398 *Leksz* II nr 2142; Jaco czo czelacz moya vczandzala, to uczandzala v pna, a on ramby dambynø a olszynø, ale nye wczandzały na crolewsky drodze, ale w mem zapuscze 1424 *Przyb* 17; Quandocunque quercinia al. dąbina in ipso gagyo fructus proferebunt, tunc dicti... heredes pascua communia in eodem gayo habere debebunt 1443 *StPPP* II nr 3138; Secunda sors circa dambyny usque Lanthow protendit se..., tercia sors eiusdem a dambiny usque Lanthowo 1477 *MMAe* XVI nr 924.

Dębne '*opłata uiszczana prawdopodobnie za prawo odzierania kory z dębów, tributum, quod ab iis, quibus robora decorticare permissum erat, pensum esse videtur*': Villicus villae habet aliqua mellificia, a quibus non censuat... Fit ibi dąmbne et lyeszne 1496 *StPPP* XII 415; Censuant... lyeszne et dąmbne *ib.* 416, *sim.* 418; Lyeszne et dąmbne solvunt, quando laborant *ib.* 417; Dant per II grossos pro szyenne de laneo, lyeszne, dąbne, quando aliquis laborat *ib.*; Faciunt ducturas lignorum pro conventione Pyotrkovensi, lyeszne et dąmbne fit *ib.*

Dębnik *formy*: *n. sg.* dębnik 1457 *PF* V 15, *ca* 1500 *Erz* 12; ~ *n. pl.* dębniki 1427—31 *Zab* 538, *DlLB* I 166, 1491 *AGZ* XVI 233; ~ *i. pl.* dębniki *ca* 1455 *JA* XIV 493.

Znaczenia: **1.** '*lasek dębowy, quercetum*': Sz nywami, lyaszy, s pusczamy, s chrosty, s dąbnyky, sz barczyami *ca* 1455 *JA* XIV 493; Sunt ugyaszdy in aliquibus locis,... in aliquibus vero *querceti al. dambniki *DlLB* I 166; Opidum... Lesko... cum censibus, campis, quercetis al. dąmbnyki 1491 *AGZ* XVI 233; Dabnyk quercetum *ca* 1500 *Erz* 12; ~ Per rubetum, dictum dambniky, usque ad vallem, dictam row 1427—31 *Zab* 538.

2. '*galasówka, narośl na liściu dębu, galla*': Dambnik gała 1457 *PF* V 15.

Dębowie '*lasek dębowy, quercetum*': Ante silwulam, que dicitur dąbowye 1452 *LubPodk* 59.

Dębowy *formy*: *n. sg. m.* dębowy (1371) 1484 *KodPol* II 753; *f.* dębowa *ca* 1500 *Rost* nr 2052; ~ *g. sg. m.* dębowego 1426 *MonIur* V 52; ~ *ac. sg. m.* dębowy (1467) XVI *in. Matr* III nr 188; ~ *ac. pl. m.* dębowe 1491 *ZapWarsz* nr 1227; *f.* dębowe XV *p. post. R* LIII 62.

Znaczenie: '*querceus*': A stipite querci vlg. od dambowego pnya 1426 *MonIur* V 52; Quatuor milia arbores quercinos vlg. dambowe recentes et fructuosos per diluvium piscine subundasti potopilesz 1445 *AGZ* XIII 197; Ioannes... scopulum... erexit in insula al. na wyspye fluvii Stry, circa quem palum quercinum al. pal dambowy in terra infixisset (1467) XVI *in. Matr* III nr 188; Jako my Michal rambil drwa olsowe y koly dambove, y ginssy drwa pospolite gwaltem 1491 *ZapWarsz* nr 1227; Recipe szysky dąbove XV *p. post. R* LIII 62; Dabova szyszka gallitritum *ca* 1500 *Rost* nr 2052; ~ *może nomen proprium*: Villam... Tholubowo... cum... montibus, vallibus, insulis et presertim cum una speciali insula dicta vlg. dambowy ostrow (1371) 1484 *KodPol* II 753. ~ *Cf.* **Jemioła, Lep.**

Dębówka '*galasówka, narośl na liściu dębu, galla*': Dambowka galla *ca* 1465 *Rost* nr 3925.

Dęcie '*wianie wiatru, flatus*': Spiritus sanctus datus est in flatu w dęczu XV *in. R* XXIV 70; Dancze volatus, flatus 1444 *R* XXIII 302; W dączv volando 1466 *R* XXII 19.

Dęga 1. '*pręga, szrama, blizna, vibex, cicatrix*': Dąga stigma *ca* 1455 *JA* XIV 490; Ad medendum cicatrices dąg 1462 *R* XXV 269; Błysna, døga menda 1472 *Rost* nr 1509; Dąga vibex, est vibex testis, quod vos Prussi estis 1481 *PF* IV 747; Dągą... vibex *ca* 1500 *Erz* 12.

2. '*tęcza, arcus coeli*': Dąga arcus (quasi arcus refulgens inter nebulas gloriae Ecclus 50, 8) *MPKJ* V 87.

Dętka '*jakiś przedmiot dęty z metalu (?), res quaedam e metallo confecta atque spiritu conformata*': Item detka argentea tota deaurata 1494 *SprKHS* VIII s. CLX; Item

detka argento reformata, deaurata, cum III cultellis *ib.* s. CLXI.

Diabelnik, Dyjabelnik '*określenie Belzebuba, sathanarum dux* (*dicitur de Beelzebub*)': Si patrem familias Belzebub dyabełnykem vocauerunt *ca* 1450 *PF* IV 576.

Diabelski, Dyjabelski *formy*: *n. sg. f.* diabelska 1444 *R* XXIII 304; ~ *g. sg. f.* diabelskie 1449 *R* XXV 167; diabelskiej XV *p. post. R* XIX 97; *neutr.* diabelskiego *Rozm* 750; ~ *ac. sg. m.* diabelski *BZ* Tob 6, 8; *neutr.* diabelskie *Skarga-Wroc* w. 54; ~ *i. sg. f.* diabelską *Rozm* 770; ~ *n. pl. f.* diabelskie 1444 *R* XXIII 307; ~ *g. pl. f.* diabelskich *MW* 98b; ~ *ac. pl. m.* diabelskie *Błaż* 321.

Znaczenie: '*diaboli* (*gen.*), *diabolicus*': Tuam catervam twa rzischa diabelska 1444 *R* XXIII 304; Noczna vidzenya, obludnosczy, pokusy dyabelske, noccium fantasmata *ib.* 307; Z moczy dyabelskye 1449 *R* XXV 167; Ty iste nyewyasty wzyøwszy ony dyabelske obrazy nyesly ge do gezyora i stopily *Błaż* 321; Kdisz czøstkø tego syercza na *wogle polozisz, ten dym zapødzi wszelki rod dyabelski (omne genus daemoniorum) y ot møza, y od zoni tak, ysze syø k nyma wyøcey nye nawrocy *BZ* Tob 6, 8; Bądz my... obronycza moy[a]m y zachowanyem od wszythkych pokusz dyabelszkych *MW* 98b; Vyszwol nasz sz yansztwa *dyabelszthwego XV *p. post. R* XIX 63; Sbawyczyelv..., krzyszowąsz mąką nasz sbawyl, sz moczy dyabelskyey wybawyl *ib.* 97; Przeklętyć jest, boć mocą Belzebubową, książęcia djabelskiego, wypędza złe duchy *Rozm* 750; A oni zawołali potem wszyscy:... Z djabłem dzierży a jego mocą, czuż djabelską *Rozm* 770; ~ O mog occze,... dag dvszy przezegnene, a dyabelske othpadzene *SkargaWroc* w. 54.

Diabelstwo, Dyjabelstwo *formy*: *n. sg.* diabelstwo *BZ* Tob 6, 17. 19, *Rozm* 427; ~ *g. sg.* diabelstwa *BZ* Tob 12, 14; ~ *ac. sg.* diabelstwo *BZ* Tob 12, 3, *Rozm* 473.

Znaczenie: '*diabel, siła diabelska, daemonium, vis daemonii*': Nad tymy ma mocz dyabelstwo (habet potestatem daemonium super eos) *BZ* Tob 6, 17; W tø nocz pyrwø wrzucysz wnøtrze ribye v ogen, a zapødzono bødze dyabelstwo (fugabitur daemonium) *ib.* 6, 19; Ot mey gospodinyey dyabelstwo zapødzil (daemonium ab ea ipse compescuit) *ib.* 12, 3; Ivsz myø tedi poslal pan, abich... Sarø, twø zonø, ot dyabelstva zbauil (ut... Saram... a daemonio liberarem) *ib.* 12, 14; Drudzy rzekly: Ty słova nye ssą takyego czlovyeką, ktory zlego ducha ma: azaly dyabelstvo moze słyepem oczy otvarzacz (haec verba non sunt daemonium habentis: numquid daemonium potest caecorum oculos aperire Jo 10, 21)? *Rozm* 427; Rzekli potem (*sc.* Jezusowi), aby djabelstwo miał w sobie *Rozm* 473.

Diabeł, Dyjabeł, Dyjaboł *formy*: *n. sg.* diabeł *Fl* i *Pul* 108, 5. Hab 8, XV *med. R* XXII 248, *etc.*; diaboł 1449 *R* XXV 166; ~ *g. sg.* diabła *Ksw* cr 38, *Fl* i *Pul* 90, 6, *ca* 1420 *R* XXIV 83, 1450 *MacDod* 120, *etc.*; ~ *d. sg.* diablu *Gn* 177a, *Bogur* B—F, 1453 *R* XXV 210, 1483 *AcRect* I nr 890, *Pul* 143 arg., *etc.*; ~ *ac. sg.* diabła XV *med. MPKJ* V 433, *BZ* Tob 8, 3, *Rozm* 317. 433. 475; ~ *i. sg.* diabłem *BZ* Jer 29, 26, 1471 *MPKJ* V 100; ~ *n. pl.* diabli *Ksw* cr 8, *Fl* i *Pul* 95, 5; ~ *g. pl.* diabłow 1471 *MPKJ* V 135; ~ *d. pl.* diabłom *Fl* i *Pul* 105, 35, *Pul* Deut 25; ~ *ac. pl.* diabły *Gn* 182b, *Rozm* 308.

Znaczenie: '*diabolus, daemonium*': Nepriiacele, to sø dyably, urocy (*leg.* wrodzy) cloueca gresnego, gloz sø... scrvsena vslisely *Ksw* cr 8; Yde tobe crol smerny na to, izbi ty ne buial, izbi onogo buynego croła dyabła ne nasladoual, qui est rex super omnes filios superbie *Ksw* cr 38; Dzysza dyablu gest byla gego mocz othgøtha..., disza szyn boszy... gestcy on na ten tho svath prysetl bil *Gn* 177a; Yszemcy ga bil vydzal vasze angoly placzøcz, a dyabli szø smegøcz *Gn* 182b; Ne *bodzesz se bacz od strachu nocznego, od strzali *latajoczey we dne, od potrzebyzny chodzøczey we czmach, od byegu y dyabla przepoludnego (non timebis... ab incursu et daemonio meridiano, *Pul*: dyabla poludnego) *Fl* 90, 6; Poycze gospodnu..., bo wszistczi bogowe poganow dyabli (omnes dii gentium daemonia) *Fl* 95, 5, *sim. Pul*; Obyetowaly sø syny swe y czsery swe dyablom (immolaverunt filios suos et filias suas daemoniis) *Fl* 105, 35, *sim. Pul*; Postaw nad nym grzesznego y dyabel stoy na prawy⟨cy⟩ yego (diabolus stet a dexteris eius) *Fl* 108, 5, *sim. Pul*; Wynydzc dyabel (egredietur drabolus) przed noghy gego, stal gest y merzyl gest szemø *Fl* Hab 8, *sim. Pul*; Ny szrebrem, ny szłothem nasz diablu othkwpil *Bogur* B—F; O dwszy, o *grzeyszne sam bog peczø yma, dyablw yø odthima *Bogur* B—F; Mocz szina bozego szloba (*leg.* złoba) albo szloszcz dyabla zlego, radoszcz czloweka wdranczonego *ca* 1420 *R* XXIV 83; Pogany, ize ge, gdze chcze, dyabol poganyą 1449 *R* XXV 166; Preszawady (*leg.* przez zawady '*bez przeszkody*') dyabla przeklatego bych wam mogl ⟨z⟩ Pysma swathego powyedacz czo dobrego 1450 *MacDod* 120; Mnodzy gydø po znamyenyv wrzazanya

przes dyabla gym danem (multi vadunt post signum incisionis per diabolum eis oblatum) XV *med. MPKJ* V 433; Dyabel przIwyodl na thi nasche czaschi silne omowi a przigani y ssromi XV *med. R* XXII 248; Dzewka bogem navyedzona (*sc.* Maria) przyyalą krolevycza, gym szmyercz pobodzona y dyablv mocz othyatha 1453 *R* XXV 210; Raphael angyol popadl dyabla y przIwyøzal gy na pusczi (apprehendit daemonium et religavit illud in deserto) *BZ* Tob 8, 3; Bog dal cyø kaplanem..., abi bil wodz w domv boszem nad wszelkym møszem dyablem posyadlim (1471 *MPKJ* V 100: dyablem poszandzonego) a prorokvIøcym (ut sis dux in domo domini super omnem virum arreptitium et prophetantem) *BZ* Jer 29, 26; Zaklynacze dyablow (*war. lub.*: zaklinacz dyablą) exorciste (tentaverunt... quidam de circumeuntibus... exorcistis invocare super eos, qui habebant spiritus malos, nomen... Jesu Act 19, 13) 1471 *MPKJ* V 135; Iaceat (*sc.* decanus) in nomine dyaboli, al. porvan dyablu 1483 *AcRect* I nr 890; Glos Yezukristow albo czerekwe przeczywo dyablu, przeczywo wszem zlosnym *Pul* 143 arg.; Obyetowaly dyablom (immolaverunt daemoniis), a nye bogu, bogom, gychze nye znaly *Pul* Deut 25; O duszyco,... tanyesz szya dyablv przedala, yszesz szya w grzeschech kochala *SkargaPloc* w. 55; Pamyathay, czosz na chrzcze szlvbowala, gdysz szya dyablą othrzekala *ib.* w. 58, *sim. SkargaWroc* w. 57; Ktho tho wzruschy, dyabel bandze pan gego duschi XV *p. post. MacDod* 44; Vyedzyon yesth Ihus na pvszczą, aby byl kvszon od dyabla (ut tentaretur a diabolo Mat 4, 1) *EwZam* 300; Drugy w gymyą dyablą yesth gral XV *ex. MacDod* 137; Kyedy bądą vmączon na krzyzv, z moyą duschą stopyą (*leg.* zstąpię) do pyekla y wzyvyazą (*leg.* zwiążę) starego nyeprzyaczyela dyabła (migrabo ad infernum et ibi Leviathan ligabo) *Rozm* 169; Apostolow poslal... Iesus... rzekącz ym...: Dyably vypądzayczye (daemones eicite Mat 10, 8) *Rozm* 308; Odpovyedzyał myly Iesus y rzekl...: Czemv zabycz schukaczye? Odpovyedzyavschy tluscza zydowska: Dyabla masz w sobye (daemonium habes Jo 7, 20) *Rozm* 433, *sim. ib.* 317. 475; Cristus... by was mogł dać w moc djabłu *Rozm* 628; Dzieci żydowskie... wołali: Osanna synu Dawidow... Ale ninie, alboć w *mie djabeł wstąpił, jakoby im ojca zabił, tako nastoją nań *Rozm* 753.

Diabli, Dyjabli *formy*: *n. sg. m.* diabli *Rozm* 798; *neutr.* diable *Bogur* B—F, *Rozm* 643; ~ *g. sg. neutr.* diablego *Rozm* 167; ~ *d. sg. f.* diable *Bogur* CDF; diablej *Bogur* BE, *Pul* 56 arg.; *neutr.* diablemu *Rozm* 167; ~ *ac. sg. neutr.* diable *SkargaPloc* w. 82; ~ *i. sg. f.* diablą 1415 *StPPP* II nr 1361; ~ *n. pl. f.* diable *ca* 1450 *PF* IV 578.

Znaczenie: '*diaboli, diabolicus*': Thwcz sze nam swidzalo dyable potampene *Bogur* B—F; Werzisz w tho, czlowecze zbozny, ysz przesz trud bog swoy lud odyal dyabley (*Bogur* D: dyablye, CF: dyable) strozey *ib.* BE; Procurator... dixit: Dyablø naukø idzess 1415 *StPPP* II nr 1361; Nesciunt, quod diabolum vehunt..., vectrices dyaboli *wozatarky dyable *ca* 1450 *PF* IV 578; Xpus... dyablyey potępye zemby zlamal *Pul* 56 arg.; Xre, przesz thwe vmaczenye roszprosz dyable obstapyenye *SkargaPloc* w. 82; Ktore yest pravo, ktore ma bycz v t⟨w⟩ey smyerczy, aby odkvpyl czlovyeka od panystwa dyablego (ut hominem tu liberes daemonis a sorte)? *Rozm* 167; Iam nye obvyazan praw (*leg.* prawu) dyablyemv (ego iurisdictioni non sum obligatus diaboli), bom szye narodzyl przez grzechv pyrvorodnego rodzaya czlovyeczego *ib.*; Kristus... daje gniewliwem odpuszczenie..., bo (*pro* by) sie nie oddaliło sławne wycięzstwo djable *Rozm* 643; Przy każdem grzesze jad djabli człowieczemu sercu będzie wlan *Rozm* 798. ~ *Cf.* **Gówno, Żebro.**

Diablow(y), Dyjablow(y) '*przynależny do diabła, diaboli* (*gen.*), *diabolicus*': A przywyodsz⟨y⟩ dwa møsza, sini dyablowa (adductis duobus viris, filiis diaboli), kazaly gyma syedzecz przecyw gemv *BZ* III Reg 21, 13; O przeklęty Judaszu, gdzieś sie nauczył temu znamieniu zdradzenia? Nie w szkole Jesucristowej, ale w szkole djabłowej, jen w tobie kroluje *Rozm* 620.

(Diaczek) Dyjaczek '*pisarczyk, sekretarz* (*na Rusi*), *scriba* (*apud Ruthenos*)': Supervenit dyaczek, litteras... nobis et aliis praelatis... deferens 1448 *MMAe* II 2, 73.

(Diak) Dyjak '*sekretarz, pisarz kancelaryjny* (*na Rusi*), *secretarius, scriba* (*apud Ruthenos*)': Maczconi dyac 1414 *MMAe* XV 456; Cancellario, dyak Rutenico 1415 *ib.* 457; Mathie dyak, cancellario *ib.* 459; Venatoribus, cytharistis, tympanistis, Myszconi dyak, Sotyle cum sociis ipsorum, hrodnanom, ceterisque Ruthenis *ib.* 465; Hynath... posuit vlg. zachoczcza pro edicto gladio Michaelem, dyak 1416 *Przem* I nr 857; Cancellariis Ruthenis: Szatiloni, Mysconi dyak, Rynconi... cum omnibus Ruthenis 1417 *MMAe* XV 515; Homczy, qui ex oposito fluminis San morat, superdedit ortum, qui eciam iacet in ripa San, Iacowouy, dyacowy 1439 *Przem* I nr 2839; Culpa inpicta fuit per Porzadnya, familiarem et dyak domini ducis Michaelis

Olschansky 1441 *AGZ* XIV 36; Myn... distulit primum terminum contra dyak popowycz de Dublyani 1442 *AGZ* XIV 50; Stanislaus... distulit primum terminum Iwanowy, dyak de Blothna *ib.* 57; Oszyey et Siemion, popowie, et Walko, dyak, astiterunt terminum... Nos autem iudex ipsis popom et dyakowy sentenciavimus 1443 *AGZ* XIV 79; Eodem iudicio dyak stetit terminum 1446 *Przem* II nr 76; Senko... et Hampel iustificati sunt iure a dyak, famulo wladice 1450 *Przem* II nr 816; Syenko dyak, notarius domini, reposuit... terminum 1453 *AGZ* XIV 357; Syenko dyak, nuncius, ab actore reposuit (*sc.* terminum) 1455 *AGZ* XIV 446; Lecz... de Zabloczcze, actor super nobilem Iaczkonem de Zamosscze, attemptavit terminos primos. Senko, de ibidem dyak, prorogavit simplici infirmitate ad proximos terminos iuxta contenta cittacionum duarum 1460 *AGZ* XIII 342.

(Diakon) Dyjakon '*diakon, diaconus*', *tu* '*lewita, członek żydowskiego pokolenia Levi, pełniący niższe posługi kościelne, Levita*': Poslaly Szydovye od Ierusalem kaplany y dyacony do nyego (miserunt Judaei ab Jerosolymis sacerdotes et Levitas ad eum Jo 1, 19) *EwZam* 299.

(Diament) Dyjamant '*adamas*': Dyamant lapis adamas 1472 *Rost* nr 46.

Dietel *bot.* '*koniczyna łąkowa, Trifolium pratense L.*': Dyetel trifolium 1472 *Rost* nr 630. ~ *Bohemizm.*

1. Dla 1. '*z powodu, przez, propter, ob, causa*': *po wyrazie rządzonym*: A nye chczą tho odpusczycz any dla laszky, any dla zaloszczy, any szamych mogych vsth dla, any sządne rzeczy dla (*OrtMac* 34: a nye chczą thego opuszczycz any dla laszky, any dla szloszczy, any sznayomych szamych *wszeth mogych dla, any zadney rzeczy) *OrtBr* VII 560; ~ *przed wyrazem rządzonym*: Racione ipsius absencie dla yego nebythnosczy *ca* 1428 *PF* I 487; Strona trzikrocz wezwana, nye bandzeli kv prawv, kgdi sandza iakobi wstacz chczal, dlya nyestanya ma bicz skazana (ob contumaciam condemnetur) *Sul* 8; Kedy kto... nye stanye knabrznye na rokv gemv sdanemv, a dla nyestanya thego tho poswanego (ob contumaciam eiusdem citati, *Dział* 20: dla gego nyeposlvszenstwa) powod... przikazan bandze y oszą̨dzon w prawe dzirzenye they tho dzedziny *Sul* 32; Oczecz, szyn, dwch swąthy, bog w troyczy yedyny, racz bycz sz namy y s vamy. Dlą̨ thych słow szmowyenya ma bych pochwalona y posdrowyona dzyewycza panna Maria 1450 *MacDod* 120; Poslal Dauid ku gego vcyeszenyv dlya smyercy gego oczcza (ad consolandum eum super morte patris sui) *BZ* I Par 19, 2; Myeny..., ysz to dzyeczą bylo zywo, asz ge chrzczono... dla nagloszczy szmyerczy *OrtBr* VI 374, *sim. OrtMac* 103; Mozely *opyekaldnyk opyekanyc opvsczycz dla takyego nagabanyą albo trudnc a twarde rzeczy przewlecz? *OrtBr* VI 377, *sim. OrtMac* 112; Yesthly byl byth (*leg.* bit) dla layanya szlych szlow, pan nye ma dacz szluszby szluzączemu *OrtMac* 143; ⟨Y⟩sze dla krechcosczy (propter fragilitatem, *Sul* 23: prze krachkoscz) panyenyskyey y tesz dzewyczey obczowanye masskye ma bycz oddalono, aby gdy ony kogo pozową..., tedi chczem, aby sądza swego podsadka... do gey gospody ma poslacz *Dział* 11; Paknyalibi wsporą zakładv tako skazanego y wyn tako przepadlych nye postąpyl..., a snad dla moczy gego (propter potentiam eorundem, *Sul* 30: prze gych mocznoscz) sądza nye smyalby go dzeczkowacz, tedi... przepadnye nam wyna rzeczoną syedmynadzessyath *Dział* 18; Bo oczczowie nyewynny ... dla zlosczy a przegygranya synow (propter filiorum excessum, *Sul* 45: vyną szynow) gymyenya wlosnego pozbywayą *Dział* 36; Propter repellendam pestem inguinariam dla powyetrzą morowego 1466 *R* XXV 141; Drzemala dusza moia dla tesknosczy (prae taedio, *Fl* i *Pul* 118, 28: przed teszny czɔ) *MW* 7b; Braczya... mayą myeczi odzyenye schare... a tez nyedrogye, vyąwschy nyzby sye ynako... zvydzialo przez stharzsche,... a tho dla sluschney y yawney przyczyny (ob causam legitimam et apertam) byloby tho dozvolono 1484 *Reg* 708; Syosthry, kthore cziąszko robyą, dla gych vsta⟨wicznych ro⟩both a czyązkych pracz (laborantes autem propter fatigationis afficientis instantiam) m⟨ogą jeść⟩ trzy razy przez dzyeny *ib.* 712; Gospodnye, prowadz mye w prawdze twoyey, dla wrogow moych (*Fl*: prze moie wrogi) rzędzy przed oblyczym twoym drogę moyę (propter inimicos meos dirige in conspectu tuo viam meam) *Pul* 5, 9; Zbawyoną mye vczyn dlya mylosczyerdzya twego (salvum me fac propter misericordiam tuam, *Fl*: prze miloserdze twoie) *Pul* 6, 4; Polozylesz szye na drzewye za mya nyedosthoyna grzeschnycza, nye dlya mogych zaslvg, alye wyaczey dlya mylosczyerdza szwego *Naw* 165; Zyona Pylatowa poslala ku Pylatowy szwoye szluge rzekąncz, ysby wyelye w[y]e sznye cyrpyala dla Jezusza XV *p. post. RozmPam* 474; Slusznye, Chryste,... w poganszką nasz ąka dawasch, dla grzechow naszych nycz nye dbasz, w sthaley wyerze nasz doszwyączasz XV *ex. MacDod* 138; Krolyk...

odpowyedzyal nye na Geszvsowa slowa, alye na szwa rzecz, a tho przeto, bo dlya wyelykee szaloszczy a bolyeszczy verba Xri non intellexit XV *ex. MPKJ* II 320; Pre imbecillitate corporis vlg. dla mgloszczy czyeleszney XV *ex. Zab* 526; Swyathle oblycze wydzyely na gorze trzey apostoly, dla szlothkoszczy Pyotr zawolal, na gorze vyecznye myeszkacz chczyal *ca* 1500 *SprTNW* V 15; Święty Jan... to czyni dla wielikiej śmiary albož też może być prze wieliką miłość, ktorą miał ku bogu *Rozm* 671; ~ Ma... zmoviczi trzy paczierze dla onego, yze thak nyeopatrznye... przysyągal (propter incaute facta huiusmodi iuramenta) 1484 *Reg* 717.

2. '*ze względu na kogoś, coś, propter*': *po wyrazie rządzonym*: Blogoslawyeny, gysch czyrpyą przeczywnoscz... prze sprawyedliwoscz, tho gest prze caliszdą dobrocz boga dla vczinyoną XV *med. R* XXII 245; ~ *przed wyrazem rządzonym*: I yął go proszycz: W gymyą szyna boszego y dla szyna th[e]wego, Allexego, a racz my szwą gyelmoszna ('jałmużnę') dacz *Aleksy* w. 167; ⟨D⟩la przyrodzonych abo przyiaczoł, abo slvg (propter causas consanguineorum vel familiarium, *Sul* 28: prze rzeczy przyrodzonych alybo czelyadzynoow swogych) nyektorzy przed sąd navczyli syą sylną moczą przychodzycz, a thv grozamy w sądze czastokrocz wyczastwo otrzymvyą *Dział* 15; Panno Maria, mathko szyna bozego, veyrzy na mya, sluga svego, prossza czya dla poczaczya vessolego XV *ex. SKJ* I 151; Dziewica Marja... rzekła świętemu Janowi: Proszę cie dla tego, ktory ciebie nade wszytki miłował, aby mię opuściałą wiodł k temu miescu, gdzie moj syn jest *Rozm* 737.

3. '*jako, tytułem czegoś, gratia, ratione alicuius rei*': *po wyrazie rządzonym*: Nobilis Fridricus... Hedwigi, sue consorti carissime, racione dotis et dotalicii al. possagu dlya y wyena trecentas marcas... inscribit 1437 *AGZ* XI 117; Generosa Fyenna Pelczyna cum Nicolao, filio suo, obligarunt se dare post Annam filiam suam nobili Vilam, generi suo, racione dotalicii al. possagv dlya octuaginta marcas *ib.* 118; Racione dotis vlg. possagu dlya 1431—68 *Zab* 525; ~ *przed wyrazem rządzonym*: Jan... dal na *swoy dzelniczi na dzedzine Woyslauiczech (*leg.* w Wojsławicech) LX-ta grziwen dlya wyana swey szenye 1400 *SKJ* III 188; Pany Staskowy dna roboth... nigdy nye zastawala... any dla zastawy dala robycz kmeczom 1421 *AKPr* VIIIa 155; Heredes de Ywanczepole pro caucione fideiussoria obligaverunt Smoliczky et Stiborium in centum marcis racione dotis al. dla posagu 1429 *AGZ* XI 44; Nobilis Raphael... recognovit se recepisse post generosam Annam consortem suam centum triginta marcas [z]dla possagu 1451 *AGZ* XI 365; Ultra omnem expeditionem al. nade wszythka wiprawa racione dotalicii al. dla poszagv 1458 *SAU* XXII 7, s. 3.

4. '*na czyjąś korzyść, propter, gratia, pro*': *po wyrazie rządzonym*: Czebye dla, czlowecze, dal bog przeklocz szobe rancze, nodze obe *Bogur* B—F; Nasz dla wstal z marthwich syn bozy *ib.* B—E; Narodzyl szy⟨ę⟩ nasz dla szyn boszy *ib.* F; Gyego oczecz tho wszliszal, ysch gyemv szynowo gymya wszpomyonal, thv szylno, rzewno zaplakał, wyacz gy boga dla chowal *Aleksy* w. 174; ~ *przed wyrazem rządzonym*: Kyelekrocz nyektora slyachczyanka... vyano ve wsy... myalabi..., tegdi gdi manz yey vmrze, sluschecz bandze wdowye rzeczoney dlya swey dusche i swich przyrodzonich (ob remedium suae animae aut suorum cognatorum) trzeczyąn czanscz takyego vyana... nadzyelicz *Sul* 104; Pamyathay, panye... nasz, yzesz czyalo czlowyecze raczil przyyacz dla nasz sz panny Mariey *MW* 73a; Ten ps⟨alm⟩ powyada, yze Xpus dla nas czyrpyal wyelyke krzywdy, a zolczyø y *oczten na ostatku napawan iest *Pul* 68 arg.; Day my czyalo szyna tvego, bosz go szeslal dla mnye grzesznego XV *ex. SKJ* I 151.

5. '*w celu, in, ad, propter, causa*': *po wyrazie rządzonym*: Vzytkw dla twego comodi more XV *p. pr. R* XVI 347; Placzlywą... skargą przyąlyszmy, ysze slvzebnyczy... vboge slachczicze... trvdzenya a gabanya tylko dla pozywayą (ministeriales... citant occasione vexationis faciendae) *Sul* 68; ~ *przed wyrazem rządzonym*: Cząstokroczzmi sliszely, ysz woznу alybo szlvzebnyczy... wboghe slyachti... alybo kmyeczy przes wyni a przes przycyni y przes przykaazanya sandzey pozywayą, dlya gabanya a sklopothanya tho czynącz (citant occasione vexationis faciendae) *Sul* 27; Gdi slyachczicz zabye slyachczycza, pyanczdzyesyant kop przes dwu kopu... zaplaczicz ma, a pokoran podlug obiczaya starego dlya sgładzenya nyeprziyasny (pro contracta inimicitia)... vczinicz ma *Sul* 92; Tha czistoscz nycz ginego nye gest, geno czyala y dusche czaloscz ot zmazanya dla myloscz bozey otrzimanya XV *med. R* XXII 241; Czastokrocz nyenawysczy dla sziemyanye (*leg.* ziemianie) wzali w obiczay abo dla nakladv straw (in odium et contemptum domini villae et ex rancore, *Sul* 26: nyenawyszczą a na potąmp pana, a z gnyewv), gdy pozywayą pana nyektorey wsy, tedi kromye wyny y kmyecze pozywayą *Dzial* 14; Jakom ya ssza-

motrzecz gwalthem... nye szegnalem Sczepana sz robothi gego, gegdy ogrodek grodzyl dla vzithkv sszwoyego 1472 *ZapWarsz* nr 2968; Nye dla pothpory non in fouimentum 1477 *MPKJ* II 324; Braczya nye mayą nosyczi valeczney bronye..., yedno... dla obrony (nisi pro defensione) swoyey zyemye 1484 *Reg* 713; Avari... saepe dla zyzku swyeczskyego suos proximos decipiunt... mendosis verbis XV *p. post. PF* I 202; Przystapąya do czyala svyatego boga..., kthore... na drzevye vyszyalo dla sbavyenya mego XV *ex. SKJ* I 151; Wssyczy svyaczy za mnv prosczye,... bych mogl dostoynye pana mego przyyącz czyalo dla otrzymanya lassky *ib.*

Cf. **Czegodla**, **Czworodla**, **Tegodla**, **Dlaczego**, **Dlatego**, **Dziela**

2. Dla *formy*: *g. sg.* dli 1435 *AGZ* XI 94, 1465 *AGZ* XVI 25; dle 1462 *AGZ* VI 71; ~ *i. pl.* dlami 1366 *MMAe* III 338; ~ *l. pl.* (we) dlach 1433 *StPPP* II nr 2486.

Znaczenie: '*przepisowa pełna długość łanu, może też granice tę długość oznaczające, agri longitudo usu constituta, fortasse etiam fines eiusdem longitudinis*': Phalislao de *Rzosloń damus potestatem locandi villam nouam iure Theutunico Maydburgensi... ex vtraque parte fluuij Brzozova... octuaginta mansos Ffranconicos continentem cum finibus vlg. sze dlamy 1366 *MMAe* III 338; Vendidimus... in fluuio dicto Bistrzicza ad locandam villam nouam... vsque ad limites seu partes ville Zarzicze, cum granicjs ville prefate Wyerczany vlg. dlye parte ex utraque 1417 *KodPol* III 376; Uastitates, siluas et nemora nostra... sita... ad locandas jure Theotunico villas et laneos Franconicos de nowa radice, sine tamen preiudicio aliarum circumfinancium hereditatum ex utraque parte eorundem fluuiorum, cum dimensionibus dle vlg. dictis extirpandi 1420 *KodPol* III 380; Inter strenuum Marcissium... et Nicolaum... materia questionis fuit judicialiter exorta pro utilitatibus articulorum...: thargowe, ogrodne, wirzcholec, poczthy myodowe in fine laneorum al. dicendo we dlach, post centum octo laneos ciuitatis Dambowdzal aduocacie ipsius Nicolai 1433 *StPPP* II nr 2486; Agri... procedere debent iuxta plenam mensuram al. do dly et ulterius non, nisi dly habere debe⟨n⟩t 1435 *AGZ* XI 94; Generosus Henricus... vendidit Malinowka, villam suam,... cum laneis Franconicis vlg. dlye nuncupatis circumquaque villam eandem ad silvas tendentibus 1453 *AGZ* XI 388; Mensuravimus agros et laneos tam ad longitudinem quam ad latitudinem secundum consuetudinem iuris et moris Theutunici... disponentes et facientes fines eorundem laneorum al. dlye et eosdem scopulis manifestis insignientes 1455 *AGZ* II 144; Terminum posuimus ad videndum, distinguendum et limitandum granicies... inter civitatem Leopoliensem... et villam Zimnauoda... Consules Leopolienses consenserunt super laneorum medias longitudines al. na pol dle pro dicta villa Zimnavoda... emensurandas 1462 *AGZ* VI 71; Laneos cum dle, silvas et campos 1462 *AGZ* XI 469; A Futuma villa mensurare debet vlg. polthory dly et medietatem silve et eciam a Lubna villa mensurare debet vlg. polthory dly et medietatem silve, et eciam a *Wyessoyła villa vlg. polthory dly et medietatem silve, et eciam a Baricz villa vlg. polthory dly et medietatem silve usque ad montem Pyetrychar... Istas granicies obligatus est facere infra tempus trium annorum sub vadio mille marcarum. Eciam si non exirent limites al. dly od pothokv *Baylky ad Grzegorzkowa Wola et eciam ad Straschidle villa, tunc sibi Nicolao tenebitur dare trecentas marcas 1465 *AGZ* XVI 25; Cui itaque eclesie damus... alterum dimidium laneum agri, qui ager habere debet plenam et sufficientem longitudinem, que vlg. dicitur dlye, secundum modum et consuetudinem agrorum 1469 *AGZ* VI 135.

Dlaczego '*dlatego* (*więc*), *itaque*, *quam ob rem*': Ysz gygranye kostek wyele sprawyedlywych..., lyvdzy... ganyby (*leg.* gańbi), dlaczego ma bycz dzerszano (pro remedio huius periculi statuto debet teneri), ysz gygranye kostek o pyenyadze gotowe ma bycz, a nye na dlvg *Dział* 64; Dvch boszy na myą, dlyaczego pomazal mya vzyawyacz vbogym (propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me Luc 4, 18) *EwZam* 307; Dlaczego et ideo XV *ex. MPKJ* II 324. ~ *Cf.* **Czegodla** (t. I s. 443).

Dlatego '*z powodu tego*, *ze względu na to*, *itaque*, *ideo*': Dlathego yest *przossny ideo est ociosus XV *med. SKJ* V 270; Acz ktho raczy za przyaczela swego pewne pyenyadze, a gdyby nye zaplaczyl, a czas abo rok przydze, dlatego nye ma gemv stacz na schkodze any na sskasye, any na gospodze na zawadze stacz (fideiussor propter hoc non deberet ad hospitium in obstagium subintrare) *Dział* 64; Oszwyeczylesz mathką szwa dvchem szwyathym. Dlyathego czye proschą, panye, yzby oszwyeczyl szyercze moye, bo grzechy moye sza nyewymowne *Naw* 159; Dwch szvyathy sthapy na czyą, a mocz navysszego zaczmy thobye, a dlyathego, czo szyą narodzy sz czyebye szwyathe, badzye weswano syn boszy (ideoque et quod nascetur ex te sanctum, vocabi-

tur filius dei Luc 1,35) *EwZam* 288; Otho ya, czlovyek tvoy, przystapvya do syna tvego... yako vmarly do zyvota trvalego. Dlatego czya prossza, szklon vszy mylosyerdzya tvego do mnye, czlovyeka grzesznego XV *ex. SKJ* I 151; ~ O kthore ssbyczye na mya zalvye o robothlywego kmyeczya Andrzeya..., aczbych czo vdzyalal, tho dlathego w skodzye szwey, w borv szwoym, gdzye my szkoda dzyelal *ca* 1498 *ZapWarsz* nr 1804, *sim. ib.* nr 1803. 1805; A ya nye vyedzyalem go, alye yszby byl ob[v]yavyon w Isr⟨ae⟩l⟨u⟩, dlyathego przyszedlem ya w vodzye krczancz (et ego nesciebam eum, sed ut manifestetur in Israel, propterea veni ego in aqua baptizans Jo 1, 31) *EwZam* 301; ~ dlatego że, iż '*propterea quod*': Bacząncz, ze przes czanste naschich vbogich poddanich czandzanye czanstocrocz vbodzi naschi poddany schkodi vyelykye... czyrzpyely, dlyatego ze skazanim w vynach krothky rok ku placzenyu tich vyn namyenyon bywal, tegodlya vyni rzeczone pyąnczdzyesyand i chąnszbi... vstawyamy (attendentes, quod... pauperes... patiebantur pro eo, quod damnatis... brevis terminus solvendi ipsas poenas deputabatur, igitur de poenis, dictis piaczdziesyat..., statuimus) *Sul* 98; ⟨D⟩latego, ysze synowie z oczczem gedną krwyą są spoyeny a yakoby geden czlowiek myedzi sobą są, przeto czwyrdzimi (quia filii cum patribus... una persona censentur, ideoque statuimus), aby poky oczecz zyw, szadny syn swey pyeczączy nye noszyl *Dział* 10; Poklonyenye... thobye dawam, ysch czya w szwem szerczv vstawyczynye myewam. Dlathego tho, moy namyleyschy, *wszayawczam, ysz czya w wszelka godzyna, myly, wspomynam 1447—62 *Zab* 544; Jakom ya dlathego sbyl Jana kmyecza, ysch my scha wszacz nye dal w gayw oczcza mego, a szkoda dzelał 1479 *ZapWarsz* nr 1466; A otho będzyesz nyemy, a nye bądzyesz mogl movycz asz do dnya, chthorego szyą tho stanye, dlyathego, yszesz nye vyerzyl slovam mogym (pro eo, quod non credidisti verbis meis Luc 1, 20) *EwZam* 287v/~ *Cf.* **Tegodla.**

Dławić '*comprimere, vim inferre*': Nye dławcze neminem concuciatis (Luc 3, 14) XV *med. R* XXIV 361; Dląvycz, gnyeszcz *ca* 1500 *Erz* 12. ~ *Cf.* **Dawić, Zdławić, Wydłabić.**

Dłoń '*palma*': Dlony palma (palmas suas extendit ad pauperem Prov 31, 20) 1471 *MPKJ* V 70; Dlonyą palmas 1476 *AKLit* III 108; Dlon palma *ca* 1500 *Erz* 12; Dlon ir *ib.*

Dłótko *cf.* **Dłutko**

Dłóto *cf.* **Dłuto**

Dłubać '*rzeźbić, sculpere*': Dlubye, rigye sculpat (artifex faber... lignum... sculpat Sap 13, 13) 1471 *MPKJ* V 76. ~ *Cf.* **Przedłubać, Wydłubać.**

Dłubanie '*fuga, wyżłobienie, commissura, incisio*': Przikazal..., abi dzalan bil dom bozi. A wyele zelyaza ku goszdzom drzwyanim y ku dlubanyv y ku spogenyv (ferrum quoque plurimum ad clavos ianuarum et ad commissuras atque iuncturas praeparavit David) *BZ* I Par 22, 3.

Dłubas '*łódź towarowa, szkuta, navis oneraria*': Hawrylo citauit Matiam Sczirbam pro naue al. dlubas 1453 *Monlur* III 228. ~ *Cf.* **Dubas.**

Dług *formy*: *n. sg.* dług 1444 *R* XXIII 310, *Sul* 72. 97, *Dział* 21, 1471 *MPKJ* V 31, *ca* 1500 *Erz* 12; ~ *g. sg.* długa *Sul* 26, 1457 *Czrs* s. LXXXIV; długu 1398 *StPPP* VIII nr 7254, 1420 *TPaw* VII nr 1715, 1427 *MPKJ* II 305, 1437 *ZapWarsz* nr 531, *Sul* 33. 97. 98, *etc.*, *etc.*; ~ *d. sg.* długu 1485 *ZapWarsz* nr 1564; długowi *Sul* 72, *OrtMac* 87, 1482 *ZapWarsz* nr 1529, 1490 *ZapWarsz* nr 1701; ~ *ac. sg.* dług 1386 *Leksz* I nr 26, *ca* 1420 *R* XXIV 82, 1427 *ZapWarsz* nr 2750, 1428 *ZapWarsz* nr 2863, *BZ* Neh 5, 4, *etc.*, *etc.*; ~ *i. sg.* długiem *MPKJ* V 70; ~ *l. sg.* (w) dłudze 1427 *KsMaz* II nr 2930, *Sul* 33, *OrtBr* VI 390, *OrtKal* 303, *OrtMac* 120. 139, *OrtVrtel* 117; (w) długu *Sul* 72, *OrtBr* VI 369, 1498 *MacPraw* VI 275; ~ *n. pl.* długi *OrtKal* 179, *OrtMac* 88; ~ *g. pl.* długow XV *in. R* XXIV 74, 1427 *AKPr* VIII a 168, 1438 *StPPP* II nr 2735, *etc.*; ~ *ac. pl.* długi 1393 *Leksz* I nr 1554, 1411 *Czrs* 350. 354, 1435 *Pocz* 283, *Sul* 32, *etc.*

Znaczenia: **1.** '*należność do uiszczenia, dług, debitum*': Jacosm przi tem bil, gdze Sandzywoy umovil sye ssz tem, yse mal upominacz P[...]kego o ten dług, gdzebi go ne upomi⟨nał⟩, [...]mu mal dacz, czso lepszi zrze⟨biec?⟩ 1386 *Leksz* I nr 26; Jako Kathaszina placila gine długi, czo na ge prawem dobito 1393 *Leksz* I nr 1554; Dorothea mala placzicz długy se mnø na poly 1411 *Czrs* 350; Dorothka winowata zaplaczicz trzinacze kopy przes szedmy grosszow za długi *ib.* 354; Popiszane długow caucionem (accipe cautionem tuam Luc 16, 6) XV *in. R* XXIV 74; W *czenniczø, w yaczszthwo, aliszby wroczil dług (misit eum in carcerem, donec redderet debitum Mat 18, 30) *ca* 1420 *R* XXIV 82; Rosznewaw sszø pan yego, podal gy kathom, aby [szø] gy thrzimali, alyszby wrocził wszyszczek dług (et iratus dominus eius tradidit eum tortoribus, quoadusque redderet universum debitum Mat 18, 34) *ib.*; Jakom przi tem bil, esz Micolay vpla-

cyl tego dlugu, czso gego zona suknya kupila 1420 *TPaw* VII nr 1715; Jako Manczina thego dlugu Jacussowi sesczinascze grziwen ne oplaczil 1427 *MPKJ* II 305; Jaco ya tho wem, eze Damianowa *penczancz do Zemacowa lista za gego sina dlug przes gego voleg przziweszona 1427 *ZapWarsz* nr 2750; Jacosz pan starosta zalowal oth krolya, yszebych ya wnosl pyenyądze falschowne w gego myasto Poznan..., aby thymystnymy (*leg.* tymi istnymi) pyenyaczmy falschownimy snamyenycze dlugy placzyl 1435 *Pocz* 283; Jaco ya to wem, o ktory zapysz Wisslaw na Symona zalowal, za to gemu doszycz vczynono sz Woyslawowa dlugu 1437 *ZapWarsz* nr 531; Elizabeth medietatem omnium debitorum al. dlugow... et... Wroch aliam medietatem soluere debebunt 1438 *StPPP* II nr 2735; O zyskanyv rokv wyelgemv dlvgowy. Gdy w wyelgem dlugv (in gravi debito) yako gest szeszczdzesząth, sto, dwyeszscze abo wyączszych pyenyądzy, swary szą... wsrvszayą, gdi tako wyelky dług (tantum debitum)... nagle zaplaczon nye moze bycz,... vstawyano bycz osządzamy, aby oszmynaczcze nyedzel rok wpolyczono chowan alybo vstawyon byl kv zaplaczenyv *Sul* 72; Jakom ya Andrzeyevi nye vinovath dwadzescye y pyąncz grosszy dlugu vinovathego 1451 *ZapWarsz* nr 922; A bily, gisz movyly: Dzedzini nasze y vynnyce, y domi nasze zastauymi... A gyny mowyly: Weszmyem na dług pyenyødzy na dan krolyowø, a dami dzedzini nasze y domi, y vynnyce (agros nostros et vineas, et domos nostras opponamus..., mutuo sumamus pecunias in tributa regis demusque agros nostros et vineas, 1471 *MPKJ* V 52: zastawmy schią na dług) *BZ* Neh 5, 4; Opuszczmi syodme lyato a z dlugow vpomynanya wszelkey røki (dimittemus annum septimum et exactionem universae manus) *BZ* Neh 10, 31; Mogaly dzyeczyą prawem przyczysznacz, aby szwe dzyedzyczthwo... przedalo prze zaplaczenye oczczowych dlugow? *OrtMac* 90; Ale zaprzyly szye szapyerz thego dlugv, a chcze praw on bycz, thedy ma szamoszyodm przyszyadz *ib.* 104; O zapowyedzy gymyenya albo dlugv w gaynym sządzye *ib.* 106; Yako gdy maya dobywacz oczczowszkyego dlugu na szyeroczye, czo nye moze myecz opyekadlnyka? *OrtMac* 113, *sim. OrtBr* VII 550; Gdy mąszczyszną... szwey zenye wyanvge na szwem gydaczem gymyenyv stho grzywyen..., a ten tho mąsz vmrze y szostawy po szobye dlugy y dzyathky..., opyekalnyk mowy: Wyem o they zenye, wyenye y them tho dludze..., ale ya nye wyem, maly thą mocz s prawa dacz gey tho wyano... Na tho *mo s prawa wyemy...: Gdy opyekalnyk s prawa obeymye schą dzyeczy, czo lath nye mayą, tedy mą mocz dlugy foldrowacz y dacz, y szapłaczycz dlugy wszythkym obyczagyem, yakoby mogly vczynycz thy tho dzyeczy, gdyby latha myaly. Przetho opyekalnyk then moze dlugy placzycz, o kthorych wye..., a o kthorych nye wye, moze szye dacz vpomynacz albo o nye przyszchąncz s prawa wyelkrzv o the⟨m⟩ dludze... A bandzely vpomynan, mvszy then dlug placzycz y they nyewyesczye wyano *OrtVrtel* 117; Tako tesz gdyby kto byl pozwan... o wyeliką summa pyenyądzy, to gest o czterdzesscz grzywien, temv ma bycz dan pospolity rok..., ale gestly o maly dług (pro minori debito, *Sul* 27: mnyeyszy)..., tedy nazayvtrz rok gemv ma bycz dan *Dział* 15; Iohannes... et Nicolaus... fratres germani... tenetur debiti patrimo⟨nialis⟩ al. oczczystego dlugu viginti marcas nobili Nasthcze... solvere 1461 *AGZ* XV 423; Jako ja tho vyem, *haze Pyotr Stanislavem (*leg.* z Stanisławem) sgednan o Vocyechowv cesch hy o dlugy *odcovy 1461 *ZapWarsz* nr 1118; Decem marcas minus octo grossis certi, iusti et creditivi debiti al. y swyerzonego dlugv pro panno... empto et foro recepto... non solvit 1477 *AGZ* XVIII 159; Exolvendo debitum iuxta librum superiorem al. vplaczayancz dlugu pothlug kxang wyschych 1481 *ZapWarsz* nr 1470; Jako ya nye vynovath maczerzinego dlugv, mytha sza slusba czther-dzyesyath grossi Janowj y poltrzeczya grossą sza skorznye, y za koszulya poltrzeczya grossą thako 1482 *ZapWarsz* nr 1519; Jako themv dlugowj *mynalą dzyesyacz lath anym go ya vynovath 1482 *ZapWarsz* nr 1529; Braczya... mayą sye trzy razy w rok spovyedaczi..., boze czyalo przymovaczi..., czudze rzeczy wroczywszy albo tez dlugy zaplaczywszy (restituendo etiam aliena) 1484 *Reg* 713; Jako themv dlugv dzessyath lath mynalo 1485 *ZapWarsz* nr 1564; Jako mnye s thoba vyednano, yszesh mya myał vypyssacz se wszithkych dlugow, [o] qui sunt in libro, a ya thobye sescz gr⟨oszy⟩ myal dacz poth zakladem dwv kopv podluk pozsw 1488 *ZapWarsz* nr 1622; Jako themu dlvgovy mynala dzyesyącz lath, o kthorj dług slachetny Pavel y Yakvb Sczythna (*leg.* z Szczytna) slachethnego Stanislava s Novego Dwora byly poswaly o dług bratha yego Abrama 1490 *ZapWarsz* nr 1701; Jako ma bicz wviązanie w dlugu albo w sądowei rzeczy (de intromissione in debito aut re iudicata) 1498 *MacPraw* VI 275; Sberz dlvsnyky y gnewnyky othpros, za-

placz dlvg wsytkim *SkargaWroc* w. 44; Dlvg debitum ca 1500 *Erz* 12; ~ na, w dłudze '*za dług*': Porziczl (*leg.* pożyczył) Michalowy... passza Olbracht, a ne kaszalem go na dludze przedawacz gemu 1410—13 *JP* XXXIII 383; Daley moze czlowyek swa rzecz albo gymyenye w dłudze zastawycz, ocz bandze nayn zalowano, a tho ma vczynycz przed thym sądzą albo prawem, gdze szlucha ku prawu podlug prawa *OrtKal* 303; ~ dług żydowski: Margaretha obwazala sye dlugu zidowskego s mazem 1398 *StPPP* VIII nr 7254; O cthore (*pro* cthory) pancerz Janik na Jana szalowal, tego on nye wzøl oth Micolaya na szidowski dlug, ale przeto, ez bil gego strya, a on k nemv bliszszi 1428 *ZapWarsz* nr 2863; ~ dług isty, istny '*sam kapitał bez pobieranych od niego odsetek, debitum principale vel capitale quod dicitur, id est nullis annumeratis usuris*': Zaszluzone mytho y gysthny dlug maya pyrwey zaplaczycz nyszly wyano, ale wynowathly gye na stoyaczym gymyenyv, tedy maya naperwey wyano oprawycz y zaplaczycz, nyszly kthore gynne dlugy podług prawa *OrtMac* 91; Michael de laszlowycz... fideiussit pro... Elizabeth... centum marcas in manus... Katherine..., sororis germane... Elizabeth..., solvere... et hoc post divisionem sororum... ad partem sortis divise additas, vadium totidem in capitalem pecuniam convertendo al. w ysty dlug obraczayącz 1466 *AGZ* XV 42; ~ dług złodziejski '*zobowiązanie wynikające z kradzieży, furtum, res furtiva*': Przekonani w szandze nye moze odycz, alyszs doszycz vczyny... za tho, w czem zkazan, gynako zwyanzani przeczywney stronye ma bicz podan, gen acz vczyecze z yąnthswa..., bandze praw y wyswolyon..., wyyąnwszy slodzeystwo alybo dlug slodzeyski (debitum furti, *Dział* 8: ale o dlug nyczs wyiąwszy o zlodzeystwo), gych zawszdi skazany zaplaczycz ssąn povinni *Sul* 7.

2. '*należność do odebrania, wierzytelność, id quod creditori debetur*': Warchka wzøla czterdzeszcy grzywen dlugow møza swego po swem møzø (*leg.* mężu) po smerczy gego 1427 *AKPr* VIIIa 168; O ktory dlug Jan na mya zalowal, za ten ya gemu dosycz vczynyl 1443 *ZapWarsz* nr 565; Jaco ya to wem, Katharzy⟨na nie wzię⟩la po swoyem mazu trze⟨ch i d⟩wudzestu kop dlugow 1448 *ZapWarsz* nr 808; Paknyąłyby byla zaloba personna, tho gest cząsna, yako gest o dlugy (si autem quaestio fuerit personalis, puta pro debitis, *Dział* 20: aczlibi byla szaloba o dług) abo kthorekole rzeczy ginsze zastawne, a pirwe, wthore y trzecze poswany wsgardzy alybo omyeszka stacz na rokv trzeczem..., skazvgemy, aby pozyczcza po trzeczem rokv... myal pełną mocz... przedanya y othdalanya... kthorekole rzeczy gemv zasthawyone *Sul* 32; Wstawyamy, isz gdi nyekthory pozycza (*leg.* pożyczca) alybo myesczanyn svkna alybo gynsze rzeczy kvpne... kthoremv zyemyenynowy na bork da albo wszagem pozyczy mymo lysth zastawny, w gem bi yawno bylo o dlvdze (in qua constaret de debito, *Dział* 21: na ktorem to yawno stalby dlug), myesczanyn zalvyącz o dluk swoy (pro debito suo) doswyatczy przes swyatky, ysz thaky thark... vczinyl (*Dział* 21: myesczanyn swiathky ma dokonacz swego dlugv na zemyanynye),... nye doszwyathczy-ly powod, thedi samperzs nye sznayączy dlvgv (reus negans debitum) przes wlostną przysągą wczynyoną oth gabanya ma bicz prozsn vczinyon *Sul* 33; Poziczoni dług ziskan moze bicz na onem, czso trzima gymyenye w zastawye dlusznikowo *Sul* 97; Vstawyami, ze gdi ktori nasch poddanyecz... nyektori pyenyanszni albo rzeczi ruschayanczich dług (aliquod pecuniale vel aliarum rerum mobilium debitum)... nyektorim lvdzyem s przi-czini poziczenya albo ktorimkoli obiczayem gynako dluzen bi bil..., ktorich tho długow... nye zapłaczyw a gymyenye swe dzedzyczne zastawyph..., tich istich długow placzicz bi nye dbal (ipsa debita solvere non advertat), tegdi ten isti poziczcza... albo nyektori, komu bi przerzeczoni dlusznyk nyeczso bil dluzen..., na onem, kthori tho iste gymyenye... dzirzi, posczigacz i ziskowacz rzeczonego długu (dictum debitum)... myecz bandzye pełnąn... mocz *Sul* 97; Paklibi... dzirzanczemu tho iste gymyenye dzyedziczne, yemu tako zastawyone przes dzyedzycza, na ktoremze taky poziczcza... chczyal swego długu poziskacz (nititur suum debitum acquirere),... pyruemu poziczczi podług rządu naschich lystow, pyenyandzi albo rzeczi wroczycz nye mogłbi..., tegdi thego istego w they tho zastawye vyanczey o ten isti dług swoy gabacz nye bandzye mocz (pro eodem debito impedire non debebit) *Sul* 98; Zalowal geden na drugego o dług, czo mv gy wynowath nyeprzewłocznye *OrtKal* 314, *sim. OrtMac* 139; Kyedy dlusznyk wynydzye sz myasztha przed długy. Gyesthly czlowyek dluszen a szbyezy sz myasztha..., thedy moze gyego gymyenye albo rzeczy oszagnacz powod...y oszyescz za szwoy dług *OrtMac* 58; Wszdawam szwemu mazowy wszyczko, czokolwyek mam... y *wszyszthgy moye długy, czo mnye sza przyvmarły *ib.* 68; Odczym ten tho dług zapowyedzyal od gynnych ludzy, czo szye myenyely thesz prawo

myecz k themu dlugowy *ib.* 87; Szaly kthore dlugy yego zony zapowyedzyany, thako nye sza yemu wolny wszyacz albo gyemu gych nye maya dacz, a za gyego zony zywotha gych nye dobądzye albo nye zyszcze, aby gye mogl wszyacz, gdyby chczyal, a nye *pryszly yescze w gyego obroną, thakye tho pyenyadze przydą na dzyeczy vmarley nyewyasthy *OrtMac* 88, *sim. OrtKal* 179; Jakom ya nye wzyal dwv kopv y gynshych dlvgow na mlynarzv Jacubye wthory rash po dowodze, thako my pomozy bog 1490 *ZapWarsz* nr 1647; ~ w dłudze, w długu *'z tytułu wierzytelności'*: Iacom ya przi tem bil, eze Sczepan nye wiranczil v Iunoszeg Wawrzinczowa bidla w ginschem dludze, geno w zemskem prawe 1427 *KsMaz* II nr 2930; A nye chcze-ly naprzeczyw themv odpowyedacz then, na kogo then dlug zaluyą, na blysze przydacze sandy, jako przed nymy powod zaluge y to dzyedzyczstwo zapowyeda wszchem (*leg.* w swem) dlugv, tedy maya to stoyacze gymyenye podacz temv, czo zaluge o szwoy dlug *OrtBr* VI 369, *sim. OrtMac* 91; Thedy woyth ma themu, kto zapowyedzyal, w to gymyenye wwyazanye dacz... w gego dludz⟨e⟩ *OrtMac* 120; Wyszna-ly kto, ysz wynowath na ktory czasz myal zaplaczycz, nye ma-ly gothowych pyenyądzy, a chcze-ly powodowy zastawycz stoyacze gymyenye w zakladzye tako dobre yako yest ten dlug..., tedy powod muszy przyyacz to, a ma ye thako dlugo dzyerzecz w zakladzye, asz ortelem dobądzye, ysz moze przedacz w szwem dludze *OrtMac* 139, *sim. OrtBr* VI 390; ~ dług istny *'sam kapitał bez pobieranych od niego odsetek, debitum principale, id est nullis auctum usuris'*: Zydowye o dlug gystny y o lyphą kv sąndv nye przyzowąncz do dwv lyath v, przerzeczoną lyffą przyroslą *stranczycz mayą, a thylko tho na gysczynye a na lyffye w przerzeczoni czaas... pomn[m]ozoney doszycz myecz mayø (Judaei pro debito principali et usura ad iudicium non provocantes infra duos annos... tantum de principali et de usura, infra praedictum tempus aucta, sint contenti) *Sul* 15.

3. *'pożyczenie na procent, na lichwę, fenus'*: Opozyczenym a. dlugem (*war. kal.*: lichwą, poziczienym) fenore (qui coacervat divitias usuris et fenore liberali, in pauperes congregat eas Prov 28, 8) *MPKJ* V 70.

4. *'zobowiązanie, votum'*: Dlug fenus, obligacio (tandem finito Pentateucho Moysi, velut grandi fenore libertati, ad Jesum filium Nave manum mittimus Jos prol.) 1471 *MPKJ* V 31; Za nadzyeyą zbawyenya y thesz sdrowya thobye davayą dlugy swoge (*Msza* I. IV. VIII: placzą obyethnycze, III: dawayo sluszbø, V: placza obyathi, VI: dawayą dlugye slvsby, IX: proszby swe) ⟨wecznemu bogu⟩ (pro spe salutis et incolumitatis suae tibique reddunt vota sua aeterno deo) XV *p. post. Msza* VII s. 53; ~ (*o śmierci*) *'konieczność, necessitas'*: Dlug *przirodzioni debitum naturae 1444 *R* XXIII 310.

5. *'przewina, delictum'*: A thymsze obyczayem chczemi bicz pozew, gdze przes dowynyenya alybo dlvga panova (sine delicto domini villae) bylibi kmyecze gego... dowynyeny *Sul* 26.

Długi *formy*: *n. sg. m.* długi *BZ* Jer 29, 28, 1495 *AGZ* XIX 432, *Rozm* 150; *f.* długa *Rozm* 152; *neutr.* długie *ca* 1500 *Erz* 13; ~ *g. sg. m.* długiego *Sul* 42, *BZ* Ex 20, 12. Deut 20, 19, *Dział* 27, 1471 *MPKJ* V 32; *f.* długiej 1473 *ZapWarsz* nr 1360; ~ *ac. sg. m.* długi *BZ* Deut 2, 1. Jos 5, 4. Neh 2, 6, *Dział* 31, XV *ex. MacDod* 140, *Rozm* 735; *f.* długą XV *med. R* XXV 154, *BZ* Judith 7, 18, *Rozm* 611. 701. 816; *neutr.* długie *Gn* 14b. 173a, *Dział* 15; ~ *i. sg. neutr.* długim *BZ* II Par 21, 19; ~ *l. sg. m.* (po) długiem *Dział* 45, 1471 *MPKJ* V 77; *f.* (w) długiej 1471 *MPKJ* V 40; *neutr.* (w) długiem *Kśw* cv 35, 1449 *R* XXV 163. 167, XV *med. R* XXII 242, XV *med. SKJ* I 49; (w) dugiem XV *med. SKJ* I 123; ~ *n. pl. m.* długie *ca* 1500 *Erz* 13, *Rozm* 151; *f.* długie *Rozm* 21; ~ *g. pl. m.* długich *OrtKal* 137, *MPKJ* V 58; ~ *ac. pl. m.* długie *Fl* i *Pul* 22, 9, *BZ* Gen 19, 37. 38. 21, 34, *OrtMac* 43, *Rozm* 22; *f.* długie 1456 *Msza* VI s. 260, *Rozm* 418; ~ *l. pl. m.* (w) długich *EwZam* 295.

Comparat. n. sg. m. dłuższy 1449 *Przem* II nr 584, 1450 *Przem* II nr 748. 758, *OrtBr* VII 552, *OrtMac* 60, XV *ex. MPKJ* II 324; ~ *ac. sg. m.* dłuższy *OrtBr* VII 552, *OrtBrRp* 62, 2, *OrtMac* 60. 81; ~ *n. pl. neutr.* dłuższe *Rozm* 128; ~ *ac. pl. neutr.* dłuższe *Rozm* 128.

Znaczenia: **1.** (*o przestrzeni*) *'longus, oblongus, procerus'*: Gdiszcy ktory clouek svim neprzygaczelem che szø valcicz, tedycz vocz on szebe (*leg.* z siebie) dludze odzene sdruczy tegodla, isbicz mv ono ne uadzylo *Gn* 173a; W szvknya długą (*MPKJ* V 40: w dlugyey schukny) asz do glosznow induta erat talari tunica (II Reg 13, 18) XV *med. R* XXV 154; Dlugye procere (populus, quem aspeximus, procerae staturae est Num 13, 33) 1471 *MPKJ* V 25; Yakom ja *samoosmch nye zaganyal trzemy pluzyczamy dwv cząsczv nyvy, jedney syedlysczeney a drugyey dlugyey 1473 *ZapWarsz* nr 1360; Debent emittere expulsionem peccorum... et ultra inter gayum rotundum et alium longum al. długy

nuncupatum usque ad colles 1495 *AGZ* XIX 432; Cesaries est coma capitis et proprie virorum vloszy dlvgye *ca* 1500 *Erz* 13; Brvy, byly... vyelmy czvdne, czarne, nye barzo kosmate any dlvgye *Rozm* 21; Palcze myala okrągle a proste, doszycz dlvgye *Rozm* 22; Vslyszacz to Iesus y rzecze: A ny (*pro* my) ye dlusche vczynyenye (*pro* vczynymy, ergo nos ligna prolongemus), przyczyagnawschy przyprawymy... Y przyczyagnęły onych drzew, yze były dlusche *Rozm* 128; Nos yego... nye byl barzo dlugy any krotky *Rozm* 150; Zamby yego... nye były skalane nyyedna nyeczystota any dlugye, any krotkye, alye wschytky dostatky mayące *Rozm* 151; Schygyą myal svyątla a byala yako mleko..., nye byla barzo czyenka a takyesch nyemyascha, takyesch nyekrotka any barzo dluga *Rozm* 152; ~ Dluszszy capacior XV *ex. MPKJ* II 324; ~ Dlvge yelytho longaon *ca* 1500 *Erz* 13; ~ *może już nomen proprium*: Nicolaus... de dluga vlicza 1438 *Monlur* III 70; Dlugye lanky... obligavit 1450 *TymProc* 214.

2. (*o czasie*) '*longus*': **a.** '*długotrwający, diuturnus*': Tec to crol iesc miloscyueysy... w dlugem chacany, izbihom sø k nemu zødne pospesily *Kśw* cv 35; A takes szø thy..., clouecze, ne oddalag k milemv Xpoui nafrocicz, yscy tho ne gest f [s]twe voly, abicz thobe Xpt dal dludze *stroue *Gn* 14b; Dlugego diutine 1444 *R* XXIII 309; Nyespokoyno gest nasche syercze, alisz otpoczinye w thobye..., nye w pyenyądzech, nye w dlugyem szdrowyu ny w roskoschach czyelnich XV *med. R* XXII 242; Sicut in die honeste ambulemus, non in comessacionibus et ebrietatibus, non in cubilibus et *impudicijs nye v mękyem a w dlugem lyeganyw (Rom 13, 13) XV *med. SKJ* I 49, *sim.* 1449 *R* XXV 163; In omni virtute confortati secundum potenciam claritatis... in... longanimitate, w dwgem (*R* XXV 167: w dlugem) oczekawanyv, cum gaudio (Col 1, 11) *ib.* 123; Czczy otcza swego y matkø swø, abi bil dlugego wyeku na szemy (ut sis longaevus super terram), ktorø pan bog da tobye *BZ* Ex 20, 12; Y wszitczi møzowye boyowni zmarli sø na pvsci prze dlvgy *obochod drogy (mortui sunt in deserto per longissimos viae circuitus) *BZ* Jos 5, 4; A tak dlugym gnycym gnyl gest (et sic longa consumptus tabe), az y trzewa z nyego plinøli *BZ* II Par 21, 19; Sza nadzeya sbawyenya y sdrowya swego thobye dawayą dlugye slvsby wyecznyemv bogv (pro spe salutis et incolumitatis suae tibique reddunt vota sua aeterno deo) 1456 *Msza* VI s. 260; Vstawiamy, aby odtychmyast czy, ktore pozową przed nas albo przed naszego sądzą, dobre a dluge ymyeli rozmyslenye na odpowiadanye przed sadem *Dział* 15; Dlugyego wyekv provecte etatis (Josue senex provectaeque aetatis erat Jos 13, 1) 1471 *MPKJ* V 32; Bog..., szkarawszy, da-cz nąm pokoy dlugy XV *ex. MacDod* 140; Rzekl k nym... Cristus: Gorze vam madrczy y moczarze lyczemyernyczy, yzesczye vyzarly domy vbogych wdow, czynyącz dluge modlytvy (quia comeditis domos viduarum, orationes longas orantes Mat 23, 14) *Rozm* 418; ~ długa chwila, długi czas: Gest gych wy⟨e⟩le, gysz, przes glvposczy pokarm dlvgego czasv (*Dział* 31: na dlugy czas) krothkey godziny straviwszy (victum longi temporis brevi hora consumentes), byerzą szobye prz⟨y⟩ciną procz wlosthnych stron myaszkanya *Sul* 42; A rvssziwsy syø ottød, przislismi na pvsczø... y obchodzilismi gorø Seyr dlvgy czasz (et circuivimus montem Seir longo tempore) *BZ* Deut 2, 1; Gdisz løzesz przed myastem dlvgyego czasv (quando obsederis civitatem multo tempore)..., nye poczinay sczepow, ktorichze owocze godzø syø gescz *BZ* Deut 20, 19; Rzeklem krolyv:... Proszø, abi myø otpuscyl do zidowstwa do myasta pogrzebu oczcza mego, acz ge vdzalam. Y rze⟨k⟩l krol...: Za ktori dlugy czas droga twa bødze (usque ad quod tempus erit iter tuum), a kedi syø k nam wrocysz? *BZ* Neh 2, 6; A gdisz to powyedzely, sstal syø placz y krziczenye wyelyke... za dlugø chwylyø, tak yze za wyele godzin gednim glosem wolaly ku panu bogu *BZ* Judith 7, 18; Dlugy gest to wyedz czas (longum est). Dzalaycye domi a bidlycye. Sadzcye zagrodi a gedzcye owoce gich *BZ* Jer 29, 28; A gest prawo podlug maydborszkyego prawa, a wszdy dobrze stary obyczay zostawyącz podle prawą, a czynyą prawo z dlugych czaszow *OrtKal* 137; Mogaly... przyszyasznyczy czorocznye od radzyecz wybrany... szyezyecz na przyszyagley lawyczy... albo mayaly przyszącznyky wybyeracz na dlugye czasy? *OrtMac* 43; Tedy my Franczkowy przykazalysmy wieczne mylczenye dlya tego dlugego czassv (propter tanti temporis decursum, *Sul* 37: dla sbyezenya thako wyelkego czassv) *Dział* 27; Ale czastokrocz syą przygadza, ysze geden pylnyeyszy gest syebye obeszrzenya y syedlenya, nysz drvgy, a tako ow rospusczony y tesz nye dbayączy dla polepszenya y zbvdowanya dzal przez przyaczele vloszony wzrzvcza, a to po dlvgem czasye *ib.* 45; Iaco slucha na kosdy rok a. iako obyczay dawny odlugych (*leg.* od długich) czasow

ut expetunt tempora (susceperunt Judaei..., ut nulli liceat duos hos dies absque solemnitate transigere, quos scriptura testatur et certa expetunt tempora Esth 9, 27) *MPKJ* V 58; Po dlugyem interveniente tempore (deinde interveniente tempore, convalescente iniqua consuetudine hic error tamquam lex custoditus est Sap 14, 16) 1471 *MPKJ* V 77; A zmowiwszy to miły Krystus długą chwilę milczał, stojąc nad nimi, aż są dobrze odpoczynęli i naspali sie *Rozm* 611; Postawili ji środ domu i dali jemu długą chwilę stać *Rozm* 701, *sim.* 816; Obleczcie sie w odzienie żałujące, aby była jako niewiasta długi czas płaczący umarłego (ut sis quasi mulier iam plurimo tempore lugens mortuum II Reg 14, 2) *Rozm* 735; ~ długie dni '*większy przeciąg czasu, temporis spatium longius*': A miloserdze twe bødze nasladowacz me wszelikych dnow sziwota mego, abich przebiwal w domu boszem na dluge dny (ut inhabitem in domo domini in longitudinem dierum) *Fl* 22, 9, *sim. Puł*; Ale Abraham *rosbyal puszczø Bersabee a tu wzywal gymyø boze boga wyecznego. Y bil gest oraczem zemye *polestynskyey za dluge dny (et fuit colonus terrae Palaestinorum diebus multis) *BZ* Gen 21, 34; ~ za długie dni '*po dziś dzień, usque ad hunc diem*': Tedi poczyølasta dwye dzewce Lothowye s swim oczczem y porodzila gest wyøczssa syna, temu to zdzala Moab. On gest oczyecz Moabskich za dluge dny (ipse est pater Moabitarum usque in praesentem diem). A takyesz mlodssa porodzyla syna, a temu zdzala gymyø Amon. On gest oczyecz Amonyskych asz za dluge dny (ipse est pater Ammonitarum usque hodie) *BZ* Gen 19, 37—8; ~ pójść w dniach długich '*być w podeszłym wieku, provecta aetate esse*': Tha byla poszla w dnyach dlugych, a szyla z maszam swogym szyedm lyath od dzyevyczthwa svego (haec processerat in diebus multis, et vixerat cum viro suo annis septem Luc 2, 36) *EwZam* 295; ~ długa wieczność '*diuturnitas*': Dluga vyecznoscz longiturnitas (ignis enim superveniet ei ab aeterno in longiturnis diebus Bar 4, 35) 1471 *MPKJ* V 103.

b. '*późniejszy, następny*': *w terminologii prawniczej*: dłuższy dzień '*termin sześciotygodniowy, a specjalnie ostatni dzień tego terminu, dicitur a iuris peritis de sex hebdomadum termino imprimis de postremo huius termini die*': Non posuit ita, quod iam dies vlterior al. dlusschi expirauit, ante quem diem longiorem Iohannes institor pecunias posuerat 1449 *Przem* II nr 584; Terminus sex septimanarum al. dlusschy dzen fluxit 1450 *Przem* II nr 748; Hodie est vltima dies sex septimanarum al. dlusschi dzen *ib.* nr 758; Gdysz opawszkyemu sz prawa dano na dlusszy y pewny dzyen przynyescz vkazanye thakye, kthorem szye nye moga ostacz, przetho ony szwa rzecz straczyly y *ny mogą dalszego dnya myecz albo drugyego vkazanya przynyescz podlug prawa. Przeczyw themu wydzy szye nyekthorym ludzyom, yakoby przyszedl albo mynął dluszy dzyen vkazanya opawszkyego, ony mogą myecz yescze sz prawa drugy dzyen gynne vkazanye przynyescz o szwa rzecz *OrtMac* 60, *sim. OrtBr* VII 552; Thedy pythal, czo zalowal, moze themu myecz dluszy dzyen. Thedy szkazano, ysz nye moze, ale ysz ma tho natychmyasth... vczynycz *ib.* 81, *sim. OrtBrRp* 62, 2.

Cf. **Kokorak**, **Kokornak**, **Listek**, **Pieprz**, **Tykwa**, **Ziele**

Długo *formy*: *comparat.* dłużej *Sul* 76. 90, 1451 *MacDod* 105, *BZ* Tob 10, 10, *OrtKal* 307, *OrtMac* 95.

Znaczenia: **1.** (*w przestrzeni*) '*longe*': Maczey... gest przedal... łąką, ktorasz leszy myedzy Golkową łąką a myedzy Szodlarzową thako dlugo, szyroko, yako szyroko leszy ot Pilcze 1463 *R* XXII 382; Ut crines fiant spissi... et fiant, ut vis yako dlugo chczescz XV *p. post. R* LIII 63.

2. (*w czasie*) '*diu, multo tempore*': Przebywal gesm... w Czedar: dlvgo bydlyła dvsza moya (multum incola fuit anima mea) *Fl* 119, 5, *sim. Puł*; Dlugo bywsszy szę sz nym, assz podal thyl dyu pugnando convertit in fugam *ca* 1428 *PF* I 485; Dzewky... chowayą, nye chczącz gych za mąsz dacz na then konyecznye vmysl, eszby gymyenye gych mogly dlvzey dzyrzecz (quod bona ipsarum eo diutius valeant possidere) *Sul* 76; Paklibi tey istey nyewyesczye, pannye albo wdowye, dluzey ziwye biczynyzly takyemu mąnzu gwaltownemu przigodzyło syąn (sed si eandem virginem, viduam vel mulierem, talem violentum maritum suum supervivere contigerit), thegdi ku prawu... v pełnye ma bicz przipusczonąn *Sul* 90; Tako w them myly Yesus naszylnye omdlaw, opyødz dluszey poczøl sze modlycz y pyal yest then psalm 1451 *MacDod* 105; A gdisz Raguel wyelym slow swego zøcya, abi tu dluzey ostal, przeprosycz nykake nye mogl, polecyl gemu Sarø, swø dzewkø *BZ* Tob 10, 10; Mayą ten ortel wydacz..., a nyc mayą dluzey tego odwloczycz podlug prava *OrtKal* 307, *sim. OrtMac* 95; Gdyby maszczyszna wyleganyecz... poyal zoną vrodzenya stadla (*leg.* z stadła) malszenszkyego,

a ma gymyenye krothko albo dlugo, czo zarobyl szwoya (*leg.* z swoją) zoną..., a gdy then masz wmrze, przydze-ly gey tego czo gymyenya, czyly nye przydzye? *OrtVrtel* 118, *sim. OrtMac* 27; Tedy Franczek, gdysz mv syą tako dlugo zaplata nye sstala konyeczna (cum per tantum tempus non fuerit sibi totalis solutio facta), chczal targ wzrzvczycz *Dział* 26; Bandąly dlugo zyw est mihi superstes vita (noli attendere ad possessiones iniquas et ne dixeris: Est mihi sufficiens vita Ecclus 5, 1) 1471 *MPKJ* V 78; Panye boze..., kthorysz Anna szwyątha dlugo nyeplodna naszwy⟨ę⟩thszem plodem raczil... poczyeszycz *MW* 71a; Ffalszyvy my szwyath povyedal, bych ya dlugo szyf byczy myal, wczorą my thego nye povyedal, bych ya dlugo szyf byczy myal *SkargaPloc* w. 22—24; Przyszla do nyego mulier Samaritanka, sz ktorąsz barszo dlvgo szyą sz nyą roszmawyal e (*leg.* je 'jest') XV *ex. MPKJ* II 318; Dlugo diu *ca* 1500 *R* XLVII 355; A tu omdlała dziewica Marja, iże dalej nie mogła długo słowa przemówić *Rozm* 758; ~ długo bydlący '*sędziwy, stary, longaevus*': Dlugo bydlanczy (*war. lub.*: dlugowyelky) longevus (longaevus et honorabilis ipse est caput, et propheta docens mendacium ipse est cauda Is 9, 15) 1471 *MPKJ* V 89; ~ długo czakający '*cierpliwy, patiens*': Mylostzywy y myloserdny gospodzyn, dlugo czakayønczy y welko myloserdny (longanimis et multum misericors). Ne na wyeki gnywacz se bødze *Fl* 102, 8, *sim. Pul.*

W połączeniach z przysłówkami: kako, jako długo '*jak długo, quamdiu*': Dokød odwraczasz lice twe ote mne? Kaco dlugo clascz bødø radi w duszi moiey (quamdiu ponam consilia in anima mea) a bolescz w serczu moiem przes dzen? *Fl* 12, 2, *sim. Pul*; Iako dlugo quamdiu XV *p. pr. R* XLVII 358; Moczny iest giscze przebitek twoy: pakli w skale polozisz gnyaszdo twe, a bødzesz przebiwacz vizwolony s plemyenya Cyn, kako dlvgo mozesz przebiwacz (et fueris electus de stirpe Cin, quamdiu poteris permanere)? Bo Azvr pochwiczi czø *BZ* Num 24, 22; Pytayą..., kako dlugo ma myecz frystv, aby tego pewnoscz vkazal, rokly czy dzenly albo wyaczey *OrtBr* VII 565; Daley pythalyscze kyedy, szlowye kthory czasz a yako dlugo (*OrtBrRp* 89, 1: kako dlugo)... muszą przyszyasznyczy woytowy ku praw (*leg.* prawu) szyedzyecz w szadzye *OrtMac* 121; Moga thy dzyeczy odzyerszecz swoyą oczczyszną prawem czyly nye, albo kako dlugo tho szyą zawlecz ma kv konczv podlug prawa? *OrtVrtel* 119; ~ tako długo — kako (dokąd) długo, aliż, aż(e), poko '*póty — póki, tamdiu — quamdiu, quoad*': Chwalcze (*pro* chwaly) dvsza moya gospodna! Bødø pyacz bogv memv, dokød dlugo gesm (lauda anima mea dominum! Laudabo dominum in vita mea. Psallam deo meo, quamdiu fuero, *Pul*: dokond yesm) *Fl* 145, 1; Ludze z Malewa... ribi lowili w Sabinskem yeszerze taco dlugo, asz im ianl bronicz 1408 *Piek* VI 369; A przetho tako dlvgo ma bycz cządzan, gen zabyl slachczycza, kako dlugo tha vyna nye bądze zaplaczona (quia tamdiu impignoretur militis interfector, quamdiu huiusmodi poena totaliter non fuerit persoluta) *Sul* 69; Ktoresz tho zaprawdą gymyenye dzyedziczne dlya zastawyenya on poziczcza thesz bandzie dzirzal pokoynye tako dlugo, alysz yemu przes onego, komu zalezi, rzeczone vschitky pyenyandze... bilibi spelna zaplaczoni (ipse creditor etiam tenebit pacifice et quiete tamdiu, donec eidem per illum, cuius interest, dicta talis pecunia... fuerit plenarie persoluta) *Sul* 98; Podnyosszi Dauid a møszowye, gisz s nym bily, glosi swe y plakaly tako dlugo, dokød mogly slzi pusczacz (et planxerunt, donec deficerent in eis lacrymae) *BZ* I Reg 30, 4; Zalugely ktho nąyn, moga gego blyszy tho odmowycz tako dlugo, asz on szye do domv wroczy *OrtBr* VI 359; A ma ge tako długo dzerszecz w zacladze, asz ortelem dobadze, ysz moze przedacz w szwem dludze *ib.* 390; Gdyby czlowyek zapowyedzal czlowyekv gymyenye, czo by doma nye byl, a kako dlugo doma (*sc.* nie był?) szą prawowal, azby go prawem dobyl *OrtKal* 180; Ty to dzyeczy ne moga oczczyszny swey odzyerszecz s prawa, a tho ma bycz tako dlugo od dzyeczy do dzyeczy, poko moze bycz dokazano, asz szą wyleganczy *OrtVrtel* 119; Tedy ta parrochia ma bycz zaklyątą, gdzesz slvszba bosza nye ma bycz tako dlvgo, alysz wynowaczecz bądze wydan byskvpowy *Dział* 4; Gdy kląty do ktorego myasta ... wstąpy, tam nye mayą spyewacz tako dlvgo, alysz wygedze z onego myasta *ib.* 5; Tedy sądza prawo ma odloszycz y zawiessycz tako dlugo, az dzeczem lyata wynydą *ib.* 46; A pothem zawzdy ma tha⟨ki to⟩ vygnany... obv⟨ieszczan?⟩ bycz y vymyenyan w them tho braczsthvye tako dlugo, aze sye polepszy 1484 *Reg* 723.

Długoczekanie '*cierpliwość, patientia*': W dlugoczekanyą (*war. lub.*: w długoczekanyv) in longanimitate (sed in omnibus exhibeamus nosmet ipsos sicut dei ministros... in castitate, in scientia, in longanimitate, in suavitate II Cor 6, 6) 1471 *MPKJ* V 128; W dlugoczekanv

in longanimitate (II Cor 6, 6) XV *p. post. R* XXV 258.

Długomyślny '*cierpliwy, patiens*': Ale ti boze laskavi, dobrotlywi y mylosyerni, długomislni y wyelykego slyvtowanya (longanimis et multae miserationis), nye opuscylesz gich y tedi, gdi vczinyly sobye cyelcza *BZ* Neh 9, 17; Dlugomyszlny longanimus 1471 *MPKJ* V 51.

Długość *formy*: *g. sg.* długości *Fl* i *Pul* 90, 16, *BZ* Deut 2, 21; ~ *d. sg.* długości *Gn* 2b; ~ *ac. sg.* długość *Fl* i *Pul* 20, 4. 92, 7; ~ *v. sg.* długość 1413—4 *JA* XIV 503.

Znaczenia: **1.** (*o przestrzeni*) '*longitudo*': Veszelc ku dlugosczy gestcy ono bilo velike pres to, iscy szø gest ono od fchodu sluncza asz do szapadu bilo rosczøglo *Gn* 2b; Bezsmerna laszka, o nyewymowna dobrosczy, o dzyw⟨n⟩a, dostogna długosczy, syrokosczy, vysokosczy y gløbokosczy myloszerdze ('miłosierdzia') boszkego 1413—4 *JA* XIV 503; ~ wysoka długość '*wysoki wzrost, proceritas*': Zemya obrzimow naszwana iest, a w nyey nyegdi przebiwali sø obrzimowye..., lvd wyeliki a mnogy, a wysokey dlvgosci (populus magnus et multus, et procerae longitudinis) *BZ* Deut 2, 21.

2. (*o czasie*) '*longitudo*': Sziwota prosił iest od czebe y dal ies iemu długosczy dnow na weky (tribuisti ei longitudinem dierum in saeculum) *Fl* 20, 4, *sim. Pul*; Długosczy dny napelnø gi (longitudine dierum replebo eum) y pokaszø iemu zbawene moie *Fl* 90, 16, *sim. Pul*; Domu twemu slusza swøtosczy, gospodne, w długosczy dnow (domum tuam decet sanctitudo, domine, in longitudinem dierum) *Fl* 92, 7, *sim. Pul*.

Długoświatność '*cierpliwość, patientia*': Długoswathnosczy longanimitas (fructus autem spiritus est: caritas, gaudium, pax, patientia, benignitas, bonitas, longanimitas Gal 5, 22) XV *med. R* XXIV 372.

Długowieczni *cf.* **Długowieczny**

(Długowieczny) Długowieczni '*długo żyjący, longaevus*': Videbit semen longewm długowyecznye (si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longaevum Is 53, 10) XV *p. pr. SKJ* I 302.

Długowieli (*?*) '*długo żyjący, longaevus*': Długowyeley (*pro* długowyely*?*) hec dicit dominus deus: Honora patrem tuum et matrem tuam, ut sis longaevus super terram, quam... deus... dabit tibi (Ex 20, 12) XV *p. pr. SKJ* I 302.

Długowielki '*sędziwy, stary, longaevus, senex*': Długowyelky (*war. kal.*: długo bydlanczy) longevus (longaevus et honorabilis ipse est caput, et propheta docens mendacium ipse est cauda Is 9, 15) *MPKJ* V 89.

(Dłutko) Dłótko '*caelum sculptorium, scalprum*': Celtulus diminutivum a celtis vlg. dlothko *ca* 1500 *Erz* 12.

(Dłuto) Dłóto 1. '*dłuto, caelum*': Dloto celtes 1437 *Wisł* nr 228, s. 86; Dlotho *ca* 1455 *JA* XIV 489; Dlotho celtes *ca* 1500 *Erz* 12; Dlotho caelium *ca* 1500 *R* XLVII 354.

2. '*toporek o wąskim ostrzu, securis aciei spatio brevi*': Dextralis est securis sine delabris vlg. ocszą, dloto 1450 *RpKapKr*; Dedit sibi in eundem currum ad servandum mensale, przelbycza, coclearia, carabella y dlotha, qui omnes fuerunt in valore quattuor florenorum 1497 *StPPP* VII 47; Pro mensali, tallariis, cocleariis cum pudlo et carabella, et dlotho *ib.* 49.

Dłuż '*długość* (*w przestrzeni*), *longitudo*': Pilzno et Strzegoczyce... Eustachio... cesserunt... et legitime devenerunt cum omnibus et singulis utilitatibus..., prout in privilegiis scultetorum dictarum hereditatum de extensione longitudinis, quae vlg. dluz (*var.* dla) nominatur, et latitudinis mensurata plenius continetur (1354*?*) XVII *KodTyn* 120. ~ *Cf.* **Wzdłuż.**

Dłuża na dłużą '*na długość, wzdłuż, in longitudinem*': A ti vczyn sobye korab s drzewa heblowanego... A tak gy vdzalasz: trzysta lokyet na dluszø bødze, a pyøczdzeszyøt na wisszø gy vczynysz (trecentorum cubitorum erit longitudo arcae, quinquaginta cubitorum latitudo) *BZ* Gen 6, 15; A vdzyalal Beseleel skrzynyø sz drzewya sethym, mayøczøø poltrzeczya lokczya na dluszø (fecit... arcam..., habentem duos semis cubitos in longitudine), a poltora na ssyrz *BZ* Ex 37, 1; Y uczynyl przykrywadlo, to czyusz modlitewnyczøø szlota (*leg.* z złota) przeczystego, pooltrzeczyego lokczya na dluszøø (fecit et propitiatorium... duorum cubitorum et dimidii in longitudine) *BZ* Ex 37, 6; Vdzyalal oponøø s barwi modrey..., ktora myala dwadzeszczya loktow na dluszøø (fecit tentorium..., quod habebat viginti cubitos in longitudine) *BZ* Ex 38, 18; Krol bazanski ieden byl ostal z korzenya obrzimowego y vkazowano iest loze gego zelaszne..., dzewyøcz lokyet *mayocze na dlvzø (lectus eius..., novem cubitos habens longitudinis) *BZ* Deut 3, 11; Proste rany, kthore szą na geden pasznogyedz w głąbyą, a geden czlonek na dluszą (*OrtMac* 72: wszdlusza) *OrtBr* VII 561. ~ *Cf.* **Wzdłużą.**

Dłużebnik '*dłużnik, debitor*': Vstawyamy, abi nygeden... zemyenyn nasz z czvdzozemczem... kostek nye gygral na pozyczki alybo na *brog, yano tylko za pyenyądze gothowe... Paknyąlibi

ktho... swego dlvzebnyka alybo gego rąkoymyą pyenyądze thako poszyskane przykro vpomynal (si quis... acriter monuerit suum debitorem)..., ylkokroczby... layaal o dług przerzeczoni, thylkokrocz gemv za szromothą wyną, yasz rzeczona pyencznadzescza, zaplaczicz ma *Sul* 46.

Dłużen *cf.* **Dłużny**

Dłużka z dłużki '*na długość, in longitudinem, longitudine*': Jacobus... duo stadia agri sui nad laczkamy konczem ku drodze, a konczem do roley Osowskego, podle Pawlowey, a podlye Dobroslawowey s druga strona, a druga za gumny Zavyskovicz[y], a konczem na Osowskem, a s dlusky myedzy smylowskemy myedzamy z obu stron... vendidit 1484 *SKJ* III 334.

Dłużniczka '*debitrix*': Dlusznyczka debitricem XV *med. R* XXV 157.

Dłużnie '*tytułem długu, debitorie*': Dlusznye debitorie 1437 *Wisl* nr 228, s. 86.

Dłużnik *formy*: *n. sg.* dłużnik *ca* 1428 *PF* I 475, *Sul* 32. 100. 103, XV *p. pr. R* XVI 323, *etc.*; ~ *g. sg.* dłużnika *OrtMac* 119; ~ *d. sg.* dłużnikowi *Sul* 32, *OrtMac* 106, *Dział* 8; ~ *ac. sg.* dłużnika *Sul* 17, *OrtMac* 110, *Dział* 64; ~ *n. du.* dłużnika *Rozm* 320; ~ *n. pl.* dłużnicy *ca* 1450 *PF* IV 572, 1459 *AKH* VI 445; ~ *g. pl.* dłużnikow *Sul* 103, *OrtBr* VI 367, *OrtMac* 87; ~ *d. pl.* dłużnikom 1426 *Zap-Warsz* nr 189, 1441 *StPPP* II nr 2925; ~ *ac. pl.* dłużniki XV *in. R* XXIV 74, 1440 *MonIur* III 81, *Sul* 103, XV *med. R* XXIII 269, *Skarga-Wroc* w. 43, *Rozm* 389.

Znaczenia: **1.** '*osoba zobowiązana do świadczenia pewnej rzeczy, qui aliquid alicui debet, debitor*': Dluszniky debitoribus (convocatis itaque singulis debitoribus domini sui dicebat primo: Quantum debes domino meo? Luc 16, 5) XV *in. R* XXIV 74; Alye gdi pozyczcza wymową przilozy przy rzeczach zastawyonich komv wyąthszey abo mnyeyszey plathnoszcy, thedy przeda-li za mnyeysze pyeny⟨ą⟩dze rzeczy zastawyone, dlvsznyk abo zastawcza przez szą-dzą ma bicz skazan pozyczonich penyądzi summą gemv napelnicz (debitor per iudicem decernatur creditae pecuniae summam adimplere). Paknyąly za wyączszą svmmą pyenyedzy rzeczy othdalyl zastawne, ostathek, czsokole sbandze nath svmmą pozyczoną, dlvsnykowi pozyczcza wtoczicz (*pro* wroczicz) bącz powynen (debitori creditor restituere teneatur) *Sul* 32; Thi iste dlusznyky, kyedi pyenyandzi dlusznych na pewnem roku nye placzyli (ipsos debitores, si pecunias debitas in certo tempore non solverint)..., a gdi rok placzenyu przischedl, a dlusznyk podlug slubu pyenyandzi nye zaplaczilbi (et ipso debitore iuxta promissa pecuniam non solvente)..., czy ysczy poziczacze, takye dlusznyky cząskymy vynamy vdranczayancz..., troyakye albo czworakye dlya ny⟨e⟩zaplaczenya dlugu... pyenyądze viczyangali ot tich tho dlusznykow (pecuniam exigebant ab eisdem debitoribus) *Sul* 103; Poszeszcze, swętocraccze, dluszniczy *ca* 1450 *PF* IV 572; Nye dopuszczy-ly ten dlusznyk woytowy szwego gymyenyą rospusczenye, gdy przyszedl przed gayony szand, a gynemv przed gayonym szadem szwe gymyenye zastavil za dlug, a nye *opowyedzely w szadzyech ten, czo mv tho gymyenye zastawyono, any doszagl gego prawem, pyrwey nyszly przyszedl dzen zaplaczenya tego, czo gymyenye... zapowyedzal, tedy zapowyedanye ma mocz *OrtBr* VII 572, *sim. OrtMac* 107; Dlvsznyk debitor *OrtCel* 3; Mozely opyekadlnyk dlusznykom (*OrtBrRp* 26, 4: dlusznykow) umarlego przyczysznacz, aby przed prawem odpowyadaly y dlugy placzyly? *OrtMac* 21; Thy pyenyadze, czo tha pany po szobye zoszthawyla v thych dlusznykow, czo yusz foldrowany, maya zaplaczycz y dacz gyey mazowy *OrtMac* 87, *sim. OrtBr* VI 367; Gyeden czlowyek przyszedl przed gayny sząd y zapowyedzyal yednemu szwemu dlusznykowy wszyszthko yego gymyenye y dlugy, a dzyen zaplaczenya yeszcze byl nye przyszedl, szlowye yeszcze myal dalszy rok yeden (*OrtBrRp* 78, 1: gego) dlusznyk *OrtMac* 106; Mozely ktho przesz poszla gyacz szwego dlusznyka? *OrtMac* 110; Moze ktho szwego dlusznyka vlapycz y przed woyta przywyescz przez poszla albo przesz kazanya woytowszkyego? *ib.*; Nykth nye moze szwego dlusznyka wdzyerzecz albo wszyagnacz gwalthownye przesz szamego albo przesz yego poszla *ib.*; Przyszedl czlowyek do woytha proszacz poszla na zapowyedzenye gymyenya szwego dlusznyka..., po⟨tem⟩ przyszedl drugy czlowyek y proszyl tesz poszla na zapowyedzenye za szwoy dlug tegosz gymyenya *ib.* 119; Zalowal yeden na drugyego o dlug, czo mu gy wynowath nyeprzewlocznye. Then dlusznyk wysznal szye, a tako prawo nalaszlo, ysz ma zaplaczycz nyeprzewlocznye *ib.* 138; O rakoymy nye wybawyonem przez dlvsznyka *Dział* 64; Debitor vynovayczą albo dlvsznyk, oberator est ille, qui est obstrictus alieno ere, vlg. dlvsznyk, ille, qui comodat pecuniam ab alio *ca* 1500 *Erz* 13; Dwa dlusznyka byly yednemv panv lywnykovy vynovatha: yeden pyeczseth pyenyedzy, a drugy pyeczdzyeszyąth (duo debitores erant cuidam feneratori: unus debebat

denarios quingentos, et alius quinquaginta Luc 7, 41) *Rozm* 320; Tako vezvawschy... wschytky dlusnyky y rzekł pyrvemv: Vyelyesz vynovath panv memv (Luc 16, 5)? *Rozm* 389; Debitores sumus spiritus, non carni, ut secundum carnem vivamus dlusznyczy yeszmy duszy, nye czalu, abychom nye podły ⟨e⟩ czala zyly 1459 *AKH* VI 445; ~ dłużnik iściec, isty '*pierwszy, główny dłużnik, principalis, qui vocatur, debitor*': Rąnkoymyaa czwirdzancz, ysz przes dluznyka gysczcza dług yest zaplaczoon (per principalem debitorem debitum esse persolutum), kv doswyathczenyv ma bicz dopusczoon *Sul* 17; Gdi nyektori o pyenyąnszni abo gynschich rzeczi dług rąnkoymyą bil, a gdi isczyecz, slowye pyrwschi dlusznik, nyektoran czanstka swemu poziczczi zaplaczyl procz oczwystosczy tego tho rąnkoymyey (et si principalis debitor aliquam partem eiusdem debiti suo creditori exsolverat in absentia fideiussorum eiusdem), tegdi... ten isty rąnkoymya ot tego tho rankoyemstwa bival viswolyon *Sul* 100; Chodorowsky... fideiussit sexingentos florenos... in manus... Nicolai Czornberg... pro nobili Christofero..., quos florenos... Chodorowsky tanquam principalis debitor al. yako gysty dlusznyk... solvere est obligatus 1465 *AGZ* XV 40.

2. '*wierzyciel, creditor*': Jako Sczepan myal dlusnykom zaplaczycz setm cop Przedwoyowey a trzy copy na Gody 1426 *ZapWarsz* nr 189; Dlusznik creditor *ca* 1428 *PF* I 475; Barbara... protestata est super bona Marhei ludei de terra, quod sit prima... preter omnes alios creditores al. dlusniky 1440 *Monlur* III 81; Domina Heduigis recognouit, quomodo pro ipsa mille et sexcenta marcas communis pecunie, debiti olim domini Johannis de Melsthen patris sui, dominus Andreas de Thanczin, maritus suus, debitoribus al. dlusznikom realiter persoluit 1441 *StPPP* II nr 2925; Dlvsnyk creditor XV *p. pr. R* XVI 323; Dlusznyky creditores XV *med. R* XXIII 269; Vynny ma bycz dan za ręką dlvsznykowy *Dział* 8; Dluznik creditor (ecce creditor venit, ut tollat duos filios meos ad serviendum sibi IV Reg 4, 1) 1471 *MPKJ* V 45; Sberz dlvsnyky y gnewnyky othpros, zaplacz dlvg wsytkim *SkargaWroc* w. 43.

Dłużników '*należący do dłużnika, debitoris*': Poziczoni dług ziskan moze bicz na onem, czso trzima gymyenye w zastawye dlusznikowo (mutuum acquiritur super altero obligationem tenenti eiusdem debitoris) *Sul* 97.

Dłużny, Dłużen *formy*: *n. sg. m.* dłużen *Sul* 97, *BZ* Deut 24, 10, *OrtBr* VI 367, *OrtKal* 315, *OrtMac* 22. 58. 86, *etc.*; *f.* dłużna *BZ* Num 30, 4. 8, 1495 *AGZ* XVIII 373; ~ *ac. sg. m.* dłużny *Sul* 94; *neutr.* dłużne *ca* 1455 *JA* XIV 489; ~ *n. pl. m.* dłużni *ca* 1428 *PF* I 492, *Sul* 99, XV *med. SKJ* I 102, *BZ* Neh 5, 10; ~ *g. pl. m.* dłużnych *Sul* 103, *OrtBr* VI 368, *OrtMac* 88; ~ *ac. pl. m.* dłużne *OrtMac* 87; ~ *l. pl. f.* (o) dłużnych *Sul* 66.

Znaczenia: **1. a.** '*zobowiązany do zwrotu długu, qui pecuniam vel res mobiles alicui debet*': Dłuszny yescze tenemini *ca* 1428 *PF* I 492; Vstawyami, ze gdi ktori nasch poddanyecz... pyenyanszni albo rzeczi ruschayanczich dług... nyektorim lvdzyem s prziczini poziczenya albo ktorimkoli obiczayem... dluzen bi bil (aliquod pecuniale vel aliarum rerum mobilium debitum... aliquibus hominibus conditione mutui... teneret),... poziczcza... na onem, kthori... gymyenye (*sc.* dłużnika) w zastawye dzirzi, posczigacz... rzeczonego długu albo pyenyandzy myecz bandzye... mocz *Sul* 97; Gdisz napominasz blisznego swego z nyekakey rzeczi, ktorøsz to gest tobye *dlozen (rem aliquam, quam debet tibi), nye wnidzesz w gego dom chczøcz zakład wzøøcz, ale stanyesz przed nim, a on tobye vinyesze, czosz bødze myecz *BZ* Deut 24, 10; Poziczilysmi wyelyv pyenyødzi y zbosza..., pyenyødzi czudzich posziczami, gymisz nam dluszny bødø nawrocycz (aes alienum concedamus, quod debetur nobis) *BZ* Neh 5, 10; Tedy przedał ten wynowaczyecz szwoy dom y odkazal thy pyenadze, czo byl dluszen *OrtBr* VI 367, *sim. OrtMac* 86; Gestly tha rolą tako dobra yako thy pyenadzye, czo ge dluzen..., a chcze-ly ya zastawycz..., w thym mvschy (*sc.* powód) myecz doszycz *OrtKal* 315; Opyekadlnyk moze przedacz gymyenya dzyeczyam stoyaczego, yesthly oczyecz thych dzyeczy zosthal dluszen pyrwe długy, czo o nych wye opyekadlnyk *OrtMac* 22; Gyesthly czlowyek dluszen, a szbyezy sz myasztha..., thedy moze gyego gymyenye... oszagnacz powod *OrtMac* 58; Tu Mikythe existens debitus al. ba⟨d⟩ącz mv dluzen sexaginta marcas, ⟨eas reddere non vis⟩ 1470 *AGZ* XV 454; Dluzen gyesch debes (egressus autem servus ille invenit unum de conservis suis, qui debebat ei centum denarios et tenens suffocabat eum dicens: Redde, quod debes Mat 18, 28) 1471 *MPKJ* V 119; *Dluzien ges debes (quantum debes domino meo? At ille dixit: Centum cados olei Luc 16, 5) *ib.* 124; Dlusen debet (si autem aliquid nocuit tibi, aut debet, hoc mihi imputa Philem 1, 18) *MPKJ* V 131; Mater tua... vita functa, post cuius tu mortem in bonis successisti, predictum debitum mihi non remaneret debita al. dluszna 1495 *AGZ* XVIII 373.

b. *'zobowiązany do wykonania pewnej powinności, qui aliquid facere debet'*: Vstawyamy, ze... naschi poddani, w... vyni pyanczdzyesyand i chąnszbąn vpadli a skazany,... viny rzeczony... w tich istich schesczy nyedzyelyach z nyenagla placzicz dluszny bąndąn (quas quidem poenas dicti condemnati infra easdem sex septimanas successive solvere tenebuntur) *Sul* 99; Dluszny-szmy posluschenstwo dwchv szwyęthemv y roszvmowy naschemv dobremv debitores sumus (Rom 8, 12), id est seruire debemus et obedire spiritui sancto vel racioni XV *med. SKJ* 1 102; Nyewyasta, gdiszbi czso slvbila a zawyøzala syø przisyøgø, søøcz w domv otcza swego a gescze wyekv (*leg.* w wieku) dzewczem, a wswyedzalbi oczecz slvb y to, czosz iest slvbila, y przisyøgø..., a przemilczal, dlvszna bødze slvbem (voti rea erit): czoskoli slvbila iest y zaprzisyøgla, scvtkem napelni *BZ* Num 30, 4; Pakli møza mayøcz slvbila (*sc.* niewiasta) nyeczso a *iednø slowo s vst gey wyszedwszi a dvszø swø zawyøzala przisząø, ktoregos dnya vsliszalby møz, a nye zapowyedzalbi, slvbv dlvszna bødze (voti rea erit) *ib.* 30, 8; Povynyen a. *dluzien gyest debet (vae vobis duces caeci, qui dicitis: Quicumque iuraverit per templum, nihil est, qui autem iuraverit in auro templi, debet Mat 23, 16) 1471 *MPKJ* V 119.

2. *'należący się komu, qui alicui debetur'*: Carczmarzs na czinschu syedzanczi, ten gydancz, czinsch panu dluszni zaplaczicz ma (si vero in censu sedet, recedens a domino, censum suum debitum domino suo persolvere debet), a dom y ogrodi oprawycz ma *Sul* 94; Thi iste dlusznyky, kyedi pyenyandzi dlusznych na pewnem roku nye placzyli (si pecunias debitas in certo tempore non solverint)..., a gdi rok placzenyu przischedl, a dlusznyk podlug slubu pyenyandzi nye zaplaczilbi..., czy ysczy poziczacze... troyakye albo czworakye dlya nyezaplaczenya dlugu... pyenyądze viczyangali ot tich tho dlusznykow *Sul* 103; Dluszne pothtulenye debitam subieccionem *ca* 1455 *JA* XIV 489; Mąsz they tho *dzyewcze... dwoycz szye zaprzal przed raczczą̨my..., przeto ysz raczcze chczely od nyego zaplathy thych dlusznych szoszow, y odrzekl szye tego zaprzanego gymyenyą na wyeky *OrtBr* VI 368, *sim. OrtMac* 88; Odczym ten tho dlug zapowyedzyal od gynnych ludzy, czo szye myenyely thesz prawo myecz k themu dlugowy, przetho w szapowyedzy polozono thy dluszne pyenyadze *OrtMac* 87.

3. *'dotyczący długu, qui ad debita pertinet'*: Tho vstawyenye yvsze slozono gest y oprawy<o>no... vyszszey poth rvbriką o poszwyech. geno tilko o dlvsznych rzeczach, a czso szą sromothy grzechowey nye tyczą, moze bycz dzirzano *Sul* 66.

Dłużyć się *cf.* **Przedłużyć, Przedłużać, Wzdłużać**

Dmuchać *'flare'*: Dmuchaa *Park* 402. ~ *Cf.* **Przedmuchnąć.**

Dmuchnąć *'wionąć, powiać, flare'*: Wypuszczy slowo swoye y rospuszczy ye, dmuchnye (*Fl*: podme) duch yego y poplynø wody (flabit spiritus eius et fluent aquae) *Pul* 147, 7.

Dna *'artretyzm, dolor arthriticus vel paraliticus'*: Kostna dna coxa 1437 *PF* V 16; Dna paralisis XV *med. R* XXIV 361; Iacet paraliticus d[y]nami slamany, paralyszem zabyty *ca* 1450 *PF* IV 568.

Dniewy *cf.* **Dniowy**

Dniowy, Dniewy 1. *'za dnia będący, dzienny, qui per diem fit, diurnus'*: Przed oyczy gych czynyl dzywy w zyemy Egypta... Rozdarl morze y przewyodl ye, y postawyl wody yako w męchyrzu. I wywyodl ye w oblocze dnyowym (et deduxit eos in nube diei, *Fl*: w oblok dnowi, *leg.* dniowi *a.* dniowy) *Pul* 77, 17.

2. *'należący się za dzień, dzienny, diurnus'*: Dnyewego diurno (simile est regnum coelorum homini patri familias, qui exiit primo mane conducere operarios in vineam suam. Conventione autem facta cum operariis ex denario diurno, misit eos in vineam suam Mat 20, 1) *ca* 1450 *PF* IV 569.

Dno *formy*: *n. sg.* dno *ca* 1500 *Erz* 13; ~ *g. sg.* dna *BZ* Jos 4, 3. 20. 6, 5; ~ *ac. sg.* dno *Fl* i *Pul* Moys 5, *BZ* Jos 4. 18; ~ *l. sg.* (po) dnie *BZ* Jos 3, 17, 1471 *MPKJ* V 113; (po) dnu *BZ* Judith 5, 12; ~ *n. pl.* dna *MPKJ* V 64.

Znaczenia: **1.** *'dno (rzeki, morza etc.), fundus, profundum'*: Wybrana ksøsøta gego potonøly sø w Morzv Czyrwonem..., posly sø na dno yako kamen (descenderunt in profundum quasi lapis Ex 15, 5) *Fl* Moys 5, *sim. Pul*; Kaplani... stali na svchey zemi possrod Iordana okasawszy syø, a wszistek lvd po szvchem dnye sedl (sacerdotes... stabant super siccam humum in medio Jordanis accincti, omnisque populus per arentem alveum transibat) *BZ* Jos 3, 17; Przikasz gim, acz podnyoszø dwanaczcze kamyenyow przetwardich s posrotkv dna Iordanowego (praecipe eis, ut tollant de medio Jordanis alveo... duodecim... lapides) *ib.* 4, 3; Dwanascze kamyenyow, ges to byli wnyesli se dna Iordanskyego (quos de Jordanis alveo sumpserant), y polozil Iozve w Galgalis *ib.*

4, 20; Po svchem *dno przeslysmi Iordan (per arentem alveum transivit Israel Jordanem) *ib.* 4, 22; A gdisz ony vcyekaly, bog nyebyeski otworzil gym morze, tako yze s obu stronu stalo morze iako muri twarde, a cy to suchø nogø po dnu morskem przeszly (isti pede sicco fundum maris perambulando transirent) *BZ* Judith 5, 12; Przethchowye a. dną cataractarum id est ostiorum, que sunt in fluviis (abyssus abyssum invocat in voce cataractarum tuarum, omnia excelsa tua et fluctus tui super me transierunt Psal 41, 8) *MPKJ* V 64; Na dnye in fundo (et si celaverint se ab oculis meis in profundo maris, ibi mandabo serpenti et mordebit eos Am 9, 3) 1471 *MPKJ* V 113; Dno fundum *ca* 1500 *Erz* 13; ~ '*koryto rzeki, alveus*': Gdysz vyssli nyosøczi skrzinyø zaslvbyenya bozego, a na svchø zemyø støpacz poczøli byli, nawroczili syø wody ve dno swoy⟨e⟩ y czekli sø, iako byli drzewyey obykly (reversae sunt aquae in alveum suum et fluebant sicut ante consueverant) *BZ* Jos 4, 18.

2. '*podstawa, fundament, fundamentum, fundus*': Iericho bilo zawarto... A gdysz zabrzni zwyøk trøbny..., mvri myeskye ze dna syø przewroczø (muri funditus corruent civitatis) y wnidø wszistczi prosto z myasta, gdze sø stali *BZ* Jos 6, 5.

Do 1. *w obrębie okolicznika miejsca oznaczającego kierunek*: **a.** *z osiągnięciem kontaktu* '*ad, ad aliquid versus, usque ad*': A cdisz vøcz ony (*sc.* synowie izraelscy) szø byly do morza przysly, tedy vøcz morze gestcy szø ono bilo na obe strone rostøpylo... A cdiszcy vøcz po gich viseczu gest trzeczego meszøcza bylo, tedy vøcz ony szø byly do te tho gory Synay prysly *Gn* 174b; Damus... duos mansos liberos, ante civitatem iacentes... in longitudine ad metas ville Chvalenicze ad torentem dictam Radancza vlg. do Samicze (1303) 1426 *KodWP* II 218; Usque ad paludem vlg. do luga vel czysowe lawy 1346 *R* XLVII 366; Poydø do wrot pkelnych (vadam ad portas inferi Is 38, 10) *Fl* Ez 1, *sim. Pul*; Szpowadami szø..., yszeszmi... wmarlego do grobw ne ⟨odpro⟩wadzili *Spow* 1—4. 6; Si aliquis ipsorum extirpando peruenerit ad pinum... vlg. do dzeniey seu ad quercum, tunc... non debent extirpare 1404 *AKPr* VIIIa 88; Wlosi mayanci yakobi barva lyeznego orzecha ...blyz do vschv (fere usque ad aures) *ca* 1418 *Wisl* nr 2151; Dadzibogius... dzal suc hereditatis... ad viam iacentem in superiori parte campi vlg. do drogi na wirsch pola... vendidit perpetue 1425 *MonIur* V 21; Pan Barthos Poneczsky tych ludzi, czo yego stryka zabili..., any... v kloda wzadzal, any trupa k nym do klody przilozyl 1426—7 *BiblWarsz* 1861 III 32; A porta ad portam al. oth kolowrothya do *korowrothya 1427—31 *Zab* 538; O cthorø drogø Gunolth na mø szalowal, tha nye gest gemv wiloszona do cirekwe wecznye 1427 *ZapWarsz* nr 2709; Czsom uczinil Ondrzejowi, tho za yego poczanthkem, kedi my szan do gardla rzucal 1428 *RafPocz* 27; Sex mansos... locatos et possessos cum quadam parte silue, iacentes contigue circa hereditatem Petri de Ossyek incipiendo a meta hereditatis Szyromino usque ad tiliam declinem vlg. do pochyley lypy 1429 *MonIur* VI 12; Teda gemu ony nyewyasty odpowyedzaly: Czarny sø waszych bogow ob⟨ra⟩szy... Odpuscycyesz naam, acz ge do wody donyesyemy (mitte eos ad stagnum) y zmygemy *Błaż* 321; Gdyby kmyecze byli vynny, tedy ma (*sc.* służebnik) kaszdego pozwacz osobno: do wroth gego gechawszy a lyaską vderzywszy (ad portam tangendo), przyczina ma powiedzecz *Dzial* 14; Jacobus de Bartossovycz... duo stadia... nad laczkamy... koneczem do roley Osowskego... vendidit 1484 *SKJ* III 334; Sigmunt... przekopal row przes lank Chabdzynsky do yezyora 1488 *Czrs* s. LXII; Napelnyly obye lodzy... Czo gdy vyrzal Szymon Pyothr, padl do kolyan Ihusevych (procidit ad genua Jesu Luc 5, 8) *EwZam* 306; Przywyodwszy do brzegw lodze subductis ad terram navibus (Luc 5, 11) XV *ex. R* XXV 142; Kyedy przyschedl Yesus od Galyleeyey do Yordana kv svyątemv Yanv, aby krzczon byl od nyego (venit Jesus a Galilaca in Jordanem ad Joannem, ut baptizaretur ab eo Mat 3, 13) *Rozm* 186; ~ Clemens... dwye stayanie roley... ku rzecze na dol, kady do gory chodza..., obligauit 1476 *SKJ* III 333; ~ aliż do, aż do: Alysz do oblokow prawda twoya (usque ad nubes veritas tua) *Fl* 107, 4, *sim. Pul*; Induta erat talari tunica w szvknya dlugą asz do glosznow (II Reg 13, 18) XV *med. R* XXV 154; Myedzc... czøgnø syø asz do Iordana (usque ad Jordanem) *BZ* Num 34, 12; ⟨Ka⟩plany... mayą moviczi thy psalmy: Deus..., az do (usque ad) psalmv, ktory syc poczyna thako 1484 *Reg* 714; Rzekl gym Ihus: Napelnyce sądy vodą. I napelnyly ye ad (*pro* az) do vyrzchv (impleverunt eas usque ad summum Jo 2, 7) *EwZam* 303; Dym they rzeky podnosyl sya asz do nyeba XV *ex. Zab* 536; Takoż za sobą i przed sobą był tako silnie ubit, iże w jego wszytkim żywocie począwszy od głowy aż do pięt nie było miesca całego *Rozm* 822.

b. *z przekroczeniem granic* '*in, ad*': Ydehø,

pospesihø sø do cos⟨cio⟩la na modlituø *Ksw* ar 5; Gacz tobe, Drusiana, kaszø..., aby thy... do suego domu sla *Gn* 183b; Gdiscy szø gest gim bil szin narodzil, tedy vøcz ony szøcz gy bily do skoly daly *Gn* 184a; Yzeby pan bog raczyl dacz zyvym sdrowye..., a vmarłym by raczyl grzechy odpusczycz..., y do szwy szwyąthy [ch]chualy raczyl przyancz *Gn* ap. 4b; Kto przewedze mne do masta murowanego (in civitatem munitam)? *Fl* 59, 10, *sim. Pul*; Werzø... w Ihu Xpa..., yen... sztøpyl do pekla (qui... descendit ad inferos) *Wierzę* 1—8. 13—15. 17. 18; Pecz ne wygnal Staszka ot yego oczcza do czudze [d]zeme 1401 *Piek* VI 72; Albertus wiwoszl szeszczori pczoli s Czarnei Weszi do Woyslauicz 1415 *AKPr* VIIIa 131; Quia tu mihi dedisti widal kobilø szana nocznø rzedzø (*pro* rzeczø) do czuczey (*pro* czudzey) zeme 1419 *AKPr* VIIIa 43; Szaky do szkoly dayą XV *in. CyzPloc*; Jako do Symunouicz ne wneszono Mycolayowy maczerziszny, yedno othczyszną 1427 *AKPr* VIIIa 170; Przyalem do domv thwego *ca* 1428 *PF* I 480; *Nedamyrz ne *przeuczal czeladzy Voczechowey, aby rzeczi othnoszyla do gey domu chąszebną rzeczą 1431 *ZapMaz* 255; Jaco Alexy conya mego do domu poyą[ą], a bratnego poziczil y geszdzil na nyem, gdze chcyal 1435 *Czrs* s. LXXXI; Zayal equum ad stabulum al. do obori 1439 *TymProc* 241; Boves in via libera acceptos dedit et contulit ad aliud ius et tenutam al. do groczstwa ginego 1447 *ZapRpCzers* 1b 69; Venite, occidamus eum et mittamus in cysternam hanc veterem wrzuczimi do yamy (Gen 37, 20) XV *p. pr. SKJ* I 302; Isti frequentabant domum Joachim cząsto chodzyly do domu (Dan 13, 6) *ib.*; Przes no⟨c⟩ wsadzon do cyemnycc *Błaż* 321; Gdy przesz vliczø sla, wszdi sye pospieszala do domv *Gloger*; A bądą wasz gonicz... wiganyayącz ss myasta do myasta, ot zyemye do zyemye XV *med. R* XXII 246; Do krolewstwa in regionem (magi ab oriente... per aliam viam reversi sunt in regionem suam Mat 2, 12) XV *med. SKJ* V 265; Audivit legi in eodem libro hec verba: A drudzy lyudzye chodzan do Bozego Czalka 1455 *MMAe* XVI nr 524; Do lasa. do Sczyrzycza detis hunc librum, domine Nicolae *ca* 1455 *Dobr* 323; Pokazali sø owocze tey zemye. Y wipowyadali rzekøcz: Przislismi do zemye (venimus in terram), do ktoreyzesz bil poslal nasz *BZ* Num 13, 28; Tedy rzekł...: Ten ortel gest nysprawyedlywy..., y bral szye o tho do krolewszkego dwora *OrtBr* VI 365; Czelacz yechala s polą (*leg.* pola) do domv *OrtKal* 209; ⟨I⟩dzyk szalowal na pastirza, ysz owczą, ktorasz do czrzody przez pastirza wegnal (quod ovem ad gregem impulsam), gego stroszey poleczywszy, ten owcze gemv nye przygnal..., ale pastyrz rzekl, ysze owczą z gynszym dobythkyem do wsy (ad villam) wegnal *Dział* 36; Jakom ya gwalthem przischethwschi do gymyenya Janowego... nye wzalem trzech gestrzabow 1471 *ZapWarsz* nr 3041; Namyszlem potraczy klyny, byezy do chrosta po gyny *Satyra* w. 20; Braczya nye mayą chodzyczy... do dworow (ad... curias) 1484 *Reg* 710; Abi zadni ziemianin nie smial zbroino wnicz do sądu (nobiles cum armis ad iudicia non praesumant ingredi) 1498 *MacPraw* VI 272; Pomozy my w dzyen szandny, yzbych... przysla do vlyczky rayskiey przed oblycze boze *Naw* 41; Przyydzye mocznyeyszy..., a szgromadzy pszenyczą do stodoly svogyey (congregabit triticum in horreum suum Luc 3, 17) *EwZam* 300; O panye Iezu..., racz my dacz do twey chwali przycz XV *ex. Kałuż* 291; Po uschi do pyekla wpadl XV *ex. MacDod* 137; Ten krolyk... szedl... do domv XV *ex. MPKJ* II 320; Yda do domv domum recipio XV *ex. PF* III 178; Thedy gy wyodl swanthy Mychal do pyekla XV *ex. Zab* 536; Osmego dnya Archelaus oblyekl szy⟨e⟩ v nakrasze odzyenye y schedl do kosczyola (candida veste indutus ascendit in templum) *Rozm* 111; ~ do *kogoś* (*przeważnie w znaczeniu przekraczania granic miejsca, gdzie ktoś przebywa, dicitur de loco, ubi quem habitantem adimus*): Tekdi gdi stala ossada pane Bytgostkey hy Paskowa, tedi poslali comornika hy vosnego do paney hy do Paska 1398 *BiblWarsz* 1861 III 34; Fszythczy *chemy do boga przycz *Gn* 172a; Biskvpoue... do bratha tego gystego krola szø go ony bily przyuedly *Gn* 172b; Yako prauie roku ne, yako mlinarz visedł z[a] Yablonicze do panye 1418 *MPKJ* II 299; Jacom ya sina mego Wocecha nye poslala do Zauische, abi za mø Mironegowi obrøczil sycthm copp 1429 *ZapWarsz* nr 2918; Micolaj..., przigechaw na dzedzyną do Anny do Conar..., wsyal gey... kmyecza 1444 *StPPP* II nr 3212; Wyrszbyanta nye roszmovyl Michalowa paropka any wnoszl do nyego rzeczy 1449 *TymWol* 45; Tho vstawyenye... prze naszych rzandzecz drapyeszstwo... do nych y do myastkow gych podnoszymi alybo roszczągami (hoc statutum... ad ipsos et ad vices eorum gerentes extendimus) *Sul* 23; Ten pan... ma scholtissa... do onego pana, do ktorego kmyecz wschetl, posslaacz (debet scultetum... ad illum dominum... mit-

tere) *Sul* 91; Do czarownicze ad phitonissam *ca* 1450 *PF* IV 573; Cracovianye... do wroczlawyanow poszlaly, do thakych yako y szamy, a szkarzancz na zemyany, by gym gwalthy dzalaly *Tęcz* w. 12; Jacom ya czebye nye wwyothl w *rokogyemsthwo do slyechethnego Marczyna, starosthy garwolskyego, Jana y Wawrzincza 1491 *Czrs* s. LXXXVII; Jako mnye Pawel sz Ganszyna ranczyl zyemsky vrzand za robothlyvego Marczyna, kthory vyszethl do dobrze vrodzonego Stanislawa 1496 *ZapWarsz* nr 1768; Maczey Zakrzewsky nye zachowal w domu swogym... zlodzeyow... any... do drugich zlodzeyow... wyprawyl XV *p. post. PF* VIII 19; ~ *niektóre użycia specjalne*: Vstawiamy, aby kyedy my s swym dworem krolewskym do Poznanya... wgedzemy, sadza kromye wszego zamyeszkanya do naszego dworv ma bycz (iudex... ad nostram curiam... intrare tenebitur) y syescz na sadze a poznacz o wszythky rzeczy dzedzynne *Dzial* 47; Anna szwyatha... szmyercz podyawszy do oyczow szwyąthych nawyedzyla *MW* 85b; Tedy zebravschy szyą przyaczyelye y sząszyedzy do Anny y kv Joachymovy (congregabantur ad Annam et ad Joachim), vyeszyelyly szyą sz nymy *Rozm* 11; Biskupowie... nie postali tego dnia do kościoła, ale byli albo na wietnicy, albo na gorze Calvarie *Rozm* 767; ~ *przyimek przy rzeczowniku i przy jego przydawce*: Czeszarsz... gescy on to bil prikasal, abycz fszeliky clouek do tego tho mastha do Bethlehem [p]przysetl bil *Gn* 3a; Ian ne chodzil do Adama do burgmistrza 1405 *Piek* VI 272; Jako on na mya nasethl do gospodj do Stanczyka 1492 *ZapWarsz* nr 1726; Rzekl svathi Potr ye: Podzy dvszo...., poveda cze do regskego, do *krolestve nebeskego, do ktorego krolestwa dovedze nas ocecz bog *SkargaWroc* w. 77—9; Maczey Zakrzewsky nye zachowal w domu swogym... zlodzeyow, lotrow y zboydz any *ingich nayął, any do domu do Trzaski... wyprawyl XV *p. post. PF* VIII 19.

2. *w obrębie okolicznika czasu*: **a.** '*przed nastaniem, usque ad, ante*': Ihus gest gy vtvyrdil do skonczena gego tempore vite sue *Gn* gl. 165a; Do weczora przebødze placz, a do iutrzne wesele (ad vesperum demorabitur fletus et ad matutinum laetitia) *Fl* 29, 6, *sim. Pul*; Tomislawa Woczechoui Tworzianskemu ti rzeczi otpuszczila, czso ye mala sz nim do welkich rocow 1406 *Piek* VI 308; Doszluchawszi bozey szluszbi oth poczøthka do pozegnana *ca* 1420 *R* XXIV 81; Pan Pelka wydzersal dawnoscz o Medzigorzicze do Ianowa poswu 1421 *AKPr* VIIIa 155; Czso iest na nas szalowano, w tem szye nicz na ('nic') snagem, bichom tho uczinili ten gwalt[i], bosmy bili tego dnya w Pacoszy (*leg.* w Pakości) czali dzen ot slunczą wschodu do slunczą zachodą na gyne dzedzynye 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; Jacoszmy przi tem byly y na weczu szedzely, y do sloncza zachoda czekaly 1428—30 *BiblWarsz* 1861 III 18; Uxor mea... hwstanowyla do thego dna s mytha robycz 1434 *TymWol* 76; Predicta Katherina census in eadem porcione existentes et mellificia tenebit usque ad vltimam litis decisionem al. do rosprawi 1446 *MiesHer* X 180; Do smerczy (omnis creatura... parturit usque adhuc Rom 8, 22) 1449 *R* XXV 166; Sąndi nye mayą dzyrszany bicz yano rano a do godzini dzewyąnthey (usque ad horam nonam) *Sul* 8; Quid iubet seu vult pater noster, ut... in bono procedamus et ita usque ad mortem perseveremus vlg. abychom... w dobrem pospyszzhaly, a thako do szmyerczy sethrwali XV *med. R* XXII 321; Paulus... priuignos suos debet seruare et fouere in expensis suis ad etatem suorum vlg. do rozomu 1451 *MonIur* III 202; Opyekalnyk moze szye opyekacz dzyeczmy do lath thych to dzyeczy *OrtBr* VI 357; Nye ma-ły ta syrota odpowyedzecz do lath, a kako wyele mą myecz lath? *ib.* 377; Oppidalis comes nye zakvpny woyth, ale poszyczony do czasv *OrtCel* 9; Andreas... in decem grossis... obligavit, quam particulam ipse Ribalth tenebit od God do God tam diu, quousque sibi dicte pecunie sue fuerunt persolute 1457 *TymProc* 340; Oth polnoczy do szachodv chodza, nye pytayancz brodv *De morte* w. 164; Thi yesth pany Anna swiatha, kthora... w czyszthoszczy szwe czyalo do czaszu malzenyskyego zachowała *MW* 62b; Jako mye Grzegorz nye doslvzyl do czasu, a yam mv gothow byl mytho zaplaczycz zaslvzone 1495 *ZapWarsz* nr 1769a; Sthrzezy mye we dnye y w noczy do skonyczenya zywotha mego *Naw* 183; W[y]eszmyeszly od nyego (*sc.* ubogiego)... gego odzyenye,... wroczy mv ge do szloncza zachoda (ante solis occasum reddes ei Ex 22, 26) XV *p. post. Kałuż* 286; Do kthorego czasu XV *p. post. PF* III 288; Myloszyerdzye yego od rodzayv do rodzayv boyaczym szya go (misericordia eius a progenie in progenies timentibus eum Luc 1, 50) *EwZam* 289; Chcza rad szlvszycz yey mylosczy do mego skonczenya vyernye XV *ex. Zab* 444; Tocz yest ten, ktory slucha slowa bozego..., a ny ma w sobye... dobrego fundamentv albo zalozenya, ale yest do czaszv (hic est, qui verbum audit,... illud non habet autem in se radicem, sed est temporalis Mat 13, 21) *Rozm* 338; ~ aż(e), aliż, eż do: On od srothnocy

asze do balego dna gestcy gim on bil kaszal y... o bodze przepouedal *Gn* 181b; Ot strzodze (*leg.* stroże) yvtrzney asz do noczy pfal Israhel w gospodna (a custodia matutina usque ad noctem speret Israel in domino) *Fl* 129, 6; Szpowadami szø... naszich wszech grzechow, czszoszmi szø gych dopwszczili od naszego porodzena asz do dzisza [d]dna *Spow* 1—3; Gemuzz nie rownego mistrza... ani bądze wiączschego asz do dnia sødnego *Galka* w. 10; Truchla yest we mnye ma dusza asze do szmerczy (tristis est anima mea usque ad mortem Mat 26, 38, *Rozm* 595: smętna jest dusza moja aż do śmierci) 1451 *MacDod* 104; Czedl... od ivtra az do poludnya (de mane usque ad mediam diem) *BZ* Neh 8, 3; Gdyby ktho vczynyl naglą rzecz... nad takym, czo by thu przyrodzonych nye myal, mozely woyth... fordrowączcz... az do gego przyrodzonych przyszczyą? *OrtKal* 304; Pyotr odpowyedzal, isz Ian w tey ystey dzedzynye se mną we dnye y w noczy asz do dw (*leg.* dwu) lath (per duos annos) myeszkal *Dział* 25; ⟨V⟩stawiamy, aby kaszdy od swiątego Woyczecha asz do swiatego Mychala (usque ad festum s. Michaelis) swe bydlo w stroszy myal *Dział* 58; Gdy sthworzyl bog czlowyeka, yszby byl szyph (*leg.* żyw) esz do vyeka, szthworzyl bog Yewa *De morte* w. 118; Posth⟨y⟩ od svyąthego Marczyna az do Bozego Narodzenya... mayą sye posczyczi (in quadragesima vero beati Martini usque ad diem Nativitatis Domini... ieiunare procurent) 1484 *Reg* 712; Wislą, Bugiem y Narwią kazdemv mayą bicz dobrowolne plinączemv... od poczathkv wiosny alis do Swiąthek (debent esse omnibus defluentibus liberi... ab initio... veris usque ad festa Pentecosten) 1498 *MacPraw* VI 274; Thy mnye chovasch y zywysch az do thego czaszv dzyszyeyschego *Naw* 87; Angyol rzekl yemu (*sc.* Zachariaszowi):... Nye bądzyesz mogl movycz asz do dnya, chthorego szyą tho stanye (non poteris loqui usque in diem, quo haec fiant Luc 1, 20) *EwZam* 287; Ty słowa i rozmaite dziewica Marja płaczęcy narzekała aże do dnia nie przestający *Rozm* 741; Wezwana jest rola ich żydowskim językiem Acheldemach... aże do siego dnia (usque in hodiernum diem Mat 27, 8), to rozumiej: do tego dnia, kiedy święty Maciej ewanicliją pisał *Rozm* 764.

b. '*przed upływem, intra, infra*': Tantum ad vnius anni decursum theliko do yednego byegu roka *ca* 1428 *PF* I 480; Ho slodzeystwo obwynyonego do roka thylko pozwacz bandze mocz ymaal (infra annum evocandi habeat facultatem) then, gen gemv wyną daal *Sul* 11; Then (*sc.* zbieg) thako przewyedzony do roka oth czasv swego viszscza z zyemye krolewsthwa zyemyenynom skody czynycz nye ma (infra annum a tempore sui exitus de terra, regno et terrigenis nocumenta inferre non habebit) *Sul* 60; Gdyby Szyd swą chytroszczą zamylczal y zadzerszal do dw (*leg.* dwu) lath (infra duos annos)..., tedy lychwa od dw lath ma straczycz *Dział* 38; Aczby kto chczal o maszoboystwo kogo gabacz..., tedy to ma czinycz do trzech lath, nysz wynydą trzy lata (antequam tres anni elabantur) od zabicza glowy *Dział* 47.

c. '*w ciągu, in*': Yelye dny do roką bywa, thele lath Szandomyrz odpustow myewa XV *ex. MacDod* 139.

3. *w obrębie okolicznika miary* '*usque ad*': Do doszythcu ad saturitatem XV *p. pr. PF* IV 615; Na pissane perzynye damy sobye do wole pywa y medu XV *p. pr. Cant*; Slyachczicz slachczyczowy raną zada-li do krwye wylanya (absque sanguinis effusione), rani doswyathczone gemv zaplaczy *Sul* 49; (Ignis) usque ad consumacionem devorans do schczą thu 1456 *R* XXXIII 183; Rath bych vyedzal do ostathka, gdze thwoy oczecz albo mathka? *De morte* w. 115; Nye vsczwala volu aany go czy charthovye zayedly do szmyerczi 1473 *ZapRpZakr* 6, 320; ~ aż(e), aliż, eż do: Micolay prosil prze bok, by mu othpustil *przisigą hy pirwe, hy druge esz do czwartego mimo prawo, a wosni gi hupominal 1398 *BiblWarsz* 1861 III 34; Ne iest, kto bi vczinil dobrego, ne iest asz do iednego (non est usque ad unum) *Fl* 13, 2, *sim. Pul*; Nødznim iesm se vczynil y skłoczil iesm se asz do concza (curvatus sum usque in finem) *Fl* 37, 6, *sim. Pul*; Ktho pirzvey zazwal, pirzwey przistamp, a ktho za nym, then wthori przistamp, asz do poslednych *Sul* 8; Sądze malich rokow nye mayą oth rzeczy wyączszich, gesz alysz do trzydzeszczy grzywyen y nyzey lycząc (usque ad existimationem triginta marcarum)..., wyączey nysly dwa grossa wszącz *Sul* 78; Ale chczemyly dostaczycz thego, mamy poprosycz mathky yego rzekącz: Posdrowona badz, panno Marią, ąsz do koncza 1450 *MacDod* 120, *sim. ib.* 35; Asz do szvroczena ad vomitum *ca* 1450 *PF* IV 579; Spyal thy wsz⟨y⟩sthky psalmy aze do thego psalmu: W thobyeszm, goszpodnye, ymal nadzeyø 1451 *MacDod* 105, *sim. Rozm* 599; Przidam ran waszich esz do sedmkrocz tilesz prze grzechi wasze (addam plagas vestras in septuplum propter peccata vestra) *BZ* Lev 26, 21; Pobilissmi ge az do sgvbyenya (percussimusque eos usque ad internecionem) *BZ* Deut 3, 3; Ocziscyø ostatki domu Geroboamowa, iako wicziscyaiø gnoy asz do czistoti (sicut mun-

dari solet fimus usque ad purum) *BZ* III Reg 14, 10; Szedl... wszitek lyvd od namnyeyszego az do nawyøczszego (cunctus populus a minimo usque ad maximum) *BZ* II Par 34, 30; Tu mow paczerżs y Szdrowa Maria az do koncza *MW* 22a; Przymuge szmerne bog, ale vsmyerzayø grzeszne asz do zemye (suscipiens mansuetos dominus, humilians autem peccatores usque ad terram Psal 146, 6) *MW* 130a; Vzovy robothnyky, dayze ym myto poczavschy od poslyednych aze do pyrvych (redde illis mercedem incipiens a novissimis usque ad primos Mat 20, 8) *Rozm* 393.

4. *w obrębie okolicznika celu 'celem, ad, causa (sensu finali)'*: Czso wzant Stasszcoui skoth, to wszant do vyednana 1387 *Leksz* I nr 188; Ita ad complementum do doskonanya diuine factionis conueniebat, ut eciam crearet hominem de femina sine uiro XV *med. SKJ* V 255; Braczya nye mayą chodzyczy... any do dworow, any do thanyczow (ad inhonesta convivia vel spectacula sive curias seu choreas) 1484 *Reg* 710; Vydzancz vyelye... saducevszow przychodzącze do krzthv yego (*var.* na krzesth yego), rzekl gym (videns... multos... Sadducaeorum venientes ad baptismum suum, dixit eis Mat 3, 7) *EwZam* 298.

5. *dubium: w obrębie okolicznika przyczyny 'z powodu, przez (za sprawą, za przyczyną?), propter, per'*: O kthore penandze thysz, Bronisz, na mya zalowal, thim ya zaplaczil do twego wskodzenya 1427 *ZapWarsz* nr 206; Do boga per deum (Adam vero cognovit uxorem suam..., quae concepit et peperit Cain dicens: Possedi hominem per deum Gen 4, 1) 1471 *MPKJ* V 8.

6. *w obrębie dopełnienia*: **a.** *'do kogoś, czegoś, ad, apud'*: Oczi mogi weszdi do gospodna (oculi mei semper ad dominum) *Fl* 24, 16, *sim. Pul*; Propter hoc te peto, dilecte domine iudex, aby my ty dal do panow, ubi multi erunt: si invenient, que pena esset, tunc ipsam volo pati 1414 *TymSąd* 165; Podnyossl oczy swe w nyebo do czebe albo k tobye, bogu oczczu swemu (elevatis oculis in coelum ad te, deum patrem suum) 1424 *Msza* III s. 56, *sim.* IV. VI; Jaco moya *penczancz do Zemacowa lista za mego sina dlug przes meg voleg przziweszona 1427 *ZapWarsz* nr 2750; Jako mne Borzim ranczil prauo za kmecza, czszo szan bil do Stanislawa przicaszal 1428 *ZapWarsz* nr 248; Trzy grzywny... wroczycz yma (*sc.* strona), ysz do wyszszego szandzey oth falszywego wyrzeknyenya gest othvolala (qui ad superiorem in falsa pronuntiatione evocavit) *Sul* 55; Uczeczmy syą do boga wszechmocznego XV *med. MacDod* 35; Czy, gisch placzą tągą do boga, takye bądą vczyescheny XV *med. R* XXII 238; Oretur deum pro omnibus fidelibus..., ysby... potym sya do krolestva nyebyeskyego dosłussyly XV *ex. SKJ* I 148; ~ ‹Mowi krol pogań›sky do crola Ezehiasa *Kśw* ar 2; Xc... gestcy on... do tego tho proroka Moyszesza tako rzeci byl *Gn* 174b; Szmyercz do nyego przemowyla *De morte* w. 48; Wolalem do pana boga mego (ad dominum clamavi Psal 3, 5) *MW* 100 a; I rzekl Zacharias do angyola (dixit Zacharias ad angelum Luc 1, 18) *EwZam* 287; Poslanem yest movycz do czyebye (missus sum loqui ad te Luc 1, 19) *ib.*; Maria, mathko bosza,... m[y]ogl sza sza n[y]amy do Yeszusza XV *ex. PamLit* XXIX 118; Rzekłby ten prorok do luda: Podźmyż! *Rozm* 812; ~ Prossza szobye na pomocz dzyewycze panny Mary..., aby szyą oną raczyla przyczynycz za mną za grzesznym do szwego mylego syna *Spow* 5; Raczi prosicz za nami grzesznimi do pana boga naszego *MW* 14b.

b. *'wobec kogoś, w stosunku do kogoś, czegoś, ad, coram, prae'*: Poczczasze posnanski s braczø ne ma do yeszora Gorskego niczs 1399 *Leksz* I nr 2840; Ftorecz tho vy macze vedzecz, ysze ktoracz szø tha to byla snamona bosego miloserdza, choscy gest ge Xc do suøtego Gana byl mal *Gn* 179a; Posnay kasdy a poczwy (*leg.* poczuj) stateczne do ssebe XIV *ex. Zab* 520; Gyedno przyszla zoną gyego a scz‹ą›glą rąka do nyego, esz gyey w rąka wpathl lyst, prze tho, ysz byl gyeden do drvgyego czyst *Aleksy* w. 236; Jakom ya Barazy proschywschi do domv mogego nye sbyl..., do nyego zadnyey wyni nye maiacz 1472 *ZapWarsz* nr 3052; ~ widzieć, znaleźć *coś* do *kogoś 'widzieć, znaleźć coś w kimś, aliquid in aliquo videre'*: Quid in me ergo displicuit paternitati tue experiri, id est y czocz sze do mnye wydzy nyepodobliuego XV *med. R* XXIV 362; Nye nalyazlem do nyego nyczego ot tego dnya, iakosz vcyekl ku mnye (non inveni in eo quidquam ex die, qua transfugit ad me) *BZ* I Reg 29, 3; Nye nalyazlem do cyebye nycs zlego (non inveni in te quidquam mali) *ib.* 29, 6; ~ *coś komuś* do *czegoś* (*jest*) *'coś się do kogoś odnosi, coś kogoś dotyczy, obchodzi'*: Dzyevycza Marya rzekla kv svemv synv Iesukristvszovy: O myly synv, vyna yvsch ny maya, iakoby rzekla: Day ym vyna. Odpovyedzyal: Czo do tego mnye y tobye, nyevyasto (dicit ei Jesus: Quid mihi et tibi est, mulier Jo 2, 4)? *Rozm* 207; (Judasz) rzekł: Zgrzeszyłem zdradziwszy krew niewinną..., a przeto weźmicie

swe pieniądze, puś⟨é⟩cie niewinnego. A oni rzekli: Co nam do tego (illi dixerunt: Quid ad nos Mat 27, 4)? *Rozm* 760.

c. *'na rzecz kogoś, dla kogoś, alicui seu alicuius commodo (aliquid facere)'*: Distributa pastori:... do pastucha marcas II 1370 *AcCas* 18; Do gego opatha dalcy mu gest on lysth byl *Gn* 184b; Czso Ian wranczil Sbiluta do Ianchina, s togo gy wypravili y to ne ma nigedney szkodi 1406 *Piek* VI 280; Nascha matka wnosla do naschego oczcza XV kop posagu 1419 *TPaw* VII nr 1180; Pani Yadwyga pirwey ne poswala pana Dobka o rankoyemstwo y o zachod, alysch straczyla do Lypniczskego penandze 1423 *AKPr* VIIIa 156; Jakom ya przi them byl, Czybor poddal szø swego wolu stracziez do Gothartha 1432 *ZapWarsz* nr 395; Nyestanye powodowo, ysz (*rp.* vsz) gest wyanczsze nysz samprzowo, rzecz straczi do samprza *Sul* 10; Ostatki, ycz rzeczoni puszczyni kmyecze, paanom przycz nye mayą, alye na blyszsze spadną, gyz z nych kelych... do cirekwye sprawicz mayą (calicem... ecclesiae parochiali... debent comparare) *Sul* 13, *sim. Dzial* 29; Gdy ktho obrączy za przyaczela swego pevną pyenyedzy svmmą... do nyekthorego myeszczanyna alybo do gynego kogokole..., tego nye zapłaczącz na rokv przyslem, rąkoymya tegodla nye ma do gospody w zalogą wyechacz (si quis fideiubet pro aliquo suo amico certam pecuniae quantitatem ad aliquem civem vel ad alium quemcumque hominem..., illo non solvente in termino adveniente, fideiussor propter hoc non debet ad hospitium in obstagium subintrare) *Sul* 71; Gdy mąszczyszną poymye zoną..., a ten tho mąsz vmrze..., a thego vmarlego zona poymye gynego masza, then mąsz do szwey zony prawy od tego opyekalnyka gey wyano, czosz gey wyanowal vmarly mąsz *OrtVrtel* 117; Chczem do czyebye poczthy noszycz, aby szya dala przeproszycz *De morte* w. 149.

7. *w obrębie przydawki 'ad'*: Pouada nam tec to ocec suøti Symeon suoie presmerne ucesene ilkoz do uidena, bo moui: Videle ocy moy zbauene tuoie *Kśw* dv 13; Iszem bil posslem od Budziwogia *de Jana y do tich, czo k temu prawo maiø 1395 *Leksz* II nr 1773; Svøty crisz gest clucz do ragv *Gn* gl. 102a; Cząstokrocz gen nye ma scruschenya do spowyedzi, a rad bi ge myal, a w nadzegi bozey lasky syą spowyeda, dawa mu scruschenye mili pan bog XV *med. R* XXII 241; Pomum de margaritis ornatum ad fallera, videlicet do polliadrza 1494 *SprKHS* VIII s. CLX; Za oplawie do strzelniczi 18 grossos 1494 *WarschPozn* I 372.

Cf. Do **pełna**, **Dosichmiast**

Dob tą dobią *'wtenczas, wtedy, oto, tunc, eo tempore'*: Owa tha dobyą (*war. kal.*: a w thą dobą) et ecce (adhuc loquebantur, et ecce Rachel veniebat cum ovibus patris sui Gen 29, 9) *MPKJ* V 11.

Doba 1. *'czas, chwila, tempus'*: w tę dobę *'wtenczas, wtedy, tum, tunc, eo tempore'*: W tø dobø Samuel ku Saulowy rzecze (et dixit Samuel ad Saul) *BZ* I Reg 15, 1; A gdisz Samuel wstal w noci, abi rano szedł ku Saulowy, w tø dobø powyedzano Samuelowy (cumque de nocte surrexisset Samuel, ut iret ad Saul mane, nuntiatum est Samueli), ysze Saul przyszedł na Karmelum *ib.* 15, 12; A gdisz przyszedł Samuel ku Saulowy, w tø dobø Saul rzecze k nyemu (et cum venisset Samuel ad Saul, dixit ei Saul) *ib.* 15, 13; A gdisz syadł krol na swem stolczu podle obiczaia swego, a stolecz bil pole scyani, a w tø dobø powstal Ionatas (cumque sedisset rex super cathedram..., quae erat iuxta parietem, surrexit Jonathas) *ib.* 20, 25; W tø dobø sebraw pacholek strzali (collegit autem puer Jonathae sagittas) a przynyosl panu swemu *ib.* 20, 38; Tedi rzecze Samuel:... Bocz tak tobye vcziny pan, iako mowyl przes myø, a odeymye twe krolewstwo ot cyebye... W tø dobø Saul padnye (statimque Saul cecidit), rospostarw syø na zemy, bo syø bil vrzasl slow Samuelowich *ib.* 28, 20; A gdisz podczesz do myasta, w tø dobø vmrze pacholyk (in ipso introitu pedum tuorum in urbem morietur puer) *BZ* III Reg 14, 12; W tø dobø pan przemowyl ku Hyen (factus est autem sermo domini ad Jehu) *ib.* 16, 1; A stan bozi, gen bil vczinyl Moyses na pusczi, y oltarz obyetni w tø dobø bil na gorze Gabaon (tabernaculum... et altare holocaustorum ea tempestate erat in excelso Gabaon) *BZ* I Par 21, 29; A w thą dobą (*war. lub.*: owa tha dobyą) et ecce (adhuc loquebantur, et ecce Rachel veniebat cum ovibus patris sui Gen 29, 9) 1471 *MPKJ* V 11; W tą dobą ea tempestate (porro Ornan, cum suspexisset et vidisset angelum, quatuorque filii eius cum eo absconderunt se, nam eo tempore terebat in arca triticum I Par 21, 20) *ib.* 48; W thą dobą, ale porro (audivit autem Abdamelech..., quod misissent Jeremiam in lacum, porro rex sedebat in porta Beniamin Jer 38, 7) *ib.* 101; ~ *'wobec tego, więc, igitur, ergo'*: W tø dobø przemowyl pan ku Elyaszowy (factus est igitur sermo domini ad Eliam) *BZ* III Reg 21, 17; W tø dobø krol israhelski ku krolyowy Iozaphatowi ivdzskemv rzecze (dixit ergo rex Israel ad Josaphat) *ib.* 22, 18; ~ do tej doby *'dotąd, dotychczas, adhuc, ad hoc tempus, hactenus'*:

Do they doby actenus *ca* 1428 *PF* I 485; Przewrothny obiczay w othkladanyv rokow vyecza pospolitego y malich rokow oth naszich poddanych do they doby chowan byl (perversa consuetudo in transpositione terminorum colloquii generalis... a nostris subditis hactenus servabatur) *Sul* 73; Paknyały w they nyemoczy... kthokole sz przyczyny thrwacz bądze, thedy... przysąze, ysz yako szlekl (*leg.* zległ) w thą tho nyemocz, yescze do they doby nye wszmokl (iurabit, quod prout iacebat in ipsa infirmitate, hucusque non convaluit) *Sul* 74; Do tey doby hucusque (vos scitis, quod duos genuerit mihi uxor mea. Egressus est unus et dixistis: Bestia devoravit eum et hucusque non comparet Gen 44, 28) 1471 *MPKJ* V 14; ~ w każdej dobie '*w każdej chwili, zawsze, omni tempore*': Mila zono, kaszą thobye, szluszy bogv w kaszdey dobye! *Aleksy* w. 71.

2. (*w pseudoetymologii wyrazu swadźba*) '*to co odpowiada sobie, co jest zgodne, quod alicui congruit, conveniens est*': Sed quia Polonus Polonis loquor, adhuc ad huius exposicionem vocabuli nupcie revertor, quemadmodum sonat in eodem linguagio Polonorum. Dicuntur enim Polonice nupcie swaczba, quod sonat uno modo quasi swa doba, quod videlicet significat «simile, conveniens vel congruum sibi» 1414 *R* XXIV 51, *sim.* XV *p. pr. R* XXII 343; Dicuntur nupcie vlg. quasi swaczba vel swa doba, quia similis similem ducere debet *ca* 1420 *R* XXIV 82, *sim.* 1456 *R* XXXIII 181; Secundum exposicionem Polonicam nupcie szwaczba exponitur quasi swa doba, nam qui vult uxorem ducere, debet eligere sibi similem swoya doba..., quia si aliter erit, non erit swa doba, sed erit swa nyeszgoda 1466 *R* XXV 136.

Dobić 1. '*zadać ostateczny cios, interficere*': A obcyøszon gest boy przecyw Saulowy, a nalyazwszi gy møszowye strzelci ranyly gy szipi. Y rzecze Saul ku suemv odzenczowy: Wiyøw myecz, doby myø (dixit Saul ad armigerum suum: Evagina gladium tuum et interfice me)! *BZ* I Par 10, 4.

2. '*całkiem zbić, bez reszty zniszczyć* (*o gradobiciu*), *caedere, delere*': Poszarta gest wszitka szelyna szemskaa, a czsoszkoły yablek na drzewynye bilo, czsosz gradowye nye dobyly (devorata est igitur herba terrae et quidquid pomorum in arboribus fuit, quae grando dimiserat) *BZ* Ex 10, 15.

Dobijać '*zabijać, interficere*': Gorączca gest rzecz, gdy kogo vfaczą, a on kogo byge albo dobyya (*OrtMac* 49: a on kogo byye albo dobywa) *OrtKal* 182.

Dobiwać '*zabijać, interficere*': Gorączca rzecz yesth, gdy kogo wchwacza, a on kogo byye albo dobywa (*OrtKal* 182: dobyya) *OrtMac* 49.

!Doblisala '*Lud, gys doblysala zlisne ca* 1400 *R* XXV 257.

Dobrać '*wziąć resztę brakującą do ustalonej całości, reliquam debiti partem excipere*': ⟨Si Johannes propter⟩ magnam invalescenciam inimicorum de bonis predictis tricentos florenos ⟨non⟩ exciperet, extunc Nicolaus obligatus est fratri suo satisfacere, czego by nye dobral, tantum, quantum ⟨Johannes⟩ sub consciencia absque iuramento ⟨dixerit⟩ 1499 *AGZ* XV 565.

Dobre *cf.* **Dobry**

Dobrek '*człowiek zgrabny, ładny, dobry, homo bellus*': Dobrek bellus XV *med. R* XXIII 269.

Dobro *formy*: *n. sg.* dobro 1437 *Wisł* nr 228, s. 87, XV *p. pr. PF* V 35, 1453 *AKPr* II s. XXI, *DlLB* III 354, *etc.*; ~ *g. sg.* dobra *Ksw* br 35. cv 3, *Fl* 14, 6, *Fl* i *Pul* 121, 9, *Sul* 42, *OrtCel* 4, *OrtLel* 233, *Dział* 38, *etc.*; ~ *ac. sg.* dobro *Ksw* br 16. 21, 1389 *Leksz* I nr 517, *ca* 1428 *PF* I 489, 1443 *Czrs* s. LXXIV, *etc.*; ~ *i. sg.* dobrem *Sul* 76, (1485) *MMAe* XIV 335, *Pul* 33, 3, XV *ex. MacDod* 148; ~ *l. sg.* (w) dobrze *Ksw* br 17, 1389 *Leksz* I nr 516, 1397 *Leksz* I nr 2565, *Fl* i *Pul* 24, 14, *Sul* 74; ~ *n. pl.* dobra *OrtCel* 12; ~ *g. pl.* dobr *Fl* i *Pul* 15, 1. 83, 13, XV *med. MPKJ* V 431; ~ *ac. pl.* dobra *Fl* i *Pul* 4, 6. 26, 19. 127, 6, 1424 *Msza* III s. 63, *Dział* 40, *etc.*; ~ *l. pl.* (w) dobrach *Pul* 64, 5.

Znaczenia: **1.** '*pomyślność, szczęście, pożytek, bonum, commodum, felicitas*': Auem, praui, rospachas, clouece, ⟨iże nie da tobie⟩ dobra suego, ienze sø ne zadal priiøch lichoth clouec⟨ych⟩ *Ksw* cv 3; Wele gich molwi: Kto pokazuie nam dobra (quis ostendit nobis bona)? *Fl* 4, 6, *sim. Pul*; Dusza iego w dobrze przebiwacz bødze (anima eius in bonis demorabitur), a semø iego osødze zemø *Fl* 24, 14, *sim. Pul*; Werzø widzecz dobra bosza w zemi sziwøczich (credo videre bona domini in terra viventium) *Fl* 26, 19, *sim. Pul*; Prze dom gospodna, boga naszego, szvkal gesm dobra tobe (propter domum domini, dei nostri, quaesivi bona tibi) *Fl* 121, 9, *sim. Pul*; Blogoslaw cebe gospodzyn z Syon y wydz dobra Yeruzalem s wszech dnow szywota twego (et videas bona Jerusalem omnibus diebus vitae tuae) *Fl* 127, 6, *sim. Pul*; Pyacz będę gospodnu, yensze dobra (*Fl*: dobroty) dal mnye (cantabo domino, qui bona tribuit mihi) *Pul* 12, 6; Napelnyeny będzem w dobrach (*Fl*: w dobrich) domu twego (replebimur in bonis domus tuae) *Pul* 64, 5; Bo

nasyczyl duszę czczø y duszę lacznø naszyczyl dobra (et animam esurientem satiavit bonis, *Fl*: dobrym) *Pul* 106, 9; Szdrowya, szczeszczą y wszego dobra V. M. rosmnoszenya XV *ex. SlArch* I pril. 23; ~ dobro będące, czesne, pospolite, wieczne, wrzemienne: Y mouy piruey sedøcim: vstan, giz sø k dobrem⟨u⟩ oblenaiø ctuorodla: jz na bødøce dobro ne glødaiø, iz vremennem (*leg.* w wrzemiennem) dobre lubuiø *Kśw* br 16—7; Slepy, bo na bødøce dobro ne glødal, sedese, bo u dob⟨rze wrzemiennem lubował⟩ *Kśw* br 21; Laszka... dobrothlyva yest, myloszerna yesth, bo za slosczy uczynyone sluszy swem dobrem sczedrze duchownem y czesnyem kasdemu XV *ex. MacDod* 148; Prze pospolite dobro pro bono publico *ca* 1428 *PF* I 489, *sim. ca* 1500 *Erz* 13; Wyelmoszcze boga se mnø y powysszaymy ymyę yego wyecznym dobrem (magnificate dominum mecum et exaltemus nomen eius in idipsum, *Fl*: w nem samem) *Pul* 33, 3; Cso nam pres togo nemochnego na lozcu lezøcego znamona? Zauerne nics ynego crome cloueca gresnego ue zlih skutceh prespeuaiøcego, jenze ne pamøtaiø dobra uekuiego obøzal sø tomu, csoz iesc uremennego *Kśw* br 35.

2. '*mienie ruchome lub nieruchome, majątek, bonum, praedium*': Jaco Pawel ne stawal Nicolao gynych *rankim potem szedzøcz na gego dobrze 1389 *Leksz* I nr 516; Czo ranyl Jacusz Martinum, to vczynil, ysz yachal na gego dobro y bral moczø gego bidlo *ib.* nr 517; Czo ranil Marcin Iacuba, to go ranil na swem dobrze 1397 *Leksz* I nr 2565; Iensze dobra (*Pul*: dobitka) swego ne dal iest na lichfø (qui pecuniam suam non dedit ad usuram) *Fl* 14, 6; Rzekl iesm gospodnu: Bog moy ies ty, bo dobr mogich ne potrzebuies (deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges) *Fl* 15, 1, *sim. Pul*; Ne zbawi dobr gich (non privabit bonis eos), gysz chodzø w newinowaczstwe *Fl* 83, 13, *sim. Pul*; Marne zaphowal (*leg.* szafował) gymene, dobra quasi dissipasset bona (homo quidam... habebat villicum, et hic diffamatus est apud illum, quasi dissipasset bona eius Luc 16, 1) XV *in. R* XXIV 74; Wszistka zawszdy dobraa (*Msza* IV. VI—VIII: dobre) tworzisz (omnia... semper bona creas) 1424 *Msza* III s. 63; Jako my Stanislaw kmeczą Stanislawa... wsyal gwaltem y dobro tego kmecza na woszy wszyal 1443 *Czrs* s. LXXIV; Sz prawa cesarskego yaszną siwyathlosczą nam swyadomo gest, ysze zazeeszcze y pozzeszcze domow, gvmyen abo kthoregokole dobra (incendiarii et exustores voluntarii domorum, horreorum aut quorumvis bonorum) smyerczą vkrvthną a nyemylosczywą mayą bicz mączeny *Sul* 42; Zona, kedy mąsz vmrze..., przi wszysthkem dobrze albo gymyenyv vyprawnem... myalaby ostacz (uxor marito mortuo circa omnia paraphernalia... remanebat) *Sul* 74; Synowye albo syn... szostry swoye... za mąsz vidadzą, dawszy gym pyenyądzmy posag podobny, vyyąwszy tilko dobro maczerziste (bonis maternis dumtaxat exceptis), acz ge przerzeczone szostry ymyaly, gesz gim ma ostacz *Sul* 76; Nyekthore dzewky prawem blyszkoszczy sz dobrem dzedzynnym... chowayą, nye chcząc gych za mąsz dacz (aliquas et iure affinitatis puellas cum bonis hereditariis... servant, eas nolentes maritari) *ib.*; ⟨Do⟩br czerekwnych (bonorum ecclesiae) XV *med. MPKJ* V 431; Dobro czeszne substanciam temporalem XV *med. R* XXV 160; ⟨P⟩ospoliti obyczay w krolestwie naszem gest, ysz po smyerczy maczerze dzeczy od oczcza swego dobra, gymyenya polowyczhą... straczayą (bonorum omnium pueri a patre ipsorum tollunt medietatem) *Dział* 38; Skazvgemy thym wszythkym, czso tako czynyą..., aby wlosney cząsczy w takych dzedzynach nye myely, w ktore[y] dobra... przyaczele, aczkole dalszy, mayą syą wwyazacz (in quibus bonis sive hereditatibus alii consanguinei, licet in linea remotiores, obtinent successionem) *ib.* 40; Yakom ya dobra dzedzicznego ruschąyączego y nyeruschąyączego po vmarley rącze... po synu Tworkowem s Gosznyeva... nye pobral 1470 *AKPr* VIIIa 55; Thaczy otrzymavayą pokoy szwoy y szynow szwogych w roszmnozenyu dobra szwego *MW* 81b; Wszelky, ⟨ktorzy⟩ mayą gymyenye albo dobra czesyna..., mayą vdzielaczy testamenth y vstaviczi z svego dobra albo z gymyenya 1484 *Reg* 715; Dum rehabebit terram suam Moldavie... cum omni suo thesauro et cum omnibus suis bonis, et cum commoditatibus al. z dobrem, et cum omnibus quecunque habebit, et cum omnibus... armigeris (1485) *MMAe* XIV 335; Amissio beneficij vlg. dobra XV *p. post. Sob* III 348; Przes krolyka..., gemvsz bil polyeczyl rządzycz szwe wszystki dobra, intelligitur Ewa, pyrwsza macz nasza XV *ex. MPKJ* II 317; ~ '*drogi kruszec albo kamień, gemmae, aurum, sim.*': A tho yest dobro yako groch y yako szyemya, a rzathko yako bob..., item aliis verbis:... Ibi invenies mineram al. krusczyecz zlothy et aurum certum *DlLB* III 354; ~ dobrowolne, wolne, zasłużone dobro '*dobro, majątek, nadany na prawie lennym, praedium, quod feudum vocatur*': Dobrowolne dobro feodus 1437 *Wisl* nr 228, s. 87; Wolne dobro feodum XV *p. pr.*

PF V 35; Volne panstwo vel volne dobro feodus 1453 *AKPr* II s. XXI; Feoditas id est hereditas al. wdzedzynowane gymyenye wolnego dobra *OrtCel* 4, *sim. OrtLel* 233; Wolne dobro dzedzini lynskyey feodus *ib.* 4, *sim. OrtLel* 233; Chorągewna wolna dobra abo gymyenya vexillifeoda *ib.* 12; Dobrowolnye dane albo szasslvzone dobro ffeodum 1487 *PF* IV 761.

Dobrochna *bot.* '*Geranium Robertianum L.*': Dobrochna muscata minor 1472 *Rost* nr 419.

Dobroć *formy*: *n. sg.* dobroć XV *p. pr. R* XXII 334, XV *med. SKJ* I 91, *ca* 1450 *PF* IV 579, *Rozm* 165; ~ *g. sg.* dobroci *Gn* gl. 47b, *Fl* 103, 29, XV *in. R* XXIV 61, 1448 *R* XXIV 354, *etc.*; ~ *d. sg.* dobroci *Fl* 118, 66, *MW* 27b; ~ *ac. sg.* dobroć *Gn* gl. 148b, *Fl* i *Pul* 51, 3, *Slota* w. 87, XV *med. R* XXII 245, *MW* 27b, XV *ex. MacDod* 138; ~ *v. sg.* dobroci *Rozm* 532; ~ *i. sg.* dobrocią XV *p. post. R* I s. XLIII; ~ *l. sg.* (w) dobroci *Fl* 105, 5, *Fl* i *Pul* 118, 68, XV *med. SKJ* I 77, *BZ* I Esdr 8, 22, 1482 *StPPP* IX nr 912, *MW* 28a; ~ *n. pl.* dobroci *ca* 1500 *SprTNW* V 11; ~ *g. pl.* dobroci *MW* 101a; ~ *ac. pl.* dobroci XIV *ex. Pocz* 231. 233, *Pul* 146 arg.; ~ *i. pl.* dobrociami 1461—7 *Serm* 315r, *MW* 11a.

Znaczenia: **1.** '*dobroć* (*jako usposobienie*), *życzliwość*, *łaskawość*, *bonitas*, *benevolentia*': Ista est domus gracie, dobroczj, et misericordie *Gn* gl. 47b; A magna bonitate pre gego velikø dobrocz *ib.* 148b; Miłowal ies zloscz nad dobrocz (dilexisti malitiam super benignitatem), lichotø wøcey nisze mowicz prawdø *Fl* 51, 3, *sim. Pul*; Dobroczy (*Pul*: dobroty) y kaszny a vczenyw nauczy mø (bonitatem et disciplinam, et scientiam doce me), bo kaznom twogym werszyl gesm *Fl* 118, 66, *sim. MW* 27b; Dobry ges ty, a w dobroczy tw⟨o⟩gy navczy myø prawotam twogym (et in bonitate tua doce me iustificationes tuas) *Fl* 118, 68, *sim. Pul*, *MW* 28a; Domus gracie dobroczi XV *in. R* XXIV 61; Pod xthaltem dobroczy 1448 *R* XXIV 354; Ut boni in vobis sitis we wszey dobroczy ssamy w szobye (fructus autem lucis est in omni bonitate et iustitia et veritate Eph 5, 9) XV *med. SKJ* I 77; Carissimi, deus caritas, lasska, myloscz, dobrocz est (I Jo 4, 8) *ib.* 91; Et quis est, qui vobis noceat, si boni emulatores, dobroczy mylossnyczy, nasladownyczy fueritis? (I Pet 3, 13) *ib.* 98; Dobroczy discipline *ca* 1450 *PF* IV 576; Røka boga naszego gest nade wszemy, ktorzi gego szukaiø w dobrocy (qui quaerunt eum in bonitate) *BZ* I Esdr 8, 22; Contra potestatem, veritatem, bonitatem moczi, pravdze, dobroczi 1461—7 *Serm* 259v; Ego... procurator dominorum Iacobi, Georgy... domino Sigismundo, aduocato in Tuchow, in bonitate al. w dobroczi insinuo ał. wyawyam, quia dominus Sigismundus..., ipsorum awnculus germanus, aduocaciam in Tuchow tenet 1482 *StPPP* IX nr 912; Wykny dobroczyą lub ('miły') bycz, nye rąmbem (stude bonitate placere non veste) XV *p. post. R* I s. XLIII; Nyewymowyenye (*pro* nyewymowyeney) dobroczy infinitae bonitatis XV *p. post. R* XLVII 353; Wyley (*sc.* Chryste) thwoy gnyew yusz ną Tatary,... kthorzy *nu thwą dobrocz nycz ne dbayą, chwali thwogyey nye sznayą XV *ex. MacDod* 138; Iusticie et equitatis sprawyedlyvosczy a dobroczy vel dostoynosczy *ca* 1500 *PF* IV 748; Maria odpovyedzyala: Ktora myloscz y ktora dobrocz albo ktora potrzeba k temv przypądzyla (quae pietas, quae bonitas te sic humiliari fecit), yzesz thy czyelestnosczy przyał *Rozm* 165; Krystus... począł nogi umywać swoim apostołom. O niewidana miłości, o niewymowna dobroci! *Rozm* 532.

2. '*jakaś zaleta etyczna*, *morum virtutes*': Czirpyączoscz skromna sama ma doconacz kasdey cznoti y dobroczy XV *med. R* XXII 245; Oddal wszythky od nasz zloszczy, day dosthacz cznoth y dobroczy *MW* 101a; Postawił im Jesucrista, ktory był pełen prawdy i wszytkiej dobroci *Rozm* 808.

3. '*rzecz dobra*, *dobry uczynek*, *dobrodziejstwo*, *res bona*, *factum honestum*, *beneficium*, *donum*': Dawanym twogym onym sbyracz bødø w otworzenyv røkv twoyu, wszytko napelnyono bødze dobroczy (omnia implebuntur bonitate, *Pul*: dobroty) *Fl* 103, 29; Nawyedzy naas we zbaweny twogem. Na wydzenyee w dobroczy (*Pul*: w dobrocz) wybranych twogich (ad videndum in bonitate electorum tuorum), na wesselenye w radosczy lvda twego, by chwalon s dzedzyneø twoyeø *Fl* 105, 5; A wszdy miloscziwe pamøtaghøc dzysz⟨a... przez⟩merne dobrocy XIV *ex. Pocz* 231, *sim. ib.* 233; Bocz panami stogy weszele, yego yest na swecze wele, i oth nich wszytkø dobrocz mami *Slota* w. 87; Dobrocz beneficia XV *p. pr. R* XXII 334; Czy cyrpyą przeczywnosczy, gisch swey dobre woley nye odmyenyu ani vmislu otstąpyą, ny syą mączą o sloscz, yasch ge potka... na czczy albo na szdrowyu od slich ludzi..., yaco tuta Xpus mowy: prze sprawyedliwoscz, tho gest prze caliszdą dobrocz boga dla vczynyoną XV *med. R* XXII 245; Magnalia dobroczy, vyelebnosczy dei XV *med. R* XXIV 367; Nye vmye lenyvo gydz dobrocz ducha swantego *ca* 1450

PF IV 579; Natura... tot bona furatur, *gl.* tot vtilitates takye dobroczy auffert 1466 *R* XXII 14; Christus pulsat flagellis, comminacionibus, beneficiis, promissionibus et exemplis kloni karanim, groszami, dobroczamy, obyetami, przicladami swyanthich 1461—7 *Serm* 315 r.; Jen napelnia dobroczamy zadzą twoią (qui replet in bonis desiderium tuum Psal 102, 5) *MW* 11a; Dobrocz vcziniles slugam twogi⟨m⟩ (bonitatem fecisti cum servo tuo Psal 118, 65), panie, podlug slowa twego *MW* 27b; Pomozi, mylosyerny bosze, abich myloszczi twey wiączsze dobroci przyiala *MW* 131b; Łaczøcze napelnył dobroczi (esurientes implevit bonis Luc 1, 53) *MW* 139b; Apostoly szwyętego ducha moczy wyerzøczym zyawyayø, nauczayøcz zawzdy boga chwalycz za yego dobroczy *Pul* 146 arg.; Odpądz nasze szloszczy, vprosz nam dobroczy *ca* 1500 *R* XIX 68; Studnya rayska yesz, Maria, studnya rayska rzeky dzyala, od czyebye dobroczy plyną, kthore wszythczy szwyączy mayą *ca* 1500 *SprTNW* V 11; Jesu, rosdawcza dobroczy, gensze gyesz studnya miloszczy, day my dar navky prawey *ib.* 18.

Dobrodrustwo '*dzielność, męstwo, impetus, virtus*': Dobrodrustwo masskye impetus *OrtCel* 6, *sim. OrtLel* 234.

Dobrodziej '*beneficus, qui bonum facit*': Ją..., grzeszny capłąn polecząm laszkąm vaszym *dobrodzye szwoye, kthorychem thesz yalmvszny poszyvąl yescze sz lath mogyl (*pro* mogych) mlodych *Gn* ap. 4b; Dobrodzeye szø weszwani albo czczi roszdawaiøczi benefici vocantur (Luc 22, 25) *ca* 1420 *R* XXIV 85; Dobrodzeya bonum 1461—7 *Serm* 96v; Oretur... za ossadnyky y sa *dobrodzye huius ecclesie, quod istam domum subveniant suis sanctis elemosinis secundum suum posse, ut ipsi sic facientes promererent regnum celorum XV *ex. *SKJ* I 148; Dobrodzyey benefactorius *ca* 1500 *Erz* 13; Kxyazątа poganszkye..., ktorzy ssą vyeczschy, vkazvyą mocz nad nyemy, a slowa (*leg.* słową) dobrodzyeyeva (benefici vocantur Luc 22, 25) *Rozm* 403; Krystus rzekł...: Krolowie pogańscy panują sobie, czuż podane mocą uśmierzają, a ich moc mają darować, dobrodziejowie słowa (*leg.* słową), czuż dobrze czyniący (reges gentium dominantur eorum et qui potestatem habent super eos, benefici vocantur Luc 22, 25) *Rozm* 558.

Dobrodziejca '*dobrodziej, beneficus, qui bonum facit*': Dobrodzeycze, *vstam vrządniczy (*war. kal.*: dobrodzierscze, vstawny vrzandnyczi) benefici (dixit autem, *sc.* Jezus, eis: Reges gentium dominantur eorum, et qui potestatem habent super eos, benefici vocantur Luc 22, 25) *MPKJ* V 124.

Dobrodziejstwo, ~~**Dobrodzieystwo**~~, **Dobrodziewstwo** *formy*: *n. sg.* dobrodziejstwo ~~1425~~ *StPPP* X nr 4, *ca* 1428 *PF* I 485; XV *p. pr. R* XXII ~~348~~; dobrodziestwo *ca* 1500 *Erz* 13; ~ *g. sg.* dobrodziejstwa *BZ* II Par 32, 25. Tob 9, 2; ~ *d. sg.* dobrodzieystwu XV *ex. *MPKJ* II 320; ~ *ac. sg.* dobrodziejstwo *BZ* Tob 12, 2; ~ *ac. pl.* dobrodziejstwa *BZ* I Par 17, 26; ~ *i. pl.* dobrodziejstwy XV *p. post. R* XXV 177; ~ *l. pl.* (w) dobrodziewstwach XV *med. R* XXIV 363.

Znaczenie: '*okazana laska, wyświadczony dobry uczynek, beneficium*': Scio siquidem, quod quantum aput bonos artis vestre beneficium, dobrodzeystwo, michi gracie concepit et favoris, tantum apud inprobos invidie pariet et rancoris ~~1425~~ *StPPP* X nr 4; Dobrodzeystwo beneficium *ca* 1428 *PF* I 485; ~~Dobrodzeystwo beneficium XV *p. pr. R* XXII 348~~; W dobrodzyewstwach in beneficiis XV *med. R* XXIV 363; Ale on nye podle dobrodzeystwa, gesz przyiøl, otplacyl syø gemv (sed non iuxta beneficia, quae acceperat, retribuit), bo podnyoslo syø syerce gego, a wzbudzil przecyw sobye y przecyw Iudze a Ierusalemv gnyew bozi *BZ* II Par 32, 25; Aczbich syø ia tobye poddal w sluszbø, nye vczinyø podobney odmyani twego dobrodzeystwa (si meipsum tradam tibi servum, non ero condignus providentiae tuae) *BZ* Tob 9, 2; Thobyas rzekl oczu swemu: A czso bi to bilo, oczcze, gesz bichom gemu mogly dostoynye otplacycz za take dobrodzeystwo (aut quid dignum poterit esse beneficiis eius)? *BZ* Tob 12, 2; Non tantum in largitate beneficiorum w *roszdawyanyą *dobrodzewst* 1456 *R* XXXIII 182; Thym wyaczszymy d[r]obrod[r]zeystwy gy poczeszala tanto ampliоribus beneficiis eum consolabatur XV *p. post. R* XXV 177; Pro beneficio dobrodzyeystwo *ib.* 178; Dobrodz⟨ie⟩ysthwa *ib.* 180; Wyarą homo przychodzy kv dobrodzyeestw (*leg.* dobrodzieystwu) boszemv (fides requiritur ad obtinenda beneficia dei), tho e (*leg.* je 'jest') kv odplaczye wyecznee XV *ex. *MPKJ* II 320; Bonitas: cum quis monetur bene facere proximo, id est dobrodzeystwo *ib.* 325; Dobrodzyestwo beneficium *ca* 1500 *Erz* 13; ~ Ti gesz bog, a mowylesz sludze twemv taka dobrodzeystwa (tu es deus, et locutus es ad servum tuum tanta beneficia). A poczølesz blogosławyenstwo domu sludze twemu *BZ* I Par 17, 26.

Dobrodzierżca '*dobrodziej, beneficus, qui bonum facit*': Dobrodzierscze, vstawny vrzandny-

czi (*war. lub.*: dobrodzeycze, *vstam vrządniczy) benefici (reges gentium dominantur eorum, et qui potestatem habent super eos, benefici vocantur Luc 22, 25) 1471 *MPKJ* V 124.

Dobrodziestwo *cf.* **Dobrodziejstwo**

Dobrodziewstwo *cf.* **Dobrodziejstwo**

Dobropan *bot.* '*Mercurialis annua L.*': Dobropan mercurialis *ca* 1500 *Rost* nr 7202.

Dobrość '*dobroć* (*jako usposobienie*), *benignitas*': Bezsmerna laszka, o nyewymowna dobroscz... *myloszerdze boszkego 1413—4 *JA* XIV 503; Dobrosczy sanctitati *ca* 1428 *PF* I 489; Dobrosczy benignitati *ib.*

Dobrota *formy*: *n. sg.* dobrota *ca* 1420 *R* XXIV 83, XV *p. pr. PF* V 35, 1471 *MPKJ* V 33. 68; ~ *g. sg.* dobroty *Fl* 37, 21, XV *med. PF* IV 594, *Pul* 51 arg., 103, 29. 118, 66, *Rozm* 658; ~ *ac. sg.* dobrotę *Fl* i *Pul* 24, 8. 36, 3. 118, 65, *BZ* Deut 30, 15, *Pul* 37, 21, *Rozm* 646; ~ *i. sg.* dobrotą *Naw* 123; ~ *n. pl.* dobroty XV *med. R* XXIV 367; ~ *ac. pl.* dobroty *Fl* 12, 6, *Pul* 77, 14. 110 arg., *Naw* 58, *Rozm* 322.

Znaczenia: **1.** '*dobroć* (*jako usposobienie*), *bonitas, benignitas, clementia*': Podlug miloserdza twego pomny me ty prze dobrotø twoiø, gospodne (propter bonitatem tuam, domine) *Fl* 24, 8, *sim. Pul*; Gisz to odplaczaiø zle za dobre, vwloczili sø mne, bo iesm nasladowal dobroty (quoniam sequebar bonitatem, *Pul*: dobrotę) *Fl* 37, 21; Przeszmerna dobrota szyna bozego, a szloba albo szloscz luda grzessznego *ca* 1420 *R* XXIV 83; Podząkvy mv z dobrothy, vkrocy lyvdzskye klopothy XV *med. PF* IV 594; Dobrotha clemencia (ibi narrentur iustitiae domini et clementia in fortes Israel Jud 5, 11) 1471 *MPKJ* V 33; Dobrota clemencia (clementia eius quasi imber serotinus Prov 16, 15) *ib.* 68; Ten ps⟨alm⟩ powyada, yze Xpus wszytko nyemyloszyerdze zdradne od bogatstw dobroty swoyey wykrø⟨c⟩za y oddalya *Pul* 51 arg.; Dobroty (*Fl*: dobroczy) a kazny y naucze nauczy mye (bonitatem et disciplinam, et scientiam doce me), bo kaznyam twoym wyerzyl yesm *Pul* 118, 66; Szmyluy szye dzysz nad moyą dvscha, napełny moy szmyszl twa swyatha dobrotha *Naw* 123; Nie ubaczywszy ani pamiętawszy jego dobroty i uciekliśmy od niego *Rozm* 658.

2. '*rzecz dobra, dobry uczynek, dobrodziejstwo, res bona, honeste facta, beneficium*': Pacz bødø gospodnu, iensze dobroty (*Pul*: dobra) dal iest mne (cantabo domino, qui bona tribuit mihi) *Fl* 12, 6; Pway w gospodna a czin dobrotø (spera in domino et fac bonitatem) *Fl* 36, 3, *sim. Pul*; Dobrotø vczynil ges se slvghø twogym (bonitatem fecisti cum servo tuo), pane, podlug słowa twego *Fl* 118, 65, *sim. Pul*; Dobrotha beneficium XV *p. pr. PF* V 35; Dobrothi magnalia dei XV *med. R* XXIV 367; Sznamyonay, czso dzysz vlozilem w vidzenyv twem ziwot a dobrotø, a przeczіw temv smyercz a zloscz (considera, quod hodie proposuerim in conspectu tuo vitam et bonum, et e contrario mortem et malum) *BZ* Deut 30, 15; I zapomnyely dobroty yego (*Fl*: dobrze czinøczich iego) y dzywy yego, yesz pokazal gym (et obliti sunt benefactorum eius et mirabilium eius, quae ostendit eis) *Pul* 77, 14; Dawanym twym onym zbyracz będø, w otworzenyu ręku twoyu wszystko napelnyono będze dobroty (aperiente te manum tuam, omnia implebuntur bonitate, *Fl*: dobroczy) *Pul* 103, 29; Obroczona czerkew spyewa dobroty oycza Yezukrysta, Aggei y Zacharie *Pul* 110 arg.; Gospodze moya, czyebye proscha, yzesz nalyezyenye zagynaczych, odkupyenye yanthych, oszvyeczenye czyemnych, droga yesz bladnych, powyschschenye vpadlych... A przez thy dobroty thwoye czyebye proscha, obezrzy moya nagota *Naw* 58; Svyąty Ambrozy... wylyczywszy dobrothy, ktore vczynyl myly Iesus przy plyemyenyv czlovyeczem (enumerans... beneficia Christi circa genus humanum), tez to rzekł *Rozm* 322; Malkusz... dał wieliki policzek Jesucristowi i rzekł: Otoż ci za tę dobrotę, iżeś mi ucho przyczynił swemi czary *Rozm* 646.

Dobrotliwie '*laskawie, benigne*': Dobrotliwe vczin (*Pul*: dobrotwę vczyn), gospodne, w dobrey woli twey Syon (benigne fac, domine, in bona voluntate tua, Sion), abi sprawoni muri ierusalemske *Fl* 50, 19, *sim. KartŚwidz*; A przetoz my... papyez... *chcziącz then tho zakon... rozmnozyczi a yego rozmnozenye dobrothlivye opatrzaczi (et ad eius augmentum benignius intendentes), vsthavya⟨my⟩ 1484 *Reg* 705.

Dobrotliwość '*łaskawość, dobroć, benignitas, benevolentia*': Prze przyrodzoną yey dobrothlywoscz propter naturalem et ingenitam eius bonitatem XV *med. SKJ* V 281; Oczy yego byly yako gvyazda svyeczącza, telko dobrothlyvoscz myschly a yego sercza nyevynnoscz (benignitatem animi) *Rozm* 149; ~ Dobrothlivoscz modestia XV *med. R* XXV 155; ~ *corruptum pro* dobrowolność: Tesch nyemyely (*pro* myenyly), by to v dobrotlyvosczy vyelye lyvda dobrze albo zlye czynycz (agere quidem, quae iusta sunt, vel negligere in arbitrio hominum plurimum esse dicebant) *Rozm* 180.

Dobrotliwy *formy*: *n. sg. m.* dobrotliwy 1437

Wisł nr 228, s. 85, *BZ* II Par 30, 9. 18. Judith 7, 20; *f.* dobrotliwa *Gn* gl. 151b, XV *ex. MacDod* 148; *neutr.* dobrotliwe *Fl* i *Pul* 68, 20, *Rozm* 20; ~ *v. sg. m.* dobrotliwy *BZ* Neh 9, 17, *Naw* 96; *f.* dobrotliwa *SalveReg* 1. 1a. 4. 6—9. 14. 15. 17—19; ~ *i. sg. f.* dobrotliwą *ca* 1455 *JA* XIV 496.

Znaczenie: '*laskawy, pełen dobroci, benignus, benevolus, pius*': Mater erat... zyrotam, agens eorum causas, rzecz, apud ducem, dobrotliua, pya fuit *Gn* gl. 151b; Wisluszay me, gospodne, bo *dobrodliwe iest miloserdze twe (quoniam benigna est misericordia tua), podług mnoszstwa slutowana twego wzglądny na mø *Fl* 68, 20, *sim. Pul*; O myloszczіwa (*SalveReg* 1a. 7. 15. 18: dobrotlywa), o dobrothlywa (*SalveReg* 1a. 7. 10. 15. 18: mylosczywa, 2: slutoscziva, 3: mylo, *pro* myla, 5. 11: lutosczyw⟨a⟩, 12: laskawa, 16: miloszerna), o szlothka panno Maria (o clemens, o pia, o dulcis virgo Maria) *SalveReg* 1. 4. 6. 8. 9. 14. 17. 19; Dobrotliui benefícus 1437 *Wisł* nr 228, s. 85; Dobrotliwi *ca* 1450 *PF* IV 571; Bo gest dobrotlywi a myloscywi pan bog nasz (pius enim et clemens est dominus deus vester), a nye obrocy oblycza swego od was, gdi syø wi k nyemu nawrocycye *BZ* II Par 30, 9; Pan dobrotlywi slyvtuge syø nade wszemy (dominus bonus propitiabitur cunctis), ktorzi ze wszego syercza szukaiø pana boga oczczow swich *ib.* 30, 18; A nye chcyely tobye oddany bicz,... ale ti boze laskavi, dobrotlywi y mylosyerni, dlugomislni y wyelykego slyvtowanya, nye opuscylesz gich (tu autem deus propitius, clemens et misericors, longanimis et multae miserationis, non dereliquisti eos) *BZ* Neh 9, 17; Ale yzesz ti dobrotlywi, smyluy syø nad namy (tu, quia pius es, miserere nostri) *BZ* Judith 7, 20; Dobrothlywa myszla oszlothczona *ca* 1455 *JA* XIV 496; O lyvthosczywy, o dobrothlywy (o dulcis, o pie), o sczodry Yesu Criste myly, ty vezrzy na obrazenye grzechow naschych myloszyerdzym thwym *Naw* 96; Caritas patiens et benigna est. Laszka czyrplyva yesth, dobrothlyva yesth... Laszka... dobrothlyva yest, myloszerna yesth, bo za slosczy uczynyone sluszy swem dobrem sczedrze duchownem y czesnyem kasdemu XV *ex. MacDod* 148; Yey vezrzyenye bylo barzo czyche, dobrotlyve, szmyerne a barzo poczesne (visus eius mitis erat, benignus et modestus) *Rozm* 20.

Dobrotnik '*dobroczyńca, dobrodziej, beneficus, qui bonum facit*': Dobrothnyczy benefici *ca* 1418 *JA* XIV 512.

Dobrotwa (*?*) '*dobrodziejstwo, laska, benignitas*': Dobrotwę (*Fl*: dobrotliwe) vczyn, gospodnye, w dobrey wolyey twoyey Syon (benigne fac, domine, in bona voluntate tua Sion) *Pul* 50, 19.

Dobrownik (*?*) *bot.* '*złocień maruna, Chrysanthemum Parthenium Bernh.*': ⟨Do⟩brownyk matricaria 1486 *Rost* nr 6182.

Dobrowoleństwo *formy*: *n. sg.* dobrowoleństwo XV *med. SKJ* V 278, *ca* 1455 *JA* XIV 493. 495, XV *p. post. R* XXV 173. 181, *ca* 1500 *Erz* 13; ~ *g. sg.* dobrowoleństwa *BZ* IV Reg 12, 4, 1471 *MPKJ* V 46, *Rozm* 597; ~ *ac. sg.* dobrowoleństwo *BZ* Judith 6, 18, 1466 *R* XXII 19; ~ *i. sg.* dobrowoleństwem 1444 *R* XXIII 304, 1466 *R* XXII 20; ~ *l. sg.* (w) dobrowoleństwie *MW* 68a; ~ *ac. pl.* dobrowoleństwa *MW* 37a.

Znaczenia: **1.** '*nieprzymuszona chęć, wolna wola, swoboda decyzji, libera voluntas, arbitrium, quod libenti fit animo*': Wszitki pyenyødze swyøtich... y ti, gysz dobrowolnye a z dobrowolenstwa (*MPKJ* V 46: s *dobrowolyenstwe) swego syercza wnoszø w koscyol boszi, ti wezmø kaplany podle rzødu swego (omnem pecuniam sanctorum... et quam sponte et arbitrio cordis sui inferunt in templum domini, accipiant illam sacerdotes iuxta ordinem suum) *BZ* IV Reg 12, 4, *sim.* 1471 *MPKJ* V 46; Dobrowolenstwa vst mogich lube vczini, panye, a szødow twogich navczi mie (voluntaria oris mei beneplacita fac, domine, et iudicia tua doce me Psal 118, 108) *MW* 37a; W dobrowolenysthwe szwem badą chwalycz gymya thwoie, w kthorem pokladam poczyechą moya (voluntarie sacrificabo tibi et confitebor nomini tuo, domine Psal 53, 8) *MW* 68a; Vybranye, *drobrovolenstvo opcio *ca* 1500 *Erz* 13; Boże, wiem, iże wszytki rzeczy są w tobie podobne. Tegodla możesz ten świat podług dobrowoleństwa twego sprawić, a przeto jestli podobno, stań sie, aby mnie nie umarwszy śmierć umarła, człowiek odkupion, niebo otworzono *Rozm* 597; ~ Dobrowolenstwo liberum arbitrium XV *med. SKJ* V 278; Slamawszy dane dobrowolenstwo arbitrio dato 1466 *R* XXII 19; Pozyczonym dobrowolenstwem libertate data *ib.* 20; Dobrovolensthwo liberum arbitrium XV *p. post. R* XXV 173; Dobrovolensthwo libertas arbitrii *ib.* 181.

2. '*wolność, swoboda, libertas*': A gdisz pan bog dobrowolenstwo da slugam swim (cum vero dominus deus noster dederit hanc libertatem servis suis), bødz s tobø takez pan myedzi namy *BZ* Judith 6, 18; Dobrowolyenstwo libertas *ca* 1455 *JA* XIV 493.

3. '*prawo czy mienie suwerenne, ius seu bona libera*': Dobrovole⟨n⟩stwo feodum *ca* 1455 *JA* XIV 495.

4. '*życzliwość, przychylność, benevolentia*': Z dobrouoleynstwem cum benevolencia 1444 *R* XXIII 304; Dobrovolenstwo beniuolentia *ca* 1500 *Erz* 13.

Dobrowolni *cf.* **Dobrowolny**

Dobrowolnie 1. '*z własnej woli, chętnie, bez przymusu, sponte, voluntarie*': Pan Miczek vyednal sye ss kmyeczem, ss Woytkyem o rany y o dwoye wyanzanye dobrowolnye 1399 *StPPP* VIII nr 9362; Staszek... ney (*pro* nye) ucradl Swantcowa cona, ale ten con do.browolne wszedl w yego dom, a on gy opowadal *sansandom 1410 *HubeZb* 51; Aczby prze⟨rze⟩koncze dzedzini... ne wykupilibichom ..., tedy... moze dobrowolne namenone penødze v Szydow... skodø (*leg.* z szkodą) albo przeskody (*leg.* przez szkody)... nacz (potest benevole praedictam pecuniam... cum dampno vel sine dampno... acquirere) *ca* 1428 *PF* I 482; Dobrouolnie sponte 1444 *R* XXIII 301; Byerzemi tho ku naszey duszy..., esszem n[y]a them sządze szedzely, kyedi Stanislaw u Mikolaya wloka dobrowolnye przygal, ale nye po nyewoli 1449 *BiblWarsz* 1861 III 20; Ale kedy dzeczy pyrwey zony cząscz swoyą rowną oth oczcza gym dobrowolnye rosdzelenym wyekvysthim daną (a patre eis sponte ex divisione perpetua oblatam) ymayą, tedy cząscz wthorey zony szynom albo dzewkam ma szą dostacz szpelnye *Sul* 76; Ten isti... *zemyenin, do ktorego rzeczoni kmyecz vczyekl albo dobrowolnye schedl (ad quem praedictus kmetho fugerit sive libere transierit),... pyrwischemu panu przerzeczonego kmyecza ma przypandzicz *Sul* 100; Dal sye dobrowolnye na sand Pylatow nyesprawyedływy *ca* 1450 *PF* IV 574; A wszako nye przeczyw twey woly berzesz czyrpyenye, ale dobrowolnye chczesz czlowyeka odkupycz 1451 *MacDod* 105; Andreas Magnus predictus posuit solidum, quia Kosth aprobauit iuratorem iuris Maydburgensis benivole al. dobrowolne ssą puszcił w prawo meydburskye huius ciuitatis, obmittendo suum ius terrestre, pro equo aput ipsum arestato 1451 *Przem* II nr 963; Kaszdi dobrowolnye a szødlywye offyervy bogu zloto y szrzebro (omnis voluntarius et prono animo offerat eas domino: aurum et argentum) *BZ* Ex 35, 5; Alye y nyewyasti... daly søø... postawczow modrich, pawlok,... y szyrszly koszey (*leg.* koziej), dobrowolnye, pokornye, wlostnye wsziczko dawayøcz (sponte propria cuncta tribuentes) *BZ* Ex 35, 26; Dobrowolnye meapte 1457 *R* XXII 57; Obye stronye nye chczącz swego samnyenya vraszycz, dobrowolnye, kromye wszego błądv y chytroscz (voluntarie..., non per errorem nec aliquo dolo vel fraude circumventi)... o wszytky rzeczy y członky thy, ktore thv są poloszony, na nas spvsczyli, yacoby na rozgodzczą *Dział* 3, *sim. Sul* 3; Maczey... gest przedal panu Ianoui z Rossohey łąką..., vzdal dobrovolnye przeth gayonym sądem na vyeky vyeczne temu to... Ianoui 1463 *R* XXII 382; Preco... introligavit nobilem Msczyslaum... in bona hereditaria ipsius Johannis... benivole al. dobrovolne, videlicet in medium mansum in Carpyno vacuum et in colonum in Dąbrovka 1467 *TymProc* 294; Dobrovolnye ultro (et post haec holocaustum iuge, tam in Calendis, quam in universis solemnitatibus domini, quae erant consecratae et in omnibus, in quibus ultro offerebatur munus domino I Esdr 3, 5) 1471 *MPKJ* V 52; Dobrowolnye obiatowacz bąda tobie (voluntarie sacrificabo tibi Psal 53, 8) *MW* 3a; Veniens Iacobus Rycek ad nostrum iudicium banitum w[a]zdal dobrovolne, nulla re non compulsus nec coactus, sed spontanea voluntate iam vendidit omnia, remisit et v[a]zdal 1485 *StPPP* XI 69; Hy vysznal przyed namy dobrowolnye, ze przedal *szvyw polowyczu v Vythanowycz 1498 *SKJ* III 335; Sponte recedunt dobrovolnye... a domino, vt sunt Pharisei et scribe XV *p. post. R* XXV 174; Dobrovolne a⟨r⟩bitrarie *ca* 1500 *Erz* 13; Dobrovolnye sponte, spontanee *ib.*; Krystus dobrovolnye vmarł, a nye s potrzebysny (voluntate enim mortuus est non necessitate) *Rozm* 207; O tem, jako miły Kristus ukazował, iże dobrowolnie chciał sie dać jąć *Rozm* 632; A gdyż ji tako twardo... jęli, tedy to widząc zwolenicy... uciekli, kakokolwie nie było im podobno uciec, bo są dobrowolnie szli i dobrowolnie sie podali *Rozm* 655; Sam przystąpiwszy barzo pokornie obłapił słup dobrowolnie, a oni związali jemu ręce *Rozm* 817; ~ '*samorodnie, samo z siebie, sponte*': Dobrowolnye sponte (quia jubilaeus est et quinquagesimus annus. Non seretis neque metetis, sponte in agro nascentia et primitias vindemiae non colligetis Lev 25, 11) 1471 *MPKJ* V 24; Dobrowolnye sponte (comede hoc anno, quae repereris, in secundo autem anno, quae sponte nascuntur, porro in tertio anno seminate et metite IV Reg 19, 29) *ib.* 47.

2. '*bez przeszkód, swobodnie, sine impedimentis, libere*': Margorzatha szedzi yedennaczcze lath dobrowolne 1394 *HubeZb* 69; Iaco Boguslaw v Dzerszka ne przymowal polusrzebka podług

prawa od God do God, ale z yego wolø do nego wszedł y dobrowolne 1407 *HubeZb* 86; Jaco Dz⟨e⟩rszecz dobil na Andrzew cztir grziwen na Maczkowe czaszczi v Szdzinicz y tho dobrowolne trzi lata trzymal 1410 *HubeZb* 52; Scepan dobrowolne przesz nagabana vydzersal to szedlisko 1412 *AKH* III 190; Jako Margorzaczin occzecz bil dzelen s Wanczenczem, swim brathem, y wyszedacz (*pro* wyszedal) dobrowolne trszy latha w swem domu 1418 *Przyb* 13; Dobrowolne liberius 1420 *JA* XII 143; Ysze Wlodzymir wytrzymal swoy list na to gymene y soltistwo dobrowolne mimo trzy lata po wszdanu staroscinem czso nam (*leg.* nań) Chwalka szalowala..., a on s tim gymenym y sz tym listem wyderszał trzy lata, a o tho gych prawem ne szaswano 1420 *Przyb* 14; Yakom ya tho vgethnal, eze Yan myal dobrowolnye wnycz w Annyn dom 1446 *AKPr* VIIIa 50; Taky przebiwacz... dobrovolnye poydzye (talis kmetho... libere transibit), gdzye yemu lubo *Sul* 112; Jako mnyc s thoba vgednano, yzesz thy myala dobrovolnye puszczycz kmyecza Stanislaum..., a thegosz Stanislaum... wzyala y thegom v czyebye zasthal 1486 *ZapWarsz* nr 1581; Mayą bicz... thraffthan dosthatheczne dziori kv plinienyv, kądibi dobrowolnye wiplinącz mogly kromia zadnego *piąniązenya, placzenia (quo libere fluitabunt et pertransibunt absque aliqua pecuniarum exactione) 1498 *MacPraw* VI 274.

3. *'laskawie, życzliwie, przychylnie, liberaliter, benevole'*: Dobrowolne liberaliter *ca* 1428 *PF* I 489.

4. *'spokojnie, aequanime'*: *Dobrobolnye equanime XV *med. R* XXV 158.

Dobrowolno *'laskawie, życzliwie, przychylnie, liberaliter, benevole'*: Dobrowolno liberaliter *ca* 1428 *PF* I 492.

Dobrowolność 1. *'wolna wola, swoboda decyzji, libera voluntas'*: Nye vyerzyly..., [n]ysby ('aby') to bylo v dobrovolnosczy czlovyeczey dobrze albo szlye vczynycz (in arbitrio hominum situm esse, ut bonum malumve gerant) *Rozm* 181.

2. *'polubowny sąd, iudicium arbitrorum'*: Dobrovolnoscz arbitrium, id est arbitrorum iudicium *ca* 1500 *Erz* 13.

3. *'życzliwość, przychylność, benevolentia'*: Z dobrowolnoszczy ex liberalitate XV *med. SKJ* V 283; Kristus tego sługę uzdrowił... na przykład... dobrowolności, ktorą miał ku swem nieprzyjacielom *Rozm* 645; Aza nie wiesz, iże mam moc ukrzyżować cie i moc mam puścić cie? Jakoby rzekł: miał wiedzieć i żądać mej dobrowolności, a bać sie mnie i prosić, abych cię puścił *Rozm* 846.

Dobrowolny, Dobrowolni *formy*: *n. sg. m.* dobrowolny, dobrowolni 1394 *TPaw* III nr 3379, *ca* 1428 *PF* I 495, 1437 *Wisł* nr 228, s. 86, 1455 *SprTNW* VIII 2, 27, 1471 *MPKJ* V 17, *ca* 1500 *Erz* 13; *f.* dobrowoln(i)a *ca* 1428 *PF* I 476, XV *p. pr. SKJ* I 302, XV *med. Zab* 451, 1460 *R* XXV 243, 1466 *R* XXV 138, 1498 *MacPraw* VI 274, XV *JA* XV 534; *neutr.* dobrowolne 1437 *Wisł* nr 228, s. 87, XV *med. SKJ* I 75; ~ *g. sg. f.* dobrowolnie 1469 *ZapWarsz* nr 2932. 2933. 2977. 2982; dobrowoln(i)ej 1471 *ZapWarsz* nr 2960. 3051, 1480 *ZapWarsz* nr 1484; ~ *ac. sg. f.* dobrowolną 1447 *PF* VIII 18, 1492 *ZapWarsz* nr 1727, *Rozm* 612. 632; *neutr.* dobrowoln(i)e 1442 *ZapWarsz* nr 555; ~ *i. sg. f.* dobrowolną *Sul* 47, 1471 *ZapWarsz* nr 3024, 1472 *ZapWarsz* nr 3056, 1496 *ZapWarsz* nr 1769; *neutr.* dobrowolnym, dobrowolnim *ca* 1428 *PF* I 481; ~ *l. sg. m.* (na) dobrowoln(i)em 1399 *TPaw* IV nr 6080, 1454 *ZapWarsz* nr 970, 1456 *ZapWarsz* nr 1055, 1471 *ZapWarsz* nr 1338, 1498 *AGZ* XVI 287, 1499 *AGZ* XVI 293; (na) dobrowolnym, dobrowolnim 1400 *Piek* VI 16, 1463 *Czrs* s. L; *f.* (na) dobrowoln(i)ej 1399 *StPPP* VIII nr 8235, 1408 *HubeZb* 122, 1413 *KsMaz* I nr 1993, 1419 *AKPr* VIIIa 147, 1433 *ZapWarsz* nr 411, *etc. etc.*; (na) dobrowoln(i)e 1400 *Leksz* II nr 2753, 1404 *RTH* VI 24, 1456 *ZapWarsz* nr 992, 1468 *ZapWarsz* nr 1324; ~ *g. pl. f.* dobrowolnych, dobrowolnich *BZ* Num 29, 39; ~ *i. pl.* dobrowolnymi, dobrowolnimi 1460 *PF* V 38; *neutr.* dobrowolnymi, dobrowolnimi *Rozm* 544; ~ *l. pl. m.* (na) dobrowolnych, dobrowolnich 1468 *ZapWarsz* nr 2927; *f.* (na) dobrowolnych, dobrowolnich 1487 *ZapMaz* 144.

Znaczenia: **1.** *'dobrowolny, z własnej woli, chęci wynikający, nieprzymuszony, voluntarius, spontaneus'*: Spowyedz ma bycz... roztropna y dobrowolna *ca* 1428 *PF* I 476, *sim.* XV *med. Zab* 451, 1460 *R* XXV 243, XV *JA* XV 534; Nyekthorzy... slodzeystwa abo lotrowstwa poczynywszy, bywayą sbyegy krolewstwa naszego dobrovolną gych wolą (sint profugi nostri regni spontanea voluntate ipsorum, *Dział* 39: swą wolą) *Sul* 47; Oblata dobrowolna neque holocaustum, neque sacrificium, neque oblacio, neque incensum, neque locus primiciarum coram te (Dan 3, 38) XV *p. pr. SKJ* I 302; Dobrowolne wydanye na szmercz XV *med. SKJ* I 75; To offyarowacz bodzecze panv na godi wasze kromye slvbv a offyar dobrowolnich (praeter vota et oblationes spontaneas) *BZ*

Num 29, 39; Spowedz ma bycz... werna..., rostropna y dobrowolna 1466 *R* XXV 138; Dobrowolni ultroneus (loquere filiis Israel, ut tollant mihi primitias ab omni homine, qui offeret ultroneus, accipietis eas Ex 25, 2) 1471 *MPKJ* V 17; Dobrovolny spontaneus *ca* 1500 *Erz* 13; Dobrowolney posluszneszczy obedyencie voluntatem *ca* 1500 *PF* IV 748; Krystus... jest rzekł:... Pojdzimy przeciw... Żydom,... by nas nie kryjących albo uciekających naleźli, ale by wiedzieli mękę owszeją dobrowolną *Rozm* 612; Ku trzeciemu doliczeniu mamy wiedzieć,... Jesucrista dobrowolną mękę przyjąć *Rozm* 632.

2. *'wolny, swobodny, liber'*: **a.** *'wolny od cudzej pretensji, niepodejrzany, qui possessoris proprius nec suspectus est'*: Sicut dixit, quod equus non est dobrowolni: si uis emere, emas 1394 *TPaw* III nr 3379; Sgirza equum pro novem fertonibus furatum sibi vendidisset et expost idem equus apud ipsum Mathiam est arestatus ipseque Sgyrza sibi bona fide promiserat equum fuisse non suspectum, vlg. szlubil za dobrowolni koni 1404 *MMAe* XVI nr 936; Yaco ya to wyem, esze Marczin cupil dobrowolne szitho 1412 *KsMaz* I nr 1891a; Jakom ya kupyl v Mykolaya szyekyrą dobrowolna za szeszcz groschy 1447 *PF* VIII 18.

b. *'suwerenny, nie podlegający czyjejś zwierzchności, liber et suae potestatis'*: Zastawyamy dzedzini nassze... ze wszytkimi vszytky, czinszmi, pocztamy y robotami, y pansthwem wszytkim, prawem dobrowolynym, ze wszitkimi wodami y tesze lękami (obligamus hereditates nostras... cum omnibus utilitatibus, censibus, honoribus ac cultibus ac dominio totali iureque libero cum omnibus... aquis etiam pratis)..., nycz *⟨o⟩wszeyo sobye prawa albo panstwa ostawayoncz *ca* 1428 *PF* I 481; Dobrowolne panowe ffeodales *ib.* 487; Dobrowolny dzedzycz ffeodarius *ib.* 495; Dobrowolny dzedzycz feodarius 1437 *Wisł* nr 228, s. 86; Dobrowolne dobro feodus *ib.* s. 87; Jacom ya obranczyl Jacubowi dacz wyanzanye... w Manczymirowo dobrowolne ymene 1442 *ZapWarsz* nr 555; Sz dobrowolnymy tenutis 1460 *PF* V 38.

c. *'uwalniający od ciężarów, tributis ceterisque oneribus liberans'*: Przyvyley dobrovolny 1455 *SprTNW* VIII 2, 27.

d. *'publiczny, dostępny dla wszystkich, publicus, cuius usus omnibus liber est'*: Bogusz s pomocznikі na dobrowolney drodze gwaltem rani zadal Micolayoui 1399 *StPPP* VIII nr 8235; Pelgrzym ne ranyl Jacussza na dobrovolne drodze any mu lupu wszanl 1400 *Leksz* II nr 2753; Mikolay Jacuba... na dobrowolnc drodsze ne ranil 1404 *RTH* VI 24; Micolay... a Wawrzek... ne osindowali na dobrowolney drodze czloweka 1408 *HubeZb* 122; Yacom ya ne bil Wlosthky na dobrowolney drodze 1413 *KsMaz* I nr 1993; Wszal *czithirzi woly kupne na dobrowolney drodze 1419 *AKPr* VIIIa 147; Jakom ya Pyotra ne sbil na dobrowolnyey drodze 1433 *ZapWarsz* nr 411; [...] ne szbyl Abramowy gego czlowieka na dobrowolney drodze gwaltem, syla, alem sbyl swego slodzeya 1452 *RafZran* 87; Iacom ya nye oblupyl trzech człowyekow Zawyschi na dobrowolney drodze gwaltem 1456 *AKPr* VIIIa 51; Jacom ya nye sbyl Michala... gwaltem na dobrowolnye drodzy⟨e⟩ v przyewosza 1456 *ZapWarsz* nr 992; ⟨P⟩yotr szalowal na Iana, ysze w dzen targowy na dobrowolney drodze (quod die forensi in via publica) gwaltownye s toboly wzal gemv osmy skoth pyenyądzy *Dział* 43; Ta vina czy mayą pokvpycz,... kto gwalt vczyny y zabygc kogo we wsy abo na dobrowolney drodze (in strata publica) *ib.* 60; Jakom ya nyc vrenił czlovyeka Marczina... na dobrowolnye drodze gwaltem 1468 *ZapWarsz* nr 1324; Jakom ya szamopyanth drogi dobrowolnye szyla, gwalthem Janowy nye zasthapowal 1469 *ZapWarsz* nr 2932; Jakom ssamoczwarth drogi dobrowolnye Wyanczslawowi nye zasthapowal *ib.* nr 2933, *sim. ib.* nr 2977. 2982; Jan nye szbyl any ranyl Mathiam... na gego vosze sz nym szyedzacz na dobrovolney drodze, gdy spal 1470 *ZapMaz* 71; Jako Pyotr... nye zasthapyl drogy dobrowolney w Szyroczczv na vlyczi Stanyslawowy 1471 *ZapWarsz* nr 2960; Jakom ya, gdy Bronysch schedl drogą dobrowolną, vzawschi gy na wosz moy, nye zadalem mv rany othphorzoney gwalthem *ib.* nr 3024; Jakom ya drogy dobrowolney kxadzv Janowy... nye zasthapyl gwalthem *ib.* nr 3051; Jakom ya Bronischewy..., gdy gechal droga dobrowolna, gemv drogi nye zasthapyl ss ostrą bronya gwalthem 1472 *ZapWarsz* nr 3056; Jako ya szamoczwarth nye szasthampil slachathney Stanyecze... drogi dobrowolnyey anym gey sbyl gwalthem 1480 *ZapWarsz* nr 1484; Quia ipse hominem suum Choma violenter accepisset in via publice strata al. na dobrovolney drodze 1481 *AGZ* XVIII 227; Pyotr... w syemy kxansanczey na drogach dobrowolnych nye sbygya 1487 *ZapMaz* 144; Jakom ya kvpczow s Wylna nye powszczyągnal na dobrovolney drodze, na gosczynczv 1489 *ZapWarsz* nr 1692; Jako on mnye zastapyl drogą dobrovolną, zyachal schylą na drodze dobrovolney, gdym yachal sz Warschevy do

Rvscza 1492 *ZapWarsz* nr 1727; Jako go gya... nye vderzyl..., gdy gyechal sz lasza swego dobrovolna droga, magyancz sz nym poszwy 1496 *ZapWarsz* nr 1769; Ieslizebi kmiecz kmieczia zabil na drodze dobrowolney albo chocz kądi ynądy (in libera via aut ubicumque), thedi przi-iaczielie onego zabithego... mayą poprzisiącz mązoboyczą 1498 *MacPraw* VI 273; Droga dobrowolna ma bicz kazdemu Wislą, Bugiem i Narwią plawiączem_sią (de libera via super fluvio Visla, Bug et Narew). Vedlvg stharodawnego obiczayv Wislą, Bugiem y Narwią kazdemv mayą bicz dobrowolne plinączemv (fluvii Visla, Bug et Narew debent esse omnibus defluentibus liberi) kromia zadnego czla przes wsisthki yazy od poczathkv wiosny alis do Swiąthek *ib.* 274; Jacom ja Andrze⟨je⟩vy hy Mykolayevy nye bil pomocznykyem, gdy Jacuba hy Pyotra byly w dobrovolney gospodze 1458 *ZapWarsz* nr 1076; Jakom ja Jacuba hy Pyotra nye zbyl anym gyma po krwavey renye zadal na dobrovolnyey gospodze gvalthem *ib.* nr 1077; Jakom ya nye slupila czelathnyczky Hanni gwalthem na dobrow⟨o⟩lnych oplothkąch anym lupv wszyala 1468 *ZapWarsz* nr 2927; Non emit duos boves in villa, sed na dobrowolnem targu nesciendo, quod essent furtivi 1399 *TPaw* IV nr 6080; Pan woyewoda memu kmeczewi dwa cona *wsantø yego kaznø y yego posłanim na targu dobrowolnem 1400 *Piek* VI 16; Yacom ya Lauren⟨tium⟩ nye sbyl na dobrowolnem thargv gwalthem 1454 *ZapWarsz* nr 970; Jakom ja Paszczkovy nye przedal szivego konya na dobrovolnem thargv 1456 *ZapWarsz* nr 1055, *sim.* 1471 *ZapWarsz* nr 1338; Jacom ya Mycolaya nye sbyl na dobrowolnym targu gwaltem samowtor 1463 *Czrs* s. L; Ivryowszki, qui erat... arestatus... pro homine, quem vulneravit al. vssyekł in stratho foro al. na dobrowolnem thargv 1498 *AGZ* XVI 287; Admisit sibi recipere hominem Onda in benivoli foro al. na dobrowolnem thargv in Sanok 1499 *AGZ* XVI 293; Jakom ya na *wogrodzye dobrowolney nye szbilem parobka Daczbogowego... anym onego gwaltem spolyczkowal 1472 *ZapWarsz* nr 2972.

3. '*łaskawy, życzliwy, przychylny, benevolus, bonus*': Laskąvy, dobrovolny beniuolus *ca* 1500 *Erz* 13; Jesus smęcił sie jest..., Judaszowi miłosierdnie sie żałując i świadczył jest, chcąc ji od jego złego umysła *odewzacz, przywodząc na jegoż jawną zgłobę słowy dobrowolnymi *Rozm* 544.

Dobrowolstwo '*upodobanie, beneplacitum, gratia*': Pomny naas, gospodne, w dobrowolstwye lvda twego, nawyedzy naas we zbaweny twogem (memento nostri, domine, in beneplacito populi tui, visita nos in salutari tuo) *Fl* 105, 4, *sim. Pul.*

Dobry *formy*: *n. sg. m.* dobry 1399 *HubeZb* 74, *Fl* I Prol 7, *Fl* i *Pul* 72, 1. 106, 1. 110, 10. 118, 68, 1423 *MPKJ* II 302, *etc. etc.*; *f.* dobra *Gn* 183 a, 1428 *ZapWarsz* nr 300. 329, *BZ* Gen 1, 4. Tob 12, 8, *OrtKal* 315, *OrtMac* 139, *Dział* 63, XV *ex. R* XXV 145, *etc.*; *neutr.* dobre *Fl* 53, 6, *Fl* i *Pul* 51, 9, XV *in. JA* XXVII 267, 1444 *AKPr* II s. XIV, *Sul* 66. 78, 1450 *RpKapKr*, XV *med. R* XXII 239, *BZ* Gen 1, 31, *etc.*; ~ *g. sg. m.* dobrego *Kśw* br 37, *ca* 1420 *R* XXIV 81, 1443 *ZapWarsz* nr 720, 1450 *RTH* III nr 293, XV *med. MPKJ* V 431, *BZ* II Esdr 8, 58, *etc.*; *f.* dobre *Gn* 1 a, XV *med. R* XXII 245; dobrej *Fl* 68, 16, *Fl* i *Pul* 5, 15, *Sul* 85, 1450 *RTH* III nr 293, XV *med. R* XXII 243, 1454 *BiblWarsz* 1860 II 559, *etc.*; *neutr.* dobrego *Kśw* br 8. 23. bv 37, *Fl* 13, 2, *Fl* i *Pul* 33, 10, *Dek* VI, *Spow* 2. 3, 1403 *KsMaz* I nr 418, *ca* 1420 *R* XXIV 79, *Sul* 34. 90, *etc. etc.*; ~ *d. sg. m.* dobremu *De morte* w. 416, *Rozm* 140; *neutr.* dobremu *Kśw* br 12. 15. 19, 1449 *R* XXV 166, *Sul* 19. 46, XV *med. R* XXII 238, *OrtMac* 100, *Dział* 37, *Rozm* 583; ~ *ac. sg. m.* dobry 1400 *SKJ* III 188, 1427 *ZapWarsz* nr 223, *Sul* 81, *OrtMac* 95, *De morte* w. 151. 411, *etc.*; dobrego *Gn* 11 a, 1414 *JA* III 525, 1428 *ZapWarsz* nr 2837; *f.* dobrą 1435 *ZapWarsz* nr 512, *Aleksy* w. 77, *BZ* I Esdr 7, 9. Neh 2, 18, *OrtKal* 143, *OrtMac* 71, *De morte* w. 356, 1474 *Zab* 540, *Naw* 154, *Rozm* 302. 335; *neutr.* dobre *Fl* i *Pul* 34, 14. 37, 21. 44, 1. 108, 4. 118, 122, 1402 *KsMaz* I nr 172, 1426 *Msza* IV s. 315, *sim.* VI—VIII, *etc. etc.*; ~ *v. sg. m.* dobry *Błaż* 320, *BZ* Tob 5, 6, *Rozm* 408. 731; *f.* dobra *SalveReg* 3; ~ *i. sg. m.* dobrym 1407 *Piek* VI 329, *ca* 1428 *PF* I 487, *Sul* 35. 40, 1464 *AcPosn* I 366, *etc.*; *f.* dobrą 1398 *HubeZb* 71, 1402 *KsMaz* I nr 239, 1444 *R* XXIII 304, 1446 *AKPr* VIII a 50, *Błaż* 321, *etc.*; *neutr.* dobrym 1398 *Leksz* II nr 1130, *Fl* 106, 9, *Sul* 27, XV *med. R* XXII 246, *BZ* Deut 26, 11, *OrtBr* VI 371, *etc.*; dobrem *OrtMac* 97, *Rozm* 53; ~ *l. sg. m.* (w) dobrem 1399 *HubeZb* 96; (po) dobrym XV *p. post. PulKras* 46; *f.* (w) dobrej *Fl* i *Pul* 50, 19, *KartŚwidz*, XV *med. PF* IV 595, *BZ* Gen 15, 15, *OrtBrRp* 75, 2, *OrtMac* 101, *Rozm* 338; *neutr.* (w) dobrem *Fl* 102, 5, *Fl* i *Pul* 85, 16, XV *med. R* XXII 321, *ca* 1450 *PF* IV 569, *BZ* Deut 28, 11, *Dział* 44, *MPKJ* V 133, *Rozm* 338; (w) dobrym *Pul* 102, 5; ~ *n. pl. m.* dobrzy *Gn* 11 b. gl. 102 b, 1438

R XXII 355, XV *med. R* XXII 246, *BZ* Deut 1, 39, *OrtMac* 97, *De morte* w. 410, 1475 *ZapMaz* 102, *etc.*; dobry 1399 *Leksz* II nr 2417, *Rozm* 630; dobre *BZ* I Reg 19, 4, *OrtBrRp* 72, 2, 1478 *ZapWarsz* nr 1207, XV *RocznHist* II 85; *f.* dobre *Gn* 2a, 1401 *Piek* VI 54, *OrtZab* 530, 1474 *ZapWarsz* nr 1373, *Naw* 103; ~ *g. pl. m.* dobrych *Gn* 12a, XIV *ex. Pocz* 232, 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40, 1428 *AKPr* VIIIa 170, XV *med. MPKJ* V 429, *etc.*; *f.* dobrych *Kśw* cr 31, *ca* 1420 *R* XXIV 86, 1441 *TymSąd* 75, *OrtBrRp* 76, 2, *OrtMac* 103, *etc.*; *neutr.* dobrych 1487 *ZapWarsz* nr 1614; ~ *d. pl. m.* dobrym *Fl* i *Pul* 124, 4, XV *in. R* XXV 218, *ca* 1420 *R* XXIV 81, *Sul* 47, XV *p. pr. MacDod* 102, XV *med. SKJ* V 260, *etc.*; dobrem *De morte* w. 414; *f.* dobrem XV *p. post. PF* III 288; ~ *ac. pl. m.* dobre *Gn* 172a. 178a. b. gl. 42a. 154b, *Fl* i *Pul* 33, 12, 1435 *Pocz* 283, *Sul* 41, *etc.*; *f.* dobre *Rozm* 343. 743; *neutr.* dobra *BZ* Neh 9, 13; ~ *i. pl. m.* dobrymi 1406 *Piek* VI 305, 1418—23 *RocznHist* XV 53, *Sul* 47, XV *med. R* XXII 246, *OrtBr* VI 365, *OrtBrRp* 61, 2, *OrtMac* 79. 81, 1458 *ZapWarsz* nr 1034, *etc.*; dobremi *De morte* w. 215; *f.* dobrymi *Rozm* 20; ~ *l. pl. m.* (w) dobrych *MW* 61a, 1495 *GórsJaz* 278; *f.* (w) dobrych *BZ* II Par 6, 41; *neutr.* (w) dobrych *Fl* 64, 5, *Naw* 63.

Comparat. n. sg. m. lepszy *Fl* i *Pul* 83, 10, *Aleksy* w. 36, *BZ* Jud 11. 25, *Rozm* 111. 326. 476. 733; *f.* lepsza *OrtKal* 314, *OrtMac* 138; *neutr.* lepsze *Fl* i *Pul* 62, 4, *BZ* I Reg 15, 22; ~ *g. sg. m.* lepszego *OrtKal* 297, *OrtMac* 110, *Pul* 25 arg.; *neutr.* lepszego XV *med. SKJ* V 262, XV *p. post. Kalużn* 284, XV *p. post. R* XXV 182; ~ *d. sg. m.* lepszemu *BZ* I Reg 15, 28; ~ *ac. sg. m.* lepszy 1386 *Leksz* I nr 26, *OrtBr* VI 360, *OrtBrRp* 56, 4, *OrtKal* 197, *OrtMac* 32. 59. 71; *f.* lepszą *BZ* III Reg 21, 2; *neutr.* lepsze *Kśw* bv 37, XV *med. R* XXII 234, *Aleksy* w. 34, *BZ* Num 18, 30, *OrtBrRp* 42, 3, *OrtKal* 301, *OrtMac* 26. 48; ~ *g. du. m.* lepszu *Sul* 88; ~ *i. du. m.* lepszyma *Sul* 103; ~ *n. pl. m.* lepszy 1400 *StPPP* VIII nr 10425, *BZ* III Reg 21, 11; *f.* lepsze *BZ* Tob 12, 8; ~ *g. pl. m.* lepszych *OrtBr* VII 552, *OrtBrRp* 76, 1, *OrtMac* 35. 102, *Rozm* 756; *f.* lepszych *BZ* I Reg 15, 15; ~ *ac. pl. m.* lepsze *BZ* II Par 21, 13, 1488 *FontesŚl* II 16, 1495 *GórsJaz* 277; *neutr.* lepsze *Sul* 77.

Superlat. n. sg. neutr. nalepsze 1438 *R* XXII 353; ~ *g. sg. f.* nalepszej 1471 *MPKJ* V 19; *neutr.* nalepszego *BZ* Ex 22, 5; ~ *ac. sg. m.* najlepszego *Gloger*; *f.* nalepszą *Rozm* 334; ~ *v. sg. m.* nalepszy 1444 *R* XXIII 308, XV *ex. AKLit* III 106; ~ *n. pl. m.* nalepszy *BZ* Nah 3, 10, 1471 *MPKJ* V 38; ~ *g. pl. m.* nalepszych *BZ* II Esdr 8, 86; *f.* nalepszych XV *p. post. MacPam* II 351; ~ *ac. pl. m.* nalepsze *De morte* w. 452; ~ *i. pl. m.* nalepszymi *Sul* 100.

Układ

1. '*dobrze czyniący, łaskawy, życzliwy, miłosierny, przynoszący dobro, szczęście. bonus, beneficus, propitius*' . . . 82
2. '*wyróżniający się dodatnio pod względem moralnym, prawy, cnotliwy, bonus, probus, pudicus, iustus, rectus*': **a.** *o ludziach.* **b.** *o ludzkim życiu, postępkach i ich skutkach* 83
3. '*dodatnio oceniany w hierarchii społecznej, poważany, możny, honestus, potens, nobilis*' 85
4. '*dobrej jakości, incorruptus, iustus, integer, fortis, idoneus, iucundus*' . . . 86
5. '*właściwy, stosowny, odpowiedni, proprius, ratus, debitus, commodus*' . . . 88
6. '*pomyślny, prosper, beatus, commodus*'. 89
7. '*określonej wartości, certi cuiusdam pretii, certae utilitatis, virtutis, auctoritatis, dignitatis*' 90
8. *tytuł grzecznościowy, adhibetur pro comitatis vel benignitatis appellatione* '*miły, zacny, szanowny, pius, modestus, probus*' 91
9. *stałe połączenia*: **a.** dobra wola **aa.** '*życzliwość, benignitas*'. **bb.** '*przyzwolenie, zgoda, consensus, approbatio*'. **b.** być dobrej myśli, mieć dobrą myśl '*być spokojnym, pogodnym, wesołym, mieć nadzieję, qui aequi animi, bonae spei est*'. **c.** pospolne, pospolite dobre '*dobro publiczne, res publica*'. **d.** wolne dobre '*dobra lenne, bonum liberum, res domini propria*'. **e.** dobra chorągiew *może* '*symboliczna chorągiew, znanię lennych uprawnień, vexillum vel signum iuris seu beneficii liberalis*'. **f.** dobry poniedziałek '*poniedziałek, traktowany zwyczajowo przez czeladź cechową jako dzień wolny od pracy, dies Lunae, quo opifices cuiusdam societatis negotiis vacare consueverunt*' 91
10. *corruptum pro* droby 92

Znaczenia: **1.** '*dobrze czyniący, łaskawy, życzliwy, miłosierny, przynoszący dobro, szczęście, bonus, beneficus, propitius*': Czakacz bodo

ymena twego, bo dobre iest (quoniam bonum est) w obesrzenu swøtich twich *Fl* 51, 9, *sim. Pul*; Spowadacz se bødø ymenowi twemu, bo iest dobre (quoniam bonum est, *Pul*: dobrze) *Fl* 53, 6, *sim. MW* 3a; Kaco dobri Israhel bog (quam bonus Israel deus) tym, gisz sø prawego sercza *Fl* 72, 1, *sim. Pul*; Chwalcze gospodna, bo dobry (quoniam bonus), na weki myloserdze yego *Fl* 106, 1, *sim. Pul*, *MW* 129a; Dobry ges ty (bonus es tu) a w dobroczy tw⟨o⟩gy naveczy myø prawotam twogym *Fl* 118, 68, *sim. Pul*; O dobra, o mylo (*pro* myla), o slodka Marya (o clemens, o pia, o dulcis virgo Maria)! *SalveReg* 3; Nalepschy stworziczielu creator optime 1444 *R* XXIII 308; Przisly do Ierusalema przes *røko dobrø boga swego nad sobø (venit in Jerusalem iuxta manum dei sui bonam super se) *BZ* 1 Esdr 7, 9; Y vkazalem gym rokø boga mego dobrø, gen gest se mnø (manum dei mei, quod esset bona mecum) *BZ* Neh 2, 18; Strzeedz raczi, panye..., smysly y wszitki vczinky nasze..., abi... anyolowie twogi dobrzi nasladowalibi s namy ku zrzødzenyu nog nasich na drogą pokoia, zbawienia y szczøszczią *MW* 16b; O nalepszy uczesziczelu XV *ex. AKLit* III 106; Kyedy sz[y]a veschly v zyemye na ymya Splenen..., tamo nye byl nyyeden tako vyerny albo tako dobry, aby yą w svą gospodą przyal *Rozm* 91; ~ *comparat. z przyimkiem* po: Archelaus... rzekl, yschby tesch chczyal panovacz nad zydowską zyemya..., slyvbvyącz, ysby po oyczv chczyal bycz lyepschy na nye (promittens, quod patre melior omnibus appareret) *Rozm* 111.

2. '*wyróżniający się dodatnio pod względem moralnym, prawy, cnotliwy, bonus, probus, pudicus, iustus, rectus*': **a.** *o ludziach*: F ten tho czasz bylicz szø [k]kroleue sly, allecz nasz Xt mily szafszecz gest gim on dobrego cloueka dal byl, genszecz gest ge o gich sloscz karal byl *Gn* 11a; Gakocz dzysza ludze na them tho suecze czyno, isci szø ony pred luczmy vkaszugø dobrzy, allecz ony szø pred bodzem sly *Gn* 11b; Tedy vocz f ten tho czasz gedna dobra szona i tesze naboszna gestcy ona byla vmarla *Gn* 183a; Movimy onego bicz przeszeczczyvego, gysz... szbyegy chowa a dzely s nymy podropyenye, a szle nabithe rzeczy. Taczy nye badą szą mocz mowycz dobrymy, gdysz szą nyerowny dobrym mąszom dompnymany (tales non possunt dicere se probos, cum impares probis viris reputentur) *Sul* 47; Kto swego wszego... czyrzpyenya moczen iest, teego ya ymaam za naylepszego czlowieka *Gloger*; S więty geden... myeny wschitky czsnoti, podług gegosch slowa czlowyek slunye sprawyedliwi a dobri, przes dobre a sprawyedlne vczinky XV *med. R* XXII 239; Przeto myedzi slimy luczmy a dobrimy, yaco swyat stogi, sgoda nygdi nye bila any bądze *ib.* 246; Synowye, ktorzis dzysz dobrzi y zli, nye wyedzoci dalekosci (filii, qui hodie boni ac mali ignorant distantiam), oni wnidø, a gim dam zemyø y bødø yø dzerzecz *BZ* Deut 1, 39; Wyem, iszesz ti dobri przede mnø iako angyol boszi (quia bonus es tu in oculis meis sicut angelus dei) *BZ* 1 Reg 29, 9; ⟨Y⟩sze wszelka nyeczystocz slow y skarade mowy kv swarv lyvd przywodzą, przeto od dobrych (*Sul* 48: v czsnothlivych) lvdzy mayą bycz owszcyky oddalony *Dział* 39; Mam mocz nath luczmy dobremy, alye vyaczey nade szlemy *De morte* w. 215; Nye wybyeray, yvnochv, ywnochy z czwdnyma oczyma, alye szlwchay, yestly dobra yesth, czychyma wchoma XV *ex. R* XXV 145; A takoż niewierni Żydowie chcieli sie tym wymowić, aby sie przed ludem dobrzy uczynili *Rozm* 647; ~ *comparat. z gen.*: A gdy szyą mv szyn narodzyl,... then byl oczcza barszo lepszy *Aleksy* w. 36; ~ ~ W kazdey dobrey duschy sercze szye kv bogv ruschy XV *med. PF* IV 595; Caritas laszka patiens est czirplyva yest, bo zadanye sloscz rowną, prosta, dobra dusza noszy XV *ex. MacDod* 148; ~ Posnani bodø dobrzy medzy slimy discernentur fideles ab infidelibus *Gn* gl. 102b; Dobrze vczyn, gospodne, dobrym a prostego sercza (benefac, domine, bonis et rectis corde) *Fl* 124, 4, *sim. Pul*; Zgothowano gest wszem dobrim, a osobno w bodze szczodrim XV *in. R* XXV 218; Svyati krzyszv,... pomosz dobrym spravyedlyvoscz, a grzeschnym day laszka szw[y]a XV *p. pr. MacDod* 102; Slowa Ambrozzego kv oblyvbyenyczy o modlytwye dobrych ⟨za⟩ lyvd (de prece bonorum pro populo) XV *med. MPKJ* V 429; O dobrego bogatego szczoszczyv (de boni divitis felicitate) *ib.* 431; Bo zly chczą biez tim, czim są, a dobrzi y vczinky, y mową sle nawodzą, bi dobrimi bili, sloscz swey przestawschi XV *med. R* XXII 246; Tho wszythkym dobrem poszpolno, gydv przeth mv koszv rowno, bo dobremv malo placzy: acz vmrze, nycz nye straczy *De morte* w. 414—6; Zabylbych go byl, by go dobrzy nye obronyly 1475 *ZapMaz* 102; Pomnoszy dobre we sprawyedlywoscy 1493 *R* XXV 234; Ten ps⟨alm⟩ powyada, ysze Yezukrista samego wszystka krolewstwa zyemye y dobrzy sz nym sø y bedø *Pul* 67 arg.; Mylvyą dobrzy Maria y yey ymyą cząstho myąnyą, na szwe kolana klakayą, naboznye yą pozdrawyayą XV *ex. PF* V 103;

Mylvyczye nyeprzyaczyelye vasche..., abysczye byly synovye oycza vasego nyebyeskyego, ktory slonecze svoye przepvscza wzchodzycz y na zle, y na dobre (qui solem suum oriri facit super bonos et malos Mat 5, 45), a daye svoy descz na prave y nye na prave *Rozm* 270; Padają dobrzy i padają źli przed bogiem, ale dobry padają na swe oblicze i modlą sie bogu... ale źli padają wznak *Rozm* 630; ~ ~ *'nieposzlakowany, rzetelny, wiarogodny, integer, honestus, cuius fama bona est'*: Sulyma ne gest slodzegem any sse slodzeysky obchodzyl, ale gest dobry czlek yako gyni 1423 *MPKJ* II 302; Vstawyamy, abi geden tilko przes poprzyszązenye sąprzowo o mąszoboystwo byl szkaran y skazan, alye thowarzysze tego tho obwynyonego s mązoboystwa y sz ran przes dobre a podobne swyathky mayą szą wywyesez (per probos et idoneos testes de homicidio et vulneribus se teneantur expurgare) *Sul* 41; Tedy ona moze szamoszyodmą sz dobrymy ludzmy doswiatczicz, ysz gey tho dzyedzyczstwo przed gayonym szandem wszdano *OrtBrRp* 61, 2, *sim. OrtMac* 79; Dobry czlowyek moze szwego nye odzyelonego szyna thako obzalowanego przyszyagą wyyacz *OrtMac* 49, *sim. OrtBrRp* 42, 4; Thedy then szdrowy thowarysz wszyal szobą (*leg.* z sobą) raczcze y gyne dobre ludzy, kthorych byl proszyl k themu, aby sz nym poszly kv loszu thego thowarzysza yego nyemocznego *ib.* 59, *sim. OrtBrRp* 48, 4; Thedy skazano, ysz ma daley pythacz, yako tego ma dokazacz albo dowyesez. Tedy szkazano, ysz ma szamoszyodm sz dobrymy *ludmy *ib.* 81, *sim. OrtBr* VI 365; Powod szapyerzow⟨i⟩ prze bog y prze dobry lud (*OrtBrRp* 71, 1: prze dobre ludzy) odpuszczy przyszyągy *ib.* 95; Gdyby czlowyek osządzon na szmyercz..., yakokolwyek odproszon..., mayaly tesz gynny dobrzy ludzye (*OrtBrRp* 72, 2: gyne dobre ludze) thakyego czlowyeka v radzyecz albo v myasta uproszycz? *ib.* 97; Gyedna nyewyastha po szmyerczy szwego maza vrodzyla dzyeczyą, a tho myeny sz oszmya gynnych dobrych nyewyasth (*OrtBrRp* 76, 2: z oszmya gynych dobrych... nyewyastamy), ysz tho dzyeczyą bylo zywo, asz ye krzczono *ib.* 103; Wysnawam, ysz byl y yest dobrym a vczlywym czlowyekem 1464 *AcPosn* I 366; Jakom ya przyszchethwschy w dom kxandza pyssarzow gwalthem, nye groszylem mv... anym mowyl gemv szlych y nyevczczyvych szlow przeth dobrymi ludzmy..., kthore wschithky yawni sza thym dobrym ludząm, czo przi them byli 1470 *ZapWarsz* nr 3007; Jacobus... za poczestnego, czsnego, od zadnego w szadnem zawodze podesrzany, ani yest nalesøn y prze dobri luth... za tagego myan, dzirsan y chowan 1474 *Zab* 540.

b. *o ludzkim życiu, postępkach i ich skutkach*: Leniu iesc cu vstanu cynich casdego skutka dobrego *Kśw* br 37; Varugmis szø g⟨rz⟩echa tako, gako boszy vøsza, a strogmy skuthky dobre, gakobichom presz ne nasziim duszam otrzymaly sbaucne *Gn* 172a; Takescy by fsythcy pralacy melibychø ony strogich thy to dobre veinky svøtego Potra *Gn* 178a; Dzathky mile, yszebiscze vi tho dobrze vedzely, iscy Gabriel angol chvalicz on svøthego Gana przc gego velike skuthky dobre *Gn* 178b; Prc skvtky dobre per bonam operacionem *Gn* gl. 42a; *Wirzignolo iest sercze moie slowo dobre (eructavit cor meum verbum bonum), powadam ia dzala moia krolowi *Fl* 44, 1, *sim. Pul*; To gesc przez dostatek dobrich skutko⟨w⟩ XIV *ex. Pocz* 232; A gdysz sø przIwyedzony (*sc.* niewiasty), rzekl gym sødza: Takosz wy dobro rzeczø molwyøcz zdradzilyscye myc *Błaż* 321; Sprawyedliwoscz tu rzeczona, bidlenye dobre a swyąte XV *med. R* XXII 239; Czlowyek slunye sprawyedliwi a dobri, przes dobre a sprawyedlne vczinky *ib.*; Ku dobrym skuthkom ad bona opera XV *med. SKJ* V 260; Tayemna zloscz dobran rzeczan przycrita dolus secundum Papiam est oculta malicia, laudis sermonibus adornata *ca* 1450 *PF* IV 574; Nye zgrzeszay krolyv nad swim slugø Dauidem, bo gest przeciw tobye nye zgrzeszil, a gego vczinki tobye dobre sø barzo (et opera eius bona sunt tibi valde) *BZ* 1 Reg 19, 4; Przes dobre per bonum opus 1461—7 *Serm* 322v; Dobrzy mnyschzy szya nye boyv, kthorzy zyvoth dobry mayv *De morte* w. 411; Thwoya mądroszcz y cznoth wszythkych napelnyenye, w pokorze y w dobrych vczynkoch poszylenye Abigayl, pany mądra, znamyonowala *MW* 61a; Ten psalm powyada, yze Xr zborowy swemu nepowynnoszcz lyepszego zywota vstawyl *Pul* 25 arg.; Vczym (*pro* vczyni) mye... vsthawyczna w dobrych dzyelyech az do mego skonanya y skonczenya *Naw* 63; Cum vita irreprehensibili dobrym zywothem XV *p. post. R* XXV 178; Jesu, raczy myą wyszluchacz, a dar rady dobrey my dacz, bych szyą dobrych rzeczy dzyerszal, a szlych rzeczy szyą wyaroval *ca* 1500 *SprTNW* V 18; Jesus wiele znamion i dobrych uczynkow wam uczynił *Rozm* 811; O dobry uczynek cię nie kamienujem, ale o uwłoczstwo czci boskiej *Rozm* 838; ~ dobre słowo, dobra wiara *'nieposzlakowana opinia, bona fama'*: Skazvgemy

thake rzeczy przyszągą Ianowy wlozycz, le acz przeth thym byl dobrego slowa (si alias fuerit bonae famae, *Dział* 22: aczby Ian nye byl pyrwey porvszon we czczy), na oczyszczenye myenyączemv, esz wlostny swoy myod byl nosyl *Sul* 34; Dobrø vyarø nathyszacz (*leg.* nad tysiąc) slothich czystego slotha y spravedlivey vagy volalby y volj 1474 *Zab* 540; ~ ~ dobre '*dobre uczynki, recta, iusta facta*': Pospey sø v l⟨epsze z do brego *Kśw* br 8; Sedøcy sø, giz sø k dobremu oblenaiø, lezøcy sø, giz sø u⟨e z⟩lem cohaiø *Kśw* br 12, *sim. ib.* br 15; A togodla, iz ⟨boga nie chcą uź⟩rech, k dobremu vstac sø oblenaiø *Kśw* br 19; Surge stadla (*leg.* z stadła) gresnego, propera u lepse s dobrego *Kśw* bv 37; Ne iest, kto bi vczinil dobrego (non est, qui faciat bonum, *Pul*: dobre), ne iest asz do iednego *Fl* 13, 2; Odplaczali sø mne zlim za dobre (retribuebant mihi mala pro bonis) *Fl* 34, 14, *sim. Pul*; Neprzyaczelowe wem mogi sziwi sø..., gisz to odplaczaiø zle za dobre (qui retribuunt mala pro bonis) *Fl* 37, 21, *sim. Pul*; Vczin se *mno znamø w dobrem (fac mecum signum in bonum), aby widzely, gisz me nenasrzeli *Fl* 85, 16, *sim. Pul*; Genzsze napelnyl w dobrem (*Pul*: w dobrym) zhødost twoyø (qui replet in bonis desiderium tuum), otnowy sze yako orlowy mlodoscz twoya *Fl* 102, 5; Y poloszyly sø przeczywo mne zle za dobre (et posuerunt adversum me mala pro bonis) y nenazr⟨z⟩ene za mylowane moye *Fl* 108, 4, *sim. Pul*; Kaiø sse teze, izem sse dopuszcil sedm smertnich grzechow... dopuszczenym zlego, opuszczenym dobrego *Spow* 2; Davam szya vynyen bogv wszechmogocemv s pyączy szmyslow czyala mego grzessnego, czom szgrzessyl..., vyele dobrego opvszczayvcz *Spow* 3; Acz dobrego sztbricharzowe bødzeczc si boni emulatores fueritis *ca* 1420 *R* XXIV 79; Przyparczy kv dobremv bywamy 1449 *R* XXV 166; Tha szaloscz gest laska bosza, yąsch ma kto ssylną o zloscz, yasch syą przigodzila, albo o dobre, gesch schodzi XV *med. R* XXII 237; Ten ządzą ma ku dobremu, gimsze bi owo zle dopuszczone yusz nadązil *ib.* 238; A takosch geno dobre drugye rodzi, yaco y grzech geden w drugy wwodzi *ib.* 239; Gorzkye nye chcze ny mosze bicz slotkym, proszczye mowyącz byale czarnim, a zle dobrim *ib.* 246; Quid iubet seu vult pater noster, ut... in bono procedamus... vlg. abychom... w dobrem pospyszzhały *ib.* 321; Providentes bono meycze opatrnoscz w d[r]obrem (providentes bona non tantum coram deo, sed etiam coram omnibus hominibus Rom 12, 17) *ca* 1450 *PF* IV 569: Y wiwyodł pan bog s prochu wszelkye drzewo krasne... a tesze drzewo szywota w poszrzod raya, a drzewo wswedzenya dobrego i slego (lignumque scientiae boni et mali) *BZ* Gen 2, 9; Y vczynyl pan bog Adamowy a gego szenye suknye koszane, a oblek ge y rzekl: Owa tocz Adam iako geden z nas vczynyon gest, wyedzøcz dobre y zle (sciens bonum et malum) *BZ* Gen 3, 22; Skvsonym v dobrem exercitaris (*var. kal.*: skuschonymy dobrze exercitatis, postea autem fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet iustitiae Hebr 12, 11) *MPKJ* V 133; K[k]torzi dobree czinili, poydą w ziwot wieczny (et qui bona egerunt, ibunt in vitam aeternam Ath 39), ale ktorzi zlee, w ogen wieczny *MW* 114a; Ten ps⟨alm⟩ powyada, yze Xpus zloszczy karze y oprawya szyercza lyudzka w dobre *Pul* 38 arg.; Yal ym takyesch dzyekovacz, czo yemv szą dobrego czynyly *Rozm* 117; Ten Iozephovy, oblyvbyenczv Marye, vyelye dobrego czynyl *Rozm* 134; Czemu mię bijesz a wracasz złe za dobre? *Rozm* 683; ~ Pre szawady dyabla przeklatego bych wam mogl Pysma swathego powyedacz czo dobrego 1450 *MacDod* 120; Odpovyedzyal Natanael: Z Nazareta moze nyeczo dobrego bycz? Iakoby vzgardzywschy tem mystrzem y rzekl, czvsz nye moze tam stąd nycz dobrego bycz. Albosz tesch mozem tako czyscz: z Nazareta moze czo dobrego bycz *Rozm* 214; ~ O gemze pise suøti Lucas:... Slepy, bo na bødøce dobro ne glødal..., ⟨żebrzący, bo u sie⟩be nies dobre⟨g⟩o ne ymal *Kśw* br 23; Thako dobro, ysz nyczesz lepschego quale bonum, quo nihil est melius XV *med. SKJ* V 262; Nycz mj ne slvszche dobrego nil decet eum 1466 *R* XXII 26; Ve mnye nadzney yest szwyadeczthwo tego,... bomczy w szobye nye nalyazla nycz dobrego, yedno grzechy od porodzenya szwego *Naw* 88; Oczyszczy nasze szamnyenye, w ktoſem nyczey dobrego nye XV *p. post R* XIX 97.

3. '*dodatnio oceniany w hierarchii społecznej, poważany, możny, honestus, potens, nobilis*': Jacub Cotovieszki ne uczekal zayøczski s tego pobicza za Odrø nepoczeslywe, ale yøth poczesliwe, yako na dobrego przislusza 1414 *JA* III 525; Gdi kto komu przigany..., tegdi on, komu przziganyono, swoye wlodiczstwo ma dowyescz, stawyancz s wlostnego rodu dwu lepschu i starschu a se dwu rodu dwu lepschu, tho yest s kaszdego rodu dwu powyescz ma na swyadeczstwo (ex tunc debet statuere ex sua genealogia duos potentiores et seniores et de duabus genealogiis alienis de qualibet genealo-

gia duos potentiores producere debebit) *Sul* 88; Mi, Jan, z bozey mylosczy starschi xancz mazowessky etc., po spolu s naschymy slyachcziczi nalepschimy (cum nostris nobilibus)... vstawyami *Sul* 100; Kyedikolikrocz... slyachczicz w yego slyachczye... bilbi sesromoczon..., ten sesromoczoni... dwyema swyatkoma lepschima albo snamyenytschima i starschima swąn schlyachtha... doswyathczi (per duos testes de quolibet eorum potiores et seniores suam nobilitatem... approbabit) *Sul* 103; Ta *panya Hanka nye opchodzyla sza nyszødna slø [s]rzeczø, my vyemy y k szwey dvszy byerzemy, yszc yest dobrego occza y dobrey macz⟨e⟩rze 1450 *RTH* III nr 293; Y vczinyly myesczanye gego y vrodzenszi a lepszi (fecerunt ergo cives eius maiores natu et optimates), gysz bidlyly s nym w myescye, iako gym przikazala Gezabel *BZ* III Reg 21, 11; Dzatki gego zbyti sø na poczøtce wszech drog... a wszitci gego nalepszi spøtany søø w pøta (et omnes optimates eius confixi sunt in compedibus) *BZ* Nah 3, 10; Then przepadl myeszky wyelkyerz... szeszcz y XXX szelagow, albo yako kthory wyelkyerz od radzyecz y lepszych myesczan... gesth... uchwalon *OrtMac* 35, *sim. OrtBr* VII 552; Boze, scha go poszaluy, czlowyeka dobrego, ysze thako marnye *szczeld od nyerownya szwogyego *Tęcz* w. 4; Nalepsy inclyti (inclyti, Israel, super montes tuos interfecti sunt II Reg 1, 19) 1471 *MPKJ* V 38; ~ Franczek yachal se cztirmi tako dobrimi, yaco sam, a se trzemi podleyszimi na Miczcowo dzedzinø gwaltem 1406 *Piek* VI 305; Marcin yachal na mø dzedzinø s tako dobrim, iaco sam, a s trecim podleszim y szabil mego *dczlowcka 1407 *Piek* VI 329; Maczey Yaroczsky nye dal samopyanth tako dobrymi, yako sam,... dzewyanczy ran... Pyotrowy 1418—23 *RocznHist* XV 53; Tego na nye szaluyą, gdzesz we cztyrzista chlopow y we *dwonnoscze y w oszmy *sluchcziczow tako dobrich, yako sam, wyyali z umislem y są yachali ną dzedziną 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; Sborowsky swym poczanthkem se dwemanacz tako dobrych, yako sam, pomocznikow... sedm ran krwawych... Mikolayowy zadal 1428 *AKPr* VIIIa 170; Yakom ya na Pyotrow dom samotrzecz tak z dobrimy, jakom sam, nye byegal z ostra bronya gwalthem 1458 *ZapWarsz* nr 1034; Jan Jacca nye rosmyothal plothow gwaltem samoschosth tako dobrimi, iako sam 1466 *Czrs* s. LXXXIV; Jako ssinowye mogy, Girzik i Pelka, sse dwyema sluzebnykoma sswima thako dobrimi, iako ssami,... ludzi pana Woczechovich... na dobrovolney drodze nye gymali 1468 *TymSąd* 163; ~ *comparat. z gen.*: Ale czso pan bog nasz wycyøscza odzerszal, dostanye syø k naszemu gymyenyv. Gedno snadz, acz gesz lepszi Balacha, sina Sefor, krolya moabskego (nisi forte melior es Balac, filio Sephor, rege Moab) *BZ* Jud 11, 25; ~ *comparat. ze spójnikiem* niż: Nye sskazny (*pro* sskazuy) thy, nyechacz szkazujo lepschi, nyszess ty 1400 *StPPP* VIII nr 10425.

4. '*dobrej jakości, incorruptus, iustus, integer, fortis, idoneus, iucundus*': Bo deuicha Maria az pelusek dobrih ⟨w jego narodzeni⟩ ne ymala, a togodla gy ue zle hustky ogar⟨nęła⟩ *Ksw* cr 31; Mal dacz czso lepszi zrze⟨biec⟩ 1386 *Leksz* I nr 26; Iaco mne Wislaw slubil d⟨o⟩bre drzewo dacz 1402 *KsMaz* I nr 172; Bo z wczena mødrego dobywayø czczy y chleba dobrego *ca* 1420 *R* XXIV 81; Lepak przyrownano yeszth c[z]upczowi szukayoczemu dobrich perl (iterum simile est regnum coelorum homini negotiatori, quaerenti bonas margaritas Mat 13, 45) *ib.* 86; Jako mne vinouath Stanislaw dwadzescye groszy za yastrab albo dobri crogulecz 1427 *ZapWarsz* nr 223; Jacom ya nye slubil Swanschcowi za dobrego wolv ani mi go w czas wraczal 1428 *ZapWarsz* nr 2837; Jacosz pan starosta zalowal oth krolya, yszebych ya wnosl pyenyądze falschowne w gego myasto Poznan..., kthoresz pyenyądze są gemu wraczony, a on gynne dobre pyenyądze za nye dawal 1435 *Pocz* 283; Debet dare stipitem apum bonum al. vlny pczol dobrych 1441 *TymSąd* 75; Czastokrocz obyklo szą przygadzacz, ysze slachczyczy albo tesz pospoliczy lvdze w dobry lasz albo w gay, rzeczony zapvstha, czykole vmyslnye wszethwszy, albo sz przithczey pozarem zaszgą *Sul* 81; Optima nacrassze, id est barso dobre XV *med. R* XXIV 361; Vszrzal bog szwyatloszcz, ysze gest dobra (et vidit deus lucem, quod esset bona) *BZ* Gen 1, 4; I uszrzal bog wszitko, czsosz bil stworzyl, a to wszitko gest barzo dobre (et erant valde bona) *BZ* Gen 1, 31; Lyvd nye chcyal pogubycz lepszich owyecz a dobitczøt (pepercit enim populus melioribus ovibus et armentis), abi bili obyatowani panu bogu twemu *BZ* I Reg 15, 15; Day my wynnyczø swø..., a dam tobye za nyø wynnyczø lepszø (daboque tibi pro ea vineam meliorem), a gestlycz syø podobnyey zda, dam cy szrzebra, zacz stoy *BZ* III Reg 21, 2; A kdiszem odvazil, oddalem srzebra pyøczdzesyøt a sto lybr... a ssødow mosyøznich z dobrego kowu... XII (tradidi... vasa aerea de bono aeramento splendentia duodecim) *BZ* II Esdr 8, 58; Nye szukaycye myru s nymy myecz po wszitki czasi,

abiscye rozmogszi syø poziwaly nalepszich vzitkow tey zemye (ut invalescentes manducetis optima terrae) *BZ* II Esdr 8, 86; Gdy woyth szyedzy na gaynem szandze..., [l]kto gemv przepadnye, ten ma gyemu pokupycz osszm sz⟨e⟩lagow pospolnych dobrych gydaczych pyąnyadzy *OrtKal* 200; Gdy ktho od wasz przyszyasznykow chcze ku *szwyadeczthwo o wszdanye roley... yako wyelye maczye wszyacz za tho... thych pyenyądzy, czyly gynnych lepszych mamy wszącz za thakye tho szwyadeczthwo? *OrtMac* 102, *sim. OrtBrRp* 76, 1; ⟨G⟩dysz geden krol gest, gedno prawo i gedna moneta we wszytkyem krolewstwye ma bycz, ktora ma bycz wyeczna y dobra w wadze (quae sit perpetua et bona in valore) *Dzial* 63; Kon... strzelczy srzedny, dobri 1471 *GórsJaz* 282; Schamostrel dobri 1471 *GórsPiech* 220; Nalepsey mirry prime mirre (sume tibi aromata: primae myrrhae et electae quingentos siclos Ex 30, 23) 1471 *MPKJ* V 19; Item plaszcz brunathny barzo szukna dobrego 1493 *PF* IV 663; Pan Wyssyel vkazal cztherzy konye... Lyepsye zosthawyl shobye..., a mastho thych, czo podlyeyshych pozlal cztherzy do domv 1495 *GórsJaz* 277; Vkazal ssye n[y]a cztherzech konyech dobrych w zbroy kopynyczey *ib.* 278; Co nalepsich rzeczy nie mass thu XV *p. post. MacPam* II 351; Dobrem pothporam XV *p. post. PF* III 288; A przetho vszelkne drzevo, chtore nye czyny ovocza dobrego, bądzyc vyczyatho a v ogyen bądzye wpvszczono (omnis ergo arbor, quae non facit fructum bonum, excidetur et in ignem mittetur Mat 3, 10) *EwZam* 298, *sim. Rozm* 178; Oretur deum,... aby... raczyl... dacz nam... dobre povyetrze XV *ex. SKJ* I 148; Debet iurare, quomodo boni equi fuerunt al. yako dobr[y]e byly XV *RoczнHist* II 85; Ruta etc., dobre zyele, czyszcy oczy barzo vyelye *ca* 1500 *Erz* 13; Takosch vschelkye dobre drzeuo rodzy dobre ovocze (sic omnis arbor bona fructus bonos facit Mat 7, 17) *Rozm* 283; A drugye (*sc.* nasienie) padlo na dobrą zyemye (alia autem ceciderunt in terram bonam Mat 13, 8), a dalo nyektore ovocz stokrocz vyeczey *Rozm* 335; Alye ktore naszyenye padlo na kamyenye, tocz yest ten, ktory slucha slowa bozego a nathychmyast ge przyymye sz veszelym, a ny ma w sobye maczycze, to czvsch dobrego fundamentv albo zalozenya *Rozm* 338; Alye then, ktory szyal na dobrey zyemy (qui vero in terram bonam seminatus est Mat 13, 23), tho yest ten, ktory slucha slowa bozego a rozvmye *Rozm* 338; Przyklad o dobrem naszyenyv psenycznym svyąthy Maczycy pysze v kxyągach svoych *Rozm* 338; Tesch podobno krolewsthwo nyebyeskye szyeczy..., a yako yvsch bądzye napelnyona ryb, vyczyegnawschy na brzeg szyedzącz y vybraly dobre w svoye sądy, a zle precz pvsczyly (elegerunt bonos in vasa, malos autem foras miserunt Mat 13, 48) *Rozm* 343; ~ ~ A gdy szyą mv szyn narodzyl, then szyą w lepsze przygodzyl *Aleksy* w. 34; Aczbi kto vraszyl rolyø... a puszczylby dobitczøø swe, abi spasl czudze, czsosz bi koly myal na polyu swem nalepszego (*Kałuż*n 284: czo lepszego ma na szwey roly)..., za szkodø podlug sgodzenya maa nawroczycz (quidquid optimum habuerit in agro suo..., pro damni aestimatione restituet) *BZ* Ex 22, 5; ~ Wschythko, panye, zawszdy dobre (*Msza* III: dobraa) sthwarzasch (omnia, domine, semper bona creas) 1426 *Msza* IV s. 315, *sim.* VI—VIII; Gdisz przeczіste y wszitko lepsze offyerowacz bødzecze z dzesyøtkow (si praeclara et meliora quaeque obtuleritis ex decimis), policzono wam bødze, iakobiscze s gvmna i z liszicz dali pirwe vrodi *BZ* Num 18, 30; ~ *o ludziach*: Malo takich kaplanof nadze,... chosbycz ony krole... o gich sloscz karaly..., sznamø tego gest, yszcy szø dobrzy kroleue..., allecz kasznodzege szø sly pres to, yszcy ony o gich słoscz ne szmegø karacz ge *Gn* 11b; Vibiragø mødrzy ludze dobre rzemeslniky ku robocze sicut eligi solent artifices ad operandum *Gn* gl. 154 b; Wsszem dobrim zacony (*pro* zacom 'żakom') sszlussza szwego myssztrza czczicz *ca* 1420 *R* XXIV 81; Estote... hospitales..., vnusquisque sic⟨ut⟩ acceperit graciam, in alterum illam administrantes sicut boni dispensatores, dob⟨r⟩zy dawcze, multiformis gracie dei (I Pet 4, 10) 1438 *R* XXII 355; O Jeruzalem, Jeruzalem, i s Brzeszczym, by tho vyedzalo, they by dobrey druzyny plakalo 1454 *BiblWarsz* 1860 II 559; Y plebany sz myaszv szyyv, ysz tho barszo pywo pyyv..., dobre kupcze, roszthocharze, wszythky moya kosza skarze *De morte* w. 275; Zalybych wszethl thwey moczy, gdybych sthrzekl ve thnye y w noczy, temv bych vczynyl wrosza y postavyl dobra sthrosza *ib.* w. 356; Dobrzy mnyschzy szya nye boyv, kthorzy zyvoth dobry mayv *ib.* w. 410; Ten ps⟨a⟩lm powyada, yze Xpus pastyrz dobry owcze swoye w wyekuge odpoczywanye wwodzy y roskoszø bostwa y czlowecztwa zywy *Pul* 94 arg.; Verbum Polonorum: dobra yedza po dobrym panye XV *p. post. PulKras* 46; Mey dzycke, slugo dobry albo vyerny (euge, bone serve Luc 19, 17), yzesz v malye byl vyerny, bądzyesch myal mocz nad dzyeszyeczyą myast *Rozm* 408; Myly Iesus

mynyl szye dobrym pastyrzem, ysch swa dvschą chczyal dacz za szve owcze *Rozm* 426; Wybierzecie wy mężow lepszych a mocniejszych dwanaście, dajcież im dzierżeć chorągwie *Rozm* 756; ~ *o pojęciach abstrakcyjnych*: Iaco prave Jasek czirsi czeczinø sesnascze lath w dobrem pocoyu 1399 *HubeZb* 96; Ode wszech grzechow trozka iest. Swar dobri powszedni iest (rixatio bona quotidiana est) *Fl* I Prol 7; Rozum dobry czynøczym gy (intellectus bonus omnibus facientibus eum), chwal⟨e⟩ne gego przebywa na wek weko⟨m⟩ *Fl* 110, 10, *sim. Pul*; Ian Iannø wiposzaszil... pøczø cop za swego dobrego sdrowa 1403 *KsMaz* 1 nr 418; Matura deliberacione z dobrym *roszumen *ca* 1428 *PF* I 487; W⟨sz⟩yelkye danye nalepsze albo nagorsze omne datum optimum (Jac 1, 17) 1438 *R* XXII 353; Epitaphium Laskarij archiepiscopi Gneznensis:... Suplex Lascarius... corde quoque ore bolismus samnyena dobrego, czychy XV *p. pr. R* XVI 326; Thegodlya oboyey stronye obezrzeecz ch⟨c⟩ancz, abi przerzeczonym obyczayem pozwany z dobrym rozmyslenym a z rostropnosczą na zzalobi othpowyedzely (cum bona deliberatione et discretione propositis respondeant, *Dział* 15: dobre a dluge ymyeli rozmyslenye na odpowiadanye przed sadem)..., wstawyami *Sul* 27; Uczeczmy syą do boga..., yschby gy (*sc.* dar Ducha św.) nam raczyl szeslacz... mnye na dobre vymovyenye, a wam na pylne sluchanye XV *med. MacDod* 35; Kyedy krol... kogo przed szwymy ludzmy y sz gych dobrym (*OrtMac* 97: dobrem) omyszlenym y rada oszandzy ku szmyerczy *OrtBr* VI 371; Ktho yesth *przyszyasznekyem y przyszyagl ku praw (*leg.* prawu), ten moze podlug szwego lepszego roszumu y pyszma naydz ortel y wyrzecz na szwą przyszyągą *OrtMac* 110, *sim. OrtKal* 297; Moya szyosztra... mey zenye... trzeczy dzyen przed... szmyerczya klucze... dala sz dobrey pamyączy *OrtMac* 134, *sim. OrtKal* 311; Dobrey vrody bone indolis (vidensque Salomon adolescentem bonae indolis et industrium, constituerat eum praefectum super tributa universae domus Joseph III Reg 11, 28) 1471 *MPKJ* V 44; Poczynaya szye modlythwy vyelmy dobre *Naw* 103; Myly Jezv, laska my day, bych thobye dobra modla dala *Naw* 154; Quodsi probabiliorem sententiam de his, quos usque modo asz dothichmyasth [l]lepszego doswathczenya colimus, protuleris XV *p. post. R* XXV 182; Raczy my dacz roszvm dobry, thwą mylosczyą oszwyeczony *ca* 1500 *SprTNW* V 18; K czemv mysly przylozyla, barzo rychlo szyą navczyla, bo byla barzo sylno myslyva a dobrego przyrodzenya *Rozm* 17; Podlvg tego, yako bog wschechmogaczy okraszyl ya, dobrymy cznotamy blogoslavyl, takyesch ya przyrodzona nadobnosczyą okraszyl *Rozm* 20; O nyepokalana dzyevycze Marya, czyebye bog okraszyl przeslycznymy cznotamy y dobrymy statky (innumeris... virtutibus et moribus pulchris) *Rozm* 23; Bo s takymy czyny nygdy nye przydzyesch kv dobremv konyczv, alye nądzna a złą smyerczyą vmrzesz *Rozm* 140; ~ ~ *'smaczny, boni saporis, suavis'*: Obyad bil dobri vczinyon w domu Thobyasovye (factum esset prandium bonum in domo Tobiae) *BZ* Tob 2, 1; Vindemia desecata vlg. vino vstale dobre 1456 *R* XXXIII 182; Dalbych dobry colacz vpyecz, bych mogl przeth tobv vczyecz *De morte* w. 151; Kyedy mnych na konyv szkacze, nye veszrzalby na nalepsze kolacze *ib.* w. 452; In Jaroczino bibent dobre pywo XV *p. post. MacPam* II 350; Vszelkny czlovyek napyrvcy dobre vino dava, a gdy szyą spygya, thedy tho, czo podlycysze yest. Alye thy schovalesz dobre vino asz dothad (omnis homo primum bonum vinum ponit et cum inebriati fuerint, tunc id, quod deterius est; tu autem servasti bonum vinum usque adhuc Jo 2, 10) *EwZam* 303, *sim. Rozm* 209; Vschlyschacz to myly Yesus od svey matky, vzyal trochą maky y starl z voda, y vpusczyl v oną karmya, byla nathychmyast slotka a dobrey vonye *Rozm* 122; ~ ~ *'długi, longus, maturus'*: A ti potem poydzesz ku oczczom swim w pokoy, a bødzesz pogrzebyon w dobrey staroszczy (tu autem ibis ad patres tuos in pace sepultus in senectute bona) *BZ* Gen 15, 15; Vschlyschawschy to nyevyasta... dala odpoczyvanye mylemv Krystvszovy w svem domv a myeskal tamo Iesus dobrą chvylą *Rozm* 302; Pilat nie doczekał odpowiedzenia..., co by prawda była..., bo to pytanie potrzebowało ku naprawieniu dobrego czasu *Rozm* 787.

5. *'właściwy, stosowny, odpowiedni, proprius, ratus, debitus, commodus'*: Czso pan Jan chorøsze *czodzal na sswem boru Micolaga Proczinskego, tho uczinil s dobrim prawem 1398 *Leksz* II nr 1130; Iako wedzø y szwatczø, eze cso Dobegnew... list pokazal, yest dobri y po prawu szødu wyszedl 1399 *HubeZb* 74; Vøczcy ony byuagø slachethny a dobrich obyczagof napelneny *Gn* 12a; Chczemy, abi ten, oth kogo wyszla kląthwa, dobrim obiczayem (*Dział* 23: pod dobrym rąkoyemstwem), tho yest s dosthaczeczną przisząsną alybo rąkogemską pewnosczą o stanyv kv praw (*leg.* prawu)... bil vpomyenyon (debito modo, scilicet cum sufficienti cautione

iuratoria vel fideiussoria de parendo... requiratur) *Sul* 35; Herman, trzeczi brath, o nyekthore mlyna[na]rzowy dowynyenya... obyczayem dobrym rzeczonego mlynarza sądzicz przykazal (debito modo ipsum molendinatorem iudicare praecepit) *Sul* 40; Tho capitulum dobre gest, a przetho moze stacz w pirwych kszągach ...poth rvbricą o rąkoyemwsthwye *Sul* 66; Pothkomorze nasz tego, gen lepsze snamyona a sznamyenythsze albo kopcze vkaze (qui meliora signa et notabiliora seu scopulos ostenderit)..., powynyen bądze a ma przypvsczycz kv szwyathczenyv *Sul* 77; Dobre y radne szą wydzy (bonum et consultum videretur), aby sądza y pothsądek na malich rokoch, kedy mogą, szedzely *Sul* 78; Na lepsche textu zrozumyenye ma bicz to wyedzyano XV *med. R* XXII 234; Na gorø Synay sstøpylesz z nyeba a movylesz s nymy, a dalesz gym sødi prave... y przikazanya dobra (et dedisti eis... praecepta bona) *BZ* Neh 9, 13; Gdyby v thei dzyewky byly dzyeczy, synowye, mayaly takye dobre prawo ku przerzeczoney sbrogy... abo (*pro* yako) brath tego vmarlego? *OrtKal* 195, *sim. OrtMac* 31; Then ortel, czo gy nalaszl przysząsnyk, ten ya lagyą... y proszą lawycze, abysz (*pro* abych) mogl lepszy ortel wyrzecz *ib.* 197, *sim. OrtMac* 32; Pytham prawa, mamly lepsze prawo k themv gymyenyv, gdysz ona mnye przed gaynym sandem... gey gymyenye wszdala pyrwey, nyszly gego zona szostala? *ib.* 301, *sim. OrtMac* 26; Yakokolwyek szthary obyczay dawnego prawa badzye odmyenyon w lepszy obyczay, thako wszdy muszy oszthacz, czo sządzono stharym obyczagyem *OrtMac* 59, *sim. OrtBr* VI 360; Ten orthel layal tey panycy rzecznyk y chcze lepszy wyrzecz albo naydz *ib.* 71, *sim. OrtBrRp* 56, 4; Bo ze złego doradzenya rada nyeprzyazny przyczyna pochodzy, a z dobrey rady rzadko chwala bywa (quoniam facilius de malo exitu consilii redargutio sequitur quam de bono laus) XV *p. post. R* I s. XLIII; Jesu, raczy myą wyszluchacz a dar rady dobrey my dacz *ca* 1500 *SprTNW* V 18; Wstał jeden fałszywy świadecznik i rzekł:... Kiedy sędzię nadamy, najdzieć dobre rzeczy przeciw jemu, iżci ji osądzi *Rozm* 743; ~ *comparat. ze spójnikiem* niżli: Ktho ma lepsze prawo k thym dzyeczyam nyszly moya zona? *OrtMac* 48, *sim. OrtBrRp* 42, 3; ~ ~ '*prawowity, legitimus*': Gdi... wlodika nyecziyąn dzyewkąn dobrego lozaa albo przirodzonąn slyachczyankąn... prziyaczyelyewy w zonąn bi prawąn vidal (si... miles alicuius filiam legitimam vel cognatam nobilem... suo... amico praesentim in uxorem legitimam tradiderit), tegdi... s gymyenya wlostnego yąn vipossazi *Sul* 90; Gego przyrodzeny mowya, on yesth dobrego urodzenya (*OrtBrRp* 29, 4: dobrze vrodzon), tho yesth z małzensthwa *OrtMac* 27; Marczyn w odpowyedzy Wawrzynczowy przyganyl rzekącz, yszby nye byl od dobrey maczerze (*Sul* 41: ysz... nye bil s prawego loza abo s małzenstwa) porodzony (quod... non fuerit de legitimo thoro sive matrimonio procreatus) *Dział* 31.

6. '*pomyślny, prosper, beatus, commodus*': Isze gakocz dzysza dobre vesteczy y dobre nouiny szøcz biły ony thim tho vern y m xpianom przyneszony *Gn* 2a; Ktori iest człowek, iensze chcze sziwota, miluie dny widzecz dobre (diligit dies videre bonos)? *Fl* 33, 12, *sim. Pul*; Potrzebny czassz albo dobry 1438 *Wisl* nr 2015; Dobrą nowyną bonum annuncio XV *med. SKJ* V 262; Racz nam dacz dokonanye dobre XV *med. Zab* 521; Swyøcy twoy acz syø wyesyelyø w dobrich rzeczach (sancti tui laetentur in bonis) *BZ* II Par 6, 41; Szynv bozy..., day my nadzyeya,... laska doskonala, a pothem konyecz dobry zywotha mego (concede finem bonum) *Naw* 180; Xre..., day duszyczy przeszegnanye, day czalv dobre skonanye *Skarga-Ploc* w. 84; Racz nam dobre latho daczy XV *p. post. R* XXV 226; Racz bycz sz namy czaszv thego, nye day vydzyecz wrogv szlego, przy szmyerczy dobre szkonanye, a pothem vyeczne weszele XV *p. post. SKJ* I 147; Racz nąm dobre dacz zkonanye XV *ex. MacDod* 137, *sim. ib.* 141; ~ ~ Napelneni bødzem w dobrich domu twego (replebimur in bonis domus tuae, *Pul*: w dobrach domu twego) *Fl* 64, 5; Spovadaycze se... gospodnv myloserdza yego y dzywy yego synom lvdskym, isze nasycyl duszo ⟨czczą⟩ y dvszø lacz[y]nø nasycyl dobrym (et animam esurientem satiavit bonis, *Pul*: dobra) *Fl* 106, 9; Przymy slughø twego w dobre (suscipe servum tuum in bonum), a ne bødø potwarzacz mø phiszny *Fl* 118, 122, *sim. Pul*; Prze dobre pokoyne a vzithek cirekwye crakowskycy... vfalami (pro bono pacis et utilitate ecclesiae Cracoviensis... laudamus) *Sul* 3; Laczne napelnyl dobrego (esurientes implevit bonis Luc 1, 53, *EwZam* 289: dobrym, *Rozm* 53: dobrem), a bogate puszcil prozno XV *med. R* XXII 240; Wiszczyc o mnye miszlyły zle, a bog to obroczyl w dobre (sed deus vertit illud in bonum), abi mnye powiszyl *BZ* Gen 50, 20; Nye vczinisz sobye s nimi mirv ani gløday gich dobrego (nec quaeras eis bona) *BZ* Deut 23, 6; Ale ia gego nyenawydzø, bo nye prorokuge my dobrego, ale zle (quia non

prophetat mihi bonum, sed malum) *BZ* III Reg 22, 8; Y pocznye mlodi Thobyas oczczu y macyerzi wszitko po rzød powyadacz, czso mu bog dobr[z]ego na tey drodze... vczinyl (omnia beneficia dei, quae fecisset circa eum) *BZ* Tob 11, 19; A tho z bozim zgyednanym prze nasche lepsche, aby przesch nasch dokonanya swego ⟨nie⟩ przygyąły pro nobis aliquid providente melius (et hi omnes testimonio fidei probati non acceperunt repromissionem, deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur Hebr 11, 40) 1471 *MPKJ* V 133; ~ Bogaczy se vvboszely y laczni bili, ale szukaiączy gospodna ne vmneyszeni bødø wszego dobrego (inquirentes autem dominum non minuentur omni bono) *Fl* 33, 10, *sim. Pul*; Myluy boga... i blysznego szwego, ządayacz gyemv vzelkyego dobrego *Dek* VI; Otpowyedzyal pan: Ia vkaszøo wszyczko dobre tobye (ego ostendam omne bonum tibi) *BZ* Ex 33, 19; Y postawisz yø przed obliczim pana boga twego, a pokloniw syø panv bogv twemv, karmicz syø bødzesz wszistkim dobrim (et epulaberis in omnibus bonis), ktoresz to gest pan bog twoy dal tobye *BZ* Deut 26, 11; Y vczini pan, ze bødzesz obfitowacz we wszem dobrem (abundare te faciet dominus omnibus bonis) *BZ* Deut 28, 11.

7. *'określonej wartości, certi cuiusdam pretii, certae utilitatis, virtutis, auctoritatis, dignitatis'*: Jaco ya Woyczechowy wraczam sbroyą tako dobrą y pełną, yacom ot nego mal 1435 *ZapWarsz* nr 512; S temy to stawky moze uczinicz..., gyakobi sse gemv nalepcy zdalo..., obroczicz na swe poszitky lepsc 1488 *FontesŚl* II 16; ~ Czo my Lech *vcralt koyne dwa, ty szø tako dobri, jaco *sczirze grzy[g]wny 1399 *Leksz* II nr 2417; Pany Wlodkowa... Staschca Gamratha pozwala yest o zaklad tako dobri, yako XL grziwen 1400 *SKJ* III 188; Czso mi pobrala Vicencia rzeczi, to szø taco dobre, iaco cztirze grziwni 1401 *Piek* VI 54; Jako poszczela oczcza mego bila dobra, yako dwe copye 1428 *ZapWarsz* nr 300; Jako mne Jan nye uczinil plaszczem za suknyan doszicz, a suknyan thako dobra, yeko copan *ib.* nr 329; Jacom ya poziczil Nynocze czepcza tako dobrego, yaco poltori kopy 1443 *ZapWarsz* nr 720; Yaco ya Katherine poszyczyl pyerzyny tako dobrey, iako kopa 1454 *ZapWarsz* nr 986; Gestly tha rolą tako dobra, yako thy pyenadzye, czo ge dluzen..., a chcze-ly ya zastawycz thako, ysz chcze na ten czasz zaplaczyczy,... w thym mvschy myecz doszycz *OrtKal* 315, *sim. OrtMac* 139; Jakom ya przischethwschi do domv Mikolayowego gwaltem nye wzalem capthvra zelonego thako dobrego, jako koppa polgroschkow 1472 *ZapWarsz* nr 2969; Yako Stanislaw Borzim, oczyecz moyh, nye wzyął troyga skotha rogathego, dzyeszyanczy gr⟨oszy⟩ y szthuky swoykowh zupelneyh, wszythky thy rzeczy thako dobre, yako dwye kopye gr⟨oszy⟩ 1474 *ZapWarsz* nr 1373; Jako mnye Adam Jalmuszna wyranbyl drzeewo hy dr[a]wa na ymyenyv na Lomnach thako *dobro, jako pol copy gr⟨oszy⟩ w polgroszczech 1475 *ZapWarsz* nr 1391; Jakom ya nyc pomloczyl dwv brogv..., *thago dobre brogy, yako XL gr⟨oszy⟩ 1478 *ZapWarsz* nr 1207; Jakom ya nye zachowala po oyczv swem, Grzegorzv, praw, tho yest prusskyego y na woythovsthwo w Nadarzinye podla poszwv thako dobrich, jako XI -ta sexagene 1487 *ZapWarsz* nr 1614; Jakom ya nyc wschal myeczya... tako dobrego, yako *czyterydzyeszczy gr⟨oszy⟩ 1499 *ZapWarsz* nr 1833; ~ *comparat. ze spójnikiem* niżli: Ya mu szlubuyą pod moya rolą, czo yesth lepsza nyszly ten dług, ysz mu chczą zaplaczycz, yako prawo nalaszlo *OrtMac* 138, *sim. OrtKal* 314; ~ ~ *o ludziach*: *comparat. z gen.*: [...] twego, cyebye lepsze, gczesz zbyl (insuper et fratres tuos, domum patris tui, meliores te occidisti) *BZ* II Par 21, 13; Azaliś ty więtszy a lepszy occa Abrama naszego (numquid tu maior es patre nostro Abraham Jo 8, 53)? *Rozm* 476; A tu sie jemu poczęli naśmiewać... rzekąc: ... Mnimałeś, aby ty był lepszy i mędrszy naszych biskupow? *Rozm* 733; ~ *comparat. ze spójnikiem* niż, niżli: Rostargnøl gest pan krolewstwo israhelske ot cyebye dzisz y dal ge blysznyemu twemu lepszemu nyszesz ti (proximo tuo meliori te) *BZ* I Reg 15, 28; Wsako daleko lepsy yest czlovyek nysly ovcza (quanto magis melior est homo ove Mat 12, 12) *Rozm* 326; ~ ~ *o pojęciach abstrakcyjnych*: Marya vybrala nalepscha *czestką (Maria optimam partem elegit Luc 10, 42) *Rozm* 334; ~ *comparat. z przyimkiem* nad: Bo lepsze iest miloserdze twoie nad sziwoty (quoniam melior est misericordia tua super vitas) *Fl* 62, 4, *sim. Pul*: Bo lepszi iest dzen ieden w trzemech twogich nad tysøczy (quia melior est dies una in atriis tuis super millia) *Fl* 83, 10, *sim. Pul*; ~ *comparat. ze spójnikiem* niż: Azaly pan chce zaszszonim offyeram albo obyatam? Ale wyøcey, abi bilo posluchano glosu gego. Bo gest lepsze posluszenstwo nysz obyata (melior est enim oboedientia quam victimae) *BZ* I Reg 15, 22; Dobra gest modlytwa s postem, a swyøte ialmuszni lepsze sø nysz skarbi zlote zgroma-

dziecz (bona est oratio cum ieiunio et eleemosyna magis quam thesauros auri recondere) *BZ* Tob 12, 8.

8. *tytuł grzecznościowy, adhibetur pro comitatis vel benignitatis appellatione 'miły, zacny, szanowny, pius, modestus, probus'*: Blaszey gemu odp⟨o wyedz⟨iał⟩ a rzkącz: Myey sye dobrze, dob⟨r⟩y sędz⟨ia⟩ *Błaż* 320; A nye wyedzal, ize angyol bozi bił, a pozdrowyw gy k nyemu rzeczc: Otkąd cyą mami, dobri mlodzencze (bone iuvenis)? *BZ* Tob 5, 6; Naypyrvey wschitky sandi, kthoresz dzali syan czassu xyanzanth dobrey pamyąnczy (piae memoriae) Semouitha Starego, Troydzyenya i Vanyka, takoze wschitky sandi stare, o kthorekole rzeczi bili, nye mayąn bicz daley powtarzani *Sul* 85; *Urodzyny panovye..., raczczye vyedzyecz, yze then dobry czlovyek... nycz nye krzyw XV *ex. SlArch* I příl. 20; Przetho ya... opovyedam, yze then dobry czlovyek. pan Mykolay Sthary, nycz nye krzyw w they rzeczy *ib.*; Drugi potem przybieżąc uderzył ji w ciemię i rzekł: O Jesusie, snadź ci mirzka w ⟨o⟩czu, ba pokrzep sie im, dobry druże! *Rozm* 731.

9. *stałe połączenia*: **a.** dobra wola **aa.** *'życzliwość, benignitas'*: Gospodne, iaco szczitem dobrey wolcy twoicy coronowal ies nas (ut scuto bonae voluntatis tuae coronasti nos) *Fl* 5, 15, *sim. Pul*; Dobrotliwe vczin, gospodne, w dobrey woli twey Syon (benigne fac, domine, in bona voluntate tua Sion), abi sprawoni muri ierusalemske *Fl* 50, 19, *sim. Pul, KartŚwidz*; Ia zaprawdø modłytwø moiø k tobe, gospodne, czas dobrey woley, bosze (tempus beneplaciti, deus, *Pul*: czas myloszczy bozey) *Fl* 68, 16; Mir boszy bącz na szemy ludzem dobre vole *Gn* 1a; Ffala bogu na wischocosczy y na zyemi pocoy ludzem dobrey wolcy (et in terra pax hominibus bonae voluntatis Luc 2, 14) XV *med. R* XXII 243, *sim. EwZam* 292; Rzysza angelszka spyewala...: Chwala bogu bącz na nyebye, a pokoy ludzyem dobrey wolcy *De nativ* w. 68; ~ **bb.** *'przyzwolenie, zgoda, consensus, approbatio'*: Iakom bil przi tem, tegdi szø Czesszek Sulimowski vyednal o wszitki rzeczi yego dobrø wolø, a ne przimøczonø 1398 *HubeZb* 71; O chtorø rolø zalował Bronisz na mø, tøm ia przedał s yego dobrø wolø 1402 *KsMaz* I nr 239; Swa dobra wolą se volente 1444 *R* XXIII 304; Yakom ssyą ya nye wrzucził gwalthem na wdowy stolecz Anyn, alem wsschethł są (*leg.* za) dobrą wolu w gey dom podług gethnaczskyego vgedna⟨n⟩ya 1446 *AKPr* VIIIa 50; Czy cyrpyą przeczywnoscz, gisch swey dobre woley nye odmyenyu ani vmislu otstąpyą XV *med. R* XXII 245; Krolewna odpowye yemv: Mąm thesch dobrą volą k themv *Aleksy* w. 77; Miał Pilat obyczaj na każdą Wieliką Noc puścić jednego... A takoż chcąc Pilat owszeją wybawić miłego Jesucrista śmierci z dobrą wolą wszego luda, namienił im dwu *Rozm* 807; ~ dobrą wolą, po dobrej woli, z dobrej wolej *'dobrowolnie, sponte'*: Abi nyosł srzebro s sobø y zloto, gesz krol y gego raczce dobrø volyø bogu israhelskemv obyatowały (quod rex et consiliatores eius sponte obtulerunt deo Israel) *BZ* I Esdr 7, 15; Y pozegnał lyvd wszitkim tym mozom. gysz z dobrey wolcy poddały (qui se sponte obtulerant), abi bidlyły w Ierusalemye *BZ* Neh 11, 2; Przikazalem gym... swø dobrø volyo (praecepi eis... sua sponte)..., abi s tobø szły do Ierusalem *BZ* II Esdr 8, 11; Nykogo nye mogą przyczysznącz albo przyenywolycz (*pro* przynyewolycz) tego, czo nye chcze po dobrey woly (*OrtBrRp* 75, 2: po d[r]obrey wolcy) szwathczycz *OrtMac* 101; Gdy ktho sz dobrey woley wybyerze zenye y dzyeczyom opyekadinyka *ib.* 127.

b. być dobrej myśli, mieć dobrą myśl *'być spokojnym, pogodnym, wesołym, mieć nadzieję, qui aequi animi, bonae spei est'*: Wstan a gedz chleb, a bodz dobr[z]ey miszły (aequo animo esto) *BZ* III Reg 21, 7; Panye gosczyv, *myeczye dobra myszl, thy pyenądze nye mayą mny⟨e⟩ szgynącz any wam *OrtKal* 143, *sim. OrtMac* 71; Dobrey mysly equo animo (tunc Holofernes dixit ei: Aequo animo esto et noli pavere in corde tuo! Judith 11, 1) 1471 *MPKJ* V 56; Dobrey mysly bandz animequior esto (et stans Jesus praecepit illum vocari. Et vocant caecum dicentes ei: Animaequior esto, surge, vocat te Marc 10, 49)! *ib.* 121.

c. pospolne, pospolite dobre *'dobro publiczne, res publica'*: W harnaszv kaszdi slyachczycz podług moczi a wyelgoszczi ymyenya swego kv pospolythemv dobremv sz lyvdzmy wbranymy ma slvzyecz na woyną (quilibet miles... ad rem publicam debet armatis hominibus deservire) *Sul* 19; ⟨P⟩otrzebno gest kv pospolytemv dobremv, aby kaszdy swoy pokoy myal (expedit rei publicae, ut subditi in quiete vivant), a geden drugemv szkody nye czynyącz, czsnoth poszywayącz *Dział* 37, *sim. Sul* 46; O pospolytem dobrem *ib.* 44; Powynyen kaszdy slyachczycz ... prze pospolyte dobre pewnymy lyvdzmy zbroynymy slvszyecz (tenetur quilibet miles... ad rem publicam certis armatis hominibus deservire) *ib.* 63; Pospolythe dobre rem publicam XV *p. post. R* XXV 176; Oretur... pro omnibus nobilibus slachta, yszby gym pan

bog raczyl dacz kv radzenyv lasska dvcha svyatego, ktorym doradzenym radzylyby o pospolite dobre XV *ex. SKJ* I 148; By... żądliwość ku pospolnemu dobremu sie jest *vstamyla *Rozm* 583; ~ Prze myeszkye dobre *OrtBr* VII 561; Y nalaszl thamo dwa albo wyączey radzyecz, czoszby w then czasz rayczamy byly, a myeszkye albo poszpolne albo gych dobre yednaly tamo przed kxyaszyączyem *OrtMac* 35; Raczcze moga... vczynycz... wyelkyerz... besz wyedzenya... szwego pana, gdy ten wyelkyerz nye yesth przeczyw poszpolnemv dobremv pysszanemv (*OrtBrRp* 74, 4: przeczyw pospolnemv pysszanemv prawu) *OrtMac* 100.

d. wolne dobre '*dobra lenne, bonum liberum, res domini propria*': Wolne panstwo uel wolne dobre lfoedus XV *in. JA* XXVII 267; Idem feodus panstwo wolne, id est dominium. Et feodus eciam dicitur wolne dobre 1444 *AKPr* II s. XIV; Foedum est res in perpetuum alicui concessum, vlg. wolno dobre 1450 *RpKapKr.*

e. dobra chorągiew *może* '*symboliczna chorągiew, znamię lennych uprawnień, vexillum vel signum iuris seu beneficii liberalis*': Chorugwye dobre vexille feode *OrtZab* 530.

f. dobry poniedziałek '*poniedziałek, traktowany zwyczajowo przez czeladź cechową iako dzień wolny od pracy, dies Lunae, quo opifices cuiusdam societatis negotiis vacare consueverunt*': Bona secunda feria al. dobry *ponedialek 1499 *AcPosn* II 384.

10. *corruptum pro* droby: Y dadzø kapłanom plecze y dobree (*Biblia ołomuniecka*: y dadye popu plecze y droby, armum ac ventriculum) *BZ* Deut 18, 4.

Dobrzczyk '*cierniste zarośla, virgultum, dumetum*': Limites praedictorum (*sc.* agrorum)... declaramus:... per dumetum recte vgl. dobrzcik, qui dobrzczyk surgit a parte Ioannis usque ad verticem eius 1431 *KodTyn* 258.

Dobrze *formy*: *comparat.* lepiej *Fl* i *Pul* 36, 17, 1444 *PF* V 37, *Sul* 85. 107, XV *med. R* XXII 242, *BZ* Gen 29, 19. Ex 14, 12, *etc.*; lepi *Spow* 5; lepie XV *ex. MPKJ* II 320. *Superlat.* nalepiej *ca* 1428 *PF* I 479, *Sul* 66, XV *med. R* XXII 241, *OrtMac* 64, 1488 *FontesŚl* II 16, *Rozm* 756.

Znaczenia: **1.** '*we właściwy sposób, odpowiednio, porządnie, starannie, należycie, recte, diligenter, ut decet*': Poycze iemu pene nowe, dobrze spewaycze iemu glossem (bene psallite ei in vociferatione) *Fl* 32, 3, *sim. Pul*; Chwalcze gy we zwonkach dobrze wz⟨n⟩øczych (laudate eum in cymbalis bene sonantibus, *Pul*: dobrze brznyøczych), chwalcze gy we zwonkoch wesela *Fl* 150, 5; Vstavily y, yako nalepey mogly, obrzondzyly szwego wyernego y sakonnego procuratora... sprawcza..., vczynczą y gich wsytkych potrzeb... nosszø (constituit et prout melius potuit, ordinauit suum verum et legitimum procuratorem actorem, factorem et negociorum suorum gestorem) *ca* 1428 *PF* I 479; Ryczerze... slvzycz mayą w harnaszv, yako nalepyey mogą (barones... servire in armis, sicut melius poterint, teneantur) *Sul* 66; Drugye gest skruschenye na grzechi a gich placanye. Ta to woda nalepyey a pewnyey omiwa szmazanye serdeczne XV *med. R* XXII 241; Y nazwal bog suchoszcz szemyø, a zgromadzenye wod nazwal morze. Y wydzal bog, ysze gest dobrze (quod esset bonum) *BZ* Gen 1, 10; Y uszrzal bog, ze to gest dobrze (quod esset bonum) *BZ* Gen 1, 25; Bacz dobrze ten ortel, czo gy lagyesz *OrtKal* 197; Dobrze swą czelacz vyprawya (*var. lub.*: dobrze swą czełacz prawge, *leg.* prawuje) bene propositum (oportet ergo episcopum irreprehensibilem esse,... non cupidum, sed suae domui bene praepositum I Tim 3, 4) 1471 *MPKJ* V 130; Gdy pan przydze, dobrze orze, gdy odydze, yako gorze *Satyra* w. 15; Onego tho nyc⟨mocne⟩go, yako naslusznyey y nale⟨piej⟩ szye gym zvydzy (prout melius et efficatius expedire putaverint), mayą przyvodzycz, yzby przyął pokuthą 1484 *Reg* 719; Recipe szysky dąbove, roszetrzy dobrzye XV *p. post. R* LIII 62; Rath V⟨asza⟩ M⟨iłość⟩ oszdrow szlysza vespolek s pany V. M. myastha..., kthore V. M. raczy opatracz dobrze XV *ex. SlArch* I příl. 23; Brvy yey byly dobrze podnyeszyony nad oczyma, vyelmy czvdne, czarne *Rozm* 21; Varkocz yey *svyathy glovy vyszyal aze na pass, zawzdy dobrze spleczyony *Rozm* 22; Antypater vpadl vyelyka (*leg.* w wieliką) nyenavyscz lyvdv, bo wschyszczy [bo wschyszczy] vydzyely, kako byl potvarz vczynyl przeczyv braczyey, o to tesch oczyecz nye mogl nan patrzyecz dobrze *Rozm* 105; Od yego vyelebnego przyrodzenya byly rącze yego dobrze czyalem przykrety (*pro* przykryte, carne naturaliter erant bene tectae) *Rozm* 153; To czyalo, ktoresch z dzyevyczc Marye przyal..., yest bylo czyalo vyelyebne ze czvorga przyrodzenya dobrze vylozeno a tak vyelebna plczyą dobrze opravyono *Rozm* 155; Nagotvyczyesch povrozow... doszycz, aby dobrze svyazan *Rozm* 515; O przezgrzesch[y]ny czlovyecze, Iudaschv, dobrze baczy, yze thy yesz v czyemnoszczy grzechow polozon *Rozm* 550; A zmovyvschy to myly Krystus długą chvylą mylczał stoyącz nad nymy, az ssą dobrze odpoczynąły y naspały

szye *Rozm* 611; Tez vam povyedam, yze dobrze baczycz maczye, kyedy y ymyeczye, aby vam nye vczyekl *Rozm* 616; Ktorego kyedy vzrala dzyevka yedna, lye vrotnyczka, obezryavszy y dobrze ku svyatlu y rzekla yemv: Znadzyesz thy slug (*leg.* z sług) onego czlovyeka *Rozm* 674; Pylat kazal poslovy vyethnyczkyemv, aby vyvyodl mylego Iesucrista na dvor z vyethnycze, vvyodschy y potem, yakocz szye nalyepey vydzy *Rozm* 756; Pojmicie tego Jesusa..., pokaźnicież jego tako, ażciby wasze książęta uźreli, iżem dobrze pomścił ich krzywdy *Rozm* 815; Widzcie tego, ktory wam żal uczynił, dobrzelim nad nim pomścił *Rozm* 836; ~ dobrze poćwirdzony '*pewny, certus, comprobatus*': Nyektorzy movyą,... yze (*sc.* Judasz) vslyschavschy smarthvychvstanye, ktorego szye nye n[y]adzyal, byczal y obyeszyl szye, ktore nye yest dobrze poczvyrdzono (quod non est authenticum) *Rozm* 762; ~ dobrze urodzony '*znakomitego rodu, wysoko, zacnie, szlachetnie urodzony, generosus, nobilis*': Jako themv gwalthowi rok mynal, o kthorj na mya dobrze vrodzony Pyothr sz Prasmowa, castellan liwsky, zaloval 1482 *ZapWarsz* nr 1522; Jako mnye Pawel sz Ganszyna ranczyl zyemsky vrzand za robothlyvego Marczyna, kthory vyszethl do dobrze vrodzonego Stanislawa, choranschego zacroczymskyego 1496 *ZapWarsz* nr 1768; Jakom ya szya vyethnala y rosdzyelyla..., tho yesth Anna s Barbarum y s Roschvm przess yethnacze y dzyelcze, przess vyelmoschńe et dobrze vrodzone Andrzeeya s Radzeyevicze, castellana sochaczewskyego, ⟨z⟩ Byernath⟨em⟩ koszyrskyem, sadzyem sochaczewsky[eg]em y Chrrczonem kopythowskyem 1499 *ZapWarsz* nr 1831.

2. '*łatwo, swobodnie, libere ac facile*': Bog wschechmogaczy dal yey tako svyątlosez, yze... Iozeph na nye nye mogl dobrze patrzyez any ktory mąsczyzna podnyesez svoych oczv *Rozm* 57-8; S tego yest dobrze bacz⟨yć, ysch to dostoyne czyalo naczystschey (*pro* naczystschem) przyrodzenym bylo oplczyono *Rozm* 155; Vyem, yschby szye moglo stacz dobrze, alye nye sznym (*pro* szmym) gnyevacz oycza mego *Rozm* 500; Odpovyedzyal myly Iesus: Nye moze to dobrze bycz, abych ya mogl yedną kropyą vykvpycz czlovyeka *Rozm* 501; Y to vtenczass sfvlekl s syebye (*sc.* suknię), a to przeto vczynyl, aby szye tym lyepyey y przestroney mogl obraczacz *Rozm* 533; Tey godzyny lyepey y mozem myecz, nyzly yney *Rozm* 553; Rzekly myedzy ssobą pyrvey, nyzly y zvyązaly: Iuz y mamy po vyly (*pro* voly), moglybychmy y dobrze vmorzyez, ale tego nye smymy vczynycz *Rozm* 647; Bo ten, przez ktoregosch yest svyat stvorzon, dobrze mogl vczynycz, yzby tego zyemya pozarla, ktory y vderzyl *Rozm* 686; Na chvylą byl rozvyązan, aby tym lyepycy mogly ym obraczacz, byyącz, gdzyeby chczyely *Rozm* 688; Lyepyey mozemy baczycz, yze trudno z dolyczanya svyatych doctorov vbaczycz pravdą porządnoscz *Rozm* 709; Ale czemu pan nasz, miły Cristus, ktory mogł dobrze odpowiedzieć ono słowo, ktore był rzekł przedty⟨m⟩ Żydom..., nic nie odpowiedział? *Rozm* 843.

3. '*w pełni, całkowicie, doskonale, jasno, accurate, certe, clare, exacte*': Davam szyą vynyen... ze wszythkych grzechow..., kthoresz na myą pan bog lyepy szną, nyszly szya gych ya vmyem spowyadacz *Spow* 5; Powod zzalobą alybo rzecz pozwaneemv na pyszmyc dacz alybo dobrzee maa vlozicz (actor... quaestionem seu causam citato debito modo exponere vel in scriptis tradere tencatur) kv gey othpowyedzenyv *Sul* 27; Zgoda myedzy brathy, myloszcz myedzy blysznymy..., yesz ssze dobrze sgadzaya concordia fratrum, amor proximorum, vir et mulier bene sibi consencientes XV *med. SKJ* V 263; Czlowyek, kthory podlug szmyszlnoszczy zywye, nye podlug rozvmv, nygdy nye moze pogyącz dobrze w dvchownych rzeczach animalis homo non percipit ea, que sunt spiritus dei XV *ex. R* XXV 147; Falsi prophete sunt heretici seu mali Christiani, non bene docti przezakowye, przekęszytitlowye, nyedowczeny any dobrze pysma nye rozwmyeyączy *ib.* 149; Napyrve z Evanyelye nazaranskyc, ktorąsz svyaty Ieronym przemynył v laczynskye pysmo, yemvsch dobrze vyerzemy, yze nyyednev falschyve rzeczy nye popysal *Rozm* 43; Czemvsz taka dostoyna dzyevycza..., ktorasch mąza nygdy vydzyecz nye chczyala, ktoras v zakonye bozem dobrze nauczona byla? *Rozm* 58; Ona slowa pamyątam dobrze, synkv myly *Rozm* 166; Natanael byl dobrze vczon v zakonye *Rozm* 214; Odpovyedzyal ym myly Iesus: Povyedzyalczyem vam, yzem ya, a iuzeszye slyschely dobrze *Rozm* 633; Vyedz pevno, yzecz nye yest tvoy syn, bosmy Yesusa dobrze snaly, alyeszmy tego nye mogly posnacz *Rozm* 746; Pomnieli to albo pamiętali niewierni Żydowie barzo dobrze *Rozm* 778; ~ dobrze widzieć, wiedzieć: Dzathky mile, ysze gako vy tho szamy dobrze vecze, yszcy fszythczy ludze na tem tho swecze,... chącz ony tego, abicz gim ludze czeszcz y chualo czynily *Gn* 11a; A pres to, mile dzathky, yszebiscze vy tho dobrze vedzely, kakocz nasz Xc mily gestcy

on nam barszo miłosciuy *Gn* 175b, *sim. ib.* 177a. 178b; Yaco ya to dobrze wem, yaco lan ne vkrath Sarcze kona 1405 *KsMaz* I nr 530; Iaco to dobrze wem, iaco w Sandzivoiewem trzimaniu to zito grad pobil 1390 406 *RocznHist* XV 230; To dobrze wye ocyecz twoy (scit profecto pater tuus), yszem nalyazl myloscz przed twima oczima *BZ* 1 Reg 20, 3, *sim.* 1471 *MPKJ* V 37; Jako ya tho dobrze wyem, esze Swyanch nye wzal rzeczy byalich za pol kopy 1456 *TymProc* 334; Mathko boza, czyebye prosclia, yako wyesch lyepycy, kv zbawyenyv obrzadzy my szeszczye ('zejście') s thego szwyata *Naw* 59; Ya dobrze wyem *Naw* 117; Byenya dobrze vye, komv moge lysthy bral XV *ex. StArch* I příl. 20; Czeszarz wschlyschawschy ych rzecz dal ym navyelyebnyeysche Rzymyany, czos szą tamo dobrze vyedzyely, by szyą przed tymy sządzyly *Rozm* 113; Vschyscszy mylczely, alye zapravdą myly Iesus vydzyal dobrze, yze na drodze myslyly myedzy sobą, gadaly, kto s nych myal vyetschy ⟨być⟩ *Rozm* 370; Mey sznamoscszy nye yest tayemno, czvsch vyem to dobrze *Rozm* 546; Ia szye themv dzywyą, yze movysch nye rozbaczayącz, a *vyez dobrze, yze szye on nyyednych groz nye boy *Rozm* 587; Iudasch tez to myescze dobrze vyedzyal *Rozm* 591; A tez vyeczye dobrze, kakocz vam vczynyl v kosczyelye, gdzyezeszczye yego yącz nye mogly *Rozm* 616; A vy⟨e⟩dzczye dobrze, yze ya, przed vamy pytayącz, nye mogą naydz nan nyyedney vyny *Rozm* 805; ~ dobrze baczyć: Pilat... wyszedł do Żydow, bo baczył dobrze, iże im było barzo nielubo, iże s nim (*sc.* z Krystusem) tako długo mowił *Rozm* 786; ~ dobrze umieć: Mystrowye, kthorzy wyedza prawo y pozywaya cznoszczy, yako ony nalepey vmyeya albo mogą..., thaczy ludzye mogą sz wamy bycz, ysz sza rostropnyeyszy *OrtMac* 64; Telko thym, ktorzy lepyey vmyeya, dawam y porączam szye poprawyacz *ib.* 145; Yescze v yey mlodosczy wschystky ksyągy starego zakonv były yey znayomy, bo wschystky rozvmyala rozvmem dvchownym y tesz obyczayny (*pro* obyczaymy) dobrze vmyala, bo wschystko Svyąte pyszmo y phylozophyą mądrosczy nyebyeskye rychło navykla *Rozm* 17; A Marya ktala ('tkała') pavloky, byszyorem opravyala, bo v tym byla dobrze vmyeyącza *Rozm* 98.

4. '*słusznie, trafnie, bene, recte, apte, vere, merito*': A togodla, iż ⟨boga nie chcą uż⟩rech, k dobremu vstac sø oblenaiø, preto prez ⟨ślepego... dobre sø znamonuiø *Kśw* br 20; A utore, ⟨wstań⟩, moui bog miloscіuy lezøcim, giz sø ue zlem cohaiø, a tacy dobre sø pres on⟨o⟩go nemochnego paralitica... znamonuiø *Kśw* br 31; Bo ne sobe, ale naam na vszitek na ze⟨mię przyszedł, jako Iza⟩yas profeta dobrze i podobne zmow⟨il⟩ XIV *ex. Pocz* 232; Reczely: A to gest dobrze, tedi bødze pokoy sludze twemu (si dixerit: Bene, pax erit servo tuo) *BZ* I Reg 20, 7; Thakyego woythą albo szandv rzeczy moze dobrze wysznanye prawdy bycz *OrtBr* VI 360; Tedy woyth ma pytacz tego przyszasznyką... mozely, a maby (*pro* -ly) sąd gaycz? *OrtKal* 309; Pospolny poszel moze dobrze rzecznykyem bycz *OrtVrtel* 118; Nygdy ynschego mazą nye poznam. Nyest (*leg.* nie jest) podobno ten slyvb przestąpycz, bo o tem yest dobrze pysano *Rozm* 26; Tedy vyelykye czvdo stalo szye s tych yayecz, bo z yednego wyskoczyl lew, a z drvgyego baran... To szye moze dobrze przypodobacz kv nyeporvschenyv zyvota dzyevyczego a ku czlovyeczthw syna yey, mylego Iesvcrista, bo on byl baranek czychy a nyevynny,... a vypysvye tako, yze byl lew moczny z[a] marthvych vstayączy *Rozm* 72; Natanael... znamyonal dobrze przyszcze Krystvsove y rzekl: Z Nazareta moze nyeczo dobrego bycz? *Rozm* 214; Myly Yesus rzecze k nycy: Dobrze rzekla, ny mam mąza, bo myalasz p[o]yącz mązow y tego, ktorego masz nynyc, nye yest tvoy mąz, to pravdą yesz rzekla *Rozm* 246; Lyczemyernyczy, dobrze prorokowal o vasz Izayasch (hypocritae, bene prophetavit de vobis Isaias Mat 15, 7) rzekącz: Ten lud vsty myą czczy, alye ych sercze daleko yest ode mnye *Rozm* 355; Vy zovyeczye mnye mystrzem a panem, a dobrze movyczye (et bene dicitis Jo 13, 13), bocz ya then *Rozm* 538; Nyc boysch szye, zapravda, yvz czy dobrze mogą rzecz, lyepey bylo, by szye byl nye narodzyl *Rozm* 550; O dzyevyczye blogoslavyona, by byla vyedzyala y vydzyala, yze czalovanye yego bylo znamyą smyerczy syna tvego, dobrze by vyla (*pro* byla) mogla rzecz: Nye czyn, nyemylosczyvy, nye czyn! *Rozm* 621; Alc movylem dobrze a pravdzyvye, czemv myą byyesch a vraczasch zle za dobre? *Rozm* 683, *sim.* 684; A takoz dobrze movy evanyelysta, yze przyvyedly y od Annasza do Cayphascha vyethnyczą (*leg.* w wietnicę), czvsch v dom Cayphaschow, v ktorem tez byla vetnycza *Rozm* 704; A dobrze movy svyąty Maczyey, krzyvy svyadkovye, yze svyadczyly przeczyv pravdzye *Rozm* 713; Ynako, a lyepey mozemy rzecz, yze to yest czyąszcza v Yeremyaschu *Rozm* 765.

5. '*sprawiedliwie, cnotliwie, recte, bene, iuste,*

honeste': Dobrzye sye otplatuyancz non reddentes malum pro malo, sed e contrario benedicentes *ca* 1450 *PF* IV 569; Czlowyek moze szwe dzedzyczstwo y gymyenye dobrze dobythe przed prawem oddacz *OrtBr* VI 363; Odzyersy my... mogym grzechom odpuszczenye yego szwyatha myloscza, dobrze zycz w szwyanthym zakonye *Naw* 56; Bo zali lakomosez... myądzy myeskem a lakozyrstwem dobrze sądzy (nunquam recto inter gulam et bursam avaritia iudicabit)? XV *p. post. R* I s. XLI; By then lytkup dobrze szadzon, od nasz dyabel *proz zapadzon XV *p. post. R* XXV 237; Chvała bogv na vyschokoscz y, a na svyeczye myr lyvdzyem dobrze zyvyączym *Rozm* 68; Nyc telko schesez dny dzyalal moy oczyecz, yako vy mnymaczye, alye zawzdy dzyala,... przetos wschytko dobrze yest, czo czynyą *Rozm* 258; Dobry czlovyek z dobrego skarbv svego serczа skarbv zlye movy *Rozm* 329; ~ dobrze czynić, uczynić '*bene facere, honeste agere*': Slowa ust iego lichota y lescz. Ne chczal rozumecz, abi dobrze czinil (ut bene ageret) *Fl* 35, 3, *sim. Pul*; A gysz sø dobrze czynyly, podø w szywot wekvgy (et qui bona egerunt, ibunt in vitam aeternam), a ktorzy zle, w oghen wekvgy *Fl* Ath 39, *sim. Pul*; Odwroczy szye od zlego, a czyn dobrze (diverte a malo et fac bonum, *Fl*: dobre) *Pul* 33, 14; Skazyly szye sø y nyelyudzczy sczynyly szie w lychotach, nye go, yen by vczynyl dobrze (non est, qui faciat bonum, *Fl*: dobre) *Pul* 52, 2; Pchnal go nogą rzekacz: Czlovyecze, wstany, kazecz, a potym vykny prawdzye, mądroscz y a vyerze,... a nye szadz tych, czo dobrze czynyą *Rozm* 133; Tesch nyemyely (*pro* myenyly), by to v dobrotlyvoscz y vyelye lyvda dobrze albo zlye czynycz (agere quidem, quae iusta sunt, vel negligere in arbitrio hominum plurimum esse dicebant) *Rozm* 180, *sim.* 181; Tegodlya podobno yest w sobotą dobrze czynycz (itaque licet sabbatis benefacere Mat 12, 12) *Rozm* 326; Pokolyenye zmyowo, yako mozeczye dobrze czynycz, a vyszczye zly (progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali Mat 12, 34)? *Rozm* 329; Krolovye poganyszczy panvyą sobye, czvsch podane moczą vszmyerzayą, a ych mocz mayą darovacz, dobrodzyeyovye slova (*leg.* słową, benefici vocantur Luc 22, 25), czvsch dobrze czynyączy *Rozm* 558; Vczynylesz dobrze, vezmyesch odpłatą, vczynylesz ‹nie dobrze, vezmyesch maką vyelyką *Rozm* 761.

6. '*pożytecznie, korzystnie, bene, utiliter, commode, opportune*': A przes tocz by dobrze tho bylo, isbichom my... nasze grzechy szebe (*leg.* z siebie) sdrucyly *Gn* 173b; Lepey iest (*Pul*: lyepyeyest) malutko prawemu nad grzesznich bogaczstw wela (melius est modicum iusto super divitias peccatorum multas), bo ramona grzesznich ztarta bødø, ale prawe poczwerdza gospodzin *Fl* 36, 17; Dobrze iest spowadacz se w gospodne (bonum est confiteri domino) *Fl* 91, 1, *sim. Pul*; Dobrze gest pfacz v pana, nysz pfacz we czloweka. Dobrze gest dbacz albo nadzeyø myecz w gospodzyny, nysz dbacz we ksøszøta (bonum est confidere in domino, quam confidere in homine. Bonum est sperare in domino, quam sperare in principibus) *Fl* 117, 8—9, *sim. Pul*; Dobrze mne, yss ges vsmerzyl mø, abych nawyk ‹ prowoty (*pro* prawoty) twoye. Dobrze mne zakon vst twogych nad tyszoczy zlota y srzebra (bonum mihi, quia humiliasti me, ut discam iustificationes tuas. Bonum mihi lex oris tui super millia auri et argenti) *Fl* 118, 71—2, *sim. Pul*, *MW* 28b; Milossyerdze gest myloscz serdeczna a czista, yąsch czlowyek caszdemu chcze dobrze, yaco schobye y vczіny, gdicole a gdzyecoli moze XV *med. R* XXII 240; Ale gdy oboge nye moze bicz, lepey syą modlicz, nysze czisez albo syą vczicz *ib.* 242; Lepyeyczy gest, yzecz yø (*sc.* Rachel) tobye dam, nyszly gynemu møzowy (melius est, ut tibi eam dem quam alteri viro) *BZ* Gen 29, 19; Gydz od nas, acz sluszymi Egipskym, bo wyøczey gest lepyey sluszycz gym, nysz zemrzecz na puszczy (multo enim melius erat servire eis, quam mori in solitudine) *BZ* Ex 14, 12; Zaly nye lepycy, ysze ia ucyeko (nonne melius est, ut fugiam), a zachowam sziwot swoy? *BZ* I Reg 27, 1; Ale lepyey my gest, abich syø dostal w roce bosze, bo sø wyel k›ye mylosyerdza gego (sed melius mihi est, ut incidam in manus domini, quia multae sunt miserationes eius), nyszly w røce lyvdzske *BZ* I Par 21, 13; S temy to stawky moze uczinicz..., gyako bi sse gemv nalepey zdalo 1488 *FontesŚl* II 16; Ale mnye przystacz ku bogu dobrze yest (mihi autem adhaerere deo bonum est, *Fl*: dobre iest), polozycz w gospodnye bodze nadzeyę *moye *Pul* 72, 27; Lepyey czyrpyecz glod wyelky, nyzly oczeczyzną przedacz (melius est gravem pati famem, quam patrimonii venditionem) XV *p. post. R* I s. XLV; Lyepyey yest gy, czusz Ihezusza, ku szmyerczy potapycz, nyzely gnyew czeszarsky otrzymacz XV *p. post. RozmPam* 474; Kyedysch Iozeph czyst yest od czyebye, poznay, kto yest, yen czye zdradzyl, bocz yest lyepycy, by czye twe poznanye wzyavylo, nyzly gnyew bozy *dayecz znamye

na twe lycze *Rozm* 60; Tym asz szye nalyepyey vydzyalo (his opportunum visum est) y rzekly: Kyedyschczy tako nyemoczny, szrzuczmy sloty orzel, yenze byl krol postavyl nad vyączschemy drz[ya]vyamy kosczyola yerusolymskyego przeczyw zakonv oyczow starych *Rozm* 107—8; Lyekarzom vydzyalo szye dobrze, yschby czyalo yego olyeyem drzewnym lyeczyly *Rozm* 108; Lyepyey czy a podobney (expedit enim tibi Mat 5, 30), aby yeden s tvoych czlonkow zgynął, nyz by wschytko czyalo v ogyen bylo vrzvczono *Rozm* 268; Lyepey by mv bylo, by szye byl nye narodzyl (bonum erat ei, si natus non fuisset Mat 26, 24) *Rozm* 546, *sim.* 550; Dobrze yemv by bylo, by szye byl nye narodzyl, podlug pospolney przemovy, lyepyey by nye bycz, nyzlyby slye bycz (melius esset ei non esse, quam male esse) *Rozm* 547; Rada szyodmego radcze, ktory barzo pokrzycze przyvodzyl, ysby lepey, aby Krystus vmączon *Rozm* 586; ~ dobrze czynić *komuś* '*wyświadczać komuś dobrodziejstwo*, *alicui bene facere*': Bo dusza iego w sziwoce iego blogoslawona bødze, spowadacz czi se bødze, gdi dobrze vczinisz iemu (confitebitur tibi, cum benefeceris ei) *Fl* 48, 19, *sim. Pul*; Wolacz bødø ku bogu nawiszszemu, bogu, iensze dobrze vczinil mne (qui benefecit mihi) *Fl* 56, 3, *sim. Pul*; Gymyenye w rąncze przyiaczelom telko thim, gysch thim tho dzyatkam lepyey bi vczinyli, w opyekąn ma bicz polyeczono (qui illis pueris melius fecerint, in regimine committantur) *Sul* 107; Wrocz syø do zemye swey na myeszczcze porodzenya swego, a tucz tobye dobrze vczynyø (et benefaciam tibi) *BZ* Gen 32, 9; Eya, eya, dusza mogyą..., vczyn dobrze szamą szobye *SkargaPloc* w. 20, *sim. SkargaWroc* w. 27; By szwą mathką, oczczyą czczyly, zawszdy gym dobrzc czynyly XV *ex. R* XIX 89; Mylvyczye nyeprzyaczyelye vasche a czynczye ym dobrze, ktorzy vasz nyenazryą (benefacite his, qui oderunt vos Mat 5, 44) *Rozm* 270; ‚Vbogye zavzdy sobą (*leg.* z sobą) maczye, a kyedy chczeczye, mozeczye ym dobrze czynycz (potestis illis benefacere Marc 14,7) *Rozm* 444; Thym, ktorzy nam zlye czynya, my samy mamy dobrze czynycz *Rozm* 645.

7. '*szczęśliwie*, *przyjemnie*, *feliciter*, *prospere*, *iucunde*': Ieszcze rozplodzø se w starosci oplwitey a dobrze cirzpøczy bødø, bichø ziawili (adhuc multiplicabuntur in senecta uberi et bene patientes erunt, ut annuntient), bo prawi gospodzin, bog nasz *Fl* 91, 14, *sim. Pul*; O gospodne, zbawona me wczyn, o pane, dobrze przysacy (*pro* przyspey, *Pul*: dobrze przespyey, o domine, salvum me fac, o domine, bene prosperare), blogoslawony, gensze przyszedł ges w *ymo boszye *Fl* 117, 24; Owa kako dobrze y kako weszelo przebywacz braczø w gedno (ecce quam bonum et quam iucundum habitare fratres in unum) *Fl* 132, 1, *sim. Pul*; Lepyey szą czy v czebye maya, czo s czebye klamaya 1444 *PF* V 37; W dzyen swyantego Woczyecha... ma viwyescz i yawnye vkazacz dwoye pczoli dobrze godzancze w swoyem royu czale (et palam demonstrare binas apes vivas et bene valentes in suo examine) *Sul* 96; Blaszey przywital ge a rzkøcz gym: Dobrzescye przyszly, synowye mily, yvsz wydzø, ysz mye bog nye zapomnyaal *Błaż* 319; Y opyøcz powyedzal pan bog: Nye gest dobrze bicz czlowyeku same⟨m⟩v (non est bonum esse hominem solum), uczynmi gemu wspomoszcnye podobne k nyemu *BZ* Gen 2, 18; Mam myasto nyevyelykye alye czssne,... w nycm obyydzyeva szye oba dobrze, a tobye dam v nyem [dam] dzyerzecz panstwo wschytko sa mną *Rozm* 228; Gospodnye, dobrze nam thv bycz (domine, bonum est nos hic esse Mat 17, 4), chczeschly, vczynym thv trzy przybytky *Rozm* 366; Dzyevycza Marya, matka boza, przyvytala y myloszczyvye y począl⟨a⟩ pytacz, yakoly szye rzecz myala o yey synye mylem. Iudasch ye ('jej') odpovyedzyal: Dobrze, gospodze myla *Rozm* 517; ~ mieć dobrze na *czymś* '*zadowolić się czymś*, *satis habere*, *contentum esse*': A przeto, iże mowicie, by przeciw wam czynił niektore nieposłuszeństwo, widzicieli, iżciem ji kazał umorzyć i ubiczować, miejcież na tem dobrze, nie ubijajcie go *Rozm* 836; ~ mieć się dobrze '*być zdrowym*, *bene valere*': I rzece Iacob: Sdrowly gest? Tedi ony rzekly: Dobrze syø gyma (sanusne est? inquit. Valet, inquiunt) *BZ* Gen 29, 6; Spital gych krolyk, w ⟨k⟩tora bi szyą godzyną lyepyee myal (interrogabat ergo horam ab eis, in qua melius habuerit Jo 4, 52) et dixerunt poszlowye: Szyodmee godzyni opvszczyla go szymnycza XV *ex. MPKJ* II 320; ~ *w pozdrowieniu*: miej się dobrze '*witaj*, *salve*': Sødza tego myasta przikazaal gy w cyemnyczø przes nocz wsa⟨dz⟩ycz, a drugego dnya... gemusz slotkimy slowy rzekl: Myey sye dobrze, Blaszeyv (gaude, Blasi), przivacyelyv naszych bogow. Swyøty Blaszey gemu odp⟨o⟩wyedz⟨iał⟩...: Mycy sye dobrze, dob⟨r⟩y sødz⟨ia⟩ (gaude et optime praeses), alle nye molw, by waszy balwan ⟨o⟩wyc bogowye byly *Błaż* 320; ~ *w pożegnaniu*: idźcie dobrze (z bogiem) '*idźcie szczęśliwie*, *z bogiem*, *valete*': Thobyas rzecze: Gydzta dobrze (1471 *MPKJ* V 55:

giczcie dobrze z bogyem, *war. lub.*: gydztasch s bogyem), a pan bødz was wodz, a angyol gego bødz s wama (bene ambuletis et sit deus in itinere vestro et angelus eius comitetur vobiscum) *BZ* Tob 5, 21.

8. '*prawie, okolo, fere*': Y szly søø synowye izrahelsczy s Ramessy do Sochod, szeszczsed tyszyøczow dobrze møszow pyeszich, kromye nyewyast a dzyeczy (profectique sunt filii Israel de Ramesse in Socoth, sexcenta fere millia peditum virorum absque parvulis) *BZ* Ex 12, 37.

9. '*bardzo, dużo, valde, multum, sane, maxime*': Dobrze lvbo gest panv nad boyøcym⟨i⟩ se gego (beneplacitum est domino super timentes eum) y w nych, gysz pfayø na myloserdze gego *Fl* 146, 12, *sim. Pul*, *MW* 130b; Dobrze lepey iest syø nam wrocici do Egypta (nonne melius est reverti in Aegyptum)? *BZ* Num 14, 3; A moy mnye mąsz mogl murowacz... ten dom, bo on moyey oczczyszny y gydaczego gymyenya dobrze tako ode mnye prziyął (*OrtMac* 24: gydączego gymyenya dobrze thego ode mnye wszyal wyelye) y obyeczal mnye gy za tho szmurowacz, gdi on me gymyenye przedal *OrtVrtel* 118; Schamostrel dob⟨r⟩ze sthary 1471 *GórsPiech* 220; Macze tam pyacz obraskow..., ktore... stoya ly⟨c⟩pycy wyerdunka XV *p. post. R* XXIV 45; Pyęcz ran czerwonich kwitnęli, lepyej nyss qwiatki rozane vonyali *ca* 1500 *SlOcc* XII 163; Nye bylo slovo yego przemyenyayącze, nye okropne any takyesz przykre. Dobrze rozvmne (*pro* rozumny?) yazyk myal a barzo przestrony (lingua fuit... bene persuadibilis, multum expedita) *Rozm* 151; Owa dzyeczye moye myle, ktoregozem vybral, v ktoremze dobrze vlyvbylo dvschy moyey (in quo bene complacuit animae meae Mat 12, 18) *Rozm* 328; Tocz yest syn moy namyleyschy, v ktoremze szye mnye dobrze vlyvbylo (in quo mihi bene complacui Mat 17, 5) *Rozm* 367, *sim.* 191.

10. (ale) lepiej (niżli) '*raczej, potius, prius, plus*': Wschitky sandi stare, o kthorekole rzeczi bili, nye mayąn bicz daley powtarzani, ale lepyey przerzeczone sandi i wschithky rzeczi s pamyanczy mayąn bicz sgladzoni (sed potius praemissa iudicia et causas quascumque a memoria removemus) *Sul* 85; Zlą zoną lepyey smyechem nyzly kigem karzy (malam uxorem potius riso, quam baculo castigabis) XV *p. post. R* 1 s. XLIII; Czugyesz szye, yzesz szye vpyl, waruy szye byesszyadi. Ale szhukay usznącz lepyey, nyzly thowarzysthwa (sentis vinum, quaere somnum, antequam colloquium) *ib.* s. XLV; Slodka matko moya, nye pusczay takyego smatkv any bolyesczy na sercze svoye, alye lyepey slutvy szye nad rodzayem czlovyeczym (sed humano generi plus debes misereri) *Rozm* 168; Drugą kv poganstw (*leg.* pogaństwu) nye chodczye a v myasto samarytanyskye nye postoyczye, alye lyepyey ydzczye kv owczam (sed potius ite ad oves Mat 10, 6), ktore zgynąly z domv israelskyego *Rozm* 308; Odpovyedzyaly madre rzekącz: Nye, snadz nye bądzye doszycz vam y nam, ale lyepey ydzczye k tym, ktorzy przedayą (ite potius ad vendentes Mat 25, 9), kvpczyesch sobye *Rozm* 488.

11. tako dobrze... jako '*zarówno... jak, tam... quam*': Fszythczy ludze na tem tho swecze, tako dobrze svethszcy gako duchofniy, chøcz ony tego *Gn* 11a; Swøthy kresth... gest kalsdemv clouekoui dan, tako dobrze gluchemv gako y nememu *Gn* 171b; Jaco tho swatcimi, jaco kegdi yal Micolay po wszdawni list do starossti, thegdi mal pisacz na ten list wsdawni tako dobrze Yska jaco Micolaya 1410 *HubeZb* 53.

Dobrzemówić 1. '*wielbić, laudare, celebrare*': W czerekwach dobrzemowcze (*Pul*: blogoslawczye) bogu (in ecclesiis benedicite deo) *Fl* 67, 28.

2. '*dobrze życzyć, alicui benedicere, bene velle*': Dobrzemowcze thym a modlcz⟨e⟩sze za thy, czo wasz przesladvya, dobrzemowcze (benedicite persequentibus vos, benedicite et nolite maledicere Rom 12, 14) XV *med. SKJ* I 58; Zlego za zloscz, any zlorzeczenya... za zlorzeczenye, ale zassę dobrzemowącz (non reddentes malum pro malo nec maledictum pro maledicto, sed e contrario benedicentes I Pet 3, 9) *ib.* 98; A iestlyby byl vbogy, nye ostaway przes nocz v szebye zakladv, ale wroczisz gemv przed slvnecznim zachodem, aby spal w swem rvsze a dobrzemovil tobye (ut dormiens in vestimento suo benedicat tibi) y bødze to tobye za sprawyedliwoscz przed panem bogem twim *BZ* Deut 24, 13.

Dobycie *formy*: *n. sg.* dobycie 1430 *StPPP* II nr 2317; ~ *g. sg.* dobycia 1400 *HubeZb* 79, 1400 *SKJ* III 189, 1445 *AGZ* XIV 178, 1471 *MPKJ* V 137; ~ *ac. sg.* dobycie 1398 *TPaw* IV nr 441, 1406 *Piek* VI 308, 1416 *AKH* III 262, 1419 *KodWP* V 285, 1437 *StPPP* II nr 2700; ~ *l. sg.* (po) dobyciu 1400 *SKJ* III 190.

Znaczenia: **1.** '*nabycie, uzyskanie, acquisitio*': Pani Klichna po dobiczu lysta byla w dzerszenyv dzedzini v Wanczkowicz, alysz sye latoss Budek w tø dzedzinø mocza ssilø wwansal 1400 *SKJ* III 190; ~ Dobycza ac-

quisicionis (vos autem genus electum,... gens sancta, populus acquisitionis, ut virtutes annuntietis eius, qui de tenebris vos vocavit in admirabile lumen suum I Pet 2, 9) 1471 *MPKJ* V 137.

2. '*wygranie sprawy, przysądzenie roszczenia, acquisitio* (*dicitur de causa iudicio victa*)': Dominus starosta et dominus judex non dederunt respondere in isto iudicio et tunc dominus Brzezinensis recepit per corulum o *tobicze y o straczene 1398 *TPaw* IV nr 441; Staszek ne wydzelil trzeczey czøsczi Crankowa Jacubowi podlug yego dobicza 1400 *HubeZb* 79; Jako prawe do dobicza pana Janowa Pabian kupil IIII-or woli 1400 *SKJ* III 189; Ego recipio pro lucro et pro amissione vlg. o dobicze y o sgubenye 1406 *Piek* VI 308; Procurator Msczislai dixit, quod feria tercia ego steti terminum et tu te nunquam demonstrasti, nec dixisti: ego pareo termino. Pars uero aduersa dixit, quod ego steti termino feria tercia et dixi subiudici: ego pareo termino et volo ad subiudicem vlg. o straczene y o dobicze... et ego cum isto lucrare volo, quia ego steti termino, usque ad domini surrexerunt 1416 *AKH* III 262; (Ponieważ strona przeciwna nie stawiła się na żaden termin, sąd gajony przysądza Jaśkowi Szołdrze) terminorum vlg. stanye y dobicze et super hoc przisad vszal[m]iszmy 1419 *KodWP* V 285; Magnificus... palatinus Poznaniensis, awus et awnculi germani ejusdem Nicolai... ipsum tenentur statuere in jure ad terminum pro exbrigacione al. o dobycze annorum eidem Nicolao 1437 *StPPP* II nr 2700; Item racione huiusmodi lucri al. dobycza super ipso Schachnone sentenciavimus tres marcas iudicio fore persolvendas 1445 *AGZ* XIV 178.

3. '*mienie przysądzone w postępowaniu sądowym, res per legis actionem acquisita*': Elizabeth in acquisita sua al. swe dobycze, prout in conuentu Swerziniecensi acquisiuit ibidem in Pobedniky, iuxta litteram judicialem colloquialem et iuxta priuilegium super sculteciam in Pobedniky habitum et tenorem eius, intromitti se debebit juridice 1430 *StPPP* II nr 2317.

Dobyć *formy*: *praes. ind. 3. sg.* dobędzie *OrtBr* VI 390, *OrtMac* 115, *Dział* 49; *3. pl.* dobędą *Fl* i *Pul* 68, 41, 1471 *MPKJ* V 116; ~ *imper. 2. sg.* dobądź *BZ* Ex 18, 21; *2. pl.* dobądźcie *BZ* I Reg 16, 17; ~ *inf.* dobyć *BZ* Judith 10, 13, *OrtBr* VI 372, *OrtMac* 75, 76, 91, 98, 111, *OrtRp* 77, 101, *Rozm* 218, 516, 640; ~ *praet. 1. sg. m.* dobył jeśm *Fl* i *Pul* 118, 111; -śm dobył 1393 *Leksz* I nr 1489, 1399 *Leksz* II nr 2392; -(e)m dobył 1389 *HubeZb* 7, 1391 *Leksz* I nr 996, 1064, 1393 *Leksz* I nr 1502, 1398 *Leksz* II nr 658, 1474 *ZapWarsz* nr 1385; -m dobyłem 1472 *ZapWarsz* nr 3068; *f.* -m dobyła 1393 *Leksz* I nr 1454, 1400 *Leksz* II nr 2656, 1404 *Piek* VI 220; *3. sg. m.* dobył 1387 *HubeZb* 3, 1389 *HubeZb* 7, 1391 *Leksz* I nr 1063, 1394 *Leksz* II nr 1622, 1396 *Leksz* II nr 474, 1397 *Leksz* II nr 622, 1399 *Leksz* I nr 3039, 1399 *Leksz* II nr 1190, 1399 *TPaw* IV nr 2156, *etc. etc.*; *f.* dobyła *Fl* i *Pul* 77, 59, 1400 *Leksz* II nr 955, 1405 *KsMaz* I nr 492, 1405 *SKJ* III 196, XV *med. SKJ* V 263; *1. pl. m.* dobylismy *BZ* Deut 2, 34; -smy dobyli *Rozm* 657; *3. pl. m.* dobyli są *BZ* II Par 28, 18; dobyli 1400 *SKJ* III 189; ~ *plqperf. 3. sg. m.* był dobył *BZ* Gen 31, 18; ~ *condit. 1. sg. m.* bych dobył *BZ* Tob 5, 2; *2. sg. m.* -by dobył *BZ* Deut 20, 19; *3. sg. m.* dobyłby *Dział* 18; (-)by dobył 1389 *HubeZb* 7, 1471 *MPKJ* V 47; *f.* -by dobyła *OrtMac* 115; *1. pl. m.* bychom dobyli XV *med. R* XXII 236; ~ *part. praet. act.* dobyw 1410 *HubeZb* 51, 1428 *ZapWarsz* nr 2858, *Sul* 68; dobywszy 1400 *Leksz* II nr 2703, *BZ* Num 21, 32, Jos 8, 22, *OrtMac* 115, *Dział* 48; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* dobyty 1403 *Piek* VI 184; *neutr.* dobyto 1393 *Leksz* I nr 1554, 1405 *SKJ* III 196, 1418 *TPaw* VII nr 293, *OrtMac* 117; *ac. sg. neutr.* dobyte *OrtBr* VI 363, *OrtMac* 76; *i. sg. m.* dobytym 1421 *TPaw* VII nr 2412, 1471 *ZapWarsz* nr 3036; dobytem 1494 *ZapWarsz* nr 1755; *l. sg. neutr.* (w) dobytem XV *p. post. JA* XII 144; *ac. pl.* dobyte XV *p. pr. R* XVI 329; ~ *inf. pass. sg. m.* być dobyt *Rozm* 639; ~ *praes. pass. 3. sg. neutr.* dobyto jest *BZ* IV Reg 18, 10; jest dobyto *BZ* Jos 8, 21; ~ *fut. pass. 3. sg. neutr.* będzie dobyto *BZ* III Reg 16, 18.

Znaczenia: **1.** '*nabyć, zyskać, posiąść, possidere, acquirere, nancisci, sibi conflare*': Pyszalyszmy wam, ysz czlowek moze dacz szwe gymyenye dobythe, gydacze y nyegydacze, gdzye... chcze *OrtMac* 76, *sim. OrtBr* VI 363; Czlowyek moze szwe dzyedzyczthwo y gymyenye wszelkyc dobrze dobythe przed prawem gyednym personam... dacz..., albo gdzye chcze w thestamenczye *ib.*; Dobycz *possideri *OrtRp* 77; V yemycnyv sle dobytem in rebus pessimis XV *p. post. JA* XII 144; ~ *czegoś, coś*: Bo bog zbawoni vczini Syon y vsedlona bødø masta Iude, i bidlicz bødø tamo, y dzedziczstwem dobødø iego (et hereditate acquirent eam, *Pul*: w dzedzyczthwo dobędø yø) *Fl* 68, 41; Y wwodl ie na gorø swøtosci swoiey, gorø, icysze dobiła prawicza iego (quem acquisivit dextera eius) *Fl* 77, 59, *sim. Pul*; Dzedzyczstwem

twogym dobyl gesm swadeczstw twoych na weky (hereditate acquisivi testimonia tua in aeternum) *Fl* 118, 111, *sim. Pul*; Infregisse cauet (*sc.* Vincencius, heres Szamotuliensis) patrios sibi nactos, dobite, amores XV *p. pr. R* XVI 329; Boymisch syą, bichom pichą krolewstwa nyebyeskyego ny⟨e⟩ straczily, a pyekyelnego dobili XV *med. R* XXII 236; Iacob... zayøl stada y czsokoli bil dobil w Mezopotanyey (quidquid in Mesopotamia acquisierat) *BZ* Gen 31, 18; To wszitko, czsosz my przikazal, oczcze, tocz vczinyø, ale kakobich tich pyenyødzi dobil, nye wyem (quo modo autem pecuniam hanc requiram, ignoro) *BZ* Tob 5, 2; Przyszedl yeden czlek szwa (*leg.* z swą) zona *pryed gayny sząd y wszdal yey polowyczą szwego gymyenya stoyaczego, czo go szam dobyl y szarobyl *OrtMac* 118; Miedzy przyjacielmi tele pieniędzy mogła dobyć, iżby je Judaszowi dała *Rozm* 516; Poczęły gadacz y movycz: O, na nasz, na nyedostoyne, yzezmy tako sromothnye od nyego vczyckly y dobyly sobye sromotney slavy *Rozm* 657; ~ dobyć płod '*począć, concipere*': Plod z gynym dobyla prolem cum alio progenitam XV *med. SKJ* V 263.

2. '*uzyskać, nabyć mocą wyroku sądowego, ex iudicum sententia obtinere, sibi vindicare*': *Swedczimi, iaco ten list dobithi wyszedl[d] taco: Potr any dzewka ne poziway *nymo trzi lata 1403 *Piek* VI 184; Gdysz tha nycwyastha nye moze myecz zadnego szwyadeczthwa, czo yey dano za wyano, thedy dzyeczy... blysszy szą... przyszyadz,... a ny⟨e⟩ chcza-ly ony przyszyadz, ⟨tedy ona szama swą raka przyszacz moze⟩, ysz gey thako wyele wyanowano, yako ona myeny, a yako (*pro* tako) wyącz dobywszy moze uczynycz y nyechacz szwem wyanem, czo chcze? *OrtMac* 115; ~ *czegoś*: Andreas... viam antiquam... aquisiuit vlg. starey drogy dobyl 1399 *TPaw* IV nr 2156; Czso Vrsula dobila po swem maszu glowy, tego Dobeslawa ne trzimala 1405 *KsMaz* I nr 492; Iaco praue the dzelnicze, czossz gey dobitho, ta rola k [t]tey *dzelnicza, czszosz gey dobila, przislucha 1405 *SKJ* III 196; Ta pany... mozely przyszyaga thych pyenyadzy dobycz albo doszyadz podlug prawa? *OrtMac* 75; Jakosz tha pany ma tego dokazacz, aby szwego wyana dobyla y odzyerzala..., a dobądzyely ona szwego wyana, mozely sz thym wszythkym uczynycz y nyechacz, czo chcze? *ib.* 115; ~ *czegoś na kimś*: Iacosm przi tem bił, ys Potrek dobil na Stasku czthir *krziwen za *chosba 1387 *HubeZb* 3; Czso Kelcz dobil na Micolayw poszasnich (*leg.* posażnych) penandzi, tich gest sto grziwen 1389 *HubeZb* 7; Czsom na Elscze dobil, tego gest czterdzeszczy grzywen *ib.*; Iaco Maczey vmovil s Boguszem, czso bi dobil na rancoymach, tho mu mal dacz *ib.*; Czom dobil pyanczi ran na Pasku, te mi on dal 1391 *Leksz* I nr 996; Jaco to swadczimi, czo dobil Pauel na Marczine skotha, ten stal pro 10 marcis *ib.* nr 1063; Jakom dobila na Maczku... penczszet grziuen na Kurowe y tamo mne uønszano podlug prawa 1393 *Leksz* I nr 1454; Czosm dobil na Stasku dzeszøci grziwem (*pro* grziwen), o to mam skodi dwadzescze grziwen *ib.* nr 1489; Jako Potrek winowad memu oczu (*leg.* øccu) 16 grziuen y tegom dobil na Przibislaue *ib.* nr 1502; Czo Jan dobil na Czewlegw septem marcas, o co (*pro* to) ne wszøl nigedne sc[z]ody 1394 *Leksz* II nr 1622; Taco mi pomozi bog, szem dobil na Petrku, o to scodi man (*pro* mam), iaco dwadzesscza grziwen 1398 *Leksz* II nr 658; Czosm dobil *ronkomstwa na Baworze a na Sopku, tego man (*pro* mam) szckodø *dzeczen grzywen 1399 *Leksz* II nr 2392; Kedi Swanthoslaua dobila na Vincenczu, tedi tamo ne bilo komnati ani pczol 1400 *Leksz* II nr 955; *Sczom dobila na Koblu swich owecz, tich mam sckodø, jaco *sczyrze y dwadze[cz]scze tich grzywen *ib.* nr 2656; Iaco tho szitho, czo go dobil Maczey na Paule, to stalo sza dzewøcz grziwen *ib.* nr 2715; Ten dług..., yegosz dlugu na Staschkv... Jaschkowye z Winar dobili, ten yest zaplaczila Netha 1400 *SKJ* III 189; Iaco czsom na *Marczina cobili se szrzebanti (*leg.* źrzebięty) dobila, ti bili taco, iaco dzeszancz grziwen 1404 *Piek* VI 220; Gdzeszem obranczil za Maczka sto grziwen..., tedi gest on w tem vmarl. A o to na mne sta grziwen dobito... Gotow geszm postauicz tego slachcicza, czso na mne dobil 1418 *TPaw* VII nr 293; Yako na kym dobycz dzedzyczthwa *OrtMac* 91; ~ dobyć prawem, ortylem (*czegoś na kimś, nad kimś*): Cczo Potrek vczinil na me *schodø dzesancz grziven,tichem na nim prawen (*pro* prawem) dobil 1391 *Leksz* I nr 1064; Jako Kathaszina płacila gine dlugi, czo na ge prawem dobito 1393 *Leksz* I nr 1554; Maczko Ptaszkowski... proposuit super commendorem, quia... transivit na Kothow, VI kopczew sipal, ne dobiwsi ned (*pro* nad) nim prawo (*pro* prawem?) 1400 *Leksz* II nr 2703; Sczepan szedl gwaltem na Jarosłaowø dzedzinø... y pomerzal gø, ne dobiw na nem prauem 1410 *HubeZb* 51; A ma ge tako dlugo dzerszecz w zacladze, asz ortelem dobadze, ysz moze przedacz w szwem dludze podlug prawa *OrtBr* VI 390; Gdyby czlowyek zapo-

wyedzal czlowyekv gymyenye, czo by doma nye byl, a kako dlugo doma szą prawowal, azby go prawem dobyl, a gdyby ten czlowyek byl goscz, czo to gymyenye dobyl, albo... myeszczanyn..., gdyby on... do domv przyszedl, yszby nye wyedzal, gdzeby go nalaszl, czo gego gymyenye dobyl y wszal, gdy on doma nye byl.... proszymy vasz, navczczye nasz *OrtKal* 180, *sim. OrtMac* 121; U wyazanc (*leg.* w wiązane) czaszy nye maya szye prawowacz, ale rolye mogą opowyadacz, chcze-ly ktho kupycz y wszdacz, moze w gaynym szadzyc, czo yey pyrwcy prawem dobytho *OrtMac* 117; Pravem dobycz de iure lucrari *OrtRp* 101; ~ *coś*: Gdyby ten czlowyek byl goscz, czo to gymyenye (*OrtMac* 121: tego gymyenya) dobyl..., navczczye nasz *OrtKal* 180; Yako albo kyedy ten, czo zapowyedzyal, thy pyenyadze ma... dobycz, albo yako szye tha rzecz ma dokonacz podlug prawa? *OrtMac* 76; ~ dobyć kogoś (przed prawem, w sądzie) '*pokonać, uzyskać na kogoś wyrok skazujący*, *aliquem legis actione vincere*': Laurencius ne przeprosil Andream... po tem. iaco go w sødze dobil 1399 *Leksz* I nr 3039; Iako praue Wlost pirzwcy zazwal Zawiza, nisz pani dobila kmecza 1405 *SKJ* III 196; Gdyby komu wydano... ycgo dlusznyka..., a uszry gy gynny, komu tesz dluzen..., mozely gy tesz gabacz o szwoy dlug y dobycz przed prawem? *OrtMac* 111; ~ *dubium*: Gdyby w naszem myeszczye czlowyek... szwan kv pravu, a nye przydzye, a o tho... zkazan, a then czlowyek przyszedlby do gynnego myasta, czo thosz w nym bylo nyemyeczkye prawo,... yako go maya kv prawv dobycz albo yako moze szye thamo themu szprawycz, albo szbycz podlug prawa? *OrtMac* 98, *sim. OrtBr* VI 372.

3. '*opanować, zająć, zdobyć siłą, vi capere, expugnare, potiri*': Regnum terrestre dyabolus sibi vsurpauerat..., ideo Xpt venit in hunc mundum, ut dyabolum de suo regno eiceret et suum regnum recuperaret dobyl XV *med. SKJ* V 265; A vszrzaw lozve..., ze gest myasto dobito (quod capta esset civitas),... nawrocziwsy syø byl (*leg.* bił) møze z myasta Hay *BZ* Jos 8, 21; A wydzuc Zamri, ysze myasto bødze dobito (quod expugnanda esset civitas), szedw na syen y zaszegl syø z domem krolyowim *BZ* III Reg 16, 18; Aby dobyl oppugnaret (venitque... rex Babylonis ad civitatem cum servis suis, ut oppugnarent eam IV Reg 24, 11) 1471 *MPKJ* V 47; ~ *czegoś*: Y posłal Moyzes, ktorzis bi wilazoczili ('wyszpiegowali') Gazer, ktoregos to dobiwszi myasteczka (qui explorarent Jazer, cuius ceperunt viculos) y wladali sø przebywaczmi *BZ* Num 21, 32; Gdisz løzesz przed myastem dlvgyego czasv a otaroszowaw (*pro* otaraszowaw) syø przed nim, aby dobil gego (ut expugnes eam), nye poczinay sczepow, ktorichze owocze godzø syø gescz *BZ* Deut 20, 19; Iozve... byl møze z myasta Hay. A tako y cy, ges to dobiwszy myasta zapalili ge (qui ceperant et succenderant civitatem),... w posrotcze nyeprziyaczele mayøcz, poczøli ge bycz *BZ* Jos 8, 22; Przyial... krol asyrski ku Samary boiowacz przecyw gey y dobil gey (et oppugnavit eam) *BZ* IV Reg 18, 9; Dzewyøtego lyata Ozee, krolya israhelskego, dobito gest myasta Samaria (capta est Samaria) *BZ* IV Reg 18, 10; Dauid dobil posadki syonskey (cepit arcem Sion) *BZ* I Par 11, 5; Filysteyscy... dobily sø Bethsames (ceperunt Bethsames) *BZ* II Par 28, 18; Poydø przed oblycze ksyøszøcya Oloferna..., a vkaszø gemv, ktorø przistøpø moglybi gich dobicz (quo aditu possit obtinere eos) *BZ* Judith 10, 13; Dobyl wesze cepit arcem (David cepit arcem Sion I Par 11, 5) 1471 *MPKJ* V 48; Dobandą capientur (*var. lub.*: dobądą gey capietur, congregabo omnes gentes ad Jerusalem in proelium et capietur civitas Zach 14, 2) *ib.* 116; Nasz lup albo nasz sboy ządasz odyącz a naschego czeszarstwa dobycz (nostram asportare praedam et imperium nostrum devastare)? *Rozm* 218; ~ *coś*: Wszitki myasta gego wonczasz dobilismy (cunctasque urbes... cepimus) zabiwszi wszitki bidliczele gich *BZ* Deut 2, 34; ~ '*wyłamać, uszkodzić, effringere, revellere*': Jakom ja nye dobyl zamcowh Micolayovych... v piwnicze y v szerzinky (*leg.* u skrzynki) y nye pokrathlem jemv rzeczy podla poszw (*leg.* pozwu) 1474 *ZapWarsz* nr 1385.

4. dobyć się '*wedrzeć się przemocą, napaść, irruere, impetum facere*': Jakom ya sszamowt⟨o r przische⟨d⟩wschi ssz ostrą bronya: sz myeczyem, ze wlocznya y z barthą, na *døm ych, nye dobylem sszą gwaltem anym roszbyl czeledzi s thego domv, anym gych vsch⟨ko dzil 1472 *ZapWarsz* nr 3068.

5. '*znaleźć, wyszukać, exquirere, reperire*': Dobøødz se wszego pospolstwa (provide... de omni plebe) møszow *mocznich a *modrich *BZ* Ex 18, 21; Saul sluszebnykom swim rzecze: Dobødzcye my tego, gen vmye dobrze gøscz (providete ergo mihi aliquem bene psallentem) *BZ* I Reg 16, 17.

6. (*o broni*) '*wydobyć, wyciągnąć, stringere, e vagina educere* (*gladium, cultellum, similia*)': Jakom przi tem bili, esz Jacusch przibyeszal na Embrichowo gospodø z dobitim myeczem

y syekl nan gwaltem 1421 *TPaw* VII nr 2412; Czso vczinil Pawel Andrzeowi, tho za gego poczanthkem, kedi nan pocyekl pilathika dobiw 1428 *ZapWarsz* nr 2858; Gylkokrocz... pacholek pana swego wspomagayącz, dobyw myecza alybo corda, kogo vreny (exempto gladio vel cultello vulneraverit aliquem), o tho nygenego gnyew (*leg.* gniewu) oth vrazonego... nye ma myecz *Sul* 68; Wina, rzeczona syedmnadzesyąth,... ma bycz skazana..., gdy kto nye czczącz sądv naszego, przed sądem myeczą abo korda dobylby (ubi aliquis... cultellum vel gladium praesumpserit extrahendum) *Dział* 18; Aczby nyekto przed sądem kord abo myecz wygiął y vranyl kogo, tedi ten ma bycz na naszey myloscy. Aczlyby dobywszy brony nykogo nye vranyl (gladium vel cultellum extraxerit et non vulneraverit), tedy ma pokvpycz viną syedmnadzessca... A gdyby na naszem dworze abo naszego starosty kto brony dobądze (cultellum vel gladium extraxerit), a nye vrany kogo, tedy na naszey lascze ma bycz... A gdy kto na ryczerskyem dworze brony dobądze (cultellum vel gladium extraxerit) y vrany kogo, tedy za raną raką *ib.* 48—9; Jakom ya przischethwschi do goszpody szamowt<o r gwalthem, dobythym myeczeem nye bilem na goscze paną pothkomorzego 1471 *ZapWarsz* nr 3036; Jakom go nyc sbyl w domv anym nasedl na dom, alem go zbyl na vagrodzye..., kyedy na mya począł slovy y myeczem dobythem bycz 1494 *ZapWarsz* nr 1755; Svyąthy Pyotr... mayącz myecz, dobyl go (habens gladium, eduxit eum Jo 18, 10), chcząc bronycz svego mystrza *Rozm* 636; Twoj miecz świecki jest snać twe skazanie albo powiedzenie, ale nie twą ręką ma być dobyt... Ale duchownego ma dobyć duchowny, czuż klątwę, a miecza ma dobyć rycerz kapłańskim powiel en im na każń cesarską *Rozm* 639—40; ~ *na kogoś*: Czso Przespraw vczinil Maczegewi, to vczinil za gego początkem, isz nan przod nosza dobil na gich dzedzine 1396 *Leksz* II nr 474; *Szo Jacob ranil *Paulo, to gy ranil sza gego początkem, ysz nan pyrwey mecza dobil 1397 *Leksz* II nr 622; Czsokoli Micolay vczinil, to vczinil sza Wawrzinczewim początkem, ysz nan mecza dobil 1399 *Leksz* II nr 1190; Iacup przisedl na mø gospodø i dobil na mø mecza 1406 *KsMaz* I nr 772; Jako to wyemi, esz acz syø czso przigodzilo Stogneoui przecyw Jaroslaoui, acz mu ktore rani dal, to vczinil za gego poczantkem, esz nan nosza dobil y syekl 1420 *TPaw* VII nr 1822; Czom vczinil Jacubowi, tho za gego poczanthkem, kedi mi sla slowa daual i myecza na myø dobil 1427 *ZapWarsz* nr 2715; Czsom vczinil Barthlomeyowi, tho za gego poczanthkem, kedi... thopora na myø dobil 1428 *ZapWarsz* nr 2906; Czszom vczinil Janowy, thom vczinil za yego poczanthkem, kedi na myan corda dobil 1430 *ZapWarsz* nr 311; Czho vczynil Iacup Maczeyewi, tho vczynil za yego poczanthkem, eze nan pilathika dobyl 1435 *ZapRpŁomż* 2, 36.

Dobydlić '*dożyć, vivere usque ad certum quendam terminum*': Iako Helena my<a, la wyano w Radzykowye hy w nyem do ssmyrczy dobydlyla, ha rvszayaczego ymyenya odhvmerla 1462 *ZapWarsz* nr 1124.

Dobystek *cf.* **Dobytek**

Dobytczę *formy*: *n. sg.* dobytczę *BZ* Ex 20, 10. Lev 20, 15. 27, 9. Num 22, 30. Neh 2, 12; ~ *g. sg.* dobytczęcia *BZ* Gen 7, 23; ~ *d. sg.* dobytczęciu *BZ* Neh 2, 14; ~ *ac. sg.* dobytczę *BZ* Ex 12, 21. 22, 10. Lev 24, 18. 21; ~ *i. sg.* dobytczęciem *BZ* Lev 20, 15. Deut 27, 21; ~ *n. pl.* dobytczęta *BZ* Ex 9, 19. 10, 24; ~ *g. pl.* dobytczął *BZ* Ex 13, 2. Lev 19, 19. I Reg 15, 15; ~ *ac. pl.* dobytczęta *BZ* Ex 9, 19. Lev 20, 25, Num 3, 45. II Par 28, 15. Tob 9, 3; dobyczęta *Rozm* 63; ~ *i. pl.* dobytczęty *BZ* Tob 11. 18; ~ *l. pl.* (w) dobytczętach *BZ* Ex 13, 12; (w) dobytczętoch *BZ* Lev 20, 25.

Znaczenie: '*bydlę, iumentum, pecus*': I zgladzi bog wszitek wyek zywi, gez to bil na zemy, ot czlowyeka aze do dobitczøczya (et delevit omnem substantiam... ab homine usque ad pecus) *BZ* Gen 7, 23; Zgromadz dobidczyøta *swøø..., bocz lyudzye a dobitczyøta y wszitko, czsosz bødzye na dworze nalyeszono..., spadnye na nye graad y krupy y zemrøø (congrega iumenta tua..., homines enim et iumenta... morientur) *BZ* Ex 9, 19; Owcze wasze a dobidczyøtha nechacz ostanø (oves... vestrae et armenta remaneant) *BZ* Ex 10, 24; A u wszech synow izrahelskych nye zkowiknye pyesz, od czlowyeka asz do *dobitczøczyø (non mutiet canis, ab homine usque ad pecus) *BZ* Ex 11, 7; Y zawola... wszech starszich synow izrahelskich, rzecze k nym: Gydzyczye, weszmyczye dobidczyø po czeledzach swich (ite tollentes animal per familias vestras) a offyeruyczye przesznycze *BZ* Ex 12, 21; Poszwyøcz my wszelkye pyrworodzone..., tako z owyecz yako s dobitczyøøt (omne primogenitum..., tam de hominibus quam de iumentis) *BZ* Ex 13, 2; Czsø pyrworodzonego gest w twich dobitczyøtach (quod primitivum est in pecoribus tuis)..., to poszwyøczysz panu *BZ* Ex 13, 12; Alye szyodmi dzen, sobota, pana

boga gest. Nye bødzesz w nyem czynycz swego dzyala, ty..., sluga twoy y sluszebnycza twoya, dobidczyø twe (iumentum tuum) y przychodzen, ktory gest w wroczyech twich *BZ* Ex 20, 10; Aczbi kto polyeczyl blysznemu swemu osla, wolu, owczøø y wszelkye dobitczyøø (asinum, bovem, ovem et omne iumentum) k stroszy, a vmarlobi..., prawo przyszyøszne bødzye w poszrzodku *BZ* Ex 22, 10; Tuku owczego any wolowego, any kozego nye bødzeczye geszcz. Tuk marchi samomarley a tego *dobitczyøczyø, gesz to od wylka polapyono gest (eius animalis, quod a bestia captum est), bødzyeczye myecz ku potrzebye roslyczney *BZ* Lev 7, 24; Dobitkv twemv nye day syø sznicz z ginego plemyenya dobitczøønt (iumentum tuum non facies coire cum alterius generis animantibus) *BZ* Lev 19, 19; Ktos s dobitczøczem albo s bidløczem sydze syø, smyerczø vmrzc a dobitczø zabito bødzc (qui cum iumento et pecore coierit, morte moriatur, pecus quoque occidite) *BZ* Lev 20, 15; Odløczczesz przeto i wi dobitczøta ciste od nyecistego, a nyc pokalayczc dvsz waszich w dobitczøtoch y w ptaczech (separate ergo et vos iumentum mundum ab immundo..., ne polluatis animas vestras in pecore et avibus) *BZ* Lev 20, 25; Ienzc vrazi dobitczø, wrocz namyastka (qui percusserit animal, reddet vicarium) *BZ* Lev 24, 18; Ienzc bi vrazil dobitczø, wrocz ginc (qui percusserit iumentum, redde aliud) *BZ* Lev 24, 21; Dobitczø (animal), gesz to moze obyatowano bycz panv, ktos bi slvbil, swyøto bødze *BZ* Lev 27, 9; Wezmi slvgi kosczelne za pirworodzone synow israelskich y dobitczøta slvg kosczelnich za dobitczøta gich (tolle... pecora Levitarum pro pecoribus eorum) *BZ* Num 3, 45; Y rzecze osslicza: Wszako dobitczø tweczem (*leg.* tweć-em, nonne animal tuum sum)? *BZ* Num 22, 30; Przekløti, genze spy s ktorimzekoli dobytczøczem (maledictus, qui dormit cum omni iumento) *BZ* Deut 27, 21; Lyvd nye chcyal pogubycz lepszich owyecz a dobitczøt (pepercit enim populus melioribus ovibus et armentis), abi bili obyatowani panu *BZ* I Reg 15, 15; Ktorzikoly z nych nyc mogly chodzicz a bily mdlego zywota, wsadzily ge na dobitczøta (imposuerunt eos iumentis) *BZ* II Par 28, 15; Dobitczø nyszadne nyc bilo sc mnø, gedno dobitczø, na nyemem syedzal (iumentum non erat mecum, nisi animal, cui sedebam) *BZ* Neh 2, 12; Y szedlem ku bronye studnyczney..., a nye bilo myesczcza dobitczøczv, na nyemszem syedzal, kødibi przeialo (et non erat locus iumento, cui sedebam, ut transiret) *BZ* Neh 2, 14; A wszako proszø cyebye, przimy k sobye dobitczøta a slugi (obsecro te, ut assumas tibi animalia sive servitia), byerzisz syø ku Gabeeloui *BZ* Tob 9, 3; Potem po syedmy dnyoch wnydze Sara, mlodego Thobyasza zona, ze wszø czelyadzø zdrowa, z dobitczøti y z wyelbløді (ingressa est etiam... Sara... et omnis familia sana, et pecora, et cameli) *BZ* Tob 11, 18; Iozeph vyodacz sve *dobyczята (iumenta Joseph et iam illuc introduxit) y vczynyl ym yasly *Rozm* 63. ~ *Bohemizm.*

Dobytczy 1. '*hydlęcy, hydląt dotyczący, qui iumenti est*': Tocz mowy pan: O polnoczy wnydø do Egipta, a szemrze... wszitko pyrworodzone rodu dobitczego (omnia primogenita iumentorum) *BZ* Ex 11, 5; Aczbi kto odworzyl studnyø..., a nye przykrylbi gey, a wpadlbi w nyø wol albo ossyel, pan studnyey wroczy zaplato dobitczyøø (reddet dominus cisternae pretium iumentorum. *Kałuż* 284: zaplaczy then dobythek) *BZ* Ex 21, 34.

2. '*zwierzęcy, bestiarum (gen.)*': Potem pan bog stworzil... wszitka zwyerzøta zemska y wszitko ptastwo nyebyeskye... Nazwal gest Adam gymyona gich, wszelykyemu stworzenyu zwyerzøcemu, dobitcemu i ptaszemu (appellavitque Adam nominibus suis cuncta animantia et universa volatilia coeli, et omnes bestias terrae) *BZ* Gen 2, 20. ~ *Bohemizm.*

Dobytek, Dobystek (?) *formy*: *n. sg.* dobytek 1437 *Wisł* nr 228, s. 88, XV *p. pr. PF* V 35, *MPKJ* V 8, *Rozm* 83. 246; ~ *g. sg.* dobytka 1399 *Leksz* I nr 2866, 1410 *HubeZb* 52, 1427 *Przyb* 20, *BZ* I Reg 16, 2. II Par 35, 9, *Dział* 58, 1467 *AGZ* XV 70, *Pul* 14, 6, *Rozm* 390; ~ *d. sg.* dobytku *Fl* i *Pul* 146, 10, *BZ* Gen 9, 10. Ex 9, 20, *MW* 130a, *Rozm* 83. 85. 391; ~ *ac. sg.* dobytek 1394 *Leksz* I nr 1907, *Gn* 176b, 1408 *Piek* VI 369, 1432 *Przyb* 23, *BZ* Gen 7, 2, *Satyra* w. 11, XV *p. post. Kałuż* 284, *Rozm* 488; ~ *i. sg.* dobytkiem 1399 *StPPP* VIII nr 8794, 1407 *BiblWarsz* 1861 III 17, 1407 *Piek* VI 327, *BZ* Ex 9, 21, *Dział* 32. 36, 1495 *ZapWarsz* nr 1664, *Rozm* 98. 138; dobystkiem XV *med. SKJ* V 252; ~ *l. sg.* (w) dobytce *BZ* Ex 8, 18; (w) dobytku 1446 *TymProc* 341. *BZ* Ex 9, 10, *Dział* 37, *Rozm* 390; ~ *n. pl.* dobytkowie *BZ* III Reg 18, 5; dobytki *BZ* Ex 9, 6. Num 20, 4, 1471 *MPKJ* V 8; ~ *g. pl.* dobytkow *Gn* gl. 169a, *BZ* Ex 9, 6. II Par 35, 8; ~ *d. pl.* dobytkom *Gn* gl. 43b, *BZ* Num 35, 3; ~ *i. pl.* dobytki *BZ* Ex 10, 9; ~ *l. pl.* (w) dobytcech *BZ* Ex 12, 29.

Znaczenia: **1.** '*bydło, rzadziej inne zwierzęta domowe, iumenta, pecora*': Kedym Broniszeui

pobral dobitek, tedym opouedzal starsemu 1394 *Leksz* I nr 1907; Iako Marczin ne pokratl Zegocze dobitka za pancz grziven 1399 *Leksz* I nr 2866; Jacoswa widzala, gdze Bogun swim dobytkem czloweka Woytkowa w swoy dom w noczi korzistna rzecza wyozl 1399 *StPPP* VIII nr 8794; Te tho gysthe noczy pastiirze szøcz ony byly svog dobitek pasly *Gn* 176b; Gensze dage dobytkv karmø gych (qui dat iumentis escam ipsorum) *Fl* 146, 10, *sim. Pul*, *MW* 130a; Jaco czy ludze privo (*pro* pirve) sbegli swym (*leg.* z swym) dobitkem, niszly na ne w wlodarza szadzono prawo 1407 *BiblWarsz* 1861 III 17; Iaco Marcin dzenø y nocznø rzeczø vczinil mi szcodi, iaco trzi *krziwni, swim dobitkem 1407 *Piek* VI 327; Ludze z Malewa napawali dobitek... w Sdbinskem yeszerze 1408 *Piek* VI 369; Jacom sza ne phatal Virzbanthi za yego gardlo... anim yego dobitka s domu viganal gwaltem 1410 *HubeZb* 52; Kmecz moy zayal dobythka szedmoro scotha 1427 *Przyb* 20; Czo Micolay... zayal dobitek kmotowiczom..., to gy zayal w swem szyczc 1432 *Przyb* 23; In meis pecoribus al. dobithku 1446 *TymProc* 341; Nad swym dobystkyem super gregem suum (et pastores erant in regione eadem vigilantes et custodientes vigilias noctis super gregem suum Luc 2, 8) XV *med. SKJ* V 252; Y bili ploszczycze tako w ludzech yako w dobitcze (in iumentis) *BZ* Ex 8, 18; A wszøwszy popyola s komyna... y sunøl gym Moyszesz w nyebo, y uczynyø sze rani nadotich ny⟨e⟩szytow na lyudzech y na dobitku (in hominibus et iumentis) *BZ* Ex 9, 10; Gen szyø bal slowa boszego..., kazal uczyecz slugam swym y dobitku do domow (fecit confugere servos suos et iumenta in domos), a ktorysz zamyeszkaal slowo bosze, nyechal slug swich y z dobidkyem na polyu (dimisit servos suos et iumenta in agris), zmarly søø *BZ* Ex 9, 20—1; Cyelcza genego s dobitka weszmyesz w swø røkø (vitulum de armento tolles in manu tua) y rzeczesz: obyatowacz bogu gesm przyszedł *BZ* I Reg 16, 2; Chonenyas a Semeyas... daly... ku poswyøcenyv przyscya pyøcz tysyøcz dobitka (quinque millia pecorum) *BZ* II Par 35, 9; Gdyby nyekto popasl osyanye gynszemv konyem abo gynszym dobythkyem (iumentis), chczem, aby szkodą temv, czyge zbosze gest, zaplaczyl *Dział* 32; I dzyk szalowal na pastirza, ysz... owcze gemv nye przygnal a tako zgynąla, ale pastyrz rzekł, ysze owczą z gynszym dobythkyem do wsy wegnal (pastor vero asserebat se eandem ovem una cum aliis ad villam reduxisse) *Dział* 36; Vstawyamy, aby gylkokrocz na woyna sczie ma bycz, szadny z naszych poddanych ma stacz we wsy, ale na polv, a tam nygednego drapyesstwa any w konyoch, any w dobythkv (*Sul* 46: w konyech, w drobyc, w bidle), any w gynszych w ktorychcole rzeczach mayą czynycz (nec rapinas in equis, pecudibus, pecoribus aut in aliis rebus committant) *Dział* 37; O pasyenyv dobytka (de pascendis iumentis, *Sul* 59: o paszyenyv swyerzepycz) *Dział* 58; Georgius... vidit triginta equites, qui in curiam... Gay violenter inequitaverant et... quia sibi Clementi triginta pecudes reciperunt al. dobythka 1467 *AGZ* XV 70; Dobythek (*war. kal.*: dobytky) iumenta (universaque iumenta in genere suo..., universae aves... ingressae sunt ad Noe in arcam Gen 7, 14) *MPKJ* V 8; Wprzagaya chory dobythek, chczącz zlechmanycz then dzyen wsithek *Satyra* w. 11; Jako... Szczepan... rosdzelyl sya ymyenym rvschayaczim..., bydlem, dobythkyem y zythem 1495 *ZapWarsz* nr 1664; Kopa-ly ktho studnya, a nie przykryge ya, wpadnye-ly do wnę trza czyy wol albo oszyel, pan tey stvdnyey zaplaczy then dobythek (reddet dominus cisternae pretium iumentorum Ex 21, 34) XV *p. post. Kałuż* 284; Ednego dnya czyrpyely szą vyelyka gorączoscz sloneczna, ysch od chczyenya pyczya yvs szye byly spragly y ych dobytek (ipsi magnam et iumenta sitim tolerabant) *Rozm* 83; Nathychmyast vyrzvczylo szye *zrzyvdlo vyelykye y napyły szye, y wschemv dobytkv daly (iumentis suis potum ministrantes) *Rozm* 83; Ony zboycze yąły lozepha y z Marya, y tesch z dzyeczyatkyem... y myal (*sc.* zbójca) o nych vyelyką pyecza..., a ych teze dobytkv szczodre potrzeby dal (iumentis pabulum large ministravit) *Rozm* 85; Iozeph kvpyl lan role y oral onym dobytkyem, y szyal (agrum..., quem cum bubus geminis colens seminavit) *Rozm* 98; Pvscza yedna byla blysko Nazareta, na nyey bylo barzo vyelye lvow, ktorzysz sza gladzyly wschytky oszady okolo Nazareta, bo vyelye rosdrapaly lyvdzy y z dobytkyem (cum iumentis homines vorantes lacerabant) *Rozm* 138; Azalysz vyeczschy oycza naschego Iakoba, ktory nam dal tą studnyą a pyl s nyey vodą y synovye yego, y yego dobytek (ipse ex eo bibit et filii eius, et pecora eius Jo 4, 12)? *Rozm* 246; ~ *także w liczbie mnogiej*: Deus omnipotens, qui iumentis dobithkom et ouibus gaudere super filios... concessisti *Gn* gl. 43b; Ryczene dobitkow mugitus pecorum *Gn* gl. 169a; Y uczynyl gest pan to slowo w drugy dzen, y zmarly søø wszitky dobitky Egipskich (mortuaque sunt omnia animantia Aegyptiorum), alye z dobitkow synow izrahel-

skych y szadne owszem nyc zagynølo (de animalibus vero filiorum Israel nihil omnino periit) *BZ* Ex 9, 6; S dzedzmy naszymy poydzyemi... y z owczamy, y z dobitky (cum ovibus et armentis) *BZ* Ex 10, 9; Zabyl pan wszitko pyrworodzone... w dobitczech (percussit dominus... omne primogenitum iumentorum) *BZ* Ex 12, 29; Przeczesz wywyodl sbor bozi na pvsczø, abichom y my, y dobitki nasze zmarli (ut et nos, et nostra iumenta moriamur)? *BZ* Num 20, 4; Przikasz synom israelskim, acz dadzø slvgam cosczolovim z gymyenya swego myasta kv myescanyv..., a przedmyescze bødzc dobitkom a y bidlom (ut... suburbana sint pecoribus ac iumentis) *BZ* Num 35, 3; Gydzi do zemye ku rozmaytim studnyam wodnim, a na wszitki padoli, zaly snadz bødzem moc nalescz korzen a odchowacz konye a muli, abi owszem nye zmarly dobitkowye (et non penitus iumenta intereant) *BZ* III Reg 18, 5; Potem Elchias a Zacharias... daly kaplanom... s pospolytich doobitkow dwa tysyøcza a szesczseth, a wolow pyøczset (pecora commixtim duo millia sexcenta et boves trecentos) *BZ* II Par 35, 8.

2. '*zwierzęta, animalia, pecora*': Wszistek dobitek czysti wezmyesz s sobø: sedmyoro a sedmyoro samczow a samycz, a s nyeczystego stworzenya dwe a dwye, samcza a samyczø (ex omnibus animantibus mundis tolle septena et septena, masculum et feminam, de animantibus vero immundis duo et duo, masculum et feminam) *BZ* Gen 7, 2; A wszelkyey duszy zywey, gesz to gest s wamy, tako ptastwo yako dobitek, wyelikyemv y malemu, y wszemu, gez to gest s korabya wiszlo, y wszemu dobitku zemskyemu (et ad omnem animam viventem, quae est vobiscum, tam in volucribus quam in iumentis et pecudibus terrae cunctis, quae egressa sunt de arca, et universis bestiis terrae) vstawyø szlyub... s wamy *BZ* Gen 9, 10.

3. '*mienie, pieniądze, bonum, pecunia*': Yensze dobitka (*Fl*: dobra) swego nye dal na lychwę (qui pecuniam suam non dedit ad usuram) y darow na przezwynnych nye bral *Pul* 14, 6; Nyyeden sluga nye moze dvyema panoma sluzycz, bo albo... yednemv przystanye, a drugyego potąpy. Nye mozeczye bogv sluzycz any dobytkv (non potestis deo servire et mammonae Luc 16, 13) *Rozm* 391; Przyklad o czeladnym oczsv, ktory ydącz precz poleczyl svoy dobytek lyvdzom. Bo yako yeden czlovyek ydącz *przecz vezvavschy svc slugy k sobye y polyeczyl ym ymyenye *Rozm* 488; ~ zły, ganiebny dobytek '*bogactwo źle nabyte, divitiae male comparatae*': Sli dobitek mamona 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; A ya vam to povyedam: czynczye przyaczyelye z ganyebnego dobytka (facite vobis amicos de mammona iniquitatis Luc 16, 9), bo kyedy nyedostateczny bądzyeczye, vezmą vasz vyeczne (*leg.* w wieczne) przybytky *Rozm* 390; Tegodlya gdyszby v ganyebnem dobytkv nyc bylyscżye vyerny, kto vam bądzye vyerzycz to, czo yest vyerne albo prawdzyvc (si ergo in iniquo mammona fideles non fuistis: quod verum est, quis credet vobis Luc 16, 11)? *Rozm* 390.

4. wymęczony dobytek '*danina, tributum*' (*?*): Wimøczony dobitek angaria XV *p. pr. PF* V 35.

Dobywać *formy*: *praes. ind. 3. sg.* dobywa *Fl* i *Pul* 68, 36, *OrtBr* VI 373, *OrtMac* 101; *3. pl.* dobywają *ca* 1420 *R* XXIV 81; ~ *part. praes. act. adv.* dobywając 1471 *MPKJ* V 86; ~ *adi.* dobywając *BZ* IV Reg 19, 8; ~ *inf.* dobywać *OrtMac* 91, 1472 *AGZ* XII 349, 1488 *ZapWarsz* nr 1588; ~ *fut. 1. sg.* będę dobywać *Fl* i *Pul* 26, 7; *2. sg.* będziesz dobywać *BZ* Gen 3, 19; *3. sg. m.* będzie dobywać *Pul* 43, 23; ~ *praet. 1. sg. m.* dobywał jeśm *Fl* i *Pul* 118, 45; *3. sg. m.* dobywał 1398 *BiblWarsz* 1861 III 41, 1398 *StPPP* VIII nr 7381, *BZ* Jud 9, 52, 1457 *StPPP* VII 407, 1482 *ZapWarsz* nr 1596; *1. pl. m.* -smy dobywali *BZ* I Par 13, 3; *3. pl. m.* dobywali 1397 *Leksz* II nr 564, 1444 *StPPP* II nr 3215; ~ *condit. 3. sg. m.* (-)by dobywał *BZ* IV Reg 24, 11, *Pul* 141, 6; ~ *part. praet. pass. n. pl. m.* dobywani *OrtMac* 84.

Znaczenia: **1.** '*nabywać, zyskiwać, dostawać, capere, sibi parare, acquirere*': Chwalicz bødø ymø boszc... i lub bødø bogu nad czelcza mlodego, iesz dobiwa rogow y paznoktow (cornua producentem et ungulas) *Fl* 68, 36, *sim. Pul*; Wsszem dobrim zacony (*pro* zacom 'żakom') sszlussza szwego myssztrza czczicz, acz szø chcze w yego wczenw nawczicz, bo z wczena mødrego dobywayø czczy y chleba dobrego *ca* 1420 *R* XXIV 81; W potu swego oblicza bødzesz sobye chleba dobywacz (in sudore vultus tui vesceris pane) *BZ* Gen 3, 19.

2. '*dochodzić czegoś sądownie, uzyskiwać prawnie, aliquam rem lite atque iudicio persequi, acquirere*': Nemerza stetit termino peremptorio super Swenthoslaum, kmetonem, secundum quem ipso pecora bidla aquisivit vlg. dobival et ipse non comparuit nec per se, nec per legitimum nuncium 1398 *BiblWarsz* 1861 III 41; Yako mogą dokonacz albo dybywacz (*pro* dobywacz) na kym dzyedzyczthwa? *OrtMac* 91; Michael finiverit divisionem cum ceteris possessoribus aliis in Martinow, sortem similem, quam solus

habuerit, Iohanni exdividere debet et uterque eorum debet sortem in Martinow dobyuacz et pecuniis apponere 1472 *AGZ* XII 349; ~ Kto... szwyathky ma sprawnye k themv szwyadeczstwu przyszancz, aczby... nye chczely szwyathczycz, a czo o tho przepadly, a straczy-ły szwa rzecz ten, czo ge mą postawycz, doyad gych s prawem dobywą, a gdy gych prawem nye przyczysznye (*OrtMac* 101: a gdy gych prawem dobądzye), aby szwyathczyly, albo czo o tho gest za prawo? *OrtBr* VI 373, *sim. OrtMac* 101; ~ prawem dobywany *'pociągany do odpowiedzialności, pozywany do sądu, in ius seu iudicium vocatus'*: Przywyedzyeny sza trze przed gayny szad, czo szą yaczy w goraczych rzeczach o szmerthne rany y obwolany... y tha goracza rzecz przed szadem stogy, a czy yączczy obzalowany y fordrowany, szlowye prawem dobywany czyrpyecz podlug prawa *OrtMac* 84.

3. *'poszukiwać, pytać się o coś, domagać się, requirere'*: Iedney (*sc.* rzeczy) prosil iesm od gospodna, tey bødø dobiwacz (hanc requiram), bich przebiwal w domu boszem po wszitky dny sziwota mego *Fl* 26, 7, *sim. Pul*; Sødal gesm kazny twogych... y strzedz bødø zakona twego..., y chodzyl gesm w szyrokoszczy, bo kazny twoge dobywal gesm (quia mandata tua exquisivi, *Pul:* bo kazny twoyey dobywal yesm)..., y myslil gesm w kaznech twogych, gesz gesm mylowal *Fl* 118, 45; Rzekł (*sc.* Dawid) ku wszemv sebranyv israhelskemu:... Przi-wyezmi skrzinyø boga naszego k nam, bosmi nye dobiwaly gey za dny Saulowich (non enim requisivimus eam in diebus Saul) *BZ* I Par 13, 3; Aczesmy zapomnyely ymyenya boga naszego..., wszako bog będze tego dobywacz (nonne deus requiret ista, *Fl*: szukacz bødze tich)? *Pul* 43, 23; Zgynęlo vczyekanye ote mnye, any yest, yen by dobywal (*Fl*: gen by svkal) dusze moyey (periit fuga a me et non est, qui requirat animam meam) *Pul* 141, 6.

4. *'brać siłą, zdobywać, capere, expugnare'*: **a.** *'oblegać, szturmować, zajmować, oppugnare'*: A przistøpyw Abimelech blysco ku wyeszi, dobiwal sylnye (pugnabat fortiter), a przibłyszi-wy syø ku dzwyrzom, ogen podloszicz chcyal *BZ* Jud 9, 52; Tedi wrocywszi syø Rapsaces y naleszly krolya asyrskego dobiwaioc Lobna (expugnantem Lobnam) *BZ* IV Reg 19, 8; Y przisziedł... krol babylonski ku myastu s slugamy swimy, abi dobiwal gego (ut oppugnarent eam) *BZ* IV Reg 24, 11; Dobywayancz in oppugnando (invocavit altissimum potentem in oppugnando inimicos undique Ecclus 46, 6) 1471 *MPKJ* V 86; ~ **b.** *'napadać, wdzierać się przemocą, irruere, impetum facere, invadere'*: Barttossz, yechaw we dwudzyestu na Marcis-szowa dzedzina, dobywał iego domu y panossza iego ranił 1398 *StPPP* VIII nr 7381; Thomek... z Micolayem... nye zabili sluzebnika ksądza Janowa,... ani tesz yeszdzili grozancz na dom tego istego ksądza..., ani go dobiwalj 1444 *StPPP* II nr 3215; Iohannes non superequitauit al. nye nayechal super domum Stanislai..., neque domum super ipsum Stanislaum uiolenter expugnabat al. dobiwal belistis aprehensis 1457 *StPPP* VII 407; Jakom ya thego tho Jana Olbrachta yal na gwalcze thedy, kyedy dobywal kmyecza w domw w noczy y szbył 1482 *Zap-Warsz* nr 1596; Jakom ya nye srzadzyla any sesslala syedmy person obczych nyeznayomych do domv Jana Jezewskyego w noczy gyego schvkacz y dobywacz, chacz (*leg.* chcąc) gy sbycz 1488 *ZapWarsz* nr 1588.

5. (*o broni*) *'wyjmować, wyciągać, stringere, e vagina educere gladium, similia'*: Acz sø kthore rani dani Maczeyewi a Yanowi, co se stalo za gich poczøthkem, isze przod meczew dobiwali 1397 *Leksz* II nr 564.

Dobywanie *'zdobywanie, źródło zysków, lucri acquisitio'*: A lucris dobyvanya XV *med. R* XXV 160; Dobyvanye (*war. lub.*: dobywanye zyszkw) acquisitio (Demetrius..., argentarius..., convocans... eos, qui huiusmodi erant opifices, dixit: Viri, scitis, quia de hoc artificio est nobis acquisitio Act 19, 25) 1471 *MPKJ* V 135; ~ *dubium*: Na dobywanyą (*leg.* na dobywaniu *a.* dobywanie) slotha in auri casus (multi dati sunt in auri casus et facta est in specie ipsius perdltio illorum Ecclus 31, 6) 1471 *MPKJ* V 83.

Dochodzić *formy*: *praes. ind. 3. sg.* dochodzi 1483 *AGZ* XVIII 265; ~ *part. praes. act. adv.* dochodząc (1444) XVI *AGZ* V 130; ~ *adi. d. sg. m.* dochodzącemu 1471 *MPKJ* V 127; ~ *praet. 3. sg. m.* dochodził 1449 *StPPP* II nr 3372; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* dochodzony 1471 *MPKJ* V 25.

Znaczenia: **1.** *'mieć dojście do czegoś, adire, aditum habere ad'*: Quod tu veniens ibidem in Scronow, fecisti arare viam, que ducit de Schuchdol in Scronow..., qua quidem via idem Mathias agressus est al. dochodził campum et agros eius 1449 *StPPP* II nr 3372.

2. *'docierać do pewnego punktu, pertinere ad, accedere'*: Equitavimus... limitare granicies et villas... sub istis limitibus, signis et scopulis..., qui fuerunt ab istis villis ab antiquo limitati post Colomiam, que vadit a Belenicze usque ad fluvium..., non advadendo al. nye

dochodzącz Geszonowiecz ad viam (1444) XVI *AGZ* V 130.

3. nie dochodzący, nie dochodzony (*o płodzie*) '*nie donoszony, poroniony, abortivus*': Nye dochodzony (*war. lub.*: nyedochodnye) abortivum (ut abortivum, quod proicitur de vulva matris suae Num 12, 12) 1471 *MPKJ* V 25; Nye dochodzączemv (*war. lub.*: nyedochoczczą) abortivo (novissime autem omnium tamquam abortivo visus est et mihi I Cor 15, 8) *ib.* 127.

4. dochodzić prawem '*zyskać wyrokiem sądowym, iure lucrari*': Post cuius citacionem et vulnerationem, et vulnerum predictarum iuridicam perductionem, ipse predictum vadium super ea iure lucratur al. prawem dochodzy, pro quo vadio et vulneribus eam citavit pene trium marcarum post condemnationem sequente 1483 *AGZ* XVIII 265.

Dochować *formy*: *praes. ind. 2. sg.* dochowasz *Rozm* 14; *3. sg.* dochowa 1471 *MPKJ* V 34, *OrtMac* 82; ~ *praet. l. sg. m.* -m dochował 1469 *ZapWarsz* nr 2935; ja dochował 1461 *ZapWarsz* nr 1014; *3. sg. m.* dochował 1461 *ZapWarsz* nr 1014.

Znaczenie: '*żywić, utrzymywać do pewnego kresu, alere, sustentare usque ad certum quendam terminum*': Dochowa enutriat (et habeas, qui... enutriat senectutem Ruth 4, 15) 1471 *MPKJ* V 34; ~ Polyeczyl yey szwe dzyeczy chowacz do pelnych lath, a gdy ye lath dochowa, thedy ona dzyerzecz ma tho gymyenye *OrtMac* 82; Przykazal Ioachymovy, kyedy yą yvs szyedmy lyath dochovasch, aby yą zaszye do Ierusalem przyvyedly. A ony ym slvbyly yą chovacz myloszczyvye *Rozm* 14; ~ Yakom sza ya roszdzelyl z brathem..., a macz nassza na dzal na then przizvolyla, ha ya macz nassza do yey smyrzci dochoval na swey czaszczy. Jakom ya roszdzelyl Jana s Ffylypem, a macz na dzal przizvolyla, a Jan dochowal maczerze na swey czaszczy do yey smyrczy 1461 *ZapWarsz* nr 1014; O kthore gymyenye na mya Pawel zalowal ruschaiancze..., tho my oczecz dal, kthoregom szmyrczi dochowal 1469 *ZapWarsz* nr 2935.

Dochód *formy*: *n. sg.* dochod *ca* 1500 *Erz* 77; ~ *g. sg.* dochodu 1480 *Czrs* s. LXXXVII; ~ *n. pl.* dochody 1428 *TerCzchov Rp* III 39, 1461 *ZapWarsz* nr 1129, XV *p. post. R* XXV 178; ~ *g. pl.* dochodow *Sul* 56, 1471 *Czrs* s. LXXXV; ~ *ac. pl.* dochody 1447 *AGZ* XIV 240, 1475 *TymProc* 306; ~ *i. pl.* dochody 1460 *PF* V 38, 1469 *ZapWarsz* nr 2979, 1470 *AGZ* XII 332, 1470 *ZapWarsz* nr 2993, 1478 *StPPP* IX nr 890; ~ *l. pl.* (w) dochodziech 1466 *TymWol* 39.

Znaczenie: '*przychód, wpływ, zysk, reditus, proventus*': Redditus vlg. dochody 1428 *TerCzchovRp* III 39; Pronunciavit in tercio termino... Andream... reum in suo lucro pro eo, quia recepit census et emolimenta de molendino al. myari tritici, siliginis... et alios proventus al. dochody, qui pertinent super ipsum 1447 *AGZ* XIV 240; Powynyen gest kaszdy slachczycz podlvg dostathecznoszcy swego gymyenya a dochodow (secundum quantitatem suorum bonorum et possessionem redditum, *Dział* 63: podlug moczy gymyenya swego y przychodow) kv pospolythemv dobremv pewnymy bronnymy lvdzimy slvzycz *Sul* 56; Cum molendinis ventilibus..., universis usibus, fructibus roszmaythymy obyczaymy, owoczmy, vszythky, proventibus dochody, przysczmy, contribucionibus poborky, reditibus plathy... wyecznye wszdawamy ymyecz, otrzymacz 1460 *PF* V 38; Sicut Wscheborkam et Annam in ipsorum possessione al. v dzirszenyv et in dochody vskodzyl v dzessączy kopach 1461 *ZapWarsz* nr 1129; Jako ya czeladzy ksadza proboszczowey we dwdzesthu kony nye odbyl gwalthem anym yego w dzesnaczy (*pro* dzesanczy) kopach w dochodzech nye vskodzyl 1466 *TymWol* 39; Jakom ya kmecza Jana do pythanya prawą wsszloky (*leg.* z włoki) nye ranczyl anym go ssamoschoszth wząl gwalthem sz dochodi *kxanximy 1469 *ZapWarsz* nr 2979; Villas... sue consorti obligavit cum bovalibus al. powolowczyszna, reditibus al. dochody 1470 *AGZ* XII 332; Jakom ya kmeczą Maczeya sz Mokxycz gwalthem sz dochodi *kxandzączimy any ss vrzandem zemszkyem nye wząl 1470 *ZapWarsz* nr 2993; Jakom ya Mycolaya *minarczika przesz zapovyecz panską nye chowal w mlynye..., ktory mlyn szdzekl ('zżegł'), dochodow sz mlyna them sezenyem ('zeżżeniem'), yako trzydzeszczy kop gr(oszy ,... nye udzelal panu 1471 *Czrs* s. LXXXV; Dominus Petrus... remisit al. vypuscyl et concessit... dicto domino Petro... omnes adventus al. dochody 1475 *TymProc* 306; Recognosco, quia iam recepi centum marcas pro sua vxore..., et super hoc reformo ei aliud centum marcas super sua medietate scultecia(e)..., et medietatem curie... et cum medietate al. dochodi, prout solus tenuit 1478 *StPPP* IX nr 890; Jakom ya nye wrzuczyl szyą any wwyązal *gwalthewnye we wloki..., anym zabral czynschu sz kmyeczy thych, any gąssy, any cur w wasznoscy dochodu, yako dzyesyąncz cop 1480 *Czrs* s. LXXXVII; Dochody redditus XV *p. post. R* XXV 178; Proventus, pozythek

albo dochod, et non questus, vt quidam inepte dicunt *ca* 1500 *Erz* 77.

Dochylić się '*odstąpić od czegoś, decedere, declinare* (*?*)': Physzny lycho czynily sø asz do koncza, alc ya od zakona twego nc dochylyl gesm sø (a lege autem tua non declinavi, *Pul*: nyc odchilil yesm szye) *Fl* 118, 51. ~ *Zapewne corruptum pro* odchylić się.

Dociągać '*działać przeciw komuś, agere contra aliquem*': Paknąly zona kthorego slachczicza nye bandączego doma dzeszanczina podrapi, przes karanye kosczelne asz do doszicżvczinyenya dostathecznego przeczywko gey czinyono maa bycz albo doczą̨gano (per censuram ecclesiasticam huiusmodi ad satisfactionem condignam contra ipsam procedatur), tho gest ma klantha theszs bycz *Sul* 4.

Dociągnąć '*dokończyć, finire, absolvere*': A nye doczyøgnyc Ysaak tich slow wymawacz, a Iacob winydze, owa przygedzc Ezau (vix Isaac sermonem impleverat et egresso Jacob foras, venit Esau) *BZ* Gen 27, 30; A takosch rzekl myly Kristus daley: Ova szye przyblyza, yen myą zdradzy. A nyc doczyągnal myly Kristus tego slova domovycz, aze Iudasch poydzye z vyelyką tluszczą Zydov (adhuc eo loquente ecce Judas... venit Mat 26, 47) *Rozm* 612.

Dociskać '*uzyskiwać, zdobywać, compellendo lucrari, consequi*': Fridro de Pleschowicze, actor, contra nobilem Mzurowski tamquam contra fideiussorem prout fideiussit... ducentas marcas..., quia sibi pecunias prefatas fideiussor Mzurowski debet lucrari al. docziskacz sub honore 1447 *AGZ* XIII 234.

Docisnąć '*uzyskać, zdobyć, compellendo lucrari, consequi*': Et si Mzurowski non posset consequi al. doczisnącz, extunc Fridro eundem Mzurowski remittit de caucione fideiussoria 1447 *AGZ* XIII 234.

Doczekać *formy*: *praes. ind. 2. sg.* doczekasz *De morte* w. 253; *2. pl.* doczekacie *BZ* Ruth 1, 13; ~ *inf.* doczekać XV *med. SKJ* V 264; ~ *praet. 1. sg. f.* -m doczekała *Rozm* 504; *3. sg. m.* doczekał *ca* 1500 *SprTNW* V 16, *Rozm* 787.

Znaczenie: '*doczekać się, quae sperantur seu metuuntur expleta videre*': Modica molestia, quia cares liberis, quia fortasse si hos haberes, omnem angustiam et dolorem cordis in eis conspicere posses na nych doczekacz mogla XV *med. SKJ* V 264; Wroczta syø, dzewki moabyeske, y odidzyta... Bo aczbich mogla tey to noci poczøcz sini y porodzicz, a wi chcyele czekacz, doiødbi nye wirozli z dzecynskich lyat, drzewyey bødzeta babyc, nyszly swadzbi s nymy doczekacye (quam nubatis) *BZ* Ruth 1, 13; Tegom ivze doczekala, yze me sercze gorące strzala przesla *Rozm* 504; Jeszcze dwoje ('dwojaka') rzecz być (*sc.* może), czemu Pilat nie doczekał odpowiedzenia albo nauczenia, co by prawda była *Rozm* 787; ~ '*dożyć, vivere donec quae sperantur, expleantur et ultra*': Owa ya thv czebye szmygya, v oczemgnyenyv szethna szygya. Czemv szya thako sz rzeczv (*leg.* z rzeczą 'z mową') vczekasz, sznacz thu yvtra nye doczekasz *De morte* w. 253; Thego oblycza ządaly proroczy, by ye vydzyely: Yan Krczyczyel thego doczekal, Cristovo oblycze wydzyal *ca* 1500 *SprTNW* V 16.

Doczyść (się) '*doczytać do pewnego miejsca, legendo ad certum quendam locum pervenire*': Doczscono gyest (*var. lub.*: daczczno syą, *leg.* doczciono) inventum est (iussitque sibi afferri historias et annales priorum temporum, quae cum illo praesente legerentur, ventum est ad illum locum, ubi scriptum erat Esth 6, 1) 1471 *MPKJ* V 58.

Dodać *formy*: *inf.* dodać 1400 *TPaw* IV nr 621; ~ *praet. 3. sg. m.* dodał 1396 *HubeZb* 26, 1405 *SKJ* III 195. 196; *3. pl. m.* dodali *BZ* II Esdr 8, 9; ~ *part. praet. pass. n. sg. neutr.* dodano 1418 *TPaw* VII nr 423.

Znaczenia: **1.** '*dać, dostarczyć czy dodać brakującą resztę, dare, praebere seu addere*': Iaco Sandziwoy ne dodal dzeszanczora scotu a szeszczoranascze swini, czo sø na starostø dostalo 1396 *HubeZb* 26; Iako iest mal *Brzibek z Jaskem umovø, eze gest mal dodacz duas marcas ad Nativitatem super hereditatem suam 1400 *TPaw* IV nr 621; Iako prawe the dzedzini. czosz u Nawogia wicupil te dzedzini, ne dodal tako wele, iako slusebnik vidzal 1405 *SKJ* III 195; Iaco praue the dzelnicze, czossz gey dobitho, ta rola k [t]tey *dzelnicza, czszosz gey dobila, przislucha, a k they dzelniczy XVI staiane, czossz przisluszalo, ne dodal *ib.* 196; Jaco czso mi ranczil Voytek mey zone za wyprawa, tego mi geszcze ne dodano: sza suknya tako wele, yako trzi kopi, a za coldra tako wele, iako oszm grziwen 1418 *TPaw* VII nr 423.

2. '*podać, doręczyć, in manus dare, tradere*': Przistøpywszi cy, gysz pysaly napysanye krolya Artaxersa, dodaly tego napysanya (tradiderunt scriptum) Ezdrasowy, gesz gemv ot krolya Artexersa bilo dano *BZ* II Esdr 8, 9.

Dodawać '*dawać, dostarczać, dare, addere, praebere*': Sicut Nicolaus... dodaual domine Heduis super hereditatem, adhuc non sunt

transacti eciam duodecim anni 1397 *TPaw* III nr 4032; Jaco praue w ten czen (*leg.* dzień) ne dodawano penøczy, yaco smova bila, czso Sczepan røczil 1402 *HubeZb* 117; Jaco Pechnik ne wszal wance, igno (*leg.* jino) trisy copi z szreba (*leg.* z źrzebia) i s tim, czso mu s pustego dodaw[n]ano 1410 *HubeZb* 52.

Dodzielać '*kończyć dzielenie, divisionem perficere*': Sswadczø, esz Miczko dzelyl y dodzelal dzedzinø v Koszmicz, yedno esz ss nechczenym Jaschcowim nye dodzelyl y tho gotow dodzelicz 1401 *SKJ* III 193.

Dodzielić '*dokończyć dzielenia, divisionem perficere*': Sswadczø, esz Miczko dzelyl y dodzelal dzedzinø v Koszmicz, yedno esz ss nechczenym Jaschcowim nye dodzelyl y tho gotow dodzelicz 1401 *SKJ* III 193; Swathczø, ez Vichna slubila Stanislaovi treczø czøscz *czeczini y poczøla *czelicz, i ne *doczelila do conca 1405 *HubeZb* 119; Swathczimi, esz ta pusczina, iasz padla na Katherzinø i na Symuna po strygu, to yest Symun poczøw dzelicz y ne dodzelil 1408 *HubeZb* 122.

Dodzierżeć '*otrzymać, (hereditate) accipere, obtinere*': Dzedzyczstwa dodzerzal (*war. kal.*: dziedziczstwo odzierzal) hereditavit (tanto melior angelis effectus, quanto differentius prae illis nomen hereditavit Hebr 1, 4) *MPKJ* V 131.

Dofoldrować, Dofoldrować się, Dofordrować '*wygrać, wyprocesować, doprowadzić proces do końca, sibi vindicare, litem apud iudices ad finem perducere*': Thy pyenadze, czo ge tha pany po szobye zostawyla v thych dlusznykow, czo yysze dofoldrowany (*OrtMac* 87: foldrowany) mayą ge daczy, zaplaczycz gey mazowy, a nye dzyeczom *OrtBr* VI 367; Przeczyw temv ten oczczym mowyl, gdysz on z opyekadlnykyem po spolu za gego zony zywotha dofoldrowaly szye thych dlugow (*OrtMac* 87: foldrowaly szye thych pyenyądzy) *OrtBrRp* 65, 3; Y ten rzecznyk, czo przepadl, czo wszyal pyenyadze, a they rzeczy nye dofoldrowal, w tem then morderz yest prozen krolewszka p[r]oszba y kazanym *OrtMac* 124; Nye dokona-ly powod szwem szwyadeczthwem nany albo nye chcze-ly dofordrowacz (*OrtBr* VI 387: dofoldrowacz)..., thedy muszy powod wyny y wethy zaplaczycz *ib.* 130.

Dofordrować *cf.* **Dofoldrować**

(Doglądać) Doględać '*pilnować, przestrzegać, tueri, curare*': Pilnosczom doglendacz chczemy, sze wselky thowar y kupya... po latwem, rownem, sprawietlywem targu przedano, myerzono, wazono XV *p. post. WilkKrak* 47.

Doględać *cf.* **Doglądać**

Dognać '*zagnać, odstawić, agere, depellere*': Cząsza wszątha do dwora castellanowego... slvsznye moze bycz dognana (pignora recepta... licite pelli possunt) *Sul* 56.

Dogodnie '*opportune*': Dogodnye oportune *ca* 1500 *JA* IV 95.

Doić 1. '*karmić (piersią), alere*': Dogycz bandą lactabo 1471 *MPKJ* V 110; Chvala y modla bogoslawyonym pyerszam, yz dogyły zbawyczyela *Naw* 40.

2. '*ssać, sugere*': Dogyły mulgeatis (gaudete ..., ut mulgeatis et deliciis affluatis ab omnimoda gloria eius Is 66, 11) 1471 *MPKJ* V 97; Dogycz mulgere *ca* 1500 *Erz* 13.

3. '*doić, mulgere*': O tem, yako lanye y tvrze davaly szye doycz *Rozm* 84.

Cf. **Oddoić**

Doigrać '*wygrać, rem ad finem adducere (?)*': Derslaus prius non traxit subagazonem, alisz doygral, jako s nim smowø mal 1386 *HubeZb* 60.

Dojachać *cf.* **Dojechać**

Dojać *cf.* **Dojechać**

Dojadać '*jeść do sytości, edere quantum satis est, usque ad satietatem*': Idcirco debemus vmyernye szycz, nye doyadacz, nyc vpyacz sya *ca* 1500 *JA* X 383.

Dojąć '*osiągnąć, posiąść, assequi*': Doyøcz assequi aliquam sapientiam XV *p. pr. R* XXIV 63; ~ *dubium*: Terminum habent... pro tunica et sex marcis racione dotis, que ne doyal 1398 *StPPP* VIII nr 6518.

Dojąd 1. *wprowadza zdanie pytajne* '*jak długo, quousque*': Y dokøød ten to lvd tøpicz myø bødze, dogød nye vwyerzi mnye we wszech dziwyech (quousque non credent mihi in omnibus signis)? *BZ* Num 14, 11.

2. *wprowadza zdanie czasowe*: **a.** *równoczesne* '*jak długo, póki, quamdiu, dum, donec*': Spyewacz bødø bogu memv, doyød ysem (quamdiu sum, *Pul*: poyondze yesm) *Fl* 103, 34; Micolay ne zødal praua na Stasca, doyød gego czlouekem bil 1402 *Piek* VI 94; Doyąth thy ziw, yą thesz *Aleksy* w. 83; Czlowyek s semyena Aaronowa, ienze bi bil trødowat..., nye bødze gescz tego, czosz iest poswyøczono mnye, doyøød iest nyesdrow (donec sanetur) *BZ* Lev 22, 4; Po wszitki dny, doiød bødze sziw sin Ysay (omnibus enim diebus, quibus filius Isai vixerit)..., nye vstanowysz syø ti any krolewstwo twe *BZ* I Reg 20, 31; Popatrzi nyektorego møsza wyernego, gysz s tobø poydze z naymv, doiødem gescze ziw, abi ty pyenyødze wzøl (ut dum adhuc vivo, recipias eam) *BZ* Tob 5, 4; Lepyey gest, abichom... chwalyly boga, nyszly... bily dany w poszmyech wszemv lyvdu, doiød wy-

dzimi zoni nasze y dzecy nasze mrøc przed naszima oczima (cum viderimus uxores nostras et infantes nostros mori ante oculos nostros) *BZ* Judith 7, 16; ~ **b.** *bezpośrednio następcze* dojąd nie '*dopóki nie, aż, donec*': Jako Grzegosz ne szøndal praua... Hanky na panske, doyød *skoge ne bil 1393 *Leksz* I nr 1501; Jakom szø ne wsrzuczyl w Komoszynø dzyedzinø, doyøth Marczinowi ne poroczono aream 1410 *TPaw* IV nr 1915; Wipuszczyl (*sc.* Noe) gawrona, gensze szyø nye wroczyl k nyemu zaszø, doyød wodi nye oschli na zemy (donec siccarentur aquae super terram) *BZ* Gen 8, 7; Nye gest godzyna gnacz stad do chlewow, ale napogycz owce... Tedi ony rzekly: Nyc mozemi, *doyod syø wszitky stada nyc sbyorø (non possumus, donec omnia pecora congregentur) *BZ* Gen 29, 8; A prze grzechi otczow swych y prze swe sznødzeny bødø, doyøød syø nye wisznayø slosczi swich (donec confiteantur iniquitates suas) *BZ* Lev 26, 40; Wyodø (*leg.* wwiodę) ge w zemyø nyeprzyaczool, doyøød svø nyc zapyrzi nye obrzazana misl gich (donec erubescat incircumcisa mens eorum) *BZ* Lev 26, 41; Gdisz vczecze sbyegli, przirodzony zabithego nye bødze mocz gego zabicz, doyød nye stanye przed obliczim wszego mnostwa (donec stet in conspectu multitudinis) *BZ* Num 35, 12; Iedno nam przepvscz przecz..., doyød nye przidzem do Iordana (donec veniamus ad Jordanem) *BZ* Deut 2, 29; Przivyedze pan na czø glod y lacznoscz..., doyød czebye nye setrze y straczi richlo (donec conterat te et perdat velociter) *BZ* Deut 28, 20; Przicini tobye pan mor, doyød czø nye zatraczi z zemye (donec consumat te de terra) *BZ* Deut 28, 21; Bo gest pan bog nasz oszvszyl wody gego w vidzenyv naszem, doyødsmi nye przesli (donec transiretis) *BZ* Jos 4, 23; Chowaycye gy chlebem *zamotka a wodø truchloscy, doiød syø nye wroczø w pokoiv (donec revertar in pace) *BZ* III Reg 22, 27; Przidø... kaplany y sødze, doiød nyc vkroczø gnyewu bozego (usquequo solvant iram domini) *BZ* II Esdr 9, 13; A doiød nye zgrzeszily w vydzenyv boga swego (usque dum non peccarent in conspectu dei sui), bilo s nymy wszitko dobre *BZ* Judith 5, 21; Doyanth nye zagladzisch nisi abstuleris (non ingredieris huc, nisi abstuleris caecos et claudos II Reg 5, 6) 1471 *MPKJ* V 39; ~ aż dojąd nie: *Nyøsl czebye pan bog twoy..., az doyødsce nye przisli na to to myescze (donec veniretis ad locum istum) *BZ* Deut 1, 31; ~ **c.** *dubium*: *ogólnie następcze* '*zanim, priusquam*': Janussz slal do Kelcza, bi przival cu zaplacze, doyød sse scoda ne stala 1391 *HubeZb* 64.

3. *wprowadza zdanie miejscowe* '*dokąd, quoad*': Po nyem dzalal... Baruch... myarø drugø od wøgla asz do broni domv... Elyazifa. Po nyem dzalal Marimvth... myarø drugø od wrot Elyazifowich, doiød zalezal dom Elyazifow (donec extenderetur domus Eliasib) *BZ* Neh 3, 21.

Dojądby dojądby nie *wprowadza zdanie czasowe bezpośrednio następcze* '*dopókiby nie, ażby, donec*': Pvscili gy sø do czemnicze, doyøtbi nye posznali, czso bi kazal pan veiniez (donec nossent, quid iuberet dominus) *BZ* Lev 24, 12; Wroczta syø dzewki moabyeske y odidzyta... Bo aczbich mogla tey to noci poczocz sini y porodzicz, a wi chcyele czekacz, doiødbi nye wirozli (si eos exspectare velitis, donec crescant) z dzecynskich lyat, drzewycy bødzeta babye, nyszly swadzbi s nymy doczekacye *BZ* Ruth 1, 13.

Dojądź(e) *wprowadza zdanie czasowe* **a.** *równoczesne* '*podczas gdy, dum, donec*': Rzecze (*sc.* Balaam) kv Balakovi: Stoy tv podle obyati zapalney swey, doyødze ya pospyesyø w posrzaczay panv (donec ego obvius pergam) *BZ* Num 23, 15.

b. *bezpośrednio następcze* dojądże nie '*póki nie, aż, donec*': To gdisz vslyszal Iacob od swich synow..., nyczs nye rzekl, doyøcz syø nye wroczyl i (siluit, donec redirent) *BZ* Gen 34, 5; Czasz, w nyemzesmi bili chodzili s Kadesbarne az do przisczа potoka Zareth, osm a trzidzesci laat bilo, doyødze iest nye *sginol sbor wszistek lvda boyvyøczego (donec consumeretur omnis generatio hominum bellatorum) *BZ* Deut 2, 14; Vdzalasz proki, doyødze nye dobødzesz myasta (instrue machinas, donec capias civitatem) *BZ* Deut 20, 20; Kaplani... stali wpossrod Iordana, doyødze syø wszitko nye napelnilo movyenye Iozve k Ivdv, czosz pan przikazal (donec omnia complerentur, quae Josue, ut loqueretur ad populum, praeceperat dominus) *BZ* Jos 4, 10.

Dojć *cf.* **Dojść**

Dojechać. **Dojachać**, **Dojać** **1.** '*dojechać, przybyć, pervehi*': Jakom ya przyszchethwschy w dom kxandza pyssarzow gwalthem nye groszylem mv... anym mowyl gemv szlych y nyevczczyvych szlow... rzekącz: By thako szczeszlywye doyal do domv twego! abych ya byl thobye thako w mlodych leczech, szbawylbych czą gardla thwego! 1470 *ZapWarsz* nr 3007.

2. '*wytyczyć granice objeżdżając je, agri terminos ponere obequitando*': Granicies limittare et adequittare al. dogyechacz 1486 *LubPodk* 103.

3. *dubium* '*udać się, wyruszyć, proficisci* (?)': Doyachacz proficisci *ca* 1428 *PF* I 493.

Dojela dojela nie *wprowadza zdanie czasowe bezpośrednio następcze 'dopóki nie, donec, priusquam'*: Nasch rozum..., dogela slunczem nyebyeskim nye gest oswyeczon, niczss duschnego nye wydzi XV *med. R* XXII 243.

Dojny *'lacteus'*: Vacce mulsiles al. doyne cum vitulis 1452 *AGZ* XIV 343.

(Dojrzeć) Dożreć 1. *'spostrzec, ujrzeć, videre, conspicere'*: Vstąpywschy svyąthy Pyotr na vodą z lodzyczye y chodzyl po morzv, chodzącz po morzv przy Iesvcrisczye, dozryavszy vyatr sylny, lyekl szye *Rozm* 351.

2. *'dopilnować, doglądnąć, tueri, aspicere'*: Derslaus de Brzezecz cum aliis dominis... ambulaverunt ad... archiepiscopum... petentes, ut veniret ad ius et dignaretur aspicere al. dozrecz iustitiam 1457 *AGZ* XV 3.

(Dojść) Dojć *formy*: *praes. ind. 2. sg.* dojdziesz *BZ* Judith 6, 6; *3. sg.* dojdzie *BZ* Tob 5, 26; ~ *part. praes. act. adv.* dojdąc *BZ* Tob 4, 22; ~ *inf.* dojć *Ksw* br 17, 22; ~ *praet. 1. sg. m.* doszedłem 1471 *MPKJ* V 76, XV *ex. PF* V 372; doszedl sem *MPKJ* V 76; *3. sg. m.* doszedł jest *BZ* I Par 11, 21, 1471 *MPKJ* V 12; doszeł jest *MPKJ* V 12; doszedł XV *p. pr. R* XVI 350; *f.* doszła 1403 *Piek* VI 173; ~ *part. praet. act.* doszedw 1402 *Piek* VI 98; doszedwszy 1403 *Piek* VI 174, *BZ* Ex 19, 2; ~ *part. praet. pass. neutr.* doszto 1449 *AGZ* XI 346.

Znaczenia: **1.** *'dojść, dotrzeć, pervenire'*: Bo szedszy s Raphyndym a doszedwszy alysz na puszczyøø Synay (nam profecti de Raphidim et pervenientes usque in desertum Sinai), stany roszbyly szø na tem myeszczye *BZ* Ex 19, 2; Wspitay syø na to, kakobi k nyemv doydøcz wzøl ot nyego to srzebro (perquire, quo modo ad eum pervenias et recipias ab eo... pondus argenti) *BZ* Tob 4, 22; Nye placzi, zdrow tam doydze sin nasz (salvus perveniet filius noster), a zdrow syø k nam wrocy *BZ* Tob 5, 26; ~ Tercii testes iurabunt..., quod is Stepan super domum Closz... non ambulavit, neque ipsam combussit, neque quidquid de rebus ipsius in domo recepit, nec furatus est, neque eius processu al. sladem ipsum ietigerunt al. dosto 1449 *AGZ* XI 346; ~ Doszedlem czolem drzwy XV *ex. PF* V 372.

2. *'osiągnąć, dostąpić, nancisci, sortiri'*: Y mouy piruey sedøcim: vstan, giz sø k dobrem u oblenaiø ctuorodla: jz na bødøce dobro ne glødaiø, iz vremennem (*leg.* w wrzemiennem) dobre lubuiø, iz chego gim doych, ne pamøtaio *Ksw* br 17; Sedese, bo u dob⟨rze wrzemiennem lubował , podle drogy, bo chogo iemu bilo doych, ne pam⟨iętał *Ksw* br 22; Doszedl sortitur, nanciscitur XV *p. pr. R* XVI 350; Doschiedl gyest (*war. lub.*: doszyel yest) potitus (tandemque potitus optatis nuptiis amorem sequentis priori praetulit Gen 29, 30) 1471 *MPKJ* V 12; Doschedlem (*war. lub.*: dosedl sem) sortitus sum (puer autem eram ingeniosus et sortitus sum animam bonam Sap 8, 19) *ib.* 76.

3. dojść prawem *'uzyskać wyrok skazujący, iudicum sententia rem suam probare'*: Suum hominem, ne doszedw prawem, vocauit incensorem et furem 1402 *Piek* VI 98; Suos fideiussores... astringit seu compellit vlg. przicziska super solucione pecuniarum, non aprobans vlg. ne doszedwszi gich pravem 1403 *Piek* VI 174.

4. *'zakończyć się, ad finem pervenire, adduci'*: Iaco to swatczimi, iaco sz Oganczinimi yednaczi ne doszla Potrkowa rzecz 1403 *Piek* VI 173.

5. *'dorównać, alicui aequum se praestare'*: Myedzi trsyemy drugy⟨mi⟩ wiborni a ksyøszø gich, ale wszako ku trsyem pyrwim nye doszedl gest (et inter tres secundos inclytus et princeps eorum, verumtamen usque ad tres primos non pervenerat) *BZ* I Par 11, 21.

6. *'doświadczyć, doznać, experiri'*: Ale abi wyedzal, yze s nymy spolu tego doydzesz (ut autem noveris, quia simul cum illis haec experieris), owa w tø godzinø temv lyvdu bødzes przitowarziszon, yze gdisz godney møki od myecza mego przimø, ti podobney pomscye podlyøszesz *BZ* Judith 6, 6.

Dokazać *formy*: *praes. ind. 3. sg.* dokaże 1420 *TPaw* VII nr 1713, 1447 *AGZ* XIV 241, *OrtMac* 105; ~ *imper. 2. sg.* dokaży XV *p. post. R* XXV 201; *1. pl.* dokażmy XV *p. post. Kałużn* 271; ~ *inf.* dokazać 1443 *AGZ* XIV 85, 1453 *TymSąd* 107, 1454 *AGZ* XIV 405. 427, *OrtBr* VI 365, *etc.*; ~ *praet. 3. sg. m.* dokazał 1448 *AGZ* XIV 267. 269, 1451 *AGZ* XIV 321, 1452 *AGZ* XIV 331, 1456 *AGZ* XIV 481, *etc.*; *1. pl. m.* dokazalismy 1471 *MPKJ* V 125; ~ *part. praet. act.* dokazawszy 1468 *AGZ* XIII 574; ~ *part. praet. pass. n. sg. neutr.* dokazano *OrtMac* 89; ~ *inf. pass. sg. m.* być dokazan 1457 *AGZ* XV 17; *neutr.* być dokazano *OrtVrtel* 119; *pl. m.* być dokazani 1457 *AGZ* XV 17; ~ *fut. pass. 3. pl. f.* będą dokazany *OrtMac* 63; ~ *condit. pass. 3. sg. neutr.* -by dokazano 1454 *AGZ* XI 400.

Znaczenia: **1.** *'okazać, udowodnić, ostendere, demonstrare, probare'*: Dokazalischmy ostendimus (*war. lub.*: dokasszaliszmy a. dowyedly) 1471 *MPKJ* V 125; Czesz vnaszcz ('chcesz

okazać'?), ysz mylugyesz boga de toto corde tuo, dokaszycz thego szyrczem thvym, a nye slanya ('odwracaj') go od myloszczy boga kv myloszczy gynszey rzeczy XV *p. post. R* XXV 201; ~ Interrogabimus dominos al. dolozimi sya, quomodo heres quilibet al. oczczycz hereditaria bona eviterna sua debeat docere vel amittere al. dokaszacz albo odpasez 1443 *AGZ* XIV 85; Et ego... posui vadium inter ipsos. Et quecunque pars super aliam inciperet et demonstraret hoc al. dokaszal, tunc domino palatino succumbat centum marcas vadii et parti quinquaginta 1448 *AGZ* XIV 268; Pyechna... XX sexagenas importavit ad bona... et si negavit, parata est plenis testibus adducere al. dokasacz 1453 *TymSqd* 107; Iacobus... dixit: Cum quo potest contestare al. dokaszacz violenciam? Et nos decrevimus Mathie testes ducere et nominare 1454 *AGZ* XIV 405; Mozely woyth bracz szwe vyny... besz szkazanya, gdy gyemu od przyszyasznykow nye bądą dokazany? *OrtMac* 63; Gdy wyleganyecz poymye wyleganycza, a czy to mayą dzyeczy, a thy dzyeczy mayą gyne dzyeczy... ty to dzyeczy nye moga oczczyszny swey odzyerszecz s prawa, a tho ma bycz tako dlugo od dzyeczy do dzyeczy, poko moze bycz dokazano, asz szą wyleganczy s prawa prawem *OrtVrtel* 119; Qui... dixerunt, quod ipsas curias tenent s pradzadow, dzadow i z oczczow ipsorum eviterne. Quo audito mandavimus ipsis probacionem huius perpetuitatis probare et docere al. dowyescz i dokazacz 1457 *AGZ* XV 9; ~ *czegoś*: Dalebor, kmetho de Sczithno, aquisiuit super Jaschconem de ibidem, quod debet indicare, id est: Docaszecz ran, iako poczanl 1420 *TPaw* VII nr 1713; Przyszla tego vmarlego zona y odwolala tho wysznanye... rzekacz, ysz tho dzyedzyczthwo yey y za gyey pyenyadze kupyone, czo gye ona przynyoszla k szwemu mazowy, y tego ona chcze dokonacz y dokazacz szamszyadmy, barszo dobrymy ludzmy *OrtMac* 79; Gdyby kthory czlowyek w dalekych, czudzych szyemyach byl, a *przyszyedlby daleko po rocze y po dnyv, y dokaze thego, y ż thak daleko byl *OrtMac* 105; ~ *coś*: Kako to ma dokonacz albo dokazacz, albo dowyescz? *OrtBr* VI 365; Gdysz brath they panyey mowy, isz gego syostra swego gymyenyą od szyebye swemv mazowy w obrona nygdy nye oddala thv, gdzeby tho mocz myalo, a tho gymyenye ma w szwey obronye, tedy gest on blyszy dokazacz obrona tego gymyenyą y myecz, nyszly gey masz podług prawa *OrtKal* 313; ~ *coś na kogoś 'przeciw komuś'*: Wysznaly on tho albo mogaly nan dokonacz tho gymyenye, o kthore przyszyagl wyedzacz, a tho nany dokazano krzywoprzyszyasthwo, sthraczyl szwą czeszczy ('cześć') y prawo a yesth zosthal besz prawa *OrtMac* 89; Gdyby maz albo zona nalyczyeny na przestapyenyu malzenszthwa... czo ony maya o tho czyrpyecz, a yako tho na nye maya dokazacz albo doszwyadczyez? *ib.* 96; ~ *kogoś o coś 'coś przeciw komuś'*: Ho kthory na mya Iacub gwalth szalowal, themv gwalthv rog yvsz minął hy ho tho gothowem cza dokasacz 1462 *ZapWarsz* nr 1131.

2. *'sądownie rozstrzygnąć, wydać wyrok, przysądzić, decernere, sententiam ferre'*: (Iudex) interrogando dominum palatinum coa diudica bit al. dokasze (*sc.* Herbordo)... penas pro ci tacionibus duabus 1447 *AGZ* XIV 241; Iudex... terminum astitucionem coadiudicavit al. dokaszal et adiudicatum recepit 1448 *AGZ* XIV 267; Iudex coadiudicavit al. dokazal pro lucro Iwaschkoni iuxta ipsius Iwaschkonis terminum astitucionem *ib.* 269; Iudex coadiudicavit al. dokaszal Dorothee super Katherina et Andrea tricentas marcas dampni et tres marcas pene 1451 *AGZ* XIV 321; Iudex... coadiudicavit al. dokaszal pro lucro et memoriale recepit, et Ianussium ministerialem addidit de iure ad pignorandum in principali pecunia et penis regalibus, et partis 1452 *AGZ* XIV 331; Mal et Philipp..., actores, proposuerunt contra Truchan pro hereditate, qui reclamaverunt se ad librum iuxta priorem recognicionem dicti Truchan, ut ipsis adiudicaretur al. aby gym dokaszano 1454 *AGZ* XI 400; Petrus ... condempnavit (*sc.* Stanislaum) in centum marcis et totidem dampni et petivit iudicem sibi coadiudicari al. dokaszacz iuxta condempnacionem 1454 *AGZ* XIV 427; Skorczynski, actor, super... Procopowycz... terminum astitit et eum contumacem reputavit in termino concitatorio, quia non stetit... Et iam iudex coadiudicavit al. dokaszal 1456 *AGZ* XIV 481; Iudex sibi Derslao coadiudicavit al. dokazal lucrum suum et memoriale recepit 1457 *AGZ* XV 7; Iudex... ita coadiudicavit al. dokazal, quod Albertus Buczikowski debet sustentare literam libro castrensi..., si non concordaverit..., eo debet perdere *ib.* 13; Hic idem in convencione terminum ponere debet, ubi hanc causam debet coadiudicare al. dokazacz *ib.* 17; Quod iste articulus, pro quo proponitur, est castrensis, tunc in iure castrensi debet coadiudicari al. ma bicz dokazan. Si vero inveniunt, quod... est terrestris, tunc in iure terrestri debent procedere *ib.*; Hos terminos... Andreas Odro-

wansch... transposuit ita diu usque ad terminorum proclamacionem, qui, dum proclamabuntur cause inter ipsas partes, debent coadiudicari al. mayø bicz dokazany *ib.*; Fredricus de laczimirs... affectavit iudicem, ut sibi adiudicaret al. dokazal, quid receperat ad interrogandum 1460 *AGZ* XI 449; Procurator domini Cola super hoc memoriale posuit et dixit: Domini ecce non recusant empcionem, sed recognoscant, peto hanc causam dokazacz w przeszyszkach 1467 *AGZ* XV 76; Dixit: Domine iudex, dignemini domino Cola hanc causam decernere al. dokazacz, pro qua mecum hic iure arguit al. rosparl szyą *ib.*; Comissarii non decernentes in scopulo, prout fuerunt informati per dominum regem..., al. nye *dokozawschi..., audeba⟨n t sedere et iudicare... de cisdem limittibus 1468 *AGZ* XIII 574; Procurator affectavit, ut sibi *decernetur al. dokazal 1496 *AGZ* XVI 271.

3. *'wykonać, wypełnić, implere'*: Dokazmyss tego impleamus XV *p. post. Kalużn* 271.

Cf. **Doskazać**

Dokazanie *formy*: *n. sg.* dokazanie *OrtMac* 41, XV *p. post. R* XXV 201; ~ *g. sg.* dokazania 1457 *AGZ* XV 12, 1468 *AGZ* XV 94, 1494 *AGZ* XVI 256, 1496 *AGZ* XVII 328; ~ *d. sg.* dokazaniu 1441 *StPPP* II nr 2909, *OrtMac* 42. 79, 1457 *AGZ* XV 11, 1431—68 *Zab* 525, 1468 *AGZ* XV 97; ~ *ac. sg.* dokazanie *OrtBr* VI 389, *OrtMac* 41, *OrtRp* 125; ~ *l. sg.* (po) dokazaniu *OrtBr* VI 389, 1490 *AGZ* XVII 260.

Znaczenia: **1.** *'udowodnienie, probatio, confirmatio'*: Dokonanye myloszcy yeszcy *dokoszanye vczynkem, quasi diceret: czesz vnaszcz ('chcesz ukazać'?), ysz mylugyesz boga de toto corde tuo XV *p. post. R* XXV 201; ~ Vos et matrem vestram concitat... vlg. ku dokazanyu granycze inter villam dictam Iwla parte ab una, et inter villam dictam Herowa... parte ab altera 1441 *StPPP* II nr 2909; Ony... nye moga gynszego dalszego dnya myecz k *szwemo dokazanyv albo szwyadeczthwa przynyeszyenya podlug prawa *OrtMac* 42; Vmarlego zona... rzekla, aby gyey wszdano, ale gyey lyszthy szgorzarzy (*pro* szgorzały) y pythala, acz ona nye gest blysza kv dokazanyv, nyszlyby ya mogl odczysznacz (*leg.* odcisnąć) *ib.* 79; Dokazanye ostensionem *OrtRp* 125; Qum a⟨l⟩er voluit evadere... et alter... voluit probacionem al. dokazanya, ideo nos, iudex, hanc rem... recepimus 1494 *AGZ* XVI 256.

2. *'wydanie decyzji, wyroku, sententiae seu decreti pronuntiatio'*: Et domini hanc causam audientes receperunt ad interrogandum ad dominum palatinum. Datus est terminus ad feriam secundam proximam ad decernendum al. ku dokazanyv 1457 *AGZ* XV 11; Terminus decisionis al. rok ⟨ku dokazanyw 1465 *AGZ* XV 38; Ad sentenciam kv dokazanyv 1431—68 *Zab* 525; Terminus decisionis al. dokazanya 1468 *AGZ* XV 94; Terminus... ad adsenteciandum al. ku dokazanyv *ib.* 97; Nicolaus Odrowansz de Sprowa..., actor, affectavit decursum al. dokazany⟨a⟩ ducentarum marcarum et trium 1483 *AGZ* XV 518; Post condemnacionem nobilis Anne et post declarationem al. po dokazanyv in lucris suis 1490 *AGZ* XVII 260; Rogo decretum al. dokazanya 1496 *AGZ* XVII 328.

3. *'wyrok, iudicis sententia, decretum'*: Szlyszymy, ysz szye pytą po dokazanyv, y rzekly: Pany Barbaro, maszly ktore dokazanye, polosz ge *OrtBr* VI 389; A thego chczemy dokazacz sz gaynyego szadv sz Opawy, tho dokazanye yesth gym szkazano, pothym przynyeszly dokazanye od opawszkyego myastha, lysth sz pyeczaczya *OrtMac* 41; Si hodie interrogaverit, tunc cras post maturam missam cantatam hic in claustro per conclamacionem ministerialis partes debent parere et diffinitivam sentenciam al. dokazanya audire 1457 *AGZ* XV 12.

Cf. **Doskazanie**

Dokazować *'dowodzić swojej słuszności, suam rem iustam docere, probare'*: **a.** *w sporze sądowym, in iudicio*: Iohannes Dalanowski, actor, impedivit literis regalibus nobiles Stanislaum et Suprom, reos de Czeperow, pro villa Czeperow... et dominus palatinus requisivit Stanislaum et Svprom fratres, quo iure protegerentur pro huiusmodi bonis. Qui protecti sunt, dicentes, quod sit eorum patrimonium ab antiquo tentum ab avis et prothavis, petentes se circa eadem bona remanere eo iure, quo alii heredes al. oczcziczowye sua bona docent et reclinantur al. dokaszvya et odpadaya 1444 *AGZ* XIV 121; ~ **b.** *w dyskusji, in disputatione*: Dokazvye disputat 1466 *R* XXII 19.

Dokazowanie *'dowód, argumentum'*: Docazowanye argumentum 1466 *R* XXII 24.

Dokąd 1. *wprowadza pytanie niezależne (o czas) 'jak długo, dokąd, quamdiu, quousque?'*: Sinowe czlowekow, dokød to czøszkim sercem (usquequo gravi corde)? Przecz miluiecze proszноscz y szukacze lsze? *Fl* 4, 3, *sim. Pul*; Dusza moia zamøczona iest barzo, ale ti, gospodne, dokød (usquequo)? *Fl* 6, 3, *sim. Pul*; Dokød (usquequo), gospodne, za⟨po⟩minasz me do conca, dokød (usquequo) odwraczasz lice twe ote mne? *Fl* 12, 1, *sim. Pul*; Dokøt (usquequo)

powiszon bødze neprzyaczel moy nade mnø? *Fl* 12, 3, *sim. Pul*; Dokød (quousque) poruszacze se na czloweka, zabyacze se wszistczi? *Fl* 61, 3, *sim. Pul*; Dokød (usquequo *Pul*: dokondze), bosze, laiacz bødze neprzyaczel? *Fl* 73, 11; Gospodne, bosze czczy, y dokød (quousque) bødzesz se gnewacz na modlitwø slugi twego? *Fl* 79, 5, *sim. Pul*; Dokød (usquequo), gospodne, otewraczasz se do concza? Zaszsze se iaco ogen gnew twoy *Fl* 88, 45, *sim. Pul*; Dokød (usquequo) grzeszni, gospodne, y *dokod (usquequo) grzeszny chwalicz se bødø? *Fl* 93, 3, *sim. Pul*; Rzekly slugy ffaraonowy k nyemu (*sc.* Mojżeszowi): I dokøød (usquequo) mami czyrzpyecz to pogorszenye? *BZ* Ex 10, 7; Y rzecze pan...: Dokøød (usquequo) ten to lvd tøpicz myø bødze? *BZ* Num 14, 11; Y movil iest pan...: Dokød wyellikoscz nagorsza szemrze przeczivko mnye (usquequo multitudo haec pessima murmurat contra me)? *BZ* Num 14, 27; Ostapyvszy y (*sc.* Jezusa) Zydovye y rzekly yemv: Y dokąd (quousque Jo 10, 24) chczesch mączycz naschc dusche? *Rozm* 428.

2. *wprowadza pytanie zależne (o miejsce)* '*dokąd, gdzie, quo*': Duch svyąthy, gdzye chcze, thu nadchnye, a glosz yego slyszysch, a nye vyesch, skąd przychodzy albo dokad ydzye (nescis, unde veniat aut quo vadat Jo 3, 8) *Rozm* 237; Ya vyem, skądem przyschedl albo dokąd ydą, alye vy nye vyczye, skądem ya albo dokąd ydą (scio, unde veni et quo vado, vos autem nescitis, unde venio aut quo vado Jo 8, 14) *Rozm* 470; Dokąd ya ydą, vy nye vyczye, nye mozeczye przydz (quo ego vado, vos non potestis venire Jo 13, 33) *Rozm* 556; Dokąd ya ydą, vy vyeczye (quo ego vado, scitis Jo 14, 4) y drogą vyeczye *Rozm* 561.

3. *wprowadza zdanie czasowe*: **a.** *równoczesne* '*dopóki, jak długo, quamdiu, dum, donec*': Bødø pyacz bogv memv, dokød dlugo gesm (quamdiu fuero) *Fl* 145, 1, *sim. Pul*, *MW* 125a; Dauid a møszowye... plakaly tako dlugo, dokød mogly slzi puszczacz (planxerunt, donec deficerent... lacrymae) *BZ* I Reg 30, 4; Dokand mogl myeczem ruschaczy et obrigesceret (ipse stetit..., donec deficeret manus eius et obrigesceret cum gladio II Reg 23, 10) 1471 *MPKJ* V 41; Gdysz gescze a. dotąd, dokand cum adhuc (verba, quae locutus est dominus in manu prophetarum priorum, cum adhuc Jerusalem habitaretur Zach 7, 7) *MPKJ* V 116; Marya..., dokąd byl Iozeph zyv, chodzyla, yako tedy byl zakon malzenkam chodzycz *Rozm* 146; Thv szye myeny, Yordan rzeka scala (*pro* stala), a nye czyekla daley, dokad v nyey Iesucrista krzczono (hic dicitur, quod fluminis unda substitisset, nec ad ima descendendo tamdiu defluxisset, in ea donec dominus Jesus lavaretur) *Rozm* 190; Dokąd yestem na svyeczye, yestem svyatloscz tego svyata (quamdiu sum in mundo, lux sum mundi Jo 9, 5) *Rozm* 420; Dokąd szvyatloscz maczye, vyerzczye v svyatloscz (dum lucem habetis, credite in lucem Jo 12, 36), abysczye byly synovye svyatloszczy *Rozm* 468; Myły Iesus... przystąpyvschy swe zvolyenyky vzbudzyl, ktorychze mylosczyvye strzegl, dokąd spaly *Rozm* 613; ~ **b.** *bezpośrednio następcze* dokąd nie '*dopóki nie, aż, donec*': Dzetrzich Luthomski ranczil... za dzatki Brodzalawi sostrą (*leg.* z siostrą), dokanth lat bi nc meli 1406 *Piek* VI 280; Roslaw ranczil Krirskemu za listh za mecznika tedi, kediby *syo kopecze doconali, ale mu gego ne ranczil dacz, docanth syø kopecze ne dokonanyø (*pro* dokonayø) 1423 *TPaw* VII nr 3222; Truchl ge⟨sm⟩..., dokød mø szmerczø ne wykupyø grzesznych 1451 *MacDod* 104; Wtargnye sze na nye (*sc.* Chananejczyków) strach a boyasn w wyelkoszczy ramyenya twego, bødøø nye ruszayøczy yako kamyeyn, dokøød nye przeydze lud twoy, panye, dokøød nye przeydze lud twoy ten (fiant immobiles quasi lapis, donec pertranseat populus tuus, domine, donec pertranseat populus tuus iste), ktorysz odzerszal *BZ* Ex 15, 16; Synowye israhelszczy gedly cztyrdzeszczy lyat mannø, dokøøt bily nye przyszly do szemye przebiteczney (filii autem Israel comederunt man quadraginta annis, donec venirent in terram habitabilem), tym pokarmem karmyeny søø, dokøøt nye doszyøgly wszech krayow szemye kananeyskyey (hoc cibo aliti sunt, usquequo tangerent fines terrae Chanaan) *BZ* Ex 16, 35; Tu ia dzisz ny gescz, ny pycz bødø, dokød mnye w mey proszbye nye visluchas (non manducabo..., nisi prius petitionem meam confirmes) *BZ* Tob 7, 10; Dokand nye myeny schią dzien donec aspiret dies (donec aspiret dies et inclinentur umbrae Cant 2, 17) 1471 *MPKJ* V 72; ~ **c.** *ogólnie następcze* dokąd nie '*zanim, antequam*': Ziemyanyn dnia rocznego w onem miesczie, kądi roki sządzą,... ma dacz zbroyą schowacz, dokąth z gospodi nie wynidzie (antequam ex hospitio exierit, deponat arma) 1498 *MacPraw* VI 273.

4. *wprowadza zdanie miejscowe* '*dokąd, gdzie, quo, quocumque*': Dokøød poslesz nasz, tam poydzemy (quocumque miseris, ibimus) *BZ* Jos 1, 16; Bødzecye s krolem, dokød poydze abo wnydze (eritis cum rege introeunte et egrediente) *BZ* IV Reg 11, 8.

Dokądby 1. *wprowadza zdanie czasowe równoczesne 'podczas gdy, dum, cum'*: Antipater... czyagnaw do Rzyma, kvpyv pevnego yadv od yedney nyevyasty z Araby y polozyl, isch dokądby yego nye bylo, ządan (*leg.* zadan) przez yego sluga... [sz]yego oyczv (ipse... Romam properavit,... venenum... apud uxorem Pherorae reponens, quod interim dum ipse abesset, per ministrum... patri propinaretur) *Rozm* 106.

2. *wprowadza zdanie przydawkowe 'dokądby, gdzieby, quo'*: Nye lyvda any krolewstwa, dokødbi myø bil nye poslal pan moy (non est gens aut regnum, quo non miserit dominus meus) szukaiøcz cyebye *BZ* III Reg 18, 10.

Dokądbykoli *wprowadza zdanie miejscowe 'dokądbykolwiek, quocumque'*: Takesz mu dal mocz, *dokodbikoly chcyal gydz maiøcz volenstwo, abi czinyl, czsobikole chcyal (dedit illi potestatem, quocumque vellet ire, habens libertatem, quaecumque facere voluisset) *BZ* Tob 1, 14.

Dokądkoli 1. *wprowadza zdanie miejscowe 'dokądkolwiek, quocumque'*: Bilem s tobø *dokotkolysz szedl (fui tecum, quocumque perrexisti) *BZ* I Par 17, 8.

2. *wprowadza zdanie przydawkowe 'dokądkolwiek, quocumque'*: Na wszech myeszcyech, dokødkoly szedl (*sc.* Ezechiasz), mødrze czinyl (in cunctis, ad quae procedebat, sapienter se agebat) *BZ* IV Reg 18, 7.

Dokądkolwie *wprowadza zdanie czasowe 'dopóki tylko, quamdiu'*: Zvyązrzata... daly szą chvalą Iesucristvszovy... a doką(d kolvye byl na pvsczy, dotąd s nym byly na pusczy (quamdiu mansit in deserto, secum morabantur) *Rozm* 199.

Dokądż(e) 1. *wprowadza pytanie niezależne*: **a.** *o czas 'jak długo, dokąd, quamdiu, quousque?'*: Dokødsze, gospodne, gnewacz se bødzesz do concza (usquequo, domine, irasceris in finem)? *Fl* 78, 5; Y *dokoodszc my szyø nyc chczesz poddacz (usquequo non vis subiici mihi)? *BZ* Ex 10, 3; Dokondze (*Fl*: dokød), boze, będze layacz nyeprzyaczyel (usquequo, deus, improperabit inimicus)? *Pul* 73, 11; ~ **b.** *o miejsce 'dokąd, gdzie, quo?'*: Czyg gesz a dokøcz (*pro* dokødz) gydzesz (quo vadis)? *BZ* Gen 32, 17.

2. *wprowadza zdanie czasowe*: **a.** *równoczesne 'póki, dum'*: Dokandschem na schwyeczie dum adhuc supero (dum adhuc superes et aspiras, non immutabit te omnis caro Ecclus 33, 21) 1471 *MPKJ* V 83; ~ **b.** *bezpośrednio następcze 'aż, póki nie, donec'*: Ty w myeszczech ostanø, ktores oddalem wam, dokødze odpoczinøczi nye da pan braczi waszey (donec requiem tribuat dominus fratribus vestris) *BZ* Deut 3, 20.

Dokład *'zapytanie o rozstrzygnięcie, requirere (sensu subst.)'*: Hii, Vrbanus et Franciscus, tercium terminum attemptantes pro lucro habere clamaverunt et dixerunt. Sed nos pro lucris eisdem non dantes, dedimus ad plures dominos ad proximiores terminos ad requirendum al. na doklad, si habent pro lucro an non 1438 *AGZ* XII 34.

Dokonać *formy: praes. ind. 1. sg.* dokonam *ca* 1450 *PF* IV 576, 1466 *R* XXII 17; *2. sg.* dokonasz *Fl* i *Pul* Ez 4; *3. sg.* dokona *Gn* ap. 3a, *BZ* Lev 8, 34. Num 34, 2. 35, 5. I Reg 20, 9, *OrtBrRp* 54, 2, *OrtMac* 67, *Dział* 51; *3. pl.* dokonają 1423 *TPaw* VII nr 3222, *Dział* 19, 1484 *Reg* 720, XV *p. post. Kałuźn* 283; ~ *imper. 2. sg.* dokonaj *Fl* 16, 6, *Fl* i *Pul* 79, 16, *Błaż* 322; ~ *part. praes. act. adv.* dokonając *BZ* Deut 20, 9; ~ *inf.* dokonać 1400 *Leksz* II nr 2711, *Gn* 178b, 1408 *Piek* VI 356, 1418 *TPaw* IV nr 3126, *etc. etc.*; ~ *praet. 2. sg. m.* dokonał jeś *Fl* i *Pul* 39, 9; -ś dokonał *Rozm* 832; *3. sg. m.* jest dokonał *BZ* Gen 29, 21; dokonał 1397 *HubeZb* 45, 1449 *AGZ* XII 195, *BZ* Gen 2, 2, *etc. etc.*; *f.* dokonała 1400 *Leksz* II nr 2711, 1408 *Piek* VI 356, *BZ* I Reg 20, 7. II Par 29, 29. 36. Tob 3, 12; *neutr.* dokonało 1397 *Leksz* II nr 2039, *Sul* 63, XV *med. SKJ* V 271, *BZ* Gen 2, 1, 1476 *AKLit* III 108, XV *ex. R* XIX 89, *Rozm* 45. 176. 707; *3. pl. m.* dokonali są *BZ* III Esdr 7, 4; dokonali *Rozm* 462. 729; *f.* dokonały *Sul* 20, *BZ* Num 36, 13. Deut 34. 13, *MW* 146b, *Rozm* 42; ~ *plqperf. 3. pl. m.* byli dokonali *BZ* II Par 31, 11, *Rozm* 583; ~ *condit. 3. sg. neutr.* -by dokonało *BZ* IV Reg 12, 12; *1. pl. m.* bychmy dokonali *Rozm* 663; *3. pl. m.* -by dokonali *Dział* 23; -by dokonały 1423 *TPaw* VII nr 3222; ~ *condit. praet. 3. sg. neutr.* by było dokonało *Rozm* 786; ~ *part. praet. act.* dokonaw *BZ* Gen 49, 32. Ex 34, 33. Judith 6, 19; dokonawszy *BZ* Jos 3, 2. Judith 6, 16, 1466 *R* XXII 14, *MW* 96a, *Rozm* 540. 541; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* dokonan *Pul* 622; *f.* dokonana XV *p. post. R* I s. XLV; *neutr.* dokonano *Dział* 56; *n. pl. m.* dokonani *ca* 1400 *PF* IV 753; *f.* dokonane *Sul* 38; *l. pl. neutr.* (po) dokonanych *Sul* 44; ~ *inf. pass. sg. m.* być dokonan *Sul* 43, *Dział* 21; ~ *praes. pass. 3. sg. m.* jest dokonan *OrtKal* 181; *3. pl. m.* są dokonani *OrtMac* 29; *neutr.* są dokonana *Sul* 82; ~ *fut. pass. 3. sg. f.* będzie dokonana *Sul* 42; *neutr.* będzie dokonano *OrtMac* 100. *Dział* 32; *3. pl. f.* będą dokonany XV *in. R* XXIV 71; ~ *praet. pass. 3. pl. m.* byli dokonani *Rozm* 639; ~ *condit. pass. 3. sg. m.* -by

był dokonan *Dział* 48. 56; *neutr.* -by dokonano *Dział* 2. 56.

Znaczenia: **1.** '*skończyć, położyć kres, dopełnić, finire, ad finem adducere, finem facere, perficere, complere*': Nys szyą chwala boga mylego dokona, spyeyeczye pyancz paczyerzy *Gn* ap. 3a; Ianowø stronø rzecz sszø ne dokonala, a przeto gim dalesm do Poznana do ssandu 1408 *Piek* VI 356; Dokonaly szą przythczee *zgrvmaadne praw krolya Kazymyrza,... poczynayą szą wstawyenyaa praw krolya Kazymyra *Sul* 20; Criste, tobye phala, yvsz prawa polska szą dokonana *Sul* 82; Dokonay, czsos poczøl (perfice, quod coepisti) *Błaż* 322; ⟨Dokona⟩ly sø sye ksyøgy wtore swyøtey Brygydy XV *med. MPKJ* V 428; Poczynali, conali, dokonali XV *med.* R XXV 276; Dokonal bog w szodmi dzen dzala (complevit deus die septimo opus suum) *BZ* Gen 2, 2; A dokonaw (*sc.* Jakub) przykazanya, gymsze to syni vczyl,... skonczal gest (finitisque mandatis... obiit) *BZ* Gen 49, 32; Dokonaw rzeczy (*sc.* Aron) y wloszyl zakryczye na lycze swoge (impletis sermonibus posuit velamen super faciem suam) *BZ* Ex 34, 33; Dokonali syø czwarte kxyøgy Moyzeszovi, a poczynayø syø pyøte *BZ* Num 36, 13; Gdisz przemilczali kxyøzøta woyski, dokonayøcz swø mowø (cumque... finem loquendi fecerint), tedi giich kaszdi zastøp swoy kv boyv sposoby *BZ* Deut 20, 9; Przetos movil gest Moyzesz: Ano slvcha sbor wszistek synow israhelskich slowa pyesni tey to y dokonal az do koncza (ad finem usque complevit) *BZ* Deut 31, 30; Dokonaly syø kxyøgy Devtronomy, a poczynayø syø kxyøgy Iozve *BZ* Deut 34, 13; Przisli sø... wszitczi synowye israhelsci, a pomyeskawszi tv za trzy dny, a tich dny dokonawszi (quibus evolutis), sly (*leg.* szli) poslowye w posrotkv stanow *BZ* Jos 3, 2; Gdysz Iozve slow dokonal (cumque Josue verba finisset), a sedm kaplanow w sedm trøøb wztrøbili przed skrinyø zaslvbyenya bozego, a wszistek lvd naprzod poydze w harnaszv *BZ* Jos 6, 8; Gdisz dokonal Salomon slow modlytwi (cumque complesset Salomon... preces), sstøpyl ogen z nyeba y zdzegl obyati *BZ* II Par 7, 1; Gdisz syø obyeta dokonala,... wszitci... pomodlyly syø bogu (cumque finita esset oblatio,... omnes... adoraverunt) *BZ* II Par 29, 29; Rozwyesyelyl syø Ezechias y wszitek lyvd s nym, isze sluszba boza syø dokonala (quod ministerium domini esset expletum), bo nagle to bil przikazal vczinycz *BZ* II Par 29,36; Dokonal syø dom nasz (consummata est domus nostra) we trsyech a we dwudzestu dny *BZ* II Esdr 7, 5; Potem trzecy dzen, gdi swø modlytwø dokonala (*sc.* Sara) a dopelnyla, dala chwalø panu bogu (factum est autem die tertia, dum compleret orationem benedicens dominum) *BZ* Tob 3, 12; Dokonawszi placzu a przes czali dzen modlenye lyvd... wipelnywszi, iøly syø cyeszicz Achiora (finito... fletu... consolati sunt Achior) *BZ* Judith 6, 16; Tedi Ozias dokonaw radi (finito consilio) poymye gy (*sc.* Achiora) do swego domu *BZ* Judith 6, 19; We *szyrzoda wthora za Popyelecz przed obyadem pyszma dokonal 1464 *Wisł* nr 783; Fine dato verbis dokonawschy slow 1466 *R* XXII 14; Anna szwyatha dokonawszy szwego zywotha na przedpyeklye sthapyla *MW* 96a; Dokonaly sie godziny o wlosznym angele przes pyszarza Waczlawa vbogego *MW* 146b; Zadny nye ma odchodzyczi od onego trupa..., alyze syc msze dokonayą (donec missarum fuerint celebrata solemnia... non recedant) 1484 *Reg* 720; Tu szye dokonal zoltarz wszytek *Pul* 584; Nygdy we zdrowyu yest pyssan y w wyelikey chorobye dokonan *Pul* 622; Dokonaly szyą kxyągy o svyątey dzyevyczy Maryey, poczyna szye prolog y *vtorą kxyagy o zyvoczye blogoslavyoney dzyevycze *Rozm* 42; Dokonal szye prolog, a poczyna szye zywot blogoslavyoney dzyevyczy Maryey *Rozm* 43; Dokonal szye prolog (explicit prologus), poczynayą szye xyagy trzeczye wyelebney a dostoyney dzyevycze Maryey *Rozm* 174; Yako tego lyata dokonalo szye obrzezanye zydowskye (terminata est circumcisio), a poczal szye krest, takyesch sosty vyek szye począł, a pyątego dokonal (actas ... quinta terminata est) *Rozm* 176; A gdyz dokonal tey modlytvy y vstal, byl tako medl, yze yedvo stal na nogach *Rozm* 600; Movy svyąthy Augustyn, yze troye zaprzenye svyatego Pyotra począło szye y dokonalo v domv Annaschovye *Rozm* 707; ~ lat dokonać '*dojść do pełnoletności, aetatem legitimam complere, adipisci*': Takesz dzeczam do dwnaczcze (*leg.* dwunaćcie) lyaath vichowanym, gdy... krzywda gim byla vczynyona..., mogą ho on gwalth vczinyony, o kthori czinycz nye mogly prze nyedostathek laath, posczygacz any ... dlya dawnosczy vymowyenye moze bicz oblozono, alyszby... po leczech w nich dokonanich (*Dział* 34: po dokonalych lyeczech)... czinycz zamyeszkaly o krziwdi gim nyegdi vczynyone (nisi tunc legitima aetate in eis completa infra tempus debitum agere negligerent pro iniuriis) *Sul* 44; ~ '*załatwić, wypełnić, explere, expedire*': Limpach ne dokonal szwymy *gidnaczy, czo sze szand[d]u *wywoydl cum Janussio... Iszm bul poszlem ot Ianusza do Limpacha o to *sziecz,

o czo sche szanda *wywold, a te ne dokonal 1397 *HubeZb* 45; W genem groszv doszicz mayą myecz za robothą,... alisz o tho mązoboystwo rzecz owszcyky bandze dokonana (donec de eodem homicidio quaestio totaliter fuerit diffinita, *Dział* 32: asz mąszoboystwo bądze swiądeczstwem dokonano) *Sul* 42; ~ '*popierać roszczenie, in causa apud iudices agenda perseverare*': Voluit sibi terminum recipere, postea noluit, ne ipsum atemptare voluit, vlg. noluit dokonacz 1418 *TPaw* IV nr 3126; ~ '*położyć kres (życiu, pokusom), finem facere, ponere*': Od zsarana asz do weczora dokonasz mø (de mane usque ad vesperam finies me Is 38, 13) *Fl* Ez 4, *sim. Pul*; Kyedy dokonal (*sc.* Jezus) pokvsz, s ktoremy byl czart przyschedl, y odstąpyl od nyego Lucyper albo satan od boga (consummata omni temptatione, ad quam venerat, recessit a domino Lucifer ad tempus) *Rozm* 197.

2. '*zrobić, wykonać, urzeczywistnić, spełnić, facere, perficere, efficere, ad effectum sive ad finem perducere, implere*': Roslaw ranczil Krirskemu za listh za mecznika tedi, kediby *syo kopcze doconali, ale mu gego ne ranczil dacz, docanth syø kopcze ne *dokonanyø 1423 *TPaw* VII nr 3222; Potem gdisz szø dokonalo nyebo y szemya, y wszitka gich okrasa (perfecti sunt coeli et terra et omnis ornatus eorum),... i odpoczynøl (*sc.* bóg) w szyodmi dzen ode wszego dzała *BZ* Gen 2, 1; Dokonal Salomon domv bozego a domv krolyowa (complevit... Salomon domum domini et domum regis) y wszitko, czso vmyenyl na swem syerczv, abi vczinyl domv bozemv y swemv domv *BZ* II Par 7, 11; Gdi syø mur dokonal a postavylem, wrota w bronach... y przikazalem Anenyovy, bratu memv (postquam autem aedificatus est murus,... praecepi... fratri meo) *BZ* Neh 7, 1; Gdyz gy... koronovaly,... poczęły szye yemv nassmyevacz... rzekącz:... Tysz szye czynyl krolyem zydovskym, ovasz yvz dokonal svey korony *Rozm* 832; ~ Wyeza ('kara więzienia') dokonana (turris completa), a myesszek wyproznyony, czyny czleka, acz nyerichlo, ale barzo mądrego XV *p. post. R* I s. XLV; ~ Wocechowø swadu ne dokonalo sze Rothenborkowe szgednane s nym 1397 *Leksz* II nr 2039; Iaco Habdanczek ranczil Micolayewi..., isz mal przziwescz pana Hinczkø do Krobe o pøcznascze grziwen sza szwine y mala sze tam rzecz dokonacz, a ne dokonala sze 1400 *Leksz* II nr 2711; Allecz my tego szamy szobø ne moszemy dokonacz, vcynicz *Gn* 178b; Consumati docona⟨n⟩i *ca* 1400 *PF* IV 753; Doko⟨na⟩li perfecerunt XV *in. R* XXIV 71; Bądą doko⟨na⟩ni switky recy consumabuntur omnia *ib.*; Bogvslaus... citans Katherinam et Margaretham... egit super ipsas his verbis dicens sic: Hoc contra ipsas propono, quia citans me ad iudicium et lucrate sunt super me pomari (*leg.* pomiary), a dokonacz gey ne chczecze et in isto inhybuistis michi hereditatem, quia ipsam uti non audeo 1426 *KsMaz* II nr 1930; Iakokole rzeczy *vmorzene a dokonane... trvdno mayą bicz othmyenyony (quamvis negotia... finita... difficile sit retractare) *Sul* 38; Gestły yenego dnya szą dokonalo granycz⟨e⟩nye (si eam, *sc.* limitationem, una die consummaverit), tedi svknyą... wszącz mayą *ib.* 63; Dokonalo ⟨się⟩ consumatum est XV *med. SKJ* V 271; Zasluzenym dokonaam preparo vobis locum per meritum passionis *ca* 1450 *PF* IV 576; W czwartem potem wyeku sam szø wroczysz, bo szø gest geszczye nye *dokonalo Amoreyskich slosczcz (necdum enim completae sunt iniquitates Amorrhaeorum) az do dzyssego czasu *BZ* Gen 15, 16; Day my zonø moyø, bocz gest czasz yussz syø dokonal (quia iam tempus impletum est), aczbich wszedł k nyey *BZ* Gen 29, 21; Bocz w syedmy dnyoch dokona syø szwyøczenye (septem enim diebus finitur consecratio), yakosz y nynye vczynyono gest, abi rzøød szwyøty syø popelnyl *BZ* Lev 8, 34; Gestły syø *roznyewa (*sc.* ojciec), tedi wyedz, isze syø dokonala gego zloscz (si... fuerit iratus, scito, quia completa est malitia eius) *BZ* I Reg 20, 7; Poznamly, ysze syø dokona zloscz oczcza mego przecyw tobye, ⟨nie⟩ wskaszø tobye (cognovero completam esse patris mei malitiam contra te, non annuntiem tibi) *BZ* I Reg 20, 9; Abi kupowały drzewo a kamyenye..., tak abi syø dokonalo oprawyenye domv boszego (ut impleretur instauratio domus domini) *BZ* IV Reg 12, 12; Przeto przikazal Ezechias, abi vdzalały stodoli domu bozego. Gemusz gdiz bily dokonały (*sc.* kapłani), wnyeszły do nych tak pyrwe vrodi, iako dzesyøtki (quod cum fecissent, intulerunt tam primitias, quam decimas) wyernye y to wszitko, czsosz bily z slyvbu obyeczały *BZ* II Par 31, 11; Dokonały sø (*sc.* Sizennes i towarzysze) wszitko (consummaverunt omnia) przes przikazanye pana boga... a z radi... krolyow *BZ* II Esdr 7, 4; Kakoły szyą tho ma dokonacz podlug prawa? *OrtKal* 293; Yako mogą dokonacz albo dybywacz (*pro* dobywacz) na kym dzyedzyczthwa? *OrtMac* 91; Przepadły tesz czo o tho woyth, ysz thedysz nye dokonał prawa? *ib.* 124; Paknyały nyc mosze myecz gynszych swiatkow, gedno czso są... w klatwie, tedy chczemy, aby... pod przysyągą dosyczvczynye-

nya tym to klątym rozgrzeszenye dano, tegodla, aczby czy ysczy swiatcowie swiądeczstwa dokonali (ad perhibendum tantummodo testimonium, *Sul* 35: kv vczynyenyv thylko swyadeczstwa) *Dział* 23; Wszpomoze dokonacz ipse deus perficere faciet 1466 *R* XXV 139, *sim. p. post. R* XXV 200; Dokonalo sya consumata sunt 1476 *AKLit* III 108; Dokonącz perficere *ca* 1500 *Erz* 13; Elizabeth... debet divisionem... finire al. dokonacz 1488 *AGZ* XIX 370; Beata es, que credidisti, quoniam perficientur, bądą dokonany, in te, que dicta sunt tibi (Luc 1, 45) XV *p. post. R* XXV 180; Pyąnthe szlowo gdy przemowil, dokonalo szą szbawyenye XV *ex. R* XIX 89; Dokonal deduxit ad effectum *ca* 1500 *Erz* 13; Wschakosz ('wszakoś') byl poslan do Zacharyascha, zvyastvyącz yemv narodzenye yego szyna Yana...: aza szye to yemv nye dokonalo, czo yemv slyvbyono? *Rozm* 45; Czocz ony (*sc.* ojcowie) nye dokonąły, to vy napelnyczye, onycz pobyly proroky, a vy ych boga vbyyeczye *Rozm* 462; Bo myly Krystus dokonavschy Vy⟨e⟩lykonoczy starego zakonv, ktoraz byla vzyvanye baranka zakonnego, tvsch potem ostavyl novy testamenth albo zakon. Dokonavschy myly Krystus Vyelyką Nocz (*leg.* w Wieliką Noc) starego zakonv, chczyal ydz kv novemv zakonv *Rozm* 540—1; Bo yako pyssche Symon de Kassya, yze Zydove v Kvyethną Nyedzyelyą byly taką radą vmovyly y dokonaly *Rozm* 583; Począł smączyen bycz (*sc.* Jezus) od strachv przykrey szmyerczy rzekącz: Zal my Iudascha, yze taka czvda vydzyal, nye polepszyl szye, alye dokonal svey sgloby *Rozm* 594; Poskoczmy, yvz mamy Iesusa w ąku, yvzsczy yąth, a przeto bychmy dokonaly yego smyerczy, podzmy tam, by nass tem vyączey bylo mączycz y *Rozm* 663; Kyedy iuz dokonaly, yzby myal vmrzecz..., y bylo vschytkych przyzvolyenye, nathychmyast byskup... kazal y byczovacz *Rozm* 729; Pylath... by y (*sc.* Jesucrista) byl pusczyl na potąpyenye Zydom, a takoz by szye bylo nye dokonalo zbavyenye rodzaya czlovyeczego *Rozm* 786.

3. '*ograniczyć, terminare, finire*': Gdisz vnidzecze w zemyø kanaanskø, a k gymyenyv wam losem syø dostanye, tymi to myedzami syø dokona (his finibus terminabitur) *BZ* Num 34, 2; Przecziw wzchodv slvnecznemv dwa tisyøcza łokyet bødze,... k morzv, ktores patrzi na zapad slvncza, takas myara bødze, a polnoczna strona tymze cislem dokona syø (septentrionalis plaga aequali termino finietur) *BZ* Num 35, 5; ~ Perfixit conditor orbem, *gl.* terminauit, locauit sconczyl, dokonal, położył yą 1466 *R* XXII 26; Determinare, id est finire dokonacz *ca* 1500 *Erz* 13.

4. '*umocnić, utwierdzić, udoskonalić, perficere*': Doconay (*Pul*: zwyrzchny) chodzena moia we sczach twogich (perfice gressus meos in semitis tuis), iszbichø se ne poruszili sladowe mogi *Fl* 16, 6; Obetnicze y modły ⟨nie⟩ chczal ies, ale vszi doconal ies mne (aures autem perfecisti mihi) *Fl* 39, 9, *sim. Pul*; Bosze,... nawedz *winniczo tø y doconay iø, iøsz szczepila prawicza twoia (perfice eam, quam plantavit dextera tua) *Fl* 79, 16, *sim. Pul*; Affirmabo, doconam, mea dicta manu sua 1466 *R* XXII 17; Apostolovye yescze nye byly dokonany vyerze (*leg.* w wierze), aby szye nye przeczyvyly zlemv *Rozm* 639.

5. '*wyjaśnić, określić, definire*': Diffinire est diuersis modis finire vylozycz vel dokonacz, skazacz *ca* 1500 *Erz* 13.

6. '*dowieść czegoś, przedstawić dowody przeciw komuś, probare, comprobare, demonstrare, convincere* (*aliquem alicuius rei*)': **a.** *absolute*: Roszusch probavit al. doconal contra eundem hominem pro predictis quinque centis grossis 1449 *AGZ* XII 195; Doswyathczyl uel dokonal probauit *OrtCel* 9, *sim. OrtLel* 235; Wozny, aczby wydal gynaczey przysyągą swiathkom, nysz yako mv bądze przykazano, aczby byl sądownye dokonan, tedi ma bycz sloszon a gyny myasto tego postawyon (si... de hoc fuerit victus iudicio, alter loco sui substituatur et ipse a suo officio perpetuo deponatur) *Dział* 48; Aczlyby ten, ktori tako przyganyl, chczalby dokonacz, tedy ma dokonacz szesczą swiathkow (sin autem arguens sententiam suam de falso probare voluerit ipsum iudicem iniquum,... id probare tenebitur per sex testes) takyey czczy, yako sądza. Aczlyby nye mogl dokonacz swiathky, abo by syą sadza wywiodl, tedy ow, ktori tako przygany, ny o szadną rzecz ma bycz sluchan, alysz sądzy zaplaczy trzy grzywny abo torlop kvny (dearguens sententiam iudicis,... nullatenus audiatur, donec iudici tres marcas vel pelles dederit mardurinas, quas idem iudex rationabiliter obtinebit, si sententiam suam comprobaverit fore iustam) *ib.* 51. ~ **b.** *czegoś, coś*: Kako to ma dokonacz, albo dokazacz, albo dowyescz *OrtBr* VI 365; Tego ona chcze dokonacz y dokazacz szamszyadmy, barszo dobrymy ludzmy *OrtMac* 79; Paknyali dokonayą (*sc.* ci, których dzieckowano) swey nyewynnosczy (*Sul* 31: yawną wczynyą szwą nyevinnosczy), tedi sadza albo podsądek za kaszda personą albo kmyecza tako dzeczkowane, panowy tych kmyeczy pokvpy abo przepadnye vini rzeczone pyacz-

nadzessecza (decrevimus, quod, dum... impignorati patefecerint suam innocentiam,... iudex... poenam... pencznadzessecza noverit se incursurum domino villae impignoratae persolvendam) *Dział* 19; Vstawyamy, ysz gdyby... myesczanyn szemyanynowy dal svkno na borg... abo poszyczyl kromya zapyssv,... tedy myesczanyn swiathky ma dokonacz swego dlugv na zemyanynye (civis... pro debito suo probabit per testes talem contractum, *Sul* 33: zalvyącz) o dluk swoy doswyatczy *ib.* 21; ⟨F⟩alco pozwal Indrzycha o dzedzyną, ale Indrzych zawyodl syą dawnosczą, czegosz to podług prawa dokonal (ipsam praescriptionem, ut debuit, probavit, *Sul* 40: dawnosez gest yą, yako myal, doszwyathczil) *ib.* 29; ⟨V⟩stawiamy tesz, acz kto by przed namy abo naszymy riczerzmy skarszyl na sadzą, yszby gego rzecz zle skazal, abo gemv przyganyl rzekącz, ysz mv krothko vczynyl, tedy sadza swey sprawiedlywosczy ma dokonacz tymy wszemy, ktorzy s nym na sądze syedzely (iudex per suos collegas, qui secum eidem praesiderunt iudicio, probare debebit) *ib.* 51; Aczlyby komv dano wyną, a tego nye dokonano (quodsi accusato de furto et non convicto), a ten to swiatky syą myalby odwiesez, gdyby w gednem swiathkv vpadl, tym czczy nye straczy *ib.* 56; Gdyby ten, cz⟨y⟩ge swynye byli, rzekl, yszeby nye tamo, gdze znak vczynyon, swynye zayął, tedy ten, czso zayął, ma sam przysyągą dokonacz prawdy (si pars adversa dixerit non ibi fuisse porcos mactatos, ubi signum fecerit mactator eorundem porcorum, id firmare proprio iuramento teneatur) *ib.* 59; ~ **c.** (*czegoś*) *na kogoś*: Gdy kto zaluge na nyewyasta szwyathky o gey dług..., a ona chczalaby szama szye odprzyszancz, ktho thv gest blyszy, onaly blyszą szyą odprzyszancz samą, czyly blyszy powod nayn (*leg.* nań) szwyathky dokonacz? *OrtKal* 299; Szthanyely szye tho a wysznaly ktho, a bądzyely tho nany wysznano albo dokonano, thedy on muszy za tho czyerpyecz *OrtMac* 100; Chczemy, aby ktoregokoly stadla nye porvszony swey czczy czlowiek o kakykoly gwalth przed sąd bylby pozwan, tedy nany dobrym swiadeczstwem ma bycz dokonan (si aliquis... pro quibuslibet violentiis evocetur, actor teneatur, quod asserit, comprobare, *Sul* 33: *doszwasthczycz)... Paknyali... szalobą... o zlodzeystwo chcze wznovicz, tedi to, czso bądze nany mowicz, swiądeczstwem ma nany dokonacz (quod tunc asserit, rationabiliter per idoneos testes teneatur comprobare, *Sul* 33: przes podobne swyatki winyen bącz doszwyathczicz) *Dział* 21; Ktho vkradnye czlowyeka, a zaprzeda gy, gdy tego nayn dokonayą, ma szmyerczą vmrzecz (convictus noxae, morte moriatur Ex 21, 16) XV *p. post. Kałuż* 283; ~ *kogoś*: Kedi Potr przivodl swego zlodzeya przet swego pana, tedi pan ossadzil prawo polske y nemeczske, a Potr ne chczal go dokonacz 1408 *Piek* VI 356; Sądza, ktoremv wyną dadzą, nye pozyszcze wyny, alyszby gego dokonano, paknyaly bądze przekonan, tedy... trzy grzywny stronye vraszoney przepadnye *Dział* 2; Tedy lan poznal, ysz to vczynyl przeto, ysze Pyotr... dzewką vranyl, ktorasz raną aczkoly zlvszebnyk obeszrzal, a wszakosz gynszymy swiatky gego chczal dokonacz (quod vulnus licet per ministerialem conspectum et visum fuisse obtulisset se probaturum, *Sul* 34: wydal szą doswyathczicz) *ib.* 22; ~ (*kogoś*) *o coś*: Nyekthorzy szą y dzyeyą gym beszprawny..., a czy... ny mogą... przyszyagacz, yako gyaczy pyzczkowye... albo kthorzy... o... nyepoczeszthne rzeczy przed prawem szą dokonany *OrtMac* 29; ⟨V⟩stawyamy, aczby kto o zlodzeystwo abo zboy przed sądem byl przemoszon trzykrocz abo dokonan (iudicio convinctus)..., tedy ten na wicky swą czesez straczyl *Dział* 56; ~ *ze zdaniem*: Nye yesthly kthori czlowyek, czo przyszedl do waszey zyemye, dokonan (*OrtMac* 27: dokonaly), aby byl wyleganyecz, czosz gemv tho wymawyano,... tedy mogą gego przyaczyelye... przyszagą vkazacz, ysz gest sz malzenstwa vrodzon *OrtKal* 181; Drvgy... brath ... ono skazanye odwolawa, dokonawayącz abo chcząc dokonacz, yszby przy tem skazanyv nye byl (alter ipsorum accedens ad praesentiam iudicis, allegat se condemnatum et ad eandem quaestionem tanquam illum, cuius intererat, non vocatum, *Sul* 38: wiwodzi szą wzgardzonym a kv they tho rzeczi, yako tego, gegosz szą thikalo bicz, nye weszwanego) *Dział* 27; Tedy ow, ktori tako przygany, ny o szadną rzecz ma bycz sluchan, alysz... zaplaczy... podsadkowy trzy wierdunky..., o to acz podsadek dokona tesz, ysze sprawiedlywie sskazal (si se iuste probaverit iudicasse) *ib.* 51.

7. '*osądzić, iudicare seu in iudicium vocare*': Gdze grzech szstal szą, onym prawem, kthorego ona wyesz pozywalaby, ma bicz sządzon alyko (*pro* alybo) dokonaan (quod ubi crimen est commisum, illo iure, quo illa villa tunc usa fuerit, debebit iudicari sive terminari) *Sul* 43.

8. '*odwołać się do wyższej instancji, apelować, ad magistratum maiorem provocare, appellare* (*?*)': Layely ktho ortel, a dokona szye, szlowye, ysz poszle po wysze prawo, a nye ostogy szye yego ortel, tedy ma pokupycz kaszdemu

przyszyasznykowy XXX szelagow,... a ⟨nie⟩ dokonaly szye, szlowye poda ('podda') pyrwey, ysz ne trzeba szlacz do wyszego prawa, tedy pokupy wszyszthkym *przyszyasznokom XXX szelagow *OrtMac* 67, *sim. OrtBrRp* 54, 2.

9. *dubia*: Dokonanø *ca* 1450 *PF* IV 579; Roszmagicze rzeczy dokonacz dissopire XV *ex. PF* V 26.

Cf. **Doskonać**

Dokonale '*doskonale, perfecte*': Yenze nasze grzechy szam przyął, dokonalye wzyął qui peccata nostra ipse pertulit (I Pet 2, 24), id est perfecte tulit XV *med. SKJ* I 83. ~ *Cf.* **Doskonale.**

Dokonały *formy*: *n. sg. m.* dokonały XV *in. R* XXIV 66. 74, 1438 *R* XXII 353, *OrtMac* 27, 1471 *MPKJ* V 76, *ca* 1500 *Erz* 13; ~ *g. sg. f.* dokonałe 1438 *R* XXII 354; ~ *i. sg. neutr.* dokonałem *OrtMac* 33; dokonałym *BZ* I Par 12, 38, *OrtBr* VII 551; ~ *l. sg. neutr.* (w) dokonałem *BZ* IV Reg 20, 3; ~ *ac. pl. m.* dokonałe *Dział* 23; ~ *l. pl. neutr.* (po) dokonałych *Dział* 34, XV *ex. ErzGlos* 181.

Znaczenia: **1.** '*wolny od wad i braków, pełen zalet, doskonały, perfectus, consummatus*': Doconaly aliquis perfectus XV *in. R* XXIV 66; Doko⟨na⟩li wselky bądzeli perfectus autem omnis erit (non est discipulus super magistrum, perfectus autem omnis erit, si sit sicut magister eius Luc 6, 40) *ib.* 74; Velky dar dokonali omne donum perfectum desursum est (Jac 1, 17) 1438 *R* XXII 353; Dokonale wolnosczy w zakonye qui autem perspexerit in lege perfecte libertatis (qui autem perspexerit in legem perfectam libertatis Jac 1, 25) *ib.* 354; Rospomyen syø, kakom chodzil przed tobø w prawdze a w syerczv dokonalem (in corde perfecto), a czso lyvbego przed tobø, to gesm czinyl *BZ* IV Reg 20, 3; Møszowye, boiownyci y wiprawyeny ku boiowanyv z dokonalim syercem (corde perfecto) przislzy do Ebron *BZ* I Par 12, 38; Zwirchowany a. dokonaly consummatus (si quis erit consummatus inter filios hominum,... in nihilum computabitur Sap 9, 6) 1471 *MPKJ* V 76; Doconalich in perfectis XV *ex. ErzGlos* 181; Doskonaly vel dokonaly perfectus *ca* 1500 *Erz* 13.

2. '*wolny od wad prawnych, nienaganny, należyty, iustus, legitimus, debitus, idoneus*': Bądzyely *czlowyk... uranyon albo ochromyon, yeszthly nye zarączony y sz dokonalem (*OrtBr* VII 551: sz dokonalym) szwem prawem czlowyek, thego zaplatha yesth dzyewyacz funthow *OrtMac* 33; Ysze po zaprzenyv slvszebnyka przez zamyeszkanya lan dokonale swyatky, ktorimi syą zawyodl, postawyl (per... idoneos testes... offerebat se probaturum),... swyatky skazalysmy... przypvszczycz *Dział* 23; ~ lata dokonałe '*pełnoletność, aetas legitima*': Aczlyby tesz po dokonalych lyeczech (*Sul* 44: po leczech w nich dokonanich) zamyeszkali (*sc.* dzieci) czynycz a dawnoscz by wyszla, tedy, yaco y o gynsze sztvky, podług dawnoszczy mayą mylczeczz (nisi tunc legitima aetate in eis completa... agere negligerent..., tunc obstabit eis exceptio praescriptionis) *Dział* 34.

3. '*któremu coś udowodniono, qui certae culusdam conditionis esse probatus est*': Nye gesth... czlowyek... dokonaly, aby byl wyleganyecz, czosz yemu tho *wyanowano (*OrtKal 181: wymawyano)..., thedy maya gyego przyrodzeny... przyszyaga vdzyalacz y vkazacz, ysz yesth z[a] *malenszthwa urodzon *OrtMac* 27.

Cf. **Doskonały**

1. Dokonanie *formy*: *n. sg.* dokonanie *ca* 1428 *PF* I 488, *Naw* 147, XV *p. post. AKH* VI 445, XV *p. post. R* I s. XXXIX, XV *p. post. R* XXV 201, *ca* 1500 *Erz* 13, *Rozm* 732; ~ *g. sg.* dokonania *ca* 1464 *KatOssol* nr 2, 1466 *R* XXII 10, 1471 *MPKJ* V 133; ~ *d. sg.* dokonaniu *OrtKal* 300, *OrtMac* 26, *Rozm* 631; ~ *ac. sg.* dokonanie XV *med. R* XXII 245, XV *med. PF* IV 594, XV *med. Zab* 521, *Dział* 19, *Rozm* 544; ~ *l. sg.* (w) dokonaniu *Rozm* 605.

Znaczenia: **1.** '*zakończenie, koniec, finis, exitus*': Tegodla Xpus mowy konyecznye, iacobi na dokonanye a na *zapyeczątenye tich to wschitkych pospolicze czsnot XV *med. R* XXII 245; Takosch tho poslednye blogoslawyenstwo polozono ku wschem pyrwim na dokonanye *ib.*; Sz rychlego conczą, doconanya subito fine 1466 *R* XXII 10; W thobye, panye, polyeczenye y thez dobre, szczaszne dokonanye moyego zywotha (finis mei felix consummatio) *Naw* 147; Ova nyne dokonanye ich vyeczna szmyerc yest nunc ergo finis illorum mors est XV *p. post. AKH* VI 445; Dokonanye terminum XV *p. post. Kałużn* 274; *Wsschączkych rzeczy siwyeczskych począ̨nthek y dokonanye (status et exitus negotiorum) we szczą̨nszczyw gest XV *p. post. R* I s. XXXIX.

2. '*spełnienie, urzeczywistnienie, consummatio, perfectio*': Dokonanye efficacia *ca* 1428 *PF* I 488; Angyol gey odpowy⟨e⟩dze:... Nye racz thego odmawyacz, ss czebyecz ma biez bosza macz, myeschkasch dyvdv (*pro* lyvdv) zbawyenye, vczyn temv dokonanye (*R* XIX 52: doszkonanye) XV *med. PF* IV 594; Gedna nyewyasta... yest swe gymyenye y szwa rzecz

wszdala..., vczynyla szwego bratha opyekadlnykyem kv dokonanyv gey wszdanyv (*pro* wszdanya, *OrtMac* 26: ku dokonanyv gyey domu) *OrtKal* 300; Phala tobye, mily panye Iesu, sz dokonanya tego vczynku dobrego *ca* 1464 *KatOssol* nr 2; Tho z bozim zgyednanym prze nasche lepsche, aby przesch nasch dokonanya swego ⟨nie⟩ przygyąły pro nobis aliquid providente melius (deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur Hebr 11, 40) 1471 *MPKJ* V 133; Dokonanye myloscz yesczy *dokoszanye..., ysz mylugyesz boga de toto corde tuo XV *p. post. R* XXV 201; Myly Iesus barzo smączyen byl vydząc dokonanye zloscz nyevyernego Iudascha *Rozm* 544; ~ '*doskonałe urzeczywistnienie*': Pravdzyvych droga yako svyatloscz svyączącza pochodzy y mnozy szye vzytek kv dokonanyv dnya (iustorum... semita, quasi lux splendens, procedit et crescit usque ad perfectam diem Prov 4, 18) *Rozm* 631; ~ *dubium*: Kto wzyal pevne lyekarstwo, badzye vzdrovyon [bądzye], wsakosz przez dokonanya pevnye ma bycz vzdrovyon (per effectus plenitudinem curandus) *Rozm* 189.

3. '*skonanie, exitus, agonia*': Racz nam dacz dokonanye dobre XV *med. Zab* 521; Bylo myedzy ym (*sc.* człowieczeństwem a bóstwem) takye poruszenye, yze szye vczynyl yako v dokonanyv, czvsch v takyem boyovanyv (factus in agonia Luc 22, 43), bo podług czlovyeczego przyrodzenya chczyal smyerczy vczyecz, alye bostwo... chczyalo, aby vmarl *Rozm* 605; Iesuszyc,... yvz szyc tvc dokonanyc blyzy *Rozm* 732.

4. '*udowodnienie, wykazanie, demonstratio, affirmatio*': Sądza... powiadayączym a skarszączym, ysz nyesprawyedlywie dzeczkowany, kromyc szkodi y obraszenya ma wroczycz a dacz na rakoymye, rok pewny gym poloszywszy na sprawą abo dokonanye swey nyewynnoscz (termino eidem domino villae vel villanis impignoratis ad ostendendum suam innocentiam assignato, *Sul* 31: kv vkazanyv swey ⟨niewinności⟩) *Dział* 19.

5. '*wyjaśnienie, definitio, explicatio*': Dokonanye vel vylozenye diffinitio *ca* 1500 *Erz* 13.

6. '*zdolność wywołania skutku, skuteczność, efficacitas, efficientia*': Dokonanye, dostatecznoscz efficacia *ca* 1500 *Erz* 13.

Cf. **Doskonanie**

2. Dokonanie '*dokładnie, dobrze, recte, bene*': To nye stoy vschytko any... v kxyagach Yeremyaschovych, any v Zacharyaschovych kxyagach, a dokonan⟨i⟩ey yest y pevn⟨i⟩ey v Za⟨cha⟩ryaszovych kxyagach nyz v Yeremyaschovych *Rozm* 766.

Dokonawać *formy*: *praes. ind. 3. sg.* dokonawa *Fl* I Prol 15, 1471 *MPKJ* V 6; *3. pl.* dokonawają *Fl* II Prol 6; ~ *part. praes. act. adv.* dokonawając *Dział* 27, XV *p. post. R* XXV 173; *adi. n. sg. neutr.* dokonawające *Sul* 39; ~ *praet. 3. pl. m.* dokonawali *Rozm* 179. 541.

Znaczenia: **1.** '*kończyć, finire*': Tu se doconawa (finitur) prolog lacynsky, polzki y nemeczski, a poczina se drugi takisz lacinski, polzky y nemeczski *Fl* I Prol 15; Tu se doconawaiø (finitur) dwa prologi: lacinski, polzki y nemeczsky, a poczina se szaltarz *Fl* II Prol 6; Gdys vyeczerzaly szą (*sc.* apostołowie), czvsch vyeczerze dokonavaly, vzyavschy myly Iesus chleb y pozegnal *Rozm* 541; ~ '*kończyć, zamykać wywody, concludere* (*sermonem*)': Dicit concludendo dokonavayącz euangelium XV *p. post. R* XXV 173; ~ skazanie dokonawające '*wyrok ostateczny, sententia iudicum, quam contra nullum datur ius provocationis*': Acz... skazanye dokonawayącze (definitiva sententia) o thą tho dzedzyną *wyrzeknyoną bądze, kasdemv... chczącemv tho gyste skazanye layacz... bącz mocz zapowyedzana *Sul* 39.

2. '*dowodzić czegoś, allegare*': Drvgy...brath ... ono skazanye odwolawa, dokonawayącz abo chczącz dokonacz, yszby przy tem skazanyv nye byl (alter ipsorum accedens ad praesentiam iudicis allegat se condemnatum et ad eandem quaestionem tanquam illum, cuius intererat, non vocatum, *Sul* 38: wiwodzi szą wzgardzonym a kv they tho rzeczi, yako tego, gegosz szą thikalo bicz, nye weszwanego) *Dział* 27.

3. '*określać* (*sens*), *interpretować, determinare, sensum definire*': Dokonawa determinat (Pentateuchus... omnes... leges dialecticae propositione, assumptione, confirmatione, conclusione determinat Prol) 1471 *MPKJ* V 6; Czy pharysey... sluzbą boza przykro vyedly,... kazny svoyą vstavyaly, a thym przykazanye Moyzeschovo dokonavaly (traditiones suas statuentes, quibus traditiones Moysi determinabant) *Rozm* 179.

Dokonawanie '*utworzenie, perfectio*': Psalm Dauidow o dokonawanyu czerekwye molwy (agit de perfectione ecclesiae) *Pul* 28 arg.

Dokończyć 1. '*dokończyć, finire*': Limittare granicies vlg. dokonczycz 1428 *TerCzchovRp* III 37; Vos non vultis secum granicies inceptas sippare et facere, assipare et finire al. doszypacz et dokonczycz inter hereditatem de parte vestra..., quas granicias vlg. inceptas ipse vult vobiscum sipare, facere, assipare et finire al.

doszypacz y dokonczycz 1469 *AGZ* XVIII 13; ~ dokończyć się '*być zakończonym, terminari*': Omnis inhibicio al. zapowyecz terminari debet al. dokonyczycz szyą ad sex septimanas *ca* 1500 *AKPr* V 298.

2. '*rozstrzygnąć ostatecznie, definire, decernere*': Ale ysze ryczerze zem naszich w sządzech wyecz pospolithich... personą naszą snamyonvyą..., szkazanya przesz nye vczynyona mocz mayą wyekvystą..., przeth kthorimysz thesz wszdawanya wyelkego ymyenya szą dzeyą, gesz szkazanya y wsdawanya, y gynsze rzeczy przes nye osądzone a dokonyczone w osobnych kszągach popyszvyą (coram quibus etiam resignationes bonorum magnorum peragantur, quae sententiae, resignationes et aliae causae per eosdem definitae in speciali libro conscribuntur) *Sul* 78.

Doktor *formy*: *n. sg.* doktor *Gn* 11 b, *ca* 1420 *R* XXIV 86, *Rozm* 692; ~ *ac. sg.* doktora *Sul* 82; ~ *v. sg.* doktorze 1444 *R* XXIII 308, 1454 *Wisł* nr 385; ~ *i. sg.* doktorem 1474 *Zab* 540, *Rozm* 415; ~ *l. sg.* (o) doktorze *Rozm* 627; ~ *n. pl.* doktorowie XV *ex. MPKJ* II 320, *Rozm* 306; ~ *g. pl.* doktorow *EwZam* 297, *Rozm* 705; ~ *d. pl.* doktorom *Rozm* 174, 380; ~ *ac. pl.* doktory *De morte* w. 106, *Rozm* 463; ~ *i. pl.* doktory *Rozm* 205; doktormi *Rozm* 144.

Znaczenie: '*uczony, szczególnie znawca Biblii i teologii, w chrześcijaństwie niekiedy oficjalny tytuł pisarzy teologicznych, vir doctus, imprimis Scripturae sanctae et theologiae peritus, apud Christianos etiam scriptorum theologorum titulus*': Wszelky mysztrz nawczony, wszelky doctor albo pyszarz w crolewszthwe nebeszkem (omnis scriba doctus in regno coelorum Mat 13, 52) rowni yeszth oczczw czeladnemw *ca* 1420 *R* XXIV 86; Nalyeszly yego w koszczyelye szyedzączego w poszrothkv doctorow (in medio doctorum Luc 2, 46), slvchayączego onych y pythayączego gych *EwZam* 297; Nalyesly y (*leg.* ji) v kosczyelye szyedząc myedzy byskupy y doctormy (in medio pontificum et... doctorum), słuchayąc ych *Rozm* 144; Tako yemv odpovyedzyely mystrzovye a doctorovye zydowsczy rzekącz (respondens autem quidam ex legisperitis, ait illi Luc 11, 45) *Rozm* 306; Iesus począł movycz kv doctorom zydovskym y kv ynym Zydom (Jesus dixit ad legisperitos et Pharisaeos Luc 14, 3) *Rozm* 380; Kyedy ssa lyczemyernyczy Zydovye vzrzyely, yze myly Iesus przemogl saduczey..., zeschły szye v yedno y spytały yego, yeden s nych, ktory yesth byl doctorem v zakonye (et interrogavit eum unus ex eis legis doctor Mat 22, 35), kvschącz yego *Rozm* 415; ~ Ten tho velebny doctor, gemusczy Bedza (*leg.* Beda) dzegø, mouiy *Gn* 11 b; Vibrani doctorze doctor egregie 1444 *R* XXIII 308; Myli swanthi Iarnolcze, dostoyny doctorze y byskupye, bancz myloszczyw thwemu drusbye! 1454 *Wisł* nr 385; Przed wamy, velebnim w bodze oczczem y kxadzem... Jacubem, s boga miloscy biskupa ploczskego szadzø vrzadnym, wybornym doctorem, rzecznik... dicit 1474 *Zab* 540; Y wykladayą thv doctorowye, ysz yak rychlo wyrzekl thi verba Ihus, natichmyast bil szdrow szin gego XV *ex. MPKJ* II 320; Bogv nycz nye zgrzescha..., bądąły nyeczo pysącz (*leg.* pisać) na czeszcz a na chwala bogv wschechmogączemv, yakosch yest bylo przedthym ynnym doctorom przez *myą zyavyono y popyszano v kxyagach potvyrdzonych *Rozm* 174; Mymo to yescze votpyenye myedzy navyschemy doctory vyary krzesczyanyskye *Rozm* 205; Owa ya szlye k vam proroky, ktorzy by przychodzacze rzeczy przepovyedzyely, albo doctory y mądrcze, ktorzy by pyssmo vykladaly *Rozm* 463; Czczyenye o yednem doctorze, ktor[z]y przyganya nyevyernym Zydom o ych nyevyerne nyedovyarstvo *Rozm* 627; Pyotr, vschego svyata doctor y mystrz, sgrzeschyl, a myloscz vproszyl *Rozm* 692; Kako szye yedno po drugyem dzyało, mnymam, yze tako mozemy baczycz podlug rozmaytego dołyczenya doctorow *Rozm* 705—6; ~ *także* '*wyższy tytuł naukowy nadawany przez uniwersytet, honoris titulus, quo universitas viros doctos ornat*': Yvsz prawa polska szą dokonana, yasz wykladana przes mystrza y doctora Swanthoslawa s Woczyeschyna, cvstosscha kosczola warszewskyego swąnthego Iana *Sul* 82; Dzyrzsza kosza na reystrze, szyka ('siekę') doctory y myszthrze *De morte* w. 106.

Doktorowa '*żona doktora, doctoris uxor*': Iudea Moyzeshowa, doctorowa Belya vadia sua reposuit 1496 *AGZ* XV 333.

Doktorowski '*doktorski, ad doctores pertinens*': Na myescze doctorowskye ubi doctores praedicebant *ca* 1500 *JA* X 383.

Dokupić '*zakupić, emere*': Tako mi pomozi bog..., ezem ymal s panø potkomorzinø smowø, eze ymala wzøcz penøcze za Zirosławicze abo veczne docupicz 1400 *HubeZb* 77.

Dokupienie '*odkupienie, redemptio*': Ktory bądzye chczyecz bycz myedzy vamy pyrwszy, bądzye vasz sługa, yako syn czlovyeczy nye przyschedł, by yemv sluzono, alye by sluzył y dał dusch svoye na dokvpyenye vyelye lyvda (sicut filius hominis non venit ministrari, sed ministrare et dare animam suam, redemptionem

pro multis Mat 20, 28) *Rozm* 403. ~ *Może jednak corruptum pro* odkupienie*?*

!Doleschny *'?'*: Vendiderat Fyederko demissionem piscine doleschny in Malczicze 1454 *AGZ* XIV 425. ~ Doleśny *czy* dół leśny*?*

Dolet *'tlenek żelaza, colcothar'*: Doleth colcotar 1472 *Rost* nr 52. ~ *Cf.* **Dalit.**

Doliczać *formy*: *praes. ind. 3. sg.* dolicza *Gn* gl. 170 a, *Rozm* 173. 225. 255. 465. 651. 760. 768. 798; ~ *part. praes. act. adv.* doliczając *Rozm* 143; ~ *inf.* doliczać 1409 *Czrs* 24; ~ *praet. 3. sg. m.* doliczał *Rozm* 28; *3. pl. m.* doliczali *Rozm* 121.

Znaczenia: **1.** *'twierdzić, dowodzić, ostendere, probare'*: Quod autem fuit fortis, hoc probat, dolicza, eius pugna mirabilis *Gn* gl. 170a; Nyektorzy syna boze⟨go⟩ y bycz myenyly, a drudzy dolyczaly, aby dyabla v sobye ⟨miał⟩ (quidam dei filium hunc esse testabantur, quidam daemoniacum hunc fore fatebantur) *Rozm* 121; Yego (*sc.* Jezusa) mądrosczy wschysczy szye dzyvovaly, dolyczayacz, yze duch boga wschechmogączego v nyem yest (suam sapientiam omnes mirabantur, in eo fore spiritum dei testabantur) *Rozm* 143; Takyesch svyąty Pavel pysze v epystole do Koryntyey, dolycza, yze po smartvychvstanyv pokazal szye svyatemv Iacobovy (insuper apostolus Paulus manifeste asserit epistola Corinthiorum teste, quod Jesus apparuerit post resurrectionem Jacobo) *Rozm* 173; Iesus... pyssal, yako dolycza svyąthy Ambrosy v yedney epystole: zyemya zyemyą povyeda *Rozm* 465; Takoż dolicza święty Augustyn, iże sie kupienie rolej stało po wstaniu s martwych miłego Jesucrista *Rozm* 768; ~ *czegoś*: To ystne pysmo albo lyst, yako tego dolycza Evzebius v kxyagach, ktoresz zowa Scolastica ystorya..., bylo tako popysano (talis haec epistola fuisse comprobatur, ut Ecclesiastica historia testatur) *Rozm* 225; Kristus... prze łotry umęczon. Dolicza tego Dawid prorok rzekąc: Jegom nie drapieżył, tegdym zapłacił *Rozm* 651; Żydowie ustawicznie stali przed Herodem, pomawiając miłego Jesucrista... A to im przyszło z poduszczenia ducha złego, jakoż tego dolicza święty Augustyn *Rozm* 798; ~ *coś*: O tem ruschanyv nye yest pevno, kyedy szye poczynalo, bo thymze to dolycza, yze⟨by⟩ byly vyedzyely, ktorego szye czaszv to myalo stacz, nye ⟨leże lyby tamo, alyeby alyesz na ten czass przyschly (quod autem incertum esset, quando moveri debebat, inde perpenditur, quod languidi semper erant ibi) *Rozm* 255; (Judasz) rozpaczył, to sie dolicza tym, iże *odewszy i obiesił sie *Rozm* 760; ~ *za kimś*: O Zydzye, yen dolyczal szą blogoslavyona dzyevyczą (de Judeo, qui allegavit pro beata virgine), yschby ymyala ostacz w czystoczye *Rozm* 28.

2. doliczać świadka *'przedstawić świadka, testem dare'*: Dorothea... debet vlg. doliczacz unum testem... contra Adam... Forma iuramenti:... Jako ya przi them byl, essze Adam wynowath Dorotheze za pøcz kop poszagu 1409 *Czrs* 24.

Doliczanie *'dowodzenie, uzasadnianie, eloquendi ac demonstrandi ratio'*: Czczyenye o tem, yako szye dzyvovaly byskvpy y kszyąząta movye vyelebney dzyevyczy Marycy y yey mądremv dolyczanyv *Rozm* 26; Trudno z dolyczanya svyatych doctorov vbaczycz pravdą porządnosczy *Rozm* 709.

Doliczenie *formy*: *n. sg.* doliczenie *Gn* gl. 12a; ~ *g. sg.* doliczenia *Rozm* 705; ~ *d. sg.* doliczeniu *Rozm* 624. 632; ~ *ac. sg.* doliczeni *Rozm* 637; ~ *i. sg.* doliczenim 1431 *PF* V 64, *Rozm* 176; ~ *n. pl.* doliczenia XV *p. pr. R* XVI 349.

Znaczenia: **1.** *'uzasadnienie, dowód, ratio, probatio, argumentum'*: Quando aliquem hominem deus intus et extra illuminat, ornat et donat uirtutibus, tanto magis ac magis homo se humiliat. Probacio, id est doliczenie uel exemplum in Abygayl, que licet non fuit de regali genere, tamen propter eius humilitatem rex Dauid duxit eam sibi in vxorem *Gn* gl. 12a; Doliczenym racione 1431 *PF* V 64; Tegosz ystego lyata, myenya, poczal szye schosty vyek. Ych dolyczenya (*pro* dolyczenye) yest to (quorum ratio haec est), yze yako tego lyata dokonalo szye obrzezanye zydowskye, a poczal szye krest, takyesch sosty vyek szye począl, a pyątego dokonal. Nyektorzy od Bozego Narodzenya początek tego vyeku kładą tym dolyczenym (hac ratione): yako pyątego vyekv byla pospolna lyczba od pyrvego lyata nyektorego vyelykyego znamyenya, takyesch sosty vyek lyczenye (*pro* lyczenya) od Bozego Narodzenya *Rozm* 176; Ku wtoremu doliczeniu mamy wiedzieć, iże s tego baczyć, iż dobrowolnie cirpiał (*sc.* Chrystus) *Rozm* 624; Ku trzeciemu doliczeniu mamy wiedzieć... Jesucrista dobrowolną mękę przyjąć *Rozm* 632; Miły Kristus... kazał (*sc.* św. Piotrowi) miecz schować... Na to kładzie święty Maciej doliczeni: wszelki, ktory weźmie miecz..., od miecza zginie *Rozm* 637; Kako sie jedno po drugiem działo, mnimam, iże tako możemy baczyć podług rozmaitego doliczenia doctorow *Rozm* 705.

2. *'doświadczenie, experimentum'*: Doliczenya experimenta XV *p. pr. R* XVI 349.

Doliczność '*doświadczenie, experientia*': Dolicznoscz experigencia *ca* 1428 *PF* I 488; Dolicznoscz experigencia *ca* 1455 *JA* XIV 495.

Doliczyć *formy*: *praes. ind. 3. sg.* doliczy 1445 *AGZ* XII 135; ~ *inf.* doliczyć 1445 *AGZ* XII 135, *Rozm* 767. 806; ~ *praet. 3. sg. m.* doliczył 1393 *Leksz* I nr 1387, *MPKJ* V 110; ~ *condit. 3. sg. m.* by doliczył *Rozm* 683; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* doliczon 1471 *MPKJ* V 17, *MPKJ* V 30; doliczony 1471 *MPKJ* V 30; *f.* doliczona 1471 *MPKJ* V 21. 82; ~ *condit. pass. n. sg. neutr.* -by doliczono *BZ* Judith 8, 21.

Znaczenia: **1.** '*stwierdzić, dowieść, udowodnić, confirmare, demonstrare*': Doliczyl, zwiczyązyl *conviciatur (convicerat enim eos Daniel ex ore suo falsum dixisse testimonium Dan 13, 61) *MPKJ* V 110; Aczem zlyc rzekl, svyadecztvo day o zlem, czvsch day svyadecztvo, by mya dolyczyl nyepravdzyvego, a yam gotow ydz na mąką *Rozm* 683; Svyathy Augustyn movy...: Trudno dolyczycz, ktorego dnya albo ktorego czaszv szye to stalo, albo przygodzyło *Rozm* 767; My pomavyamy Iesusa..., yze szyc vrodzyl kromya malzenstva. A by to pravda byla, tem chczemy dolyczycz, yze szye vrodzyl, aze Iozeff z Maryą vczyekl do Eypta *Rozm* 806.

2. '*udowodnić komuś winę, pokonać (w sądzie), potępić, convincere (aliquem alicuius rei)*': Dolyczon convictus (qui furatus fuerit hominem et vendiderit eum, convictus noxae, morte moriatur Ex 21, 16) 1471 *MPKJ* V 17; Dolyczona convicta (anima, quae... negaverit proximo suo depositum..., convicta delicti, reddet omnia, quae per fraudem voluit obtinere Lev 6, 4) *ib.* 21; ~ Janek Daszefszky kmethonem Nicolaum doliczil cum suis testibus, ex tunc domini adjudicarunt dicto Johanni omnia bona predicti kmethonis 1393 *Leksz* I nr 1387; ~ *dubium*: Mala cum Judeo Benasz przali szø litteris, ex tunc Judeus dixit, quod litteram predicti Mala, que fuit domini capitanei Domarati, vellet ukaszacz super eadem littera. Et sic subiudex ipsum interrogavit, utrum vellet dobczicz (*pro* doliczicz*?*), et ipse dixit: Nolo dobczicz (*pro* doliczicz*?*), sed detur michi ad dominum capitaneum. Et sic pendet terminus tercia die coram domino capitaneo Poznanie post ipsius ingressum 1394 *Leksz* I nr 1879; ~ *w błędnym przekładzie lac.* convictus '*confectus*': Doliczony a. przemozony (*war. lub.*: doliczon a. przemozon) convictus (quando tu eras fame et labore confectus Deut 25, 18) 1471 *MPKJ* V 30.

3. '*wypróbować, sprawdzić, probare, experiri*': Abi wspomynaly na to, ysze gich oczczowye pokuszeny, abi dolyczono na nych, w prawdzely naslyadowaly boga swego (tentati sunt patres nostri, ut probarentur, si vere colerent deum suum) *BZ* Judith 8, 21.

4. '*pochwalać, uznawać za dobre, probare, approbare*': Doliczona probita (in tribus placitum est spiritui meo, quae sunt probata coram deo et hominibus Ecclus 25, 1) 1471 *MPKJ* V 82.

5. doliczyć się '*sprawdzić liczbę, ilość, numerare (?)*': Item Stanislaus cum ministeriali habet innumerare al. dolicziez sza inter homines in Marthinow et si dolyczy sa, ex tunc mittere habet hominem ipsius dictum Minyecz, pro quo est citatus dominus Cola et pro ipso capere mediam sexagenam habebit 1445 *AGZ* XII 135.

Dolik '*uzasadnienie, dowód, argumentum*': Dolikow argumentis XV *med. R* XXV 156.

Dolina *formy*: *n. sg.* dolina (1424) XVI *in. AGZ* IV 123, 1433 *AGZ* II 96, 1455 *AGZ* IV 163, 1461 *AGZ* IV 175; ~ *g. sg.* doliny 1470 *AGZ* II 202, *DILB* III 354, 1485 *AGZ* XV 568, 1486 *AGZ* XIX 205; ~ *ac. sg.* dolinę 1440 *AGZ* XIII 101; ~ *i. sg.* doliną *DILB* III 354; ~ *n. pl.* doliny 1456 *AGZ* II 152; ~ *i. pl.* dolinami (1407) 1549 *AGZ* VII 51.

Znaczenie: '*vallis*': Cum venatione ferarum..., z dolynąmy, montibus y rownosczią̨my (1407) 1549 *AGZ* VII 51; Cum alio prato dicto dolina (1424) XVI *in. AGZ* IV 123; Usque ad Wolczkowa dolina 1433 *AGZ* II 96; Usque ad convallem al. po dolyna 1440 *AGZ* XIII 101; Usque ad valles, dictas dolyny, iacentes circa viam ducentem de Leopoli ad Zymna Woda et a dolyny usque ad lutum, dictum crznylowskye blotho 1456 *AGZ* II 152; Usque ad vallem dolyna penes viam 1461 *AGZ* IV 175; Usque ad vallem vlg. do doliny Rutka dictam 1470 *AGZ* II 202; Thuczszem porąmbal drzewye do yedney dolyny, aby nykth nye posnal, a thu nad tha dolyna yest gyeden pothoczek *DILB* III 354; Usque ad foveam al. do dolyny, que vocatur Czabayka, et ab ista dolyna equitavimus... usque ad viam 1485 *AGZ* XV 568; Prata incipiendo a valle al. od dolyny, que vocatur Baba 1486 *AGZ* XIX 205; ~ *zapewne już nomen proprium*: Quod pratum, glamboka dolina dictum, dedit... archiepiscopus... Derslao 1455 *AGZ* IV 163.

Dolni *cf.* **Dolny**

Dolny, Dolni '*inferior*': Super tota piscina inferiori al. na dolnyem stawye 1485 *AGZ* XVIII 269; De molendino inferiori al. sz dolnego 1499 *AGZ* XVII 366.

Dołek 1. '*zagłębienie terenu, dolinka a. dołek, parva fossa, fovea*': Zaclica... villam suam... Andrec... obligauit tenendum cum medio prato in Prandnyk pro gruschca et pro dolek 1398 *StPPP* VIII nr 7571; Pro XII foueis vlg. dolki *ca* 1400 *TerCracRp* IIIb 616; Usque ad viam, que currit et saltat per... valliculam al. przes dolek 1413 *AGZ* III 167; Smichna... cum Clemente... se concordarunt..., quod dictum gagyum ipsis ex utraque parte ibidem fossatis et ⟨val⟩libus vlg. dolky consignarunt, promittentes fossata eadem perpetualiter obseruare 1419 *StPPP* II nr 1639; Per campos et scopulos vsque ad viam, que transit de Biskupicze... ad locum bassum al. dolek 1446 *MMAe* XVII 456.

2. '*dołek w wietrzejącym kamieniu, cava seu rimae lapidum, qui coelo corroduntur*': Dolky valliculas (si fuerit plaga leprae in aedibus..., ille... cum viderit in parietibus illius, *sc.* domus, quasi valliculas pallore sive rubore deformes et humiliores superficie reliqua Lev 14, 37) 1471 *MPKJ* V 23.

Dołęk '*doświadczenie, experimentum*': Dolank experimentum 1444 *R* XXIII 303.

Dołkowaty '*dziobaty, ospowaty, variolarum vestigiis notatus*': Palcze myal... dlugye..., czlonky od zadne krosty nye byly dolkovaty (scabro non corrosi) *Rozm* 153.

Dołowić '*odłowić, opróżnić z ryb (sadzawkę), expiscari*': Swyanthochna... piscatori vendidit... demissionem piscine... Et si domina recipiendo pecunias non daret piscinam episcari al. dolowycz, Swyanthochne totum dampnum esse debet 1455 *AGZ* XIV 459.

Dołowy 1. '*znajdujący się na dolinie, qui in valle est vel crescit*': Dolowe convallium (ego flos campi et lilium convallium Cant 2, 1) 1471 *MPKJ* V 72; Dolowich vallium (requiescent omnes in torrentibus vallium Is 7, 19) *ib.* 89.

2. '*dotyczący doliny, ad vallem pertinens, qui vallis (gen.) est*': Brzemyą dolowe (*war. lub.*: przemyą dola, *Wujek*: brzemię doliny) onus vallis (onus vallis visionis Is 22, 1) 1471 *MPKJ* V 91.

Dołożenie '*zapytanie, poradzenie się, interrogatio*': Pro vulneribus hominum dicti Mitolinsky prorogamus ad duas septimanas ad interrogandum, na dołozenye, a domino capitaneo, an ipsum evasisset pro eisdem vel non 1440 *AGZ* XIV 2.

Dołożyć, Dołożyć się 1. '*dodać, przyczynić, addere, apponere*': Si Gvnczerz aliquid de frumento aut feno reciperet, hoc debet apponere al. dołoszycz sub testimonio duorum nobilium 1452 *AGZ* XIV 343; Yako my tho smawyaly, hysze Zofia myala doloszycz finem dotis al. possagv cum suo dotalicio al. wyanem Pakoszewy post filiam suam Katharinam 1464 *ZapWarsz* nr 1165; De aliis bonis suis addere seu apponere al. dołozyc XV *RocznHist* II 73.

2. '*dowieść, dokazać, ostendere, probare*': Drugyem rozumem moze to vkazacz... Trzeczym rozvmem moze tego dołozycz, yze roznoscz yest myedzy drogą ku bogv, a myedzy drogą ku grzechu *Rozm* 631.

3. dołożyć się '*zapytać, poradzić się, interrogare*': Posuimus terminum super prox⟨imam⟩ convencionem... inter... Iohannem Rzeschowsky, actorem, et Iohannem Dimitrowsky, reum, pro bonis hereditariis Czeschky et ibidem interrogabimus dominos al. dołozimi sya, quomodo heres quilibet al. oczczycz hereditaria bona eviterna sua debeat docere vel amittere al. dokaszacz albo odpascz 1443 *AGZ* XIV 85.

Dom *formy*: *n. sg.* dom *Gn* 3b, *Fl* i *Pul* 103, 19. 113, 17. 18, *Sul* 107, XV *p. pr. R* XVI 350, *etc. etc.*; ~ *g. sg.* domu 1395 *Leksz* II nr 1773, 1398 *Leksz* I nr 2663, 1399 *StPPP* VIII nr 9489, *Gn* 183b, *Fl* i *Pul* 25, 8. 35, 9, *Dek* I 1. V 1. VII 2, 1405 *Piek* VI 277, 1413 *Przyb* 10, *etc. etc.*; doma 1398 *TPaw* IV nr 468; ~ *d. sg.* domowi *Fl* i *Pul* 97, 4. 113, 21, *BZ* I Par 16, 43, *OrtMac* 134; domu *Gn* 184a, *Fl* i *Pul* 92, 7, *BZ* Ex 19, 3. 36, 1. I Par 13, 14. II Par 24, 7. I Esdr 7, 16. Neh 7, 3, XV *ex. SKJ* I 150, *Rozm* 406. 739; ~ *ac. sg.* dom 1397 *Leksz* I nr 2565, *Fl* 83, 3, *Fl* i *Pul* 5, 8. 65, 12. 121, 9. 126, 1, *Spow* 4, 1405 *KsMaz* I nr 595, 1405 *Piek* VI 277, *etc. etc.*; ~ *i. sg.* domem *Gn* 3b, 1427 *ZapWarsz* nr 2749, 1499 *ZapWarsz* nr 1833; ~ *l. sg.* (w) domu *Gn* 5b. ap. 1b, *Fl* II Prol 1, *Fl* i *Pul* 22, 9. 28, 2. 47, 3, 1403 *Piek* VI 177, 1405 *Piek* VI 272, *etc. etc.*; (w) domie 1397 *Leksz* I nr 2565, *ca* 1500 *Erz* 13; ~ *i. du.* domoma *Gn* 3b; ~ *n. pl.* domowie *Fl* i *Pul* 48, 10, *BZ* Ex 8, 21. Lev 25, 32; domy 1396 *Leksz* II nr 1032, *BZ* Jos 7, 14. Neh 7, 4; ~ *g. pl.* domow *Fl* i *Pul* 44, 10, *Sul* 53. 108, *BZ* Neh 7, 61, *Dział* 65, 1471 *ZapWarsz* nr 3038, 1474 *ZapWarsz* nr 1377; ~ *ac. pl.* domy *Gn* 182b, *Fl* i *Pul* 47, 12, *Sul* 53, XV *med. R* XXV 154, *BZ* Ex 8, 21. 12, 27. Neh 5, 3. Jer 29, 5, *Rozm* 182; ~ *l. pl.* (w) domiech *Gn* 5b, *Sul* 53, *Aleksy* w. 198, *BZ* Ex 12, 13. 19. Num 1, 24. 2, 34. Jos 7, 14. 17. Ruth 1, 9; (w) domoch *BZ* Ex 12, 3, *Rozm* 316.

Znaczenia: **1.** '*budynek mieszkalny (często wraz z mieszkańcami i przynależnym gospodarstwem), samo mieszkanie, miejsce stałego po-*

bytu, aedificium, domus (saepe una cum habitatoribus et re familiari), habitanti locus stabilis, cubiculum, interna domus spatia': Orandowal *iszm do gich domv, by penødze brali 1395 *Leksz* II nr 1773; Yaco temu trzi lat ne, yaco domi pobrane 1396 *Leksz* II nr 1032; Moy sin ne kasal na soltisof dom ani go ranil w[f] gego dome 1397 *Leksz* I nr 2565; Tego lupu ne neszono yest do Micolayewcy domu 1398 *Leksz* I nr 2663; Iako yest ma czelacz ne chodzila vipusczacz do gego doma yego bidla 1398 *TPaw* IV nr 468; Pani Stachna... dzedzinø swego mansza... wikupila y bidlo ss swego domv z Woyslauicz... przignala tamo giste 1399 *StPPP* VIII nr 9489; Isescze vy szobe stracyly f *krolefstwo nebeskem vekuge veszele a domy slothem y drodzim kamen⟨i⟩m opravone *Gn* 182 b; Kaszø boszø moczø, aby thy natichmasth fstala y do suego domu sla *Gn* 183b; Ona vmarla gestcy ona natichmasth s marthfy byla fstala y do suego domu gest ona byla sla *Gn* 183b; Iusz... thy czasz masz, abi szø thy ku swemu domu szaszø nafrocyl *Gn* 184a; Malutki iesm bil medzy braczø moiø y mlodszi iesm bil w domu oczcza mego (iunior eram in domo patris mei) *Fl* II Prol 1; Mirra y gutta, y cassia od odzena twego (*sc.* króla) y domow eburowich (a domibus eburneis) *Fl* 44, 10, *sim. Pul*; Bog w domu iego (*sc.* miasta) poznan bødze (deus in domibus... cognoscetur) *Fl* 47, 3, *sim. Pul*; Poloszcze sercza wasza we czcy iey (*sc.* góry Syjon) y rozdzelaice domi iey (distribuite domos eius, *Pul*: rozdawaycze domy yey) *Fl* 47, 12; Po spolu nemødri y szalony zgineta..., grobowe gich domowe gich na weky (et sepulcra eorum domus illorum in aeternum) *Fl* 48, 10, *sim. Pul*; Ne wezmø z domu twego czeløt ani s stad twich kozlow (non accipiam de domo tua vitulos neque de gregibus tuis hircos) *Fl* 49, 10, *sim. Pul*; Przechadzal iesm se w newinowaczstwe serdza mego posrzod domu mego (perambulabam in innocentia cordis mei in medio domus meae) *Fl* 100, 3, *sim. Pul*; Me (*pro* ne) bødze bidlicz pozrzod domu moiego (non habitabit in medio domus meae), ien czini pich *Fl* 100, 9, *sim. Pul*; Krol... postawil gyey (*leg.* jej 'go') panem domu swego (constituit eum dominum domus suae) y ksødzem wszego bydla swego *Fl* 104, 20, *sim. Pul*; Alysz gospodzyn wczyny dom (nisi dominus aedificaverit domum), po prosznoszcy dzalayø, gysz czynø gy *Fl* 126, 1, *sim. Pul*; Zona twoya yako maczycza oplwyta w sczanach domv twego (sicut vitis abundans in lateribus domus tuae, *MW* 81 b: w palaczoch domu szwego) *Fl* 127, 3, *sim. Pul*; Acz w⟨n⟩ydø w stan (*Pul*: w stayn) domv mego, acz støpø w losze postlana mego (si introiero in tabernaculum domus meae, si ascendero in lectum strati mei) *Fl* 131, 3; Nyc pozanday szony thwego blysznego any domv gego (non domum illius Deut 5, 21) *Dek* I 1. V 1. VII 2; Dawam sche tysche vynna, ychem... pyelgrzyma w dom szwoy nyc przyala *Spow* 4; Tedi go w domu ne bilo 1403 *Piek* VI 177; Rorman Ianoui ne slubowal, bi mu szø gwalth ne sstal w gego domu 1405 *Piek* VI 272; Yan ne beszal se dwema bratoma... w Dzerszczin dom y ne wiwlekli y (*leg.* ji) z domu w yedney koszuli *ib.* 277; Yacom ya ne begal na Micolayow dom s ostrø bronø 1405 *KsMaz* I nr 595; Iaco ten ptasnik viyal s mego domu na mem wosze, na mich konech 1413 *Przyb* 10; Jacom ya w *Mikolayw dom mansza swego wniosla dwanaczcze kop bidlem penandzi 1419 *AKPr* VIII a 43; O ctori kon na man zalowal I., tegom ya w *mcy domu vchowal *ib.* 44; Sczybor... kony cradzonych... v domu w swem any w ysdbye chowal any zamycal 1419 *Przyb* 13; W domv intus XV *in. R* XXIV 73; Elzbyetha... jezdzila do Sczepana w dom, aby yey spelnil pyenandze podlug zapysu 1423 *AKPr* VIII a 162; Ne yego kasznyą any vedzenim desky Raphalowi pobrani ani w yego dom wezoni 1426 *MPKJ* II 304; Yakom ya ne wszal dw (*leg.* dwu) wolv v Dobka s domu 1426 *ZapWarsz* nr 157; Jacom ya nye wignal s domv Falcowa rathagya s ostrø bronyø 1427 *ZapWarsz* nr 2729; O cthori ogrod s domem na myø Pyotr szaloual, tho mi gego ocyecz do cirekwe weczne przidal *ib.* nr 2749; Przyalem do domv thwego czebye zegnayoncz *ca* 1428 *PF* I 480; O cthorego weprza na myø Pyotr szalowal, tegom ya s gego wolyø w mem domv nye chowal 1428 *ZapWarsz* nr 2911; Jaco Alexy conya mego do domu poyąl[ą] 1435 *Czrs* s. LXXXI; Phalk nye sza[n]sthanpal Pawlowey *czanlandzy w gego domu syla 1443 *TymWol* 74; Pyotr nye rosbyl Janovy domv 1448 *TymWol* 74; Ian wysznal sze tho wczynycz thegodla, ysz ranką bronną dom gego nagabal (armata manu domum ipsius... invasisset) *Sul* 34; Obykly szą przetho wycla lvdzy szycz a stacz w wlosthnych domyech odszdzelonych szs cząsczy gymyenya abo dzedzyn (vivere et stare in propriis domibus separatim de parte bonorum sive hereditatum) *Sul* 53; Cząstokrocz przygadza szą, ysze... domow szwogych a gymyenya dzedzynnego oprawyacz nyc dbayączy domy oprawyone alybo thesz naprawyone... prawem sobye chczą odzyrzecz (ceteri vero...

domos proprias ac bona hereditaria reformare non curantes domos informatas et hereditates ad utilitatem deductas iure pro se vendicant obtinere) *Sul* 53; Paklibi smyalosczyąn zloszczywąn prawego w domu albo procza domu (in domo seu alibi) nagabal, tedi ten, czo nagaba, czczy i gymyenya ma bycz zbawyon *Sul* 86; Vyes... ma bicz rosdzyelyona, a wszdi doom przes matkąn ma bicz dzirzan (domus super matrem teneatur) *Sul* 107; Ktho... se wsy nyektorego pana myąnskanye swoye przemyenyayancz vischetlbi..., pakli na roboczye roczney dzenney syedzyal..., po spolu domow i plothow obiczayem obiklim ku oprawyanyu obwyanzan bandzye (domum et sepes more solito ad reformandum obligabitur) *Sul* 108; Cząsto chodzyly do domu isti frequentabant domum Joachim (Dan 13, 6) XV *p. pr. SKJ* I 302; W domy szwe per domos suas XV *med. R* XXV 154; In thalamo w domv *ib.* 155; Judasz szebraw slugy byszkupe... szukayøcz Yesu Crista,... nadczewayocz sze (*leg.* nadziewając sie), aby geszcze byl w *domø gdzesz tho weczerząl 1451 *MacDod* 104; Wyącz szą po nym pythano, po wsz⟨y⟩thkych domyech szvkano *Aleksy* w. 198; Potem gest rzekl pan bog ku Abramowy: Winydz s szemye a s swego rodu y z domu swego oczcza (egredere de terra tua et de cognatione tua, et de domo patris tui), a poydzy do zemyc, ktorøsz ya tobye vkazø *BZ* Gen 12, 1; Dzewko, powyedz my, gestly ktora schrona w domu oczcza twego (est in domo patris tui locus ad manendum)? Mozely bicz przebitek v nyego ktori? A ona otpowye:... Plew a szana gest dosycz v nas, a chroni dosycz ku przebitku *BZ* Gen 24, 23; Na czyø poszlyø... y na twoy lud, y na twe domy (in domos tuas) wszitek plod much y miszy *BZ* Ex 8, 21; Napelnyony bødøø wszitczi domowye egipsszczy much roslycznego plodu (implebuntur domus Aegyptiorum muscis diversi generis) *BZ* Ex 8, 21; Y *bodzyc wam krew koszelkowa w domyech, w ktorich bødzecze (erit autem sanguis vobis in signum in aedibus, in quibus eritis) *BZ* Ex 12, 13; Za szedm dny chleba kwaszonego nye *bodze w waszich domyech naleszono (fermentum non invenietur in domibus vestris) *BZ* Ex 12, 19; Szedl gest (*sc.* pan) nad domi synow izrahelskich w Egipczye, byyø Egipskye, a domi nasze wiwoluyøcz (transivit super domos filiorum Israel in Aegypto, percutiens Aegyptios et domos nostras liberans) *BZ* Ex 12, 27; A pakly wilomy zlodzyey doom albo podkopayoczy bi byl (si effrigens fur domum sive suffodiens fuerit inventus, *Kałużn* 284: wlomyly szye albo podkopa zlodzyey w czyy dom) *BZ* Ex 22, 2; Iestlibi bil dom we wszi, ktorysz mvrv nye ma, dzedzinnim prawem przeda syø (sin autem in villa fuerit domus, quae muros non habet, agrorum iure vendetur) *BZ* Lev 25, 31; Domowye slvg kosczelnich, ktorzisz to sø w myesczech w mvrze, mogø viplaczeny bycz (aedes Levitarum, quae in urbibus sunt, semper possunt redimi) *BZ* Lev 25, 32; Gdisz møsz poymye zonø..., nye poydze kv boyv..., ałe prozen bødze przes pokvti w domv swem (vacabit absque culpa domi suae), za czali rok vyeszol søøcz swø (*leg.* z swą) zonø *BZ* Deut 24, 5; Gydzta do domu swey macyerze..., pan... day wama naleszc pokoy w domyech tich møszow, gysz syø wama dostanø (ite in domum matris vestrae..., dominus.. det vobis invenire requiem in domibus virorum, quos sortiturae estis) *BZ* Ruth 1, 9; Ostala gest skrzinya bosza w domv Obededom trzi myesyøce y poszegnal bog domv gego y wszemv, czsoz myal (benedixit dominus domui eius et omnibus, quae habebat) *BZ* I Par 13, 14; Nawrocyl syø wszitek Iyvd do swego domv y Dauid, abi takesz poszegnal domowy swemu (reversusque est omnis populus in domum suam et David, ut benediceret etiam domui suae) *BZ* I Par 16, 43; Dzedzini nasze y vynnyce, y domi nasze zastauymi (agros nostros et vineas, et domos nostras opponamus), a nabyerzem zbosza y oleia w tem glodze *BZ* Neh 5, 3; V-stavylem stroze z bidlycyelyow ierusalymskich, kaszdego po swich otrzedzach a kaszdego przecyw domu swemv (unumquemque contra domum suam) *BZ* Neh 7, 3; Myasto bilo barzo sziroke a wyelyke, a lyvda malo poszrzod gego, a nye vdzalani bili domi (non erant domus aedificatae) *BZ* Neh 7, 4; Stawcye domi a bidlcye (aedificate domos et habitate) *BZ* Jer 29, 5; Ktho by chczyal przed czaszem kogo sz nagyemnego domu wygnacz... Zalowal szye Pyothr na Yadrzeya, ysz gy chcze wygnacz sz domu przed czaszem, kthorysz nayal... a bydlyl... przesz szyma w *thymszą domu... Gdys Pyothr nagal then dom..., ma dzyerszecz szwoy nagyem, tho yesth dom, czo gy nayal *OrtMac* 48; Przyyaczyele przyrodzeny mowyą, ysz yego zona nye ma dzyalu w thym domu *ib.* 133; Ta zona nye ma dzyalu k temu domowy *ib.* 134; Moy kony w gyego othworzony dom wbyegl, a thamo gy gyego czeladz gonyla, gonyacz wbyezal na ploth albo wszkoczyl na ostry kol yego plota... Moya czeladz yachala s pola ⟨do⟩ domu sz plugem y sz konymy, a za thymy wbyezal (*sc.* koń) w moy dwor

ib. 143; Kmyecz nye mosze zbieszecz, gedno alyszby dom dobrze zbudowal y ogrodzyl (nisi domo bona relicta et decenter sepita) *Dzial* 62; Slvschno... zakazacz, aby gyadącz z woyny do domow swych (transeuntes... ad domos)..., sąly ksyąszata, ryczerze..., sobye nye mayą nyczs gwaltem bracz *Dzial* 65; Dom nowi, schercze... domus nova, cor 1461—7 *Serm* 322 v; D eciam duas habet voces... d simplex seu spissum et dz molle. Exemplum primi: dal, deenko, dim, doom *Park* 408; W dom in exedris (et erunt sub manu filiorum Aaron in cultum domus domini..., in exedris I Par 23, 28) 1471 *MPKJ* V 49; Dom a. komorą o trzech sklepyech tristegam (tristega enim erant et non habebant columnas, sicut erant columnae atriorum Ezech 42, 6) *ib.* 106; Jaco moy synowyecz... nye wyschethschy s mego domv... any zabil... czlowyeka... w yego domv na poszczely we spyanczky..., any thego vdzelawshy w moy dom sassya ssya wroczil, any wszethl ven 1471 *TymSąd* 15; Jakom ya dw (*leg.* dwu) wolv blandnv nye zachowal w domv mogem 1471 *ZapWarsz* nr 3011; Jakom my domow, *gvlmną, zyth, chlewow, stodol y wschithkyego budowanya Jakvbowego czasszv nocznego nye szeszgli *ib.* nr 3038; Nye othvyeralem jemv domowh, *chlewoh gwalthem 1474 *ZapWarsz* nr 1377; Jakom ya nye wschal myeczya przeth domem w Blonyv, gdzye roky sadzono 1499 *ZapWarsz* nr 1833; Dauid, kedy dom stawyl po yętstwye (quando domus aedificabatur post captivitatem) *Pul* 95 arg.; Domum recipio yda do domv XV *ex.* *PF* III 178; Latha na domye tegula *ca* 1500 *Erz* 13; Kozyel na domye vlg. strzechą tignum vel tignus *ib.*; Kazaly byly vczynycz podlye kosczyola yeden dom klastorowy podobny *Rozm* 16; Ezeyczy... myescza nygdzye ny myely pevnego, alyc v kazdem myesczye domy myvaly (in singulis domicilia habebant) *Rozm* 182; Slowo Bethffanya po greczkv od tego, czo szye stalo na svaczbye, yakoby o domv vczynyone (Bethaniam eam, quae in nuptiis, quasi in domo factam), bo bet po greczkv myeny szye dom po laczynye *Rozm* 205; Owa, ktorzy szye myekkyem odzyevaya odzyenym, ssą v domoch krolewskych (in domibus regum sunt Mat 11, 8) *Rozm* 316; Ktora nyevyasta mayączy pyenyedzy dzyeszyecz, a straczylaby yeden pyenyącz, aza nye zasvyczy svyecze y przevracza dom (nonne accendit lucernam et everrit, *var.* evertit, domum Luc 15, 8)..., alysch y naydzye? *Rozm* 385; Tedy... zebraly szye vschyszczy v dom starszego byskupa (in atrium principis sacerdotum Mat 26, 3) *Rozm* 508; Dzyevycza blogoslavyona przysla kv domv Annasova y chczyala vnydz v dom *Rozm* 739; ~ Wrobl nalazl sobe dom (*Pul*: gnyazdo) a gardliczya gnazdo, gdze poloszi *kurzota swoia (passer invenit sibi domum et turtur nidum sibi, ubi ponat pullos suos) *Fl* 83, 3; ~ dom skrycia '*kryjówka*': Y polozil czmy, dom skryczya swego (et posuit tenebras latibulum suum) *Pul* 17, 13; ~ *dubium*: Pomyslony dom architipica XV *p. pr.* *R* XVI 350.

2. '*świątynia, templum*': Ossoblywye vaszym laszkam poleczam... the dussze, kthorych thv czyala leszą w thym domv y thesz na szmyntharzv *Gn* ap. 1 b; Wnydø w dom twoy (introibo in domum tuam), poclonø se v kosczola swøtego twego *Fl* 5, 8, *sim.* *Pul*; Gospodne, milowal iesm crasø domu twego (dilexi decorem domus tuae) *Fl* 25, 8, *sim.* *Pul*; Gospodne,... sinowe ludzszczi... vpoieni bødø od szyznosci domu twego (inebriabuntur ab ubertate domus tuae) *Fl* 35, 9, *sim.* *Pul*; Wnidø w dom twoy w poczstach (introibo in domum tuam in holocaustis) *Fl* 65, 12, *sim.* *Pul*; Blogoslaweny, gisz *przebiwaio w domu twoiem, gospodne (in domo tua, domine) *Fl* 83, 5, *sim.* *Pul*; Domu twemu slusza swøtoscz, gospodne (domum tuam decet sanctitudo, domine, *MW* 114 b: na dom twoy, panye, zaleszy *swiotoscz) *Fl* 92, 7, *sim.* *Pul*; ~ dom boga: Wibral iesm odrzuczon bicz w domu boga mego (elegi abiectus esse in domo dei mei) wøczey, nisz bidlicz w przebitczech grzesznicow *Fl* 83, 11, *sim.* *Pul*; Bog... bil obrocyl syerce Asyerowo k nym, abi gym *pomagol dzalacz domv pana boga (ut adiuvaret manus eorum in opere domus domini dei) *BZ* I Esdr 6, 22; Szrzebro y zloto,... kaplani, gisz dobrowolnye offyerowaly domv boga swego (domui dei sui), gesz gest w Ierusalem, swyebodnye wezmy *BZ* I Esdr 7, 16; ~ dom boży: Abich przebiwal w domu boszem na dluge dny (ut inhabitem in domo domini in longitudinem dierum) *Fl* 22, 9, *sim.* *Pul*; *Poydo w masto przebitku dziwnego asz do domu boszego (usque ad domum dei) *Fl* 41, 4, *sim.* *Pul*; Szczepyeni w domu boszem, w trzemech domu boga naszego kwyscz bødøø (plantati in domo domini, in atriis domus dei nostri florebunt) *Fl* 91, 13, *sim.* *Pul*; Vstauil wrotne w bronach domv bozego (in portis domus domini) *BZ* II Par 23, 19; Skazily bily dom bozi (destruxerunt domum dei), a tym wszitkim, czso bilo poswyøczono domv bozemv (quae sanctificata fuerant in templo domini), okrasyly bily modlø Baalymowø *BZ* II Par 24, 7; Offyerowaly obyati

swe w bozem domv (offerebantur holocausta in domo domini) *BZ* II Par 24, 14; Testamenth s tego vczynycz... na bozy dom *OrtMac* 80; Maria, ty yesz vlyczka rayszka..., thy dom bozy *Naw* 42; Prze zaszlugą thych szwyathych, kthorych reliquie sza w thym bozem domv *Naw* 141; Othpusty, ktore przydany szą temv bozemv domv XV *ex. SKJ* I 150; ~ dom gospodna: Ieruszalem!... Prze dom gospodna, boga naszego (propter domum domini dei nostri), szvkal gesm dobra tobe *Fl* 121, 9, *sim. Pul*; ~ dom panow: Obetnycze moge panv wroczø przed oczyma wszego luda yego we trzemoch domv panowa (*Pul*: w trzemyech domu bozego), wposrzod czebe, Gervzalem (in atriis domus domini, in medio tui, Jerusalem) *Fl* 115, 8; Ymø panowo ch⟨w⟩alcze slughy panowy, gysz stoycze w domw panowem (*Pul*: bozem) w *stremech domv boga naszego (qui statis in domo domini, in atriis domus dei nostri) *Fl* 134, 2, *sim. Pul*; Szalmy nasze bødzem pacz we wszelke dny szywota naszego w domv panowem (in domo domini Is 38, 20, *Pul*: gospodnowem) *Fl* Ez 14, *sim. Pul*; ~ dom modlitwy: Yakom ya przed czya szmyala wnydz w thwoy dom modlythwy *Naw* 82; ~ dom święty: Prosicze gospodna w domu swøtem iego (in atrio sancto eius) *Fl* 28, 2, *sim. Pul*; Ktorym (*sc.* mężom) bog dal *modroszcz y rozvvm, abi vmyely kowanym y czyossanym robycz, czso ku uszytkom szwyøtemv domu potrzebno gest (ut scirent fabre operari, quae in usus sanctuarii necessaria sunt) *BZ* Ex 36, 1.

3. '*zakład, instytucja, aedificia vario publicoque apta usui*': dom kupiecki '*sklep, bazar, taberna mercatoris*': Nye czynczye domv oycza mego domv kupyeczskyego (nolite facere domum patris mei domum negotiationis Jo 2, 16)! *Rozm* 449; ~ lekarski dom, dom maści '*skład, sklep z lekami, korzeniami i kosmetykami, apotheca, emporium*': (Ezechiasz) ykazal gym dom drogych mascy y zloto, y srzebro, y lektwarze rozmayte, a mascy, a ssødi, y wszitko, czso mogl myecz w swich skarbyech (ostendit eis domum aromatum et aurum, et argentum, et pigmenta varia, unguenta quoque, et domum vasorum suorum, et omnia, quae habere poterat in thesauris suis) *BZ* IV Reg 20, 13; Lyekarsky dom apotheca *ca* 1500 *Erz* 13; ~ dom gościnny, pospolity, pospolny '*dom noclegowy, hospitium*': Ioseph s Mariø... ne moglycz szø mecz nigedn⟨e⟩ gospody thamo byly, a... vøcz ony slycz szø do gednego *domo pospolnego bily, genszecz dom gestcy on bil medzy dvema domoma vczynon, poth gimszecz domem skoth y oslowe szøcz ony bily pod n⟨i⟩m thamo stagaly *Gn* 3b; Xt... gestcy on byl... tako vbodzy, yszecz on szadnego penøszka... ne malcy gest on bil..., a to chosbicz on szobe gospodø szan nagøl byl, a pres tocz szø gest on bil f chuele (*pro* chleue), *gl.* f pospolitem domv, narodzil *Gn* 5b; W gosczinnem domu in diversorio 1444 *R* XXIII 301; W pospolnem domu in diuersorio XV *med. SKJ* V 252; Iozeph poyal osyelka... y vyodl y w yeden dom pospolny (diversorium), yenze tedy byl prozny *Rozm* 63; ~ najemny dom '*domus conductitia*': Nayemny dom conducibilis domus *ca* 1500 *Erz* 13; ~ nieczysty dom '*dom publiczny, lupanar*': Do nyeczystego domu ad lupanar XV *p. pr. R* XLVII 359.

4. '*ród, rodzina, gens, familia*': Xt... gestcy on byl f domech tako vbodzy, yszecz on szadnego penøszka... ne malcy gest on bil *Gn* 5b; Czoro,... zapomny luda twego y domu oczcza twego (domum patris tui) *Fl* 44, 12, *sim. Pul*; Ne boy se, gdi bogat vczinon bødze czlowek, a gdi rozmnoszona bødze slawa domu iego (cum multiplicata fuerit gloria domus eius) *Fl* 48, 17, *sim. Pul*; Wzpomonøl iest miloserdzu swemu y prawdze swoiey domowi Israhel (domui Israel) *Fl* 97, 4, *sim. Pul*; Rarogowy dom woywoda yest gych (herodii domus dux est eorum, *Pul*: herodyaszow dom wodz gych) *Fl* 103, 19; Dom Ysrahelow (domus Israel) pfal v pana gospodna *Fl* 113, 17, *sim. Pul*; Dom Aaron nadzeyø ymal yest w panv (domus Aaron speravit in domino) *Fl* 113, 18, *sim. Pul*; Blogoslawil domowy Ysrahel, posegnal domowy Aaron (benedixit domui Israel..., domui Aaron) *Fl* 113, 21, *sim. Pul*; Rzeczcze nyne, dom Aronow, bo na weky myloserdze gego (dicat nunc domus Aaron) *Fl* 117, 3, *sim. Pul*; Bo tamo sø sedzely stolczowe w sødze, stolczy na[d] domv (*Pul*: na domu) Dawydowe (quia illic sederunt sedes in iudicio, sedes super domum David) *Fl* 121, 5; Rzeczely sze ktho bycz slachcziczem..., na doswyathczenye swego rodzayv slachathnosczy ma wyescz szescz slachatnych mązow sz swego pokolenya vrodzonych, gysz przysągayącz rzekną, yszbi on byl brath gych a sz domv y s pokolenya gych oczczysnego y maczerzisnego wrodzony (quod ipse frater sit eorum et de domo ac stirpe ipsorum paterna procreatus) *Sul* 33; Weszmy kaszdi z was barana po czyelyadzach a po domoch swich (tollat unusquisque agnum per familias et domos suas) *BZ* Ex 12, 3; To rzeczesz domu Iacobowu (haec dices domui Jacob)

BZ Ex 19, 3; Policzony sø... po rodzech a czeladzi, y domyech rodzin swych (per... domos cognationum suarum), policzoni sø po ymyonach kazdich *BZ* Num 1, 24; Stani rosbili sø po zastøpyech swych a brali sø syø po czeladzy a domyech otczow swych (castra metati sunt per turmas suas et profecti per familias ac domos patrum suorum) *BZ* Num 2, 34; Pokolenye... poydze po swem przirodzenyv, po bliskoszczach y po domyech, a domi po møzoch (accedet, *sc.* tribus, per cognationes suas et cognatio per domos, domusque per viros) *BZ* Jos 7, 14; Nalezona gest czeladz Zare, a tø po domyech rosdzelili y nalezon gest dom Zabdy, a w domv wszistki lvdzi rosdzeliw, naydze Achora... s pokolena Ivdasova (inventa est familia Zare, illam quoque per domos offerens reperit Zabdi, cuius domum in singulos dividens viros invenit Achan... de tribu Juda) *BZ* Jos 7, 17—18; Ia y dom moy bødzem slvzicz panv (ego autem et domus mea serviemus domino) *BZ* Jos 24, 15; To sø cy, gisz sø viszly z vyøzenya..., a nye mogly vkazacz domow oczczow swich any swego *plenyenya, bi bily z Izrahela (non potuerunt indicare domum patrum suorum et semen suum, utrum ex Israel essent) *BZ* Neh 7, 61; Wyda-lycz sąd przyeczyw temu czlowyeku, zagubyon bendzye y duom yego wszystek XV *p. post.* *RozmPam* 475; (Józef) byl z domv y sz czelyadzy Davyda (esset de domo et familia David Luc 2, 4) *EwZam* 292; Iesus rzekl yemv: Dzyszya temv domv stalo szye y dano vschytko zbavyenye (hodie salus domui huic facta est Luc 19, 9) *Rozm* 406.

Doma '*w domu, domi*': Boguslaw Staska ne upominal... ani go doma szastal, ani mu *chal pomocz 1398 *TPaw* IV nr 465; Lucia, sedz doma XV *in. CyzPloc*; Czego ne we doma chowany, tho mu powe geszdzaly (*leg.* jeżdżały 'bywały') *Slota* w. 54; Paknąly zona kthorego slachczicza nye bandączego doma (uxor alicuius nobilis viro absente) dzeszancziną podrapi *Sul* 4; Potem dzewka byeszawszy y powyedzala doma (nuntiavit in domum) swey maczyerzy wszitko, czsosz sliszala *BZ* Gen 24, 28; Ocyecz moy doma lyczi dny *BZ* Tob 9, 4; Gdyby geden czlowyek zalowal na drugyego..., a ten czlowyek nye bylby doma *OrtBrRp* 85, 4, *sim.* *OrtMac* 116; Gdyby czlowyek zapowyedzal czlowyekv gymyenye, czo by doma nye byl *OrtKal* 180; Poko on nye gyesth doma, nykth nye moze yego gymyenya zabracz *OrtMac* 58, *sim.* *OrtBrRp* 48, 1; Gdyby... nyepewny czlowyek dobyl czyyego gymyenya, a tego by doma nye bylo *OrtMac* 121; Zelazna vycz doma szlozy, a drzewyaną na plug wlozy *Satyra* w. 9; Marta, kyedy yest vslyschala, yze myly Iesus przyschedł, zabyczala yemv, alye Marya doma szyedzyala (Maria autem domi sedebat Jo 11, 20) *Rozm* 436; Dzyevycza blogoslavyona stala doma czekayączy z vyelykym smatkyem svego syna mylego *Rozm* 589; ~ Macz w doma bandancz, chcze-ly mąza pogyacz, schalenyc czyny XV *p. post.* *R* I s. XLVII.

Domacy '*domowy, domesticus*': Ptastwa domaczego altilium (excepta venatione cervorum, caprearum atque bubalorum et avium altilium III Reg 4, 23) 1471 *MPKJ* V 42. ~ *Cf.* **Bylica.**

Domagać się '*usilnie się o coś starać, do czegoś dążyć, contendere*': Nye domagaymy szya non contendamus XV *med.* *SKJ* V 270.

Domawiać 1. '*kończyć mówienie, finem dicendi facere*': Odpovyedzyawschy svyąthy Pyotr rzekl kv mylemv Iesusovy rzekącz: Gospodnyc, dobrze nam thv bycz, chczeschly, vczynym thv trzy przybytky, tobye yeden, Moyzeschovy yeden, a Helyaschovy drugy. Gescze tego domavya svyąthy Pyotr, nathychmyast oblok svyąthy zaczmycz ye (adhuc eo loquente, ecce nubes lucida obumbravit eos Mat 17, 5) *Rozm* 366.

2. '*przymawiać, przyganiać, verbis premere, vituperare*': Myemnyc ('niemnicj') domawayącza slowa non minus urentes sagittas, verba 1466 *R* XXII 15; O tem, jako Pilat przyganiał Żydom, a swarzył sie s nimi, domawiając im *Rozm* 810.

Domek *formy*: *g. sg.* domku *BZ* IV Reg 23, 11; ~ *ac. sg.* domek 1471 *MPKJ* V 80; ~ *l. sg.* (w) domku *Fl* i *Pul* 101, 7, XV *med.* *SKJ* V 266, *Rozm* 47; ~ *ac. pl.* domki *BZ* IV Reg 23, 7.

Znaczenie: '*domek, chatka, domicilium, casula*': Vczinon iesm iaco lelek w domku (factus sum sicut nycticorax in domicilio) *Fl* 101, 7, *sim.* *Pul*; A w nądznem domku sed in humili tugurio XV *med.* *SKJ* V 266; W weszcyv koscyola boszego podle domku Natanmoloch, komornyka (in introitu templi domini iuxta exedram Nathanmelech, eunuchi), gen bil Faruzim (*leg.* w Faruzim) *BZ* IV Reg 23, 11; Domek casulam (beatus vir..., qui... statuet casulam suam ad manus illius Ecclus 14, 25) 1471 *MPKJ* V 80; Tegodlya, Gabrielye, ydzy, donyeszy tey dzyevyczy prave novyny nyebyeskye rady. Nadzyesz yą, a ona v malvtkym domkv byelyączy (*pro* bydlyączy), alye yvsz krolvye y panvye v palaczoch nyebyeskych *Rozm* 47; ~ '*namiot, budka, tentorium, aedi-*

cula': (Król) zruszil domki kaplanow modlebnich, gisz bily w domv boszem, gymsze zoni tkali, iako domki lugowe (destruxit quoque aedicülas effeminatorum, quae erant in domo domini, pro quibus mulieres texebant, quasi domunculas luci) *BZ* IV Reg 23, 7.

Domiarek '*rola wykarczowana dodatkowo poza obrębem właściwych gospodarstw łanowych, agri pars arboribus virgultisque purgata agro culto adiecta*': Item ecclesia habet ibi agros proprios et prata..., videlicet primum agrum lanei unius, circa domum plebanalem..., alium agrum dictum domiarek, trzi na *rzedzinach, tertium agrum cum prato przy lącze dicto, inter prata emethonum et agros eorundem, versus villa Strzegowa protensum, qui cognominatur domiarek. Item ecclesia praefata... habet etiam decimam manipularem in Dluszecz de agris praedialibus na *rzedzinach, de primo videlicet agro, qui cognominatur domiarek, iacenti penes viam publicam Cracoviam versus a Pilcza eundo. Item etiam de alio agro domiarek dicto, iacenti penes rubetum, quod vocatur Jaskow kierz, similem habet decimam *DlLB* II 222.

Domieścić *formy*: *praes. ind. 3. sg.* domieści XV *p. post. R* I s. XLVII; ~ *imper. 2. sg.* domieści *Bogur* B—F, *ca* 1420 *R* XXV 229, *ca* 1500 *R* XIX 75; domieść *Bogur* DEF, XV *med. SKJ* V 262, *MW* 95a; *3. sg.* domieści *Gn* 5b; ~ *inf.* domieścić *ca* 1428 *PF* I 493, *MW* 91a, *Naw* 94, XV *p. post. R* XXV 236; ~ *praet. 3. sg. f.* domieściła *ca* 1500 *R* XIX 75; *3. pl. m.* domieścili *ca* 1500 *JA* X 384; ~ *condit. 3. pl. m.* -by domieścili *Kśw* dv 2.

Znaczenie: '*doprowadzić do czegoś, dowieść, perducere, inducere, collocare, recipere, pervehere*': *kogoś*: A domyeszczyly mya me perduxerunt *ca* 1500 *JA* X 384; ~ *kogoś czegoś*: Crol tuoy ide tobe, izbi ty s nim na ueky uekom croleual. Jegoz croleustua do⟨mieści⟩ [...] *Kśw* cv 15; Abi nas pres ti dary crola nebeskego domescily *Kśw* dv 2; Xpt gestcy on na tem tho svecze prze czø velyke vbostwo i stradø cirpal byl. A prestocz gest on tho byl vczinil..., abicz on tesze nasz svim vbostvem vczinil bogathe f krolefstwe nebeskem, gegosz krolefstwa nebeskego domeszczy nasz bog *Gn* 5b; Thegosz nasz domeszczisz (*Bogur* C—F: domyeszczy), Iesu Xpe mili, bichom s toba bili *Bogur* B; Racz nam vziczicz sbawena, bidlena dobrego, a po smerczy domeszczy nasz stadla nebeskego *ca* 1420 *R* XXV 229; Podnyeszmy oczy szercza naszego do Jeszusza mylego, aby [mi] przesz przyczyną Anni szwyathey raczyl nasz domyeszczicz chwały szwoyey *MW* 91a; Anno szwyatha, szama trzeczya, domyescz nasz nyebyeszkyego krolesthwa *MW* 95a; Przetho, myły panye, proscha czye, day my vpamyathanye grzechow mogych, abychczy przysla kv oyczyznye wyekuystey, ktoreyze mye raczy domyeszczycz, oycze, szynv y dvchu szwyathy *Naw* 94; A poymyely mlodego, kthory wyąnczey szchuka, czo ma, nysszly gey samey, bandzye pyla v nyego z kyelicha bolesszczy, ktorego gyą domyesszczy gey przeprzeklantha sstarosszczy (bibit cum eo doloris calicem, quem optavit, ad quem perducant merita sua damnabilis senectutis) XV *p. post. R* I s. XLVII; Racz grzechy otpuszczycz, a pothem racz nasz domyeszczycz krolesthwa nyebyeszkyego XV *p. post. R* XXV 236; Cwatek czarny gescy ('jestci') pokora. Ona ⟨n⟩as domeszczyla nyebyeskyego chora... Przestos, panno, dla twey *dzudnoszczy domyeszcis nas nyeby⟨e⟩skye radoszczy *ca* 1500 *R* XIX 75; ~ *kogoś do czegoś*: O panye Iezu Kriszczye,... raczy dvszą moyą od sządv zaszlvzonego vybavycz, a do chwali twoyey domyeszczycz XV *ex. Kałuż* 290; ~ *kogoś k czemuś*: Ut tibi dignetur dare hic suam graciam et in futuro eternam leticiam, k teyze radoszczy naas domyescz oczecz, ssyn XV *med. SKJ* V 262; ~ *kogoś gdzieś*: Adame, thi bozi kmeczw, thi syedzysz w boga weczw (*leg.* w wiecu), domeszczisz (*Bogur* DEF: domyeszcz) thwe dzeczi, gdzesz krolwya angely *Bogur* B; ~ *dubium*: domieścić się '*dostać się gdzieś, pervehi*': Domyeszczycz ⟨się?⟩ pervehy *ca* 1428 *PF* I 493.

(**Domniemacz**) **Domnimacz** '*ten, który ocenia, aestimator*': Naam... *towariszstwo dacz raczy s... swystkimi ('wszystkimi') swøtimi twimi, w gychsze nas *towariszstwo, nye *donymacz zaslugi (*Msza* I: nasz *leczyczel othplati, IV: vazyczyel othplaty, VI: *domymacz zasluzenya, VIII: domnymayąnczy sluzenya), ale odpuszczenya, proszimi, roszdaw[a]cza, przipuszczy (nobis... societatem donare digneris cum... omnibus sanctis tuis, intra quorum nos consortium, non aestimator meriti, sed veniae, quaesumus, largitor, admitte) 1424 *Msza* III s. 63.

Domniemać (się), **Domnimać (się)** *formy*: **a.** *z zaimkiem zwrotnym* się: *praes. ind. 1. sg.* domnimam XV *p. pr. R* XVI 344; domnimaję 1437 *Wisł* nr 228, s. 88, 1448 *R* XXIV 352; *3. sg.* domnima *Sul* 87, 1471 *MPKJ* V 60; *3. pl.* domnimają *BZ* Neh 4, 11, *OrtBr* VII 534, *OrtMac* III; ~ *imper. 2. du.* domnimajta *BZ* Ruth 1, 11; ~ *part. praes. act. adi. d. sg. m.* domnimającemu *EwZam* 299; ~ *inf.* domniemać XV *med. R* XXIV 348; domnimać *ca* 1500 *Erz* 13; ~ *fut. 3. sg.* będzie domnimać 1471

MPKJ V 104; będzie domnimał XV *p. post. R* XXV 161; ~ *praet. 1. sg. m.* domnimałem *MW* 24a; *3. sg. m.* domnimał jest 1471 *MPKJ* V 59; domnimał *BZ* I Reg 20, 26, 1471 *MPKJ* V 13; *f.* domnimała XV *p. post. Kałużn* 274; *1. pl. m.* domnimalismy *BZ* Tob 8, 17; *3. pl. m.* domnimali XV *med. R* XXIV 366; ~ *condit. 3. pl. m.* -by domnimali 1440 *R* XXV 241.

b. *bez zaimka zwrotnego* się: *part. praes. act. adi. n. sg. m.* domnimający XV *p. post. Msza* VIII s. 65; ~ *part. praet. pass. m.* i *f. cf.* **Domniemany;** *n. sg. neutr.* domnimano XV *med. R* XXIV 362; ~ *inf. pass. sg. f.* domnimana być *BZ* I Par 22, 4; ~ *praes. pass. 3. pl. m.* są domnimani *Sul* 47; ~ *fut. pass. 3. sg. m.* domniman będzie *BZ* Num 24, 9; ~ *praet. pass. 3. sg. m.* domniman był XV *med. R* XXV 151; ~ *plqperf. pass. 3. pl. m.* domnimani są byli *BZ* Deut 2, 11.

Znaczenia: **1.** *'mniemać, przypuszczać, domyślać się, spodziewać się, opinari, suspicari, sperare, conicere'*: Domnymaya są reor 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; Aby szø ne domnimali ne suspicarentur 1440 *R* XXV 241; Domnymayą szą credo 1448 *R* XXIV 352; Iszyecz drugych, ktorich syąn domnyma, ze s nym bily (quos secum in eadem invasione fore crediderit), o thąn rzecz nye ma gabaacz *Sul* 87; Domnyemacz szyą de se presumere XV *med. R* XXIV 348; Domnymali sya arbitrati (venientes autem et primi arbitrati sunt, quod plus essent accepturi Mat 20, 10) XV *med. R* XXIV 366; Nye domnymayta syø, bista mogle se mnye wyøcey møsze myecz (ut viros ex me sperare possitis) *BZ* Ruth 1, 11; O nycmsze nyczs nye myenyl tego dnya Saul, bo syø tego domnymal, bi syø gemu nyeczso nyc przigodzilo (cogitabat enim, quod forte evenisset ei) *BZ* I Reg 20, 26; Nye wzwyedzø naszi nyeprzyiacyele any syø domnymaiø, az mi przidøcz myedzi ge y zbygemi ge (nesciant et ignorent, donec veniamus in medium eorum et interficiamus eos) *BZ* Neh 4, 11; Chwalø wzdawami tobye, boze israhelski, isze syø nam to nye przigodzilo, gegosz boiøcz syø domnymalysmi syø (quia non contigit, quemadmodum putabamus) *BZ* Tob 8, 17; Mogaly... yaczcza... maczycz... aby wyaczey czo wysznal, nyszly ocz szyedzy, czo szye tesz nany domnymaya albo by szye tesz tego dopuszczył? *OrtMac* 111, *sim. OrtBr* VII 534; Domnymal schią suspicatus (quam cum vidisset Iudas, suspicatus est esse meretricem Gen 38, 15) 1471 *MPKJ* V 13; Domnymal schią gyest ratus est (magis utile, quid ex otio meo ecclesiis Christi venturum ratus, quam ex aliorum negotio Job prol. 1) *ib.* 59; Domnyma schą suspicatur (cum pax sit, ille semper insidias suspicatur Job 15, 21) *ib.* 60; Bandze schą domnymacz coniciet (Ezech 21, 19) *ib.* 104; Odeymi poganbienie moie, ktorego domnimalem se, ize sądi twoie wieszole (amputa opprobrium meum, quod suspicatus sum, quia iudicia tua iucunda Psal 118, 39) *MW* 24a; Domnymala szyą suspicabatur XV *p. post. Kałużn* 274; Arbitretur bądze są *domynymal (sed venit hora, ut omnis, qui interficit vos, arbitretur obsequium se praestare deo Jo 16, 2) XV *p. post. R* XXV 161; A domnymayączemv szyą lyvdv (existimante autem populo Luc 3, 15) y myszlyączym vszysthkym w szyerczach szvoych o Ianye, iszby snacz on byl Xp, odpovyedzyal Ian *EwZam* 299; Coniecturare, id est estimare, domnymacz szyą *ca* 1500 *Erz* 13; Domnymacz szya opinari *ib.*; ~ Domnymacz szya cuidere *ca* 1500 *Erz* 13.

2. *'rozumieć, uważać, poczytywać, zaliczać, reputare, reri'*: Taczy nye badą szą mocz mowycz dobrymy, gdysz szą nyerowny dobrym mąszom dompnymany (tales non possunt dicere se probos, cum impares probis viris reputentur) *Sul* 47; A domnymano et reputatum est ei (Abraham nonne in tentatione inventus est fidelis et reputatum est ei ad iustitiam? I Mach 2, 52) XV *med. R* XXIV 362; Domnyman byl est reputatus XV *med. R* XXV 151; Kto *poklni tobye, w kłotwyc domniman bødze (qui maledixerit, in maledictione reputabitur) *BZ* Num 24, 9; Bo pirwi sø bili bidliczele gey, lvd wyeliki a moczny, a tak wysoki, iako z Enachowa korzenya, iako obrzymowye domnymani sø bili (quasi gigantes crederentur) *BZ* Deut 2, 11.

3. *'oszacować, ocenić, osądzić, aestimare'*: Y przyprawyl Dauid nyezmyernø wagø mosyødzu y drzewya cedrowego, tego lyczba nye mogla domnymana bicz (ligna quoque cedrina non poterant aestimari) *BZ* I Par 22, 4; Nam... *thowaryszthwo dacz raczy sz szwyąthymy apostoly thwogymy... y ze wszythkymy twogymy szwyąthymy, w gychze nas thowarzysthwo, nye domnymayąnczy sluzenya (*Msza* I: nasz leczyczel othplati, III: *donymacz zaslugi, IV: vazyczyel othplaty, VI: *domymacz zasluzenya), ale odpuszczenya proszymy, rosdawcza, przypuszczy (nobis... societatem donare digneris cum... omnibus sanctis tuis, intra quorum nos consortium non aestimator meriti sed veniae, quaesumus, largitor, admitte) XV *p. post. Msza* VIII s. 65.

4. *'poczuwać się do czegoś, conscium esse'*:

Domnymam szyą mihi conscia mens est XV *p. pr. R* XVI 344.

Domniemanie, Domnimanie *formy*: *n. sg.* domnimanie *ca* 1434 *PF* V 31, *Sul* 110, XV *med. SKJ* V 255, 1461—7 *Serm* 91 v, 1471 *MPKJ* V 108, *ca* 1500 *Erz* 13, *ca* 1500 *R* XLVII 368, *Rozm* 205; ~ *g. sg.* domnimania XV *med. R* XXV 159, *BZ* Lev 5, 18, *Rozm* 116. 188; domniemania *Sul* 11; ~ *d. sg.* domnimaniu 1471 *MPKJ* V 22; ~ *ac. sg.* domnimanie XV *med. SKJ* V 277; ~ *i. sg.* domnimanim 1471 *MPKJ* V 24.

Znaczenia: **1.** *'mniemanie, domysł, praesumptio, coniectura'*: O przerzeczoney dawnoscy nye ma bycz smyaloscz albo nadzycya, albo domnymanyee, gdi rzeczona dawnosc nyyedna yest mocząn nynyeyschego vstawycnya i prozna (de ipsa praescriptione minime praesumat, dum virtute praesentis statuti sit nulla et irrita) *Sul* 110; Gladius divine sentencie... nunquam retractabitur... nec procedet ex presumpcione s domnymanya XV *med. R* XXV 159; Fecerunt autem de ipsa triplicem questionem domnymanye XV *med. SKJ* V 277; Coniectura id est domnymanye *ca* 1500 *R* XLVII 368; ~ Domnymanye opinio *ca* 1500 *Erz* 13; Tegodla kyedy y chczesch (*leg.* czciesz) margrabyą, rozvmey, yzecz byl dzyevyącz lyat przy tego oyczv podlug domnymanya pospolnego lyvda (secundum opinionem vulgi dictam) *Rozm* 116; A podlug tego domnymanya byl zyw myly Krystus pelnych trzydzyeszcy y trzy lata (et secundum hanc opinionem vixit triginta tribus annis integris) *Rozm* 188; Alye pospolne domnymanye yest, yze po tem czvdzye apostoly vezval (communior autem et veracior opinio est dominum post illud miraculum discipulos vocasse) *Rozm* 205.

2. *'podejrzenie, suspicio'*: Ut ab eius (*sc.* Christi) digna matre toleretur mala suspicio bylo oddalono domnymanye XV *med. SKJ* V 255.

3. *'opinia, powszechny sąd o czyjejś wartości, opinio, fama'*: Obwynyoni o slodzeystwo pczool..., bandzeli dobrego *domnyamanya, wlosthną przyszangą szą moze oczyszczcz (si bonae famae alias fuerit, per proprium iuramentum poterit se expurgare) *Sul* 11; Vstawyamy..., ysz gdiby kthori rycerzs... s grzecha slodzeyskego... byl obvynyon, slvszne bącz gemv dla dobrego *dompmnymanya o nyem v szaszadow ymyanego (*Dział* 34: ⟨a by... myely nyektore zachowanye czczy) vlostną przysząga oth thakego obwynyenya szą oczyszczicz (fas sibi sit propter bonam praesumptionem habitam de ipso apud vicinos per proprii iuramenti protestationem a tali accusatione se purgare) *Sul* 44; ~ Gdi ssle domnimane sza⟨ćm⟩i gymyø dobre cum opiniones bonum nomen obtenebrant 1461—7 *Serm* 91 v.

4. *'oszacowanie, ocena, aestimatio'*: Offyerowacz bødze skopv nyepokalyanego s stada kaplanowy podle myari a podlyc domnymanya grzecha (offeret arietem immaculatum de gregibus sacerdoti iuxta mensuram aestimationemque peccati) *BZ* Lev 5, 18; Pod domnymanym sub estimacione (homo, qui votum fecerit et spoponderit deo animam suam, sub aestimatione dabit pretium Lev 27, 2) 1471 *MPKJ* V 24.

5. *'wyrok, orzeczenie, sententia, arbitrium'*: Kv roskazanyą a. domnymanyą ad arbitrium (homo, in cuius cute et carne ortus fuerit diversus color..., adducetur ad Aaron sacerdotem..., qui cum viderit... pilos in album mutatos colorem..., plaga leprae est, et ad arbitrium eius separabitur Lev 13, 3) 1471 *MPKJ* V 22; Domnymanye sentencia (rex in furore et in ira magna praecepit, ut perirent omnes sapientes Babylonis. Et egressa sententia sapientes interficiebantur Dan 2, 13) *ib.* 108.

6. *'doświadczenie, udowodnienie, dojście do prawdy, evidentia'*: Domnymanye euidentia *ca* 1500 *Erz* 13.

7. *'waga, znaczenie, gravitas, pondus, auctoritas'*: Domnymanya importancie XV *med. R* XXV 160.

8. *dubium*: Domnimane 1434 *PF* V 31.

(Domniemany) Domnimany *'przypuszczalny, rzekomy, qui creditur, putatur'*: Simulata obludna, domnywana (*pro* domnymana) XV *p. post. R* XLVII 352; Iesus, dzyeczyatko myle, byl poddan swe matce y Iozephovy, domnymanemv oyczv (suo putativo patri) *Rozm* 121.

(Domniemawać) Domnimawać *'przypuszczać, spodziewać się, opinari, conicere, suspicari'*: Ale przisla goczina (*leg.* godzina), ze kazdi, ktoz zabye was, domnim⟨a⟩wa (*R* XXV 161: bądze są *domynymal) sobe posslugø wczyn⟨i⟩cz bogu (sed venit hora, ut omnis, qui interficit vos, arbitretur obsequium se praestare deo Jo 16, 2) *ca* 1425 *EwKReg* 43.

Domnimacz *cf.* **Domniemacz**

Domnimać (się) *cf.* **Domniemać (się)**

Domnimanie *cf.* **Domniemanie**

Domnimany *cf.* **Domniemany**

Domnimawać *cf.* **Domniemawać**

Domowa *'końcowy wniosek, konkluzja, conclusio'*: Qualibus eloquis, *gl.* argumentis domowamy, concluserunt zamkly rzecz 1466 *R* XXII 25.

Domownik *'głowa rodziny, gospodarz, pater familias'*: Domownyk (*Sul* 53: oczczecz czeladny) czastokrocz odtrączy syą od bvdowanya y polepszenya swego gymyenya (quilibet pater familias... a reparatione bonorum se subtrahit et domorum etiam erectione) *Dział* 45.

Domowny *'domowy, domesticus'*: Vstawyamy, aby zona... tylko przy them oprawyenyv, czso gest domowne albo w rzeczach zalezy w domownych, ostala (circa paraphernalia domestica remaneat) *Sul* 75.

Domowy *formy*: *n. sg. m.* domowy *BZ* Ex 22, 8. IV Reg 18, 18, 1490 *StPPP* II nr 4368, 1499 *RocznKrak* XVI 67, *ca* 1500 *Erz* 14; *f.* domowa XV *p. pr. R* XVI 323, 1466 *R* XXV 137, XV *ex. R* XXV 145, *ca* 1500 *Erz* 14; *neutr.* domowe XV *p. post. PF* III 290; ~ *g. sg. m.* domowego XV *p. post. R* XXV 201; ~ *ac. sg. m.* domowy *Sul* 34, *BZ* III Reg 14, 17; domowego *BZ* IV Reg 19, 2; ~ *i. sg. f.* domową 1400 *HubeZb* 77; ~ *l. sg. neutr.* (w) domowem *Rozm* 110; ~ *n. pl. m.* domowe *OrtCel* 10, *OrtLel* 235; domowi 1471 *MPKJ* V 111; ~ *g. pl. m.* domowych 1462 *AKPr* VIIIa 53, 1482 *AGZ* XIX 186; *f.* domowych *Fl* i *Pul* 73, 21, 1417 *KsMaz* I nr 2752, 1456 *ZapWarsz* nr 1021, *etc.*; ~ *d. pl. neutr.* domowym *ca* 1450 *PF* IV 569; ~ *ac. pl.* domowe *BZ* Ex 12, 23; *m.* domowe 1494 *ZapWarsz* nr 1683; *f.* domowe *Rozm* 39; ~ *l. pl. m.* (w) domowych *Fl* 133, 2, *BZ* Ex 12, 7; *f.* (w) domowych 1471 *ZapWarsz* nr 3038.

Znaczenie: *'pozostający w związku z domem, domowy, qui aedificii est, ad aedificium pertinet'*: **a.** *o częściach domu, dicitur de aedificii partibus*: Slvghy panowy, gysz stoycze w domv panowem w *trzemych domowych boga nasszego (qui statis in domo domini, in atriis domus dei nostri, *Pul*: w trzemyech domu boga nasszego) *Fl* 133, 2; Wszøwszy gego (*sc.* koziełka) krew y pomaszeczye na oba podwoya a na zwyrzchnich prodzech domowich (in superliminaribus domorum) *BZ* Ex 12, 7; A gdiszbi uszrzal krew na swyrz⟨ch⟩nych prodzech..., mynyecz dzwyrze domowe (transcendet ostium domus), a nyc da byyøczemu wnydz w wasze domi *BZ* Ex 12, 23; Szona Geroboamowa..., gdisz przestøpyla przes prog domowi, nalyazla, ano dzeczø vmarlo (cumque illa ingrederetur limen domus, puer mortuus est) *BZ* III Reg 14, 17; Cannale rvra vel rynna domova vlg. rynstok *ca* 1500 *Erz* 14; ~ **b.** *o przedmiotach i zwierzętach, dicitur de rebus, quae domi seu in villa in usu sunt, sed et de animalibus*: Szwatczø, esze yest pan Vlodek wsol [r]za grziwnø skodi szithem y domowø rzeczø 1400 *HubeZb* 77; Yaco Msczyslawa wszøla domowych rzeczy sza *kopo na wosz 1417 *KsMaz* I nr 2752; Iconoma domoua rzecz abo zona XV *p. pr. R* XVI 323; Swerzøtom domowim y lesznym *ca* 1450 *PF* IV 569; Domowe sczebrzvchy ut począczy supellectilia, id est vtensilia domus *OrtCel* 10, *sim. OrtLel* 235; Jakom ya Dorothiey... rzeczy domovych... nye wzanla any w dom moy wnyosla 1456 *ZapWarsz* nr 1021; Jakom ya Janowy ne pobral rzeczy z domu *strzya gego...: zamkow, czeslycze, sczytha y gynschyn (*pro* gynschych) domowych rzeczy 1461 *PF* VIII 19; Iacom ya nye powsczagnal *Andrzeye po rakoyemstwie... anym mu pytl y gynschich sczebrzuchow domowich pokrat gwaltem 1462 *AKPr* VIIIa 53; Jakom my... w rzeczach domowych, w chu⟨ś⟩czyech, w bydle mąlem y wyelgyem, w pyenyadzach, we zbroy schkody nye vczinyly 1471 *ZapWarsz* nr 3038; Jakom ya... rzeczi domovich s solą (*leg.* z soła) y sz *komøri szkrzin, y w nych chvsth, y gynschych potrzeb domovych nye wzal sszyla 1472 *ZapWarsz* nr 3076; Nye pobralam oth nyey rzeczy domovich, hoc est triticum, siliginem, avenam, pisum, ordeum, scrutum, braseum, caseos, butirum, sal, milium, panes pistatos, anym gich wnyosla brzemyenyem w dom moy 1475 *ZapWarsz* nr 1198; Summam centum marcarum donat... in medietate apum, peccorum, pecudum, curie, parafernalium domesticarum al. pol szczebrzwchow domowych 1482 *AGZ* XIX 186; Alia domus supellectilia al. szczebrzuch domowy de area... in curiam vestram... sunt... reportata 1490 *StPPP* II nr 4368; Anym zamkowh odbyl, any zytha mloczonego y gynshych rzeczy domovych yemv pobral 1492 *ZapWarsz* nr 1722; Jakosz thy myye (*pro* mnye) pobral sthathky domove, zyrdzy y prosucze posegl 1494 *ZapWarsz* nr 1683; Res et suppellectilia ac utensilia domus al. domowy grad... conscripte per... viceadvocatum 1499 *RocznKrak* XVI 67; Iozeff... vroczyl szyą do Betleem... y napravyl potrzeby domove kv svey svaczbye *Rozm* 39; ~ **c.** *o ludziach, dicitur de hominibus*: Pan domowi (dominus domus) przywyedzon bødzye k bogom *BZ* Ex 22, 8; Y wezwalasta krolya, y wiszedl k nym Elyachim, sin Elchie, wlodarz domowi (praepositus domus) *BZ* IV Reg 18, 18; (Ezechias) poslal Elyachyma, wlodarza domowego,... ku Yzayaszowy (misit Eliacim, praepositum domus,... ad Isaiam) *BZ* IV Reg 19, 2; Strozie domovy (*war. lub.*: strozewye domovy) editui (luxit... populus... et aeditui... exultaverunt Os 10, 5) 1471 *MPKJ* V 111; Domovy opyekvn, *opyekądlyk tutor *ca* 1500 *Erz* 14;

~ *'lubiący dom, gospodarny, rem domesticam diligenter ac bene gerens'*: Kaszdacz panna po lyczku rvmyana, ale patrzay, bycz byla domowa 1466 *R* XXV 137, *sim.* XV *ex. R* XXV 145; ~ **d.** *inne*: Napelnoni sø, gisz pomroczili sø se zeme domowich lichot (repleti sunt, qui obscurati sunt terrae domibus iniquitatum, *Pul*: gysz pomroczeny sø zyemye domowych zloszczy) *Fl* 73, 21; O gwalth domovi (de invasione domus) *Sul* 34; Stillicidia kapanye domowe XV *p. post. PF* III 290; Nye patrz lyczka rumyanego, alye vrzadu a stathku domovego XV *p. post. R* XXV 201; Domowy rzad policia *ca* 1500 *Erz* 14; Po smyerczy synovye pyatego dnya Herod vmarł... Ten byl w gynych rzeczach barzo scząsny, alye v domovem vmyąnyv nyezbozny (in rebus domesticis infelicissimus fuit) *Rozm* 110.

Cf. **Czosnek, Krokus, Łuk, Pasternak**

Domówić *formy*: *imper. 1. pl.* domowmy *Rozm* 509; ~ *inf.* domowić *Rozm* 612; ~ *praet. 3. sg. m.* domowił 1481 *AGZ* XVI 392; *3. pl. m.* domowili *Rozm* 507.

Znaczenia: **1.** *'dokończyć mówić, sermonem ad finem perducere'*: A takosch rzekl myly Kristus daley: Ova szye przyblyza, yen myą zdradzy. A nye doczyągnal myly Kristus tego slova domovycz, aze Iudasch poydzye (adhuc eo loquente ecce Judas... venit Mat 26, 47) z vyelyką tlusczą Zydov y ryczerzov *Rozm* 612.

2. *'umówić się, ustalić, statuere (aliquid cum aliquo)'*: Czczyenye o tem, yako Zydovye Vyelyką Srodą konyecznye domovyly, yze myely vbycz mylego Iesuszą *Rozm* 507; A przeto, nysly szye rozydzyem, ktorego dnya ktory obyczay chczemy myecz, abychmy y yąly, a tesch domovmy, ktorego dnya konyecznye chczemy y vbycz *Rozm* 509.

3. domowić się (*w postępowaniu sądowym*) *'oświadczyć, dicere, profiteri'*: Prefatus procurator iure proloqutus est al. domovyl sze, ut predicta Anna de Iaszonka tradidit filio suo Iohanni per legitimum al. obczego tutorem causam vergentem cum generoso Iohanne subpincerna et eciam Anna Korythkowa eodem modo marito suo tradidit, quod et ius decrevit, quod possunt habere 1481 *AGZ* XVI 392.

Domysł *'zdolność, bystrość (umysłu), mądrość, animi industria, peritia'*: Wszako sø lyvdze przes odzenya y przes sili, y przes domislu vmyenya ku boiv (sine peritia artis pugnae) *BZ* Judith 5, 27; Bo gest tak wznyesyon domisl twego rozumv po wszech narodzech (nuntiatur enim animi tui industria universis gentibus) *BZ* Judith 11, 6, *sim.* 1471 *MPKJ* V 56; Domysly astucias (omnis sapientia a domino deo est... Radix sapientiae cui revelata est? Et astutias illius quis agnovit? Ecclus 1, 6) 1471 *MPKJ* V 78; Domisl ingenium (non quasi imperans dico, sed per aliorum sollicitudinem etiam vestrae caritatis ingenium bonum comprobans II Cor 8, 8) *ib.* 128.

Domyślny *'przemyślny, przebiegły, chytry, astutus'*: Domyslny astutus (astutus omnia agit cum consilio Prov 13, 16) 1471 *MPKJ* V 68.

Donica *'rodzaj naczynia, vas quoddam maius'*: Donyczą vel thąrlką mutrale (*pro* mulctrale?) *ca* 1500 *Erz* 14; Vaszka vel donycza tina *ca* 1500 *R* XLVII 354.

Donieść *formy*: *praes. ind. 1. pl.* doniesiemy *Blaż* 321; ~ *imper. 2. sg.* doniesi *Rozm* 47; donieś *BZ* I Reg 20, 40; *2. pl.* donieście *ca* 1500 *SprTNW* V 13; ~ *inf.* donieść(i) 1424 *Msza* III s. 61; donieść *Sul* 34, 1456 *Msza* VI s. 262, *sim.* VIII; ~ *praet. 3. sg. m.* doniosł *Dział* 22; *3. pl. m.* donieśli *BZ* IV Reg 23, 30; ~ *plqperf. 3. pl. m.* są byli donieśli *Gn* 184b; ~ *condit. 3. pl. m.* -by donieśli *BZ* I Esdr 8, 30; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* doniesion *BZ* III Reg 22, 37; *f.* doniesiona 1408 *KsMaz* I nr 1130; *ac. pl.* doniesione *Sul* 34; ~ *inf. pass. sg. f.* być doniesiona *Sul* 68.

Znaczenie: *'zanieść, perferre, deportare'*: Gestcy on byl bogu duszø dal, a swøcy angely szøcz gø ony byly do krolefstwa nebeskego donesly *Gn* 184b; Iacom ya mal sz Iacubem smowø o szuknø, czszo w ney doneszona iego szona do domu, eze yø mal wroczicz 1408 *KsMaz* I nr 1130; Bocze, kaszy ty ⟨offyery⟩ donyeszczy (*Msza* VI. VIII: donyescz, I. IV. V. VII: przenyescz) przesz rancze swantego angyola twego na wyssokoszczy oltarza twego (deus, iube haec perferri per manus sancti angeli tui in sublime altare tuum) 1424 *Msza* III s. 61; Pyotr przyczągnąl Iana kv szqndv rzeknącz, aby pszczoly alybo dzenye gego... do swego domv vinosil..., ale Ian zaprzal tho vczynycz y mowil wlosthny szwoy myoth... do swogego domv szą donyescz (Joannes... dicebat proprium suum mel... ad propriam domum deportasse). Zathim Pyotr... spytany, moklliby przes thi, czso vydzelibi pszczoli alybo dzenye Pyotrowy przes Iana wszqnthe bicz y do domv gego donyeszone, vmysl swoy doswyathczicz (si per eos, qui vidissent apes seu mellificia ipsius Petri per Joannem recipi et ad domum suam deportari, intentionem suam posset probare)? *Sul* 34; Rąbyącz drwa w czvdzem gymyenyv, tylko w szekyrze mayą bycz poczqdzany, a czqza przerzeczona, acz czqdzacz nye ma prawa gey chowacz, ma bycz

do wlosthnego sządzcy donyeszona (pignora vero praedicta, si pignorans ea servandi ius non habuerit, deferre ea ad proprium iudicem teneatur, *Dział* 56: do blyszszego dworv naszego ma ge dacz) *Sul* 68; Czarny sø waszych bogow ob⟨ra⟩szy, alle chcecyely, bychom sye gym modlily, odpuscycyesz naam, acz ge do wody donyesyemy y zmygemy *Błaż* 321; Tedi Ionatas da swe wszitko odzenye pacholku rzekøcz: Gydzi, donyesz do myasta (vade et defer in civitatem) *BZ* I Reg 20, 40; A tak vmarl krol y donyesyon do Samariey (mortuus est autem rex et perlatus est in Samariam) *BZ* III Reg 22, 37; Y nyesly gy sludzi gego martwego s Maggedo, y donyesly gy do Ierusalem (pertulerunt in Jerusalem) *BZ* IV Reg 23, 30; Y przivøly kaplany... srzebro y zloto, y wszitki ssødi, abi donyeszly do Ierusalema (ut deferrent Jerusalem) w dom boga naszego *BZ* I Esdr 8, 30; ⟨P⟩yotr szalowal na Iana przed sądem, kako pczoly abo dzenya gego noczną rzeczą kradmye wzawszy, do swego domv donyosl (ad domum suam deportasset) *Dział* 22; Proscha czyebye, by my poszlal angyola..., gyenze ⟨by⟩ mnye donyoszl po thym zywoczye kv vyekvysthym godom *Naw* 128; Sswyąthe czyalo pochowayczye, a do grobu gye donyesczye *ca* 1500 *SprTNW* V 13; Tegodlya, Gabrielye, ydzy, donyeszy tey dzyevyczy prave novyny nyebyeskye rady *Rozm* 47.

Dopaść '*padając dosięgnąć, cedere, cadendo attingere*': Yąly mylego Iesucrista y zvyązaly tvardo..., nyektorzy zakladayącz nogam Iesucristovem swe sprostne golyenye, przetoz muszyl pascz, alye prze vyączscha y *drudnyeyscha mąką nye przepusczyly yego zyemye dopascz czy, ktorzy povroz dzyerzely, ktory yemv na schyyą vvyazały *Rozm* 653.

Dopełnić *formy*: *inf.* dopełnić *Dział* 20; ~ *praet. 3. sg. m.* dopełnił 1418 *AKPr* VIIIa 143, *BZ* Deut 31, 24; *f.* dopełniła *BZ* Tob 3, 12; *3. pl. m.* dopełnili *BZ* II Par 24, 14.

Znaczenia: **1.** '*skończyć, dokonać, complere*': Moyzesz popisal slowa zakonv tego to na kxøgach y dopelnil (scripsit Moyses verba legis huius in volumine atque complevit) *BZ* Deut 31, 24; Gdisz dopelnyly (*sc.* rzemieślnicy) wszego dzala, przinyesly przed krolya... ostatnye pyenyødze (cumque complessent omnia opera, detulerunt coram rege... reliquam partem pecuniae) *BZ* II Par 24, 14; Potem trzecy dzen, gdi swø modlytwø dokonala a dopelnyla, dala chwalø panu bogu (factum est autem die tertia, dum compleret orationem, benedicens dominum) *BZ* Tob 3, 12.

2. '*dołożyć, dodać, uzupełnić, adimplere*': Acz sobie wymowy (*sc.* powód) ktorą przyczyną przy zastawie malego abo wielikyego gymyenya, tedy ma-ly zastawą w myeszczech (*pro* mnyeyszych) w pienyądzoch, tedy gemv sądzą przysądzy pyenyadzi dopelnycz (si pro minori pecunia res obligatas alienaverit, debitor per iudicem decernatur creditae pecuniae summam adimplere) *Dział* 20.

3. *dubium*: Yako prawye polouicza polurzebka (*leg.* połur-ziebka?) dopelnil w Barsicz⟨ach⟩ 1418 *AKPr* VIIIa 143.

Dopełnienie '*otoczenie, ogrodzenie, definitio (?)*': Dopelnyenye diffinicio (definitio eius usque ad labium eius et in circuitu, palmus unus, haec quoque erat fossa altaris Ezech 43, 13) 1471 *MPKJ* V 106.

Dopędzenie '*zagnanie, zapędzenie, depellere (sensu subst.)*': Vstawilismy, abi do... szandzey thi tho swyerzepycze czirzpyączi skodą dopądzenya mocz ymyal (decernimus... eadem iumenta passus damnum depellendi habeat facultatem) *Sul* 39.

Dopędzić '*zagnać, zapędzić, depellere*': Czirzpyączi skodą... zayuthra do nablyszego dworv grotstwa... bidlo przerzeczone yma dopądzicz (in crastino ad proximiorem curiam castellaniae depellere teneatur... pecora praedicta) *Sul* 40.

(Dopierko) Dopirko '*wtedy właśnie, tunc primum*': Po krothkym czaszye Anna począla w schyem ('w swem') svyathym zyvoczye ten plod vyelyebny, dopyrko szyą ym *obyemya vyelykye vyeszyely począło *Rozm* 9.

(Dopiero), Dopioro, Dopiro, Dopirzo 1. '*wtedy (właśnie), tum demum*': Taco gemu pomoz bog..., iakom ne *wedzal Maczeya ode czthir lath, yedno dopiro v *punczicz 1407 *HubeZb* 121; Alysz przedawca a zastąpcza dawnosczy zastąpyena otbądze, yasz dawnosez gdy mynye, dopyro kvpcza v granycze klopotacz są nye ląkayą (primo emptorem pro limitibus inquietare non formidant) *Sul* 77; On obraz... lyezal tamo (*sc.* w ziemi) trzydzyeszcy lyat y dwyc lyeczye, tosch dopyro yął tayacz (post triginta duos annos tunc liquifiebat) *Rozm* 71; Chczą czlovyeka... oczyszczyc y bądzye czyst od *vsvego grzecha, tosch dopyro przydzye czyst przed mego oycza *Rozm* 504; Za thym kąssem chleba nathychmyasth vstąpyl ven pelnyey, nysz przedthym schatan, nye telko by dopyro wen vstąpyl, alye vyącz y yako svego ossyadl (tunc introivit satanas in Judam, non tunc primo, sed ut quasi proprium possideret) *Rozm* 552; Nye mogl odpovyedzyecz rychlo przede krvya,

alez pyrvey krev poczyekla z yego svyathych vst, thoz dopyro przemovyl *Rozm* 683; Annasch... poslal mylego Iesucrista zvyązanego do Cayffascha... Alye yze thu movy zvyazanego, mnymałby nyekto, aby dopyro zvyązan byl bo (*leg.* po) yączyv *Rozm* 687; Gdyz szye to yvz vschytko dzyalo, dopyro przysla blogoslyavyona dzyevycza Marya *Rozm* 757.

2. '*teraz* (*właśnie*), *nunc demum*': Przecz syø gest Sara smyala a rzekøcz: Dopyoro bødø rodzycz, yusz bødøczi babø (num vere paritura sum anus)? *BZ* Gen 18, 13; Rzekl yesm: Dopyrzo vrozumyal yesm ta przemyana prawyczy wyssokyego (et dixi: Nunc coepi, haec mutatio dexterae excelsi, *Fl*: iusze vchwaczil iesm to) *Pul* 76, 10.

3. '*właśnie*, *demum*': Otpowyedzal Abimelech:... Anym tego drzewa (*pro* drzewyey) sliszal, nyze dopyro tym razem (ego non audivi praeter hodie) *BZ* Gen 21, 26; Myly Iesus vydzącz ych mysly y rzekl ym: Czo myslycze myedzy sobą, nyedovyarkovye, yze chleba ny maczye?... Tedy ssą dopyro rozvmyely, yze ym rzekl, by szyc baly y vyarovaly nye kvasu chlebnego, alye navky y srady lyczemyernykow, Zydow y kaczerzow (tunc intellexerunt, quia non dixerit cavendum a fermento panum, sed a doctrina Pharisaeorum et Sadducaeorum Mat 16, 12) *Rozm* 361; Bądzye przepovyedana tha evanyelya krolewstva nyebyeskyego po *vsvemv svyatv na svyadecztvo vszytkyemv lyvdv. Tedy dopyro przydzye skonanye (tunc veniet consummatio Mat 24, 14) *Rozm* 481; Dzyevycza Marya vzravschy sve myle dzyeczya tako nądznye byyącz, chczyal⟨a⟩ k nyemv przystąmpycz, alye... przeklączy Zydovye dopyro y (*leg.* ji) vchvaczyly za yego svyąthe vloschy,... odpchnąły yą od nyego *Rozm* 711; Myly Cristus ssyedzącz v tey czyemnyczy y pyal ten psalm... A thu szye yemv poczęły nasmyevacz, dopyro rzekącz: O sprostne... zvyerze *Rozm* 733; Dzyevycza blogoslavyona... vrozvmyala, yze yvz yey mylego syna ku ssądovy vyoda. Thu szye dopyro bolyescz nova v ycy serczv y smątek począł *Rozm* 741.

Dopioro *cf.* **Dopiero**

Dopirko *cf.* **Dopierko**

Dopiro *cf.* **Dopiero**

Dopirzo *cf.* **Dopiero**

Dopłacać '*płacić resztę*, *płacić do końca*, *solvere*, *quod solvendum restat*': Nye podgøl sye Paszek swey tscze ye wyennego lista wroczicz, yedy mu pyenødzy dopłaczal za wecznø dzyedzinø Zawysza 1410 *Piek* VI 403; Mozely opyekaldnyk... they zenye ostatek wyaną zapłaczycz z gydaczego gymyenya..., czyly nye trzeba gey tego wyana dopłaczacz (*OrtMac* 140: dopłaczycz)? *OrtBr* VI 391.

Dopłacić *formy*: *inf.* dopłacić *OrtKal* 209, *OrtMac* 140, 1464 AGZ VI 88; ~ *praet. 3. sg. m.* jest dopłacił 1400 *Leksz* II nr 2643; dopłacił 1401 *HubeZb* 80, 1406 *HubeZb* 84, 1411 *KsMaz* I nr 1649, 1420 *StPPP* II nr 1729, 1425 *KsMaz* II nr 941, 1426 *ZapWarsz* nr 153, 1429 *TerCracRp* IX 100, 1478 *Czrs* s. LXXXVI; ~ *part. praet. act.* dopłaciwszy *Dział* 26; ~ *part. praet. pass. g. sg. m.* dopłaconego 1421 *TPaw* VII nr 2132.

Znaczenie: '*zapłacić resztę*, *zapłacić do końca*, *solvere*, *quod solvendum restat*': *Sczo my ranczil Paszko za dzewencz grzywen, tego my ne yest dopłaczil dwu grzywen 1400 *Leksz* II nr 2643; Potr obanzel szø (*leg.* obiązał się 'zobowiązał się') panu Jacuszowi tich penødzi płaczicz, cso nan o ne zalowal, y ne dopłaczil gych trzy grziwen y dzewøczy scot 1401 *HubeZb* 80; Wanek... dwe grziwne zaplaczil, a polthori... ne dopłaczil 1406 *HubeZb* 84; Mne Pauel ne dopłaczil za zastawø cztyrdzesant grossy 1411 *KsMaz* I nr 1649; Anna... recognouit filie sue... XXX sexagenas grossorum posagu ne dopłaczonego 1421 *TPaw* VII nr 2132; Welisław Tworcowa dlugu ne dopłaczil dzessanczy grzywen 1420 *StPPP* II nr 1729; Mne Gayk ne dopłaczil mitha dyw (*leg.* dwu) grossu 1425 *KsMaz* II nr 941; Czcibor nye dopłaczil Sandkowy syedmydzesanth grossy 1426 *ZapWarsz* nr 153; Ad finem non exsoluit al. ne dopłaczil 1429 *TerCracRp* IX 100; Ian nye dopłaczywszy ostatka pyenyądzi za dzedzyną Franczkowy (*Sul* 37: nye vczynywszy zaplathy pelney), dzerszal s spokogem dzedziną za cztyrzi lyata (non facta totali solutione tenuit et possedit praedictam hereditatem) *Dział* 26; Vyth Duczky Mykolayowy Czyszkowskyemu zapłaczil syethmdzyessyanth kop possaznych pyenyadzy..., a trzech nie dopłaczil 1478 *Czrs* s. LXXXVI; ~ Szmyeły Hannvs... *pszyszancz, ysz nye mą czym they rolye dopłaczycz..., tedy Methwochowa mvsszy zasszya swa rolya przyyacz *OrtKal* 209; Mozely opyekadlnyk... gymyenye przedacz a s tego thy dzyeczy zywycz y tey zenye ostatek yey wyana zapłaczycz,... czyly nye trzeba yey thego wyana dopłaczycz (*OrtBr* VI 391: dopłaczacz)? *OrtMac* 140; Quinquaginta marcis ipse Iohannes solvere debet sculteciam in Zubrza al. dopłaczicz ma scholtisthwa 1464 *AGZ* VI 88.

Dopomagać '*iuvare*, *succurrere*': Kazimirz, z boga myloszczy krol polsky, wyznawyamy thym

to pysmem, chcącz, aby poddany krolestwa naszego, a na ymyą polskyego, obogego stadla, geden z drvgym poczesnye byl a geden drvgego nye vraszal, ale sprawiedlywosczy dopomagal (ut... honeste vivant, alterum non laedant et ius unicuique tribuatur, *Sul* 6: prawa kaszdemv zyczancz a vdzelyayąncz) *Dział* 2; Rayszka vlyczko, Maria,... w pokuszach nam dopomagay *ca* 1500 *SprTNW* V 11.

Dopomóc *formy*: *imper. 2. sg.* dopomoży *Naw* 120; ~ *inf.* dopomoc 1446 *AGZ* XIII 200, *Sul* 75, XV *ex. MPKJ* II 317; ~ *praet. 3. sg. f.* dopomogła 1435—6 *BiblWarsz* 1861 III 19.

Znaczenie: '*iuvare, subvenire, succurrere*': Spithko... actor proposuit contra nobiles Pyechno... pro eo, quia vos non vultis sibi Spithkoni iuvare... al. dopomocz granicias al. sypacz granycz 1446 *AGZ* XIII 200; Oczcecz baczącz..., czso gemv synowye... vczynyly, gim nye thbal any chczal dopomocz (eisdem succurrere non curabat vel nolebat) *Sul* 75; Aby moye sercze rychle bylo... czyebye poznacz, thego my dopomozy, myly gospodnye, thwa szwyatha mylosczya *Naw* 120; Trze navczenszi magistri... veszli szą w rada doradzayącz szobye, aszalibi mv (*sc.* królowi) nyeczo mogli dopomocz (sic erat opinio, quis eorum posset sibi subvenire, scilicet regi) XV *ex. MPKJ* II 317; ~ dopomoc prawa '*doponióc stronie swym zeznaniem w toku procesu, litiganti adesse testimonium non recusando*': Abbatissa de Owenska... luit penis quindecim marcarum Barbare de Byelawe... In primis tres marcas pro eodem, quod sibi jus non juvit al. prava nye dopomogla in fratre *germane eiusdem cum kmethone de Chludovo 1435—6 *BiblWarsz* 1861 III 19.

Dopozywać (się) '*wzywać do jawienia się w sądzie w toku procesu sądowego, citare*': Domini, date michi ad citandum evictorem al. doposzywacz gyscze 1453 *AGZ* XII 225; Domini, detis michi per decem octo septimanas cittare al. doposyvacz szya super *iszyecz, pro quo fideiussi 1469 *AGZ* XII 323; Peto a domino Poznaniensi illum citare al. onego szyą doposzyvacz 1470 *AGZ* XV 461; Dominus Belzeczky peciit sibi dari ad evictorem, cui domini dederunt per triplices terminos adcitare actorem al. dopozyvacz szye gyszcza 1471 *AGZ* XIX 514; Datum est eidem Iohanni principalem acitare al. dopozywacz 1475 *AGZ* XVIII 116.

Dopożyczyć '*użyczyć, udzielić, dare, largiri*': Powyada Beda..., ysz ten krolik nabil wyari pewnee s tich szlow X-owych, a stąd mami baczycz, ysz szadni homo non potest habere doszkonalee wyari, alysz mv gee pan bog doposzyczi XV *ex. MPKJ* II 320.

Doprawić '*poprawić czy też dokończyć, corrigere seu definire*': Camararius dederat post festum sancte Margarete vobis granicies dopraiicz 1447 *LubPodk* 26.

Doprowadzić '*odprowadzić, zaprowadzić, deducere, reducere*': Svøthy Gan gest [gy] gy on byl szasø do onego kosczola, klastora doprouadził *Gn* 184b; Tesz sya davam vynyen deo omnipotenti..., yszem... vmarlego do grobv nye doprovadzyl (*Spow* 2: przíprowadził) *Spow* 3. 6; Dawam sche tysche vynna, ychem... vmarlego do grobu nye doprowadzyla *Spow* 4; Poyda s toba y doprowadza czie az do przeczney vlicze assectabor te ac deducam usque ad divorticulum XV *ex. PF* III 178.

Doprzedać '*sprzedać, vendere*': Passek de Iaszonow ewiterne vendidit al. doprzedal ob spem redemcionis al. na vidercow... Iohanni Thargowyczky... in villa Iasonow kmetones possessionatos 1490 *AGZ* XVI 224.

Dopuszczać, Dopuszczać się *formy*: *praes. ind. 1. sg.* dopuszczam 1471 *MPKJ* V 122; *1. pl.* dopuszczamy *Gn* 172a, 1498 *SKJ* III 335; ~ *imper. 3. sg.* dopuszczaj *Sul* 46; ~ *part. praes. act. adv.* dopuszczając 1391 *HubeZb* 64; ~ *adi. d. pl. m.* dopuszczającym *Fl* i *Pul* 74, 4; ~ *inf.* dopuszczać *Sul* 31; ~ *praet. 3. sg. m.* dopuszczał *EwZam* 300; *f.* dopuszczała XV *med. R* XXV 158; ~ *condit. 1. sg. f.* -bych dopuszczała *Naw* 100; ~ *condit. pass. 3. sg. f.* -by dopuszczana *Sul* 82.

Znaczenia: **1.** '*dopuszczać, zezwalać, nie przeszkadzać, admittere, permittere, sinere*': Iaco Seczech wypprawil scarbnika s tego rakoyemstwa, ne dopuszczayącz go scody 1391 *HubeZb* 64; Prout etas permittebat dopuszczala XV *med. R* XXV 158; Dopuszczam admitto (*var. lub.*: dopuszczą admissacio) 1471 *MPKJ* V 122; Mychal Vytanowsky hy szwym (*leg.* i z swym) synem... vysznal przyed namy..., ze przedal *szvyw polowyczu... panosszy Sbygnyevowy sz Grodczya... Proszyly nas obapolnye, *abychcham tego kupu dopuszczyly... y gych proszbam *przythny byly. A megy ('my') lystha *thecho dopuszczamy a pothwirczamy vyeczne a dzye⟨dzi⟩cznye 1498 *SKJ* III 335; Tedy prz⟨y⟩szedl Ihus... do Iana, aby byl okrczon od nyego, a Ian nye dopvszczal go movyancz (Joannes autem prohibebat eum dicens Mat 3, 14): Ia od czyebye mam bydz okrczon, a thy gydzyesz do mnye *EwZam* 300.

2. dopuszczać się '*dopuszczać się, popełniać,*

committere (*sc. furtum, peccatum, similia*)': Kako my ten tho boszy dar chouamy, gdis szø smerthnego grzecha dopusczamy? *Gn* 172a; Do nyekthorey wszi cządzacze przystanpywszi..., dopusczacz szą wyelkego szmyeyąą drapyeszstwa (ad aliquam villam impignoratores accedentes... committere plurimas praesumunt rapinas) *Sul* 31; Vstawyamy, aby gylkokrocz na woyną przes zyemye nasze szcze bądze, nygeden w wszy stanow nye cziny, alyc na polv, any drapyeszstwa w konyech, w drobye, w bidle abo w ginszich szą nye dopvszczay (nullus stationem faciat in villa, sed in campo, nec rapinas in equis, pecudibus, pecoribus aut in aliis rebus committat) *Sul* 46; Vstawyamy, aby woyewoda y starosta... myely mytho vstawyacz, przykazowacz y oprawyacz... aby przy... myarach y mycze szdrada nye dopvszczana (ne circa easdem mensuras et pretia fraudes committantur) *Sul* 82; Day my, yzbych... pothem szye vyączey grzechow nye dopusczala *Naw* 100; ~ dopuszczający się '*występny, delinquens*': Rzekl iesm zlim: nechaycc zlc czinicz! y dopuszczayøczim se: ne chczeycze wznosicz rogu (dixi... delinquentibus: nolite exaltare cornu)! *Fl* 74, 4, *sim. Pul.*

Dopuszczenie *formy*: *g. sg.* dopuszczenia *Rozm* 789; ~ *ac. sg.* dopuszczenie *Sul* 9; ~ *i. sg.* dopuszczenim *Spow* 2; ~ *ac. pl.* dopuszczenia *Fl* 18, 13, *Fl* i *Pul* 24, 19.

Znaczenia: **1.** '*zezwolenie, concessio*': Ktokolwic naucza albo każe przez dopuszczenia wyszego biskupa, tego mamy umorzyć *Rozm* 789.

2. '*uczynienie, popełnienie czegoś* (*złego*), *commissum*': Kaiø sse teze, izem sse dopusczil sedm smertnich grzechow... dopusczenym zlego, opuszczenym dobrego *Spow* 2; Nygeden ma bycz pozwan, gedno przes woznego, wiyąwszi gorance na dworze alybo w sandze dowynyenya dopusczenye (nullus debet citari nisi per ministerialem, nisi pro crimine recenti in curia vel in iudicio commisso) *Sul* 9.

3. '*występek, grzech, delictum*': Dopuszczena (*Pul*: grzechi) kto rozume (delicta quis intelligit)? *Fl* 18, 13; Widz *smaro moiø y robotø moiø y odpusci wszelyka dopuszczena moia (dimitte universa delicta mea) *Fl* 24, 19, *sim. Pul.*

Dopuścić, **Dopuścić się** *formy*: *praes. ind. 1. sg.* dopuszczę *MPKJ* V 122; *3. sg.* dopuści *Gn* gl. 70b, *BZ* Deut 27, 18, *OrtBr* VII 572, *OrtMac* 107, *MW* 90a; *3. pl.* dopuszczą *OrtKal* 298, *OrtMac* 110; ~ *inf.* dopuścić *Gn* 14b. 184b, *Sul* 34, *OrtMac* 90, *ca* 1500 *Erz* 14; ~ *praet. 1. sg. m.* -śm dopuścił *Spow* 2; -(e)m dopuścił *Spow* 2. 3. 5. 6, XV *ex. PF* III 179; *f.* -m dopuściła *Spow* 4; *2. sg. m.* -(e)ś dopuścił *MW* 63a-b. 99b; *3. sg. m.* dopuścił *Sul* 102, *BZ* II Par 23, 8, 1484 *Reg* 717; *f.* jest dopuściła *Gn* gl. 70b; *1. pl. m.* -smy dopuścili *Spow* 1; *3. pl. m.* dopuścili *OrtMac* 140; ~ *plqperf. 3. sg. f.* jest była dopuściła *Gn* 14b; ~ *condit. 3. sg. m.* (-)by dopuścił *OrtMac* 111, 1484 *Reg* 707; *1. pl. m.* -bychom dopuścili *Gn* 14b; ~ *part. praet. act.* dopuściwszy *Sul* 15; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* dopuszczony XV *p. post. R* XXV 173; *g. sg. m.* dopuszczonego *Sul* 54; *neutr.* dopuszczonego XV *med. R* XXII 238; *ac. sg. m.* dopuszczony *Sul* 53; *f.* dopuszczoną XV *med. R* XXII 245; *neutr.* dopuszczone XV *med. R* XXII 238; *n. pl. m.* dopuszczeni XV *med. R* XXV 156; *g. pl. m.* dopuszczonych XV *med. R* XXII 238; *neutr.* dopuszczonych *Sul* 47; ~ *inf. pass. sg. m.* być dopuszczon *Sul* 77; być dopuszczonego *Sul* 44; *neutr.* być dopuszczono *Sul* 77; ~ *condit. pass. 3. sg. neutr.* byłoby dopuszczono 1484 *Reg* 707.

Znaczenia: **1.** '*dać dostęp, zezwolić, nie przeszkodzić, admittere, permittere, concedere*': Ab illa cena repelluntur nye dopusczeny XV *med. R* XXV 156; ~ Poproszmy dzasza (*pro* dzisza) svøtego Gana..., abicz on... Xpa prosyl, abycz on racil nasz szego dna i sego roku ve sdrovy, veszely dopuscicz, abichom my milemu Xpoui na tem tho svecze presz grzecha tako sluszyły *Gn* 184b; Ysze... Ian przerzeczoną raną... przes gynsze podobne swyathki... myenył szą doswyathczicz,... skazalismi thego tho Iana kv powyedzenyv przerzeczonych swyathkow dopusczicz (decrevimus eundem Joannem ad producendum praedictos testes fore admittendum) *Sul* 34; Przerzeczonego Ydzyka w thakey przythczy skazalismy bicz kv przysądze dopvszczonego (praedictum Aegidium in simili casu decernimus fore admittendum ad iuramentum) *Sul* 44; Gdyby kthokole chczal o dzedzyną... poszvacz..., dzirzawcza kv doswyathczenyv przes swyathky... ma bycz dopvszczon, a nawyączey, gdze oboya strona... nye ma szwyadeczstwa, thedy w thakey przythczy d[r]zyrzewcze [o] szwyadeczstwo ma bycz dopusczono (si quis vellet quempiam pro hereditate impetere..., possessor ad probationem testium... admittatur et maxime, ubi utraque pars... testimonia... non habuerit, tunc in tali casu possessoris probatio admittatur) *Sul* 77; Przekłoti, ktosz dopvsci blodzicz slepemv na drodze (maledictus, qui errare facit caecum

in itinere) *BZ* Deut 27, 18; Byskup nye dopuscyl zastøpom, abi odeszly (pontifex non dimiserat abire turmas) *BZ* II Par 23, 8; Nye dopuszczy-ly ten dlusznyk woytowy szwego gymyenyą rospusczenye *OrtBr* VII 572, *sim. OrtMac* 107; Szeszna-ly dzyedzycz dług szwego oczcza..., ten ma zaplaczycz..., a ne chcze-ly on thego zaplaczycz albo nye chcza-ly mv thego dopuszczycz przyrodzeny tego placzycz, thego mogą pod nym yego dzyedzyczthwo prawem przyszyadz *OrtMac* 90; Ktho... przyszyagł ku praw (*leg.* prawu), ten moze... naydz ortel...: a przyymaly gy... za prawo, tedy ten ortel ma mocz, ale lagely gy kto, tedy musza sz nym poszlacz do wyszsego prawa, gdzye to obyczaynye szlą po prawo, a ktorego ortela, czo go dopuszczą (*OrtKal* 298: gego dopuszczą) z wysszego prawa albo potwerdzą, to maya przyyacz za prawo *OrtMac* 110; Czyagnal szye o tho do krolewszkyego stolcza, tesz w myescz k⟩ye prawo, y dopuszczyły ye (*pro* gy?) tham przyszyasznyczy tako, aby tego ortel w gayny sząd przynyoszl *OrtMac* 140; Dopuszczą admissacio (*war. kal.*: dopuszczam admitto) *MPKJ* V 122; Panye bozye wszechmogączi, kthorysz nam dopu⟨ś⟩czyl szwyaczicz dzyen szwyathy Anny *MW* 63a—b; Nyechay, myly panye, anyol thwoy przy mnye czuye... Jusz pan moy nye dopuszczi stroz⟨a⟩ mego w szpanye, ale vstawyczne sztrze⟨że⟩nye *MW* 90a; Panye bozye, przeczesz dopuszczyl nyeprzyiaczelom mem rozmnozenye (domine, quid multiplicati sunt, qui tribulant me Psal 3, 2)? *MW* 99b; Braczya... mayą myeczi odzyenye schare... vyąwschy, nyzby sye ynako... zvydzialo przez stharzsche..., kthoremv odzyenye drossche nosziczi, a tho dla sluschney... przyczyny byloby tho dozvolono y takyez dopuszczono (nisi fuerit ad tempus in pretio per visitatores de consilio ministrorum ob causam legitimam et apertam cum aliquo dispensatum) 1484 *Reg* 709; Mychal Vytanowsky hy szwym (*leg.* i z swym) synem... vysznal przyed namy dobrowolnye, ze przedal szvyw polowyczu... panosszy Sbygnyevowy... Proszyły nas obapolnye, *abychcham tego kupu dopuszczyły a potheyerdyły (*pro* pothwyerdyły) 1498 *SKJ* III 335; Dopvszczycz concedere *ca* 1500 *Erz* 14.

2. dopuścić się '*popełnić, committere, delinquere*': Ne tegodla Maria Magdolana gest szø ona bila grecha dopuscila, isbichom szø my gych tesze dopuscily *Gn* 14b; Xpt nyszadnemv clouekoui gego grechof ne othpuscy, aczcy on po szpouedzy ma thø misl, isbi szø go on na ſtorky chal dopuscicz *Gn* 14b; Gymcy clouek gest pøknegsy, timcy gest f serczu gorsy. A presto gdiscy mili Ihu Xc cloueka czudne stworzy, tymcy sø richle grechu dopuscy excedunt contra deum in peccando *Gn* gl. 70b; Tescy gø pres to mamy chualicz, yscy na obliczu gest bila crasna, a fsakocz sø celnego grecha nigdy ne gest dopuscila tamen peccatum non commisit *Gn* gl. 70b; Szpowadami szø... naszich wszech grzechow, czszoszmi szø gych dopwszczili *Spow* 1; Ia gresni czlowek kaiø se... mich wsech grzechow, czom se gich dopuszczil ot mego porodzena az do dzissessego dna mo pøczø rozumu *Spow* 2. 3. 5. 6; Kaiø sse teze, izem sse dopuszczil sedm smertnich grzechow: w pisnoszczi, w pianstwe, w lacomstwe... dopuszczenym zlego, opuszczenym dobrego *Spow* 2; Czøstom *si ne gneual mich grzechow, czosm sse gich dopuszczil *Spow* 2; Ya gresznycza spowedam sze bogu... hy thobye, oicze dwchofne, sczyt⟨ują?⟩ moye greschy, czom sche ych dopuszczyla *Spow* 4; Sbyegowye slodzeystwa szą dopuszczywszi (profugi vel furta committentes)... mayą odpowyedzecz w prawye *Sul* 15; Polyczkuyanczi themu the (*pro* tho) policzkowanemu tyle, ilekrocz przestąpył albo dopuszczył syąn, sandownye potąpyoni ma zaplaczicz (a qualibet maxilla, eidem maxillato totiens, quotiens excesserit, iudicialiter condemnatus solvat) *Sul* 102; Mogały... yaczcza, czo szyedzy na szmyercz, maczycz..., aby wyaczey czo wysznal, nyszly ocz szyedzy, czo szye tesz nany domnymaya albo by szye tesz tego dopuszczył, albo czo o to za prawo? *OrtMac* 111; Ma przykazanya boze wschytky chovaczi y pelnyczi, aza przesthąpy, yestlyby kthorymi vystąpyl a gich sye dopuszczyl (quas contra hunc vivendi modum commiserit)..., dosszicczi vczynyczy 1484 *Reg* 707; Yesthlyby kto... nye bacząc przysyągal z vpadu yązyka swego..., thedy thaki onegoz tho dnya w vyeczor ma rozmyslyczi, czo vdzyelal a czego sye dopuszczył *ib.* 717; Czegom szie zlego dopvszczil quid admisi scelerum XV *ex. PF* III 179; ~ dopuszczony: Pothem zaloszczą przywyedzeny, s dopvszczonych slodzeysthw y ginszych vczynkow lasky p⟨r⟩oszycz obykli (tandem de commissis furtis et ceteris actibus malis poenitentia ducti... nostram clementiam implorare consueverunt), a thakosz naszey myloszcy sznow bywayą naprawyeny *Sul* 47; Gdysz slodzeystwa... prze szadanye alybo łąkanye mąky za grzech dopvszczony... cząstokrocz skrytha bywayą (quum furta... propter... inflictionem seu formidationem poenae pro delicto commisso... plurimum occultantur) *Sul* 53; Obykły nyekthorzy... pothwarzą mąze nye-

vynne s grzechv mązoboysthwa przeth wyelim lath dopvsczonego zalobywye obvynyacz (consueverunt... quidam... calumniose viros innocentes de crimine homicidii commissi ante multos annos querulose accusare) *Sul* 54; Gisch schą w zeli (*leg.* żeli 'żalu') grzechow dopusczonich, bądą vczescheni otpusczenim gich XV *med. R* XXII 238; Caszdi, gen gest w zeli zlego dopusczonego a sstalego, ten ządzą ma ku dobremu, gimsze bi owo zle dopusczone yusz nadązil *ib.*; Czy cyrpyą przeczywnoscz, gisch swey dobre woley nye odmyenyu... ny syą mączą o sloscz, yasch ge potka na gymyenyv, na czczy albo na szdrowyu od slich ludzi, a tho nye o szwą wyną dopusczoną, ale... prze sprawyedliwoscz *ib.* 245; Dopusczony vczynek commissum XV *p. post. R* XXV 173.

Dopychać '*wykonywać, exsequi*': dopychający '*wykonawca, exsecutor*': Dopichayanczy executores (et stetit Jesus et filius eius, et fratres omnes Levitae conspirantes, et exsecutores legis, facientes opera in domo domini III Esdr 5, 58) 1471 *MPKJ* V 54.

Dopytać (się) '*sprawdzić wątpliwości dodatkowym zapytaniem, iudices de aliqua re ultra quaerere, percontari*': Gdy ten vmarly czlowyek szdrow stal przed gaynym szadem y dopytal szye pyerwey ortelem (*OrtBrRp* 63, 3 : y dopytal szyc pyrwey ortela), mozely szwe zarobyone gymyenye dacz, komu chcze, na to ortel yemu wyrzeczono *OrtMac* 83; Johannes affectat sentenciam al. skazanyą pro eadem controversia secundum acta, ex quo se adinterrogavit al. dopytal concitacionem et acta, et exaudivit 1460 *LubPodk* 87; Dum se ad praedictas concittaciones sciscitasti al. dopytalesz szą *ib.* 88.

Doradny '*umiejący radzić, przekonywający, qui suadere vel persuadere potest*': Doradnimi persuasiu/i s *ca* 1428 *PF* I 485.

Doradzać 1. '*doradzać, dawać radę, suadere*': Item luppi sunt mali homines swadentes, doradzayącz, diversa peccata facere ad seducendum homines bonos a via recta XV *p. post. R* XXV 178; ~ doradzać sobie '*naradzać się, consiliari*': Trze... magistri... veszli szą w rada doradzayącz szobye, aszalibi mv nyeczo mogli dopomocz XV *ex. MPKJ* II 317.

2. '*przemawiać za czymś, skłaniać, persuadere, cogere*': Gdysz sz roslączenya poddanych gymyenye panow cząstokrocz *opvsczewya, nye gyną przyczyną podobliwą na tho doradzayącz, wydzalo szą naszim ryczerzom they skodze nyelenywo szą przeczivycz (quum ex separatione subditorum bona dominorum saepius desertantur, nulla causa legitima ad hoc persuadente, visum fuit nostris baronibus, huic periculo non segniter obviare) *Sul* 44.

Doradzenie '*rada, porada, consilium*': A gdyz tho wszythko yuz spelnyą y vczynyą, tedy gdy sye rok spelny a vynydzie, taky ma byczi przyąth z rostropney braczyey doradzenym (cum aliquorum discretorum fratrum consilio) 1484 *Reg* 707; Jesthlyby ktory pan... czynyl... naprzeczyw gych bydlenyu y stadlv, thedy ministrovye... mayą sye o tho vczyecz do bysskupow, a z gich doradzenym y zrządzenym dzielacz k themv mayą (ministri... ad eos episcopos... studeant habere recursum iuxta consilium et ordinationem ipsorum in talibus processuri) *ib.* 716; Gdy radzysz przyaczyelowy, nye mow gyemv: thako massz vczynycz, ale rzekny: thako my szye wydzy, bo ze zlego doradzenya rada nyeprzyazny przyczyna pochodzy, a z dobrey rady rzadko chwala bywa (quoniam facilius de malo exitu consilii redargutio sequitur, quam de bono laus) XV *p. post. R* I s. XLIII; Eciam oretur deum... pro rege nostro polsckyego... y za wsyczka rada..., et pro omnibus nobilibus slachta, yszby gym pan bog raczyl dacz kv radzenyv lasska dvcha svyatego, ktorym doradzenym radzylyby o pospolite dobre, ysby tako radzvcz, doslusyly sya krolestva nyebyeskyego XV *ex. SKJ* I 148.

Doradzić, Doradzić się *f o r m y: praes. ind. 3. sg.* doradzi *Ksw* cr 19, *ca* 1450 *PF* IV 576, 1471 *MPKJ* V 125; ~ *inf.* doradzić *Sul* 75; ~ *praet. 3. pl.* doradzili *MPKJ* V 57, 1471 *MPKJ* V 134; ~ *part. praet. act.* doradziwszy *OrtMac* 137, 1484 *Reg* 722, XV *ex. MPKJ* II 317; ~ *part. praet. pass. n. pl. f.* doradzone 1420 *JA* XII 143.

Z n a c z e n i a: **1.** '*doradzić, udzielić rady, suadere, consilium dare, admonere, suggerere*': A iacocoly to gresny clouek uciny, taco nagle sirce iego iemu doracy, yzbi greha ostal *Ksw* cr 19; Doradzy suggeret *ca* 1450 *PF* IV 576; Natuknaly a. doradzyli (*war. kal.*: natuknęły) suggesserant (placuit sermo regi, et ita ut suggesseranț, iussit fieri Esth 2, 4) *MPKJ* V 57; Poduszczy, wspomyenye, nathuknye, doradzy suggeret (paraclitus autem, spiritus sanctus, quem mittet pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, et suggeret vobis omnia, quaecumque dixero vobis Jo 14, 26) 1471 *MPKJ* V 125.

2. doradzić się '*zasięgnąć rady, consulere aliquem*': Tha zona doradzywszy szye przydzye przed woyta y zastawy tey panyey szwe odzyenye do prawa *OrtMac* 137; A yetshlyby taczy tho braczya nye chczyeli sye polepszycz..., thedy

doradzywszy sye braczyey rostropney y mądrey (discretorum fratrum aliquorum consilio) mayą byczi vypądzeny z pospolzthva thego braczthva 1484 *Reg* 722; Doradzywszi szya tak poszly do nyego XV *ex. MPKJ* II 317.

3. '*zaradzić czemuś, dopomóc radą, mederi, consulere alicui*': Syroczsthwu dzeczy poth panysthwem naszim doradzicz laskawye żądayącz,... vstawyamy (orphanitati puerorum nostrorum subditorum consulere gratiose cupientes... statuimus), aby oczecz zywącz mogl dzeczem swogim... vstawycz pewne opyekadlnyky *Sul* 75.

4. '*namówić, persuadere, impellere*': Doradziły, nawyedziły (*war. lub.*: doradzyli, nawyedły persuasis) inductis (supervenerunt autem quidam ab Antiochia et Iconio Judaei, et persuasis turbis lapidantesque Paulum, traxerunt extra civitatem, existimantes eum mortuum esse Act 14, 18) 1471 *MPKJ* V 134.

5. '*doprowadzić do końca obrady, consilium finire*': Definito consilio vlg. *dorodzone rady 1420 *JA* XII 143.

Doręcze na doręczu '*pod ręką, na podorędziu, ad manum*': Maszly tu na *dorøszu kopye albo myecz (si habes hic ad manum hastam aut gladium)? *BZ* I Reg 21, 8.

Dormitarz '*sypialnia, cubiculum*': Dormytharz dormitorium *ca* 1500 *Erz* 14.

Dorobić '*dokończyć jakiejś roboty, opus perficere*': Cso Janek wszczøgnøl Stana, to gi wszczøgnøl, eze mu domu ⟨nie⟩ dorobil 1398 *HubeZb* 71; Jako mne Jaszek ne dorobil na stawe copana 1426 *ZapWarsz* nr 190; Jakom ya Elzbyethy, kmyothowny z Rokithk, nyc othegnal gwalthem oth robothi poltrzeczya dnya, kthorych mv (*pro* mi) nye dorobyla w vasznoszczy, yako wyardun⟨k⟩ in 1/2 grosso 1477 *ZapWarsz* nr 1202.

Dorobienie '*dorobek, praca, labor*': Mozely on szwem (*leg.* z swem) dzyedzyczthwem stoyaczym y nyestoyaczym, czo szwem dorobyenym szobye nabyl, czynycz, czo chcze? *OrtMac* 82, *sim. OrtBr* VII 548.

Dorosły '*adultus*': Vstawyamy, aby thake dzewicze... dorosle mogly mąze szobye wszącz (decernimus, quod tales virgines... adultae poterint viros recipere) *Sul* 76.

Dorozumieć '*dawać coś do zrozumienia w formie przypowieści, rem per translationem explicare*': In proverbiis dorosvmyeyączy (haec in proverbiis locutus sum vobis Jo 16, 25) XV *p. post. R* XXV 161.

Dorość '*dojrzeć, stać się dorosłym, pełnoletnim, dojść do lat dojrzałych, adultum, maturum fieri*': Gdym dorosla, mazowym sza poslubyla adulta facta sum et desponsata sum coniugi XV *med. R* XXV 152; Mozely *opyekaldnyk opyekanye opvszyczc dla takyego nagabanyą albo trudne a twarde rzeczy przewlecz, szlowye odloszycz asz do dzyeczynnych lath, slowye asz dorosczye (*OrtMac* 112: asz doroszthą), czyly nye moze? *OrtBr* VI 377; Mozely zapowyedzecz tych syroth gymyenye do tego czassv, az dorostą (*OrtMac* 113: asz dorosczye) szwych lath? *OrtBr* VII 555.

Dorzec '*oświadczyć, dicere, profiteri, declarare*': Laurencius... concitauerat nobilem Bartossium..., quomodo ipse Bartossius dixisset, quomodo ipse Laurencius non esset de nobilibus parentibus ortus, tandem... dum coram iudicio Laurencius ab ipso uellet, ut addiceret al. dorzeklby, si ipse est de igno⟨bi⟩libus parentibus, tandem ipse... negauit et dixit ipsum esse bonum hominem 1465 *StPPP* VII 419; Famosus Raphael... Seuerinum Zeyfrath... ad ius... euocasset pro eo, quia ipsum diffamauit..., ipse autem uolens se sibi de premissis iustificari, ideo ut addiceret al. dorzeklby, si quid sciret, quod honori et fame ipsius derogaret..., ipsum citauit 1497 *StPPP* VII 472.

Dorzeczenie '*oświadczenie, declaratio*': Andreas Rupnowsky nolens in infamia huiusmodi enormis citacionis iacere, ipsum Stanislaum... citari procurauit ad edicendum al. ku dorzeczenyv et ad audiendum ipsum expurgari de infamia 1474 *StPPP* VII 430.

Dorzucić się '*dopaść, aggredi, se inferre in aliquem*': Pana naszego Iesucrista, ktorzykolvye mogly sze dorzuczycz yvze zvyązanego, ten ssyepal przeze wschego myloszyerdzya *Rozm* 654.

Dosądzić '*doprowadzić sprawę sądową do końca, causam peragere, ad finem adducere*': Gdysz woyth poczawszy rzecz w sządzyc... bądzyely przyszyaszny woyth od szwego pana wynowan przed prawem, ysz they rzeczy... nye doszadzyl, szlowye nye dokonal..., thedy yest on uczynyl naprzeczyw szwey przyszyądze *OrtMac* 124.

Dosiąc *formy*: *inf.* dosiąc *Gn* 3a, *OrtMac* 75, XV *p.post. R* XIX 48, *Rozm* 820; ~ *praet. 1. sg. m.* dosiągłem *OrtBrRp* 40, 2, *OrtMac* 45; *3. sg. m.* dosiągl XV *p. pr. R* XVI 347, *OrtBr* VII 572, *OrtMac* 43; *3. pl. m.* dosięgli *OrtBrRp* 103, 3; ~ *plqperf. 3. sg. neutr.* jest było dosięgło *Gn* 2b; ~ *condit. 3. sg. m.* -by dosiągł *BZ* Gen 3, 22.

Znaczenia: **1.** '*dosięgnąć dokądś, do czegoś, contingere*': A napiruecz gestcy ono ku vyszokoszczy bilo velike pres tho, iszczy gest ono od

szeme asz do neba bilo doszøglo *Gn* 2b; Ten tho krol neba y szeme, genszecz gest barszo vyszoky, gegoszczy visokoscy nigeden [a]angol ani nygedno stvorzene doszøcz go ono ne mosze *Gn* 3a; Nyelsza doszyacz thwego szwyathegh⟨o⟩ czyała XV *p. post. R* XIX 48; Ini... są ciągnęli powrozem, aże musiły ręce około słupa dosiąc *Rozm* 820.

2. '*zdobyć, posiąść, adipisci, capere, rapere*': Doszyagl rapit XV *p. pr. R* XVI 347; Thy wyny, czo przyszasznyczy doszyagly y wzaly z woythem, ty sprawnye wzaly *OrtBrRp* 103, 3; Then szwyathy czeszarz rzymszkyego czczarszthwa doszyagl *OrtMac* 43; Ta pany... mozely przyszyaga thych pyenyadzy dobycz albo doszyadz podług prawa? *ib.* 75.

3. dosiąc prawem '*zaskarżyć*', *może też* '*uzyskać mocą wyroku, rem ad iudices deferre*', *fortasse* '*ex iudicum sententia aliquid sibi vindicare*': A nye opowyedzely w sządzyech ten, czo mv tho gymyenye zastawyono, any doszągl gego prawem (*OrtMac* 107: a nye odpowyedzyally w szadzyech... a nye dosznaly yego prawem) pyrwey, nyszly przyszedl dzen zaplaczenya tego, czo gymyenye w sz⟨w⟩em dludze zapowyedzal, tedy zapowyedanye ma mocz myecz przed szyą *OrtBr* VII 572; Zapowyedzyalem yeden kony poszpolnym poszlem y doszyaglem go prawem *OrtMac* 45, *sim. OrtBrRp* 40, 2.

4. '*wyciągnąć* (*rękę*), (*manum ad arborem*) *porrigere*': Adam iako geden z nas vczynyon gest, wyedzøcz dobre y zle. Przeto abi nye doszøgl swø røkø (nunc ergo ne forte mittat manum suam) na drzewo zywota wyecznego a nye vczosl owocza a sznyadl i bilbi zyw na wyeky *BZ* Gen 3, 22.

Dosichmiast '*do tej pory, do chwili obecnej, hactenus, adhuc*': Thamo dosichmasth na the tho puscy any descz, any vatr, any szadne sle pouetrze thamocz ono nygdy ne postogy *Gn* 183b; Doszychmaszth usque modo *ca* 1420 *R* XXIV 83; Asz doszichmaszt actenus *ib.* 86.

Dosiec '*przebić, przeciąć, transigere, caedere*': Dozekwsy tlustoscy transacta pinguedine XV *med. R* XXIII 280.

Dosiedzieć 1. '*dotrwać na danym miejscu do określonego momentu, aliquo loco usque ad certum quendam terminum remanere, sedere*': Pany Benussa wysla de terra ne doszedzawszy trzech lath 1415 *Przyb* 11; Jakosz oslal (*pro* ostal?) vinne (*pro* vinen?) podług czasw y prawa gy wis[l]edl ne doszedzą casw 1416 *MPKJ* II 298.

2. dosiedzieć prawa '*dopełnić zobowiązań, debita praestare, explere*': Iacub ranczil Grzimcovi i gego szene za Bitinske, isz mu meli prava doszedzecz o fszitki rzeczi, a tego mu ne doszedzeli o czterdzeszczi y oszmi grziwen polouicz 1406 *Piek* VI 311.

Dosięgać 1. '*sięgać do czegoś, dotykać czegoś, attingere, pertinere*': Wydzal gest (*sc.* Jakub) we znye (*leg.* śnie) drab stoyøcz na zemyø, koncem nyeba dosyøgayøcz (vidit in somnis scalam stantem super terram et cacumen illius tangens coelum) *BZ* Gen 28, 12; Zabulon na brzegv morskyem bødzye bidlycz na stawadlach lodz, doszyøgayøcz asz do Sydona (Zabulon in littore maris habitabit et in statione navium, pertingens usque ad Sidonem) *BZ* Gen 49, 13.

2. '*przenikać na wskroś, penetrare*': Doszangayącz pertingens (vivus est enim sermo dei et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti, et pertingens usque ad divisionem animae ac spiritus, compagum quoque ac medullarum Hebr 4, 12) 1471 *MPKJ* V 132.

Dosięgnąć 1. '*dojść do czegoś, posiąść, attingere, in possessionem venire*': Gdyczyem ya szyedzal szwą (*leg.* z swą) zoną w gyey gymyenyv pelnym prawem, mamly szwey zenye prawo odzyerszecz y doszągnącz gydączego gymyenya y nyegydaczego gey gymyenya, cyly[ly] czo prawo gest? *OrtKal* 301, *sim. OrtMac* 26; ~ dosięgnąć sprawnych lat '*dojść do pełnoletności*': Gdy thy dzeczy sprawnych lath doszągną (quibus tunc pueris legitimam aetatem attingentibus),... obrzeczenya dawnosczy... odzirzecz nye bądą mocz *Sul* 54.

2. dosięgnąć prawem '*zaskarżyć, objąć skargą, rem aere alieno oppressam ad iudices deferre*': Zapowyedzały komu yego gymyenye, a on doma nye byl,... a to gymyenye yest ozalowano, szlowyc prawem doszyagnyono,... ten szye mozc zaszą k zwemu gymyenyu czyagnacz *OrtMac* 120, *sim. OrtBrRp* 88, 2.

Doskazać '*przyznać sądownie, przysądzić, adiudicare*': Iudex sibi Iohanni advocato iam coadiudicavit al. dosczaszal terram, pro qua citavit 1448 *AGZ* XIV 259. ~ *Cf.* **Dokazać.**

Doskazanie '*orzeczenie, decyzja, iudicum sententia, decretum*': Vos non expectantes decretum iudicis et iudicialium, et iudicum, qui hominem eundem iudicabant, decisionem al. doskazanya, hunc hominem sentenciastis et iudicavistis in triginta super mortem violenter 1456 *TymSąd* 136. ~ *Cf.* **Dokazanie.**

Doskonać *formy*: *imper. 2. pl.* doskonajcie *Błaż* 322; ~ *inf.* doskonać *ca* 1428 *PF* I 485; ~ *praet. 2. sg. m.* doskonałeś XV *p. post. R* XXV 175; ~ *part. praet. pass. neutr.* dosko-

nano XV *med. SKJ* V 278; ~ *praes. pass. 3. pl. m.* doskonani bywają XV *med. R* XXV 157.

Znaczenie: '*skończyć, wykonać, dopełnić, perficere, complere*': Ymayocz doskonacz perfecturus *ca* 1428 *PF* I 485; Dobr⟨ze⟩scye poczoły, dobrze doskonaycye (bonus enim operator, qui bene incepit et bene perficit) *Błaż* 322; Doskonany byvaya perficiuntur XV *med. R* XXV 157; Et post conceptum peccare non potuit, sed potuit crescere in premio et in hoc ei non fuit liberum arbitrium, sed per gratiam specialissimam confirmatum et completum a doskonano XV *med. SKJ* V 278; Ex ore infancium et lactancium, deus, perfecisti laudem, doskonalesz, propter inimicos tuos (Psal 8, 3) XV *p. post. R* XXV 175. ~ *Cf.* **Dokonać.**

Doskonale '*bez błędów, należycie, doskonale, sine vitiis, perfecte, legitime*': XII virtutes... ipsam (*sc.* Mariam) singulariter decorant et in ipsa perfecte inveniuntur doskonale se (*leg.* są) naleszony XV *med. SKJ* V 273; Aby kaszdy o swey rzeczy abo dzedziny doskonale mogl czynycz (libere agere possint... super rebus et hereditatibus), krothcosczy nye mayącz w dawnosczy, vstawyamy, aby kaszdy mąsz myal dawnosc za trzy lyata, a... wdowa ma myecz dawnosc za szesc lath, ale maszathky... dawnosc mayą myecz za dzessyącz lath *Dzial* 46; Dosconale perfecte 1461—7 *Serm* 99r; Ktho chce pissac doskonale gezik polski i tesz prave, umey obecado moye *Park* 412; Rzadnye legittime, doszconalye legittime XV *ex. MPKJ* II 325. ~ *Cf.* **Dokonale.**

Doskonałoć '*pełnia zalet, doskonałość, virtutum plenitudo*': Doskonalocz panny Marie XV *med. PamLit* XXVIII 308.

Doskonałość 1. '*koniec, finis*': Ecce ego vobiscum sum ad consumacionem doskonalos⟨c⟩zy seculi (Mat 28, 20) XV *med. SKJ* V 270.

2. '*doskonałość, trwałość, biegłość, perfectio, perseverantia, peritia*': W tr⟨w⟩alo doskonal⟨ość⟩ in perseueranciam 1461—7 *Serm* 90r; Doskonaloszci ad perfeccionem *ib.* 322v; Doskonąlosez pericia *ca* 1500 *Erz* 14.

Doskonały *formy*: *n. sg. m.* doskonały *MW* 112b, XV *p. post. Zab* 522, *ca* 1500 *Erz* 13; *f.* doskonała *ca* 1428 *PF* I 480, 1461—7 *Serm* 96r. 99r; ~ *g. sg. f.* doskonałe XV *ex. MPKJ* II 320; ~ *ac. sg. m.* doskonałego XV *p. post. R* XXV 182; *f.* doskonałą *Dzial* 45, *Naw* 180; ~ *l. sg. f.* (w) doskonałej *MW* 14b; ~ *g. pl. neutr.* doskonałych *Dzial* 34. 46; ~ *ac. pl. m.* doskonałe *Dzial* 30.

Superlat. v. pl. m. nadoskonalszy *MW* 56a.

Znaczenia: **1.** '*wolny od wad i braków, pełen zalet, doskonały, perfectus, plenus*': Sluszba mą naprzoth vstawiczna, doskonalą, przesprzestaną, panno mą namileyszą *ca* 1428 *PF* I 480; Maria matko..., raczi prosicz za nami... do pana boga naszego..., ktori w troyczi doszkonaley ziwie y wielbi se przez wszitki wieki wiekow *MW* 14b; O manzowie, naiassnyeyszi w rodzayu a nadoskonalsi w cznotach, oswieczi⟨cie⟩mią, sluga swoią, swiatosczią wassą *MW* 56a; Gest przeto wiara prawa, abismi wierzily y wiznawali, yze paan nasz Iezus Cristus... doszkonali bog, doszkonali czlowiek (*Fl*: swyrchowany bog, swirchowany czlowek, *Pul*: pelny bog, pelny czlowyek) z dusze rozumney y z czlowieczego cziala bandączi (perfectus deus, perfectus homo ex anima rationali et humana carne subsistens Ath 30) *MW* 112b; Szyny bozy,... day my nadzyeya, vyarą dobra, laska doskonala (caritatemque perfectam) *Naw* 180; Tradidit sibi sanctum Thomam, asserens eum plurimum in tali arte peritum, doszkonalego XV *p. post. R* XXV 182; Doszkonali, myszlaczy o szbawyenyv, naboszny, pochodzaczy we cznocze, praczlywy, contemplativus XV *p. post. Zab* 522; Szadni homo non potest habere doszkonalee wyari, alysz mv gee pan bog doposzyczi (nemo sibi fidem ad plenum vendiare, *pro* vendicare, prout, *sc.* potest, nisi deus dederit illam) XV *ex. MPKJ* II 320; Doskonały vel dokonały perfectus *ca* 1500 *Erz* 13; ~ (*o lekarstwach*) '*skuteczny, perfectus, efficacissimus*': Dosconala mocz lek⟨arstwa⟩ perfecta gracia medicine 1461—7 *Serm* 96r; Doskonala mocz lecarstwa perfecta medicina *ib.* 99 r.

2. '*wolny od wad prawnych, należyty, iustus, legitimus, debitus, idoneus*': Mayąły (*sc.* pomocnicy zabicia) doskonale swiąthky (per probos et idoneos testes... se teneantur expurgare, *Sul* 41: przes dobre a podobne swyathky mayą szą wywyesez), mayą odchodzyez, a nye mogąły myecz, tedy mayą bycz przewynyeny *Dzial* 30; Gdy bracza abo przyaczele... rozdzelayą syą, a w tem dzale bądą myeszkacz przez trzy lyata y trzy myesyącze w mylczenyv,... wygąwszy doskonala przyczyna (nisi causa legitima allegetur), dla ktorey by dawnosez bycz nye mogla, tedy tako zamyeszka⟨ły⟩, przerzeczoną dawnosczą ma mylczecz *Dzial* 45; ~ lata doskonałe '*pełnoletność, aetas legitima*': ⟨G⟩dysz wdowa po szmyerczy mąsza swego weszmye dzeczy w swą opyeką nye mayącze doskonalych lyat, tho gest dwanaczeze lyath, a gdyby nyekto gym w tych leczech schcodą nyektorą w gymyenyv vczynyl..., tedy tym dzeczom dawnosez nye

mosze bycz przypysana, aczkolyby o to nyczs nye mogli abo nye chczeli asz do lyat doskonalych czynycz (similiter infantibus ad duodecim annos educatis, si tempore infantiae per quempiam iniuria fuerit illata aut ipsorum patri tunc mortuo, possunt illatam violentiam agitare, pro qua agere non valebant propter defectum aetatis) *Dział* 34; ⟨A⟩ czby dzeczy mlode lyath doskonalych geszcze nye myali (pueri impuberes ante legitimam aetatem, *Sul* 54: przeth sprawnymy lathy), a o dzedzina bylibi przed sąd pozwany..., tedy sądza prawo ma odloszycz y zawiessycz tako dlugo, az dzeczem lyata wynydą *Dział* 46.

Cf. **Dokonały**

Doskonanie *formy*: *n. sg.* doskonanie XV *p. post. R* XXV 175; ~ *g. sg.* doskonania XV *med. SKJ* V 255; ~ *d. sg.* doskonaniu XV *med. SKJ* V 255, XV *p. post. JA* XII 144; ~ *ac. sg.* doskonanie 1471 *MPKJ* V 74, XV *p. post. R* XIX 52.

Znaczenia: **1.** '*dokonanie, wykonanie, spełnienie, urzeczywistnienie, peractio, eventus*': Angyol gye odpowyedzal:... Nye racz thego odmawyacz, sz czyebye ma bycz boza macz, nye kasz (*PF* IV 594: myeschkasch) lyudu szbavyenya, uczyn themu doszkonanye (*PF* IV 594: dokonanye) XV *p. post. R* XIX 52; In isto ewangelio... describitur nobis conformitas, zgodne doskonanye, prophetalis scriptorum prophetarum XV *p. post. R* XXV 175.

2. '*dopełnienie, osiągnięcie pełni, complementum, perfectio*': Fuit conueniens ad complementum operum dei bilo zgodno ku doskonanyv vczynkow bozych XV *med. SKJ* V 255; Ita ad complementum do doskonanya divine facionis conveniebat, ut eciam crearet hominem de femina sine viro *ib.*

3. '*doskonałość, perfectio*': Zacon stary zadnego cu dosconanyv nye przyvyothl quia lex nullum ad perfeccionem adduxit XV *p. post. JA* XII 144.

4. '*zniszczenie, exitium*': W sgladzienye, doskonanye in *consummacionibus (filii autem adulterorum in inconsummatione erunt et ab iniquo thoro semen exterminabitur Sap 3, 16) 1471 *MPKJ* V 74.

Cf. **Dokonanie**

Doskończać '*pognębić, zniszczyć kogoś, affligere, perdere*': Zly nastaly na myę,... malem nye doskoynczaly mye (*Fl*: besz mala strawyly sø me) na zyemy (inique persecuti sunt me,... paulominus consummaverunt me in terra) *Pul* 118, 87.

Dosłuchać '*wysłuchać do końca, usque ad finem audire, adesse*': Doszluchawszi bozey szluszbi oth poczøthka do pozegnana *ca* 1420 *R* XXIV 81; Proscye boga..., doslvchawszy do koncza tey to bozey chvaly XV *ex. SKJ* I 150; A za thym slovem vstavszy Pylath y vyschedl do Zydow, bo baczyl dobrze, yze ym bylo barzo nyelubo, yze s nym tako dlugo movyl, y troskaly szye, aby yego nye pusczyl. Tegodlya on tez nyc dosluchavschy, azby yemv myly Iesus odpovyedzyal *Rozm* 787.

Dosłużenie '*wina, culpa*': Oczczovye vyną szynow s gymyenya bywayą pądzeny a przywyedzeny przes doslvzenye gych (*Dział* 36: nye dla wyny oczczowskyey) kv wyelgemv vboszstwv (patres... deducuntur absque demeritis ipsorum ad nimiam paupertatem) *Sul* 45.

Dosłużyć, Dosłużyć się 1. '*pozostać w służbie do przewidzianego terminu, in famulatu permanere ad terminum condictum*': Ian Szandkowi nye doszluszil do roka 1424 *KsMaz* II nr 727; Jako mye Grzegorz nyc doslvzyl do czasu 1495 *ZapWarsz* nr 1769a; Jako mnye Sassyn s Byenyewycz nye dosluzyl rokv podla vmowy *ca* 1500 *ZapWarsz* nr 1827.

2. dosłużyć się '*zasłużyć, mereri*': Oretur deum... pro omnibus nobilibus slachta..., ysby tako radzvcz doslusyły sya krolestva nyebyeskyego XV *ex. SKJ* I 148; Oretur deum pro omnibus fidelibus laboratoribus..., ysby... sya do krolestva nyebyeskyego dosłussyly *ib.*

Dostacz(cz)yć *cf.* **Dostarczyć**

Dostaczni '*dostateczny, sufficiens*': Paknyąli ginich (*sc.* świadków) ymyeecz nye moze, ma dostacznye rąnkogemstvo (sufficientem fideiussoriam) o dosyczwczynyenye wstawycz *Sul* 11.

Dostacznie '*dostatecznie, sufficienter*': Poczynayą szą wstawyenyaa praw..., gychze zgrvmadni rozvvm... dostacznye yvvsz gest przelozoon *Sul* 20.

1. Dostać, Dostać się *formy*: *praes. ind. 1. sg.* dostanę *BZ* I Reg 27, 1; *3. sg.* dostanie 1444 *ZapWarsz* nr 740, *Sul* 76, *BZ* Lev 7, 32, Num 34, 2. Jud 11, 24, 1471 *MPKJ* V 107, *Rozm* 391; *2. pl.* dostaniecie 1471 *MPKJ* V 34; *3. pl.* dostaną *BZ* Lev 23, 20. Num 18, 13. Ruth 1, 9, 1471 *MPKJ* V 23; ~ *praes. ind. z partykułą* ać *dla wyrażenia trybu rozkazującego*: *3. pl.* ać dostaną *BZ* Deut 24. 21; ~ *part. praes. act. adi. n. sg. f.* dostająca *Sul* 57; ~ *inf.* dostać 1407 *Piek* VI 335, *Sul* 46. 75, *BZ* Tob 6, 12, *MW* 101a, 1495 *StPPP* II nr 4445, XV *p. post. SKJ* I 147, XV *ex. Kałużn* 290, *ca* 1500 *JA* X 382, *Rozm* 16; ~ *praet. 1. sg. m.* -m dostał 1422 *ZapWarsz* nr 30; *2. sg. f.* dostałaś XV *p. post. SKJ* I 147; *3. sg. m.* dostał 1428 *ZapWarsz* nr 2847, 1436 *ZapWarsz* nr 467, *OrtMac*

86, 1461 *ZapWarsz* nr 1097, 1472 *ZapWarsz* nr 1344, 1482 *ZapWarsz* nr 1539, XV *p. post. R* XIX 48, *Rozm* 86; *f.* dostała 1403 *Piek* VI 175, 1408 *KsMaz* I nr 1197, 1415 *Przyb* 11, 1426 *KsMaz* II nr 1838, 1434 *ZapWarsz* nr 619, 1444 *Czrs* s. LXXXIII, 1450 *ZapWarsz* nr 946, 1471 *MPKJ* V 49; *neutr.* dostało 1396 *Leksz* I nr 2188, 1397 *HubeZb* 30, 1399 *HubeZb* 108, 1418—23 *RocznHist* XV 56, 1430 *ZapWarsz* nr 309, 1440 *ZapWarsz* nr 433, *BZ* Gen 30, 42. I Reg 27, 6; *3. pl. m.* są dostali *Gn* 171b; ~ *plqperf. 3. sg. m.* jest był dostał *Gn* 172a; był dostał *Rozm* 669; *f.* była dostała 1415 *Przyb* 11; *3. pl. m.* były dostały *BZ* I Par 6, 54; ~ *condit. 1. sg. m.* -bych dostał *BZ* I Par 21, 13; *3. sg. m.* -by dostał *Rozm* 592; *3. sg. neutr.* by dostało XV *p. post. R* I s. XLVII; *1. pl. m.* bysmy dostali *MW* 75b.

Znaczenia: **1.** '*otrzymać, uzyskać, nabyć, wydostać, capere, obtinere, acquirere*': Jacom ne dosz⟨ł⟩ al v Laszarza *dzewiczinacze grosszy sza czarzanye (*pro* czadzanye 'ciądzanie') po c⟨r⟩ziwdze 1422 *ZapWarsz* nr 30; Oddal wszythky od nasz zloszczy, day dosthacz cznoth y dobroczy *MW* 101a; Dominus Johannes Goleczky... pecijt ulteriorem terminum, quo posset ad acta terrestria peruenire et suum jus seu litteras requirere al. dostacz inscripcionum, quas habet super eandem villam 1495 *StPPP* II nr 4445; Movylacz sz ym s pokornoszczy, chczancz dostacz boszkycy myloszczy XV *p. post. SKJ* I 147; Dostalasz tham vyelyey chwaly myedzy yego apostoly *ib.*; Przez tą vodą on zboycza dostał vyelykyego ymyenya (divitias multas receperunt), bo vzdravyal wschelykyego nyemocznego ta ystna voda *Rozm* 86; Cayphasch nyespravnye byl byskupstva dostal tego lata, ale ye byl przenayął *Rozm* 669.

2. dostać się *komuś 'przypaść komuś w udziale, contingere, obtingere alicui in possessionem, in usum alicuius cedere seu cadere*': Sandziwoy ne dodal dzeszanczora scotu a szeszoronascze swini, czo sø na starostø dostalo 1396 *Leksz* I nr 2188; Iaco to swaczimi, iaco Zofka ne wsala nicz dzeczacze czøszczi, ale czo sø ye po pirwem møszu dostalo 1397 *HubeZb* 30; Mszczi-woy[ow]... dzerszi silan mocza to, czo... dzalem y lozem sze *dostala Swantochne 1397 *StPPP* VIII nr 6202; Staszek dzelil s kmeczem scot, kedi szø Staszcovi dostala crova, a kmeczeui vol 1403 *Piek* VI 175; Viszemir mal przi maczerzi ostacz, a po maczerzinem zawocze (*pro* ziwocze) malo mu sz⟨ę⟩fszitco ymene i dobitek dostacz 1407 *Piek* VI 335; O chtorø łąkø zalowal Iacop na Micolaya, o tøm ia loszi mothal i dostala szø mu dzalem 1408 *KsMaz* I nr 1197; Karczma... sø bela dostala Paskowi dzedzicznim dzalem weczistim, a nigdi Miroslavovi po liscze dzelnim dostala szø 1415 *Przyb* 11; O ctorø rolø Wøcenczy na mø zalowal, tha szø mne pomerø dostala 1426 *KsMaz* II nr 1838; O cthori dom Clara na myø szalowala, ten syø *memø manszowi dzalem dostal 1428 *ZapWarsz* nr 2847; Czszom ya oral, thom oral swe, czso my ssan dzalem dostalo 1430 *ZapWarsz* nr 309; O kthorą dzedzyna Woyczech na mya zalowal, tha my szą dostala wecznym dzalem 1434 *ZapWarsz* nr 619; Jaco ya to wem, o ktory kon Pyotr na Andrzeya zalowal, ten szya gemu pyrwey dostal na walcze, nysz onemu veradzyon 1436 *ZapWarsz* nr 467; O cthore blonye i o wangrodo na myø s bracyø Mancimir szalowal, tho ssyø nam dzalem po thi, kandim szetl, dostalo, a Mancimir tamo nye ma niczs 1440 *ZapWarsz* nr 433; Jaco my tho wyemy, ische ta cobila szya srzepczem (*leg.* z źrzebcem) Stanislawowi dzalem dostala 1444 *Czrs* s. LXXXIII; Jaco mnye moy oczecz nye mal wadzicz w moyey czaszczi trzeczey, ktora my sza medzi braczą dostane wecznym dzalem 1444 *ZapWarsz* nr 740; Wyna za przestąpyenyc vstawyenya nam szą dostacz ma (poena in violationem statuti pro nobis cedet) *Sul* 46; Cząscz dostayącza szą kaszdey szestrze pyenyączdzmy ma bicz namyenyona (pars contingens cuilibet sorori in pecunia... exsolvatur) *Sul* 57; Wszisthko dzeczem ma szą dostacz (omnia ad pueros devolvantur) *Sul* 75; Cząscz drvga nye dostanye szą dzewkam (pars aliqua... filias non continget) *Sul* 76; O kthore łąky possyeczenye na *nyą zalowal Stanislaw, tha syą mnye dostala wyecznim dzałem 1450 *ZapWarsz* nr 946; Czso szø posdnye vrodzylo, to szø wszitko dostalo Labanowy (factaque sunt ea, quae erant serotina, Laban) *BZ* Gen 30, 42; Prawe plece s pokoynich obyet dostanye syø... kaplanowy (armus quoque dexter de pacificorum hostiis cedet in primitias sacerdotis) *BZ* Lev 7, 32; Gdisz ge podnyesze kaplan a chlebi pirwey vrodi przed bogem, dostanø syø kv vzitkv gego (cedent in usum eius) *BZ* Lev 23, 20, *sim.* 1471 *MPKJ* V 23; Wszech vzitkow *poczotki... dostanø syø kv vzitkv twemv (cedent in usus tuos) *BZ* Num 18, 13; Gdisz vnidzecze w zemyø kanaanskø, a k gymyenyv wam losem syø dostanye (vobis sorte ceciderit), tymi to myedzami syø dokona *BZ* Num 34, 2; Nye sbyray gronnich yagoth, ges to ostawayø, acz syø dostanø kv vzitkv przichodzøczemv (sed cedent

in usus advenae) *BZ* Deut 24, 21; Czso pan bog nasz wycyøscza odzerszal, dostanye syø k naszemu gymyenyv (in nostram cedent possessionem) *BZ* Jud 11, 24; Day wama nalescz pokoy w domyech tich møszow, gysz syø wama dostanø (quos sortiturae estis, 1471 *MPKJ* V 34: dostanyeczie) *BZ* Ruth 1, 9; Dostalo syø to myasto krolyom szidowskim (facta est Siceleg regum Juda) *BZ* I Reg 27, 6; Cy to sø przebitkowye gich po wszech a po kragynach sinow Aaronowich..., bo syø gym bily lyosem dostały (ipsis enim sorte contigerant) *BZ* I Par 6, 54; Tobyecz syø ma dostacz wszitko zboze gey (tibi debetur omnis substantia eius) *BZ* Tob 6, 12; Gdysz then korczak mey zenye w prawym dzyele szye dosthal *OrtMac* 86; Yakom ya thako dzelyl, hesh sza Pawlovi them (*pro* then) yas dosthal, ho kthori sszą hobichodza w prawye 1461 *ZapWarsz* nr 1097; Dostala schią obtigit (cecidit ergo sors orientalis Selemiae, porro Zachariae, filio eius,... sortito obtigit plaga septentrionalis I Par 26, 14) 1471 *MPKJ* V 49; Dostanye schą cedat (cadet terra haec vobis in possessionem Ezech 47, 14) *ib.* 107; Jakom szya gya vgyadnala y sza *trizy latha w pokoyv sztrzymala y roszdzely⟨ł⟩a, ysze kmecz Yan Sowa, kthory szyedzy na wloczc v Chlebowye, ten my sza dostal wyenye (*leg.* w wienie) 1482 *ZapWarsz* nr 1539; Myeczmy loszy, *komą szya ma dostacz sortiamur de ea, cuius sit *ca* 1500 *JA* X 382; Kazdy mlodzyenyecz vyelmy szyą radoval, ktoremv to szye moglo dostacz, yschby yemv dana yedna s tych *Rozm* 16; Ovasmy my opvszczyly wschytko y nasladovalysmy czyebye, czo szye nam za to dostanye (quid ergo erit nobis Mat 19, 27)? *Rozm* 391; Zydovye y kupyly, aby y vmączely, aby szye nam grzeschnym dostal przez ta mąka y smyercz ku naschemv vykupyenyv *Rozm* 592; ~ Czocoli sø ge ran dostalo, to sø ge dostalo za ge poczantkem 1399 *HubeZb* 108; Yako Stanislaw byeszal na Sandzywogewą plosu y ranil mu *parombky, y na samego uderzyl kamenem y szyekyrką, a tam acz mu szye czso dostalo, tho mu szye dostalo za yego początkem 1418–23 *RocznHist* XV 56; Bi gednego nyeszączczye wsschyczkym syą nye dostalo (si mercatores sunt, tutior est eorum divisio quam communio, ne unius infortunium aliis imputetur) XV *p. post. R* I s. XLVII; Zamath czyaszky dostal szya myc, ubogycy zenye XV *p. post. R* XIX 48.

3. dostać się w *coś*, do *kogoś*, *czegoś* '*dotrzeć*, *trafić*, *znaleźć się gdzieś*, *venire*, *pervenire*': Pysze szø nam f Svøthem pyszme o *raszmagitich svøtich, kakocz szø ony velikø møkø cirpely drzeve byly, nislycz szø ony do krolefstwa szø dostaly *Gn* 171b; Pres tocz szø gest on do krolefstwa nebeszkego byl dostal *Gn* 172a; Nyegdi nyektorego dnya dostanø syø Saulowy w røce (aliquando incidam una die in manus Saul) *BZ* I Reg 27, 1; Lepyey my gest, abich syø dostal w røce bosze (ut incidam in manus domini) *BZ* I Par 21, 13; Yako mnye rosdzyelono ss Yanem, ssynem moyhm, do zywotha moyego y then kmyecz, Pawel Czyok, dosthal ssyą w dzyelnyczą moyą 1472 *ZapWarsz* nr 1344; Day nam, myly panye, laszką thwa y przeszpyecznoscz, byszmy szye dostaly w thwoya radoscz *MW* 75b; O panye lezv Kryszczye..., raczy my dacz mądroszczy szwyeczkye... a do czyebye ⟨się⟩, ktorysz yeszt prawdzyve zbawyenye, dostacz XV *ex. Kalużn* 290.

Cf. **Niedostać**

2. Dostać 1. '*stać dalej*, *wytrzymać*, *wytrwać*, *zostać*, *pozostać*, *remanere*, *perstare*': Ale isze gest sebranye wyelyke lyvda, a czas zimni gest, a nye mozem mi nyedostateczny dostacz (quoniam multitudo magna est et tempus hybernum, et non possumus insubsidiati stare), a ten vzitek nye moze syø skonacz w genem dnyv any we dwu *BZ* II Esdr 9, 11.

2. dostać roku '*stawić się na termin*, *terminum servare*': In quo quidem termino ipse nobilis Iohannes Boyanski terminum requirendi attemptavit et in effectu astitit al. roku dostal 1497 *StPPP* VII 4.

(Dostarczyć) Dosta(cz)czyć, **Dostatczyć** *formy*: *praes. ind. 1. sg.* dostaczczę 1466 *R* XXII 17; *3. sg.* dostatczy XV *in. R* XXIV 72, *Sul* 30; dosta(cz)czy *Sul* 31; ~ *inf.* dostatczyć *Gn* 12a. 172a. 174a, *BZ* II Par 29, 34, XV *ex. PF* V 23; dosta(cz)czyć 1450 *MacDod* 120; ~ *condit. 3. sg.* dosta(cz)czyłby XV *p. pr. R* XLVII 357.

Znaczenia: **1.** '*dostąpić czegoś*, *dojść do czegoś*, *uzyskać coś*, *osiągnąć*, *impetrare*, *assequi*': A pres tho ny (*pro* my) greszny chemly (*leg.* chcemli) takesz bycz thamo pouiszeniy, tego my szamy *szobo dostathcicz ne moszemy, a tho pres dara ducha *svotego *Gn* 12a, *sim. ib.* 172a; Chemly do krolefstwa nebeskego pryez, strogmy thy to dobre s[t]kuthky... Alle is my szamy szobø tego dostathcicz ne moszemy, a tho przes darv ducha svøtego, a thesze pres pomocz⟨y⟩ Maric, a pres tho dzysza vczeczmi szø k ne *Gn* 174a; Prosza szobye na pomocz boga..., by my raczyl szeszlacz dzysz dar ducha swathego..., abyszmy mogly wsznacz y *wbaczysz wyelebnoscz y dostoynoscz swątha tego,

ale chczemyly dostaczycz thego, mamy poprosycz mathky yego 1450 *MacDod* 120.

2. '*móc, mieć siły, zdołać, podołać, posse*': Paknyą w danyv przerzeczonych cząqzzeb a w dosziczwczynyenyv za wyni przesszle bily lsczіwy a knąąbrzny tha⟨ko⟩, ysz sznaacz sądza prze gych mocznosez nye dostatczy gych karacz alybo cząądzacz (ita, quod iudex forte non sufficiat propter potentiam eorundem ad puniendum et impignorandum eosdem, *Dział* 18: a snad dla moczy gego sądza nye smyalby go dzeczkowacz), chczemy..., aby wyną... naaszey komorzee przydayąącz hily skaszneny *Sul* 30; Hosti iustam meo palmam pepigere tepesco, nye dostaczczą, ille calet, careo viribus, ille viget 1466 *R* XXII 17; ~ nie dostatczyć w oczyszczeniu '*nie zdołać przeprowadzić dowodu uniewinniającego, deficere in se expurgando*': Przytcza... wthora: Gwalth alybo lvpyenye na y⟨a⟩wnyey drodze, gdi ktho nye dostaczy w swem oczyszczenyv (secundus casus, ubi aliquis accusatus de violentia sive spolio publicae stratae defecerit in sui expurgatione, *Dział* 18: a nye mosze syą oczyszczycz) *Sul* 31.

3. '*nadążyć, sufficere*': A przisswyęcyly wolow bogu szesczset, a owyecz trsy tysyęce. Ale kaplanow bilo malo any mogly dostatczicz drzecz kozi z dobitka obyetnego (sacerdotes vero pauci erant, nec poterant sufficere, ut pelles holocaustorum detraherent) *BZ* II Par 29, 34.

4. '*wystarczyć, sufficere, satis esse*': Ne dostatcy gim aby non sufficiunt eis ut (ducentorum denariorum panes non sufficiunt eis, ut unusquisque modicum quid accipiat Jo 6, 7) XV *in. R* XXIV 72; Dostaczilby sufficeret XV *p. pr. R* XLVII 357; Nycz nye myecz vel nye dostatczycz defacere XV *ex. PF* V 23.

Dostatczyć *cf.* **Dostarczyć**

Dostatecznie '*wystarczająco, należycie, godnie, sufficienter, abundanter, digne*': Gdi nyektori... przissyangal..., yakoli spelna... forma... przissyągi yemu albo yey przes pyssarza... powy⟨e⟩dzyana dostatecznye ⟨nie⟩ vymowyl (quamvis ex toto formam iuramenti sibi iurandam per notarium causarum... expositam debite non expresserit)..., tako wszdi przes wschitky, gysch przi they przissyądze syedzeli..., milczano bywalo *Sul* 99; Kyedikolikrocz nyektori slyachczicz... bilbi sesromoczon..., a... nye chczancz swey dobrey cziczy (*leg.* ćci) poganybyenya czyrzpyecz, swyatky... swąn schlyachtha dostatecznye viswye⟨t⟩ lyayancz doswyathczi (nolens bonae famae suae denigrationem sustinere, testibus... suam nobilitatem sufficienter declarans approbabit), tegdi ten, ktori przigányl,... ma bicz pothąnpyon *Sul* 103; Nulla lingwa carnis cam digne sufficit, dostatecznye, laudare XV *med. SKJ* V 276; Nulla verba invenire possumus, quibus eam digne et sufficienter, a dostatecznye, laudare valeamus *ib.*; Ad eius evidenciam in effectum ostendendam na vkazanye gey szvathoszczy vyelebnye, dostatecznye 1477 *MPKJ* II 324; W Wyelkąnocz dossthathecznye czeladz nakarmy, ale nye roskosznye (diebus Pascalibus abundanter, non tamen delicate pasce familiam) XV *p. post. R* I s. XLI; Nemo coronabitur, nisi legittime, dostatheczne, certauerit in hoc mundo XV *p. post. R* XXV 179. ~ *Cf.* **Dostacznie.**

Dostateczno '*wystarczająco, należycie, godnie, sufficienter, iuste, aeque*': Gdyby wszethw w lasz czącz (*leg.* cudz), thake drzewa albo gym rowna porąbyl, moze bycz przes dzedzicza thego lasza yąth... Bo nye gest sgodno any szą wydzy dostateczno (non enim consonum et sufficiens videtur) za thako sznamyenythą szkodą lekky zaklad wszącz albo yszby tilko w poczqdzanyv byl skaran *Sul* 81.

Dostateczność 1. '*rozmiary, wielkość, zasoby, modus, magnitudo, copiae*': Powynyen gest kaszdy slachczycz podlvg dostathecznoszczy swego gymyenya a dochodow (secundum quantitatem suorum redituum et possessionem bonorum, *Dział* 63: podlug moczy gymyenya swego y przychodow) kv pospolythemv dobremv pewnymy bronnymy lvdzimy slvzycz *Sul* 56.

2. '*zdolność wywołania skutku, skuteczność, efficacitas, efficientia*': Dostatecznosez efficaciam 1444 *R* XXIII 306; Vyelyka doszthathecznosez multiplicem efficaciam XV *med. R* XXV 153; Dokonanye, dostatecznosez efficacia *ca* 1500 *Erz* 14.

3. '*obecność, praesentia*': Gdi ktho... szczrzpi dzirzewczą dzirzecz dzedzyną spokoynye... thako, ysz gemv iakokolye oblicznemv, a gego oblyczność y dostatecznosez mogącz myecz (si... patiatur ipsum possessorem possidere eandem hereditatem pacifice et quiete ita, quod sibi licet praesenti et cuius praesentiam sive sufficientiam habuerit), nye rvszy gemv kthorey o tho skargi alybo szalobi, othichmyast (*leg.* odtychmiast) ode wszego prawa y przedanya they tho dzedzini oszqdzami gy bicz odpadlego *Sul* 35.

Dostateczny *formy*: *n. sg. m.* dostateczny 1420 *JA* XII 143, 1437 *Wisł* nr 228, s. 87, *ca* 1500 *Erz* 14; *f.* dostateczna 1447 *LubPodk* 19, 1466 *R* XXII 15; *neutr.* dostateczne *Rozm*

780; ~ *g. sg. neutr.* dostatecznego *Sul* 96; ~ *ac. sg. m.* dostateczny *Sul* 61, *Dział* 53. 65; *f.* dostateczną *ca* 1418 *Wisł* nr 2151, *Sul* 95; *neutr.* dostateczne *Sul* 108; ~ *i. sg. m.* dostatecznym *Sul* 99; *f.* dostateczną *Sul* 35; *neutr.* dostatecznym *Sul* 91; ~ *n. pl. m.* dostateczni XV *p. post. R* XXV 265; *f.* dostateczne 1498 *MacPraw* VI 274; ~ *g. pl. neutr.* dostatecznych *Sul* 38.

Znaczenia: **1.** '*wystarczający, należyty, przepisowy, sufficiens, debitus, legitimus, iustus*': Nos yego y vsta bez wschey ganibi, brodan mayanci dostatecznan y dlugan, yego włosom podobnan, a wspod rozdzelonan *ca* 1418 *Wisł* nr 2151; Dostatecznę sufficienti *ca* 1428 *PF* I 486; Dominus succamerarius mandavit suo parrochiam conspicere camerario, quia est debita al. *dostetaczna 1447 *LubPodk* 19; Paknyąlibi nyc mogl gynszich swyathkow myanowacz..., chczemy, abi ten, oth kogo wyszla kląthwa, dobrim obiczayem, tho yest s *dosthaczeczną przisząsną alybo rąkogemską pewnosczą (debito modo, scilicet cum sufficienti cautione iuratoria vel fideiussoria) o stanyv kv praw... sze wsythką vczczywosczą bil vpomyenyon *Sul* 35; Slvza vstawycz, aby zadny Zyth... dalcy swych penyądzy na lysthy zastawne nye poszyczal any borgowal, alye tylko na zaklath dostateczny pozyczycz moze (sed tantum ad pignus sufficiens praestare valeat) *Sul* 61, *sim. Dział* 65; Gdi ten isti barthnyk w przerzeczonich rzeczach dostatecznego rankoyemstwa nye vczyny (si super praemissis sufficientem fideiussionem non fecerit) any wsdanya tego istego, any myodu, ktori s prawa placzicz myalbi..., tegdi pan... tego tho sbyega... bandzye czyandzal w tem tho myedzye nye zaplaczonem *Sul* 96; Gdi nyektori kmyecz ot swego pana... vczyecze, taky... w schesczy nyedzycl ot dnya vczeczenya zaplaczenye ('zapłacenia') rankoyemstwo dostateczne obiczayem obyklim polozicz ma (cautionem debitam more solito ponat) *Sul* 108; Aczbi... kmyecz prze nyektorąn crziwdąn yemu przes tego tho pana vdzyelanąn od nyego bi vishetl, a thego dostatecznym swyadeczstwem doswyatczil (et hoc testimonio sufficienti approbabit), tedi takyemu panu, ot ktorego vischetl, prosczye nyczs nye da *Sul* 91; Mi lan... po spolu... s gynschimy slawnimi mąnzmy... dostatecznąn gych radą (sufficienti consilio) i vsrale rosmyslyenye myawschi..., vstawyami *Sul* 95; Gdi kto... przes vlostną przissangą... przissyąnzee, a gdisz forma przissyangy... obiczayem dostatecznym virzecze (cum formam iuramenti... modo debito expresserit), tegdi nathemyasth rzanczcza... przissyangayąnczego... navczicz ma, abi swoyan przissyangąn przewyodl w vczinek *Sul* 99; ⟨V⟩stawiamy, aczby nyektori zemyanyn za szywota swego dzewką swą za mąsz dal, posag gey dostateczny namyenywszy (dotem sibi assignaverit competentem, *Sul* 57: a pozak podobni namyeny), tedy po szmyerczy oczczowie ta dzewka na braczy wiączey nye zyscze *Dział* 53; A tosz tesz chczemy o dzewkach gynszych zemyan, ysz za swego szywota mayą gc wydacz za mąsz, posag gym dostateczny (*Sul* 57: podobny) oprawywszy (dote sibi competente similiter assignata) *Dział* 53; Wislą, Bugiem y Narwią kazdemv mayą bicz dobrowolne plinączemv kromia zadnego czla przes wsisthki yazy..., thak isch thes thraffthan dosthatheczne dziori kv plinienyv (ita, quod struibus... per obstacula debet dari foramen sufficiens), kądibi dobrowolnye wiplinącz mogly 1498 *MacPraw* VI 274; Nunquam sunt valitura nyd[z]yycz ('nigdyć') nye sza dostateczne XV *p. post. PF* III 290; ~ Nil decorat factum nisi facti sola voluntas. Non operis factum, sed noto mentis opus. Res facti sit expers, dostateczna 1466 *R* XXII 15; ~ sam od siebie dostateczny '*samowystarczalny, sufficiens*': Krolevstvo zyemskye albo svyeczkye *okraschano yma mocz, czusz slug zyemskych, alye krolevstvo moye nye yest prze to s tego svyatha, yze nye yest okraschono od nysnych rzeczy, bo samo od szyebye [nye] yest dostateczne *Rozm* 780; ~ dostateczne lata '*pełnoletność, aetas legitima*': Paknyąli taczi bracza... nye bilibi... oth szebye roszlączeny, bąndąły, gylko k lathom, dostatecznich lath alybo sprawnego wyekv (quoad annos legitimos sive legitimae aetatis)..., chczemy, abi... rok poszwanya przes vywolanye yawnye byl wszyawyon *Sul* 38.

2. być dostatecznym '*móc, posse, valere*': Nye yeszmy dostathczny any to wypovedzecz sufficientes XV *p. post. R* XXV 265.

3. '*skuteczny, efficax*': Dostatezni eficax 1420 *JA* XII 143; Dostateczny efficax *ca* 1500 *Erz* 14.

4. '*niezniszczalny, nie więdnący, nie słabnący, qui non marcescit*': Dostateczni inmarcescibilis 1437 *Wisł* nr 228, s. 87.

Cf. **Dostaczni**

Dostatek *formy*: *n. sg.* dostatek XV *ex. ErzGlos* 178; ~ *g. sg.* dostatka *Fl* i *Pul* 68, 2, *Słota* w. 12, *ca* 1455 *JA* XIV 491; dostatku *Sul* 23, *Rozm* 325; ~ *ac. sg.* dostatek XIV *ex. Pocz* 232, *Rozm* 231. 601; ~ *l. sg.* (w) dostatku XV *p. post. Zub* 522; ~ *n. pl.* dostatki

XV *in. R* XXIV 66; ~ *ac. pl.* dostatki *Rozm* 22. 31. 151. 156. 635.

Znaczenia: **1.** *'wystarczająca ilość, wielka ilość, magna, sufficiens copia'*: To gesc przez dostatek dobrich skutko⟨w⟩ XIV *ex. Pocz* 232; Omnium bonorum sufficictas dostatek XV *ex. ErzGlos* 178; Alye bych myal taką voyską a dostatek lyvda (si tantam copiam exercitus haberem)..., wschytkye bych Zydy chczyal vmaczycz *Rozm* 231.

2. *'dobrobyt, zamożność, zasoby, dostatek, prosperitas, copiae, facultates'*: Przetocz stol weliky sweboda, staye na nym pywo y voda... y wele gynich potrzeb, podlug dostatka tego, kthole moze dostacz czego *Slota* w. 12; Wstawyami, abi pospołyze wszystczy szolthissy... podlug gych dostatkv (iuxta ipsorum facultates, *Dział* 10: podlug swcy moczi) na kazdą woyną sz namy szly *Sul* 23; Wstawyami, aby czy tho dvchowny zzaaczi... z namy gycz oczwyscze myely na kaszdee woyni podlug przerzeczonego gymyenya dostatkv (iuxta praedictorum bonorum facultates, *Dział* 10: podlug saczvnkv gymyenya) *Sul* 23; Prosperitatis w dostathku XV *p. post. Zab* 522; (Józef) czyeszyelstvem szyą barzo mądrze y rostropnye obchodzyl, bo zawzdy dobre dostatky myal (pro necessitate sua rebus abundavit, nam ipsum nulla penitus penuria gravavit), a s tego pomagal vbogyem *Rozm* 31; Takyesch y dzys vbogy, ktory ny ma dostatkv, nayescz szye moze, poruschy-ly post, nye zgrzeschyal (nec etiam hodie aeger, *pro* egens*?*, si solvit ieiunium, reus est) *Rozm* 325.

3. *'siła, moc, uzdolnienie do wykonania czegoś, vis, potestas'*: Sufficiencia nostra, dostatki, a deo est (II Cor 3, 5) XV *in. R* XXIV 66; Gospodnie,... daj nam żądzę i dostatek, abychmy sie s tobą modlili, bychmy s tobą o nasze zbawienie... bojowali *Rozm* 601; Bog ukazał im wszytki dostatki, iże sie mogli nawrocić, a to napirwej ukazał im, kiedy wzdzierżał ich wzrok, iż go nie poznali, wtore, iż jednem słowem porzucił na ziemię *Rozm* 635.

4. *(zawsze w pl.) 'zalety, bona, virtutes'*: Nyednego nyedostatkv kv svemv czyalv ny myala, alye wschytky dostatky myala kv svemv vrodzenyv *Rozm* 22; Zamby yego... nye byly skalane nyyedna nyeczystota, any dlugye, any krotkye, alye wschytky dostatky mayące (longitudinem debitam habentes, universo vitio defectuque carentes) *Rozm* 151; Tako thy czthyrzy elementa albo przyrodzenya zyednaly sszye v yego svyąthym czyelye, yze yedno drugyemv svoym przyrodzenym nygdy szye nye przeczyvylo, alye ⟨w⟩ czyalo myle Iesv Crista svoym byegyem przyrodzenym tako szye oplczyly, ysch szą czyalv svego stvorzyczyela wschytky dostatky daly (corpus... in optimo statu collocantes), podlug tego, yako yem myly *stvorzyczyl vstavyl albo przydal mocz ych przyrodzenyv *Rozm* 156.

5. *'twardy grunt, dno, fundus, fundamentum'*: Vwøznøl iesm w gline gløbokey, a ne dostatka (infixus sum in limo profundi et non est substantia) *Fl* 68, 2, *sim. Pul*; Nye dostathka non est substantia (Psal 68, 2) *ca* 1455 *JA* XIV 491.

Dostawać, Dostawać się 1. *'wystarczać, być pod dostatkiem, sufficere, in abundantia presto esse'*: Any swontoszczy dostage naszey, any angelskye, abychmy *yo mogli schwalicz XV *med. PamLit* XXVIII 308; Karmylesz ge na puszczi, a wszego gym dostavalo (nihil eis defuit), rucho gych nye zwyotszalo, a nogy gich nye vstali *BZ* Neh 9, 21.

2. dostawać się *komuś 'przypadać komuś w udziale, obtingere, accidere'*: Wszythkyem szyvem vthna szygye,... ya davya gronostaye y vyevyorkam sza dostaye *De morte* w. 381.

Cf. **Niedostawać**

Dostawić *'przyprowadzić, przedstawić, adducere, adhibere'*: Czo Meczlawa Zambina poswala bela tesz Zambina o wødol, o tho iest dostavila gethnacze w sœcze (*leg.* w sądzie) narzeczone XV *in. Malk* 119; Altera pars, videlicet procurator..., noluit admittere, dicens eos non esse de nido Panyączątha, sed dixit: Statuas..., adstatuas al. dostaw (*sc.* testes) eisdem de nido eodem iuxta decretum et inuencionem dominorum 1447 *MiesHer* X 181.

(Dostąpić) Dostępić *formy*: *praes. ind. 3. sg.* dostępi *ca* 1428 *PF* I 490; *1. pl.* dostąpimy XV *med. SKJ* V 280; ~ *inf.* dostępić *Gn* 1b, 1471 *MPKJ* V 63, *MW* 70b; ~ *praet. 2. sg. f.* dostąpiłaś 1444 *R* XXIII 302; -eś dostąpiła *MW* 103b; *3. sg. m.* dostąpił *ca* 1428 *PF* I 489, XV *p. pr. R* XVI 349; *f.* dostąpiła XV *p. pr. R* XVI 345, XV *med. SKJ* V 273; ~ *condit. 1. pl. m.* bysmy dostąpili *MW* 78b; *3. pl. m.* -by dostąpiliby 1484 *Reg* 705.

Znaczenia **1.** *'dojść, dostać się dokądś, pervenire, adire'*: Dostvpyla petit XV *p. pr. R* XVI 345; Dostąpyl pergit ad *ib.* 349; Luna fuit sub pedibus eius (*sc.* virginis Mariae), quia mutabilitatem huius mundi, que significatur per lunam, transiuit et pervenit bo ona nyevstawyczncscz przesla a dostąpyla ad stabilem vitam celestem XV *med. SKJ* V 273; Gdzie nyeldza dostampicz in inaccessibilibus (aquila... in petris manet et in praeruptis silicibus com-

moratur atque inaccessis rupibus Job 39, 28) 1471 *MPKJ* V 63.

2. '*osiągnąć coś, otrzymać, consequi, adipisci, sortiri*': *Chemly... thamo my greszny ludze do tego tho veszela krolefstwa nebeskego prycz, tegocz my szamy szobø ne moszemiy dostøpicz, a tho presz daru ducha svøtego *Gn* 1 b; Dostøpyl assecutus *ca* 1428 *PF* I 489; Dostompy sorciatur *ib.* 490; Dostampilaz adepta es 1444 *R* XXIII 302; Nobiscum bene agitur, si cuiuscunque gracie dei porciunculam consequamur gdyss tho dostąpymy XV *med. SKJ* V 280; Day nam dostapicz, myly panye, chwały twoyey *MW* 70b; Panye Iezu Criste,... day nam..., byszmy... przesz gorzkoszcz męky thwey chwały dostapyly nyebyeszkyey *MW* 78b; Anno szwyątha,... yuzesz szama weszela thego doszwyathszyla, gdyzesz z Yeszuszem [my]mylem chwały nyebyeszkyey dostapyła *MW* 103b; Tez chcze (*sc.* św. Franciszek), aby ony tho yego synovye... po zyvoczye nynyeysche nądze dostąpiliby vyecznego blogoslavyenystwa (ut... mererentur post vitae praesentis ergastulum aeterne beatitudinis effici possessores) 1484 *Reg* 705.

Dostąpienie 1. '*uzyskanie, osiągnięcie, nabycie, adeptio, acquisitio*': Prze dostopyøne (*pro* dostøpyenye) assecucione *ca* 1428 *PF* I 485; Dostapyenye adepcio 1437 *Wisł* nr 228, s. 85; Dostapyenye adopcio *ca* 1455 *JA* XIV 493; Anno szwyątha,... day nam chwały they dostąpyenye y szcząsznemv grzechom odpuszczenye *MW* 103 b; Jesusze myły,... day... krolesthwa thwego dostapyenye XV *ex. MacDod* 141; Dostapyenye consecutio, id est acquisitio *ca* 1500 *Erz* 14.

2. *dubium*: Dostąpyenye numerus, mora, copia XV *med. Zab* 518.

Dostępić *cf.* **Dostąpić**

Dostępować 1. '*przystępować, przychodzić do kogoś, adire*': Dostąpowal frequenter adit XV *p. pr. R* XVI 349.

2. '*uzyskiwać, osiągać, assequi*': Then pokoy pan bog vkazuye szwoiem szwiąthem y wszythkyem pokuthuyączem, zbawienye myluyaczem y boyączem sye obyeczawa,... myloszyerdzye... taczi otrzimayą, pokoyu dusznego dostapuyą *MW* 69b.

Dostojen *cf.* **Dostojny**

Dostojeństwo *formy*: *n. sg.* dostojeństwo 1471 *MPKJ* V 75, *Rozm* 266. 712. 722. 833; ~ *g. sg.* dostojeństwa *Rozm* 23. 75. 181. 271. 558; ~ *ac. sg.* dostojeństwo *Naw* 63, *Rozm* 77. 336. 448. 639. 725; ~ *i. sg.* dostojeństwem *Rozm* 33. 143; ~ *l. sg.* (w) dostojeństwie *BZ* II Esdr 8, 4, *Rozm* 36. 77. 86. 97. 119. 121; ~ *n. pl.* dostojeństwa 1471 *MPKJ* V 80.

Znaczenia: **1.** '*godność, majestat, dignitas, maiestas, potestas*': Dal gemv krol slawø, ysze nalyazl myloscz przed gego oblyczim we wszem dostogenstwye y w szødlyvosci (in omni dignitate et desiderio in conspectu eius) *BZ* II Esdr 8, 4; Czyebye proscha przez thwe dosthoyenysthwo, genzesz tedy przyyala, gdy yesz mathka boza uczynyona *Naw* 63; Bo yą bog vczynyl swą chvalą, cznotą y wschytkym dostoyenstvem *Rozm* 33; Potem chovala (*sc.* Maria) sve myle dzyeczyątko podlvg yego dostoyenystwa *Rozm* 75; A wschakosch yemv (*sc.* zbójcy) Iozeph nyeczo o svyątoszczy zyavyl y o dostoyenystvye (*sc.* dziecięcia) povyedzyal *Rozm* 86; Lyvdze... eypszczy... przyely Iozeffa z yego czyelyadzyą a nalyezly yemv gospodą czeszna a v gych dostoyenstvye podobno (*pro* podobną) *Rozm* 97; Za(z droscz... przeczyw yemv podnyeszły, gdy szą vydzyely kogo v ktorą czescz vstąpvyącz albo noschącz szye v dostoyenystvye *Rozm* 121; Kto yest vyąthschy ve cznotach myedzy vamy..., ten ma pyrvey smyerna sluzbą vczynycz..., a kto starschy yest stąpyenym dostoyenstva (et qui praecessor est Luc 22, 26), bądz yako sluga *Rozm* 558; Ny ma dobycz myecza papyez svą vloszczą, rzekącz, yze nye yest podobno prze yego dostoyenstwo y prze yego svyąthoscz *Rozm* 639; Cayphasch dzyerze na sobye odzyenye,... a thym tez dranym straczyl y slavą, y dostoyenstvo kaplanstva *Rozm* 725; Około jego (*sc.* Jezusa)... oczu było więcej niż na tysiąc ran i była pośmiana jego mądrość wielebna, i było oddalono jego krolewskie dostojeństwo *Rozm* 833; ~ Mocz, dostoyenstwa potentatus (omnis potentatus brevis vita Ecclus 10, 11) 1471 *MPKJ* V 80; ~ Dostogyenstwo sceptrum (si ergo delectamini sedibus et sceptris, o reges populi! Sap 6, 22) 1471 *MPKJ* V 75.

2. '*cześć, poszanowanie, reverentia, honor*': Vyelye lyvda cypskyego obrazy ych... stavyly w ych boznyczach y czynyly ym vyelyka czescz a vyelykyem (*leg.* w wielikiem) dostoyenystvye myely (in reverentia maxima tenebant) *Rozm* 119; Yego mądroszczy wschyszczy szye dzyvovaly, dolyczayacz, yze duch boga wschechmogączego v nyem yest, bo... v takye mlodoszczy takyem dostoyenstvem a taką czczyą był osvyczon (tam maxima polleret ex virtute) *Rozm* 143; Saduccy... dusch wschech pospołyczye mąk nye vyerzyly any czczy, ani dostoyenstva (animarum generaliter vel supplicia negabant, vel honores), ba y vstanya przychodzącego szą-

dv przely, mnymayącz, aby dusche po spolv s czyaly vmyraly *Rozm* 181.

3. '*sprawiedliwość, prawość, niewinność, iustitia, innocentia, virtus, honestas*': Veswa⟨w⟩szy kszyązeta zydowska dzyevycza Marya y kazaly yey, aby mąza poyąla..., yen by byl podobnym yey dostoyenystwa *Rozm* 23; O Iozephye,... slyvby sobye Marya oblyvbyenyczą... Wschakosch ya zawzdy v yey dostoyenstvye bądzyesch chovacz, omyslyayącz yey potrzeby a slvzacz yako svey krolevnye *Rozm* 36; Nye bądzyely dostoyenstwo albo vassa prawda (*sc.* większa), nyss mystrzow a czyemnykow zydowskych (nisi abundaverit iustitia vestra plus, quam Scribarum et Pharisaeorum Mat 5, 20), nye wnydzyeczye v krolestvo nyebyeskye *Rozm* 266; Tako bądzczye (*pro* baczczye), abysczye nye vkazovaly albo czynyly dostoyenstva przed lyvdzmy (attendite, ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus Mat 6, 1), aby vasz vydzyely a chvalyly *Rozm* 271; Vzryal grzeschne myasto Ierusalem y plakal nad nym rzekącz:... Nye ostavyą v tobye kamyenya na kamyenyv tegodla, yzesch nye poznalo czaszv navyedzenya svego, ktore szye k tobye od boga stalo przez dostoyenystvo jego offyarovanya *Rozm* 448; Cristus podan byl Cayphaschovy,... gdzyez szye byly zesly mystrzovye, v ktorychze myala bycz navka, y duchovny, v ktorychze myalo bycz dostoyenstwo zyvota, y nastarschy, v ktorych myala bycz roztropnoscz y vyelyka mądroscz *Rozm* 712; A tako by szye dostoyenstwo mąky yego oddalylo podlug onego slova Ieremyaschovego, proroka rzekącego: Iako ovcza na vbyczye vyedzyon *Rozm* 722.

4. '*święta tajemnica, arcanum sacrum, mysterium*': A vezryawschy *Iozopha na strona, yely gego pytacz o stadlye y o dostoyenystvye tego mylego dzyeczyątka, a on ym odpovyedzyal wschytko yego dostoyenstwo (mysterium totum referebat), yze matka tego dzyeczyątka... yest czysta dzyevycza *Rozm* 77; Vamczy yesth dano poznacz dostoyenstwo krolewstwa nyebyeskyego, alye onym nycz nye dano (vobis datum est nosse mysteria regni coelorum, illis autem non est datum Mat 13, 11) *Rozm* 336.

Dostojnie 1. '*słusznie, zasłużenie, należycie, merito, iuste, digne*': Wszisthka szaradnoscz slow o (*pro* a) skaradą mową kv szwarv ludzy pobvdzayącz, v czsnothlivych lvdzy dostoynye ma bycz wyarowana (debent non immerito evitari) *Sul* 48; Paklibi ktho ⟨z⟩ tich vi⟨w⟩olanich (*sc.* złoczyńców) swey nyewinnoscz i ganybi nye dbal ocziscicz, tedi podlug vczinkv swego, yako zasluzil, dostoynye czyrzpyecz bandzye (iuxta suum delictum et commissum, prout promeruit, debebit sustinere) *Sul* 86; A czsobi to bilo, oczcze, gesz bichom gemu (*sc.* świętemu mężowi) mogly dostoynye otplacycz za take dobrodzeystwo (quid dignum poterit esse beneficiis eius)? *BZ* Tob 12, 2; Ktho czyebye gye przez omylyenya albo wathplywosczy, krwye thwey vkuszy, then szye dostoynye vyączey przemyeny *Naw* 99; Odkvpvyącz nasz chphalyebnye, szbaw nasz, Chryste, thak dostoynye XV *p. post. R* XIX 97; Dostoynye merito *ca* 1500 *Erz* 14; Nygd ny ma vątpycz, vyelye czvd... vczynyl, yze pysmo dostoynye popysano prze vyerzenye vyernych *Rozm* 43; ~ widzi mi się dostojnie '*wydaje mi się słusznym, iustum mihi videtur*': Dostoynye my szye vydzy, by ten czlovyek nam przeczyvny od naschego odpyssan kraya *Rozm* 583.

2. '*z należną czcią, godnie, digne, honeste*': Kaiø sse teze, izesm... zwantego, wernego bozego czala dostoyne ne przimoual *Spow* 2; Czo ge dostoyne przymvyø *ca* 1450 *PF* IV 572; Bogu poymy po szpolu, Michala wielbiącz napirzwszego dostoynye *MW* 108 b; Ktho moze czyebye dosthoynye przyancz (quis digne hoc celebrare potest), alyz gy thy dostoyno szam vczynysch kv przyanczv? *Naw* 115—6; Szklon vszy mylosyerdzya tvego..., aby raczyl mnye vyyącz sz grzechv koszdego, yszbych dostoynye przyyął czyalo yego XV *ex. SKJ* 1 151; Wssyczy svyaczy za mnv proszczye,... bych mogl dostoynye pana... przyyącz czyalo *ib.*; Marya: Czo szye stanye nad t⟨w⟩em czyalem, ktoresz ostanye..., albo kto o nyem dostoynye bądzye myecz pyeczą (curam eius digne quis habebit)? *Rozm* 169.

Dostojnieństwo '*niewinność, czystość, prawość, castitas, iustitia*': Chvalyą czyebye, yzesz myloval nasz vyączey nyzly ynschy lyvd, ktory na thym svyączye ('świecie') vybralesz gy sobye ze wschego lyvda, aby sz nyego vznyosł yedną svyeczą, yszby osvyczyl wschystek svyat, tocz yest onego plyemyąnya ('potomka'), y⟨e⟩zesch nye ('mnie') dal, yegosesz (*sc.* dziecięcia Marii) my pokazal svyątoscz y dostoynyenystvo zyvota *Rozm* 11.

Dostojno jest dostojno '*godzi się, słusznie jest, decet, iustum est*': Doostoyno iest, bich spadl (decidam merito) od mogich neprzy⟨a⟩czol prosznich *Fl* 7, 4, *sim. Pul*; Decet dostoyno y podobno XV *med. R* XXIV 361; Iozeph rzecze: O myly synkv, dostoyno to yest, ysch mam bycz smączyen a takyego mąza plakacz (merito dolendum est de morte talis viri mihique gemendum), yen nam czestokrocz

vyelye dobrego czynyl *Rozm* 134; Iudasch... obyesyl szye y skrzepl na povyetrzv... a brzuch szye yemv roskoczyl y vyplynąly yego vnatrze s nyego, bo nye bylo dostoyno, aby ten zly duch myal vynydz przez vsta, ktoremy byl Iesucrista zavolal *Rozm* 762; ~ uczynić kogoś dostojno '*uczynić kogoś godnym, aliquem dignum facere*': Ktho moze czyebye dosthoynye przyancz, alyz gy thy dostoyno szam vczynysch kv przyanczv? *Naw* 116.

Dostojność *formy*: *n. sg.* dostojność *Gn* gl. 105a. 153b, XV *in. R* XXIV 70, XV *med. R* XXIV 363; ~ *g. sg.* dostojności *Sul* 19. 25. 69. 109, XV *med. SKJ* V 262, 1461—7 *Serm* 323r, XV *p. post. WilkKrak* 47, *ca* 1500 *PF* IV 748, *Rozm* 14. 531; ~ *d. sg.* dostojności 1424 *Msza* III s. 59; ~ *ac. sg.* dostojność *Gn* gl. 161a, 1450 *MacDod* 120, *MW* 82b. 93a, *Rozm* 536; ~ *i. sg.* dostojnością XV *med. Zab* 523.

Znaczenia: **1.** '*godność, majestat, dobra sława, dignitas, maiestas, auctoritas*': Dostognoscz dignitas sancti Stanislay in eius ornatu cyne y u odzenu apparet vkasuge sø *Gn* gl. 105a; In uerbis istis ostendit presentibus statim et dignitatem *dostonoscz, honorem et vestitum *Gn* gl. 161a; Eius fama dostoynoscz vbique volabat slinøla XV *in. R* XXIV 70; Obyatuyemi przeszwyatlcy dostoynosczy, wyelebnosczy (*Msza* IV: swathley chwale... albo szwyathlemu wyelmoschthw, VI: wy⟨e⟩lebnosczy, wyelykosczy, VII: *szwathky szwøtoszczi, VIII: dosthoyney, oszwyeczoney szwøtoszczi, IX: *dostonye wy⟨e⟩lebnosczy) twoyey... obyatø czystø (offerimus praeclarae maiestati tuae... hostiam puram) 1424 *Msza* III s. 59; Bąndzeli chczaal go powod z falszv doswyathczycz, przes szescz swyathkow tho maa wczynycz rowney dostoynosczy, czczi y staadla (similis dignitatis et status), kthorego sznaan yest bicz sandzą *Sul* 19; Nye podług dostoynosczi persoon (non secundum merita personarum) any podług wyelkosczy alybo *mnyeyszoczy rzeczy, alye podług oczrzedzy szą prawvyaczich... othprawyeny mayą bycz *Sul* 25; Gdi... zyemyanin... drugego zyemyanyna, ktoregokolibi stadla, rodu i dostoynosczy bil (cuiuscunquae status, conditionis et eminentiae fuerit), zabyl *Sul* 109; Prosza... boga..., bych wam mogl Pysma swathego powyedacz czo dobrego, abyszmy mogly wsznacz... wyelebnoscz y dostoynoscz swątha tego 1450 *MacDod* 120; Doostoynoscz excellencia XV *med. R* XXIV 363; Dostoynoszczy dignitatis XV *med. SKJ* V 262; Auctoritate dostoynosczą XV *med. Zab* 523; Vischocoscz dostoynosczi biskupyey eminencia dignitatis episcopalis 1461—7 *Serm* 323r; Dostoynosczi dignitatis *ib.*; Anna szwyatha wyelyka dosthoynoszcz otrzymala, isz Maria, Jesuszowa matką, porodzyla *MW* 82b; Thysz... zaszluzyla, yzesz mathką bozą porodzyla, przesz kthorey dosthoynoscz szmercz duszna szwal-czy⟨o⟩na *MW* 93a; Chovaly yą (*sc.* Marię) podlvg yey svyatoszczy y dostoynosczy *Rozm* 14.

2. '*sprawiedliwość, prawość, niewinność, iustitia, aequitas, innocentia*': Tres ductores fuerunt, qui istas virgines ad Christum duxerunt. Primus fuit virginitas... Secundus ductor istarum virginum fuit earum iusticia dostognoscz... Tercius ductor... fuit... passio *Gn* gl. 153b; Iusticie et equitatis sprawyedlyvosczy a dobroczy vel dostoynosczy *ca* 1500 *PF* IV 748; Krystus... vzyawschy obruss y przepaszal szye na znamye svey czystoty y nyevynnosczy albo dostoynosczy *Rozm* 531.

3. '*znaczenie, wielkość, magnitudo, quantitas*': Podług dostoynosczy vyny obrachowany vczyrzpy (arbitratus secundum culpae exigentiam punietur) *Sul* 69.

4. '*wartość, pretium, aestimatio*': Pilnosczom doglendacz chczemy, sze wselky thowar y kupya, *chtorem pod kromy przedayom, *kasdem wedlye ye dostoinosczy po latwem, rownem, sprawietlywem targu przedano, myerzono, wazono XV *p. post. WilkKrak* 47.

5. '*ukryty sens rzeczy, arcanum, rei sensus seu vis occulta*': Odpovyedzyal myly Iesus y povyedzyal yemv dostoynoscz tey rzeczy, rzekącz: Czo ya czynye, thy nye vyesch *Rozm* 536.

6. '*święta tajemnica, arcanum sacrum, mysterium*': Dostoynosczi, tagyemnosczi sacramenta (non abscondam a vobis sacramenta dei Sap 6, 24) 1471 *MPKJ* V 75.

Dostojny *formy*: *n. sg. m.* dostojen *BZ* Deut 25,2, *OrtKal* 211, *OrtMac* 36, *OrtVrtel* 119, *MW* 49b, *EwZam* 299, *Rozm* 29. 33. 34. 116. 132. 134. 266. 286. 309. 386. 718. 726. 788; dostojny XV *in. R* XXIV 68, XV *p. pr. R* XVI 335, *BZ* Num 28, 26. 29, 7. 12, *Rozm* 33. 38. 729. 802; *f.* dostojna *MW* 123a, *Naw* 98. 116, *Rozm* 829, *etc.*; *neutr.* dostojno XV *med. SKJ* V 255; dostojne XV *med. SKJ* V 256, *Rozm* 71. 155; ~ *g. sg. m.* dostojnego 1444 *R* XXIII 303; *f.* dostojnej 1444 *R* XXIII 301, 1456 *Msza* VI s. 263, *Naw* 108. 110; *neutr.* dostojnego *Naw* 110. 145; ~ *d. sg. m.* dostojnemu *Naw* 145, *Rozm* 39. 45. 693; *f.* dostojne *Spow* 4, *Rozm* 46; dostojnej *Spow* 6, XV *p. post. Msza* VIII s. 59, *Rozm* 727. 817; ~ *ac. sg. m.* dostojny *MW* 31b, *EwZam* 298; dostojnego *BZ* III Reg 20, 42,

OrtCel 12, 1455—60 *R* XIX 110, XV *ex. SKJ* I 151, *Rozm* 822; *f.* dostojną *Gn* 172a, *Naw* 117. 181; *neutr.* dostojnego *Naw* 118; ~ *v. sg. m.* dostojny 1454 *Wisł* nr 385, *Rozm* 4; *f.* dostojna 1413—4 *JA* XIV 503, *MW* 95b, *Rozm* 23. 41; *neutr.* dostojne 1456 *Msza* VI s. 263; ~ *i. sg. f.* dostojną *Sul* 58, *Rozm* 537; *neutr.* dostojnym 1413—4 *Msza* I s. 263, 1426 *Msza* IV s. 316, *sim.* VIII; ~ *l. sg. m.* (o) dostojnem *Rozm* 822; *neutr.* dostojnym *Rozm* 38; ~ *n. pl. m.* dostojni *Gn* 11b, *BZ* I Reg 26, 16, *OrtCel* 9, *MW* 42 b, *Rozm* 412. 492. 493. 781; *f.* dostojne *Rozm* 395; *neutr.* dostojne *Rozm* 216; ~ *g. pl. m.* dostojnych *Gn* 11b, XV *p. post. R* XXV 182, *Rozm* 463; ~ *d. pl. m.* dostojnym *Gn* 11b, *ca* 1428 *PF* I 494; ~ *ac. pl. m.* dostojne *Sul* 102, 1471 *MPKJ* V 36, *Naw* 135, *Rozm* 178. 482; *f.* dostojne 1426 *Msza* IV s. 314, *Rozm* 61; *neutr.* dostojna XV *med. R* XXV 150; ~ *i. pl.* dostojnymi *Naw* 98; *m.* dostojnymi *Sul* 103, *OrtCel* 5, *Rozm* 162. 382; *f.* dostojnymi *Rozm* 17; ~ *l. pl. m.* (w) dostojnych *Rozm* 32.

Comparat. n. sg. f. dostojnicjsza XV *med. SKJ* V 255. ~ *Superlat.* nadostojniejsze XV *p.post. R* XXV 265.

Znaczenia: **1.** *'godzien czegoś, zasługujący na coś, winien czegoś, dignus aliqua re, alicuius rei reus, qui aliquid meretur, quem aliquid decet'*: **a.** *czegoś*: Ten sesromoczoni... swyatky czczy dostoynimy (testibus fide dignis), tho yest s wlosczego sczithu dwyema, a se dwu cleynotu obczu thesz s kaszdego dwyema swyatkoma... swąn schlyachtha... doswyathczi *Sul* 103; Gynako ma bicz oppatrzono, gdi taky lysti albo zapyssow twardosczy myalbi... dostoyne vyari (cum talis literas et inscriptionum firmamenta habebit... authentica) *Sul* 110; A iestli vsrzy tego, ktosz gest sgrzeszil, ze gest dostogen kaszni (sin... dignum viderint plagis) *BZ* Deut 25, 2; Wiscye dostoyny szmyercy (filii mortis estis vos), iszescye nye strzegly pana waszego *BZ* I Reg 26, 16; Prze to, iszesz puscyl møsza dostoynego szmyercy (virum dignum morte) z røki twey, bødze dusza twa za gego duszø *BZ* III Reg 20, 42; Posessi homines ossyadly lvdze, dostoyny czczy *OrtCel* 9; Gdyby... raczczą odstapywszy radzyecz przystapylby ku szwemv przyrodzonemv naprzeczywko raczczam y prawu, then... straczyl radzedzky stolecz a nyest ('nie jest') go wyączey dostogyen podlug prawa prawego *OrtVrtel* 119, *sim. OrtMac* 36; Proszi za nami, miloscziwa panno Maria, abiszmi dostoyni bili obiati bozey *MW* 42b; O blogoslawyona y wszythkycy chwaly dosthoyna Anna szwyatha! *MW* 95b; Czynczye dostoyny ovocz (*Rozm* 178: dostoyne ovoce) pokvthy (facite ergo fructum dignum poenitentiae Mat 3, 8) *EwZam* 298; O tem gloszye, ...vkazvyącz, kto byl malzenystwa dostoyen z dzyevyczą Maryą (quis dignus esset coniugio virginis Mariae) *Rozm* 29; Vmarly nathychmyast... ozyl a przede wschytkymy zeznal svoyą krzyvota movyącz, yzem byl dostoyen tego, czom czyrpyal (dicensque, quod malum hoc digne sit perpessus) *Rozm* 134; Yesus na wschytka zyemye vyschedl... czynyącz vyelyką czvda..., ktoresch szą dostoyne przepovyedanya na wschytek svyat (plurima miracula relatione digna) *Rozm* 216; A kto zabye, badzye dostoyen ssadzenya (qui autem occiderit, reus erit iudicio Mat 5, 21) *Rozm* 266; Nye chovayczye slotha any srebra... waszych (*leg.* w waszych) myeskoch..., bocz yest robothnyk dostoyen pokarmv svego (dignus enim est operarius cibo suo Mat 10, 10) *Rozm* 309; Zapravdą, svaczba yest gotova, alye czy, ktorzy ssą vezvany, nye byly yey dostoyny (non fuerunt digni Mat 22, 8) *Rozm* 412; Zavolaly vschyszczy vyelykyem glossem rzekącz: Dostoyen yesth zley smyerczy zabyley (reus est mortis)! *Rozm* 718, *sim.* 726; Nasch zbavyczyel yąth yako lotr..., zavyązvyącz yego svyąthe oczy yako obyeszenya dostoyny *Rozm* 729; Herod, kyedy na nym yvz nye mogl naydz, ocz by byl smyerczy dostoyny, kazal go vyescz zaszye do Pylata *Rozm* 802; ~ **b.** *z inf.*: Posznaly szye on tego, czo nayn zalowano,... tedy... straczyl szwe prawo y stolecz woythowszky a nye gest dostogen w nyem wyączey bycz *OrtKal* 211; (Józef) dostogen bicz rzeczon oblubycnyecz... iey *MW* 49 b; Nye gyesthem dosthoyna patrzycz na twe szwyathe czyalo moyma oczyma *Naw* 116; Nye yestem dostoyen rosvyąsacz (non sum dignus solvere Luc 3, 16) rzemyszka bothow yego *EwZam* 299; Ya nądzny, wschego lyvda nyschy, nye yestem dostoyen porvschycz tako svyątego dzyevyczva *Rozm* 34; (Jezus) nye yest dostoyen zyw bycz (non est dignus vivere), bo wschytkyem zaslvzyl, ysch ma vmrzecz *Rozm* 132; Yvsch nye yestem dostoyen vezvan bycz szyn tvoy (non sum dignus vocari filius tuus Luc 15, 19) *Rozm* 386; Bog tego nye przepusczyl, aby czekal (*sc.* Piłat) navczenya o pravdzye, bo nyeprzyaczyel pravdy nye byl dostoyen slyschecz, czo by byla pravda *Rozm* 788; ~ **c.** *ze zdaniem celowym*: Vczyn mye dosthoyna, zebych pozyvala czyala thwego *Naw* 181; Panno Maria..., vczyn mya dostoynego, yszbych mogl przyyącz szyna tvego XV *ex. SKJ* I 151; Tegodlya yest dostoyen (dignus est), aby yemv dana ta blogoslavyona

dzyevycza *Rozm* 33; Gospodnye, ya nye yestem dostoyen (non sum dignus Mat 8, 8), aby thy wschedl pod moye strzechą *Rozm* 286.

2. *'czcigodny, szanowny, pełen chwały, wybrany, venerabilis, sacer, dignus, gloriosus, electus'*: Spowedam sze bogu..., dosthoyne pannye Marie (*Spow* 6: dostoyney dzewyczy) *Spow* 4; O nyewymowna dobroscz, o dzyw⟨n⟩a, dostogna długoscz... y głębokoscz *myloszerdze boszkego! 1413—4 *JA* XIV 503; Wzow... kyelich w *dostoynye (*Msza* III. VI—VIII: szwąte), w *vyelebnye ranczye (accipiens... calicem in sanctas ac venerabiles manus) 1426 *Msza* IV s. 314; Przykazanym zbawyonym vpomynany[m] y dostoynym (*Msza* I: *doszthonym), y boschszkym vstawyenym sthworzeny szmyeli rzecz (praeceptis salutaribus moniti et divina institutione formati audemus dicere) 1426 *Msza* IV s. 316, *sim.* VIII; Puelle dostoyney dzieuicze 1444 *R* XXIII 301; S dostoynego pnya electa stipite *ib.* 303; O res, essencia digna dostoyna bitnoscz! *ib.* 306; Dostoyny dignissima proles XV *p. pr. R* XVI 335; Nye biła dostoynyeyscha nulla reperiretur dignior XV *med. SKJ* V 255; Myli swanthi larnolcze, dostoyny doctorze y byskupye, bancz myloszczyw thwemu drusbye! 1454 *Wisł* nr 385; Weszeł szą polszka korono, ysz masz thakyego patroną, dostoynego Stanyslawa! 1455—60 *R* XIX 110; Y sz prz⟨y⟩mova, y s proszba blogoslawyonyey y dostoyney (*Msza* I. VIII: wyelebney, III: szdrowey, VII: chwalebney) zawsdy bozey mathky dzewyczye (intercedente beata et gloriosa semper virgine, dei genitrice)... day myloszczyvy pokoy 1456 *Msza* VI s. 263; Dostoyne bogy divos (*war. lub.*: modlebnych bogow, vocaverunt Philisthiim sacerdotes et divinos I Reg 6, 2) 1471 *MPKJ* V 36; Boze, ktori iesz przesz *niepokalana dzevicze poczancze sprawylesz dostoyny a swiątj przibitek twoiemu synowi milemu (dignum filio tuo habitaculum praeparasti) *MW* 31b; Then chlyeb y ta ystna karmya dwyemanaczczye apostholom yest podala dostoyna thwoya ranka *Naw* 98; Thwymy vsty dosthoynymy y szlowy yest poczwyerdzono, yz karmya yest czyala twoyego *Naw* 98; Poszly..., gospodnye, szwyathego ducha, aby my rzekl..., czo by mye przyprawylo... ku wspomozenyv thwey dostoyney szwyathoszczy twego vyelyebnego czyala *Naw* 108; Odegnal wschytky szly duchy przez mocz thwego dosthoynego czyala y thwey dosthoyney krwye *Naw* 110; Dzyąkvya thobye,... Cristhe, yzesz mye grzeschna nadznycza dzyszya raczyl wezwacz kv thwoyemv dosthoynemv stholv (ad tuam mensam sacram), yzesz mye raczyl nakarmycz *thwoyago czyala dosthoynego (tuo sacratissimo corpore) *Naw* 145; Obyatuyemi dosthoyney, oszwyeczoney szwętoszczi (*Msza* III: przeszwyatley dostoynosczy, wyelebnosczy twoyey, IX: *dostonye wy⟨e⟩lebnosczy thwey, IV: dayemi swathley chwale thwey albo szwyathlemu wyelmoschthw)... obyatø (offerimus praeclarae maiestati tuae... hostiam) XV *p. post. Msza* VIII s. 59; De singulis tribubus s kaszdego ossobnye pokolenya viris peritis, assumtis znamyenythych i dostoynich XV *p. post. R* XXV 182; Nadostoynyessze excellentissime *ib.* 265; (Joachimie), mążą (*leg.* mężu) svyathy y dostoyny, vrocz szye v dom tvoy! *Rozm* 4; Zydovye... szą zebraly *dzyevyczą czyste a *nabozną.., tamo byly dzywky byskupow zydowskych y vyelykych panow... Maria bądącz s temy dostoynymy dzyevyczamy ve wschem dobrem zgadzala szyą z nymy *Rozm* 17; O dostoyna, o scząszna, o blogoslavyona, o nyepokalana dzyevycze Marya! *Rozm* 23; (Maria) zaslvzyla v boga, aby v to *dostoyną małzenstwo svyątemv temv czlovyekv byla dana, bo yą bog vczynyl swą chvalą, cznotą y wschytkym dostoyenstvem *Rozm* 33; Bądzyesch oddana... svyątemv mązovy lozephovy, yen czyebye schova v tem dostoynym dzyevycztvye *Rozm* 38; Kxyaza zydowska vezvawschy... dzyevyczą Marya y oddaly slyvbnye dostoynemv mązv lozeffovy *Rozm* 39; O Marya, vesyely szya, scząszna, blogoslavyona y dostoyna dzyevyczo! *Rozm* 41; Wschytek lud yey (*sc.* Marii) svyate y dostoyne nogy ⟨całował⟩ *Rozm* 61; Przesz gyesz szyą vypysvye dostoyne oplczyenye a vmączyenye gospodnya naschego Iesvcrista (per illudque mysterium incarnationis congrue describitur atque passionis) *Rozm* 71; To dostoyne czyalo (*sc.* Jesucrista) naczystschey przyrodzenym bylo oplczyono *Rozm* 155; Yako povyedzyala dzyevycza... Marya... dostoyney svyątey Brygydzye *Rozm* 817; ~ *'uroczysty, solennis, celeber, venerabilis'*: Festum sollempne prevenimus szwyatha dosthoyna vprzedzamy XV *med. R* XXV 150; Dzen pirwich vrod... dostoyni a swyøti bødze (venerabilis et sancta erit), wszelkego dzala robotnego nye vcinicze w nyem *BZ* Num 28, 26; Dzesyøti dzen tego myesyøcza... bødze wam swyøti y dostoyni (sancta erit atque venerabilis) *BZ* Num 29, 7, *sim. ib.* 29, 12.

3. *'sprawiedliwy, prawy, cnotliwy, honestus, iustus, rectus, virtutibus praeditus'*: Svøthy Lucasz... vypiszuge rodzag othcza y maczerze svøtego Gana, iszczy [o]oniy przed milim Xpem

bylycz szø dostogny a boga szø *bogoczy, yszcy ony ne bily szø luczemerniczy... A pres tocz szø gest svøthy Gan s dostognich ludzy byl narodzyl tegodla, isbicz on prafdø przepouedal byl *Gn* 11b; Xt dostognim ludzem a *bugu sluszøczim neuele dzeczy... dage *ib.*; Stadlo... dostoyne statum matrimonii... licitum XV *med. SKJ* V 256; Ya... wyem, yz mye thy thwa myloscz dosthoyna mozesch vczynycz, nye thylko ze mnye, alye ze wschysthkyego mozesch plyemyenya luczkyego dosthoynego vczynycz. Kthoraz ya czyebye proschą, aby thy ze mnye... prawdzywye vczynyl czlowyeka *Naw* 117—8; Gyenze czynysch z nyedosthoynych dosthoyne, z grzeschnych sprawyedlywe *Naw* 135; (Józef) byl... czysty w czyny⟨e ch a w dostoynych *obyczayow *Rozm* 32; A padnąwschy... na swe kolana chvalyly boga... rzekącz, yze ten (*sc.* Józef) yest pravdzyvy a dostoyny (iustus et perfectus)..., bo vyerny a prawdzyvy slvga bozy *Rozm* 33; Teneczy yest maz dzyvnego myloszyerdzya..., a tesz yest barzo czychy, smyerny y dostoyny, a svey roskoschy czyelestne vyelyky nyeprzyaczyel, w slovye prawdzyvy, smyerny a barzo poczestny *Rozm* 38; O Gabriele,... idzysch rządzze (*leg.* rącze?) kv dzyevyczy..., ydzy kv dostoynemv przybytkv schovanya mego! *Rozm* 45; Kakosz tedy svyastovacz tey dostoyne dzyevyczy badą (*leg.* będę)... począczye? *Rozm* 46; Yesus... czuda... czynyl v svey mlodoszcy, ktoresz... nye staly szye przed vyernymy albo dostoynymy lyvdzmy (nec coram fidelibus fuerunt perpetrata) *Rozm* 162; Tobye bądzye zaplaczono z dostoynymy v szadny (*leg.* sądny) dzyen (retribuetur enim tibi in resurrectione iustorum Luc 14, 14) *Rozm* 382; Bylo na vysschem pyątrze pyekla yedno myasto..., v ktoremze byly dostoyne dusche albo namyenyone kv krolewstw nyebyeskyemv (in quo erant animae praedestinatorum) *Rozm* 395; Aby na vasz... przysla krev, czvsz pomsta krvye nyevynney y podobne pomszczenye dostoynych krvye, ktora yest przelana na zyemyą *Rozm* 463; Ony dny... prze vybrane y dostoyne (propter electos Mat 24, 22) bądą vkrączony (*pro* vkroczony) *Rozm* 482; Tedy odpovyedzą dostoyny (tunc respondebunt ei iusti Mat 25, 37) rzekącz *Rozm* 492; Poydą czy vyeczną (*leg.* w wieczną) mąką, a dostoyny vyeczny (*leg.* w wieczny) zyvoth (iusti autem in vitam aeternam Mat 25, 46) *Rozm* 493; O, kako skodlyvye yest dostoynemv czlovyeku ⟨pospolstwo zlych ludzy, a navyączey zlych nyevyast! *Rozm* 693; O kxyaza (*leg.* książę) zlosczyve,... czemv drapasch sve odzyenye, a nye drapasch svego sercza zakamyalego ku dostoyney mysly, nysly odzyenye tvoye? *Rozm* 727; Samy vyerny a dostoyny, ktorzy ssą vyyączy s moczy czyemnoszczy y polozony v okrądze mylosczy boszkyey, thy slova (*leg.* słową 'nazywają się') krolewstvo Iesucristovo *Rozm* 781; Pyssmo... o onem dostoynem Yopye, yze... nye bylo v nym zdrovya *Rozm* 822; Satan byczoval dostoynego Yopa trudnemy ranamy *ib.*

4. '*odpowiedni, stosowny, należyty, iustus, debitus, conveniens, idoneus*': Tako vøcz gc (*sc.* dary) thy nadzesz presz svøthø spoucez, a tesze pres dostogno pokuthø *Gn* 172a; Tha pothwarznycza mąką dostoyną... ma bycz pomszczona (calumniatrix autem poena debita... puniatur) *Sul* 58; Poswaczenye czala y krwye pana nasz⟨e go... zyvothu vyecznemu odtrzymanyv srządzenye dostoyne stan sze (consecratio corporis et sanguinis domini nostri... fiat... in vitam aeternam praeparatio)! 1456 *Msza* VI s. 263; Czeszarz... dal polovyczą krolewstva *Archaleovy... a obyeczal... krolyem vczynycz, aczby szye dostoyen vkazal v tem bądącz (si se dignum praebuisset) *Rozm* 116; Kto nye bądzye vmyth svyątem krzstem, spovyedzą y dostoyną pokutą, nye bądzye myecz cząscz s mylem Iesucristem *Rozm* 537; Otoczcy corona (*sc.* cierniowa) tvego krolevstva dostoyna, czynze szye krolyem myedzy vamy! *Rozm* 829; ~ Dostoynym ydoneis *ca* 1428 *PF* I 494; Tho ma biez rozumyano..., acz tako slyachczicz yako wlodika... swey *nyevynuszczy przes swyatky godne albo dostoyne nye oczyszczyąn (suam innocentiam per testes idoneos non expurgaverit) *Sul* 102; Dostoynymy lvdzmy fidedignis hominibus *OrtCel* 5; Masza dostoynego virum ydoneum *ib.* 12; ~ jest dostojny '*przystoi, należy się, qui decet, qui alicui expedit*': Dostoyni yest expedit ei XV *in. R* XXIV 68; Bo thakye porodzenye dostoyno bylo synu bozemu talis namque partus decebat filium dei XV *med. SKJ* V 255; Czlebie dostoyna iest chwala y czescz, gospodnye! *MW* 123a.

Dostrzec się '*zasadzić się na kogoś, zaczaić się, insidiarum causa custodire*': A Dauid vcyekl y schowal syø tey noci. Tedi Saul poslal slugy swe w noci do domu Dauidowa, abi syø dostrzegszy gego zabyly rano (ut custodirent eum et interficeretur mane) *BZ* I Reg 19, 11.

Dostrzelenie '*odległość strzału, teli iacti spatium*': A gdisz gey bilo wodi nye dostanye w lagwyczi, posadzi dzeczyø pod drzewem..., y gydze precz, y szyødze ot nyego na dostrzelenyu (seditque e regione procul, quantum po-

test arcus iacere), y rzekla: Nye bødø, panye boze, patrzycz na szmyercz dzyeczyøczya mego *BZ* Gen 21, 16.

Dostuchan *cf.* **Roztruchan**

Dosucie '*dosypanie, dokończenie sypania, aggeratio, aggestus* (*e. g. lapidum vel soli finium describendorum causa*)': Dominus Cristinus, castellanus Cruschuiciensis, cum Nassyagneo de Smolsko ⟨terminum⟩ habent ad terminos generales o doszucze kopczew 1418 *TPaw* VII nr 470.

Dosyć 1. '*tyle ile trzeba, w sam raz, dostatecznie, satis, sufficienter*': **a.** *przy czasowniku*: Nabral szobye szrebra, szlotha doszicz, czo go mogl pyechotą noszycz *Aleksy* w. 89; Lew nałapal dosycz lwyøtom swim (leo cepit sufficienter catulis suis) y napełnyl korziscy iaskinye swe *BZ* Nah 2, 12; Gdys Mothlochowa... sz prawa szukala w Hannoszowych czthyrzech kaczyech a nye nalaszla za szwe (*sc.* pieniądze) doszycz, thedy... Mothlochowa muszy thą rolą kxobye wszyącz *OrtMac* 143; Nie ubijajcie go ani przelewajcie jego krwie niewinnej, puśćcie ji, jużci dosyć unędzon *Rozm* 837; ~ dosyć (jest) '*wystarcza, sufficit, satis est*': Kaszdemv z mąnzow nye doszycz gest wszczecz (*leg.* uścieć) szą̨n mocznoszcą̨n (cuilibet non sufficiat virium fortitudine pollere) albo harnascha bicz vbranv czvdnoszcą̨, acz obiczaymi y navkami nye bandze ocraschon *Sul* 6; Pakli o summą mnycyschą̨n... przisyancz bi myal podlug starego obiczaya, tegdi dosicz, ze yednąn przes voznego... themu istemu przissyangayąnczemu... tha ista forma przisyangy wsnowyona ma bicz (et tunc sufficiet, quod semel per praeconem..., ipsi iuranti... eadem forma iuramenti exponatur) *Sul* 100; A eze nye dossycz czlowyecowy bicz dobrim..., przeto mowy XV *med. R* XXII 239; I rzekl gest pan ku Moyszeszowy: Owa ya wam puszczyøø chleb z nyebyosz. Nyechacz wyydze lud, acz nabyerze, czsoby dosycz bilo po wszitky dny (et colligat, quae sufficiunt per singulos dies) *BZ* Ex 16, 4; Y przikazal angyolowy, gen byl (*leg.* bił), rzekøcz: Dosycz gest yvsz, przestan røka twa (sufficit, iam cesset manus tua) *BZ* I Par 21, 15; Gdy kmyecz kmyecza zabyl, tedy dawszy za wina trzy grzywny groszy, byl praw. Ale yszc dosycz nye bylo takym kv sskaranyv (tamen quia huiusmodi poena non sufficiebat ad debitam coercionem), przeto vstawiamy tako *Dzial* 30; Bo vydzyely, yze bylo doszycz potvyrdzenya svyątcy vary yego svyątego (*leg.* z świętego) kazanya *Rozm* 42; Nye bącz vczyen nad svego mystrza, bocz doszycz yest vcznyovy (sufficit discipulo Mat 10, 25), by byl yako yego mystrz *Rozm* 235, *sim. ib.* 311; Odpovyedzyal szvyąthy Phylypp: Za dwyesczye pyenyądzy chlebą nyc bądzye ym doszycz (ducentorum denariorum panes non sufficiunt eis Jo 6, 7) *Rozm* 348; Odpovyedzyaly madre rzekącz: Nye, snadz nyc bądzye doszycz vam y nam (ne forte non sufficiat nobis et vobis Mat 25, 9) *Rozm* 488; Krystus... yest rzekl: Doszycz yest (sufficit), yzesczye odpoczyvaly, ova przyblyza szyc godzyna, a syn czlovyeczy bądzye podan v rącze grzeschnym *Rozm* 611; Nie dosyć było przeklętemu szatanowi, iże biczował ciało zwnątrz *Rozm* 823; ~ Gospodnye, ymamy thv dva myecza. A on ym rzekl: Doszycz (domine, ecce duo gladii hic. At ille dixit eis: Satis est Luc 22, 38)! *Rozm* 582; Ktora tho yest navka, ktorą navczasch y *karzesch, azaly nye dosycz tobye zakon y navka Moyzeschova? *Rozm* 677; ~ mieć dosyć (*czegoś*) '*mieć wystarczającą ilość, copiam sufficientem habere*': To gest ten chleb, *kto dal wam pan k gedzenyu... Sbiray yø kaszdi, czso dosycz ma k *genyv (quantum sufficit ad vescendum) *BZ* Ex 16, 16; Opyøcz wszitczy nabraly rano, czsosz doszycz mogly myecz k gedzenyu (quantum sufficere poterat ad vescendum) *BZ* Ex 16, 21; Nathychmyast ono naszyenye pokazylo szye, yze ny myalo na sobye zyemye doszycz (quia non habebant altitudinem terrae Mat 13, 5) *Rozm* 335; ~ mieć dosyć (*czymś*) '*zadowalać się, contentum esse aliqua re*': Dosszycz mayøcz contentus *ca* 1428 *PF* I 493; Bo potrzebuge cząnstocrocz szmyaloscz przewrothnich, abichom nyc bily samym slosczy zapowyedzenym doszycz mayanczi (ut non simus sola delictorum prohibitione contenti), alye thesz bichom vyną pomsti przestampczom wstawily *Sul* 6; Dossycz maiacz contenta erat XV *p. post. R* XXV 177; ~ (i)mieć dosyć na (w) *czymś* '*zadowalać się, poprzestawać na czymś, contentum esse aliqua re, satis habere*': Kaszdi wogewoda w swem wogewodstwye na gednem sandzi maa doszicz myecz (uno iudice debet contentari) *Sul* 8; Meycze na tem doszicz, ze wszitka wyelkoscz swyatich gest, a w nich gest pan (sufficiat vobis, quia omnis multitudo sanctorum est et in ipsis est dominus). Przecz syø wsnoszicze na lvd bozi? *BZ* Num 16, 3; Pobyw y wzmoglesz syø nad Edomskimy... Myey dosycz na swey chwale a syedzi w twem domv (contentus esto gloria et sede in domo tua) *BZ* IV Reg 14, 10; Aczlyby zastawa nye stala za thy pyenyądze, w ktorych by byla zastawyona, a powod... nye vczynyl szadney wymowy, gedno proscze

zastawą przygął w pyenyadzoch, tedy ma ymyecz dosycz na tey zastawie *Dział* 20; Volo super iure satis habere al. chcza na pravye dosycz myecz 1463 *RHist* LXIX 334; Tez mayą myeczi na vyeczerzy y w obyedzye dosyczy (sintque prandii coenaeque refectione contenti), vyąwszy mdle, chore, nyemoczne 1484 *Reg* 711; Dosycz mamy na thym sufficit nobis XV *p. post. R* XXV 178; Każę ji bić u słupa miotłami... Na tem dosyć miejcie, nie przelewajcież jego krwie niewinnej *Rozm* 814; ~ Thakye, abi woyewodi w pewney lyczbye swogych sandzy myely doszicz (ut palatini certo numero suorum iudicum sint contenti), wstawyami, abi... woyewoda krakowski w yanem a sandomirski woyewoda thesz w yaneem sandzy doszycz ymyely (etiam uno suis iudicibus contententur) *Sul* 24; Chcze-ly ya zastawycz thako, ysz chcze na ten czasz zaplaczycz, iako prawo nalaszlo, w thym mvschy myecz doszycz podlug prawa *OrtKal* 315; Thedy tho daly przyszyasznyczy czyscz przed nymy y pythaly obudw (*leg.* obudwu) stronu, thakoly szye tho szthalo. Thedy odpowyedzyely z obu stron na tho: Mamy w thym doszycz *OrtMac* 65; Ssądnego nye vdrączayczye any pothfarzy czynczye, a doszycz myeyczye v szoldzye vaszym (et contenti estote stipendiis vestris Luc 3, 14) *EwZam* 299, *sim. Rozm* 179; Gospodnye, pokazy nam oycza, dosycz mamy v tym (domine, ostende nobis patrem et sufficit nobis Jo 14, 8) *Rozm* 562; ~ A przeto nye bądzczye pyeczalvyączye na yvtro, bocz yvtrzeyschy dzyen ssam o ssobye bądzye py⟨e⟩czą myecz: doszycz-czi dzyen ma v yego zelobye (*pro* zglobye, sufficit diei malitia sua Mat 6, 34) *Rozm* 282; ~ dosyć udzielać, dosyć (u)czynić *'zaspokajać pretensję, uiścić należność, zadowolić, wynagrodzić, satisfacere, iustum explere, debitum solvere'*; Jako oczyecz sz maczerza ziwy badacz wydawaly Dorothya a wydawschi za cza⟨ś⟩cz gey doszycz vdzelaly 1471 *ZapWarsz* nr 3048; Jakom ya thobye konya zascha wroczyl pothla posw (*leg.* pozwu) y doszyczem czy szany vdzelal 1478 *ZapWarsz* nr 1463; Yako mnye Andrzey Gorczewsky rakoymya za vrzanth syemsky dosycz nye vdzyelal 1482 *ZapWarsz* nr 1531; Jako Elizabeth... oyczem wydana y doszycz yey za possag vdzelano 1485 *ZapWarsz* nr 1561; Jakom ya thobye za wyna omylna za mlynarza Andrzeya... dossycz vdzelal y zaplaczyl 1490 *ZapWarsz* nr 1646; ~ Przeczslaw swø (*leg.* z swą) braczø za swø czanscz penandzi vczinili dossicz staremu Cossowskemv 1392 *HubeZb* 66; Yan Kathusz⟨y⟩ za yey czø⟨ś⟩cz doszycz uczynyl 1409 *Czrs* 343; Iaco Olsam mne dzissa mal dosicz vczinicz na semske prawo 1419 *AKPr* VIIIa 44; Kmecz mu doszycz vczinił za tho, w czem byl wsd[z]any... o nesprawne scze *ib.* 147; O cthorø chan⟨ś⟩cz szeme Dorotka na Wichnø szałowała, o tho ya byl rankoymø, yssze gey dosszicz wczinila 1422 *PF* VIII 17; O ctori dwe kope skodi *Larzarz na mø szałowal, sza teszm mv ya doszicz vczinił i gego dzeczem doszicz vczinił 1422 *ZapWarsz* nr 30; O kthorø czanscz zeme Dorothka na Stanislaua zalowala, za thø gey penøczmi dosicz vczinił 1423 *ZapWarsz* nr 84; Jako mne Jan nye uczinił za captur targhem conyowim doszicz 1428 *ZapWarsz* nr 330; O cthorø spas Bronisz na Dorothcø szalowal, za thø gemv dosicz vczinila *ib.* nr 2776; Iako dossicz uczinily rąkogemstwu swemu 1446 *StPPP* II nr 3267; Porodzyczelye nye powynny za gych szyna o pyenądze przegygrane doszycz czynycz (parentes non tenentur pro ipsorum filio ad pecuniae delusae satisfactionem) *Sul* 15; O tych, gysz z sądv wychodzą skazaany nye doszycz wczynywszy *Sul* 22; A gdi po thich dnyoch... przes thy, kthorzi czandzaany za dopuszczone wyni, nye bandze onym, kthorzi cządzaly, doszicz vczynyono (non fuerit illis, qui impignoraverunt, satisfactum)..., thedi slvszno bąncz cząnszebnykoom oną czązzą rosdacz *Sul* 22; Kmyecz drvgego kmyecza zabyyącz, zapłacziw trzy grzivny groszow, od vini mąszoboystwa praw bival, a wszakosz taka placza nye czinila dosycz kv powinnemv skaranyv (huiusmodi poena non sufficiebat ad debitam coercionem) *Sul* 41; Poszak... pyenyądzmy gothowimy oprawyony doszycz czyny (dos... in pecunia parata sufficiat), kdy przeth przyaczolmy bądze dan *Sul* 52; Prze tho, ysz ony (*sc.* przysiężnicy) szye musza troszkacz, aby taky ortel wydały, yakoby szwey przyszyadze doszycz vczynyly *OrtMac* 101, *sim. OrtKal* 185; Paknyaliby wsporą zakladv tako skazanego y wyn tako przepadłych nye postąpyl a za nye nye chczal dosycz vczynycz (si in dandis pignoribus praedictis et in satisfaciendo de poenis praemissis fuerint dolosi et rebelles) *Dział* 18; A chcąc ich gniewu dosyć uczynić i rzekł im: Owa wam puszczę Barabę, a tego Jesusa... każę ji bić u słupa miotłami *Rozm* 814; A oni, ich woli dosyć czyniąc, bili ji tako silnie, aże sie dwoi smęczyli i stali *Rozm* 825; ~ Dosicz vczin reconciliari (vade prius reconciliari fratri tuo Mat 5, 24) XV *in. R* XXIV 74.

b. *przy przymiotniku*: Rącze yey nadobne zavzdy czyste byly, palcze myala okrągle a proste, doszycz dlvgye *Rozm* 22.

2. *'niemalo, wiele, obficie, satis, multum, copiose, abunde'*: **a.** *przy czasowniku*: Pilath gy kazal biczowacz beze wsey luthosczy..., thucz mal trudu doszycz *ca* 1420 *R* XXV 229; Martha sathagebat doszycz czynyla, bo scha proczowala, kakoby Xcrista swolenyky (*leg.* z zwoleniki) vczczyla (Martha autem satagebat circa frequens ministerium Luc 10, 40) XV *med. PamLit* XXVIII 308; Geny mowili, eze temu blogo, gen ma dossicz gymyenya..., a tich gest bog pyenyącz XV *med. R* XXII 234; A oczecz w szaloscz⟨i⟩ ostal i macz myala doszycz zaloscz *Aleksy* w. 93; Plew a szana gest dosycz v nas (palearum quoque et foeni plurimum est apud nos) *BZ* Gen 24, 25; A myal gest stad wyele, dzewek, panosz, wyelblødow doszycz (ultra modum) y wolow *BZ* Gen 30, 43; Gdy poszyuyesz vyelykyey maky, bandzesz myecz doszycz tesznycze, othbandzeszch swey myloszny-cze *De morte* w. 71; Gdy massz doszycz zytha, nye myluy glodu (si blado abundas, non diligas caristiam) XV *p. post. R* I s. XLI; Na rzeczy dosszycz gest przyaczyely (de verbis est magna copia amicorum) *ib.* s. XLIII; Warvy sszye lekarza nye kosthowanego swyathczenym, aczkole y navky ma doszycz (fuge medicum scientia plenum et exercitio non probatum) *ib.* s. XLV.

b. *przy przymiotniku i przysłówku*: *'bardzo, satis, valde, admodum'*: Thobyas mowyl: Mylcz a nye mocy syø, zdrowcy gest sin nasz, dosycz gest wyerni ten *moz (satis fidelis est vir ille), gegoszsmi s nym poslaly *BZ* Tob 10, 6; ~ Przeto my chczącz takym szkodam konyecz vczynycz, vstawyamy, aby gylkokrocz na woyna sczie ma bycz, szadny z naszych poddanych... nygednego drapyesstwa... w ktorychcole rzeczach mayą czynycz, gedno tylko pokarm konyem y to dosycz vmyernye tamo mayą sobie zyskowacz (sed solum pabulum moderate tamen recipiant pro suis equis) *Dział* 37.

Cf. **Dość**

Dosyćuczynienie *formy*: *n. sg.* dosyćuczynienie *ca* 1420 *R* XXIV 79; ~ *g. sg.* dosyćuczynienia *Dział* 4, 23, 29, 36, 1461—7 *Serm* 103v; ~ *d. sg.* dosyćuczynieniu *Dział* 19, 1487 *LubPodk* 111; ~ *ac. sg.* dosyćuczynienie *MW* 98a, 1487 *LubPodk* 111, *Rozm* 760; ~ *l. sg.* (po) dosyćuczynieniu 1470 *ZapWarsz* nr 2945.

Znaczenie: *'zaspokojenie pretensji, zadośćuczynienie, satisfactio, debiti solutio'*: Gdy ktori drapyesecza dzesyączyny abo gwaltownyk rzeczy kosczelnych byl naleszon..., aczby leszal w klyathwie mymo szeszcz myesyączy, tedy kmyecze pod nym badączy, ktorzy dawayą dzesyaczyna, mayą bycz s panem klaczy asz do dosyczvczynyenya *Dział* 4; Gdy... kogo sadownye o ktorą rzecz zdadzą y skazą dosycz vczynycz, a ten to wzgardzy dosycz vczinicz any rakoym postawywszy kv dosyczvczinyenyv wspornye od sądv odygdze, czy wszythczy tako czynyączi tą viną mayą bycz potąpyeny *ib.* 19; Chczemy, aby ten, od kogo clyątwa wydana bądze, pod dobrym rąkoyemstwem abo pod przysyągą dosyczvczynyenya (debito modo scilicet cum sufficienti cautione iuratoria vel fideiussoria de parendo vel satisfaciendo, *Sul* 35: zadoszyczvczynyenye) tym to klątym rozgrzeszenye dano, tegodla, aczby czy ysczy swiatcowie swiądczstwa dokonali, aby takym przeczywienym prawda nye zagynąla *ib.* 23; Ale ysze Pyotr po rocze mynalem za swe palcze dosyczvczynyenya posząd al (et quia idem Petrus pro eadem mutilatione post annum elapsum satisfactionem habere petebat), tedy my Pyotrowy skazalysmy samotrzeczy Iana o swe palcze poprzysyądz *ib.* 29; Gdyby nyektori syn... za szywota oczcza y maczerze kostky gygral a przegygral cząscz pyenyądzy na slvb dosyczvczenyenya, tedy oczecz... za to nye ma czyrpyecz any placzycz (parentes non tenebuntur... ad alicuius pecuniae delusae satisfactionem) *ib.* 36; Pracza doschiczvczinyenya labor satisfaccionis 1461—7 *Serm* 103v; Jakom ya gwalthem ląky nye possyekl po dosszyczvczinyenv anym gych vschkodzil jako kopa groschy polgroschkow 1470 *ZapWarsz* nr 2945; Ut ei satisfaceret... pro graniciebus al. o doszyczvczynyenye granycz 1487 *LubPodk* 111; Ad satisfaciendum pro graniciebus al. kv doszyczvczynyenią granyczam *ib.*; ~ Dosyczvczinene za grzechi *ca* 1420 *R* XXIV 79; Przesz maky thwey doszyczvczynyenye oddal ode mnye wszythko poszromoczenye *MW* 98a; Judaszowa spowiedź nie godzila sie..., acz miał boleść serca, spowiedź ust i dosyćuczynienie uczynka, wszakoż *nadzieja ni miał zbawienia *Rozm* 760.

Dosypać *'sypiąc dopełnić co do ilości, dosypać, conficere, astruere (dicitur de tumulis finium describendorum causa construendis)'*: Non vultis secum granicies inceptas sippare et facere, assipare et finire al. doszypacz et dokonczycz 1469 *AGZ* XVIII 13; Non vis cum ipsa granicies renovare et scopulos al. kopczow consipare al. ponovicz y possypacz, ubi sunt, et ubi non sunt sipati ad finem, assipare et erigere al. dossypacz 1473 *AGZ* XVIII 78; Non vis... granicies limitare et scopulos consipare et sursum erigere, ubi sunt, et alios scopulos, ubi non sunt, assipare al. dossypacz 1474 *AGZ* XVIII 113.

Dosytek '*sytość, satietas, saturitas*': Do doszythcu ad saturitatem XV *p. pr. PF* IV 615.

Doszły 1. '*doskonały, wolny od wad, perfectus*': Blogoslawyeny, gisch są laczny y spragly sprawyedliwosczy, bo ony bądą naschiczeny... Tocz gest tako rzeczono, abichom nygdi syą doschlimy a sprawyedliwimy nye czinili XV *med. R* XXII 239; ~ Jedny beszprawny thako szą, ysz gych prawo nye gesth thako szprawne albo doszle, yako gynnych ludzy, a nye mogą czlowyeku pomocz przyszyagą, yako szą gygracze, lazebnyczy, lotrowye, kostarze, pyyanycze *OrtMac* 111.

2. '*który dociekł czegoś, poznał, qui aliquid assecutus est*': Doslemv assecuto (quoniam quidem multi conati sunt ordinare narrationem, quae in nobis completae sunt..., visum est et mihi assecuto omnia a principio diligenter ex ordine... scribere Luc 1, 3) 1471 *MPKJ* V 122.

3. roki doszłe '*roki sądowe, na których może zapaść wyrok, termini iudiciales, quibus res diiudicare sententiamque ferre licet*': Actum Lancicie in convencione terrestri Lanciciensi et in terminis particularibus incertis al. omylne similiter una celebratis... presentibus magnificis et generosis dominis... Domini suprascripti ex ipsa convencione terminos certos al. doszle... Lancicie celebrare decreverunt sine omni ambiguitate tenendos et indixerunt, quos eciam per ministerialem fecerunt proclamari 1473 *PawSejm* nr 45.

Doścignienie '*osiągnięcie, adeptio*': Mamy tez baczycz, yze szye trzykrocz modlyl (*sc.* Chrystus), bo troyąka rzecz[y] za nass odzyerzal, czvsch vyny odpusczenya (*pro* odpusczenye), myloszczy vczyeschenye a slavy doszczygnyenye *Rozm* 606.

Dość '*tyle ile trzeba, dostatecznie, w sam raz, satis, sufficienter*': Sandek za swe penandze wząl zaplaczene... y rzecl: Mam za swe doscz 1424 *MPKJ* II 303. ~ *Cf.* **Dosyć.**

Dośpiały '*przygotowany (do walki), wyćwiczony, expeditus*': To gdisz vsliszal Abram, ysze gest Loth yøt, brat gego, ze wszym swim nabitkyem, zczedl *dospyele swe *schowanye (numeravit expeditos vernaculos suos, *Biblia olomuniecka*: zczetl gest... dospiele swe zchowancie) trzista gich a osmdzeszøt *BZ* Gen 14, 14; Doschpyalich (*war. lub.*: dospyaly) expeditorum (dederuntque... duodecim millia expeditorum ad pugnam Num 31, 5) 1471 *MPKJ* V 27.

Dośpieć '*przygotować (do strzału), naciągnąć, napiąć (łuk, kuszę), intendere, ad telum emittendum aptare*': Maczey s (*pro* w) te drodsze s Mycolagem ne bil y *somostralem ne dospal 1404 *RTH* VI 24; Sz doszpyanim samostrzalem 1466 *ZapRpZakr* 5, 473v; Cum armis et balistis apprehensis al. dospyanimy... scisserunt al. srambili duodecim palos 1469 *AGZ* XVII 25; Jakom ya sszamotrzecz gwalthem sz *dospyamym sszamostrzalem nye szegnalem Szczepana sz robothi gego 1472 *ZapWarsz* nr 2968; Jakom ya sszamopyath ssz *ostrza bronya, sz dospyanym sszamostrzalem nye bilem na dom Jacubow gwaltem *ib.* nr 3082.

Dośpiewać '*przygotowywać (do strzału), naciągać, napinać (łuk, kuszę), intendere, ad telum emittendum aptare*': Sinowe Effrem dospewaiøcz y spuszczaiøcz łøcziszco (intendentes et mittentes arcum) obrocyli se sø w dzen boia *Fl* 77, 12, *sim. Pul*; Ad ordinem predictum et burgrabium balistam aptabant al. dospyewały 1484 *ZapRpWiz* 1, 375.

Doświaczać *cf.* **Doświadczać**

Doświaczczać *cf.* **Doświadczać**

Doświaczczenie *cf.* **1. Doświadczenie**

Doświaczczyć *cf.* **Doświadczyć**

Doświaczenie *cf.* **Doświadczenie**

Doświaczszać *cf.* **Doświadczać**

Doświaczyć *cf.* **Doświadczyć**

Doświadczać, Doświaczać, Doświaczczać, Doświaczszać, Doświatszać *formy*: *praes. ind. 1. sg.* doświadczaję 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; *2. sg.* doświaczasz XV *ex. MacDod* 138; *3. sg.* doświadcza *ca* 1400 *CyzWroc* 459, XV *ex. MacDod* 148; doświaczcza *Gn* gl. 169b; doświaczsza *Rozm* 42; doświatsza 1497 *Trześn* 134; *3. pl.* doświadczają *Dział* 21; doświaczają *Pul* 65, 9; ~ *inf.* doświadczać *Sul* 33, *OrtMac* 116, XV *ex. PF* V 19; ~ *fut. 1. sg.* doświadczać będę *MW* 5b; ~ *praet. 2. sg. m.* jeś doświaczał *Pul* 65, 9; *3. pl. m.* doświatszali *Rozm* 121.

Znaczenia: **1.** '*dawać świadectwo, dowody, stwierdzać, oświadczać, approbare, testari, asseverare, profiteri*': Omnes confutat, potøpa, et deos nostros demones affirmat, doswaczcza *Gn* gl. 169b; Iacosz doswadcza Potras *ca* 1400 *CyzWroc* 459; Doswyatczaya profiteor 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; Slyachethnosczy pokolenya... początek zawsdy wyłodą, gychsze pochoth przirodzeny s rodzayw gych wyernym szwyadeczsthwem doszwyathczacz szą obykły (quarum progressum nati de genologia approbare eorum fideli testimonio consueverunt, *Dział* 21: gym tesz doswiatczayą syą bycz slachetnego rodzayv) *Sul* 33; Nye chcze-ly kthо zany rączycz, thedy gy maya zathwerdzycz yako wynowathego y szbyega a powodowy yusz nye trzeba nan doszwyathczacz (*OrtBrRp* 86, 1: doszwyathczycz) *OrtMac* 116; Ius al. prawa

wsz⟨y⟩stko doszwyathszha 1497 *Trześn* 134; Doszwyathczacz perhibere XV *ex. PF* V 19; Pysmo svyatego Yana Evanyelysty dosvyaczscha (Evangelistae Johannis scripta protestantur), yze myly Yesus vczynyl vyelye czvd *Rozm* 42; Drvdzy movyly, aby byl anyol albo dvch nyektory, a drudzy dosvyatschaly, by byl czarovnyk albo czarnoxyąsnyk (quidam hunc incantatorem vel magum asserebant) *Rozm* 121.

2. *'poddawać próbie, examinare, experiri, probare'*: Bo kuszyl yes nas, boze, ognyem ies nas doszwyaczal, yako doszwyaczayø szrzebro (nos examinasti, sicut examinatur argentum, *Fl*: *ognen ies nas pocuszal, iaco pocuszaiø srzebro) *Pul* 65, 9; Dla grzechow naszych nycz nye dbasz, w sthaley wyerze nasz doszwyączasz XV *ex. MacDod* 138; Bo yako srzebro albo slotho mlothem kuyącz barzo byva roszyrzono, thak y myloscz w przeczyvnoscz szą dosvyathczą y mnoszy *ib.* 148; ~ doświadczać się *'ćwiczyć się, exerceri'*: W przikazaniv twoiem doswiadczacz bandą sę (in mandatis tuis exercebor Psal 118, 15) y vbacza drogi twoie *MW* 5b.

1. Doświadczenie, Doświaczczenie, Doświaczenie *formy*: *n. sg.* doświadczenie *Sul* 54, *ca* 1450 *PF* IV 579, 1475 *R* XXV 127; doświaczczenie *ca* 1455 *JA* XIV 489, *ca* 1500 *Erz* 14; ~ *g. sg.* doświadczenia *Sul* 43, *OrtBrRp* 94, 4, XV *p. post. R* XXV 182; ~ *d. sg.* doświadczeniu *Sul* 35; doświaczeniu *OrtMac* 84; ~ *ac. sg.* doświadczenie *Sul* 33; doświaczenie XV *med. R* XXIV 362; ~ *i. sg.* doświadczenim *Sul* 70; ~ *l. sg.* (o) doświadczeniu *Sul* 71, *Dzial* 20. 21. 22.

Znaczenia: **1.** *'przeprowadzenie dowodu, udowodnienie, probatio, demonstratio'*: Na doswyathczenye swego rodzayv slachathnoscz ma wyescz szescz slachathnych mązow (ad probandum suae genologiae nobilitatem tenetur inducere sex nobiles viros) *Sul* 33; Kv doszwyatczenyv swego wmyslv (ad probandam suam intentionem) Conrad szescz swyathkow podlug szandzego przykazanya powyodl *Sul* 35; Obwynyeny s grzechv zaszyenya abo posszyenya (*leg.* żażżenia abo pożżenia 'podpalenia')... powynny bądze (*pro* bądą) othpowyedzecz, skazany bicz y msczeny mąką podobną podlvg wyelkosczy grzecha a gego doszwyathczenya (sententiari et puniri poena digna debebunt iuxta exigentiam criminis et eius probationem) *Sul* 43; Bo obykly nyekthorzy barso klopothlivi pothwarzą mąze nyevynne s grzechv mązoboysthwa przeth wyelim lath dopvszczonego zaloblywye obvynyacz, gegosz mąszoboystwa doswyathczenye alibo wydzenye prze staroscz vczynkv laczno nye moze bycz ymyano (cuius probatio vel purgatio propter vetustatem facti facilis haberi non potest) *Sul* 54; Tesz kthokole pszczoly y s myodem wydrze, a o tho bądze s prawym doswyathczenym przekonan (fuerit legitima probatione convictus)..., vyną szethmdzesąth naszey komorze zaplaczicz ma bicz przyczysznyon *Sul* 70; O doswyathczenyv slachethnoscz przes szescz swyathkow *Sul* 71; Doszwyaczczenye *ca* 1455 *JA* XIV 489; Gdyby czlowyek zaczwyerdzon... y przywyedzon przed sand, trzebaly na tego nathychmyasth doszwyathczycz, czyly besz doszwyathczenyną (*OrtMac* 130: do *doszwyczthczenya) maya gy osadzycz? *OrtBrRp* 94, 4; Thako ząddaly czy, czo fordrowaly k themu doszwyaczenyu *OrtMac* 84; O doswyathczenyv gwaltu (de probationibus rubrica) *Dzial* 20; O doswiatczenyv swey slachetnoscz (de probationibus rubrica) *ib.* 21; O doswyatczenyv ran (de probationibus rubrica) *ib.*; O doswyatczenyv swiatkow na slvszebnyka (de probationibus rubrica) *ib.* 22.

2. *'dowód, argumentum, sententia'*: Jawne doszwathczenye gest argumentum evidens est 1475 *R* XXV 127; Quodsi probabiliorem sententiam llepszego doswathczenya de his, quos... colimus, protuleris XV *p. post. R* XXV 182.

3. *'próba, experimentum'*: Nam ignis ille non ad interitum (s. Laurentii) sed ad probacionem ipsius fuit aboyem nye byl gemv na zatraczene, ⟨ale⟩ na doszwyaczene sbawyena duschy yego XV *med. R* XXIV 362; Doszvatczene czloveczego przyroczena *ca* 1450 *PF* IV 579; Dosvyaczczenye experimentum *ca* 1500 *Erz* 14.

4. *'doświadczenie, biegłość, experientia'*: Dosvyaczczenye experientia *ca* 1500 *Erz* 14.

2. (Doświadczenie) Doświaczenie *'dowodnie, wiarygodnie, probabiliter'*: Doszwyaczenye probabiliter *ca* 1500 *Erz* 14.

Doświadczyć, Doświaczczyć, Doświaczyć, Doświatszyć, Doświedczyć *formy*: *praes. ind. 3. sg.* doświadczy *Sul* 11. 33, XV *med. SKJ* I 112, *OrtBrRp* 85, 4, *OrtMac* 116, 1482 *Trześn* 107; doświaczczy 1434 *PF* V 32; *3. pl.* doświadczą *Dzial* 55; ~ *inf.* doświadczyć 1447 *R* XXII 40, *Sul* 11. 45. 77. 93, *OrtBr* VI 387, *OrtBrRp* 62, 2, *etc.*; doświaczczyć *ca* 1500 *Erz* 14; doświaczyć *ca* 1500 *Erz* 14; ~ *praet. 1. sg. f.* -em doświaczczyła *Naw* 84; *2. sg. f.* -eś doświatszyła *MW* 103b; *3. sg. m.* jest doświadczył *Sul* 40; doświadczył *OrtCel* 9, *OrtLel* 235; ~ *condit. 3. sg. m.* -by doświadczył *Sul* 49, *OrtMac* 116, *Dzial* 40; *2. pl. m.* -byście doświadczyli 1449 *R* XXV 164; -byście do-

INSTYTUT JĘZYKA POLSKIEGO PAN BIBLIOTEKA KRAKÓW

świedczyli XV *med. SKJ* I 56; ~ *part. praet. act. adv.* doświadczyw *Sul* 33; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* doświadczon *BZ* Ex 21, 16; doświadczony 1484 *Reg* 708; doświaczony *ca* 1500 *Erz* 14; *f.* doświadczona 1461—7 *Serm* 349r; *g. sg. m.* doświadczonego 1484 *Reg* 721; *g. pl.* doświadczonych 1474 *Zab* 540; *ac. pl. m.* doświadczony XV *med. R* XXIV 48; *f.* doświadczone *Sul* 16; ~ *inf. pass. sg. neutr.* być doświaczczono *OrtMac* 31; ~ *praes. pass. 3. sg. f.* doświatszona jest XV *med. SKJ* V 263; *neutr.* jest doświadczone *BZ* Deut 1, 13; ~ *fut. pass. 3. sg. m.* będzie doświadczon *Sul* 113; ~ *plqperf. pass. 3. sg. neutr.* jest było doświatszono *Rozm* 459; ~ *condit. pass. 3. sg. f.* -by była doświadczona 1498 *MacPraw* VI 273; *neutr.* -by doświadczono było *Sul* 51; byłoby doświadczono *BZ* Num 35, 24.

Znaczenia: **1.** '*udowodnić, dowieść* (*czegoś przeciw komuś*), *affirmare, probare, ostendere, aliquem alicuius rei convincere*': Slyachcziczowy raną zada-li do crwye wylyanya, rani doswyathczone gemv zaplaczi z wyną pyendznadzeszcza *Sul* 16; Paknyąliby po rokv thą skargą rvszycz chczął, czso thedy powyedze, rostropnye przes podobne swyatki winyen bącz doszwyathcziez (rationabiliter per idoneos testes teneatur comprobare, *Dział* 21: swiądeczstwem ma nany dokonacz) *Sul* 33; Alye ysze then tho... myenyl przerzeczone pyenyądze przes przerzeczonego Maczyeya dlvsznyka gysczystego [biły] bicz zaplaczone, my skazvyemy w thakey przythczy, aby doszwyathczono bylo zaplaczenye (nos in tali casu decrevimus probandum factam fuisse solutionem, *Dział* 43: tedysmy skazały doswyathczycz zaplaty) *Sul* 51; Gdi... ktori slyachcziez... s yeney stroni w drugan stronąn s vynamy... vczyecze, a przes sąnd... bandzye doswyathczon (per iudicium... approbatus fuerit), tegdi... ku placzenyv tich tho vyn ma bicz przipandzon *Sul* 113; A iestlibi kto s przipadv y przes nyenavisci... nyeczso s tego vcinilby, a to w vsliszeniv lvdv bilobi doswyatczono (quod si... quidquam horum fecerit et hoc audiente populo fuerit comprobatum)..., wiszwolon bądze nyevinni z røkv pomsciczelowich *BZ* Num 35, 24; Doswyathczyl uel dokonal probauit *OrtCel* 9, *sim. OrtLel* 235; Gdyby ktho kogo zabyl, ranyl, tho by myalo bycz *szamoszyodno doszwyaczono *OrtMac* 31; Tedy Pyotr nye mayącz swiatkow rzekl, ysz swiathkowie są zmarly, nye mam kym doswyatczycz *Dział* 22; Coram nobis Stanislao Alwathko viceadvocato una cum septem iuratis Scutha Stanislaus non stetit ad ius. Domini dixerunt...: Nye doszwyathczy-ly cum registro vel cum vino, tunc est perdita res 1482 *Trześn* 107; Przed panem i przed woythem z lawniki onego imienia ma rani swoye okazacz, abi bila prawda doswiathczona onego ranyonego (ut possit cognosci culpantis veritas) 1498 *MacPraw* VI 273; Doswyaczczycz perhibere *ca* 1500 *Erz* 14; ~ Moze thego czlowyeka nathychmyast przythwerdzycz..., acz powod nany nye doszwyadczy (*sim. OrtBrRp* 85, 4). A gdyby powod nany nye doszwyathczyl, mogaly mu udzyalacz trzy, dwe nyedzyely roku *OrtMac* 116; Przeto my Ianowy przysadzylysmy doswyatczycz na Pyotra (decrevimus ipsius Joannis probationem fore admittendam, *Sul* 33: skazalysmy thego tho Iana szwyadeczstwo przypvsczicz), przeto ysze gy poszczygnął na vliczi y gest gy ranyl *Dział* 22; ~ **a.** *czegoś*: Slachathnoszczi doswyathczycz chczącz, szesez swyatkow podobnich powyesez yma (nobilitatem probare volens, sex testes producere debet, *Dział* 21: tedi ma doswiąthczycz szeszczą maszow swego rodzayv) *Sul* 11; Ydzyk skarzyl gest, ysz pyeszs Falkow... gi... vyathl..., Falek... poszczwanya psza zaprzał. Alye ysz Ydzyk tego nye mogl doswyathczicz (et quia Aegidius actor hoc non poterat probare, *Dział* 35: ale ysze Idzyk nye myal kym doswyatczycz)..., Falko przes wlostną przysągą ma szą viwyesez *Sul* 45; Gdi on, ktoremu bi vyna dana o manzoboystwo, rzecze: Thom vczinyl s yego początku, thego ma doswyathczicz takymy slyachcziczi, yaky yest sam (hoc probare debet talibus nobilibus, ut est solus) *Sul* 93; Gdysz on zalowal po vmarley raczcze, azaly nye ma tego doszwyathczycz albo dowyesez podlug prawa szkazanego? *OrtBrRp* 62, 2; Gdy kto dzewcze... gwalth vczyny..., w ktorey acz znaky gwaltv badą nalesony y tesz kmyecze gwaltv wolanego doswiathcza (si de eius clamore dicti villani fuerint protestati), tedy taky (*sc.* gwałtownik) na naszey y na przyaczol myloszcy ma bycz *Dział* 55; ~ Aczkolye przes slvzebnyka doswyathczicz naan thego nye moze, doswyathczi-ly przes gynsze swyatki, rani... straczi (licet id per ministerialem approbari non poterit, si nihilominus per testes alios approbabitur..., vulnera sua... deperdet) *Sul* 11; ~ **b.** *coś*: Pyothr... myenyl sze tho za poczathkem Ianowym vczinycz, gisz Pyotra pyrwey wranyl. A tho Pyotr myenyl sze doszwyathczicz (quod idem Petrus asserebat se probaturum, *Dział* 22: a na to ya mam swiatky) *Sul* 33; O dzedziną zalowal przeczivko Hermanovi, alye Herman oblozywszy dlugego czasv dawnoscz, gest ją, yako myal, do-

szwyathczil (ipsam praescriptionem, ut debuit, probavit) *Sul* 40; O granyczach naszych zemyanow tako vmyslilysmy obeszrzecz, ysz gdyby szą przygodzilo ktoremv o granycze klopoczączemv doszwyathczycz a vkazacz dwa albo trzy kopcze (quod si continget aliquem litigantem pro limitibus docere et ostendere scopulos, dictos kopce, ad minus tres)..., tedy pothkomorze... tego... ma przypvsczycz kv szwyathczenyv *Sul* 77; ~ **c.** *ze zdaniem*: Gdiby kthole..., o kthorekole gwalthi byl poswan, powod powynyen bącz, czso wyedze, *doszwasthczycz (actor teneatur, quod asserit, comprobare, *Dzial* 21: tedy nany dobrym swiadeczstwem ma bycz dokonan), a gynako sąmperzs *thelgo wlostną przysągą ma sze mocz oczyszczicz *Sul* 33; Myeszczanyn, załvyącz o dluk swoy, doswyatczy przes swyatky (*Dzial* 21: myeszczanyn swiathky ma dokonacz swego dlugv na zemyanynye), ysz thaky thark s nym vczinyl, a doswyathczyw sąndownye otrzyma (probabit per testes talem contractum initum secum, et probans iudicialiter obtinebit) *Sul* 33; Gdyby macz gego kvrvą myanowal, a nye otheszwal any doszwyathczyl, czso mowyl (nec probavit, quod asseruit), w thakąsz vyną skazvyemy gy bicz vpadlym *Sul* 49, *sim. Dzial* 40; Ma napyrwey doszwyathczycz nayn, isz gest gego zaczwyerdzony czlowyek *OrtBr* Vl 387; Thedy ona moze szamoszyodma sz dobrymy ludzmy *doszwyadzycz, ysz gyey to dzyedzyczthwo... wszdano *OrtMac* 79; ~ **d.** doświadczony '*któremu udowodniono winę, culpae seu noxae convictus*': Ktory bi vkradl czlowyeka a przedal, doszwyatczon wyny (convictus noxae) szmyerczyøø vmrzecz ma *BZ* Ex 21, 16.

2. '*zaznać, odczuć, sentire, experiri, affici*': Vczynkv szwego doswatczy opus autem suum probet (Gal 6, 4) XV *med. SKJ* I 112; Yuzesz szama weszela thego doszwyathszyla, gdyzesz z Yeszuszem [my]mylem chwaly nyebyeszkyey dostapyla *MW* 103b; A ktory tho moze gyny vczynycz, czegozem ya yvz w szobye doszwyaczczyla *Naw* 84.

3. '*wypróbować, examinare, probare, exercere*': Doswacczy exercentur 1434 *PF* V 32; Dosswathczicz examinare 1447 *R* XXII 40; Materies examinantur doszwathczeny XV *med. R* XXV 157; Abyscze doszwyedczyły (*R* XXV 164: abyscze doswadczyły) dobrymy vczynky experimentaliter per effectum operis (sed reformamini in novitate sensus vestri, ut probetis, quae sit voluntas dei Rom 12, 2) XV *med. SKJ* I 56; Wydaycze z was møze mødre y vmyale, y ktorich przebywanye iest doswyatczone w pokolenyach waszich (et quorum conversatio sit probata in tribubus vestris) *BZ* Deut 1, 13; Doswyathczona przesz sens probata per sensum 1461—7 *Serm* 349r; Vita contemplativa presupponit activam pyrwey są mamy doswathczicz w p⟨o⟩czlivem szyuocze XV *ex. ErzGlos* 182; Doszvyaczczycz examinare *ca* 1500 *Erz* 14; Dosvyączczycz probare *ib.*; ~ Dosuetczonego experti 1436 *R* XXIII 277; Doswathczony idoneos fecit XV *med. R* XXIV 48; Jan... gy... przed welim dosvathczonich y cznych ludzy po rosmaytich ⟨mie⟩stczech tego to Myasta Ploczky⟨ego⟩... zlosthliwimi slowmi omovil 1474 *Zab* 540; Doswyaczony expertus *ca* 1500 *Erz* 14.

4. '*uznać, aprobować, ratum habere, comprobare*': We throyakyey rzeczy wyelycze luba yest, yesz tesz doszwyathszona yest in tribus beneplacitum est spiritui meo, que sunt probata coram deo et coram hominibus: concordia fratrum, amor proximorum, vir et mulier bene sibi consencientes (Ecclus 25, 1) XV *med. SKJ* V 263; ~ zakon doświadczony '*zatwierdzony, approbatus*': A wschakoz mogą... w gynschy zakon wzthą⟨pić, k⟩thory by byl zakon dosvyathczony (possit tamen habere transitum ad aliam religionem approbatam) 1484 *Reg* 708; A mayą myeczi visitatora navyedzacza kaplana, kthoryz by byl nyektorego zakonv dosvyathczonego (qui alicuius approbatae religionis existat) *ib.* 721.

5. *dubium*: Gdysch yest bylo dosvatschono dnya svyątego vyelykyego, stal myly Iesus y zavolal vyelykyem glossem (in novissimo autem die magno festivitatis stabat Jesus et clamabat Jo 7, 37) *Rozm* 459.

Doświatszać *cf.* **Doświadczać**

Doświatszyć *cf.* **Doświadczyć**

Doświedczyć *cf.* **Doświadczyć**

Dotąd 1. *o czasie* **a.** '*do tej pory, do chwili obecnej, usque adhuc*': Puszcz lyud moy, acz my offyeruge na puszczy, asz dotøøt slyszecz yesz nye chczyal (et usque ad praesens audire noluisti) *BZ* Ex 7, 16; Vszelkny czlovyek napyrvey dobre vino dava, a gdy szyą spygya, thedy tho, czo... podlyeysze yest, alye thy schovalesz dobre vino asz dothad (tu autem servasti bonum vinum usque adhuc Jo 2, 10) *EwZam* 303; Kristus... kazał miecz schować rzekąc: Puść miecz twoj w nożny a niechajcie ich aż dotąd (sinite usque huc Luc 22, 51), czuż nie ruszaj to was, coć przydź ma *Rozm* 641; ~ **b.** '*dopóty, tak długo, tamdiu*': Gdysz gescze a. dotąd dokand cum adhuc (numquid non sunt verba, quae locutus est dominus in manu prophetarum priorum, cum adhuc Jerusalem

habitaretur Zach 7, 7) *MPKJ* V 116; Zvyązrzata... daly szą chvalą Iesucristvszovy..., a doką d' kolvye byl na pvsczy, dotąd s nym byly na pusczy (quamdiu mansit in deserto, secum morabantur) *Rozm* 199.

2. *o miejscu 'do tego miejsca, eo loci, in eum locum'*: Poydzyczye, vzryczye czlovyeka, ktorycz my povyedzyal wschytky moyc grzechy... Azalyby on byl Cristus? Vyschedschy ony s myasta y schly k nyemv dotąd (Jo 4, 30) *Rozm* 248.

(Dotchnienie) Dotknienie *'tchnienie, oddech, halitus'*: Dotknenym alitu 1461—7 *Serm* 249r.

Dotknąć (się) *formy*: **a.** *z zaimkiem zwrotnym* się: *praes. ind. 1. sg.* dotknę *Rozm* 222; *3. sg.* dotknie *BZ* Lev 5, 2, 1471 *MPKJ* V 11; *3. pl.* dotkną *BZ* Ex 19, 13; ~ *inf.* dotknąć *Gn* 4a, 1444 *R* XXIII 303, *BZ* Gen 20, 6, *Rozm* 79. 352; ~ *praet. 3. sg. m.* dotknął *BZ* Lev 8, 24. 1 Reg 14, 26, *Rozm* 224. 285. 288. 297. 367. 644; *f.* dotknęła *Rozm* 222; dotkła *Rozm* 322; *neutr.* dotkło *BZ* IV Reg 13, 21; *3. pl. m.* dotknęli *Rozm* 352; *f.* dotknęły 1464 *KodTyn* 470; ~ *plqperf. 3. sg. m.* był dotknął *BZ* Gen 20, 4; ~ *condit. 3. sg. m.* -by dotknął *BZ* Ex 19, 12. Num 19, 11, *Rozm* 223. 361; *f.* -by dotkła *BZ* Lev 7, 21; *neutr.* dotknęłoby *Sul* 39; -by dotknęło *Rozm* 725; -by dotkło *BZ* Lev 7, 19; ~ *condit. praet. 3. sg. f.* -by była dotknęła *Gn* 4a; ~ *part. praet. act.* dotknąwszy *Rozm* 208.

b. *bez zaimka zwrotnego* się: *praes. ind. 1. sg.* dotknę *BZ* Ex 11, 1; *2. sg.* dotkniesz 1471 *MPKJ* V 60; *3. sg.* dotknie *BZ* Lev 4, 30. 34. 8, 15. 23; ~ *imper. 2. sg.* dotkni *Fl* 143, 6. *Naw* 35; ~ *inf.* dotknąć *Sul* 99; ~ *praet. 3. sg. m.* jest dotknął *BZ* Gen 32, 32; dotknął 1454 *AGZ* XIX 488, *BZ* I Reg 14, 27, 1499 *AGZ* XV 379, *Rozm* 223; *neutr.* jest dotkło *BZ* Deut 27, 5; *3. pl. f.* dotknęły *Rozm* 87; ~ *condit. 3. sg. m.* -by dotknął *BZ* Num 19, 13; *f.* -by dotkła *BZ* Lev 5, 3; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* dotkniony *Sul* 53, 1466 *R* XXII 21; *f.* dotkniona *Rozm* 97; *ac. sg. f.* dotknioną *Sul* 74.

Znaczenia: **1.** *'dotknąć, przytknąć, tangere, attrectare, applicare'*: Dotknącz sa tangere 1444 *R* XXIII 303; Dothknye schią attractaveris (Esau, frater meus, homo pilosus sit et ego lenis. Si attrectaverit me pater meus et senserit, timeo, ne putet me sibi voluisse illudere Gen 27, 12) 1471 *MPKJ* V 11; A nye telko, kto go vkvszyl, alye ktokoly szye dotknął albo na kyem polozono, wschelyką nyemocz albo wrzod y kasda nyemocz, y bolyescz byla moczą bozą a tego zyelya nathychmyast vzdrovyona *Rozm* 224; ~ *kogoś, czegoś*: Chczala szo gest ona sviima rokama dothknącz tego to mastha byla *Gn* 4a; Svoty angol gestcy szø ge on byl vkaszal a rzekącz... tako k ne, ysbi szø ona ge dzeczothka bila dothknøla *Gn* 4a; Nye wyedząncz, acz swoyąn przissyangą spelnyl..., crzizą dothknącz nye smyal (crucem tangere nequibat) *Sul* 99; Przc to, ze gest *dodknøl angyol bozy zyli byodra gego (eo, quod tetigerit nervum femoris) y chramal gest az do szmyerczy *BZ* Gen 32, 32; Kaszdi, gensze bi szyø *dodknøl gory (qui tetigerit montem), szmyerczyø vmrze. Rącze gego nye *dodknø sze gori (manus non tanget eum), alye kamyenym obrzuczon bødze *BZ* Ex 19, 12—3; A weszmye kaplan krwye na palecz swoy a dothknye gym rogu oltarza (et tangens cornua altaris) *BZ* Lev 4, 30; Y weszmye kaplan krew gey palczem swim a dotknye rogow oltarzowich obyetuyoczich (et tangens cornua altaris holocausti) *BZ* Lev 4, 34; Dussa, ktorasz syø *dodknye nyeczystego (anima, quae tetigerit aliquid immundum),... sgrzeszyla gest. Gestlybi *dodkla czso nyeczystego czlowyeczcy (*pro* czlowyeczego?, si tetigerit quidquam de immunditia hominis)..., podlyøsze grzechowy *BZ* Lev 5, 2—3; Myøso, ktoresz bi syø *dodklo czyego nyeczystego (caro, quae aliquid tetigerit immundum), nye ma biez gedzyono *BZ* Lev 7, 19; A ktora bi syø dotkla nyeczystoti czlowyeczey (et quae tetigerit immunditiam hominis) albo bidlyøczya..., zgynye z lyudu swego *BZ* Lev 7, 21; A omoczyw palyecz, dotkne rogow oltarowych wokol (tetigit cornua altaris per gyrum) *BZ* Lev 8, 15; Weszmye krwye y dotknye vcha prawego Aaronowa (tetigit extremum auriculae dextrae Aaron) *BZ* Lev 8, 23; Dotknøl syø kraya vcha prawego (tetigisset extremum auriculae... dextrae) *BZ* Lev 8, 24; Ktos bi syø dotknøl szczirzwv czlowyeczego (qui tetigerit cadaver hominis), a przc to nyecist bødze za sedm dny, pokropyon bødze s tey to wodi *BZ* Num 19, 11; Wszelki, ktoris by dotknøl czlowyeczey dvsze marlini (qui tetigerit humanae animae morticinum), a nye bil pokropyon tø wodø, pokala stan bozi *BZ* Num 19, 13; Y vdzalasz tv oltarz panv bogv swemv s kamyenya, gegos to gest zelazo nye dotklo (de lapidibus, quos ferrum non tetigit) *BZ* Deut 27, 5; Nyktey nye dotknøl syø røkø myodu vstom swim (nullusque applicuit manum ad os suum), bo syø bal wszitek lyvd Saulowa zaprzisyøszenya *BZ* I Reg 14, 26; Y wrzvczily cyalo do grobu Elyzeowa. A gdisz syø dotklo koscy Elyzeowich (quod cum tetigisset ossa Elisei), oszil czlowyek *BZ* IV Reg 13, 21;

Orandvy za mna, swyatha Maria, a wsczyangny myloszyerdzye y dothkny szercza mego, y badz wolya thwa, yzby oszwyeczyla y zbawyla mnye grzeschnycza od wschego slego *Naw* 35; Ta (*sc.* wdowa)... pocżąla proszyla (*pro* proszycz?). aby szya yego vyelyebnosczy mogla dotknącz *Rozm* 79; Zydovye... dotknawschy szye kto... nyektory nyeczyste rzeczy, pyrvey nye yedly, alyesz szye vmyly *Rozm* 208; Tako yey mysl przyschla, yze dotkne szye podolka odzyenya yego (fimbriam tetigero sui vestimenti)... y dothknąla szye yego podolka odzyenya yego *Rozm* 222; Iesus... stal myedzy tlusczamy y rzekl kv svym zvolyenykom, pytayącz ych, kto by szye go dotknął (quis est, qui me tetigit, quaesivit)... Svyathy Pyotr rzecze k nyemv: Tvoye tluscze czyebye czysną, a pytasch, kto czye dotknął. Iesus wzdy rzekl: Nyekto myą dotknal, bo bacze, yze mye nyekto dotknął (quaeris tamen, a quo sis tu tactus vel tangaris. Jesus ait: Aliquis me tetigit) *Rozm* 223; A myly Iesus, vsczyągnavschy raką, dotknal szye yego rzekącz (tetigit eum dicens Mat 8, 3): Chcze, oczyszczon bądz! *Rozm* 285; Vzryącz ya myly Iesus, dotknął szye yey (tetigit manum eius Mat 8, 15) rzekącz, a nyemocz ta ysta nathychmyast yą opvsczyla *Rozm* 288; Nasz myly zbavyczyel dotknął szye ych oczv (tetigit oculos corum Mat 9, 29) rzekacz: Podlug vaszey vyary stan szye vam! *Rozm* 297; S nym ydzye... Marthą, ktorą myly bog od czyekaczey nyemoczy vzdrovyl, kyedy szye dotkla yego suknye podolka *Rozm* 322; Przynyesly przeden wschytky nyemoczne proszacz yego, aby szye alye mogly dotknącz podolka odzyenya yego, a ktorzykolvye szye dotknąly (ut vel fimbriam vestimenti eius tangerent et quicumque tetigerunt Mat 14, 36), czy byly vzdrovyeny *Rozm* 352; Tako przyvyedzyon k nyemv yeden slyepy a proschącz, aby szye go dotknął (ut illum tangeret Marc 8, 22) *Rozm* 361; A przystąpywschy myly Iesus k nym, dotknął szye ych (tetigit eos Mat 17, 7) y rzekl ym: Vstanyczye a nye boyczye szye! *Rozm* 367; Myly Iesus nathychmyast vzyavschy vcho yego, a yedno szye yego dothknął (et cum tetigisset auriculam eius Luc 22, 51), nathychmyast ye vzdrovyl *Rozm* 644; ~ *coś*: Pane, naklon nebosa twoya a stopy, dotkny gory (*Pul*: vderz gory), a bodø se kvrzycz (tange montes et fumigabunt) *Fl* 143, 6; ~ *w coś* '*wetknąć*, *intingere*': Syøgnøl koncem tego prøta, gen w røce dzerszal, y dotknøl w myod (et intinxit in favum mellis) *BZ* I Reg 14, 27; ~ dotknąć (brudem) '*splamić*, *maculare*, *foedare*': Zmazesch, dotknyesz intinges (si lotus fuero, quasi aquis nivis, et fulserint velut mundissimae manus meae, tamen sordibus intinges me et abominabuntur me vestimenta mea Job 9, 31) 1471 *MPKJ* V 60; ~ przysięga dotkniona '*przysięga przez dotknięcie krzyża*, *iuramentum*, *quod cruce tacta dicitur*': O yąsz nyemocz na trzeczem rokv, staną-ly abo stanye-ly, przysząga dothknyoną vczynyą (iuramentum corporale praestabit), yako tedy... byl albo byly... nyemoczny *Sul* 74.

2. '*dotykając wezwać do natychmiastowego odpowiadania w sądzie*, *manu tangendo citare*': Quem Iudeum... procurator... circa ius ministeriali tetigit vlg. dothknol, ut non recederet a iure et ipse Iudeus recessit 1454 *AGZ* XIX 488; Ministerialis Stanislao Roszkowszky datus... recognovit, quia... Andream... tetigit al. dothknal, quod a iure non recederet, quousque pro pena sibi Stanislao decreta satisfaceret. Ipse vero recessit rebelliter 1499 *AGZ* XV 379.

3. (*o granicach*) '*zetknąć się*, *przytykać do siebie*, *se attingere*': Vadunt scopuli per directum usque ad ultimum scopulum angularem al. do naroznicze ibi, ubi advenerunt et se insimul attinxerunt parietes al. dotknęli sie scziany Zawadka, Sziedliszka et paries oppidi Brzostek 1464 *KodTyn* 470.

4. '*naruszyć stosunkiem płciowym*, *tangere*, *violare*, *polluere*': Y rzekl k nyemu bog: Sdechnyesz prze to, yzesz wsyøl zonø, bocz ma møza. Alye Abimelech, krol, bil syø gey nye dotknøl (Abimelech vero non tetigerat eam), a rzekl gest:... W prostoszczy mego sercza... gestem to vczynyl. Y rzekl k nyemu bog: Yacz yesm wydzal, yzesz to w prostoszczy twego syercza vczynyl... a nyc przepuszczylczyesm syø gey dotknøcz (et non dimisi, ut tangeres eam) *BZ* Gen 20, 4. 6; Marya dzyevycza nyepokalana, any mąskym poruschenym dotknyona (ad Mariam virginem incontaminatam, virique contagio nunquam violatam) *Rozm* 97.

5. '*wyrządzić szkodę lub wywołać niemiłe wrażenie*, *tangere*, *offendere*': **a.** '*nawiedzić nieszczęściem*, *malo tangere*, *nocere*': Rzekl pan ku Moy(że)szewy: Geszcze gednø ranø *dodknø ffaraona a Egipta (adhuc una plaga tangam pharaonem et Aegyptum) *BZ* Ex 11, 1; Gdzyekolvyek ony schły..., czestokrocz sle povyetrze gradove vstavalo..., thy yste bvrze nad nymy, yze ych nygdy nye dotknaly *Rozm* 87; ~ **b.** '*naruszyć*, *urazić*, *imminere*, *offendere*': Zydovye mnymaly, yzby to bylo sromoczenye boze, aby bog myal syna, boyącz szye, aby szye tez to nye dotknąlo bostva y vyelebnosczy boskey *Rozm* 725; ~ **c.** '*poruszyć*, *wzruszyć*,

movere, attonitum facere': A thakosz kaszdy oczczecz czeladny, dothknyony boyasznyą thą, oth oprawyenya gymyenya wscząga szą (et sic quilibet pater familias, tactus hoc timore, a reparatione bonorum se subtrahit) *Sul* 53; Hec qui sepe legit, recolit, que nequiter egit... et gemit attonitus, dothknyony, que recolit monitus 1466 *R* XXII 21.

6. '*dotyczyć, attinere*': Billibi kto, gen by myal... ktore prawo w dzedzinye alybo kv dzedzinye,... alybo szą gego rzeczi w themkakole (*pro* w czemkakole) dothhknąloby (aut sua quomodolibet intersit), aby dnya tedi nasnamyonanego... stal kv... bronyenyv prawa swego *Sul* 39.

1. Dotknienie *formy*: *n. sg.* dotknienie 1444 *AKPr* II s. XIII, *BZ* Lev 22, 5, *OrtZab* 527; ~ *g. sg.* dotknienia *Błaż* 320, *MW* 65b, *Rozm* 46. 167; ~ *ac. sg.* dotknienie *Sul* 74; ~ *i. sg.* dotknienim *Spow* 3. 6, *Rozm* 186.

Znaczenia: **1.** '*dotknięcie, tactus*': Davam szya vynyen bogv... s pyączy szmyslow czyala mego grzessnego, czom szgrzessyl vydzenym, szlyssenym, povonyenym, vkusszenym, dotknyenym (*Spow* 1: dothikanym, 5: dothikanyem) *Spow* 3. 6; Przysząga czelną, tho gest przes dothknyenye ma vczinycz (corporale iuramentum praestare) *Sul* 74; Blaszey... røkø swø dzecyøcy na glowø wlozyl, od gegosz *dotgnyenya dzecyø pelne zdrowye wsyølo *Błaż* 320; A ktos syø dotkney (*pro* dotknyc) lazyøczey rzeci albo czsokoli nyecistego, iego dotknenye iest nyeciste (et qui tangit reptile et quodlibet immundum, cuius tactus est sordidus), nyecist bødze esz do wyeczora *BZ* Lev 22, 5; Troyaka rzecz byla podobna, by krzczon od svyątego Yana... Trzeczya rzecz, aby dotknyenym svego czyalo (*pro* czyala) mocz odnovyenya dal vodam (ut tactu sui corporis vim regenerativam conferret aquis) *Rozm* 186.

2. (*o czci*) '*naruszenie, uszkodzenie, cavillatio, violatio, offensio* (*famae*)': Dothknyenye czczy allocucio 1444 *AKPr* II s. XIII; Dothknyenye allocutio *OrtZab* 527.

3. męskie dotknienie '*contagium, coitus*': Thego dzyw (*leg.* dziwu) bosthwu (*pro* bosthwo *?*) poządalo, aby zywoth panyenyszky plod noszyl przez dothknyenya maszkyego *MW* 65b; Dzyevycze porodzenye przez męskyego dotknyenya nade wschytky prava przyrodzonego byegv *Rozm* 46; Zaprawda, synkv myly, przez męskyego dotknyenya y złączenyą... yestem czyą począła (sine commixtione virilis contagii... te concepi) *Rozm* 167.

Cf. **Dotyknienie**

2. Dotknienie *cf.* **Dotchnienie**

Dotychmiast '*do tej pory, do chwili obecnej, hactenus, adhuc*': Czszo mi Bogusz zastawil trzeczø czansez dzedzini Wlostowe, tom trzimala s pokoyem dotichmast 1393 *Leksz* II nr 1545; Czso Micolay vkazal wosznim plossy, zapust, lankø, to vidzelil Micolayew oczecz paneg y to iest dotichmast s pokoyem trzimala 1403 *Piek* VI 124; Dotichmast nieszsce ne pro sili usque modo non petistis (Jo 16, 24) XV *in. R* XXIV 73; Dotichmyast actenus *ca* 1428 *PF* I 485; Dotichmyast actenus 1437 *Wisl* nr 228, s. 85; Kmyecz othydz ma oth swego pana... tylko w Boze Narodzenye podlvg obyczayv dotychmyasth chowanego (iuxta consuetudinem hactenus observatam) *Sul* 61; Vzyawschy myly Iesus oną podvyką y *przydknął kv oblyczv svemv. Tako obraz mylego Iesucrista vyobrazyl szye na onem rąbku, yenszye dothychmyast y nynye yest v Rzymye *Rozm* 303; A Pyotr dothychmyast przyvyodl v obyczay to, yze od pyrvych kur aze do iutrzney nygdy nye spal, alye byl na modlythvye *Rozm* 700; ~ aż(e) dotychmiast: Tey niwe Albertus ne bil *nigdiy gospodarz po wcupenu asz *dotichmayst 1398 *StPPP* VIII nr 6621; Dominus Michael veniens vyrączil kmethones suos na postawene, quando dominus mandabit, et tunc dominus palatinus multis vicibus są vpominal, quod sibi ipsos statueret et ipse sibi ipsos non statuit usquo huc asz dotichmast 1414 *TymSąd* 165; Az dotichmast actenus 1444 *R* XXIII 304; Quodsi probabiliorem sentenciam llepszego doswathczenya de his, quos usque modo asz dothichmyasth colimus, protuleris XV *p. post. R* XXV 182; O myla matko, ten yest byl przy mem narodzenyv y vchovanyv, yvsz vydzyal moye dny asz dotychmyast, przeto muszy vmrzecz, aby stąpyl do prorokow y do starych oyczow, ktorzy szyedzą na *pyekalnych odchlanyach, aby ym povyedzyal, czo vydzyal od mego vrodzenya aze dothychmyast *Rozm* 145; Myly Iesus swą (*leg.* z swą) matka osląły przy domv, myly Iesus yako blyschy po oyczv, a Marya po svem malzenstvye, ktoresch prauo aze dothychmyast dzyerzą y dzyerzecz bądą na vyeky *Rozm* 147; Aze dotchychmyast czczyenye y (*pro* o) mlodoszczy, o skutek (*pro* skutcech) pana naschego schlo porządnye yedno po drugyem (hucusque idem est ordo historiae evangelicae apud omnes) *Rozm* 202; Wschelky czlovyek[l] pyrvey vyno dobre postavy, a kyedy szye vpyyą, tedy da, czo podleysche ma. Alesz ty choval dobre vyno asch dothychmyast (tu autem servasti bonum vinum usque adhuc

Jo 2, 10) *Rozm* 209; Oczyecz moy aze dotychmyast dzyala a ya tesch czyny⟨ę⟩ vczynky yego (pater meus usque modo operatur et ego operor Jo 5, 17) *Rozm* 258; Od pyrwschych dnyow svyatego Yana az dothychmyast krolestwo nyebyeskye yest vsylszthvem rozbyto (a diebus autem Joannis Baptistae usque nunc regnum coelorum vim patitur Mat 11, 12) a wschylnyczy ye vchvaczą *Rozm* 316; A odthychmyast povyedam vam: Pyrvey, nyzly szye to stanye, czvsz asch dothychmyast czyrpyalem y mylczal *Rozm* 540; Badzyeczyely proszycz mego oycza v ymye v me, da vam, bo asch dothychmyast nye proszylyszcze nycz v me ymyą (usque modo non petistis quidquam in nomine meo Jo 16, 24) *Rozm* 574; ~ *dubium*: '*do tego czasu, dopóty, tandiu*': Yako prawe thy *wschikhky rzeczy, cho ctorye tu syemskye dobrye wmowyonye y preth namy thich nykomu nye syą vyny asz dothichinasch (*pro* dothichmasth), asch tho wdzwyrdzymy y popyszemy 1406 *MMAe* IIa 28.

Dotyczny (?) '*dotknięty, tactus, commotus*': Zzalilo szø gego gemu (*sc.* bogu), isze czlowyeka vczynyl na szemy. A dotyczney boleszczy wnøtrzney w szerczu (*corruptum, cf. w Biblii ołomunieckiej*: a dotczen gsa bolesti wnitrz w srdczy) a wistrzegayøcz ge, isze bødø w wyeczu, a rzkøcz: Wzglødny, czlowyecze, na szwyat a na czlowyeka (et tactus dolore cordis intrinsecus, delebo, inquit, hominem) *BZ* Gen 6, 6.

Dotykać (się) *formy*: **a.** *z zaimkiem zwrotnym* się: *praes. ind. 3. sg.* dotycze 1395 *Leksz* II nr 1751, *Sul* 68; *2. pl.* dotykacie *Rozm* 306; *3. pl.* dotyczą *Sul* 5; dotykają *Sul* 53. 77; ~ *imper. 2. pl.* dotykajcie *BZ* Num 16, 26; ~ *part. praes. act. adv.* dotycząc 1391 *Leksz* I nr 929, 1395 *Leksz* I nr 2020, 1417 *Przyb* 8; *adi. ac. sg. f.* dotyczącą 1394 *Leksz* I nr 1914; ~ *inf.* dotykać *BZ* Judith 11, 12, 1471 *MPKJ* V 128; ~ *praet. 3. sg. neutr.* dotykało 1471 *MPKJ* V 103; ~ *condit. 1. pl. m.* -bychom dotykali *BZ* Gen 3, 3; *2. pl. m.* -byście dotykali *BZ* Ex 19, 12.

b. *bez zaimka zwrotnego* się: *praes. ind. 3. sg.* dotyka *Fl* i *Pul* 103, 33, 1466 *R* XXII 14; ~ *part. praes. act. adv.* dotykaję 1414 *AKH* III 231; dotykając *Sul* 26, XV *p. pr. R* XVI 327; *adi. i. sg. f.* dotykającą *Sul* 51.

Znaczenia: **1.** '*dotykać, tangere*': Gensze zrzy na zemyø y kasze se gyey trzyescz albo drszecz, gensze dotyka guor y kurzo sø (qui tangit montes et fumigant) *Fl* 103, 33, *sim. Pul*; Dotycayacz attonitus oribus ora XV *p. pr. R* XVI 327; Chczeemi, abi (*sc.* woźny) thym tho obyczayem dothykayącz wrooth kaszdego... kmyecza (*Dział* 14: lyaską w wrota... vderzywszy) wołayącz vczynyl (*sc.* pozew, volumus, quod eodem modo tangendo portam cuiuslibet... cmetonis clamando faciat... citacionem) *Sul* 26; Ale owoca z drzewa..., przykazal nam bog, abichom nye gedli any szø gego dotikaly (ne tangeremus illud) *BZ* Gen 3, 3; Waruyczye, abiszczye nye wstøpowaly na gorø any sze dotykaly gey krayow (nec tangatis fines illius) *BZ* Ex 19, 12; Odiczcze od stanow nyemilosciwich lvdzi a nye dotikayecze syø, czso k nim przislvcha (nolite tangere, quae ad eos pertinent) *BZ* Num 16, 26; A poswyøtne rzeczi boga swego, gichsze przikazal pan nye dotikacz syø (quae praecepit deus non contingi), ze zbosza, wyna y olcia, to wszitko vmyenyly naloszicz na walkø a strauicz, gegoszbi syø nye myely any røkama dotikacz (quae nec manibus deberent contingere) *BZ* Judith 11, 12; Y vam gorze, yze zakon vydzycze, yze vdrączaczye lyvd brzemyenny (*pro* brzemyenmy), ktorychze ony ⟨unieść⟩ nye moga, a samy yednem palczem nye dothykaczye czyaskoszczy szye (oneratis homines oneribus, quae portare non possunt, et ipsi uno digito vestro non tangitis sarcinas Luc 11, 46) *Rozm* 306; ~ Nunc lingua catulus, nunc pede calcat, dotika, herum 1466 *R* XXII 14.

2. '*dosięgać do czegoś, przytykać, graniczyć, contingere, attingere, imminere*': Iacosmi przi tem bili, czo sipal Maczey ctirzy copcze medzi Chlewem a medzi Cąblowem, tho sipal nye dothikayą Chrostney 1414 *AKH* III 231; Cząstokrocz szą przigadza, ysz sąszedzy on[y]ey przedaney dzedzyny, gychsze granycze tesz szą dothykayą they dzedzyny (quorum limites etiam ipsam contingunt), w przerzeczone trzy latha... kvpcza gabacz opvsczą *Sul* 77; Ale w[a]sza gina woyska na polnocznø stronø byl sgednal, tak ze poslednya *wyelikøcz zachodney strony myasta dotikali (ut novissimi illius multitudinis occidentalem plagam urbis attingerent) *BZ* Jos 8, 13; Kthore schą dotikalo quod erat imminens (super firmamentum, quod erat imminens capiti eorum Ezech 1, 26) 1471 *MPKJ* V 103; Dotikacz schią pertingenti (nos autem non in immensum gloriabimur, sed secundum mensuram regulae, qua mensus est nobis deus, mensuram pertingendi usque ad vos II Cor 10, 13) 1471 *MPKJ* V 128.

3. '*tyczyć się, odnosić się, należeć, contingere, attinere, pertinere*': Przelozywszi dvchownego rzeczi prawa, geszs podług iako szą laykow dothiczą, kako myedzi gymy spolv mayą bycz

dzirzani *Sul* 5; Iasz nycwyasta mayącz dzeczy, acz gynszego mąsza weszmye..., skazvgemy, aby tylko na thysz dzeczy wszysthko gymyenye oczczyszne sz[e] pelna sz drvgą cząsczą gych dothykayączą ktoregole dobra maczerzysthego (omnia bona paternalia integraliter cum alia parte ipsos in divisione contingente quorumlibet bonorum maternalium)... przes wszego przeczywyenya spadlo *Sul* 51; Obykly szą przetho wyela lvdzy szycz a stacz w wlosthnych domyech *odszdzelonych sz [s]cząsczy gymyenya abo dzedzyn, gesz gych szą dothykayą, vczynyvszy roszdzelenye myedzy szobą (consuevcrunt, ut plurimum, homines vivere et stare in propriis domibus separatim, de parte bonorum sive hereditatum, quae ipsos contingit, habita divisione invicem) *Sul* 53; Tesz w capytulye Statuimus o drzewye owocznem y w drugem Statuimus o paszyenyv swyerzepycz, y w drvgem o paszenyv swyny, w gych wsysthkych o them szą dothycze gynako vstawycnye vyslownycysze *Sul* 68.

4. *'powoływać się na świadectwo sędziego lub księgi, iudicis vel libri testimonium affere (vel testimonio uti, inniti)'*: Item Vincencius Chorinski astitit omnes terminos super relicta domini Vincencii, olim palatini Poznaniensis, pro novem marcis grossorum et usura superaucta. Que novem marce crescunt in usura aput Aaron, Judeum in Poznania. Demonstrans, id est doticzancz sø, idem Vincencius super illo judice, qui sibi terminum prefixit et dedit 1391 *Leksz* I nr 929; Item Johannes Scitniczski astitit suo termino in et super domina Boguslava Pechowa dicta, ad illum inponendo, qui sibi terminum prefixit, doticzøcø zszø tego vlg. 1394 *Leksz* I nr 1914; Item Simon... justo et vero judicio, mediante suo termino, astitit in et super K[e]rsczon, herede Jeszefski, pro et ex eo, quod tres mansos dicto Simoni resignare coram capitaneo debuit, quod non fecit et prius dicto intromissionem dedit. Et jus asignavit ad illum ponendo, i doticzancz sø, qui sibi terminum prefixit 1395 *Leksz* I nr 2020; Item Johannes Loczki doticze sche tego, qui sibi terminum peremptorium asignavit, astitit terminum eundem peremptorium super glotem suam vlg. iantrwø, Hankam Copaszefskø, pro filiastris suis, quos sibi ad domum suam adduxit et iterum sibi violenter recepit 1395 *Leksz* II nr 1751; Astitit suo termino peremptorio tangens se al. dothyczøcz szyc ad librum 1417 *Przyb* 8; ~ Vassillo de Cromolice lucratus vero et justo judicio super Jacussium, scultetum de Cromolice, pro ista causa, quod contra ipsum testes duxit doticzagø (*leg.* dotykaję?) 1399 *Leksz* II nr 879.

Dotykanie (się) 1. *'dotykanie, contrectatio'*: Szpowadami szø..., iszeszmi szgrzeszili w pøczi szmiszloch sziwotha naszego: widzenim, szliszenim, dothikanym (*Spow* 3, 6: dotknyenym, 5: dothikanyem), powonenim, wquszenim *Spow* 1; A *dothycanyn (*var. JA* XII 145: dothycanym) sha gąsstoszczy palpabili densitate XV *p. post. BiblWarsz* 1866 I 316.

2. męskie dotykanie *'contagium, coitus'*: Marya yest czysta dzyevycza a poczela dvchem svyatym przes mąskyego dothykanya *Rozm* 55.

Dotyknienie (*?*) (*o czci*) *'naruszenie, uszkodzenie, cavillatio, violatio, offensio (famae)'*: Dothyknyenye (*pro* dothknyenye?) czczy alloqucio XV *in. JA* XXVII 266.

Douczyć *'dobrze (się) nauczyć, edocere, recte docere'*: Nyc dovczony idiota (ceterum, si benedixeris spiritu, qui supplet locum idiotae: quomodo dicet Amen super tuam benedictionem quoniam, quid dicas, nescit? I Cor 14, 16) 1471 *MPKJ* V 127; Falsi prophete sunt heretici seu mali Christiani, non bene docti przczakowye, przekęszytitlowyc, nye dowczeny any dobrze pysma nyc rozwmyeyączy XV *ex. R* XXV 149.

Doufać *formy*: *praes. ind. 3. sg.* doufa 1461—7 *Serm* 150 r, *ca* 1471 *R* XXXIII 145; ~ *part. praes. act. adv.* doufając 1442 *AGZ* XIV 65, *Sul* 48; ~ *praet. 3. sg. m.* doufał jest *BZ* I Par 10, 14.

Znaczenia: **1.** *'ufać, wierzyć, credere, confidere, spe niti'*: Ego... postulo intromissionem in Sloczow iuxta asticionem terminorum et ego dovffagacz in literas domini regis dedi pecunias et habeo intromissionem 1442 *AGZ* XIV 65; Vmarl gest Saul..., prze to ysze przestøpyl bosze przikazanye... a nie strzegl gego, ale nadto s guszlnyky syø radzil, any dovfal gest w boga (nec speraverit in domino) *BZ* I Par 10, 14; I rosyeiø ge iako myrzwø, iasz to wyatrem biwa wschopyona na pvszczi. Tocz lyos twoy..., mowy pan, bosz zap om›nya ła mnye, a dovf‹ała› we lszczy (confisa es in mendacio) *BZ* Jer 13, 25.

2. *'spodziewać się, sperare, praesumere, confidere'*: Nyektorzy s gych szmyalosczy wyele mnymayącz abo dovphayącz (quidam de ipsorum audacia multum praesumentes), wchodzą w laszy... cvdze... a dąby vyrąbvyą lepsze, vyny nygeney szą nasladowacz mnymayącz *Sul* 48; Douffa presumit 1461—7 *Serm* 150 r; Dovfa presumit (cum sit enim timida nequitia, dat testimonium condemnationis, semper enim

praesumit saeva perturbata conscientia Sap 17, 10) *ca* 1471 *R* XXXIII 145.

Doufale '*z ufnością, bezpiecznie, śmiało, confidenter, tuto*': Przemilali bozy przebiwacz będze dovffale w nyem (amantissimus domini habitabit confidenter in eo)..., a na gego ramyonach odpoczynye *BZ* Deut 33, 12.

Doufanie 1. '*ufność, nadzieja, fiducia, spes*': Tocz mowy krol wyelyki asyrski: Ktore to gest dovfanye, na nyemsze to syø vprzespyeczasz (quae est ista fiducia, qua niteris)? *BZ* IV Reg 18, 19; Nye zwodzi was Ezechias, bo was nye bødze moc wizwolycz z røki mey, any wam dovfanya daway w bogu (non vos seducat Ezechias..., neque fiduciam vobis tribuat super dominum) *BZ* IV Reg 18, 30; Ty, panye..., ziawylesz... sludze twemu, abi mv vdzalal dom, a przeto nalyazl sluga twoy dovfanye (et idcirco invenit servus tuus fiduciam), abi syø modlyl przed tobø *BZ* I Par 17, 25; ~ '*rękojmia (szczęścia), felicitatis spes certior*': Bo ialmuszna ot wszelkego grzechu y od smyercy zbawya... Doufanye zayste wyelyke bødze (fiducia magna erit) przed nawisszim bogem ialmuszna wszitkim tym, gisz iø czinyø *BZ* Tob 4, 12.

2. '*zbytnia pewność siebie, zuchwałość, confidentia*': Smaloscz a douffane presumpcio 1461—7 *Serm* 100r.

Dowiadać się '*dowiadywać się, badać, dociekać, perquirere, examinare, indagare*': O przywlasczenyv szobye bostwa dowyada szyą nunc de usurpatione deitatis examinat XV *p. post. Kałuźn* 275; Discutere, id est querere vel subtiliter indagare dovyądacz szya *ca* 1500 *Erz* 14.

Dowiarstwo '*wiara, ufność, fides*': Ten krolyk bądącz yvsz poszylon in fide szlow Xrsowych szedl s dowyarztwem do domv XV *ex. MPKJ* II 320.

Dowiedzać się (*?*) '*badać, scrutari*': Qui scrutatur, *dowyadza szą, renes, bona ficta conatur 1466 *R* XXII 19.

Dowiedzenie, Dowiedzienie *formy*: *n. sg.* dowiedzienie *ca* 1500 *Erz* 14; ~ *g. sg.* dowiedzenia 1471 *MPKJ* V 128; ~ *i. sg.* dowiedzienim 1466 *R* XXII 17; dowiedzeniem 1498 *AGZ* XVI 287; ~ *l. sg.* (po) dowiedzeniu 1436 *ZapWarsz* nr 482.

Znaczenia: **1.** '*udowodnienie, wykazanie, demonstratio*': O ctorego mlinarza n[y]a mø Wiganth szalowal, thegom s nim nye smowil po poswe gemv wrocicz i po dowedzenyv prawa 1436 *ZapWarsz* nr 482; ~ Dovyedzienya prawdy experimentum (an experimentum quaeritis eius, qui in me loquitur, Christus II Cor 13, 3) 1471 *MPKJ* V 128.

2. '*dowód, argumentum*': Dovyedzyenye vel dovod argumentum *ca* 1500 *Erz* 14.

3. '*zajęcie (połączone z doprowadzeniem bydła do folwarku księcia), abactus, retentio (sc. pecudis, quae ad domini villam adduci debet)*': Katherina... cum... Iohanne... habent terminum ob arrestacionem al. z dowy⟨e⟩dzenyem duorum boum et Katherina docere debet per ministerialem prefatum terminum 1498 *AGZ* XVI 287.

4. '*rozstrzygnięcie, decyzja, iudicium, sententiae confirmatio*': Dowyedzyenym bythwy bello vindice 1466 *R* XXII 17.

Dowiedzieć się *formy*: *praes. ind. 1. sg.* dowiem *BZ* I Reg 20, 12; ~ *inf.* dowiedzieć(i) *Skarga Płoc* i *SkargaWroc* w. 2; dowiedzieć *OrtMac* 66, *ca* 1500 *Erz* 14; ~ *praet. 3. sg. m.* dowiedział *OrtKal* 142, *OrtMac* 70; *1. pl. m.* dowiedzielismy *Dział* 17.

Znaczenie: '*comperire, cognoscere*': Tedy ty pyenyadze szgynaly..., a gdy ten goscz chczyal zaszyą myecz pyenyadze y dowyedzyal szye, ysz szygnaly (*pro* szgynaly), thedy przymowyl tey panyey prathko *OrtMac* 70, *sim. OrtKal* 142; ⟨D⟩owiedzelysmy syą (experientia nos docuit, *Sul* 29: skvszenyee naas navczylo), kako gdy nyektori ziemyanyn o nyeposluszenstwo zdan bądze na dzeczkowanye, tedy gdzeby myano wzącz szescz wolow, thv wezmą trzydzesscz *Dział* 17; Ach, moy szmathku, ma szalosczy, nye moga sza dovyedzeczy, gdze mam pirvy noczlek myeczy *SkargaPłoc* w. 2, *sim. SkargaWroc* w. 2; Dovyedzyecz szya desciscitari *ca* 1500 *Erz* 14; ~ '*wywiedzieć się, rescíscere*': Strofugyely ktho orthel w sządzye, tho ma woyth... popysacz y poszlacz, y ortela thego szye dowyedzyecz w wyszem prawye podlug prawa *OrtMac* 66; Rzecze Ionatas ku Dauidowy:... Dowyemly syø konyecznego vmisla oczcza mego..., a bødze dobrego czso rzeczono o Dauidze, acz... tobye wyedzecz nye dam, vczin to bog nad Ionatø a to przepuscz (domine deus Israel, si investigavero sententiam patris mei... et aliquid boni fuerit super David, et non statim... notum tibi facero, haec faciat dominus Jonathae et haec addat) *BZ* I Reg 20, 12.

Dowiedzienie *cf.* **Dowiedzenie**

Dowierca, Dowierzca '*wierzyciel, creditor*': Gyszczecz uel dowyerzcza creditor *OrtCel* 2, *sim. OrtLel* 233; Gyszczyecz albo dzwyerdza (*pro* dowyercza) XV *ex. Zab* 526.

Dowierzać *formy*: *praes. ind. 1. sg.* dowierzam *Gloger*, *OrtMac* 65; *3. sg.* dowierza *Sul* 75; ~ *imper. 2. sg.* dowierzaj XV *in. R* XXIV 61;

~ *part. praes. act. adv.* dowierzając XV *ex. MPKJ* II 320; *adi. n. sg. f.* dowierzająca *ca* 1428 *PF* I 488; ~ *praet. 3. sg. f.* dowierzała XV *p. post. Zab* 523; *condit. 3 sg. m.* -by dowierzał XV *ex. MPKJ* II 320.

Znaczenia: **1.** '*wierzyć komuś, ufać, polegać na kimś, fidere*': Nullus... confidat ne dowerzay XV *in. R* XXIV 61; Vstawyamy, aby oczecz zywącz mogl dzeczem... vstawycz pewne opyekadlnyky, ktore by chczal, a o ktorich wyączey dowyerza (de quibus plus confidat) *Sul* 75; Ya wøczcy dowierzaam pokorney grzesznyczy, nyz pyszneey dzewcze *Gloger*; Rzekl ten sampyerz kv przyszyasznykom:... Tego ya wam dobrze dowyerzam, ysz vy nye vczynyczye gynaczey, nyszly yako gyesth prawo *OrtMac* 65; Nye dowyerzala diffidebat XV *p. post. Zab* 523; Proszyl Ihusa, bi szam oblycznye do nyego stąpyl, yakbi nye dowyerzal. bi pan Ihs mogl vszdrowycz szina gego, nye stąpvyącz oblycznye do nyego, abo tesz nye dowyerzayącz, bi mogl wskrzeszycz martwego, a przeto dixit: Stąpy, nyszlycz umrze XV *ex. MPKJ* II 320.

2. '*powierzać w opiekę, credere, in fidem tradere*': Iesus... posadzyl Iudasza myedzy sobą a swą matką... By vyedzyala, krolevno mylosczyva, yzecz zly posrodek, yen... oddalya od czyebye szyna tvego mylego, nathychmyast ⟨by⟩ byla wstala ⟨i wzięła ?⟩ k sobye syna svego mylego, a nygdy iego Iudaszovy nye dovyerzala *Rozm* 518.

3. *dubium*: Dowerzayøcza creditiva *ca* 1428 *PF* I 488.

Dowierzca *cf.* **Dowierca**

Dowierzenie '*zaufanie, fiducia*': Gdy czlowyek sz dowyerzenya szwym dzyeczyom y zenye wybyerze z dobrey woley opyekadlnyka..., powynenly then opyekadlnyk szprawycz dlugy thych *dzyedzy? *OrtMac* 127; Dowyerzenye fiducia (Is 12, 2) 1471 *MPKJ* V 89. ~ *Cf.* **Dowierznie.**

Dowierznie '*z ufnością, cum fiducia*': Dawyerznye (*pro* dowyerznye, *war. kal.*: dowyerzenye) vczynyv (ecce deus, salvator meus, fiducialiter agam et non timebo Is 12, 2) *MPKJ* V 89.

Dowieść *formy*: *praes. ind. 1. sg.* dowiodę *BZ* IV Reg 19, 28. Tob 5, 15. 20. Judith 11, 15; *2. sg.* dowiedziesz *BZ* Tob 13, 2; *3. sg.* dowiedzie *Fl* i *Pul* 107, 14, *Sul* 109, *BZ* Gen 48, 21, 1494 *StPPP* II nr 4436, *SkargaWroc* w. 79; ~ *imper. 3. sg.* dowiedzi *Kśw* av 17; dowiedź XV *med. SKJ* V 262, *BZ* Tob 10, 11; ~ *inf.* dowieść 1411 *Piek* VI 411, 1434 *StPPP* II nr 2578b, 1439 *TymSąd* 137, *etc. etc.*; ~ *p. act. 2. sg m.* -ś dowiodł 1490 *ZapWarsz* nr 1646; *3. sg. m.* dowiodł 1434 *StPPP* II nr 2548, 1439 *TymSąd* 137, 1449 *TymSąd* 78, 1454 *TymSąd* 139, *etc.*; *3. du. f.* jesta dowiedle *Fl* i *Pul* 42, 3; *1. pl. m.* -smy dowiedli *ca* 1471 *R* XXXIII 127; *3. pl. m.* dowiedli *Rozm* 61; ~ *condit. 2. sg. m.* -by dowiodł *Naw* 96; *3. sg. m.* dowiodłby 1481 *AGZ* XV 201; -by dowiodł 1486 *AGZ* XIX 203; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* dowiedzion *Rozm* 80; *neutr.* dowiedziono *ca* 1500 *SlOcc* XII 163.

Znaczenia: **1.** '*doprowadzić, zaprowadzić* (*kogoś*), *adducere, deducere, perducere* (*aliquem*)': K nyemu (*sc.* Tobiaszowi) angyol rzecze: Iacz gy dowyodø a zasyø zdrowego tobye przinyodø (ego ducam et reducam eum ad te) *BZ* Tob 5, 15; Iacyem, gen sina twego tam zdrovego dowyodø a zasyø zdrowego przinyodø (ego sanum ducam et sanum tibi reducam filium tuum) *BZ* Tob 5, 20; On myø tam dovyodl a zasyø zdrowa przywyodl (me duxit et reduxit sanum) *BZ* Tob 12, 3; Tedy poczęły... nogy czalovacz (*sc.* Marii)... y dovyedły ya wschyszczy kaplany y wschytek lyvd... z radoszczyą a z vyelykyem veselym *Rozm* 61; ~ *kogoś czegoś*: Dany ⟨są święci angieli w towa⟩ristuo uecnego croleuana..., izbihom gih touaristua y nebeskego croleustua ⟨dostąpili, czeg oz nas douedy bog usemogøcy *Kśw* av 17; ~ *kogoś* do *czegoś*: Rzekl gest (*sc.* Jakub) ku Iosephowy...: Pan bødze z wamy a dowyedze-cz wasz do szemye otczow mich (reducetque vos ad terram patrum vestrorum) *BZ* Gen 48, 21; Angyol bozi... bødz s wamy na drodze waszey a dowyedz was przes przekazi do domv (perducatque vos incolumes) *BZ* Tob 10, 11; Wyelyky gesz, panye..., bo ti byczugesz y vzdrawyas, martwys y ziwysz, dowyedzes do pyeklow y viwyedzes (deducis ad inferos et reducis) *BZ* Tob 13, 2; O... Yesu Criste..., yuz proszymy wschythczy, aby nam odpuszczyl nasche vyny, a nasz dowyodl do wyeczney szwey mylosczy *Naw* 96; Rzekl svathi Potr ye: Podzy, dvszo..., poveda ('powiodę') cze... do *krolestvc nebeskego, do ktorego krolestwa dovedze nas ocecz bog *SkargaWroc* w. 79; Mathkę smętną do Iervzalem dowiedziono *ca* 1500 *SlOcc* XII 163; Kyedy do Eyptu dovyedzyon (*sc.* Jezus), tedy byl v yednem roce (dum in Aegyptum ductus est, unius fuit anni Jesus) *Rozm* 80; ~ *kogoś* ku *czemuś*: K themu zywothu naas dowyedz oczecz, ssyn, duch szwyathy XV *med. SKJ* V 262; Bødzeszly mocz dowyescz sina mego ku Gabelowy do Rages (numquid poteris perducere filium meum ad Gabelum in Rages)? *BZ* Tob 5, 14; ~ *kogoś* na *coś*: Wipusci

swatloscz twoiø y prawdø twoiø, cze (*leg.* cie 'te') iesta me przewedle y dowedle na gorø swøtø twoiø (ipsa me deduxerunt et adduxerunt in montem sanctum tuum) *Fl* 42, 3, *sim. Pul*; Vogewoda tego tho sbyega na granycze przespyecznye na swem gleycze ma dowyescz (palatinus eundem profugum ad metas terrae suae conducere teneatur, *Dział* 61: wogewoda tego zbiega gleytowacz swą moczą y przewieszcz asz na granycze zemye) *Sul* 60; Przeto przyiay my, dzewce twey,... a iacz przyszedszi zwyastuio tobye, tak ysze ia dowyodø cyø na poszrzod Ierusalem (ita ut ego adducam te per mediam Jerusalem) *BZ* Judith 11, 15; Gospodzyn... dowyodl mye na chodnyky sprawyedlnoszczy (deduxit me super semitas iustitiae, *Fl*: odwodl me po stdzach sprawedlnosci) prze ymyę swoye *Pul* 22, 3; ~ *kogoś czymś*: Picha twa weszla w uszi moy. Zawyeszø przeto obrøcz na nozdrze twe a wodzidlo na wargy twe, a dowyodø cyø zasyø tø drogø, iøszesz priszedl (reducam te in viam, per quam venisti) *BZ* IV Reg 19, 28; ~ dowieść w nic(e) '*zniweczyć, zniszczyć, perdere, delere*': W bodze vczynymy sylø, a on w nycze (*Pul*: w nycz) dowedze neprzyyacele nasze (et ipse ad nihilum deducet inimicos nostros) *Fl* 107, 14, *sim. Pul.*

2. '*wykazać prawdziwość twierdzenia, udowodnić, stwierdzić, probare, ostendere, docere*': Quomodo tu potes probare, dowescz, quod non essent mei filii? 1411 *Piek* VI 411; Andreas... intromisit se docere, dowodzicz, suo judicio super kmethonem: Quia sedebas apud me super orto et laborare diem debuisti y przewot et paratus sum suo judicio dowe⟨ś⟩cz. Kmetho sic respondit: Non dedisti mihi in tempore gazam, chycz, et propterea a te surrexi... Et Andreas: Ego volo suo judicio dowe⟨ś⟩cz, quia dedi tibi kaminatam 1422 *Czrs* 268; Jacobus... euasit jure... Nyemsztham... pro excisione violenta gaii ipsius... tali tamen modo, quod ipse Nyemsztha non docuit al. nye dowodl terminum suum nec per literam citacionis, nec per ministerialem 1434 *StPPP* II nr 2548; Terminus... ad interrogandum inter Katherinam... et Spithkonem..., si idem Spitek debet contra ipsam probare al. dowescz, quod est copulata suo fratri..., vel si dicta Katherina debet reprobare al. odwescz *ib.* nr 2578b; Probavit al. *dovyolth scabinis 1441 *TymSąd* 139; Procurator... archiepiscopi... proposuit super Hryn hominem fugittivum..., quod sibi fugittivus est homo..., et si hoc negaret, archiepiscopus vult docere al. dovyescz iuxta iuris formam terrestrem 1444 *AGZ* XIV 138, *sim. ib.* 148; Pro isto super eum iure docuit vlg. dovioth[o]l 1454 *TymProc* 316; Iure suo doviothl 1454 *TymSąd* 139; Martinus de Zawisti uczynyl dowod super kmethonem Retyborium o *zemskye vklad, eze *dowyold, aby mv vczynil per sex dominicas o wloką 1454 *TymWol* 5; Ten, czo zalowal,... w temze szadzye dowyescz myal, a gdy nye dowyodl (*OrtBr* VI 365: ale gdy szye w them szandze nye odwyodl), tedy ma pokupycz themu, na kogo zalowal..., wyną *OrtMac* 81; Qui... dixerunt, quod ipsas curias tenent s pradzadow, dzadow i z oczczow ipsorum eviterne. Quo audito mandavimus ipsis probacionem huius perpetuitatis probare et docere al. dowyescz i dokazacz 1457 *AGZ* XV 9; Procurator... Nicolai... proposuit super... Iohannem..., qu⟨od⟩... Iohannes... ipsum dampnificavit et hec paratus est Nicolaus probare al. dowyescz *ib.* 21; Filius meus... thego lycza nye yesth vynyen... et hoc paratus est edocere al. dowyescz nobilibus tribus 1471 *AGZ* XV 110; Nyemyerza debet perrogare dominum Michno... et similiter Michno. Si aliquis ipsorum unus alterum impediret et [...] nobilibus aut ministeriali super [...] violentiam talem inferret [...] *dowyodby, extunc talis debet sedere in turri 1481 *AGZ* XV 201; Iudices receperunt ipsis ad interrogandum, si... Dorothea debet probare al. dovyeszcz terminum elapsum preter inscriptum terminum al. mimo zapissany rok 1492 *AGZ* XIX 401; Quando, domine iudex, citacio capitalis non est hic in actis castriensis, propterea opto evasionem, quia non produxit al. nye dowyodl capitali citacione 1493 *AGZ* XV 308; Volo docere al. dowyescz 1493 *Kozier* I nr 60a; Si ipse Nicolaus probauerit al. dowyedzye uno homine tam bono, sicut ego, extunc quicquid jus decreuerit, hoc paciar 1494 *StPPP* II nr 4436; Prout... Dymyd⟨ala⟩ super... Stanislaum... ⟨proposuit⟩, quia sibi intulisset vulnera cruenta, dominus capitaneus... invenit, quod Dymydala debet adducere al. dowyeszcz 1499 *AGZ* XV 377; ~ *coś, czegoś*: Gdi kto komu przigany, tho yest wlodika wlodicze, tegdi on, komu przigany yono, swoye wlodiczstwo ma dowyescz (si suam militiam voluerit probare), stawyancz s wlostnego rodu dwu lepschu i starschu *Sul* 88; Gdysz on zalowal po vmarley raczcze, azaly nye ma tego doszwyathczycz albo dowyescz podlug prawa szkazanego, ysz ma daley pytacz, a kako to ma dokonacz albo dokazacz, albo dowyescz? *OrtBr* VI 365; Thedy ten, czo zalowal, layal szwem ortelem y rzecznykyem temv ortelowy, czo wyrzekly przyszyasznyczy. Azaly

(*OrtBrRp* 62, 3: asza ma) nathychmyasth to dowyescz? *OrtMac* 81; Rvsznyczky nec libro, nec cittacione sua terminum edocuit al. nye dowyodl rokv 1492 *AGZ* XIX 402; ~ (*czegoś*) *kimś, czymś*: [...] eze mial sswoym prawem dowiescz, a nye dowyotl 1439 *TymSąd* 137; Nyemoczenem ya czebie w xagy szyla piszacz, ale cza piszalo prawo y gayeni szand, a malo by na them, co w *xąghay gesth, gothow na tho mogym prawem, gagonym sządem nad xągy dowescz, *polebszycz librum 1443 *TymSąd* 140; Capitaneus mellis proposuit contra Johannem... pro tribus manualibus mellis, nastavy,... et... duxit al. dowyodl, presente domino duce alio capitaneo al. nastavnykyem, et dictus Johannes reduxit al. wsperl circa ius dictum Swathoslaum pro eo, quod male super eum duxisset al. dowodzyl 1449 *TymSąd* 78; Taky pan dowyedzye a vsprawyedly⟨wi⟩ syąn dwyema przisyansznykoma albo lawnykoma (praedictus dominus doceat et se iustificet duobus scabinis) *Sul* 109; Tedy Bartolth (*pro* Andrzey) poznal, ysz łąką pokosył, ale to przyloszyl, ysze yą kvpyl v wlodarza... y zaplaczyl. Ale ysze włodarz vmarl, ktory wząl pyenyądze, tedy my Andrzeyowy skazalysmy targv łąky swiathky dowiescz (in tali casu indiximus eidem Andree probare prati venditionem et emptionem) *Dział* 42; Byenya vye, czo o mnye movyl y layal, czego dałybog garlem svem nye dovye⟨dzie⟩ XV *ex. SlArch* I příl. 20; ~ (*czegoś*) na *kogoś*, na *coś*: Gdysz na myą zalował a ma na myą tego podług szkazanya dowyescz, kyedy to ma vczynycz podług prawa? Thedy szkazano, ysz w them to szadzye ma (*OrtBrRp* 62, 2: tho) na czya dowyescz *OrtMac* 81, *sim. OrtBrRp* 62, 2; Thedy rzekł ten obzalowany człowyek: Gdysz ya yemu stał kv praw (*leg.* prawu), a on podług prawa y waszego szkazanya na myą nye dowyodl, yuszły ya prozen od nyego? *ib., sim. OrtBr* VI 365; Jakom ya thobyc za wyna omyłna za młynarza Andrzeya..., na kthorasz dowyothł, dossycz vdzelał y zaplaczył 1490 *ZapWarsz* nr 1646; ~ (na *kogoś*) o *coś*: Jako my Stanisław kmeczą... wsyał gwałtem y dobro tego kmecza na woszy wszyał, y thim wszyanczem przichodi, czinschye y przechodi, o ctore swym prawem *dowyedzą 1443 *Czrs* s. LXXIV; Archiepiscopus super eos docere debet al. dovyescz suis hominibus de fugicione al. o sbyegłoscz 1444 *AGZ* XIV 138; Jako ja tho vyem, jsze Jan Jank nye dovyothł na kmyeczya Voczyecha... o szbyczye *Swyanthoslawh s *Vołeyh 1475 *ZapWarsz* nr 1393; ~ Causati sumus vel racionem ostendimus dokasszaliszmy a. dowyedły (*war. kal.*: dokazalischmy ostendimus, causati enim sumus Judaeos et Graecos omnes sub peccato esse Rom 3, 9) *ca* 1471 *R* XXXIII 127; Wikleph prawdą powie, gemuzz nie rownego mistrza poganyskego y krzeszczianyskego... Kto chce tego dowieszcz, ta gest o niem powieszcz *Gałka* w. 11.

3. '*doprowadzić do końca, przeprowadzić, perficere, conficere, explere*': Michael... recognovit, quia fideiussit pro... Carkowsky nobili Bohdan, quod ei debet reproducere limites al. dowyescz inter villas Hanyowcze et Damyskowcze inter villas hereditarias et regales et si non compleret, extunc obligatus succumbere viginti marcas 1485 *AGZ* XIX 310; Michael... fideiussit pro... Nicolao Karnkowsky... nobili domino Bohdan de Hanyowcze, quia ipse dominus Karnkowski debet determinare granicies ad festum sancti Martini... Si autem non determinaret al. gyestlyby nye dowyodl, extunc Michael obligatus est viginti marcas nobili Bohdan solvere 1486 *AGZ* XIX 203; Elizabeth... debet divisionem... sorcium... finire al. dokonacz et deducere al. dovyescz 1488 *AGZ* XIX 370.

Dowinić się *formy*: *praes. ind. 3. sg.* dowini *OrtCel* 3; ~ *part. praes. act. adi.* dowiniąc *Sul* 15; ~ *praet. 3. pl. m.* dowinili 1471 *MPKJ* V 100; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* dowiniony *Sul* 70; *g. sg. m.* dowinionego *Sul* 43; ~ *condit. pass. 3. pl. m.* byliby dowinieni *Sul* 26.

Znaczenia: **1.** '*zawinić, dopuścić się czegoś, popełnić, delinquere, culpam committere*': Domine iudex, ego me hoc nye dovynyl nec hoc feci, quia ego ex dei gracia non sum violator 1448 *AGZ* XIV 277; Gydączy na woyną na łąnkach any we wszi staacz mayą..., any drapyenya czynycz... *Przeczywko themv szą dowynyącz panv they wszi... zaplacziez ma *Sul* 15; A kyedi vgabany oth nych bywayą, tedi *rzesznye prawem nycmyeczskym chczą szą bronycz, abi lacznyey dovinyonego grzecha rzeczi othbyły (ut facilius eludant commissi criminis actionem) *Sul* 43; Dovynyły schią deliquerunt (et propitius ero cunctis iniquitatibus eorum, in quibus deliquerunt mihi et spreverunt me Jer 33, 8) 1471 *MPKJ* V 100; ~ dowiniony '*winny, qui culpam admisit, qui aliquid deliquit*': A thymsze obyczayecm chczemi bicz pozew, gdze przes dowynyenya albo dłvga panova byłibi kmyecze gego... wynowaczy a dowynyeny (ubi sine delicto domini villae fuerint villani... culpabiles et delinquentes) *Sul* 26; W kasdem tych przycyn przerzeczonych członkv dovynyony (in quolibet istorum casuum

delinquens) vyną szethmdzesąth naszey komorze zaplaczicz ma bicz przyczysznyon *Sul* 70.

2. *'zasłużyć na karę, poenam mereri'*: Dowyny schya demeretur *OrtCel* 3.

Dowinienie *formy*: *n. sg.* dowinienie 1466 *R* XXII 12; ~ *g. sg.* dowinienia *Sul* 9. 26. 45; ~ *ac. sg.* dowinienie *Sul* 15. 22. 26. 44; ~ *ac. pl.* dowinienia *Sul* 28.

Znaczenia: **1.** *'przewinienie, występek, crimen, delictum'*: Nygeden ma bycz pozwan, gedno przes woznego, wiyąwszi gorance na dworze alybo w sandze dowynyenya dopuszczenye (nisi pro crimine recenti in curia vel in iudicio commisso) *Sul* 9; Sbyegowye slodzeystwa szą dopusczywszi,... o dowynyenye mayą odpowyedzecz w prawye (nihilominus de commissis tenebuntur respondere) *Sul* 15; Kedi kthori sądzaa... za wyni sandowe alybo za gynsze dowynyenee naszego zemyanyna... począzda alybo poczandzacz kaze (aliquem nostrum terrigenam... impignoraverint, vel iusserint impignorare) *Sul* 22; Bandzely paan wszy they o kthore dowynyenye yego pozwaan myaan bicz (cum dominus villae pro suo quolibet excessu fuerit citandus)..., w wrotha dworv pana they wszi swą lyaską tykayącz a wolayącz, maa (*sc.* woźny) gy pozwacz *Sul* 26; A thymsze obyczayeem chczemi bicz pozew, gdze przes dowynyenya alybo dlvga panova bylibi kmyecze gego... wynowaczy a dowynyeny (ubi sine delicto domini villae fuerint villani... culpabiles et delinquentes) *Sul* 26; Gdi nyekthorzy o nyekthoree nyerząądi a o wyelghee dowynyenya (pro quibuslibet criminibus et delictis, *Dział* 16: o nyektore vini) k naszemv sądv pozwaany biwayą, myanvyą pany... zachoczczyamy, obrzekayącz, yszbi kazną a moczą swych panoow... *thakey nyerząndnoszczy y wyelga dowynyenya wczynyly (huiusmodi crimina et delicta commiserunt) *Sul* 28; Naszą wołą gest vstawyono, aby nye wączey kmyeczy... s geney wszy po spolv moglo do drvgey wszy vinycz (*leg.* wynić), nyszly geden abo dwa..., nyszly w tych przythczach nyszey popysanych:... kedy o dovynyenye alybo vyną dzedzyczową (*Dział* 34: o wyną pana swego) tam gyste wyesznycze gych gymyenya bilibi slvpyeny, począądzany albo sgymany (pro excessu sive culpa heredis ibidem villani bonis ipsorum depraedentur) *Sul* 44; Gysz thako obygrany... w grzechi gorsze vpadayą, prze kthore pomsta szą*ndowa podlug gych dowynyenya przes naasz obykla na thake bicz podnyeszona (propter quae ultio iudicialis iuxta ipsorum demerita a nobis consuevit in talibus exerceri) *Sul* 45.

2. *'kara, poena'*: Est ultio differenda, donec, que contra delinquentem pena, dovinyenye, procogitatur, semota ira pacificetur 1466 *R* XXII 12.

Dowodnie 1. *'z uzasadnieniem, słusznie, merito'*: O pozwanyv nyerzadnem... Aczby naszy dworzanye... pozwany... nyenawyszczyą abo chitrosczą, tedy nye mayą odpowiedacz. Alysz gdybi bili pozwany dowodnye podlug vrządv przed nas abo naszego sadzą, tedy mayą odpowiadacz (citati legitime propositis sibi actionibus coram nobis vel iudicibus nostris respondebunt) *Dział* 50; Dowothne rite times... mori 1466 *R* XXII 20.

2. *dubium 'przykładowo, per exempla, exemplis illustrando'*: Dowodnye per metaphoras XV *in. R* XXIV 355.

Dowodny '[illegible]': Ex contentu dovodnego *ca* 1500 *R* XLVII 372..

Dowodzić *formy*: *praes. ind. 2. sg.* dowodzisz 1423 *TerBiecRp* I 261, 9; *3. sg.* dowodzi 1450 *AGZ* XIII 306, XV *med. R* XXII 243, *Pul* Ann 9; *3. pl.* dowodzą 1471 *MPKJ* V 121; ~ *part. praes act. adv.* dowodzę 1436 *R* XXIII 276; dowodząc 1458 *AGZ* XI 433; ~ *inf.* dowodzić 1422 *Czrs* 268, 1443 *AGZ* XII 110, 1446 *AGZ* XIV 201, 1499 *AGZ* XV 383; ~ *praet. 3. sg. m.* dowodził 1425 *StPPP* VII 328, 1446 *AGZ* XIV 199, 1449 *TymSąd* 78; *f.* dowodziła 1423 *Czrs* 280—1.

Znaczenia: **1.** *'doprowadzać, adducere, deducere'*: A yaco mylossyerdze dowodzi ku spocoynosczi, tako teze spocoynoscz ku rozumu XV *med. R* XXII 243; Bog vmarza y ozywya, dowodzy (*Fl*: wwodzy) do pyekla y wywodzy (deducit ad inferos et reducit I Reg 2, 6) *Pul* Ann 9.

2. *'wykazywać prawdziwość twierdzenia, probare, demonstrare, convincere'*: Andreas... intromisit se docere, dowodzicz, suo judicio super kmethonem: Quia sedebas apud me super orto et laborare diem debuisti... Kmetho sic respondit: Non dedisti mihi in tempore gazam, chycz, et propterea a te surrexi, et hoc etiam paratus sum suo judicio dowodzic 1422 *Czrs* 268; Margaretha... erga Wlotkonem... dowodzila swimi dzewiory..., quia sum propinquior ad istam hereditatem, videlicet ymyenu, ad quam adduxit dowodzyla super hereditatem 1423 *Czrs* 280—1; Czym tego dowodzis? 1423 *TerBiecRp* I 261, 9; Testibus idem Nicolaus docuerat al. dowodzil iuris 1425 *StPPP* VII 328; Dovodzą, rozgadzayącz arguens 1436 *R* XXIII 276; Andreas... fideiussit... Vlianam..., quod ipsam habet statuere ad terminos proximos particulares contra nobilem Wilczek...

Et in isto nos... iudices superius ad interrogandum, utrum actor debet approbare al. dowodzycz, an pars avedere (*pro* evadere) 1443 *AGZ* XII 110; Nikyel aducebat al. dowodzyl per librum castri, qualiter sibi se dominus Steczko inscripsit et Steczko inscripcionem libri negavit 1446 *AGZ* XIV 199; Dominus pallatinus debet invenire pro eadem villa, quis ducere al. dowodzicz, an dominus Malechowsky pro villa regis vel nobilis Petrus... pro suo matrimonio al. maczerzisna *ib.* 201; Swanthoslaus... duxit al. dowyodl... et... Johannes reduxit al. wsperl circa ius dictum Swathoslaum pro eo, quod male super eum duxisset al. dowodzyl 1449 *TymSąd* 78; Pars adversa dixit: Volo videre, quomodo vult hec docere czym thego dowodzy 1450 *AGZ* XIII 306; Procurator Margarete posuit tres citaciones docendo al. dowodzancz, quia ipsam citavit tribus citacionibus pro una re 1458 *AGZ* XI 433; Posuit duas citaciones probans al. dovodzancz *ib.*; Pro... Bylynszki fideiussit Michno Danylowycz..., quod debet stare et dowodzycz pro equo et ducere evictorem 1499 *AGZ* XV 383; ~ *'stawiać zarzuty, obicere'*: Nandzą, dovodzą, movyą (*war. lub.*: liczą, nądzą a. dowodzą mową) obiciunt (summus sacerdos... interrogavit Jesum dicens: Non respondes quidquam ad ea, quae tibi obiciuntur ab his? Marc 14, 60) 1471 *MPKJ* V 121.

Dowód *formy*: *n. sg.* dowod 1437 *Wisł* nr 228, s. 85, XV *med. R* XXII 321, XV *med. R* XXIV 49, *etc.*; ~ *g. sg.* dowodu 1451 *R* XXII 41, 1457 *AGZ* XV 9, 1463 *TymSąd* 96, 1466 *R* XXII 20, 1470 *StPPP* IX nr 792; ~ *d. sg.* dowodowi 1466 *R* XXII 19; ~ *ac. sg.* dowod 1449 *TymWol* 28, 1454 *TymWol* 5, 1466 *R* XXV 137, 1492 *AGZ* XIX 401, 1493 *AGZ* XIX 411, 1500 *AGZ* XVII 379; ~ *i. sg.* dowodem XV *med. R* XXIII 269, 1455 *TymSąd* 139, 1470 *TymSąd* 139; ~ *l. sg.* (po) dowodzie 1490 *ZapWarsz* nr 1647; ~ *n. pl.* dowody XV *med. GlWroc* 48 r, XV *med. R* XXII 320, XV *med. R* XXV 159; ~ *ac. pl.* dowody 1477 *MPKJ* II 324.

Znaczenia: **1.** *'rozumowanie lub fakt prawdziwość czegoś uzasadniający, argument, argumentum, testimonium, ratio, probatio, documentum'*: Dowot argumentum 1437 *Wisł* nr 228, s. 85; Et ad hoc probandum sunt multe auctoritates dowody pefne XV *med. GlWroc* 48 r; *Dowody raciones XV *med. R* XXII 320; Quid est fides? Est substancia sperandarum rerum, argumentum non apparencium vlg. wyera gest zaloszenye rzeczy wffayaczich, dowoth rzeczy nyewidomich (Hebr 11, 1) *ib.* 321, *sim.* 1471 *MPKJ* V 132; Dictum cum racione s dowodem XV *med. R* XXIII 269; Deductus al. dowod XV *med. R* XXIV 49; Dovody documenta XV *med. R* XXV 159; Dowod argumentum *ca* 1450 *PF* IV 572; S dowodu przeciwnosci ab oppositu[s] 1451 *R* XXII 41; Martinus de Zawisti uczynyl dowod super kmethonem Retyborium o *zemskye vklad, eze *dowyold, aby my vczynil per sex dominicas o wloką 1454 *TymWol* 5; Sermo Cristi racioni competit isti dowodowy sgadza szą 1466 *R* XXII 19; Nye prosen by bil dowodv nec racione vacet *ib.* 20; Habemus deductum dowod 1466 *R* XXV 137; De quo habemus figuras dowody 1477 *MPKJ* II 324; Przyczyną albo dovoth XV *p. post. JA* XII 144; Dovyedzyenye vel dovod argumentum *ca* 1500 *Erz* 14; Dovod ratio *ib.*; Dowod racio *ca* 1500 *R* XLVII 373; ~ Contestatio Stephani contra Sassinum istis verbis: Quia mihi diem assignavit super approbacionem sive doccionem al. o dovod contra hominem, veni ad cuius diem assignatam cum iure meo 1449 *TymWol* 28; Cuczynsky debuit aprobare dowodem scabinis super kmethonem Petrum 1455 *TymSąd* 139; Dedimus citacionem... Waszkoni et Pyotruschkowi... super... Iohannem... ad audiendam probacionem al. dowodu pro bonis ipsorum 1457 *AGZ* XV 9; Petrus... egit super Margaretham... in hec verba:... Tu noluisti audire dowodu 1463 *TymSąd* 96; Actor... dixit: Si pars aduersa esset, vellem documentum al. dowodv audire... Aparuit et pars aduersa: Ego eciam volo docere. Hoc documentum meum al. dovod, quia frater tuus... fecit concordiam al. vrząd cum matre mea... Et hoc est aliud meum documentum al. dowod, quia tu solus actor existens, ad istam vnionem... consensisti 1470 *StPPP* IX nr 792; Cum probacione iuris terrestris al. dowodem 1470 *TymSąd* 139; Jakom ya nyc wzyał dwv kopv y gynshych dlvgow na mlynarzv Jacubye wthory rash po dowodze 1490 *ZapWarsz* nr 1647; Procurator... dixit: Antequam respondebo, volo videre probacionem al. dovod in actis terrestris, ubi sibi in actis terrestris terminus est elapsus 1492 *AGZ* XIX 401; Procurator... Dorothee dixit:... Volo audire documentum al. dovod secundum consuetudinem terrestrem tale, quale debet esse super diuturnitatem per vos decretam in iure 1493 *AGZ* XIX 411; Miclassius... dixit: Volo videre testimonium al. dowod. Et Vaynko produxit testes de quatuor villis 1500 *AGZ* XVII 379.

2. *'znak, ślad, signum, vestigium'*: Dowod

argumentum (transierunt... tamquam avis, quae transvolat in aëre, cuius nullum invenitur argumentum itineris, sed tantum sonitus alarum Sap 5, 11) 1471 *MPKJ* V 75.

3. *corruptum pro* powód '*pozywający, qui in iudicium citat*': Gdyby nyekto byl pozwan pyrwe, wtore, trzecze kv odpowyadanyv na szalobą dowoda (*pro* powoda), a ten to nye stanye (citatus non comparuerit), tegdy dla gego nyeposlvszenstwa na trzeczem rokv ma bycz zdan, a powodowy ma bycz przysądzona wlostna dzerszawa,... a sąmpyercza yvsz ma odstąpycz *Dział* 20.

Doznać 1. '*doświadczyć, experiri*': Doznacz experiri XV *p. post. Kałuż* 275.

2. doznać prawem '*uzyskać na kogoś wyrok skazujący, efficere, ut aliquis a iudicibus damnetur*': A nyc odpowyedzyal-ly w szadzyech ten to, czo mu tho gymyenye zasthawyono, a nyc doszna-ly (*OrtBr* VII 572: any dosząggl) yego prawem pyrzwey, nyszly przyszedl dzyen zaplaczenya... tego to, czo gymyenye w sz⟨w⟩em dludze zapowyedzyal, thedy tho zapowyedzonye (*pro* zapowyedzenye) ma przod gydz y mocz myecz podlug prawa *OrtMac* 107.

Dozwalać '*zezwalać, pozwalać, concedere, sinere*': Any tez mayą svoyey czeladzi dozvalaczi, by czo myely takym tho vylam davaczi (et ne quidquam illis a propria donetur familia, prohibere procurent) 1484 *Reg* 710.

Dozwolenie *formy*: *n. sg.* dozwolenie XV *p. post. Kałuż* 274; ~ *g. sg.* dozwolenia 1496 *ZapWarsz* nr 1770; ~ *i. sg.* dozwolenim 1470 *ZapWarsz* nr 2995, 1473 *ZapWarsz* nr 1424, 1484 *Reg* 713. 717.

Znaczenie: '*zezwolenie, pozwolenie, concessio, licentia, permissio*': Jakom ya za trzeczą myedza, nycz tam nye mayancz, nye wyrambylem geblony ('jabłoni') gwalthem, ale czom rąbyl, thom rabyl sz dowzolenym (*pro* dozwolenym) gego 1470 *ZapWarsz* nr 2995; Yako mnye Marczyn gwalthem wzyął dwye klodzye soly, a nye s moym doswolenym na brzegv vyslnem 1473 *ZapWarsz* nr 1424; Braczya nye mayą nosyczi valeczney bronye... yedno... z dozvolenym prelatow swogych (de licentia suorum ministrorum) 1484 *Reg* 713; A thaka vyącz przyssyąga ma byczi z dozvolenym rzymzkyego kossyczola *ib.* 717; Jako gya nye pozanl robothy yego sytha na plosye, kthora lupyl (*pro* kupył?) [de] s dosvolyenya v Sthanyslava 1496 *ZapWarsz* nr 1770; Doswolyenye, othpuszczenye licentia XV *p. post. Kałuż* 274.

Dozwolić *formy*: *praet. 1. sg. m.* -m dozwolił 1487 *ZapWarsz* nr 1613; *f.* -m dozwoliła 1492 *ZapWarsz* nr 1734; *3. sg. m.* dozwolił 1491 *AGZ* XVI 411; ~ *condit. pass. 3. sg. neutr.* byłoby dozwolono 1484 *Reg* 709.

Znaczenie: '*zezwolić, pozwolić, dopuścić, concedere, permittere*': Braczya... thego zakonv mayą myeczi odzyenye schare..., vyąwschy, nyzby syc ynako podlug czasszow... zvydzialo..., a tho dla sluschney y yawney przyczyny byloby tho dozvolono y takyez dopuszczono (nisi fuerit... dispensatum) 1484 *Reg* 709; Jakom ja nye dozwolyl pooracz any possacz czaszczy na wvyazanyv mem Mykolayowj 1487 *ZapWarsz* nr 1613; Procurator Stanislaus doszwolyl tres procuraciones reformare 1491 *AGZ* XVI 411; Jakom ya nye doswolyla roley kvpycz v Yana... slachethnemv Yakvbovy 1492 *ZapWarsz* nr 1734.

Dozywać '*odwoływać się, appellare (?)*': Dosziwayø appello XV *p. pr. PF* V 35.

Dożreć *cf.* **Dojrzeć**

Dożdać '*doczekać się, iis, quae minime exspectantur, affici*': Odpovyedzyal anyol: Snam ya to, snam ya, yzesz zdrova krolew⟨na⟩ y pelna myloszczy, alye tvoya myloscz zaloszczy vyelykye dozdala *Rozm* 495.

Dożywocie '*posiadanie czegoś do śmierci, majątek posiadany dożywotnio, rei per reliquam vitam fruendae possessio*': Katherina... recognouit, quia advitalitatem suam al. dozivocze, quam habuit in et super pecuniis tricentis..., quibus sola aut ad matrimonii contractum, aut ad vitam suam frui debuit..., sibi domino Johanni ad manum tradidit..., quas ipsas sibi non resignauit, nec ab eis recessit, solum a jure usus, quo ipsis pecuniis frui et uti debuit ad vitam suam al. dozivocza swego sibi condescendit et resignauit 1462 *StPPP* II nr 3666.

Dójka '*mamka, nutrix*': Doyka nutrix *ca* 1455 *JA* XIV 490.

Dół *formy*: *n. sg.* doł 1277 *PPom* 247, 1302 *KodPol* II 162, 1303 *PPom* 548, *Fl* 93, 13, 1409 *KatOssolPawl* 24, *etc.*; ~ *g. sg.* dołu *ca* 1400 *PF* IV 753, *BZ* Gen 13, 18. Ex 36, 29, 1473 *Czrs* s. LXXXVIII, 1483 *SKJ* III 334; doła 1416 *LubPodk* 143, *MPKJ* V 91; ~ *d. sg.* dołu *Rozm* 661; ~ *ac. sg.* doł *Fl* 29, 3, *Fl* i *Pul* 7, 16, 1406 *SKJ* III 196, 1432 *MonIur* VI 79, *etc. etc.*; ~ *i. sg.* dołem 1448 *LubPodk* 38, XV *p. pr. R* XVI 334, 1451 *AGZ* II 136, 1469 *AGZ* VI 138; ~ *l. sg.* (w) dole *SalveReg* 1. 7, 1427 *MonIur* V 79, *BZ* Gen 14, 17. Ex 20, 4. Num 24, 6. IV Reg 23, 4. I Par 14, 13. *Dział* 3, 1466 *R* XXII 17, *etc.*; ~ *n. pl.* doły 1427 *MonIur* V 79, *BZ* Jos 8, 11, 1456 *AGZ* II 152; ~ *g. pl.* dołow *BZ* III Reg 20, 28; ~ *ac. pl.*

doły *Rozm* 138; ~ *i. pl.* dołmi *ca* 1455 *JA* XIV 493.

Znaczenia: **1.** '*dolina, vallis*': K thobe wzdichami, llkayøcz y placzøcz w them tho dole (*SalveReg* 1a. 4—6. 8—16. 19: padole, 2: w padolu, 3: w wądole) szlesz (*leg.* słez) (ad te suspiramus gementes et flentes in hac lacrimarum valle) *SalveReg* 1. 7; Pod dolem chlodnym sub umbrosa valle XV *p. pr. R* XVI 334; Sz yezyory, moczydlamy, strumyenmy, sz dolmy, pagorky *ca* 1455 *JA* XIV 493; Abram przyszedl y przebiwal podle dolu Mambre, ges to gest w Ebron (iuxta convallem Mambre, quae est in Hebron) *BZ* Gen 13, 18; Krolowye, ges to szø s nym byly w dole Sabe, ges to gest bilo krolewskye (qui cum eo erant in valle Save, quae est vallis regis) *ib.* 14, 17; Na brzedze potoka myasteczka Arnon, ktores to w dole lezi, asz do Galaad (ab... oppido, quod in valle situm est, usque Galaad) *BZ* Deut 2, 36; Wyodø yø (*sc.* jałowicę) w dol przikry y kamyenisty (ducent eam ad vallem asperam atque saxosam), ienze iest nigdi nye oran ani naszena przymal *ib.* 21, 4; Y pogrzebl gy (*sc.* Mojżesza) w dole zemye Moabskey przeczіw Fegor (et sepelivit eum in valle terrae Moab contra Phogor) *ib.* 34, 6; Myedzi gimis to (*sc.* bojownikami) a myedzi myastem bili na posrotkv doli (inter quam et eos erat vallis media) *BZ* Jos 8, 11; Przetosz odszedw Iozve tey nocy, stal posrotkv w dole (et stetit in vallis medio) *ib.* 8, 13; Bog gorni gest gich, a nye bog dolow (non est deus vallium) *BZ* III Reg 20, 28; Przed Ierusalem w dole Cedrowem (in convalle Cedron) *BZ* IV Reg 23, 4; Fylystinowye wtargly a rosuly syø w dole (diffusi sunt in valle) *BZ* I Par 14, 13; Przewlaczal swe sini przes ogen w dole Beennon (transireque fecit filios suos per ignem in valle Benennom) *BZ* II Par 33, 6; Vdzalal mur przed myastem Dauidovim na zapadney stronye rzeki Gyon w dole od vichodu broni ribney wokol asz do Ofel (in convalle ab introitu portae piscium per circuitum usque ad Ophel) *ib.* 33, 14; W dole scholnem in valle silvarum (in valle Salinarum IV Reg 14, 7) 1471 *MPKJ* V 46; *Przemyą dola onus vallis (*war. kal.*: brzemyą dolowe, onus vallis visionis Is 22, 1) *MPKJ* V 91; Wschelky dol badzye napelnyon, a wschelka gora y padolek bądzye vsmyrzon (omnis vallis implebitur et omnis mons et collis humiliabitur Luc 3, 5) *Rozm* 177; Pyątegonasczye dnya vstaną s marthvych y staną v dolye Iozephat (in valle Josaphat) *Rozm* 479; Povyedly y (*sc.* Jezusa) precz po lucze albo po dolu Yozeff, rozmayczye mączącz *Rozm* 661; ~ '*przepaścista dolina, przepaść, vorago, abyssus*': Gospodne, wiwodl ies od pecla duszø moiø, zbawil ies me od *sstøpaioczich w dol (salvasti me a descendentibus in lacum, *Pul*: w otchlayn) *Fl* 29, 3; Myedzy namy a myedzy vamy yest dol vyelyky nyeczysty vczvyrdzony (inter nos et vos chaos magnum firmatum est Luc 26, 26) *Rozm* 396; ~ *corruptum pro* udole: Kako krasne stany twe, Iakobye, a przebitki twe iako w dole lesnem Israele (*Biblia olomuniecka*: yako vdole lesnye, quam pulchra... tentoria tua, Israel, ut valles nemorosae) *BZ* Num 24, 6.

2. '*jama, dół, rów (sztucznie wykopane), fovea, fossa*': Iezoro otworzil y wicopal ie, y wpadl w dol, ienszе iest vczinil (incidit in foveam, quam fecit) *Fl* 7, 16, *sim. Pul*; Swanthoslao cessit medietas ad (*pro* ab?) fossa, al. dola oth *lyppaya 1416 *LubPodk* 143; Si aqua marthwa in fossatis vlg. w dole reperta fuerit 1427 *Monlur* V 79; Aqua mortua vlg. marthwa in ipso riwo ultra granicies... non diffusa de ripis et aqua in waluis (*pro* vallibus?), dictis doly *ib.*; Granicie... vadunt ante fossatam et vadit nad dolem 1448 *LubPodk* 38; Iste granicie, que vadunt ad fossatam vlg. przesz dol *ib.*; In fouea cadauer abscondit w dole pochowa 1466 *R* XXII 17; Dol fossa *ca* 1500 *Erz* 13; Lyvdzye nazaretsczy barzo szye lekna (*sc.* lwa), poskoczą do pyvnycz albo v doly, gdzye kto moze vczyecz (ad latebras fugerunt) *Rozm* 138; Czlovyek..., ktory by myal yedną owczą, a by yemv vpadla w dol..., azalyby yą dzyersącz a nye podnyosl (si ceciderit... in foveam, nonne tenebit et levabit eam Mat 12, 11)? *Rozm* 326; Bądzyely slyepy slyepego vodzycz, oba vpadnyeta v dol (ambo in foveam cadunt Mat 15, 14) *Rozm* 356; ~ wilczy doł: Cistricta est fouea ad capiendum lupos vylczy dol *ca* 1500 *Erz* 13; ~ '*dół obronny, fossa muniendi causa ducta*': Val vel dol vallum eyn blank vel munitio facta circa castellum *ca* 1500 *Erz* 117; ~ '*grób, sepulcri fovea*': S twego zakona naveczisz gy, by vcogil iemu ote dnow zlich, aszbi *vocopan bił grzesznemu dol (donec fodiatur peccatori fovea, *Pul*: azby vkopal grzesznemu dol) *Fl* 93, 13; Zawolaw k sobye Raguel slug swich y szly s nym, abi vikopaly dol (ut foderent sepulcrum) *BZ* Tob 8, 11; A gdisz bil dol przіprawyon (cumque parassent fossam) *ib.* 8, 13; Kazal slugam... dol zasucz (praecepit..., ut replerent fossam) *ib.* 8, 20; Jacom ya nye ranczyl... Dorotky... u dolu, ktora byla scazana na smyrcz, na postawyenye do Warschewy 1473 *Czrs*

s. LXXXVIII; ~ *może już nomen proprium*: Ad vallem, qui rudni doł nominatur 1277 *PPom* 247; Ad quandam fossam, que vlg. dicitur tyrscenni doł 1302 *KodPol* II 162; Vallis rudni dol 1303 *PPom* 548; Usque ad vallem, dictam vlg. rythi dol..., usque ad vallem, quae dicitur Grabcow dol 1409 *KatOssolPawl* 24; Usque ad glynne doly et a glynne doly usque ad rivulum, dictum Ruthky 1456 *AGZ* II 152.

3. '*dolna część czegoś, rei pars inferior*': Z dolu deorsum (vos de deorsum estis, ego de supernis sum Jo 8, 23) *ca* 1400 *PF* IV 753; Vdzyelal szeszcz desk, a dwye gyne..., ktore spoyoni bily od dolu asz do wyrzchu (quae iunctae erant a deorsum usque sursum) *BZ* Ex 36, 29; Porvszylo syą nyektore wątpyenye o dzessyączyny y gynsze czlonky, ktoresz na dole poloszylysmy (super decimis et aliis articulis inferius contestis) *Dział* 3; Pol stayanka roley... podlye Ozogowskey myedze et z dolv Miskowska... cum omni iure... obligauit 1483 *SKJ* III 334; Tu iniecisti te violenter in molandinum inferiorem al. na dolye in fluvio, quod de fluvio Hartha fluit 1496 *AGZ* XVI 273; Poslye anyoly svoye ode cztyrzech vyatrov z vyrzchv nyeba aze na dol (a summis coelorum usque ad terminos eorum Mat 24, 31) *Rozm* 483; On yem vkaze vyelyka vslana na vyschey częszczy, czvsch na trzemye, podlug obyczaya zydovskyego, ktorys czynyly trzemy na vyrzchv, gdzyez vyeczerzaly, a na dolye loznycze (in superiori parte domus faciebant Palestini caenacula, inferius autem cubicula) *Rozm* 521.

4. *wyrażenia przysłówkowe*: na dół (*przy oznaczaniu kierunku ruchu*): Mlyn yego ne mal żagynøcz y na gorø, y na dol medzy yego brzegy 1406 *SKJ* III 196; Fluuio Orzicz cum ambabus rippis ad ymo al. na dol debet vti 1432 *Monlur* VI 79; Na dol deorsum 1436 *R* XXIII 278; Usque ad granicies..., que sunt pro tempore declivitate fluvii... vlg. na dol rzeka Wrzessycza 1447 *AGZ* II 128; Zalechowczi debent uti superius Syemyenova et na dol debent uti Drevyenczi po Gnyli Pothok 1448 *AGZ* XIV 259; Na dol (*EwZam* 300: dyabel... postavyl go na dachv koszczyola i rzekl mv:... Spvszcz szya na dol, mitte te deorsum Mat 4, 6) *ca* 1450 *PF* IV 571, *sim. Rozm* 196; A Iaczkowe lyanthwoytha na dol rzecka usque ad graniciem, dzuschyczska granycza na dol rzecka, obye stronye tenere debet dominus Fyederko 1451 *AGZ* II 136; Snydze na dol ptastwo na marchø (descenderuntque volucres super cadavera) *BZ* Gen 15, 11; Poszpyesz syø na dol (festina, descende) *BZ* IV Reg 1, 11; Czso zostanye z domu Iuda, puscy k[r]orzen na dol, a vcziny vszitek wzgorø (mittet radicem deorsum et faciet fructum sursum) *BZ* IV Reg 19, 30; XX-a tisyøczow zgymaly møzowye Iuda y prziwyodø ge na wyrzch wisokey gori y spichaly ge na dol z skali (praecipitaveruntque eos de summo in praeceps), gysz syø wszitci stlukly *BZ* II Par 25, 12; M[...]czowym na dol pothokyem 1457 *AGZ* XIX 501; Na dol desuper (Mich 3, 2) 1471 *MPKJ* V 113; Aquam autem... inferius al. na dol demittere debent 1474 *AGZ* XVIII 87; Dwye stayanie roley... ku rzecze na dol, kady do gory chodza,... cum omni iure... obligauit 1476 *SKJ* III 333; Tey noczy... rzeky staly trzy godzyny, nyc *czyąkacz na dol *Rozm* 71; Iesus nachylywschy na dol (inclinans se deorsum Jo 8, 6) y począł palczem pysacz na zyemy *Rozm* 465; Przyblyzal szye ku potoku,... a yako stąmpaly na dol, sepchnąły gy (*sc.* Jezusa) tako sylnye, yze padl na ostre kamyenye *Rozm* 661; Vyązaly (*leg.* uwiązali, *sc.* Jezusa) za schyyą barzo vyszoko ku slupovy y vvyązaly potem nogy povrozem, y czyagnąły na dol k zyemy *Rozm* 820; ~ na dole '*nisko, infra*': Nye uczynysz sobye obrazu ritego any kaszdego podobyenstwa, ktore gest w nyebye s wyrzchu, a czso gest na szemy na dolye (quae est in coelo desuper et quae in terra deorsum) *BZ* Ex 20, 4; ~ dołem '*na dole, wzdłuż doliny, in inferiore loco, per* (*secundum*) *vallis cursum*': Fyedko debet tenere perpetue in Lopuschna et Hlubokigo dolem rzecka po lyanthwoytha Iaczka 1451 *AGZ* II 136; A pariete hereditatis Pyenyany ville vlg. dolem recto processu sipati sunt scopuli 1469 *AGZ* VI 138.

Drab 1. '*drabina, scalae*': O cthore drabi na myø Hindrzich szalowal, tim ya wzøl s gego wolyø 1428 *ZapWarsz* nr 2826; Y mowy Ambrosy s⟨więty⟩: Trzeczye, abi we cznotach syą otarl a obicl gim, bo thi są, yaco drap ku wlezenyv boga poznanya XV *med. R* XXII 244; Y wydzal gest we znye drab stoyøcz na zemyø (viditque in somnis scalam stantem super terram), koncem nyeba dosyøgayøcz, a angyoli boze s nyey wstøpuyøcz y støpuyøcz po nyey *BZ* Gen 28, 12; Recepit currum cum draby, balky 1480 *AGZ* XVIII 200.

2. '*wóz drabiniasty, currus cum parietibus scalari forma confectis* (*?*)': Plaustrum al. drab 1499 *Sąd* II 342.

Drabarz '*koń ułożony do specjalnego chodu, inochodnik, także koń wielkiego wzrostu, equus tolutarius seu maiore statura*': Drabarz gradarius equs 1437 *Wisł* nr 228, s. 84; Gradarius est equus, gradatim et molliter incedens vlg.

drabarz 1450 *RpKapKrak*; Drabarz gradarius *ca* 1455 *JA* XIV 490; Drabarz dextrarius *OrtCel* 3, *sim. OrtLel* 233.

Drabina '*scalae, currus paries scalarum instar confectus*': Stinvagy, orcziky, drabini, ossi ad currum 1461 *AKH* XI 489; Una scala al. drabyna 1499 *RocznKrak* XVI 68.

Drabinka '*scalae (metaphorice blandimenti sensu dictae)*': O drabynko nyebyeszka, o matko boza, dzyevycze Maria! *Naw* 46.

Dracz *formy*: *n. sg.* dracz *ca* 1465 *Rost* nr 4179, *MPKJ* V 17, 1472 *Rost* nr 160, 1478 *Rost* nr 2133, 1481 *Rost* nr 4973, 1484 *Rost* nr 6271, 1485 *Rost* nr 5915; ~ *n. pl.* dracze *MPKJ* V 88; ~ *d. pl.* draczom *BZ* IV Reg 17, 20.

Znaczenia: **1.** '*zabierający coś siłą, łupieżca, zdzierca, exactor, raptor, qui vim infert, diripiens*': Y zarzvcyl pan wszelke plemyo israhelske a zdrøczil ge y dal w røkø ge draczom (et tradidit eos in manu diripientium), asz ge y zarzvcyl od oblycza swego *BZ* IV Reg 17, 20; Dracz, naszylnyk exactor *MPKJ* V 17; Dracze a. gwaltowniczy (*var. kal.*: bracze a. gwalthowniczi) exactores (populum meum exactores sui spoliaverunt Is 3, 12) *MPKJ* V 88.

2. *bot.* **a.** '*berberys zwyczajny, Berberis vulgaris L.*': Dracz berber *ca* 1465 *Rost* nr 4179; Dracz berberis 1472 *Rost* nr 160; Dracz berberus 1478 *Rost* nr 2133; Dracz berberis 1481 *Rost* nr 4973; Dracz, pywnyk berberus 1485 *Rost* nr 5915; ~ **b.** *gatunek agrestu* '*Ribes uva crispa L.*': Dracz ribes 1484 *Rost* nr 6271.

Draczek '*jakaś ozdoba u kobiecego trzewiczka, calceamentorum ornamentum quoddam*': Pro eo, quod elevate sunt filie Syon et ambulabant extento collo..., decalvabit... dominus verticem filiarum Syon... In die illa auferet dominus ornamentum calceamentorum et lunulas, id est krumpowane crzewiczky, scilicet strzebrnymy (*leg.* z strzebrnymi) draczky (Is 3, 18) XV *p. post. Kałuż* 281.

Drać 1. '*drzeć, targać, szarpać, lacerare*': Obyczay byl zydovsky, kyedykoly vslyschely krzyvdą boską, tedy nathychmyast drapały na sobye odzyenye, a przeto ten Cayphasch dzyerze na sobye odzyenye, aby thym vyathscha y czyasschą vyną vkazal namylszego Iesucrista *Rozm* 725.

2. drać pczoły '*wydzierać plastry z pszczołami z barci, niszcząc ją przez to, favos cum apibus ex alvario in arbore silvestri eripere atque alvarium delere*': Staszek... fideiussit Nicolaum... ad statuendum feria tercia proxima post Ascensionem Domini, quum domini iudicabunt pro hoc, quod dral pczoli 1396 *TPaw* IV nr 5297.

3. '*zabierać, grabić, capere, rapere (?)*': *Drzerzesz capere XV *p. pr. R* XLVII 357; Nykt przez czygey woley czvdza rzecz ma dracz (*pro* bracz*?*, *Sul* 44: O glvpyem branyv rzeczy czvdzych) *Dział* 35.

Cf. **Odrać, Rozdrać, Wydrać, Zadrać się, Zedrać, Drzeć**

Dragant *bot.* '*traganek, Astragalus verus Oliv. et al. sp.*': Draganth draga[ga]ntum 1472 *Rost* nr 53.

Dragarz '*tragarz, tu robotnik w żupie solnej, gerulus, baiulus, hoc loco operarius in salifodina*': Zupparius supremus de Wyeliczka vna cum consulibus ibidem ac eciam communitate fraternitatis laboratorum, qui vlg. dragarze nominantur..., nobis enarrauerunt defectuosam pauperum Christi fidelium inopiam, qui exules et orphani de diuersis mundi partibus conueniunt laborantes in montibus salis, ibidem manus et pedes frangunt per accidens infortunium et corpora destruunt (1363) *MMAe* X 165.

Drakowy '*smoczy, qui draconis est, seu vocatur*': Viszedlem bronø walno w noci a przed studnyczø drakovø asz ku bronye gnoyney (egressus sum per portam vallis nocte et ante fontem draconis), opatrzaiø muri ierusalemske skazone a broni gego ognyem visszone *BZ* Neh 2, 13.

Dranica '*rodzaj deski do pokrywania dachu, tabula seu axis ad tecta operienda apta*': Homines vero predicti... libertatem habebunt omnimodam ligna excidere in borra ville Byalka et asseres, dranicza, facere 1437 *KodPol* III 412; Andreas... proposuit super Petrum..., quia uxor eius de domo sua palacium sibi spoliavit, asseres al. dranicze et cilindrium in domo eius restavit cum ministeriali Nicolao castri et duxit eum ministerialem ad signetum al. do sznaku, ubi predictum cilindrium iacuit super tecto 1446 *AGZ* XIV 227; Asseres al. dranycze 1489 *AcLubl* VI; Cilindrium schkvdlą vlg. dranyczą *ca* 1500 *Erz* 14; Scindula, latus asser, quo domus operiuntur vlg. skvdla, vlg. dranyczą *ib.*

Dranie '*darcie, targanie, szarpanie, laceratio, dilaceratio*': Cayphasch dzyerze na sobye odzyenye, aby thym vyathscha y czyasschą vyną vkazal namylszego Iesucrista, a thym tez dranym straczyl y slavą, y dostoyenstvo kaplanstva *Rozm* 725.

Drapać, Dropać *formy*: *praes. ind. 2. sg.* drapasz *Rozm* 727; *3. pl.* drapają *ca* 1450 *PF* IV 579; ~ *imper. 2. pl.* drapajcie *Rozm* 727;

~ *part. praes. act. g. pl. m.* drapających *Rozm* 628; *ac. pl. m.* drapiące 1471 *MPKJ* V 131; ~ *inf.* drapać *Rozm* 718. 725; ~ *praet. 3. sg.* drapał XV *p. pr. R* XVI 327, *Rozm* 724; *3. pl. m.* drapali *Rozm* 724. 725; ~ *part. praet. pass. n. sg. f.* drapana 1453 *StPPP* II nr 3527; ~ *fut. pass. 3. sg. neutr.* będzie dropano XV *med. Zab* 523.

Znaczenia: **1.** '*drapać, laniare, scindere, scalpere*': Expositus lecto (*sc.* suplex Lascarius), crassis lutatus annonis, regidos hic calces non sicco lumine lambit, hic scidit genas, drapal, hic quatit vda labella XV *p. pr. R* XVI 327; Drapaya pasznocthi delaniant ungvibus..., ut ursus myedzwyed *ca* 1450 *PF* IV 579; Drapali scalpebant *ca* 1500 *JA* X 386; ~ rana drapana: Judicium adiudicauit dimidiam secundam marcam Stephano Rosa... pro wlnere (*leg.* vulnere) cruentato al. drapana 1453 *StPPP* II nr 3527; ~ drapający '*drapieżny, rapax, dilanians*': Cristus... by vass mogl roszyepacz ząby nyedzvyedzyow drapayączych, yako nyegdy vczynyl czthyrzomdzyestom dzyeczy, ysch szye svyatego (*leg.* z świętego) proroka Elyzeuscha naszmyevaly *Rozm* 628.

2. '*drzeć, szarpać, rozdzierać* (*zwykle o odzieniu*), *scindere, lacerare*': Drapali lacerarent 1461—7 *Serm* 151r; Tedy Cayphasch począł na ssobye odzyenye drapacz (scidit vestimenta sua) *Rozm* 718; Cayphasch drapal na sobye odzyenye..., bo to ych obyczay, kyedykoly mycly zaloscz, tedy na sobye odzyenye drapaly *Rozm* 724; Przetoz ten ystny byskup począł na sobye odzyenye drapacz (tunc princeps sacerdotum scidit vestimenta sua Mat 26, 65) *Rozm* 725; Obyczay byl zydovsky, kyedykoly vslyschely krzyvdą boską, tedy nathychmyast drapaly na sobye odzyenye *Rozm* 725; O kxyaza zlosczyve,... czemv drapasch svc odzyenye, a nye drapasch svego serczа zakamyalego? *Rozm* 727; Drapayecze serczа vasche, a nye odzyenya vasze (scindite corda vestra et non vestimenta vestra Joel 2, 13) *Rozm* 727.

3. '*świerzbić, prurire, pruriginem defricare*(*?*)': Nye bądze szwyrbyalo any bądze dropano tunc gaudes defricacione XV *med. Zab* 523; Drapyanczie (*war. lub.*: leszkczącz) prurientes (erit enim tempus, cum sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coacervabunt sibi magistros, prurientes auribus II Tim 4, 3) 1471 *MPKJ* V 131.

Cf. **Przedrapać, Rozdrapać, Wydrapać, Zdrapać, Podrapić, Rozdrapić, Zdrapić.**

Drapić '*grabić, rapere*': Gest gych wy e le, gysz... byerzą szobye prz(y ciną procz wlosthnych stron myaszkanya, a thako szą powlaczayącz, czvdzego drapycz szą nye boyą (aliena rapere non formidant) *Sul* 42.

Drapienie '*grabież, rapina*': Gydączy na woyną na łąnkach any we wszi staacz mayą,... any drapyenya czynycz (nec rapinas committere) *Sul* 15.

Drapiestwo, Drapieżstwo *formy*: *n. sg.* drapiestwo XV *med. R* XXII 322, *MW* gl. 59; ~ *g. sg.* drapie(ż)stwa *Sul* 46, XV *med. SKJ* V 272, *Dział* 37, *Rozm* 305; ~ *ac. sg.* drapieżstwo 1466 *R* XXII 17; ~ *i. sg.* drapiestwem *MW* gl. 59, XV *ex. MacDod* 138; ~ *l. sg.* (w) drapieżstwu *Sul* 22; ~ *ac. pl.* drapieżstwa *Sul* 42.

Znaczenia: **1.** '*grabież, rapina*': Abi w drapyeszstwv alybo w dzączy (*pro* cząszy 'ciąży') naszegho vbozstwa nyekthora dzirzana poczestna wmycrnosez (ut in rapinis aut in pignorationibus nostrorum pauperum aliquis modus observetur) *Sul* 22; Vstawyamy, aby... drapyeszstwa czynyączi wszego gymyenya gych, czso by ge myeli, thim tho vczynkem bili poszbawyeny (statuimus, quod... rapinas committentes quibuslibet eorum bonis, quae habent, ipso facto sint privati) *Sul* 42; Vstawyamy, aby gylkokrocz na woyną przes zyemye nasze szcze bądze, nygeden... drapyeszstwa (*Dział* 37: drapyesstwa) w konyech, w drobye, w bidle... szą nye dopvszczay (ut... nullus... rapinas in equis, pecudibus, pecoribus... committat) *Sul* 46; Drapyestwo rapina XV *med. R* XXII 322; Drapyestwa rapinam non faciatis XV *med. SKJ* V 272; Ganyebnyc *drapyesczthwo osządzy nam decus et vitam mesta rapina rapit 1466 *R* XXII 17; Nye drapyestvem yednal, nye podlug przywlaszczanya nyerzødnego sødzil sø non rapinam arbitratus est, drapyestwo (qui cum in forma dei esset, non rapinam arbitratus est esse se aequalem deo Phil 2, 6) *MW* gl. 59; Yusz glodem, yusz czasthym morem, yusz drapyeszthwem, yusz udrączenym, na ostathku *krwyą roszlanym, nye karz, boze, potapyenym XV *ex. MacDod* 138; Drapyestva rapinam *ca* 1500 *JA* X 385.

2. '*żądza grabieży, rapinae cupiditas*': Vy Zydovye a mądrczy zydowsczy to, czo yest w zwyrchu czasze albo myszy, to czczyczye a czyszczyczye, alye czo yest vasz vnątrz, pelny yesteszcye drapyestva y vschytkey lychothy (quod autem intus est vestrum, plenum est rapina et iniquitate Luc 11, 39) *Rozm* 305.

Drapież '*łup wojenny, spolia*': Lup, drapesz spolia (si autem fortior eo superveniens vicerit eum, universa arma eius auferet... et spolia eius distribuet Luc 11, 22) XV *in. R* XXIV 72.

Drapiczca *formy*: *n. sg.* drapieżca *Sul* 3, XV *med. Zab* 514, *ca* 1500 *Erz* 14; ~ *g. sg.* drapieżce *Sul* 58; ~ *d. sg.* drapieżcy *Sul* 58; ~ *i. sg.* drapieżcą *Gn* 14a, *Sul* 3; ~ *n. pl.* drapieżce *ca* 1450 *PF* IV 562. 571, XV *p. post. PF* I 204, *ca* 1500 *JA* X 385.

Znaczenie: *'łupieżca, rabuś, praedo, latro, raptor'*: My przykladem tego tho sbogcze mamy vczinicz, genszecz... gest v milego Xa na prauiczy vyszal byl. A tenczy gest swe fszythky dniy drapeszcø byl *Gn* 14a; O podrapycnye dzeszanczini pholwarkowey kthorego slachcziczа albo o kthorąkole rzecz gyną rostropną, thaki drapyeszcza za wspomynanym ma clyanth bycz (pro raptu decimae praedialis... talis raptor... excommunicetur), a bandzeli w klanthwye przes szesez myeszanczi sthal, thedi y przebiwacze they wszi, gdysch powynni dzeszanczyną dacz, mayą clanczi bicz thesz z drapyeszczą they tho gych dzeszanczyny (incolae in eadem villa... excommunicentur cum raptore decimae eiusdem) *Sul* 3; Drapeszcza raptor XV *med. Zab* 514; Drapeszcze raptores *ca* 1450 *PF* IV 562; Lifniczy, drapyescze, vszylnyczy (Pharisaeus... orabat: Deus, gratias ago tibi, quia non sum sicut ceteri hominum: raptores, iniusti, adulteri Luc 18, 11) *ca* 1450 *PF* IV 571; Peccatum non dimittitur, nisi ablatum restituatur. Hoc deberent attendere baczycz usurarii, perjuri krzywoprzysząsnyczy, falsi testes, calumpniatores pothwarzcze, raptores drapyescze XV *p. post. PF* I 204; Drapyeszcą predo *ca* 1500 *Erz* 14; Drapyescze oppressores *ca* 1500 *JA* X 385; ~ *'porywający kobietę, gwałciciel, raptor, oppressor'*: Dzewka przes woley porodzyczelow drapyeszczy przyswołącz abo szą wszącz przycynyącz oth drapyeszcze... poszag straczycz ma (filia omnino sine voluntate parentum raptori consentiens vel se procurans rapi a raptore... nihilominus dotem amittat) *Sul* 58.

Drapieżliwy *'dopuszczający się grabieży, qui rapinam admittit'*: Gestly woyth nyevszythecznу albo nyesprawyedlywy, drapyeszlywy..., tego (*pro* tedy?) szye raczcze mayą nayn przed vyszym sandza... szkarzycz *OrtKal* 211.

Drapieżnie *'grabieżą, rozbojem, per rapinam'*: Propono contra Petrum Banczek de ibidem, quia recepit ipsi Agneti per rapinam al. drapyesnye in libera via regali duos equos 1449 *StPPP* II nr 3401.

Drapieżnik *'rabuś, raptor'*: Drapesznicy, poch[illegible]ebniczy vnde raptores, calumpniatores, fures et omnes iniusti *Gn* gl. 153b; Lifniczi, drapyeszniczy 1434 *R* XXIV 350.

Drapieżny **1.** *'dopuszczający się grabieży, qui rapinam admittit'*: Pytalyszcye nasz o prawo... zaluyącz na waszego woytha, kako gest... nyesprawyedlywy, drapyeszny,... proszącz nasz, czo byszcye sz nym myely vczynycz *OrtKal* 210.

2. *'drapieżny, mięsożerny, rapax'*: Drapeszni rapaces (attendite a falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces Mat 7, 15) XV *in. R* XXIV 74; Custodiebant gregem suum, ne lupi ac alia rapacia, drapyeszna, animalia ipsis damna intulissent XV *med. SKJ* V 261.

Drapieżstwo *cf.* **Drapiestwo**

Drapieżyć *formy*: *praes. ind. 3. sg.* drapieży *ca* 1450 *PF* IV 574, XV *p. post. PF* III 287, XV *p. post. R* XLVII 351; ~ *part. praes. act. adi.* drapieżąc XV *med. SKJ* I 65; ~ *praet. 1. sg. m.* -m drapieżył *Rozm* 651; ~ *condit. pass. 3. sg. neutr.* -by drapieżono *Dział* 34.

Znaczenia: **1.** *'zabierać coś siłą, porywać, rapere'*: Lupus rapit slusczy (*leg.* złuszczy), drapyeszy y rosproszy (lupus rapit et dispergit oves Jo 10, 12) *ca* 1450 *PF* IV 574; Roszprzaszyą (*leg.* rozprasza) albo drapyeszy dilacerat XV *p. post. PF* III 287; Kristus... prze lotry vmączon, dolycza thego Dauid prorok rzekącz: Gegom nye drapyezyl, tegdym zaplaczyl (quae non rapui, tunc exsolvebam Psal 68, 5) *Rozm* 651.

2. *'ograbiać kogoś z czegoś, obrabowywać, praedari, vi elicere'*: Czyrpycze drapyeszącz, vyczągayącz si accipit (sustinetis enim, si quis vos in servitutem redigit, si quis devorat, si quis accipit, si quis extollitur, si quis in faciem vos caedit II Cor 11, 20) XV *med. SKJ* I 65; Kmyecze yawno wszytczy mogą zbieszecz,... gdy o wyna panyską kmyecze dzeczskowano by czastokrocz abo drapyeszono (si... pro excessu sive culpa heredis ibidem villani bonis ipsorum depraedentur, *Sul* 44: kedy... gych gymyenya bilibi slypyeny, począdzany albo sgymany) *Dział* 34; Drapyeszy dolo capit XV *p. post. R* XLVII 351.

Cf. **Podrapieżyć**, **Zdrapieżyć**

Dratwa *'dratwa, nić szewska, filum tortum'*: Tradidimus sutori ceram... ad fila ungenda sive spacos al. drathwy 1411 *AKPr* X 334; Dratwa specus 1437 *PF* V 16; ~ Drąthwą lamma *ca* 1500 *Erz* 14.

Drażnić *cf.* **Drażnić**

(Drażnić) Draźnić *formy*: *praes. ind. 3. sg.* drażni *Fl* i *Pul* 73, 11; *3. pl.* drażnią 1471 *MPKJ* V 98; ~ *imper. 2. sg.* drażni 1471 *MPKJ* V 78; ~ *part. praes. act. adv.* drażniąc *BZ* IV

Reg 17, 11, 1471 *MPKJ* V 100; *n. sg. f.* drażniąca 1471 *MPKJ* V 115; *g. sg. m.* drażniącego 1471 *MPKJ* V 107; *d. sg. m.* drżaźniącemu *MPKJ* V 107; ~ *inf.* drażnić *ca* 1500 *Erz* 14; ~ *praet. 3. pl.* drażnili 1471 *MPKJ* V 55; ~ *condit. 3. sg. f.* -by drażniła *Rozm* 823.

Znaczenie: '*pobudzać do gniewu, rozjątrzać, exacerbare, irritare, insultare*': I dokød, bosze, laiacz bødze neprzyaczel, draszni przeciwnik ymø twoie do concza (irritat adversarius nomen tuum in finem)? *Fl* 73, 11, *sim. Pul*; Y czinyly skutki przeszarzedne draznyøcz pana (feceruntque verba pessima irritantes dominum) *BZ* IV Reg 17, 11; Nye manczy, nye drazny ne exasperas (animam esurientem ne despexeris et non exasperes pauperem in inopia sua Ecclus 4, 2) 1471 *MPKJ* V 78; Drasznyv (*var. lub.*: drasnya) provocans (numquid me ad iracundiam provocant, dicit dominus, nonne semetipsos in confusionem vultus sui? Jer 7, 19) *ib.* 98; Draznącz (*var. lub.*: drasynyą gnyewaya) exacerbavit (filii Israel, qui usque nunc exacerbant me in opere manuum suarum Jer 32, 30) *ib.* 100; Draznączego (*var. lub.*: *drzasnyaczyemv) exasperantem (et dices ad exasperantem me domum Israel Ezech 44, 6) *ib.* 107; Drasznyącza, gnyevayącza provocatrix (vae, provocatrix et redempta civitas, columba Soph 3, 1) *ib.* 115; Nagabacz albo drasznycz, albo wnyvecz obroczycz irritare *ca* 1500 *Erz* 14; Pobvdzyacz albo drasznycz prouocare *ib.*; Nye dosycz bylo przeklątemv satanovy, yze byczoval czyalo ssvnątrz, alye tez poduszczyl zoną yego, aby vnątrz draznyła yego serczе *Rozm* 823; ~ Przegarzaly a. draznyly, a. naschmyewaly insultabant (nam sicut beato Job insultabant reges, ita isti parentes et cognati eius irridebant vitam eius Tob 2, 15) 1471 *MPKJ* V 55. ~ *Cf.* **Rozdrażnić**, **Wzdrażnić**, **Rozdrażniać**.

Drąg 1. '*drąg, żerdź, longurius, pertica*': Lignis vlg. drągy 1441 *PF* V 67; Falanga szyrdz al. drąg *OrtCel* 4; Omnes eciam vocales modo longantur, modo patulo breviantur. Ex quarum longacione et breviacione diversus consurgit sensus diccionum. Exemplum... de ø: drøga, drøøga *Park* 401; Drągmy fałangis *ca* 1500 *JA* X 381; Vczysnąły yą (*sc.* koronę) dvyema *drugoma v glovą tako sylnye, yze thy ystne ostry czyrnyc przeschły yego svyąthą glovą aze do mozgu *Rozm* 829; ~ '*trzon (świecznika), manubrium (candelabri)*': Rowne bilo dzyalo szeszczy czewy, ktore pochodzyły s poszrzodka szwyeczydlnyka. A na tem *drogu bily czasky cztyrzy ku orzechu podobne (in ipso autem vecte erant quatuor scyphi in nucis modum) *BZ* Ex 37, 20.

2. *pl. tantum* drągi *może '*stojaki czy podpórki pod ówczesną broń palną, instrumentum quoddam, quo sclopetum sive tubus ignivomus sustentari solebat*': Item pro drągi al. kossye nogi dedi III fertones 1461 *AKH* XI 492.

3. '*narzędzie do drążenia, dłuto, tornus (?)*': Drangy (*war. lub.*: drugy) torno (et omnes parietes templi per circuitum sculpsit variis caelaturis et torno et fecit in eis Cherubim et palmas III Reg 6, 29) 1471 *MPKJ* V 43.

Drążyć *cf.* **Wydrożyć**

Drewce *cf.* **Drzewce**

Od **drewna** '*od dawna, antiquitus*': Ten ps ałm powyada, yze Xpus od drewna w narodoch krolyuyøcz, opyøcz yest czakayøczy przyszczym *Pul* 95 arg. ~ *Corruptum pro* od dawna?

Drewniany '*ligneus*': A pothem kazal y pylą drewnyaną na poly rozetrzecz sarra lignea fecit per medium sarrari (*sc.* Manasses Isaiam) XV *med. R* XXIV 361.

Drewno 1. '*material drzewny, drzewo, drewno, lignum*': Potrko ducit testes contra Potrkonem de Nosilino pro quodam arbore...: Jaco Potrek ne wszanl Potrkowa drewna, ale kmeczewo 1389 *Leksz* I nr 519; Nye mam chleba, geno z garstkø møki we ssødze a malyvtko oleya..., a przeto zbyram dwye drewnye (colligo duo ligna), abich wszedszi y vczinyla to sinv memu a mnye *BZ* III Reg 17, 12; Iacom ya nye pobral drwen Daszkowich na yego roli gwałtem 1461 *AKPr* VIIIa 53; Vzyavschy czyąte drevno y byly po szyy y po yego svyatey glovye, aze vschytka opuchla *Rozm* 702.

2. '*posąg drewniany, statua lignea*': Tedi Mycol wsyøwszi geno drewno (tulit autem Michol statuam) y poloszila na loszv, wsyøwszi genø scorø koszelcza kosmatø, poloszila w glowach tego *drzewna... A gdi przyszly poslowye, naleszono drewno na loszu (inventum est simulacrum super lectum) *BZ* I Reg 19, 13—6.

3. '*drzewo rosnące, arbor*': Pyrzwy psalm wypowyada, yze Kristus on yest drewno wszem w szyę wyerzøczym *Pul* I arg.

4. boże drewno *bot.* '*Artemisia Abrotanum L.*': Bose dreuno abrotanum XIII *ex. Rost* nr 5008.

Drewny *cf.* **Drzewny**

Dręchły '*struchlały, torpore ac metu tabescens*': A syerce drøchle, a rospuszczenye lyødzwy, a nyedostatek we wszelkich lyødzwyach (et cor tabescens et dissolutio geniculorum, et defectio in cunctis renibus) *BZ* Nah 2, 10.

Dręchnąć '*niszczeć, nędznieć, tabescere*': In-

firmus discrepatur, decrepat, drøchne 1431 *PF* V 64; Regnum beatitudinis eterne, ubi decor nunquam pallescit, dranchne, amor nunquam tepescit nye ranchne (*pro* dranchne, *czy też pro* tanchne?) XV *med. R* XXV 157. ~ *Cf.* **Zdręchnąć.**

Dręczyć '*gnębić, męczyć, prześladować, affligere, torquere, persequi*': Krol syrski drøczil lyvd israhelski (afflixit Israel) *BZ* IV Reg 13, 22; Wrzvczø na cyø ganyebnoscy twe a przekorziznamy twimy drøczicz cyø bedø (proiciam super te abominationes et contumeliis te afficiam) *BZ* Nah 3, 6; Spreta (*sc.* vulpes) dolet, spretam stimulat, *gl.* ledit drączy, dolor 1466 *R* XXII 15; Panny... nyekthore glodem morzono, pothem w powrozyc vodzono, okruthnemy draczacz makamy *De morte* w. 492; Cząscosczą draczylabi bila mole sua macerat XV *p. post. BiblWarsz* 1866 I 316; Drączyl torquebat XV *p. post. R* XXV 179. ~ *Cf.* **Udręczyć, Wydręczyć, Wzdręczyć, Zdręczyć, Udręczać, Zdręczać.**

Dręga '*rodzaj ryby, piscis quoddam genus*', *czy może nom. f. przymiotnika* dręgi '*gorzki, cierpki, acerbus*': Omnes... vocales modo longantur, modo patulo breviantur. Ex quarum longacione et breviacione diversus consurgit sensus diccionum... (Exemplum) de ø: drøga, drøøga *Park* 401.

Dręgi *cf.* **Dręga**

Drgnąć *cf.* **Zedrgnąć się, Zdrgać się, Drygać, Zdrygać**

Drgobica *cf.* **Drgubica**

Drgub '*sieć trójwarstwowa z większymi okami w częściach bocznych, reticulum triplex, cuius partes exteriores maioribus confectae sunt maculis*': (Retia) bambenky, coszmy et drguby 1497 *KozierRpInscrPosn* 282v.

Drgubica, Drgobica, Drogobica, Drugbica, Drugubica '*sieć trójwarstwowa z większymi okami w częściach bocznych, reticulum triplex, cuius partes exteriores maioribus confectae sunt maculis*': Pro rethe, dicto drgwbicze, data piscatori regis 1/2 sexagena 1393 *MMAe* XV 156; Pro rethe, dicto drgubicza, ad expedicionem deputato *ib.* 157; Pro fune de pilis... ad rethe, dictum drgubicza *ib.* 158; Quindecem recia, vlg. dicta drgubicza 1412—3 *Lites* II 187; Drugbicza rethis 1424 *TerCracRp* VII 398, 8; Piscandi omnimodam habebit facultatem cum rethe, dicto drgubicza 1427 *Monlur* V 65; Cum rethe, dicto drgubicza... pisces omnimodam piscendi habebit facultatem *ib.*; Confero... rectori... omnem libertatem pisces piscandi in hereditate Rosztoka fluvii Dunayec cum omnibus rettibus, sagena, gulgustro al. drgubicza et cum plachta 1441 *AGZ* V 112; Cum libera pransura piscium cum parwis retibus, videlicet drgubiczamy, mrzerzamy et vyaczerzmy 1461 *KodPol* II 529; Piscatur in medietate piscine... filitextoriis et nassis al. wyaczerzmy y drgubiczamy 1468 *AGZ* XV 91; Tu... violenter... recepisti... nassam al. drogobycza, duas pupes al. czolny 1473 *AGZ* XVII 435; Violenter... recepisti... nassam al. drgobycze 1473 *AGZ* XIX 522; Nicolaus... piscari non debebit aliis retibus, nisi nassa al. drgvbycza 1474 *AGZ* XV 169; laryczowsky in... piscina non plus piscari debebit, tantum cum una nassa al. z edną drgubyczą *ib.* 171; In... piscina... non aliter nisi... tractili natanter al. zabrodne wlokyem, una nassa al. drgobycza et filitextoriis habebit (*sc.* facultatem piscari) 1477 *AGZ* XVII 443; In qua quidem piscina... Skarbek... iam ultra tantum nassa al. drgubicza deberet in ea prendere pisces 1479 *AGZ* XIX 179; Receperunt pisces paratos, reticia al. drugubycze 1486 *AGZ* XV 241; Nicolaus... piscari non debet sagena, solum uno rethe al. drgubyczą 1487 *AGZ* XV 248; In eadem piscina piscari debebunt tantum uno rete al. drgubyczą 1494 *AGZ* XV 323; Dobeslaus... debet piscare uno rethe al. drgubycza, tantum pro sua mensa *ib.* 324; Iohannes... petit... rethe al. drgubycza..., quod rethe... plebanus pisces piscando laniavit et destruxit 1495 *AcLeop* II nr 1514; Procz in eadem piscina non debet cum sagena al. z drugubiczą piscari 1499 *AGZ* XV 389; Venditores possunt... prandere pisces... uno tamen rete al. drgubyczą 1500 *AGZ* XV 408.

(Driak) Dryjak *bot.* '*chaber driakiewnik, Centaurea Scabiosa L.*': Dryak scabiosa 1472 *Rost* nr 900; Dryak scabiosa 1484 *Rost* nr 6328.

(Driaka) Dryjaka *bot.* '*Centaurea Scabiosa L. et Scabiosa Columbaria L.*': Polna driaca 1475 *Rost* nr 2996; Driaca polna scabiosa 1486 *Rost* nr 6330.

(Driakiew) Dryjakiew, Drzakiew *bot.* **1.** '*chaber driakiewnik, Centaurea Scabiosa L.*': Dryakew scabiosa maior 1419 *Rost* nr 5325; Drzyakew *ca* 1455 *JA* XIV 489; Dryyakyew scabiosa maior *ca* 1465 *Rost* nr 4560; Driakew scabiosa 1472 *Rost* nr 898; Drzakiew teriaca 1478 *Rost* nr 2107; Dryakyew tyriaca *ca* 1500 *Erz* 15; ~ dryjakiew polna: Dryakyew polna scabiosa maior 1493 *Rost* nr 10912; Driakyew polna al. wspiwrzod scabiosa XV *p. post. R* LIII 69; ~ Polna driakyew scabiosa maior 1460 *Rost* nr 3709. ~ *W niektórych wypadkach może chodzić o lekarstwo z tej rośliny.*

2. polna, polska dryjakiew '*driakiew gołębia, Scabiosa Columbaria L.*': Polna dryakew herba venti minor, scabiosa 1437 *Rost* nr 2643; Polna dryakew scabiosa *ib.* nr 2770; Polna dryakew scabiosa *ca* 1465 *Rost* nr 4084; Polna dryakef scabiosa, aposlemen *ca* 1500 *Rost* nr 7288; ~ '*Scabiosa Columbaria L. et Centaurea Scabiosa L.*': Polna dryakew scabiosa 1475 *Rost* nr 2969, *sim.* 1478 *Rost* nr 1900, 1484 *Rost* nr 6327, 1485 *Rost* nr 6329, 1491 *Rost* nr 11090; Polna *dryøkyew scabiosa *ca* 1500 *Rost* nr 5564; ~ polska dryjakiew: Polska dryakyew scabiosa 1484 *Rost* nr 6325.

Drobce '*jelita, wnętrzności, intestina, exta*': Od drobczew (*war. kal.*: dobrich *pro* drobow?) radą braly exta consuluerunt (stetit enim rex Babylonis in bivio..., divinationem quaerens..., interrogavit idola, exta consuluit Ezech 21, 21) *MPKJ* V 104; Drobcze, krusky 1472 *Rost* nr 1551.

Drobić '*kruszyć* (*szczególnie chleb dla kur*), *rem in partes minutas frangere*': Drobycz intricare, proprie panem *ca* 1500 *Erz* 14; Drobycz sipare, id est pullis panem frangere *ib.*; Drobycz obsipare est pullis escam dare *ib.* ~ *Cf.* **Nadrobić, Podrobić.**

Drobienie '*zupa z podrobionego chleba, ius pane intrito confectum (?)*': Drobyenye brodium *ca* 1500 *Erz* 15; Drobyenye micatorium, scilicet de pane *ib.*

Drobima *cf.* **Drobina**

(**Drobina**) **Drobima** '*okruch, okruszyna, fragmentum, frustulum*': Nasz zbavyczyel wzyewschy chleb... yąl rozdzyelacz y (*leg.* ji) tlusczam szyedzączym..., a yako yvsch byly szyczy, tako rzekl svoym zwolyenykom: Sbyerzczye, czocz ostalo drobym, by nye pogynaly (colligite, quae superaverunt fragmenta, ne pereant Jo 6, 12). Tako ssą zebraly y napelnyly dvanaszczye koschow odrobym *Rozm* 349.

Drobnica *zool.* '*rodzaj drobnej rybki, Leucaspius delineatus Sieb.*': Mlanka, *drobnyce silurus XV *p. post. PF* V 10.

Drobny *formy*: *n. sg. m.* drobny 1471 *MPKJ* V 75. 92, *ca* 1500 *Erz* 15; ~ *ac. sg. m.* drobny 1466 *R* XXII 16; ~ *n. pl. f.* drobne *OrtMac* 49; ~ *g. pl. m.* drobnych 1442 *StPPP* II nr 3085 *OrtKal* 200, *OrtMac* 33. 102; ~ *l. pl. m.* (w) drobnych 1438 *ZapWarsz* nr 876.

Znaczenia: **1.** '*drobny, z drobnych cząstek złożony, małych rozmiarów, minutus, qui ex minutis particulis constat, parvae est dimensionis*': A za yutra manna przyszla, yako rossa w *okoly gich. A gdisz bila przykryla wyrzch szemye, z'ya wyla sze gest na puszczy *drobno rzecz (apparuit in solitudine minutum), yako kosmate, ku podobyenstwu szrzonowy na szemy *BZ* Ex 16, 14; W drobny proch 1466 *R* XXII 16; Drobni exigua (quoniam omne aurum in comparatione illius arena est exigua Sap 7, 9) 1471 *MPKJ* V 75; Drobny tenuis (et erit sicut pulvis tenuis multitudo ventilantium te Is 29, 5) *ib.* 92; Persecades sunt ille parve gutte pluviales vlg. drobny desdz *ca* 1500 *Erz* 15; ~ Gorącza rzecz yesth, gdy kogo wchwacza, a on kogo byye..., albo gdy naydą kradzyesz albo roszboy w yego domu..., nyszlyby thakye male rzeczy albo drobne byly, ysz gye mozono oknem wrzuczycz *OrtMac* 49.

2. drobne, drobne pieniądze '*moneta zdawkowa, nummi minoris notae*': Jaco nye Stanislaw vinowat syetmdzesanth gr⟨oszy⟩ prze⟨ze⟩ dw (*leg.* dwu) grosu, polowicza ⟨w⟩ p[w]olugroszczy⟨e⟩ch a polowicza w drobnich penądzy⟨e⟩ch racoyamstwa 1438 *ZapWarsz* nr 876; Jaco ya s tobą targowal za drobny *pyenądze a nye za polugrosky 1439 *ZapWarsz* nr 850; Andrzey... przedal byl... soltistwo... za sto grziwen polgrosskow a za sto drobnich i zakon za pyącznatcze grziwen 1442 *StPPP* II nr 3085; Gdy woyth szyedzy na gaynem szandze..., kto gemv przepadnye, ten ma gyemu pokupycz osszm sz⟨e⟩lagow pospolnych drobnych gydaczych pyąnyadzy a nycz wyączcy... Gdy burgrabya szyedzy na sądze..., gyest wyna osszmdzyeszath szelągow drobnych pyąnyądzy *OrtKal* 200, *sim. OrtMac* 33; Maya dacz yeden szeląg drobnych poszpolnych pyenyądzy, czo gydą thamo, czo powszednye gyemy targvya *OrtMac* 102.

Droby *cf.* **Drób**

Droga, **Dróga** *formy*: *n. sg.* droga 1358 *KodWP* III 108, *Gn* gl. 61b, *Fl* i *Pul* 1, 7. 17, 33. 76, 19, 1405 *SKJ* III 196, *etc. etc.*; ~ *g. sg.* drogi *Ksw* br 22. ,cv 39, 1399 *TPaw* IV nr 2156, *Fl* 13, 7, *Fl* i *Pul* 2, 12. 18, 6. 79, 10. 106, 4. 118, 104, *Spow* 1, 1425 *Monlur* V 21. 27, *etc. etc.*; ~ *d. sg.* drodze *Fl* i *Pul* 35, 4, 1484 *SKJ* III 334; ~ *ac. sg.* drogę 1399 *Leksz* II nr 1377, *Gn* 171b, *Fl* 36, 5, *Fl* i *Pul* 1, 7. 67, 4. 21. 77, 55, 1403 *Piek* VI 178, 1406 *HubeZb* 84, *etc. etc.*; drogę *Rozm* 327. 456; ~ *i. sg.* drogą *Fl* i *Pul* 88, 40, XV *in. R* XXIV 75, 1420 *AKPr* VIIIa 152, *Sul* 59, *etc. etc.*; drogą *Rozm* 308; ~ *l. sg.* (po) drodze *Ksw* dv 15, 1400 *Leksz* nr 2753, *Fl* i *Pul* 1, 1. 24, 9. 13. 31, 10. 62, 3, 1403 *Piek* VI 151, 1404 *RTH* VI 24, *etc. etc.*; ~ *i. du.* drogama 1471 *MPKJ* V 40; ~ *n. pl.* drogi *Fl* i *Pul* 9, 25. 24, 11. 118, 5, 1436 *StPPP* II nr 2660, *BZ* Lev 26, 22, 1466 *R* XXII 26,

MW 4a, *Rozm* 177; ~ *g. pl.* drog *Fl* i *Pul* 16, 5. 17, 24. 118, 15. Hab 10, *BZ* Judith 7, 5. Nah 3, 10, XV *p. post. StPPP* X nr 197, *Rozm* 412; ~ *d. pl.* drogam *Fl* 24, 10, *Fl* i *Pul* 50,14, *KartŚwidz*; ~ *ac. pl.* drogi *Fl* i *Pul* 15, 11. 102, 7. 118, 26. 145, 8, XV *in. R* XXIV 73, *Sul* 71, *etc. etc.*; ~ *l. pl.* (w) drogach *Fl* i *Pul* 13, 7. 127, 1. 137, 6, 1449 *R* XXV 164, *BZ* Jos 2, 22, 1471 *MPKJ* V 33, *MW* 137a, 1487 *ZapMaz* 144.

Znaczenia: **1.** '*droga, ścieżka, via, semita*': Slepy... sedese... podle drogy *Kśw* br 22; Oua gi (*sc.* boga) piruey uidal Habraham pod obrazem tri møzy po droce ydøcego *Kśw* dv 15; Boguphal beszal... na Swanthomirow dom gwaltem, potem posłal za nim na drogø y vranon, y con mu wszanth 1399 *Leksz* II nr 1377; Andreas... viam antiquam... aquisiuit vlg. starey drogy dobyl 1399 *TPaw* IV nr 2156; W zemi pustey y na drodze przezwodney (in terra deserta et invia, et inaquosa, *MPKJ* V 64: bez drogy, *war. kal.*: przesch drogy), tako w swøtem pokazal iesm se tobe *Fl* 62, 3, *sim. Pul*; Targaly sø gy wszistcy chodzøcz drogø (omnes transeuntes viam) *Fl* 88, 40, *sim. Pul*; Zblandzyly sø na pvsczy bez wod, drogy masta przeebita ne nalesly (viam civitatis habitaculi non invenerunt) *Fl* 106, 4, *sim. Pul*; Blødzycz gee vczynyl w przezdroszy, a ne na drodze (errare fecit eos in invio et non in via) *Fl* 106, 40, *sim. Pul*; Z stromena na drodze pycz bødze (de torrente in via bibet) *Fl* 109, 8, *sim. Pul*; Iako praue tego roku copana przekopa i droga obroczona tha ro⟨bo⟩thø 1405 *SKJ* III 196; Iacom ya Indrzichowich konopy nye pobrala na drodze szamoszosta gwaltem 1419 *AKPr* VIIIa 44; Jsze Andrzey kazal zahoracz hy zakopacz drogø Jacubowø 1419 *MPKJ* II 299; Od trzy lath Potr gesdzil tø drogan 1420 *AKPr* VIIIa 152; Jacom ya Czadra·nye gøl na drodze 1421 *ZapWarsz* nr 8; Jakom ya Przeyky na drodze ne szbyl 1424 *ZapWarsz* nr 102; Dadzibogius... quandam particulam vlg. dzal... incipiendo a strata... vsque ad viam iacentem in superiori parte campi vlg. do drogi na wirsch pola... vendidit 1425 *MonIur* V 21; Stanislaus... pro seruiciis domesticalibus... vias, Pollonicum dicendo drogy..., seruire... oportebit 1436 *StPPP* II nr 2660; Twarda droga callis 1437 *Wisł* nr 228, s. 86; Jako mnye Jacub zaoral droga plugem szyla 1434 *ZapWarsz* nr 633; Kedy ktho mayącz... dąbrową,... wyeprze swoye... przes gymyenye czvdze... pądzicz bądze chczal..., aby tego nye mogl vczynycz, geno tylko drogą wyodączą do lasza (nisi tantum per viam ducentem ad silvam seu mericam) *Sul* 59, *sim. Dział* 59; Potrzebno gest... zapowyedzecz, aby gydączy sz voyny przes drogy do domow (ne transeuntes de expeditione per vias ad domos)... sobye strawy na myeszczoch osobnych nye mayą bracz *Sul* 71; Quia tu... violenter viam michi sepe sepuisti meam al. zagrodziłyes my drogą do mego vgorv 1450 *TymProc* 235; Cziasna droga arta via XV *med. GlWroc* 231v; Y wipvszczø na was zwyerz polny..., a k maley liczbye wszitko przi wyodø, y bødø pvste[y] drogi wasze (desertaeque fiant viae vestrae) *BZ* Lev 26, 22; I stal anyol bozi na drodze (in via) przeciw Baalamovi, ienze sedzy na osliczi *BZ* Num 22, 22; Scza iedennascze dnyow z Oreb po drodze gori Seyr (per viam montis Seir) az do Kadesbarne *BZ* Deut 1, 2; Patrzywszy gych po wszitkich drogach (quaerentes enim per omnem viam), nye naleszly gich *BZ* Jos 2, 22; Nye bødzesz gescz chleba any pycz wodi, any syø wroczisz drogø. ioszesz przi szedl (per viam, qua venisti) *BZ* III Reg 13, 9; Elyachym kaplan pysal ku wszem..., abi osyedly gori, przes gesz to bi droga wyodla ku Ierusalem (per quos via esse poterat ad Jerusalem) *BZ* Judith 4, 6; Wszøwszi na syø odzenya swa *boiøwa y obsadzily wøskoscy drog myedzi goramy (sederunt per loca, quae ad angusti itineris tramitem dirigunt inter montosa) *ib.* 7, 5; Dzatki gego zbyli sø na poczøtce wszech drog (in capite omnium viarum) *BZ* Nah 3, 10; Zasadzenye na drodze obsidium *OrtCel* 9, *sim. OrtZab* 529, XV *ex. Zab* 526: Gdy sluszebnyczi kv nyektoremv zabitemv na polv abo na drodze byly przywolany (quod dum ad aliquem in via occisum vocabantur), prawem swym, rzeczonym krwawne, odzenye, w ktorem zabyty byl, sobie brali *Dział* 32, *sim. Sul* 42; Dwyema drogama (*war. lub.*: dvoyama drogą⟨ma⟩) clivum (porro David ascendebat Clivum olivarum, scandens et flens nudis pedibus incedens et operto capite II Reg 15, 30) 1471 *MPKJ* V 40; W stroną drogy post viam (Tobias ex tribu et civitate Nephthali, quae est in superioribus Galilaeae supra Naasson, post viam, quae ducit ad occidentem Tob 1, 1) *ib.* 55; Demetrio cessit pars in Bolanovicze... usque ad viam al. po drogø, qua... equitare solent 1475 *AGZ* XVIII 94; Jacobus... duo stadia agri ... nad laczkamy konczem ku drodze... vendidit 1484 *SKJ* III 334; Przesz czaszna drogą XV *p. post. R* XXV 180; Kazimirus... universis... principibus ecclesie..., thelonearii viarum, drog. passum et poncium... graciam regiam cum favore XV *p. post. StPPP* X nr 197; A odpo-

vyedz wszyavszy ve sznyc, by szya nyc vraczaly do Heroda, przes gynszą drogą vroczyly szyą sa do krolyestwa svego (per aliam viam reversi sunt in regionem suam Mat 2, 12) *EwZam* 294, *sim. Rozm* 78; Wszelky padol bądzyc napelnyon, a vszelka gora y pagorek bądzyc vnyszon, a bądą krzyve w prosthe, a osthre w drogy rowne (et erunt prava in directa, et aspera in vias planas Luc 3, 5, *Rozm* 177: y bada krzyve drogy prave, a przykre drogy rowne) *ib.* 298; Henricus... terminum assignaverat pro inculpacione Mvskur dicti Mathvey et sociorum ipsius propter obsidionem vie al. o rosbicze drogy 1500 *AGZ* XV 393, *sim. ib.* 355; Tamo szą schly po pvsczy a po charpyączach, gdzyc ny myely nyedney drogy any *sczyaschky *Rozm* 81; Thy dvanaszczye apostolov posial myly lesus kazącz a rzekącz ym: Drugą kv poganstw (*leg.* pogaństwu) nye chodczye (in viam gentium ne abieritis Mat 10, 5) *Rozm* 308; Alye yeden Samarytan poganyn, kyedy yest schedl tasz drogą (XV *in. R* XXIV 75: gidą drogą) podlyc yego (Samaritanus autem quidam iter faciens venit secus eum Luc 10, 33),... poruschyl szye myloszyerdzyem k nyemv *Rozm* 332; Na drogą poganską nye chodzczye (in viam gentium ne abieritis Mat 10, 5) *Rozm* 357; Ydzy na drogy y podlye ploth (exi in vias et sepes Luc 14, 23), kazysch wschythkym vnydz, aby moy dom byl napelnyon *Rozm* 383, *sim.* XV *in. R* XXIV 73; ~ Quod ville... Wizkidnicza et medium Laznyki secundum quod dividit semita, que vlg. dicitur Karlova droga, ad nos pertinerent 1358 *KodWP* III 108; Usque ad viam in vado vlg. do brodowe drogi 1425 *MonIur* V 27; *Smugowo *drogę* vsque ad pinetum 1428 *MonIur* V 129; Ad viam, que dicitur voyenną droga 1453 *LubPodk* 74—5; Via, quae in vulgari nuncupatur graniczna droga *DlLB* I 107; Pervenimus in viam slodzeyska droga 1492 *AGZ* XIX 540; ~ W morzu droga twoia y sczeszky twoie w welu wod (in mari via tua et semitae tuae in aquis multis), a sladowe twogi ne bodo poznani *Fl* 76, 19, *sim. Pul*; Drogy vczynyl yes w morzu konyom twoym w blocze wod wyelya (viam fecisti in mari equis tuis in luto aquarum multarum Hab 3, 15) *Pul* Hab 23; ~ *'droga wytyczona śladami, vestigium'*: Droga, stopa vestigium (beatus, qui in istis versatur bonis:... Si enim haec fecerit, ad omnia valebit, quia lux dei vestigium eius est Ecclus 50, 31) 1471 *MPKJ* V 87; ~ rozstanie, rozdział drog, krzyżowe drogi *'rozstajne drogi, rozdroże, trivium, compitum, viarum exitus'*: Tegodlya ydzczye na rostanye vschytkych drog (ite ergo ad exitus viarum Mat 22, 9, *R* XXV 142: na rozdzal albo na krzyzowe drogy), a ktorykoly naydzyeczye, vzovyczye na svaczbą *Rozm* 412; ~ rozstanie drogi *'bezdroże, avia'*: Motus voce canum cerwus fugit auia siłue rostanye drogy 1466 *R* XXII 16; ~ dobrowolna, jawna, pospolita droga *'droga publiczna, dostępna dla wszystkich, via publica'*: Iaco Pelgrzym ne ranyl Jacussza na dobrovolne drodze 1400 *Lcksz* II nr 2753; Czso zabil Pacoslaw Laurencium, to gi zabil, yze gy nagabal na dobrouolney drodze 1403 *Piek* VI 151; Iako Mikolay Jacuba... na dobrowolne drodsze ne ranil 1404 *RTH* VI 24; Gwalth alybo lvpyenye na y⟨a⟩wnyey drodze (de violentia sive spolio publicae stratae, *Dział* 18: na dobrowolney drodze) *Sul* 31; Marczyn skarzy na Mycolaya, ysze w dzyen targowy na yawney (*Dział* 43: dobrowolney) drodze, tho gest na gosczynczv (quod die forensi in via publica), sz thoboly wszął mv oszmy skoth gwalthem *Sul* 52; Ja⟨ko⟩m ja drogy pospolitey ne zakopal wylozoney, alem copal w fssem ('w swem') 1450 *ZapWarsz* nr 901; Jakom ya Bronischewy..., gdy gechal droga dobrowolna, gemv drogi nye zasthapyl ss ostrą bronya gwalthem 1472 *ZapWarsz* nr 3056; Nicolaus... proposuit super... Michno... pro eo, quia ipse hominem suum Choma violenter accepisset in via publice strata al. na dobrovolney drodze 1481 *AGZ* XVIII 227; Pyotr... na drogach dobrowolnych nye sbygya any zabyl czlowyeka 1487 *ZapMaz* 144; Jakom ya kvpczow s Wylna nye powsczyągnal na dobrovolney drodze, na gosczynczv 1489 *ZapWarsz* nr 1692; Droga dobrowolna ma bicz kazdemu Wislą, Bugiem i Narwią plawiączem sią (de libera via super fluvio Visla, Bug et Narew) 1498 *MacPraw* VI 274; ~ błędna droga *'mylna droga, devia'*: Blandne drogi reflexos calles 1444 *R* XXIII 308; Po drogach bladnych per calles devios (in diebus Jahel quieverunt semitae et qui ingrediebantur per eas, ambulaverunt per calles devios Jud 5, 6) 1471 *MPKJ* V 33; Blandną drogą devio (et ecce populus multus veniebat per iter devium ex latere montis II Reg 13, 34) *ib.* 40; ~ rzymskie drogi *'droga mleczna, lacteus circulus coeli'*: Rzymslye (*pro* rzymskye) drogy galaxie 1466 *R* XXII 26; ~ bita droga *'via lapidibus strata'*: Bytha albo vyelka drogą strata via *ca* 1500 *Erz* 15; ~ wyłożna, wyłożona droga *'ustalona droga, via stabilis ac fixa'*: Czo Wirbantha drogø vkasowal do swego mlina, ta yest s weka viloszona 1403 *Piek* VI 178; O cthorø drogø Gunolth na mo szalowal, tha nye gest gemv

wiloszona do cirekwe wecznye 1427 *ZapWarsz* nr 2709; Jako to ne yest vilozna droga ale myedza 1446 *ZapWarsz* nr 800; ~ ~ *przenośnie*: '*sposób postępowania, vitae ac morum ratio, virtutum seu vitiorum via*': Fftorecz mamy chouacz thy to dary, chosz szø nam darmo dany vkaszugøcz nam gednø drogø, gøsz mamy do krolefstwa nebeskego przicz *Gn* 171b; Scio enim, quod per vitam istam ad eternam transibo iscy ga to vem pefno, isecz tø to *drogo do krolefst⟨w⟩a nebeskego pridø *Gn* gl. 41b; Blogoslawoni møsz, ien iest ne szedl po radzc nemilosciwich y na drodze grzesznich ne stal iest (et in via peccatorum non stetit) *Fl* 1, 1, *sim. Pul*; Bo znaie gospodzin drogø prawich, a droga zlich zgine (quoniam novit dominus viam iustorum et iter impiorum peribit) *Fl* 1, 7, *sim. Pul*; Prziymice pokaznene, bo snadz rozgnewa se gospodzin i sginecze s drogi prawey (et pereatis de via iusta) *Fl* 2, 12, *sim. Pul*; Me (*pro* ne) boga przed obliczim iego, pobrudzoni sø drogi iego we wszeliky czas (inquinatae sunt viae illius in omni tempore) *Fl* 9, 25, *sim. Pul*; Scruszene y nesboszstwo w drogach gich y drogi (*Pul*: drogę) pokoia ne poznali sø (contritio et infelicitas in viis eorum et viam pacis non cognoverunt) *Fl* 13, 7, *sim. Pul*; Bawni (*pro* iawni) ies mi vczinil drogi sziwota (notas mihi fecisti vias vitae) *Fl* 15, 11, *sim. Pul*; Prze slowa warg twich ia iesm strzegl drog twardich (ego custodivi vias duras) *Fl* 16, 5, *sim. Pul*; Bo strzegl iesm drog boszich (quia custodivi vias domini) any iesm zle nosil od boga mego *Fl* 17, 24, *sim. Pul*; Bog moy, nepokalana droga iego (impolluta via eius) *Fl* 17, 33, *sim. Pul*; Slotky y prawi gospodzin, przeto zakon da zostaiøczim na drodze (propter hoc legem dabit delinquentibus in via) *Fl* 24, 9, *sim. Pul*; Przespeie smerne w sødze, nauczi cyche drogam swim (docebit mites vias suas, *Pul*: drogy swoye) *Fl* 24, 10; Prokne drogi bosze miloserdze y prawda (universae viae domini, misericordia et veritas) *szukaiocim obrzøda iego y swadeczstwa iego *Fl* 24, 11, *sim. Pul*; Ktori iest czlowek, ien se bogi gospodna? Zacon vstawil iest iemu na drodze, *iosz iest wibral (legem statuit ci in via, quam elegit) *Fl* 24, 13, *sim. Pul*; Rozum czi dam y nauczø cze na drodze tey, po ieysze bødzesz chodzicz (et instruam te in via hac, qua gradieris) *Fl* 31, 10, *sim. Pul*; Zglobø mislil iest w loszu swoiem, przistal wszey drodze nedobrey (astitit omni viae non bonae) *Fl* 35, 4, *sim. Pul*; Ziaw gospodnu drogø twoiø (revela domino viam tuam, *Pul*: drogy twoye) *Fl* 36, 5; Dauczø (*pro* nauczø) liche drogam twim (docebo iniquos vias tuas) *Fl* 50, 14, *sim. Pul*, *KartŚwidz*; Poycze bogu, psalm mowcze ymenu iego, drogø czincze iemu (iter facite ei), iensze wstøpil na zachod, gospodzin ymø iemu *Fl* 67, 4, *sim. Pul*; Sprawedlnoscz przed nim chodzicz bødzc y poloszy na drodze chodi swe (et ponet in via gressus suos) *Fl* 84, 14, *sim. Pul*; Odpowyedzal yemv na drodze moczy swoycy (respondit ei in via virtutis suae) *Fl* 101, 24, *sim. Pul*; Znamy vczynyl droghi swoye Moyszyeszowy (notas fecit vias suas Moysi) *Fl* 102, 7, *sim. Pul*; Ty kazal ges kaszny twoych ostrzegacz barzo, abychø sprawoczy (*pro* sprawony) droghy moge (utinam dirigantur viae meae) na ⟨o strzegane prawot twogych *Fl* 118, 5, *sim. Pul*, *MW* 4a; W czem oprawa mlod⟨z⟩ycz drogø swoyø (in quo corrigit adolescentior viam suam)? *Fl* 118, 9, *sim. Pul*, *MW* 4b; Na drodze swadeestw swogych kochal gesm se (in via testimoniorum tuorum delectatus sum) *Fl* 118, 14, *sim. Pul*, *MW* 5b; W *kasznøch twoych sznaszycz se bødø y spatrzø drog twoych (et considerabo vias tuas) *Fl* 118, 15, *sim. Pul*; Droghy moge zyawil gesm (vias meas enuntiavi) y wslyszal ges mø *Fl* 118, 26, *sim. Pul*; Drogø prawoty albo prawdy wybral gesm (viam veritatis elegi) *Fl* 118, 30, *sim. Pul*; Drogø kazny twoych beszal gesm (viam mandatorum tuorum cucurri) *Fl* 118, 32, *sim. Pul*, *MW* 8a; Od *kaznich twogych rozumal gesm, przeto nenazral gesm wszelky droghy lychoty (propterea odivi omnem viam iniquitatis) *Fl* 118, 104; Przeto kv wszem kaznom twogym pospeszyl gesm se, *wszelko drogø lychø w nenawyszczy ymal gesm (omnem viam iniquam odio habui) *Fl* 118, 128, *sim. Pul*: Blogoslauoni wszytczy, gysz se boyø gospodna, gysz chodzø po drogach gego (qui ambulant in viis eius) *Fl* 127, 1, *sim. Pul*; Pan strzese wchodnow, syrotø y wdowø przyme, a droghy grzesznych rosproszy (et vias peccatorum disperdet) *Fl* 145, 8, *sim. Pul*; Bychø (*Pul.* będø) paly na drogach panowych (et cantent in viis domini), bo welyka gest slowa (*pro* slawa) twoya panowa *Fl* 137, 6, *sim. Pul*, *MW* 137a; Naklonony sø pagorky sweczky ot drog kv wecznoscy gego (incurvati sunt colles mundi ab itineribus aeternitatis eius Hab 3, 6) *Fl* Hab 10, *sim. Pul*; Kto k niemu (*sc.* Wiklefowi) przistøpi y w gego drogą wstøpi, nigdy z niey nie støpi ('zstąpi') *Galka* w. 14; A takosch timi a takymi cztirmi obiczaymi wiczisczeny, blogoslawyeny są tu na drodze, bo *wyadzą czistą wyarą boga XV *med. R* XXII 244; A bądą wam mowicz wschitko sle, lszącz prze myą...,

gen gesm droga ku sbawyenyu (ego sum via Jo 14, 6) *ib.* 246; Iaczem przyszedl, abich syø przeczywil tobye, bo przewrotnø iest droga twa mnye y przeczywna (quia perversa est via tua mihique contraria) *BZ* Num 22, 32; A takesz nyedawno..., gdisz bily støpyly z drogy (cum recessissent a via), iøsz dal gym bog, abi po nyey chodzily, pogubyeny bily walkamy ot wyelya narodow *BZ* Judith 5, 22; Ia pan bog twoy vczø cyø vszitecznich rzeczy, sprawyam cyø po drodze, w nyeysze to chodzisz (gubernans te in via, qua ambulas) *BZ* Is 48, 17; Nye gest vszitecznø nam opusczycz zakon... Nye posluchami slow krolya Antiocha..., abichom szly gynø drogø (ut eamus altera via) *BZ* I Mach 2, 22; Na *drodzie, *szczieszczie in calle (semitam meam circumsepsit et transire non possum, et in calle meo tenebras posuit Job 19, 8) 1471 *MPKJ* V 61; Thoczy yesth ona vyara, kthorasczy drogą y sczyezką zrządza y spravya kv zbavyenyv 1484 *Reg* 705; Ten ps⟨alm⟩ powyada, yze Xpus on yest szwyatloszcz szwyeczka, droga, prawda y zywot wyekuy da *Pul* 42 arg.; Gospodze moya, czyebye proscha, yzesz... droga yesz bladnych *Naw* 57; Gothvyczye drogą boszą (parate viam domini Luc 3, 4, *Rozm* 177: drugye boze), prosthe czynczye szczyeszky yego *EwZam* 297; Day nam syvoth czysthy y drogy przespyeczne, abyszmy oglądaly Jesvsa XV *ex. PamLit* XXVI 398; Poczęły go pytacz, czemv by k nyey (*pro* k nyem) przyschedł. Yako Iozeph povyedzyal lyvdzyem swe drogy *Rozm* 96; Ya gloss volayączy na pusczy, spravyayączy drogą boza (dirigite viam domini Jo 1, 23) *Rozm* 184; Mystrzv, vymy, yzesz prawdzyvy, a drugą bozą v pravdzye navczasch (et viam dei in veritate doces Mat 22, 16) *Rozm* 327, *sim. ib.* 456; Pravdzyvych droga (iustorum... semita Prov 4, 18) yako svyatloscz svyączącza pochodzy y mnozy szye vzytek kv dokonanyv dnya, alye droga ku grzechu (via impiorum Prov 4, 19) yest nyektore vpadnyenye *Rozm* 631.

2. '*przejście, via, transitus, aditus*': Szpowadami szø..., yszeszmi... podrosznika na nocz ne polozili any yemw drogy ne wkazali *Spow* 1; Boguslaw... czsokoli yemu vczinil, to vczinil za yego *poczantkom, esz mu drogø zabeszal 1406 *HubeZb* 84; Vstawyl przed ragem roskoszy cherubyn a plomyenni myecz w røku ku ostrzeganyu drogi ku drzewu zywota (ad custodiendam viam ligni vitae) *BZ* Gen 3, 24; Y visedl iest w podkanye drogy Seon krol (egressusque est Sehon obviam nobis) ze wszim lvdem swim kv boyv w Gesa *BZ* Deut 2, 32; Za tey burzę bil tu prorok bozi..., gen wiszedl w drogø woyski (qui egressus obviam exercitui), iasz cyøgnøla do Samariey *BZ* II Par 28, 9; A przecz tako mymo wszitki gyne, gisz bidlyø na wschod sluncza, cy wzgardzily mnø, a nye wiszly naprzecywo nam w drogø (non exierunt obviam nobis), abi nas przyiøly s pokogem *BZ* Judith 5, 4; Gdyby kto komu zastapyl drogą z ostrą bronyą..., ma za tho czyrpyecz *OrtMac* 120, *sim. OrtBr* VI 378; O kthore sbyczye... Stanislaw szalowal na mya, thomczy uczynil..., kyedi mi sastąpyl drogą y na myą szedł 1456 *RafPocz* 27; ~ Przeczywko kvpyąnczemv dzedzyną blyszszy do trzech lyaath... czynycz maya, bo potheem dawnoscz gym drogą zastąnpy (alias praescriptio eis obviabit) *Sul* 19; ~ Drogø vczinil szczdzc gnewu swemu (viam fecit semitae irae suae) *Fl* 77, 55, *sim. Pul*; Mymo tho, aby pothwarzam droga byla zathworzona (ut calumniis via praecludatur, *Dział* 20: aby potwarz drogy nyc myala), wstawyamy *Sul* 32; Kv przekazenyv drogy pothwarzam (ad praecludendam autem viam calumniis) przes nasz obeszrzano gest *Sul* 77.

3. '*odległość, viae longitudo, qua loci seu temporis spatium designatur*': Quod hoc spacium, ysze ta daleka droga, quod magi perfecerunt *Gn* gl. 61b; Venerunt non pigre sed festinanter, quia in XIII diebus venerant ab oriente usque ad Iherusolimam per magnam distanciam a daleką drogą XV *med. SKJ* V 268; Arabia... sita est a Ierusalem vnius anni itinere czaly rok drogy *ib.*; Drogøø trzech dny mami gidz na puszczyøø (viam trium dierum pergemus in solitudinem), a tu offyerowacz bødzemy panu bogu naszemu *BZ* Ex 8, 27; A mnymayączy go (*sc.* Jesusa) bycz... w pospolsthvye, vszly drogą dnya (venerunt iter diei Luc 2, 44) y szvkaly go myedzy przyrodzonymy *EwZam* 297; Yako anyol poczrzepyl Iozepha, a yako szye yemv droga vcroczyla (via abbreviata est eis), ktorąsch myely dvadzyesczya y trzy dny ydz *Rozm* 88.

4. '*podróż, wędrówka, iter*': Nics ne mescaiøch, usrewsy *kuas⟨dę, w drogę są⟩ vstøpily, *droky sø ne othlozily, u cem rady sina bozego slusaly *Kśw* cv 39; Weselil se iaco obrzim na beszene drogi (exultavit ut gigas ad currendam viam) *Fl* 18, 6, *sim. Pul*; Y speszno drogø vczini nam bog zbawena naszego (prosperum iter faciet nobis deus salutarium nostrorum) *Fl* 67, 21, *sim. Pul*; Vodz drogi bil ies w obezrzeniu iey (dux itineris fuisti in conspectu eius) *Fl* 79, 10, *sim. Pul*; Iako Maczey s te (*pro* w te) drodsze s Mycolagem ne bil 1404 *RTH* VI 24; Jaco gich

wancze ne wyem, czsso by bily w tey drodze 1421—3 *BiblWarsz* 1861 III 17; W drogach in itineribus (nocte et die in profundo maris fui, in itineribus saepe, periculis fluminum II Cor 11, 26) 1449 *R* XXV 164; Mykolay polozyl sskargą o Maczeyv, ysz iakole konya sdrowego gemv na pewną drogą yako przyiyaczelowy bil pozyczil (quod licet equum sanum sibi commodasset seu concessisset ad certam viam tamquam amico), a szakosz ten tho Maczey thego ystigo konya gemv wroczyl chromego *Sul* 39, *sim. Dział* 30; ‹G›otowcyesm s wamy gechacz, gdzekoly chcecye. Teda tø czalø drogo kazanya nye przestayal (pergens vero cum iis numquam a praedicatione cessavit) *Błaż* 319; Jvthrocz sza byerzą od czebye... A gdycz wszythky stoly osządą, thedycz ya ivsch w drodze bandą *Aleksy* w. 69; Za ktori dlugy czas droga twa bødze (usque ad quod tempus erit iter tuum), a kedi syø k nam wrocysz? *BZ* Neh 2, 6; Kady masz droga quo nunc tibi iter est? XV *ex. PF* III 178; Then czlovyek.... kthory my szyą oblygoval..., ysz my myal ząplaczycz na szwyathy Szymon..., gdzye ya przyszlalem szyna szwoyego, thv my szya nye vszpravyethlyvyl, gdzye szyą przeth vaszą myloszcz oblygoval... Thą yą szobye drogą szaczvyą, yako pol szlothego XV *ex. SlArch* I příl. 23; Rath bych szam byl przeth V. M.. yethno ysz myą vyelka thruthnoszcz szaszla, thv my druga droga ządal *ib.*; A nayadschy szye, zchovaly ostatek sobye na droga *Rozm* 83; Iozephye, slugo boga wschechmogączego, s tey drogy[c] czyaskye szylno szyą mączysch *Rozm* 89; V mlodoscz y myly Yesus myal nogy krasne..., alye potem od vyelykye drogy a od vyelykyego chodzenya pokazyly szye yemv *Rozm* 154; Yesus... vyelyekrocz czyrpyal glod..., gorączoscz sloneczna, vtrudzenye roboty, vyelykye drogy (de labore viarum saepe gravabatur) *Rozm* 158; Then myly Iesus przyschedschy tamo, zmączywschy szye z drogy (Jesus ergo fatigatus ex itinere Jo 4, 6) y szyedzyal tamo tako nad studnya *Rozm* 244; Przyaczyelyv, day my vzayem troye chleba, bocz przyaczyel moy przyschedl kv mnye z drogy (quoniam amicus meus venit de via ad me Luc 11, 6), a ny mam, czo bych przeden postavyl *Rozm* 274; Myly Iesus..., gdysch szye dzyen znamyonoval, poczal szyc bracz na tą drogą do Ierusalem *Rozm* 519; ~ na (po, w) drodze *'w czasie podróży, w przejeździe, in itinere, in via'*: Alye mnye gest vmarla Rachel, gdism szedl s Mezopotanyey Syrskycy w szemyø Kananeyskø, na tey drodze (mortua est Rachel... in ipso itinere) *BZ* Gen 48, 7; ‹G›idzyk szalowal na Falka, ysze, gdy schedl w drogą, tedy w drodze zasnął (quod cum in via obdormivisset), tedy Falko nadszedwszy gy sspyącz, wząl gemv myecz *Dział* 35, *sim. Sul* 44; Cząsthokrocz odpoczyvaya. ...yedvo vynydą pod poludnye, a na drodze posthavayą, rzekomo plugy opravyaya *Satyra* w. 7; Tuta *nygd nye mnymay, aby Iozeph z Marya nyesly szamy po drodze dzyeczya *Rozm* 81; Czczyenye o chlyebye, czo ym anyol na drodze daval *Rozm* 84; Krole po drodze vyodla gvyasda *Rozm* 209; Przylyvby rychlo nyeprzyaczyelovy svemv, kyedys na drodze (dum es in via Mat 5, 25) *Rozm* 267; Nye chovayczye slotha..., a thezczy wam nye trzeba toboly na drodze any lasky *Rozm* 308; Zlutovanye mam tey tluszczy..., a nye chcze ych od szyebye lacznych puszczyc, by nye vstaly na drodze (ne deficiant in via Mat 15, 32) *Rozm* 359; I poschedl myly Iesus v thy strony..., a ydącz po drodze spytal svoych zvolyenykow (et in via interrogabat discipulos suos Marc 8, 27), kogo ludzye mynyą synem bozym *Rozm* 362.

5. *dubia*: **a.** *'ślad, znak, vestigium'*: Droga vestigium (et ecce has sequebantur aliae septem boves..., quae devoratis et consumptis prioribus, nullum saturitatis dedere vestigium, sed simili macie et squalore torpebant Gen 41, 21) 1471 *MPKJ* V 13; ~ **b.** *'tęcza, arcus coeli'*, *może błędnie pro* dęga: Drogą (*var. lub.*: dąga) arcus (et quasi sol refulgens, sic ille effulsit in templo dei, quasi arcus refulgens inter nebulas gloriae et quasi flos rosarum in diebus vernis Ecclus 50, 8) 1471 *MPKJ* V 87.

6. *corruptum*: Zrownasz pilnye drogø zemye, a na trzi drogy (*pro* części) rownye wszitkø kragina twø rosdzelisz (sternens diligenter viam et in tres aequaliter partes totam terrae tuae provinciam divides, *Biblia ołomuniecka*: zrownasz pilnye cziestu zemy, a na trzy cziesty rownye... rozdyelisz) *BZ* Deut 19, 3.

Drogi *formy*: *n. sg. m.* drogi XV *med. R* XXIV 359; *f.* droga *Fl* 115,5, *ca* 1420 *R* XXIV 86, *BZ* I Reg 26,21; *neutr.* drogie *Gn* gl. 157a, XV *med. MPKJ* V 427; ~ *g. sg. m.* drogiego *Fl* i *Pul* 20,3, *Rozm* 21; *f.* drogiej *MW* 122a, *Rozm* 319; *neutr.* drogiego *ca* 1420 *R* XXIV 86, *Sul* 80, *BZ* II Par 9, 1. 9, *Rozm* 283. 442; ~ *ac. sg. m.* drogi *Fl* i *Pul* 18,11, *Rozm* 342; *f.* drogą 1471 *MPKJ* V 54, *Naw* 109, *Rozm* 652; *neutr.* drogie *Gn* 182a, *Fl* 118, 127, *Rozm* 159; ~ *v. sg. m.* drogi *Naw* 42, *SkargaPloc* w. 53, *SkargaWroc* w. 34; ~ *i. sg. m.* drogim 1444 *R* XXIII 303; *f.* drogą XV *med. R* XXIV 366

XV *ex. SKJ* I 145, *Rozm* 319. 434; *neutr.* drogim *Gn* 182b; drogiem *Rozm* 235; ~ *l. sg. f.* (w) drogiej XV *med. SKJ* V 269, *Rozm* 342; *neutr.* (w) drogiem *Gn* 182a, *Sul* 51; ~ *n. pl. neutr.* droga *Sul* 80; ~ *g. pl. m.* drogich 1471 *MPKJ* V 88; *f.* drogich XV *in. R* XXIV 72, *BZ* IV Reg 20, 13, 1471 *MPKJ* V 73. 106, *Rozm* 342; ~ *ac. pl. m.* drogie *BZ* II Par 36, 10; *f.* drogie 1471 *MPKJ* V 73; ~ *i. pl. f.* drogimi XV *med. R* XXV 154, *BZ* Gen 50, 2, 1471 *MPKJ* V 57.

Comparat. g. sg. m. drogszego *SkargaWroc* w. 35; *neutr.* droszego *SkargaPloc* w. 54; ~ *ac. sg. neutr.* droższe 1484 *Reg* 708.

Superlat. n. sg. f. nadroższa *MW* 13b; ~ *g. sg. neutr.* nadroższego *BZ* Judith 10, 19; ~ *v. sg. m.* nadroszy XV *ex. PF* IV 750; ~ *i. sg. f.* nadroższą *Naw* 164—5; ~ *l. sg. neutr.* (w) nadroższem XV *in. R* XXIV 73.

Znaczenia: **1.** '*kosztowny, wielkiej wartości, pretiosus*': Tedy vœcz f geden to czasz szœcz ony bily swe sludzy f drodzem odzenv chodzœcz vsrzely *Gn* 182a; W nadrossem plotne bisso (homo quidam erat dives, qui induebatur purpura et bysso Luc 16, 19) XV *in. R* XXIV 73; Yedna droga perlla (una pretiosa margarita Mat 13, 46) *ca* 1420 *R* XXIV 86; Krasna rithą pawloka, naczistschim albo naczieśnieyschim drogim scharlatem ornata regis purpura 1444 *R* XXIII 303; ⟨Odzie⟩nye to yest yedwa⟨bne⟩, bywa s chrobakow y wyelmy drogye (tertium vestimentum scilicet Sericum, quod sit de vermibus, quod videtur valde carum) XV *med. MPKJ* V 427; W drogyey kolebcze in precioso cubili XV *med. SKJ* V 269; Poslal krol Nabuchodonor ti, gisz gy przywyedly do Babylona a ss nym wnyesly wszitki droge ssødi domv bozego (misit Nabuchodonosor rex, qui adduxerunt eum in Babylonem asportatis simul pretiosissimis vasis domus domini) *BZ* II Par 36, 10; Drogych kupy gasarum preciosarum (Ezech 27, 24) 1471 *MPKJ* V 106; Braczya... mayą myeczi odzyenye schare pospolyczye... a tez nyedrogye, vyąwschy nyzby sye ynako... zvydzialo przez stharzsche... kthoremv odzyenye drossche nosziczy (fratres... de humili panno in pretio... vestiantur, nisi fuerit ad tempus in pretio per visitatores... cum aliquo dispensatum) 1484 *Reg* 708; Okrvg yey oczv okolo zrzyenyczc yakoby drogyego yaczyncta, takyego kamyenya, barva albo zaffyrowa *Rozm* 21; O (*pro* v *?*) pyczv (*sc.* Jezus) sylno wmyernoscz myal, vyno albo drogye pyczye rzatko pyl (vinum nam vel syceram rarissime bibebat) *Rozm* 159; Marya vzyavschy funt masczy drogyego zyclya nardovego y pomazała nogy mylego Iesucristha (libram unguenti nardi pistici, pretiosi Jo 12, 3) *Rozm* 442; ~ Drogą rzecz speciosam (si congregaverint aurum et argentum, et omnem rem speciosam III Esdr 4, 18) 1471 *MPKJ* V 54; ~ drogie myto '*wysoka, wielka cena, magnum pretium*': Rosmaythe szą laszy, myedzy ktorimy szą nyektora drzewa w drvgych wyelgey vasznosczy a drogego mytha (diversae sunt silvae, inter quas aliquae reperiuntur, in quibus sunt arbores magni valoris et pretii), yako gest czysz y drvge drzewa droga *Sul* 80; ~ drogi kamień, drogie kamienie '*kamień szlachetny, lapillus pretiosus, gemma*': A tako vœcz svøthy Gan gestcy gc (*sc.* kamienie) on natichmasth bił vc slotho i tesc f drodzc kamene obrocil... Vesmiczesz vy tho slotho y tho teszc drodze kamene a sprzedagcesz vy ge *Gn* 182a; O vy, dze, nœcznicy nœczny, przeclœcy,... yszemcy ga bil vydzal vasze angoly płaczœcz... pres to, isescze vy szobe stracyly f *krolefstwo nebeskem vekuge veszele a domy slothem y drodzim kamen⟨i⟩m opravonc *Gn* 182b; Boiazn bosza *svota przebiwa na wek wekom, sødi bosze spraweni sami w sobe, szødneysza nad zloto y nad kamen drogi barzo (desiderabilia super aurum et lapidem pretiosum multum) *Fl* 18, 11, *sim. Pul*; Wstawil ies (*sc.* gospodnie) na *glowo iego coronø od kamena drogego (posuisti in capite eius coronam de lapide pretioso) *Fl* 20, 3, *sim. Pul*; Przeto mylowal gesm zakon twoy nad zloto y nad droge kamene (ideo dilexi mandata tua super aurum et topazion, *Pul*: y nad topazion) *Fl* 118, 127; Tego swatha gymene, srebro, zlotho, droge kamene, by są nam ne slodzilo tego czassu *ca* 1420 *R* XXV 230; Vstawyamy, abi gdi mąsz vmrze, zona przy dzedzynye y przy wyenye, y przy wszey wyprawye a przyprawye, w pyenyądzoch, w pyerlach, w drogem kamyenyv y w odzenyv bądączem myala ostacz (marito mortuo uxor circa donationem et dotem, et quaelibet paraphernalia in pecuniis, gemmis, lapidibus, et vestibus superexstantibus debeat remanere) *Sul* 51; Tu tez nalazuyø droge kamyenye, gez to slowye bdelyum a kamyen onychynus (ibi invenitur bdellium et lapis onychinus) *BZ* Gen 2, 12; Kaszdi dobrowolnye a szødlywye offyervy bogu zloto y szrzebro,... kamyenye onychynowe a kamyenye droge ku okraszenyu naplecznyka a napyrsznyka (lapides onychinos et gemmas ad ornatum superhumeralis et rationalis) *BZ* Ex 35, 9; Alye kszyøszyøta offyerowały kamyenye ku napłecznyku *onchinowe y gyne droge kamyenye (lapides

onychinos et gemmas ad superhumerale et rationale) *ib.* 35, 27; A vzrzawszi Iudith Oloferna, a on syedzi pod podnyebym, gesz bilo vdzalano z zlotoglowa a z zlota y z zmaragda a s kamyenya nadroszszego setkanym (quod erat ex purpura, et auro, et smaragdo, et lapidibus pretiosis intextum) *BZ* Judith 10, 19; A krolyoua Saba, gdisz vsliszala slawętnoscz Salomonowø, przislza do Ierusalema... z *wyelblodi, gysz nyesly *lekarswa a zlota wyele y drogego kamyenya (qui portabant aromata et auri plurimum gemmasque pretiosas) *BZ* II Par 9, 1; Y dała (*sc.* królowa Saba) krolyowy... wyele lektwarzow y kamyenya drogego (dedit autem regi... gemmas pretiosissimas) *ib.* 9, 9; I bil Ezechias bogati a slawni barzo a skarbi sobye zgromadzil wyelykc y srzebra, y zlota, y drogego kamyenya (thesauros sibi plurimos congregavit argenti et auri, et lapidis pretiosi) *ib.* 32, 27; Dzialem drogyego kamyenya opere gemmario (fecerunt et laminam sacrae venerationis de auro purissimo scripseruntque in ea opere gemmario sanctum domini Ex 39, 29) 1471 *MPKJ* V 20; Gemmas, ut sunt thkanky perlowe a. drogych kamyon (in die illa auferet dominus ornamentum calceamentorum... et annulos, et gemmas Is 3, 21) *ib.* 88; O mylosczywa gospodze, o naszlothsche okrazenyc szwyata, o drogy kamyenyv nyebyeszkyego polyvbyencza *Naw* 42; Marye sza daly dary rozmayte: kamyenye drogye, pyerly, pavloky (gemmas, byssum, purpuram) *Rozm* 77; A tesz szye myeny, yze kyedy przyschedl svyaty Bartlomey kv mylemv Iesusovy, tedy myal... pawloczyste odzyenye na sobye... a buthy perłamy y drogyem kamyenem opravyone podlug obyczaya starych krolow *Rozm* 235; Nye davayczye svyatloszczy psom any rzvczayczye perel, drogyego kamyenya, przed vyeprze (neque mittatis margaritas vestras ante porcos Mat 7, 6) *Rozm* 283; Przyklad o drogyey margaryczye, takyem kamyenyv. Potem szye przypodobalo krolewstwo nyebyeskyc czlovyekovy schvkayączemv drogyego kamyenya, drogych perel (*ca* 1420 *R* XXIV 86: dobrich perl, drogego kamena). A nalyasvschy yeden drogy kamyen, margarytą, schedwschy y przedal wschytko, czo myal, y kvpyl ten ysthny kamyen (iterum simile est regnum coelorum homini negotiatori, quaerenti bonas margaritas. Inventa autem una pretiosa margarita abiit et vendidit omnia, quae habuit, et emit eam Mat 13, 45–6) *Rozm* 342; ~ droga maść, drogie maści '*aroma, unguentum magni pretii*': Nakvpili masci drogich, przizedwsi poma⟨za⟩li emerunt aromata, ut venientes ungerent (Marc 16, 1) XV *in. R* XXIV 72; S drogymy maszczamy cum aromatibus (messui myrrham meam cum aromatibus meis Cant 5, 1) XV *med. R* XXV 154; Przykazal (*sc.* Józef) slugam swym lyekarzom, abi drogymy maszczyamy zmazaly oczcza (praecepitque servis suis medicis, ut aromatibus condirent patrem) *BZ* Gen 50, 2; Za tego czasu poslal... krol babylonski lysti a dari ku Ezechiaszowy... Y obradowal syø w gych przisczyv, y vkazal gym dom drogych mascy (laetatus est... in adventu eorum Ezechias et ostendit eis domum aromatum) *BZ* IV Reg 20, 13; Mamme tue pyerschy twe na⟨d⟩ vsithky vonne masczy drogye (quam pulchrae sunt mammae tuae, soror mea sponsa! Pulchriora sunt ubera tua vino et odor unguentorum tuorum super omnia aromata Cant 4, 10) 1471 *MPKJ* V 73; Grzesnycza yavna v myeszcze wzvyedzyawschy, yze myly Iesus szyedzy za stolem y (*pro* u) Symona, wsyawschy sloyek drogyey masczy (attulit alabastrum unguenti Luc 7, 37), stoyączy s tylv v yego svyąthych nog, y poczęla lzamy yego svyate nogy vmyvacz..., czalvyącz yego svyathe nogy, pomazovala *masczye drogą (et osculabatur pedes eius et unguento ungebat Luc 7, 38) *Rozm* 319; A to byla ta Marya, ktora pomazala Yesucrista masczyą drogą y vczyrala nogy yego svoymy vloszy (Maria autem erat, quae unxit dominum unguento Jo 11, 2) *Rozm* 434; ~ droga woń '*kosztowne pachnidło, wonny olejek, unguentum pretiosae, id est optimae qualitatis*': Anima tua in eternum redolebit vonyala droga vonya XV *med. R* XXIV 366; Drogymy vonyamy aromatibus (ut sex mensibus oleo ungerentur myrrhino, et aliis sex quibusdam pigmentis et aromatibus uterentur Esth 2, 12) 1471 *MPKJ* V 57; Drogych vony aromatum (dilectus meus descendit in hortum suum ad areolam aromatum, ut pascatur in hortis et lilia colligat Cant 6, 1) *ib.* 73; Y posedł dym wonyey drogey z ranky angelskey przed oblicze bozie *MW* 122a; ~ *przenośnie*: O quam preciosus est tytulus, o cho droge gest snamø, paupertatis apud deum *Gn* gl. 157a; Droga (*MW* 13b: nadroszsza) przed oczyma gospodnowym⟨a⟩ smercz swøtych gego (pretiosa in conspectu domini mors sanctorum eius) *Fl* 115, 5; Wyøcey nye chczø nycs zlego uczinycz tobye, prze to ysze bila tobyc droga dusza ma przed oczima twima (quod pretiosa fuerit anima mea in oculis tuis hodie) *BZ* I Reg 26, 21; Nadrosz⟨szą⟩ pokorø preciosissimam humilitatem 1461—7 *Serm* 415v; Abych ya czysthym

szerczem... mogła przyancz twe szwyathe czyalo y twa droga krewy *Naw* 109; Jezv Criste, kthorysz mye raczyl odkvpycz szwoya nadroszscha krwya..., wyrwy myc... od grzechow czyaskych *Naw* 164—5; O duszyco, drogy kwyecze, nyc droszego na them szvyecze *SkargaPloc* w. 53—4; O dvszyce, kvecze drogy, ne thv drogszego na them svecze *SkargaWroc* w. 34—5; O nadroszy kwyathku panyenssky *czyszthoszy, Maria, mathko XV *ex. PF* IV 750; Jesus s krziszem podnyeszon,... droga krwą oblany XV *ex. SKJ* I 145; Yąły mylego Iesucrista..., nyektorzy droga schya yego tvardymy povrozym (*pro* povrozmy) vyązącz *Rozm* 652.

2. drogi kupiec '*drogo sprzedający, qui magno gravique vendidit pretio*': O s. Martine, valde pius es, sed es valde gravis venditor, id est drogi cupecz XV *med. R* XXIV 359.

Drogo '*magno pretio*': Drozey preciosius 1444 *R* XXIII 306; Ktho drozey przeda pyczye albo gyedzenye, nyszly yesth vsthawyono, tho mają szadzycz y kasznycz raycze *OrtMac* 55, *sim. OrtBrRp* 46, 3.

Drogobica *cf.* **Drgubica**

Drogostny '*bardzo drogi, pretiosissimus*': Drogostne preciosissima 1436 *R* XXIII 277.

Drogość 1. '*wysoka cena, wartość, pretium, pretiositas*': Myloszyerdze syna boszego, drogoscz wyelka czala yego a vszytek sbawyenya naszego *ca* 1450 *PF* IV 577; Any lylya byalosczya..., any nardus szva vonyosczya, zamorszky kvyat szva drogosczya Maryey szya rowna 1453 *R* XXV 212, *sim.* XV *p. post. R* XIX 57; I bil Ezechias bogati a slawni barzo, a skarbi sobye zgromadzil wyelyke y srzebra, y zlota, y drogego kamyenya..., a ssodi wyelykey drogoscy (et thesauros sibi plurimos congregavit argenti et auri..., et vasorum magni pretii) *BZ* II Par 32, 27; Przes drogoscz madrosci schrebr per precium sapiencie argentee 1461—7 *Serm* 416v.

2. '*drożyzna, annonae omnisque mercis nimia caritas (?)*': Drogoscz caristia *ca* 1500 *Erz* 15.

Drogozłot *bot.* '*centuria, Erythraea Centaurium Pers.*': Drogoszloth centavrea 1478 *Rost* nr 2001, *sim.* XV *p. post. R* LIII 65; Drogosloth centeanoa XV *Rost* nr 4947.

(Dromader) Dromedarz *zool.* '*wielbląd jednogarbny, camelus dromedarius*': Poszadzaly super dromedarze *ca* 1500 *JA* X 384.

Dromedarz *cf.* **Dromader**

1. Drop, Dropia *zool.* '*Otis tarda L.*': Fulices sunt aves similes cigno magnitudine et colore dropye 1450 *RpKapKrak*; Dropya olor 1451 *R* XXII 41; Przesz plothy chlopye gonya szoravye y dropye *De morte* w. 385; Dropya gipia 1472 *Rost* nr 1339; Olor secundum aliquos dropya *ca* 1500 *Erz* 15.

2. Drop *czy* **Dropa** '*ślad zadrapania, cutis summae leviter strictae vestigium*': Evasit nobilem Predborium de Zakrow pro wlneribus, eo quod ministerialis recognovit in iudicio, quod non habuit vulnera, nisi stigmas al. dropy 1462 *RafZran* 38.

Dropa *cf.* **2. Drop**

Dropać *cf.* **Drapać**

Dropia *cf.* **1. Drop**

Drotować *cf.* **Drutować**

Drozd *zool.* '*Turdus musicus L.*': Merula, avis dulciter cantans vlg. droszd 1450 *RpKapKr*; Dr[z]osd *ca* 1455 *JA* XIV 493; Droszd merula 1463 *PF* V 12; Drost merula 1472 *Rost* nr 1360; Drosd merula XV *p. post. PF* V 7; Drosd merula *ib.*; Merula droszd, modula idem *ca* 1500 *Erz* 15.

Drożdża '*zanieczyszczenia płynów, męty osadzające się na dnie, osad, mul, faex, lutum, quod in imo vase resedit*': Czakal iesm gospodna... i wisluszal prosbi moie, y wiwodl me iest z iczora nødze y ze blota droszdszy (de luto faecis, *Pul*: z blota kwapnego) *Fl* 39, 2; Bo kelich w røce gospodnowe wina czistego pelni smesy. I naclonil se s tego w to, bo zaprawdø droszdza iego ne iest se przemenila (verumtamen faex eius non est exinanita), bødø picz wszistczi grzeszny zeme *Fl* 74, 8, *sim. Pul*; ~ oliwne drożdże '*osad w beczkach z oliwą, faex olei*': Olywne drozdze fex oley 1419 *Rost* nr 5130; ~ winne drożdże '*kamień winny, osad w beczkach z winem, tartarus, cremor tartari*': Vinne droszdze tartarum 1472 *Rost* nr 71.

Drożdże *cf.* **Drożdża**

Drożezlot *bot.* '*centuria, Erythraea Centaurium Pers.*': Drozezloth 1419 *Rost* nr 5033; Droszyesloth centaurea 1460 *Rost* nr 3450, *sim. ib.* nr 5939; Drosyesloth centaurea *ca* 1465 *Rost* nr 4238; Drozeslot centaurea 1472 *Rost* nr 833.

Drożne '*żywność na drogę, victus viaticus*': Na drozne ad viaticum (panes quoque, quos portabant ob viaticum, duri erant et in frusta comminuti Jos 9, 5) 1471 *MPKJ* V 32. ~ *Możliwa też lekcja* nadrożne.

Drożyć *cf.* **Wydrożyć**

Drożysko '*stara, mało używana droga, via parum trita, parum frequentata, neglecta*': Cum inter... Bertrandum... et... Stanislaum... pro repercussione violenti a graniciis, quas camerarius... debuit construere et cumulare inter here-

ditates Rakow et Czarnyszyce ac Gozdna, incipiendo a fluuio..., a Zimna Woda usque ad drozysko, materia questionis coram nobis fuisset exorta (1379) XVII *in. MMAe* III 408; Inchoando a fluuio..., a Frigida Aqua vsque ad drozysko et transeundo iuxta dictum drozysko vsque ad viam generalem al. gosciniecz (1420) XVII *in. MMAe* XVII 185; Item praefata villa confinat cum villa Krakoschowycze et scopuli sipati limitant, item cum Czychawa et strata parum trita al. drozyszko limitat *DlLB* I 90.

Dróbˈ *formy*: *l. sg.* (w) drobie *Sul* 46. 65; ~ *g. pl.* drobow *BZ* Ex 12, 38: ~ *ac. pl.* droby *BZ* Lev 8, 25; ~ *i. pl.* droby *BZ* Ex 12, 9.

Znaczenia: **1.** '*drobne zwierzęta domowe, pecudes seu animalia vernacula minoris generis*': Aby gylkokrocz na woyną przes zyemye nasze szcze bądze, nygeden w wszy stanow nye cziny, alye na polv, any drapyeszstwa w konyech, w drobye, w bidle abo w ginszich (*Dział* 37: w konyoch any w dobythkv, any w gynszych w ktorychcole rzeczach) szą nyc dopvsczay (nec rapinas in equis, pecudibus, pecoribus aut in aliis rebus committat) *Sul* 46; Vstawyamy tesz, aby czirpyączy skodą presz slodzeysthwo alybo sboysthwo w bydle abo w drobye y v rzeczach malych (in pecoribus vel pecudibus et rebus minutis) tylko przes rok poswacz kv sądv, kogo chcze, mocz ymyal *Sul* 65; A lud smyeszani z nymy wiszedl przes czysla, gich owyecz y drobow, y dobitka rozmagitego plodu wyelye bezlysz (oves et armenta, et animantia diversi generis multa nimis) *BZ* Ex 12, 38.

2. *pl. tantum* '*jelita, wnętrzności, intestina*': Glowø gego y s nogamy, y s droby szezrzeczye (caput cum pedibus eius et intestinis vorabitis) *BZ* Ex 12, 9; Wszystek tuk, ktorysz to przykrywa droby y *syadkø wnøtrznø a dwye *lyødwyczy s tukyem gich a plece prawe odłøczil (omnemque pinguedinem, quae operit intestina, reticulumque iecoris et duos renes cum adipibus suis et armo dextro separavit) *BZ* Lev 8, 25; Droby intestina (sumes et adipem totum, qui operit intestina Ex 29, 13) 1471 *MPKJ* V 19; Droby intestina (Lev 1, 9) *ib.* 21; Droby ventriculum (sive bovem, sive ovem immolaverint, dabunt sacerdoti armum ac ventriculum Deut 18, 3) *ib.* 29; Droby (*war. kal.*: dobri *pro* drobi) vitali⟨a⟩ (et offerent de hostia pacificorum in oblationem domino adipem, qui operit vitalia, et quidquid pinguedinis est intrinsecus Lev 3, 3) *MPKJ* V 21. ~ *Cf.* **Dobry 10.**

Dróga *cf.* **Droga**

Druchna *cf.* **Druhna**

Drug '*druh, przyjaciel, amicus, socius*': Bødz tobye poszegnanye, sinu moy myly, bo gesz dobrego druga a czsnego møza sin (boni et optimi viri filius es) *BZ* Tob 7, 7; Drugy[m] potem... vderzyl y (*leg.* ji) v czyemya y rzekl: O Iesuszye, snadz czy myrzka w ⟨o⟩czv, ba pokrzep szye ym, dobry druze! *Rozm* 731; ~ Omnes... vocales modo longantur, modo patulo breviantur. Ex quarum longacione et breviacione diversus consurgit sensus diccionum... Exemplum de u: druga, druug *Park* 401.

Drugbica *cf.* **Drgubica**

Drugdy '*czasem, niekiedy, interdum, aliquando*': Gdysz slodzeystwa... skrytha bywayą, thako ysz *snaymoscz grzecha wkrothcze nye moze bycz wsyawyona..., a thakesz drvgdy slodzeysthwa ostayą nye pomsczona (et sic quandoque furta remanent impunita)..., vstawyamy *Sul* 53; Gdy wszelky czlowiek sam swey rzeczy drugdi nye mosze przewiescz, przeto chczemi, abi kaszdi czlowiek... przed sądem sobie rzecznyka zrządzyl *Dział* 11; Mnych... nye dba, ysz go kygyem bygyv (*leg.* biją)... A drugdy mv szbygya plecze, a wszdy sza w nyem czosz szlego myecze *De morte* w. 461; Po pvsczy ydącz Iesus cząsto byegal, drugdy wszyadal na osla, odpoczyval sobye na drodze (et residens in asino quievit aliquando) *Rozm* 118; Yesus... v yedney sukny telko chodzyl, a na vyrchv drugdy plaszczem ve trzy poly odzyal *Rozm* 159; ~ na drugdy '*na drugi raz, na następny raz, alio proximoque quodam tempore*': Ad festum sancti Alexii proxime venturum tunc usque ad aliud vlg. przes ten swanthy Alexy esz na drugdy 1419 *TPaw* IV nr 3357; XII marcas Santko Vaskoni solvere debet super festum sancti Alexii ab isto festo proxime venturo ad aliud vlg. przes ten swanthy Alexy na drugdy *ib.* nr 3358. ~ *W ostatnich przykładach możliwa lekcja* na drugi.

Drugi *formy*: *n. sg. m.* drugi 1391 *MPKJ* II 327, *Gn* gl. 156b, *Fl* I Prol 15. 79, 14, *ca* 1420 *R* XXIV 82. 83, *etc. etc.*; *f.* druga 1403 *JA* VI 209, *Gloger*, *BZ* Ruth 1, 4, *OrtKal* 307, *OrtMac* 94, *etc.*; *neutr.* drugie *Fl* i *Pul* 77, 7, XV *med. R* XXII 241, *Rozm* 335. 336; ~ *g. sg. m.* drugiego *Błaż* 320, XV *med. SKJ* I 112, 1452 *ZapWarsz* nr 965, *etc. etc.*; *f.* drugiej *Sul* 3. 1451 *ZapWarsz* nr 918, 1452 *ZapWarsz* nr 952, *BZ* Ex 37, 8. Jos 8, 19. Tob 6, 20, *Dział* 3, 1468 *TymSąd* 163, *De morte* w. 383, *etc.*; drugie *Rozm* 775; *neutr.* drugiego *ca* 1428

PF I 482, *BZ* Gen 7, 24. 11, 10. IV Reg 15, 27, *etc.*; ~ *d. sg. m.* drugiemu 1426 *KodMazL* 171, *Sul* 86, XV *med. SKJ* I 88, *etc.*; *f.* drugiej *Sul* 55, *BZ* Gen 2, 13. Ex 36, 10, *OrtMac* 65, XV *ex. Zab* 536; drugie *Gn* 4a; *neutr.* drugiemu *Rozm* 205; ~ *ac. sg. m.* drugi 1399 *Leksz* I nr 3001, *Gn* 14a. 183b, *Fl* i *Pul* 104, 13, 1433 *ZapWarsz* nr 488, *etc.*; drugiego *Sul* 99, 1452 *ZapWarsz* nr 926, *etc.*; *f.* drugą *Sul* 50, 1458 *ZapWarsz* nr 1084, *Dział* 2. 37. 58, 1461 *ZapWarsz* nr 1122, *etc.*; *neutr.* drugie *Gn* 173b, 1405 *SKJ* III 196, 1411 *Czrs* 344, *Sul* 113, *etc.*; ~ *i. sg. m.* drugim *Sul* 59, *Dział* I. 58; drugiem 1476 *SKJ* III 333, 1477 *SKJ* III 333, *Rozm* 465. 538; *f.* drugą *BZ* Ex 36, 22. Jos 8, 5, *Dział* 18; *neutr.* drugiem XV *med. R* XXII 246; ~ *l. sg. m.* (w) drugiem *Sul* 102, *BZ* Gen 17, 21. II Par 30, 13; *f.* (w) drugiej *Sul* 113, *BZ* I Reg 14, 40; *neutr.* (w) drugiem *Fl* i *Pul* 77, 4. 101, 19, *BZ* II Par 34, 22, *Pul* 47, 12, *Rozm* 202. 789; ~ *n. du. m.* druga *Sul* 65, *Rozm* 485. 707. 716; ~ *ac. du. m.* druga *Rozm* 270. 489; drugu *Sul* 71; ~ *n. pl. m.* drudzy 1418 *TPaw* VII nr 222, XV *med. R* XXII 235, *etc.*; drugie 1493 *PF* IV 664; *f.* drugie *Sul* 106, *Dział* 67, *Rozm* 488; *neutr.* drugie *Rozm* 131. 335; ~ *g. pl. m.* drugich *Sul* 88, 1451 *MacDod* 104, 1475 *TymProc* 237, XV *p. post. PF* VIII 19; *f.* drugich 1452 *Czrs* s. LXXXIII, 1458 *ZapWarsz* nr 1076, 1469 *ZapWarsz* nr 1321, *etc.*; *neutr.* drugich *BZ* Gen 29, 30; ~ *d. pl. m.* drugim *Sul* 15, *OrtKal* 208, *OrtMac* 142, *Rozm* 436; drugiem *Rozm* 424; ~ *ac. pl. m.* drugie *Dział* 26, XV *ex. Zab* 536, *Rozm* 179. 819; *neutr.* drugie *OrtKal* 179; ~ *i. pl. m.* drugimi *Naw* 112; *f.* drugimi *Sul* 45; ~ *l. pl. m.* (o) drugich *Sul* 26.

Znaczenia: **I.** *liczebnik*: **1.** *'następujący w kolejności bezpośrednio po pierwszym, drugi, secundus, alter'*: Tu se doconawa prolog lacynsky, polzki y nemeczski, a poczina se drugi takisz (incipitur alter similiter) *Fl* I Prol 15; Bil gest Sem we szczye leczyech, gdisz gest bil vrodzyl... syna drugego lata po potopye (biennio post diluvium) *BZ* Gen 11, 10; Sebraly syø do Ierusalema wyelc lyvda, abi vczinyly swyøto przesnycz w drugem myesyøczv (in mense secundo) *BZ* II Par 30, 13; Odszedl Elchias... ku Oldze prorokiny... A ta bidlyla w Ierusalem drugem (quae habitabat in Ierusalem in Secunda) *ib.* 34, 22; Jakom ya dzeczacza... nye straczil gwalthem any thesz drugyego dzeczacza, kthorem myal sz Barbara..., gwalthem nye straczil 1471 *ZapWarsz* nr 3050; Vkazal kon sloyerzowathy..., drvgy rowny popyelyczasthy 1495 *GórsJaz* 278; Pan Dolvsky vkazal kon shyvy..., y drvgy valach wrony vkazal rowny *ib.*; ~ pirwy... drugi: Alecz my przycladem tego tho sbogecze mamy vczinicz... A drudzycz (*leg.* drugič) tesze przyclad mamy o sfwøthem Maczegu *Gn* 14a, *sim. ib.* 183b; Pirwa oszada mowila: wemi, a druga: ne wemy 1403 *JA* VI 209; Poczynaya szyc modlythwy... Napyrwscha, kthora szye vyklada laczynskye tako: Summe sacerdos... Drvga modlythwa o bozem czyelye *Naw* 154; Tv szye (*pro* szą 'są'*?*) ymyona dwanasczczye apostolow: napyrwschy Symon, ktory rzeczon Pyotr, a drugy Andrzey, brath yego (Mat 10, 2) *Rozm* 307; Vezvawschy... dlusnyky y rzekl pyrvemu... Y rzekl *drugymv (deinde alii dixit Luc 16, 7): A thy vyelyesz vynovath? *Rozm* 389; ~ pirwy (jeden)... drugi... trzeci...: Pyrzwy psalm, drugy, wtory ps⟨alm⟩, trzecy psalm 1391 *MPKJ* II 327; Stasek Vocechowy dal dzen pirwi, drugi, trzeczy cu rosdzelenu tey dzedzini 1399 *Leksz* I nr 3001; O narodzenv syna boszego troya⟨kie [...]: Pirzw⟩sze wekuge, drugh⟨ie⟩ duchowne, a trzecye ⟨cielesne⟩ XIV *ex. Pocz* 232; Jandrzey s Gnewomirem y s yego szynem Voczechem roszdzelyly szą prawim dzalem. Y vydzersal tą Voczech y iego oczecz trzy latą y drugye trzy latą, i trzecie trzy latą 1423 *Kozier* II nr 7; Kedyby ktho obwynyon byl, aby nye myal prawa slachethnego, then dwv starszv swego rodv po oczczv, a drvgv dwv drvgego (*Dział* 66: gynszego) rodv po maczerzy, a trzeczyv dwv trzeczego rodv... ma wyescz (duos seniores suae genealogiae, alios duos alterius genealogiae et tertios duos tertiae genealogiae... producat) *Sul* 71; Vstawyano bycz osządzamy, aby oszmynaczcze nyedzel rok wpolyczono chowan alybo vstawyon byl kv zaplaczenyv: za pyrwy rok szescz nyedzel, za wthori drvga szescz nyedzel (*Dział* 67: o drvgy rok drugye nyedzelye), a za trzeczy trzecza a poszlednya szescz nyedzel (pro primo termino VI septimanae, pro reliquo aliae VI septimanae, pro tertio tertiae et ultimae sex septimanae) *Sul* 72; Troiakø rzeczø bødze czistota schowana: pyrzwa iest richle vczeczenye od zlich mysly..., drvga iest vdrøczenye czala, trzecza iest ostrzeszenye smysla *Gloger*; Vzrzaw Ihus gromadi, any czu k nyemu gidą, geny prze sdrowye, drudzi prze nauczenye, trzeczi prze milowanyc gego XV *med. R* XXII 235; K tey czistosczy nabiczu trzeba tich wod: napyrwey wodi mądrosczi... Drugye gest skruschenye na grzechi..., trzeczecz gest... spowyecz..., czwarte gest twardosczy pokuti...,

pyąte omiwadlo syercza gest... modlitwa *ib.* 241; Vczynyl wyeczyor a s yutra, dzeyn geden... I stal sze wyeczor a z yutra, dzen drugi (et factum est vespere et mane, dies secundus)... Y stalo sze z wyeczora a s yutra, dzen trzeczy *BZ* Gen 1, 8; Rzeka..., ktorasz szø ottød we cztyrzi promyenye dzely: Ymyø pyrzwey rzecc Phizon... A drugey rzecze ymyø gest Gion (et nomen fluvii secundi Gehon)... Trzeczye rzece ymyø gest Tigris... Rzeka czwarta rzeczona gest Eufrates *BZ* Gen 2, 13, *sim. Zab* 536; Przykazal przednyemu rzekøcz:... A tak y drugemu przykaze, y trzeczye[czye]mu, y wsem (similiter dedit mandata secundo et tertio, et cunctis) *BZ* Gen 32, 19; W to nocz pyrwø wrzucysz wnøtrze ribye v ogen... Ale drugey noci w uczinki swyøtich patriarchow bodzes przipusczon (secunda vero nocte in copulatione sanctorum patriarcharum admitteris), potem trzecyey noci pozegnanye obdzerszisz *BZ* Tob 6, 20; We trzy⟨e⟩ch wy⟨e⟩lkych sandzech, gdy bywayą gyeden na szwyathego Iana y Pawla dzyen, drugy oszmy dzyen po szwyathem Maczeyv, trzeczy na dzyen szwyathey Agathy, gdy burgrabya szyedzy na sądze..., gyest wyna osszmdzyeszath szelągow *OrtKal* 200, *sim. OrtMac* 33; Nye wyedza-ly albo nye moga-ly przyszasznyczy ktorego ortelv naydz, szlowye wyrzecz, tedy mogą to odlozycz do drugyego y do trzeczyego szandv *ib.* 307, *sim. OrtMac* 94; Gdy kto zany rączy, mogaly czy rąkoymye myecz dalszy dzyen, szlowyc ozalowanego postawycz ku praw (*leg.* prawu) na drugy albo na trzeczy sząd? *OrtMac* 130; Gedno w tych schtvkach kmyecze... mogą zbieszecz, tho gest, gdy pan kmyeczowy szoną... pokala yawno. Druga (*Sul* 44: wthora) sztvka, gdy kmyecze... byliby w klatwye. Trzecza, gdy o wyna panyską kmyecze dzeczskowano by *Dział* 34; Ssinowye mogy... ludzi pana Woczechovich... nye gymali... ani rani ssyney Piotrowi na pirssyach, a drugyey na rącze, a trzeczicy ssiney zadali 1468 *TymSąd* 163; Item plaszcz brunathny..., item drugy plascz harassowy, item trzeczy machelszky 1493 *PF* IV 663; Philosophowye... poszly do nyego. Y dal mv geden gymyenye wyelke, a drvgi go vszdrowyl, a trzeczy gemu szina wskrzeszyl XV *ex. MPKJ* II 317; Na thym drzewye grzeschne zwyeschano, y⟨e⟩dny za nogy, a drugye za wargy, trzeczye za wlosy, a czwarthe za ramyona XV *ex. Zab* 536; Slu[zy]ly... lyczemyernyky, drudzy slu[zy]ly saducey..., trzeczy sluly byly ezeyczy *Rozm* 181; A ony szye... pospolv yely vymavyacz: pyrvy rzekl: Vyyesz yestem kvpyl..., a drugy rzekl (alter dixit Luc 14, 19): Kupylczyem pyącz yarzm volow..., a trzeczy rzekl: Poyąlczyem zona *Rozm* 382, *sim. ib.* 408; V nasz bylo szyedm braczynczov. A pyrvy poyal zona y vmarl..., takyesz drugy y trzeczy asz do szyodmego (similiter secundus et tertius usque ad septimum Mat 22, 26) *Rozm* 414; Troyą zalobą nan skladaly, alye Pylat pyrvey zalobe nye dbal,... a druge przeto nye vspomynal yemv, yze slyszal, kyedy byly pytaly o czesarską dan *Rozm* 775; Kazdy raz trzy razy v sobye myal: geden raz od myotly..., drugye razy od byczov, trzeczye razy... od... rzeczyądzov *Rozm* 819; ~ jeden ... jeden... drugi: Chczeschly, vczynym thv trzy przybytky: tobye yeden, Moyzeschovy yeden, a Helyaschovy drugy (faciamus hic tria tabernacula: tibi unum, Moysi unum et Eliae unum Mat 17, 4) *Rozm* 366; ~ *jako składnik liczebnika wielocłonowego*: Lyata pyoczdzesyøtego drugego Azariasza (anno quinquagesimo secundo Azariae)... krolyowal Facee *BZ* IV Reg 15, 27; ~ poł drugiego *'półtora, sesquiplex, sesquialter'*: Zatopyla bila woda zemyø pol drugego sta dny (obtinueruntque aquae terram centum quinquaginta diebus) *BZ* Gen 7, 24; Pol drugyego semis (una rota habebat altitudinis cubitum et semis III Reg 7, 32) 1471 *MPKJ* V 43; ~ ~ (*o terminach*) *'najbliższy, proximus, posterior'*: Wszytky... ku dzedzinam przysluchayoncz myecz..., vszywacz... od Bozego Narodzena asz do drugego Bozego Narodzena a festo Natiuitatis Xpi ad reliquum festum Nativitatis Xpi *ca* 1428 *PF* I 482; Micolay v Stanislawa sznowø (*pro* szmowø) na drugi rok przigøl 1433 *ZapWarsz* nr 488; Szlyub moy vstawy⟨ę⟩ ku Ysaakowy, gegosz to Sara tobye vrodzyla tegoz czasu w roku w drugem (in anno altero) *BZ* Gen 17, 21; W kopynyczy zbroy bez kapalyna, alye ma myecz na drugye vkazanye 1497 *GórsPiech* 207; ~ drugiego dnia *'nazajutrz, postridie'*: A gdysz w m⟨ia⟩sto przinyesyon swyøti Blaszey, teda sødza... przikazaal gy w cyemnyczø przes nocz wsa⟨dz⟩ycz, a drugego dnya kazal gy prze⟨d⟩ syø przywyeescz (alia vero die iussit praeses ipsum sibi praesentari) *Błaż* 320; Stanislaw nye lovil rib... jednego dnya sam, a drugego samowtor gwaltem 1452 *ZapWarsz* nr 965; Drugyego dnya (altera die Jo 1, 35) lyepak stal Ian y zwolyenykow yego dwa *EwZam* 301; O tem, yako drugyego dnya tluscze schukaly yego podlye morza. Drugyego dnya (altera die Jo 6, 22)... lyvdzye... przyschly k temv myastv *Rozm* 352; ~ ~ *'dalszy, inny, alter,*

alius': Chczemy, aby za thaky gwalth... cztirzi skoczcze... krzywdą czirzpyączemv sz vyną pyąncznadzescza, a sządowy drvgą pyąncznadzescza sza vyny doszycz vczynycz byl powynyen (iudicio alia XV pro poena satisfacere teneatur) *Sul* 50; Ad festum sancti Iohannis Baptiste... debent et tenentur soluere easdem quindecim marcas... et... dimidiam alteram marcam..., al. drugge poltory grzivny..., pro censu domus 1451 *Przem* II nr 999; Potem po osmy dnyoch... *golobek wislan z korabya... Potem zdal drugich szedmy dnyow (expectavitque nihilominus septem alios dies) y wislal goløbka *BZ* Gen 8, 12; Iacob sluzyl z Rachel syedm lyat... Y pocznye poszlednyø *wyocey mylowacz, nyze pyrwø, y sluzil ge m v drugich syedm lat *ib.* 29, 30; Zemyanyn... sądzi przepadnye wyną pyathnadzescza, a zaklad temv, komv przysądzon byl sadownye, z drugą viną (cum alia poena) tesz pyathnadzescza ma dacz *Dział* 18; Za sromotą... wyną pokvpy pyąthnadzescza, a sadowy naszemv drugą (aliam similem poenam, *Sul* 46: thakąsz wyną) tesz pyąthnądzesczya *ib.* 37; W czemkoly gy pan dzedzyczny o schkodą ręką swą poprzysyąsze, to gemv ma odloszycz z wyną pyathnadzescza, a nam o gwalth drvge pyathnadzescza (alia similis poena... pro nobis cedet. *Sul* 46: gynsza thakasz wyna) *ib.* 38; Acz kto drzewo s pczolamy poråby, temv, czyge gest dzenye, za kaszde grzywną, a sadowy drugą grzywna (passo damnum marcam et iudicio marcam), ale gdy sosnyą kromye dzenya poråby, tedy pol grzywny, a sadowy druge pol (mediam marcam passo damnum, et iudicio convictus exsolvat) *ib.* 58; Jako mnye vynowath Andrzey... poschagv *cythyrnaszthe kop na swyethy Jan przeszly et drugv *cythyrnaszthe kop na Boze Narodzenye 1461 *ZapWarsz* nr 1122; A ktokoly czye vdrączy, aby s nym schedl tyszyącz stayan, ydz ss nyem druga dwa tyszyącza (et quicumque te angariaverit mille passus, vade cum illo et alia duo Mat 5, 41) *Rozm* 270; A schedwschy ten, ktory byl vzyął pyecz funtov, vrobyl ymy druga pyecz y zyskal (lucratus est alia quinque Mat 25, 16). Takyesch y on, ktory byl dwa ffunthy vzyal, zyskal druga dwa (lucratus est alia duo Mat 25, 17) *Rozm* 489; ~ ~ '*drugi wraz z następnymi, późniejszy, reliquus, qui sequitur quique post sequetur*': Mowicz bedø gadky od poczøtka. Kelko sliszeli... iesmi ie y oczczowe naszi powadali sø nam. Ne sø vtaiona od sinow gich w p o colenu drugem (in generatione altera). Powadaiocz chwali gospodnowi..., kelko kazal oczczom naszim ziawona vczinicz ie sinom swogim, bi poznalo pocolene druge (ut cognoscat generatio altera) *Fl* 77, 2—7, *sim. Pul*; Napysana bødzcz[cz]e ta w pokolenv drughem (scribantur haec in generatione altera), a lud... bødze chwalicz gospodna *Fl* 101, 19, *sim. Pul*; Rozdawaycze domy yey, byszcze powyadaly w pokolyenyu drugyem (in progenie altera, *Fl*: ginem) *Pul* 47, 12; ~ ~ jedno po drugim, jeden z drugim '*kolejno, per ordinem, alius post alium*': Aze dothychmyast czczyenyc... schlo porządnye yedno po drugyem podlug tego, yako szye dzyalo *Rozm* 202; Vslyschącz ony posly yeden z drugyem precz (audientes autem unus post unum exibant Jo 8, 9) *Rozm* 465; Ku vbaczenyv tego, byszmy vyedzyely, kako szye yedno po drugyem stalo albo vyodlo, mamy tako vyedzyecz, yze szvyąty Yan vyelc opusczyl vypysanya vmączenya bozego, czo yny trzey evanyelyszczy napelnyly *Rozm* 789.

2. '*z dwóch nie pierwszy, pozostały, alter* (*w parach naturalnych lub umownych*)': By (*sc.* sędziowie) nye yako rosproscze swoyey czczy a przesladowacze gey przeczywko gych sampnyenyv y sprawyedlywosczy przes laską abo przes dari, czso czynyli stronye drvgey na vcząszenye (quidquam faciant partis in gravamen) *Sul* 55; Acz ktori czlowyek... albo poddanyecz oboyey stroni xąnsztw w drugey stronye xanschtwa konya... naydzye (si aliquis homo... sive subditus utriusque partis ducatus in alteram partem ducatus equum... invenerit) *Sul* 113; Czy movyą, yze Kristus... yavnye kazal..., alye pospolne domnymanye yest, yze... tayemn[n]ye kazal... Tegosch zyednanya naslyadvymy, drugyemv nye włoczącz (*leg.* uwłocząc) *Rozm* 205; Byl czlovyek, ktory myal ręką vschla... Rzekl (*sc.* Jezus)... kv onemv czlovyekv: Vsczyagny ręką tvoyą, a on nathychmyast w ś czyągnął y byla yemv vzdrovyona kv zdrowyv yako druga (restituta est sanitati sicut altera Mat 12, 13) *Rozm* 326; Marya dzyevycza... począła sama v schobye myslycz z vyelykym płaczem, alye z drugyey strony nadzyevala szye nyektorego vczyeschenya *Rozm* 590; ~ jeden... drugi: Ioseph... ku ge porodzenu gestcy on byl dwe bapcze veszual..., choscy gest gedne bylo tho *ymo Gebal dzano, a drudze Salomee *Gn* 4a; Trzeczecz przyrodzene vøsz tho ma, ysze [g]gdiszcy gy szegnagø, vøczcy on gedno vcho ogonem szaslony, a drudzecz (*leg.* drugieć) on ku szemy skloniy *Gn* 173b; Aream... habet emensurare al. wymyerzyc... faciendo aequalitatem unus alteri al. rownie geden drugiemu 1426 *KodMazL*

171; Dwoye drzwyrzi wibili: yedni u vrot, druge v lasznye 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; Gdysz myedzy... krolem... s yeney, a myedzy ksądzem Bodzanthą... stroni z drvghey, nyekthore wyąnthpyenye o dzeszanczynach... biło szą... porvszylo (inter... regem... ex una et dominum Bodzantam... parte ex altera quaedam dubitatio... fuisset... exorta) *Sul* 3, *sim. Dział* 3; Jakosmy thako zyednaly Stanislava z Ondrzeyem z yeney strony, a Paszka z Jacubem... s drugyey strony 1452 *ZapWarsz* nr 952; Gyedno przyszla zoną gyego a scz(ą)glą ręka do nyego, esz gyey w ręka wpathł lyst, przetho, ysz byl gyeden do drvgyego czyst *Aleksy* w. 236; Poiølasta sobye szoni moabycske, z nychsze gena rzeczona Orffa, a druga Ruth (una vocabatur Orpha, altera vero Ruth) *BZ* Ruth 1, 4; Mogaly przyszasznyczy... ortel odwloczycz... besz woley strony, a gdyby gedną stroną tha (*pro* tho) chczala, a druga nye chcalą, a kako wyelekrocz moze bycz albo nye moze? *OrtKal* 307, *sim. OrtMac* 94; Przyszyasznyczy nyeszprawnye vczynyly, ysz ony yedney stronye wyaczey przykladały, nyszły drugyey *OrtMac* 65; Jakom ja nye wzal Offcze dw (*leg.* dwu) plashczhv: jenegho brunathnego, a drughego novey barvy 1458 *ZapWarsz* nr 1079; Sądzącz strony..., aby zlomcze prawdy... kv gedney stronye, drvgą opvsczywszy, nye przystali, vkladamy, aczby nyektory sądza... dzerszącz strona yedna... przysądzyl... nyesprawiedlywie, vczą-szayącz drvgą stroną, tedy strona vczą̨szona odzowie syą kv wysszemv stolv *Dział* 2; Gdy weszmye dwa woly abo konye, tedy gednego ma sobie *zastawycz, a druge ma dacz na rakoymye (unum pro se obtinebit, et alium bovem vel equum super fideiussoriam cautionem dimittat) *ib.* 58; Yakom ja... nye zaganyal... dwv cząsczv nyvy: jedney syedlysczeney, a drugyey dlugyey 1473 *ZapWarsz* nr 1360; Joachymye y Anno,... ieszteszczie pana y boga naszego Jesu Crista ieden dziadem, druga babø *MW* 45b; Item paczyerze: yedny koralowe, a drugye burstynowe 1493 *PF* IV 664; Postavyl dwa kona: yeden s wrona plyesznywy..., drvgy strzyelczy shywy 1495 *GórsJaz* 278; Jakom ya Dorothyey nye sbyl... anym yey dw (*leg.* dwu) ranu zadal krwaw (*leg.* krwawu): yeną w nosz, a druga w glova 1495 *ZapWarsz* nr 1687; Dwą kostarze Wągrzech (*leg.* w Węgrzech) byly... W boze gymyą yeden gygral..., drugy w gymyą dyablą yesth gral XV *ex. MacDod* 137; Thu szą dwa kmecze: yednemu Krokar Gusowathy, drugyemu Lorencz Vylusz XV *ex. SlArch* I 169; Vyelykye czvdo stalo szye s tych yayecz, bo z yednego wyskoczył lew, a z drvgyego baran (ex uno leo prodiit, ex altero fit agnus) *Rozm* 72; Nyyeden nye moze dwyema panoma sluzycz, bo albo bądzye yednego nyenazrecz, a drugyego mylovacz, albo yednemv bądzye sluzycz, a drugyego potąpyacz (aut enim unum odio habebit et alterum diliget, aut unum sustinebit et alterum contemnet Mat 6, 24) *Rozm* 280, *sim. ib.* 391; Iesus rzekl yey: Czo chczesch? A ona odpovyedzyala: Aby thy dva szyny moye szyedzyely: yeden na pravyczy tvoyey, a drugy na lyevyczy v tem krolewstvye (unus ad dexteram tuam, et unus ad sinistram in regno tuo Mat 20, 21) *Rozm* 401, *sim. ib.* 400; Tedy bądzyeta dwa na roly: yednego vezmą, drugyego ostavyą, dvye ve mlynye myelyącz: yedna bądzye vs[v]yątha, druga ostavyona (tunc duo erunt in agro: unus assumetur, et unus relinquetur, duae molentes in mola: una assumetur, et una relinquetur Mat 24, 40—1). Druga dva bądą na lozv yednem: yednego vezną, a drugyego ostavyą (in illa nocte erunt duo in lecto uno: unus assumetur, et alter relinquetur Luc 17, 34) *Rozm* 485; ≈ ≈ *'przeciwległy, qui ex altera, adversa parte est'*: Dwa anyoły ze slota klepanego, ktore postawyl s obu stronu przykrywadła: anyol geden s wyrzchu gedney stroni, a anyol drugy[ey] s wyrzchu drugyey strony (cherub unum in summitate unius partis, et cherub alterum in summitate partis alterius) *BZ* Ex 37, 8; Poloscze strozo za myastem... y bødzecze wszistczi gotovi. Ale ia y gina wyelikoscz... wznidø s drvgo stronø przeczіw myastv (accedemus ex adverso contra urbem) *BZ* Jos 8, 5; A gdysz podnyesze scyt s drvgey stroni myasta (ex adverso civitatis), załoga... powstała *ib* 8, 19; Odlyøczcye syø wi na genø stronø, a ia s swim sinem Ionato bødø na drugey stronye (separamini vos in partem unam, et ego cum Jonatha... ero in parte altera) *BZ* I Reg 14, 40; Maleloth vrodził Samaia a przebiwały sø o drugø stronø bracycy swey w Ierusalemye z bracyø swø (habitaveruntque ex adverso fratrum suorum in Jerusalem cum fratribus suis) *BZ* I Par 8, 32; Kandibi shetl Vrban... hy przisszakl, thandi na yena strona sluzhewskye..., a na drugha strona sluzhewyeczskye 1458 *ZapWarsz* nr 1084; Margareta... cum Jacobo... niwa roley..., ktora lyezy ku crakowskyey drodze konczem, a drugem konczіem ku Swiaskowey roley..., obligauerunt 1476 *SKJ* III 333; Jacobus... nywa roley... na Chelmye ku Dobrasławowey konczem, a drugem ku Bartosoviczowa lanu..., obligauit 1477 *SKJ* III 333; Jacobus... duo

stadia agri sui nad laczkamy... konczem do roley Osowskego podle Pawlowey a podlye Dobroslawowey s druga strona, a druga za gumny... vendidit 1484 *SKJ* III 334; Iesus vzyavschy drzeuo za konyecz, a za drugy konyecz parobek y przyczyagnąly onych drzew, yze byly dlusche *Rozm* 128.

II. *zaimek*: '*inny, nie ten, alius*': **a.** drugi *nie związane z* pierwszy *itp.*: Winniczo z Egipta przenosl ies... y sadzil ies iø... Wiryl iø w(ie)prz z lassa, a drugy (*Pul*: osobny) zwerz popasl iest iø (singularis ferus depastus est eam) *Fl* 79, 14; Szly sø z luda w lud y ze krolewstwa w lud drughy (ad populum alterum) *Fl* 104, 13, *sim. Pul*; Iako praue wczinil gwalthem... scodi w szicze poltrzecze grziwni i za druge zitho mal dacz poltrzecze grziwni 1405 *SKJ* III 196; Jako Yadwiga przedala swa czansez..., a w tem gest ona vmarla. A drudzi (*sc.* testes) na szwyadeczstwo 1418 *TPaw* VII nr 222; O ktori mecz Zemak na mya zalowal, za thenem gemu dał drugy myecz 1435 *ZapWarsz* nr 644; Sbyegowye slodzeystwa szą dopuszczywszi... any potheem w powyszszenyv czczy drvghym mogą bycz przyrownany (nec post hoc in sublimitate honoris bonis poterint adaequari) *Sul* 15; Pastyrzs myenył szą tą tho owczą po spolv s drvgymy (*Dzial* 36: z gynszym dobythkyem) do wszy przypądzicz (pastor vero asserebat se eandem ovem una cum aliis ad villam reduxisse) *Sul* 45; Kaszdy rąkoymya..., bylly dlug w wyelgoszczy dwvdzeszątlıv grzywyen, tedy saam, a gdy cztyrdzeszczy grzywyen, szsamowthor, alye w wyączszey wyelkoszczy pyenyadzy samotrzecz dlug then, za ktory obrączono bylo, rąkoymya y dwa drvga swyathky poczwyrdzą wlosthnymy przysągamy (fideiussor et duo alii firmabunt propriis iuramentis) *Sul* 65; Czlonky drugich rokow wyelikich vstawyone *Sul* 88; Paklibi (*sc.* żona) vyana nye myala, a mąnsz yey vyanczey wsy... myalbi, tegdi po smyrczy mąnza yey ve wsy i w domu, w ktorym mąnsz yey s tego swyatha szedl,... bandzye myąnszkacz, a druge zaprawdąn wsy... na blissche vmarlego... bandąn slushecz (aliae siquidem villae... ad priximos mariti mortui... pertinebunt) *Sul* 106; Gdi ktho s vynamy vczy(e)cze w druge xanschtwo (de homine cum poenis fugiente in alium ducatum) *Sul* 113; Geno dobre drugye rodzi, yaco y grzech geden w drugy wwodzi XV *med. R* XXII 239; W noczy myly Yesus poyøl swøthego Pyotra, swøthego Jana a swøthego Jacuba. A od drugych szedw *od drugych apostolow y rzekl ku nym: Truchla yest we mnye ma dusza asze do szmerczy 1451 *MacDod* 104; Jakom ja nye porambil granicze... Janowi... gwaltem any drugyey besz vrząndu vdzalal 1451 *ZapWarsz* nr 918; Jakom ja w czasch rathaya v canonica wyranczyl y drugyego kmyeczya vrząnd za vrząnd wypuscil 1452 *ZapWarsz* nr 926; Vidit quendam librum,... in quo comperit testis hec verba: A drudzy (*war.*: drudzy lyudzye) chodzan ku Bozemu Czalku na otpust[w] 1455 *MMAe* XVI nr 524; Ti to sø synowye Ifatowi... A drudzi synowye bily Camowy *BZ* Gen 10, 6; Vczynyø teesz pokryczye stanowe s skoor skopowich czyrwonich, a drugye s wyrzchu przykrzycze s skoor... modrich (aliud desuper velamentum de pellibus ianthinis) *BZ* Ex 36, 19; Geden czlowyek vmarl a zostawyl po szobye male dzyeczy (*OrtMac* 102: dzyeczya) szącze y drugye male nyedoroszle lath dzyeczynych *OrtKal* 179; Woyth ma pytacz tego przyszasznyką albo drugego, mozely a ma-by (*pro* -ly) sąd gaycz? *OrtKal* 309; Jacom ja... Mykolayevy nye bil pomocznykyem... anym husdi hy drughych rzeczi wzal 1458 *ZapWarsz* nr 1076; Gdy bracza... oczczyzną badą oddzeleny, a k temv *przyzwalą abo geden z nych przyzwoli, tedy drugy potem nye mosze wzrzvczycz, ale ma trzymacz tako, yaco drvdzy *Dzial* 28; Yako ya Pyotrowy nye spasl swym bydlem llanky, grodzy any[ch] drugych llank gwalthem na gymyenyu yego 1469 *ZapWarsz* nr 1321; Yacz thesz kosw szyeka vyłky, sarny lapam drvgycy philky *De morte* w. 383; Zmichna... nye wynossyla gwalthem vzythkow z ogroda Thomczinego, tho yest capusthy, pasthernakv i drugych vzythkow 1475 *Tym-Proc* 237; Thy, Mathia, scidisti in nemore meo... drzewo schosnovo et y drugye drzewo, olschove y brzozoue 1494 *ZapWarsz* nr 1228; Day my prawa czyala mego czysthota z drugymy szwyathymy *Naw* 112; Maczey Zakrzewsky nye zachowal w domu swogym... zlodzeyow, lotrow y zboydz any *ingich nayął, any do domu, do Trzaski, do drugich złodzeyow y lotrow wyprawyl XV *p. post. PF* VIII 19; A chodzącz Ihus podlyą morza Galylyeyskyego vydzyal dw (*leg.* dwu) brathv, Symvna... y Yądrzeya... A poszedvszy zonąd vyrzal drvgą dw brathv (vidit alios duos fratres Mat 4, 21), Iakvba Zebedevszovego y Iana *EwZam* 303; Yeden zboycza... ten nalyevayącz vody v rany sobye vmyval... Vzryącz drudzy zboycze vmyły svoye rany *Rozm* 86; Yedno to slovo rzeczye Yesus y spelny, tako on nądny Zyd... zdechnye. Vzryącz to drugye dzyeczy nathychmyast vczyeka (*leg.* ucieką) *Rozm* 131; Lysty napysanc na czyelye (*leg.* na czele) no-

szyly, a na levem ramyenyv drugye przyvyezovaly *Rozm* 179; Mądrczy zydowsczy poczęły movycz, yze moczą Belzebubovą... vypądza zle dvchy, a drudzy ządaly znamyenya, albo czvda z nyeba (et alii, tentantes, signum de coelo quaerebant ab eo Luc 11, 16) *Rozm* 299; A yako vasz bąda przeslyadovacz v tem myesczye, vczyekayczye do drugyego (fugite in aliam Mat 10, 23) *Rozm* 311; I rzekl myly Iesus: Sluchayczye drugyego przyklada (aliam parabolam audite Mat 21, 33) *Rozm* 409; Potem myly Iesus począł movycz k temv czlovyek⟨u⟩... y kv drugyem Zydom *Rozm* 424; Tedy svyąthy Tomasch... rzekl kv drugym zvolyenykom (ad condiscipulos Jo 11, 16) *Rozm* 436; Tedy Zydovye rzekły, a yako y sylno myloval. A drudzy s nych movyly (quidam autem ex ipsis dixerunt Jo 11, 37) *Rozm* 438; Svyathy Maczyey... any yedney pamyączy nye czyny o Annaszv any druga dwa evanyelyszy, czusz Lucasch a Marek *Rozm* 707; Vystampyło vyelye svyadkow krzyvych... Potem druga dva svyadky lzyva vystąpyącz y rzekły *Rozm* 716; O tem, yako Zydovye zavolały przed Pylatem drugych dw zalobu na mylego Iesucrista... Gdyz Zydovye vslyszely, yze pyrvych trzy zalob nycz nye dbal Pylat..., zavolały ynschych dw (*leg.* dwu) zalob *Rozm* 788; Y poczęły gy bycz laskamy, a drudzy pąszczyamy myedzy yego svyąthą oczy *Rozm* 832; ~ drugi (*sc.* człowiek) '*ktoś inny, alius quidam, alius quivis*': Aduenit quidam uestitus pilis camelorum... Deinde quidam opącz drugy przesetl gest in pontificali habitu *Gn* gl. 156b; Kthorikole s drvgim (*Dział* 58: geden z drvgym) granycze mayącz (quod quicumque habens cum aliquo limites),... drwa... wyrąby, ten, gego lasz bądze, rąbyączego pyrwey szekyrą poczędza *Sul* 59; Acz kthori czlowyek dzyedzyną swą w pyenyandzach drvgemu albo w kthorichkoly rzeczach zastawyl (si quis hominum suam hereditatem alicui pro pecuniis... obligaverit), ot czassu dzysyeyschego tha zastawa do trzydzyeszcy lyath czalich bandzye trwała *Sul* 86; Kaszdi ma bicz pyrwey scham schobye mylossyerni..., a potim drugymu XV *med. R* XXII 240; A ieslizebi kthokolwic drugiego w sądzie ranyl..., ma bicz wsądzon wieżą (*leg.* wsadzon w wieżą, quodsi quispiam... aliquem... vulneraret..., talis debet... in turrim reponi) 1498 *MacPraw* 273; Byskupstwo yego wezmye drugy (episcopatum eius accipiat alter, *Fl*: gyny) *Pul* 108, 7; Czo thobye nye milo, drvgemu nye czyn (quod sibi quis fieri non vult, alio ne faciat) XV *ex. SKJ* I 143; ~ '*wszyscy inni, reszta, reliquus, residuus, qui restat, ceteri*': Jakub ne mal oth pana Paska ycz przecz, alyszby yemu przerzeczone XXX grziwen y to druge, czo bi bil winowath, sz ego *neyffstane 1411 *Czrs* 344; Thoosz o castellanye sandomirskeem y o drvgych bicz wstawyami *Sul* 26; Dwa syni Iacobowa... szły do myasta... A za tym drudzy synowye Iacobowy (ceteri filii Jacob) byczawszy y pobyły wszitko myasto *BZ* Gen 34, 27; ⟨F⟩ranczek przedal Ianowy dzedziną za sto grzywien a lan natychmyast gemv zaplaczyl pyaczdzesyąt grzywien, a druge (*Sul* 37: ostatecznе) pyenyądze slubyl gemv zaplaczycz na pewne roky (residuam pecuniam in certis terminis promittens se soluturum) *Dział* 26; ⟨G dy trze abo wiączey byliby pomowieny o maszoboystwo..., vstawiamy, aby gednemv dano winą..., ale drvdzy (consortes vero eiusdem, *Sul* 41: thowarzysze tego tho) mogą bycz pomocznyczy zabycza glow *ib.* 30; Hannusz kopyl (*pro* kupyl) rola v Motlochowcy y zadal albo zaplaczyl yuze gey dwe grzywnyc. Yako rok przyszedl drugym pyenyadzom, chczyala gych tha pany *OrtMac* 142, *sim. OrtKal* 208; Sędzycz będze gospodzyn lyud swoy... Vzrzy, yze pomdlyala ręka a zatworzony tesz nyestały, a drudzy potrawyeny sø (et clausi quoque defecerunt, residuique consumpti sunt Deut 32, 36) *Pul* Deut 52; Przyschedl oblyvbyenyecz, tedy ty, ktory byly gotove, veschły sz nym kv svaczbye... Poslyad przysły y drugye dzyevycze (novissime vero veniunt et reliquae virgines Mat 25, 11) *Rozm* 488.

b. drugi *związane z* pierwszy *itp.*: **aa.** jeden... drugi '*ten... inny, alius... alius*': **aaa.** *wymienione wyrazy pełnią tę samą funkcję składniową (w różnych zdaniach lub równoważnikach)*: Geny mowili. eze temu blogo, gen ma dossicz gymyenya... Drudzi mowili, eze blogosez wyrzchnya gest gesez a pycz dobrze XV *med. R* XXII 234; Jacom ya nie scazil dwanaczcze granicz: genichem nye vizekl, a drugych nye *virobil 1452 *Czrs* s. LXXXIII; Gdy bądzye czlowyek zathwerdzon w gyednym myesczye, a szbezy do drugyego myastha..., a chcze-ly go powod dobycz. tedy ma tego przynyesez lysth... s tego to myasta, gdzye ten czlowyek zathwerdzon *OrtMac* 98, *sim. OrtBrRp* 73, 1; Yacz thesz dzyvy poczynam, gyedhny vyeszam, drugye sczynam *De morte* w. 240; Zvyrzątha wschelyka zbyczala szye... Yedny schły przed nymy, a drudzy za nymy *Rozm* 84, *sim. ib.* 199; Nye czyn yednego myasta vyeczschego, nysz drugyego *Rozm* 247; Tedym vydzyal szyedzącz Iesusza na osłye, a dzyeczy zydovskye

slaly yemv yedny rozgy, drudzy odzyenye na drodze *Rozm* 752; ~ **bbb.** *wymienione wyrazy pełnią różne funkcje wewnątrzzdaniowe (o stosunku wzajemności)*: Abi yeden drugego besschodnego czvl zachowacz, vstawyami (ut autem unus alterum a damnis vigilet observare, statuimus) *Sul* 99; Orate pro invicem ged⟨en⟩sza drugego XV *med. GlWroc* 88v; Eze we wschem stworzenyu zawszde geno ss drugyem nye ma ssłączenya w gednoscz..., yaco gorzkye nye chcze ny mosze bicz s slotkym..., przeto myedzi slimy luczmy a dobrimy, yaco swyat stogi, sgoda nygdi nye bila XV *med. R* XXII 246; Zagemnyc, geden drugyemv (*R* XXV 165: yeden yako drugy) ony dary przyrzadzayacz sczedrze a wyeszele (in alterutrum illam administrantes I Pet 4, 10) XV *med. SKJ* I 88; Geden drugego brzemye grzechv nosy alter alterius onera portate (Gal 6, 2) *ib.* 112; Przeto szedl k nym a tu gich dzalo poganyl, abi geden drugego nye rozumyal (ut non audiat unusquisque vocem proximi sui) *BZ* Gen 11, 7; Uczynyl w gromadø opoon pyøcz, gednø ku drugcy (coniunxitque cortinas quinque, alteram alteri), a gynich pyøcz w gromadøø k sobye sstawyl *BZ* Ex 36, 10; Dwoge wistruganye *bodzye na kaszdich czkach, abi gedna s drugøø szyø spogyla (ut altera alteri iungeretur) *ib.* 36, 22; Roznyewaly syø wszitci wyelyci panowye Olofernovy a mislyly gy zabycz, rzekøcz geden ku drugemv (dicentes ad alterutrum) *BZ* Judith 5, 26; Chcząc, aby poddany krolestwa naszego... geden z drvgym poczesnye byl, a geden drvgego nye vraszal (ut subiecti nostri... honeste vivant, alterum non laedant),... statuta vstawylismy *Dzial* 1; ⟨Y sze chytroscz⟩ą kosteczna slyachtą myedzy sobą spywszy syą, geden drvgemv na kosthkach na zaklad pyenyadzy dawa..., vstawyamy *ib.* 36; P otrzebno gest kv pospolytemv dobremv, aby kaszdy swoy pokoy myal, a geden drugemv szkody nye czynyącz (ut subditi in quiete vivant et quod nulli noceant, *Sul* 46: abi poddany naszy spokoynye zzyly, abi nykomv szkodzyli) *ib.* 37; Gyeden od drugyego, pospolyczie mutuo (et si dormierint duo, fovebuntur mutuo, unus quomodo calefiet? Eccles 4, 11) 1471 *MPKJ* V 71; Bądze szye yeden drvgyego łękal unus ad alterum XV *ex. R* XXV 143; Brvy... szye byly sczysly yeden vloss na drvgy *Rozm* 21; Kyedykolvyek ych dzyeszyącz pospolv szyedzyalo, yeden *drugymv movycz nye szmyal (cum enim decem simul sederent, nullus novem invitis locutus est) *Rozm* 183; Szyodmego dnya skaly szye bądą yedna o drugą... tlu[s]cz (petrae ad invicem collidentur) *Rozm* 479; A gdyz yest myly Iesus vmyl nogy ych,... począł ym movycz, vkazvyacz, yze to vczynyl na przyklad czvsz zayemne pomoczy y zayemnego smylovanya yeden nad drugyem *Rozm* 538; A smaczywschy szye vyelmy barzo, począł yeden na drugyego movycz rzekącz (coeperunt singuli dicere Mat 26, 22): Azalym ya, gospodnye? *Rozm* 548; ~ Dziwovaly syø wszitci... Y mowyl drugy ku drugemv (et dicebant alter ad alterum) *BZ* Judith 11, 18.

bb. niektory... drugi '*niektóry... inny, nonnullus... alius, quidam... quidam*': Nyekthora bracza myedzi sobą... bilibi w gymyenyv oczczisnem oth szebye rosląceny,... a wszakosz gdi szą przigodzy, ysz nyektori s nych... weszmye... skazanye..., pothem drvgy sz nych (*Dzial* 27: drvgy abo gynszy brath) przystąmpyw..., wiwodzi szą wzgardzonym (postmodum alter ipsorum accedens... allegat se contemptum) *Sul* 38; Kyedikoli nyektori czlowyek na drugem czlowyecze (aliquis homo in altero homine)... nyektorey summi pyenyądzi... nye wyerzilbi, tegdi powod... vkaze *Sul* 102; Nyektorzy slyvbovaly srebro..., a drudzy bogacztwa vyelyka *Rozm* 23; Lyvdzye... poczna movycz nyektorzy, albo yest syn bozy, drudzy rzekly, yze yest czarnoxyasnyk (dixerunt quidam:..., quidam autem: Magus hic est) *Rozm* 137; Nyektorzy od bozego narodzenya początek tego vyeku kladą..., drudzy svyatschą, yze od bozego vmączenya sosty szye vyek poczal *Rozm* 177; Dalo nyektore (*sc.* nasienie) ovocz stokrocz vyeczey, a drugye schesczdzyeszyathkrocz (dabant fructum aliud centesimum, aliud sexagesimum Mat 13, 8) *Rozm* 336.

cc. jeden (niektory)... drugi... drugi '*ten... inny... inny, nonnullus... alius... alius, quidam... quidam... alius*': Pusczili ludzy na Yanow dom: gedny na konyech, druge pyeszczem, druge w lodzyach 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; Zasroscz... Zydow począla szyc zazegacz przeczyv... Yesv Cristvszovy, bo nyektorzy yego zyvoth chvalyly, a nyektorzy... potąpyaly..., a nyektorzy syna boze⟨go⟩ y bycz myenyły, a drudzy dolyczaly, aby dyabla v sobye ⟨miał⟩, drvdzy movyly, aby byl anyol..., a drudzy dosvyatschaly, by byl czarovnyk (quidam hunc angelum... dicebant, quidam hunc incantatorem... asserebant) *Rozm* 121; My movymy...: Chczesz szye krzczycz? A drudzy pytayą: Czo *proszvsz?..., a drudzy pytayą:... Czo proszysch? *Rozm* 192; Yedno nazyenye padlo podlye drogy..., a drugye zarna padly na kamyenye..., drugye padlo myedzy

czyrnye..., a drugye padło na dobrą zyemyc (quaedam ceciderunt secus viam..., alia autem ceciderunt in petrosa..., alia autem ceciderunt in spinas..., alia autem ceciderunt in terram bonam Mat 13, 4—8) *Rozm* 335; Kogo ludzye mynyą synem bozym? A ony rzekły: Nyektorzy Yana Krzsczyczyelya, a drudzy Elyascha, drudzy Heremyasza (alii Joannem Baptistam, alii autem Eliam, alii vero Jeremiam Mat 16, 14) *Rozm* 362; A ony... posły: yeden do wszy, drugy kv roboczye, a drugy yavschy yego slugy... y pobyły (alius in villam suam, alius vero ad negotiationem suam, reliqui vero tenuerunt servos eius et... occiderunt Mat 22, 5—6) *Rozm* 412; ~ drugi... drugi '*niektóry... inny, alii... alii*': Wyano nye dano przed prawem, ale dano podług tego naszego przypyszanego obyczaya, a ludzye, czo przy thym były, drudzy szmarły, a drudzy szą zywy *OrtMac* 115, *sim. OrtBrRp* 85, 2.

dd. jeden jako drugi '*każdy, unusquisque*': Pan yego podał gy kathom..., alyszby wrocził wszyszczek dług. Thakesz y oczecz moy nebeszky wczini wam, acz ne othpuszczicze wszelky, yeden iaco drugy, brathw szwemu (si non remiseritis unusquisque fratri suo Mat 18, 35) *ca* 1420 *R* XXIV 82; Wszały szą yeden yaco drugy penącz (cum venissent ergo, qui circa undecimam horam venerant, acceperunt singulos denarios Mat 20, 9) *ib.* 83; Yeden yako drugy vnusquisque (facta autem hac voce, convenit multitudo, et mente confusa est, quoniam audiebat unusquisque lingua sua illos loquentes Act 2, 6) XV *med. SKJ* I 90; Geden yako drugy brzemę szwe ponyesse vnusquisque enim onus suum portabit (Gal 6, 5) *ib.* 112; Tv gy nadgyeli w gyednym myescze... Nye sznal go gyeden gyeko drvgy, a on posznal wszythky szwe szlugy *Aleksy* w. 133; Rzecze Moyzes k ssędzam israelskim: Ieden iako drvgy zaby blisne swe (occidat unusquisque proximos suos), ktorzi syø klanali Belfegorovi *BZ* Num 25, 5; Tedi syø nawroczi geden iako drvgy na swe gymyenye (tunc revertetur unusquisque in possessionem suam) *BZ* Deut 3, 20; W tich dnyoch nye bilo krolya w Israhelu, ale geden iako drugy, czso syø gemu prawego wydzalo, to czinyl (sed unusquisque, quod sibi rectum videbatur, hoc faciebat) *BZ* Jud 21, 24; A w tem czasu rzeklem k Iyvdu: Geden iako drugy s svimy panoszamy ostan poszrzod Ierusalem (unusquisque cum puero suo maneat in medio Jerusalem) *BZ* Neh 4, 22; ~ jeden jako drugiż mąż '*wszyscy razem, unusquisque, unus et alter omnesque tamquam unus*': Cziscyeny kaplany y navczeny geden iako drvgiz mosz (purificati enim fuerant sacerdotes et Levitae quasi unus) y wszitci sœcz cziscy ku obyatowanyv baranka wyelykonocznego *BZ* 1 Esdr 6, 20.

ee. *w chybionym, zbyt dosłownym przekładzie* ceterique alii: Zastawyamy dzedzini nassze... ze wszytkimi vszytky, czinszmi..., granyczami y kopczy, y gynimy, y drugimi (obligamus hereditates... cum omnibus vtilitatibus..., ceterisque aliis) *ca* 1428 *PF* 1 481.

Drugie '*po drugie, po wtóre, drugi raz, secundo, iterum, deinde*': Micolay prosił prze bok, ,by mu othpustił *przisigą, hy pirwe, hy druge, esz do czwartego mimo prawo, a wosni gi hupominał 1398 *BiblWarsz* 1861 III 34; Na syercza wicziszczyenye czworga trzeba: napyrwey caszdi grzech czyelni y duschni wyerną spowyedzyą wirzucziez..., drugye, abi we wschech vczinczech myal vmysł prosti..., trzeczye, abi we cznotach syą otarł a obicł gim..., czwarte, aby bił ot wschech rzeczi swyeczskych milowanya... oddalon XV *med. R* XXII 244; Ysze wina... nykomv nye ma bycz skazana, gedno naszemv stolv, przeto chczem, aby wiedzano, gdze abo ocz ma bycz skazana: napyrwey komv dadzą viną o pozostwo, a nye mogłby syą wyprawicz, drvge, komv dadzą wyną o gwałt abo o rozboy na dobrowolney drodze (secundus casus, ubi aliquis accusatus de violentia sive spolio publicae stratae), a nye mosze syą oczyszczycz, trzecze, gdy kto... przed sądem myeczą abo korda dobyłby *Dział* 18; Nathychmyast vystampyło vyelye svyadkow krzyvych... Napyrvschy... nan vystąpyły dwa, rzekła, yze vyemy to zapravdą, yze yest pravy czarovnyk... Drugye y v tem pomavyały, aby on był skaszczą zakona... Trzeczye y v tem pomavyały..., aby on był nyevstavyczen... Czvarte davały yemv vyna, aby on był *poganym *Rozm* 714.

Druginaćcie *cf.* **Druginaście**

(Druginaście) Druginaćcie '*dwunasty, duodecimus*': Y ruszilysmi syo ot rzeki Thia drugegonaczcye dnya mycsyęcza pyrwego (die duodecima mensis primi) *BZ* II Esdr 8, 62.

Drugubica *cf.* **Drgubica**

(Druhna) Druchna '*towarzyszka panny młodej w obrzędzie weselnym, paranympha, virgo, quae nuptiis adest*': Drvchną paranympha *ca* 1500 *Erz* 15; Pronuba, id est paranimpha drvchna *ib.*

Drustwo '*waleczny czyn, virtus, fortitudo, viri fortis gesta*': Gyny vczinkowye krolya Aza a wszitka gego drustwa (universae fortitudines eius), a wszitko, csosz czinył,... to wszitko

popysano w ksyøgach skutkow *BZ* III Reg 15, 23; Ale gyny vczinkowye Ioatasowy a wszitko, czso czinyl, a drustwa gego (reliqua autem sermonum Joachaz et universa, quae fecit, et fortitudo eius), to wszitko popysano w ksyøgach vczinkow *BZ* IV Reg 13, 8. ~ *Cf.* **Dobrodrustwo.**

(Drutować) Drotować (*?*) '*inkrustować* (*drutem*), *filum metallicum alteri metallo per superficiem immittere ornandi causa*': VI piccarii argentei deaurati et septimus drotowany 1494 *SprKHS* VIII s. CLXI.

Drużba 1. '*towarzysz nowożeńca w obrzędzie weselnym, paranymphus, qui nuptiis adest*': Drusba paranimphus XV *med. R* XXIV 356; Druszba paranimphus *ca* 1455 *JA* XIV 490; Druzba paranimfus 1471 *MPKJ* V 33; Paranimphus druszba, nuncius virginis, ut Gabriel XV *ex. PF* V 27; Drvsbą paranymphus *ca* 1500 *Erz* 15; Drvsbą pronubus *ib.*

2. '*współimiennik, cui idem est nomen atque alteri cuidam*': Myli swanthi Iarnolcze, dostoyny doctorze y byskupye, bancz mylosczyw thwemu drusbye, day yemu... rosumu oswyeczenye! 1454 *Wisl* nr 385.

Drużka '*druhna, towarzyszka panny młodej w obrzędzie weselnym, paranympha, virgo, quae nuptiis adest*': Druszka pronuba 1443—5 *PF* V 79.

Drużki *pl. tantum* '*drobne podarki wymieniane przez przyjaciół, parva munera ab amiciis sibi mutuo data*': Amici sibi mutuo dirigunt munera..., quc munera vocantur druszky 1477 *MPKJ* II 324.

Drużko '*drużba, towarzysz pana młodego w obrzędzie weselnym, paranymphus, qui nuptiis adest*': Chocz de Szinicza starosta fuit, Milejko ... fuit drushko, Panek... fuit swath al. architriclinus 1428—69 *BiblWarsz* 1861 III 36.

Drużność '*dzielność, fortitudo, animus strenuus*': Nyekthorzi..., gdi na grodzeech przeczyw nyeprziyaczelyoom bywayą polozzeni, othrzvczywszy wszystką sromyeszlywosez z naamnyeszą drvsznosczą naslyadvyąncz (abiecto omni rubore cum minima strenuitate comitantes), ny pod czyyą chorągwyą z naszey woyszki stanowycz szą obykli *Sul* 21.

Drużny '*mężny, dzielny, fortis, qui animo acri est*': Bødzcye drusznego syercza (nolite timere), dobr⟨ze⟩ scye poczøly, dobrze doskonaycye, za krotkø møkø wyeszmyecye wyeczne wyesyele *Błaż* 322.

Drużyca '*towarzyszka, sodalis, socia*': Z druziczamy (*war. lub.*: s drusynąmy) cum sodalibus (dixit, *sc.* filia, ad patrem:... Dimitte me, ut... circumeam montes et plangam virginitatem meam cum sodalibus meis! Jud 11, 37) 1471 *MPKJ* V 33.

Drużyna 1. '*grono druhów, towarzyszy, amicorum seu sodalium circulus*': Vestitos bene laudant alii: O, qualis bona druzyna! *ca* 1450 *PF* IV 578; O Jeruzalem! Jeruzalem! I s Brzesczym, by tho vyedzalo, they by dobrey druzyny plakalo y sylnye zalovalo 1454 *BiblWarsz* 1860 II 559.

2. *dubium*: '*towarzyszka, sodalis, socia*': S drusynąmy (*war. kal.*: z druziczamy) cum sodalibus (dixit, *sc.* filia, ad patrem:... Dimitte me, ut... circumeam montes et plangam virginitatem meam cum sodalibus meis! Jud 11, 37) *MPKJ* V 33.

Drwa *formy*: *n. pl.* drwa *Fl* i *Pul* 95, 12. 103, 18, *BZ* Gen 22, 7, *Dział* 38; ~ *g. pl.* drew 1400 *SKJ* III 192, *Fl* 73, 7, 1403 *KsMaz* I nr 337, 1435 *ZapWarsz* nr 640, 1436 *KsMaz* III nr 2008, *etc.*; ~ *ac. pl.* drwa 1403 *KsMaz* I nr 337, 1427 *ZapWarsz* nr 2723, *Sul* 59. 68, *etc.*; ~ *v. pl.* drwa *Fl* i *Pul* 148, 9; ~ *i. pl.* drwy 1442 *StPPP* II nr 3082, *Rozm* 702.

Znaczenia: **1.** '*drzewo* (*martwe*), *lignum, lignorum copia*': Jako prawye panu Spithcowi, woyewodze, nye obyanzal yesm sye dacz za wyny drew, we dwa pyecza wappna szedz 1400 *SKJ* III 192; Iacom ya ne bral Stascowich drew na wosz szamowtor. O chtora drwa zalowal Stasek na mø, bich ye ia pobral na wosz, ti on sam pobral 1403 *KsMaz* I nr 337; Jacom ya nye winowath Macyeowi polthori coppi i pancinaczce groszi za drwa 1427 *ZapWarsz* nr 2723; Jacom ya Stanislaowych dreph ne pobral sylø 1435 *ZapWarsz* nr 640; Iakom ia nye pobral *treph z Vyanczslavovich *treph*, z gego gaiv szilan 1436 *KsMaz* III nr 2008; Sicut scimus et testamur, jze pan Thomek Busscowsky jal... w dom pana Nicolaya... i wszął cztirze konye y sanky se drwy 1442 *StPPP* II nr 3082; Tilko pokarm vmyerny wszącz ma swogim konyem, a stany sz drew czynycz narąbyonych abo wszathich w leszyech, ab⟨o⟩ w chroszczech nye godzączych szą kv bvdowanyv (et stationes faciat de lignis in silvis, gais aut rubetis incisis et receptis) *Sul* 46; O kthory gwalth na my⟨ę⟩ Jan de Suchodol zalowal, esbych mv drwa samowthor na dwa wosy pobral, themv gwalthowy rok mynul 1453 *ZapWarsz* nr 983; Tedi weszmye drwa ku przebitku (tulit quoque ligna holocausti) y wswyøze na Ysaaka na swego syna *BZ* Gen 22, 6; Tocz sø drwa ku przebitku y ogen (ecce, inquit, ignis et ligna), a gdze gest obyeta? *BZ* Gen 22, 7; Y przislasta tam, gdze gemu bil

bog vkazal, na gemze to vdzalal oltarz y nakladl nan drew (et desuper ligna composuit) *ib.* 22, 9; Naleszli czlowyeka zbyerayøcego drwa w dzen sobothni (et invenissent hominem colligentem ligna in die Sabbati) *BZ* Num 15, 32; A gdisz przyszedl ku bronye myeszczskey, ziawyla syø gemu nyewyasta, wdowa, zbyraiøc drwa (apparuit ei mulier vidua colligens ligna) *BZ* III Reg 17, 10; A k temv dam y woli ku obyecye, y cepi w myasto drew (sed et boves do in holocaustum, et tribulas in ligna) *BZ* I Par 21, 23; Jakom ya nye przedal drew any drzeva Stromylovych za dvadzeszcze cop z gego gayow 1457 *ZapWarsz* nr 1064; Gdyby pospolytych drzew (*Sul* 48: drew) woz wywyozl, tedy temv panv, czygya są drwa, ma pokvpycz vyną rzeczoną syedmynadzessyath (aut de minoribus quercubus vel aliis lignaminibus currum repleverit, poenam, quae dicitur szescz grziuen, illi solvat, in cuius dominio sunt incisa) *Dział* 38; O kthorego czlowyeka Jacub na myan szaloval, thegom sbyl, kyedi s mego lyasza drwa do woza nosil XV *p. post. RafZran* 92; Strues est collectio lignorum stosz drew *ca* 1500 *Erz* 15; Yako myly Cristus tamo yste v Annascha barzo trudno byth czyatemy drvy *Rozm* 702; Pochvatayącz kamyenye, bloto, drwa... y rzvczaly na mylego Iesucrista *Rozm* 804.

2. '*drzewo* (*rosnące*), *arbor*': Iaco w lesech drew (*Pul*: drzewnem) sekirami wirøbili drzwi iego (quasi in silva lignorum securibus exciderunt ianuas eius) *Fl* 73, 7; Tegdi weselicz sc bødø wszistka drwa lassow od oblicza gospodnowa (tunc exultabunt omnia ligna silvarum a facie domini) *Fl* 95, 12, *sim. Pul*; Nasyczona bødø drwa polna (saturabuntur ligna campi), a cedrowe lybanszczy *Fl* 103, 18, *sim. Pul*; Chwalcze gospodna... gory y *swytky pagorky, drwa owoczna y wsytky cedrowe (ligna fructifera et omnes cedri)! *Fl* 148, 9, *sim. Pul*; Jacom ya Woyczechowem (*leg.* w Wojciechowem) lesse ny⟨e⟩ darl chmyelyu y gruszk nye trzasl, any drew rambyl sylą 1443 *ZapWarsz* nr 717; Kthorikole s drvgim granycze mayącz, *przestąpuyecz ye, drwa alybo kthorekole sczebrzvchi wyrąby (ligna vel qualibet utensilia inciderit), ten, gego lasz bądze, rąbyączego pyrwey szekyrą poczędza *Sul* 59, *sim. Dział* 58; Rąbyącz drwa w czvdzem gymyenyv, tylko w szekyrze mayą bycz poczędzany (incidentes ligna in dominio alterius, in securi tantummodo pignorentur) *Sul* 68, *sim. Dział* 56; Jakøm ya nye wyrambyl drew abo drzewą w lessye Carwye gwalthem 1470 *ZapWarsz* nr 2992; Yakom drew albo drzewia w dąbrowye *Philopowcy... nye rąbyly gwaltem 1489 *Czrs* s. XLII; Ysze thy yemv rabalesz drzewo szosznowe y drwa na ymyenyv Szlomynye 1498 *ZapWarsz* nr 1802; Yako mnye Mykolay Myczek w gayv moyem... rabal d r zewo godnye kv budowanyv y gynsze drwa pospolyth[y]e *kwalthem y w dom szwoy woszyl *ib.* nr 1884; ~ *o określonych gatunkach drzew*: Jako ya przesh Dzirska, maza, y syny swe nye wyrabyla drew brzozowych na Sheligach w czaszczy dzeczy Stanyslawowych 1489 *ZapWarsz* nr 1642; Jako my Maczey w lessye... rambyl drwa gwaltem olsowe 1491 *ZapWarsz* nr 1225; Jako my Michal rambil drwa olsowe y koly dambove, y ginssy drwa pospolite gwaltem *ib.* nr 1227; Jako my Stanislaw rambyl drwa sosnove kv czynv na pusczy mey *ib.* nr 1654; Jacom ya nye przykaszala Byernathovy Gosznyewszkyemv any vlodasrzevy Maczeyevy rambacz drew sza granyczamy, anym rambyla sza granyczamy drew v lesze gyego olszevych, any drzeva, any drew pospolithich 1500 *ZapWarsz* nr 1890.

Drwal '*operarius, qui ligna in silva caedit*': Pro littera portanda ad Michaelis (*sc.* festum) fideiussit Jan, drwal 1475 *LibIur* nr 7558. ~ *Może już nomen proprium.*

Drwalowa '*żona drwala, uxor operarii, qui ligna in silva caedit*': Anna drwalowa recognovit se debere 5 marcas fraternitati 1483 *CracArt* nr 858; Martinus, pictor, non fecit satis Janowe drwalowey in 30 florenos 1495 *CracArt* nr 1207. ~ *Może już nomen proprium.*

Drwoszczep '*drwal, operarius, qui ligna findit*': Drvoszczep lignicida *ca* 1500 *Erz* 15.

Drybus '*trójnożna beczka, vas tripes*': Item sub nigra stuba celarium, in quo reperi quatuor tunnas cervisie magnas et duas tunnas vacuas, srzetvassch sive drybusch, dzberlyg, canterus ligneus 1494 *Podol* 6; Item in eodem spycherz celarium, in quo reperi modicum de rapis et vas caulium al. drybussch *ib.* 6; Duo octualia vacua et dribusch vacuum, et II dribuszy caulium, et rappe ad aliquot coros *ib.* 17.

Drygać '*poruszać, potrząsać* (*całym ciałem lub nogami*), *movere, concutere*': Drygacz movere pedem XV *p. pr. R* XVI 341.

Dryja '*trzy oczka na kostce do grania, tesserae seu aleae pars, cui tria insunt puncta*': Ludendo tasseres lucratus est ipsis II marcas pecuniarum tribus tasseribus, inter quas erat unus habens binum quinque al. czynky et binum drya 1496 *MMAe* XVI nr 872; Zly tho czynek kosthyrze schyadl, gdy po uschi do pyekla wpadl, nye pomogą mu y drygy⟨e⟩, yusz

tham w pyekle zmolą pygye XV *ex. MacDod* 137.

Dryjak *cf.* **Driak**

Dryjaka *cf.* **Driaka**

Dryjakiew *cf.* **Driakiew**

Drzakiew *cf.* **Driakiew**

Drzastwo, Drząstwo *'drobne kamyki, żwir, teren żwirowaty, kamienisty, glarea'*: Y drzastwa et lapillos XV *med. R* XXIV 363; Drzastwo albo grvda salebra *ca* 1500 *Erz* 15; Drząstwo scrupus *ib.*

Drzazg *'giętki pręt, vimen'*: Drzaszg vimen *ca* 1455 *JA* XIV 495.

Drzazga *'mały odłamek drewna a. źdźbła, ligni seu calami fragmentum tenuissimum'*: Drzasgą festucam (quid autem vides festucam in oculo fratris tui, trabem autem, quae in oculo tuo est, non consideras? Luc 6, 41) XV *in. R* XXIV 74. ~ *Cf.* **Trzaska.**

Drzaźdże *'giętkie pręty, chrust, vimina'*: *Odzyemyeg drzevovy ogrodzyla d[r]zzaszdzim arboreum zonat stipulis ac vimine, gl.* fruticibus siccis, truncum 1466 *R* XXII 13.

Drząstwo *cf.* **Drzastwo**

Drzeć *formy: praes. ind. 3. sg.* drze 1471 *CyzKlob* 444; *3. pl.* drą 1407 *JA* XV 475; ~ *imper. 2. sg.* drzy 1407 *JA* XV 475; ~ *inf.* drzeć XV *in. CyzPloc. BZ* II Par 29, 34, XV *p. post. PF* V 6, *Rozm* 815; ~ *fut. 1. sg.* będę drzeć *BZ* Gen 13, 9; ~ *praet. 1. sg. m.* -m darł 1443 *ZapWarsz* nr 717; *3. sg. m.* darł 1395 *TPaw* III nr 3666, 1399 *TPaw* IV nr 2090, 1443 *ZapWarsz* nr 717; ~ *condit. 3. sg. neutr.* -by darło *BZ* Gen 19, 19; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* darty 1394 *MMAe* XV 186; *g. pl. f.* dartych 1471 *MPKJ* V 21.

Znaczenia: **1.** *'rwać, targać, carpere, decerpere'*: Ne darl chmelu Pelcze ani yego laik (*pro* lank) szekl 1399 *TPaw* IV nr 2090; Jacom ya Woyczechowem (*leg.* w Wojciechowem) lesse ny darl chmyelyu y gruszk nye trzasl any drew rambyl sylą. Jaco ya to wem, eze Thomek... nye darl ch[y]melyu 1443 *ZapWarsz* nr 717; ~ *w mylnym przekładzie czeskiego tekstu*: Bo znadz y na gorach syo nye vkryyo, abi myo nye darlo zle czlowyeczstwo, iszebich tak vmarl (nec possum in monte salvari, ne forte apprehendat me malum et moriar. *Biblia olomuniecka*: neb snad mye yata y swazana zlee bude drżieti) *BZ* Gen 19, 19; ~ darty jedwab *'nici jedwabne uzyskane ze sprucia tkaniny, fila e Serico textili dissoluto extracta'*: Pro Serico lacerato, dicto darty yedwab, diuersi coloris II marc. IX sc. 1394 *MMAe* XV 186; ~ krupy darte *'jakiś rodzaj kaszy, far fractum'*: Czanscz krup darthich partem farris fracti (adolebit sacerdos in memoriam muneris partem farris fracti et olei ac totum thus Lev 2, 16) 1471 *MPKJ* V 21.

2. *'odzierać, zdzierać, łupić, detrahere'*: Ale kaplanow bilo malo any mogly dostatczicz drzecz kozi z dobitka obyetnego (nec poterant sufficere, ut pelles holocaustorum detraherent), przeto y vczeny, bracya gich, pomogly gym *BZ* II Par 29, 34; Rzuczyvschy szye z vyelyką okrutnosczyą poczęły drzecz y ssyepacz odzyenye s nyego y zvlekly gy, aze stal nag *Rozm* 815; ~ drzeć łyko *'delibrare'*: Quando sø lika drø, tunc ea drzi 1407 *JA* XV 475; Piecz (*Vrtel* 216: precz) beszal Wrban gonycz wylka a drzecz lyka XV *in. CyzPloc*; May drze lyca 1471 *CyzKlob* 444; Drecz glabere (*pro* glubere) XV *p. post. PF* V 6; ~ *'odzierać z kory, może karczować, decorticare, fortasse exstirpare'*: Martinus iurabit, quod siluam Dyrslai non darl nec suis czeladzi mandauit 1395 *TPaw* III nr 3666.

3. *'iść, biec, ire, pergere'*: Poydzeszly ty na lewo, ya poydø na prawo, bødø przed szø drzecz (*Biblia olomuniecka*: yat prauiczi budu drżieti), a poydzesly ty na prawo, a ya na lewo (si ad sinistram ieris, ego dexteram tenebo, si tu dexteram elegeris, ego ad sinistram pergam) *BZ* Gen 13, 9. ~ *Mylny przekład wywołany złym zrozumieniem czeskiego tekstu.*

Cf. **Odrzeć, Podrzeć, Przedrzeć, Rozedrzeć, Wezdrzeć, Wydrzeć, Zedrzeć, Rozdzierać, Wzdzierać, Zdzierać, Drać**

Drzemać *formy: praes. ind. 3. sg.* drzemie 1444 *R* XXIII 304, XV *med. GlWroc* 112 r; ~ *imper. 3. sg.* drzemi *Pul* 120, 3; ~ *inf.* drzemać *ca* 1500 *Erz* 15; ~ *fut. 3. sg.* drzemać będzie *Fl* 120, 3, *Fl* i *Pul* 120, 4; ~ *praet. 3. sg. m.* drzemał 1471 *MPKJ* V 69; *f.* drzemała *Fl* i *Pul* 118, 28, *MW* 7b; *3. pl. m.* drzemali *Fl* i *Pul* 75, 6, *BZ* Nah 3, 18.

Znaczenie: *'być sennym, ulegać senności, dormitare, sopitum esse'*: Od pokarana twego, bosze Iacobow, drzemali wszistczy, gisz wsadali sø na conc (ab increpatione tua, deus Jacob, dormitaverunt, qui ascenderunt equos) *Fl* 75, 6, *sim. Pul*; Ne da na pokuschene (*pro* poruschene) noghy twoye any drzemacz bødze (*Pul*: drzemy), gen czebe str[e]zesze. Owa ne drzema[n]cz any spacz bødze, gensze strzesze Ysraheyl (non det in commotionem pedem tuum, neque dormitet, qui custodit te. Ecce non dormitabit, neque dormiet, qui custodit Israel) *Fl* 120, 3—4, *sim. Pul*; Drzemie soporatur 1444 *R* XXIII 304; Nam angelus neque dormitat, neque dor-

mit drzeme XV *med. GlWroc* 112 r; Drzeze maly pastirze twogy (dormitaverunt pastores tui) *BZ* Nah 3, 18; Drzemal sopitus (eris sicut dormiens in medio mari et quasi sopitus gubernator amisso clavo Prov 23, 34) 1471 *MPKJ* V 69; Dormire, dormitare idem drzemacz *ca* 1500 *Erz* 15; Drzemacz dormitare *ib.*; ~ Drzemala dusza moya przed tesznyczø (dormitavit anima mea prae taedio) *Fl* 118, 28, *sim. Pul, MW* 7b. ~ *Cf.* **Wzdrzemać.**

Drzemanie '*sen, dormitatio, sopor*': Acz dam sen oczyma mogyma, a powekam mogym drzemane (si dedero somnum oculis meis et palpebris meis dormitationem) *Fl* 131, 4, *sim. Pul*; Drzemanye soporem (*war. lub.*: sen, drzemanye, immisit ergo dominus deus soporem in Adam Gen 2, 21) 1471 *MPKJ* V 7; Drzemanya, vschnyenya soporis (usque ad fundum calicis soporis bibisti Is 51, 17) *ib.* 95.

Drzemlik *zool.* '*gatunek sokoła, Falco aesalon L.*': Drzemlik merilio 1472 *Rost* nr 1389.

Drzemota '*głęboki sen, spanie, somnus, sopor*': A gdisz bilo slunce za gorø zaslo, vderzy na Abrama drzemota (cumque sol occumberet, sopor irruit super Abram), a groza wyelika w czyemnoszczy obydze gi *BZ* Gen 15, 12, *sim.* 1471 *MPKJ* V 9; Drzemotha sopor (porro Holofernes iacebat in lecto, nimia ebrietate sopitus Judith 13, 4) 1471 *MPKJ* V 56.

Drzeń *cf.* **Rdzeń**

Drzewce, Drewce, Drzewiec 1. '*drzewo* (*rosnące*), *arbor*': Tez podobno krolewstwo nyebyeskye zyarnv gorczycznemv..., ktore yest mnyeysche myedzy ynym naszyenym, alye yako vrosczye, bądzye... yako drzewcze (et fit arbor Mat 13, 32) *Rozm* 340.

2. '*drzewo* (*martwe*), *lignum*': Tako Abram, w noczy wstaw, osyodla osla swego..., a gdisz bil drwyecz nasczepal sobye ku przebitku (cumque concidisset ligna in holocaustum), szedl na ono myasto, yako gemu pan bog przikazal *BZ* Gen 22, 3.

3. '*trzcina, calamus*': Drzewczie calamus (et ecce vir, cuius erat species quasi species aeris, et funiculus lineus in manu eius, et calamus mensurae in manu eius Ezech 40, 3) 1471 *MPKJ* V 106.

4. '*włócznia, hasta*': Cum decem nobilibus ... bene armatis cum hastis al. z drzewczy et armis cum balistis, arcis et sagittis 1498 *AGZ* XV 361; Accepit... loricas, sellas, hasticulas al. drzewcze, clipeos al. tharcze 1500 *AGZ* XV 400.

5. boże drzewce *bot.* '*Artemisia Abrotanum L.*': Boze drzewcze abrotanum XV *p. post. Rost* nr 4958.

Drzewiany *formy*: *n. sg. m.* drzewiany *OrtMac* 24, *OrtVrtel* 117; ~ *ac. sg. f.* drzewianą *Satyra* w. 10; ~ *i. sg. m.* drzewianym *OrtMac* 23; ~ *l. sg. m.* (na) drzewianem *BZ* Neh 8, 4. II Esdr 9, 42; ~ *g. pl. f.* drzewianych *BZ* I Par 14, 1; ~ *d. pl. m.* drzewianym *BZ* Deut 28, 36; ~ *ac. pl. neutr.* drzewiane *Rozm* 183; ~ *l. pl. m.* (w) drzewianych *BZ* Ex 7, 19.

Znaczenie: '*drewniany, zrobiony z drzewa, ligneus, e ligno confectus*': Weszmy *proøt a wszczyøgny røkøø swøø nad... wszitky tonye wodne, aby sze obroczyli w krew, a bøødz (*sc.* krew) we wszey szemy egipskyey tako w drzewyanich sszødzech, yako w kamyennich (tam in ligneis vasis, quam in saxeis) *BZ* Ex 7, 19; Y bødzesz tam slvzycz czvdzim bogom drzewyanim y *kanyennim (et servies ibi diis alienis, ligno et lapidi) *BZ* Deut 28, 36; Y bødzesz tv slvzicz bogom czvdzim, gichzes ty ges nye znal ani otczowye twogi, *drzewyani y *kamyenni (et servies ibi diis alienis..., lignis et lapidibus) *ib.* 28, 64; Poslal Iram... rzemyøslnyki scyan drzewyanich (artifices parietum), abi vdzalaly gemu dom *BZ* I Par 14, 1; Y stal Ezdras, pysarz, na wschodze drzewyanem (super gradum ligneum) *BZ* Neh 8, 4; Y stal Ezdras, kaplan y vczicyel zakona, na stolczv drzewyanem (super ligneum tribunal), gen bil k temu vdzalan *BZ* II Esdr 9, 42; O[o] gyednym czlowyecze, czo poyal zoną sz dzyedzyna sz drzewyanym domem *OrtMac* 23; Then tho dom byl drzewyany y szgorzal *OrtVrtel* 117, *sim. OrtMac* 24; Zelazna vycz doma szlozy, a drzewyaną na plug wlozy *Satyra* w. 10; Kazdy zelazne albo drzevyane *myvaly vmyvanya (dolabrum ferebant ligneum) *Rozm* 183.

1. Drzewie *formy*: *n. sg.* drzewie *BZ* I Par 16, 33. Nah 3, 12; ~ *g. sg.* drzewia *BZ* Ex 36, 20. 31. 37, 10. 38, 23, 1489 *Czrs* s. XLII, XV *p. post. R* XXIV 94; ~ *d. sg.* drzewiu 1466 *R* XXII 19. 22; ~ *ac. sg.* drzewie *BZ* Ex 9, 25. 10, 5. Deut 28. 42. III Reg 15, 22. I Par 14, 1; ~ *i. sg.* drzewim *BZ* Gen 18, 4. 23, 17. III Reg 14, 23; ~ *l. sg.* (w) drzewiu 1479 *ZapWarsz* nr 1491.

Znaczenia: **1.** '*drzewa* (*rosnące*), *arbores*': Otpoczynyeczye pot drzewym (et requiescite sub arbore) *BZ* Gen 18, 4; Y vczwyrdzy to pole, ges to nyegdi bilo Efronowo, w gemze to bila yaskyny dwogista,... tak pole yako yaskynye, se wszym drzewym (et omnes arbores eius) *ib.* 23, 17; Wszieczky szyola polna zbil grad y wszelkye drzewye tey szemye zlamal (et omne lignum regionis confregit) *BZ* Ex 9, 25; Bocz oglodzøø wszitko drzewye (corrodet enim

omnia ligna), gesz to plod mayø na polach *ib.* 10, 5; A gdisz wnidzecze w zemyø, a rosplodzicze *drzewey w nyey owoczne (et plantaveritis in ea ligna pomifera), odcymyecze pirwe gich owocze *BZ* Lev 19, 23; Wszitko twe sadowe drzewye y owocze zemye twey rdza zagvby (omnes arbores tuas... rubigo consumet) *BZ* Deut 28. 42; Bo takesz ony wzdzalaly tu oltarze... na wszelkem przigorzv... a pod wszelkim drzewym rozdzanim (et subter omnem arborem frondosam) *BZ* III Reg 14. 23; Tedi bødø chwalycz drzewye lesne przed bogem (tunc laudabunt ligna saltus coram domino). bo przi-szedl sødzicz zemye *BZ* I Par 16. 33; Wszitka ⟨og ro⟩dzenia⟩ twa iako fygowe drz⟨e wye s swim owocem (omnes munitiones tuae sicut ficus cum grossis suis) *BZ* Nah 3, 12; Virentes, non steriles, palmitibus, *gl.* ramis drzewyv, similes 1466 *R* XXII 19; Frondibus, drzewyv, alba lugustra... dones *ib.* 22; Nyekthorzi szekly roszdze z drzewya (alii autem caedebant ramos de arboribus Mat 21, 8) y stlaly na drodze XV *p. post. R* XXIV 94; ~ *może pomieszane z* drzewiej '*dawniej, ante, prius*': Tako przyvyedzyon k nyemv yeden slyepy... A myly lesus... vlozywschy rącze na yego oczy y spytal yego: Vydzyschly czo? A vezryavschy rzekl: Vydzą lyvdzy chodzącz yakoby drzevycy (video homines velut arbores ambulantes Marc 8, 24) *Rozm* 361.

2. '*material drzewny, lignum*': Y uczynyø y czky stanowe stoyøcze z drzewya sethym (de lignis Setim) *BZ* Ex 36, 20; Y udzelyal szerdzy z drzewya sethym (de lignis Setim) *ib.* 36, 31; Vdzelal y stool s drzewyaa sethym (de lignis Setim) *ib.* 37, 10; Przyyøw k sobye towarzysza..., ktory bil s⟨am rzemyeszlnyk z drzewya (qui et ipse artifex lignorum egregius fuit) *ib.* 38, 23; Y odnoszily kamyenye wisokoscy y drzewye (et tulerunt lapides de Rama et ligna), gymysz bil dzalal Baza *BZ* III Reg 15, 22; Poslal Iram... posli ku Dauidoui a drzewye cedrowe (ligna cedrina) *BZ* I Par 14, 1; Ale y slugy Iramoui... przinyesly zloto z Ofyr a drzewya (*pro* drzewie?) cysowe (attulerunt aurum de Ophir et ligna thyina)..., z nyegosz vdzalal krol, to gest z drzewa cysowego, wschodi w domv bozem *BZ* II Par 9, 10; Yakom drew albo drzewia w dąbrowye *Philopowey... nye rąbyly gwaltem 1489 *Czrs* s. XLII; O wytaczenye drzewye (*pro* o wytaczanye drzewya?) pro structura civitatis 1494 *Warsch-Pozn* I 372; ~ *dubium*: Jako ya nye bral nyar ('miar') sz mlyna, yako dwye kopye grossi. w dzyrszavye Sczepanowey thamo tho w drzewv, gdze gy prawo waszalo (*leg.* wwiązało) 1479 *ZapWarsz* nr 1491.

2. Drzewie *cf.* **Drzewiej**

Drzewiec *cf.* **Drzewce**

Drzewiej. Drzewie '*przedtem, najpierw, ante, prius*': Jaco Piotrek ne wczinil Staszcoui gwaltu, ale gy Staszek drewe nagabal 1397 *Leksz* I nr 2511; Tedy vocz swøthy Gan gestcy mv on tako byl odpouedzal, ysze thy, dze, nigednø stronø ne mosesz tutha biez se mnø, alle thy drzewe masz vmrzecz *Gn* 184a; Y zdzal gest temu myeszczczu Bethel, gemus to drzewyey mowyly Luza (quae prius Luza vocabatur) *BZ* Gen 28, 19; A grad y ogeyn smyeszywszy sze pospolu noszyly sze søø, a tako wyelykye, sze nygdi drzewyey nye zyawyaly sze tako wyelikye w szemy egipskye (quanta ante nunquam apparuit in universa terra Aegypti) *BZ* Ex 9, 24; Y bødze krzyk wyelyky we wszey szemy egipskyey, yaky gest nye bil drzewyey any *bodze potem (qualis nec ante fuit, nec postea futurus est) *ib.* 11, 6; Zmiw drzewyey trzewa y nogy (lotis prius intestinis et pedibus), a wszystek skop spolu sezze na oltarzv *BZ* Lev 8, 21; Twore (*pro* wtore) on wyelim wyøczey slachatnyeszich, nisz drzewey, poslal (rursum ille multo plures et nobiliores, quam ante miserat, misit) *BZ* Num 22, 15; Nizadni nye bil s tich, ges to drzewycy bil policzon (qui ante numerati sunt) od Moyzesza y od Aarona na pvsci Synay. Bo bil powyedzal pan drzewey (praedixerat enim dominus), ze wszitczi zemrø na pvsci *ib.* 26, 65; Pomsci drzewey synow israelskich nad madyanskimi (ulciscere prius filios Israel de Madianitis), a tak przilozon bødzes k lvdv swemv *ib.* 31, 2; Y ostanyecze w maley liczbye, iakoszescze drzewye bili w rosmnozenyv (qui prius eratis sicut astra coeli prae multitudine) *BZ* Deut 28, 62; Z daleka nye moglibyscze vidzecz ani poznacz, ktorø drogø wessli, zescze drzewyey nye chodzily po nyey (quia prius non ambulastis per eam) *BZ* Jos 3, 4; Nawroczili syø wody ve dno swoy⟨e⟩ y czekli sø, iako byli drzewyey obykly (sicut ante consueverant) *ib.* 4, 18; Nawrocyla syø røka krolyowa k nyemu y vczinyla syø, iako drzewyey bila (facta est, sicut prius fuerat) *BZ* III Reg 13, 6; A vczin znowv lyczbø ricerstwa... a wozi w myasto wozow, gyszesz drzewycy myal (quos ante habuisti) *ib.* 20, 25; Bog nyebyeski day tobye radoscz a vcyeszenye za tø tezknoscz, *iozesz to drzewycy cyrpyala (quod perpessa es) *BZ* Tob 7, 20; ~ drzewiej rzeczony, uczyniony '*wymieniony poprzednio, qui supra dictus, commemoratus est, cuius supra*

mentio facta est': Molwy obłyvbyenycza, wzdawayącz modlytwy za drzyewyey rzeczonego byzkvpa (pro supradicto episcopo) XV *med. MPKJ* V 431; Y rze⟨k⟩l Lamech swima zonama drzewyey rzeczonima, Ade a Selle *BZ* Gen 4, 23; A iestliby kto nyenavidzal blisznego swego y... ranil gy, eszby vmarl, a sam by vczekl do gynego drzewyey vczinyonich myast (fugeritque ad unam de supradictis urbibus), posli starosti tego myasta *BZ* Deut 19, 11; ~ drzewiej, aliż (niż, niżli): Iaco ya Ondrzeya drzewey ne pobral ot Woczecha, alisz mi pirwey prawo obrøczil Ondrzeyem 1407 *KsMaz* I nr 969; Nye bødø geszcz drzewyey, alysz poselstwo sgednam (non comedam, donec loquar sermones meos) *BZ* Gen 24, 33; ~ Jakom penøndze nosszil Sta[...] *dczewe, niysz scodø vczinil 1393 *Leksz* I nr 1447; Ten kon drzewey sdech, nizesm obeslan [Przibech] 1396 *Leksz* II nr 1869a; Pany Wlodkowa drzewey, nysz wischla trzsi lyata a trzsy myesance, Staschca Gamratha pozwala yest o zaklad 1400 *SKJ* III 188; Odpusci mi, bich se ochlodzil drzewey (*Pul*: *dzzewyey), nisz odydø (ut refrigerer prius, quam abeam) *Fl* 38, 18; Drzewey, nisz sø gori byly (priusquam montes fierent) albo stworzona zema y swat..., ti ies bog *Fl* 89, 2, *sim. Pul*; Drzewey, nysz v⟨ś merzyl gesn (*pro* gesm) sø (priusquam humiliarer), ya zgrzeszyl gesm *Fl* 118, 67, *sim. Pul*; Bødzcze yako syano strzeszne, gesz drzewey, nysz ge wytargayø, zwødne (quod priusquam evellatur, exaruit) *Fl* 128, 5, *sim. Pul*; V wody szø poczina czescz: drzewey, nisz gdi szødø gestcz, tedyø (*leg.* tedy ją) na røcze dayø *Slota* w. 57; Drzewyey, nysze szly spacz (prius autem, quam irent cubitum), møzowye tego myasta ostøpyly ge *BZ* Gen 19, 4; Nye wyedzalesm, kto to bil vczynyl, a tisz my tego nye powyedzal anym tego *drzewa sliszal, nyze dopyro tym razem (et ego non audivi praeter hodie) *ib.* 21, 26; Oczyecz twoy nam przykazal drzewyey, nysz gest vmarl (antequam moreretur) *ib.* 50, 16; Ach, bichom bili szmarli a zgynøli drzewycy, nisz nasz pan wyedze do tey zemye *BZ* Num 14, 3; Wzdaycye panv bogv waszemv slawø drzewycy, nysz syø zaczymy (antequam contenebrescat) *BZ* Jer 13, 16; *Dzewig, nis bądze priusquam fiat (et nunc dixi vobis, priusquam fiat, ut, cum factum fuerit, credatis Jo 14, 29) *ca* 1500 *JA* IV 97; Alye drzevey, nyz ssą thamo przyschly a nyzly y nalyezly, myly Iesus poyął svyątego Pyotra *Rozm* 593, *sim.* 1451 *MacDod* 104; ~ Jako to swaczimi, isz Dobeslaf poslal... d⟨r⟩zewe, niszli *stkodø vczinil Staszek 1393 *Leksz* I nr 1447; Czso iest Staszek oddzelil swego sina, to iest drzewey otdzelil, nisli pana Brzezinskego ludzi osekl 1397 *TPaw* IV nr 368; Pysze szø nam f svøthem pyszme o *raszmagitich svøtich, kakocz szø ony velikø møkø cirpely drzeve byly, nislycz szo ony do krolefstwa szø dostaly *Gn* 171b; A napirsuecz gy on o gego velika czuda chualy, choscy gest ge on przeszen byl nasz mily Xc czynil drzeue, nisly szø gest on na ten tho svath bil narodzil *Gn* 179a; Drzewey, niszli sø vrozumeli tarnowe waszi osset (priusquam intelligerent spinae vestrae rhamnum), iaco sziwi taco w gnewe poszrze ie *Fl* 57, 9, *sim. Pul*; Ya gesm wszitkø syadl drzewyey, nyszlys ty przyszedl (priusquam tu venires) *BZ* Gen 27, 33; Tedy lud, wszowszy møøky kropyoney drzewyey, nyszlybi kwaszona bila (antequam fermentaretur) *BZ* Ex 12, 34; Czinyl lvgy a sochi drzewyey, nyzly pokaianye czinyl (antequam ageret poenitentiam) *BZ* II Par 33, 19; Abi opatrzile oczi moy sini wasze drzewyey, nyzly vmrø (priusquam moriar) *BZ* Tob 10, 11; Drzewyey bødzeta babye, nyszly swadzbi s nymy doczekacye (ante eritis vetulae, quam nubatis) *BZ* Ruth 1, 13; Oczyecz vasz vy ('wie'), czo vam yest potrzebyzna, drzevey, nyzly vy yego proszyczy⟨c⟩ (antequam petatis eum Mat 6, 8) *Rozm* 273; Zavyerne, zavyerne vam povyedam, yze drzevey, nysly Abram byl, ya yestem (antequam Abraham fieret, ego sum Jo 8, 58) *Rozm* 477; Pyetrze, drzevey, nyzly kur zapoye (antequam gallus cantet Mat 26, 34), trzykrocz mye zaprzysch they noczy *Rozm* 581.

Drzewiejszy '*dawny, poprzedni, pristinus, prior*': Bo iaczem pan bog gich a nyc zapomnyø slvbv mego drzeweyszego (et recordabor foederis mei pristini) *BZ* Lev 26, 45; Y bil przed nym tak, iako bil drzewyeyszich dny (et fuit ante eum sicut fuerat heri et nudius tertius), a potem syø ruszily ku boiv *BZ* I Reg 19, 7; Vczin znowv lyczbo ricerstwa... a konye w myasto kony drzewyeyszich (et equos secundum equos pristinos) *BZ* III Reg 20, 25; Ale ony nye posluchaly, nyszly podle obiczaia swego drzewyeyszego pachaly (sed iuxta consuetudinem suam pristinam perpetrabant) *BZ* IV Reg 17, 40; Non configurati, id est assimilati k drzewyeszim zondosczyam (quasi filii oboedientiae, non configurati prioribus ignorantiae vestrae desideriis I Pet 1, 14) *MPKJ* V 137.

Drzewina '*drzewa, arbores*': Poszarta gest wszitka szelyna szemskaa a czsoszkoly yablek na drzewynye bilo (et quidquid pomorum in arboribus fuit)..., a owszeyky nyczs szelonego

na drzewynye nyc ostalo (nihilque omnino virens relictum est in lignis) *BZ* Ex 10, 15; ~ *dubium*: Quia tu... yestesch roszmyothal y roszrubal plothy ostrog y disząbyną (*pro* drszevyną?) okolo tego dwora szlamalesch 1476 *AGZ* XV 487.

Drzewko boże drzewko *bot.* '*Artemisia Abrotanum L.*': Boze drzewko abrotanum domesticum, camphorata domestica 1419 *Rost* nr 5034; Boze drzewko abrotani 1434 *PF* V 32; Boze drzewko abrotanum 1437 *Rost* nr 2416, *sim.* 1460 *Rost* nr 3316, 1464 *Rost* nr 4747, *ca* 1465 *Rost* nr 3770, 1472 *Rost* nr 398, 1475 *Rost* nr 2944, 1484 *Rost* nr 5803, 1491 *Rost* nr 11032, 1493 *Rost* nr 10982, *ca* 1500 *Rost* nr 5607; Boze drzewko *ca* 1455 *JA* XIV 488; Bosche drzewko abrotanum domesticum *ca* 1465 *Rost* nr 4113; Boze drzewko XV *p. post. PF* V 34; Boze drzyewko abrotanum XV *p. post. R* LIII 63, *sim. ib.* 64; Boze drzewko abortanum vel abrotanum *ca* 1500 *Erz* 15; Carisinum, boze drzewko, abrotanum idem *ib.*; Boze drzyewko verbenam, abrotanum *ca* 1500 *PF* IV 760; ~ Boże drzewko abrotanum 1478 *Rost* nr 1949. ~ *Cf.* **Drzewsko.**

Drzewny, Drewny '*drzewa dotyczący, pozostający w związku z drzewem, ligneus, qui ligni est, ad lignum pertinet*': Ktosz by zabil blisnego swego nyc chczø,... ale... w drzewnem røbanyv spadnocz szekira s toporziska ranilaby przyaczela gego (in succisione lignorum securis fugerit manu, ferrumque lapsum de manubrio amicum eius percusserit) y zabilaby gy, ten do gednego s tich myast vczecze a ziw bødze *BZ* Deut 19, 5; Prze to gesmi lyosi rzucyly... myedzi lyvdem na obyetø drewno (sortes ergo misimus super oblationem lignorum)..., abi gorzala na oltarzv *BZ* Neh 10, 34; Iako w lyeszye drzewnem (*Fl*: w lesech drew) z szyekyramy wyrøbaly drzwy yego (quasi in silva lignorum securibus exciderunt ianuas eius) *Pul* 73, 7; A gdysz lyekarzom vydzyalo szye dobrze, yschby czyalo yego olyeyem drzewnym lyeczyly, wszadzyly y v kądz pełną *olyą volnego *Rozm* 108; ~ Drewna pylą serra *ca* 1500 *Erz* 14. ~ *Cf.* **Bluszcz, Czerw, Robaczek.**

Drzewo *formy*: *n. sg.* drzewo *Gn* gl. 101a, *Fl* i *Pul* 1, 3, 1419 *Rost* nr 2891, 1437 *Rost* nr 2574, 1437 *Wisł* nr 228, s. 84, 1444 *R* XXIII 304, *etc. etc.*; ~ *g. sg.* drzewa 1397 *StPPP* VIII nr 5855, 1412 *KsMaz* I nr 1784, 1420 *TPaw* VII nr 1522, *etc. etc.*; ~ *d. sg.* drzewu *BZ* Judith 6, 9, *Rozm* 83. 406; ~ *ac. sg.* drzewo 1399 *Leksz* I nr 3092, *Fl* 104, 32, 1402 *KsMaz* I nr 172, 1419 *AKPr* VIIIa 148, *etc. etc.*; ~ *v. sg.* drzewo *MW* 93b, XV *ex. Kalużn* 290; ~ *i. sg.* drzewem 1409 *Piek* VI 386, *BZ* Gen 18, 8. Num 35, 18, *etc.*; ~ *l. sg.* (na) drzewie *Sul* 59. 68, *BZ* Deut 22, 6, *Dział* 44, *etc.*; ~ *ac. du.* drzewie *Rozm* 127; ~ *n. pl.* drzewa *Sul* 80, 1491 *AGZ* XVIII 308, XV *p. post. Kalużn* 287, *Rozm* 71. 74. 85. 479; ~ *g. pl.* drzew *BZ* Deut 19, 5, *Dział* 38. 57, 1478 *Czrs* s. LXXXVI, 1483 *ZapWarsz* nr 1544, *Rozm* 73. 128; ~ *ac. pl.* drzewa *Sul* 80. 111, 1491 *ZapWarsz* nr 1226, 1498 *ZapWarsz* nr 1885, *Rozm* 4. 127.

Znaczenia: **1.** '*drzewo rosnące, arbor*': A bødze iaco drzewo (et erit tamquam lignum), iesz szczepono iest podług czekøcych wod *Fl* 1, 3, *sim. Pul*; Vsque ad pinctum, vlg. do szeszczorga d⟨r⟩zeua 1428 *MonItur* V 129; W rosgach, kwieczu, w ouoczu lubieszne drzewo fronde, flore, germine dulce lignum 1444 *R* XXIII 304; Jakom ya Voyczechowy drzewa nye smarkowal 1449 *TymSąd* 72; Alye począ-dza-ly kogo we dw volv alybo konyv,... snamyą... na drzewye, gdzye począdzal, wyczącz yma (signum in arbore, ubi impignoravit, excidere teneatur) *Sul* 59, *sim. Dział* 58; Alye kedy ktho drzewo se pszczolamy (arborem cum apibus) porąby, tedi czirzpyączemv skodą grzywną... zaplaczycz ma. Paknyały przes pszczol drzewo porąby dzane (sine apibus succiderit arborem), thedy skodą czirzpyączemv poł grzywny... zaplaczycz mvszy *Sul* 59; Ale ysze rosmaythe szą laszy, myedzy ktorimy szą nyektora drzewa w drvgych wyelgey vasznoszczy a drogego mytha (in quibus sunt arbores magni valoris et pretii), yako gest czysz y drvge drzewa droga..., vydzało szą nam..., ysz gdyby wszethw w lasz *czącz thake drzewa (tales arbores) albo gym rowna porąbył, moze bycz przes dzedzicza thego lasza yąth a na rąkoyemstwo proszączym dan *Sul* 80; Naydzye tako drwa albo drzewa (ligna sive robora) rąnbyąnczego *Sul* 111; Quasi oliva speciosa, drzewo nadobne, in campis et quasi platanus, yawor, exaltata sum iuxta aquas in plateis (Ecclus 24, 19) XV *med. GlWroc* 105 v; I wiwyodł pan bog s prochu wszełkye drzewo krasne... a tesze drzewo szywota..., a drzewo wswedzenya dobrego i slego (omne lignum pulchrum visu..., lignum etiam vitae,... lignumque scientiae boni et mali) *BZ* Gen 2, 9; A gdisz vsliszalasta glos pana boga chodzøcego po poludnyu, skrił szø Adam i gego szona przed oblyczym pana boga poszrzod rayskyego drzewa (abscondit se Adam et uxor eius a facie domini dei in medio ligni paradisi) *BZ* Gen 3, 8; Y stał gest (*sc.* Abraham) sam przi nych pod drzewem (sub arbore) *BZ* Gen

18, 8; Ktosz by zabil blisnego swego nye chczø..., ale szedw s nim do lasza proscze røbacz drzew (ad ligna caedenda), a w drzewnem røbanyv spadnøcz szekira s toporziska ranilaby przyaczela gego y zabilaby gy, ten do gednego s tich myast vczecze a ziw bødze *BZ* Deut 19, 5; Gdisz chodzøcz po drodze naydzesz na zemi albo na drzewye (in arbore) gnyasdo ptasze a maczerz gich na ptaszøczech... szedzøczø, nye weszmyesz gey z gey dzeczmi *BZ* Deut 22, 6; A ony syø odwrocywszi od boku gori, przi wyøzaly Achiora ku drzewu za røce y za nodze (ligaverunt Achior ad arborem manibus et pedibus) *BZ* Judith 6, 9; *Jakøm ya nye wyrambyl drew abo drzewą w lessye Carwye gwalthem 1470 *ZapWarsz* nr 2992, *sim. ib.* nr 1387; Bog... yethno mv drzewo zakasal, by go ophszeyky nye rvszal *De morte* w. 128; Dzyathky thwoye yako roszky olywne w okrąg drzewa sztolu thwego (sicut novellae olivarum in circuitu mensae tuae Ps 127, 3) *MW* 81b; O drzewo barzo roszkoszne, owocz szwyathy sz szyebye wypusczayącze! *MW* 93b; Jakom ya nye rambyl drzewa na splaw 1488 *ZapWarsz* nr 1636; Yako mnye Sthanysław Myczkowycz w gayv moyem... rabal drzewo godnye kv budowanyv y gynsche drzewa pospolythye kwalthem yj w dom szwoy woszyl 1498 *ZapWarsz* nr 1885; Zyemyą nye przynyesze any naszyenya, any drzewa owoczv dadzą (nec arbores poma praebebunt Lev 26, 20) XV *p. post. Kałuźn* 287; Bocz ivsz szyekycra v korzenya drzeva polozona yest. A przetho vszelkne drzevo, chtore nye czyny ovocza dobrego, bądzye vyczyatho (securis ad radicem arborum posita est. Omnis ergo arbor, quae non facit fructum bonum, excidetur Mat 3, 10) *EwZam* 298, *sim. Rozm* 178. 283; Vyschedschy... do ogroda... vzrala tesch drzewa roskoznym lystem okraszono (vidit... se frondibus arbores ornare) *Rozm* 4; Drzeuo daye svoy ovocz podlvg czaszv szvego *Rozm* 6; Potym ona drzewa rzymska, ktoresch szye (*pro* są) szvany sloncze y myeszyądz (arbores solis atque lunae), davaly odpovyedanye lyvdv pospolnemv, vienczass y przestaly szye (*pro* są) movycz *Rozm* 74; Domv nyeyednego, gospody ny myely..., alye na kazdą nocz pod drzevem lyezely *Rozm* 82, *sim. ib.* 118; O tem, yako drzeva schylaly szyc, dayacz chvalą Iesvcristvsovy *Rozm* 85; Kyedy szą schly po laszv, wschytky rozgy wschelykyego drzeva naklonyly szye szą yemv *Rozm* 85; Pyątego dnya zyola y drzewa dadzą *kravą rosą (herbae et arbores dabunt rorem sanguinem) *Rozm* 479; ~ Wkazal... swyanthemu Pawlowy... Mychal archangyol ognyewe drzewo, a na thym drzewye grzeschne zwyeschano XV *ex. Zab* 536; ~ drzewo owocne, jabłeczne '*drzewo owocowe, zwłaszcza jabłoń*': Za drzewo owoczne pokvp. Vstawyamy, abi za kasde drzewo owoczne alybo yableczne (pro qualibet arbore fructifera seu pomifera, *Dział* 44: O drzewie owoczowem. D rzewo iableczne abo vszythcowe kto porąby) porąbyone dwanaczcze groszy tylko sz wyną pyącznadzeszcza skodą czirzpyączemv zaplaczoną *Sul* 52; O them wsysthkem gynako wyszszey gest vstawy o - no..., tesz w capytulye... o drzewye owoczнem *Sul* 68; Y rzekl (*sc.* bóg): Wspłodz szemya... drzewo yablko noszącz, czynyącz owocze podług swego przyrodzenya (germinet terra... lignum pomiferum faciens fructum iuxta genus suum)... y wspłodzyla szema szele... a drzewo noszącz owocze (lignumque faciens fructum) *BZ* Gen 1, 11—12; ~ Dam wam wczaszne dzdze, a zyemą zyszną y owoczne drzewa bandą (pomis arbores replebuntur. *BZ* Lev 26, 4: iablony iablek napelnyoni bedo) XV *p. post. Kałuźn* 287; ~ sadzące drzewo '*w sadzie wyhodowane*': Szadzacze drzevo philanum *ca* 1500 *Erz* 15; ~ ~ *określone gatunki drzew lub krzewów*: '*Aquilaria Agallocha Roxb.*': Lignum aloes drzevo XV *p. post. R* LIII 67; ~ '*Commifora Opobalsamum Engl.*': Drugy krol myal pelen (*sc.* sad) naszadzony szelya a drzew balsamovy ch *Rozm* 73; ~ '*bobkowe drzewo, Laurus nobilis L.*': Bobkoue drzewo arbor lauri 1437 *Rost* nr 2574; ~ '*boże drzewko, Artemisia Abrotanum L.*': Bosze drzewo XV *med. PulKras* 33; ~ '*brzoskwinia, Amygdalus Persica Lam.*': O drzewye brzozkvynyovym, *ktorą szye naklonylo (de arbore persico, quae inclinavit se) Iesvcristvsovy. A yako wschedl v myasto v yedno..., a tako szą schly blysko yednego drzeva brzozkvynyovego (prope quandam arborem, quae est appellata persicus) *Rozm* 90; ~ '*brzoza, Betula sp. L.*': Jako ya tho wyem, isze thy, Mathia, scidisti in nemore meo Wyeska drzewo... brzozoue 1494 *ZapWarsz* nr 1228; ~ '*buk zwyczajny, Fagus silvatica L.*': Bvkove drzevo faginus *ca* 1500 *Erz* 15; ~ '*cis pospolity, Taxus baccata L.*': Czissowe drzewo 1419 *Rost* nr 2898; ~ '*rycynus pospolity, rącznik, Ricinus communis L.*': Dzywne drzewo mira solis, cataputia arbor 1472 *Rost* nr 259; ~ '*figa właściwa, Ficus Carica L.*': Y pobyl wynnycze gich y fykowe drzewo krayow gych (percussit... ficulneas eorum, *Pul*: y fygusze gych) *Fl* 104, 32; Yzem czy rzekl: Vydzyalem czyą pod flygovem drzevem, przeto vyerzysch

(quia dixi tibi: Vidi te sub ficu, credis Jo 1, 50) *Rozm* 215; A povyedzyal ym przyklad o fykovem drzevye rzekącz: Yeden myal drzeuo fygove w svoyey vynnyczy vszadzone (arborem fici habebat quidam plantatam in vinea sua Luc 13, 6) *Rozm* 375; ~ *'głóg dwuszyjkowy, Crataegus oxyacantha L.'*: Glog⟨o⟩ve drzyevo mespila 1475 *Rost* nr 3099, *sim. ib.* nr 3219; Cornus glogowe drzewo, secundum alios grabowe *ca* 1500 *Erz* 15; ~ *'jabłoń, Pirus Malus L.'*: Przed drzewem yablonowym sub arbore malo (sub arbore malo suscitavi te Cant 8, 5) 1471 *MPKJ* V 74; ~ *'jałowiec pospolity, Iuniperus communis L.'*: Odpocz⟨y⟩val pod yalowczovym drzevem sub arbore iunipero XV *p. post. R* XXV 174; ~ *'grusza pospolita, Pirus communis L.'*: Krvsczane drzewo pirus *ca* 1500 *Erz* 15; ~ *'kruszyna pospolita, Rhamnus Frangula L.'*: Lentiscus... est arbor, que vlg. dicitur melbom, kruchkye drzewo 1437 *Wisł* nr 228, s. 84; ~ *'mirt pospolity, Myrtus communis L.'*: Mirtove drzyevo mirtus *ca* 1500 *Rost* nr 2093; ~ *'morwa, Morus L.'*: Zacheusz... zabyezavschy ⟨wlazł⟩ na drzeuo sykomorove, ktore drzevo lysczem podobno morovemv drzevv a ynem fygovemv (sycomorus ficus fatua dicitur, in foliis moro similis, in aliis similis ficui) *Rozm* 406; ~ *'oliwka, Olea europaea L. culta'*: Olywne drzewo arbor oliue 1472 *Rost* nr 143; Drudzy oczynaly rozgy s *alyvnego drzeva y slaly na drodze (alii autem caedebant ramos de arboribus et sternebant in via Mat 21, 8) *Rozm* 447; ~ *'Olea europaea L. silvestris'*: Olywne drzewo oleaster 1419 *Rost* nr 5129; ~ *'olsza czarna i biała, Alnus glutinosa W. et incana W.'*: Jako ya tho wyem, isze thy, Mathia, scidisti in nemore meo Wyeska drzewo schosnovo... y drugye drzewo olschove y brzozoue 1494 *ZapWarsz* nr 1228; ~ *'topola osika, Populus tremula L.'*: Oszikowe drzewo populus 1419 *Rost* nr 2891; ~ *'drzewo palmowe, Phoenix dactylifera L.'*: O tem, yako Iesus szyedzyal pod drzevem palmovem (de palma)... Tako przyschly szą kv yednemv drzew palmovemv (ad palmarum arborem) y szyedly pod nyem *Rozm* 83; ~ *'Aquilaria Agallocha Roxb.'*: Pradrzowe (*pro* paradizowe, *leg.* paradyżowe) drzewo aloa, lignum aloes 1472 *Rost* nr 90; ~ *'sosna, Pinus silvestris L.'*: Jako my Michal w borv w puszcy *lomyemyskye rambyl drzewa cu czynowi sosnowe gwaltem 1491 *ZapWarsz* nr 1226; Jako ya tho wyem, isze thy, Mathia, scidisti in nemore meo Wyeska drzewo schosnovo... y drugye drzewo olschove y brzozoue 1494 *ZapWarsz* nr 1228; Ysze thy yemv rabalesz drzewo szosznowe y drwa na ymyenyv Szlomynye 1498 *ZapWarsz* nr 1802; Jakom ya nye *porobyl pyączorga drzewa sossnowego s czosny 1499 *Czrs* s. LXXXVII; ~ *'świerk pospolity, Picea excelsa Lk'*: Svyrkowe drzewo mirtus *ca* 1465 *Rost* nr 3999, *sim.* 1478 *ib.* nr 1998; ~ *'sykomor, Ficus Sycomorus L.'*: Zacheusz... zabyezavschy ⟨wlazł⟩ na drzeuo sykomorove (Zachaeus... ascendit in arborem sycomorum Luc 19,4), ktore drzevo lysczem podobno morovemv drzevv, a ynem fygovemv *Rozm* 406; ~ *'winorośl właściwa, Vitis vinifera L.'*: Vynne drzewo latoroslne vitis frondosa (vitis frondosa Israel, fructus adaequatus est ei Os 10, 1) 1471 *MPKJ* V 111; Wynne drszewo vitis *ca* 1500 *Rost* nr 7340; Iohannes Szlang, vinitor, ante Poznaniam cum... uxore sua... submiserunt se sub pena excommunicacionis plantare XXX vites vineas vlg. sziwego drzewa 1423 *MMAe* XVI nr 1845; ~ *coll. 'arbores, ligna'*: Gey casznan i gey ludzi przedanym porambono yest na poltora sta drzewa w Rokitne 1397 *StPPP* VIII nr 5855; Sagnew rambyl luczmi swimi ⟨ku⟩ budowanu drzewo na dzedzine Mancinine 1419 *AKPr* VIIIa 148; Jakom ⟨z⟩ Thomkowa gayu dwusthu drzewa ne porambil 1420 *TPaw* VII nr 1522.

2. *'drzewo ścięte, materiał drzewny, lignum'*: Drzewo lignum 1419 *Rost* nr 5317; Iestli drzewem kto vrazon søøcz vmarlbi (si ligno percussus interierit), nad krwyø wrogv pomsczono bødze *BZ* Num 35, 18; Gdy kto s czygego lyasa wyrabywszy wywieze dąb, czso syą godzyl na ossy, abo gdyby pospolytych drzew woz wywyozl (de... quercubus vel aliis lignaminibus currum repleverit), tedy temv panv, czygya są drwa, ma pokvpycz vyną rzeczoną syedmynadzessyath *Dział* 38, *sim. ib.* 57; Bartholomeus xandza opathow nye zastal drzew v kmyeczy v mogich novego rąmbyenya 1483 *ZapWarsz* nr 1544; Sczepne drzevo fissile lignum *ca* 1500 *Erz* 15; V przecznego drzeva ligni transversalis *ca* 1500 *JA* X 382; ~ *'ligna'*: Iaco Comendor ne poslal swego luda po Janowo drzewo 1399 *Leksz* I nr 3092; Iaco mne Wislaw slubil d⟨o⟩bre drzewo dacz, a ne dal 1402 *KsMaz* I nr 172; Czsom czandzal Wiszakow voz, tosmi czandzal s coszczelnim drzewem 1409 *Piek* VI 386; Yacom ya ne pobral *dyrzewa Maczeowy robothi 1412 *KsMaz* I nr 1784; Msciszek Janowi winowath dzewanczseth drzewa zaplaczonego 1427 *ZapWarsz* nr 2707; Mathias Szuszka... vendidit medium millenarium roborum vlg. pol zachczika *drewa 1428 *Monlur* III 9; Hannus... recognouit, quod tenetur

prouido Laurencio Scoczyblotowy sexagenarium al. sachczyg drzewa 1452 *Monlur* III 223; Zlyczily pyenyødze... y dawalasta ge..., abi kupowaly drzewo a kamyenye (ut emerent ligna et lapides) *BZ* IV Reg 12, 12; Jakom ya nye przedal drew any drzeva Stromylovych za dvadzeszcze cop z gego gayow 1457 *ZapWarsz* nr 1064; Potrzebne drzewo singulas (tollant singuli de silva materias singulas, ut aedificemus nobis ibi locum ad habitandum IV Reg 6, 2) 1471 *MPKJ* V 46; Jacom ya Janowy nye szegnal sz boru robothnykow drzew szamotrzecz anym *pyoczyora drzewa waszneszczi polkopya grossy wzyal 1478 *Czrs* s. LXXXVI; ~ '*belka, trabs, tignum*': Vczyn sobye korab s drzewa heblowanego (1471 *MPKJ* V 8: odczoschanego, fac tibi arcam de lignis laevigatis) *BZ* Gen 6, 14; Yakom ya then sandzyl lythkuph myedzy Jadamem sz Gaszk a miedzy Pyotrem, mlynarzem tarczinszkym, jsze jemv mial sbudowacz jszthbą... j drzewo wsz⟨y⟩thko w ysthbye poczyoszacz 1474 *ZapWarsz* nr 1405; Tey noczy... szą... s tego ysnego korabya vypadly trzy drzewa, pvsczyly odmlodzy zakvytnawschy y daly ovocz *Rozm* 71; Czczyenye o tem, kako... Iesus przedluzyl drzewa (quod Jesus trahendo prolongavit ligna), czyągną slugą ('ciągnąc z sługą') sz Yozephovym. Iozeph, ysch byl czyesla, dal sludze svoyemv dvye drzevye, aby ye vczyosal rovno podlug myary, ktoraz mv dal (Joseph... secanda duo ligna servo suo dedit et aequanda secundum quendam modulum mensura sibi data) *Rozm* 127; Iesus, vzyavschy drzeuo za konyecz, a za drugy konyecz parobek y przyczyagnąly onych drzew, yze byly dlusche (sed Jesus unum finem ligni capiens trahebat... sicque Jesus atque servus haec ligna prolongabant) *Rozm* 128; ~ drzewo (z)wiązane: Dziedzicz onego yazv nye ma wiączei bracz... iedno pol grziwni grosi..., choczbi thesz on, kthori plinye..., wielye thraffth y skuth albo drzewa wiązanego myal (etiam si plures strues et vasa, ac quaecunque ligaturae eius hoc foramine transirent) 1498 *MacPraw* VI 274; Jeslibi ktho plinącz s trafftha, skvthą albo chocz z iakiem drzewem związanem (fluens cum struibus, scaphis et quibusvis aliis ligaturis) na cziiey dziedzinye jaz... wylomyl albo skazil, thakowi... dziedziczowy... piethnadzieszcza... ma zapłaczycz *ib.*; ~ *o drzewie krzyża*: Tescy to drzevo svøty crisz bilo sø gest ono temu to czesarzevy [...] item ostensa est ante invencionem et hoc per angelum imperatori Constantino *Gn* gł. 101a; On byl b⟨i⟩czowan i przy⟨b⟩yt na drzyewo (ipse fuit flagellatus et affixus ligno) XV *med. MPKJ* V 425; Pot thim drzewem stoy nabosznø duschø, gdi czczi szubyenyczø huic ligno fidelis anima per deuocionem subdita, dum saluatoris sui honorat patibulum 1461—7 *Serm* 113v; Moy myly boze,... modlyą szye thobye prze tho naszwyathsche drzewo szwyathego krzyza *Naw* 140; O krzyzv, drzewo bogoslawyone! XV *ex. Kalużn* 290; Otho ya, czlovyek barszo zlosny, przystapąya do czyala svyatego..., kthore... na drzevye vyszyalo dla sbavyenya mego XV *ex. SKJ* I 151; Podług ych zakona smyercz krzyzova byla sromotnyeyscha nade vschytky ganyebne smyerczy y mvely to v ych zakonye napyssano...: Przeklęty, ktory vysszy na drzeve (maledictus..., qui pendet in ligno Deut 21, 23) *Rozm* 774; ~ *drzewo określonego gatunku*: Ale y slugy Iramoui... przinyesly zloto z Ofyr a drzewya cysowe..., z nyegosz vdzalal krol, to gest z drzewa cysowego (de lignis scilicet thyinis), wschodi w domv bozem *BZ* II Par 9, 11; Robora teculi al. ossikove drzeva 1491 *AGZ* XVIII 308; Rayskye drzevo antiton est genus ligni incombustibilis vel est lignum paradisi *ca* 1500 *Erz* 15.

3. '*włócznia, drzewce włóczni, hasta, hastile*': Copye, drzewo certanea XV *p. pr. R* XVI 328; Mocznego drzewa robuste cuspidis *ib.*; Gyni takesz boy stal syø przecyw Fylysteom, w nyemsze zabyl od boga dani sin Saltus bethleemski brata Golyata getheyskego, w gegosz kopyiv drzewo bilo iako nawoy tkaczow (cuius hastae lignum erat quasi liciatorium texentium) *BZ* I Par 20, 5.

4. *corruptum pro* drzewiej: Potem wznyosl Loth oczy y uszrzal wszitkyey zemye wloszcz, gesto szø wszitka rozlazla y wszitek Yordan drzewo, gez bil pan bog przewroczyl Sodoma y Gomora yako ray boszy (Lot... vidit omnem circa regionem Jordanis, quae universa irrigabatur antequam subverteret dominus Sodomam et Gomorrham, sicut paradisus domini, *Biblia ołomuniecka*: drziewe než byl hospodyn podwratił Sodomu) *BZ* Gen 13, 10.

Drzewotocz *zool.* '*owad gryzący drzewo, teredo, Anobium pertinax L.*': Drzevothocz teredo *ca* 1500 *Erz* 15.

Drzewowy '*drzewa dotyczący, qui arboris est*': *Odzyemyeg drzevovy ogrodzyla d r zzaszdzim arboreum zonat stipulis ac vimine, *gl.* fruticibus siccis, truncum 1466 *R* XXII 13.

Drzewsko '*mary, feretrum*': Drzeffka (*pro* drzefska) loculum XV *p. post. JA* XII 145; Loculus, id est bursa..., item feretrum: Et teti-

git loculum mary albo drzewsko (Luc 7, 14) *ca* 1500 *Erz* 15.

Drzon *bot.* '*dereń, Cornus mas L.*': Drzon iviube (*pro* irinbe) *ca* 1460 *Rost* nr 3303; Drzon yrinbe *ca* 1465 *Rost* nr 4398; Drzon ferreolanus 1472 *Rost* nr 1187. ~ *Cf.* **Dereń.**

Drzwi, Dźwi *formy*: *n. pl.* drzwi XV *in. R* XXIV 73, 1466 *R* XXII 14, 1471 *MPKJ* V 129, *ca* 1500 *Erz* 15, *Rozm* 426; ~ *g. pl.* drzwi 1400 *HubeZb* 99, 1429 *Czrs* s. LXXXI, *ca* 1450 *PF* IV 573, *BZ* Gen 18, 2. 19, 9, 1463 *TymWol* 74, *etc.*; ~ *d. pl.* drzwiam *BZ* Num 16, 50. 19, 4, *Rozm* 13; drzwiom *Rozm* 13; ~ *ac. pl.* drzwi *Fl* i *Pul* 73, 7. 140, 3, 1403 *Piek* VI 182, 1408 *KsMaz* I nr 1202, 1430 *Przyb* 23, *etc.*; ~ *i. pl.* drzwiami *BZ* Gen 18, 10. Num 4, 5, 1476 *AKLit* III 108, *Rozm* 108. 425; ~ *l. pl.* (we) drzwiach 1430 *Przyb* 23, *BZ* Gen 18, 1. Num 27, 2, 1471 *TymSąd* 15, *Rozm* 747; dźwiach *Rozm* 747.

Znaczenie: '*otwór wejściowy, zasłona* (*drewniana lub inna*) *otworu, drzwi, ianua, porta, fores, ostium*': Ez Jan za nocznø rzeczø ne yal na Thomislaowø wesz sylø, moczø y troych drzwy ne wibil 1400 *HubeZb* 99; Iaco w lesech drew sekirami wirøbili drzwi iego (quasi in silva lignorum securibus exciderunt ianuas eius) *Fl* 73, 7, *sim. Pul*; Polosz, gospodne, stroszø vstom mogym a drzwy okolo stoyøcze (*MW* 17a: drzwi ogarnyenya) wargam mogym (pone, domine, custodiam ori meo et ostium circumstantiae labiis meis) *Fl* 140, 3, *sim. Pul*; Marcin... *dzewko vranil, drzwi roszbel 1403 *Piek* VI 182; Przyszetl do mego domu i lomil me drzwi 1408 *KsMaz* I nr 1202; A *driwi bili zamknoni ianuis clausis (venit Jesus ianuis clausis Jo 20. 26) XV *in. R* XXIV 73; Jaco mnye Jan nye dal oken wyrabycz any drzvi czynycz, alyszbi ischba biła gothowa 1429 *Czrs* s. LXXXI; Vsnawam to, isze pan Borek wkazal mną na slachcziczu, na swem chleboieczczu, rana rzekacz, aby mu ya Thoma swymy pomoczniky dal gwaltownye y na drzwach szeczenye, y na oknyech 1430 *Przyb* 23; Jaschek... bezal szamoosm na pana Borkow dom gwaltem... y schekl drzwi y okna, y panicza vranil *ib.*; Busscowsky jal... w dom pana Nicolaya... y rozbył *trzwi gwaltem 1442 *StPPP* II nr 3082; Y nade drzvi et super liminaribus XV *med. R* XXV 154; Przeze drzwy per hostium *ib.* 156; Przes otworzenya drzwy ianuis clausis *ca* 1450 *PF* IV 573; A on szyedzy we drzwyach swego stanu poszrzod dnya na slunczu (sedenti in ostio tabernaculi sui in ipso fervore diei) *BZ* Gen 18, 1; Genze to gdisz bil vszrzal, wibyegl gest przeczyw gym se drzwy swego stanu (cucurrit in occursum eorum de ostio tabernaculi) *BZ* Gen 18, 2; To Sara vsliszewszy roszmyala syø, stoyøcz za drzwyamy w stanu (risit post ostium tabernaculi) *BZ* Gen 18, 10; Wiszedl k nym Lot, zatworzyl za sobą drzwy (post tergum occludens ostium) *BZ* Gen 19, 6; A gdisz bili blisko ku wilamanyu drzwy (iamque prope erat, ut effringerent fores), tedi møzowye wpuszczyly Lota, a wzøły gy k sobye, a zawarly drzwy (clauseruntque ostium) *BZ* Gen 19, 9—10; Aaron a synowye gego... seymø oponø, ktorasz vissy przed drzwyami (deponent velum, quod pendet ante foras), owynø wy nyem (*pro* w nyø) skrzin[n]ya swyadeczstwa *BZ* Num 4, 5; Y nawroczi syø Aaron kv Moyzeszovi kv drzwyam stanv zaslvbyenya (reversusque est Aaron ad Moysen ad ostium tabernaculi foederis) *BZ* Num 16, 50; A omoczi palecz we krwi gey, pokropy przeczіwko drzwyam stanowim sedmkrocz (asperget contra fores tabernaculi septem vicibus) *BZ* Num 19, 4; Y stali... we drzwyach stanv zaslvbyenia (steteruntque... ad ostium tabernaculi foederis) *BZ* Num 27, 2; Y pocznye syø przed nym szalyonim czinycz przes usta, a matal syø myedzi gych røkama, o drzwy siø tlukøcz (1471 *MPKJ* V 38: o drzwy schią tlukl impegebat ostio, *var. lub.*: od dzwyrzy, et impingebat in ostia portae) *BZ* I Reg 21, 13; On vdzalal drzwy domv boszemv przewisoke (ipse aedificavit portam domus domini sublimissimam) *BZ* IV Reg 15, 35; Jakom ya w dom panye Pawlowey przyszethw, czeladzim gey nye ssbil gwaltem ani drzvi v ssyeni szkazil 1463 *TymWol* 74; Iako ya nye przybyegl do wschy Janowcy... any drzwy zlupal, any domu tlukl gwalthem 1465 *TymSąd* 133; Glassza, odwthorzonimy (*pro* othworzonimy) ⟨by⟩ bily zaparthe drzwy exprimit, ut pateant hostia clausa 1466 *R* XXII 14; Movy, przestworna vymova yako drzvy othworzona (*var. lub.*: dzwrze mowy, id est przestrona wymowa jako drzwy odtworzone) ostium, id est Sacram scripturam (orantes simul et pro nobis, ut deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi, propter quod etiam vinctus sum Col 4, 3) 1471 *MPKJ* V 129; Any ma then czlowyek... poslal..., yschbich stal s moim synem Adamem we drzwyach, yedy gy przeklol wlocznyan szmyrthelnye 1471 *TymSąd* 15; Przed drzwyamy in artium (*pro* atrium) 1476 *AKLit* III 108; Zamknal zawora drzwy obdit pessulum foribus XV *ex. PF* III 177; Doszedlem czolem drzwy, wielika myloscz oczy zaszlyepia a od

mylego rany nye bolyą XV *ex. PF* V 372; Drzwy hostium *ca* 1500 *Erz* 15; A yako przysly do Salomonowa kosczyola, tamo bylo pyetnasczye stopyen kv *dzrzvyam, tako dzyeczyatko Marya vyrvawschy szyą kv drzvyom z rąkv svoyey mathky przez *svey pomoczy na ony stopyenye sama veschla *Rozm* 13; Otvorzyly drzvy kosczyelne a nalyesły svoye balvany vschytky rozmyatany *Rozm* 91; Szrzuczmy sloty orzel, yenze byl krol postavyl nad vyączschemy drz[ya]vyąmy kosczyola yerusolymskyego *Rozm* 108; Alye kyedy szye ty modlysz, wnydz ⟨w⟩ svoy przybytek albo w *tą loznyczą a zatvorz tvoye drzvy, czvsz tvoye sercze, modlze szye oyczv tvemv v tayemnyczy (intra in cubiculum tuum et clauso ostio ora patrem tuum in abscondito Mat 6, 6) *Rozm* 272; Alye kyedy vnydzye czeladny oczyecz y zatvorzy drzvy, pocznyeczye stacz na dvorze kolaczącz v *dzrzvy (et clauserit ostium, incipietis foris stare et pulsare ostium Luc 13, 25) *Rozm* 378; Czczyenye o tem, yako myły Iesus nazval szye drzvyamy, a kto przez ty drzvy vnydzye kv ktorey thczy, bądzye zbavyon... Ktory nye [v]vnydzye drzvyamy v ovczarnye ovyecz (qui non intrat per ostium in ovile ovium Jo 10, 1), alye lyezye ynądy, tenczy yesth slodzyey y zboycza, alye kto vnydzye drzvyamy (qui autem intrat per ostium Jo 10, 2), to yest pravy pastyrz ovyecz... Yam drzvy (ego sum ostium Jo 10, 9), przez mye vnydzyely kto, zbavyon bądzye *Rozm* 425—6; Pyotr stal v *dzrvy na dvorze (Petrus... stabat ad ostium foris Jo 18, 16) *Rozm* 671; Panye stoyącz ve dzvyach... pytaly dzyevyce Maryey, czo by szye yey dzyalo *Rozm* 747; Nyevyasty, ktore staly ve drzvyach,... vzrącz dzyevycza Marya... począły k nyey movycz *Rozm* 747.

Drzwiany '*drzwi dotyczący, używany do drzwi, qui ad ianuam pertinet, qui ianuae est*': A wyele zelyaza ku goszdzom drzwyanim y ku dlubanyv, y ku spogenyv [y] przyprawyl Dauid (ferrum quoque plurimum ad clavos ianuarum et ad commissuras atque iuncturas praeparavit David) *BZ* I Par 22, 3.

Drzyszcz kozia drzyszcz *bot.* '*Spirea Aruncus L.*': Koszya drziscz caprasia 1472 *Rost* nr 1195.

Drżączka '*drżenie, trwoga, tremor, timor*': Tedy zamøczyly sø se *ksøszota Edom, sylne z Moaba odzerzszala drzszøczka (robustos Moab obtinuit tremor Ex 15, 15, *BZ*: obdzerszalo gest trzøszenye) *Fl* Moys 17.

Drżeć *formy*: *praes. ind. 3. sg.* drży 1466 *R* XXII 26, XV *ex. R* XXV 146; *3. pl.* drżą XV *med. GlWroc* 39v, XV *med. SKJ* V 261, 1466 *R* XXII 14, *De morte* w. 112, XV *p. post. R* I s. XLV, XV *p. post. R* XXV 176. 178, *Rozm* 98; ~ *part. praes. act. adv.* drżący *Rozm* 734; *adi. n. sg. m.* drżący XV *med. GlWroc* 72r; *ac. sg. m.* drżącego XV *med. GlWroc* 90r; *f.* drżącą *Naw* 41; *i. pl. f.* drżącymi 1466 *R* XXII 24; ~ *inf.* drżeć *Fl* i *Pul* 103, 33, XV *med. R* XXIV 361; ~ *fut. 1. sg.* będę drżeć *Fl* i *Pul* 26, 2; ~ *praet. 3. sg. m.* drżał 1466 *R* XXII 25, *Rozm* 98; *f.* drżała jest *Fl* 75, 8; drżała *Pul* 75, 8, XV *ex. SKJ* I 145; *3. pl. m.* są drżeli *Fl* 13, 9, *Fl* i *Pul* 52, 6; drżeli *Pul* 13, 9, *Rozm* 614.

Znaczenia: **I.** '*tremere, trepidare*': Gospodzin odgimcza sziwota mego, przed nimsze bødø drszecz (dominus protector vitae meae, a quo trepidabo)? *Fl* 26, 2, *sim. Pul*; Demones credunt et contremescunt drzun *sza XV *med. GlWroc* 39v; Quem videns servus eius temulentem interfecit eum, *gl.* temulentem, id est trepidantem drzuczy *ib.* 72r; Trementem drzoczego (dicit dominus: Ad quem autem respiciam, nisi ad pauperculum et contritum spiritu, et trementem sermones meos? Is 66, 2) *ib.* 90r; Sląkl sza, yąl drzecz contremuit XV *med. R* XXIV 361; Drzą contremiscunt XV *med. SKJ* V 261; Horrent et trepidant drszą, drzą et prope stare cauent 1466 *R* XXII 14; Drzączymy vargamy rabidis labris *ib.* 24; Drzal, powstal ruit terror *ib.* 25; Drzy trepidat *ib.* 26; Wstal myszthrz yethwo leleyancz szyą, drzsza mu nogy, przelaknal szya *De morte* w. 112; Bo s pyczya wyelkyego nogi drzą, gyanzyk zwyązan..., mysl rozvmv nye ma XV *p. post. R* I s. XLV; Drzą contremescunt XV *p. post. R* XXV 176; Boyą szyą albo drzą contremescunt *ib.* 178; Sicut leo propter hominem febrescit drzy XV *ex. R* XXV 146; Drze[sze]cz, stagacz (*leg.* stękać) tremere, dentibus stridere *ca* 1500 *JA* X 381; Zvolyenyczy mylego Iesucrista... z vyelykyego smąthka, yenze myely prze smyercz mylego Iesucrista, a takyesch ze snv pochvaczyly szye, yako drzely y ląkly szye nasylnye *Rozm* 614; ~ drżeć *czymś* '*z powodu czegoś*': Boga sø ne wziwali, tam sø drszeli (*Pul*: drzely) strachem, gdze to ne bil strach (illic trepidaverunt timore, ubi non erat timor) *Fl* 13, 9; Boga sø ne wezwali, tu sø drszeli boiaznø (illic trepidaverunt timore), gdzesz ne bilo boiazni *Fl* 52, 6, *sim. Pul*; ~ ~ *ktoś* drży nogami, rękami, głosem '*komuś drżą nogi, ręce, głos, pedibus, manibus, voce tremere, vacillare*': Iesus... poczal prosto stacz a chodzycz... nye podlug obyczaya pospolnych dzyeczy, ysch pyrvey poczna lazycz, potem staw na nogy drza

nogama y rąkoma (qui primo palpitando manibus et pedibus ac repunt cespitando), a czestokrocz padną na zyemyc... Alye myle dzyeczyatko Iesus nye tako drzal vyknacz chodzycz, alye nathychmyast szam wstawschy stal prost poskoczywschy *Rozm* 98; Dzyevycza blogoslavyona... począla drzączy glossem namavyacz svyatego Yana *Rozm* 734; ~ *o trzęsieniu ziemi, de terrae motu*: Zema drszala iest (*Pul*: drzala) y odpoczinøla (terra tremuit et quievit), gdi wstal w sødzc bog *Fl* 75, 8; Wesselycz se bødze gospodzyn..., gensze zrzy na zemyø y kasze se gyey trzycscz albo drszecz (facit eam tremere) *Fl* 103, 33, *sim. Pul*; Terra stupet drz‹y›, sdryga sya XV *p. post. R* XXV 180; Slonczye szya yesth zaczmylo, szyemya barszo drzala, opoky szye padaly XV *ex. SKJ* I 145.

2. drżący '*budzący drżenie, grozę, straszny, horrendus, timendus*': Proscha czye..., yzby proszyla za mna y raczylaby mye vysluchacz we wschech potrzebyznach y w nadzach mogych przez pomoczy thwoyey w ona godzyna drzancza, kyedy duscha moya vynydzye s czyala mego *Naw* 41.

Cf. **Wezdrżeć**, **Zadrżeć**

Drżenie '*tremor*': Sluszicze bogu w strasze y weselcze se iemu se drszenim (servite domino in timore et exultate ei cum tremore) *Fl* 2, 11, *sim. Pul*; Crolowe... dzywowaly sø se, *zamocili sø se y poruszili sø se. Drszene popadlo ie (tremor apprehendit eos) *Fl* 47, 5, *sim. Pul*; Serczc moie *smøczilø se iest we mne a strach smercy padł iest na mø. Boiazn y drszene prziszly sø na mø (timor et tremor venerunt super me) *Fl* 54, 5, *sim. Pul*; Magnus tremor *dzrene est tunc, fratres carissimi, quando anima a corpore videtur separari XV *med. GlWroc* 69v; Drze[sz]nye tremorem XV *p. post. R* XLVII 353; ~ ziemie drżenie '*trzęsienie ziemi, terrae motus*': Osmego dnya bądzye vschcy zyemye drzenye (octava, *sc.* die, fiet generalis terrae motus) *Rozm* 479; Vstanye lud naprzeczyvko ludv... y bąda mory, glody y zyemye drzzenye po rozmaytych stronach (terrae motus per loca Mat 24, 7) *Rozm* 480; Drzenye motus XV *ex. PamLit* XXVIII 307.

Dubacz *zool.* '*gołąb siniak, Columba oenas L.*': Dubacz palumbus 1472 *Rost* nr 1021.

Dubas '*łódź towarowa, szkuta, navis oneraria*': Stanislaus... conuenit... vnam nawim vlg. dubas apud Andream... et in isto idem dubas ibi mansit 1434 *MonIur* III 41; O kthori dubas na mya Maczei zalowal, tegom ya v nyego nye wiposziczal 1436 *KsMaz* III nr 2405. ~ *Cf.* **Dłubas.**

Dubiel *zool.* '*rodzaj ryby ze skrzyżowania karpia z karasiem, piscis genus Ciprino Carpio L. et Ciprino Carassio L. ortum*': Horena est nomen piscis vlg. dubyel 1450 *RpKapKrak*; Dubiel horena XV *p. post. PF* V 9.

Dubrawnik *bot.* '*Melittis Melissophyllum L.*': Dubrawnik melissana montana 1472 *Rost* nr 735. ~ *Bohemizm?*

Duch *formy*: *n. sg.* duch *Gn* 181b, *Fl* i *Pul* 10, 7. 50, 18. 76, 3, *etc. etc.*; ~ *g. sg.* ducha *Gn* 1b. 14b, *Fl* i *Pul* 17, 18. 50, 12. Ez 10, *SalveReg* 4, *KartŚwidz, etc. etc.*; duchu *Fl* i *Pul* 54, 8. 1456 *Msza* VI s. 264, *ca* 1500 *R* XLVII 369; ~ *d. sg.* duchu *Fl* 1, 8. *Spow* 6, *MW* 15b, *SkargaWroc* w. 36, XV *p. post. R* XIX 98, *etc.*; duchowi *MW* 114b; ~ *ac. sg.* duch *Fl* i *Pul* 30, 6. 50, 11. 76, 6. 103, 31. 118, 131, *KartŚwidz, BZ* Gen 8, 1, *etc. etc.*; ducha XV *med. R* XXII 244, *BZ* IV Reg 19, 7, *MW* 9a, *Pul* 111 arg., *Naw* 110, *Rozm* 135. 427; ~ *v. sg.* dusze XV *p. post. R* XIII s. XXIV, XV *p. post. R* XXV 236, XV *ex. AKLit* III 106; duchu *MW* 22b; ~ *i. sg.* duchem *Gn* 173a. 182a, *Fl* i *Pul* 32, 6, *etc. etc.*; ~ *l. sg.* (w) duchu *Fl* i *Pul* 47, 6. Moys 7, *Pul* 112 arg. 121 arg., *EwZam* 287. 291. 294. 299, *Rozm* 247; (w) dusze *Fl* 31, 2, *Rozm* 415; ~ *n. pl.* duchowie *BZ* IV Reg 23, 24, XV *p. post. RozmPam* 475, *Rozm* 127, 218; ~ *g. pl.* duch *BZ* Num 27, 16; duchow 1444 *R* XXIII 306, *BZ* Num 16, 22, 1461—7 *Serm* 98v, *MW* 127a. 140a, *ca* 1500 *SprTNW* V 11, *Rozm* 749; ~ *d. pl.* duchom *Pul* 136 arg.; ~ *ac. pl.* duchy *Fl* i *Pul* 103, 5, *Naw* 110, *SkargaPloc* w. 74, *SkargaWroc* w. 49, *Rozm* 202. 419; ~ *i. pl.* duchy *Gn* 181b, *Rozm* 218. 307; ~ *l. pl.* (o) duchoch *Pul* 139 arg.

Znaczenia: **1.** '*oddech, tchnienie, spiritus, anhelitus*': I pokazali sø se stu[n]dne wod, y ziawona sø zaloszena zem... od wetchnena ducha gnewu twego (ab inspiratione spiritus irae tuae) *Fl* 17, 18, *sim. Pul*; Slowem boszim nebosa sø sczwerdzona a duchem vst iego wszitka mocz gich (et spiritu oris eius omnis virtus eorum) *Fl* 32, 6, *sim. Pul*; Wypuscz duch twoy (emittes spiritum tuum) y stworzena bødø, y obnowysz oblyczey szemye *Fl* 103, 31, *sim. Pul*; Vsta moya atworszyl (*pro* otworszyl) gesm y przytargl gesm duch (et attraxi spiritum), bo kazny twogych [sø] szødal gesm *Fl* 118, 131, *sim. Pul*; Vszy ymayø, a ne bødø slyszecz, bowem ne gest duch w vszcech gych (neque enim est spiritus in ore ipsorum) *Fl* 134, 17, *sim. Pul*; Wynydzc duch yego y wroczy sø w szemø swø (exibit spiritus eius et revertetur in terram suam) *Fl* 145, 3, *sim. Pul*; Spusczyl

ges gnew twoy, gensze poszarl gy yako sczeblo, a w duchw gnewv twogego sebraly sø se (et in spiritutu furoris tui congregatae sunt aquae Ex 15, 8) *Fl* Moys 7, *sim. Pul*; Dvch, para anhelitus XV *med. R* XXIII 270; Mowy pan: Nye boy syø rzeczi, iøszesz sliszal, iøsz vrøgaly slugy krolya asyrskego mnye. Owacz ia poszlyø gemv ducha (ecce ego immittam ei spiritum), a vslucha posla, a wrocy syø do swey zemye, a zatraczø gy myeczem w gego zemy *BZ* IV Reg 19, 7; Ducha alitum (halitum meum exhorruit uxor mea et orabam filios uteri mei Job 19, 17) 1471 *MPKJ* V 61.

2. *'wiatr, ventus'*: Pline na grzeszne sidla ogen sarø y duch weln *czoscz møki gich (et spiritus procellarum pars calicis eorum) *Fl* 10, 7, *sim. Pul*; Weliky gospodzin y chwalny barzo..., w duchu silnem zetrzesz lodze tharske (in spiritu vehementi conteres naves Tharsis) *Fl* 47, 6, *sim. Pul*; Y wzpomonøl, isz cziało sø, duch ydøczi a ne wraczaiøczi se (spiritus vadens et non rediens) *Fl* 77, 44, *sim. Pul*; Bo duch przeydze w nyem (quoniam spiritus pertransibit in illo) y ne ostane, y nye pozna wyøcze myesta swego *Fl* 102, 15, *sim. Pul*; Pane bosze moy, powelbyon yes barzo..., genz czynysz angely twoye duchy (qui facis angelos tuos spiritus) *Fl* 103, 5, *sim. Pul*; Rzekl yest y stal dvch welnny (dixit et stetit spiritus procellae) y powyszyly sø se welny *Fl* 106, 25, *sim. Pul*; Wypuszczy slowo swe y rospusczy ge, podme duch gego y poplynø wody (flabit spiritus eius et fluent aquae) *Fl* 147, 7, *sim. Pul*, *MW* 133b; Chwalcze gospodna zeme smokowe y szwytky gløbokosczy, oghen, grad, sneg, lod, duch weln (spiritus procellarum) albo burze, gesz czynø slowo gego *Fl* 148, 8, *sim. Pul*; W mnostwe *slawe twogey sloszyl ges *neprzaczele moge..., tchnøl gest twoy duch y przykrylo ge morze (flavit spiritus tuus et operuit eos mare Ex 15, 10) *Fl* Moys 11, *sim. Pul*; Potem bog wspomyonøl na Noego..., wzwyodl duch swoy nad zemyø (adduxit spiritum super terram) y vmnyeyszy szø woda *BZ* Gen 8, 1; Dvch, *gdye chcze, dmye (spiritus, ubi vult, spirat Jo, 3, 8), a glos yego szlyszysz, alye nye vyesz, skad by przyszed abo gdzye poydzye *EwZam* 305.

3. *'wyziewy, vapor'*: Etiam si in eadem piscina aliquo tempore respiracio al. duch fuerit, ex tunc piscinam unum annum ultra tenere debet 1494 *AGZ* XV 323.

4. *'psychiczna strona człowieka, dusza, duch, animus, anima, spiritus'*: W røcze twogi, gospodne, poleczam duch moy (in manus tuas commendo spiritum meum) *Fl* 30, 6, *sim. Pul*; Blogoslawoni møsz, icmusz ne poloszil bog grzecha ani iest w iego dusze (*Pul*: duszy) zgloba (nec est in spiritu eius dolus) *Fl* 31, 2; Serce cziste stworz we mne, bosze, y duch prawi (*R* XXII 244, *MW* 9a: ducha prostego) wznowi we czrzewech mich (spiritum rectum innova in visceribus meis) *Fl* 50, 11, *sim. Pul*, *KartŚwidz*; Offera bogu duch smøczony (sacrificium deo spiritus contribulatus), serczа scruszonego y vczyszonego bosze ne wzgardzisz *Fl* 50, 18, *sim. Pul*, *KartŚwidz*; Czakal iesm iego, ienszc me zbawona vczinil od vmnyeszonego duchu y potopu (qui salvum me fecit a pusillanimitate spiritus et tempestate) *Fl* 54, 8, *sim. Pul*; Wzgardzala weselicz sc dusza moia, pomnal iesm boga y cochal iesm se, y zszedl iest duch moy (et defecit spiritus meus) *Fl* 76, 3, *sim. Pul*; I mislil iesm v noczi z serczem mogim, y scuszal iesm se, y miotl iesm duch moy (et scopebam spiritum meum) *Fl* 76, 6, *sim. Pul*; Nagle wslyszy mø, gospodne, omdlal gest duch moy (defecit spiritus meus) *Fl* 142, 7, *sim. Pul*; Gospodne, takoly szywø, albo w takych szywot dvcha mego (et in talibus vita spiritus mei) potrzeskczess y oszywysch mø *Fl* Ez 10, *sim. Pul*; Pokoy panyszky bądz *szawszgy sz wamy y sz duchem... twoym (et cum spiritu tuo) 1413—4 *Msza* I s. 263, *sim.* VIII; Sed in animo contrito et spiritu humilitatis, y duchu pokory, suscipiamur (Dan 3, 39) XV *p. pr. SKJ* I 302; Blogoslawyeny vbodzi duchem (beati pauperes spiritu Mat 5, 3) XV *med. R* XXII 234; Przesilni boze dvchow wszelkyego czala (fortissime deus spirituum universae carnis), yzali prze iednego grzesnego twoy gnyew przeczіwko wszitkim zanyeczi *syo? *BZ* Num 16, 22; Obmysl, panye boze, dvch wszelkego myøsza (spirituum omnis carnis), czlowyeka, ienze bi bil nad wyelikosczа tø to *BZ* Num 27, 16; Y nye chczal iest Seon... dacz nam przecz, bo zatwardzil pan bog dvch gego (quia induraverat dominus deus tuus spiritum eius) *BZ* Deut 2, 30; Y wzbudzil bog israhelski duch Ful (et suscitavit deus Israel spiritum Phul), krolya israhelskego, a duch Teglatfalazar (et spiritum Thelgathphalnasar), krolya Assur *BZ* I Par 5, 26; A ivsz, panye, podle woley twey vczin se mnø mylosyerdze, a przikaz przyiøcz w pokoiv duch moy (et praecipe in pace recipi spiritum meum) *BZ* Tob 3, 6; Duchem sprawiedlywi, czyalem slachetny *MW* 54b; Swiøti angele bozi..., przymy w mirze duch moy *MW* 138a; Thy moy dvch, mylosczywa, obezrzysz wolayaczy k thobye *Naw* 25; Zwyeszely szą dwch moy w bodze (exultavit spiritus meus in deo Luc 1, 47) XV *p. post.*

MacDod 31; A on vprzeydzy przed nym w dvchv y w moczy Elyasza (in spiritu et virtute Eliae Luc 1, 17), aby nawroczyl szyercza oyczowszkyc na syny *EwZam* 287; A dzyeczya mnoszylo szyą y poczvyerdzalo szya w duchv (puer autem crescebat et confortabatur spiritu Luc 1, 80) *ib.* 291; Chvalyą czyebye, gospodnye, yzesz thy czlovyeka raczyl stvorzycz na *twą *svyatą oblycze y dalesz yemv dvch zyvyączy (et huic inspirasti spiraculum vivificum) *Rozm* 11; Zawzdymoy (*leg.* zawżdym moj) dvch czysto chovala (semper meam animam mundam conservavi) *Rozm* 36; A yako Iesus to slovo rzekł, tako on vmarly nathychmyast duch svoy przyal y ozyl (mox resumpto spiritu mortuus revixit) *Rozm* 134; Vmarly, kaza tobye przez tego, yen czyc stvorzyl a vetchnal tobye ducha zyvota (atque tibi spiritum vitalem inspiravit)..., by wstal z marthvych *Rozm* 135; Vmarlemv czyalv Lazarzovemv duch gorączoszczy y zyvota navroczyl (corpus redivivi spiritus calore constringit in Lazaro) *Rozm* 322; Myly Iesus vzravschy, yze placze ona..., porusyl szye dvchem kv placzv y ssmączyl szyc ssam v sobye (infremuit spiritu et turbavit seipsum Jo 11, 33) *Rozm* 438; Gotovyszczye a barzo rączy duch myely, obyeczvyącz tez vmrzecz za myc *Rozm* 600; Zapravdą duch yest gotov (spiritus quidem promptus est Mat 26, 41), alye czyalo mdle *Rozm* 610; ~ *w stałym połączeniu*: wszelki duch '*wszelka istota, omne animans*': Wsz⟨e lky duch chwal gospodna (omnis spiritus laudet dominum) *Fl* 150, 5 *sim. Pul*; Cyebye swyątha throycza chwały gy wszelki duch barzo wyelby XV *ex. R* XIX 82.

5. '*istota niematerialna, duch, spiritus*': Czo narodzylo szyą yest s czyąla, czyalo yest, a czo narodzylo szya yest z dvcha, dvch yest (quod natum est ex spiritu, spiritus est Jo 3, 6) *EwZam* 305, *sim. Rozm* 237; ~ **a.** duch święty '*trzecia osoba Trójcy świętej, tertia Trinitatis divinae persona*': Tegocz my szamy szobø ne moszemiy dostøpicz, a tho presz daru ducha svøtego *Gn* 1b; *sim. ib.* 14b; Tedy vøcz svøthy Gan gestcy on tho byl duchem svøthim przeuedzal, yszecz giim tego gest bylo barszo szal *Gn* 182a; Slawa oczczu y sinowi, y swøtemu duchu (spiritui sancto, *MW* 114b: duchowy) *Fl* 1, 8, *sim. MW* 15b, *SlOcc* XII 161; Wekwgy oczecz, wekvgy syn, wekugy swøty duch (aeternus spiritus sanctus) *Fl* Ath 10, *sim. Pul, MW* 109b; Racz nam dar ducha swøthego wprosicz *SalveReg* 4; Szpowyadam szya bogw oczczv y szynw, y duchu szvyathemu *Spow* 6; Swøty dvch mowi *Gloger*; Nye vmye gydz lenywe myloscz ducha swantego nescit tarda mollimina spiritus sancti gracia *ca* 1450 *PF* IV 576; Duchem szvyathym yą posznaly 1453 *R* XXV 210; Panyc, synu boga zyvego, yen sz voley oczcza, sz moczy duchu (*Msza* III: ducha) swyatego (cooperante spiritu sancto) prze swathą szmyercz twoya swath vszyvyl yesz 1456 *Msza* VI s. 264; Duch swanti *poswanczøyøcz spiritus sanctus consecrans 1461—7 *Serm* 415v; Dary ducha swyantego carisma (aemulamini autem charismata meliora 1 Cor 12, 31) 1471 *MPKJ* V 127; Nynie, swianti nam duchu iedney ginoszczi z oczczem y sinem, raczi richło wlaacz sc w naszem *roszrzezoni serczu *MW* 22b; Prorok o szwętem mężu molwyøcz... szwyetego ducha wklada w pamyęcz *Pul* 111 arg.; Chwala bandz bogv zywemu... y *dvschv *szyąthemv *Naw* 158; Dusche swyąthy, zawythay k nam XV *p. post. R* XIII s. XXIV; Chwala..., mylemv dvchv szwyathemv XV *p. post. R* XIX 98; Ducha swyathego nathchnenim mistico spiramine XV *p. post. R* XXV 182; Przydzy k nąm, szwyąnthy duszye *ib.* 236, *sim. AKLit* III 106; Iacz vodą krczą vas, alyecz przyydzyc mocznyeyszy..., then vas okrczy w dvchv szvyathym y ognyv (ipse vos baptizabit in spiritu sancto et igni Luc 3, 16) *EwZam* 299; Mocz boga wszemogaczego, mudroszcz duchv *szwythego *ca* 1500 *R* XLVII 369; Dawid, krol prorok, vyclebne duchem szwyąthem napelnyony, oblicza bozego ządal *ca* 1500 *SprTNW* V 17; Alye przysla godzyna, yvsz yest, kyedy vyerny modlythv⟨n⟩yczy bądv szye modlycz oyczv bogv y svyatemv duchv bądą szye modlycz (veri adoratores adorabunt patrem in spiritu Jo 4, 23) *Rozm* 247; Czy, ktorzy szye modlyą bogv, mvscha szye modlycz w prawdzye a w szvyąthym duchv (in spiritu et veritate oportet adorare Jo 4, 24) *ib.*

b. duch wirzchni, niebieski '*aniol, angelus, spiritus caelestis*': Wszechmogączi, moczny bosze, iegosz boskym przeyrzenym czlowieczemu rodzaiowi wirzchnych duchow pomoci naam vsluguyø *MW* 127a; Prorok z persony kayøczych sze y o przeczywnykoch molwy duchom nyebyeskym Yeruzalem albo czerekwy søda (*leg.* żąda) nawroczycz *Pul* 136 arg.

c. zły (łżywy) duch '*szatan, spiritus immundus, daemonium, diabolus*': Gdis szø sz naszim neprzygaczelem, tocz gest se sliim duchem chemy valczycz, tedy vøcz mamy szebe (*leg.* z siebie) odzene sdrzucicz, tocz gest grzechy *Gn* 173a; Svøthy Gan malcy gest on mocz bil nad slymy duchy..., isci szø o nem tako pysze, yszecz on... s tich to ludzy, choszcy szø ony byly

slimy duchy opøthany, ysze gednocz gest on na ne swø røkø bil flosyl, aszcy natichmasth sly duch gestcy on bil s tego tho cloueka vystøpil *Gn* 181b; Zlich duchow schkodliuich de spiritibus sepe nocentibus 1444 *R* XXIII 306; A takesz y ti, z gichsze brzucha zly duchowye prorokuiø a czarownyki... zatracyl Iozias (sed et pythones et ariolos... abstulit Josias) *BZ* IV Reg 23, 24; Zlych duchow demoniorum 1461—7 *Serm* 98v; Alye szly dvch Yewa szdradzyl, gdy gycy ovocz ruszycz radzyl *De morte* w. 133; Odcymy dusza moia, kedy sie vbyerze czansez zlich duchow, abi ią widarly *MW* 140a; Czerkew o vwlokoch albo o zlych duchoch molwy, abychom przeczywo zlemu szwyeczkemu ku bogu wzdychaly *Pul* 139 arg.; Poszly my... angyola, yzby... ode mnye odegnal wschytky szly duchy *Naw* 110; Tam szam oczy moye glvndzv, tocz yvsz trzy szle dvchy vydzv *SkargaPloc* w. 74, *sim. SkargaWroc* w. 49; O dvszyce..., thanes se zlemv dvchv (*SkargaPloc* w. 55: dyablv) *przedela *SkargaWroc* w. 36; A to poznawszy zly duchowe y ukazaly szye we sznye Pylatowe zyonye XV *p. post. RozmPam* 475; Rayszka vlyczko, Ma(r)ia..., od szlych duchow nasz obranyay *ca* 1500 *SprTNW* V 11; Dla przegabanya ducha szlego *ca* 1500 *R* XLVII 372; Tocz yest szyn bozy, tegos chvalya anyely, alye zly dvchovye nyenazrya yako y lyvdzye (sed daemones et homines ignorant) *Rozm* 127; Rodzay czlovyeczy oddzyelywschy szye ode mnye y podal szye kv pravv pana slego dvcha (nam se genus hominum sponte deputavit, domino diaboli iurique mancipavit) *Rozm* 167; Dal ym mocz, aby sle dvchy vypądzaly s ludzy (ut daemones eicerent dans ipsis potestatem) *Rozm* 202; Czczyenye o tem, yze zly dvchovye volaly przeczyw Yesvcristovy, yze ye vypądzyl od lyvdzy..., ktorysz szą byly ogarnyeny zlemy dvchy *Rozm* 218; Potem Iesusz zezvawschy dvanasczye zvolyenykow szwoych dal ym mocz nade zlemy duchy (dedit illis potestatem spirituum immundorum Mat 10, 1) *Rozm* 307; A on ym rzekl: Ydzyczyesch, povyedzczye lyszovy temv: Owa vypądzayą sle duchy (ecce eicio daemonia Luc 13, 32) *Rozm* 419; Ty slova nye ssą takyego czlovyeką, ktory zlego ducha ma (haec verba non sunt daemonium habentis Jo 10, 21) *Rozm* 427; O tem, yako y pomavyaly przed Pylatem, by moczą zlych duchow dyably vypądzal *Rozm* 749; ~ Przeto ivsz dal pan duch lsziwi (ecce dedit dominus spiritum mendacii) w vsta wszech twich prorokow, gysz tu sø *BZ* III Reg 22, 23.

6. '*siła boża, spiritus Dei, numen, divina potestas*': Ne odrzuczay mne od licza twego y ducha swøtego twego ne oteymuy ote mne (et spiritum sanctum tuum ne auferas a me) *Fl* 50, 12, *sim. Pul, KartŚwidz*; Dvch twoy dobry wodzycz mø bødze w szemø prawø (spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam) *Fl* 142, 12, *sim. Pul*; Na poczøtcze bog stworzyl nyebo y szemyø, alye szemya bila nyeuszyteczna a proszna, a czmi bili na twarzy przepaszczy, a duch boszy na *szweczye nad wodamy (et spiritus dei ferebatur super aquas) *BZ* Gen 1, 2; Y powyedzal gest bog: Duch moy nye bødze w czlowyecze na wyeky przebiwawacz, abo gest czyalo (non permanebit spiritus meus in homine in aeternum, quia caro est) *BZ* Gen 6, 3; Y rzvczi syø nan dvch bozi (et irruente in se spiritu dei), *przivow przislowye, y rzecze *BZ* Num 24, 2; A twoy dobri duch dalesz gym (et spiritum tuum bonum dedisti), gen bi ge vczil *BZ* Neh 9, 20; Pan bog moy poslal myø a duch gego (nunc dominus deus misit me et spiritus eius) *BZ* Is 48, 16; Kamo poydę od ducha twego (quo ibo a spiritu tuo), a kamo od oblycza twego vczyekę? *Pul* 138, 6; Dwanasczye apostolow sobye vybyorą, tymze ya moy svyąty duch dam (quibus ego spiritum sanctum meum dabo) *Rozm* 171; Polozą duch moy nan (ponam spiritum meum super eum Mat 12, 18), a on bądzye zyavyacz ssąd poganystw (*leg.* pogaństwu) *Rozm* 328.

7. '*nastrój, stan psychiczny, natchnienie, animus, affectio animi, inspiratio*': Y oblekly syø kaplany w cylycya..., y wzwolaly ku panu bogu israhelskemv genim duchem (et clamaverunt ad dominum deum Israel unanimiter), abi gich nye poddawal w plyon *BZ* Judith 4, 10; Przetosz wzbudzil pan przecyw Ioramowy duch Philystinskich (suscitavit ergo dominus contra Joram spiritum Philisthinorum) *BZ* II Par 21, 16; Jako ya s Marczynem, Pyothrem... zadnym duchem zazzenym any smova, any chytroszcza... nye zaprzaly, any zatagyly przyvyleya korzennego 1474 *SprTNW* VIII 2, 30; Jan..., ne wedzecz kthorim duchem zavedzon albo kthorø pychø nadchnony, gy sprosnymi... slowmi omovil 1474 *Zab* 540; Odpadz ode mnye, gospodnye, ducha prozney chwaly *Naw* 110; Nye przyyąliscze ducha sluszby, wthore nye w boyaszny przyyaliszczie ducha wyszvolyenya synow non enim accepistis spiritum servitutis, ituri in timore, sed accepistis filium adopcionis filiorum (Rom 8, 15) XV *p. post. AKH* VI 446; ~ Prorok w duchu ku apostolom molwy, alye vbogy lyud nyeplodnø czerkyew myanuye *Pul* 112 arg.; Prorok w duchu o apo-

stoloch y czerekwy, a Kristus molwy ku czerekwy *Pul* 121 arg.; A czlovyek then byl spravyedlyvy a boyaszlyvy... I przyszed w dvchv do kosczyola (venit in spiritu in templum Luc 2, 27), a gdy przynyesly dzyeczya Jesusa rodzyczy yego..., vszyął go na lokczye svogye a blogoslavyl boga *EwZam* 294; Iesus... spytal ych rzekacz: Czo szye vam vydzy, czyy by byl syn Krystus? A ony rzekly: Davydow. A on ych spytal rzekącz: A yakosch Davyd v dusche svyąthym zovye y bogyem (quomodo ergo David in spiritu vocat eum dominum Mat 22, 43)? *Rozm* 415; ~ Kraschorzecznym duchem rethorico spiritu (nisi forte putandus est Tullius Oeconomicum Xenophontis et Platonis Protagoram et Demosthenis pro Ctesiphonte afflatus rhetorico spiritu transtulisse Prol) 1471 *MPKJ* V 7.

8. *corruptum pro* duha *'tęcza, arcus coeli'*: Postawyø ducha w nyebyeskich obloczech (arcum meum ponam in nubibus), a to bødze na znamyø mego s wamy szlyubu na zemy *BZ* Gen 9, 13.

Cf. **Korzeń, Ziele**

Duchen *'rządca, villicus, qui villici officio fungitur'*: Dispansator siue seruus al. duchen Stangerchlar, ciuis de Cracouia 1445 *Przem* II nr 32.

Duchna *'kobieta lekkich obyczajów, mulier moribus levior, impudica'*: Duchna 1447 *R* XXII 55.

Duchnąć *'chuchnąć, dmuchnąć, insufflare'*: Duchnął insufflavit (haec cum dixisset, insufflavit et dixit eis: Accipite spiritum sanctum Jo 20, 22) XV *in. R* XXIV 72.

Duchniczka *'kobieta lekkich obyczajów, mulier moribus levior, impudica'*: Dvchnyczka 1447 *R* XXII 55.

Duchnik *'rozpustnik, vir moribus levior, impudicus'*: Duchnik, zamyecz (*leg.* samiec) tak mouicz ma 1447 *R* XXII 55.

Duchowicństwo *'duchowość, niematerialność, spiritualitas'*: Dvchovyenstvo spiritualitas *ca* 1500 *Erz* 15.

Duchownie 1. *'w sposób ukazujący skryte znaczenie tekstu, allegorice, mystice'*: S. Scriptura quatuor modis exponitur: 1. hystoriace czelesznye..., 2. allegorice duchov[o]nye..., 3. tropoloyce przicladnye XV *in. Wisł* nr 305; Celestnye, duchownye, przicladne, podobnye 1421 *LitRel* III 168; Wnatrznie mistice, zwirzchnye anagoice, przicladnye tropoloice, duchownye allegorice, podobnye historiace 1444 *R* XXIII 304; Duchownie mistice *ib.*; Swirchowne anagogice, duchowne allegorice, przicladne tropologice, czelesne historice XV *p. pr. JA* X 386; Duchownie allegorice XV *p. pr. PulKras* 8; Duchownye mistice XV *med. SKJ* V 283; Sacra theologia exponitur quatuor modis: primo hystoriace siue literaliter vlg. czelestnye, secundo allegorice duchownye, tercio tropoloice siue moraliter przycladnye, quarto anagoyce vlg. szwyrchownye albo podobnye 1469 *Wisł* nr 2403; Vycladnye allegorice, dvchownye mistice, cyelestnye hystoriace, nabosnye *tripoloycze, swyrchownye anagoice 1476 *Wisł* nr 2340; Czyelesthnye, duchownye, podobnye, swyrzchowa⟨ni⟩e XV *p. post. JA* XIV 506; Przykladnye allegorice, szwyrzchownye anagogice, duchownye mistice, czyelestnye historiace, podobnye metaphorice XV *p. post. R* XXV 198; Y rzekl pyrwszi mystrzcz yako Aristotiles, ktorysz bil vbogaczyl onego krola, przesz ktoregosz dvchownye intelligitur anima Xwa XV *ex. MPKJ* II 317; Sacra theoloya exponitur quatuor modis: hystoriace vlg. czelestnye, allegorice vlg. duchownye, tropoloyce vlg. przycladnye, anagoice vlg. swyrzchowanye XV *ex. Wisł* nr 2036; To szyc nam znamyenvye dvchovnye wyobrazenye boga v troyczy yedynego (quod nobis non incongrue videtur assignare unius dei trinitatis mystice figuram) *Rozm* 72; Duchownye myly Kristus moze vezvan bycz vązem tego to czaschu mąky yego *Rozm* 602; A duchovnye podlug vyelebnego Bedy przez tą koroną tarnową rozvmye szyc *szvyączye naschych grzechow *Rozm* 829; ~ Duchowne, moraliter 1461—7 *Serm* 414r.

2. *'duchowo, duchem, co do ducha, spiritu'*: Vmrzecze dvchownye morte spirituali (si enim secundum carnem vixeritis, moriemini: si autem spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis Rom 8, 13) XV *med. SKJ* I 103.

Duchowny *formy*: *n. sg. m.* duchowny *ca* 1420 *R* XXIV 85, 1437 *Wisł* nr 228, s. 88, *ca* 1450 *PF* IV 571, *etc.*; *f.* duchowna *ca* 1500 *Erz* 15—6, *Rozm* 324; *neutr.* duchowne XIV *ex. Pocz* 232, 1444 *R* XXIII 307, *Rozm* 155; duchowno XV *in. Malk* 119; ~ *g. sg. m.* duchownego *BZ Deut* 17, 9, *Naw* 126, *ca* 1492 *Zab* 148, *Rozm* 452. 640. 641; *f.* duchownej 1461—7 *Serm* 151v. 248r, *Pul* 118 arg. 10, XV *ex. MacDod* 148; *neutr.* duchownego *Sul* 48, *OrtMac* 129, 1484 *Reg* 714; ~ *d. sg. m.* duchownemu XV *ex. SKJ* I 143; *neutr.* duchownemu *OrtMac* 43, *Rozm* 781. 784; ~ *ac. sg. m.* duchowny *Fl* I Prol 6, 1411 *JA* VI 212, 1444 *R* XXIII 309, *Pul* 77 arg.; duchownego *De morte* w. 266; *neutr.* duchowne *Spow* 3, 1447 *AKPr* VIIIa 50; ~ *v. sg. m.* duchowny *Spow* 2. 5; duchowne

Spow 4; ~ *i. sg. m.* duchownym *Pul* 45 arg., *Rozm* 17; *f.* duchowną XV *ex. SKJ* I 143; *neutr.* duchownym *Naw* 119; duchownem XV *ex. MacDod* 148; ~ *l. sg. f.* (w) duchownej *Rozm* 198; *neutr.* (w) duchownem *OrtCel* 6, *MW* gl. 65, *Pul* 119 arg., *Rozm* 783; ~ *i. du. neutr.* duchownyma *Pul* 118 arg. 8; ~ *n. pl. m.* duchowni *Gn* 11a, *Sul* 7. 23, *Dział* 10, *Rozm* 712; duchowne 1471 *MPKJ* V 11; ~ *g. pl. m.* duchownych *BZ* Deut 28, 45. IV Reg 17, 13, *OrtKal* 184, *Dział* 10. 57, *Rozm* 614; *f.* duchownych *Sul* 23. 110, *Rozm* 631; ~ *d. pl. m.* duchownym *BZ* Num 1, 50, *OrtMac* 80, *Dział* 3; ~ *ac. pl. m.* duchowne *BZ* Ex 12, 25. 18, 20, 1471 *MPKJ* V 28; *f.* duchowne 1471 *MPKJ* V 47; *neutr.* duchowne 1461—7 *Serm* 400v; ~ *i. pl. m.* duchownymi *Sul* 3, *Pul* 34 arg.; *f.* duchownymi *Pul* 80 arg.; ~ *l. pl. m.* (w) duchownych XV *med. SKJ* V 274, *BZ* Lev 7, 35, XV *p. post. R* XXV 266; *f.* (w) duchownych *Sul* 110, 1488—9 *PF* V 39, XV *ex. R* XXV 147; *neutr.* (w) duchownych *Rozm* 703.

Znaczenia: **1.** '*dotyczący duszy, ducha, im właściwy, mistyczny, spiritualis, qui animae est, animam attinet, mysticus*': ⟨Pirzw sze wekuge, drugh⟨ie⟩ duchowne a trzecye ⟨cielesne⟩ (*sc.* narodzenie) XIV *ex. Pocz* 232; Wtore narodzene bosze gesc duchowne [...], naradza se przes myloszerdze albo wnøtrz [...] ..., to gesc przez dostatek dobrich skutko⟨w⟩ *ib.*; (Psałterz) ogen duchowni w serczu podszega *Fl* I Prol 6; Duchowni misticus 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; Spiritualis unccio duchowne pomazanie 1444 *R* XXIII 307; Hoc fecit propter tres raciones: primo propter resurreccionis certificacionem, prze wpefnenye..., tercio propter misticam, duchofne, consolacionem XV *med. GlWroc* 39v; Duch⟨o⟩wny a czelestny (*sc.* post) *ca* 1450 *PF* IV 571; Zadzø moczi duchowney affectacio auctoritatis 1461—7 *Serm* 151v; Poczanthek vini, to gest duchowney nyemocz⟨y⟩ *ib.* 248r; Milosez ocziszczayancza oczi duchowne amor oculorum spiritualium purgaturus *ib.* 400v; Xps duchownymy czyny zaszczycza y brony swoyę czerkew *Pul* 34 arg.; Xpus duchownym strumyenyem vwyeszyelya duszny przebytek w konyecz boga *Pul* 45 arg.; Xpus lyud swoy duchowny rano pozdrawya karmyø *Pul* 77 arg.; Krystussowy ymamy trøbamy duchownymy wszytkø myszlø spyewacz *Pul* 80 arg.; Nygeden stwyrdzon bywa, yen nye slucha duchownyma vszyma, czo by myal naszlyadowacz *Pul* 118 arg. 8; Czlowyek... yma sze oględacz y szkody sze duchowney warowacz *Pul* 118 arg. 10; Pyenyc wzchodow, to iest radoszcz myszlyly o wstøpanyu duchownem *Pul* 119 arg.; Yesu Criste..., przyyay my thego, abych... mogla przyacz czyebye... z dvchownym veszelym y z bozym kochanym *Naw* 119; J ya czyebye prosclia, gospodnye..., przydzy w mogye szercze grzeschne a vczyszczy ye ode wschego grzechv czelesthnego y duchownego *Naw* 126; Duchoffny spiritualis XV *p. post. PF* V 8; Caritas laszka... dobrothlyva yest, myloszerna yesth, bo za slosczy uczynyone sluszy swem dobrem szczedrze duchownem y czesnyem kasdemu XV *ex. MacDod* 148; Caritas laszka... nyerada zavydy, nyczego nye szasrza, bo gdy na them swecze zadney nie zada zaplaty czesznyey gy duchowney, przetho szemskem rzeczam zasrzecz, zavydzecz nye umye *ib.*; Animalis homo non percipit ea, que sunt spiritus dei czlowyek, kthory podlug szmyszlnoszczy zywye, nye podlug rozvmv, nygdy nye moze pogyącz dobrze w dvchownych rzeczach XV *ex. R* XXV 147; Zyvotha vyecznego wschelką zadza dvchowna ządacz (vitam aeternam omni concupiscentia spiritali desiderare) XV *ex. SKJ* I 143; Dvchowny mysticus *ca* 1500 *Erz* 16; Dvchowny spiritualis *ib.*; Vschakosch v Yeszvkrystczye nye bylo pospolne przyrodzenye czlovyecze alye dvchowne (tamen non in filio dei generalis hominum complexio fit, sed spiritalis) *Rozm* 155; Stalo szye w sobotha vtorą pyrwa (*leg.* pirwą)..., tako vezval svyąthy Llucasz, aby snamyonal, yze szye myala począcz dvchem sobotha, ktorąsz my yvsz nyedzyelya zovyemy..., bo sobota duchovna yest rzeczona [yest] vtora pyrwa, czusz vyssa nyszey, to czusz zakonney sobothy (est enim sabbatum spirituale secundo primum, id est superius inferiore, scilicet legali) *Rozm* 324; A zby (*pro* zly)... baczącz poslyednye rzeczy, czusch szvyeczkye, zapomynayą przyslych, czusch duchovnych *Rozm* 631; Tvoy myecz szvyeczky yesth snacz thve skazanye..., alye nye thwa ręką ma bycz dobyt... Ale duchovnego ma dobycz duchovny, czvsch klyąthwa, a myecza ma dobycz ryczerz kaplanskym povyel⟨en⟩ym na kassn czeszarska *Rozm* 640; Albo przez tego sluga moze szye rozvmyecz lyvd zydovsky, ktory prave vcho y duchovnego zakona straczyl rozvmnoscz *Rozm* 641; Alye Pylat tego nye rozvmal, aby myly Cristus movyl o krolevstve duchovnem, alye rozvmyal o krolevstvye czelestnym *Rozm* 783; Ku krolevstw (*leg.* krolewstwu) duchovnemv dvoyaka rzecz yest potrzebna: pyrve prze to, yzby pravda sluchana, vtore, yzby pravda przyątha *Rozm* 784; ~ duchowny kmotr, ociec, duchowna mać '*ojciec chrzestny*,

matka chrzestna, testis baptismi, patrinus, matrina': Duchovny kmothr comaternus *ca* 1455 *JA* XIV 495; Comaternus kmothr vel dvchowny oczyecz vel dvchowna mącz *ca* 1500 *Erz* 15—6; ~ duchowny rozum, wykład '*interpretacja ukazująca skryte znaczenie Biblii, Scripturae sensus allegoricus seu interpretatio allegorica*': Wschystky ksyągy Starego Zakonv byly yey znayomy, bo wschystky rozvmyala rozvmem dvchownym y tesz *obyczayny dobrze vmyala (cito capiebat intellectum totum, sensum tropologici, mistici, moralis) *Rozm* 17; Podlye drogy, nye na drodze. uzral ffykove drzevo, to yest synagoga zydovską, ktorasch byla nye na drodze rozvma duchovnego, alye podlye drogy prostego pysma ych *Rozm* 452; Duchovni vicład mysticam exposicionem 1444 *R* XXIII 309; In omelia wykladv dvchownego *ca* 1492 *Zab* 148; Thu vyclad duchovny vylicza vyele slego XV *p. post. JA* XII 144; Allegoricum, tropoloycum, anagogicum scilicet duchowni, przicladni, swirzchovani XV *ex. ErzGlos* 178.

2. '*związany ze stanem duchownym, jemu właściwy, spiritualis, qui ad spiritualium ordinem pertinet*': Tedi rzekl yest pan sandcza, esze Giszice sø *duchowno XV *in. Malk* 119; Przebivacze, wloky albo poluwloczsky w ktorichkole wsyach naschich duchownich i swyeczskych trzimayanczi (in quibuscunque villis nostris spiritualibus vel saecularibus possidentes)..., robycz przes otmowi bandą *Sul* 110; ~ Vyerzycz tesch temv mamy, yze byl przyął (*sc.* szatan) czlovyeka formą na szye..., bo yako mynya, ysch byl v duchovney albo ve mnnyskey postavye przyschedl *Rozm* 198; ~ '*kanoniczny, canonicus, ordinis regula praescriptus*': Iako xąncz Ian vyszwal mego czlovyeka cowalya o pothkową w duchowne prawo 1447 *AKPr* VIIIa 50; Duchownego prawa vstawyenye (*Dział* 39: p odlug Pysma Swiatego) szkodnyky rolne barso w zawyszczy yma (canonica sanctio depopulationes agrorum multum odio habeat) *Sul* 48; In synodo, id est in iure spirituali seu ecclesiastico w duchownem prawye *OrtCel* 6; Gdy... czeszarz rzymszkyego czezarszthwa doszyagl a gdy myszlyl kv duchownemu (*OrtBrRp* 39, 1: dusznemv) krzeczyyanszkyemu praw (*leg.* prawu)... y poszthawyl byszkvpa kv duchownemu praw (*leg.* prawu) *OrtMac* 43, *sim. OrtBrRp* 39, 1; S duchownego prawa thako mowy, ysz thakyego czlowyeka, czo szye szam obyeszy, tego nye maya pogrzesez w szyemya thwardą, alye maya gy zarzuczycz w bloto *ib.* 129, *sim. OrtBrRp* 94, 1; Braczya... kolzdy dzieny... mayą moviczi syedmy godzyn od prawa duchownego vsthavyone (dicant universi quotidie septem horas canonicas) 1484 *Reg* 714; Wrzyadnyk w duchownych rzyeczach officialis in spiritualibus 1488—9 *PF* V 39; Jako wedzo, esze yesth Pawel ranczil za swego sinowcza, esz go nye mal poswacz w duchowni szød 1411 *JA* VI 212; Annasz... poslal y... do Cayffasa, ktory byl tego lata byskupem y sądzya v duchovnych pravyech *Rozm* 703; ~ ~ Fszythczy ludze..., tako dobrze svethszcy gako duchofniy, chocz ony tego, abicz gim ludze czescz y chualø czyniły *Gn* 11a; Prossø tworcza wssemoganczego... y czebe, occze duchowni, bi me raczil rosdrzessicz *Spow* 2; Ia gresni czlowek kaiø se... tobe, otcze duchowni (*Spow* 4: dwchofne), mich wsech grzechow *Spow* 2. 5; Davam szya vynyen bogv *wszechmogocemv s pyączy szmyslow czyala mego..., czom szgrzessyl... szromoczvcz tako dobr‹z›e duchovne stadlo, yako y szvyeczkye *Spow* 3; Czyebye, oyczye duchowny, prossza..., aby myą rosgreszyl *Spow* 5; Wstawyami, abi pospoly‹c›ze wszystczy szolthissy, thako dvchownich, yako y szwyeczskych persoon (tam spiritualium, quam saecularium personarum, *Dział* 10: tako dvchownych yako swieczskych panow), podlug gych dostatkv na kazdą woyną sz namy szly *Sul* 23; Vstawyami s prziswolenya xandza biskupa przerzeczonego i gynschich rzeczonich person swyeczskych i duchownich (et aliarum saepius dictarum personarum spiritualium et saecularium), ze wschitczi przebivacze wloky albo poluwloczsky w ktorichkole wsyach naschich, duchownich i swyeczskych, trzimayanczi s kalischdey wloky oranev i posyadley yeden dzyen, a s poluvloczka pol dnya w thidzyen... robycz przes otmowi bandą vynovaczy *Sul* 110; Przydø kv kaplanom dvchownego rodv (veniesque ad sacerdotes Levitici generis) y kv sødzi, genze tego czasv iest *BZ* Deut 17, 9; Chczaly (*leg.* chcialli) tesz by ktory pan, bandz duchowny albo szwyeczky, szvoym poddanczom przyszvoly‹ć› waszego prawa poszyczacz (*pro* pozywacz), thym mozecze waszego prawą myeszkyego nadzelycz *OrtKal* 295; Alye to yest bląd barzo vyelyky, yze mocz boga vschechmogączego ku *svemv stvorzenyv, tako duchovnemv, yako svyeczkyemv roschyrzyla szye *Rozm* 781; ~ duchowny '*członek stanu duchownego, ordinis spiritualis socius, monachus, clericus, sacerdos, pater spiritualis*': Zapys vmovi myedzi dvchownymy a swyeczskymy o czlonky w nyem popsane *Sul* 3; Duchowny z gymyenya oczczyznego na woyną sluzicz... szan povinni (clerici de bonis

paternalibus ad expeditionem servire... tenentur) *Sul* 7; W duchownich, yako w mnischech a mnyskach in religiosis XV *med. SKJ* V 274, *sim. R* XXV 266; Gosczye albo okolyczny ludze, bandz szwyeczchych albo duchownych, albo Zydzy *OrtKal* 184; Mozely czlowyek zarobyone szwe gymyenye gynnemu odkazacz albo oddacz po szwey szmyerczy, szlowye testamenth s tego vczynycz na szwey szmyerthney posczyely bądz szwyeczkym albo duchownym (*OrtBrRp* 61, 4: szweczkymy albo duchownymy), albo na bozy dom *OrtMac* 80; Obyc stronye... o wszytky rzeczy y czlonky thy, ktore thv są poloszony, na nas spvsczyli,... dawayacz... nam wszythką mocz, abysmy krom wszego sądv prawem gednym, tako dvchownym, yaco swieczskym nye szkodzącz, podlvg naszey woley kv sstatkv przywiedly *Dział* 3; Dvchowny (*Sul* 23: kaplaany alybo szaczy) mayą gechacz na woyną. ⟨P⟩otrzebno gest, aby kaszdy prawa swego vszywal, ale ysze czastokrocz dvchowny (quia plerique clerici, *Sul* 23: wyelye zzakow) w oczczysznye myeschkayą, praw any vkonow krolestwa naszego podlug zemyan a slyachty naszey nye postapvyącz, a wszakosz krolestwa naszego yako gynszy ziemyanye poszywayą, przeto vstawyamy, aby kaszdy dvchowny (*Sul* 23: czy tho dvchowny zzaaczi) oczczyzną pod namy trzymayącz, podlug saczvnkv gymyenya na kaszdą wyprawą s namy pogechal (statuimus, quod idem clerici... nobiscum personaliter transire teneantur ad quamlibet expeditionem)... A gdyby tego nyc chczal vczynycz..., tedi tho gymyenye tych dvchownych (*Sul* 23: zaakow) na naszą pracza przypysvgemy (praedicta quaelibet bona praedictorum clericorum decrevimus nostro regno) *Dział* 10; ⟨C⟩zastokrocz przed nas gest przywodzono, kako sluszebnyczy w naszem krolestwie ziemyany abo wsy dvchownych vcziaszayą (quod ministeriales... pauperes milites et villas religiosorum fatigandi) *Dział* 57; Dvchownego y szvyeczszkyego, szbavya zyvotha kaszdego *De morte* w. 266; Starschemu duchownemu spovyadacz szya (seniori spiritali patefacere) XV *ex. SKJ* I 143; A kyedy to zmovyl, przystąpyącz yeden Zyd, ktory byl phariseusz, iakoby rzekl duchovny zydowszky, y proszyl yego, aby s nym yadl (Luc 11, 37) *Rozm* 305; Tez Iudasch vzyal slugy byskupye y lyczemyernycze, czvsch duchovnych (a pontificibus et Pharisaeis ministros Jo 18,3) *Rozm* 614; Myly Cristus podan byl Cayphaschovy..., gdzyez szye byly zesly mystrzovye, v ktorychze myala bycz navka, y duchovny, v ktorychze myalo bycz dostoyenstwo zyvota *Rozm* 712; ~ Duchowni zaconny Pharizeus *ca* 1420 *R* XXIV 85.

3. '*religijny, kultowy, religiosus, ad religionem, ritum pertinens*': Tocz gest mazanye Aaronowo y synow gego w obyetuyøczich duchownich boszych (haec est unctio Aaron et filiorum eius in ceremoniis domini) tego dnya, w ktorysz gest gemv vstawyl Moysesz, abi w kaplanstwye vszywaly *BZ* Lev 7, 35; Duchowne obyathy cerimonias (revertimini a viis vestris pessimis et custodite praecepta mea et ceremonias iuxta omnem legem IV Reg 17, 13) 1471 *MPKJ* V 47; ~ Bødzeczye chowacz ty to obiczage duchowne (observabitis ceremonias istas) *BZ* Ex 12, 25; A ukaszy ludu obiczaye duchowne (ostendasque populo ceremonias) a rzød naszladowanya *BZ* Ex 18, 20; Ale vstavysz ge nad stanem swyadzeczstwa a wszitkimi ssødi gego, a czsokoli kv dvchownim obiczayom przislvsza (et quidquid ad ceremonias pertinet) *BZ* Num 1, 50; Bo ges nye poslvchal glosv pana boga twego anisz chowal przykazanya gego y dvchownich obiczayow (nec servasti mandata eius et ceremonias), ges to gest przikazal tobye *BZ* Deut 28, 45; Nawroczcye syø od waszich drog zlich a ostrzegaycye przikazan mich, a duchownich obiczaiow (custodite praecepta mea et ceremonias) podle wszego zakona *BZ* IV Reg 17, 13; Swyanthoszczy wyadome a. obyczagye duchowne (*war. lub.*: swanthoszczy wyadomye a. obyeczane duchownyk) cerimonie (Abraham... ceremonias legesque servaverit Gen 26, 5) 1471 *MPKJ* V 11; Duchowne obyczagye cerimonias (quae est enim alia gens sic inclyta, ut habeat ceremonias iustaque iudicia et universam legem? Deut 4, 8) *ib.* 28; Y w pyenyv duchownem (verbum Christi habitet in vobis abundanter in omni sapientia docentes et commonentes vosmetipsos psalmis, hymnis et canticis spiritualibus Col 3, 16) *MW* gl. 65.

Dudek *zool.* '*dudek, Upupa epops L.*': Dudek upupa 1472 *Rost* nr 1115; Virginibus pavonem pawa, adolescentibus upupam duthka XV *p. post. R* XXV 176; Dvdek vpuppa *ca* 1500 *Erz* 16.

Dufać '*ufać, confidere, spem habere*': Dufasz vyelmy XV *p. pr. R* XVI 347;. Nie dufay w xanszanta, w syny lyudske, w gichsze nye zbawienya (nolite confidere in principibus, in filiis hominum, in quibus non est salus Psal 145, 2) *MW* 125a; Dobrze lyubo iest bogu nad boyancym sie iego y w nych, gysz dufaio na mylosyerdzie iego (beneplacitum est domino super timentes eum et in eis, qui sperant super misericordia eius Psal 146, 11) *MW* 130b;

Wyslvchay mye dvfayacza w thobye, yakosz wyszlvchal Martha, gdysz skrzeszyl Lazarza z groby *Naw* 166; W them nauką Chrystus nam dal, by zadny z nasz nye roszpaczal, ale aby w bodze duffal, za szwe grzechi pokuthowal XV *ex. R* XIX 89.

Dufanie *'ufność, fiducia'*: W thobye, moy myly panye, zawsze pokladam moie dufanye *MW* 98a.

Dumać *'myśleć, rozmyślać, cogitare, in cogitatione defixum esse (?)'*: D eciam duas habet voces...: d simplex seu spissum et dz molle. Exemplum primi: dal..., doom, dumaa, døøb *Park* 408.

Dunąć *'wionąć, flare'*: Danye (*pro* dunye, *Żaltarz klementyński*: dune, *Fl*: podme, *Pul*: dmuchnye) duch iego y poplynø wody (flabit spiritus eius et fluent aquae Psal 147, 18) *MW* 133b.

Dunder *'diabel, diabolus'*: Dunder diabolus XV *p. post. PF* IV 754.

Dup *'dziura (w skale), petrae caverna'*: W dupyech murowich a. w skalach (*war. lub.*: w dupyech mvrowych) in cavernis macerie (columba mea in foraminibus petrae, in caverna maceriae, ostende mihi faciem tuam! Cant 2, 14) 1471 *MPKJ* V 72.

Dupa *'nates, podex'*: O thy chlopye brodathy, nye wtarles sobye dupy! XV *ex. SKJ* V 284.

Dupiasty *'wydrążony, pusty, próżny, cavus'*: Dupyaste cavum (*war. kal*: dupnyaste concavum, ipsum autem altare non erat solidum, sed cavum ex tabulis et intus vacuum Ex 38, 7, *BZ*: oltarz ten nye byl czali, alye wnøøtrz proszni s desk) *MPKJ* V 20.

Dupla *'podwójnie tkane płótno, linteum bilix sive duplex'*: Dupli al. czwelich vlna pro $1^1/_2$ gr. 1396 *MMAe* VII nr 286.

Duplaharas *'z podwójnych nici tkana odmiana harasu, lekkiej tkaniny welnianej, textilis genus, quod haras dicitur, duplici filo textum'*: Cubileta siue barchana, pokoczny, harasy, duplaharasy, piper, cinumon 1439 *KodWp* V 608.

Dupniasty *'wydrążony, pusty, próżny, cavus'*: Dupnyaste concavum (*war. lub.*: dupyaste cavum, ipsum autem altare non erat solidum, sed cavum ex tabulis et intus vacuum Ex 38, 7, *BZ*: oltarz ten nye byl czali, alye wnøøtrz proszni s desk) 1471 *MPKJ* V 20.

Dupny *cf.* **Korzeń Ziele**

Dura 1. *'dziura, otwór, foramen'*: Na rzeschotnych durach (*war. lub.*: na rzesetnich dzurach) in percussura crebrina (sicut in percussura cribri remanebit pulvis, sic aporia hominis in cogitatu illius Ecclus 27, 5) 1471 *MPKJ* V 82; Dvra foramen *ca* 1500 *Erz* 16; Vyerczyecz dvrą foraminare *ib.* ~ Yama, komynova dzyvra vlg. durą antrum *ca* 1500 *Erz* 16.

2. *'jama, nora, cavum, fovea'*: Fftorecz przyrodzene gesth tho vøszeve, ysze gdis szø on che odmlodzycz, tedycz vøcz on ge gorske korzene, a potem vøcz on flesze f durø czasznø. A tako vocz on thamo szebe (*leg.* z siebie) starø skorø szeme *Gn* 172b.

Cf. **Dzióra, Dziura**

Durka *'krata (w oknie), clathari'*: Durką cancellus, eyn gytter, in pariete vel fenestra *ca* 1500 *Erz* 16.

Durlatka *zool. 'dzierlatka, Galerita cristata Boie.'*: Durlathka onas *ca* 1455 *JA* XIV 494. ~ *Cf.* **Dzierlatka.**

Durszlak *'specjalny czerpak z dziurkami (do odcedzania wody), coluni'*: Pro patella et duabus scutellis cum durslak tres fertones 1461 *AKH* XI 491.

Dusić *'suffocare'*: Duszon suffocatus 1441 *PF* V 67. ~ *Cf.* **Udusić, Zadusić, Zaduszać.**

Dusza *formy*: *n. sg.* dusza *Gn* gl. 164a, *Fl* i *Pul* 21, 33. 32, 20. 43, 27. 68, 37, 1413 *KsMaz* 1 nr 1976, *etc. etc.*; ~ *g. sg.* dusze *Gn* ap. 4a, *Fl* I Prol 12. 7, 2. 10, 6. 23, 4. 53, 3. Ez 9, *Fl* i *Pul* Ath 30, *etc. etc.*; duszej *Pul* 70, 14; duszy *Fl* i *Pul* 34, 14, 1449 *R* XXV 166, *MW* 90b, *Pul* Ez 18, XV *p. post. MacDod* 44; ~ *d. sg.* duszy *Gn* 1b, *Fl* 70, 14, *Fl* i *Pul* 3, 2. 34, 28, 1405 *HubeZb* 112, *etc. etc.*; ~ *ac. sg.* duszę *Ksw* br 4, 1394 *Leksz* II nr 1638, *Gn* 1b. 181b, *Fl* 34, 8, *Fl* i *Pul* 6, 4. 7, 5. 40, 2, 1402 *Piek* VI 78, *etc. etc.*; ~ *v. sg.* dusze *Fl* 41, 6; duszo *BZ* Num 23, 10, *SkargaWroc* w. 30. 76, *ca* 1500 *SprTNW* V 9; dusza *Fl* i *Pul* 102, 1, *MW* 10a, *Pul* 41, 6, *SkargaPloc* w. 17; ~ *i. sg.* duszą *Fl* I Prol 6, 1424 *Msza* III s. 67, *Naw* 122, *EwZam* 289, *Rozm* 31; ~ *l. sg.* (w) duszy *Gn* 1b, *Fl* i *Pul* 12, 2, *Bogur* B—F, XV *in. R* XXV 218, XV *med. R* XXII 243, *etc.*; ~ *n. pl.* dusze *BZ* Gen 6, 17, *Pul* 14 arg.; ~ *g. pl.* dusz *Fl* i *Pul* 96, 11, 1424 *Msza* III s. 52, *sim.* IV. VI. VII, XV *med. MPKJ* V 431, *BZ* Gen 8, 21. Ex 12, 4. 1 Par 11, 19. Judith 4, 8; duszy *BZ* Ex 16, 16. II Esdr 8, 67; ~ *d. pl.* duszam *Gn* 11a. 172a, *Fl* i *Pul* 77, 21, 1413—4 *Msza* I s. 260, *sim.* VIII, *ca* 1420 *R* XXIV 81, *BZ* Gen 9, 12, *MW* 86b, *Rozm* 183. 323; ~ *ac. pl.* dusze *Ksw* cr 10, *Fl* 105, 16, *Fl* i *Pul* 18, 8. 26, 18. 32, 19, *Blaż* 322, *etc.*; ~ *i. pl.* duszami *MW* 20b.

Znaczenia: **I.** *'psychiczna strona człowieka, duch, dusza, myśl, anima vel animus, mens, spiritus'*: Na s‹uszy będziecie sie dech, izbisce

duse uase z drøky urogow uasih, d iabłow, zwol nily *Kśw* cr 10; A szaprafdocz by ten tho clouek byl [b]barszo greszny, gensze by on oth te tho svathloszczy ne bil osfeczon f gego duszii *Gn* 1b; Proszø... thuego miloszerdza, aby my thy raczyl mogø greszno duszø thvim miloszerdzym osfeczycz a [sf]svøthim gø duchem napelniy, tako isbichcy ga na... svecze tako thobe sluszyl, gakobichcy ga svoge duszy nalasl sbauene *Gn* 1b; Allecz tich to ludzy gest malo na suecze, chosbicz ony svim duszam szukaly sbauena *Gn* 11a; Strogmy skuthky dobre, gakobichom presz ne nasziim duszam otrzymaly sbauene *Gn* 172a; Allecz gego dusyø svøcy angely pospolu s czalem szøcz gø ony byly do nebeskego krolefstwa donesly *Gn* 181b; Nullus poterit intrare nisi fit uestitus in anima quadruplici veste alis bødze gego dusa odzana chv o rakim odzenym *Gn* gl. 164a; (Psałterz) mir medzi czalem y duszø czini (pacem inter carnem et animam operatur) *Fl* I Prol 6; (Psałterz) crolewstwo bosze na zemi daie, tszcziczø dusze sgladza (taedium animae anihilat) *ib.* 12; Iensze... miluie lichotø, nenawydzy swoicy dusze (odit animam suam, *Pul*: zawydzy duszę swą) *Fl* 10, 6; Kaco dlugo clasez bødø radi w duszi moicy (quamdiu ponam consilia in anima mea) a bolesez w serczu moiem przes dzen? *Fl* 12, 2, *sim. Pul*; Zacon gospodnow przez zakala obraczaiøczy dusze (lex domini immaculata convertens animas) *Fl* 18, 8, *sim. Pul*; Newinowati røkama y czistego serczа, iensze ne wzøl w prosznoscz dusze swoiey (qui non accepit in vano animam suam, *Pul*: duszę swoyę) *Fl* 23, 4; Dusza nasza cirzpi gospodna (anima nostra sustinet dominum), bo pomocznik y odgimcza nasz iest *Fl* 32, 20, *sim. Pul*; Zbawi gospodzin dusze swøtich swogich (redimet dominus animas servorum suorum) *Fl* 33, 22, *sim. Pul*; Odplaczali sø mne zlim za dobre, ialowoscz duszi moiey (sterilitatem animae meae) *Fl* 34, 14, *sim. Pul*; Ne mowcze w serczoch swogich: ey, ey naszey duszy (euge, euge animae nostrae) *Fl* 34, 28, *sim. Pul*; Przecz smøtna ies, dusze (*Pul*: dusza) moia (quare tristis es, anima mea), y czemu me *mocisz? *Fl* 41, 6; Bo vsmerzila se iest w prosze dusza nasza (quoniam humiliata est in pulvere anima nostra), smarszczil se iest na zemi brzuch nasz *Fl* 43, 27, *sim. Pul*; Osromoczeni bødzcze y sydzicze vwlaczaiøczi duszi (*Pul*: vwloczcze duszey) moiey (detrahentes animae meae) *Fl* 70, 14; Odpusci vbogemu y ne ymaioczemu, a dusze vbogich zbawoni vczini (et animas pauperum salvas faciet) *Fl* 71, 13, *sim. Pul*; I kusili sø boga w serczoch swogich, abycho prosili karm duszam swogim (ut peterent escas animabus suis) *Fl* 77, 21, *sim. Pul*; Strzesze gospodzin dusz swøtich swogich (custodit dominus animas sanctorum suorum) *Fl* 96, 11, *sim. Pul*; Blogoslaw, dusza moya, gospodna (benedic, anima mea, domino) *Fl* 102, 1, *sim. Pul*, *MW* 10a; Swyrchowany bog, swirchowany czlowek od dvsze rozvmne y czloweczego czala søcz (ex anima rationali et humana carne subsistens) *Fl* Ath 30, *sim. Pul*; Wspomeno tobe wszytka lata moya w gorzkoscz dv⟨s ze (*Pul*: duszy) mogey (in amaritudine animae meae Is 38, 15) *Fl* Ez 9; Prosz duszy sbawena *Dek* III 1, 3, 18; O dwszy, o grzeyszne, sam bog peczo yma *Bogur* B--F; Caplane, chces polepsicz duse swey, ne mow czansto: Piwa naley 1414 *JA* XIV 499; Thobye dawayą, offyeruyą ⟨ha obyatha chwali⟩... za othkupyenye duszam gych (pro redemptione animarum suarum, *Msza* III, IV, VI, VII: duszch swych) 1413--4 *Msza* I s. 260, *sim.* VIII; Racz nam pomocz na duszi, na czele szmocz XV *in. R* XXV 218; Thy othpuszthy racz wam dacz mily pan bog waszim duszam na szbawene *ca* 1420 *R* XXIV 81; Yeesz czyalo vsty przyyolysmi,... czystø mislø y duschszø przymymi (pura mente capiamus) 1424 *Msza* III s. 67; Spiritum dvszy rozvmnoscz 1449 *R* XXV 166; Przimy dzisya nasze dusze *Błaż* 322; Kako sye yma ymyecz byzkvp przy opyekanyv dvsz (circa curam animarum) XV *med. MPKJ* V 431; Bo czsso pomoze, albo platno tobye gine s sobą gednacz a pocoycz, gdi w t⟨w ey duschi gest walka grzeschna? XV *med. R* XXII 243; Przeciwo całisdcy (*sc.* rzeczy) grzech smyertni ossob[ye]nye boyuge nadząez duscha człowyeczą *ib.* 248; W myloszczy sze grzeye twoya duscha szwyatha caritate tamen tua mens sancta XV *med. SKJ* V 260; Vbacz grzechow ssiedm bycz teze, ktore wiodą do pyekla dvshe *ca* 1450 *PamLit* IX 319; Truchla yest we mnye ma dusza asze do szmerczy 1451 *MacDod* 104; A gdy bogv dvsza [dząl] dal, thv szą wyelky dzyw sstal *Aleksy* w. 193; Umrzi, dvszo moya, *smyercza sprawyedliwich (moriatur anima mea morte iustorum) *BZ* Num 23, 10; Nye bodo (*pro* bødze) myecz wyele zon, aby nye osydlily dvsse gego (quae alliciant animum eius) *BZ* Deut 17, 17; Ofyerowaly... za zbawyenye swich duszi (pro salute) krow XII, wszitko ku sluszbye bozey *BZ* II Esdr 8, 67; Bo ialmuszna ot wszelkego grzechu y od smyercy zbawya a nye przepuscy dusze gydz do cyemnoscy (et non patietur animam ire in tenebras) *BZ* Tob 4, 11;

Y wzwolal wszitek lyvd ku panu wyelykø pylnoscyø, a ponyzily swich dusz w poscye samy y gich zoni (et humiliaverunt animas suas in ieiuniis et orationibus ipsi et mulieres eorum) *BZ* Judith 4, 8; Czo nam pomoglo odzenye albo obluthne gymyenye, czoszmy sza w nyem kochaly, a swe dvsze za nye daly? *De morte* w. 436; Stiska schią mey duschi tedet animam meam (taedet animam meam vitae meae Job 10, 1) 1471 *MPKJ* V 60; Vypuszczial duschą (*var. lub.*: wypuszczaly dussze) exalaret (cum deficerent quasi vulnerati in plateis civitatis, cum exhalarent animas suas in sinu matrum suarum Thren 2, 12) *ib.* 102; Boze..., slutuy se miloszciwie nad duszami rodziczow naszich *MW* 20b; Day nam przesz oplphite krwye twoycy wylanye duszam naszem wiecz⟨n⟩e odpoczywanye *MW* 86b; Nyechay pan bog sztrze⟨z⟩e mnie od wszythkyego zlego y duszy mey od grzechu koszdego *MW* 90b; Xpus yest gora, na yeyze wyssokoszczy dusze wszech sprawyedlywych odpoczywayø *Pul* 14 arg.; Proscha czye..., yzby proszyla za mna... w ona godzyna drzancza, kyedy duscha moya vynydzye s czyala mego *Naw* 41; Yenze yesz czescz wschelykyey dvsche, szmyluy szye dzysz nad moyą dvscha *Naw* 122; Nye moga sza dovyedzeczy, gdze mam pirvy noczlek myeczy, gdy dvszą sz cala vyleczy *SkargaPloc* w. 4, *sim. SkargaWroc* w. 4; Eya, eya, dusza (*SkargaWroc* w. 30: dvszo) mogyą, oczvky (*leg.* ocuci) szą, dawnosz spala *ib.* w. 17; Dvsza gydze sz kr⟨w⟩ avym pothem, czo [m]mnye dzyszą, tho vam pothem *ib.* w. 91, *sim. SkargaWroc* w. 65; Rzekl svathi Potr ye: Podzy dvszo moye myla *SkargaWroc* w. 76; Ktho tho wzruschy, dyabel bandze pan gego duschi XV *p. post. MacDod* 44; Thvoyą yego dvszą przeydzye myecz (tuam ipsius animam pertransibit gladius Luc 2, 35) *EwZam* 295, *sim. Rozm* 79; Duschą sz czyalem w pyeklo wzyali XV *ex. MacDod* 137; Wdowa tha iest mathka bosza, k they byegay, o duszo glodna *ca* 1500 *SprNTW* V 9; Vschlyschawschy twoyą smyercz moye sercze prochna, smączyl szye duch moy a moya duscha lyekla szye (conturbatur spiritus et anima pavescit) *Rozm* 168; Zlym duscham na zachod sloncza czyemna myeszcza barzo nyeczysta przymynya⟨li⟩ (malis, *sc.* animabus, procellosa et hyberna loca delegantes) *Rozm* 183; Nye boyczye szye thych, ktor⟨z⟩y zabyayą czyalo, alyecz dvsche nye mogą zabycz (animam autem non possunt occidere Mat 10, 28) *Rozm* 312; Vczczye szye ode mnye, yszczyem czychy a smyernego sercza..., a naydzyeczye odpoczyvanye vaszym dvscham (et invenietis requiem animabus vestris Mat 11, 29) *Rozm* 323; ~ Iaco... Albartus archidiaconus vczinil dosicz za pana Wøcenczego Raczemskego dusø kapliczy 1402 *Piek* VI 78; Vyyawszy sztho grzywyen, po mey szmyerczy, ysz gye moga oddacz za duszą, a gdybych onych nye oddala za duszą po mey szmyerczy, thedy on gye thesz ma myecz besze wszey zawady *OrtMac* 68; ~ *'myśl, mens'*: Vczynyl mocz w ramyenyv szvogym, rozproszyl pyszne dvszą szyercza svego (dispersit superbos mente cordis sui Luc 1, 51) *EwZam* 289; ~ ze (w) wszej duszy, wszytką duszą *'ze wszystkich sił, omnibus animi viribus'*: Mylvy pana boga thwego ze wszythky dvssze thwogy y ze wszythkyego szercza thwego *Gn* ap. 4a; Davam sya vynyen bogv..., yssem boga wszechmogocego nye myloval ze wssyczkyey dussze *Spow* 3—6; Dzysz pan bog twoy przisyøgl tobye, aby czinil gego przikazanya ta to y sødy a ostrzegal y pelnil ze wszego syercza twego y wszitkey dvsze twey (ex tota anima tua) *BZ* Deut 26, 16; Y stal krol na wschodze, y slyvbyl przed bogem, abi naslyadowal boga a ostrzegal przikazanya gego a swyadeczstwa, a zakona vstawyenya we wszem syerczv a w wszey duszi (in tota anima) *BZ* IV Reg 23, 3; Vschytką myslyą, serczem y dvschą myloval boga (mente, corde, spiritu deum diligebat) *Rozm* 31; ~ ~ *w formułach przysiąg*: brać, przyjąć, wziąć ku duszy, na duszę *'brać na sumienie, conscientiae vel animae suae periculo aliquid confiteri atque testari (in obsecrandi iurandique formulis)'*: To *berze na mą dusche y na mą *prawdi, iakom ne recepi Dobeslaowi duas rotas 1394 *Leksz* II nr 1638; Byerzø to kv mey duszy y ku mey prawdze, yako tamo dzeszancz grziwen, czso przidze na Stachnicowø czanscz y na Stachnynø 1405 *HubeZb* 112; Ja tho byerzą ku mey duszy y ku czczy, jacom ya ne szeszlal Pyotrka... do vninszkego woyta 1436 *ZapWarsz* nr 676; Byerzemy tho ku dussy, ku przisyandze, eze Micolay Micolayewy w czas copą dawal, a on yey wzyoncz nye chczyal 1437 *Czrs* s. LXXXII; Jaco mnye *szese Dzeszkem vyednano, eze my myal pol grzywny zaplaczycz, a yam myal ku duschy wzyacz 1441 *ZapWarsz* nr 540; Byerzemi tho ku naszey duszy y ku starey przysządze, esszem n[y]a them sządze szedzely, kyedi Stanislaw u Mikolaya wloka dobrowolnye przygal 1449 *BiblWarsz* 1861 III 20; Pomowil gy bycz slodzegya... y gynsze vele slow... vczynyl..., ctorichse to slow *vragayocza, *vwloczayocza, vyszey vipiszana tedy g duszy przyyøl y nyne spomina 1474 *Zab* 540; ~ tako mi dusza luba *'przysię-*

gam na duszę, per animam iuro': Taco mi gego dussza luba, yaco mi ne mal do sich Swantek szdacz tich cztirzech cop 1413 *KsMaz* I nr 1976; Tako my twa dussza luba 1418 *TymWol* 80; ~ slubić czyjąś duszę '*zaprzysiąc kogoś, aliquem ad ius iurandum per animam suam dandum adigere*': Super animam ipsius Iohannis compromiserunt vlg. szlubily gego dusza et ipse Iohannes hoc iuramentum noluit hodie prestare 1434 *KsMaz* III nr 594; Jakom ja gynako nye ranczyla, jano thym obyczayem panv Woythkovi, aczby skazal sądza tho pol kopy za bithą wyną, a o tho Woythek jey dusszą slubil 1453 *ZapWarsz* nr 935; ~ ~ moja dusza '*ja, ego*' *itp.*: Wele gich molwi moicy duszy (multi dicunt animae meae): Ne iest zbawene gey w iego gospodne *Fl* 3, 2, *sim. Pul*, *MW* 118a; Obrocy se, gospodne, y wytargni duszø moio (eripe animam meam), zbawona me vczin prze miloserdze twoie *Fl* 6, 4, *sim. Pul*; Ibi (*pro* abi) nekedy ne ulapil iaco lew dusze moiey (ne quando rapiat ut leo animam meam, *Pul*: duszę moyę) *Fl* 7, 2; Gon moio duszø neprzyaczel (persequatur inimicus animam meam) y vlap, y potlocz w zemø sziwot moy *Fl* 7, 5, *sim. Pul*; A dusza moia sziwa bødze iemu (et anima mea illi vivet) y semø moie sluszicz bødze iemu *Fl* 21, 33, *sim. Pul*; Bo za dar scrili sø mi spadnene sidla swoiego, na prosznoscz sromoczily sø duszø moiø (supervacue exprobraverunt animam meam, *Pul*: layały duszy moyey) *Fl* 34, 8; W radø gich nye wmydze (*pro* wnydze) *duszø maa (in consilium eorum non veniat anima mea), a w sebranyu gich nye bødze slawa ma *BZ* Gen 49, 6; Przecz przeslyadugesz dusze mey (quare ergo insidiaris animae meae), abich bila zabyta? *BZ* I Reg 28, 9; ~ Widzcze vbodzi y weselcze se, szukaycze boga y sziwa bødze dusza wasza (et vivet anima vestra) *Fl* 68, 37, *sim. Pul*; Gomor, myarø na kaszde poglowye, podlya czysla duszy waszich (iuxta numerum animarum vestrarum), ktore przebiwayø w stanyech, tak bracz bødzeczye *BZ* Ex 16, 16; ~ Abi witargl ze smerczi dusze gich (ut eruat a morte animas eorum) y karmil ie w glodze *Fl* 32, 19, *sim. Pul*; Y dal gym prosbø gich, y poslal nasyczenye w dvsze (*Pul*: w duszę) gych (et misit saturitatem in animas eorum) *Fl* 105, 16.

2. '*siła życiowa, życie, vitae spiritus, vita*': W laczności y w przespycy dusza gych w nych zagynala gest (anima eorum in ipsis defecit) *Fl* 106, 5, *sim. Pul*; Bo kv tobe, gospodne, oczy moge, w czø pfal gesm, ne otemvy *dusza (*Pul*: duszę) moyø (non auferas animam meam) *Fl* 140, 9; Bocz ya przywyodø wodi s potopu na szemyø a zagubyø wszitko stworzenye, w gemze to sø dusze zywe pod nyebem (in qua spiritus vitae est subter caelum) *BZ* Gen 6, 17; Aczbi wadzyla sze møsza dwa, a uraszylbi ktori szonø czyøszkøø..., a gdiszby yø szmyercz poszczygla, wroczy duszøø za duszøø (reddet animam pro anima), oko za oko *BZ* Ex 21, 23, *sim.* XV *p. post. Kałużn* 283; A gdisz... poiadł, nawrocyla syø dusza gego weyn (reversus est spiritus eius) y okrzezwyal *BZ* I Reg 30, 12; Otstøp to ote mnye, abich... krew møszow tich to pyl, bo sø w nyeprzespyeczenstwye dusz swich przinyesly my wodi (quia in periculo animarum suarum attulerunt mihi aquam) *BZ* I Par 11, 19; Obyeczuycze y napełnyaczye gospodnu bogu nasszemu wszystczy, gysz okolo yego noszycze dary. Groznemu y yemv, yenze byerze duszę kszøzętom (qui aufert spiritum principum, *Fl*: duch kszøszøczi) *Pul* 75, 12; Klada duschą moye za ovcze (animam meam pono pro ovibus meis Jo 10, 15) *Rozm* 427; Vyathschey myloszczy mymo tey nykt nye moze myecz, aby kto duschą svą dał prze przyaczyelye (ut animam suam ponat quis pro amicis suis Jo 15, 13) *Rozm* 568; ~ szukać duszy '*czyhać na życie, vitae alicuius insidiari*': Bo czudzi wstali sø przeciwo mne a mocznі szukali sø dusze moiei (et fortes quaesierunt animam meam, *Pul*: duszę moyę) *Fl* 53, 3; Ktore gest me sgrzeszenye przecyw oczczv twemu, ysze szuka dusze mey (quia quaerit animam meam)? *BZ* I Reg 20, 1; Wstan a veszmy dzeczyą y mathką yego, a gydz do szyemye ysrzac Iszkyey, bocz vmarły są, chtorzy szvkały dvsze dzyeczyaczya (qui quaerebant animam pueri Mat 2, 20) *EwZam* 296, *sim. Rozm* 117.

3. '*istota żywa, człowiek a. zwierzę, homo vel quodcumque animal*': Y zmouił sin bozi slouа uelmy znamenita, gimis casdø dusø zbosno pobuda *Kśw* br 4; Isze... dvszø łaczynø nasycył dobrym (quia... animam esurientem satiavit bonis) *Fl* 106, 9, *sim. Pul*; Przeto nyc porazo wszech dusz (non igitur ultra percutiam omnem animam viventem), yakosm bił vczynył *BZ* Gen 8, 21; Przymy szøszyada swego, gensze przyłoczon gest ku domu gego polye łyczbi dusz (iuxta numerum animarum), gesz to bi doszicz moglo bicz ku gedzenyu baranka *BZ* Ex 12, 4; Tocz mowy pan... kv potøpney duszi (haec dicit dominus... ad contemptibilem animam) *BZ* Is 49, 7; Gyego liczko yako rosza, w them szyą kocha wyerna dusza *ca* 1500 *SprNTW* V 16; ~ dusza żywa, żywna '*stworzenie, animal*': Potem rzekł bog: Wsploczczye

wodi s szebye plod ribni, dusze zywne (animae viventis) i plod latayøczi nad szemyøø *BZ* Gen 1, 20; Tocz znamyø bødze moge onego szlyubu, gezesm dal wam y wszitkym duszam zywim (quod do inter me et vos, et ad omnem animam viventem) *BZ* Gen 9, 12; Y wspomyonø na swoy szlyub, gezem to wam szlubyl y wszey duszy zywey (et cum omni anima vivente) *BZ* Gen 9, 15; ~ dawać w dusze *'oddawać w ręce, zdawać na laskę i niełaskę, in manus alicuius tradere, in fidem potestatemque alicuius dedere'*: Ne daway me w dusze zamoczaiøcze me (ne tradideris me in animas tribulantium me), bo wstali sø przeciwo mne swatcowe krzywi *Fl* 26, 18, *sim. Pul*; Gospodzin schowa gi y osziwi gy,... y ne da iego w duszø neprzyaczelow iego (et non tradat eum in animam inimicorum eius) *Fl* 40, 2, *sim. Pul.*

4. *bot.* chłopia dusza *'mlecz, Sonchus asper All.'*: Chlopya dusya endiuia 1472 *Rost* nr 791.

5. *jako mylny odpowiednik czeskiego* duha *'tęcza, arcus coeli'*: A gdisz oblekø nyebyosa obloky, vkasze szø dusza w obloce (apparebit arcus meus in nubibus, *Biblia olomuniecka*: vkaże sie duha w oblaciech) *BZ* Gen 9, 14.

Duszka 1. *pieszczotliwie 'kochaś, kochanie, amor, deliciae (blandimenti sensu)' a. eufemistycznie 'wszetecznik, wszetecznica, moechus, moecha (per euphemiam)'*: Swarcz Turgowa duska 1447 *R* XXXIII 180; Mali dicunt: a dusko, swatku *ca* 1450 *PF* IV 574; Martinus duszka 1466 *R* XXII 28; Duszko, duszko myla XV *p. post. R* XXV 198.

2. *bot. 'macierzanka, Thymus Serpyllum L.'*: macieca duszka: Maczyeza duszka serpillum maius 1460 *Rost* nr 3721; ~ macierza duszka: Macerza duska serpillum 1437 *Rost* nr 2792; Maczerza duska serpillum 1464 *Rost* nr 4920, *sim.* 1472 *Rost* nr 869; Maczerza duszka serpillum *ca* 1465 *Rost* nr 4069, *sim.* 1478 *Rost* nr 1971, 1481 *Rost* nr 5003; Maczyerza duszka serpillum 1484 *Rost* nr 6339; Centaurea mączyerza dvschką, centanea idem *ca* 1500 *Erz* 16; Mączyerza dvschką serpillum *ib.*; Maczerza duschka syla siue serpillum *ca* 1500 *Rost* nr 5599; ~ macierzyna duszka: Maczyerszyna duszka serpillum *ca* 1500 *Rost* nr 7286.

Duszny *formy*: *n. sg. m.* duszny XIV *ex. Pocz* 233, XV *med. MacDod* 35, XV *p. post. R* XXV 176, *ca* 1500 *Erz* 16, *ca* 1500 *JA* X 392; *f.* duszna *MW* 93a; *neutr.* dusznе XV *med. R* XXIV 363, *Naw* 146, *ca* 1500 *R* XLVII 369, *ca* 1500 *SprTNW* V 16; ~ *g. sg. m.* dusznego *MW* 69b; *f.* dusznej *MW* 61a, *ca* 1500 *SprTNW* V 18; *neutr.* dusznego XV *med. R* XXII 243; ~ *d. sg. neutr.* dusznemu *OrtBrRp* 39, 1; ~ *ac. sg. m.* duszny XV *med. R* XXII 243—4, *Pul* 45 arg.; dusznego *Naw* 158; *f.* duszną 1471 *MPKJ* V 38; *neutr.* dusznе *MW* 104b, XV *ex. SKJ* I 144, *De nativ* w. 82, *ca* 1500 *SprTNW* V 10. 15; ~ *v. sg. m.* duszny *ca* 1500 *SprTNW* V 16; ~ *i. sg. neutr.* dusznym 1448 *R* XXIV 353; dusznem *ca* 1500 *SlOcc* XII 164; ~ *l. sg. m.* (w) dusznem 1456 *R* XXXIII 182; ~ *n. pl. f.* dusznе XV *med. R* XXII 236; ~ *d. pl. m.* dusznym XV *med. SKJ* I 101; ~ *l. pl. f.* (w) dusznych *Naw* 59.

Znaczenia: **1.** *'dotyczący duszy, ducha, qui animae seu mentis est, animam attinet'*: ⟨Ko⟩nec duszny XIV *ex. Pocz* 233; Mocznoszcy duszny 1436 *R* XXIII 277; Wnątrznym dusschnym wyesselym animo exultante 1448 *R* XXIV 353; Kasdy przesznamionuy sya sznamycnyem svyanthego krzyza, aby nyeprzyyaczel duschny nye przekaszal slowa bozego XV *med. MacDod* 35; Tho ma bicz dano darem ducha swyątego, gemu dzyeyą dar mądroszczi... y wschitky gine rzeczi duschne XV *med. R* XXII 236; Oko, gim thu sącz czlowyek boga moze wydzyecz, gest nasch rozum, gen dogela slunczem nyebyeskim nye gest oswyeczon, niczss duschnego nye wydzi, geno yako kotka w noczi, tho gest na swyeczskye rzeczi *ib.* 243; Na syercza wicziszczyenye czworga trzeba: napyrwey caszdi grzech czyelni y duschni wyerną spowyedzyą wirzuczicz *ib.* 243—4; Cirpene, vsmaczene (*leg.* usmęcenie) d[z]usne tribulacio XV *med. R* XXIV 363; Grzechom dvsznym peccatis spiritualibus XV *med. SKJ* I 101; W dusznem pokoyv in mentis quiete 1456 *R* XXXIII 182; Opvitoszczi ⟨du⟩schney ⟨ra⟩doszczi in exuberancia spiritualis iocunditatis 1461—7 *Serm* 323v; Dusznego spiritualis *ib.* 445v; Na zalosez duschną a na *gorzenyą et in scrupulum (non erit tibi hoc in singultum et in scrupulum cordis domino meo, quod effuderis sanguinem innoxium 1 Reg 25, 31) 1471 *MPKJ* V 38; Thysz Jahel, pany blogoslawyona, nyepr⟨z⟩yiaczela duszney czystoszczy zabila y podeptala *MW* 61a; Then pokoy pan bog... wszythkyem... boyączem sye obyeczawa... Myloszyerdzye szprawyedlywoszczą taczi otrzimayą, pokoyu dusznego dostapuyą *MW* 69b; Przesz kthorey dosthoynosez szmercz duszna szwalczyna (*pro* szwalczona), przez nye vlyczka zbawyenya nasszyego othworzona *MW* 93a; Wysluchay nasz w naszey proszbye y thego, kthory tho szkladal w gymye twoye, day mu... duszne zbawyenye *MW* 104b; Xpus duchownym strumyenyem vwyeszyelya duszny przebytek *Pul* 45 arg.;

Day my pomocz thwoya we wschech potrzebyznach moych dvschnych y czyelyesthnych *Naw* 59; Moy myly panye, modlya szye thobye, abych yego szobye nye przyyala na vyeczne oszszadzenye albo na zathraczenye, alye by my bylo lyekarstwo dvschne y tez czelesthne (ad tutamentum mentis et corporis) *Naw* 146; Racz oddalycz dvschnego nyeprzyyaczyela *Naw* 158; Pokoy duszny quies mentis XV *p. post. R* XXV 176; Bog oczyecz szyna vydal na sbawyenye *dusnye XV *ex. SKJ* I 144; Xpe, przes thwe narodzenye day nąm duszne vczyeszenye *De nativ* w. 82; Lyekarz dvschny curator animarum *ca* 1500 *Erz* 16; Wszelky od szwego szthadla przesznamyonvy szya szwyathem krzyszą̨m, bycz duszny nyeprzyyaczyel nyc przekaszal szlvchacz szlowa bozego *ca* 1500 *JA* X 392; Perturbacio mentis, id est szaszmuczenye dusznye *ca* 1500 *R* XLVII 369; Ma tho ieden drvgiemu powiadacz pod dussnem zatraczeniem *ca* 1500 *SlOcc* XII 164; Vczyeszy nasz wszysthky szmathne, day nam vczyeszenye duszne *ca* 1500 *SprTNW* V 10; Wydzyalem oblycze boze, a s thegom wszyął duszne sdrowye *ib.* 15; Veronica... thwarz Cristovą myecz szą̨dala..., swfoy na oblycze przyloszyl myly Jesus y wythvforzyl oblycze swoye naszwyąthsze, thocz iesth vczyeszenye duszne *ib.* 16; Jesu, myloszthnyku duszny, wkasz my thwoye oblycze *ib.* 16; Jesu, szyerdeczna szlothkoszczy, day my dar duszney mocznoszczy *ib.* 18.

2. *dubium*: '*zbawienny* (*dla duszy*), *salutaris*': Duschne salutare XV *med. R* XXV 155; Iaco przicazanim duszim (*pro* dusznim?) vpomeneni a boszkim vstawenim sicut preceptis salutaribus moniti et diuina institucione 1461—7 *Serm* 442 r.

3. duszne prawo '*codex canonicus, leges codicis canonici*': Gdy otho czeszarsz rzymszky swyathy myszlyl o tem, kako by thy ludzye, czo szą za rzeką Ellą tako rzekaczą ku dusznemv (*OrtMac* 43: duchownemu) krzeszczyanszky⟨e⟩mv prawu, na to czwyerdzyl nasze myastha y postawyl byszkupa ku duchownemv prawu *OrtBrRp* 39, 1.

Duszyca '*dusza, anima*': L[l]eszy czalo, barszo staka, dvszycza szya barszo laka *SkargaPloc* w. 42; O duszyco (*SkargaWroc* w. 34: dvszyce), drogy kwyecze, nyc droszego na them szvyecze *ib.* w. 53; Xre, ... day duszyczy (*SkargaWroc* w. 53: dvszy) przeszegnanye, day czą̨lv dobre skonanye *ib.* w. 83; Moyszesz, gdy sz bogyem gadal, boze oblycze wydzyecz chczyal, rzekącz sz naboszney duszycze: Day my wydyecz thwoye lycze *ca* 1500 *SprTNW* V 16.

Duży *cf.* **Duszny 2, Ziele**

Dwa *formy* (*oznaczono rodzaj liczonego rzeczownika*): *n. m.* dwa *Gn* 182a, b. 183a. gl. 105a, *Fl* II Prol 6, *Fl* i *Pul* Ath 32, 1406 *Piek* VI 310, *etc. etc.*; *f.* dwie 1421 *KodWP* V 315, 1428 *ZapWarsz* nr 300, 1471 *GórsJaz* 272, *etc.*; *neutr.* dwie 1391 *Leksz* I nr 1061, *BZ* Gen 5, 20. Num 35, 6. III Reg 20, 27. I Par 12, 28. II Par 21, 19; ~ *g. m.* dwu 1400 *Piek* VI 33, 1412 *KsMaz* I nr 1808, 1420 *AKPr* VIIIa 150, *etc. etc.*; *f.* dwu 1403 *KsMaz* I nr 263, 1409 *Czrs* 22, 1420 *TPaw* VII nr 1820, 1422 *Przyb* 16, *etc. etc.*; *neutr.* dwu *Sul* 37, *Dział* 25. 38. 57, 1466 *ZapWarsz* nr 1266, *etc.*; ~ *d. m.* dwiema *Gn* 182b, *Sul* 101, *BZ* Jos 2. 10. 6, 22, *OrtMac* 47, *etc.*; *f.* dwiema 1403 *JA* VI 209; *neutr.* dwiema *BZ* III Reg 22, 31; ~ *ac. m.* dwa 1404 *RTH* VI 24, 1405 *HubeZb* 105, 1409 *KsMaz* I nr 1300, 1413 *KsMaz* I nr 2067, *etc. etc.*; dwu 1446 *ZapWarsz* nr 796, 1449 *Czrs* s. LXXIV, *Sul* 31. 88, *etc.*; *f.* dwie *Gn* 4a, 1402 *JA* VI 204, 1402 *Piek* VI 115, 1400—3 *BiblWarsz* 1861 III 24, 1406 *HubeZb* 114, *etc. etc.*; *neutr.* dwie *Sul* 47, XV *med. MPKJ* V 432, XV *med. R* XXII 247, XV *med. R* XXIII 269, *etc.*; ~ *i. m.* dwiema *Gn* 3b, *Fl* 67, 14, 1403 *KsMaz* I nr 310, 1419 *TPaw* VII nr 1175, 1424 *TymProc* 236, 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40, 1428 *ZapWarsz* nr 2795, *etc. etc.*; dwoma (?) 1412 *AKH* III 191; *f.* dwiema 1415 *KsMaz* I nr 2418, *Sul* 21. 1452 *ZapWarsz* nr 907, *BZ* Ex 37, 21, *Dział* 7, *etc.*; dwoma (?) 1405 *SKJ* III 195; *neutr.* dwiema *Dział* 50; ~ *l. m.* (o) dwu *Gn* 177b, 1416 *Czrs* 160, 1422 *ZapWarsz* nr 24, *Sul* 59, *etc.*; *f.* (we) dwu 1426 *MPKJ* II 304, *Sul* 107—8, *BZ* IV Reg 21. 5, *etc.*; *neutr.* (we) dwu *Gn* 4b, *Sul* 48, *BZ* IV Reg 21, 19, *Rozm* 99.

Znaczenie: '*duo*': **1.** *jako liczebnik jednoczłonowy*: **A.** *składnia zgody z rzeczownikiem* (*w kolejności przypadków liczonego rzeczownika*): **a.** *nom.*: *rzeczownik w du.*: Czso Siman zalowal na Małø..., temu sø dwe lecze 1391 *Leksz* I nr 1061; Bylastha dwa bracencza barso bogatha *Gn* 182a; Tedy vecz ona dwa braczencza szecz ony bily na szswe oblycze... padly *Gn* 182b, *sim.* 183a; Na gese magø biez dva scytha (casula induitur et facit ex ea duos clipeos) *Gn* gl. 105a; Czso veradzoni *Vanczeui dua kona, tego Woczech vszitka ne ma 1406 *Piek* VI 310; Poszczela... bila dobra, yako dwe copye 1428 *ZapWarsz* nr 300; Andreas produxit primo duos nobiles..., duos tercios... de communibus al. s obcze moribus solitis aut pospolita dwa 1439 *AKH* III 343; Aczbi wadzyla sze mosza dwa

(si rixati fuerint viri), a uraszylbi ktori szono czyøszkøø... poddan bødze szkodze *BZ* Ex 21, 22; Wrzazali latorosl s gronem swym, ktores nyosli na zirdzi iedwo dwa møza (quem portaverunt in vecte duo viri) *BZ* Num 13, 24; Dwa møza wesslasta sam ('tam') w noczi s synow israhelskich *BZ* Jos 2, 2; Wigely przecyw gym, iako dwye male stadze koz (quasi duo parvi greges caprarum) *BZ* III Reg 20, 27; A gdisz dzen ku dnyv przichodził..., a dwye lecye syø popelnyle swim byegem (duorum annorum expletus est circulus) *BZ* II Par 21, 19; W tich dnyoch bilesta tu dwye ksyøszøcy (in diebus illis erant illic principes), Ozias... a Charim *BZ* Judith 6, 11; Acz dwie dzedzinye znow obapol gedney rzeky posadzą syą, tedy by kaszda strona swoy brzeg ma rządzycz *Dział* 7; Walasek miszathy, dwe nodze byale 1471 *GórsJaz* 272; Jakom ya... nye zaoral plugiem rolycy czaszczi gey anym gey vschkodził, jako dwe kooppye polgroschkow 1472 *ZapWarsz* nr 3081; A yako myly Iesus vyschedł dotud, naslyadovala yego dwa slyepa (secuti sunt eum duo caeci Mat 9, 27) *Rozm* 297; Przystąpyla k nyemv ona dwa slyepa *ib.*; Azaly nye vyczye, yze dwa vroblya (duo passeres Mat 10, 29) lyeczącz ossobye, any yeden s nych nye padnye na zyemye przez oycza vaszego? *Rozm* 312; Dwa dlusnyka byly yednemv panv lywnykovy (*leg.* lifnikowi) vynovatha (duo debitores erant... foeneratori Luc 7, 41) *Rozm* 320; Dwa braczyncza... navczyly sa swa matką *Rozm* 401; ~ *rzeczownik w pl.*: Tu se doconawało dwa prologi (hic finitur duplex prologus) *Fl* II Prol 6; Gdy dwa bylasta szą byky duobus dimicantibus tauris 1436 *R* XXIII 278; Przyszli sø dwa anyoli wyeczor do Sodomi (veneruntque duo angeli Sodomam vespere) *BZ* Gen 19, 1; Woythowstwo dwa opcza czlowyeky mayą gee oszączowacz, zacz by stało *OrtKal* 212; Dwą kostarze Wągrzech (*leg.* w Węgrzech) byly XV *ex. MacDod* 137; Thu szą dwa kmecze XV *ex. StArch* I 169; A schedvschy ony dwa zvolyenyczy y vczynyly, yako ym przykazal myly Iesus *Rozm* 446; Tako ta ysta dva apostoly nathychmyast schedwschy (hi duo discipuli statim abierunt) y nalyezly vysoko (*pro* wszytko) tako, yako przepovyedal ym myly Iesus *Rozm* 527; Svyathy Maczyey... any yedney pamyączy nye czyny o Annaszv any druga dwa evanyelyszczy, czusz Lucasch a Marek *Rozm* 707; Na poslyad przyschla dva krzyva a falszyva svyadky pyenyądzmy zvyedzyeny y rzekly *Rozm* 719, *sim. ib.* 720. 805.

b. *gen.*: *rzeczownik w du.*: Iandrzey ne wszoł Stachowi dwu weprzu 1400 *Piek* VI 33; Iacom ia Petroui ne winowat ospu dw czwirtnu 1403 *KsMaz* I nr 263; Jakom ya ne rœczyl Dorothcze gothowych *thwu kopu hy *thwudzeszthwu groszow za poszak 1409 *Czrs* 22; Yacom ya ne winowath Mroczcowi sethmi grossy przesz *diwwu firlangu 1412 *KsMaz* I nr 1808; Jakom ‹nie› wszął... dw konu za szesez grziwien 1420 *AKPr* VIIIa 150; Jakom ne wszyanł dw kopu syana 1420 *TPaw* VII nr 1820; Materna... tym strzelenym nye wystrzelił dvu dzuru s kozucha 1422 *Przyb* 16; Yakom ya ne wszal dw wolv v Dobka s domu 1426 *ZapWarsz* nr 157; Nye chcyal... krowi wroczicz, ale go chowal dwe nyedzele przes dw dnv 1428 *ZapWarsz* nr 2808; Jacub ne roszoral dwu granyczu 1448 *ZapWarsz* nr 806: Skazvgemy, aby o thake nyestanye sampyerzs wynąą dwv wolu byl skaznyon (reus duorum boum poena mulctetur) *Sul* 32, *sim. Dział* 19; Wirzekami a obyasznami w they przythczy themv Francyszkovi zawadzicz dwv lyathv rzeczona dawnoscz (duorum annorum obstare praescriptionem, *Dział* 26: przysądzylysmy Pyotrowy odydz dawnoscząą dw lyath o taką rzecz) *Sul* 37; Slowa matczyna kv dzyewcze... o zzywoczye tv dwv byzkvpv (de vita duorum istorum episcoporum) XV *med. MPKJ* V 432; Jakom ja nye wzyął dw czyesszyw (*leg.* dwu ciesiu), dw slupu Andrzeyovi samowtor gwalthem 1452 *ZapWarsz* nr 934; Jakom ya nye wzyala... dwu wolu y konya, dwu owczu..., dwu kosschu 1455 *TymProc* 275; Vdzelal y stool... wsdluszøø dwu loktu (in longitudine duorum cubitorum) *BZ* Ex 37, 10; A gestlybi nye mogla røka gego offyerowacz dwv garlyczvv albo dwvv *goløbyø (duos offerre turtures aut duos pullos columbarum), offerowacz bødze za grzech swoy byalø czyøszcz dzesyøtø ephi *BZ* Lev 5, 11; Gosczyowy, czo tako daleko szyedzy, ysz nye gest powynyen patrzyczdnyą polozonego prawa obyczaynye, szlowye ode dwu nyedzelv, temv mayą przedde dwyema nyedzelomą zaplaczycz *OrtBrRp* 89, 3; Jakom ja Pyotra nye zbyl anym mv zadal dvw renv szynu, anyn (*pro* anym) od nyego lupv dwv czhapkv wzanl gwaltem 1458 *ZapWarsz* nr 1078; Jan nye szbyl.. Mathiam Kolaczka... any yemv zadal dw ranv szyeczonv 1470 *ZapMaz* 71; Jakom ya czlowyekowy Jakvbowy dw polczv mąsza, szlonyn, trzech corczi rzy... nyc wzianl 1470 *ZapWarsz* nr 2939; Jakom ya dw wolv blandnv nye zachowal w domv mogem 1471 *ZapWarsz* nr 3011; Jakom ya dw czlovyekv, Thomka y Jana sz Cazicz nye sszbilem gwalthem *ib.* nr 3019; Cognati braczą̨nky, id

est dwu brathv dzeczy 1475 *Wisł* nr 301; Consobrini dwu sostru dzecy *ib.*; Jakom ya nye szmloczyl dwv brogv schamoozm, genego zytha, a drugyego psenicze 1478 *ZapWarsz* nr 1205; Jakom ya nye wzyal svknyey stharey any dwv syekyrv w domv Jana Czossnowskyego 1488 *ZapWarsz* nr 1637; O przykładzye dw synv, yako yeden popelnyl volą *oyczovo, a drugy nycz *Rozm* 454; Dw czlovyekv szvyadecztwo yma bycz pravdzyve (duorum hominum testimonium verum est Jo 8, 17) *Rozm* 471; O tem, yako Zydovye zavolały przed Pylatem drugych dw zalobu na mylego Iesucrista *Rozm* 788; ~ *rzeczownik w pl.*: Jakom ya ne zabil kmeczom Skerdowym dw wyeprzow szylą 1443 *TymSąd* 27; O dawnoszczy dw lyath *Dział* 25; Za szrzebcza dw lyath (*Sul* 58: za szrzepcza dwv lathv) pyacz grzywien (pro poledro secundi anni quinque marcas... solvere teneatur) *Dział* 57; Jakom ya drogy dobrowolney kxadzv Janowy... nye zasthapyl... any w them genv szgynały bothy, pyerz, sschaffran y vszda, jako wyerdunek przeze *dwo quarthnykow 1471 *ZapWarsz* nr 3051; Nye wzyalam dwv lyethnykow adamaszkowych 1478 *AKPr* VIIIa 58; Any yemv dwv ran kr[a]wavych szadal gwalthem 1500 *ZapWarsz* nr 1892; Yszcze dw lyat ny myal, począł movycz s pelna slova *Rozm* 99; Nalyasl... Yana ze dvyema zvolyenykoma... S tych dw zvolyenykow yeden Andrzey (erat autem Andreas... unus ex duobus Jo 1, 40) *Rozm* 200; Gdyz Zydovye vslyszely, yze pyrvych trzy zalob nycz nye dbal Pylat..., tedy... zavolały ynschych dw zalob *Rozm* 788.

c. *dat.*: *rzeczownik w du.*: A tako vocz svøthy Gan gesthcy mu on tho bil prykaszal, abycz on onima dwema braczenczoma tho bil powedzal *Gn* 182b; Swaczcø, yako k thima dwema czøszczma... Maczek prawa ne ma 1403 *JA* VI 209; Gdi kmyecz, przyiaw wlokąn, nye gydzye do pana, ma pan oswyatczicz dwyema lawnykoma wlostnyma, acz ye ma, albo opcyma *Sul* 101; Czoszscze vcinili dwyema kroloma amoreyskima (quae feceritis duobus Amorrhaeorum regibus) *BZ* Jos 2, 10; Dwyema møzoma... rzecze Iozve (duobus... viris... dixit Josue) *BZ* Jos 6, 22; Nyyeden nye moze dwyema panoma sluzycz (nemo potest duobus dominis servire Mat 6, 24) *Rozm* 280; Odpovyedzyavschy myly Iesus y rzekł onema dvyema zvolyenykoma *Rozm* 401; ~ *rzeczownik w pl.*: Jakom ya wsyal dwoye szany ludzem kmeczom dwyema 1491 *ZapWarsz* nr 1668.

d. *acc.*: *rzeczownik w du.*: Ioseph... ku ge porodzenu gestcy on byl dwe bapcze veszual *Gn* 4a; Iako Mikolay Konarzewsky dał mi dwe ranye 1400—3 *BiblWarsz* 1861 III 24; Yakosmi przi tem bili, gdi Climonth ranczil Symunowi sescz grziwen..., a ne popelnil mu y poddal szø mu pod dwa kmecza se wszim prawem 1405 *HubeZb* 105; Yacom ya stravil *diue copc. leszø w tich renach 1410 *KsMaz* I nr 1429; Yako Mikolay dwe graniczy zosoral (*pro* rosoral) 1417 *AKPr* VIIIa 140; Iacom poszlem bil oth Micolaya do *krzandza cancleszowi dzedzyni, do yego szoltisza, aby dal dwe szyekyrze na ranky 1413—8 *JP* XXXIII 390; Iaco mnye Stanislaw uszcodzil dwe grziwne za rocoyemstwo 1419 *AKPr* VIIIa 45; A poddali so szø dwe neczeli za szito zaplaczicz, po *switem Marcine dwe neczeli XV *in. Małk* 117; A Cocoska, yego rocoyma, ranczi, kedibi ne dał, tedy ma wissacz we dwa kmecza v Gerantowicz *ib.* 118; Dwu my kmeczu sbyl gwaltem 1446 *ZapWarsz* nr 796; Dzyelcze thu dwu wolu, liszego y yelonka..., widzielily na rolya pana 1449 *Czrs* s. LXXIV; Obyesznyayąącz, abi rzeczeny wolowye czązzebny lyecze dwye nyedzely (in aestate duabus septimanis), a zymye oszm dny... przes sądzee bily chowany *Sul* 30, *sim. Dział* 18; Wstawyami, abi potheem sandza y podsądek na cządzanye nye wąnczyey, nyszly dwv czalyadzynv s slvzebnykem possilaal (non plures, quam duos famulos cum ministeriali transmittat) *Sul* 31, *sim. Dział* 19; Gdiby Zydowye... sczyrzpyą prze dwye lyecze (*Dział* 38: gdyby Szyd... zadzerszal do dw lath) svego dlvznika o lyphą przyroslą..., do sządv nye pozywayącz, tedy... lyphą przyroslą daley po dwv lathv (*Dział* 38: od dw lath) straczycz mayą (si Judaei... sustinuerint infra duos annos suum debitorem..., extunc... usuram accrescentem ulterius post duos annos amittere debent) *Sul* 47—8; Mvszą... wybracz dwye personye rostropne (debebunt... eligere duas personas sagaces) *Sul* 80; Gdi kto komu przigany, tho yest wlodika wlodicze, tegdi on, komu przigányono, swoye wlodiczstwo ma dowyesecz, stawyanecz s wlostnego rodu dwu lepschu i starschu, a se dwu rodu dwu lepschu, tho yest s kaszdego rodu dwu powyesecz ma na swyadeczstwo (debet statuere ex sua genealogia duos potentiores et seniores et de duabus genealogiis alienis de qualibet genealogia duos potentiores producere debebit) *Sul* 88, *sim. ib.* 71, *Dział* 66; Byzkvp przes motylya chrobaka, a ssmyara a pycha byzkvpya przes dwye krzydlye,... dwoyaka wolya przes dwa rogy... wyobrazzony so y wylozzony (humilitas et superbia episcopi per duas alas,... duplex voluntas per duo cornua... desi-

gnantur et exponuntur) XV *med. MPKJ* V 432; A mowy thu Xpus dwye slowye... Wyessyelczye syą a raduyczye XV *med. R* XXII 247; Crater habet duas ansas dwye vszy XV *med. R* XXIII 269; I uczynyl bog dwye szwyeczi wyeliczi (fecitque deus duo luminaria magna): szwyatlo wyøczsze,... a szwyatlo mnyeysze *BZ* Gen 1, 16; Matuzael vrodzyl Lamecha, genze to poyøl dwye zenye (accepit duas uxores) *BZ* Gen 4, 19; Tegdi Iozve... poslal s Sethim dwa moza spyeglerza (duos viros exploratores) *BZ* Jos 2, 1; Vczinyl dwye myescye omurowane, Beteron wissze a Beteron nyssze (exstruxitque Bethoron superiorem et Bethoron inferiorem. civitates muratas) *BZ* II Par 8, 5; Gdy gemv myano wroczycz dzyeszącz grzywyen y dwa szlotha..., nye wroczono mv gych *OrtBr* VI 362; Ma wzącz dwie syekyrze y dwa rydla (*Sul* 63: dwye szekyrze, dwye mothycze alybo dwa rydla) *Dział* 48; Receperunt... duas arthiras scruti al. dwye sztyrcze prosza 1466 *AGZ* XV 43; Ia Yvdasza *obyczyla y dw lothrv na krzysz wbyla *De morte* w. 207; Dwye myerzie duos utres (tulit... duos utres vini I Reg 25, 18) 1471 *MPKJ* V 38; Clemens... dwye stayanie roley *sweyg... Johanni... obligauit 1476 *SKJ* III 333; Vkazal dwa kona strzyelcza 1495 *GórsJaz* 278; Stharostha... ma przidacz woznego i dwv sliachthu (praeconem cum duobus nobilibus) 1498 *MacPraw* VI 272; Chthory ma dwye svkny (qui habet duas tunicas Luc 3, 11), nyechay da nye mayączemv *EwZam* 298; A chodzącz Ihus podlyą morza Galylyeyskyego, vydzyal dw brathv (vidit duos fratres Mat 4, 18), Symvna... y Yądrzeya *ib.* 302, *sim. ib.* 303; Augustus... poslal dw poslv *Rozm* 103; Iozeph.. dal sludze svoyemv dvye drzevye (et secanda duo ligna servo suo dedit) *Rozm* 127; Ten ystny plasczpodlug tego obyczaya na dvye stronye szye przevyeszyl *Rozm* 159; A ydącz odtand myły Yesus ujrzał drugye dwa braczyencza (vidit alios duos fratres Mat 4, 21), Iakvba... y Yana *Rozm* 213; Vyyawschy dwa pyenyvdza (protulit duos denarios Luc 10, 35) y dal onemv czlovyekv *Rozm* 332; Poslal dw zvolyenykv (misit duos discipulos Mat 21, 1) svoych *Rozm* 445; ~ *rzeczownik w pl.*: Mikolay... dwa kone ne wøszl (*pro* wszøl) 1404 *RTH* VI 24; Ian obrøczil dwa woli 1409 *KsMaz* I nr 1300; Jakom szan Regnolthovy othcaszal na dwe nyedzele przed szwanthim Marczinem 1428 *ZapWarsz* nr 302; Vocech winowath Barthlomeowi cztirnaczcze groszi i dwa quarthniky 1434 *ZapWarsz* nr 444; Kedi ktho w gayv czvdzem geden abo dwa dąby wyrąby (unam vel duas quercus inciderit), za kasdy osmy szkoth... zaplaczy *Sul* 59, *sim. Dział* 58; Yaco ya samowthor nye pobral Janowy... drew gwalthem na dwa wosy 1453 *ZapWarsz* nr 982; Dano gey sz prawa dwa przyszasznyky *OrtKal* 208, *sim. OrtMac* 142; Dwa scharty myedzaña duo era nummea (vidit... viduam pauperculam mittentem aera minuta duo Luc 21, 2) 1471 *MPKJ* V 124; Kon strzelczy rowny, nazad ma byelc dwe nogy 1471 *GórsJaz* 270; Subundastis... ipsis Herborth et Miclassio... duo obstacula piscinaria al. dwa yazy ribna 1476 *AGZ* XVIII 124; Apostholowie szyę weszelą, Jana y dwu Jacubow, thwoych wnukow, maiacz szobą (*leg.* z sobą) *MW* 94a; Za dwa winczerze 1496 *WarschPozn* I 418; Byly thamo kamyenne sądy szescz... byerzacz w szya pewne myary dwye abo trzy (capientes singulae metretas binas vel ternas Jo 2, 6) *EwZam* 303; Oyczc,... vczynylesz dvye vyelyky svycze *Rozm* 5; Vyodl sobą (*leg.* z sobą) dwa osly *Rozm* 81; Takyesch y on, ktory byl dwa ffunthy vzyal, zyskal druga dwa (qui duo acceperat, lucratus est alia duo Mat 25, 17) *Rozm* 489; Tha ysta dva svyadky krzyva nye za dar przepusczono movycz od boga *Rozm* 719.

e. *instr.*: *rzeczownik w du.*: Vocz ony slycz szø do gednego *domo pospolnego bily, genszecz dom gestcy on bil medzy dvema domoma vczynon *Gn* 3b; Acz spacz bødzecze medzi dwema zaconoma (si dormiatis inter medios cleros) *Fl* 67, 14; Iacom ia Bogusza ne przeproszil dwema corczem a rszi za spasz 1403 *KsMaz* I nr 310; Iako praue vgednano, is sedlisko se dvoma grziwnoma vipuszczil unus Ian 1405 *SKJ* III 195; Micolay przyszedl gwaltem... na Ianuszową gospodą... sze dwoma kmethoviczoma 1412 *AKH* III 191; Yakom ya ranczil Dorothiey weno medzi *dywema czøszczama cupnima, ktorø bi [w]wybrala 1415 *KsMaz* I nr 2418; Margareta ma tako dobra czanscz.., iako ktori medzi dwema bratoma 1419 *TPaw* VII nr 1175; Jakom ya ne wivoszil gnoyw *diwema woszoma 1424 *TymProc* 236; My... gothowysmy szyc oczisczycz thrzemy slachcziczi y dwyema kaplanoma 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; O cthorø myedzø na myø ⟨E⟩lena szalowala, teyem ya gey nye zaoral ani moya czelacz dwema plugoma silø 1428 *ZapWarsz* nr 2795; O theem, gdi rzeka alybo strvmyeen dzely myedzy dwyema dzedzynaama *Sul* 21; Slvzebnyk se dwyema paropkoma sądzego do wszi przystąmpyw (ministerialis cum duobus famulis iudicis ad villam accedens) *Sul* 30, *sim. Dział* 17; Myal tho dzyerzecz pod[d]e dwyema kopama

zacladu 1452 *ZapWarsz* nr 907; Na tem *drogu bily czasky cztyrzy... y *kroszky pode dwyema czewyama (erant... sphaerulae sub duobus calamis) *BZ* Ex 37, 21; Wiszedl czlowyek s Bethlema... s swø zonø a se dwyema sinoma (cum uxore sua ac duobus liberis) *BZ* Ruth 1, 1; Ten orthel layal... rzecznyk... y wyrzekl taky ortel... Kthory myedzy thyma dwema ortyloma yesth prawdzywszy? *OrtMac* 71; Myedzi dwiema dzedzinama strvmyeny abo rzeka plinye (alvei fluviorum... inter hereditates profluentium habentur) *Dzial* 7; ‹A›cz komv konye... vezma, ten gdy... o konye przed dwiema lyatoma (infra duos annos) sadownye nye vcziny,... ma bycz dawnoscza odrzvczon *Dzial* 50; Yako ya gwalthem nye szaoral szamowthor dwyema pluszyczoma roley Jacubow[y]ey 1466 *ZapWarsz* nr 1284; Ze dvyema mystrzoma *Rozm* 108; Dvyema *srumyenyoma krev plynąla z yego svyathych nog *Rozm* 827; ~ *rzeczownik w pl.*: Yako ya nye zahoral we dw polu dwyema pluszyczamy gwalthem hoczczysny Dorothee hy Elyszbeycze (*pro* Elyszbyecze) 1463 *ZapWarsz* nr 1139; Jakom ya przischethwschi do domv Ondrzeyowego sszamotrzecza sze dwyema *mąsznysznamy nye vczinylam schkodi [s] w sszadv 1471 *ZapWarsz* nr 3042.

f. *loc.*: *rzeczownik w du.*: A takocz szo gest on dzysza byl vczinil maly, iszecz szø on na dw malu mastku gest bil pomescil, tocz gest f gaslach a v sue maczerze f ge... szyuoczc *Gn* 4b; Nasz Xpc mily o dwcz on apostolu movy, tocz gest o svøthem Petrze a o svøthem Gane *Gn* 177b; Andrzey ne viwosl Wanczslawa na dvv woszu 1416 *Czrs* 160; Jsze Raphal pelnil Warschowi wal we dwu nedzełu, a Warsch walu ne chczal wszancz 1426 *MPKJ* II 304; Począdza-ly kogo we dw volv alybo konyv (si impignoraverit aliquem in duobus bobus vel equis, *Dzial* 58: gdy weszmye dwa woly abo konye), yenego sobye odzyrzy, a drvgego... na rąkoyemsthwo pvsczycz ma *Sul* 59; Gdi nyektori kmyecz ot swego pana... vczyecze, taky... ve dwu nyedzelyu... ma syąn wroczicz... Acz w thu tho dwu nyedzyelyu nye obranczil (in duabus septimanis... redeat... Si infra spatium dictarum duarum septimanarum non redierit), tegdi... gymyenye... straczy *Sul* 107—8; Ktos po dwv dnyv iadlbi yø, viopczowan bødzc (si quis post biduum comederit ex ea, profanus erit) *BZ* Lev 19, 7; Naczinyl oltarzow... we dwu syenyv koscyola boszego (in duobus atriis templi domini) *BZ* IV Reg 21, 5; Obasta vmarla, Maalon y Telyon, y ostala szona syrotø po dwu sinv y po møszu (orbata duobus liberis ac marito) *BZ* Ruth 1, 5; W pyatek o dwu przyaczielu dziewiczi Mariey, Janye Krczitzelu y Seruacim *MW* 55a; Pan Marassyek vkazal szye s[y]amowthor na dw konv strelczych 1495 *GórsJaz* 277; Beda myeny, yze po roce *myny vczynyl, a po czvorgv chleba tegos dnya czvde (*pro* czvdo) a o dw ryby (post revoluto anno... fecit miraculum de duobus piscibus) *Rozm* 204; Tocz... napyrwsche przykazanye, a vtore yest rovne temv... A v tych dw kassnyv lezy vschytek zakon y proroczy (in his duobus mandatis universa lex pendet et prophetae Mat 22, 40) *Rozm* 415.

B. *składnia rządu z rzeczownikiem*: Drugyego dnya lyepak stał Ian y zwolyenykow yego dwa (stabat Joannes et ex discipulis eius duo Jo 1, 35) *EwZam* 301; Kyedy Iesus byl ve dw lat po svem vrodzenyv, tako yest ostavyon ode szanya (cum duorum iam annorum Jesus esset natus, matris ab uberibus fuit ablactatus) *Rozm* 99; ~ *dubium*: O dw krzyvych *svyadkow, ktorzy tez przyszyagaly y svyadczyly krzyve svyadecztvo na mylego Iesusza *Rozm* 716.

C. *bez rzeczownika lub z jego elipsą*: Ne dwa wszdy, ale geden gest Kristus (non duo tamen, sed unus est Cristus) *Fl* Ath 32, *sim. Pul*, *MW* 113a; Sborowsky swym poczanthkem... sedm ran krwawych, a w thych dwe byle ne *zakrczy, Mikolayowy zadal 1428 *AKPr* VIIIa 170; Opuszczy czlowyek oczcza swego y macz swø, a bødze k szenye swey sklonyon, a bødzeta dwa w gednem czyele (et erunt duo in carne una) *BZ* Gen 2, 24; Przyszasznykow ma bycz namnyey trzy: geden, czo ortel ma wyrzecz, a dwa, czo k temu mayą przyszwolycz *OrtKal* 299, *sim. OrtMac* 118; Na gych obudvu pythanye przyszyasznyczy wyrzekly then orthel... Themu orthelowy layal albo przyganyl Pyothr y... wyrzek gym ortel... Kthory orthel naprzeczywko thyma dwyema moze szye oszthacz? *OrtMac* 47; Kako poszczygal yeden tysszyocz, a dwa gonyly dzeszyęcz tyszyęczy (quomodo persequatur unus mille et duo fugent decem milia Deut 32, 30)? *Pul* Deut 42; Svyąthy Yan wslyschącz vczynky v przekovach mylego Iesusza, poslal dw z yego zvolyenykow (mittens duos de discipulis suis Mat 11, 2) *Rozm* 314; Tedy bądzyeta dwa na roly, yednego vezmą, drugyego ostavyą, dvye ve mlynye myelyącz, yedna bądzyc vs[v]yątha, druga ostavyona (tunc duo erunt in agro, unus assumetur et unus relinquetur, duae molentes in mola, una assumetur et una relinquetur Mat 24, 40—1) *Rozm* 485; Nathychmyast vystampylo vyelye

svyadkow krzyvych... Dwa rzekla, yze vyemy to zapravdą, yze yest pravy czarovnyk *Rozm* 714. ~ *Cf. też* **Dwój.**

2. *jako składnik liczebnika wielocłonowego*: Micolay Marczinowi winowat dwe grziwne y szesez dzie>santh 1402 *JA* VI 204; S tich myast... secz bodze... oddzelono..., a kromye tich gyne dwye a czterdzesci (et exceptis his alia quadraginta duo oppida) *BZ* Num 35, 6; Benadab pyl... a krolyow dwa a trsydzesszcy s nym (et reges triginta duo cum eo) *BZ* III Reg 20, 16; Krol syrski przikazal ksyoszøtom wozowim dwyema a trsyemdzesstom (principibus curruum triginta duobus) *BZ* III Reg 22, 31; ~ Iacosmi przi tem bili, gdi Sczepan ranczil szam za wano Dzirzszce za oszmdzeszanth grzywen y sza dwe 1402 *Piek* VI 115; Przecżslaw, opekayan so Janem, wsøl gego ymena czterdzeszczi grziwen i dwe grziwne 1406 *HubeZb* 114; Mycolay vinowath *dyvadzescza grossi y *dyva 1413 *KsMaz* I nr 2067; Maczey szedzal w Stanislawa na dwdzestu groszy a na duv w nedzeli 1422 *ZapWarsz* nr 24; Iaco moya macz v Hanny ne brala ramb y perel za dwadzeszcze kop y za dwe 1423 *AKPr* VIIIa 46; Sulislaw winowath Pawloui panczdzesyanth groszi i dwa 1427 *ZapWarsz* nr 2719; A wszakosz gesm ya bil v czyebye dwadzeszczya lyat y dwye (idcirco viginti annis fui tecum)? *BZ* Gen 31, 38; We dwudzestu lyat a we dwu bil Amon (viginti duorum annorum erat Amon), gdi poczøl krolyowacz *BZ* IV Reg 21, 19; A tocz gest lyczba kszøszøt woyski... Takesz Sadoch... a dom oczcza gego dwadzescya y dwye ksyøszøt (principes viginti duo) *BZ* I Par 12, 28; Yakom ya nye raczyl wisschey ozymyora szkotha... y dwadzesscza dwhu *jyegnad 1466 *ZapWarsz* nr 1266; Yakom ya cztirdzyeszczy j pyancz bydla rogathego, seszczdzyeszyanth j dwye ovyecz... se szcody zayął 1474 *ZapWarsz* nr 1429; Nye pozeglem gymyenya Daczbogovego... thako dobrego, yako dwadzeschczya kop y dwye kopye 1475 *ZapWarsz* nr 1197; Jakom ya nye przyal... do domv Pyotrowa... anym wzyanl dwvdzyesthv kop y dwv 1478 *ZapWarsz* nr 1209; Jakom ya nye pobral gwalthem Zydowy... rzeczy we czthirdzesszcy y dwv slothych zasthawyonich 1488 *ZapWarsz* nr 1628; On obraz... lyezal tamo trzydzyeszczy lyat y dwye lyeczye (triginta duos annos) *Rozm* 71; Od Yadama aze do tego czaszv... lyczą szyc cztyrzy tyszyącz dvyeszcyc y pyątnaszcyc lyat podlug szyedmdyzyeszyat y dw vykladnykow *Rozm* 176; Iesus poslal sve zvolyenyky przed sobą do myasta y namyenyl ych szyedmdzyeszyath y dwa *Rozm* 309; ~ Bil gest w staroszczy Iaret wszech swich lyat dzewyøczset a szeszczdzesyøt a dwye lyeczye (nongenti sexaginta duo anni) *BZ* Gen 5, 20; Myedzy offyerowano gest szyedmdzeszyøth tyszyøczow a dwa (aeris quoque oblata sunt talenta septuaginta duo milia) *BZ* Ex 38, 29; To sø czeladnikowye s plemyenya Symeonowa, gichze to wszitko czislo bilo iest dwadzeszcza dwa tysyøczow a dwyesscze (quarum omnis numerus fuit viginti duo milia ducenti) *BZ* Num 26, 14; W Gudvmey dwa tyszyacza ryczerzow starych... vczynyly sobye krolya *Rozm* 114; A ktokoly czye vdrączy, aby s nym schedl tyszyącz stayan, ydz ss nyem druga dwa tyszyącza (vade cum illo et alia duo Mat 5, 41) *Rozm* 270; Kazdy czlovyek ma w sobye szyedmdzyeszyat cztyrzystha y dva czlonky *Rozm* 501; ~ *składnia rządu*: Tey ystny *czrody albo thych vyeprzow bylo dwa thyszyączow (erant gregis universi porcorum duo milia) *Rozm* 292.

Cf. **Obadwa**

Dwadzieścia, Dwadzieście *formy (oznaczono rodzaj liczonego rzeczownika)*: *n. m.* dwadzieścia 1471 *ZapWarsz* nr 1417, *Rozm* 91; dwadzieście 1393 *Leksz* I nr 1366; *f.* dwadzieścia 1402 *Piek* VI 80, *BZ* Ex 36, 23. I Par 15, 7, *OrtBrRp* 102, 3, *OrtMac* 139; dwadzieście 1435 *KsMaz* III nr 1573; *neutr.* dwadzieścia *Sul* 110, *BZ* Gen 6, 3. IV Reg 10, 36. I Par 12, 28; ~ *g. m.* dwudziestu 1402 *KsMaz* I nr 201, 1409 *Czrs* 22, 1415 *KsMaz* I nr 2451, 1428 *ZapWarsz* nr 2800, 1452 *TymWol* 75, 1457 *Czrs* s. XCI, 1470 *ZapWarsz* nr 1330; dwadzieścia 1463 *ZapWarsz* nr 1234, 1472 *ZapWarsz* nr 2974; dwadzieście 1436 *ZapWarsz* nr 609, 1451 *ZapWarsz* nr 922, 1457 *ZapWarsz* nr 1027; *f.* dwudziestu 1403 *Piek* VI 146, 1414 *KsMaz* I nr 2298, 1417 *MPKJ* II 298, 1424 *ZapWarsz* nr 89, 90, 1425 *ZapWarsz* nr 117, *etc. etc.*; dwudziesiętu *Sul* 65; dwudzieści 1423 *TPaw* VII nr 2785; dwadzieścia 1443 *StPPP* II nr 3177; *neutr.* dwudziestu 1405 *HubeZb* 105, 1427 *AKPr* VIIIa 167, *Sul* 109, *BZ* Num 1, 42, *Rozm* 42; ~ *ac. m.* dwadzieścia 1403 *KsMaz* I nr 271, 1413 *KsMaz* I nr 1967, 2067, 1425 *KsMaz* II nr 1055, 1426 *ZapWarsz* nr 183, 1428 *ZapWarsz* nr 2788, *etc. etc.*; dwadzieście 1426 *Przyb* 20, 1427 *ZapWarsz* nr 223, 1443 *ZapWarsz* nr 712; dwadzieści 1425 *KsMaz* II nr 1055; dwudziestu 1398 *StPPP* VIII nr 7381, 1399 *Leksz* I nr 2842, 1402 *HubeZb* 101, 1466 *TymWol* 39; *f.* dwadzieścia 1400 *HubeZb* 78, 1401 *Piek* VI 52, 1403 *Piek* VI 173, 1417 *AKPr* VIIIa 140, 1420 *AKPr* VIIIa 151, 1421 *Zap-*

Warsz nr 13, 1434 *ZapWarsz* nr 848, *Sul* 37, *OrtKal* 139, *OrtMac* 109, 1471 *TymProc* 197; dwadzieście 1414 *AKH* III 234, 1423 *AKPr* VIIIa 46, 1425 *Przyb* 19, 1429 *ZapWarsz* nr 349, 1434 *ZapWarsz* nr 626, 1436 *ZapWarsz* nr 672; *neutr.* dwadzieścia *Aleksy* w. 38, *BZ* Deut 31, 2. Jud 10, 2, XV *ex. PF* V 103, *Rozm* 162. 174. 350; ~ *l. m.* dwiemadziestoma 1398 *Leksz* II nr 2112, 1411 *HubeZb* 90; dwiemadziesty 1407 *Piek* VI 339; *f.* dwiemadziestoma 1435 *KsMaz* III nr 1573, *Sul* 37, 1452 *ZapWarsz* nr 906, *Dział* 26; dwadzieścią 1445 *StPPP* II nr 3239; ~ *l. m.* (we) dwudziestu 1422 *ZapWarsz* nr 24, 1432 *ZapWarsz* nr 395, *BZ* Neh 9, 1. II Esdr 7, 5; *f.* (we) dwudziestu 1412 *AKH* III 187, 1429 *ZapWarsz* nr 353, 1480 *ZapWarsz* nr 1508; *neutr.* (we) dwudziestu *ca* 1420 *R* XXIV 83, *Sul* 110, *BZ* III Reg 16, 8. IV Reg 21, 19. II Par 28, 1. 36, 11.

Znaczenie: *'viginti'*: **1.** *jako liczebnik jednoczłonowy*: **a.** *w składni rządu z liczonym rzeczownikiem w gen.*: Jaco Borzislauouim poslanim yalo *wa myø dwadzeszcze cloviekof 1393 *Leksz* I nr 1366; Tako vele scodi vczinil, iaco dwadzescza grziwen 1402 *Piek* VI 80; Iaco mne Margorzata winowata iescze dwadzesceza groszi 1403 *KsMaz* I nr 271; Mam o to szcodi dwadzeszcza grziwen 1403 *Piek* VI 173; Micolay ne bil tamo w dzirzenu y w trzymanu ode dwdzestu lath 1405 *HubeZb* 105; Iandrzich yal gvaltem w Friczowo trzimanye se trzemi paniczi a se dvemadzesti kmoth 1407 *Piek* VI 339; Jakom ya ne røczyl Dorothcze gothowych thwu kopu hy *thwudzeszthwu groszow za poszak 1409 *Czrs* 22; Iako Swema s tako dobrim, jako ssam, a sse dwemadzesthoma kmyot na Wyslawow dwor ⟨nie biegał⟩ 1411 *HubeZb* 90; Yakom ne pobral Beacze dzesanczorga scota, *dywvdzestu owecz y panczorga szwini 1414 *KsMaz* I nr 2298; Mikolay... vcinil dwadzescza grziwen scodi paney 1417 *AKPr* VIIIa 140; Yako ne ranchni (*pro* ranchyl) dwdzesthu grziuen za laska zacladu 1417 *MPKJ* II 298; O ctorø dwadzescza kop Jacub na Passka szalował, tich on vszithku ne ma 1421 *ZapWarsz* nr 13; Jan ne ukradl Micolaievi s dzewkø *diwdzestu kop 1424 *ZapWarsz* nr 89; Iako mne Wawrzinecz vinowath *dywadzescza grossy... Wawrzinecz vynowath Boguslawowi *dywadzesczy grossy 1425 *KsMaz* II nr 1055; Jako mne Przeyka vkradla za dwadzescza grossy ramb 1426 *ZapWarsz* nr 183; Pany they wsy... byla w dzersenu ode dwudzestu lath 1427 *AKPr* VIIIa 167; Jako mne vinouath Stanislaw dwadzescye groszy za yastrab 1427 *ZapWarsz* nr 223; Chrczon, yøw slodzeya, nye wzøl na nyem dwdzestv groszi za wipuszczenye 1428 *ZapWarsz* nr 2800; O ctore pyenadze, dwadzescye kop, na mø Michal zalouał, za tho on wszanl v mne bidlo y szyto 1429 *ZapWarsz* nr 349; Jako[m] ia mam Micolayewy zastawą w dwdzestv cop *ib.* nr 353; Jako mne Wszebor... pothdal szø swego wolu straczicz we dwudzesthu grossi 1432 *ZapWarsz* nr 395; O thom ya s nim vprawyon, esze na mya zalovacz nye ymyal. a w them *dwyadzeszcze kop zacladv... O tho on s nim vprawyon, esze nany zalowacz nye ymyal pode dwyemadzestoma kop zacladv 1435 *KsMaz* III nr 1573; Jako moya macz wnoszla dwadzeszcze kop na Wolycza 1436 *ZapWarsz* nr 672; Pauel obranczyl Michalowy trzy kopy y dwadzeszcze grossy za poszag 1443 *ZapWarsz* nr 712; Micolay szą na gego dirszenye wrzuczil gwaltem a vscodzil gy dwadzesszczą grziwen 1445 *StPPP* II nr 3239; Francyszek... Luczyą... wszyął na swą pyeczą a... se dwyemadzesthoma grzywyen yą za mąsz vidaal (ipsam... de viginti... marcis maritavit) *Sul* 37, *sim. Dział* 26; Franciszek Grzegorzewy pozyczyl dwadzeszczya (*Dział* 27: trzydzesszczy) czwirthny pszenycze (Franciscus Gregorio mutuavit viginti mensuras tritici) *Sul* 37; Dług w wyelgoszczy dwvdzeszątlıv grzywyen (debitum... viginti marcarum, *Dział* 52: dwadzesszczą grzywien) *Sul* 65; Gdi... zyemyanin... drugego zyemyanyna... zabył, tegdi dzyatky... o tho manzoboystwo... do czassu dwudzyestu lyath (ad spatium viginti annorum)... myecz bąndąn zalowacz... mocz. Pakły... zalowaacz... w przerzeczonich dwudzyestu lyath (infra praedictos viginti annos) omyeszkalibi, tegdi, gdi ta tho dwadzyeszczya lyath mynąn (extunc ipsis viginti annis elapsis), crziwi... rosdrzeschon ma bicz *Sul* 109—10; Jacom ya nye winowath... dzewcze dwudzestu groschu mitha 1452 *TymWol* 75; Eze mnye Micolay nye wypelnil trzecyey częscy w oczczyznye... pod zacladem dwdzyesthu kop... Pod dwyemadzestoma kop zacladu... Pod *dwyemądzestoma kop zacladu 1452 *ZapWarsz* nr 906; Policzoni sø gymyenyem kazdi ode dwvdzestv laat (recensiti sunt nominibus singulorum a vigesimo anno) *BZ* Num 1, 42; Kaszdy funth czyny dwadzyeszcza szelągow *OrtKal* 202; Mogą... gymyenye... szastawycz... za wymyenyone pyenyadze, szlowye za dzyeszyacz albo za dwaczyeszcza... grzywyen *OrtMac* 109; Wawrzynyecz nye vc[d]radl myodu Maczegewy po trzy latha za trzy koppy sc dwdzeszthv pszczol nyelazew, a cztyrech pod oklekem 1456 *TymSąd* 82; Iakom ya nye raczyl Pyotrovi Grzibowskyemu dwudzestu cop za

lana 1457 *AKPr* VIIIa 52; Jacom ya nye winowath... dzewcze dwudzestu grossi mitha 1457 *Czrs* s. XCI; Jakom ja s Pyotrem, z moym sinem, trzech kop hy dvadzeszce grosshi nye wynovatha Pelce za brog zhitha 1457 *ZapWarsz* nr 1027; Fyethko viginti artonios feni al. dwadzeszca stogow... falcastravit 1464 *AGZ* XV 431; Yako moy brath nye vynovath dw kopu y duczestu (*leg.* dwudziestu) grossu podla poszw (*leg.* pozwu) 1470 *ZapWarsz* nr 1330; Anym xanzego swyaza (*leg.* żwierza) ny pokrathl za dwadzyeszcza kop grossorum 1471 *TymProc* 197; Jakom ya... vyeprza s polya nye zayął... thako *dobrogo, jako dwadzyesszczya grosszy 1471 *ZapWarsz* nr 1417; Jakom ya nye wynowath cztirech koopp y dwadzeszca groschi polgroschkow 1472 *ZapWarsz* nr 2974; Anno schwyąta... dwadzyeschczya schyą lyath szmuczyla, abowyem plodu nye myala XV *ex. PF* V 103; A yako odpchnely szye od brzega y byly na morzv dwadzyeszcza stayan, tako morskye velny vyelykye poczęły vstavacz *Rozm* 350; ~ **b.** *w składni zgody z liczonym rzeczownikiem w instr.*: Micolay prziszedw sze dwemanaczema panyczoma a sze dwemadzeszthoma kmeczoma y dał mu policzek 1398 *Leksz* II nr 2112; ~ *w loc.*: Ve dwudzestu lecyech bil Achas, gdisz począł krolyowacz (viginti annorum erat Achaz, cum regnare coepisset) *BZ* II Par 28, 1; ~ **c.** *z elipsą rzeczownika*: Czczo dobila Sthachna mosne czoszczy [...]naczcze grziwen, tho ycy mano ws⟨dać⟩ we dwdzesthu 1396 *Leksz* II nr 1024; Barttossz, yechaw we dwudzyestu na Marcisszowa dzedzina, dobywal iego domu 1398 *StPPP* VIII nr 7381; Bądzeły pyączdzesyąt sprawyedliwich w tem myeszczyc, azały nye odpuszczysz temu myastu?... A czso, acz gich tu bądze naleszono dwadzeszczya? Otpowyedzal: Nye zagubyą prze dwadzeszczya (quid si ibi inventi fuerint viginti? Ait: Non interficiam propter viginti) *BZ* Gen 18, 31; Tako vdzyeła wszitky czky stanowe, s ktorich dwadzyeszczya k stronye poludzenney bili przeczyw poludnyu (e quibus viginti ad plagam meridianam erant contra austrum) *BZ* Ex 36, 23; Jako Mykolay Chrostowsky nye othbyl we dwdzesthu kmyecza Sczepana... gwalthem opyckadlnykowy ksadza proboszczovemv 1466 *TymWol* 39; ~ **d.** *wyjątkowo w funkcji liczebnika porządkowego*: Habetur Matthei XX capitulo we dwdzeszthw polozenu: Onego czaszw *ca* 1420 *R* XXIV 83.

2. *jako składnik liczebnika wieloczłonowego*: **a.** *głównego*: Przibislaw dal... cztirzi a dwadzeszcze a sto grziwen 1414 *AKH* III 234; Pan *Sszepan Ressotarzewsky wydzerzal sto y dwadzesscze y gedna barczy 1425 *Przyb* 19; Y bądø dnyowye gego dwadzeszczya a sto lat (eruntque dies illius centum viginti annorum) *BZ* Gen 6, 3; To sø czeladnikowye..., gichze to wszitko czislo bilo iest dwadzeszcza dwa tysyączow a dwyesscze (hae sunt familiae..., quarum omnis numerus fuit viginti duo milia ducenti) *BZ* Num 26, 14; Dwadzeszcza sto lat yvsz mam dzysz (centum viginti annorum sum hodie) *BZ* Deut 31, 2; Bracyey gego sto a dwadzeszcya (fratres eius centum viginti) *BZ* I Par 15, 7; Trzysta a dvadzyeszcya y trzydzyeszcy balvanow tamo v tem krolestvye bylo (trecenta quinquaginta fuerant erecta per templum hoc simulacra) *Rozm* 91; ~ Tego na czø zaluyø, esz przyal we twudzestu ve trzech tako dobrich, iako sam 1399 *Leksz* I nr 2842; Przosna na szodmø czøscz starzini wiszey trzidzesanth grziwen dal dwadzeszcza grziwen i trzi 1400 *HubeZb* 78; Iaco ia ne winowat Stascowi dwdzestu groszu i szeszcz zarobonego mita 1402 *KsMaz* I nr 201; Iacom dobil na Iactorze dwudzestu krziwen y szesci mcy zoni posagu 1403 *Piek* VI 146; Adam Woyczechowi winowath *diwadzeszcza groszow i dwa *rocoyemstwa 1413 *KsMaz* I nr 1967; Yaco mne Mycolay vinowath *dyvadzeszcza grossi y *dyva 1413 *KsMaz* I nr 2067; Maczcy szedzal w Stanislawa na dwdzestu groszy a na duv w nedzeli 1422 *ZapWarsz* nr 24; Iaco moya macz v Hanny ne brala ramb y perel za dwadzeszcze kop y za dwe 1423 *AKPr* VIIIa 46; O ktorą dwadzeszcze y szeszcz kop Mylosz y o kon na mya zalowal, tegom mu ya ne wynowath 1434 *ZapWarsz* nr 626; O kthorø dwaczesteza cop y o czthyrzy na mye Prachna zalowalą, za thy moy oczecz doszycz vczinil *ib.* nr 848; Jzem nye sadziersal dwadzesscza y cztirzech grziwen 1443 *StPPP* II nr 3177; Jakom ya Andrzeyevi nye vinovath dwadzescye y pyąncz grosszy dlugu vinovathego 1451 *ZapWarsz* nr 922; Byl star dwadzeszcza k themv czthirzy latha *Aleksy* w. 38; Sødzil Israhel za dwadzeszcya a za trsy lyata (iudicavit Israelem viginti et tribus annis) *BZ* Jud 10, 2; We dwudzestu lyat a we dwu bil Amon (viginti duorum annorum erat Amon), gdi poczøl krolyowacz *BZ* IV Reg 21, 19; Dom oczcza gego dwadzescya a dwye ksyøszøt (domus patris eius principes viginti duo) *BZ* I Par 12, 28; We dwudzestu a w genem lyecye bil Sedechias (viginti et unius anni erat Sedecias), gdi poczøl krolyowacz *BZ* II Par 36, 11; Yako yam nye ⟨w⟩szan ('wziął') gwalthem... dwaczye⟨ś⟩cza grossi y polthora grossa Anne 1463 *ZapWarsz* nr 1234; Yakom ya nye raczyl wisschey *ozy-

myora szkotha... y dwadzessczа dwhu *jyegnad 1466 *ZapWarsz* nr 1266; Jakom ya nye yal czyebye... anym cza vskodzyl ve dvudzeszthu we cztherech kopach 1480 *ZapWarsz* nr 1508; Nye pyschal nycz do dwdzyestw y do dzyevyetego lyata *Rozm* 42; Yako anyol pocrzepyl Iozepha a yako szye yemv droga veroczyla, ktorąsch myely dvadzyeszczya y trzy dny ydz *Rozm* 88; Iozephye,... chczą tvoya droga vkroczyczc, bo yescze dvadzyeszczya a trzy dny myalby chodzyczc *Rozm* 89; Yako szye na svyeczye dvadzyeszczya lat a dzyevyacz obchodzyl (quomodo conversatus annis sit viginti novem) *Rozm* 162; ~ To szø owce Ianussowi, czso iasm gemu przedal poczoro i dwadzeszcza... sø w tich owczach 1401 *Piek* VI 52; Csanc Jan we trzech a we dwudzestu szilø moczø deptal Jacuszowi zito 1402 *HubeZb* 101; Ian szastauii Boguszevy w ponczi a we dwdzesztu grziven swą cząscz 1412 *AKH* III 187; Yakom ya ne winowath Potrowim dzeczem panczi y *dywdzestu grossy za krowø 1415 *KsMaz* I nr 2451; Stanislaw wzal pancz a dwadzeszcza grzywen pusczini po Michale 1420 *AKPr* VIIIa 151; Jan nye dal... pyancy dwdzescy grziwen 1423 *TPaw* VII nr 2785; Jan ne vkradl Micolaievi szedmi kop y *diwdzesthu 1424 *ZapWarsz* nr 90; Jakom ya ne veradl Hadasse czthirech y dwdzeszthu kop 1425 *ZapWarsz* nr 117; Czssosmy zayąli czworo a dwadzescze cony panthanich ludzem pana Sobcowym, tosmy zayąli na nassem 1426 *Przyb* 20; Jan ranczil Pyotrowi za Hindrzicha pyancz groszi i dwadzeszcya 1428 *ZapWarsz* nr 2788; Gunolth nye zaplaczyl Micolaewy poltrzecza grosza y dwadzeszcze szwey czansczy za dzeszanczyną 1436 *ZapWarsz* nr 609; Any go sdradzil, an[n]y mu wsal pyącz j dwadzeszcza grziwen 1445 *StPPP* II nr 3247; Szostego lyata a we dwudzestu Aza (anno vigesimo sexto Asa), krolya Iuda, krolyowal Hela *BZ* III Reg 16, 8; Bilo lyat oszm a dwadzeszcya (viginti et octo anni sunt) *BZ* IV Reg 10, 36; We cztirzech a ve dwudzestu dnyoch tegosz myesyøcza (in die autem vigesimo quarto mensis huius) sesly syø sinowye israhelsci *BZ* Neh 9, 1; Dokonal syø dom nasz we trsyech a we dwudzestu dny myesyøcza brzeznya (consummata est domus nostra usque ad tertiam et vicesimam diem mensis Adar) *BZ* II Esdr 7, 5; Wysznal Warsz, ysz Mykolay wszyął mych pyenadzy gedna y dwadzyeszczya grzywyen *OrtKal* 139; Nye zostalo wyączey gotowyszny gydaczego gymyenya yedno trzy y dwad⟨z⟩eszczya (*OrtBrRp* 102, 3: cztyrzy y dwadzyescza) grzywyen *OrtMac* 139; Jakom ya... nye wynowath Pawlowy s Pyotrem myodv... za ctyrzy grosze y za dwadzescza 1461 *TymSąd* 76; Kyedy Iesus popelnyl dzyevyecz lath a dwadzyeszczyą lat (cum viginti novem annos Jesus implevisset)..., opravyl Ponszky Pylat Iudea *Rozm* 174; ~ **b.** *porządkowego*: Syodmego a dwadzesszcya lyata Aza... krolyowal Zamri (anno vigesimo septimo Asa... regnavit Zambri) *BZ* III Reg 16, 15; Trzecyego a we dwadzescya lyata Ioassa (anno vigesimo tertio Joas)... krolyowal Ioatas *BZ* IV Reg 13, 1; Trzecyego a dwadzescya dnya myesyøcza syodmego rospuscyl lyvd (in die vigesimo tertio mensis septimi dimisit populos) *BZ* II Par 7, 10; ~ Padl nayn Zamri dwadzesszcya a ssyodmego lyata Aza, krolya Iuda (irruens ergo Zambri percussit et occidit eum anno vigesimo septimo Asa, regis Juda) *BZ* III Reg 16, 10; Wiszedł pyrui lyos Ioiarib, drugy Gedeye..., dwadzescya Iezechiel, dwadzescya y geden Iachim, dwadzescya y dwa Gamul (exivit autem sors prima Joiarib..., vigesima Hezechiel, vigesima prima Jachin, vigesima secunda Gamul) *BZ* I Par 24, 16—17; Bødzeczye przesnycze geszcz asz do dnya dwadzeszczya pyrwego tegosz myeszyøcza (ad diem vigesimam primam eiusdem mensis) *BZ* Ex 12, 18; ~ Pot lyathem narodzenya bozego thyssyanczem cztyrzistha dwadzyeszczya pyrwego (anno a nativitate domini millesimo quadringentesimo vigesimo primo) *Sul* 106.

Dwadzieście *cf.* **Dwadzieścia**

Dwajcy *cf.* **Dwójcy**

Dwanacie *cf.* **Dwanaście**

Dwanaćcie *cf.* **Dwanaście**

Dwanaście, Dwanacie, Dwanaćcie *formy* (*oznaczono rodzaj liczonego rzeczownika*): *n. m.* dwanaćcie *BZ* Jos 8, 25. I Par 9, 22. 24, 12; dwanaście *BZ* Gen 17, 20, 1479 *ZapWarsz* nr 1468, *Rozm* 178. 202. 755; *f.* dwanaćcie 1427 *MPKJ* II 305, *BZ* Num 17, 6. I Par 15, 10, 1460 *TymProc* 202, 1472 *ZapWarsz* nr 2961; dwanaście *BZ* Ex 15, 27, *Rozm* 435. 642; dwienaćcie 1399 *Leksz* I nr 2865; *neutr.* dwanacie 1395 *TPaw* III nr 3745; dwanaście *OrtMac* 113, 1493 *PF* IV 664; ~ *g. m.* dwunaćcie 1414 *KsMaz* I nr 2282, 1466 *ZapWarsz* nr 1266, *etc.*; dwunacie 1409 *KsMaz* I nr 1330; dwunaście *Rozm* 548; dwanacie 1428 *AKPr* VIIIa 171; dwanaście *Spow* 3, *Rozm* 307; dwanastu 1461 *ZapWarsz* nr 1122; *f.* dwunaćcie 1409 *Piek* VI 390; dwunacie 1416 *AKH* III 262; dwanaćcie 1452 *Czrs* s. LXXXIII, 1457 *ZapWarsz* nr 1066; dwanaście *Rozm* 641; *neutr.* dwunaćcie 1401 *SKJ* III 193, 1410 *Piek* VI 407, *Sul* 44. 87; dwunaście *BZ* Lev 27, 3;

dwanacie *BZ* Jos 3, 12, *OrtKal* 294; dwanaście *OrtMac* 52; ~ *d. m.* dwiemanaćcie *Naw* 98; dwiemanaćcioma *Rozm* 314; *neutr.* dwiemanaćcie *BZ* IV Reg 23, 5; ~ *ac. m.* dwunaćcie 1426 *ZapWarsz* nr 178, 1446 *ZapWarsz* nr 767, 1472 *ZapWarsz* nr 1348, 1474 *ZapWarsz* nr 1436; dwunacie 1407 *Piek* VI 314; dwunaście *Rozm* 403; dwanaćcie *Sul* 17, *BZ* Jos 4, 2—3, 1484 *Reg* 714; dwanacie *ca* 1420 *R* XXIV 83, *BZ* Jos 3, 12, *Rozm* 756; dwanaście *BZ* Lev 24, 5, 1495 *GórsJaz* 277, *Rozm* 178. 202. 307. 392; *f.* dwanaćcie 1405 *HubeZb* 106, 1408 *Czrs* 14, 1419 *AKPr* VIIIa 43, 1436 *ZapWarsz* nr 676, *BZ* Num 17, 2; dwanacie 1390 *Leksz* I nr 873, 1471 *ZapWarsz* nr 3012; dwanaście 1427—32 *RocznHist* XV 245, 1499 *ZapWarsz* nr 1832; dwienacie 1392 *HubeZb* 66; *neutr.* dwanaćcie 1427 *AKPr* VIIIa 168, *BZ* IV Reg 21, 1. I Par 6, 63; dwanacie *Rozm* 297; dwanaście *BZ* Gen 5, 8. 14, 4, *Rozm* 143; dwienaćcie 1399 *HubeZb* 74; ~ *i. m.* dwiemanaćcie 1407 *Piek* VI 333, *Sul* 17; dwiemanacie *Dział* 44; dwiemanaście 1418 *Przyb* 13; dwiemanaćcioma *Sul* 52; dwiemanaciema 1398 *Leksz* II nr 2112; dwiemanaścioma *Rozm* 528; dwiemanaćciemi 1417 *MacPam* II 342; *f.* dwiemanaćcie 1472 *ZapWarsz* nr 1348; dwiemanaćcioma 1472 *ZapWarsz* nr 2963; dwiemanaciema 1407 *Piek* VI 319; ~ *l. m.* (we) dwunaćcie *Spow* I, 1428 *ZapWarsz* nr 2808; dwanaście *Rozm* 559; *neutr.* dwunaćcie *BZ* II Par 33, 1. 34, 3; dwunaście *Rozm* 143.

Znaczenia: **1.** *'dwanaście, duodecim'*: **a.** *jako liczebnik jednoczłonowy (w kolejności przypadków liczonego rzeczownika)*: *nom.*: Sicut istud pratum teneo ultra duodecim annos in meis pecuniis, videlicet una sexagena, dvanacze latha 1395 *TPaw* III nr 3745; Svatczimi, iako Svanthopelk ne pobral Mikolayevey czotki ymena, iako *dzvenaczcze grzivne 1399 *Leksz* I nr 2865; A kyedy myly Iesus poschedl, tedy choragvye dvoyenaczczye, ktore dzyerzely dvanasczye chorąze poganskye, nathychmyast szye sklonyly *Rozm* 755; ~ *gen.*: Czso mi Febronia pobrala szytho, tho stalo sza dwanacze grziwen 1390 *Leksz* I nr 873; Szpowadami szø..., yszeszmi szgrzeszili we dwnaczcze (*leg.* dwunaćcie, *Spow* 3: ze dvanascye) czloncow chrzeszczianszkey wary *Spow* 1; Andreas y yego oczecz od dwunaczczye lyath ne byl w dzerszenyv wirzb 1401 *SKJ* III 193; Bethka s bratem ymala smowø, eze wzøwszy dwanaczcze grziwen oczczisni y maczerzini ymala othstøpicz 1405 *HubeZb* 106; Iaco Potrassz ne bil pomocznikem u Wilkowego czloweka ani go pomagal lapacz gwaltem we dwunacze *czleweka na *dobrowoleney drodze 1407 *Piek* VI 314; Iaco przi tem bili, kedi Bninszczi chczeli prawo Tarnowskego kmeczem ossadzicz, a on i ne zdayødz prawa przeprosszil gich dwemanaczema krziwen *ib.* 319; Iaco Giwan ne iachal se dvemanaczcze paniczew i z oszmø kmoth na Szdzichninø dzedzinø *ib.* 333; Jaco mne Potr powadal, essz Staszek dal dwanaczcze cop sza czescz 1408 *Czrs* 14; Iacom ya wiszøla ('wyżęła') v Oszepa pancz cop zitha, oszimini i garzini przes dwnacze (*leg.* dwunacie) sznopu 1409 *KsMaz* I nr 1330; Iaco Paszek ne szedl do paney i ne wszøl yey chøszebnø rzeczø dwnaczcze grziwen 1409 *Piek* VI 390; Iaco Hancze nye dwnaczcze (*leg.* dwunaćcie) lat 1410 *Piek* VI 407; Yako mne ranczil Yacusz za Mroczka *dywe cope grossy przes *dywvnaczcze grossy 1414 *KsMaz* I nr 2282; Taco gim pomozi bog..., yaco do Nastczina domu nye wynyeszono dwnaczye (*leg.* dwunacie) cop szitha 1416 *AKH* III 262; Iacom ya w *Mikolayw dom mansza swego wniosla dwanaczcze kop bidlem penandzi 1419 *AKPr* VIIIa 43; Wszøl albo k szobe przyyøl dwanacze wcznow (assumpsit autem Jesus duodecim Luc 18, 31) *ca* 1420 *R* XXIV 83; Dwanaczcze lath przed targem vmarl strigek gego, nisli ta pany gemu przedala dzelniczø v Boczkouicz Swanskowskø 1427 *AKPr* VIIIa 168; Jan... ne wsąnl pana... Slawenskego namothu... any go wsytka mal, iako dwanaczcze grzywn 1427 *MPKJ* II 305; Sborowsky swym poczanthkem se *dwemanacz tako dobrych yako sam pomocznikow... sedm ran... Mikolayowy zadal 1428 *AKPr* VIIIa 170; Helena... ne wnosla dwanacze grzywen possagu w to gymyene *ib.* 171; Yakosz my *szayel dwanaszczye cup szwyni na mego pana dzedzynye 1427—32 *RocznHist* XV 245; Jacom ya ne ranczyl Wlodzimirowy *dwinaczcze loketh sukna machelskego a dzeszanczi loketh szuknna po twunaczcze grosszy 1435 *ZapWarsz* nr 513; Jacom ya ne szeszlal Pyotrka Canszego do... woyta po dwanaczcze kop y po oszm pokow myodu 1436 *ZapWarsz* nr 676; Porambyw drzewo *yabplczanee..., dwanaczczye grosszy... zaplaczycz bąncz przyczysznoon (duodecim grossos... exsolvat) skodą cirpączemv *Sul* 17; Takesz dzeczam do dwnaczcze (*leg.* dwunaćcie) lyaath vichowanym (similiter infantibus ad duodecim annos educatis), gdy czasv mlodosczy przes kogokole krzywda gim byla vczynyona..., mogą ho on gwalth vczinyony... posczygacz *Sul* 44; Masczizna ot pyanczynaczczye, a zensczisna ot dwunaczczye lyath mayąn otpowye-

dacz (femina a XII annis respondebit) *Sul* 87; Jacom ya nie scazil dwanaczcze granicz, genichem nye vizekl, a drugych nye virobil (*leg.* wyrębił) 1452 *Czrs* s. LXXXIII; Czy to wszitczy bily szø sesly do padola lesznego, ges to gest morze solne, yze sø dwanaszczye lat sluszyly *Thodorlaomorowy (duodecim enim annis servierant Chodorlahomor) *BZ* Gen 14, 4; Rosplodzø gy wyelmy: Dwanaszczye *wiwod z nyego winydze (duodecim duces generabit) a rosplodzy wyelky lud *BZ* Gen 17, 20; I przyszly søø synowe Izrahelsczy do Helym, gdzesz to bilo dwanaszczye studnycz wod (ubi erant duodecim fontes aquarum) y *szedmdzeszyod palm *BZ* Ex 15, 27; Weszmyesz byely a warzisz (*leg.* uwarzysz) z nyey dwanascze chlebow (et coques ex ea duodecim panes) *BZ* Lev 24, 5; Pobyerz od nich rosgy...: od wszitkich kxyøzøth rodv rosg dwanaczcze (a cunctis principibus tribuum virgas duodecim) *BZ* Num 17, 2; Dali sø gemv wszitki kxyøzøta rosgi..., a bilo iest rosg dwanaczcze (fueruntque virgae duodecim) *BZ* Num 17, 6; Przipraweczesz *dwanaczo møzow ze dwanacze pokolenya israhelskego (parate duodecim viros de tribubus Israel) *BZ* Jos 3, 12; Vibyerz dwanaczcze møzow kaszdego s swego pokolenya (elige duodecim viros singulos per singulas tribus) a przikasz gim, acz podnyoszø dwanaczcze kamyenyow przetwardich (ut tollant... duodecim durissimos lapides) s posrotkv dna Iordanowego *BZ* Jos 4, 2—3; Dwanaczcyc lyat bil w starz Manases (duodecim annorum erat Manasses), gdisz bil poczøl krolyowacz *BZ* IV Reg 21, 1; Ale sinom Merari... daly po lyosu myast dwanaczcye (dederunt sorte civitates duodecim) *BZ* I Par 6, 63; A ve dwunaczcye lyat swego krolewstwa (et duodecimo anno, postquam regnare coeperat) ocziscyl pokolenye ludowo y Ierusalem od modl gornich y lusznich, y od podobyzn, y od ricyn *BZ* II Par 34, 3; A przyszloly tho dzyeczya kv szwem lathom, tho yesth dalyey dwanaszczye (*OrtKal* 294: dwanaczye) lath, thedy tho dzyeczya moze dobrze dacz szwe gymyenye szwey maczcze *OrtMac* 52; Szyrothy, czo nye moga myecz opyekadlnyka, thych nye moga przyczysznacz, aby odpowyadaly komu przed prawem, alesz gym bądze dwanaszczye lath *OrtMac* 113; Jakom ya Stromylovy nye wzal dvanaczcze kop s cinsshv 1457 *ZapWarsz* nr 1066; Stanislaw nye chowal zlodzeya, ktory wycratl Woczechowy sol..., any s nym tego pozywal, any go vskodzyl, yako dwanaczcze copp 1460 *TymProc* 202; Jako mnye vynowath Andrzey po Katherzynye, dzewcze swey, poschagv... *cythyrnaszthc kop na Boze Narodzenye blysze, dwanaszthv lokyeth szvchna *ostrodomskyc 1461 *ZapWarsz* nr 1122; Jacom ya nye ucratl sedmyorga cobil... za *dwanascza cop 1464 *Czrs* s. LXV; Yakom ya nyc raczyla wyssey dwunaczcze scotha 1466 *ZapWarsz* nr 1266; Iakom ya nye ranczil wiprawi po Malgorzecze, czepcza..., plascza we *dwanaczya kolyeth po czewyanczi groschi 1468 *AKPr* VIIIa 55; Jakom my nye raczily Janowy... pyenyadzi poszasznych za szlachathnego Jacuba..., sze kthorych pyenyadzi tylko my vplaczono dwanącze koop 1471 *ZapWarsz* nr 3012; Jako Pyotr przesz mya... nye posslal brathv szwemv... cztirnaczcze lokyeth szvkna... anym go vschkodzil, jako dwanaczcze koopp polgroschkow 1472 *ZapWarsz* nr 2961; Zyemak... czasez szwoya... przedal..., kthora czasez na pyrwe roky Zyemak przeth prawem myal wsszdacz y w kxagy *wyecznøcz zapysszacz... poth zacladem dwemanaczczoma koopp groschi *ib.* nr 2963; Yako Borzim, oczyecz moyh, nye wzyal vyaczcyh dwnaczczyc (*leg.* dwunaćcie) korczy zytha 1474 *ZapWarsz* nr 1372; Jakosch thy wyechach (*pro* wyechal?) w ymienie kxandza Januszowo... za granicze w dwnaczczye wozow *ib.* nr 1436; Jakosch thy mnye wylowyl... w sthawye w mem ryp vasznosczy, yako dwanascze grossy 1479 *ZapWarsz* nr 1468; A thako czi yzczy laczynyczy... yednako mayą møviczy svoye godzyny yako ynszy nyeliteratovye..., tho yesth... dvanaczczie paczyerzy (duodecim... vicibus pater noster... dicere non amittant) 1484 *Reg* 714; Item przeszczyradl dwanaszczye 1493 *PF* IV 664; Jakoss thy sbyla... kmecza Jana Skorka y zadalasz dwanaszczye ran 1499 *ZapWarsz* nr 1832; A gdy szyą stal lyath dwanaszczye (et cum factus esset annorum duodecim Luc 2, 42), wstapvyączym onym do Ierusalem podlug svyczayv dnya szvyathego, a vypelnyvszy dny, gdy szyą wraczaly, zostalo dzyeczye Ihus w Ierusalem *EwZam* 296; O tem, yako kyedy Yesus myal dvanaszczye lyat (cum duodecim annorum esset)... Kyedy Yesus byl ve dwnaszczye (*leg.* dwunaście) lyat (cum Jesus puer factus est duodecim annorum), schedl do Ierusalem *Rozm* 143; Palcem ym vkazoval dwanaszczye kamyenow, ktorez byly vzyaly dvanaszczye vodzow zpośrod Yordana (duodecim lapides, quos tulerunt duodecim duces tribuum Israel de medio Iordanis) *Rozm* 178; Iudasza... tesch k sobye vzyal, aby szye napelnylo dwanaszczye apostolow. Thy dvanaszczye apostolow k sobye vezval Iesus *Rozm* 202; A potem Iesusz, zezvawschy dvanaszczye zvolyenykow szwoych (et

convocatis duodecim discipulis suis), dal ym mocz nade zlemy duchy... Tv szye (*pro* są) ymyona dwanasczczye apostolow (duodecim autem apostolorum nomina sunt haec Mat 10, 1—2) *Rozm* 307; Poyawschy myly Iesus dwnasczye (*leg.* dwunaście) apostolow (assumpsit autem Jesus duodecim Luc 18, 31) y rzekl ym *Rozm* 403; Azaly nye yesth dvanasczye godzyn przez dzyen (nonne duodecim sunt horae diei Jo 11, 9)? *Rozm* 435; A ya spravyam vam... krolevstvo vyeczne..., abysczye szyedzyely na dvanasczye stolczov szyedząc (*pro* sądząc) dvoyenasczye pokolyenye ysraelskye (iudicantes duodecim tribus Israel Luc 22, 30) *Rozm* 559; Aza mnymasch, yschbych nye mogl proszycz oycza mego, yschby my dal... vyeczey nyz dvanasczye czem anyolov (plus quam duodecim legiones angelorum Mat 26, 53)? *Rozm* 641; Bo kyedysby yeden anyol... gednego dnya zabyl ossm thyszyączy mazow bronnych, a czosby vczynyla dvanascze czem anyolow? *Rozm* 642; O tem, kako Zydovye vybraly dvanaczye namocznyeyschych Zydov *Rozm* 756; ~ *dat.*: Y zagladzil czarownyki... a ty, gesz obyatowaly zapalnø obyatø Baalowy a slunczv, a myesyøczv, a dwyemanaczcye znamyenyom (qui adolebant incensum Baal et soli, et lunae, et duodecim signis) *BZ* IV Reg 23, 5; Then chlyeb y ta ystna karmya dwyemanaczczye apostholom yest podala dostoyna thwoya ranka *Naw* 98; Stalo szye, kyedy myly Krystus popelnyl thy slova, przykazal dvyemanaczczyoma zvolyenykom svoym (cum consummasset Jesus praecipiens duodecim discipulis suis Mat 11, 1) *Rozm* 314; ~ *acc.*: Czso Marczin poddal se Miczkowi o dwenacze grziwne, tego mv ne popelnil sedmi grziwen 1392 *HubeZb* 66; Podsandek... bil w pokoyu wøczey dwenaczcze lecze 1399 *HubeZb* 74; Pan *chethman dal popysshacz swe konye dwanaszcze sbroya (*leg.* z zbroją) 1495 *GórsJaz* 277; Wtenczasch tha ystna dzyvka myala szobye dvanaczye lyeczye (annorum tunc duodecim fuit haec puella), kyedy vkrzeschona s marthvych *Rozm* 297; ~ *instr.*: Iaco kedi Budziwoy przyszedl zødacz prawa na slodzeya, tedi Micolay przyszedw sze dwemanaczema panyczoma a sze dwemadzeszthoma kmeczoma y dal mu policzek 1398 *Leksz* II nr 2112; Masz przibegl na Jacubow dom silø moczø se dwemanaczczemy pomoczniki 1417 *MacPam* II 342; Yakub nye lowyl rib gwaltem na stawye Jandrzeyewem zamotrzecz jaco sam, a z dwemanascze podleyszymi 1418 *Przyb* 13; Gwalthownyk yawney droghi... dwyemanaczcze swyathky szą ma wywyesez dobrimy (cum duodecim testibus bonis tenetur se expurgare) *Sul* 17; My thake w thakey przythczy szkazvgemy dwyemanaczczoma swyathky dobrymy a *nyempnyey take oczyszczenye vczynycz (decrevimus cum duodecim testibus et non paucioribus fieri huiusmodi expurgationem, *Dział* 44: dwiemanacze swyathky) *Sul* 52; Yakom ya w duvnaczczye wozow nyesdzyl ('nie jeździł') w bor na Vyesska gymyeny s *thvyemanaczczye syekyroma 1472 *ZapWarsz* nr 1348; A gdyz yest myly Iesus... spyeszyl podlug zakonv przykazanya, przyschedl ze dvyemanasczyoma zvolyenyky do Ierusalem *Rozm* 528; ~ *loc.*: Jacom ya o thø krziwdø oth Abrama wstal, eze mi krowø wzøl we dwvnaczczye groszv cinszv 1428 *ZapWarsz* nr 2808; We dwunaczczye lyecyech bil Manases (duodecim annorum erat Manasses), gdi poczøl krolyowacz *BZ* II Par 33, 1; Kyedy szyedzye syn czlovyeczy na stolczv svoym boskym, szyadzyeczye i naydzyeczye vy na dwnasczye (*leg.* dwunaście) stolczv boskyem, szyedzyeczye y vy na dvanasczye stolczow sądzącz dvoyenasczye pokolyenye israelskye (sedebitis et vos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel Mat 19, 28) *Rozm* 392; ~ **b.** *jako składnik liczebnika wieloczłonowego*: Y bil gest Set zyw wszitkich swich lyat dzewyøczset a dwanaszczye lyat (et facti sunt omnes dies Seth nongentorum duodecim annorum) y umarl *BZ* Gen 5, 8; Wszitci cy to wibrany ku wrotnycstwu wrot, dwyescye a dwanaczcye (ducenti duodecim) *BZ* I Par 9, 22; Z sinow Ozielowich Amynadab ksyøszø a bracyey gego sto a dwanaczcye (et fratres eius centum duodecim) *BZ* I Par 15, 10; Y biła liczba tich lvdzi, ktoris to sø zbiczi tego dnya, od møzow az do nyewyast..., dwanaczcze tysyøczow (duodecim milia hominum) *BZ* Jos 8, 25; ~ Tego na nye szalauyą, gdzesz we cztyrzista chlopow y we dwonnoscze, y w oszmy *sluchcziczow... wyyali z umislem y są yachali ną dzedziną 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; ~ **c.** *z elipsą rzeczownika*: Jakom ya nye yesdzil na Sczepanow dom gwaltem we dwnaczcze (*leg.* dwunaćcie) 1426 *ZapWarsz* nr 178; O ktore ryby y o rzeczi Jan na mya zalowal, tegom mu ya ne pobral anym czloweka sbyl szamowtornaczcze, we duunaczcze sylą 1446 *ZapWarsz* nr 767; Ktory *vszczyagnyą se mna ręką v myszą, tenczy mye zdradzy. A yest yeden ze dwnasczye (*leg.* dwunaście, unus de duodecim) *Rozm* 548.

2. '*dwunasty, duodecimus*': Czlowyek, ienze bi slvb vcinil..., pod sgodzenim da viplatø: billibi samyecz ode dwvnascze laat asz do szecz-

dzesøøt laat (si fuerit masculus a vigesimo anno usque ad sexagesimum annum), da pyøøczdzesyøøt rvblow srebra *BZ* Lev 27, 3; Y wiszedl pyrui lyos Ioiarib..., dzesyøti Sechenna, gedennaczcye Elyarib, dwanaczcye Iachim (exivit autem sors... undecima Eliasib, duodecima Jacim) *BZ* I Par 24, 12.

Cf. **Dwojenaście**

Dwielistec *bot. 'storczyk podkolan, Platanthera bifolia Rich.'*: *Dzelistecz byfolium 1478 *Rost* nr 2194. ~ *Cf. st.-czes.* dvielistec.

Dwielistnik *bot. 'storczyk podkolan, Platanthera bifolia Rich.'*: Dwelistnyk bifolium 1472 *Rost* nr 1277.

Dwierolek *'rola złożona z dwóch części, ager bisulcus, in duas partes sulco divisus'*: Bissulcus al. dwierolek XV *p. post. Zand* 126; Dwierolek al. 2 ager *ib.*

Dwieście *formy (oznaczono rodzaj liczonego rzeczownika)*: *n. m.* dwieście *Sul* 72, *BZ* Num 16, 2, *Rozm* 407; *f.* dwieście *BZ* I Par 15, 5. 6. 8, 1478 *ZapWarsz* nr 1210; *neutr.* dwieście *Gn* 4b, *BZ* I Par 12, 32, *Rozm* 176; ~ *g. f.* dwustu 1399 *StPPP* VIII nr 9436, 1406 *Piek* VI 291, 1459 *ZapWarsz* nr 1117, 1493 *ZapMaz* 158; dwusta 1425 *AKPr* VIIIa 165; *neutr.* dwustu 1446 *AKPr* VIIIa 49; ~ *d. m.* dwiemastoma *BZ* Num 3, 46; ~ *ac. m.* dwieście *BZ* Num 16, 35, *Rozm* 348; *f.* dwieście 1400 *HubeZb* 99, 1420 *AKPr* VIIIa 151, *BZ* Gen 32, 14. Num 16, 17, 1487 *ZapWarsz* nr 1569; *neutr.* dwieście *BZ* Gen 11, 19; ~ *i. f.* dwiemastoma 1414 *Przyb* 10.

Znaczenie: *'ducenti'*: **1.** *jako liczebnik jednoczłonowy*: **a.** *składnia zgody*: A tocz gest lyczba kszøszøt woyski, ktorzisz przyszly ku Dauidowy... Z sinow Yzacharowich møszowyc vmyeiøtny,... ksyøszøta dwyescye (de filiis quoque Issachar... principes ducenti) *BZ* I Par 12, 32; ~ **b.** *składnia rządu*: Jako wyemi y sswathczimi, esze ssta grziwen zakladv a dwvsstv grziwen giszczini tego nye zaplaczono 1399 *StPPP* VIII nr 9436; Stacho wzal na nassey odczisne dwescze kop zita 1400 *HubeZb* 99; Hynczka ne ganil Niczka pot zacladem dwustu krziwen 1406 *Piek* VI 291; Woczech y Virzbantha ne ranczyly Staszkowy za tho, ysby Jura ne mal... cupowacz przesz Staszcowey woley pode dwemastoma grziwen 1414 *Przyb* 10; Alszbetha vgednala sze swimi (*leg.* z swymi) brathankami o dwescze grzywen 1420 *AKPr* VIIIa 151; Iacusch oth pyaczy y oth szeczy lath ne ranczil Andrzeowy dwstha grziwen wyana i poszagu 1425 *AKPr* VIIIa 165; Michal Stanislawovy nye wsayl (*pro* wsyal) dwstu drzewa 1446 *AKPr* VIIIa 49; Gdy w wyelgem dlugv, yako gest szeszdzesząth, sto, dwyeszsczye (utpote LX, C, CC) abo wyączszych pyenyądzy, swary szą cząstokrocz wsrvszayą..., *vstawyano bycz osządzamy *Sul* 72; Wibral... kooz dwyessczye, kozlow dwadzeszczya, owyecz dwyessczye (separavit... capras ducentas, hircos viginti, oves ducentas) *BZ* Gen 32, 14; Semeias, ksyøszø. a bracyey gego dwyescye (Semeias, princeps, et fratres eius ducenti) *BZ* I Par 15, 8; Jakom ja od xancza Bolka nye wschyvl dwvstv kop w pomocz 1459 *ZapWarsz* nr 1117; Jakom ya gwaltownye nye wzyal schamopyanth skrzynky..., waznosczy yako dwyeszczye kop 1478 *ZapWarsz* nr 1210; Jako Michal... odbyl gwaltem kobyl sseszczdzessanth..., owyecz y kosh dwesszhe 1487 *ZapWarsz* nr 1569; Marczyn... y Jakup... byly pomocznyczy Stanyslawowy Konarskyemv ku zabyczyw... oczcza mogego przesz zaklath dwsthw kop groshy w polgroshczech 1493 *ZapMaz* 158; Za dwyeszczye pyenyądzy chlebą nye bądzye ym doszycz (ducentorum denariorum panes non sufficiunt eis Jo 6, 7) *Rozm* 348; Czlovyek yeden..., vezvavschy dzyeszyącz slug svoych, y dal ym sve pyenyądze, kazdemv mna (*leg.* mnę), ktorez yest greczkye slovo, a czyny tako vyelye, yako dvyessczye pyenyedzy ffuntov srebra *Rozm* 407.

2. *jako składnik liczebnika wielocłonowego*: Oth stvorzena Adamouego asze do narodzena boszego bilocz gest pincz thyszøcz lath dwescze lath y dzeuøcz lath *Gn* 4b; Po gegosz to narodzenyu bil zyw Phalech dwyeszczye lat y dwa roky (vixitque Phaleg... ducentis novem annis) *BZ* Gen 11, 19; Wiplaczi dwyemastoma y sedmdzesyøt trzemi (in pretio autem ducentorum septuaginta trium), ktorzis to vichadzayø z liczby slvg kosczelnich *BZ* Num 3, 46; Chore... a Datan[a]... powstali bili przeczyw Moyzeszovi, i gini s synow israelskich, *dwyeszecze a pyøczdzesyøøt møzow vroslich (surrexerunt contra Moysen... ducenti quinquaginta viri proceres synagogae) *BZ* Num 16, 2; Offyervycze panv *dwyesecze a pyøczdzesyøøt kadzidlnicz (offerentes domino ducenta quinquaginta thuribula) *BZ* Num 16, 17; Ale ogyen wiszedl od boga, zabil *dwyesecze a pyøczdzesyøøt møzow (interfecit ducentos quinquaginta viros) *BZ* Num 16, 35; Y zgromadzil wszitek Israhel do Ierusalema... Z sinow Caath, myedzi gymysz Vriel ksyøszøcyem bil a bracya gego, dwyescye a dwadzescya, z sinow Merari Asaia ksyøszø a bracyey gego dvyescye a trzsydzesey (de filiis Caath Uriel princeps fuit et fratres eius centum viginti, de filiis Merari Asaia princeps et fratres

eius ducenti triginta) *BZ* I Par 15, 5—6; Ta sø ksyøszøta czelyadzi... gisz sø wzeszly se mnø w krolewstwo Artaxersa... Z natinneyskich, gesz bil oddal Dauid y ksyøszøta k sluszbye nauczone, natinneyske dwyescye a XX (Nathinaeos ducentos viginti) *BZ* I Esdr 8, 20; Od Yadama aze do tego czaszv... lyczą szye cztyrzy tyszyącz dvyesczye y pyątnaszczye lyat *Rozm* 176.

Dwoić *cf.* **Podwoić**, **Rozdwoić**, **Rozdwajać**

Dwoisty '*podwójny, rozdwojony, duplex*': Y vczwyrdzy to pole, gesto nyegdi bilo Efronowo, w gemze to bila yaskyny dwogista (in quo erat spelunca duplex, *Biblia olomuniecka*: rozdwogita) *BZ* Gen 23, 17.

Dwoity '*podwójny, rozdwojony, duplex*': A tako Abraham pogrzebl zonø swø Sarø w yaskyny dwoytey (in spelunca agri duplici) blisko cd Mambre *BZ* Gen 23, 19.

Dwojaki *formy*: *n. sg. f.* dwojaka XIV *ex. Pocz* 232, XV *med. MPKJ* V 432, *Rozm* 784; *neutr.* dwojakie *ca* 1428 *PF* I 491, XV *med. MPKJ* V 432; ~ *g. sg. m.* dwojakiego *Kśw* bv 40; *f.* dwojakie XV *med. R* XXII 40; *neutr.* dwojakiego XIV *ex. Pocz* 231; ~ *d. sg. f.* dwojakiej *Pul* 105 arg.; ~ *ac. sg. f.* dwojaką *Rozm* 766. 785; *neutr.* dwojako *Rozm* 781; ~ *i. sg. neutr.* dwojakim 1466 *R* XXII 19; ~ *l. sg. f.* (we) dwojakie *Gn* 179a.

Znaczenie: '*dwu rodzajów, duplex, duplicis generis, duo*': Timy slovi mødresc faly suøtego Nicolaia ⟨z sk⟩utka duoiakego barzo znamenitego *Kśw* bv 40; Allecz gy on (*sc.* Gabriel św. Jana) osobno ve dvogake rzeczy chualy. A napirsuecz gy on o gego velika czuda chualy... Fftorecz gy nasz Xc mily prze gego uelike vcynky chualy *Gn* 179a; Tego ⟨dwoj⟩akego slutowana i milosze⟨rdzia⟩ XIV *ex. Pocz* 231; W gichsze slowech dwoyaka rzecz ⟨się mieści⟩ *ib.* 232; Litera vel sillaba dwoyake rzeknene *ca* 1428 *PF* I 491; Kako czvsz byzkvp przes motylya chrobaka..., dwoyaka wolya przes dwa rogy motylyowa... wyobrazzony sø y wylozzony (duplex voluntas per duo cornua papilionis... designantur et exponuntur) XV *med. MPKJ* V 432; A kako taky byzkvp przes chrøsta chrobaka..., dwoyakye obaczenye przes dwye krzydlye... sø wyobrazzony (duae considerationes per duas alas... designantur) *ib.*; Si fato credis, iaculo te duplice, *gl.* gemino telo, dwoyakym obrazenym, ledis 1466 *R* XXII 19; Glos apostolsky, napomynayø nas ku dwoyakey spowyedzy, to iest chwaly y grzechow *Pul* 105 arg.; Svyathy Maczyey podobnyey chczyal położycz Ieremyascha nyzly Zacharyascha prze dvoyaką rzecz: prze to, yze pyrvschy yest myedzy proroky, a tez prze to, yze vypravnyey y yasznyey... vypyszvye mąką Iesucrista *Rozm* 766; Movy myly Cristus: Krolevstvo moye nye yest stąd... A s tego kladzye dvoyako krolevstvo: yedno, ktore [by] przysluscha ku panv svyadtlosczy..., drugye krolewstvo myeny, ktore przysluscha ku panv czyemnosczy *Rozm* 781; A takoz ku krolevstw duchovnemv dvoyaka rzecz yest potrzebna: pyrve prze to, yzby pravda sluchana, vtore, yzby pravda przyątha. A prze tą dvoyaką rzecz myly Cristus myeny, yzby na ten svyat przyschedl *Rozm* 784—5; ~ '*bliźniaczy, geminus*': *Twoyake gwasdy gemelli sideris XV *med. R* XXII 40.

Dwojako 1. '*na dwa sposoby, duplici ratione, duplici modo*': Alle czemucz svøty Gan ne gestcy on byl møky cirpal? A na tocz tutha nam dwogako odpoueda: A napirswe pres to, iszecz nasz Xc mily gestcy on tho byl [p]prze fszythky verne krescygany vcynil... A ftore pres to, iscy svøty Gan bilcy gest on dwo⟨j⟩cz *mokø cirpal *Gn* 178a; Czynyø dwoyako (haec faciunt duo: primo cooperiunt turpitudinem animae peccatricis..., secundum defendunt animam contra frigus) XV *med. MPKJ* V 426; Myly Cristus... krolevstvo Iesucristovo zovye dvoyako: gedno krolevstvo yest to, ktorem krolyvye przez sva mocz..., a podlug tego rzekl Dauid prorok: Krol vschey zyemye bog. A s tego kladzye dvoyako krolevstvo: yedno ktore [by] przysluscha ku panv svyadtlosczy..., drugye krolewstvo myeny, ktore przysluscha ku panv czyemnosczy *Rozm* 780; Baczy tez, z pravdy dvoyako mozem rozvmyecz: pyrve ylkoz ku przyrodzenyv, v ktoremze yesteszmy stvorzeny..., vtore bycz s prawdy, to yest podlug myloszczy, czvs podlug nyektorego daru danego od boga ku spravyedlyvoszczy *Rozm* 785; Przed thym yego byczovanym staly Zydovye, rozmayczye yemv layącz a zlymi slovy barzo sromoczącz, a takoz dvoyako byl byczovan, a to prze tho, by szye pyssmo napelnylo, yze satan byczoval dostoynego Yopa trudnemy ranamy, a yego zona byczovala gy trudnemy slovy *Rozm* 822.

2. '*podwójnie, dwa razy tyle, duplum, alterum tantum*': Bødzyely nalyeszon zlodzey, dwoyako ma wroczycz (si invenitur fur, duplum reddet) *BZ* Ex 22, 7; Czsokoly szkody uczynyono mosze bicz, ku bogom, to gest ku byskupom, obu prza ma przydz. A przyszødzylybi ony, dwoyako wroczy blysznemu swemu (et si illi iudicaverint, duplum restituet proximo suo) *BZ* Ex 22, 9.

Dwojasy '*dwa razy, dwukrotnie, bis*': Jakom

ya drogy dobrowolney kxadzv Janowy... nye zasthapyl gwalthem anym go vderzil dwoyasi kamyenyem 1471 *ZapWarsz* nr 3051.

Dwoje *f o r m y*: *n. sg.* dwoje 1397 *Leksz* I nr 2524, 1427 *ZapWarsz* nr 2758, XV *med. R* XXIV 359, *BZ* Gen 7, 9, *OrtMac* 31; ~ *g. sg.* dwojga *Spow* 3, 1390—1406 *RocznHist* XV 75, 1410 *Czrs* 28, *Sul* 23, *BZ* Lev 19, 19, 1472 *ZapWarsz* nr 3078, 1479 *ZapWarsz* nr 1220; dwojega 1400 *TPaw* IV nr 6646; ~ *ac. sg.* dwoje *Ksw* dv 8, 1387 *Leksz* I nr 172, *Fl* i *Pul* 61, 11, 1411 *Piek* VI 411, XV *in. Malk* 118, 1427—32 *RocznHist* XV 221, 1446 *ZapWarsz* nr 783, *etc. etc.*; ~ *i. sg.* dwojgiem 1419 *TPaw* VII nr 1145; ~ *l. sg.* (na) dwojgu *ca* 1500 *JA* X 383.

Forma osobliwa (*bohemizm*): *n. sg. neutr.* dwe *BZ* Gen 7, 15; ~ *ac. sg.* dwe *BZ* Gen 7, 2.

Z n a c z e n i e: '*dwoje, dwa, po dwa, duo, duplus, bini*': Jaco my Sandziwog kazal swemu ludu wzøndz dwoye skota y tego vzitek ma 1387 *Leksz* I nr 172; Iacosm przi tem bil, gdze Bartho⟨lo⟩meus obecal Dirscze dw⟨o⟩ye odzen 1391 *HubeZb* 15; Jaco to dwoie chisz obalilo szø i sgnilo 1397 *Leksz* I nr 2524; Ut sciunt, quod non duxerunt dwoyega kony furtiue 1400 *TPaw* IV nr 6646; Jacom ia nye przedala dwoyga scota pospolnego 1410 *Czrs* 28; Iaco *meø Ian posslał do Wincencza, abi mu dwoye coni przeprawil przes przewosz 1411 *Piek* VI 411; Jakom sszvych ludzi ma kasznya do Malego Szmolska ne poslal any Florianoui gego kmecza sz gego czinschem y se dwoggem kur wsyancz caszal 1419 *TPaw* VII nr 1145; A *podalismø mu... dwe crowe, dwoye czeli⟨ą⟩th, dwa cona XV *in. Malk* 118; Thu są rosbili dom moczą gwaltem, dwoye drzwyrzi wibili, yedni u vrot, druge v lasznye 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; Jacuszowich dwoge dzeci nye wipasli Viszcowa makv silø 1427 *ZapWarsz* nr 2758; Yako czso wsczyągnął moy pocholek dwoye kony Jandrzeyewy, tho wsczyągnął 1427—32 *RocznHist* XV 221; Jaco mnye Marczyn obrączil dwoye chycz nath wiprawa 1446 *ZapWarsz* nr 783; Czom vszol *vy dvoge koni..., tom vszął f szvey zapuszcze v szagayv 1441—7 *RocznHist* XV 246; Quia dum Tharthari vispiliaverunt terram Russie al. woyovaly, tunc sibi recepit (*sc.* Iwanis) Iohannem..., cum quo iuvene receperunt binos equos al. dwoge kony 1448 *AGZ* XIV 257; Dwoye synogarlycz XV *med. R* XXIV 359; Y wszedl gest Noe... w korab przed powodzøø, potem wszego stworzenya... i ptastwa..., y wszego, czsosz szø na zemy obracza, dwoge a dwoge wnydø k nyemu w korab (duo et duo ingressa sunt ad Noe in arcam), samyecz a samycza *BZ* Gen 7, 9; Gyeden czlowyek vmarl y zostawyl po szobye dwoye dzyeczy y zoną *OrtMac* 85; Jakom ya dwoygą dzeczi nye straczyl gwaltem 1472 *ZapWarsz* nr 3078; Crusowsky... rolya, ktora liczi podle Skarbimirskyey drogy, rzeczona klin, dwoge stayan podlye Vgesdzkego rol, a staianie konczv nivi pana Mielstinskiego..., dwoge stayanie podle kosczciowskiey granicze a podle Vgesdzskego laky... obligauit 1475 *SKJ* III 333; Johannes... tria stadia agri..., videlicet... dwogye staianek po llankowe polye roley Lishnika,... obligauit 1478 *SKJ* III 334; Nye vthluklem dwoyga zrzyebyanth waszposczy sicut due sexagene in 1/2 gr. 1479 *ZapWarsz* nr 1220; Jakom ya wsyal dwoye szany ludzem kmeczom dwyema sz Mychrova w gayv szvym 1491 *ZapWarsz* nr 1668; Vszyały go do Ierusalem, aby go postavyly bogv..., aby thesz daly obyatha, yako rzeczono yest w zakonye boszym: parą szynogarlycz abo dvogye goląbyanth (par turturum aut duos pullos columbarum Luc 2, 24) *EwZam* 294; Nyesly szą dzyeczyatko do Ierusalem do kosczyola y offyerovaly zan dvoye garlyczek (pro eo duos turtures offerunt) *Rozm* 78; ~ Davam sya vynyen bogv... sz dzyesyaczyorga przykazanya *bozogo, a navyaczcy dvoyga *Spow* 3; Swadczimi, iaco Gyndrzich ne poslal pobracz *twoika kmecza gwaltem, moczą y s gego ymenym 1390—1406 *RocznHist* XV 75; Paknąły nyyancgo sz thego dwoyga dbalybi wczynycz (qui si neutrum facere curaverint), thedi... gymyenye... przerzeczonich zaakow skazalyszni naszemv krolyewst⟨w⟩v... przylączicz *Sul* 23; Y rvcho, ktores iest zc dwoyga tkanya (quae ex duobus texta est), nye obleczesz syø *BZ* Lev 19, 19; Yeden poczeszny czlowyek... vmarl a zosthawyl po szobye szwą prawą dzyewka y bratha rodzonego. Tho dwoye przyszlo przed nasz *OrtMac* 31; Na dvoygv svyerzatach *ca* 1500 *JA* X 383; ~ Y pouada nam duoie u tih slouch suøti Symeon: suoie presmerne ucessene a sina bozego slaune preiauene *Ksw* dv 8; Dwoie to sliszal iesm (duo haec audivi), isz mocz bosza iest y tobe... miloserdze *Fl* 61, 11, *sim. Pul*; Ve dvoc in duplo 1436 *R* XXIII 277; ~ na dwoje (dzielić) '*na dwie części, in duas partes*': Wezmy my krew (*pro* krowø) trzeczyego lata a kozø, a skopyecz, wszitko trzeczyego lata, garlyczø a goløbya, to wszitko y przeczynay ge na dwoge (divisit ea per medium) y polosz na gromadø *BZ* Gen 15, 10; ~ tyle (telo) dwoje '*dwa razy tyle, bis tantum, duplum*': Telo dwoye

in duplum *ca* 1450 *PF* IV 570; Chovay szobye poczthy szwoye, roszdrasznysz mya tyle dwoye *De morte* w. 154; ~ (*forma ściągnięta przejęta bez zrozumienia z czeskiego wzorca*) dwe '*po dwoje, bini*': Wszistek dobitek czysti wezmyesz s sobø, sedmyoro a sedmyoro samczow a samycz, a s nyeczystego stworzenya dwe a *dwye, samcza a samyczø (de animantibus vero immundis duo et duo, masculum et feminam) *BZ* Gen 7, 2; Tego dnya wnydze Noe... y wszelkye ptastwo podlug gego przyrodzenya k Noemu do korabya, *dwye a *dwye (bina et bina) *BZ* Gen 7, 15. ~ *Cf.* **Dwój.**

Dwojec *cf.* **Dwójc**

Dwojenaćcie *cf.* **Dwojenaście**

Dwojenaście, Dwojenaćcie '*dwanaście, duodecim*': Kyedy dvoyenasczye pokolyenye zydowskye, czvsz lyvd zydowsky byl v yącztwo wzyąth, tedy krol assyrsky poslal Parsany..., yzby oszyedly gemv zyemye zydowską *Rozm* 244; Szyedzyeczye... na dvanasczye stolczow, sądzącz dvoyenasczye pokolyenye israelskye (sedebitis... super sedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Israel Mat 19, 28) *Rozm* 392; Ya spravyam vam... krolevstvo vyeczne..., abysczye szyedzyely na dvanasczye stolczov, szyedzącz (*pro* sządzącz) dvoyenasczye pokolyenye ysraelskye (ut sedeatis super thronos iudicantes duodecim tribus Israel Luc 22, 30) *Rozm* 559; A kyedy myly Iesus poschedl, tedy choragvye dvoyenaczczye, ktore dzyerzely dvanasczye chorąze poganskye, nathychmyast szye sklonyly *Rozm* 755. ~ *Cf.* **Dwanaście.**

Dworak '*pozostający w służbie dworskiej, qui in divitis seu potentioris cuiusvis aula vel curia versatur*': Zaky y dworaky, thy poszyeka nyeboraky *De morte* w. 285.

(**Dwornica**) **Dworznica** '*gospodyni folwarczna, klucznica, szafarka, villica, quae res domesticas procurat ac dispensat*': Ne mym zagnanym z dworznica ani ma vina dom sya pocaszil 1419 *TPaw* VII nr 742; ~ *dubium*: Area cum dworznycza 1462 *TymProc* 243.

Dworniczka '*gospodyni folwarczna, klucznica, szafarka, villica, quae res domesticas procurat ac dispensat*': Honesta Dorothea curialis al. dwornyczka de Rybothicze, actrix, terminum attemptavit iuxta cittacionem super nobilem Petrum 1478 *AGZ* XVII 146.

Dwornie '*wytwornie, decenter, ornate*': Virgines... non reputant ipsis pro pudore solum cum sola... confabulari et contractare: immoque decencius dworney et ornacius... scit adolescentibus colloqui et cicius sermonibus impedire, hoc est decus hodie 1466 *R* XXV 140.

Dwornik *formy*: *n. sg.* dwornik 1419 *Ziems-Krak* I 121, 1431 *StPPP* II nr 2384, 1440 *MMAe* XVI nr 377, 1448 *AGZ* XI 323, 1470 *MMAe* XVI nr 1324, 1471 *AGZ* XV 123; ~ *d. sg.* dwornikowi 1445 *AGZ* XIV 166; ~ *n. pl.* dwornicy 1426 *StPPP* I 292.

Znaczenie: '*rządca, włodarz, sługa dworski, vilicus, familiaris vir*': Nicolao dwornik de domo palatini Koneczpolskego 1419 *Ziems-Krak* I 121; Cmetones, tabernatores, coloni et molendinatores, curiatores vlg. *dwornyczczy, servi appretiati vlg. rzandny, non debent surgere absque debito tempore 1426 *StPPP* I 292; Stanislaus..., ciuis Cracouiensis, actor contra Stanislaum dwornik de domo domini scolastici Cracouiensis 1431 *StPPP* II nr 2384; Custos curie plebani al. dwornik 1440 *MMAe* XVI nr 377; Ministerialis dedit terminum circa faciem al. przy łyczu violentam Iwano curyste al. dwornykowi strenui domini Georgii 1445 *AGZ* XIV 166; In secundo termino przipowiedal se Wawrzek dwornik de Costirowcze actor super Honkonem et Paschconem 1448 *AGZ* XI 323; In causa... conventus in Srzoda contra providum Albertum curiotam al. dwornyk morantem in domo lapidea... palatini Calisiensis 1470 *MMAe* XVI nr 1324; Iacobus recognovit, quia in domo... Gunczerzs..., in qua sedet edilis suus al. dwornyk Szyen, vidit... hostia... seccata 1471 *AGZ* XV 123.

Dworność 1. '*przepych, luxus, pompa*': Sine pompis buynosczy, dwornosczy XV *med. R* XXV 150.

2. '*żart, sales*': Krothochwyle, dwornosczy sales *ca* 1500 *Erz* 16.

3. '*ciekawość, curiositas, res novas cognoscendi atque investigandi studium*': Dwornoscz curiositas 1429 *AcOfLubl* I f. 13.

Dworny 1. '*należący do dworu, ad curiam, id est ad praedium vel domum potentioris cuiusdam pertinens*': Recepisti sibi Katherine equam ipsius curialem al. dworna 1476 *AGZ* XV 196; Michno... prata sua... Andree... obligavit: unum pratum curiale al. dworne, quod iacet in fluvio Lippa usque ad campos, et aliud pratum 1478 *AGZ* XV 493.

2. '*piękny, pulcher*': Tota pulcra, dworna, es amica mea (Cant 4, 7) XV *med. SKJ* V 273; Dworna pulcra XV *p. post. R* XXV 266.

3. '*ciekawy, wzbudzający zainteresowanie, qui animum novitate oblectat*': Herod... począł yego (*sc.* Jezusa) pytacz rozmaytemy movamy nye prze to, yzby szye chczyal navczycz, alye prze tho, yzby nyektore dvorne rzeczy slyschal *Rozm* 797.

INSTYTUT JĘZYKA POLSKIEGO PAN BIBLIOTEKA KRAKÓW

Dworowy '*należący do dworu, ad curiam, id est ad praedium potentioris cuiusdam pertinens (?)*': De agris predii debent eis mansurare dworowye (*pro* dworowey) rolye 1465 *TymProc* 318.

Dworski '*próżniaczo, lekkomyślnie, aulicorum vel eorum more, qui rebus inutilibus tempus terunt*': Dworszky (*war. kal.*: dworskye) curiose (audivimus enim inter vos quosdam ambulare inquiete, nihil operantes, sed curiose agentes II Thes 3, 11) *MPKJ* V 130.

Dworskie '*próżniaczo, lekkomyślnie, aulicorum vel eorum more, qui rebus inutilibus tempus terunt*': Dworskye (*war. lub.*: dworszky) curiose (II Thes 3, 11) 1471 *MPKJ* V 130.

Dworzanin *formy*: *n. sg.* dworzanin 1448 *AGZ* XI 323; ~ *ac. sg.* dworzanina XV *ex. MPKJ* II 325; ~ *n. pl.* dworzanie *Dział* 14. 49, 1471 *MPKJ* V 107; ~ *g. pl.* dworzaninow *Sul* 26.

Znaczenie: '*sługa dworski, aulae vel domus potentioris cuiusdam familiaris*': Iohannes, dworzanin, familiaris domini Nicolai Iurgiowski, postposuit ex parte kmetonum simplici infirmitate 1448 *AGZ* XI 323; O poz[wan]ywanyv dworzanynow *Sul* 26; ⟨P⟩rzydawa syą częstokrocz, ysze dworzanye naszego dworv (*Sul* 27: czelyadnyczy) albo gynszy ktorzykole (aliqui nostri familiares vel quomodolibet in curia nostra constituti), przed nas... pozywayącz chytrze, a rozmagite szaloby wymyslayą *Dział* 14; ⟨Z⟩akazugem chczacz to myecz, aczby naszy dworzanye (*Sul* 64: celednyczy) abo ktorzy gynszy na naszem dworze pozwany abo zastany... nyenawyszczyą abo chitrosczą, tedy nyc mayą odpowiedacz (nostri familiares vel aliqui in nostra curia citati... respondere minime tencantur) *Dział* 49; Dworzanye twoy editui custodes domus (erunt in sanctuario meo aeditui et ianitores portarum domus, et ministri domus, ipsi mactabunt holocausta et victimas populi Ezech 44, 11) 1471 *MPKJ* V 107; Hominem curie dworzanina XV *ex. MPKJ* II 325.

Dworzec **1.** '*gospodarstwo rolne, praedium*': Johannes et Dobeslaus... pallaciculum... cum curiaculo dicendo dworzecz ibidem in Jancouicze... dare debebunt 1432 *StPPP* II nr 2399; Ecclesie in Dubyngy... allodium al. dworecz cum hominibus, pratis et lacu Vylna dicto ad ipsum spectantibus... dedimus (1449) *KodWil* I 217; 4 curias al. dworcze in Wolkowyany 1456 *Matr* 1 nr 257; Do..., inscribo... agrum sive campum circa eclesiam iacentem ubi dworzecz (1483) *KodWil* I 387; Decimam manipularem omnis grani seminati de curia nostra in dicto Msczybow ac circulo al. s dworcza... dedimus (1492) *KodWil* I 444.

2. *dubium* (*może nomen proprium*): Paschco... uituperatus... nobilitatem suam conpurgando, seque... de proclamacione Thurzyna nobilem processisse affirmando sex testes nobiles... de tribus clenodiis, uidelicet:... Stanislaum Wrocz de Iacussouice, Petrum Swirad de Crziscouice,... Woytconem Oczosna de Oczosny, Petrum de Wola,... Woytconem dworca de Modrzewe et Bodzantham de Stroynow..., produxit 1419 *StPPP* VII 307.

Dworznica *cf.* **Dwornica**

Dworzysko *formy*: *n. sg.* dworzysko 1457 *AGZ* XIX 501, 1462 *AGZ* VI 72, 1471 *AGZ* II 207, 1492 *AGZ* XVIII 327; ~ *g. sg.* dworzyska (1407) 1549 *AGZ* VII 51, 1436 *AGZ* XII 13, 1481 *AGZ* XVIII 222; ~ *ac. sg.* dworzysko 1439 *AGZ* XIX 326, 1439 *Przem* I nr 2831; 1472 *AGZ* XVIII 55, 1477 *AGZ* XVIII 149, 1498 *AGZ* XV 343. 360; ~ *i. sg.* dworzyskiem (1414) XVI *in. Matr* III nr 82, 1469 *AGZ* XII 325, XV *RocznHist* II 71; ~ *l. sg.* (w) dworzysku 1500 *AGZ* XV 414; ~ *n. pl.* dworzyska 1444 *AGZ* II 122, 1457 *AGZ* XIX 500. 501, 1475 *AGZ* XIX 22; ~ *g. pl.* dworzysk (1357) *MMAe* X 109, 1471 *AGZ* XVIII 34, 1498 *AGZ* XVIII 391; ~ *ac. pl.* dworzyska 1473 *AGZ* XVIII 64, 1479 *AGZ* XVIII 194, 1485 *KatOssolPawl* 82, 1491 *AGZ* XVIII 303, ~ *l. pl.* (po) dworzyskoch 1500 *AGZ* XVIII 420; dworzyskach 1438 *AGZ* XII 40, 1475 *AGZ* XVIII 95.

Znaczenia: **1.** '*gospodarstwo chłopskie określonej wielkości* (*na Rusi Czerwonej*), *area, praedii ad villam pertinentis pars quaedam finita*': Addimus... ad hec prefato Andrec... quatuor curias al. dworzysk in villa Pohorce..., videlicet: vna curia al. dworzyscze Collocelowa..., tercia curia al. dworzyszcze Czyrcowice, quarta vero curia al. dworzyscze Kisielowa (1357) *MMAe* X 109; Ex laneo vel etiam ex curiola al. dworziska... per duos grossos... debent dari ad nostram cameram (1407) 1549 *AGZ* VII 51; Vladislaus II rex... militi suo... villas... cum area z dworzyskem Buthin in eadem haereditate... donat (1414) XVI *in. Matr* III nr 82; Ihnath... astitit primum terminum de et super Gocz... pro eo, quia hominem profugum de area al. dworziska Nyelepka... opido exdare non vis 1436 *AGZ* XII 13; Pro exervimine al. o wislugø, quod in Polaycze... dominus Gunczer... viginti marcas in septem areis al. dworziskach sibi inscripsit 1438 *AGZ* XII 40; Unam aream al. dworzysko, in qua residet homo Wolosch 1439 *AGZ* XIX 326; Villam nostram

akc. 17/58

Kawhuyewo... donamus... cum omnibus... eiusdem ville curiis al. dworziska 1444 *AGZ* II 122; Dymythro... cessit... medietas curie antique al. dwor... incipiendo sursus fluxum Rudka usque ad summitatem vlg. po vyrzchv Rudky omnes curie al. dvorzyska 1457 *AGZ* XIX 500; Dymitr recognovit, quia Iaczkoni... cessit... medietas curie antique... dvorzysko, super qua moratur Fyedecz, dvorzyska, que sedent super potoka Narwye *ib.* 501; Cola donavit eundem Ostrowszki area al. dworzyszkyem iacenti penes Zavyscham ex una et Zelyman ex altera 1469 *AGZ* XII 325; Damus... plebano... unam piscinam, que iacet post dworzysko baytkonis 1471 *AGZ* II 207; Stanislaus... recognovit se teneri debiti centum marcas... Syenco..., in quibus domino Syenco novem areas al. dworzysk cum hominibus... in eisdem areis residentibus in villa Schalomvnycze... obligavit 1471 *AGZ* XVIII 34; Cristinus... recognovit, quia partem totam..., hoc est aream al. dworzysko,... cum tribus quartalibus agri... vendidit 1472 *AGZ* XVIII 55; Potens erit Iaczko predictas areas al. dworzyska... alteri obligare 1473 *AGZ* XVIII 64; Recognoverunt, quia... divisionem... fecerunt taliter, quia cuilibet ipsorum... cessit per quatuor areas antiquas et per quintam curiam al. po[th] czthyrech dworzyskach starych y po pyąthem dworovy 1475 *AGZ* XVIII 95; Centum quinquaginta marcas ratione dotalicii... super duabus areis al. dworzyska in villa Kalennykow... dotaliciavit 1475 *AGZ* XIX 22; Zayn... recognovit se teneri debiti decem marcas nobili Procz..., in quibus obligavit tenere aream al. dworzysko in parte sua in villa Hvnyathycze... iacentem 1477 *AGZ* XVIII 149; Georgius et Leonardus... se obligant... ipsis Michno et Petro... sexaginta marcas e contra restituere sub intromissione in bonis suis... in areas al. w dworzyska bene possessionatas 1479 *AGZ* XVIII 194; Tu hominem Fyeodor, profugum de villa Conyusky, in villa Chlopczycze sub te de Ruthenico iure in ius Ruthenicum de media area al. s pol dworzyska noluisti nec vis extradere 1481 *AGZ* XVIII 222; Hurko... obligavit Daskoni... sex areas al. dworzyska in Scithin, in quibus sedent cmethones 1485 *KatOssol-Pawl* 82; Item omnia gaya per medium tenere debent, item omnes areas al. dworzyska desertas, eciam omnes agros desertos 1491 *AGZ* XVIII 303; Cum pueri ad annos pervenerint, tunc datis quatuordecim marcis Wasko debet dimittere pueris penes eclesiam Rutenicam duo area al. dworzysko et tria dworzyscze penes Climaskow 1492 *AGZ* XVIII 327; Heres de Borschow... admisit intromissionem nobili Wanko... in curiam al. w dworzyszko popowszkye in villa Borschow 1498 *AGZ* XV 343; Modrzyczky recognovit, quia obligavit quinque arc⟨a⟩s al. dworzysk in villa Modrzycz... Georgio 1498 *AGZ* XVIII 391; 5 areas al. dworzyska in villa Modrzycz (1498) XVI *in. Matr* III nr 260; Stanislaus... admisit intromissionem in unum kmethonem in villa Szoravnyky... residentem in integra area al. dworzyskv czalym 1500 *AGZ* XV 414; In quibus quatuor areis al. dworzyskoch resident kmethones 1500 *AGZ* XVIII 420; Cum curia al. sz dworzyszkyem XV *RocznHist* II 71.

2. '*parcela w mieście*, (*oppidi seu urbis*) *area*': Item prouidi viri... fassi sunt, quia Andreas Konuch de Nehrebka dimisit dworzisko liberum nunc et in evum 1439 *Przem* I nr 2831; Dychluba... curiam suam al. dworzisko inter domum Hester Iudee et plateam vendidit 1498 *AGZ* XV 360.

3. *może* '*miejsce, gdzie stał dwór*', *fortasse* '*locus villae aedificiis destructis atque remotis vacue factus*': Sippavimus tertium scopulum acialem, et a dicto scopulo... ad locum antiqua curia al. stare dworzysko apellatum,... ubi dicta villa finem habet 1462 *AGZ* VI 72.

Dworzyszcze *formy*: *n. sg.* dworzyszcze (1357) *MMAe* X 109, (1388) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 336, 1411 *AGZ* IV 76, 1431—68 *Zab* 525, *etc.*; ~ *g. sg.* dworzyszcza 1437 *AGZ* XII 17, 1479 *AGZ* XVIII 183; ~ *ac. sg.* dworzyszcze 1424 *AGZ* VII 65, (1427) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 611, *etc.*; ~ *l. sg.* (na) dworzyszczu 1440 *AGZ* XII 77; ~ *g. pl.* dworzyszcz 1440 *AGZ* XII 86, 1488 *AGZ* XIX 213; ~ *ac. pl.* dworzyszcza 1399 *AGZ* III 141, 1464 *AGZ* XIX 335, 1471 *AGZ* XVIII 24, 1497 *Matr* II nr 737; ~ *i. pl.* dworzyszczami 1472 *AGZ* XVIII 48.

Znaczenia: **1.** '*gospodarstwo chłopskie określonej wielkości* (*na Rusi Czerwonej*), *area, praedii ad villam pertinentis pars quaedam finita*': Addimus... ad hec prefato Andree... quatuor curias al. dworzysk in villa Pohorce..., videlicet: vna curia al. dworzyscze Collocelowa..., tercia curia al. dworzyszczce Czyrcowice, quarta vero curia al. dworzyscze Kisielowa (1357) *MMAe* X 109; Vladislaus II rex 4 areas in villa Hortynycze districtus Samboriensis, nempe: Gossiipowo dworziscze, Worssyno dworzisscze, Kvczino et Popowskie dworzisscze... Iacobo... donat (1388) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 336; Vicario et conventui... duas curias, dworziscza vlg. dictas, nostras regales, unam in Grotho-

schino, in qua duo falconarii nostri habitabant et aliam in Coschczeyow, quam quidam servus noster inhabitabat..., donamus 1399 *AGZ* III 141; Villam... cum curia Georgii al. Iurconis, dicta Creblowo dworzischcze, in districtu Lemburgensi sitas,... vendidit 1411 *AGZ* IV 76; In causa... episcopi... pro area ecclesiastica al. o dworziscze,... in villa Cormanicze in Premisliensi districtu sita,... iudicio presidebamus 1424 *AGZ* VII 65; Petrus... testificatur Stanislaum... aream suam Mykulynskye dworziscze, sub castro Leopoliensi sitam, Davidi... donasse (1427) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 611; Pro stuba de area al. dworziscza de Polaycze vendiderunt violenter 1437 *AGZ* XII 17; Petrus, kmetho, in curia sedens vlg. na dworzysczu 1440 *AGZ* XII 77; Pro hominibus... Iohannis, profugis de areis vlg. s ⟨d⟩worziszcz 1440 *AGZ* XII 86; Obligavit tres areas vlg. duorzyscza nobili Paulo 1464 *AGZ* XIX 335; Vos recepistis ei aliam aream al. dworzyscze popowskye ibidem in Osschany... cum gayo et piscatorio (1465) 1467 *AGZ* XV 447; Aream al. dworzyscze suam... in suburbio castri Leopoliensis situatam... vendidit 1468 *AGZ* XV 93; Area al. dworzyszcze 1431—68 *Zab* 525; Motrona... iure optinuit super... Hrycz... aream al. dworzyscze paternalem in suburbio castri Leopoliensis sitam 1469 *AGZ* XV 100; Aream al. dworzyscze Makythczinskye in Vaszylow *ca* 1470 *AGZ* XIX 347; Tu hominem Cuszmam..., qui Cuzma nullum dworziscze tenet, sed est podszadek... mittere non vis 1470 *AGZ* XVII 25; Petrus... sibi... dedit intromissionem in duos laneos bene posessionatos... videlicet in Nyestorowskye dworziscze 1471 *AGZ* XVII 43; Duas areas al. dworzyscza, quas habuit in villa Wliczno in districtu Premisliensi..., vendidit 1471 *AGZ* XVIII 24; Ollefir... cessit curia... una cum areis z dworzyszczamy integris, dictis: Pronyowo, Sanyowo, Nowakovo, Schepyethczyno 1472 *AGZ* XVIII 48; Petro de Radochoncze... unam aream al. dworzyscze in Ląthownya et cum molendino... resignaverunt *ib.* 54; Tu hominem Mykytha a te in tempore reclinatum de curia al. s dworzyscza de villa tua... de iure Valachio... ad villam ipsius... in ius Valachium... demittere non vis 1479 *AGZ* XVIII 183; Medietatem ville... et cum medietate vastitatum al. pusthy⟨ch⟩ dworzyschcz... invadiavit 1488 *AGZ* XIX 213; Super media area dicta Hlepkowskye dworzyscze 1490 *AGZ* XV 545; Cum pueri ad annos pervenerint, tunc datis quatuordecim marcis Wasko debet dimittere pueris penes eclesiam Rutenicam duo area al. dworzysko et tria dworzyscze penes Climaskow 1492 *AGZ* XVIII 327; Magda... recognovit, quia Ivaschkoni... mediam aream desertam, dictam Wybranowskie dworzyszcze in Grabowiecz vendidit 1493 *AGZ* XIX 228; Obligat et inscribit quartam partem aree al. dworzyscze et cum edificio 1494 *AGZ* XVIII 521; Sortem suam hereditariam... in dworzyszcza et syedlyszcza in districtu Leopoliensi sitam invadiavit 1497 *AGZ* XV 550; Rex Iohanni... decano... in haereditate sua Prussy... 3 areas al. dworziszcza... donat 1497 *Matr* II nr 737.

2. '*parcela w mieście, (oppidi seu urbis) area*': Iwan... resignauit... pictori... medietatem aree al. dworzyscze in platea Iudeorum sita 1452 *Przem* II nr 1105.

Dwój *formy*: *n. sg. m.* dwoj XV *med. Gl-Wroc* 57v; *f.* dwoja *BZ* Num 3, 21, 1476 *AGZ* XV 191, 1481 *PF* IV 747; *neutr.* dwoje *BZ* Ex 36, 22, 1471 *MPKJ* V 20, *Rozm* 156; ~ *g. sg. f.* dwojej 1471 *MPKJ* V 138; ~ *ac. sg. m.* dwoj *BZ* Ex 16, 29, *Rozm* 62; *f.* dwoję 1399 *Leksz* II nr 2320, *Gn* 179a, 1406 *KsMaz* I nr 761, 1416 *Czrs* 155, 1444 *PF* VIII 18, 1471 *MPKJ* V 29, *Rozm* 844; *neutr.* dwoje 1399 *StPPP* VIII nr 9362, 1407 *Czrs* 7, 1409 *KsMaz* I nr 1322, 1465 *AGZ* XV 438, 1471 *MPKJ* V 14, 1475 *SKJ* III 333, *etc.*; ~ *i. sg. m.* dwoim *BZ* IV Reg 25, 4; *f.* dwoją 1444 *R* XXIII 307; *neutr.* dwoim *BZ* I Par 12, 33; ~ *l. sg. m.* (o) dwoim *Rozm* 62; *f.* dwojej *Rozm* 805; ~ *i. du. f.* dwojama *MPKJ* V 40; ~ *n. pl. m.* dwoi *Rozm* 825; *f.* dwoje *MPKJ* V 138, *Rozm* 819; *neutr.* dwoja *Rozm* 156; ~ *g. pl. m.* dwoich 1457 *ZapWarsz* nr 1031, 1472 *ZapWarsz* nr 3053; *f.* dwoich 1451 *TymSąd* 73, 1462 *ZapRpŁomż* 2, 215; ~ *ac. pl. m.* dwoje 1398 *StPPP* VIII nr 6409; *f.* dwoje 1437 *TymSąd* 73, *Sul* 96; ~ *l. pl. neutr.* (na) dwoich 1407 *HubeZb* 86.

Znaczenia **1.** '*dwa, dwoje, podwójny, po dwa, duo, duplex, duplus, bini*': **a.** *jako liczebnik jednoczłonowy*: Szwaczczimi, esz... episcopus... wszanl dwoye penandze za yednan dzeszandzinam w przechod 1398 *StPPP* VIII nr 6409; Yako Pechno prziyal dwoyan granyczø y wfszøl kmethowicza..., y obeschil go 1399 *Leksz* II nr 2320; Miczek vyednal sye ss kmyeczem... o rany y o dwoye wyanzanye dobrowolnye 1399 *StPPP* VIII nr 9362; A pres tho o them tho miloserdzu, choscy gest ge Xpc ku svøthemu Ganu mal bil, dwogøcz rzecz vy f tem tho macze rosumecz *Gn* 179a; Yacom ya zaplaczil Woczechowi *diwoyø pancznadzeszcza i przigan-ne 1406 *KsMaz* I nr 761; Vithek... tenetur Zayøcz-

koni dare dwoye *ruchø ex integro, vlg. unum jprske... et secundum machelske 1407 *Czrs* 7; Iaco Grzimek pooral Marczinowi trzidzeszczi y szeszcz zagonow sswimi ludzmi na dwogich stayach 1407 *HubeZb* 86; Iacom ia ne dal wszego zitha Wszeborowi na tey wlocze, iedno dwoye staye 1409 *KsMaz* I nr 1322; Bonko... binas VI marcas vlg. dwoyø szeszcz grziwen habet solvere 1416 *Czrs* 155; Jako... pani ne poziwala ho thi granicze *dwoyey 1418 *AKPr* VIIIa 144; Nedzalkowicz... tenetur... manuale mellis dare... et duas apes, vlg. dwoge pczolly 1437 *TymSąd* 73; Jacom ya jednaczem byl, eze Sdzeszek myal dwoye jednane polozycz przeczywko Mroczkowy 1441 *ZapWarsz* nr 539; Jako ya to wem, esze Kelcz wszanl na Yanye dwogyą *szethin ('siedem') kop za genim zapyschem 1444 *PF* VIII 18; Pod dwoya ossoba sub bina specie 1444 *R* XXIII 307; Ma viwyescz... dwoye pczoli dobrze godzancze w swoyem royu czale (debebit educere... binas apes vivas et bene valentes in suo examine) *Sul* 96; Obsecro, ut fiat spiritus tuus duplex, dwoy, in me XV *med. GlWroc* 57v; Jako ya tho wyem, esze Jan Goschk nye wibral Jacubowy dwogych pczol samowthor syla 1451 *TymSąd* 73; Patrzczye, ysze wam dal pan sobotø, a przeto wam dal dzen szyosty dwoy pokarm (die sexta tribuit vobis cibos duplices) *BZ* Ex 16, 29; Dwoge wistruganye *bodzye na kaszdich czkach (binae incastraturae erant per singulas tabulas, 1471 *MPKJ* V 20: dwogye *wystrąganye) *BZ* Ex 36, 22; Z Gersona bilasta dwoya czeladz (de Gerson fuere familiae duae): Lebniczka a Semeyczka *BZ* Num 3, 21; Y skaszono myasto, a wszitci møszowye bronny w noci vcyekly drogø tey broni, gesz gest myedzi dwoym murem do zagrodi krolyowi (inter duplicem murum) *BZ* IV Reg 25, 4; Troyan Adama nye prosszil, abi hon zany vipys ranczhil any jenym vipissem hod *Klymyantha y hod Mykolaya dvoych pyenyandzi wzanl 1457 *ZapWarsz* nr 1031; Jakom ya nye wząl dwogich thaczek 1462 *ZapRpŁomż* 2, 215; Prout te idem Stanczel in termino peremptorio pro duabus pelliceis... et eciam pro duabus subducturis al. za dwoye futro krolykowe iudicialiter condemnavit 1465 *AGZ* XV 438; Tey dwoge skody pokladam zaloblyvye hec duo damna queror 1466 *R* XXII 16; Dwoye rucho duas stolas (quibus dedit Joseph plaustra... et cibaria in itinere. Singulis quoque proferri iussit binas stolas Gen 45, 22) 1471 *MPKJ* V 14; Dvoyama drogą⟨ma⟩ (*war. kal.*: dwyema drogama) clivum (porro David ascendebat Clivum olivarum scandens et flens II Reg 15, 30) *MPKJ* V 40; Dwogye kary a. gyednokole (*war. lub.*: dwoge karri a. ycnokoly) duorum burdonum (concede mihi, servo tuo, ut tollam onus duorum burdonum de terra IV Reg 5, 17) 1471 *MPKJ* V 46; Dwogyey myari (*war. lub.*: dwogye libry, id est myarą) bilibris (Ap 6, 6) *ib.* 138; Jakom ya na Pawle nye wzal dwoych pyenyadzi 1472 *ZapWarsz* nr 3053; Dwoge stayanie podle koscze-iowskiey granicze a podle Vgesdzskego laky... obligauit 1475 *SKJ* III 333; [...] solucionis al. dwoya roczyzna zaplaty, hoc est ita: hodie annus lapsus est viginti dimidiam septimam marcas et octo grossos et hodie viginti dimidiam septimam marcas et octo grossos recepit 1476 *AGZ* XV 191; Dwoya lyfa ffenus 1481 *PF* IV 747; Dwoy lyvd vydzą przede mną (duos populos video ante me): yeden placzączy a drv⟨g⟩y vyeselyvczy szye *Rozm* 62; Czemvsz rzekl, by to proznya slova, kyedysz o dvoym lyvdv schlyschal? *Rozm* 62; Tegodlya vskazal to czeszarzovy Phylyp, brat Archelauszow, poslal do Rzyma, a wschakosch to prze dwoye rzecz (duabus tamen incidenter de causis) *Rozm* 114; Potem czeszarz... polovyczą (*sc.* królewstwa) rozdzyelyl na dvoye xyąstwo (mediam vero partem in duas secuit tatrarchias) *Rozm* 116; Bo vylkoscz ⟨z⟩ gorączoscza, to dvoye przyrodzenye albo elementa, davaly szye (*pro* są) yemv krvye, zymnoscz z vylkosczyą davaly yemv czyelestnoscz..., zymno szuchem (*leg.* z suchem) przyrodzenym albo ta dvoya elementa davaly yemv byaloscz *Rozm* 156; Gdyz bylo o polnoczy albo dalyey, myeny szye, yze svyathy... Yan dvoye rzecz vczynyl: pyrve, yze poslal do Betanyey..., vtore, przyschedl v dom dzyevycze blogosłavyoney *Rozm* 734; Ma vmrzecz..., bo my mamy prauo dvoye v zyemy: pyrve, yze ktokolvye navcza... przez dopusczenya..., a drugye prauo mamy, ktorybykoly svem septanym vczynyl nyepokoy v zyemy, tego mamy vmorzycz *Rozm* 789; My pomavyamy Iesusa tego v dvoyey rzeczy *Rozm* 805; A ony... byly gy tako sylnye, aze szye dvoy smączyly y staly. Tako trzeczy poczęły szye przypravyacz, chczyacz y yescze mączycz *Rozm* 825; Vtore prze to nye odpovyedzyal, aby vkazal smyerne czyrpyenye, bo są yemv dvoyą rzecz przymyenyaly, lye tą, yze szye krolem czynyl y synem bozym *Rozm* 844; ~ Dziely na dwogyą scindit (omne animal, quod in duas partes findit ungulam et ruminat, comedetis Deut 14, 6) 1471 *MPKJ* V 29.

b. *jako składnik liczebnika wieloczłonowego*: Bo yako movyą mystrovye przyrodzenya, yze

v kazdem czlovyecze czthyrzysta scheszczdzyessyath y dvoye kosczy *Rozm* 819.

2. '*rozdwojony, wahający się, niezdecydowany, dubius, haesitans*': Potem z Zabulona... pyøczdzesyøt tysyøczow przyszły na pomocz Dauidoui nye z dwogym syercem (quinquaginta milia venerunt in auxilium non in corde duplici) *BZ* I Par 12, 33.

3. *corruptum pro* wdowi: Takos szye stalo, yze Iozeph vmarl... Tako dzyevycza Marya s tego vyelyky smątek myala y vbrawschy szye ve dvoye odzyenye, yako tedy byl obyczay, bo dokąd byl Iozeph zyv, chodzyla, yako tedy byl zakon malzenkam chodzycz *Rozm* 146.

Cf. **Dwoje**

Dwójc, Dwojec '*dwa razy, dwukrotnie, bis*': Svøty Gan bilcy gest on *dwocz *mokø cirpal *Gn* 178a; Nota, quia domina Koszetulska agebat super Petrum..., quia veniens in 1⟨acum⟩ vlg. przekopales mon grobø na mem stauisku, dwoyecz wraca⟨jąc⟩ 1410 *Czrs* 29; Iakom ya Staszcowa parobka ne bił ani *dywoycz o zemø sylø vderzil. Jako ya tho wem, eze Pawel Staszcowa parobka ne bil ani *dywoyecz o zemø vderzil sylø 1425 *KsMaz* II nr 924; A gdisz podnosl røkø Moyzes, wderziw rosgø dwoycz w krzemyen (percutiens virga bis silicem), wysli sø wodi obfite[y] *BZ* Num 20, 11; Zosthala po nym yego dzyewka, they tho dzyewky dwogycz (*OrtBr* VI 368: dwoycz) szye zaprzal przed raczczamy od szyebye y od szwey zony *OrtMac* 88; A to mamy vyerzycz, yze to dvoycz vczynyl (hoc enim bis fecisse creditur) *Rozm* 212; Tho kazanye svyąthy Maczyey ynaczey pysche, a svyąthy Lucass ynako. S tego nyektorzy ynaczey chczą, yzeby ye dvoycz kazal myly Cristus, czvsz na vyrzchv gory apostolom, a tlusczam y apostolom na podgorkv stoyącz. Drudzy mynya, yze yedno kazanye pospolyczye apostolom y tlusczam vczynyl *Rozm* 264; I chczyal myly Iesus to slovo dvoycz rzecz: oycze, oczsze *Rozm* 596; Pyervey nyzly kur dvoycz zapoye, trzykrocz myą zaprzysch (priusquam gallus cantet bis, ter me negabis Marc 14, 72) *Rozm* 691; ~ Tego dlya (*pro* dnya), kyedy szyą dzyevycza Marya narodzyla, po wschemv svyatv byla tako *vylyka svyatloscz sloneczna, yze slonczе tego dnya tylye dvoycz svyczylo nyzly ynego dnya *Rozm* 12; ~ Acz kto myal modre postawcze, pawloky, czyrwone sukno dwogecz kraszone (coccumque bis tinctum) y byale plotno..., offyerowaly søø panu *BZ* Ex 35, 23; Alye y nyewyasti nauczyone daly søø, czso søø naprzøødly postawczow modrich, pawlok, czyrwonich sukyen dwogecz krassonich (dederunt hyacinthum, purpuram et vermiculum ac byssum) *BZ* Ex 35, 25; Y uczynyly sø wszistczy mødrzy szerczem ku napelnyenyu dzala stanowego opoon dzeszyøcz ze lnu byalego... y s postawczu czyrwonego dwogecz barwyonego dzyalem przemyennym a mysztrzownym przeszywanym (feceruntque... cortinas decem de bysso retorta... coccoque bis tincto opere vario et arte polymita) *BZ* Ex 36, 8; Y udzyalal pawlokøø albo oponø s modrey barwy y s pawloky, y sz sukna czyrwonego dwogecz barwyonego *BZ* Ex 36, 35; Tycz søø nastroge stanowe szwyadzeczstwa..., ktore Beseleel... wipelnyl przyyøw k sobye towarzysza Oolyaba..., ktory bil... przesywacz y dzelnyk barwamy pyora ptassego, barwø modrøø, pawloky y s sukna czirwonego dwogecz barwyonego, y s byalego lnu przesukowanego *BZ* Ex 38, 23; Dwoycz barwyon bis tincto (cortinas de bysso retorta et hyacintho ac purpura coccoque bis tincto, variatas opere plumario facies Ex 26, 1) 1471 *MPKJ* V 18; ~ Dwoycz (*war. kal.*: dwoyczy) modri postawyecz gemina (Syrus, negotiator tuus, propter multitudinem operum tuorum gemmam et purpuram, et scutulata, et byssum, et Sericum, et chodchod proposuerunt in mercatu tuo Ezech 27, 16) *MPKJ* V 105.

Dwójckroć '*dwa razy, dwukrotnie, bis*': Drzewo cedrowe[y] a coccin czirwony dwoyczkrocz barwyoni, a izop kaplan wrzyczy w plomyen (lignum quoque cedrinum et hyssopum coccumque bis tinctum sacerdos mittet in flammam) *BZ* Num 19, 6.

Dwójcy, Dwajcy, Dwujcy '*dwa razy, bis*': Jacom ya nye przisetl dwoyczy w dom twoy 1457 *Czrs* s. L; Kv trzeczyemv dołyczenyv mamy vyedzyecz, s tego baczycz, Iesucrista dobrovolną maką przyącz..., alye dvoyczy y dobrovolnye szye offyaroval *Rozm* 632; O tem, yako myly Krystus vyedzyon od Annascha do Cayffasza, a kako yego svyąty Pyotr dv⟨o⟩yczy zaprzal *Rozm* 687; Slugy klanały y nasmyevaly szye yemv y Pyotr dvoyczy zaprzal *Rozm* 709; ~ Jaco tho swatczą, ysz Sczepan Brilewsky Thomy dwayczy ne *szodzal w klodą y dwayczy ne wyszadzal any mu mecza gwaltem wsąl 1435—7 *BiblWarsz* 1861 III 24; ~ Iacom ya nye przisetl dwugiczy w dom twoy anym czy zoni layal, any gonyll, anym paropka wygnal gwaltem 1458 *AKPr* VIIIa 52; ~ Y czirwczowego a. dwoyczy (*war. lub.*: dwoy) kraschonego cocco bis cincto (fecit igitur superhumerale de auro, hyacintho et purpura coccoque bis tincto et bysso retorta Ex 39, 2) 1471 *MPKJ* V 20; ~ Dwoyczy (*war. lub.*: dwoycz) modri posta-

wyecz gemina (Syrus, negotiator tuus, propter multitudinem operum tuorum gemmam et purpuram, et scutulata, et byssum, et Sericum, et chodchod proposuerunt in mercatu tuo Ezech 27, 16) 1471 *MPKJ* V 105.

Dwójmowca '*biegły w prowadzeniu dysputy, disputandi, res discutiendi peritus*': Dwoymowczą (*war. kal.*: dwoymowny) dialecticus (taceo de grammaticis, rhetoribus, philosophis, geometris, dialecticis, musicis..., quorum scientia mortalibus satis vel utilissima est Prol) *MPKJ* V 5.

Dwójmowny '*biegły w prowadzeniu dysputy, disputandi, res discutiendi peritus*': Dwoymowny (*war. lub.*: dwoymowczą) dialecticus 1471 *MPKJ* V 5.

Dwór *formy*: *n. sg.* dwór 1393 *KodUniw* I 15, *Sul* 39, 1457 *AGZ* XIX 500, *ca* 1500 *Erz* 16; ~ *g. sg.* dwora 1439 *ZapWarsz* nr 888, *Sul* 56. 106, *OrtBr* VI 365, *De morte* w. 468, 1477 *AGZ* XV 487, *Rozm* 114; dworu 1412 *KsMaz* I nr 1782, 1424 *TPaw* VII nr 3836, *Sul* 26. 39. 64, *BZ* Gen 12, 15, *OrtMac* 81, *Dzial* 11. 14. 47. 49. 56, 1468 *TymSąd* 76, 1489 *ZapWarsz* nr 1592, XV *p. post. Kałuż* 275; ~ *d. sg.* dworu *Sul* 28, XV *med. R* XXIV 360, *OrtVrtel* 119. 120, *Dział* 32. 59, 1495 *GórsJaz* 278; dworowi *OrtMac* 36, 1475 *AGZ* XVIII 95; ~ *ac. sg.* dwor 1399 *StPPP* VIII nr 8728, *Fl* 30, 15, *Fl* i *Puł* 40, 7, *Sul* 63, *etc.*; ~ *i. sg.* dworem 1450 *StPPP* II nr 3425, *Dzial* 47, 1495 *AGZ* XVI 259; ~ *l. sg.* (na) dworze 1409 *KsMaz* I nr 1342, 1411 *HubeZb* 54, 1449 *MMAe* XVI nr 472, *Sul* 8. 24. 27, *etc.*; ~ *n. pl.* dworowie *Sul* 56, 1471 *MPKJ* V 136; ~ *g. pl.* dworow 1484 *Reg* 710; ~ *d. pl.* dworam *Rozm* 693.

Znaczenia: **1.** '*miejsce pobytu panującego, jego mieszkanie wraz z orszakiem, także sam orszak, sedes vel aula principis aut potentioris cuiusdam domini, principis potestas vel comites, qui in aula versantur*': Geden pospolyti sandza w kaszdey zemy ma bicz myan, gysz na dworze krolyewskem thesz sandzicz bandze... Alye dzedzinnich rzecz sandzicz nye bandze mocz na dworze (unus generalis iudex in qualibet terra haberi debet, qui in curia regis etiam iudicabit... Hereditarias quaestiones iudicare in curia non poterit) *Sul* 8; Chczeemi, abi sandzaa y podsandek they zeemye, myedzi kthorey granyczamy myeszkacz bandzeem, na dworze naszeem rzeczi myely sandzicz (volumus, quod iudex et subiudex terrae ... in curia nostra de causis iudicare... teneantur) *Sul* 24, *sim. Dzial* 11; Przigaadza szą cząstokrocz, ysz czelyadnyczy alybo gynszi kakokolye na dworzee naszeem bandączy (*Dzial* 14: dworzanye naszego dworv albo gynszy ktorzykole)... przed naszą oblycznoscz... pozwani bywayą (contingit plerumque, quod aliqui nostri familiares vel alii quomodolibet in curia nostra constituti... ad nostram... praesentiam... evocantur) *Sul* 27; Wstawyamy, aby... kaszdi... o rzecz przyrodzonego... do sądv przycz nye szmyaal, gysz bądzely przecywko themv szmaal vczynycz, wynąą pyencznadzescza naszemw dworv przylanczoną (*Dzial* 16: kv stolv naszemv) maa bicz skaraan (qui si contra facere praesumpserit, poena, quae dicitur penczradzescza, nostrae camerae applicanda puniatur) *Sul* 28; Aby, kedy krol w kthorą zyemyą polską yedze, sądza gey... sądzicz k nyemv na dvor przyechal *Sul* 63; Alye gdi na dvorze naszem alybo ktorego slachczicza ktho nyeczso vkradnye, poth *straczena vcha bącz pothdan (si vero in curia nostra vel alicuius militis manicas quis detraxerit, auris periculo sit subiectus) *Sul* 64, *sim. Dzial* 49; Alye przy naszem dworze alybo w sądze naszem wyelgem moze woszny na kazanye nasze... przes łystha poszwacz... Alye procz naszego dworv alybo sądv naszego, gdy ktho pozwan ma bycz,... vywolanye pozewne ma vczynycz (sed curia nostra praesente vel iudicio nostro generali existente poterit officialis ad mandatum nostrum... sine litera citare... Sed extra curiam nostram vel iudicium nostrum, si quis citari debuerit,... edictum citatorium proponatur) *Sul* 64, *sim. Dzial* 49; Mi, Ian... xanząn massowskye... s... Pawlem, dwora naschego canczlerzem..., vstawyami *Sul* 106; Disponebat eum (*sc.* Adalbertum) applicari milicie seculari przyprawyal ku swyeczkyemu dworu XV *med. R* XXIV 360; W Rzymye gyedno panyą bilo..., a myąl barszo wyelky dwor, procz panosz trzisztha riczerzow *Aleksy* w. 13; Yusz thv chcza czyrzpyecz... v mego oczcza na dworze *ib.* w. 162; Y vszrzely... Egypczy, isze bila (*sc.* Sara) crasna wyelmy... y wszøly yø do pharaonowa dworu (in domum pharaonis) *BZ* Gen 12, 15; Tedy rzekl...: Ten ortel gest... nyeprawdzywy, y bral szye o tho do krolewszkego dwora (*OrtMac* 81: do krakowszkyego dworu) *OrtBr* VI 365; Gdy szye ktho przylubuye kv dworowy *OrtMac* 36; Dwa thowarzysza albo zaky vczona przy dworze darowal yeden drugyego *ib.* 59; Gdyby szye radczcza albo przyszasznyk... przylubowalby szye ku dworu (*OrtMac* 36: kv dworowy)..., czo gest gego pokuta? *OrtVrtel* 119; Kthorykolwyk myeszczyanyn ku dworu (*OrtMac* 36: kv dworowy) przymyla szyą a szgedną i myeszc-

kye prawo albo przywyley szlomya, tego moga radczcze oszałowacz *ib.* 120; Ale gdy bądze szaloba o dzedziną, tedi sadza... szalobą przed namy ma wypowiedzecz, a my z ryczerstwem naszego dworv (*Sul* 24: przed naszą y ricerzow naszych obycznosczą) thą ysta rzecz rozgodzimy (cum quaestio fuerit hereditaria, iudex... quaestionem nobis teneatur referre, cuius cognitionem in nostra et baronum nostrorum praesentia volumus... pertractari) *Dzial* 11; Vstawiamy, aby kyedy my s swym dworem krolewskym do Poznanya abo Gnyezna wgedzemy, sadza... do naszego dworv ma bycz (statuimus, quod nostra regia maiestate terram Caliziensem vel Posnaniensem intrante, iudex statim ad nostram curiam, sive Caliziensis sive Poznaniensis fuerit, intrare tenebitur, *Sul* 63: ma... wnycz na nasz dwor) *Dzial* 47; A gdyby na naszem dworze (*Sul* 64: przeth namy) abo naszego starosty kto brony dobądze..., tedy na naszey lascze ma bycz (quod si quis coram nobis cultellum vel gladium extraxerit..., in nostra gratia consistat) *Dzial* 48; Vkazal kon strzyelczy dobry na tho myescze, kthory dal kv dworv 1495 *GórsJaz* 278; Postavyl dwa kona, yeden... na tho myescze, kthory mv sdechl w *Poznyanv..., drvgy... *nya tho myescze, kthory dal w Radomv kv dworv *ib.*; Gorze temu na dvorze, komu szą leczicz, gorze! XV *ex. PF* V 372; Krzyk vyelky pobudzyl wschytek dvor, yakoby krol *yąsz vmarl *Rozm* 110; A przeto novo lysty przyschly od dvora szyrskyego kxyazączya *Rozm* 114; O myly Iesucrisczye, vydzyalesz oczyma tvego bostwa v dvorze krolewskym vladyky vbyrayącz szyą v czyn..., aby czye przysly lapacz *Rozm* 595; Bo y ktorego navyatschego mąza od początthka svyata nyevyasta ku *kloputu nye przypravyla?... A navyączey czy, ktorzy szye dzyerzą ku dvoram kxyazączym albo prelaczskym *Rozm* 693; ~ Na dwor bog wyszadzyl szvyeczszkyego kszaszacza, mathka szvą poszadzyl, gdzesz boza pravycza 1453 *R* XXV 209.

2. '*ośrodek posiadłości ziemskiej (najczęściej szlacheckiej), przynależne budynki mieszkalne i gospodarcze oraz mieszkańcy (rodzina właściciela i służba), praedii, quod curia vocabatur, aedificia una cum area domus, res familiaris, familia*': Margaretha... et Franciscus... recognoverunt... se vendidisse... parietem ab... caminata... usque ad curiam vlg. dwor 1393 *KodUniw* I 15; Jaco kaznya Nedominey gwaltem syla wiram[by]bili yey ludze pyandzessant woz chrosta y wyezon na yey dwor 1399 *StPPP* VIII nr 8728; O ktorego na mø Pasek con zalowal, tego gemu moy syn ne zabil w gego dworze 1409 *KsMaz* I nr 1342; Jacosmi bili posli ot Zegoti do Micolaya..., a scot yescze w yego dworze stal 1411 *HubeZb* 54; Yacom ya ne wibyl wolu s Maczeowa *dyworu 1412 *KsMaz* I nr 1782; Bogussius et Nicolaus... fecerunt inter se... diuisionem talem, quia cuilibet ipsorum cessit... medietas cuilibet allodii, id est dworu 1424 *TPaw* VII nr 3836; Testis vidit hec omnia stando in curia al. na dworze domus sue 1449 *MMAe* XVI nr 472; Vstawyami... thym obyczayem czynycz pozew, ysz then tho slvzebnyk... w wrotha dworv pana they wszi swą lyaską tykayącz... maa gy pozwacz (ad portam curiae eiusdem domini villae suo baculo tangendo... eundem citare teneatur) *Sul* 26; Piscina propinquior molendino, sub curia al. pod dworem 1450 *StPPP* II nr 3425; Dworv curie XV *med. SKJ* V 277; Grzegorz zalowal na ruszkyego popą rzekącz: Tho nayn załuyą, isz moy koyn wbyekl w gego dwor (*OrtMac* 143: dom) othworzony... Na to odpowyedzal pop:... Moya czelacz yechala s polą... sz konymy. Za thymy wbezal w moy dwor tesz koyn gego *OrtKal* 209, *sim. OrtMac* 143; Dymythro... cessit... medietas curie antique al. dwor in Dzedoschycze 1457 *AGZ* XIX 500; A gdy kto na ryczerskyem dworze (*Sul* 64: przeth slachczyczem) brony dobądze y vrany kogo, tedy za raną raką (ubi vero coram milite quis cultellum vel gladium extraxerit..., manus sua in gratia militis consistat) *Dzial* 49; Jako ya tho wyem, yze zlodzeye nye przyszly z rada Nicolai do dworu Jacobi 1468 *TymSąd* 76; Cvszthosza y przeora, veszma gye do szwego dwora *De morte* w. 468; W schwem dworze (*war. lub.*: w swem dworze a. w przystrzechu) in vestibulo suo (illi... ingressi sunt domum cuiusdam viri in Bahurim, qui habebat puteum in vestibulo suo et descenderunt in eum II Reg 17, 18) 1471 *MPKJ* V 40; Recognoverunt..., quia... divisionem... fecerunt taliter, quia cuilibet ipsorum... cessit per quatuor areas antiquas et per quintam curiam al. po[th] czthyrech dworzyskach starych y po pyąthem dworovy ibidem in Podhroczcze 1475 *AGZ* XVIII 95; Tu superveniens violenter cum hominibus... tuis ad divisionem ipsius..., yestesch roszmyothal y roszrubal plothv ostrog y *diszębyną okolo tego dwora szlamalesch et curiam sibi destruxisti thym roszmyothanym tego plota 1477 *AGZ* XV 487; Braczya nye mayą chodzyczy na nyepoczlive gody... any do dworow, any do thanyczow (sit eis ad inhonesta convivia... sive curias seu choreas accessus penitus interdictus) 1484 *Reg*

710; Jakom ja Barbari nye zbyl gvaltem w domv, w dworze oycza gyey 1488 *ZapWarsz* nr 1625; Jakom ja nye pobral kmyeczyowy... broga syana gwalthem przesh wlodarza swego... na wozy y nye wvyezlem go do dworv mego 1489 *ZapWarsz* nr 1592; Czom myal gymyenya na *thworze, czom myal w szkrzyny y w komorze, tho my wszythko opvsczyczy *SkargaPloc* w. 9; Czom mal w scryny y w komorza, w gvmne y *ne dvorze, thocz my yvsza opvscicy *SkargaWroc* w. 12; Do dworu in atrium (at illi tenentes Jesum duxerunt ad Caipham... Petrus autem sequebatur eum a longe usque in atrium principis sacerdotum Mat 26, 58) XV *p. post. Kałuż* 275; Dwor vel podworze curia, eyn hoff *ca* 1500 *Erz* 16; ~ Medium laneum desertum, in quo Hynek residebit curialiter al. dworem 1495 *AGZ* XVI 259; ~ '*wiejska posiadłość władcy lub jego urzędnika (o określonych uprawnieniach), principis vel potentioris cuiusdam domini, penes quem maior quaedam potestas est, praedium*': Jako Jaan vyedzal, kyedy Maczey moy lyud polupyl, a lvpu do dwora nye dal 1439 *ZapWarsz* nr 888; Vstawilismy, abi do bliszszego castellaniey alybo grodstwa dworv, lvbo bącz krolewsky, lvbo ktoregole szandzey, thi tho swyerzepycze czirzpyączi skodą dopądzenya mocz ymyal (decernimus, quod ad proximiorem castellaniae curiam, sive fuerit regalis, sive cuiuscumque iudicis, eadem iumenta passus damnum depellendi habeat facultatem) *Sul* 39; W domv włostnem... przes nocz, gdiby daleko byl dwor, chowacz moze, alye zayvthra do nablyszego dworv grotstwa swyerzepycze... yma dopądzicz (in propria domo... iumentis... per noctem servatis in crastino ad proximiorem curiam castellaniae depellere teneatur iumenta... praedicta, *Dzial* 32: tedy ma ge dacz kv dworu, kv ktoremv przyslvcha) *Sul* 39; Gdze dworowye krolewsczy szą daleczy, cząsza wszątha do dwora castellanowego alybo woyewodzynego slvsznye moze bycz dognana (ubi curiae nostrae sunt remotae, terrigenae nostri possunt recepta pignora ad curiam castellani aut palatini Cracoviensis... depellere) *Sul* 56; Gdyby thaczy (*sc.* słudzy niewolni) v kogo... noczowany byly..., then tho ma ye wstrzymacz a w dworze krolewskem bliszszem oszwyathczycz..., ysz thake... chowa (idem eosdem debet retinere et in curia proximiori domini regis protestari, quod tales... servaret) *Sul* 82; Aczlyby ten, kto byerze syekyry, podlug prawa gych nye myal gdze chowacz, tedy do blyszszego dworv naszego ma ge dacz (pignora..., si pignorans ea servandi ius non habuerit, deferre ea ad proprium iudicem teneatur) *Dzial* 56; ⟨A⟩cz kto swynye w czudz lyas na szolądz pvsczy kromye woley, tedy ten, czyg gest lyas,... wszystky swynye zayąwszy, ma dacz naszemv dworv nablyszschemv (omnes scrophas poterit pellere ad domum nostram magis vicinam, *Sul* 69: moze... swynye... pądzicz do naszego domv blyszego gemv) *Dzial* 59; ~ Dworovye a. wolvarky predia (in locis autem illis erant praedia principis insulae Act 28, 7) 1471 *MPKJ* V 136.

3. '*wolna przestrzeń na zewnątrz domu, campi spatium quodcumque extra domum*': na dwór '*foras*': Gisz sø widzeli me, na dwor sø vczecli ote mne (foras fugerunt a me, *Pul*: wen vczekaly ode mnye) *Fl* 30, 15; Prosznoscz iest molwil... Wyszedw na dwor (egrediebatur foras) y molwil tesz iste *Fl* 40, 7, *sim. Pul*; W gednem domu bødze gedzyon (*sc.* baranek) any winyeszeczye myøsa gego na dwor (nec efferetis de carnibus eius foras) *BZ* Ex 12, 46; Ud[z]erzy geden drugego kamyenyem... tako, asz nye vmrze, alc asz lązą (*leg.* lęże) w lozv, wstanyely a z laszką wynydzye na dwor (si surrexerit et ambulaverit foris super baculum suum Ex 21, 19), nyewynny bandze ten, czo vderzyl XV *p. post. Kałuż* 283; A stayely sol, v czemze bądzye solono, bo czemv szye daley badzye godzycz, yedno yze ya vyrzvczą na dvor (ad nihilum valet ultra, nisi ut mittatur foras Mat 5, 13)? *Rozm* 265; Nye ostanyely kto ve mnye, bądzye vyrzvczon na dvor (si quis in me non manserit, mittetur foras Jo 15, 6) *Rozm* 567; Pyotr... vyschedvschy na dwor... y plakal barzo gorzko (et egressus foras Petrus flevit amare Luc 22, 62) *Rozm* 692; Pylat kazal poslovy vyethnyczkyemv, aby vyvyodl mylego Iesucrista na dvor z vyethnycze *Rozm* 756; Kyedy stal myly Iesus przed Pylatem, vyschedl ku Zydom na dvor (exivit ergo Pilatus ad eos foras Jo 18, 29) *Rozm* 790, *sim. ib.* 792. 813; A smovywschy tho Pylat vyelykymy gnyevy, vyschedl na dvor *Rozm* 807; ~ na dworze '*foris*': Zgromadz... wszitko, czszosz masz na polyu, bocz... wszitko, czsosz bødzye na dworze nalyeszono (universa, quae inventa fuerint foris), a nyc zgromadzono s polya, spadnye na nye graad... y zemrøø *BZ* Ex 9, 19; Uderzylbi geden drugego... kamyenyem..., a on bi nye umarl..., wstallyby a chodzil na dworze (et ambulaverit foris) o lyascze swey, nye bødze wynyen, gensze bi gi uraszyl *BZ* Ex 21, 19; Czas dzdzovi, isze nye mozem stacz na dworze (non sustinemus stare foris) *BZ* I Esdr 10, 13; Kyedysch to myly Iesus zmovyl, tako matka y braczya staly na dvorze ządayącz sz nym movycz (ecce mater eius et

fratres stabant foris quaerentes loqui ei Mat 12, 46) *Rozm* 344; Kyedy vnydzye czeladny oczyecz y zatvorzy drzvy, pocznyeczye stacz na dvorze kolaczącz v *dzrzvy (incipietis foris stare et pulsare ostium Luc 13, 25) *Rozm* 378; Pyotr stal v *dzrvy na dvorze (Petrus autem stabat ad ostium foris Jo 18, 16) *Rozm* 671.

Dwudziesty '*vicesimus*': Vstawyenye przes... krola polskego... w Krakowye poth lathy narodzenya bozego tyszącz cztirseth dwudzeszsthego na Wyelką Nocz wywolane (de anno domini millesimo quadricentesimo vicesimo in festo Paschae) *Sul* 72; A pyø⟨tego d⟩nya, a we dwudzestu mye⟨siąca⟩ obyati czinyły na oltarzu (et quinta et vigesima die mensis sacrificabant super aram) *BZ* I Mach 1, 62.

Dwujcy *cf.* **Dwójcy**

Dwuletni '*bimus, qui duorum annorum est*': Hoc vinum est hornum tho wino yest lyatossye, hoc bimum est a tho dwlyeth⟨n⟩ye XV *ex. PF* III 180.

Dyba '*kłoda przepiłowana wzdłuż z wycięciami na ręce i nogi więźnia, machina e truncis ligneis comparata, cuius foraminibus reorum pedes manusque poenae causa includi solebant*': Pro eo, quod idem familiaris Rzanską ipsum in dyba posuit 1432 *StPPP* II nr 2462.

Dychać '*oddychać, spirare, spiritum trahere*': Dicha spirat 1444 *R* XXIII 300; Dichay, vethchny spira XV *med. R* XXIV 349; Tedi syø potem stalo, ysze syø roznyemogl sin macyerze czelyadney a bila na nyem przesylna nyemocz, tak isze nye mogl dichacz (et erat languor fortissimus, ita ut non remaneret in eo halitus) *BZ* III Reg 17, 17; ~ dychać (*sc.* groźbami) '*w gniewie rzucać pogróżki, minari, minas spirare*': Schapyancz, dichayąncz, rzwgyącz (*leg.* rzując) spirans, grosch minarum (Saulus autem, adhuc spirans minarum et caedis in discipulos domini, accessit ad principem sacerdotum Act 9, 1) 1471 *MPKJ* V 134. ~ *Cf.* **Wdychać, Wzdychać.**

Dychanie '*oddech, halitus*': Dichanym anhelitu 1444 *R* XXIII 305; Dychanye respiratio (aegrotavit filius mulieris matris familias et erat languor fortissimus, ita ut non remaneret in eo halitus III Reg 17, 17) XV *p. pr. SKJ* I 302; Dichanye alitus (III Reg 17, 17) 1471 *MPKJ* V 45; Dichanye alitus (halitus meus intercluditur Dan 10, 17) *ib.* 109.

Dychawica 1. (*u koni, dicitur de equorum morbo*) '*dychawiczność, astma, anhelatio, asthma*': Asthma equi al. dychavicza XV *ex. R* LIII 63.

2. '*gruźlica płuc, pulmonum phtisis*': Dychąvyczą ptisis *ca* 1500 *Erz* 16.

Dyjabelnik *cf.* **Diabelnik**
Dyjabelski *cf.* **Diabelski**
Dyjabelstwo *cf.* **Diabelstwo**
Dyjabeł *cf.* **Diabeł**
Dyjabli *cf.* **Diabli**
Dyjabłowy *cf.* **Diabłowy**
Dyjaboł *cf.* **Diabeł**
Dyjaczek *cf.* **Diaczek**
Dyjak *cf.* **Diak**
Dyjakon *cf.* **Diakon**
Dyjamant *cf.* **Diament**

(Dyl) Del, Dele '*dyl, gruba deska, bal, asser, tabula seu trabs in axis formam circumcisa*': Item I grossum eodem die pro uno assere, qui dicitur dele 1399 *AcCas* 462; Pro asseribus dele 1466 *RTNŚl* III 336; Pro asseribus dele XV grossos *ib.* 337; Za dele ad clusas sex grossos 1493 *WarschPozn* I 350; A sexagena asserum al. dele (1496) *MMAe* XIV 432; Pro delis primo 34 grossos 1496 *WarschPozn* I 420; ~ *dubium*: (Obowiązani będą brzegi rowu utrzymywać w stanie obronnym wbitymi palami i innymi przyrządami) vulgo dyelmi 1417 *KodWP* V 263.

Dym *formy*: *n. sg.* dym *Gn* 174b, *Fl* i *Pul* 17, 10. 36, 21. 67, 2. 101, 4, 1419 *Rost* nr 2873, *BZ* Gen 19, 28. Ex 19, 18. Tob 6, 8, *Park* 403, *etc.*; ~ *g. sg.* dymu XV *med. SKJ* V 277; ~ *ac. sg.* dym *BZ* Jos 8, 20; ~ *ac. pl.* dymy 1475 *R* XXV 129.

Znaczenia: **1.** '*dym, fumus*': A s te to gisthe gory gestcy barszo veliky diim setl byl, tako gakoby s pecza goroczego ogzen *Gn* 174b; Wszedl iest dym w gnewe iego (ascendit fumus in ira eius), a ogen od oblicza iego zaszegl se iest *Fl* 17, 10, *sim. Pul*; Neprzyaczele zaprawdø boszi, nagle gdi bødø poczceni y powiszeni, schodzøcz, iaco dim schodzy (inimici vero domini... deficientes, quemadmodum fumus deficient) *Fl* 36, 21, *sim. Pul*; Iaco schodzi dim, snyidzicze (sicut deficit fumus, deficiant) *Fl* 67, 2, *sim. Pul*; Bo seszli sø iaco dim dnowe mogi (quia defecerunt sicut fumus dies mei) *Fl* 101, 4, *sim Pul*; Rosczka dymv z masczy myrry y kadzydla (quae est ista, quae ascendit per desertum, sicut virgula fumi ex aromatibus myrrhae et thuris? Cant 3, 6) XV *med. SKJ* V 277; Patrzyl gest na Sodomø a na Gomorø... y vszrzal proch gydøcz wsgorø yako dym (viditque ascendentem favillam de terra quasi fornacis fumum) *BZ* Gen 19, 28; A wszistka gora Synay kurzyla sze przeto, zze bil sstøøpyl pan na nyø w ognyu, a wichadzal dym z nyey yako s pyecza (et ascenderet fumus ex eo quasi de fornace) *BZ* Ex 19, 18; Tedi møzowye myeszczi,... osrzafszy syø y vsrzeli dim

w myescze az kv nyebv wzchadzayøczi (videntes fumum urbis ad caelum usque conscendere) *BZ* Jos 8, 20; A vszrzaw Iozve..., ze gest myasto dobito a dim z myasta vichadzayøczi (videnque Josue..., quod capta esset civitas et fumus urbis ascenderet), nawrocziwsy syø, byl (*leg.* bił) møze z myasta *BZ* Jos 8, 21; Kdisz czøstkø tego syercza na *wogle polozisz, ten dym (fumus eius) zapødzi wszelki rod dyabelski y ot møza, y od zoni *BZ* Tob 6, 8; Dym *Park* 403; Dym fumus 1472 *Rost* nr 1500; Stał anyol... maiancz *kodzidlnyczø złotą w rance swey... y poszedl dym wonye drogey z ranky angelskey przed oblicze boze *MW* 122a; A thamo byla yedna rzeka ognyewą, mayączą w sobye czworakye rosdzyelenye, a dym they rzeky podnosyl sya asz do nyeba XV *ex. Zab* 536; Dym fumus *ca* 1500 *Erz* 16.

2. '*opar, vapor*': Stelle celestes trahunt aquas sursum paludes, bagna, et nebulas, mgly, et vapores, dymy 1475 *R* XXV 129.

3. ziemienny dym *bot.* '*dymnica pospolita, Fumaria officinalis L.*': Zemyenni dym fumus terrae 1419 *Rost* nr 2873.

Dymadło '*miech kowalski, follis fabrilis*': Dymadlo sufflatorium (defecit sufflatorium, in igne consumptum est plumbum, frustra conflavit conflator Jer 6, 29) 1471 *MPKJ* V 98.

Dymić się '*fumare*': Alye wsziczyek łud slyszal glosy a szwyatloszczy wydzely søø. a szwyøk *trobi y gory dimyøcze sze (cunctus autem populus videbat voces et lampades, et sonitum buccinae montemque fumantem) *BZ* Ex 20, 18.

Dymienie '*przednia część biodra, pachwina, inguen*': Dymyenye igmen (*pro* inguen) *ca* 1455 *JA* XIV 491.

Dymowe '*podatek pobierany od dymu, tj. od właściciela domu, tributum, quod ab eo, qui domum possidet, solvi debebat*': Ab... solucionibus ducalibus... podworowe, dymowe,... liberum facimus 1355 *KodPol* I 212; Volumus, quod omnes ville..., agricultores ab omnibus nostris solucionibus, exaccionibus et laboribus uniuersis sint soluti..., videlicet... przewod, godne, dimowe, psarske 1385 *KodMazL* 103; Kmethones et quilibet eorum... nobis tenebitur avenam, videlicet duas mensuras, vlg. dimowe nuncupatam, soluere 1450 *MonIur* II 100.

Dymowy '*z dymu utworzony albo powstały, fumosus, fumifer*': Promyk dymowy virgula fumi (quae est ista, quae ascendit per desertum sicut virgula fumi ex aromatibus myrrhae et thuris? Cant 3, 6) 1471 *MPKJ* V 72; Burza dimowa fumigo (Sap 10, 7) *ib.* 76.

Dynar '*trójnóg, na którym stawiano w ogniu naczynia kuchenne, fultura metallica tribus pedibus instructa, supra quam vasa in igne ponebantur*': Item caldar cum dynar 1499 *RocznKrak* XVI 67.

Dyngować (*w zwyczajach wielkanocnych*) '*polewać wodą, wtrącać do wody lub brać okup w postaci jaj i innych darów, secunda vel tertia post Pascham feria se invicem aqua conspergere, in aquam detrudere vel muneribus acceptis aliquem, his incommodis liberum mittere*': Prohibeatis, ne feria secunda et tertia post festum Pasche masculi feminas et femine masculos presumant pro ovis et aliis muneribus depactare vlg. dingovacz, nec ad aquam trahere, cum tales insolencie et stringulaciones non sunt sine gravi divini nominis offensa XV *in. Stat* 49, *sim.* XV *in. StPPP* V s. XXVI.

Dyngowanie (*w zwyczajach wielkanocnych*) '*oblewanie wodą, wtrącanie do wody lub branie okupu w postaci jaj i innych darów, secunda tertiaque post Pascham feria se invicem aqua conspergendi, in aquam detrudendi vel ovis similibusque muneribus acceptis aliquem his incommodis liberum mittendi, mos vulgaris*': Dingowanye depac⟨ta⟩cio 1437 *Wisł* nr 228, s. 86; Dingowanye depactacio 1444 *AKPr* II s. XIV; Ego eciam consulo dimittere istas consuetudines malas, que nunc fiunt, velut dyngowanye, quia sunt occasiones peccati *ca* 1450 *PF* IV 573; Dyngowanye depactacio XV *p. post. PF* V 30.

Dyngus '*zwyczaj wielkanocny przybierający różne formy: polewania wodą, wtrącania do wody (od czego można się było wykupić jajami i innymi podarunkami) albo bicia rózgami, secunda tertiaque post Pascham feria se invicem aqua conspergendi, in aquam detrudendi (vel ovis similibusque muneribus acceptis aliquem incommodis liberum mittendi), quin etiam virgis caedendi, mos vulgaris*': Tales... debent excommunicari nec in eius cimiterio sepeliri cum illis, qui isto festo sunt dissoluti in ludis exquisitis more paganorum vlg. dingusszy, *gl.*: et tamen magister in Racionali permittit, quia non est sine misterio, videlicet dingusszi XV *med. R* XXIV 341; ~ Dingus prohibetur (*war.*: De pactatione ovorum). Item prohibeatis, ne feria secunda et tertia post festum Paschae masculi foeminas et foeminae masculos praesumant pro ovis et aliis muneribus depactare vlg. dyngowacz nec ad aquam trahere, cum tales insolentiae et strangulationes non sunt sine gravi peccato XV *in. StPPP* V s. XXVI; Item depactationem, po dyngvszom. prohibemus firmissime, ut nullus audeat ambulare, quia ita multi submerguntur *ca* 1500 *JA* X 385; ~ In plerisque eciam regioni-

Biblioteka Staropolska P.A.N. w Krakowie

bus mulieres 2-a die post Pasca verberant viros suos, die vero tercia mariti uxores, vlg. dyngusz, sicut et antiquitus licebat seruis dominos saltem in termino adulterii accusare XV *med. Zab* 523.

Dynia, Dzinia *bot.* **1.** '*dynia, Cucurbita maxima Duch.*': Dzine pepones XV *p. pr. PF* V 29; Dzynya melo magnus 1464 *Rost* nr 4859; Dzyna, malun pepones, melones 1472 *Rost* nr 208; Dynya melo magnus 1475 *Rost* nr 3221.

2. *może także* '*kawon, Citrullus vulgaris Schrad.*': Dyna citrullus, dynya vel malon XV *p. post. R* LIII 65.

(Dyptam) Dyptan *bot.* '*Polygonatum multiflorum All.*': Diptan, gellenyk, trzemdala diptanum 1472 *Rost* nr 348; Dyptan, ielyenye korszenye, trzemdala dyptamum *ca* 1500 *Rost* nr 7106.

Dyptan *cf.* **Dyptam**

(Dyrdumdej) Dardumdej '*rodzaj tkaniny ze lnu i wełny, genus textilis e lino et lana confecti*': Item deka von dardumdey 1479 *RocznKrak* XVI 50; Item deczka culcitra parva, nigra, dardumdey vetus 1481 *CracArt* nr 805.

Dyrdyndejowy '*zrobiony z dyrdumdeju, e textili illo, quod dyrdumdej vocabatur, confectus*': Tres iopulas, vna brunathika, alia dirdindedeywo (*pro* dirdindeyowa) 1431 *MonIur* III 25.

Dyszeć '*ciężko, z trudnością oddychać. anhelare, exspirare, singultare, spiritum graviter trahendo hiare*': Dyszy, dzeva expirat, hiat XV *p. pr. R* XVI 343; Dyszącz singultando 1466 *R* XXII 25. ~ *Cf.* **Wdyszeć.**

Dyszel '*temo*': Dyschel temo 1463 *PF* V 13; Dyszel temo XV *p. post. PF* V 11.

Dyszla '*dyszel, temo*': Temo dyszlą albo oye, albo czyągadlo secundum aliquos *ca* 1500 *Erz* 16.

Dzawina *cf.* **Szawina**

Dzban, Czban, Zban *formy*: *n. sg.* czban 1394 *MMAe* XV 175, dzban 1471 *MPKJ* V 17; zban *ca* 1500 *Erz* 132; ~ *ac. sg.* czban 1471 *CyzKłob* 444; dzban 1471 *MPKJ* V 56, *Rozm* 123. 128; ~ *l. sg.* (we) dzbanie 1436 *JA* XIV 506, 1433—8 *AKPr* II s. XXXII; dzbanu 1471 *MPKJ* V 44; ~ *n. pl.* dzbany *Rozm* 124; ~ *g. pl.* czbanow *ca* 1420 *R* XXIV 84; dzbanow *BZ* II Esdr 8, 22; ~ *ac. pl.* czbany *BZ* Ex 37, 16; dzbany 1471 *MPKJ* V 43, *Rozm* 123.

Znaczenie: '*naczynie różnej wielkości, głównie na płyny, dzban, amphora eiusdemque generis vas, quo res molles, imprimis liquores, conservari solent*': Szle napyssano, esze mało pywa we dzbanye imyano 1436 *JA* XIV 506; Pyssali szędzącz o dzczbane pywa, grzanky gedzącz 1433—8 *AKPr* II s. XXXII; Dzbany (*war. lub.*: czyebemicze, *pro* czyebernicze) idrias (fecitque Salomon omnia vasa in domo domini: altare aureum... et hydrias, et fuscinulas, et phialas... de auro purissimo III Reg 7, 50) 1471 *MPKJ* V 43; Dzban (*war. lub.*: baną) vas (imposuit... abrae suae ascoperam vini, et vas olei Judith 10, 5) *ib.* 56; Vrban... dal piwa czszban 1471 *CyzKłob* 444; Anphora, eyn krug, sban *ca* 1500 *Erz* 132; O vodzye, ktoraz noszyl (*sc.* Jezus) matcze svey, a yako dzbany rozbyte czynyl czalo *Rozm* 123; Takosch yednego dnya schedl (*sc.* Jezus) noschącz dzban v rąkv, gdzyez sylną dzyvną rzecz pokazal, bo ten ystny dzban, czo v rąkv noszyl, rozbywschy y naczyrpal vody v podolek svego odzyenya, y noszyl yako vyedrze (*leg.* w wiedrze), y nyedna kropya nye vkanąla. Vzryawschy to yne dzyeczy rozbyly svoye dzbany y yaly czyrpacz vodą podolky, alye voda... vyczyekla... przez chvsty... Tedy Yesus kazal ym, aby zebraly svoye dzbany *Rozm* 123; Takosch thy ysthne sądy slomyony byly potem czale y dzbany, ktore szye v male skorupy slamaly, byly czale *Rozm* 124; O tem, yako... Iesus zavyeschal dzban na promyenyv slonecznym *Rozm* 128; ~ dzban octowy, olejowy: Vdzyelal (*sc.* Beseleel)... ssody kv rozmagytey potrzebye stolowey: ocztowe czbany, banye, czyesszee y kadzydlnycze (acetabula, phialas, et cyathos, et thuribula) z zlota czystego *BZ* Ex 37, 16; Dzban ocztowy acetabulum (parabis et acetabula, ac phialas, thuribula, et cyathos, in quibus offerenda sunt libamina, ex auro purissimo Ex 25, 29) 1471 *MPKJ* V 17; W oleyowem dzbanv in lechito (non habeo panem, nisi quantum pugillus capere potest farinae in hydria, et paululum olei in lecytho III Reg 17, 12) *ib.* 44; ~ '*naczynie na masło, vas quoddam ad butirum conservandum aptum*': Pro thena, dicta czban, ad butirum empta I grossum 1394 *MMAe* XV 175; ~ '*naczynie stanowiące pewną miarę* (*tylko w przekładach Biblii*), *vas certae cuiusdam capacitatis* (*usurpatur mensurae sensu*)': Welesz thy wynowath panw memw? Sztho czbanow oleyw (centum cados olei Luc 16, 6) *ca* 1420 *R* XXIV 84; A ia... Artaxerses przikazalem stroszom mich skarbow..., abi o czemkoly bødze pysacz Ezdras, kaplan..., s pylnoscyø abi gemv bilo dano az do sta lybr srzebra a takez zlota..., a wyna dzbanow sto (usque ad argenti talenta centum... et usque ad vini batos centum I Esdr 7, 22) *BZ* II Esdr 8, 22.

Dzbanek '*naczynie na płyny i ciała sypkie, dzbanek, vas, quo liquores aut quae minutis constant granis conservari solent*': Vivit... deus

tuus, quia non habeo panem, nisi quantum pugillus capere potest farine in idria, we dzbanku, w sandku (III Reg 17, 12) XV *p. pr. SKJ* I 302.

Dzber *cf.* **Ceber**

Dzberlik (*?*) '*rodzaj naczynia, vasis genus*': Item sub nigra stuba celarium, in quo reperi quatuor tunnas cervisie magnas et duas tunnas vacuas, srzetvassch sive drybusch, dzberlyg, canterus ligneus et tres ciphi lignei al. rostuchany 1494 *Podol* 6.

Dzelynk *cf.* **Drelink** (*w Uzupełnieniach i poprawkach na końcu II tomu*)

Dziać, Dzieć, Dziejąc *formy*: *praes. ind. 1.sg.* dzieję *MPKJ* V 129; *3. sg.* dzie *Gn* 5a. 14a. 172a. b. 182b. 184a, XV *in. R* XXIV 72, XV *med. R* XXII 239. 240. 243. 244; dzieje *Sul* 8. 38, XV *med. R* XXII 238. 243. 320, *BZ* Ex 5, 16. II Par 6, 40; *3. pl.* dzieją *Gn* 11b. 179b, *Sul* 78, XV *med. R* XXII 236, *Aleksy* w. 2, *BZ* Gen 32, 27. Jer 29, 8, *ca* 1455 *Dobr* 324—5, *OrtBr* VII 557. 564. 565, *OrtMac* 29. 41. 53, *DILB* III 354, 1477 *ZapWarsz* nr 3095, XV *ex. PF* V 103, *Rozm* 421. 602; ~ *part. praes. act. adi.* dziejąc *Rozm* 484; ~ *inf.* dzieć(i) *SkargaPloc* w. 8; dziejać XV *p. post. Zab* 539; dziać *Rozm* 74; ~ *fut. 3. sg.* będzie dzieć(i) *Rozm* 495; ~ *praet. 2. sg. m.* -ś dział *Rozm* 513; *3. sg. m.* dział 1394 *TPaw* III nr 3470; *f.* działa *OrtMac* 67; *neutr.* jest działo *ca* 1420 *R* XXIV 82; dziejało *Aleksy* w. 117—8, 1471 *MPKJ* V 49; działo 1399 *StPPP* VIII nr 8758, *Sul* 85, *OrtBr* VI 356, *OrtMac* 66, 1493 *PF* IV 664, XV *p. post. RozmPam* 474, XV *ex. MPKJ* II 318, *Rozm* 146. 202. 668. 705. 708. 817; *3. pl. m.* działy *Sul* 85; *f.* działy *BZ* II Par 32, 9. I Mach 2, 6, *OrtMac* 41, XV *ex. MPKJ* II 318; *neutr.* działy *Rozm* 69. 81. 377. 789; ~ *condit. 3. sg. m.* -by dział *Sul* 90; *f.* -by działa *Sul* 95; *neutr.* -by dziejało 1420 *MMAe* XIII nr 1561; by działo *Rozm* 734. 747; ~ *part. praet. pass. n. sg. neutr.* dziano *Aleksy* w. 23, *BZ* Gen 29, 16. 33, 17. 36, 2. Ex 18, 3. Ruth 1, 2, XV *ex. MPKJ* II 317, *Rozm* 242. 579; *ac. sg. m.* dziany 1421 *Czrs* 238, 1423 *Czrs* 277; *neutr.* dziane *Sul* 59; *g. pl. f.* dzianych 1431 *StPPP* II nr 2364; *ac. pl.* dziane 1500 *ZsigBud* 22; ~ *praet. pass. 3. sg. neutr.* jest było dziano *Gn* 2b. 4a. 5a. 11a. 176a. 180a. 183a.

Znaczenia: **1.** '*czynić, działać, facere, fungi*': Dzeyą a. *czyno (war. kal.*: czynyą, vzivam) fungor (pro quo legatione fungor in catena, ita ut in ipso audeam, prout oportet me, loqui Eph 6, 20) *MPKJ* V 129; ~ drzewo dziane '*pień drzewa z wyrobioną barcią, arbor cavata vel alveata, apibus apta*': Citaverat pro quercu vlg. dzani 1421 *Czrs* 238; Sed si exciderit quercum aliquam dzany in porcione barczy Markowey, tunc debet dare alteram quercum seu indicare loco istius 1423 *Czrs* 277; Paknyały przes pszczoł drzewo poręby dzane, thedy skodą... zapłaczycz mvszy *Sul* 59; ~ rękawice, szaty dziane: Unum tuss cirotecarum dzanych 1431 *StPPP* II nr 2364; Item eodem die Oczyeski ad mandata domini principis dedi pro peplis dzyane, quos domino principi postavit de Cracovia et suam pecuniam exposuerat, VI florenos 1500 *ZsigBud* 22.

2. '*podziać, położyć, umieścić, abdere, abicere, seponere*': Mego człoueka gøl... i tamo gi pøthal, a w them ne wem, kamo gi dzal 1394 *TPaw* III nr 3470; Dvszą nye vye, gdze szya dzeczy (*SkargaWroc* w. 9: sze podzecy) *SkargaPloc* w. 8; Kyedy moy myly szyn bądzye vyszyecz na krzyzv, kamo szye mnye bądzye dzyeczy, stradney zyemye(*pro* zenye)? *Rozm* 495; Iudaschv,... gdzyesch dzyal przyvyley, yze czye apostolem vybral? *Rozm* 513.

3. dziać *komuś* (imię) '*nazywać kogoś* (*imieniem*), *nominare, appellare*': Czeszarsz, gemuszcy gest bilo tho ymø Augustus dza[a]no *Gn* 2b. *sim. Gn* 5a. 176a. 180a; Dwe bapcze veszual..., choscy gest gedne bylo tho *ymo Gebal dzano, a drudze Salomee *Gn* 4a; Poslalcy gest on byl po gednø krolefnø, choszcy gest ge bylo tho *ymo Sybilla dzano *Gn* 5a; Bylczy gesth geden kaplan, gemusczy gest bylo tho [y]ymø Zacharias dzano *Gn* 11a; Ten tho krol israhelsky, gemusczy gest bilo tho ymø Achab dzano, na prosbø swe krołeue, choscy gest ge bylo Yezabeł dzano, kaszalczy gesth on barszo uele prorokof posczynacz bil *Gn* 11a; Ten tho... doctor, gemusczy Bed[z]a dzegø *Gn* 11b; Pryclad o... swerøczu, choscy mu tho ymø gednoroszecz dzegø *Gn* 179b; Ona byla vmarla, gescy gest bylo tho *yma Drusyana svano, dzano *Gn* 183a; Tho ma bicz dano darem ducha swyątego, gemu dzyeyą dar mądroszczi XV *med. R* XXII 236; Ach, krolu wyeliki nasch, czoszczy dzeyą Maschyasz *Aleksy* w. 2; Evfamyan gyemv dzano, wyelkyemv themv panv *ib.* w. 23; A gymyal gest dwye dzewce. Starszey dzano Lya, a mlotszey Rachel (nomen maioris Lia, minor vero appellabatur Rachel) *BZ* Gen 29, 16; Otpowyedzal: Mnye Yacob dzeyø *BZ* Gen 32, 27; Iacob przyszedl na to myasto, gemusz dzano Sochoth *BZ* Gen 33, 17; A Ana bila dzewka Sebeon, geyze otczu dzano Eweheus *BZ* Gen 36, 2, *sim. BZ* Ex 18, 3. Ruth 1, 2; Mnye pirvey sticzen *dzeye, w thenczy ludzye

barso pyya..., mnye wthoremu *dzeye luthy..., mnye *trzczy marzecz *dzeye, wszyczczy plugy naprawyą..., mnye cirvyecz dzcya, vgori oracz, szyacz gothuya..., mnye... *pasdzernycz dzeya, w mye iagodi vinne byerza, mnye dzeya vrzeszyen..., mnye listopadl dzcya, v ognya szą ludzc grzeya *ca* 1455 *Dobr* 324—5; Thym dzeya po nyemyeczszkv ffirtelsslewtc *OrtBr* VII 564; Y dzyeyą gym beszprawny, tho yesth, ysz gych prawo ne gyesth gym thako spelna, yako gynszym ludzyom *OrtMac* 29, *sim. OrtBr* VII 557; Po gyego szmyerczy maya zoszthacz wszyszthky nyewyeszczye rzeczy, czo gym po nyemeczku dzyeya gerade, poszlyedney zenye *OrtMac* 53, *sim. OrtBr* VII 565; Tam yedna woda wpada, czo gey dzeyą Rosthoka *DlLB* III 354; Pirwemv dzyano Aristotiles XV *ex. MPKJ* II 317; Czudna panna schwyąthey Anny, na nyą patrzczye wschythky panny, a theyczy dzyeyą Maria, spyewaymy yey alleluya XV *ex. PF* V 103; A tey pannie dzena (*pro* dzeya) Ma⟨ria⟩ *ca* 1500 *R* XIX 74; Bo y temv Herodovy dzyano Phylyp (forte et hic Herodes nominabatur Philippus) *Rozm* 242; On czlovyek, ktoremv dzyeya Iesus (qui dicitur Jesus Jo 9, 11), vczynyl bloto *Rozm* 421; Iesus... schedi przez yeden maly potoczek, ktoremv dzyano Cedron *Rozm* 579; Yest yeden vasz maly przez yadu, ktoremv dzyeya saltra *Rozm* 602.

4. '*mówić, dicere*', *tylko* dzie (*w funkcji zdania wtrąconego*) '*powiada, rzecze, prawi, inquit*': Czeszarsz.., glosz sz nebosz gestcy on... bil vslysal... a rzekøcz mu... tako, isze tocz, dze, gest kr⟨o⟩l... nebesky *Gn* 5a, *sim. Gn* 14a. 172b; Alleczby nektory clouek... tako rzecl, ysze gacz, dze, ne mogø bycz swøth *Gn* 172a, *sim. Gn* 184a; Gestcy on... tako rzecl byl: O vy, dze, nøcznicy! *Gn* 182b; Bo, dze, bil erat quippe (viderunt revolutum lapidem. Erat quippe magnus Marc 16, 4) XV *in. R* XXIV 72; Xpus temu nauczal: Gdi, dzye, wschitko vczinyczye, czsso wam cazano, rzecziczye, ezeszmi slugy nyevziteczne XV *med. R* XXII 239; Yako... Dauid mowy: Bądą, dzye, naschiczon, gdi syą vkaze twoya fala *ib.* 240; Isayasch... mowi: Nye, dze, pocoya grzeschnim (non est pax impiis Is 57, 21) *ib.* 243; A tocz mowy Dauid:... Gen nye wząl na darmo swogey dusche any lsczywyc przissyągal, tenczy, dzye, wezmyc przesegnanye (hic accipiet benedictionem Psal 23, 5) ot pana *ib.* 244.

5. dziać się, dziejać się '*stawać się, odbywać się, fieri, geri, agi, celebrari*': **a.** *w zdaniu zawierającym podmiot*: **aa.** *bez dopełnień*: A potem czo sya dzalo, to bylo za yego poczanthkem 1399 *StPPP* VIII nr 8758; Czo szø yest dząlo (videntes autem conservi eius, quae fiebant, contristati sunt valde Mat 18, 31) *ca* 1420 *R* XXIV 82; Wozni z lystem pozewnym, w gem rzecz, o *kthori pozew szą *dzegey, ma bicz wirzeczona (cum litera citatoria, in qua praemittitur causa, pro qua citatur), kgdi kv pozywanyv przigedze, za wyną panową wyesznyczow clopothacz nye ma *Sul* 8; Pozwany... na dworze krolewskeem alybo w szandze, gdze sand szą dzege (ubi iudicium celebratur), odpowyedzecz, alysz z roszmislyenym, nye powynyen *Sul* 8; Chczemy, abi na dzedzinye, o ktorą szą skarga dzeye (pro qua quaestio agitatur) alybo rvszona bicz w nadzegi gest,... rok poszwanya przes vywolanye yawnye byl wszyawyon *Sul* 38; Przeth kthorimysz thesz wszdawanya wyelkego ymyenya szą dzeyą (coram quibus etiam resignationes bonorum magnorum peragantur) *Sul* 78; Naypyrvey wschitky sandi, kthoresz dzali syan czassu xyanzanth..., nye mayąn bicz daley powtarzani *Sul* 85; Aczbi na thegosz zaloba syąn dzyala o thakąn rzecz (si contra eundem querela sit deposita in causa simili), a gdi zaprzi, na przisyąngą samowthor ma bicz skazan *Sul* 95; Przecaza szya dzyegye efficitur obstaculum XV *med. R* XXII 320; Tho sza nowthno (*leg.* nie jedną 'nic raz'?) dzegyalo, ale sza cząsto dzegyalo *Aleksy* w. 117—8; A vszi twoy posłuchayta ku modlytwye, iasz syø dzege w tem myeszczcv (ad orationem, quae fit in loco isto) *BZ* II Par 6, 40; A gdi syø ty rzeczi dzali (quae postquam gesta sunt), poslal Sennacherib... slugy swe do Ierusalem *BZ* II Par 32, 9; Cy ⟨wi⟩dzely zle rzeczi, gesz syø dzali ⟨w żydo⟩wskem lyvdu (hi viderunt mala, quae fiebant in populo Juda) *BZ* I Mach 2, 6; *Wszyszhky rzeczy, czokolwyek szye dzyaly przed nymy y gyescze szye dzyeya, badą pothwerdzony *OrtMac* 41; Dadza... lysth, w kthorym pysza zalobą y odpowyedz, yako szye przed nymy rzecz dzyala *ib.* 67; Potrzebą dzyegą ⟨się⟩ (*var. kal.*: potrzeba bywa) opus sit (porta atrii interioris,... erit clausa sex diebus, in quibus opus fit, die autem sabbati aperietur Ezech 46, 1) *MPKJ* V 107; To szye dzyalo yakoby w sostą godzyną XV *p. post. Rozm-Pam* 474; Yako my bog pomoszy y gego sprawedliwoszcz, ktorasz y w sądny dzen nade mnv y nad wszythkym swathem dzeyacz sze ma XV *p. post. Zab* 539; Thi rzeczy, o ktorych szyą ewangelya toczi, dzyali szyą a prosto w pol rokv tegosz lata pyrwszego (haec dicta evangelica sunt gesta anno primo praedicationis Christi, praecise in medio anno eiusdem anni

primi) XV *ex. MPKJ* II 318; Spatrzam, czo sye w domv *dzye videbo, quid domi agatur XV *ex. PF* III 178; Czczyenye o thych znamyonach, ktore szye dzyaly po wschemv svyathv przy narodzenyv pana naschego Iesv Crista *Rozm* 69; Tegodlya po trzechdzyestoch dnyach vmarlo, przepovyedzyawschy vyelye rzeczy, czo szye myaly dzyacz *Rozm* 74; Nyektory czvda popysany, ktore szye na tey drodze dzyaly *Rozm* 81; Temy slovy rozmaycze ya czyeschyly. A to szye przeto dzyalo, aby zlemv dyablu skryto bylo czlovyecztvo mylego Iesu Crysta *Rozm* 146; Takosz y vy, kyedy vzryczye ty rzeczy dzyeyącz szye, vyedzczye, yze yvz yest krolevstvo nyebyeskye blysko *Rozm* 484; To vczynyl kochayącz szye v tem, bo szye v tym radovaly, czo szye dzyalo nad Iesucristem *Rozm* 668; Kako szye yedno po drugyem dzyalo, mnymam, yze tako mozemy baczycz podlug rozmaytego dolyczenya doctorow *Rozm* 705; Potem od domv Annaschovego byl vyedzyon do Cayphaschovego domv, a to szye dzyalo v noczy *Rozm* 708; Alye navroczyvschy szye yescze k tym slovom, ktore szye dzyaly przy tey zalobye albo na pomavyanyv Iesucrista, sznadz by mogl nyekto vąppycz (*pro* vątpycz) o to slovo, yze rzekly Zydovye: Bycz ten nye byl... zloczyncza, nye podalybychmy yego tobye *Rozm* 789; Rany pyrvego byczovanya, czusch ktore szye dzyalo v Kayffasza, byly tako vyelye vypusczyly, yze vschytko czyalo krvyą oplynąlo *Rozm* 817; ~ **bb.** *z dopełnieniem dalszym*: *od kogoś, przez kogoś*: O czvdzyech, ktore szye dzyaly przez Iesvcrista po drodze (de signis, quae faciebat Jesus per viam), kyedy vczyekal do Eyptu *Rozm* 81; Vschytek lyvd veselyl szye ze wschythkych tych czvd vyelebnych, ktore szye dzyaly od nyego (quae gloriose fiebant ab eo Luc 13, 17) *Rozm* 377; ~ *komuś*: Paklibi takyey, yeyzebi syąn taky gwalt dzyal (eidem, cui talis violentia est illata), dluzey nyzly mązewy yey ziwye bicz przigodzyło syąn, thegdi ku prawu wlostnego gymyenya... wroczy syąn *Sul* 90; ⟨A nie⟩ posluchaycye snow waszich, ktore syø wam dzeiø (et ne attendatis ad somnia vestra, quae vos somniatis) *BZ* Jer 29, 8; Domini, nyesprąwyedlyw[y]⟨ości⟩ my szą dzeya a precone 1477 *ZapWarsz* nr 3095; Panye... pytaly dzyevyce Maryey, czo by szye yey dzyalo *Rozm* 747; ~ *z kimś*: O tem, yako dzyevycza Marya pytala svyatego Yana, czo by szye dzyalo z yey synem? *Rozm* 734.

b. *w zdaniu bezpodmiotowym*: **aa.** *bez dopełnień*: Dzyalo syąn w Sochaczowye (acta sunt in Sochaczew), w ponyedzalek po nyedzyeli Cantate *Sul* 85; Przicazal ssy, pannye, a takosz syą y dzege, abi kaszde nyerządne samnyenye czlowyecze bilo samo sobye mąka a czirpyenye XV *med. R* XXII 243; Tako to ma bycz gysczono, yako szyedzaczą radą wysznala, yako szye przed nymy dzyalo *OrtBr* VI 356, *sim. OrtMac* 66; Dzieyalo schią celebrabatur (quadrigam equorum sescentis argenteis et equum centum quinquaginta, similiter de universis regnis Hethaeorum et a regibus Syriae emptio celebrabatur II Par 1, 17) 1471 *MPKJ* V 49; Naonczas krothko szye dzyalo, yszeszmy nye mogly yey sprawycz rzeczy potrzebnych 1493 *PF* IV 664; In illo tempore y w ⟨k⟩tori szyą tho czasz dzyalo XV *ex. MPKJ* II 318; Aze dothychmyast czczyenye... schlo porządnye yedno po drugyem podlug tego, yako szye dzyalo *Rozm* 202; ~ **bb.** *z dopełnieniem dalszym*: Dixit, quomodo dominus Alexander sepe et sepius querularetur de dominis de capitulo Gneznensi coram ipso domino rege, quod ipsum dominum prepositum in iuribus prepositure sue impedirent subiungens, vlg. abi mv szø tesz oth wasz krothko dzyeyalo, super quibus pecierunt instrumenta 1420 *MMAe* XIII nr 1561; Kto takye gest w zeli nądze tego swyata, eze nye po woli na nim syą mu dzege, a on bogu sz tego dzącuge, tenczi podluc rzeczi Cristowey ma bicz vczeschon XV *med. R* XXII 238; Ach sluszebnyky twoge byczmy byyø, a przesprawnye sze dzege przeczyw ludu twemu (iniuste agitur contra populum tuum) *BZ* Ex 5, 16.

Cf. **Nadziać, Odziać, Podziać (się), Przyodziać, Udziać, Wydziać, Wzdziać, Zadziać, Zdziać, Nadziewać, Odziewać, Podziewać się, Przyodziewać, Wdziewać, Zdziewać**

Dziad *formy*: *n. sg.* dziad 1393 *HubeZb* 67, 1409 *Piek* VI 380, *ca* 1500 *Erz* 16; ~ *g. sg.* dziada 1401 *HubeZb* 100, 1423 *MPKJ* II 302, *Sul* 11, *OrtBr* VI 371, *OrtMac* 94. 96, 1474 *AKPr* VIIIa 56, *Rozm* 29; ~ *d. sg.* dziadu *BZ* Gen 28, 4; ~ *ac. sg.* dziada *OrtBr* VI 371, *OrtMac* 96; ~ *i. sg.* dziadem *MW* 45b; ~ *l. sg.* (po) dziadu 1420 *AKPr* VIIIa 153; ~ *n. pl.* dziadowie *BZ* Ex 10, 6; ~ *g. pl.* dziadow 1446 *AGZ* XIV 198, *OrtCel* 4, 1457 *AGZ* XV 9, 1466 *AGZ* XIII 533.

Znaczenia: **1.** '*dziadek, avus*': Iaco Wiszkow dzad ne bil w dzirszeny tey dzedzini, a Meczko bliszszi po swe babe ku te dzedzine 1393 *HubeZb* 67; Iako praue pod drogø y s bracø Ondrzeyowo y po to gich dzadi (*pro* dzali?) rosdzelono *ib.* 68; Stanyslaw sz Ianem tamo ty lasszy trzima od dzada y sz oczcza od panczinaczcze lath w pokoyu 1401 *HubeZb*

100; Iarantow dzath y yego oczecz, y on sam potem wydzyrzeli Lubom trzidzeszczi lath y wancey 1409 *Piek* VI 380; Pan Dobec po dzadu a po bracze Stawiska y Mliniska ode czterdzesanth lath byl w dzerszenu 1420 *AKPr* VIIIa 153; Staw Stanislaow..., gemus th⟨o⟩ daley, nisly od pyanczynacz⟨e⟩ lath gest w dzersen⟨iu⟩ s dzada y s ocza tako, yako zastawyl 1423 *MPKJ* II 302; Slachathnosczi doswyathczycz chczącz, szescz swyatkow podobnich powyescz yma: dwv s swego rodzayv, dwv z dzada, a poslyednyv dwv z maczerze (duos de sua genealogia et quatuor ab avis et matre) *Sul* 11; A dacz (*sc.* bóg) pozegnanye Abrahamowo y syemyenyu twemu po tobye, abi wladnøl w zemy..., gesz to gest gospodzyn szlubyl bil dzadu twemu (quam pollicitus est avo tuo) *BZ* Gen 28, 4; Vmrzely... óczyecz besz oddzyelyenya szyna szwego, thedy dzyeczy tego tho nye oddzyelonego szyna weszma gymyenye szwego dzyada podlug prawa *OrtMac* 94; Gdy vmrze czlowyek..., a ma po szobye dzyada albo pradzada bądz po oczczv albo po maczyerzy, a ma thesz oczowycz (*pro* oczczowych) albo maczyerzynycz (*pro* maczyerzynych) czo dzyeczy, kthory s tych mayą odzyerzecz thego to vmarlego czlowyeka gymyenye podlug prawa? *OrtMac* 96, *sim. OrtBr* VI 371; Thego to czlowyeka dzyada oczczowy y maczyerzyny dzyeczy maya tho *gymyenyo rowno wszyacz *ib.*; Qui coram nobis constituti dixerunt, se iura non habere, sed dixerunt, quod ipsas curias tenent s pradzadow, dzadow i z oczczow ipsorum eviterne 1457 *AGZ* XV 9; Yako tho gest nassche na lewo s oczcza, s *dzadza y kądyszmy szly, ale nye Braneczskych 1474 *AKPr* VIIIa 56; Yako ya tho wyem, ysz to gest Susskych na lewo z dzada y z oczcza *ib.*; Joachymye y Anno,... ieszteszczie... Jesu Crista ieden dziadem, druga babø *MW* 45b; Dzyad avus *ca* 1500 *Erz* 16.

2. '*przodek, atavus* (*sensu latiore*), *quidam e maioribus natu*': Suprin et Stanislaus produxerunt..., quod villa Czeperow nuncquam regis fuit sed ipsorum awum et preawum al. dzadow 1446 *AGZ* XIV 198; Otocz ya zayutra *przywyødø kobilky w twe kraynye..., a napelnyøcz domi twe y slug twich, y wszech Egipskych, gichsze to nye wydaly waszy oczczowye y dzyadowye (quantam non viderunt patres tui et avi), yako sø wznyknøli na szemyøø, asz do dzyszeyszego dnya *BZ* Ex 10, 6; Ex quatuor progenitoribus se cztyr starczow uel starych oczczow, sc. dzadow, pradzadow *OrtCel* 4; Testamur, quod predicta bona in Nyeszankouicze sunt predicti Mrowcze ex antiquo genologia sua, videlicet ex atavis al. s *czadow et i s *praczadow suum patrimonium esse 1466 *AGZ* XIII 533; Wschyszczy slyzely, isch tako movyl, aby wschyszczy mlodzyenczy s pokolyenya Davydowa albo Iuda, yego dzyada, mlodzy y starzy..., yschby przysly do koszczyola *Rozm* 29.

Dziadowizna '*dział majątku odziedziczony po dziadku, praedii aviti pars a nepotibus hereditate accepta*': Swathczimy, esz yest Pochnyna et Yanowa dzadowyzna et y maczerzyzna Jablonka, o kthora gest Petr... pozwal 1427 *Zab* 538; Prefata Hedvigis remansit przy swej dzadowyszny e y maczerzyszny e et dicti fratres perpetuum silencium habebunt et abrenunciant se eisdem bonis perpetuis temporibus 1461 *AGZ* XIX 503; Secundo propono (*sc.* contra Johannem), quia ipse tenet medietatem Zabloczcze mei avi hereditatis al. dzadovyszny in valore triginta marcarum 1464 *AGZ* XVI 379; Lvdymyla... confessa [et] est publice..., quia frater suus germanus... satis ei fecit pro patrimonio et matrimonio, et awo, et awa al. za dzyadowyszna y za babiszna 1476 *StPPP* IX nr 867; Filia... Iohannis Felschtinsky... recognovit, quia genitor ipsius Katherine ⟨prae⟩fatus Felschtinsky filie sue satisfecit de omnibus bonis avium et maternalium pye memorie al. ⟨z⟩ dzadovysny y s babysny, y s maczerzyszny 1477 *AGZ* XVI 135, *sim. ib.* 137.

Dziaduszki *bot.* '*Arum maculatum L.*': Dzaduski barba aaron 1472 *Rost* nr 326.

Dziakielny '*należny tytułem daniny zwanej dziakło, tributi titulo, quod dziakło vocabatur, solvendus*': Ego Ivaschko Ilynycz do decimam de curia mea empta, dicta Komorowo..., de curia, dicta Lynthvpa, siclum al. rvbl latorum grossorum poddanych et dzyakelnych (1486) *KodWil* I 412.

Dziakło, Dakło 1. '*danina w zbożu i sianie w W. Księstwie Litewskim, frumenti fenique certa quaedam copia in ducatu Lithuaniae a subditis solvenda*': Libertamus... ab omnibus nostris et successorum nostrorum magnorum ducum Lithvanie etc. serviciis,... castigacionibus et penis ministerialibus vlg. dzeczskye, avene, siliginis et feni dacionibus, que dakla nuncupantur (1387) *KodWil* I 14; Omnes et singuli emetones... dictorum principum et boiarorum terrarum nostrarum ab omni dacione et solucione mensurarum, que dziakla nuncupatur,... sint omnino soluti 1434 *MMAe* XIV 530; Subditi principum... ipsarum terrarum Magni Ducatus Litthuanie, ab omni dacione et solucione collecte, sive exaccionis srzepczisne dicte atque

mensurarum, que dyakla nuncupantur,... soluti sint 1447 *MMAe* XIV 11, *sim.* 1492 *KodPol* I 348; Homines qu nque villanos... cum successoribus ipsorum et terris, daklis tam siliginis quam avene ceterisque contribucionibus... donavimus (1473) *KodWil* I 326; Omnia tributa mellis, grossorum, frumenti, videlicet dziakla, piscze, srepsczyzna et alias omnes exactiones tenebuntur pendere et solvere (1493) *KodWil* I 462; Item decem homines in Lyeschnycza cum terris, pueris et successoribus ipsorum, cum tributo mellis, dacia al. dzakla siliginis et avene, laboribusque et serviciis iuxta consuetudinem terre Lithvanie (1494) *KodWil* I 474.

2. '*miara zboża w W. Księstwie Litewskim, frumenti certa quaedam mensura, quae apud Lithuanos in usu fuit*': Fundavi dotavique his infrascriptis:... item eciam et campum pro aratura eiusdem plebani in fine pontis eundo ab eclesia versus occidentem ad quadraginta mensuras seminis dictas al. dzyacla (1437) *KodWil* I 171; Do... octo homines videlicet villanos nominatim,... secundum nomine Stanislaum Alexeyovicz et legittimis ipsius cum proventibus, videlicet dwa besmyany mellis, dvye daklye siliginis, centum lini, tres grossos et laboribus,... quartum Mylonowicz cum... proventibus, videlicet thry besmyany mellis, centum lini, dwye dzaklye siliginis,... quintum Lvpko cum... labore proventibusque tres grossos, dvye dzaklye siliginis,... sextum Hrycz cum... proventibus, videlicet..., dvye dzaklye siliginis (1483) *KodWil* I 388; Damus ac perpetuo inscribimus:... item aream pro domo plebani cum ortis et campo pro agricollacione in fine pontis, eundo ab eclesia versus occidentem, ad quadraginta mensuras vlg. dzyakla (1493) *KodWil* I 458.

Dział *formy*: *n. sg.* dział (1373) *MMAe* X 269, *Fl* 121, 3, *Sul* 18, *etc.*; ~ *g. sg.* działu 1397 *Leksz* I nr 2292, 1401 *HubeZb* 110, 1402 *StPPP* II nr 842, 1405 *HubeZb* 106, 1412 *AKH* III 196, *etc.*; działa 1400 *Leksz* II nr 2721, 1482 *AGZ* XIX 237, 1491 *AGZ* XIX 559; ~ *d. sg.* działowi 1415 *KsMaz* I nr 2423, *Dział* 27; działu 1424 *KsMaz* II nr 822; ~ *ac. sg.* dział 1393 *Leksz* II nr 1513, 1399 *TPaw* IV nr 2129, 1412 *JA* VI 215, *etc.*; ~ *i. sg.* działem 1397 *StPPP* VIII nr 6202, 1397 *TPaw* IV nr 368, 1401 *HubeZb* 49, 1408 *KsMaz* I nr 1197, *etc.*; ~ *l. sg.* (po) dziele 1391 *HubeZb* 62, 1393 *TPaw* III nr 2885, 1412 *JA* VI 213, 1415 *Przyb* II, 1423 *StPPP* II nr 1936, 1428 *ZapWarsz* nr 2898, 1438 *StPPP* II nr 2752, *OrtMac* 69. 85. 86; dziale 1406 *HubeZb* 84, 1437 *KsMaz* III nr 2874, 1443 *AGZ* XI 221, *Sul* 53, 1450 *RafZran* 91, 1451 *ZapWarsz* nr 924, *OrtBrRp* 55, 1. 64, 2, *OrtVrtel* 117, *Dział* 45. 54; ~ *l. du.* działu 1394 *HubeZb* 71; ~ *n. pl.* działowie *BZ* I Par 24, 1; ~ *ac. pl.* działy 1428 *ZapWarsz* nr 2841, *BZ* Deut 21, 17. II Par 31, 4, 1485 *ZapWarsz* nr 1602; ~ *i. pl.* działy 1416 *KsMaz* I nr 2690, 1426 *MonIur* V 62; ~ *l. pl.* (na) dzielech 1402 *HubeZb* 101, 1406 *HubeZb* 84; dzialech *Sul* 15. 46.

Znaczenia: **1.** '*część komuś przypadająca, udział, szczególnie część pola uprawnego, hereditatis pars, praedii, imprimis agri culti pars, possessionis certa quaedam pars, sors, pars* (*sensu participandi*)': Ieruszalem, gesz stawø yako masto, gegosz wczøstwo albo dzyal gego w nyem albo w wekvgem (ut civitas, cuius participatio eius in idipsum, *Pul*: yegosz vczęstek yego w Yeruzalem) *Fl* 121, 3; Tamen sancti absque peccato mortali viventes habent communionem p[y]ospołytow[y]anye, obczow[y]ane et sortem, dzyal, in omni bono XV *med. R* XXII 320; A ktori offerowacz bødzye krew y tuk s synow Aaronowich, ten bødzye myecz plece prawe za swoy dzyal (ipse habebit et armum dexterum in portione sua) *BZ* Lev 7, 33; Y rzekł pan kv Aaronowi: W zemi gich niczim nye bødzecze wlodacz any *bodzecze myecz dzalv myedzi gim⟨i⟩ (nec habebitis partem inter eos). ⟨J⟩a dzal y dzedziczstw⟨o⟩ twe posrzoot synow israelskich (ego pars et hereditas tua in medio filiorum Israel) *BZ* Num 18, 20; Ta to bødze *zemyø, ktorøsz *bodzecze myecz losem..., dwye pokoleni a pol przyiaczol wzyøli sø swoy dzal za Iordanem (duae semis tribus acceperunt partem suam trans Jordanem) *BZ* Num 34, 15; Y wszitki myasta gego wonczasz dobilismy, zabiwszi wszitki bidliczele gich... Nye ostavilissmi w nich *nizødnego ziwego, kromye dobitca, ktori na dzal (1471 *MPKJ* V 28: w dzial) przisiedl plonnikom (absque iumentis, quae in partem venere praedantium) *BZ* Deut 2, 35; Y dadzą kaplanom... dzal velni ze wszego strzizenya (lanarum partem ex ovium tonsione) *BZ* Deut 18, 4; Y chczalby otczecz zboze myedzi syni rosdzelicz, nye bødze mocz vczinicz syna miley pirworodzonim a vissey myecz, niszli syna nyemiley. Ale syna nyemiley przizna pirworodzonim y da gemv ze wszego, czosz ma, dwa dzali (dabitque ei de his, quae habuerit, cuncta duplicia) *BZ* Deut 21, 17; Ale dzal bozi, lvd gego (pars autem domini, populus eius) *BZ* Deut 32, 9; Potem sinow Aaronowich cy dzalowye bødø (porro filiis Aaron hae partitiones

erant) *BZ* I Par 24, 1; A takesz przikazal lyvdu przebiwaiøcemv w Ierusalemye, abi dawaly dzali kaplanom a nauczonim (ut darent partes sacerdotibus et Levitis), abi mogly gotowy bicz zakonu bozemv *BZ* II Par 31, 4; ~ Adamek recepit pecora in sua uera diuisione, dzele 1393 *TPaw* III nr 2885; Iaco Ramberth w tu dwu dzalu ne mal trzeczey czanszczi niczs, czos s Brzenikem pokazowali 1394 *HubeZb* 71; Swanthoslaus firmitates suarum litterarum pro sorte, dzała, debuit in judicio monstrare et non monstravit 1400 *Leksz* II nr 2721; Thø løkø cupil Andrzey v Nastky y s dzalem y szekl yø 1401 *HubeZb* 49; Eze przi tem bili, gdy Sadkowskemu pirwe ta zastawa zastawona do tego dzału, *czosszo *gøge Micolay trzy zagoni pooral *ib.* 110; Marcyn ma na Catuszyney y na yey szestrze na løcze, y na trzech dzelech trzi grziwni penødzi zastawnych 1402 *HubeZb* 101; Jacusz ma trzeczø czøscz czechuczskego dzalu, a tø czøscz Symun przeoral, mayøcz s nim niwø 1405 *HubeZb* 106; Iaco cso yest zayøl Sta⟨nisław⟩ Szwanthosłaowi bidlo, to yest ne na swem zayøl dzale... Czso Sta⟨nisław⟩ zayøl Marczinowi bidlo, to yest na swich dzelech zayøl 1406 *HubeZb* 84; Dersca wanczey wfszala dzesanczą grziwen, niszli Hanka, szo⟨s⟩tra iego, swego dzalu 1412 *AKH* III 196; Ten dzal y løkø, czo Yan od Crobanowskego dze⟨r⟩szy, dzerszy daley pancinaczcze lath w pocoyu 1412 *JA* VI 215; Cum divissus es cum Woyslao vlg. dzaly, extunc ius me introligavit in partem ipsius Woyslai totalem 1416 *KsMaz* I nr 2690; Mathias... recognovit, se obligasse suam sortem hereditatis Gosnewicze domino pallatino in sex sexagenis monete comunis, videlicet tres divisiones vlg. trzi dzaly et pratum... per spacium sex annorum 1418 *Czrs* 185; Ty sze mnø szescz lath trzimal twoy dzal y wszywal moy dzal 1421 *PF* VIII 16; Yako prawye tha nywa albo polye lezy ⟨w⟩ them dzele, czszo kupyl Jacus ot Mikolaya 1423 *StPPP* II nr 1936; Ad villam... mensuratur idem mansus et pertinendo villam Nelaskario heredi de Dlotowo ad ipsius porcionem, k y⟨e⟩go czanszci albo ku dzalu 1424 *KsMaz* II nr 822; Dadzibogius de Crosnye quandam particulam vlg. dzal sue hereditatis Croszne... vendidit perpetue 1425 *Monlur* V 20; Martinus ipsi Stanislao, fratri suo, liberam aream dimisit cum una particula, s plossą, ante ipsam iacenti usque ad stratam et aliam divisionem al. dzal retro Pelkam, za Pelką 1425 *TymProc* 231; Iacobus de Kossmy quasdam duas particulas vlg. dzali in Koszmy... vendidit perpetue 1426 *Monlur* V 48; Sulislaus... dimidium alterum mansum mensure Chulmensis in Ossek... et pratum quoddam... inter particulas vlg. medzi dzali Nyemerze situatum... vendidit perpetue *ib.* 62; Jaco ya dzirszø s bracyø trzi dzali, czøsci w Grampczewe... wiszszey trzech lath w pocoyv 1428 *ZapWarsz* nr 2841; O cthore posyeczenye lanki Boguslaw na Michala szalowal, tho gest w gego wecznem dzele *ib.* nr 2898; Constitutus Wernerus de Lecarcice quandam particulam campi cum prato vlg. dzal... obligauit 1430 *Monlur* VI 110; Wroczek pro aliis propinquioribus partibus fideiussit pacem perpetuam, quia nichil habuit in tercia divisione al. w dzale ibidem in Clucowo cum Alberto 1437 *KsMaz* III nr 2874; Petrus... octo arwos agrorum, de quibus arwis unum na plossyawe dbrzi, alium na rownem lyessye,... alium na dlugem dzelye..., vendidit 1438 *StPPP* II nr 2752; Nygdym ja ne sastupila syna swego any *dyalu gego a nygdym ja *dyalu geho se opyekala 1440 *Ośw* nr 5; Fateor equum recepi et duos porcos in mea porcione al. w mey (*pro* mem) dzyale, residua non fateor 1443 *AGZ* XI 221; Iohannes... recognovit, quomodo szawodzy divissionem al. dza[h]al suam et fratrum suorum iuniorum tamquam frater senior ad quinque annos, videlicet villas Lissecz, Szagorze, Rinowcze in duabus centis... matri sue 1443 *AGZ* XII 112; Stanislaus duos ortos ex utraque parte fluuij diuisi al. dzalu rayszkego penes aream Muschinszke et tabernam Petri Galli, usque ad summitatem montis... Alberto... dedit 1443 *StPPP* II nr 3135; Sola sorte una al. dzyal, que sors dum integre extirpata fuerit, quatuor coreos ad ex⟨is⟩timacionem fuerit, quatuor coreos ad ex⟨is⟩timacionem poterit conseminari 1447 *TymProc* 324; Czom uczinił Janowi, tho za gego poczatkiem, kyedi... kygyem na mye uderzil nye w swem dzyalye 1450 *RafZran* 91; Macyey na them dzale ogrod zagrodzil, kthori dzal yego listh ozywa 1451 *ZapWarsz* nr 924; Dzyeczy, czo nye s gednego oczcza albo gedney maczerze, gego czasczy nye *wyeszma dzalv z onymi dzyeczmy, czo sz nym od gednego oczcza y od gedney maczerze *OrtKal* 178; Nye chczą yey dacz wyana any themu dzyeczyaczyu dzyalu szwey oczczyszny *OrtMac* 115; Gych oczecz nycz nye wyanowal gych maczyerzy y tesz dzyeczy lath nye mayą gych o dzyale wysznawacz albo nye wysznawacz *OrtVrtel* 117; Oczczyzna wszythka ma spascz na dzeczy y dzal maczerzyzny, czso na nye slvsza (integraliter cum alia parte ipsos in divisione contingente quorumlibet bonorum maternalium, *Sul* 51:

sze pelna sz drvgą cząsczą gych dothykayączą ktoregole dobra maczerzysthego) *Dział* 43; De bonis Malechow et Zidathicze racione addicionis al. dla przidadkv divisionis al. dzalv ad villas Iuskowcze, Ostrozany 1469 *AGZ* VI 110, *sim.* 1475 *AGZ* XVIII 98; Iohannes... tenetur debiti centum quinquaginta marcas... fratribus germanis et hoc pro sorte al. za dzal, al. za czyasz⟨ć⟩ ipsorum fratris olim... Marcissii bone memorie 1471 *AGZ* XV 465; Quia tu sibi Andree non vis exdividere partem hereditariam al. dzalą aualem et maternalem 1482 *AGZ* XIX 237; Jako ya ss bracza zadzyrzal dwa dzyały cum area podluk praw mych na Puchalach... wysschey trzech lath in pace 1485 *ZapWarsz* nr 1602; Quia vos noluistis sibi impartire sortem al. vydzyelycz dzyalu de patrimonio... ibidem in Podhoroczcze..., idcirco vos citat de non imparticione sortis al. nyevydzyelyenya dzyalu 1499 *AGZ* XVIII 536; ~ dział siedliczny '*uprawna działka ziemi, na której części znajduje się zagroda, agri culti pars, cuius particulam villula occupat*': In sortem al. dzal schedliczny et in omnia novalia al. nowini... in Chowyesche 1452 *TymProc* 325; ~ dział włoczny '*rola, ziemia uprawna, do której przynależy pewien obszar łąk oraz uprawnienia do wspólnego użytkowania ziemi nieuprawnej (lasów, pastwisk itp.), ager cultus, ad quem prata quaedam pertinent communisque usus arvi inculti (silvarum, pascuorum, sim.)*': Jaco ya z Mycolayem zamopyath... ludzem... z Bozegoua lank gych *dzalech włocznych za struga Byedrza nye posseki gwaltem 1476 *TymProc* 222.

2. '*podział, dzielenie, rozdzielenie (szczególnie majątku), rei familiaris, imprimis hereditariae, divisio*': Iacom bil przi tem *dele, isze yego *szadnø zayøl zagrodø 1391 *HubeZb* 62; Szimon sdrusil (*leg.* zdruszył 'naruszył') ten dzal, czso im gednaczi wgednali i s Jacussem 1393 *Leksz* II nr 1513; Wawrzinecz ne mal nouego dzału s Janem mymo stare granicze 1397 *Leksz* I nr 2292; Albertus... Andream... propter limitacionem hereditatis vlg. o dzaal citauerat 1399 *TPaw* IV nr 2129; Sobek thą droga, cso na Mykolaia o nyą zalowal, thø w dzele wimaval 1412 *JA* VI 213; O ktorø strawø na mø Mroczek zalowal, o tø ma slał, abi sethl ku dzalowi 1415 *KsMaz* I nr 2423; O ktore ruschayącze gymyenye Hanka zalowala na Maczeya, tho yey on byl *dzalam odbył 1444 *Czrs* s. LXXXIII; Thom polozila wsithco w dzał, czsom my⟨a⟩la s prawem polozicz 1446 *ZapWarsz* nr 589; O dzalech synoow z oczczy swymy *Sul* 15; Acz gaałki alybo kostki grayąncz czyy syn czo straczy, na yego cząnscz polyczono bandze, gdi sz braczą na dzaal przydze (cum ad divisionem venerit cum fratribus) *Sul* 17; Dzaal, gen szą sstaal przed przyiacyelmy (divisio facta coram amicis), aczkolye kv znaymosczi xąnzączey nye bylbi przywyedzon,... ma bicz moczen *Sul* 18; Vstawyamy..., aby kthorzykole bracza abo przyaczele, przyrodzeny abo daleczy, w rodzayv oboyga, oth szebye rosdzeleny a othdzeleny bądącz, a w them dzale abo rosdzelenyv staly przes trzy lyatha (et in hac separatione seu divisione steterint per triennium)... w mylczenyv, kv szandv nye pozywaącz *Sul* 53, *sim. Dział* 45; A przes nasz alybo starostą naszego then dzal poczwirdzon nye bądze (et quamvis per nos... eadem divisio ratificata non fuerit) *Sul* 66, *sim. Dział* 54; Then wmarley nyewyaszthy masz nye moze myecz thego darowanya y they nyewyaszthy rzeczy, bo thy nyewyeszczye rzeczy szluszaya gyey blyszym w rzeczenyv rzecznym dzyele (*OrtBrRp* 55, 1: wyrzeczonem dzyalye) *OrtMac* 69; Gdy czaszczy Mycolayowa, Ianowa y moya przes myernyka podle xanc są dzeloni y myerzoni, tedi thi przyschetw, nyc dalesz dzelicz y myerzicz, a twim wsperczim dzal y myara nam syą nye spelnila podle xanc 1457 *AKPr* VIIIa 51; Gdy nyektora bracza abo brath s syostrą oczczyzną badą oddzeleny, k czemvsz to dzalowy przed sądem brath abo syostra przygmą skazanye (aliquis eorundem fratrum in quaestione hereditaria accipiat contra se sententiam diffinitivam), a potem drvgy... brath... ono skazanye odwolawa..., rzeczy skazane wygassały *Dział* 27; Dzalv dzeczy nye mayą myecz s oczczem (de divisione hereditatum matre defuncta rubrica, *Sul* 46: O dzyalech synow z oczczy swoymy) *Dział* 38; O dzale (*Sul* 66: dzelenyv) oczczowskyem (de divisione bonorum). ⟨V⟩stawiamy, gdy masz po smyerczy szony swey swoge syny oddzely z gymyenya, ktorym to dzalv nye mogl odmowycz, a gdyby taky dzal przed nas abo starosti naszego nye byl vczvyrdzon, po smyerczy oczczowey synowie taky dzal mogą wzruszycz (quia per nos vel capitaneum nostrum divisio ratificata non fuit..., eo patre mortuo filii ipsam rescindere valeant) *Dział* 54; Jakom ya roszdzelyl Jana s Ffylypem, a macz na dzal przizvolyla 1461 *ZapWarsz* nr 1014; Filie sue... dedit... ultra omnem divisionem al. wyssthey (*leg.* wyszej) wschego dzyalu 1463 *AGZ* II 170; Poczczowey (*leg.* po ocowej) smyerczy szukagyą synowiye dzyalu oczyzny (mortuo patre filii quaerunt divisionem) XV *p. post. R* I s. XLVII; Sąly

slachethnego rodu, lep[e]yey gym rozgyachacz syą po swyathu, nysszly roserwacz gymyenye, bo gich thaky dzyal rad bywa rossprosz⟨e⟩nye gymienya (nam saepe est gravis eorum dissolutio huiusmodi hereditatis divisio) *ib.*; ~ list działu '*pisemny akt podziału, documentum, litterae, quibus rei hereditariae vel familiaris divisio conscripta est*': Ta dzelnycza dzedziny w Ledniczy bila naszego oczcza, yest prawa nasza i list dzalu oprawny bil na nø 1402 *StPPP* II nr 842; ~ dział uczynić: Paknyały oczecz vczynywszy thaky dzal (facta huiusmodi divisione)... gynszą zoną poymye,... synowye pyrwyey maczerze... kv cząsczy oczczowey nye bądą mocz przycz *Sul* 66, *sim. Dział* 54; Gdyby (*sc.* ojciec) marnye gymyenye chczal *roztruoszycz, tedy dzeczom z oczczem slvsza dzal vczynycz *Dział* 38; Gdyby dwa abo trze bracza myedzy sobą dzal (*Sul* 67: roszdzal) vczynyli (divisionem inter se fecerint), a potem geden s nych vmarl, tedy any bracza, any dzeczy brata vmarlego nye mogą wzruszycz *Dział* 54; ~ (roz)dzielić działem: Ian s Marczinem ne yesth pelnim dzalem dzelon, bo yeszcze mayø gine dzedziczstwo dzelicz 1408 *Piek* VI 369; Predicti porcionem Stephani predictam... debent per medium diuidere in perpetuum vlg. vecznym dzalem rosdzelicz 1415 *Czrs* 49; Jako bił prawim dzelczø medzi Otthø Trachem et Gunczerzem bratem yego y roszdzelil ye prawim dzałem wszitkim sbozim, czso go koly tedy mely, a Otha po tem dzele dobrowolne viszedzał trszy latha w swem domu, swoy chleb yedząc 1415 *Przyb* 11; Yakosmy bily dzelczamy myedzy Jacusszem a Bartlomyeyem y rosdzelilismy go wyecugim dzalem 1421 *Przyb* 15; Jandrzey s Gnewomirem y s yego szynem Voczechem roszdzelyly szą prawim dzalem 1423 *Kozier* II nr 7; Yako mnye rosdzyelono ss Yanem, ss brathem moyh⟨m⟩ pewnym dzałem do maczy⟨e⟩rzyna zywotha 1472 *ZapWarsz* nr 1343; Stanislaus et... Andreas, fratres germani,... sunt variati divissione al. dzyałem roszdz⟨ieleni⟩ 1499 *AGZ* XV 565; ~ dostać się, przyjść działem, w dziele: Mscziwoy[ow]... dzerszi silan, mocza to, czo se dzalem y lozem sze *dostala Swantochne, zene Andree, na ymem (*leg.* na imię 'mianowicie') dom, szedlisco y ogrod 1397 *StPPP* VIII nr 6202; Czso iest Staszek oddzelil swego sina, to iest drzewey otdzelil, nisli pana Brzezinskego ludzi osekl, i to sø iemu prauim dzalem dostalo 1397 *TPaw* IV nr 368; O chtorø lankø Iacub zalowal na mø, ta szø mne dzalem dostala 1408 *KsMaz* I nr 1197; Na te łąncze, czo chleboyethcza szekl Yadwidzin, tho yest szø Binkowy dzalem dostalo 1412 *JA* VI 214; Karczma... sø bela dostala Paskowi dzedzicznim dzalem weczistim 1415 *Przyb* 11; O cthori dom Clara na myø szalowala, ten syø *memø manszowi dzalem dostal 1428 *ZapWarsz* nr 2847, *sim.* nr 309. 433; O kthorą dzedzyna Woyczech na mya zalowal, tha my szą dostala wecznym dzalem 1434 *ZapWarsz* nr 619, *sim.* nr 549. 740. 946. 1579; W *dyelye (*OrtBrRp* 64, 2: w dzale) przyszedl then korczak they panyey..., y oszm szrzebrnych lyzek sz kupkyem w *dyelye dzyeczyączyv gyey przyszlo *OrtMac* 85; Gdysz then korczak mey zenye w prawym dzyele (*OrtBrRp* 64, 4: dzale) szye dosthal *ib.* 86.

3. '*grzbiet wzgórza, wzniesienia, tworzący granicę, wzniesienie, loci editioris dorsum, qui pro limite habetur, locus editus*': Et ab eodem scopulo angulari limitaverunt ipsorum granicies et scopulos sipaverunt al. wszipali divisione moncium seu collium al. dzialem inter decursus fluviorum al. myedzy wyrzchowynamy dictorum Błądne... Alii multi scopuli sunt sipati et vadunt per campos et per divisionem al. przesz dzyał usque ad fluvium Orzyechownycza 1460 *AGZ* VIII 137; Et a summitate sive decursu al. od wyrzchowin supradicti fluvii Orzyechowka Parva per divisionem al. dzyalem scopuli sunt sipati et transeunt directe usque ad summitatem fluvii dicti Calynycza. Et a summitate al. od wyrzchowyn supradicti fluvii Calenycza vadunt et transeunt alii scopuli sipati per divisionem al. dzyalem et per silvas usque ad viam, que ducit de Brzozow in Crosnam *ib.* 138; Ad viam, que vadit superficie al. dzalem ad opidum Radymna 1491 *AGZ* XIX 558; Sipavimus scopulum, a quo ivimus recte usque ad superficiem al. do dzala, dictum suchy dzyal, qua superficie recte eundo sipavimus scopulos *ib.* 559; ~ *może nomen proprium*: Incipiendo vbi fluuius Brzezanka vlg. dictus fluit in Wyszlok fluuium, superius ascendendo vsque ad originem ipsius et ab origine ad verticem montis dicti ploszky dzal, de quo fluuius Otnoga fluit in Wischoka (1373) *MMAe* X 269; Actum et datum in summitate montis thwrzy dzyal 1460 *AGZ* VIII 138.

4. '*przedział, przepaść, praerupta, quae superari non possunt*': Rozdzielenye, dzaal chaos (inter nos et vos chaos magnum firmatum est, ut hi, qui volunt hinc transire ad vos, non possint Luc 16, 26) 1471 *MPKJ* V 124.

5. *corrupta pro* dzięki: Mozely tego vmarlego czlowyeka blysszy przyrodzeny gymyenye y yego

dzyeczy wszyacz w szwa opyeka przesz voley y dzyalv (*OrtBrRp* 75, 4: dzaky) gych mathky, bądz ona szla za gynny maz, bądz nye szla? *OrtMac* 102; A mozely woyth tho odlozycz daley besz gych dzyaly (*OrtBrRp* 86, 1: dzyaky) albo czo o tho yesth za prawo? *OrtMac* 116.

Działacz '*robotnik, operarius*': Wszowy dzalacze voca operarios (voca operarios et redde illis mercedem Mat 20, 8) *ca* 1420 *R* XXIV 83.

Działać, Dzielać *formy*: *praes. ind. 1. sg.* działam *BZ* Neh 6, 3; *2. sg.* działasz *EwZam* 304. 305, *Rozm* 429. 838; dzielasz 1495 *ZapWarsz* nr 1772a; *3. sg.* działa 1471 *MPKJ* V 18. 134, *EwZam* 306, *ca* 1500 *SprTNW* V 11, *Rozm* 258; dziela 1471 *ZapWarsz* nr 2955, 1483 *SprTNW* VIII 2, 39; *1. pl.* działamy *BZ* Neh 4, 1; *2. pl.* działacie *BZ* Neh 6, 6; *3. pl.* działają *Fl* i *Pul* 118, 3. 126, 1, *BZ* IV Reg 12, 11. 22, 5, *MPKJ* V 135; ~ *praes. ind. z partykułą* niechać *dla wyrażenia trybu rozkazującego*: *3. pl.* niechać działają *BZ* Neh 4, 3; ~ *imper. 2. sg.* działaj *ca* 1450 *PamLit* IX 318, *BZ* I Par 22, 11. 16; dzielaj *Dek* II 3; *1. pl.* działajmy *BZ* Neh 2, 20; *2. pl.* działajcie *BZ* Gen 34, 10. Jer 29, 28, *Pul* 30, 31; dzielajcie *BZ* Ex 5, 18; ~ *part. praes. act. adv.* działając *Fl* 117, 21, *Rozm* 258; dzielając 1484 *Reg* 707; *adi. ac. sg. m.* działający XV *med. SKJ* V 279; *f.* działającą *ca* 1420 *R* XXIV 85; *n. pl. m.* działający *BZ* Neh 4, 17; *g. pl. m.* działających *Fl* i *Pul* 140, 10; dzielających *MW* 9b; ~ *inf.* działać(i) *MPKJ* V 77; działać *Sul* 110, *BZ* III Reg 15, 21. I Par 22, 5. I Esdr 6, 22. Neh 4, 2. 10, 1471 *MPKJ* V 51, XV *p. post. Zab* 539, *EwZam* 304. 305, XV *ex. SKJ* I 143, *Rozm* 289. 420; dziełać(i) 1484 *Reg* 719. 724; dziełać *BZ* Gen 11, 8, 1484 *Reg* 716, XV *p. post. Kałuźn* 272, XV *ex. SlArch* I příl. 20; ~ *fut. 1. sg. m.* działać będę *Pul* 11, 6; *2. sg. m.* będziesz działać *BZ* Gen 4, 12. I Par 17, 4; będziesz dziełać *BZ* Ex 20, 25; będziesz działał *Rozm* 171; będziesz dzielał *BZ* Ex 20, 9; *3. sg. m.* działać będzie *BZ* Lev 25, 40; będzie dzielał XV *ex. SlArch* I příl. 20; *1. pl. m.* będziem działać *BZ* Neh 4, 21; *2. pl. m.* dzielać będziecie *BZ* Lev 23, 3; ~ *praet. 3. sg. m.* działał *BZ* II Par 33, 19, *MPKJ* V 135, 1477 *ZapWarsz* nr 1204, 1497 *ZapWarsz* nr 1791, *etc.*; dzielał 1470 *ZapWarsz* nr 2940, 1479 *ZapWarsz* nr 1466, 1481 *ZapWarsz* nr 1514. 1515, 1485 *ZapWarsz* nr 1600; *1. pl. m.* działalismy *BZ* Neh 4, 6; -smy działali *Rozm* 284; *2. pl. m.* -ście działali *BZ* Jos 24, 13; *3. pl. m.* działali *BZ* Gen 11, 5. I Par 9, 30. II Par 24, 13. Neh 3, 31. 4, 17, *MW* 25b, 1483 *ZapWarsz* nr 1544; ~ *plqperf. 3. sg. m.* był działał *BZ* Gen 2, 3. III Reg 15, 22; ~ *condit. 3. sg. m.* (-)by działał *BZ* Gen 2, 5. 15. 3, 23; *3. pl. m.* (-)by działali *BZ* Ex 35, 35, *Tęcz* w. 13; ~ *part. praet. pass. n. sg. neutr.* działano 1471 *MPKJ* V 18; *n. pl. m.* dzielany 1466 *ZapWarsz* nr 1249; ~ *inf. pass. sg. neutr.* dzielano być *BZ* Ex 16, 23; ~ *praes. pass. 3. pl. m.* są działany *EwZam* 306; ~ *condit. pass. 3. sg. m.* -by był dzielan 1484 *Reg* 720; -by działan był *BZ* I Par 22, 2; *3. pl. neutr.* -by działana była *BZ* Ex 35, 29.

Znaczenia: **1.** '*pracować, być czynnym, facere, operari, laborare*': Alysz gospodzyn wczyny dom, po prosznoszcy dzalayø (in vanum laboraverunt), gysz czynø gy *Fl* 126, 1, *sim. Pul*; Takyesz w zemy naszey dzalayczye, kupczyczye, a bødz wam poddana (terra in potestate vestra est, exercete, negotiamini et possidete eam) *BZ* Gen 34, 10; Przetosz gydzyczye a dzelayczye (ite ergo et operamini) *BZ* Ex 5, 18; Sescz dny dzalacz bødzecze (sex diebus facietis opus), dzen szodmi przeto, ze iest sobotni, odpocznyenye iest, swyøti bødze nazwan *BZ* Lev 23, 3; Iaco slvzebnik a ratay bødze, asz do lata miłosciwego dzalacz bødze v czebye (usque ad annum iubilaeum operabitur apud te) *ib.* 25, 40; Y dawalasta ge w lydzbø a w myarø tym w røce, gysz bily nad murarzmy domv boszego, gysz ge nakladaly na teszarze a na murarze, na ti, gisz dzalaiø w domv boszem (qui operabantur in domo domini) *BZ* IV Reg 12, 11; Dadzø ge dzelnykom prze sprawce domv boszego, acz ge ony rozdzelyø myedzi ti, gisz dzalaiø w koscyele boszem (qui operantur in templo domini) ku oprawye strzech domv boszego *ib.* 22, 5; A masz takesz wyele rzemyøszlnykow... y wszelkego rzemyøsla ku vczinyenyv dzala przemødrich ot zlota y ot srzebra, y ot mosyødzv, y ot zelyaza, gegosz nye lyczbi. Przeto wstan a dzalay (surge igitur et fac) *BZ* I Par 22, 16; A tak cy naymaly tymy pyenyødzmy łamacze kamyenya y *rzemyoszlnyki kaszdego dzala, abi oprawyly domv bozego..., abi to, czso syø bilo poczøło kazicz, polepszilo. Y czinyly czy, gisz dzalaly, rozvmnye (egeruntque hi, qui operabantur, industrie) a zapelnyaly scyenne rosyedlyni swima røkama *BZ* II Par 24, 13; Dzalaiøci na murze, a noszøcy brzemyona, a wkladaiøci, genø røkø dzałały (aedificantium in muro... una manu sua faciebat opus), a drugø myecz dzerszely... Y rzeklem ku slyachcyczom a wodzom:... A mi samy bødzem dzalacz (et nos ipsi faciamus opus), a polovycza z nas dzerzcye kopye *BZ* Neh 4, 17—21; Kthorym pylno dzalacz (*war.*

lub.: kctorym pylnoscz *nadyalem) qui urgebant opus (erant autem praepositi operantium..., qui urgebant opus II Par 34, 12) 1471 *MPKJ* V 51; Nye prze to, ess ma dzalaczy a. praczovaczy (*war. kal.*: nye prze tho gyesth schią praczowal) *nam quia laboratus est (sed cura est illi, non quia laboraturus est, nec quoniam brevis illi vita est, sed concertatur aurificibus et argentariis Sap 15, 9) *MPKJ* V 77; O tem..., yako szye na svyeczye dvadzyesczya lat a dzyevyacz obchodzyl a czo dzalal, tego w kxyagach potvyrdzonych nye n[y]aydzyemy *Rozm* 162; Po tych czterdzyesczy dnyoch, synkv myly, czo bądzyesch dzyalal (quid es tu facturus)? *Rozm* 171; Oczyecz moy aze dotychmyast dzyala (pater meus usque modo operatur Jo 5, 17) a ya tesch czyny⟨ę⟩ vczynky yego. Yakoby rzekl: Nye telko schescz dny dzyalal moy oczyecz, yako vy mnymaczye, alye zawzdy dzyala, czvsch opyekayącz szye swym stvorzenym odnavyąyącz ye, aby na vyeky ostało yego stworzenye a s tym ya dzyalayącz ss nym (*pro* mym) oczczem, przetos wschytko dobrze yest, czo czynyą *Rozm* 258; Ya mvscha czynycz vczynky tego, ktory mye poslal, gdy yest dzyen: przyydzye y nocz, kyedy nykt nye moze dzyalacz (quando nemo potest operari Jo 9, 4) *Rozm* 420; ~ działać *czymś* '*wykonywać jakimś sposobem, artificem esse, operari in aliqua re*': Obu nauczyl mødroszczy, abi dzyalały dzalem czyeszelskym (ut faciant opera abietarii) *BZ* Ex 35, 35; Rito, działano obogym riczym sculpturis (*war. lub.*: czo dzala obogym *rzyczym sculptoris; opere sculptoris et caelatura gemmarii, sculpes eos nominibus filiorum Israel, inclusos auro atque circumdatos Ex 28, 11) 1471 *MPKJ* V 18; ~ działający '*czynny, aktywny, rebus cotidianis continuo occupatus, negotiosus*': Samaria significat vitam activam vlg. robothni, *dzalayoczø, Galilea vitam contemplativam vlg. naboszny *ca* 1420 *R* XXIV 85; Schywoth dzalayączy a schywoth o bodze myslączy wyodla actiuam vitam et contemplatiuam sublimiter exercebat XV *med. SKJ* V 279.

2. '*postępować, agere*': Pyszny nyesprawiedliwie działali zawzdi (superbi inique agebant usquequaque Psal 118, 51) *MW* 25b; Polozę we zbawyenyu, pewnye dzyalacz będę (*Fl*: bødø czinicz) w nyem (fiducialiter agam in eo) *Pul* 11, 6; Męsznye dzyalaycze (viriliter agite, *Fl*: czincze) y pokrzepy szye szyercze wasze *Pul* 30, 31; Wszelkny, chthory szlye dzyala, nyenavydzy szvyathoscz (omnis enim, qui male agit, odit lucem Jo 3, 20) *EwZam* 306; ~ działać naprzeciw *czemuś* '*wykraczać przeciw czemuś, committere, contra ius agere*': Napirzvey ma slubiczi, yze ma przykazanya boze... chovaczi..., aza przesthąpy, yestlyby kthorymi vystąpyl a gich sye dopusczyl zyvącz y tez dzyelayącz naprzeczyw obyczayovy zakonu thego (quas contra hunc vivendi modum commiserit), dosszicz vczynyczy 1484 *Reg* 707; ~ działać na *coś* (po prawo), o *coś* '*występować o coś w postępowaniu sądowym, lege agere de aliqua re*': Jesthlyby ktory pan... nagabal braczią y tez by czynyl... naprzeczyw gych bydlenyu y stadlv, thedy ministrovye albo prelaczy... dzielacz k themv mayą na thaky vczysk y tez krzywdą po pr⟨awo⟩ (in talibus iniuriis processari) 1484 *Reg* 716; A wszakoz Byenya them sobye nycz nye popravy, czo pyrvey myąl dzyelacz, o gedną rzecz tho bądzye dzyelyal, o [d]dvye abo o trzy XV *ex. SlArch* I příl. 20.

3. '*czynić, wykonywać, wytwarzać, facere, conficere*': **a.** *przedmioty konkretne*: Sinowye kaplansci mascy ⟨z⟩ wonyaiøcich mascy dzalały (unguenta ex aromatibus conficiebant) *BZ* I Par 9, 30; Zaly bødø mocz dzalacz kamyenye (numquid aedificare poterunt lapides) z gromad popyelnich, gesz sø zgorale? *BZ* Neh 4, 2; Yako ya tho vyem, yesze thy czosny z urzadem dzelany, czo ye vrzad ogladal 1466 *ZapWarsz* nr 1249; Czo dzala postawcze purpuraria (quaedam mulier, nomine Lydia, purpuraria civitatis Thyatirenorum Act 16, 14) 1471 *MPKJ* V 134; Rzemyąsla, czo stani a namyothy dzalayą a. dzalal scenofactorie artis (erant autem scenofactoriae artis Act 18, 3) *MPKJ* V 135; Studnya rayska yesz Maria, studnya rayska rzeky dzyala *ca* 1500 *SprTNW* V 11; ~ Vyelye uvyer⟨z⟩ylo w gymya yego vydzączy znamyona yego, chthore dzyalal (videntes signa eius, quae faciebat Jo 2, 23) *EwZam* 304; Raby, vyemy, yszesz od boga przyszedl mystrz, bo szadny nye mosze thy znamyona dzyalacz, chtore thy dzyalasz (nemo enim potest haec signa facere, quae tu facis Jo 3, 2) *ib.* 305; Gospodnye, vschakosch my prorokovały ymyą thve a w thvoyeszmy ymyą zle duchy vyganyały, a czvdasmy vyelykye dzyalały v tve ymyą (in nomine tuo virtutes multas fecimus Mat 7, 22) *Rozm* 284; Chczyal naslyadovacz Iesucrista, yszby szye navczyl czvd dzyalacz prze svoy zyssk (ut disceret signa facere ad lucrum) *Rozm* 289; ~ '*budować, odbudowywać, aedificare*': Kamen, gen sø odrzvczyly dzalayøcz (lapidem, quem reprobaverunt aedificantes, *Pul*: buduyøczy), ten vczynon gest we glowø køta *Fl* 117, 21; Tedi gospodzyn gest *sstopyl, abi

vszrzal myasto a wyeszø, ges to dzalaly synowye Adamowy (quam aedificabant filii Adam) *BZ* Gen 11, 5; A tak gest ge gospodzyn rozdzelyl s tego myasta po wszech zemyach y przestaly sø dzelacz myasta (et cessaverunt aedificare civitatem) *BZ* Gen 11, 8; Paklybi oltarz kamyenny uczynylbi, nye bødzesz gego dzelacz s czyosanego kamyenya (non aedificabis illud de sectis lapidibus) *BZ* Ex 20, 25; Dalem wam zemyø, w nyeyzescye nye robili, y myasta, gichzescye nye dzalali (quas non aedificastis), abiscye bidlili w nich *BZ* Jos 24, 13; To vsliszaw Baza, krol israhelski, przestaw wisokoscy dzalacz (intermisit aedificare Rama), wrocyl syø do myasta Tersa *BZ* III Reg 15, 21; Y odnoszily kamyenye wisokoscy, y drzewye, gymysz bil dzalal Baza (quibus aedificaverat Baasa) *BZ* III Reg 15, 22; Nye bødzesz ti mnye dzalacz domu ku bidlenyv (non aedificabis tu mihi domum ad habitandum) *BZ* I Par 17, 4; Y przikazal, abi bily sebrany wszitci wipowyedzeny..., y vstawyl z nych lamacze, abi lamaly kamyenye, a *cyøsaly, abi dzalan bil dom bozi (ut aedificarctur domus dei) *ib.* 22, 2; Dom, gen ia chczø dzalacz bogu (quam aedificari volo domino), taki ma bicz, abi po wszitkich kraynach bil myanowan *ib.* 22, 5; Przeto, sinv moy, bødz pan s tobø a przebiway, a dzalay dom (aedifica domum) panv bogu twemu *ib.* 22, 11; Modlytwa gego y vsliszenye..., takez myeszczca, na nychze dzalal wisoke modli (in quibus aedificavit excelsa) a czinyl lvgy..., popysano wszitko w mowyenyv Ozay *BZ* II Par 33, 19; Czinyly swyøto przesnycz..., bo bil ge bog obradowal, a bil obrocyl syerce Asyerowo k nym, abi gym *pomagol dzalacz domv pana boga (ut adiuvaret manus eorum in opere domus domini dei Israel) *BZ* I Esdr 6, 22; Przeto poczcye, a vdzalami muri ierusalymske... Bog nyebyeski ten nam pomaga, a mi slugy gego gesmi, wstanmi a dzalaymi (surgamus et aedificemus) *BZ* Neh 2, 20; Myedzi bronø stadnø dzalaly rzemyøslnyci a kupci (inter coenaculum anguli in porta gregis aedificaverunt aurifices et negotiatores) *ib.* 3, 31; I stalo syø, gdisz vsliszal Sannabalath, ysze dzalami mur (quod aedificaremus murum), roznyewal syø barzo... Ale y Dobyesz amonyczski k svim blysznym rzekl: Nyechacz dzalaiø, wszako lyszki gdisz przicyekø, przelyazø gich mur kamyenni (aedificent, si ascenderit vulpes, transiliet murum eorum lapideum) *ib.* 4, 1—3; A tak dzalalysmi mur (itaque aedificavimus murum) y spoyly wszitel (*pro* wszitek) az do pol stroni *ib.* 4, 6; Omdlyala[la] gest syla nosycyelya, a rumv gest wyele, a mi nye bødzem mocz dzalacz muru (et nos non poterimus aedificare murum) *ib.* 4, 10; Sliszano gest w narodzech..., ysze ti a Zidovye mislycye syø przecyvycz, a przeto dzalacye mur (propterea aedifices murum) *ib.* 6, 6; Dzalaycye domi a bidlycye (aedificate domos et habitate) *BZ* Jer 29, 28.

b. *akty*: **aa.** *dobra i zła*: Alyc chto dzyała prawdą (qui autem facit veritatem Jo 3, 21), przychodzy do szvyathlosczy, aby byly obyavyony vczynky yego, ysze w bodze są dzyałany (quia in deo sunt facta Jo 3, 21) *EwZam* 306; Vbostw (*leg.* ubostwu) ochloda dzyalacz (pauperes recreare) XV *ex. SKJ* I 143; ~ Nye dzelay (*Dek* I 8. II 1. III 1—4. 8. 11—18. 23. 25. 26. 28. 29. 31. V 1. 4. VI: nye czyn, III 5. V 2: nye czyny) grzechw nyeczystego *Dek* II 3; Bo czy, gysz dzalayø łychotø (qui operantur iniquitatem), na drogach gego ne chodzyly *Fl* 118, 3, *sim. Pul*; Strzeszy mø od sydla, gesz postawyły sø mne, y od sromocy (*pro* sromoty) dzalayanczych łychotø (a scandalis operantium iniquitatem) *Fl* 140, 10, *sim. Pul*; A czego by ssam nye rad myal, nykomv tego nye dzyalay *ca* 1450 *PamLit* IX 318; Wirwy mie z dzielaianczich (*Fl* i *Pul*: z czinøczich) zloscz (eripe me de operantibus iniquitatem Psal 58, 3) *MW* 9b; ~ **bb.** *akty przemocy*: Do wroczlawyanow poszlały... a szkarzancz na zemyany, by gym gwalthy dzalaly *Tęcz* w. 13; Krzywdą my dzelasch 1495 *ZapWarsz* nr 1772a; Nye byerze czla nyeobiczaynego any dzyela... rosterku myedzi syemya ruska y mazovyeska 1483 *SprTNW* VIII 2, 39; Jakom ya sbyl Wawrzyncza de Volya, kyedym gy w gayv zasthal, a on my skoda dzyałal 1477 *ZapWarsz* nr 1204; Jakom ya dlathego sbyl Jana, kmyecza, ysch my scha wszacz nye dal w gayw oczcza mego, a szkoda dzelal 1479 *ZapWarsz* nr 1466; Yakom ya szbyl Mykolaya Gay⟨a⟩ w swogym ymyenyv, a on my szkodą dzyelą w dambrovye w moyey, gdy my szya lupycz nye dal... Jako ya tho wyem, yze Wawrzynyecz Mykołaya szbyl w gymyenyv yego w dambrowye, kyedy mv szya lupycz nye dal, a on mv szkodą dzyelal 1481 *ZapWarsz* nr 1514, *sim.* nr 1515; Yako ya tho vyem, ysze Bartholomeus xandza opathow nye zastal drzew v kmyeczy v mogich novego rąmbyenya y czastokrocz szkody nye dzalaly 1483 *ZapWarsz* nr 1544; ~ **cc.** *akty uznania*: Jhus mathcze thą czescz dzyalal, gysze apostoly szebral *ca* 1500 *SprTNW* V 12; ~ **dd.** *akty prawne*: O *kthory gymyenye Prandotha na nass zalowal, tho my dzirszymy w pokoyv wyszey trzech lath i kdze then tho Prandotha

dzelal wydzenye za prawy, a *øn w zemy bywaiacz nassz nye gabal 1470 *ZapWarsz* nr 2940; Tho, gdze Katharzina y Malgorzatha dzela vydzenye, tho ya dzirszą sza prawem moym w pokoyv 1471 *ZapWarsz* nr 2955; Jeze Pyothr Byenyada zadney blyskoszcy sham nye ma na oczczysnye nasschey, gdze wydzenye dzelal podla poszwow 1485 *ZapWarsz* nr 1600; ~ Gdy nąsch Jesus yusz umyeral, testamenth tam kraszny dzalal XV *ex. R* XIX 89; ~ **ee.** *akty religijne*: Yakye modlythvy mayą za vmarle dzyelaczi y pelnyczi (de sepultura defunctorum et de oratione pro ipsis facienda) 1484 *Reg* 719; ~ **ff.** *dopełnienia pleonastyczne*: Y poszegnal dnyu szodmemu i poszwyøczyl gi, bo w tem szodmem dnyu przestal ode wszego dzala swego, czsosz bil dzalal (ut faceret) *BZ* Gen 2, 3; Szeszcz dnyow bødzesz robycz a bødzesz dzelyal wszitka dzala (sex diebus operaberis et facies omnia opera tua) *BZ* Ex 20, 9; Wszitczy *moszowye y szony... offyerowaly dary, abi dzyalana bila dzyala (ut fierent opera), ktora przykazal pan bog *ib.* 35, 29; Dzalo vyelykye ia dzałam (opus grande ego facio) *BZ* Neh 6, 3; Vstawyami..., ze wschitczi przebivacze... s kalischdey wloky oraney... yeden dzyen, a s poluvloczka pol dnya w thidzyen... robycz przes otmowi bandą vynovaczy tako, yako wlostne robothi dzyalacz obykli (ita prout proprios labores peragere consueverunt) *Sul* 110; ~ **gg.** *varia*: To, czso dzelano ma bicz, czynczye (quodcumque operandum est, facite) *BZ* Ex 16, 23; Then rząd y obyczay... chczemy, aby byl trzyman, chovan y dzyelan przy syosthrach nyemocznych (haec quoque circa sorores infirmas et decedentes volumus observari) 1484 *Reg* 720; A przetoz nad tho wszythko, czokoly... w they regule vstavyono na thy wszythky rzeczy, na ktorez są braczya y syosthry povynny thego zakonv, nye ssą povynny tho dzyelaczi pod smyerthelnym grzechem any ssą obovyązany (nullum ipsorum ad mortalem culpam volumus obligari) *ib.* 724; Jako my byly zandzyamy v proboscza Swyathoyurskyego y dzyen sdaly *Mykologyawy Mylanczskyemv, a on na dnyv szdanym nycz nye dzyalal 1497 *ZapWarsz* nr 1791; Na wyelmoznego zalezy wyelmozne rzeczy dzyelacz y czyerpyecz excelsum enim decet magnifica agere et ardua tolerare XV *p. post. Kałużn* 272; My przyszangamy... sszwe *rzemislo sprawydliwe *czalacz XV *p. post. Zab* 539; Chtore znamya vkazvyesz nam, ysz tho dzyąlasz (quod signum ostendis nobis, quia haec facis Jo 2, 18)? *EwZam* 304.

4. (*o ziemi*) '*uprawiać, agrum colendo laborare, operari*': Bo tegdi bog nye spuszczal dszdza na szemyø, a czlowyek nye bil, gez to bi dzalal szemyø (qui operaretur terram) *BZ* Gen 2, 5; Tegdi wszøl pan bog czlowyeka i postawyl gi w rayu roskoszy, abi dzalal a ostrzegal gego (ut operaretur et custodiret illum) *BZ* Gen 2, 15; Wipuszczyl gego s raya roskoszy, abi dzalal zemyø (ut operaretur terram), s ktoreyze to gest vczynyon *BZ* Gen 3, 23; Przeto bødzesz przeklyøti na szemy..., gdisz bødzesz yø dzalacz, nye dacz swego vzytka (cum operatus fueris eam, non dabit tibi fructus suos) *BZ* Gen 4, 12.

5. '*zamieniać w coś, czynić jakimś, facere*': Nye chczyeyczye dzyalacz domv oycza mego domv kvpyecztva (nolite facere domum patris mei domum negotiationis Jo 2, 16) *EwZam* 304.

6. '*podawać się za kogoś, se aliquem* (*pro aliquo*) *exhibere*': O dobry czye vczynek nye kamyenvyemy, ale yze movysch przeczyw bogu, yze ty bądącz czlovyekyem dzyalasz szye bogyem (et quia tu homo cum sis, facis teipsum deum Jo 10, 33) *Rozm* 429, *sim. ib.* 838.

Cf. **Nadziałać, Poddziałać, Podziałać, Przedziałać, Udziałać, Wydziałać, Wzdziałać, Zadziałać, Zdziałać, Obdziaławać, Udziałować**

Działanie, Dzielanie 1. '*działanie, praca, opera, operandi vel conficiendi actus*': Wynydze czlowyek na dzyalo swe a kv dzyalanyv (*Pul*: na skutę) swemu az do weczora (exibit homo ad opus suum et ad operationem suam usque ad vesperum) *Fl* 103, 24; A tak dzałalysmi mur y spoyly wszitel (*pro* wszitek) az do pol stroni, a popødzono syerce lyvczske ku dzalanyv (et provocatum est cor populi ad operandum) *BZ* Neh 4, 6; ~ Et dzalanye consumacio in bona intencione XV *med. R* XXV 157.

2. '*czynienie czegoś, faciendi vel praeparandi actus*': Offyerowaly... pyrwe vrodi panu ku dzyelanyu dzyala stanu szwyadeczstwa (ad faciendum opus tabernaculi testimonii) *BZ* Ex 35, 21; Offyerowaly... oley... ku dzyelyanyu maszczy (oleum... ad praeparandum unguentum) *ib.* 35, 28; A gdisz wezwal ge Moyszesz a kaszdego møsza uczonego, ktoremu dal bog møødroszcz, ktorzy z swey woley oddaly sze ku dzyalanyu dzyała (qui sponte sua obtulerant se ad faciendum opus), dal gym wszitky dary synow israhelskych *ib.* 36, 2: Ale bracya gich... przesylny vdatnoscyø ku dzalanyv potrzebi sluszebney w domv boszem (fratres quoque eorum... fortissimi robore ad faciendum opus ministerii in domo dei) *BZ* I Par 9, 13.

Działek '*czynność podziału ziemi, terrae divisio metiendae*': Johannes... fideiussit pro sorore sua Stachna, quia, quidquid jus dictauerit inter eos et Sandiuogium pro emensuracione, id est o dzyalek y o pomyarek, [quia] ipsa debet ratum tenere 1424 *TPaw* VII nr 3720.

Działo *cf.* **Dzieło**

Dzianica, Dzienica *formy*: *n. sg.* dzianica 1376 *StPPP* VIII nr 280, 1434 *KsMaz* III nr 500, *BZ* Ex 36, 15, 1471 *MPKJ* V 18. 20, XV *p. post. PF* V 7; dzienica *MPKJ* V 20; ~ *g. sg.* dzianice 1407 *KsMaz* I nr 936, *BZ* Ex 36, 17; dzienice 1428 *ZapWarsz* nr 2820; ~ *i. sg.* dzienicą 1409 *AKPr* VIIIa 104; ~ *n. pl.* dzianice *BZ* Ex 36, 15; dzienice 1340 *Haeus* 156, *ca* 1340 *StPPP* II 26; ~ *g. pl.* dzianic *BZ* Ex 36, 14. 18; ~ *ac. pl.* dzienice *ca* 1340 *StPPP* II 26.

Znaczenia: **1.** '*przykrycie, opona, tegmen, textum, velum, operimentum*': Doch sal her dem wybe gebin ere kussen und ere banclaken und eyn ding, heiset *denicze, do man uffe slefet. ...Zo gebet ir der zon ere kussen und ere banclaken und ere *denicze *ca* 1340 *StPPP* II 26; Andreas... cum Meczslao... terminum primum habet pro III pecoribus et pro II-bus et pro dzanicza, pro priuilegio et pro fraccione hostii 1376 *StPPP* VIII nr 280; Yacom ya ne uinowat Swanthoslawee dzanicze y plascza za yey czøszcz szeme 1407 *KsMaz* I nr 936; Jacom ya nye winowatha Bogusławowi coppi za posak i wesglowya, i dzenice 1428 *Zap Warsz* nr 2820; Choral (*pro* thoral) al. *dzaynycza... pro media sexagena... et novem ulnas panni 1434 *KsMaz* III nr 500; I uczynyl dzyanycz gedennaszczye s syrszly koszych ku *przykrzyczyu strzessze stanowey. Gedna dzyanycza (fecit et saga undecim de pilis caprarum ad operiendum tectum tabernaculi. Unum sagum) wsdluszøø mayøczy lokyeth trzydzeszczy, a na szyrzøø lokczyow cztyrzy. Gedney myari bily wszitky dzyanycze (omnia saga), ktorich pyøcz sstawyø pospolu, a szeszcz gynich roszdzyelnye sstawyøø y uczynyø dzerszadl pyøczdzeszyøøt na krayu dzyanycze gedney (in ora sagi alterius), abi szyø pospolu mogly sgycz. A zaponek moszyødzowich pyøczdzyeszyøt, ktorymy bi sze sedkla strzecha, abi gedno przykryczye ze wszech dzyanycz bilo (ut unum pallium ex omnibus sagis fieret) *BZ* Ex 36, 14—18; Kobyerzecz a. dzanycza saga (facies et saga cilicina undecim ad operiendum tectum tabernaculi Ex 26, 7) 1471 *MPKJ* V 18; Dzianyczia (*war. lub.*: dzenyczą) saga (Ex 36, 14) *ib.* 20; Dzanicza matha XV *p. post. PF* V 7.

2. '*barć, pień drzewa zawierający barć, alvarium, arbor cum alvario*': Schultetus... et rustici ibidem nullum penitus respectum habebunt ad mellificia infra terminos dictorum bonorum, sive sint in mansis schultecie, sive in mansis rusticorum, ubicunque existant reservacula vel *czenycze apum 1340 *Haeus* 156; Adam de Smarszow, scoltetus, triplicem penam contra Iacussium..., quia veniens... in hereditatem... cremauit apes vlg. sz *dzennicza 1409 *AKPr* VIIIa 104.

Dzianiczka '*przykrycie na łóżko, lecti tegmen*': Item tegmen super lectum exile al. dzaniczka 1425 *StPPP* II nr 2036.

(Dziarski) Darski '*śmiały, zapalczywy, vehemens, ardens*': Darszky igneus XV *ex. Erz-Glos* 178.

(Dziarsko) Darsko '*śmiało, zapalczywie, audacter, cum fervore, animo promptissimo*': Byezal (*sc.* Judasz) do Zydow... a vschedschy v radą ych y rzekl ym darsko przez wschego strachv: Ia vyem dobrze, czo vy spravyaczye *Rozm* 510; Svyathy Pyotr barzo darsko począł movycz: Gospodnye, aczby szye vschyszczy pogorschyly v tobye, alyecz szye ya nye pogorscha, bom gotow za czye ydz v yaczstvo y v czyemnyczą, y ve szmyercz *Rozm* 580.

(Dziarskość) Darskość '*śmiałość, odwaga, zuchwałość, audacia*': Ne swø darskosczø non ex presumpcione XV *in. R* XXIV 70; *Dąrssczoscz audacitas 1437 *Wisł* nr 228, s. 85.

Dziatki *formy*: *n. pl.* dziatki *Sul* 107. 110, *BZ* Gen 33, 5. Nah 3, 10. 17, *MW* 81b, *etc.*; ~ *g. pl.* dziatek *Sul* 107, 1487 *ZapWarsz* nr 1618, XV *ex. MacDod* 139, *Rozm* 383. 397. 613; ~ *d. pl.* dziatkom *SkargaWroc* w. 39; dziatkam *Sul* 107, *BZ* Gen 48, 16, 1464 *SprTNW* VIII 2, 29, *Pul* 16, 16, *SkargaPłoc* w. 65; ~ *ac. pl.* dziatki *Gn* 172a, 1406 *Piek* VI 280, *Sul* 107, *etc.*; ~ *v. pl.* dziatki *Gn* 2a. 14a. 171b. 172a. 175b. 177a. 184b; ~ *i. pl.* dziatki 1444 *R* XXIII 301; dziatkami *Sul* 107, XV *med. SKJ* V 263, *BZ* Judith 8, 5, 1484 *Reg* 712.

Znaczenia: **1.** '*małoletni (chłopcy, dziewczęta), impuberes, infantes (pueri, puellae)*': Alle szø ga... bogø, yszeszmy iusz ten tho dar fszythczy straczyly, a tho vygøfszy dzatky mlode *Gn* 172a; Dum senescunt et canescunt faciunt se pueros, dzathkamy, in virtutibus XV *med. SKJ* V 263; Poszegnal gest Iakob synow Iosephowich a rzkø: Bosze,... poszegnay tym *dzadkam (benedicat pueris istis) *BZ* Gen 48, 16; Jako Woczech, oczecz thych dzyathek, za tha ssumma pyenyadzy kvpyl Thargowsska Ruda 1487 *ZapWarsz* nr 1618; Dla nyegoz

Herod straczyl dzyatky zydowszke XV *p. post. RozmPam* 473; Herod... pobyl *vszysky dzyathky (occidit omnes pueros Mat 2, 16), *chthorze byly w Bethlegem *EwZam* 296; Schesczzeth thysszancz z Egyptą Zydow... wyszlo, krom dzathek, wdow XV *ex. MacDod* 139; *Dzadky z krwyą po wodze plynaly *ib.*; Patrzyczye, bysczye nye potąpyaly s tych tho dzyatek malyvczkych (ne contemnatis unum ex his pusillis Mat 18, 10) *Rozm* 383; Vzytecznyey, by yemv yest kamyen mlynny wvyazal na yego schyyą, yszby vrzvczon v morze, nysly pogorschy yednego s tych dzyatek malych (quam ut scandalizet unum de pusillis istis Luc 17, 2) *Rozm* 397.

2. '*potomstwo względem rodziców, proles, nati nataeque*': **a.** (*o ludziach*) '*synowie, córki, liberi, filii, filiae*': Iaco Dzetrzich Luthomski ranczil dwadzescza *krziwen Thome wrancz⟨yć⟩ za dzatki Brodzalawi..., dokanth lat bi ne meli 1406 *Piek* VI 280; S dziatky swimi cum posteris suis 1444 *R* XXIII 301; Paklibi yedna vyes telko bila..., a dzyatky bi ta tho nyewyastha myala, tegdi ta tho vyes... myedzy matkąn i dzyatkamy ma bicz rosdzyelyona (si... pueros eadem mulier habuerit, tunc ipsa villa... inter matrem et pueros dividantur)... Paklibi dzyathek s syebye nye myala (si vero pueros ex se non procreaverit), tegdi wschitkąn vyes... ta tho pany ma myecz... Aczbi... dzyatky... myala..., a thi bi dzyatky yescze do pewnich... lyath... nye przisly (si... pueros... habuit, et ipsi pueri nondum ad annos... pervenerint), przes tąn tho matkąn alysz do lyath rozvmv mayąn bicz trzimani... Pakli w tey tho opyecze... dzyatek swogich przes przirodzone... schkodna... nalezyona bi bila (si autem in ipso regimine puerorum... damnosa... reperta fuerit),... ta tho opyeka... od ney ma bicz oddalyona, a tho gymyenye... przivaczelom, telko thim, gysch thim tho dzyatkam lepyey bi vczinyli (qui illis pueris melius fecerint), w opyekąn ma bicz polyeczono *Sul* 107; Gdi oczyecz ziw i s maczyerząn, dzyatky czą̨nszczy nye mayąn *Sul* 110; Otpowyedzal: Dzatky to sø (parvuli sunt), gymys to mnye bog obdarzyl *BZ* Gen 33, 5; Dzatky (parvulos) y zoni gich *zwyozawszy zabraly *BZ* Gen 34, 29; Iudith... vczinyla sobye tayni pokoyk, w nyemsze s swimy dzatkamy zawarszi syø przebiwala (cum puellis suis clausa morabatur) *BZ* Judith 8, 5; Dzatki gego (*sc.* miasta No) zbyti sø (parvuli eius elisi sunt)... a wszitci gego nalepszi spøtany søø w pøta... Dzatki twe (*sc.* miasta Niniwy) iak⟨o⟩ kobilczøta kobilek (parvuli tui quasi locustae locustarum) *BZ* Nah 3, 10. 17; A then tho mąsz umrze, a zosthawy po sobye dlugy y dzyathky, czo lath nye maya *OrtMac* 20, *sim. OrtVrtel* 117; Yakom ya Ilistha nye zachowal, ktori sluschil Boguslavovy y dzathkam yego 1464 *SprTNW* VIII 2, 29; Zona iego yako maczycza..., dzyathky thwoye yako roszky olywne w okrąg drzewa sztolu thwego (filii tui sicut novellae olivarum in circuitu mensae tuae Psal 127, 3) *MW* 81b; Nyeprzyaczyelye... rozdzyelyly ostatky swoye dzyatkam swym (dimiserunt reliquias suas parvulis suis, *Fl*: malutkim swogim) *Pul* 16, 16; Dzathky sz mathkv narzekayv, braczya mya rzkomo szalvyv *SkargaPłoc* w. 13, *sim. SkargaWroc* w. 18; Rolą s domem dzathkam (*SkargaWroc* w. 31: dzatkom) poday *SkargaPłoc* w. 65; Czy trze... vsdrowyly go (*sc.* Adama) pospolv sz Yewą y gych dzyatky, yako nasz XV *ex. MPKJ* II 318; A dzathky zalosno płacza, poky na oczcza w domu patrzą XV *ex. SKJ* III 67; Alye gorze bądzye zonam v ony dny plod nosączym y takyesch sve dzyatky chovayączym (Luc 21, 23) *Rozm* 482; Iesus... obchadzal okolo ych yako mylosczyvy oczyecz okolo svych dzyąthek *Rozm* 613; ~ A syosthry, kthore dzyathkamy chodzą albo brzemyenne (sorores gravidae), az do swego vyvyedzyenya nye mayą robiczi cziązko 1484 *Reg* 712; ~ *w przemówieniach duchowieństwa do wiernych* '*wierni, fideles*': Dzathky mile! Isze gakocz dzysza dobre vestczy... szøcz bily ony... przyneszony *Gn* 2a; Dzatky mile! Ysze ten tho papesz... naucza, abichom szø dzyszegszego dna vøcze veszelyly, nisly ginszich dny *Gn* 14a; A pres to, mile dzathky, ysze biscze vy tho dobrze vedzely, kakocz nasz Xc mily gestcy on nam barszo milosciuy *Gn* 175b, *sim. ib.* 171b. 172a. 177a. 184b; ~ **b.** (*o zwierzętach*) '*młode, pulli*': Ptaky vzryala, a ony gnyazda nyoszą, gdzye by sve dzyathky myely *Rozm* 4.

3. '*święto Młodzianków przypadające na 28. grudnia, festum Innocentium, quod die 28. Decembris celebratur*': Grudzyen adventh dą..., Swyąnthy Thomek patrzy God, Scep⟨an⟩, Jan, Dzyathky (XV *in. CyzPloc*: Mlodzanky) day nąam 1471 *CyzKlob* 445.

Dziąsło '*gingiva*': Dząsla ingiva, caro, in qua crescunt dentes 1450 *RpKapKr*; D... duas habet voces... d simplex seu spissum, et dz molle... Exemplum secundi: dzal, dzen,... dzøøsla *Park* 408; ~ '*usta, os, fauces*': Onemale vczinili se sø dzøsla moia (raucae factae sunt fauces meae, *Pul*: pomylklo iest gardlo moye) *Fl* 68, 4. ~ *Cf.* **Dąsno**.

Dzie *cf.* **Dziać, Gdzie**

Dziebrz (*?*), **Dziebrza** (*?*), **Dziębrza** (*?*) '*zarośla kolczaste, dumetum, vepres*': Debentque... Conradus... et... conuentus ipsi Christian de dumetis et vepribus, videlicet dzembrze, citra et ex vtraque parte piscine superioris... aliquantulum pro extirpacione tribuere (1422) *MMAe* VIII 480; Prepositus predicto Crzistan debebit tribuere... de veppribus sz dzebri 1422 *StPPP* II nr 1869. ~ *Cf.* **Debrz.**

Dziebrza *cf.* **Dziebrz**

Dzieci *formy*: *n. pl.* dzieci *Fl* 103,22, *SalveReg* 1 a. 7. 9. 14. 15, 1405 *Piek* VI 271, *etc.*; ~ *g. pl.* dzieci 1393 *Leksz* I nr 1551, *Gn* 11 b. 12a, 1419 *TPaw* VII nr 1167, 1421 *AKPr* VIIIa 155, *etc. etc.*; ~ *d. pl.* dzieciem 1391 *HubeZb* 13, 1400 *HubeZb* 98, 1403 *Piek* VI 183, 1405 *HubeZb* 83, 1405 *Piek* VI 235. 266, 1415 *KsMaz* I nr 2451, 1420 *TPaw* VII nr 1956, 1422 *ZapWarsz* nr 30, 1423 *TPaw* VII nr 2785, *Sul* 69, *BZ* II Par 31, 18, *OrtBrRp* 45, 1, 1456 *ZapWarsz* nr 1002. 1053, *Dział* 39. 46. 60; dzieciom *Fl* i *Pul* 146, 10, *Sul* 23, *OrtBr* VI 388, *OrtBrRp* 14, 3. 63, 3. 4, *OrtMac* 52. 82. 83. 127. 134, *Dział* 34. 38, *MW* 130a, *Rozm* 130. 317. 358; dzieciam *Sul* 44. 48, *OrtBrRp* 92, 3, *Rozm* 444; ~ *ac. pl.* dzieci 1394 *HubeZb* 68, *Bogur* B—F, 1446 *ZapWarsz* nr 779, *BZ* Gen 31, 17, *etc. etc.*; ~ *v. pl.* dzieci *Fl* i *Pul* 112, 1, *Rozm* 443; ~ *i. pl.* dziećmi 1391 *Leksz* I nr 1045, 1394 *Leksz* II nr 1709, 1407 *Piek* VI 335, 1428 *ZapWarsz* nr 2854, *etc. etc.*; ~ *l. pl.* (na) dzieciech *OrtBrRp* 63, 3; dzieciach *OrtBrRp* 63, 3; dziecioch 1423 *AKPr* VIIIa 162, *OrtMac* 82.

Znaczenia: **1.** '*małoletni* (*chłopcy, dziewczęta*), *impuberes, infantes* (*pueri, puellae*)': Iacom tym dzeczem ne vidarl pczoł korzystnø rzeczø, ani gich uszitka mam 1400 *HubeZb* 98; Takesz dzeczam do dwnaczcze lyaath vichowanym, gdy czasv mlodosczy przes kogokole krzywda gim byla vczynyona,... mogą ho on gwalth vczinyony... posczygacz (similiter infantibus ad duodecim annos educatis, si tempore infantiae per quemvispiam iniuria fuerit illata..., possunt illatam violentiam agitare) *Sul* 44; A yaco dzyeczi schami syebye ny swich vczinkow a obiczayow nye wyedzą, any znayą, tako prosczye y ludzye swyeczschi (*leg.* świeccy) XV *med. R* XXII 244; *Syą dzyeczy czysthe, male, malem sythe XV *med. R* XXII 320; Szly søø synowye izrahelsczy s Ramessy do Sochod, szeszczsed tyszyøczow dobrze møszow pyeszich kromye nyewyast a dzyeczy (sexcenta fere milia peditum virorum, absque parvulis) *BZ* Ex 12, 37; Tak gdisz syø modlyl Ezdras..., sebral syø k nyemv z Israhela wyelyki zbor barzo møzow y zon, y dzecy (coetus grandis nimis virorum et mulierum, et puerorum) *BZ* I Esdr 10, 1; Mozely opyekadlnyk przedacz... gymyenye thych dzyeczy, czo szye gymy opyeka, besze wszey odmowy, poko dzyeczy lath nye maya?... Opyekadlnyk... nye moze dzyeczynnego gymyenya przedacz przesz przyszwolyenya przyrodzonych thych tho dzyeczy, kthorymy szye opyeka *OrtMac* 62, *sim. OrtBrRp* 50, 3—4; O dawnosczy dzeczy mlodych *Dział* 46; Wybaw mye od wschelykyey przczywnosczy moyey, jakosz wybawyl throye dzyeczy z odchlany pyekyelney *Naw* 161; Poslal krol Herod, yze ktorekoly dzyeczya nalyasl okolo Betleem, aby wschytky pobyty, a tak ode dw lat y na dol asch do yednego noczy albo dnya mlode dzyeczy wschytky kazal pobycz *Rozm* 80; Kyedy Iesus popelnyl rok od svego vrodzenya a yeden *myąszyadz, poczal prosto stacz a chodzycz... nye podlug obyczaya pospolnych dzyeczy, ysch pyrvey poczna lazycz... A yako popelnyl *povtora lata od svego vrodzenya..., począł movycz spelna slova vymavyayącz a nycz nye zayąkayącz, yako ynsche dzyeczy pyrvey szepyecza, yedno pol slova vymavyaya *Rozm* 98—9; Dzyeczy zydowskye v Nazaret Iesvsza nad sobą krolyem postavyły (Jesum sibi pueri regem statuerunt) *Rozm* 120; Iesus rzecze k nym, to yest kv dzyeczyom: Nalapaymy tych ryb *Rozm* 130; Czczyenye o tem, yako myly Iesus vyschedł yednego dnya z Nazareth z ynymy dzyeczmy y przyschedl kv glynye... Iesus... vyschedschy yednego dnya z Nazareth z ynymy dzyeczmy kv glynye, gdy byla nyedavno kopana, tako ony dzyeczy podlug obyczaya dzyeczynnego szyadschy poczną ygracz (Jesus... cum ceteris sodalibus venit ad agellum..., ac ibi modo puerili ludentes resederunt) *Rozm* 135—6; Pokolyenye zydowskye... podobno yest dzyeczyom szyedzącym na targv (similis est pueris sedentibus in foro Mat 11, 16) *Rozm* 317; A thych, czo ssą vzyvaly, bylo cztyrze thyszyącze kromya dzyeczy a kromya nyevyasth (erant autem, qui manducaverunt, quattuor milia hominum extra parvulos et mulieres Mat 15, 38) *Rozm* 360; Cristus... by vass mogl roszycpacz zęby nyedzvyedzyow drapayączych, yako nyegdy vczynyl czthyrzomdzyestom dzyeczy, ysch szye svyatego (*leg.* z świętego) proroka Elyzeuscha naszmyevaly *Rozm* 628.

2. '*potomstwo względem rodziców, proles, nati nataeque*': **a.** (*o ludziach*) '*synowie, córki, liberi, filii, filiae*': Iakom przi tem bił, iz Mikolay slubił Crassze y gey dzeczem za sescz grziven 1391 *HubeZb* 13; Jako mam s mimi dzeczmi

skodi sedmdzessøt grziuen i due 1391 *Leksz* I nr 1045; To we bog, iako to ne gest ten kant (*leg.* kąt) *kosczelne, ale me y mich dzeczi 1393 *Leksz* I nr 1551; Csokoli na ti dzeci zalouał pan lowczy, tego gest macz szbila prawim szødem 1394 *HubeZb* 68; Isz to swaczimi, isz Margarzetha ne zdzyla Pa⟨w⟩lowich kony swymi (*leg.* z swymi) z *deczmy 1394 *Leksz* II nr 1709; Iaco to swadczimi, iaco Dzerzka ot Maczeia smerczi ne ma ani gei dzeczi 1400 *Leksz* II nr 941; Mily Xt dostognim ludzem... neuele dzeczy y plodu dage *Gn* 11b; Ludze, chosczy ony vele dzecy magø, velkokrocz szø tho gim przygadza, ysczy ony nad ni⟨m⟩y szaloscz vydzø pres to, iscy ony richlo vmiragø... Allecz ga naprzecif themv nix ne mouø, ysze ktoricz clouek ma on vele dzecy *Gn* 12a; Swedczimi, iaco Machna ne postampila yednaczskego scazana, ale mimo yednaczsky⟨e⟩ scazane pobrala dzeczem ymena iaco pendz grziwen 1403 *Piek* VI 183; Iaco Woytek ne zaplaczil Grabskemu panczi grziwen tey głowy any dzeczem 1405 *HubeZb* 83; To swathczø, yako pan Hinczka pobral Copczenim dzeczem ymona za poltorasta grziwen 1405 *Piek* VI 235; Iaco Potr y Maczek Katharzinim dzeczem posag zaplacził 1405 *Piek* VI 266; Iaco Barthoszeui dzeczi prawo czirpali, a kto ge w czem przeprzal, to gich opecadlnik placzil 1405 *Piek* VI 271; Iaco Iaczek s swimi dzeczmi vitrzimal trzeczø czanszcz volvarcu w Crayeuicech mimo trzidzeszczi lath 1407 *Piek* VI 335; Yakom ya ne winowath Potrowim dzeczem panczi y *dywdzestu grossy za krowø 1415 *KsMaz* I nr 2451; Jako Margareta caszala Janoui rancicz schescz kop od dzeczi za bidlo 1419 *TPaw* VII nr 1167; Mikoschca wysznala LX kop monete currentis przed nami dzeczem dacz gotowich pyenandzi 1420 *TPaw* VII nr 1956; Thych dzeczy baba seczdzesanth grzywen wnosla u Lubczą grossow 1421 *AKPr* VIIIa 155; O ctori dwe kope skodi *Larzarz na mø szalowal, sza teszm i gego dzeczem doszicz vczinil 1422 *ZapWarsz* nr 30; Nemerza... trzydzesanth grzywen zyskal na Stachne z Unichowa y na gey dzeczoch, gesz s prawym mązem myala 1423 *AKPr* VIIIa 162; Jan nye dal Janne Pabianowey pyancy dwdzescy grziwen... y gey dzecyem 1423 *TPaw* VII nr 2785; Jaco mich troge dzeczi nye napauali w Jacubowe wodze bidla silø 1427 *ZapWarsz* nr 2716; Eze moye dwoye dzeci nye wipasli Viszcowa prosa silø *ib.* nr 2757, *sim. ib.* nr 2758; Ezem ya po prawdze wisnal myedzi Mancimirem i gego dzeczmi a Staszcem, kakom ge vgednal 1428 *ZapWarsz* nr 2854; O cthore penødze Katharzina s dzeczmi na nyø ('mię') szalowala, tichem yey møzewi nye winowath 1434 *ZapWarsz* nr 438; Jacom ya ne myal poziczicz Climontowy pyaczy kop, alibi my dal lysth xazy na sya y na swe dzeczy 1446 *ZapWarsz* nr 779; O pyeczączy oczowskey dzyeczoom (*Dział* 9: y synow) *Sul* 23; A gdyby vrazyl (*sc.* szkodnik rolny), vranył alybo zabyl..., zaplaczy reny vrazónemv abo glową dzeczam (solvant... caput pueris, *Dział* 39: dzeczem) abo przyaczelom *Sul* 48; Gdy czyge dzeczy... przeth sprawnymy lathy do sząndow czągnyeny bywayą..., s wyrzeknyenya sądzego ta tho rzeczy spora alysz do lath podobnych onych dzeczy byva przeczągnyona (si... pueri impuberes... ad iudicia trahuntur..., ex interlocutione iudicis litis contestatio eadem usque ad aetatem debitam illorum puerorum prorogatur, *Dział* 46: sądza prawo ma odloszycz..., az dzeczem lyata wynydą) *Sul* 54, *sim. Dział* 46; Vstawyamy, ysz kediby ktho, na dom slachczycza przyszethw, zabył gy przeth gego dzeczmy (*Dział* 60: przed obłycznosczą dzeczy), vyną sethmnadzescza zaplaczicz ma (ipsum in suorum praesentia occiderit puerorum), a thąsz tesz vyną kaszdy slachczicz, czsokole gych thedy s nym bądze, dayącz pomocz kv szabyczv slachczicza..., vyną... dzeczem zabythego zaplaczycz bącz przyczysznyon (poenam... occisi pueris solvere sit adstrictus) *Sul* 69, *sim. Dział* 60; Tedi Iacob wsadzyl dzeczi y szoni na wyelblødi (impositis liberis ac coniugibus suis super camelos) *BZ* Gen 31, 17; Asz do lata miloscziwego dzalacz bødze (*sc.* brat) v czebye, a potem vinidze s dzeczmi swimi (postea egredietur cum liberis suis) *BZ* Lev 25, 41, *sim. ib.* 25, 54; Eden a Benyamyn, Gezue... wszemv sebranyv, tak zonam, iako dzecyem gich obogego pokolenya (tam uxoribus, quam liberis eorum utriusque sexus) pokarm rozdawaly *BZ* II Par 31, 18; Mozely czlowyek za swego zywotha szwym dzyeczom wybracz albo postawycz *opyekaldnyka? *OrtBrRp* 14, 3; Czlowyek za swego szywothą moze szwym dzyeczem (*OrtMac* 52: dzyeczyom) wybracz... opyekalnyka, a then opyekalnyk moze szye opyekacz dzyeczmy do lath thych to dzyeczy *OrtBrRp* 45, 1, *sim. OrtMac* 52; Pany pythala: Mogl⟨b⟩y yey maz... dacz gyey y gyego dzeczyom, y po yego dzyeczyoch (*OrtBrRp* 63, 3: dzeczących) od *yegnego do drugyego, a po nych na szwe przyyaczyele..., gdy to gymyenye po thych dzyeczyoch (*OrtBrRp* 63, 3: dzeczech) szprawnye na myą vmrzecz myalo? *OrtMac* 82, *sim. OrtBrRp* 63, 3; Czlowyek wymyenyl... danye

przed gaynym szadem szwem dzyeczyom y szwey zenye *OrtMac* 83, *sim. OrtBrRp* 63, 4; Gdy czlowyek... szwym dzyeczyom (*OrtBrRp* 92, 3: dzeczam) y zenye wybyerze... opyekadlnyka..., powynenly then opyekadlnyk szprawycz dlugy thych *dzyedzy (*OrtBrRp* 92, 3: dzyeczy)? *OrtMac* 127; Geden czlek vmarl y postawyl szwym dzyeczyom opyekadlnyka *OrtMac* 134, *sim. OrtBr* VI 388; Jekom ya Maczeyovim Lygazinim dzeczem za oczczova glova dosicz vczinyl 1456 *ZapWarsz* nr 1002; Jekom ja thegodla Shczepana zabyl yego dzeczem, hesh na myą poczanthek bycza pirvey vdzelal *ib.* nr 1053; Syrothi nye mayą dawnosczy. ⟨G⟩dysz wdowa po szmyerczy mąsza swego weszmye dzeczy w swą opyeką nye mayącze doskonałych lyat..., a gdyby nyekto gym w tych leczech schcodą... vczynyl, aczby macz o to nye chczala... czynycz, tedy tym dzeczom dawnoscz nye mosze bycz przypysana *Dzial* 34; Dzalv dzeczy (*Sul* 46: o dzyalech synow) nye mayą myecz s oczczem... Vkladamy, aby kyedy macz vmrze, dzeczy (*Sul* 47: synowye) cząsczy od oczcza szadney nye poszysczą (filii non petant bonorum... a patre portionem)... Gdyby marnye gymyenye chczal (*sc.* ociec) *roztruoszycz, tedy dzeczom z oczczem slvsza dzal vczynycz *Dzial* 38; Dzeczy liberos (da mihi uxores et liberos meos Gen 30, 26) 1471 *MPKJ* V 12; Jakom ya dwoygą dzeczi nye straczyl gwaltem, kthorem myal s szostrą Bronischowna stryeczną, anym zivych (*leg.* z żywych?) marthvych vdzelal 1472 *ZapWarsz* nr 3078; Cognati braczanky, id est dwu brathv dzeczy, consobrini dwu sostru dzecy 1475 *Wisl* nr 301; Dally mv (*sc.* sludze) pan szoną, a myal sz nyą dzyeczy (peperit filios et filias Ex 21, 4, *BZ*: syny y dzewky), tedy zoną y dzeczy (*BZ* Ex 21, 4: dzewky y synowye) yego bandą pana gego (mulier et liberi eius erunt domini sui Ex 21, 4) XV *p. post. Kałuż* 282; Mo[e]lye czotky dzeczy matrueles XV *p. post. PF* V 7; Archelaus... poyal sobą (*leg.* z sobą) *Zalomyą, swa syostrą y z yey dzyeczmy (Salomam... et filios eius secum duxit) *Rozm* 112; Dzyeczy moye ssa *ssa mną v loznyczy (pueri mei mecum sunt in cubili Luc 11, 7) *Rozm* 274; Rzekl (*sc.* Jezus): Nye yest podobno vzyacz chleb dzyeczyom (non est bonum sumere panem filiorum Mat 15, 26) y dacz pssom zyescz *Rozm* 358; Iudasz, yze byl zlodzyey..., a myal zoną y dzyeczy (habebat enim uxorem et filios), o ktorych pyssano: bądzczye dzyeczy yego szyrotamy (fiant filii eius orphani Ps 108, 9), a zona yego vdową,... przetosch zenye y k tem dzyeczyam noszyl czokolvye vkradl (uxori ergo et filiis dabat, quae furabatur) *Rozm* 443—4; ~ Chwalcze, dzeczy, gospodna (laudate, pueri, dominum) *Fl* 112, 1, *sim. Pul*; Sdrowass, ku tobe wolami wygnany Iewini dzeczy (filii Hevae, *SalveReg* 1—6. 8. 10—2. 16—7: szynowe) *SalveReg* 1 a. 7. 9. 14. 15; Adame,... domeszczisz thwe dzeczi, gdzesz krolwya angely *Bogur* B—F; Saro, wstan a modlmi syø bogu..., bosmi swyøtich lyvdzi dzecy (filii quippe sanctorum sumus) *BZ* Tob 8, 5; Adam cum Ewa y szwymy (*leg.* z swymi) nyektorymy dzyeczmy yest wyączszee (*leg.* w więcszej) radoszczy..., nyszli kedi przedthim w rayv bil XV *ex. MPKJ* II 318; To dostoyenstvo pyrva nascha rodzyna svym przestąpyenym straczyly y przyvyedly nasz, sve dzyeczy, kv grzechv *Rozm* 34; Myly Iesus rzekl: Kyedysczye dzyeczy Abramowy, czynczy⟨e⟩sch vczynky Abramove (si filii Abrahae estis, opera Abrahae facite Jo 8, 39)! *Rozm* 474.

b. (*o zwierzętach*) '*młode, szczenięta, pisklęta, catuli, pulli*': Sczenyøta albo dzyeczy lwow rzvyøcz, bychø vlapyły a szukaly od boga karmye sobye (catuli leonum... quaerant... escam sibi) *Fl* 103, 22; Poycze bogv..., gensze dage dobytkv karmø gych a dzeczom gawronowym wzywayøczym gy (qui dat iumentis escam ipsorum et pullis corvorum invocantibus eum) *Fl* 146, 10, *sim. Pul, MW* 130a; Gdisz chodzøcz po drodze naydzesz... gnyasdo ptasze a maczerz gich na ptaszøczech albo na yayczoch naszedzøczø, nye weszmyesz gey z gey dzeczmi, ale dasz gey vcz, dzerzy⟨ę⟩ ('dzierżąc') gey dzeczi (non tenebis eam cum filiis, sed abire patieris, captos tenens filios) *BZ* Deut 22, 6—7; Wrobl nalyasł sobye gnyazdo a gardlycza, gdze polozy dzeczy (*Fl*: *kurzota) swoye (passer invenit sibi domum et turtur nidum sibi, ubi ponat pullos suos) *Pul* 83, 3; Orzel pobudzayøcz ku lyatanyu dzeczy swe y nad nymy lyeczøcz, rosszyrzyl skrydla swa (aquila provocans ad volandum pullos suos,... expandit alas suas Deut 32, 11) *Pul* Deut 15.

Dzieciątko *formy*: *n. sg.* dzieciątko *Gn* 2b. 3a. 4b, *etc.*; ~ *g. sg.* dzieciątka *Gn* 2b. 4a, *Rozm* 10. 526; ~ *d. sg.* dzieciątku *De nativ* w. 28, *Rozm* 64. 84. 87. 121; ~ *ac. sg.* dzieciątko *Gn* 5a. 176b, XV *med. SKJ* V 252, *EwZam* 292. 293, *etc.*; ~ *i. sg.* dzieciątkiem *Rozm* 14. 80. 85; ~ *l. sg.* (o) dzieciątku *EwZam* 293, *Rozm* 76. 97; ~ *ac. pl.* dzieciątka *BZ* I Reg 15, 3.

Znaczenia: **1.** '*małoletni* (*chłopiec lub dziewczynka*), *infans* (*puer vel puella*)': Narodzene tego tho dzeczøthka naszego Ihu Xpa bilocz

gest ono velikego vszythka..., a pres tocz szø dzisza msza... tako poczyna: puer, isze dzeczøthko gestcy szø ono narodzylo nam... Alle kakecz tho dzeczøthko gest bilo? *Gn* 2b—3a; Svøty angol gestcy szø ge on byl vkaszal a rzekøcz..., ysbi szø ona ge dzeczøthka bila dothknøla *Gn* 4a; Tescy tho *dzeczothko, nasz mily Xpt, nislycz gego matuchna gestcy on byl starszy... Gensecz gest tako stary byl, tenczy szø dzisza gest bil vczinil tako mlody, iszczy dzeczøthko leszøcz f gaslach, gestcy ono bilo przeth svø milø mathkø plakalo *Gn* 4b; F temcy tho *okrodze gest bila dzeuicza barszo pøkna szedzala a dzeczøthko pøkne gestcy ona na sfv *roku bila noszyla *Gn* 5a; Vy nadzecze f gaslach leszøcz *dzeczothko mlode *Gn* 176b; Dzeczątko nye mowyacze invenietis infantem pannis involutum (Luc 2, 12) XV *med. SKJ* V 252; Nye poszøday nyczego z gego rzeczi, ale zbyg (*leg.* zbij) od møsza asz do szoni a dzecy y mlode dzecyøtka (interfice... parvulum atque lactentem) *BZ* I Reg 15, 3; Naydzyeczye dzyeczyathko w pyelvszky povythe (invenietis infantem pannis involutum Luc 2, 12) a poloszone w yaszlyach *EwZam* 292; Nalyeszly Marią y Jozeph, y dzyeczyanthko (invenerunt... infantem Luc 2, 16) poloszone w gyaszlach, a vydzącz vznaly o slowye, chtore rzeczono bylo gym o dzyeczyath⟨k⟩v thym (quod dictum erat illis de puero hoc Luc 2, 17) *EwZam* 293; Gdy dzyeczyąthko gest plakalo..., thedy mathka pokląknąla, dzyeczyąthku modlą davala *De nativ* w. 25—8; Thedy pastyrzovye byegly,... dzyeczyąthko w yaslkal (*pro* yaslkach) wydzyely *De nativ* w. 75; To dzyeczyąthko bądzye *zenyczvszna a bądzye ymyą yey vezvano Marya *Rozm* 7; Kyedysch... Annye... godzyna porodzenya vyelyebnego dzyączyątka przysla, tedy porodzyla... Takosch... vyelykye vyeszyelye my⟨a⟩la veselyączy szyą narodzenya takyego blogoslavyonego dzyączątka *Rozm* 10; Vzrzy (*sc.* Maria)... anyely dzyerzacz dzyeczyątko przed sobą, a ony yey nathychmyast poczęły slvsycz dayącz chvalą, czescz mylemv dzyeczyątkv yako svemv stvorzyczyelovy *Rozm* 64; Tedy rzekl (*sc.* Herod) kv onym krolom: Ydczye, pytayczye pylnye o tem dzyeczyątkv (ite et interrogate diligenter de puero Mat 2, 8) *Rozm* 76; O vczyekanyv Iozephovym z Marya a z dzyeczyatkyem mylem Iesvszem *Rozm* 80; Tako dzyeczyatko myly Iesus yąl palczem zyemyą kopacz (puer Jesus digito terram fodit parum) *Rozm* 83; A modlyącz szye dzyeczyatkv Iesvcristuszovy..., yedny schły przed nymy, a drudzy za nymy *Rozm* 84; Zboycze yały Iozepha y z Marya, y tesch z dzyeczyatkyem *Rozm* 85; Marya yala zakryvacz rabky, boyaczy szye, aby yego sloncze nye vrazylo, alye to nye pomoglo, bo vyeczschy dzyeczyąthkv byl znoy *Rozm* 87; Popelnylo szye prorocztvo v tem dzyeczyatkv a v Marycy, matce yego (impleta foret omnis prophetia in eodem puero matreque Maria) *Rozm* 97; A nyektorzy mylemv dzyączyątkv vvlaczaly (quidam dulci puero Jesu detrahebant) *Rozm* 121; Iesus, dzyeczyatko myle, byl poddan swe matce (Jesus puer subditus erat suae matri) *Rozm* 121; Alye dzyeczyatko Jesus ostal v kosczyelye (mansit autem puer Iesus in templo) *Rozm* 143; A vzyavschy myly Iesus dzyeczyątko, postavyl ye posrod ych (accipiens puerum, statuit eum in medio eorum Marc 9, 35) *Rozm* 370; ~ Przyął (*sc.* bóg) sve dzyeczyątko ysraelskye (suscepit Israel puerum suum Luc 1, 54) *Rozm* 53.

2. '*syn lub córka względem swoich rodziców, filius aut filia*': Tocz vass bog wchechmogaczy z nyebyoss navyedzyl, yze vass takyem vyelebnym y blogoslavyonym dzyeczyąthkyem vczyeschyl (quod... eos beatissima prole fecundasset)... A yako ym przykazaly kaplany... vroczywschy szyą do domv Nazareth svoym (*leg.* z swoim) mylem dzyeczyąthkyem (redeunt... secum beatissimam prolem reducentes), chovaly yą podlvg yey svyatosczy *Rozm* 14; Dzyevycza Marya vzryawschy swe myle dzyeczyątko... pokląkla zaszye dayącz chvale..., Iozeph... natychmyast padnął na sve kolana, dal chvalą dzyeczyątkv *Rozm* 64; Vzracz on (*sc.* pastuch) svoye dzyeczyątko żywe (vivum suum filium pater ut aspexit), vyelykyem veselyem pocznye plakacz *Rozm* 160; Panye,... dzyeczyątko moye lyezy v domv paralyzem zarazone (puer meus iacet in domo paralyticus Mat 8, 6) *Rozm* 286; Gdzyez yest nalezyona *matko, ktora by dzyeczyątka tako nyemyloszczyvye zbavyona? *Rozm* 526; Nyevyasta,... kyedy porodzy swe dzyeczyątko, vyecz zapomny svego vdrączenya (cum autem peperit puerum, iam non meminit pressurae Jo 16, 21) *Rozm* 573.

Dziecię, Dziecięcie *formy*: *n. sg.* dziecię 1398 *StPPP* VIII nr 7255, *Gn* 5a, *Dorota* 171, *etc.*; dziecięcie 1399 *HubeZb* 76; ~ *g. sg.* dziecięcia 1424 *Msza* III s. 60, *sim.* IV. VI—VIII, 1432 *ZapWarsz* nr 383, *Błaż* 320, *etc.*; ~ *d. sg.* dziecięci *Fl* 85, 15, *Błaż* 320; dziecięciu 1399 *HubeZb* 76, 1407 *HubeZb* 88, 1426 *AKPr* VIIIa 167, *BZ* Gen 21, 19, 1462 *R* XXV 270, *Rozm* 11. 88. 121; ~ *ac. sg.* dziecię *Gn* 5a. 180a, 1432 *ZapWarsz* nr 389, *BZ* Gen 21, 15. 18, *etc*; ~ *v. sg.* dziecię *EwZam* 290, *Rozm* 128. 503, *etc*;

~ *i. sg.* dziecięciem 1414 *AKH* III 246. *BZ* Tob 1, 8, *OrtBrRp* 64, 2, *OrtMac* 85, *Rozm* 81; ~ *l. sg.* (po) dziecięciu XV *med. SKJ* V 265, *BZ* III Reg 17, 21, *OrtBrRp* 64, 4. 83, 1, *OrtMac* 86. 112, *etc.*

Znaczenia: 1. '*małoletni (chłopiec lub dziewczynka), infans (puer vel puella), impubes, qui nondum iustae aetatis est*': Jaco ma dzecza XX grziwen szcodi dzeczanczego ymena 1398 *StPPP* VIII nr 7255; Sibilla... czeszarzevy tako bila rzecla, iszcy tho dzeczø gestcy ono vøczsze, nisly thy kekdy bødesz..., geszcy dzeczø dzeuicza porodzy *Gn* 5a; Iaco dzeczanczu wiszla latha mymo szemske vloszene 1407 *HubeZb* 88; Gdyz dzeczen do schengi ('sieni') croczi, Theophil psal listy *Dorota* 171; Pastu[e]schkam szø angel zyawyl a gim nowyni powedzal, essz sszø narodzylo dzeczø 1442 *R* XIX 77; Gdi dzyecząn, masczisna, pyanczynaczcze lyath ot swego vrodzenya nye ma, thakye w prawye otpowyedacz nye ma (dum puer... quindecim annorum a sua nativitate non fuerit, ex tunc iudicio non tenetur respondere) *Sul* 87; Gedna nyewyasta syna swego... przynyosla, gemusz synowy kosez rybya w gardle vwyøzla... Macz tego dzecyøcya placzøcy pozødala pomocy od swyøtego Blaszeya. Swyøty Blaszey, poprosyw boga, røkø swø dzecyøcy na glowø wlozyl, od gegosz *dotgnyenya dzecyø pelne zdrowye wsyøło *Błaż* 320; Gy⟨e⟩dno mlode dzeczą bylo, tho gym wyacz wszyawilo *Aleksy* w. 201; Helyas rzecze: Day my sina twego... A roszirzyw syø y poloszil syø na dzecyøczv trsykrocz a wolal ku panu rzekøcz: Panye bosze moy, proszø, abi syø nawrocyla dusza tego dzecyøcya w gego wnøtrza (expandit se atque mensus est super puerum... Revertatur, obsecro, anima pueri huius in viscera eius) *BZ* III Reg 17, 21; Ty y gine rzeczi k tim podobne, podle zakona boga nyebyeskego, gescze dzecyøcyem søcz (puerulus), zachovaval *BZ* Tob 1, 8; Yako mayą dlugu dobycz na dzyeczyaczyu, czo yest w dzyedzyczthwe szwego oycza, po yego szmyerczy, a ono nye chcze o nyem wyedzyecz... Prawyąly (*leg.* prawująli?) na dzyeczączyu dług, czo yego oczyecz po szobye... zosztawyl..., a dzyeczyą y gego przyrodzeny o thym nye wyedzą. Thego dzyeczyącza maya upewnycz szamoszyodmu s szwyathky, szlowye przyszyadz naprzeczywko yemu, acz go oczczecz tele gyemu zostal po szmyerczy wynowath *OrtMac* 112, *sim. OrtBrRp* 83, 1—2; Crzyvky themv dzeczączv szą 1462 *R* XXV 270; Dzeczancza s namy nye puer non comparet (Gen 37, 30) 1471 *MPKJ* V 13; Besch dzeczancza absente puero (non enim possum redire' ad patrem meum absente puero Gen 44, 34) 1471 *MPKJ* V 14; Gyczczye a pythayczye pylnye o dzyeczyaczyv (ite et interrogate diligenter de puero Mat 2, 8, XV *med. SKJ* V 265: po dzeczączu) *EwZam* 293; Ha, ha, ha, dzyeczyą krzyczalo, za grzechy luczskye plakalo *De nativ* w. 29; Ptaczy lyataly klanyayącz szye dzyeczyączyv Iesvcristvsovy *Rozm* 88; O tem, yako Iesus zbavyl yedno dzyeczye od szmyerczy (quod Jesus liberavit puerum a serpente). Myle dzyeczyatko Iesus yednącz chodząc z dzyeczmy po lącze, vyrzvczy szyą sylny vąsch do yednego dzyeczyączya a vyelmy y (*leg.* ji 'go') rany (serpens quaedam puerum mordens vulneravit) *Rozm* 101; Zasroscz nyemylosczyvych Zydow począla szye zazegacz przeczyv dzyeczyączyv mylemv Yesvcristvszovy *Rozm* 121; Czczyenye o dzyeczyączyv, ktore szye svalylo skały (*leg.* z skały) y zdechlo... Iednego dnya dzyeczye myly Iesus vysschedł (puer Jesus egrediebatur) na polye a za nym dzyeczy nasladovały vyelyka tluscza... Byezącz yedno dzyeczya nyeopacznye y szvalylo szye z oney gory..., padnye na zyemye y zdechnye (puer unus ex illis ambulabat et ab alto corruens ad terram exspirabat)... Przystąpyl Iesus... kv czyalv onego dzyeczyączya vmarlego (Jesus accedebat ad defuncti pueri corpus) *Rozm* 125—6; Parobek rzecze k nyemv: Myle dzyeczya, drzeuo nye moze bycz, yedno ye yako vroby *Rozm* 128; O dzyvy⟨e⟩ch, ktoresch czynyl Yesus na pusczy, a tesch o tem *dzyczyączyv, ktore zbavyl Iesus *Rozm* 160; Oczyecz tego ystnego dzyeczączya byezal z daleka za lwem krzyczącz *Rozm* 160; Acz ty dzyeczy pobyty, czo on thu zgrzeszyl? On byl yescze dzyeczyą *Rozm* 806.

2. '*potomstwo względem rodziców, proles, natus vel nata*': a. (*o ludziach*) '*syn lub córka, liberorum quidam, filius vel filia*': Cso Benkowo dzeczøcze Scarbimirowu dalo ranø, to mu dalo, eze naprzod rani dali yego dzeczøczu 1399 *HubeZb* 76; Gako tho vy szamy czøsto vydzicze, iscy oczecz y macz vøczecz ony mlodsze dzecø milugø, nysly starsze *Gn* 180a; Procurator... dixit: Domini, ego recipio terminum domine Margarethe, quia puero grauatur vlg. ysze *szu ('się') dzeczanczem manczi 1414 *AKH* III 246; Jako Katherina, vxor pana Byerwoldi, percussione ne porzucyla *dzeczyacyø ('dziecięcia') neque ab eius manibus puer mortem habet 1424 *TPaw* VII nr 3651; Oczecz Wychnin przedal swą oczissną... nithsz Wychne, dzeczanczu swemu, ne ostawayancz 1426 *AKPr* VIIIa 167; O ctori gwalth Strachota na mø

zalowal, thegom mw ya ne wczinil, ani *dzedzøcza rostrøczil 1432 *ZapWarsz* nr 383; O ctore penødze Stanislaw na mø zalowal, thim ya widal na mey zony potrzebi y na me dzeczø *ib.* nr 389; Zaprawdø sostra my gest, dzeczyø mego oczcza, ale nye dzeczyø mey maczyerze (filia patris mei et non filia matris meae) *BZ* Gen 20, 12; Posadzi (*sc.* Agar) dzeczyø pod drzewem (abiecit puerum subter unam arborum)... y szyødze ot nyego na dostrzelenyu, y rzekla: Nye bødø, panye boze, patrzycz na szmyercz dzyeczyøczya (non videbo morientem puerum) mego... Y wzwola anyol bozy s nyeba, rzekøcz ku Agar:... Pan bog vslyszal glos twego dzeczyøczya s tego to myeszczcza, na *genze to gest dzeczyø. Wstan a poymy dzeczyø za røkø (exaudivit enim deus vocem pueri de loco, in quo est. Surge, tolle puerum et tene manum illius)... Y vszrzala wodi studnyczø a naczyrpnøla gey lagwyczø y dala gest dzeczyøczv pycz (deditque puero bibere) *BZ* Gen 21, 15—19; Aczby kthore Yanowo dzyeczyą vmarlo, thedy tego dzyeczyącza czascz nye ma mrzecz na mathka, ale na Yanowy dzyeczy *OrtMac* 82, *sim. OrtBrRp* 63, 2; Gyeden czlowyek vmarl y zostawyl po szobye dwoye dzyeczy y zoną, pothym vmarlo *yegno dzyeczyą, a gyego czascz odumarla na maczyerz. Pothym tha nyewyesta zla (*leg.* szła) za masz y dzyelyla szye szwem (*leg.* z swem) dzyeczyaczyem... o wszyszthko tho, czo na nye odumarlo od gyey dzyeczyącza *OrtMac* 85, *sim. OrtBrRp* 64, 2; Gyeden człowyek umarl y zostawyl... dwogye dzyeczy. Gedno dzyeczyą vmarlo..., thedy zostal po thym tho vmarlym dzyeczyączyv geden dom *OrtMac* 86, *sim. OrtBrRp* 64, 4; Jakom ya zøną (*leg.* z żoną) moya gwalthem nye ssbil szluzebnyczky, kthora w mnye myeschkalą y dzeczacza nabyla 1471 *ZapWarsz* nr 2953; Zacharias, oczyecz yego... prorokoval movyąncz:... A thy, dzyeczyą, prorokyem navysszego bądzyesz vezvan (et tu, puer, propheta altissimi vocaberis Luc 1, 76) *EwZam* 290; Wstan y veszmy dzyeczya y mathką yego (accipe puerum et matrem eius Mat 2, 13) a vczyecz do Egiptv,... bocz tho bądzye, ysby Herod szvkal dzyeczyączya kv zgvbyenyv yego (Herodes quaerat puerum ad perdendum eum Mat 2, 13) *EwZam* 295, *sim. Rozm* 80; Isze staynyą czyasna byla, dzyeczyą w [s]yaslky poloszyla *De nativ* w. 34; To dzyeczyą bądzye podvyschono na *svem svyączye, bo tobye zawsdy bądzye czyste... *Tago sza wszwaly dzyeczyączyv Maria, yako ye anyol Gabriel navczyl *Rozm* 11; Tuta *nygd nye mnymay, aby Iozeph z Marya nyesly szamy po drodze dzyeczya (portantes puerum Joseph cum Maria). Bo to maczye vyedzyecz, vyodl sobą (*leg.* z sobą) dwa osly: na yednym szyedzyala Maria z dzyeczyeczyem (in uno mater cum puero sedebat), a drugy nyosl potrzeby *Rozm* 81; Me myle dzyeczye, vspomyn na to, czosz thy przykazal v starem zakonye y v novem kazdemv czlovyekv, aby czczyl oycza y matka svoyą, a yakosz thy mnye czczysch, myle *dzyczyą, kyedy my zadavasch taką zaloscz? *Rozm* 503; ~ Gospodne,... vesrzi na mø y smiluy se nade mnø, day czesarzstwo dzeczøczi twemu (da imperium tuum puero tuo, *Pul*: day mocz synu twemu) y zbawona vczin syna dzewky twoiey *Fl* 85, 15; Yako przivøthe ymeecz raczyl yesz obyatø, dari offyari, dzeczancza twego sprawedliwego Abel (accepta habere dignatus es munera pueri tui iusti Abel) 1424 *Msza* III s. 60, *sim.* IV. VI—VIII; Wyelbi dusza moia boga..., ize... przyal Israhel, dziecziø swe (suscepit Israel, puerum suum Luc 1, 54) *MW* 139b; ~ **b.** (*czasem o zwierzętach*) '*pisklę, pullus*': Od szarana asz do weczora dokonasz mø, yako dzeczyę (*Pul*: pysklyę) *yastkolczynø, tako bødø wolacz, myslycz bødø yako goløbycza (sicut pullus hirundinis sic clamabo meditabor ut columba Is 38, 14) *Fl* Ez 6.

Dziecięcie *cf.* **Dziecię**

Dziecięcy *formy*: *g. sg. m.* dziecięcego *Rozm* 13; *f.* dziecięce 1397 *Leksz* I nr 2508; dziecięcy *Rozm* 117; *neutr.* dziecięcego 1398 *StPPP* VIII nr 7255; ~ *l. sg. neutr.* (w) dziecięcem *Rozm* 120; ~ *l. pl. neutr.* (w) dziecięcych *Rozm* 143.

Znaczenia: **1.** '*do dziecka należący, qui ad liberos pertinet, qui puerorum est*': Jaco Zofka ne wsala nicz dzeczacze czøsczi, ale czo sø ye po pirwem møszu dostalo 1397 *Leksz* I nr 2508; Jaco ma dzecza XX grziwen szcodi dzeczanczego ymena 1398 *StPPP* VIII nr 7255; Yvsz czy zmarly, ktorzy szą schvkaly dusche dzyeczyączy, aby yą zabyly (defuncti sunt pueri quaerentes, animam occidere volentes) *Rozm* 117.

2. '*dziecku właściwy, puerilis*': Kyedykolvyek v kolepcze albo v pyelyvchach lyezala, nygdy szyą nye skalyala podlvg obyczaya dzyeczyączego, alye szye zawzdy czyszczye chovala *Rozm* 13; Yego nadobnych obyczayow wschysczy szye kochaly..., bo w dzyeczyączem stadle tako szye vodzyl, yschby wschytkye przeschedl svym zyvotem a svoymy vyelyebnymy obyczaymy (nam in statu puerili se puer gessit ita, quod excessit universos moribus et vita) *Rozm* 120; Yego mądrosczy wschysczy szye

dzyvovaly, dolyczayacz, yze duch boga wschechmogączego v nyem yest, bo w takych *lyeczych dzyeczyączych (in annis puerilibus) a v takye młodosczy takyem dostoyenstvem... byl osvyczon *Rozm* 143.

Dziecinność '*wiek dziecinny, infantia*': Sermo Elizabeth: Tenella etate infancie, w dzeczynnosczy, ante altare volvebatur padala XV *med. R* XXV 158.

Dziecinny *formy*: *n. sg. m.* dziecinny *Rozm* 99; ~ *g. sg. m.* dziecinnego *Rozm* 12. 15. 136; *f.* dziecinnej *Rozm* 778; *neutr.* dziecinnego *OrtMac* 62, *Rozm* 100; ~ *ac. sg. neutr.* dziecinne *OrtBrRp* 50, 4, *OrtMac* 62; ~ *l. sg. neutr.* (w) dziecinnym *Rozm* 148; dziecinnem *Rozm* 143; ~ *n. pl. m.* dziecinni *Sul* 54, XV *med. R* XXII 244; ~ *g. pl. m.* dziecinnych *OrtBrRp* 42, 1, *OrtMac* 48; *f.* dziecinnych XV *med. R* XXII 244; *neutr.* dziecinnych *OrtBr* VI 377, *OrtKal* 179, *OrtMac* 102; ~ *ac. pl. m.* dziecinne XIV *ex. Pocz* 232, *Rozm* 100; *f.* dziecinne XV *p. post. PF* I 204; ~ *l. pl. neutr.* (w) dziecinnych XV *med. R* XXV 153.

Znaczenia: **1.** '*do dziecka należący, ad pueros pertinens, qui puerorum est*': ⟨Języ⟩ki nemych otwarza i yøsziki dzecyne XIV *ex. Pocz* 232; Zalowal szye Pyothr na Yadrzeya, ysz gy chcze wygnacz sz domu przed czaszem, kthorysz nayal w opyekadlnykow dzyeczynnych sz przyszwolyenym... gych mathky *OrtMac* 48, *sim. OrtBrRp* 42, 1; Ktho gyesth prawy opyekadlnyk, szlowye przyrodzony, then moze przyvmarle dzyeczynne gymyenye przedacz..., ale byllyby then opyekadlnyk nyeprzyrodzony k themu opyekadlnyczthw, ten nye moze dzyeczynnego gymyenya przedacz (*OrtBrRp* 50, 4: nye moze *dzedzynne stoyacze gymyenye przedacz) *OrtMac* 62, *sim. OrtBrRp* 50, 4.

2. '*dziecku właściwy, odpowiedni dla dziecka, puerilis, puerorum proprius*': Dauid prorok:... Pyrwey oczecz skarbu schinowy swego nye vkaze, ałysz vzrzi po nym, eze ostal rzeczi dzyeczinnich, a patrzicz nyestatku XV *med. R* XXII 244; Str⟨z⟩aly dzeczynne (*Fl*: ztrzali malutkich) vczynyly szye rany gich (sagittae parvulorum factae sunt plagae eorum) *Pul* 63, 8; Igitur tegodla habuerit hos mores parvulorum, de quibus jam dictum est, vel has proprietates przyczyny *dzedzynne XV *p. post. PF* I 204; Blogoslavyone dzyeczyąthko rzatko kyedy by plakalo albo podlvg dzyeczynnego obyczaya *crczyczala *Rozm* 12; Dzyevycza Marya... nye byla podlvg obyczaya dzyeczynnego nyevstavyczna albo plocha *Rozm* 15; Obyczay yest dzyeczynny, yze vątpy⟨ą⟩cz yezykyem szeplunya, alyes navykna yezykyem slova movycz (solet enim labilis infantum cespitare lingua primo donec discant verbuła formare) *Rozm* 99; Myly Iesus kyedy myal dzyeszyacz lyat, tedy szye nygdy nye smyal any czo dzyeczynnego czynyl (nec risit, nec puerile quid gessit) *Rozm* 100; Czokolvye... movylo myle dzyeczyą Iesus, to szye kazdemv vydzyalo vzyteczne, aczkolvye dzyeczynne obyczaye myal (quamvis modum puerilem infantulus teneret) *Rozm* 100; Tako ony dzyeczy podlug obyczaya dzyeczynnego szyadschy poczną ygracz (ac ibi modo puerili ludentes resederunt) *Rozm* 136; ~ lata, stadło dziecinne '*wiek nieletni, aetas puerilis*': Parvuli quamdiu sunt infra legitimam etatem w dzeczynnych leczech XV *med. R* XXV 153; Mozely *opyekaldnyk... trudne... rzeczy przewlecz... asz do dzyeczynnych lath *OrtBr* VI 377; Czlowyek... zostawyl po szobye male dzyeczya szszące y drugye male nyedoroszle dzyeczynnych lath *OrtMac* 102, *sim. OrtKal* 179; Byl (*sc.* Jezus) yako lylya nadobny v yego stadlye dzyeczynnym (unde sicut lilium in statu iuvenili candebat), alye kyedy byl v mąstvye, nyeczo byl szot (*pro* szad) od gorączoszczy sloneczney *Rozm* 148.

3. '*od dzieci pochodzący, qui a pueris fit*': Movyly, by szye on krolyem czynyl... A temv snadz pochvat ymyely z ooney chvaly dzyeczynney, ktorą y (*leg.* ji) chvalyly v kvyethna *nądzyelyą *Rozm* 778.

4. '*złożony z dzieci, e pueris compositus, qui e pueris constat*': Dzyeczyatko Iesus ostal v kosczyelye, a ony o tem nycz nye vyedzyely, mnymayącz, aby on schedl v postpolstvye dzyeczynnem albo s przy⟨j⟩aczyelmy *Rozm* 143.

5. dziecinni '*dzieci, pueri impuberes*': Gdy czyge dzeczy abo dzeczinny przeth sprawnymy lathy (*Dział* 46: ⟨a⟩czby dzeczy mlode lyath doskonalych gescze nye myali) do szą̨dow czągnyeny bywayą (si cuiuscumque pueri impuberes... ad iudicia trahuntur) *Sul* 54; Mowy s⟨więty⟩ Pawel apostol: Slobliwosczyą albo na slobliwosczy baczczye dzyeczynny, ale nye na smislech (nolite pueri effici sensibus, sed malitia parvuli estote I Cor 14, 20) XV *med. R* XXII 244.

Cf. **Korzeń**

Dzieciński '*dziecku właściwy, puerilis, pubes*': Bo aczbich mogla tey to noci poczøcz sini y porodzicz, a wi chcyele czekacz, doiød bi nye wirozli z dzecynskich lyat (donec crescant et annos pubertatis impleant), drzewyey bødzeta babye, nyszly swadzbi s nymy doczekacye *BZ*

Ruth 1, 13; Tobyas..., kakokoly z rodu Neptalymova wszech namlodszi bil, wszako syø przeto nyczs dzecynskich rzeczi nye dzerszal (nihil tamen puerile gessit in opere) *BZ* Tob 1, 4.

Dzieciństwo 1. '*wiek dziecinny, infantia*': Poiøl sobye zonø... y vrodził z nyey sina, gemv gymyø zdzal Tobyas, gegosz z gego dzecynstwa boga syø vczil bacz (quem ab infantia timere deum docuit) *BZ* Tob 1, 10; Thobias... od swego dzecynstwa *zawszgy syø boga bal (ab infantia sua semper deum timuerit) *BZ* Tob 2, 13.

2. '*miejsce pochodzenia, patria, locus, quo quis ortus est*': Rzekł apostol...: Abych ya zlym nye byl nalyezyon, w dzyeczynstvye poznacz syny (in patria enim apparebunt filii) a nyeprzemyenyenym bądzye bog oczecz ych *Rozm* 276; Pylat... nye chczyal sądzycz tego, ktory svym vrodzenym albo dzyeczynstvem nye przysluschal k yego panstwv *Rozm* 796.

1. (Dziecki) Dziecski '*należący do dziecka, ad infantem pertinens*': Z ust dzeczskich (*Puł*: z ust nyewynych) y ssøcych swirzchowal ies chwalø prze neprziiacz⟨ie⟩le twoie (ex ore infantium... perfecisti laudem propter inimicos tuos) *Fl* 8, 3.

2. Dziecki, Dziecski '*woźny (egzekutor) sądowy lub służący urzędnika wykonujący funkcje woźnego, praeco seu minister magistratus praeconis muneribus functus*': Super subditos predictorum principum, baronum, nobilium et boyarorum ministeriales al. dzeczske non dabimus, nisi prius a domino, cuius subditus fecerit iniuriam, iusticia fuerit postulata 1447 *MMAe* XIV 12; Neque aliquis... habebit potestatem pignorandi ipsum in bonis suis... nec contra ipsum ministeriales al. dzeczske culpam deputare debent 1452 *MonIur* II 145; Liberamus insuper omnes homines indigenasque illius oppidi... ab universis ministerialibus al. dzyeczkych tam nostris quam dignitariorum officialiumque nostrorum, eximentes eos a iudiciis et penis eorum (1497) *KodWil* I 525.

3. (Dziecki) Dziecski '*wzięty w zastaw, zajęty, qui in aliena possessione captus pignoris loco retinetur*': Gdyby nyekto popasl osyanye gynszemv konyem abo gynszym dobythkyem, chczem, aby szkodą temv, czyge zbosze gest, zaplaczyl, a od kaszdego bydlyącza dzeczskyego dal trzy pyenyądze *Dział* 32.

(Dzieckie) Dziecskie '*opłata uiszczana na rzecz woźnego za czynności egzekucyjne, pecunia, quae in usum praeconis multae annumeratur, solvenda*': Libertamus... ab omnibus... serviciis..., castigacionibus et penis ministerialibus vlg. dzeczskye (1387) *KodWil* I 14; Neque capitaneus... habebit potestatem pignorandi ipsos..., nec contra ipsos ministeriales culpam al. dzeczske deputare debent 1450 *MonIur* II 52.

Dziecko '*małoletni (chłopiec lub dziewczynka), impubes, qui nondum iustae aetatis est*': Nicolaus... contumax in termino curie contra Thomconem de Nawoyowa, pro eo, quia sibi fideiussit, quod eundem Thomconem dzeczko debuit mittere a captiuitate libere, et eundem non dimisit, nec fecit 1429 *StPPP* II nr 2257.

Dzieckować *formy*: *inf.* dzieckować 1440 *AGZ* XIV 3, 1447 *AGZ* II 130, *Dział* 18. 19; ~ *part. praet. pass. n. sg. neutr.* dzieckowano *Dział* 19; *n. pl. m.* dzieckowani *Dział* 19; *ac. pl.* dzieckowane *Dział* 19; ~ *fut. pass. 3. sg. m.* będzie dzieckowan 1443 *AGZ* XIV 84; ~ *condit. pass. 3. sg. neutr.* dzieckowano by *Dział* 34; *3. pl. m.* -by dzieckowani *Dział* 62; -by byli dzieckowani *Dział* 19.

Znaczenie: '*przeprowadzać egzekucję na ruchomym mieniu dłużnika, debitoris mobilia occupare ac retinere pignoris loco, pignus capere, pignorari*': Idem dominus Petrus eidem Chodor Horbacz debet solvere XV marcas... Si vero hoc adimplere non curaverit, extunc more prius dicto ministerialis habebit facultatem in possessione Petri extrahere al. dzeczkowacz 1440 *AGZ* XIV 3; Olechno... solvat... Andree... tres sexagenas pro feni recepcione..., sin autem non solverit, extunc pignorabitur al. badze dzeczkowan in bonis suis 1443 *AGZ* XIV 84; Pro quibus laboribus, si et in quantum nobis heredibus dicti kmethones ipsos non laborarent dies seu negligerent laborare, extunc nos heredes ipsos kmethones in nostris neglectis laboribus possumus libere pignorare vlg. dzeczkowacz 1447 *AGZ* II 130; Paknyalibi wsporą zakladv tako skazanego y wyn tako przepadlych nye postąpyl a za nye nye chczal dosycz vczynycz, a snad dla moczy gego sądza nye smyalby go dzeczkowacz (si in dandis pignoribus... fuerint... rebelles ita, quod iudex forte non ufficiat propter potentiam eorundem ad puniendum et impignorandum eosdem, *Sul* 30: karacz alybo cząądzacz), tedi tako czynyącz przepadnye nam wyna rzeczoną syedmynadzessyath *Dział* 18; Sądza tesz nye ma kazacz dzeczkowacz (*Sul* 31: czandzacz) nykogo przez vini (quod sine culpa... ipse iudex non praesumat nec permittat impignorare) abo alysz sądownye bądze zdan na dzeczskowanye. Paknyali to ktori sądza gynaczey vczini, moczą albo smyaloszczą swą kazącz kogo przez vini dzeczkowacz (quod si ipse iudex vel aliqui alii quavis auctoritate vel

potius propria temeritate praesumptione impignorare, *Sul* 31: cządzacz, et potius rapinas committere praesumpserint), a tho dla swego poszytkv, tedi sądza *temo, kogo tako dzeczkowano, bydlo abo gynsze rzeczi tako wząte albo gego kmyeczowy, aczby tesz byli dzeczkowany, powiadayączym a skarszączym, ysz nyesprawyedlywie dzeczkowany (iudex domino villae impignoratae vel villanis... asserentibus indebite et contra iustitiam se esse impignoratos, *Sul* 31: myenyączym sza *nyesprawidliwe... bicz poczędzany), kromye szkodi y obraszenya ma wroczycz... Paknyali dokonayą swey nyewynnosczy, tedi sadza albo podsądek za kaszda personą albo kmyecza tako dzeczkowane (quotquot personae fuerint in dicta impignoratione, *Sul* 31: kyekole bandze person na przerzeczonem cządzanyv) panowy tych kmyeczy pokvpy abo przepadnye vini rzeczone pyacznadzessczа *Dział* 19; Gedno w tych schtvkach kmyecze yawno wszytczy mogą zbieszecz, tho gest..., gdy o wyna panyską kmyecze dzeczskowano by czastokrocz abo drapyeszono (si... pro excessu sive culpa heredis ibidem villani bonis ipsorum depraedentur, *Sul* 44: kedy... bilibi slvpyeny, poczędzany) *Dział* 34; Tesz gdyby kmyecze o panową winą cząsto dzeczskowany (cum ob culpam sui domini pignora fuerint recepta eisdem, *Sul* 61: kedy o vyną pana swego cząsza bylaby gym wszątha), mogą zbieszecz od takyego pana *Dział* 62.

Dzieckowanie '*branie zastawu, zajmowanie sądowne, debitoris mobilium occupatio pignoris loco, pigneratio*': Dobek Zaleszky cum procuratorio regali astitit terminos super advocatum et opidanos de Cropyecz pro violencia, quia repercusserunt ministerialem pro dacione regali se protegendo vlg. dzeczkovanyv 1439 *AGZ* XII 429; O dzeczkowanyv wynach (*leg.* w winach, de impignoratione pro poenis) *Dział* 8; O dzeczkowanyv dw (*leg.* dwu) wolv (de contumacia et pignoribus boum). ⟨D⟩owiedzelysmy syą, kako gdy nyektori ziemyanyn o nyeposluszenstwo zdan bądze na dzeczkowanye (quod cum aliqua villa pigneratur, *Sul* 29: ysz kedi kthorą wyesz cząądzayąą), tedy gdze by myano wzącz szescz wołow, thv wezmą trzydzesscy abo czterdzesczy *Dział* 17; To tesz chczemy, gdy slvszebnyk przy dzeczkowanyv nyektorego zemyanyna s pacholky sądzey gwaltem we wsy... bylby odbyth (quod si praedicto ministeriali deputato per iudicem ad eandem impignorationem cum familia ipsius iudicis villa pignoranda, per dominum villae... non permittatur impignorari, *Sul* 30: ysz aczbi... slvzebnykowy przes sądzą nasznamyonaneemv na thą tho cząązzą), tedi taky zemyanyn... przepadnye wyną pyathnadzescza *Dział* 18; O dzeczkowanyv zemyan. ⟨A⟩le vbostwo czastokrocz naczysk y szkody nyemałe czyrpyą prze to, ysze nye podlug sprawiedlywosczy, ale wyączey wspori ⟨i⟩ swą mocz vkazvyącz, kv dzeczskowanyv yako na woyną gyadą (quod catervatim et in turbis... impignoratores accedentes),... *drapystwo czynyącz. Przeto chczemy, aby sądza abo podsądek kv dzeczskowanyv (ad impignorationem faciendam, *Sul* 31: na cządzanye) nye wyączey poslał, gedno dw (*leg.* dwu) pacholkv s slvszebnykyem. Sądza tesz nye ma kazacz dzeczkowacz nykogo przez vini abo alysz sądownye bądze zdan na dzeczskowanye (quod sine culpa... in iudicio non confessos ipse iudex non praesumat nec permittat impignorare, *Sul* 31: aby theesz przes wyni... w sądze nye visnanich sandza nye szmyal any przepusczil czandzacz) *Dział* 19; O dzeczkowanyv lyasa y gayv (de pignore gaiorum et silvarum, *Sul* 59: o porąbyenyv lassow a o cządzanyv ly⟨e⟩ssznem) *Dział* 57.

Dziecski *cf.* **Dziecki**

Dziecskie *cf.* **Dzieckie**

Dziecstwo *cf.* **Dziectwo**

Dziectwo, Dziecstwo '*wiek dziecinny, infantia, pueritia*': Si frigescit corporalis infancia, aczczy dzyssza zymno twoye dzeczstwo, w myloszczy sze grzeye twoya duscha szwyatha XV *med.* *SKJ* V 260; Bo v yego pyątach svyątych przykre kamyenye roslo, ktores vrazaly yego svyąte nogy, a tesch od yego dzyecztwa, yako począł *odrascacz, nygdy na sve nogy nye obvval (quia nunquam calcios induere consuevit, post eius pueritiam postquam adolevit) *Rozm* 154.

Dzieć *cf.* **Dziać**

Dziedzic *formy*: *n. sg.* dziedzic 1406 *Piek* VI 291, *ca* 1428 *PF* I 495, 1436 *R* XXIII 276, *etc*; ~ *g. sg.* dziedzica 1397 *Leksz* 1 nr 2515, *Sul* 9, *OrtCel* 5, *OrtLel* 234, *OrtMac* 107, XV *ex.* *Zab* 526; ~ *d. sg.* dziedzicu *ca* 1428 *PF* I 481, *BZ* Lev 25, 28, 1463 *R* XXII 382, *Pul* 17 arg.; dziedzicowi *Sul* 80, *Dział* 17; ~ *i. sg.* dziedzicem *Fl* i *Pul* 81, 8, XV *med.* *R* XXV 155, *BZ* Gen 15, 3. 4; ~ *n. pl.* dziedzicy 1399 *StPPP* VIII nr 8277, *ca* 1428 *PF* I 479, *Gałka* w. 48, XV *med.* *SKJ* I 103, XV *Czrs* s. XLIII; dziedzice *ca* 1428 *PF* I 490; ~ *g. pl.* dziedziców *Sul* 29, *OrtCel* 3; ~ *d. pl.* dziedzicom XV *med.* *SKJ* V 263; ~ *i. pl.* dziedzicy XV *med.* *AKPr* I 234; dziedzicmi *Fl* 36, 11, *Sul* 29.

Znaczenia: **1.** '*ten kto dziedziczy, spadko-*

bierca, heres, successor': Dzyedzyczy sprawˇnymy successoribus legitimis XV *med. AKPr* I 234; Quecumque audet prolem cum alio progenitam in bona sui mariti inserre et substituere, ista furatur bona veris heredibus dzedzyczom XV *med. SKJ* V 263; A tocz wschowanyecz... bødze dzedzycem mego sbosza (vernaculus meus heres meus erit) *BZ* Gen 15, 3; Nye bødzecz ten to twim dzedzycem (non erit hic heres tuus), ale genze winydze s twich *lyodzwy, tego bødzesz gymyecz dzedzycem (ipsum habebis heredem) *ib.* 15, 4; Dzedzicz (heres) w domu oczcza naszego nye bødzesz any moszesz bicz, bo s czvdzoloszney macyerze vrodzilesz syø *BZ* Jud 11, 2; A posylyaiøcz syebye bødzecye gescz dobre vzitki zemye, a bødø w nyey dzedzici sinowye vaszi (et heredes habeatis filios vestros) *BZ* I Esdr 9, 12; Dzedzina odvmarta uel pvsczina przez dzedzicza hereditas obmortua *OrtCel* 5, *sim. OrtLel* 234, XV *ex. Zab* 526; Szesznaly dzyedzycz dlug szwego oczcza..., ten ma zaplaczycz thako daleko, yako yego dzyedzyczthwo szyąga *OrtMac* 90; Po yey szmerczy ma tho gymyenye zaszyą przydz na pokolenye gynszego vmarlego dzyedzycza *ib.* 107; Dzyedzycz heres *ca* 1500 *Erz* 16; Po smyerczy Iozephovey przyaczyelye pozvaly dzyevyczą Marya o dom... Yesus..., yze byl dzyedzycz, przeto myal odpovyedacz za sva matką *Rozm* 147; Oracze vzrącz syna rzekly: Tenczy yest dzyedzycz (hic est heres Mat 21, 38) *Rozm* 410; ~ Smerni bødø dzedziczmi zeme (hereditabunt terram) *Fl* 36, 11; Bosze, sødzi zemø, bo ty dzedziczem *bodzesz we wszech poganoch (quoniam tu hereditabis in omnibus gentibus) *Fl* 81, 8. *sim. Pul*; Dzedzycz badvczy (itaque iam non est servus, sed filius, quod si filius, et heres per deum Gal 4, 7) 1449 *R* XXV 163; A po niem laici obludzeny fschiczci, przeedz gich dziedzici... sø w welikey tszczi⟨c⟩i *Galka* w. 48; Et cupiens postea hereditare bicz dzedzyczem (Esau... cupiens hereditare benedictionem Hebr 12, 17) XV *med. R* XXV 155; Poszpolnye dzedzyczy Cristussowy (sumus filii dei, si autem filii, et heredes, heredes quidem dei, coheredes autem Christi Rom 8, 17) XV *med. SKJ* I 103; Krystus zaloszcza yest czerekwye y yø z pokuszenya wyelykyego wygøl w konyecz dzyedzyczu bozemu *Pul* 17 arg.

2. '*właściciel (szczególnie ziemi), posiadacz, possessor*': Zauissza vkupił Czasoltouicz v dzedzicza 1397 *Leksz* I nr 2515; Ani czy dedziczi, ani Borek byli gospodarzmi dzedzinye 1399 *StPPP* VIII nr 8277; Pechno byl weczisti dzedzicz dzedzini 1406 *Piek* VI 291; Jan y Jędrzey..., dzedzyczy Scarpy (heredes in Scarpa)..., vczynily, vstavily... szwego... procuratora actorem sprawcza, factorem vczynczą y gich wsytkych potrzeb gestorem *ca* 1428 *PF* I 479; Zastawyamy dzedzini nassze... slachatnemu manszu, dzedzyczu heredi in S. *ib.* 481; Assessores dzedzycze *ib.* 490; Ffeodarius dobrowolny dzedzycz *ib.* 495; Dzedzicz possessor 1436 *R* XXIII 276; Kedi w zemi nye dzyedzicza. Gdi nyekthori pozwani o dzedzyną w sandze wspyera, yszbi *dzedicz they dzedzyni (coheres eiusdem hereditatis) byl w stronach dalyekych *Sul* 9; Kedi ktho vimawa szą przes ('bez') dzedzyczow (in absentia heredum) o dzedzyną othpowyedzecz *Sul* 29; Kedi ktho o dzedzyną poziwaan bywa,... obrzeka, ysz Iaan alybo Pyotr... ssąą spolv dzedzyczmy they tho dzedzyni (coheres eiusdem hereditatis) *Sul* 29; Nyevszytecznego szolthiza na dzedzinye pan ymayącz..., moze gemv przykazacz szolthistwo swoye przedacz... Tedy on dzedzycz (heres) sz rzeczonym szolthiszem mayą przystąpycz... kv sądv zemskemv y wszącz... dwye personye..., gesz godząthnoscz takego szolthiszowsthwa... na yeną svmmą oszaczowawszy, themv tho panv albo dzedzyczowi (domino sive heredi) powyedzą zaplaczycz *Sul* 80; Wszitko przedanye wrocy syø kv panv i kv dzedziczv pirwszemv (omnis venditio redibit ad dominum et ad possessorem pristinum) *BZ* Lev 25, 28; Compatrietarum, id est terrestrium hominum, id est dzedziczow w zemy *OrtCel* 3; Dominus proprietatis pan dzedzynny uel dzedzycz gymyenya zemnego *ib.*; Heres feodalis sev feodarius dzedzycz wolnego dobra *ib.* 5; ⟨G⟩dy nyekto o dzedziną bylby pozwan, a odporcza cząstokrocz chytrosczą przed sądem tako odpyra, ysz Pyotr abo Ian w gynszych stronach, a to przeto, aby wlosnemv dzedzyczowy dzedziną odczysnął *Dzial* 17; Maczey... gest przedal... łąką... y thom... vzdal dobrovolnye przeth gayonym sądem... Ianoui, dzedzyczv z Rossochey 1463 *R* XXII 382; Yąna, dzedzycza z Rosso⟨chej⟩ *ib.*; Jako Pawel, Jan, Voczech y gy przothkovye, dzedzyczy s Othwoczska,... nye myal wyączy pozythku w łągu na Nabrzezu XV *Czrs* s. XLIII; Dziedzicz onego yazv nye ma wiączei bracz od plinączego (non plus dabit heredi fluitans) iedno pol grziwni grosi pospolithey monethy 1498 *MacPraw* VI 274.

Dziedzica '*dziedziczka, heres mulier*': Maria, czista dzewicze, da nam vidzecz bosze licze, *nebeszke dzedzicze XV *in. R* XXV 218.

1. (Dziedzicki) Dziedzicski, Dziedziski '*objęty prawem dziedziczenia, z dziedziczeniem w pewien*

Pracownia Słownika Staropolskiego P.A.N. w Krakowie

sposób związany': **a.** '*będący kimś na zasadzie a. z prawem dziedziczenia, qui ius hereditarium habet*': Kaszdy woyth, bandz kupny, dzyedzyczszky, yle kto nayął, ma ku *prawo... przyszancz (*OrtMac* 34: kaszdy woyth bądz dzyedzynny albo ktho nayal, ma kv praw przyszyądz) *OrtKal* 204; ~ **b.** '*dotyczący dziedziczenia, hereditarius*': Ty bødzecze myecz slvgami, dzedziskim prawem przewyedzecze ⟨je⟩ kv bødøczim (hos habebitis famulos et hereditario iure transmittetis ad posteros) *BZ* Lev 25, 46.

2. Dziedzicki, Dziedzicski '*na podstawie praw dziedzica, iure hereditario, secundum ius hereditarium*': Jaco wyedza i sswathcza, eze czso listi dzersi *Staniciaw Crzanthka, ti szø pyenandze zaplaczili dzedziczki, czso na lisczіech ma Stanislaw 1417 *MacPam* II 349; Kmecze sz Weczenina wysznali przede mnø, sze panowye dzedziczski zapowyedzeli gym, aby Micolageui Roszіczskemu poszw ne powyedzeli 1420 *TPaw* VII nr 1759.

Dziedzicow(y) '*z dziedzicem związany, qui possessoris est*': Gest vstawyono, aby nye wączey kmyeczy... s geney wszy pospolv moglo do drvgey wszy vinycz, nyszly geden abo dwa..., nyszly w tych przythczach...: kedy o dovynyenye alybo vyną dzedzyczową (pro excessu sive culpa heredis) tam gyste wyesznycze gych gymyenya bilibi slvpyeny *Sul* 44.

Dziedzicski *cf.* **Dziedzicki**

Dziedzicstwo *cf.* **Dziedzictwo**

Dziedzictwo, Dziedzicstwo, Dziedzistwo *formy*: *n. sg.* dziedzic(s)two *Fl* i *Pul* 15, 6, *BZ* Num 26, 62. 27, 8. 36, 8. Deut 18, 2, *OrtBr* VI 348. VII 552, *OrtZab* 528; dziedzistwo 1408 *Piek* VI 367; ~ *g. sg.* dziedzic(s)twa 1395 *Leksz* I nr 2059, *Fl* Moys 20, 1407 *Piek* VI 335, *BZ* Ex 15, 17. Num 35, 8. 36, 3, *etc. etc.*; dziedzistwa *Fl* 73, 3; ~ *d. sg.* dziedzic(s)twu *BZ* Lev 20, 24. Deut 3, 18; ~ *ac. sg.* dziedzic(s)two *Fl* 2, 8. 32, 12. 77, 77. 134, 12, 1403 *Piek* VI 133, *etc. etc.*; dziedzistwo 1400 *Piek* VI 21, *Fl* 78, 1; ~ *i. sg.* dziedzic(s)twem *Fl* 36, 36. 68, 41. 118, 111, *BZ* Num 27, 6. 33, 54, *etc.*; dziedzistwem *Fl* 82, 11; ~ *l. sg.* (w) dziedzic(s)twie *BZ* I Reg 26, 19, *OrtMac* 112, 1476 *AKPr* VIIIa 57; dziedzistwie 1432—7 *RocznHist* XV 245, XV *p. pr. R* XXV 271; ~ *ac. pl.* dziedzicstwa *Sul* 97.

Znaczenia: **1.** '*mienie (głównie ziemia), mienie dziedziczone, spadek, hereditas, possessio hereditaria (imprimis agri)*': Wogewoda rzekl: Ya ne skaszuya, ale mne sza tako vidzi, bi kto mogl goscza sbicz lati, kto ne ma dzedziczstwa v szemi 1395 *Leksz* I nr 2059; Ysesmi przi tem bili, kedi Wancencz s yego synowiczø yednan o dzedzistwo y o switki vzitki 1400 *Piek* VI 21; Derslaus Taczanowski non debet facere accionem super dominum Andream Brezinsk pro hereditario vlg. o dzedziczstwo 1403 *Piek* VI 133; Iaco to swatczø, czso Potrasz kupil v Micolay⟨a⟩ dzedzicztwo, tan mu yest wszitkø zaplaczil 1404 *Piek* VI 216; Potrasz nye ma niczs wanczey dzedziczstwa, yedno ve Vlostowe 1407 *Piek* VI 335; Iaco Iaczek s swimi dzeczmi vitrzimal trzeczø czanszcz volvarcu w Crayeuicech mimo trzidzeszczi lath i dal za to gine dzedziczstwo 1407 *Piek* VI 335; Pudliszcouicze Iaszcowa yest praua oczczisna i gego praue dzedzistwo 1408 *Piek* VI 367; Iaco tho swatczimi, iaco tho dzedz⟨i⟩czsthwo, gdzesz pani Elena szedzy, cupono za ge prawe penandze 1409 *HubeZb* 50; Yako czszom zayanl *oszaydzeszanth y stho szwyny, thom zayanl na sszwem na prawem dzeczystwye na Przeczanowo 1432—7 *RocznHist* XV 245; Sz gych vbyezenya panowye nyemale szkody przymvyą, a yakoby dzedziczsthwo straczyly (c sie hereditatem deperderent), bo slvgy ny⟨e⟩wolna pan, chcze gdze, poszadzycz moze, dzedzyną nową przes nye zakladayącz a pothnoszącz *Sul* 82; W zli obiczay ot nyektorich naschich poddanczow wvyedzono yest, ze oni gich poziczczam... dlug... zadzirzawayancz, zastawyphschi swoye gymyenye, dzyedzyczstwa w naschem xyanstwye albo panystwye bądącncza (obligatis suis bonis hereditariis alteri, in nostro ducatu seu dominio existentibus)..., thego istego dlugu placzicz nye dbayąn *Sul* 97; Dla *dzedziczswa propter hereditatem XV *med. R* XXIV 363; Y bilo iest wszitkich, czso sø zliczeni, dwadzescza trzi tisyøcze..., ktorzisz nye sø policzeni myedzi synmi israelskimi ani gim s ginimi dano iest dzedzicztwo (nec eis cum ceteris data possessio est) *BZ* Num 26, 62; Czlowyek, ktori vmrze przes syna, kv dzewcze dzedzicztwo iego przydze..., paklibi braczey nye myal, daycze dzedzicztwo braczy otcza gego (dabitis hereditatem fratribus patris eius) *BZ* Num 27, 8—10; Bo ya dalczem wam yø (*sc.* ziemię) kv *gymyenyø... Wszitkim, iakos los przipadnye, tak syø rosdzelicze dzedzicztwem (singulis, ut sors ceciderit, ita tribuetur hereditas) *BZ* Num 33, 54; Wszitczi podle myari dzedzicztwa swego dadzø myasta slvgam cosczelnim (singuli iuxta mensuram hereditatis suae dabunt oppida Levitis) *BZ* Num 35, 8; Gesz to gdisz ginego pokolenya lvdze poymvyø sobye za zony, padnye s nimi gymyeney (*pro* gymyenye) gich a prze-

nyesono bødze do gynego pokolenya z naszego dzedzicztwa (sequetur possessio sua, et translata ad aliam tribum de nostra hereditate minuetur) *BZ* Num 36, 3; A wszitky zony møze s pokolenya tegosz poymø aby dzedziczstwo ostalo w czeladzach (ut hereditas permaneat in familiis) *BZ* Num 36, 8; Day my wynnyczø swø... K temu otpowye Nabot: Smylvy syø nade mnø pan, abich nye dal dzedzicstwa oczczow mich tobye (ne dem hereditatem patrum meorum tibi) *BZ* III Reg 21, 3; Zemya, w nyøzescye weszly, abiscye wladnøly dzedziczstwem *gego, zemya pokalyona gest nyeczistotamy czivdzokraynow zemye (terra, in quam introistis possidere hereditatem eius, terra polluta est coinquinationibus alienigenarum terrae) *BZ* II Esdr 8, 84; Po takym oczczv (*sc.* wylegańcu) nye moze na thakye dzyeczy dzyedzycztwo spascz any gego, to gesth oczczow, gymyenye *OrtBr* VI 348; Czlowyek moze szwe dzedzyczstwo y gymyenye dobrze dobythe przed prawem oddacz *ib.* 363; To dzyedzyczstwo gest geye y za geyey pyenyadze kupyone *OrtBr* VII 552; Gyeden czlowyek *vmral, a ten byl kupyl szolthyszthwo..., szosztala po nym zona yego y dzyewka. To dzyeczyą vmarlo, a mathka szye przypythowala kv czaszcy tego dzyedzyczthwa *OrtMac* 74; Mozely ktho szwe dzyedzyczthwo y gymyenye po szwey szmyerczy oddacz gyedney personye? *ib.* 76; Przyszedl yeden czlowyek przed gayny sząd y wszdal drugyemu czlowyekowy szwe dzyedzyczthwo. W themze szadzye przyszedl gynny czlowyek y zapowyedzyal pyenyadze v thego, czo mu dzyedzyczthwo wszdano, cosz mu gye wynowath ten, czo dzyedzyczthwo wszdal *ib.*; Yedna pany myala dzyedzyczthwo y nyewyesczye rzeczy *ib.* 79; Yan... pythal prawa, mozely on szwem (*leg.* z swem) dzyedzyczthwem stoyaczym y nyestoyaczym, czo szwem dorobyenym szobye nabyl, czynycz, czo chcze *ib.* 82; Mogały dzyeczyą prawem przyczysznacz, aby szwe dzyedzyczthwo, szlowye szwa oczczyszna, przedalo prze zaplaczenye oczczowych dlugow, gdy ono nye ma ych czym gydaczym gymyenym zaplaczycz? *ib.* 90; Yako mogą dokonacz albo *dybywacz na kym dzyedzyczthwa, a maya sz thego pyrwey dlugy zaplaczycz, nyszly wyano albo zaszluzone mytho? *ib.* 91; Yako mayą dlugu dobycz na dzyeczyaczyu, czo yest w dzyedzyczthwe szwego oycza po yego szmyerczy? *ib.* 112; Fundus dzedzyczthwo *OrtZab* 528; Ale oczecz za szywota swego dzewkam swym na gymyenyv kvpionem abo od krola danem pienyadze mosze namyenycz, ktore pyenyądze brath zaplaczywszy syostram, dzedzyczstwo sam otrzyma (in pecunia sororibus dabit et solus hereditatem obtinebit, *Sul* 57: a szam dzedzyną *odrzirzy) *Dzial* 53; A aczby braczya strygeczna gymyenye otrzymacz chczely, tedy panosstwo podlvg samnyenya dzedzyczstwo ma oschaczowacz (si fratres patrueles ipsas hereditates obtinere voluerint, tunc milites iuxta conscientias eorum praedictas hereditates taxabunt), a... bracza strygeczna syostram... pyenyadze gotowe... zaplaczycz mayą, a gestly w rok zaplaczycz zamyeschkayą, tedy dzewky wyecznye dzyedzyczstwo osyagną *Dzial* 66; Leta novat fortuna senem, senis... heres scribitur et dignas victor arator opes przypyszana *dzydzyczstwa 1466 *R* XXII 17; Dziedziczstwo myecz hereditare (et dixit, *sc.* creator omnium, mihi: In Jacob inhabita et in Israel hereditare, et in electis meis mitte radices Eccius 24, 13) 1471 *MPKJ* V 82; Dziedziczstwo odzierzal (*war. lub.*: dzedzycztwa dodzerzal) hereditavit (tanto melior angelis effectus, quanto differentius prae illis nomen hereditavit Hebr 1, 4) *ib.* 131; Poltory wloky, ktore myary chelmyenskyey mego dzedzyczsthwa nadano mye podlug kssyang 1472 *TymProc* 217; Jacowa nye wzyąla ssta kop po babye Vychnye, kthore wzyanla za czanscz dzyedzyczsthwa swego w Szlubovye, kthorą czanscz przedala slachethnemu Jernolthovy s Ribna 1474 *ZapWarsz* nr 1433; Yakom ya Maczeya Fuszka de Nyedabyle szamopyath na dzedzyczthwye Nyedabylv nye szbyl gwalthem 1476 *AKPr* VIIIa 57; Jako ya nye sszethl na dzedzyczthwo na Komorowo do sthawv zamothrzecz szobye (*leg.* z sobie) rownymy anym wylovyl ryp osczamy 1480 *ZapWarsz* nr 1503; Jakom ya nye przyoral dzedzyczthwa yego ymyenya, Voley Jardanowskyey 1493 *ZapWarsz* nr 1656; Oracze vzrącz syna rzekły: Tenczy yest dzyeczycz, podczye, zabymy y bądzyem myecz dzyedzyczstvo yego (hic est heres, venite, occidamus eum et habebimus hereditatem eius Mat 21, 38) *Rozm* 410; Mystrzv, rzeczy bratu memv, acz rozdzyely se mną dzyedzyczstwo (dic fratri meo, ut dividat mecum hereditatem Luc 12, 13) *Rozm* 432; ~ *przenośnie* (*przykłady z Biblii*): Vwrozy spadli sø mne w swatlich, bowem dzedziczstwo moie swatlo iest mne (etenim hereditas mea praeclara est mihi, *Pul*: dzedzycztwo) *Fl* 15, 6; Odcupil res (*pro* ies) prøt dzedzistwa (*Pul*: dzedzycztwa) twego, gora Syon, na ieyszes przebywal w ney (redemisti virgam hereditatis tuae, mons Sion, in quo habitasti in eo) *Fl* 73, 3; I wibral Dawida... pascz Iacoba, slugø swego, a Israhel, dze-

dziczstwo swoie (elegit David... pascere Jacob servum suum et Israel hereditatem suam, *Pul*: dzedzycztwo) *Fl* 77, 77; Bosze, przisli sø pogany w dzedzistwo twoie (in hereditatem tuam, *Pul*: w dzedzycztwo twoye), poneczczyly sø kosczol swøti twoy, poloszili sø [sø] Ierusalem w *sadowo stroszø *Fl* 78, 1; Wwedzesz ge y wsczepysz na gorze dzedzyczstwa (*BZ* ~~Ex 15, 17~~: dzedzydztwa, *Pul*: dzedzycztwa) twego natwardszego przebytka twogego, genszesz vczynil, gospodne (introduces eos et plantabis in monte hereditatis tuae, firmissimo habitaculo tuo, quod operatus es, domine) *Fl* Moys 20; Nicz ginego nye przymø s gimyenya braczee swee, bo sam pan iest dzedziczstwo gich (dominus enim ipse est hereditas eorum) *BZ* Deut 18, 2; Ale dzal bozi lvd gego, Iakob powrozek dzedziczstwa gego (Jacob funiculus hereditatis eius) *BZ* Deut 32, 9; Zakon vkazal nam Moyzesz dzedziczstwa vyelikosczy Iakobova (legem praecepit nobis Moyses, hereditatem multitudinis Jacob) *BZ* Deut 33, 4; Zlorzeczeny przed bogem, gysz myø wirzucyly dzisz, abich nye bidlyl w dzedziczstwye boszem (ut non habitem in hereditate domini) *BZ* I Reg 26, 19; A opusczø zbitki dzedziczstwa mego (dimittam vero reliquias hereditatis meae) a poddam ge w røkø gich nyeprzyiacyol *BZ* IV Reg 21, 14; Gospodzyn częszcz dzedzycztwa mego (*Fl*: dzedzini moiey) y czyrpyenya mego (dominus pars hereditatis meae et calicis mei) *Pul* 15, 5; Pater noster excelsus in creacione..., dives in hereditate swyrchowani w stworzenu..., bogati w dzyedzystwe XV *p. pr. R* XXV 271.

2. '*posiadanie* (*mienia*) *z prawem dziedziczenia, possessio, actus possidendi cum omni iure hereditario*': Poszøday ote mne y dam cy pogani w dzedziczstwo (*Pul*: w dzedzycztwo) twoie y w trzimane twoie craie zemske (dabo tibi gentes hereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae) *Fl* 2, 8; Blogoslawoni lud, iegosz iest gospodzin bog iego, lud, iensze iest wibral w dzedziczstwo sobe (populus, quem elegit in hereditatem sibi, *Pul*: w dzedzycztwo) *Fl* 32, 12; Y dal szemø gych w dzedzycztwo, w dzedzyczstwo Yzrahel lvdv swemv (et dedit terram eorum hereditatem, hereditatem Israel populo suo, *Pul*: i dal zyemye gich dzedzycztwo) *Fl* 134, 12; Ale wam mowyø, obsyødzecze zemyø gich, ktorøsz ya wam dam kv dzedziczstwv (possidete terram eorum, quam dabo vobis in hereditatem) *BZ* Lev 20, 24; Sprawyedliwye rzeczy prosø dzewki Salfaad. Day gim gymyenye myedzi blisznimi otcza gich, acz gim spadnye dzedzicztwem (da eis possessionem... et ei in hereditatem succedant) *BZ* Num 27, 6; Pan bog wasz dal wam zemyø tø to k dzedzicztwv (dominus deus vester dat vobis terram hanc in hereditatem) *BZ* Deut 3, 18; Woythowszthwo albo szoltyszthwo, czo ye kupyą w dzyedzyczthwo *OrtMac* 75; Super quam ecclesiam ipse Philip habet iura perpetuitatis et hereditatis al. wyeczneszczy y dzedzyczstwa a primitivis possessoribus eiusdem ville Osschany (1465) 1467 *AGZ* XV 447; Ten ps⟨alm⟩ powyada, yze Xpus w dzedzycztwo byerze wszystek lyud od boga oycza Dauidowo *Pul* 2 arg.; ~ *coś, czegoś* dziedzictwem dobyć, odzierżeć, osiąść, uchwacić '*odziedziczyć, hereditare, hereditate accipere*': Czakay gospodna a strzeszi drogi iego y powiszi cze, aby dzedziczstwem vchwaczil zemø (exaltabit te, ut hereditate capias terram, *Pul*: aby w dzedzycztwo wzyøl zyemyę) *Fl* 36, 36; Bo bog zbawoni vczini Syon y vsedlona bødø masta lude, i bidlicz bødø tamo, y dzedziczstwem dobødø iego (et inhabitabunt ibi, et hereditate acquirent eam, *Pul*: w dzedzycztwo dobędø yø) *Fl* 68, 41; Dzedzistwem osødzmi swøtoscz (hereditate, *Pul*: dzedzycztwem, possideamus sanctuarium) *Fl* 82, 11; Dzedzyczstwem (*Pul*: dzedzycztwem) twogym dobyl gesm swadeczstw twoych na weky (hereditate acquisivi testimonia tua in aeternum), bo weszele syercze moge sø *Fl* 118, 111; Dziedziczstwem odzierzy hereditabit (iucunditatem et exultationem thesaurizabit super illum et nomine aeterno hereditabit illum Ecclus 15, 6) 1471 *MPKJ* V 80; ~ dziedzictwo odsądzić '*odebrać prawo dziedziczenia, hereditate vel hereditatis iure privare*': Dzyedzyczthwo othszadzycz exheredare *ca* 1500 *Erz* 16.

Dziedziczka 1. '*spadkobierczyni, heres mulier*': Mozely tha pany oddacz szwemu mązowy nyewyeszczye... rzeczy przesz przyszwolenya... przyrodzonych dzyedzyczek? *OrtMac* 68, *sim. OrtBrRp* 55, 1; Przyszedł yeden czlek szwa (*leg.* z swą) zona *pryed gayny sząd y wszdal yey polowyczą szwego gymyenya stoyaczego..., aby ona po yego szmyerczy yako dzyedzyczka sz nym, czo chcze, uczynyla *ib.* 118, *sim. OrtBrRp* 87, 2; Moy maz uczynyl mnye dzyedzyczka po szobye... Gdyszem ya yego vczynyona y pothwerdzona dzyedzyczką..., przetho ya szprawnye foldruya polowyczą tego domu *ib.* 133, *sim. OrtBrRp* 97, 1.

2. '*właścicielka, posiadaczka, possessor mulier*': Margaretha... olim heres al. dzedzyczka existens molendini 1440 *AGZ* XIV 8; Sororibus... heredibus al. dzyedzyczkom de Rakowa et Letowyscza 1483 *AGZ* XIX 553.

Dziedzicznie '*na podstawie prawa dziedziczenia a. z prawem dziedziczenia, hereditarie, cum omni*

iure hereditario': Yegosch gymyenya... polowycza starschim albo przyiaczyolom tey istey panni... dzyedzicznye (hereditarie), nyeodzewnye przywlasczona ma bicz *Sul* 89; Pany... wszdala yemu... gymyenye po szwey szmyerczy dzyedzyczne *myedzy (*OrtBrRp* 96, 2: dzyedzycznye myecz) them obyczayem: Gdyby on pyrwey umarl, tedy by tho wszythko myalo szye zaszyą k nyey dzyedzycznye wroczycz *OrtMac* 132, *sim. OrtBrRp* 96, 2; Pothym wszdano yemu geden dom... y po nym yego dzyeczyom wolno myecz y oszyesez dzyedzycznye *OrtMac* 133, *sim. OrtBr* VII 574.

Dziedziczny *formy*: *n. sg. m.* dziedziczny *OrtCel* 4. 7, *OrtKal* 204, *OrtMac* 56. 97, *Dzial* 37. 62, XV *ex. R* XXV 143; ~ *g. sg. m.* dziedzicznego *OrtMac* 122; *neutr.* dziedzicznego *Sul* 98, 1470 *AKPr* VIIIa 55; ~ *d. sg. m.* dziedzicznemu *OrtMac* 75, *Dzial* 37; ~ *ac. sg. f.* dziedziczną 1487 *ZapWarsz* nr 1584; *neutr.* dziedziczne 1449 *Czrs* s. XC, *Sul* 97. 98, *OrtMac* 73, 1472 *ZapWarsz* nr 3085, 1473 *SprTNW* VIII 2, 32, 1480 *ZapWarsz* nr 1512; ~ *i. sg. m.* dziedzicznym 1415 *Przyb* 11, *OrtMac* 37; *neutr.* dziedzicznym 1415 *Przyb* 11, *Sul* 104, 1480 *ZapWarsz* nr 1526; ~ *l. sg. neutr.* (na) dziedzicznem *Sul* 97, 1470 *ZapWarsz* nr 2947; ~ *n. pl. neutr.* dziedziczna *Sul* 107; ~ *g. pl. m.* dziedzicznych 1396 *Leksz* I nr 2178; ~ *ac. pl. f.* dziedziczne 1398 *Leksz* I nr 2774; ~ *i. pl. m.* dziedzicznemi 1470—80 *BiblWarsz* 1861 III 22.

Znaczenie: '*objęty prawem dziedziczenia, z dziedziczeniem w pewien sposób związany, hereditarius, qui ad hereditatem quolibet modo pertinet*': **a.** (*o ludziach*) '*będący kimś z prawa dziedziczenia a. posiadania, de hominibus, qui potestate quadam iure hereditario accepta tradendaque funguntur*': Iudex feodatus sadza dzedzyczny *OrtCel* 7; Ma-ły ⌈kupny albo dzyedzyczny woyth tesz ku prawu przyszqncz al⟨bo n'e⟩? *OrtKal* 204; Woyth dzyedzyczny nyzadney wyny zyszkacz... nye moze krom gaynego szadv *OrtMac* 56; Et si contigerit aliquando advocatum judicare, tunc non debent ipsum judicare, nisi jure Theutonico Meydburgensi cum 8 scultetis hereditariis al. *dzydzycznemy 1470—80 *BiblWarsz* 1861 III 22; ~ pan dziedziczny '*właściciel i zwierzchnik terytorium, heres*': Dominus fundi pan dzedzyczny *OrtCel* 4; Gdyby kthory czlowyek rzekl przed dzyedzycznym paanem o rayczach, mowyącz, aby nye byly prawdzywy *OrtMac* 37; Wyothowszthwo albo szoltyszthwo, czo ye kupyą w dzyedzyczthwo y czo sz nyego powynnye szluza krolowy albo dzyedzycznemu panu y leszy w maydborszkym prawye, mozely tesz szwano bycz lynszkem prawem? *ib.* 75; Kyedy pan dzedzyczny albo krol... kogo... osządzy ku szmyerczy..., gyesth o tho odsządzony czlowyek thesz czo raczczam przepadl? *ib.* 97; Gdyby raczcze sz przyszyaszny ky... uczynyly wyelkyerz, szlowye uchwalą, y then by pothwerdzon krolewszkym albo dzyedzycznego pana lystem *ib.* 122; Aczlyby kto na⟨d⟩ to smyal vczynycz, yako zvfalcze, przeczywnosez vczinv panv dzedzycznemv, tedy w czemkoly gy pan dzedzyczny o schkodą ręką swą poprzysyąsze, to gemv ma odloszycz z wyną pyathnadzescza *Dzial* 37; ⟨V⟩stawiamy, aczby od nas abo od naszych poddanych kmyecze w noczy zbieszą z dziedzini, tedy rzeczy, ktorich odbieszą w swych domoch, pan dzedzyczny (dominus villae, *Sul* 61: pan wszy) ty wszytky otrzyma *Dzial* 62; Iudex ordinarius pan dzedzyczny, woyt, lantwoyt przyrodzony XV *ex. R* XXV 143.

b. (*o przedmiotach, majątku, funkcjach*) '*przynależny z prawa dziedziczenia, hereditarius, hereditate acceptus tradendusque*': *Szofszka ne v⟨zi⟩øla 20 *griuem dzedzicznich penøndzi po szmerczi swego mønsza 1396 *Leksz* I nr 2178; Quidquid concordavimus Gowarzewskie o gich sinowicø, tosmi gednali o wszitky rzeczi dzedziczne 1398 *Leksz* I nr 2774; Gdyby kthory czlowyek myal woythowsztwo dzyedzyczne w prawye myeszkym..., mozely ten woyth szynkowacz? *OrtMac* 73; Yakom ya dobra dzedzicznego ruschąyączego y nyeruschąyączego po vmarley rącze po Yądrzey⟨u⟩, po synu Tworkowem s Gosznyeva... nye pobral 1470 *AKPr* VIIIa 55; Yako naszh yednacze z thoba vgednaly, yszesh nam myal zapissacz czascz dzedzyczna na Pyeczysskach, kthora myal y dzerzal oczecz nash Mykolay v oycza swego 1487 *ZapWarsz* nr 1584; ~ imienie dziedziczne '*ziemia podlegająca prawu dziedziczenia, hereditas, fundus, quem quis iure hereditario accepit vel alteri tradere potest*': Jacom ya to gymyenye dzedziczne w Sbroschi... zadzyrszal trzy latha w pokoyu 1449 *Czrs* s. XC; Vstawyami, ze gdi ktori nasch poddanyecz... gymyenye swe dzedzyczne zastawyph (ipsius bonis hereditariis obligatis)..., tegdi ten isti poziczcza... albo nyektori, komu bi... dlusznyk nyeczso bil dluzen na przerzeczonem gymyenyu dzyedzicznem zastawyonem (in dictis bonis hereditariis obligatis),... na onem, kthori tho iste gymyenye w zastawye dzirzi, posczigacz i ziskowacz rzeczonego dlugu... myecz bandzye pelnąn... mocz *Sul* 97; Pakli ten isti zastawnik rzeczonym

poziczczam doszycz vczinycz... wsgardzilbi..., tegdi ten isti poziczcza temu istemu dzirzawczi tego gymyenya dzyedzicznego (eidem tenenti ipsa bona hereditaria)... zaplaczyw... dług..., bandzye syąn mocz wvyanzacz... w rzeczone gymyenye dzyedziczne... Ktoresz tho... gymyenye dzyedziczne (bona hereditaria) dlya zastawyenya on poziczcza... bandzie dzirzal pokoynyc *Sul* 98; Kyelkokrocz i gdikole ktora gymyenya dzyedziczna (aliqua bona hereditaria) przes ktorekoli zyemyani ot syostr... okupyoni mayąn bicz, tegdi ta tho gymyenya... przes prziyaczoli obu stronu mayąn bicz slozona a gothowimy pyenyądzmy... zaplaczona *Sul* 107; Jakom ya na gymyenv dzedzycznem Dlothowe kmyeczem paną Nynognewowym gąssy do obory gwałthem nye zayął 1470 *ZapWarsz* nr 2947; Jakom my przischethwschi na gymyenye dzedziczne Olbrachczicze w oszmy parszvnach łuczszkych, nye zaoralyszmy polwloczka... gwałtem 1472 *ZapWarsz* nr 3085, *sim.* 1480 *ib.* nr 1512; Mycolay, przisschethwschy... do... Jandrzeya,... prawa gym, khtore myeli na gymyenye *dzedzydzne,... vkradł 1473 *SprTNW* VIII 2, 32; Yakom ya tho syednal, ysz Jan sz Rybya myal vdzyelacz wyeczny roszdzyal ymy⟨e⟩nym dzyedzycznym, tho yesth Ribim y Randzynamy... sz szynowczem szwym 1480 *ZapWarsz* nr 1526; ~ *dubium*: Alueus salis ad Magnum Salem hereditarjus latine, dedische vlg. nominatus cum pecina 1254 *KodPol* III 59.

c. (*o prawie i dokumentach prawnych*) '*dotyczący dziedziczenia, hereditarius, ad res hereditarias pertinens*': Ta niua, czso yey Swansek dobil na Gnewomirze, tey Yandrzey ma trzeczą czanscz dzedzicznim prawem 1415 *Przyb* 11; Tha karczma, czsosz Micolay o ną na Voczecha zalowal, tha sø bela dostala Paskowi dzedzicznim dzalem weczistim *ib.*; Andrzich de Domaszczyska recognovit se literam hereditariam al. dzedzyczny habere super eandem villam Domaszczyska 1446 *AGZ* XIV 203; Aczbi tha ista dzyewka nyyednego bratha zyvego nye myala, ku ktoremusz bi tho iste gymyenye pravem dzyedzycznim przisluschacz myalo (ad quem huiusmodi bona iure hereditario spectare debebant), tegdi... k tey dzyewcze bandzye przisluscheecz *Sul* 104.

Dziedziczyć *cf.* **Wdziedzicować, Wydziedziczyć**

Dziedzić '*dziedziczyć, brać w posiadanie, hereditare*': Ktori gest narod nye dzedził krolewstwa gego (quae gens non hereditavit regnum eius)? *BZ* I Mach 2, 10.

Dziedzina *formy*: *n. sg.* dziedzina (1224) *Haeus* 65, (1105) 1275 *KodTyn* 2, *Fl* i *Pul* 126, 4, 1409 *Piek* VI 385, *etc.*; ~ *g. sg.* dziedziny 1393 *Leksz* II nr 1545, 1398 *StPPP* VIII nr 6388, *Fl* i *Pul* 15, 5. 93, 14. 104, 11, 1403 *BiblWarsz* 1875 II 800, *etc. etc.*; ~ *d. sg.* dziedzinie 1399 *StPPP* VIII nr 8539, *Fl* 27, 12; ~ *ac. sg.* dziedzinę 1387 *HubeZb* 2, 1389 *HubeZb* 8, 1389 *Leksz* II nr 1144, *Fl* i *Pul* 15, 5, 46, 4. 77, 68, 1401 *KsMaz* I nr 63, *etc. etc*; ~ *i. sg.* dziedziną *Pul* 105, 5; ~ *l. sg.* (w) dziedzinie 1398 *Leksz* II nr 1132, 1398 *StPPP* VIII nr 6389, 1400 *SKJ* III 188, 1403 *KsMaz* I nr 305, 1408 *Piek* VI 368, 1416 *MPKJ* II 297, *etc. etc.*; ~ *n. du.* dziedzinie *Dział* 7; ~ *g. du.* dziedzinu *Dział* 7; ~ *ac. du.* dziedzinie 1418 *TPaw* VII nr 129; ~ *i. du.* dziedzinama *Sul* 21, *Dział* 7; ~ *n. pl.* dziedziny *Sul* 21, *BZ* Num 13, 21; ~ *g. pl.* dziedzin 1399 *StPPP* VIII nr 8756, 1418 *TPaw* VII nr 129, *Sul* 15. 45. 49. 63, *Dział* 48; ~ *d. pl.* dziedzinam *Dział* 7; ~ *ac. pl.* dziedziny *Gn* 182a. *ca* 1428 *PF* I 481, *Sul* 54. 63, *BZ* Neh 5, 3. 11, *Dział* 36. 46. 47. 48; ~ *i. pl.* dziedzinami *Sul* 21, 1458 *ZapWarsz* nr 1084, *Dział* 7; ~ *l. pl.* (w) dziedzinach *Sul* 57, *Dział* 40; dziedziniech 1465 *ZapWarsz* nr 1242.

Znaczenia: **1.** '*coś posiadanego na własność*': **a.** '*własność ziemska, włość, wieś, jej mieszkańcy, possessio, hereditas, praedium, villa, ager, praedii incolae*': Iacom ne wegnal w Mikolaewø dzedzinø przez yego woley 1387 *HubeZb* 2; Jaco Mala *wszen Betka v opekane i szastavil gy dzedzinø 1389 *HubeZb* 8; Czszo mi Bogusz zastawil trzeczø czanscz dzedzini Wlostowe, tom trzimala s pokoyem dotichmast 1393 *Leksz* II nr 1545; Potszand⟨zi⟩e ne wszøl szeszczora scota na Wetrzichowe dzedzine 1398 *Leksz* II nr 1132; Zalowala Zantka... o dzedzinø Lancowice 1398 *Leksz* II nr 1144; Dobco ne bil... w trzimanu dzedzini *Dulanlanky 1398 *StPPP* VIII nr 6388; Szwaczimi, esz... wczinil Mathias scody C grziwen w rolach, w gayach i w lacach, i w dzedzine Prandocze w Jurzicouicz 1398 *StPPP* VIII nr 6389; Bernardus... contra Sobeczonem... pro dzedzina 1398 *StPPP* VIII nr 7145; Jaco blizey k dzedzinye xandz Symon, ani (*sc.* Miczko et Petrus) k nyey nicz nye maya 1399 *StPPP* VIII nr 8539; Ta granicza narozna... ne tika sya... conuenczskich dzedzin, ale yest myedzi wsyami Borcowymi 1399 *StPPP* VIII nr 8756; O przeorane dzedzyny 1399 *Ziel* I 136; Jan... dal na swoy dzelniczi na dzedzine Woyslauiczech LX-ta grziwen dlya wyana swey szenye Margarethe 1400 *SKJ* III 188; Thacz szø byla swoga mastha, grody y dzedzyn[n]y, fsyczko bogad-

stwo sprzedala *Gn* 182a; Sprzedagcesz vy ge, a vykupicze vy svoga mastha y sue dzedziny *Gn* 182a; Iacom ia dal oszm grziwen groszi na tø *dzedzino 1401 *KsMaz* I nr 63; Iaco to swadczą, iaco Potrowi Sziban ne kazal mu precz s dzedzini 1403 *BiblWarsz* 1857 II 800; Iacom ia ne czirszlil w Boguszowe dzedzine... drzewa 1403 *KsMaz* I nr 305; Iacom mi ne zarzuczili Dobka i gego braczey *glowo s naszey dzedzini na gich ani o to scodi mayø 1404 *KsMaz* I nr 433; Materna... zastauil dzedzinø 1405 *Piek* VI 276; Wsiczko zapplaczil dzedzinan v Banthkowicz 1405 *SKJ* III 195; Czsosm czinili w Sdzichnine dzedzine, tosmi czinili s yey volø 1408 *Piek* VI 368; Peczna yest ossobna dzedzina nisz Gilowecz i copczi oth Gilowcza odsutha 1409 *Piek* VI 385; Iacub Andrzeyeui ranczil za widzelene pol dzedzini 1409 *Piek* VI 388; Jakom ia *wøszøl Grzimkowi dzyeczi w gayu zapowyednim w mey dzedziney 1409 *TPaw* IV nr 1646; Iako Boro widzerszal pokoyno dzedzinø trzidzeszczi lat y trzi lata 1410—3 *JP* XXXIII 388; Jako ne zapowadal po sswe dzedine chodicz kmethom 1416 *MPKJ* II 297; Iacom poszlem bil oth Micolaya do krzandza cancleszowi dzedzyni do yego szoltisza 1413—8 *JP* XXXIII 390; Tedi gest oczecz twoy ne prza sya o ty dzedzine (*sc.* Zakrzewiec i Więcławice)... y stracyl gesth ty dzedzine..., a na tich dzedzech (*leg.* dzieciech) za ti dzedziną, kedisch pyenandze wszyanl, tedi dzeci zaluya tich dzedzin 1418 *TPaw* VII nr 129; Yaxon dal dzedzyną za dzedzyna hu Brzeszczany zamaną 1421 *AKPr* VIIIa 155; Maczey taki Sandkem (*leg.* z Sędkiem) tark ymal, esze kediby gemu ne dal ostatka penądzi na swanthi Michal, tedi straczil to, czo szadal y thø dzedzinø 1423 *ZapWarsz* nr 56; O cthorø dzedzinø Dorothca na myø szalowala, tøm ya kuppil za me penødze i dzirszø yø wiszszey trzech lath w *pocoyø 1427 *ib.* nr 2752; Nyneysimy listy zastawyamy dzedzini nassze albo wszy nassze obligamus hereditates nostras seu uillas nostras *ca* 1428 *PF* I 481; Wroczene w dzedzyne restitucio ad possessionem *ca* 1428 *PF* I 488; Yakosz my *szayel dwanaszczye cup szwyni na mego pana dzedzynye we szkodzye na szołandzu na Potarszyczy 1427—32 *RocznHist* XV 245; Rudda nye othworzila szye na roly albo na dzedzinye rzeczonego woytha 1436 *SKJ* III 332; Synowye po szmyerczi maczerziney nye mayą sządacz od oczcza cząnszczi, alysz wthorą zoną poymye, nyszlibi snaacz dzedzyn a gymyenya byl rosproszcza (nisi hereditates dissiparet) *Sul* 15; Gdi ktho pozzywaa... o dzedzyną (pro hereditate) w pyenyądzoch zastawyoną..., thedi acz sąmpyerzs na rokv zawytheem nye stanye, powood zyscze myenyoney dzedzyni (nominatam hereditatem, *Dzial* 7: dzedziną otrzima) *Sul* 21, *sim. Dzial* 7; O theem, gdi rzeka alybo strvmyeen dzely myedzy dwyema dzedzynaama *Sul* 21; Alye ysze rzeki cząstokrocz myedzy dzedzynamy (*Dzial* 7: myedzi... dzedzinama) pliną [szą] (alvei fluviorum... inter hereditates profluunt), thegodlya, acz kthore wszi alybo dzedzyny (villae aut hereditates, *Dzial* 7: dwie dzedzinye) szą k sobye sbyegayą dzelyenym... rzeki... thako, ysz kaszda dzedzyna zwoy brzeeg yma oney rzeki, acz... obroczy swe szczee... przes gynsze myesczcza..., thedi pirzwe lozisko... za prawe granice maa bicz ymyano *Sul* 21; Gdze bi bylo male gymyenye, a dzewek wyele, alybo gena dzedzyna (ubi vero possessiones paucae et filiae multae vel una hereditas),... cząscz slvszayącza kasdey szestrze przes bratha... gymyenyem posagv pyenyądzmy ma bicz zaplaczona *Sul* 57; Vykladamy thesz, ysz oczczecz... dzewkam swogym moze gymyenye kvpyone alybo tesz sz krolewskey dany *odrzirzane... poleczicz, alye brath cząsczy pyenyądzmy szostram splaczy, a szam dzedzyną *odrzirzy (portiones fratres sororibus in pecunia assignabunt et soli hereditates obtinebunt, *Dzial* 53: dzedzyczstwo sam otrzyma) *Sul* 57; Gdi bracza semrą alybo nye bądą, dzewky w dzedzynach... blyskoszczy ymyecz nye mogą (filiae in hereditatibus aliqualiter non succedant, *Dzial* 54: tedy wzdy nyekako dzewka dana dzerszawy nye otrzyma) *Sul* 57; Kedy szolthisz albo kmyecz sz roley lvbo sz dzedzyny szwey (de agro seu hereditate sua) przes wyny pana szwego szbyezy, tkaky... ma... w sządze... vpomyenyon bycz, aby na swą dzedzyną szą wroczyl (ut ad suam hereditatem redeat) *Sul* 80; Orøduyczye za myø przed Ephronem..., acz my da yaskynyø..., ges to yma[m] na myeszczyech dzedzyni (in extrema parte agri sui) *BZ* Gen 23, 9; Nye bødø myecz kaplansci slvdzi... czøszczi w dzedzinye (partem et hereditatem) s ginim lvdem ysraelskim *BZ* Deut 18, 1; Dzedzini nasze y vynnyce, y domi nasze zastauymi (agros nostros et vineas, et domos nostras opponamus) *BZ* Neh 5, 3; Nawroczcyesz gym dzisz gich dzedzini y vynnyce gich (reddite eis hodie agros suos et vineas suas) *BZ* Neh 5, 11; Dzedzina odvmarta uel pvsczina przez dzedzicza hereditas obmortua (*Zab* 526: dzyedzyna odvmarla albo puszcza przes dzyedzycza) *OrtCel* 5, *sim. OrtLel* 234; Ma on zalowacz w szadzye przed waszym dzye-

dzycznym woythem thamo ysthe na dzyedzynye w gyego woythowszthwye *OrtMac* 57, *sim. OrtKal* 189; Czlowyek... stoyacze gymyenye, yako dzyedzyna, nye mosze wszdacz, alysz szam oczwyszczye bandze podlug prawa *OrtVrtel* 119; Yakosz thy mnye obranczil za Zemaka Sluzheva (*leg.* z Służewa) vyednanye o granycze myedzi Sluzhevczem hy Jemyelynem, dzedzinamy Pyotrovymy hy Jakvbovymy, a myedzi Sluzhe⟨we⟩m Zemakovym 1458 *ZapWarsz* nr 1084; Gdyby rzeka... gynszym byegyem syą obroczila, tedy ony brzegy, ktorimi pyrwey woda rzeky czekla, dzedzynam badą za granycze, a kmyecze z obv dzedzynv (de utraque villa, *Sul* 21: z obv wszy) w onem geszerze wolno ryby mogą lowycz..., aczby tesz rzeka moczą czlowieczą gynądy obroczona, a wszakosz pyrwsze brzegy myedzy dzedzinamy graniczą czynyą *Dział* 7; ⟨J⟩ an szalowal na Pyotra, ysz na gego dzedzynye (in ipsius hereditate) przyszedwszy, gest ploth wylamal y wszystky vszythky pobral *Dział* 25, *sim. Sul* 36; Tedy Pyotr odpowyedzal, isz Ian w tey ystey dzedzynye (in eadem villa, *Sul* 36: w theyze wszy) se mną we dnye y w noczy asz do dw lath myeszkal mylczącz o ty yste ploty *Dział* 25; Vstawiamy, abi nye mogli wyączey smyecz zbyeszecz abo odydz gedno geden abo dwa do gynszey dzedzyny (ut non plures kmethones aut incolae de una villa insimul possint ad aliam recedere, *Sul* 44: s geney wszy... do drvgey wszy) kromye woley tego pana, pod ktorym są abo myeszkayą *Dział* 34; Ziemyanye czastokrocz konye... straczayą y tesz dzedzyny... zastawyayą (qui consueverunt inebriatos... de... equis et quandoque hereditatibus... spoliare, *Sul* 45: gysz obykly pyane... nyegdi y s dzedzyn oblvpycz) *Dział* 36; ⟨A⟩czby nyektorzy zemyanye y slachczyczy... braczą, syostry abo wlosne przyrodzone zabylyby nye mayącze plodv..., skazvgemy thym wszythkym,... gych synom, aby wlosney cząsczy w takych dzedzynach nye myely (ipsos et ipsorum filios privamus omni legitima talium hereditatum portione, *Sul* 49: gych syny *sbyawyamy wszey sprawney thakych cząsczy dzedzyn) *Dział* 40; Aczby nyektore sczepye byloby yvsz wsczepyone y wsadzone, aczkoleby byli czyge wlosne y chczalby ge wykopacz, tedy na dzedzynye abo na syedlyskv (in solo sive in area, *Sul* 49: na zemy lyvbo na szyedlyskv) ma gych polowiczą ostawycz *Dział* 41; ⟨G⟩dy kto panną wydawa za masz, tedy za posag pyenyądzmy gotowymy tylko przed przyaczelmy gey ma namyenycz, ale dzedzyna abo gymyenye (bona vero hereditaria, *Sul* 52: gymyenye dzedzynne) przed krolem ma bycz namyenyono *Dział* 43; Przeto chczem, aby nygeden ryczerz any moczny pan szoltystwa gynszego pana w dzedzynye (*Sul* 52: w ktorey wszy) nye kvpowal (ut nullus miles... emat... in aliqua villa scultetiam) kromye woley gego *Dział* 44; Przeto aby kaszdy o swey rzeczy abo dzedziny (super rebus et hereditatibus, *Sul* 54: o rzeczy a dzedzyny) doskonale mogl czynycz,... vstawyamy *Dział* 46; Ale gdy my s tych zemy wygedzem, roky pospolite podlug obyczaya o dzedziny (termini pro hereditatibus) mayą bycz trzymany y chowany *Dział* 47, *sim. Sul* 63; Ale podkomorze, gdy gednego dnya rozgranyczy dzedzyny (*Sul* 63: alye kedy o *granyczne dzedzyn) myedzy dwiema zemyanynoma, aczkolyby dwie abo trzy rozgranyczył dzedzini (etiam si tres vel duas hereditates inter duos limitaret), ma myecz poł grzywny, ale gdy wiączey dny nyszli geden, tedy trzy grzywny ma myecz, a to aczkole dwie abo trzy y wiączey dzedzyn (*Sul* 63: dwye alybo trzy dzedzyny) rozgranyczyłby *Dział* 48; Gdy pan nyektori gwalt czynył w dzedzynye, to gest o panye abo o panny (in quocunque loco suam villanam oppresserit violenter, *Sul* 61: kedy pan wszy na kthoremkole myeszczcv swoyą wyesznyanką vsylsthwem sgwalczy)..., tedy nye tylko rodzina takyey vczysnyoney, ale y wszystka wiesz... mogą wstacz *Dział* 62; Woyczech lowył kuropatwy na dzedzynyech mogych na Tharchomynye y na Byaley Lancze gwalthem 1465 *ZapWarsz* nr 1242; Jeslibi ktho plinącz s trafftha... na cziiey dziedzinye (in aliqua hereditate) jaz... wylomyl..., thakowi... dziedziczowy... piethnadzieszcya... ma zaplaczycz 1498 *MacPraw* VI 274; Chczeszly czso przedacz, nye przedaway cząnsczy dzyedzyny (partem hereditatis) czebye mocznyeyszemv XV *p. post. R* I s.!XLV; ~ dziedzina lińska: Feodus wolne dobro dzedzini lynskyey *OrtCel* 4, *sim. OrtLel* 233; ~ '*większe terytorium, kraina, terra*': Bo ne odpędzy gospodzin luda swego a dzedzini swey ne zostawy (quia non repellet dominus plebem suam et hereditatem suam non derelinquet) *Fl* 93, 14, *sim. Pul*; Tobye dam szemyø Kanaan, powrozek dzedzyny waszyey (tibi dabo terram Chanaan, funiculum hereditatis vestrae) *Fl* 104, 11, *sim. Pul*; Pomny naas, gospodne,... nawyedzy naas we zbaweny twogem... na wesselenye w radosczy lvda twego, by chwalon s *dzedzyneø (*Pul*: z dzedzynø) *twoyeø (ut lauderis cum hereditate tua) *Fl* 105, 5; Sylø dzal swogych *yzyawy ludo⟨wi⟩ swogemv, by dal gym dzedzyna *pogøn⟨o⟩w

(ut det illis hereditatem gentium) *Fl* 110, 6, *sim. Pul*; Y dal *szemo gych dzedzy⟨n⟩ø. Dzedzynø Yzraheyl slvdze swemv (et dedit terram eorum hereditatem... Hereditatem Israel servo suo) *Fl* 135, 22—3, *sim. Pul*; Dzedziny... søli s lasy albo przes lassow (humus... nemorosa an absque arboribus, 1471 *MPKJ* V 25: dziedzina a. ziemya humus) *BZ* Num 13, 21; Dobily (*sc.* synowie izraelscy) murovanich myast a dzedzinø tucznø (ceperunt itaque urbes munitas et humum pinguem) *BZ* Neh 9, 25; ~ '*mieszkańcy wsi, incolae, inhabitantes*': Gdyby kto zabyth, a nye wiedzano by, kto gy zabyl, tedy o to dzedzina nye ma bycz obwynyona *Dzial* 31; W tych sztvkach nye tylko geden abo dwa, ale y wszytka dzedzina mosze syą rvszycz (non tantum tres... eiusdem villae kmethones aut incolae abire possint, sed et omnes inhabitantes ibidem recedant, *Sul* 44: y wszysthczy tam przebywayączy) *Dzial* 34.

b. *inne*: Zbawon vczin lut twoy, gospodne, y poszegnay dzedzine twoiey (benedic hereditati tuae, *Pul*: dzyedzynę twoyę) *Fl* 27, 12; Gospodzin... wibral iest nam dzedzinø swoiø, czudnoscz Iacob, iøsz milowal (elegit nobis hereditatem suam, speciem Jacob, quam dilexit) *Fl* 46, 4, *sim. Pul*; Y swøzil w meczu lud swoy, y dzedzinø swoiø wzgardzal (et conclusit in gladio populum suum, et hereditatem suam sprevit) *Fl* 77, 68, *sim. Pul*; Lud twoy, gospodne, vsmerzili sø y dzedzinø *twoio gabaly (hereditatem tuam vexaverunt) *Fl* 93, 5, *sim. Pul*; Owa dzedzyna panowa synowe (ecce hereditas domini filii), oplata *owecz brzwcha *Fl* 126, 4, *sim. Pul*; ~ Gospodzin czøscz dzedzini (*Pul*: dzedzycztwa) moicy y kelicha mego, ty ies, iensze wrocisz dzedzinø moiø mne (dominus pars hereditatis meae et calicis mei: tu es, qui restitues hereditatem meam mihi) *Fl* 15, 5, *sim. Pul*.

2. '*obszar ziemi o określonej powierzchni, gospodarstwo chłopskie, miara ziemi, agricolae seu cmethonis praedium, terrae certa quaedam pars*': In Sydina quatuor surouice et due taberne, et zamar de vna quaque sartagine et dedina (1105) 1275 *KodTyn* 2; Nuncium etiam Coldram dictum cum una czeczi⟨na⟩ libera... addidi monasterio (1224) *Haeus* 65; Excrescenciam quandam... tres mansos magnos continentem aggrorum, quos tamen tres mansos secundum consuetudinem et jus Polonicum pro una zezyna tantum duximus computandum 1368 *Haeus* 159; De tribus mansis vel una zezyna *ib.* 160; Domonowitz hat VIII czeczynen 1410 *CodSil* IV 255.

Dziedzinnie '*dziedzicznie, ratione vel iure hereditatis*': Hereditarie dzedzynnye, na wyeky *OrtCel* 5.

Dziedzinny *formy*: *n. sg. m.* dziedzinny *OrtBr* VII 572, *OrtCel* 3, *OrtMac* 34, *OrtZab* 528; *f.* dziedzinna *Sul* 24; *neutr.* dziedzinne *Sul* 17, *ca* 1500 *Erz* 16; ~ *g. sg. m.* dziedzinnego 1423 *TPaw* VII nr 2880, *OrtKal* 295; *neutr.* dziedzinnego 1411 *AKPr* VIIIa 108, 1425 *KsMaz* II nr 1102, *Sul* 49, *OrtBr* VII 561; ~ *ac. sg. f.* dziedzinną *Sul* 55, *Dzial* 11; *neutr.* dziedzinne 1411 *AKPr* VIIIa 107, *Sul* 23, *BZ* Num 16, 14, *OrtMac* 73, 1465 *ZapWarsz* nr 1241; ~ *i. sg. m.* dziedzinnym 1420 *AKPr* VIIIa 151; *neutr.* dziedzinnym *Sul* 76, *BZ* Lev 25, 31; ~ *l. sg. f.* (o) dziedzinnej *Sul* 24, *Dzial* 26; *neutr.* dziedzinnem *Sul* 49; ~ *n. pl. f.* dziedzinne 1398 *HubeZb* 72, *Sul* 78; *neutr.* dziedzinne *OrtMac* 94; ~ *g. pl. m.* dziedzinnych *Sul* 37; *f.* dziedzinnych *Sul* 8; ~ *ac. pl. f.* dziedzinne *Dzial* 11. 27. 47; ~ *l. pl. f.* (w) dziedzinnych *Sul* 24. 38. 63.

Znaczenie: '*objęty prawem dziedziczenia, z dziedziczeniem w pewien sposób związany, hereditarius, qui ad hereditatem quolibet modo pertinet*': **a.** (*o ludziach*) '*będący kimś na zasadzie a. z prawem dziedziczenia, de hominibus, qui potestate quadam iure hereditario accepta tradendaque funguntur*': Kaszdy woyth, bądz dzyedzynny, albo ktho nayał, ma kv praw przyszyądz *OrtMac* 34; Iudex feodalis dzedzynny szadzya *OrtZab* 528; ~ dzedzinny pan '*właściciel ziemi, heres*': Dzedzynny pan albo gynszy pan (*OrtMac* 97: pan dzedzyczny albo... gynny ktory pan) *OrtBr* VII 572; Dominus proprietatis pan dzedzynny uel dzedzycz gymyenya zemnego proprie *OrtCel* 3; Mayąly okolyczną myasta... layano albo nye layano ortel s przyszwolenym gych dzedzynnego pana (*OrtBr* VII 561: dzedzynnego prawa)..., az on gym odpuszczy, az maya v nasz ortel bracz? *OrtKal* 295; ~ *dubium*: Rownyly dzyal maya wszyacz dzyedzynne dzyeczy (*OrtBrRp* 70, 3: dzyewczyny dzyeczy) bądz zenczyszna, bądz mazczyzna gymyenya gyego oczcza... sz parobczymy, szlowye gyey bratha dzyeczmy? *OrtMac* 94.

b. (*o przedmiotach, majątku, funkcjach*) '*przynależny z prawa dziedziczenia, stanowiący przedmiot dziedziczenia, hereditarius, hereditate acceptus tradendusque*': Pani Wirzchoua ne kupila nyienich pczol, ale szø prawe *dzedzine 1398 *HubeZb* 72; Myesczanynowy, kthory ma woythowszthwo dzyedzynne (*OrtBrRp* 58, 2: dzedzyczne) w myesczye, nye mogą bronycz szynkowanya *OrtMac* 73; ~ imienie, dobro dziedzinne: Micolay... niczssey dziedzinnego ymena ne mal

1425 *KsMaz* II nr 1102; Ymyenye dzedzynne w possag danee przeth krolyem ma bicz opprawyone *Sul* 17; Szaczy, mayącz dzyedzynne gymyenye (clerici bona paternalia possidentes), abi szly na woyną *Sul* 23; Nyekthorzy... bratha, szostrą alybo blyszego zabyayą, aby s gego smyrczy gymyenya dzedzinnego pozyskaly (ut ex eius morte bona hereditaria lucrentur) *Sul* 49; Wszisthczy... braczą, szostri y blyszne przyrodzone zabyayącz..., w dzedzynnem gymyenyv nygenego przystampv nye *odziczszą (in hereditaria successione nullum accessum obtinebunt, *Dział* 40: nye otrzyma oczczysny abo cząsczy gych szadney) *Sul* 49; Dzewky prawem blyszkosczy sz dobrem dzedzynnym (cum bonis hereditariis), w gesz po oczczoch wstąpyly, ymayącz, yusz dorosle a kv vydanyv podobne chowayą *Sul* 76; Wyodlesz nasz do zemye... a dal iesz yø nam, gymyenye dzedzinne y winnicze (dedisti nobis possessiones agrorum et vinearum) *BZ* Num 16, 14; Yako Woyczech, przyechawszy sąmowthor na gymyenye dzedzynne moye, gwalthem przes zapowyecz lowył zayacze 1465 *ZapWarsz* nr 1241.

c. (*o prawie, dokumentach i czynnościach prawnych*) '*dotyczący posiadania dziedzicznego, hereditarius, ad res hereditarias pertinens*': Petrica... recognouit eis super predictas hereditates Theuthunicum ius habere hereditarium al. dzedzinne 1411 *AKPr* VIIIa 107; Ius hereditarium... al. dzedzinnego prawa 1411 *AKPr* VIIIa 108; Jakom ya nye ranczil panu... przyuileya *dzedzinego vkupyonego, gedno ten, czsosz mu gy moy brath wrocyl 1423 *TPaw* VII nr 2880; Alye dzedzinnich rzecz sandzicz nye bandze mocz na dworze (hereditarias quaestiones iudicare in curia non poterit), alysch przed oblycznosczą krolową *Sul* 8; Gdi bandze zaloba dzedzynna (cum quaestio fuerit hereditaria, *Dział* 11: gdy bądze szaloba o dzedziną), sandzaa... thą naam ma powyedzecz *Sul* 24; Sandzaa... pospolv s przerzeczonymy *riczerzymy... o... rzeczy dzyedzynney... osandzenya mocz ymyecz mayą (de... causa hereditaria, *Dział* 11: ktorzy taką rzecz dzedzynną... rozgodzą) *Sul* 24; Gdyby... szandza... skazowalby przecywko kthorey stronye, gynszey yą skazvyącz o nyekthorą rzecz dzedzynną (alteri parti ipsum condemnando super hereditate) *Sul* 55; Ryczerze..., przeth gymisz rzeczy dzedzynne... vodzą szą (coram quibus causae hereditariae... agitantur) a rosprawyayą *Sul* 78; Iestlibi bil dom we wszi, ktorysz mvrv nye ma, dzedzinnim prawem przeda syø (agrorum iure vendetur) *BZ* Lev 25, 31; O rzeczy dzedzynne (in quibuslibet causis etiam hereditariis, *Sul* 24: w kaszdich rzeczach thesz dzedzynnych) daley trzech nyedzel rokv nye mayą dacz *Dział* 11; Tedy szeszczy abo przynamnyey cztyrzem kv sadzy y podsadkowy poleczymy, ktorzy taką rzecz dzedzynną... rozgodzą (de eadem quaestione seu causa hereditaria... diffiniendi habeant facultatem, *Sul* 24: o thakych skardze... alybo rzeczy dzyedzynney... osandzenya mocz ymyecz mayą) *Dział* 11; O dawnosczy dzedzynney (de praescriptione hereditaria, *Sul* 37: o dawnosczy nyedoplaczenya pyenyądzy dzyedzynnych) *Dział* 26; Vstawyamy, aby o rzeczy dzedzynne (in causis hereditariis, *Sul* 38: w rzeczach dzedzynnych) abo nyedzedzynne... sądza... wząl cztyrzy grosze *Dział* 27; Sadza... ma... syescz na sadze a poznacz o wszythky rzeczy dzedzynne (de omnibus causis hereditariis etiam, *Sul* 63: o wszysthkych rzeczach tesz dzedzynnych) *Dział* 47; ~ Tha dzedzina w Rogowe... gych oczczu wekugistoscz (*leg.* w wiekuistość) ne gest podana, ale w sastawa... łystem dzedzinnym 1420 *AKPr* VIIIa 151; Wroczenye dzyedzynne restitucio ad possessionem *ca* 1500 *Erz* 16.

Dziedziski *cf.* **1. Dziedzicki**

Dziedzistwo *cf.* **Dziedzictwo**

Dziedziszcze *cf.* **Dziedziczny**

Dziedźnie (*?*) '*dziedzicznie, ratione hereditatis, continuo*': A me gy lystha thecho dopusczamy a pothwirczamy vyeczne a dzyecznye 1498 *SKJ* III 335.

Dziedźny (*?*) '*przynależny z prawa dziedziczenia, hereditarius, qui iure hereditario ad aliquem pertinet*': Dzedzne gimene hereditorium XV *p. post. PF* V 6.

Dziegić *cf.* **Dziegieć**

(Dziegieć) Dziegić '*dziegieć, rodzaj smoły, produkt suchej destylacji drzewa, pix liquida*': ⟨D⟩zegicz storax liquida 1472 *Rost* nr 81; ⟨D⟩segicz storax liquida *ib.* nr 82.

Dziejać *cf.* **Dziać**

Dzieje *formy*: *n. pl.* dzieje *Sul* 6. 78, XV *med. R* XXIV 365; ~ *g. pl.* dziej *Sul* 78; dziejow XV *med. SKJ* I 94, *Rozm* 769; ~ *d. pl.* dziejam *Sul* 20.

Znaczenia: **1.** '*czynności, uczynki, postępki, opera, facta, negotia, res gestae*': Nye ma ganyebnee any dzywne mnymano bicz, acz podlug myenyenya czassow obiczage a dzege lyvczke szą odmyenyayø (si secundum temporum varietatem consuetudines et facta humana varientur) *Sul* 6; Gd[z]ysz wszystki wstawyenya y statuta wkladayą ⟨prawo⟩ rzeczaam a dzeyaam przydączym, nye przemynąlym (cum omnes

constitutiones et statuta legem imponant rebus et negotiis futuris et non praeteritis), chceemi, abi nasza wstawyenya wszystka nynye... w Wyslycy vczynyona nye patrzyli przemynąlich, alye thylko nynyeyszich a przydanczych rzeczi *Sul* 20; Ale ysze sz popysow dzey przerzeczonych y sze ksząk nyekthorzy lystow myecz y wyczągnącz czasv podobnego żądayą (et quia ex actis praedictis et libro nonnulli literas habere et extrahere tempore debito cupiunt) *Sul* 78; Dzyege opera (cum audisset... opera Christi Mat 11, 2) XV *med. R* XXIV 365; ~ dziejow wypowiedacz, mistrz dziejow '*kronikarz, historyk, rerum scriptor*': Nam ut ait cirografus (*pro* chronographus), dzeyow wypowyedacz, vti habetur in Speculo hystoriali...: Vilhelmus puer in Anglia crucifigitur a Iudeis XV *med. SKJ* I 94; Movy mystrz dzyeyov, yze schatan, ktory byl davno Iudascha oszyągl,... odstąpyl od nyego na chvylą, yze mogl zalovacz tego Iudasch, czo vczynyl *Rozm* 769.

2. '*akta* (*sądowe*), *acta*': Chczemy, aby przerzeczone kszągy wyelkego wyecza y dzeye poth zamkem trzech klvczow oththychmyasth chowany (volumus, quod praefatus liber colloquii generalis, sive acta, sub clausura trium clavium amodo conservetur) *Sul* 78.

Dziekan 1. '*dziekan, tytul w hierarchii kościelnej, decanus*': Czsso na myą szalowal Wyernek o kaptur y o dwye czapcze, tho mnye dal dzecan Nicolaus in Clucowo za moyą sluszbą 1436 *KsMaz* III nr 2320; Z kąnonykyem Bodząthą dzekan posszedł do Rzymą XV *ex. MacDod* 139.

2. '*dziesiętnik, przełożony nad dziesięcioma ludźmi, qui decem quibusdam hominibus praeest*': Dziekan (*war. lub.*: dzeszątbnyk) decanus (provide autem de omni plebe viros potentes... et constitue ex eis tribunos et centuriones, et quinquagenarios, et decanos, qui iudicent populum Ex 18, 21) 1471 *MPKJ* V 16.

Dziela '*dla, ze względu na, gratia, propter*': Twego dzela krzcziczela, boszicze, vslisz glosi, naplen (*pro* napeln) misli czlowecze *Bogur* A—F. ~ *Cf.* **Dla.**

Dzielca *formy*: *n. sg.* dzielca 1457 *PF* V 14, 1485 *ZapWarsz* nr 1579; ~ *i. sg.* dzielcą 1400 *Leksz* II nr 979, 1410 *Piek* VI 402, 1415 *Przyb* 11, 1496 *ZapWarsz* nr 1667; ~ *n. pl.* dzielce 1445 *ZapWarsz* nr 756, 1449 *Czrs* s. LXXIV, 1482 *ZapWarsz* nr 1539, 1487 *ZapWarsz* nr 1617; ~ *ac. pl.* dzielce 1416 *KsMaz* I nr 2690, 1495 *ZapWarsz* nr 1664, 1499 *ZapWarsz* nr 1831; ~ *i. pl.* dzielcami 1421 *Przyb* 15.

Znaczenie: '*pośrednik, rozjemca przy podziale majątku, qui rem hereditariam dividit vel divisionis arbiter est*': Jacob ne bil *dzelczo medzi Walpurgø a medzi gey pasirbi 1400 *Leksz* II nr 979; Iakom dzelczø byl tey roley, czso syø dostala Thome prawym dzalem, czso woyznym wkaszal 1410 *Piek* VI 402; Jako bil prawim dzelczø medzi Otthø, Trachem et Gunczerzem, bratem yego, y roszdzelil ye prawim dzalem wszitkim sbozim, czsogokoly tedy mely 1415 *Przyb* 11; Habeo super hoc tres divisores vlg. dzelcze, qui mecum Woyslao diviserunt 1416 *KsMaz* I nr 2690; Yakosmy bily dzelczamy myedzy Jacusszem a Bartlomyeyem y rosdzelilismy go wyecugim dzałem 1421 *Przyb* 15; Kądy dzelcze Sczepana sz Falkem roszdzelili, tandy Sczepan granicze sypal wząw woznego... sządu 1445 *ZapWarsz* nr 756; Mi tho byerzemy[emi] ku duschi y ku stareyg przisząndze, ze dzyelcze thu dwu wolu, liszego y yelonka, y konya walacha byalego widzielily na rolya pana 1449 *Czrs* s. LXXIV; Dzelcza dividuus 1457 *PF* V 14; Jakom szna (*pro* szya) gya vgyadnala... y roszdzely⟨ł⟩a, yszc kmecz Yan Sowa, kthory szyedzy na wlocze v Chlebowye, ten my sza dostal wyenye (*leg.* w wienie) pod szakladem, yako dzye⟨l⟩cze wysznayv 1482 *ZapWarsz* nr 1539; Jako ya tho wyem, yze Mychałowy, tham gdze wydzenye bylo, wyecznym ssha dzyalem dosthalo przeczyw Jacubowy, mazowy Doroczynemv... y thegom dzyelcza byl, a Dorothy Mychal w ssyedlyszku, w wdowyem sthołczv nye poruschyl 1485 *ZapWarsz* nr 1579; Jako shya Allexemv dosthalo dzalem XII eque y thegosmy dzelcze byly 1487 *ZapWarsz* nr 1617; Jako masch moy... rosdzelyl sya ymyenym rvschayaczim *prez dzelcze, tho yest Pyotra Loya y Stanyslava Rocha s brathem s rodzonem... bydlem, dobythkyem y zythem 1495 *ZapWarsz* nr 1664; Jakom ya sedzyal na occzisnye swey Wyerzvchovye (*leg.* w Wierzuchowie) thego czasv, kyedym byl dzelczą myedzi Sczepanem y Michalem 1496 *ZapWarsz* nr 1667; Jakom ya szya vyethnała y rosdzyelyla vyeczmen (*pro* vyecznem) rosdzalem Małem Zaborovyem syethlisky, rolamy, lassmy, bormy, lakamy... przess yethnacze y dzyelcze 1499 *ZapWarsz* nr 1831; ~ *dubium*: Dziel⟨ca⟩ discretor, dimidiator 1444 *R* XXIII 306.

Dzielen *cf.* **Dzielny**

Dzielenie *formy*: *n. sg.* dzielenie *Sul* 67; ~ *g. sg.* dzielenia *Sul* 53; ~ *i. sg.* dzielenim *Sul* 21; ~ *l. sg.* (o) dzieleniu *Sul* 52. 66. 74.

Znaczenia: **1.** '*podział, rozdzielenie (majątku przypadającego w spadku), divisio (bono-*

rum, rei hereditariae)': O dzelenyv przeth przyaczolmy (de divisione facta coram amicis) a gego dawnoscz*y* *Sul* 52; Obykly szą przetho wyela lvdzy szycz a stacz w wlosthnych domyech, *odszdzelonych sz [s]cząsczy gymyenya abo dzedzyn, gesz gych szą dothykayą, vczynyvszy roszdzelenye myedzy szobą..., aczkakole kv ksądzw snaymoscz thego dzelenya (*Dział* 45: dzalv) nye bądze przywyedzona *Sul* 53; O dzelenyv (*Dział* 54: dzale) oczcza (de divisione bonorum) *Sul* 66; Any bracza ostala w zywocze, any synowye bratha gych vmarlego mayą smyecz wsdrvszycz... then tho dzal, aczkakole gych dzelenye (*Dział* 54: dzal) any przes nasz, any przes naszego starostą bylo poczwyrdzono (quamvis eorum divisio nec per nos, neque per nostrum capitaneum fuerit confirmata) *Sul* 67; O dzelenyv maczerze sz dzeczmy po smyrczy mąza (divisio viduae cum pueris mortuo marito) *Sul* 74.

2. '*pełnienie funkcji granicy, finium divisio*': Acz kthore wszi alybo dzedzyny szą k sobye sbyegayą dzelyenym nyekthorey rzeki (si quae villae aut hereditates invicem conveniunt aliquo fluvio... mediante)... thako, ysz kaszda dzedzyna zwoy brzeeg yma oney rzeki, acz opvsczywszi pirzwe lozisko obroczy swe... plynyenyee..., thedi pirzwe lozisko,... za prawe granice maa bicz ymyano *Sul* 21.

Dzielić *formy*: *praes. ind. 2. sg.* dzielisz *MW* 32b; *3. sg.* dzieli 1440 *StPPP* II nr 2817, *Sul* 21. 47, *BZ* Gen 2, 10, 1471 *MPKJ* V 29. 71. 137, *Rozm* 278; *3. pl.* dzielą *Sul* 22, *Dział* 9; ~ *part. praes. act. adv.* dzieląc 1444 *R* XXIII 308, *Sul* 22, 1453 *R* XXIII 298; ~ *inf.* dzielić *Fl* i *Pul* 67, 13, 1402 *JA* VI 207, 1405 *HubeZb* 119, 1407 *HubeZb* 89, *etc.*; ~ *fut. 3. sg. f.* będzie dzielić *Naw* 181; ~ *praet. 1. sg. m.* -m dzielił 1400 *KsMaz* I nr 7, 1461 *ZapWarsz* nr 1097; ja dzielił 1450 *ZapWarsz* nr 916; *3. sg. m.* dzielił 1401 *SKJ* III 193, 1445 *ZapWarsz* nr 756, *BZ* Deut 32, 8; *f.* dzieliła *OrtBrRp* 64, 2, *OrtMac* 85; *1. pl. m.* my dzielili 1482 *ZapWarsz* nr 1539; *3. pl. m.* dzielili *BZ* Neh 6, 16; *f.* dzieliły 1448 *ZapWarsz* nr 806; *neutr.* dzieliły 1499 *Czrs* s. LXXXVII; ~ *condit. 3. sg. m.* (-)by dzielił *BZ* Num 26, 55, *OrtBrRp* 69, 4. 70, 1, *OrtMac* 93; *3. pl. m.* -by dzielili *BZ* II Par 31, 15; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* dzielony 1399 *HubeZb* 108; ~ *praes. pass. 1. sg. m.* -m dzielon 1450 *ZapWarsz* nr 916; *3. sg. m.* jest dzielon 1408 *Piek* VI 369; *f.* jest dzielona 1408 *Piek* VI 342; *3. pl. f.* są dzielony 1457 *AKPr* VIIIa 51.

Znaczenia: **1.** '*dzielić na części, dividere, in partes distrahere, disterminare, scindere, distribuere*': Iacom ia to dzelil, eze czi ne mayø do Yacuszowey czøsczi niczsz 1400 *KsMaz* I nr 7; Crol czcy mily, myly, a crasi domu dzelicz plony (speciei domus dividere spolia, *Pul*: dzelycz lup) *Fl* 67, 13; Miczko dzelyl y dodzelal dzedzinø v Koszmicz, yedno esz ss nechczenym Jaschcowim nye dodzelyl y tho gotow dodzelicz 1401 *SKJ* III 193; Szwaczcø, ysze Bogusz de Tandow pocøl dzelicz *Sulczynaye czøszci, y ne widzel⟨il⟩ 1402 *JA* VI 207; Vichna slubila Stanisłaovi *treczø czøscz *czeczini y poczøla *czelicz, i ne *doczelila do concza 1405 *HubeZb* 119; Swathczimi, esz ta pusczina, iasz padła na Katherzinø i na Symuna po strygu, to yest Symun poczøw dzelicz y ne dodzelił 1408 *HubeZb* 122; Czso Woczech załowal na Gnewomira o lanka, ta ne yest dzelona 1408 *Piek* VI 342; Rzandziancz y dzielancz determinans 1444 *R* XXIII 308; Kandy Falek dzelyl, mya dzelcze roszdzelili, tądym ya granicze sypal 1445 *ZapWarsz* nr 756; Obykli szą lakomy sandzee..., ysze gdysz za wyni w sądze przepadle nyekthore wboghee... cządzayą, na them myescze lup dzelyą (statim spolia dividunt) *Sul* 22, *sim. Dział* 9; Cząnzza konymy, bidlem alybo gynszym gymyenym thako wząntha, nye przedayącz any dzelącz gey (*Dział* 9: nye mayą rozstargacz any dzelicz myedzy sobą),... czala przes czązzebnyka... ma bicz chowana (pignora..., non distrahendo vel dividendo,... illibata debent per recipientem conservari) *Sul* 22; Jako ja thako dzelil, Jan myal ssyancz chycze do roka 1450 *ZapWarsz* nr 916; Iakos to sø nynye policzeni, dano bødze gymyenye. Ale wszak tako, aby losz dzelił zemyø pokolenyv y czeladzam (ut sors terram tribubus dividat et familiis) *BZ* Num 26, 55; Gdysz dzelił nawyssze (*pro* nawysszy) narodi (quando dividebat altissimus gentes), gdysz rosløczal syny Adamovi, vstavił gest myedze podle liczby synow israhelskych *BZ* Deut 32, 8; A pod gego moczø Eden a Benyamyn... w myescyech kaplanskich, abi wyernye dzelyly dzali myedzi swø bracyø, mnyeyszim y wyøczsym (ut fideliter distribuerent fratribus suis partes, minoribus atque maioribus) *BZ* II Par 31, 15; Dzyeczy mogą oczczyszną albo przyvmarle gymyenye rowno myedzy szobą dzyelycz *OrtMac* 104, *sim. OrtBrRp* 77, 3; Gdy czaszcy Mycolayowa, Ianowa y moya przes myernyka podle xanc są dzeloni y myerzoni, tedi thi przyschetw nye dalesz dzelicz y myerzicz 1457 *AKPr* VIIIa 51; Yakom ya thako dzelyl, hesh sza Pawlovi them (*pro* then) yas dosthal 1461 *ZapWarsz* nr 1097;

Dziely na dwogyą scindit (animal, quod in duas partes¦ findit ungulam et ruminat, comedetis Deut 14, 6) 1471 *MPKJ* V 29; Jako my tho dzyelyly, ysze then kmecz doszthal sa wyenye (*leg.* w wienie) 1482 *ZapWarsz* nr 1539; Zrzødziczelu moczny y prawdziwi boze, ien dzelisz [rze]rzeczi wszitkich czaszi, swiatlos⟨c⟩ziø slunecznø zzaranie oswieczasz, a gorączoszcia poludnie *MW* 32 b; ~ dzielić się '*rozpadać się, findi, dividi in partes*': A rzeka *wichadzayøczø z myasta roskoszy ku wilewanyu rayskyemu, ktorasz szø ottød we cztyrzi promyenye dzely (qui inde dividitur in quatuor capita) *BZ* Gen 2, 10; ~ dzielić się w sobie '*upadać na duchu, animo concidere, tristem fieri*': Y stalo syø, gdi vsliszely wszitci nyep⟨rz⟩yiacyele naszi y lyøkly syø wszelcy narodowye, gisz bily v okole naszem, a dzelyly syø samy w sobye (et concideren intra semetipsos), wyedzøcz, ysze panem bogem take dzalo vczinyono *BZ* Neh 6, 16.

2. dzielić (ludzi) '*przeprowadzać podział majątkowy (między ludźmi), rem familiarem inter propinquos dividere*': Eze Bartek swim (*leg.* z swym) bratem Januszem, dzeloni swim (*leg.* z swym) oczczem na dwadzescza lath, ani gego role y lank vszitka ma 1399 *HubeZb* 108; Ian s Marczinem ne yesth pelnim dzalem dzelon, bo yeszcze mayø gine dzedziczstwo dzelicz 1408 *Piek* VI 369; Jakom ya thako dzelon, eze Jan myal syancz chycze do roka pod dzessyącą kop zacladu s mego ssyedliska 1450 *ZapWarsz* nr 916; Dzelącz szya dividendo se 1453 *R* XXIII 298; Pothym tha nyewyesta zla (*leg.* szła) za masz y dzyelyla szye szwem (*leg.* z swem) dzyeczyaczyem y sz gyego opyekadlnykyem o wszyszthko tho, czo na nye odumarlo qd gyey dzyeczyączya *OrtMac* 85, *sim. OrtBrRp* 64, 2; Gdyby dwa czlowyeky poszpolu... mayą gymyenye stoyacze..., mozely yeden drugyego przyczysznacz, aby szwą czascz przedal albo by szye sz nym dzyelyl? *OrtMac* 93, *sim. OrtBrRp* 69, 4; Gdzye dwa czlowyeky... maya yeden dom albo... gynne gymyenye stoyacze, moze yeden drugyego przyczysznacz, aby szye sz nym dzyelyl podlug prawa? *OrtMac* 93, *sim. OrtBrRp* 70, 1; Hezhe ssza mnye then yas dostal, gdym sza dzelyl z Yanem 1461 *ZapWarsz* nr 1097.

3. '*odłączać od czegoś, separare, seiungere*': Gdy szye moya dvscha badzye dzyelycz szs czyalem mogym, angyol thedy... nyechay sthanye przy mnye *Naw* 181; Svyathy Lucasch movy albo przykladą wszedny (*sc.* chleb), *ktoresz szye vyklada podrozny, telko to yest o bozem czyelye, bo szye thym mamy przypravyacz na vyeczny (*sc.* żywot), kyedy szye duscha s czyalem dzyely *Rozm* 278.

4. '*odgraniczać, rozgraniczać, vicina disiungere, dirimere*': Johannes... unam particulam prati al. cawalecz.... quam particulam prati rzeczisszco mediat al. dzely,... vendidit 1440 *StPPP* II nr 2817; Jacub ne roszoral dwu granyczu, czso Pyotra dzelyly sz Micolayem y sz Scepanem, o ktore gy Pyotr zaschedl 1448 *ZapWarsz* nr 806; O theem, gdi rzeka alybo strvmyeen dzely myedzy dwyema dzedzynaama *Sul* 21; Jakom ya nye *porobyl pyączorga drzewa sossnowego s czosny w *ymyenye w Tarnowye gwalthem, ktore dzelyly Usszczenyecz y Tarnowo 1499 *Czrs* s. LXXXVII.

5. '*rozkładać (na elementy składowe), separare, separatum tractare*': Ruschy, dziely solvit, qui deum et hominem non credit (in hoc cognoscitur spiritus dei: Omnis spiritus, qui confitetur Jesum Christum in carne venisse, ex deo est, et omnis spiritus, qui solvit Jesum, ex deo non est I Jo 4, 3) 1471 *MPKJ* V 137.

6. '*mieć udział, otrzymywać swoją część, partiri, participare*': Gysz... slodzeye a szbyegy chowa a dzely s nymy podropyenye a szle nabithe rzeczy (partitur cum eis rapta et male conquisita) *Sul* 47.

7. '*wspólnie posiadać, rem familiarem in communi usu habere, cum aliquo communicare*': Czso dzerszi Katherzina, w tem gey Iaszek ne wadzi, ale gyney czansczi ne chcze sz nym dzelicz 1407 *HubeZb* 89.

8. '*różnić się, differre*': Dziely differt (vidi, quod tantum praecederet sapientia stultitiam, quantum differt lux a tenebris Eccles 2, 13) 1471 *MPKJ* V 71.

9. *dubium*: Woczecha Starogrodzkego sina ne uposzwano podlug prawa, kedisz szø prawo dzelilo o dluk osminacze krziwen 1401 *Piek* VI 44.

Cf. **Dodzielić, Nadzielić, Oddzielić, Rozdzielić, Udzielić, Wydzielić, Zdzielić, Dodzielać, Nadzielać, Oddzielać, Przedzielać, Rozdzielać, Udzielać, Zdzielać się**

Dzielne '*opłata przy podziale majątku lub też ekwiwalent pieniężny za robociznę pańszczyźnianą, pecunia, quae pro hereditatis divisione solvebatur, seu pecunia, quam kmetho domino solvebat, qui, quam ei debuit, operam neglexit*': Habraam et Thomas de Grąpczewo per unum dzelne in duabus septimanis solvere debent 1435 *KsMaz* III nr 1193; Nyemyerze, Falk et soror eorum Pyotrowa de Dlugałąnka tenentur per unum dzelne omnes tres in duabus septi-

manis solvere debent *ib.* nr 1194; Iohannes de Sarbyewo cum fratribus et sororibus suis debet ponere dzelne in duabus septimanis *ib.* nr 1195; Badko, Iosip, Andrei marcam dzelnego tenentur 1438 *AGZ* XI 143; Laboriosus Jacobus... ponebat pecuniam fideiussori..., videlicet medium octavum grossum dzyelnego et pro sex diebus sex grossos 1452 *TymProc* 309.

Dzielni *cf.* **Dzielny**

Dzielnica *formy*: *n. sg.* dzielnica 1399 *StPPP* VIII nr 9418, 1402 *StPPP* II nr 842, 1410 *JA* VI 210, 1419 *AKPr* VIIIa 147, *etc.*; ~ *g. sg.* dzielnice 1392 *HubeZb* 65, 1400 *StPPP* VIII nr 9659, 1403 *Piek* VI 151, *etc.*; ~ *d. sg.* dzielnicy 1402 *JA* VI 203, 1410 *JA* VI 209, 1471 *AGZ* XV 114; ~ *ac. sg.* dzielnicę 1393 *Leksz* II nr 1550, 1397 *Leksz* II nr 2008, 1399 *HubeZb* 75, 1400 *Piek* VI 28, 1402 *JA* VI 203, 1403 *JA* VI 208, 1409 *Piek* VI 374, *etc.*; ~ *l. sg.* (na) dzielnicy 1400 *SKJ* III 188, 1421 *Przyb* 15; ~ *g. pl.* dzielnic 1461 *AGZ* XV 422; ~ *ac. pl.* dzielnice 1476 *AGZ* XIX 176, 1490 *AGZ* XIX 82, 1491 *AGZ* XIX 88, 1493 *AGZ* XIX 98.

Znaczenia: **1.** *'odziedziczona lub nabyta część majątku, szczególnie ziemi, hereditatis, agri hereditarii pars'*: Iaco praue Maczek bil dzelen swim (*leg.* z swym) oczczem, nisz Marczin dobil na gego oczczu dzelnicze 1392 *HubeZb* 65; Buthka roszdzeliła s Yannø... dzelniczø, oczczisn⟨ę⟩ i uczinila zapłaczene przed Yanem 1393 *Leksz* II nr 1550; Oszyaszce Dobeslaw saplacił poszagem gege dzelnicza 1397 *Leksz* II nr 2008; Mszczignew medzi swimi dzeczmi dzelnicze sobe wiyał 1398 *HubeZb* 72; Staszek dał Potraszewi na *dzilniczø v Kozanek pøczdzeszønth grziwen groszow 1399 *HubeZb* 75; Dobco... *recongnouit se a patre suo XIX marcas vltimas et residuas racione sortis hereditatis vlg. dzelnycza recepisse 1399 *StPPP* VIII nr 9418; Micołay bil dzelen swim (*leg.* z swym) bratem Iacubem y trzimał tø dzelnicø 1400 *Piek* VI 28; Jan... dał na swoy dzelniczi na dzedzine Woyslauiczech (*leg.* w Wojsławicech) LX-ta grziwen dlya wyana swey szenye Margarethe 1400 *SKJ* III 188; Pany Miczkowa nye wikupowała swimi penandzmi Potraschowi dzelnicze z zastawi 1400 *StPPP* VIII nr 9659; Machna... cum Budcone... terminum curie habent... pro parte hereditatis... vlg. dzelnicza *ib.* nr 10876; Woyczech dał tø dzelniczø sza oszm... grziwen 1402 *JA* VI 203; Swatczø, eze pany Gwatkow⟨s⟩czy k Lenartowe dzelnicy w Cholme cu połowici sø *bliszczi, nisz Lenarth *ib.*; Andrzey... w Radiczinach y we mline yma v swich striyow dzelnicø *ib.*; Ta dzelnycza dzedziny w Ledniczy bila naszego oczcza, yest prawa nasza i list dzalu oprawny bil na nø 1402 *StPPP* II nr 842; Wychna tø dzelniczø, czszo na nø Szyman szalował, dzirzy daley panczynaczcze lat 1403 *JA* VI 208; Swanthoslaw ne trzima gego oczcza dzelnicze ani se w nø wrzuczil, ale tø *dzelnicze trzima, czso mv... vidzelono 1403 *Piek* VI 151; Zophia dała trzidzeszci grziwen na dzelniczø Ieszyiaszewi na dzedzine Loscuna 1409 *Piek* VI 374; *Odrzey Derszkowi w gymene swø dzelniczø zostawił 1410 *JA* VI 209; Pyrwe Sulisław rączil k Yanowe dzelniczy, niszli Pyotr pyenądze dał *ib.*; Ta dzelnicza... yest yego wyekugystha othe dwudzesthu lath *ib.* 210; Miczek dzerszi thø dzelniczø oth Yana we trzech grziwnach 1412 *JA* VI 213; Jako tø dzelnicza, o yøsz załował Swema, Jasszek y Jaszchkow oczecz, dzirsze daley panczinaczcze lath w pokoyu 1413 *JA* VI 215; Ta dzelnicza yest mi blisza crwø, nisze Ianowy 1419 *AKPr* VIIIa 147; Kzandza Micołaiowa macz kupiła nywą ⟨nie⟩ Dziuissowi dzelnicze, strya Doroczyna, ale dzelnicze Doroczyny 1420 *AKPr* VIIIa 151; Johanni, seniori fratri, cessit divisio al. dzelnicza, area inter aream matris ipsius et aream Stanislai, patrui ipsius, cum omni agro et aliis pertinenciis ad prefatam aream 1421 *Czrs* 256; Yakosmy biły dzelczamy myedzy Jacusszem a Bartlomyeyem y rosdzelilismy go wyecugim dzalem, a thy trzi døby porøbyone a czwarthy obrobyony bili w dzelnyczy Bartlomyeyewey, czso wosny ogłødawał 1421 *Przyb* 15; Janusz, Clemens ac etiam Petrus et Vitus fecerunt inter se divisionem perpetualem in hereditate dicta Laszky, quia area seu dzelnicza prima cessit Petro sub tilia circa agrum Corczakowszkey cum kmethonibus et cum agris, et cum pratis ac etiam omnibus pertinentiis... Quarta area seu dzelnicza cessit Vito advocacia, ubi sedet Olen, cum agro et pertinentiis 1423 *Czrs* 289; Yze dwanaczcze lath przed targem vmarł strigek gego, nisli ta pany gemu przedała dzelniczø v Boczkouicz 1427 *AKPr* VIIIa 168; Ja sem poswał Orłowzkeho syna y gego *dyelnyczen 1440 *Ośw* nr 4; Eciam pro eo cita⟨t⟩ te, pro divisione al. dzelnicza eius patrimony in Skomrochi valoris quadraginta marcarum 1446 *AGZ* XII 151; Jakom ia nye vzyał wyanczey dzelnicze maczerziny, yeno volu 1449 *Czrs* s. XLIX; Iohannes... vendidit sortem in Polahicze villa..., prout dicta sors al. dzelnicza est distincta in suis metis 1451 *AGZ* XII 207; Marcisius... posuit quinque marcas fratri suo... pro ipsius patrimonio et porcione, et hoc iuxta convencionem,

dzelnyczą, iuxta inscripcionem 1455 *StPPP* IX nr 527; Yakom ja samoczvarth Philipowy nye zakopal jego lanky in ipsius dzelnycza za myedążmy violenter 1459 *ZapWarsz* nr 1011; Oluchna..., Katherina..., Hedvigis..., consortes... recognoverunt, quia partibus suis al. dzelnycz swych in bonis Clekothow... domine lachne, matri ipsarum, ad mortem ipsius utifrui admittunt 1461 *AGZ* XV 422; Cum quo ministeriali iudex Petrus potens erit inequitare in sortem al. w *czelnicza ipsius Nicolai... et eandem tenere 1466 *AGZ* XIII 493; Totam suam bonorum partem al. dzelnycza 1468 *AGZ* XV 97; Iwanko ibi sibi Hryczko nullam violenciam fecit, quia quecunque ibi recepit, de sua divisione al. swey (*leg.* z swej) dzelnycze, que sibi cessit post avum Ilko et matrem Annam, et avunculum Vasko 1468 *AGZ* XIX 511; Quia tu vadium minime curans de campis ad partem al. kv dzyelnyczy pertinentibus ipsius Nyemyerze ibidem in Borschow expulisti violenter homines ipsius Nyemyerza 1471 *AGZ* XV 114; Yako mnye rosdzyelono ss Yanem, s synem moyhm, do zywotha moyego y then kmyecz Pawel Czyok dosthal ssyą w dzyelnyczą moyą 1472 *ZapWarsz* nr 1344; Ad quam medietatem divisionis al. dzelnycze idem Mathias habens propinquitatem super dictam divisionem est ita propinquus post patrem et fratrem sicut tu 1474 *AGZ* XIX 18; Coram nobis... recognoverunt, quia totam ipsorum sortem al. gych wschythką dzelnyczą in Podusszow villa... vendiderunt 1475 *AGZ* II 213; Lazor et Syenko, fratres germani de Laczkye, recognoverunt se teneri duas sexagenas... domino Iwasko..., in quibus sibi tres areas sortis suc al. dzelnycze gych in Laczkye obligaverunt 1476 *AGZ* XIX 176.

2. *'ogrodzony kawał ziemi, może też samo ogrodzenie, agri pars septa, fortasse sepes ipsa'*: Quia ipsa sepes divisas al. dzelnycze sepire noluisset, que ab antiquo ibi septe sunt, que ita longe sepiri debent ab ortulano Onaczko usque ad sepem alterius ortulani Onuszko 1490 *AGZ* XIX 82; Item sepsiones al. dzelnycze omnes kmethones tam Stanislai quam Iohannis debent sepire, prout ex antiquo sepiebant 1491 *AGZ* XIX 88; Omnes sepes, quecunque sunt, tam in possessionatis kmethonibus, tam eciam in desertis, al. dzelnycze, que sunt sub domino Prądotha, isti debent sepere al. grodzycz 1493 *AGZ* XIX 98.

3. *'gałąź szlacheckiego rodu związana bliskim pokrewieństwem, nobilium gentis propago'*: Climonth yest nasz brath stryini, naszey krwe, yedney dzelnicze, *noszego cleynotha y zawolana 1408 *MiesHer* XIV 114; Dobroslaus est cum Iacussio unius sortis al. dzelnicze et patres ipsorum sunt de patruelibus germanis fratribus 1414 *HerbSier* 389; Cum Johannes... vituperium Swanthoslao... intulisset, tandem... Swanthoslaus dixit, se esse de una progenije Velislai advocati de Suchodol vlg. yednego gnasda, qui Velislaus recognouit, quia non sit ipse Swantoslaus sic sibi propinquus, quod esset vlg. gnesdnik vel yedne dzelnicze et sic Johannes dictus liberatus est 1415 *Czrs* 61; Domini, iste Mathias cum fratribus ipsius sunt fratres nostri clenodiales, sed non unius divisionis vlg. ale ne gedney dzelnycze 1431 *ZapMaz* 2; Martinus... dixit: Domini, ecce inducit testes suos proximos, qui sunt de armis eisdem et sunt sibi affines al. s gedney dzyelnicze, et isto volo lucrari. Et Mirek dixit: Sunt michi fratres cle[o]nodiales, sed a remotis, possemus inter se matrimonia contrahere 1490 *ZapMaz* 149.

4. *'podział, divisio'*: Isti duo fratres... fecerunt inter se beniuole perpetuam diuisionem in predicta scultecia in Niewskurzow al. wiekuista dzielnicza (1441) *MMAe* XVII 380.

Dzielnik *formy*: *n. sg.* dzielnik 1437 *Wisł* nr 228, s. 85, *BZ* Ex 38, 23; ~ *g. sg.* dzielnika *MPKJ* V 85; ~ *g. pl.* dzielnikow *BZ* Neh 4, 18; ~ *d. pl.* dzielnikom *BZ* IV Reg 22, 5. 9. Neh 4, 5; ~ *i. pl.* dzielniki *BZ* II Par 34, 10. 12.

Znaczenia: **1.** *'robotnik, rękodzielnik, operarius, artifex'*: Tycz søø nastroge stanowe szwyadzeczstwa,... ktore Beselcel... wipelnyl przyyøw k sobye towarzysza Oolyaba,... ktory bil s⟨am⟩ rzemyeszlnyk z drzewya... y dzelnyk barwamy pyora ptassego (artifex lignorum egregius fuit et polymitarius atque plumarius) *BZ* Ex 38, 23; Gydzi ku Elchiaszowy..., acz zgromadzi pyenyødze..., ktore sebraly wrotny koscyelny od lyvda, a dadzø ge dzelnykom..., to gest teszarzom a murarzom (deturque fabris..., tignariis videlicet et caementariis) *BZ* IV Reg 22, 5; Zgromadzily slugy twe pyenyødze... y daly ge, abi rozdawani bili dzelnykom (ut distribueretur fabris) *ib.* 22, 9; Gysz przyszedszy ku Elchiaszowy... a wzøwszi *pyenyodze od nyego,... daly w røce tym, gisz wladnøly dzelnyki domv bozego (qui praeerant operariis in domo domini) *BZ* II Par 34, 10; Y bily wlodarze nad dzelnyki (erant autem praepositi operantium) Iobat a Abdias *ib.* 34, 12; Nye przikriway zloscy gich a grzechow gich przed twim oblyczim nye zagladzay, ysze syø posmyewaly dzelnykom (quia irriserunt aedificantes) *BZ* Neh 4, 5; Bo kaszdi z dzelnykow

bil swe byodri myeczem opasal (aedificantium enim unusquisque gladio erat accinctus renes) *ib.* 4, 18; Dzyelnika (*war. kal.*: robothnyczy) operarii (vita sibi sufficientis operarii condulcabitur et in ea invenies thesaurum Ecclus 40, 18) *MPKJ* V 85.

2. '*działacz, sprawca, actor*': Dzyelnik actor 1437 *Wisl* nr 228, s. 85.

Dzielny, Dzielni *formy*: *n. sg. m.* dzielen 1388 *HubeZb* 4, 1392 *HubeZb* 65, 1394 *HubeZb* 70, 1398 *HubeZb* 94, 1399 *HubeZb* 97, 1400 *Piek* VI 28, 1401 *HubeZb* 116, 1427 *Zab* 538; *f.* dzielna 1399 *TPaw* III nr 6370, 1417 *MacPam* II 344, *Sul* 12, XV *RocznHist* IVb 111; dzielnia 1463 *StPPP* XI 688; *neutr.* dzielne 1420 *AKPr* VIIIa 154; ~ *g. sg. m.* dzielnego 1409 *Piek* VI 388; ~ *l. sg. m.* (po) dzielnym 1415 *Przyb* 11; *f.* dzielniej 1420—30 *BiblWarsz* 1861 III 25; ~ *l. pl. f.* (w) dzielnych *OrtBrRp* 64, 2, *OrtMac* 85.

Znaczenia: **1.** '*taki, który z rodziną nie żyje już we wspólnocie majątkowej, któremu wydzielono część ze wspólnego majątku, cuius res familiaris iam non est communis cum ceteris familiae membris, qui divisa re familiari partem suam accepit, obtinuit*': Iaco Swenthoslaw ne dzelen bil ten czasz swym (*leg.* z swym) oczczem, kedi mu kone pocradzoni 1388 *HubeZb* 4; Iaco praue Maczek bił dzelen swim (*leg.* z swym) oczczem, nisz Marczin dobił na gego oczczu dzelnicze 1392 *HubeZb* 65; Swatczimi, esze Tomas kupił ten srzeb v Wøgrzina, yeszcze s nimi ne bil dzelen 1394 *HubeZb* 70; Czso Pakosz nakladal, to nakladal s pospolstwa, a ne bødø s nami dzelen naszimi penøczmi y swimi 1398 *HubeZb* 94; Iaco praue Jasek, bødø *czelen s oczem, wsedł w Tomassow w dom gwaltem y uczinił *czesøcz grziwen scody 1399 *HubeZb* 97; Sicut Grzimka non est dzelna cum suo filio Climkem 1399 *TPaw* III nr 6370; Swatczimi, ysze Micolay bil dzelen swim (*leg.* z swym) bratem Iacubem y trzimał tø dzelnicø 1400 *Piek* VI 28; Yaco praue Maczek *czelen s Marczinem y swim oczem 1401 *HubeZb* 116; Margorzatha posslala Zawiszø Gaczskim pyenyandze, a bili szø tako dobrze Maczkowy jako gey, ne ssancz s nim dzelna, a tø zastawø u Woythkowicza na Naslawiczach wycupila 1417 *MacPam* II 344; Mycolay ne byl dzelen ss Yanem, bratem swim, tedy, kedy wzyskal Petr de Ysszycze 1427 *Zab* 538; Braczaa dzelna bandancz (fratres divisi existentes), acz nyekthori rzecz straczi skazanym sandzynym, drughi thego szlomycz nye bandze mocz any rzecz wsznowycz *Sul* 12.

2. '*podlegający kiedykolwiek podziałowi, qui sub rei familiaris sive hereditatis divisionem cadit*': Iacusszic, gdze cupil, tu rambyel, a to nikdy ne bilo dzelne 1420 *AKPr* VIIIa 154; Tha nyewyesta zla (*leg.* szła) za masz y dzyelyla szye szwem (*leg.* z swem) dzyeczyaczyem... W thych dzyelnych rzeczach byl yeden szrebrny korczak y oszym szrzebrnych lyzek, y gyeden szrzebrny kubek *OrtMac* 85, *sim. OrtBrRp* 64, 2.

3. list dzielny '*pisemny akt podziału (majątku), documentum, litterae, quibus rei hereditariae vel familiaris divisio conscripta est*': Czso mal Micosz listi *dzelney, ty szø sgorzaly 1389 *Leksz* I nr 535; Iacub Andrzeyeui ranczil za widzelene pol dzedzini, to mu chczal vidzelicz i wrzeszicz podlug listu dzelnego, a on ne chczal wsøcz 1409 *Piek* VI 388; Karczma... sø bela dostala Paskowi dzedzicznim dzalem weczistim, a nigdi Miroslavovi po liscze dzelnim dostala szø 1415 *Przyb* 11.

4. dzieln(i)a owca '*owca dawana tytułem zatwierdzenia podziału majątku chłopskiego, ovis, quae tributi loco dabatur pro divisione rei familiaris facta*': Jaco cz[o]ssom czandzala Katherziną, kmothowną moyą, tąm czandzala w mem czinszu, ysz my go nye zaplaczyla, y w dzelnyey ofczy, ysz my gey nye dala 1420—30 *BiblWarsz* 1861 III 25; Recognicio divisionis Mathie et Petri, fratrum germanorum, in Sczodrochowo... coram nobis (*sc.* abbate) et coram iudicio bannito in Sczodrochowo hereditate nostri monasterii Lubinensis celebrato... Dicti fratres germani iam divisi venientes ad honorabilem et religiosum fratrem Albertum dictum Mroso clavigerum nostri monasterii... recognoverunt predictam divisionem omnium bonorum ipsorum... factam et..., ut talis ipsorum divisio esset ratificata testimonio digno, ambo fratres memorati ipsi fratri clavigero ovem divisionis al. dzyelnya offcza... dederunt 1463 *StPPP* XI 688; Dzyelna owcza XV *RocznHist* IVb 111.

Działać *cf.* **Działać**

Działanie *cf.* **Działanie**

(Dzieło) Działo *formy*: *n. sg.* działo *Fl* i *Pul* 108, 19, *BZ* Ex 37, 19. Is 49, 4, XV *med. R* XXV 154, *Pul* Hab 28, XV *ex. MacDod* 138; ~ *g. sg.* działa *BZ* Gen 2, 2. Deut 24, 15, *Rozm* 248; ~ *d. sg.* działu *BZ* Neh 7, 70. II Esdr 8, 19, *Rozm* 17. 43; ~ *ac. sg.* działo *Fl* i *Pul* 89, 19. 103, 24, XV *med. R* XXII 242, *BZ* Neh 5, 10, *De morte* w. 3. 75. 163, *Rozm* 17. 40. 132. 133. 137; ~ *i. sg.* działem XV *med. R* XXIII 279, *BZ* Ex 35, 35. Judith 5, 10, 1471 *MPKJ* V 19. 20. 104, *Rozm* 141; ~ *l. sg.* (w) dziele *Pul* 91, 4; dziale *OrtMac* 78; działu *OrtBr* VII

548; ~ *n. pl.* działa *Fl* i *Pul* 32, 4. 134, 15, *Rozm* 584; ~ *g. pl.* dział *Fl* i *Pul* 103, 14. 105, 14, *BZ* II Par 34, 17, 1471 *MPKJ* V 78; ~ *d. pl.* działom *Fl* 76, 11, *Fl* i *Pul* 105, 34; ~ *ac. pl.* działa (1365) 1498 *MMAe* X 191, *Fl* i *Pul* 32, 15. 44, 1. 89, 19. 94, 9. 106, 23, *BZ* II Par 26, 15, 1471 *MPKJ* V 5, *etc.*; ~ *i. pl.* działy *BZ* IV Reg 24, 10. I Par 9, 19; ~ *l. pl.* (w) dzielech *Fl* i *Pul* 76, 12. 142, 5. 144, 14, *Pul* 91, 4. 105, 37, *Naw* 63; działoch *Fl* 105, 37, *Pul* 103 arg.

Znaczenia: **1.** '*czynność, wykonywanie czegoś, uczynek, praca, actus perficiendi opus, opera, labor, actio, opus*': Prawe iest slowo gospodnowo y wszitka dzala iego w werze (et omnia opera eius in fide) *Fl* 32, 4, *sim. Pul*; Iensze iest sloszil oblaszcze sercza gich, iensze rozume wszitka dzala gich (qui intelligit omnia opera eorum) *Fl* 32, 15, *sim. Pul*; *Wirzignolo iest sercze moie slowo dobre, powadam ia dzala moia krolowi (dico ego opera mea regi) *Fl* 44, 1, *sim. Pul*; Pamøczen iesm bil dzalom gospodnowim (memor fui operum domini, *Pul*: pomnyal yesm dzała boza), bo pamøczen bødø od poczøtka dziwom twogim *Fl* 76, 11; I mislicz bødø we wszech dzelech twogich (et meditabor in omnibus operibus tuis), y w nalezenach twogich skuszø se *Fl* 76, 12, *sim. Pul*; Y bødz sywatloscz gospodna boga naszego nad nami, a dzala røk naszich spraw nad nami, a dzało røk naszich spraw (et opera manuum nostrarum dirige super nos, et opus manuum nostrarum dirige) *Fl* 89, 19, *sim. Pul*; Bo eochal me ies, gospodne, w uczinenu (*Pul*: w dzyele) twoiem y w dzala⟨ch⟩ (*Pul*: w dzelyech) røku twoyu *bødo se weselicz (quia delectasti me, domine, in factura tua et in operibus manuum tuarum exultabo) *Fl* 91, 4; Gdzesz kusili sø mne oczczowe waszi, zkusili sø y widzeli sø dzala moia (et viderunt opera mea) *Fl* 94, 9, *sim. Pul*, *MW* 117a; Z owocza dzyal twogych nasyczena bødze szemya (de fructu operum tuorum satiabitur terra) *Fl* 103, 14, *sim. Pul*; Wynydze czlowyek na dzyalo swe (exibit homo ad opus suum), a kv dzyalanyv swemu az do weczora *Fl* 103, 24, *sim. Pul*; Rychlo vczynyly sø, zapomnyely sø skutkuow albo dzal yego (obliti sunt operum eius), ne chowaly seø rady yego *Fl* 105, 14, *sim. Pul*; Y smyeszali sø se medzy pogany, y nawykly sø dzalom gich (et didicerunt opera eorum), y sluszyly sø rytym balwanom gich *Fl* 105, 34, *sim. Pul*; Y pobyta yest szemya gich we k[i]rwyech, y pokalena yest w dzaloch (*Pul*: w dzelyech) gich (et contaminata est in operibus eorum) *Fl* 105, 37; To dzalo (*Pul*: *dyalo) gych, gysz wwloczø mne v gospodna (hoc opus eorum, qui detrahunt mihi apud dominum) y gysz molwø zlee przeczywo dvszy moyey *Fl* 108, 19; Pan oplaczy za mø. Pan⟨ie⟩, myloserdze twoge na weky, dzala røkv twoyv ne gardzy (opera manuum tuarum non despicias) *Fl* 137, 9, *sim. Pul*; Pomnal gesm dny stare, myslyl gesm we wszech dzelech twogych (meditatus sum in omnibus operibus tuis) *Fl* 142, 5, *sim. Pul*; *Weyrny gospodzyn we wszech slowech swogych y swøty we wszech dzelech swogych (et sanctus in omnibus operibus suis) *Fl* 144, 14, *sim. Pul*; Y dokonal bog w szodmi dzen dzała, y odpoczynøl w szyodmi dzen ode wszego dzala, czszosz bil vdzałał (complevitque deus die septimo opus suum, quod fecerat, et requievit die septimo ab universo opere, quod patrarat) *BZ* Gen 2, 2; Nye zaprzysz zaplati nyedostatecznego y vbogyego brata twego..., ale tegosz dnya wroczysz gemv nagem gego dzala przed slvnecznim zachodem (sed eadem die reddes ei pretium laboris sui ante solis occasum) *BZ* Deut 24, 15; Cy to sø Chorite nad dzali sluzebnimy (super opera ministerii), strosze syeny koscyelney swyadzeczstwa *BZ* I Par 9, 19; Bo ia y bracya moy, y panosze poziczilysmi wyelyv pyenyødzi y zbosza, nye polyczaiøcz w pospolyte telko dzalo pyenyødzi czudzich posziczami, gymisz nam dluszny bødø nawrocycz (non repetamus, in commune istud aes alienum concedamus, quod debetur nobis) *BZ* Neh 5, 10; A wyele s ksyøszøt czelyadnich daly naklad ku dzalu bozemv (dederunt in opus) *ib.* 7, 70; Marnye sylø mø gesm strawyl, przeto sød moy s panem, a dzalo me z bogem mim (opus meum cum deo meo) *BZ* Is 49, 4; Przyszyazely kto kv przyszyaszthw bes wyrzeczonego czaszu, ten nye moze szam szyescz (*leg.* zsieść) sz przyszyasthwa prze szwe obeyszczye, bo przyszyasznyk moze do czasu czyagnacz w *drudze strony po szwym obeszczyv albo dzyale (*OrtBr* VII 548: po szwem dzyalu) *OrtMac* 78; Mow sze mnv, bocz mam dzalo, gdycz szya sze mnv movycz chczalo *De morte* w. 75; Morza na wszchoth, na polvdnye, a vmyem tho dzalo czuthnye *ib.* w. 163; Glos zborny chwalyøczy boga w dzaloch yego o giembokych tayemnycz baczenyu *Pul* 103 arg.; *Vczym mye... czystha w dvszy y w czyelye, vsthawyczna w dobrych dzyelyech *Naw* 63; Pamyathay, czosz na chrzcze szlvbowala, gdysz szya dyablą othrzekala, gyego pychy, yego *dzalo (*SkargaWroc* w. 58: zle robothi, zlego *dzela), thosz wszythko przestapovala *SkargaPloc* w. 59;

W Sządomyrzą czo szą thesz sthalo przesz Thatary placzlywe dzalo XV *ex. MacDod* 139; Maria bądącz s temy dostoynymy dzyevyczamy ve wschem dobrem zgadzala szyą z nymy, yze wschystkym tem dzyevyczam byla myla a navykla wschystko dzyalo od nych, ktoresch przyszlvcha kv nyevyesczyemv dzyalv *Rozm* 17; Ynschy popysnyczy dzyvow... svoyem pysmem tesch my k temv dzyalv pomogly (ad hoc opus nobis affuerunt), bo czy vydzyely pysmo, ktoresch pysano, kyedy myly Iesvs byl na tem svyeczye *Rozm* 43; Vydzymy, yzecz yego vschytky vczynky y iego vszytky dzyala nye ssą zle, alye barzo vzyteczne y vyelmy vdzyączna pospolstw *Rozm* 584; ~ czynić, robić, konać działo *'działać, robić, agere, opus suum perficere'*: Gyszto støpayø na morse w lodzach, czynøcz dzala *elbo skvtky w wodach welykych (facientes operationem in aquis multis) *Fl* 106, 23, *sim. Pul*; Spocoynicz są, gisch... czinyą dzyalo a sluszbą, rozlączone sslaczayącz, a rosdrwane gednayącz XV *med. R* XXII 242; Marya yemv rzekla: Synkv myly, gdzyesz to byl, takyesch (*pro* kakyesch) dzyalo zydowskyemy (*leg.* z żydowskiemi) dzyeczmy czynyl (quid operis cum pueris Hebraeis habuisti)? *Rozm* 132; Iesus k temv nycz nye odpovyedzyal, alye swe dzyalo on pocznye robycz przedszye (sed opus, quod inceperat, hoc perficiebat) *Rozm* 137; ~ Dzyevycza Marya... bogv naboznye slvzyla postem, czvczym, modlytvą, czczyenym psalmow z nabozenystvem albo o krolestvye nyebyeskyem myslyączy, albo *nyektorą dzyalo robyączy (vel manuum laboribus haec operabatur) *Rozm* 40; Moya karmya yest, abych pelnyl volyą tego, ktory mye poslal, abych takyego dzyala skonal (ut perficiam opus eius Jo 4, 34) *Rozm* 248; ~ A gyne r⟨z⟩eczi, ktorekoly bødø tobye pomoczni ku dzalu koscyoła boga twego (ad opera templi dei tui), dasz s krolyovi komori *BZ* II Esdr 8, 19; A gdisz ge nødził krol egypski, dzalem swich myast blotu poddał ge (atque in aedificationibus urbium suarum in luto et latere subiugasset eos) *BZ* Judith 5, 10.

2. *'rzecz wykonana, dzieło, res, quae agitur, efficitur, quod factum est, opus'*: Salwany (*pro* balwany) poganow srzebro a zloto, dzala røkv ludzkych (opera manuum hominum) *Fl* 134, 15, *sim. Pul*; Srzebro, gesz nalezono w domv bozem, zgromadzono a dano wlodarzom rzemyøslnykowim, a ⟨k⟩ rozlycznich dzal kowanyv (et diversa opera fabricantium) *BZ* II Par 34, 17; Gospodzynye wszechmogączy, nade wszythko sthworzenye vyaczszy, pomoszy my tho dzalo szloszycz *De morte* w. 3; Zle dzala vilia (*var. lub.*: łączna dzela vilia opuscula; caeteri, qui variam supellectilem et vilia opuscula fabricant Prol) 1471 *MPKJ* V 5; Vyelikich dzywow a. dzial magnalia (dilectio dei honorabilis sapientia. Quibus autem apparuerit in visu, diligunt eam in visione et in agnitione magnalium suorum Ecclus 1, 15) *ib.* 78; Mystrowna dziala subtilia (confundentur, qui operabuntur linum pectentes et texentes subtilia Is 19, 9) *ib.* 90; Mystrownym dzialem subtilibus (et vestivi te discoloribus, et calceavi te ianthino, et cinxi te bysso, et indui te subtilibus Ezech 16, 10) *ib.* 104; A wschakoszmy thwogye stworzenye, thwogye dząło y thwe odkupyenye XV *ex. MacDod* 138; Vczynyl vyelye zlego przeczyv mnye, bo dzyalo, ktorem vczynyl, gvaltem rozlomyl (nam opus hoc, quod feceram, violenter fregit) *Rozm* 133; ~ Fyk wem nye zakwczye y nye będze plodu w wyennyczach. Selze dzyalo olywne (mentietur opus olivae Hab 3, 17) y polya nye przynyosø karmyey *Pul* Hab 28.

3. *'sposób, sposób wykonania, sztuka, modus efficiendi rem, ars'*: Procedemus quadripartito opere czworakim dzalem: primo agentes contra imprudentiam, secundo adversus superbiam, demum contra auariciam, ffinaliter contra intemperanciam XV *med. R* XXIII 279; Dzalo ars XV *med. R* XXV 154; Obu nauczył mødroszczy, abi dzyalały dzałem czyeszelskym a dzyalem przemyennym y poszywanym barwamy pyora ptaszego (ut faciant opera abietarii, polymitarii ac plumarii) *BZ* Ex 35, 35; Rowne bilo dzyalo szeszczy czewy (aequum erat opus sex calamorum), ktore pochodzyły s poszrzodka szwyeczydlnyka *BZ* Ex 37, 19; Działem roszlycznym podlug barwy opere polimito (rationale quoque iudicii facies opere polymito iuxta texturam superhumeralis ex auro, hyacintho et purpura Ex 28, 15) 1471 *MPKJ* V 19; Działem tkanym opere textili (fecerunt et tunicas byssinas opere textili Aaron et filiis eius Ex 39, 25) *ib.* 20; Dzialem drogyego kamyenya opere gemmario (fecerunt et laminam sacrae venerationis de auro purissimo, scripseruntque in ea opere gemmario Ex 39, 29) *ib.*; Marya Iesuszovy vczynyla szvknyą tkanem dzyalem (mater Jesu fecerat opere textili tunicam) *Rozm* 141.

4. *'machina do wyrzucania pocisków, katapulta, machina iaculis emittendis apta, tormentum, catapulta'*: Tego czasv przigely sludzi Nabuchodonozor, krolya babylonskego, do Ierusalema y oblegly myasto z dzali rozmaitymy (circumdata est urbs munitionibus) *BZ* IV Reg 24, 10; A wzdzalal w Jerusalem rozlyczna dzala (et fecit in Jerusalem diversi generis machinas) ku

obronye myeszczskey, iasz vstauil na wyeszach a na węglech murnich, abi z nych mogły strzelyacz *BZ* II Par 26, 15.

5. *'określonej wielkości działka robocza w kopalni soli, salisfodinae certa quaedam pars vel locus designatus, quo sal effoderetur'*: Circa sachtas et salifodinas nostras... in Wieliczka ne per aliquam negligenciam destruantur ipsas per labores fornatorum augmentando et operas al. działa laboratorum in laboribus ipsorum regendo (1365) 1498 *MMAe* X 191; Remissus est de judicio regali... Nicolaus, prepositus hospitalis Wyeliczensis, ad jus montanum... iuxta cittacionem pro opere montano al. dzalo in Srothka... Ita bonum opus, sicut sexaginta marce 1467 *StPPP* II nr 3893; Casimirus rex... altaristae... in ecclesia parrochiali Bochnensi duo opera montana al. dzyala in montibus Bochnensibus consistentia de manibus providorum Mazaneck et Franeck stolnykorum... eximere admittit 1487 *Matr* I nr 1855.

Dzienia *formy*: *n. sg.* dzienia 1457 *PF* V 14, 15, 1472 *Rost* nr 1007; ~ *g. sg.* dzieniej 1404 *AKPr* VIIIa 88, XV *in. R* XXIV 63; ~ *d. sg.* dzieni *MPKJ* V 121; ~ *ac. pl.* dzienie *Sul* 33, 34, *De morte* w. 378; ~ *i. pl.* dzieniami *ca* 1455 *JA* XIV 493, 1460 *PF* V 38; ~ *l. pl.* (w) dzieniach *Sul* 11.

Znaczenia: **1.** *'bąrć, pień drzewa zawierający barć, alvarium in arbore silvestri, arbor silvestris cum alvario'*: In silva modicum mellis sz dzeney (de alveario) decurrentis gustavit XV *in. R* XXIV 63; Obwynyoni o slodzeystwo pczool alybo myodv w dzenyach (accusatus de furto apium vel mellificiorum)..., wlosthną przyszangą szą moze oczyszczyc *Sul* 11; S pusczamy, s chrosty, s dąbnyky, sz barczyami, z dzyenyami, szosznyami (*leg.* z sośniami) *ca* 1455 *JA* XIV 493; Dzenya mellifluum 1457 *PF* V 15; Dzyenamy mellificiis 1460 *PF* V 38; Za kvnamy lasza w dzenyc, lupyesze dam na odzenye *De morte* w. 378; ~ Si aliquis ipsorum extirpando peruenerit ad pinum aliquem vlg. do dzeniey seu ad quercum, tunc sedecim cupidibus (*pro* cubitibus) ex omnibus partibus eiusdem arboris mellificati non debent extirpare 1404 *AKPr* VIIIa 88; Martinus... contra Iohannem..., quia citans Iohannem pro quibusdam roboribus al. o dzeuye (*pro* dzenye) solus non paruit 1437 *KsMaz* III nr 2590; ~ *dubium*: Dzena namacha 1472 *Rost* nr 1007; ~ *'barć, ul lub plaster (miodu), alvarium seu favus'*: Pyotr przyczągnął Iana kv szqndv rzeknącz, aby pszczoly alybo dzenye (*Dział* 22: pczoły abo dzenya) gego czasv nocznego szłodzeyske do swego domv vinosil (quod apes vel mellificia ipsius Petri... ad domum suam deportasset)... Zathim Pyotr... spytany, mokliby przes thi, czso vydzelibi pszczoli alybo dzenye (*Dział* 22: myod) Pyotrowy przes Iana wszqnthe bicz (per eos, qui vidissent apes seu mellificia ipsius Petri per Johannem recipi) y do domv gego donyeszone, vmysl swoy doswyathczicz *Sul* 33—4.

2. *'podkowa, gamba'*: *Dzeyna gamba 1457 *PF* V 14.

3. *dubium 'folwark, praedium'*: Wolwark a. ku dzeny (*pro* dzedzinye?) maley predium (et veniunt in praedium, cui nomen Gethsemani Marc 14, 32) *MPKJ* V 121.

Dzienica *cf.* **Dzianica**

Dzienie *formy*: *n. sg.* dzienie 1437 *Wisł* nr 228, s. 89, *Dział* 58, XV *p. post. PF* V 11, XV *ex. Zab* 526; ~ *g. sg.* dzienia *Dział* 58; ~ *n. pl.* dzienia 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; ~ *ac. pl.* dzienia 1403 *Piek* VI 180, *Dział* 22.

Znaczenia: **1.** *'barć, pień drzewa zawierający barć, alvarium in arbore silvestri, arbor silvestris cum alvario'*: Dzyenya mellifica 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; Acz kto drzewo s pczolamy porąby, temv, czyge gest dzenye, za kaszde grzywną, a sadowy drugą grzywna. Ale gdy sosnyą kromye dzenya porąby (qui vero sine apibus succiderit arborem, *Sul* 59: przes pszczol drzewo porąby dzane), tedy pol grzywny, a sadowy druge pol *Dział* 58; Rex... Alberto... advocatiam haereditariam in villa noua Yezowo... donat,... cum censibus, laboribus, apum alvariis al. *dzyamny, stagnis et eorum demissionibus al. spusky 1493 *Matr* II nr 110; ~ Iarochna... vczinila dw⟨a⟩dzeszcza grziwen scodi Zacharzewi, poszegwszi domi y dzena 1403 *Piek* VI 180; O *ctoro dzene na mø Dzirsek załowal, bich mu ye ya czirchlil, tom ya czirchlil *szwø 1405 *KsMaz* I nr 513a; ~ *'barć, ul lub plaster (miodu), alvarium seu favus'*: ⟨P⟩yotr szalowal na Iana przed sądem, kako pczoly abo dzenya (*Sul* 33: pszczoly alybo dzenye) gego nocznq rzeczą kradmye wzawszy, do swego domv donyosl (quod apes vel mellificia ipsius Petri... furtim ad domum suam deportasset) *Dział* 22.

2. *'schowek w ścianie, locus secretus et in pariete occultus, riscus'*: Dzyenye ristus (*pro* riscus) XV *p. post. PF* V 11.

3. parciane dzienie *'płócienne odzienie, vestimenta lintea'*: Parczyane dzyenye linea vestimenta XV *ex. Zab* 526.

4. *'wyobrażenie czegoś, phantasia'*: Dzenye fantasia 1437 *Wisł* nr 228, s. 89.

Dzieniec *'drzewo z wyrobioną w nim barcią, arbor cum alvario'*: Eundo directe per rywlum

ibidem decurrentem usque ad congeriem łapidum in exitu siłue existentium, usque ad quercum apisterii vlg. do dzencza 1429 *Monłur* VI 12.

Dziennica '*jutrzenka, planeta Wenus, Aurora, Lucifer*': Dziennycza luciferum (numquid producis Luciferum in tempore suo et Vesperum super filios terrae consurgere facis? Job 38, 32) 1471 *MPKJ* V 62.

Dzienny 1. '*za dnia będący, dzienny, qui per diem fit, diurnus*': Marcin *dzenǫ y nocznǫ rzeczǫ vczinił mi szcodi, iaco trzi krziwni swim dobitkem 1407 *Piek* VI 327; Swatlosczi dzienney lucis diurne 1444 *R* XXIII 308; W dzyennych *pyeczolowanyv in diurnis curis 1466 *R* XXII 11; Boga proszmy, nabozni, abi w dziennich vczynkoch nas zachował od grzechow *MW* 1b.

2. '*obliczany według dni, dniówkowy, secundum dierum numerum solvendus, diurnus*': Pakli na roboczye roczney dzenney syedzyał (si autem in labore dierum annuali sederit), za koliszdi dzyen po yednemu groschu zaplaczycz bandzye obvyanzan *Sul* 108; Ex denario diurno dzennego (conventione autem facta cum operariis ex denario diurno, misit eos in vineam suam Mat 20, 2) XV *med. R* XXIV 366.

Dzień *formy*: *n. sg.* dzień *Fl* i *Pul* 18, 2. 73, 17. 89, 4, XV *in. JA* XXVII 266, *etc. etc.*; ~ *g. sg.* dnia *Gn* 1b. 4a. 5b. 14a. 171b, *Fl* 70, 26, *Fl* i *Pul* 36, 27. 60, 8, *etc. etc.*; ~ *d. sg.* dniu *BZ* II Par 21, 19, *Rozm* 431. 441; dniewi 1467 *StPPP* IX nr 627; dniowi *Fl* i *Pul* 18, 2. 135, 8; ~ *ac. sg.* dzień 1394 *HubeZb* 70, 1399 *Leksz* I nr 3001, *Gn* 2a. 5a. 14a. 177a. gl. 104b, *etc. etc.*; ~ *v. sg.* dniu *BZ* Gen 27, 41; ~ *i. sg.* dniem *BZ* Gen 1, 5. 31, 5. Tob 8, 14. Is 48, 7, 1471 *MPKJ* V 12. 35. 66. 95; ~ *l. sg.* (we) dnie 1393 *TPaw* IV nr 85, *Fl* i *Pul* 31, 4. 41, 11. 118, 164, *Sul* 36, *BZ* Lev 8, 35, *Dzial* 25. 41, *De morte* w. 161. 354, *MW* 99a, *Naw* 183, XV *p. post. Zab* 539, *EwZam* 295, XV *ex. Zab* 444; dniu 1449 *R* XXV 165, 1449 *StPPP* IX nr 471, *BZ* Num 3, 1. Jos 8, 10. Jud 21, 4, *OrtMac* 105, 1471 *MPKJ* V 37, 1497 *ZapWarsz* nr 1791, *Rozm* 477. 485; ~ *g. du.* dniu 1428 *ZapWarsz* nr 2808; ~ *l. du.* (po) dniu *BZ* Lev 19, 7, *Rozm* 250; ~ *n. pl.* dni *Gn* 176a, *Fl* 143, 5, 1471 *MPKJ* V 23, *Pul* 101, 4, *EwZam* 288, *Rozm* 300. 744; dnie *OrtMac* 92; dniowie *Fl* 36, 13. 101, 4, *Fl* i *Pul* 72, 10. 89, 10. 101, 12, *BZ* Gen 6, 3. Lev 23, 2. Deut 33, 25. 34, 8. Tob 2, 6, *etc.*; ~ *g. pl.* dni *Ksw* cv 41, *Gn* 14a. 183a, 1429 *ZapWarsz* nr 308, 1430 *Czrs* s. LXXXI, *Sul* 22, *BZ* Gen 7, 4, *Pul* 38, 6; dniow *Fl* 20, 4. 22, 8. 38, 6, *Fl* i *Pul* 92, 7. 127, 6. Ez 1, *Dek* III 13, *Sul* 25, *etc. etc.*; ~ *d. pl.* dniom *Gn* gl. 156a, *Fl* i *Pul* 73, 9, *BZ* Gen 1, 14; ~ *ac. pl.* dni *Gn* 14a. 175a. 177a, *Fl* 41, 15. 89, 17, *Fl* i *Pul* 76, 5. 88, 44. 144, 2, *Dek* I. II 3. III 13, 1426 *Msza* IV s. 314, *etc. etc.*; dnie 1413—4 *Msza* I s. 261, *sim.* VIII, XV *med. SKJ* V 272, XV *p. post R* XXV 265; ~ *l. pl.* (we) dniech XV *med. SKJ* V 257, *BZ* Gen 4, 3. Ex 20, 11. I Par 5, 10, *MPKJ* V 35; dnioch *Fl* i *Pul* 43, 2. 71, 7. 89, 16. 114, 2, *Sul* 22, *BZ Gen* 7, 4. 10. 8, 10. 49, 1. Lev 8, 33. Deut 19, 17. 26, 3. Jud 11, 4. 21, 24. Ruth 1, 1. III Reg 17, 7. 18, 1. Tob 1, 24. I Mach 2, 1, *OrtBrRp* 69, 2, *OrtMac* 92, 1484 *Reg* 720, *Pul* 89, 17, *Naw* 159, *Rozm* 74. 76. 171; dniach *OrtBr* VII 567, *EwZam* 287. 288. 304, *Rozm* 74.

Układ znaczeń

1. '*dzień, przeciąg czasu od wschodu do zachodu słońca, dies*' 294
2. '*doba, dies, temporis spatium, quod inde a media nocte usque ad proximam mediam noctem extenditur*' 296
3. '*termin (sądowy), iudicii terminus*' 300
4. '*czas, chwila, tempus, temporis momentum*' 301
5. '*długość jednego marszu dziennego, dies, mensurae loco adhibita, qua viae longitudo indicatur*' 302
6. noc i dzień, noc a dzień, po nocy dzień: *bot.* '*pszeniec, Melampyrum nemorosum L.*' 302

Znaczenia: **1.** '*dzień, przeciąg czasu od wschodu do zachodu słońca, dies*': Jaco u tego cloueka ne bral nocznǫ noczǫ (*pro* rzeczǫ), ale we dne 1393 *TPaw* IV nr 85; Nasz Xpt miły gestcy szǫ on f ten tho czasz byl narodzil, gdiszczy dna przybiua, a noczy vbiua *Gn* 1b; Dzen dnowi wirziga słowo (dies diei eructat verbum), a nocz nocy vkazuge naukǫ *Fl* 18, 2, *sim. Pul*; We dne (in die) kazal gospodzin miloserdze swoie, a w noczi pene iego *Fl* 41, 11, *sim. Pul*; Twoy iest dzen (dies) y twoia iest nocz, ty vcowal ies zorze y sluncze *Fl* 73, 17, *sim. Pul*; Przes dzen *slvncza ne bǫdze szecz czǫ (per diem sol non uret te) any mesǫcz przez nocz *Fl* 120, 6, *sim. Pul*; Chwalcze pana..., gen vczynyl... slvncza w pomoczy dnowy (solem in potestatem diei), meszǫdzcz y gwyazdy na pomocz noczy *Fl* 135, 8, *sim. Pul*; W tem szyc nicz na ('nie') snagem, bichom tho uczinili ten gwalt[i], bosmy bili tego dnya w Pacoszy czali dzen, ot slunczą wschodu do sluncza zachodą, na gyne dzedzynye 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; Czyrpely czanskoscz wsego dnya y gorączoszczy (pondus diei et aestus Mat 20, 12) *ca* 1450 *PF* IV 569; Et inclinata est iam dies schodzy

dzen, nyedostanecz dnya (Luc 24, 29) *ib.* 573; Roszdzelyl szwyatloszcz ode czmi y nazwal gest szwyatloszcz dnyem (appellavitque lucem diem), a czmi noczø *BZ* Gen 1, 5; Bo po syedmy dnyoch ya spuszczø deszcz leyøczi na zemyø za cztyrdzeszczy dny (quadraginta diebus) a za cztyrdzeszczy noczi *BZ* Gen 7, 4; Sztha[ł]nyely szye kthora nyerzadna rzecz,... a bądzyely tho za dnya, szłowye przed nocą, szalowanye, thedy mogą thego zlomczą myerv obzalowacz nazayutrz *OrtMac* 85; Y tesz za kopą gedną zbosza ktoregokole nasyenya, gdy yą kto wezmye we dnye (in die recepta), wyny sądowy schescz grzywyen... ma dacz *Dział* 41; W dzien byaly gorączy, w squarny ferventi die (filii Remmon... ingressi sunt fervente die domum Isboseth II Reg 4, 5) 1471 *MPKJ* V 39; W gyaschny dzien clara luce (cumque surrexissem mane, ut darem lac filio meo, apparuit mortuus, quem diligentius intuens clara luce, deprehendi non esse meum, quem genueram III Reg 3, 21) *ib.* 42; Dokand nye myeny schią dzien donec aspiret dies (dilectus meus mihi, et ego illi, qui pascitur inter lilia, donec aspiret dies, et inclinentur umbrae Cant 2, 17) *ib.* 72; Sczedł, sklonyl sza dzien inclinata dies (Luc 24, 29) *ib.* 124; Thaki onegoz tho dnya w vyeczor (die ipso in sero) ma rozmyslyczi, czo vdzyelal, a czego sye dopuszczył 1484 *Reg* 717; Pravdzyvych droga yako svyatloscz svyączącza pochodzy y mnozy szye vzytek kv dokonanyv dnya (iustorum... semita quasi lux splendens procedit et crescit usque ad perfectam diem Prov 4, 18) *Rozm* 631; ~ (pierwsza) godzina na dzień '*(pierwsza) godzina dnia, diei hora (prima)*': Na dzen trzeczey godzini Zydowe... volali, by crizowan pirwy y posledni... Na dzen sostey godzini na krisz wedzon z masta *ca* 1420 *R* XXV 229; Kthorysz nocz mąky thwey w gorkosczi wyelykyey czyrpyal, godzyny pyrwey na dzyen poszromoczony na... sząd przed Pylatha wyedzyon..., day nam szadzya... laszkawe wyszluchanye *MW* 72a; Na dzyen pyrwey godzyny *wyeczyon przeth Pylata XV *p. post. AKPr* II s. XXIV; ~ we dnie i w nocy: Bo we dne y w noczi vczøszila se iest nade mnø røka twoia (quoniam die ac nocte gravata est super me manus tua) *Fl* 31, 4, *sim. Pul*; Grzegorz odpowyedzaal, ysz then tho Franczysszek w theyze wszy we dnye y w noczi (die ac nocte) gest y byl pospolv z Grzegorzem przes dwye lyecze *Sul* 36, *sim. Dział* 25; We dnye y w noczi (die ac nocte) ostanyeczye w stanye *BZ* Lev 8, 35; Szth⟨w⟩orzyczyel wszego szthworzenya poszyczyl my takyey moczy, bych morzyła ve *thnye y w noczy *De morte* w. 161, *sim. ib.* w. 354; Badz yey strozem w noczy y we dnye, nyechay ona vsznye w thobye *MW* 99a; Boze, bandz myłosczyw mnye grzeschney, a sthrzezy mye we dnye y w noczy do skonyczenya zywotha mego (sis mecum omnibus diebus et noctibus vitae meae) *Naw* 183; My przyszangamy bogu y *takeysz naszym panom radczam posłuszny bycz w dne y w noczy XV *p. post. Zab* 539; A tha wdova byla asz do lyath oszmdzyesszyanth y szthyrzech, chtora nye vychodzyla z kosczyola, posthamy y modlythvamy szlvszącz w noczy y ve dnye (nocte ac die Luc 2, 37) *EwZam* 295; Wszelky czasch w noczy y v[y]e dnye slvsbą moya vstavyczna thwey myłosczy, panno slyczna XV *ex. Zab* 444; ~ Nocz y dzyen nocte ac die (nocte et die in profundo maris fui II Cor 11, 25) *MW* gl. 65; ~ do (białego) dnia '*do rana, usque ad primam diei lucem*': A tako vøcz on od srothnocy asze do balego dna gestcy gim on bil kaszal *Gn* 181b; Vschytką nocz daly yemv stacz vbyczovanemv aze do dnya *Rozm* 733; Thy slova y rozmayte dzyevycza Marya płaczączy narzekała, aze do dnya nye przestayączy *Rozm* 741; ~ na dniu '*o świcie, diluculo*': Jozve noczy... oney ostal posrod lvda, a wstaw na dnyv (diluculo) zlicził towarzysze *BZ* Jos 8, 10; Drugego dnya na dnyv (diluculo) wstawszi vdzałały ołtarz *BZ* Jud 21, 4; ~ przed(e) dniem '*przed świtem, ante diluculum, ante luciferum*': Posly gednø z dzewek swich, acz wzvye, vmarlly Thobyas, abich gy przede dnyem pochował (ut sepeliam eum, antequam illucescat dies) *BZ* Tob 8, 14; Przede dnyem (*war. lub.*: przet dnem) ante luciferum (ex utero ante luciferum genui te Psal 109, 3) 1471 *MPKJ* V 66; ~ '*dzień pracy, dniówka robocza, certum quoddam temporis spatium, quo operae in die ex composito laborabant*': Pany Staskowy dna roboth Woly Byechowsky nigdy nye zastawała 1421 *AKPr* VIIIa 155; Jakom ya o than krziwdan oth Jacuba wstal, esz my caszal dwa dny w nyedzely robicz 1429 *ZapWarsz* nr 266; Jako mne Pyotr vinowath poldzew⟨ię⟩tha grosscha y pancz dny robothi *ib.* nr 308; Jaco ia o tha *krywda oth pyskupa *wstol, esz my kaszal wyszey szecz dny robic, nysze bil wynowath y robiłem ge 1430 *Czrs* s. LXXXI; Jakom ya Elzbyethy, kmyothowny z Rokithk, nye othegnal gwalthem oth robothi poltrzeczya dnya 1477 *ZapWarsz* nr 1202; Gdy dzyen panv robycz mayą, cząsthokrocz odpoczyvaya *Satyra* w. 3; Wprzagaya chory dobythek, chcząc zlechmanycz then dzyen wsithek *ib.* w. 12; Podkomorze, gdy

gednego dnya (una die) rozgranyczy dzedzyny myedzy dwiema zemyanynoma..., ma myecz poł grzywny, ale gdy wiączey dny nyszli geden, tedy trzy grzywny ma myecz (tres tollat marcas a diebus pluribus, *Sul* 63: bądzely wyączey dny granyczne, trzy grzywny weszmy) *Dział* 48.

2. '*doba, dies, temporis spatium, quod inde a media nocte usque ad proximam mediam noctem extenditur*': Ziawon vczin mne, gospodne, konecz moy i czislo dnow (*Pul*: dny) mogich (numerum dierum meorum), ktore iest, bich wedzal, czso nedostaie mne *Fl* 38, 6; Vmneyszil ies dni czasa iego (dies temporis eius, *sc.* Izraela), oblal ies gi *syromotø *Fl* 88, 44, *sim. Pul*; Radowali iesmi se za dny (laetati sumus pro diebus, *Pul*: w dnyoch), gimisz ies nas vsmerzil, lyati, gimisz widzely iesmi zle *Fl* 89, 17; Sedemkrocz we dne (septies in die) chawlø (*pro* chwalø) molwyl gesm tobe *Fl* 118, 164, *sim. Pul*; Maczek... nye odbiyal czøsze ani bil tego dnya... w the szwadze, kedi mu rani dani Mikolayewi 1411 *JA* VI 212; Gdi zaprawdą starschi dnya albo czassu gwaltu (die temporeque violentiae)... thego tho gwaltownyka... moglibi yancz, tegdi tako yantego ku wzyanczyu w nyem pomstha xanzączyu postawicz gy bandąn vinny *Sul* 89; Bødzczye na rozeznanye czasom y dnyom, y latom (sint in signa et tempora, et dies, et annos), abi szwyeczyly nad stworzenym nyebeszkym *BZ* Gen 1, 14; Przydzy, zalostni dnyu, memu oczczu (venient dies luctus patris mei), zecz ya zabyyø Iacoba, brata mego *ib.* 27, 41; A gdisz vznamyonal dzeyn szmyerczy (diem mortis suae) przybliszayøcz sze, zawolal syna swego Josepha *ib.* 47, 29; ⟨T⟩ocz sø narodowye Aaronovi a Moyzeszovi we dnyv (in die), w nyemze to mowil iest pan kv Moyzeszovi na gorze Synay *BZ* Num 3, 1; Tako vcinicze na kasdi dzen s sedmi dnyow (per singulos dies septem dierum) kv podnyeczenyv ognyovemv *ib.* 28, 24; Yaczy dnyowye mlodosci twey (sicut dies iuventutis tuae), taczy y starosci twey *BZ* Deut 33, 25; A gdisz dzen ku dnyv (*MPKJ* V 50: dzien za dzien) przichodzil (cumque diei succederet dies)..., a dwye lecye syø popelnyle swim byegem..., vmarł gest *BZ* II Par 21, 19; Y starzal syø Ioyada, pelen søcz dnyow (plenus dierum), y vmarl, gdisz bil we stu a we XXX lecyech *ib.* 24, 15; Jakom ya thego tho czassv y dnya ne gonyl swyerzepicz 1479 *ZapWarsz* nr 1216; Iako wiele iest dnyow slugi twego (quot sunt dies servi tui Psal 118, 84)? *MW* 33b; Kto chcze przes teszknosczi vczczicz bozą matką, przesz ti dny moze nyssze modlitwi mowicz *MW* 44b; Ale gynszych dnyow (aliis autem diebus), ktorych tez ludzie nye posczą, yayecz, syra y mleczna pozyvacz mogą 1484 *Reg* 711; Od nyedzyelye myąssopusthney az do Vyelkyey Noczy na kolzdy dzyeny mayą sye posczyczi (diebus singulis... ieiunare procurent) *ib.* 712; Gynsze syosthry... m⟨ogą jeść⟩ trzy razy przez dzyeny (ter in die... licite sumere cibum possunt) *ib.*; Ty chwalyebna krolyewno nyebyeska, czyebye proschą..., yzby byla mnye nadznyczy na pomocz w dzyen szkonanya mego *Naw* 26; Yelye dny do roką bywa, thele lath Szandomyrz odpustow myewa XV *ex. MacDod* 139; ~ dwa, trzy... dni: Za trinadesce dny ot narodena *Kśw* cv 41; Strogcze vy pokuthø trzydescy dny *Gn* 183a; On... nye chcyal... krowi wroczicz, ale yø chowal dwe nyedzeli przes dw (*leg.* dwu) dnv 1428 *ZapWarsz* nr 2808; Lezal trzi dni f grobye XV *p. pr. R* XXII 334, *sim. ib.* 335; Sed si es masculinus conceptus, primo post XL dies, et si femella, post LXXX dies dnyech XV *med. SKJ* V 257; Quoniam filium suum per triduum, przes trzy dny, amiserat *ib.* 275; A gdisz bilo po szyedmy dnyoch (cumque transissent septem dies), wodi szø rozwodnyli po wszey semy *BZ* Gen 7, 10; Bo w szyeszczy dnyech (sex enim diebus) uczynyl bog nyebo y szemyø *BZ* Ex 20, 11; Bocz w syedmy dnyoch (septem enim diebus) dokona syø szwyøczenye, yakosz y nynye *BZ* Lev 8, 33; Tego dnya (eo die), ktores obyatowana bødze, bødzecze yø gescz y drvgyego dnya (et die altero). A czoszkoli bi zostalo do trzeczego dnya (in diem tertium), w ognyv zeszecze. A ktos po dwv dnyv (post biduum) iadlbi yø, viopczowan bødze *ib.* 19, 6—7; Y plakaly sø gego synowye israelszczi w polv Moabskem trzydzeszczi dny (triginta diebus), y napelnili syø dnyowye (dies) narzekanya placzøczych Moyzesza *BZ* Deut 34, 8; Potem po pyøcy a po czterdzescy dnyoch (post dies vero quadraginta quinque) zabyly krolya gego wlostny sinowye *BZ* Tob 1, 24; Wyaszane cząszy są wszytky nyedzele y pyathky, krzyszową nyedzelą, pyathky y adwenth przed Gody, y szyedmdzeszanth dny przed Wyelkanoczą, w thych dnyoch nye mayą szye szandzycz, ale w gynych dnyoch. Gdy szye mayą szandzycz albo prawowacz, tedy woyth ma szebracz sand y gaycz podlug prawa *OrtBrRp* 69, 2, *sim. OrtMac* 92; ⟨Po śmierci⟩ w osym dnyoch nathychmy⟨ast⟩ (praeterea infra octo dies sepulti obitum immediate sequentes) kolzdy brath y syostra mayą ⟨się⟩ modlycz za duszą yego 1484 *Reg* 720; *Roszdyelczye koszczyol then, a w thrzech dnyach wsbvdzą gy (in tribus diebus excitabo

illud Jo 2, 19) *EwZam* 304; Tey rzeczy ya mam dacz svyadecztwo moyą smyerczyą, bo po trzechdzyeszyad y po trzech dnyoch mam vmrzecz. Tegodlya po trzechdzyestoch dnyach vmarlo przepovyedzyawschy vyelye rzeczy, czo szye myaly dzyacz *Rozm* 74; Po trzechnasczye dnyoch ova krolovye trze od wschodv slonecza przyschly za gvyazdą do Ierusalem *Rozm* 76; Po tych czterdzyeszczy dnyoch (post hos quadraginta dies), synkv myly, czo bądzyesch dzyalal? *Rozm* 171; Po dw (*leg.* dwu) dnyv (post duos autem dies Jo 4, 43) vyschedwschy odtąd y schedl do Galyle⟨e⟩ *Rozm* 250; ~ osiem dni '*tydzień, septimana, septem vel octo dierum spatium*': Cząnzza konymy... wząntha..., bandzely lethnego czassv, dwye nyedzeli, paknyaly zymye, thedi oszm dny (octo diebus, *Dział* 9: za tydzen)... ma bicz chowana... A gdi po thich dnyoch... nye bandze onym, kthorzi cząndzały, doszicz vczynyono..., thedi slvszno bąncz cząnszebnykoom oną czązzą rosdacz y rosdzelycz *Sul* 22; Obyesznyayąącz, abi rzeczeny wolowye czązzebny lyecze dwye nyedzely, a zymye oszm dny (in aestate duabus septimanis, in hieme vero octo diebus, *Dział* 18: thydzen) przes wszego skazenya dobrze przes sąndzee bily chowany *Sul* 30; Potem po osmy dnyoch lepak (exspectatis autem ultra septem diebus) *golobek wislan s korabya *BZ* Gen 8, 10; ~(nie)ki(e)lko, niektore, mało, niemałe, niemało, wiele dni: Po kylko dny (post aliquot dies) then tho Maczey... zaplaczil thy pyenyądze, yako wynowath byl *Sul* 51; Et hec processerat in diebus multis, w wyele dnyow, processerat non tamen de tempore vno in aliud XV *med. SKJ* V 263; Y stalo szø gest potem po ⟨nie⟩malich dnyech (post multos dies), ze obyetowal Kaym se zboza zytnego se wszego szemskyego dari bogu *BZ* Gen 4, 3; Tedi po nyektorich dnyoch (post dies) wisechl potok, bo nye padal descz na zemyø *BZ* III Reg 17, 7; Tedi po nyemalo dnyoch (post dies multos) slowo bosze sstalo syø ku Helyaszowy w trzecyem lecye *ib.* 18, 1; Po nyekyelko dnyech (*war. kal.*: dny) post circulum (et factum est post circulum dierum, concepit Anna, et peperit filium I Reg 1, 20) *MPKJ* V 35; Po thym stapyl do Capharnavm on y mathka yego, y braczya yego, y zvolyenyczy yego, a thamo myaszkały przes malo dny (ibi manserunt non multis diebus Jo 2, 12) *EwZam* 304; Stalo szye po kelko dny, starschy zebravschy vschytko ymyenye y poszedl v dalyekye strony *Rozm* 386; ~ pirwy, drugi, trzeci... dzień: Trzeczegocz dna gest on smarthfyfstal *Gn* 171b; A cdiszcy vøcz trzecego dna gesth bilo, tedy vøcz barszo velike gromy szø oni byly thamo vderzyły *Gn* 174b; Kmotowna ne podzøcowala panu lowczemu ny pirzwi, ny wtori, ny trzecy, ny czwarti, ny pøti dzen po Godzech 1401 *Piek* VI 39; Pirwego dna po sobocze una sabatorum (et valde mane una sabbatorum veniunt ad monumentum orto iam sole Marc 16, 2) XV *in. R* XXIV 72; Yze *obslul Adama trzeczy dzen po Godzech Micolay, aby wząl wązane we srzebe podług zapyssu 1425 *MPKJ* II 303; Nyegdy yako wczora y trzeczy dzyen przethim (*leg.* przed tym) ingressa est aliquando sicut heri et nudius tercius cum duabus puellis (Dan 13, 15) XV *p. pr. SKJ* I 302; A drugego dnya (alia vero die) kazal gy prze⟨d⟩ syø przywyeesez *Błaż* 320; Jakom ia nye lowil ani bral rib... jednego dnya sam, a drugego dnya samowtor gwaltem 1452 *ZapWarsz* nr 965; Acz kto czso szlvby albo dobrowolnye obyetowalbi obyetø, tasz tego dnya sznyedzyona bødzye (eadem similiter edetur die). A ostanyely czso asz do yutra, sznyedzyena ma bicz. A czsokoły trzeczy dzyeyn naydzye (tertius invenerit dies), to ogyen seszze. A gestlybi kto myøsso obyeti pokoyne trzeczy dzyeyn (die tertio) yadł, nye bødzye wdzøczna gego offyera *BZ* Lev 7, 16—8; Paklibi trzeci dzen (die tertio) nye bil pokropyon, sodmego nye moze cyst biicz *BZ* Num 19, 12; Czedł gym w ksyøgach zakona bozego na kazdi dzen ode dnya pyrwego az do dnya poslednyego (per dies singulos, a die primo usque ad diem novissimum) *BZ* Neh 8, 18; Od trzeczego dnya nudius tercius (equidem, si de mulieribus agitur, continuimus nos ab heri et nudius tertius, quando egrediebamur I Reg 21, 5) 1471 *MPKJ* V 37; Przed trzeczym dnyem nudius tercius *ib.* 95; Bandzely zyw do drugego dnya albo trzeczego (uno die vel duobus Ex 21, 21), tedy nye pokupy, bo tho gesth gego pyenadze XV *p. post. Kałuż* 283; Stalo szyą yest, po trzech *dnyow (post triduum Luc 2, 46) nalyeszły yego w koszczyelye *EwZam* 297; Thim obyczayem przyda, yzby thysz thy trzeczego dnya v mnye wyeczerzal veniam hac lege, ut tu postridie hujus diei apud me coenes XV *ex. PF* III 178; ~ najbliżej naśladujące, napośledniejsze, poślednie dni: Chczeemi, aby... dnyow naablyszzey naslyadvyących (diebus proxime sequentibus)... wszistczy prawvyączi szą... odprawyeny biły *Sul* 25; Szydzyczye sze, acz wam wswyestvyø, czso ma wam przydz w naposzlednyeszych dnyoch (in diebus novissimis) *BZ* Gen 49, 1; W poslednich (*war. lub.*: w posletne) dny in novissimo dierum (et pavebunt ad dominum et

ad bonum eius in novissimo dierum Os 3, 5) 1471 *MPKJ* V 110; Są albo bąda onego czlovyeka gorsze dny poslyedny, nysz pyrve *Rozm* 300; ~ dzień dzisiejszy: *Patrzymy tego dobrze, isbichom ten tho dzen dzyszegszy veszelu (*leg.* w wiesielu) i f naboszegstwe gy skroczyly *Gn* 14a; Innocencius... nasz dzysza naucza, abichom szø dzyszegszego dna vøcze veszelyly, nisly ginszich dny *ib.*; Ten tho dzen dysegszy gestcy gy byl sam mili Xpc vczinil *Gn* 177a; A pres to kakoczkoly nasz Xpus mily gestcy on byl ginse dny stvworzyl, allecz oszobno gestcy on byl ten tho dzen dysegsy svøty vcynil *ib.*; Ten to dzen disegsy mamy gy svøcycz festum istud agimus *Gn* gl. 104b; Przetosz dostalo syø to myasto krolyom szidowskim asz do dzisyego dnya (in diem hanc) *BZ* I Reg 27, 6; Yzeby v sodomskym myesczye [byly] thy vczynky byly vczynyone, ktore są v tobye vczynyone, azasby aze do dzyscheyschego dnya bylo zostalo (Mat 11, 23) *Rozm* 318; ~ (za)jutrzejszy dzień: A gdyby tego dnya (primo die) wszytkych rzeczy nye dokonali, tedy kromye vczączenya stron *yvstrzeyszego dnya (diebus proxime sequentibus) do teysze godziny mayą pozywane rosprawycz *Dział* 12; Po zayvtrzeysem dnyv parendine (*war. kal.*: po zagyątrznyeyschiem dnyą, si investigavero sententiam patris mei crastino vel perendie I Reg 20, 12) *MPKJ* V 37; A przeto nye bądzczye pyeczalvyączye na yvtro, bocz yvtrzeyschy dzyen ssam o ssobye bądzye py⟨e⟩czą myecz (crastinus enim dies sollicitus erit sibi ipsi Mat 6, 34) *Rozm* 282; ~ dzień wczorajszy, przedwczorajszy: Bo tisøcz lat przed oczima twogima, iaco dzen wczorayszi (tamquam dies hesterna), icnsze pominøl *Fl* 89, 4, *sim. Pul*; Wydzø nynye, ysze gesm oskarszon do waszego oczcza, yako wczora a przed wczorayszym dnyem (sicut heri et nudius tertius) *BZ* Gen 31, 5; Przed wczorayssem dnyem nudius tercius (animadvertit quoque faciem Laban, quod non esset erga se sicut heri et nudius tertius Gen 31, 2) 1471 *MPKJ* V 12; Przed wczorayssim dnyem nudius tercius (vae nobis, non enim fuit tanta exultatio heri et nudius tertius I Reg 4, 8) *ib.* 35; ~ rok i dzień: Toczyem dzyerszal zwą zoną y myal spokogem wyaczey, nyszly rok y dzen *OrtBr* VI 356, *sim. OrtMac* 51; Sz thych tho trzech szyosztr yedney maz przyszedl przed gayny szad y odwolan (*pro* odwolal) tho darowanye dla thych tho nyewyeszczych rzeczy, szlowye gerade, do rokv y dnya, szlowye nyszly dawnoscz wyszla *OrtMac* 68; Gdyby kthory czlowyek w dalekych czudzych szyemyach byl, a przyszyedlby daleko po rocze y po dnyv... y przypowyedzyal szye k themu gymyenyv, *muszylyby yescze yego gyemu odstąpycz *ib.* 105; Gdyby geden czlowyek zatwyerdzon w naszem prawye rok y dzyen o glową albo o rany... moszely yego zoną albo przyrodzony oszyecz ('osiąść') albo przedacz yego stoyacze gymyenye? *Ort-Vrtel* 119; ~ dni żywota: Miloserdze twe bødze nasladowacz me wszelikych dnow (*Pul*: dny) sziwota mego (omnibus diebus vitae meae) *Fl* 22, 8; Blogoslaw cebe gospodzyn z Syon y wydz dobra Yeruzalem s wszech dnow szywota twego (omnibus diebus vitae tuae) *Fl* 127, 6, *sim. Pul*; Vwyelbyona yest nad wschystky dnye schiwota mego magnificata est anima pre omnibus diebus vite mee XV *med. SKJ* V 272; Poscyla syø po wsze dny ziwota swego (ieiunabat omnibus diebus vitae suae) kromye dnyow sobotnich a dnyow novego myesyøcza, a swyøtkow domv israhelskego *BZ* Judith 8, 6; Vwye⟨l⟩byona yest nad wsithky dnye ziuotha mego XV *p. post. R* XXV 265; Vmarly, kaza tobye..., by wstal z marthvych, aby ozyl a zdrow popelnyl dny tvego svyata (*pro* syvota) *Rozm* 135; Vschytky dny tvoyego zyvota nye mogą doszycz vczynycz yego svyatey yedney kropy krvye *Rozm* 823; ~ wszytek dzień '*przez cały dzień, tota die*': A iøzik moy pomnecz bødze prawdø twoiø, wszistek dzen (tota die) chwalø twoiø *Fl* 34, 32, *sim. Pul*; Wszego dna (tota die, *Pul*: czalego dnya) smiluie se y poszicza a plemø iego w ⟨b⟩logoslawenu bødze *Fl* 36, 27; Ale y iøzik moy mislicz bødze wszego dna (tota die, *Pul*: wszytek dzyen) sprawedlnoscz twoiø *Fl* 70, 26; Kako myłowal gesm zakon twoy, pane, wszytek dzen (tota die) myslene mogc gest *Fl* 118, 97, *sim. Pul*; ~ ote dnia do dnia, ote dnia w dzień '*dzień po dniu, dzień za dniem, in diem, inde ab hoc usque ad alterum diem*': Taco psalm mowicz bødø ymenu twemu na weki wekom, bych wroczil obetnicze moie ote dna do dna (de die in diem, *MW* 9b: ze dnya w dzen) *Fl* 60, 8, *sim. Pul*; Poycze gospodnu y blogoslawcze ymenu iego, ziawcze ote dna w dzen (de die in diem) zbawene iego *Fl* 95, 2, *sim. Pul*; ~ dzień pole dnia, na każdy dzień, (po) wszytki dni, po wsze dni '*codziennie, omni die, cotidie*': Gdi molwø mne po wszitky dny (per singulos dies, *Pul*: na kaszdy dzyen): Gdze iest bog twoy? *Fl* 41, 15; Przeze swytky dny (per singulos dies) blogoslawycz czø bødø y chwalycz ymø twoge na weky *Fl* 144, 2, *sim. Pul*; Tho wschitko bilo blogo obludne..., yako snacz na onim *bogaczczu, gen po tem blodze,

gesch myal dzen pole dnya goduyącz, po tim krople wodi ząḋal v zebraka XV *med. R* XXII 234; Ale y po wsze dny (per singulos dies) przichad⟨z⟩aly ku Dauidowy ku pomoci gemv *BZ* I Par 12, 22; Kyedykolvye przestaly robycz, tako na tem myesczye szly y modlyly szya bogv wschechmogaczemv, takosch na kazdy dzyeny w slvzbye boze szą tamo bydlyły, asch do tego czaszv, kyedy podobne byly yvsz kv malzenystw (*leg.* małżeństwu) *Rozm* 16; Na kazdy dzyen byla (*sc.* Maria) na modlytvye movyączy z bogyem albo svyątymy anyolmy, od anyola na kazdy dzyen karmyenye brala, ktoresch v polvdnye przynaschano *Rozm* 55; Czyało na kazdy dzyen vodą vmyły *Rozm* 182; Yam na kazdy dzyen (quotidie Mat 26, 55) v vass v kosczyele szyedzyal navczayącz, a nye yąlysczye myą *Rozm* 649; ~ jednego dnia '*aliquando*': Stalo szyą yednego dnya, yze dzyevycza Marya sla z Nazareth svoymy (*leg.* z swoimi) tovarzyskamy *Rozm* 40, *sim. ib.* 48; Przygodzylo szye yednego dnya, Iozeph, ydacz z robothy, vezval gosczye soba (*leg.* z sobą) na vyeczerza *Rozm* 101; Iednego dnya dzyeczye myły Iesus vysschedł na polye *Rozm* 125, *sim. ib.* 130; ~ jedną dnia '*raz na dzień, semel in die*': Trzecec gest on Xt ve straue tako vbodzy byl, iszecz on gednø dna trochø mleka vsziual gest byl *Gn* 5b.

Stałe połączenia: dzień targowy: ⟨P⟩yotr szalował na Iana, ysze w dzen targowy (die forensi) na dobrowolney drodze gwałtownye s toboły wzał gemv osmy skoth pyenyądzy *Dział* 43, *sim. Sul* 52; ~ sądny dzień: Ve fthore nedzely gescze vy bily slyszely, kakocz on f dzen szødny na szød przydze *Gn* 2a; Gemuzz nie rownego mistrza..., ani bądze wiączschego asz do dnia sødnego *Galka* w. 10; Gdy przydze dzyen szathny,... vszrza madrzy thego szwyatha, ysz dobra boszką othplathą *De morte* w. 425; Szwyąthy Mychalye archangyelye, obron mye w skodzye, bych nye zgynala w dzyeny szadny (ut non peream in tremendo iudicio) *Naw* 184; Yako my bog pomoszy y gego sprawedliwoszcz, ktorasz y w sądny dzen nade mnv y nad wszythkym swathem dzeyacz sze ma XV *p. post. Zab* 539; Thu szye poczyna o sądnym dnyv y o pomsczye mylego Iesucrista *Rozm* 477; Przyklad rozmayty o sądnym dnyv *Rozm* 485; ~ dzień cny, naroczy(s)ty, niedzielny, świąteczny, świątków, święcenia, święty, świadome dni '*święto, dies solemnis, festus, celebris, feriae*': Vstawcze dzen czstny (diem solemnem) w gøsczach asz do rogv altarza *Fl* 117, 26, *sim. Pul*; Naroczyszthy dzyen solemnis dies XV *ex. Zab* 526; Naroczythi dzen celebris dies XV *in. JA* XXVII 266; Celebris dies, id est solemnis al. naroczithy dzen *OrtCel* 2, *sim. OrtLel* 233; W nyedzela abo w naroczyty dzen, abo czas in feriato die uel tempore *ib.* 7; Gdiscy gest bylo sroth noczy dna nedzelnego, tedy vøcz Maria gest bila suego sinka porodila *Gn* 4a; Dnyowye vaszich swyøtkow (dies festi vestri) obroczø syø w zalostnii placz a we lkanye *BZ* Tob 2, 6; Trøbicze w godnø trøbø we znameniti dzen swøczena waszego (in insigni die solemnitatis vestrae, *Pul*: w znamyenyty dzyen god wasszych) *Fl* 80, 3; Megcze vy tho f svem serczu na pamøczy, abiscze vy *nedzolø y svøthe dny svøcyly i tesze ge ve czcy mely *Gn* 175a; Viderunt eam hostes et deriserunt sabbata nasmeuali sø swantim dnom *Gn* gl. 156a; Pamyathay swyeczycz dny swyathe *Dek* I. II 3. III 13; Swøczicz pamyøtay dna swøtego *Dek* IV; Pamantay, aby czczył dzen szwanthi (*Dek* VII 2: dzen swanteczni, VII 3: dzen nyedzelny) *Dek* VII 1; Rzecli sø na swem serczu rodzina gich pospolu: Przestacz kaszimi wszem dnom swøtim boszim od zeme (omnes dies festos dei a terra) *Fl* 73, 9, *sim. Pul*; Bo mislene czlowecze spowadacz se bødze tobe, a ostatkowe mislena dzen swøti (diem festum) bødøcz czinicz *Fl* 75, 10, *sim. Pul*; Nalomene, zlomene swøtego dna violacio dierum solemnium XV *med. R* XXII 322; Tocz sø dnyowye pana, gesz to naziwacz bødzecze swyøti (hae sunt feriae domini, quas vocabitis sanctas) *BZ* Lev 23, 2; Tegodlya ydzczye vy k temv szvyątemv dnyv (ad diem festum hunc Jo 7, 8) *Rozm* 431, *sim. ib.* 441; Swyadome dny ferie (Lev 23, 2) 1471 *MPKJ* V 23; ~ sobotni dzień '*szabat, sabbatum, Saturni dies*': Vstaw⟨ili⟩ przecyw gym boy w sob⟨otni⟩ dzen (in die sabbatorum) *BZ* I Mach 2, 32; Byl yest tedy dzyen soboty (dies erat sabbati) *Rozm* 136; Od boga tako dzyen ⟨sobotni⟩ chovaly (adeo sabbatum observabant), yze tego dnya any czyala vmyvaly *Rozm* 183; Schescz dny ssą, v ktore mamy robycz, a v ty przychodzyczye, abysczye vzdrovyeny, a nye v dzyen sobotny (non in die sabbati Luc 13, 14) *Rozm* 376, *sim. ib.* 379; Czczyenye o tem, yako myly Iesus nasz zbavyczyel vschedschy v dom yednego kxyazączya v dzyen sobothny vzyvacz y vzdrovyl tamo czlovyeka opvchlego *Rozm* 379; Czemv yego nye pomavyaly o przestąmpyenyv szvyathą dnya sobothnego? *Rozm* 721; ~ suche dni: Duch, krzyz, Lucia, po popelczv srzoda pyrwa, kaszda parochia svche dny wyedzecz yma XV *p. pr. JA* XIV 506; Duch. krzysz, Lucia, po popyelczu szroda pyrwa, suche

dny tak kosczyol trzyma XV *med. Zab* 518; Schvche dny posczy 1471 *CyzKlob* 444; Poszczy Lucia dny szchvche *ib.* 445; ~ Szczodry Dzień, dzień Świeczek '*święto Trzech Króli, Epiphania*': Nicolaus... tres marcas pecunie communis... iudeo... ad diem Epiphanie domini al. ad Sczodry Dzen obligavit se soluturum 1398 *StPPP* VIII nr 7968; Przetosch byly nyektorzy kaczerze, ktorzy movyly, yschby szye myano krzczycz... v dzyen Svyczek (die Epiphaniae) *Rozm* 191; Przeczyv tym yest obyczay cerekvye, ktorasz to *mynye, by szye stalo to ystne czvdo na E⟨p⟩yphanya, to yest na Svyeczky[e] albo na Sczodry Dzyen *Rozm* 203; ~ dzień Bożego Narodzenia *ip.*: Tedycz vøcz ona kroleua barszo *mocznø f dzen Boszego Narodzena gestcy ona bila k nemv przygachala *Gn* 5a; Dokonali sza syąn kszangi praw... w Szobotąn Wyelkan, dzyen swantego Ambroszego *Sul* 113; O temczy ta to gest ewangelia swyąta, yąsz przeto na dzyen Wschech Swyątich polozona, eze kaszdi ss nych tako bidlil, yako tuta wlozil pan Ihus Xpus XV *med. R* XXII 233; We trzych wylkych sandzech, gdy bywayą, gyeden na szwyathego Iana y Pawla dzyen, drugy oszmy dzyen po szwyathem Maczeyv, trzeczy na dzyen szwyathey Agathy..., gyest wyna osszmdzyeszath szelągow drobnych pyąnyądzy *OrtKal* 200, *sim. OrtMac* 33; Chodzyly rodzyczevye yego na kaszdy rok do Ierusalem dnya szwyathego vyelkonocznego (in die solemni Paschae Luc 2, 41) *EwZam* 296; A gdysch yest byl dzyen vyelykonoczny, tlvscza wschytka począla zapovyedacz byskvpv posvyączanye *Rozm* 112; Przetosch ten dzyen v starych xyagach rozmayte dzyen Ephyfanye, czvs dzyen rozmaytego osvyeczenya Iesucristusovego, bo Epyffanya nnyey (*pro* myeny) sza osvyeczenye (unde et in antiquioribus libris dies Epiphaniorum, id est plurium illustrationum Christi. Epiphania enim illustrationem sonat) *Rozm* 204; Przyblyzal szye dzyen svyąthy vyelykonoczny (erat autem proximum Pascha, dies festus Judaeorum Jo 6, 4) *Rozm* 348, *sim. ib.* 211; Przyschedschy do Pylata, nye vesły vytnyczą (*leg.* w wietnicę)..., yze byly dny vyelykonoczne, kyedy myely vzyvacz baranka vyelykonocznego k vyeczorv *Rozm* 748.

3. '*termin sądowy, iudicii terminus*': Iaco sø przi tem bili, *cze Stasek Vocechowy dal dzen pirwi, drugi, trzeczy cu rosdzelenu tey dzedzini, a on k temu ne bil 1399 *Leksz* I nr 3001; Jakom ya w ponedzalek przed swantha Margorzata ne szmawyal dnya s Bernarthem przes posli o wszdanye, o pol mlina nemogewskego 1419 *TPaw* VII nr 1195; Gdy czlowyek zaluye na kogo szwathky a proste odpowyadą odpowyadacz, tedy then, czo zaluye, ma nany dokonacz szamotrzecz przyszyagszy, a k thym szwyathkom moze myecz dzyen trzy dwe nyedzyely, wyyawszy o dzyedzyczthwo y o goracze rzeczy, w thych dalszego roku nye ma *OrtMac* 120, *sim. OrtBr* VII 572; Themu ozalouanemu czlowyeku vdzyalano dzeń do zayvtrza *ib.* 123; Aczlyby tego nye mogl myecz, yzzby mv dano dzen kv oczyszczenyv, tedy starosta... tego zbiega glcytowacz swą moczą y przewiescz asz na granyczc zemye *Dzial* 61; Jacom ya nye ranczyl pospolita *raku..., anym dnya cu postawyeniu they tho Dorotky przyyal 1473 *Czrs* s. LXXXVIII; Jako Szkorvpka wthenczasch voythem nye byl, kyedi szelcze (*leg.* selce 'posłańcy') v mne byly o szdanye dna 1479 *ZapWarsz* nr 1477; ~ położony, przerzeczony, rzeczony, omowiony, wyrzeczony, zdany dzień '*oznaczony termin, tempus constitutum, terminus*': Gdy przydze dzen prawu prawy, wylozony, ktora godzyna a kako dlugo przyszasznyczy powynny sza szyedzecz?... Gdy przydze polozony dzen prawu, tedy... ma na stolecz szyescz woyth s przyszasznyky na lawyczy *OrtKal* 308; *Gyestlhy powynyen przyszyąsznyk, czo kv praw przyszyagal, przydz kv sządu na poloszony dzyen albo kv gynnemu gorączemu szadowy, gdy mv przykazą? *OrtMac* 62, *sim. OrtBrRp* 50, 4; Ge[g]no yaz tedy nye bylo w polozony dzyen sządowy y yawno przed przyszyasznyky thako wyszwolono, yszby to myano wywolacz y polozony dzyen szadowy przed gaynym szadem, a gdysz szam nye mogl bycz, połyeczyl tho przed szadem szwemu opyekadłnykowy *OrtMac* 83, *sim. OrtBr* VII 548; Gdy przydzye polozony czasz albo dzyen szadu albo praw (*OrtKal* 308: polozony dzen prawu), tedy podlug Naburszka (*OrtKal* 309: Maydborszka) ma na sztholyecz szyescz woyth *OrtMac* 117; Doliwa... poddal sø tim gistim røcoymam pirvey movonim. *Gdibø gich ne *vøziwal na ten czen przerzeczoni, *tedø sø podawa pod wsitko swe hymene XV *in. Malk* 117; Iaco Falibog ne chczal k temu jednanu na ten dzen umowoni 1394 *HubeZb* 70; Then maz dan na rąkoyemszthwo, aby go poszthawyono na wyrzeczony dzyen (*OrtBr* VII 570: na rzeczony dzen) *OrtMac* 42; Jacom ya byl na sdany dzen, a Sczepan mi ne czinil prawa s mym slodzeyem 1446 *ZapWarsz* nr 772; Jako my byly zandzyamy (*leg.* sędziami) v proboscza swyathoyurskyego y dzyen sdaly *Mykologyawy Mylanczskyemv, a on na dnyv szdanym nycz nye dzyalal 1497 *ZapWarsz* nr 1791; ~ dalszy,

Słownika Staropolskiego P.A.N. w Krakowie

dłuższy dzień '*termin sześciotygodniowy, a specjalnie ostatni dzień tego terminu, dicitur a iuris peritis de sex hebdomadum termino, imprimis de postremo huius termini die*': Actor... obligatus est al. zobowyazal sze gest ponere priuilegium et non posuit na dalszem dnyv infra sex septimanis 1449 *StPPP* IX nr 471; Terminus sex septimanarum al. dlusschy dzen fluxit 1450 *Przem* II nr 748; Hodie est vltima dies sex septimanarum al. dlusschi dzen *ib.* nr 758; Gdysz opawszkyemu sz prawa dano na dlusszy y pewny dzyen przynyescz vkazanye thakye, kthorem szye nye moga ostacz, przetho ony szwa rzecz straczyly y *ny mogą dalszego dnya myecz albo drugyego vkazanya przynyescz *OrtMac* 60, *sim. OrtBr* VII 552; Thedy pythal, czo zalowal, moze themu myecz dluszy dzyen. Thedy szkazano, ysz nye moze, ale ysz ma tho natychmyasth... vczynycz *ib.* 81, *sim. OrtBrRp* 62, 2; Mogaly czy rąkoymye myecz dalszy dzyen, szlowye ozalowanego postawycz ku praw (*leg.* prawu) na drugy albo na trzeczy sząd? *OrtMac* 130; In quo quidem iudicio constitutus nobilis Nicolaus... aduersus actorem, satisfecit dyey longiori al. dny[ny]ewy dalschemv 1467 *StPPP* IX nr 627; ~ otworzone dni '*dni sądowe, dies fasti, dies legales, quibus lege agi fas erat*'; wiązane, zawieszone dni '*dni niesądowe, dies nefasti, ligati, iustitium*': Goracze rzeczy, czo szye poczna w szadzacze (*leg.* sądzące 'sądowe') dny (*OrtBr* VII 567: wothowych dnyach), nye maya szadzony bycz w szawyeszone dny (*OrtBr* VII 567: w zawyeszonych dnyach), thego nye bronya zawyeszone dny (*OrtBr* VII 567: tego nye konayą *zwawyeszonych dny) podlug prawa *OrtMac* 77; Nye bądzyely zlomcza myery (*pro* myerv) w szawyeszone dny sza goracza vchwaczon,... nad tho gy mayą... zalowacz w trzech szadzyech *ib.* 78; Gdyby skazanye przyszyągy szye przygodzyło w wyązany czasz czynycz, ma-ly thedy przyszyadz, czyly mayą go odlozycz na othworzony czasz, a yako wyelye yesth thych wyazanych dny do roka? *ib.* 92, *sim. OrtBr* VII 553; Kthore szą wązane czaszy y dnye *ib.*; Nye mayaly rąkoyemszthwa, thych ma woyth, szlowye poszpolny poszel, szchowacz asz do szadu poloszonego odworzonych dny, asz ony muszą przyszyągy czyrpyecz y czynycz *ib.* 116, *sim. OrtBrRp* 86, 2; ~ dzień roczny '*dzień roków sądowych, terminorum iudicialium dies, dies celebrandi terminos iudiciales*': Thes thak chczemi miecz, abi zadni ziemyanyn dnia rocznego w onem mieszczie, kądi roki sządzą, nye smyal w zbroy chodzicz (quod nullus nobilium armatus incedat in oppido aut civitate die et tempore terminorum celebrandorum) 1498 *MacPraw* VI 273; ~ dzień zawity '*ostateczny termin, terminus peremptorius, ultra quem causa differi non potuit*': Petrus... obøzal sø czinicz praw swimi ludzmi na dzen zauiti, a ne uczinił 1415 *AKPr* VIIIa 130.

4. '*czas, chwila, tempus, temporis momentum*': A cdiszcy szø vøcz gest tho bilo stalo, yszecz szø iusz thy tho dny szø ony były popelnily..., tedy vøcz ona gest byla svego szinka milego porodzyla *Gn* 176a; Ale gospodzin nasmewacz se bødze iemu, bo przesrzal, isze przidø dnowe iego (quod veniet dies eius, *Pul*: bo patrzy, by przyszedł dzyen yego) *Fl* 36, 13; Przeto obroczi se lud moy tu y dnowe pelny (dies pleni) nalezeni bødø v nich *Fl* 72, 10, *sim. Pul*; Domu twemu slusza swøtoscz, gospodne, w długoscz dnow (in longitudinem dierum) *Fl* 92, 7, *sim. Pul*; Ludzye dny wyessyole y ludzi wyelbyą a blogoslawyą XV *med. R* XXII 236; Gdy napelnyły szyą są dny vrządv yego (dies officii eius Luc I, 23), szed do domv szvego *EwZam* 288; A po tych dnyach (post hos autem dies Luc 1, 24) począła Elszbyetha, szona yego i kryla szyą pyancz myesszyacy, movyancz, isze tak vdzyalal mnye pan dnyow (in diebus Luc 1, 25), chtorych veyrzał oddalyacz szromothą moyą myedzy lyvdzmy *ib.*; ~ Wisluszay cze gospodzin w dzen zamøtka (in die tribulationis) *Fl* 19, 1, *sim. Pul*; Blogoslawoni, iensze rozume na potrzebuiøczego y vbogego, we zli dzen (in die mala) wiwoli gi gospodzin *Fl* 40, 1, *sim. Pul*; W ktoricoli dzen (in quacumqua die) wzowø cze, owa poznal iesm, bo bog moy ies *Fl* 55, 10, *sim. Pul*; Sinowe Effrem dospewaiøcz y spuszczaiøcz łeczisżco, obrocyli se sø w dzen boia (in die belli) *Fl* 77, 12, *sim. Pul*; W[y]e dnyv in die (tempore accepto exaudivi te, et in die salutis adiuvi te II Cor 6, 2) 1449 *R* XXV 165; Nynye stworzo⟨ne s⟩ø, a nye od oney chwyle pr⟨zed d⟩nyem (ante diem), any sliszalesz gich *BZ* Is 48, 7; Blyzu yest dzyen zatraczenya (iuxta est dies perditionis Deut 32, 35), y bycz kwapyø czassowye *Pul* Deut 50; ~ stare, dawne dni: Dzalo, iesz vczinił ies we dnoch gich (*Pul*: w gych dny) y we dnoch starich (in diebus eorum et in diebus antiquis) *Fl* 43, 2, *sim. Pul*; Mislił iesm dni stare (dies antiquos), a lyata wekuia w misli iesm ymal *Fl* 76, 5, *sim. Pul*; Zalysz nye sliszal, czsom czinyl ot poczøtka? Ot starich dny (ex diebus antiquis) stworzilem ge, a nynyem przywodł *BZ* IV Reg 19, 25; Pamyętay dny dawne (dierum antiquorum Deut 32, 7), myszly pokolyenya wsze-

lyka *Pul* Deut 8; ~ w tych dnioch, tych dni '*wtedy, tum, eo (illo) tempore*': Stanyeta oba, gichze to prza iest przed panem widzenyv (*leg.* w widzeniu) kaplanskem y sødovem, ges to w tich dnyoch sø (qui fuerint in diebus illis) *BZ* Deut 19, 17, *sim. ib.* 26, 3; W tich dnyoch (in illis diebus) walczily sinowye Amonowy przecyw Israhelu *BZ* Jud 11, 4; W tich dnyoch (in diebus illis) nye bilo krolya w Israhelu *ib.* 21, 24; W tich dnyoch (in diebus illis) powstal Mathatias, sin Johanne *BZ* I Mach 2, 1; Herod... zvyedzyaw, yze Antypater o yego szmyerczy mysłyl, odezval to, czo y byl po sobye krolyem namyenyl,... a kyedysch syna pocznye v thym pomavyacz, ysch y chczyal otrucz, przed Naronem, szyerenyskyem krolem, yen thych dny przyal byl do Ierusalem *Rozm* 107; ~ dni '*okres życia, vitae dies, vitae te mpus, aetas*': A tenczy gest swe fszythky dniy drapeszø byl *Gn* 14a; Sziwota prosil iest od czebe y dał ies iemu dlugoscz dnow (longitudinem dierum, *Pul*: dny) na weky *Fl* 20, 4; Lyata nasza iaco paiøk pomyslona bødø, dnowe lyat naszich (dies annorum nostrorum) syedmdzesøt lyat *Fl* 89, 10, *sim. Pul*; Weselili iesmi se y cochali iesmi se we wszech dnoch naszich (omnibus diebus nostris) *Fl* 89, 16, *sim. Pul*; Bo seszli sø iaco dim dnowe (*Pul*: dny) mogi (dies mei), a koscy moie iaco zkwarczek zeschly sø *Fl* 101, 4; Dnowe mogi (dies mei) iaco czyen otchilily se. a ia iaco syano zwødł iesm *Fl* 101, 12, *sim. Pul*; Bo naklonyl vcho swoge mne et we dnoch moych (in diebus meis) wzywacz bødø *Fl* 114, 2, *sim. Pul*; Czlowek proznoscy podoben wczynon gest, dny gego (dies eius, *Pul*: dnyowye yego) yako czen myyayø *Fl* 143, 5; Ya rzekl gesm: Wesrzod dnow mogych (dierum meorum Is 38, 10) poydø do wrot pkelnych. Szvkal gesm ostatka lat mogych *Fl* Ez 1, *sim. Pul*; Kczeszly myecz laszka moya y themu dnyow przedluzenye, thczysz oczcza y matka thwoya *Dek* III 13; ⟨Day myłosczyvy pokoy⟩ w kaszdych *dynow (*Msza* III: w czaszyech, VI. VII: w czaszy) naszych (in diebus nostris) 1413—4 *Msza* I s. 263, *sim.* VIII; Dny nasche (diesque nostros, *Msza* I. VIII: dnye tesz nasze, VI: myeszkanya albo czaszy nasze, VII: myeszkanye nasze, VIII: dnye thesz nasze, czasy nasche) w thwem pokoyu roszlosch, rospraw 1426 *Msza* IV s. 314, *sim.* V; Y bødø dnyowye gego (dies illius) dwadzeszczya a sto lat *BZ* Gen 6, 3; Milvy pana boga twego..., bocz on gest ziwot twoy a przedlvzenye dnyow twich (longitudo dierum tuorum) *BZ* Deut 30, 20; Day pokoy, myli panie, dnyow naszich, bocz nye iest gynszi, ktori bi walczil za namy, jedno ti, boze nas *MW* 43a; Panye,... oszwyecz szercze moye, yzbych czye poznala w dnyoch mogych *Naw* 159; A ne byl gym szyn themv, ysze Elszbyetha byla nyeplodna a oba poszly ve dnyach swoych (ambo processissent in diebus suis Luc 1, 7) *EwZam* 287; Przeto, yzesch myą vypravyl a pravdąss povyedzyal, kaza tobye, abysz smarthvychvstal y byl zyv a popelnyl dny svoye ve zdrovy *Rozm* 127; Ten yest byl przy mem narodzenyv y vchovanyv, yvsz vydzyal moye dny asz dotychmyast *Rozm* 145; Poydzy s namy k sądovy, poydzy sluchacz ossądzenya na czye ssmyertnego, dzysz czy szye skonayą tvoye dny *Rozm* 744; ~ Wznidze we dnoch iego (in diebus eius) sprawedlnoscz y oplwytoscz pocoia, alisz odneson bødze mesøcz *Fl* 71, 7, *sim. Pul*; We dnyoch sødzey genego (in diebus unius iudicis), tedi gdisz sødza nad lyvdem bil, sstal syø glod w zemy *BZ* Ruth 1, 1; A gyny vczinkowye Abyaszowi a wszitko, csosz czinyl, popysany w ksyøgach skutkow dnyow krolyow Iuda (in libro verborum dierum regum Juda) *BZ* III Reg 15, 7; We dnyech Saulowich (in diebus autem Saul) boiowaly przecyw Agarenskim y zbyly oni *BZ* I Par 5, 10; Y offyerowaly obyati swe w bozem domv vstawnye po wszitki dny Ioyadi (cunctis diebus Joiadae) *BZ* II Par 24, 14; Nye bilo rowne temv przisczyv w Israhelu ode dnyow Samuela proroka (a diebus Samuelis prophetae) *ib.* 35, 18; A grzechi nasze wzrosli az do nyeba ode dnyow oczczow naszich (a diebus patrum nostrorum) *BZ* I Esdr 9, 7; Byl dnyov Heroda (in diebus Herodis Luc 1, 5)... kaplan nyechtory, gymyenyem Zachariasz *EwZam* 286, *sim. ib.* 293.

5. '*długość jednego marszu dziennego, dies, mensurae loco adhibita, qua viae longitudo indicatur*': Drogøø trzech dny (viam trium dierum) mami gidz na puszczyøø, a tu offyerowacz bødzemy panu bogu naszemu *BZ* Ex 8, 27; A mnymayączy go (*sc.* Jezusa) bycz w pospolsthvye, vszly drogą dnya (venerunt iter diei Luc 2, 44) y szvkaly go myedzy przyrodzonymy y znayomymy *EwZam* 297.

6. noc i dzień, noc a dzień, po nocy dzień: *bot.* '*pszeniec, Melampyrum nemorosum L.*': Nocz y dzen paritaria, herba humularis, herba vitraria, vitreola 1437 *Rost* nr 2720; Nocz a *dzey paritoria *ca* 1465 *Rost* nr 4490; Nocz y dzen paritaria 1472 *Rost* nr 825; Nocz y dzyen paritaria 1484 *Rost* nr 6234; Nocz a dzen paritaria *ib.* nr 6235; Nocz y dzen paritaria XV *p. post. R* LIII 68, *sim. ib.* 60;

Dzen y nocz paritaria *ib.*; Po noczy dzen pollitaria *ib.*

(Dzieńga) Denka '*drobna moneta ruska, równa czwartej części grosza, Ruthenorum nummus quidam minutus, qui quartam grossi partem valuit*': Quitavit... judicem et exactorem terre Camenecensis de octingentis quadraginta quatuor... marcis in moneta denky et tredecim florenis in auro 1485 *TPaw* II 50; Item a quolibet curru mercanciarum, de Camyenyecz in Leopolim transeunti, quomodocunque sit oneratus, per quatuor denkas, sed de civibus Camenecensibus a curribus ipsorum per duas denkas, alii omnes per quatuor denkas 1494 *Podol* 7; Villa Byela habet in se quatuor areas possessionatas, de qualibet seorsum solverunt... per septem grossos in dencis, et quilibet grossus valet quatuor denkas, et denka quatuor denarios *ib.* 17; Villa Lyczkow habet in se areas possessionatas octo cum vataman, quilibet ipsorum seorsum solvit per septem grossos in dencis *ib.*

Dzierca '*łupieżca, exactor*': Dziercza gwalthownik exactor (circumdabo domum meam ex his, qui militant mihi..., et non transibit super eos ultra exactor Zach 9, 8) 1471 *MPKJ* V 116.

Dziergać *cf.* **Rozdziergnąć, Zadzierzgnąć, Zadzierzglić**

(Dzierlatka) Dzirlatka, Dziurlatka *zool.* '*Galerita cristata Boie.*': Dzyrlathka *ca* 1455 *JA* XIV 490; Dzirlatka anoda 1472 *Rost* nr 1327; Dzyvrlathką aneda *ca* 1500 *Erz* 17; Barificus dzyvrlathką, aneda idem *ib.*

Dzierżadło, Dzirżadło *formy*: *n. sg.* dzierżadło 1471 *MPKJ* V 18; ~ *ac. sg.* dzierżadło *BZ* Ex 36, 11; ~ *n. pl.* dzierżadła *BZ* Ex 36, 12; ~ *g. pl.* dzierżadł *BZ* Ex 36, 17. 38, 5; ~ *ac. pl.* dzirżadła 1471 *MPKJ* V 19; dzierżadła *BZ* Ex 36, 13.

Znaczenie: '*pętla, ansula, auris, per quam cortina iungi vel suspendi solebat*': Uczynyl gest dzerszadlo (1471 *MPKJ* V 19: dzirzadla) modrey barwi na krayu oponi gedney,... a na krayu oponi drugey takyesz, abi sze spolu sesla dzyerszadla (fecit et ansas hyacinthinas in ora cortinae unius... et in ora cortinae alterius similiter, ut contra se invicem venirent ansae) a pospolu spogyona byla *BZ* Ex 36, 11—2; Pyøczdzyeszyøt slal *grøgow zlotich, ktore bi dzerszaly opon dzerszadla (qui morderent cortinarum ansas), abi bil geden stan *BZ* Ex 36, 13; *Uczynyø dzerszadl pyøczdzeszyøøt (fecitque ansas quinquaginta) na krayu dzyanycze gedney, abi szyø pospolu mogly sgycz *BZ* Ex 36, 17; Dzierzadlo ansula (ansulas hyacinthinas in lateribus ac summitatibus facies cortinarum Ex 26, 4) 1471 *MPKJ* V 18; ~ Vczynyl... ołtarzyk, vlyaw cztyrzy pyerszczyenye myedzyane przes telesz dzerszadl wyrzchow (fusis quatuor annulis per totidem retiaculi summitates) ku przewleczyenyu szerdzy a k noszenyu *BZ*-Ex 38, 5.

Dzierżawa, Dzirżawa, Dzirżewa *formy*: *n. sg.* dzierżawa 1437 *Wisl* nr 228, s. 85; dzierżawa *Dział* 20; ~ *g. sg.* dzirżawy 1403 *KsMaz* 1 nr 366; dzierżawy *Dział* 54; dzirżewy 1453 *Czrs* s. LXXXIII; ~ *d. sg.* dzirżawie *Sul* 90; ~ *ac. sg.* dzirżawę 1418 *TPaw* VII nr 244; dzierżawę 1498 *ZapWarsz* nr 1808; ~ *l. sg.* (w) dzirżawie 1423 *ZapWarsz* nr 64, 1425 *TymProc* 237, 1426 *ZapWarsz* nr 179, *etc.*; ~ *n. pl.* dzierżawy 1466 *R* XXII 26; ~ *ac. pl.* dzierżawy *Dział* 53.

Znaczenia: **1.** '*majątek ziemski, posiadłość, possessio, bona alicuius propria*': Iacom ya ne szegnal Bogusławowich ludzi szamowtor s *ygo dzirszawi 1403 *KsMaz* I nr 366; Jurand, przi-yachaw gwaltem na Dobkowa *drzirszawa,... list krolewski zadzirszal 1418 *TPaw* VII nr 244; Jakom ya ne rambil ani kopal Wszeborowe (*leg.* w Wszeborowie) dzedzine w yego dzirzawe 1423 *ZapWarsz* nr 64; Jakom ya ne pobral chlewow y plothow na Pothrowe szedliszku w mey dzirszawe 1425 *TymProc* 237; ⟨Ja⟩kom ya ne lowyl w jezerze w Okrze⟨szy⟩nye w Bolesczinye dzirzawye 1426 *ZapWarsz* nr 179; Dzyrszawa beneficium 1437 *Wisl* nr 228, s. 85; Jakom ya nye wsął w staroszczynye dzyrsavye trzech royoph 1449 *TymSąd* 73; Ludzye Yanowi... *przyechowschy gwaltem na lonca dzirzewi mey, z wola y kazamy (*pro* kazanim) yego pobrali syana 1453 *Czrs* s. LXXXIII; Syostry, gdyby były za masz wydany, dzerszawy abo gymyenye (*Sul* 57: dzedziny) otrzymayą (sorores... hereditates... valeant possidere) *Dział* 53; Aczlibi bracza zmarli..., tedy wzdy nyekako dzewka dana dzerszawy nye otrzyma (filiae de hereditatibus aliqualiter non succedant, *Sul* 57: dzewky w dzedzynach nykako blyskoszczy ymyecz nye mogą) *Dział* 54; Dzyerzawy possessiones 1466 *R* XXII 26; Jakom ya Woczecha... w gego dzirzawe nye szrenyl 1470 *ZapWarsz* nr 3003; Jakom ya nye wrzuczyl sza gwaltem, pyenyadzy nye *zaplaczywsky, w dzerzawa Michala[la] 1498 *ZapWarsz* nr 1808.

2. '*posiadanie czegoś, possessio, possidendi ius*': Paklibi tey... nyewyesczye... dluzey ziwye bicz, nyzly... mąnzu... przigodzylo syąn, thegdi ku prawu i ku *drzyrzawye gymyenya yey... ma bicz przipusczonąn (ad possessionem bo-

norum propriorum ipsius... redibit) *Sul* 90; Powodowy ma bycz przysądzona wlostna *drzerszawa y ma bycz dano gemv w dzedziną wwyązanye (actor... in veram possessionem eiusdem hereditatis est mittendus, *Sul* 32: powod... w prawe dzirzenye they tho dzedziny myan bicz *poscznon) *Dział* 20.

3. *'dzierżawa, używanie cudzej posiadłości za opłatą, locatio, conductio'*: Jakom ya nye zaoral czaszczi Abramowey, kthora othe m[m]nye w [sz]dzirzawe dzirzal 1469 *ZapWarsz* nr 2936; Jakom ja nye pobral... broga syana... y nye wvyezlem go do dworv mego..., kthory dzerza w dzyrzawye 1489 *ZapWarsz* nr 1592.

Dzierżawca, Dzirżawca, Dzirżewca *formy*: *n. sg.* dzirżawca *Sul* 77, 1458 *ZapRpZakr* 4, 311v; dzirżewca *Sul* 78; dzierżawca 1398—426 *BiblWarsz* 1861 III 18, 1425 *KozierRpTerCost* 178v, XV *ex. SlArch* I příl. 20; ~ *g. sg.* dzirżewce *Sul* 77; dzirżawcy *Sul* 78; ~ *d. sg.* dzirżawcy *Sul* 98; dzirżewcy *Sul* 36; dzierżawcy 1465 *StPPP* II nr 3836; ~ *ac. sg.* dzirżewcę *Sul* 35. 36.

Znaczenie: *'posiadacz z tytułu własności, zastawu, dzierżawy, possessor, qui rem possessionis vel pignoris vel conductionis iure tenet'*: Gdi ktho... myeny szą ymyecz nyekthore prawo kv nyekthorey dzedzynye, acz przes trzy lyatha... sdzirszi y sczirzpi dzirzewczą dzirzecz dzedzyną (sustineat... possessorem possidere eandem hereditatem) spokoynye..., ode wszego prawa y przedanya they tho dzedzini oszą-dzami gy bicz odpadlego *Sul* 35; Paknyąłybi byla wdową, a thakesz bi rzekla y czwirdzyla nyekaką dzedziną, yąsz bi nyektho dzyrzal,... k szobye slvszacz, a bądzely przes szeszcz lyaath... czyrzpyala thego tho dzirzzewczą (sustinuerit... eundem possessorem) thą tho dzedzyną spokoynye dzirzzecz, skazvgemi... themvsz dzyrzzewczi dlya dawnosczy kv they tho dzedzynye pelne prawo ymyecz thako nabythe (decrevimus... ipsi possessori... in eadem hereditate plenum ius sit acquisitum) *Sul* 36; Sząszedzy... nye bądąly chczecz przycz przes slvzebnyka thako poszwany, a we trzy latha y w trzy myeszącze dzirzawczy o granicze rzeczy nye rvszą, thedy dzyrzewcza pothem kv doszwyathczenyv na kvpyenye sze szwyathky ma bycz dopvsczon (si... possessori quaestionem pro limitibus non moverint, tunc possessor ad probationem suae emptionis cum testibus admittatur) *Sul* 78; Jan Vyelyepolsky, dzyerzawcza [z] krozlyewsky XV *ex. SlArch* I příl. 20; Gdyby kthokole chczal o dzedzyną nynye zastawyoną poszvacz, myenyącz, eszby yą dzirzawcza nyesprawyedlywyc w zasthawye ymyal (asserens eam possidentem in obligatione tenere et possidere)..., dzirzawcza kv doswyathczenyv przes swyathky... ma bycz dopvsczon (possessor ad probationem testium... admittatur), a nawyączey, gdze oboya strona... na thake dzirzenye nye ma szwyadeczstwa, thedy w thakey przythczy *drzyrzewcze o szwyadeczstwo ma bycz dopuszczono (possessoris probatio admittatur) *Sul* 77; Poziczcza temu istemu dzirzawczi tego gymyenya dzyedzicznego, yemu zastawyonego, zaplaczyw... dług..., pyrwego dłusznyka oddalywschi, bandzye syąn mocz wvyanzacz... w rzeczone gymyenye dzyedziczne... zastawyone (creditor eidem tenenti ipsa bona..., solutis ex toto pecuniis..., se valebit intromittere) *Sul* 98; ~ Tenutarius al. dzerszawcza opidi Moszyna 1398—426 *BiblWarsz* 1861 III 18; Tenutarius al. dzerszawcza 1425 *KozierRpTerCost* 178v; Debet tenutorius esse al. dzyrz[dz]szawscza 1458 *ZapRpZakr* 4, 311v; Tibi nobili Dorothee... tenutarie al. dzerszawcy... mandamus 1465 *StPPP* II nr 3836.

Dzierżeć, Dzirżeć, Dzierżeć się *formy*: *praes. ind. 1. sg.* dzirżę 1405 *KsMaz* I nr 641, 1426 *AKPr* VIIIa 48, 1426 *ZapWarsz* nr 185, 1427 *ZapWarsz* nr 2752, 1434 *KsMaz* III nr 390, 1444 *ZapWarsz* nr 571, 1445 *ZapWarsz* nr 584a, 1448 *ZapWarsz* nr 807, 1461 *TymSąd* 146, 1462 *ZapWarsz* nr 1125, 1463 *ZapWarsz* nr 1160, 1464 *SprTNW* VIII 2, 44, 1468 *ZapWarsz* nr 2926, 1468 *ZapWarsz* nr 3099, *De morte* w. 105, 1471 *Czrs* s. LXXXV, 1472 *ZapWarsz* nr 2973, 1475 *ZapWarsz* nr 1392; dzierżę 1450 *ZapWarsz* nr 946, 1489 *ZapWarsz* nr 1592; *3. sg.* dzirży 1393 *HubeZb* 68, 1421 *PF* VIII 16, 1442 *Czrs* s. LXXXIII, *Sul* 97, 1456 *ZapWarsz* nr 1051, 1462 *ZapWarsz* nr 1159; dzierży 1397 *StPPP* VIII nr 6202, 1399 *Leksz* II nr 806. 1333, 1410—3 *JP* XXXIII 387, 1428 *AKPr* VIIIa 171, 1439 *ZapWarsz* nr 890, *BZ* Jud 11, 24. II Par 35, 25, *OrtKal* 192. 296, *OrtMac* 98, 1471 *MPKJ* V 22. 26. 130, 1471 *CyzKłob* 443, 1498 *MacPraw* VI 272, XV *p. post. R* XXV 175, *ca* 1500 *SlOcc* XII 159, *Rozm* 10. 94. 137. 168. 505. 770; *1. du.* dzirżywa 1445 *ZapWarsz* nr 585; *1. pl.* dzirżymy 1411 *HubeZb* 55, 1470 *ZapWarsz* nr 2940, 1472 *ZapWarsz* nr 3063; dzierżymy *OrtBr* VII 556; dzierżemy *OrtBr* VII 556, *OrtMac* 43. 44; *2. pl.* dzierżycie *Rozm* 808; *3. pl.* dzirżą 1436 *ZapWarsz* nr 527, 1445 *ZapWarsz* nr 585, *Sul* 55. 70, 1474 *Zab* 540; dzierżą 1400 *StPPP* VIII nr 9774, *BZ* Jos 5, 1. Neh 5, 5, *OrtBr* VII 568, *OrtMac* 72, *Rozm* 147. 693; ~ *praes. ind. z partykułą* ać *dla wyrażenia*

trybu rozkazującego: *3. pl.* ać dzierżą *BZ* Deut 31, 19; ~ *imper. 2. sg.* dzierży *Rozm* 62; dzirż *BZ* Nah 3, 14; *3. sg.* dzierż *BZ* Num 16, 17, *Rozm* 269; *2. pl.* dzierżycie *Rozm* 648. 654; dzierżcie *BZ* Neh 4, 21; ~ *part. praes. act. adv.* dzierżę *BZ* Jos 8, 26; dzirżąc *Sul* 3; dzierżąc *Gn* 174a, *BZ* Ex 8, 17. 12, 11. I Reg 19, 9. I Par 12, 8. II Par 25, 5, *Dział* 2, *Rozm* 64. 326. 533. 549; *adi. n. sg. m.* dzierżący *ca* 1500 *Erz* 16; *f.* dzierżąca 1444 *R* XXIII 308; *g. sg. neutr.* dzirżącego *Sul* 7; *d. sg. m.* dzirżącemu *Sul* 98; *ac. sg. m.* dzierżącego *BZ* Num 22, 31; dzierżący *BZ* II Par 23, 10; ~ *inf.* dzirżeć 1400 *HubeZb* 77, *Sul* 22. 76, 1451 *ZapWarsz* nr 962, 1458 *ZapWarsz* nr 1084, 1471 *ZapWarsz* nr 1420; dzierżeć *Gn* 171b, *ca* 1428 *PF* I 482, XV *p. pr. R* XLVII 357, 1452 *ZapWarsz* nr 907, *BZ* Lev 25, 30. Deut 2, 31. II Par 23, 11, *ca* 1455 *JA* XIV 491, *OrtBr* VII 572, *OrtBrRp* 56, 4, *OrtKal* 302, *OrtMac* 26. 44. 71. 97, 1490 *ZapWarsz* nr 1702, *Rozm* 113. 164. 228. 265. 635. 756; ~ *fut. 3. sg. neutr.* dzirżeć będzie *Pul* 68, 42; dzierżeć będzie *Fl* 68, 42; *m.* będzie dzirżał *Sul* 94; *3. pl. m.* będą dzierżeć *BZ* Num 3, 25. Deut 1, 39, 1461—7 *Serm* 443r; dzierżeć będą *BZ* Lev 7, 30, *Rozm* 147; *f.* będą dzierżeć *BZ* Deut 28, 60; ~ *praet. 1. sg. m.* -m dzirżał 1403 *KsMaz* I nr 360, 1426 *ZapWarsz* nr 165, 1449 *TymProc* 249, 1468 *TymSąd* 162; -m dzierżał 1450 *ZapWarsz* nr 949, *OrtBrRp* 44, 2, *OrtMac* 51; *3. sg. m.* dzierżał jest 1444 *SKJ* III 333; jest dzierżał *BZ* Deut 32, 6; dzirżał 1420 *AKPr* VIIIa 153, 1423 *MPKJ* II 302, 1426 *ZapWarsz* nr 170, 1435 *ZapWarsz* nr 653, 1444 *SKJ* III 333, *Sul* 12. 37, *BZ* Ex 34, 29, 1469 *ZapWarsz* nr 2936; dzierżał XV *med. SKJ* V 265, *BZ* Ex 38, 14. Deut 3, 14. Tob 1, 4. 7, 6, *OrtKal* 302, *OrtMac* 26. 133, *Dział* 26, *MW* 26a, 1487 *ZapWarsz* nr 1584, *Rozm* 70. 663. 667. 748. 752; *f.* dzirżała 1399 *HubeZb* 74, 1410 *HubeZb* 51, 1425 *AKPr* VIIIa 166, 1427 *MPKJ* II 307, 1428 *ZapWarsz* nr 2862; dzierżała 1421 *AKPr* VIIIa 155, *BZ* Ex 38, 18. Ruth 1, 14. Judith 9, 8, *Rozm* 17. 144; *1. pl. m.* -smy dzierżeli *Rozm* 755; *3. pl. m.* są dzierżeli *BZ* Deut 30, 5; dzierżeli *BZ* I Par 5, 23. Neh 9, 24, *OrtBrRp* 104, 1, *OrtMac* 142, *Rozm* 181. 653. 755. 801; *f.* dzierżały *Rozm* 18. 698; ~ *condit. 1. sg. m.* bych dzierżał *ca* 1500 *SprTNW* V 18; *2. sg. m.* -by dzierżał *BZ* Ex 9, 2: *OrtMac* 36, *OrtVrtel* 119; *3. sg. m.* by dzirżał *Sul* 36; -by dzierżał *Fl* i *Pul* Ath 1, *OrtBr* VII 561, *OrtMac* 128, *MW* 8a; *neutr.* -by dzierżało *BZ* Lev 5, 8; *1. pl. m.* -by my dzierżeli XV *med. R* XXII 234; *3. pl. m.* (-)by dzierżeli *Rozm* 5. 701. 756; bych dzierżeli *Rozm* 5; by dzierżały *BZ* Ex 36, 13; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* dzirżan 1474 *Zab* 540; *f.* dzirżana 1462 *R* XXV 270; *neutr.* dzierżano *OrtBrRp* 38, 4, *OrtMac* 43; *g. sg. m.* dzierżanego *Dział* 65; *i. sg. m.* dzirżanym *Sul* 99; *n. pl. m.* dzierżane *OrtMac* 43; ~ *inf. pass. sg. m.* być dzirżan *Sul* 18; być dzierżan *OrtBr* VI 383, *OrtBrRp* 94, 3, *OrtMac* 130; *f.* być dzierżana *Dział* 20; *neutr.* być dzierżano *Dział* 64; dzirżano być *Sul* 59, 70; *pl. m.* dzirżany być *Sul* 8; *neutr.* być dzirżana *Sul* 62; być dzirżany *Sul* 5; ~ *praet. pass. 3. sg. f.* była dzirżana *Sul* 77; *neutr.* było dzirżano *Sul* 41; ~ *condit. pass. 3. sg. m.* byłby dzirżan *Sul* 4.

Układ znaczeń

1. '*trzymać (zasadniczo rękami), tenere*' . 305
2. '*trzymać w charakterze jeńca, więźnia a. przymusowego zastawu, in custodia tenere, captivum vel pignus tenere, retinere, detinere*' 307
3. '*posiadać jako własność lub dzierżawę, tenere, habere, possidere (bona propria vel conducta, vel pignore capta)*' 307
4. '*sprawować, pełnić (jakąś funkcję), odbywać, odprawiać (sesje sądowe), fungi (magistratu), tenere, exercere (iudicia)*' 309
5. '*zachowywać coś, przestrzegać czegoś, separare, observare, retinere*' 309
6. '*uważać, uznawać za kogoś, za coś, tenere, habere, putare, existimare*' . . . 311
7. '*zachowywać coś w pewnym miejscu lub stanie, tenere in loco, in re*' 311
8. '*zawierać, obejmować, mieścić w sobie, capere, continere, habere*' 311
9. '*wytrzymywać, znosić, tolerare*' 312
10. dzierżeć się '*utrzymywać łączność, trwać przy czymś a. przy kimś, haerere, adhaerere*' 312

Znaczenia: **1.** '*trzymać (zasadniczo rękami), tenere*': Dzerszøøcz lyasky w røku (tenentes baculos in manibus) *BZ* Ex 12, 11; Dzyerszecz bødøø w rœcze tuk obyeti (tenebit manibus adipem hostiae) *BZ* Lev 7, 30; Vsrzal anyola na drodze stoyøczego, myecz w rœcze dzerzøczego (vidit angelum stantem in via evaginato gladio) *BZ* Num 22, 31; Wywyedly sina krolyowa a wstawyly nayn koronø, a daly dzerzecz w gego zakon røkø (*pro* røkø zakon) bozi (dederuntque in manu eius tenendam legem) *BZ* II Par 23, 11: Było przykazano v starem zakonye, yze myely to yagnya yescz..., dzyerzacz kye (*leg.* kije) v rąkv *Rozm* 533; Rzuczayącz nan blotem, kamyenyem y czem kto

myal albo v ręku dzyerzal *Rozm* 663; Dal yemv chvalą y postarl yemv rącznyk, ktor[z]y dzyerzal v rącze *Rozm* 752; ~ Y wczyøgnøøl Aaron røkøø swø prøøt dzerszøøcz (virgam tenens), y uderzy proch szemsky *BZ* Ex 8, 17; A gdisz szedł Moyszesz s gory Synay, dzyrszal dwye czcze szwyadeczstwa (tenebat duas tabulas testimonii) *ib.* 34, 29; Aaron dzerz kadzidlniczø swø (Aaron quoque teneat thuribulum suum) *BZ* Num 16, 17; A gdysz byl lozve na polv..., vsrzal møza przeczіw sobye stoyøcego y dzirzøczi nagy myecz (vidit virum stantem contra se, evaginatum tenentem gladium) *BZ* Jos 5, 13; lozve nye skvrczil gest røky, yøsz to gest na viszokoscz podnyosi dzerzø scyt (tenens clipeum) *ib.* 8, 26; Tropyl duch boszi zli Saula, a on syedzi w swem domu a dzerszøcz kopyge (tenebat lanceam) *BZ* I Reg 19, 9; Z Gaddi przenyesly syø ku Dauidoui... boiownyci..., dzerszøcz scit a kopye (tenentes clipeum et hastam) *BZ* I Par 12, 8; Vstauil wszytek lyvd dzerszøci myecze (tenentium pugiones) s prawey stroni koscyola *BZ* II Par 23, 10; Nalyazl XXX-ci tisyøczow młodzczow, gysz mogły wnydz w boy, dzerszøcz kopye a scziti (qui egrederentur ad pugnam et tenerent hastam et clipeum) *ib.* 25, 5; Polovycza z nas dzerzcye kopye (media pars nostrum teneat lanceas) *BZ* Neh 4, 21; To Raguel vsliszaw, sszige Thobyaszovi chwacyw syø, pocznye gy czalowacz, a dzerszal syø gego sszige s placzem (plorans supra collum eius) *BZ* Tob 7, 6; Dzirsz ceg⟨lę⟩ (intra in lutum et calca, subigens tene laterem) *BZ* Nah 3, 14; Dzyrzsza kosza na reystrze, *szyka doctory y myszthrze *De morte* w. 105; Ktory czlovyek myedzy vamy, ktory by myal yedną ovczą, a by yemv vpadla w dol v ssobotą, azalyby yą dzyersącz a nye podnyosl (nonne tenebit et levabit eam Mat 12, 11)? *Rozm* 326; Moy oczyecz dzyerszy nade mna dzysz svoy myecz ostry *Rozm* 505; Nye przepusczyły yego zyemye dopascz czy, ktorzy povroz dzyerzely, ktory yemv na schyyą vvyazały *Rozm* 653; A kyedy myly Iesus poschedl, tedy choragvye dvoyenaczczye, ktore dzyerzely dvanasczye chorąze poganskye, nathychmyast szye sklonyły *Rozm* 755; Kyedysmy dzyerzely choragvye, balvany samy od szyebye schylyly szye y daly yemv chvalą y modlą *ib.*; O tem, kako Zydovye vybraly dvanaczye namocznyeyschych Zydov, aby dzyerzely chorągvye *Rozm* 756; Vybyerzczye vy mazov lepsych a mocznyeyschych dvanasczye, dayczyez ym dzyerzecz choragvye *ib.*; Vezvavschy Pylat... chorazego pyrvschego, ktory pyrvey *dzyerzely chorągvy, rzekł k nym *ib.*; ~ '*podtrzymywać, tenere, sustinere, sublevare*': Vtenczass... vzrzy (*sc.* Maria) vyelykye svyątlosczy, anyely dzyerzacz dzyeczyątko przed sobą, a ony yey nathychmyast poczęły slvsycz *Rozm* 64; Kedy xyądz Afrodoszy schedl okolo kosczyola..., tako nalyasl dzyevycza Marya szyedząc, a ona dzyerzy dzyeczyatko na lonye (invenit virginem Mariam residentem ac in eius sinu suum puerum tenentem) *Rozm* 94; Dzyevycza Marya... vyelyekrocz padayąc omdlała, alez yą ty syostry, ktory byly s nya..., y yne svyąte zony ty yą dzyerzaly, yze yey nye daly na zyemya pascz *Rozm* 698; Vkladamy, aczby nyektory sądza..., opvsczywszy boyaszny boga, dzersząc strona yedna... przysądzyl... nyesprawiedlywie, vcząszayąc drvgą stroną, tedy strona vcząszona odzowie syą kv wysszemv stolv *Dział* 2; Bogoslavyon bog moy, yen dzyerzy panystwo nyebyeszkye y wsche sloncze, *myąszyadz y gvyazdy, yen dzyerzy wschystko vtwyrdzenye nyebyeskye *Rozm* 10; ~ dzierżący '*podtrzymujący (trwale), trwały, fortiter ac perpetuo sustinens*': Rerum deus tenax vigor immotus dzierszancza mocz vstawna, nyeporuschona 1444 *R* XXIII 308; ~ *o przedmiotach coś przytrzymujących, de rebus tenentibus*: A przeto pyøczdzyeszyøt slal *grøgow zlotich, ktore bi dzerszaly opon dzerszadla, abi bil geden stan (unde et quinquaginta fudit circulos aureos, qui morderent cortinarum ansas, et fieret unum tabernaculum) *BZ* Ex 36, 13; ~ '*trzymać na wodzy, habenis continere*': Iozeph... rzekl yey: Szyedzy, dzyerzy klyvszyą (tene te in iumento), a nye mowy proznych slow! *Rozm* 62; ~ '*trzymać, powstrzymywać od ucieczki, cohibere, inhibere*': Polyeczył y svem slugam *przykazącząc, by y tvardo zvyazały y dzyerzely, a barzo pylnye stregły *Rozm* 701; Mazovye, ktorzy y dzyerzely..., nasmyevaly szye yemv (viri, qui tenebant illum, illudebant ei Luc 22, 63) *Rozm* 801; ~ '*chwycić i trzymać, comprehendere*': Ktoregoz ya czaluyą, tenczy yest, dzyer⟨ż⟩czye y a vyedzczye mądrze (tenete eum et ducite caute Marc 14, 44) *Rozm* 617; Iudasch... zavolal na vschytek lud rzekąc: Ymczyesch y dzyerzyczyesch y tvardo! *Rozm* 648; Dzyerzyczye y tvardo a vyedzczye y tvardo (tenete eum et ducite caute Marc 14, 44)! *Rozm* 654; ~ *przenośnie*: Vezrzal na gich zastøpi, a czmi ge znødzili. Dzerszala głøbokoscz nogy gich (tenuit pedes eorum abyssus), a wodi ge wszitki pokrili *BZ* Judith 9, 8; Strach dzerzal mie za grzeszne opuszczaiocze zakon twoy (defectio tenuit me pro peccatoribus derelinquentibus legem tuam Psal 118, 53) *MW* 26a.

2. *'trzymać w charakterze jeńca, więźnia a. przymusowego zastawu, in custodia tenere, captivum vel pignus tenere, retinere, detinere'*: Gdze... caplan bilbi zabith... albo w yanthswye dzirzan, tham... cirekvi... oth prawa szą zapowyedzany (ubi... presbiter esset occisus... vel detentus, illius loci... ecclesiae... iure sint interdictae) *Sul* 4; Acz vczyecze z yąnthswa szebye dzirszanczego, bandze praw (si effugerit a captivitate detentoris, erit liber) *Sul* 7; Puszcz lud moy... A paklybi geszczye... dzerszal gy (quodsi adhuc... retines eos), tocz ma rokøø (*pro* røka) bødzye nad twymy polmy *BZ* Ex 9, 2; Gdisz... naydzesz... gnyasdo ptasze a maczerz gich na ptaszøczech... naszedzøczø, nye weszmyesz gey z gey dzeczmi, ale dasz gey vcz, dzerzy⟨ę⟩ ('dzierżąc') gey dzeczi (captos tenens filios) *BZ* Deut 22, 7; Mogaly... rąkoymye myecz dalszy dzyen, szlowye ozalowanego postawycz ku praw na drugy albo na trzeczy sząd, albo yako dlugo ma bycz dzyerzan podlug prawa? *OrtMac* 130, *sim. OrtBrRp* 94, 3; Jakom ya Piotra... w klodze lezączego nye sbil... ani w clodze obrocziwschi thego kmyeczia dzirzal 1468 *TymSąd* 162; Nye bylo z vmyslu thych slug, alye vyączey z moczy Iesucristovey, yze zvolyenyczy od nych nye byly yączy, yakoby rzekl evanyelista: Tegodlya ye odycz puszczyly, yze ych dzyerzecz nye mogly *Rozm* 635; Pylat... rzekł:... Ktorego chczeczye, abych vam puszczyl: Barabą, zboyczą, ktorego dzyerzyczye v yaczstvye prze mązoboystwo, czyly Iesusa Nazaranskyego? *Rozm* 808; ~ Iacom ya ne dzirsal Stascowa bidla wiszey godzini 1403 *KsMaz* I nr 360; O ktore penyądze za myod szalowal Zdzeschek na mø, thich nye dzirszą przez gego voley szilą 1434 *KsMaz* III nr 390; Jako ya nye dzirzą trzydzyeszczy y polczwarthi koopi przess dzyesączy grosschi polgrosskow pyenyadzy nyerosdzyelnych, kthore na Daczbogą szluszchaya 1468 *ZapWarsz* nr 2926; Jaco ya nye dzyrszą trzechnadzecze kop pyenyądzi Stanislawowych 1471 *Czrs* s. LXXXV; Jakom ya łysthv wyennego maczyerze Malgorzacziney nye mam any go dzirsza 1472 *ZapWarsz* nr 2973; Jako ja nye dzyrsza seszczy koph przesz dwvdzyesthu groschj w polgroszech 1475 *ZapWarsz* nr 1392; ~ Wedzø y szwatczø, eze Jaroslawa dzirzala Thomka s yego *zone oth dzeszanczi lath w roczech 1399 *HubeZb* 74; ~ *'wstrzymywać, przeszkadzać, detinere, inhibere, impedire'*: Czo dzierzy quid detineat (nisi... revelatus fuerit homo peccati... Et nunc quid detineat, scitis, ut reveletur in suo tempore II Thes 2, 6) 1471 *MPKJ* V 130.

3. *'posiadać jako własność lub dzierżawę, tenere, habere, possidere (bona propria vel conducta, vel pignore capta)'*: *absolute*: Dzedzina w Psaroch od XXIIII lath nygdi nye wichodzila z dzerszenya gych otcza y ony po otczowye ssmerczi dzersza 1400 *StPPP* VIII nr 9774; Czeslaw rambil zapustan, gdze Jachna dzirszala a przes Philipowey voley ranbila y vszivala 1410 *HubeZb* 51; O gensze mlin i wodø Marthyn szalowal na Samosanda, o tho szø on s nim rosdzely⟨ł⟩ i dzirszy trzy latha s *pokoyø 1421 *PF* VIII 16; Po ta znamyona, yądim ya yachal, tandy moy namyastek dzirszal daley trzech lath 1426 *ZapWarsz* nr 170; Myecz, dzerszecz, trzymacz, vszywacz pokoyne y myrzne habenda, tenenda, possidenda, frugenda pacifice ac quiete *ca* 1428 *PF* I 482; Jan za thimi myedzami dzerszi vyanczey trzech łyath s pokoyem do zastavy 1439 *ZapWarsz* nr 890; O ktory dzal Stanislaw sz Janem na mya zalowal, o ten sza ją sz Mycolayem roszdzelil y dzirza wysszey trz⟨ech⟩ lath s pocoyem 1445 *ZapWarsz* nr 584a; *Derzecz rehibere *ca* 1455 *JA* XIV 491; Spokoynye... dzerzal y myal pacifice... possedit et habuit XV *med. SKJ* V 265; Czy, czo oszyedly yego domy albo role..., mogaly ony tho odzyerzecz thym, ysz ony daley, nyszły rok y dzyen dzyerzely y myely w szwey obronyc, szlowye w dzyerszenyu byly? *OrtMac* 142, *sim. OrtBrRp* 104, 1; ~ *coś, kogoś*: Ondrzeyka szedzi na Margorzacine oczcza sedliscu y dzirszi gey onczinø (*pro* otczisnø?) 1393 *HubeZb* 68; Msczіwoy[ow]... dzerszi silan mocza to, czo se dzalem y lozem sze *dostala Swantochne,... na ymem (*leg.* na imię 'mianowicie') dom, szedłisco y ogrod 1397 *StPPP* VIII nr 6202; Na... swø *dzelnicze wszøl gedennaczcze grziwen, tego ne vicupø wrzuczil sze w dzal y derzi to moczø 1399 *Leksz* II nr 806; Bog zbawoni vczini Syon... i syemø slug iego dzerszecz ie bødze (deus salvam faciet Sion... et semen servorum eius possidebit eam, *Pul*: dzyrzecz bedzę, *pro* będze, yø) *Fl* 68, 42; Przedwoy za Miczka røczil Chebdze, eze ymal dzirszecz Wilczkow oth God do God 1400 *HubeZb* 77; O *yosz czanscz na mą Marczin... zaluye w Kamonkach, *ta ya dzirszø dale, nisz trzi latha weczne 1405 *KsMaz* I nr 641; Ten slad, czo wosnemv vcasan, ten dzirszimi y ten gest na liscze 1411 *HubeZb* 55; Than lanką... Micolay od panczynaczcze lath dzirzal w pokoyu 1420 *AKPr* VIIIa 153; Mamka gego kmecza y lanky na bloczech w osminacze grzywen dzersala 1421 *AKPr* VIIIa 155; O ktorø czanscz w Ssuche lacus

Słownika Staropolskiego P.A.N. Pracownia w Krakowie

na *my zalowal, *tøn strig moy *dirszal secz-dzesant lat 1423 *AKPr* VIIIa 46; Kedi Sbrossek ymal dacz wanzanye w Odwoczskv opathowy, tedi tho gymene nye bylo wolno any go dzyrsal Sbrossek, wyiąwssy czanscz, yąss dzirsal woge-woda 1423 *MPKJ* II 302; Kadim szedl, tho ya *dirszø... w pokoyu 1426 *AKPr* VIIIa 48; Jakom ya oth Pyotra o thą krziwdą wstal, esz mi rolą wszął, yązem ya dzirszal 1426 *Zap-Warsz* nr 165; Pani Jachna ode dwudzesthu lath... dzersl (*pro* dzersi ?) w mirze, w pokoyu dzedzinø v Stricouicz 1427 *MPKJ* II 305; Jako Szmichna ne dzirzala ymena, gdze Anna myala pol grziwni plathu 1427 *MPKJ* II 307; O cthorø dzedzinø Dorothca na myø szałowala, tøm ya kuppil za me penødze i dzirszø yø wiszszey trzech lath w *pocoyø 1427 *Zap-Warsz* nr 2752; Helena... ne wnosla dwanacze grzywen possagu w to gymyene, ktore Margarzantha dzersi 1428 *AKPr* VIIIa 171; O cthorø zemyø Dorothca na *Barthlonyeya szalowala, tey nye dzirszala po szcyv za møsz ani tam posagv ma 1428 *ZapWarsz* nr 2862; Jaco moy oczecz ne dzirzal Dorothczyny czansczy w kope 1435 *ZapWarsz* nr 653; O ktore stegny Tworkowy dzeczy na Woyczecha sz brathem szalowaly, ty ony dzirsza wyszsey trzech lath s pokoyem 1436 *ZapWarsz* nr 527; Malgarzata ne wszanla puszczini... po striyu ani gey dzirszy 1442 *Czrs* s. LXXXIII; Scimus, ize gesth to Niccolayowo Nyevrzadowo, tsos dzersal gest rola ode czst⟨y⟩r lath podlug zapissu swego any Crczonowa nye dzirsal, tsos by Crczon cupil v sostri 1444 *SKJ* III 333; O ktora oczcziszna... Thomek... na mya zalowal, thą ya dzirsza nath szemske prawo trzidzeszczy lyath y trzi lyatha s pokoyem 1444 *ZapWarsz* nr 571; O ktore ymene maczerziste w Krosnach Katharzina s szostrą na Thomka y na Jacuba zalowala, to ony dzirza wyszschey trzech lath s pocoyem. O ktore ymene maczerziste w Crosznach Katarzina na mya s bratem zalowala, to dzirsziwa viszsey trzech lath s pocoyem 1445 *ZapWarsz* nr 585; Jaco mnye sz Bartoltem roszdzelono wecznym dzalem y dzirszą swą cząscz za myedzamy przesz nagabanya szynowczem (*leg.* z synowcem) daley trzech lyath s pokoyem 1448 *ZapWarsz* nr 807; O kthora rolya Jacub na mya zalowal, tam (*leg.* tę-m) oral, gegdym ya dzyrszal 1449 *Tym-Proc* 249; Wdowa... w szeszczi lyat rzecz pocznye alybo... prawo straczy kv *dzedzinya, yasz ktho spokoynye thyle dzirzal *Sul* 12; Paknyąlybi byla wdową... y czwirdzyla nyekaką dzedziną, yąsz bi nyektho dzyrzal,... k szobye slvszacz (si... asserat aliquam hereditatem, quam aliquis possidet..., ad se pertinere)..., nyewyasta wyecz szą alybo czvy oth wszego prawa bicz odpadlą *Sul* 36; Dzewky... ymayącz yusz dorosle..., nye chcząc gych za mąsz dacz..., eszby gymyenye gych mogly dlvzey dzyrzecz (bona ipsarum eo diutius valeant possidere) *Sul* 76; Ten isti bolyanczi tako dlugo gymyenye tego tho mązoboycze bandzye dzirzaal i possyandzye (ille laesus tamdiu tenebit et possidebit interfectoris bona), alysch blisschi tego tho mązoboycze bolyanczemu przerzeczonemu schiyą przeplacząn *Sul* 94; Paklibi zaprawdą dzirzanczemu tho iste gymyenye dzyedzicznе... rzeczi wroczycz nye moglbi (si vero detinenti ipsa bona hereditaria... res restituere non valuerit)..., tegdi thego... o... dlug swoy gabacz nye bandzye mocz *Sul* 98; O kthore łąky possyeczenye na nyą ('mię') zalowal Stanislaw, tha syą mnye dostala wyecznim dząlem y thą dzerzą daley trzech lath s pokoyem 1450 *ZapWarsz* nr 946; Jakom ja nye porambil cyosnow samowtor, kthorem dzerzal s pokoyem thrzy latha, gwalthem *ib.* nr 949; Dasz... polye myal dzirzecz w szyedmi kopach 1451 *ZapWarsz* nr 962; Ktos przedal dom swoy..., bødze myecz odpvsczenye viplati... Paklibi nye viplaczil, a rok bi przebyegl, cvpyecz dzerzecz ma ge (emptor possidebit eam) y bødø czi iego esz na wyeki *BZ* Lev 25, 30; Gim dam zemyø y- bødø yø dzerzecz (ipsis dabo terram et possidebunt eam) *BZ* Deut 1, 39; Poczołem tobye poddawacz Seona y zemyø gego, poczni dzerzecz yø (coepi tibi tradere Sehon et terram eius, incipe possidere eam) *ib.* 2, 31; Iair... dzerzal wszistek kray Argob (Jair... possedit omnem regionem Argob) *ib.* 3, 14; Odtøød czø viczøgnye pan bog twoy... y wyedze (*leg.* wwiedzie) w zemyø, ktorøsz sø dzerzeli otczowye twogi (introducet in terram, quam possederunt patres tui) *ib.* 30, 5; Gdysz vsliszeli... krolowye..., gis to blisko wyelikyego morza dzerzø myasta (qui propinqua possidebant magni maris loca) *BZ* Jos 5, 1; Wszak to wszitko, czsosz dzerszi Tamos..., k tobye s prawa przislucha (ea, quae possidet Chamos..., tibi iure debentur) *BZ* Jud 11, 24; Sinowy⟨e⟩... dzerzely zemyø (filii... possederunt terram) *BZ* I Par 5, 23; Dzedzini y vynnyce nasze gyny dzerszø (agros nostros et vineas nostras alii possident) *BZ* Neh 5, 5; Sini gich rosplodzilesz... a przewyodlesz ge do zemye, o nyeyszesz mowyl gich oczczom... Y przislzly sinowye a dzerzely iø (venerunt filii et possederunt terram) *ib.* 9, 24; Ludzye, sz kthorych (*pro* kthorzy?) szą rowno

błyszy przyrodzeny temv vmarlemv s thym to, czo szye w gego gymyenye wyazal y dzyerszy ge *OrtKal* 192; Czokoly mąsz gydaczego gymyenya szwey zenye, poky byla zywa, kxobye wszal, myal y dzyerzal, to ma myecz y dzerszecz *ib.* 302, *sim. OrtMac* 26; Gymyenye, kthorego mąsz... nye dzyerszal za zywotha zony szwey, tho prydzye yey brathu *OrtMac* 26, *sim. OrtKal* 302; Dom y gymyenye sthoyacze... thom ya dzyerzal szwa (*leg.* z swą) zona a myal zpokoynye wyaczey nyszly rok *OrtMac* 51, *sim. OrtBrRp* 44, 2; Jekom ja nye ssilal lyudzi na mlocznye zhitha gumpna Mancimyrovego... hy samem przi them nyc bil w gymyenyv, *kthorv *dirzhi w zaplacze 1456 *ZapWarsz* nr 1051; Potem lan nye doplaczywszy ostatka pyenyądzi za dzedzyną Franczkowy, dzerszal (*Sul* 37: dzirzal) s spokogem dzedziną za cztyrzi lyata (per quattuor annos... tenuit et possedit praedictam hereditatem) *Dzial* 26; O kthora rola woytowyc na mya szałowały, thą ya dzyrsza wyszszcy trzech lyath w pokoyu 1461 *TymSąd* 146, *sim.* 1463 *ZapWarsz* nr 1160, 1464 *SprTNW* VIII 2, 44; Jschc ya nye dzirszą cząszczy y bliszkoszczy Malgorzączynyey..., alc czo dzirscha, tho dzirzą za prziwileem 1468 *ZapWarsz* nr 3099; O *kthory gymyenye Prandotha na nass zalowal, tho my dzirszymy w pokoyv wyszey trzech lath 1470 *ZapWarsz* nr 2940, *sim.* 1472 *ZapWarsz* nr 3063; Yako naszh yednacze s thoba vgednaly, yszesh nam myal zapissacz czasez dzedzyczna na Pyeczysskach, kthora myal y dzerzal oczecz nash Mykołay 1487 *ZapWarsz* nr 1584; Gwalthownik uthracza ...wsisthko ymienye swoje, kthorekolwie ma albo dzierzi (perdit... bona, quae obtinet et possidet) 1498 *MacPraw* VI 272; Augvstus czeszarz, yen tedy wsytek svyath dzyerzal (tunc mundi monarchiam rexit), tey noczy vzryal gvyazdą na nyebye *Rozm* 70; A przyschedschy do Pylata nye vesły vytnyczą (*leg.* w wietnicę), czvsch v thą cz<ą́>cz domv, ktorą Pylat dzyerzal *Rozm* 748; ~ Narodze szly..., takli odplaczasz panv?...Zali on nye iest oczecz twoy, genze gest dzerzal y vczinil, y stworzil czø (qui possedit te et fecit, et creavit te)? *BZ* Deut 32, 6; Dyabel... bądzye odkvpyon (*pro* olvpyon *?*) s lego (*pro* tego) prawa, temze (*pro* yemze *?*) dzyerzy czlovyeka py<r>vego (iure, per quod hominem possedit, spoliatur) *Rozm* 168; ~ dzi(e)rżeć w zastawie: Swentoslaw w sastawe dzersi pol Prachnowa, a ne na weki cupił 1399 *Leksz* II nr 1333; Iaco to swatczimi, *yrze Hynek dzerszy dzedzinø. Basskowo w *paltorasta grziven w sastawye 1410—3 *JP* XXXIII 387; Jako prawe Dorotha szwymy (*leg.* z swymi) szyny rolan dzirszala oth Czarnothskego w szastaw, tako yą sz pelna wroczyła 1425 *AKPr* VIIIa 166; Kthori tho iste gymyenye w zastawye dzirzi (qui iam illam obligationem obtinet) *Sul* 97; Jako ja mlyna thego konskyego nye dzyrsza w szasthawye we czthyrdzeszczy kop hany łystha, ale hy hocyecz moy wyecznye kvpyl hy dzyrsza hy daley trzech lath w p<o>koyv 1462 *ZapWarsz* nr 1125; Yako tho pole Bozechy dzyrschy Grzymka hy s dzeczmy zywymy v szyedmy kop groszy szyrokych w zasthawye, ha nye zadzyrzala trzechdzessąth lath *ib.* nr 1159; ~ dzi(e)rżeć w dzirżawie: Jakom ya nye zaoral czaszczi Abramowey, kthora othe [m]mnye w [sz]dzirzawe dzirzal pothlug zapissv kxang zemszkych 1469 *ZapWarsz* nr 2936; Jakom ja nye pobrał kmyeczyowy... broga syana... y nye wvyezlem go do dworv mego de (*pro* do) Jezorey, kthory dzerza w dzyrzawye 1489 *ZapWarsz* nr 1592; ~ dzierżeć państwo *'zatrzymać posiadanie, in possessione remanere'*: On szobye tego wszego gymyenya wymowyl y dzyerzał (*OrtBrRp* 96, 4: zadzerzal) albo zastawyl (*pro* zostawyl) panszthwo *OrtMac* 133.

4. *'sprawować, pełnić (jakąś funkcję), odbywać, odprawiać (sesje sądowe), fungi (magistratu), tenere, exercere (iudicia)'*: Sądi nye mayą dzyrszany bicz, yano rano a do godzini dzewyąnthey (iudicia exerceri non debent, nisi mane et usque ad horam nonam) *Sul* 8; Vstawyamy, aby... przeth naszym starostą, alybo kedy roky wyelgc dzirzą (quando generales termini tenentur)..., aby nye mogl bycz sze slego sządv naganyon *Sul* 55; Bødø dzerzecz strozø w stanv zaslvbyonem (habebunt excubias in tabernaculo foederis) *BZ* Num 3, 25; Kto szye podeymye cznego urzadu, gdy bądzye k temu wybran y weszwan, then muszy myecz robota y troszką, aby ten (*sc.* urząd) dobrze y wyernye dzyerzal *OrtMac* 128, *sim. OrtBr* VII 561; Tedy Annasch, ktory byl starschy..., przed thym czassem dzyerzal byskupstwo *Rozm* 667; ~ dzierżeć państwo *'sprawować władzę, potestate fungi'*: Mam myasto nyevyelykye, alye czssne a dobre,... a tobye dam v nyem [dam] dzyerzecz panstwo wschytko sa mną (in ea tibi principatum mecum do tenendum) *Rozm* 228.

5. *'zachowywać coś, przestrzegać czegoś, separare, observare, retinere'*: Iakokoly s staroszczi bilo dzirzano (licet antiquitus fuerit observatum, *Dzial* 30: podlug starych praw bylo vloszono), ysz kmyecz drvgego kmyecza zabyyącz, zapłacziw trzy grziwny groszow, od vini mąszo-

boystwa praw bival *Sul* 41; Tesz chczemy dzirzano bycz o dąmbyech lesznych (idem volumus esse tenendum de quercubus silvarum) *Sul* 59; Sz prawa bozego dzyrzą (*Dzial* 64: ⟨z⟩ prawa boszego gest), ysz sloscz genego drvghemv nye ma skodzicz (ex iure divino tenetur, quod iniquitas unius alteri non debeat obesse) *Sul* 70; Jakom ja viednan, eze Marcin myal zapłaczicz polovicząą jednanego a ja polovicza, a myal tho dzyerzecz pod[d]e dwyema kopama zacladu 1452 *ZapWarsz* nr 907; Nyewyasta gdisz bi czso slvbila... Paklibi, iako natichmyast vsliszi, oczecz zapowye gey, slvbi y przisyøgi gey wsrvszoni bødø, ani vinna slvbyenia dzerzecz bødze (nec obnoxia tenebitur sponsioni), przeto ze odpowyedzal oczecz gey *BZ* Num 30, 6; A tak yvsz popiscze sobye spyewanya ta to, a vczcze syny israhelske, acz pamyøtliwye dzerzø a vsty spyewayø (ut memoriter teneant et ore decantent) *BZ* Deut 31, 19; Wszitek Iuda a Ierusalem płakaly gego, a Ieremyas nawyøcey, gego wszitci spyewaci y spyewaczki asz do dzisyego dnya narzekanye nad Ioziaszem obnawyaiø a iako zakon dzerszi w Israhelu (et quasi lex obtinuit in Israel): owa tocz gest pysano w płaczoch *BZ* II Par 35, 25; Kyedy czlowyek podda[ly] szye przed burgrabyą... pod wysze prawo ocz-koly bandz, a thego nye dzyerszy, czo ten o to czlowyek przepadl?... Podda-ly szye kto przed burgrabyą pod wyszhe prawo..., a nye dzyerszy tego albo nye spelny, ten przepadl szeszczdzyeszanth szełagow *OrtKal* 296, *sim. OrtMac* 98; A chczą, by v nych przyszyasznyczy prawa braly a sz gych wyedzenym prawa wydawaly albo wyrzekaly, jako szthara dawna szye dzyalo y dzyerzano *OrtMac* 43, *sim. OrtBrRp* 38, 4; Jacom ja tho vyednal, hyzhe Zemak Sluzheva (*leg.* z Służewa) myal tho dzirzhecz hy Jacub s Pyotrem Sluzhewcza (*leg.* z Służewca)...,' thandi na yena strona sluzhewskye..., a na drugha strona sluzhewyeczskye 1458 *ZapWarsz* nr 1084; Vstawą tą ma bycz dzerszano (statuto debet teneri, *Sul* 70: *drzyrzano ma bycz), ysz o wyna albo rakogemstwo panyskye kmyecz nye ma bycz czadzan *Dzial* 64; Gygranye kostek wyele sprawyedlywych... ganyby, dlaczego ma bycz dzerszano (pro remedio huius periculi statuto debet teneri), ysz gygranye kostek o pyenyadze gotowe ma bycz, a nye na dlvg *Dzial* 64; Kthorzi sza bada dzerzecz qui tenuerunt sapienciam 1461—7 *Serm* 443r; Antipas... począł movycz, yschby to myano dzyerzecz, czo oczyecz naprzod za zdrovya zapyschal (Antipas vero primum testamentum debere servari aiebat) *Rozm* 113; Mathka yego to baczyla a dzyerzala w svem serczv (in corde suo mater eius cuncta retinebat) *Rozm* 144; Tho kazanye svyąthy Maczyey ynaczey pysche, a svyąthy Lucass ynako. S tego nyektorzy ynaczey chczą, yzeby ye dvoycz kazal myly Cristus... Wschakosch aczby to chczyal vyedzyecz, czego szye dzyerzecz, nye yest tego potrzebyssna *Rozm* 265; Ya vam kaza nye przyszyegacz any przez nyebo..., any przez zyemye..., tego szye kazdy dzyersch *Rozm* 269; ~ Dawnoscz dzyrzenya albo dzedzyny w pyenyądzach zastawyoney, yakokole... do pyączynaczcze lath chowana..., vydzalo szą nam..., ysz thako krothka dawnoscz nye przesz grzechv byla szchowana albo dzirzana (quod talis brevis praescriptio non sine peccato fuit observata) *Sul* 77; Dzaal..., gdi przes trzy lyatha y przes trzy myeszącze tr⟨w⟩aal, ma bicz moczen y dzyrzzaan *Sul* 18; Ksyągy Szalomonowy,... psalmy... vyelmy pamyątlyvye vmyala y *dzyeszala v tayemnyczy v svego sercza (tenuit in cordis sui cella) *Rozm* 17; Ticz fszythky clonky mał gest byl f szobe sfwøthy Bartlomeg dzerszøcz naukø sføthe ew⟨anjelij⟩e *Gn* 174a; Pan Ihus Xpus... k temu przissedl, abi mi takye, chczemli tamo teze przicz, tey to nauky syą dzyerszeli y tego roszkazanya XV *med. R* XXII 234; Na wczącnye thego obiczayv slosczyvego, a yego dalyey dzirzzeecz nye chczącz (*Dzial* 9: chczącz ten obyczay zatraczycz)..., vstawyami (ad succidendam itaque hanc consuetudinem perniciosam et eam amplius servare nolentes..., statuimus) *Sul* 22; Vygymayąn syąn ot tego vstawyenya male vyni..., ktoresz obyczayem dawno dzirzanym ot skazanich w nych mayąn bicz viczangani (excipiuntur tamen ab hoc statuto parvae poenae..., quae more antiquitus tento a condemnatis in eisdem exigentur) *Sul* 99; A wyadomo bądz wam, ysz obyczaye sthara dawna dzyerzane (*OrtBrRp* 39, 1: dzyerzano) mogą szye dobrze osthacz podług prawa *OrtMac* 43; Prawa... kako... mayą bycz dzirzani *Sul* 5; Thv yvsz konyecz gest praw..., a czso wyączey szbywa nath tho... praw, thy szą... przes thy oprawyona, a daley nye mayą bycz przeczywko thim dzyrzana *Sul* 62; Gdyby waszy myeszczanye... k nam pyszaly, aby... chczyely dzyerszecz prawo y wyelkyerz, yako dzyerszemy (*OrtBr* VII 556: dzyerszymy) w naszem myeszczye, thedy... chczelybyszmy tho gym... odpyszacz *OrtMac* 44; Myly Iesus swą (*leg.* z swą) matka ostąly przy domv, myly Iesus yako blyschy po oyczv, a Marya po svem malzenstvye, ktoresch prauo aze dothychmyast

dzyerzą y dzyerzecz bądą na vyeky *Rozm.* 147; ⟨R⟩ychla rzecz w nyektorych sztvkach gest potrzebna abo tesz nyepotrzebna, a wszakosz przy sądzech a rozgodzenyv rzeczy rychloscz nye ma bycz dzerszana (celeritas in iudiciis et causis expediendis rationabiliter quandoque est refringenda) *Dział* 20; Dayąncz... naam... mocz, abychom mogli... na thi członki virzecz... sandowego rządv nye dzyrząncz (iuris ordine non servato) *Sul* 3; Jesu, raczy myą wyszluchacz a dar rady dobrey my dacz, bych szyą dobrych rzeczy dzyerszal, a szlych rzeczy szyą wyarovał *ca* 1500 *SprTNW* V 18; Tho szlubowanye, czo ta pany wysznala przed gaynym szadem, to muszy ona dzyerzecz *OrtMac* 71; Yako mnye s wamy vgednano o glowa oczcza vasszego y tho vgednanye myelysszczye dzyrsszecz poth dzyesszyączyą koop *zaclady 1471 *ZapWarsz* nr 1420; Mykolay Kalysch myal rosdzyelycz gymyenye Dambrowka na trzy cząsczy... gy tho vgyednanye myely sobye wyescz (*leg.* wwieść?) w kxągy... gy dzyerzecz gye nyeporuschnye poth pyaczyądzyesyath kop zakladv 1490 *ZapWarsz* nr 1702; Chemily czynicz volø naszego othcza nebeszkego, tedy vøcz napyrszue mamy dzerszecz varø kresczyganska *Gn* 171b; Ktorykole chcze zbawon bycz, przede wszym potrz⟨e⟩byszno gest, aby dzerszal krzesc⟨ij⟩anskø werø (ut teneat catholicam fidem) *Fl* Ath 1, *sim. Pul, MW* 8a; Vyelkyersz jaco ma bycz dzyerzan *OrtBr* VI 383; Slvschno vstawycz, aby daley szadny Szyd krzesczyanynowy... swych pyenyadzy na zapysy... nye dawal, ale tylko na zaklad dostateczny ma dacz podlug swyczaya dawno dzerszanego (secundum consuetudinem antiquitus observatam, *Sul* 62: schowanego) *Dział* 65; ~ Oycze svyathy,... thyss vczvyrdzył (*sc.* gwiazdy), gesz sa na *nyebyezysch y przykazalesz ym, bych dzyerzely barzy byeg vczvyrdzenya nyebyoss *Rozm* 5; Postavylesz szyedm planet na nyebyeszyech y przykazalesz ym, by dzyerzely barzy byeg vcz⟨w⟩yrdzenya nyebyoss *ib.*; ~ '*zajmować się, occupari, gerere*': A kakokoly z rodu Neptalymova wszech namlodszi bil, wszako syø przeto nyczs dzecynskich rzeczi nye dzerszal (nihil tamen puerile gessit in opere) *BZ* Tob 1, 4; ~ dzierżeć z kimś (bractwo) '*trwać z kimś w przymierzu, societatem cum aliquo habere*': Zazdroscz braczthwo dzierzy s czarthy *ca* 1500 *SlOcc* XII 159; Rzekly, yze yest czarnôxyasnyk a dzyerzy zlem (*leg.* z złem) dvchem, a ten yemv pomaga (magus hic est et incantator, et daemonum praestigii verus indagator) *Rozm* 137; A ony zavolaly potem vschyscy:... Z dyablem dzyerzy a yego moczą, czvsch dyabelską *Rozm* 770.

6. '*uważać, uznawać za kogoś, za coś, tenere, habere, putare, existimare*': Zemskye prawo dzirszą za prawo 1426 *ZapWarsz* nr 185; Tho my dzyerzemy za prawo *OrtMac* 43, *sim. OrtBr* VII 556; Rany sz kthorych bywa chromotha, thy dzyerza za czyaszkye rany *ib.* 72, *sim. OrtBr* VII 568; Bądzyely kthory czlowyek sz prawa osządzon na szmyercz, a odprasza-ły (*pro* odprosza-ły) go, ysz go nye szgybya (*pro* szgubya), tego czlowyeka maya myecz y dzyerzecz za thego, czo prawa nye ma *ib.* 97, *sim. OrtBr* VII 572; Jacobus... za poczestnego, czsnego, ôd zadnego w szadnem zawodze podesrzany ani yest nalesøn y prze dobri luth... za *tagego myan, dzirsan y chowan, y tesz ninye gy maiø, dzirsza y chowayø za czsnego y falonego cloveca 1474 *Zab* 540; Vyelkovmyslny, vyele o szobye dzyerzaczy magnanimus *ca* 1500 *Erz* 16; ~ Saducey... yedno pyączyory xyągy Moyzeschovy dzyerzely (solos quinque libros Moysi recipiebant) *Rozm* 181.

7. '*zachowywać coś w pewnym miejscu lub stanie, tenere in loco, in re*': O tem, kako tez y Iudasch mylego Iesucrista pytal, dzyerzącz v myszye ręka s nym *Rozm* 549; ~ *przenośnie*: Wschech szvych tovarzyschek czynylą szyą (*sc.* Maria) nyschą..., yze yą wschytky szylno a oszobnye mylovaly a tesch yą vyelykey (*leg.* w wielikiej) czczy dzyerzaly (et eam in maxima veneratione tenuerunt) mylvyącz myedzy szobą *Rozm* 18.

8. '*zawierać, obejmować, mieścić w sobie, capere, continere, habere*': Capere dzerzecz XV*p. pr. R* XLVII 357; Vdzelal oponi, s ktorich pyøczynaszczye lokyeth slupow trzy s podstawky swymy geden dzerszal bok (quindecim cubitos columnarum trium cum basibus suis unum tenebat latus) *BZ* Ex 38, 14; Vdzyalal oponøø... podlug myary, ktora wszitky oponi stanowe dzerszala (iuxta mensuram, quam cuncta atrii tentoria habebant) *ib.* 38, 18; I Priscą, i Yagnyeszką, y Pasca, tho sticzen dzyerszy 1471 *CyzKlob* 443; Any myasto, any czass, any nyebo, any zyemya moze dzyerzecz boga (non enim locus, neque tempus, nec caelum capit deum) *Rozm* 164; ~ '*symbolizować, symbolicznie w sobie mieścić, continere (sensu allegorico)*': Znamyona, dzierzy continebit (locutus est dominus ad Moysen dicens: Loquere ad filios Israel et accipe ab eis virgas singulas per cognationes suas... et una virga cunctas seorsum familias continebit Num 17, 3) 1471 *MPKJ* V 26.

9. '*wytrzymywać, znosić, tolerare*': Czyrpyana, dzyrzana toleranda 1462 *R* XXV 270; Dzyerszy tolerat XV *p. post. R* XXV 175.

10. dzierżeć się '*utrzymywać łączność, trwać przy czymś a. przy kimś, haerere, adhaerere*': **a.** *konkretnie*: Offyerowacz bødzye dwye garlyczi... y da ge kaplanowy, gensze pyrwe offyervge za grzech zakrøczyw glowø gego, tako zebi syø gardla dzerszalo any owszem gey vrwacz (retorquebit caput eius ad pennulas, ita ut collo haereat, et non penitus abrumpatur) *BZ* Lev 5, 8; Orffa czalowawszi swyekrew wrocy syø. Ale Ruth dzerszala syø swyekrwye swey (Ruth adhaesit socrui suae) *BZ* Ruth 1, 14; Dzierzy-ly schią przy skorze involutą cutti (color albus in cute fuerit..., lepra vetustissima iudicabitur atque inolita cuti Lev 13, 11) 1471 *MPKJ* V 22; ~ **b.** *przenośnie*: Przisporzi pan ran twich... y obroczi na czø wszitki nødze egipske..., y bødø syø czebye dzerzecz (convertet in te omnes afflictiones Aegypti... et adhaerebunt tibi) *BZ* Deut 28, 60; Gdyby szye radczcza... przylubowalby szye ku dworu albo przymylowal, albo dzerzal, a tho szgyednal, aby *myastho (*OrtMac* 36: albo nye dzyerzal pyszanego myaszthv prawa) pyszane prawo albo przywyley szlomyono..., czo gest gego pokuta? *OrtVrtel* 119; Bo y ktorego navyatschego mąza od początthka svyata nyevyasta ku *kloputu nye przypravyla... A navyączey czy, ktorzy szye dzyerzą ku dvoram kxyazączym albo prelaczskym *Rozm* 693.

Cf. **Dodzierżeć, Obdzierżeć, Odzierżeć, Podzierżeć, Przedzierżeć, Przydzierżeć, ~~Udzierżeć~~ Wydzierżeć, Wzdzierżeć, Zadzierżeć, Zdzierżeć, Obdzierżać, ~~Odzierżać~~, Udzierżać, Wzdzierżać, Zadzierżać, Przydzierżawać się, Udzierżawać, Wzdzierżawać się, Zadzierżawać, Wzdzierżować się**

Dzierżenie, Dzirżenie *formy*: *n. sg.* dzirżenie *Sul* 77, 1460 *TymProc* 299; dzierżenie XV *med. GlWroc* 231v; ~ *g. sg.* dzirżenia 1436 *ZapWarsz* nr 520, *Sul* 77, 1453 *ZapWarsz* nr 988; dzierżenia 1399 *StPPP* VIII nr 8277, 1414 *AKH* III 225, 1423 *AKPr* VIIIa 162, XV *med. R* XXV 157, 1455 *AGZ* XIV 451, *OrtBr* VII 569, *OrtMac* 111, 1471 *MPKJ* V 136; dzirżenie *MPKJ* V 136; ~ *d. sg.* dzierżeniu *BZ* Ex 36, 31. Deut 28, 21. 30, 18. 32, 47. II Par 26, 2; ~ *ac. sg.* dzirżenie 1426 *ZapWarsz* nr 180, *Sul* 32; dzierżenie 1392 *HubeZb* 65, 1400 *SKJ* III 188. 191, *Fl* 77, 53, XV *med. GlWroc* 231v, 1457 *AGZ* XV 21, 1475 *AGZ* XVIII 95; ~ *l. sg.* (w) dzirżeni 1393 *HubeZb* 67; dzierżeni 1391 *HubeZb* 63; dzirżeniu 1403 *KsMaz* I nr 344, 1405 *HubeZb* 105, 1410 *HubeZb* 51, 1423 *AKPr* VIIIa 162, 1424 *MPKJ* II 302, 1441 *StPPP* II nr 3018, *etc.*; dzierżeniu 1393 *Leksz* I nr 1555, 1396 *Zab* 537, 1398 *HubeZb* 73, 1399 *StPPP* VIII nr 8272, 1401 *HubeZb* 80, 1420 *AKPr* VIIIa 151, 1423 *AKPr* VIIIa 162, 1425 *Przyb* 19, *OrtBr* VII 569, *OrtBrRp* 104, 1, *OrtMac* 60. 142, 1465 *AGZ* XV 34.

Znaczenia: **1.** '*trzymanie, podtrzymywanie, continere (sensu subst.)*': Udzelyal szerdzy z drzewya sethym pyøcz g dzerszenyu desk gednego boka stanowego (fecit et vectes... ad continendas tabulas unius lateris tabernaculi) *BZ* Ex 36, 31.

2. '*trzymanie w niewoli, captivitas, actus retinendi debitorem in captivitate*': Pusczyly ktho od szyebye wolno szwego dlusznyka..., tego moze gyny dlusznyk przed prawem obzalowacz, a podadzaly mu go sz prawa za ręką, gdysz gy na szlub wolno wypusczyl szwego (*leg.* z swego) dzyerzenya albo obrony, szlowye sz yaczthwa *OrtMac* 111, *sim. OrtBr* VII 569.

3. '*posiadanie na własność lub w dzierżawie, possessio, actus rem suam vel conductam possidendi*': Iaco tamo Bartlomey ode dwdzestu lath nigdi ne postal w dzirszeni 1393 *HubeZb* 67; Wemi y sswyathczimi, ez... ani czy *dedziczy, ani Borek byli gospodarzmi dzedzinye, ani z opathowego y s convenczkego dzerszenya dzedzina wychodzila 1399 *StPPP* VIII nr 8277; Katherzina swimy (*leg.* z swymi) przotky trzimala trzeczą cząscz Culigowa.... mymo trzidzeszcy lath nigdy s gich dzerzenya nye wichodzila 1414 *AKH* III 225; Kedy kto, o glownąą dzedzynną rzecz... poswan bandącz, nye stanye... na rokv..., a dla nyestanya thego tho poswanego powod... przikazan bandze y oszą̨ndzon w prawe dzirzenye they tho dzedziny myan bicz *poscznon (actor... decernatur et definiatur in veram possessionem eiusdem hereditatis mittendus, *Dział* 20: powodowy ma bycz przysądzona wlostna drzerszawa y ma bycz dano gemv w dzedziną wwyązanye), thedi y othe wszego prawa they tho dzedziny... samperzs skazan ma bicz... othpadnącz *Sul* 32; Perpetue tencionis dzerszenya XV *med. R* XXV 157; Przicini tobye pan mor, doyød czø nye zatraczi z zemye, do ktoreyze to przydzesz k dzerzenyv (ad quam ingredieris possidendam) *BZ* Deut 28, 21; Maly czasz bødzesz bidlicz w zemi, do nyeyze to, Iordan minøw, wnidzesz kv dzerzenyv (parvo tempore moreris in terra, ad quam Jordane transmisso, ingredieris possidendam) *ib.* 30, 18, *sim. ib.* 32, 47; On wzdzalal Haylath a nawrocyl ge ku dzerzenyv ludowu (ipse

acdificavit Ailath et restituit eam ditioni Juda) *BZ* II Par 26, 2; Czokolwyek then wmarly... sthoyaczego gymyenya dal szwemu thowarzyszowy za zywotha w gyego rącze y myal tho w dzyerszenyv, tho gyemu ma szye oszthacz, ale zosthawylly... po szobye kthore stoyacze gymyenye albo nye stoyacze, czo myal w sz⟨w⟩ym dzyerzenyv asz do szwey szmyarczy..., tho maya wszyacz y myecz gyego błyszy przyrodzeny *OrtMac* 60, *sim. OrtBr* VII 569; ~ Hec paratus est Nicolaus probare al. dowyescz in tenutam al. na dzerzenye, nullum ius obmittendo 1457 *AGZ* XV 21; Tenuta al. dzyrsenye 1460 *TymProc* 299; Quam tenutam Vrsula a vobis habet in possessione al. w dzerzenyv 1465 *AGZ* XV 34; Vlka recognovit, quia ei Onyssym, Iwan et Andrey satisfecerunt pro tenuta bonorum al. za dzyerzenye gymyenya, que tenuerunt 1475 *AGZ* XVIII 95; ~ być w dzierżeniu *'posiadać, possidere, possessorem esse'*: Iaco wtenczas, kedim birzwna rambil na tey dzedzine, ne bil Wlodek tedy w dzerzeny 1391 *HubeZb* 63; Iaco Wiszkow dzad ne bil w dzirszeni tey dzedzini, a Meczko bliszszi po swe babe ku te dzedzine 1393 *HubeZb* 67; Is bil *Drzerszek v *drzerszenu, kedi Losowo przedal 1393 *Leksz* I nr 1555; Wemi i swaczimy, esz dominus palatinus nigdi ne bil tey nyue w dzerzenu, o yansz zalowal, any gospodarzem 1396 *Zab* 537; Potrasz swø szostrø, Katarzine, po tey czøsczi Pangowa szilø moczø vignal, w yeysze ona bila w dzerzenu 1398 *HubeZb* 73; Hanczin møsz za swego ziwotha ne bil w *dzirszena tey dzedzini 1399 *HubeZb* 38; Oland iest w dzerzenu *dedzini odtichmast, iaco list wysszedl 1399 *StPPP* VIII nr 8272; Oczin oczecz byl w *dzerszonu pyantey czansczi carczmi XV lat *ib.* nr 8492; Thomislawa w trzeczey czøsczi boru... ne bila oth pøczidzesanth lat w dzerszenu 1401 *HubeZb* 80; Micolay ne bil tamo w dzirzenu y w trzymanu ode dwdzestu lath 1405 *HubeZb* 105; Potr poswal Philipa, a on byl w dzersenu w Czukomłoczech 1420 *AKPr* VIIIa 151; Iako (*pro* tako) dawno, yakom byskup, z onem gesth w dzersenu they wodi y pothoku od byskupey zamani they przekopi s pothoku wywedzoney 1423 *AKPr* VIIIa 162; Ksandz byl w dzirsenu roley... sz oczeza asz do dzyseyschy⟨ch⟩ masth, nigdi z dzersena ne wystampayącz wecznego *ib.*; Hanna bila w dzirzszenyv zastawy they... we czthirzech grziwnach 1424 *MPKJ* II 302; Czsso oral albo ssekl, albo syano bral, to oral a bral y ssyano sekl na swem, gdze yego list przysandny omawya, a tego bil on w dzerzenyv ot wyązanya aze do dzyszego dnya 1425 *Przyb* 19; Margorzata... nye byla nikdi w dzirszenyu w tey cząsczi oczczisni, ktor[z]ąs ziskala na Crczonye, bracze 1441 *StPPP* II nr 3018; Czy, czo oszyedly yego domy albo role, czo nye u nyego kvpyly..., mogaly ony tho odzyerzecz thym, ysz ony daley nyszly rok y dzyen dzyerzely y myely w szwey obronye, szlowye w dzyerszenyu byly? *OrtMac* 142, *sim. OrtBrRp* 104, 1.

4. *'posiadłość, possessio, res, quam quis possidet'*: Iaco Bogathka przibeszaw na pana Maczkouo dzerzene w sesszinaczcze i wibil iøczcza, i Yancowy ranø dal 1392 *HubeZb* 65; Dzerszek wwanzal sye na me dzerszenye w Wanszirowe posspolki y wzal tego roku syano ss lank, anysm ya ss swimi dzeczmi dzelnicze wsyøla 1400 *SKJ* III 188; Jaschek po lyscze wiszczv wwansal sye w dzedzina na Abramowo dzerszenye 1400 *SKJ* III 191; Dal iest (*sc.* bóg) gradowi skot gich (*sc.* Egipcjan) y dzerszene (*Pul*: bydlyę) gich ognowi (tradidit... possessionem eorum igni) *Fl* 77, 53; Iacom ne oral w Ondrzeiowe dzirszenu plugem 1403 *KsMaz* I nr 344; Iaco Jaranth poslal do pana Jurcowa mlina dzesancz towarziszow gwaltem y wszali mu weprze y szito w yego dzirszenu 1410 *HubeZb* 51; Helena nye posyekla *loky panu Yandrzeyewy, ale czso szekla, tho syekla na swem, na prawem, w swem dzerszenyu, czso wytrzymała po trzeczem namyastku 1425 *Przyb* 19; Jako Bolesta, przyyachaw samoczwarth na Katharzinino dzirszenye, pobral cury, jaycze gwaltem 1426 *ZapWarsz* nr 180; Jacom ya ne wybyl Jachny sz gey dzirszena szylą 1436 *ZapWarsz* nr 520; O ktorą rolya Pyotr na mya zalowal, they ya tego roku ne pooral w yego *dzirzemyu gwaltem... O ktorą rolya Pyotr na Swathoslawa zalowal, they on tego roku nye pooral w yego *dzirzemyu gwaltem *ca* 1445 *ZapWarsz* nr 841; Dawnoscz dzyrzenya albo dzedzyny w pyenyądzach zastawyoney (praescriptio... possessionis sive hereditatis in pecunia obligatae), yakokole w nyektorich zemyach naszych do pyączynaczcze lath chowana, gysz gdi przemynyely, tedy tho dzirzenye albo gymyenye (eadem possessio) przes pozyczczą pyenyądzy obyklo bylo na wyeky bycz otrzymano, vydzalo szą nam..., ysz thako krothka dawnoscz nye przesz grzechv byla szchowana albo dzirzana *Sul* 77; Dzerzenye posessio XV *med. GlWroc* 231v; Jaco Stachna nye myela dzyrzenya cząsv thego, yedy Yacub wąnzowal *sy w *ymyeny 1453 *ZapWarsz* nr 988; Sicut Wscheborkam et Annam in ipsorum possessione al. v dzirszenyv et in dochody

vskodzyl v dzessączy kopach 1461 *ZapWarsz* nr 1129.

5. '*stowarzyszenie, związek, societas, secta*': S thovarzistwa a. dzierzienya (*war. lub.*: dzyrszenye) de secta (de secta hac notum est nobis, quia ubique ei contradicitur Act 28, 22) 1471 *MPKJ* V 136.

6. '*zachowywanie, przestrzeganie, observatio*': O dzirzenyv interdicta thako zkazvgemi (super interdicto servando taliter decrevimus), ysz gdi... przigodzi szą w Krakowye interdicth cirkewni dzirzecz a chowacz, myastho Kazymyrz... themv tho interdicthovi nye ma bycz podano *Sul* 4; Przes dzersene czistoti per continenciam XV *med. GlWroc* 231v; Hoc causa istius fecisti, ut ista concordia nec ius finiretur, ideo te citant ad librum et inscripcionem pro vadio viginti quinque marcarum ad eorum partem causa ruschenya arbitri et non dzerszenya inscripcionis, quia te concordare noluisti 1455 *AGZ* XIV 451.

(Dzierżętny) Dzirżętny '*prawomocny, obowiązujący, ratus, firmus, legitimus*': Sbythna capytula alybo vstawyenya praw krola Kazymyrovich ze wthorych kszą̨ng... mymo tha, czso yvsz s pirzwymy szlączona a popysana moczno dzyrzecz stoyą, thv... gest polski popysana, thy opvsczywszy, czso sz nych... myedzy dzyrszanthnymy szą polozona y s pyrwymy *yanako mocznye mayą bycz dzyrzana *Sul* 62.

Dziesiątek *formy*: *n. sg.* dziesiątek *ca* 1450 *PF* IV 569; ~ *g. sg.* dziesiątka *BZ* Num 18, 26. 28, 13. 29, 15. Neh 10, 38; ~ *ac. sg.* dziesiątek *BZ* Gen 14, 20; ~ *i. sg.* dziesiątkiem XV *ex. SKJ* I 146; ~ *g. du.* dziesiątku *BZ* Lev 23, 17. Num 15, 6; ~ *n. pl.* dziesiątki *BZ* Lev 23, 13; ~ *g. pl.* dziesiątkow 1437 *AGZ* XII 14, *BZ* Deut 25, 3; ~ *ac. pl.* dziesiątki *BZ* Num 18, 26. 29, 14. Tob 1, 6.

Znaczenia: **1.** '*dziesiątka, dziesięć jednostek, numerus denarius*': Ale wszak ran myara ta to bødze, aby liczbi cztirzech dzesyøtkow nye przesyøgnøli (ut quadragenarium numerum non excedant) *BZ* Deut 25, 3; Trzykrocz pyaczdzyesząd mowczye: Sdrowa *bucz Maria, a yeden paczyerz mowczye za kasdym dzyeszą̨thkyem XV *ex. SKJ* I 146; ~ '*miara przędziwa, mensura filorum*': Hic Przekvleya restituere debet... quinquaginta genera canaparum al. przandziwa dzeszanthkow 1437 *AGZ* XII 14;

2. '*dziesiąta część, decima pars*': Y na szszgøcze rzeczi offyerowany bødø s nim, dwa dzesyøtky byeli scropyoney oleyem kv kadzenyv bozemv (duae decimae similae conspersae oleo in incensum domini) *BZ* Lev 23, 13; A tak bądzecze offyerowacz nowø obyatø bogv se wsech przibitkow waszich, chlebi pirwych vrod dwa ze dwv dzesyøtkv byeli (de duabus decimis similae fermentatae) *ib.* 23, 17; Bødze taka offyera z bily, ze dwv dzesyøtkv (erit sacrificium similae duarum decimarum) *BZ* Num 15, 6; Offyervicze... dzesyøtø czøscz dzesyøtka oleem byeli pokropyoney (decimam decimae similae ex oleo) *BZ* Num 28, 13; Y offyarvgecze obyatø..., baranow... czternaczcze s paløczimi rzeczami gich, byeli olegem pokropyone trzi dzesyøtki po kaszdich czelczoch (et in libamentis eorum similae oleo conspersae tres decimas per vitulos singulos)..., a dwa dzesyøtki iednemv (et duas decimas arieti uno), to iest spolv dwyema scopoma. A dzesyøtø czøscz dzesyøtka kaszdemv baranv (et decimam decimae agnis singulis) *ib.* 29, 14—5.

3. '*dziesiąta część zbiorów składana jako danina, frugum pars decima, quae pro tributo praestari solebat*': Y dage (*pro* dal) gest dzeszøtek ze wszego (et dedit ei decimas ex omnibus) *BZ* Gen 14, 20; Gdisz przymyecze dzesyøtki od synow israelskich (dum acceperitis a filiis Israel decimas), gesz toczem oddal wam, pirwe vrodi gich offyervycze panv, to iest dzesyøtø czascz dzesyøtka (decimam partem decimae) *BZ* Num 18, 26; Nauczony bødø ofyerovacz dzesyøtø czøscz dzesyøtka swego (et Levitae offerent decimam partem decimae suae) do domv boga naszego, do pokladnyce domv skarbnego *BZ* Neh 10, 38; A wszitki vrodi, a dzesyøtki swe pyrwe wyernye offeroval (omnia primitiva sua et decimas suas fideliter offerens) bogu *BZ* Tob 1, 6.

4. '*denar, denarius*': Dzeszantek denarius (Mat 20, 2) *ca* 1450 *PF* IV 569.

Dziesiątnik *cf.* **Dziesiętnik**

Dziesiątny *cf.* **Dziesiętny**

Dziesiąty *formy*: *n. sg. m.* dziesiąty 1391 *MPKJ* II 327, *BZ* Ex 12, 3. I Par 12, 13, *MW* 121b; *f.* dziesiąta *Dek* III 10. 20, *BZ* Ex 16, 36, *EwZam* 301, *Rozm* 444; *neutr.* dziesiąte *Dek* VII 1; ~ *g. sg. m.* dziesiątego *BZ* Gen 8, 5, 1461—7 *Serm* 110r, *Rozm* 442. 479. 587; *neutr.* dziesiątego *Sul* 101; ~ *ac. sg. f.* dziesiątą *BZ* Neh 10, 38, *Rozm* 443.

Znaczenie: '*decimus*': Dzesyøty ps⟨alm⟩ 1391 *MPKJ* II 327; Dzeszøtha kaszn boza: ne pozøday czudzego szboza *Dek* III 10. 20; Dzeszanthe (*sc.* przykazanie): ne pozanday czudzego ymena *Dek* VII 1; I tak wodi z zemye plynøly a vbiwalo gich az do myeszøcza dzeszyøtego (usque ad decimum mensem). Potem dzeszøtego myesyøcza (decimo enim mense)

pyrwi dzen winyknø wyrzchowye gor *BZ* Gen 8, 5; Dzeszyøty dzen myeszyøcza tego to (decima die mensis huius) weszmy kaszdi z was barana po czyelyadzach a po domoch swich *BZ* Ex 12, 3; Ale z Gaddi przenyesly syø ku Dauidoui... møszowye przevdatni... a røczi iako sarni po gorach: Ezer pyrwi..., Hyemmas dzesyøti (Jeremias decimus) *BZ* I Par 12, 13; Dzeszantego decimo die 1461—7 *Serm* 110r; Ale bi sie *napełnylo lidzba wibranych, dziesyati czlowiek iest stworzon *MW* 121b; A godzyna byla yakoby dzyeszątha (hora autem erat quasi decima Jo 1, 39) *EwZam* 301; Przykazal byl bog Moyzeszovy v starem zakonye o barankv vyelykonocznym, ktoregosz myely vzyącz ze crody (*leg.* trzody) dzyeszyątego dnya pyrvego myeszyącza (qui decima die mensis primi assumebatur de grege) *Rozm* 442; Dzyeszyątego dnya vynyda lyvdzye z yazkyn (decima, *sc.* die, exibunt homines de cavernis) *Rozm* 479; Rada dzyeszyątego radcze, ktory any odmavyal, any przymavyal smyerczy mylego Iesucrista *Rozm* 587; ~ Gomor ta myara gest dzeszøta czyøszcz effy tey myari (gomor autem decima pars est ephi) *BZ* Ex 16, 36; Nauczony bødø ofyerovacz dzesyøtø czøscz dzesyøtka swego (et Levitae offerent decimam partem decimae suae) do domv boga naszego, do pokladnyce domv *BZ* Neh 10, 38; Ale to rzekl (*sc.* Judasz) nye prze to, yschby nan przysluszalo vbostvo opravyacz, alye yze byl zlodzyey y myal myesky..., a vsego dzyeszyąta cząscz vkradl *Rozm* 443; Trzydzyeszczy yest dzyeszyąta czescz trzechseth *Rozm* 444; A takosch myal, czo ządal, od trzechszeth pyenyądzy prosczye *dzyąszyąta cząscz *Rozm* 511; ~ *w liczebniku wieloczłonowym*: Lyatha narodzenya bozego tissyąncz cztirzistha dzyesyanthego (anno domini 1410) *Sul* 101.

Dziesięcina *formy*: *n. sg.* dziesięcina *Sul* 4, *Dział* 5; ~ *g. sg.* dziesięciny *Sul* 3. 4, *Dział* 4. 5; ~ *d. sg.* dziesięcinie *Sul* 4; ~ *ac. sg.* dziesięcinę 1398 *StPPP* VIII nr 6409, 1406 *HubeZb* 85, 1407 *HubeZb* 121, 1423 *StPPP* II nr 1941, 1427 *ZapWarsz* nr 2760, *etc.*; ~ *ac. pl.* dziesięciny *BZ* II Par 31, 5, *Dział* 3, 1471 *MPKJ* V 83, *Rozm* 328; ~ *l. pl.* (o) dziesięcinach *Sul* 3, *BZ* Neh 10, 38.

Znaczenie: '*dziesiąta część zbiorów składana jako danina, frugum pars decima, quae pro tributo pendi solebat*': Episcopus... wszanl dwoye penandze za yednan *dzeszandzinam w przechod 1398 *StPPP* VIII nr 6409; Iako cz[o]so kupił Pelka w Rzepiszewe a w Woli dzeszanczinø, tho kupil przez Szwanskowi woley 1406 *HubeZb* 85; Jaracz pana Kodrampskego zyta w dom ne wozl, ale czso yego ludze dzessanczynø ostauili 1407 *HubeZb* 121; Jakom ya bil przedal tø dzeszøczynø za trzydzeszczy grzywen, czo mi yø Yeroslaw szvloczil gwaltem 1423 *StPPP* II nr 1941; O cthorø dzesancinø yernø ('z jarego zboża') Voytek na Staszca szalowal, tø on s gego wolyø do syebye wzøl 1427 *ZapWarsz* nr 2760; Gunolth nye zaplaczyl Micolaewy poltrzecza grosza y dwadzeszcze szwey czanszczy za dzeszanczyną 1436 *ZapWarsz* nr 609; Myedzy... Kaszymyrem... krolem..., a myedzy... Bodzanthą... byskvpem... nyekthore *wyąnthpyenye o dzeszanczynach (quaedam dubitatio super decimis, *Dział* 3: o dzessyączyny)... biło szą sthanth y s owąnth porvszylo *Sul* 3; Zgednavami a zkazvgemi..., yze o podrapyenye dzeszanczini (pro raptu decimae) pholwarkowey kthorego slachczicza... thaki drapyeszcza za wspomynanym ma clyanth bycz. A bandzeli w klanthwye przes szescz myeszanczi sthal, thedi y przebiwacze they wszi, gdysch powynni dzeszanczyną dacz (qui tunc tenebantur decimare), mayą clanczi bicz thesz z drapyeszcą they tho gych dzeszanczyny (cum raptore decimae eiusdem) *Sul* 3, *sim. Dział* 4; Paknąly zona kthorego slachczicza nye bandączego doma dzeszancziną podrapi (decimam rapuerit)..., ma klantha theszs bycz *Sul* 4, *sim. Dział* 4; Gdzekolye plugem... orano bi biło, dzeszanczina spelna ma dana bicz (decima plenarie exsolvatur), wyiąwszi rzepą, mak..., czso ge mothiką kopayąncz... ktho sadzi, s gych *niyana dzeszanczina ma bicz ząndana any dana (decima ab eo nullatenus recipiatur) *Sul* 4, *sim. Dział* 5; O dzeszącznciną theszs konopną (*pro* decima canapi) thako wstawyamy:... Ktori (*sc.* kmieć) polplugem orze, dwye kycze dacz wynowath dzeszanczinye. Alye ktho nye orze, oth dzeszanczyni konopney ma bycz praw y viswolyon (a decima canapi debet esse liber et solutus) *Sul* 4, *sim. Dział* 5; ~ A wszego, czymze myø obdarzysz, obyeczuyøcz tobye *dzessyøtynø (decimas offeram tibi) *BZ* Gen 28, 22; To gdisz syø ogłosy w uszi sebranyv, obyetowały sinowye israhelsci pyruich vrod wyele z vzitkow, z wyna y z oleia, z myodu y ze wszego, czsosz syø na zemy rodzi, oferowały dzesyøczini (decimas obtulerunt) *BZ* II Par 31, 5; Y bødze kaplan, sin Aaronow, z nauczonimy w dzesyøcynach nauczonich (sacerdos, filius Aaron, cum Levitis in decimis Levitarum) *BZ* Neh 10, 38; Trzecyego lyata rozmaytim vbogym... wszitkø dzesyøcynø rozdawal (proselytis... ministraret omnem decimationem)

→ Dziesiątynisko ↓. Odbudowanie.

BZ Tob 1, 7; Davay dzieschanczyny sanctifica decimas (Ecclus 35, 11) 1471 *MPKJ* V 83; Dzyeszaczyna twogyą y pyrworodne twoge nye odwlaczay offyarowacz (decimas tuas et primitias tuas non tardabis reddere Ex 22, 29) XV *p. post. Kałużn* 286; Alye gorze wam, Zydom, yze day⟨e czye dzyeszyeczyną od myathky, od ruthy y ode wsego zyelya (quia decimatis mentham et rutam, et omne olus Luc 11, 42), a przestąpaczye ssąd a myloscz bozą *Rozm* 305; Tegodlya davayczye..., czo yest boze, bogv, czvsz dzyeszyeczyny, offyary (scilicet primitias, decimas et oblationes), a czo na bog przyslusza *Rozm* 328; Lyczemyernyczy... movyly, yze myszmy volny od svyeczkych zakonow, bosmy pod zakonem bozym, dayem dzyeszyączyną y yne, yako v sakonye pysano *Rozm* 455.

Dziesięcinny '*dotyczący dziesięciny, związany z dziesięciną, qui decimarum est*': lato dziesięcinne '*rok składania dziesięciny, annus decimarum, quo decimae pendi debent*': A gdisz vipelnisz dzesyøtek wszitkich twich vzitkow, lata dzesyøcinego trzeczego (anno decimarum tertio), dasz slvdze kosczolovemv y przichodzøcemv, syrocze y wdowye, aby gedli myedzi twimi wroty y naszicili syø *BZ* Deut 26, 12; ~ pieniądze dziesięcinne '*zebrane z dziesięcin, qui e frugum decimis paratus est*': Jacom ya ne wszal Borcowi pol *tzreczey kopy *dzeszanczimych *penanczdzy 1411 *Czrs* 352.

Dziesięcioro '*dziesięć, decem, qui numero decem sunt*': Davam sya vynyen bogv wszechmogocemv sz dzyesyaczyorga przykazanya *bozogo *Spow* 3; Yakom ne pobral Beacze dzesanczorga scota, *dywvdzestu owecz 1414 *KsMaz* I nr 2298; Jaco mne Pacosz othbyl dzeszanczoro scotha szamopanth gwalthem 1416 *Czrs* 88; Jaco ya nye wipusczyl rankogemstwa Janowy, kthory ranczyl za Woycye⟨cha⟩ mlynarza, tho gest dzessączorga kur 1464 *ZapWarsz* nr 1141; ~ tyle (tele) dziesięcioro '*dziesięć razy tyle, decemplici numero plus*': Pyrvy (*sc.* sługa) przyschedł, rzekł: Krolv, mna tvoya zyskala telye dzyeszyeczyoro (domine, mna tua decem mnas acquisivit Luc 19, 16) *Rozm* 408; Y rzekl slugam...: Vezmyczyesch od nyego ona mną, dayczyesch yą onemv sludze, ktory ych ma dzyeszyecz. A ony rzekly: Krolv, macz tylye dzyeszyeczyoro (domine, habet decem mnas Luc 19, 25) *Rozm* 409. ~ *Cf.* **Dziesięciór.**

Dziesięciór *formy*: *n. sg. neutr.* dziesięcioro Dek III 1. 3. 18. 21. 1422 *ZapWarsz* nr 30, *Rozm* 179; ~ *g. sg. m.* dziesięciora 1396 *Leksz* I nr 2188, 1420 *MPKJ* II 300; *neutr.* dziesięciora *Spow* 4, XV *med. SKJ* I 4, *Rozm* 180; dziesięciorgiego *Dek* I 2; ~ *ac. sg. m.* dziesięciora 1420 *AKPr* VIIIa 150; *f.* dziesięciorę *Dek* III 31, *Spow* 2, 1425 *KsMaz* II nr 1434; *neutr.* dziesięcioro *Dek* III 2. VI, *Spow* 5.

Znaczenie: '*dziesięć, złożony z dziesięciu, decem, qui numero decem efficit*': Sandziwoy ne dodal dzeszanczora scotu a szeszcoronascze swini 1396 *Leksz* I nr 2188; Kthory czlowyek tho popelny, zywoth vyeczny gyest odzyerzy, alye przestapcza przykazanya dzyeszyaczyorgego szthradze vydzyenya boszego *Dek* I 2; Dzeszaczoro iest przikaszane *Dek* III 1. 3. 18. 21; Dzessączyoro przykazanye mylvy *Dek* III 2; W bratnych rzeczhach ne korziszczy, tako dzesseczorą kazn boza wgyszczy *Dek* III 31; Mvszysz tho dzyeszączoro przykaszanye *pyelnycz *Dek* VI; Kaiø sse teze, izesm przestøpił dzessønczorø bozø kazn *Spow* 2; Dawam sche *tyche vynna dzechenczora *przykazanye boszego *Spow* 4; Czom sgresszyl przestampvyancz dzyeszyanczyoro boze przykasanye *Spow* 5; Jakom wszął dzeszanczora scota w dzeszanczy grziwnach, czso stalo 1420 *AKPr* VIIIa 150; Jakom ne wszął dzeszanczora scotu w dzeszanczy grziwnach, czso stalo 1420 *MPKJ* II 300; Tago mi po⟨mo⟩szy bog y dzeszanczoro bosze przicaszane 1422 *ZapWarsz* nr 30; Ian de Mazowo tenetur solvere Anne de Slubomino dzesøczorø seszcz skoth 1425 *KsMaz* II nr 1434; Xęgy dzeszeczora przykasanya boszego Devtronomius XV *med. SKJ* I 4; Na thych lyszczyech bylo napysano dzyeszyeczyoro boze przykazanye (pittacia chartarum..., quibus decalogus inscriptus erat) *Rozm* 179; Czy ystny vyeczsche podolky nad ynsze lyvdzy noszyly, a kv tem przyvyązovaly czyrnye, aby ye pchalo, yschby chodzącz byly pamyetlyvy dzyeszyączyora przykazanya bozego (quibus puncti in deambulando memores mandatorum dei fierent) *Rozm* 180. ~ *Cf.* **Dziesięcioro.**

Dziesięcistrunny '*posiadający dziesięć strun, decachordus*': Bosze, pyene nowe pyacz bødø tobe, na zaltarzv dzesøcystruny⟨(*Pul*: dzyesszyøczy strun) pyacz bødø tobe (in psalterio decachordo psallam tibi, *Żałtarz klementyński*: w slawnyku desietistrunnem slawiti budu tobie) *Fl* 143, 10.

Dziesięć *formy*: *n.* dziesięć 1399 *Leksz* II nr 2291, 1406 *Piek* VI 307, 1428 *ZapWarsz* nr 2894, *BZ* Lev 26, 26, *etc.*; ~ *g.* dziesiąci 1399 *HubeZb* 74, *Fl* 32, 2, 1402 *KsMaz* I nr 252, 1403 *Piek* VI 171, 1411 *Czrs* 346, 1426 *ZapWarsz* nr 156, *BZ* Neh 11, 1, *etc.*; dziesięci *Pul* 67, 18; ~ *d.* dziesiąci *Rozm* 487; ~ *ac.* dziesięć 1388 *HubeZb* 4, 1400 *Piek* VI 14,

1410 *HubeZb* 51, 1410 *Piek* VI 407, *etc., etc.*; ~ *i.* dziesiącią *Fl* 67, 18, 1402 *HubeZb* 101, *Sul* 81, 1434 *Przyb* 24, 1444 *ZapWarsz* nr 739, 1462 *AKPr* VIIIa 53, *Rozm* 408; ~ *l.* (w) dziesiąci 1391 *HubeZb* 10, 1396 *Zab* 537, *Fl* 91, 3, 1420 *MPKJ* II 300, 1424 *TymProc* 327, *etc., etc.*

Znaczenia: **1.** '*decem*': **a.** *w składni rządu z liczonym rzeczownikiem w gen.*: Iaco Voczech vczinil Janovi za *dzensacz grziwen skodi 1388 *HubeZb* 4; Cszo mi vczinil Lancomir skody..., tego mam *dzesand grziwen *ib.* 5; Sandziwo⟨j⟩ Micolagevi zastavil... dwa sladi a pol zagrodi f dzeszønczi grifwen 1391 *HubeZb* 10; Ottichmast w dzesandzi lat ranczil XII marcas... pro Zauissa 1396 *Zab* 537; Jaroslawa dzirzala Thomka s yego *zone oth dzeszanczi lath w roczech 1399 *HubeZb* 74; Wavrzenicz vczynyl mne scode ff gagech y ff szytach, yako dzeschencz grziwen 1399 *Leksz* II 2291; Ten conn stal za dzeszancz krziwen 1400 *Piek* VI 14; Spowadaycze se gospodnu w gøsloch, w szaltarzu dzesøczy strun (in psalterio decem chordarum, *Pul*: o dzesszyøczy strun) spewaycze iemu *Fl* 32, 2, *sim. Pul* 143, 10; Woz boszi dzesøczø tisøcy wøczszy (currus dei decem milibus multiplex, *Pul*: dzesszyęczy tysszyęczy mnozen) *Fl* 67, 18; Dobrze iest... spewacz ymenowi twemu, wisocze... W dzesøczi strun szaltarza, s penim y s *goslmy (in decachordo, psalterio: cum cantico, in cithara) *Fl* 91, 3, *sim. Pul*; *Poytreg ne wronczil Syrzmana za Marczina... za *dzesszoncz *grzywecz 1401 *Piek* VI 72; Thomislaw za Micolaya Gywanowi røczil, ez ymal caplana vipuszczicz poth dzeszøczø grziwen zacladu 1402 *HubeZb* 101; Cszom segnal Goskowa robotnika, tom segnal szamowtor w mem i trzimayø wiszey dzeszøczi lat 1402 *KsMaz* I nr 252; Iacom ne kasal z me dzesszonczy grywen plat bracz 1403 *Piek* VI 171; Dzeszancz kmeczi... iachali na Iadamowø dzedzinø gwaltem 1406 *Piek* VI 307; Iaco Jaranth poslal do pana Jurcowa mlina dzesancz towarziszow gwaltem 1410 *HubeZb* 51; Iaco mi Sandziwoy dal dzeszancz policzcow 1410 *Piek* VI 407; Jacom ya ne vinowath Janovi dzeszanczi kop 1411 *Czrs* 346; Czi gednacze visnali są, esz paney *Milocay ne mal gabacz o ten vadol pod *czesantczi grziven grossowich zacladu XV *in. Malk* 119; Prziszedl yeszt k nemw yeden, yensze byl winen yemu dzeszøcz tyszøczy funtow szlotha (decem milia talenta Mat 18, 24) *ca* 1420 *R* XXIV 82; Subtraxisti mihi privilegium, super quo privilegio ego habeo X mansos vlg. na dzesanczy flok ('włók') 1424 *TymProc* 327; ⟨Jako⟩m ia po dzesancz noczy ne wganal 1425 *ZapWarsz* nr 132; Jakom ya zaranczil trzi copi grossy przesz dzeszanczi grossy za Ninothą za con 1426 *ZapWarsz* nr 156; O ethori dlug na myø Dobyeslawa szalowala, temv dzesancz lath minøla 1428 *ZapWarsz* nr 2894; Gawel przyal ('przyjechał') gwalthem s iednym thaco dobrym a z dzeschacza podleyschich na dzedzyna Nyegolyewo gwaltem 1434 *Przyb* 24; O ktora kopą Woyczech na Pyotra zalowal, o tha ne myal nan zalowacz poth dzesancza kop zacladu 1444 *ZapWarsz* nr 739; O ktore rakoyemsthwo Miroslaw na Marczina zalowal, temu oth poszwu *dzeszath lath ne wiszla 1446 *ZapWarsz* nr 786; Mykolay pozyczil Maczeyewy dzeszączy grzywyen (mutuavit decem marcas) *Sul* 51, *sim. Dział* 43; Proszø czyebyc, boze: acz gich (*sc.* sprawiedliwych) bødze nalesyono dzessyøcz, czso vczynysz (quid, si inventi fuerint ibi decem)? *BZ* Gen 18, 32; Dzeszøcz zon pyecz bødø w yednem pyeczv chlebi (decem mulieres in uno clibano coquant panes) *BZ* Lev 26, 26; Gyni iyvd rzucyly lyos, abi wibraly gednø czøscz z dzesyøcy (ut tollerent unam partem de decem), gyszbi myely bidlycz w Ierusalemye *BZ* Neh 11, 1; Hannus zalowal na panyą Anną, ysz gyey dal szchowacz dzyeszyacz grzywyen groszy *OrtMac* 69; Mogaly od dzyeszyaczy grzywyen wszyacz grzywną do roka, czyly nye? *ib.* 109; Yakom ya nye wynovath poltrzeczey copi Thomkovy... w dzesszanczi lyath placzicz 1456 *ZapWarsz* nr 1040; Maszathky... dawnoscz mayą myecz za dzessyącz lath (decem anni currant in praescriptione, *Sul* 54: dzeszącz lath byezecz mayą w dawnoscz gim) *Dział* 46; Iacom ya s tobą o tha droga vyadnan... poth dzasyancza kop zagladu 1462 *AKPr* VIIIa 53; Szalmem (*leg.* z żalmem) o dzeszączy strun cum psalterio decacordo 1466 *R* XXII 27; Pavel... Mykolayewy[e] z yego barczi... *dzyessyanczonth pczol nye viderl *chaczyebną rzeczą 1471 *MiesHer* XI 3; Jakom... ny⟨e⟩ vczinyla schkody... anym posslala dzesszyacz parszvn othbyacz na gymyenye jego 1471 *ZapWarsz* nr 3029; Jako themv rakoyemsthwv dzessyath lyath mynala 1485 *ZapWarsz* nr 1564; Jako mynąla dzyesyacz lath themv, a ona sla za mąsch, a nye vpomynala sya czaszy swey 1495 *ZapWarsz* nr 1689; Kako poszczygal yeden tysszyøcz, a dwa gonyly dzeszyęcz tyszyęczy? *Pul* Deut 42; Poszrotkyem granycz dzeszączy myast glownych intra medios fines decapoleos (Marc 7, 31) XV *ex. R* XXV 142; Czczyenye o tem, yako myły Yesus po dzyeszyączy lyath nygdy szye nye smyal *Rozm* 100; Bo kyedykolvyek ych dzyeszyącz pospolv szye-

dzyalo (cum enim decem simul sederent), yeden drugymv movycz nye szmyal *Rozm* 182; Czczyenye, yako myly Iesus oczyszczyl dzyeszyecz mezow trądovathych... A gdysz yest wschedl v yeden kastel, zabyezely yemv dzyeszyecz mązow trądovatych (occurrerunt ei decem viri leprosi Luc 17. 12) *Rozm* 399; A vezvavschy dzyeszyącz slug svoych y dal ym sve pyenyądze *Rozm* 407; Slugo dobry..., bądzyesch myal mocz nad dzyeszyeczyą myast (eris potestatem habens super decem civitates Luc 19, 17) *Rozm* 408; Ony yemv podaly pyenyącz, ktory za dzyeszyącz pyenyedzy malych myenyly (illi obtulerunt ei denarium Mat 22, 19) *Rozm* 456; ~ **b.** *w składni zgody z liczonym rzeczownikiem w dat.*: Tedy bądzye przypodobano krolewstvo nyebyeskye dzyeszyączy dzyevyczam (tunc simile erit regnum caelorum decem virginibus Mat 25, 1) *Rozm* 487; ~ *w instr.*: Bądzely kmyothowycz, a ⟨nie⟩ ma szkąth zaplaczicz, zywoth dzeszączą grzywnamy ma othkvpycz (redimet vitam decem marcis) *Sul* 81; ~ *w loc.*: Jakom ne wszął dzeszanczora scotu w dzeszanczy grziwnach czso stalo 1420 *MPKJ* II 300; Jako ya mam tha vmowa s Mycolayem, esz mi myal dacz wwanszane ve dw kmeczu w Rastowe w dzesanczy copach 1427 *ZapWarsz* nr 194; Welyslaw ne ranczyl za Jacuba oszmy korczy owsza po dzeszanczy quartnyczech 1436 *ZapWarsz* nr 677; Jacom ya obranczyl Jacubowi dacz wyanzanye (*leg.* wwiązanie) w dzeszanczy kopach 1442 *Zap Warsz* nr 555; Poyøwszy Agar egipskø swø dzewkø po dzeszøczy leczyech (post annos decem), yakosz bily poczøły bidlycz w zemy Canaan, y dala yø swemu møzu *BZ* Gen 16, 3; A w tich dzesyøcy dnyoch rozlyczna vyna a gynich vyele rzeczi davalem (inter dies decem vina diversa et alia multa tribuebam) *BZ* Neh 5, 18; Pan Dzierzek vkazal ssye na dzyessyanczy konyech 1495 *GórsJaz* 278; Przyklad o dzyeszyączy dzyevyczach *Rozm* 486; ~ **c.** *dubium*: Nyneysimy listy zastawyamy dzedzini nassze albo wszy nassze *dzesszincz(obligamus hereditates nostras seu villas nostras decem) *ca* 1428 *PF* I 481.

2. *dubium*: Ex decreto dominorum Targona de Gnoyno habet et tenetur a duplici pena quinquangentali et a duplici pena *dzeszcza, et a decem marcis Prutinicalibus novorum deliberare vlg. wyprawycz nobilem Albertum... infra duas septimanas, deliberare iudicio sub L. et sibi sub pancznadzescza 1427 *TymWol* 28.

(Dziesiętnik) Dziesiątnik *formy*: *n. sg.* dziesiątnik 1440 *AGZ* XII 85, 1446 *AGZ* XI 273, 1448 *AGZ* XI 321, *MPKJ* V 16, 1497 *GórsPiech* 205; ~ *d. sg.* dziesiątnikowi 1448 *AGZ* XI 321; ~ *ac. pl.* dziesiątniki *BZ* Ex 18, 21; ~ *i. pl.* dziesiątniki *BZ* Ex 18, 25. Deut 1, 16.

Znaczenie: *'przełożony nad dziesięcioma ludźmi, qui decem quibusdam praeest, decanus, decurio'*: Dobøødz se wszego pospolstwa møszow..., a ustaw z nich wlodarze, sødze a sednyky, a pyødzeszødnyky, a dzeszøtnyky (constitue ex eis tribunos et centuriones, et quinquagenarios, et decanos), ktorzy bi sødzyly lud *BZ* Ex 18, 21; A wibraw møsze stateczne se wszego Izrahela y uczynyl ge kszyøszøty ludskymy, wlodarze a sednyky, a pyøczdzeszødnyky, a dzeszødnyky (constituit eos principes populi, tribunos et centuriones, et quinquagenarios, et decanos) *BZ* Ex 18, 25; Y wzølem z pokolenya wasze møze..., y vstavillem ge kxyøzøti, tribvni y setniki, pyøczdzesniki y dzesyøtniki (constitui eos principes, tribunos et centuriones, et quinquagenarios, et decanos), ktorzis to by navczili was wszemv *BZ* Deut 1, 16; Dzeszątlnyk (*war. kal.*: dziekan) decanus (Ex 18, 21) *MPKJ* V 16; ~ Dzyeszchathnyk w kopynyczy szbroy szchvlyczą (*leg.* z sulicą) 1497 *GórsPiech* 205; ~ *'przełożony nad 10 dymami'*: Nobilis Iwaschko..., reus, et Petrus dzeszyathnyk, actor,... receperunt inter se causam ad primos terminos 1440 *AGZ* XII 85; Andrei dzesanthnich cum tota communitate... fideiusserunt, quod Iacob... et Mikitha debent statuere Danilonem et Stepanum, qui effugierunt 1446 *AGZ* XI 273; Czerny, ministerialis, ... recognovit, quia dzesathnik in Iablonycza repercussit inpignoracionem primam..., et ministerialis terminum dedit... pro violencia... dzesanthnykowy 1448 *AGZ* XI 321.

(Dziesiętny) Dziesiątny *'złożony z dziesięciu jednostek (np. zagonów, dni), qui dena quaedam continet (e. g. agri iugera, dies)'* (*?*): Mathias... recognovit, quia nobili Falibogio... duos mansos super Volya et unum mansum, qui vocatur plossa dzeszanthna..., obligavit 1436 *KsMaz* III nr 2030; Dziesiatna lidzba okragem wiedzionym przesnanym deno dierum circulo ducto notissimo 1444 *R* XXIII 302.

Dziesty (*?*) *'?'*: Iaco Frannek vicupil Filkø sz Crosznina, isz tam Filka niczsz ne ma szwimi (*leg.* z swymi) dzesthimi penoczmi 1401 *HubeZb* 47.

Dzieścia *cf.* **Dziesięć**

Dziewać *cf.* **Ziewać**

Dziewana *cf.* **Dziewanna**

(Dziewanna) Dziewana, Dziewiana *bot. 'Verbascum Lychnitis et sp. aff.'*: Dzevana cauda lupina 1419 *Rost* nr 5274; Dzevana tapsus

barbatus, cauda lupuli, luminaria, eraclea, herba solaris 1437 *Rost* nr 2814, *sim. ib.* nr 2496; *Drzyavyana tapsus barbatus maior 1460 *Rost* nr 3740; Dzewana tapsus barbatus 1472 *Rost* nr 886, *sim.* XV *p. post. R* LIII 69, *ca* 1500 *Rost* nr 5580; Dzyevana 1475 *Rost* nr 2992; Dzewyana taxus barbatus 1484 *Rost* nr 6343, *sim. ib.* nr 6345; Dzewyana tapsus barbatus 1493 *Rost* nr 2375; Dzyewana tapsia *ca* 1500 *Rost* nr 7326; ~ *dubium*: Dzyevąną canna *ca* 1500 *Erz* 16.

Dziewczy 1. '*dziewczyny, panny, qui virginis seu puellae est*': Sto zawazy ('drachm') srebra... da otczv dzewczemv (dabit patri puellae), ktorøs to gest ganbił *BZ* Deut 22, 19; Da, ktosz spal s nyø, otczv dzewczemv pyøczdzeszøøt zawazy srebra (dabit... patri puellae quinquaginta siclos argenti) *BZ* Deut 22, 29.

2. '*właściwy pannom, panieński, virgineus*': Nyewyasta, gdiszbi czso slvbiła... søøcz... wyekv (*leg.* w wieku) dzewczem (mułier, si quippiam voverit... in aetate... puellari),... dlvszna bødze slvbem *BZ* Num 30, 4; Ta to sø prawa... myedzi otczem a dzewkø, gesto w dzewczem stawu geszcze iest (istae sunt leges... inter patrem et filiam, quae in puellari aetate... est) *BZ* Num 30, 17; W dzewczem wyekv a. w latach in puellaritate (Num 30, 17) 1471 *MPKJ* V 27; O Pyetrze, nye bylczy ząyzk nyeveszczy myecz albo *schablą,... yze tako yey razom stąpasch y vczyekasch! Wschakosch laskavem dzyewczem slovem... movy *Rozm* 675.

3. '*dotyczący dziewczyny, panny, virginem attinens*': O gwalcze dzewczem (de raptore virginis rubrica) *Dział* 55.

4. rodzaj dziewczy '*dziewczyna, panna, virginum, puellarum genus, sexus*': Cwathek cysti, smuthnego syercza vczesyenye, rodzay dzeviczy, a czemu nam smutek, gdi ta panna wyesele? *ca* 1500 *R* XIX 74.

Dziewczyn '*należący do córki lub niewolnicy, qui filiae vel ancillae est, ad filiam vel ancillam pertinens*': Szemrze wszitko pyrworodne w szemy egipskyey... asz do pyrzworodzonego dzewczyna, ktoresz to gest u szarnowa (morietur omne primogenitum... usque ad primogenitum ancillae, quae est ad molam, *Biblia ołomuniecka*: aż do prworozeneho dyewczyna, gessto gest v żrnoua) *BZ* Ex 11, 5; ~ Rownyly dzal mayą wszącncz dzyewczyny dzyeczy... gymyenya gey oczcza albo maczyerzyszną s paropczymy, szlowie s tey brathą dzyeczmy? *OrtBr* VI 370; Dzyeczy... nye oddzyelonego szyna wyeszmą gymyenye szwego dzada, a nye dzyeczy dzyewczyny *OrtBrRp* 70, 3; Rowny szą szynowye y dzyewczyny dzyeczy podług prawa *OrtMac* 94, *sim. OrtBrRp* 70, 4.

Dzieweczka 1. *pieszczotliwie* '*dziewczyna, panna, virgo, puella*': Marya dzeveczka 1453 *R* XXV 211; Czyia gest to dzeweczka (cuius est haec puella)? *BZ* Ruth 2, 5; Knapflyky, kolnyerzyky, kyeczky, bathuchy, koschułky, czo na on czasz zalyeschalo na dzyeweczky, thom sprauil 1493 *PF* IV 664; Ta dzyeveczka vczynyla slyvb y obyeczala czystotą chovacz (haec virgo castitatis votum deo vovit) *Rozm* 28; ~ '*młoda kobieta, mulier*': Dzeweczką czenką (tenera mulier et delicata... invidebit viro suo, *BZ* Deut 28, 56: czanka zona y roskosna) *MPKJ* V 30.

2. '*sługa, puer*': Bocyem przikazał mim dzeweczkam (mandavi... pueris meis, *Biblia Zamojskich*: neboť sem prikazał mym dieueckam), abi cyebye nygeden nye smøcył *BZ* Ruth 2, 9.

Dziewiana *cf.* **Dziewanna**

Dziewiąte '*po dziewiąte, nono, nono loco*': A osme ⟨anjeli święci dani nam⟩ sø na osuecene nasego sømnena..., a deuøte dany ⟨są święci anjeli w towa⟩ristuo uecnego croleuana *Kśw* av 14.

Dziewiąty *formy*: *n. sg. m.* dziewiąty 1391 *MPKJ* II 327, *BZ* I Par 12, 12; *f.* dziewiąta *MW* 132a; *neutr.* dziewiąte *Dek* VII 1; ~ *g. sg. m.* dziewiątego *BZ* IV Reg 25, 3, *Rozm* 42. 479. 587; *f.* dziewiątej *Sul* 8, *Dział* 12, *MW* 86a; *neutr.* dziewiątego *Sul* 82. 91, *BZ* IV Reg 15, 13. 17; ~ *ac. sg. m.* dziewiąty *BZ* Lev 23, 32; *f.* dziewiątą *MW* 85b; ~ *l. sg. f.* (o) dziewiątej 1453 *R* XXV 209, *Rozm* 393. 768.

Znaczenie: '*nonus*': Dzeuøty ps⟨alm 1391 *MPKJ* II 327; Tho yest... przycazane... dzewanthe: ne pozanday czudzey zony *Dek* VII 1; Godzina dziewatha horam nonam 1444 *R* XXIII 308; Sądi nye mayą dzyrszany bicz, yano rano a do godzini dzewyąnthey (usque ad horam nonam) *Sul* 8, *sim. Dział* 12; Snødzicze dvsze wasze dzen dzewyøti myeszyøcza (die nono mensis) *BZ* Lev 23, 32; Dzewyøtego myesyøcza (nona die mensis) przemogł ge glod w myescye *BZ* IV Reg 25, 3; Przenyesły syø ku Dauidoui... møszowye przevdatni...: Ezer pyrwi..., Helebath dzewyøti (Elzebad nonus) *BZ* I Par 12, 12; O dzevyathey godzynye volal Yesus: Heli 1453 *R* XXV 209; Dzyewyątha y osthateczna godzyna szwego zywotha Anna szwyatha panu bogu offyarowala *MW* 85b; Panye Iesu Criste..., kthory dzyewyathey na dzyen godzyny na krzyzu roszszczyagnyony szmyercz okruthną podyął *MW* 86a; Poczyna sie dziewiøta godzyna *MW* 132a; A vyschedschy o dzyevyątey go-

dzynye (exiit circa... nonam horam Mat 20, 5), vzral yne stoyącz *Rozm* 393; Pyrvego dnya podnyeszye szye morze... Dzyevyątego dnya zrovna szye zyemya *Rozm* 479; Rada dzyevyątego radcze, ktory radzyl, yzby vypysan myly Iesus y vypądzon s syemye *Rozm* 587; Popovye ...tego dnya po dzyevyątey godzynye... vzyaly pyenyądze y kupyly rolyą *Rozm* 768; ~ *jako składnik liczebnika wieloczłonowego*: Pyszana... latha narodzenya bozego thyszącz cztirszeth y cztirdzeszcy dzewyąthego *Sul* 82; Latha bozego tissyancz trzistha osmdzyesyand dzyewyantego... Ian... wstawyenya... vichwalil i vkonczil *Sul* 91; Sellum... krolyowal dzewyątego a trsydzescy lyata Azariasza (trigesimo nono anno Azariae) *BZ* IV Reg 15, 13; Lyata trzidzescy a dzewyątego Azariasza (anno trigesimo nono Azariae)... krolyowal Manaen *BZ* IV Reg 15, 17; Nye pyschal nycz do dwdzyestw y do *dzyevyetego lyata o yego svyątym zywoczye *Rozm* 42.

Dziewiątynaćcie '*dziewiętnasty, undevicesimus*': Y wiszedl pyrui lyos Ioiarib..., dzewyątinaczcye Fateyas (exivit autem sors prima Joiarib..., decima nona Pheteja) *BZ* I Par 24, 16.

Dziewica *formy*: *n. sg.* dziewica *Kśw* cr 31, *Gn* 4a. 5a. 5b, *Sul* 23, *etc.*; ~ *g. sg.* dziewice *Spow* 5. 6, *Wierzę* 1. 3—12. 14. 17. 18, XV *in. MPKJ* V 429. 431, 1424 *Msza* III s. 53, *etc.*; dziewicy 1426 *Msza* IV s. 314, *MW* 55a, *Rozm* 3. 26. 35. 43, *etc.*; ~ *d. sg.* dziewicy *Spow* 6, *Sul* 90, *Rozm* 47, *etc.*; ~ *ac. sg.* dziewicę *Kśw* br 2, *Gn* 179b, *Sul* 19, XV *med. MacDod* 35, *etc.*; ~ *v. sg.* dziewice *SalveReg* 1a. 5. 10. 15, *Bogur* BDEF, XV *in. R* XXV 218. *MW* 46a, *Naw* 177; dziewica *SalveReg* 2. 18, *Bogur* A—F, 1462 *R* XXV 269; dziewico *SalveReg* 6. 14. 16. 17, XV *med. KatOssol* nr 278; ~ *i. sg.* dziewicą *Kśw* cv 23, *Gn* 4a. 5b, *Rozm* 3. 29; ~ *l. sg.* (o) dziewicy 1453 *R* XXV 209; ~ *n. pl.* dziewice *Fl* i *Pul* 44, 16. 77, 69, *ca* 1400 *CyzWroc*, *Sul* 77; ~ *g. pl.* dziewic *Sul* 43, 1461—7 *Serm* 344v, *Naw* 174; ~ *d. pl.* dziewicam XV *in. CyzPloc*, *Sul* 14; ~ *ac. pl.* dziewice *Sul* 43, *Gloger*; ~ *v. pl.* dziewice *Fl* i *Pul* 148, 12; ~ *i. pl.* dziewicami *Rozm* 4; ~ *l. pl.* (o) dziewicach *Rozm* 15.

Znaczenia: **1.** '*dziewczyna, panna, kobieta niezamężna, dziewica, virgo, puella, mulier innupta*': A sø sloua sina bozego tø to suøtø deuicø Katerinø v slauø crola nebeskego vabøcego *Kśw* br 2; A tedy vøcz ono gysthe sverzø gednoroszecz gednocz on onø gystø dzeuiczø vsrzy cysthø, ascy on natichmasth do ne przybeszy *Gn* 179b; Prziwedzoni bødø crolowi dzewicze (adducentur regi virgines) *Fl* 44, 16, *sim. Pul*; Mlode gich snadl ogen a dzewicze gich ne sø oplakani (virgines eorum non sunt lamentatae) *Fl* 77, 69, *sim. Pul*; Mlodczy y dzewycze (iuvenes et virgines), starzy se mlodymy, chwalcze ymø panowo *Fl* 148, 12, *sim. Pul*; Lucas y dczeuice *ca* 1400 *CyzWroc*; Lucas kv dzewiczam rekl XV *in. CyzPloc*; Vszylstwo dzevyczaam czynączy (deflorantes virgines)... nye bądą szą mocz prawem nyemyeczskym obronycz, alye polskym mayą othpowyedzecz o thą rzecz *Sul* 14; Ossylstwem dzewyczą alybo kthorąkolye nyewyastą gwalthownyc obnyeczczyw (opprimens virginem aut quamcumque mulierem), acz wolala, na laascze gey alybo gey przyyaczool bąncz *Sul* 19; Gdi kthora pany ałybo dzewycza... pozwana bandąncz przydze na rok gey zdani (si qua domina sive virgo... citata venerit ad terminum) *Sul* 23; Nyektorzy... dzewycze dzewsthwa sbawyayą (virgines stuprant, *Dział* 33: pannam gwalt vczinywszy) *Sul* 43; Vstawyamy..., abi thaczi vsilnyczi dzewycz (tales oppressores virginum)... prawem polskim przeth sądzą... povynny bili bycz othpowyedzecz *ib.*; Vstawyamy, aby... dzewiczc... dorosle (virgines... adultae) mogly mąze szobye wszącz..., ale wszdy s radą... stryow albo wyow (*leg.* wujow) *Sul* 76; Za taky gwalt ten isti gwaltownyk takyey dzyewiczi (tali virgini)... bandzye vinowath vinąn... obikląn *Sul* 90; Taakesz malzenstwo rodzy dzewycze, a teesz malzenstwo skazy dzewicze *Gloger*; Rostropnich dzevicz prudencium virginum 1461—7 *Serm* 344v; Pozdrowyona bandz, Maria,... corono dzyewycz szwyąthych (corona virginum) *Naw* 174; Kyedy tą dzywką... vchovasz do szyedmy lyath, tako yą dasch do kosczyola y połyeczysch kaplanom, aby z gynymy dzyevyczamy (cum virginibus)... bogv... slvzyla *Rozm* 4; Czczyenye o dzyevyczach, *ktorą szą przebyvaly podlye kosczyola Salomonovego (de virginibus habitantibus iuxta templum Salomonis) *Rozm* 15; ~ *o Matce Boskiej*: Deuicha Maria, az pelusek dobrih... ne ymala, a togodla gy ue zle hustky ogar⟨nęła⟩ *Kśw* cr 31; Pismo togo croleuicha deuicø porochonego... naziua crolem *Kśw* cv 23; Maria malacz gest ona szyna porodzycz bila, a dzeuiczø szostacz *Gn* 4a; Tedy vøcz Gebal gestcy tho ona bila posznala, yszecz dzeuicza gest bila porodzila, a po porodzenv gestcy tesze ona dzeuiczø bila szostala *Gn* 4a, *sim. ib.* 5b; Vkaszalacz mu gest ona naprzecif slunczu okrøk slothy byla, a f temcy tho *okrodze gest bila dzeuicza barszo pøkna szedzała a dzeczøthko pøkne gestcy ona na sfv *roku bila

Biblioteka Staropolskiego P.A.N. w Krakowie

noszyla *Gn* 5a; O miloscz(i)wa, o slutosczіva, o slotka dzewicza (*SalveReg* 1a. 5. 10. 15: dzewicze, 6. 14. 16. 17: dzewyczo) Maria (virgo Maria)! *SalveReg* 2. 18; Prossza szobye na pomocz dzyewycze panny Mary *Spow* 5. 6; Szpowyadam szya bogw... y dostoyney dzewyczy, pannye Marie *Spow* 6; Werzo... w Ihu Xpa..., yen... narodzil szo sz Marigey dzewicze (qui natus est ex Maria virgine) *Wierzę* 1. 3—12. 14. 17. 18; Bogvrodzicza dzewicza, bogem slawena Maria! *Bogur* A—F; Maria dzewycza (*Bogur* BDEF: dzewicze), *przoszy syna twego *Bogur* C; Maria, czista dzewicze, da nam vidzecz bosze licze XV *in. R* XXV 218; Uczącstnosez mayocz y pamyocz czeczącz albo chwalocz napirzwey falebney albo slawotney panni. dzewicze Mariey (gloriosae semper virginis Mariae) 1424 *Msza* III s. 53, *sim.* VI—VIII; Pamyothkø chwalocz naa przothku, naapyrwey chwalebney zawsche y tesch dzewiczy (gloriosae semper virginis), porodzyczelcze bozey 1426 *Msza* IV s. 314; Czsney dzieuicze caste virginis 1444 *R* XXIII 301; Ma bych pochwalona y posdrowyona dzyewycza, panna Maria 1450 *MacDod* 120; Dzeviczo, panno Maria, bądz nam wsch⟨y⟩thkym myloszczyva! XV *med. Kat-Ossol* nr 278; Posdrowmy dzyevycza, panną Maryą XV *med. MacDod* 35; Slowa dzyewycze ku dzyewcze (verba virginis ad filiam) XV *med. MPKJ* V 429; O thakyey dzevyczy s pysma wycladaly 1453 *R* XXV 209; Dicentes sic Bogarodzycza dzevycza 1462 *R* XXV 269; Nyechay bandø blogoslawieny rodziczi twogi, Joachim y Anna, s ktorich bes pokalyanya grzechu wislo czialo twoie, dziewice! *MW* 46a; O dwu strozu dziewice, panni Mariey *MW* 49a; O dwu przyaczielu dziewiczi Mariey, Janye *Krezitzelu y Scruacim *MW* 55a; O Maria, dzyewycze, nye oddalyay mye od lasky szwoyey *Naw* 177; Poslan yest angyol Gabriel od boga... do dzyevycze..., a gymyą dzyevycze Maria (ad virginem..., et nomen virginis Maria Luc 1, 27) *EwZam* 288; They vyelebney dzyevyczy bądzye ymyą Marya, dzyevyczą zawzdy ostanye (huiusque puellae nomen vocabitur Maria, semper virgo permanens) *Rozm* 3; Czczyenye... o począczyv Marye dzyevycze (de conceptione virginis Mariae) *Rozm* 9; Yako gvyazda w noczy svjczy,... tako svyatla dzyevycza Marya myedzy ynnemy pannamy (sic fulsit inter ceteras sodales haec puella) *Rozm* 18; Czczyenye o tem, yako szye dzyvovaly byskvpy... movye... dzyevyczy Maryey (sacerdotes mirabantur de eloquentia virginis Mariae) *Rozm* 26; O tem gloszyc, ktory slyschely v koszczylye vkazvyącz, kto byl malzenystwa dostoyen z dzyevyczą Maryą (quis dignus esset coniugio virginis Mariae) *Rozm* 29; Stworzyczyelyv,... czyebye... proschą..., abych nye przymączon tey svyątey dzyevyczy porvszycz (quod non cogar hanc sanctam violare virginem) *Rozm* 35; O modlytwye blogoslavyoney dzyevycze Marie (de oratione Mariae virginis) *Rozm* 36; Dokonal szye prolog, a poczyna szye zyvot blogoslavyoney dzyevyczy Maryey *Rozm* 43; Gabrielye, ydzy, donyeszy tey dzyevyczy prave novyny nyebyeskye rady *Rozm* 47; Sdrow bądz, krolyv,... synv Marye dzyevycze (ave... Jesu, fili virginis) *Rozm* 88; Skonavayą szye vtore xyagy slotkyey... dzyevyczy Maryey (explicit liber secundus de vita... virginis Mariae) *Rozm* 172; Vschedschy v dom, padl przed nogy dzyevycze Maryey *Rozm* 734; Svyąthy Yan... ze lzamy ku dzyevyczy począl movycz *Rozm* 735; ~ *'seksualnie czysty, castus, integer'* (*o św. Józefie*): Byl Iozeph dzyevycza y stros czystoty dzyevycze (Joseph virgo virginis fuit custos castitatis) *Rozm* 57.

2. *'córka, dziecko, filia, proles'*: Pyenye Annyno, ktoresch pyala przy narodzenyv svey dzyevycze (canticum Annae, matris Mariae, in nativitate filiae suae) *Rozm* 11.

Cf. **Włosie**

Dziewicstwo *cf.* **Dziewictwo**

Dziewictwo, Dziewicstwo *formy: g. sg.* dziewic(s)twa XV *med. SKJ* V 279, *EwZam* 295, *Rozm* 35. 38; ~ *d. sg.* dziewictwu XV *p. post. R* XIX 51; ~ *ac. sg.* dziewictwo *Rozm* 26. 36. 49. 56.

Znaczenia: **1.** *'panieństwo, wiek panieński, stan panieński, dziewictwo, aetas virginea, virginitas'*: Se czczą dzyewyczstwa cum virginitatis honore XV *med. SKJ* V 279; Szwemu dzyewyczstwu nycz nye zaszkodzysz XV *p. post. R* XIX 51; Anna prorokyny... szyla z maszam svogym szyedm lyath od dzyevyczthva svego (vixerat cum viro suo annis septem a virginitate sua Luc 2, 36) *EwZam* 295; Onemv moya czystota zawzdy nye porvschona, *bon ya chovacz slyvbyla moye dzyevyczstwo (meam virginitatem ego sibi vovi) *Rozm* 26; O Iozephye,... slyvby sobye Marya oblyvbyenyczą, boez to yest... vyerna mylosnycza dzyevyczstva (haec virginitatis amatrix est verissima) *Rozm* 35; O krolv nyebyesky,... tobyem moy kvyat mey czystoty offyerovala, tobye samemv moye dzyevyczstwo schovala (meam virginitatem tibi consecravi) *Rozm* 36; Proschą czyebye, povyedz my, yako szye to stanye,... bom offyarovala... *mą dzyevyczstvo y czystotą bogv wschechmogączemv (virginitatem deo vovens obtuli) *Rozm* 49;

Iozeffye, synv Davydow,... nye lyekay szye wzyącz swą *obiubyenczą, tovarzyschką swa, ... bocz poczala, chovayączy swe dzyevyczlwo nye porvsone (concepit, salva tamen sua virginitate) *Rozm* 56; ~ Oddavamy tobye *to dostoyną dzyevyczlvo (*pro* dzyevyczą?) a kazemy tobye, by yą wzyął za zoną (ipsam... virginem tibi desponsamus) *Rozm* 33.

2. '*dzieciństwo, niewinność, pueritia, innocentia*': Ten-czy yest... tvego slvbv vyerny mylosnyk..., bo od svego dzyevyczlva zyl v kazny boze (a pueritia vixit in timore dei) *Rozm* 38.

Dziewicze (?) *dubium* '*opłata składana przy zamążpójściu przez panny na rzecz panującego, tributum, quod nuptiarum occasione a virginibus principi solvi solebat*' (?): Ad hec statuimus sub anathemate prohibentes, nequaquam dzevycze, wdovyne et *pasterne rapiantur (1262) 1357 *KodWP* I 355.

Dziewiczy *formy*: *g. sg. m.* dziewiczego *Ksw* dr 4, 1461—7 *Serm* 415r, *Rozm* 49. 65; *f.* dziewicze *Rozm* 57; dziewiczej XV *med. R* XXV 152, *Dział* 10, XV *ex. MPKJ* II 325; ~ *ac. sg. f.* dziewiczą *Rozm* 55; *neutr.* dziewicze *ca* 1500 *SprTNW* V 14; ~ *v. sg. m.* dziewiczy *Naw* 61; *f.* dziewicza *Naw* 178; *neutr.* dziewicze *Naw* 154; ~ *i. sg. m.* dziewiczym XIV *ex. Pocz* 232; ~ *l. sg. m.* (o) dziewiczem *Dział* 33; *f.* dziewicze *Rozm* 47; *neutr.* dziewiczem XV *med. MPKJ* V 432, *Rozm* 37; dziewiczym *Rozm* 155; ~ *ac. pl. f.* dziewicze *Rozm* 652; ~ *v. pl. m.* dziewiczy *MW* 49a.

Znaczenia: **1.** '*przynależny pannom, qui virginis est*': Milosc sina deuicego moze otrimach *Ksw* dr 4; Se vczynyl synem dzewyczym XIV *ex. Pocz* 232; Zivotu dzeviczego 1461—7 *Serm* 415r; A gdy czyalo pochowaly czysthey pan⟨n⟩y apostoli, Jhs... dzyewycze czyalo obudzyl *ca* 1500 *SprTNW* V 14; To czyalo, ktoresch z dzyevycze Marye przyal, slowo oplczyone, v dzyevyczym czyelye począce (nam corpus, quod de virgine verbum incarnatum sumpsit, de virginea carne propagatum) *Rozm* 155.

2. '*dotyczący panien, ad virginem attinens*': Slowa matczyna kv dzyewycze... o dzyewyczem dzywowanyv (verba matris ad filiam... de virginis admiratione) XV *med. MPKJ* V 432; O dzewyczem gwalcze *Dział* 33.

3. '*właściwy pannom, virgineus*': Nec in concepcione inventa sum sine pudore besz dzewyczey sromyeszlyvoscz XV *med. R* XXV 152; Dla krechcoscz... dzewyczey obczowanye masskye ma bycz oddalono *Dział* 10; O szlothkoscz dzyewycza, nygdy nye byla any yest thaka myedzy czorkamy nyewyeszczymy *Naw* 178; *Dczyewycey cyszstoscz virginalis castitatis XV *ex. MPKJ* II 325; Bog... poslal myą..., bych czye vczyeschyl, bo czye chczą v tem dzyevyczem stadlye (in statu virginali), wschakosch bądzyesch oddana podlvg malzenstva... temv svyątemv mązovy..., yen czyebye schova v tem dostoynym dzyevyczlvye *Rozm* 37; Ostanye v czaloscz dzyevycze, a takosz bądzye matka *Rozm* 47; Smyerna dzyevycza, kyedy yest to vslyschala, smączyla szye podlvg svego dzyevyczego sromv (mitis virgo Maria, cum haec audivit dicta, pudore cum virgineo turbatur) *Rozm* 49; My vyemy, ys yest czysta... dzyevycza, posromnoscz dzyevycza vyelebnye chovala (nos scimus, quia munda est,... pudoreque virgineo bene conservata) *Rozm* 55; Byl Iozeph dzyevycza y stros czystoty dzyevycze (Joseph virgo virginis fuit custos castitatis) *Rozm* 57; Dzyevycza Marya porodzyla, nyc porvschywschy zyvota svego dzyevyczego (peperisse virginis uterum intactum) *Rozm* 65.

4. '*czysty, niepokalany, castus, immaculatus*': Weselczie sie... wi, nacznotlywszi y dziewiczi manzowie,... naswiętszi Jozefye, patriarcho, y Janye Ewangelista *MW* 49a; Kwyathkv dzyewyczy,... tzyebye proscha..., *vczym mye czycha y szmyerna *Naw* 61; Angyelsky chlyebye, powythay,... powythay, dzyewicze czyalo, kthoresz na krzyzv wiszyalo *Naw* 154; Nyektorzy rące yego, ktore vschytek svyat sthworzyly,... zapravdą dzyevycze,... zvyązaly... tvardo *Rozm* 652.

Dziewierz *formy*: *n. sg.* dziewierz 1414 *AKH* III 228, 1422 *Czrs* 268, 1427 *Monlur* III 2, 1434 *Monlur* III 37, 1437 *Wisl* nr 228, s. 87, *ca* 1455 *JA* XIV 490, *ca* 1460 *MPKJ* II 379, 1475 *Wisl* nr 301, *ca* 1500 *Erz* 16; ~ *g. sg.* dziewierza 1397 *PawPoj* nr 12, 1456 *AGZ* XIX 493, 1499 *AGZ* XIX 458; ~ *i. sg.* dziewierzem 1445 *Monlur* III 127; ~ *n. pl.* dziewierze 1436 *Monlur* III 52, 1446 *Monlur* III 131, 1458 *Trześn* 66, 1469 *AGZ* XVIII 2; ~ *d. pl.* dziewierzom 1394 *TPaw* IV nr 225, 1436 *KsMaz* III nr 2352; ~ *i. pl.* dziewiory 1423 *Czrs* 280; dziewierzmi 1438 *AGZ* XII 38.

Znaczenie: '*brat męża, levir, mariti frater*': Søchna debet vipravicz suis *czeverzom 1394 *TPaw* IV nr 225; Honesta domina Agneta... aquisivit... caput sui vlg. dzewerza 1397 *PawPoj* nr 12; Iacom ny⟨e⟩ wsąla dwstu owyecz... any w mnyc... dzewyerz moy ostawyl swego scarbu pączidzesąth grziwen 1414 *AKH* III 228; Nicolaus Koszdroy lucratus est quinque marcas... super domina Powalina..., quas dominus Powala debuit solvere pro eadem domina vlg. dzewyerz sub pena sex marcarum 1422 *Czrs* 268;

Margaretha... dowodzila swimi dzewiory, quia recognoverunt coram judice, quia sum propinquior ad istam hereditatem 1423 *Czrs* 280; Katherina vxor... Iohannis Craska cum suo dzewerz Jacubo... Recognouit idem Iacobus, frater Crascze, quia... sibi satisfecit pro porcione mariti sui 1427 *MonIur* III 2; Katherina... cum suo amico, vlg. dzewerzs, recognouit predicta Katherina, quia tenetur... XXX sexagenas super domum et medium ortum 1434 *MonIur* III 37; Pechna... cum duobus vlg. dzewerze, videlicet Iacobo et Stanislao 1436 *MonIur* III 52; Iachna de Czeczorki... in iudicio... resignavit suam procuraciam... contra leviros suos al. przeciwko dzevyerzom 1436 *KsMaz* III nr 2352; Dzyewyerz leuir 1437 *Wisl* nr 228, s. 87; Cum leviris al. s dzewyermy bona hereditaria... post avum... obmortua tenes, ad que sunt ipsi ita bene propinqui, ut tu cum pueris et leviris 1438 *AGZ* XII 38; Causa Maschie olim Stanislai Claudi vxoris cum Paulo suo vlg. s dyewierzem 1445 *MonIur* III 127; Venientes ad iudicium... Margaretha, relicta olim Stanislai Claudi, cum Paulo, riuale suo vlg. s diewierzem *ib.*; Causa Margarethe olym Nyrczyne cum Lewkone et dziewierze 1446 *MonIur* III 131; Mathias... interposuit penam vallatam XXX sexagenarum inter relictam Stanislai Cosesya et inter omnes dzevyerze ad adventum... principis in Lomza 1450 *TymProc* 168; Dzevyerz *ca* 1455 *JA* XIV 490; Meus socer Nicolaus... et ipsius filii, mei dzewyerze, satis michi fecerunt pro mea parte post obitum mariti mei Michaelis 1458 *Trześn* 66; Pyotrussa... recognovit, quia sibi satisfecerunt Maszko et Prandotha, leviri sui al. dzewyerze..., pro dote et dotalicio 1469 *AGZ* XVIII 2; Dzewerzs leuir, teutonice des mannes bruder 1475 *Wisl* nr 301; Margaretha... recognovit, quia... a... leviro suo al. od dzyewyerza sswego recepit viginti marcas 1499 *AGZ* XIX 458; Oluchna... exemit mediam villam... apud... Nicolaum..., suum levirum al. dzyewyerza 1456 *AGZ* XIX 493; Dzyevyerz leuir *ca* 1500 *Erz* 16; ~ Dzyewierz leuir, soror mariti (*pro* socer *lub* frater mariti ?) *ca* 1460 *MPKJ* II 379.

Dziewięcielnik *bot.* '*Marchantia polymorpha L. czy Asperula odorata L., czy Parnassia palustris L.*': Dziewieczelnyk epatica 1484 *Rost* nr 6044. ~ *Corruptum pro* dziewięciernik ?

Dziewięciernik *cf.* **Dziewięciornik**

Dziewięcina '*dziewiąta część, nona pars*': Yako ya zadzirzzal gymyenye w dzewyaczynye daley trzech lath w pokoyv 1466 *ZapWarsz* nr 1265. ~ *Może to nazwa wsi?*

Dziewięciornik, Dziewięociernik, Dziewięcirnik *bot.* **1.** '*Marchantia polymorpha L.*': Dzewøczirnik pulmotica 1472 *Rost* nr 1734; Dzewønczornik epatica *ca* 1500 *Rost* nr 7110; ~ '*Marchantia polymorpha L. czy też Asperula odorata L., czy Parnassia palustris L.*': Dzewyoczernik pulmatica 1437 *Rost* nr 2756; *Dzøwyaczyrnyk pulmatica 1460 *Rost* nr 3697; *Dzeryanczornyk epatica *ca* 1465 *Rost* nr 3894; Dzyevanczyrnyk pulmatica *ib.* nr 4536; Dzyewyanczernyk epatica 1484 *Rost* nr 6038.

2. '*Eupatorium cannabinum L.*': Dzyewyanczernyk eupatorium 1484 *Rost* nr 6030.

Cf. **Dziewięcielnik**

Dziewięcioro '*dziewięć, novem*': Yakom sayąl dzewyanczoro koni Janowich i Michalowich na swej łącze 1418—23 *RocznHist* XV 221; Jakom ya nye odbyl czeladnykowy Stanislawowemu... dziewanczorga cobyl 1486 *Czrs* s. L. ~ *Cf.* **Dziewięciór**.

Dziewięciór '*dziewięć, novem*': O tem, yako myly Yesus vstąpywschy na gora y kazal o dzyevyeczyorv blogoslavyenyv *Rozm* 263. ~ *Cf.* **Dziewięcioro**.

Dziewięcirnik *cf.* **Dziewięciornik**

Dziewięć *formy*: *n.* dziewięć *Gn* 4b, *BZ* Num 1, 23. 2, 13, *OrtKal* 202, *OrtMac* 33, *MW* 121b; ~ *g.* dziewiąci 1401 *HubeZb* 80, 1418—23 *RocznHist* XV 54, 1465 *ZapWarsz* nr 1185, *Rozm* 384; ~ *d.* dziewiąci *BZ* Num 34, 13; ~ *ac.* dziewięć 1398 *Leksz* II nr 1122, 1400 *Leksz* II nr 2643. 2715, 1405 *HubeZb* 105, 1415 *KsMaz* I nr 2536, 1434 *ZapWarsz* nr 617, *BZ* Lev 25, 8, 1466 *AGZ* XV 43, *Naw* 53, *Rozm* 115. 116; ~ *i.* dziewiącią *ca* 1450 *PF* IV 578, *Rozm* 385; ~ *l.* (w) dziewiąci *BZ* Gen 17, 1. 24.

Znaczenie: '*novem*': **1.** *jako liczebnik jednoczłonowy*: *Szczo Woczecha szalowala na Dobroslawø o ge *ymeyna dzewønczi *grzivin, tego vszitka ne ma 1390 *HubeZb* 9; Marczin s Troyanem ranczili sø dzeuocz grziuen 1398 *Leksz* II nr 1122; *Szczo my ranczil Paszko za dzewencz grzywen, tego my ne yest doplaczil dwu grzywen y grosszu styrze 1400 *Leksz* II nr 2643; Tho szitho... stalo sza dzewøcz grziwen 1400 *Leksz* II nr 2715; Potr *obanzel szø panu Jacuszowi tich penødzi placziez... y ne doplaczil gych trzy grziwen y dzewøczy scot 1401 *HubeZb* 80; Czso Pechno zalowal na Jaracza o dzewøcz grziwen, to yemu Jaracz zaplaczil 1405 *HubeZb* 105; Yakom ya ranczil za Pawla dzewancz korczow rzy 1415 *KsMaz* I nr 2536; Maczey Yaroczsky nye dal... dzewyanczy ran otworzonich a szeszczynascze tluczonich Pyo-

trowy 1418—23 *RoczнHist* XV 54; O ktorą dzewyacz kop Sczepan na Bronischa zalowal, tych on gego oczczu nye byl wynowath 1434 *ZapWarsz* nr 617; Bandzely czlowyek czyąszko vranyon..., tego zaplata gest dzyewyącz funthow *OrtKal* 202, *sim. OrtMac* 33; Yakom ya nye vinovath Pyotrovi rakoyemsthwa zapissv dzyevyanczy kop, yedno czthyrzi 1465 *ZapWarsz* nr 1185; Quomodo receperunt novem arthonios tritici al. dzewyacz sztogow pschenyczc 1466 *AGZ* XV 43; Dziewiocz iest korow angelskich *MW* 121b; Gdy jesz krolya angyelskyego w szwogym zywoczye za dzyewyanez myeszyaczy noszyla *Naw* 53; Rozvmey, yzecz byl dzyevyącz lyat przy tego oyczv *Rozm* 116; ~ Ta to bødze zemyø (*pro* zemya)..., ktorosz iest przikazal pan dacz dzewyøczi pokolenyv a pol pokolenyv (novem tribubus et dimidiae tribui) *BZ* Num 34, 13.

2. *jako składnik liczebnika wieloczłonowego*: **a.** *w składni rządu z liczonym rzeczownikiem w gen.*: Oth stvorzena Adamouego asze do narodzena boszego bilocz gest pincz thyszøcz lath dweszcze lath y dzeuocz lath *Gn* 4b; Odliczisz sobye sedm tidnyow rokow, to iest sedm sedmi, gisz to spolv czini dzewyøcz a czterdzeszci lyat (annos quadraginta novem) *BZ* Lev 25, 8; Synow Symeonowich... policzony sø... pyøczdzeszyøøt a dzewyøøcz tiszøczow ze trzemisty (quinquaginta novem milia trecenti) *BZ* Num 1, 23; Wszistek sbor boyownikow iego, gisz to zliczoni sø, dzewyøcz a pyøczdzesyøøt tisyøczow a cztirzista (quinquaginta novem milia trecenti) *BZ* Num 2, 13; Szlo tez s nym *pyedzyeszyąd poczesnych mazow, ktorzy byly dzyevyącz tyszyącz lyvda do Rzyma sobą (*leg.* z sobą) pognaly *Rozm* 115; Ktory by czlovyek myedzy vamy, ktory by myal sto ovyecz, a straczylby yedne z onych ovyecz, azaby nye zostavyl dzyevyaczydzyeszyat dzyevyączy na pvszy (nonne dimittit nonaginta novem in deserto Luc 15, 4) a schedschy kv oney oviczy..., alyzby yą nalasl? *Rozm* 384; Takye veselye bądzye na nyebye nad yednym grzeschnym pokutą stroyączym, a yako na⟨d⟩ dzyevyączyadzyeszyąth dzyevyączya pravdzyvych (quam super nonaginta novem iustis Luc 15, 7) *Rozm* 385; ~ **b.** *w składni zgody z liczonym rzeczownikiem w instr.*: Nad gednym hominem pokvto strogøczem[v] nyszly nad *czevøczczeszøcz *czevøcza sz⟨p⟩ravedl⟨i⟩wymi ne *potrzebuyoczemv (Luc 15, 7) *ca* 1450 *PF* IV 578; ~ *w loc.*: Potem gdisz w dzewyøczydzesyøt w dzewyøczy leczyech (nonaginta et novem annorum) bødzc, zyawyl syø gemu pan bog *BZ* Gen 17, 1; Bil gest Abraham w dzewyøczydzeszyøt a w dzewyøczy leczyech (nonaginta et novem erat annorum), gdisz syø gest obrzazal *BZ* Gen 17, 24.

Dziewięćdziesiąt *formy*: *n.* dziewięćdziesiąt *BZ* I Par 9, 6, *Rozm* 642; ~ *g.* dziewiącidziesiąt *Rozm* 384; ~ *ac.* dziewięćdziesiąt *BZ* Gen 5, 17; ~ *i.* dziewiąciądziesiąt *Rozm* 385; ~ *l.* (w) dziewiącidziesiąt *BZ* Gen 5, 9, 17, 1, 17, 24.

Znaczenia: *'nonaginta'*: **1.** *jako liczebnik jednoczłonowy*: Potem Enos bil w dzewyøczydzeszyøt leczyech (vixit vero Enos nonaginta annis) y myal syna *BZ* Gen 5, 9; Sara *bødz w dzewyøczydzeszyøt leczyech y porodzyla (Sara nonagenaria pariet)? *BZ* Gen 17, 17.

2. *jako składnik liczebnika wieloczłonowego*: **a.** *głównego*: Bil gest zyw Malacel na szwyeczye wszech swich lyat oszmset a dzewyøczdzeszøt a pyøcz lat (octigenti nonaginta quinque anni) *BZ* Gen 5, 17; Bidlyly w Ierusalem... z sinow Zara Iehuel a bracyey gego szeszcset a dzewyøczdzesyøt (sexcenti nonaginta) *BZ* I Par 9, 6; Statuta noue... xiązączia Conhrada..., ktori... vstawil iesth... liatha po narodzeniu zbauiczicla nasego thisiącz czterista dziewiączdziesiąth y osmi liath 1498 *MacPraw* VI 272; Dvanaszcye czem anyolow są szedm tyszyączy dzyevyeczkrocz sto dzyevyączdzyeszyath y dva anyoly *Rozm* 642; ~ Potem gdisz w dzewyøczydzesyøt w dzewyøczy leczyech (nonaginta et novem annorum) bodze, zyawyl syø gemu pan bog *BZ* Gen 17, 1; Bil gest Abraham w dzewyøczydzeszyøt a w dzewyøczy leczyech (nonaginta et novem erat annorum), gdisz syø gest obrzazal *BZ* Gen 17, 24; Ktory by czlovyek myedzy vamy, ktory by myal sto ovyecz, a straczylby yedne z onych ovyecz, azaby nye zostavyl dzyevyaczydzyeszyat dzyevyączy na pvszy (nonne dimittit nonaginta novem in deserto Luc 15, 4), a schedschy kv oney oviczy, ktora byla zgynąla, alyzby yą nalasl? *Rozm* 384; Takye veselye bądzye na nyebye nad yednym grzeschnym pokutą stroyączym, a yako na⟨d⟩ dzyevyączyadzyeszyąth dzyevyączya pravdzyvych (*PF* IV 578: nad *czevøczczeszøcz *czevøcza sz⟨p⟩ravedl⟨i⟩wymi, super nonaginta novem iustis Luc 15, 7) *Rozm* 385; ~ **b.** *porządkowego*: Pot lyathem bozim tissyancz trzisstha dzyewyanczdzyesyand pyrwego *Sul* 94.

Dziewięćdziesiąty *'nonagesimus'*: Pot lyathem bozim tissyancz trzistha dzyewyanczdzyesyantego... xanząn... takye czlonky... vchwalil *Sul* 92; Latho bozye thyssyancz cztherzysta dzyewanczdzyessyanthego panthego 1495 *Górs-Jaz* 277.

Dziewięćkroć '*dziewięć razy, novies*': Dvanasczye czem anyolow są szedm tyszyączy dzyevyeczkrocz sto dzyevyączdzyeszyath y dva anyoly *Rozm* 642.

Dziewięćnacie *cf.* **Dziewiętnaście**

Dziewięćnaćcie *cf.* **Dziewiętnaście**

Dziewięćset '*nongenti*': Jaco mne Mseiszek winowath dzewanczseth drzewa zaplaconego 1427 *ZapWarsz* nr 2707; Bil gest zyw Enos wszech swich lat pyącz a dzewyączset (nongenti quinque anni) *BZ* Gen 5, 11; Bil gest w staroszczy laret wszech swich lyat dzewyączset a szeszczdzesyąt a dwye lyeczye (nongenti sexaginta duo anni) *BZ* Gen 5, 20.

(Dziewięćsił) Dziewięsił *bot.* **1.** '*Carlina vulgaris L.*': *Dzavyszyl, sz⟨a⟩yacza rzepa cardopacia *ca* 1465 *Rost* nr 3840; Dzyewyasyl alita, spelta *ib.* nr 4127; *Drzewøssil, zayøcz⟨a⟩ rzepka cardopacia 1472 *Rost* nr 520; Dzewøsyl camaleonta nigra *ib.* nr 523; Dzewyaszyl *ca* 1500 *Rost* nr 7304.

2. '*Agrimonia eupatoria L.*': Rzepyk, skorczik, *dzewyasszsl agrimonia 1460 *Rost* nr 3330.

3. '*Eryngium campestre L.*': Dzyewyøszil iringus *ca* 1500 *Rost* nr 5473.

4. '*Vitex Agnus castus L.*': Dzyewyassil agnus castus 1437 *Rost* nr 2431.

5. '*Inula Helenium L.*': Oman, enula polna, *cziewczil (*pro* dziewięsił) enula 1484 *Rost* nr 6036.

Dziewięsił *cf.* **Dziewięćsił**

Dziewiętnaście, Dziewięćnacie, Dziewięćnaćcie '*undeviginti*': Tworzian poczczil na zastawø panu *Mszuowi dzewøczinaczeze grziwen 1401 *HubeZb* 81; Jacom ne doszal (*pro* dostal?) v Laszarza *dzewiczinacze grosszy 1422 *ZapWarsz* nr 30; Amasyas... w pyøcy a we dwudzestu lecyech bil, gdisz poczøl krolyowacz, a dzewyącznaczeye lyat krolyowal w Ierusalemye *BZ* IV Reg 14, 2; Nyevyasta zrozvmyawschy, yze byla vzdrovyona od tey nyemoczy czyekace, ktoraś myala dzyevyątnaszczye łat, dzyekovala bogv *Rozm* 223.

Dziewina *bot.* '*dziewanna, Verbascum Lychnitis et sp. aff.*': Dzyewyna tapsus barbatus *ca* 1465 *Rost* nr 4095.

Dziewka *formy*: *n. sg.* dziewka 1401 *HubeZb* 109, 1441 *StPPP* II nr 2944, XV *med. SKJ* V 259, *BZ* Gen 16, 6, *etc.*; ~ *g. sg.* dziewki 1400 *HubeZb* 98, *Gn* 12a, *Gn* gl. 70b, *Fl* 85, 15, *Dek* III 29, 1442 *ZapWarsz* nr 558, *Sul* 19, *etc.*; ~ *d. sg.* dziewce 1402 *HubeZb* 50, 1421 *TPaw* VII nr 2399, 1434 *ZapWarsz* nr 449, *Sul* 58, *Gloger*, XV *med. MPKJ* V 429. 431, 1452 *TymWol* 75, *etc.*; ~ *ac. sg.* dziewkę 1397 *Leksz* II nr 601, 1413 *KsMaz* I nr 2084, *Sul* 19. 44, *Aleksy* w. 50, *etc.*; ~ *v. sg.* dziewko *Dorota* 168. 1453 *R* XXV 210, *BZ* Ruth 2, 8, *Naw* 30, *Rozm* 736; ~ *i. sg.* dziewką 1404 *Piek* VI 220, 1452 *ZapWarsz* nr 933, *BZ* Deut 27, 22, *Ort-Vrtel* 119, *Rozm* 28; ~ *l. sg.* (po) dziewce 1414 *KsMaz* I nr 2208, 1475 *ZapWarsz* nr 1441, 1478 *Czrs* s. LXXXVI, *etc.*; ~ *n. du.* dziewce *BZ* Gen 19, 30. 36. Num 36, 10; ~ *g. du.* dziewku *BZ* I Reg 14. 49; ~ *ac. du.* dziewce *BZ* Gen 19, 8. 16. 29, 16; ~ *i. du.* dziewkama *BZ* Gen 19, 30; ~ *n. pl.* dziewki *Fl* 143, 14, *Sul* 57, *BZ* Gen 33, 6, *OrtKal* 204, *Dzial* 54, XV *p. post. Kałużn* 282, *Rozm* 56; ~ *g. pl.* dziewek *Sul* 57. 66, *BZ* Gen 30, 43. Ex 21, 9. Jud 21, 12. Tob 3, 7, *Dzial* 53; dziewk 1473 *ZapWarsz* nr 1425; ~ *d. pl.* dziewkam *Sul* 57. 72. 76, *BZ* Num 18, 11. 36, 2, *Dzial* 53. 54, XV *p. post. Kałużn* 285; ~ *ac. pl.* dziewki *Sul* 72, *BZ* Jud 21, 11, *Dzial* 66, *De morte* w. 202. 281; ~ *v. pl.* dziewki *Fl* 149, 2, *Rozm* 737. 741; ~ *l. pl.* (po) dziewkach 1433 *ZapWarsz* nr 421, *Sul* 57, *Dzial* 53.

Znaczenia: **1.** '*dziewczyna, panna, kobieta niezamężna, virgo, puella, innupta*': A s dzefkicz tesze mnogdy sla szona byua *Gn* 12a; Velebna cystota te to defky byla gest commendabilis fuit eius virginitas *Gn* gl. 70b; Richle by kamen umøczcyl..., nisliby misl te to defky ot uari kresciganske a ot cz⟨y⟩sto⟨ty⟩ odfrocil facilius possent saxa molliri..., quam ut mens puelle istius ab intencione Christiana et a virginitate reuocetur *ib.*; Dorothea, czna dzewko czysta, czebe czy ('czci') cirkew swąta *Dorota* 168; Dzewki pofaczcya gwalthowni (virginis raptor violentus), yako y szylnyk, na lasecze gey... bąncz *Sul* 19; O vszylnem sgwałczenyv dzewky (*Dzial* 55: o gwałcze dzewczem) *Sul* 58; Ktorykole dzewcze... gwalth vczyny (quicumque... virgini... opprimendo violentiam fecerit)..., a dzewycza... wolacz bądze..., na naszey lasecze... osylnyk ma bycz *Sul* 58, *sim. Dzial* 55; Ya wczczey dowierzaam pokorney grzesznyczy, nyz pyszneey dzewcze *Gloger*; Virgo, pauperis carpentarii vxor dzewka, v[o]bogiego czieslic zona XV *med. SKJ* V 259; Poszlal... dzewcze archanyola 1453 *R* XXV 209; Dzewko, przymy thakyc omyszly gospodzyna *ib.* 210; Iako dzewka obikla iest (sicut puella consueverat) *BZ* Lev 22, 13; Szon⟨y⟩, gesz mosze poznali, zbycye, ale dzewki (virgines) zachowaycye *BZ* Jud 21, 11; Naleszono... trzista dzewek (inventae sunt... virgines), gesz nye znali moskego losza *BZ* Jud 21, 12; Slisz, dzewko (audi, filia), nye chodz na gyne pole zbyracz klosow

BZ Ruth 2, 8; Nyemąszątlıne zony, iako szą dzewky..., ktore ny⟨e⟩ szszą zarączone, nycz wyączey pokupu gymayą, gedno polowyczą tego, czo ymayą nye zarączone mąsczyszny *OrtKal* 204; Spy-ly maszczyszna sz nyewyastą albo sz dzyewką, czo proszna gest albo szobye wolna, a potem ya poymye w małszenstwo *OrtVrtel* 119; Naproth szdayv (*leg.* zdawię) dzewky, chłopcze *De morte* w. 202; Dzewky, wdovy y maszathky, poszycka ye sza gych nyestathky *ib.* w. 281; Sdrowa bandz, dzyewko chwalyebna, ktorazesz szyna bozego vydzyała na krzyzv *Naw* 30; Zawyodl-ly ktho dzyewką (si seduxerit quis virginem Ex 22, 16), nyszly yą poyal XV *p. post. Kałuźn* 285; Nye chczye-ly yemv gey oczyecz dacz, tedy da gey wyano za szromota podług obyczayą, yako dawayą takym dzyewkam wyano (quam virgines accipere consueverunt Ex 22, 17) *ib.*; Ioachym bogv wschechmogączemv szyą modlyl, by nam raczyl zyavycz, czosz bychmy s tą vyelyebną dzyevką myely vczynycz (quid de facto virginis possimus ordinare) *Rozm* 28; Dzyevycza Marya, kyedy ty dzyewky z Yozeffem movyły (virgines... narrabant), pocznye z vyelykyem nabozenystvem vzyvacz boga *Rozm* 56; V ten czass dzyewka ta ystna byla ve dwnaszcze lyat (annorum tunc duodecim fuit haec puella) *Rozm* 222; Iesus vzdrovywschy ta dzywką... poyął tey dzywky oycza y maczyerz *Rozm* 296; Dzyevko luda mego, opaschy szye ve vloszyenycza (filia populi mei, accingere cilicio Jer 6, 26) *Rozm* 736; O vy, dzyvky Ierosolymskye,... vass proscha, abysczye ze mną slez vronyły *Rozm* 737; Vstanczye, dzyevky Ierosolymsky, vstanczye, yvzczy nye yesth czass spanya! *Rozm* 741.

2. '*służąca, ancilla*': Zbawona vczin syna dzewky twoiey (*Pul*: zbawyonym vczyn syna posselkynyey twoyey, salvum fac filium ancillae tuae) *Fl* 85, 15; Nye pożąday zony brata twego, dziewky (non concupisces... ancillam Deut 5, 21), osła any rzeczy yego *Dek* III 29; Sobek Sandziwogewi s paniczem i sz dzewcą soczeuiczą pobrał 1404 *Piek* VI 220; O ctorą dzewka Yan na mą szalował, ta bila moya, ale ne yego 1413 *KsMaz* I nr 2084; Jacom ya nye szbyla Elenyna paropka y dzewky v yey bydla szamowtora szyłą 1442 *ZapWarsz* nr 558; Jacom ya nye winowath paropkv trzech kop mitha et dzewcze dwudzestu groschu mitha 1452 *TymWol* 75; Jako ja nye wzyąla od Jachny czechła y czepcze s moya dzewka, s Małgorzetha 1452 *ZapWarsz* nr 933; Twoya dzewka gest w twoyu rąku (ancilla tua in manu tua est) *BZ* Gen 16, 6; Nye będze *dzeczyeczyem syn dzewky mey s mim synem (non... erit heres filius ancillae cum filio meo) *ib.* 21, 10; Iacob... myal gest stad wyele, dzewek (ancillas), panosz, wyetbłądow doszycz *ib.* 30, 43; A przyblyszywszy syą dzewky (appropinquantes ancillae),... poklonyły syą gemu *ib.* 33, 6; Sara... bila vsliszala od gedney z dzewek oczcza swego przecyw sobye vrąganye (Sara... audiret improperium ab una ex ancillis patris sui) *BZ* Tob 3, 7; Yan... rzekł dzyvcze, vrothnyczcze (dixit ostiariae Jo 18, 16) *Rozm* 671; ~ dziewka niewolna, rządna, służebna: Saray... przezdzatkyny bila, a myała dzewką sluszebną (habens ancillam)... Y rzece ku swemu mązu:... Wnydz k mey sludze (ingredere ad ancillam meam), azacz bog zdarzy od nyey mnye syni *BZ* Gen 16, 1; Jako mnye Jan sbył Małgorzata, rządna dzewka 1487 *ZapWarsz* nr 1585; Jakom ya nye rosmovyla w domv yego dzyewky Anna slvzebney, thako my pomozi bog 1495 *ZapWarsz* nr 1770a; Nye wynydze tako, yako wychodzą dzyewky nyewolne (non egredietur sicut ancillae exire consueverunt Ex 21, 7) XV *p. post. Kałuźn* 282; Ex ancilla s poszelkyney *dzyewka sluszebney *ca* 1500 *JA* X 383; Myely... dzywka sluzebna a trzy parobky, ktorzy sluzyły Iozephovy a dzyevyczy Marie (ancillam atque servos tres secum adduxerunt) *Rozm* 81.

3. '*córka, filia*': Gywan vyposzaszil svą dzewka 1397 *Leksz* II nr 601; Pana Spitkowi dzewky... rucha *zdzila za trzidzeszcy grziwen 1400 *HubeZb* 98; Dzewky gych kazane (filiae eorum compositae, *Pul*: czory gich kazane), pokrasone yako podobenstwo kosczola *Fl* 143, 14; O dzewky Syon (*Pul*: czory Syon), radvycze są w krolv swogem (filii, *var.* filiae, Sion exultent in rege suo) *Fl* 149, 2; Sczepan zalował, bi Przibkowa dzewka mu pancz grziwen wcradła 1401 *HubeZb* 109; Czzo yest slubował Chwaliszlaw s oczcem dzewcze sza posag dacz, tho yest szaplacił 1402 *HubeZb* 50; Yako mne Iacub winowath po Katharzine, swey dzewcze, czepecz za poltori copi 1414 *KsMaz* I nr 2208; Jakom Elizabeth, dzewcze szwey, dał tako wyele posagu, jako giney dzewcze szwey 1421 *TPaw* VII nr 2399; Jacom ya Stachnina posagu widał po dzewkach cztirdzesci kop 1433 *ZapWarsz* nr 421; Jaco Dorothca, odstampiwszi swego prawa, dała dzewce dwadzescya kop posagu 1434 *ZapWarsz* nr 449; Dorota... gest dzewca Zayączkowskego sostri rodzoni, a gest gego sestrenicza rodzona 1441 *StPPP* II nr 2944; Oczecz dzewką alybo braczya szostrą (pater filiam aut fratres sororem)... *wyposzaczycz ymayą *Sul* 19; Kedy pan wszy gwalthem osyły dzewką abo zoną swego

kmyecza (si dominus villae opprimat filiam aut uxorem sui emetonis) *Sul* 44, *sim. Dział* 34; A thakesz czygemy o dzewkach szlachczyczow nyszszych vogevodi (de filiabus inferiorum nobilium a palatino) *Sul* 57, *sim. Dział* 53; O pozazenyv dzewek [wy]widanich za mąsz (*Dział* 52: O posagv dzewcze namyenyonem) *Sul* 57; Oczczecz za zywotha swego dzewkam swogym moze gymyenye... polecziez (pater... suis filiabus possit bona... assignare) *Sul* 57, *sim. Dział* 53; Zapowyedamy,... aby dzewky w dzedzynach... nye wszstąpowały any namyestnyczkamy byly (prohibemus..., quod filiae in hereditatibus, quae pusczina vlg. dicitur, non succedant, *Dział* 54: zakazvgemy, aby szadna dzewka w puszczyną nye vpadala) *Sul* 57; Tho... yvsz stogy wyszszey poth rubriką o pozaszenyw dzewek *Sul* 66; Paknyąlybi synow nye myal, alye dzewky, tedy dzewkam... gymyenye spadnye oczcysne (filiabus omnes hereditates... cedent paternae) *Sul* 72, *sim. Dział* 66; Vstawyamy, kedy ktory sze slachcziczow s tego swyatha szydze, mayącz syny y dzewky (habens filios et filias), tedy bracza swe szostri mayą dacz mazom, posag gym *nasnamyonowszy *Sul* 72, *sim. Dział* 66; Kedy dzeczy pyrwey zony cząscz swoyą... oth oczcza gym... daną ymayą, tedy cząscz wthorey zony szynom albo dzewkam ma szą dostacz szpelnye a se wszego (portio secundae uxoris filiis aut filiabus cedere debebit integraliter et ex toto) *Sul* 76; Slowa matczyna kv dzyewcze (verba matris ad filiam) XV *med. MPKJ* V 431, *sim. ib.* 429; A wyacz mv czeszarz dzewka dal, a papyesz gy sz nyą oddal *Aleksy* w. 50; Mam dwye dzewce (habeo duas filias), gezesta geszce møzow nye znale *BZ* Gen 19, 8; A gdisz to odmowyl, wszøl gi za røkø... y dwye dzewce (ac duarum filiarum eius) *ib.* 19, 16; Loth... przebiwal gest na gorze, a dwye dzewce gego s nym (duae quoque filiae eius cum eo)..., ostal gest w yaskyny y swima (*leg.* z swyma) dzewkama (et duae filiae eius cum eo) *ib.* 19, 30; Tedi poczyølasta dwye dzewce Lothowye s swim oczczem (conceperunt ergo duae filiae Lot de patre suo) *ib.* 19, 36; (Laban) gymyal gest dwye dzewce (habebat... duas filias) *ib.* 29, 16; Bødzemy gich *dzewkye poymowacz (filias eorum accipiemus uxores) *ib.* 34, 21; Paklybi yø synu swemu oddal, podle obiczyaya dzewek uczyny gey (iuxta morem filiarum faciet illi) *BZ* Ex 21, 9; Pirwe vrodi... oddalem tobye y synom twim, y dzewkam (filiis tuis ac filiabus) twim *BZ* Num 18, 11; Tobye, panv naszemv, przikazal bog, aby... takes dzewkam (filiabus) Salfaad, brata naszego, dal gymyenye slvssnye otczv *ib.* 36, 2; Vcinili dzewcze Salfaad tak, iakos gim bilo przikazano (fecerunt que filiae Salphaad, ut fuerat imperatum) *ib.* 36, 10; Przekløti, genze spy s sostro swø y z dzewkø otcza swego (maledictus, qui dormit cum sorore sua, filia patris sui) *BZ* Deut 27, 22; Gymyona dwu dzewku (nomina duarum filiarum eius): gymyø pyrworodney Merob, a gymyø mnyeyszey Mykol *BZ* I Reg 14, 49; Gyeden... czlowyek... vmarl a szostawyl... swą prawą dzyewką y bratha rodzonego... A gdyby v thei dzyewky byly dzyeczy, synowye, mayały takye dobre prawo ku przerzeczoney sbrogy? *OrtKal* 195, *sim. OrtMac* 31; Dala gye (*sc.* pieniądze) chowacz szwogyey dzyewcze y tedy ty pyenyadze szgynaly *OrtMac* 70; Jako ya nye ranczil Viganthowy wyana dzewcze yego Anne 1456 *ZapWarsz* nr 1049; Aczliby gedna abo więczey dzewek po smyerczy oczcza zostali, tey to dzewcze za posag ma bycz oprawiono ssto grzywien *Dział* 53; Aczlibi bracza zmarli,... dzewkam posag y cząscz z gymyenya podług oschaczowanya... ma bycz dano *Dział* 54; Aczlyby byli dzewky, tedy ma gym bycz obrządzono tym obyczagem, yako przedtym postawyono o posag *Dział* 54; Jednacze... myely vymyerzycz cząscz... Annyna y Dorothczyną, dzyewk nyegdy Durzynich 1473 *ZapWarsz* nr 1425; Jakom ja nye vinowath sstha koop grosch w polgroszczech poszagu po dzyewcze Heduidze Marczinovy 1475 *ZapWarsz* nr 1441; Vyth Duczky Mykolayowy Czyszkowskyemu zaplaczil syethmdzyessyanth kop possaznych pyenyadzy po Barbarze, dzyewcze szwey 1478 *Czrs* s. LXXXVI; Jako mnye Jan..., oczecz wasch, posthapyl trzydzesscz kop gr⟨oszy⟩ possagu po Annye, dzewcze swey 1489 *ZapWarsz* nr 1574; A thak gdy moyą dziewką poyął, thedyszmy gyey sprawyały rzeczy potrzebne 1493 *PF* IV 664; Tamo byly dzywky byskupow zydowskych (filias pontificum) *Rozm* 16; Vtenczass przyschla yedna wdova... prorokyny, dzyvka Ssamvelova (Anna prophetissa, filia Phanuel Luc 2, 36) *Rozm* 79; Tamo movy, yze yny to byl Herod, nysz margrabya zydowskey zyemye, ktorego myal z dzywka Schymonovą *Rozm* 242; Iesus vzdrovyl dzyewką... byskupa zydowszkyego *Rozm* 295; Nye mnymayczye, abych czy przyschedl pvsczycz myr na zyemyc,... boczyem przyschedl odlączycz czlovyeka przeczyv oyczu, dzywką przeczyw maczyerzy svoyey (separare hominem adversus patrem suum et filiam adversus matrem suam Mat 10, 35) *Rozm* 312; Kto mylvye szyna svego albo dzyvką svoye nad mye,

nye yest mnye dostoyen (qui amat... filiam super me, non est me dignus Mat 10, 37) *Rozm* 313; Dzyevka Herodzyadzyna skakala myedzy lyvdem (saltavit filia Herodiadis Mat 14, 6) *Rozm* 346; ~ *w opisowym określeniu nazw miast:* dziewka babilonska '*Babilon*': Dzweka (*pro* dzewka) babilonska neøzna (*pro* nødzna, filia Babylonis misera, *Pul*: czora babiloynska) *Fl* 136. 11; ~ dziewka jerozolimska '*Jerozolima*': Vynydzczye, obezryczye, czorky Syon, czvsch dzyevky ierozolymskye, krolya zbavyczyelya *Rozm* 829; ~ dziewka Syjon '*Jeruzalem*': Povydzczye dzyevcze Syon albo Ierusalem: Ova krol tvoy przyschedł (dicite filiae Sion: Ecce rex tuus venit Mat 21, 5) *Rozm* 446.

Dziewoja '*dziewczyna, panna, virgo*': Nye pokala syebye kaplan myedzi vmarlczi... jedno tilko myedzi przirodzonimi..., to iest nad otczem y nad maczerzø... y nad syostrø *dzewyoyø, ktoras nye iest dana za mosz (super... sorore virgine, quae non est nupta viro, *Bible Muscjn*: nad sestrú dyewogy) *BZ* Lev 21, 3.

Dziewosląb *formy*: *n. sg.* dziewosląb 1398 *TPaw* III nr 5401, 1437 *Wisł* nr 228, s. 88. *ca* 1455 *JA* XIV 490, 1461—7 *Serm* 15r, XV *p. post. PF* V 11, *ca* 1500 *Erz* 16; ~ *ac. sg.* dziewosłęba 1462 *R* XXV 269, 1470 *ZapWarsz* nr 2989, 1477 *ZapRpKol* 2, 250; ~ *i. sg.* dziewosłębem 1462 *PF* VIII 19; ~ *n. pl.* dziewosłęby 1460 *PF* IV 623.

Znaczenie: '*swat, pośrednik małżeński, paranymphus, nuptiarum conciliator*': Inter... fratres... questio mouebatur pro pecoribus, pecudibus ipsorum sororis... Eodem proquo (*pro* proco) vlg. dzewosløb veniens recognouit, quod cum... frumento nupcias eidem sorori facere debuerunt 1398 *TPaw* III nr 5401; Dzyewosląb paranimphus 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; Dzewoslab procus *ca* 1455 *JA* XIV 490; Dzevoslamp paranymphus 1461—7 *Serm* 15r; Dzevosl ąb paranimphus *ib.* 332r; Jako ya dzeuoslabem byl 1462 *PF* VIII 19; Dzevoslaba paranymphum 1462 *R* XXV 269; Statuere dzewoszlamba..., qui taliter recognovit, dicens, quod ego Margaretham naraylem ya post virum 1470 *ZapWarsz* nr 2989; Habeo collocutores vel paranimphum al. dzewosląba vel wmowcze 1477 *ZapRpKol* 2, 250; Dzyewosląb procus XV *p. post. PF* V 11; Dzyevoszlaby 1460 *PF* IV 623; Dzyevoslab procus *ca* 1500 *Erz* 16.

Dziewosłąbka '*swatka, pośredniczka małżeńska, proca, nuptiarum conciliatrix*': Dzyevoslabką proca *ca* 1500 *Erz* 16.

Dziewstwo *formy*: *n. sg.* dziewstwo XV *med. R* XXIV 359, XV *med. R* XXV 159, XV *med. SKJ* V 272. 274, 1461—7 *Serm* 415 v, XV *p. post. R* XXV 265; ~ *g. sg.* dziewstwa 1411 *HubeZb* 90, XV *in. JA* XXVII 266, 1434 *KsMaz* III nr 667, 1448 *ZapWarsz* nr 893, *Sul* 43. 58, *BZ* Jud 11, 37, *OrtCel* 10, 1471 *MPKJ* V 112; ~ *d. sg.* dziewstwu *ca* 1440 *R* XXV 220, XV *med. PF* IV 595, *Naw* 38—9; ~ *l. sg.* (przy) dziewstwie *Aleksy* w. 64, *BZ* Deut 22, 19.

Znaczenia: **1.** '*panieństwo, dziewictwo, czystość dziewicza, virginitas, castitas*': Yacom ya ne wszanl Szbeychi silø anim ye *dzewsceva othyøl 1405 *KsMaz* I nr 516; Jan Nastcze nyegednego vselstwa nye uczinil ani dzewsthwa odganil 1411 *HubeZb* 90; Odleganye dzewstwa stuprum XV *in. JA* XXVII 266, *sim. OrtCel* 10; Iako ya Przibki nye bil anym gey dzewstwa gwaltem odyal 1434 *KsMaz* III nr 667; Tysz so s panni Marye narodzyl, *czewsthws gey niczsz ne zaszkoczyl (*leg.* dziewstwuś jej niczs nie zaszkodził) *ca* 1440 *R* XXV 220; Dzewstwu swemv nye zaschkodzysz XV *med. PF* IV 595; O ktori gwalth Katharzina na mya zalowala, thegom yey nye vczinyl anym yey dzewstwa othyal 1448 *ZapWarsz* nr 893; Nyektorzy... dzewycze dzewsthwa sbawyayą (virgines stuprant) a nyewyasti gwalthem pokalayą *Sul* 43; Vstawyamy..., ysz kthorykole dzewyczą... przes woley porodzyczelow... gwaltem vsylil, tho gest dzewstwa sbawyl, zywoth gego bącz na myloszczy... osyloney dzewky y przyaczol gey *Sul* 58; Dzewstwo, czystota castitas XV *med. R* XXIV 359; Dzewstwo virginitas XV *med. R* XXV 159; Aczczy dzyewstwo nam etsi virginitas est maxima et pulcherrima virtus XV *med. SKJ* V 272; Decima stella est virginalis castitas seu integritas ,yesteczy dzyewstwo albo nyeporuschenye, que debet esse in virginibus *ib.* 274; Wroczil... pyrszczen gycy, a *reelk thako do nycy: Ostawyam czą przi thim dzewstwyc *Aleksy* w. 64; A odsedzi gey sto zawazy srebra. ges to da otczv dzewczemv, ktorøs to gest ganbil ymyenyem przezlim na gey dzewstwe v Israhel (super virginem Israel) *BZ* Deut 22, 19; Dzewstwo virginitas 1461—7 *Serm* 415 v; Dzewstwø virginitatis *ib.*; Dzewstwo *okrøssa pocori virginitas decor humilitatis *ib.*; Pokorø, mito dzewstwø (*pro* dzewstwa) humilitas precium virginitatis *ib.*; Chwala y modla dzewsthwu y czysthoczye thwey *Naw* 38—9; Dzewszthwo virginitas XV *p. post. R* XXV 265.

2. '*młodość, aetas iuvenilis, virginea, pubertas*': Acz dwa myesyøcza *chodzo po gorach placzocz dzewstwa mego (ut... plangam virginitatem meam) *BZ* Jud 11, 37; Dzewstwa pubertatis

(plange quasi virgo accincta sacco super virum pubertatis suae Joel 1, 8) 1471 *MPKJ* V 112.

Dzieża '*naczynie do wyrabiania ciasta, alveus pistorius*': Pro IV vrnis et dzezze II scoti 1394 *MMAe* XV 232; Dzesze 1412 *MMAe* XV 569; Pro duobus vasis, in *quo paratur pasca al. *czesza 1419 *MMAe* XV 530; Pro pastenis al. *czesze tres scotos *ib.* 542; Pistor malym qwasem naqvaszi czalo dzeszo XV *in. R* XXIV 62; Pro vna pastina al. dzeza pistoribus 1420 *MMAe* XV 552; Dzyesza pastale 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; *Czesza alveolus, canistra, canistrum 1450 *RpKapKr*; Dzesza pastale *ca* 1455 *JA* XIV 491; (Krolevstvo nyebyeskye) podobno yest czyastu, ktoregosz nyevyasta vzyavschy trzy myary vlozy w dzyzą, yschby vschystko vkyszyalo (simile est fermento, quod acceptum mulier abscondit in farinae sata tria, donec fermentaretur totum Luc 13, 21) *Rozm* 378.

Dzieżka '*rodzaj naczynia, vasis genus ad pistoris usum vel ad olivam, vinum asservandum apti*': **a.** *do wyrabiania ciasta*: *Deska pistrio XV *p. post. PF* V 9; ~ **b.** *na oliwę, wino itp.*: Dzyeska seria XV *p. post. PF* V 10; Dzeska seria 1463 *PF* V 12; Dzeska stima *ib.*

Dziębrza *cf.* **Dziebrz**

Dzięciol *zool.* '*dzięciol, Picus sp.*': Dzanczol picus XV *med. R* XXIV 368; Dzaczol picus 1471 *R* XXIII 283; Dzøczol picus 1472 *Rost* nr 1318; ~ Felici remige de ponti procellis, quibus pici al. dzaczolowe fidei et servicio innexi sunt, et pererebro naufragantur, ad portum pessime orthodoxe fidei enatare XV *med. AKPr* I 222.

Dzięgiel, Dzięgil *bot.* '*dzięgiel, Angelica silvestris L.*': Dzągil angelica 1437 *Wisł* 228, s. 85; *Dzogil angelica XV *p. pr. PF* V 29; *Czogil papiscus *ib.*; *Driegiel angelica XV *med. PulKras* 33; Dzągyl *ca* 1455 *JA* XIV 493; Dzyøgyl angelica 1460 *Rost* nr 3341, *sim.* nr 3132; Dzyøgel angelica 1464 *Rost* nr 4751; Dzyagyl diga, angelica *ca* 1465 *Rost* nr 4309; *Dzøøgil *Park* 408; Dzøgil angelica 1472 *Rost* nr 876, *sim.* nr 2387, 2943; Dzyagyl angelica 1478 *Rost* nr 1939; Dzyengyl angelica 1493 *Rost* nr 2336; Dzangyl angelica XV *p. post. R* LIII 64; Dzøgyel calamus silvestris XV *ex. Rost* nr 6003; Dzengil *ca* 1500 *Rost* nr 7342.

Dzięgil *cf.* **Dzięgiel**

Dzięgna '*dziąsło, gingiva*': Ad infirmitatem dząngna XV *med. R* XXIII 281; Dzyagną dentile, zanfleisch, dentina idem *ca* 1500 *Erz* 16; Dzyagną, daszna gingiua, id est dentina *ib.*

Dzięk *tylko we zwrotach*: **a.** miej(że) go dzięk '*dzięki za to, euge, gratias*': Mye go dak. mycysze go dząng, euge *ca* 1418 *JA* XIV 511; Mycy go dzank (*var. lub.*: mycy go dzyąk a. dobry) euge (euge, bone serve, quia in modico fuisti fidelis Luc 19, 17) 1471 *MPKJ* V 124; ~ **b.** przez dzięk '*wbrew woli, praeter voluntatem*': Kaszalesz mi sobe trzi grziwne obranczicz. Przesz dzank tedi sa rankoyme trzi grziwne ranczili 1418 *TPaw* VII nr 91.

Dzięka *formy*: *n. sg.* dzięka *MW* 61b, XV *p. pr. R* XIX 92; ~ *g. sg.* dzięki *Słota* w 45, *Sul* 44, XV *med. GlWroc* 55v, *OrtBrRp* 75, 4, 86, 1, *De morte* w. 69, 74, 108; ~ *ac. sg.* dziękę 1413—4 *Msza* I s. 261, *sim.* IV, VIII, XV *med. SKJ* V 259, *Rozm* 408, ~ *i. sg.* dzięką 1471 *MPKJ* V 130; ~ *n. pl.* dzięki *ca* 1428 *PF* I 493, 1477 *MPKJ* II 324; ~ *ac. pl.* dzięki 1413—4 *Msza* I s. 261, *sim.* VIII, *BZ* Lev 7, 13. II Par 7, 6. Tob 11, 12, 1471 *MPKJ* V 49, XV *ex. R* XIX 92.

Znaczenia: **1.** '*cześć, chwała, podziękowanie, gratiarum actio*': ‹Wszyal chlyeb›..., a... ‹tobye› dzaką czynyacz (*Msza* III: s chwalo dayącz, VI: chwalya dayą), przeszegnal (panem..., tibi gratias agens, benedixit) 1413—4 *Msza* I s. 261, *sim.* IV, VIII; Wszyawszy czysty, szwathły ‹kyelych› ... y thesz ‹thobye› dząky czynyącz (*Msza* III: falą dayącz, IV: dzankø czynøcz, VI: chwala daya) przeszegnal (calicem..., tibi gratias agens, benedixit) 1413—4 *Msza* I s. 261, *sim.* VIII; Dzenky graciarum acciones *ca* 1428 *PF* I 493; Et deo patri grates dząką agens filium suum adoravit XV *med. SKJ* V 259; Offyerowacz bødø... chlebi kwaszne s obyati, wzdane za dzyøky (offerent... panes quoque fermentatos cum hostia gratiarum) *BZ* Lev 7, 13; A gdisz syø bogu pomodlyl a dzøki gemv wsdal, posadzil syø (cumque... gratias egissent, consederunt) *BZ* Tob 11, 12; S dzanką cum graciarum accione (abstinere a cibis, quos deus creavit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus I Tim 4, 3) 1471 *MPKJ* V 130; Blogoslawmi panu, bogu dząky *MW* 17a, *sim.* 41b; Ktorego milosyerdzie wyelkye nyechay sz namy bandzye, jemu dzyaka zawsze *MW* 61b; Troyco święta bądź sławiona, bogu dzięka poślubiona XV *p. pr. R* XIX 92; Wysławiaymy pana tego..., mowmy dzięki panu swemu (deo dicamus gratias) XV *ex. R* XIX 92; ~ miej dziękę: Mey dzycke, slugo dobry albo vyerny (euge, bone serve Luc 19, 17), yzesz v malye byl vyerny *Rozm* 408.

2. '*pieśń pochwalna, hymnus*': Kaplany staly w rzędzech swich, ale slugy koscyelne na organyech pyeszny bozych, gesz zloszil Dauid..., dzøki Dauidoui spyewaiocz rękama swima

(hymnos David canentes per manus suas) *BZ* II Par 7, 6, *sim.* 1471 *MPKJ* V 49; *Dczaky preconia 1477 *MPKJ* II 324.

3. bez, przez dzięki '*bez zgody, wbrew woli, przemocą, absque consensu, aliquo invito*': Mnogy yescze przed dzwyrzmy bødze, czszo na yego masto szødze, an mu ma przez dzenky wstacz *Slota* w. 45; Yszby nykth nye myal czydzych rzeczy bracz przes dząky (*Dział* 35: kromye czygey woley) pana (quod nullus debet res alienas attrectare domino invito) gych, przerzeczonego Ydzyka w thakey przythczy skazalismy biez kv przysądze dopvszczonego *Sul* 44; Et misit *Othosias rex quinquagenarium et quinquaginta viros cum eo, ut vocarent Helyam et invitum, przes dzeky, ducerent XV *med. Gl-Wroc* 55v; Mozely... dzyeczy wzancz w szwą opyeką besz wolcy y dzaky gych mathky? *OrtBrRp* 75, 4; Mozely to woyth odlozycz daley besz gych dzyaky? *ib.* 86, 1; Gdycz przynyosza yadv garnek, mvszysz gy pycz przesz dzaky *De morte* w. 69; Ostan thego wszech (*pro* wszego?), thobye vyela, przesz dzaky kasznyv roszdzela *ib.* w. 74; Szawszdy ya... przesz *dzyky noczlegv prosza *ib.* w. 108.

Dziękować *formy*: *praes. ind. 1. sg.* dziękuję 1413 *JA* XIV 498, XV *med. PF* IV 594, 1471 *MPKJ* V 12, XV *ex. Kałuźn* 292, *Rozm* 322. 439; *3. sg.* dziękuje XV *med. R* XXII 238; *1. pl.* dziękujemy 1493 *R* XXV 234; *3. pl.* dziękują *ca* 1500 *SprTNW* V 14; ~ *imper. 2. sg.* dziękuj *MPKJ* V 70; *2. pl.* dziękujcie *Rozm* 802; ~ *part. praes. act. adv.* dziękuję *Gn* gl. 165a; dziękując *BZ* Tob 2, 14, *Pul* 146 arg., *Naw* 152, *Rozm* 39. 826; ~ *inf.* dziękować *Rozm* 117; ~ *fut. 1. sg. m.* dziękować będę *MW* 4b; *3. pl. f.* będą dziękować *Slota* w. 82; ~ *praet. 3. sg. m.* dziękował *Aleksy* w. 158, 1471 *MPKJ* 70, *Rozm* 322. 399; *f.* dziękowała *Rozm* 223; *3. pl. m.* dziękowali *De nativ* w. 80.

Znaczenia: **1.** '*wyrażać wdzięczność, gratias exhibere, gratias agere*': Dząkvyą bogv memv, ysze gemv thako lyvbo vczynicz we mye tho czudo XV *med. PF* IV 594; A gdy do Rzymą przyal, bogv dząkowal, ysch gy do szemye przygnal *Aleksy* w. 158; Bene habeas domine Pilate, id est dzakvgemy thobye 1493 *R* XXV 234; Apostoly szwyętego ducha moczy wyerzøczym zyawyayø. nauczayøcz zawzdy boga chwalycz za yego dobroczy, dzękuyøcz, ysz nas od zlych brony *Pul* 146 arg.; Myloszyerdzyv thwoyemv dzyąkvyacz, panye Jesu Criste, prosclia *Naw* 152; Yal ym takyesch dzyekovacz, czo yemv szą dobrego czynyly (de factis beneficiis his gratias agebat) *Rozm* 117; Nyevyasta zrozvmyawschy, yze byla vzdrovyona od tey nyemoczy,... dzyekovala bogv a dala yemv chvalą (mulier... deo grates retulit ipsum adorando) *Rozm* 223; Czlovyek... dal chvale myłemv Iesuszovy *dzyekuyecz yemv (vir... grates Jesu retulit), yze y zbavyl they nądze *Rozm* 292; Myly Iesus zavolal rzekącz: Spovyadam szye tobye a dzyekvye, oycze krolv..., yzesz to skryl od rozumnych *Rozm* 322; Yeden s nych, gdy vzral, ysch byl oczyszczon..., począł chvalycz boga wschechmogączego, a padwschy na sve kolana przed nogy mylego Iesucrista, dzyekoval yemv (cecidit in faciem... gratias agens Luc 17, 16) *Rozm* 399; Oczsche, dzyekuye tobye (gratias ago tibi Jo 11, 41), yzesz mye vyslvchal *Rozm* 439; Dzyekuyczye yemv, yzecz my taką przyaszn vczynyl *Rozm* 802; ~ *z czegoś 'za coś'*: On bogu sz tego dzącuge XV *med. R* XXII 238; W boiazny bozey ostal, bogu wzdi dzøkuiøcz ze wszego po wszitki dny ziwota swego (agens gratias deo omnibus diebus vitae suae) *BZ* Tob 2, 14; Iozeff natychmyast vroczyl szyą do Betleem z vyelykyem veselym dzyąkvyącz (revertitur... gratias agendo) bogv wschechmogączemv s takyego darv *Rozm* 39; Czczyenye o tem, yako myly Iesus... dzyekoval bogv oyczv s tego, yze y dal vznacz ml⟨o⟩demv a krewkyemv przyrodzenyv nyevyeszczyemv *Rozm* 322; Myly Cristus... poklyąknął dzyekvyącz bogv oyczv s tego, yz thako opvyto przelal sva svyąthą krev prze czlovyecze zbavyenye *Rozm* 826; ~ *corruptum*: Nye dzankvy acaris, non bene gressus (*war. lub.*: nyewdzączni acaris, homo acharis quasi fabula vana in ore indisciplinatorum assidua erit Ecclus 20, 21) 1471 *MPKJ* V 81.

2. '*chwalić, czcić, laudare, benedicere*': A napirsuecz mili Ihu Xc *mouiy o gego svøtoscy, dzøkugø gemv pret svøtimy... sibi coram angelis regraciando *Gn* gl. 165a; Mila matuchno boza, dzankugø tobe, banczze se mnø! 1413 *JA* XIV 498; Bødø gy wszytky milowacz y krome oczu dzøcowacz *Slota* w. 82; Dzankvyą confiteor (modo confitebor domino Gen 29, 35) 1471 *MPKJ* V 12; Nye dzankowal (*war. lub.*: nye dzakwy) non benedicit (generatio, quae patri suo maledicit et quae matri suae non benedicit Prov 30, 11) *ib.* 70; Dzyekvyą thobye, panye Yezv Kryszczye... Chwalye czye, panye Yezv Kryszczye XV *ex. Kałuźn* 292; Pastyrzovye szyą wroczyły, gydącz bogv dzyąkowały *De nativ* w. 80; Angely bogu dzyąkuyą, a wszythczy wyelbyą Marią *ca* 1500 *SprTNW* V 14; ~ *konuś w czymś*: Dziakowacz bandą tobie we wszprawienyu sercza, w tem, yze

nauczilem se szandow sprawiedliwosczi twoiey (confitebor tibi in directione cordis, in eo, quod didici iudicia iustitiae tuae Psal 118, 7) *MW* 4b.

Cf. **Podziękować**

Dziękowanie *formy*: *n. sg.* dziękowanie XV *med. SKJ* I 76; ~ *g. sg.* dziękowania XV *ex. MPKJ* II 326; ~ *ac. sg.* dziękowanie *BZ* Lev 7, 12. 22, 29, *Rozm* 529; ~ *i. sg.* dziękowanim *Sul* 47, XV *med. SKJ* V 259, *MW* 22b, *Rozm* 39.

Znaczenie: '*oddawanie chwały, wielbienie, dziękowanie, gratiarum actio*': Węczcy dzęcowanye, wdzącznosez magis graciarum accio (avaritia nec nominetur in vobis... aut stultiloquium, aut scurrilitas,... sed magis gratiarum actio Eph 5, 4) XV *med. SKJ* I 76; Ipsum cum maximo gaudio et leticia et graciarum accione a s dząkowanym... in prescpio posuit XV *med. SKJ* V 259; Bøedzyeli za dzøkowanye obyata (si pro gratiarum actione oblatio fuerit) albo offyara, offyerowacz bedø chlebi *BZ* Lev 7, 12; Bedzeczeli obyatowali obyati za dzøkowanye panv (si immolaveritis hostiam pro gratiarum actione domino), abi bil milosczіw *BZ* Lev 22, 29; Usta, yanzik, dusza, ssmisl, mocz s dziøkowanym, abi spiewali... Chwala tobie, panie *MW* 22b; Graciarum accionis dzakovanya XV *ex. MPKJ* II 326; Maria za tem vczyeschenym polyeczala szye bogv wschechmogączemv z vyelykyem dzyekovanym *Rozm* 39; Wszyavschy kyelych dzyąkovanye vczynyl (*sc.* Jezus, et accepto calice gratias egit Luc 22, 17) *Rozm* 529; ~ Chrzeszczyanom pyenyądzi szwych poszyczyąącz, nye wyączey za kaszdy thydzen wszącz myely, nyszly tylko geną qwartą... s dząkowanym (exigere habeant nisi tantum unam quartam cum gratiarum actione) *Sul* 47.

Dziękwa '*pokarm przeżuwany przez bydlę, cibus, quem pecora ruminant*': Dzyąkwą rumen *ca* 1500 *Erz* 16; Zvcz dzyąkwą ruminare *ib.* ~ *Cf.* **Dźwięka.**

Dziki 1. '*na swobodzie żyjący, nieoswojony, ferus, indomitus, agrestis*': Aucis dictis dzike auene III 1/2 chori prius empte 1394 *MMAe* XV 254; Boves erant indomiti nyevkowye et silvestres dzyczy..., non possent iungi *wpszroncz XV *p. pr. R* XLVII 358; Myasszą, czo *czyky zwyerz zagye, thego nye gyedcz (carnem, quae a bestiis fuerit praegustata, non comedetis Ex 22, 31) XV *p. post. Kałuż* 286.

2. '*rdzawy, ciemnoczerwony, qui colorem habet rubiginis*': Dzyka hazuka 1496 *RocznKrak* XVI 64; Bartholomeus... recepit sibi... tunicam dzika 1497 *StPPP* VII 70; Recepisti... tunicam, dictam hazuką dziką 1498 *AGZ* XV 361.

Cf. **Koń, Koziol, Len, Mąż, Ślaz, Wieprz**

Dzinąć *cf.* **Ginąć**

1. Dzinia '*włosienica, tkanina z włosia, cilicium textile e saeta confectum*': Alye ya, gdy my nyelyubyezlywy byly, obloczyl yesm szye w dzynyø (ego autem, cum mihi molesti essent, induebar cilicio, *Fl*: w pitel) *Pul* 34, 15. ~ *Cf. czeskie žíně* '*włósie*', *w Żałtarzu klementyńskim*: oblaczicch sie w zînyu.

2. Dzinia *cf.* **Dynia**

Dzińsia *cf.* **Dzisiaj**

Dziobać *cf.* **Nazobać, Pozobać, Zobać**

Dziołda '*?*': D... duas habet voces... d simplex seu spissum et dz molle... Exemplum secundi: dzal, dzen, dziv, dzołda,... dzøøgil, dzøøsla *Park* 408.

Dzióra '*dziura, otwór, foramen*': Wislą, Bugiem y Narwią kazdemv mayą bicz dobrowolne plinączemv kromia zadnego czla przes wsisthki yazy od poczathkv wiosny alis do Swiąthek, thak isch thes thraffthам dosthatheczne dziori kv plinienyv (struibus et aliis vasis ac ligaturis, per obstacula debet dari foramen sufficiens), kądibi dobrowolnye wiplinącz mogly, kromia zadnego piąniązenya, płaczenia, a po Swiąthkach wsem plinączem thes w kazdem yazv... ma bicz wydana dziora, kądibi plinącz mogli (debet similiter dari foramen ad defluendum) 1498 *MacPraw* VI 274. ~ *Cf.* **Dziura.**

Dzirbołka *zool. zapewne* '*dzierzba, Lanius L.*': Dzyrbolką caroficus *ca* 1500 *Erz* 16.

Dzirgień '*rodzaj tkaniny zbliżonej techniką wykonania do aksamitu, mataxa, textilis genus, quod arte simile atque holosericum conficiebatur*': Dzyrgen mataxa XV *p. post. PF* V 7.

Dzirlatka *cf.* **Dzierlatka**

Dzirnie (*?*) '*darń, caespes*': Pro virgultis ad gatczi et pro dyrne in Lubom 13 grossos 1496 *WarschPozn* I 428.

Dzirwa *zool.* '*dzierzba srokosz, Lanius excubitor L.*': Dzirwa ficedula 1472 *Rost* nr 1331.

Dzirżadło *cf.* **Dzierżadło**

Dzirżawa *cf.* **Dzierżawa**

Dzirżawca *cf.* **Dzierżawca**

Dzirżeć *cf.* **Dzierżeć**

Dzirżenie *cf.* **Dzierżenie**

Dzirżewa *cf.* **Dzierżawa**

Dzirżewca *cf.* **Dzierżawca**

Dzirżętny *cf.* **Dzierżętny**

Dzisi '*bieżącego dnia lub czasu dotyczący, dzisiejszy, teraźniejszy, współczesny, hodiernus*': do dzisia dnia, do dzisiego dnia, czasu, godziny: Szpowadami szø bogw naszemw... naszich wszech grzechow, czszoszmi szø gych dopwszczili od naszego porodzena asz do dzisza

[d]dna *Spow* 1; Sczedrzyk... ssyano sekl na swem,... a tego bil on w dzerzenyv ot wyązanya aze do dzyszego dnya 1425 *Przyb* 19; Wzbudzil sin moy slugo mego przecyw mnye nyeprzyiacyelem, gen my syø przecywy asz do dzisyego dnya (usque hodie) *BZ* I Reg 22, 8; Tak czinyly asz do dzysyego dnya (usque in praesentem diem) *BZ* IV Reg 17, 41; Zostawyon gest korzen nasz az do dzisyego dnya (usque in hodiernum diem) *BZ* II Esdr 8, 90; ~ W czwartem potem wyeku sam szø wroczysz, bo szo gest geszczye nye dokonalo Amoreyskich slosczcz az do dzyssego czasu (usque ad praesens tempus) *BZ* Gen 15, 16; ~ Szpowyadam szya... sz mogych wszysthkych grzechow, czom szya gych dopuszczyl oth mogego *roszwmo vsznanya y oth poszlednye szpowyedzy *hazas do dzyzey godzyny *Spow* 6.

Dzisia *cf.* **Dzisiaj**

(Dzisiaj) Dzińsia, Dzisia 1. *'bieżącego dnia, dziś, hodie'*: Sircc iego iemu doracy, yzbi... suotø (*leg.* z świętą) cyrekuø dinsa zauolal *Ksw* cr 20; Dzysza dobre vestczy... szøcz bily ony thim tho vern(y)m xpianom przyneszony *Gn* 2a; Ga vam dzysza velike veszele sgauam,... yszczy szø dzysza... mili Xt na ten tho svath gest bil narodzil *ib.*; Day nam dzissa (*Ojcz* 15: *dzyssaja) chleb nas wsedni *Ojcz* 2–4. 7. 10. 11. 17; Iaco Olsam mne dzissa mal dosicz vczinicz *na semske prawo 1419 *AKPr* VIIIa 44; Yaczyesm wczora spala s mim oczczem, a ty dzyssza nagotuy wyna,... a bødzesz tesz s nym spacz *BZ* Gen 19, 34; Przeklyøti mosz, gensze chleb bødze gescz dzisya (qui comederit panem hodie) *BZ* I Reg 14, 28; Zaprawdą thocz thobye powyem, dzyszą bandzesz w ragyu moyem (hodie mecum eris in paradiso Luc 23, 43) XV *ex. R* XIX 89; Dzyszya nasch myly zbavyczyel od poganyskych krolow yest pochvalon (hodie salvator a Chaldaeis adoratus est) *Rozm* 204; Dzyszya vezvan na svaczbą (hodie invitatus ad nuptias) vodą w vyno obroczyl *ib.*; Dzyszya bądzye descz, blyszczy szyc nyebo (hodie tempestas, rutilat... caelum Mat 16, 3) *Rozm* 354; Dzyszya temv domv stalo szyc... vschytko zbavyenye (hodie salus domui huic facta est Luc 19, 9) *Rozm* 406; Zachcc, rączc stąpy, yzecz dzyszya v tvem domv mam myeskacz (hodie in domo tua oportet me manere Luc 19, 5) *ib.*; Tego nynye vyodą do Pylata,... a dzyszya y (*leg.* ji)... mayą ossądzycz y obyeszycz na drzevye *Rozm* 746.

2. *'teraz, obecnie, współcześnie, nunc, hoc tempore'*: Pane bosze, proszø ga dzysza, greszny clouek, thuego miloszerdza *Gn* 1b; My vczeczmi szø dzysza k[k] ne, szauitagøcz gø thø to modlithſwø *Gn* 1b; Ony ne bily szø luczemerniczy, gakocz dzysza ludzc na them tho suecze czynø *Gn* 11b; A presto cø disa pytam, pouecz my [o]oth poczøtka pokolenc tvoge *Gn* gl. 169a; Syn moy ies ti, ia dzisa porodzil iesm cze (ego hodie genui te) *Fl* 2, 7, *sim. Pul*, XIV *ex. Pocz* 232; Dzisa, acz glos iego vsliszicze (hodie si vocem eius audieritis), nechayecze zaczwerdzacz serdza wasza *Fl* 94, 8, *sim. Pul*; Iacosm co czøsto sgrzessil, tego mi dzissa zal ot mego prauego serdza y tego sse kaiø *Spow* 2; Jakom ya Thompcowa listha na Ossowno nye szachowal y dzisza go nye wem 1430 *ZapWarsz* nr 312; Gospodnye wszemogocy..., przivmy dzisya nasze dusze *Błaż* 322; Tich dzyssya pelen swyath, gich gest brzuch bog XV *med. R* XXII 234; Si frigescit corporalis infancia aczczy dzyssza zymno XV *med. SKJ* V 260; Nazwano gest ymyø temv myeszv padol Achorow asz dzysza (usque hodie) *BZ* Jos 7, 26; Zawarl dzissya bog nyeprzyiacyelya twego w twø røkø (conclusit deus inimicum tuum hodie in manus tuas) *BZ* I Reg 26, 8; Moy kwyathkv,... racz mya dzyscha wspomoczy! 1447—62 *Zab* 545; Wstan ku mnye, moszesz my vyerzacz, nye chczacz sya dzyszya sznyevyerzacz *De morte* w. 110; Jakom ya przischethwschi do domv Abramowego... nye wszą-lem *trzecz koopp przesz dzeszaczi grosszi gwalthem any gych dziszą trzimal 1471 *ZapWarsz* nr 3017; Poleczaymy thobye obroną duszy naszcy, badz obranycza yey dzysza y na wyeky wyekom *MW* 76b; Mogy myly przygyadzele, dvsza gydze sz kr(w)avym pothem, czo [m]mnye dzyszą, tho vam pothem *SkargaPloc* w. 92, *sim. SkargaWroc* w. 66; Criste,... daysze nam dzyssya zaplakanye, grzechow naszych szalowanye XV *ex. R* XIX 82; Roszlewągya krew luczką marno, alecz dzyschą wyanczey pewno, bo grzeschą yusz ludze barzo XV *ex. MacDod* 140; Ihu Criste,... potwerdz dzyszya... we mnye wszytky szyly, iako bich dzysza thobye mogl... szluzicz, a s tobą pothym mogl na wyek *wyekwm krolyowacz XV *ex. R* XXV 226; Moy namyleyschy, dzyszya czyebye proschą myloszczyvye *Rozm* 37; Alye yze byly oddzyelyony od pospolnego lyvda odzyenyem, tegodla *sluzyly (*pro* sluli 'nazywali się' *sc.* Pharisei), ktores myenymy dzyszya lyczemyernyky *Rozm* 181; Dzyszya popelny szyc Pysmo (hodie impleta est... Scriptura Luc 4, 21) *Rozm* 251; Dzyszyą yest vschemv lyvdv czass smątku y zaloszczy *Rozm* 503; O nasch myly stvorzyczyelyv, nye patrzy dzyssyą na nasche grzechy,

alye vezry na oblycze pomazancza tvego *Rozm* 833; ~ V⟨e szelmy szya dzysza nyne, bo przesz yego narodzene mamy sbavyene XV *med. R* XIX 78; Jvsch dzysza nynye, moy namyleyszchy,... racz vweszelycz w theszknoszczy badącza 1447—62 *Zab* 544.

Dzisiejszy '*bieżącego dnia lub czasu dotyczący, dzisiejszy, teraźniejszy, hodiernus, qui nunc est praesens*': Oczecz swothy... teneczy tho nasz dzysza naucza, abichom szø dzyszegszego dna vøcze veszelyly *Gn* 14a; Bracza, dze, mila, patrzymy tego dobrze, isbichom ten tho dzen dzyszegszy veszelu (*leg.* w wiesielu)... skroczyly *ib.*; F te tho ewangelie dzysegsze nasz Xpc mily o dwcz (*leg.* dwuć) on apostołu movy *Gn* 177b, *sim. Gn* 175b.; Ten tho dzen *dysegszy gestcy gy byl sam mili Xpc vczinil, a pres to disa melibichom szø veszelicz *Gn* 177a; *Chalmysz boga oczcza..., aby dnya dzyszeyszyego szeszlal nąm ducha szwathego XV *p. post. R* XXV 237; ~ krolik dzisiejszy '*o którym dziś mowa, de quo nunc sermo est*': A gdisz wszedl w Kaną..., tamse proszon e (*leg.* je 'jest') cd tego krolika dzyszeeszego XV *ex. MPKJ* II 318; ~ do dzisiejszego dnia, czasu, godziny: Ia, gresni czlowek, kaiø se oczcu y mile Marie... mich wsech grzechow, czom se gich dopuszczil ot mego porodzena az do dzissessego dna (*Spow* 4. 5: asz do dzyszeyszy godzyny) *Spow* 2. 3; Bil gesm w goszczynye aze do dzyszeyszego dnya (fui usque in praesentem diem) *BZ* Gen 32, 4; Postawyl Iacob na gey grobye znamyø napysaw, kto ⟨re⟩ znamyø na grobye Rachel gest az do dzyszeyszego dnya (usque in praesentem diem) *ib.* 35, 20. *sim. ib.* 48, 15; Puszczyø... wyelyky grad, yakysz nygdi nye byl w Egipczyc... asz do dzyszeyszego dnya (usque in praesens tempus) *BZ* Ex 9, 18; Wzywam onych,... yzby szye modlyli... za mna, a yzbych... mogla przewyczyazycz wschyczky zloszczy moye, kthorem popelnyala od mogych mlodych lath az do dzyszyeyschego dnya *Naw* 171; Yzeby v sodomskym myeszczye... thy vczynky byly vczynyone, ktore są v tobye (*sc.* w Kafarnaum) vczynyone, azasby aze do dzyscheyschego dnya (usque in hanc diem Mat 11, 23) bylo zostalo *Rozm* 318; ~ Thy mnye chovasch y zywysch az do thego czaszv dzyszyeyschego *Naw* 87; ~ ~ od dzisiejszego dnia, czasu: Stolecz ten to bødze szwyadek myedzy *mno a myedzy tobø od dzyszeyszego dnya (tumulus iste erit testis inter me et te hodie) *BZ* Gen 31, 48; Od dzyscheyssego dnya a nudius (a nudius quarta die usque ad hanc horam orans eram Act 10, 30) *MPKJ* V 134; ~ Acz kthori czlowyek dzyedzyną swą w pyenyandzach drvgemu... zastawyl, ot czassu dzysyeyschego (a tempore constitutionis hodiernae) tha zastawa... bandzye trwala *Sul* 86; ~ ~ do dzisiejszych miast '*dotychczas, usque adhuc*': Ksandz byl w dzirsenu roley... sz oczcza asz do dzyseyschy ch masth 1423 *AKPr* VIIIa 162.

Dziś 1. '*bieżącego dnia, dzisiaj, hodie*': Ideo ecclesia in vigilia et in die legitur eisdem de operibus aliquibus fcora y disz fspomina gich dobre skutky *Gn* gl. 156b; *Schlib naschs poffseydni day nam *czys *Ojcz* 1. 5; Luthek przedal Strzedzcouicze... y dzysch *baze penandzi za thą *ysto dzedzyną 1424 *MPKJ* II 303; Wytay mego tworcza czalo,... gez *czysz na swath zavytalo *ca* 1440 *R* XIX 100; Panye boze Abrahamow, racz my syø wzyawycz dzysz (occurre... mihi hodie) *BZ* Gen 24, 12; Przecz nie wypełniacie myary czegelney, yako drzewyey, any wczora, any dzysz (nec heri, nec hodie)? *BZ* Ex 5, 14; Gedzczye to dzysz, bocz sobota gest bosza dzysz (comedite illud hodie, quia sabbatum est domini) *ib.* 16, 25; Zachowasz wszitko, czsoszesm dzysz przykazal tobye (quae hodie mando tibi) *ib.* 34, 11; Dzyssem odyøl ganyebnosci egipskye od vasz (hodie abstuli opprobrium Aegypti a vobis) *BZ* Jos 5, 9; Nasze grzechy by othpuszczyl then, kthory szyą dzysz narodzyl *De nativ* w. 50; A przetos kyedy bog trawą polną, ktora dzysch yest, a yvtro bądzye wnyvecz vrzuczona (hodie est et cras in clibanum mittitur Mat 6, 30), tako *odzyenya, tako vasz vyeczey, maley vyary? *Rozm* 281; Owa vypądzayą sle duchy, zdrovye davam dzysz y yvtro (hodie et cras Luc 13, 32), a trzeczyego dnya skonam, a vschakosch mam chodzycz dzysch y iutro, y vtorego dnya (oportet me hodie et cras... ambulare Luc 13, 33), bo ny ma vmrzecz prorok kromya Ierusalem *Rozm* 419; Dzysz czy szye skonayą tvoye dny *Rozm* 744; ~ dziś trzeci dzień '*przedwczoraj, nudius tertius*': Cristus pro nobis immolatus est pridie dzysz trzeczy[n] dzeny XV *med. R* XXV 154.

2. '*teraz, obecnie, współcześnie, nunc, hoc tempore*': Wszyelky dzysz spomyn na dussza oycza szwego *Gn* ap. 1b; Prosza szobye na pomocz boga..., by my raczyl szeszlacz dzysz dar ducha swathego 1450 *MacDod* 120; Deus ... fecit hominem de viro sine femina, ut Ewam, postea de viro et femina et nunc continue, z masza a z szony, yako y dzysz po wsche dnye, ita facit XV *med. SKJ* V 255; Dzisz hodie 1461—7 *Serm* 444v; Nye boy szya dzysz moyey scoly, nye dam czy czyszcz epistoly *De*

morte w. 87; W rącze thwoie, myły panye, dzysz ku obronyc, po szmyerczy ku chwale, poleczam dusza moyą *MW* 99a; Szmyluy szye dzysz nad moyą dvscha *Naw* 122; Iezv myly,... veszrzy dzysz na twe sztworzenye XV *ex. Kałuż̇n* 290, *sim.* XV *ex. SKJ* I 150; Baczczye przyklad, kosthirowye, nąpyschczye gy dzysz w zwey glowye XV *ex. MacDod* 136; Mamj wszyczy k themu szą dzysz bracz, biszmy mogli laszką u bogą zyskacz *ib.* 137; Czvsz czo sobota (*sc.* dawniej) svyączono, to dzysz svyeczymy nyedzyelye *Rozm* 324; Takyesch y dzys (etiam hodie) vbogy, ktory ny ma dostatkv, nayescz szye moze *Rozm* 325; Obyeczalesz przy *mmye bycz, a dzysz myą chczesch schamą zostavycz? *Rozm* 502; O krolyv schytkey chvaly, tosz ty dzysch osromoczon! *Rozm* 804.

Dziula '*kaptur, kapuza sukienna noszona jako ochrona przed deszczem, cucullus, pallii genus*': D... duas habet voces...: d simplex seu spissum et dz molle... Exemplum secundi:... dzolda, dzula *Park* 408.

Dziura *formy*: *n. sg.* dziura *ca* 1500 *Erz* 16, *Rozm* 295; ~ *ac. sg.* dziurę *BZ* IV Reg 12, 9; ~ *g. du.* dziuru 1422 *Przyb* 16; ~ *n. pl.* dziury *BZ* Neh 4, 7; ~ *g. pl.* dziur *MPKJ* V 52; ~ *i. pl.* dziurami *Rozm* 123; ~ *l. pl.* (na) dziurach *MPKJ* V 82.

Znaczenie: '*scissura, foramen, rima*': Pan Materna nye strzelal puską na dom panye Jadwigy a tym strzelenym nye wystrzelil dvu dzuru s kozucha 1422 *Przyb* 16; Tedi wszøw Ioyada, byskup, chowatedlnyczø pyenyøznø y otworzil *dzuro z gori (aperuitque foramen desuper), y postawyl iø podle oltarza... Y skladaly *syø do nyey kaplany... wszitki pyenyødze, gesz noszono do koscyola boszego *BZ* IV Reg 12, 9; Y stalo syø, gdisz vsliszø Sannabalath... a Azoczscy, isze zadzalani dzuri muru ierusalemskego a ysze rosyedlyny pelnyø syø, roznyewaly syø barzo (quod obducta esset cicatrix muri Jerusalem et quod coepissent interrupta concludi, irati sunt nimis) *BZ* Neh 4, 7; Zadzyalanye dzwr (*war. kal.*: zadzalane dziw⟨r⟩y) obducta cicatrix (Neh 4, 7) *MPKJ* V 52; Na rzesetnich dzurach (*war. kal.*: na rzeschotnych durach) in percussura crebrina (sicut in percussura cribri remanebit pulvis, sic aporia hominis in cogitatu illius Ecclus 27, 5) *MPKJ* V 82; Vzryawschy to ync dzyeczy rozbyly svoye dzbany y yaly czyrpacz vodą podolky. Alye voda podlvg svego przyrodzenya przeschedschy przez chvsthy y vyczyekla dzyvramy przez chvsty (penetravit per pannique foramina fluens emanavit) *Rozm* 123; Alye nykt nye moze *przynydz(*pro* przyszycz) plata sprostnego svkna kv staremv odzyenyv, boby to sproschne svkno vyczyągnąlo szye od ovego starego y bylaby gorscha dzyvra, nysz pyrvcy (nemo autem immittit commissuram panni rudis in vestimentum vetus, tollit enim plenitudinem eius a vestimento et peior scissura fit Mat 9, 16) *Rozm* 295; ~ kominowa dziura: Yama, komynova dzyvra vel durą antrum *ca* 1500 *Erz* 16. ~ *Cf.* **Dura, Dzióra.**

Dziurawić *cf.* **Zdurawić**

Dziurawy **1.** '*dziurawy, dziurkowany, foraminum plenus, cribratus*': Dzurawy futilis 1437 *Wisł* nr 228, s. 87; Futilis dzyvravy, ut cri⟨brum⟩ *ca* 1500 *Erz* 17.

2. '*pusty, próżny, vacuus*': Alye oltarz ten nye byl czali, alye wnøøtrz proszni s desk a ⟨w⟩nøtrz dzurawi (ipsum autem altare non erat solidum, sed cavum ex tabulis et intus vacuum) *BZ* Ex 38, 7.

Dziurlatka *cf.* **Dzierlatka**

Dziw, Dziwo *formy*: *n. sg.* dziw *Fl* i *Pul* 70, 8, *Sul* 56, *Aleksy* w. 194, *BZ* Num 26, 10, *Dział* 63, *etc.*; dziwo XV *ex. MPH* IV 664; ~ *g. sg.* dziwu *MW* 65a, *Rozm* 30; ~ *d. sg.* dziwu *Rozm* 124; ~ *ac. sg.* dziw *Gn* 5a, *BZ* Jos 3, 5. Jer 29, 18, *Dział* 6, 1471 *MPKJ* V 5, *Rozm* 92; ~ *i. sg.* dziwem *BZ* Ex 11, 7; ~ *l. sg.* (o) dziwie *BZ* II Par 32, 31; ~ *n. pl.* dziwy *Fl* i *Pul* 87, 13, *BZ* I Par 16, 24, *etc.*; dziwowie 1471 *MPKJ* V 78; ~ *g. pl.* dziwow *Fl* i *Pul* 110, 4, *BZ* Ex 11, 9, 1471 *MPKJ* V 29, *etc.*; ~ *d. pl.* dziwom *Fl* 77, 14, *Fl* i *Pul* 105, 7; ~ *ac. pl.* dziwy *Fl* i *Pul* 9, 1, 1442 *R* XIX 77, XV *med. R* XXII 235, *BZ* Ex 7, 3. 10, 1. 11, 10. 14, 13, *etc. etc.*; ~ *i. pl.* dziwy *BZ* Jos 24, 5, *Rozm* 216. 233; ~ *l. pl.* (w) dziwiech *Fl* i *Pul* 118, 27. 130, 2, *BZ* Num 14, 11. Deut 26, 8, *MPKJ* V 6, *Rozm* 138; dziwoch *Rozm* 101; dziwich *MW* 7b, *Rozm* 159. 368.

Znaczenia: **1.** '*rzadkie, osobliwe zdarzenie, niezwykły czyn, novum inauditumque factum, insolitum factum*': **a.** *charakteru nadnaturalnego* '*cud, miraculum, prodigium*': Vkaszalacz mu gest ona... okrøk slothy byla... A cdiszcy vøcz ten tho gisty czeszarsz tho vydzene y ten tho dzif gestcy gy on bil vsrzal, tedycz vøcz gestcy szø on bil themu barszo dzyuoual *Gn* 5a; We wszem serczu moiem prawicz bødø wszitky dziwi twoie (narrabo omnia mirabilia tua) *Fl* 9, 1, *sim. Pul*; I zapomneli sø dobrze czinøczich iego a dziwom (*Pul*: dzywy) iego (obliti sunt benefactorum eius et mirabilium eius), iesz pokazal iest gim *Fl* 77, 14; Azali poznani bødø we czmach dziwi twoie (numquid cognoscentur in

tenebris mirabilia tua)? *Fl* 87, 13, *sim. Pul*; Otczsowe naszy w Egipcye nye rozvmyely dzywom twogym (non intellexerunt mirabilia tua) *Fl* 105, 7, *sim. Pul*; Pomøcz (*pro* pamøcz) vczynil yest dzywow swoych (memoriam fecit mirabilium suorum) bytoszywy (*pro* lytoszywy) y myloserdny gospodzyn *Fl* 110, 4, *sim. Pul*; Drogø prawot twogych navcz me y snaszycz sø bødø w dzywech (*MW* 7b: w dziwich) twogych (exercebor in mirabilibus tuis) *Fl* 118, 27, *sim. Pul*; Pane, ne gest powyszono serczc moge any wznesle gesta se oczy moge, any chodzyl gesm w welykych, any w dzywech nad mø (in mirabilibus super me) *Fl* 130, 2, *sim. Pul*; Vzrzaw Ihus gromadi, any czu k nyemu gidą, geny prze sdrowye..., czwarczi prze pozitek, a pyączi prze dziwi..., wlasl na gorą, slowye Thabor XV *med. R* XXII 235; A gdy bogv dvsza [dząl] dal, thv szą wyelky dzyw sstal: szamy szwony szwonyli *Aleksy* w. 194; Wnydzy ku ffaraonowy, bocz gesm ya zatwyrdzyl gego i slug gego, abich uczynyl dzywi ti to me na nyem (ut faciam signa mea haec in eo), a ti moy (*pro* mow) w usszy syna twego..., kyelkokrocz gesm starl Egipskye a *dzywe me gesm uczynyl w nych (quoties contriverim Aegyptios et signa mea fecerim in eis) *BZ* Ex 10, 1—2; A u wszech synow izrahelskych nye zkowiknye pyesz od czlowyeka asz do *dobitczøczyø, abiszczye wyedzely, yakym dzywem rozdzely pan Egipskye od Israhelskich (quanto miraculo dividat dominus Aegyptios et Israel) *ib.* 11, 7; Y dokøød ten to lvd tøpicz myø bødze, dogød nye vwyerzi mnye we wszech dziwyech (quousque non credent mihi in omnibus signis), ktorezem czinil *BZ* Num 14, 11; Y stal syø wyeliki dziw (factum est grande miraculum), gdisz Chore sgynøl, a synowye nye zagynøli *ib.* 26, 10; Poswyøczcze syø, bo za yvtra pan bog vczini myedzi wami dzyw (cras enim faciet dominus inter vos mirabilia) *BZ* Jos 3, 5; Wiprawcye w poganstwye slawø gego: we wszech lyvdzech dziui gego (in cunctis populis mirabilia eius), bo wyelyki pan *BZ* I Par 16, 24; Ale wszako w poselstwye ksyøszøt babylonskich, gysz poslany biły k nyemu, bi go opitaly o dziwye (ut interrogarent de portento), gen syø przigodzil bil w gich zemy, opuscyl gy pan *BZ* II Par 32, 31; D... duas habet voces...: d simplex seu spissum et dz molle... Exemplum secundi: dzal, dzen, dziv *Park* 408; Slawny dzyw celebrandum miraculum (habuit illa aetas inauditum omnibus saeculis celebrandumque miraculum, ut urbem tantam ingressi, aliud extra quaererent Prol) 1471 *MPKJ* V 5; Dzivy portenta (si fecit deus, ut ingrederetur et tolleret sibi gentem de medio nationum per tentationes, signa atque portenta Deut 4, 34) *ib.* 28; Dziwoff portentum (si surrexerit in medio tui prophetes aut qui somnium vidisse se dicat et praedixerit signum atque portentum..., non audies verba prophetae illius Deut 13, 1) *ib.* 29; Dzyvy czynil mirificavit (Psal 4, 4) *ib.* 63; A dziwy czynyącz sequentibus signis (illi autem profecti praedicaverunt ubique domino cooperante et sermonem confirmante, sequentibus signis Marc 16, 20) *ib.* 122; Dzyvy (*war. kal.*: czvda prodigia, dzyvy portenta) prodigia (domine,... da servis tuis cum omni fiducia loqui verbum tuum, in eo quod manum tuam extendas ad sanitates et signa, et prodigia fieri per nomen sancti filii tui Jesu Act 4, 30) *MPKJ* V 133; Thego dzyw (*leg.* dziwu) bosthwu (*pro* bosthwo?) pozą dalo, aby zywoth panyenyszky plod noszyl przez dothknyenya maszkyego *MW* 65a; Szylę twoye y sprawyedlnoszcz twoyę, boze, az do wyssokich, yezes vczynyl dzywy (quae fecisti magnalia, *Fl*: welicosci) *Pul* 70, 21; Glos apostolsky... dzywy, yesz sze staly w Zydoch, wzpomynayøczy *Pul* 104 arg.; Dzywo prodigio XV *ex. MPH* IV 664; Kyedy... czekały czvda bozego aze do trzeczyego dnya tamo bądacz, nye vzrzyely nyeyednego dzyw (*leg.* dziwu, non viderunt fieri miraculum) *Rozm* 30; Wschakosch nygd ny ma vątpycz, vyelye czvd, vyelye dzyvow vczynyl (tamen nullus dubitat, quin Jesus multa signa, virtutes et miracula fecerit) *Rozm* 43; Gorze nam, czo szye ma stacz a przydz przez to vyelykye znamye, ktore szye nynye pokazalo, przez ten dzyv nam barzo okropny (per prodigium hoc cunctis metuendum) *Rozm* 92; O dzyvoch, czo czynyl Yesus v Eypczye (de miraculis, quae fecit puer Jesus in Aegypto) *Rozm* 101; Dzyeczy... vroczyly szye do domv z vyelyką radoszczya, dzywyącz szye temv dzyw (*leg.* dziwu) vyelykyemv (de facto tam mirabili mirantur universi) *Rozm* 124; Vzryącz to lyvdzye nazarenszczy nasylnye szye poczną *dzyevovacz, a o takych dzyvyech poczna movycz (et de signis pueri diversa loquebantur) *Rozm* 138; O dzyvych mylego Iesucrista, pana naschego, ktore czynyl na pusczy (de miraculis, quae fecit Jesus in deserto) *Rozm* 159; Wschakosz zavyerne yest v *takyech rzeczach robycz y naslyadovacz przyrodzenya w dzyvych (vanum est autem... laborare et sequi naturam in miraculis), bo tako v czyelye szmyertelnem vkazal bog svą slava *Rozm* 368; ~ znamiona i dziwy: Alye ya zatwyrdzøø szercze gego a rozmnoszø znamyona a dzywy me (multiplicabo signa et

ostenta mea) w szemy egipskyey *BZ* Ex 7, 3; Nyc uslyszicz wasz ffarao, abi wyelye, wyelyc dzywow w szemy stalo szie egipskyey (ut multa signa fiant in terra Aegypti). Moyszesz a Aaron zaprawdo uczynylasta wszitka znamyona y dzywy (fecerunt omnia ostenta), ktoresz to napysany soo przed ffaraonem *ib.* 11, 9—10; Viwyodl nasz (*sc.* bóg)... z Egipta w rocze sylney y rosczognonim ramyenyem, y vyelikyem (*leg.* w wielikiem) strachv, w dzivyech y znamyonach (in signis atque portentis) *BZ* Deut 26, 8; Y poslalem Moyzesza y Aarona a ranilem Egipt roszmagitimi dziwi a znamyoni (percussi Aegyptum multis signis atque portentis) *BZ* Jos 24, 5; A dalesz znamyona y dziwi nad pharaonem (dedisti signa atque portenta in pharaone) y nad wszitkimy slugy gego *BZ* Neh 9, 10; Gedno sznamyon a dzywow nyc vszrzyczyc, nye vwyerzyczye. Sznamyona... szącz dzywi nyeszlychane XV *ex. MPKJ* II 320; ~ dziwy i cuda: Mateus, Marcus, Lucas, Ioannes, *chtyrze popysaly skutky Jesucristuszove, a tesch popyszvyącz, nyektorą czvda y dzyvy opusczyly (quasdam obmittentes virtutes et miracula) *Rozm* 172; Yesus na wschytka zyemye vyschedł..., przepovyedayącz krolewstvo nyebyeszkye..., czynyącz vyelyką czvda, vkazvyącz svoye mocz vyelykyemy dzyvy y vyelykymy y rozmaytymy czvdy (faciens magnalia, virtutes atque signa et plurima miracula relatione digna) *Rozm* 216; Tako tv myeskal..., a przepovyedal..., a krzczyl wschytky *vyązącze, dzyvy a czvdy rozmaytemy poczvyrdzal wschytko, ktore przepovyedal *Rozm* 233; ~ wielikie dziwy: Stoyczye a wydzczye wyelmy wyelyke dzywy bosze (state et videte magnalia domini), ktore uczynycz ma dzysz *BZ* Ex 14, 13; Tesch szą rozmaite skvtky, vyelykye dzyvy, ktoresz nyc scha popysany w kxyągach cztyrz evangelyst (per eum tamen facta sunt plurima magnalia, quae nusquam sunt redacta in libris evangelicis) *Rozm* 42; ~ bolesciwe dziwy: Angelus bonus nuncians mirabilia, quc fuerint principium redemptionis..., angelus malus nunciavit miserabilia, bolesczive dzivi, quc fuerint principium prevaricationis XV *in. R* XXIV 69.

b. *charakteru naturalnego*: Sluchal-ly ktho take dzywy, by trze krolowe przyely cd wychoda slunczа k nemu, dawayocz dary yemu? 1442 *R* XIX 77; ‹N›ye ma bycz za dzyw (non debet reprehensibile neque mirum iudicari), acz podlug rosyrzenya czasow obyczage albo vloszenye lvdskye syą odmyenyloby, gdysz masstwo nyc tylko w szylach czala any czvdnoscz harnaszv ma bycz seznano *Dzial* 6; Yacz thesz dzyvy poczynam, gyedhny vyeszam, drugye sczynam *De morte* w. 239; W dzywyech (*war. kal.*: w czynyech) in gestis (veniam ad Jesum Naue, qui typum domini non solum in gestis, verum etiam in nomine praefert Prol) *MPKJ* V 6; Bylby to dzyw, abych czyebye dal v czyrpyenye *Rozm* 525; Nye yest to nyyeden dzyv, yze Cristus nyc poznal nyyednego czeladnykow, alye to yest dzyw, yze yego any Iudasch poznal, yego czeladnyk *Rozm* 623; Kyedyszczye mogly to vczynycz, yze s pomoczą bozą mogly thylye nyeprzyaczyol pobycz, tedy nye yest tego dzyw, yze przed Iesucristem yego nyeprzyaczyelye padaly *Rozm* 625; ~ wiel(i)kie dziwy *'wielkie czyny, niezwykłe dzieła, magnalia, gesta mirabilia, quae stuporem movent'*: Wyelczy dzywowye magnalia (in veste enim poderis, quam habebat, totus erat orbis terrarum: et parentum magnalia in quatuor ordinibus lapidum erant sculpta et magnificentia tua in diademate Sap 18, 24) 1471 *MPKJ* V 78; Vyelikich dzywow a. dzial magnalia (dilectio dei honorabilis sapientia. Quibus autem apparuerit in visu, diligunt eam in visione et in agnitione magnalium Ecclus 1, 15) *MPKJ* V 78; ~ ktory dziw *'cóż dziwnego, quid mirum'*: Kthory dziw quid cause (si enim non habes, unde restituas, quid causae est, ut tollat operimentum de cubili tuo? Prov 22, 27) 1471 *MPKJ* V 69; ~ stroić dziwy *'wyprawiać szaleństwa, dokazywać, insolescere, insolenter ludere'*: Gdy mnych pocznye dzyvy stroycz, nykth go nye mosze vkoycz *De morte* w. 443.

2. *'osobliwe stworzenie, potwór, dziwoląg, monstrum, portentum'*: Gdysz poth genym kszązączem thensze lvth rosmagythego... prawa pozywacz nye ma, aby nye byl yako dzyw rosmagithe glowy mayącz (ne sit tamquam monstrum diversa habens capita) *Sul* 56, *sim. Dzial* 63; Tvsmi widzeli nyektore dziwi ssynow Enachowich (ibi vidimus monstra quaedam filiorum Enac) s plemyenya obrzimowego, gimze to przirownanysmi, a sdalismi syo iako kobilki *BZ* Num 13, 34; Thysz tą stvorzyl... schyrokye morze, a na yego glambokoszczy zalozylesz vcz‹w›yrdzenye zyemye: ryby morskye, dzyvy przelyczną v morzv (pisces, monstra, beluas innumeras in mari), a na zyemy zvyązątha, ptaky nyebyeszkye, to wschystko *tobo yesth stvorzono *Rozm* 5; Trzeczyego dnya morskye dzyvy vkazv szya na morzv, bąda ryczecz aze v nycbo (marinae beluae apparentes super mare dabunt rugitus usque ad caelum) *Rozm* 478; ~ Iaco dzyw vczinon iesm welu (tamquam prodigium factus sum multis), a ti pomocznik

mocznı *Fl* 70, 8, *sim. Pul*; ~ dać na dziw '*uczynić przedmiotem pośmiewiska, ludibria dare*': Dam ge w vtrudzenye... a w poklynanye, a na dzyw, a na pogwyzdanye, a na potøpø wszem narodom (dabo eos in vexationem universis regnis terrae: in maledictionem et in stuporem, et in sibilum, et in opprobrium cunctis gentibus) *BZ* Jer 29, 18.

3. '*uczucie podziwu, admiratio, stupor*': Poruscha dzyw movet admiracio 1466 *R* XXII 27.

Dziwadło '*widowisko, spectaculum*': Ku dzywądlw[y] (*war. kal.*: ku dzivovanyv) ad spectaculum (et omnis turba eorum, qui simul aderant ad spectaculum istud, et videbant, quae fiebant Luc 23, 48) *MPKJ* V 124.

Dziwak '*człowiek osobliwy, dziwaczny, homo insolitus*': Petrus est mirabilis vlg. dzyvak *ca* 1500 *Erz* 17.

Dziwić (się) *formy*: *praes. ind. 1. sg.* dziwię *Rozm* 587; ~ *imper. 2. sg.* dziwi *EwZam* 305, *Rozm* 274; *2. pl.* dziwicie 1471 *MPKJ* V 61. 97, *Rozm* 259; dziwcie *Rozm* 237; ~ *part. praes. act. adv.* dziwiąc *Rozm* 103. 448; ~ *fut. 3. pl. m.* będą dziwić *BZ* Lev 26, 32; będą dziwić(i) 1471 *MPKJ* V 54; ~ *praet. 3. sg. m.* dziwił XV *med. GlWroc* 88v. 97r; *3. pl. m.* dziwili XV *med. SKJ* I 90, *BZ* Judith 10, 14, *Rozm* 144.

Znaczenia: **1.** '*dziwić się, zdumiewać się, mirari, obstupescere, stupefieri*': *czemuś, komuś*: A gdisz vsliszø cy *møszøwye slowa gey, patrzily na gey twarz, a bila groza w gich oczu, bo syø dziuyly gey krasye barzo (quoniam pulchritudinem eius mirabantur nimis) *BZ* Judith 10, 14; Iesu Krystvszovey mądroscy a kraszye vyelmy szye dzyvyącz, movyly: To yest szyn Ivpytrow *Rozm* 103; Yego mądroscy wschyscy szye dzyvyly (suam sapientiam cuncti mirabantur) *Rozm* 144; A yako vschedl v myasto Ierusalem, tedy szye poruschylo vschytko myasto dzywyącz szye tako vyelykymv lyvdv *Rozm* 448; Rada dzyevyątego radcze...: Ia szye vaschey nyerovney rzeczy dzyvyą *Rozm* 587; Ia szye themv dzywyą, yze movysch nyc rozbaczayącz *Rozm* 587; ~ *nad czymś*: Y zatraczø zemyø waszø, y bødø syø nad nyø dziwycz nyeprzyaczele waszi (et stupebunt super ea inimici vestri), gdisz bidliczele bødø z nyego vczekacz *BZ* Lev 26, 32; ~ *ze zdaniem*: Nyc dzywy szyą (*Rozm* 237: nye dzywczye szye), ysze rzeklem thobye: Potrzeb vas narodzycz szyą znow (non mireris, quia dixi tibi: Oportet vos nasci denuo Jo 3, 7) *EwZam* 305; Nye dzywyczye szye (nolite mirari hoc Jo 5, 28), yze przysla godzyna, v ktoreyze wschyscy... vslyschą gloss syna bozego *Rozm* 259; ~ *bez kontekstu składniowego*: Quo viso stupefactus, dzywil se, rex adoravit eum XV *med. GlWroc* 88v; Stupefactus, dzywil sze, cesar ad hoc nichil poterat respondere *ib.* 97r; Stupebant autem omnes et mirabantur, dzywyly sze, dicentes: Nonne ecce omnes isti, qui loquntur, Galilei sunt (Act 2, 7)? XV *med. SKJ* I 90; Dziwyczie schią obstupete (attendite me et obstupescite, et superponite digitum ori vestro Job 21, 5) 1471 *MPKJ* V 61; Dzyvyczie schą obstupescite (obstupescite caeli super hoc Jer 2, 12) *ib.* 97.

2. '*przyglądać się bacznie, patrzeć z uwagą, oculos ad aliquem intendere, animo intento*': Bandą schą gyey dzywyczi in eam intendent (si congregaverint aurum... et viderint mulierem..., omnia haec relinquentes in eam intendunt et aperto ore conspiciunt III Esdr 4, 19) 1471 *MPKJ* V 54; ~ Dzywya sze spectaculum 1429 *AcOfLubl* I.

3. '*mieć coś za złe, obwiniać o coś, imputare, incusare*': Proszą czye, nye dzywy my (noli mihi molestus esse Luc 11, 7), boczyem yvze moye drzvy zamknął..., nye mogącz vstacz, abych czy dal *Rozm* 274.

Przykłady: 1471 *MPKJ* V 61, *EwZam* 305, *Rozm* 259. 448, 1429 *AcOfLubl* I *można też czytać* dziwujcie, dziwuj, dziwując *etc.*, *cf.* **Dziwować.**

Cf. **Podziwić się, Zadziwić się, Zdziwić się, Dziwować, Podziwować się**

Dziwien *cf.* **Dziwny**

Dziwizna *bot.* '*dziewanna, Verbascum Lychnitis et sp. aff.*': Dzewana, dziwizna, bylek, nyedzewana tapsus barbastus 1472 *Rost* nr 887; Dzyvyszna tapsus 1478 *Rost* nr 2306; Valet *dywyzna cocta vel aqua *dywyznc... per vapores *dywyzne, valet maczka. *Dywyznam Italici appellant tapsum barbatum, in Latino dyptamus vocatur XV *p. post. R* LIII 61.

Dziwni *cf.* **Dziwny**

Dziwnie 1. '*cudownie, w sposób nadnaturalny, mirabiliter, praeter hominis naturam, divino quodam modo*': Rozumey, szczøstne poydzi y croluy prze prawdø y smarø, y prawodø (*leg.* prawotę), y odwedze cze dziwne prawicza twoia (et deducet te mirabiliter dextera tua) *Fl* 44, 6, *sim. Pul*; Sweczøcz ty dziwne od gor wekugich (illuminans tu mirabiliter a montibus aeternis), zamoczili sø se wszistczi glupi serdca *Fl* 75, 4, *sim. Pul*; Zdrowa Maria, dzywne yesz poczøla syna XV *in. MonWlad* XXVI nr 68; Vysczye povyedzyely, yzem ya syn bozy. Kakokoly myą yako czlovyeka ossądzaczye, vschakosz myą ydączego ku ssądovy[e] dzyvnye v svyątych

*vrzyczye *Rozm* 724; ~ A napelnyony bødøø wszitczi domowye egipsszczy much... y uczynyø dzywnye tego dnya w szemy Gessen (faciamque mirabilem in die illa terram Gessen)..., abi nye bili tu muchy *BZ* Ex 8, 22; A uczyny pan dzywnyc myedzy sboszym izrahelskym a zboszym egipskym (et faciet dominus mirabile inter possessiones Israel et possessiones Aegyptiorum), abi nyczs owszem nye zagynøło s tego, czso przyslucha k synom izrahelskym *BZ* Ex 9, 4.

2. '*w osobliwy sposób, szczególnie, osobliwie, insolito quodam modo, praecipue*': Schymvnye, ova satan, yen tobye y ym przeczyvya szye vyerze (*leg.* w wierze), vyproschyl, czvsch vmyslyl, aby przełączyl czyebye od vyary y vczysczyl, yako czyszczyą pschenyczą, czyebye ruschayą y dzyvnye vdrączayą *Rozm* 559; ~ Oszobnye dzywne a dzywnye oszobnye singuleriter mirabilia et mirabiliter singularia *MW* gł. 67.

Dziwno 1. '*cudownie, w sposób nadnaturalny, mirabiliter, divino quodam modo*': Dzywno yest szeszlal anyola k thobye sz nyebeszkego korv XV *med. R* XXV 221; ~ Dzywno vczynyl mirificavit 1471 *R* XXIV 379; Wyedzczye, ysz dzywno (*Fl*: dziwna) vczynyl gospodzyn szwyętego swego (et scitote, quoniam mirificavit dominus sanctum suum) *Pul* 4, 4.

2. '*dziwnie, w osobliwy sposób, szczególnie, miro quodam modo*': Kogokoly szmyercz vduszy, kaszdy w gey scolye bycz mvszy, dzyfno szya szvym zakom stavy, kasdego szyuotha szbavy *De morte* w. 15; Dzywno gyesth nye thbacz okruthnosczy, czyrzpyancz tako czaszkye boleszczy *ib.* w. 496; Bo y ktorego navyatschego mąza od początthka svyata nyevyasta ku *kloputu nye przypravyla?... Przetoz zvykl dzyvno dyabel svyąte *mązą *zdradzyl nyevyeszczym przypravyenym *Rozm* 693; Kyedy yvz lyekl na zyemy, tedy dzyvno k temv przyslo, yze vnątrze lalo szye v thy vsta yego, ktoremy byl boga czaloval *Rozm* 769; ~ '*szczególnie, bardzo, mirum in modum, valde*': Welmi dzywno vtulny miro modo mansuetus XV *med. R* XXIV 350; Dzywno myloszczyvy bog na czy⟨ę⟩, czlovyecze, barzo luthoszczyvy, ys[c]z czya szbavyl pyekla 1453 *R* XXV 210; Bog... yey czyalo vyelyka craszą vczczyl, bo byla czyala nadobnego y lyvbyeznyego a dzyvno crasnego oblycza (mirandae pulchritudinis et valde speciosa) *Rozm* 20; Oczy yey svyąte byale, naslyczne, podobne, barzo krasne, svyatle y dzyvno nadobne (eius erant oculi... decori clareque lucentes) *Rozm* 20; Czelyvsczy yego ty szą vyelmy svyatle a dzyvno crasne (mirae pulchritudinis) *Rozm* 150.

Dziwny, Dziwni *formy*: *n. sg. m.* dziwny *Gn* gł. 41 b, *Fl* i *Pul* 64, 5. 67, 38. 92, 6, 1414 *JA* XIV 499, XV *med. R* XXIII 279, *Rozm* 28; *f.* dziwna 1442 *R* XIX 76, XV *med. R* XXII 236, 1447—62 *Zab* 544, *Pul* 138, 5, *Rozm* 423. 778; *neutr.* dziwno *Fl* i *Pul* 117, 22, *Rozm* 411; dziwne *Gn* 3a, *Fl* i *Pul* 8, 1. 9, 1442 *R* XIX 77, *BZ* Gen 32, 29. Deut 1, 37; dziwnie XV *med. R* XXV 154; ~ *g. sg. m.* dziwnego *Fl* i *Pul* 41, 4; *f.* dziwnej *Rozm* 102; dziwniej XV *med. SKJ* V 273; *neutr.* dziwnego *Rozm* 38; ~ *ac. sg. m.* dziwna *Fl* 4, 4; dziwny XV *med. PF* IV 594; dziwnego *BZ* I Par 17, 17; *f.* dziwną XV *med. SKJ* V 274, *Rozm* 123. 136. 137; *neutr.* dziwno *Fl* i *Pul* 30, 27; dziwne *Naw* 160; ~ *i. sg. m.* dziwnym *Naw* 71; *neutr.* dziwnym XV *med. MPKJ* V 431, *Rozm* 33. 40; ~ *l. sg. f.* (o) dziwnej *Rozm* 20; *neutr.* dziwnem *Ksw* cv 24; ~ *n. pl. f.* dziwne *ca* 1428 *PF* I 480; *neutr.* dziwna *Fl* i *Pul* 92, 6. 118, 129. 138, 13; ~ *ac. pl. m.* dziwne XV *p. post. R* XXV 266; *f.* dziwne *Fl* 15, 2. 1471 *MPKJ* V 54, *MW* 6a; dziwnie *Pul* 15, 2; *neutr.* dziwna *Fl* i *Pul* 16, 8, *Dział* 57; ~ *l. pl. f.* (o) dziwnych XV *med. MPKJ* V 432, XV *med. R* XXII 234.

Znaczenia: **1.** '*cudowny, mirificus, miraculosus, mirabilis, qui extra hominis naturam est*': Bo pismo togo croleuicha... v troiakem mesce pisma naziua crolem luda zidowskego: v iego diunem narodeny, w yego ucesnem uelikih chud cyneny a u yego trvdnem vmoceny *Ksw* cv 24; Tescy on gest bil difniy pres to, yscez on na tem to ⟨świecie⟩ sœcz velika czuda gest strogil item mirabilis fuit in miraculorum operacione, multa enim fecit miracula inter alia *Gn* gł. 41 b; Et tunc aque tribulacionis conuerse sunt in dulcedinem consolacionis, miraculosa, difne, conuersio siue inuencio *Gn* gł. 100 b; Y wedzce, isz dziwna (*Pul*: dzywno) vczinil gospodzin swøtego swego (mirificavit dominus sanctum suum) *Fl* 4, 4; Gospodne bosze nasz, kako dziwne iest ymø twoie we wszelikey zemy (quam admirabile est nomen tuum in universa terra). Bo powiszono iest welmnoszstwo twoie na nebosa *Fl* 8, 1, *sim. Pul, sim. Fl* i *Pul* 8, 9; Swøtim, czso so w zemy iego, dziwne (*Pul*: dzywnye) szczinil wszitky wole moie w nich (mirificavit omnes voluntates meas in eis) *Fl* 15, 2; Dziwna vczin miloserdza twoia (mirifica misericordias tuas), iensze zbawone czinisz pwaiœcze w czø *Fl* 16, 8, *sim. Pul*; Blogoslawoni gospodzin, bo dziwno vczinil miloserdze swoie se mnø w mesce murowanem (mirificavit misericordiam suam mihi in civitate munita) *Fl* 30, 27, *sim. Pul*; To wzpomonøl iesm y wilil iesm w mø

duszø moiø, bo *poydo w masto przebitku dziwnego (transibo in locum tabernaculi admirabilis, *Pul*: stanu dzywnego) asz do domu boszego *Fl* 41, 4; Swøti iest cosczol twoy, dziwni w prawdze (mirabile in aequitate) *Fl* 64, 5, *sim. Pul*; Dziwni bog w swøtich swogich (mirabilis deus in sanctis suis) *Fl* 67, 38, *sim. Pul*; Ot gospodna stalo se to y gest dzywno w oczv naszv (est mirabile in oculis nostris) *Fl* 117, 22, *sim. Pul*, *Rozm* 411; Dzywna swadecz⟨t⟩wa twoya (mirabilia testimonia tua),... przeto badala gest gec dvsza moya *Fl* 118, 129, *sim. Pul*; Dzywno (*pro* dzywna, *Pul*: dzywna) sø vczynila navka twoya ze mne (mirabilis facta est scientia tua ex me), potwirzona gest, a ne mogø k ney *Fl* 138, 5; Chwalycz czø *bodø, bo grozne wy⟨e⟩liczyl ges sø, dzywna dzala twoya a *dvzse moya pozna barzo (mirabilia opera tua et anima mea cognoscit nimis) *Fl* 138, 13, *sim. Pul*; Stal⟨a⟩cz sszø rzecz welmy dzywna, panna szyna porodzyla przesse wssey stradzy czelestney, thocz gest dzywne a nowe 1442 *R* XIX 76—7; Slowa vyecznego w gyey zyvocze przc othkupyenye nasze dzywnyc wczelenye verbi eterni in eius utero pro nostra redempcione mira incarnacio XV *med. R* XXV 154; Otpowyedzal bog: Przecz pitasz mego gymyenya, gesz gest dzywne? *BZ* Gen 32, 29; Odkrigy oczi moie y vznam dzywne rzeczi twoie z zakona twego (considerabo mirabilia de lege tua Psal 118, 18) *MW* 6a; Darowal czye (*sc.* bog) darem dzywnym szwogym, mylym yedynaczkyem *Naw* 71; Dayze my then dar, myly panye, zebych gych (*sc.* grzechów) mogla zalowacz przez wyara y przez prawda, y przez gymyą thwoye dzywne *Naw* 160; Iozeph... wschedl v kosczyol, noszącz svą laską v rąkv... Svcha łaska pvsczyla odrosły y kvytla... A padnąwschy wschyszczy na swe kolana chvalyly boga wschechmogączego rzekącz, yze ten yest pravdzyvy a dostoyny, bo yest dzyvnym znamyenyem od boga wybrany (nam signo tam mirabili per deum est electus) *Rozm* 33; Czczyenye o tem, yze anyely cząstocrocz navyedzaly dzyevyczą Marya, movyącz s nyą barzo vczyeschne rzeczy, veselyącz yą dzyvnym veselym nyebyeskyem *Rozm* 40; Takosch yednego dnya schedl noschącz dzban v rąkv, gdzyez sylną, dzyvną rzecz pokazal (ubi rem mirandam nimis puer Jesus egit), bo... naczyrpal vody v podolek svego odzyenya y noszyl yako vyedrze (*leg.* w wiedrze) *Rozm* 123; Dzyeczyątko Iesus vczynyl dzywna rzecz (fecit rem mirandam),... bo vyschedschy... z ynymy dzyeczmy kv glynye..., vczynyvschy szyedm ptakow malyvdkych..., vczynyl glosz rąkoma klasczącz... K temv gloszv ony obrazy... przemyenywschy szye v ptaky y vlyeczą yako ploszany. A yako lyvdzye wzvyedzącz, yze Yesus tako dzyvną rzecz vczynyl (factum tam mirabile Jesus quod fecisset), poczna movycz nyektorzy albo yest syn bozy, drudzy rzekly, yze yest czarnoxyasnyk *Rozm* 136—7.

2. '*niezwykły, osobliwy, mirabilis, singularis, mirus, intellectu difficilis, stupendus*': Alle kakecz tho dzeczøthko gest bilo? Iszecz szaprafdø gestcy ono dzyfne bilo, tesczy gest ono velebne, slachethne y tesze miloszczyue bilo, tesczy gest ono szamo f szobe difne bilo. Tesczy ono na szemy gest difne bilo, difnecz tesze ono gest medzy sverzøthy bilo, difnecz tesze gest ono na nebe y f slunczu, i f kaszldem stvorzenv gestcy ono difne bilo. A napirsuecz gest ono szamo f szobe difne bilo pres to, iszecz then to krol, genszecz gest bil barszo viszoky, tenczy szø gest on dzysza vczinil barso niszky *Gn* 3a; Dzywna powiszena morza, dziwny w wisokoscy gospodzin (mirabiles elationes maris, mirabilis in altis dominus) *Fl* 92, 6, *sim. Pul*; Ne mow czansto: piwa naley, bocz pywo yest dzywny oley, ⟨sbawya wolow y roley⟩ 1414 *JA* XIV 499; Dzywne rzeczy w myloszczy bendocz poczyøly sszą medzy nąmą, thocz gesth, aby mnę ne zapomynala, barzoczem thwey myloszczy poczonl prossycz *ca* 1428 *PF* I 480; Nye ma ganyebnee any dzywne mnymano bicz (non debet reprehensibile nec mirum iudicari), acz podług myenyenya czassow obiczage a dzege lyvczke szą odmyenyayø *Sul* 6; Slowa matczyna kv dzewyczy pod wyobrazzenym dzywnym o yednem byzkvpye (verba matris ad filiam sub figura mirabili de quodam episcopo), kako czvsz byzkvp przes motylya chrobaka, a ssmyara a pycha byzkvpya przes dwye krzydlye... wyobrazzony sø XV *med. MPKJ* V 431; Slowa synowa kv oblyvbyenyczy, ezz bogv sye nye lyvby dvsz potøpyenye, a o dzywnych gadkach mlodszego byzkupa kv starszemu (et de mirabilibus quaestionibus episcopi iunioris ad senem) *ib.* 432; Przyklad thobye dzywni dam,... Elzbyetha synem chodzy, szwyątthego Jana porodzy. Przezdzathkyni poczęla, ysze w boga wyerzyla XV *med. PF* IV 594; Bili mystrzewye..., gisch blogoscz albo blogoslawyenstwo na dzywnich rzeczach kladli XV *med. R* XXII 234; Dziwna nauka pana naschego: ludzyc bogathe a pani czestne blogoslawyą..., a on vbogye duchem blogoslawy *ib.* 236; Szand dzyvny vas admirabile XV *med. R* XXIII 279; Vides, quod propter eius admira-

bilem pulcritudinem, dzywnyey czydnoszczy, cam comparat XV *med. SKJ* V 273; Vidisset eius passionem stupendam, dzywną, et horribilem, okropną *ib.* 274; A nye dziwne rosgnyewanye me na lvd (nec miranda indignatio in populum), gdisz iest y na myø syø rosgnyewal prze was pan *BZ* Deut 1, 37; ⟨C⟩zastokrocz przed nas gest przywodzono, kako sluszebnyczy w naszem krolestwie ziemyany abo wsy dvchownych vcziaszayą, wynalyazvyącz sobie dzywna prawa (adinveniunt modos exquisitos), przeto taky podlug pyrwych statuth ma czyrpyecz *Dział* 57; Ale recz myedzy namy gyesth nemala, przetho ysze myloscz gyesth w szobye wyelmy dzywna,... myloscz... rzathko albo nygdy wyeszelu bywą 1447–62 *Zab* 544; Dziwne mandroszczy mirificos (qui locutus est sub Dario, rege Persarum, sermones mirificos III Esdr 5, 6) 1471 *MPKJ* V 54; Dzywne curiosos XV *p. post. R* XXV 266; Czczyenye o nadobnoszczy czyala blogoslavyoney dzyevycze Maryey y o yey dzyvney kraszye y nadobney (de... mira pulchritudine eius) *Rozm* 20; Tey to dzywky yest dzyvny skvtek (huius virginis factum est perplexum), ysz ye v mysly obyetnycza przylozyla *Rozm* 28; Tenczy yest maz dzyvnego myloszyerdzya (vir mirae pietatis) a tvego slvbv vyerny mylosnyk *Rozm* 38; Ty ystne chleby *byle byale a barzo roskoschney vonyey, a tako dzyvney a rosmaytey slotkoszczy (varii mirique dulcoris) y chątnoszczy *Rozm* 102; ~ dziwna rzecz '*mirabile est*': Odpovyedzyal on czlovyek, ktory byl slyep...: V thym yest dzywna rzecz (in hoc enim mirabile est Jo 9, 30), yze vy movyczye: Nyc *vymy, skąd yest, a on otvorzyl moye oczy *Rozm* 423; Myly Cristus... chczyal,... abychmy vyedzyely vmysl, ktory myely Żydovye o yego krolewstvye,... alye dzyvna rzecz, skąd ym to przyslo, yze movyly, by szye on krolyem czynyl, a on ych krolyem bycz nye chczyal *Rozm* 778.

3. '*godny widzenia, spectabilis, mirandus*': Vczinylesz myø dziwnego nade wszitki lyvdzi (fecisti me spectabilem super omnes homines), panye bosze moy! *BZ* I Par 17, 17.

4. *dubium* '*dziki, ferus*': Dziwny kosch (*leg.* koz*?* koziel*?*, *war. lub.*: dzyvoky kos) ibicum (numquid nosti tempus partus ibicum in petris vel parturientes cervas observasti? Job 39, 1) 1471 *MPKJ* V 63.

Cf. **Drzewo**

Dziwo *cf.* **Dziw**

Dziwoki '*dziki, na polach chowany, in agris nutritus, agrestis*': Dzywoky a. polny (*war. kal.*: polnymy) agrestis (creverunt pueri et erat Esau homo agrestis sciens venari, Jacob autem homo simplex manens in tabernaculo Mal prol.) *MPKJ* V 116. ~ *Cf.* **Kapusta, Kozioł, Osioł, Ślaz.**

Dziwokie '*nieuprawne pole, błonia, agri inculti, pascua*': Dziwokye campestria (erunt campestria in caulas gregum et vallis Achor in cubile armentorum populo meo Is 65, 10) 1471 *MPKJ* V 96.

Dziwopłodny '*dziwny, dziwaczny, qui monstra parit, monstruosus*': Dzivoplodne namyoti monstripera tentoria 1451 *R* XXII 41.

Dziwować (się) *formy*: *praes. 1. sg.* dziwuję XV *p. post. R* XIX 51; *2. sg.* dziwujesz *Rozm* 45; *3. sg.* dziwuje 1471 *MPKJ* V 89, XV *p. post. MacPam* II 351, *Rozm* 26; *2. pl.* dziwujecie *Rozm* 433; ~ *part. praes. act. adv.* dziwując *BZ* II Par 7, 21, *Rozm* 124; *adi. ac. sg. m.* dziwując *Rozm* 664; *n. pl. m.* dziwujący 1471 *MPKJ* V 137, *EwZam* 295; ~ *inf.* dziwować *Sul* 32. 53, XV *med. R* XXII 240, XV *med. SKJ* I 93, *BZ* Gen 27, 33, *ca* 1500 *Erz* 17, *Rozm* 54. 138; ~ *praet. 1. sg. f.* ja dziwowała *De morte* w. 494; *3. sg. m.* dziwował XV *med. GlWroc* 56r, *Rozm* 76. 813; *2. pl. m.* dziwowaliście *Rozm* 684; *3. pl. m.* dziwowali są *Fl* i *Pul* 47, 5; są dziwowali *Rozm* 816; dziwowali XV *in. R* XXIV 71, *BZ* Judith 11, 18, *EwZam* 288. 307, *Rozm* 69. 251. 452. 664; ~ *plqperf. 3. sg. m.* jest był dziwował *Gn* 5a; ~ *condit. 2. pl. m.* -byście dziwowali *Rozm* 259.

Znaczenia: **1.** '*dziwić się, zdumiewać się, admirari, mirari, obstupescere*': *absolute*: Ony *widøcz taco, dzywowały sø se (admirati sunt), *zamocili sø se y poruszili sø se *Fl* 47, 5, *sim. Pul*; Tedi Isaak *lyoknyc syø a gymye syø wyelmy dzywowacz any chczyal temu vwyerzycz y rzekl (expavit Isaac stupore vehementi et ultra quam credi potest, admirans, ait) *BZ* Gen 27, 33; Rzekø dziwuiøcz syø (dicent stupentes): Przecz tak vczinyl bog tey zemy a temv domv? *BZ* II Par 7, 21; Wschlyschawschy to krol Herod bal szye barzo a dzyvoval szye (Herodes rex auditis his timens admiratur) *Rozm* 76; Vzryącz to lyvdzye nazarenszczy nasylnye szye poczną *dzyevovacz a o takych dzyvyech poczna movycz *Rozm* 138; Bo oczyecz mylvye szyna, a wschytky rzeczy yemv vkazvye, ktore on czyny y vyaczsche yescze vczynky vkazvye yemv, abysczyc vy szye dzyvovaly (ut vos miremini Jo 5, 20) *Rozm* 259; Odpovyedzyavszy myly Iesus y rzekl: Yedenem *vczynyk vczynyl, a wschyszczy szye dzywyeczye (*leg.* dziwujecie, unum opus feci, et omnes miramini Jo 7, 21) *Rozm* 433; A yako y (*leg.* ji)... prze-

vyedly na rynek svyązanego, tako vschytek lud myezsky y opczy vyvyedly przeczyv yemv, nasylnye szye dzywyącz a navyeczey szye dzyvovaly kupczy *Rozm* 664; Vy slugy dzyvovalyszczye szye przed tym, yzesczye rzekly: Nygdy tako nye movyl czlovyek, yako ten movy *Rozm* 684; ~ *czemuś*: A cdiszcy vøcz ten tho gisty czeszarsz tho vydzene y ten tho dzif gestcy gy on bil vsrzal, tedycz vøcz gestcy szø on bil themu barszo dzyuoual *Gn* 5a; Dzivovali są tim mirantes super his (erat pater eius et mater mirantes super his, quae dicebantur de illo Luc 2, 33) XV *in. R* XXIV 71; Y zlyvbyla syø ta wszitka slowa Ołoferñowy y slugam gego a dziwovaly syø wszitci mødroscy gey (mirabantur sapientiam eius) *BZ* Judith 11, 18; *Targono gye osszakamy. Ya szya themv dzyvovala, gdym w nych tha szmyaloscz vydzala *De morte* w. 494; Myly mylø myluge, chlop szø temu dzivuge XV *p. post. MacPam* II 351; Rzekla k nyemu Marya: Themu szya dzywuya (*PF* IV 593: dzywyą) ya, yako szyna moga myecz, o mązu nycz nyc kcza wyedzyecz XV *p. post. R* XIX 51; Tamo yest moy oblyvbyenyecz skrzypyecz thych panyen, yemvsz slvzą nabozne kory anyelszkye, a yego nadobnoscz dzywyc (*leg.* dziwuje) szyą sloncze y myeszyącz (eius pulchritudinem sol lunaque mirantur) *Rozm* 26; Czemv szye dzyvyesz (*leg.* dziwujesz), wschakosz byl poslan do Zacharyascha, zvyastvyącz yemv narodzenye yego szyna Yana? *Rozm* 45; Oslovy z volem... szye *dzyevovaly y poczęły wschemv lyvdv povyedącz rzekącz, izesmy vydzyely y schlyschely anyely movyącz, a wschytek lyvd schlyschącz to naszylnye szye dzyvovaly *Rozm* 69; Iako to vzryały dzyeczy..., vroczyly szye do domv z vyelyką radosczya, dzywyącz szye temv dzyw (*leg.* dziwu) vyelykyemv (de facto tam mirabili mirantur universi) *Rozm* 124; Myly Iesus nye odpovyedzyal yemv ny slova, aze szye Pylat temv barzo dzyvoval y rzekł yemv: Nye chczesch se mną movycz? *Rozm* 813; ~ *nad kimś, czymś*: I byl oczyecz yego y mathka yego dzyvuyączy szya nad thymy, chtore bylv movyony o nym (erat pater eius et mater mirantes super his, quae dicebantur de illo Luc 2, 33) *EwZam* 295; Vzrącz to zvolyenyczy mylego Iesucrista dzyvovaly szyc nad nym naszylnye *Rozm* 452; ~ *w czymś*: A wszyszczy szvyadeczthvo mu davaly, a dzyvovaly szyą w slovach lasky (mirabantur in verbis gratiae Luc 4, 22), chtore vychodzyly z vst yego *EwZam* 307; Davaly yemv szvyądeczthvo y dzyvovaly szye v mlodoszczy slow, ktore szą pochodzyly z yego svyąthych vst *Rozm* 251; ~ *ze zdaniem*: A byl lyvd oczekavayaczy Zacharyasza i dzyvovaly szya, yse przedlvszal on w koszczyele (mirabantur, quod tardaret ipse in templo Luc 1, 21) *EwZam* 288; Zvmyawschy szye on y lyąk szyc naszylnye, y pocznye szye dzyvovacz, czo by szye to stalo (quid factum sit, miratur) *Rozm* 54; Nyektorzy *ssą dzyvovaly, yz ssą yego nyc zalovaly, yz tak nyemyloszczyvyc mogły gy szyepacz *Rozm* 816; ~ *bez kontekstu składniowego*: Tercio die ostendit se Neroni, quod cum eo Nero obstupuit, dzywowal sze, et verum dei filium credidit XV *med. GlWroc* 56r; Nolite mirari, dzywowacz sze, si odit vos mundus (I Jo 3, 13) XV *med. SKJ* I 93; *Dzyvągye schą obstupet (transierunt cursim, Gaba sedes nostra: obstupuit Rama, Gabaath Saulis fugit Is 10, 29) 1471 *MPKJ* V 89.

2. '*podziwiać, schlebiać, admirari, adulari*': *Dzyvayączy mirantes (hi sunt murmuratores querulosi, secundum desideria sua ambulantes et os eorum loquitur superba, mirantes personas quaestus causa Juda 16) 1471 *MPKJ* V 137.

3. '*robić wyrzuty, mieć pretensję (do kogoś), obwiniać o coś, przypisywać winę, imputare, castigare, incusare*': Gdiby... then tho pozyczcza za svmmą penyądzy przeszyen pozyczonych, prosczye a przes kthoreykole wymowy, yakoby za przerzeczoną svmmą peynyądzy doszycz czynyącze przyął, szobie a nye gynszemv then tho pozyczcza sz omyeszkanya swego ma dziwowacz (sibi et non alii idem creditor de sui negligentia debebit imputare) *Sul* 32; Paknyały powod a szą̨pyerzs szą oth szebye daleko roszdny, tedy nye gynsza dawnosez obrzeczona powoda zalvyączego o slodzeysthwo othpądza, nysz tylko trzechlethna, a ma⟨ją⟩ dzyvowacz swemv lenyssthv (*leg.* lenistwu, *Dział* 46: dla swego lenywstwa ma mylczecz) [bo gdy] wszysteczy gnvszny a lenywy (et imputent suae pigritiae omnes desides et lenti) *Sul* 53; Ty vczinky czinycz, gest bicz my⟨ło⟩syerdnim czyelnye, ale duschne są gyne, takye syedm:... Vczyessicz smątnego, nye dziwowacz (ferre patienter iniurias), prossicz za kymcole boga y czlowyeka XV *med. R* XXII 240; Dzyvovacz szyą vel poszadząc imputare *ca* 1500 *Erz* 17.

Cf. **Dziwić**

Dziwowanie *formy*: *g. sg.* dziwowania XV *med. SKJ* V 277; ~ *d. sg.* dziwowaniu 1471 *MPKJ* V 124; ~ *ac. sg.* dziwowanie *BZ* II Par 9, 4; ~ *i. sg.* dziwowanim *Rozm* 673; ~ *l. sg.* (o) dziwowaniu XV *med. MPKJ* V 432.

Znaczenia: **1.** '*podziw, zdziwienie, admiratio, stupor*': Slowa matczyna kv dzyewcze... o dzyewyczem dzywowanyv (verba matris ad filiam...

de virginis admiratione) XV *med. MPKJ* V 432; Ex motu et ex affectu admirantes dzywowanya XV *med. SKJ* V 277; Iasz gdisz vzrzala mędroscz Salomonowø y dom..., prze wyelyke dziwowanye nye myala w sobye daley ducha (non erat prae stupore ultra in ea spiritus) *BZ* II Par 9, 4.

2. '*ciekawość, rem noscendi cupiditas, studium, exspectatio*': Wschedschy Pyotr v dom, ssyedzyal slugamy (*leg.* z sługami) byskupyemy, czekayącz czlovyeczem dzyvovanym, aby vydzyal skonanye, czo by ossądzyl byskup na Iesucrista *Rozm* 673.

3. '*widowisko, spectaculum*': Ku dzivovanyv (*var. lub.*: ku dzywądlw[y]) ad spectaculum (et omnis turba eorum, qui simul aderant ad spectaculum istud, et videbant, quae fiebant Luc 23, 48) 1471 *MPKJ* V 124.

Dziwowidza 1. '*człowiek chcący oglądać dziwy, ciekawski, widz, mirabilium curiosus*': Curiosi vlg. dzivowidze 1420 *JA* XII 143; Dzyvouidze curiosos cupientes videre mirabilia XV *med. R* XXIV 367.

2. '*początkujący student, bezmyślnie się gapiący, studiorum tiro, cum stolida admiratione res meditans*': Dzywowycza beanus XV *p. post. PF* V 29.

! Dzupecz '*?*': Sziban ne zalubil sę Stachne prawa dzupecz, tako iaco w ten czas, kedy nan ot *nen poczanto zalowacz na *prozwem, ale sę zalubil podluk zemskego prawa czupecz 1403 *BiblWarsz* 1857 II 800. ~ *Może* cupieć, czupić*?*

(Dzwon) Zwon '*dzwon, campana*': Factus sum sicut es sonans, mycdz, zwon zwonyączy (I Cor 13, 1) XV *med. SKJ* I 69; Thv szą wyelky dzyw sstal: szamy szwony szwonyli *Aleksy* w. 195; Zona, splatayącz rancze, gorzka crziczi, poky swoni zwonyacz slischi XV *ex. SKJ* III 67.

(Dzwoneczek) Zwonczek *bot.* '*dziurawiec zwyczajny, Hypericum perforatum L.*': Zwonczek yp⟨er⟩icon, sancti Iohannis herba *ca* 1465 *Rost* nr 3939; Swonczek ipericon 1478 *Rost* nr 2240.

(Dzwoneczki) Zwoneczki '*instrument muzyczny składający się z dzwonków lub talerzy metalowych, cymbała*': Rzekl Dauid..., abi vstauily... spyewaki na organoch y rozlycznego stroia, to gest... na kobossye y na zwoneczkoch (ut constituerent... cantores in organis... et cymbalis) *BZ* I Par 15, 16; Azaph a Ethan na zwoneczkoch myedzanich brznyely (in cymbalis aeneis concrepantes) *ib.* 15, 19; Eman takesz a Iditum trøbyøce trøbø a trzøsaiøc zwoneczki (quatientes cymbala) *ib.* 16, 42; Vstauil vczone w domv bozem z swoneczki (constituit... Levitas... cum cymbalis) a z zaltarzmy *BZ* II Par 29, 25.

(Dzwonek) Zwonek *formy*: *n. sg.* zwonek 1472 *Rost* nr 1674, *ca* 1500 *Erz* 137; ~ *n. pl.* zwonki 1394 *MMAe* XV 204, 1437 *Rost* nr 2550, 1471 *MPKJ* V 19, XV *ex. Rost* nr 5823, *ca* 1500 *Erz* 137, *Rozm* 26; ~ *i. pl.* zwonki 1414 *AKH* III 242, *BZ* I Par 16. 5; ~ *l. pl.* (w) zwonkach *Fl* 150, 5; zwoncech *BZ* I Par 13, 8. 15, 28; zwonkoch *Fl* i *Pul* 150, 5, *MW* 142b.

Znaczenia: **1.** '*mały dzwon, campanula, tintinnabulum*': Pro nolis, dictis zwonky, ad falcones regales VIII grossos 1394 *MMAe* XV 204; To swatczimi, iaco Dobesz zabil Katharzininą szarną sze szwonky chovaną 1414 *AKH* III 242; Zwonky tintinabula (ad pedes eiusdem tunicae, per circuitum, quasi mala punica facies,... mixtis in medio tintinnabulis Ex 28, 33) 1471 *MPKJ* V 19; Nola est campanula vel tintinnabulum swonck *ca* 1500 *Erz* 137.

2. *pl. tantum* '*instrument muzyczny składający się z dzwonków lub talerzy metalowych, cymbała*': Chwalcze gy we zwonkach (*Pul*: w zwonkoch, *sim. MW* 142b) dobrze wz⟨ni⟩øczych, chwalcze gy we zwonkoch wesela (laudate eum in cymbalis benesonantibus,... in cymbalis iubilationis) *Fl* 150, 5, *sim. Pul*, *MW* 142b; Gygraly przed bogem wszitkø moczø w pyesnyach a w gøslyach... y w zwoncech (ludebant... in canticis... et cymbalis) *BZ* I Par 13, 8; Wyozl skrzinyø zaslyvbyenya boszego w spyewanyv a w zwyøku trøbnem, a trøbamy, a w zwoncech, a røcznymy rotamy zrownawaiøc syø (deducebant arcam foederis domini in iubilo,... cymbalis... concrepantes) *ib.* 15, 28; Vstawyl przed skrzinyø boszø z koscyelnich slug, gyszbi... chwalyly pana boga israhelskego... Ale Azaph, abi brznyal zwonki (cymbalis personaret) *ib.* 16, 5; Tamo *brzvmyą organy..., tamo moy oblyvbyenyecz pożąda mlodych panyen, poyączych yako svonky roskoschne (ibi quoque sponsus meus est iuvencularum in medio psallentium tympanistriarum) *Rozm* 26; ~ Zvonką (*war. kal.*: ląthnyą, *pro* luthnyą) a. cimbalą cimbalo (Is 18, 1) *MPKJ* V 90.

3. *przeważnie pl. tantum, bot.* **a.** '*pierwiosnek lekarski, Primula veris L.*': Szwonki clavis celi, clavis sancti Petri 1437 *Rost* nr 2550; ~ **b.** '*Rhinanthus Crista Galli L.*': Suonck loliastrum 1472 *Rost* nr 1674; ~ **c.** '*Physalis Alkekengi L.*': Zwonky gyest zelye, po zyemi sye pnye alkakenge XV *ex. Rost* nr 5823; ~ **d.** '*Inula Helenium L.*': Swonky enula est quedam herba, alentwurtz *ca* 1500 *Erz* 137.

(Dzwonić) Zwonić 1. '*wydawać dźwięk, tintinnare, sonare*': Factus sum sicut es sonans, myedz, zwon zwonyączy (I Cor 13, 1) XV *med. SKJ* I 69; Thv szą wyelky dzyw sstal: szamy szwony szwonyli *Aleksy* w. 195; Zona, splatayącz rancze, gorzka crziczi, poky swoni zwonyacz slischi XV *ex. SKJ* III 67.

2. '*bić w dzwon, signum dare sonando*': Tedy Pylat... kazal zwonycz y w traby trabycz XV *p. post. RozmPam* 474.

(Dzwoniec) Zwoniec 1. *bot.* '*dziurawiec zwyczajny, Hypericum perforatum L.*': Zvonyecz herba sancti Iohanis 1419 *Rost* nr 5202; Swonecz persicaria, scopa regia, ipericon 1437 *Rost* nr 2735; Szwonecz scopa regia, herba sancti Johannis, *iperipicon *ib.* nr 2844; Szwonyecz ypericon *ca* 1465 *Rost* nr 3936; Swonyecz *yperipicon *ib.* nr 4394; Suonecz perforata, ypericon 1472 *Rost* nr 851; Svonecz *ib.* nr 1875; Swonyecz corona regia (*pro* scopa regia *?*) XV *p. post. R* LIII 65; Zwonyecz ipericon *ib.* 66; Zwonyecz ypericon *ca* 1500 *Rost* nr 7359.

2. *bot.* '*Melampyrum pratense L.*': Svonyecz erws (*leg.* ervus) *ca* 1500 *Erz* 137.

3. *zool.* '*dzwoniec, Fringilla chloris L.*': Swonecz vester 1472 *Rost* nr 1845.

(Dzwonnica) Zwonica, Zwonnica '*campanile*': Ksancz oppath thineczsky ne dal drzewa rambicz plebanowi besdzeskemu cv szwonniczy... w lesze 1425 *AKPr* VIIIa 166; Swonyczą campanile *ca* 1500 *Erz* 137; ~ *dubium*: Jakom ne kazal mym *ludzey iachacz na Steppanowø dzedzinø, czinicz gwalt y swønicza et non super crucem 1395 *Leksz* 1 nr 1963.

Dzwono, Zwono 1. '*część drewnianego obwodu w kole u wozu, rotae, id est canthi lignei compactilis pars*': De clenodio rotham sine quarta vlg. przezwona (*leg.* przez zwona) et proclamacio Hossoria 1414 *Piek* VII nr 17; De clenodio rote sine swono et de proclamacione Ossoria 1415 *StPPP* VII 297; De suo clenodio rote sine swono 1420 *StPPP* VII 309; Ossorya de clenodio Lazanky, deferens rotam sine spondilibus al. przes zwon 1446 *AKH* III 144; De tercio clenodio auali paterno defferentes rotam absque dzwono 1448 *StPPP* II nr 3335; *Modiolus pyasta, radius stpicza, est zwono cantus XV *p. post. JA* XIV 506.

2. '*krąg kręgosłupa, pondylus, vertebra*': Svono chrzypthove spondile *ca* 1500 *Erz* 137.

3. *corruptum* zwono wina *cf.* **Dzwonowina.**

(Dzwonowina) Zwonowina '*stop metali używany do odlewania dzwonów, spiż, brąz, aes ex quo campanae conficiebantur*': Zwonowyną (*war. kal.*: gronovyna) eramentum (omnia vasa de lapide pretioso et aeramento, et ferro, et marmore Ap 18, 12) *MPKJ* V 138.

(Dzwończec) Zwończec *bot.* '*dziurawiec zwyczajny, Hypericum perforatum L.*': Swonczecz ipericon 1460 *Rost* nr 3597.

Dźwi *cf.* **Drzwi**

Dźwiarstwo '*gruby piasek, żwir, saburra, glarea, arena crassior*': Twarda pokuta, ale rozumna, gest yako na wrzot albo na raną twarda o (*pro* a) ostra masez, albo dzwyarstwo a scrzip na myssi szmazane XV *med. R* XXII 242; *Dzvyarstw sabarra XV *p. post. PF* V 9. ~ *Cf.* **Drzastwo.**

Dźwieka '*pokarm przeżuwany przez bydlę, cibus, quem pecora ruminant*': Dzwyeką zuge (*war. kal.*: zvgye) ruminat (omne quod... ruminat in pecoribus, comedetis Lev 11, 3) *MPKJ* V 22. ~ *Cf.* **Dziękwa.**

Dźwierce (*?*) '*drzwi, brama, porta, postes, fores*': Fuimus penes atris, czemnego pyekla, clausi noctiferis postibus, *gl.* tenebrosis hostiis, tagemnymy sywarczmy (*pro* dzwerczmy *?*), atque feris 1466 *R* XXII 26.

(Dźwierze) Dźwirze *formy*: *g. pl.* dźwirzy 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40, *BZ* Ex 33, 9. 10. 35, 15. Lev 8, 33. II Esdr 7, 9, *MPKJ* V 38; ~ *d. pl.* dźwirzom *BZ* Ex 21, 6. Lev 8, 3. 9, 5. Jud 9, 52; ~ *ac. pl.* dźwirzy *BZ* III Reg 14, 6; dźwirze *BZ* Gen 6, 16. Ex 12, 23; ~ *i. pl.* dźwirzmi *Słota* w. 43, *BZ* Lev 8, 4. 31. III Reg 14, 27; dźwirzami 1471 *MPKJ* V 57; ~ *l. pl.* (we) dźwirzach *BZ* Ex 35, 17.

Znaczenie: '*drzwi, otwór wejściowy, zasłona (drewniana lub inna) otworu, ianua, porta, fores, ostium, limen*': Mnogy yescze przed dzwyrzmy bødze, czszo na yego masto szedze *Słota* w. 43; Thu są rosbili dom moczą, gwaltem, dwoye *drzwyrzi wibili, ycdni u vrot, druge v lasznyc 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; A wyrzch tego korabyu wsnyesz w gromadø, wyrzch na lokyecz, dzwyrze (ostium) na lokyecz *BZ* Gen 6, 16; A gdiszbi uszrzał krew na swyrz<ch>nych prodzech y na obu podwoyu, mynyecz dzwyrze domowe (transcendet ostium domus) *BZ* Ex 12, 23; Przywyedz gy pan bogom a ma gy przyloszycz ku dzwyrzom a p<o dwo[wo]yom (applicabitur ad ostium et postes), a przekoły gemu ucho szydlyem y bødzyc mu sługa asz na wyeky *ib.* 21, 6; Sstøpowal slup oblokowi y stal gest v dzwyrzy stankowich (et stabat ad ostium) *ib.* 33, 9; Staly teesz y ony a klyanyaly szyø z dzwyrzy stankow swich (per fores tabernaculorum suorum) *ib.* 33, 10; Uczyn... oponø v dzwyrzy stanowich..., oponø we dzwyrzach przy sztrzesze (tentorium ad ostium

tabernaculi..., tentorium in foribus vestibuli) *ib.* 35, 15—17; Sgromadzysz wszystek sbor israhelskych synow ku dzwyrzom stanowym (ad ostium tabernaculi)... Sgromadzyw wszystek zastøp przede dzwyrzmy (ante fores tabernaculi) y rzekl *BZ* Lev 8, 3—4; Warzczye myøsso przede dzwyrzmy stanowimy (ante fores tabernaculi) *ib.* 8, 31; A takyesz se *dwyrzy stanowich (de ostio quoque tabernaculi) nye wynydzyeczye za syedm dny *ib.* 8, 33; I przynyosøø przeto wszytko... ku dzwyrzom stanowym (ad ostium tabernaculi) *ib.* 9, 5; A przistøpyw Abimelech blysco ku wyeszi, dobiwal sylnye a przyblysziw syø ku dzwyrzom (appropinquans ostio), ogen podloszicz chcyal *BZ* Jud 9, 52; Iøsz gdisz vsliszal Achias gydøc, ana gydze we dzwyrzi (audivit Ahias sonitum pedum eius introeuntis per ostium) *BZ* III Reg 14, 6; Naczinyl sczitow myedzanich y dal ge wodzom sczitownim a tim, gisz ponoczowaly przede dzwyrzmy domv krolyowa (ante ostium domus regis) *ib.* 14, 27; Y staly kaplany y nauczeny... a wrotny v kazdich dzwyrzi (ostiarii per singulas ianuas) *BZ* II Esdr 7, 9; Dzwyrzamy limine, id est hostio (duo eunuchi regis, qui ianitores erant et in primo palatii limine praesidebant Esth 2, 21) 1471 *MPKJ* V 57; Od dzwyrzy (*war. kal.*: o drzwy) szą tlukl impigebat in hostio (impingebat in ostia portae defluebantque salivae eius in barbam I Reg 21, 13) *MPKJ* V 38.

(Dźwięczeć) Żwięczeć, Żwięk(c)zeć 1. '*dźwięczeć, rozlegać się* (*o głosie*), *modulari, perstrepere*': Svyączały modulantur XV *p. pr. R* XVI 345; Swyączala (*war. kal.*: schwircziala) perstrepebat (clangor... buccinae vehementius perstrepebat Ex 19, 16) *MPKJ* V 16.

2. '*ćwierkać, garrulum esse*': Yacoby swakczanczy szwyrcz tanquam cicada garulans 1466 *R* XXII 11.

(Dźwięczny) Żwięczny dzień żwięczny '*dzień pełen dźwięków* (*śpiewów i muzyki*), *tu żydowskie święto Trąbek, festum Tubarum* (*apud Iudaeos*)': Syodmego myesyøcza pirvy dzen slawni y swyøti bødze wam. Wszelkego dzala robotnego nye czincze w nyem, bo dzen zwyøczny a trøbni iest (dies clangoris est et tubarum) *BZ* Num 29, 1.

Dźwięk, Żwięk *formy*: *n. sg.* żwięk *Fl* 18, 4, 1449 *R* XXV 165, XV *med. SKJ* I 89, *ca* 1450 *PF* IV 577, *BZ* Ex 19, 16. Lev 26, 36. Num 23, 21. Jos 6, 5. I Par 15, 16, 1466 *R* XXII 20, 1471 *MPKJ* 85, *ca* 1500 *Erz* 136; dźwięk *MPKJ* V 85; ~ *g. sg.* żwięka *Fl* 76, 16, 1471 *MPKJ* V 27; żwięku *ca* 1420 *R* XXIV 82, *BZ* Dan 3, 7, *MPKJ* V 32; dźwięku *MPKJ* V 108; ~ *ac. sg.* żwięk *Fl* 64, 7, *BZ* Ex 20, 18. I Par 14, 15. Neh 4, 20. Dan 3, 7; ~ *i. sg.* żwiękiem *Fl* i *Pul* 9, 7; ~ *l. sg.* (w) żwięce *Fl* i *Pul* 150, 3, *MW* 142a; żwięku 1420 *JA* XII 145, *BZ* I Par 15, 28.

Znaczenie: '*dźwięk, głos, odgłos, vox, sonus, sonitus*': We wszelikø zemø wiszedl iest zwøk gich (in omnem terram exivit sonus eorum, *Pul*: glos) *Fl* 18, 4; Chwalcze gy (*sc.* boga) w zwøcze trøby (laudate eum in sono tubae) *Fl* 150, 3, *sim. Pul* i *MW* 142a; In clangore zwankv 1420 *JA* XII 145; A *wząkv 1449 *R* XXV 167; Iusz przyszedl bil trzeczy dzen,... a szwyøk trøby przenagly brznyal gest (clangorque buccinae vehementius perstrepebat) *BZ* Ex 19, 16; Wsziczyek lud slyszal glosy... a szwyøk trøbi (sonitum buccinae) *ib.* 20, 18; Pan bog gego s nim iest, a zwyøk viczøstwa *krolewsgeko w nyem iest (clangor victoriae regis in illo) *BZ* Num 23, 21; A gdysz zabrzni zwyøk trøbny (cumque insonuerit vox tubae),... wzvola wszistek lvd wolanim przewyelikiim *BZ* Jos 6, 5; A gdisz vsliszisz zwyøk (cumque audieris sonitum),... tedi winydzesz ku boiv *BZ* I Par 14, 15; Rzekl Dauid ksyøszøtom slug koscyelnich, abi vstauily... spyewaki na organoch... y na zwoneczkoch, abi brznyal w wisokoscyach zwyøk wyesyelya (ut resonaret in excelsis sonitus laetitiae) *ib.* 15, 16; Wszitek Israhel wyozl skrzinyø zaslyvbyenya boszego w spyewanyv a w zwyøku trøbnem (in iubilo et sonitu buccinae) *ib.* 15, 28; Na ktoremkoly myescye vsliszicye swyøk trøb (quocumque audieritis clangorem tubae), tam syø zbyegnycye k nam *BZ* Neh 4, 20; Gluchy o swąku, o glossu surdus de sono XV *med. SKJ* V 258; Surdus de sono, o *dzwyeku, mutus de verbo *ib.* 277; Cantus, vox szwyąk 1466 *R* XXII 20; Zwyanką clangoris (omne opus servile non facietis in ea, quia dies clangoris est et tubarum Num 29, 1) 1471 *MPKJ* V 27; Dzwyak (*war. kal.*: zwyank) vox (vox mallei innovat aurem eius Ecclus 38, 30) *MPKJ* V 85; Svyąk sonus *ca* 1500 *Erz* 136; ~ gędziebny żwięk '*zgodne brzmienie dźwięków, symphonia modorum concentus*' (*w rzeczywistości w tekście biblijnym* '*pewien instrument muzyczny, in Scriptura sacra instrumentum quoddam musicum*'): Tedi potem natichmyast iako sø vsliszely wszitci lyvdze szwyøk trøb, pysczely a gøszły..., a szaltarza, a gødzebnego swyøkv (*MPKJ* V 108: gadzyebnego dzwyąkv, *war. kal.*: gandzby) y wszelkego stroia spyewaiøcego (sonitum tubae, fistulae et citharae..., et psalterii, et symphoniae, et omnis generis musicorum), padaiøcz wszitci

lyvdze,... modlyly sø syø zlotey sosze *BZ* Dan 3, 7; ~ '*trzask, szum, szmer, strepitus, stridor, murmur*': Zginøla iest pamøcz gich se zwøkem (periit memoria eorum cum sonitu) *Fl* 9, 7, *sim. Pul*; Opasan moczø, iensze smøczasz głøbocoscz morza, zwøk czeczena iego (sonum fluctuum eius, *Pul*: szum) *Fl* 64, 7; Mnoszstwo zwøka (*Pul*: szumu) wod (multitudo sonitus aquarum) *Fl* 76, 16; Przed *rzøszem szwanku morszkego pre confusionc sonitus maris (erunt signa in sole,... et in terris pressura gentium prae confusionc sonitus maris et fluctuum Luc 21, 25) *ca* 1420 *R* XXIV 82; Y stal sye naagle z nyeba zwank (factus est repente de caelo sonus Act 2, 2) *ca* 1450 *PF* IV 577, *sim.* XV *med. SKJ* I 89; Gdyz sze stal then schum a zwyąk facta autem hac vocc (Act 2, 6) XV *med. SKJ* I 89, *sim.* 1449 *R* XXV 165; Straszy gc zwyøok lista leczøczego (terrebit eos sonitus folii volantis) *BZ* Lev 26, 36; ~ Od zwyąkv (*war. kal.*: yąnzykowy) lingua (initium eius a summitate maris salsissimi et a lingua eius Jos 15, 2) *MPKJ* V 32.

(Dźwięk ać) Żwiękać '*dźwięczeć, tinnire*': Sicut es sonans, myedz, zwon zwonyączy, aut cymbalum tinniens gąszly swyękayącze (factus sum velut aes sonans aut cymbalum tinniens I Cor 13, 1) XV *med. SKJ* I 70.

Dźwigać (*o opłatach*) '*ściągać, pobierać, pecuniam vectigalem tollere, repetere ab aliquo*': Ot... myąnsza a rib podlug starego obiczaya targowe ma biez brano i dzwygano (praedicta foralia tolli debent et levari) *Sul* 112. ~ *Cf.* **Podźwigać, Wzdźwigać, Dźwignąć, Podźwignąć, Wdźwignąć, Wzdźwignąć.**

Dźwiganie '*wznoszenie się* (*fal*), *wzburzenie, motus* (*fluctuum*)': Ty panyasz moczi morza, ale dzwyganye leleyenya (*Fl*: ruszanye... leleiana) yego ty vczyszasz (motum autem fluctuum eius tu mitigas) *Pul* 88, 10.

Dźwignąć '*podnieść, levare*': Daw to wszystko spolu Aaronowy y synom gego, *genze gdisz dzwygly przed bogem (qui postquam levaverunt ea coram domino), potem (*sc.* Mojżesz) weszmye ge z røku gich *BZ* Lev 8, 27.

Dźwirze *cf.* **Dźwierze**

Dżber *cf.* **Ceber**

Dżdżowy '*dżdżysty, pluvius, pluviosus*': Czas dzdzovi, isze nye mozem stacz na dworze (tempus pluviae et non sustinemus stare foris) *BZ* I Esdr 10, 13.

Dżdżyć '*spuścić na kształt deszczu, pluere*': Dszdzycz będzye na grzesznyky *szydlo: ogyeyn, szyara (pluet super peccatores laqueos, *Fl*: pline na grzeszne sidla, ogen sarø, *leg.* z siarą) y duch weeln częszcz męky gych *Pul* 10, 7.

E

E *cf.* **A**

Ebor *cf.* **Ebur**

(Ebur) Abur, Ebor '*kość słoniowa, ebur*': Mirra y gutta, y *kassio od odzyenya twego, od domow z ebora (a domibus eburneis, *Fl*: eburowich) *Pul* 44, 10; Zamby ycgo byly sylno byale, yako abur svyątle (velut ebur candidum) *Rozm* 151.

Eburowy, Aborowy '*zrobiony z kości słoniowej, ex ebore confectus*': Mirra y gutta, y cassia od odzena twego y domow eburowich (a domibus eburneis, *Pul*: z ebora) *Fl* 44, 10; Byada vam, ktorzy spyczye v lozach aborovych (qui dormitis in lectis eburneis Am 6, 4) *Rozm* 609.

Echtować, Ochtować '*wyjmować spod prawa, skazywać na wygnanie, civitatis iure privare, exilio punire*': Gdyby... czlowyek... szwan kv pravu a nye przydzye, a o tho ochtowan, szlowye banchowan (*leg.* bantowan) albo zkazan..., yako go maya kv prawv dobycz? *OrtMac* 98; Denegamus civitatem in perpetuum, ubi nunquam in eadem civitate et extra, sicut territorium eiusdem occupat, venire et morari debet, prout et alter proclamatus al. echtawamy (*pro* echtowany) 1457 *AcPosn* I 259.

Ej *wykrzyknik wyrażający*: **a.** *zadowolenie* '*tak! tak!*': I roszirzili sø na mø vsta swoia, rzecli: Ey, ey (dixerunt: Euge, euge)! *Fl* 34, 24, *sim. Pul*; Ne mowcze...: Ey, cy naszey duszy (non dicant...: Euge, euge animae nostrae)! *Fl* 34, 28, *sim. Pul*; Noscze richlo ganbø swoiø, gisz to molwø mne: Ay, ey (ferant confestim confusionem suam, qui dicunt mihi: Euge, euge)! *Fl* 39, 21, *sim. Pul*; Odwroczcze se richlo zapałaiøcz se, gisz mowø mne: Ey, ey (qui dicunt mihi: Euge, euge, *Pul*: aha, aha)! *Fl* 69, 4; ~ **b.** *żal, narzekanie* '*ach, ej*': Ey, bi bili nygdi ty pyenyødze nye bili, po ktoresz gy poslal *BZ* Tob 5, 24. ~ *Cf.* **Eja.**

Eja '*nuże!, eia!*': K tobe wzdichamy lkayøcz, placzøcz w tem to padole szlez, eya przeto (eia ergo, *SalveReg* 1a. 5—7. 9—11. 15: a przetho, 2: ey nusz, 3: ay p⟨rze⟩to, 17: eya przetho), rzecznicza nasza, ony twoye miłoszerne oczy k nam obroczy *SalveReg* 16; Eya (*SkargaPłoc* w. 17: cya, eya), dvszo *moye, oczvci sa, dlvgosz *spale *SkargaWroc* w. 30.

Eksamit *cf.* **Aksamit**

Eksamitny *cf.* **Aksamitny**

Ekswładyka '*były dostojnik kościelny we wschodnim kościele, qui episcopi ecclesiae Orientalis sede cessit*': Veniens venerabilis Harasim..., wladica ecclesie cathedralis Chelmensis Ruthenicalis... recognovit, quia recepit apud nobilem Stanislaum... quinquaginta marcas..., ad eximendum bona ecclesie ipsius Chelmensis, videlicet hereditatem, villam dictam Nyewyerkow redimendo de manibus nobilis Jacubowsky..., quam villam... antecessor suus olim venerabilis Sawa, nondum exwładica Chelmensis, sibi praefato Jacubowski obligaverit 1480 *AkChełm* 12.

(Elekcja) Elekcyja '*wybór, electio*': Z lvczkycy electicy ex hominum electione XV *p. post. Kałuż* 275.

Elekcyja *cf.* **Elekcja**

Element, Aliment '*jeden z czterech pierwiastków, z których rzekomo miał się składać wszechświat i człowiek, żywioł, elementum*': Czthyrzy zyvyoly... albo alymenta szą od czyebye stvorzony (elementa quatuor a te sunt creata), ymysz ma bycz zyvo wschystko stvorzenye. To sa ta czvsch alymenta: ogyen, zyemya, vylkoscz y povyetrze *Rozm* 5; Vylkoscz ⟨z⟩ gorączoscza, to dvoye przyrodzenye albo elementa davaly szye (*pro* szą) yemv krvye, zymnoscz z vylkosczyą davaly yemv czyelestnoscz, schvchoscz z gorączosczyą davaly yemv rumyanoscz, zymno szuchem (*leg.* z suchem) przyrodzenym albo ta dvoya elementa davaly yemv byaloscz. Tako thy czthyrzy elementa albo przyrodzenya zye-

dnalys szye (humores isti quatuor... concordabant) v yego svyąthym czyelye... Tako to czvoro przyrodzenye albo elementa nygdy nye panovaly (sic humores quatuor non erant dominantes) v mylem panye, alye szą yemv sluzyly *Rozm* 156—7.

Elena *cf.* **Helena**

Elkierz *cf.* **Alkierz**

(Encenie) Encenije '*doroczne święto poświęcenia świątyni jerozolimskiej, festum dedicationis templi Hierosolymitani*': Potem bylo rychlo svyąt[eg]o zydowskye, nye vypovyeda ktore, alye mozem rozvmyecz o tem svyączye, ktore czynyly Zydovye na Svyatky, zvano Encenye, bo na Vyelyką Nocz svyąthy Yan sczyąth, a to szye stalo wyącz na Svyatky (potest intelligi festum Novorum, id est Pentecostes, quia praedictum est iam de Pascha, quo decollatus est Joannes. Sequitur vero de Scenopegia, post de Encaeniis) *Rozm* 254; Potem drugyego dnya bylo svyąto vyelykye, ktore zvano po zydovskv Enczenye (facta sunt autem Encaenia in Jerosolymis Jo 10, 22), yako v nasz posvyączanye kosczyola, takyesch bylo posvyączanye kosczyola ierosoly⟨m⟩skyego *Rozm* 427.

Encenije *cf.* **Encenie**

Enula enula polna *bot.* '*Inula Helenium L.*': Oman, enula polna, cziewczil (*pro* dziewięsil) enula 1484 *Rost* nr 6035.

(Epifania) Epifanija '*święto Trzech Króli czyli objawienia się Chrystusa, Epiphania*': Alye przeczyv tym yest obyczay cerekvye, ktorasz to mynye (*pro* myeny), by szye stalo to ystne czvdo na E⟨p⟩yphanya (quae in Epiphania factum esse tenet), to yest na Svyeczky[e] albo na Sczodry Dzyen, bo to na kazdy rok wspomynano *Rozm* 203; Dzyszya nasch myly zbavyczyel od poganyskych krolow yest pochvalon y modlon, dzyszya yordanskye rzeky blogoslavyenem svego krsta posvyączyl, dzyszya vezvan na svaczbą vodą w vyno obroczyl, przetosch ten dzyen v starych xyagach rozmayte dzyen (*pro* dzieją?) Ephyfanye, czvs dzyen rozmaytego osvyeczenya Iesucristusovego, bo Epyffanya nnyey (*pro* myeny) sza osvyeczenye (unde et in antiquioribus libris dies Epiphaniorum, id est plurium illustrationum Christi. Epiphania enim illustrationem sonat). Wschakosch prze troyakye zyavyenye svyątoszczy (*pro* svyatloszczy?) dzyen ten troyakyem ymyąnyem vezvan. Napyrwe y myenya Epyfanya, yesz szye stalo przez gvyazdą, yakoby z vyszokoszczy vczynyona (epiphaniam vocantes eam illustrationem, quae facta est per stellam, quasi de sursum factam), vtore zową *Teophonya, yesz szye stalo przy krzsczye bozem, trzeczye slowo Bethffanya, po greczkv od tego, czo szye stalo na svaczbye *Rozm* 204.

Epifanija *cf.* **Epifania**

Epistoła *formy*: *n. sg.* epistoła XV *p. post. R* I s. XXXVII, *Rozm* 226; ~ *g. sg.* epistoły *De morte* w. 88; ~ *ac. sg.* epistołę *Rozm* 173. 225; ~ *l. sg.* (w) epistole *Rozm* 173. 228. 465.

Znaczenie: '*list (także utwór literacki w formie listu), epistola*': ⟨E⟩pistolla swannheko (*pro* swanthego) Bernharta nyektor⟨e⟩mu ryczerz⟨o⟩wy o rzandzenyu czeliadnym pyssana XV *p. post. R* I s. XXXVII; Pysche svyąty Euzebius... o krolv..., yen pyszal Iesucristovy o svey nyemoczy v epystole, a Iesus yemv odpyszal svoyą epistola (epistolam qui domino pro morbo suo scripsit, ipsi quoque Jesus Christus epistolam rescripsit). Takyesch svyąty Pavel pysze v epystole do Koryntyey, dolycza (asserit epistola Corinthiorum teste), yze po smartvychvstanyv pokazal szye svyatemv Iacobovy *Rozm* 173; Czczyenye o krolyv Abagarze, yen pyszal e⟨p⟩ystola albo poselny lyst Iesucristvszovy (qui scripsit epistolam Jesu Christo)... Vschlyschavschy krol takye dzyvy, pysal yemv epystolą albo lyst poselny, proschacz yego, aby k nyemv raczyl przydz... Thu szye poczyna epystola (tenor epistolae), ktorą pyszal krol Abagarus Iesucristvszovy *Rozm* 225—6; Czczyenye o tey epystole, ktora odpyszal myly Yesus Abagarovy (epistola, quam rescripsit Jesus) *Rozm* 228; Ale czo tamo pysal, odpovyeda svyaty Ambrosy v yedney epystole... Pyssal (*sc.* Jesus), yako dolycza svyąthy Ambrosy v yedney epystole: Zyemya zyemyą povyeda *Rozm* 465; ~ *list jako tekst szkolny, epistola, quae in scholis exercitationis causa legebatur*: Jusz odethchny, nyeborakv, mow sze mnv, vbogy zakv, nye boy szya dzysz moyey scoly, nye dam czy czyszcz epistoły *De morte* w. 88.

Eski '*określenie gatunku sukna wyrabianego w Akwizgranie (Aachen), textilis genus Aquisgranensis*' (*?*): Schubula de panno eszkego subducta agnellinis pellibus exilis, alia schubula eciam eszka subducta pellibus leporinis 1497 *RocznKrak* XVI 66. ~ *Cf.* **Akski.**

Est, Hest '*bliżej nie znany rodzaj pieniądza, 48. część grzywny, nummi Hungarici genus quoddam ignotum, pecuniae, quae grzywna vocatur, pars duodequinquagesima*': Reperunt apud dominum Thurzy de argento 37 marcas et 40 hestow per sartorem Olbricht 1500 *ZsigBud* 11; Acceperunt... apud eundem dominum Thurzy III marcas argenti et 36 estow *ib.*

Etman *cf.* **Hetman**

(Ewangelia) Ewanjelija *formy*: *n. sg.* ewanjelija 1399 *Leksz* I nr 2840, 1410 *HubeZb* 53, 1427 *ZapWarsz* nr 216, *etc.*; ~ *g. sg.* ewanjelije XV *ex. MPKJ* II 319, *Rozm* 43. 581; ewanjelijej XV *med. MacDod* 35, 1471 *MPKJ* V 118, 1484 *Reg* 711, *ca* 1500 *JA* X 391, *Rozm* 202. 480. 677; ewanjelii *Gn* ap. 1a, *Rozm* 278; ~ *ac. sg.* ewanjeliją XV *p. pr. MacDod* 87, *Rozm* 187. 229. 262. 315, *etc.*; ~ *i. sg.* ewanjeliją *Rozm* 315; ~ *l. sg.* (w) ewanjelijej *Rozm* 158. 199. 206. 651. 786.

Znaczenia: **1.** '*jedna z ksiąg opisujących życie i naukę Chrystusa* (*także opowieść apokryficzna*), *wyjątek z takiej księgi, Evangelium, unus ex libris, quibus Christi vita ac doctrina describitur*': Tu powstawszy wszyczy poszluchayczy⟨e⟩ szwyanthy ewangyely, kthora szya thak vyklada prostym vykladem. Thenczy yest prosty vyklath ewangely szwyanthy *Gn* ap. 1a; Ewangelyu maczye dzysyeyszey nyedzyele, ktory ya, svyati Macyey, popyssał⟨w⟩ szosthym polozenyv albo capitule svoych ksyąk XV *p. pr. MacDod* 87, *sim.* XV *ex. SKJ* I 147; Thy slowa, czom gimi zaloszyl kazanye, są slova svianthey ewangeligey XV *med. MacDod* 35; O temczy ta to gest ewangelia swyąta XV *med. R* XXII 233; Slova thexthv svyąthey cuangelicy movyą (textus evangelicus habeat) thako: bądzyezie pilny 1484 *Reg* 711; Y mowi thv ewangelya, ysz ten krolyk szedl do Ihusa..., a gdisz przyszedł... dixit ei pan Ihus thi szłowa sz ewangeligee XV *ex. MPKJ* II 319; Thy szlowa, kthorem wymowyl, wzyalem ye szwyathey (*leg.* z świętej) ewangelyyey *ca* 1500 *JA* X 391; Gloza v evanyelyey svyatego Yana evanyelysthy *Rozm* 158; W [z] svyate omelyey movy svyąty Ian Slotovsty na evanyelya svyatego Maczyeya (in homilia decima in Matthaeum), tako rzekącz *Rozm* 187; O wroczenyv Iesucrista s pusczey czczye szye v evangelyey *Rozm* 199; Czczyenye o rozmaytem polozenyv czczyenya svyątey evanyelycy podlug kxyąg Scolastiky ystoryey *Rozm* 202; Bo szye daley v evanyelyey nycz nye czczye (quia nec... legitur... in evangelio) o Iozephye *Rozm* 206; Greczky vykladacz evanyely svyatego Maczyeya... napyssal epyson *Rozm* 278; Stoy w evanyelyey, yze byl Barabasch lotr *Rozm* 651; Tu mozemy baczycz, czemv svyathy Yan pyschącz evanyelya nygdy szye ymyenyem nye myny *Rozm* 671; Podlug evanyelyey spytał yego o vczennykoch *Rozm* 677; Aze do szyego dnya, to rozvmyey do tego dnya, kyedy svyaty Maczyey evanyelyyą pyssal *Rozm* 764; ~ Thako mi pomoszi bog y swantha ewangelia 1399 *Leksz* I nr 2840, *sim.* 1410 *HubeZb* 53, 1427 *ZapWarsz* nr 216, 1487 *ZapWarsz* nr 1619; ~ Rozmaythych xyąg czvda spysalem... v yedny xyągy, napyrve z evanyelyc nazaranskyc (ex evangelio, quod Nazareorum vocatur) *Rozm* 43; Nykodemusz o tem pysche ⟨w⟩ kxyagach, ktore slovo (*leg.* slową 'nazywają się') Evanyelya Nykodemova *Rozm* 754; Nykodemus movy ⟨w⟩ svey evanyelyey *Rozm* 786.

2. '*nauka chrześcijańska, doctrina Christiana, quae Evangeliorum libris continetur*': *Wbodze (*leg.* ubogie) novy zakon przygymąyą a. schobye gynny spravyayą a. z ewangeliey schą vczą... pauperes evangelisantur (Mat 11, 5) 1471 *MPKJ* V 118; Idzy do Edyssy..., przepovyedayze evanyelya *Rozm* 229; Jako myly Iesus schodzył... wschytką galileyską zyemyą, navczayącz w synagogach a przepovyedayącz evanyelya (praedicans evangelium Mat 4, 23) krolewstwa nyebyeskyego *Rozm* 262; Marthvy vstaya, vboczy (*leg.* ubodzy) svyączą, evangelya pozdrovyeny bąda, czvsz vbogyem evanyelya przepovyedaya (pauperes evangelizantur Mat 11, 5) *Rozm* 315; O tem, yako myly Iesus przepovyedzyal, yze ma bycz vyelye przeczyvnykow svyąthey evanyelycy *Rozm* 480; Bądzyc przepovyedana tha evanyelya (praedicabitur hoc evangelium Mat 24, 14) krolewstva nyebyeskyego *Rozm* 481; Bylo podobno, aby vschelky, yen evanyelya przepovyeda, by z evanyelyc byl zyv *Rozm* 581.

(Ewangelista) Ewanjelista *formy*: *n. sg.* ewanjelista *Kśw* cv 20. 26. 34. dr 5, *ca* 1500 *SprTNW* V 12, *Rozm* 162. 173, *etc.*; ~ *g. sg.* ewanjelisty 1498 *MacPraw* VI 272, *Rozm* 158. 173. 206. 764; ~ *d. sg.* ewanjeliście *Rozm* 551; ~ *v. sg.* ewanjelista *MW* 49b; ~ *n. pl.* ewanjeliści *Rozm* 650. 706. 707. 790; ~ *g. pl.* ewanjelist *Rozm* 42. 173. 766; ewanjelistow *Naw* 173.

Znaczenie: '*autor Ewangelii, ewangelista, Evangelii auctor*': Moui ewangelista suoti...: Gde iesc tec, ienze sø narodil, crol zidowsky? *Kśw* cv 20, *sim.* cv 26. 34. dr 5; Weselczie sie,... Jozefye patriarcho y Janye ewangelista *MW* 49b; Zaslugami... Jana apostola y *ewangelistø, proszimi, abi nassza krewkoscz bila potwerdzona *MW* 50b; Statuta... xiązączia mazoueczkiego, ktori... vstawil iesth... we wtorek, wigilią suiątego Matusa, apostola y ewangelisti (in vigilia sancti Matthaei apostoli et evangelistae) 1498 *MacPraw* VI 272; Pozdrowyona bandz Maria, mysthrzyny ewangyelysthow *Naw* 173; Ewangelista Jan swyąthy... pannye czysthey poszlugowal *ca* 1500 *SprTNW* V 12; Szą rozmaite skvtky, vyelykye dzyvy, ktoresz nye scha popysany v kxyągach cztyrz evangelyst *Rozm* 42; Gloza v evanyelyey svyatego Yana evanyelysthy *Rozm*

158; Svyąty Yan evangelysta movy (Johannes scriptitat hic evangelista), yze myly Yesus czynyl rozmayte czvda *Rozm* 162, *sim. ib.* 202. 659; Czvda y dzyvy... ktores czynyl myly Yesus, yako to yavno posvyadschaya kxyągy svyątego Yana evangelysty..., yako to to czvdo o wkrzeschenyv Lazarzovem... y vyelyc ynych rzeczy tem podobnych, ktoresch szą popysany od svyątego Yana, a od ynych evanyelyst... opusczany *Rozm* 173; Vschakosch to zaprawdą povyedayą, yakokolvye tego nyyeden nyc pysche evanyelysta (quamvis nullus scriptitet haec evangelista) *Rozm* 173, *sim. ib.* 728; Nyektorzy mynyą, yschby ta svaczba byla svyatego Yana evanyelysty (quidam autumant has nuptias fuisse Johannis evangelistae) *Rozm* 206; O tem, kako... svyąthy Pyotr daval znamye svyątemv Ianovy evanyelysczye *Rozm* 551; O yego (*sc.* Jezusa) mącze rozmayte prorocztwa przepovyedana, przetoz evanyelysczy opusczyly to *Rozm* 650; A takoz moze to stacz, czo movyą evanyelysczy, yze myly Iesus byl vyedzyon do Annascha, yako movy svyathy Yan, a od Annascha do Cayphascha na vyetnyczą, yako tez evanyelysta movy na tho napyrvey, yze movy svyathy Maczyey, yz byl przyvyedzyon napyrvey do Cayphascha, a nyyedney pamyączy nye czyny o Annaszv, any druga dwa evanyelysczy, czusz Lucasch a Marek *Rozm* 706—7; To yest rzeczono s rozvma svyątego Maczyeya evanyelysty, bo tego v *nyeyednych kxyagach proroczkych nye naydze *Rozm* 764; V kxyagach o ssyednyanyv evanyelyst (libri de consensu evangelistarum) evanyelysta svyathy Maczyey chczyal rzecz, yze szye to popelnylo o mylem Iesucriszczye *Rozm* 766; Szvyąty Yan vycle opusczyl vypysanya vmączenya bozego, czo yny trzey evanyelysczy napelnyly *Rozm* 790.

Ewanjelija *cf.* **Ewangelia**

Ewanjelista *cf.* **Ewangelista**

Eż(e), Heż(e) I. *spójnik*: **1.** *wprowadza zdanie przedmiotowe 'że, quod'*: Quod Laurencius... fassus est Sandivogio..., quod pro ipsis fideiussit, vlg. ez gi wrøczili conjuncta manu 80 marcas 1399 *Leksz* I nr 3037; Postaw, gospodne, zaconanoszczø nad nimi, iszbichø wedzeli pogani, esz (*Pul*: ysze) ludze sø (quoniam homines sunt) *Fl* 9, 20; ⟨Wierz⟩sze w tho..., esz (*Bogur* B—E: iz) Yeszu Criszth prawy czyrpyal szа nasz *Bogur* F; Potr powadal, essz Staszek dal dwanaczcze cop 1408 *Czrs* 14; Jacom ya tho yednal, essze Dorothka Stanislavø (*leg.* z Stanisławą) mala placzicz dlugy 1411 *Czrs* 350; Wem, eze wele milich ymasch 1444 *PF* V 37; Wstawyamy, esz (*Dzial* 20: chczemy, aby) gdiby kthole... o kthorekole gwalthi byl poswan (statuimus, quod, si aliquis... evocatur), powod powynyen bącz... *doszwasthczycz *Sul* 33; Przes skvszenye nawiklismi, esze skazanye klanthwi swyathkom... slosczіwye cząsthokrocz obiklo bicz obrzeczano (per experientiam didicimus, quod sententia... consuevit opponi) *Sul* 34; Czy czischi za oplatą mayą od boga, esze possyądą zyemyą troyaką XV *med. R* XXII 237; Xpus przeciw themu mowy, esze czy, gysch szaluyą, są blogoslawyony *ib.*; Tedi uszrzaw Balach... wszitko, czosz *bi vcinil Israel Amorreyskemv, eze syø go bali (et quod pertimuissent) Moabitsci *BZ* Num 22, 3; Bosmi bily rzekly krolyoui, ez moc boza bodze (quoniam... erit) s timy, ktorzi go szukaiø *BZ* II Esdr 8, 53; Lekarze... povyedayv, esze vyelyka mocz szola mayv *De morte* w. 300; Vbaczyl dyabel, ez mv chczyalo szye yescz (sensit dominum esurire) *Rozm* 194; ~ Przikasz wszemv lvdv, esz syø odłøczi (ut separetur) od stanow Chore *BZ* Num 16, 24; ~ *w stałej formule roty po zwrotach* jako to wiem i świadczę *itp.*: Yako tho wem y swatczø, esze Dzerszek p⟨o⟩byl Wøcha 1394 *HubeZb* 69; Wemy i swaczimy, esz Pecz ne veradl duos equos 1396 *Zab* 537; Szwaczimi, esz... wczinil Mathias scody C grziwen 1398 *StPPP* VIII nr 6389; Sswadczø, esz Miczko dzelyl y dodzelal dzedzinø..., yedno esz ss nechczenym Jaschcowim nye dodzelyl y tho gotow dodzelicz 1401 *SKJ* III 193; Jaco wedzø y szwatczø, eze Thoma panø Stachnø pozwal, iusz rok wiszedl 1402 *JA* VI 206; Iaco vemy y suatczymy, ez yemu ne popelnono tego zapissu 1403 *SKJ* III 195; Jaco vemy y swatczimy, ez vyednaly o swytky rany 1405 *SKJ* III 195; Yaco ya to wyem, esze Marczin cupil dobrowolne szitho 1412 *KsMaz* I nr 1891a; Thako nam bog pomoszi, eze vemi..., eze Petrus... obøzal sø czinicz praw 1415 *AKPr* VIIIa 130; Jako ia to wem, esze w Tomkowey domu nye cowani pyenødze 1417 *ZapWarsz* nr 32; Iaco ya tho wem, esze Bogusław ne odegnal Micolaya 1419 *AKPr* VIIIa 43; Tako nam..., jakom to vidzeli, esz Stanislaw zayanl Micolageui kone 1421 *TPaw* VII nr 2370; Wemy y swatczimi, eze Swanthoslaw... pozwal o dambrowu 1424 *Zab* 538; Jako ya tho wem, es Paszek Adama samowtor ne byl 1424 *ZapWarsz* nr 101; Iako wemi y swathczimy, esz yest Pochnyna et Yanowa dzadowyzna... Jablonka 1427 *Zab* 538; Byerzemi tho ku naszey duszy y ku starey przysządze, esszem n[y]a them sządze szedzely 1449 *BiblWarsz* 1861 III 20; Jako mi vyemi, hezhe Abram nye wzal thkanky

1456 *ZapWarsz* nr 994; Debet se othwyescz... duobus nobilibus: yako wa wyewa, esch [...] 1469 *ZapRpWarsz* 4, 279; ~ *z pominięciem początkowej części formuły*: Adam Kowalski contra Bernardum: Esze czso sø xandzu Bernatoui kone pobrani, to mu pobrani przes mego kaszana 1398 *HubeZb* 34; Testes Leonardi... contra Clementem kmethonem de Wronikow: Eze Climonth, przydø na Lenarthowø gospodø, zadawal curwemaczerze szini *ib.* 107; Pani... Hanka ma postawicz zachoczczø przeczіw Potr⟨a⟩szoui... w to slowo: Eszest (*leg.* eż jest) pan Paszek, yey masz, ne sluboval Potraseui panczidzesanth grziven 1399 *HubeZb* 36; Eszem ya ranczil Mathisevi osmydzesanth grossow za Jactora 1423 *ZapWarsz* nr 67; Esze o kthori kon Pawel na myø zalowal, temu gest rok minø⟨ł⟩ *ib.* nr 73; Esze Pyotr nye wzął przeth Voythkovymy charthy... lyscha schamowtor 1434 *TymLow* 58.

2. *wprowadza mowę niezależną po verba dicendi etc.*: Passek rzekl, esz ya ne chczø othpusczicz *przisigy 1402 *Malk* 117; Tego zalowal Szbroschek na Gretha, esz tego na cza zaluya 1418 *TPaw* VII nr 293; Tedi yest sandcza... przeciwo yemu rzekl, esz spitay go, pane starosta XV *in. Malk* 118; Prelocutor Andree... egit super Bartholomeum de Wbuyewo, essz mya thy wpiszal w xagy szyląą 1443 *TymSąd* 140; Xpus temu nauczal: Gdi, dzye, wschitko vczinyczye, czsso wam cazano, rzeczicze, ezeszmi slugy nyevziteczne XV *med. R* XXII 239; Nicolaus egit..., essze gdim szedzal w Koszacech kmyeczem, a thy bądączy starsza nye wimerzylasz my trzecey roley 1438—72 *BiblWarsz* 1861 III 25.

3. *wprowadza zdanie podmiotowe* '*że, quod*': Pyszecz szø nam..., esze gdiscy szynoue israhelscy szøcz ony s Egypta byly visly..., tedy vøcz morze gestcy szø ono bilo... rostøpylo *Gn* 174a.

4. *wprowadza zdanie przydawkowe* '*że, quod*': **a.** *z odpowiednikiem w zdaniu nadrzędnym*: Czestco mal tø smowø s Yaroczem, ese ne mal ten wol dawnosczø sginacz 1399 *HubeZb* 96; Iacosmi bili przi tem *obrzøcze, eze Pasek ymal obran⟨cz⟩icz swey panyey... vano 1405 *HubeZb* 119; Maczey taki Sandkem (*leg.* z Sędkiem) tark ymal, esze kediby gemu ne dal ostatka penądzi..., tedi straczil to, czo szadal 1423 *ZapWarsz* nr 56; Jan o thø crzywdø do Jurky nye szedl, esz mu nye dala kopy 1424 *ZapWarsz* nr 49; Micolay o thø krziwdø wstal, esze gemu Maczey kaszal ⟨je⟩go rolø pooracz *ib.* nr 99; Iakom ya oth Pyotra o tha krziwda w[i]stal, esz my rola wszal 1425 *TymWol* 20, *sim.* 1426 *TymProc* 311, 1430 *Czrs* s. LXXXI; ~ **b.** *bez odpowiednika w zdaniu nadrzędnym*: Bethka s bratem ymala smowø, eze... oczczisni y maczerzini ymala othstøpicz 1405 *HubeZb* 106; Iacom ya mal sz Iacubem smowø o szuknø, czszo w ney doneszona iego szona do domu, eze yø mal wroczicz 1408 *KsMaz* I nr 1130; O ctori dom na mø Adam szalowal, o thenem ya s nim mal smowø, esze mi go przed Godi wipusczil 1413 *KsMaz* I nr 2108; Angel... nowyni powedzal, essz sszø narodzylo dzeczø 1442 *R* XIX 77; Cristus zmartwichwstal yest, ludu przyclad dal gest, ezz nam zmartwichwstaczi XV *p. pr. R* XXII 344, *sim.* 1466 *R* XXV 138; Slowa synowa kv oblyvbyenyczy, ezz bogv sye nye lyvby dvsz potøpyenye (verba filii ad sponsam, quod deo non placet animarum damnatio) XV *med. MPKJ* V 432; ~ Esz cum (venit hora, cum iam non in proverbiis loquar vobis Jo 16, 25) XV *in. R* XXIV 73; ~ *z zaimkiem anaforycznym w zdaniu podrzędnym* '*qui*': Jacom ya Michalowi ne mal wroczicz kona, essze mi gy dal 1415 *Czrs* 144.

5. *wprowadza zdanie przyczynowe* '*ponieważ, quod, quia, quoniam*': Cso Sczepan dal Blascowi rani, to mu ye dal za yego poczøtkem, esz mu pirwey rani dal 1398 *HubeZb* 95; Chwalcze gospodna, esze dobry (quoniam bonus, *Pul*: bo dobry), bo na wyeki myloserdze yego *Fl* 105, 1; Osromoczeny bødzcze physzny, esze krzywe (*Pul*: bo krzywye) lychotan czynily (quia iniuste... fecerunt) *Fl* 118, 79; Rosvmal gesm, esze (*Pul*: bo) kazanya twoya mysl moya gest (quia testimonia tua meditatio mea est) *Fl* 118, 99; Mikolay..., czso uczinil Nicolao..., to uczinil za yego poczanthkem, esz pirzwey przibyeszaw na yego rola y dal yemv pirzwey rany 1400 *SKJ* III 189; O chtorø wodø zalowal na mø Iasek, tøm ya bral s yego wolø, eze mi otpusczil s gego studney 1402 *KsMaz* I nr 170; Jako czo uczinil Micolaj Virzchonovi, to uczinil sza gego poczatkem, hees mu pirwey renø dał 1408 *TPaw* IV nr 1458; Czssosm vczinil, thom vczinil za yego poczantkem, essz na mø czisnøl kamenem 1415 *Czrs* 56; Czom Jana uranił, thom uczinil za gego poczanthkyem, eze mya przedzey zastrzelil 1434 *RafPocz* 24; Bychczy byl thobye nye wstapyl, essze my moy zywoth myl, zabylby mya 1443 *TymSąd* 144; Ale eze kaszdi taky nye chcze any mosze thu myecz vczyechi *swyey..., przeto natichmyast stogi o zely ('żalu') XV *med. R* XXII 236; Ten a taky zaluyączi bądze vczyesson, eze mu grzechi gego bądą otpusczoni *ib.* 238; Czom uczinil y ocza Janovego... zabil, thom uczynil..., kyedi ma

pylathikiem pobil... a *kyed my sya poraly wlocznyama, eze mi przeklocz *schczal 1475 *RafPocz* 25; Wydzys, esz (*Fl*: bo) ty trud y bolyeszczy znamyonasz (vides, quoniam... consideras) *Pul* 9, 37; ~ przeto eż(e) '*propterea quod*': Wierzyl gesm, przetosz, albo przeto, ezse mowyl gesm (propter quod locutus sum) *Fl* 115, 1; O *cthore pancerz Janik na *nyø szalowal, tegom ya nye wzøl oth Micolaya na szidowski dlug, ale przetho ez bil mego strya 1428 *ZapWarsz* nr 2863; Przetho szlc napyssano, esze malo pywa we dzbanye imyano XV *p. pr. JA* XIV 506; Jakom ya Ondrzeya przeto sbyl, essze my skotha zagocz ne dal na *myey dzedzinye 1432 *RafZran* 91; Taczicz bili swyączi wschitczi, a przeto eze ządaly wyączcy a wyączey bogu szlu[c]zicz, bili naschiczeny XV *med. R* XXII 239; Nye przeto ess ma dzalaczy a. praczovaczy nam quia laboratus est (cura est illi, non quia laboraturus est Sap 15, 9) *MPKJ* V 77; ~ tegodla eż '*propterea quod*': Tegodla esz czlowyek badze zatwyerdzon ku prawu o przerzeczone rzeczy, a nye mogą szyą panowye sprawnyc podyączc tego gymyenyą, ale tho ma gyego zoną... oszyescz *OrtVrtel* 119.

6. *wprowadza zdanie skutkowe 'że, aż, ut'*: Ach myloscz, czosz vczinyla, eszesz me tak oslepila, eszesm sche ye na myloscz podal 1408 *MacDod* 43; Tedi vchopyw gy Saul za klyn plascza gego, tako esze syø rozdarl (quae et scissa est) *BZ* I Reg 15, 27; Myszthrz... pathl na szyemya, eze staknal *De morte* w. 46; Zablesczysz na strony oczy, esz czy s czyala poth poskoczy *ib.* w. 64; Lacznąlem szya (*leg.* lęknąłem się), esz nycz po mnye *ib.* w. 90.

7. *wprowadza zdanie sposobowe 'że, ut'*: Iacom ia to dzelil, eze czi ne mayø do Yacuszowey czøsczi niczsz 1400 *KsMaz* I nr 7; Iacom ya mego szina Yana odzelil, eze ne ma niczsz Wirzbiczi (*leg.* w Wirzbicy) 1408 *KsMaz* I nr 1166; Jaco mnye tako vycdnano sz[y] Janem, eze my myal blysszkocz w Klodnye v Woythka wyprawycz y w kxangy zapysacz 1440 *ZapWarsz* nr 534; To blogoslawyenstwo gedna czlowyeka ku bogu tako tho, eze ządzą swą boga myluge yako swoy początek a swego pana... tako, eze ny w czem nye ma otpoczinyenya a vpocogenya, geno w nyem XV *med. R* XXII 242; Baczicz moze, kto ma rozum, aczle zawszdi tako bilo, eze nysządni sluga Cristow nye bil przes przeczywyenstwa *ib.* 248; Jakom ja viednan, eze Marcin myal zaplaczicz poloviczą jednanego 1452 *ZapWarsz* nr 907; Yakom ya thako dzelyl, hesh sza Pawlovi them yas dosthal 1461 *ZapWarsz* nr 1097.

8. *wprowadza zdanie okolicznikowe faktu towarzyszącego 'jak, quod, cum'*: Iakom przi tem bil, eze cso Sczepan dal Blascowi rani, to mu ye dal za yego poczøtkem 1398 *HubeZb* 95; Yaco przi tem bil, ese osadl Borzek v Hanussa 1401 *HubeZb* 115; Jacom ya przi them byl, essze Jan zaplaczil polpantty kopy gothowich 1411 *Czrs* 353; Yakom ya przi tem bil, esze Przedbor v Mroczka zastal Tomkowø kobilø 1412 *KsMaz* I nr 1767; Jacom ya przi them bil, essze Michal wprzankł kobyla... w... wosz 1415 *Czrs* s. LXXXI; Jacom ya przi tem byl, eze Micolay Dzirsca prosil, aby za Jacuba Dzirscowi prawo zyemskye obranczil 1437 *TymWol* 12.

9. *wprowadza zdanie okolicznikowe miary 'że, aż, ut'*: Tedy zebrała szye tluscza vyelka, esz yey lyczby nye bylo *Rozm* 59.

10. *wprowadza zdanie czasowe bezpośrednio następcze: 'aż, donec, dum'*: O kthore penødze Maczcy na Sczepana zalowal, thym yemu dal roku do swantego Iana, esse szø bidlo othge 1426 *KsMaz* II nr 1974.

11. *dubium: spaja łącznie 'i, et'*: Sdrova Maria,... blogoslawyonaa ty medzi newyastami, esz (*Zdrow* 1: a, 3. 5. 6. 14. 14a. 16: y) blogoslawyony owocz ziuota twego *Zdrow* 4.

II. *partykuła*: **1.** *uwydatnia następstwo w czasie 'a zaraz, a już, et mox, et iam, et'*: I ieszcze malutko, esz (*Pul*: ysz) ne bødze (et non erit) *Fl* 36, 10; Ano sz wyrzchu szla przygoda: nyegdi mrosz, nyegdi woda, ez szą stalo w gyeden czasz: wstal sz obrasza (*pro* sz oltarza) mathky boszey obrasz *Aleksy* w. 107; Gyedno przyszla zoną gyego..., esz gyey w ąka wpathl lyst *ib.* w. 235.

2. *uwydatnia kres 'aż, usque ad, usque in'*: **a.** *w obrębie okolicznika miejsca*: Odpvscz,... grzechi lvdv temv to..., iakozes bil miloscziw gim *wichadzayoczich ze Egypta esz na to to myasto (usque ad locum istum) *BZ* Num 14, 19; Gotovismi gycz esz na to myasto (parati sumus ascendere ad locum), o nyemze iest pan movil *ib.* 14, 40; Slvsba nyewolstwa gych sginøla iest od Ezebon asz do *Dobibon, vstaly, przisli sø do *Iofeydo y esz do Medaba (et usque Medaba) *ib.* 21, 30; Myasta wyelika, mvrowana eze do nyeba (ad caelum usque munitae) *BZ* Deut 1, 28; Dzalal Neemyas... az do ribnyka... a ez do domu mocznich (et usque ad domum fortium) *BZ* Neh 3, 16; Dzalal Melchias... az do domv Natumeyczskich... a ez do wyeczerzadla wøgelnego (usque ad coenaculum anguli) *ib.* 3, 31.

b. *w obrębie okolicznika czasu*: Ad festum sancti Alexii proxime venturum tunc usque

ad aliud vlg. przes ten swanthy Alexy esz na drugdy 1419 *TPaw* IV nr 3357; Nye ostanye slvsba slvgy twego v czebye esz do ivtra (usque mane) *BZ* Lev 19, 13, *sim. ib.* 25, 22; A ktos syø dotkney (*pro* dotknye)... czsokoli nyecistego,... nyecist bødze esz do wyeczora (usque ad vesperum) *ib.* 22, 6, *sim. ib.* 23, 32; *Zemyø nye bødze przedana esz na wyeki (in perpetuum) *ib.* 25, 23, *sim. ib.* 25, 30; Bødze myecz cvpyecz, ienze iest cvpil, esz do milosczywego lata (usque ad annum iubileum) *ib.* 25, 28; A pyøtego lata esz do dwvdzestv (a quinto autem anno usque ad vigesimum) samyecz da dwadzescza zawazy *ib.* 27, 5; *Wszitcze rodzaye samczowe od iednego myesyøcza esz do wyrzchv (omnes generis masculini ab uno mense et supra) *BZ* Num 3, 28; Ienze nawyedzasz grzechow na syni esz do trzeczego (in tertiam) a czwyartego pokolenya *ib.* 14, 18; Sthworzyl bog człowyeka, yszby byl szyph esz do vyeka *De morte* w. 118.

c. *w obrębie innych określeń*: Tedi Micolay prosil prze bok (*leg.* prze bog), by mu othpustil *przisigą hy pirwe, hy druge esz do czwartego 1398 *BiblWarsz* 1861 III 34; (Abi) rodziła rola wam vzitki swe, gesz to gescz bødzecze esz do szitosczi (usque ad saturitatem) *BZ* Lev 25, 19; Przidam ran waszich esz do sedmkrocz tilesz (in septuplum) *ib.* 26, 21; Czoszkoli syø pirwe vrodzi w Yesraelv o⟨d⟩ czlowyeka esz do dobitczøcza (usque ad pecus), sø moy *BZ* Num 3, 13; Esz do zabicza wszitczi sgynem (usque ad internecionem cuncti delendi sumus)? *ib.* 17, 13; Ess (*war. kal*: asch) kv nyemoczy usque ad coleram (aviditas appropinquabit usque ad choleram Ecclus 37, 33) *MPKJ* V 84.

Cf. **Aż**

Eżby *wprowadza zdanie*: **1.** *podmiotowe 'żeby, ut'*: Slvsza, ezzbych ya [...] y rozkosznyeyszym [...] odzyan (decet, ut ego servus vestiar delicatioribus) XV *med. MPKJ* V 425.

2. *przedmiotowe 'żeby, jakoby, ut, quod'*: Przibislawa... kazala Dzirschcowi zabicz vlodiką Polaniszkego i za to gi slubili mu placzicz, ezbi gi zabil 1398—408 *BiblWarsz* 1861 III 32; A poddawa ssi ('się'), *eszbe thø tho meli veczііszcze trzimacz hy przedacz XV *in. Malk* 117; Nyewrzad nye powinyl tego płatu na Cr⟨c⟩z⟨o⟩nowye any tam grodzil o tho, isz gy Crczon poswał, alc na swem, tsos myenil Crczon, esby gy grodzil 1444 *SKJ* III 333; Proszø czyebye, ezzb [...]nø podług twego [...] (rogo te, ut facias mecum secundum misericordiam tuam) XV *med. MPKJ* V 425.

3. *przydawkowe 'żeby, jakoby, ut, quod, tamquam'*: Testamur, ize konye thy *cradzonie, o ktore Ian... dal vyna Barznyowi..., esby ge chowal w swem domu, thych nye chowal 1445 *StPPP* VII 370; Skargą Pyotr polozyl na Iana, eszby (*Dzial* 23: ysz) gi vrenil (quod ipsum vulnerasset) *Sul* 34; Dzewky... yusz dorosle a kv vydanyv podobne chowayą, nye chczącz gych za mąsz dacz na then konyecznye vmysl, eszby gymyenye gych mogly dlvzey dzyrzecz (quod... valeant possidere) *Sul* 76; O kthory gwalth na my⟨ę⟩ Jan... zalowal, esbych mv drwa samowthor na dwa wosy pobral, themv gwalthowy rok mynul 1453 *ZapWarsz* nr 983.

4. *celowe 'żeby, ut'*: Aczli ie wszedl, eszby vsrzal (ut videret), prosznoscz iest molwil *Fl* 40, 6, *sim. Pul*; Bo wezrzal gest z wisokostzy... gospodzyn..., by vslyszał støkanee sspiøtich, bi rozwøzal syny zagubonych... abychø zyawiły... ymø gospodnowo..., a krolowe, eszbichø (*Pul*: by) sluszily (ut serviant) gospodnv *Fl* 101, 23; Wolał gesm ku tobe, zbawona me wczyn, eszbych (*Pul*: bych) strzegl (ut custodiam) kazny twoych *Fl* 118, 146; A mnogy... ne ma talerza karmenu swemu, eszby gy vcrogyl drugemu *Słota* w. 23; Tobe samemv zgrzeszyl gesm..., by sprawion, *gl.* eszby syø wyprawyl, (ut iustificeris Psal 50, 6) w molwach twoych *KartŚwidz*; Wsz⟨y⟩thczy proszyli boga za tho,... by mv mogly lyst othyączc..., eszby ale posznali malo, czo by na thim lyscze stalo *Aleksy* w. 231; Postaw, gospodnye, zakonawydawczę nad nymy, eszby (*Fl*: iszbichø) wyedzycly (ut sciant) pogany, ysze lyudzye są *Pul* 9, 21; Zwyrzchny (*pro* zwyrzchuy) chodzenya moya we szdzyach twoych, eszby (*Fl*: iszbichø) szye nye poruszyly (ut non moveantur) szlyadowye mogy *Pul* 16, 6.

5. *sposobowe 'żeby, aż, ut'*: Iestliby kto... bliznego swego... ranil..., eszby vmarl (si... percusserit... et mortuus fuerit), a sam by vczekl..., posli starosti... y viczøgnø gy s tego myasta vczeklego *BZ* Deut 19, 11; Azalyby nye mogl bycz zbavyon rodzay czlovyeczy, yedno eszby ty czyrpyal (nisi te oporteat... necari)? *Rozm* 167.

Eżci, Eżeć *wprowadza zdanie przedmiotowe 'że, quod'*: Rozumyeysze, esczi nygeden grzeschni, gen gest w smyertnem grzechu, nye gest spocoyni XV *med. R* XXII 243; Wyeczze takye, ezecz nyzadni człowyek k nym przicz nye moze *ib.* 248; (Kachniczko) ma namyleyschą, vyecze, esczy *welykw bolesczy mamy myslączy szawzdy o *thobey XV *p. post. R* XXII 60.

Eżto *cf.* **Jen**

F

(Facelet) Facylet '*chustka do obcierania twarzy, sudarium, quo facies abstergitur, siccatur*': Faczyleth sudarium *ca* 1500 *Erz* 17; ~ Dedi Zaleski pro tribus faciletis, duobus cum auro et tertio vero de tela thartarica huiusmodi, quales dominus rex Polonie portat,... III florenos 1500 *ZsigBud* 38; Eidem sartori Jurek, qui suam pecuniam dederat pro decem facilietis, dedi XX denarios Ungaricales *ib.* 69; Praczcze, que abluebat semel vestes domino principi, mensalia, manutergia et facileta, que poluta fuerunt in via,... dedi... LX denarios Ungaricales *ib.* 72.

Facylet *cf.* **Facelet**

Fachlik *cf.* **Faflik**

Faflik, Fachlik '*jakieś wierzchnie okrycie kobiece, rodzaj chusty czy welonu, vestimentum quoddam muliebre*': Nicolaus... Katherine, filie sue legittime, infrascriptas res... assignat...: septem pepleola Sericea al. podviky..., item tria pepla linea al. fachliky 1435 *AcPosn* I 12; Clemens...fideiussit...pro vxore Stanislai...dimidiam alteram marcam pecuniarum et peplum... al. faflyk 1450 *Przem* II nr 764; Item 3 sarpanky et vitta, item 5 fachlik, item Sericea vitta lacerata 1483 *RocznKrak* XVI 52; Cista cum rebus albis..., nigra tunica,... pallium harassii novi coloris in alia cista et cum hcfachliky (*pro* chfachliky?) 1489 *RocznKrak* XVI 57; Iacobus... veniens ad domum virginis... donaverat... letnik czarny,... ornamenta capitis,... item fachliky, rąmpky et alia ornamenta capitis alba 1492 *RocznKrak* XVI 58.

Falacz *cf.* **Chwalacz**

Falbić *cf.* **Chwalbić**

Falca *cf.* **Chwalca**

Fale '*ufnie, bezpiecznie, tute*': A przebywacz bødze Israel fale a samo (habitabit Israel confidenter et solus) *BZ* Deut 33, 28.

Falebny *cf.* **Chwalebny**

Falenie *cf.* **Chwalenie**

Falić *cf.* **Chwalić**

Fała *cf.* **Chwała**

Fald '*fald, zmarszczka, zakładka, plica, sinus*': Fald plica *ca* 1500 *Erz* 17.

Fałesznie '*niezgodnie z prawdą, fałszywie, falso*': Fuisset false infamata falesznye osromoczona XV *med. SKJ* V 255.

Fałesznik '*kłamca, obłudnik, fictus*': Namque doli fictus, phalesznyk, inimis est hostis maledictus 1466 *R* XXII 19.

Fałeszność '*kłamstwo, podstęp, dolus*' (*w błędnym przekładzie*): Owa plodzy nyesprawyedlywoszcz, począł falesznoszcz (concepit dolorem) y porodzyl zloszcz *Pul* 7, 15.

Fałeszny 1. '*nieprawdziwy, pozorny, oszukańczy, falsus*': Faleszne do⟨stojeństwo⟩ (de duplici fructu veram dignitatem subsequente et de duplici confusione falsam dignitatem consequente) XV *med. MPKJ* V 429; Falsa, *gl.* faleschne, fuit eius promissio, quia devocionem promittebat XV *med. SKJ* V 268; Verba fallacia falleszna, detractoria wwloczna a pochlebszthwa pelna, molvylasz neprawdą XV *p. post. R* XXV 266.

2. '*obłudny, nieszczery, nieprzyjazny, fallax, infestus, iniquus*': Gospodne,... od møza nyeprawego y falesznego (*Fl*: ot møsza lychego) wyrwy mye (a viro iniquo eripe me)! *Pul* 139, 1.

Fałsz 1. '*kłamstwo, nieprawda, falsum*': Baczyczye, yz falsz, yze vyeczey slovo przylozyly, bo rzekly: Ręka vczynyony, a myly Cristus tego nye rzekl *Rozm* 720.

2. '*błędność* (*wyroku*), *falsum, error* (*sententiae iudicis*)': Gdi ktho przyganya skazanyv sandzynv, sandza przes swe thowarzysze szą oczyszczi, alye bądzeli chczaal go powod z falszv doswyathczycz (si... voluerit de falso actor approbare), przes szeszcz swyathkow tho maa vczynycz *Sul* 19.

Fałszerstwo '*corruptio*': Fal⟨s⟩cherstwo XV *p. post. PF* III 289.

Fałszerz 1. '*fałszerz* (*pieniędzy*), *podrabiacz, falsator, qui falsam atque adulterinam monetam cudit atque exercet*': Nalezyono falserza sz falszywemy pyenyadzmy... Falserza thego... szgubyono podlug prawa, a raycze daly wyną Yanowy, ysz then falszerz nye kowal thych pyenyadzy falszywych besz yego wyedzenya *OrtMac* 39, *sim. OrtBrRp* 36, 3—4; Komu wyna dadzą, ysz w yego domu falszywe pyenyadze szą kowany..., a wyszna-ly szyą, thedy maya yego prawo uczynycz yako falszerzowy *ib., sim. OrtBrRp* 36, 4.

2. '*kłamca, oszust, homo mendax*': Wysnavam, yszem nyesprawyedlywye obmowyl xandza Lukasza, mowyantcz gy falszerzem a slym czlowiekem y sdraycza..., a wysnawam, ysz... yest dobrym a vczlywym czlowyekem 1464 *AcPosn* I 365.

Fałszować 1. '*fałszować, podrabiać, nummos adulterinos cudere atque exercere*': Ktho by falszowal pyenyadze *OrtMac* 39.

2. '*fałszywie stosować, wyjaśniać, falso interpretari*': Pythalyszczye nasz o prawo..., gdy szye raycza... nye dzyerzal pyszanego myaszthv prawa, przywylyeye lamal albo phalszowal, czo yesth pokutha yego? *OrtMac* 36.

Fałszowanie '*corruptio, actus corrumpendi, falsicatio*': Falschowanya felschunge, osschukanya betrigunge XV *p. post. WilkKrak* 49.

Fałszowny '*podrobiony, sfałszowany, falsus, adulterinus*': Pan starosta zalowal oth krolya, yszebych ya wnosl pyenyądze falschowne w gego myasto..., aby thymystnymy (*leg.* tymi istnymi) pyenyaczmy falschownimy... dlugy placzyl 1435 *Pocz* 283.

Fałszywie 1. '*niezgodnie z prawdą, falso*': Ne swatczy falsive *Dek* VII 1. 4. 5; Ktori, gdy layan y falszywye obmawyaan, nye odlayowal qui, cum malediceretur, non maledicebat (I Pet 2, 23) XV *med. SKJ* I 82; Bo falsziwye ony prorokviø (quia falso ipsi prophetant) ⟨w⟩am w gy⟨mien⟩yv mem *BZ* Jer 29, 9; Falschywye, nyedobrze mowyą, ktorzy czudną panną mazą, pyrwym grzechem nye zmazaną XV *ex. PF* V 103.

2. '*oszukańczo, podstępnie, malo dolo, dolose*': Raczcze Fridborku odpowyedzyely..., ysz nye yesth to gych lysth... Ten czlek zle y falszywye lysth przynyoszl od myasta Fridborkv *OrtMac* 136, *sim. OrtBrRp* 100, 2.

Fałszywość 1. '*kłamliwość, obłudność, simulatio, dolus, fallacia*': Grzechv vczynkyem nye vczynyl, any nalezyona gest llsczyvoscz, falschiwoscz nec inventus est dolus, id est falsitas, simulacio, in ore eius (I Pet 2, 22) XV *ex. SKJ* I 82; Dolum falszywoscz vsznal, sensit, oblvdnoscz 1466 *R* XXII 14.

2. '*błędność* (*wyroku*), *falsum, error* (*sententiae iudicis*)': Paknyąly then, gen naganyl skazanye gego, bądze chczal dos[t]wyathczycz falszywoszczy (sin autem arguens sententiam suam de falso probare voluerit), kakoby szandza nyesprawyedlywye... skazanye vczynil, tho doswyathczycz ma przes szeszcz swyathkow *Sul* 55.

Fałszywy *formy*: *n. sg. m.* fałszywy *SkargaPloc* w. 21, *Rozm* 743; *f.* fałszywa XV *med. GlWroc* 144v, 1488—9 *PF* V 39; *neutr.* fałszywe XV *med. R* XXIV 367; ~ *g. sg. f.* fałszywe *Rozm* 43; fałszywej *MW* gl. 66, *Rozm* 678. 689; *neutr.* fałszywego *Dek* I 4—8. II. III. V, *Sul* 55, *Rozm* 43; ~ *ac. sg. neutr.* fałszywe *MW* 72a; ~ *i. sg. f.* fałszywą *Spow* 3, *Rozm* 789; ~ *l. sg. m.* (na) fałszywym *SkargaWroc* w. 21; *neutr.* (w) fałszywem XV *med. SKJ* I 66; ~ *n. du. m.* fałszywa *Rozm* 719. 805; ~ *n. pl. m.* fałszywi *De nativ* w. 21, *Rozm* 482. 720. 771; fałszywe *OrtBrRp* 36, 4, *OrtMac* 39; *neutr.* fałszywa *Sul* 73; ~ *g. pl. m.* fałszywych XV *in. R* XXIV 74, *OrtMac* 39, XV *ex. Kałuż* 292, *Rozm* 283, 480. 481; ~ *d. pl. m.* fałszywem *Rozm* 806; ~ *ac. pl. f.* fałszywe *Rozm* 678; *neutr.* fałszywe XV *ex. Kałuż* 290; ~ *i. pl. m.* fałszywymi *OrtBrRp* 36, 3; fałszywemi *OrtMac* 39.

Znaczenia: **1.** '*kłamliwy, świadomie mijający się z prawdą, falsus, qui prudens mentitur*': Falsiuego (*Dek* I 1. 3. VII 2. 3: krziwego, *Dek* III 10: neszprawedliwego, *Dek* III 20: nyespraunyego, *Dek* IV: lsziwego) swadeczstva nye broy (non loqueris... falsum testimonium Ex 20, 16) *Dek* I 5—8. 4. II. III. V; Davam szya vynyen bogv *wszechmogocemv s pyączy szmyslow czyala mego grzessnego, czom szgrzessyl... przysyagą falssyvą *Spow* 3; Taky vrząth... chczemy... bicz chowany, aby... przyszągy y krziwoprzysząsthwa falszywa byly othczątha (ut... periuria et iuramenta falsa decidantur) *Sul* 73; Panye Iezv Criste..., kthorysz... iako baranek nyewynny falszywe obwynyenye pokornye czyrpyal *MW* 72a; Panye Iezv Kryszczye, kthorysz przed Herodem falszywe szvyadecztwa szliszal XV *ex. Kałuż* 290; O boze, ktory dlya othkupyenya szwyatha chczyalesz szye narodzycz,... od falszywych szwyathkow oszkarzycz *ib.* 292; Myenyl, yzby nye vyedzyal ych falschyvey y chytrey rady (falsa eorum consilia et dolos) *Rozm* 689; Na poslyad przyschla dva krzyva a falszyva svyadky (duo falsi testes

Mat 26, 60) pyenyądzmy zvyedzyeny *Rozm* 719; Mogl rzecz, yze kyedysch pravdą rzekły, tedy nye ssą falschyvy svyadkovye. K temv odpovyeda svyąthy Ieronym vkazvyącz troyaką rzecz, yze byly krzyvy a falschyvy svyadkovye, pyrvey przeto, yze slova przemyenyły *Rozm* 720; Myedzy ynymy vstal yeden ffalszyvy svyadecznyk *Rozm* 743; Tedy vstavschy dva krzyva svyadky albo falschyva y rzekly *Rozm* 805; Pylat rzekł Annye y Cayphaschovy, y ynem falschyvem pomovczam *Rozm* 806.

2. '*błędny, mylny, falsus, errans, errore corruptus*': Ssądzda bądzely przemozon przes stroną pothąpyoną..., zaszą gey... trzy grzywny wszątheˉ... sze sromem wroczycz yma, ysz do wyszszego szą̨dzey oth falszywego wyrzeknyenya gest othvolala (qui ad superiorem in falsa pronuntiatione evocavit) *Sul* 55; Tu es Andreas, qui supersticiosam, falsywa, sectam predicas? XV *med. GlWroc* 100 r; Falszyfa przyczyna sinister error 1488—9 *PF* V 39; Czvda spysalem... z evanyelye nazaranskye, ktorąsz svyaty Ieronym przemynyl v laczynskye pysmo, yemvsch dobrze vyerzemy, yze nyyedney falschyve rzeczy nye popysal (nullam... falsitatem credimus scripsisse), ktores xyągy nye potvyrdzone myenyą, vschakosch nycz falsyvego (nulla falsa) v nych *Rozm* 43; Alye yze ten byskup nye chczyal myenycz navky Iesucristovy podezryaney albo ffalschyvey, myly Cristus chczyal tem vkazacz sva navka pravdzyva a nye podezryaną, bo navky podezryane a falschyve obyczony ssą navczącz v kączyech a potayemnye *Rozm* 678; Navczalesz pravdzyve navky yavnye, a ffalschyve potayemnye *Rozm* 678; Poruschyl (*sc.* Jezus) nasch lyvd, pobudzyl... szvą falschyvą nauka *Rozm* 789.

3. '*obłudny, nieszczery, falsus, parum sincerus, simulans*': Falszyve opczovanye simulata conversacio XV *med. R* XXIV 367; Czyrpyaleszm... w *falszywen towarzystwye fui... in falsis fratribus (II Cor 11, 26) XV *med. SKJ* I 66; Vczecze od falsiwego effugiet fictum *ca* 1450 *PF* IV 576; Od falszyvey braczyey in falsis fratribus (II Cor 11, 26) *MW* gl. 66; Ffalszyvy my szwyath povyedal, bych ya dlugo szyf byczy myal *Skarga Płoc* w. 21; *Ne *felsivym svecze byth *kladlam, bychcy na nym dlvgo zyw bycz mal *SkargaWroc* w. 21; Falszyvy Szydovye błądzą, Pysma szwyąthego nye vydzą *De nativ* w. 21; Myenyly (*sc.* Żydzi), aby chczyely zakon pelnycz..., a przeto yako falschyvy, przemyenyayącz Iesuszovy zle vczynky *Rozm* 771.

4. '*podrobiony, sfałszowany, udany, falsus, corruptus, simulatus, adulterinus*': Daczbog ne przedal Andrzeyeui modv falszewigo (*pro* falsziwego), ale czysthe⟨go⟩ 1427 *ZapWarsz* nr 39; Pro quo notandum est, quod triplex est pax: Prima est ordinata, secunda simulata, tercia inquinata, *gl.* ordinata srzodzona[ny]..., simulata falsjwa nekako przyrownana, inquinata pokalona vel smaszana XV *med. GlWroc* 144 v; Nalezyono falserza sz falszywemy (*OrtBrRp* 36, 3: sz falszywymy) pyenyadzmy... Raycze daly wyną Yanowy, ysz then falszerz nye kowal thych pyenyadzy falszywych besz yego wyedzenya *OrtMac* 39; W yego domu falszywe pyenyadze szą kowany yego wyedzenym *OrtMac* 39, *sim. OrtBrRp* 36, 4; ~ fałszywy prorok '*pseudopropheta*': Wyarzucze (*pro* wyaruycze) są falsiwich (*Rozm* 283: od falschyvych) attendite a falsis (attendite a falsis prophetis Mat 7, 15) XV *in. R* XXIV 74; Iesus przepovyedzyal, yze ma bycz vyelye przeczyvnykow svyąthey evanyelyey, kaczerzow y ynych falschyvych prorokow *Rozm* 480; Vyelye ffalschyvych y lzyvych prorokow vstanye (multi pseudoprophetae surgent Mat 24, 11) *Rozm* 481; Vstaną lzyvy anczykristovye y ffalschyvy proroczy (surgent enim pseudochristi et pseudoprophetae Mat 24, 24) *Rozm* 482.

Fant '*zastaw, pignus*': Andreas... debuit solvere... Prothassyo decem marcas et... non solvendo locavit et statuit peccora et equum, omnia in valore decem marcarum, sed... Prothassius noluit accipere pignoracionem al. fanty, nisi paratam pecuniam iuxta priorem adinvencionem arbitrorum 1499 *AGZ* XIX 457.

Farao *cf.* **Faraon**

Faraon, Farao *formy*: *n. sg.* farao *Fl* i *Pul* Moys 22, *BZ* Gen 12, 18; faraon *BZ* Ex 8, 25; ~ *g. sg.* faraona *BZ* Ex 5, 20. 8, 12; ~ *d. sg.* faraonowi *BZ* Ex 7, 2; ~ *ac. sg.* faraona *Fl* i *Pul* 134, 9. 135, 15, *BZ* Gen 12, 17; ~ *i. sg.* faraonem *BZ* Ex 9, 10; ~ *bohemizm*: *l. sg.* (na) faraonowi *BZ* Ex 14, 4. 18.

Znaczenie: '*władca Egiptu w starożytności, Aegyptiorum antiquorum rex*': (Pan) wypuszczyl znamona y czuda wposrzod czebe, Egypcze, w faraona y we wszytky slugy gego (in pharaonem et in omnes servos eius) *Fl* 134, 9, *sim. Pul*; Y wybyl (*sc.* bóg) faraona (excussit pharaonem) y mocz gego w Morszv Czyrzwonem *Fl* 135, 15, *sim. Pul*; Wszedl gest pharao s woszmy y s geszczy swogymy w morze (ingressus est enim eques pharao cum curribus... in mare) *Fl* Moys 22, *sim. Pul*; Gest pan bog byczowal pharaona (pharaonem) *BZ* Gen 12, 17; Powolal pharao (pharao) Abrama *ib.* 12, 18; Ktorzysz to staly przeczyw gym gydøczym od ffaraona (a phara-

one) *BZ* Ex 5, 20; On mowycz bødze faraonowy (ad pharaonem) *ib.* 7, 2; Wiszly szø precz od ffaraona (a pharaone) Moyszesz a Aaron *ib.* 8, 12; Powolal ffaraon (pharao) Moyszesza *ib.* 8, 25; Stalasta przed ffaraonem (coram pharaone) *ib.* 9, 10; Oslawyon bødø na ffara⟨on⟩owi (glorificabor in pharaone, *Biblia ołomuniecka*: oslauent budu na pharaonoui) y na wszey gego woyszcze *ib.* 14, 4; Oslawyon bødøø na ffaraonowy (glorificatus fuero in pharaone, *Biblia ołomuniecka*: oslauen budu na pharaonoui) *ib.* 14, 18.

Faraonow(y) *formy*: *n. sg. m.* faraonow *BZ* Ex 14, 9; *neutr.* faraonowo *BZ* Ex 7, 13; ~ *g. sg. m.* faraonowa *BZ* Ex 12, 29; *f.* faraonowej *Rozm* 810; *neutr.* faraonowa *BZ* IV Reg 23, 35; ~ *d. sg. f.* faraonowej *BZ* Gen 50, 4; ~ *ac. sg. m.* faraonow *Fl* i *Pul* Moys 4, *BZ* Ex 8, 24; *f.* faraonową *BZ* II Par 8, 11; *neutr.* faraonowo *BZ* Ex 14, 8; ~ *i. sg. m.* faraonowym *BZ* Ex 7, 1; ~ *d. du. neutr.* faraonowyma *BZ* Gen 50, 4; ~ *n. pl. m.* faraonowi *BZ* Gen 50, 7; ~ *g. pl. m.* faraonowych *BZ* Ex 9, 20; *f.* faraonowych *BZ* Ex 18, 10; *neutr.* faraonowych *BZ* Ex 10, 18; ~ *ac. pl. m.* faraonowy *BZ* Ex 15, 4; ~ *i. pl. m.* faraonowymi *BZ* Ex 11, 3.

Znaczenie: '*qui pharaonis est, qui ad pharaonem pertinet*': Gospodzyn... woz faraonow (currus pharaonis) y woyskø gego wrzvczyl gest w morze *Fl* Moys 4, *sim. Pul*; Iosef ... mowyl gest ku faraonowey czelyadzy (ad familiam pharaonis) *BZ* Gen 50, 4; Mowczye kv vszyma ffarao⟨no⟩wyma (in auribus pharaonis, *Biblia ołomuniecka*: k ussyma pharaonouyma) *ib.*; Gechali s nym wszistczy starszy faraonowy (omnes senes domus pharaonis) *ib.* 50, 7; Otom czyø ustawyl bogem ffaraonowim (deum pharaonis) *BZ* Ex 7, 1; I zatwyrdzy sze szercze ffaraonowo (cor pharaonis) *ib.* 7, 13; Przyszla mucha przeczyøszka w doom ffaraonow (in domos pharaonis) *ib.* 8, 24; Gen szyø bal slowa boszego s slug ffaraonowich (de servis pharaonis), kazal uczyecz slugam swym *ib.* 9, 20; Wyszedl gest Moyszesz z oczyu ffaraonowich (de conspectu pharaonis) *ib.* 10, 18; Bil gest Moyszesz møøsz wyelmy wyelyky... przed slugamy ffaraonowymy (coram servis pharaonis) *ib.* 11, 3; Zabyl pan wszitko pyrworodzone... od pyrworodzonego ffar⟨a⟩onowa (a primogenito pharaonis) *ib.* 12, 29; Zathwardzyl gest pan szercze ffaraonowo (cor pharaonis) *ib.* 14, 8; Wszitek zastøp bil ffaraonow u *Fyaroth *ib.* 14, 9; Pan... wozy ffaraonowy (currus pharaonis)... wrzuczyl gest w morze *ib.* 15, 4; Blogoslawyony pan, ktori wibawyl nas z røku... ffaraonowich (de manu pharaonis) *ib.* 18, 10; Podle przikazanya pharaonowa (iuxta praeceptum pharaonis) *BZ* IV Reg 23, 35; Dzewkø pharaonowø (filiam vero pharaonis) przewyodl *BZ* II Par 8, 11; Bog vasch... odyął vass z ręky pharaonovey *Rozm* 810.

Farba '*barwa, kolor, color*': Quomodo obscuratum est aurum, mutatus est color optimus przemenil szø crøsz (*leg.* kras) albo fwarbø (*pro* farba) 1461—7 *Serm* 91v; Farba colore XV *p. post. PF* III 290; Przemyenyeya (*pro* przemycnyayą) farba variant colorem *ib.* 291; Farbą color *ca* 1500 *Erz* 17; Schadava farbą ravus color *ib.*

Farbena *cf.* **Werbena**

Farbierz, Farbirz, Ferbierz, Ferbirz '*rzemieślnik folujący i barwiący sukno, fullo atque infector*': Fulonium, opus fulonum vlg. farbyerwm 1450 *RpKapKr*; Fullo, eyn walcker, qui preparat pannos et excandidat, ffarbyerz *ca* 1500 *Erz* 17; ~ Farbyerz tinctor *ca* 1500 *Erz* 17; ~ Jacub Myroslaw farbirs de Morawicz habet ius 1438 *LibIur* nr 4888; Wenczlaw verbirs ius habet et litteram 1443 *LibIur* nr 5388; *Pyort ferbirs de Morawicze ius habet 1463 *LibIur* nr 6749; Albertus Wlodyka de Zathor ferbirzs ius habet 1475 *LibIur* nr 7573; Matis Czeczotka ferbiersz ius habet 1482 *LibIur* nr 8019; Pro littera fideiussit Mertinn Kroker unnd Hannus ferbirs off Johannis Baptiste 1490 *LibIur* nr 8514.

Farbirz *cf.* **Farbierz**

Farniż (*?*) '*pokost z bursztynu rozpuszczonego w oleju lnianym, vernix ex electro linique oleo confectum*': Farnyz vernisium 1472 *Rost* nr 11.

(Fartuch) Fertuch *zapewne* '*jakaś część odzieży, vestimenti pars quaedam*': Vittis parva al. potyczka cum fertuch 1498 *RocznKrak* XVI 67.

Faryzeusz '*faryzeusz, członek pewnej sekty żydowskiej, Pharisaeus*': Vzryącz svyąty Yan vyelye pharysewschow y saduczevschow ydącz kv krzstu (videns autem multos Pharisaeorum et Sadducaeorum venientes ad baptismum suum Mat 3, 7), począł ym kazacz a przepovyedacz krest pokvty *Rozm* 177; Przystąpyącz yeden Zyd, ktory byl phariseusz, iakoby rzekl duchovny zydowszky, y proszyl yego, aby s nym yadl (rogavit illum quidam Pharisaeus, ut pranderet apud se Luc 11, 37) *Rozm* 305; ~ *w formie łacińskiej*: Tedy ystne w zydowskye zyemy trzy secty albo troye rozdzyelyenye, do ynnego pospolnego lyvda zyvotem y vyarą odłączenye (*pro* odłączone), bo szą slały (*pro* sluły) ffaryzey, drudzy saducey. Czy pharysey, czy sluzbą boza

przykro vyedly, v yedzenyv a v pyczyv skąpo barzo vzyvaly (Pharisaei cultu austero et victu perparco utebantur) *Rozm* 179.

Fasa 1. '*beczka, dolium*': Item in celario tres tunne et tria vasa vlg. fassy 1426 *Mon-Iur* V 2.

2. '*rodzaj naczynia na chleb, vasis vel cistae genus, qua panis ad mensam portabatur (ministrabatur)*': Aurifabro Almano, qui laboravit domino principi magnam phasza argenteam al. brothwffasz, na zadatek sui laboris dedi XX florenos 1500 *ZsigBud* 48; Argentum aduc appositum est ad magnam phascha argenteam al. ⟨b⟩rothwasz *ib.* 51; Pro puzdra ad magnas phasszy argenteas na zadanek dedi per manus Zaleski I florenum *ib.* 56; Ad magnam phassam argenteam, que stat ad mensam domini principis, quam laborat aurifaber Alemanus, al. brothphasz *ib.* 57.

Fasbir '*gatunek piwa, genus cerevisiae*': Vezmy makuch linvm (*pro* linovi?) y trzyc go dlugo w doniczcze, faszbyrem nyc zadanym zalyevayącz, alysz bądzyc yako massez XV *p. post. BednMed* 50.

Faska 1. '*beczułka, doliolum*': Et quilibet pro annuo censu solvit sex grossos, tres quartas al. faszky mellis crudi, item unum corum avenae *DlLB* III 95.

2. '*rodzaj większego naczynia do przenoszenia nakrycia stołowego, vas quoddam maius vel cista, qua vasa convivalia ad mensam portabantur*': Ut sciatur, quantum phaska argentea, in qua talaria pro mensa domini principis portantur, constat et quantum de argento habeat 1500 *ZsigBud* 11; A labore cuiuslibet marce in eadem phaska datus I florenus *ib.*; Dominus princeps fecit renovare al. przedzyalacz phaska argentea, in qua talaria deaurata pro mensa portantur *ib.* 38; Ex ista summa superiori aurifabro, qui laboravit phaskam argenteam, in qua portantur talaria argentea ad mensam domini principis, dedi... pro argento *ib.* 57; Eadem phasska in toto argentum habet XXIII 1/2 marcas Ungaricales et duos lothos *ib.*; A labore argenti domini principis in eadem phaska XLIIII florenos et XII denarios Ungaricales *ib.*; Eiusdem aurifabri sodalibus, dum eadem phaska accepta est, dominus princeps fecit eis dare ad vinum 1/2 florenum *ib.*; Pro deauratione phasski, in qua preparamenta mense portantur, dedi IIII florenos *ib.* 138.

Fasowanie '*wyściółka hełmu, telae genus, qua galea ab interiore parte ornari tegique solebat*': Pro schlom et geynk et pro ornatu, dicto fassowane, ipsius 1393 *MMAe* XV 167; Item pro I vlna taphte nigre ad parandum fasszowane ad calpetram domini regis 1395 *MMAe* XV 217; Item I 1/2 vlna tele ad predictum fasszowane *ib.*; Item pro Serico et labore ipsius fassouane *ib.*

Fast *cf.* **Chwast**

Fastować '*ustalić, statuere*': Item scabini predicti iuris dederunt Petro, sculteto de Stressin, cum Iohanne, sculteto de Brzysca, quod in duabus septimanis sumpserat, quod predicti aduersarii debeant ponere pecuniam ad alcius ius, et predicti scabini fastovaly, quando debent ponere predictam pecuniam 1425 *StPPP* IX nr 310.

Faścić *cf.* **Chwaścić**

Fatać *cf.* **Chwatać**

Fatanie *cf.* **Chwatanie**

Ferbierz *cf.* **Farbierz**

Ferbirz *cf.* **Farbierz**

Ferląg *cf.* **Firląg**

Fernusz '*jakiś metalowy szczegół u pasa rycerskiego, cinguli militaris pars quaedam metallica*': Aurifabro... pro paracione fernusze et naconcze ad cingulum gladialem domini regis, necnon puklonum ad alium cingulum 1395 *MMAe* XV 219.

Ferska *bot.* '*brzoskwinia, Amygdalus Persica Lam.*': Pherzką, brzeskynyą persicus *ca* 1500 *Erz* 17.

Fertuch *cf.* **Fartuch**

Fiać *cf.* **Chwiać**

Fierląg *cf.* **Firląg**

Fifa *bot.* '*mniszek lekarski, Taraxacum officinale Wigg.*': Pøpownyk, fyffa, pøpaua, strzyow pøp, pleska, locziga polna, mlecz, strikowe rostrum porcinum 1472 *Rost* nr 779.

Fig *cf.* **Figa**

Figa, Fig, Fik *formy*: *n. sg.* figa 1419 *Rost* nr 5113, *ca* 1455 *JA* XIV 491, 1472 *Rost* nr 1121. 1122, 1475 *Rost* nr 3176; fik *Pul* Hab 27; ~ *g. sg.* figu *BZ* IV Reg 18, 31; ~ *i. sg.* figą *EwZam* 302; ~ *n. pl.* (*także jako pl. tantum*) figi *BZ* Num 20, 5, 1464 *Rost* nr 4806, *ca* 1465 *Rost* nr 3908, *Park* 403. 414, 1475 *Rost* nr 3069, *ca* 1500 *Rost* nr 2048. 7136; ~ *g. pl.* figow *BZ* Num 13, 24. I Reg 30, 12, 1471 *MPKJ* V 38. 40. 89; fig *BZ* IV Reg 20, 7; ~ *ac. pl.* figi *ca* 1420 *R* XXIV 84, XV *med. GlWroc* 62r, *BZ* Jer 29, 17, 1471 *MPKJ* V 44, *Rozm* 653; ~ *i. pl.* figi 1471 *MPKJ* V 114.

Znaczenia: **1.** *bot.* '*figa właściwa, drzewo lub jego owoc, Ficus Carica L.*': Z ooszthw figy de tribulis ficus (numquid colligunt de spinis uvas aut de tribulis ficus? Mat 7, 16) *ca* 1420 *R* XXIV 84, *sim.* XV *med. GlWroc* 62r; Fyga

ficum XV *p. pr. R* XVI 347; Iablek zarnatich y figow s tego myasta nabrali (et de ficis loci illius tulerunt) *BZ* Num 13, 24; Przivyedliscze nasz na to myescze psotne, na nyemze nye moze syacz any syø figy rodzø (qui nec ficum gignit), any *viuo *ib.* 20, 5; Daly gemu chleba pogescz..., a takesz nyemali vlomek fygow (fragmen massae caricarum) *BZ* I Reg 30, 12, *sim.* 1471 *MPKJ* V 38; Bødzecye gescz kaszdi s swey wynnyce y s swego fygu (de ficu sua) *BZ* IV Reg 18, 31; Przinyescye swyøzek fyg (afferte massam ficorum) *ib.* 20, 7; Poloszø ge iako zle figy ge⟨ż to⟩ gedzoni nye *mogo bicz (ponam eos quasi ficus malas, quae comedi non possunt) *BZ* Jer 29, 17; Figi *Park* 403. 414; Zdlawyonich figow palatarum (apparuit Siba... cum duobus asinis, qui onerati erant... centum massis palatharum II Reg 16, 1) 1471 *MPKJ* V 40; Figa ficus liquida 1472 *Rost* nr 1122; Figa ficus 1475 *Rost* nr 3176; Fyk wem nye zakwczye (ficus enim non florebit) y nye będze plodu w wyennyczach *Pul* Hab 27; Fygi krasznye XV *p. post. R* XLVII 361; Gdysz byl pod figą, vydzyąlem czyą (cum esses sub ficu, vidi te Jo 1, 48)... Vydzyalem czyą pod figą (vidi te sub ficu Jo 1, 50) *EwZam* 302; ~ Figy ficus 1464 *Rost* nr 4806; Figy fficus *ca* 1465 *Rost* nr 3908; Figy ficus 1475 *Rost* nr 3069; Figy fficus *ca* 1500 *Rost* nr 2048; Fygy ficus *ib.* nr 7136; ~ Figa sucha carice 1472 *Rost* nr 1121; ~ Z vynnymy figy cum grossis, grossus est figus non matura (omnes munitiones tuae sicut ficus cum grossis suis Nah 3, 12) 1471 *MPKJ* V 114.

2. *bot.* '*figomorwa, Ficus Sycomorus L.*': jałowa figa: Yałowa figa *ca* 1455 *JA* XIV 491; ~ płonny fig: Plonnych figow sicomoras (sycomoros succiderunt Is 9, 10) 1471 *MPKJ* V 89; ~ polny fig (*a.* figa): Polne figy siccomoros (Salomon... cedrorum praebuit multitudinem quasi sycomoros, quae nascuntur in campestribus III Reg 10, 27) 1471 *MPKJ* V 44.

3. *bot.* wielika figa '*przytulia pospolita, Galium Mollugo L.*': Vyelika ffiga, velika osanka camephiton, gamandrea maior 1419 *Rost* nr 5113.

4. figi podawać '*szydzić, urągać gestami rąk z charakterystycznym złożeniem palców, illudere alicui pollice impugno arte propria composito*': Yały mylego Iesucrista... nyektorzy z boku pchayącz, nyektorzy zakladayącz nogam Iesucristovem swe sprostne golyenye,... nycktorzy yego oczyma nasvyąthschyma z vyelykym volanym fygy podavaly *Rozm* 653.

Figlować *cf.* **Wyfiglować się**

Figowy, Fikowy *formy*: *n. sg. neutr.* figowe *BZ* Nah 3, 12; ~ *d. sg. neutr.* figowemu *Rozm* 406; ~ *ac. sg. neutr.* figowe *Rozm* 375; fikowe *Fl* 104, 32, *BZ* Gen 3, 7, *Rozm* 451; ~ *i. sg. neutr.* figowem *Rozm* 215; ~ *l. sg. neutr.* (na) figowym *Rozm* 375; fikowym *Rozm* 484; fikowem *Rozm* 374. 375. 483. 484; ~ *g. pl. m. a. neutr.* figowych *MPKJ* V 38; ~ *ac. pl. f.* figowe *Rozm* 283.

Znaczenie: '*figowy, ficulnus*': A gdisz vznamyonalasta, zesta naga, a wszøwszy lyszczye fikowe, vczynylasta sobye wyenyky (consuerunt folia ficus et fecerunt sibi perizomata) *BZ* Gen 3, 7; Wyosla figowe (*war. lub.*: wyoslow figowich) massas caricarum (tulit... centum ligaturas uvae passae, et ducentas massas caricarum et posuit super asinos I Reg 25, 18) 1471 *MPKJ* V 38; Azaly bądzyeczye zbyracz s cyrnya vynne yagody albo z ostv bracz yagody fygove (numquid colligunt de spinis uvas aut de tribulis ficus Mat 7, 16)? *Rozm* 283; ~ figowe *a.* fikowe drzewo *a.* drzewie '*figa właściwa, Ficus Carica L. (też w znaczeniu pl.)*': Pobyl wynnycze gich y fykowe drzewo (*Puł*: fygusze, percussit vineas eorum et ficulneas eorum) *Fl* 104, 32; Wszitka ⟨og⟩ro⟨dzenia⟩ twa iako fygowe drz⟨e⟩wye s swim owocem (omnes munitiones tuae sicut ficus cum grossis suis) *BZ* Nah 3, 12; Kyedysch byl pod ffygovem drzevem (cum esses sub ficu Jo 1, 48), i[es]uszem czye vydzyal... Yzem czy rzekl: Vydzyalem czyą pod ffygovem drzevem (vidi te sub ficu Jo 1, 50), przeto vyerzysch *Rozm* 215; Przyklad o fykovem drzevye. A povyedzyal ym przyklad o fykovem drzevye rzekącz: Yeden myal drzeuo fygove w svoyey vynnyczy vszadzone (arborem fici habebat quidam plantatam in vinea sua Luc 13, 6)... Owa yvsz trzy lata przychodza na kazde, schukayącz ovocza na tem drzevye fygovym *Rozm* 374—5; (Zacheusz) zabyezavschy ⟨wlazł⟩ na drzeuo sykomorove, ktore drzevo lysczem podobno morovemv drzevv a ynem fygovemv (sycomorus ficus fatua dicitur in foliis moro similis, in aliis similis ficui) *Rozm* 406; O tem, yako myly Iesus... zak⟨l⟩nął fykove drzevo, yz vschlo. Myly Iesus... ydącz na drodze y vzral drzeuo fykove (fici arborem Mat 21, 19) *Rozm* 451; Przyklad o ffykovem drzevye, ktore gdy szye odmladza, vkazvye latho. I rzekl ym myly Iesus przyklad o ffykovem drzevye rzekącz tako: Vczczye szye przykladovy[e] o ffykovym drzevye (ab arbore autem fici discite parabolam Mat 24, 32) *Rozm* 483—4.

Figułowy '*garncarzowy, qui figuli est, ad figulum pertinens*': (Byskupovye) myenyącz grzech vroczycz pyenyądze v skarb... A takosch

vschedschy v radą, kupyly za nyc rolyą ffygulovą (emerunt ex illis agrum figuli Mat 27, 7), tako rzekączego, bo ffygulusz moze thu bycz vloscze ymyą tey roly albo tego czlovyeka, ktorego byla tha rolya... Tedy szyc napelnylo..., czo bylo rzeczono przez Ieremyascha proroka rzekączego: Y vzyąły... trzydzyesczy pyenyądzy..., y daly ye na rolyą ffygulovą (et dederunt eos in agrum figuli Mat 27, 10), tako rzekączego fyguły *Rozm* 763—4.

Figulusz '*garncarz, figulus*': (Byskupovye) myenyącz grzech vroczycz pyenyądze v skarb..., a takosch vschedschy v radą, kupyly za nye rolyą ffygulovą, tako rzekączego, bo ffygulusz moze thu bycz vloscze ymyą tey roly albo tego czlovyeka, ktorego byla tha rolya *Rozm* 763.

Figura *formy*: *n. sg.* figura 1448 *R* XXIV 351, *Rozm* 185. 603; ~ *g. sg.* figury *Rozm* 618; ~ *ac. sg.* figurę XV *med. SKJ* V 257, *Rozm* 625; ~ *l. sg.* (w) figurze XV *med. R* XXII 234; ~ *n. pl.* figury *Rozm* 624; ~ *l. pl.* (w) figurach 1453 *R* XXV 210.

Znaczenia: **1.** '*kształt, forma* (*materialna i niematerialna*), *forma, figura* (*sensu concreto vel abstracto*)': Kedy przysschla pewnoscz, przesschla figura, wyobraszenye vel sznamą veniente habitu ccdit vmbra 1448 *R* XXIV 351; Christus... fuit IX mensibus in vtero virginis Marie..., hoc autem non fuit necessum ad hoc, ut corpus eius sanctissimum in hoc tempore susciperet debitam figuram przyyalo podobną figura abo obrasz XV *med. SKJ* V 257.

2. '*symbol, alegoria, figura, allegoria*': Drudzi mowili, eze blogoscz wyrzchnya gest gescz a pycz dobrze... Taczi bili sodomytowye, taczi ierozolimitanowye, na gesch Xpus placal w figurze naschich snow XV *med. R* XXII 234; Mystrevye w pyszmye badaly, czo proroczy povyadaly, ysz figurach (*leg.* w figurach) ya vydaly, duchem szvyathym yą posznaly, mathka szvego pana 1453 *R* XXV 210; Pytaly yego o Helyaszv a pod ymyenym proroka, a o Helyaszv, yze v tych dw (*leg.* dwu) mynąla figura albo vyobrazenye Iesucrista (quia in his duobus praecesserat figura baptismi) *Rozm* 185; Ffigura albo przyklad onego vąza myedzyanego v starem zakonye, ktoregoz Moyzesch povyeszyl na puszczy. Tez myly Kristus tez byl znamyenovan przez vąza myedzyanego *Rozm* 603; To vyczyazstvo, ktorez vczynyl myly Iesus, nye za dar szye stalo, alyc aby szye popelnyly pysma proroczkye y ffygvri, ktore ssą pysany o Samsonye, o Zangar a o Davydze *Rozm* 624; O tem, yako myly nasch zbavyczyel byl vyelmy ssmyerny... myedzy ssvemy... zvolyenyky, a tako byl barzo ostry svym nyeprzyaczyelom... Tego figura tu mamy o krolu Davydzye *Rozm* 625.

3. '*figura retoryczna, figura rhetorica*': Czemv myly Cristus Yvdascha zovye przyaczyelem szvym, kyedysch yest nyeprzyaczyélem yego? Myny szye, yze to rzekl wyvloczenyv (*leg.* w uwłoczeniu?) albo przevrotnye przez *vyobrazenya tey ffiguri antifresim, ktora yesth, kyedy gyn[y]e movyą, a ⟨i⟩n[y]e rozvmyeyą *Rozm* 618.

Figusz *bot.* '*figa właściwa, Ficus Carica L.*': Pobyl wynnycze gych y fygusze gych y starl drzewo (*Fl*: wynnycze gich y fykowe drzewo) krayow gych (percussit vineas eorum et ficulneas eorum et contrivit lignum finium eorum) *Pul* 104, 32.

Fijołek *cf.* **Fiołek**

Fijołkowy *cf.* **Fiołkowy**

Fik *cf.* **Figa**

Fikowy *cf.* **Figowy**

Fila *cf.* **Chwila**

Filar '*columna*': Nyklos sponte obligavit se facere canale de quercu respectu cuiuslibet capelle, quam reformabit super tecto chori ab uno fylar ad aliud 1415 *MMAe* XVI nr 36; Suas immundicias, puta: *funum, lucum, ligna ad ipsius ecclesie aream animo iniuriandi superponunt et aquas de domibus suis ad statuas et columnas vlg. na fillari fluere et stillari permiserunt et permittunt 1417 *MMAe* XVI nr 98; Ipse debet reformare columpnas templi al. philari cum cimento et lateribus 1441 *StPPP* II nr 2932; Reformate sunt columpne, philary, fenestre templi, zacristia tecta scilindriis in Bescze 1442 *StPPP* II nr 3061; Pro locatione ymaginum lapidem in fylar debet excidere sic alte, quod ymagines absque periculo stare possint 1493 *CracArt* nr 1139.

(Filatria) Filatryja (*?*) '*kartki z przykazaniami noszone przez modlących się Żydów, phylacteria, quae Judaei orantes frontibus superponere solent*': Pharysey... karty albo lysty napysane na czyelye (*leg.* czele) noszyly, a na levem ramyenyv drugye przyvyezovaly, a na thych lysczyech bylo napysano dzyeszyeczyoro boze przykazanye..., a to vyącz szluła phylatrya od tego zydowszkyego slowa phylarc, chovay, tak szye vyklada, a od drugyego slova chorat, ktoresz slovye czczycz (dicebantur phylacteria a phylassein, quod est servare, et thorath, quod legem sonat), przeto phylyatrya sluły, yakoby rzekł: czczy a chovay albo pelny *Rozm* 180.

Filatryja *cf.* **Filatria**

Filka *cf.* **Chwilka**

Filoroza *bot.* '*firletka, Lychnis coronaria Lam.*': Filorosza filorosa 1472 *Rost* nr 1700.

Filozof '*mędrzec, uczony, philosophus, sapiens*': Thy szwą ⟨nauk⟩a Aristhothelyscha sz *wylozophow y thesch sz my⟨s⟩threzow wybran[y]ego przewyszasch 1447—62 *Zab* 544; Philozophi y kvyaszdarze, wszythky na szvey stavyam sperze *De morte* w. 188; Bily tesz tres philosophowye, mystrzowye navczeynszi...: Aristotiles, ... Plato,... Czycero XV *ex. MPKJ* II 317; Movyą thu phylozophovye, czvsch madrczy przyrodzonego pyssma *Rozm* 602.

(Filozofia) Filozofija '*wiedza, znajomość czegoś, philosophia, scientia*': Yeszcze v yey mlodoszczy wschystky ksyągy starego zakonv byly yey znayomy, bo wschystky rozvmyala rozvmem dvchownym y tesz *obyczayny dobrze vmyala, bo wschystko svyąte pyszmo y phylozophyą mądrosczy nyebyeskye rychlo navykla (totam sacram paginam cum philosophia caelestis sapientiae didicit Maria) *Rozm* 17.

Filozofowy '*od mędrca pochodzący, qui philosophi est, qui a philosopho originem ducit*': Myly Iesus... posadzyl Judasza myedzy sobą a swą matką. Bacz, tu szye przemyenya nauka phylozopfova, yze obapolne rzeczy są podlyeysche, a posrodek czyelyeysneyschy (*pro* czyelneyschy 'czelniejszy') *Rozm* 517.

Finsztab '*dratwa, filum tortum sutorium*': Gracilium, instrumentum sutorum vlg. *vynstab 1450 *RpKapKr.*

(Fiołek) Fijołek *bot.* '*Viola odorata L.*': Fiolek 1447 *R* XXII 55; Fiolek fiola 1475 *Rost* nr 3067; Fiolek fiołum 1478 *Rost* nr 1930; Fyolek viola 1484 *Rost* nr 6356; Cwatek modry geszczy fiolek *ca* 1500 *R* XIX 74; ~ Fiolky fiola 1464 *Rost* nr 4807, *sim.* 1475 *Rost* nr 3174; Phyolky viola *ca* 1465 *Rost* nr 4098; Fyolky viola 1472 *Rost* nr 1083; Ffiolky viola 1484 *Rost* nr 6357, *sim. ca* 1500 *Rost* nr 7337.

(Fiołkowy) Fijołkowy '*qui violarum est, e violis confectus*': Ffiolkowe zele folia violarum 1419 *Rost* nr 5293; Ffiolkowy kwath flos violarum 1419 *Rost* nr 5294; Fiolkowy oley oleum violarum 1472 *Rost* nr 1167. ~ *Cf.* **Korzeń.**

Firdunk *cf.* **Wiardunek**

Firląg *czy* **Fyrląg, Ferląg** *czy* **Fierląg, Forląg** '*jednostka monetarna równa czwartej części denara, nummus, qui quartam denarii partem valet*': Yacom ya ne winowath Mroczcowi sethmi grossy przesz *diwwu firlangu 1412 *KsMaz* I nr 1808; Yacom ya ne winowath Ozepovi sethmy grossy... przes thwv firlangu 1413 *KsMaz* I nr 2027; Mne Katherzina winowata d[y]wadzescza grosy y pancz przes thwv firlangv 1414 *KsMaz* I nr 2263; Na mne w[y]szøl czinszu vanczey oszmø ferløgow (*TymProc* 300: forlągow) 1424 *KsMaz* II nr 149.

Firletka *bot.* **1.** '*firletka, Lychnis coronaria Lam.*': Firlethka farlaria 1460 *Rost* nr 3537; Firletka ffellaria *ca* 1465 *Rost* nr 4340, *sim. ib.* nr 4341; Fyrlethki filorosa 1472 *Rost* nr 1699; Phirlethka farlaria *ca* 1500 *Rost* nr 5438.

2. psia firletka '*Lychnis dioica L.*': Psza phyrlyethka serculla 1460 *Rost* nr 3720; Psya firletka serenella vaga 1472 *Rost* nr 1260.

Firmament '*sklepienie niebieskie, firmamentum, caelum*': Secundum Ptolemeum quelibet stella firmamenti, yasz yest na firmamencze, tho yest na swem ('wszem') nyebu, a nobis visibilis maior est quam tota terra XV *med. SKJ* V 267.

Firmistr *cf.* **Firmistrz**

(Firmistrz) Firmistr '*mistrz cechowy, magister societatis opificum*': Duo artis magistri al. fyrmystr⟨o⟩wye artificii carnificum 1464 *JA* XIV 496.

Fist *cf.* **Chwist**

Flader *bot.* '*Usnea barbata Fr.*': Flader usnea 1484 *Rost* nr 6371.

Flak 1. '*kiszka, jelito, intestinum, omasum*': Flaky omasa 1426 *PF* V 15; Flak omasus 1437 *Wisl* nr 228, s. 88; Fląk omasus *ca* 1455 *JA* XIV 491; Flak omasus *ca* 1500 *Erz* 17.

2. *pl., tantum* '*część żołądka bydlęcego (tzw. księgi), też potrawa z niej przyrządzona, pars stomachi pecoris, pulpamentum ex eo confectum*': Pro intestinis dictis flaki 1389 *MMAe* XV 104; Pro carnibus recentibus et pro flaki *ib.* 106; Pro trippis dictis vlg. flaky 1394 *MMAe* XV 565; Pro carnibus..., item pro aliis dictis flaky 1407 *MMAe* XV 360; Flaky *varzona y ssyekane, yantrznycc, tripe XV *p. post. PF* V 10.

Flakować '*ciąć, ociosywać, caedere, circumcidere*' (*?*): Nobilis Petrus... ecclesie... XI capecias roborum, videlicet: tres ad XX cubitos et duos longitudinis et latitudinis in fine tenuiori unius pedis cesorum al. flakowanego... per decursum fluviorum remittere debet 1472 *MMAe* XVIII nr 98.

Flasza '*rodzaj naczynia, vasis oblongi genus*': Item lamina flascha mala 1495 *Roczn-Krak* XVI 62; Item ferrea flascha antiqua, rubiginosa *ib.* 63.

Flaszka '*rodzaj naczynia na wino, vas quoddam vino asservando aptum*': Flaska orca 1437 *Wisl* nr 228, s. 88; ~ *w formie zlatynizowanej*: Item infra hinc et tres menses quilibet plebanus et beneficiatus habeat stanneam flascam vel

cantharum ad servandum vinum 1402 *StatWlad* 4.

Floreński *formy*: *n. sg. m.* floreński 1475 *StPPP* II nr 4135; ~ *g. sg. neutr.* floreńskiego 1472 *ZapWarsz* nr 2961; ~ *ac. sg. neutr.* floreńskie 1475 *AGZ* XVIII 109; ~ *i. sg. neutr.* floreńskiem 1498 *AGZ* XV 361.

Znaczenie: '*florencki, określenie gatunku sukna wyrabianego we Florencji, Florentinus, quo adiectivo panni genus Florentiae confectum appellari solebat*': Jako Pyotr przesz mya... nye posslal brathv szwemv... cztirnaczcze lokyeth szvkna florenszkyego po szlothemv y pyaczi koopp polgroschkow 1472 *ZapWarsz* nr 2961; Iohannes et Andreas... recognoverunt, quia generoso Hyndrzich... tenentur binum seu duplicem pannum florenskye et tercium machelskye 1475 *AGZ* XVIII 109; Palia duo, unum ostrodamsky et aliud florenszky 1475 *StPPP* II nr 4135; Vnum stamen pannorum de Fflorencia al. florensky⟨e⟩ schukno de brunatico colore 1479 *AcRect*$_{A}$I nr 749; Quia tu... recepisti subam vulpineam... superductam al. poschythą panno rubeo Florentino al. florenskyem suknem 1498 *AGZ* XV 361.

Fluta *zool.* '*ryba Coregonus sp.*': Fluta murena 1472 *Rost* nr 1402. ~ *Cf.* **Płota.**

Foder '*beczka na płyny (określonej wielkości), dolium certae cuiusdam mensurae ad liquida conservanda aptum*': Item a vase al. fodcz (*pro* foder?) cervisie Swidnyciensis aut Wratislaviensis vendens et emens quilibet ipsorum solvet per duos grossos (1496) *MMAe* XIV 430. ~ *Cf.* **Fuder.**

Foglar '*rodzaj działa, tormentum quoddam bellicum*': In valva stat foglar in lecto super rotis et aliud supra valvam turris 1494 *GórsArt* 219; Kule lapidee pro foglari *ib.*; In... stuba XI hakounicz et XII-a fracta et destructa, prochownicze tres, ffoglari tres 1494 *Podol* 6; Item supra muros duo foglari sunt de numero istarum pixidum *ib.*; Nouem foglary, prochownycz viginti tres 1495 *GórsArt* 220; Duo foglary *ib.*; Ad ffoglary kulk ducenta *ib.*

Foglarek '*rodzaj działa, tormentum quoddam bellicum*': Septem hakownicze et octavus foglarek in nigra stuba 1494 *GórsArt* 219.

Folarz '*rzemieślnik folujący i barwiący sukno, fullo atque infector*': Fullo valkarz, follarz albo barvirz, co barvy ssukno XV *ex. R* XXXIII 187.

Folg '*zgoda, przyzwolenie, consensus, concessio*': Istum testimonium et al. folg omnes iurati fecerunt, una cum advocato fecerunt 1470 *StPPP* XI 253; Ipsi scabini cognoverunt: Domine iudex, nullum dampnum invenimus neque potuimus invenire, quod sibi Stanislaus faceret in frumentis, et super hoc toti scabini susceperunt al. folk vdzelaly, et super hoc Stanislaus posuit solidum *ib.*; Scultetus cognovit coram iuratis in iudicio banito, ob hoc omnes iurati susceperunt cognicionem al. folk *ib.*; Super hoc omnes scabini susceperunt cognicionem sculteti al. folk *ib.* 254; Ob hoc susceperunt scabini talem recognicionem al. folk super Stanislaum Oley 1471 *StPPP* XI 254; Ob hoc iurati susceperunt cognicionem al. folk domini Georgii, et testatur banitum iudicium *ib.* 255; Scultetus hoc cognovit coram iuratis et super hoc iurati susceperunt al. folk sculteti, et super hoc Gryszar posuit solidum iuratis 1472 *StPPP* XI 257; Domine scultete, ex quo vos fecistis istis duobus iuratis al. folk, peto vos, faciatis michi eciam al. folk, et super hoc scultetus una ⟨cum⟩ suis iuratis posuit al. folk 1474 *StPPP* XI 261; Gregorius... interrogavit, utrum iuri constaret, quod Iacobo Byotrany solvit unam marcam super molendino... Domini scabini condictantes dixerunt se de hac 1 marca debite scire et fecerunt folg, quia predictus Gregorius... solvit eandem marcam 1488 *StPPP* XI 9; Recognoscimus..., quod dominus Stanislaus... posuit testimoniale iuratis eo, quod ius credidit et fecit al. pholg 1495 *StPPP* IX nr 1168; Procurator domini Bartholomei Vyssnyowsky posuit testimoniale iuratis eo, quod ius adhesionem al. pholg fecit literis banniti iudicii de Pothok *ib.* nr 1183.

Folga '*posłuch, pójście za czymś, assensus, obsequium*': Veniens... Nicolaus, plebanus, in iudicium bannitum requisivit scabinos, si faciunt suo registro al. folga, et faciunt suo registro folga et super hoc posuit memoriale 1460 *StPPP* XI 240; Prout... Petrus ... regie magestatis literam ad iudicium bannitum coram nobis ostendit et eam iudicio contulit et dedit, huic litere regie magestatis consequenciam al. folga facimus et mandatum in predicta litera contentum iudicare volumus 1462 *AGZ* XI 481; Ibidem domini iurati et scabini fecerunt et faciunt sequelam registro al. folga, quod superius est notatum in suis punctis *ib.* 483; Iohannes... presentavit procuracionem a regia maiestate a generoso Petro, fratre indiviso..., cui procuracioni ius consensit al. folge daly 1484 *AGZ* XVI 399; Ia przysengam..., ysz ja... chcze... then przyschensnyczy stolecz podług nyemyeczkego prawa bronycz, yako nasprawyedlywye wyem albo moga y folgą myecz mogą, a thego dla zadney rzeczy opusczycz nye chczą *ca* 1500 *Wisł* nr 168.

Folgować *formy*: *praes. ind. 3. sg.* folguje XV *ex. PF* V 105; ~ *imper. 2. sg.* folguj *DlLB* III 354; ~ *inf.* folgować *ca* 1428 *PF* I 490, *ca* 1500 *Erz* 17; ~ *praet. 3. sg. m.* folgował 1432 *TymSąd* 159; *3. pl. m.* folgowali XV *ex. R* XXV 142.

Znaczenia: **1.** '*ulegać, ustępować, obtemperare*': Folgowacz obtemperare *ca* 1428 *PF* I 490; Ob hoc tibi obtemperavi vlg. folgowal, quia apud me sedisti 1432 *TymSąd* 159; Xpus krol czyebye (*sc.* św. Annę) mylvye y prozbam twoym ffolguye XV *ex. PF* V 105; Ffolgovacz obtemperare *ca* 1500 *Erz* 17.

2. '*iść, postępować za czym, sequi, praeter aliquid ire*': Pod Rytrem sztogy... mlyn, a tam yedna woda wpada... Pofolguyze wodze they a gydzy po nyey, a gdy budesch w lyessze dalyeko, thegdy przydze tham druga woda z lyewey ranky, opuscz thą na prawo, a ffolguy they na lewo, a ta gydzy asz do vyrzchu *DlLB* III 354.

3. '*obserwować, śledzić, podglądać, observare, investigare*': Przy sobye go folgowaly ipsi observabant eum (factum est, cum intraret Jesus in domum cuiusdam principis Pharisaeorum sabbato manducare panem, et ipsi observabant eum Luc 14, 1) XV *ex. R* XXV 142.

Cf. **Pofolgować**

Folować '*zbijać, filcować, spilśniać sukno, subigere, fullonis operam exercere*': Cum eiusdem molendini tercia rota ex alia parte prememorati fluvii Rwdawa sitta, vbi prius lane textores pannum lanificabant al. folowali 1447 *MMAe* XVII 473; Prefata quoque duo molendina cum annexis eorundem, videlicet folusche, in quibus textores pannos tundunt seu trucidant al. folnya (*pro* foluya)..., dedit 1464 *MMAe* XVI nr 597.

Folusz '*urządzenie wodne do folowania sukna, młyn folusznу, fullonica, mola aquaria fullonica seu eiusdem molae instrumenta*': Tercium denarium de mortario, dicto stampa seu folusch, in eodem ⟨molendino damus⟩ 1414 *KodWP* V 240; Sibi et suis successoribus quartum denarium de rota textorum vlg. folyusch... dedimus 1422 *MMAe* VIII 481; Item habebit vnum molendinum..., item volutabrum al. folusza (1427) *MMAe* XVII 239; Inferius vero molendino premisso alia molendina construendi cum instrumentis follusche dictis... plenam damus potestatem 1431 *AGZ* VIII 92; Molendinum... ipsius Iohannis... propriis manibus et impensis solempniter et artificiose superadditis rotis, vna farine et alia textorum vlg. folyusch laboratum..., iure hereditario dedimus 1431 *KodWP* V 505; Tercium denarium de molendino al. folusch... damus, donamus 1447 *Monlur* II 64; Casimirus IV rex Stanislao... tertiam metretam omnium emolimentorum cuiuslibet grani et braseorum de rota lanificum al. folusch et salarii in molendino... donat (1447) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 820; Terciam partem, parimodo de molendino fullonum al. pholusch tercium denarium provenientem... pro se recipient 1450 *Monlur* II 98; Sibique et suis successoribus cum omnibus et singulis fructibus, emolimentis et quicquid utilitatis rotarum et pholusz in situacione dicti molendini intellectu et ingenio augere excogitareque poterit..., perpetuo possidendum... dedimus 1455 *KodPol* II 513; Duo molendina cum annexis eorundem, videlicet folusche, in quibus textores pannos tundunt seu trucidant, al. folnya (*pro* foluya)..., dedit 1464 *MMAe* XVI nr 597; Rex... privilegium exustum super molendinum pannos levans al. ffolusch... innovat 1472 *Matr* I nr 810; Mortarium all folusch sive intra albatorium, sive extra in aggere... vel ubicunque nobis... competencius esse videbitur 1473 *AGZ* VII 130; Rex testificatur Nicolaum.... aream, in qua molendinum folusch erat,... Casparo... invadiasse 1478 *Matr* I nr 1485; Item balneum, mactatorium, folusze videlicet stempy cum eorundem utilitatibus advocatiam pertinent 1479 *KodTyn* 515; Casimirus rex institutionem filateliae panni al. folusch et walkmyll... per... tenutarios Stawischenses, anno 1485 factam, approbat 1486 *Matr* I nr 1824; Debet sibi dare intromissionem in totam suam partem molendinorum duorum civilium cum folusch et cum toczydlo 1491. *AGZ* XVIII 299; Rex privilegium super molendinum braseale trium rotarum... mortificat aliudque privilegium et ordinationem quoad instrumentum rotae al. folusch reformationem rotarum et pogrodky extradit 1493 *Matr* II nr 260; Quia tu construxisti ramos fullonum cum folusch... in detrimentum... ramis fullonum cum folusch ipsius Zophie,... ideo te cittat pro predictis ramis fullonum et folusch 1496 *AGZ* XIX 109; Rex Iacobo... 1000 florenos Hungaricales... cum pannipressorio al. folusch... inscribit 1498 *Matr* II nr 1266; Folusz pannitorium XV *p. post. PF* V 9.

Folwark, Folwerk, Forwak, Forwalk, Forwark, Wolwark *formy*: *n. sg.* wolwark 1471 *MPKJ* V 125, *MPKJ* V 121, *ca* 1500 *Erz* 17; folwark 1470 *AGZ* XVI 77; ~ *g. sg.* wolwarka 1397 *Leksz* I nr 2505; wolwarku 1399 *Leksz* I nr 3085, 1407 *Piek* VI 335, 1478 *ZapWarsz* nr 1452; folwarku *Sul* 111, 1462 *R* XXV 269, *Rozm* 244;

forwalku 1465 *TymProc* 319; ~ *ac. sg.* wolwark 1391 *Leksz* I nr 988, 1406 *Piek* VI 309, 1408 *Piek* VI 365, 1412 *Przyb* 10, 1425 *Monlur* V 14; folwark 1400 *Piek* VI 1, 1403 *Piek* VI 124; forwark 1394 *AKPr* X 26, 1399 *Leksz* I nr 2892; folwerk 1446 *Monlur* III 139; forwak 1423 *TPaw* VII nr 3412; ~ *l. sg.* (na) wolwarce 1397 *Leksz* I nr 2484; folwarku 1486 *ZapWarsz* nr 1606; ~ *n. pl.* wolwarki 1471 *MPKJ* V 136; ~ *i. pl.* wolwarki 1469 *AGZ* XVIII 16.

Znaczenie: '*większe gospodarstwo rolne (najczęściej szlacheckie) opierające się głównie na robociźnie pańszczyźnianej, także same budynki mieszkalne i gospodarcze, villa cum praedio maiori (imprimis ad nobilem pertinens) vel villae aedificia*': Jaco to swacza, isesm poslem bil ot Pyotra do Jacusza a do Thomi, isby geli do Kosczana na fsdane a ony nechali o wolwark negolefski pirwe, nisz szø ti wini stali 1391 *Leksz* I nr 988; Venientes Hannuss ... cum Hanna, consorte sua,... obligaverunt allodium, forwark, Kurdwanow in 100 marcis grossorum Pragensium 1394 *AKPr* X 26; Jaco Jaszek mal wmowa i sz Jacuszem i sz yego wolø szedzal na yego wolvarcze mimo obszilane 1397 *Leksz* I nr 2484; Jacosmi przi tem bili, kedi Elsbeta vikupila v Gnewomira pol woluarka y penadzesmi odliczali *ib.* nr 2505; Iako Woczech mal wroczicz fforvark Kuszovi, kedi bi w nego Wir wikupil 1399 *Leksz* I nr 2892; Iacoszm bil przi tem, ysze yesm vmouil wsz⟨y⟩tky roky y to pol wolwarku *ib.* nr 3085; Iacoszmi tø smowø meli s panem Medzirzeckym, ysz nam mal spusczicz folwark sz na[ne]szenim 1400 *Piek* VI 1; Gnewomir Krestkowsky aquisiuit iure super filiastris suis Alberto, Iohanne, Elizabeth, heredibus de Krestkouicze, ibidem mediam aream vlg. folwark cum omni iure 1403 *Piek* VI 124; Iaco Wawrzikouecz Lodzski s swim sinem dobrowolno po wgednanu trzi lata wolvark polc ('podle') droszinskego mlina witrzimal 1406 *Piek* VI 309; Iaco Iaczek... vitrzimal trzeczø czanszcz volvarcu w Crayeuicech mimo trzidzeszczi lath i dal za to gine dzedziczstwo 1407 *Piek* VI 335; Iaco Andrzey... ten volvark w Szukowe vitrzimal mimo trzidzeszczi lath podlug praua 1408 *Piek* VI 365; Woytek y Stachnik wolwark w Ochly mimo trszydzeszczy lath dobrowolne ⟨wytrzymali⟩ 1412 *Przyb* 10; Primum terminum pro allodio, id est o forwak 1423 *TPaw* VII nr 3412; Laurencius... quoddam predium al. wolwark... cum omni iure suo... pauperibus ad hospitale in Warschouiam dedit 1425 *Monlur* V 14; Allodium, ffolwark, quod Paulus Sczirba, advocatus de ibidem edificaverat 1427—32 *RocznHist* XV 240; Allodium sive wolwark 1432—7 *RocznHist* XV 241—2; Vendidit predium vlg. folwerg 1446 *Monlur* III 139; Potem tho iste bidlo do folwarku xanzą̨nczego... dopandzycz... ma (pecora ad praedium ducale... depellat) *Sul* 111; Nobilis Martinus... duos mansos sui patrimonii... unum solubilem et alium sui predii al. phorwalku... obligavit 1465 *TymProc* 319; Arendavit bona hereditaria Woythycze, Nadybyc, ambas villas Mocrzani ac Terschacow... et eciam sortes in villis Mylathycze, Telsczow... cum omni iure, censibus, proventibus, laboribus, prediis al. sz wolwarky 1469 *AGZ* XVIII 16; Si Denowsky hec omnia non compleverit, extunc Anne de Rzeschow in opidum suum Denow debet dare intromissionem et in villas pertinentes videlicet Harta, Buchorz, in villam et allodium al. folwark 1470 *AGZ* XVI 77; Jakom ya thobye nye sgnal sluzebnyka thwego Mikolaya z ymyenya thwego, z Dambrowky, za granyczamy, z volwarku any thim segnanym vszly thobye owocze... sz gayow, z lassa, s lank 1478 *ZapWarsz* nr 1452; Jakom ya polczya myassa w pholwarkv non recepi any s pluga zelas sbyl, lemyasha y kroya chadzebna rzecza 1486 *ZapWarsz* nr 1606; Volvark allodium *ca* 1500 *Erz* 17; Volvar⟨k⟩ ffundus, allodium, predium *ib.*; Volwark predium *ib.*; ~ Do folvarku in predium 1462 *R* XXV 269; Dworovyc a. wolvarky predia (in locis autem illis erant praedia principis insulae, nomine Publii Act 28, 7) 1471 *MPKJ* V 136; Wolwark a. ku dzeny (*pro* dzedzinye?) maley predium (veniunt in praedium, cui nomen Gethsemani Marc 14, 32) *MPKJ* V 121; Iesus... przyschedl do yednego myasta Sychar, podlya zyemyczye y ffolvarkv (1471 *MPKJ* V 125: volvark predium), ktory byl dal Iakob Iozephovy, svemv synovy (iuxta praedium, quod dedit Jacob Joseph, filio suo Jo 4, 5) *Rozm* 244.

Folwarkowy, Forwarkowy 1. '*należący do folwarku, ad praedium pertinens*': Poszyemichod wszyanl po szwey zenye Margorzacze decem marcas comunis monete posagu a ti pyenądze gey oprauil w Bodzanoui⟨e⟩ na cztirzech wlocach forwarkouich 1420 *TPaw* VII nr 1563.

2. '*należny z folwarku, qui vectigalis loco e praedio solvendi debetur*': O podrapyenye dzeszanczini pholwarkowey kthorego slachczicza... drapyeszcza... ma clyanth bycz (pro raptu decimae praedialis alicuius nobilis... raptor... excommunicetur) *Sul* 3.

Folwerk *cf.* **Folwark**

Foldrować, Fordrować, Frołdrować, Furdrować, Wołdrować, Wołtrować, Wordrować *formy*: *praes. ind. 1. sg.* fołdruję *OrtBrRp* 97, 2, *OrtMac* 133; *3. sg.* fołdruje *OrtBr* VII 564, *OrtMac* 124. 125; fordruje *OrtBrRp* 59, 4, *OrtMac* 76; wołdruje *OrtBr* VI 384, *OrtBrRp* 91,1; *3. pl.* fołdrują *OrtBr* VII 564, *OrtMac* 62; fordrują *OrtMac* 117; ~ *part. praes. adi. d. pl. m.* fordrującym 1459 *AcPosn* I 302; ~ *inf.* foldrować *OrtBrRp* 87, 1. 90, 3, 104, 1, *OrtKal* 304, *OrtMac* 21. 51. 142, *OrtRp* 58, *OrtVrtel* 117, 1467 *StPPP* XI 248; fordrować 1433 *StPPP* II nr 2490, 1444 *AGZ* XI 241, *OrtBr* VI 356, *OrtBrRp* 49, 3, *OrtKal* 304, *OrtMac* 61. 73. 117. 123. 124, 1457 *AcPosn* I 256; frołdrować *OrtKal* 309; wołtrować 1441 *StPPP* II nr 3026; ~ *praet. 3. sg. m.* foldrował *OrtBrRp* 90, 2, *OrtRp* 109; fordrował *OrtMac* 123; wordrował 1400 *Leksz* II nr 2450; *3. pl.* foldrowali *OrtMac* 84. 87; fordrowali *OrtBrRp* 65, 2; ~ *condit. 3. sg. m.* -by foldrował *OrtBr* VI 384, *OrtBrRp* 91, 3. 104, 1, *OrtMac* 125. 141; foldrowałby 1450 *StPPP* II nr 3435, *OrtRp* 132; fordrowałby 1444 *AGZ* XI 241; ~ *part. praet. pass. ac. sg. m.* furdrowany 1441 *Monlur* III 87; *n. pl. m.* foldrowani *OrtMac* 87, *OrtRp* 71; fordrowani *OrtMac* 84.

Znaczenie: '*wystąpić z oskarżeniem, oskarżać, skarżyć, reum in iudicium trahere, accusare, lege cum aliquo agere*': Jaco to swaczcø, isz Wisszach ne vordrowal na Janussza sbegow 1400 *Leksz* II nr 2450; Albertus... se expurgabit pro duobus equis, pro quibus ipsum Johannes Wolsky detinuerat et ad turrim imposuerat, quia idem Johannes... coram judicio ipsum liberum dimisit, nolens ad ipsum fordrowacz 1433 *StPPP* II nr 2490; Johannes... dedit terminum omnibus, qui accusare voluerint al. woltrowacz super Janik, thabernatorem de Abramowska 1441 *StPPP* II nr 3026; Nicolaus... fideiussit pro Woythkone, sartore domini Smigrodski, ita quod debet continuare causam al. fordrowacz super Martinum pro eo, pro quo querulavit. Si autem non continuaret al. nye fordrowalby, tunc totidem perdidit, quantum querulavit 1444 *AGZ* XI 241; Tandem, cum nullus fuit, qui contra eundem ageret al. foldrowalby, ⟨et⟩ sibi dedimus expurgacionem ex inuencione judicii nostri, mettercius jurando cum testibus duobus se expurgauit 1450 *StPPP* II nr 3435; Gdy woyth foldruge o glowa, czyaszkye rany *OrtBr* VII 564; Gdyby kogo ktho zabyl..., a... przyyaczyel nyecha-ly thego fordrowacz..., ma-ly then mordersz... zosthacz w myescze? *OrtMac* 61, *sim. OrtBrRp* 49, 3; Gosczye albo okolyczny ludzye..., czo v wasz prawa ządaya albo foldruya, mayą tham ysthe odpowyadacz, badzyely tho prawym orthylem podlug prawa nalyezyono *ib.* 62, *sim. OrtBr* VII 564; Gdyby ktho vczynił naglą rzecz nad szyrotą..., mozely woyth albo szadzyą fordrowacz?... Woyth, sądzyą mogą szyrothnych ludzy, szlowye czo przyrodzonych thu nye maya, nagley rzeczy fordrowacz (*OrtKal* 304: foldrowacz), yako przyrodzeny gych, gdyby thv byly *ib.* 73, *sim. OrtKal* 304; Thedy w czwarthym szadzye tego, czo ye (*sc.* pieniądze) zapowyedzyal y fordrugye nany, na (*pro* ma) thy pyenyadze vkazacz za yego dlug podlug prawa *ib.* 76, *sim. OrtBrRp* 59, 4; Czy, czo foldrowaly, maya albo mycly gorączą rzecz *ib.* 84; Czy, czo foldrowaly, szwa zalobą szthraczyly albo vpuszczyly, y nyc magya czy wyną any pokupem pokvpycz podlug prawa? *ib.*; Ya thutha gayą sząd... y odpusczam kaszdemu szwe prawo fordrowacz (*OrtKal* 309: froldrowacz) *ib.* 117; Thedy woythow poszel ma ludzyom opowyedzyecz, ysz maya gayny sząd, wyacz fordruya, komu trzeba (*OrtBrRp* 87, 1: ysz mayą gayony szad a y foldrowacz komv prawa trzeba) *ib.*; Szyrothny czlek barso czyąszko uranyon. Tego fordroval (*OrtBrRp* 90, 2: foldrowal) woyt przesz szwego rzecznyka... y ostr⟨z⟩egl fordrowanyu (*leg.* w fordrowaniu), wysznal-lyby bolescz, aby tesz mogl wysznacz zalobą... Pothym umarl ten ranyony czlek, a gdy r⟨z⟩ecznyk myal fordrowacz (*OrtBrRp* 90, 3: foldrowacz) tego umarlego czleka, wszyal pyenyadze od strony y odstąpyl foldrowanya *ib.* 123; Kyedy woyth pocznye ktorakolwyek beszprawna rzecz szyrothna fordrowacz prawem ktorym *ib.* 124; Gdy woyth foldruye (*OrtBrRp* 91, 1: woldruge) o glową, o czyaszkye rany albo o ktorakolwyek beszprawna rzecz szyrothna *ib.*; Foldrugyely (*OrtBr* VI 384: woldrugely) woyth szyrothna glową... albo czokolwyek takyego beszprawnego, czo maszczyszny nye maya przyrodzonego, czo by tho foldrowal, a stanye-ly komu wyna dana, a bądzyely mu szkazano odprzyszyadz szye thą przyszyągą, tho ma woyth przyyacz *ib.* 125, *sim. OrtBr* VI 384; Nye przydzye-ly kthory maszczyszna przyrodzony tego umarlego, czo by gy foldrowal w rok y w dzyen *ib.*, *sim. OrtBrRp* 91, 3; Foldrowacz conqueri *OrtRp* 58; Foldroval postulavit *ib.* 109; Nye foldrovalby non alloqueretur *ib.* 132; Si aliquis debitor in post vellet super bona prefatorum Nicolai et uxoris sue iure acquirere et superlucrari al. fordrowacz in post, extunc ipse Augustinus... debet esse prior 1457 *AcPosn* I 256;

Schywek... proscripcionem imperpetuum prosequutoribus al. ffordrvyanczym... non debet in malo reminisci seu ulcisci 1459 *AcPosn* I 302; Ad idem iudicium veniens laboriosa Anna, filia pye memorie Kynel, comisit Michacli Grigar, suo proprio viro, dicere ad eandem pecuniam pro sua parte paternali et idem Michael debet agere, lucrare, perdere vlg. foldrovacz, sicuti ipsa sola 1467 *StPPP* XI 248; ~ Ten vmarly czlowyek zostawyl po szobye dlugy, a thy dlugy fordrowaly (*OrtMac* 87: foldrowały) albo prawyly pospolu tych dzyeczy opyekaldnyczy y masz tey zony, tych dzeczy oczczym *OrtBrRp* 65, 2; Dom y gymyenye sthoyacze od oycza y maczyerze przyvmarlo zemye (*pro* zenye) *moyąy, a yesth mnye sz nya dano, o drugym muszylem foldrowacz (*OrtBr* VI 356: druge mvszylem fordrowacz) *OrtMac* 51; Przeczyw themu odczym then mowy, gyysz on z opyekadlnyky *poszpulv za yego zywotha zony foldrowaly szye thych pyenyądzy (*OrtBrRp* 65, 3: dofoldrowaly szye thych dlugow) *ib.* 87; Gdyszem ya yego vczynyona y pothwerdzona dzyedzyczką..., przetho ya szprawnye foldruya polowyczą tego domu *ib.* 133, *sim. OrtBrRp* 97, 2; Gdyby ktory czlowyek vpewnyon, szlowye dano mu myr przydz, odydz, szwe szprawycz y przedacz wolno, a gdyby nye przyszedl any foldrowal szwego... gymyenya w rok y w dzyen..., czy, czo oszyedly yego domy albo role..., mogaly ony tho odzyerzecz..., czyly moze yescze then czlowyek kv szwemu szye pytacz y foldrowacz, y dzyerzecz *ib.* 141—2, *sim. OrtBrRp* 104, 1; Gdy opyekalnyk s prawa obeymye schą dzyeczy, czo lath nye mayą, tedy mą mocz dlugy foldrowacz *OrtVrtel* 117, *sim. OrtMac* 21; ~ fołdrowany '*oskarżony, reus, in iudicium vocatus*': Przywyedzyeny sza trze przed gayny szad, czo szą yaczy w goraczych rzeczach o szmerthne rany y obwolany..., y tha goracza rzecz przed szadem stogy, a czy yączczy obzalowany y fordrowany, szlowye prawem dobywany czyrpyecz podlug prawa *OrtMac* 84; Thy pyenyadze, czo tha pany po szobye zoszthawyla v thych dlusznykow, czo yusz foldrowany (*OrtBr* VI 367: dofoldrowany), maya zaplaczycz y dacz gyey mazowy, a nye gyey dzeczyom podlug prawa *ib.* 87; Y foldrovany et allocuti *OrtRp* 71; ~ foldrowany zakład '*zakład wynikły z oskarżenia, pignus ex iudicum sententia datum*': Andreas omnia bona sua mobilia et immobilia... domino Nicolao inpingnorauit et dare debet vlg. pro *furdroweny saclat 1441 *MonIur* III 87.

Cf. **Dofołdrować, Przefołdrować**

Foldrowanie, Fordrowanie '*oskarżenie w procesie, accusatio, causa, legis actio*': Nicolaus Russoczsky fideiussit penam trium marcarum ad terminos terrestres proximos Cracouie dare ad manus judicis castri, racione pene, quam Stanislaus cum Katherina, sua uxore, de Pobyodr, racione non fordrowanye super licze, judicio incurrerunt 1432 *StPPP* II nr 2456; Gdyby ktho vczynil naglą rzecz nad szyrotą... albo nad thym, czo by przyrodzonych ny myal, mozely woyth albo sządzyą fordrowacz... albo mozely thego w thym fordrowanyv tesz zarączycz albo zathwyerdzycz? *OrtMac* 73, *sim. OrtKal* 304; Ządaly czy, czo fordrowaly, k themu doszwyaczenyu, k themu foldrowanyu dluszego dnya, *mogya-ly to myecz, czyly ony taką gorącza rzecz nathichmyast maya dokonacz? *ib.* 84; Szyrothny czlek barso czyąszko uranyon. Tego fordroval woyt przesz szwego rzecznyka... y ostr⟨z⟩egl fordrowanyu (*leg.* w fordrowaniu, *OrtBr* VII 573: w foldrowanyv): wysznal-lyby bolescz, aby tesz mogl wysznacz zalobą *ib.* 123; Pothym umarl ten ranyony czlek, a gdy r⟨z⟩ecznyk myal fordrowacz tego umarlego czleka, wszyal pyenyadze od strony y odstąpyl foldrowanya *ib.* 124, *sim. OrtBrRp* 90, 3.

Foldrownik '*oskarżyciel, accusator*': Foldrownyczy albo rzecznyczy accusatores XV *ex. R* XXV 149.

Fora *cf.* **Fura**

Fordronk '*pomoc (szczególnie dla przestępcy), auxilium (quo quis in furto faciendo adiuvatur)*': Thomislaus non est fur neque fures seruat, neque seruauit, neque fordrowal, neque fordrong dawal 1447 *Kozier* I nr 32; Neque fordrowal, neque fordronkow dawal *ib.*

1. Fordrować '*pomagać (szczególnie przestępcy), socium vel adiutorem esse (imprimis furis)*': Jaco Jan ne fordroual Crziuosan⟨da⟩, kedy wszanl pod Wencencem ko⟨nia⟩ 1388 *Leksz* I nr 459; Iaco tho *swaczco, iaco mir *wisszelt Boblosowy y iego thowarziszem, iaco gich Stog ne chowal any fordrowal, any radzil, any potrzeby dayal 1402 *Piek* VI 110; Thomislaus non est fur... neque fordrowal, neque fordrong dawal 1447 *Kozier* I nr 32.

2. Fordrować *cf.* **Foldrować**

Fordrowanie *cf.* **Foldrowanie**

Forląg *cf.* **Firląg**

Forleba '*weranda, taras, porticus operta, ad spatiandum idonea, aedibus adiuncta (?)*': Forleba prostralobium XV *p. post. PF* V 7.

Forma *formy*: *n. sg.* forma XIV *ex. Pocz* 232, *Sul* 5; ~ *ac. sg.* formę XIV *ex. Pocz* 232,

Sul 99, *Rozm* 198; ~ *i. sg.* formą *Sul* 106; ~ *l. sg.* (w) formie XIV *ex. Pocz* 232, *Sul* 99.

Znaczenia: **1.** *'zewnętrzny kształt, forma'*: Pokazal szye byl (*sc.* szatan) ve czlovyeczym vyobrazenyv... Vyerzycz tesch temv mamy, yze byl przyął czlovyeka formą na szye (credendus est autem diabolus hominis assumpsisse formam), v ktorey by mogl boga vznacz albo szye s nym vmovycz *Rozm* 198; ~ ⟨S⟩wyrzchowanego boga laska, gensze... koneczna moc vszmerzil gesc, w forme [...] obynyono gesc. Druga rzecz gesc, isze [...] ⟨obi⟩nyony wszistki rzeczi w formø sluszeb⟨ną⟩ XIV *ex. Pocz* 232; ⟨P⟩rzeszmerna miloscz i wyszmenyta forma *ib.*

2. *'formula słowna, formula, carmen (iuris iurandi)'*: Gdze skazanye stolcza papyeszkego bi bilo, gemvsz mi zakonv albo obelszenya dacz nye mozemi, chczemi, abi forma przekazanya w lyszczech polozona, pylnye chowana y pelnyona (volumus, quod forma mandati in rescripto posita diligenter servetur et exsequatur) *Sul* 5; Gdi nyektori... przissyangal..., yakoli s pelna forma,... vsrzaas (*leg.* wzrzaz) albo slowye forma przissyągi... przes pyssarza... powydzyana dostatecznye ⟨nie⟩ vymowyl (quamvis ex toto formam iuramenti sibi iurandam per notarium causarum... expositam debite non expresserit)..., tako wszdi przes wschitky, gysch przi theу przissyądze syedzeli..., milczano bywalo *Sul* 99; Paklibi w formye albo obiczayu przissyangy zblandzyl (si autem in forma iuramenti erraverit), ma bycz mylczano *ib.*; Vstawyami czlonky nyzey popyssane pot thąn formąn, yako sąn nyzey (articulos statuimus... sub hac forma, quae sequitur) *Sul* 106.

Formuza *czy* **Formuża** *bot. 'Geranium striatum L.'*: Formuza formosa maior, lentipium 1472 *Rost* nr 1654.

Formuzka *czy* **Formużka** *bot. 'Geranium striatum L.'*: Fformuschka *ca* 1465 *Rost* nr 4640; Formuzka formosa maior, lentipium 1472 *Rost* nr 1655.

Formuża *cf.* **Formuza**

Formużka *cf.* **Formuzka**

Fornal *'robotnik folwarczny do koni, stabularius, agaso, qui equos curat, regit'*: Hominem... Petri profugum nomine Petrum, fornal 1477 *AGZ* XVIII 143.

! Forszlam *'jakieś narzędzie rzeźnicze, instrumentum quoddam macellarii sive lanii'*: Simon, presbiter de Grodek, nomine filiastre sue... petivit a... carnifice... bipennem carnificialem valoris sex grossorum et forszlam, item tenam lapsorium 1497 *AcLeop* II nr 1653.

(Forszt) Foszt *'strop, sufit z dylów, laquear e trabibus ligneis confectum'*: Laquear id est coniunctio trabium in summitate domus ffosth *ca* 1500 *Erz* 17.

Forsztat *'rodzaj sukiennej tkaniny, panni genus'*: Infrascripta sunt inventa in cista de vestibus uxoris Franczkonis Geysleri camere domus ipsius...: I ioppula nigra et alia flavea de forstat 1413 *CracArt* nr 195; Abraham Judeus... astitit terminum super... vicezupparium Weliciensem pro pignoribus, sc. pro tunica de forstath, subducta gutturibus de marduribus 1422 *StPPP* II nr 1861; Volumus, ut omnes et singuli mercatores forenses... modo introscripto vendant et emant:... IV petias panni stribreth, IV pannecos al. forstath 1459 *AKPr* I 83.

Forsztosowy *(o kruszcu) 'niezupełnie jeszcze wypłukany, oczyszczony, nondum satis expurgatus (dicitur de metallis conflandis)'*: Recognoverunt et testificati sunt, quia de monte antiquo Ziglarka lavaverunt septem rostos minere, ex quibus ad sortem ipsius domini Jacobi... cesserunt septem alvei al. nieczky, et forstosove *laverunt sedecim alveos, ex quibus prefato Jacobo... ad sortem suam cesserunt duo alvei 1494 *CracArt* nr 1168.

(Forsztowanie) Fosztowanie *'strop, sufit z dylów, laquear e trabibus ligneis confectum'*: Ffostovanye laquearia *ca* 1500 *Erz* 17.

Forta *cf.* **Furta**

Fortel, Fortyl 1. *'wybieg, wykręt prawny, causa simulata, interposita, fraus, astutia'*: Dobeslaus... et *Petrassium, et *Ninotham... habent terminum... ad ostendendas granicies... inter hereditatem Smathkowo et inter Szedzewem, nulla antiquitate vel forthelem evadentes nec termino stante vel parente, nullo fallo interposito 1409 *Czrs* 22; Fortel cautelas XV *med. R* XXV 271; Muszylo... prima cittacione debet parere neque quavis occasione al. fortelv sibi in adiutorium aquirenda debet evadere nisi stare 1451 *AGZ* XII 210; Si daret se cittare, non debet evadere aliquo modo et quocunque ipsum vellet evadere aut prorogare, illo debet amittere luendo tres marcas iudicio et parti al. besz wszyelkieho fortilv 1454 *AGZ* XIV 403.

2. *'zysk, korzyść, lucrum, quaestus'*: Iohannes de Laszki stans in termino non debet aspicere nullam fortunam seu fortilu super Janusz, quomodo idem Janusz pro fratribus fideiussit 1423 *Czrs* 289; Fortuna sboze uel fortel XV *p. pr. R* XXII 333; ~ *'zapłata czy też odszkodowanie (dla czeladnika), pretium (quod magister famulo solvere debet, quem ante terminum abire iusserit)'*: Item statuimus, quod quando aliquis

magister aliquem famulum post duas septimanas licenciaret, extunc sibi pro fforthel non plus dare debet nisi tres grossos, sed si solus surrexerit, extunc eundem ffortel perdet et debet vias vadere 1472 *AGZ* VI 155—6.

(Fortelny) Fortylny '*używający wybiegów, wykrętów, astutus, subdolus*': Dixit..., quod esset fortilni czlowyek 1468 *ZapWarsz* nr 1293.

(Fortelować) Fortylować '*używać wybiegu, wykrętu, astute vel fraude ac dolo cum aliquo agere*': Dixit eodem preconi primo et secundo: Fortylugesch super me 1467 *ZapRpŁomż* 2, 491.

Fortka *cf.* **Furtka**

Fortyl *cf.* **Fortel**

Fortylny *cf.* **Fortelny**

Fortylować *cf.* **Fortelować**

Forwak *cf.* **Folwark**

Forwalk *cf.* **Folwark**

Forwark *cf.* **Folwark**

Forwarkowy *cf.* **Folwarkowy**

Foszt *cf.* **Forszt**

Fosztowanie *cf.* **Forsztowanie**

Franca '*kiła, syphilis*': Ad mandata domini principis Myedzyrzeczki infirmanti super francze... dedi pro expensis I florenum 1500 *ZsigBud* 32; Eodem sabbatho Myedzyrzeczki, dum infirmabatur super francze, pro expensis dedi I florenum *ib.* 39; Eodem die Myedzyrzeczki, dum infirmabatur od francze, pro expensis dedi I florenum *ib.* 41; Znay, c[o]so franca XV *Wisł* nr 2658.

Francki, Francski franc(s)ki łan '*łan frankoński, zwany także francuskim, Franconicus (dicitur de agri mensura, quae mansus Franconicus vel Francogallicus appellabatur)*': Item eidem militi, comiti Michaeli, donamus sex mansos in hereditate nostra, que vocatur Olse, et istos mansos, qui vocantur francsge, et dictos mansos debet eligere in fine predicte ville 1311 *KodWP* II 285; Nicolaus, filius Nicolai militis, haeredis de Nyeviarow, haeres cum fratre suo germano Ioanne 10 mansos al. franczkie lany Andreae et Petro, filiis Jacussii, cmethonis de Olszowka, donat iure Maydenburgensi ad locandam villam, Raba nuncupandam (1446) XVI *in. Matr* III nr 145.

Francski *cf.* **Francki**

! Franczcze '*mała frędzla, fimbria parva*': Item pro reparacione franczonum pretextarum sellarum et fallerarum selle et aliarum huiusmodi attinenciarum domini regis 1/2 sexagenam 1393 *MMAe* XV 170; Item pro franczcze ad iaccam domini Witholdi II marcas 1394 *MMAe* XV 201. ~ *Możliwe są różne odczytania, np.* frandza, frędza, franc, fręc.

Fraternalny '*bracki, należący do bractwa kościelnego, ad fratrum piorum sodalitatem pertinens*': Pecunias eclesialium fraternalny al. braczky 1480 *ZapRpGrój* 3, 351.

Frejowny *cf.* **Fryjowny**

Fret '*pastwisko, pascula (?)*': Damus eciam predicte nostre ciuitati prata et pascua... pro pascentibus peccoribus ipsorum, vlg. dicta freth, quibus in antea libere vtebantur 1450 *Monfur* II 108.

Froldrować *cf.* **Foldrować**

Fryj '*zaloty, starania o miłosne względy, favoris et amoris captatio*': Filocapcio fry XV *p. pr. R* XVI 340.

Fryjarka *cf.* **Fryjerka**

Fryjarz *cf.* **Fryjer**

Fryjer, Fryjarz, Fryjerz '*człowiek zbytnio oddany miłostkom, kobieciarz, rozpustnik, vir moribus levior, procus*': Frigerz procus 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; Fryyarsz diligens amorem XV *p. pr. R* XVI 323; Ad vestros procuratores, *szaffarzouv, seu ad ovizatores friyerzow XV *med. SKJ* V 284; Item quando informant, quomodo se fryyerom commendare amasiis vel formare verba amatoria *ca* 1500 *R* XLVII 371.

Fryjerka, Fryjarka '*kokietka, kobieta płocha, mulier moribus levior, proca*': Proca, mulier inverecunda vlg. frigerka 1450 *RpKapKr*; Frierka proca 1463 *PF* V 12; Friyarca proca XV *p. post. PF* V 9; Szeszcznaszcye krolow zabytho o Heleną, frigerką przeklanthą XV *ex. MacDod* 141; Ffriarky pessime obisatrices (*pro* ovisatrices) XV *ex. Zab* 536.

Fryjerstwo '*rozpusta, petulantia*': Frigerstwo petulancia, luxuria *MW* gl. 68.

Fryjerz *cf.* **Fryjer**

Fryjewnie *cf.* **Fryjownie**

Fryjować '*oddawać się rozpuście, petulantem esse*': Ffryovacz ovizare XV *p. post. R* XXV 183.

Fryjownie, Fryjewnie *formy: comparat.* fryjowniej 1466 *R* XXV 140.

Znaczenie: '*kokieteryjnie, zalotnie, ornate, grate, suaviter, venuste*': Sciunt hodie matres optime ornare filias ad coreas..., sed ad laudem dei in templum nesciunt calceos induere, informant eas ornate fryownye (XV *ex. ib.*: fryewnye) cum hominibus loqui sed in templo orare vel confiteri raro vel nunquam 1466 *R* XXV 135; Virgines... non reputant ipsis pro pudore solum cum sola... confabulari et contractare: immoque decencius dworney et ornacius friownyey scit adolescentibus colloqui et cicius sermonibus impedire, hoc est decus hodie *ib.* 140.

Fryjowny, **Frejowny** '*zalotny, kokietujący, moribus levior, amorem alicuius captans*': Si fuerit (*sc.* mulier) zelotipa vlg. friyowna et formosa, erit dolor cordis et luctus XV *med. R* XXIV 338; Si fuerit (*sc.* mulier) zelotipa fryowna (*R* XXV 198: freyowna) 1466 *R* XXV 136.

Frymarczyć *cf.* **Wyfrymarczyć**

Frymark 1. '*zamiana, commutatio*': Quod superstitium asscrebat se a Iohanne Dolypywo etiam habere per comutacionem al. frymarkem, quod recepit terram pro terra 1486 *AGZ* XVI 203; Nicolaus... et... Anna... inter se fecerunt commutacionem al. frimark perpetuam 1488 *AGZ* XVI 210; Hriczko... domos suas cum ortho et omnia bona... provido Iarosch..., fratri suo, pro bonis ipsius omnibus... condescendit per commutacionem al. frimarkyem 1494 *AGZ* XV 324.

2. '*jarmark, targ wolny od ograniczeń cechowych, fori liberi nundinae*': Frimarg *ludiforus 1437 *Wisl* nr 228, s. 87.

Fryst *cf.* **Fryszt**

Frystowanie *cf.* **Frysztowanie**

Fryszt, **Fryst** '*odroczenie terminu sądowego, także czas uzyskany z odroczenia, causae dilatio, prorogatio (iudicalis)*': Petrus... peccunias suas non posuit nec solus stetit..., nec vrtelium introduxit in registrum, propterea scabini hunc terminum adhuc dilatant al. recipiunt vlg. na fristh, si iam perdit hoc, pro quo fuit citatus, an non 1447 *StPPP* IX nr 421; Nasz myeszczanyn mowy, ysz wye gescze gednego w gynych stronach dalszych, czo szluchą k temv gymyenyv. K themv pytayą..., kako dlugo ma myecz frystv, aby tego pewnoscz vkazal: rokly czy dzenly albo wyaczey? *OrtBrRp* 77, 4, *sim. OrtMac* 104; Gdy opawszkym panom sz prawa szkazana (*pro* szkazano) na pewny... rok przynyescz szwyadeczthwo..., ony przynyeszly thakye szwyadeczthwo, kthorym szyc nye osthaly... Myenya nyekthorzy ludzye, aby czy z Opawy, gdysz gych dzyen dawno przemynal, yescze mogly myecz fristv kv przynyeszyenyv gynszego szwyadeczthwa *OrtMac* 42, *sim. OrtBr* VII 565; Pars aduersa rem subportatiuam recepit ad duas septimanas al. friszth 1469 *StPPP* IX nr 725; Na fryszt ad interrogandum 1470 *StPPP* II nr 4062; Judicium... sibi receperat ad interrogandum al. na fristh, et tu nolens expectare, evocasti et cittasti ad dominum capitaneum 1474 *StPPP* II nr 4124; Quod cum jus ibi locatum fuit, presencialiter stetit idem Jantosz coram judicio... Et cum noluit expectare jus al. fristu, idem Andreas cittauit eundem Jantosz pro subtractis rebus *ib.*; Ego, procurator, possum reformare, si aliqua, que essent seu evenirent contra ipsum grava in proposicione seu post proposicionem... Ius sibi decrevit, quod fryst habere debet ad reformacionem sue cause 1484 *AGZ* XVI 396; Prefatus procurator Raphael reformavit et precustodivit, si aliquid grave audirem in proposicione aut suus dominus, quod dominus suus posset habere fristh, prout ius supremum est Sanociense et secundum quod ius inveniet ad aliud ius respondendum 1490 *AGZ* XVI 410; Si dicto domino... aliquid graue in iure occurreret, quia potest habere ad consiliandum cum prorogacione al. ss ffrystem, ad respondendum vel ad proponendum 1494 *StPPP* IX nr 1061; Si haberet aliquod testimoniale literale... de ista hereditate..., quod causam suam iuuare posset, hoc habere potest cum dilacione al. s ffrystem *ib.* nr 1085; Si audiret contra se causam grauem, quod tunc habere posset cum dilacionibus, ut est de forma iuris al. fryszth 1500 *StPPP* IX nr 1266; Si sentiret causam eius esse grauem, quod potest habere cum dilacionibus al. fristem *ib.* nr 1272; ~ Procurator... Nicolai... et Georgii... requisiuit in iure dicens:... Si domini mei... audient aliquam rem ipsis difficilem et necesse haberent refugere ad aliquod testimonium siue literale, siue viwm vel in regystro contentum, quod ipsis in subsidium veniret vel ad deliberandum al. ffryst pro consilio, vtrum habere debent, vel quid iuris est? 1488 *StPPP* IX nr 988.

Frysztowanie, **Frystowanie** '*odroczenie terminu sądowego, dilatio causae iudicialis*': Decreuimus, quia hoc, quod dominus Sigismundus, aduocatus superioris juris castri Cracouiensis, dedit super fristowanie ad duas septimanas inter scultetum Stanislaum et kmethones de Zagorowa, debet stare ad terminum per dictum aduocatum datum 1434 *StPPP* II nr 2592.

Frywołt '*biesiada, uczta, comissatio, epulae*': Contra modernos, qui transeunt pocius ad friuolty *ca* 1450 *PF* IV 580; Abstinere ab illicitis comessacionibus friuoltow 1466 *R* XXV 135; W zarlaczstwach, friuolczech, obloystwach in comessacionibus (sicut in die honeste ambulemus, non in comessationibus et ebrietatibus, non in cubilibus et impudicitiis Rom 13, 13) 1471 *MPKJ* V 126; Ab... comessacionibus friuolthow XV *p. post. R* XXV 197.

Fryzka *czy* **Fryżka** '*ozdobny kołnierzyk, kryza u kołnierza lub rękawa, murenula, limbus collaris vel manicae ornatior*': In die illa auferet dominus ornamentum calceamentorum... et *perichileydes, id est bramy, et murenulas, id

est frizky (*R* XXII 322: tkanicze, Is 3, 20) XV *p. post. Kałuż̇n* 281.

Fryżka *cf.* **Fryzka**

Fuczeć '*pokrzykiwać na kogoś, wymyślać komuś, występować z hałaśliwymi pretensjami, verbis asperis aliquem alloqui vel castigare*': Arguis super me al. fuczisch na mia 1496 *ZapRpWąs* 1, 608.

Fudamient *cf.* **Fundament**

Fuder '*ilość czegoś mieszcząca się na furze, quantum curru capitur vehique potest*': Quadraginta currus al. fudrow ceruisie 1447 *MMAe* V nr 146. ~ *Cf.* **Foder.**

Fukać '*burczeć, pokrzykiwać na kogoś, obiurgare, maledicere*': Multiloquio suo prepediebat iudicium al. fucal na sąnth, contradixit contra iudicium 1493 *ZapRpRożGran* 18, 147.

Fukawy '*hałaśliwy, gniewliwy, turgidus*': Fucawymy turgidis verbis XV *p. pr. R* XVI 346.

Fundament, Fudamient *formy*: *n. sg.* fudamient 1437 *Wisł* nr 228, s. 85; fundament 1484 *Reg* 704, *ca* 1500 *Erz* 17; ~ *g. sg.* fundamentu *Rozm* 338; ~ *d. sg.* fundamentu *BZ* Lev 5, 9; ~ *ac. sg.* fundament *BZ* Tob 4, 2; ~ *l. sg.* (o) fundamencie 1484 *Reg* 704; ~ *d. pl.* fundamentom *BZ* Lev 8, 15.

Znaczenie: '*podstawa budowli, podwalina, fundamentum, basis*': Fudamyent basis 1437 *Wisł* nr 228, s. 85; Pokropy... szczyanø oltarzowø, a czsokoly bi sbitecznego bilobi, necha wikapacz kv fundamentv gego (faciet distillare ad fundamentum eius) *BZ* Lev 5, 9; Dotkne rogow *oltarowych..., przelege sbitecznø krew ku fundamentom gego (fudit reliquum sanguinem ad fundamenta eius) *ib.* 8, 15; Przekłoti møsz..., ⟨który⟩ odnovi a vdzala myasto Iericho! W pirworodzenyv swem *fundamentv gego zalozi (fundamenta illius iaciat), a w posslednyem s synow swich postaui wrota gego *BZ* Jos 6, 26; Fundament vel zalozeny⟨e⟩ basis *ca* 1500 *Erz* 17; Fundąment fundamentum *ib.*; ~ *także przenośnie*: Sinv moy, posluchay radi mey y slow mich vst a ge w syerczv twem iako silni fundament zakladay (in corde tuo quasi fundamentum construe) *BZ* Tob 4, 2; Na vapno tego fundament⟨u⟩ maczenniczi da⟨wali⟩ sva czalø (*leg.* ciała) in cuius fundamentum cemento martires usi sunt sanguine pro liquore 1461—7 *Serm* 416 r; O fundamenczie vyary svyąthey krzeczczyanyskye (de fundamento sacrae et catholicae fidei). Tho yesth, yze vyara krzeszczyanyska yesth fundamenth kv vyecznemv zbavyenyv 1484 *Reg* 704; Tocz yest ten, ktory slucha slowa bozego, a nathychmyast ge przyymye sz veszelym, a ny ma w sobye maczycze, to czvsch dobrego fundamentv albo zalozenya (non habet autem in se radicem Mat 13, 21) *Rozm* 338.

Fundować *cf.* **Ufundować**

Funt *formy*: *n. sg.* funt XV *med. R* XXXIII 122, *OrtKal* 201, *OrtLel* 235, *OrtMac* 33, *ca* 1500 *Erz* 17; ~ *ac. sg.* funt 1435 *KsMaz* III nr 1381, XV *med. R* XXXIII 122, *Rozm* 442. 489. 490; ~ *n. pl.* funty *OrtCel* 11, 1495 *RocznKrak* XVI 64; ~ *g. pl.* funtow *OrtKal* 201. 306, *OrtMac* 33. 144, *ca* 1500 *Erz* 17, *Rozm* 407. 488. 489. 490; ~ *ac. pl.* funty *ca* 1420 *R* XXIV 82, XV *med. R* XXIV 350, *Rozm* 489. 490.

Znaczenia: **1.** '*jednostka wagi, aeris mensura, imprimis quae libram pondo valet*': Pro VIII libris cepei seminis vlg. funthi 1394 *MMAe* XV 264; Unum funt pipperis super predictam Dorothea⟨m⟩ iure prefato et in sex septimanis totas sub pena L solvere debet 1435 *KsMaz* III nr 1381; Quadraginta rezas papiri cum sexaginta talentis al. funthy filorum flaucorum 1472 *StPPP* II nr 4081; Gwychtow dwa funty 1495 *RocznKrak* XVI 64; Pensum przadzyono vel ffvnth velny, pensum lane *ca* 1500 *Erz* 17; Talentum, cząthnar qui continet in se XX et IIII ffvnthow *ib.*; Talentum, kąmyen vel cząthnar vel fvnth *ib.*; Marya vzyavschy funt masczy (Maria ergo accepit libram unguenti Jo 12, 3)..., y pomazala nogy mylego Iesucristha *Rozm* 442; ~ '*ciężarek, odważnik funtowy, librae mensura, quae valet pondo*': Qui habent falsas mensuras... funti, wyertelye XV *med. R* XXIV 350.

2. '*jednostka monetarna, talentum*': Przyssedw on, g⟨en⟩ yøl geden fvnt (accedens autem et qui unum talentum acceperat Mat 25, 24) XV *med. R* XXXIII 122; Fvnt w zyem⟨i⟩, czssocz gest two⟨j⟩ (talentum tuum in terra Mat 25, 25) *ib.*; Bandzely czlowyek zabyth..., tego zaplathą gest oszmnaczczye funtow, a kazdy funt czyny *dwaczyszczya szelagowych pyenądzy *OrtKal* 201, *sim. OrtMac* 33; Poracznyk ma zaplaczycz polowyczą *wargeltho, to gest dzyewyącz funthow *OrtKal* 306; Rubl albo funt talentum *OrtLel* 235; O raną na obliczu vkrwawyonym... dzyewyadz funtow albo dzyewyadz wag poszpolythych pycnyadzy... ma bycz dano *OrtMac* 144; Dal yednemv pyącz ffunthow (uni dedit quinque talenta Mat 25, 15) *Rozm* 488; Ten, ktory byl vzyął *pyecz funtov, vrobyl ymy druga *pyecz..., y on, ktory byl dwa ffunthy vzyal, zyskal druga dwa, alye on, ktory byl vzyął yeden ffunt..., y skryl pycnyądze (qui quinque talenta acceperat,... lucratus est alia quinque,... et qui duo acceperat, lucratus est alia duo. Qui autem unum accepe-

rat..., abscondit pecuniam Mat 25, 16—18) *Rozm* 489, *sim. ib.* 490; ~ Byl winen yemu dzeszącz tyszączy funtow szlotha (debebat ei decem milia talenta Mat 18, 24) *ca* 1420 *R* XXIV 82; Trzy ruble abo funty czystego srzebra tria talenta, tres librae *OrtCel* 11; Dal ym sve pyenyądze, kazdemv mna, ktorez yest greczkye slovo a czyny... dvyesszcye pyenyedzy ffuntov srebra (mna secundum Graecos quadraginta centum drachmis appenditur) *Rozm* 407.

Funtcol, **Pfuntcol** '*celna opłata morska, clo morskie, portorium, quod de mercibus, quae nave portabantur, solvendum fuit*': Silencio tegere non possumus iniuriam magistri et ordinis Prussie in exigenda a mercatoribus subditisque nostris dacia funthczol, que licet ex federe exigi a nostris transmarinisque mercatoribus non debebat 1454 *MonIur* II 196, *sim. DlHist* V 164; Daciam, que in vulgari funthczol dicitur *ib.* 197, *sim. DlHist* V 166; De dacia pfuntczol cum iuxta eiusdem perpetue pacis declaracionem eam non tollere debuistis *ib.* 200; Ipsam daciam pfuntczol instituistis et recepistis vsque in hunc diem, contra ipsam perpetuam pacem hominesque mercatores et subditos nostros quoscunque, siue qui de Cuyawia vel aliunde super Wisla cum mercibus et rebus suis nauigant *ib.* 201; Ut nobiles et civitates Prussiae agnoscerent... mutatam etiam esse fortunam, tributum universale... dictum funtczol... in totum relaxat (*sc.* rex Kazimirus) *DlHist* V 161.

Fura, **Fora 1.** '*fura, currus*': Pro qualibet conductione currus seu fura ipsi kmethones habebunt per unum grossum 1491 *MMAe* XIII nr 1304.

2. '*ilość czegoś mieszcząca się na furze, quantum curru capi vehique potest*': Jze Procop przepuszcil mi przewescz forą pywa proschowską y okazal mi gospodą, a w tem mi wsąl dwa achtela pywa, a uskodzil myą sexagenam 1441 *StPPP* II nr 2978.

3. '*przewiezienie czegoś na furze (jednorazowe) vectio, quae uno curru semel fit*': Dicti homines... debent educere promptuarium al. spyszarnya, robora de mericis, quilibet homo per unam duccionem al. forą 1447 *AGZ* XIV 234; Paulus ipsis eadem vasa hominibus suis... reducere se submisit et hoc una reduccione al. yedna fora seu fatiga al. yednym powozem 1476 *AGZ* XV 191.

Furarz '*woźnica, qui vecturas facit, iumenta agit (?)*': Stanislaw furars ius habet 1447 *LibIur* nr 5753; Petrus fwrarsch ius habet 1499 *LibIur* nr 9024.

Furdrować *cf.* **Foldrować**

Furlon, ! Hurlom '*zapłata za przewóz, także myto drogowe, pretium, quod ei, qui iumenta agit, pro vectura solvitur, etiam vectigal pro transvectione solvendum*': Duos currus... quociens... expedicio fuerit et occurrerit, dare... tenebuntur..., nos vero et ipsi nostri posteri sallarium dictum vlg. furlon..., propriis pecuniis soluere obligamur illi aut illis, quorum predicti equi erunt 1413 *WierzbWarsz* 11; Margaretha... tenetur predicto Iacobo XXX grossos exsoluere ad quamlibet viam per X grossos, quandocunque habuerit vectigal vlg. furlon 1433 *MonIur* III 34; *Hurlom vectigal 1437 *WisI* nr 228, s. 89; Nesciunt, quod diabolum vehunt in philateriis suis... Vectrices diaboli wozatarky dyable... Soluet vobis diabolus vectigal furlon *ca* 1450 *PF* IV 578; Petrus cum prefato domino Martino plebano equitavit in Cracoviam, ubi in via existentes ipse... Martinus plebanus VI grossos pecunie apud ipsum mutuavit et venientes in Cracoviam repetivit ab eo XII grossos racione vectigalium al. za furlon 1496 *MMAe* XVI nr 1508; ~ Furlon redagium XV *p. post. PF* V 8; Furlon redargium *ca* 1500 *Erz* 17.

Furman '*woźnica, furman, qui iumentis vecturas facit*': Ffriczco furman racione debiti, quod Mathie... omnes equos et currus... domine Anne... ad manus commisit fideles 1370 *ScabCrac* nr 518; Damus... ad oppidum Srzensko theloneum tali modo, quod emptores seu vectores al. furmany ex civitatibus seu villis ex nostro ducatu... transeuntes per... oppidum... in uno miliari non mensurato in ambas partes theloneum solvere plene domino Stanislao... sint astricti 1397 *KodMazL* 121; Thomek de Kazimiria, furman, habet ius, habuit litteram 1402 *LibIur* nr 1382; Vincencio furman III equos versus Wyeliczkam 1431 *AKH* XI 447; Terminus domini capitanei actoris cum Petro vectore al. furman per dominum Stephanum Swanthopelk difertur ad diem crastinum... ad interrogandum ad dominos pro pertransicione telonei 1467 *AGZ* XIII 543; Johannes Vyelgy al. furman de Cracovia 1496 *CracArt* nr 1265; Matis furman de Mogila insinuavit contra Martinum pictorem pro 16 scotis precii elaborati cum se ipso et equis 1497 *CracArt* nr 1314.

Furmanka '*żona furmana, uxor eius qui iumentis vecturas facit*': Paskowa furmanka fertonem cum floreno, quem fertonem solvere tenetur infra tres dies 1492 *AcLeop* II nr 799.

Furta, **Forta** '*brama, ianua, portula*': Omnes ante ianuam, furta, *dumus steterunt XV *med. GlWroc* 68r; Janua vlyczką, forthą *ca* 1500 *Erz* 17.

(Furtka) Fortka '*furtka, bramka, drzwiczki, ianua, porta, portula*': Forthky ianuas 1441 *R* XXV 268; Porta forthka hec [...] homo non transibit przeydze per eam XV *med. R* XXV 152; Et ibi dum venimus ad hostia in curiam, hostia magna aperta et clausa sunt, sed parvum hostium al. forthka non fuit serata 1486 *AGZ* XVII 227.

Fus *czy* **Fuz** '*woskoboiny, pozostałości z przetopionej woszczyny po wyciśnięciu wosku, crassamentum, quod restat cera liquefacta atque expressa*': Promisit ceram dare pro V marcis, que vlg. dicitur fus 1389 *Czoł* I 118.

Futertuch '*sukno służące jako podszewka pod płaszcze itp., a także do butów od wewnątrz, futrówka, pannus, qui vestimentis et calceamentis ab interiore parte subducitur*': Pro panno, dicto futertuch, domini regis ad sotulares 1393 *MMAe* XV 161; Pro XIII vlnis panni futerthuch domini regis sub tunica et palio equitatilibus 1394 *MMAe* XV 202.

Futro '*futro, wyprawiona skóra zwierzęca z włosem, pellis perfecta*': Item II equos Sziwrido versus Bochnya... portanti cingulum argenteum, calceos regi et futralia al. vlg. ffutra metsecundo equitanti 1421 *AKH* XI 415; Prout te idem Stanczel in termino peremptorio... et pro duabus pelliceis agnellinis, et eciam pro duabus subducturis al. za dwoye futro krolykowe iudicialiter condemnavit 1465 *AGZ* XV 438; Prout te idem Stanczel in termino peremptorio pro pellicea leporia et subductura scisinorum al. za futro popyelycze super pileum condempnavit *ib.*; Archiepiscopus Leopoliensis nobili... Katherine... pro quadam subducta al. phutro mardurina cuiusdam presbiteri... morte derelicta... satisfecit 1483 *AcLeop* I nr 369; Item Stanislao plebano... lego subtegumen vulpinum al. futro (1494) 1509 *MMAe* XVIII nr 294; Futro wyewortczane 1497 *RocznKrak* XVI 65; Ffvthro fomalura (*pro* fornatura?) XV *p. post. PF* V 30; Pellifici pro futro, quo domino principi in Pozonio subduxit mitram schara, dedi LXXX denarios Ungaricales 1500 *ZsigBud* 68; A dispositione sabellorum pro futris earundem schubarum... dedi eidem pellifici XV denarios Ungaricales *ib.*; Pothszycze vel ffvthro subductura *ca* 1500 *Erz* 17.

Fuz *cf.* **Fus**

Fyrląg *cf.* **Firląg**

Fytać *cf.* **Chwytać**

G

Gabać *formy*: *praes. ind. 1. sg.* gabam *Rozm* 779; *2. sg.* gabasz 1444 *R* XXIII 304; *3. sg.* gaba *Sul* 86, XV *med. R* XXIV 342; *3. pl.* gabają *Pul* 34, 3; ~ *inf.* gabać 1393 *Leksz* I nr 1552, 1398 *StPPP* VIII nr 7056, XV *in. Małk* 119, *OrtMac* 110, *etc.*; ~ *part. praes. act. adv.* gabając *Sul* 27; ~ *adi. g. sg. m.* gabającego *Sul* 44; ~ *praet. 1. sg. m.* ja gabał 1488 *ZapWarsz* nr 1623; *3. sg. m.* gabał 1393 *HubeZb* 21, 1395 *Leksz* II nr 1741, 1399 *StPPP* VIII nr 8934, 1404 *HubeZb* 118, *etc.*; *f.* gabała 1413—8 *JP* XXXIII 390, *Dział* 26; *3. pl. m.* gabali *Fl* i *Pul* 93, 5, 1409 *Piek* VI 379; ~ *condit. 3. sg. m.* (-)by gabał 1400 *HubeZb* 77, 1495 *FontesŚl* II 16; -by gabała 1398 *StPPP* VIII nr 7056; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* gaban 1398 *HubeZb* 94; *neutr.* gabano 1407 *Piek* VI 335; *ac. sg. m.* gabanego 1466 *R* XXII 11; *n. pl. neutr.* gabani *Sul* 75; ~ *inf. pass. pl. m.* gabani być *Sul* 99; ~ *praes. pass. 3. sg. m.* gaban jest *Fl* i *Pul* 105, 32; ~ *imper. pass. 3. sg. m.* gaban bądź *Sul* 8.

Znaczenia: **1.** '*prześladować, dręczyć, napastować, vexare, persequi, insultare alicui, impedire*': Iacom ne gonil To[to]mislawa, *anys gy slymi slowi gabal 1398 *Leksz* II nr 2095; Lud twoy, gospodne, vsmerzili sø y dzedzinø *twoio gabaly (hereditatem tuam vexaverunt) *Fl* 93, 5, *sim. Pul*; Y rozdraznyly sø gy v wody przeczywenstwa, y gaban yest Moyszeesz (vexatus est Moyses) prze nye *Fl* 105, 32, *sim. Pul*; Gabasch agitas 1444 *R* XXIII 304; Cząstokroczzmi sliszely, ysz wozny alybo szlvzebnyczy przes zemą krązzącz, vboge slyachti... kolacząącz a gabayąącz, winalyazvyą wymislonee obyczaye, thako ysz... przes wyni a przes przycyni... pozywayą dlya gabanya (fatigandi et vexandi adinveniunt modos exquisitos, ita quod... citant occasione vexationis faciendae) *Sul* 27; Mogą ho on gwalth vczinyony... posczygacz, any przeczіwko gym gabayączego abo krziwdzączego (contra ipsos impedientes seu iniuriantes) dlya dawnosczy vymowyenye moze bicz oblozono *Sul* 44; O tbem (*pro* them), gdi kogo gaba gwalthem *Sul* 86; Vstawyamy, ze... w rzeczone vyni pyanczdzyesyand i chąnszbąn vpadli a skazany ode dnya skazanya w schesczy nyedzyelach... any przes ktorego naschego vrzandnyka... gabany bicz mayąn (neque per aliquem nostrum officialem... impediri debeantur) *Sul* 99; Ne mei ceteri discipuli me audiant sic insultari, gabacz XV *med. GlWroc* 67r; Irritat, gaba, et provocat XV *med. R* XXIV 342; Intricare duo sc. gaabacz, zaslonycz szya *ca* 1455 *JA* XIV 492; Agitatum, gabanego, senem sortis forte impugnat aduersitas 1466 *R* XXII 11; Jako ya nye zasthapyl drogy Marczinowi, gdy gyechal od kosczyola, any yego zony gabal 1488 *ZapWarsz* nr 1623; Wyymy szablyę y zawyęzy przeczyw tym, czo mye gabayø (qui persequuntur me, *Fl*: gisz gonøø me) *Pul* 34, 3; O boze, ktory dlya othkupyenya szwyatha chczyalesz szye narodzycz,... byczym y layanym gabacz,... wybaw mye XV *ex. Kałuż* 292.

2. '*oskarżać, pozywać, accusare, in ius vocare, lege agere, rem ad iudices deferre*': Iako *Sandziwo ne gabal Micolaya po gego oczczu trzi lata o *rankomstwo 1393 *HubeZb* 21; Jako Woczech mal vmovø sz Dobeslawem, isz o to *rankomstwo ne mal *nitkis v krolewem szøndze gabacz 1393 *Leksz* I nr 1552; Is Katharzina trzimała Rogaczewo trzi lata s pocogem po swem møsu, a Scepan ge nigdi ne gabal 1395 *Leksz* II nr 1741; Ez ne mala o ten cinz gabacz ani iego, ani iego racoymey, a gdibi gye gabala, tegdi X grziwen bi iemu ostala 1398 *StPPP* VIII nr 7056; Eze Betrzich thø barcz... trzimal pancznaczcze lath w mirze y pocoyu, a nigdi o tho ne gaban 1398 *HubeZb* 94; Ez oth XXX

lat byli w dzerzhenyu dzedzini, a nikth gich o nya nye gabal 1399 *StPPP* VIII nr 8934; Esz pan Jaszek, lowczi, wroczil listy panv Markowy dla yednanya, a o to pan Marek nye myal gabacz yego 1400 *SKJ* III 190; Eze Przedwoy za Miczka rœczil Chebdze, eze ymal dzirszecz Wilczkow oth god do god, a kto bi gy o tho gabal, o tho gy by Przedwoy ymal zadz 1400 *HubeZb* 77; Eze czso trzyma Passek szeszcznaczcze lath w mirze w pokoyu, ocz gy gabal Stanislaw 1404 *HubeZb* 118; Iaco ne gabał Ianek... Iacuba... o szedm grziwen 1405 *Piek* VI 270; Iaco Materni ne gabano o rancogemstwo 1407 *Piek* VI 335; Iaco Smichna *se gey oczem spokoyno trzidzescze lath trzimala pol Orla Malego, o to gey nigdi Dobyeslaw y Adam prawem ne gabaly 1409 *Piek* VI 379; Iaco Margorzatha ne gabala prawem pana Iandrzecha o ten slad 1413—8 *JP* XXXIII 390; Gednacze visnali sø, esz paney Milocay (*pro* Micolay) ne mal gabacz o ten vadol XV *in. Malk* 119; Yze od trzy lath Potr gesdzil tø drogan, a nikth ge (*pro* go) ne gabal o nąn 1420 *AKPr* VIIIa 152; Ho wyną kmyothowszką paan gych nye ghaban bąncz (pro culpa cmethonis ipsum dominum inquietare non praesumat) *Sul* 8; Syroczsthwu dzeczy... doradzicz laskawye ządayącz, yesz... cząsthokrocz przes nyekthore w sądzech dla oczcza byvayą gabany (in iudiciis nostris vexantur),... vstawyamy *Sul* 75; Gdyby komu wydano... sz prawa yego dlusznyka za ręką, a ten dlusznyk bylby tesz gynnem ludzyom dluzen, a ten to, komu podan, puszczylby gy na gyego szlub..., a uszry gy gynny, komu tesz dluzen,... mozely gy tesz gabacz o szwoy dług? *OrtMac* 110, *sim. OrtBrRp* 82, 1; Vstawylismy, ysz gdysz Lucia s swogym mąszem myeszkala... trzy lata y trzy myessyącze, a Franczka w tych leczech nye gabala any pozywala (infra cosdem ad causam non provocando, *Sul* 37: kv prawv nye pozywayącz), ... ma mylczecz *Dzial* 26; Vstawiamy, aczby kto chczal o maszoboystwo kogo gabacz (agere aut accusare)..., tedy to ma czinycz do trzech lath *Dzial* 47; Panna za zywota oczcza za masz wydana z oprawą, po smyerczy oczcza brata nye mosze gabacz o posag (aliquam quaestionem movere non poterunt, *Sul* 57: nygeney skargy rvszycz nyc mogą) *Dzial* 53; Przedal Symek... dom..., a Symek yemu odewsdal.., yako yest obyczay, a tu gemu slubyl, gestlyby kto gabal..., *zastopycz 1495 *FontesŚl* II 16.

3. '*chcieć zagarnąć, usilnie o coś zabiegać, expetere, vindicare*': Krolevstvo moye nye yest s tego svyatha. Iakoby rzekł myly Cristus: Nye gabamczy panystva vaschego na tem svyeczye, bo krolewstwo moye są vyerny moy, ktorzy nye szą s tego svyatha *Rozm* 779.

Cf. **Nagabać**, **Przegabać**, **Przenagabać**, **Ugabać**

Gabanie *formy*: *g. sg.* gabania *Sul* 11. 27. 36. 77. 99, *OrtMac* 112, *Dzial* 63; ~ *ac. sg.* gabanie *Sul* 87, *OrtKal* 208; ~ *ac. pl.* gabania *Sul* 95.

Znaczenia: **1.** '*prześladowanie, dręczenie, napastowanie, vexatio, stimulatio*': Sluzebnycy thi tho wboghe slyachti... pozywayą dlya gabanya (occasione vexationis) a sklopothanya tho czynącz *Sul* 27; Aczbi syąn pr⟨z⟩igodzilo, zebi nyektori nyeprzyiaczel... na nyekogo wrzvczil syąn gy zabycz chczancz, albo yemv nyektore gabanye (nocumentum) vczinycz ząndayąncz *Sul* 87; Chczancz smyalosczy zlosczywe, gabanyaa, nyepokoye i blandi o rzeczach nyzey vipyssanich myane oddalicz, vstawyami *Sul* 95; Rzeczony skazany w tich istich schesczy nyedzyelyach z nyenagla placzicz dluszny bąndąn przes gabanya czyąnzey (cessante impedimento impignorationis), ktoregosz tho gabanya czyandzanya (impedimentum impignorationis) nye vvaruyąn syąn po mynycnyv schesczy nyedzyel *Sul* 99; Pytam prawa, mozely mye na wysche prawo przywyesez a yma⟨m⟩ly za to wyenczey ktore gabanye czyrpyecz, azaly ona... ma przyyacz zaszyą swą rolyą? *OrtKal* 208; Powynyen kaszdy slyachczycz... pewnymy lyvdzmy zbroynymy slvszycz, gdysz gych gymyenye w pokoyv gest y przez wschego gabanya *Dzial* 63.

2. '*wniesienie skargi, pozwanie do sądu, accusatio, petitio, quaestio*': Myeszczanyn svkno... zyemyanynovy na borg dayancz, przes swyatki doswyathczy o dług, sądem odzyrzy, a gynako dluznyk wlostną przysągą od gabanya od powodowa (ab impetitione agentis) proszny ma bicz wczynyoon *Sul* 11; Thedi w dzeszącz lyaath nye bądzely dbacz alybo szamyeszkaly o thą ystą dzedzyną gabanya vczinycz (quaestionem intentare)..., szkazvgemi *Sul* 36; Sz obyczayv y sz prawa starego d[r]zyrzą, ysz przedaw dzedzyną, kvpcza gey przes trzy latha y przes trzy myeszącze oth gabanya (ab impetitione) kaszdego ma zastąpycz *Sul* 77; Mozely opyekadlnyk opyekanyc opuszczycz dla takyego gabanya (*OrtBrRp* 83, 2: nagabanyą) albo o trudne, albo o twarde rzeczy przewlecz..., czyły nyc moze? *OrtMac* 112.

Gace *cf.* **Gacie**

Gacica '*pośladek, clunis*': Lądzvye, gaczyczą (*pro* gąszycza *leg.* gęzica *?*) clunis *ca* 1500 *Erz* 18.

Gacić '*kłaść faszynę na drodze przez mokradła, mościć, viam palustrem virgultis sternere*': Kmethones Stanislai, ubi via vadit per aggerem, debent wirgultas per aggerem ponere al. gaczicz 1437 *AGZ* XIII 40.

(Gacie) Gace 1. '*spodnie, także fartuszek kąpielowy (zasłaniający części wstydliwe), bracca virilis, praecinctorii genus, quo, qui in balneo lavabatur, pudenda obtegebat*': Gace, gadze sabella XV *p. post. PF* V 10; Gacze braca, femoralia *ca* 1500 *Erz* 18; Femorale est braca virorum, gacze *ib.*

2. '*pas, opaska na biodra, zona quaedam vel bracca renibus obtegendis apta*': Gacze renale XV *p. post. PF* V 9.

Gacnik '*ochronny pas na biodra, bracca interior vel zonae lumbis operiendis aptae genus*': Gacznik bracile 1437 *Wisł* nr 228, s. 85; Gacznyky bracciles *OrtCel* 2, *sim. OrtLel* 233; Gacznyk braccarium XV *p. post. PF* V 9.

Gacny '*służący do osłony, ad aliquid operiendum aptus vel destinatus*': gacny pas **a.** '*ochronny pas na biodra, bracca interior vel zonae lumbis operiendis aptae genus*': Gączny pąsz lumbale *ca* 1500 *Erz* 18; ~ **b.** '*bursa testiculorum*': Piga est bursa testiculorum, gaczny pasz *ca* 1500 *Erz* 18.

Gać 1. '*grobla umocniona faszyną, droga moszczona faszyną, agger secundum flumen exstructus vel flumini obiectus atque virgultis stratus*': Ipse sibi aggerem, qui dicitur vlg. gacz, in rippa ipsius violenter destruxisset 1403 *Piek* VI 119; Quia fecisti pontem, dictum gacz, in preiudicium theolonei sui 1411 *StPPP* II nr 1262; Molendinatores... in ipsis molendinis... providere debent sub eorum iuramentis structuras al. pogrodky et lecta al. llosza ante rotam et post rotam in obstaculis al. w gaczyach 1444 *AcPosn* I 107; Myklassius tenetur reformare cum hominibus pontes, aggeres al. gaczy 1464 *AGZ* XIII 427; Ad restauracionem sive reformacionem molendini, ... aggeris strati al. gaczy 1465 *AcPosn* I 392; Vos contra decretum iuris al. nath skazanye prava fecistis aggerem al. gacz in fluvio Strwyąsz 1476 *AGZ* XVIII 124; Prefatorum dominorum viam constructam ex rubeto... al. gacz istam debent reformare omnes kmethones ex antiquo et eciam illam viam, que dicitur gacz, que iacet ante curiam fratrum prefatorum in fine aggeris 1493 *AGZ* XIX 98; Item ⟨laboratoribus⟩ circa gacz Luboniska XV grossos 1493 *WarschPosn* I 351; Pro virgultis ad gacz *ib.* 352; Item laboratoribus circa novam gacz 1494 *WarschPosn* I 365; Circa gatczi quatuor laboratoribus *ib.*; Item laboratoribus circa gatczi *ib.*; Prandothe cessit medietas ville... ad pontem al. do gaczy 1494 *AGZ* XIX 104; Omnes struges al. gaczy eiusdem ville debent reformare omnes homines predicte ville *ib.*; Pro chona (*pro* choyna) ad gatczi in Lubom 1494—5 *WarschPosn* I 392; Pro virgultis ad gatczi et pro dyrne in Lubom 1496 *WarschPosn* I 428; ~ Inde per Iezerne usque ad Torhoschowa mogila, inde penes krolewska gacz, versus Przesczep 1433 *AGZ* II 96; A fine silve *aquitaverunt ad pratum, quod iacet penes fluvium Belzecz et penes viam regalem al. podle krolewszkey gaczy 1488 *AGZ* XV 570; ~ *może już nomen proprium*: Peregrinus memoratus... abbati... non debet nocere per superexcedenciam aque in molendino Ruchocina gacz vlg. nuncupato 1360 *KodWP* III 157.

2. *dubium*: Subderta gącz vel slob *ca* 1500 *Erz* 18.

Gad *zool.* '*wąż, żmija itp., reptile, vipera, sim.*': Gaad *Park* 408.

Gada '*spór, kłótnia, lis, contentio*': Szwadi, gady, klopothy litigia et contenciones XV *med. R* XXIV 362.

Gadacz '*przepowiadacz przyszłych rzeczy, wróżbita, vates, qui vaticinatur ac divinat*': Proroci waszi... a gadacze waszi (non vos seducant prophetae vestri... et divini vestri) *BZ* Jer 29, 8; Gadaczie coniectores (ne comedas cum homine invido et ne desideres cibos eius, quoniam in similitudinem arioli et coniectoris aestimat, quod ignorat Prov. 23, 7) 1471 *MPKJ* V 69; Gadaczie divinos (interrogabunt simulachra sua et divinos suos, et pythones, et ariolos Is 19, 3) *ib.* 90; Ex isto sermone condempnantur diuini seu diuinatores, id est gadacze XV *p. post. R* XXIV 375; Gadacze divinatores, qui ventura et eventus fortuitos prescitant XV *ex. MPKJ* V 140.

Gadać (się) *formy*: **a.** *z zaimkiem zwrotnym* się: *praes. ind. 1. sg.* gadam *ca* 1455 *JA* XIV 492; *3. sg.* gada XV *p. post. PF* III 289; ~ *part. praes. act. adv.* gadając XV *med. GlWroc* 112r, *Rozm* 839; ~ *inf.* gadać *ca* 1500 *Erz* 18, *Rozm* 557; ~ *praet. 3. sg. m.* gadał 1471 *MPKJ* V 77; *3. pl.* gadali XV *med. R* XXIV 362, *ca* 1500 *JA* X 379.

b. *bez zaimka zwrotnego* się: *praes. ind. 2. pl.* gadacie XV *in. R* XXIV 73, *Rozm* 573; ~ *imper. 2. sg.* gadaj *Rozm* 710; ~ *part. praes. act. adv.* gadając *ca* 1450 *PF* IV 577, XV *med. SKJ* I 83; *adi. 2. pl.* gadających *ca* 1428 *PF* I 491; ~ *inf.* gadać *ca* 1455 *JA* XIV 491, XV *med. R* XXIV 362, XV *ex. MPKJ* II 317, XV *ex. PF* V 22, *Rozm* 657. 707. 712; ~ *praet.*

1. sg. m. gadałem 1471 *MPKJ* V 128; *3. sg. m.* gadał *Aleksy* w. 61, 1471 *MPKJ* V 134, *ca* 1500 *SprTNW* V 16; *2. pl. m.* gadaliście 1471 *MPKJ* V 121; -ście gadali *Rozm* 370; *3. pl.* gadali 1458 *ZapRpŁomż* 2, 137, 1471 *MPKJ* V 62, XV *ex. R* XXV 147; *m.* gadali *Rozm* 370. 510. 656; *f.* gadały XV *p. post. AKPr* II s. XXIV; ~ *condit. 3. pl. m.* -by gadali *Rozm* 712; ~ *fut. pass. 3. sg. neutr.* będzie gadano 1471 *MPKJ* V 24.

Znaczenia: **1.** '*opowiadać, mówić* (*o czymś*), *rozmawiać, naradzać się, dyskutować, dicere, colloqui, disputare, tractare de re, aliquid cum aliquo conferre*': A gdy szą sz nyą pocladal, they noczy sz nya gadal *Aleksy* w. 61; Gadacz disputare *ca* 1455 *JA* XIV 491; Colloquebantur ał. gadaly 1458 *ZapRpŁomż* 2, 137; Gadalisczie, movyli, govorzily tractabatis (quid in via tractabatis? Marc 9, 32) 1471 *MPKJ* V 121; *Gutałem, gadalem (*war. lub.*: rosmawyales[e]m a. gadal, a. gatal) contuli (ascendi Jerosołymam... et contuli cum illis Evangelium, quod praedico in gentibus Gal 2, 2) *ib.* 128; Gadal sch nym (*war. lub.*: gadal s nymy) disserebat (Paulus introivit ad eos et per sabbata tria disserebat eis de Scripturis Act 17, 2) *ib.* 134; A byli dwye nyewyeszczye, czo o thym gadali, aby czyalo Cristowo mirra pomaszali XV *p. post. AKPr* II s. XXIV; Czy trze... mądrczi szbyeszawszi szyą, poczęły szobye gadacz o onem tho krolv XV *ex. MPKJ* II 317; Dacz vel gadacz conferre XV *ex. PF* V 22; Pertractabant, gadaly, de vobis XV *ex. R* XXV 147; Moyszesz gdy sz bogyem gadal, boze oblycze wydzyecz chczyal *ca* 1500 *SprTNW* V 16; Począł (*sc.* Jezus) ych pytacz rzekącz: Czosczye gadaly na drodze (Marc 9, 32)? *Rozm* 370; Gdysch o tem gadaly, tedy dyabel vstąpyl v *Yądascha *Rozm* 510; Byly (*sc.* Żydzi) v radzye pospolv y gadaly: Kakobychmy y mogly yącz kromya tluscz lyvda (dicebant autem: Non in die festo, ne forte tumultus fieret in populo Mat 26, 5) *ib.*; O tem, yako apostolovye po tem vczyeczenyv myedzy sobą gadaly vyelyko zaluyącz tego, yze thako sromothnye vczyekly od nyego *Rozm* 656; A kyedy iuz od nyego odbyegly..., v vyelykym smatce rospamyątavschy szye poczęły gadacz y movycz: O na nasz, na nyedostoyne! *Rozm* 657; Pyrvey, nyzly był podan Pylatovy, vezly byskupy, popovye y lyczemyernyczy v radą gadacz, kakoby smyercz opravyly Iesucristovy (consilium inierunt... adversus Jesum, ut eum morti traderent Mat 27, 1) *Rozm* 707; Vschytka radą zesly szye, aby gadaly o smyerczy boga svego *Rozm* 712; Czy przeklączy byskupovye y duchovny ymyelyby szye zycz na takye svyato gadacz,... yakoby ten dzyen z vyelyką czczyą obeschly vyelykonoczny *ib.*; ~ gadać się: Surrexerunt autem quidam de synagoga disputantes, *gadayocz se, cum Stephano XV *med. GlWroc* 112r; Scarzyly a gadali szø myedzy szobø conquerebant XV *med. R* XXIV 362; Gada szye disputat XV *p. post. PF* III 289; Gądącz szyą disputare *ca* 1500 *Erz* 18; Pospolu gadaly sza contractauerunt *ca* 1500 *JA* X 379; Yako tesch sam myly Cristus yndzyc movyl gadayącz szyc s Sydy, yze przez wloczenya (*leg.* uwłoczenia) czczy boskey synovye zvolyeny mogą szye zvacz bogy *Rozm* 839; ~ '*mówić nieżyczliwie, detrectare*': Aby w them, czo o wasz często mowya gadayacz quod de vobis frequentes detrahendo tractant (I Petr 2, 12) XV *med. SKJ* I 83.

2. '*sprzeczać się, disputare, contendere, verbis certare*': Gada⟨ją⟩ a szwa⟨rzą⟩, a semrzą contendunt XV *med. R* XXIV 362; Gadacz contendere *ib.*; Gadaly disceptarent (si contempsi subire iudicium cum servo meo et ancilia mea, cum disceptarent adversum me Job 31, 13) 1471 *MPKJ* V 62; Myly Jesus vydzyal dobrze, yze na drodze myslyly myedzy sobą, gadaly, kto s nych myal vyetschy ⟨być⟩ (in via inter se disputaverant, quis eorum maior esset Marc 9, 33) *Rozm* 370; ~ gadać się: Lepy szą gadal si concerta (sed cura est illi, non quia laboraturus est, nec quoniam brevis illi vita est, sed concertatur aurificibus et argentariis Sap 15, 9) 1471 *MPKJ* V 77; O tem, kako apostolovye... poczęły szyą gadacz myedzy ssobą, kto by myedzy ymy byl vyąthschy *Rozm* 557.

3. '*pytać, zastanawiać się, quaerere*': Gadace queritis (de hoc quaeritis inter vos, quia dixi: Modicum et non videbitis me Jo 16, 19) XV *in. R* XXIV 73; Iesus... rzekl ym: O czym gadaczye myedzy sobą (Jo 16, 19)? *Rozm* 573; ~ gadać się: Gadam chzą (*leg.* się), przepythawam precontor *ca* 1455 *JA* XIV 492.

4. '*zgadywać, odgadywać, przepowiadać, praedicere, divinare*': Yako y povyedly z domv Annaschovego... dayącz yemv vyelykye polyczky, pytayącz yego, a nasmyevayącz szye yemv y rzekącz: Gaday, kto czye vderzyl (prophetiza nobis, Christe, quis est, qui te percussit Mat 26, 68)? *Rozm* 710.

5. '*rozważać, wnioskować, ratiocinari, conicere*': Gadayonczich sylogisancium *ca* 1428 *PF* I 491.

6. '*oceniać, szacować, aestimare*': Bandzie gadano estimabitur (si statim ab anno incipientis Jubilaei voverit agrum, quanto valere potest, tanto aestimabitur Lev 27, 17) 1471 *MPKJ* V 24.

7. *bez kontekstu*: Gatky gadayøcz *ca* 1450 *PF* IV 577.

Cf. **Przegadać**, **Rozgadać**, **Rozgadnąć**, **Zagadnąć**, **Zgadnąć**, **Gatać**

Gadanie *formy*: *n. sg.* gadanie 1466 *R* XXII 24, 1471 *MPKJ* V 76, *MPKJ* V 130, *ca* 1500 *Erz* 18, *Rozm* 605; ~ *g. sg.* gadania 1466 *R* XXII 19, *ca* 1500 *R* XLVII 373; ~ *ac. sg.* gadanie 1471 *MPKJ* V 113, *Rozm* 432. 845; ~ *l. sg.* (w) gadaniu *Rozm* 7.

Znaczenia: **1.** '*rozmowa, colloqium*': Item debemus in ecclesia linguam nostram continere a colloquis, id est gadanya *ca* 1500 *R* XLVII 373; Wschystek płacz y ych zamat, y ten klopot obroczyl szyą ym vyelykye (*leg.* w wielikie) vyeszyelye, bo yeden drvgyego veszely-cz v myloszczyvym a barzo w słotkym gadanyv (in dulcibus colloquiis) *Rozm* 7.

2. '*spór słowny, dysputa, contentio, verborum certamen, disputatio*': Currit ab appositis locus et illacio talis, que privative bella, *gl.* questiones gadane, movere solent 1466 *R* XXII 24; Gadanye, bogyewanye certamen (sapientia... custodivit illum ab inimicis... et certamen forte dedit illi, ut vinceret, et sciret, quoniam omnium potentior est sapientia Sap 10, 12) 1471 *MPKJ* V 76; Swady, gadanye, boyowanye confliccio-nes (pugnas verborum, ex quibus oriuntur invidiae, contentiones..., conflictationes hominum mente corruptorum I Tim 6, 5) *MPKJ* V 130; Gadąnye disputatio *ca* 1500 *Erz* 18; Czczyenye o tem, yako myly Iesus tego svyątego dnya myal rozmayte gadanye Zydy (*leg.* z Żydy) *Rozm* 432; A to gadanye bylo myedzy ymy samemy, czvsch myedzy czlovyeczenstwem a myedzy bostvem, bo czlovyeczenstvo varovalo szye albo balo smyerczy, bostwo yą vybralo *Rozm* 605; O tem, yako myly Cristus myal gadanye s Pylatem y vkazal, yzby ny myal moczy ssądzycz yego, by nye byla mocz vyrzchnya *Rozm* 845.

3. '*dowodzenie, argumentatio*': Non argumentum, gadanya, cernit deus arte 1466 *R* XXII 19.

4. '*odgadywanie przyszłości, wróżenie, divinatio*': Za gadanye pro divinacione (haec dicit dominus super prophetas, qui seducunt populum meum... Propterea nox vobis pro visione erit et tenebrae vobis pro divinatione Mich 3, 6) 1471 *MPKJ* V 113.

(Gadek) Hadek *bot.*'*odmiana rdestu, Polygonum Bistorta L.*': Hadek cerbonia, viperana 1472 *Rost* nr 1208.

Gadka *formy*: *n. sg.* gadka XV *med. GlWroc* 71r, 1466 *R* XXII 25, 1471 *MPKJ* V 60, XV *ex. R* XXV 242, *ca* 1500 *Erz* 18, *Rozm* 239. 507; ~ *ac. sg.* gadkę *Gn* gl. 169a, *ca* 1420 *R* XXIV 82, XV *p. post. R* XXV 182; ~ *i. sg.* gadką XV *med. R* XXIII 280; ~ *l. sg.* (w) gadce *ca* 1492 *Zab* 148; ~ *n. pl.* gadki XV *med. R* XXIV 361, *Dział* 6. 7, *ca* 1500 *JA* X 383; ~ *g. pl.* gadek XV *med. R* XXIII 279; gadk *ca* 1461—7 *Serm* 391r; ~ *ac. pl.* gadki *Fl* i *Pul* 77, 2, 1420 *AKH* III 323, XV *med. GlWroc* 97r, *ca* 1450 *PF* IV 577, 1471 *MPKJ* V 86, *Rozm* 473; ~ *l. pl.* (w) gadkach 1448 *R* XXIV 353, XV *med. MPKJ* V 432, 1471 *MPKJ* V 44. 50, XV *p. post. R* XXV 173.

Znaczenia: **1.** '*opowiadanie, narratio*': Otworzø w powesczach vsta moia, mowicz bødø gadky (loquar propositiones ab initio) *Fl* 77, 2, *sim. Pul*; Isti... ceperunt iam rotam dicere... et... multas narraciones al. gathky habere 1420 *AKH* III 323; ~ '*wywody na temat pochodzenia, quaestiones, quae de origine gentis moventur*': Gadky o pokolenya (*war. lub.*: sgathky o pokolenyą) *genoloys (rogavi te..., ut denuntiares quibusdam, ne aliter docerent, neque intenderent fabulis et genealogiis interminatis, quae quaestiones praestant magis quam aedificationem dei, quae est in fide I Tim 1, 4) 1471 *MPKJ* V 130.

2. '*rozmowa, wymiana zdań* (*wyjątkowo tylko przyjazna*), *spór słowny, dyskusja, dysputa, colloquium, disputatio, contentio, quaestio*': Kyedysz ta my⟨ło⟩sczyva gadka popelnyla myedzy bogyem, myedzy myla yego matką *Rozm* 507; ~ Cum virgo certamen, gadkø, quod sibi imminebat, didicisset *Gn* gl. 169a; Facta est contencio, gatka, inter discipulos Ihesu XV *med. GlWroc* 71r; Que (*sc.* sancta Catharina) vehementi dolore cordis sauciata ad inperatorem se audacter ingessit, stansque ante foris templi per varias conclusiones, gadky, multa cum cesare disputavit *ib.* 97r; I stala szye yedna gadka myedzy zvolyenyky albo *vcznmy svyątego Yana Krzsczyczyela a myedzy Zydy (facta est autem quaestio ex discipulis Joannis cum Judaeis de purificatione Jo 3, 25) *Rozm* 239; Myly Iesus laskavye sz nymy movyl, chczyącz ye obroczycz, a ony ssą s nym rozmayte gadky czynyly, yze rzekly potem, aby dyabelstwo myal v sobye *Rozm* 473.

3. '*waśń, kłótnia, lis, quaestio*': Obeszrzawszy to..., ysze od dawnych czasow w ziemyach krolestwa naszego czastokrocz w sądzech... rzeczy przednye przeszle rozmagycze sądzą, temv ta rzecz tako, a gynszemv tasz rzecz gynako, dla ktorego rozdzeranya rzeczy myedzy naszymy poddanymy gadky y myeszanya pochodzą (ex qua varietate quaestiones seu causae plerumque post multiplices vexationes remanent,

Sul 6: skarghy alybo rzeczi) *Dział* 6; ⟨C⟩zastokrocz myedzi naszimi poddanimi o granicze gadky bywayą (graves quaestiones suscitantur, *Sul* 21: wyelk⟨ie⟩ skargy powstayą) *Dział* 7.

4. '*parabola, przypowieść, alegoria, allegoria, quod per metaphorae continuationem exponitur*': Tho tho podobenszthwo albo thø tho gadkø (Mat 18, 23) *ca* 1420 *R* XXIV 82; Gadka parabolam (quid est, quod inter vos parabolam vertitis in proverbium istud in terra Israel, dicentes: Patres comederunt uvam acerbam et dentes filiorum obstupescunt? Ezech 18, 2) XV *p. pr. SKJ* I 302; Wymowy gadek per fabulas figurarum XV *med. R* XXIII 279; *Kąthka parabola XV *ex. R* XXV 242; Gathka... albo przepovyescz parabola *ca* 1500 *Erz* 18; ~ *jako nazwa księgi biblijnej*: Misericordia relavat peccata ut testatur in Proverbiis, w Gathchach: Misericordia et veritas redimit... iniquitates (Prov 16, 6) XV *p. post. R* XXV 173.

5. '*zagadnienie, pytanie, problem do dyskusji, zagadka, quaestio, aenigma*': Rozdzyelyenye szostenaczcze... O dzywnych gadkach mlodszego byzkvpa kv starszemu (de mirabilibus quaestionibus episcopi iunioris ad senem) a o odpowyedzyenyv starszego kv mlodszemv XV *med. MPKJ* V 432; Gadką nagarnąlą (*sc.* aquila) eum tali questione pulsavit XV *med. R* XXIII 280; Szadza nauky al⟨bo⟩ vmycnya a b⟨a⟩danye gathk ⟨ro⟩smaytych sciencie desiderium et inquisicio 1461—7 *Serm* 391r; W pyrwey gadcze in prima questione *ca* 1492 *Zab* 148; Zaday gathką propone questionem XV *p. post. R* XXV 182; ~ W gadkach in enigmatibus 1448 *R* XXIV 353; Na trudnych gadkach in enigmatibus (regina Saba audita fama Salomonis in nomine domini venit tentare eum in aenigmatibus III Reg 10, 1) 1471 *MPKJ* V 44, *sim. ib.* 50; Gadka enigma (audite sermonem meum et aenigmata percipite auribus vestris Job 13, 17) *ib.* 60; Gatky (*war. lub.*: pogadky) enigmata (impletus es, *sc.* Salomon, quasi flumen sapientia... Et replesti in comparationibus aenigmata Ecclus 47, 17) *ib.* 86.

6. '*dowód, argumentum*': Entimema, *gl.* argumentum gathka, novum: stirps strenua belligerorum torsit in Hebreos, quo superavit eos 1466 *R* XXII 25; Gadky argumenta *ca* 1500 *JA* X 383.

7. '*twierdzenie, quod asseritur*': Gadky asserciones XV *med. R* XXIV 361.

8. *bez kontekstu*: Gatky gadayøcz *ca* 1450 *PF* IV 577.

Gadlina *cf.* **Gardlina**

Gadobny *cf.* **Gody, Obnowienie**

(Gadownik) Hadownik *bot.* '*pięciornik, Potentilla Tormentilla Schrk*': Hadownik tormentilla 1472 *Rost* nr 570.

(Gadówka) Hadówka *bot.* '*odmiana rdestu, Polygonum Bistorta L.*': Hadowka cerbonia, viperana 1472 *Rost* nr 1212.

Gadowy '*wężowy, żmijowy, virus reptilis, qui viperarum est*': Yad gadowy genuina viperarum, quomodo potestis bona loqui? XV *med. Gl-Wroc* 103v. ~ *Cf.* **Ziele, Korzeń.**

Gagatek '*czarna odmiana bursztynu, electri genus coloris fusci*': Gagatki cacabro 1437 *Rost* nr 2508; Gagatek gagates 1472 *Rost* nr 10; Glynsky... petit... ligibulas coralina cum gagathky 1491 *AcLeop* II nr 687; Gagatek gagates *ca* 1500 *Rost* nr 7145.

Gagatkowy '*zrobiony z gagatku* (*odmiany bursztynu*), *ex electro coloris fusci confectus*': Nicolaus... posuit super eo solidum, quia Clemens... fideiussit sibi pro vxore Stanislai... peplum,... monilia,... et [...] gagathkowe 1450 *Przem* II nr 764.

Gaić *formy*: *praes. ind. 1. sg.* gaję *OrtKal* 309, *OrtMac* 117; *3. pl.* gają *OrtBrRp* 48, 1, *OrtMac* 58; ~ *inf.* gaić 1425 *BiblWarsz* 1857 II 800, 1446 *TymSąd* 151, *OrtKal* 308. 309, *OrtMac* 117, 1472 *AGZ* VI 153; ~ *praet. l. sg. m.* -m gaił 1394 *TPaw* IV nr 218, 1436 *KsMaz* III nr 2287, 1446 *PF* VIII 18; *3. sg. m.* gaił 1393 *TPaw* IV nr 143, 1460 *TymWol* 67, 1463 *R* XXII 382; *3. pl. m.* gaili *OrtBrRp* 48, 1; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* gajon *OrtKal* 309, *OrtMac* 82; gajony XV *in. JA* XXVII 265, 1453 *AKPr* II s. XX, *OrtBrRp* 63, 1, *OrtCel* 2; gajeny 1443 *TymSąd* 140; *neutr.* gajone 1314 *KodMazL* 39; *g. sg. m.* gajonego *OrtBrRp* 51, 3. *OrtCel* 2; *d. sg. m.* gajonemu *OrtBrRp* 40, 2, *OrtKal* 298; *ac. sg. m.* gajony 1441 *ZapWarsz* nr 708, *OrtKal* 300; gajeny *OrtKal* 310; *i. sg. m.* gajonym 1443 *TymSąd* 140, 1451 *TymSąd* 140, *OrtKal* 143, 1463 *R* XXII 382; *neutr.* gajonym 1429—37 *BiblWarsz* 1861 III 25; gajonem 1429—37 *BiblWarsz* 1861 III 25; *l. sg. m.* (w) gajonem 1432 *JP* XXXVI 35, 1449 *Czrs* s. LXXIV, 1449 *TymSąd* 155, *Sul* 80, *OrtBrRp* 51, 3, *OrtKal* 189; gajonym 1449 *Czrs* s. LXXIV; *neutr.* gajonem 1424 *KsMaz* II nr 228; *l. pl. m.* (w) gajonych *OrtBrRp* 88, 1; ~ *inf. pass. sg. m.* być gajon *OrtMac* 117.

Znaczenia: **1.** '*otwierać, odprawiać publicznie roki sądowe* (*według prawa niemieckiego w Polsce*), *iudicium bannitum, quod dicitur, certis quibusdam terminis exercere* (*iure Teutonico in Polonia*)': Cristinus adiunctus... dedit facere iudicium gaycz vyecze 1425 *BiblWarsz* 1857 II

800; Gdy woyth albo przyszyasznyczy szyedza kv praw (*leg.* prawu), a szadv ne gayą any zadny szad sztharadawnego obyczaya gagyaly (*OrtBrRp* 48, 1: gayly) *OrtMac* 58, *sim. OrtBrRp* 48, 1; Gayon (*OrtBrRp* 63, 1: gayony) szad przesz woytha *OrtMac* 82; Kthorymy szlowy sząd gaycz podlug maydborszkyego prawa? *OrtMac* 117, *sim. OrtKal* 308; Kthorymy szlowy ma bycz gayon sząd? *OrtMac* 117; Ma na sztholyecz szyescz woyth s pr⟨z⟩yszyasznyky na ławyczą, a ma pythacz woyth przyszyasznykow: Yestly czasz sząd gaycz? *OrtMac* 117, *sim. OrtKal* 309; Woyth ma rzecz: Yako mnye sz prawa nalyezyono, tako ya thutha gayą sząd y zapowyadam... Tho yusz sząd gayą (*OrtKal* 309: gayon) *OrtMac* 117, *sim. OrtKal* 309; Vzdal dobrovolnye przeth gayonym sądem... Ianoui..., yze volen dacz, przedacz... I tam na tem pravye szed⟨z⟩al... Iąn..., Marczyn..., Voyczech... i tho pravo gagyl [...] Voyczech 1463 *R* XXII 382; Czechmystrz, cum sedetur in prefato contubernio al. in czecha, debet ipsam czecham bannire al. gagycz cum licencia sedere et cum licencia surgere 1472 *AGZ* VI 153; ~ gajony sąd, wiece: Gayony szand iudicium formatum XV *in. JA* XXVII 265; Jagneska... przed gayonym veczem nye szalowa⟨la⟩... o polosmy grziwny any tesz o nye *capowala prawa... Tedis tam przed gayonem veczem nye szalowa⟨la⟩ 1429—37 *BiblWarsz* 1861 III 25; Orsula debet... sexagenam in banito iudicio Stanislao, a pod dom szą szapiszuye Staszcovi w gayonem sądze 1432 *JP* XXXVI 35; Jacom ya Vyaczslawa *vye wygnal sz gego domu szylą, ale my vczekl swynamy (*leg.* z świniami), y na tho mam gayony szand 1441 *ZapWarsz* nr 708; Nye moczenem ya czebie w xagy szyla piszacz, ale cza piszalo prawo y gayeni szand, a malo by na them, co w *xąghay gesth, gothow na tho mogym prawem, gagonym sądem nad xągy dowescz 1443 *TymSąd* 140; Staschek przyal (*leg.* przyjął) poluvloczek znovu w g⟨a⟩yonem sząndze 1449 *Czrs* s. LXXIV; Jan ot Pawla przyal (*leg.* przyjął) zachoczcza vf gaionym uf sadze *ib.*; Dwv wolv... y konya... przyyął za zaloga w gayonem szandzye 1449 *TymSąd* 155; Sbyeszcza kmyecz ma przes pana w sądze gayonem a w wyączszem (in iudicio maiori et bannito) trzykrocz... vpomyenyon bycz *Sul* 80; Lupkowski debet iure deducere Teuth⟨o⟩nicali al. gayonym ssądem 1451 *TymSąd* 140; Item bannum regium id est iudicium formatum vlg. powyath crolewsky vel alterius terre, secundo dicitur gayoni sząd, tercio dicitur interdictum regium zapowedz crolewska 1453 *AKPr* II s. XX; Doszyąglem go prawem a to gest szwyadomo gayonemv (*OrtMac* 45: gaynemu) sząndv *OrtBrRp* 40, 2; Mogaly o proste rzeczy przed woythem besz gayonego (*OrtMac* 63: gaynego) szandu na kaszdy dzen zalowacz? *ib.* 51, 3; Tedy moze woyth... poszwacz przed gayny sząnd a thamo w gayonem (*OrtMac* 63: gaynym) sądze ortelem ma pytacz po szwey wynye *ib.*; Bandzely komv gego gymyenye... przed prawem zapowyedano a zbyeszy, tego nye trzebą pozywacz, ale ten czo ge zapowyedzal, ma... dacz... wolacz w trzech gynszych gayonych (*OrtMac* 119: gaynych) szandzech *ib.* 88, 1; Gayony sąd bannitum judicium *OrtCel* 2; Zapowyedz krolewska s sądv gayonego uel dicitur gayony sad bannum regium *ib.*; Tho szlubyenye, czo thą pany wysznala przed gayonym (*OrtMac* 71: gaynym) sadem, to mvszy ona dzyerszecz *OrtKal* 143; Kaszdy czlowyek mosze w gayonem (*OrtMac* 56: gaynem) sądze swa zalobą odpusczycz *ib.* 189; Pytalyscze nasz..., iako wyele przyszasznykow ma bycz namnycy ku gayonemv (*OrtMac* 118: gaynemu) sandowy *ib.* 298; Przyszla gedna nycwyasta przed gayony (*OrtMac* 26: gayny) szand *ib.* 300; Tedy woythow poszel ma ludzem opowyedacz, ysz mayą gayeny (*OrtMac* 117: gayny) szad *ib.* 310; Vzdal dobrovolnye przeth gayonym sądem 1463 *R* XXII 382; ~ Ego Bartholdus... resignaui ...dimidiam scolteciam prefatam in colloquio dicto vlg. gayone weze (*leg.* wiece) coram Hermanno Plocensi scolteto 1314 *KodMazL* 39; Iakom ya o thi *grzywdi wsstal ot Micolaya, ese my sapovedzal *mogi rolø w gaionem veczu oracz 1424 *KsMaz* II nr 228.

2. *'wyznaczać w lesie obszar użytkowania, silvae partem ad aliculus usum traditam designare'*: Iaco Micolay gayl w pospolni las, in minori silva 1393 *TPaw* IV nr 143; Martinus contra Johannem... debet iura⟨mentum⟩ facere:... Anim go gagil nec spolium recepi 1394 *TPaw* IV nr 218; O ktore czossni na mya Iunoscha szalował, thom ya czossal y gagyl w sswem 1436 *KsMaz* III nr 2287; Jakom ya nye gagył w pospolny lyasz, alle k mey rancze robyono za mogye pyenandze 1446 *PF* VIII 18; Stanislaus in eisdem bonis Pywonino residenciam habere et ea possidere... eo excepto, quia non debet intromittere aliquem al. gagycz, ad usum proprium et pro domo propria 1446 *TymSąd* 151; Baruik Yana Zelechowszkyego nye gayl any s lasza szagayonego yego robothnyky *wyknal 1460 *TymWol* 67.

Cf. **Wgaić, Wygaić, Zagaić, Gajać, Zagajać**

Gaj *formy*: *n. sg.* gaj (1254) *BaudRgV* 45, (1362) 1795 *KodWP* III 194, (1378) 1384 *KodWP* III 469, 1423 *AKPr* VIIIa 162, *Dział* 58, *etc.*; ~ *g. sg.* gaja 1410 *StPPP* II nr 1249, 1424 *MPKJ* II 303; gaju 1396 *TPaw* IV nr 5377, 1417 *KsMaz* I nr 2751, 1428 *ZapWarsz* nr 2878, 1446 *ZapWarsz* nr 785, 1448 *ZapWarsz* nr 824, *Dział* 57, 1468 *ZapWarsz* nr 3098; ~ *ac. sg.* gaj 1398 *Leksz* II nr 2245, *ca* 1400 *CyzWroc*, 1405 *KsMaz* I nr 612, *Sul* 81, *ca* 1455 *Dobr* 324, *etc.*; ~ *i. sg.* gajem 1399 *Leksz* II nr 797; ~ *l. sg.* (w) gai 1405 *SKJ* III 196; gaju 1390 *TPaw* III nr 1678, 1419 *AKPr* VIIIa 148, 1429 *ZapWarsz* nr 2919, *Sul* 59, *Dział* 58, 1487 *ZapWarsz* nr 1649, 1498 *ZapWarsz* nr 1885; ~ *n. pl.* gaje 1398 *Leksz* II nr 2248; ~ *g. pl.* gajow 1457 *ZapWarsz* nr 1064, 1471 *MPKJ* V 104; ~ *ac. pl.* gaje *Sul* 48, *ca* 1455 *Dobr* 325; ~ *i. pl.* gajmi *ca* 1428 *PF* I 481; ~ *l. pl.* (w) gajech 1399 *HubeZb* 45, 1402 *Piek* VI 80; gajoch 1398 *HubeKr* 4, *Sul* 69. 81, *Dział* 37; gajach 1479 *Czrs* s. XLII.

Znaczenia: **1.** '*mały las, zwłaszcza liściasty, nemus vel silva minor imprimis arborum frondentium*': Ubi quercetum fuerat, quod gay vlg. appellatur (1254) *BaudRgV* 45; Partem eorundem nomine gay sive sylve dimiserint (1362) 1795 *KodWP* III 194; Wczinil Mathias scody C grziwen... w gayoch, w lacach (*leg.* łąkach) 1398 *HubeKr* 4; In merica w gaju... non habuit secandi ligna potestatem 1390 *TPaw* III nr 1678; Habet tres mansos retro *istos ligna gay *ib.* nr 1718; Ego... non habui utilitatem gayu 1396 *TPaw* IV nr 5377; Nicolaus... suum gay sive zapust cum ministeriali prohibuit 1398 *Leksz* II nr 2245; Dominus abbas... suas hereditates prohibuit proclamando, scilicet Lubin..., arbores cum vlg. zapusti sive gaye *ib.* nr 2248; Iako Wawrzenicz uczynyl mne scode ff gagech y ff szytach 1399 *HubeZb* 45; Przesczlaw szastauil Cthanowi Drøsgowo i sz gagem 1399 *Leksz* II nr 797; Sli zo (*leg.* szli są) Barbka... s Marzio w gay *ca* 1400 *CyzWroc*; Iaco Ian... w szapuscech..., w gagech Margorzacze... vele scodi vczinil 1402 *Piek* VI 80; Yaco mne Micolay rambil gay 1405 *KsMaz* I nr 612; Ne gąl go w gay, ale w domu 1405 *SKJ* III 196; Johannes... septem arwa:... unum dictum Medzigorze..., ultimum retro gaya... obligauit 1410 *StPPP* II nr 1249; Swathczimi, ysze Sagnew rambyl... drzewo na dzedzine Mancinine vlg. w gagu 1419 *AKPr* VIIIa 148; Yze then gagy... ne *sluchsa do Czarnoczyna 1423 *AKPr* VIIIa 162; Johannes Vislai..., omnes de Gosnewicze se abrenunciaverunt et cum istis, qui ad hoc pertinent gayv 1424 *Czrs* 294; Zastawyamy dzedzini nassze... ze wszytkimi gorami, padoli, pagorky, gaymi *ca* 1428 *PF* I 481; Jacom ya nye poslal odbicz woza w Przecslaowem gayv 1429 *ZapWarsz* nr 2919; Una area... et duo gagy na oppadzech... Petro... cessit 1438 *StPPP* II nr 2753; Jacom ya ne wirambyl Micolayewy gayu 1446 *ZapWarsz* nr 785; Jacom ya ne wiwozil s Philippowa gayu drzewa gwaltem 1448 *ZapWarsz* nr 824; Nyektorzy... wchodzą w laszy abo w gaye (*Dział* 38: w gay) cvdze (intrantes silvam vel gaium alicuius) *Sul* 48; Kedi ktho w gayv czvdzem... dąby wyrąby (in gaio... quercus inciderit)..., grzywną themv, w czygem gayv (*Dział* 58: temv, czyg gest gay) vczynil (in cuius gaio fecit)..., zaplaczy *Sul* 59, *sim. Dział* 58; O rabycnyv w leszech abo w gayoch *Sul* 69; Gdyby wszethw w lasz czącz thake drzewa..., moze bycz przes dzedzicza thego lasza yąth,... a thakesz o gayoch, gdze malo gest laszow, ma bycz roszvmyano (et similiter de gaiis... observetur) *Sul* 81; Lvdze w dobry lasz albo w gay rzeczony zapvstha... wszethwszy... pozarem zaszgą (plebei... gaium... pozarem succenderint) *Sul* 81; *Thasz ya gyda, roszkoszny may, dayacz kwyathky y szelony gay *ca* 1455 *Dobr* 324; V ognya szą ludze grzeya, lupya chrosthy, wszelkye gaye *ib.* 325; Jakom ya nye przedal... drzeva Stromylovy... z gego gayow 1457 *ZapWarsz* nr 1064; Nygednego drapyesstwa... mayą czynycz... any tesz w dąbrowach, any w gayoch (in silvis, gaiis) kv bvdowanyv *Dział* 37; O dzeczkowanyv lyasa y gayv (de pignore gaiorum et silvarum) *Dział* 57; Jakom ya nye przyachal na czthyrzech vozyech w kxyanzy gay gwalthem, *anin go wyrambil 1462 *ZapWarsz* nr 1177; Yakom ya nye wyrabyl borow, gay⟨o⟩w, lassow Mykolay⟨e⟩wy 1465 *ZapWarsz* nr 1174; Jako ya Mikolagewi nye wirambyl gayv any dambv 1468 *ZapWarsz* nr 3098; Lassow, gagyow nemorum (quid fiet de ligno vitis ex omnibus lignis nemorum? Ezech 15, 2) 1471 *MPKJ* V 104; Domaschewska czyascz... ma bycz thako vyelka, jako Plichczinska... w gayach, w błonyach 1479 *Czrs* s. XLII; Habet villa praefata duo gaya quercina bona et duas borras *DlLB* I 537; Ad gagium, qui gagius al. gaay continetur ad partem domini subiudicis 1487 *AGZ* XV 569; Stanislao... medietatem ville... obligavit... cum medietate medietatis gay *ib.* XIX 367; Jakom ya dwu konyv s wozem... kmyeczyewy... wsyal w gayv y w skodzye swey 1487 *ZapWarsz* nr 1649; Yako mnye

Sthanyslaw Myczkowycz w gayv moyem... rabal drzewo 1498 *ZapWarsz* nr 1885; De incidentibus silvas vel gaia, vel borras alienas XV *JusPol* 109; Gay nemus *ca* 1500 *Erz* 18; ~ Yze ludze... yablek ne rwaly, gayą ne lupyli 1424 *MPKJ* II 303; ~ *w formie zlatynizowanej*: Ligna pro stodolis et aliis ad opus necessariis et pro coquendis lateribus de nostris gayonibus et silvis, ubi magis commode invenerint, libere accipiant 1244 *UrkWroc* 6; Modlnicia cum... pratis, rubetis, gays (1287) *KodPol* III 149; In gayo 1318 *CodSil* XVIII 74; Johannes... contra Nicolaum... testibus clare edocuit, quod a triginta annis gagyum al. zapusta dictum zapuszczili 1420 *StPPP* II nr 1691; ~ Iacet penes medium laneum michnovsky et cum gayo barthny 1495 *AGZ* XIX 432; ~ *może 'danina, opłata za korzystanie z gaju, tributum, quod solvere debet, cui alienae silvae usus fructusque conceditur'*: Pro locacione... nove hereditatis... assignavimus ac presentibus condonamus predicto scolteto Martino... de omnibus iudiciis... tercium denarium, de gayo, quod vlg. gay nuncupatur, tercium denarium (1378) 1384 *KodWP* III 469.

2. *'ścięte krzaki, gałęzie, chrust, sarmenta, ramalia'*: Yacom ya sz mego domu ⟨nie⟩ dala bydla any gayw sza dzessøcz grzywen 1417 *KsMaz* I nr 2751; Jako ya tho wem, eze Andrzey nye winosil Hindrzichowa gayv brzemyenem silø 1428 *ZapWarsz* nr 2878.

Gajać *'otwierać roki sądowe (według prawa niemieckiego w Polsce), iudicium bannitum, quod dicitur, certis quibusdam terminis exercendum instituere (iure Teutonico in Polonia)'*: Gdy woyth albo przyszyasznyczy szyedza kv praw (*leg.* prawu), a szadv ne gayą any zadny szad sztharadawnego obyczaya gagyaly (*OrtBrRp* 48, 1: gayly),... mozely szwyadeczthwo yego (*sc.* wójta) szadv szye oszthacz? *OrtMac* 59.

Gajenie 1. *'otwieranie roków sądowych (według prawa niemieckiego w Polsce), actus iudicium bannitum, quod dicitur, instituendi atque exercendi (iure Teutonico in Polonia)'*: Moszely woyth pythacz przyszyasznykow o czasz gayenya sądu? *OrtMac* 117.

2. *'wyznaczenie w lesie obszaru użytkowania, silvae partis ad alicuius usum traditae designatio'*: Symon et Paulus... habent et habere debent perpetueque tenere inviolabiliter et observare communia pascua non dampnosa sine recusacione inter se..., dumtaxat non capiendo et congregando in domum sine intromissione al. przes gayenya 1446 *TymProc* 227.

Gajewe *cf.* **Gajowe**

Gajewnik *cf.* **Gajownik**

Gajnik *'młody las, zagajnik, silva minor'*: Villani habent... pascere... in rubetis, que iacent inter dictas villas et inter gayniky 1398 *AKPr* VIII a 78.

Gajny *formy*: *n. sg. m.* gajny *OrtZab* 527; ~ *g. sg. m.* gajnego *OrtKal* 185, *OrtMac* 63. 98, *OrtZab* 527; ~ *d. sg. m.* gajnemu *OrtMac* 45. 118; ~ *ac. sg. m.* gajny *OrtBrRp* 51, 3, *OrtKal* 195, *OrtMac* 26. 31. 63. 117, 1461 *Trześn* 70; ~ *i. sg. m.* gajnym *OrtKal* 142, *OrtMac* 70. 71; gajnem *OrtMac* 118; ~ *l. sg. m.* (na) gajnem *OrtKal* 200, *OrtMac* 32. 56; gajnym *OrtMac* 63; ~ *l. pl. m.* (w) gajnych *OrtMac* 119.

Znaczenie: *(o rokach sądowych) 'prawidłowo otwarty według prawa niemieckiego w Polsce, bannitus, i. e. rite institutus (dicitur de iudiciis iure Teutonico in Polonia certis quibusdam terminis exercendis)'*: Przyszla jedna nyewyastha przed gayny (*OrtKal* 300: gayony) sząd *OrtMac* 26; Dwoye przyszlo przed nasz w gayny szad *OrtMac* 31, *sim. OrtKal* 195; Gdy woyth szyedzy na gaynem szadzye..., ktho gyemu przepadnye, then mu pokupy oszm szelagow *OrtMac* 32, *sim. OrtKal* 200; Tho yesth szwyadeczno gaynemu (*OrtBrRp* 40, 2: gayonemv) szadowy *OrtMac* 45; Kaszdy czlowyek moze w gaynem (*OrtKal* 189: gayonem) szadzye szwą zalobą opuszczycz *ib.* 56; Mogaly o proszthey rzeczy przed woythem besz gaynego (*OrtBrRp* 51, 3: gayonego) szadv na kaszdy dzyen sządzycz? *ib.* 63; Thedy go moze woyth poszwacz przed gayny sząd a thamo w gaynym (*OrtBrRp* 51, 3: gayonem) szadzye ortelem ma pythacz po szwey wynye *OrtMac* 63, *sim. OrtBrRp* 51, 3; Anna stala przed gaynym szadem szwym (*leg.* z swym) rzecznykyem *OrtMac* 70, *sim. OrtKal* 142; Tho szlubowanye, czo ta pany wysznala przed gaynym (*OrtKal* 143: gayonym) szadem, to muszy ona dzyerzecz *OrtMac* 71; Ma... przynyescz lysth od woytha y od przyszyasznykow sz gaynego szadv *OrtMac* 98, *sim. OrtKal* 185; Woythow poszel ma ludzyom opowyedzyecz, ysz maya gayny (*OrtKal* 310: gayeny) sząd *OrtMac* 117; Pythalysczye nasz..., yako wyelye przyszyasznykow ma bycz namnyey ku gaynemu (*OrtKal* 298: gayonemv) sządowy *ib.* 118; Zona wyązala (*leg.* wwiązała) szye w polowyczą yego (*sc.* męża)... gymyenya, yako yey wszdal za zywotha przed gaynem (*OrtBrRp* 87, 3: gayonym) szadem *ib.*; Badzyely komu yego gymyenye... przed prawem zapowyedzano, a zbezy,

tego nye trzeba poszywacz (*leg.* pozywać), ale czo ye zapowyedzyal, ma... dacz volacz we trzech blysszych szadzyech gaynych (*OrtBrRp* 88, 1: gayonych) *ib.* 119; Bannum regium gayny szand vel zapovyecz krolewszka gaynego szandv *OrtZab* 527; Ante iudicium al. prz⟨e⟩d gayny szant 1461 *Trześn* 70.

Gajowe, Gajewe '*danina, opłata za korzystanie z gaju, tributum, quod pro silvae usu fructuque possessori solvebatur*': A na⟨r⟩zas..., a urna mellis gaiovego... sint liberi et exempti 1268 *KodWP* I 382; Singulis annis in festo beati Martini episcopi per quindecim grossos Pragenses nobis soluere tenebuntur et per unam mensuram avene de silva, quod gaiove vulgari nomine vocitatur (1356) 1538 *KodPol* II 725; Adiungimus... sculteto... in omnibus siluis et fluuiis, in frucetis omnibus et fructibus nobis pertinentibus, quod dicitur vlg. gaiowe, terciam partem (1360) *MMAe* III 301; Volumus, quod nullus castellanus seu officialis noster, qui aliquod habuerunt ius qualequale in... silva Czirnecz, kmetones predictos infra limites dictorum sexaginta mansorum non inpediat nec molestet, neque gayowe petere presumat 1362 *KodWP* III 209; In nemore, quod dicitur gayove, tercium denarium 1373 *ib.* 398; De indaginibus ac nemoribus al. gayewego tercium denarium habebit (1383) 1537 *ib.* 536; Damus quartum denarium de pascuis et ex siluis vlg. gayowe (1421) *MMAe* VIII 471; Aduocatus tercium denarium de silua... vlg. gayowe... obtinebit 1425 *KodPol* II 412; ~ Damus... libertatem ab omnibus solutionibus avene vlg. gayowego owssa (1436) 1546 *KodPol* II 866.

Gajownik, Gajewnik '*leśniczy, silvarum custos*': Custodes siluarum debent esse, qui dicuntur gaiownici 1255 *AKH* IV 188; Costuk gayownyk de Bliscziwodi 1444 *AGZ* XIV 148; Gayewnyk in Ossyeczsko 1464 *ZapMaz* 50.

Gajowy '*znajdujący się w lesie, qui in silva situs est*': Paulus et sui successores nullam tabernam... edificare nec habere debebunt neque... homines ipsius Pauli ibidem cereuisiam propinare presumant, exceptis duabus tabernis ibidem dictis gayowe ipsius Pauli 1441 *StPPP* II nr 2913 b. ~ *Cf.* **Gajowe.**

Galaktyt *min.* '*jakaś odmiana steatytu, genus quoddam lapidis, quod talcum vocatur*': Galactit alactiten 1472 *Rost* nr 1854.

Galander *zool.* '*Melanocorypha calandra Boie.*': Galander galendra 1472 *Rost* nr 1372.

Galareta, Galreta '*gelatum*': Duo lucei magni recepti sunt ad galaretam 1393 *MMAe* XV 53; Pro II caponibus et III pullis... domino regi ad galretham 1394 *MMAe* XV 61; (Za ocet) ad galretam *ib.* 564.

Galban *cf.* **Galban**

Galcz *cf.* **Golcz**

Galia 1. '*rodzaj trociczek, conuli odorati genus*' (*?*): Gallia gallia muscata 1472 *Rost* nr 655.

2. *dubium*: Galia domowa *egomum 1437 *Wisł* nr 228, s. 86.

Galić '*sprzyjać, dobrze życzyć, favere, bona optare*': Goszdi (*leg.* kożdy) szobye gali 1470 *Wisł* nr 2620.

Galreta *cf.* **Galareta**

Gałązka '*surculus, palmes*': Galaszka XV *p. pr. R* XVI 341; Vos palmites lathorosly vel ga[n]lansky, rozgi, otnogi *ca* 1450 *PF* IV 575; Galaska palmitem XV *med. R* XXV 155; Galąsky surculos XV *p. post. R* XXV 198.

Gałąź *formy*: *n. sg.* gałąź *ca* 1450 *PF* IV 575, *ca* 1500 *Erz* 18; ~ *g. sg.* gałęzi 1428 *ZapWarsz* nr 290; ~ *ac. sg.* gałąź *ca* 1418 *JA* XIV 511; ~ *l. sg.* (na) gałęzi XV *p. post. R* XXV 175; ~ *n. pl.* gałęzie 1403 *Piek* VI 118, 1463 *AcLubl* II; ~ *ac. pl.* gałęzi *Sul* 59; gałęzie *Sul* 59.

Znaczenie: '*ramus, frons, palmes*': Wirzbanta Golaneczski czøndzal Potra... o wiranbene dwu dambu et 40 ramis et 6 vlg. galansze 1403 *Piek* VI 118; Palmitem gąlasz albo lathorosz *ca* 1418 *JA* XIV 511; Kedi ktho w gayv czvdzem geden abo dwa dąby wyrąby, za kasdy osmy szkoth..., alye gdi tylko gałąszy othnye (si tantum propagines absciderit), cztirzi skoczcze zaplaczicz mvszy *Sul* 59; Paknyąły othrosly alybo gałąszye (sin... propagines vel ramos absciderit) tylko obrąby, począdzan tylko ma bycz *ib.*; *Galanzan palmes *ca* 1450 *PF* IV 575; Palmiti lathorosly, galansz, otnoga *ib.*; Rami al. gałąszye 1463 *AcLubl* II; Pro *galandze ad testarum lateres 1494 *WarschPozn* I 378; Pro frondibus al. *galandze 1494—5 *WarschPozn* I 394; Gałąszye ramos XV *p. post. PF* III 286; Homo fugiens incidit in... foueam, in qua fouea fuit... arbor, et sic mansit super vno ramo, na gałąszy, illius arboris XV *p. post. R* XXV 175; Galasz frons *ca* 1500 *Erz* 18; ~ '*szubienica, patibulum*': Non est bonus homo, quia se exemit a patibulo... (rota:) Jako mne oth galanszy nye othcupyono 1428 *ZapWarsz* nr 290. ~ *Niektóre przykłady z formą* gałęzie *można by uważać za collectivum.*

Gałban, Galban *bot.* '*Ferula Schair Borszcz.*': Galban galbanum 1472 *Rost* nr 85.

Gałęzisty '*rozgałęziony, o wielu gałęziach, frondosus*': Kadzidlne rzeci zegl... pod wszelkim drzewem gałøzistim (sub omni ligno frondoso) *BZ* II Par 28, 4.

Gałgan *bot.* **1.** '*Alpinia Galanga Willd.*': Galgan galanga 1464 *Rost* nr 4813, *sim. ca* 1465 *Rost* nr 3920; *Galgand galanga 1472 *Rost* nr 100; Galgan 1475 *Rost* nr 2939; Galgan galanga *ib.* nr 3074; Galgan galganum *ib.* nr 3182, *sim.* 1478 *Rost* nr 1951; Galgan galanga XV *p. post. R* LIII 66, *sim. ca* 1500 *Erz* 18, *ca* 1500 *Rost* nr 7141.

2. polny gałgan '*Scirpus silvaticus L.*': Polny galgan ciperus 1484 *Rost* nr 5980, *sim. ca* 1500 *Rost* nr 5377.

Gałka 1. '*gałka, kulka (tu użyta do gry hazardowej), alea vel globulus lusorius*': Acz gaalki alybo kostki gygrayąncz czyy syn czo straczy (si globisando aut taxillos ludendo... aliquid perdiderit), na yego cząnscz polyczono bandze, gdi... na dzaal przydze *Sul* 17; Syn... acz galky gygrayącz alybo kostky (*Dział* 42: gygrayączy kostky)... nyeczso straczy... (filius..., si globisando... aliquid perdiderit), kasde straczone chczemy..., aby na gego cząscz bylo polyczono *Sul* 50.

2. '*kopuła na szczycie namiotu, tentorii culmen*' (*?*): Pro gnunphis (*pro* gumphis) ad reformanda tentoria regalia circa domas dictas galky 1393 *MMAe* XV 160.

Gamba *cf.* **Hańba**

Gamrat '*nierządnik, gach, moechus*': Histriones vlg. gamraczi XV *med. R* XXIV 339.

Ganek 1. '*płaski dach, taras na domu lub przed domem, tectum planum aedificii vel moenium, pinna*': De pinnaculo ganku XV *p. pr. R* XXIV 364; Na ganku cosczelnyem (statuit eum super pinnaculum templi Mat 4, 5) *ca* 1450 *PF* IV 571; Pinna id est summitas cuiuslibet rei, sed proprie templorum et murorum, spyczą vel gąnek, vel okragly sczyth *ca* 1500 *Erz* 18; Pinnaculum est cuiuslibet domus vel templi fastigium ganek *ib.*; Ganek, halkerz pinnaculum templi (Mat 4, 5) *ca* 1500 *JA* X 383; ~ Ganek brukowany przed domem, nye mayączy nad szobą przykryczia licostratos (*pro* litostratos), id est structura de lapidibus, hebraice golgotha XV *p. post. Kałuż* 275.

2. '*kryte wejście lub podcienie, ganek, kruchta, porticus, vestibulum*': Porticus eyn vorkirch oder eyn eyngang, oder leychhausz ganek albo kruchta *ca* 1500 *Erz* 18; Postica est ingressus a parte posteriori hyndertor ganek *ib.* ~ Ganek ambitorium *ca* 1455 *JA* XIV 495; Ganek deambulacio (ante gazophylacia deambulatio decem cubitorum latitudinis Ezech 42, 4) 1471 *MPKJ* V 106.

Ganiać (*?*) '*strofować, castigare, reprehendere*': Nye ganye (*pro* ganias *?*) non reprehendit 1466 *R* XXV 140.

Ganić *formy*: *praes. ind. 3. sg.* gani *Słota* w. 75. 100, XV *med. R* XXIV 360; ~ *part. praes. act. adv.* ganiąc *Sul* 40; ~ *part. praes. act. adi. g. sg. m.* ganiącego 1471 *MPKJ* V 81; *n. pl. m.* ganiący 1471 *MPKJ* V 131; *f.* ganiące *MPKJ* V 131; *g. pl. f.* ganiących 1466 *R* XXII 15; ~ *inf.* ganić XV *med. R* XXII 246, XV *med. R* XXV 272, XV *ex. PF* V 21, *Rozm* 806; ~ *praet. 3. sg. m.* ganił 1406 *Piek* VI 291, *MPKJ* V 122, *Rozm* 317; *3. pl. m.* ganili 1471 *MPKJ* V 122.

Znaczenia: **1.** '*czynić wyrzuty, karcić, strofować, exprobrare, vituperare, reprehendere*': Tako panna, yako pany ma to wedzecz, czszo szø gany *Słota* w. 75; Bocz gest co⟨ro⟩na czszna pani, przepascz by mu, kto yø gany *Słota* w. 100; Kedi kthorzy kmyecze sz tego *zywyata zyvotha przes plodv schodzą, gych wszistko ymyenye... obykly szą oblapacz szobye panowye. Stąd my ten tho przewrothny obyczay ganyącz, vstawyamy (nos eandem abusivam consuetudinem reprobantes statuimus) *Sul* 40; Bądą wam mowicz wschitko sle, lszącz (*leg.* łżąc) prze myą, thu sromotne vcziynky a ganyebne na wasz wcladayącz..., gen gesm zivot, gen wi wyedzeczye, gegosch ządaczye, o tho lszącz na wasz ginego, czssoss yako na szle ludzi mowyą, bo owego nye mogą ganycz XV *med. R* XXII 246; ⟨Non⟩ parvipendit nye gany any sromoczy, any leko waży XV *med. R* XXIV 360; Karal, ganyl, bakal, swarzyl exprobravit (novissime recumbentibus illis undecim apparuit, et exprobravit incredulitatem eorum Marc 16, 14) *MPKJ* V 122; O tem, yako myly Iesus ganyl myasta, v ktorych czynyl czvda *Rozm* 317; Takyez y pomavyaczye, yze vzdravya v sobotą y maczye to chvalycz, a nye ganycz *Rozm* 806; ~ ganiący '*zganiony, culpatus*': Ecce canes, tonat ira canum, timet ille, timenti fit fuga, culpati cruris, od ganyączych nog, odorat opem 1466 *R* XXII 15.

2. '*rzucać obelgi, złorzeczyć, maledicere, criminari, conviciari*': Ganyączego contumeliosi (est correptio mendax in ira contumeliosi Ecclus 19, 28) 1471 *MPKJ* V 81; Schromoczily, ganyly (*war. lub.*: wyastky czynyły a. ganili) conviciebantur (qui cum eo crucifixi erant, conviciabantur ei Marc 15, 32) *ib.* 122; Ganyączy (*war. lub.*: ganyacze) criminantes (anus similiter in habitu sancto non criminatrices Tit 2, 3) *ib.* 131; Ganycz małedicere XV *ex. PF* V 21.

3. '*skarżyć, pozywać do sądu, accusare*': Iaco Hynczka ne ganil Niczka pot zacladem dwustu krziwen 1406 *Piek* VI 291.

4. *dubium* '*odrzekać się, detestari*': Detestare et iurare ganycz, clancz scha XV *med. R* XXV 272.

Cf. **Naganić, Oganić, Poganić, Przyganić, Zganić, Ganiać, Naganiać, Przyganiać**

Ganiebnie *cf.* **Haniebnie**

Ganiebno *cf.* **Haniebno**

Ganiebność *cf.* **Haniebność**

Ganiebny *cf.* **Haniebny**

Ganienie 1. '*wytykanie błędów, ganienie, vituperatio*': Gelecole kto wyessyeli syą a cocha w marney fale, tele tesze y smącza syą... prze ganyenye XV *med.* R XXII 247.

2. '*rzucanie obelg, złorzeczenie, contumelia, convicium*': Ganyenye swego szemranya vkazaly przecyw panv bogu (improperium murmurationis suae contra dominum protulerunt) *BZ* Judith 8, 24; Ganyenye a. przecziwnoszczi contumelias (qui profert contumeliam, insipiens est Prov 10, 18) 1471 *MPKJ* V 67; Ganyenye, layanye improperium (hi sunt, quos habuimus... in similitudinem improperii Sap 5, 3) *ib.* 75; Ganyenye convicia (convitia et maledicta reddet illi Ecclus 29, 9) *ib.* 82; Ganyenym vnandzyly contumeliis afficerent (cum autem factus esset impetus Gentilium et Judaeorum cum principibus suis, ut contumeliis afficerent et lapidarent eos Act 14, 5) *ib.* 134.

Gańba *cf.* **Hańba**

Gańbić *cf.* **Hańbić**

Gańbieć *cf.* **Hańbieć**

Gańbienie *cf.* **Hańbienie**

Gańca '*ten co rzuca obelgi, oszczerca, contumeliosus calumniator*': Ganczy (*war. lub.*: gancz) calumniatorum (propter multitudinem calumniatorum clamabunt Job 35, 9) 1471 *MPKJ* V 62; Ganczye contumeliosi (ne contra faciem stes contumeliosi Ecclus 8, 14) *ib.* 79; Ganczie, naschmyevacze (*war. lub.*: ganycze a. naszmyvacze) contumeliosos (ut faciant ea, quae non conveniunt... contumeliosos, superbos Rom 1, 30) *ib.* 125.

Gar (*?*) *bot.* '*Aegopodium Podagraria L.*': Gar allizatum 1450 *Rost* nr 10788. ~ *Cf.* **Gier.**

Garb *formy*: *n. sg.* garb 1471 *MPKJ* V 76, *ca* 1500 *Erz* 18; ~ *g. sg.* garbu *Rozm* 152; ~ *ac. sg.* garb 1440 *AGZ* XIII 91; ~ *i. sg.* garbem 1495 *AGZ* XIX 432; ~ *l. sg.* (na) garbie 1475 *AGZ* XIX 535.

Znaczenia: **1.** '*wypukłość na żywym organizmie, quod in corpore summo praeter naturam eminet, extat*': **a.** *na klatce piersiowej*: '*garb, gibbus*': Ną chrzypczye garb gibbus *ca* 1500 *Erz* 18; Garb na pyerszach gibbus in pectore *ib.*; ~ **b.** *na szyi*: '*gruczol a. wole, guttur strumosum, struma*': Schygyą myal svyątla a byala... a tesch ny myal gruczola na garlye any garbv ktorego (neque guttur tumuit nec fuit strumosum) *Rozm* 152; ~ *przenośnie*: Donec turgorem, garb, peccati per penitenciam deponas XV *med. R* XXIV 342.

2. '*wypukłość terenu, pagórek, góra, terra vel locus eminens, collis, mons*': Iohannes debet fodere turgidem al. garb pro se inter prata 1440 *AGZ* XIII 91; Nos... ab eodem scopulo acquitavimus per lutum et ibidem super rivulo al. na garbye sippavimus alterum scopulum 1475 *AGZ* XIX 535; ⟨Cum⟩ colle al. s garbem, qui iacet penes medium laneum michnovsky et cum gayo barthny 1495 *AGZ* XIX 432.

3. *dubium*: '*wypukłość na drzewie, sęk, arboris nodus*': Sąk a. garb vertex (lignum curvum et vorticibus plenum sculpat diligenter Sap 13, 13) 1471 *MPKJ* V 76.

Garbarski '*coriarius*': Simcha ipsis in domum suam... intromissionem totalem et in omnia bona sua ac ad omnia instrumenta cerdonia al. garbarskie dare est obligatus 1486 *AGZ* XV 236.

Garbarz '*coriarius*': Fideiussit Jan, garbars, vitricus eius 1435 *LibIur* nr 4636; Garbarz cerdo 1437 *Wisł* nr 228, s. 86; Molendinum nostrum... transferimus in cerdonale temporibus perpetuis duraturis ad omnes cerdones vlg. garbarze 1447 *MMAe* XVII 472; Frumitores vel fruimitores dicuntur, qui faciunt coria, garbarze 1450 *RpKapKr*; Garbarz cerdo *ca* 1500 *Erz* 18; Garbarz cerdo *ca* 1500 *R* XLVII 354; ~ *może z fleksją łacińską*: Garbary nostri... sedecim marcas et cuttes siue corrigia soluere fuissent obligati 1423 *MMAe* V nr 120.

Garbaty '*gibber*': Jan garbathy, cramarsz, ius habet 1498 *LibIur* nr 8904.

Garbić *cf.* **Zgarbić**

Garbowaty '*garbaty, gibber*': Billibi (*sc.* człowiek)... garbowati albo slzawi, albo byelmo mayøczi na oczv..., nye przistøpy offyerowacz panv (si gibbus..., non accedet offerre hostias domino) *BZ* Lev 21, 20.

Garcarz *cf.* **Garncarz**

Garcarzowic *cf.* **Garncarzowicz**

Garczarz *cf.* **Garncarz**

Garczarzowic *cf.* **Garncarzowicz**

Garciel *cf.* **Gardziel**

Gardlica *cf.* **Garlica**

Gardlić 1. '*dławić, dusić, suffocare*': Gardlił, davyl suffocabit (servus ille invenit unum de conservis suis, qui debebat ei centum denarios et tenens suffocabat eum Mat 18, 28) 1471 *MPKJ* V 119; ~ Gardly, zaduscha suffocat

(hic est, qui verbum audit, et solicitudo saeculi istius, et fallacia divitiarum suffocat verbum, et sine fructu efficitur Mat 13, 22) 1471 *MPKJ* V 119.

2. '*nalegać, nastawać na kogoś, premere*': Nye gardly *primes (verba improperii non dicas illi et non premas illum in repetendo Ecclus 31, 42) 1471 *MPKJ* V 83.

Gardlina, Gadlina, Garlina '*snop prostej, równej słomy lub trzciny, też poszycie dachu, straminis fascis, tectum stramineum*': Gardlina glossus 1437 *Wisł* nr 228, s. 87; Thomas probabit, quando placet, confitendo stramina, que se offert restituere, exceptis straminibus aptis ad tegendum vlg. gardlina, que dixit, quod heres ville recepit. Ponet evictorem heredem pro dicta gardlina 1444 *MMAe* XVI nr 410; Pro octo capeciis straminum al. gadlina 1452 *MMAe* XVI nr 490; Ho czo na mya schalovala Anna... wysschey kopy zalogy hy poloschenya gardlyna hysthby 1462 *ZapWarsz* nr 1155; Domorum stramina gardlina 1466 *R* XXV 141; Laboriosus Nic⟨olaus⟩..., qui exivit a nobili Johanne..., *stupam inordinate stramine al. *garthlyna posuit et stabulum... al. chlew rubeto non reformavit al. nye pochrosczyl 1478 *ZapRpCzers* 2, 248; Laboratoribus in Lubom circa gaczi 17 grossos... Ibidem za *garlymi... 3 grossos 1494 *Warsch-Pozn* I 377; Gardlyną stramina XV *p. post. R* XXV 202; Glossus gardlyną vel klocz *ca* 1500 *Erz* 18; ~ *może* '*grzbiet dachu, tecti culmen*': Gadlina culmen, quia culmo tegitur XV *p. post. PF* V 10.

Gardło, Garło *formy*: *n. sg.* gardło *Fl* i *Pul* 5, 11, XV *med. GlWroc* 58r, *ca* 1455 *JA* XIV 493, 1463 *PF* V 13, *Pul* 68, 4, *ca* 1500 *Erz* 18; ~ *g. sg.* gardła 1428 *ZapWarsz* nr 292, *BZ* Lev 5, 8. II Par 23, 15, 1470 *ZapWarsz* nr 3007; ~ *d. sg.* gardłu 1471 *MPKJ* V 21; ~ *ac. sg.* gardło 1415 *StPPP* II nr 1405, 1424 *KsMaz* II nr 369, *BZ* Gen 27, 17. Deut 21, 4. 28, 48. 33, 29, *De morte* w. 199, 1472 *ZapWarsz* nr 1347, 1478 *ZapWarsz* nr 1212; ~ *l. sg.* gardłem 1466 *R* XXII 20, *Pul* 113, 15; garłem XV *ex. SlArch* I příl. 20; ~ *l. sg.* (w) gardle *Fl* 113, 15, *Fl* i *Pul* 149, 6, *Błaż* 320, *BZ* Gen 49, 8, 1461—7 *Serm* 97r, *ca* 1500 *Erz* 18; garle *Rozm* 152; ~ *g. pl.* gardł *BZ* Lev 26, 13.

Znaczenie: '*tylna część jamy ustnej (pojmowana też jako źródło głosu), gardło, przełyk, przednia część szyi, szyja, fauces, guttur, cervix, collum*': Bo ne w gich vszczech prawdy, sercze gich proszne iest, grob otworzoni iest gich gardło (sepulcrum patens est guttur eorum), iøzikmi swimi lszywe sø czinili *Fl* 5, 11, *sim. Pul*, XV *med. GlWroc* 58r; Slawany (*pro* balwany) poganow... noghy ymayø, a ne bødø chodzycz any wolacz *bodø w gardle (*Pul*: gardlem) swogem (non clamabunt in gutture suo) *Fl* 113, 15; Weszela bosza w ⟨g⟩ardle gych (exaltationes dei in gutture eorum) *Fl* 149, 6, *sim. Pul*; Vszyłowal yesm wołayøcz, pomylklo iest gardlo moye (raucae factae sunt fauces meae, *Fl*: dzøsla moia) *Pul* 68, 4; ~ Czom vczinil Ofcze, tho sza yey poczøthkem, kedi strya daviła sza gardlo 1424 *KsMaz* II nr 369; Czszom vczinil Ondrzeyewi, tho za yego poczanthkem, kedi my szan (*leg.* się) do gardla rzuczil 1428 *ZapWarsz* nr 292; Synowy koscz rybya w gardle vwyøzla (in... gutture os piscis transversum erat) *Błaż* 320; Gardlo *ca* 1455 *JA* XIV 493; Skorkama koszelkowyma osyla (*leg.* oszyła) gemu røce a gardlo (colli nuda protexit) *BZ* Gen 27, 17; Iuda, czyebye bødø chwalicz braczya twoya, røcze twogy na gardlye (in cervicibus) twich nyeprzyyaczyol *ib.* 49, 8; Offyerowacz bødzye dwye garlyczi... y da ge kaplanowy, gensze... offyervge za grzech, zakrøczyw glowø gego tako, zebi syø gardla dzerszalo (ut collo haereat) *BZ* Lev 5, 8; Ia bødø pan bog wasz,... ienzeczem slamal wrzeczødze s gartl (qui confregi catenas cervicum) waszich, abiscze chodzili proscy *ib.* 26, 13; Srzerzø (*leg.* zrzeżą)... gardlo ialoviczi (caedent... cervices vitulae) *BZ* Deut 21, 4; Wlozi zelaszne yarzmo na twe gardlo (ponet iugum ferreum super cervicem tuam) *ib.* 28, 48; Poprze czebye nyeprziyaczel twoy a ti gego gardlo potloczysz (tu eorum colla calcabis) *ib.* 33, 29; Chicywszi syø røkama gey gardla (imposuerunt cervicibus eius manus), wiwyedly iø precz *BZ* II Par 23, 15; Davy w gardle suffocat in ore 1461—7 *Serm* 97r; Kyedy navyedza ma skola, bandv yem lacz w gardlo szmolą *De morte* w. 199; A zatoczyczy glową kv gardlv et retorto ad collum capite (Lev 1, 15) 1471 *MPKJ* V 21; Yako ya tho vyem, ysse czo vdzyelal Jan..., tho vdzyelal za *yeh początkyem, ysse hyh za gardlo vlapyla 1472 *ZapWarsz* nr 1347; Jakom ya nye przyyachal... w dom do Pyotra... anym go uphyczyl za gardlo 1478 *ZapWarsz* nr 1212; Gardlo guttur *ca* 1500 *Erz* 18; Glans yaplko w gardle albo zoladz *ib.*; Schygyą myal svyątla... a tesch ny myal gruczola na garlye any garbv ktorego (neque guttur tumuit nec fuit strumosum) *Rozm* 152; ~ '*wole (u ptaka), ingluvies (avium)*': Gardło ptasze vesicula 1463 *PF* V 13; ~ grube gardło '*gruby, chrapliwy głos, vox gravis et rauca*': Crocitat corvus

clamoroso gutture, *gl.* alta nota, grubim gardłem 1466 *R* XXII 20; ~ *przenośnie 'życie, vita (metaphorice)'*: Anym mowyl... szlych y nyevczczyvych szlow... rzekącz:... Abych ya byl thobye thako w mlodych leczech, szbawyłbych czą gardla thwego 1470 *ZapWarsz* nr 3007; Byenya vye, czo o mnye movyl y layal, czego, dalybog, garlem svem nye dovye⟨dzie⟩ XV *ex. SlArch* I příl. 20; ~ *niejasne*: Clemens... penam XV judicio, pro eo, quia importune in judicio loquebatur his verbis: Mussycz mi stacz o gardlo y wroczicz w gardlo 1415 *StPPP* II nr 1405.

Gardość *cf.* **Hardość**

Gardyjan *cf.* **Gwardian**

Gardzenie 1. *'pogardzanie, wzgarda, despectio, aspernatio, contemptio'*: Bo wele zapelnona gest dusza nasza: przekorø *opylwytim, a gardzene (*Pul*: gardzenym) physznym (quia multum repleta est anima nostra: opprobrium abundantibus, et despectio superbis) *Fl* 122, 5; Gardzienye aspernacio (in lapide luteo lapidatus est piger, et omnes loquentur super aspernationem illius Ecclus 22, 1) 1471 *MPKJ* V 81; Smyluy szye nad namy, gospodnye..., bo barzo napelnyeny yesmy gardzenya (quia multum repleti sumus despectione, *Fl*: w⟨z⟩gardzena) *Pul* 122, 4.

2. *'hardość, arrogantia'*: Gardzienye a. gardoscz (*war. lub.*: gardoscz) arrogancia (superbia eius et arrogantia eius, et indignatio eius plus quam fortitudo eius Is 16, 6) 1471 *MPKJ* V 90.

Gardzić *formy*: *praes. ind. 3. sg.* gardzi XV *med. R* XXII 39, *BZ* Deut 21, 20; ~ *praes. ind. z partykułą* ać *dla wyrażenia trybu rozkazującego*: *3. sg.* ać gardzi 1471 *MPKJ* V 82; ~ *imper. 2. sg.* gardzi *Fl* i *Pul* 137, 9, 1448 *R* XXIV 352, *MW* 137b, *Pul* 54, 1; ~ *part. praes. act. adv.* gardząc *BZ* Lev 6, 2. Neh 2, 19; ~ *inf.* gardzić XV *med. R* XXII 236; ~ *praet. 3. sg. m.* gardził XV *PF* V 83; *3. pl. m.* gardzili *MPKJ* V 124; ~ *condit. 3. pl. m.* -by gardzili *Rozm* 189.

Znaczenie: *'gardzić, odrzucać, pomiatać, lekceważyć, contemnere, despicere, dedignari, spernere, abuti'*: *absolute i bez kontekstu*: Ten to syn nasz nyekarni a nyeposlvsni gest, napomynanya naszego sliszecz nye chcze y gardzi (monita nostra audire contemnit) *BZ* Deut 21, 20; Rzeklem gym:... Poczcye a vdzalami muri ierusalymske... Y vsliszely Sanabalach... y Gozem, y klamały namy, gardzøcz (et subsannaverunt nos, et despexerunt) *BZ* Neh 2, 19; Gardzyly (*war. kal.*: wsgardzaly) aspernabantur (dixit autem et ad quosdam, qui in se confidebant tamquam iusti et aspernabantur ceteros, parabolam istam Luc 18, 9) *MPKJ* V 124; Gardzyl a posmewal spreuit et illusit XV *PF* V 83; ~ *czegoś*: Gemusz (*sc.* Janowi) rz⟨e⟩kl Iesus..., yakoby rzekl: Tegodlya szye tobye mnyeyschemv podayą, aby vyeczschy nye gardzyly krzsczenya abo opravy od mnyeyschych (ne dedignentur maiores a minoribus baptizari et regi) *Rozm* 189; ~ *coś*: Pan⟨ie⟩, myloserdze twoge na weky, dzala røkv twoyv ne gardzy (opera manuum tuarum ne despicias) *Fl* 137, 9, *sim. Pul*, *MW* 137b; ~ *kimś, czymś*: Szerczem szcrusszonym a pokornym ne gardzy, panye bosze (cor contritum et humiliatum deus non despicies Psal 50, 19) 1448 *R* XXIV 352; Napyrwsche tegda misl o pokorzc..., a tacz na czworą syą vkazuge: nye dbacz na ten swyat a nykym nye gardzicz XV *med. R* XXII 236; Dussa, ktora bi sgrzessyla a gardzøcz bogem (contempto domino) zaprzalabi pokladv blysznego swego..., nawroczy wszytko, czsosz prz⟨e⟩s leszcz odzerszecz chczyala *BZ* Lev 6, 2; Acz wanczey thobą nye gardzi nec super te abutatur (non des... mulieri nequam veniam prodeundi... A carnibus tuis abscinde illam, ne semper te abutatur Ecclus 25, 36) 1471 *MPKJ* V 82; Wysluchay, boze, modłytwę moyę y nye gardzy (*Fl*: ne wzgardzay) proszbø moyø (ne despexeris deprecationem meam)! *Pul* 54, 1; ~ *'brzydzić się, abhorrere'*: *Garczy soba sc horret XV *med. R* XXII 39. ~ *Cf.* **Pogardzić**, **Wgardzić**, **Wzgardzić**, **Zgardzić**, **Wzgardzieć**, **Wzgardzać.**

Gardziel, Garciel, Garściel, Garzciel 1. *'tylna część jamy ustnej (pojmowana też jako źródło głosu), gardło, szyja, fauces, cervix'*: Iako slodko gardzelam (*Pul*: garczelam)... mogem molwy twoge (quam dulcia faucibus meis eloquia tua)! *Fl* 118, 103; Kv garzcziely ad penulas (retorquebit caput eius ad pennulas, ita ut collo haereat Lev 5, 8) 1471 *MPKJ* V 21; ~ *(u zwierząt) 'wole, podgardle, rumen, mamma'*: Gardzel rumen 1436 *R* XXIII 277.

2. *'otwór, wylot, foramen'*: Garsczyel cratea (*pro* cratera) *ca* 1500 *Erz* 18.

Gardzina *'bohater, mocarz, homo fortis, heros'*: Et sic Poloni, adhuc circa Penthecostes Alado gardzyna yesse colentes ydola in eorum kalenda et, proch dolor, istis ydolis exhibetur maior honor tunc temporis a malis Christianis, quam deo *ca* 1450 *PF* IV 572; Naschilnyeysich gardzyn titanes (nec filii Titan percusserunt eum Judith 16, 8) 1471 *MPKJ* V 57.

Garlica, Gardlica *formy*: *n. sg.* gardlica *Fl* i *Pul* 83, 3; ~ *ac. sg.* garlicę *BZ* Gen 15, 9; ~

g. du. garlicu *BZ* Lev 5, 11; ~ *ac. du.* garlicy *BZ* Lev 5, 7.

Znaczenie: *zool.* '*gatunek gołębia, turkawka, Turtur auritus Bp., tu na oznaczenie gołębia egzotycznego, synogarlicy Turtur risorius Swains.*': Wrobl nalazl sobe dom a gardliczya gnazdo (passer invenit sibi domum et turtur nidum sibi) *Fl* 83, 3, *sim. Pul*; Wezmy... garlyczø (sume... turturem) a goløbya *BZ* Gen 15, 9; Offyerowacz bødzye dwye garlyczi (offerat duos turtures) albo dwye goløbyczi panv, gednø za grzech, a drvgø za obyatø *BZ* Lev 5, 7; Nye mogla røka gego offyerowacz dwv garlyczvv (non quiverit... duos offerre turtures) *ib.* 5, 11.

Garliczka *zool.* '*gatunek gołębia, turkawka, Turtur auritus Bp., tu na oznaczenie gołębia egzotycznego, synogarlicy Turtur risorius Swains.*': Nyesly szą dzyeczyatko... do kosczyola y offyerovaly zan dvoye garlyczek (duos turtures offerunt) *Rozm* 78.

Garlina *cf.* **Gardlina**

Garło *cf.* **Gardło**

Garnąć się '*skupiać się przy kimś, chronić się u kogoś, se conferre ad aliquem, refugium quaerere, sectari aliquem*': Garnal scha tenuit se ad deum XV *med. R* XXV 157; Ty od thwogyey myloszczy nyzadnego nye odpadzasch, alye thym wschythkym, kthorzy szye k thobye garna, thy onym thwoyey lasky myloszney lono othwarzasch *Naw* 135; A przetocz my szye vydzy podobno,... yzbychmy ludv zapovyedzyely a velmy tvardo zakazaly pod zakonnem posluschenstvem, aby za nym nye chodzyly any szye k nyemv garnąly *Rozm* 587. ~ *Cf.* **Nagarnąć, Ogarnąć, Przygarnąć, Zgarnąć, Odgarniać, Ogarniać, Zgarniać się.**

Garncarski, Garnczarski '*do garncarza należący, qui figuli est*': Polya garnczarska ager figuli XV *p. post. Kałuż* 273.

Garncarz, Garcarz, Garczarz, Garnczarz '*figulus*': Pyotr, garnczars de Florencia, habet ius 1438 *LibIur* nr 4886; Pro littera ad Stanislai de Maio fideiusserunt Jan *garniczars et Micolai Sabelga 1439 *LibIur* nr 4998; Manibus figuli garncarza XV *med. R* XXIII 269; Blasius Jelinszky, garnzars, ius habet, testimonium perhibuerunt seniores figulorum de eius nativitate et origine 1475 *LibIur* nr 7599; Jan Sandeczky alias Gusa, garnczars, ius habet, pro littera ad festum Stanislai in Mayo fideiusserunt seniores lutifiguli 1496 *LibIur* nr 8788; Cum septem iuratis...: Pawlyk,... Petro Radek, Stanisław garczarz, Andrea Czayka 1497 *Trześn* 134; Gąrnczą̨rz figulus *ca* 1500 *Erz* 18; Garnczarz lutifigulus *ib.*

(Garncarzowicz) Garcarzowic, Garczarzowic '*syn garncarza, figuli filius*': Iudicium banitum extitit celebratum... per me, Petrum Smołka, una cum septem iuratis, videlicet Iohanne Maczynkowycz,... Iohanne Dyczka, Stanislao *garczarouyh 1496 *Trześn* 132; Cum septem iuratis, videlicet Pawlyk,... Radek, garczarzowycz, Czayka 1497 *Trześn* 136.

Garncowy '*garnkowi właściwy, qui ollae proprius est*': Syerce drøchle a rospusczenye lyødzwy..., a twarz wszitkich iako czarnosez garnczowa (facies omnium eorum sicut nigredo ollae) *BZ* Nah 2, 10.

Garnczarski *cf.* **Garncarski**

Garnczarz *cf.* **Garncarz**

! Garncznyrz '*garncarz, figulus*': Cum septem iuratis, videlicet Paulik,... Radek Petro, Stanislao garncznyrz (*pro* garncarz?), Andrea Czayką 1497 *Trześn* 135.

Garnec *cf.* **Garniec**

Garnek '*olla, urceus*': Advocatus Warcensis recognovit coram judicio, quod vidi, quando Stanislaus percussit *knyaski garnek 1425 *Czrs* 323; Othchodzecz (*leg.* otchoce-ć 'odechce-ć') szya sz myodem tarnek, gdycz przynyosza yadv garnek, mvszysz gy pycz przesz dzaky *De morte* w. 68; Olla parva erea al. zelaszny *garnagk cum modico cinere 1500 *RocznKrak* XVI 69; Poliwany garnek urceus *ca* 1500 *R* XLVII 354.

Garniec, Garnec *formy*: *n. sg.* garnec *Fl* i *Pul* 59, 8, 1437 *Wisl* nr 228, s. 87, XV *p. post. PF* V 7. 9; garniec 1471 *MPKJ* V 126; ~ *l. sg.* (na) garncy *BZ* Ex 16, 3; ~ *n. pl.* garnce *OrtCel* 9; ~ *g. pl.* garncow 1427 *MPKJ* II 306; ~ *i. pl.* garncy 1494 *ZapWarsz* nr 1765a; ~ *l. pl.* (w) garncoch *BZ* II Par 35, 13.

Znaczenie: '*garnek, olla, lebes*': Iuda crol moy, Moab garnecz nadzeie moiey (Moab olla spei meae) *Fl* 59, 8, *sim. Pul*; Zelasni garnecz lebes 1437 *Wisl* nr 228, s. 87; Bichom bily zmarly... w szemy egipskyey, gdisz szedzelysmy na garnczy myøsa (super ollas carnium) a gedlismi chlyeb w szytoszczy *BZ* Ex 16, 3; Pokoyne obyati warzily w kotlech a w panwyach, a w garnczoch (in lebetibus et cacabis, et ollis) *BZ* II Par 35, 13; Mosyadzowe garncze olle eree *OrtCel* 9; Garnyecz figmentum (Rom 9, 20) 1471 *MPKJ* V 126; Jakom ya nye wsyal myecha s garnczi Janovi 1494 *ZapWarsz* nr 1765a; Garnecz fidelia XV *p. post. PF* V 9; ~ Garnecz mocrzewy urinale XV *p. post. PF* V 7; ~ *jako miara objętości*: Ysze Jan ne wszanl Magdalene... trzy garnczow masla, oszmydzeszand zyrow 1427 *MPKJ* II 306.

Garstka '*tyle, ile garścią objąć można, mała ilość czegoś, pugillus, quantum pugillo capi potest*': Nye mam chleba, geno z garstkø møki we ssødze (nisi quantum pugillus capere potest farinae in hydria) *BZ* III Reg 17, 12; Garstką (*war. kal.*: garscz) pugillum (violabant me ad populum meum propter pugillum hordei et fragmen panis Ezech 13, 19) *MPKJ* V 104.

Garściel *cf.* **Gardziel**

Garść '*zgięta dłoń dostosowana do nabierania czegoś sypkiego, ile się w niej mieści, zawartość mieszcząca się w niej, trocha, pugillus, quantum pugillo capi potest*': Kaplan, gensze nabyerze gey (*sc.* mąki) garszcz pelnø (qui plenum ex ea pugillum hauriens) y seszsze yø na oltarzv *BZ* Lev 5, 12, *sim.* 1471 *MPKJ* V 21; Garscz volema 1463 *PF* V 13; Garscz pugillum (quorum unus tollet pugillum plenum similae et olei Lev 2, 2) 1471 *MPKJ* V 21; Garscz pugillus (stultus complicat manus suas et comedit carnes suas dicens: Melior est pugillus cum requie, quam plena utraque manus cum labore et afflictione animi Eccles 4, 6) *ib.* 71; Garscz (*war. lub.*: garstką) pugillum (violabant me ad populum meum propter pugillum hordei et fragmen panis Ezech 13, 19) *ib.* 104.

Garzciel *cf.* **Gardziel**

Gasić *cf.* **Niegaszony, Ugasić, Zagasić, Zgasić, Gasnąć, Ugasnąć, Zgasnąć, Wygasać, Ugaszać**

Gasidło '*narzędzie do gaszenia świec, instrumentum ad lucernas exstinguendas aptum*': Udzelal szwyeczydlnykow szedm s gassydly swymy (fecit et lucernas septem cum emunctoriis suis) *BZ* Ex 37, 23; Gaschidla emunctoria (emunctoria quoque et ubi, quae emuncta sunt, exstinguantur, fiant de auro purissimo Ex 25, 38) 1471 *MPKJ* V 18; Gaschidli emunctoriis (sument et pallium hyacinthinum, quo operient candelabrum cum lucernis et forcipibus suis et emunctoriis Num 4, 9) *ib.* 24.

Gaska '*uliczka, semita, via angustior (?)*': Sicut Wlost non minorauit agrum Alexio, sed sołus ita recessit vlg. w gaskø 1419 *TPaw* IV nr 3473.

Gasnąć '*exstingui*': Gasznø extinguntur (Mat 25, 8) *ca* 1420 *R* XXIV 86; Dayczye nam oleyv vaschego, bocz nam lampasze nasche gasną (quia lampades nostrae exstinguuntur Mat 25, 8) *Rozm* 488. ~ *Cf.* **Ugasnąć, Zgasnąć, Gasić.**

Gaszenie '*exstinctio, actus exstinguendi*': Udzelal szwyeczydlnykow szedm s gassydly swymy a ssødy, gdze vstawyony søø ku gassenyu (fecit et lucernas septem cum emunctoriis suis, et vasa, ubi ea, quae emuncta sunt, exstinguantur) *BZ* Ex 37, 23; Tho vczyeczenye znamyenvyą svyątą cerkew v oplupyenyv oltarzow v Vyelky Czvartek a v gaschenyv szvyecz *Rozm* 672.

Gat '*pas, opaska na biodra, zona quaedam vel bracca renibus obtegendis apta*': Gad, gacze renale XV *p. post. PF* V 9.

Gatać '*mówić o czymś, rozmawiać, naradzać się, aliquid cum aliquo conferre*': Rosmawyales[e]m a. gadal, a. gatal (*war. kal.*: *gutalem, gadalem) contuli (ascendi Jerosolymam... et contuli cum illis Evangelium, quod praedico in gentibus Gal 2, 2) *MPKJ* V 128. ~ *Cf.* **Gadać.**

Gaworzyć *cf.* **Goworzyć**

Gawron *zool.* **1.** '*gawron a. kruk, Corvus frugilegus L. vel Corvus corax L.*': Facit enim sicut corws, gawron, qui elevat XV *med. SKJ* V 283; A gdisz biło pod trzydzeszczy dny, otworzil Noe ok[o]no... a wipuszczyl gawrona (dimisit corvum) *BZ* Gen 8, 6; Gawronom gesm przikazal (corvisque praecepi), abi cyø karmyly tam *BZ* III Reg 17, 4; Przinosyly gemu gawrony chleb a myøso (corvi quoque deferebant ei panem et carnes) *ib.* 17, 6; Gawron corws minor 1472 *Rost* nr 1320; ~ Mathias de ibidem proclamacionis Boyno et in clipeo babatum, super babatho crucem, et super crucem, dictum slepy gawron 1418 *AKPr* VIIIa 143.

2. głuchy gawron: '*bliżej nie znany ptak egzotyczny, rzekomo krzyczący jak osioł, avis quaedam peregrina, quae ut asinus hinnire credebatur*': Glvchy gąwron onograculus *ca* 1500 *Erz* 18.

Gawronow(y) '*kruczy, krukowy, qui corvi est*': Gensze dage dobytkv karmø gych, a dzeczom gawronowym wzywayøczym gy (et pullis corvorum invocantibus eum) *Fl* 146, 10, *sim. Pul.*

(Gąbka) Gębka 1. *zool.* '*gąbka, Euspongia officinalis Bronn. albo jej szkielet*': Gąmbka spongia 1437 *Wisł* nr 228, s. 89; Gąpką spongia 1462 *R* XXV 270; Gambka spongia 1475 *Rost* nr 2957; Gąbka spongia XV *p. post. PF* V 8; Gambka spongia *ib.* 11; Gąbką spongia *ca* 1500 *Erz* 18.

2. *bot.* jelenia gębka '*grzyb Elaphomyces granulatus Fr.*': Gelena gambka 1437 *Rost* nr 2570, *sim. ib.* nr 2578; Gelena gøbka spongia cervi *ib.* nr 2808; Yelenia ganbka cerviboletum 1460 *Rost* nr 3455; Yelenya gapka cervinuola *ca* 1465 *Rost* nr 4243; Gøbka gelenya cerviboletus 1472 *Rost* nr 1096; Gyelyenna gobka 1475 *Rost* nr 3271; Yelenya gabka braica ursi 1478 *Rost* nr 2147; Yelyenya gembka 1493 *Rost* nr 2334, *sim. ib.* nr 2392.

3. *bot.* modrzejowa, modrzewia, modrzewiowa, modrzewowa, niedźwiedzia gębka '*huba,*

grzyb Polyporus officinalis Fr.': Modr⟨z⟩eyowa gabbka agaricum 1475 *Rost* nr 2945; Modrzegowa gapka agaricus *ib.* nr 3038; Modrzyeyowa gampca agaricus *ib.* nr 3134; ~ Modrzevya gapka agaricus *ca* 1465 *Rost* nr 3781, *sim. ca* 1500 *Rost* nr 2011; Gabka modrzevya agaricus XV *p. post. R* LIII 64; ~ Modrzewyova *gamka ffungus arietis 1419 *Rost* nr 5221; Modrzevyowa gambka agaricus 1437 *Rost* nr 2428; Modrzewyowa gambka agaricus 1464 *Rost* nr 4756; ~ Modrzevova gambka fungus abietis 1437 *Rost* nr 2429; Modrzevova gøbka agaricus 1472 *Rost* nr 156; Gampka modrzewowa agaricus XV *p. post. R* LIII 64; Modrzewowa gabka llacea *ib.* 67; ~ Nyedzvyedza gøbka, alio modo modrzewowa agaricus *ca* 1500 *Rost* nr 5337.

4. *bot.* gębka zamorska '*Rheum officinale Baill.*': Gabka szamorska reubarbarum XV *p. post. R* LIII 68.

Gąsienica '*eruca*': Gøssenicze eruca 1472 *Rost* nr 1460.

Gąsior 1. *zool.* '*gąsior, Anser ferus Naum. vel domesticus L.*': Gaszyor anser *ca* 1500 *Erz* 18.

2. '*nazwa daniny, quod tributi loco datur, solvitur*': In omnibus et singulis nostris solucionibus subnotatis videlicet in exactione generali, in ganserone, porco et in vacca... terciam partem... indułgendum fecimus 1393 *CodSil* I 61.

Gąsiorowy *cf.* **Język**

Gąska *zool.* '*gęś, Anser ferus Naum. vel domesticus L.*': Gansky auce 1441 *R* XXV 268.

Gąsłki '*dawny strunowy instrument muzyczny, rodzaj cytry, cithara*': Acz... szukaiø czlowyeka nyektorego, gen vmye w gøsłki gøszcz (quaerent hominem scientem psallere cithara) *BZ* I Reg 16, 16; Dauid, wszøw *goslki, gødl swø røkø (David tollebat citharam et percutiebat manu sua) *ib.* 16, 23.

Gąszcz, Gęszcz 1. '*gęstwina, gaj, zarośla, dumus, dumetum, lucus*': Gąscz lucus *ca* 1455 *JA* XIV 491; Sunt tamen dumi, ganscz łobuszye, spine germenque humi 1466 *R* XXII 27; Gaschcz dumus *ca* 1500 *Erz* 18; ~ Vstawcze dzen czstny w gøsczach (*Puł*: w gęszczach) asz do rogv altarza (constituite diem solemnem in condensis, usque ad cornu altaris) *Fl* 117, 26.

2. '*gęsty sos, ius quoddam vel sorbitio densior*': Ad coquinas in gąscze dedi semellas pro 10 grossos 1471 *AKH* XVI 377; Item exposui pro domino rege et regina semellas pro 7 grossos et terciano pro prandio et cena, et ad coquinas ad gąszcze *ib.* 380.

Gąść *formy*: *imper. 2. pl.* gędzicie *Fl* 134, 3. 149, 3, *MW* 130a; gędźcie *Fl* i *Pul* 104, 2, *Puł* 97, 7; ~ *inf.* gąść *BZ* I Reg 16, 16. 17. II Par 29, 27, 1466 *R* XXII 27; ~ *fut. 1. sg. m.* będę gąść *Fl* 137, 2; gąść będę *Fl* 107, 1, *Puł* 143, 10; ~ *praet. 3. sg. m.* gądł *BZ* I Reg 16, 23. 19, 9; *3. pl. m.* gędli *BZ* I Par 15, 20; ~ *condit. 3. sg. m.* (-)by gądł *BZ* I Reg 16, 16; *f.* (-)by gędła 1466 *R* XXII 23.

Znaczenie: '*grać na instrumencie strunowym (wtórując śpiewem), psallere, instrumenti musici chordas percutiendo canere*': Zpyewaicze gemu y gødzcze (*Puł*: gędzcze) gemu (cantate ei et psallite ei) *Fl* 104, 2; Pyacz bødø y gøscz bødø (*Puł*: chwalicz y pyacz) w sławe moyey (cantabo et psallam in gloria mea) *Fl* 107, 1; Gødzycze (*Puł*: spyewaycze) albo spyewacze ymenv yego (psallite nomini eius) *Fl* 134, 3; Przed oblyczym albo oczyma ange⟨l⟩skyma bødø gøscz (*Puł*: będę pyal) tobe (in conspectu angelorum psallam tibi) *Fl* 137, 2; Dobødzcye my tego, gen vmye dobrze gøscz (providete ergo mihi aliquem bene psallentem) *BZ* I Reg 16, 17; ·Dauid, wszøw *goslki, gødl swø røkø (David tollebat citharam et percutiebat manu sua) *ib.* 16, 23; Gąscz cantare 1466 *R* XXII 27; ~ *czegoś*: Brznyączych strvn aby gąthla fides liricas cithariset 1466 *R* XXII 23; ~ *coś*: Rozlyczne gødzbi, gesz bil Dauid, krol israhelski, przyprauil, iøły gøscz (in diversis organis... concrepare) *BZ* II Par 29, 27; ~ *w coś*: Przikasz..., acz ti to slugy twe... szukaiø czlowyeka nyektorego, gen vmye w gøslki gøszcz, abi... gødl przed tobø røkø (hominem scientem psallere cithara, ut... psallat manu sua) *BZ* I Reg 16, 16; ~ *na czymś*: Zacharias a Oziel... na røcznyczach cy gødly (in nablis arcana cantabant) *BZ* I Par 15, 20; Boze... na zoltarzu dzyesszyøczy strun gøszcz będę (*Fl*: pyacz bødø) tobie (in psalterio decachordo psallam tibi) *Puł* 143, 10; ~ *w czymś*: Chwalcze ymø gego w gøslach albo w ko⟨r⟩ze, w bøbne, w szaltarzv gødzycze (*Puł*: poycze) gemv (laudent nomen eius in choro, in tympano et psalterio psallant ei) *Fl* 149, 3; *Danid gødl røkø swø w gøszly (David psallebat manu sua) *BZ* I Reg 19, 9; Gødziczye bogu naszemv w gąslech (psallite deo nostro in cithara Ps 146, 7) *MW* 130a; Gędzcze (*Fl*: poycze) gospodnu w gęszly y glossem psalmowym (psallite domino in cithara, in cithara et voce psalmi) *Puł* 97, 7. ~ *Cf.* **Przegądać.**

Gbeł '*duże naczynie na płyny, labrum, vas quoddam maius*': A wstawi ge pod gbel abo pod kadz *ca* 1418 *JA* XIV 511. ~ *Cf.* **Kubeł.**

Gbit '*okręg, obwód, powiat, regio, pagus*': Vczynily... procuratora... poleczayocz themv...

mocz we wszytkych szwych rzeczach, kthore *ymayo albo bondø ymecz... in districtu nostro w nasszem gbicze albo obgeszdze *ca* 1428 *PF* I 479; Et ita fuit descriptum, quot homines erant in civitatibus, quot civitates in regione, w kalsdem gbycze, stanye, et quot regiones in orbe, stanow bylo na szwyecze XV *med. SKJ* V 253; Gbyth districtus *ca* 1500 *Erz* 18; De cuius districtu s ⟨g⟩bythv *ca* 1500 *JA* X 380.

Gdakać '*wydawać krzyk właściwy kurze, gallinae in modum clangorem edere*', *przenośnie* '*pokrzykiwać na kogoś, wymyślać komuś, increpare aliquem*': Tomasch... egit super dominum Paulum... quia michi dixit: Nyedlugo bandzesch na mya gdakal 1437 *KsMaz* III nr 2746.

Gdaż 1. *wprowadza zdanie czasowe* '*gdy, kiedy, skoro tylko, cum, simulac, vixdum*': Tec to, praui, gdaz priyde, sbaui l⟨ud swoj ot⟩ uelikih grehow *Ksw* cr 2; A gdas, praui, angel zmouil ta usit⟨ka słowa, z⟩aplacahø, praui, usem sircem *Ksw* av 11.

2. *wprowadza zdanie czasowo-warunkowe* '*jeżeli, si*': K nemuz, gdaz clouek gresny rospamø⟨taję się⟩ støpy (*leg.* zstąpi), tochu sam sebe vspomene, s taynego sircha ⟨strumienie gor⟩skih slez za grehi uilige *Ksw* cr 15.

3. *wprowadza zdanie czasowo-przyczynowe* '*skoro, quodsi*': Gdas sø, praui, usmerilo taco mochne bostuo, v cem buiach moze nase mdle clouechstuo si igitur tanta humilitate se deprimit (tam potens deitas), superbire in quo audet humana infirmitas? *Ksw* cv 6.

Gdula *bot.* **1.** '*pigwa, Cydonia vulgaris Pers.*': Gdula, pigua citonia 1437 *Rost* nr 2548; Gdula *cortana *ca* 1455 *JA* XIV 489; Gdula coctana *ca* 1465 *Rost* nr 3859, *sim. ca* 1500 *Rost* nr 2028; ~ Gdule coctana 1464 *Rost* nr 4786, *sim. ca* 1465 *Rost* nr 3880; Pigwi, gdule costana 1475 *Rost* nr 3162.

2. '*pokrzyk, Mandragora officinarum L.*': Mandragore genus pomi; sunt autem poma eius odorifera pulcra et insipida; gdule mandragore (mandragorae dederunt odorem Cant 7, 13) *MPKJ* V 74.

3. '*jemioła, Viscum album L.*': Gdule vel pigle mespilia XV *p. post. PF* V 7.

Gdy, Kdy I. *Spójnik*: **1.** *wprowadza zdanie czasowe*: **a.** *w zdaniu czasowym* (*zwykle równoczesnym*) *czasownik niedokonany* '*podczas gdy, kiedy, cum, dum*': Gospodzin wislucha me, gdi wolacz bødø k nemu (cum clamavero ad eum) *Fl* 4, 4, *sim. Pul*; Wiba⟨w⟩y me, *ibi nekedy ne ulapil iaco lew dusze moiey, gdi ne iest, kto bi odkupil (ne quando rapiat ut leo animam meam, dum non est, qui redimat) any iensze by zbawona vczinil *Fl* 7, 2, *sim. Pul*; Nacloni se y padne, gdy panowacz bødze vbogim (cum dominatus fuerit pauperum) *Fl* 9, 32, *sim. Pul*; A gdi iesm wolal (cum clamarem ad eum), wisluszal iest me *Fl* 21, 26, *sim. Pul*; Wisluszay, gospodne, glos moyey prosby, gdi proszø ku tobe, gdi podnaszaiø røcze moie ku coseczolu swøtemu twemu (dum oro ad te, dum extollo manus meas ad templum sanctum tuum) *Fl* 27, 2, *sim. Pul*; Bili mi sø zlzi moie chlebowe we dne y w noczi, gdi molwø mi na kaszde (dum dicitur mihi quotidie): Gdze iest bog twoy? *Fl* 41, 3, *sim. Pul*; Przecz ies me odpødzil y przecz smøczen chodzø, gdi me møczi neprzyacel (dum affligit me inimicus)? *Fl* 42, 2, *sim. Pul*; Przeto ne bødzemy se bacz, gdi se bødze møczicz zema (dum turbabitur terra) *Fl* 45, 2, *sim. Pul*; Ne bødze widzecz potøpena, gdi bødze widzecz ⟨mądre⟩ vmiraiøcz (cum viderit sapientes morientes) *Fl* 48, 9, *sim. Pul*; A czlowek, gdi we czczi bil (cum in honore esset), ne rozumal iest *Fl* 48, 12, *sim. Pul*; Od conczow zeme ku tobe iesm wolal, gdi sobe stiscowalo sercze moye (dum anxiaretur cor meum) *Fl* 60, 2, *sim. Pul*; Wisluszay, bosze, modlitwø moiø, gdi proszø (cum deprecor) *Fl* 63, 1, *sim. Pul*; Onemale vczinili se sø dzøsla moia, pomdlele iesta oczi moie, gdi pwam w boga mego (dum spero in deum meum) *Fl* 68, 4, *sim. Pul*; Weselicz se bødø wargy moie, gdicz bødø pacz (cum cantavero tibi) *Fl* 70, 25, *sim. Pul*; Porzuczil ies ie, gdi sø se wznaszali (dum allevarentur) *Fl* 72, 18, *sim. Pul*; Kv gospodnv, kdy gesm møcz[cz]on (cum tribularer, *Pul*: gdym byl møczon), wolal gesm *Fl* 119, 1; Gdy molwych gym (cum loquebar illis), wywoyowaly albo boyowaly pr⟨z⟩eczywo mne darmo *Fl* 119, 6, *sim. Pul*; Przekroyon gest yako ot tkacza szywot moy, gdym geszcze tczon (dum adhuc ordirer Is 38, 12), przestrzygl mø *Fl* Ez 4, *sim. Pul*; Gdy Micolay s Posznana yal, tako przede mpną *rzek: ysz mą Woczech ne ranil, ale mą pes wgatl 1416 *JP* XXXVII 170; Gdy role wlostne oral (dum agros proprios coluisset), bvrsa gemv vpadla *Sul* 52, *sim. Dzial* 44; Taa gdy przesz vliczø sla, wszdi sye pospieszala do domv *Gloger*; Comedentibus gdy obyedualy, od placzu scha szadzerszecz nye mogly XV *med. R* XXV 156; A gdi bilo wyeczyor (et vespere), wwyodl k nyemu Laban dzewko starszø *BZ* Gen 29, 23; Alye mnye gest vmarla Rachel, gdism szedl s *Mczopotanyey (quando veniebam de Mesopotamia) *BZ* Gen 48, 7; Offyery dasz nam, gdy bødzyem offyerowacz panu bogu

naszemu *BZ* Ex 10, 25; Yszem dał dzesyøcz lybr srzebra, gdisz ti gescze bił nyemowyøtkem (dum adhuc infantulus esses), Gabelowy w Rages, myescye medskem *BZ* Tob 4, 21; A thy dawnosczy mayą bycz trzymany, gdy ziemya gest w pokoyv (tempore pacis, *Sul* 36: czassv pokoya) *Dział* 25; Jakom ya Stachny, zony Grzegorzowcy z Rabyszewa, nye byl..., wyrwawszy sya z domu swego, gdy byegla do syna swego zabytego 1467 *PF* VIII 20; Jakom ya Ondrzegewi, gdy gnął (*leg.* gnał) sskoth sz pola, nye zasthapyl gwalthem drogi 1469 *ZapWarsz* nr 2975; Jan nye szbyl any ranyl Mathiam Kolaczka... na gego vosze, sz nym szyedzacz, na dobrovolney drodze, gdy spal 1470 *ZapMaz* 71; Gdy szya mogłyl bogv vyelye, oształ vszech lvdzy w kosczyelye *De morte* w. 23, *sim.* w. 47; Gdy dzyen panv robycz mayą, cząsthokrocz odpoczyvaya *Satyra* w. 3; Jakom ya nye othsthapyl prawa swego prusskyego, gdym ranczył pyenyadze za Pyotrha 1487 *ZapWarsz* nr 1620, *sim.* 1489 *ib.* nr 1698; Pamyathay, czosz na chrzcze szlvbowała, gdysz szya dyablą othrzekała *SkargaPloc* w. 58, *sim. SkargaWroc* w. 57; Trzepy⟨e⟩cza szye (*leg.* trzepiece się, *sc.* kogut), gdy chce spevacz XV *p. post. PF* III 288; Opoky szye padały, groby othwarzały, Jesuszowa mathuchna gdy pod *kriszem stała XV *ex. SKJ* I 145; Gdy dzyeczyąthko gest plakało,... thedy mathka pokląknąła, dzyeczyąthku modłą davała *De nativ* w. 25; Pasthyrzowye kyedy czvły a gdy trzod swych przyglądały, angyol szwyathły gye przestraszył *ib.* w. 59; Obrocz ku mnye thwe oblycze, bocz myą napełnya thesznycza, gdy nye wydzą thwego lycza *ca* 1500 *SprTNW* V 16; Mvscha czynycz vczynky tego, ktory mye poslał, gdy yest dzyen (donec dies est Jo 9, 4) *Rozm* 420; Zydovye, gdy yest bylo svyąto, sukały yego (quaerebant eum in die festo Jo 7, 11) *Rozm* 431; ~ A czemu nam smutek, gdi ta panna wyesele *ca* 1500 *R* XIX 74; Angyyel palmą rayszką yey dał, aby przeth panną noszona, gdy do grobu prowadzona *ca* 1500 *SprTNW* V 12; ~ gdy..., tedy: Tekdi, gdi stała ossada pane bytgostkey hy Paskowa, tedi poslali comornika hy vosnego do paney hy do Paska 1398 *BiblWarsz* 1861 III 34; Gdi Victor słał do kxadza Kelcza, tedi go w domu ne bilo 1403 *Piek* VI 177; A gdy ssą szyedzyely, tedy yest krol vschedł *Rozm* 412.

b. *w zdaniu czasowym (zwykle uprzednim) czasownik dokonany* ‘*kiedy, skoro (tylko), cum, postquam, simulac*’: Nasiczon bødø, gdi se pokasze slawa twoia (cum apparuerit gloria tua) *Fl* 16, 17, *sim. Pul*, *sim.* XV *med. R* XXII 240; W tem, gdi sø se seszli pospołu przeciwo mne (in eo, dum convenirent simul adversum me), wzøcz duszø moiø radzili sø se *Fl* 30, 17, *sim. Pul*; Ne boy se, gdi bogat vczinon bødze czlowek a gdi rozmnoszona bødze slawa domu iego (cum dives factus fuerit homo et cum multiplicata fuerit gloria domus eius) *Fl* 48, 17, *sim. Pul*; Bo gdi zagine (cum interierit), ne zaberze wszego *Fl* 48, 18, *sim. Pul*; Spowadacz czi se bødze, gdi dobrze vczinisz iemu (cum benefeceris ei) *Fl* 48, 19, *sim. Pul*; Gdi sydze czescz moia (cum defecerit virtus mea), ne ostaway me *Fl* 70, 10, *sim. Pul*; Gdi wezmø czas (cum accepero tempus), ia sprawedlnosci bødø sødzicz *Fl* 74, 2, *sim. Pul*; Drogø kazny twoych beszal gesm, gdy roszyrzyl ges sercze moge (cum dilatasti cor meum) *Fl* 118, 32, *sim. Pul*; Wyrzygnø warghy moge chwałø, gdy mø nawczycz (*pro* nawczysz) prawotam twogym (cum docueris me iustificationes tuas) *Fl* 118, 171, *sim. Pul*; Nedawno mą rzecz byla pothkala, abich barzo crasznø pannø mylowal, ale gdym na cze wspomønøl, tegom vczinicz ne chczal *ca* 1428 *PF* I 481; Czsom ya vczinyl, tom vczinil, gdy mya Micolay sekyrka pirwey uderzil 1443 *ZapWarsz* nr 727; Vstawyamy, aby zona, gdy mąsz vmrze (marito mortuo), tylko przy posagv a wyenye ostala *Sul* 74; Tegdi, gdi ta tho dwadzyeszcza lyath mynąn (extunc, ipsis viginti annis elapsis), crzivi ot placzyezu glowi i ot pomsti krwye... rosdrzeschon ma bicz *Sul* 110; Gdym dorosla, mazowym sza poslubyla adulta facta sum et desponsata sum coniugi XV *med. R* XXV 152; A gdy [gdy] go thamo ne naleszly (sed cum ibi minime Jesum invenerunt), Judasz gym rzekł 1451 *MacDod* 104, *sim. Rozm* 593; O kthorego paropka Jan na myą zalował, thegom ya wzął, gdi my rząd sesnal 1452 *TymWol* 47; A gdy szyą mv szyn narodzyl, then szyą w lepsze przygodzyl *Aleksy* w. 33; A gdy do Rzymą przyal, bogv dząkował, ysch gy do szemye przygnal *Aleksy* w. 158; A pakby, gdy sluncze wzyydze, to by uczynyl (quod si orto sole hoc fecerit), møszoboystwo spachal y sam vmrzecz ma *BZ* Ex 22, 3; A potem, gdy swiatkowie *przysyągdli, Domyenyk Pyotrowo swiądeczstwo chczal odwołacz *Dział* 24; ⟨N⟩yezgodny obyczay wszały myedzy sobą zemyanye, ysze gdy (*Sul* 40: kedi) ktori kmyecz vmrze nye mayącz dzeczy (quod cum aliqui kmetones de hac vita absque prole decedunt)..., pvszczną gego dobra k sobie przygmvyą *Dział* 29; ⟨I⟩dzyk szalował na Fałka, ysze gdy w wyeczor w domv Idzykowem

sstala syą swada (cum... facta fuisset... contentio), przyszedwszy Falko gest swieczą zagasyl *Dział* 35, *sim. Sul* 45; A gdy ten rok mynye (quo anno evoluto), aczby ten to zbieg w noczy abo we dnye zemyanom skody czinil, za to swey czczy nye straczy *Dział* 61, *sim. Sul* 60; Jakom ya gwalthem ssamowt⟨ó⟩r nye sbyl Jana, gdi przigechal do mlyna 1470 *Zap-Warsz* nr 2948; Othchodzecz (*leg.* otchoce-ć 'odechce-ć') szya sz myodem tarnek, gdycz przynyosza yadv garnek *De morte* w. 68; Gdy poszyuyesz vyelykycy maky, bandzesz myecz doszycz tesznycze *ib.* w. 70, *sim. ib.* w. 425; Iuz nynye, gdy wesla gwiazda szwiatloszczy, boga proszmy nabozni, abi ... nas zachowal od grzechow *MW* 1b; Tedy, gdy sye rok spelny (post unius anni spatium)..., taky ma byczi przyąth 1484 *Reg* 707; Jakom ya Grzegorza sbyl, kyedy my odbyal bydlo, gdym ye zayal skody (*leg.* z szkody) swey, s laky 1493 *Zap-Warsz* nr 1751; Przyvyedzy mye przed oblyczc szynaczka thwego, gdy stana w groznem szandzye *Naw* 69; Nye moga sza dovyedzeczy, gdze mam pirvy noczlek myeczy, gdy (*SkargaWroc* w. 4: kedy) dvszą sz cala vyleczy *SkargaPloc* w. 4; O podezrenich twogich nyewyastach nyewyedzena richley pitay, nyzly wyedzenya, *czczo czynyą, bo gdy wyną [w] wzwyesz zony thwey (postquam sciveris crimen uxoris tuae), zadny czye lekarz nye vleczy. Bolescz o thwą złą zoną vsskromys yą, gdy *thaką czszo vszliszys o czudzych (quando audies de uxoribus alienis) XV *p. post. R* I s. XLIII; Pythayczye pylnye o dzyeczyaczyv, a gdy naydzyeczye, opovyeczczye my (et cum inveneritis, renunciate mihi Mat 2, 8) *EwZam* 293; Gdy z Yoachymem poczęla, czudną panną porodzyla XV *ex. PF* V 103; Wstanczye, yako swyatha Maria Magdalena wstala: gdi grzechow ostala, boza myloscz otrzymala XV *ex. SKJ* I 152; Bo gdysz thy osvyczyl vczvyrdzenye nyebyoss, thyss vczvyrdzyl gesz sa na *nyebyezysch *Rozm* 5; Pothem, gdy tego czasz przyschedl y patrzyl ovocza na nym a nye nalasl, y rzekl kv oraczovy they vynnyczy *Rozm* 375; Alye yeden s nych, gdy vzral (ut vidit Luc 17, 15), ysch byl oczyszczon..., począł chvalycz boga *Rozm* 399; A gdy yest vslysal tluscza *myeyayącz mymo szye (et cum audiret turbam praetereuntem Luc 18, 36), począł pytacz, czo by to bylo? *Rozm* 404, *sim. ib.* 413; Tegodlya, gdy yest vslyschal, yze Lazarz nyemoczcn (ut ergo audivit, quia infirmabatur Jo 11, 6), ostal na thym ystym myeszcv dva dny *Rozm* 435; Marya, gdy yest przysla tu (cum venisset Jo 11, 32), gdzye byl myly Iesus, vzrączy y, padla na sve kolana *Rozm* 437; Gdy to zmovyl myly Iesus, chczycly są y vchvaczycz *Rozm* 458, *sim. ib.* 563; Po dlugyem czaszye, gdy szye to stalo (post multum vero temporis Mat 25, 19), przyschedl pan onych slug *Rozm* 489; O them pysche szvyąthy Yan, yze gdy są veschly w szyen, *namyeczyły ogyen srod szyeny *Rozm* 674; A gdy yą podnyeschly, potem maluczko otrzezvyavschy, y chczyala k nyemv przystapycz *Rozm* 711; A gdy go nye nalasl, kazal vyelye dzyeczy pobycz *Rozm* 806; Krzyknąwschy padła takyez yako vmarla, a potem gdy vstala Marya Magdalena, rzvczyvschy szye ku schygy dzyevyczy Maryey, y poczęla movycz rzekączy *Rozm* 841; ~ gdy..., tedy, natychmiast: A gdi my w ktorą zemyą przerzeczoną wgedzemy (quod dum nos contigerit aliquam terrarum earundem limites subintrare), tedi sądza i podsadek tego powiatv na naszem dworze mayą bycz vstawyczne *Dział* 11; Gdy przyda namyleyszy k thobye, tedy barszo szeczknyesz szobye *De morte* w. 61; A thak gdy moyą dziewką poyął, thedyszmy gyey sprawyaly rzeczy potrzebne 1493 *PF* IV 664; Gdy twoy szwyanthy bok był przekloth, tedy strumyen krwawy poczyekł *Naw* 95; Stało szye, gdy ssą posły, nathychmyast byly oczyszczeny (et factum est, dum irent, mundati sunt Luc 17, 14) *Rozm* 399; A gdy yego tamo nye nalasl (sed cum ibi minime Jesum invenerunt), poskoczyl nathychmyast s tym ystnem ludem do ogroda *Rozm* 613; A gdy szye czy smączyly (*leg.* zmęczyli), nathychmyast yny przystąpyly *Rozm* 820; ~ gdy..., pod ten czas: A gdy szye to przedanye stalo v Yerusalem,... potenczass (*leg.* pod ten czas) lepak slonce pomyrzklo *Rozm* 516; ~ Potem, gdy gescze gey lata nye byly wyszly (dum adhuc esset iunior annis, *Sul* 37: gdysz), gest yą dal za mąsz *Dział* 26.

c. *z odcieniem przyzwalającym 'chociaż, quamquam, etsi'*: Gdi vpadne, ne zarazy se (cum ceciderit, non collidetur), bo gospodzin podclada swoiø røkø *Fl* 36, 25, *sim. Pul*; Y rzekl ku mnye krol: Przecz oblycze twe smøtno, gdi cyø nyemocznego nye wydzø (cum te aegrotum non videam)? Nye gest to darmo *BZ* Neh 2, 2; ~ gdy..., wszakoż: Gdzycz vkazvye, yze gdy yest s nymy byl, vschakosch od nych nye mogl poznan bycz *Rozm* 623.

2. *wprowadza zdanie czasowo-warunkowe 'jeżeli, si'*: **a.** *w trybie oznajmującym*: Gdi (*Pul*: acz) ies widzal zlodzeia (si videbas furem), bezsal ies s nim *Fl* 49, 19; Wstawila mocz nasza oth nynyeyszego czasv, abi gdi kthora pany..., pozwana bandąncz, przydze na rok gey zdani

(ut si qua domina... venerit ad terminum sibi praefixum, *Dział* 11: gdy..., tedi), sandza... vrządnyka swego do gospodi oney paney s przecywniky gey ma posslacz *Sul* 23; Gdi (*Dział* 21: gdyby) nyekthory... myeszczanyn svkna... zyemyenynowy na bork da (si... dederit),... myeszczanyn... doswyatczy przes swyatky, ysz thaky thark s nym vczinyl *Sul* 33; Gdi nyektora panna mąszv bywa oddawana (dum aliqua domicella maritatur, *Dział* 43: gdy..., tedy), poszak... pyenyądzmy gothowimy oprawyony doszycz czyny, kdy przeth przyaczolmy bądze dan (quae in praesentia amicorum assignetur) *Sul* 52; Vstawyamy, aby oczecz..., po smyerczy zony, wtorą poyąw, nye powynyen byl... synom cząsczy dacz dzedzinney, gdi nye gest rosproszcza gymyenya (dummodo dissipator bonorum non existat) *Sul* 76; Ktory czlowiek to gdy sdzierzi, zyvot wieczni ten odzierzy *ca* 1450 *PamLit* IX 318; A gdi naleszoni bødø cztyrdzeszczy (sin autem quadraginta ibi inventi fuerint), czso vczynysz? *BZ* Gen 18, 29; Mozely woyth bracz szwe vyny o thakye albo o gynne rzeczy besz szkazanya, gdy gyemu od przyszyasznykow nye bąda dokazany, albo czo o tho yest prawo *OrtMac* 63, *sim. OrtBrRp* 51, 3; Przyszyasznyka nye moga sządzycz, gdy nye zawyny *OrtMac* 78, *sim. OrtKal* 184; Pospolny poszel moze dobrze rzecznykyem bycz, gdy (*OrtMac* 25: gdzye) szye ostrzesze, acz nye zamyeszka tego w rzeczy, czego szye podyal *OrtVrtel* 118; Vkladamy myedzy panem krolem a tesz byskvpem, aby gdy ktori drapyescza dzesyączciny... byl naleszon, ma bycz vpomyenyon klyątwą z vpomynanym *Dział* 4; Gdy kmyecz czalym plvgyem, w ktorem ma woli abo konye, [a] orze, ma dacz vprawyonych konopy cztyrzy kyty *Dział* 5; Tesz vkladamy, ysze gdy kląty do ktorego myasta... wstąpy, tam nye mayą spyewacz *Dział* 5; A gdy nyekto w zastawie dzedziną ktorą zastawy (si autem aliquis in obligatione teneat aliquam hereditatem, *Sul* 35: alye bandzely ktho... dzirzaal), vstawiamy *Dział* 25; Ale gdy taka pany bądze wdowa (si autem fuerit vidua, *Sul* 36: paknyąlybi byla wdową)..., ma myecz dawnoscz za szescz lath *Dział* 25; Gdy sądzy nye nagany, skazanye gego ma mocz *Dział* 29; Gedno w tych schtvkach kmyecze yawno wszytczy mogą zbieszecz, tho gest, gdy (*Sul* 44: kedy) pan kmyeczowy szoną... pokala yawno (si dominus... opprimat... uxorem sui kmethonis),... gdy sam pan swe kmyecze przez viny zbyya *Dział* 34; Gdy (si) gednego dnya rozgranyczy dzedzyny myedzy dwiema zemyanynoma,... ma myecz pol grzywny *Dział* 48; Ta vina czy mayą pokvpycz: ... poszescza, gdy bądze przekonan (item quando quis super incendio est convictus) *Dział* 60; Gdy mnych pocznye dzyvy stroycz, nykth go nye mosze vkoycz *De morte* w. 443; Gestli c barzo grubeye, thako pissmem czas visnaye, gdy ⟨h⟩ przypissano bødze, ch chvalebne thako sszødze *Park* 413; A gdy pusczayą krewy, mogą myąsso gyesyczi przez trzy dny 1484 *Reg* 711; Kthorym obyczayem mayą vrządy myedzy sobą przymovaczi, gdy kthoremv z nych poleczony bądą *ib.* 720; Ize braczya... nye grzeszą smyertelnye, gdy czo przestąpyą naprzeczyw they regule *ib.* 723; Gdy massz doszycz zytha (si blado abundas), nye myluy glodu XV *p. post. R* I s. XLI; A gdy szye to stacz nye moze (si non potest hic calix transire Mat 26, 42),... stany szye volya tvoya *Rozm* 604; Bo gdy taka mocz yest pravdy, yze y od nyeprzyaczyol svyądecztwo ma myly Cristus, pfayą pravdą, ktorą navczal *Rozm* 681; ~ gdy..., tedy: Vstawyamy, ysz, lvbo oth nasz, lvbo oth kthoregole gynego pana nam pothdanego kmyecz nocznego czasv sbyegem gdi othydze (quod sive a nobis, sive a quocumque alio domino nobis subiecto cmeto noctis tempore recesserit fugitive), thedy (*Dział* 62: aczby... kmyecze... zbieszą..., tedy) rzeczy, ktorekole w domv ostawy wczyekayącz, pan wszy sobye myey mocz odzirzecz *Sul* 61; ⟨G⟩dy (*Sul* 42: acz) kto, bądącz powod, nyekomv da winą w nyemyeczskyem prawie a bądze nany szalowal (si quis... contra reum suam actionem dirigit aut proponit), tedi winowąti tam ma powoda sluchacz asz do skonanya *Dział* 32; A to gdy (si, *Sul* 44: gdiby) gemv dla gego masstwa o zboy nye dana wina przez sąsyady, tedy sam wlosną ręką odygdze *Dział* 35; Gdy (*Sul* 48: gdiby) kto s czygego lyasa wyrabywszy wywieze dąb (si quis inciderit quercum in bonis alicuius)..., tedy... ma pokvpycz vyną rzeczoną syedmynadzessyath *Dział* 38; Ale gdy (*Sul* 53: paknyąly) ten, czso namowy, y tesz namowyony, bądą od syebie daleko (si autem abinvicem actor et reus sunt distantes), tedy gynsza dawnoscz namowyonemv nye mosze bycz, gedno trzy lata *Dział* 46; Bo gdy sądza vkazuge sprawiedlywoscz, tedy wsporcze odstąpvyą od pothwarzy *Dział* 47; Ale gdy wiączey dny nyszli geden, tedy trzy grzywny ma myecz *Dział* 48; Ten, gdy przed rokiem o takye rzeczy... sadownye nye vcziny, tedy potem..., ma bycz dawnoscza odrzvczon *Dział* 50; Ale gdy bądze rowne gymyenye, tedy (si vero paucae, *Sul* 57: alye bądąly mala gymyenya, tedy

podług rosaczowanya cząsczy, ktora na nye slusza, pyenyadzmy ma bycz dano *Dział* 53; Ale gdy kto vmrze plodv nye mayącz (ubi vero aliqui sine prole decesserint, *Sul* 57: a gdzeby nyektorzy przes plodv szeszly), tedy blyszszy pvsczyna otrzyma *Dział* 54; Acz kto... bydlyą zabyge, ten ma dacz... trzy grzywny..., a gdy kto klusyą zathnye (et ubi iumentum vel ictu, vel plaga seu culpa alicuius aborsum fecerit, *Sul* 58: a gdzye swyerzepycza oth razv... porzvczy), poltory grzywny *Dział* 57; Ale gdy sosnyą kromyc dzenya porąby, tedy (si vero... succiderit, *Sul* 59: paknyąly... thedy) pol grzywny a sadowy druge pol *Dział* 58; A gdy ktori kmyecz wolą przygmye pod ktorym panem, tedy yle lat bądze vszywal woley, tyle lat ma panv wyplaczycz czynsch podług polskyego prawa *Dział* 62; ~ *w tytułach*: Gdi wlodika zabye wlodikąn. Gdi wlodika zabiye wlodikąn, za wlodikąn zabytego cztirdzyeszcy grziwen zaplaczycz bądzye vynen *Sul* 88; Gdi slyachczicz zabyye wlodikąn. Gdi slyachczycz zabyye wlodikąn, ma zaplaczycz za glowąn yego dwadzyeszcya kop *Sul* 93; Gdy ktho poymye zoną, czo sz nya pyrwey przebywal. Gdy kthory maz poymye zoną, czo sz nyą pyrwey przebywał, nyszly ya poyal... y myelyby szobą (*leg.* z sobą) dzyeczy..., mogaly gych dzyeczy wszyacz gymyenye? *OrtMac* 28; Gdy komu dadzą wyną o krzywoprzyszyaszthwo. Pythalyszczye thesz nasz o prawo: Gdy stharzy raycze dalyby wyna komu, yszby byl krzywoprzyszyaszcza yawny, czo yesth za prawo? *ib.* 39, *sim. ib.* 49; Gdy ktho bydły w nagyemnym woytowszthwe. Gdyby krol albo gynny pan albo tesz dzyedzynny woyth myal to woythowszthwo y nayal gyednemu myeszczanynowy..., mozely ten, czo nayal,... w myeszcze szynkowacz? *ib.* 74; ~ Gdy kmyecz kmyecza zabige (*Sul* 41: O mązoboystwye) *Dział* 30; Gdy kogo vkąssy pyes (*Sul* 44: O vkąszenyv pszyem) *Dział* 35; Gdy pastyrz nyc przyszenye owyecz (*Sul* 45: Gdy czszo sgynyc we czcrzedzye) *Dział* 36; Gdy kto porąby drzewo w czvdzem lyesze (*Sul* 48: O damb porambyony) *Dział* 38; Gdy syn gygra kostky (De poena ludentium rubrica, *Sul* 50: O placzenyv przeygrayączych szą synow) *Dział* 42; Gdy kto kord abo myecz wygmye przed sądem *Dział* 48; Gdy kogo zastapyą przed sądem *Dział* 52; Gdy kto porąby drzewo w czvdzem lyesye *Dział* 57; Gdy slvga pomaga za panem *ib.*; ~ *pozornie warunkowe*: Mow sze mnv, bocz mam dzalo, gdycz szya sze mnv movycz chczalo *De morte* w. 76; Dzyvovalyszczye szye przed tym, yzeszcye rzekly: Nygdy tako nye movyl czlovyck, yako ten movy. Gdyschczye to samy znaly, czemv mya byyesch? *Rozm* 684.

b. *w trybie przypuszczającym*: Czwaartha: Knąąbrnoscz alybo przeczywyanye, tho yest, gdi ktho bi byl skazani (dum aliquis iudicatus et condemnatus, *Dział* 18: gdy kto kogo... skazą), a doszicz wczynycz... wsgardzylbi *Sul* 31; Gdy kto nye czczącz sądv naszego przed sądem myeczą abo korda dobylby (ubi aliquis.. gladium praesumpserit extrahendum, *Sul* 31: kdi... myecz... szmyeye wyyaacz) *Dział* 18; ⟨G⟩dy trze abo wiączcy byliby pomowieny o maszoboystwo (si plures... de homicidio alicuius accusentur, *Sul* 41: acz... bilibi obwinyeny),... a tym w vynye y w glowie bywały potąpyeny, przeto vstawiamy, aby gednemv dano winą *Dział* 30; Gedno w tych schtvkach kmyecze yawno wszytczy mogą zbieszczc, tho gest:... druga sztvka, gdy kmyecze o wyną pana swego byliby w klatwye (*Sul* 44: kedy klną kmyecze o viną swego pana), trzecza, gdy o wyna panyską kmyecze dzeczskowano by czastokrocz (*Sul* 44: kedy... bilibi... począzdzany) *Dział* 34; Boga proszmy..., abi gdi dzien odszedlbi, a nocz szczięszcie przywiodloby, czisczi przesz wstrzimanie gemv spiewalibiszmi chwalą *MW* 2a; ~ gdy..., tedy: To tesz chczemy, gdy (si, *Sul* 30: aczbi) slvszebnyk przy dzeczkowanyv nyektorego zemyanyna s pacholky sądzcy gwaltem we wsy... abo za granyczamy... bylby odbyth, tedi taky zemyanyn nam... przepadnye wyną pyathnadzescza *Dział* 18.

3. *wprowadza zdanie przyczynowe i czasowo-przyczynowe 'ponieważ, cum, quia, quoniam'*: Chcza czyrzpycz mąką y wsz⟨y⟩thky szle phyle ymyecz v mego oczcza na dworze, gdym nyc przebil za morze *Aleksy* w. 163; Panye woycze, gdym yą tako podvbozal, ysz nyc mam gey czym zaplaczycz y chczą gey rolya wroczicz,... pytam prawa..., azaly ona... ma przyyacz zaszyą swą rolyą? *OrtKal* 208; Thego szye wysznal krzeszczyanyn. Zyd pytal prawa: Ma-ly mu za to pokupycz? Tedy szkazaly przyszyasznyczy, ysz gdy szye wysznal przed gaynym szadem, ma mu za to pokvpycz *OrtMac* 140, *sim. OrtBrRp* 103, 1; A nye movy, by to pyrwsche czvdo bylo, bo yne czuda byly, gdy czynyl, narodzyv szye z dzyevyce Maryey (quin et prius signa fecisset, nascendo de virgine) *Rozm* 209; ~ Bo czsso pomoze albo platno tobye gine z sobą gednacz a pocoycz, gdi w t⟨w⟩cy duschi gest walka grzeschna? XV *med. R* XXII 243; Y kakobi syø oblycze me nye smøcylo, gdi myasto y dom pogrzebni oczcza mego opuszczon gest

(quare non maereat vultus meus, quia civitas domus sepulcrorum patris mei deserta est)? *BZ* Neh 2, 3; Czemv szya lekarze stayv, gdy sz thwey moczy nye vybavyagyv? *De morte* w. 298; Iaco tho bądzye, gdy mąsza nye znam (quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco Luc 1, 34)? *EwZam* 288; ~ gdy..., przeto: ⟨I⟩sze gdy wszelky czlowiek sam swey rzeczy drugdi nye mosze przewiescz (quia cuilibet summa defensio non est neganda, *Sul* 23: ysze kaszdemv... obronyenyee nye ma bicz *zapraano), przeto chczemi, abi kaszdi czlowiek ktoregokoli stadla bądz, przed sądem sobie rzeczynyka zrządzyl *Dzial* 11; ⟨G⟩dy (*Sul* 43: gdysz) zbiegowie swym panom czastokrocz czynyą dzedzyny puste (cum ex separatione subditorum bona dominorum saepius deserantur), przeto nam y naszym poddanym tho syą wydzalo podobno, aby takye schcody naszym poddanym nye blli (*pro* bili) *Dział* 34; ⟨G⟩dy Swiąte pysmo swiąthczy (cum dicit Scriptura), ysze syn nye ma czyrpyecz za oczcza any oczecz za syna, przeto chczem, aby oczecz za zlego syna... nye czyrpyal *Dzial* 59; Laszka... nyerada zavydy, nyczego nye szasrza, bo gdy na them swecze zadney nie zada zaplaty czesznyey gy duchowney, przetho szemskem rzeczam zasrzecz, zavydzecz nye umye XV *ex. MacDod* 148; ~ *'bo, albowiem, nam, enim'*: Alye szly dvch Yewa szdradzyl, gdy gyey ovocz ruszycz radzyl *De morte* w. 134; Day, by szercze y oczy moye zawsze byly w thobye. Thacz Anna... szklonnoscz myala, gdy poczyechą szwoyą w thobye, panye, pokladala *MW* 80a; Zly tho czynek kosthyrze schyadl, gdy po uschi do pyekla wpadl XV *ex. MacDod* 137; Szwyerzątha boga posznaly, gdy na kolaną kląkaly *De nativ* w. 24; Farrao, krol, vydzenye myal, gdy szyethm klozow czudnych vydzyal *ca* 1500 *SprTNW* V 9; Nyekto myą dotknal, bo bacze, yze mye nyekto dotknął, gdy sze mnye mocz vysla (aliquis me tetigit, virtutem nam exisse de me), a vrzod albo nycmocz przez mya vzdrovyona *Rozm* 223.

4. *wprowadza zdanie okolicznikowe faktu towarzyszącego 'jak, cum, ubi'*: Iacosmi przi tem bili [y] iednaczmi, kdi Heduigis viznala Swanthochne czoscz w Przetoczne 1400 *Piek* VI 29; Yakom przy tem byl, gdy yest woszny rany obliczyl Mycolayewy 1416 *JP* XXXVII 170; O kthore posthlanye Strachotha na Pawla zalow⟨al⟩, przi them ya bil, gdy mu ye dal po yego zenye 1422 *ZapWarsz* nr 42.

5. *wprowadza zdanie przedmiotowe 'że, quod'*: Mosz glupi ne poznaie y szaloni ne vrozume tego, gdy wznesene (*pro* wzneseni) bødøø grzeszny iaco syano (cum exorti fuerint peccatores sicut foenum) *Fl* 91, 7, *sim. Pul*; Y vzrzal, gdy møczyly sø sye (cum tribularentur), y vslyszal modlytwø gych *Fl* 105, 42, *sim. Pul*; A zayste any tego gest czul, kyedi syø gest podle gego poloszyla, any gdi gest wstala (vel quando illa surrexerit) *BZ* Gen 19, 35; Tedysmy Pyotra pytali: Byllyby kto, czso by wydzal, gdy Ian wszawszy myod twoy, nyosl do swego domv? *Dzial* 22; ~ *w tytulach*: O theem (*sc.* ustawienie), gdi rzeka alybo strvmyeen dzely myedzy dwyema dzedzynaama *Sul* 21; O them (*sc.* ustawienie), gdi kogo gaba gwalthem *Sul* 86.

6. *wprowadza zdanie podmiotowe 'że, quod, ut'*: Acz syąn przigodzy, gdi nyektori czlowyek, poswaph drugyego do sandv, bandzye nayn zalowal (item contingit, quod quandocumque aliquis homo evocat alium ad iudicium et de ipso querulatur), kako zytho yego... vipasl, tha zaloba ma bicz sandzona kv vynye po polsku rzeczoney pyanczdzesyanth *Sul* 94.

II. *Przysłówek zaimkowy* **1.** *pytajny 'kiedy, quando' w pytaniu niezależnym*: Neprzyaczele mogi molwili sø zla mne: Gdy vmrze y zgine ymø iego (quando morietur et peribit nomen eius)? *Fl* 40, 5, *sim. Pul*; Szødala iest dusza moia ku bogu, studnyczi sziwey: Gdi przydø y pokaszø se przed obliczim boszim (quando veniam et apparebo ante faciem dei)? *Fl* 41, 2, *sim. Pul*; Omdlale gesta oczy moge w slowo twoge *rzekocz: Gdy vczeszysz mø (quando consolaberis me)? *Fl* 118, 82, *sim. Pul*; Kelko gest dnwo (*pro* dnow) slvghy twego? Gdy vczynysz o nasczygayøczych mye sød (quando facies de persequentibus me iudicium)? *Fl* 118, 84, *sim. Pul.*

2. *nieokreślny 'kiedykolwiek, quandocumque, umquam, aliquando'*: Jassek ma mu dacz veczni pocoy hy weczne milczenie o wsithky rzeczi, czos *bø mal k nemu gdi mowicz XV *in. Malk* 118; Nec aliquando, gdy, desinet facere fructum (et erit folium eius viride et in tempore siccitatis non erit sollicitum nec aliquando desinet facere fructum Jer 17, 8) XV *p. pr. SKJ* I 302; Alye zakrywal opyøcz on licze swe, acz gdi mowyl k nym (si quando loquebatur ad eos) *BZ* Ex 34, 35.

3. *względny wprowadzający zdanie przydawkowe*: Bo tegosz czasu, gdi bily w Silo (cum essent in Silo), nygeden tu nye naleszon *BZ* Jud 21, 9; Od tego dnya, gdy ssą vslyschely ty slovą, poczały movycz (ex illa ergo turba, cum audissent hos sermones eius, dicebant Jo 7, 40):

To yest propheta *Rozm* 459; ~ Vyschedschy (*sc.* Jesus) yednego dnya z Nazareth z ynymy dzyeczmy kv glynye, gdy byla nyedavno kopana, (venit ad agellum, ubi glebam noviter effossam invenerunt), tako ony dzyeczy podlug obyczaya dzyeczynnego szyadschy poczną ygracz *Rozm* 136; I przyschedl do Kany, do wszy galyleyskey zyemye, gdy byl vczynyl vyno z vody (venit ergo iterum in Cana Galilaeae, ubi fecit aquam vinum Jo 4, 46) *Rozm* 253.

Gdyby 1. *wprowadza zdanie warunkowe 'jeśliby, si'*: Ten gisti Doliwa... poddal sø tim gistim røcoymam pirvey movonim, *gdibø gich ne vøziwal (*leg.* wwiązywał) na ten *czen przerzeczoni XV *in. Małk* 117; Wstawyamy, gdiby ktho nasyenya swyrzepyczamy, konymy alybo ktorimkole bidlem wyelkym popasl (si aliquis alterius semina iumentis... depascat), abi za kazde klvszą... quartą pyenyądzi czirzpyączemv skodą... zaplaczicz myal *Sul* 39, *sim. Dział* 32; Jacom ya ne rączil Pyotrowy y Jacubowy za Parissa postauicz Micolaya, strya yego, any Sassina, bratha yego rodzonich, any *czitirzech kop za strawa, gdybych gych ne postawil 1450 *ZapWarsz* nr 603; Gdyby czego w naszem myesczkyem prawye nye naleszyono..., mozemly... szyemszkye prawo wyersycz (*war*: vyrzecz) za nyemyeczszkye? *OrtKal* 297; Gdyby ktho kogo zabyl, ranyl, yako mayą na nye doszwyaczycz *OrtMac* 31; A gdyby (*Sul* 4: paknąły) tesz nyekłora pany..., dzesyączyną wstargla (ubi autem uxor alicuius nobilis,... decimam rapuerit)..., tesz thym obyczayem ma bycz klatha *Dział* 4; A gdyby (si, *Sul* 53: gestly) ten, ktory namowy, y ten namowiony bylibi w gedney dzedzynye..., tym obiczagem badze myecz dawnosez namowyony mymo geden rok *Dział* 45; Gdyby (*Sul* 58: acz) w gednem swiathkv vpadl (si in unius testis testimonio defecerit), tym czczy nye straczy *Dział* 56; A gdyby kto drwa rąbyl w lesye gynszego pana, ma pozbycz syekyri *Dział* 56, *sim. ib.* 60; A gdyby nye zaplaczyl, a czas abo rok przydze (illo non solvente in termino adveniente), dlatego nye ma gemv stacz na schkodze *Dział* 64; Wsządycz trzeba luczkyey przyyaszny, by czą szgrzely w swoyey laszny, aby szą v *myey napoczyla, gdyby sza vrobyla *De morte* w. 248; Moglybych (*leg.* mogłibych) szya szkrycz przeth tobv, gdybych szyą w szemy choval albo twardo szamvroval? *ib.* w. 351; Załybych wszethl thwey moczy, gdybych sthrzekl ve thnye y w noczy? *ib.* w. 354; Jako ya nye ranczyl dwv kopv gr⟨oszy⟩ in $^1/_2$ grossis, gdybych kobyl nye posthavil robothvyaczemv Andrzeyovy 1480 *ZapWarsz* nr 1478; Ve mnye nadzney yest szwyadeczthwo tego, gdybym vczynyla lyczba od vrodzenya mego *Naw* 88; Slyszą s nymy, pokazvyącz ym drogą a proschącz ych, gdyby zaszye schly, aby k nym stąpyły *Rozm* 87, *sim. ib.* 401; Nye vyem, przecz by pravda vzyteczna byla, gdyby naslyadnykov ny myala *Rozm* 584; ~ gdyby..., tegdy, tedy: A gdybi bil plascza ne wrzocil, tegdy tego rakoyemstwa przoszen 1418 *AKPr* VIIIa 144; Tomek ma dacz 3-es grossos y cztyrdzeszczy panu Pelcze na swąthy Mychal. Gdyby nye dal, tedy na Gody 143C—2 *JP* XXXVI 35, *sim. ib.*; Wiyąwszi tho, gdibi kthori szli vczynek w szągądze alybo na dworze sąndv swrowo a nowo wczynil (excepto hoc, si aliquod crimen... committatur), thedi o thaką wyną przes kaszdego czelyadzyna bicz pozowoon *Sul* 29; A gdiby (si) Zydowye... sczyrzpyą prze dwye lyecze svego dlvznika o lyphą przyroslą y o gysthny dlug do szándv nye pozywayącz, tedy (extunc) thim tho vczynkem lyphą przyroslą daley po dwv lathv straczycz mayą *Sul* 47, *sim. Dział* 38; Gdyby tesz w zalobye po vmarley rancze szwyathky wymyenyl, tedy mvszy powod w themsze szandze szamoszyodm o ten dlug przyszancz *OrtBr* VI 374, *sim. OrtMac* 104; A gdyby wynowaczecz zbyeszal (qui si comprehendi non poterit, *Sul* 4: gen nye bandzeli bycz mocz vfaczon)..., tegdy kmyecze oney wszy albo myasta mayą przysyądz, yaco nye mogly yącz wynowaczcza *Dział* 4; A gdyby go kv sądv przyzwal, a zatym gdyby sampyerz na rocze zawytnem nye stal (si reus... non parebit), tedy powod... dzedziną otrzima *Dział* 7; A gdyby (si, *Sul* 21: acz) rzeka moczą swą... opvszczywszy pyrwszy byeg, gynszym byegyem syą obroczila, tedy ony brzegy, ktorimi pyrwey woda rzeky czekla, dzedzynam badą za granycze *Dział* 7; A gdyby nye chczal na wyprawa woyny gechacz, tedy gymyenya ma sstąpycz swemv bratv *Dział* 10; Ale gdyby (ubi, *Sul* 26: gdzie) kmyecze byli vynny, tedy ma kaszdego pozwacz osobno *Dział* 14; Przeto chczem, gdyby (si, *Sul* 32: kedy) nyekto byl pozwan pyrwe, wtore, trzecze kv odpowyadanyv na szalobą dowoda (*pro* powoda), a ten to nye stanye, tegdy dla gego nyeposlvszenstwa na trzeczem rokv ma bycz zdan *Dział* 20; Ale gdyby kromye swady ...Ian Pyotra vranyl, tedy (si autem..., tunc, *Sul* 34: paknyły..., thedi) podlug obyczaya Pyotr swe rany ma poprzysyądz *Dział* 23; A gdyby (si, *Sul* 44: gdy) nyekto gym w tych leczech schcodą nyektorą w gymyenyv vczynyl, aczby macz o to nye chczala abo nye mogla

czynycz, tedy tym dzeczom dawnoscz nye mosze bycz przypysana *Dzial* 34; Gdyby pospolytych drzew woz wywyozl, tedy temv panv, czygya są drwa, ma pokvpycz vyną rzeczoną syedmynadzessyath *Dzial* 38; Ale gdyby (*Sul* 51: acz) gynszego mąsza chczala poyącz (si alium virum... voluerit recipere)..., tedy oczczyzna wszythka ma spascz na dzeczy *Dzial* 43; Ale gdyby (*Sul* 57: gdzebi) bylo wiele dzewek a gymyenye małe (ubi vero possessiones paucae et filiae multae), tedy gymyenye na pienyadze ma bycz schaczowano *Dzial* 53; Ale gdyby (*Sul* 66: paknyaly) oczecz dzal vczynyl s synmy tym obyczagem, yaco pyrwey,... tedy synowie przy szmyerczy szony kv cząszczy oczczowey nye mogą przystąpycz *Dzial* 54; Gdyby (si, *Sul* 67: a gdy) dwa abo trzc bracza myedzy sobą dzal vczynyli, a potem geden s nych vmarl, tedy any bracza, any dzeczy brata vmarlego nye mogą wzruszycz *ib.*; A gdyby (si, *Sul* 60: paknyąlyby) nye chczal stacz kv sadv, ale kryiącz syą po stronam zemyanom schkody bądze czynyl, tedy gego grody... nam mayą bycz przylączony... A gdyby (et si) byl yąt przez kogo naszego a nam wydan (*Sul* 60: a gdy przes kogole yąth bąndze), tedy ten ma bycz na naszey lascze *Dzial* 61; Gdyby yuz ktokoli chczyal w then zakon wsthąpiczi (cum autem fraternitatem huiusmodi quis intrare voluerit)..., thedy mynisthrovye... mayą onego... obyczaye... vybadaczy 1484 *Reg* 706; ~ *w tytułach*: Gdyby ktho mowyl o rayczach przed dzyedzycznym panem. Pythalyszczye nasz o prawo thymy szlowy: Gdyby kthory czlowyek rzekl przed dzyedzycznym paanem o rayczach mowyącz, aby nye byly prawdzywy..., czo then za tho przepadl? *OrtMac* 37; Gdyby ktho dzyeczy wyposzazyl a da-ly drugym czo. Daley gdyby czlowyek dzyeczy gyedny wyposzaszyl albo wydal a da-ly thym drugym czo, vmrze, thedy maya pyrwey tho wszyacz, czo gym dal, a czo wyszey thego zoszthanye, thym szyą wszyszczy rowno maya dzyelycz *ib.* 54, *sim. ib.* 61. 72. 93; Gdyby nalezyon przestapcza malzenszthwa. Gdyby maz albo zona nalyczyeny na przestapyenyu malzenszthwa..., czo ony maya o tho czyrpyecz? *ib.* 95, *sim. ib.* 103. 120; ~ Gdibi sią w sądzie zwada stala (de turbatione iuris) 1498 *MacPraw* VI 273; Gdibi kmiecz kmieczia zabyl (quando kmetho occiderit kmethonem) *ib.*; Gdibi ktho jas zbyl (de concusso obstaculo) *ib.* 274; ~ ~ (niźli) gdyby '*chyba żeby, nisi*': Ktho bądzye wybran przyszyasznykyem, then przy them zosthanye, poko zyw, nyszly gdyby [gye] przewynyl podług prawa *OrtMac* 54, *sim. OrtBrRp* 46, 1; Od przyssyąg vyelkych... wszythczy sye mayą vyarovaczi..., nyzlyby kogo yawna przyczyna przypądzyla... albo tez gdyby potrzebą byla (nisi necessitate cogente) 1484 *Reg* 717; ~ gdyby jeno, tylko '*byleby tylko, dummodo*': Powynyen gest kaszdy slachczycz podlvg dostathecznosczy swego gymyenya... kv pospolythemv dobremv pewnymy bronnymy lvdzimy slvzycz, gdiby geno (dummodo, *Dzial* 63: gdysz) gych gymyenye... przes wsego gabanya bylo zachowano *Sul* 56; Any gym tho wadzicz ma, yszby przywylyey na nye (*sc.* na daniny) nye byl vidan, gdibi tylko szmyerczą dawcze... poczwirdzyli szą (dummodo morte donatoris... confirmetur) *Sul* 62; ~ ~ *czasowo-warunkowe*: Gdibi czyø pan wwyodl do szemyc kananeyskyey (cumque introduxerit te dominus in terram Chananaei)... a dalbi gyø tobyc, rozłoczysz wsziczko, czso szywot odwyra, panu *BZ* Ex 13, 11.

2. *wprowadza zdanie sposobowe*: **a.** *porównawcze* jako gdyby '*jak gdyby, jakby, velutsi*': Za layanye onemv, komv by tak layal, za wyną ma zapłaczycz schesczdzessyąth grzywyen groschy, iaco gdyby gy zabyl (veluti ipsum occidisset, *Sul* 49: yakoby gy zabyl byl) *Dzial* 39.

b. *dubium*: *skutkowe* '*aby, żeby, (ita, sic) ut*': Alye tego myly Cristus yavnye nye rzekl, gdyby yny slyschely, alye ysch tego nye baczyly, bo nye chczyal myly Krystus grzecha Iudaschova *Rozm* 549.

Gdyć, Kdyć 1. *wprowadza zdanie czasowe* (*uprzednie*) '*kiedy, cum, postquam*': Kdicz yesm syø yusz starzala (postquam consenui) a pan moy yuz kmyeczyem, na roskosz syø dam? *BZ* Gen 18, 12; Abi syø vcili posledni waszy, zecem kazal w stanyech przebiwacz synom israelskim, gdiczem ge viwyodl z zemye egypskey (cum educerem eos de terra Aegypti) *BZ* Lev 23, 43.

2. *wprowadza zdanie przyczynowe* '*skoro, si*': Gdyczyem (*OrtMac* 26: gdyszem) ya szyedzal szwą (*leg.* z swą) zoną w gyey gymyenyv pelnym prawem, mamly szwey zenye prawo odzyerszecz y dosząągnącz gydączego gymyenya y nyegydaczego gey gymyenya, cyly[ly] czo prawo gest? *OrtKal* 301.

Gdykole *wprowadza zdanie czasowe* '*kiedykolwiek, gdykolwiek, ilekroć, quandocumque, quotiescumque*': A przetho przy them tho vczyszczyenyv thakoszmy mvszili vstawycz, isz gdikole kthorim swyatkom powyodączym oblozono bylo obrzeczenye klątwy (quod cum aliquibus testibus producendis fuerit obiecta

exceptio excommunicationis, *Dział* 23: kyedy), wyodączi thi tho swyatky... gynsze swyathky... powyedzenya... volną mocz ma ymyecz *Sul* 34; Milossyerdzc gest myloscz serdeczna a czista, yąsch czlowyek caszdemu chcze dobrze, yaco schobye, y vcziny, gdicole a gdzyecoli moze XV *med. R* XXII 240; ~ gdykole..., tegdy: Vstawyami, ze gdikole i kyelkokrocz nyektori barthnyk w naschich zyemyach... nyc chczyalbi, nye mogl albo nyektorim obiczayem vimawal syąn barcy, ktoran przet thim sprawyal..., sprawyacz..., tegdi (quandocumque aliquis... mellicida... nollet... mellificia... regere..., extunc) onemu panu... rzeczonąn barcz ma... wsdacz *Sul* 95.

Gdykoleby *wprowadza zdanie czasowe 'kiedykolwiekby, ilekroćby, quandocumque, quotiescumque'*: Gdykoleby potem chczal nyestoyączy na rokv pyrwszym zdanye sądowe odnawyacz abo wzdzyracz, tedy gemv ma bycz vloszono wieczne mylczenye *Dział* 28.

Gdykoli *wprowadza zdanie czasowe 'kiedykolwiek, gdykolwiek, ilekroć, quandocumque, quotiescumque'*: ⟨G⟩dykoly sluga swego pana bronyacz, kogo vrazy (quotiescumque... famulus dominum suum iuvando... vulneraverit aliquem), za to od vraszonego abo od gego przyaczela nygedney myerszączky nye ma czyrpyecz *Dział* 57; ~ gdykoli..., tegdy, tedy: Gdikoly ktori kmyecz... w czas vinydzye, wschithky prawa pyrwcy onemu panu, ot ktorego gydzye, zaplaczyw, tegdi (quandocumque aliquis kmetho... tempore deputato recesserit..., extunc)... dobrovolnye poydzye, gdzye yemu lubo *Sul* 112; A gdykoly kto zaymye (*sc.* bydlę) na swem zboszv, tedy slusznye pod swiądeczstwem mosze ge chowacz przcz nocz *Dział* 32.

Gdyż, Gdyże, Kdyż I. *Spójnik*: **I.** *wprowadza zdanie czasowe*: **a.** *w zdaniu czasowym (zwykle równoczesnym) czasownik niedokonany 'kiedy, dum, cum'*: A takes czy svøczy szøcz tho ony byly vcziniły, gdis szø ony swymy (*leg.* z swymi) neprzygaczoły bycz mely *Gn* 173a; Jako ya Jacussza zabicz nye[ch] chcyal samotrzecz gwalthem..., gdysz szetl od koscyola 1451 *ZapWarsz* nr 920; Moyzesz dwadzescza a ssto lyaat myal gest, gdysz vmarl (quando mortuus est) *BZ* Deut 34, 7; Potem s Manasse vcyekly ku Dauidowy, kdisz szedl s Fylystinskimy (quando veniebat cum Philisthiim), abi przecyw Saulowi boiowal *BZ* I Par 12, 19; Ale nyektorzy... gdysz (*Sul* 46: gdi) po swymsze szemyam czągną na woyną (quod cum per terras proprias pergunt ad expedicionem), swymsze sasyadom... szkody nyewymowne czynyą *Dział* 37; Gdyby nasz sądza... woyewodi riczerzmy o ktorą rzecz osądzyl, gdysz nye sam sadza sadzy (cum non ipse solus sed plures iudicant)..., przyiąwszy potem rzecz chczal osadzoną wztrączycz, tego nykt nye mosze vczinicz *Dział* 51, *sim. Sul* 55; Jakom ya Ondrzegewi, gdysch gechal sz myastha, nyc zasthąpyl dobrowolnye drogi 1469 *ZapWarsz* nr 2977; A gdyz pozszczą post od svyątego Marczyna y w posth vyelky, mayą chodzyczi na yvtrznyą 1484 *Reg* 715; A gdysch anyol Gabriel tako myslyl, bog wschechmogączy przemovyl k nyemv *Rozm* 45; A gdysz bylo k vyeczorv, to ystne myle dzyeczye vroczy szyą do domv *Rozm* 139; Gdysz krzczyl svyąthy Yan, poslaly k nyemv od Ierosolymytan zakowstwo y popy *Rozm* 184; A gdysz sly za nym y offycrovaly voly y owcze, nadyechavschy ye Pylat y poszyekl *Rozm* 374; A gdysz yest byl v mąkach, podnyosl svoye oczy (elevans autem oculos suos, cum esset in tormentis Luc 16, 23) *Rozm* 395; Tegodlya gdys vyeczerzaly szą (Mat 26, 26), czvsch vyeczerzc dokonavaly, vzyavschy myly Iesus chleb y pozegnal *Rozm* 541; A gdyz są staly okolo ognya, Pyotr tez stal myedzy ymy *Rozm* 674, *sim. ib.* 690; ~ gdyż..., tedy(ć więc): A tako vocz gdisz... Augustus gestcy on bil... panal bil, tedy vocz chalcy gest on tho bil przeuedzecz, velecz gest on szem, masth... y tesze ludzy pod szobø mal byl *Gn* 3 a; Vøsz thø to mødroscz ma, ysze gdis gy chø szabicz, tedicz vocz on svø glovø krige *Gn* 172b; Fftorecz przyrodzene gesth tho vøszeve, ysze gdis szø on che odmlodzycz, tedycz vocz on ge gorske korzene *ib.*; Y stalo sø, kdys mowily sobe (dum fabularentur Luc 24, 15)..., thedi Gezus przyblyzyw sø gydzeze s nymy *ca* 1425 *EwKReg* 41; Gdysz yest bylo blysko svyątego dnya zydovskyego..., tedy ssą rzekly braczya mylego Iesucristha (Jo 7, 2) *Rozm* 430; Gdyz yest byla blysko Vyelyka Nocz zydovska, tedy vyelye lyvda przyschło do Ierusalem (Jo 11, 55) *Rozm* 441; Gdysch o tem gadaly, tedy dyabel vstąpyl v *Yądascha *Rozm* 510; Gdyz myly Cristus yvze prosn stal tako vkrvavyony..., tedy odstąpyvschy od slupa... poklyąknął *Rozm* 826; ~ Gdysch geszczie (*war. lub.*: gdysz gescze a. dotąd, dokand) cum adhuc (numquid non sunt verba, quae locutus est dominus..., cum adhuc Jerusalem habitaretur Zach 7, 7) 1471 *MPKJ* V 116.

b. *w zdaniu czasowym (zwykle uprzednim) czasownik dokonany 'kiedy, skoro (tylko), cum, postquam, simulac'*: A gdysz poczøl liczbø claszcz (et cum coepisset rationem ponere Mat 18,

24), przyszedl yeszt k nemw yeden *ca* 1420 *R* XXIV 82; Gdysz gy wbiczwyø (et postquam flagellaverint Luc 18, 33), zabygø gy *ib.* 83; Gdisz ten tho slvzebnyk przes szandzą spythany (*Dział* 22: ale gdy sądza slvszebnyka pytal), zaprzal sze przerzeczoną raną vidzecz y obeszrzecz *Sul* 34; Potem gdisz szø dokonalo nyebo y szemya, y wszitka gich okrasa, y dokonal bog w szodmi dzen dzala *BZ* Gen 2, 1; A gdisz vznamyonalasta (cumque cognovissent), zesta naga, a wszøwszy lyszczye fikowe, vczynylasta sobye wyenyky *ib.* 3, 7; A lepak Abraham, gdisz syø pomodli bogu (orante autem Abraham), vsdrowyl gest bog Abymelecha *ib.* 20, 17; Y napelnyly szyø søø szedm dny, potem gdisz bil zaraszyl pan rzeky (postquam percussit dominus fluvium) *BZ* Ex 7, 25; Gdiisz przeedzesz Iordan, vnidzesz w zemyø (cumque transieritis Jordanem in terram), ktorøs to pan bog twoy da tobye *BZ* Deut 27, 2; Wyesszyelicz szye będze prawy, gdysz vszrzy pomstę (cum viderit vindictam) *Pul* 57, 10; I stalo szyą yest, gdysz byl zekrczon vszelkny lyvd (cum baptizaretur omnis populus Luc 3, 21), a lesvszevy okrczonemv y modlączemv sza othvorzylo szya nyebo *EwZam* 300; A gdysz tho vdzyalaly (et cum hoc fecissent Luc 5, 6), yaly ryb vyelkoszcz obfytha *ib.* 306; A gdisz yvsz sz gori sztąpyl (iam autem eo descendente Jo 4, 51), owa sz domv yego serui szabyeszely gemv XV *ex. MPKJ* II 320; Yego zvolyenyczy posły kv morzv, a gdysch są vstąpyly v lodzyą (et cum ascendissent navim Jo 6, 17), tako yvsz mrok padl *Rozm* 350; Gdysz ssą to wzvyedzyely lyvdzye tego krolewstwa (et cum cognovissent eum viri loci illius Mat 14, 35),... przynyesly przeden wschytky nyemoczne *Rozm* 352; A gdysch yest to zmovyl myly Iesus (et cum haec diceret Luc 13, 17), vschyszczy, ktorzy szye przeczyvyaly yemv,... mylczely *Rozm* 377, *sim. ib.* 425. 439. 682; A gdysz yest wschedl v yeden kastel (et cum ingrederetur quoddam castellum Luc 17, 12), zabyezely yemv dzyeszyecz mązow trądovathych *Rozm* 399; A gdysz tho vzrely vschyszczy (et cum viderent omnes Luc 19, 7), poczęły septacz *Rozm* 406; A gdyz vam vkaze tą szyen, tamo nam przygotvyczye *Rozm* 521; A gdysch szye przepaszal (et cum accepisset linteum Jo 13, 4), stal przed svemy zvolyenyky, a ony szyedzyely *Rozm* 534; A gdyz yest myly Iesus vmyl nogy ych (postquam ergo lavit pedes eorum Jo 13, 12), vzyął szve odzyenye, począł ym movycz *Rozm* 538; ~ gdyż..., tegdy, tedy, teda, tedy więc (potem), natychmiast, potem, dopiro: Gdisz gest on krola the to szeme Indie gest byl okrz⟨c⟩yl..., tedy vøcz biskvpoue the tho gysthe szeme... svøtego Barthlomega *szo ony byly gøly *Gn* 172b; A cdisz vøcz ony *szo mv tho byly vczyniły, tedy vøcz pothem ony szø gy bily sczøły *Gn* 173a; Ysze gesz thy s szeme stworzon, a cdisz vøcz thy vmrzesz, tedy szø vøcz thy szaszø f szemø obroczisz *Gn* 174a; A cdisz vøcz ony szø byly do morza przysły, tedy vøcz morze gestcy szø ono biło... rostøpylo *Gn* 174a, *sim. ib.* 176a; Quum enim decolatus fuit gdis mv gego gloua byla gest scøta, tedy vøcz s gego czala slo gest mleko y voda *Gn* gl. 41a; Gdyszem k thobye przygyechal s thym czlowyckyem ku roszsprawye, thedysz thy n[y]a mya wybyekl sz ostra bronya 1443 *TymSqd* 144; A gdysz w m⟨ia⟩sto przinyesyon swyøti Blaszey (ingrediens Blasius civitatem), teda sødza tego myasta przikazaal gy w cyemnyczø przes nocz wsa⟨dz⟩ycz *Błaż* 320; A gdisz bil vsnøl (cumque obdormisset), tegdi wiyøl gedno zebro gego *BZ* Gen 2, 21; Kmyecz szalowal na swe sąsyady tako, ysz gdysz (*Sul* 39: kako gdisz) my noczną rzeczą kony gest vkradzon (quod cum equus... fuisset sibi subtractus)..., natychmyast s pylnosczą gesm pobvdzyl sasyady *Dział* 28; A gdyz tho syc zsthanye (quibus praemissis)..., thedy ma byczi... przyąth 1484 *Reg* 707; A gdys yvze chovan [v] snyosł yaycza, tedy vyelykye czvdo stalo szye s tych yayecz *Rozm* 72; A gdysz podala sloyek sz yedem ('z jadem'), nathychmyast zedchla *Rozm* 107; A gdysch vyednal robothnyky (conventione... facta Mat 20, 2), tedy ye poslal robycz do szvey vynnycze *Rozm* 392; A gdysch dzyevycza Marya vkoyla szye sama..., tedy rzekla kv svemv synv *Rozm* 523; A gdyz y tako tvardo y tako nyelaskavye yąły, tedy to vydzącz zvolyenyczy opuszczyły y myslyą y czyalem *Rozm* 654; A gdy y tako nądznye vbyły y *nyemyloszczyvyemy razy vmączyły..., tedy Annaszovy sludzy schedvschy vzbudzyły y *Rozm* 702; Gdyz Zydovye vslyszely, yze pyrvych trzy zalob nycz nye dbal Pylat..., tedy vschyszczy zavolaly ynschych dw (*leg.* dwu) zalob *Rozm* 788.

c. *w zdaniu czasowym czasownik o aspekcie niepewnym*: Vmarły sø Nadab a Aabyu, gdisz to sø offyerowali (cum offerrent) ogyen czvdz przed oblicim bozim *BZ* Num 3, 4; A gdyz ssą szyedzyely vschyszczy za stol, rzekl ym *Rozm* 529; A gdysz brona zawarta bila ve mrok (cumque porta clauderetur in tenebris), tedista ona visla *BZ* Jos 2, 5; A gdys szye tako modlyl, nathychmyast szye nyebyossa otvorzyly *Rozm* 190; A gdys szye poszczyl *chterdzyeszczy

dny y czterdzyeszcy noczy, potem lacznął *Rozm* 194.

2. *wprowadza zdanie przyczynowe i czasowo-przyczynowe 'ponieważ, skoro, cum, quia, quoniam, siquidem'*: Ale ia, gdisz (*Pul*: gdy) my szalosciwi bili (cum mihi molesti essent), obłoczil iesm se w pitel *Fl* 34, 15; Nyewyastham mązathim, gdysz nye mayą samych szebye volney moczy prze mąze gych (cum non habeat sui ipsius liberam potestatem propter maritum), dzeszącz lath byezecz mayą w dawnoscz gim *Sul* 54; Gdysz poth genym ksząszączem thensze lvth rosmagythego... prawa pozywacz nye ma (quum sub uno principe eadem gens diverso iure frui non debeat)..., vszyteczno gest pospołythemv dobremv, aby genym y genakim prawem thako w Krakowe, yako y w Polscze sądzono *Sul* 56, *sim. Dział* 63; Nye mogø daley vichadzacz y wchadzacz, a ofszem gdisz gest pan rzekl mnye (praesertim cum et dominus dixerit mihi): Nye przeydzesz Iordana tego to *BZ* Deut 31, 2; Ma-ly czlowiek dzyeczy..., vmarły ('umarł-li'), tedy maya pyrwey wszancz, czo gym dal, a czo wyszey tego zostanye, s thym gymyenym mayą szye dzelycz rowno, gdysz mv szą wszythky rowne dzyeczy *OrtBrRp* 45, 4; Mamly tho myecz s prawa dacz yey wyano tho sz gymyenya thych tho dzyeczy, gdysz gyey nye wyanowano przed prawem? *OrtMac* 21, *sim. OrtBrRp* 26, 3; Thedy odpowyedzyal ten obzalowany czlowyek pythayacz: Gdysz on szalowan po vmarley rącze, azały nye ma tego dowyescz podług prawa? *OrtMac* 80, *sim. OrtBrRp* 62, 2; Przeto my vstawylismy, ysz gdysz Lucia s swogym mąszem myeszkala... trzy lata y trzy myessyącze (statuimus, quod, *Sul* 37: vstawyamy, ysz przerzeczona Luciya, gdisz s mąszem stala przes trzy latha y przes trzy myesącze), a Franczka w tych leczech nye gabała..., ma mylczecz, a Franczkowy tym obyczągem dawnoscz... przysądzylismy *Dział* 26; ⟨G⟩dysz z lychwy pochodzy nyerządne lakomstwo (cum in usurarum voragine sit insatiabilis appetitus)..., chczem, aby Szydowie pyenyądzi poszczyayącz, za lypha na tydzeny nye wiączey wzały... od grzywny, gedno pol grosza *Dział* 38, *sim. Sul* 47; ⟨G⟩dysch s *podpharzy zlych lyvdzy bywa rozdzelenye (cum ex calumpniis malignantium destructio sit plurimorum), slvsche vstawycz, aby prawa nyektorych panystw, kthorych zaplata tylko na pothwarzy zalyeszy, owszeyky ge sskazycz *Dział* 63; ⟨G⟩dysz (*Sul* 61: alye gdy) vmysl szydowsky na to nastogy zawszdy (porro, cum Iudaicae pravitatis intentio in hoc versatur), aby krześczyanystwo... skazyl, slvschno vstawycz, aby daley szadny Szyd krzesczyanynowy... swych pyenyadzy na zapysy abo na lysty nye dawal *Dział* 65; ⟨G⟩dysz (*Sul* 71: tesz gdisz) wszythka prawa zakazvyą gwalty (item cum omnibus violentia sit ab omnibus iuribus prohibita), slvschno... zakazacz, aby gyadącz z woyny..., sąły ksyąszata, ryczerze..., sobye nye mayą nyczs gwaltem bracz any szadnego gwaltv czynycz *ib.*; ⟨G⟩dysz (*Sul* 72: gdy) wyeliky swar czastokrocz o... dlvd (*pro* dlvg) pyenyadzy bywa (cum in gravi debito rixae plerumquae... suscitantur)..., vstawyamy, aby na kaszdy tydzyen rok zaplaty byl poloszon *Dział* 66; Moy kwyathkv,... racz mya dzyscha wspomoczy, gdysch w thwey moczy 1447—62 *Zab* 545; A Iozeph, mąsz yey, gdysz byl spravyedlyvy (cum esset iustus Mat 1, 19), a nye chczyal ya poyancz, chczyal pothagyemnye opvszczycz ya *EwZam* 291; A gdysz lyekarzom vydzyało szye dobrze, yschby czyało yego olyeyem drzewnym lyeczyły, wszadzyły y v kądz pełną *olyą volnego *Rozm* 108; Gdysch ty to czynysch (si haec facis Jo 7, 4), zyav szye temv szvyąthv (*leg.* światu) *Rozm* 431; Czokolvye by ten czlovyek przeczyv bogv albo przeczyv lyvdu zaczynyl, slucha yego nye rvszacz, gdyz yego yavna prawda nye pomavyayą *Rozm* 584; To ym przyschlo z poduszczenya ducha zlego..., gdyz przy kazdem grzesze yad dyabły czlovyeczemv serczv bądzye wlan *Rozm* 798; ~ gdyż..., (a) przeto, tedy: Gdisz tha gista placza... poth gynszim gymyenyem... vsnana gest bicz othnowyona (tamen eadem solutio... sub alio nomine... dinoscitur esse innovata)..., a przetho (unde) przy them rownoscz vlozycz ządayącz, vstawylismi *Sul* 38; Gdysz podlvg pysma navky wszelky czlowiek w młodoszczy gest podobnyeyszy kv zlemv (quum scriptura testante, omnis aetas ab adolescentia sit pronior ad malum)..., przeto aby nyczgodny vczychnali, a zgodny przespyecznoscz myeli, vkladi y prawa są przez rącze bosze vstawyony *Dział* 1; Gdysz vklady abo statuta nye są any mayą bycz przypysany rzeczam mynalym, ale badączym albo przyszlym (cum omnes constitutiones et statuta imponuntur rebus et negotiis futuris et non praeteritis), przeto chczemi, aby nasze vkladi y statuta... wszytczi ziemyanye przyiąli *Dział* 6; Gdysz (cum) tho mamy z navky boszey, kto syą vkorzy, yvsz gest rozgrzeszon..., tedy chczemy ..., aby... sadza swiadeczstwo przyiącz przysądzyl *Dział* 24; ⟨G⟩dysz szołtys ma pana swego wolą czynycz (cum officium scultetorum semper servile existat), przeto nye slvsza, aby szołtys

byl mocznyeyszy nyszly pan *Dział* 44; ⟨G⟩dysz złodzeystwo abo zboy dla wyny abo smyerczy vstawyoney podług zasługy przez złe ludzy bywa zatayono (cum furta... per maleficos... occultantur)..., przeto aby syą taczy *złosmyczy nye mnoszyli, vstawiamy *Dział* 45; ⟨G⟩dysz rownoscz myedzy stadlem gest rozmagytoscz..., przeto (*Sul* 54: gdysz..., tegodla)... vstawyamy (cum realis distinctio personarum habeatur..., propter quod statuimus) *Dział* 46; ~ Gdissz yeszt then tho szluga ne mal, szkad bi zaplaczil (cum autem non haberet, unde redderet Mat 18, 25), kazal gy pan przedacz *ca* 1420 *R* XXIV 82; A gdisch picha dyabla wirzucziła sz nyeba..., boymisch syą, bichom pichą krolewstwa nyebyeskyego ny⟨e⟩ straczily XV *med. R* XXII 235; Gdyszescze szyą obadwa... na Warszowo wysznanye puszczyly, ysz Warsz nye przyszgal (*OrtMac* 47: przyszyagl), to ny⟨e⟩ skodzy Mykolayowcy rzeczy *OrtKal* 140, *sim. OrtMac* 47; Panye woycze, gdyszem na ten ortel s prawa layal, pytam: Mogąły wnycz w lawyczą? *OrtKal* 198, *sim. OrtMac* 32; Tedy przyszyasznyk ma naydz ortel, ysz yesth czasz, a drugye naydzye przyszyasznyk y moze dobrze, gdysz yesth woythem *OrtMac* 117, *sim. OrtKal* 309; Tedy Franczek, gdysz (*Sul* 37: alye..., gdisz) mv syą tako dlugo zaplata nye sstała konyeczna (cum per tantum tempus non fuerit sibi totalis solutio facta), chczal targ wzrzvczycz *Dział* 26; Quandoquidem ita vis... gdisz tak chczesz, barzo rad vczyna XV *ex. PF* III 177; ~ Alle kako my ten tho boszy dar chouamy, gdis szø [s]smerthnego grzecha dopusczamy? *Gn* 171b; Myly gospodnye..., gdzye ya mam czyebye przymovacz, gdyz nyebo y zyemya thwey vyelykoscz nye moze oszyagnacz? *Naw* 124; Czemvsz krzyczysch (*leg.* krzcisz), gdysch ty nye yest Krystus (quid ergo baptizas, si tu non es Christus Jo 1, 25)? *Rozm* 185; O stvorzyczyelyv nyeba..., czemv tva myloscz dala mye ten ovocz, gdysz y łączysz ode mnye czyąsko? *Rozm* 526; ~ gdyż..., więc, tedyć: A pres to, gdis szø svich grechof spouedamy, vøcz othsichmasth mamy szø gich varouacz *Gn* 14b; A pres to, gdisz geszm ga [te] ten tho dar straczyl, tedycz ga na (*pro* ne) chczø cynicz vole bosze *Gn* 172a.

3. *wprowadza zdanie warunkowe i czasowo-warunkowe 'skoro, si'*: Gdisz my fszythczy chemy do boga przycz, varugmis szø g⟨rz⟩echa *Gn* 172a; Napełny tydzen dny tey to swaczbi, a potem czy tø to dam, gdisz my to bødzesz sluszycz syedm lat (et hanc quoque dabo tibi pro opere, quo serviturus es mihi septem annis aliis) *BZ* Gen 29, 27; Gdisz gesz zødal gydz k swim (esto, ad tuos ire cupiebas), a bilocz zødno ku oczczu twemu, przecz gesz vkradl my bogi moge? *ib.* 31, 30; *Kgdisz kto zelazem vrazi kogo (si quis ferro percusserit)..., vinyen bødze møzoboystwa *BZ* Num 35, 16; Szvkacz mnye bødzecye a nay⟨dzi⟩ecye, gdisz bødzecye szvkacz m⟨n⟩ye w ⟨c⟩alem sy⟨erc⟩v ⟨waszem⟩ (cum quaesieritis me in toto corde vestro) *BZ* Jer 29, 13; Powynyen kaszdy slyachczycz... prze pospolyte dobre pewnymy lyvdzmy zbroynymy slvszycz, gdysz (*Sul* 56: gdiby) gych gymyenye w pokoyv gest y przez wschego gabanya (dummodo bona ipsorum in libertate absque omni vexacione conserventur) *Dział* 63; A tegodla gdysch vy, *bodacz zły (si ergo vos, cum sitis mali Luc 11, 13), znaczye davacz dobre dary synom vasym, yako vyeczey oczecz vasz s nyeba da dvcha svyątego thym, ktorzy yego proscha? *Rozm* 275; ~ gdyż..., tegdy, tedy: A gdisch doswyatczi (et cum approbaverit), tegdi on, ktori przyganil, pyancz grziwen onemu, komu przyganil, a pyancz grziwen xandzu dacz ma *Sul* 88; ⟨G⟩dysz wdowa po szmyerczy mąsza swego weszmye dzeczy w swą opyeką nyemayącze doskonalych lyat, tho gest dwanaczcze lyath (similiter infantibus ad duodecim annos educatis), a gdyby nyekto gym w tych leczech schcodą nyektorą w gymyenyv vczynyl..., tedy tym dzeczom dawnoscz nye mosze bycz przypysana *Dział* 34.

4. *wprowadza zdanie przyzwalające 'chociaż, quamquam, etsi'*: Tegodlya tho zavzdy czczyemy w naszey pamyączy y v tem szye veselycz mamy, yze nasch zbavyczyel yąth yako lotr, gdyz on yest yako *navyelyebnoscz pastyrz, zvyazany vyedzyon yako nyedzvyedz, gdyz on yest baranek nasmyernyeyschy, sądzya y (*leg.* sądzą ji) yako złego, gdyz on yest naspravyedlyvschy, osądzon yako vvloczcza czczy bozey, gdyz on yest bog vyerny *Rozm* 728—9; S tego baczycz, yz dobrovolnye czyrpyal, bo gdyz yest myedzy ymy... byl, nye telko yego posnacz nye mogly, alye alyz on chczyal, alye tez na yego yedno slovo padly vschyszczy na zyemye *Rozm* 624; ~ gdyż..., a wszakoż, tedy: ⟨F⟩ranczek poszyczyl Pyotrowy trzydzesszczy klod *przenycze, a gdysz to czastokrocz vpomynal Franczek, aby mv wroczyl, tedy Pyotr nye chczal mv wroczycz *Dział* 27; ⟨G⟩dysz rzeczy vmarle trudno wzbvdzycz, yako mynąle na wstecz obroczycz (quamvis negotia mortua et finita quasi contra naturam difficile sit retractare), a wszakosz (*Sul* 38: iakokole..., a wszakosz) są nyektorzy, czso rzeczy przeszle y tesz sądem osądzone nye-

INSTYTUT JĘZYKA POLSKIEGO PAN BIBLIOTEKA KRAKÓW

kakymy wymysly navczyly sya wzdzyracz... a k temv naszy sądze czastokrocz syą sklaniayą *Dział* 27; A gdysch yemv tako snamye mylosczy vkazal y mylovanya, a *vschvakosch v svey zakamyaley slosczy *oszchął (*leg.* ostał) *Rozm* 537.

5. *wprowadza zdanie podmiotowe 'że, quod'*: Stalo szye, gdys on yest wzyavszy krolevstvo y vroczyl szye (et factum est, ut rediret accepto regno Luc 19, 15), y kazal vezvacz slugy svoye *Rozm* 408.

6. *wprowadza zdanie przedmiotowe 'że, quod'*: Kristus... apostoly sebral y kazanye... przed vczynyenym czvda vczynyl, to yest vyna z vody, a to s tego byorą, gdysch to cztą, yze Krístus byl vezvan na svaczbą y zvolyenyky (qui dicunt dominum... discipulos congregasse et sermonem in monte factum, ante vini miraculum, quia legunt dominum et discipulos eius invitatos ad nuptias) *Rozm* 205.

II. *przysłówek zaimkowy*: **1.** *pytajny 'kiedy, quando' w pytaniu niezależnym*: Quando, gdize, cum splendoribus tuis cetera videantur? XV *med. R* XXIII 279.

2. *względny wprowadzający zdanie przydawkowe*: To to szø *porodzenye nyeba y *szemyø, gdisz sø stworzony tego dnya, gdisz bog vdzalal nyebo y szemyø (istae sunt generationes caeli et terrae, quando creata sunt, in die, quo fecit dominus deus caelum et terram) *BZ* Gen 2, 4; Przestøpyl na swem szlyvbye Moab w Israhelu, po tem czassye, gdisz bil ivsz vmarl Achab (praevaricatus est autem Moab in Israel, postquam mortuus est Achab) *BZ* IV Reg 1, 1; ~ A bandzeli w klanthwye przes szescz myeszanczi sthal, thedi y przebiwacze they wszi, gdysch powynni dzeszanczyną dacz (qui tunc tenebantur decimare, *Dział* 4; ktorzy dawayą dzesyaczyna), mayą clanczi bicz thesz z drapyesczą they tho gych dzeszanczyny *Sul* 3; Potem Adam poznał czyelestnye Gewø, swø zonø, gdisz to poczøla y urodzyla Kayma (quae concepit et peperit Cain) *BZ* Gen 4, 1; Kto gest ten, gen bi nye chcyal boiowacz przecyw lyvdu szidowskemu, gdisz tak krasne zoni maiø (qui tam decoras mulieres habent)? *BZ* Judith 10, 18; Zle slugy zlye poguby, a ssvą vynnyczą ossadzy ynymy oraczmy, gdysch dadzą yemv ovocz, kyedy tego bądzye czass (qui reddant ei fructum temporibus suis Mat 21, 41) *Rozm* 410; A pyątegonasczye dnya poczynąły szye svyąta vyelykonoczne, gdysch bylo potrzebyzna zabycz baranka vyelykonocznego (in qua necesse erat occidi pascha Luc 22, 7) *Rozm* 519.

III. *partykuła*: tedy gdyż *'wtedy dopiero, wtedy właśnie, tunc, tum potissimum, cum'*: A pan nye odpvsci gemv, ale tedy gdiisz nawyøczey pirzchliwoscz gego rozlege syø w pomstø przeczyw czlowyekv temv (et dominus non ignoscat ei, sed tunc quam maxime furor eius fumet et zelus contra hominem illum) *BZ* Deut 29, 20.

Gdyżby 1. *wprowadza zdanie warunkowe 'jeśliby gdyby, si'*: Ise gdisby sly duch nektorego cloueka f ten tho błød szauotl, macz gø (*sc.* Magdalenę) on takesz f pokucze nasladouacz *Gn* 14 b; A saprafdø to pokolene barso by sø veselilo, gdisby *svogo sostrø vydaly multum gauderet parentela tota et maxime, si aliqua... puella esset de progenie sua copulata magno duci *Gn* gl. 70 a; A gdiszby yø szmyercz poszczygla (sin autem mors eius fuerit subsecuta), wroczy duszøø za duszøø *BZ* Ex 21, 23; Gdyszby spal møsz s czvdzø zonø (si dormierit vir cum uxore alterius), oba spolv vmrzeta *BZ* Deut 22, 22; Tegodlya gdyszby v ganyebnem dobytkv nye bylysczye vyerny (et si in alieno fideles non fuistis Luc 16, 12), kto vam bądzye vyerzycz to, czo yest vyerne albo prawdzyve? *Rozm* 390; ~ gdyżby..., tedy, tedyćby: Alle gdisbi szø on gest bil sze slich ludzy narodzyl, tedyczby mv vøcz oniy ne bily verzyly *Gn* 11 b; ⟨G⟩dyszby kto przed sąd pozwal nyekogo (unde si quis citat ad iudicium aliquem) o dzedziną w pienyądzoch zastawioną, a gdyby go kv sądv przyzwal, a zatym gdyby sampyerz na rocze zawytnem nye stal, tedy (*Sul* 21: gdi..., thedi) powod abo gysczecz dzedziną otrzima, pyenyądze sampyerzowy wroczywszy *Dział* 7.

2. *wprowadza zdanie czasowe 'kiedyby, cum, postquam'*: Any szoni s gich dzewek pogymay synom twym, abi gdiszbi ony snyeczyszczyli, nye kazały *nyeczyszcz synom twym s bogy gich (ne, postquam ipsae fuerint fornicatae, fornicari faciant et filios tuos in deos suos) *BZ* Ex 34, 16; A okolo koscyola boszego bidlyly w stroszach swich, abi gdiszbi czas bil, ony rano otwyeraly drzwy (ut cum tempus fuisset, ipsi mane aperirent fores) *BZ* I Par 9, 27; Nyosl do domv swego taynye, abi gdiszbi slunce zaszlo, taynye ge pochowal (ut dum sol occubuisset, caute sepeliret eum) *BZ* Tob 2, 4; ~ gdyżby..., tedyćby więc: Allecz osla przes tocz szø gy ony szobø (*leg.* z sobą) byly pogøly, isbicz oni strauø na mem (*pro* nem) szobe bily noszyly, albo tesze, gdisbi szø bila Maria vtrudzyla, tedyczby vøcz ona bila nan fszadla *Gn* 3 b.

Gdyżbyć *wprowadza zdanie warunkowe 'jeśliby, gdyby, si'*: Saprafdø velyke by tho miloserdze clouekouy od boga bilo, isze gdisbicz nasz Xpc

mily ktoremv clouekovy na skonczenv gego sziuota poslalcyby mu on na pomocz gednego angola *Gn* 181a.

Gdyżci, Gdyżeć, Kdyżci 1. *wprowadza zdanie czasowe*: **a.** *w zdaniu czasowym (zwykle równoczesnym) czasownik niedokonany 'podczas gdy, kiedy, cum'*: Isczy nasz mily Ihu Xt narodzilci szø gesth on byl f ten tho czasz, gdisczy stare latho schodzy, a noue przichodzy *Gn* 1b; Kalsde stworzene, gdisczy ono ma porodzicz, szukacz ono szobe przebithku, gdesbicz... *othpoczynolo *Gn* 3b; ~ gdyżci..., tedy(ć) więc, więcci: Isczy ten tho obyczag gest na tem tho svecze, isze gdiscy ktorø svøtoscz do mastha przynoszø, tedycz vøcz ludze s kaplany... naprzecif ge vynydzø *Gn* 4a; A tako vøcz, gdiscy gest bylo sroth noczy dna nedzelnego, tedy vøcz Maria gest bila suego sinka porodila *ib.*; Ysczy ryczerze ten tho obyczag magø, gdisci ge paszø, tedycz vøcz ony swe stare odzene svim sługam dagø *Gn* 173b; Vøcz trzeczecz przyrodzene vøsz tho ma, ysze [g]gdiszcy gy szegnagø, vøczcy on gedno vcho ogonem szaslony *ib.*; A cdiszcy vøcz trzecego dna gesth bilo, tedy vøcz barszo velike gromy szø oni byly thamo vderzyly *Gn* 174b; Gdiscy svøthy Gan gestcy on bil stho lath pres gednego latha star, tedy vøcz kasalcy gest on bil szobe grob podle oltarza vykopacz *Gn* 181a; ~ ~ Gdiszecz zemske recy si terrena (si terrena dixi vobis, et non creditis, quomodo, si dixero vobis caelestia, credetis? Jo 3, 12) XV *in. R* XXIV 75.

b. *w zdaniu czasowym (zwykle uprzednim) czasownik dokonany 'kiedy, postquam'*: A napiruecz gestcy on byl f domech tako vbodzy, yszecz on szadnego penøszka f ten tho czasz ne malcy gest on bil, gdisci szø gest on byl narodzyl *Gn* 5b; A cdiszcy vøcz Ioseph... gestcy on byl s pannø Mariø posetl bil do tego tho mastha „... a f tenczy tho czasz Maria gest ona brzemenna byla *Gn* 176a; ~ (a) gdyżci (więc)..., (a) tedy(ć) więc: Gdisczy szø kthoremv krolevy albo xøszøczv szin narodzy, tedicz vøcz po fszythkemv krolefstw (*leg.* krolewstwu) posly beszø *Gn* 1a; A cdiszcy vøcz Ioseph s Mariø gesta ona bila do tego tho mastha Bethlehem prisla, [a] a tedy vøcz ony ne moglycz szø mecz nigedne gospody thamo byly *Gn* 3b; A cdiszcy vøcz Maria gest bila svego szynka milego porodziła, tedy vøcz Gebal gestcy tho ona bila posznala, yszecz dzeuicza gest bila porodzila *Gn* 4a; Vøcz gego mila matuchna, gdiszcy gest gy ona bila porodzyla, tedycz vøcz ona gest bila k nemv barszo laskaue mouila *Gn* 4b; A cdiszcy vøcz ten tho gisty lud israhelsky gestcy on thø to mouø od milego Xpa vslyszal byl, tedy vøcz oni fszythczy søcz szø bily Xpa barszo boge[ge]ly *Gn* 175a; A tako vøcz gdiscy szø gest gim bil szin narodzil, tedy vøcz ony szøcz gy bily do skoly daly *Gn* 183b.

2. *wprowadza zdanie czasowo-warunkowe 'skoro, si'*: Doszycz yest vcznyovy, aby byl yako yego mystrz..., bo gdyszczy ony zvaly oczą (*leg.* oćca) czeladnego Belzebubem, tako vyeczey vasz czyelyadnyk yego bądzye przeslyadovacz albo nyenazrzecz (si patrem familias Beelzebub vocaverunt, quanto magis domesticos eius Mat 10, 25) *Rozm* 311; A gdyzczy ony mogly szye zvacz syny bozemy, dalyeko vyączey syn boga vschechmogączego przyrodzony nye wloczyl (*leg.* uwłoczył) czczy boskey, acz szye bogyem myenyl *Rozm* 839; ~ Gymcy clouek gest pøknegsy, timcy gest f serczu gorsy. A pres to gdiscy mili Ihu Xc clouecka czudne stworzy, tymcy sø richle grechu dopuscy *Gn* gl. 70b.

Gdyżciby *wprowadza zdanie warunkowe 'jeśliby, si'*: A pres tho gdisczyby milemu Xpouy czystotha ne byla mila, vøthcyby on nigdy szobe matuchny dzeuiczc ne vybral byl *Gn* 179b.

Gdyże *cf.* **Gdyż**

Gdyżeć *cf.* **Gdyżci**

Gdyżkoli *wprowadza zdanie czasowe 'kiedykolwiek, ilekroć, quandocumque, quotiescumque'*: A gdisz gest koly przyszedl czasz owczam kotno bicz (postquam enim conceptus ovium tempus advenerat), wydzal gesm, ysze szø zchadzali s barani owce *BZ* Gen 31, 10.

Gdzie, Dzie, Kdzie I. *przysłówek zaimkowy*: **A.** *pytajny*: **1.** *'gdzie, w którym miejscu, ubi, quo loco'*: **a.** *wprowadza pytanie niezależne*: Y moui ewangelista...: Gde iesc tec, ienze sø narodil, crol zidowsky? *Kśw* cv 21; Rzekøø w poganstwe: Gdze iest bog gich (ubi est deus eorum)? *Fl* 78, 10, *sim. Pul*; Gdze sø miloserdza twoia stara, gospodne (ubi sunt misericordiae tuae antiquae, domine)? *Fl* 88, 48, *sim. Pul*; Bychø... ne rzekly: Gdze gest bog gych (ubi est deus eorum)? *Fl* 113, 10, *sim. Pul*; Zawolal pan bog na Adama, a rzkøcz k nyemu: Adamye, gdze gesz (ubi es)? *BZ* Gen 3, 9; Rzekę: Gdzye sø bogowye gich (ubi sunt dii eorum Deut 32, 37)? *Pul* Deut 53; Gdze ma szyla, mą robotha? Glvpyem robyl po thy latha *SkargaPłoc* w. 25, *sim. SkargaWroc* w. 14; Mystrzv, gdzye myaszkasz (rabbi..., ubi habitas Jo 1, 38)? *EwZam* 301; Marya yemv rzekla: Synkv myly, gdzyesz to byl? *Rozm* 132, *sim. ib.* 471. 526. 620; O przekląty Iudaschv, povyecz my, v czem czy

vadzyl albo czocz zlego vczynyl... Y gdzye yest smyara ona przezsmyerna syna bozego, gdzye yego dobrovolne vbostwo, gdzye ona laskava mova, gdzye ono slothkye kazanye, gdzye ony myloszczyve lzy nad Ierusalem... przelany? *Rozm* 513; Marek Evanyelysta... movy: Gdzye yest yego odpoczynyenye, gdzye yest pokoy yego, gdzyeby vyelykonocznego pozyval baranka? *Rozm* 521; Tegodlya pytayą go zvolyenyczy yego: Gdzye chczesch, bysmy przygotovaly podlug obyczaya Vyelykąnocz, czvsz baranka vyelykonocznego? *Rozm* 522; Moy synv myly, moya vczyecho, gdzye szye podzyala ona tvoya mlodosez vyelebna, ach, gdzye yest thvoye lyczko nadobne, gdzye yest tve przemovyenye? *Rozm* 711; Povyedz, a gdzye yest moy syn vybrany? *Rozm* 735; ~ Myla szmyerczy, gdzesz szya wszyala, dawno-lysz szya vrodzyla? *De morte* w. 113; ~ *użyte w tytule*: Gdzye mayą mylczeczy, a kyedy y tez kthorego czassv (de silentio in ecclesia observando) 1484 *Reg* 719.

b. *wprowadza pytanie zależne*: Spitay podsedku, kdze gest ta gospoda bila gego. Tedi on vkazal: in Tarnino 1401 *Piek* VI 60; Tedi yest sandcza... rzekl, esz spitay go, pane starosta, gczesmø mø (*leg.* gdzieśmy my) tho uczinili. Tedi yest rzek pan sandczi, esze w Gis⟨y⟩czach XV *in. Malk* 119; Ysze wina rzeczona syedmnadzesyąth nykomv nye ma bycz skazana, gedno naszemv stolv, przeto chczem, aby wiedzano, gdze abo ocz ma bycz skazana *Dział* 18; Rath bych vyedzal do ostathka, gdze thwoy oczecz albo mathka *De morte* w. 116; Ach, moy szmathku, ma szaloszczy, nye moga sza dovyedzeczy, gdze mam pirvy noczlek myeczy, gdy dvszą sz cala vyleczy *SkargaPloc* w. 3, *sim. SkargaWroc* w. 3; Nye vyedzyala, gdzye schukacz svego syna mylego *Rozm* 591; O tem, yako dzyevycza Marya pytala svyątego Pyotra, gdzye yey syn ostal *Rozm* 737; ~ Alyeby yescze mogl pytacz, gdzye tako rychlo Pyotr myecz vzyal *Rozm* 640.

2. '*dokąd, quo*': **a.** *wprowadza pytanie niezależne*: Nyenavidzi nas bog, a przeto viwyodl nas z zemye egypskey... Gdze wnidzem (quo ascendemus)? *BZ* Deut 1, 28; Gdze gydzesz, mathwchno? *ca* 1500 *R* XXIV 332; Po tych czterdzyeszcy dnyoch, synkv myły, czo bądzyesch dzyalal albo gdzye poydzyesch? *Rozm* 171; Rzekly Zydovye...: Gdzye ten chcze ydz (quo hic iturus est Jo 7, 35)? *Rozm* 458; Gospodnye, gdzye ydzyesch (domine, quo vadis Jo 13, 36)? *Rozm* 556; Rzekla yemv: O Pyetrze, synv, gdzye yest mystrz tvoy, a syn moy, gdzye ydzyez przez nyego? *Rozm* 737.

b. *wprowadza pytanie zależne*: Yvsz stakam, yvsz my vmrzeczy, dvszą nye vye, gdze szya dzeczy (*SkargaWroc* w. 9: kam sze podzecy) *SkargaPloc* w. 8; Kto chodzy ve czmach, nye vye, gdzye ydzye (qui ambulat in tenebris, nescit, quo vadat Jo 12, 35) *Rozm* 468; Droga grzesnych czma, a nyc vydzą, gdzye ydą (Prov 4, 19) *Rozm* 632; Nye vymy, gdzye y nam vyedzyono *Rozm* 694; Vyczyc-ly, gdzye y vyedly? *Rozm* 695.

B. *przysłówek zaimkowy względny*: **1.** *wprowadza zdanie miejscowe*: **a.** '*gdzie, w którym miejscu, ubi, quo loco*': **aa.** *z odpowiednikiem w zdaniu nadrzędnym*: Tam sø drszeli strachem, gdze to (*Pul*: gdzyesz) ne bil strach (illic trepidaverunt timore, ubi non erat timor) *Fl* 13, 9; Tu, gdze Mikolay na swey czanszczi pol stawu vkazal, tam pani Ochna kazal⟨a⟩ swim ludzem... seczi pobracz 1401 *Piek* VI 41; Szwadczimi, yze Iacusszic gdze cupil, tu rambyel 1420 *AKPr* VIII a 154; Kazal gey wnydz tu, gdze bilo slozenye gego skarbow (ubi reposити erant thesauri eius) *BZ* Judith 12, 1; Jan Szelgen dal pyenadze szchowacz na gedno myesczye, thv, gdze tha pany kazala dacz szwey dzyewcze *OrtBr* VI 362, *sim. OrtMac* 71; Gdze komv dadzą winą, tv ma slvchacz *Dział* 32; Znak ma na drzewie wyrąbycz tam, gdze wząl zaklad (signum in arbore, ubi impignoravit, excidere teneatur, *Sul* 59: snamyą abo czosn na drzewye, gdzye począdzal, wyczącz yma) *Dział* 58; Ma znak wyrąbycz na drzewie tamo, gdze swynye zayął, a gdyby ten, cz⟨y⟩ge swynye byli, rzekl, yszeby nye tamo, gdze znak vczynyon, swynye zayął (ubicumque praedictos porcos infra suos limites mactaverit, signum in arbore facere teneatur. Et si pars adversa dixerit non ibi fuisse porcos mactatos, ubi signum fecerit mactator eorundem porcorum), tedy ten, czso zayął, ma sam przysyągą dokonacz prawdy *Dział* 59; Maczey... gest przedal... ląką..., vzdal dobrovolnye przeth gayonym sądem na vyeky vyeczne temu to... Ianoui..., yze volen dacz, przedacz, gdze chczącz, thu podzecz 1463 *R* XXII 382; A to tho magi poszadzycz v Osszvyaczymyu u klastorze v yszdbye, tu gdye pravo szedzalo 1465 *Ośw* nr 133; Gdzie c glossu meec ne bødze, v masto gego tham k sszøndze *Park* 413; Jakom ya nye poszyathl szyedlyszka... thamo, gdzye gye prauo wvyąszalo 1479 *ZapWarsz* nr 1474; Yakom drew... w dąbrowye... Yanowey, tham gdzye vydzyenye bylo podlug prawa gych, nye rąbyly

1489 *Czrs* s. XLII; Myły gospodnye,... yenze mye tez thamo raczy k szobye przylączycz, gdzye krolvyesch szam na wyeky vyekom *Naw* 102; Then czlovyek..., kthory my szyą oblygoval..., ysz my myal ząplaczycz na szwyathy Szymon cztery szlothe..., gdzye ya... przyszlalem na szloszony cząsz..., gdzye ya przyszlałem szyna szwoyego, thv my szya nye vszpravyethlyvyl, gdzye szyą przeth vaszą myloszcz oblygoval XV *ex. SlArch* I pril. 23; Xpusza, szyna thwoyego..., vkaszy go nam po szmyerczy tam, gdzye szą vyeczne radoszczy *ca* 1500 *SprTNW* V 11; Gdzye yest tvoy skarb (ubi enim est thesaurus tuus Mat 6, 21), tamo yest szyercze tvoye *Rozm* 280; Marya, gdy yest przysla tu, gdzye byl myly Iesus,... padla na sve kolana *Rozm* 437; Gdzyem ya, thamo moy sluga bądzye (ubi sum ego, illic et minister meus erit Jo 12, 26) *Rozm* 466.

bb. *bez odpowiednika w zdaniu nadrzędnym*: Thegosz nasz domeszczisz, Iesu Xpe mili, bichom s toba bili, gdze (*Bogur* C: gdzesz, F: gdyecz) szie nam radwya *swe nebeszke sily *Bogur* B, *sim.* DE; O dwszy... sam bog peczø yma, dyablw yø odthima, gdze (*Bogur* C: gdzech, DEF: gdzesz) tho sam krolwye, xobyø (*leg.* k sobie ją) przyma *Bogur* B; Adamye, thy boszy kmyeczv, thy szyedzysz v boga wyeczv (*leg.* w wiecu), domyeszcz nasz, szwe dzyeczy, gdzye (*Bogur* B: gdzesz, C: sdzech, F: gdyecz) krolvyv (*leg.* krolują) angely *Bogur* D, *sim.* E; Kedi kthorą wyesz cząądzayąą, gdze szeszcz wolow bylo wzząącz (ubi sex boves fuerint recipiendi, *Dział* 17: gdzeby myano wzącz szeszcz wolow), trzidzeszczy alybo czthirdzeszczi [b]brano *Sul* 29; Pan... kmyeczya..., gdzye bandzye mocz (ubi poterit), bandzye schukal *Sul* 108; Nye szaday (*leg.* siadaj), gdze czø *ney trzeba XV *p. pr. MPKJ* II 312; Uczynyly søø szyø czmi... po wszey szemi egipskyey..., alye gdze bidlyly synowye izrahe⟨l⟩szczy, szwatlo bilo (ubicumque autem habitabant filii Israel, lux erat) *BZ* Ex 10, 23; Dwa podstawky pod ednø czkøø podloszona bødøø s obuu stronv *wogloow, gdze krøøgy na boczech y w køøczyech sze schadzaly (ubi incastraturae laterum in angulis terminantur) *BZ* Ex 36, 24; Tim to bødze rosdzelona *zemyø podle liczby *gymyøn k gimyenyv gich. Gdze bødze wyøcey, wyøczszø czast das gim (pluribus maiorem partem dabis), a gdze mnye, mnyeysø *BZ* Num 26, 54; Jam myal mogey zony wszyczko gydacze gymyenye w sz⟨w⟩ey obronye y mogyv rakv y kupczylem gym do Rvssy i gdzem chczal *OrtKal* 310; Umcy obecado moye, kthorez thak napissal tobe, abi pissal tak krothke a, aa ssovitho, gdze sszø vsdluszaa *Park* 412, *sim.* 413; Dusche swyąthy,... smysly nasche nawyedzy..., abychom z thobą przebywaly, gdzye krolluyą swyaczy angeli XV *p. post. R* XIII s. XXIV; Ten ysty oblok s nymy schedl, gdzyekolvyek ony schly, a gdzye staly albo szyedzyely, to on takyesch nad nymy stal *Rozm* 87; Gdzyem ya, vy nye mozeczye przydz (ubi sum ego, vos non potestis venire Jo 7, 36) *Rozm* 459; Znyes, gdzyesch nye szyal (metis, ubi non seminasti Mat 25, 24) *Rozm* 490; Snią ya, gdzyem nye szyal (meto, ubi non semino Mat 25, 26) *Rozm* 490; Yze gdzye yestem ya, bysce y vy byly (ut, ubi sum ego, et vos sitis Jo 14, 3) *Rozm* 561; Chczą, gdzyem ya, by y ony byly (volo, ut, ubi sum ego, et illi sint mecum Jo 17, 24) *Rozm* 579.

b. '*dokąd, quo*': **aa.** *z odpowiednikiem w zdaniu nadrzędnym*: Idzysz tham, gdzesz posszlan 1453 *R* XXV 209; Thedy ten ma... szlacz szam sz thym ortelem tham, gdzye szye szlacz ma, to yesth kv wyszemu stolczv *OrtMac* 67, *sim. OrtBrRp* 54, 2.

bb. *bez odpowiednika w zdaniu nadrzędnym*: Alexy conya... bratnego poziczil y geszdzil na nyem, gdze chcyal 1435 *Czrs* s. LXXXI; Pogany, ize ge, gdze chcze, dyabol poganyą 1449 *R* XXV 166; Taky przebiwacz se wschithkym swim gymyenym... dobrovolnye poydzye, gdzye yemu lubo (libere transibit, quo sibi placet) *Sul* 112; Nye zayanlem swyerzepycz... kmyeczych... y nye gnalem gych, gdzyem chczyal 1479 *ZapWarsz* nr 1220; Thy, myly panye,... raczy mye przywyeszcz, gdzyesz przywyodl lotra sz tobą vkrzyzowanego XV *ex. Kałuż* 292; Dvch, *gdye chcze, dmye, a glos yego szłyszysz, alye nye vyesz, skadby przyszed abo gdzye poydzye (spiritus, ubi vult, spirat..., sed nescis, unde veniat aut quo vadat Jo 3, 8) *EwZam* 305; Lyvdzye... poskoczą do pyvnycz albo v doly, gdzye kto moze vczyecz *Rozm* 138; Gdzye ya yda, vy nye vyczye przydz (quo ego vado, vos non potestis venire Jo 8, 21) *Rozm* 472, *sim.* 556; ~ *z elipsą zdania głównego*: Gdzie nye Idza dostampicz in inaccessibilibus (numquid ad praeceptum tuum elevabitur aquila...? In petris manet et in praeruptis silicibus commoratur atque inaccessis rupibus Job 39, 28) 1471 *MPKJ* V 63.

2. *wprowadza zdanie czasowe 'gdy, kiedy, ubi, cum'*: Gdze przeth slachczyczem ktho myecz abo corth vyczągnye (*Dział* 49: gdy kto... brony dobądze) y vreny kogo (ubi vero coram milite quis gladium vel cultellum extraxerit et vulneraverit aliquem), na lascze slachczyczowey

gego ręka bącz *Sul* 64; Gdzye my movymy *nymye przy krzczyc: Chczesz szye krzczycz (ubi nos dicimus: Vis baptizari)? A drudzy pytayą: Czo proszvsz (*pro* proszysz)? A na to maya odpovyedzyecz: Vyary proschą *Rozm* 192.

3. *wprowadza zdanie przydawkowe a. rozwijające (tj. takie, które nie uzupełnia zdania nadrzędnego, lecz wprowadza własną treść wydarzeniową)*: **a.** *'gdzie, ubi'*: Vsliszal bog... y odpędzil... przebitek swoy, gdze przebiwal w ludzoch (repulit... tabernaculum suum, ubi habitavit in hominibus) *Fl* 77, 66, *sim. Pul*; Wrobl nalazl sobe dom a gardliczya gnazdo, gdze położi *kurzota swoia (passer invenit sibi domum et turtur nidum sibi, ubi ponat pullos suos) *Fl* 83, 3, *sim. Pul*; Poklonymy sø na mescze, gdze sø staly noghy gego (in loco, ubi steterunt pedes eius) *Fl* 131, 7, *sim. Pul*; Yszesmy bili na tem sandze, kdze sø Stanislawa podala Szibanowi k temu bidlu 1401 *Piek* VI 45; Od trzy lath Potr gesdzil tø drogan, a nikth *gø ne gabal o nąn w Keskowe polancze, gdze bylo wydzene 1420 *AKPr* VIII a 152; Jako czom byla wszanla czworo kony i wosz w them zayeszdze w zapuszcze, gdze oberman zapowyedzal wkupowacz obyema stronoma, thym wszanla... na mem 1432 *Przyb* 24; Kmyecze w they wszi, gdze dzeszanczina sdrapyona (kmethones in eadem villa, ubi decima fuit rapta) sz thąnszs pąnnya mayą bycz theszs klanczi *Sul* 4; Dwye czą̨nszczy bołączemv, a trzeczą̨ cząsez sząndowy, gdze szą̨ rzecz vodzy, dacz przykazvyemy (iudicio, ubi causa agitur, assignari demandamus) *Sul* 49, *sim. Dział* 40; Otplata... narządzona wam... *opliwyta gest na nyebyesschech, gdzye wam nykt otyącz ny wsyącz. ny verascz nye moze, a gdzye ny rdza nye sstrawy any mole sgrizą XV *med. R* XXII 247; Mvri myeskye ze dna syø przewroczø y wnidø wszistczi prosto z myasta, gdze sø stali (ingredienturque singuli per locum, contra quem steterint) *BZ* Jos 6, 5; Nye poz⟨na⟩no myasto gich, gdze bili (non est cognitus locus earum, ubi fuerint) *BZ* Nah 3, 17; W myeszczyech, gdze są ranny lekarze, thym to dayą pod przysząg̨ą szaczovacz *OrtKal* 177; Tho ma vczynycz przed thym sądzą albo prawem, gdze szlucha ku prawu podlug prawa prawego *OrtKal* 303, *sim. OrtMac* 55; Gdy bądzye czlowyek zathwerdzon w gyednym myeszczye, a szbezy do drugyego myastha..., a cheze-ly go powod dobycz, tedy ma tego przynyescz lysth od woytha... s tego to myasta, gdzye ten czlowyek zathwerdzon *OrtMac* 98, *sim. OrtKal* 185; Alye gdy przydze dzyen szathny, gdze szya nye szkrygye zathny, vszrza madrzy thego szwyatha, ysz dobra boszką othplathą *De morte* w. 426; Jakom ya *ny oral czaszczi Katharzinyney gwalthem na wyelgyem polv, gdze oczyecz gey myal y trzimal 1471 *ZapWarsz* nr 2959; Podnyoszlem oczy szercza mego ku bogu y ku szwyathich iego, gdzye iesth wszythko wszpo⟨mo⟩zenye moie y duszy moicy zbawyenye *MW* 89b; ⟨Sio⟩sthry mogą chodzycz ⟨w s⟩uknyach, yako gyesth oby⟨cza⟩ y zyemye, gdzye myezkayą 1484 *Reg* 709; Jesthlyby ktory pan... y tez stharszy onego myeszcza albo myasta, gdzye braczya y syosthry myezskayą albo gdzye bydlenya mayą (ubi domicilium obtinent), z onych ktory nagabal braczią,... thedy ministrovye... mayą sye o tho vczyecz do bysskupow *ib.* 716; Pyothr... zadney błyskoszczy sham nye ma na oczczysnye nasschey, gdze wydzenye dzelal 1485 *ZapWarsz* nr 1600; Jakom ya nye wnyosl syą w then dom..., gdzye yą yey mąsch szosthawyl 1491 *ZapWarsz* nr 1716; A to myeszczye, gdzye stolyecz byl postawyon, nazwano yest po greczku lycostratus XV *p. post. RozmPam* 474; A przetho w thych szlowyech, gdzye rzekl krolyk: Panye, stąpy, szkaran yest per Ihum sz yego nyedowyarztwa XV *ex. MPKJ* II 320; Thedy gy wyodl swanthy Mychal do pyekla y wskazal yemu yeden plomyen, gdzye swyathloscz y czyemnoscz, smanthek y placz, y czyaschkye wzdychanye XV *ex. Zab* 536; Ferrifodina seu locus, vbi ferrum foditur, vlg. gruba, gdzye zyelazo kopaya *ca* 1500 *Erz* 18; Czczyenye o tem, gdzye Marya vtenczasz byla, kyedy anyol k nyey przyschedl *Rozm* 48; Dzyevycza Marya... posla barzo rączye v gory, gdzye byl Zacharyasch svą (*leg.* z swą) zoną Elzbyetą *Rozm* 52; Gvyazda... schla na ten dom, gdze szye Cristus narodzyl *Rozm* 68; Iesus... noszyl ym vodą cząstokrocz o⟨d⟩ szą̨szyąda studnye, gdzye dzyeczy yne s nym vodą czyrpały *Rozm* 101; Naydzye czczyenye, gdzye bylo pysano (invenit locum, ubi scriptum erat Luc 4, 17): Duch svyąthy nade mna *Rozm* 250; Vynydą anyely bozy y odlączą zle od dobrych, y vrzucą ye v komyn ognyovy, gdzye bądzye krzyk a skrzytanye ząb (mittent eos in caminum ignis, ibi erit fletus et stridor dentium Mat 13, 50) *Rozm* 343; Gora Tabor lezy cztyrzy mylye od Nazareth, gdzye byl Melchysedech Abrama posratl *Rozm* 366; (Kajfasz) vschedl v ten dom svoy, ktory zvan vyetnycza, gdzye to lud sandzyl *Rozm* 709; Vschyszczy czy ysthny pyenyądze nye yesteczy podobno vroczycz v karbaną, czvsch v ten skarb, gdzye kladą offyarą kaplanską (Mat 27, 6) *Rozm* 763; (Judasz)

schedschy odtąd do kosczyola, gdzye byl pyenyądze vzyal, porzvczyvschy pyenyvdze byskupom, a natychmyast obyeszyl szye *Rozm* 768; ~ I poschedl myly Iesus v thy strony, ktory zvany Cesarea, gdzye byl svyąty Phylyp rodem (venit autem Jesus in partes Caesareae Philippi Mat 16, 13) *Rozm* 362.

b. '*dokąd, quo*': Y tesz szwe gydacze gymyenye moze wywyescz y dacz szobye przywyescz w gyne prawo, gdze chcze *OrtVrtel* 119, *sim. OrtKal* 292; Postawyą thobye myescze, gdzye szą ma vczyecz (constituam tibi locum, in quem fugere debeat Ex 21, 13) XV *p. post. Kałuż* 283.

C. *przysłówek zaimkowy nieokreślny* '*gdzie, gdzieś, gdziekolwiek, ubi, ubicumque, alicubi*': Aczlyby ten, kto byerze syekyry, podlug prawa gych nye myal gdze chowacz, tedy do blyszszego dworv naszego ma ge dacz *Dział* 56; A gdyby sye gym gdzye przygodzylo w klaszthory przydzy do ktorych zakonnykow, thedy mogą gyesycz v nych 1484 *Reg* 711; Day my, yzbych... szye vyączey grzechow nye dopusczala, gdzye, gdy, czaszu ktorego, lyezacz, szyed⟨z⟩acz, chod⟨z⟩acz, myszlyacz, spyacz, pyancz, gygrayancz *Naw* 101; Krystus vbaczyl, nye byw tamo, czo on gdzye czynyl *Rozm* 215; ~ gdzie indzie: Vstawyamy, aby w tey dzedzynye, ktora by byla nagabana abo gdze gyndze przez woszneg̃o lystem pozewnym dano yawny rok *Dział* 28; ~ jarcy gdzie: ⟨S⟩adze... wsyalibi sobie w obyczay myeszcza yarczy gdze (*Sul* 26: s przythczey alybo z lyvboszczi swey woley) kv sądzenyv wybyracz (a casu vel pro libito suae voluntatis consueverunt ad iudicandum acceptare vel eligere sibi loca quaelibet indeterminata) *Dział* 13.

II. *spójnik*: **1.** *wprowadza zdanie okolicznikowe faktu towarzyszącego* '*jak, quod, cum*': Iacosm przi tem bil, gdze Sandzywoy umovil sye ssz tem, yse mal upominacz P[...]kego o ten dlug. Gdzebi go ne upominal, mu mal dacz czso lepszi zrzebca 1386 *HubeZb* 1; Iacom przi tem bil, gdze Jaszek slubil Woczechoui sza szcoda 1388 *HubeZb* 5; Iakom przi tem bil, dze Wirszbøntha srzødzil, i sz Jactorem [...] o Starølanka y penandze na nø zadal 1396 *Leksz* I nr 2271; Jacosm przi tem byl, gdze Jacuss ranczyl za Stasschca 1398 *StPPP* VIII nr 6902; Iacom przi tem bil, dze Manek ne sluboval za to zito tym ludzem na Slupy, dze v nego spolu orali 1399 *Leksz* II nr 839; Jacoswa widzala, gdze Bogun swim (*leg.* z swym) dobytkem czloweka Woytkowa w swoy dom w noczi... wyozl 1399 *StPPP* VIII nr 8794; Iacom przi tem bil, kdze Dzirsel (*pro* Dzirsek) røczil Sandziuogewi za Margorzethø poldzessøty grziw⟨n⟩i 1401 *Piek* VI 55.

2. *wprowadza zdanie czasowo-warunkowe* '*jeżeli, si*': Poszpolny poszel mosze rzecznykyem bycz, gdzye (*OrtVrtel* 118: gdy) szye ostrzesze, ysz nye zamyeszka thego w rzeczy, czego szye podyal *OrtMac* 25.

Gdzieby I. *przysłówek zaimkowy*: **A.** *pytajny*: *wprowadza pytanie zależne*: Tedy yął byskvpow pytacz, gdzyeby szye myal Cristus narodzycz (sciscitabatur ab eis, ubi Christus nasceretur Mat 2, 4) *Rozm* 76.

B. *względny*: **1.** *wprowadza zdanie miejscowe*: **a.** '*gdzieby, ubi*': Gdy nyektori ziemyanyn... zdan bądzc na dzeczkowanye, tedy gdzeby myano wzącz szescz wołow (ubi sex boves fuerint recipiendi, *Sul* 29: gdze szescz wolow bylo wzząącz), thv wezmą trzydzesszczy abo czterdzeszczy, a nyszli ge przywyodą tam, gdzeby s prawem myeli stacz (et antequam ad locum debitum depellebantur, *Sul* 29: a nyszly na myeszczcze przipądzony), tym ge myedzy sobą rozerwą *Dział* 17; Nyevyerny Zydovye... potayemnye slały swe slugy, gdzyeby y byczovano *Rozm* 648; Na chvylą byl rozvyązan, aby tym lyepyey mogly ym obraczacz byyącz, gdzyeby chczyely *Rozm* 688; ~ **b.** '*skądby, unde*': Poslovye... przynyesły lysty od czeszarza, aby Antypatra poslal, gdzyeby szye nygdy nye vroczyl (ut Antipatrem in exsilium daret) *Rozm* 109.

2. *wprowadza zdanie przydawkowe a. rozwijające* '*gdzieby, ubi*': Ptaky vzryala, a ony gnyazda nyoszą, gdzyeby sve dzyathky myely *Rozm* 4; Gdzye yest yego odpoczynyenye, gdzye yest pokoy yego, gdzyeby vyelykonocznego pozyval baranka (ubi est diversorium, ubi pascha cum discipulis meis manducem Luc 22, 11)? *Rozm* 521; Czalego myescza na vschytkyem czyelye nye bylo, gdzyeby mogl tknącz palczem *Rozm* 819.

3. *wprowadza zdanie przedmiotowe* '*gdzieby, ubi*': Toch uboky croleuich bił, ize ne ymal, gdeby suoiø glouø podklonil *Kśw* cr 27; Ne ymal w suem narodeny, gdebi suø g⟨łowę podkłonił⟩ *Kśw* cr 29; Potem... wipuszczyl goløbya, ... genze nye nalazl, gdzebi odpoczynøla noga gego (quae cum non invenisset, ubi requiesceret pes eius), y wroczyl szyø... w korab *BZ* Gen 8, 9; Lysky mayą yamy..., alye syn czlovyeczy... ny ma, gdzyeby szye sklonyl (non habet, ubi caput reclinet Mat 8, 20) *Rozm* 522; Posnayczyesch Iesucrista, pana *vsvego stvorzenya, yzecz myasta ny ma any gdzyeby glova svoyą sklonyl *Rozm* 522.

II. *spójnik*: *wprowadza zdanie warunkowe* '*jeśliby, gdyby, si*': Iacosm przi tem bil, gdze Sandzywoy umovil sye ssz tem, yse mal upominacz P[...]kego o ten dług. Gdzebi go ne upominal, mu mal dacz czso lepszi zrzebca 1386 *HubeZb* 1; Byskupovye yvz ssą były dały przykazanye, gdzyeby kto vzvyedzyal, ten by y myal vkazacz, aby y yały (ut si quis cognoverit, ubi sit, indicet, ut apprehendant eum Jo 11, 56) *Rozm* 442.

Gdziebykoli *wprowadza zdanie miejscowe* '*gdziebykolwiek, ubicumque*': Adam podal szø Janovy w penandzech pot czøszø, gdzebi gi coli vczandzacz mogl o yego penødze 1398 *Leksz* II nr 2108.

Gdziekole *przysłówek zaimkowy*: **1.** *nieokreślny* '*gdziekolwiek, ubicumque*': Ustawyamy tesz, aczby kaplana abo swyączonego szaka gdzekoleby zabyto abo vranyono..., tedy ta parrochia ma bycz zaklyątą *Dział* 4.

2. *względno-nieokreślny*: *wprowadza zdanie miejscowe* '*gdziekolwiek, ubicumque*': Gdzekolye plugem w ogrodzech albo na polyoch orano bi bilo (ubicunque aratro in hortis aratum vel in campis fuerit), dzeszanczina s pelna ma dana bicz *Sul* 4, *sim. Dział* 5.

Gdziekoli *przysłówek zaimkowy*: **1.** *nieokreślny* '*gdziekolwiek, ubicumque*': Tedø (*leg.* tedy) sø podawa pod wsitko swe hymene, gczecoli czo ma hy w semi, hy na ssemi, nicz sobe ne ostawagicz XV *in. Małk* 117.

2. *względno-nieokreślny*: **a.** *wprowadza zdanie miejscowe*: **aa.** '*gdziekolwiek, ubicumque*': Gdi... barthnyk... sbyezi..., tegdi pan..., gdzyekoli albo w ktoremkoli myesczye... tego tho sbyega naydzye (ubicumque ipsum fugientem invenerit),... tego tho sbyega... bandzye czyandzal *Sul* 96; Milossyerdze gest myloscz serdeczna a czista, yąsch czlowyek caszdemu chcze dobrze, yaco schobye, y vcziny, gdicole a gdzyecoli moze XV *med. R* XXII 240; Gdzekoly vzrzał Saul møsza sylnego (quemcumque viderat Saul virum fortem) a przyprawnego ku boiv, przyiøl gy k sobye *BZ* I Reg 14, 52; A ia winydø, stanø podle oczcza mego na polyv, gdzekoly bødze (stabo iuxta patrem meum in agro, ubicumque fueris) *BZ* I Reg 19, 3; Gdzekoly klątwa papyesska bądze dana (ubi autem sententia sedis apostolicae fuerit, *Sul* 5: alye gdze skazanye stolcza papyeszkego bi bilo)..., chczemy, aby wsyąwszy gey kopyą, przykazanye rzadnye a obyczaynye zachowano *Dział* 5; A braczya..., gdzyekoli bydlą (fratres... civitatis et loci cuiuslibet), mayą sye zchadzaczi... na nyekthore myesczcze poczlyve 1484 *Reg* 721; Gdzyekoly bądzye czyalo, czvsch Krystus, tamo szye zbyorą y orlovye, czvsch svyączy (ubicumque fuerit corpus, illic congregabuntur et aquilae Mat 24, 28) *Rozm* 483.

bb. '*dokądkolwiek, quocumque*': ⟨G⟩otowcyesm s wamy gechacz, gdzekoly chcecye *Błaż* 319; Bødø stroszem twym, gdzekoly syø obroczysz (ero custos tuus, quocumque perrexeris) *BZ* Gen 28, 15; Lew poklaknawschy na swa kolana, dal yemv chvala, a gdzye on koly przyschedl, tu naslyadvyącz, lyzal yego stopy (quocumque puer ambulabat, leo sequebatur lingensque vestigia deosculabatur) *Rozm* 138; Mystrzv, chcze czye naslyadovacz, gdzyekoly poydzyesch (magister, sequar te, quocumque ieris Mat 8, 19) *Rozm* 289.

b. *wprowadza zdanie przydawkowe* '*gdziekolwiek, dokądkolwiek, quocumque*': Poslal ye po dw (*leg.* dwu) do kazdego myastha y do wschelykey zyemye, gdzy⟨e⟩koly myal przydz (misit illos... in omnem civitatem et locum, quo erat ipse venturus Luc 10, 1) *Rozm* 310.

Gdziekolwie *wprowadza zdanie miejscowe* '*gdziekolwiek, dokądkolwiek, quocumque*': Mystrzv, chczą czye naslyadovacz, gdzyekolvye poydzyesch (quocumque ieris Mat 8, 19) *Rozm* 234.

Gdziekolwiek *wprowadza zdanie miejscowe* '*gdziekolwiek, dokądkolwiek, quocumque*': Ten ysty oblok s nymy schedl, gdzyekolvyek ony schły *Rozm* 87; *Zvyązrzata... daly szą chvalą Iesucristvszovy... a gdzyekolvyek schedl, to yego naslyadovaly (et quocumque declinabat, ipsum sequebantur) *Rozm* 199.

Gdziele '*gdzieś, gdziekolwiek, ubicumque*': Gdi... slyachczycz... slyachczyankąn, w domv yego albo gyndzye gdzyele (in domo ipsius vel alias ubicumque) bes przisvolyenya... wzyanthąn, swemu przirodzonemu albo przivaczyelyewy w zonąn bi prawąn vidal, tegdi... s gymyenya wlostnego yąn vipossazi *Sul* 90.

Gdzież, Kdzież I. *przysłówek zaimkowy*: **A.** *pytajny*: *wprowadza pytanie niezależne*: **a.** '*gdzie, w którym miejscu, ubi, quo loco*': I rzekl yesm: A gdzesz sø (ubi sunt Deut 32, 37)? *Pul* Deut 38; Marya pyta: Przed tem nysch to bylo stvorzono, gdzyezesch ty byl albo przebyval? *Rozm* 164; Marya pyta: Iako zmartvychvstanyesz, gdzyesz vyącz potem bądzyesz? *Rozm* 170; Gdzyezesczye gy polozyly (ubi posuistis eum Jo 11, 34)? *Rozm* 438; Gdzyez yest nalezyona matko (*pro* matka), ktora by dzyeczyątka tako nyemyloszczyvye zbavyona? *Rozm* 526; ~ **b.** '*dokąd, quo*': Gdy wszythky lvdze poszeczesz, a gdesz szama vczeczesz? *De morte* w. 244.

B. *względny*: **1.** *wprowadza zdanie miejscowe*: '*gdzie, w którym miejscu, ubi, quo loco*': **a.** *z odpowiednikiem w zdaniu nadrzędnym*: Tu sø drszeli boiaznø, gdzesz ne bilo boiazni (illic trepidaverunt timore, ubi non erat timor) *Fl* 52, 6, *sim. Pul*; O duszy, o grzeszney szam bog pyeczą ymal, dyablu yą odeyma. Gdzesz (*Bogur* B: gdze, C: gdzech) to szam przebywa, thv yą k szobye przyma *Bogur* D, *sim.* EF; Ymyø pyrzwey rzece Phizon, to gest gez to szø toczy okolo wszytkyey szemye Eyulat, tu gdzesz szø zloto rodzy (ubi nascitur aurum) *BZ* Gen 2, 11; Nyosl gy do pokoia, tu gdzesz on bidlyl (in coenaculum, ubi ipse manebat) *BZ* III Reg 17, 19; Tam drzely strachem, gdzyesz (*Fl*: gdze to) nye byl strach (illic trepidaverunt timore, ubi non erat timor) *Pul* 13, 9; Gdyesch myly Iesus vstapyl na nyebo, tamo bądzye ten poslyedny sad *Rozm* 479.

b. *bez odpowiednika w zdaniu nadrzędnym*: Dany ⟨są święci anjeli w towa⟩ristuo uecnego croleuana, gdes iesc bog *Kśw* av 15; Adame,... domeszczisz thwe dzeczi, gdzesz (*Bogur* C: sdzech, DE: gdzye, F: gdyecz) krolwya angely *Bogur* B; Thegosz nasz domyeszczy, Ihu Xpe mili, byszmy s tobą bily, gdzesz (*Bogur* BDE: gdze, F: gdyecz) sza nam raduya *wszthe nyebyeske szyly *Bogur* C; Nye løcz nasz grzesznych oth szyebye, ale nasz przyløczy k sobye, gdzesz crolwyesz y s Maryø wszythczy sø swøcy radwyø *ca* 1440 *R* XXV 220; Dokødkoly syø obrocysz, poydø s tobø, a gdzesz ti bidlycz bødzesz, y ia spolu bidlycz bødø s tobø (ubi morata fueris, et ego pariter morabor) *BZ* Ruth 1, 16; Kazal Pylat stolyecz... przygotowacz przed szwoym palaczem y przed wszyczkym ludem, kdyez wydan yest wyelyky sząd na mylego Ihu Krysta XV *p. post. RozmPam* 474; Yeden Samarytan. poganyn, kyedy yest schedl tasz drogą podlye yego, gdzyesz lyezal, tako vzrawschy y, poruschyl szye myloszyerdzyem k nyemv *Rozm* 332; ~ Przynyosøø przeto wszytko... ku dzwyrzom stanowym. Gdzyesz to wszytko gdysz stalo syø przed pospolstwem, rzecze Moyszesz (ubi cum omnis multitudo adstaret, ait Moyses) *BZ* Lev 9, 5.

2. *wprowadza zdanie czasowe* '*gdy, kiedy, cum, quando*': Janovy poleczona myla gego mathka, gdzyesz szya dusza Xowa sz czalem rosdzelyla 1453 *R* XXV 209; To gdisz vcinili, gdzesz stal Moyzes a Aaron (quod cum fecissent, stantibus Moyse et Aaron), sgromadziwszi przeciwko gym wszitko pospolstwo w[y]c drzwyach stanowich, wzyavila syø wszitkim slawa boza *BZ* Num 16, 18; Sgechaly... do iaskinyey Odollam, gdzesz to Filistey rozbyly bily stani w dolyv Raphaym (descenderunt... ad speluncam Odollam, quando Philisthiim fuerant castrametati in valle Raphaim) *BZ* I Par 11, 15; Yednego dnya schedl, noschącz dzban v rąkv, gdzyez sylną dzyvną rzecz pokazal, bo ten ystny dzban, czo v rąkv noszyl, rozbywschy y, naczyrpal vody v podolek svego odzyenya *Rozm* 123; ~ Zalugø na Nicolaia... ot mego brata Przeslawa: kdzes sedl na gego gospoda, y ranon gest gego *poczotkem 1401 *Piek* VI 60; Tego zalowal Szbroschek na Gretha, esz tego na cza zaluya: gdzeszem obranczil za Maczka sto grziwen, kedi bich go ku prawu ne postauil, tedi gest on w tem vmarl, a o to na mne sta grziwen dobito 1418 *TPaw* VII nr 293.

3. *wprowadza zdanie przydawkowe*: '*gdzie, ubi*': Podlug dna kuszena na puszczi, gdzesz kusili sø mne oczczowe waszi (in deserto, ubi tentaverunt me patres vestri) *Fl* 94, 9, *sim. Pul*; Tho dzedz⟨i⟩czsthwo, gdzesz pani Elena szedzy, cupono za ge prawe penandze 1409 *HubeZb* 50; Micolay wszyanl mia w tem gayu, gdzesz bil memu oczczu dal 1423 *TPaw* VII nr 3166; Aby nam raczyl daczy w przybythku myeszkaczy, gdzesz tho szam przebyva XV *med. R* XIX 80; Szukayøcz Yesu Crista..., *nadczewayøcz sze, aby geszcze byl w *domø, gdzesz tho weczerząl 1451 *MacDod* 104; Wswyodl kamyen znamyenyti na tem myeszczye, gdzesz to z nym bog mowyl (in loco, quo locutus fuerat ei deus) *BZ* Gen 35, 14; Przyszedl Getro... na puszczyøø, gdzesz to bil stani swe rozbyl (venit ergo Jethro... in desertum, ubi erat castrametatus) pod gorø boszøø *BZ* Ex 18, 5; Anyol vnidze na czasne myescze, gdzesz na prawiczø any na lewiczø moze syø sclonicz (angelus ad locum angustum transiens, ubi nec ad dexteram, nec ad sinistram poterat deviare) *BZ* Num 22, 26; Ale gich sinow nye zbyl, iako pysano w ksyøgach zakona Moysesowa, gdzesz przikazal pan (in libro legis Moysi, ubi praecepit dominus), rzekøcz: Nye bødø zbycy oczczowye za sini *BZ* II Par 25, 4; Taczy zlosnyczy... wząly sobye w obyczay myeszkacz w myeszczech abo we wsyach, gdzesz to by syą nyemyeczskym prawem odpyraly (ut actionem propositam contra eos eludant per iuris Teutonici defensionem, *Sul* 42: abi zaloby... othbyly przes obroną nyemyeczskego prawa) *Dzial* 33; Na pusczi, gdziesz mye kuszili oczczowe waszi (in deserto, ubi tentaverunt me patres vestri Psal 94, 9) *MW* 117a; Mayą chodzyczi na yvtrznyą... do kossyczola w onych to parrochyach, gdzyez

myeszkayą (in... ecclesias, in quarum parochiis habitant) 1484 *Reg* 715; Yedynak thwoy... szylyl (*leg.* schylił) szye sthawa bosthwa szwego w bolyescz zywota twego, gdyesz wyednal bosthwo szwoye z naschym czlowyeczensthwem *Naw* 72; Cztla kxyągy Yzayascha proroka, gdzyesch tako movy: Ova dzyevycza pocznye y porodzy szyna *Rozm* 48; Obvynawschy sve dzyeczyą⟨t⟩ko, polozyla w yasly, gdzyesch stal vol y oszyel *Rozm* 65; O krczye Iesucristvszovym v prorocc Ezechyelv, gdzyes movy: *Vlayą na vasz vodą czysta *Rozm* 185; Czytal v Yzayaszv prorocze, gdzyesch movy: Nazaransky bądzye vezvano to dzye[vy]cza *Rozm* 214; Pogrzebl to ystne drzevo barzo glamboko v zyemyą, gdzyesch potem ten staw vczynyon *Rozm* 256; Nye skarbczye skarbow vam na zyemy, gdzyes rdza albo mol zgryszyą (nolite thesaurizare vobis thesauros in terra, ubi aerugo et tinea demolitur Mat 6, 19) *Rozm* 279; By y ony nye przysly na tho myescze, gdzyesz y ya vyelykyey (*leg.* w wielikiej) macze (ne et ipsi veniant in hunc locum tormentorum Luc 16, 28) *Rozm* 397; Przyschedl kv myastv, gdzyes yest myan offyerovan bycz na krzyzv *Rozm* 442; Vyeczye dobrze, kakocz vam vczynyl v kosczyelye, gdzyezeszczye yego yącz nye mogly *Rozm* 616; Przyblyzal szye ku potoku, yen zval Cedron, gdzyez byla skala vyelyka *Rozm* 661; Navczal yest v synagodze y v kosczyelye, gdzyez to mądrczy y doctorovy⟨e⟩ vschyszczy schodzyły szye (in templo, quo omnes Judaei conveniunt Jo 18, 20) *Rozm* 678; Schedl sam w dom krolewsky, gdzyez yemv byl myly Cristus rano przyvyedzyon *Rozm* 705, *sim. ib.* 708; Cristus podan byl Cayphaschovy... gdzyez szye byly zesly mystrzovye... y duchovny *Rozm* 712; O kxyaza zlosczyvc... czemv drapasch sve odzyenye, a nye drapasch svego sercza...? Bo czye o tho napomyna navka proroczska, gdzyez movy: Drapaycze sercza vasche, a nye odzyenya vasze *Rozm* 727; Aby szye napelnylo slovo mylego Iesucrista, gdzyes byl rzekl, myenya, ktorą by smyerczya myal vmrzecz (ut sermo Jesu impleretur, quem dixit, significans, qua morte esset moriturus Jo 18, 32) *Rozm* 773; Myelyto v ych zakonye napyssano, gdzyesch stoy: Przeklęty, ktory vysszy na drzeve *Rozm* 774; Ta ych zgloba zyavyla szye v Pylatovye odpovyedzenyv, gdzyez k temv rzekl Pylath: Ya nye yestem Zydovyn *Rozm* 777; ~ Aczby kaplana... gdzekoleby zabyto... tedy ta parrochia ma bycz zaklyątą, gdzesz slvszba bosza nye ma bycz tako dlvgo (et ideo in eisdem divinum officium non debet celebrari), alysz wynowaczecz bądze wydan byskvpowy *Dział* 4; ~ *w zdaniu wtrąconym*: Rzeczeczye gospodarzovy domv — gdzyesch szye myeny, yze byl Marek Evanyelysta —: Mystrz nasch movy *Rozm* 520.

II. *spójnik*: **1.** *wprowadza zdanie przedmiotowe 'że, quod'*: Ten gisti lassek *zobical so yest, esz ma za to prawicz hy glovicz szo, gczes szi mu crziwda stala w gego hymenu XV *in. Malk* 118.

2. *wprowadza zdanie warunkowe 'jeśli, si'*: Gdzyezeszczye v czudzem pravdzyvy nye byly, to czo vasche [nye] yest, kto vam da (et si in alieno fideles non fuistis, quod vestrum est, quis dabit vobis Luc 16, 12)? *Rozm* 390.

3. *wprowadza zdanie okolicznikowe faktu towarzyszącego 'jak, cum, quod'*: Taco isesm prs⟨y tem bil, gdczes Prs⟨y bek butował g sobe kona 1396 *Leksz* II nr 1850; Iacosmi przi tem bil i , gdzes Vit ranczil Maczkowi za sedm grziwen przes osmi scot 1397 *Leksz* II nr 1035.

Gdzieżbyć *wprowadza zdanie przydawkowe: 'gdzie, ubi'*: Kalsde stworzene, gdiszczy ono ma porodzicz, szukacz ono szobe przebithku, gdesbicz ono f nem *othpoczynolo *Gn* 3b; Neuescza thvarsz..., gdiszczy ona porodzicz ma, tedicz vęcz ona... szobe... komoro namuie, gdesbicz ona f ne leszala *Gn* 3b.

Gdzieżkoli *wprowadza zdanie miejscowe 'gdziekolwiek, ubicumque'*: Bodo klosi zbyracz, gysz padaio z roku zenczow, gdzeszkoly naydo przyiaszn myloscywego gospodarza (ubicumque clementis in me patrisfamilias reperero gratiam) *BZ* Ruth 2, 2; Przilǫcz syǫ ku mim dzewkam. Gdzeszkoly bodo szęcz, naslyaduy gich (ubi messuerint, sequere) *BZ* Ruth 2, 9.

Gehink, Geink *'druciana siatka, przymocowywana do hełmu dla osłony szyi, colli tegumentum reticulatum, e filis metallicis confectum atque galeae iunctum'*: Pro appendio dicto gehynk ad caleptram domino regi 1393 *MMAe* XV 156; Jacuschio brennario... pro geynk *ib.* 161; Jaszconi Rutheno pro appendio dicto geynk *ib.* 162; Pro schlom et geynk *ib.* 167, *sim. ib.* 169. 184; Pro II schlomonibus et vno geynk *ib.* 169.

Geink *cf.* **Gehink**

Geometer *'mierniczy, geometra, geometres'*: Geometer, [...] myernik XV *SprTNW* VIII 2, 38.

Gewałt *cf.* **Gwałt**

Gewer *cf.* **Gwar**

Gewerek *cf.* **Gwarek**

Gęba *formy*: *n. sg.* gęba *ca* 1455 *JA* XIV 491, 1472 *Rost* nr 49, *ca* 1500 *Erz* 19; ~ *g. sg.* gęby *De morte* w. 35; ~ *ac. sg.* gębę 1471 *RTH*

V 36; ~ *i. sg.* gębą 1471 *GórsJaz* 271, 1499 *GórsJazRp* 275.

Znaczenia: **1.** '*twarz, os, bucca*': Opacz ne vderzil odlewf landrzea po *gambey 1402 *Piek* VI 108; Gąbą bucca *ca* 1500 *Erz* 19; ~ '*pysk koński, os equi*': ⟨Koń⟩ gnyady z byela gaba 1471 *GórsJaz* 271; Kon s vrona plesznywy s byala gaba 1499 *GórsJazRp* 275.

2. '*usta, paszcza, os hominis vel ferae*': Nye bylo vark v gyey gaby, poszevayacz szkrzytha szaby *De morte* w. 35; ~ Homo ribaldus sedens super leone et distrahens al. roszdzerayancz buscam vlg. gambą eidem leoni 1471 *RTH* V 36.

3. *zool.* '*gąbka, Euspongia officinalis Bronn.*': Gąba spongia 1472 *Rost* nr 49.

4. *bot.* '*trufla, Rhizopogon rubescens Tul.*': Gąba tuber *ca* 1455 *JA* XIV 491.

Gębka *cf.* **Gąbka**

Gębolysy (*o koniu*) '*mający łysinę, tj. białą plamę na gębie, qui in ore maculam habet albam* (*dicitur de equo*)': Nobilis Dobek Zyrawsky statuit equm byalonogi gambolissi 1450 *AGZ* XIV 295.

Gędziebny gędziebny dźwięk '*zgodne brzmienie dźwięków, modorum symphonia, concentus*' (*przekład błędny; w Biblii chodzi o* '*pewien instrument muzyczny*', *in Scriptura sacra* '*instrumentum quoddam musicum*'): Tedi potem, natichmyast iako sø vsliszely wszitci lyvdze szwyøk trøb, pysczely a gøszły..., a szaltarza, a gødzebnego swyøkv (*MPKJ* V 108: gadzyebnego dzwyąkv, *war. kal.*: gandzby) y wszelkego stroia spyewaiøcego (sonitum tubae, fistulae et citharae,... et psalterii, et symphoniae, et omnis generis musicorum), padaiøcz wszitci lyvdze... modlyly sø syø zlotey sosze *BZ* Dan 3, 7.

Gędziec *formy*: *n. sg.* gędziec 1466 *R* XXII 20, XV *p. post. PF* V 8, *ca* 1500 *Erz* 19; ~ *ac. sg.* gędźca 1471 *MPKJ* V 45; ~ *n. pl.* gędźcy 1471 *MPKJ* V 108; ~ *d. pl.* gędźcom 1413—4 *JA* XIV 503, XV *med. R* XXIV 351; ~ *i. pl.* gędźcy *BZ* Gen 31, 27.

Znaczenie: '*grający na instrumencie strunowym, grajek, muzykant, musicus, qui instrumentis musicis canit*': Pysczkom vel gączczom histrionibus 1413—4 *JA* XIV 503; Scrzypczom, pysszczczom, gączczom XV *med. R* XXIV 351; Gądzecz musicus 1466 *R* XXII 20; Ganczcza psaltem (nunc autem adducite mihi psaltem IV Reg 3, 15) 1471 *MPKJ* V 45; Gąndecz quinternista XV *p. post. PF* V 8; Lvthnyk albo gadzyecz citharedus, citharista idem *ca* 1500 *Erz* 19; ~ Any gesz my otpowyedzal, abich czyø wiprowadzyl s radoszczyø, s wyeszelym, spyewanym, s bøbni, s gøczczi (cum gaudio et canticis, et tympanis, et citharis) *BZ* Gen 31, 27; Rozmagyczi ganczczy et universi generis musicorum (audieritis sonitum tubae... et universi generis musicorum Dan 3, 5) 1471 *MPKJ* V 108.

Gędźba *formy*: *n. sg.* gędźba XV *med. SKJ* I 119, 1471 *MPKJ* V 85. 124; ~ *g. sg.* gędźby XV *med. R* XXII 238, 1471 *MPKJ* V 108; ~ *ac. sg.* gędźbę *BZ* II Par 29, 26; ~ *l. sg.* (w) gędźbie *BZ* II Par 30, 21; ~ *ac. pl.* gędźby *BZ* I Par 16, 42. II Par 23, 13. 29, 27.

Znaczenia: **1.** *w Biblii* '*strunowy instrument muzyczny, rodzaj cytry, instrumentum musicum vetus, chordis instructum, citharae genus*': Eman takesz a Iditum trøbyøce trøbø a trzøsaiøc zwoneczki y wszitki gødzbi glosow wibornich ku spyewanyv (Heman quoque et Idithun canentes tuba et quatientes cymbala, et omnia musicorum organa ad canendum) *BZ* I Par 16, 42; Vzrzi krolya... y... lyvd zemski, raduyøcz syø a trøbyøc trøbamy y w rozlyczne gødzbi spyewaiøc (regem... omnemque populum terrae gaudentem, atque clangentem tubis, et diversi generis organis concinentem) *BZ* II Par 23, 13; Staly vczeny dzerszøcz gødzbø Dauidowø (tenentes organa David), a kaplany trøbi *ib.* 29, 26; Poczøły slawnye spyewacz panv... y rozlyczne gødzbi, gesz bil Dauid... przyprauil, iøly gøscz (coeperunt... in diversis organis, quae David... praeparaverat, concrepare) *ib.* 29, 27; Slaniły (*pro* slauiły) sinowye israhelsci... chwałyøcz pana..., ale nauczeny y kaplany w gødzbye (1471 *MPKJ* V 51: w gandzby, *war. lub.*: w *gączbnye), iasz k gich vrzødu przisluchala (filii Israel... laudantes dominum..., levitae quoque et sacerdotes per organa, quae suo officio congruebant) *ib.* 30, 21; Gandzby seu gansly (*war. lub.*: roslycznich a rosmagitich gansly) et universi generis musicorum (audieritis sonitum tubae... et universi generis musicorum Dan 3, 5) 1471 *MPKJ* V 108; Gandzby (*war. lub.*: gadzyebnego dzwyąkv) simphonie (audierunt omnes populi sonitum tubae... et symphoniae Dan 3, 7) *ib.*

2. '*muzyka, musica, instrumenti musici cantus*': Czlowyecza roskosch podluc czyala, yąsz zli maya za blogoslawenstwo, zalezicz... na glossyech gączbi, pyszdzbi XV *med. R* XXII 238; Psalmus gądzba z onych gystych gąszly XV *med. SKJ* I 119; Gandzba musica (vinum et musica lactificant cor Ecclus 40, 20) 1471 *MPKJ* V 85; Gandzba simphonia (filius... audivit symphoniam et chorum Luc 15, 25) *ib.* 124.

Gęsi *'anserinus'*: Quatuor cussinos al. pyerzyny z gąszyego mchu 1491 *AGZ* XVIII 509. ~ *Cf.* **Nóżka, Polej, Rzeżucha.**

Gęstość *'crassitudo, spissum'*: Densitatem ganstoscz crinium XV *p. pr. R* XLVII 359; Ganstoscza densitate 1444 *R* XXIII 310; ~ *może o nieprzeniknionej, dotykalnej ciemności*: A *dothycanyn sha gąsstoscz palpabili densitate XV *p. post. BiblWarsz* 1866 I 316.

Gęstwa *'gąszcz, gęste zarośla, krzaki, condensa arborum, dumeta'*: Z dzyenyami, szosznyami pinetis, sz gąstwamy, sz lozamy argutis, lowysky nalezyonymi, nalescz mogączymy inveniendis *ca* 1455 *JA* XIV 493; Gastwą dumetum *ca* 1500 *Erz* 19.

Gęsty *formy*: *n. sg. m.* gęsty 1471 *MPKJ* V 40; ~ *n. pl. m.* gęste *Rozm* 21; *f.* gęste *BZ* Ex 10, 21, XV *p. post. R* XXV 173; ~ *g. pl. f.* gęstych *BZ* Lev 23, 40; ~ *ac. pl. m.* gęste *Rozm* 150.

Comparat. n. sg. m. gęściejszy 1437 *Wisł* nr 228, s. 86.

Znaczenie: *'gęsty, densus, creber'*: Gasczeyssy crebrior 1437 *Wisł* nr 228, s. 86; ~ (*o drzewach itp.*): Weszmyecze sobye... lyst palmovi a rosgy z drzewa gøstich latorosly (ramos ligni densarum frondium), wirzbye s potoka *BZ* Lev 23, 40; Gansty condensus (cumque ingressus fuisset mulus subter condensam quercum et magnam, adhaesit caput eius, *sc.* Absolonis, quercui II Reg 18, 9) 1471 *MPKJ* V 40; Ganste spissos (inter spissos arborum ramos avium sonus suavis Sap 17, 17) *ib.* 77; Gąsthe nemorosa (ecce Assur quasi cedrus in Libano, pulcher ramis et frondibus nemorosus Ezech 31, 3) *ib.* 106; ~ (*o włosach*): Vloszy na povyekach były malyvdko wstoczony, any rzatkye, any gąste (nec rari, nec densi nimis) *Rozm* 21; Brwy myal vyelmy czarne a nadobne, podnyeszyone..., gąste v nych vloszy myal a tesch krotkye (admodumque gracilia... brevibus pilis condensata) *Rozm* 150; ~ (*o ciemnościach*) *'nieprzenikniony, dotykalny, densus, impenetrabilis'*: Wznyeszy røkøø swø w nyebo, acz *bodøø czmi po wszitkyey szemy egipskyey tako gøste, abi gich moczacz ('macać') mogly (et sint tenebrae super terram Aegypti tam densae, ut palpari queant) *BZ* Ex 10, 21; Tenebre condense vlg. gąsthe ita, quod palpari possunt XV *p. post. R* XXV 173.

Gęszcz *cf.* **Gąszcz**

Gęś *formy*: *n. sg.* gęś *Park* 408; ~ *g. pl.* gęsi 1392 *HubeZb* 65, 1405 *KsMaz* I nr 595 b, 1428 *ZapWarsz* nr 2849, *Sul* 111, *etc.*; ~ *ac. pl.* gęsi 1409 *KsMaz* I nr 1305, 1428 *ZapWarsz* nr 2871, 1452 *ZapWarsz* nr 929; ~ *i. pl.* gęsiami 1392 *TPaw* IV nr 4347.

Znaczenie: *zool. 'gęś, Anser domesticus L.'*: Maczey ne pobil Tworkowich swini ani ganssy chansebnø *rzecze 1392 *HubeZb* 65; Ego non depasci tres capetas annone osimini Pasconi meis ancis gansami 1392 *TPaw* IV nr 4347; Yacom ya ne szdzil (*leg.* zdżył 'ukradł') Micolayovich ganszy 1405 *KsMaz* I nr 595 b; O chtorego psza Stanislaw na mø zalowal, tegom ia zabil, kedi mi gøszi poyadl 1409 *KsMaz* I nr 1305; O cthore zayance gansi szalowal Andrzey na Pyotra, ti gemv gego *prząslem szcodø vczinili 1428 *ZapWarsz* nr 2849; O cthore gansy Stanislaw na Margorzanthø szalowal, ti s gego wolyø wipuscyla *ib.* nr 2871, *sim.* 1452 *ZapWarsz* nr 929; Margorzantha Micolaiewych ne posczwala ganszy szwoymi pszy 1434 *ZapWarsz* nr 500, *sim.* 1443 *ZapWarsz* nr 719; Ot cztirzech gansy po yednemu groshu zaplaczy (a quattuor aucis per unum grossum solvet) *Sul* 111; Jakom ya nye sbyla Zemakowy dzewky w yego domv any gąszy wszanla szylą 1452 *TymWol* 74; Yakom ya nye wsczwal pszem cthyrnaczcze gasschy gwalthem Mikolayewy 1468 *ZapWarsz* nr 1254; Jakom ya... gąssy do obory gwalthem nye zayął 1470 *ZapWarsz* nr 2947; Przesz plothy chlopye gonya szoravye y dropye. Sz gaszy thesz vypadzam [...], pyerzc davam na poduszky *De morte* w. 386; Gøssz *Park* 408; Jakom ja[ya] s czeledza moya nye pobylem gąsszi gwalthem 1471 *ZapWarsz* nr 3009; Jakom ya nye wrzuczyl szyą... we wloki... anym zabral czynschu..., any gąssy, any cur 1480 *Czrs* s. LXXXVII; Quadraginta ancas al. gaszy 1491 *AGZ* XVIII 316.

Gęścić *'zagęszczać, densare, condensare'*: Gansczy (*war. lub. rp.*: gąsti) condensatur (II Reg 18, 9) 1471 *MPKJ* V 40. ~ *Miejsce podejrzane, może należy zrektyfikować na* condensa *dla oznaczenia gąszczy, tj. gęstwiny gałęzi.*

Gęśl *cf.* **Gęśle**

Gęśle, Gęśli, *wyjątkowo* **Gęśl** *formy*: *v. sg.* gęśli *Fl* i *Pul* 56, 11. 107, 2; ~ *l. sg.* (w) gęśli *BZ* I Reg 19, 9, *Pul* 97, 7; ~ *n. pl.* gęśli 1449 *R* XXV 167, XV *med. SKJ* I 70. 119, 1471 *MPKJ* V 36. 108, *Rozm* 25; gęśle 1449 *R* XXV 165; ~ *g. pl.* gęśli XV *med. SKJ* I 119, *BZ* Dan 3, 7, *MPKJ* V 108; ~ *ac. pl.* gęśli 1471 *MPKJ* V 102; gęśle *MPKJ* V 102; ~ *i. pl.* gęślmi *Fl* 91, 3, *Fl* i *Pul* 80, 2; ~ *l. pl.* (w) gęślach *Fl* 149, 3, *BZ* I Par 13, 8. 15, 21. 23, 5, *MW* 142 b, *Pul* 146, 7; gęśloch *Fl* 32, 2. 42, 5. 97, 7, *Fl* i *Pul* 70, 24, *Pul* 91, 3. 150, 3; gęślech *Fl* 146, 7, *MW* 130 a, *Pul* 32, 2. 42, 5; gęślich *Fl* 150, 3. 4.

Znaczenie: w Biblii 'strunowy instrument muzyczny, rodzaj cytry, instrumentum quoddam musicum vetustius, citharae genus': Spowadaycze se gospodnu w gøsloch (confitemini domino in cithara, *Pul*: w gęszlyech), w szaltarzu dzesøczy strun spewaycze iemu *Fl* 32, 2; Spowadacz czi se bødø w gøsloch (confitebor tibi in cithara, *Pul*: w gęszlyech), bosze *Fl* 42, 5; Wstan, slawo moia, wstan, szaltarzu y gøzly (exurge psalterium et cithara) *Fl* 56, 11, *sim. Pul, sim. ib.* 107, 2; Spewacz bødø tobe na gøsloch (psallam tibi in cithara) *Fl* 70, 24, *sim. Pul*; Wezmicze psalm a daycze bøben, szaltarz wesoły s gøslmi (date tympanum, psalterium iucundum cum cithara) *Fl* 80, 2, *sim. Pul*; W dzesøczi strun szaltarza, s penim y s *gøslmy (in decachordo, psalterio, cum cantico, in cithara, *Pul*: w gęszlyoch) *Fl* 91, 3; Poycze gospodnu w gøsloch, w gøsloch (*Pul*: gędzcze gospodnu w gęszly) y we glosse psalmowem (psallite domino in cithara, in cithara et voce psalmi) *Fl* 97, 7; *Speywaycze panv w chwale, poycze bogv naszemv w gøslech (psallite deo nostro in cithara, *Pul*: w gęszlyach) *Fl* 146, 7, *sim. MW* 130 a; Chwalcze ymø gego w gøslach albo w ko(r)ze, w bøbne (laudent nomen eius in choro, in tympano, Puł: w korze, w bembnye), w szaltarzv gødzycze gemv *Fl* 149, 3; Chwalcze gy w zwøcze troby, chwalcze gy w szaltarzv y w gøszlich (laudate eum in psalterio et cithara, *Pul*: w gęszlyoch, *MW* 142 b: w gąslach), chwalcze gy w bøb(n)ce y w gøslych (laudate eum in tympano et choro, *Pul*: w korze, *sim. MW* 142 b), chwalcze gy w strwnach y w organech *Fl* 150, 3—4; Zoltarz, psalmus vlg. gąsli (loquentes vobismet ipsis in psalmis et hymnis Eph 5, 19) 1449 *R* XXV 167; Si enim debet probus resonare in psalterio gęszly. Psalterium, zaltarz, thako rzekącze gąszly. Psalmus gądzba z onych gystych gąszly (Eph 5, 19) XV *med. SKJ* I 119; A *Danid gødl rękø swø w gøszly (porro David psallebat manu sua) *BZ* I Reg 19, 9; Dauid zaiste a wszitek Israhel gygraly przed bogem wszitkø moczø w pyesnyach a w gøslyach, a w zaltarzoch y w bøbnyech, y w zwoncech, y trøbach (in canticis et in citharis, et psalteriis, et tympanis, et cymbalis, et tubis) *BZ* I Par 13, 8; Ale Mathatias, Elyfalu a Macenyas... na skrzidłech przegødaly a na *wycyoznich gøslyach (in citharis pro octava canebant epinicion) *ib.* 15, 21; S tich wibrany sø a rozdzeleny k sluszbye domu boszego dwadzescya a cztyrzi tysyøce. Proboszczow a sødz szescz tysyøczow, a wrotnich cztirzi tysyøce, a tilkesz spyewakow spyewaiøcz panu na gøslyach a na organyech (et totidem psaltae canentes domino in organis) *ib.* 23, 5; Tedi potem, natichmyast iako sø vsliszely wszitci lyvdze szwyøk trøb, pysczely a gøszly (fistulae et citharae),... modlyly sø syø zlotey sosze *BZ* Dan 3, 7; Gąsly (*war. lub.*: gaslye) falas (et lebetes, et creagras, et psalteria, et phialas, et mortariola, et omnia vasa aerea, quae in ministerio fuerant, tulerunt Jer 52, 18) 1471 *MPKJ* V 102; Rozmagyczi ganczczy a. gandzby seu gansly (*war. lub.*: roslycznich a rosmagitich gansly) et universi generis musicorum (in hora, qua audieritis sonitum tubae et fistulae,... et symphoniae, et universi generis musicorum, cadentes adorate statuam auream Dan 3, 5) *ib.* 108; V mego oblvbyencza zawzdy yest pewne pyenye y vyeszyelye, brzmyenye organ, slotkye gloszy. Skrzypycze y gąsly rozmayte gloszy davaya (ibi sonant organa cum dulci melodia, cytharae cum tibiis in suavi symphonia) *Rozm* 25. ~ *W tłumaczeniu tekstów biblijnych też na oznaczenie instrumentów niestrunowych*: Gaslye (si linguis hominum loquar et angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum velut aes sonans aut cymbalum tinniens I Cor 13, 1) 1449 *R* XXV 165; Myedz, zwon zwonyączy, gąszly swyękayącze (I Cor 13, 1) XV *med. SKJ* I 70; Gansly tibia (cum ingressus fueris ibi urbem, obvium habebis gregem prophetarum descendentium de excelso et ante eos psalterium et tympanum, et tibiam, et citharam I Reg 10, 5) 1471 *MPKJ* V 36.

Gęśli *cf.* **Gęśle**

Gęśliczki *'małe gęśle', w Biblii 'strunowy instrument muzyczny, rodzaj cytry czy harfy, vetus quoddam instrumentum musicum, citharae minoris genus'*: Tedi potem, natichmyast iako sø vsliszely wszitci lyvdze szwyøk trøb, pysczely a gøszly, bzowich gøszlyczek a szaltarza, a gødzebnego swyøkv y wszelkego stroia spyewaiøcego (ut audierunt omnes populi sonitum tubae, fistulae et citharae, sambucae et psalterii, et symphoniae, et omnis generis musicorum), ... modlyly sø syø zlotey sosze *BZ* Dan 3, 7.

Gęzica *cf.* **Gacica**

Giąć *'zginać, flectere'*: giąca trąba *'rodzaj trąby metalowej, może puzon, tuba quaedam e metallo flexo ducta'*: Poycze gospodnu w gøsloch... y we glosse psalmowem, w trøbach giøczich y glossem trøbi rogowey (psallite domino... in tubis ductilibus et voce tubae corneae) *Fl* 97, 7, *sim. Pul.* ~ *Cf.* **Nagiąć**, **Przegiąć**, **Zgiąć**, **Zginać**.

Gibać *'kręcić, zginać, flectere'*: Kranczancz a. *gybyancz (*war. lub. rp.*: traczącz a. gubyącz)

exterminans (Ap 9, 11) 1471 *MPKJ* V 138. ~ *Cf.* **Zgibać.**

Gibkość 1. '*zręczność, ruchliwość, szybkość, celeritas, habilitas, mobilitas, agilitas*': Gybkoscza agilitate XV *p. post. Zab* 522; Gypkoscz agilitas *ca* 1500 *PF* IV 748.

2. '*giętkość, flexibilitas*': Gybkoscz, *szlonnoscz flexibilitatem 1461—7 *Serm* 584 r.

Gid '*brzydota, ohyda czy człowiek obrzydliwy, budzący wstręt, deformitas, foeditas (nisi homo turpis, foedus)*': Gid *Park* 408.

Giejślic '*żur lub kisiel, ius acidulum e farina confectum vel farina cum melle mixta ac fermentata*': Zur, geyslicz glycerium 1472 *Rost* nr 1665. ~ *Wyraz może niemiecki.*

Gielnica *bot.* '*tasznik pospolity, Capsella Bursa pastoris Moench.*': Gyelnycza bursa pastoris 1484 *Rost* nr 5903.

Giełk '*krzyk, halas, clamor, strepitus*': Paan, sz bakem a s gwalthowym ghelkem przydancz do sandv (dominus cum clamore et violento strepitu ad iudicium veniens), wyną pyanczna-dzescza ma bicz skaran *Sul* 9; A mundi strepitibus od gyelkow XV *med. R* XXV 152; Gelk strepitus *ib.*; Tumultus, strepitus gyelk XV *p. post. PF* III 287.

Gier, Gir, Girz *bot.* **1.** '*Aegopodium Podagraria L.*': Pro oleribus dictis ger 1389 *MMAe* XV 102; Pro oleribus dictis *gker *ib.* 103; Pro buletis et oleribus dictis ger 1408 *MMAe* XV 377; Gyr alizacrum, petrosillum maius, apium Macedonicum 1419 *Rost* nr 5162; Gyer olisatrum, apium Macedonicum, apium montanum, petroselinum Macedonicum 1437 *Rost* nr 2712; Gyer apium silvestre 1460 *Rost* nr 3353; Gyrz olizatrum 1472 *Rost* nr 454.

2. '*Smyrnium Olusatrum L.*': wieliki gir: Veliky gyr draguntea solis 1472 *Rost* nr 1292; ~ włoski gir: Vlosky gyr draguntea solis 1472 *Rost* nr 1291.

Cf. **Gar**

Gierada, Gierda, Groda '*niewieścia wyprawa ślubna (odzież, pościel, naczynia domowego gospodarstwa kobiecego), res, quae novae nuptae ad usum domesticum dabantur (vestitus, lecti stramina, supellex)*': Gyeszcze o thymze, gyeradzye, czo k themu szlusza. Ku they tho gyeradzye (*OrtBrRp* 55, 2: gyerdze), szlowye nyewyeszczkym rzeczam, szlusza czynyone szlotho y szrebro, czo szlusza ku panyeszkyey kraszye..., y lyszky,... y myednycze,... y poduszky,... obruszy, racznyky,... chuszthy,... lychtarze, prządze y prządzywo, panwye pywne,... y xyągy, czo kv bozey szluszbye załyczą..., y gyeden woszkowy koczyel, szwyeczydlo, nozycze y drugye thakye rzeczy, czo nyewyasthy pozywaya, tho moze bycz szwano gerade (*OrtBrRp* 55, 3: gyerda), szlowye nyewyeszczye rzeczy podług prawa *OrtMac* 69; ~ Po gyego szmyerczy maya zoszthacz wszyszthky nyewyeszczye rzeczy, czo gym po nyemeczku dzyeya gerade (*OrtBr* VII 565: gyerda), poszlyedney zenye, po nym czo zosthała zywa *OrtMac* 53; Gyedna nyewyasztha przyszla przed gayny sząd szwem (*leg.* z swem) mazem rzekacz: Panye woyczye, ya thv stogyą y wszdawam szwemu mazowy wszyczko, czokolwyek mam, bądz nyewyeszczye rzeczy, szlowye gerade (*OrtBrRp* 54, 4: gyerda), bądz gynne rzeczy nyewyeszczye, szlowye vngerade, bądz nad zyemya, bądz pod zyemya *OrtMac* 68; ~ Pro omni suppellectili al. groda per mortem dicte Katherine ad eos devoluti legittime 1449 *AcPosn* I 155; Pro omnibus et singulis bonis et rebus paraffernalibus al. pro groda 1469 *AcPosn* I 425; De paraffernalibus rebus al. grodą 1473 *AcPosn* II 37. ~ *Cf.* **Grat.**

Gierda *cf.* **Gierada**

Giermek '*giermek, młodzieniec do osobistej obsługi rycerza, paź, pokojowiec, famulus, armiger, puer, minister*': Gyermek parvo ad mandata domini principis dedi ad calceos VI denarios Ungaricales 1500 *ZsigBud* 24; Gyermek cubiculario domini regis Polonie... ad mandata domini principis dedi III florenos *ib.* 41, *sim. ib.* 51; Gyermek laicello ad calceos dedi VII denarios Ungaricales *ib.* 42, *sim. ib.* 47. 52. 79; Gyermek laicello a reformatione tunice dedi II denarios Ungaricales *ib.* 54; Pro thure ad suffumigandum per manus gyermek dedi VI denarios Ungaricales *ib.* 76.

(Gierzynek) Gierzynk '*gatunek sukna, genus panni*': Pro XX vlnis gerzink ad subducendum palium dicti ducis 1394 *MMAe* XV 187.

Gierzynk *cf.* **Gierzynek**

(Gierzynkowy) Girzynkowy '*z sukna gierzynku, e panno, qui gierzynek vocabatur, confectus*': Jakom ya, przischethwschi do domv Mikolayowego, nye wzalem gwaltem nogavicz byalych gyrzinkovich, jako pyacznaczcze groschi polgroschkow 1472 *ZapWarsz* nr 2970.

Giez *zool.* '*giez, Hypoderma bovis De Geer, Gastrophilus equi Fabr. et Oestrus ovis L.*': Dentilat agester gesz decoratam cornibus Jo XV *p. pr. R* XVI 322; Gyesz oestrum 1472 *Rost* nr 1447.

Giezek *zool.* '*giez, Hypoderma bovis De Geer, Gastrophilus equi Fabr. et Oestrus ovis L.*': Gezek egester *ca* 1500 *Erz* 19.

Gil *zool.* '*gil, Pyrrhula rubricilla Pall.*': Gyl larus 1472 *Rost* nr 1386.

Ginąć *formy*: *praes. ind. 3. sg.* ginie 1414 *TymSąd* 165, 1471 *MPKJ* V 81. 85, *Pul* 36, 21. 67, 2, XV *p. post. PF* III 287, *etc.*; *1. pl.* giniemy *Rozm* 290; *3. pl.* giną *Gn* 12 a, 1461—7 *Serm* 91 v, XV *p. post. PF* IV 755; ~ *part. praes. act. adi. n. sg. f.* ginąca 1466 *R* XXII 25; ~ *fut. 2. sg. m.* ginąć będziesz *BZ* Deut 28, 32; *3. pl. m.* ginąć będą *Fl* 36, 36; ~ *praet. 3. pl. m.* ginęły *Pul* 77, 37.

Znaczenia: **1.** *'znikać, przepadać, przemijać, niszczeć, umierać, mori, perire, deficere, evanescere'*: **a.** *o istotach żywych*: Ony slø smerczø dzynø *Gn* 12 a; Gdi ginøcz bødø (*Pul*: gdy zgynø) grzeszny, vzrzisz (cum perierint peccatores, videbis) *Fl* 36, 36; Gospodnye, zbawy nasz, *gynymycz (domine, salva nos, perimus Mat 8, 25) *Rozm* 290; ~ **b.** *o innych*: Pena domini ducis periit gyne 1414 *TymSąd* 165; Fama cleonea naufraga, gynączą, sit per ea 1466 *R* XXII 25; Nyeprzyaczelye bozy naglye yako będø poczczyeny y powysszeny, zagynayøcz, yako dym gynye (deficientes, quemadmodum fumus deficient, *Fl*: iaco dim schodzy) *Pul* 36, 21; Iako gynye (*Fl*: iaco schodzi) dym, zgyncze (sicut deficit fumus, deficiant) *Pul* 67, 2; Gynęły (*Fl*: seszli sø) w proznoszczy dny gych (defecerunt in vanitate dies eorum) *Pul* 77, 37; Sic deget, gynye, hic miser, pallor abit faciem XV *p. post. PF* III 287; Gyną vel opadaya periclitantur XV *p. post. PF* IV 755; Chczesz szye bvdowacz, nyechay czye nye przywodzy k themv ządza twa, ale potrzeba, bocz ządza budowanya ⟨od?⟩ bvdowanya nye gynye (si vis aedificare domum, inducat te necessitas, non voluntas. Cupiditas aedificandi aedificando non tollitur) XV *p. post. R* I s. XLV; Sed castitas in deliciis periclitatur gynye XV *p. post. R* XXV 179.

2. *'ustawać, słabnąć, deficere'*: Synowe twogi... poddany bødø ginemv lvdv, a ty patrzasz swima oczima na to, a ty gynøcz bødzesz przed gich vidzenim..., a nye bødze syla w twey røcze (deficientibus ad conspectum eorum) *BZ* Deut 28, 32; Gynø oth maky *czalø vidomey corruit a pena dampni 1461—7 *Serm* 91 v; Gynąły deficiebant (aliquando monstrorum exagitabantur timore, aliquando animae deficiebant traductione Sap 17, 14) 1471 *MPKJ* V 77; Gynye deficiet (supra fatuum plora, deficit enim sensus Ecclus 22, 10) *ib.* 81; Alye ya tu yną ogladą (*pro* gyną od glodą, ego autem hic fame pereo Luc 15, 17) *Rozm* 386; ~ ginąć na mocy *'opadać z sił, viribus deficere'*: Gynye na moczy (*war. lub.*: gynye na moczy a. sil[n]ye) minoratur (o mors, bonum est iudicium tuum homini indigenti et qui minoratur viribus Ecclus 41, 3) 1471 *MPKJ* V 85.

Cf. **Poginąć, Zaginąć, Zginąć, Zaginać**

Gir *cf.* **Gier**

Girz *cf.* **Gier**

Girzynkowy *cf.* **Gierzynkowy**

Giża 1. *'noga świńska, cielęca lub wołowa, tylna lub przednia szynka, pes suis, vituli vel bovis, perna vel petaso'*: Gysza spatula *ca* 1428 *PF* I 488; Gysza spatula 1472 *Rost* nr 1876.

2. *dubium*: *'danina z nóg świńskich, cielęcych lub wołowych, pes suis, vituli vel bovis, perna vel petaso, quae tributi loco solvi solebant'*: Ob divine gracie compensacionem, fratribus de Cyrvensk... contulimus... omne narzas et podworove, indulgentes eis waccam, porcum, pernam, kyzam et arietem 1246 *KodPol* I 52; Ab omni liberamus exactione,... a dacione cise, rogoue, stan (1255) XIV *MMAe* III 48.

! **Glawcze** *'?'*: Jacom ya Jana sbil w karczmye na swem gymyenu przy glawcze (*leg.* przy ławce?) 1445 *Czrs* s. LXXXIII.

Gląd *'spojrzenie, obtutus, aspectus'*: Ostrim glądem fixo contuitu XV *med. R* XXIII 279.

Glądacz *czy* **Ględacz** *'strażnik, speculator'*: Glandacza speculatorem (fili hominis, speculatorem dedi te domui Israel Ezech 3, 17) 1471 *MPKJ* V 103.

1. Glejt, Glet 1. *'zabezpieczenie komuś pobytu lub przejścia listem żelaznym lub konwojem, litterae publicae vel conductus, quo commeatus tutus ac securus datur'*: Meszczanyn z Zitaui, *sczo pobran, pobran na meszczkem glecze 1400 *Leksz* II nr 2618; Gleyt conductus *ca* 1428 *PF* I 485; Gleyt conductus 1437 *Wisł* nr 228, s. 85; A nye bądzely mocz odzyrzecz, esz przypvsczon kv sprawyenyv alybo kv vkazanyv swogey nyewynnoszczy... tedi rzeczony vogewoda tego tho sbyega na granycze przespyecznye na swem gleycze ma dowyescz (extunc dictus palatinus eundem profugum ad metas secure suo in conductu deducere teneatur, *Dzial* 61: tedy... wogewoda tego zbiega gleytowacz ⟨ma⟩ swą moczą y przewiescz asz na granycze zemye) *Sul* 60; Gleyth gvidagium *ca* 1455 *JA* XIV 493.

2. *'przymierze, rozejm, indutiae'*: Przymyerze, gleyth inducie *OrtZab* 528; Inducie frysttag oder geleyt, przymyerze albo gleyth *ca* 1500 *Erz* 82.

2. (Glejt) Glet *'odchodzące przy topieniu srebra i złota zanieczyszczenia, lithargyrium'*: Gleth litargirum *ca* 1500 *Rost* nr 2075.

Glejtować *'zapewnić komuś bezpieczeństwo glejtem, commeatum tutum alicui dare vel facere'*: Aczlyby tego nye mogl myecz, yzzby mv dano

dzen kv oczyszczenyv, tedy starosta ten ysti abo wogewoda tego zbiega gleytowacz ⟨ma⟩ swą moczą y przewiesez asz na granycze zemye (palatinus eundem profugum ad metas terrae suae suo conductu deducere teneatur, *Sul* 60: na swem gleycze ma dowyescz) *Dział* 61.

Glet *cf.* **Glejt**

Ględacz *cf.* **Glądacz**

Ględać *formy*: *praes. ind. 3. sg.* gląda 1471 *MPKJ* V 63; *3. pl.* glądają *Kśw* br 16; ~ *imper. 2. sg.* ględaj *BZ* Deut 23, 6; ~ *part. praes. act. adv.* glądając 1471 *MPKJ* V 85; *adi. n. pl. neutr.* glądający *EwZam* 307; *d. du. neutr.* glądającyma *ca* 1418 *Wisł* nr 2151; ~ *praet. 3. sg. m.* glądał jest *Fl* 39, 6; glądał *Kśw* br 21, *Pul* 39, 6.

Znaczenia: **1.** *'patrzeć, spectare, oculos intendere'*: Rance y ramyona yego oczyma nany glandayancima wschey pelni luboszcy (manus habens et brachia visu delectabilia) *ca* 1418 *Wisł* nr 2151; Vszystkych w bosznyczy oczy byly glądayaczy nan (omnium in synagoga oculi erant intendentes in eum Luc 4, 20) *EwZam* 307.

2. *'wypatrywać za czymś, szukać, oculis contemplari, quaerere'*: Glanda contemplatur (aquila... inde contemplatur escam et de longe oculi eius prospiciunt Job 39, 29) 1471 *MPKJ* V 63; ~ Nye vczinisz sobye s nimi mirv ani gløday gich dobrego (non facies cum eis pacem nec quaeras eis bona) *BZ* Deut 23, 6; Glandayącz conquirens (deprecatio illorum, *sc.* artificum, in operatione artis, accommodantes animam suam, et conquirentes in lege altissimi Ecclus 38, 39) 1471 *MPKJ* V 85.

3. *'mieć wzgląd na coś, dbać o coś, respicere, curare'*: Mouy piruey sedøcim: vstan, ... jz na bødøce dobro ne glødaiø *Kśw* br 16; Slepy, bo na bødøce dobro ne glødal *ib.* 21; Ne glødal iest (*Pul*: nye glyødal) na prosznoszczi (non respexit in vanitates) *Fl* 39, 6.

Cf. **Doglądać, Naglądać, Oglądać, Podglądać, Poglądać, Przeglądać, Przyglądać, Wyglądać, Wzglądać, Zoglądać, Oglądnąć się, Poglądnąć, Przyglądnąć, Wzglądnąć, Zglądnąć. Oglądawać, Wglądować się, Ględzieć**

Ględzieć *'patrzeć, spectare'*: Tam szam oczy moye glvndzv, tocz yusz trzy szle dvchy vydzv *SkargaPłoc* w. 73, *sim. SkargaWroc* w. 48.

Glica *'pika, dzida, pilum, hasta'*: Item omnis, qui dicit se esse militem, kmethones non habens, sed bonos agros, serviat cum iopula, torace, clipeo et pileo, glyczam habeat, in equo, sed tamen sub quocunque domino XV *ex. AKPr* V 72.

Glina *formy*: *n. sg.* glina *ca* 1465 *Rost* nr 4091. 4097, 1472 *Rost* nr 61, *Rozm* 136; ~ *g. sg.* gliny XV *med. R* XXIV 361, 1471 *MPKJ* V 7. 126, *MW* 122 b, 1494 *WarschPosn* I 383, *ca* 1500 *Erz* 19; ~ *d. sg.* glinie *Rozm* 135. 136; ~ *ac. sg.* glinę 1411 *HubeZb* 58, 1471 *MPKJ* V 77; ~ *l. sg.* (w) glinie *Fl* i *Pul* 68, 2, 1428 *Monlur* V 101.

Znaczenia: **1.** *'glina, gatunek ziemi nadający się na wyroby ceramiczne, argilla, lutum ad vasa, tegulas, similia fingenda aptum'*: Vwøznøl iesm w gline gløbokey, a ne dostatka (infixus sum in limo profundi, et non est substantia) *Fl* 68, 2, *sim. Pul*; Gdze Dzirska voysznemv vcaszovala, to Dzetrzich swego otcza y ssswe vszival i glino copal 1411 *HubeZb* 58; Vas luteum z gliny XV *med. R* XXIV 361; Z gylą, z glyny, z blota de limo (formavit igitur dominus deus hominem de limo terrae Gen 2, 7) 1471 *MPKJ* V 7; Glyną mollem terram (sed et figulus mollem terram premens laboriose fingit ad usus nostros unumquodque vas Sap 15, 7) *ib.* 77; Massa gromada glyny vel alterius rei (an non habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam? Rom 9, 21) *ib.* 126; Glyna argilla 1472 *Rost* nr 61; Izc gi wieczna mądroscz... z glyny zemye vtworzil⟨a⟩ *MW* 122 b; Ot kopanie glini pro dachowka 6 grossos 1494 *WarschPosn* I 383; Gleba est durus cespes cum herba vel argilla wal glyny albo darn *ca* 1500 *Erz* 19; Myly Iesus vyschedl yednego dnya z Nazareth z ynymy dzyeczmy y przyschedl kv glynye a nalasl, gdzye... to bylo nyedawno glyna, y nączynyly s nyey ptaskow... Dzyeczyątko Iesus... vyschedschy yednego dnya z Nazareth z ynymy dzyeczmy kv glynye, gdy byla nyedavno kopana *Rozm* 135—6; ~ *może już nomen proprium*: Dominus dux dedit Stanislao... decem mansos..., quos decem mansos na gline vlg. nuncupatos 1428 *Monlur* V 101.

2. ciesielska glina *'rubryka, ochra, używana przez cieśli do rysowania na drewnie, bolus, argilla pinguis, qua fabri formas in ligno pingere vel describere solent'*: Czeszelska glyna terra sigillata *ca* 1465 *Rost* nr 4091; Czyesyelszka glyna tragillata creta, argentaria terra, Saracenica idem sunt *ib.* nr 4097.

Glinarz *'robotnik obrzucający ściany gliną a. wykonujący je z gliny, operarius, qui muros argilla linit'*: Stanislaus glinarz al. *pdzich 1417 *Przem* I nr 969; Item argillariis al. glynarzom domum eandem argilla reformantibus V 1/2 marcas 1419—20 *MMAe* XV 560; Item glynarzowi unum florenum 1493 *WarschPosn* I 349; Item glinarzom circa curiam I sexagenam *ib.* 350. ~ *Cf.* **Gliniarz.**

Glinarzowa *'żona glinarza, uxor operarii, qui muros argilla linit'*: Jadwiga, glinarzowa, habet ius, hic nata est 1411 *LibIur* nr 2232. ~ *Może już nomen proprium.*

Glinianka *'schowek przy domu zbudowany z gliny lub wykopany w glinie, locus quidam ad res asservandas prope domum in terra fossus aut e terra factus'*: (Guthovicz) cum gladiis et aliis cultris complicum suorum exagitavit hostia cuiusdam reservaculi vlg. głynanka, pulsando cum cultris et gladiis 1469 *MMAe* XVI nr 893.

Gliniany *formy*: *n. sg. m.* gliniany *ca* 1500 *Erz* 19; *f.* gliniana 1444 *R* XXIII 303; *neutr.* glinianc 1471 *MPKJ* V 21; ~ *g. sg. f.* glinienej 1448 *AGZ* XI 335; ~ *ac. sg. f.* glinianą 1471 *MPKJ* V 99. 110; ~ *l. sg.* (w) glinianem XV *p. post. R* XLVII 352.

Znaczenie: *'wykonany z gliny, ex argilla fictus, fictilis'*: Pes fictilis gliniana 1444 *R* XXIII 303; Reformacio parkany circum castrum Sanocense... Debent reformare XV ulnas w tyle wyeszye glynyeney 1448 *AGZ* XI 335; Glynyane fictile (vas autem fictile... confringetur Lev 6, 28) 1471 *MPKJ* V 21; Glynyaną testam (vade et accipe lagunculam figuli testeam a senioribus populi Jer 19, 1) *ib.* 99; Glynyaną sczaną maceriam (ego saepiam viam tuam spinis et saepiam eam maceria, et semitas suas non inveniet Os 2, 6) *ib.* 110; Fictili w glynyanem XV *p. post. R* XLVII 352; Fictile glynyany szą̨d *ca* 1500 *Erz* 19.

Gliniarz *'rolnik, rusticus'* (*?*): Glebo, idem rusticus vel arator glynyarz *ca* 1500 *Erz* 19. ~ *Cf.* **Glinarz.**

Gliniasty (*o maści końskiej, dicitur de colore equi*) *'koloru gliny, gliniasty, flavus sicut lutum aut argilla'*: Dominus Albertus... expedivit duos sagittarios, unum... super equo glynyasti 1474 (*?*) *StPPP* VII 164; (Koń) glynyasti 1475 *KozierRpResignPosn* f. 120 v.

Glinica *'glinianka, miejsce, gdzie się kopie glinę, locus argillosus, ubi argilla foditur'*: Glynyczą argilosa *ca* 1500 *Erz* 19.

Glinka 1. glinki *'glinianka, dół, gdzie się kopie glinę, fovea vel fossa, ubi argilla foditur'*: Zophia cum Theodrico de Cotlino habent terminum... pro foucis argille al. o glinky 1411 *AKH* III 182; Penes agros ortulanorum in parva Cazom ad fossatam argillosam al. glynky 1477 *KodMazL* 284; Ulteriusque transivimus inter glynky usque ad prata dicta sporne łąky 1496 *LubPodk* 114.

2. *'minia, tlenek ołowiu, czerwień ołowiana, minium'*: Glynka minium 1472 *Rost* nr 31.

3. czerwona glinka *'rubryka, ochra, argilla rubra'*: Czyrwona głynka bolus Armenicus *ca* 1465 *Rost* nr 4192.

4. (*o maści końskiej, dicitur de colore equi*) *'koloru gliny, gliniasty, flavus sicut lutum aut argilla'*: Kon glynka 1471 *GórsJaz* 282; (Koń) glynka byalogrzywy 1497 *GórsPiech* 205; Habet equum... glynka XV *p. post. GórsJaz* 280.

Glinny *'zawierający glinę, qui argillam in se continet, argilla abundans'*: *może już nomen proprium*: A podlubska grobla usque ad glynne doły et a glynne doły usque ad rivulum dictum Ruthky 1456 *AGZ* II 152; Donat agrum... et pratum post pontem vlg. nuncupatum za glynnym mostem (1459) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 928.

Glisnik *cf.* **Glistnik**

Glista *zool.* **1.** *'dżdżownica, Lumbricus terrestris L.'*: Lumbricos terre vlg. glisty XV *p. post. R* LIII 63; *Glires, qui in terra nascuntur, in vulgari glysty XV *ex. R* LIII 60; Vermes terrenos in vulgari glisthi *ib.*; Glysthą lubrica *ca* 1500 *Erz* 19; Luptus vel lubrica glystą *ib.*; Glystą lubricus *ib.*

2. *'robak pasożytujący w ludzkich kiszkach, Ascaris lumbricoides L.'*: Lumbercus est vermis quidam rodens interiora hominum vlg. glysta 1450 *RpKapKr*; Glisty człowecze lumbricus 1472 *Rost* nr 1127; Glisthi 1475 *Rost* nr 2916.

3. glista gnojna *'duży robak kloaczny, Eristalis sp.' albo 'owsik, Oxyuris vermicularis'*: Glisty gnoyni limbricus 1472 *Rost* nr 1126; ~ Glysta limbricus XV *p. post. PF* V 10.

Glistnik, Glisnik *bot.* **1.** *'centuria, Erythraea Centaurium Pers.'*: Glyszthnyk centaurea *ca* 1500 *Rost* nr 5387.

2. *'gatunek piołunu, Artemisia chamaemelifolia Vill.'*: Glystnyk *harba lubricorum 1419 *Rost* nr 5032; Glystnik herba łubricaris 1472 *Rost* nr 396; ~ Glysnyk semen lubricorum 1491 *Rost* nr 11091.

Glnąć (*?*) (*o bagnie*) *'być grząskim, wsysać, wchłaniać, lutosum, paludosum esse (de terrae superficie)'*: Salebrosum est locus *luctuosus seu *luculentus in profundo sui aliquam rem introeuntem retinens vel submergens, lubricum autem est locus łapideus pedem sistere non permittens, unde salebrosum vlg. glucze (*leg.* głące), sed lubricum vlg. śliskie 1425—34 *StPPP* X nr 25.

(Glosa) Gloza *'komentarz do trudniejszego miejsca w tekście, wykład objaśniający, glossa, loci difficilioris in scriptis explicatio, interpretatio, expositio, commentarius'*: Czczyenye o stadlye dzyevycze Marie (po) poczeczyv naschego zba-

vyenya. Gloza na svyatego Lucascha *Rozm* 57; Czczyenye o tem, yako szą movyly v Eypcze, yzeby Marya byla bogyny, a Iesus szyn Yvpytrow. Gloza na Yeremyascha pro⟨roka⟩ *Rozm* 102; O vzyvanyv pyczya a yedzenya, ktore myal albo czynyl myly Iesus w vmyar. Gloza v evanyelyey svyatego Yana Evanyelysthy *Rozm* 158; O Moyzeschv a o Elyaszv tesch mystrzovye czvyą albo rozvmyeyą, naydzyesch glozą na kxyagy svyatego Lukascha (et super Lucam invenies glossam), ktoraz movy, yschby ony byly, a druga, yschby anyely ych czyala na szye wzyąly *Rozm* 368; Byly tez nyektorzy, ktorzy movyly, yschby dusze y anyely myely czyalo s povyetrza, by ynako nye mogly czvcz ognya sgączego, ktorez mozesch naydz v ⟨g⟩lozach na Yenesis (quod super Genesim invenies) *Rozm* 396.

Gloza *cf.* **Glosa**

Głozn *formy*: *n. sg.* glozn 1437 *Wisł* nr 228, s. 89, *ca* 1455 *JA* XIV 491. 495, *ca* 1500 *Erz* 19; ~ *i. sg.* gloznem 1478 *Rost* nr 2104, *ca* 1500 *PF* IV 760; ~ *n. pl.* glozny 1471 *MPKJ* V 41; ~ *g. pl.* gloznow XV *med. R* XXV 154, 1471 *MPKJ* V 107, *Rozm* 822.

Znaczenie: *'kostka u nogi, talus'*: Gloszn talus 1437 *Wisł* nr 228, s. 89; Induta erat talari tunica w szvknya dlugą asz do glosznow (II Reg 13, 18) XV *med. R* XXV 154; Gloszn talus *ca* 1455 *JA* XIV 491; Gloszn *ib.* 495; Glozny tali (dilatabis gressus meos subtus me et non deficient tali mei II Reg 22, 37) 1471 *MPKJ* V 41; Do glosnow ad talos (traduxit me per aquam usque ad talos Ezech 47, 3) *ib.* 107; Pod glosznem sub talo 1478 *Rost* nr 2104; Glosczy (*pro* glosny) internodium XV *p. post. PF* V 7; Gloszn vel kostką talus *ca* 1500 *Erz* 19; Item vitabunt flebotomiam presertim vena tali pod gloznem albo pod lokczyem *ca* 1500 *PF* IV 760; Tako vyelye krvye vyschlo z yego szvyatego czyala, az stal ve krvy do gloznow *Rozm* 822; ~ Do glosch⟨n⟩ dawam talarem (nudaverunt eum tunica talari et polymita Gen 37, 23) 1471 *MPKJ* V 13.

Głoznowy *'dotyczący dolnej części nogi, ad cruris partem inferiorem pertinens'*: żyła gloznowa *'żyła nożna, anat.: żyła udowa, vena saphena'*: Chrzyptowa zyla supina dorsi..., noszna vel glosznowa saphena XV *p. post. PF* V 30.

Glót *cf.* **Glut**

(Glut) Glót *'kula, śrut, siekaniec z ołowiu i żelaza, glandes ferreae vel plumbeae, quae e pyrobolis mittebantur'*: Kvlky siue glothy ferree pro parvis pixidibus modice, aliie vero pro machinis et tarasnicze łapidee 1494 *GórsArt-Rp* 218.

Gładki *formy*: *n. sg. m.* gładki 1437 *Wisł* nr 228, s. 87, XV *p. pr. SKJ* I 302, 1471 *MPKJ* V 11. 37; *f.* gładka 1471 *MPKJ* V 74, *ca* 1500 *JA* X 380; ~ *ac. sg. neutr.* gładko 1471 *MPKJ* V 96; ~ *n. pl. f.* gładkie *Rozm* 153; *neutr.* gładka 1461—7 *Serm* 29r; ~ *ac. pl. m.* gładkie *Rozm* 21. 153.

Znaczenie: *'równy, wygładzony, niechropowaty, planus, politus, lubricus'*: Glatke lubricum 1426 *PF* V 15; Vsta szliszska albo glatka os lubricum 1461—7 *Serm* 29r; Obły, glathky planus, politus, rotundus (David... elegit sibi quinque limpidissimos lapides de torrente I Reg 17, 40) 1471 *MPKJ* V 37; Vytoczona, vstrągana, glathka crater tornatilis (umbilicus tuus crater tornatilis, numquam indigens poculis Cant 7,2) *ib.* 74; Glatko planum (praeparate viam populo, planum facite iter Is 62,10) *ib.* 96; Glathka plana via *ca* 1500 *JA* X 380; Zęby myala... zawzdy rowne, gladke (dentes eius... aequales, plani fuerunt) *Rozm* 21; O rąkv mylego Iezukrysta, pana naschego. Rącze byly nadobne, byale..., any yedney skaradosczy ny myaly, dlugye, gładkye, sdrovy (manus... sanae, planae fuerunt) *Rozm* 153; Pasnokczye myal gladkye (ungues erant limpidi) *ib.*; ~ *'gładki przez brak włosów, lenis neque ullis comis horridus'*: Nosti, quod Ezau, frater meus, pilosus est et ego lenis gladky (Gen 27, 11) XV *p. pr. SKJ* I 302; Glatky lenis (Gen 27,11) 1471 *MPKJ* V 11; ~ Glatky lenis 1437 *Wisł* nr 228, s. 87.

Gładko *'łagodnie, suaviter'*: Gladko a lagodnye suauiter XV *med. SKJ* V 272.

Gładkość *'miejsce równe, równina, planities'*: Glathkos⟨cią⟩ planicie XV *med. R* XXII 40.

Gładzić *formy*: *praes. ind. 1. sg.* gładzę 1466 *R* XXII 16; *3. sg.* gładzi 1466 *R* XXII 16, *EwZam* 301; ~ *part. praes. act. adv.* gładząc *Gn* gl. 52a; ~ *praet. 3. pl. m.* są gładziły *Rozm* 137.

Znaczenia: **1.** *'wygładzać, wyrównywać, planum facere, polire, tollere'*: Ostre gladzyą aspera plano 1466 *R* XXII 16; ~ Otho baranek boszy, otho chthory gladzy grzechy szvyatha (ecce agnus dei, ecce qui tollit peccatum mundi Jo 1, 29) *EwZam* 301.

2. *'pustoszyć, devastare'*: Per pestilenciam et famem deuastans, gladzęcz, terram *Gn* gl. 52a; Bylo barzo vyelye lvow, ktorzysz sza gladzyły wschytky oszady okolo Nazareta (multitudo leonum habitabat, qui vicinas regiones undique vastabant) *Rozm* 137.

3. *'zabijać, necare'*: Lucus ait: Tanti michimet

sum causa: me necat, *gl.* scindit glądzy, ex dono rustica dextra mea 1466 *R* XXII 16.

Cf. **Ogładzić, Pogładzić, Ugładzić, Wygładzić, Zagładzić, Zgładzić, Zagładzać, Zgładzać**

Głasać *'wołać, voce exprimere, clamare'*: Hic latet, ecce lupus movet hostia, voce exprimit, ut pateant hostia clausa, głassza, ⟨by⟩ *odwthorzonimy bily zaparthe drzwy 1466 *R* XXII 14.

Głaskać *formy*: *praes. ind. 2. sg.* głaszczesz XV *p. pr. R* XVI 343; *3. sg.* głaszcze 1436 *R* XXIII 277; ~ *part. praes. act. adi. n. pl. m.* głaszczący XV *med. R* XXIV 368; ~ *inf.* głaskać *ca* 1500 *R* XLVII 355; ~ *praet. 3. sg. m.* głaskał *ca* 1500 *R* XXIV 378; ~ *condit. 3. sg. m.* głaskałby XV *med. R* XXIV 368; ~ *part. praet. pass. n. sg. neutr.* głaskane 1461—7 *Serm* 149v.

Znaczenia: **1.** *'gładzić lekko (ręką), mulcere'*: Glasczye mulcet 1436 *R* XXIII 277; Glaskacz mulceo *ca* 1500 *R* XLVII 355.

2. *'lizać, lingere, lambere'*: Glascesz lingis XV *p. pr. R* XVI 343.

3. *'łagodnie z kimś się obchodzić, rozpieszczać, aliquem leniter tractare'*: Heli ipsos non correxit sed glaszkał *ca* 1500 *R* XXIV 378; ~ głaskany *'pieszczotliwy, mollis, lenis'*: Myakkimi, lagodnie, slowo glaskane verbis mollibus 1461—7 *Serm* 149v.

4. *'pochlebiać, ujmować pochlebstwem, adulari'*: Quisque bonus homo debet vitare adulatores, qui sunt sicut fricatores, glasczaczy, fricant eisdem hominem blandis sermonibus XV *med. R* XXIV 368; Ut quis cum fricet, głaszczalby, blandis et fraudulentis sermonibus *ib.*

Cf. **Ugłaskać, Głosić**

Głaz *'kamień (otoczak), petra'*: Glasz *Park* 409; Wylkoyeczsko, villa habens in se ecclesiam parochialem lapide rotundo, quem glasz vocamus, muratam *DlLB* III 154.

Głąb *'zgrubiała łodyga, głąb (np. kapuściany), caulis'*: Glab maguder *ca* 1500 *Erz* 19.

Głębia 1. *'wielki słup wody, głęboka woda, głębina, altum (i. e. aquae altitudo)'*: Wezi na głøbø (duc in altum Luc 5, 4) *ca* 1420 *R* XXIV 84, *sim. EwZam* 306, XV *ex. R* XXV 142; Podwroczyl kola wozow, nyeszona bily w *globyø (subvertit rotas curruum ferebanturque in profundum) *BZ* Ex 14, 25.

2. *'wymiar przestrzenny mierzony w dół od powierzchni, altitudo, quae subter superficie est'*: Proszthe rany, kthore szą na gyeden pasznogyecz w glabyą, a gyeden czlonek wszdlusza, ... szą zamyąszkane *OrtMac* 72, *sim. OrtBrRp* 57, 3; Na glambyą in altum (similis est homini aedificanti domum, qui fodit in altum et posuit fundamentum super petram Luc 6, 48) 1471 *MPKJ* V 123.

Głębina *'wielki słup wody, głęboka woda, gurges, aqua altissima'*: Wozy ffaraonowy y woyska gego wrzuczyl gest w morze..., głøbyni przykryly søø ge (abyssi operuerunt eos), wstøpyly søø w głøbokoszcz yako kamyen *BZ* Ex 15, 5; Stała gest woda plynøcza, sgromadzeny søø głøbyny poszrzod morza (congregatae sunt abyssi in medio mari) *ib.* 15, 8.

Głębocz *'miejsce ukryte w głębi, tajemne, profundum, penitus in fundo abditus'*: Scrutatur, wyiawa, profunda, cleboczy (*pro* głęboczy *?*) peccatorum nostrorum XV *med. GlWroc* 41v.

Głęboki *formy*: *n. sg. m.* głęboki 1428 *KodPol* II 445, XV *p. post. R* XXV 180, *ca* 1500 *Erz* 19; *f.* głęboka 1455 *AGZ* IV 163, *Rozm* 245; *neutr.* głębokie 1418 *KodWP* V 275, XV *ex. R* XXV 147; ~ *g. sg. m.* głębokiego 1447 *AGZ* II 128; *f.* głębokiej *Naw* 104; ~ *d. sg. f.* głębokiej *Rozm* 82; ~ *l. sg. f.* (w) głębokiej *Fl* 68, 2; ~ *n. pl. f.* głębokie *Fl* i *Pul* 91, 5, *BZ* Gen 7, 11, 1466 *R* XXII 26; *neutr.* głębokie *Rozm* 149; ~ *g. pl. m.* głębokich *ca* 1492 *Zab* 148; *f.* głębokich *BZ* Gen 14, 10, *Pul* 103 arg.

Znaczenia: **1.** *'sięgający daleko do wnętrza wody, ziemi, profundus, altus, qui ad inferiora longe tendit'*: Vwøznøl iesm w gline głøbokey (in limo profundi, *Pul*: w głynye głębokoszczy) *Fl* 68, 2; Lata szostego wyeku Noe... vkazali syø wszitky studnye głøbokye (anno sescentesimo vitae Noe... rupti sunt omnes fontes abyssi magnae) *BZ* Gen 7, 11; Leszne podole myalo gest wyelye studnycz *globokich (vallis autem silvestris habebat puteos multos bituminis) *ib.* 14,10; Sed reboans echo rursum tonitru tonat equo et relatrant resono concaua, głąbokye odchlanye, lustra tono 1466 *R* XXII 26; Glambokye altas (spuria vitulamina non dabunt radices altas, nec stabile firmamentum collocabunt Sap 4, 3) 1471 *MPKJ* V 74; Ad castellum requirit fossati profunditas, głąboky przekop, per quem prohibetur accessus, przysttąp, ad turrim XV *p. post. R* XXV 180; Głąboky profundus *ca* 1500 *Erz* 19; A yako są schly po drodze, przyschly kv yedney yaskyny vyelmy czyemney a głąbokey (venerunt ad cavernam... tetram et avernam) *Rozm* 82; Any masz, czem by naczyrpnął, a thesch studnya yest głąboka (neque in quo haurias habes et puteus altus est Jo 4, 11) *Rozm* 245; ~ oczy głębokie *'głęboko osadzone, profunde positi, demersi, depressi (sc. oculi)'*: Oczy nye byly tesch głąbokye, alye malyvszko vyszyadle (eius erant oculi... non profunde positi, sed parum promi-

nentes) *Rozm* 149; ~ *może już część nomen proprium*: Ad locum, que vocatur glamboke gezoro 1418 *KodWP* V 275; Usque ad glamboky brod, que signa sunt in eisdem hereditatibus Sadlno et Chlebowo 1428 *KodPol* II 445; A gurgite glambokye, vlg. od glambokyego pothoku 1447 *AGZ* II 128; Quod pratum, glamboka dolina dictum, dedit ipse dominus archiepiscopus... Derslao 1455 *AGZ* IV 163.

2. '*niepowierzchowny, gruntowny, wielki, wiele ogarniający, profundus, altus, subtilis, accuratissimus*': Gospodne, barzo gløboke vczinili se sø misli twoie (nimis profundae factae sunt cogitationes tuae) *Fl* 91, 5, *sim. Pul*; Gląboka a powyschona scientiam eminentem XV *med. R* XXIV 363; Gląbokych szmyszlow sententiarum *ca* 1492 *Zab* 148; Glos zborny, chwalyøczy boga w dzaloch yego, o glembokych tayemnycz baczenyu *Pul* 103 arg.; (Ofiara) yz tho szye stala czlowyekowy od twey gląbokycy y przezdenney dobrothy *Naw* 104; Glembokye wkorzenye profunda humilitas XV *ex. R* XXV 147.

Głęboko '*profunde, alte*': Salomon... pogrzebl to ystne drzevo barzo glamboko v zyemyą *Rozm* 256; Pyrvego dnya podnyeszye szye morzc cterdzyeszczy lokyet nad vyssokoscz gor,... vtorego dnya tako glaboko stapy, aze ye yedvo mocz bądzye vzryecz *Rozm* 478.

Głębokość *formy*: *n. sg.* głębokość *Fl* i *Pul* 41, 9. 103, 7, 1436 *R* XXIII 278, *etc.*; ~ *g. sg.* głębokości *Fl* 35, 6, 1453 *R* XXV 211, *BZ* Deut 33, 13, 1471 *MPKJ* V 8. 76, *Pul* 41, 9. 68, 2, *Rozm* 219. 291; ~ *d. sg.* głębokości *Gn* 2b; ~ *ac. sg.* głębokość *Fl* 41, 9, *Fl* i *Pul* 64, 7. 67, 24, *ca* 1420 *R* XXIV 82, *BZ* Ex 15, 5. Neh 9, 11, *Pul* 68, 3, *Rozm* 843; ~ *v. sg.* głębokości 1444 *R* XXIII 302; głębokość 1413—4 *JA* XIV 503; ~ *l. sg.* (w) głębokości *Fl* 77, 18, *Fl* i *Pul* 106, 24, XV *med. SKJ* I 66, *BZ* Jos 3, 13, *etc.*; ~ *n. pl.* głębokości *Fl* i *Pul* 76, 15, 1471 *MPKJ* V 28; ~ *g. pl.* głębokośći *Fl* i *Pul* 68, 18. 70, 22. 106, 26. 129, 1, 1444 *R* XXIII 302; ~ *v. pl.* głębokości *Fl* i *Pul* 148, 7; ~ *ac. pl.* głębokości *Fl* i *Pul* 32, 7; ~ *l. pl.* (w) głębokościech *Fl* 134, 6; głębokościach *Pul* 134, 6, *Rozm* 781; głębokościoch *Fl* 105, 10.

Znaczenia: **1.** '*miejsce na dnie przepaści, przepaść w wodzie lub ziemi, locus in profundo praerupti, immensae aquae vel terrae profunditatis imum*': Sgromadzaiø iaco w pøchirz wodi morske, cladø w zkarbech gløbocosci (congregans sicut in utre aquas maris ponens in thesauris abyssos) *Fl* 32, 7, *sim. Pul*; Gløbocoscz gløbocoscz (*Pul*: głębokoszcz głębokoszczy) wziwa (abyssus abyssum invocat) w glosse oken twogich *Fl* 41, 9; Z *globocosci zeme opøcz wiwodl ies me (de abyssis terrae iterum reduxisti me) *Fl* 70, 22, *sim. Pul*; Y vkaral Morze Czyrwonee, y wysschło yest, y wywyodl yee w gløbokoszczoch (*Pul*: w glembokoszczy) yako na pusszcy (deduxit eos in abyssis sicut in deserto) *Fl* 105, 10; Gysz to støpayø na morse w lodzach..., czy sø wydzely dzala gospod⟨no⟩wa, a dzywy yego w gløbokoszczy (ipsi viderunt opera domini et mirabilia eius in profundo) *Fl* 106, 24, *sim. Pul*; Powyszyly sø se welny..., wstøpayø asz do neba y *støpøyø asz do glømbokoszczy (descendunt usque ad abyssos) *Fl* 106,26, *sim. Pul*; Z gløbokoszczy wołał gesm k tobe, gospodne (de profundis clamavi ad te, domine) *Fl* 129, 1, *sim. Pul*; Wszytko, czokoly chczal, vczynil pan na nebe y na *szcimy, w morzy y we wszech gløbokosczech (in omnibus abyssis, *Pul*: głębokoyszczach, *sim. Rozm* 781) *Fl* 134,6; Chwalcze gospodna zeme (*leg.* z ziemie) smokowe y szwytky gløbokoszczy (et omnes abyssi) *Fl* 148, 7, *sim. Pul*; Głąbocoscz abyssus 1437 *Wisł* nr 228, s. 85; Pagorow, padołow, przepaszczi, niskoszczi, glambokoszczy vallium profunditas 1444 *R* XXIII 302; Wstøpyły søø w gløbokoszcz yako kamyen (descenderunt in profundum quasi lapis) *BZ* Ex 15, 5; S pozegnanya bozego zemyø gego, a z iablek nyebyeskich y rossy, y s gløbokosci podłozoney (de... abysso subiacente) *BZ* Deut 33, 13; Przepaszcz albo glambocoscz abissus 1461—7 *Serm* 36v, *sim. ib.* 92v; Vwyøzlem w glynye głębokoszczy (in limo profundi, *Fl*: w gline gløbokey) *Pul* 68, 2; Dala głębokoszcz glos swoy (dedit abyssus vocem suam Hab 3, 10) *Pul* Hab 16; ~ '*pieklo, inferi, loca inferna*': Z glambokoszczy ab altitudine (inimicos autem illorum demersit in mare et ab altitudine inferorum eduxit illos Sap 10, 19) 1471 *MPKJ* V 76; Sly duchovye boyaczy szye, aby ych nye poslal do glabokoszczy pyekelney (mitteret... in abyssum), yma yego proszycz *Rozm* 219, *sim. ib.* 291.

2. '*wielki słup wody, masa wody, aquarum moles, gurges, altitudo*': Gotuiø gori we czci swoiey, opaśan moczø, iensze smøczasz gløbocoscz morza (qui conturbas profundum maris) *Fl* 64, 7, *sim Pul*; Rzecl gospodzin: Z Bazan obroczø, obroczø w gløbocoscz morza (ex Basan convertam, convertam in profundum maris) *Fl* 67, 24, *sim. Pul*; Wiwol me... z gløbocosci wod (libera me... de profundis aquarum) *Fl* 68, 18, *sim. Pul*; Bosze, widzeli sø cze wodi y bali sø se y zamøczili sø se *globocosci (turbatae sunt abyssi) *Fl* 76, 15, *sim. Pul*; I ozdarl

opokø na puszczi, y napogil ie iaco w *globocoszczy (*Pul*: yako w wyelyu wod) welikey (adaquavit eos velut in abysso multa) *Fl* 77, 18; Gløbokoscz, yako odzyenye, odzyew yego, na gorach stanø wody (abyssus, sicut vestimentum, amictus eius, super montes stabunt aquae) *Fl* 103, 7, *sim. Pul*; Ty glambokoszczy morska tu abisse maris 1444 *R* XXIII 302; W głębokoszczy morza (in profundo maris II Cor 11, 25) XV *med. SKJ* I 66, *sim. MW* gl. 65; Wody, ktores to na dol sø, splinø..., ale ktores s gori przichadzayø, w *gednyey gløbokosci zostanø (aquae... in una mole consistent) *BZ* Jos 3, 13; Przesły po poszrzotkv morza po suchoscy, ale gich przecywnyki wrzucylesz w gløbokoscz (persecutores autem eorum proiecisti in profundum) *BZ* Neh 9, 11; Dzerszała gløbokoscz nogy gich (tenuit pedes eorum abyssus), a wodi ge wszitki pokrili *BZ* Judith 9, 8; Glambokoszczy abissi (anno sescentesimo vitae Noe... rupti sunt omnes fontes abyssi magnae Gen 7, 11) 1471 *MPKJ* V 8; Glambokoszczi, przez dnowe abissi (in cuius campis et montibus erumpunt fluviorum abyssi Deut 8, 7) *ib.* 28; Oplvytoscz wod a. glambokoscz gurgites (iustitia tua sicut gurgites maris Is 48, 18) *ib.* 94; Przyszedl yesm na głębokoszcz (*Fl*: na wysocoscz) morza (veni in altitudinem maris), a potop pogrøzyl mye *Pul* 68, 3; Thysz tą stvorzyl vyelykye... morze a na yego glambokoszczy zalozylesz *vczyrdzenye zyemye *Rozm* 5.

3. *'wnętrze, środek, interiora, locus interior'*: W glambokoszczy pusczey interiora deserti (cumque minasset gregem ad interiora deserti, venit ad montem dei Horeb Ex 3, 1) 1471 *MPKJ* V 15.

4. *'wymiar przestrzenny, mierzony w dół od powierzchni, profundus, altus, inde a superficie ad inferiora tendens'*: Tho gisthe veszele gestcy ono bilo ku *globokoszczy velike *Gn* 2b; Bezsmerna laszka, o nyewymowna dobroscz, o dzyw⟨n⟩a dostogna długoscz, syrokoscz, vysokoscz y gløbokoscz myloszerdze ('miłosierdzia') boszkego 1413—4 *JA* XIV 503; Vt possitis comprehendere cum omnibus sanctis, que sit latitudo, longitudo, sublimitas et profundum (*sc.* caritatis) głąbokoscz (Eph 3, 18) XV *med. SKJ* I 114.

5. *'wielka pojemność, wielkie rozmiary, bezmiar, immensa, capacitas'*: Prawda twoia iaco gory bosze, sødowe twogi gløbokoszczi wele (iudicia tua abyssus multa, *Pul*: głębokoszcz wyelyka) *Fl* 35, 6; Wpogily szø w gløbogoszcz se profundaverunt in peccatis *ca* 1420 *R* XXIV 82; Szkarbv (*leg.* z skarbu) boszkyey globokosczy wyszla krasszą szvey czvdnosczy 1453 *R* XXV 211; Iesus odpovyedzenya yemv nye dal, lye prze czvoraką rzecz: napyrvey nye prze łącznoscz (*i. e.* prze niełacność) albo głąbokoscz slow albo pytanya, bo Pylat pyta tego, czego by rozvmem nye mogl ossyądz *Rozm* 843.

6. *'wnętrze kości i szpik tam się znajdujący, medulla'*: Głąbogoszcz medulla 1436 *R* XXIII 278.

Głoba *'złość, malitia'*: O prze[z]grzesch[y]ny czlovyecze Iudaschv,... oslyepyona globo tvoya, o szynv straczony *Rozm* 550. ~ *Może trzeba rektyfikować* ⟨z⟩globo, *cf.* **Zgłoba.**

Głobić *'natarczywie prosić, wypraszać, impetrare'*: Globycz impetrare *ca* 1455 *JA* XIV 495; ~ *dubium*: głobić się *'troszczyć się, curare'*: Ten gisti Iassek zobical (*leg.* zobiązał) sø yest, esz ma za to prawicz hy glovicz (*pro* globicz) szø, gczes (*leg.* gdzież) *szi mu (*sc.* synowcowi) crziwda stala w gego hymenu XV *in. Malk* 118. ~ *Cf.* **Wzgłobić się, Zgłobić, Złobić.**

Głodek *bot. 'Erophila vulgaris D. C.'*: Glodek, golyasch herba rasa 1472 *Rost* nr 1267.

Głodny *formy*: *n. sg. m.* głodzien *ca* 1450 *PF* IV 571. 578; głodny 1476 *AKLit* III 108, XV *p. post. R* XXV 172; *f.* głodna 1444 *R* XXIII 301; ~ *v. sg. f.* głodna *ca* 1500 *SprTNW* V 9; ~ *g. pl. m.* głodnych *ca* 1450 *PF* IV 569; ~ *ac. pl. m.* głodne *Fl* i *Pul* 36, 20.

Znaczenia: **1.** *'odczuwający głód, zgłodniały, esuriens'*: Glodna bila esurit 1444 *R* XXIII 301; Pauperes y glodnych dei seruos *ca* 1450 *PF* IV 569; Byl *glodzeyn esuriit (et cum ieiunasset quadraginta diebus..., postea esuriit Mat 4, 2) *ib.* 571; Glodzyen fuisset famelicus *ib.* 578; Famellicus, ieiunus sluszebliwy, glodny 1476 *AKLit* III 108; Glodny famelicus XV *p. post. R* XXV 172; ~ *przenośnie*: Helyas, kyedy gloth czyrpyal, do nyekthorey wdowy byezal. Wdowa tha iest mathka bosza, k they byegay, o duszo glodna! *ca* 1500 *SprTNW* V 9.

2. dni głodne *'dni głodu, dies famis, cibi deficientis'*: Ne bødø osromoczeny we zly czas y we dni glodne nasiczeni bødø (in diebus famis saturabuntur) *Fl* 36, 20, *sim. Pul.*

Głodzien *cf.* **Głodny**

Głogobicz, Głogowicz *czy* **Głogowić** *bot. 'różne cierniste krzewy: ostrężyna, głóg itp., dumeta, spineta, fruticeta'*: Glogowycz ramno 1466 *R* XXII 26; Glogobicz ramnus 1472 *Rost* nr 198; ~ *może egzotyczna 'Lavandula Spica Cav.'*: Glogowycz salivnca 1466 *R* XXII 27. ~ *Cf.* **Bogubicz.**

Głogowicz *cf.* **Głogobicz**

Głogowić *cf.* **Głogowicz**

Głogowy *cf.* **Drzewo, Korzeń**

Głos *formy*: *n. sg.* głos *Gn* gl. 148b, *Fl* i *Pul* 28, 3. 4. 76, 17. 117, 15, *etc. etc.*; ~ *g. sg.* głosa *Fl* 5, 2. 6, 8. 54, 2. 118, 149, *Fl* i *Pul* 43, 18. 57, 5. 80, 10. 101, 6. 105, 25. 129, 2, *Pul* 77, 1. 85, 5. 102, 20. Hab 24, *Rozm* 261. 328, 425. 740. 784. 799; głosu *Fl* 102, 20, XV *p. pr. SKJ* I 302, *BZ* IV Reg 19, 22, 1466 *R* XXII 23, *Park* 413, *MW* 124b, *Pul* 5, 2. 54, 2, *Rozm* 191, 506; ~ *d. sg.* głosu *Kśw* br 24, *BZ* Deut 1, 45, *MW* 18b, *Pul* 67, 37; głosowi *Fl* 67, 37. 85, 5; ~ *ac. sg.* głos *Kśw* cr 9, *Gn* 5a, *Fl* i *Pul* 5, 3, 17, 15. 65, 7. 67, 37. 76, 16. 92, 4, *BZ* Gen 3, 8, *etc. etc.*; ~ *i. sg.* głosem *Gn* 4a, *Fl* i *Pul* 3, 4, 32, 3. 97, 7, *BZ* I Reg 28, 12, *etc. etc.*; ~ *l. sg.* (w) głosie *Fl* 97, 7, *Fl* i *Pul* 41, 5. 9. 46, 1. 5, *Rozm* 29. 622; głosu XV *med. SKJ* V 258, *BZ* Is 48, 20; ~ *n. pl.* głosy *Pul* 18, 3; głosowie *Fl* 18, 3; ~ *g. pl.* głosow *Gn* gl. 156a, *Fl* i *Pul* 73, 24. 92, 5, *BZ* I Par 16, 42, *Rozm* 754; ~ *ac. pl.* głosy *Fl* i *Pul* 103, 13, *Bogur* A—F, *BZ* Ex 20, 18, *De morte* w. 228. 294, *Rozm* 25; ~ *i. pl.* głosy XV *in. R* XXV 272, *Rozm* 218. 751; głosmi *MW* 143a, *Pul* 96 arg.; ~ *l. pl.* (na) głosiech XV *med. R* XXII 238.

Znaczenie: '*głos, dźwięk, brzmienie, odgłos, vox, sonus*': **a.** *o głosie ludzkim*: **aa.** *od strony fizycznej* '*dźwięk, brzmienie słów, vox, sermonis sonus*': A glosz sz nebosz gestcy on (*sc.* cesarz) then to bil vslysal nebesky a rzekøcz mu... tako *Gn* 5a; Item voce, glosz, eciam eius omnes mortui surgent *Gn* gl. 148b; Glossem mogim ku gospodnu wolal iesm (voce mea ad dominum clamavi) y wisluszal me s gori swøtey swoiey *Fl* 3, 4, *sim. Pul*, *MW* 100a; I pogrzmal iest z neba gospodzin y wszech naywiszszi dal iest glos swoy (dedit vocem suam): grad y wøgle ognowe *Fl* 17,15, *sim. Pul*; Glos boszi nad wodami (vox domini super aquas), bog welmnoszstwa zagrzmal iest... Glos boszy we czcy, glos boszy w welebnoscy (vox domini in virtute, vox domini in magnificentia) *Fl* 28, 3—4, *sim. Pul*; Spewaycze bogu, iensze... owa da glossowi (*Pul*: glossu) swemu glos czcy (ecce dabit voci suae vocem virtutis, *Pul*: glos moczy) *Fl* 67, 37; Blogoslawcze gospodnv *wszyczsy angeli yego moczny silø, czynøczy slowo yego ku posluchanyv glossv (*Pul*: glossa) slow yego (ad audiendam vocem sermonum eius) *Fl* 102, 20; A gdisz vsliszalasta glos pana boga (cum audissent vocem domini dei)..., skril szø Adam i gego szona *BZ* Gen 3, 8; Kogosz ganbyl a komvsz vrøgal, przecyw komvsz podnyosl glos swoy a podnyoslesz glosu w wisokosczoczv swu (contra quem exaltasti vocem tuam et elevasti in excelsum oculos tuos)? *BZ* IV Reg 19, 22; Slyszal yesm y smoczil sze brzuch moy, od glossa zedrzaly wargy moye (a voce contremuerunt labia mea Hab 3, 16) *Pul* Hab 24; Glosz vox *ca* 1500 *Erz* 19; Vynydzye s nyego ptaszyek..., a yako vylyeczy, tako zavola czlovyeczym glossem (ac humanas edidit voces): Narodzyl szye bog *Rozm* 73; Nad nymy częstokrocz ptaczy lyataly klanyayącz szye dzyeczyączyv lesveristvsovy y krolem zvaly rzekącz głoszem czlovyeczem (humana voce) *Rozm* 88; Vyszczye nygdy nye slyschely glossa yego (neque vocem eius unquam audistis Jo 5, 37) *Rozm* 261; Nye bądze szye vadzycz any volacz, any vslyschy kto na vlyczy glossa yego (neque audiet aliquis in plateis vocem eius Mat 12, 19) *Rozm* 328; Kto vnydzye drzvyamy, to yest pravy pastyrz ovyecz. Temv vrotny otvorzy, a owcze yego glosa sluchayą (oves vocem eius audiunt Jo 10, 3) *Rozm* 425; Aczby svyecz ny myely, alye po gednym glosszye myely (*sc.* go poznać) y posnaly, a przystąpyacz k nyemv blyzey y zavolaly vszyszczy yednem glossem rzekącz *Rozm* 622; Yestem gorzkoszczy pelna slyschącz trudne nasmyevanye syna mego, iegozem byla glossa odvykla v koszczyele schluchacz kazącego a nyemoczy vschytky vzdravyayączego *Rozm* 740; ~ Brznaczy glos vox canora 1444 *R* XXIII 307; Slotkimy poymy glosmy chwalą Iesucristowy *MW* 143a; Clarificant ravcam vocem szmyenyony glosz XV *p. post. PF* III 291; Yey gloz (*sc.* Marii) byl znamyenyty, slotky, slvzny, roskoschny a barzo vczyeschny (eius vox dulcisona fuit et serena, sonora, delectabilis, dulcis et amoena) *Rozm* 23; Iesus nycz nye odpovyedzyal any Zydom, any Herodovy, bo ssą nyc byly dostoyny slyschecz yego svyąthego glossa y yego svyąthych slow *Rozm* 799; ~ Si rubeum vinum nimium quandoque probatur, venter stipatur, vox limpida raucificatur ostry glosz *omyenyawa XV *p. post. PF* III 290; Marya... przede wschytkymy yasnem glossem rzekla *Rozm* 61; ~ Spytal yego svyąthy Ian lyekyem glosem (submissa voce): Gospodnye, ktory yest, yen czyą ma zdradzycz? Ktoremv odpovyedzyal myly Iesus tesch lyekkyem glossem *Rozm* 552; A vstavschy svyąthy Yan zyemye (*leg.* z ziemie) y s nyemalem glossem, ze lzamy ku dzyevyczy począł movycz *Rozm* 735; ~ A tako vocz ona (*sc.* Gebal) velikiim gloszem gest bila bogu chualø dala *Gn* 4a; A gdisz vzrzala szona Samuela, zawolala wyelykim glosem (exclamavit voce magna) *BZ* I Reg 28, 12; Ale ya thesch mlodzyenyecz... pyszma dokonal, gloszem wyelkym zawolal: Chwala bogu! 1468 *Wisł* nr 783;

Czyebye proscha, czyebye volam gloszem wyelkym, wczyagny prawycza kv mnye szwoya *Naw* 161; Y zavolala glosem vyelkym (et exclamavit voce magna Luc 1, 42) *EwZam* 289; O tem gloszye (de voce), ktory slyschely v koscyelye... Potem trzyeczyego dnya stal szye glosz vyelyky (magna vox fiebat) v kosczyelye, aze wschyscy slyzely, isch tako movyl *Rozm* 29; Poslal... Archelaus blyszko yedennasczye tyszyączy y kazal volacz vyelykyem glossem podvoyskyemv (per vocem praeconis) *Rozm* 112; Alye yako zle duchy chczyal vyrzvczycz, tako szą vyelykymy gloszy volaly (eiulantes horridis vocibus clamabant) a barzo okropnymy przeczyw synv bozemv *Rozm* 218; A gdys to zmovyl myly Iesus, zavolal vyelykyem glossem (voce magna clamavit Jo 11, 43) *Rozm* 439; ~ głosem '*głośno, clara seu magna voce*': Poycze iemu pene nowe, dobrze spewaycze iemu glossem (bene psallite ei in vociferatione) *Fl* 32, 3, *sim. Pul*; Dzyevycza blogoslavyona... począla drzączy glossem namavyacz svyatego Yana, rzekącz *Rozm* 734; Vzrzącz to Zydovye..., zavolały vyelykymy glossy rzekączy: Czemusz yego nye kazal zavolacz glossem, yako pravo podv[y]oyskyego, alyesz pon poslal posla? *Rozm* 751.

bb. *od strony treściowej*: '*mowa, mówienie, odezwanie się, powiedzenie, słowa, vox, sermo, verba, dictum*': Cu glosu sina bozego *Ksw* br 24; Wszego dna sromota moia przeciwo mne iest y osromoczene oblicza mego pocrilo iest mne. Od glossa vrøgaiøczego y odmawaiøczego (a voce exprobrantis et obloquentis), od oblicza neprzyaczela y nasladuiøczego, to wszitko przislo iest na nas *Fl* 43, 18, *sim. Pul*; Smøczil iesm se w clopocze moiem y zatroscal iesm se od glosa (*Pul*: glossu) neprzyaczelzkego (a voce inimici) y od zamøcena grzesznego *Fl* 54, 2; Iasz (*sc.* żmija) ne wislucha glossa czarownicow (non exaudiet vocem incantantium) *Fl* 57, 5, *sim. Pul*; Ne zapominay glossow neprzyaczelow twogich (ne obliviscaris voces inimicorum tuorum), picha gich, gisz sø cze nenasrzeli, wstøpuie zawszdi *Fl* 73, 24, *sim. Pul*; Ne sliszal ('usłuchał') lud moy glossa mego (vocem meam) *Fl* 80, 10, *sim. Pul*; Ne vslyszely sø ('usłuchali') glossa panowa (non exaudierunt vocem domini) *Fl* 105, 25, *sim. Pul*; Glosza mego (*Pul*: glos moy) sluzay podlug myloserdza twego (vocem meam audi secundum misericordiam tuam) *Fl* 118, 149; Twego dzela krzcziczela, boszicze, vslisz glosi, naplen (*pro* napeln) misli czlowecze *Bogur* A—F; A gdiszcze syø wroczili, plakaliscze przed panem, a nye vislvchal wasz ani glosv w⟨a⟩szemv chczal przistacz (nec voci vestrae voluit acquiescere) *BZ* Deut 1, 45; Gethno vygmą s pv⟨z⟩drą koszy, nathychmyasth szmyeny⟨s⟩ch gloszy *De morte* w. 228, *sim. ib.* w. 294; Racz wysluchacz modlythwa moią y glosz moy nyechay bądzie przyiemny thobie *MW* 63a; Sluchaycze, lyud moy, glosa mego (attendite, populc meus, legem meam, *Fl*: zacon moy), nakloynczye vcho wasze w slowa vst moych *Pul* 77, 1; Ten ps⟨alm⟩ powyada, yze Xpus nyebyeskymy glosmy wzwyestowany w czele yest od lyudzy rozgnyewan *Pul* 96 arg.; Glos zborny, chwalyączy boga w dzaloch yego *Pul* 103 arg.; Glos czerekwye skargę dayączey o zdradnych bratoch *Pul* 119 arg.; Vrazycze-ly ge, bandv volacz kv mnye, a yą wyszlucham gych glosz (audiam clamorem eorum Ex 22, 23) XV *p. post. Kałuż* 286; Umywal szwe rącze przed ludem, rzekąncz: Nyewynny yesztem ya te krwye..., alye glosz wasz wolayączy wylewa tą krew nyewynną XV *p. post. RozmPam* 476; Iako napysano yest w kszyagach slow Isayasza proroka: Glos volayączego na pvszcy (vox clamantis in deserto Luc 3, 4): Gothvyczye drogą boszą *EwZam* 297, *sim. Rozm* 177; Spyevayucz w koscyele ma szya [...] (*sc.* myśl) szgodsycz sz glossem, mens concordare debet cum voce *ca* 1500 *JA* IV 92; Tedy opyącz glosz bosky v kosczyelye vschlyschely rzekączy... Slyschącz popovye ten glosz (postquam vero sacerdotes hanc vocem audivissent)..., natychmyast poslaly do Betlegem, aby tesch swą (*leg.* z swą) laską przyschedl do kosczyola *Rozm* 32; *Vtemczass glosz boga oycza z nyeba schlyschely (vox patris audita est de sublimi) rzekącz: To yest moy syn namyleyschy... Asch do tego gloszv stala szye svyatlosez nad Iesucristem (usque post vocem hanc creditur durasse splendorem) *Rozm* 191; Vschlyschely glos rzekączy (ecce vox de nube dicens): Tocz yest syn moy namyleyschy *Rozm* 367; Alye to rzekly na svym samnyenyv, nye glossem albo slovem, yedno pomyslyenym (hoc autem non dixerunt voce, sed in conscientia) *Rozm* 411; Vysluchay, panye y mystrzv, glosv nasvyątschey matky svey *Rozm* 506; O tem, yako myly Iesus porazyl yednem glossem vyelyką tlusczą Zydow y Iudasza... Alye tez na yego yedno slovo padly vschyscy na zyemye *Rozm* 623; Vkazal tym, yze sve nyeprzyaczyelye yednym smyernym slovem porzuczyl... Yeden gloss tlusczą rzewnywa, czynem straschlyva przesvey ('przez wszej') brony zarazył, odpądzyl y porzvczyl *Rozm* 626; A vy samy posvyadczaczye gloszov, czo thy dzyeczy movyly *Rozm* 754; Bo vschełky, ktory yest s pravdą..., slucha glossa mego (audit vocem meam Jo 18, 37) *Rozm* 784; ~ Winydz-

cye z Babylona, vcyeczcye od Kaldeyskich, w glosv radost[ne]nem zwyastvycye (in voce exultationis annuntiate), sliszecz daycye a ogloszcye to asz na krage szemye *BZ* Is 48, 20; Iusz na glosz gych (*sc.* ojców świętych) barzo placzlywy wstąpil bog w zywoth panny Mariey *MW* 65a; Placzliwem glossem gemebunda voce XV *p. post. Kałużn* 275; Jesu, sbawyczyelu moczny, racz wyszluchacz glosz placzączy, thwego lycza ządąyączy *ca* 1500 *SprTNW* V 17; ~ głos skruszenia, prośby, wesela, rady *itp.*: Vistøpaiøch z masta Corrozaim, nepriiacele, to sø dyably, urocy cloucca gresnego, gloz sø... servsena vslisely *Kśw* cr 9; Posluszay glossa (*Pul*: glossu) prosby moiey (intende voci orationis meae), crolu moy y bosze moy. Bo czebe prosycz bødø, gospodne, z sarana vslisz glos moy (mane exaudies vocem meam) *Fl* 5, 2—3, *sim. Pul*; Odstøpcze ode mne wszitcy, gisz czinicze lichotø, bo wysluszal gospodzin glosa (*Pul*: glos) placzu mego (exaudivit dominus vocem fletus mei) *Fl* 6, 8; Bo *poydo... asz do domu boszego, w glose wesela y w zpowedzi zwøk cochaiøcego se (in voce exultationis et confessionis sonus epulantis) *Fl* 41, 5, *sim. Pul*; Wszistczi ludze cleszczicze røkama, spewaycze bogu w glose wesela (iubilate deo in voce exultationis) *Fl* 46, 1, *sim. Pul*; Blogoslawcze poganowe boga naszego y sliszøczi czincze glos chwali iego (auditam facite vocem laudis eius) *Fl* 65, 7, *sim. Pul*; Wszima poczuy, gospodne, modlitwø moiø y rozumey glossowi (*Pul*: posluchay glossa) prosby moiey (intende voci deprecationis meae) *Fl* 85, 5; Od glossa støkana mego przilnøla iest koscz moia møsu memu (a voce gemitus mei adhaesit os meum carni meae) *Fl* 101, 6, *sim. Pul*; Glos wesela y zbawena w stanoch prawych (vox exultationis et salutis in tabernaculis iustorum) *Fl* 117, 15, *sim. Pul*; Bødzcze vszy twoge sluszayøcze glossa (*MW* 18b: naklonione ku gloszu) modlytwy mogey (fiant aures tuae intendentes in vocem deprecationis meae) *Fl* 129, 2, *sim. Pul*; Boczyem otho, gdy stal szya yest glos pozdrovyenya thvego wszv (*leg.* w uszu) moych (ut facta est vox salutationis tuae in auribus meis Luc 1, 44), radovalo szyą wesselyv (*leg.* w weselu) d⟨z⟩yeczyathko w szyvoczye moym *Ew-Zam* 289; Idzy, povyedz pyrvey gloss moye rady *Rozm* 45; Baczysch tu, *yedysczy glossem barzo smyernego odpovyedzenya nyeprzyaczyelye porazyl, kyedy sądzon *Rozm* 630; ~ '*polecenie rozkaz, mandatum*': Y rozeszlan glos asz do Ivdowa pokolena y do Ierusalem wszitkim sinom przewyedzenya (missa est vox in Juda et in Jerusalem omnibus filiis transmigrationis), abi syø sebraly do Ierusalem *BZ* I Esdr 10, 7; ~ '*prośba, preces, oratio*': Quanto enim plures pro aliquo petunt yse gimcy vøce glosof *Gn* gl. 156a; ~ jednem głosem '*jednocześnie, voce simul edita*': Zavolaly vszysczy yednem glossem rzekącz *Rozm* 622.

b. *o dźwiękach instrumentów muzycznych*: Wstøpil iest bog w penu, a gospodzin w glosse trøbi (in voce tubae) *Fl* 46, 5, *sim. Pul*; Poycze gospodnu w gøsloch... y we glosse (*Pul*: glossem) psalmowem, w trøbach gieczich y glossem trøbi rogowcy (in cithara et voce psalmi, in tubis ductilibus et voce tubae corneae) *Fl* 97, 7, *sim. Pul*; (O melodiach tibicenum) rzewniwymy glossi XV *in. R* XXV 272; Wyecz, eze czlowyecza roskosch podluc czyala... zalezicz na pyczu..., na glossyech gączbi, pyszdzbi, gigyer przigląbanyu XV *med. R* XXII 238; Eman takesz a Iditum trøbyøce trøbø a trzøsaiøc zwoneczki y wszitki gødzbi glosow wibornich ku spyewanyv panu (omnia musicorum organa ad canendum deo) *BZ* I Par 16, 42; Criste triumphipotens, cui celica sceptra tenenti carminis, *gl.* vocis gloszv, angelici citharisant aurea plectra 1466 *R* XXII 23; Slothky glosch suavem melodiam (tibiae et psalterium suavem faciunt melodiam Ecclus 40, 21) 1471 *MPKJ* V 85; V mego oblvbyencza zawzdy yest pewne (*pro* pelne) pyenye y vyeszyelye, brzmyenye organ, slotkye gloszy, skrzypycze y gąsly rozmayte gloszy davaya (ibi sonant organa cum dulci melodia, cytharae cum tibiis in suavi symphonia) *Rozm* 25.

c. *inne*: Gløbocoscz gløbocoscz wziwa w glosse oken twogich (abyssus abyssum invocat in voce cataractarum tuarum) *Fl* 41, 9, *sim. Pul*; Mnoszstwo zwøka wod, glos dali sø obloczi (multitudo sonitus aquarum, vocem dederunt nubes). Bo zaprawdø strzali twoie szly sø, glos gromu twego w cobe (*pro* w cole, vox tonitrui tui in rota) *Fl* 76, 16—7, *sim. Pul*; Podzwigli sø rzeky, gospodne, podzwigli sø rzeky glos swoy (elevaverunt flumina vocem suam), podzwigli sø rzeki lycza swoia od glossow (*MW* 124b: gloszu) wod wela (a vocibus aquarum multarum) *Fl* 92, 4—5, *sim. Pul*, *MW* 124b; Nad nymy ptaczy *nebya bydlycz bødø, sposrzod opok dadzø glossy (de medio petrarum dabunt voces) *Fl* 103, 13, *sim. Pul*; Ten swąk a glosz (factus est repente de caelo sonus, tamquam advenientis spiritus vehementis... Facta autem hac voce convenit multitudo Act 2, 6) 1449 *R* XXV 165; Tantum tamen dicam, quantum mutus de verbo, surdus, gluchy, de sono, o swąku, o glossv, et cecus de

luce et colore XV *med. SKJ* V 258; Alye wszi-czyek lud slyszal glosy (cunctus autem populus videbat voces, XV *p. pr. SKJ* I 302: glosszu) a szwyatloszczy wydzely søø, a szwyøk *trobi y gory dimyøcze sze *BZ* Ex 20, 18; Samuel rzecze: A ktori gest to glos, gesz brzny w mu vszu od dobitka (quae est haec vox gregum, quae resonat in auribus meis et armentorum), gisz to ia szliszø? *BZ* I Reg 15, 14; Gdze c glossu meec ne bødze, v masto gego tham k sszøndze, jako kameen, thako kaptuur... Ale gdze c svoy glos meva, sviklem pysmem calo tak da *Park* 413; Patrzy obecada meego.... boc v nyem kaszde slovko thobe pissmem rosni glos da v ssobe *ib.*; Nye są molwy any kazanya, ktorych by nye slyszany glossy (*Fl*: glossowe) gich, we wszelką zyemyę wszedł glos (*Fl*: zwøk) gich (non sunt loquelae neque sermones, quorum non audiantur voces eorum, in omnem terram exivit sonus eorum) *Pul* 18, 3—4; Dala głębokoszcz glos swoy (dedit abyssus vocem suam Hab 3, 10), wyssokoszcz ręcze swoye podzwygla *Pul* Hab 16; Iesus vczynyl glosz rąkoma klasczącz (puer Jesus sonum dedit manus compulsando) *Rozm* 137; ~ *przenośnie*: Czsosz vczynyl? Glos twego... brata krwye ku mnye krzyczy z zemye (vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra), przeto bødzesz przeklyøti na szemy *BZ* Gen 4, 10.

Głosić 1. *'ujawnić, wydać, wyjawić, in lucem proferre, prodere, indicare'*: Ktos bi spal z maczochø *swyø a gloszil ganyebnoscz otcza swego (revelaverit ignominiam patris sui), smyerczø vmrzeta oba *BZ* Lev 20, 11.

2. (*o ptakach*) *'krzyczeć, śpiewać, ćwierkać, canere, strepere'*: Dal Pyotr na Maczeya wroszą, pthaczy gloszą (*CyzWroc*: glasczo), szaky do szkoły dayą XV *in. CyzPloc.*

Cf. **Ogłosić, Ogłasić, Głasać, Ogłaszać, Ogłoszować**

Głośno *'clara voce, aperte'*: Poszly, myloszyerny gospodnye, szwyathego ducha, aby my rzekl przez szlowa szwe (*pro* szwego 'wszego') gloszno, czo by mye przyprawylo kv prawdzye *Naw* 108.

Głośny *formy*: *n. sg. m.* głośny *ca* 1500 *Erz* 19; ~ *ac. sg. f.* głośną *Fl* 26, 11; ~ *g. pl. f.* głośnych *Pul* 1 arg.; ~ *i. pl. f.* głośnymi 1466 *R* XXII 23.

Znaczenie: *'wydający głos, głośny, dający się słyszeć, brzmiący, dźwięczny, sonans, tinniens'*: Zodiaci salebras tinula babata, gloszнymy pothko⟨wami⟩, pulsant 1466 *R* XXII 23; Voces clarissimas, gloszna, et suauissimas, brznyącza, voces XV *ex. MPKJ* II 326; Gloszny vocalis *ca* 1500 *Erz* 19; ~ głośna chwała *'hymn, hymnus'*: Poczynayø szye kszyęgy gloszнych chwal albo samorzecznych proroka Dawyda krolya (incipit liber hymnorum vel soliloquiorum prophetae regis David) *Pul* 1 arg.; ~ ofiera głośna *'ofiara z pieśni i muzyki, hostia vociferationis'*: Obszedl iesm y offerowal iesm w przebitku iego offerø glosnø (circuivi et immolavi in tabernaculo eius hostiam vociferationis, *Pul*: obyetę wolanya), pacz bødø y psalm molwicz bødø gospodnu *Fl* 26, 11; ~ Hec mulier tegna resonancia interpretatur glosna vel slavøtna XV *in. R* XXIV 69.

Głowa *formy*: *n. sg.* głowa (1235) *UrkŚl* 301, 1245 *KodWP* I 209, 1262 *MMAe* III 69, *Gn* gl. 41a, *Fl* i *Pul* 139, 10, 1416 *AKPr* VIIIa 139, *etc.*; ~ *g. sg.* głowy *Gn* 172b, *Fl* 39, 17, *Fl* i *Pul* 43, 16. 59, 7. 68, 5. 107, 8. 140, 6, 1405 *HubeZb* 83, 1405 *KsMaz* I nr 492, 1413—8 *JP* XXXIII 391, *etc. etc.*; ~ *d. sg.* głowie *BZ* I Par 12, 19; ~ *ac. sg.* głowę *Kśw* cr 27, 1386 *HubeZb* 61, *Gn* 172b, *Fl* II Prol 5, *Fl* i *Pul* 3, 3. 7, 17. 17, 47. 22, 7. 26, 10. 37, 4. 82, 2. 109, 8. 117, 21, 1404 *KsMaz* I nr 433, 1405 *Piek* VI 267, *etc. etc.*; ~ *i. sg.* głową *Fl* 21, 7. 139, 8, *Sul* 5, *BZ* I Reg 15, 17, IV Reg 19, 21. Nah 3, 7, 1459 *Zap-Warsz* nr 1117, *Rozm* 551; ~ *l. sg.* (w) głowie *Fl* 39, 11, *Fl* i *Pul* 132, 2, *BZ* Lev 8, 22. Deut 28, 44. Jos 2, 19. I Par 5, 12, *Dział* 30, *etc.*; ~ *n. pl.* głowy *Błaż* 322, *BZ* Ex 38, 17. Neh 10, 14; ~ *g. pl.* głow 1398 *HubeZb* 72, *Dział* 6. 30; ~ *d. pl.* głowam *BZ* Lev 19, 32; ~ *ac. pl.* głowy *Fl* i *Pul* 73, 14. 15, *Spow* 5, *ca* 1420 *R* XXIV 81, *Sul* 56, *BZ* Gen 47, 31, Ex 36, 36. 38. 10, *etc.*; ~ *i. pl.* głowami *Fl* i *Pul* 108, 24, *BZ* Ex 36, 38. I Reg 29, 4; ~ *l. pl.* (na) głowach *Fl* 65, 10, *BZ* Num 1, 22. I Reg 19, 13. Judith 4, 16.

Znaczenia: **1.** *'głowa, część ciała człowieka lub zwierzęcia, caput'*: Vøsz thø to mødroscz ma, ysze gdis gy chø szabicz, tedicz vøcz on svø glovø krige y szon⟨u⟩ge, a o czalocz on nix ne dba... Swøty Barthlomeg gest on tho byl czynil, yszecz on swe glovy, tocz gest milego Xpa, gest byl szonoual *Gn* 172b; Quum enim (*sc.* Paulus) decolatus fuit gdis mv gego gloua byla gest scøta *Gn* gl. 41a; Ia, wyiøw od nego iego mecz, vczøl iesm glowø iego (amputavi caput suum) *Fl* II Prol 5; Obrocz se bol iego w glowø iego (convertetur dolor eius in caput eius) y w wirzch iego zgloba iego sstøpy *Fl* 7, 17, *sim. Pul*; Wstawil ies na *glowo iego (*sc.* króla) coronø (posuisti in capite eius coronam) *Fl* 20, 3, *sim. Pul*; Vtuczil ies w oleiu glowø moiø (impinguasti in oleo caput meum) *Fl* 22, 7, *sim. Pul*;

Rozmnoszili sø se nad wlosy glowi moicy (super capillos capitis mei) *Fl* 39, 17, *sim. Fl* i *Pul* 68, 5; Zamøczil ies glowi smokow (tu contribulasti capita draconum) w wodach, ti zlamal ies glowi zmocowi (tu confregisti capita draconis) *Fl* 73, 14—5, *sim. Pul*; Yako masez na glowe (sicut unguentum in capite), yasz støpyla (*leg.* zstąpiła) w brodø *Fl* 132, 2, *sim. Pul*; Gospodne,... zaszczyenyl ges nad glowø moyø (*Pul*: zaslónyles na głowę moyę) w dzen boya (obumbrasti super caput meum in die belli) *Fl* 139, 8; Oley grzesznego ne vtluszczy glowy mogey (non impinguet caput meum) *Fl* 140, 6, *sim. Pul*; Naklonczye glowy szwoye, byanez pyerszy szwoye *Spow* 5; Meczem na mø sekl, chczal my glowø rosczacz 1405 *KsMaz* 1 nr 520; In clenodio seu clipeo bawola glowa 1416 *AKPr* VIIIa 139, *sim.* 1426 *AKH* III 335; Iaco Micolay Katharzyne stranczil podwykø z gye glowy swø rønkø 1413—8 *JP* XXXIII 391; Nakloncze wasza szercza qu milemw bogw, a cw mne wasze glowi *ca* 1420 *R* XXIV 81; Kedi mi oczcza w glową uderzil 1428 *RafPocz* 14, *sim.* 1428 *ZapWarsz* nr 2793; Poth genym kszązączem... lvth rosmagythego... prawa pozywacz nye ma, aby nye byl yako dzyw rosmagithe glowy mayącz (ne sit tamquam monstrum diversa habens capita) *Sul* 56, *sim. Dzial* 63; Jacom ya ne vderzil Stanislawa kyem we glowa 1450 *ZapWarsz* nr 835; Swyøty Blaszey... røkø swø dzecyøcy na glowø wlozyl (super eum manum imponens) *Błaż* 320; A zatym wszech (*sc.* niewiast) glowy poscynany (et sic truncatis capitibus) *Błaż* 322; Iudyth Olopharna zabyla pysznyego, myeczem glowa szczala XV *med. R* XXV 221; A gdy wszlyszal thaką mową, zawynął szobye plaszczem glowa *Aleksy* w. 176; Onacz stroszcze y setrze glowø twoyø (ipsa conteret caput tuum) *BZ* Gen 3, 15; Iacob... wezmye kamyen y zalozyl sobye pod glowø (supponens capiti suo) *ib.* 28, 11; Glowø gego (*sc.* baranka) y s nogamy, y s droby szezrzeczye (caput... vorabitis) *BZ* Ex 12, 9; Koronø wloszy na glowø (cidari... texit caput) *BZ* Lev 8, 9; Offyeruge skopu... y poloszøø na glowye gego (super caput eius) Aaron y synowye gego røcc swe *ib.* 8, 22; Nye bødø golicz glowi any brodi (non radent caput nec barbam) *ib.* 21, 5; Kaplan nawisszy myedzi braczø swoyø bødze, na iegosz to glowey (*pro* glowye) przelan iest oley mazanya (super cuius caput fusum est unctionis oleum)..., glovi swey nye odkrige (caput suum non discooperiet) *ib.* 21, 10; Iozve... iako wszis'czi starszy Israhelsci... sipali proch na swe glowi (super capita sua) *BZ* Jos 7, 6; Gena nyewyasta zlomkem szarnowowim... vgodziła w glowø Abimelechowø (illisit capiti Abimelech) y wikidnøl syø mozg gego *BZ* Jud 9, 53, *sim.* 1471 *MPKJ* V 33; Vpadnyely wlos z gego glowi na zemyø (si ceciderit capillus de capite eius in terram), bo wszitko p⟨o⟩dle boga czinyl dzisz *BZ* I Reg 14, 45; Nalyazlasta Saula leszącz a spyącz w stanye, a kopye tczącz w zemy u gego glowi (et hastam fixam in terra ad caput eius) *ib.* 26, 7; Powrozi wloszimi na nasze glowi (ponamus... funiculos in capitibus nostris) *BZ* III Reg 20, 31; Scyøły glowø (amputassent caput) gego..., poslały do swey zemyc, abi obnoszona bila... Glowø przibyly w koscyele (caput affixerunt in templo) *BZ* I Par 10, 9—10; Rozdarlem plasez swoy... a wiskublem wlosy glowi mey (evelli capillos capitis mei) *BZ* I Esdr 9, 3; Bil popyol na glowach gich (erat cinis super capita eorum) *BZ* Judith 4, 16; Przyszedszi *wyødro wyelyke na gego glowø (venit aestus super caput eius) a vrazilo gy y vmarl gest *ib.* 8, 3; Sstøp⟨i⟩la gest z glowi waszey (descendit de capite vestro) korona slawi waszey *BZ* Jer 13, 18; Pot twim posluszenstwem wszitki rzeczi vstawyl (*sc.* bóg), przetosz, krolyv, ti gesz glowa zlota (tu es ergo caput aureum) *BZ* Dan 2, 38; Wyesyly ⟨dziec⟩i za glowi (suspendebant pueros a cervicibus) po wszech domye⟨ch swyc⟩h *BZ* I Mach 1, 64; Rabky, szlowye chuszthy, czo na nyewyeszczya glową szluszaya *OrtMac* 69, *sim. OrtBr* VII 566; Thocz boli, kyedi chlop kygyem glowa goly 1460 *PrzBibl* I 187; W sądzech nye podlug zgody, ale podlvg swych glow smyslv a starych lath rozvmow rzeczy przednye, przeszle rozmagycze sądzą *Dzial* 6; Adduxit testes...: Nicolaum Czyesle de armis Plomyenye deferentes lvowa glowa 1468 *RTH* III nr 140; (Szmyercz) przevyaszała glova chvstv yako szamoyecz krzyvousta *De morte* w. 33; Gola glowa, przykra mowa, sze phszech stron skarada postawa *ib.* w. 39; Glowa my sza w kolo toczy, sz nyey chcza vypaszcz oczy *ib.* w. 370; Iaco ya nye szbyl Vyączslawa... gvaltem... anym mu... ran zadal... crwavich w glową 1471 *AKPr* VIIIa 56; Wstawy na glową capiti statuet (Ecclus 27, 15) 1471 *MPKJ* V 82; Anym gey rampka sz glowy szepchnal 1471 *ZapWarsz* nr 3023; Any czapka sz glowy szyną jego szbitha *ib.* nr 3029, *sim.* 1491 *ib.* nr 1707; Jakom ya... ssz ostra bronya nye bilem na zoną gego anym gey szwoyka na glowye przeczam (*leg.* przeciął) 1472 *ZapWarsz* nr 3057; Anym jeyh wloszowh z glovy oberwal 1474 *ZapWarsz* nr 1386; Panye Iezu..., kthory... czalosz szwe na rozmagyte czyrpyenye wydal, okruthne

vbyczowanye, glowy szwey czyrnowa coroną zekrwawyenye *MW* 78 b; Poszluchaycze, bracza myla, kczacz ('chcęć') wam *skorzycz ('skarżyć') krwawa glowa (*sc.* Jezusa) XV *p. post. R* XIX 48; Marya..., polozywschy offyarą na oltarz y sklonyla glową (suum reclinabat caput) *Rozm* 13; Vol y oszyel,... aze na *zamye sve glovy polozywschy, daly yemv czescz y chvala *Rozm* 65; Wschytkem dal zdrovye: czo tesch byly szaleny y tesch myeszyącznyczy, y zavrot *glovye mayączy (sanati sunt insani, furiosi, lunatici, maniaci seu vertiginosi) *Rozm* 217; Dal to yemv znamyą kynyenym glovą, nye movą, Symon Pyotr (innuit ergo huic Simon Petrus Jo 13, 24) *Rozm* 551; (Eli) spadl stolcza (*leg.* z stolca) vznak za drzvy a zlomyl glovą y zdechl (fractis cervicibus mortuus est I Reg 4, 18) *Rozm* 630; Mogl... Cristus rzecz oną przymovą pospolnego luda: Pravda przebya glovą, a dobry vczynek schyyą lamye *Rozm* 684; Spadla korona glovy naschey, a przeto smathne yest sercze nasze (cecidit corona capitis nostri, vae nobis! Thren 5, 16) *Rozm* 736; Choragvye... szye sklonyly, a nachylyly swe glovy czy ystny balvany y daly chvalą... Iesucristovy *Rozm* 755; Coroną slotha na glovye yego (corona aurea super mitram eius Ecclus 45, 14) *vyobrazenya snamyenyem svyątoszczy *Rozm* 831; ~ od głowy do ziemie, do pięt, od pięty do wirzchu głowy: Poczęły tako... okropno bycz (*sc.* Jezusa), ysz od glovy az do zyemye nye bylo czalc myescze na yego... czyclyc *Rozm* 818; Od glovy az do pyąth nye bylo myescza czalego *Rozm* 822; Od *pyąthney nozncy az do vyrzchv glovy nye bylo v nym zdrovya *ib.*; ~ być, siedzieć gdzieś głową '*być gdzieś osobiście, ipsum alicubi esse*': Jaco oczecz moy, Pyotr, bil *ot swa glow⟨ą⟩ na woynye, a Bozheyowy Wyaczslavowy s sobv bycz kazal, a hon nye bil 1456 *ZapWarsz* nr 1050; Jakom ja od xancza Bolka nye wschyvl dwvstv kop w pomocz anym schye obvyaschal w szyemy gego glowv *schyedecz 1459 *ZapWarsz* nr 1117; ~ podkłonić, skłonić gdzieś głowę '*znaleźć miejsce odpoczynku, quiescendi locum habere*': Uboky croleuich bil, ize ne ymal, gde by suoiø glouø podklonil *Kśw* cr 27; Lysky mayą yamy, a ptaczy nyeba gnyazda, alye szyn czlovyeczy ny ma, gdzye⟨by⟩ swa glovą sklonyl (non habet, ubi caput reclinet Mat 8, 20) *Rozm* 289, *sim. ib.* 522; ~ powyższyć czyjąś głowę '*wywyższyć kogoś, aliquem superiorem facere, efferre*': Ty, gospodne,... ies slawa moia y powiszaiø glowø moiø (tu... es... exaltans caput meum) *Fl* 3,3, *sim. Pul*; (Gospodzin) powiszil glowø moiø nad neprzyaczoli mogimi (exaltavit caput meum super inimicos meos) *Fl* 26, 10, *sim. Pul*; ~ podnieść, powyższyć, wznieść (swoją) głowę '*uspokoić się, nabrać pewności siebie, caput levare, efferre, audaciorem fieri*': Gisz nenawidzeli czebe, wznesli glowø (extulerunt caput) *Fl* 82, 2, *sim. Pul*; Z *stromena na drodze pycz bødze, przeto powyszy glowø (exaltabit caput) *Fl* 109, 8, *sim. Pul*; Myszthrz przemowyl:... Racz *rzuszycz oth szebye kosza, acz swoya glova pothnyosza *De morte* w. 102; Podnyeszcye glovy vasche (levate capita vestra Luc 21, 28), yzecz szye przyblyza odkupyenye vasche *Rozm* 483; ~ zwiesić głowę '*być przygnębionym, demisso capite esse, tristem esse*': Achab... rozdarl na sobye odzenye swe... y poscyl syø a spal w worze, a chodzil zwycsyw glowø (ambulavit demisso capite) *BZ* III Reg 21, 27; ~ chwi(ej)ać, kiwać, potrząść głową '*objawiać lekceważenie, pogardę, caput movere, aliquem parvi pendere*': Wszistczy, widzøcz me, nasmewali se mne, molwili sø vsti y chweiali glowø (moverunt caput, *Pul*: chwyaly głowę) *Fl* 21, 7; Poloszil ies nas w przecorø søsadom naszim, klam y nasmewanc..., w... pochweiane (*Pul*: pokywanye) glowi w ludzoch (posuisti nos... in... commotionem capitis in populis) *Fl* 43, 16; Ya vczynil se gesm w przecywnoscz gym. Wydzely sø me y chwely sø (*Pul*: chwyaly) glowamy swym⟨i⟩ (moverunt capita sua) *Fl* 108, 24; Pogardzila tobø..., glowø kiwala po tobye (post tergum tuum caput movit) dzewka ierusalemska *BZ* IV Reg 19, 21; Wszelki, kto cyø vzrzi, odskoczi od cyebye... Kto potrzøsye glowø na cyø (quis commovebit super te caput)? *BZ* Nah 3, 7; ~ twarda głowa '*uparte usposobienie, upór, pertinacia, contumacia*': Rursum ait dominus ad Moysen: Cerno, quod populus iste dure ceruicis, glowy, est (Ex 32, 9) XV *p. pr. SKJ* I 302; Ya widzø swar twoy y glowø twø przetwardø (ego... scio contentionem tuam et cervicem tuam durissimam) *BZ* Deut 31, 27; ~ zatwardzić głowę '*stać się upartym, upierać się, contumacem, pervicacem fieri*': Zatwardzily glovi swe (induraverunt cervices suas) y nye sliszely przikazan twich *BZ* Neh 9, 16; ~ napisać w swej głowie '*zapamiętać, meminisse*': Baczczye przyklad, kosthirowye, nąpyschczye gy dzysz w zwey glowye XV *ex. MacDod* 136; ~ przysięgać na głowę '*per caput iurare*': Ya vam kaza nye przyszyegacz any przez nyebo..., any przez zyemye..., any na glova masz przyszyegacz (neque per caput tuum iuraveris Mat 5, 36) *Rozm* 269; ~ moja głowa '*ja, ego*' *itp.*: Lichoti moie weszli sø na glowø moiø (supergressae sunt caput meum) *Fl* 37, 4, *sim. Pul*; Effragim mocz

glowi moiey (Ephraim fortitudo capitis mei) *Fl* 59, 7, *sim. Pul*, *sim. Fl* i *Pul* 107, 8; Poloszil ies lud na glowach naszich (imposuisti homines super capita nostra, *Pul*: postawyłesz lyudze na glowy nasze) *Fl* 65, 10; Ktos vinidze sse drzvi domv twego, krew gego bødze na glowø gego (sanguis ipsius erit in caput eius), a my bødzem nyevinni, ale tich wszech krew, gis to s tobø bødø w domv, ostanye na naszey glowye, acz kto syø gich dotknye (redundabit in caput nostrum, si eos aliquis tetigerit) *BZ* Jos 2, 19; Ia cyø vczinyø stroszem glowi mey (custodem capitis mei ponam te) po wszitki dny *BZ* I Reg 28, 2; Kako bødze moc (*sc.* Dawid) gynako vkoycz pana swego, geno nad naszimy glowamy (quomodo... poterit placare dominum suum, nisi in capitibus nostris)? *ib.* 29, 4; Nyeprzespyeczno gest glowye naszey (periculo capitis nostri) *BZ* I Par 12, 19; Zloscy nasze rozmnozoni na naszø glowø (iniquitates nostrae multiplicatae sunt super caput nostrum) *BZ* I Esdr 9, 6; Panye boze nasz..., obrocz gich vroganye na gich glowø (converte opprobrium super caput eorum) *BZ* Neh 4, 4; ~ szada głowa '*starzec, senex*': Przeczivko szadim glowam powstany (coram cano capite consurge) a poczczi twarz starego *BZ* Lev 19, 32; ~ '*życie, vita*': Wyszna-ły szye, tedy straczyl glową swą, a lezy na radczach, czo chczą sz nym vdzalacz *OrtVrtel* 120; Ten przestapyl swa przysagą a gest krzywoprzyszaszczą y straczyl czesez y glową swą, a leszy to na myeszczkyey myloszczy, kako chczą sz nym vczynycz *ib.*, *sim. OrtMac* 36; Gdy kmyecz kmyecza zabyge,... paklyby nye myal czym placzycz, a bylby yath, tedy glowa za glową (si non fuerit in solvendo..., poena capitali puniatur, *Sul* 41: mąką glowną ma bicz skaran) *Dział* 30.

2. '*człowiek, homo, vir*': **a.** *jako jednostka liczona*: Synow (*leg.* z synów) Symeonowich... policzony sø po ymyonach a po glowach kalzdich (recensiti sunt per nomina et capita singulorum) *BZ* Num 1, 22; Wez[e]myes pyecz rvblow s kaszdey glowy k myerze swyøtostney (accipies quinque siclos per singula capita ad mensuram sanctuarii) *BZ* Num 3, 47; To sø sinowye Leui w swem pokolenyv..., ksyøszøta po oczrzedzach y po *lyczbas kaszdey glowi (per... numerum capitum singulorum) *BZ* I Par 23, 24; Avgustus... szwyath wszysthek popysacz kasal, a czynsz oth kasdey glovy bral *De nativ* w. 4.

b. '*człowiek, na którym popełniono lub będzie popełnione zabójstwo, caput (de homine interfecto vel quem quis interficere parat)*': Czso Pauel glowø zabil, tø policzil na Grotha 1386 *HubeZb* 61; Iacom mi ne zarzuczili Dobka i gego braczey *glowo s naszey dzedzini na gich ani o to scodi mayø 1404 *KsMaz* I nr 433; Iaco[m] Ian s braczø zanosl glowø swey (*leg.* z swej) dzedzini na mø i *to ya... scodø mam[i] *ib.*; Gdyby ktho glową zabyl w szawyeszony czasz y vczyekl *OrtMac* 85; Gdyby w szawyeszany czasz glowa zabytha albo czokolwyek gynnego nyerzadnego vczynyono *ib.*, *sim. OrtBrRp* 64, 1; Vstawiamy, aby gednemv dano winą..., ale drvdzy mogą bycz pomocznyczy zabycza glow *Dział* 30; Tedy to ma czinycz do trzech lath, nysz wynydą trzy lata od zabicza glowy (antequam tres anni elabantur a die criminis commissi) *Dział* 47; Jakom ya ziwey glowy ny⟨e⟩ vczinyl marthwey w domv *myem 1470 *ZapWarsz* nr 2942; Jakom ya zonka (*leg.* z żonką) chowaną w domv czeleszthnye nye vdzelal zivycy (*leg.* z żywiej) marthwey glowi *ib.* nr 2997, *sim. ib.* 2998, 1471 *ib.* nr 2953.

3. '*człowiek zajmujący pierwsze miejsce, główna osoba, naczelnik, caput, dux, princeps, praefectus*': Vstawisz me w glowø poganzkø (constitues me in caput gentium, *Pul*: podstawysz mye głowę nad pogany) *Fl* 17, 47; Szthwozryl (*leg.* stworzył), abychmi bily poczwthek, glowa sthwodzienya (*pro* sthworzenya) yego, principatum habentes in omnibus (Jac 1, 18) 1438 *R* XXII 353; Xandz Iaroslaw... sz krolem Kazimirem... iako z glową slyachti y wszego laykowstva zgodnye... gest wstawyl *Sul* 5; Vczini czø... visszego nad wszistki lvdzi..., vstanovi czø pan bog twoy na glowø, a nye na ogon (constituet te dominus in caput et non in caudam) y bødzesz wzdi z virzchv, a nye posrod *BZ* Deut 28, 13;Vczinyon gesz glowø nad wszemy pokolenyamy israhelskimy (caput in tribubus Israel factus es), a pomazal cyø pan, abi bil krolem nad Israhelem *BZ* I Reg 15, 17; Amri, gen bil glowa nad ricerstwem (qui erat princeps militiae) *BZ* III Reg 16, 16; Glowi lyvda (capita populi): Feros, Fermoab *BZ* Neh 10, 14; Krystus... kyedysz yest przyschedl kv svyątemv Pyotrv nye poslad, alye naprzod, bo on glova y kxyazą apostolskye *Rozm* 534, *sim. ib.* 536.

4. '*początek czegoś, to, co jest na pierwszym, najważniejszym miejscu, co wieńczy, dopełnia, initium, quod primo ac capitali vel summo est loco*': W glowe (*Pul*: na poczęczyu) ksøg (in capite libri) pisano iest o mne *Fl* 39, 11; Kamen, gen sø odrzvczyły dzalayøcz, ten vczynon gest we glowø køta (hic factus est in caput anguli) *Fl* 117, 21, *sim. Pul*; Glowa ochodzona (*pro* ochodzena, *leg.* ochodzenia) gych, vszyla (*pro* vszyle) warg gych pokrige ge (caput circuitus

eorum, labor labiorum ipsorum operiet eos) *Fl* 139, 10, *sim. Pul*; A takosch tho poslednye blogoslawyenstwo polozono ku wschem pyrwim na dokonanye, a yaco na glową XV *med. R* XXII 245; Sinowye Gaadowy... przebiwaly w zemy Baasan az do Selcha, Iohel na glowye, a drugy Sophan (habitaverunt...: Joel in capite, et Saphan secundus) *BZ* I Par 5, 12; A they wodze yasszkynya pod zyemya, a gydzysz yedno stayanye, a pothem tha woda sznaydzesch, bo thamczem ya czemrowal czysszem, a thu, gdze w szam[y]ey glowye, thuczszem porąmbal drzewye do yedney dolyny, aby nykth nye posnal *DlLB* III 354; Kamyen, ktory odrzvczyly mvruyącz, ten szye przygodzyl v glovą (hic factus est in caput anguli Mat 21, 42) *Rozm* 411; ~ Udzyalal... cztyrzy slvpi s *dzrzewya sethym, ktorich gdi glowi pozloczyl (quas cum capitibus deauravit), ulawszy podstawky gich szrzebrne. I uczynyl... slupow pyącz s glowamy gich (et columnas quinque cum capitibus suis), ktore przykril zlotem *BZ* Ex 36, 36—8; Uczynyl... glowi slupowe y wszego dzyala ryczye szrzebrne (capita columnarum... argentea) *BZ* Ex 38, 10; Podstawkowye slupowy bily søø myedzane, alye glowi gich s przykryczym bily søø szrzebrne (capita autem... argentea) *BZ* Ex 38, 17; ~ Przichodzen... zwyssi syø nad czø..., on bødze na glowye, a ty na ogonye (ipse erit in caput et tu eris in caudam) *BZ* Deut 28, 44.

5. *'zabójstwo, homicidium, capitis crimen'*: In causa sanguinis, que vlg. dicitur gloua, quam in causa furti... valeant conueniri, pena pecuniaria ipsi monasterio in qualibet causa persoluenda 1262 *MMAe* III 69; Abbas domus Tynciensis habet iudicare... causas subsequentes: me⟨c⟩h (*leg.* miecz), kigy (*leg.* kij), sedmnadzeszcza, *penadzeszcze, glova, saglovna (1286?) 1408 *KodTyn* 63; Si ad nostre curie cognicionem iudicii et examen aliqua causa deducta fuerit, sicut est sboy, chązba, gloua, zaglouna, ... nullus omnino officialium... recipiet solucionem, nisi abbas (1290?) 1408 *KodTyn* 75; Trzidzeszczi grziwen, czszo gich dobil na yego bracze Woczesze za glowø 1405 *Piek* VI 267; Jako yest przeproszono Bløda za thø glowø y zaplaczono 1406 *TPaw* IV nr 2657; Iaco czso yest Conarsky meszczanom warczskym dal wynø o glowø newesczø, ta swø szmerczø vmarla, ale ne zabitha 1407 *HubeZb* 87; Yakom ya ne dal Racziborowi trzech cop za glowø Grzimczina oczcza 1415 *KsMaz* I nr 2417; Ten skoth, czso dal za gloua, nye bil Grzegorzew 1424 *TPaw* VII nr 3980; O ctoran glowan Jan na myan zalowal, o than myan sz nymv gednano, a nye mal na myan zalowacz 1428 *ZapWarsz* nr 296; Vstawyamy, ysz gdi slachczicz rownego sobye slachczicza zabige, abi za glową szeszczdzesząth... grziwyen zaplaczicz powynyen byl (pro capite... solvere tencatur) *Sul* 41, *sim. Dzial* 31; Gdyby vrazyl, vranyl alybo zabyl, ... zaplaczy reny vrazonemv abo glową dzeczam (solvant... caput pueris, *Dzial* 39: za rany ma gemv dosycz vczynycz, a za glową dzeczem) abo przyaczelom *Sul* 48; Dawnoscz o glową... Ktho o grzech mąszoboysthwa chcze czynycz alybo kogo obvynycz, chcząc vyną glowy szobye szyszkacz a othtrzymacz (cupiens poenam capitis sibi vendicare, *Dzial* 47: abo glowy pozyskowacz) *Sul* 54; Proszącemv a czynyączemv o glową (petenti et agenti pro capite) przekazy obrzeczenye dawnoscz trzech lyath *Sul* 54; Glowa *slyachatna (quantitas homicidii nobilium)... Ktorikole slyachczicz bandzie zabith, pyanczdzyesyanth kop groschi przes dwu koppu za glowąn yego ma bicz zaplaczono (pro capite interfecti solvere tenebitur) *Sul* 92; Placzyesz glowi kmyeczey (poena pro homicidio kmethonum) *Sul* 109; Dawnoscy z glowi slyachatney (actio pro homicidio terrigenae)... Dzyatky... o tho manzoboystwo albo glowąn zabythego (pueri... pro ipso homicidio sive capite) do czassu dwudzyestu lyath... myecz bąndąn zalowacz... mocz... Gdi ta tho dwadzyesczya lyath mynąn, crzivi ot placzyezu glowi... rosdrzeschon ma bicz (reus a solutione capitis... absolvatur) *Sul* 109—10; Pro capite nobili al. za *slachaczską glowa 1455 *ZapMaz* 26; Pythalyszcze nasz o wszelkye wyny y o zaplathy za kaszdą rzecz: albo o rany, albo o glową *OrtMac* 33, *sim. OrtKal* 201; Gdy czlowyek bądze obzalowan o przyszyągą albo o glowa, albo o rany *OrtMac* 95, *sim. OrtBr* VI 370; Gdy woyth foldruye o glową, o czyaszkye rany albo o ktorakolwyek beszprawna rzecz szyrothna *OrtMac* 124, *sim. OrtBr* VII 564; Foldrugyely woyth szyrothna glową, cząszkye rany albo czokolwyek takyego beszprawnego, czo maszczyszny nye maya przyrodzonego, czo by tho foldrowal *OrtMac* 125, *sim. OrtBr* VI 384; Przyszedlliyby kthory maszczyszna tego zabythego przyrodzony..., k themu ma woyth thy *pynyadze, czo ye wszyal podlug yednanya, za glowa dacz *OrtMac* 125, *sim. OrtBrRp* 91, 3; Pytalyszcye nasz o prawo: Gdyby *myeszczanyl albo goscz zalowalby o ran[n]y albo o glową *OrtVrtel* 117; Jekom ya Maczeyovim... dzeczem za oczczova glova dosicz vczinyl 1456 *ZapWarsz* nr 1002; ⟨G⟩dy trze... byliby pomowieny o maszo-

boystwo, aczkoly podlug starego prawa... y w vynye, y w glowie bywały potąpyeny, przeto vstawiamy, aby gednemv dano winą abo pomowyon o glową (quod unus... de homicidio condemnetur et puniatur) *Dział* 30; Yako... mnye s wamy vgednano o glowa oczcza vasszego y tho vgednanye myelysszczye dzyrsszecz poth dzyesszyączyą koop zaclady (*pro* zacladu) 1471 *ZapWarsz* nr 1420; Ktho zbyge slugą swego albo dzyewka zwoyą prąthem, az vmrze w rąkv gego, ten bandze wynowath w glowye (criminis reus erit Ex 21, 20) XV *p. post. Kałuźn* 283.

6. *'odszkodowanie za zabójstwo (zwykle z opłatą na rzecz pana feudalnego), multa pro capite constituta ac solvenda (imprimis domino)'*: Ab exactionibus hujusmodi: glova, povos, prevod ...absolvimus (1235) XV *UrkŚl* 301; Plenam libertatem... ab omni exactione iuris Polonie, sicuti est... naraz, szlad, glowa, coram castro non astare 1245 *KodWP* I 209; Neque enim przewod, strozam..., poradlne, caput, quod vlg. dicitur glowa, et ab omni causa sanguinis, et ab omni furto... persoluent (1257) 1548 *KodPol* III 75; Iaco me Nicolaus slal do Michala, obeczugø gemv pomocz thich glow placzicz 1398 *HubeZb* 72; Iaco Woytek ne zaplaczil Grabskemu panczi grziwen tey glowy any dzeczem 1405 *HubeZb* 83; Czso Vrsula dobila po swem maszu glowy, tego Dobeslawa ne trzimala 1405 *KsMaz* I nr 492; Glowa, zaplatha recompensa uel satisdacio XV *in. JA* XXVII 266; Wawrzynyecz skarzy na Marcyna, ysz maczerzs gemv zabyl... My... skazvgemy, glową maczyerzą Wawrzynczowi bicz zaplaczoną y odz⟨i⟩rzoną (dicimus caput matris exsolvendum seu obtinendum, *Dział* 31: sskazalysmy glową zaplaczycz) *Sul* 41; Starosta, ktori nie skarze zlodzieia albo lothra wedlug iego zaslugi, zaplaczi glową kxiązączyv (solvet caput domino principi) 1498 *MacPraw* VI 274; Stharostha ma zaplaczicz kxiązączyu za wyną, tho iesth iesli sliachthą wipvsczil, thedi slacheczką, a iesli kmieczia, thedi kmieczią glową (solvere poenam, si fuerit nobilis, poenam capitis pro nobili, si plebeius, poenam capitis pro plebeio) *ib.*

7. głowy łóżka *'część łóżka, gdzie śpiący kładzie głowę, lecti pars superior, ubi caput ponitur'*: *Pomodlw sze bogv Israel a obroczyl sze w glowi loszyczka (conversus ad lectuli caput) *BZ* Gen 47, 31; Mycol wsyøwszi geno drewno y poloszila na loszv, wsyøwszi genø scorø koszczcza..., poloszila w glowach tego *drzewna (*pro* łoża, posuit ad caput eius) y przikrila ge odzenym *BZ* I Reg 19, 13—6.

8. *bot.* **a.** głowa modra *'krzyżownica, Polygala comosa Schk.'*: Zmiove glovki, *hlova modra, panoski cauda draconis 1472 *Rost* nr 1707; ~ **b.** kurza głowa *'jaskier ostry, Ranunculus acris L.'*: Curza glowa caput galli 1419 *Rost* nr 5098; ~ **c.** złota głowa *'złotogłów, Lilium Martagon L.'*: Zolthowlosz, slotha glowa, slothoglow, slothoglog affodilus, affodillus 1484 *Rost* nr 5883.

Głowacz 1. *'rodzaj miecza z wielką rękojeścią, gladius cum capulo maiore'*: Glowacz biceps (acuta quasi gladius biceps Prov 5, 4) 1471 *MPKJ* V 67.

2. *bot.* **a.** *'bławatek, Centaurea Cyanus L.'*: Glowacz castanicus *ca* 1455 *JA* XIV 489; Glovacz castanicus 1472 *Rost* nr 1064; ~ **b.** *'popłoch, Onopordon Acanthium L.'*: Glowacz capitanus 1460 *Rost* nr 3423, *sim. ca* 1465 *Rost* nr 4208, *ca* 1500 *Rost* nr 5417; S⟨t⟩rzyelnyc syelye, glovacz 1475 *Rost* nr 2933; ~ głowacz wielki: Glowacz veliky capitanus 1472 *Rost* nr 1695; ~ **c.** *'łopian, Arctium Lappa L.'*: Glowacz łappacium rotundum *ca* 1500 *Rost* nr 7189.

3. *zool. 'głowacz, rodzaj ryby z dużą głową, Cottus gobio L.'*: Glowacz capito 1472 *Rost* nr 1435.

Głowatka *bot. 'konopie (osobnik z żeńskimi kwiatami), Cannabis sativa L.'*: Glowatka cannabum 1472 *Rost* nr 871.

Głowica 1. *'główka, caput'*: Wybral czya bog, dzyewicza, *naklyon szwogyey glowycze, podzyakuy mu sz dobroczy XV *p. post. R* XIX 52.

2. *'rękojeść (miecza), manubrium, capulus'*: Climonth ne byl Clary meczowa glowicza 1399 *StPPP* VIII nr 8448; Capicio gladii al. glowycza eum in pectore... percussit 1450 *MMAe* XVI nr 485; Glovycza myecz⟨e⟩va albo yed⟨lca⟩ vel rąkoyescz myeczeva capulus est caput gladii vel manubrium eius *ca* 1500 *Erz* 19; Stiva, szocha plvszna vel manubrium, rakoyescz, aut eciam capulum dicitur, glovycza myeczeva *ib.*

Głowić się *cf.* **Głobić**

Głowienka 1. *'rodzaj świeczek dymnych używanych do kadzenia, conulus odoratus'*: Pro trociski et glowyenki dedi in appoteka 1/2 floreni 1500 *ZsigBud* 70, *sim. ib.* 74; Pro trociski et glovyenki pro via versus Baciam dedi XX denarios Ungaricales in apoteka *ib.* 70; Pro glowyenki pro suffumio in appoteka ad stubam domini principis dedi I orttum *ib.* 77.

2. *bot.* **a.** *'Ajuga reptans L.'*: Glovenki fluminia 1472 *Rost* nr 1592; ~ mała głowienka: Mala glowyenka spargus 1484 *Rost* nr 6306; ~ **b.** (*pl.*

tantum) '*Prunella vulgaris L.*': Głowyenky brunella *ca* 1465 *Rost* nr 4195.

Głownia *formy*: *n. sg.* głownia 1426 *PF* V 15, 1463 *PF* V 13, 1471 *MPKJ* V 116; ~ *g. sg.* głownie 1441 *StPPP* II nr 2970, *ca* 1500 *Erz* 19; ~ *ac. sg.* głownią 1412—71 *BiblWarsz* 1861 III 50, 1499 *StPPP* II nr 4514; ~ *n. pl.* głownie 1466 *R* XXII 11, 1471 *MPKJ* V 112.

Znaczenie: '*smolna szczapa, palący się lub niedopalony kawał drewna, taeda, torris*': Głowna teda 1426 *PF* V 15; Woytek... nye wyeszal dlownye (*pro* glownyc) na Marczina... any gego chczal poszecz 1441 *StPPP* II nr 2970; Glownia torris 1463 *PF* V 13; Glownye igniculi, facule 1466 *R* XXII 11; Ssvatcymy, czso pan Jaranth zaloval, yszbi povessil nan Schevsky Jan glowną, dwa mecza i czrzissz, y motla, tego iest Jan nic uczinil 1412—71 *BiblWarsz* 1861 III 50; Glownye torris (et facti estis quasi torris raptus ab incendio Am 4, 11) 1471 *MPKJ* V 112; Glownya *teris (numquid non iste torris est erutus de igne? Zach 3, 2) *ib.* 116; Item te citat pro eo, quia tu... ticionem al. glownyą pependisti aut *pependere fecisti, bona ipsius concremare volendo, ac minas per prefatam ticionis perpensionem inferens 1499 *StPPP* II nr 4514; *Tegale zalozenye glownye vel ognyą *ca* 1500 *Erz* 19.

Głownictwo *cf.* **Głównictwo**

Głód *formy*: *n. sg.* głod 1437 *Wisł* nr 228, s. 85, XV *med. Zab* 515, *BZ* Gen 12, 10, *ca* 1500 *PF* IV 748, *Rozm* 252; ~ *g. sg.* głodu XV *med. R* XXIII 279, *BZ* Jer 14, 16, *MPKJ* V 14, *Pul* Deut 35, XV *p. post. R* I s. XLI; ~ *ac. sg.* głod *Fl* i *Pul* 58, 7. 16. 104, 16, *BZ* Deut 28, 20. Jer 29, 17, *etc.*; ~ *i. sg.* głodem *Gn* gl. 170 a, XV *med. R* XXIII 280, *BZ* Gen 12, 10. Ex 16, 3, 1466 *R* XXII 11, *etc.*; ~ *l. sg.* (w) głodzie *Fl* 32, 19, *BZ* Deut 28, 49; ~ *n. pl.* głody *Rozm* 480.

Znaczenia: **1.** '*uczucie wywołane brakiem pożywienia, brak pożywienia, esuries, fames, inedia, victus penuria*': Rex ipsam incarcerari iussit et... fame, glodem, cruciari *Gn* gl. 170 a; Glod cirzpecz bødø iaco psi (famem patientur ut canes) *Fl* 58, 7. 16, *sim. Pul*; Chucz glodu ardor famis XV *med. R* XXIII 279; Glodem wyszczurzonego esurie arefactum *ib.* 280; Glod fames XV *med. Zab* 515; Przecz-szczye wywyedly nas na puszczøø tø to? Abiszczye zabyszczye (*pro* zabyly) wszitko mnosztwo to glodem (ut occideretis omnem multitudinem fame)? *BZ* Ex 16, 3; Przlwyedze pan na czø glod y lacznoscz (mittet dominus super te famem et esuriem) *BZ* Deut 28, 20; Bødzesz slvzicz nye-prziyaczelovi swemv... w glodze (servies... in fame) y w pragnyenyv *ib.* 28, 48; A lyvdze, gym sø prorokowaly, bødø pomyotany na drogach ierusalemskich od glodu (erunt proiecti... prae fame) *BZ* Jer 14, 16; Ne sis Tantalus siticus intra vndas,... per huius fames, inedia, glodem, maceratus 1466 *R* XXII 11; Panny... nyekthore glodem morzono *De morte* w. 490; *Indeffectum patimur ac ffamem al. glod 1499 *AKH* VIII 334; Ogyen... poszrze zyemyę z plyemyenyem swoym,... pogynø od glodu (consumentur fame Deut 32, 24) *Pul* Deut 35; Lepyey czyrpyecz glod wyelky (gravem pati famem), nyzly oczczyzną przedacz XV *p. post. R* I s. XLV; Helyas, kyedy gloth czyrpyal, do nyekthorey wdowy byezal *ca* 1500 *SprTNW* V 9; Tamo ydącz, po drodze czyrpyely sa vyelykye nyedostatky, glod, chczyenye pyczya (famem et penuriam victus sustinebant) *Rozm* 81; Vy *vyczye, kakosmy vyelye złego czyrpyely na tey drodze: glod (famem), czyrpyenye, pragnyenye *Rozm* 88; Vyelyekrocz czyrpyal glod (famem... tolerabat), chczyenye pycza *Rozm* 158; Tak[v]o szye ycy vydzyalo, yschby glodem mvszyla vmrzecz *Rozm* 302.

2. '*żywiołowa klęska głodowa, okres braku pożywienia, okres drożyzny, calamitas, victus penuria, tempus annonae carae*': Owa oczi bosze... w tich, gisz pwaiø na miłoserdzc iego, abi witargł ze smerczi dusze gich y karmil ie w glodze (in fame, *Pul*: w glod) *Fl* 32, 19; Y wezwal yest (*sc.* bóg) glod na szemyø (vocavit famem super terram) *Fl* 104, 16, *sim. Pul*; Glod clades 1437 *Wisł* nr 228, s. 85; Bil gest glod w zemy (facta est autem fames in terra). Potem gest Abram szedl do Egipta,... bo nye mogł przed glodem bicz w zemy (praevaluerat enim fames in terra) *BZ* Gen 12, 10; Po⟨szl⟩ø my⟨e⟩dzi ge myecz a glod (mittam in eos... famem)... Y bødø ge zgladzacz myeczem a glodem (persequar eos... in fame), a morem *BZ* Jer 29, 17—8; Obczązonym glodem (*war. lub.*: vczaszenym głodw) ingravescente fame (non est herba gregibus servorum tuorum, ingravescente fame in terra Chanaan Gen 47, 4) 1471 *MPKJ* V 14; Y puscza na wasz taky glod, ysz dzesszącz nycwyasth bąda chleb swoy pyecz w gednem pyeczv (Lev 26, 26) XV *p. post. Kałuż* 288; Gdy massz doszycz zytha, nye myluy glodu, bo ządagyacz glodu, ządasz bicz wbogich nyeprzigiaczyel (non diligas caristiam, quia diligens caristiam cupit esse pauperum homicida) XV *p. post. R* I s. XLI; Yusz glodem, yusz czasthym morem... nye karz boze XV *ex. MacDod* 138; Gloth caristia *ca* 1500 *PF* IV 748; Vyelyky glod

byl (facta esset fames magna Luc 4, 25) ve wschythkey zyemy *Rozm* 252; Y bąda mory, glody (pestilentiae et fames Mat 24, 7) y zyemye drzzenye po rozmaytych stronach *Rozm* 480.

3. *dubium*: W glod (*pro* glodne?) obroczil divites dimisit inanes XV *in. R* XXIV 60.

Głóg *bot.* **1.** *różne rośliny cierniste i kolczaste*: **a.** '*głóg dwuszyjkowy, Crataegus oxyacantha L.*': Glog labrum Veneris, spina alba 1437 *Rost* nr 2664; Glog *ca* 1455 *JA* XIV 489; Glok mespilia *ca* 1465 *Rost* nr 3979; Glog mespila *ib.* nr 3998; Glog cornus arbor 1472 *Rost* nr 186; Yagodi yako na glogu 1484 *Rost* nr 5824; ~ miękki głog: Maky glog cornus arbor 1472 *Rost* nr 187; ~ wielki głog: Wyelky glog raminum *ca* 1500 *Rost* nr 5547; ~ zajęczy głog: Zaiøczi glog cornus arbor 1472 *Rost* nr 185.

b. '*jeżyna, ostrężyna, Rubus L. sp.*': Weliky głog ramnus 1472 *Rost* nr 196.

c. *bliżej nieokreślone*: W glog in vepres XV *p. pr. R* XVI 347; Przekløta szemya... tarnye a glog bødze rodzycz (spinas et tribulos germinabit) *BZ* Gen 3, 18; Glog scaria 1463 *PF* V 12; Glog veprem (quis dabit me spinam et veprem in proelio? Is 27, 4) 1471 *MPKJ* V 91; Rampnus vlg. glog vel tharn 1471 *R* XXIV 379; Ducit seu tendit usque ad lacum et ab... fovea usque ad rubum, qui dicitur glog 1495 *AGZ* XIX 432; Palinurus ostrozygya vel glog *ca* 1500 *Erz* 19.

2. '*owoc dzikiej róży, fructus Rosae caninae L.*': Glog juiube *ca* 1500 *Rost* nr 7158.

Główka 1. '*mała głowa, capitulum*', *tu* '*torebka nasienna, plantae caput seu seminis vasculum*': Glowka lnyana adula XV *p. post. PF* V 8.

2. *bot.* **a.** ptasze głowki '*kurdybanek, Glechoma hederacea L.*': Ptaszye glovky edera terrestris 1460 *Rost* nr 3513; Ptasze glowky edera terrestris *ca* 1465 *Rost* nr 4317; Ptassye glowky edera nigra 1472 *Rost* nr 149; Pthasze glowky edera terrestris 1484 *Rost* nr 6063; ~ **b.** żmijowe głowki: **aa.** '*przetacznik, Veronica Chamaedrys L.*': *Smyovye glowky camopiteos *ca* 1465 *Rost* nr 3863; Zmiove glovki camedreos 1472 *Rost* nr 750; ~ **bb.** '*krzyżownica, Polygala comosa Schk.*': Zmiove glovki, *hlova modra, panoski cauda draconis 1472 *Rost* nr 1706.

Główne '*odszkodowanie lub kara płacona za zabójstwo, multa vel poena pecuniaria homicidii*': Si caput occideretur de suis kmethonibus in villa..., penam illam, que vocatur glovne,... Laurencius percipiet 1335 *MMAe* I 200; Nos Wladyslaus... Nycolaum... ab... solucionibus ducalibus...: pekarne, glowne, crowne... liberum facimus 1355 *KodPol* I 212; Comissarius... succamerarii Cracoviensis..., exactoris redimiculi regine Polonie al. glownego, notum facio..., quomodo in presencia mea... plena omnimodaque satisfaccio redimiculi al. za ruszicą est facta respectu capitis unius femine, que inventa est oppressa in campo 1439 *RHist* L 179; De pecuniis glowne excipiendis... Insuper pecunias, quas antea pro capitibus a nostrorum terrigenarum hominibus recipiebant, amodo exigere non debebunt, sed unusquisque heres huiusmodi pecuniam al. glowne iure sibi id decernendo recipiat XV *ex. AKPr* V 68.

(Głównictwo) Głownicstwo '*zabójstwo, homicidium*': Glownyczstwo, maszoboystwo homicidium *OrtCel* 5, *sim. OrtLel* 234.

Głównik '*morderca, zabójca, homicida*': Bądzely glownyk (occisor) a then, czso zabyth, dwv panv myal, tedy rzeczone trzy grzywni ostateczne myedzy gyma mayą bycz rosdzelony *Sul* 67; Homicida zboycza, glownyk *ca* 1500 *JA* X 381; Onczy (*sc.* diabeł) byl mezoboycza albo glovnyk od początka svyata (ille homicida erat ab initio Jo 8, 44) *Rozm* 475; ~ Glownik hismaneticus 1437 *Wisl* nr 228, s. 87.

Główny *formy*: *n. sg. m.* głowny (1368) 1423 *MMAe* X 228, (1378) 1604 *MMAe* 374, *OrtCel* 8, *etc.*; *f.* głowna 1437 *MMAe* XIII nr 227, 1444 *PF* V 36, *Sul* 13, *OrtCel* 3. 10. 11, *OrtZab* 529, *etc.*; *neutr.* głowne 1437 *Wisl* nr 228, s. 88, XV *med. GlWroc* 33 r, XV *ex. MPKJ* II 318; ~ *g. sg.* głownego 1468 *StPPP* VII 422, XV *p. post. R* XXV 179; *f.* głownej 1498 *MacPraw* VI 275; ~ *ac. sg. f.* głowną *Sul* 32. 56; ~ *i. sg. f.* głowną *Sul* 41. 67; ~ *n. pl. m.* głowne 1398 *StPPP* VIII nr 7053, XV *p. post. Kałużn* 273, *ca* 1500 *JA* X 379; *neutr.* głowna *BZ* I Par 9, 34; ~ *g. pl. m.* głownych 1395 *HubeSąd* 245; *neutr.* głownych XV *ex. R* XXV 142; ~ *i. pl. m.* głownymi *OrtCel* 2.

Znaczenia: **1.** '*pozostający w związku z głową, qui capitis est, ad caput pertinet*': **a.** męka głowna, głowna pomsta '*kara śmierci, mortis poena, supplicium*': Gysz mąszoboycza... nye bądzeli mocz zaplaczicz..., mąką głowną ma bicz skaran (poena capitali puniatur) *Sul* 41; Aczkole zabyayączy człowyeka... myalby bycz głowną pomsthą szczath, skaran (foret capitali poena plectendus), my, srogoscz thą obelzayącz, vstawyamy, aby zabyayączy slachczycza trzydzeszczy grzywyen... zaplaczicz myal *Sul* 67; ~ **b.** żyła głowna: (Zyla) glowna cephalica XV *p. post. PF* V 30; Zyla glowna cephalica, vena quedam *ca* 1500 *Erz* 19.

2. '*przypadający na głowę, tj. osobę, qui uni homini debetur, uni homini vel capiti tribuendus est*': Glowna strawa cibaria capitalia *OrtCel* 3.

3. *'najważniejszy, podstawowy, naczelny, princeps, praecipuus, maximus, gravissimus'*: Ostali ksyøszøta glowna slug koscyelnich po czelyadzach swich w Ierusalemye (capita Levitarum, per familias suas principes, manserunt in Jerusalem) *BZ* 1 Par 9, 34; ~ Noxa id est mortalis culpa sev pax fracta vlg. glowny grzech *OrtCel* 8, *sim. OrtLel* 234; Glowny grzech noxa *OrtZab* 529; Pyrwszy pycha yest grzech glowny *ca* 1500 *SlOcc* XII 159; ~ Z glownymy gwalthy criminalibus violentiis *OrtCel* 2; ~ Glowne myasto metropolis 1437 *Wisl* nr 228, s. 88; Glofne masto civitas capitalis XV *med. GlWroc* 33 r; Glownego metropolim XV *p. post. R* XXV 179; W *Kapharnevm, w tem tho myeszczye, ktoresz civitas bilo glowne, w *tkoremsze bil yarczibyskvp, yakobi hodie Gneszno albo Cracow XV *ex. MPKJ* II 318; Poszrotkyem granycz dzeszączy myast glownych intra medios fines decapoleos (venit per Sidonem ad Mare Galilaeae inter medios fines decapoleos Marc 7, 31) XV *ex. R* XXV 142; ~ głowne pieniądze, suma głowna *'kapitał (spłacany ratami), pecuniae summa (certis quibusdam pensionibus solvenda)'*: Jaco prawe ti ku Potruszczine rance ranczone glowne penandze 1398 *StPPP* VIII nr 7053; Od kazdei kopi (*sc.* długu) zapisvyą *rąkoiemsthwe, czinsze albo lothy na kazdi rok sescz groszy, a thak biwa placzono zawzdy as do wipelnienya svmmi glowney, od kthorei on lothownik yesth zapiszany (a sexagena ponitur et inscribitur cautio de solvendis sex grossis census... quolibet anno usque ad solutionem sexagenae) 1498 *MacPraw* VI 275; ~ termin głowny *'rok sądowy, na którym brak stawiennictwa strony pociągał dla niej upadek w sporze, iudicii terminus, quem qui neglexisset, causam perdebat'*: Tu sibi nuncium... detinuisti... et abduxisti a termino capitali al. glownego... et terminos eosdem astitisti ualoris sexaginta marcarum 1468 *StPPP* VII 422; ~ głowna (zapłata) *'całkowite odszkodowanie, remuneratio'*: Administrator dabit acervum siliginis Katherine ... loco głowna, loco cuius unum alium alibi sibi recipiet 1437 *MMAe* XIII nr 227; Głowna zaplata recompensa 1444 *PF* V 36, *sim. OrtCel* 10, *OrtZab* 529; Solucio id est recompensa vlg. zaplata glowna *OrtCel* 11; Glowna zaplata recompensa XV *ex. Zab* 526; ~ głowna dziedzinna rzecz *'?'*: Kedy kto o głownąą dzedzynną rzecz... poswan bandącz (si aliquis super capitali hereditaria questione... citatus), nye stanye knabrznye na rokv..., thedi y othe wszego prawa they tho dzedziny... rzeczony samperzs skazan ma bicz *Sul* 32.

4. *'dotyczący głowy, tj. zabójstwa, qui ad homicidium pertinet'*: L. astitit terminum super T... pro XXX marcis grossorum latorum capitalis pecunie vlg. *głofsznich penanzy 1395 *HubeSąd* 245; Gdze dworowye krolewszcy szą daleczy, ... voszne voyevody wstawyayą a... tesz vyna oth raan alybo głowną szobye byerzą (pro capite... poenas exigere et levare omnimodam habeant facultatem) *Sul* 56; Pyenyądze glowne za krewy wzyąte pretium sanguinis XV *p. post. Kałuż* 273; Glovne pyenyvdze pecunia sanguinis *ca* 1500 *JA* X 379; ~ Kthokolyc przygodnye... vmrze, za thego zaloba glowna nye ma bicz czynyona (quaestio capitis non debet intentari), a gdze wąnthpyenye gest o mązzoboystwye,... blyszszy... o głową rzecz konacz bandą *Sul* 13; ~ głowny *'urzędnik książęcy ściągający kary pieniężne za zabójstwa, ducis magistratus, cuius erat exigere multam homicidii'* (*?*): Presentibus dominis: Petro Sandomiriensi pallatino, Swanthoslao camerario, Borzugio tribuno, Iactore dicto glowny... ac aliis pluribus terre nobilibus (1368) 1423 *MMAe* X 228; Presentibus hiis nobilibus: Iohanne castellano Sandomiriensi,... Iactorone de Lubiszew, glowny, dominis heredibus et strenuis militibus... et aliis quam pluribus fide dignis (1378) 1604 *MMAe* X 374.

Głuchnąć *cf.* **Okchły, Ogłuszyć, Zagłuszyć**

Głuchy *formy*: *n. sg. m.* głuchy *Fl* i *Pul* 37, 14, XV *p. pr. R* XXII 335, XV *med. SKJ* V 258, 1461—7 *Serm* 99 r; *neutr.* głuche 1471 *MPKJ* V 125; ~ *g. sg. f.* głuchej *Fl* i *Pul* 57, 4; ~ *d. sg. m.* głuchemu *Gn* 171 b, *BZ* Lev 19, 14; ~ *n. pl. m.* głuszy *Rozm* 315. 771; ~ *d. pl. m.* głuchym XV *med. MPKJ* V 430, XV *p. post. JA* XII 144; głuchem *Rozm* 216. 226.

Znaczenia: **1.** *'nie słyszący, surdus'*: Tenczy tho dar gest kalsdemv clouekoui dan, tako dobrze gluchemv, gako y nememv *Gn* 171 b; Ale ia, iaco gluchi, ne sliszal iesm (ego autem, tamquam surdus, non audiebam) *Fl* 37, 14, *sim. Pul*; Roserdze gim podlug podobenstwa wøszowego, iaco zmye gluchey (sicut aspidis surdae) y zacyskaiøczey vszi swoie *Fl* 57, 4, *sim. Pul*; Gluchy surdus XV *p. pr. R* XXII 335; Magistri... dicunt, quod omnis, qui naturaliter est surdus, nemi, ille eciam est mutus *glochi XV *med. GlWroc* 73 r; Gluchym (advenientia et occurentia caecis et surdis) XV *med. MPKJ* V 430; Tantum tamen dicam, quantum mutus, nyemy, de verbo, surdus, gluchy, de sono, o swąku, o glossv, et cecus de luce et colore XV *med. SKJ* V 258; Nye bødzesz layacz glvchemv (non maledices surdo) *BZ* Lev 19, 14; Gluchi surdus

1461—7 *Serm* 99r; Dal gluchym sluch XV *p. post. JA* XII 144; Gluchem sluch vroczyl *Rozm* 216; Gluchem odtvarzas sluch *Rozm* 226; Slyepy vydzą, chromy chodzą, trądovaczy oczyszczeny, gluschy slyscha (surdi audiunt Mat 11, 5) *Rozm* 315; Movy svyąthy Augustyn...: Gluschy slyschączy, nyemy movyączy *Rozm* 771.

2. '*niewłaściwy, nie taki, jak być powinien, qui vi sua quadam naturali caret*': głuchy gawron *etc. cf.* **Gawron, Koper, Lebioda, Lebiodka, Pokrzywa.**

3. '*niedorzeczny, absurdus, ineptus*' (*?*): Gluche absurdum (quod si inconveniens absurdumque est, ipsius magis esse credenda est, quae tanto doctrinae suae fulget eloquio Rom Prol) 1471 *MPKJ* V 125. ~ *Może tłumacz pomieszał* absurdus *i* surdus.

Głupi *formy*: *n. sg. m.* głupi *Fl* i *Pul* 52, 1. 73, 19. 91, 6, 1437 *Wisl* nr 228, s. 89, *ca* 1450 *PF* IV 571, *etc.*; *f.* głupia XV *p. pr. R* XVI 340, 1466 *R* XXII 16; ~ *g. sg. m.* głupiego *Fl* i *Pul* 73, 23, *Dział* 38; *neutr.* głupiego *Pul* 75, 4; ~ *d. sg. m.* głupiemu XV *med. R* XXII 240, *Pul* 38, 12, *ca* 1500 *JA* XV 540; ~ *l. sg. neutr.* (o) głupiem *Sul* 14. 44; ~ *n. pl. m.* głupi *Fl* 75, 4, 1471 *MPKJ* V 65; ~ *g. pl. m.* głupich XV *p. post. R* XXV 275, XV *p. post. R* XLVII 350, XV *ex. ErzGlos* 180; ~ *v. pl. m.* głupi *Fl* i *Pul* 93, 8.

Znaczenia: **1.** '*głupi, tępy, niemądry, stultus, insipiens*': Szkl (*pro* rzekl) iest glupy na swoiem serczu (dixit insipiens in corde suo): Ne boga *Fl* 52, 1, *sim. Pul*; Lud glupi rozgorzil ymø twoie (populus insipiens incitavit nomen tuum) *Fl* 73, 19, *sim. Pul*; Bosze,... pamøczen bødz laianam twogim tich, iasz od glupego sø wszego dna (memor esto improperiorum tuorum, eorum quae ab insipiente sunt tota die) *Fl* 73, 23, *sim. Pul*; Zamøczili sø se wszistczi glupi sercza (turbati sunt omnes insipientes corde, *Pul*: glupyego szyercza) *Fl* 75, 4; Møsz glupi ne poznaie (vir insipiens non cognoscet) y szaloni ne vrozume tego *Fl* 91, 6, *sim. Pul*; Rozumeycze glupi w ludzoch, a szaleni nekedi baczicze (intelligite insipientes in populo et stulti aliquando sapite) *Fl* 93, 8, *sim. Pul*; Deliras glupyasch 1466 *R* XXII 16; Glupy stultus, ebes (tam petulans et hebes Prol) 1471 *MPKJ* V 7; Glupy *schią a. bandą *efferabuntur* (effabuntur Psal 93, 4) *ib.* 65; Vrąganye glupyemu (*Fl*: szalonemu) dalesz mye (opprobrium insipienti dedisti me) *Pul* 38, 12; Glvpy stolidus, id est stultus *ca* 1500 *Erz* 19; Nye yest tho obyczay rzymskyego prava, aby kogo vmorzyl o lyekkye slova, czo nyegdy czlovyek glupy s pryrodzenya movy *Rozm* 788; ~ '*niedoświadczony, prostoduszny, naiwny, ignorans, simplex*': Ty vczinky czinycz, gest bicz my⟨ło⟩syerdnim czyelnye, ale duschne są gyne...: radzicz glupyemu (docere ignorantem) XV *med. R* XXII 240; Prostim a glupym *ca* 1450 *PF* IV 569; Gluppy ignorans *ib.* 571; Dzeczy... dla swego glupyego rozvmv mlodych lyat (filios aetate iuvenili) gymyenye straczayą *Dział* 38; Othosz, mystrzv, barszo glupy, nye rosvmyesz o they kupy *De morte* w. 256; Kathy tho moy *ruszvm glvpy, szobyem byl sczothr, bogv szkapy *SkargaPłoc* w. 37; Smantnych poczeszyenye, glupich navczenye, mdlich w wyerze potwirdzenye XV *p. post. R* XXV 275; Glupy⟨c⟩h *ludczy imprudentium XV *p. post. R* XLVII 350; Simplices, glupych, non informauimus XV *ex. ErzGlos* 180; Poradz glvpyemv, othpvsczy gnyew obrazonemv *ca* 1500 *JA* XV 540; ~ '*lekkomyślny, levis*': O glvpyem branyv rzeczy czwdzych *Sul* 14, *sim. ib.* 44.

2. '*prostacki, rusticus, incultus*': Glupya rustica XV *p. pr. R* XVI 340.

3. *dubium*: '*małej wartości, błahy, vilis*': Glupi villus 1437 *Wisl* nr 228, s. 89.

Głupie '*niemądrze, stulte*': Gdze ma szyla, mą robotha? Glvpyem robyl (*SkargaWroc* w. 15: glvpe robilam) po thy latha, oszm myar plothna, szyethm szthop w grobye, thom thyło vyrobył szobye *SkargaPłoc* w. 26; Glvpyesmy tho vczinyly stulte a nobis factum XV *ex. PF* III 177.

Głupieć *cf.* **Zgłupieć**

Głupość *formy*: *n. sg.* głupość XV *med. Zab* 524, 1466 *R* XXII 13, 1471 *MPKJ* V 61. 87, *MW* gl. 69; ~ *g. sg.* głupości *Fl* i *Pul* 37, 5, 1464 *AcPosn* I 366; ~ *ac. sg.* głupość *Fl* i *Pul* 68, 7, XV *med. GlWroc* 231v, XV *ex. Kałużn* 290; ~ *i. sg.* głupością XV *med. GlWroc* 105r; ~ *l. sg.* (w) głupości XV *in. R* XXIV 64, *BZ* Gen 20, 5.

Znaczenia: **1.** '*głupota, tępota, niewiedza, stultitia, imprudentia*': Sprochnali sø y zkazili se sø blyzny moie od oblicza gluposci moiey (a facie insipientiae meae) *Fl* 37, 5, *sim. Pul*; Ti wesz *glubosez moiø (tu scis insipientiam meam) *Fl* 68, 7, *sim. Pul*; Gluposcz ebetudinem XV *med. GlWroc* 231v; W prostoszczy mego sercza a w gluposzczy moyu røku gestem to vczynyl (in simplicitate cordis mei et munditia, *var.* stultitia*?*, manuum mearum feci hoc) *BZ* Gen 20, 5; Ne michi torpentem sopiret inercia, stulticia, gluposcz, mentem 1466 *R* XXII 13; Gluposcz ebetudo *MW* gl. 69; ~ '*brak doświadczenia, prostoduszność, naiwność, simplicitas*': W gluposzczi in simplicitate XV *in. R*

XXIV 64; Gest gych wy⟨e⟩le, gysz przes glvposczy (*Dział* 31: swą szalonosczą abo rospvsczenym) pokarm dlvgego czasv krothkey godziny straviwszy..., czvdzego drapycz szą nye boyą (sunt nonnulli, qui per indiscretionem victum longi temporis brevi hora consumentes..., aliena rapere non formidant) *Sul* 41; In novissimis autem temporibus descendent quidam a fide, ne sua impericia, *gluposczo, imperitos immune doceat XV *med. GlWroc* 105r; Gluposcz inpericia XV *med. Zab* 524; A tego my zal, bom to movyl swey (*leg.* z swej) gluposczy y s lekosczy 1464 *AcPosn* I 366; Gluposcz ignorancia (nempe etsi ignoravi, mecum erit ignorantia mea Job 19, 4) 1471 *MPKJ* V 61; O Panye Iezv Kryszczye,... raczy my dacz mądroszczy szwyeczkye, kthore szą przed thobą za glvposzcz XV *ex. Kalużn* 290.

2. *'prostactwo, rubaszność, rusticitas'*: Gluposcz rusticitas (vir nobilis et urbanae elegantiae nec habens quicquam in eloquio rusticitatis admixtum Is prol.) 1471 *MPKJ* V 87.

Gmach *'dom, budynek, aedificium'*: Cum omnibus mansiunculis vlg. gmachi, intra eosdem parietes muratos factis et fiendis 1393 *KodUniw* I 15; Gmachi uel chysche edificia *OrtCel* 4.

(Gmerać) Gmyrać *'grzebać (jak kura)', tu: 'pełzać, ruszać się, roić się, unguibus scalpere, repere'*: Chwalcze gy, nyebo y zyemya, morze y wszelyka gmyrzøcza w nych (laudent illum caeli et terra, mare et omnia reptilia in eis, *Fl*: wszelike lapaiøcze) *Pul* 68, 39. ~ *Cf.* **Pogmerać.**

Gmin 1. *'ogół mieszczan danej miejscowości, tzw. pospólstwo, civitas, cives eiusdem regionis'*: Gmyn myeszky comunitas XV *in. JA* XXVII 266; Myeszsky gmyn comunitas *OrtCel* 2; Gromada mieyscska, mieyscski gmin conceptus, concilium *OrtLel* 233; Gmyn comunitas *OrtZab* 528; Totam comunitatem al. gmyn de Camyonka 1456 *AGZ* XIV 498; Gmyn communitas civium 1462 *R* XXV 269.

2. *'tłum, gromada ludzi, populus, turba'*: Vestra cohors, vestra congregacio, vester populus gmin 1466 *R* XXII 25; Podbyam gmyn pessumdo cohortem *ib.* 27.

Gmyrać *cf.* **Gmerać**

Gnać *formy: praes. ind. 2. sg.* żeniesz *BZ* Gen 32, 17; *3. sg.* żenie 1424 *Czrs* 301; *3. pl.* żoną 1424 *Czrs* 301; ~ *imper. 2. pl.* żeńcie *BZ* Gen 32, 16; ~ *inf.* gnać 1392 *TPaw* IV nr 4348, *BZ* Gen 29, 7, *Dział* 59; ~ *praet. 1. sg. m.* gnałem 1479 *ZapWarsz* nr 1220; -m gnał 1493 *ZapWarsz* nr 1736; *3. sg. m.* gnał 1457 *ZapWarsz* nr 1057, 1469 *ZapWarsz* nr 2975, 1471 *MPKJ* V 38. 102, *etc.*; *f.* gnała 1396 *HubeZb* 23; *1. pl. m.* gnalismy 1471 *MPKJ* V 102; *3. pl. m.* są gnali *BZ* Gen 32, 19; gnali 1471 *MPKJ* V 48; ~ *part. praet. pass. n. pl. m.* gnany 1399 *Leksz* II nr 1347; ~ *praet. pass. 3. pl. f.* gnany były *BZ* Nah 2, 7.

Znaczenie: *'gnać, pędzić, agere, pellere'*: Sicut ego non mandaui Petri familie pellere al. gnacz in meam curiam al. oborø 1392 *TPaw* IV nr 4348; Tako mi *pomorzi bog i swønthi krisz, isz przesz me wole pani Kandida gnala dwoge scotta na mø dzedzine 1396 *HubeZb* 23; Ti cone w moy dom ne gnani chanszebnø reczø, ani gich vsitka ma 1399 *Leksz* II nr 1347; Jacom ne odbil... bidla Anne na drodze, ano zoną do *oborø... Jacom ya ne odbil... bidla Voyczechowi, a on ge[y] zene do obory 1424 *Czrs* 301; Tedi rzekl Iakob: Dalekoly gest geszce do wyeczyora, a nye gest godzyna gnacz stad do chlewow, ale napogycz owce y gnacz ge lepak na pastwø (nec est tempus, ut reducantur ad caulas greges: date ante potum ovibus et sic eas ad pastum reducite) *BZ* Gen 29, 7; Wibral s tego, czso gymyal, ku darowanyu brata swego Ezau: kooz dwyesszcye..., owyecz dwyesszcye... A rzekl gest slugam: Zenczyesz to naprzod. Y przykazal przednyemu rzekøcz: Podkaly czyø Ezau, moy brat, a opitaly czyø..., czso gest to, czso zenyesz przed sobø (cuius sunt ista, quae sequeris), tedi gemu otpowyedz: Iacobow, slugy twego *ib.* 32, 16—7; A tak y drugemu przykaze... y wsem, czso sø stada gnaly (et cunctis, qui sequebantur greges) *ib.* 32, 19; Jakom ja nye zbyl na dobrovolney drodze Andrzeya, alyem ghy zbyl na mem gymenyv..., kyedhi my przes lanka gnal 1457 *ZapWarsz* nr 1057; Kaszdy ma drogą gnacz swynyc na pastwą. ⟨G⟩dyby kto mayącz lyas abo dabrową od syebie daleko, a swe swynye chczalby gnacz (porcos suos vel scrofas... voluerit inviare vel pellere, *Sul* 59: poganyacz a pądzicz bądze chczal) przez gymyenye pana gynszego na pastwą do swego lyasa, ten kromye woley gego nye ma gnacz gynądy, gedno drogą, ktora gydze do lyasa. Tesz chczemy myecz, aczby kto do czygego lyasa z myta na pastwą chczal gnacz (inviari seu pelli, *Sul* 60: przes czygc gymyenye szwynyc... poganyany alybo pądzony bądą) na bvkyew abo na szolądz, ten czygy gest lyas, ma sebracz szolądz z obapol drogy na trzydzesszcy lokyeth *Dział* 59; Jakom ya Ondrzegewi, gdy gnął sskoth sz pola, nye zasthapyl gwalthem drogi 1469 *ZapWarsz* nr 2975; Gnal minavit (tulit universos greges et armenta, et minavit ante faciem suam I Reg 30, 20) 1471 *MPKJ*

V 38; Jakom ya nye othbyla trzydzeszcy bydla rogathego y czti⟨r⟩dzeszcy swyny Mikolayewy ... schamowthor gwalthem, gdy gnal do obory 1474 *Czrs* s. XCIII; Jakom ya nye przyachal na gymyenye Mikolayowo... y nye zayanlem swyerzepycz z wangrodi gvalthem kmyeczych... y nye gnalem gych, gdzyem chczyal 1479 *ZapWarsz* nr 1220; Jakom ya nye odbyl czeladnykowy Stanislawowemu... dziewanczorga cobyl, kthore gnal sze szkody Stanislawowey do obori, gwaltem 1486 *Czrs* s. L; Jako Michal odbyl gwaltem... Stanislawowy... pyaczdzessanth kobyl, bydla rogathego dwe kopye, owyecz y kossh stho, gdy ge gnal sse skody mey 1487 *ZapWarsz* nr 1570; Czom ya Andrzeya... sbyl..., thom vdzelal wthenczasz, gdy my bydlo odbyal, kyedym ye s ląky gnal do obori swey 1493 *ZapWarsz* nr 1736; ~ (*o ludziach*): Dzewki ⟨g⟩ego gnani bili lkaiøcc iako *⟨g⟩olobyce (ancillae eius minabantur gementes ut columbae), szemrzøce na swich ⟨s⟩erczoch *BZ* Nah 2,7; Przed schobą gnal minavit (me minavit et adduxit in tenebras, et non in lucem Thren 3,2) 1471 *MPKJ* V 102; Grozilischmy a. gnalischmy minabamur (cervicibus nostris minabamur, lassis non dabatur requies Thren 5, 5) *ib.* ~ (*o wozie*): Gnaly a. *vysly minabant (imposueruntque arcam dei super plaustrum novum... Oza autem et frater eius minabant plaustrum I Par 13, 7) 1471 *MPKJ* V 48.

Cf. **Dognać, Odegnać, Ognać, Pognać, Przegnać, Przygnać, Rozegnać, Wegnać, Wezgnać, Wygnać, Wyzagnać, Zagnać, Zegnać, Gonić**

Gnanie '*atak, bój, impetus*': Kto pyrwi s nas przecyw sinom Amonowim ucz⟨y⟩ny gnanye (qui primus ex nobis contra filios Ammon coeperit dimicare), bødze wodzem lyvda galaaczskego *BZ* Jud 10, 18.

Gnat '*kość, zwłaszcza kość goleniowa, goleń, os, crus*': Sed et ossa gnati szya vypączyly *ca* 1500 *JA* X 382; ~ Gnatowye crura (crura illius columnae marmoreae, quae fundatae sunt super bases aureas Cant 5, 15) 1471 *MPKJ* V 73.

Gnębić '*dręczyć, uciskać, affligere, premere*': Gosczyą nye vszmaczay any gnaby (neque affliges eum Ex 22, 21) XV *p. post. Kałuż* 285.

Z gniada (*tylko o maści końskiej, non dicitur nisi de colore equi*) **a.** z gniada pleśniwy, z gniada siwy '*siwy z domieszką barwy ciemnokasztanowej, coloris cani cum rufo mixti*': Kon s gnada plesznywy 1471 *GórsJaz* 283; Equus z gnyądą plesznywy 1474 *GórsJaz* 274; Equum z gnada plesnywy XV *p. post. GórsJaz* 282; Non statuit duas equas..., unam z gnyada ssywa al. czyemnossywe 1500 *AGZ* XV 401; ~ **b.** z gniada podpalały '*płowy z domieszką barwy ciemnokasztanowej, coloris flavi badiique*': Equus s gnada p⟨o⟩dpalaly 1474 *GórsJaz* 272.

Gniady *formy*: *n. sg. m.* gniady 1421 *ArchCastr Crac* I 354. 358, 1425 *ArchCastrCrac* II 961, 1471 *GórsJaz* 271. 272, *etc.*; *f.* gniada *MPKJ* V 26, 1499 *AKH* VIII 312, 1500 *AGZ* XIX 461; ~ *g. sg. m.* gniadego 1465 *ZapWarsz* nr 1169, 1474 *ZapWarsz* nr 1438; *f.* gniadej 1491 *AGZ* XVIII 315, 1491 *ZapWarsz* nr 1669; *neutr.* gniada *cf.* Z **gniada**; ~ *ac. sg. m.* gniady 1495 *GórsJaz* 277; gniadego 1498 *AGZ* XVIII 387.

Znaczenie: (*o maści zwierzęcej, dicitur de equis, bubus, similia*) '*gniady, ciemnokasztanowy, badius, rufus, fuscus*': Equus castratus gnadi 1421 *ArchCastrCrac* I 354; Equus gnadi valach *ib.* 358; Equi gnady et szywi 1425 *ArchCastrCrac* II 961; Yako ya nye krath Mikolayowy volu gnyadego 1465 *ZapWarsz* nr 1169; Pro uno bove nigro et pro una vacca sterili al. gnyada 1470 *StPPP* XI 253; (Koń) gnyady z *byela gaba 1471 *GórsJaz* 271; (Kpń) gnyady *podpolaly *ib.* 272; Kon gnyady kuszy *ib.* 283; Gnąda, czirwona rufam (ut adducant... vaccam rufam Num 19, 2) *MPKJ* V 26; Pro equo gnyady 1472 *AGZ* XVIII 44; Super equo gnyady 1474(*?*) *StPPP* VII 161; Jakom ja nye wzianl Janovy s Vyerzuchowa konya gnyadego 1474 *ZapWarsz* nr 1438; Duas equas gnyady et plowy 1475 *AGZ* XIX 166; ⟨Equus⟩ gnyady 1475 *KozierRpResignPosn* f. 118v; Pro equo ambulatore gnyady 1476 *AGZ* XV 480; Pro bove gnyady 1476 *AGZ* XIX 231; Interfecit sibi equum gnyady 1478 *AGZ* XIX 451; Qui sibi occidit equum poledrum calvum al. gnyady 1483 *AGZ* XV 520; Quatuor boves nigros et duos gnyady, et pyerzasty 1488 *AGZ* XIX 318; Pro eunoch⟨o⟩... al. gnyadi 1490 *AGZ* XV 543; Quia ipse... recepisset sibi duos boves fusci coloris al. gnyadey szyerszcy 1491 *AGZ* XVIII 315; Jakom ya nye przebodl krovy gnyadej Katharzynye 1491 *ZapWarsz* nr 1669; Quia eosdem equos videlicet gnyady, myschasthi et rydzy arestavit 1492 *AGZ* XV 300; Pan Yemyelnyczky vkazal kon gnady 1495 *GórsJaz* 277; Pro equo gnyady 1498 *AGZ* XV 356; Qui homo... furatus est sibi equum lucidum al. gnyadego 1498 *AGZ* XVIII 387; In equo gnyady 1493 *StPPP* VII 139; Quomodo ipse sibi subtraxit equum gnyady 1499 *AGZ* XV 370; Pro bove gnyady *ib.* 382; Item bedenia (*pro* bedeuia) lysza gnyada... Item equs gnyady bonus sagitarius... Item equs valachus gnyady 1499 *AKH* VIII 312; Valach gnyady 1499 *GórsJazRp* 274; Pro eunucho

gnyady 1500 *AGZ* XV 390; Equm... eunuchum gnyady *ib.* 396; Cui equa gnyada in pignoracione est recepta 1500 *AGZ* XIX 461; ~ *upodobnione częściowo do wymowy ukraińskiej*: Pro equo eunucho al. o valach hnyady 1498 *AGZ* XV 561; ~ *upodobnione częściowo do wymowy czeskiej*: Tubicena habet gnedy XV *p. post GórsJaz* 280; Habet equum gnedy strzelczi *ib.*

Gniazdko *bot.* gniazdka ptasze '*Daucus Carota L. silvestris*': Gnyastka ptasche pentafilon 1493 *Rost* nr 2358.

Gniazdo *formy*: *n. sg.* gniazdo 1403 *Piek* VI 167, 1417 *Czrs* 110, *Park* 405, 1485 *Rost* nr 6009; ~ *g. sg.* gniazda *Gn* 3b, 1415 *Czrs* 61, 1449 *ZapMaz* 16, 1471 *ZapWarsz* nr 3041; ~ *d. sg.* gniazdu 1417 *Czrs* 110; ~ *ac. sg.* gniazdo *Fl* i *Pul* 83, 3, *BZ* Num 24, 21. Deut 22, 6; ~ *i. sg.* gniazdem 1432 *TymProc* 192; ~ *ac. pl.* gniazda XV *p. post. R* XXV 175, *Rozm* 4. 289. 522.

Znaczenia: **1.** '*gniazdo (ptasie), nidus*': Ptaskowe szukagącz ony gnaszda szobe *Gn* 3b; Wrobl nalazl sobe dom a gardliczya gnazdo (nidum) *Fl* 83, 3, *sim. Pul*; Dobeslaus et Laurencius... recognouerunt granicies... ad nidum ciconie vlg. *boczany gnasdo 1403 *Piek* VI 167; Chodzącz po drodze, naydzesz na zemi albo na drzewye gnyasdo ptasze (nidum avis inveneris) *BZ* Deut 22, 6; Gniaasdo *Park* 405; Nye wzalem trzech gestrzabow sze gnyaszda w leszye... thako dobrych jako kooppa 1471 *ZapWarsz* nr 3041; Ptaky vzryala, a ony gnyazda nyoszą (vidit aves nidos comportare) *Rozm* 4; Lysky mayą yamy, a ptaczy nyeba gnyazda (vulpes foveas habent et volucres caeli nidos Mat 8, 20) *Rozm* 289, *sim. ib.* 522, XV *p. post. R* XXV 175; ~ *przenośnie*: Moczny iest giscze przebitek twoy, pakli w skale polozisz gnyaszdo twe (si in petra posueris nidum tuum) *BZ* Num 24, 21.

2. '*gałąź rodu szlacheckiego związana uznawanym jeszcze pokrewieństwem, nobilium gentis propago, cuius cognatio cum gente rata tenetur*': Swanthoslaus dixit se esse de una progenije Velislai... vlg. yednego gnasda 1415 *Czrs* 61; Alia medietas heredibus de Szirno Kelbosky vlg. cum gnasdo 1417 *Czrs* 110; Si adjudicabunt post Machnam aliquid heredibus de Szirno et de Kelbow vlg. temu gnasdu, tunc habebunt *ib.*; Sandiwogium... cum sua geneloya vlg. sz yego gnassdem 1432 *TymProc* 192; Falibogius... fideiussit pacem Ratiborio... pro divisione hereditatis a suis cognatis, hoc est oth swego gnyasda 1449 *ZapMaz* 16; Ego non credo, si ipse esset huius genologie al. gnyazda, cui ius Prutenorum servit 1459 *ZapMaz* 36.

3. *bot.* ptasze gniazdo '*Daucus Carota L. silvestris*': Ptasche gnyasdo daucus creticus 1485 *Rost* nr 6009; ~ *w czeskiej postaci fonetycznej*: Ptasyc hnezdo baucia agrestis 1472 *Rost* nr 921.

Gnicie '*rozkład, psucie się, tabes*': Dlugym gnycym gnyl gest (longa consumptus tabe), az y trzewa z nyego plinøli *BZ* II Par 21, 19.

Gnić '*tabescere, putrescere, tabe consumi*': Thabent in palmite gemme gnyya na tycach vynnych grona XV *p. pr. R* XVI 327; Dlugym gnycym gnyl gest (longa consumptus tabe) *BZ* II Par 21, 19; Cipressus enim est imputribilis nye gnyaczy XV *p. post. R* XXV 178; Lignum forte et imputribile, nye gniyacze nygdi, elegit sibi (Is 40, 20) *ib.* 180; Suknya nygdy szye nye pogorschyla any od staroscy gnyla (tunica... nec vetusta putruit, nec consumebatur) *Rozm* 141. ~ *Cf.* **Wgnić się, Zgnić.**

Gnida 1. *zool.* '*jajo wszy czy też wesz łonowa, mędoweszka, Phthirius pubis L.*': Gnyda lens 1472 *Rost* nr 1456.

2. *bot.* '*pokrzywa paląca, Urtica urens L.*': Gnyda urtica granata 1493 *Rost* nr 10970.

Gniecieniec '*placek z zagniecionego ciasta, placenta confecta e farina subacta*': Gneczenecz 1472 *Rost* nr 1539.

Gnieść, Gnieść się 1. '*gnieść, uciskać, dławić, constringere*': Gnyescz *ca* 1455 *JA* XIV 489; Gnecze w byodrach stringit in renibus 1461—7 *Serm* 97r; Dląvycz, gnyeszcz *ca* 1500 *Erz* 19; ~ (*o cieście*) '*zagniatać, wyrabiać, farinam subigere*': Acrismat gnyeczye vel syegye, vel myeszy *ca* 1500 *Erz* 19.

2. gnieść się '*tłoczyć się, cisnąć się, colligere, compringere*': Gnyethly schią collidebant (sed collidebantur in utero eius parvuli Gen 25, 22) 1471 *MPKJ* V 11; Gnyethly schią impungebant (ecce ego ipse iudico... pro eo, quod lateribus et humeris impingebatis Ezech 34, 21) *ib.* 106.

Cf. **Nagnieść, Ugnieść, Zagnieść, Pogniatać**

Gniew *formy*: *n. sg.* gniew *Fl* i *Pul* 29, 5. 77, 34. 78, 5, *ca* 1420 *R* XXIV 83, 1437 *Wisł* nr 228, s. 87. 88, *etc.*; ~ *g. sg.* gniewa *Fl* i *Pul* 36, 8. 109, 6, *Sul* 45, *OrtMac* 141, *Pul* 37, 3. 68, 29. 77, 55. 84, 3, *etc.*; gniewu *Fl* 21, 21. 37, 3. 68, 29. 84, 3. 101, 11. Moys 7, *Fl* i *Pul* 9, 24. 17, 18, *Dek* V 1, *Spow* 4, *Sul* 60, XV *med. R* XXII 236, *BZ* Ex 15, 8. II Par 28, 13, *OrtBrRp* 103, 4. 104, 1, *OrtMac* 141, 1461—7 *Serm* 249v, *MW* 81a, *Naw* 177, XV *p. post. RozmPam* 473, *EwZam* 298, *Rozm* 665; ~ *d. sg.* gniewu *Fl* 77, 55, *BZ* Neh 9, 26, *Pul* Deut 28, *Rozm* 799, *etc.*; gniewowi *Fl* 77, 64, *Pul* Deut 24; ~ *ac. sg.* gniew *Kśw* cr 18, 1398 *BiblWarsz* 1861 III 34, *Fl* 16, 14. 34, 3, *Fl* i *Pul* 68, 29. 77, 45.

54. 64. 84, 3. 4. Moys 7, *etc.*; ~ *i. sg.* gniewem *Gn* 173a, *Fl* 137, 8, *Dek* III 13, *Spow* 1. 3. 5. 6. 8, *Błaż* 321, *etc.*; ~ *l. sg.* (w) gniewie *Fl* i *Pul* 2, 5. 6,1. 17, 10. 34, 23, *Spow* 2, XV *med. MPKJ* V 431, *etc.*; gniewu *OrtBrRp* 62, 3; ~ *n. pl.* gniewowie *Pul* 87, 17; ~ *g. pl.* gniewow *Dział* 47; ~ *ac. pl.* gniewy *MW* 68b; ~ *i. pl.* gniewy *BZ* Gen 4, 5, *Rozm* 133. 807.

Znaczenia: **1.** '*gniew, złość, wściekłość, niechęć, niełaska, ira, furor, iracundia, indignatio, livor, invidia*': Ktorimy grehi tuorcha suego na gnew pouabil *Kśw* cr 18; Tegdi molwicz bødze k nym w gnewe swoiem (tunc loquetur ad eos in ira sua) *Fl* 2,5, *sim. Pul*; Gospodne, w twoiem roserdzu ne swarz me any w twoiem gnewe kazni me (neque in ira tua corripias me) *Fl* 6. 1, *sim. Pul*; Rozgnewal iest boga grzeszni, podług mnoszstwa gnewu swego ne szukacz bødze (secundum multitudinem irae suae non quaeret) *Fl* 9, 24, *sim. Pul*; Wszedł iest dym w gnewe iego (ascendit fumus in ira eius), a ogen od oblicza iego zaszegl se iest *Fl* 17, 10, *sim. Pul*; Ziawona sø zaloszena zem ad (*pro* od) karana twego, gospodne, od wetchnena ducha gnewu twego (ab inspiratione spiritus irae tuae) *Fl* 17,18, *sim. Pul*; Bo gnew w rozgnewanu iego (quoniam ira in indignatione eius), a sziwot w woli iego *Fl* 29, 5, *sim. Pul*; W gnewe zemskem molwøcz, lsci sø mislili (in iracundia terrae loquentes, dolos cogitabant) *Fl* 34, 23, *sim. Pul*; Zostan od gnewa y opuszczi roserdze (desine ab ira et derelinque furorem) *Fl* 36, 8, *sim. Pul*; Ne iest zbawene w czele moiem od oblicza gnewu (*Pul*: gnyewa) twego (a facie irae tuae) *Fl* 37, 3; Wiley na ne gnew twoy y roserdze gnewu (*Pul*: gnyewa) twego polapi gy (effunde super eos iram tuam et furor irae tuae comprehendat eos) *Fl* 68, 29, *sim. Pul*; Albo zapomni smilowacz se bog, albo wztrzima w gnewe swoiem miloserdza swoia (aut continebit in ira sua misericordias suas)? *Fl* 76, 9, *sim. Pul*; Ieszcze karme gich bechø w usczech gich, a gnew boszi wstøpil na ne (et ira dei ascendit super eos) *Fl* 77, 34, *sim. Pul*; Kelcokrocz roszurzali sø gi na puszczi, w gnew pobudzali gi w przezwodzu (in iram concitaverunt eum in inaquoso)? *Fl* 77, 45, *sim. Pul*; Poslal w ne gnew rozgnewana swego, rosgnewane y gnew, y zamøt (misit in eos iram indignationis suae, indignationem et iram, et tribulationem) *Fl* 77, 54, *sim. Pul*; Drogø vczinil sczdze gnewu swemu (viam fecit semitae irae suae, *Pul*: gnyewa swego) *Fl* 77, 55; W gnew (*Pul*: w gnyewye) pobudzili sø gy (in iram concitaverunt eum), w pagorcoch swich y w obrazoch swogich ku gnewowi gy przyvedly (ad aemulationem eum provocaverunt, *Pul:* na gnyew rozdrasznyly gy) *Fl* 77, 64; Zaszsze se ia⟨k⟩o ogen gnew twoy (accendetur velut ignis zelus tuus) *Fl* 78, 5, *sim. Pul*; Tako gonycz bødzesz ye w burzy twoiey, a w gnewe twoiem zamøczisz ie (in ira tua turbabis eos) *Fl* 82, 14, *sim. Pul*; Vkogił ies wszistek gnew twoy, otwroczil ies se od gnewu (*Pul*: od gnyewa) rozgnewana twego (mitigasti omnem iram tuam, avertisti ab ira indignationis tuae) *Fl* 84, 3, *sim. Pul*; Obroczi nas, bosze, zbawene nasze, y otewroczy gnew twoy (*MW* 68b: gnyewy szwoie) od nas (averte iram tuam a nobis) *Fl* 84, 4, *sim. Pul*; A czi ne poznali sø drog mogich, iacosz iesm przisøgl w gnewe moiem (ut iuravi in ira mea), ne *wnydo w odpocziwane moie *Fl* 94, 11, *sim. Pul*, *MW* 117b; Od oblicza gnewu (*Pul*: gnyewa), rozgnewana twego (a facie irae et indignationis tuae), bo wznaszaiø przitrøczil ies me *Fl* 101, 11; Gospodzyn na prawyczy twoyey slomyl yest w dzen gnewa swego krole (confregit in die irae suae reges) *Fl* 109, 6, *sim. Pul*; Nad gnewem (*Pul*: na gnyew, *sim. MW* 137b) neprz⟨y⟩aczelow mogych wszczøgnal ges røka twoga (super iram inimicorum meorum extendisti manum tuam) *Fl* 137, 8; Spuszczyl ges gnew twoy, gensze poszarl ge yako szczblo, a w duchw gnewv (*Pul*: roszyerdza, *BZ*: w duch gnywu) twogego sebraly sø se (misisti iram tuam... et in spiritu furoris tui congregatae sunt aquae Ex 15, 7—8) *Fl* Moys 7, *sim. Pul*, *BZ*; Nye zabyyay kromya oszadzenya nyekogo gnyewem, rąka any radą *Dek* III 13; Czczy matka i occza twego, abi wscdl gnew (*leg.* gniewu) mego *Dek* V 1; Szpowadami szø..., yszeszmi szgrzeszili... gnewem (*Spow*: 2: w gnewe, 4: s gneywu) *Spow* 1. 3. 5. 6. 8; Thakesz y oczecz moy nebeszky wczini wam, acz ne othpuszczicze wszelky, yeden iaco drugy, brathw szwemu gnew (Mat 18, 35) *ca* 1420 *R* XXIV 82; Wmakczon bywa bozi gnew *ib.* 83; Gnyef fulmen 1437 *Wisł* nr 228, s. 87; Gnyew rancor *ib.* s. 88; Sylny gnew ira fortis et indeliberata, non permittit operari iusticiam dei 1438 *R* XXII 353; O bozzem gnyewye przeczywo takym pobudzonem (in ira dei contra tales excitanda) XV *med. MPKJ* V 431; Czichi gest..., gen nykomu nye zawadza, a scham wschitko czirpy przes gnyewu, bo nawyączschi gnyew biwa o gimyenye XV *med. R* XXII 236; Gnyew vultus autem domini super facientes mala (I Pet 3, 12) XV *med. SKJ* I 98; Nam vbi rancor et inquietudo, swar, gnyew a nyepokoy, cordis, ibi non potest habitare XV *med. SKJ* V 253; Vbacz grzechow ssiedm bycz:... pycha..., gnyew, zazdrosc *ca* 1450 *PamLit*

IX 319; Zabylesm czlowyeka na mem lowye, a mlodzencza w gnyewye mem (occidi... adolescentulum in livorem meum) *BZ* Gen 4, 23; A tu przebędzesz kylko czasow s nym, asczy syø za tym vpokogy gnyew brata twego (donec requiescat furor fratris tui) *ib.* 27, 44; *Przeklyøti gich wzgardzenye, bo gest vstawne, a gnyew gich, bo gest twardi (maledictus furor eorum, quia pertinax, et indignatio eorum, quia dura) *ib.* 49, 7; Wyelyki grzech gest to a gnyew gnyewu bozego nad Israhelem gest (et ira furoris domini imminet super Israel) *BZ* II Par 28, 13; Wzbudzily cyø ku gnewu (provocaverunt autem te ad iracundiam), a otstøpywszi ot cyebye, rzucyly twim zakonem za swe zadki *BZ* Neh 9, 26; Rabies dira phariseos toxicat at pluunt rabidis flammea probra, ospalanye gnewy, labris 1466 *R* XXII 24; ⟨Ranco⟩ris osser⟨dzia⟩ albo gnyevv 1461—7 *Serm* 249v; Gnyevą (*war. lub.*: pyrzchanyą) furoris (terrorem brachii sui ostendet in comminatione furoris et flamma ignis devorantis Is 30, 30) 1471 *MPKJ* V 92; Blogoszlawyeny wszythczy boyączy szye gnyewu boszkyego (qui timet dominum Psal 127, 4) *MW* 81a; Wpadnye thaky w *myerzączką y tez w gnyew boga wszechmogączego, y tez w gnyew... Pyotra y Pawla 1484 *Reg* 724; Na myę szly gnyewowye twoy (in me transierunt irae tuae) y strachy twoye zamøczyly mye *Pul* 87, 17; Rozgnyewaly gy w bogoch czudzych y nyewlyudnoszczy (*pro* w nyelyudzkoszczy) ku gnyewowy przywyedly (et in abominationibus ad iracundiam concitaverunt Deut 32, 16) *Pul* Deut 24; Wydzyal bog y ku gnyewu pobudzon iest (ad iracundiam concitatus est Deut 32, 19) *ib.* 28; Mycy mye wymowyona v Krystha, szyna thwego, bo szye barso yego gnyew (*leg.* gniewu) boya *Naw* 177; Rodzayv yaszczerzyczy, chtho vkasze vam vczyecz od przyszlego gnyevv (quis demonstravit vobis fugere a ventura ira Mat 3, 7, *Rozm* 178: kto vam kazal vczyecz v *nyew przychodzącego)? *EwZam* 298; Tham nauka nąm yesth wydal, by braczczyv kasdi odpuszczal: gnyew, myerzączką y sle szyercze XV *ex. R* XIX 88; Poydzymy a znaydzyemy syna naschego, bycz yemv w ych gnyevye nye vczynyly nyeczo zlego *Rozm* 132; Movy svyąthy Pyotr vyelykygo gnyew (*leg.* gniewu) y barzo gorączego mylovanya napelnyon *Rozm* 665; Tego vymy, yzecz yest pravy czarnokxyasnyk..., a przeto svym czarovanym przyvyodl tvego oycza ku gnyew (*leg.* gniewu) *Rozm* 799; Herod byl yemv nyeprzyaczyelem. Alye kyedy yemv poslal mylego lesucrista, tedy yemv gnyev odpvsczyl *Rozm* 803; A chczącz ych gnyew (*leg.* gniewu) doszycz *vczynysch y rzekl ym *Rozm* 814; Chczącz Pylath doszycz ych gnyew (*leg.* gniewu) vczynycz y przykazall, aby gy na ssmyech oblyeczono v to yste odzyenye pavloczyste *Rozm* 828, *sim. Rozm* 825; ~ Tekdi gdi stala ossada pane Bytgostkey hy Paskowa, tedi poslali comornika hy vosnego do paney hy do Paska prossącz gych prze bok, aby gim othpuscili przissangą hy kgnew pirwey, nisli posli hy ius copczi począti snamonowacz za nimi. Tedi hy pani, y Passek s obu stronu othpuscili tim gistim ossadnikom oba s obu stronu hy kgnew, hy *przisząg 1398 *BiblWarsz* 1861 III 34; Kv zathworzenyv gygraczom kostek slosczivey chytrosczy, gysz obykly pyane a kv gnyewa porvszenyv nyefortvną gygri przywyedzone (qui consueverunt inebriatos aut ad provocationem irae deductos)... s pyenądzy... oblvpycz *Sul* 45; Nyekthorzy sz slachatnego rodv pochodzącz, yako strawcze swey czczy..., vpadayą w gnyew naszey myrszączky (incidunt in iram nostrae indignationis)... Chczemy, aby aczkole nasz gnyew gest gym othpvszczon y pomsta (quod licet nostra ira sit dimissa eis et poena), alye wszdi za kradzeszstwa y skody vczynyone powynny mayą bycz... doszycz vczynycz *Sul* 47; Nye ma bycz... na szmyercz osządzoni... any przes tho vpadnye w nasze obrazenye gnyew (*leg.* gniewu) naszego (nec propter hoc offensam nostram incurrent) *Sul* 60; Oczcecz baczącz..., czso gemv synowye... vczynyly, gim nye thbal any chczal dopomocz..., a thakosz myedzy oboyą stroną myrzączką a gnyew pochodzy (unde inter utramque partem displicentia et rancor morabatur) *Sul* 75; Stary gnyew diuturnus fremitus *OrtCel* 3; Thedy rzekl szwem rzecznykyem po wthore: Then ortel yesth nyeprawdzywy. Y wszyal szye o tho do krakowszkyego dworu, y poszedl w gnyewye (*OrtBrRp* 62, 3: y przyszedl w gnyew, *leg.* gniewu) od gaynego szadv *OrtMac* 81; Ten czlowyek bal szye szwego pana gnyew y szmyerczy *OrtMac* 141, *sim. OrtBrRp* 103, 4; Gdyby nye przyszedl any foldrowal szwego... gymyenya... boyacz szye w sządzye panszkyego gnyewa (*OrtBrRp* 104, 1: gnyewu), czy, czo oszyedly yego domy albo role..., mogaly ony tho odzyerzecz? *OrtMac* 141; ⟨V⟩stawycznye pospolstwo czyny czastokrocz rostargnyenye, w ktoremsze to bracza abo gynszy przyaczele na gnyew abo swar czastokrocz przychodzą (ad rancores seu lites non modicas saepius provocantur, *Sul* 52: kv myrszączcze alybo klopothom nyemalym cząstokrocz szą porvszayą) a tako w szkoda vpadayą *Dzial* 44; ⟨G⟩dysz przy sadzech wierny sądze

nye maya myecz any baczycz gnyewow, any lasky, any darow, gedno podług prawdy y sprawiedlywoscy sądzycz *Dział* 47; A yesly yego gym nye wydam, nye pozbedu szemranya ludskego y gnyewu czeszarzkego XV *p. post. RozmPam* 473; ~ rozgniewać się gniewem: A gdysch y zrzuczyly, krol rozgnyevawschy szye gnyevem vyelykyem y przemogl, y chczyal tey krzyvdy nade wschymy Ierosolmytany msczycz *Rozm* 108; Vschlyschawschy to on nądzny Zyd, rozgnyeval szye sylnem gnyevem *Rozm* 131; ~ (uczynić coś) gniewem, gniewy; A tako vęcz on krol szyln⟨y⟩m gnewem gest na szobe swe odzene rzaszal byl *Gn* 173a; To vsliszew sędza wscyeklym gnyewem yęl sye saam bycz *Błaż* 321; Y rozgnyewal szø gest Kaym przelycznye i smarszcy szø gnyewi (1471 *MPKJ* V 8: gnyewem) lice gego (iratusque est Cain vehementer et concidit vultus eius) *BZ* Gen 4, 5; Vczynyl vyelyc zlego przeczyv mnye, bo dzyalo, ktorem vczynyl, gvaltem rozlomyl... y moy stavek gnyevy skazyl (et meam piscinulam malivole destruxit)... y vypvsczyl z nyego vodą y z rybamy *Rozm* 133; Smovywschy tho Pylat vyelykymy gnyevy, vyschedł na dvor y zavolal *Rozm* 807; ~ *przenośnie*: Witargn duszø moiø od nemilosciwego, gnew twoy (*Pul*: szablyę twoyę) od neprzyaczelow røkø (*pro* røky) twoiey (eripe animam meam ab impio, frameam tuam ab inimicis manus tuae) *Fl* 16, 14; Witargn od gnewu (erue a framea, *Pul*: od szablyc), boszc, duszø moiø *Fl* 21, 21; Wiley gnew (effunde frameam, *Pul*: wyymy szablyę) y swøszi przeciw tim, gisz gonøø me *Fl* 34, 3.

2. *'rozruch, bunt, seditio'*: A gdisz syø pocznye rosnyeczacz gnyew y krzik syø mnozil (cumque oriretur seditio et tumultus increscerct), Moyzes y Aaron vczeklasta do stanv zaslvbyonego *BZ* Num 16, 42; Bilo gich, ktorzisz sø sbiczi, czternaczcze tysyøczow lvda a sedmsed przesz tych, ktorzis sø smarli w gnyewye Chorowem (absque his, qui perierant in seditione Core) *ib.* 16, 49.

Gniewać, Gniewać się *formy*: *praes. ind. 1. sg.* gniewam XV *ex. PF* III 179; *2. sg.* gniewasz *BZ* Gen 4, 6. Tob 3, 13, XV *ex. MacDod* 138; *3. sg.* gniewa *Rozm* 266. 611; *2. pl.* gniewacie *Gn* 173a, 1471 *MPKJ* V 120, *Rozm* 433; *3. pl.* gniewają 1471 *MPKJ* V 60. 100; ~ *imper. 2. sg.* gniewaj *BZ* Tob 5, 19, 1471 *MPKJ* V 129; *2. pl.* gniewajcie *Fl* i *Pul* 4, 5. 98, 1; ~ *part. praes. act. adv.* gniewając *BZ* III Reg 16, 13. 20, 43. IV Reg 22, 17, *MPKJ* V 58, *Rozm* 376; *adi. n. sg. m.* gniewający 1471 *MPKJ* V 103; *f.* gniewająca 1471 *MPKJ* V 115; *g. sg. m.* gniewającego 1471 *MPKJ* V 104; ~ *inf.* gniewać *ca* 1471 *R* XXXIII 126, XV *ex. PF* III 179, *ca* 1500 *Erz* 19, *Rozm* 130. 324. 500. 643; ~ *fut. 2. sg. m.* będziesz gniewać *Fl* i *Pul* 79, 5; gniewać będziesz *Fl* i *Pul* 78, 5. 84, 5; *3. sg. m.* będzie gniewać *Fl* i *Pul* 7, 12; gniewać będzie *Fl* i *Pul* 102, 9. 111, 9; ~ *praet. 1. sg. m.* -m gniewał *Spow* 2, *SkargaPloc* w. 87; *3. sg. m.* gniewał XV *med. R* XXII 238, *BZ* III Reg 15, 30. IV Reg 24, 20; *3. pl. m.* gniewali *BZ* III Reg 14, 22, *Rozm* 589; ~ *condit. 2. sg. m.* -by gniewał *BZ* III Reg 16, 2; *1. pl. m.* -bychom gniewali *Gn* 175b; *2. pl. m.* -byście gniewali *Gn* 175b; *3. pl. m.* -by gniewali *Gn* 175b, *BZ* III Reg 14, 15.

Znaczenia: **1.** *'pobudzać do gniewu, drażnić, irritare, exasperare'*: *kogoś*: Szwych starszych nykdy nye gnyewą⟨j⟩ *Aleksy* w. 73; Przeto wrocz syø a gydzi w pokoiv, a nye *gnyewaw ksyøszøt fylystinskich (et non offendas oculos satraparum Philisthiim) *BZ* I Reg 29, 7; Czinyly sobye lugy, abi gnyewaly pana (ut irritarent dominum) *BZ* III Reg 14, 15; Prze tø wynø, ysze gnyewal pana boga israhelskego (quo irritaverat dominum deum Israel) *ib.* 15, 30; Szal my thego, yszem cza gnyeval *SkargaPloc* w. 87; Vyem, yschby szye moglo stacz dobrze, alye nye sznym ('śmiem') gnyevacz oycza mego *Rozm* 500; ~ *kogoś czymś*: Przes tocz na vasz nasz Xc mily ten tho strach gestcy on gy... bil spuscil..., abiscze go vy vaszimy grzechy vęcze ne *gnoualy *Gn* 175b; Mile dzathky, yszebiscze vy tho dobrze vedzely, kakocz nasz Xc mily gestcy on nam barszo milosciuy, abichom go mi naszymy grzechy ne gneualy *Gn* 175b; Xc mily gest szø on byl naszim othczom vkaszal gneflyvy i tesze prycry tegodla, abicz go ony svymy grzechy ne gneualy *Gn* 175b; Wyącz gdi kto wspomyonąw, cze timi rzeczami pana boga gnyewal y szal mu tego..., ten a taky zaluyączi bądze vczyesson XV *med. R* XXII 238; Prze wszelke grzechi Bazowi a grzechy Hela, sina gego, gymysz zgrzeszily..., gnyewaiøcz pana boga israhelskego swimy marnoscyamy (provocantes dominum deum Israel in vanitatibus suis) *BZ* III Reg 16, 13; Svavolya boga gnyeva, ray lupy, pkyel bogaczy a vschemv grzechovy yest poczathek *Rozm* 611; ~ *kogoś* przez *coś*: Przi-prawyalesz lyvd moy ku grzechu israhelski, abi myø gnyewal przes gich grzechi (ut me irritares in peccatis eorum) *BZ* III Reg 16, 2; ~ *kogoś* w *czymś*, na *czymś*: Alle vy gy Barthodzegem naszyuacze, a f them vy barszo milego Xa gnevacze *Gn* 173a; Czinyl dom Iudow nyeprawye przed bogem, a gnyewaly gy na wszitkem (et irritaverunt eum super omnibus), gesz czinyly oczczowye gych swimy grzechi *BZ* III Reg 14, 22;

Isze opuscywszi myø y obyatowaly czvdzim bogom, gnyewaiøc myø na wszitkich vczincech swu røku (irritantes me in cunctis operibus manuum suarum) *BZ* IV Reg 22, 17; ~ *bez kontekstu składniowego*: Gnyewayą provocant (audacter provocant deum Job 12, 6) 1471 *MPKJ* V 60; Drasynyą, gnyewaya exacerbavit (filii Israel, qui usque nunc exacerbant me in opere manuum suarum Jer 32, 30) *ib.* 100; Gnyewayąnczy exasperans (si forte quiescant, quoniam domus exasperans est Ezech 2, 5) *ib.* 103; Gnyewayączego exasperantem (dic ad domum exasperantem: Nescitis, quid ista significent? Ezech 17, 12) *ib.* 104; Drasznyącza, gnyevayącza provocatrix (vae, provocatrix, et redempta civitas Soph 3, 1) *ib.* 115.

2. gniewać się *'być rozgniewanym, okazywać gniew, irasci, furore accendi, succensere, molestum esse alicui'*: Gnewaycze se, a ne zgrzeszayce (irascimini et nolite peccare) *Fl* 4, 5, *sim. Pul*; Bog sødza prawi, mocny y smerny, a yza se bødze gnewacz po wszitky dny (numquid irascitur per singulos dies)? *Fl* 7, 12, *sim. Pul*; Dokødsze, gospodne, gnewacz se bødzesz (*Pul*: dokød szye, boze, gnyewacz będzesz) do concza (usquequo, domine, irasceris in finem)? *Fl* 78, 5; Gospodzin crolowal, gnewaycze se ludzi (irascantur populi) *Fl* 98, 1, *sim. Pul*; Ne na wyeki gnywacz (*Pul*: gnyewacz) se bødze (non in perpetuum irascetur) *Fl* 102, 9; Grzeszny vzrzy, a gnewacz se bødze (peccator videbit et irascetur) *Fl* 111, 9, *sim. Pul*; Czemu szø gnyewasz (quare iratus es)? *BZ* Gen 4, 6; Y wrocyl syø krol do domv swego, potøpyw to *sliszøcz, a gnyewaiøcz syø prziszedl do Samariey (furibundus venit in Samariam) *BZ* III Reg 20, 43; Pozegnane gymyø twe, panye boze..., gen gdi syø gnyevasz (qui cum iratus fueris), mylosyerdze czinysz *BZ* Tob 3, 13; Zyd yeden... vzryącz dzyeczy v sobotą robycz, pocznye szye barzo gnyevacz *Rozm* 130; Tako lyczemyernyczy vzrącz to poczały szye gnyevacz *Rozm* 324; ~ *komuś*, przeciw *komuś*: Aza na weky gnewacz se bødzesz nam (numquid in aeternum irasceris nobis)? *Fl* 84, 5, *sim. Pul*; Bo syø gnyewal pan przecyw Ierusalem (irascebatur enim dominus contra Jerusalem) a przecyw ludze *BZ* IV Reg 24, 20; ~ na *kogoś, coś*: Gospodne, bosze czczy, y dokød bødzesz se gnewacz na modlitwø slugi twego (quousque irasceris super orationem servi tui)? *Fl* 79, 5, *sim. Pul*; Nye gnyevay schą na myą nemo mihi molestus sit (Gal 6, 17) 1471 *MPKJ* V 129; Slusznye, Chryste, na nąsz szą gnyewasz XV *ex. MacDod* 138; At ego nonnihil succenseo tibi gnyewam sie na czya nyeczo XV *ex. PF* III 179; Ya vam movyą, yze kazdy, ktory szye gnyeva na svego bratha (quia omnis, qui irascitur fratri suo Mat 5, 22), ten yest krzyv kv ossądzenyv *Rozm* 266; Czemv szye na mye gnyevaczye, yzem kazdego czlovyeka vzdrovyl v sobota (mihi indignamini, quia totum hominem sanum feci in sabbato Jo 7, 23)? *Rozm* 433; Bo vyedzyala, yze szye Zydovye ganyebny nany gnyevaly y smovyly *Rozm* 589; Przeczyv szvyątoszczy naschego zbavyenya bylo, by ten, ktory przyschedl vmrzecz za vschytky, yącz szye dacz nye chczyal. Tegodlya daye gnyevlyvem odpuszczenye gnyevacz szye na szye *Rozm* 643; ~ *czegoś, z czegoś*: *'o coś, z powodu czegoś, (irasci alicui) quod, (alicui ira movetur) ex aliqua re'*: Czøstom *si ne gneual mich grzechow, czosm sse gich dopusczil *Spow* 2; Proszø cyebye, nye gnyeway syø s tego, yzem chcyal wzwyedzecz rod twoy (ne irascaris, quod voluerim cognoscere genus tuum) *BZ* Tob 5, 19; At nil est causae, quod succenseas nye maszie (*leg.* masz sie) czego gnyevacz XV *ex. PF* III 179; ~ *ze zdaniem*: Tedy poczal yeden zydowsky, ktory yest byl starschy v synagodze, gnyevayącz szye, yze myly Iesus vzdravyal w sobotą (respondens autem archisynagogus indignans, quia sabbato curasset Jesus Luc 13, 14) *Rozm* 376; ~ *bez kontekstu składniowego*: Czo zalugyecze a. gnyevaczie schią quid molesti estis (Mat 26, 10)? 1471 *MPKJ* V 120; Iakoby szą nye gnyvayącz dissimulata ira (*war. kal.*: yakoby schią nye *gnyewacz dissimulatam iram, et dissimulata ira, reversus in domum suam, convocavit ad se amicos suos Esth 5, 10) *MPKJ* V 58; Gnywacz sye succensere XV *ex. PF* III 179; Gnyevącz szya bachari *ca* 1500 *Erz* 19; Gnyevącz szya stomachari *ib.*; ~ Brzysk a. zmyesanye na myą a. gnyewacz szą tumultus (dicebant autem: Non in die festo, ne forte tumultus fieret in populo Mat 26, 5) *ca* 1471 *R* XXXIII 126.

Cf. **Pognicwać się, Przegniewać, Rozgniewać, Zagniewać**

Gniewanie *'gniew, złość, furor, iracundia'*: Nye przestal pan od gnyewu roznyewanya swego wyelykego, gesz syø roznyewalo gnyewanye gego przecyw Iudowy (quod iratus est furor eius contra Judam) *BZ* IV Reg 23, 26; Mocz gego (*sc.* boga) y syla gego, y gnyewanye na wszitki, ktorzi gego ostavaiø (furor super omnes, qui derelinquunt eum) *BZ* I Esdr 8, 22; Laczna kv gnevanv facilis ad irascendum 1461—7 *Serm* 444 r.

Gniewien *cf.* **Gniewny**

Gniewienica *'drewniane siodło, sella equestris*

lignea': Item gnewyenycze, hoc est ligneas sellas, poterit supponere podklad, sed aliud nihil circa easdem reformare 1472 *AGZ* VI 156.

Gniewiwość '*gniew, złość, furor, iracundia*': Wyelyka gnyewyvoscz bosza kapye na nas (magnus enim furor domini stillavit super nos) *BZ* II Par 34, 21; Bo bog nye przeczi iako gyni czlowyek any iako sin czlowyeczi ku gnyewyvoscy syø zapalya (ad iracundiam inflammabitur) *BZ* Judith 8, 15; Porasz gycb mocz sylnø moczø twø, acz gich mocz padnyc w twey gnyewywoscy (cadat virtus eorum in iracundia tua) *ib.* 9, 11.

Gniewiwy '*skłonny do gniewu, gniewny, rozgniewany, iracundus, iratus*': Caszdi gnyewywi gest wszyekli, vderzi, czso w ręku ma XV *med. R* XXII 237; Gdi vbodzi duchem mayą nyebo, a czischi zyemyą, aczsesch ma ostacz pischnim a gnyewywim wyernye sam pkyel? *ib.*

Gniewliwie '*gniewnie, szalejąc z gniewu, furio se, cum ira*': Gnyewlywye furiose XV *p. post. Kałużn* 276.

Gniewliwy *formy*: *n. sg. m.* gniewliwy *Gn* 174a, 175b, *BZ* Gen 16, 12, *Rozm* 116, 142; ~ *i. sg. m.* gniewliwym 1470 *ZapWarsz* nr 3007; gniewliwem *Rozm* 157; *neutr.* gniewliwem *Rozm* 647; ~ *n. pl. m.* gniewliwi 1461—7 *Serm* 96v, *Rozm* 656; ~ *g. pl. m.* gniewliwych *Fl* i *Pul* 17, 51; ~ *d. pl. m.* gniewliwym 1461—7 *Serm* 96v; gniewliwem *Rozm* 642—3.

Znaczenia: **1.** '*skłonny do gniewu, iracundus*': Tescy go on *na chczal sz ogna stvorzicz, abicz on ne bił gneflyvy *Gn* 174a; Xc mily gest szø on był naszim othczom vkaszal gneflyvy i tesze prycry tegodla, abicz go ony svymy grzechy ne gneualy *Gn* 175b; Bosze..., zbawiczelu moy od neprzyiaczelow mogich gnewliwich (liberator meus de inimicis meis iracundis)! *Fl* 17, 51, *sim. Pul*; A ten to bødze czlowyek gnyewliwy (hic erit ferus homo), a røce gego przeczyw wszem, a røce wszech przeczyw gemu *BZ* Gen 16, 12; Gnewliwim iracundis 1461—7 *Serm* 96v; Gnewlivi iracundi *ib.*; Alye Archalaus nye telko na sve omowcze, alye y na sve poddane byl[y] barzo okropny, gnyevlyvy (in sibi subditos crudelius patre desaevit) *Rozm* 116; Nygdy nye byl (*sc.* Jesus) lyekych obyczayow,... tesch nye byl gnyevlyvy (numquam iracundus) *Rozm* 142; Takye to przyrodzyenye, ktoresch szye znamyenvye kolera, nygdy go nye vczynyla gnyevlyvem (numquam eum colera fecit iracundum) *Rozm* 157; Sly Zydovye, gnyevlyvy, mogly byly ye pobycz *Rozm* 656; ~ Przeczyv szvyątoszczy naschego zbavyenya bylo, by ten, ktory przyschedl vmrzecz za vschytky, yącz szye dacz nye chczyal. Tegodlya daye gnyevlyvem odpuszczenye gnyevacz szye na szye *Rozm* 642—3.

2. '*zły, rozwścieczony, iratus, furiosus*': Jakom ya, przyszchethwschy w dom kxandza pyssarzow gwalthem, nye groszylem nv anym ranky na parszvną gego pothnyossl vmyszlem gnewlywym y sz wolą szbyczą gy 1470 *ZapWarsz* nr 3007; Alye thu mamy yescze baczycz, yze pyrvey, nyzly y zvyązaly, rozmayczye y vmaczely zlemy slovy rozmaytemy, szycpanym gnyevlyvem, polyczkovanym, za wlozy rvanym *Rozm* 647.

Gniewnik '*człowiek zagniewany, homo iratus*': Sberz dlvsnyky y gnewnyky, othpros, zaplacz dlvg wsytkim *SkargaWroc* w. 43.

Gniewny '*rozgniewany, iratus*': Gdy gnewen bødzesz (cum iratus fueris Hab 3, 2), myloserdze wspomenesz *Fl* Hab 3, *sim. Pul*; Et immo oportet, quod isti, qui volunt reprehendere tales homines spinosos, gnewne, prius se arment, vbracz, forti paciencia XV *in. R* XXIV 68; Wynydze od ffaraona wyelmy gnyewyen (iratus nimis) *BZ* Ex 11, 9; Sebrali syø przeczyw Moyzeszovi y Aaronovi s krzikem gnyewnim y rzekli (et versi in seditionem dixerunt) *BZ* Num 20, 3; Antipater byl gnyevvyen na oycza (Antipater molestus erat patri), ysch yemv byl brata przystavyl, a takosz nye chczyalo krolestvo na Antypatrovy dzyeczy ydz albo pasez *Rozm* 105.

Gniewosz *bot.* '*niecierpek pospolity, Impatiens Noli tangere L.*': Gnevosch herba abortiva 1437 *Rost* nr 2638; Gnewoss abrotana *ca* 1465 *Rost* nr 4111; Gnyewos molaria *ib.* nr 4112, *sim. ib.* nr 4460; Gnevosch eldromida 1472 *Rost* nr 1620.

Gniezdnik, Gnieźnik 1. '*członek gałęzi rodu związanej uznawanym jeszcze pokrewieństwem, gentis propagine ortus, cuius cognatio cum gente rata tenetur*': Swanthoslaus dixit se esse de una progeniie Velislai... vlg. yednego gnasda,... non sit ipse Swantoslaus sic sibi propinquus, quod esset vlg. gnesdnik vel yedne dzelnicze 1415 *Czrs* 61.

2. *bot.* '*Lathraea Squamaria L.*': Gwyesnyk (*pro* gnyesnyk) crassaria 1460 *Rost* nr 3442; Gnyesznyk crassaria *ca* 1465 *Rost* nr 4227; Gnyeznyk crassaria *ib.* nr 4228; Gnesznik augmatica 1472 *Rost* nr 1748.

Gnieździć '*budować gniazdo, nidum facere*': Tamo wroblowe gnyezdzycz bødø (illic passeres nidificabunt) *Fl* 103, 18, *sim. Pul.*

Gnieźnik *cf.* **Gniezdnik**

Gniłka '*ulęgałka, gniłka, owoc gruszy nieszlachetnej przez leżenie przygniły, Piri communis L. silvestris fructus iacendo mollitus*': Gnilki pira 1472 *Rost* nr 205.

Gnoić 1. *'nawozić, fimo spargere'*: Gnogycz fimare, id est fimo spargere *ca* 1500 *Erz* 20; Gnogycz ffimare *ib.*

2. *'wydalać kał, stercus emittere'*: Gnoycz stercorizare, id est stercus emittere *ca* 1500 *Erz* 20.

Cf. **Rozgnoić się, Zagnoić się**

Gnojny *'mający styczność z gnojem, gnojowy, stercoris, qui stercus attinet'*: Viszediem bronø walnø... asz ku bronye gnoyney (egressus sum per portam vallis... ad portam stercoris) *BZ* Neh 2, 13; Vstavyly... tysyøcz lokcyow muru az do broni gnoyney (aedificaverunt... mille cubitos in muro usque ad portam sterquilinii) *ib.* 3, 13; Bronø gnoynø vdzalal Melchias (portam sterquilinii aedificavit Melchias) *ib.* 3, 14. ~ *Cf.* **Glista.**

Gnojowy *'dotyczący gnoju, stercoralis, qui stercus attinet'*: dzień gnojowy *'dzień, w którym kmiecie byli zobowiązani do pracy dla pana przy wywożeniu czy rozrzucaniu gnoju, dies, quo coloni domino servire atque per eius campum stercus sternere debebant'*: Michael de Czianouice totam medietatem sui dominii... et unam diem laboris in toto anno dictam syrpowy, reliqua die dicta gnoyowi pro se reseruata..., vendidit 1456 *StPPP* II nr 3567.

Gnój *formy*: *n. sg.* gnoj *Fl* i *Pul* 82, 9, *BZ* Tob 2, 11, 1472 *Rost* nr 614, *ca* 1500 *Erz* 20; ~ *g. sg.* gnoja *Fl* i *Pul* 112, 6; gnoju 1424 *ZapWarsz* nr 103, 1466 *R* XXII 19; ~ *ac. sg.* gnoj 1444 *ZapWarsz* nr 566, *BZ* Num 19, 5. IV Reg 18, 27, 1456 *R* XXXIII 183, XV *p. post. R* XLVII 353; ~ *i. sg.* gnojem *BZ* Gen 31, 34. Lev 8, 17, *Rozm* 375; ~ *l. sg.* (na) gnoju *OrtBrRp* 93, 2, *OrtMac* 128.

Znaczenia: **1.** *'nawóz, gnój, fimus, stercus'*: Vczinili se iaco gnoy zeme (facti sunt ut stercus terrae) *Fl* 82, 9, *sim. Pul*; *Pobudzayocz ot zseme nedostatecznego, a z gnoya wznaszayø vbogego (suscitans a terra inopem et de stercore erigens pauperem) *Fl* 112, 6, *sim. Pul*; Jakom ya ne wivoszil Vitkowa gnoyw *diwema woszoma szamowthor 1424 *ZapWarsz* nr 103; Ille, qui seminat ad iiemem, dictum vadium... tenebitur dare... excepto novo fimo al. gnogy (*pro* gnogv), quem fimum de anno presenti educeret 1436 *StPPP* II nr 2640; Jacom ya o tha crzywdą wstal oth Grzegorza, eze my gwalthem pobral gnoy sz moyey obory 1444 *ZapWarsz* nr 566; Skrila modli pod wyelbłødowim gnogem (abscondit idola subter stramenta cameli) y szyadla sama na nyem *BZ* Gen 31, 34; Gymyely szye kto konya, myenyacz, aby ukradzyon..., odpowyadacz ma y podz sz nym do zachoycze, a od tego do drugego asz do tego, czo then kony na szwym gnoyu vchowal *OrtMac* 128, *sim. OrtBrRp* 93, 2; Gnoy fimus *ca* 1500 *Erz* 20; Nyechay yego yescze y tego lata, aczczy okopayą okolo yego y potrzessą gnoyem (fodiam circa illam et mittam stercora Luc 13, 8), azaby vrodzylo ovocz *Rozm* 375; ~ *'gnojowisko, śmietnik, putredo, sterculinum'*: Byzkvp swyat mylvyøczy [...]nyczy pelney wyatra a [...]wy lyezzøczemv w gno⟨ju⟩ (episcopus diligens mundum flabello pleno et testudini iacenti in putredine comparatur) XV *med. MPKJ* V 430.

2. *'odchody, stercus, excrementum'*: Czyelcza skorøø y s myøssem, y s gnogem seszsze (vitulum cum pelle et carnibus, et fimo cremans) *BZ* Lev 8, 17; Prziwyodø... krowø czirwonø... y dasz yø Eleazarovi kaplanovi, ienze... szesze yø przed widzenym wszitkich, tako scorø iako myøsso y krew, y gnoy (comburetque eam cunctis videntibus, tam pelle et carnibus eius, quam sanguine et fimo) *BZ* Num 19, 5; K tobye poslal myø pan moy, abich nye mowyl tymy rzeczamy, a nye k tim møszom,... abi gedly gnoy swoy a pyly mocz swoy (ut comedant stercora sua et bibant urinam suam) *BZ* IV Reg 18, 27; Vsnøl, a w tem vsnycnyv gnoy iastkolyci gorøci gemv w oczy vpadnye, tak isze røcze oszlnøl (calida stercora inciderent super oculos eius fieretque caecus) *BZ* Tob 2, 11.

3. *'ropa, sanies'*: Job... dicitur, quod testa vlg. scorupą, saniem vlg. gnoy, morborum radebat vlg. vczyral, sedens in sterquilinio (Job 2, 8) 1456 *R* XXXIII 183; Domo venie sit vacuum sanie, *gl.* putredine od gnoiv 1466 *R* XXII 19; Gnoy saniem XV *p. post. R* XLVII 353.

4. uszny gnoj *'woskowina, aurium sordes'*: Usny gnoy cerumen 1472 *Rost* nr 614; Vschny gnoy austera *ca* 1500 *Erz* 20.

Gnus *'człowiek gnuśny, leń, leniuch, segnis'*: G⟨n⟩usz segnis 1436 *R* XXIII 277.

Gnusić *'być leniwym, opieszałym, lenić się, segnem esse, dormitare, torpere'*: Gnvsszą torpco 1448 *R* XXIV 351; Ne naturalis coloris tui scintilla torpens, gnvszącz, sopiat in cinere, animum tuum ad laboris studium excita dormitantem, gnvszączy, soporisque superflui detestare pigriciem 1466 *R* XXII 10.

Gnustwo *'lenistwo, opieszałość, segnities, desidia'*: Gnvstwo acidia 1448 *R* XXIV 354; Gdisz dawnoscz prze gnvszstwo alybo lcenywstwo (propter segnitiem et pigritiam, *Dzial* 24: dla lenywstwa) panoow yest vstawyono, skazalismy a vstawily *Sul* 35; My thake baczącz gnvszstwo alybo lenysstwo (desidiam seu pigritiam, *Dzial* 25: lenywstwo) Franczysszkowo, wirzekami...

themv Francyszkovi zawadzicz dwv lyathv rzeczona dawnoscz *Sul* 36; Przetho, aby dobrze robyaczy a opyekadlny nyekthorzy vszythek ss tego wszaly, a lenywe oth gnussthwa a lenywsthwa (a torpore et pigritia) thake bychom othczągnąly a wsbvdzyli, vstawyamy *Sul* 53; Et torporis, gnvstwa, piger arare noluit XV *ex. MPKJ* II 326.

Gnuśnia '*lenistwo, opieszałość, segnities*': Gnvsznya segnicies *ca* 1500 *Erz* 20.

Gnuśność '*lenistwo, opieszałość, desidia*': Ideo autem timorem incussit, ut torpor, gnussnoscz, abiiciatur XV *med. SKJ* V 284; Vbacz grzechow ssiedm bycz teze...: pycha,... gnyew, zazdrosc, gnvsnoscz z obzarstwem *ca* 1450 *PamLit* IX 319.

Gnuśny '*leniwy, opieszały, segnis, piger*': Gdy wszystczy gnvszny a lenywy (omnes desides et lenti) w posczyganyv swey skody malo czvcz szą obykly *Sul* 53; Gnvszny segnis *ca* 1500 *Erz* 20; Gnvszny somnolentus *ib.*; Nye vczynyla krvy (*pro* krev v) yego pyerszyach nyeczystoty any yego vczynyla kyedy gnvsznym albo kyedy lyenyvym (neque lentum nec pigrum) *Rozm* 157.

! Gnyod '*?*': Lypyen daye myod, *gl.* woszy gnyod (*pro* myod*?*) 1471 *CyzKlob* 444.

Gobast (*?*) *bot.* '*Echium vulgare L.*': Gobasth aridella 1460 *Rost* nr 3361.

Godliwy '*stosowny, odpowiedni, aptus, congruens*': Verba huic festiu(it ati congruencia godliva 1477 *MPKJ* II 324.

Godło *formy*: *n. sg.* godło (1244) *KodMazK* nr 448, 1403 *AKH* III 291, *OrtCel* 2, *etc.*; ~ *g. sg.* godła 1425 *StPPP* II nr 2038; ~ *d. sg.* godłu *OrtCel* 8; ~ *ac. sg.* godło 1436 *StPPP* VII 354, 1441 *StPPP* II nr 3032; ~ *i. sg.* godlem 1436 *StPPP* II nr 2636, 1452 *StPPP* II nr 3490.

Znaczenia: **1.** '*umowny krzyk, wołanie goniących przestępcę lub hasło wzywające do gonienia, signum i. e. vocabulum quoddam tamquam tessera constitutum, quo cives ad legis violatores persequendos convocabantur*': Omnes kmetones... contumaces... contra Nicolaum... pro violencia facta in taberna sua et pro fraccione hostiorum duorum, et pro clamacione godło 1402 *StPPP* II nr 888; Viceprocurator... cum Petro... terminum... habent... pro violenta offensa et irruicione ac clamacione godla super dictum procuratorem, ac pro violenta vulneracione famuli eiusdem viceprocuratoris 1425 *StPPP* II nr 2038; Contumaces... contra... abbatem de Andrzeyow pro violenta proclamacione al. za godlem 1436 *StPPP* II nr 2636; Nobilis Stachna... iure euasit nobilem Peregrinum... pro homine fugitiuo... kmethone iuxta acta terminorum et proclamacionem coloni, qui proclamauit al. godło 1436 *StPPP* VII 354; Schiska..., actor, cum Andrea kmetone... terminum habent pro eo, quia veniens... per graniciem unam in tenutam ipsius Ziscze, proclamauit super eum godło et intulit sibi unum vulnus 1441 *StPPP* II nr 3032; Marcissius..., actor, cum kmethone Swanthotha, procuratore... domini de Belczow, habent terminum pro eo, quia idem Swanthota emittens eum de curia proclamavit totam villam post istam proclamationem al. godło et intulit sibi vulnus ipso initio 1446 *RTH* III nr 118; Quas (*sc.* pecunias)... spoliative recepit... et proclamavit post ea godła, ubi Maczkoni septem vulnera... ⟨intulit⟩ 1448 *AGZ* XI 322; Repercussit cum proclamacione al. s godłem 1452 *StPPP* II nr 3490; Godło clamor *OrtCel* 2, *sim. OrtLel* 233, *OrtZab* 527; Nye przybyeszały kv godlv non accurrens ad clamorem *OrtCel* 8; Nobilis Janussius cum kmethonibus... proclamacionem faciendo al. zgod[e]łem... in via libera... receperunt... equum violenter 1481 *StPPP* II nr 4261; Iste homo... recipiebat robora ab ecclesia violenter et proclamacio al. godło facta est per homines. Ad quam proclamacionem nos cucurrimus et in eadem violencia recepimus eosdem duos equos et currum, quos dedimus ad regalem forestam, ut iuris est 1482 *StPPP* II nr 4271; ~ Receperat equum homini... et cum ardenti vestigio, godło, fugatus est et captus 1470 *StPPP* II nr 4025.

2. '*rycerskie zawołanie rodowe, verbum, quo equites eiusdem gentis ad se conclamandos ac convocandos utebantur*': Suscepi... in terram Mazouiam... Ratiborium et Albertum... de terra Polonie et de genelogia ista dicta Gelitho..., et vocitacione, godło, Nagody (1244) *KodMazK* nr 448.

3. '*herb, znak rozpoznawczy, insigne (generis, navis, similia)*': Godło Geralth: crux osmorog, czeczerza na helme 1403 *AKH* III 291; ~ Godła Cast[r]orum (navigavimus in navi Alexandrina..., cui erat insigne Castorum Act 28, 11) 1471 *MPKJ* V 136.

Godne '*danina na rzecz pana feudalnego z okazji uroczystego święta, tributum, quod domino festi sollemnioris occasione solvebatur*': Villas... et villanos ipsarum absolvimus... a dacione... quarumlibet festivitatum ubicunque, quod godne dicitur (1278) 1415 *KodWP* I 418; Sepedicta villa... nobis... singulis annis racione nostrorum jurium ducalium, videlicet godne, pecarne... tres marcas... soluere teneatur 1353 *KodPol* II 299, *sim.* 1355 *KodPol* I 212; Incolas... absoluimus... ab omnibus solucionibus... et vexacionibus vniuersis iuris Polonici...: przewod, godne

ca 1354 *AKH* IV 324; Facientes... incolas... liberos... ab omnibus... solucionibus, exaccionibus... ac tributis,... a podvod, a godne (1359) XV *KodWP* III 133; Ab omnibus solucionibus..., que secuntur: a obras, sep..., przewod, godne, psarske 1363 *Czrs* s. XLV, *sim.* 1368 *KodMazL* 79; Volumus, quod incole dicte ville ab omnibus nostris solucionibus, exaccionibus, castrorum nostrorum laboribus sint liberi..., specialiter tamen ab hiis, que secuntur, videlicet:... godne 1382 *WierzbWarsz* 5; Omnes ville predicte homines... ab omnibus... solucionibus... sint soluti..., a... godne, dimowe 1385 *KodMazL* 103, *sim.* 1399 *KodMazL* 129; Ab omnibus nostris solucionibus, exaccionibus, castrorum nostrorum laboribus et specialiter ab hiis, videlicet pobor, szrzon, godne, psarske, sokolowe, bobrowe 1385 *Monlur* VI 103; Incole ab omnibus... solucionibus... et specialiter a... godne, pszarske... sint liberi 1390 *KodMazL* 109; Ab omnibus nostris solucionibus... sint liberi... et absoluti..., videlicet... a pobor..., godne, sokolne 1444 *Bon* 5; ~ Swesko... habet producere testes contra Pelcam... pro pecoribus violenter receptis et godne dedit tercia die post Natiuitatem Christi 1379 *StPPP* VIII nr 548.

Godni *cf.* **Godny**

Godnie 1. '*należycie, stosownie, iuste, aeque*': Czso gemv za to godnye otplacymi (quid illi ad haec poterimus dignum dare)? *BZ* Tob 12, 3.

2. '*w sposób dozwolony, zgodny z prawem, legitime*': Cząnzza wząntha do dwora pana... wogewodzego godnye mozze bicz wpądzona (pignora recepta ad curiam... palatini licite pelli possunt) *Sul* 19.

Godno godno jest '*nadaje się do czegoś, ma znaczenie, jest korzystne, utile est, valet, prodest*': Godno yest valet XV *p. pr. R* XVI 340.

Godność 1. '*zdatność, sposobność do czegoś, dogodność, habilitas, opportunitas*': Godnosez opportunitas XV *p. post. PF* IV 754; *Gotnosz habilitas *ca* 1500 *R* XLVII 371.

2. '*wartość, cena, pretium*': Ot ktorichkoly rzeczi kupy, ktoregokoly bi rodzayu albo ossobi, albo godnoszczy, albo schaczunku (cuiuscunque generis vel speciei aut valoris) bądąn albo bilibi, targowego braacz nye mayąn *Sul* 112; Jan Jacca nye rosmyothal plothow... Marczinowi any mu uzitku godnoszczi odeschlo, yako kopa 1466 *Czrs* s. LXXXIV.

3. '*ważność, prawomocność, auctoritas*': Take zapiszy y lysthy oth nynyeyszego czasv nycyeney mayą bycz moczy albo godnoszczy (nullius roboris vel momenti) *Sul* 79.

1. Godny, Godni *formy*: *n. sg. m.* godzien XV *med. SKJ* V 273, *MW* 50b; godny, godni 1477 *MPKJ* II 324, XV *p. post. R* XXV 180; *f.* godna XV *p. pr. R* XVI 329; *neutr.* godne XV *med. R* XXV 155, *BZ* Deut 20, 20, 1471 *MPKJ* V 41; godnie 1471 *MPKJ* V 60; ~ *g. sg. m.* godnego *MPKJ* V 75; *f.* godnej *BZ* Judith 6, 6; *neutr.* godnego 1471 *MPKJ* V 75; ~ *d. sg. neutr.* godnemu *MW* 50a; ~ *ac. sg. f.* godną *Fl* i *Pul* 80, 3; *neutr.* godnie 1498 *ZapWarsz* nr 1885; ~ *n. pl. m.* godni 1471 *MPKJ* V 131, *MW* 54b, *ca* 1500 *R* XLVII 371; ~ *ac. pl. m.* godne *Sul* 102; *neutr.* godne XV *ex. SKJ* I 143.

Comparat. n. pl. m. godniejszy XV *p. post. R* XXV 183.

Znaczenia: **1.** '*odpowiedni, sposobny ku czemuś, zdatny ku czemuś, idoneus, aptus, congruens, habilis, dignus*': Tho ma bicz rozumyano..., acz tako slyachczicz yako wlodika... swey *nyevynusczy przes swyatky godne albo dostoyne nye oczisczyąn (per testes idoneos non expurgaverit) *Sul* 102; Nuptaque conveniens, godna, thori XV *p. pr. R* XVI 329; Godne, szluszne idoneos XV *med. PF* V 73; Nemo est tam idoneus tako godzyen XV *med. SKJ* V 273; Godny idonei (haec commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt et alios docere II Tim 2, 2) 1471 *MPKJ* V 131; Ideo est Xp bonus et verus est, qui est aptus, godny, ad istam fallacem vitam pro tempore non eterno, etiam ad vitam eternaliter manentem salus est 1477 *MPKJ* II 324; O, iakiey czistoti wam bilo potrzeba ku godnemu sluzenyu takiey panyey! *MW* 50a; Cum diuine voci nullus consonus appareret, nykth nye byl godny, pontifex iterato ad consulendum dominum precibus adiuit XV *p. post. R* XXV 180; Conderet sua arma, ut sint pociores, godnyeyszy, ad futuram litem *ib.* 183; Abiles sunt, id est gotny *ca* 1500 *R* XLVII 371; ~ Godne wydzienye digna spectacio (interfecit... virum dignum spectaculo II Reg 23, 21) 1471 *MPKJ* V 41; ~ *czemuś*: Slovą roszmagythe albo szmyechovy godne nye movycz (verba vana aut risui apta non loqui) XV *ex. SKJ* I 143; ~ ku *czemuś*: Splendidum cor bonum in epulis godne yest ku thym godom (splendidum cor et bonum in epulis est Ecclus 30, 27) XV *med. R* XXV 155; Iest (*sc.* drzewie) plone a k ginim potrzebam godne (ligna... in ceteros apta usus) *BZ* Deut 20, 20; Yako mnye Sthanysław Myczkowycz w gayv moyem... rabal drzewo godnye kv budowanyv y gynsche drzewa pospolythye 1498 *ZapWarsz* nr 1885; ~ dla *czegoś*: S kthorich ieden dla strozey dziewici Mariey godzien bil wszisthek *MW* 50 b; ~

z bezokolicznikiem: Prosimi czio..., biszmy bili godny przyjącz dari łaski twoicy *MW* 54b; ~ *dubium*: Od kochanya godnego (*war. lub.*: od kochanya ssna godnego) a delectacione somni convenientis (Sap 7, 2) 1471 *MPKJ* V 75; ~ godnie jest *'godzi się, przystoi, decet, dignum est'*: Godnyely iest dignum ducis (homo..., brevi vivens tempore, repletur multis miseriis... Et dignum ducis super huiuscemodi aperire oculos tuos et adducere eum tecum in iudicium Job 14, 3) 1471 *MPKJ* V 60.

2. *'należny, zasłużony, debitus, iustus'*: Godney møki od myecza mego przimø (dignas mei gladii poenas exceperint) *BZ* Judith 6, 6.

Cf. **Ziele**

2. Godny, Godni *'z godami, tj. świętami związany, sollemnis, ad sollemnia pertinens'*: Trøbicze w godnø trøbø (buccinate in neomenia tuba), we znameniti dzen swøczena waszego *Fl* 80, 3, *sim. Pul.*

Godować *formy*: *praes. ind. z partykułą* ać *dla wyrażenia trybu rozkazującego*: *3. pl.* ać godują *BZ* Tob 2, 2; ~ *imper. 1. pl.* godujmy *ca* 1450 *PF* IV 572; ~ *part. praes. act. adv.* godując XV *med. R* XXII 234, *BZ* II Esdr 7, 14; *adi. g. pl. m.* godujących 1438 *R* XXII 351; *i. pl. m.* godującymi *Rozm* 381; ~ *inf.* godować XV *p. pr. R* XLVII 359, *BZ* II Esdr 9, 55, 1466 *R* XXV 138, *Rozm* 388; ~ *fut. 3. pl. m.* godować będą 1471 *MPKJ* V 65; ~ *praet. 3. sg. m.* godował 1466 *R* XXV 138, 1461—7 *Serm* 110r, *Rozm* 111; *3. pl. m.* godowali *BZ* Tob 7, 17. 11, 21; ~ *condit. 1. sg. m.* -bych godował *Rozm* 388; *1. pl. m.* -bysmy godowali *Rozm* 387; *3. pl. m.* -by godowali *BZ* II Esdr 9, 55.

Znaczenie: *'ucztować, epulari, convivari'*: Ale godwywczich epulemur in puritate scilicet iusticie 1438 *R* XXII 351; Godowacz epulari XV *p. pr. R* XLVII 359; Tho wschitko bilo blogo obludne..., yako snacz na onim *bogaczczu, gen po tem blodze, gesch myal dzen pole dnya goduyącz (epulabatur quotidie Luc 16, 19), potim krople wodi ządal v zebraka XV *med. R* XXII 234; Goduymy (*R* XXII 351: *godwmy)... nye ⟨w⟩ qwassye starem..., ale w przessnosczy abo w nyeqwassnosczy czystoti a prawdi (itaque epulemur non in fermento veteri..., sed in azymis sinceritatis et veritatis I Cor 5, 8) *ca* 1450 *PF* IV 572; Slauily dzen slawni przesnyczni za syedm dny goduiøcz w vydzenyv bozem (et celebraverunt diem festum azymorum septem diebus epulantes in conspectu domini) *BZ* II Esdr 7, 14; Y oteszly wszitci gescz a pycz y godowacz (abierunt omnes manducare et bibere, et epulari), a dacz dari tim, ktorzi nye myely, abi takesz godowaly (ut epularentur) *ib.* 9, 55; Potem gdisz przyszedl bil geden ⟨dzień⟩ swyøta bozego a obyad bil dobri vczinyon w domu Thobyasovye, rzekl sinu...: Gydzi a przyiwyedzi tu nyektore z naszego pokolenya..., acz s namy goduiø (ut epulentur nobiscum) *BZ* Tob 2, 2; Podle tego tedi prawa vczyny zapys malzenski. A potem godovaly chwalyøcz boga (post haec epulati sunt benedicentes deum) *ib.* 7, 17; Za syedm dny godowaly s wyelykø radoscyø (per septem dies epulantes omnes cum gaudio magno) *ib.* 11, 21; Godowal epulabatur 1466 *R* XXV 138; Godowacz epulari *ib.*; Godoval discumbebat 1461—7 *Serm* 110r; Godowaczy bandą epulentur (et iusti epulentur Psal 67, 4) 1471 *MPKJ* V 65; Archelaus... vyschedwschy s kosczyola y godoval svemy (*leg.* z swemi) przyaczyelmy (erat cum amicis in epulis) *Rozm* 111; Tedy tobye czescz bądzye przede wschytkymy godąyączymy *pospulv (coram simul discumbentibus Luc 14, 10) *Rozm* 381; Przyvyedzcye czy⟨e⟩lą tluste, zabyczyesz, abysmy vzyvaly y godovaly (et epulemur Luc 15, 23) *Rozm* 387; Nygdysz my nye dal yednego kozlyeczya, abych ss mymy przyaczyelmy godoval (ut cum amicis meis epularer Luc 15, 29) *Rozm* 388; Godovacz a veszelycz szye mvszymy (epulari autem et gaudere oportebat Luc 15, 32), yze ten brath tvoy... yest nalyezyon *ib.*

Godowanie *formy*: *n. sg.* godowanie XV *ex. MPKJ* II 325; ~ *g. sg.* godowania *MPKJ* V 111, 1475 *R* XXV 129; ~ *d. sg.* godowaniu *BZ* Tob 9, 12; ~ *ac. sg.* godowanie 1471 *MPKJ* V 25; ~ *l. sg.* (w) godowaniu XV *med. R* XXIV 371, 1471 *MPKJ* V 83; ~ *n. pl.* godowania 1434 *PF* V 31.

Znaczenie: *'ucztowanie (najczęściej wystawne, przesadne), epulae, comissatio'*: Godowanya commessationes 1434 *PF* V 31; Syedly spolu ku godowanyv (accesserunt ad convivium) a tak... swadzebne godi slavyly *BZ* Tob 9, 12; Godowanye epulum (si quando habebitis epulum et dies festos, et calendas, canetis tubis super holocaustis et pacificis victimis Num 10,10) 1471 *MPKJ* V 25; W godowanyą in epulis (splendidum cor et bonum in epulis est Ecclus 30, 27) *ib.* 83; De sua tam dulci epulacione godowanya 1475 *R* XXV 129; ~ Nye w godovanyv vel nye v obzarstwe non in comessacionibus (Rom 13, 13) XV *med. R* XXIV 371; Godowanye comessaciones, id est inordinate et frequentes comestiones XV *ex. MPKJ* II 325; ~ *w przekładzie łac.* commistio (*też* commixtio) *'mieszanie' wziętego za* comissatio (*w łac. średniowiecznej też* commextio) *'ucztowanie'*:

Od godowanya a. myessąnya (*war. kal.*: myeschanya) a commixtione (quievit paululum civitas a commistione fermenti, donec fermentaretur totum Os 7, 4) *MPKJ* V 111.

Gody *formy*: *n. pl.* gody XV *med. R* XXIV 351, *BZ* Ex 13, 6, XV *p. post. R* XIX 48, *etc.*; ~ *g. pl.* god 1393 *Leksz* II nr 1555, 1400 *HubeZb* 77, *Fl* i *Pul* 73, 5, 1405 *HubeZb* 106, 1407 *HubeZb* 86, *etc.*; ~ *d. pl.* godom *Ksw* dv 3, XV *med. R* XXV 155, *BZ* Deut 21, 20, *Naw* 128; godam *Rozm* 528; ~ *ac. pl.* gody *Gn* 184 a. gl. 70 b, 1405 *HubeZb* 105, 1409 *Piek* VI 387, *etc. etc.*; ~ *i. pl.* gody 1401 *Piek* VI 44, 1403 *HubeZb* 110, 1407 *HubeZb* 87, 1413 *KsMaz* I nr 2108, *etc.*; ~ *l. pl.* (po) godziech 1401 *Piek* VI 39, 1423 *AKPr* VIIIa 162, 1425 *MPKJ* II 303, 1430—2 *JP* XXXVI 35, *BZ* I Reg 20, 27, *Rozm* 380.

Znaczenia: **1.** *'święto, dies festus, sollennitas, feriae, festum'*: **a.** *chrześcijańskie, quae a Christianis celebrabantur*: Ta sloua pisc suøti Lucas na cesch y na falø godom nyneysim *Ksw* dv 3; Gody solempnitate *ca* 1428 *PF* I 495; Vyelykc, waszne, costowne tho v boga gody sszą XV *med. R* XXIV 351; ~ **b.** *starotestamentowe, quae a Iudaeis celebrabantur*: Slawili sc sø, gisz cze nenawidzeli posr⟨z⟩od got twogich (in medio solemnitatis tuae) *Fl* 73, 5, *sim. Pul*; Y bødzeczye myecz dzen ten to w *pamyoczy a bødzeczye gy slawycz gody panu w waszich rodzech chwalø wyecznø (celebrabitis eam solemnem domino in generationibus vestris cultu sempiterno) *BZ* Ex 12, 14; Dzen szodmi tymysz godi bødzye poczczyon (dies septima eadem festivitate venerabilis) *ib.* 12, 16; A paklybi kto czucz do waszego chczyal wnycz zboru... a uczynycz godi boszego przyszczya (voluerit... facere Phase domini), obrzezan ma bicz pyrwey kaszdi pacholik gego *ib.* 12, 48; W osmi dzen bødøø godi bosze (in die septimo erit solemnitas domini) *ib.* 13, 6; God przesnyczych ostrzegay (solemnitatem azymorum custodies) *ib.* 34, 18; Godi tydnyowe (solemnitatem hebdomadarum) vczynysz sobye w pyrwich vrodach sznywa swego pszenycznego, a godi gdisz wroczy sze czasz lyetni, wsziczko sgromadzysz (solemnitatem, quando redeunte anni tempore cuncta conduntur) *ib.* 34, 22; Nye bødzesz offyerowacz na kwassonem chlebye krwye offyery mey any ostanye do yutra s offyery god przesnycz (neque residebit mane de victima solemnitatis Phase) *ib.* 34, 25; To offyarowacz bødzecze panv na godi wasze (in solemnitatibus vestris) *BZ* Num 29, 39; Trembcze w godnø trøbę w znamyenyty dzyen god wasszych (bucinate in neomenia tuba in insigni die solemnitatis vestrae, *Fl*: swøczena waszego) *Pul* 80, 3; Yest bylo blysko svyątego dnya zydovskyego, ktore zvano scenophegya, yakoby rzekl gody namyothow (feriae tabernaculorum), bo tedy Zydovye sczynyvschy namyothy y yathy y czynyly gody, yako v nasz w Szvyątky *Rozm* 430; Przygotovaly vschythky potrzeby kv *vyelykonoczney godam (ad manducandum pascha cuncta paraverunt) *Rozm* 528; ~ *'pierwszy dzień miesiąca obchodzony jako święto, Calendae'*: Ale gdisz slunce wesczdlo drugego dnya po godzech (post calendas) *BZ* I Reg 20, 27; Nye vkusyl tego to drugego dnya na godi (in die calendarum secunda) chleba *ib.* 20, 34; Gothowy schią (*pro* godowyc schą, *war. lub.*: *godzye szą, *pro* gody szą) kalende sunt (ecce calendae sunt crastino I Reg 20, 5) 1471 *MPKJ* V 37; Noue gody calende (hodie non sunt calendae neque sabbatum IV Reg 4, 23) *ib.* 46; W gody (*war. kal.*: w godzynach) in calendis (super principem erunt holocausta et sacrificium, et libamina in solemnitatibus et in calendis Ezech 45, 17) *MPKJ* V 107; Goth, myessyączнich dny (*war. kal.*: oth myeschancznich dny) kalendarum (porta atrii interioris... in die calendarum aperietur Ezech 46, 1) *ib.*; ~ Gody myeschączane (*war. lub.*: myesyaczne) neomenia (et cessare faciam omne gaudium eius, solemnitatem eius, neomeniam eius, sabbatum eius et omnia festa tempora eius Os 2, 11) 1471 *MPKJ* V 110; Gadobnewyenya (*leg.* god obnowienia) myessączow (*war. kal.*: *gadobnych myeschanczow) neomenia (neomeniam et sabbatum, et festivitates alias non feram Is 1, 13) *MPKJ* V 87.

2. *'święta Bożego Narodzenia, festum Nativitatis Christi'*: Jaco mi Laurencius slubil *Gamni do Goth przinesez na *praw pro 20 marcis 1393 *Leksz* II nr 1555; Przedwoy za Miczka rœczil Chebdze, eze ymal dzirszecz Wilczkow oth God do God 1400 *HubeZb* 77; Kmotowna ne podzocowala panu lowczemu ny pirzwi..., ny poti dzen po Godzech 1401 *Piek* VI 39; Iacosmi bili posili ('pośli') *Woczechomi v czasz przet Godi do woytha z Buku 1401 *Piek* VI 44; Kmecz od Ondrzeya visszedl trzy nedzele przed Gody 1403 *HubeZb* 110; Dominus Dobkus de Kosicz habet terminum cum advocato de Pylszna primo termino po Godi iudicio post festum Nativitatis Christi 1379—404 *Biecz* I 36; Climonth ranczil Symunowi sescz grziwen groszowich na ti Godi 1405 *HubeZb* 105; Rey osszadl u pana Lenartha od God do God *ib.* 106, *sim.* 1407 *HubeZb* 86; Paszek kazal Andrzeowi precz dwe nedzeli przed Gody 1407 *HubeZb* 87; Yacom

ya ne ranczil Potroui panczi cop na thi Godi 1409 *KsMaz* I nr 1425; Jacom ya sztargoval o Falanczicze s Gotharthem, veczne ma mye (*leg.* mi je) na Gody wszdacz 1413 *Czrs* 40; O ctori dom na mø Adam szalowal, o thenem ya s nim mal smowø, esze mi go przed Godi wipusczil 1413 *KsMaz* I nr 2108; Micolay nye mal dacz pyanczinacczye grziwen szirokich groszi na Godi 1416 *AKH* III 267, *sim.* XV *in. Malk* 118; Elzbyetha... trzeczi dzen po Godzech jezdzila do Sczepana w dom, aby yey spelnił pyenandze podlug zapysu 1423 *AKPr* VIIIa 162, *sim.* 1425 *MPKJ* II 303; Jako Sczepan myal dlusnykom zaplaczycz setm cop Przedwoyowey a trzy copy na Gody, a ony skodny ne mali bycz dzeczy 1426 *ZapWarsz* nr 189, *sim.* 1428 *ZapWarsz* nr 2851; Ma dacz tres grossos y cztyrdzeszczy panu Pelcze na swąthy Mychal. Gdyby nye dal, tedy na Gody... sztho grosy dacz, a gdyby nye dal sztho grosy, tegdy po Godzech wąsanye dacz w swoy dom 1430—2 *JP* XXXVI 35; Jacom ya wstal oth Jana o tha krzywda, yze ma na Godi nye szedlyl 1433 *Czrs* s. LXXXI; Herborth tenebit eandem villam ad aliud festum Nativitatis Christi comuniter, videlicet od Kod do Goth 1436 *AGZ* XIII 1; Jacom ya ne winowath oczczewy memu połukopya za plath na mynąle Gody 1444 *ZapWarsz* nr 742; Tho sza wazane czaszy za wszythky nyedzyelye y pyathky, tho krzyzowa y aduenth przed Gody *OrtMac* 92, *sim. OrtBr* VII 549; Quam particulam ipse Ribalth tenebit od God do God 1457 *TymProc* 340; Swyąnthy Thomek patrzy God 1471 *CyzKlob* 445; Stanislaus... dicta bona... modo obligatorio tenebit... a Natali Domini iuxta consuetudinem terrestrem al. od God do God 1480 *AkChelm* XIX 12.

3. *'uczta, convivium, epulae, coena'*: Qui missi sunt, ut vocarent homines ad convivium gody XV *med. GlWroc* 112v; Yako dzyscha thym, czo maya gydz na gody sicut fieri solet bonis lecatoribus XV *med. R* XXV 154; Godne yest ku thym godom splendidum cor bonum in epulis (Ecclus 30, 27) *ib.* 155; A gdisz bili weszły w gego dom, vczynyl gest godi (fecit convivium) *BZ* Gen 19, 3; Vczynyl gest Abraham wyelikye godi (grande convivium) *ib.* 21, 8; A tako vczy-⟨ni⟩wszy godi (inito convivio), gedly *ib.* 24, 54; Genze to (*sc.* Laban) zezwaw wyelykye przyyaczyelye na godi (ad convivium), vczynyl swaczbø *ib.* 29, 22; Syn nasz... oddal syø iest obzarstwv y nyecistocze, y godom (comessationibus vacat et luxuriae atque conviviis) *BZ* Deut 21, 20; Przikazal Raguel skopu zabycz a godi przipraviicz (praecepit... parari convivium) *BZ* Tob 7, 9; Raguel... swey gospodiny Annye przikazal, abi stroyla godi swadzebne (ut instrueret convivium) *ib.* 8, 21; Kazal przipraviicz godi wyelebne (fecit... parari epulas) wszem swim søsyadom y przyiacyelyom *ib.* 8, 22; Syedly spolu ku godowanyv. A tak z boiaznyø bozø swadzebne godi slavyly (nuptiarum convivium exercebant) *ib.* 9, 12; Czanste gody epulas (qui diligit epulas, in egestate erit Prov 21, 17) 1471 *MPKJ* V 69; Braczya nye mayą chodzyczy na nyepoczlive gody (ad inhonesta convivia) y svadziby 1484 *Reg* 710; A iako bylo w dzyen vrodzenya Herodova, tedy vczynyl gody vyelykye (coenam fecit Marc 6, 21) *Rozm* 346; Nykt ny ma sobye ządacz vyschego myescza, kyedy bądzye na godzyech *Rozm* 380; Kyedy czynysch gody (cum facis convivium Luc 14, 13), vzovy vbogye *Rozm* 381; ~ Svøthy Gan... gesthcy mu on tako rzecl byl, ysze nagotug szø thy k themu..., aby thy ku mne... na gody prysetl moge *Gn* 184 a; Gyenze ⟨by⟩ mnye donyoszl po thym zywoczye kv vyekvysthym godom y nyebyeszkyemv veszelyv *Naw* 128; ~ Pozaluy mya, sztary, mlody, bocz my przyszly krwawe gody XV *p. post. R* XIX 48; ~ *'uczta weselna, wesele, nuptiae, nuptiarum epulae'*: Kalsdego, choscy na gego gody przyde omnes, qui ad eius nupcias intrauerunt *Gn* gl. 70b; Na gody ad nupcias XV *med. R* XXIV 363.

4. *'danina na rzecz pana feudalnego z okazji uroczystych świąt, tributum, quod domino sollemniorum festorum occasione praestari solebat'*: Sextum gallum eciam censualem et honores al. gody bis in anno ipse scultetus et eius posteri libere percipient et possidebunt (1365) 1558 *MMAe* X 188; Agrorum pars accidit... Stanislao..., census omnes... per medium, inuitaciones kmethonum al. gody cum gallis eciam per medium 1482 *StPPP* IX nr 929.

5. *dubium*: Otha ne wszanl grziwni oth Sandziuoya za to, bi dal yego rœcoymam milczenye o ffszitky godi 1409 *Piek* VI 387.

Godzić (się) *formy*: **a.** *z zaimkiem zwrotnym* się: *praes. ind. 3. sg.* godzi *Sul* 48, *BZ* Gen 6, 21. Tob 6, 9, *OrtBrRp* 38, 1, *OrtMac* 41, XV *p. post. R* I s. XLI; *3. pl.* godzą XV *med. MPKJ* V 426, *BZ* Deut 20, 19, *Rozm* 265; ~ *part. praes. adi. n. pl.* godzące XV *p. post. PF* III 291; *l. pl. m.* (w) godzących *Sul* 46; ~ *inf.* godzić *ca* 1428 *PF* I 480; ~ *fut. 3. sg. m.* będzie godził 1484 *Reg* 707; *f.* będzie godzić *Rozm* 265; ~ *praet. 3. sg. m.* godził *Dział* 38; *f.* godziła *Rozm* 759; *neutr.* godziło 1397 *Leksz* I nr 2524; *3. pl. f.* godziły *BZ* Num 13, 21; ~ *condit. 3. sg. m.* by godził *Dział* 57; *neutr.* by godziło *Rozm* 122.

b. *bez zaimka zwrotnego* się: *praes. ind. 3. sg.* godzi *Fl* 9, 30. 31, *Satyra* w. 13; ~ *part. praes. act. adi. n. pl.* godzące 1448 *R* XXIV 354; *ac. pl. f.* godzące *Sul* 96.

Znaczenia: **1.** godzić się **a.** '*być stosownym, przydatnym, nadawać się na coś, do czegoś, utilem esse, aptum vel idoneum esse, valere ad aliquid*': To dwoie chisz obalilo szø i sgnilo, y ne godzilo szø nikomu 1397 *Leksz* I nr 2524; Taky (*sc.* wstępujący) ma byczi przyąth..., on tho ysthy yestly sye bądzye godzyl a bądzye gym luby y podobny (si is videbitur ipsis idoneus, recipiatur) 1484 *Reg* 707; Tu myly Iesus chvaly svoye zvolyenyky a naucza ye rozmaythem navkam kv zbavyenyv, ktore szye nam grzesnem godza *Rozm* 265; ~ *czemuś*: Marya dzyevycza nyegdy slala mylego Iesvsa na polyc po zyelya, ktore by szye godzylo varzyw (*leg.* warzywu) *Rozm* 122; Stayely sol, w czemze bądzye solono, bo czemv szye daley badzye godzycz, yedno yze ya vyrzvczą na dvor (ad nihilum valet ultra, nisi ut mittatur foras Mat 5, 13) *Rozm* 265; ~ ku *czemuś*: Pokarm... wszącz ma swogim konyem, a stany sz drew czynycz, narąbyonych... w chroszczech, nye godzących szą kv bvdowanyv *Sul* 46; Zolcz gey (*sc.* ryby) godzi syø ku pomazanyv oczv (fel valet ad ungendos oculos), na nychze gest byelmo *BZ* Tob 6, 9; ~ przeciw *czemuś*: Przeczy⟨w zi⟩mnv godzø sye dzya⟨ła miłosierdz⟩ya (contra hoc frigus valent opera misericordiae) XV *med. MPKJ* V 426; ~ na *coś*: Gdiby ktho dąp porąbyl w gymyenyv drvgego..., gysz szą godzy na osz (quercum... valentem ad axem, *Dział* 38: gdy kto... wywieze dąb, czso syą godzyl na ossy) *Sul* 48; Nabyerzi s sobø rozmagitego pokarmu, genze szø godzy tobye y wszemu porodzonemu stworzenyu na pokarm (tolles igitur tecum ex omnibus escis, quae mandi possunt) *BZ* Gen 6, 21; Gdy kto... wywiesze dąb, czso by syą godzyl na ossy (valentem ad axem) *Dział* 57; ~ *z bezokolicznikiem*: Bil czasz, gdis zrzale iagodi godzili syø zobacz (quando iam praecoquae uvae vesci possunt) *BZ* Num 13, 21; Nye poczinay sczepow, ktorichze owocze godzø syø gescz (non succides arbores, de quibus vesci potest) *BZ* Deut 20, 19; ~ *bez kontekstu*: Godzącze apte 1448 *R* XXIV 354; Godzącze sze valitura XV *p. post. PF* III 291.

b. '*mieć wartość, valere, prodesse*': Przeday obylie, gdy szye godzy (vende bladum, cum satis valet), a nye thedy, gdy przes vbogyego nye moze bycz kupyyono XV *p. post. R* I s. XLI; Iudasch... pokutha przyvyedzyon, czvsch takyem vdrączenym y bolyesczyą sercza, ktora szye yemv vzdy nycz nye godzyla, yze to czynyl nye prze myloscz bozą, alye prze czyaskoscz grzecha..., przynyosl thy ystne trzydzyeszczy penyądzy *Rozm* 759; Iudasch... rzekl: Zgrzeszylem, vydavschy y zdradzyvschy krev nyevynną... Vschakoz baczy, yze tha Iudaszova spovyedz nye godzyla szye prze troyaka rzecz *ib.*; ~ '*być mocnym, zdrowym, valere, validum, sanum, firmum esse*': Ma... yawnye vkazacz dwoye pczoli dobrze godzancze w swoyem royu czale (debebit... palam demonstrare binas apes vivas et bene valentes in suo examine) *Sul* 96.

c. '*mieć moc prawną, valere, legis vim habere*': Obyeczvyøcz... przerzeczeny... wekuyscze ymyecz, czokoły przesz gich procuratora... obrzondzono by bilo, w thych rzeczhach y we wsythkich gynych... theliko do yednego byegu roka, a daley ssza godzycz ne mą ad vnius anni decursum et non ultra valiturum *ca* 1428 *PF* I 480; Przysząsznykow szwyadeczthwo pod myeszczka pyeczaczą o myeszczka rzecz nye moze ostacz any szye godzy *OrtBrRp* 38, 1, *sim. OrtMac* 41.

d. '*przystawać na coś, zgadzać się, obtemperare, obsequi*': Godzycz (*sc.* się) obtemperare XV *p. post. R* XXV 178.

2. godzić '*nastawać na kogoś, zasadzać się na kogoś, insidiari, dolo agere*': Godzy (*Pul*: grozy) we scriczy (insidiatur in abscondito), iaco lew w iazkini swoiey *Fl* 9, 30; Godzi (*Pul*: grozy), bi vlapił vbogego (insidiatur, ut rapiat pauperem) *Fl* 9, 31; ~ Bo vmyszlnye na to godzy, ysz syc panu zlye vrodzy *Satyra* w. 13.

Cf. **Nagodzić**, **Pogodzić**, **Przygodzić**, **Rozgodzić**, **Ugodzić**, **Zgodzić**, **Ugodzać**, **Przygadzać się**, **Rozgadzać**, **Ugadzać**, **Zgadzać**. **Zgodnąć**

Godzien *cf.* **Godny**

Godziętność '*wartość, pretium*': Mayą... wybracz dwye personye..., gesz godząthnoscz takego szolthiszowsthwa (valores huiusmodi scultetiae), tho gest, zacz stoy,... dzedzyczowi powyedzą zaplaczycz *Sul* 80.

Godziętny '*mający moc, pełną wartość, qui vim habet, qui pro rato valet*': My... vyrzekami... swyadeczstwo... striya za Cvnradem wczinyone bicz godzanthne (declaramus... testimonium... patrui... valere) *Sul* 35; Thv konyecz wthorich kxąng praw krolya Kazymyrowych a szbythnich vstawyaan (*leg.* ustawiań 'ustaw') przebrawszy godzanthne kv drvgym w pyrwych kxangach przylączone *Sul* 72.

Godzina *formy*: *n. sg.* godzina *Bogur* C—F, *ca* 1425 *EwKReg* 43, 1429 *ZapWarsz* nr 259, *etc. etc.*; ~ *g. sg. Spow* 4—6, 1403 *KsMaz*

I nr 360, *ca* 1420 *R* XXV 229, *Sul* 25. 111, *BZ* Gen 22, 11, *etc. etc.*; ~ *ac. sg.* godzinę 1397 *Leksz* I nr 2498, 1426 *AKPr* VIIIa 166, 1427 *MPKJ* II 307, *etc. etc.*; ~ *l. sg.* (o) godzinie *ca* 1420 *R* XXV 229, *Sul* 25, *Dział* 12. 13, *MW* 12a, *Rozm* 182, *etc.*; ~ *n. pl.* godziny *MW* 146b; ~ *g. pl.* godzin *ca* 1420 *R* XXV 229, *Sul* 24, *BZ* Judith 7, 18, 1471 *MPKJ* V 117, 1484 *Reg* 714, *Rozm* 435; ~ *ac. pl.* godziny 1444 *R* XXIII 308, 1449 *R* XXIII 279, *BZ* Tob 12, 22, 1481 *Reg* 714. 715, *Rozm* 71; ~ *i. pl.* godzinami 1444 *R* XXIII 305; ~ *l. pl.* (o) godzinach *Sul* 24, 1471 *MPKJ* V 107, 1484 *Reg* 714, *ca* 1500 *PamLit* XXVIII 306, *Rozm* 767.

Znaczenia: **1.** *'dwudziesta czwarta część doby, hora, una pars diei ac noctis in viginti quattuor partes divisarum'*: Sedm godzin vmączena twego *ca* 1420 *R* XXV 229; Pewnimi godzinami certis vicibus tempora dividis 1444 *R* XXIII 305; Rzandzisch godzini qui temperas rerum vices *ib.* 308; Sstal syø placz... za długø chwylyø, tak yze za wyele godzin (per multas horas) gednim glosem wolaly *BZ* Judith 7, 18; Tedi richlo padszi na swa oblycza za trsi godzini chwalyly boga (per horas tres in faciem benedixerunt deum) *BZ* Tob 12, 22; Tey noczy po wschemv svyąthv rzeky staly trzy godzyny (tribus horis), nye czyąkacz na dol *Rozm* 71; Thy poslyedny robyly yedną godzyną (una hora fecerunt Mat 20, 12) *Rozm* 393; Azaly nye yesth dvanasczye godzyn przez dzyen (nonne duodecim sunt horae diei Jo 11, 9)? *Rozm* 435; Schymvnyc, spysch, nye moglesz se mną czvcz yedney godzyny (non potuisti una hora vigilare Marc 14, 37)? *Rozm* 600; Po maley chvyly yakoby po godzynye (intervallo facto quasi horae unius Luc 22, 59) *Rozm* 690; ~ *w określeniach pór dnia lub nocy*: Na dzen trzeczey godzini Zydowe... volali, by crizowan pirwy y posledni... Na dzen sostey godzini na krisz wedzon z masta ... Na ⟨dzień⟩ dzewathey godzini volal Ihus: Hely!... S kriza syąnth o mesporze... O completney godzine czalo grobu dano *ca* 1420 *R* XXV 229; A stancze ku prawu w sostanecycze (*leg.* szostąnaćcie?) godzyna 1433 *StPPP* II nr 2475; Largire clarum vespere, *gl.* lucidam horam nonam swiatla wieczerna godzina dziewatha 1444 *R* XXIII 308; O godzynaach sandzenya (determinatio horarum in iudicando, *Dział* 12: o godzynye syedzenya) *Sul* 24; Aby pewnych godzyn alybo czassow... sandi opprawyani, wstawyami (ut certis temporibus sive horis... iudicia pertractentur, statuimus, *Dział* 12: aby czas y godzyna sadom byla sprawiedlywa) *Sul* 24; Strona, kthora nye stala a trzykrocz zwana, acz przy poslednycy godzynye polvdnya (circa extremam horam meridiei, *Dział* 13: przy dzewyątey godzynye),... skazana bącz *Sul* 25; Paklibi on, cziye bidlo... zayąntho bandzye, thego tho bidla naglee vikupycz zamyanschka, tegdi on... ye chowaacz ma od godzyni do godzyni (ab hora ad horam) *Sul* 111; Tocz puszczyø w tøøsz godzynø za yutraa (eras hac ipsa hora) przeszylni... grad *BZ* Ex 9, 18; Gdy przydze dzen prawu prawy wylozony, ktora godzyna a kako dlugo przyszasznyczy powynny sza szyedzecz woythowy k sądu? *OrtKal* 308, *sim. OrtMac* 117; ⟨P⟩yrwey ten byl obyczay, ysze any godziny, any czasv trzymano przy sądzech (sine temporum et sine horarum differentia et distinctione per iudices iudicia exercebantur, *Sul* 24: przes czassow y godzyn rosdnoszczi y roszdzalv sandzee sandi sąndzily) *Dział* 12; Vstawyamy, aby odtychmyast sądze kaszde sady abo roky sądzili począ̨wszy ode zzaranya asz do dzewyatey godzyny, to gest do polvdnya (a mane usque ad horam nonam sive ad meridiem) *Dział* 12, *sim. Sul* 25; W tey godzinie pirzwey tego dnya twogim nas, prosimi, panie, napeln myloserdzim *MW* 12a; Iezu..., kthorysz nocz mąky thwey... czyrpyal godzyny pyrwey na dzyen poszromoczony *MW* 72a; Criste,... kthory dzyewyathey na dzyen godzyny na krzyzu roszszczyagnyony szmyercz okruthną podyął *MW* 86a; Complethna y ostatheczna godzyną, Anno szwyątha, myalasz weszele *MW* 103a; Panye Ihezu,... kthorysz godzyny complethney w grob wlozony *MW* 104a; Na dzyen pyrwey godzyny wyeczyon przeth Pylata XV *p. post. AKPr* II s. XXIV; Bylo yest tedy w pyątek,... a to szye dzyalo yakoby w sostą godzyną XV *p. post. Rozm-Pam* 474; A godzyna byla yakoby dzyeszątha (hora autem erat quasi decima Jo 1, 39) *Ew-Zam* 301; O panye Iezu Kriszczye, kthorysz na szą̨d godzyny szoszty byl provadzon XV *ex. Kałużn* 290; Y spital gych krolyk, w ⟨k⟩tora bi szyą godzyną lyepyee myał (interrogabat ergo horam ab eis, in qua melius habuerit Jo 4, 52) XV *ex. MPKJ* II 320; Myesporney godziny czialo twe roskosne s krziza syęto *ca* 1500 *SlOcc* XII 163; Alysz po pyąte godzynye robyły (post usque ad quintam horam operantes) *Rozm* 182; Iesus... szyedzyał tamo tako nad studnya, a bylo yakoby schostey godzyny (hora erat quasi sexta Jo 4, 6) *Rozm* 244; Ony yemv povyedzyely, yze vczora syodmey godzyny opvsczyla y zymna nyemocz, tako on poznal, yze tey godzyny bylo (illa hora erat Jo 4, 53), ktorey yemv rzekl... Iesus *Rozm* 254, *sim.* XV *ex.*

MPKJ II 320; Wschedschy o trzeczyey godzynyc (circa horam tertiam Mat 20, 3) vzral yne *Rozm* 392; Czvyczye, bo nye vyczye, ktorey godzyny (qua hora Mat 24, 42) pan vasz przydzye *Rozm* 485; Do czvartey godzyny v nocz *Rozm* 676; Myenya, yze szye to stalo o nyespornych godzynach *Rozm* 767.

2. *'momenti, chwila, pora, tempus, temporis momentum vel spatium'*: Jusz nam czasz, godzyna, grzechow szy⟨ę⟩ kayaczy *Bogur* C—F; Sczyt⟨uję?⟩ moyc greschy, czom sche ych dopuszczyla od... p⟨i⟩rschy spowyedzy asz do dzyszeyszy godzyny *Spow* 4—6; Przisla *goczina (venit hora Jo 16, 2), ze kazdi, ktoz zabye was, domnim⟨a⟩wa sobe posslugo wczyn⟨i⟩cz bogu *ca* 1425 *EwKReg* 43; W konyeczne godziny uel czaszy in extremis, *gl.* in fine vite XV *med. R* XXIII 279; Czekay..., bo yeschcze nye przyschla godzyna nondum venit hora XV *med. SKJ* V 260; Teyze godzyni angyol bozy zawola (ecce angelus... clamavit) *BZ* Gen 22, 11; Dalekoly gest... do wyeczyora, a nye gest godzyna gnacz stad do chlewow (nec est tempus, ut reducantur ad caulas greges) *ib.* 29, 7; Zgrzeszylesm..., alyc nynye otpuszczczye my grzech w tøø to godzynø (dimittite peccatum mihi etiam hac vice) *BZ* Ex 10, 17; Gdisz bodze godzina gescz (hora vescendi), przidzi *BZ* Ruth 2, 14; W tøsz godzynø wistøpyl duch boszi s Saula *BZ* I Reg 16, 14; W tø godzinø Anna, zona gego, a Sara, dzewka gego,... poczølesta slziez *BZ* Tob 7, 8; Dlathego tho... *wszayawczam, ysz czya w wszelka godzyna, myly, wspomynam 1447—62 *Zab* 544; Pysal sluga gest [...] kalsdey godzyny Varzykowsky *Park* 380; Godzyn (*war. lub.*: brzyemyą) momenta, id est spacia temporis (per momenta singula II Mach 9, 11) 1471 *MPKJ* V 117; Maria, ktorey... dusza w godziną... manki twoiey myecz boleszi przeszedl *MW* 43a; Prosclia czye..., dzyewycze..., yzby proszyla za mna... w ona godzynad rzancza, kyedy duscha moya vynydzye s czyala *Naw* 41; Tho... my raczy dacz, yzbych czye na vschelyka godzyną mogla wspomynacz *ib.* 102; A tha, theysze godzyny przyszedvszy (ipsa hora superveniens Luc 2, 38), vysnavala panv *EwZam* 295; Vmyszlilem they godziny mowicz z mazem powaznem constitui ad hanc horam cum uno quodam gravissimo colloqui XV *ex. PF* III 178; Uczynkow zyvothą swego wschelkyey godzyny strzedz XV *ex. SKJ* I 143; Krom godzyni obyada nycz s pokarmv extra horam prandii aliquid alimentorum sumat *ca* 1500 *JA* IV 92; V godzyną mąky me (in hora passionis) *Rozm* 207; Vyerz my, yze przydzye ta godzyna (dixit tempus venisse), yze any na they gorze, any v Yerusalem badzyeczye szye modlycz bogv oyczv *Rozm* 247; A yako bądzyeczye podany, nye myslyczye, czo byszczye movyly, bocz vam bądzye dano v thą godzyną (in illa hora Mat 10, 19) nathychmyast, czo bądzyeczye movycz *Rozm* 310; A gdyz byla iusz godzyna vyeczerzy, szyadl (cum facta esset hora, discubuit Luc 22, 14) *Rozm* 529; Byl blogoslavyon od pyrvey godzyny svego począczya *Rozm* 543; Yescze malo yestem s vamy, czvsch aze do godzyny smyerczy *Rozm* 555; Byla nocz czyemna a pozdna godzyna *Rozm* 591; They godzyny mozem y naydz przez zastąpow y yącz *Rozm* 595; Maley godzyny nye mozeczye czvcz se mną? *Rozm* 600; ~ *'pora ważnych, zwykle przykrych wydarzeń, tempus periculi, quod cui impendet'*: Nye pomosze kurzenye pyolyna, gdy przydze moya godzyna *De morte* w. 320; Nyevyasta, kyedy ma porodzycz svoy plod, vyelyky smatek ma, bo przyschla yey godzyna (venit hora eius Jo 16, 21) *Rozm* 573; To yest godzyna vascha (haec est hora vestra Luc 22, 53), czvsch noczy *Rozm* 649; ~ *Oczse, vybav mye s tey godzyny (ex hac hora Jo 12, 27) *Rozm* 467; Aczby to mogło bycz, aby mynąla godzyna od nyego mąky (si fieri posset, transiret ab eo hora Marc 14, 35) *Rozm* 596; ~ *'przepisana, właściwa pora, temporis momentum praescriptum vel opportunissimum'*: Jacosm Piotraszewi dal pienødze wf czasz c f godzina na ten dzen, iacosimi (*leg.* jakośm) slubil 1397 *Leksz* I nr 2498; Iacom ya ne dzirsal Stascowa bidla wiszey godzini 1403 *KsMaz* I nr 360; Czso kopal Iacub. tho kopal w dzedzyne Pyotrowe, a then Pyotr posual gy o tho w czassz, w godzyną, a ne dadzą dawnoszczy wynidz 1426 *AKPr* VIIIa 166; Maczey ne zasta⟨wi⟩al kxandzu byskupowy... plathu y robothy any w czasz, godzina w Maryssowe dzirszenu goszczine poloszyl 1427 *MPKJ* II 307; Jakom ya Przeyczina scotha nye chowal mymo godzinan 1428 *ZapWarsz* nr 336; Jako mne Ondrzey doszicz vczinil za lup, nisch godzina przisla 1429 *ZapWarsz* nr 259; Jacuss Marczysschewy lup wszystek wroczil w godziną 1435 *Czrs* s. LXXXI.

3. *pl. tantum 'przepisane kanonami modlitwy, odmawiane w kościele katolickim w określonych godzinach, orationes, id est preces, quae horae canonicae vocantur atque certis quibusdam diei et noctis horis a Christianis recitari vel cantari solent'*: Godzyna szosta *MW* 83a; O godzinach y o vrządzye bosskyem (de septem horis canonicis domini officii) 1484 *Reg* 714; Braczya... na kolzdy dzieny... mayą moviczi syedmy godzyn

od prava duchownego vsthavyone, tho yes⟨t jutrznią⟩, prymą, tercią, sextą, ⟨nonę⟩, nyespor y kompletą (dicant universi quotidie septem horas canonicas) *ib.*; Laczynnyczy... mayą moviczy svoye godzyny yako ynszy nyeliteratovye..., tho yesth ⟨za jutrzn⟩yą dvanaczczie paczyerzy, ⟨a za⟩ kołzdą godzyną syedm paczyerzy przyczynyayącz (qualibet alia hora septem vicibus Pater noster) *ib.*; Nyemoczny nye ssą povynny na thy tho godzyny, vyąwszy nyzlyby sami chczyeli (infirmi autem horas huius modi non teneantur dicere nisi velint) *ib.* 715; Ktho thy szlowa zmovi po godzynach, zaslvzy szobye *ca* 1500 *PamLit* XXVIII 306; ~ Dokonaly sie godziny o wlosznym angele przes pyszarza Waczlawa vbogego *MW* 146b.

4. *corruptum pro* gody *'święto nowiu, Calendae, dies, quo luna nova coli ac celebrari solebat'*: W godzynach (*war. lub.*: w gody) in calendis (super principem erunt holocausta et sacrificium, et libamina in sollemnitatibus, et in calendis, et in sabbatis Ezech 45, 17) 1471 *MPKJ* V 107.

Godzinny *'należący do godzin kanonicznych czyli modlitw przepisanych na poszczególne pory dnia, ad horas canonicas pertinens'*: Kaplany... mayą moviczi psalmy gynsze godzynne (alios horarum psalmos) 1484 *Reg* 714.

Gogielsa, Goglosa *'napój warzony z jęczmienia a. cienki kleik jęczmienny, decoctum hordei'*: Goglosa tipsanna XV *p. post. PF* V 10; Gogyelsa tipsana *ib.* 11.

Goglosa *cf.* **Gogielsa**

Gogolica *zool. 'rodzaj dzikiej kaczki, prawdopodobnie łyska, Fulica atra L.'*: Gogolicza fulica XV *p. post. PF* V 9.

Goić *cf.* **Zagoić**

Gojne *'?'*: Yakom ya ne winowath Mirzonowi cztirdzeszczi grossi goynego (*pro* gaynego?) 1415 *KsMaz* I nr 2473.

Goła *'miejsce gołe, kraj bezleśny, równina, campus vastus arboribusque vacuus'*: (Der ganze Lauf der Lohe, *sc.* Ślęza, sammt beiden Ufern und namentlich dem südlichen, das zur Wüstung) gola (gehört) 1202 *CodSil* VII 1, 71; Gozcetino... que villa est in gola 1235 *CodSil* VII 1, 213; Hereditatem, que Ottonis villa vlg. autem Ocyci sive Ottyndorf appellatur, sitam in gola prope Rathybor versus Opauiam 1306 *CodSil* II 115, *sim. ib.* 118; Hereditatem suam Lgota vlg. nuncupatam in districtu Ratiboriensi super golam situatam 1338 *CodSil* II 137; A graniciebus hereditatis Milewo vsque ad planiciem Obidzino, vlg. do obidzinskye gole 1426 *Monlur* V 58; Na goli 1420—6 *ArchTerCrac* CXCV 391, 27; In planicie al. na *gole 1425—8 *ArchTerCrac* VIII 156, 9; Allodia nostra sive predia in plano al. na goli existentia 1463 *CodSil* II s. XXV; ~ na goli *'w miejscu otwartym, na zewnątrz, in campo aperto, foris'*: Quem (*sc.* alligerum) cattus insidiis vallat vbique foris na goly 1466 *R* XXII 25.

Golas *cf.* **Golasz**

Golasz *czy* **Golas,** *czy też* **Golijasz** *bot. 'wiosnówka pospolita, Erophila vulgaris D. C.'*: Golyasch aridella *ca* 1465 *Rost* nr 4152; Golyasz aridella *ib.* nr 4153; Golyasz arsoła 1472 *Rost* nr 1266; Golyasch herba rasa *ib.* nr 1268.

Golcz, Galcz *'rodzaj płótna lnianego, lintei genus'*: Omnis tela alba... et specialiter golcz... cum vlna longa ab ementibus et vendentibus precise debeat mensurari 1354 *MMAe* V nr 29; Pro VII vlnis galcz 1394 *MMAe* XV 178; Pro VI vlnis sindonis al. golcz VII 1/2 grossos *ib.* 186; De sindone al. golcz vlna pro I grosso (1396) *MMAe* VII nr 286; Concedimus... in predicto dealbatorio ex omnibus generibus filorum, puta: lini, canapi et bombicis telam confectam et etiam golcz dealbare vigorem 1450 *Monlur* II 84.

Goleń *'kość goleniowa, podudzie, crus, tibia'*: Golenye tibias XV *p. pr. R* XVI 347; Golen *ca* 1455 *JA* XIV 495; Golyen crus *ca* 1500 *Erz* 20; Golen crus *ib.*; Yąly mylego Iesucrista..., nyektorzy zakladayącz nogam Iesucristovem swe sprostne golyenye, przetoz muszyl pascz *Rozm* 653.

Golicz *'ten, co goli, tonsor'*: Confessus est et tonsor, golycz, de promissis sibi muneribus XV *p. post. R* XXV 176; Poznal tesch y golycz (tonsor), ysch obyeczovany yemv dary, kyedy by brodą Herodovy ⟨golił⟩, aby y zarznal *Rozm* 104.

Golić *'radere'*: Any bądzecze golicz brodi (nec radetis barbam) *BZ* Lev 19, 27; Nye bądo golicz (non radent) glowi any brodi *ib.* 21, 5; Golycz radere *ca* 1500 *Erz* 20; ~ golić kijem *'bić, walić, verberare'*: Ach, myli boze, thocz boli, kyedi chlop kygyem glowa goly! 1460 *PrzBibl* I 187. ~ *Cf.* **Ogolić, Podgolić, Odgalić.**

Golijasz *cf.* **Golasz**

Golizna *'gołe, równe pole, równina, campus vastus ac planus'*: Na goliszną (*war. kal.*: na golosczi) super płana (quadraginta pugnatorum milia per turmas et cuneos incedebant per plana Jos 4, 13) *MPKJ* V 31.

Gołamęka *cf.* **Golomędka**

Gołąb *zool. 'gołąb, Columba livia domestica'*: Potem... wipuszczyl (*sc.* Noe) gołobya (emisit... columbam) *BZ* Gen 8, 8; Wezmy... garlyczo a gołobya (sume... columbam) *ib.* 15, 9; Gołob

columba 1472 *Rost* nr 1347; Golab columbus *ca* 1500 *Erz* 20; Iesus... nalyasl v koszczyelye przedayącze y kvpvyącze voly, owcze, golebye (invenit... vendentes... columbas Jo 2, 14, *EwZam* 304: gołabycze) *Rozm* 210, *sim. ib.* 449; Thym, ktorzy golombye (*Rozm* 210: goląbyce) przedavaly (qui columbas vendebant Jo 2, 16), rzekl *Rozm* 449.

Goląbek *czy* **Golębek** *demin.* '*gołąb, columba*': Po osmy dnyoch lepak *golobek wislan (dimisit columbam) s korabya *BZ* Gen 8, 10; Wislal goląbka (emisit columbam) *ib.* 8, 12.

Goląbię *cf.* **Golębię**

(Goląbkowy) Golębkowy '*właściwy gołębiowi, columbae similis, proprius*': Na czyyey (*sc.* lasce) by szyą pokazala latoroszl y kvyath..., a tesch na nye by dvch svyąty szyedzyal v *golebkovey vyobrazenyv (in columbae specie),... ten yest dostoyen, aby yemv Marya... dana kv malzenystw *Rozm* 29; Na kym vzrzysch ducha svyatego stąpywschy v golebkovem vyobrazenyv (quasi columbam Jo 1, 32) szyedząc, tenczy bądzye krzczyl duchem svyąthym *Rozm* 193, *sim. ib.*

Gołębek *cf.* **Goląbek**

Gołębi '*właściwy gołębiowi, ad columbam pertinens, columbinus*': Acz spacz bødzecze medzi dwema zaconoma, perze goløbe (*Pul*: golębye) posrzebrzone (pennae columbae deargentatae) *Fl* 67, 14.

Gołębica *formy*: *n. sg.* gołębica *Fl* i *Pul* Ez 6, *EwZam* 300; ~ *d. sg.* gołębicy *Fl* i *Pul* 54, 6, *Rozm* 73; ~ *ac. du.* gołębicy *BZ* Lev 5, 7; ~ *n. pl.* gołębice *BZ* Nah 2, 7, *Rozm* 310; ~ *ac. pl.* gołębice *EwZam* 304, *Rozm* 210.

Znaczenie: *zool.* '*gołąb, goląbka, columba*': I rzekl iesm: Kto mi da perze iaco goløbiczi (sicut columbae)? *Fl* 54, 6, *sim. Pul*; Myslycz bødø yako goløbycza (meditabor ut columba Is 38, 14) *Fl* Ez 6, *sim. Pul*; A gestlybi nye mogl *offyerowyacz bidlyøczya, offyerowacz bødzye dwye garlyczi albo dwye goløbyczi (offerat... duos pullos columbarum) *BZ* Lev 5, 7; Dzewki ⟨j⟩ego gnani bili lkaiøce iako ⟨g⟩olobyce (gementes ut columbae)... na swich ⟨si⟩erczoch *BZ* Nah 2, 7; Stapyl dvch szvyąthy w czyelney oszobye yakoby goląbycza (corporali specie sicut columba Luc 3, 22) nan *EwZam* 300; Nalyasl w kosczyelye przedavayacze... owcze y golabycze (*Rozm* 210: golebye, vendentes... columbas Jo 2, 14) *ib.* 304; Goląbyczą columba *ca* 1500 *Erz* 20; Vynydzye... ptaszyek... podobny golabyczy (avicula columbae simulata) *Rozm* 73; Tym..., czo goląbyce (*Rozm* 449: golombye) przedavaly (qui columbas vendebant Jo 2, 16), rzekl *Rozm* 210; Bądzczye... ssmyerny yako golambycze (sicut columbae Mat 10, 16) *Rozm* 310.

Gołębiczka *pieszczotliwie* '*gołębica, columbula*': Noe panną znamyonowal, gdy goląbyczką pyastowal XV *ex. PF* V 104; Thy yesz goląbyczka boza..., thysz szvyathu pokoy przynyosla *ca* 1500 *SprTNW* V 11; Anyely bozy yako golembyczka v kosczyelye bozym karmyly (*sc.* Marię) *Rozm* 58; (Mario), ktorasz byla yako golebyczka v kosczyelye bozem *Rozm* 59.

Gołębiczy '*właściwy gołębicy, columbae proprius*': Svcha laska... kvytla..., a duch svyąty stąpyl y szyedzyal na nyey w golembyczym vyobrazenyv (in columbae specie) *Rozm* 32; Duch svyąthy stąpyl z nyeba v goląbyczem odzyenyv (corporali specie sicut columba Luc 3, 22) *Rozm* 191.

(Gołębię) Goląbię '*młody gołąb, pisklę gołębia, pullus columbae*': Synogarlicz albo dwoge golabyath ⟨par⟩ turturum aut duos pullos XV *med. PF* V 58; Golambyan pipio XV *p. post. PF* V 9; Aby thesz daly obyatha, yako rzeczono yest w zakonye boszym: parą szynogarlycz abo dvogye goląbyanth (duos pullos columbarum Luc 2, 24) *EwZam* 294; *Croląmhyą pipio *ca* 1500 *R* XLVII 356; ~ A gestlybi nye mogla røka gego offyerowacz dwv garlyczvv albo dwvv goløbyø (*pro* goløbyøt *lub* goløbyøtu?, duos pullos columbarum), offerowacz bødze za grzech swoy... czyøszcz dzesyøtø ephi *BZ* Lev 5, 11.

Gołębiniec '*gołębnik, columbarium, cella columbarum*': Micolay ne wynowath Chrczonovi dzesøczi grossy za golanbinecz 1410 *KsMaz* I nr 1529; Yakom ya then sandzyl łythkuph myedzy Jadamem... a miedzy Pyotrem..., jsze jemv mial sbudowacz... goląbincze 1474 *ZapWarsz* nr 1405; Columbar est latibulum, vlg. foramen, vbi nidificant columbe, vlg. golambynycez *ca* 1500 *Erz* 20.

Gołębkowy *cf.* **Goląbkowy**

Gołęby (*o maści końskiej, dicitur de colore equi*) '*popielaty, szpakowaty, canus, coloris cinerei (sicut columba)*': Yakom ya thamo konya byalego et kobyla golanba wschyal 1480 *ZapWarsz* nr 1511; Jakom ya... nyc vkrathl konya golabego 1494 *ZapWarsz* nr 1686.

Gołomąd '*człowiek wolny, ale bez ziemi, nieosiadły, pozostający w służbie zamożniejszej szlachty, homo liber, qui tamen neque agri quidquam possidet nec certo loco habitat, sed hic illic nobilibus inservit*': Item famulus, qui Polonice dicitur golomąd, si vicino domini sui fecerit aliquod dampnum vel iniuriam, dominus ipsius pro ipso satisfacere teneatur 1463 *AKPr* IV 695.

Gołomędka, Gołamęka, Gołomęka '*człowiek wolny, ale bez ziemi, nieosiadły, pozostający w służbie zamożniejszej szlachty, homo liber, qui tamen neque agri quidquam possidet nec certo loco habitat, sed hic illic nobilibus inservit*': Item famulus, qui Polonice dicitur golomanka (1420—1430 *AKPr* II 428: golomonka, 1434 *AKPr* IV 380: golomenka, 1441 *AKPr* II 503: golomonka, 1449 *AKPr* II 369: golamaka al. wlomek, 1472 *AKPr* IV 139: golamaga aut al. wlomek, XV *p. post. AKPr* II 243: golomathka), si [in] vicino domini sui fecerit aliquod dampnum..., dominus ipsius pro ipso satisfacere teneatur XV *in. AKPr* II 73, *sim.* 1432 *AKPr* II 305, 1444 *AKPr* IV 204, 1453 *AKPr* IV 303, XV *p. post. AKPr* II 243. IV 667; Tesz parobek, gysz rzeczon po polskv golomanka (famulus, qui dicitur golomęka, *Dział* 42: holomek), a po nyemyeczskv vszknachth, yen szązadowy pana swego vczinv ktorą skodą..., pan gego zany ma doszycz vczynycz *Sul* 50.

Gołomęka *cf.* **Gołomędka**

Gołopliszczę *zool.* '*pisklę, kurczę, pullus Galli domestici Briss.*': Kurczø, goloply⟨sz⟩cze *octus 1472 *Rost* nr 1813. ~ *Cf. staroczeskie* holoplišče.

Gołość '*gołe, równe pole, równina, campus vastus ac planus*': Na goloszczi (*war. lub.*: na goliszną) super plana (quadraginta pugnatorum milia per turmas et cuneos incedebant per plana Jos 4, 13) 1471 *MPKJ* V 31.

Gołota *cf.* **Hołota**

Goły *formy*: *n. sg. f.* goła 1466 *R* XXII 11, *De morte* w. 39; *neutr.* gołe XV *p. post. PF* V 7; ~ *ac. sg. m.* gołego 1496 *StPPP* VII 440; ~ *i. sg. m.* gołym 1403 *KsMaz* I nr 366a, 1406 *KsMaz* I nr 758, 1448 *StPPP* II nr 3362; ~ *l. sg. f.* (na) gołej *De nativ* w. 26, *Rozm* 118; ~ *i. du. neutr.* gołema *Rozm* 190.

Znaczenia: **1.** '*niczym nie osłonięty, nullo stramento tectus, nudus*': Gdy dzyeczyąthko gest plakało, na goley szyemy leszalo *De nativ* w. 26; V gospodzye v noczy nygdy nye odpoczyvaly, alye pod drzevem na goley zyemy czestokrocz lyegaly (super nudam terram per noctem iacuerunt) *Rozm* 118; Myly Krystus przyawschy krest y vyschedl z rzeky nag..., y pokląknął v pyaskv golema kolanoma *Rozm* 190; ~ '*obnażony, strictus, nudatus*': Iacom ya ne begal na Stascow dom s golim meczem 1403 *KsMaz* I nr 366a, *sim.* 1406 *KsMaz* I nr 758; ~ '*łysy, calvus*': Fortuna enim fronte capillata, obroszlim czołem, describitur et in occipite recaluata, łyszya, golą 1466 *R* XXII 11; Gola glowa, przykra mowa, sze phszech stron skarada postawa *De morte* w. 39.

2. goły służebnik '*woźny sądowy postrzyżony na znak zaprzysiężenia albo woźny sądowy bez asysty, sam, minister sive praeco iudicialis tonsus ac iuratus, nullis comitibus stipatus*': Citauit eandem raso ministeriali al. golim sluzebnikem sine principali 1448 *StPPP* II nr 3362; ~ Nobilis Tassyczsky citauit ipsum Petrum Lasskosha per ministerialem simplicem al. golego 1496 *StPPP* VII 440.

3. goły rok '*termin sądowy, na którym nie zapada wyrok, terminus iudicialis, in quo de causa nulla dicitur sententia*': Ministerialis terrestris Nicolaus recognovit, quia magnifico Georgio... dedit terminum simplicem al. goly rok nichil nominando ex parte nobilis Nicolai 1465 *AGZ* XVI 23.

4. gołe znamię '*znak graniczny, terminus, signum finium notandorum causa positum*': Gole snąmą intersignum XV *p. post. PF* V 7.

Gomołek '*człowiek wolny ale bez ziemi, nieosiadły, pozostający w służbie zamożniejszej szlachty, homo liber, qui tamen neque agri quidquam possidet nec certo loco habitat, sed hic illic nobilibus inservit*': Si famulus dictus gomolek al. golotha vicino domini sui aliquod dampnum intulerit aut iniuriam fecerit, dominus ipsius pro ipso satisfacere teneatur 1458 *AKPr* II 141. ~ *Może błąd zamiast* gołomek, *cf.* **Gołomędka, Hołomek, Obłomek, Ułomek.**

Gomoły '*bezrogi, qui cornibus caret, non cornutus*': Yako Andrzey, oczecz nassch, nye wzyął... gymyenya russayączego, zytha y bidla rogathego y gomolego 1473 *ZapWarsz* nr 1401; Jako ja nye szpaszl gwaltem sitha, *pszencze, owszv szkothem rogathim y gomolim 1479 *ZapWarsz* nr 1499; ~ Comoly *agutillus XV *p. post. PF* V 30.

Gomon '*hałas, gwar, niepokój, strepitus, fremitus*': Inquietus gomon czynyl, gwar 1448 *R* XXIV 353.

Gomor '*miara objętości (u Żydów), siccorum et liquidorum mensura quaedam, quae apud Judaeos in usu fuit*': Weszmy ssøød geden a puszcz tam mannø, czsocz mosze wszøøcz gomor (quantum potest capere gomor) *BZ* Ex 16, 33; Gomor ta myara gest dzeszøta czyøszcz effy tey myari (gomor autem decima pars est ephi) *ib.* 16, 36.

Gomółka '*serek z twarogu w specjalny sposób przyrządzony i ukształtowany w formie walca lub stożka itp., caseus ad instar cylindri longioris vel coni conformatus*': Gomolka farmadium 1472 *Rost* nr 993.

Gon 1. '*polowanie, venatio*': Inscribo... curias meas... cum omnibus iuribus, dominiis, iudiciis..., mellificiis, venacionibus omnium fera-

rum et fugacionibus al. gony castorum, pratis (1492) *KodWil* I 448.

2. *'miara długości licząca 125 kroków, staje, mensura centum viginti quinque passuum, stadium'*: In illo tempore duo ex discipulis cum Ihesu ibant ipsa die in castellum, quod erat in spacio stadiorum, iutra, gony, sexaginta ab Ierusalem, nomine Emaus (Luc 24, 13) XV *med. GlWroc* 26v; Gon a. stagye stadium (et mensus est civitatem de arundine aurea per stadia duodecim milia Ap 21, 16) 1471 *MPKJ* V 138.

Gonić *formy*: *praes. ind. 1. sg.* gonię *De morte* w. 385; *3. sg.* goni *BZ* Lev 26, 17. 36. Num 35, 20, *Park* 406; *3. pl.* gonią *Fl* 30, 19. 34, 3, XV *in. R* XXIV 65, *De morte* w. 287; ~ *imper. 2. sg.* goń *Fl* 7, 5, *Park* 406; ~ *part. praes. act. adv.* gonię 1428 *ZapWarsz* nr 294; goniąc *Sul* 89, XV *med. R* XXIV 362, *BZ* Ex 14, 23. 28, *OrtMac* 143; *adi. n. sg. m.* goniący *Fl* i *Pul* 34, 7; ~ *inf.* gonić XV *in. CyzPłoc*, *Sul* 81, *BZ* Jos 2, 7, 1471 *MPKJ* V 13, *ca* 1500 *Erz* 20; ~ *fut. 1. sg. m.* gonić będę *Fl* i *Pul* 17, 41; będę gonił 1462—5 *Wisl* nr 2072; *2. sg. m.* gonić będziesz *Fl* i *Pul* 82, 14; *3. sg. m.* będzie gonić XV *p. post. Kałuż* 287; *2. pl. m.* będziecie gonić XV *p. post. Kałuż* 287; *3. pl. m.* będą gonić XV *med. R* XXII 246; gonić będą *BZ* Jos 8, 7; ~ *praet. 1. sg. m.* gonił jeśm *Fl* 100, 6; goniłem 1477 *AKPr* VIIIa 58; -m gonił 1398 *Leksz* II nr 2095, 1404 *KsMaz* I nr 478, 1406 *KsMaz* I nr 758, 1424 *ZapWarsz* nr 92, *etc.*; *f.* -m goniła 1406 *KsMaz* I nr 761; *3. sg. m.* gonił 1399 *HubeZb* 46, 1427 *ZapWarsz* nr 2714, 1434 *ZapWarsz* nr 501, *etc.*; *f.* goniła *OrtKal* 210, *OrtMac* 143; *3. pl. m.* gonili są *Fl* 68, 6. 118, 86; są gonili *BZ* Jos 8, 24; gonili 1453 *Czrs* s. LXXXIII, *BZ* Jos 2, 22. 7, 5, *Pul* Deut 42; ~ *condit. 3. sg. m.* -by gonił *BZ* Jos 8, 17; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* goniony 1437 *Wisl* nr 228, s. 85; *ac. sg. m.* goniony *Sul* 81; gonionego *Sul* 81; *n. pl. m.* gonieni *ca* 1428 *PF* I 495.

Znaczenia: **1.** *'gonić, ścigać, prześladować, sequi, persequi, insectari, fugare'*: Jacom ne gonil To[to]mislawa anys gy slymi slowi gabal 1398 *Leksz* II nr 2095; Czewley... gonil iego kmecza 1399 *HubeZb* 46; Gon (*Pul*: przeszlyaduy) moiø duszø neprzyaczel (persequatur inimicus animam meam) y vlap, y potlocz w zemø sziwot moy *Fl* 7, 5; Gonicz bødø neprzyacele moie (persequar inimicos meos) y polapø ie *Fl* 17, 41, *sim. Pul*; Witargn me z røku neprzyaczelow mogich y ot tich, czso me gonø (a persequentibus me, *Pul*: czo mye nyenasrzą) *Fl* 30, 19; Wiley gnew y swøszi przeciw tim, gisz gonøø me (qui persequuntur me, *Pul*: czo mye gabayø) *Fl* 34, 3; Bødz droga gich czemnoszczi y sliskoscz, a angol gospodnow gonøczi ie (angelus domini persequens eos) *Fl* 34, 7, *sim. Pul*; Mostropeni (*pro* postrobeni) sø, gisz gonyly (*Pul*: przeszladowały) *so mne, neprzyacele mogi, po crziwdze (confortati sunt, qui persecuti sunt me, inimici mei, iniuste) *Fl* 68, 6; Tako gonycz bødzesz ye w burzy twoiey (ita persequeris illos in tempestate tua), a w gnewe twoiem zamøczisz ie *Fl* 82, 14, *sim. Pul*; Vwlaczayøczemu (*pro* vwlaczayøczego) taiemne blisznemu swemu, tego gonil iesm (detrahentem secreto proximo suo, hunc persequebar, *Pul*: przeslyadowal yesm) *Fl* 100, 6; Zlostny gonyly sø mye (inique persecuti sunt me, *Pul*: zly nastaly na myę), pomoszy my *Fl* 118, 86; Iacom ya Falislawa ne gonil s golim meczem do yego domu 1406 *KsMaz* I nr 758; Iacom ya Pawla ne gonila szamopøta *ib.* nr 761; Yakom ya Dorothky ne gonil s szekyrą 1426 *ZapWarsz* nr 181; Jaco mnye Viszek gonil z ostrø bronyø 1427 *ZapWarsz* nr 2714; Jacom ya nye gonil Thomca z ostrø bronyø silø 1433 *ZapWarsz* nr 437; Jacom ya Micolaya ne bil ani gonil 1440 *Czrs* s. LXXXII; Czszom szabyl Mykolaya, thom za gego poczan⟨t⟩kem, yegdy myan na drodze g⟨o⟩nyl 1440 *RafPocz* 25; Gdi zaprawdą starschi... thego tho gwaltownyka nyeyako gonyancz (ipsum violatorem insequentes) moglibi yancz, tegdi tako yantego... xanzączyu postawicz gy bandąn vinny *Sul* 89; Fugiens, gonącz a posczygayøcz, hostes XV *med. R* XXIV 362; Jaco ludzye Yanowi we trzidzeszczy przischethwschy... pobrali syana y pacholka gonily 1453 *Czrs* s. LXXXIII; Stassek nye zastapal Wlothkowey czeladzy na groby ani yey gonyl schamowtor sylą 1455 *TymWol* 74; Y weszly søø synowy⟨e⟩ izrahelszczy po poszrzodcze morza... I gonyøcz ge Egipszczy weszly søø po nich (persequentesque Aegyptii ingressi sunt post eos) *BZ* Ex 14, 23; Wroczywszy sze wodi zaszyø y przykrili... wszitky zastøpi ffaraonowi, ktorzy gonyøcz Izrahelskye weszly bili w morze (qui sequentes ingressi fuerant mare) *ib.* 14, 28; Pobyegnyecze, ano was zadny nye gony (fugietis nemine persequente, XV *p. post. Kałuż* 287: gdy wasz nykth bandze gonycz) *BZ* Lev 26, 17; Iestli kto z nyenawisci czlowyeka gony (si per odium quis hominem impulerit) albo lsciwye nan czimzekoli wrzvczy..., wrog møzoboystwa vinyen bødze *BZ* Num 35, 20; Ale czy, gesto byli poslani gonicz po nich po drodze (hi autem, qui missi fuerant, secuti sunt eos per viam) *BZ* Jos 2, 7; Tedy ona szedwszy przyslasta na gori a bylasta tv trzy dny,

doyød syø nye wroczili, ktorzis to ge gonily (qui fuerant persecuti) *ib.* 2, 22; Y gonili ge przeczіwniczi (persecuti sunt eos adversarii) od wrot az do Sebarim *ib.* 7, 5; A gdysz my pobyegnyem, a oni gonicz bødø (illis persequentibus), powstancze s strozey, skaszczesz myasto *ib.* 8, 7; A gdysz syø oddalili od myasta, a *nizødni byl w myescze Hay nye ostal..., kto by nye gonil Israhela (qui non persequeretur Israel) *ib.* 8, 17; Przeto zbiwszi wszistki, gesto sø Israhela gonili, ani ('a oni') syø chilili na pvsczø (qui Israelem ad deserta tendentem fuerant persecuti)..., y zbyli myasto *ib.* 8, 24; Y poruszil syø Ioab y lyvd, gisz bil s nym przeczyw Syrskemu ku boyv y gonyl ge (fugavit eos) *BZ* I Par 19, 14; Dla *mye *mylye panny tho bendą gonyl 1462—5 *Wisł* nr 2072; Jakom ya ssamoschyodm nye gonyl gwalthem Daczbogą na dobrowolnyey drodze ostrą bronya 1469 *ZapWarsz* nr 2930; Gonycz persequi (non sunt ausi persequi recedentes Gen 35, 5) 1471 *MPKJ* V 13; Gonyl persecutus (persecutus est eos per viam Jos 10, 10) *ib.* 32; Nye gonylem Maczyeya, nayemnika Ianowa Syecluczkycgo, anym yego odegnal od woza 1477 *AKPr* VIIIa 58; Kako poszczygal yeden tysszyøcz, a dwa gonyly dzeszyęcz tyszyęczy (quo modo persequatur unus mille et duo fugent decem milia Deut 32, 30)? *Pul* Deut 42; Bandzyecze gonycz (*BZ*: zazenyecze) wasze nyeprzyyaczele (persequemini inimicos vestros Lev 26, 7) y bandą padacz przed wamy XV *p. post. Kałuż* 287; ~ (*o zwierzętach*) '*ścigać, łowić, agitare, insectari, venari*': Wslysal, esz precz beszal Wrban gonycz wylka a drzecz lyka XV *in. CyzPloc*; Quando ergo eam (*sc.* simiam) venatores insecuntur gonø XV *in. R* XXIV 65; Goneny agitati *ca* 1428 *PF* I 495; Gonyony agitatus 1437 *Wisł* nr 228, s. 85; Jakom ya ne gonil we kxanszem szarn 1424 *ZapWarsz* nr 92; Jacom nye gonil zayancza pod zapowedzø w Stanislaowe czansci 1442 *ZapWarsz* nr 483; Nyeyeny przeczіwnoszy albo myrszanczky myedzy naszymy slachcziczy wszchodzą na lowyskach tegodla, ysz nyektorzy szwyerzs gonyony (feras agitatas) przes psy drvgego wszącz nye sromayą. A przetho acz ktho na pothem gelenya, losza albo wyeprza przes pszy drvgego gonyonego (per canes alterius agitatum) albo yąthego... weszmye..., thaky za swyerzą... trzy grzywny... zaplaczycz bącz powynyen *Sul* 81; Zapowyedamy..., na gymyenyv gynszego procz voley gego lowycz a gonycz zayączow aby nye szmyal (in bonis alterius absque voluntate eiusdem venari nemo praesumat) *ib.*; Nye gonyl sarn f xanzem [...] 1465 *SprTNW* VIII 2, 41; Przesz plothy chlopye gonya szoravye y dropye *De morte* w. 385.

2. '*odpędzać, przepędzać, repellere, detrudere, agitare, fugare*': Yacom ya ne gonil Panczslawa oth yego wosza samoczwarth 1404 *KsMaz* I nr 478; A bądą wasz gonicz albo popądzacz, czu grozamy albo vczinky wasz nądzącz a wiganyayącz ss myasta do myasta XV *med. R* XXII 246; Iacom ya nye przisetl dwugiczy w dom twoy anym czy zoni layal, any gonyll, anym paropka wygnal gwaltem 1458 *AKPr* VIIIa 52; Moy kony w gyego othworzony dom wbyegl a thamo gy gyego czeladz gonyla... Na tho odpowyedzyal Baythko, rzekacz: ... Czyeladz moya nye mogla themu nycz rzecz any gonyla yego konya *OrtMac* 143, *sim. OrtKal* 210; Sic (est differentia) inter gony, id est *fugatur in imperativo, et gony, id est fugat *Park* 406; Ffugare gonycz, vczyecz, vypadzycz *ca* 1500 *Erz* 20.

3. '*gnać, pędzić przed sobą, agere, pellere*': O ctori ploth Margorzatha na myan zalowala, thegom ey ya nye polamal gonan bidlo 1428 *ZapWarsz* nr 294; O ktora wrotha Micolay na Michala zalowal, thymi on gonil sz gego volyą 1434 *ZapWarsz* nr 501; Jakom ya thego tho czassv y dnya ne gonyl swyerzepicz anym przyyachal na gymyenye na Kanye do wschy thego tho Mikolaya 1479 *ZapWarsz* nr 1216.

4. '*biec, pędzić, currere, fugere*': Moy kony w gyego othworzony dom wbyegl a thamo gy gyego czeladz gonyla. Gonyacz wbyezal na ploth *OrtMac* 143.

5. na ostre gonić '*potykać się kopiami, hastis certare*': Zaky y dworaky, thy poszyeka nyeboraky, wszythky, czo na ostre gonyv, byegam sza nymy s pogonyv *De morte* w. 287.

Cf. **Pogonić**, **Ugonić**, **Wgonić**, **Gnać**

Goniec '*posłaniec, nuntius, cursor equestris, eques citatus*': Octo frena pro equis... reginae... pro sedecim florenis, item sex frena totidem portorii gonecz, quodlibet pro viginti grossis (1476) *MMAe* II 274; ~ *dubium*: gońce '*lekka jazda pościgowa, equitatus levis*': Quando ipsi in terram Prussie traxerunt, tunc direxerunt ipsorum diffidatorias litteras de graniciis in terram, sicut eorum equestres al. goncza (*leg.* gońce?) de facto cremaverunt et vastaverunt (1432) *MMAe* XII 303.

Gonienie '*pędzenie, gnanie przed sobą, abigendi actus*': Nye zayanlem swyerzepycz z wangrodi gvalthem kmyeczych... y nye gnalem gych, gdzyem chczyal, y lyepak nye zayanlem gych do obori kmyecza Mykolaya,... przesz kthore zayanczye y gonyenye nye vthluklem dwoyga zrzyebyanth 1479 *ZapWarsz* nr 1220.

Gonitwa *'bieg, cursus'*: dziesięcina w gonitwę *a.* gonitwą *'dziesięcina dawana duchowieństwu z dziedzicznych łanów kmiecych w postaci co dziesiątego snopa, wyznaczanego z łanów łącznie, bez względu na granice, decima, id est tributum, quod sacerdotibus dari solebat, ita ut decimus quisque frumenti manipulus eis a colonis attribueretur'*: Item precipimus, quod omnes, cuiuscunque sint condicionis, decimam ex integro persolvant in gonythwam, licet sint aratores militum (1233) 1357 *KodWP* I 131; Ex antiquo districtus harum villarum solubilis fuit et pertinens in gonitvam 1234 *CodSil* VII 1, 204; Ab incolis extraneis, qui ibidem araverint, decimam, quae transibit in gonytvam, cum nostris fratribus percipiemus 1236 *Haeus* 72; Ad quemcunque terre decimam in gonythwam solventes... devenerint (1262) 1357 *KodWP* I 355; Ubicunque aratur pro monasterio propriis sumptibus, decima non pertinet nec transit in gonitvam, sed pro monasterio (1339) *KodPol* III 206; ⟨Si predictus sculte⟩tus vel successor ipsius agros sue solthecie kmetonibus exposuerit ad colendum, extunc iidem kmetones una cum nostris kmetonibus censum cum [...] in gonithwam solvere tenebuntur 1343 *KodWP* II 558; Sed si forte labores suos dictus creditor voluerit ampliare repellendo kmethones et excolendo agros eorum, de agris kmethonum, quos colet, decimam in gonithwam soluere teneatur (1359) *MMAe* X 129, *sim.* 1360 *KodWP* III 148, 1409 *KodWP* V 156; Ubi colunt rustici agros in bonis haereditariis, decimae dantur in communem cursum dictum gonitwam 1388 *KodUniw* I 11; Nobis et nostris successoribus decimam ma⟨nipu⟩latim vlg. w gonithwa dictam quadruplicis grani sicut kmethones solvere tenebuntur 1394 *SulejMitk* 363; Procurator domini abbatis proposuit verbo contra eosdem pro decima lini, quomodo dicti scolteti dantes sibi decimam manipularem post ipsorum araturas decimam lini dare nolunt, decimantes sibi in gonithwam 1404 *MMAe* XVI nr 13; Tres mansi, quos excolit pro allodio in Sandowo, fuerunt scultetie et ⟨ex⟩ ipsis al. decimam dabat in gonythwam scolastico Gneznensi 1415 *MMAe* XVI nr 63; Laurencius... dixit se eandem decimam velle daturum, ita tamen non sicut laicus vlg. w gonithwa, sed sicut nobilis, dum istos mansos kmethones nunquam coluerunt 1423 *MMAe* XVIII nr 477; Si dominus locet predium kmethonibus, veniet decima in communem decimacionem al. w gonythwa, et e contra si colit agrum kmethonalem, tunc decimatur plebano [...] Item de przyorky venit decima w gonythwa eciam post nobiles, qui przyorky tenent (1424) *AKH* VI 166; Super decima manipulari... deducta, que debetur sibi et eius ecclesie in Grabcowo in gonythwam 1429 *MMAe* XVIII nr 500; Nobiles post agros kmethonum decimam dare debent prout est moris, ita quod factores ipsius domini... in campo, computatis decem capeciis, inter decem, quod melius illis videbitur, eligere debent, et sic usque per omnes campos in gonythwam 1448 *MMAe* XIII nr 1747; Si in dictis villis... temporum successu unum vel plura kmethonibus depositis predia ⟨orirentur⟩, de quibus nichilominus prediis volumus decimam manipularem dicto monasterio reddi et assignari in gonythwam 1449 *Paul* 253; Debet semper huiusmodi decimam libere dimittere et eam locare, et conducere in commune sive in gonythwam non retrahat contra voluntatem domini canonici..., et quia idem nobilis Iacobus Woyschik gerit morem nobilium et nobilis extat, domini privilegio sive condicioni nobilium obtemperare volentes pronunciaverunt, quod idem nobilis Iacobus non sit obligatus neque astringi debet ad conducendum ipsam decimam post suum predium suo curru, sed ut canonicus eandem sibi ad locum pro arbitrio conduci procurabit in eadem hereditate Clonyow ad commune sive in gonythwam 1477 *AKH* VI 53; Et licet haeres colat duos laneos cmethonales, solvit tamen de illis decimam manipularem pro decano in gonithwam *DlLB* I 12; Episcopus colit tres laneos cmethonales, de quibus etiam dat decimam manipularem pro decano in gonithwam *ib.* 13; Est una taberna habens agros speciales, de quibus cum cmethonibus solvit decimam manipularem pro vicario in gonithwam *ib.* 47; Praedium Thomae, quod cmethonibus depositis institutum est, solvit decimam cum aliis cmethonibus in gonithwam pro archidiaconatu Cracoviensi *ib.* 76; Plures autem agros cmethonales occupaverunt milites depositis cmethonibus, sed nihilominus reddunt praebendae Cracoviensi praefatae decimam manipulo in gonithwam *DlLB* II 83; Item ecclesia in Brzeszko habet unum laneum minus quarta pro praedio suo, solvit tamen de eo decimam granariam in gonithwam cum aliis oppidanis pro monasterio *DlLB* III 76; ~ (dziesięcina) gonitwą: Jus percipiendi decimas..., quod vlg. gonitfa (*leg.* gonitwą?) vocatur, ad predictum monasterium sancti Vincentii pertineat 1291 *Haeus* 132.

Gonny *'z gonieniem, lowieniem związany, qui agitatur vel trahitur piscandi causa'*: **a.** gonna sieć *'rodzaj sieci rybackiej, rete quoddam piscatorium minus'*: Rethe minori al. gonna szecza

1494 *KozierRpInscrPosn* 71; Liberam piscaturam in ripis lacus... in eorum sorte retibus duntaxat minoribus, videlicet filitextenis ceterisque retibus al. gonnymy 1497 *StPPP* VII 5; ~ **b.** gonna toń *'jakaś toń, może ta, od której się zaczyna połów siecią, aquae altioris locus, unde rete immissum trahi incipit'*: (W tym kącie jeziora proboszczowi wolno założyć jaz, to jest) ab immissione al. od thonyey gonny (tak jednakże, aby jaz nie zawadzał) immissioni finali al. zgonny thony (1439) 1532 *KodWP* V 605.

Gont *'określonego kształtu deseczka do pokrywania dachu, scandula, tegula lignea'*: Deinde nos... conducere ea debemus..., quotquot foret necessarium, videlicet de... asseribus parvis et magnis in vulgo gonthi et wszczanki nuncupatis... et aliis necessariis quibuscunque ad idem molendinum pertinentibus 1378 *KodPol* III 320; Recognouit predictus Petrus, quia tenetur... Nicolao... VIII centa roborum vlg. *gonchti dare et exsoluere 1435 *MonIur* III 43.

Gontowy *'dotyczący gontów, ad scandulam pertinens'*: Item clavi pro *scindryliis al. gontowe ad existimacionem duorum millium 1494 *Podol* 6.

Gończy *'pozostający w związku z gonieniem, ściganiem, qui ad fugandum pertinet vel aptus est'*: Wladislaus Poloniae rex... Romanorum et Hungariae regi... equos ambulatores et gonczy... remittit *DlHist* IV 145; ~ gończa chorągiew *'sztandar pościgowego oddziału jazdy, equitatus levis vexillum'*: Banderium minus al. gonicza *chorougew *DlPrut* 575.

Gorać *formy*: *praes. ind. 3. sg.* gora *ca* 1450 *PF* IV 575; *3. pl.* gorają 1461—7 *Serm* 314v; ~ *part. praes. act. adv.* gorając 1471 *MPKJ* V 15; *adi. n. sg. m.* gorający 1444 *R* XXIII 305, *ca* 1455 *JA* XIV 490; *f.* gorająca *Rozm* 260; *g. sg. m.* gorającego *Rozm* 329; *f.* gorającej XV *med. MPKJ* V 428, *Naw* 162; *ac. sg. m.* gorający *Rozm* 67; *f.* gorającą *BZ* Lev 7, 29; *g. pl. f.* gorających *BZ* Num 28, 24; *i. pl. f.* gorającymi *Fl* 7, 14; *l. pl. f.* (w) gorających *ca* 1455 *JA* XIV 496.

Znaczenie: *'płonąć, palić się, być gorącym, ardere'*: Strzali swe *goraiocymy (*Pul*: gorającym) vczinił iest (sagittas suas ardentibus effecit) *Fl* 7, 14; Obla goraianczi knoth wsianka w sia ceram teretem stupa calens bibit 1444 *R* XXIII 305; Y gora et ardet *ca* 1450 *PF* IV 575; Gorayaczy *ca* 1455 *JA* XIV 490; Ktorzy offyeruyø obyety pokoyne panu, acz offyeruyø spolu y poszwøtnøø obyatø, to gest gorayøczø, rzeczy (offerat simul et sacrificium, id est libamenta eius) *BZ* Lev 7, 29; Tako vcinicze... kv wony przechøtney panv, yasz to wzydze z obyati zapalney y ze wszech offyar gorayøczich (qui surget de holocausto et de libationibus singulorum) *BZ* Num 28, 24; Gorayąncz vrens (dominus induxit ventum urentem... et mane facto ventus urens levavit locustas Ex 10, 13) 1471 *MPKJ* V 15; Wybawyl throye dzyeczy z odchlany pyekyelney gorayaczey *Naw* 162; To yest on ogyen, yen vydzyal Moyses na pvsczy, gorayączy ve k[z]rzv (hic ignis est, quo canduit rubus visionis) *Rozm* 67; On (*sc.* Jan) yesth byl pochodnya gorayacza y swyecząca (ille erat lucerna ardens et lucens Jo 5, 35) *Rozm* 260; Trzy (*leg.* trści) pochvyvayączey szye nye zlomy, a rąba gorayącego albo kvrzącego nye zgaszy (arundinem quassatam non confringet et linum fumigans non extinguet Mat 12, 20) *Rozm* 329; ~ *przenośnie*: Nye ymyal gorayøczey myloscy tako wyerney, yako swøczy (non habuit charitatem ardentem et discretam, sicut sancti) XV *med. MPKJ* V 428; Goraya miloscą ardent dileccione 1461—7 *Serm* 314v; ~ gorający *'pilny, naglący, necessarius, urgens'*: W naszych gorących *potrebach in nostris arduis negotiis *ca* 1455 *JA* XIV 496.

Goranie *'płonięcie, palanie (uczuciem), flamma, ardor'*: Nyechay se zapali ognyem miloscz, nyechay zazze goranie blizne *MW* 22b.

Gorąc *cf.* **1. Gorąco**

Z gorąca, Za gorąca *'na gorącym uczynku, w chwili popełnienia lub bezpośrednio po popełnieniu występku, in ipso facto, in manifesto (sc. deprehendere)'*: Z gorąncza in recenti vestigio *OrtRp* 99; ~ Prawo o... rany, czo nye s[t]asthano za goracza (*OrtMac* 23: na goraczey rze⟨c⟩zy), tho ma dacz do zagayonego szandu polozonego *OrtBrRp* 27, 4; Bądały zalowaly na kogo mązoboyszthwa..., thego mayą poszwacz przed prawo thedysz za goracza podlug prawa *OrtMac* 31, *sim. OrtBrRp* 32, 1; Kyedy bądzye kthory czlowyek obzalowan o roszboy..., thego mogą zalowacz kv praw (*leg.* prawu) thamo gyszczye przed prawem, gdzye yesth obzalowan za goracza *OrtMac* 56, *sim. OrtBrRp* 46, 4; Nye bądzyely zlomcza myery (*pro* myeru) w szawyeszone dny sza goracza vchwaczon *OrtMac* 78, *sim. OrtBrRp* 60, 2; O yaczczoch o szmycrthne rany yathych za goracza *OrtMac* 84; Gdyby ktho glową zabyl w szawyeszony czasz y vczyekl, a za gorącza nye vchwaczon *OrtMac* 85; Ya yego naszladowal asz w yego goszpodarza dom, gdzyem thą kradzyesz nalaszl y tego *byazaczego za gorącza yąl *OrtMac* 114, *sim. OrtBrRp* 84, 2; Mozely woyth besz gaynego sządu rok odlozycz do yutra, gdy szyc stanye beszprawna rzecz..., aby za yutrą wynowaycza ku praw (*leg.* prawu) volano

y wszythko sz nym vczynyono yako za goraczą *OrtMac* 130, *sim. OrtBrRp* 94, 3; Za goracza in recenti facto *OrtRp* 23; Za goracza facto manifesto *OrtRp* 64.

Za **gorąca** *cf.* Z **gorąca**

Gorące '*żarliwie, gorąco, z zapałem, ardentissime, cupidissime*': Quis vult non vehementer, gorucze, habitare? XV *med. GlWroc* 50r; Vyelmy naboznyc y vyelmy gorącze yąla szyą bogv modlycz *Rozm* 19.

1. Gorąco, Gorąc 1. '*upał, spiekota, ciepło, calor, fervor*': Gorøcz callor XV *med. R* XXIV 360; Zimnem a goranczym frigore et ardore 1461—7 *Serm* 249v; Goranczym ardore *ib.*; Czczyenye o tem, yako oblok stapyl y ogarnął ye od slonecznego gorącza (quod nubes protexit eos a calore solis) *Rozm* 87.

2. '*żarliwość, zapał, vis, ardor*': Grzal szye Pyotr, bo zapomnyavschy mylosczy gorącza ostydwschy przy ku mylosczy *vsvego svyata *Rozm* 689.

2. Gorąco 1. '*żarliwie, gorliwie, vehementer, acerrime, animo ardentissimo*': Yaky to szyn slachetny Andrzeya Thanczynskyego, szecz on msczy goranczo oczsza swego *Tęcz* w. 25; Iezv,... day, bych... goraczo czyebye myłowala do szmyerczy *Naw* 154.

2. '*na świeżo, w chwili popełnienia czynu, in ipso facto, in manifesto* (*sc. deprehendere*)': Oo głową albo o rany, czo nye goraczo zasthane *OrtMac* 23; Gdy ktho czo nyevrzadnego vczyny..., a chwaczy gy gorączo y szawołanym przed sząd przywyodą..., a yako ma odydz podług prawa *OrtMac* 84.

Gorącość *formy*: *n. sg.* gorąco**ść** 1444 *R* XXIII 308, XV *med. R* XXIV 359, 1461—7 *Serm* 400v, 1471 *MPKJ* V 35, *Rozm* 87; ~ *g. sg.* gorąco**ści** *Fl* 18, 7, XV *med. R* XXIV 362, XV *med. SKJ* I 67, 1471 *MPKJ* V 62, *Rozm* 34. 46. 71. 148. 322; ~ *ac. sg.* gorąco**ść** *Rozm* 5. 81. 82. 83. 118. 394; ~ *i. sg.* gorąco**ścią** XV *p. pr. R* XLVII 358, *ca* 1450 *PF* IV 572, *BZ* Deut 28, 22. 29, 23, *etc.*; ~ *l. sg.* (w) gorąco**ści** 1436 *R* XXIII 276, *BZ* Lev 26, 16, 1461—7 *Serm* 415r, 1471 *MPKJ* V 9; ~ *ac. pl.* gorąco**ści** *Rozm* 89; ~ *i. pl.* gorąco**ściami** 1444 *R* XXIII 308; ~ *l. pl.* (w) gorąco**ściach** XV *p. post. R* XIII s. XXIV.

Znaczenia: **1.** '*gorąco, upał, spiekota, skwar, żar, calor, fervor, ardor, aestus*': Ani iest, ien by se scril od gorøczoscy (*Pul*: przed gorączoszczyą) iego (*sc.* słońca, nec est, qui se abscondat a calore eius) *Fl* 18, 7; W *gorzączoszczy in ardore 1436 *R* XXIII 276; Goranczoszczy slunecznеy calorem solis 1444 *R* XXIII 308; Przedluszona goranczoscz vapor diuturnus *ib.*; Gorøczoscz calor XV *med. R* XXIV 359; Od gorøczoszczy sloncza pragnyecze pycz *ib.* 362; Propter infeccionem caloris *goroczoscan *ca* 1450 *PF* IV 572; Nawyedzø was richlo w gorøczoszczi y w nyedostaczcze (visitabo vos velociter in egestate et ardore) *BZ* Lev 26, 16; Rani czø pan byadø y zymniczø, y zymnø (*pro* zymø y) gorøczoszczø, y wyodrem (percutiat te dominus egestate, febri et frigore, ardore et aestu) *BZ* Deut 28, 22; Synowye... vszrø rany zemye tey y nyemoci, gimys to ge gest sznødził pan bog, szarø y gorøczoszczø slvnecznø szgøøcz (sulphure et salis, *var.* solis, ardore comburens) *ib.* 29, 23; W goranczoszczy fervore (*war. lub.*: na wyed⟨r⟩ze favore, apparuit... ei dominus... in ipso fervore diei Gen 18, 1) 1471 *MPKJ* V 9; Goranczoscz ardor (pulchritudo... pellibus tegitur et ciliciis, ardoremque solis et iniuriam imbrium ea, quae viliora sunt, prohibent I Reg prol.) *ib.* 35; Od gorączoszczi pre caumate (cutis mea denigrata est super me, et ossa mea aruerunt prae caumate Job 30, 30) *ib.* 62; Boze, ien... swiatlos⟨c⟩zio slunecznø zzaranie oswieczasz a gorączoszczia poludnie, zagasz plomenye swarow *MW* 33a; Gorączoszczyą calore XV *p. post. Kałuż* 272; Dusche swyąthy,... thys w praczach odpoczynyenye, w *gorączostczyach odethchnyenye y ochlodzenye XV *p. post. R* XIII s. XXIV; Oycze..., slozylesz gorączoscz nyebyeską (siderum calorem temperasti) *Rozm* 5; On obraz ny od yedney gorączoszczy nye rostayal (non ab aliquo calore solvebatur) *Rozm* 71; Ve dnye gorączoscz, a v noczy vyelykye zymno czyrpyely (aestum die, nocte frigus magnumque sunt passi) *Rozm* 82, *sim. Rozm* 118; ⟨J⟩ednego dnya czyrpyely szą vyelyka gorączoscz sloneczna (die quadam ex calore solis aestuabant) *Rozm* 83, *sim. Rozm* 81; Kyedy szą schły po drodze, szylna gorączoscz sloneczna vderzyła (cum per viam pergerent, magnus fuit aestus) *Rozm* 87; Oblok stapyl y yał ych sczy[s]czycz przed ona vyelyka gorączoszczya (nubes... a sole per viam hos defendit) *ib.*; Vy vycze, kakosmy vyelye złego czyrpyely na tey drodze, głod... a sloneczne gorączoszczy (solis ustiones) *Rozm* 89; Kyedy byl (*sc.* Jezus) v mąstvye, nyeczo byl szo⟨l⟩t od gorączoszczy sloneczney (Jesus... fuit aetate subvirili fuscatus aliquantulum solis per ardorem) *Rozm* 148; Thy poslyedny robyły yedną godzyną a thysz ye nam rovne vczynył, ktorzysesmy nozyły brzemyą dnya y gorączoscz (qui portavimus pondus diei et aestus Mat 20, 12, *PF* IV 569: gorączoszczy) *Rozm* 394; ~ Goranczioszczami ignibus 1444 *R* XXIII 308; ~ *przenośnie*: Kakosz tedy svyastovacz tey dostoyne

dzyevyczy badą twe począczye v yey svyąthym zyvoczye, a czyebye, svego ('wszego') svyata stvorzenyc y schovanye odzyerzecz nye moze, kakosch czyą odzyerzy svyat dzyevyczy albo bądzyely ona mocz ogyen gorączoszczy tvego przeslavnego bostva? *Rozm* 46.

2. '*cieplota ciała, calor* (*corporis*)': Czokolvye vzyal (*sc.* Jezus) podlvg czyala, to wschytko v nym gorączoszczyą bylo skarmyono y vyschlo od nyego povyetrzym *Rozm* 75; Vylkoscz z gorączoszcza, to dvoye przyrodzenye albo elementa, davaly szye (*pro* są) yemv krvye (calidum et humidum sanguis ministrabat) *Rozm* 156; Schvchoscz z gorączoszczyą davaly yemv rvmyanoscz (siccum atque calidum colera praebebat) *ib.*; Vmarlemv czyalv Lazarzovemv duch gorączoszczy y zyvota navroczyl (dum corpus redivivi spiritus calore constringit in Lazaro) *Rozm* 322.

3. '*żądza, pożądliwość* (*seksualna*), *libido, lascivia*': Czistotø, yasz w gorøczoszczi czyalo *ochladzø castitatem, que refrigerat carnem 1461—7 *Serm* 415r; Opyekalnykv rodzayv czlovyeczego,... przykazalesz, aby [szyą] mnozyly od szyebye rodzay czlovyeczy, ale by szyą schodzyly przesz gorączoszczy (ut de se genus hominum multiplicent, mandasti, sed sine libidinis ardore convenirent) *Rozm* 34.

4. '*żarliwość, gorliwość, studium, ardor*': Zaly z gorączoszczy szercza mnye tego nye zal et ego non vror, *gl.* igne caritatis (II Cor 11, 29) XV *med. SKJ* I 67; Goraczoscz miloszczi przivodzi kv vczinkv snaymoszczi calidum dileccionis permouet ad actum congregacionis 1461—7 *Serm* 400v; Goraczoscz miloszczi fervor *ib.*; Laszka we mnye thwoya goraczoszczya raczy zapalycz *Naw* 142; Thym szye vkazvye krevkoscz apostolska, ysch gorączoszczyą vyary obyeczovały s nym vmrzecz *Rozm* 655; ~ *Gorønczøszczø cum fervore XV *p. pr. R* XLVII 358.

Gorący *formy*: *n. sg. m.* gorący 1437 *Wisł* nr 228, s. 86, *BZ* Tob 2, 11, *OrtBrRp* 64, 1, *OrtMac* 85, *OrtRp* 16, *OrtZab* 529, *Rozm* 45; *f.* gorąca 1419 *Rost* nr 5266, 1437 *Wisł* nr 228, s. 85, *OrtCel* 8, *OrtKal* 182, *OrtLel* 234, *OrtMac* 49. 84, *OrtRp* 38, *ca* 1500 *Erz* 20; *neutr.* gorąco 1461—7 *Serm* 415v; gorące XV *ex. PF* IV 623, *Rozm* 25; ~ *g. sg. m.* gorącego *Gn* 174b. 180a, XV *med. PF* V 60, *BZ* Dan 3, 6; *f.* gorące XV *p. post. R* XXV 179; gorącej 1429 *AGZ* XI 49, XV *med. R* XXII 239, 1451 *MacDod* 105, *OrtBrRp* 71, 3, *OrtMac* 96, 1461—7 *Serm* 36v, *Rozm* 598; *neutr.* gorąca *cf.* Z **gorąca**, Za **gorąca**; gorącego XV *ex. Kałuż* 291, *Rozm* 31. 665; ~ *d. sg. m.* gorącemu *OrtBrRp* 50, 4, *OrtMac* 62; ~ *ac. sg. m.* gorący *Gn* 180b, *OrtBrRp* 27, 2. 94, 3, *OrtMac* 22. 85. 130, 1471 *MPKJ* V 39; *f.* gorącą *OrtMac* 84, *Rozm* 627; *neutr.* gorące *Sul* 9, *OrtBrRp* 64, 2, *Naw* 48, *Rozm* 504; ~ *i. sg. neutr.* gorącym 1466 *R* XXII 19, 1471 *AGZ* XV 110; gorącem 1478 *StPPP* II nr 4203; ~ *l. sg. m.* (w) gorącem *Gn* 178b, *BZ* Is 48, 10, *OrtBrRp* 63, 4, *OrtMac* 83; *f.* gorącej *OrtBrRp* 31, 4. 101, 3, *OrtKal* 189, *OrtMac* 23. 56. 138, *OrtRp* 71; ~ *n. pl. m.* gorący *BZ* I Reg 21, 6; *f.* gorące *ca* 1428 *PF* I 486, *OrtBrRp* 60, 2, *OrtMac* 77; ~ *ac. pl. f.* gorące *OrtMac* 77, *OrtRp* 63, XV *p. post. R* XXV 182; ~ *i. pl. f.* gorącymi *Rozm* 7. 34. 36; gorącemi *Rozm* 737; ~ *l. pl. f.* (w) gorących *OrtMac* 84.

Comparat. n. sg. m. gorączszy *BZ* Gen 3, 1, *Rozm* 636.

Superlat. g. sg. f. nagorączszej 1461—7 *Serm* 314v; ~ *ac. sg. neutr.* nagorączsze *Rozm* 205.

Znaczenia: **1.** '*bardzo ciepły, gorący, palący, upalny, calidus, fervens, urens*': S te to gisthe gory ...diim setl byl tako, gakoby s pecza gorøczego ogzen *Gn* 174b; Gestcy gy on bil f gorøczem olegu f panvy varzy[l]cz kasal *Gn* 178b; Kaszalcy gest on gorøczego olegu f kacz bil nalacz *Gn* 180a; Gestcy gy on byl... v on gorøcy oleg frzuczil *Gn* 180b; Gorøcza voda aqua tepida 1419 *Rost* nr 5266; Gorącza ardua 1437 *Wisł* nr 228, s. 85; Pyecz gorąnczy clibanus *ib.* s. 86; Tszo sze vaam *vyczy vøtsze, gorøcze *ca* 1450 *PF* IV 570; Poth krwawy szedl yako z gorøczey lasznye 1451 *MacDod* 105, *sim. Rozm* 598; Gynego chleba tu nye bilo, geno chlebowye obyetowany, gesz bily wszøly przed panem, abi bily przyloszeny chlebowye gorøci (panes calidi) *BZ* I Reg 21, 6; Vsnøl, a w tem vsnyenyv gnoy iastkolyci gorøci gemv w oczy vpadnye (calida stercora inciderent super oculos eius) *BZ* Tob 2, 11; Przezegłem cyø, ale nye iako szrzebro, zwolilem cyø w gorøcem pyecu vbostwa (ecce excoxi te, sed non quasi argentum, elegi te in camino paupertatis) *BZ* Is 48, 10; Goranczego a suchego ardentem 1461—7 *Serm* 249v; W dzien byaly, gorączy,w squarny ferventi die (ingressi sunt fervente die domum Isboseth II Reg 4, 5) 1471 *MPKJ* V 39; Sąnczym gorączym (*var. lub.*: *syączimv gorączim) vrentem *ib.* 91; Rex... iussit afferri ardentes laminas, *goradze blachy, ferreas XV *p. post. R* XXV 182; Nygdy tamo lato nyest ('nie jest') gorącze (tempus nunquam aestus urens) any zymno marznącze *Rozm* 25; ~ '*żarzący się, palący się, flagrans, ardens*': Gorączy flagrans 1437 *Wisł* nr 228, s. 86; Goranczego wagla carbones XV *med. PF* V 60; Nye bødze syø

modlycz, w tøsz godzinø wrzvczon bødze w pyecz ognya gorøcego (mittetur in fornacem ignis ardentis) *BZ* Dan 3, 6; Prosze czye, yzby thwoya mąka vybavyla nasz od pyekla gorączego XV *ex. Kałuż* 291; Cristus... by mogl na vass spusczycz ogyn y szarą gorącza z nyeba (dominus pluit... sulphur et ignem a domino de caelo Gen 19, 24) *Rozm* 627.

2. '*pełen wewnętrznego żaru, żarliwy, pełen napięcia uczuciowego, studiosissimus, ardentissimus*': Nye dossycz czlowyecowy bicz dobrim, geno nye badzye myal ządzey a myloszci gorączey, czinyącz dobrze XV *med. R* XXII 239; Gorączym szyerczem cordeque flagranti 1466 *R* XXII 19; Goranczey mowi ignitum eloquium 1461—7 *Serm* 36v; Nagoraczschey ardentissime caritatis *ib.* 314v; Czsobi ne *wrzolo albo ne bilo goranczo quod non ferueret caritate *ib.* 415v; Przymy mye przez thwe goracze myloszyerdzye *Naw* 48; Pre gaudio appetit (*sc.* virgo Maria) ascendere in montana, sed magnum propter feruens desiderium, dla gorącze ządzey, seruiendi cognate sue Elizabeth XV *p. post. R* XXV 179; Szwyathy Bernard⟨y⟩nye,... thwe goracze kazanye nam grzesnym na szbawyenye XV *ex. PF* IV 623; Pomagal (*sc.* Józef) vbogyem,... bo byl pelen gorączego myloszyerdza (plenus exstitit fervore caritatis) *Rozm* 31; To poselstvo przed thym nyeslychano, a przeto... nad rosvm szyaga, bo ten w Chyervbym grozny, w Szeraphyn mylovanym gorączy..., a nyeyednym rozvmem ogarnyony *Rozm* 45; Kristus... apostoly sebral y kazanye nagorączsche przed vczynyenym czvda vczynyl *Rozm* 205; Tegom ivze doczekala, yze me sercze gorące strzala przesla *Rozm* 504; Ale pyrvey nyzly ym myly Kristus na tho odpovyedzyal, aze svyąthy Pyotr, rzekącz goraczschy s nych, zvolyenykow, mayącz myecz dobyl go *Rozm* 636; Svyąthy Pyotr vyelykygo gnycw (*leg.* gniewu) y barzo gorączego mylovanya napelnyon *Rozm* 665; ~ '*będący objawem silnego wzruszenia, qui fit animo vehementius commoto*': Wzyvalem boga *stvorzyczylya mego gorączymy łzamy (creatorem meum deum adorarem multisque cum lacrimis ipsum invocarem) *Rozm* 7; Iozeph... począl boga wschechmogączego s gorączymy łzamy proszycz (Joseph... cum multis lacrimis dicens haec orabat) *Rozm* 34, *sim. ib.* 36; Pyotr... vyączey szyc począl rzevnycz a placzącz z gorączemy ⟨łzami⟩ y rzekl *Rozm* 737.

3. '*świeżo popełniony, nie przedawniony, recens*': Nygeden ma bycz pozwan, gedno przes woznego, wiyąwszi gorance na dworze alybo w sandze dowynyenya dopusczenye (nisi pro crimine recenti in curia vel in iudicio commisso), o gesz thedi przes czelednyka sandzynego... pozwaan mosze bycz przes wyny *Sul* 9; Derslaus conduxit al. swyodl in domum suam conducens al. obwodzącz violenciam suam tempore et hora recenti al. gorączy 1494 *AGZ* XVI 254; Iohannes... recognovit, quia ibi fuit post hanc recentem al. gorączem violenciam, qui vidit hostium concussum *ib.*; ~ gorące kopyto '*świeży ślad, vestigium recens*': Iohannes... consortem... Andree de domo sua recepit, quem ferventi vestigio al. gorączym kopythem familia Andree vestigavit et detinuit cum facie 1471 *AGZ* XV 110; Ego... recepto ardenti vestigio al. gorączem kopitem equitaui a loco usurpacionis 1478 *StPPP* II nr 4203; ~ gorąca rzecz, gorący uczynek '*czyn przestępczy, ujawniony w chwili popełnienia, manifestus, manifesto deprehensus*': Viceadvocatus iusticiam ministrare recusavit za govuczey (*pro* goruczey) rzeczi 1429 *AGZ* XI 49; Manifestum factum lyczowany skvtek uel gorąca rzecz lyczowana *OrtCel* 8, *sim. OrtLel* 234; O glową albo o rany, czo nye zastany szyą (*leg.* są) na goraczcy rze⟨c⟩zy (*OrtBrRp* 27, 4: za goracza), tho maia dacz do gaynego sądu polozenya *OrtMac* 23; Alysz badzyely uchwaczon w goraczye rzeczy (*OrtBrRp* 31, 4: w gorączey rzeczi), a bądały zalowaly na kogo mązoboyszthwa..., thego mayą poszwacz przed prawo *OrtMac* 31; Kthora rzecz ma bycz goracza, a yako tha maya posznacz. Pythalyscze nasz..., kthora rzecz ma bycz *gorączo (*OrtBrRp* 43, 1: goraczą) weszwana, a yako yą maya poznacz..., kthora yesth goracza rzecz *OrtMac* 49; Gorącza rzecz yesth, gdy kogo wchwacza a on kogo byye albo dobywa, albo gy vchwacza wczyekanyv (*leg.* w uciekaniu) zabyezą (*OrtBrRp* 43, 1: za ⟨ś⟩wyezą), albo gdy naydą kradzyesz albo roszboy w yego domu *OrtMac* 49, *sim. OrtKal* 182; Gorącza rzecz (*OrtKal* 183: goracze rzeczy), czo szlusze w ⟨g⟩roczkye prawo, tho ma besz odwloky szadzycz groczky szadzya *OrtMac* 54; Bądzyely kthory czvdz czlowyek uchwaczon w goraczey rzeczy, w kthorem szlym vczynkv, ten muszy v nasz przed naszem szadzya... bycz praw *OrtMac* 56, *sim. OrtKal* 189; Mayaly szadzycz goracze rzeczy w szawyeszony czas czyly nye? *OrtMac* 77; Czoszmy wam... pyszały, ysz goracze rzeczy, czo szye poczna w szadzacze dny, nye maya szadzony bycz w szawyeszone dny *OrtMac* 77, *sim. OrtBrRp* 60, 2; Przywyedzyeny sza trze przed gayny szad, czo szą yaczy w goraczych rzeczach o szmerthne rany..., y tha goracza rzecz przed szadem stogy *OrtMac* 84;

Czyly ony taką gorącza rzecz nathichmyast maya dokonacz? *OrtMac* 84; Bądzyely ktho nalyezyon w przestapyenyv malzenszthwa... a gdy nany strzega, szlowye ysz go za goraczey rzeczy uchwacza, thy mayą... przed prawo przywyescz *OrtMac* 96, *sim. OrtBrRp* 71, 3; Nye gestem vchwaczon w gorączey rzeczy *OrtMac* 138, *sim. OrtBrRp* 101, 3; Rzecz goracza factum manifestum *OrtRp* 38; O goracze rzeczy pro criminalibus *ib.* 63; W goraczey rzeczy in facto manifesto *ib.* 71; Lyczowany albo goranczy vczynek manifestum factum *OrtZab* 529.

5. *'pilny, nie cierpiący zwłoki, qui statim vel proximo quoque tempore fieri debet'*: Goroncze potrzeby ardua negocia *ca* 1428 *PF* I 486; Ardua res agitur pylna, goracza, vyelka *ca* 1500 *Erz* 20; ~ gorący sąd, gorące prawo *'sąd niezwłoczny, nagły, doraźny, iudicium necessarium, quod statim ac proximo post facinus tempore fit vel fieri debet'*: Pythalyszczyc nasz, mayaly goszczyom, podrosznym albo myeszczanom sz goszczyny, albo gynnym ludzom, czo nye szą wynny ku poloszenyu prawa, goraczy szad oszadzycz albo bądz w *szapowyedzony czasz, albo w nyezapowyedzany *OrtMac* 22, *sim. OrtBrRp* 27, 2; Gyestlhy powynyen przyszyąsznyk... przydz kv sządu na poloszony dzyen albo kv gynnemu gorączemu szadowy, gdy mv przykazą *OrtMac* 62—3, *sim. OrtBrRp* 50, 4; Tha pany przeczyw themu tedy nycz nye rzekla any w them pyrwszym, szlowye goraczem szadzye, any drugem, szlowye polozenym szadzye *OrtMac* 83, *sim. OrtBrRp* 63, 4; Gdyby w szawyeszany czasz glowa zabytha albo czokolwyek gynnego nyerzadnego vczynyono, ocz by myal bycz sząd gorączy..., czo o to za prawo *OrtMac* 85, *sim. OrtBrRp* 64, 1; Sztha[ł]nyely szyc kthora nyerzadna rzecz, o kthorą by czynycz gorączy szad (*OrtBrRp* 64, 2: goracze prawo, to gesth sand)..., thedy mogą thego zlomczą myerv obzalowacz nazayutrz *OrtMac* 85; Mozely woyth besz gaynego sządu rok odlozycz do yutra, gdy szye stanye beszprawna rzecz przed polnoczą, szlowye ysz kogo zabyya albo czyaszko uranyą, albo czo thakyego, ocz by myano goraczy szad gaycz *OrtMac* 130, *sim. OrtBrRp* 94, 3; Sąnd goranczy iudicium necessarium *OrtRp* 16.

6. *w mylnym rozumieniu łac.* callidus *'chytry' jako* calidus *'gorący'*: Ale ze wøsz bil *gorocz̨szy w swem ('wszem') stworzenyu..., gez to bil vczynyl pan bog (sed et serpens erat callidior cunctis animantibus terrae, quae fecerat dominus deus) *BZ* Gen 3, 1.

Gorbuda *dubium*: *'zakąska mięsna lub jarzynowe dodatki do chleba, obsonium'*: Gorbvdy obsonia *ca* 1500 *Erz* 20.

Gorczyca *bot.* **1.** *'gorczyca jasna, Sinapis alba L.'*: Gorcyca eruca alba 1475 *Rost* nr 2984; Gorczicza eruce *ca* 1500 *Rost* nr 2041; ~ biała gorczyca: *Balyv gorczicza eruca 1419 *Rost* nr 2902; Byala gorczycza eruca, sinapis albus *ib.* nr 5191; Byala gorczicza eruca 1437 *Rost* nr 2597, *sim. ca* 1460 *Rost* nr 3292, 1460 *Rost* nr 3524, *ca* 1465 *Rost* nr 4330, 1472 *Rost* nr 433, 1475 *Rost* nr 3170, *etc., etc.*; Byala gorcycza 1475 *Rost* nr 2950, *sim. ib.* nr 3063; Byalą gorczycza euruca XV *p. post. R* LIII 66; Eruca est modicus vermis frondium vel quedam herba vaschenycza a⟨lbo⟩ byala gorczy⟨ca⟩ *ca* 1500 *Erz* 20; Erugo rdzą vel byala gorczyczą *ib.*

2. *'gorczyca czarna, Brassica nigra Koch'*: Gorczycza synapc 1419 *Rost* nr 2901; Gorczycza sinapa *ca* 1465 *Rost* nr 4067; Gorczycza sinape 1475 *Rost* nr 3111, *sim. ib.* nr 3248, 1478 *Rost* nr 1926; Gorczicza sinapis 1484 *Rost* nr 6288, *sim. ib.* 6289, 1486 *Rost* nr 6289; Gorczyczą sinapis *ca* 1500 *Erz* 20; Gorczyca sinapis *ca* 1500 *Rost* nr 7291; ~ czyrwiona gorczyca: Czyrwyona gorczycza sinapis, mustardus 1419 *Rost* nr 5190; ~ *Gorczicz sinapis 1461—7 *Serm* 113v; *Gorczicz arbor sinapis *ib.* 197v.

3. psia gorczyca *'Sisymbrium officinale Scop. et S. Sophia L.'*: Psza gorczycza sinapistrum 1460 *Rost* nr 3728; Psya gorczycza sinapistrum *ca* 1465 *Rost* nr 4586; Pszya gorczycza sinapistrum *ca* 1500 *Rost* nr 5583.

4. wodna biała gorczyca *'Sium angustifolium L.'*: Wodna byala gorczicza 1437 *Rost* nr 2759.

Gorczycowaty (*o maści końskiej*) *'pokryty ciemnymi plamkami (na jasnym tle), maculis aeneis vel atris conspersus (dicitur de equo coloris albi)'*: Equs valachus albus gorczyczowaty 1499 *AKH* VIII 312.

Gorczyczasty (*o maści końskiej*) *'pokryty ciemnymi plamkami (na jasnym tle), maculis aeneis vel atris conspersus (dicitur de equo coloris albi)'*: Kon byaly gorczyczasthy 1499 *GórsJazRp* 274.

Gorczyczka *bot. 'goryczka kropkowana, Gentiana punctata L.'*: Gorczicżkam encianam 1434 *PF* V 32; Gorczyczka genoncia *ca* 1465 *Rost* nr 3921.

Gorczycznik *bot. 'gorczyca jasna, Sinapis alba L.'*: Gorczycznyk pardonum album 1460 *Rost* nr 3685.

Gorczyczny *'pochodzący od gorczycy, qui sinapis (gen.) est'*: O przykladzye gorczycznego naszyenya thamosz szvyąty Maczyey pysse *Rozm*

340; Podobno krolewstwo nyebyeskye zyarnv gorczycznemv (simile est regnum caelorum grano sinapis Mat 13, 31) *ib., sim. Rozm* 377; Czczyenye albo przyklad o gorczycznym zarnv *Rozm* 377; Bądzyeczyely myecz vyarą yako gorczyczne zyarno (si habueritis fidem sicut granum sinapis Luc 17, 6), rzeklylybysczye temv drzew (*leg.* drzewu): Naglye vyvrocz szye..., a ono by vam bylo posluschno *Rozm* 398.

Gorczyć *'czynić gorzkim, amarum facere, amaritudine inficere'*: Gorczycz (*var. lub.*: gorszscocz) amaricare (accipe librum et devora illum, et faciet amaricari ventrem tuum, sed in ore tuo erit dulce tamquam mel Ap 10, 9) 1471 *MPKJ* V 138.

Goreć *cf.* **1. Gorzeć**

Gorki *cf.* **Gorzki**

Gorkość *cf.* **Gorzkość**

Gorlicki, Gorlicski *'określenie gatunku sukna wyrabianego w Gorlicach (czy Zgorzelcu?), pannus, qui in oppido Gorlice incertum an in Zgorzelec quoque conficiebatur'*: Iohannes... debet ei dare... tunnicam gorliczkego panni 1452 *MonIur* III 218; Palium panni al. gorliczske 1456 *AGZ* XI 414.

Gorlicski *cf.* **Gorlicki**

Gorlić się 1. *'złościć się, unosić się, irasci, ira accendi'*: Tedi przyszedl Achab do domv gnyewaiocz syø a gorlyøc syø s tego slowa (venit ergo Achab... indignans et frendens super verbo). gesz mowyl k nyemv Nabot Gezrahelytski *BZ* III Reg 21, 4.

2. *'wykazywać gorliwość, gorliwie działać, studiosissime ac summa cum industria agere'*: Podalesz zoni gich w plyon, a dzewki gich w iøczstwo, a wszitek gich plyon w rozdzal slugam twim, gisz gorlyly syø prze zakon twoy (qui zelaverunt zelum tuum) *BZ* Judith 9, 3.

Gorować *'garbować, wyprawiać skórę, pelles subigere, perficere'*: Corrigiatores... tenebuntur sellatoribus, dumtaxat ad eorum laborem seu artificium corrigia laborare et expunguere necessaria al. gorowacz 1466 *AcPosn* I 403.

Gorski *cf.* **Gorzki**

Gorsko *cf.* **Gorzko**

Gorskość *cf.* **Gorzkość**

Gorszenie *'zgorszenie, zły przykład, depravatio, corruptio, offensio, scandalum'*: Ve mundo ab scandalis prze gor szenia (Mat 18, 7) XV *med. GlWroc* 81r.

Gorszy *cf.* **Zły**

Gorszyć się *'być w gorszym położeniu, wpadać w gorsze położenie, graviora pati, fortuna minus prospera uti'*: Gorschą schą pessimabor (ne dicas: Sufficiens mihi sum, et quid ex hoc pessimabor? Ecclus 11, 26) 1471 *MPKJ* V 80. ~ *Cf.* **Pogorszyć, Pogorszać, Pogarszać.**

Gorycz *bot. 'sporysz zbożowy, Claviceps purpurea Tul.'*: Goricz frugistrum 1472 *Rost* nr 1722.

Goryczel, Gorzyczel *bot.* **1.** *'gatunek łubinu, Lupinus albus L.'*: Goryczel lupinus *ca* 1465 *Rost* nr 4428; Gorziczyel lupini, marsilium 1472 *Rost* nr 846.

2. *'sporysz zbożowy, Claviceps purpurea Tul.'*: Goriczel frugistrum 1472 *Rost* nr 1723.

Goryczka, Gorzyczka *bot.* **1.** *'goryczka kropkowana, Gentiana punctata L.'*: Goriczka basilica 1419 *Rost* nr 5118; Gorziczka genciana 1437 *Rost* nr 2628, *sim.* 1460 *Rost* nr 3573, *ca* 1465 *Rost* nr 3926; Goriczka genciana *ca* 1460 *Rost* nr 3300, *sim.* 1464 *Rost* nr 4815, *ca* 1465 *Rost* nr 4372, 1475 *Rost* nr 3033, 1481 *Rost* nr 4990, 1484 *Rost* nr 6098, 6378, 1491 *Rost* nr 11017, 11063, 1493 *Rost* nr 10935, *ca* 1500 *Rost* nr 5462, 7142; Goryczka 1475 *Rost* nr 3000, *sim. ib.* nr 3184; Gorzyczky genciane 1478 *Rost* nr 2112; Gorzyczka genciana (*var.* goriczka) XV *p. post. R* LIII 66; Goriczka eleborum *ca* 1500 *Rost* nr 5425.

2. *'gorczyca czarna, Brassica nigra Koch'*: Goryczka sinape 1464 *Rost* nr 4907.

3. goryczka biała *'gorczyca jasna, Sinapis alba L.'*: Goryczka biala *ca* 1465 *Rost* nr 4642.

4. goryczka żytnia *'sporysz zbożowy, Claviceps purpurea Tul.'*: Goriczka zithna frugistrum 1472 *Rost* nr 1725.

5. *ogólnie 'roślina jadalna o ostrym zapachu, olus vel herba quaedam edulis odore teterrimo'*: Zydovye... byly barzo nyeczyszczy..., yedly czosnek y yne smyerdzącze goryczky *Rozm* 731.

(Gorycznik) Gorzycznik *bot. 'Peucedanum Oreoselinum Moench'*: Gorzycznyk peucedanum nigrum 1493 *Rost* nr 10937.

Gorzałość *'gorąco, spiekota, susza, ardor, aestus'*: Gorzaloscz uredo 1463 *PF* V 13.

1. Gorze *'bieda, nieszczęście, inopia, egestas'*: Gdy sthworzyl bog czlowyeka..., podal yemv ryby sz morza, chczacz go szbavycz wszego gorza, poleczyl mv rayszkye szady, chczacz gy szbavycz wszey byady *De morte* w. 124; Henricus, dux ingemiscens, lamentari coepit dicens: Gorze szą nam stalo, id est magna afflicto accidit nobis *DlHist* II 275.

2. Gorze *'biada, vae'*: Gorze mne (heu mihi), ysz przebit moy przedlvszyl sø gest *Fl* 119, 5, *sim. Pul*; Gorze temu na dvorze, komu szą leczicz, gorze XV *ex. PF* V 372; Gorze nam, czo szye ma stacz a przydz przez to vyelykye znamye (vae nobis, quid futurum est per signum tam stupendum) *Rozm* 92; Gorze wam, Zydom

(vae vobis Pharisaeis Luc 11, 42), yze... przestąpaczye ssąd a myloscz bozą... Gorze vam, Zydom (vae vobis Pharisaeis Luc 11, 43), yze myl[y]vyeczye pyrwsche a vysche stolcze v synagogach... Byada vam, yzesczye yako groby... Y vam gorze, yze zakon vydzycze (et vobis legisperitis vae Luc 11, 46), yze vdrączaczye lyvd brzemyenny... Gorze vam (vae vobis Luc 11, 47), yze b[y]vduyeczye a podnoszyczye groby pro‹ro›czskye *Rozm* 305—6; Gorze thobye, gorozyeyskye myasto, gorze tobye, bethzeyskyemv myastv (vae tibi, Corozain, vae tibi, Bethsaida Mat 11, 21) *Rozm* 317; Gorze temv, przez ktoregosz pogorszenye przydzye (vae autem illi, per quem veniunt, *sc.* scandala Luc 17, 1) *Rozm* 397; Gorze vam, madrczy y moczarze lyczemyernyczy (vae... vobis, Scribae et Pharisaei hypocritae Mat 23, 14), yzesczye vyzarly domy vbogych wdow *Rozm* 418; Gorze vam, madrczy y lycemyernyczy ipokryczy (vae vobis, Scribae et Pharisaei hypocritae Mat 23, 25), ktorzy oczyszczyczye, czo yest znątrz kyelycha, a vnątrznoszczy pelny kradzyeystva *Rozm* 461; Ssą to dny pomsty... Alye gorze bądzye zonam v ony dny plod nosączym (vae autem praegnantibus... in illis diebus Mat 24, 19) *Rozm* 482; Gorze temv (vae... homini illi Marc 14, 21), lye duschy y czyalv ktorego, v tem zyvoczye y v przychodzączym, yen nye ('mie') zdradzyl *Rozm* 546; Dzyevycza Marya począla... narzekacz a rzekączy: Byeda mnye, byeda mnye nadzney... Vmorzon, a gorze mnye nądzney *Rozm* 696; ~ Carmen spevanye et ve gorze, bąda (et scriptae erant in eo lamentationes et carmen, et vae Ezech 2, 9) XV *med. R* XXV 155.

3. Gorze *cf.* **Źle**

Gorzec *cf* **Horzec**

1. Gorzeć, Goreć *formy*: *part. praes. act. adi. n. sg. m.* gorzący *ca* 1450 *PF* IV 580; *n. pl. m.* gorejący 1484 *Reg* 704; ~ *inf.* gorzeć *SkargaWroc* w. 46; ~ *fut. 3. sg. m.* będzie gorzeć 1397 *Leksz* I nr 2489, *Pul* Deut 32; *neutr.* będzie gorzeć *Rozm* 478. 479; ~ *praet. 3. sg. m.* gorzał XV *med. R* XXV 221, *Rozm* 47; *neutr.* gorzało *ca* 1425 *EwKReg* 42; *3. pl. f.* są gorzały *ca* 1500 *SprTNW* V 12; ~ *condit. 3. sg. f.* -by gorzała *BZ* Neh 10, 34; *2. pl. m.* byście gorzeli XIV *ex. Pocz* 233.

Znaczenie: '*płonąć, palić się, ardere*': Iacosz tho Moyszeszow kyerz gorzal, a przy them szwa przirodnoszcz zelonoszcy yymął XV *med. R* XXV 221; Prze‹to› gesmi lyosi rzucyly myedzi kaplani... na obyetø drewnø..., abi gorzala na oltarzv (ut arderent super altare) *BZ* Neh 10, 34; Ogyen podezzon yest w roszyerdzu moym y będze gorzecz az do pkyelnych ostatkow (ardebit usque ad inferni novissima Deut 32, 22) *Pul* Deut 32; Szle w pekle gorzecz *SkargaWroc* w. 46; Thamo szwyecze szą gorzały *ca* 1500 *SprTNW* V 12; Yakosz vydzyal kyerz Moyzeschow na puszczy, yenze ogyen gorzal, a nye zgorzal *Rozm* 47; Czvartego dnya bądzye gorzecz morze y vody (ardebit mare et aquae) *Rozm* 478; Czvartegonaszczye dnya bądzye gorzecz nyebo y zyemya (ardebit caelum et terra) *Rozm* 479; ~ *przenośnie*: Jacosmi przi tem bili, kedi Mszcignef rzekl pane Vbiscze, rzeknøcz to slowo, isz cy bødze gorzecz wirch glowi 1397 *Leksz* I nr 2489; Przyszedł jeśm puścić ogień na ziemię, to czusz, biscze gorzeli w miloserdzu w mem XIV *ex. Pocz* 233; *Wzeko serce nasc gorzalo w nas (nonne cor nostrum ardens erat in nobis Luc 24, 32), kdys to mluwesc a wyprawowase pysmo? *ca* 1425 *EwKReg* 42; Ktoraz tho vyarą pana Iesu Crysta apostolovyc... czysthym nabozenysthvem a palayączy y goreyączy ognyem lasskavym (sincera devotio igne caritatis exaestuans)... ludzy... nauczyly 1484 *Reg* 704; ~ nie gorzący '*niegorący, letni, oziębły, tepidus*': Osadli, ne gorzøczy tepidus *ca* 1450 *PF* IV 580. ~ *Cf.* **Pogorzeć, Wygorzeć, Zagorzeć się, Zgorzeć, Gorać, Zgorać, Rozgorzyć, Przegorzać, Rozgarzyć, Przegarzać, Rozgarzać.**

2. Gorzeć '*stawać się gorszym, mniej wartym, deteriorem fieri, vilescere*': Omne boni precium nimio vilescit gorzege 1466 *R* XXII 14.

Gorzegroch *bot.* '*łubin biały, Lupinus albus L.*': Gorzegroch lupini, marsilium 1472 *Rost* nr 843.

Gorzekanie '*narzekanie, biadanie, lamentatio, plangor*': Gorzekanya plangendi XV *med. Zab* 523.

Gorzekwiat, Gorzykwiat, Horzekwiat *bot.* **1.** '*miłek wiosenny, Adonis vernalis L.*': Gorzyekwyath eleborum nigrum 1460 *Rost* nr 3516; Gorzekwyath eleborus niger *ca* 1465 *Rost* nr 4320; Gorzekwyat elleborum nigrum 1472 *Rost* nr 293; Gorzikwyath elleborus niger 1484 *Rost* nr 6048; Horzequiath eleborus niger 1493 *Rost* nr 2377; Gorszekwyat elleborus niger *ca* 1500 *Rost* nr 7120.

2. '*jaskółcze ziele, Chelidonium maius L.*': Gorzyequya‹t› celidonia 1460 *Rost* nr 3448.

Gorzenie 1. '*żar, gorąco, ardor*': Gorzenye ardorem (concipietis ardorem, parietis stipulam Is 33, 11) 1471 *MPKJ* V 92.

2. '*trapienie się, martwienie się, smucenie się, boleść, molestia, animi dolor*': Na zaloscz duschną a na gorzenyą (*var. lub.*: gorzenye) et in scrupulum (non erit tibi hoc in singultum

et in scrupulum cordis domino meo, quod effuderis sanguinem innoxium I Reg 25, 31) 1471 *MPKJ* V 38.

Gorzenka *zool.* '*jakiś gatunek ryby, genus piscis*': Gorzenka *cronda 1472 *Rost* nr 1416.

Gorzki, Gorki, Gorski *formy*: *n. sg. f.* gorzka *BZ* Ruth 1, 20. I Reg 15, 32, 1471 *MPKJ* V 76, XV *ex. SKJ* III 67, *Rozm* 507; gorka *MPKJ* V 77, *Rozm* 643; *neutr.* gorzkie XV *med. R* XXII 246. 248; gorskie *Rozm* 122; ~ *g. sg. f.* gorzkiej *Rozm* 524; *neutr.* gorzkiego XV *med. SKJ* V 260; gorskiego *Rozm* 100; ~ *ac. sg. m.* gorzki *Rozm* 736; *f.* gorzką *Fl* i *Pul* 63, 3, XV *med. R* XXV 153, *MW* 32a, *Naw* 149; gorską *Rozm* 661; *neutr.* gorzkie *BZ* IV Reg 14, 26; gorskie *Gn* 172b; ~ *i. sg. f.* gorzką *BZ* I Reg 22, 2; ~ *l. sg. f.* (na) gorskiej XV *ex. R* XXXIII 187; ~ *n. pl. f.* gorzkie *BZ* Ex 15, 23. Judith 5, 15; ~ *ac. pl. f.* gorzkie *Rozm* 523; ~ *i. pl. f.* gorzkimi *Rozm* 523.

Comparat. n. sg. f. gorzczejsza *Rozm* 823.

Znaczenia: **1.** '*gorzki, o piekącym smaku, amarus, acerbus*': Gdis szø on (*sc.* wąż) che odmlodzycz, tedycz vøcz on ge gorske korzene... A takes my... geczmy tesze gorske korzene, tocz gest, isbichom na them to svecze nektorø møkø prze milego Xpa cirpely na naszem czele *Gn* 172b; Nye mogly pycz wod z Marath prze to, ysz bily welmy gorzkye (eo quod essent amarae) *BZ* Ex 15, 23; Tu gym gorzke studnyce (fontes amari) ku pycyv oslodzoni *BZ* Judith 5, 15; Gorzkye lysczie collinquintidas (*war. lub.*: *korzske lysczye collicidas, id est herbas amarissimas, egressus est unus in agrum... et collegit... colocynthidas agri..., et reversus concidit in ollam pulmenti, nesciebat enim, quid esset IV Reg 4, 39) 1471 *MPKJ* V 46; Na pvszczi myeszkacz *bende, na zemy sloney y gorskiey XV *ex. R* XXXIII 187; Matky kląda nyeczo gorskyego (rem amaram aliquam ponunt) na svoye pyerszy, aby ony (*sc.* dziatki) vkvszywschy, potem nye pożądaly *Rozm* 100; (Zyelye) vonyą dalo przykra sylno y vydzyalo szye vyelmy przykre, to yest gorskye (factae sunt amarae) *Rozm* 122; ~ Gorzkye nye chcze, ny mosze bicz slotkym XV *med. R* XXII 246; Nądza a blogo stoyą przeciw schobye yako gorzkye a slotkye *ib.* 248.

2. '*bolesny, dojmujący, sprawiający ból, przykrość, amarus, dolore afficiens, doloris plenus*': Bo naostrzili sø iako mecz iøziki swoie, naczøgnøli sø łoczisco, rzecz gorzkø (intenderunt arcum, rem amaram), bichø strzelaly w taiemnosci nepokalanego *Fl* 63, 3, *sim. Pul*; Azaly placzesch... gorzkyego vmaczenya ploras... amare passionis XV *med. SKJ* V 260; Rzecze Agag: Tako prawye gorzka szmyercz rozłøcza (separat amara mors)? *BZ* I Reg 15, 32; Seszly syø wszitci, gisz syø bily zan zamøcyly, a obcyøszeny czudzim zboszim a gorzkø miszlyø (oppressi aere alieno et amaro animo) *ib.* 22, 2; Pan wydzal vdrøczenye israhelskego lyvda gorzke barzo (vidit... afflictionem... amaram nimis) *BZ* IV Reg 14, 26; Bo iako przes gorzskø smiercz tego to sina twego milego ti sszama (*sc.* Marię) od wszey zmazi... zachowacziesz racził, tako y nas... raczi k tobie nam dacz przydz *MW* 32a; Panye Ihezu Criste,... day nam oplakacz *gorzszky rany thwoie *MW* 104a; Jesu Kriste..., raczy wzgladnacz na mya grzeschna przez thwoyą szmyercz gorzka *Naw* 149; Polyeczam vam... matką moyą, lyvbo my to, aby s vamy Vyelykonocz v Yerusalem, alyecz bądzye barzo gorzka a trudna vam *Rozm* 507; Myly synkv,... vczyeschy vzdy mye, gdy chczesch ydz kv smyerczy, abych nye vydzyała tvego okrutnego vdrącenya, tvey gorzkey smyerczy *Rozm* 524; Zovye kyelych mąką, yze kakolvy⟨e⟩ mąką podlug Teophyla sama v sobye barzo przykra a barzo gorka *Rozm* 643; Vszytką szylą poru⟨s⟩zyl szye myly Iesus na tvardoscz zydovską barzo gorską, yze y tako nyemylosczyvye... mączyly *Rozm* 661; Ym czyalo naszego mylego Iesucrista bylo roskoschnyeysze y vyelebnyeysche, tem bolescz yego byla gorzczeyscha y przykrscha *Rozm* 823.

3. '*żałosny, pełen goryczy, nieszczęśliwy, amarus, tristis*': S taynego sircha ⟨strumienie gor⟩skich slez za grehi uilige *Kśw* cr 17; Zaloscz gorzką planctum amarum XV *med. R* XXV 153; Nye wziwaycye myø Noemy, to gest krasna, ale wziwaycye myø Amara, to gest gorzka (id est amaram) *BZ* Ruth 1, 20; Gorzka (*war. lub.*: gorką), czirpka, kwaschna acerba (acerbo enim luctu dolens Sap 14, 15) 1471 *MPKJ* V 76—7; Dzathky zalosno płacza, poky na oczcza w domu patrzą, zona spłatayącz rancze gorzka crzicziczi, poky swoni zwonyacz slischi XV *ex. SKJ* III 67; Dzyevycza Marya... s gorzkymy lzamy przystąpyla k nyemv *Rozm* 523; Dzyevycza Marya... rzekla...: Moy namyleyschy synkv, vezrzy na moye vranyone sercze y na me gorzkye lzy *Rozm* 523; Thy dzyevko luda mego, ... vczyn sobye placz yedynego syna tvego, placz zalobny a barzo gorzky (luctum unigeniti fac tibi, planctum amarum Jer 6, 26) *Rozm* 736.

Cf. **Cebula, Groch, Kadzidło, Łupień, Migdał**

Gorzko, Gorsko, '*żałośnie, boleśnie, amare, dolenter*': Dzyevycza Marya... począla gorzko

plakacz *Rozm* 523; Począł myly syn gorsko vzdychacz a zalosczyv bycz *Rozm* 524; A on szye tez ssam krzyw vkazal, kyedy tako gorzsko za svoye zgrzeschenye plakal *Rozm* 689; Plakal (*sc.* Piotr) barzo gorzko (flevit amare Luc 22, 62) *Rozm* 692; Pyotr... plakal barzo gorzko y przykro *Rozm* 694; Svyaty Pyotr... poszedl z domv barzo gorszko placząc *Rozm* 698; Dzyevycza Marya... vstavschy ze lzamy począla gorzko plakacz *Rozm* 737; Nalyasla Pyotra gorzko placząc na drodze *Rozm* 737; Pyotr vzrząc matką Iesucrista tako vdrączeno a tako gorzko placząc, vyączey szye począl rzevnycz *Rozm* 737; Dzyevycza blogoslavyona... barzo gorzko plakala *Rozm* 739.

Gorzkoć 1. *'gorycz, gorzki smak, amaritudo'*: Gorszscocz (*sc.* czynić, *war. kal.*: gorczycz) amaricare (accipe librum et devora illum, et faciet amaricari ventrem tuum, sed in ore tuo erit dulce tamquam mel Ap 10, 9) *MPKJ* V 138.

2. *'żal, ból, cierpienie, maeror, dolor, animi aegritudo'*: Czichi gest, gegosch misli zamyeschanye nye otmyeny albo gorzkocz prze krziwdą kaką XV *med. R* XXII 236.

Gorzkość, Gorkość, Gorskość *formy*: *n. sg.* gorzkość *Fl* i *Pul* Ez 10; ~ *g. sg.* gorzkości *Fl* 13, 6, *Fl* i *Pul* 9, 28, *BZ* Ruth 1, 20, *ca* 1500 *SprTNW* V 10, *Rozm* 740. 747; gorskości *Pul* 13, 6, XV *ex. R* XXV 243; ~ *ac. sg.* gorzkość *BZ* Deut 29, 18, *MW* 78b, *Naw* 126, *Rozm* 824; ~ *i. sg.* gorzkością XV *med. SKJ* V 270, 1461—7 *Serm* 97r; ~ *l. sg.* (w) gorzkości *Fl* i *Pul* Ez 9; gorkości *MW* 72a.

Znaczenia: **1.** *'gorycz (jako właściwość fizyczna), amaritudo, acerbitas'*: Napoy nasz vodą gorzkoszczy, bychom oplakaly szloszczy *ca* 1500 *SprTNW* V 10.

2. *'rzecz gorzka, o piekącym smaku, amarum, acerbum'*: Gymyø myastu zdzyaly nazywayøcz ge Mara, to gest gorzkoszczy (vocans illum Mara, id est amaritudinem) *BZ* Ex 15, 23; Bilibi myedzi wami korzen plodzøczi zolcz y gorzkoscz (germinans fel et amaritudinem) *BZ* Deut 29, 18; ~ *przenośnie*: Iegosz pocløcza vsta pelna sø y gorzcosci (cuius maledictione os plenum est et amaritudine), y lscy *Fl* 9, 28, *sim. Pul*; Gichsze usta zlorzeczena y gorzkoscy (*Pul*: gorszkoszczy) pelna sø (os... amaritudine plenum est) *Fl* 13, 6.

3. *'cierpienie, przykrość, ból, amaritudo, maeror'*: Wspomenø tobe wszytka lata moya w gorzkosczy dv⟨s⟩ze mogey (in amaritudine animae meae Is 38, 15) *Fl* Ez 9, *sim. Pul*; Owa w pokogv gorzkoscz moya przegorzka (in pace amaritudo mea amarissima Is 38, 17) *Fl* Ez 10, *sim. Pul*; Quod debet queri cum Maria, id est cum amaritudine, s gorzskosczyą, pro malis XV *med. SKJ* V 270; Wziwaycye myø Amara, to gest gorzka, bo gorzkoscy myø napelnyl barzo wszechmogøci (quia amaritudine valde replevit me omnipotens) *BZ* Ruth 1, 20; Gorzkoscza a zadza amaritudine et appetitu 1461—7 *Serm* 97r; Panye Iezu Criste, ... kthorysz nocz mąky thwey w gorkoszczi wycłykycy czyrpyal *MW* 72a; Day nam..., byszmy... przesz gorzkoszcz mąky thwey chwały dostapyly nyebyeszkycy *MW* 78b; Przez gorzkoscz mąky thwey naszwyąthschey zbawysch y v nyebye vmyluyesch *Naw* 126; Dla oney gorszkoscy, kthorasz dla mnye grzeschnego czyrpyal..., szmylvy szya nad dussą moya XV *ex. R* XXV 243; Snadz yestem prze to Maryą vezvana ab amaritudine, od gorzkoszczy, yestem gorzkoszczy pelna, slyschącz trudne nasmycvanye syna mego *Rozm* 740; Posczye yą ('puście ją'), bocz yest (*sc.* Maria) pelna gorzkoszczy, yze yey myly syn yąth *Rozm* 747; Tegodlya zmyeschay tvoyą gorzkoscz, tvc czyrpyenye s krvya mylego Iesucrista *Rozm* 824.

Gorzyczel *cf.* **Goryczel**

Gorzyczka *cf.* **Goryczka**

Gorzycznik *cf.* **Gorycznik**

Gorzykwiat *cf.* **Gorzekwiat**

Gospoda *formy*: *n. sg.* gospoda 1401 *Piek* VI 60, 1471 *MPKJ* V 34, *ca* 1500 *Erz* 20; ~ *g. sg.* gospody *Gn* 3b, 1403 *Piek* VI 125, 1411 *KsMaz* I nr 1578, *Sul* 23. 71, *etc.*; ~ *ac. sg.* gospodę 1398 *HubeZb* 73. 107, 1399 *StPPP* VIII nr 8758, *Gn* 3b. 5b, 1406 *KsMaz* I nr 772, 1416 *Czrs* 75, *etc.*; ~ *i. sg.* gospodą XV *in. R* XXIV 60, 1477 *KochOdez* 135; ~ *l. sg.* (w) gospodzie 1402 *KsMaz* I nr 147, 1432 *ZapWarsz* nr 385, 1437 *ZapWarsz* nr 613, *etc.*

Znaczenie: *'dom zajezdny, pomieszczenie u kogoś na krótki pobyt wynajęte, diversorium, hospitium, caupona, domus in qua consistant hospites'*: Mikosz przydø gwaltem na Dzirszkowø gospodø y dal mu naprzod ranø 1398 *HubeZb* 73; Climont, przydø na Lenarthowø gospodø, zadawal curwe maczerze szini *ib.* 107; Micolay, przibyezaw na gozpoda, dal parobku Jaschowu rana 1399 *StPPP* VIII nr 8758; Penødza ne gestcy ona bila mala, chosbicz ona szobe gospodø albo komorø szan bila nagøla *Gn* 3b; Tedy vøcz ony ne moglycz szø mecz nigedne gospody thamo byly *ib*; Xt... szadnego penøszka... ne malcy gest on bil..., chosbicz on szobe gospodø szan nagøl byl *Gn* 5b; Spitay, podsedku, kdze gest ta gospoda bila gego 1401 *Piek* VI 60; ⟨Ja⟩com ia ne zastøpal Cotlewa... ⟨w jeg⟩o gospodze 1402 *KsMaz* I nr 147; Sziban

vivabal Yana s yego gospodi 1403 *Piek* VI 125; Iacup przisedł na mø gospodø i dobil na mø mecza, i kiyem mø bil 1406 *KsMaz* I nr 772; Yacom ya ne *wygnan Marka s gego gospodi 1411 *KsMaz* I nr 1578; Yego bracza przibegly na mø gospodø y strzelaly, y bili... na mø braczø 1416 *Czrs* 75, *sim.* 1416 *RafPocz* 19, 1422 *ZapWarsz* nr 28, 1423 *AKPr* VIIIa 156; Jacom ya nye byegal na *Jacuszøwø gospodø s ostrø bronyø silø 1428 *ZapWarsz* nr 2789; O ctori gwalth na mø Miroslaw zalowal, thegom mw ya ne wczinil na gospodze, w gego gospodze 1432 *ZapWarsz* nr 385; Jacom ya ne zadal *Stanislaowy trzech ren w gego gospodze szylą 1437 *ZapWarsz* nr 613; Gdi kthora pany..., pozwana bandącz, przydze na rok gey zdani, sandza... vrządnyka swego do gospodi oney paney (ad hospitium illius dominae)... ma posslacz *Sul* 23, *sim. Dział* 11; Moze woszny na kazanye nasze... przes lystha poszwacz w gospodze (*Dział* 49: na gospodze) alybo na thargv (in hospitio sive in foro) *Sul* 64; Gdy ktho obrączy za przyaczela... pevną pyenyedzy svmmą... do nyekthorego myesczanyna..., tego nye zaplaczącz na rokv przyslem, rąkoymya tegodla nye ma do gospody w zalogą wyechacz (propter hoc non debet ad hospitium in obstagium subintrare, *Dział* 64: na gospodze na zawadze stacz) *Sul* 71; Wwyodl gy do gospodi (introduxit eum in hospitium) *BZ* Gen 24, 32; Thak chczemi miecz, aby zadni ziemyanyn dnia rocznego w onem miesczie, kądi roki sządzą, nye smyal w zbroy chodzicz, alie gdi przidzie, ma dacz zbroyą schowacz, dokąth z gospodi nie wynidzie (antequam ex hospitio exierit) *MacPraw* VI 273; Yakom ya nye sbil Mikolaya kmyeczya... na gospodzye gwaltem 1466 *ZapWarsz* nr 1186; Gospoda diversorium (agnoscentes vocem adolescentis Levitae utentesque illius diversorio, dixerunt ad eum Jud 18, 3) 1471 *MPKJ* V 34; Jakom ya..., przischethwschy do gospody, nye szbilem Stanyszlawa gwalthem 1472 *ZapWarsz* nr 3061, *sim. ib.* nr 3060; Jacom ya Pawlowi listha pozewnego..., spancz s nym w yency gospodze, nye ucradl 1473 *Czrs* s. LXXXV; Yakom ya nye przyszyethl na gospoda, na thw (*leg.* twą), anym czy zadal rany krwawycy gwaltem 1476 *AKPr* VIIIa 57; Iakom ya ⟨nie przyszedł na gospodę⟩ anym zwolal Karwowskych..., gdy my scha bronyl przeth gospodą 1477 *KochOdcz* 135; Jakom ya gwaltem ostra bronya... Zyemakowy w gospodzye yego rany krwawey nye zadal 1489 *PF* VIII 20; Jakom go ya nye zbyl samowthor, v Yana Hardego w gospodze Warschevye (*leg.* w Warszewic) sthoyącz 1491 *ZapWarsz* nr 1719; Gospodą hospitium *ca* 1500 *Erz* 20; Czy, ysze vbodzy byly, goszpody w myesczye nye myely *De nativ* w. 10; Przyely Iozeffa z yego matka, czyelyadzyą, a nalyezly yemv gospodą czeszna (huic in hospitio honesto proviserunt) *Rozm* 97; V gospodzye v noczy nygdy nye odpoczyvaly (nunquam in hospitio per noctem repausabant) *Rozm* 118; Yako byl vyeczor..., tako vyelykyem (*leg.* w wielikiem) myesczye gospody nye mogl nadz *Rozm* 451; ~ dobrowolna gospoda '*publiczny zajazd, diversorium*': Jacom ja *Andrzevy hy Mykolayevy nye bil pomocznykyem, gdy Jacuba hy Pyotra byly w dobrovolney gospodze 1458 *ZapWarsz* nr 1076; ~ zostać gospodą '*zamieszkać, devertere ad aliquem*': Tu, virgo,... concipies. Et crevit novem mensibus, zostal gospodø, dominus XV *in. R* XXIV 60; ~ przyjąć w gospodę, okazać komuś gospodę '*użyczyć schronienia, pozwolić tymczasowo zamieszkać, hospitium alicui praebere, hospitio excipere*': Procop przepuszcil mi przewescz forą pywa proschowską y okazal mi gospodą 1441 *StPPP* II nr 2978; Zboycze yąly Iozepha y z Marya, y tesch z dzyeczyatkyem, a slyvtovawschy szye nad nymy, przyąly yc v gospodą svoyą (familiae compatiens hospitio collegit) *Rozm* 85; Tamo nye byl nyyeden... tako dobry, aby yą w svą gospodą przyal (hospitio reciperet) *Rozm* 91; ~ Szyedzyely tamo przez nocz, bo ym ono drzeuo dalo gospodą y pokarmyenye (victum et hospitium arbor eis dedit) *Rozm* 84.

Gospodarski 1. '*dotyczący lub przynależny do pana domu lub ziemi, ad rem domesticam pertinens*': Ieslizeby... ziemianyn... rzeczy gospodarskie... w domu pobral (quodsi quispiam nobilis... ausus fuerit violenter et potentia domum alicuius invadere... resque et bona ipsius capere)..., thakowi gwalthownik uthracza czescz 1498 *MacPraw* VI 272.

2. '*rządowy, książęcy, qui ducis vel principis est*'(*?*): Gdi manzoboycza varuye syąn moczi gospodarskye *Sul* 93; ~ *dubium*: Marczyn ne pobil Swersza przes szapowecz gospodarskø 1423 *ZapRpŁomż* 1, 41.

3. *dubium*: '*gościnny, należny gościowi od gospodarza, hospitalis*': Gospodarsku [...] noszączy (Rom 12, 13, *SKJ* I 58: gospodarstw, *leg.* gospodarstwu, przygemnoscz neschączy hospitalitatem sectantes) 1449 *R* XXV 164.

Gospodarstwo 1. '*władze, rząd, potestas*': Przes gospodarstwo onego xanschtwa (per ducem illius ducatus)... ku placzenyv tich tho vyn ma bicz przipandzon *Sul* 113.

2. *'gościnność, hospitalitas'*: Potrzebnosczam swyątych ludzy vczęstuyącz, gospodarstw (*leg.* gospodarstwu, 1449 *R* XXV 164: gospodarsku) przygemnoscz neschączy częstho (necessitatibus sanctorum communicantes, hospitalitatem sectantes Rom 12, 13) XV *med. SKJ* I 58.

Gospodarz *formy*: *n. sg.* gospodarz 1398 *StPPP* VIII nr 6621, XV *med. R* XXIV 363, 1466 *R* XXII 14, *etc.*; ~ *g. sg.* gospodarza *BZ* Ruth 2, 2, *OrtMac* 114, *Rozm* 339. 503; ~ *d. sg.* gospodarzowi XV *in. R* XXIV 75, *OrtMac* 92, XV *p. post. Zab* 539, *Rozm* 520; gospodarzewi *ca* 1450 *PF* IV 569; ~ *ac. sg.* gospodarza XV *med. R* XXV 160, *Rozm* 7; ~ *i. sg.* gospodarzem 1396 *JP* XXXVII 132, 1414 *StPPP* II nr 1332, *BZ* Gen 17, 8, *etc.*; ~ *n. pl.* gospodarze XV *med. R* XXIV 363; ~ *i. pl.* gospodarzmi 1399 *HubeKr* 9.

Znaczenia: **1.** *'głowa rodziny, domu, właściciel, zarządca, paterfamilias, possessor, villicus'*: Dominus palatinus nigdi ne bel tey nyue w dzerzenu... any gospodarzem 1396 *JP* XXXVII 132; Dobco ne bil *gospodarzam any w trzimanu dzedzini 1398 *StPPP* VIII nr 6388; Tey niwe Albertus ne bil nigdiy gospodarz 1398 *StPPP* VIII nr 6621; Ani czy dzedziczi, ani Borek byli gospodarzmi dzedzinye 1399 *HubeKr* 9; Per aliquem dominum vlg. gospodarzem terre recepte fuerint 1414 *StPPP* II nr 1332; Gospodarze domini XV *med. R* XXIV 363; Gospodarza rectorem XV *med. R* XXV 160; Gospodarzewy patrifamilias *ca* 1450 *PF* IV 569; Poydø na pole, a bødø klosi zbyracz..., gdzeszkoly naydø przyiaszn myloscywego gospodarza (ubicumque clementis in me patrisfamilias reperero gratiam) *BZ* Ruth 2, 2; Domestice id est hospitale gospodarza *OrtCel* 3; Mula rapit, czągne, currum, sed mulam mulio, gospodarz, cogit 1466 *R* XXII 14; Ponitur pro yconomo gospodars 1420 *JA* XII 144; Hospes gospodarz vel goscz *ca* 1500 *Erz* 20; Paterfamilias gospodarz *ib.*; Przydącz slugy tego ystnego gospodarza (accedentes... servi patrisfamilias Mat 13, 27) y rzekly yemv *Rozm* 339; Dzyszyą yest vschemv lyvdv czass smątku y zaloscy przez vszego gospodarza *Rozm* 503; Rzeczeczye gospodarzovy domu (dicetis patrifamilias domus Luc 22, 11) *Rozm* 520; ~ *'mąż, maritus'*: Gegoz (*sc.* Zachariasza) Anna z vyelykym veszelym... przyyąla yako svego gospodarza *Rozm* 7; ~ Kmethoni al. gospodars 1455 *WolffWarsz* 2, 1520; ~ *'pan, władca, dominus, dominator'*: Ja przyszągam bogu y krolowi gospodarzowy, y takosz gego namystnikom... werzen bycz XV *p. post. Zab* 539; ~ *'zarządzający żeńską częścią domu' (?)*: Gospodarz eunuchus XV *med. R* XXIV 363.

2. *'przyjmujący w gościnę, właściciel zajazdu, stabuli dominus, caupo'*: Gospodarzovi stabulario (altera die protulit duos denarios et dedit stabulario Luc 10, 35) XV *in. R* XXIV 75; Gyedyby goscz gosczyowy zaklad w wysznanym dludze zastawyl..., a then goscz nye chcze czekacz... y thakyesz sz gospodarzem gdyby szye thako przygodzylo, czo maya s thym zakladem czynycz? *OrtMac* 92; Nye trzeba gosczyowy albo goszpodarzowy od gosczya bracz zakladv za wysznany dlug *ib.*; Zaluyą na thego zlodzyeya, ysz on przyszedl w moyc czthyrzy kathy, ukradl my thy rzeczy, a ya ycgo naszladowal asz w yego goszpodarza dom *ib.* 114; Gospodarz z gospodynya yąly szye temv dzyvovacz (hospes hoc et hospita mirati sunt) *Rozm* 86; Gospodarz (hospes) z gospodynya yąly szye smączycz *Rozm* 87.

Gospodarzyć *'przyjmować gościa czy być gościem, hospitio excipere vel uti'*: Gospodarzy hospitatur XV *ex. R* XXV 146.

Gospodka *'mała gospoda, hospitium modestum'*: Gospothką hospitiolum *ca* 1500 *Erz* 20.

Gospodnow(y) *formy*: *n. sg. m.* gospodnow *Fl* 34, 7, *Fl* i *Pul* 18, 8, *BZ* I Par 5, 22; *f.* gospodnowa *BZ* Ex 12, 42; ~ *g. sg. m.* gospodnowa *Pul* 105, 25; *neutr.* gospodnowa *Fl* 96, 5; ~ *d. sg. neutr.* gospodnowemu *Fl* i *Pul* 12, 6; ~ *ac. sg. m.* gospodnowego *Pul* 105, 17; *neutr.* gospodnowo *Pul* 136, 4. 5. 144, 22; ~ *l. sg. m.* (w) gospodnowem *Fl* 118, 1, *Pul* Ez 23; *f.* gospodnowie *Fl* 74, 7; *neutr.* gospodnowie *Fl* 19, 8; gospodnowem *Fl* 47, 7; ~ *n. pl. f.* gospodnowy *Fl* i *Pul* 11, 7; *neutr.* gospodnowy *Fl* i *Pul* 67, 22; ~ *d. pl. neutr.* gospodnowym *Fl* 76, 11; ~ *v. pl. m.* gospodnowi *Pul* 133, 1.

Znaczenie: *'pozostający w związku z gospodzinem-bogiem, jemu przynależny, od niego zależny, boży, boski, ad deum pertinens, divinus'*: **a.** *przy rzeczownikach konkretnych*: Iaco iesmi sliszeli, tako iesmi widzeli w mescze gospodnowem czcy, w mescze boga naszego (in civitate domini virtutum, in civitate dei nostri, *Pul*: w myeszcze boga moczy) *Fl* 47, 7; Tego ponysza, a onego powisza, bo kelich w røce gospodnowe (in manu domini, *Pul*: w ręcze bozey) wina czistego pelni smesy *Fl* 74, 7; Gori iaco wozk plinøly sø od oblicza gospodnowa (a facie domini, *Pul*: od oblycza bozego), od oblicza gospodnowa (a facie domini) wszelka zema *Fl* 96, 5; Rozgnyewaly albo rozdrasznyly Moyszesza w stanyech, Aarona swøtego gospodnow⟨a⟩ (Aaron sanctum domini, *Pul*: gospod-

nowego) *Fl* 105, 17; Owa nynye blogoslawcze gospodnu, wszystczy sludzy gospodnowy (omnes servi domini, *Fl*: panowy) *Pul* 133, 1; Psalmy nassze będzem pyacz w wszelyke dny zywota naszego w domu gospodnowem (in domo domini Is 38, 20, *Fl*: panowem) *Pul* Ez 23.

b. *przy rzeczownikach abstrakcyjnych*: Molwi gospodnowi (eloquia domini), molwi czsne *Fl* 11, 7, *sim. Pul*; Pacz bødø ymenu gospodnowemu barzo wisokemu (psallam nomini domini altissimi) *Fl* 12, 6, *sim. Pul*; Zacon gospodnow przez zakala (lex domini immaculata) *Fl* 18, 8, *sim. Pul*; Czy na wozoch, a czi na conoch, ale my w ymenu gospodnowe (*Pul*: gospodna) wzowemy (in nomine domini dei nostri invocabimus) *Fl* 19, 8; Bødz droga gich czemnosczi y sliskosez, a angol gospodnow (angelus domini, *Pul*: angyol bozy) gonøczi ie *Fl* 34, 7; Bog nasz, bog zbawoni vczinicz, a gospodnowy, gospodnowi wyszcza smerczi (deus noster, deus salvos faciendi et domini, domini exitus mortis) *Fl* 67, 22, *sim. Pul*; Pamøczen iesm bil dzalom gospodnowim (memor fui operum domini, *Pul*: pomnyal yesm dzala boza) *Fl* 76, 11; Blogoslaweny nepokaleny na drodze, gysz chodzo w zakone gospodnowem (in lege domini, *Pul*: w zakonyc bozym) *Fl* 118, 1; Nocz ta to gospodnowa ma chowana biez (nox ista est observabilis domini), gdi wiwyodl ge z szemye egipskyey *BZ* Ex 12, 42; Ranyonych wycle padlo, bo bil boy gospodnow (fuit enim bellum domini) *BZ* 1 Par 5, 22; Nye vslyszely glossa gospodnowa (non exaudierunt vocem domini, *Fl*: glossa panowa) *Pul* 105, 25; Pyenye poycze gospodnowo *Pul* 136, 4; Kako spyewacz mamy pyenye gospodnowo (canticum domini, *Fl*: pene panowo) w zyemy czudzey? *Pul* 136, 5; Chwalyenye gospodnowo (laudationem domini, *Fl*: *chwalane panowo) molwycz będø vsta moya *Pul* 144, 22.

Gospodyni *formy*: *n. sg.* gospodyni *BZ* Tob 11, 3, 1471 *MPKJ* V 44; ~ *g. sg.* gospodyniej *BZ* Tob 7, 18. 12, 3; ~ *d. sg.* gospodyni *BZ* Tob 8, 21; ~ *i. sg.* gospodynią *BZ* Tob 9, 10, *Rozm* 86. 87.

Znaczenia: **1.** *'żeńska głowa rodziny, żona, pani, uxor, domina'*: Tedi zavola Raguel Anni, gospodinyey swey (Annam uxorem suam) *BZ* Tob 7, 18; Swey gospodiny Annye (uxori... suae) przikazal (*sc.* Raguel), abi stroyla godi swadzebne *ib.* 8, 21; Pozegnay cyebye pan bog israhelski,... a stan syø pozegnanye nad twø gospodinyø (dicatur benedictio super uxorem tuam) *ib.* 9, 10; Gospodiny twa s czelyadzø a z dobitkem... gydø po nas (praecedamus... simul cum coniuge tua) *ib.* 11, 3; On myø ozenyl, a ot mey gospodinyey dyabelstwo zapødzil (uxorem ipse me habere fecit et daemonium ab ea ipse compescuit) *ib.* 12, 3.

2. *'udzielająca gościny, żona właściciela gospody, gospodyni, hospita, cauponis uxor'*: Gospodyny materfamilias (acgrotavit filius mulieris matrisfamilias III Reg 17, 17) 1471 *MPKJ* V 44; Gospodarz z gospodynya yąly szye temv dzyvovacz (hospes hoc et hospita mirati sunt) *Rozm* 86; Gospodarz z gospodynya (hospita) yąly szye smączycz *Rozm* 87.

Gospodza (*wyłącznie o Matce Boskiej, non dicitur nisi de Dei Matre*) *'pani, domina'*: Zdrawa, gospodze milosty (salve, regina, mater misericordiae, *SalveReg* 1. 2. 4—9. 12. 15—20: krolewno, 11: kroliowa) *SalveReg* 3; Gospodze moya myla *Naw* 47; Angyol gye odpowyedzyal: Nyechay thego, goszpodze XV *p. post. R* XIX 51; Domina mea gospodza *ca* 1500 *JA* X 380; Iudasch ye odpovyedzyal: Dobrze, gospodze myla, Marya *Rozm* 517; O Marya, nascha myloszczyva gospodze, povyedamy tobye zaloscz vyelyką *Rozm* 694, *sim. ib.* 699.

Gospodzić *'przyjmować gościa czy być gościem, hospitio excipere vel uti'*: Gospodzy hospitatur 1462 *R* XXV 270.

Gospodzin *formy*: **1.** *n. sg.* gospodzin (*ca* 1250) *MPH* II 468, *Fl* 1, 7. 117, 6. *Fl* i *Pul* 23, 8. 33, 8, *ca* 1420 *R* XXIV 79, *BZ* Gen 11, 5, *Pul* 47 arg. Ath 18; ~ *g. sg.* gospodzina *Fl* 104, 3, *Spow* 2, *Bogur* A—F, 1453 *R* XXV 210, *BZ* Gen 6, 8, 1466 *R* XXV 138; ~ *d. sg.* gospodzinu *BZ* Gen 14, 22; gospodzinowi *Fl* 134, 19; ~ *ac. sg.* gospodzina *BZ* Gen 31, 24; ~ *v. sg.* gospodzinie *BZ* Gen 15, 8, 1455—60 *R* XIX 110, *De morte* w. 1; ~ *i. sg.* gospodzinem *BZ* Gen 10, 9. 13, 13. 24, 3; ~ *l. sg.* (w) gospodzinu *Fl* 117, 9.

2. *g. sg.* gospodna *Fl* 33, 9, *Fl* i *Pul* 17, 34. 36, 41, *Bogur* CD, *Pul* 19, 8. 21, 24. Ath 27; gospodnia *Rozm* 71; ~ *d. sg.* gospodnu *Fl* 15, 7. 102, 20, *Fl* i *Pul* 119, 1, *Gloger*, *Pul* 134, 19; ~ *ac. sg.* gospodna *Fl* 33, 3, *BZ* Tob 4, 20, *Pul* 15, 7. 135, 3, *Rozm* 414; ~ *v. sg.* gospodnie *Fl* 69, 1, *Fl* i *Pul* 21, 1. 50, 8. 16. 19, *ca* 1408 *KatOssol* nr 376, *Slota* w. 1, *Błaż* 322, *Kart-Świdz*, XV *med. Msza* V s. 260, 1451 *MacDod* 105, *BZ* Gen 3, 10, *MW* 121 a, *Pul* 103, 1. 138, 22, *Naw* 100. 111. 117, *Rozm* 6. 34. 36. 283. 358. 599. 610. 687; gosponie *Fl* 113, 26, XV *med. R* XIX 80; ~ *i. sg.* gospodnem *Pul* Ath 19; ~ *l. sg.* (w) gospodnie *Fl* 3, 2. 33, 2. 55, 11, *Fl* i *Pul* 32, 1; ~ *n. pl.* gospodnowie *Pul* Ath 18; ~ *g. pl.* gospodnow *Pul* 135, 3; ~ *ac. pl.* gospodny *Pul* Ath 19.

Znaczenie: '*pan, dominus*': **a.** *o bogu, de deo*: Znaie gospodzin (dominus, *Pul*: bog) drogo prawich *Fl* 1, 7; Wele gich molwi moiey duszy: Ne iest zbawene gey w *iego gospodne (in deo eius, *Pul*: w bodze) *Fl* 3, 2; Blogoslawicz bødo gospodnu (dominum, *Pul*: blogoslawycz będę gospodna) *Fl* 15, 7; Kto bogem przez gospodna (quis deus praeter dominum)? *Fl* 17, 34, *sim. Pul*; Gospodzin moczni y mogoczy, gospodzin mogøcy w boiu (dominus fortis et potens, dominus potens in proelio) *Fl* 23, 8, *sim. Pul*; Weselcze se prawi w gospodne (in domino) *Fl* 32, 1, *sim. Pul*; W gospodne (in domino, *Pul*: w bodze) bødze chwalona dusza moia *Fl* 33, 2; Weliczaycze gospodna (dominum, *Pul*: boga) se mnø y powiszaymi ymø iego *Fl* 33, 3; Vkuscze y widzcze, isz slotky iest gospodzin (suavis est dominus) *Fl* 33, 8, *sim. Pul*; Boycze se gospodna (dominum, *Pul*: boga) wszitczi swøczi iego *Fl* 33, 9; Zbawene prawich od gospodna (a domino) *Fl* 36, 41, *sim. Pul*; Ocropisz me, gospodne (domine, *KartŚwidz*: pane, *gl.* gospodne), yzopem y ocziszczon bødø *Fl* 50, 8, *sim. Pul*; Gospodne (domine, *KartŚwidz*, *MW* 106b: pane), wargi moie otworz *Fl* 50, 16, *sim. Pul*; Dobrotliwe vczin, gospodne (domine), w dobrey woli twey Syon *Fl* 50, 19. *sim. Pul*, *KartŚwidz*; W bodze chwaliez bødø slowo, w gospodne (in domino, *Pul*: w bodze) chwalicz molwø *Fl* 55, 11; Gospodne (*Pul*: panye), na pomagane mne przyspey (domine, ad adiuvandum me festina) *Fl* 69, 1; Blogoslawcze gospodnv (domino, *Pul*: bogu) wszyczsy angeli yego *Fl* 102, 20; Chwaleny bødcze w ymenv swyøtem yego, wessel sze sercze szukayøczich gospodzyna (dominum, *Pul*: boga) *Fl* 104, 3; Ne martwy bødø chwalycz czebe, gosponye (domine, *Pul*: boze) *Fl* 113, 26; Gospodzyn (dominus, *Pul*: bog) pomocznyk gest *Fl* 117, 6; Dobrze gest... nadzeyø myecz w gospodzynv (in domino, *Pul*: w *bogo) *Fl* 117, 9; Kv gospodnv (ad dominum), kdy gesm møczczon, wolal gesm y wslyszal mø gest *Fl* 119, 1, *sim. Pul*; Dom Aaronow, blogoslawcze gospodzynowy (domino, *Pul*: gospodnu) *Fl* 134, 19; Kaiø sse teze, izesm... mego milego gozpodzina ot mego szercza ne miloual *Spow* 2; V twego syna gospodzina, matko swolena, Maria, sziszczi nam *Bogur* A—F; Swyanthy Stanislawye,... *przosz sza nasz gospodna (*Bogur* E: gospodzyna), panny Mariey syna *Bogur* CD; Mili gospodne, raczi pomocz *ca* 1408 *KatOssol* nr 376; ⟨G⟩ospodne, da my tho wedzecz, bych mogl o them czszo powedzecz, o chlebowem stole *Słota* w. 1; Oczecz, szyn, duch szwanthi, wsze yeden gospodzin *ca* 1420 *R* XXIV 79; Teen iest odloczon, kto sie gospodnv offervie w iegoo wszeech vczynkoch *Gloger*; Deum *gosgozyna XV *p. pr. R* XLVII 359; Gospodnye wszemogøcy,... przivmy dzisya nasze dusze *Błaż* 322; Pamathay, pane, *gl.* gospodne, sługy, służebnyczeky y tesz twoych (memento, domine, famulorum famularumque tuarum) XV *med. Msza* V s. 260; Wselka czesez bącz thobye, o krolyu, gosponye XV *med. R* XIX 80; Gospodne, gospodnye moy, czemusz mye opuszczyl (deus meus, deus meus, ut quid dereliquisti me)..., w thobyeszm, goszpodnye, ymal nadzeyø 1451 *MacDod* 105, *sim. Rozm* 599; Dzewko, przymy thakye omyszly gospodzyna 1453 *R* XXV 210; Gospodnye, glos twoy slyszal iesm w rayu *BZ* Gen 3, 10; Noe, ten gest nalazl myloszcz v gospodzyna (invenit gratiam coram domino) *ib.* 6, 8; Bil kruti lowyecz przed gospodzynem (coram domino), ottød gest przislo przisłowye, yako Nemrot kruti lowyecz przed gospodzynem (coram domino) *ib.* 10, 9; Gospodzyn (dominus) gest *sstopyl, abi vszrzal myasto a wyeszø, gesto dzalaly synowye Adamowy *ib.* 11, 5; Lyudze w tem myeszczye bily barzo grzeszny... przed gospodzynem (coram domino) *ib.* 13, 13; Odpowye Abram: Gospodzynye (domine deus), ktorø bich wydzal myeczy, ysze bich yø gymyal w swey moczi? *ib.* 15, 8; Polosz røkø swø pod me lyødzwye, abich czyø zaprzysszyøgl gospodzynem (ut adiurem te per dominum) mogym, bogem nyeba y zemye *ib.* 24, 3; Wydzal gest Laban we ssnye gospodzyna (deum) *ib.* 31, 24; Po wszitki czasi chwaly gospodna (benedic deum) *BZ* Tob 4, 20; Chwala thobye, gospodzyne 1455—60 *R* XIX 110; V goszpodzyna apud dominum 1466 *R* XXV 138; Gospodzynye wszechmogęczy, nade wszythko sthworzenye vyaczszy, pomoszy my tho dzalo szloszycz *De morte* w. 1; Spowiadacz sie bandą ymyenyu twemu, gospodnye *MW* 121a; Gysz szye boyczye gospodna (dominum, *Fl*: boga), chw⟨a⟩lcze gy *Pul* 21, 24; Tu prawy, yze Xc gospodzyn wyeliky iest *Pul* 47 arg.; Chwalcze gospodna gospodnow (domino dominorum, *Fl*: pana *panw) *Pul* 135, 3; Skusszy mye, gospodne (deus, *Fl*: bosze), y wyedz szercze me *Pul* 138, 22; A wszakosz nye trzey gospodnowye (*Fl*: panowe), ale yeden yest gospodzyn (non tres domini, sed unus est dominus, *Fl*: pan) *Pul* Ath 18; Osobnye kazdø parsonę bogem y gospodnem (deum et dominum, *Fl*: panem) poznawacz (*MW* 110b: wszelka perszona boga y pana wiznawacz) krzeszczyanskø prawdø przyczysznyeny yesmy *Pul* Ath 19; Trzy bogy y gospodny (tres deos aut dominos, *Fl* i *MW* 110b:

pany) molwycz pospolyta wyara zakazuye *ib.*; Potrzebyzno yest ku wyecznemu zbawyenyu, aby narodzenye tesz gospodna (domini nostri, *Fl*: pana) naszego Yezu Krysta wyernye wyerzyl *Pul* Ath 27; Duchem szwyathym, gospodnye, ducha mego odnow ve mnye *Naw* 100; Thy wschechmogaczy gospodnye, ya, Navoyka, prosch czyebye *Naw* 111, *sim. ib.* 117; Myloszyerny gospodnye, zlyvtownykv nądznych,... racz szye nade mną zmylovacz *Rozm* 6; Gospodnye wschechmogączy,... thysz stvorzyl pyrvego czlovyeka *Rozm* 34; Moy namyleyschy gospodnye, przymączaya mye, abych ten slyvb... przestąpyla *Rozm* 36; Vmączyenye gospodnya naschego Iesv Crista *Rozm* 71; Nye wschelky, ktory mnye movy: Gospodnye, gospodnye (non omnis, qui dicit mihi: Domine, domine Mat 7, 21), vnydzye v krolestvo nyebyeskye *Rozm* 283, *sim. ib.* 358; ~ Gospodne bosze moy, wezrzy na mø (deus, deus meus, respice in me) *Fl* 21, 1, *sim. Pul*; Wdzwygnø røkø swø ku gospodzynu bogu nawisszemu (ad dominum deum excelsum) *BZ* Gen 14, 22; My w ymyenyu gospodna boga naszego (in nomine domini dei nostri) wzowyem *Pul* 19, 8; Gospodnye (*Fl*: pane) boze (domine deus) moy, powyelbyon yes szylno *Pul* 103, 1; Mylvy gospodna boga tvego (diliges dominum deum tuum Mat 22, 37) *Rozm* 414; Gospodnye oycze moy, vysluchay myą *Rozm* 610; Oblyczam mego nye odvroczyl od karayączych y od plyvyączych na mye, gospodnye boze moy *Rozm* 687; ~ Yeden yest bog: Tako gospodzyn oczyecz (dominus pater, *Fl* i *MW* 110 a: pan oczecz), gospodzyn syn (dominus filius, *Fl* i *MW* 110 a: pan syn), gospodzyn duch szwyęty (dominus spiritus sanctus, *Fl* i *MW* 110 a: pan duch swanty) *Pul* Ath 18.

b. *o ziemskim władcy, de eo, qui terrae cuiusdam dominus atque imperator est*: Pannonia sit mater et origo omnium Slavonicarum nationum. Pan enim iuxta graecam et Slavorum interpretationem dicitur totum habens et iuxta hoc dicitur pan in Slavonico maior dominus: licet alio nomine, iuxta diversitatem linguarum Slavonicarum, dicatur gospodzin (*ca* 1250) *MPH* II 468.

Gospodzinow *'należący do gospodzina-boga, boski, domini, divinus'*: Otworszycze mne wrota zprawedlnoszczy,... ta wrota gopodzynowo (*pro* gospodzynowa, aperite mihi portas iustitiae,... haec porta domini, *Pul*: wrota boza) *Fl* 117,19; Potem gdisz yø gest nalazl angyøl gospodzynow v studnycey (cumque invenisset eam angelus domini iuxta fontem aquae) *BZ* Gen 16, 7.

Gościa *'obca, cudzoziemka, niestała mieszkanka, peregrina, hospes'*: Goscza peregrinam (scito praenoscens, quod peregrinum futurum sit semen tuum in terra non sua Gen 15, 13) 1471 *MPKJ* V 9.

Gościć *cf.* **Zagościć się**

Gościna *'pobyt poza domem, poza ojczyzną, pobyt nie na prawach obywatela, wędrówka, peregrinatio, commoratio extra patriam'*: U Labana bil gesm (*sc.* Jakob) w goszczynye (apud Laban peregrinatus sum) aze do dzyszeyszego dnya *BZ* Gen 32, 4; Geden zakon bødzye tu rodzyczowy, yako y przebiwayøczemu u wasz po goszczynye (colono, qui peregrinatur apud vos) *BZ* Ex 12, 49; Przichodnyovi, ienze po goscinye iest v czebye (advenae, qui peregrinantur apud te), dobitkv y scotv twemv, wszitko, czosz syø rodzi, da wam pokarm *BZ* Lev 25, 6; Przichodnye, ktorzis po goscinach v was sø, albo s tich, ktorzisz sø syø vrodzili w zemi wasey, ty bødzecze myecz slvgami (de advenis, qui peregrinantur apud vos vel qui ex his nati fuerint in terra vestra, hos habebitis famulos) *ib.* 25, 45; W gosczinq, na pancz peregre (homo plantavit vineam et locavit eam colonis, et ipse peregre fuit multis temporibus Luc 20, 9) 1471 *MPKJ* V 124; Pyelgrymowal po goszczynye peregrinatus (Abraham... peregrinatus est in Geraris Gen 20, 1) *MPKJ* V 10; Przebywacz a. przebywayącz w goszczynye accola (quia erit semen eius accola in terra aliena Act 7, 6) *ib.* 133; In peregrinacione vlg. w goszczynye XV *p. post. R* XXV 201; ~ *corruptum*: Pythalyszczye nasz, mayaly goszczyom podrosznym albo myeszczanom sz goszczyny (*pro* sz goszczmy, *OrtBrRp* 27, 2: mayaly goszczom podrosznym albo myeszczanom, albo gynym goszczyem)... goraczy szad oszadzycz? *OrtMac* 22.

Gościne *cf.* **Gościnne**

Gościni *cf.* **Gościnny**

Gościniec *formy*: *n. sg.* gościniec 1437 *Wisł* nr 228, s. 88, 1447 *LubPodk* 23, XV *med. R* XXV 160, *etc.*; ~ *g. sg.* gościńca 1448 *LubPodk* 30. 31, (1471) XVI *ex. PF* I 214, 1475 *KodTyn* 506. 507, 1484 *LubPodk* 97, *Rozm* 332; ~ *ac. sg.* gościniec 1446 *TymProc* 223, 1479 *AGZ* XVIII 185, 1495 *AGZ* XVIII 360, *Rozm* 333; ~ *i. sg.* gościńcem *BZ* Deut 2, 27, 1493 *AGZ* XV 307; ~ *l. sg.* (na) gościńcu *Sul* 52, XV *med. R* XXV 268, 1471 *MPKJ* V 13. 31. 122, 1489 *ZapWarsz* nr 1692.

Znaczenia: **1.** *'droga publiczna, via strata, imprimis publica'*: Per viam magnam al. goszczinecz 1420 *AGZ* IV 105; Ad viam generalem al. gosciniecz 1420 *MMAe* XVII 185; Querela alia, quia exaras viam al. koleya ultra goszczinyecz

1425 *Czrs* 308; Circa stratam al. po gosczynyecz 1446 *TymProc* 223; Scopulum acialem primum sippaverunt... in medio antique vie al. goszczinyecz 1447 *LubPodk* 23; Uti condictaverunt od gosczincza a molendino... a medio vlg. sipali uno stadio vlg. od gossczincza usque ad granicias 1448 *LubPodk* 30—31; O gwalcze na gosczynczv vczynyonem. Marczyn skarzy na Mycolaya, ysze w dzyen targowy na yawney drodze, tho gest na gosczynczv (in via publica, *Dzial* 43: na dobrowolney drodze), sz thoboly wszął mv oszmy skoth gwalthem *Sul* 52; Magna strata al. goszczynecz XV *med. R* XXV 160; Goszczynec via publica *ca* 1450 *PF* IV 570; Ad viam gosczynyecz 1452 *LubPodk* 62; Przedzem przes twø zemyø gosczinczem (transibimus per terram tuam, publica gradiemur via) *BZ* Deut 2, 27; Regia strata, id est publica via regalis krolew⟨s⟩ky goszczi⟨nie⟩cz *OrtCel* 10; Ad viam antiquam vlg. stary goscynyecz 1465 *ZapWarsz* nr 1127; Penes viam stratam al. pole gosczincza (1471) XVI *ex. PF* I 214; A via libera al. od goscinca (1475) *KodTyn* 506; Usque ad viam liberam al. do goscinca *ib.* 507; A via strata al. po goszczynyecz 1479 *AGZ* XVIII 185; Penes viam et stratam publicam al. podle gosczyncza 1484 *LubPodk* 97; Jakom ya kvpczow s Wylna nye powszczyągnal na dobrovolney drodze na gosczynczv 1489 *ZapWarsz* nr 1692; Petrus... proposuit super... Zyenko... pro eo, quia ipse cum suis mercibus... alia via equitavit quam via regali al. nye gosczinicżem de Sokole in Leopolim iuxta consuetudinem antiquam et pertransivit theloneum Leopoliensem 1493 *AGZ* XV 307; Usque ad viam magnam (*AGZ* IV 206: viam magnam stratam) al. gossczynyecz sipavimus scopulos 1494 *AGZ* XIX 560; Per viam stratham al. po goszczynyecz 1495 *AGZ* XVIII 360; Post viam magnam al. gosczynyecz 1495 *AGZ* XIX 432; Inter viam magnam dictam gosczynyecz *ib.*; Ad viam communem al. gosczynyecz (1499) XVI *p. pr. Matr* IV 3 Suppl nr 1205; ~ *corruptum*: Na pustem gosczinczą (*war. lub.*: na pustem gostdzye) vaste solitudinis (invenit eum in terra deserta, in loco horroris et vastae solitudinis Deut 32, 10) 1471 *MPKJ* V 31.

2. '*gospoda, zajazd, diversorium, hospitium*': Gosczinecz pandochium 1437 *Wisl* nr 228, s. 88; W gosczinczu w potrzebnem pospolnem in diversorio XV *med. R* XXV 268; W gosczynczą in diversorio (apertoque unus sacco, ut daret iumento pabulum in diversorio Gen 42, 27) 1471 *MPKJ* V 13; W gosczinczą (*war. lub.*: w goszczynczv, w pospolitniczy) in diversorio id est in loco communi, ad quem multi diverte-bant (non erat eis locus in diversorio Luc 2, 7) *ib.* 122; Diuersorium id est hospitium vel domus communis gosczynyecz *ca* 1500 *Erz* 20; Alye yeden Samarytan... wzyavschy y na sve kluszye y przynyosl y do gosczynycza (Samaritanus, ... imponens illum in iumentum suum, duxit in stabulum Luc 10, 34) *Rozm* 332; Drugyego dnya vyyawschy dwa pyenyvdza y dal (*sc.* Samarytan) onemv czlovyekv, ktory ten ystny gosczynyecz opravyal (altera die protulit duos denarios et dedit stabulario Luc 10, 35) *Rozm* 333.

Gościnnie *cf.* **Gościnne**

Gościnne, Gościne, Gościnnie '*opłata uiszczana panu feudalnemu przez chłopa opuszczającego wieś, tributum, quod domino a colono praedium relinquente solvebatur*': Sicut meus famulus non recepit goscinego meo mandato 1387 *TPaw* III nr 588; Petrassius Syedliczski cum Nicolao, kmethone de Turzin, quia sine tempore recessit et non ponens jus, quod dicitur goszczine 1394 *StPPP* II nr 4; Jan kmetho... ducit testes... super eo, quod ab ipso ponens goszczine et debito tempore recessit 1398 *StPPP* VIII nr 7713; Jaco praue Miczek vzaw *cosczine, kazal mu *przecz i pobral i 1402 *HubeZb* 117; Gyda precz polosił goszczine podług prawa voytowy Szczekarzowicz (*leg.* z Szczekarzowic) 1418 *AKPr* VIIIa 143; Si ⟨hortulanus⟩ non in tempore recedit, si vero in tempore, solvens censum et goszczyne, emendatis domibus et sepibus, recedere possunt 1418—19 *IusPol* 197; Recessit de Smarszow non dans goscine 1419 *AKPr* VIIIa 146; Fecit secundum jurisdiccionem ponendo agrum et gosczynnye 1419 *ZiemsKrak* I 11; Quia Catherina non fecit sicut de jure habuit nec posuit coszczine, nec ego ipsam misi de agro liberam, et ipsa profugit 1420 *StPPP* II nr 1752; Nicolaus... habet jurare in hunc modum, quod duos kmethones misit a duodecim kmethonibus... et Jacobum... non habet de jure dimittere nec ab ipso recepit gosczynnye 1421 *StPPP* II nr 1799; Jassek... contra Stanislaum... pro eo, quia hominem ipsius colonum homines ipsius commensales chleboyecze suo mandato circa posicionem goszczine, qui fecit sibi juridice, violenter detinuerunt 1433 *StPPP* II nr 2509; Stanislaus Plebanus... habet terminum cum Laurencio kmethone... pro eo, quia profugit non faciens sibi juste, non ponens goszczinego 1436 *StPPP* II nr 2666; Testamur, ize Maczek... any goszczinnego dal wlodarzowy, any go oth nego wlodarz wsął 1441 *StPPP* nr 2927; Kmetho satisfecit sibi iuxta juris formam et terrestrem consuetudinem in tempore posuit, et eciam possessionatum al. goszczine 1476 *StPPP* II nr 4179;

Gregorius... condempnauit in termino arestato Stanislaum... iuxta ministerialis citacionem pro Johanne..., quem post reposicionem hospitalitatis al. gosczinego arestatum apud ipsum ligauit et non permisit recedere 1480 *StPPP* II nr 4243; Demum tempore posicionis hospitalitatis al. gosczynnego adueniente idem Mathias Borutha (kmetho) satisfacere volens sibi... eum... ministeriali gosczynne dicto procuratori ville ponebat 1487 *StPPP* II nr 4325; ~ *dubium*: Rex Nicolao... oppidum Thirawa... cum omnibus redditibus, solutionibus, silvis vlg. dictis sosznye, slone, *gosczynna... obligare permittit 1494 *Matr* II nr 373.

Gościny, Gościni, Gościny *formy*: *n. sg. m.* gościny 1447 *MonIur* III 149; *neutr.* gościnno *BZ* Gen 15, 13; ~ *ac. sg. f.* gościną *BZ* Ruth 2, 10; ~ *i. sg. neutr.* gościnnym 1419 *AKH* III 320; ~ *l. sg. m.* (w) gościnnem 1444 *R* XXIII 301; ~ *n. pl. m.* gościnie 1395 *Leksz* I nr 2059; ~ *n.* a. *ac. pl. m.* gościnne 1399 *TPaw* III nr 4450.

Znaczenia: **1.** *'przybyły, wędrowny, obcy, cudzoziemski, advena, peregrinus'*: Wyedz to, zecz twe syemyø ma bicz goszczynno w *trzy zemyc (peregrinum futurum sit semen tuum in terra non sua) *BZ* Gen 15, 13; Otkød mnyc to gest, yszem nalyazla myloscz przed twima oczima, a raczisz myø znacz, goszcynø szonø (nosse me dignareris peregrinam mulierem)? *BZ* Ruth 2, 10.

2. *'dotyczący przybysza, wędrowca, obcego, hospitalis, qui advenam vel peregrinum attinet'*: gościnny dom *'zajazd, gospoda, diversorium'*: W goszczinnem domu in diversorio 1444 *R* XXIII 301; ~ gościnny list *'pismo wystawiane obcemu, litterae peregrino datae commeatus tuti ac securi gratia'*: Dami gim rok do Kozemina, yako goszczinie listi movø 1395 *Leksz* I nr 2059; ~ gościnne pieniądze *'opłata uiszczana panu feudalnemu przez chłopa opuszczającego wieś, tributum, quod domino a colono praedium relinquente solvebatur'*: Sicut Laurencius dabat pecunias, quas sibi tenebatur in die sancti Johannis, goszczinne pyenyodze 1399 *TPaw* III nr 4450; ~ gościnne prawo *'dotyczące obcych, spoza terenu jurysdykcji, ius, quo de peregrinis iudicari solebat'*: Cusmalcz deberet se de tali deprauacione et imputacione (contra suam nobilitatem) expurgare iuxta iura hospitalia al. goszczinnym prawem 1419 *AKH* III 320; ~ (sąd) gościnny *'sąd dla obcych, iudicium, in quo de peregrinis iudicabatur'*: Item iudicium banitum est celebratum feria quinta ante Penthecosten hospitale, vlg. goszczyny, ad quod iudicium... venientes (recognoverunt) 1447 *MonIur* III 149.

Gościnowanie *'wędrówka, pobyt poza ojczyzną, peregrinatio'*: Goszczynowanya peregrinacionis (pepigique foedus cum eis, ut darem eis terram Chanaan, terram peregrinationis eorum, in qua fuerunt advenae Ex 6, 4) 1471 *MPKJ* V 15.

Gościny *cf.* **Gościnny**

Gościństwo *'wędrówka, pobyt poza ojczyzną, peregrinatio'*: Zaszlyubylesm z nymy szlyub. abich gym dal szemyø kananeyskøø, szemyo goszczynstwa gich, w geyszeto sø bily przychodnye (pepigique foedus cum eis, ut darem eis terram Chanaan, terram peregrinationis eorum, in qua fuerunt advenae) *BZ* Ex 6, 4.

Gościow(y) *'należący do przybysza, do obcego, qui hospitis est, qui ad peregrinum pertinet'*: Gdiszbi syo rosmnozila myedzi wami røka przichodnyową albo goszczowa (si invaluerit apud vos manus advenae atque peregrini) a zvbozalli brat twoy y przedal syø gemv..., po przedanyv moze gy wiplaczicz, kto chce *BZ* Lev 25, 47.

Gość *formy*: *n. sg.* gość 1440 *R* XXV 241, *ca* 1440 *R* XXV 220, XV *p. pr. R* XVI 323, *etc. etc.*; ~ *g. sg.* gościa *OrtBrRp* 69, 3, *OrtKal* 143, *OrtMac* 92, XV *p. post. Kalużn* 285; ~ *d. sg.* gościowi *OrtBrRp* 56, 3. 69, 3, *OrtKal* 205. *OrtMac* 71. 92, XV *p. post. Zab* 539; gościewi 1471 *MPKJ* V 39; ~ *ac. sg.* gościa 1395 *Leksz* I nr 2059, XV *med. PF* IV 594, *OrtBrRp* 47, 2. 69, 3. *OrtMac* 57. 92; ~ *v. sg.* gościu *OrtBrRp* 56, 3, *OrtMac* 71, XV *ex. AKLit* III 106; ~ *i. sg.* gościem *Fl* 104, 22, XV *med. R* XXIV 362, *BZ* Gen 20, 1. 28, 4, *etc.*; ~ *n. pl.* goście 1395 *Leksz* I nr 2059, 1440 *R* XXV 241, *OrtBrRp* 50, 1, *etc.*; ~ *g. pl.* gości XV *med. SKJ* I 83; ~ *d. pl.* gościem *BZ* Num 15, 15. Tob 1,7, *OrtBrRp* 27, 2, 1471 *MPKJ* V 55, *Rozm* 101; gościom *OrtBrRp* 27, 2. 3. 50, 1. *OrtMac* 22. 23. 61; ~ *ac. pl.* goście 1471 *ZapWarsz* nr 3036, *De nativ* w. 6, *Rozm* 102.

Znaczenia: **1.** *'przybysz, obcy, cudzoziemiec, niestały mieszkaniec, nieobywatel, advena, peregrinus, hospes'*: Y wszedl Ysrahel w Egipt, a Yakub gosczem (*Pul*: przebywcza) bil w szemy Kam (Jacob accola fuit in terra Cham) *Fl* 104, 22; Gosez, gosczе alienus 1440 *R* XXV 241; Przychodne abo goscze, abo vygnanycze (carissimi, obsecro vos, tamquam advenas et peregrinos abstinere vos a carnalibus desideriis I Pet 2, 11) 1449 *R* XXV 165; Hospes eram gosczem, id est pøtnykem (hospes eram et collegistis me Mat 25, 35) XV *med. R* XXIV 362; Prze szwyętha recz proschę yako przychodnyow, pyelgrzymow albo goszczy wstrzymacz szę od czelestnych ządzy (I Pet 2, 11) XV *med. SKJ* I 83; Potem gest szedl Abraham na poludnye y przebiwal

gest myedzi Cades a myedzy Sur, y bil gest goszczyem (peregrinatus est) *BZ* Gen 20, 1; Przyszedł gest Abraham... y narzekal, mowyącz ku synom Ath: Yacz yesm goszcz (advena sum et peregrinus), a korzø syø wam *ib.* 23, 4, *sim.* 1471 *MPKJ* V 10; Da-cz (*sc.* Jakubowi) pozegnanye Abrahamowo..., abi wladnol w zemy, w geyze to gesz goszczyem (ut possideas terram peregrinationis tuae) *BZ* Gen 28, 4; ledno przikazanye y sød bødze takyesz wam (*sc.* synom izraelskim), iako goszczem w zemi (advenis terrae) *BZ* Num 15, 15; Ale dvsze, ktoresz z pychy veinyø *nyeczø sgrzeszø, lecz bødz myeszczanin, lecz bødz goscz (sive civis sit ille, sive peregrinus), ktoris przeciw panv szemrzøci byl iest, sgynye z lvdv swego *ib.* 15, 30; Ezdras... wszedł do pokoia Ionasoua..., tu bødøcz goscyem (Esdras... abiit in pastophorium Jonathae... et hospitatus illic) nye vkuszal chleba any syø vodi napyl *BZ* II Esdr 9, 2; Trzecyego lyata rozmaytim vbogym y goscyem (proselytis et advenis)... wszitkø dzesyøcynø rozdawal *BZ* Tob 1, 7, *sim.* 1471 *MPKJ* V 55; Przeto iako goszcz bødøci gesz w szemy, iako podroszni vchilyasz syø kv bidlenyv (quare quasi colonus futurus es in terra et quasi viator declinans ad manendum)? *BZ* Jer 14, 8; Goscziewy peregrino (ut exhiberet convivium peregrino illi, qui venerat ad se, tulit ovem viri pauperis II Reg 12, 4) 1471 *MPKJ* V 39; Goszczyą nye vszmaczay any gnaby, goszczye wy tesz byly w cypszkyey zemy (advenam non contristabis neque affliges eum, advenae enim et ipsi fuistis in terra Aegypti Ex 22, 21) XV *p. post. Kałuźn* 285; Bethleem, myastho nyewyelgye, myalo goszczye thedy mnogye *De nativ* w. 6; Goszczyem byl a vyszczye myą przyały (hospes eram et collegistis me Mat 25, 35) *Rozm* 491, *sim. ib.* 492; Panye, kyedysmy czye vydzyely... goszczyem (quando te vidimus... hospitem Mat 25, 44)? *Rozm* 493.

2. *'człowiek mieszkający w miejscowości znacznie od siedziby sądu odległej a. mieszkaniec miasta nie mający prawa miejskiego, qui a sede iudicii longius habitat vel qui in urbe habitat nec in urbis iure est'*: Kedi szø tamo... przigeli do Kzøsza, tedi goscze panu Hincze dauali wini 1395 *Leksz* I nr 2059; Kedi u wogewodi bili, tedi go szø pitali: Moszeli goscza dafnoscø sbicz? Tedi wogewoda rzekł:... Mne sza tako vidzi, bi kto mogl goscza sbicz łati, kto ne ma dzedziczstwa v szemi *ib.*; Goscz hospes *OrtCel* 5; Rzekł tego goszczya rzecznyk: Panye woycze,... wyrzeknycze my prawo *OrtKal* 143; Przysągam bogu..., ysze chczą na mem vrzędze wyerzen bycz,... goszczowy yako szęszyądowy rowno szędzycz *OrtKal* 205, *sim.* XV *p. post. Zab* 539; Pythalyszczye nasz, mayały goszczyom podrosznym albo myeszczanom sz goszczyny (*pro* sz goszczmy, *OrtBrRp* 27, 2: albo gynym goszczyem)... goraczy szad oszadzycz? *OrtMac* 22, *sim. OrtBrRp* 27, 2; Prawo podrosznym ludzyom, yako goszczom, czo szą thako dalyeko, ysz k themu poloszonyemu prawu albo szędu nye moga przydz, albo myeszczanom, kthorzy szyą nye (*OrtBrRp* 27, 3: na) dalyeką drogą gothowały, thym maya goraczy szęd oszędzycz *OrtMac* 23, *sim. OrtBrRp* 27, 3; Gdyby myeszczanyn albo goszcz kthory rolą albo stoyacze gymyenye szadem albo woythem zapowyedzyal..., then ma tho usthy oprawycz przed szadem *OrtMac* 23, *sim. OrtBrRp* 27, 3; Zaluyely goscz na goszczya s czudzey szyemyc przed prawem, gdzye szye rzecz tha sthała za goracza, ma napyrwcy w them gysthym prawye szye zalowacz *OrtMac* 57, *sim. OrtBrRp* 47, 2; Mayały goszczyc albo okolyczny szędownyc, pod kymkolwyek ony szyedza,... v nasz prawa zadaya, mayały thesz ony naszym myeszczanom albo goszczyom gynnym nathychmyasth odpowyadacz? *OrtMac* 61, *sim. OrtBrRp* 50, 1; Goszczye albo okolyczny ludzyc bądz szwyeczkych albo duchownych, albo Zydzy, czo v wasz prawa żądaya..., mayą tham ysthe odpowyadacz *OrtMac* 62, *sim. OrtBrRp* 50, 1; Thedy szye tha pany vląkła szylno y... rzekła... na vczyechą goszczyowy: Prze bog, myły goszczyv, myey dobrą myszl! *OrtMac* 71, *sim. OrtBrRp* 56, 3; Nye trzeba goszczyowy albo goszpodarzowy od goszczya bracz zakladv za wysznany dług *OrtMac* 92, *sim. OrtBrRp* 69, 3; Gyedy goszczya albo kthorego czlowyeka wydadza goszczyowy za ręką albo gynnemu czlowyekowy, czo thuta nye oszyadł w them prawye, czo albo yako maya s thym vczynycz, a yako daleko szyedzacz, szlowye bydlacz, od thego prawa ma bycz goszczyem szwan podług prawa? *OrtMac* 92, *sim. OrtBrRp* 69, 3—4; Goszczyem yesth taky, czo daley *gedenyaszczye myl myeszka od tego szadv *OrtMac* 93, *sim. OrtBrRp* 69, 4; Daley pytalyszczye nasz o prawo: Gdyby myeszczanyl (*pro* myeszczanyn) albo goscz zalowalby o *ranny albo o glową *OrtVrtel* 117, *sim. OrtMac* 23.

3. *'odwiedzający kogo, przebywający w obcym domu w odwiedzinach, zaproszony w gościnę, gość, hospes, ad convivium invitatus'*: Ihu Xpe, nasza radoscz, thy yesz przyszedł na then swath goscz *ca* 1440 *R* XXV 220; Cząsty goscz sedulus hospita XV *p. pr. R* XVI 323; Przymvyą goszcza thego, syna boga zywego XV *med. PF*

IV 594; Jakom ya przischethwschi do goszpody szamowt⟨o⟩r gwalthem, dobythym myeczecm nye bilem na goscze paną pothkomorzego 1471 *ZapWarsz* nr 3036; Aby then tho myly szwyathy duch..., moy goscz, zawythawschy raczylby szercze moye zapalycz *Naw* 138; O nalepszy uczesziczelu, slotky gosczu nascy dusse (dulcis hospes animae)! XV *ex. AKLit* III 106; Goscze hospites XV *ex. ErzGlos* 179; Gospodarz vel goscz hospes *ca* 1500 *Erz* 20; Kako Iozephovem gosczyem przyn[y]oszyl (*sc.* Jezus) chleb (quod Jesus multiplicavit panes hospitibus Joseph) *Rozm* 101; Przygodzylo szye yednego dnya, Iozeph ydacz z robothy, vezval gosczye soba (*leg.* z sobą) na vyeczerza (intravit Joseph ducens hospites, ad coenam quos vocavit) *Rozm* 102; Iesus... ymye noszycz yne chleby craszne stavyąyączy na stolye przed gosczye (quos coram hospitibus in mensa reponebat) *ib.*

4. *'strona procesowa, powód a. pozwany, actor vel reus'*: Dienculum goscza id est actor et reus *OrtCel* 3; Dientulus goszcz vel powod *OrtZab* 528.

Gotować *formy*: *praes. ind. 2. sg.* gotujesz XV *p. post. R* XXV 180; *3. sg.* gotuje *Fl* i *Pul* 146, 8, 1466 *R* XXII 14, *MW* 130a; *3. pl.* gotują *Fl* i *Pul* An 5, *ca* 1455 *Dobr* 324; ~ *imper. 2. pl.* gotujcie *EwZam* 297, *Rozm* 177. 615. 616; ~ *part. praes. act. adi.* gotuję *Fl* 64, 7; gotując *Pul* 64, 7, *Rozm* 595; *n. sg. m.* gotujący *Fl* 28, 8; *g. sg. m.* gotującego *Pul* 28, 8; ~ *inf.* gotować *Fl* i *Pul* 77, 22, *EwZam* 290, *Rozm* 117. 519. 561; ~ *praet. 2. sg. m.* gotował jeś *Fl* i *Pul* 64, 10; *3. sg. m.* gotował *Rozm* 640; *3. pl. m.* gotowali *OrtMac* 23; ~ *condit. 3. sg. neutr.* -by gotowało *Rozm* 763—4.

Znaczenie: *'przygotowywać, przysposabiać, parare, praeparare'*: Glos boszi gotuioczi ielene (vox domini praeparantis cervos, *Pul*: gotuyączego gyelyenya) *Fl* 28, 8; Wisluchay nas, bosze,... gotuiø (*Pul*: gotuyøcz) gori we czci swoiey (praeparans montes in virtute tua), opasan moczø *Fl* 64, 7; Gotowal ies karmø gich (parasti cibum illorum) *Fl* 64, 10, *sim. Pul*; Asza mosze bog gotowacz stol na puszczy (numquid poterit deus parare mensam in deserto)? *Fl* 77, 22, *sim. Pul*; Gensze pokrywa nebo obloky y gotuge szemy deszdz (parat terrae pluviam) *Fl* 146, 8, *sim. Pul*, *MW* 130a; Bog navk gospodzyn gest, gotvyø (*Pul*: a yemu gotuyø) mysly (quia deus scientiarum dominus est, et ipsi praeparantur cogitationes I Reg 2, 3) *Fl* An 5; Mnye cirvyecz dzeya: vgori oracz, szyacz gothuya *ca* 1455 *Dobr* 324; Irundo... ait: Hoc nos mala damna minatur, *gl.* machinatur, gotvye 1466 *R* XXII 14; Thy dzyeczyą... *vprzeydzysz przed oblyczym pana gothovacz drogy yego (parare vias eius Luc 1, 76) *EwZam* 290; Gothvyczye drogą boszą (parate viam domini Luc 3, 4)! *EwZam* 297, *sim. Rozm* 177; O tem, yako myly Iesus Vyelyky (*leg.* w Wieliki) Czvartek poslal svyątego Pyotra y Yana gotovacz vyeczerza *Rozm* 519; Ydą vam gotovacz myescze (vado parare vobis locum Jo 14, 2) *Rozm* 561; O myly Iesucriszczye, vydzyalesz oczyma tvego bostwa v dvorze krolewskym vladyky vbyrayącz szyą v czyn..., gothuyącz bron, aby czye przysly lapacz *Rozm* 595; Gotvyczye szvycze, gotvyczye latarnye, przypravyayczye vyelye pochodny, aby szye nygdzye skrycz nye mogl, gotvyczye tez łączyska z ostremy strzalamy *Rozm* 615. 6; Movy svyąthy Augustyn, aby myto krvye zbavyczyela naszego nye grzesnym dalo potrzebyzną, alye pyelgrzymom odpoczynycnye gotovalo *Rozm* 763—4; ~ Pyotr davno slyschal, yze Zydovye myely yącz mylego Iesusza, y gotoval szyc davno, y spravyl sobye myecz *Rozm* 640; ~ gotować się (na drogę) *'gotować się do drogi, wybierać się w drogę, iter parare, se ad iter accingere'*: Gosczom... albo myesczanom, kthorzy szyą nye (*OrtBrRp* 27, 3: na) dalyeką drogą gothowaly (*OrtBrRp* 27, 3: szgothowaly), thym maya goraczy szą d osządzycz *OrtMac* 23; Quo progrederis sine filio, pater? O sacerdos sancte, quo sine ministro properas gothuges sya? XV *p. post. R* XXV 180; Anyol bozy... rzekl yemv, aby szye vroczyl do zydovskye zyemya (*pro* zyemye)... Iozepf... nathychmyast byl posluschen y począł szyc gotovacz (se properans) *Rozm* 117. ~ *Cf.* **Nagotować, Przygotować, Ugotować, Zgotować, Gotowić się, Nagotowić, Przygotowić, Zgotowić, Przygotowiać się.**

Gotowanie *'przygotowywanie, praeparatio'*: Gotowal ies karmø gich, bo taco iest gotowane iego (ita est praeparatio eius) *Fl* 64, 10, *sim. Pul.*

Gotowić się *'wykazywać gotowość do podjęcia czegoś, przygotowywać się, paratum esse ad aliquid, misceri'*: Gothowy schią misceritur (omnes autem stulti miscentur contumeliis Prov 20, 3) 1471 *MPKJ* V 68.

Po **gotowiu** *cf.* Po **gotowu**

Gotowizna *'gotowe pieniądze, gotówka, pecunia praesens'*: Zona wszyąla czthyrzy y szyedmdzyeszyath grzywyen szwego wyana, a nye zostalo wyączey gotowyszny gydaczego gymyenya, yedno trzy y dwadeszczya grzywyen *OrtMac* 139, *sim. OrtBrRp* 102, 3.

Gotowny *'gotowy, przygotowany, przysposobiony, expeditus, celer, agilis'*: Nam tumor ille sui corporis benedicti ipsam non gravabat, sed

magis eam reddebat leviorem et expediciorem czynylo lekczeyschą a gothownyeyscha XV *med. SKJ* V 256.

Gotowo '*do pełnej gotowości, przydatności, opportune*': Jakom ia o tha crzywda od Stanisława wstal, eze mi rolya wsyal gotowo oraną, a giney my za ną ne dal 1427 *ZapWarsz* nr 237.

Gotowość '*bycie gotowym, skłonność, przydatność, alacritas, animus promptus ad aliquid, utilitas*': Gothouoscz XV *ex. ErzGlos* 179.

Po **gotowu**, Po **gotowiu** '*tym samym, przez to, jak z tego wynika, co za tym idzie, igitur, idcirco, ob eam rem*': Joachymye y Anno..., boszcie wi szamy zasłuzili miecz czorką matką bozą nachwalebnieyszą, a po gotowu ieszteszcie pana y boga naszego Jesu Crista ieden dziadem, druga babø *MW* 45a; Po gothow (*leg.* po gotowu) per consequens *ca* 1500 *Erz* 72; A po gotovyv per consequens *ca* 1500 *JA* X 386.

Gotowy *formy*: *n. sg. m.* gotow 1391 *HubeZb* 16, 1399 *Leksz* I nr 2842, *Fl* 92, 3, *Fl* i *Pul* 37, 18. 118, 60, 1401 *Piek* VI 44, 1401 *SKJ* III 193, *etc. etc.*; gotowy *Fl* i *Pul* 16, 13, 1471 *MPKJ* V 26. 27, *Rozm* 622; *f.* gotowa 1423 *Zab* 209, 1429 *Czrs* s. LXXXI, *De morte* w. 104, 1493 *PF* IV 664, *Rozm* 412; *neutr.* gotowo *Fl* 107, 1, *Fl* i *Pul* 56, 10. 111, 7; gotowe *Pul* 107, 1; ~ *g. sg. f.* gotowej 1499 *ZapWarsz* nr 1840; *neutr.* gotowego 1458 *Czrs* s. LXXXIV; ~ *d. sg. m.* gotowemu *BZ* Num 22, 17; *neutr.* gotowemu 1500 *AGZ* XIX 467; gotowu *cf.* Po **gotowu**; ~ *ac. sg. m.* gotowy *Rozm* 600; *f.* gotową *De morte* w. 107, *Rozm* 208; *neutr.* gotowo *MW* 65a; ~ *i. sg. f.* gotową *BZ* Ex 35, 21; ~ *n. pl. m.* gotowi *Gn* 174b, 1420 *JA* XII 143, 1424 *Msza* III s. 64, 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40, XV *med. R* XXV 158, *BZ* Ex 19, 11. 15. Num 14, 40, *etc.*; gotowe *Dział* 64; *f.* gotowy *BZ* Judith 9, 5; gotowe *Rozm* 488; ~ *g. pl. m.* gotowych 1412 *KsMaz* I nr 1834, 1442 *ZapWarsz* nr 555, *OrtMac* 75; ~ *ac. pl. m.* gotowe 1427 *ZapWarsz* nr 37, *Sul* 46, *OrtBr* VI 364, *OrtMac* 80, *Dział* 37. 42. 64. 65; ~ *i. pl. m.* gotowymi 1413 *JP* XXXVII 169, 1428 *ZapWarsz* nr 326. 2781, 1432 *Przyb* 24, *etc.*; ~ *l. pl. m.* (w) gotowych *Sul* 105.

Znaczenia: **1.** '*zdecydowany, skłonny, chętny, paratus, promptus, qui potest*': Iaco Gotard bil gotow wrzesicz Jaroslaua y do nego slal 1391 *HubeZb* 16; Wszølesz mi newoth..., aczbi mi tego przal, gotowem to vkaszacz 1399 *Leksz* I nr 2842; Gotowo sercze gego pfacz w gospodna (paratum cor eius sperare in domino) *Fl* 111, 7, *sim. Pul*; Gotow yø bil vicupicz 1401 *Piek* VI 44; Miczko dzelyl y dodzelal dzedzinø..., yedno esz ss nechczenym Jaschcowim nye dodzelyl y tho gotow dodzelicz 1401 *SKJ* III 193; Jako prawye na ten dzen podług vmowy y targv byl gotow Jaszek penadze dacz za dzedzinø *ib.*; Si invenient domini, abi ktora vyna bila in meis hominibus, tedy gotowem yą czirpecz 1414 *TymSąd* 165; Tisz nigdi nam gednaczem ne postał o to rzecz i tom gotow ucasacz XV *in. Malk* 119; Pop[illegible]ossimi Mariey, mathki yego, asz nam ghot[illegible]wa v ssina swego vprossicz daru ducha swenthego 1423 *Zab* 209; Malo-li na tem wszitkem, thos gothow ucaszacz na tho switko szeszczyą panyczow 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; My, dalibog, gothowysmy szye oczisczycz thrzemy slachcziczi y dwyema kaplanoma *ib.*; Gotowcyesm gydz nye telye w cyemnyczø, alle y we smyercz *Błaż* 320; Gotovismi gycz esz na to myasto (parati sumus ascendere ad locum), o nyemze iest pan movil *BZ* Num 14, 40; Braczey twoey s pokolenya Levi i sceptrvm otcza twego *wyeszmi s sobø, acz gotovi sø (1471 *MPKJ* V 26: gothovy bandą presto sum) slvzicz tobye (praestoque sint et ministrent tibi) *ib.* 18, 2; Nye myeskay przydz kv mnye, kv gotowemv poczczicz czebye (venire ad me: Paratus sum honorare te) *ib.* 22, 17; Ten ozalowany stanye ku praw (*leg.* prawu) gothow odpowyadacz *OrtMac* 125, *sim. OrtBrRp* 91, 1; Ho kthory na mya Iacub gwalth szalowal, themv gwalthv rog yvsz minął hy ho tho gothowem cza dokasacz 1462 *ZapWarsz* nr 1131; Darma, mystrzv, thwoya mowa, thegom czy vczynycz nye gothowa *De morte* w. 104; Moya pany gothoua podeprzecz szwyathky, geschlyby trzeba 1493 *PF* IV 664; Jako mye Grzegorz nye doslvzyl do czasu, a yam mv gothow byl mytho zaplaczycz zaslvzone 1495 *ZapWarsz* nr 1769a, *sim.* 1500 *ZapWarsz* nr 1843; Bom ya gotow kasny boga mego y zakona strzedz *Rozm* 131; O myla matko, mozesch, czo chczesch, pytay, a ya tobye gotow zyavycz (et ea tibi sum praesto revelare) *Rozm* 163; Gospodnye, gotovyszmy vschyczy vmrzecz y czyrpyecz s tobą *Rozm* 580; Yescze myly Kristus byl gotow przyącz gy k svey przyazny, aczby szye chczyal navroczycz *Rozm* 618; Yam gotow ydz na mąką *Rozm* 683; On vam byl gotow dacz odpuszczenye grzechov *Rozm* 741; ~ '*chętny, ochotny, promptus*': Gothow ya ten listh vidzecz, gestly on Micolaya wypuscyl... Tedi panowye kazaly ten list poloszicz 1418 *TPaw* VII nr 129; I wiszlo gest wszistko mnosztwo synow Israhelskich w opatrzenyu Moyszesza, y offyerowaly miszlyø wyelmy gotowøø a nabosznøø pyrwe vrodi panu (obtulerunt mente promptissima

atque devota primitias domino) *BZ* Ex 35, 21; Nalyasl ye spyącz... Tedy rzekl...: Duch yest gotow, czysch vass, yakoby rzekl: Gotovysczye a barzo rączy duch myely, obyeczvyącz tez vmrzecz za myc, a krevkye czyalo (spiritus quidem promptus est, caro vero infirma Marc 14, 38) *Rozm* 600; Duch yest gotov, alye czyalo mdle (spiritus quidem promptus est, caro autem infirma Mat 26, 41) *Rozm* 610.

2. '*przysposobiony, całkowicie przygotowany, w stanie zdatnym do użycia, zrobiony, paratus, expeditus, qui praesto est, aptus, confectus*': **a.** (*o istotach żyjących*): Alle biez mø ony do trzeczego dna tamo czakaly y gothouy byly *Gn* 174b; Bo ia w biczu gotow iesm (quoniam ego in flagella paratus sum), a bolescz moia w obesrzenu moiem weszdi *Fl* 37, 18, *sim. Pul*; Gotow gesm, a ne gesm se zamøczyl, bych strzegl kazny twoych (paratus sum et non sum turbatus, ut custodiam mandata tua) *Fl* 118, 60, *sim. Pul*, *MW* 27a; Gotovi expediti 1420 *JA* XII 143; Quo respondente: Presto sum gothow sszem (quo respondente: Praesto sum, ait ei: Vade Gen 37, 14) XV *p. pr. SKJ* I 302; Ut simus expediti gothowy XV *med. R* XXV 158; Ut expedicior esset gothow *ib.*; Acz umyyø rucha swa a bødøø gotowy do trzeczyego dnya (et sint parati in diem tertium), bocz *trzy dzen støpy pan... na gorø Synay *BZ* Ex 19, 11; Bødzczye gotowy do trzeczyego dnya (estote parati in diem tertium) *ib.* 19, 15; Bødz gotow rano (esto paratus mane), abi wszedl tudzesz na *goro Synay *ib.* 34, 2; Gothowy expeditus (expediti pergite... ad pugnam Num 32, 20) 1471 *MPKJ* V 27; Gothowem gyest presto (qui respondens, ait: Praesto sum I Reg 3, 16) *ib.* 35; Tegodlya y vy czyczye y zavzdy gothovy bądzczye (ideo et vos estote parati Mat 24, 44), bo ktorey godzyny nye nadzyevaczye szye, szyn czlovyeczy przydzye *Rozm* 486; Przyschedl oblyvbyenyecz, tedy ty, ktory byly gotove (quae paratae erant Mat 25, 10), veschly sz nym kv svaczbye *Rozm* 488; ~ *czemuś*: Ymeycze twardoscz y gednoscz w pokoyv y lasky, aby gotouiscze byly (*Msza* VI: abyscze gothovy byly) naszwyøthszym tayemnyczam boszym 1424 *Msza* III s. 64; Przikazal lyvdu..., abi dawaly dzali kaplanom a nauczonim, abi mogly gotowy bicz (1471 *MPKJ* V 51: aby byly gothowy) zakonu bozemv (ut possent vacare legi domini) *BZ* II Par 31, 4; ~ *ku czemuś*: Wsoli (*leg.* wzięli) sø me, iaco lew gotowi ku lupowi (sicut leo paratus ad praedam) *Fl* 16, 13, *sim. Pul*; Lyczba gich wyeku, gisz to gotowy sø ku boiv (quae apta esset ad bellum), szeszcznaczcye tisyøczow *BZ* I Par 7, 40; Sinowye Iuda nyosøcz scit a kopie..., gotowy ku boiv (expediti ad proelium) *ib.* 12, 24; Wszitci panosze moy gotovy bily ku dzalu (omnes pueri mei congregati ad opus erant) *BZ* Neh 5, 16; Krystus... poschedl przeczyv ym, yakoby gotovy kv smyerczy *Rozm* 622.

b. *o rzeczach*: Gotowo sercze moye, bosze, gotowo sercze moie (paratum cor meum, deus, paratum cor meum), pacz bødø y psalm moiwicz w slawe moiey *Fl* 56, 10, *sim. Pul*; Gotow iest (*Pul*: nagotowan iest) stolecz twoy (parata sedes tua), bosze *Fl* 92, 3; Gotowo (*Pul*: gotowe) sercze moye, bosze, gotowo (*Pul*: gotowe) sercze moye (paratum cor meum, deus, paratum cor meum), pyacz bødø y gøscz bødø w slawe moyey *Fl* 107, 1; Jaco mnye Jan nye dal oken wyrabycz any drzvi czynycz, alyszbi ischba bila gothowa 1429 *Czrs* s. LXXXI; Wszitki drogy twe gotowi sø (omnes enim viae tuae paratae sunt) *BZ* Judith 9, 5; Obyad moy yest gotow (prandium meum paravi Mat 22, 4), czyelczy moy y ptaczy moy pobyczy y wschytky rzeczy vgotovany *Rozm* 412; Zapravdą svaczba yest gotova (nuptiae quidem paratae sunt Mat 22, 8), alye czy, ktorzy ssą vczvany, nye byly ycy dostoyny *Rozm* 412; ~ Dzyrzsza kosza na reystrze..., szawszdy ya gothawa (*pro* gothowa) nosza *De morte* w. 107; Zbawiczyelu, zlamy nyebo, yusz masz gynsze w zywoczye Anni szwyathey gothowo *MW* 65a; ~ Kthorikole kmecz orze czalim plugem..., powynyen dacz czthirzi kythi konopi gothovich (canapi parati, Dział 5: vprawyonych konopy) *Sul* 4; Jacom ya nye rzuczil syą w[i] *gymye dziedziczne Malgorzecze [an] anym gey lanc posyekl, anym syana drugiego gothowego zabral gwaltem na gey lankach 1458 *Czrs* s. LXXXIV; Jakom ya nye przyscheth w dom Stanislawov amy (*pro* any) yemv wssal velny byaly gothovey 1499 *ZapWarsz* nr 1840; Przetosz byly ty sądy postavyony, aczby szye komv przygodzylo vmyvacz, yschby myely gotova vodą *Rozm* 208; ~ Iudei Buscenses... libere fideiusserunt pro Iudeo Iozeph, prout est inculpatus pro grossiculis falsis..., tali tamen condicione, quod prefati fideiussores fatum Iudeum Iozeph debent statuere coram... palatino Belzensi... sub vadio sexaginta marcarum, prout ipsius caput pensat ad paratum faciale al. kv gotowemv lyczv predicte false monete grossiculorum 1500 *AGZ* XIX 467; ~~ gotowe (pieniądze) '*gotówka, pecunia praesens, quae illico solvitur vel solvi potest*': Dirsek dal dwaczescza grziven nat pinczesont grziven penenczmi gotovimi y konmi

Mikolageui 1413 *JP* XXXVII 169; A poddali sø szø... zaplaczicz *gotowømø peniczmi XV *in. Malk* 117; Jan za Ianussa ranczil gotove *penedze 1427 *ZapWarsz* nr 37; Jakom ya nyc *podyan szan Jachne trzech cop placzicz gothowymi pyenandzmi, ale bidlem 1428 *ZapWarsz* nr 326, *sim. ib.* nr 2781, 1432 *Przyb* 24; Jacom ya obranczyl Jacubowi dacz wyanzanye w dzeszanczy kopach..., alem mu nye ranczyl gotowych pyenandzy 1442 *ZapWarsz* nr 555; Danye possagv gothowimy pyenyąnczmy... mocz ymaa (assignatio dotis in parata pecunia... valet) *Sul* 17; Vstawyamy, abi nygeden... zemyenyn nasz... kostek nye gygral na pozyczki alybo na *brog, yano tylko za pyenyądze gothowe (sed tantummodo pecunia pro parata, *Dział* 37: za gotowe pyenyądze) *Sul* 46; Poszak alybo danyna pyenyądzmy gothowimy oprawyony doszycz czyny, kdy przeth przyaczolmy bądze dan *Sul* 52, *sim. Dział* 43; Paklibi ktore gymyenye w pyenyandzach gotowich (in pecuniis paratis)... po smyrczy mąnza yey ostałobi, tegdi wschitko tho gymyenye... wdowa s przirodzonimy... na poli ma rosdzyelycz *Sul* 105; Gothowe pyenyadze albo gynne gydacze gymyenye szwe moze czlowyek dobrze dacz na szwey szmyerthney posczyely *OrtMac* 80, *sim. OrtBr* VI 364; Vbostwo, vbawszy syą groz gych, pyenyądzmy gotowymy przepraszayą (de certa summa pecuniae cum eisdem componunt) *Dział* 15; Alc to przyloszyl, ysze yą kvpyl v wlodarza Andrzeya za gotowe pyenyadze y zaplaczyl *Dział* 42; Gygranye kostek o pyenyadze gotowe (pro parata pecunia) ma bycz, a nye na dlvg. A zwyklo tesz wyele lyvdzy... gygraya nad gymyenye albo nad pyenyadze gotowe, bo nye tak ge vczaszayą gotowe pyenyadze (paratae pecuniae), yako gymyenye, a przeto nye ma bycz gygrano, gedno o gotowe *Dział* 64—5; ~ Yaco moy oczecz ne winowath Ninocze cztirdzesanth grossy gotowich, ale bydlem 1412 *KsMaz* I nr 1834; ~ Jacom bil poslem ot Maczka do Piotrasza, bi zaplaczene wszal, dwadzescze griwen gotouich 1397 *Leksz* I nr 2497; Jakom ya ne rœczyl Dorothcze gothowych *thwu kopu hy *thwudzeszthwu groszow za poszak 1409 *Czrs* 22; Jacom ya dal polponti kopy za kon gothowich 1411 *Czrs* 349; Jan zaplaczil polpantty kopy gothowich za scarbnika *ib.* 353; Jaco mye Vlodek obrunczil *polczwartinaczczi grziuen gotowich 1419 *AKPr* VIIIa 43; Jan nye obranczyl Jacubowy za Manczimira dzeszanczy kop gotowych 1442 *ZapWarsz* nr 555; Czso thą pany gothowych (*OrtMac* 75: gothowych pyenyądzy) y dobrą przynyoszlą k szwemv mąszowy, nye trzeba gey zaszye wroczycz, bo thy pyenadze yvsz byly gego *OrtBrRp* 59, 1.

Gotów *cf.* **Gotowy**

Goworzyć *'rozmawiać, rozprawiać, naradzać się, sermonibus tractare, disputare'*: Gadaliszcie, movyli, govorzily tractabatis (interrogabat eos: Quid in via tractabatis? Marc 9, 32) 1471 *MPKJ* V 121.

Gozd *'las, silva, lucus, nemus'*: Robora et ligna in silua nostra goszdz (*leg.* gozd *czy* goździ *?*)... damus (1412) 1486 *MMAe* VIII 361; Sub densis nemoribus et oppacis siluis vlg. gosdi dictis (1415) *MMAe* VIII 406; Ad silvam gost *nuccupatam 1428 *Montur* V 92; Abeuntes a gosdi, euntes iverunt per signeta al. po czyosnyech 1447 *TymSąd* 61; Ab... silva dicta gost *ib.*; Goszth indago *ca* 1455 *JA* XIV 491; Nalasl gy w zemi pvstey, na grosznyem myeseczv, na pvstem gosdze (in terra deserta, in loco horroris et vastae solitudinis, *MPKJ* V 31; gostdzye, *war. kal.*: gosczinczą) *BZ* Deut 32, 10; Goszdy nemoribus 1460 *PF* V 38; Armat eam lucus gosth 1466 *R* XXII 16.

Goździec *'mały las, silva minor, lucus, saltus'*: Ad... siluam dictam maly gosdecz (1379) *MMAe* VIII 75.

1. Goździk, Gwoździk *bot.* **1.** *'goździk, Eugenia caryophyllata Thun.'*: Goszdzik XV *med. Pul-Kras* 33; Goszdzik cariofolus 1464 *Rost* nr 4776, *sim.* 1475 *Rost* nr 3052, 1478 *Rost* nr 1952; Guozdzik gariofolus 1472 *Rost* nr 1131; ~ Goszdzyky cariofollus 1475 *Rost* nr 3152; Goszdzyky gariofolli *ib.* nr 3181, *sim. ca* 1500 *Rost* nr 5464; *Goszdyky gariofilus 1484 *Rost* nr 6377; Gwoszdzyky gariofilus *ca* 1500 *Rost* nr 7143.

2. plone goździki *'kopytnik pospolity, Asarum europaeum L.'*: Plone gozdzyky asarus 1419 *Rost* nr 2870.

3. polne gwoździki *'kuklik pospolity, Geum urbanum L.'*: Polne *gvoszdyky gariofillata, gariofflata 1484 *Rost* nr 6092.

4. wielki goździk *'zasuszony pączek kwiatowy drzewa azjatyckiego Eugenia caryophyllata Thun. (używany jako przyprawa kuchenna), fructus Eugeniae caryophyllatae Thun.'*: Wyelky gozdzik gariofoli magni 1419 *Rost* nr 2865.

2. Goździk *'mały las, silva minor, lucus, saltus'*: Grzebicowye a. gozdziky saltus (aedificavit quoque domum saltus Libani centum cubitorum longitudinis et quinquaginta cubitorum latitudinis III Reg 7, 2) 1471 *MPKJ* V 44.

3. Goździk *cf.* **Gwoździk**

Goździ *cf.* **Gozd**

Góra *formy*: *n. sg.* gora 1400 *StPPP* VIII nr 9693, *Fl* i *Pul* 67, 15. 16, *BZ* Jos 3, 16, *etc.*;

~ *g. sg.* gory *Gn* 174b, *Fl* i *Pul* 3, 4. 41, 8, 1419 *JP* XXXVII 173, *etc. etc.*; ~ *d. sg.* gorze *ca* 1425 *EwKReg* 43, *BZ* Deut 1, 7. 33, 19, *Rozm* 445. 452. 591; ~ *ac. sg.* gorę *Gn* 174b, *Fl* i *Pul* 10, 1. 23, 3. 42, 3. 77, 59, 1406 *SKJ* III 196, *etc. etc.*; ~ *v. sg.* gora *Fl* i *Pul* 47, 10; ~ *i. sg.* gorą 1471 *MPKJ* V 124, XV *ex. MPKJ* II 319, *ca* 1500 *JA* X 378, *Rozm* 591; ~ *l. sg.* (na) gorze *Fl* 2, 6. *Fl* i *Pul* 14, 1. 47, 1. 98, 10. Moys 20, XV *med. GlWroc* 47v, *etc.*; ~ *n. pl.* gory *Fl* i *Pul* 35, 6. 45, 2. 64, 13. 89, 2. 97, 9. 113, 4. Hab 9; ~ *g. pl.* gor *Fl* i *Pul* 17, 9. 71, 16. 74, 6. 75, 4. 94, 5. 103, 11. 33, *BZ* Gen 8, 5, *MW* 108a; ~ *d. pl.* goram *BZ* Num 13, 18. Deut 1, 7. Judith 6, 8, *Rozm* 481; ~ *ac. pl.* gory *Fl* i *Pul* 67, 16. 79, 11. 82, 13. 103, 14. 120, 1. 132, 3. 143, 6. *BZ* Gen 7, 19, *etc.*; ~ *v. pl.* gory *Fl* i *Pul* 71, 3. 113, 6. 148, 9; ~ *i. pl.* gorami *ca* 1428 *PF* I 481, *BZ* Gen 7, 20; ~ *l. pl.* (na) gorach *Fl* i *Pul* 49, 11. 86, 1. 103, 7. 146, 9, XV *med. SKJ* V 271, *BZ* IV Reg 12, 3. 21, 3, *etc.*

Znaczenia: **1.** *'znaczna wyniosłość ziemi, wzniesienie terenu, góra, w pl. także pasmo gór, kraj górzysty, terrae locus editior, mons, iugum, terra montuosa'*: Ony szø byly do te tho gory Synay prysly... A oblok barszo suatly gesthcy on byl thø to gystø gorø prykril. A s te to gisthe gory... barszo veliky diim setl byl..., tegodla yszecz nasz Xc mily gestcy on byl f sznamenv ognewem na thø to gystø gorø thamo prysetl byl k n⟨i⟩m *Gn* 174b; Ale ia postawon iesm crol od nego na Syon, gorze swøtey (super Sion, montem sanctum, *Pul*: na Syon, gorę szwyętø) iego *Fl* 2, 6; Glossem mogim ku gospodnu wolal iesm y wisluszal me s gori swøtey swoiey (de monte sancto suo) *Fl* 3, 4, *sim. Pul*, *MW* 118b; Kaco molwicze moiey duszy: Przenesy se na gorø (transmigra in montem) iaco wrobl? *Fl* 10, 1, *sim. Pul*; Gospodne,... kto bødze stacz na gorze *swotey twoiey (in monte sancto tuo)? *Fl* 14, 1, *sim. Pul*; Poruszila se iest... zema, zaloszena gor zamøczona sø (fundamenta montium conturbata sunt) *Fl* 17, 9, *sim. Pul*; Kto wstøpi na gorø boszø (in montem domini), albo kto stane na mescze swøtem iego (XV *med. R* XXII 244: na gego swyątey gorze)? *Fl* 23, 3, *sim. Pul*; Gospodne,... prawda twoia asz do oblocow, prawda twoia iaco gory bosze (sicut montes dei) *Fl* 35, 6, *sim. Pul*; Pomnecz bødø czebe z zeme iordanskey y od He⟨r⟩mona malutkey gory (et Hermoniim a monte modico) *Fl* 41, 8, *sim. Pul*; Cze (*leg.* cie 'te') iesta me przewedle y dowedle na gorø swøtø twoiø (in montem sanctum tuum) y w przebitky twoie *Fl* 42, 3, *sim. Pul*; Ne bødzemy se bacz, gdi se bødze møczicz zema y przenesoni bødø gori (transferentur montes) w sercze morske *Fl* 45, 2, *sim. Pul*; Weliky gospodzin y chwalny barzo w mescze boga naszego, na gorze swøtey iego (in monte sancto eius) *Fl* 47, 1, *sim. Pul*; Wesel se gora Syon (laetetur mons Sion) y raduycze se czori Iuda! *Fl* 47, 10, *sim. Pul*; Moia sø wszistka zwerzøta lassow, kobili na gorach (in montibus) *Fl* 49, 11, *sim. Pul*; Rostyø crasy puszczey, a weselim gori opaszø se (exsultatione colles accingentur) *Fl* 64, 13, *sim. Pul*; Gora bosza, gora tlusta, gora zsadla, gora tlusta, czemu podesrzani ymacze gori zsadle (mons dei, mons pinguis, mons coagulatus, mons pinguis, ut quid suspicamini montes coagulatos)? *Fl* 67, 15—6, *sim. Pul*; Przіymicze, gori, (suscipiant montes) pocoy ludu, a pagorcowe sprawedlnoscz *Fl* 71, 3, *sim. Pul*; Bødze sczwerdzene w zemy na wisocosci gor (in summis montium) *Fl* 71, 16, *sim. Pul*; Ani ode wzchoda, ani od zachoda, ani od pustich gor (a desertis montibus) *Fl* 74, 6, *sim. Pul*; Sweczøcz ty dziwne od gor wekugich (a montibus aeternis) *Fl* 75, 4, *sim. Pul*; Y wwodl ie na gorø swøtosci swoiey, gorø, ieysze dobila prawicza iego (in montem sanctificationis suae, montem, quem acquisivit dextera eius) *Fl* 77, 59, *sim. Pul*; Pocrila iest gori (operuit montes) czma iey, a chrost iey cedri bosze *Fl* 79, 11, *sim. Pul*: Yaco ogen, iensze szsze las, y iaco plomen szgøczi gori (comburens montes) *Fl* 82, 13, *sim. Pul*; Zaloszena iego w gorach swøtich (in montibus sanctis), miluie bog wrota Syon nade wszistki stany *Iocob *Fl* 86, 1, *sim. Pul*; Drzewey, nisz sø gori byly (priusquam montes fierent) albo stworzona zema y swat..., ti ies bog *Fl* 89, 2, *sim. Pul*; Bo w røcze iego sø wszistky craie zeme y wisokoscy gor (*MW* 108a: goor) iego sø (et altitudines montium ipsius sunt) *Fl* 94, 5, *sim. Pul*; Rzeky pløsacz bødøø røkama, pospolu gori radowacz se bødøø (montes exsultabunt) od obesrzena boszego *Fl* 97, 9, *sim. Pul*, *sim. Fl* i *Pul* 113, 4; Powiszaycze gospodna... y chwalicze na gorze swøtey iego (in monte sancto eius) *Fl* 98, 10, *sim. Pul*; Na gorach stanø wody (super montes stabunt aquae) *Fl* 103, 7, *sim. Pul*; Medzy posrzodkem gor (inter medium montium) poydø wodi *Fl* 103, 11, *sim. Pul*; Zmaczayøczy gori (rigans montes) z wysokoszczy gich *Fl* 103, 14, *sim. Pul*; Gensze zrzy na zemyø..., gensze dotyka *guor (*Pul*: gor) y kurzø sø (qui tangit montes et fumigant) *Fl* 103, 33; Gory, weselylysczе sø (montes, exsultastis) yako baranowe *Fl* 113, 6, *sim. Pul*; Podzwygl gesm oczy moy na gory (in montes, *MW* 75b: na

gory nyebyeszkye), otkød przydze pomocz mne *Fl* 120, 1, *sim. Pul*; Yako rosa Hermon, yasz støpa w gory Syon (in montem Sion) *Fl* 132, 3, *sim. Pul*; Pane,... dotkny gory (tange montes), a bødø se kvrzycz *Fl* 143, 6, *sim. Pul*; Gensze wywodzy w gorach (in montibus) syano *Fl* 146, 9, *sim. Pul.*, *MW* 130 a; Chwalcze gospodna..., gory (laudate dominum..., montes) y swytky pagorky *Fl* 148, 9, *sim. Pul*; Wwedzesz ge (*sc.* lud) y wszczepysz na gorze dzedzyczstwa twego (in monte hereditatis tuae Ex 15, 17) *Fl* Moys 20, *sim. Pul*, *BZ* Ex 15, 17; Pozrzal (*sc.* bog) y rozproszyl pogany, y starty sø gory sweczke (contriti sunt montes saeculi Hab 3, 6) *Fl* Hab 9, *sim. Pul*; A na dol mlinow ma gidz stara szamicza asz na conedz gori, wącz od gori xszącsa zema, a gego bloto 1419 *JP* XXXVII 173; A *przgidø ⟨do⟩ Betfagie cu gorze Olywetske (ad montem Oliveti Mat 21, 1, *Rozm* 445: kv Olywney gorze) *ca* 1425 *EwKReg* 43; Zastawyamy dzedzini nassze... ze wszytkimi gorami, padoli, pagorky obligamus hereditates nostras... cum omnibus montibus, vallibus, collibus *ca* 1428 *PF* I 481; Centum ligna cedrina in Lybano na gorze XV *med. GlWroc* 47v; Super omnia montana, gory (XV *med. SKJ* V 271, *EwZam* 290: po... gorach, *ca* 1450 *PF* IV 579: po... gorzye), Iudee d⟨i⟩vulgabantur omnia verba hec (Luc 1, 65) *ib.* 52r; Y bil potop... A wodi... przikrili bili wszitky nad zemyø gori (omnes montes excelsi) pode wszym nyebem y bila gest woda pyøcznaszczye lokyet nade wszemy goramy (super montes) *BZ* Gen 7, 19—20; A tak wodi z zemye plynøły, a vbiwalo gich... Potem dzeszøtego myesyøcza... winyknø wyrzchowye gor (apparuerunt cacumina montium) *ib.* 8, 5; A gdisz bilo slunce za gorø zaslo (occubuisset sol) *ib.* 15, 17; A gdisz przidzecze kv goram (ad montes), opatrzicze zemye, kakye sø *BZ* Num 13, 18; Pan bog nasz movil iest k nam na gorze Oreb (in Horeb) rzekøcz: Dosicz macze, zescze na tey to gorze (in hoc monte) przebiwali *BZ* Deut 1, 6, *sim. ib.* 27, 12; Poydzcze kv gorze Amoreyskey... y kv goram (ad montem Amorrhaeorum... atque montana), y k nissim myesczom *ib.* 1, 7; Lvdzi kv gorze (ad montem) przizowø, tamo bødø obyetowacz *ib.* 33, 19; Poganskich modl na gorach (*sim.* 1471 *MPKJ* V 46) nye zatracyl, bo gescze lyvd obyatowal a palyl na gorach zazszonø obyatø (excelsa non abstulit, adhuc enim populus... adolebat in excelsis incensum) *BZ* IV Reg 12, 3; Vdzalal modlebne koscyoli na gorach wisokoscy (aedificavit excelsa) *ib.* 21, 3; Ale gdisz syø priblyziły ku goram (ad montana), wiszły przecyw gym cy, gysz s proce łuczaiø *BZ* Judith 6, 8; Iacenti usque ad aciem montis al. do wyrsch gory 1461 *AGZ* VI 68; Konyecz gory ad radicem montis (Ex 32, 19) 1471 *MPKJ* V 19; Pod gorą pro iugum (Semei autem per iugum montis ex latere contra illum gradiebatur... mittens lapides II Reg 16, 13) *ib.* 40; Lysha gora, *gl.* Calvaria (et baiulans sibi crucem exivit in eum, qui dicitur Calvariae, locum Jo 19, 17) *ib.* 125; ⟨Na g⟩orze (supra montem), tho yesth na fundamenczie vyssokyem, yesth polozona... ⟨t⟩ hwardosczy vyary krzesczyanyskyei 1484 *Reg* 704; A isto scopulo equitavit recte per maricam al. na wyrszch gory et de monte equitavit antiqua orbita 1487 *AGZ* XV 568; Iohanni... bona... in gori et bori in Vnyezyrz... data sunt 1497 *Matr* II nr 879; Ten ps⟨alm⟩ powyada, yze Xpus yest gora, na yeyze wyssokoszczy dusze wszech sprawyedlywych odpoczywayø *Pul* 14 arg.; Maria... szla na gory (in montana Luc 1, 39)..., do myastha luda *EwZam* 289; Wszelky padol bądzye napelnyon, a vszelka gora y pagorek bądzye vnyszon (omnis mons et collis humiliabitur Luc 3, 5) *EwZam* 298, *sim. Rozm* 177; Wszyął go (*sc.* Jezusa) dyabel na gorą vysoką barso (in montem excelsum valde Mat 4, 8) *EwZam* 301, *sim. Rozm* 197; Cana... biła in monte, na wyszokem myeszczv, a Capharneum, tho myasto..., bilo pod gorą, na nyszkem myeszczv XV *ex. MPKJ* II 319; Iste stavek fuit *pot gora Sion, ubi de illo monte cyeklo zrzodlo *ca* 1500 *JA* X 378; Tocz yest to myle *dzyączyatko svyąte..., tocz yest kamyen vydzony krolyem vyelykyem, z gory przez rogv (*pro* rąkv) vyczyosany (sine manibus de montibus excisus) *Rozm* 66; Tey noczy stary korab Nogyego, yen byl na gorach Armanyskych (in montibus Armeniae), dał svyadecztwo svyate troycze *Rozm* 71; Czyrpyely sa vyelykye nyedostatky: glod..., lyskanye, gory (montes), laszy *Rozm* 82, *sim. ib.* 89; Tako szą vezly na yedną gorą (ascenderunt locum eminentem) vyelmy przykra... Byezącz yedno dzyeczya nyeopacznyc y szvałylo szye z oney gory, to yest skały, padnyc na zyemye y zdechnye (minus caute puer unus... ambulabat et ab alto corruens ad terram exspirabat) *Rozm* 125; Kazał myły Cristus... na vyrzchv gory (in supercilio montis) apostolom, a tłusczam y apostolom na podgorkv stoyącz *Rozm* 264; Nye moze szye myasto skrycz na vyszokey gorze poszadzone (supra montem posita Mat 5, 14) *Rozm* 265; Myeyczye vyarą..., bysczye rzekły gorze (si monti huic dixeritis Mat 21, 21): Podnyeszy szye, rzvczy szya v morze, nathychmyast szye stanye *Rozm* 452;

Myly Iesus schedł na gorą Olyvetną (in montem Oliveti Jo 8, 1) *Rozm* 461; Tedy czy, ktorzy ssa v zydovskey zyemy, vczyecką kv goram (ad montes Mat 24, 16) *Rozm* 481; Kako myly Iesus vschedł v ogrod pod gorą Olyvetną (sub monte Oliveti). Iako myły Iesus przyschedł kv gorze Olyvethney (hinc montem subit Oliveti) *Rozm* 591; ~ Valem, gorą, przekopem vallo (quia venient dies in te et circumdabunt te inimici tui vallo, et circumdabunt te Luc 19, 43) 1471 *MPKJ* V 124.

2. *'las na stoku góry, saltus'*: Pro silua dicta gora in Dobronouice 1400 *StPPP* VIII nr 9693. ~ *Może już nomen proprium.*

3. *'górna, wyższa, wcześniejsza część czegoś, szczyt, początek, wierzch, pars superior vel summa, fastigium, quod supra est, quod prius est'*: Statuerunt eum super pynaculum, u gor[o]y, templi (Mat 4, 5) XV *med. GlWroc* 33v; Tedi wszow Ioyada byskup chowatedlnyczø pyenyøznø y otworzil *dzuro z gori (aperuitque foramen desuper), y postawył iø podle oltarza *BZ* IV Reg 12, 9; ~ *'powyżej, wcześniej, uprzednio, in superiore parte'*: Lyatha i dnya, i myeszczycza ('miejsca'), yako ws goran (quibus supra), vstawyami *Sul* 103, *sim. ib.* 104; O blogoslawyony, kthory obral szobye mathka szwyatey (*leg.* z świętej) Anny, iako na gorze pyszano *MW* 63a; ~ *'?'*: Gambarth ne podaual frumenta Martini magistro Stanislao, ale mu ge skaszalo prawo sz gori 1423 *TPaw* VII nr 3447.

4. *'przewaga, wyższość, effectus, partes priores, successus'*: Ale ysze taczy zlosnyczy kv odpyranyv swey zloszczy wząły sobye w obyczay myeszkacz w myeszczech abo we wsyach, gdzesz to by syą nyemyeczskym prawem odpyraly, a tako cząstokrocz swą chytroszczą od smyerczy wychodzą, przeto chczem, aby zły gori nye myal. ale wszady potąpyon *Dział* 33.

5. *wyrażenia przysłówkowe przy oznaczaniu kierunku ruchu*: do gory *'in (ad) loca superiora'*: Dwye stayanie roley... ku rzecze na dol, kady do gory chodzą,... cum omni iure... obligauit 1476 *SKJ* III 333; ~ na gorę *'supra'*: Mlyn yego ne mał zagynøcz y na gorø, y na dol medzy yego brzegy 1406 *SKJ* III 196; ~ w (wz) gorę *'sursum, superius'*: Dominus dux dedit Iohanni... viginti mansos... circa hereditatem Sczuky versus ortum vlg. w gora Vissa fluuium 1426 *MonIur* V 48; Granicies... facta fuerit super fluuium Orzicz vlg. ws goran 1432 *MonIur* VI 79; A granicie sua... superius, *gl.* ws gorą, eodem fluuio... debet vti *ib.*; A rozmnozywszy szø wodi, y *zwznyozły korab wz gorø od zemye (in sublime a terra) *BZ* Gen 7, 17; Y vszrzal proch gydøcz ws gorø yako dym (viditque ascendentem favillam de terra quasi fornacis fumum) *ib.* 19, 28; Y staly wody, ssedwszy syø na gednem myeszcv, iako gora wz gorø syø dmøcze (ad instar montis intumescentes) *BZ* Jos 3, 16; A czso zostanye z domu Iuda, puscy k[r]orzen na dol, a vczyny vszitek wz gorø (faciet fructum sursum) *BZ* IV Reg 19, 30; Chcesz, acz wzidze cyen wz gorø dzesyøcz rzotkow (ut ascendat umbra decem lineis), albo acz syø nawrocy tylesz slopyenyow za syø? *ib.* 20, 9; Wz gorø ku bronye konskey dzalały kaplany (sursum... a porta equorum aedificaverunt sacerdotes) *BZ* Neh 3, 28; A podnyosszi wz gorø røce (et elevatis sursum manibus), padły na zemyø *BZ* II Ezdr 9, 47; Poklonyla syø gemv padszi na *zemy y wzwyedły iø wz gorø sludzi (elevaverunt eam servi) *BZ* Judith 10, 20; Po drogø, qua... ad molendinum... equitare solent super silvam al. wz gorą lassa tendendo usque ad fluvium 1475 *AGZ* XVIII 94; ~ z gory *'desuper, deorsum'*: Spiritus sanctus superveniet, z gory, in te et virtus altissimi obumbrabit tibi XV *med. SKJ* V 279; Wody, ktores to na dol sø, splinø y sgynø, ale ktores s gori przichadzayø (quae autem desuper veniunt), w *gednyey głøbokosci zostanø *BZ* Jos 3, 13; A przistøpyw Abimelech blysco ku wyeszi, dobiwal sylnye... Tedi gena nyewyasta zlomkem szarnowowim z gori rzucy (desuper iaciens) *BZ* Jud 9, 53.

Górka 1. *'mała góra, collis'*: Monticulum al. gorka 1434 *ArchTerCrac* CCCXII 500, 4; Ad montem al. na gorką, dictum Myczkowa Gora 1496 *LubPodk* 115; ~ *'kopiec, tumulus (limitis seu termini)'*: Thą vyną vpadnye, ktokolc... trzy kopcze alybo gorky granyczcze (*pro* granyczne) rosypyc (tres scopulos seu monticulos limitum dissipaverit) *Sul* 70; Villa Grambolow confinat cum villis..., inter quas non sunt monticuli al. gorki seu kopcze, sed sunt magni et rotundi sulci *DHLB* I 162.

2. *'wypukłość, nabrzmiałość (na ciele), tumor'*: Krczycza tha szą poczyna myedzy copitem a stawem, a na them myeszcv, gdze tho robak bądze *tuncz, bandze gyedna gorka yako wloszky orzech *ca* 1500 *JA* IV 91.

Górny *formy*: *n. sg. m.* gorny *BZ* III Reg 20, 28, 1495 *AGZ* XVII 311; ~ *g. sg. m.* gornego 1500 *AGZ* XV 408; ~ *ac. sg. m.* gorny *BZ* IV Reg 23, 15; ~ *l. sg. f.* (w) gornej 1397 *TPaw* IV nr 370; ~ *n. pl. f.* gorne 1471 *MPKJ* V 50; ~ *g. pl. f.* gornych *BZ* III Reg 13, 33. 22, 44. IV Reg 14, 4. 15, 4. 35; ~ *d. pl. neutr.*

INSTYTUT JĘZYKA POLSKIEGO PAN BIBLIOTEKA KRAKÓW

gornym *BZ* Deut 2, 37; ~ *ac. pl. f.* gorne *BZ* IV Reg 23, 8. 13; ~ *l. pl. m.* (w) gornych *BZ* IV Reg 17, 32.

Znaczenia: **1.** *'pozostający w związku z górami, górski, wyniosły, wysoki, montanus, altus, excelsus, sublimis'*: Wszitki poddal iest nam pan bog nasz przes zemye amoniczkich synow, kv nyeyzessmi nye przistøpili y kv wszemv, czosz przilezi... k myastom gornim (quae adiacent... urbibus montanis) *BZ* Deut 2, 37; Geroboam... vczinyl z naposzlednyeyszego lyvda kaplani modl gornich (fecit... sacerdotes excelsorum). Ktokoly cheyal, napelnyl røkø gego y bil kaplanem modl gornich (fiebat sacerdos excelsorum) *BZ* III Reg 13, 33; Bog gorni gest (deus montium est) gich, a nye bog dolow *ib.* 20, 28; Iozaphat... czinyl to, czsosz prawego przed bogem, ale wszdi gornich modl nye zatracyl (excelsa non abstulit), bo gescze lyvd obyatowal a palyl obyati na wisokoscyach *ib.* 22, 44, *sim. ib.* IV Reg 14, 4. 15, 4. 35; Y naczinyly sobye kaplany wisokoscy z naposlednyeyszich lyvdzi a posadzaly ge w koscyelech gornich (ponebant eos in fanis sublimibus) *BZ* IV Reg 17, 32; A sebraw wszitki kaplani z myast Iudowich y poganbyl gorne modli (contaminavit excelsa), gdze obyatowaly kaplany *ib.* 23, 8, *sim. ib.* 23, 13; Oltarz... a gorni koscyol modlebni, gen bil vdzalal Ieroboam..., y oltarz ten gorni wzruszil (excelsum, quod fecerat Jeroboam..., et altare illud, et excelsum destruxit) *ib.* 23, 15; Modly gorne excelsa (II Par 20, 19) 1471 *MPKJ* V 50.

2. *'leżący powyżej, superior'*: Czso iest zaiøl Micolay Miczkowi bidlo, to iest zaiøl w gornej løczcze 1397 *TPaw* IV nr 370; Super bonis..., nec non molendino gorny mlyn extra oppidum... reformat (1471) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 1031; A curia incipiendo continue usque ad kmethonem Ochrym..., simul et medietatem piscine superioris al. gorny 1480 *AGZ* XVIII 198; Cum duabus piscinis, una, que vocatur gorny, et alia nadolny 1495 *AGZ* XVII 311; Aliam piscinam al. gorny staw debet piscare... Aliamque pecuniam summe prefate Albertus dare debet, cum medietatem piscine al. gornego staw (*leg.* stawu) episcaverat 1500 *AGZ* XV 408.

Górowaty *'pogórkowaty, nierówny, chropowaty, montuosus, asper, confragosus'*: Gorovate, scrobave aspera (omnis vallis implebitur et omnis mons et collis humiliabitur, et erunt prava in directa, et aspera in vias planas Luc 3, 5) 1471 *MPKJ* V 122.

Górski *'określenie gatunku sukna (wyrabianego w jednym z miast śląskich o nazwie Góra), pannus, qui in Góra, Silesiae oppido, conficiebatur'*: Quinque stamina panni, duo cznvykowska (*pro* czwykowska) flavei coloris et duo stamina gorszkye, unum albi et aliud nigri coloris, et unum stamen coltrisu rubei coloris 1498 *AGZ* XV 350, *sim. ib.* 352.

Gówno 1. *'excrementum, stercus'*: Czsom uczinil *Andrzejowi, tom uczinil za yego poczantkem, kedy my rzekl: Nyechay pyge psya gowna 1428 *RafPocz* 12; Gowno stercus XV *p. post. R* LIII 69; Gowno, ląyno stercus *ca* 1500 *Erz* 20.

2. *bot.* biesowo gowno, diable gowno *'proszek o niemilej woni uzyskiwany z rośliny Ferula olliacea Boiss., pulvis male olens e Ferula alliacea Boiss. confectus'*: Diablye gowno asa fedida 1472 *Rost* nr 79; Byeszovo govno asa fetida *ca* 1500 *Rost* nr 2024.

Góźdź *cf.* **Gwóźdź**

Gra *cf.* **Igra**

Grab *bot. 'Carpinus Betulus L.'*: Usque ad verticem..., ubi stat arbor, dicta grab 1431 *KodTyn* 258; Item super eisdem trabibus XXXII passus al. sønszen lignorum plantatorum al. *szczepw faginorum et *grabw 1436 *StPPP* II nr 2691; Arbores dictas brzost et vyrzba..., arborem dictam ossicza, pomorium, arborem dictam graba et penes fluuium... tillias tres, alnos duos... violenter exsecasti..., destruens illas granicias 1460 *StPPP* II nr 3652; Grab carpentus 1472 *Rost* nr 1786; Grab carpentus *ca* 1500 *Erz* 20; Grab *ib.*; Grab hiles *ib.*; Grab ornus *ib.*, *sim. ca* 1500 *R* XLVII 354; ~ Sexagena bukow, *grabi, brostow 1415 *KozierRpTer-Cost* 39v.

Grabarz *'fossor, qui fossas sepulcri fodit'*: *Sczo mi Jan rœczil za grabarza, tho mam *dczesocz grziwen scodi 1396 *Leksz* II nr 1851; Ager iacet inter Uchubynszka agro et inter Mathiam grabarz 1483 *StPPP* XII 206; Kopacz vel grabarz fossor *ca* 1500 *Erz* 20.

Grabce *bot. 'Geranium Robertianum L.'*: Grabczye, grabky muscata minor 1472 *Rost* nr 422.

Grabia *cf.* **Hrabia**

Grabić, Grabić się 1. (*o sianie, dicitur de feno*) *'zgarniać grabiami, rastello cogere, colligere'*: Congregauit al. grabil 1429 *ArchCastrCrac* I 703; Congregante vlg. grabyancz *ib.*; Qui fenum furcaverunt al. kopyli super prato prefato, ubi fenum grabyly violenter 1456 *AGZ* XIV 493.

2. *'zabierać coś przemocą, łupić, vi spoliare'*: Item eciam sub pena iudicii nullum hominem reclinatum recipere habent *necz al. grabycz usque ad rosprauy eciam actoris 1445 *AGZ* XII 138.

3. grabić się w coś *'pchać się ku czemuś, zagarniając dla siebie, avide appetere'*: Ne ma talerza karmenu swemu, eszby gy vcrogyl drugemu, a graby szø w myszø przod, ysz mu medzwno yako mod, bogday mu zalegl vsta wrzoth *Slota* w. 24.

Cf. **Zgrabić**

Grabie *'pecten, rastrum, dentalia'*: Grabye rastris 1437 *Wisl* nr 228, s. 88; Grabye dentale XV *med. R* XXIII 269; Recognovit, quod dedit terminum facialem sibi Olexa... cum suis coadiutoribus..., qui fenum furcaverunt al. kopyli super prato prefato, ubi fenum grabyly violenter, ut stărent cum eadem facie et statuerent eam videlicet grabyami et vydlamy ita bonum fenum valoris sex marcarum 1456 *AGZ* XIV 493; Grabye sarculum XV *p. post. PF* V 10; Rastrum grabye vel broną *ca* 1500 *Erz* 21; Grabye traha *ib.*; ~ Quia probavit militiam contra Wrothslaum de Radczice per Stephanum de Grabkow, Mstisconem de Metel, qui rastra al. grabie deferunt et proclamatio Grabye 1428 *RTH* III nr 99.

1. Grabina 1. *'graby w lesie, orni silvis immixtae, silva ornea'*: Silvam ipsius sterilem al.... nyerodny de generibus grabyna, ossina, lipina, brzeszyna, yaworzyna 1446 *AGZ* XIII 197.

2. *'drewno grabowe, lignum orni'*: Adam... debet dare Petrasio, civi Warszoviensi, vlg. prøth lignorum vlg. grabyny circa Warszewiam 1409 *Czrs* 24.

2. Grabina *cf.* **Hrabina**

Grabki *bot. 'Geranium Robertionum L.'*: Grabczye, grabky muscata minor 1472 *Rost* nr 423.

Grabołuch *zool. 'grubodziób, Coccothraustes vulgaris Briss.'*: Grzeboluszka al. graboluch vel graboluszk ascalaphus 1457 *PF* V 14.

Grabołusk *zool. 'grubodziób, Coccothraustes vulgaris Briss.'*: Grabolusk ascalaphus, avis 1450 *RpKapKr*; Grzeboluszka al. graboluch vel graboluszk ascalaphus 1457 *PF* V 14; Grabolusk ascalaphus XV *p. post. PF* V 8; Graboluszk *ib.* 13.

Graboluszcz *zool. 'grubodziób, Coccothraustes vulgaris Briss.'*: Graboluscz ascalaphus XV *p. post. PF* V 13. ~ *Może należy czytać* grabołusk*?*

Grabowy grabowe (drzewo) *'grab, Carpinus Betulus L.'*: Cornus glogowe drzewo, secundum alios grabowe *ca* 1500 *Erz* 21. ~ *Cf.* **Mecb.**

Grabówka *'niewielki las grabowy, lucus orneus'*: Nobilis vir Nicolaus, heres de Sircza, ex una et... omnes cives de Veliczka... pro gayo, dicto grabowka,... concordiam talem inter se fecisse perpetuam cognoverunt, ita tamen, quod dictus Nicolaus partem dicti gay grabowka... debet habere... et omnes cives de Veliczka partem aliam eiusdem gay, dicti grabowka,... debent obtinere cum effectu 1427 *AGZ* V 52—3; Nicolaus, heres de Syrcza,... a prato, iacente retro silvam grabowka, cum omni iure... pro uno campo... civibus de Weliczka... recessit 1429 *AGZ* V 60; Vadunt stupuli usque ad grabowka, ibique in grabowka iuxta antiqua signa... stupuli sunt renovati 1437 *AGZ* V 90. ~ *Może nomen proprium?*

Grabstwo *cf.* **Hrabstwo**

Graca *'rodzaj motyki, sarculi vel rastri genus'*: Gracza sarculus vel sarculum *ca* 1500 *Erz* 21; Gracza, mothyka occa *ca* 1500 *R* XLVII 354.

Gracz *'lusor, qui aliqua re ludit'*: Pililudius est ille, qui cum pila ludit gracz pyly *ca* 1500 *Erz* 21. ~ *Cf.* **Igracz.**

Grać 1. *'bawić się, grać w jaką grę, ludere'*: *Syą dzyeczy czysthe, male, malem sythe, graya, zgodni szą, richlo daya, czyrzpya XV *med. R* XXII 320.

2. *'uprawiać grę hazardową, rem dare in aleam, se in casum dare'*: Dwą kostarze... szobą (*leg.* z sobą) gygraly, w boze gymyą yeden gygral..., drugy w gymyą dyablą yesth gral XV *ex. MacDod* 137.

Cf. **Nagrać, Nagrawać, Igrać**

Grad *formy*: *n. sg.* grad *Fl* i *Pul* 17, 14. 15. 148, 8, 1406 *Piek* VI 298, *BZ* Ex 9, 19. 22. 24. 25. 26. 34, *Park* 409, *ca* 1500 *Erz* 21, *Rozm* 71. 800; ~ *g. sg.* gradu *BZ* Ex 9, 29; ~ *d. sg.* gradowi *Fl* 77, 53; ~ *ac. sg.* grad *Fl* i *Pul* 104, 31, *BZ* Ex 9, 18. 23; ~ *i. sg.* gradem *Pul* 77, 52; ~ *l. sg.* (w) gradzie *Fl* 77, 52, *BZ* Ex 10, 5. 12; ~ *n. pl.* gradowie *BZ* Ex 9, 28. 33. 10, 15; ~ *d. pl.* gradom *Pul* 77, 53; ~ *ac. pl.* grady *Rozm* 81. 89.

Znaczenie: *'grando'*: Przed blazkem w obezrzenu iego obloczy sø szly, grad y wøgle ognowe (grando et carbones ignis) *Fl* 17, 14, *sim. Pul*; Wszech naywiszszi dal iest glos swoy: grad y wøgle ognowe (grando et carbones ignis) *Fl* 17, 15, *sim. Pul*; Y pobil (*sc.* bóg) w gradze (*Pul*: gradem) winnicze gich (occidit in grandine vineas eorum) *Fl* 77, 52; Y dal iest (*sc.* bóg) gradowi (*Pul*: gradom) skot gich (tradidit grandini iumenta eorum) *Fl* 77, 53; Poloszyl (*sc.* gospodzin) dszdze gich grad, oghen szgøczy w szemy gycb (posuit pluvias eorum grandinem, ignem comburentem in terra ipsorum) *Fl* 104, 31, *sim. Pul*; Oghen, grad, sneg..., gesz czynø slowo gego (ignis, grando, nix..., quae faciunt verbum eius) *Fl* 148, 8, *sim. Pul*; Iaco to dobrze wem, iaco w Sandziuoiewem trzimani to zito grad pobil 1406 *Piek* VI 298; Tocz puszczyø

w tøøsz godzynø za yutraa przeszylni a wyelyky grad (en pluam cras hac ipsa hora grandinem multam nimis), yakysz nygdi nye byl w Egipczye *BZ* Ex 9, 18; Wszitko, czsosz bødzye... nye zgromadzono s polya, spadnye na nye graad y krupy (cecideritque super ea grando) *ib.* 9, 19; Wzczyøgny røkøø swø w nyebyosza, acz bødzye grad po wszey szemy egipskyey (ut fiat grando in universa terra Aegypti) *ib.* 9, 22; Y wzczyøgnøl gest Moyzesz w nyebo prøøt, a pan dal grom a graad (dominus dedit tonitrua et grandinem), a blyzkanye byeszøcze na szemyø *ib.* 9, 23; Y spuszczyl gest pan graad na Egipt..., a grad y ogeyn smyeszywszy sze pospolu, noszyly sze søø (pluitque dominus grandinem super terram Aegypti et grando et ignis mista pariter ferebantur) *ib.* 9, 23—4; Y zbyl gest grad we wszey szemy egipskyey wszitko, czsosz bilo na polyech... y wsziczky szyola polna zbil grad (et percussit grando in omni terra Aegypti cuncta, quae fuerunt in agris... cunctamque herbam agri percussit grando) *ib.* 9, 25; A wszakosz w szemy Gessen... grad nye padal (grando non cecidit) *ib.* 9, 26; Poproszczye pana, abi przestaly gromowye boszy a gradowye (tonitrua dei et grando) *ib.* 9, 28; Nye bødzye gradu wyøczey (grando non erit) *ib.* 9, 29; Przestaly gromowye y gradowye (cessaverunt tonitrua et grando) *ib.* 9, 33; Wydzøcz opyøcz ffarao, ysze przestaly dszdzye a grad (quod cessasset pluvia et grando)..., przyczyny grzechu *ib.* 9, 34; Otocz ya... *przywyødø kobilky..., abi sznyedzono bilo, czsosz gest bilo po gradzye ostalo (sed comedatur, quod residuum fuerit grandini) *ib.* 10, 5; Wzwyedz røkøø swøø... ku kobilkam,... acz sznyedzøø wszitkøø szelynø..., ktorasz ostala po gradzye (quae residua fuerit grandini) *ib.* 10, 12; Y poszarta gest wszitka szelyna szemskaa..., czsosz gradowye nye dobyly (quae grando dimiserat) *ib.* 10, 15; Graad *Park* 409; Grad grando *ca* 1500 *Erz* 21; Tey noczy v bavorskey zyemy v myesczye Tuszem spadl grad sylny (hac hora facta grandine in barbara Ryzia) *Rozm* 71; Tamo ydącz po drodze czyrpyely sa vyelykye nyedostatky..., grady (grandines), vyatry *Rozm* 81; Vy vyczye, kakosmy vyelye zlego czyrpyely..., descze, grady (pluvias et grandines) *Rozm* 89; Povyedz my, skądesz (*leg.* skąd deszcz) albo grad vychodzy? *Rozm* 800.

Gradobitka '*gatunek soli ziarnistej, salis grana vel sal granatum*': Salis al. gradobythky 1470 *ZopRpŁomż* 3, 47.

Gradowy '*burzliwy, grożący gradem, procellosus, grandine imminens*': Czestokrocz sle povyetrze gradove vstavalo, alye bog wschechmogączy... rozdzyel⟨il⟩ thy yste bvrze (horrens intemperies saepius surrexit grandinis et pluviae, sed eos protexit deus) *Rozm* 87.

(Graf) Grof '*możny pan feudalny, comes, dominus*': Groff comes *ca* 1455 *JA* XIV 490.

Grafka '*rylec do pisania na tabliczce, stilus*': Zgladzø Ierusalem, iako obiczay cski zagladzicz, a zagladziw, obroczø a powyodø vczøscyaiø grawkø na twarz gego (delebo Jerusalem sicut deleri solent tabulae et delens vertam et ducam crebrius stylum super faciem eius) *BZ* IV Reg 21, 13.

Gramatyka, Grumatka '*gęsta polewka z wody, piwa lub wina i tartego chleba, ius sive liquamen ex aqua vel cerevisia, vel vino et pane trito confectum*': Gramatica yescz s wynem 1413—4 *JA* XIV 503; Blasnowi doctori na grumathka pro cervisia et pro butiro dedi VI denarios Ungaricales 1500 *ZsigBud* 28.

Granatek '*kamień półszlachetny koloru ciemnoczerwonego, granat, lapis pretiosus coloris violacei, carbunculus*': Item reliquie cum lapide granathek 1494 *SprKHS* VIII s. CLXI; Item tres annuli aurei cum VII lapidibus granathki, octavo thureus, nono robyn et decimo balasz *ib.*

Granatowy *cf.* **Jabłko**

Grania *cf.* **Grań**

Granica, Grańca, Grenica *formy*: *n. sg.* granica 1238 *PPom* 55, 1362 *KodWP* III 199, 1399 *HubeZb* 75, 1399 *StPPP* VIII nr 8756, (1413) 1478 *KodWP* V 207, 1419 *JP* XXXVII 173, *etc.*; grenica 1205 *LPom* 76; ~ *g. sg.* granice 1405 *KsMaz* I nr 547, 1431 *ZapWarsz* nr 318, 1436 *R* XXIII 277, 1440 *ZapWarsz* nr 538, *etc.*; granicy XV *in. R* XXIV 71. 74, 1495 *ZapWarsz* nr 1662; ~ *ac. sg.* granicę *Fl* 103, 10, 1428 *ZapWarsz* nr 2881, 1440 *ZapWarsz* nr 538, *etc.*; grańcę 1406 *KsMaz* I nr 735; grenicę XIII *ex. PPom* 12; ~ *i. sg.* granicą 1394 *Leksz* II nr 1706, 1400 *HubeZb* 78, 1408 *Piek* VI 368, 1421 *TPaw* VII nr 2370; ~ *l. sg.* (na) granicy 1408 *Piek* VI 368, 1426 *AKPr* VIIIa 167; granice 1394 *Leksz* II nr 1706; ~ *g. du.* granicu 1448 *ZapWarsz* nr 806; ~ *ac. du.* granicy 1417 *AKPr* VIIIa 140; ~ *n. pl.* granice (1254) 1547 *KodPol* I 74, (1276) *MMAe* IX 139, 1398 *HubeZb* 71, *etc.*; ~ *g. pl.* granic 1406 *HubeZb* 113, 1411 *HubeZb* 54, 1413 *KsMaz* I nr 1940 a, 1425 *KozierRpTerCost* 279, *etc. etc.*; ~ *d. pl.* granicam 1487 *LubPodk* 111; ~ *ac. pl.* granice 1393 *HubeZb* 67, 1397 *HubeZb* 28, 1409 *KsMaz* I nr 1381, 1411 *HubeZb* 91, 1418 *AKPr* VIIIa 144, *etc. etc.*; grańce 1402 *KsMaz* I nr 224, 1403 *KsMaz* I nr 306; ~ *i. pl.* granicami 1388 *TPaw*

III nr 946, *ca* 1428 *PF* I 481, XV *med. SKJ* I 104, *Dział* 18. 52, *etc.*; grańcami 1402 *KsMaz* I nr 236; ~ *l. pl.* (w) granicach *Sul* 7. 77, *BZ* Gen 49, 14, *Dział* 18. 61, *DlLB* II 481, 1498 *SKJ* III 335, *EwZam* 296, *Rozm* 798; grańcach 1418 *TPaw* VII nr 282.

Znaczenia: **1.** '*granica, linia, pas rozdzielający dwa obszary, limes, finis, limitatio*': Greniza 1205 *LPom* 76; Promissimus etiam, ut si inter ipsos et nos deceptatio fuerit super metis terrarum eorum ac nostre, que vlg. graniza dicuntur 1238 *PPom* 55; Ipsam villam... circuivimus et terminos, qui vulgo granycze appellantur, per ambitum fieri praecepimus (1254) 1547 *KodPol* I 74; Ut inter villam... Radesov... et *Curozsank... limites granice vlg. nuncupatos... faceret (1258) 1287 *KodTyn* 43; Mettas eciam dicte ville, que granice vlg. nuncupantur, publicari fecimus ad cautelam (1276) *MMAe* IX 139; Grenize 1292 *LPom* 76; Greniza assignamus a mare *ascendento secus Wipperam cum tota silva XIII *ex. PPom* 12; Habet idem scultetus... ortos..., que habent latitudinem usque ad metas, que vlg. dicitur granicza, que tangit ad viam 1362 *KodWP* III 199; Czom jal graniczø medzi Kurowem et Gorsznem, et Loszowem, et Ribnikem, tom ial po prawe granice, a me na prawe, a gego na lewe 1394 *Leksz* II nr 1706; Swaczø, iako Wawrzinecz ne mal nouego dzalu s Ianem nymo stare granicze 1397 *HubeZb* 28; Iako ti granicze... sø prawe granicze 1398 *HubeZb* 71; Swatczø, eze cso oth Michala przeorana granicza, yest prawa granicza 1399 *HubeZb* 75; Potrasz za graniczø zayøl *crodø na prawim szilø moczø 1400 *HubeZb* 78; Mezø albo granyczø (*Pul*: kray) poloszyl yes gym, geysze ne przestøpyø (terminum posuisti, quem non transgredientur) any sye *obrøczø pokricz szyemyø *Fl* 103, 10; O chtore grancze... Szødek zalowal na nasz, d⟨o⟩ tich ne maiø niczsz 1402 *KsMaz* I nr 224; Iaco mne Suøch⟨na⟩ pasze swim bidlem za granczami prze zapowecz 1402 *KsMaz* I nr 236; O chtorø medzø zalowal na mø Bogusz, tom ia ne przeoral medzi grancze 1403 *KsMaz* I nr 306; Iacom ia ne vziwal Simanowi liki (*pro* łąki) swim bidlem przes granczą prze zapowecz 1406 *KsMaz* I nr 735; Iaco prawø graniczø iadø, na prawey graniczi przischangayø, Gonaňbiczske na prawo, a Clonoueczske na lewo 1408 *Piek* VI 368; O ktore na mø Troyan ⟨żało⟩wal granice, tich yem ya ⟨nie⟩ pokazil 1409 *KsMaz* I nr 1381; Dobek wodzil Woyczecha przes trzi granicze silø y moczø y bił, y wansal 1411 *HubeZb* 91; Jako praue pani ne poziwala ho thi granicze *dwoyey 1418 *AKPr* VIIIa 144; Dominus Mesczantha cum... Vasskone... habent terminum... in metis na granczach 1418 *TPaw* VII nr 282; Jakosmi graniczily medzy Thomiczami et Lyszouiczami... a capitulą dzedzinami y wszipalismi dwa copcza, ieden s gedne stroni szamicze, a drugy s druge, a daley ot tu dw copczu ma gidz granicza tą szamiczą 1419 *JP* XXXVII 173; Dete[te]ncio al. wstluknyene granic 1425 *KozierRpTerCost* 279; Micolay wtargv s Lasczem nye gmal, abi gemv dal strawø na granicze 1428 *ZapWarsz* nr 2825; Nyneysimy listy zastawyamy dzedzini nassze... ze wszytkimi gorami..., medzami y granyczamy, y kopczy cum... metis et granicys, scopulis *ca* 1428 *PF* I 481; Granicza gades *ib.* 489; Piscina per granicies al. po granicze erit Iohannis 1430 *MonIur* VI 109; Jakom ya nye skaszil Gothartowy nyedze y granicze gwalthem 1431 *ZapWarsz* nr 318; Sz granicze extra metam 1436 *R* XXIII 277; Granicze gades 1437 *Wisl* nr 228, s. 87; Kandim sethl, tandim vgednan po Bieycowskyego granice 1439 *Czrs* s. LXXXII; Vos et matrem vestram concitat, uti patrem vestrum... concitauerat, vlg. ku dokazanyn granycze inter villam... Iwla... et... Herowa 1441 *StPPP* II nr 2909; Jacom ya Maczeyewy granicz ne pokazil 1446 *ZapWarsz* nr 765; Vstawyenye o graniczach a myedzach rzecznich alybo vodnych (*Dział* 7: rosąnd o granicze). Dzedzyni szą k sobye zbyegayąncz nyektorey rzeki dzelyenym, acz... rzeka opvsczywszy pyrzwe szcyee swoye obroczi przes gyne myeszczce plinyenyee swoye, thedi pyrzwe lozisko za granicze ma bycz ymano (primus alveus... pro veris limitibus est reputandus, *Dział* 7: brzegy, ktorimi pyrwey woda rzeky czekla, dzedzynam badą za granycze) *Sul* 7; Vstawyamy tesz, kthorikole s drvgim granycze mayącz przestąpuyecz ye (*Dział* 58: mayącz granicze rozgechane, przegechawszy granicze), drwa alybo kthorekole sczebrzvchi wyrąby (quod quicumque habens cum aliquo limites ipsos transgrediendo ligna vel quaelibet ntensilia inciderit), ten, gego lasz bądze, rąbyączego pyrwey szekyrą począ dza *Sul* 59; Vogewoda tego tho sbyega na granycze (*Dział* 61: asz na granycze zemye) przespyecznye na swem gleycze ma dowyescz (ad metas secure... deducere teneatur) *Sul* 60; Vstawyamy, ysz ryczerze a slachta zyemye... polskey... w zyemy a w krolewstwye polskem slvzycz mayą w harnaszv..., alye sz granycz krolewstwa (sed extra metas regni) nye povynny slvzzycz nam (*Dział* 52: ale za granyczamy nye są powynny), alysz gym... doszyczvczynyenye przes nasz bądze vczynyono

Sul 66; O granyczach (de limitibus) naszych zemyanow tako vmyslilysmy obeszrzecz, ysz gdyby szą przygodzilo ktoremv o granycze (pro limitibus) klopoczączemv doszwyathczycz a vkazacz dwa albo trzy kopcze albo take snamyenythe sznaky, yako na polv vyaszdy, ale w leszech czosny albo snamyona na krzysz... virąbyona, tedy pothkomorze nasz tego, geu lepsze snamyona... albo kopcze vkaze,... ma przypvsczycz kv szwyathczenyv. Ale gdze oboya strona snamyon *szmyanythsich myedzy dzedzynamy nye ma, thedy powod kv doswyathczenyv granycz (ad probationem limitum) sze szwyathky... ma bycz przypvsczon *Sul* 77; Jakosmy thako zyednaly Stanislava z Ondrzeyem z yeney strony, a Paszka z Jacubem... s drugyey strony od granicze do granicze, tądy kandy sobye stribovaly i znaki polozyly przez vrzandniki 1452 *ZapWarsz* nr 952; Kandy Andrzey... szedl ku łąncze se sphathki od Michałowskich granicz, tandy yest yego na prawo 1453 *ZapWarsz* nr 958; Izachar, obraczayøcz albo wzpolegayøcz na granyczach (Issachar asinus fortis accubans inter terminos), wydzal gest pokoy, ysz gest dobri *BZ* Gen 49, 14; Ustawysz ludu granycze przez okrøøk (constituesque terminos populo per circuitum) y rzeknyesz k nym: Waruyczye, abiszczye nye wstøpowały na gorø any sze dotykały gey krayow *BZ* Ex 19, 12; Sstøøp a zaprzyszyøsz lud, aby znacz nye chczyely przestøpycz granycz, abi wydzely pana (ne forte velit transcendere terminos ad videndum dominum) *ib.* 19, 21; Polosz granycze podle gori (pone terminos circa montem) a poszwyøcz ge *ib.* 19, 23; Gdy sivszebnyk przy dzeczkowanyv nyektorego zemyanyna... gwaltem we wsy abo przede wsyą, abo w granyczach, abo za granyczamy (in villa vel ante villam), albo gego kmyeczow bylby odbyth, tedi taky zemyanyn nam... przepadnye wyną pyathnadzescza *Dzial* 18; Zbyeg w rocze od swego wyssczą s krolestwa aho z zemye na graniczach badącz krolestw any zemyanom schkody ma nye czinicz *Dzial* 61; Dominus Swynka obligatus est *aducere granicies al. wyvyescz albo vyechacz granycze ad dictam villam spectantes 1461 *AGZ* VI 68; O ctore kopanye y oranye przesz graniczą Jan ... y Raczybor... pospolitą ręką na mya zalowali, thom ya nye oral v[o] gich, ale w swym 1462 *PF* VIII 19; Yakom ya nye szayal za sznaky granycz oppaczkych szamowthor gwalthem bydla 1468 *ZapWarsz* nr 1296; Okolney granycze finitime metis (sicut Sodoma et Gomorrha, et finitimae civitates simili modo exfornicatae... factae sunt exemplum ignis acterni poenam sustinentes Juda 1, 7) 1471 *MPKJ* I 137; Jakom przesz zapowyecz za graniczamy w łąkach y w trawąch bidlem moym ny⟨e⟩ vczinyla schkody 1471 *ZapWarsz* nr 3029; Qui fluvius Rokithnicza dividit opidum Radympna... a villa tua Ostrow perpetua limitatione al. wyeczna granicza 1474 *AGZ* XIX 16; Crusowsky... dwoge stayanie podle kosczeiowskiey granicze... obligauit 1475 *SKJ* III 333; Clemens... dwye stayanie roley sweyg na rzecze na Schawcze od granicze boyenieczskyey... obligauit 1476 *SKJ* III 333; Receperunt eis ad limitacionem granicierum al. na vygechanye granycz et recognicionem antiquorum scopulorum 1477 *AGZ* XV 485; Jako my lasz Lypye weswani trzimamy wyschey trzech łąth w pokoyv za graniczą my wyecznymy 1477 *ZapWarsz* nr 3092; Est etiam arvus agri ecclesiae..., qui iacet... in graniciebus al. na graniczach inter haereditatem villae Myercz... et... Tychow *DlLB* II 481; Renovatione... aggeris et sublevatione aque post scopulos et granicies al. za suczyczamy y za kopczmy, y za granyczamy bona ipsius Nicolai... subdiluviaverunt 1481 *AGZ* XVIII 217; Ut ei satisfaceret predictus dominus Andreas pro graniciebus al. o doszyczvczynyenye granycz, prout ipsum concitaverat... ad satisfaciendum pro graniciebus al. kv doszyczvczynyenią granyczam 1487 *LubPodk* 111; Jakom ya nye przyoral dzedzyczthwa... anym kamyenya namyothal w gay yego za granyczamy 1493 *ZapWarsz* nr 1656; Kady Chrczon poydzye od Radzykowskyey granycze albo w czolnye poyedzye po Nrovye rzecze asz do Laznyewskyego granyczy, thady Chrczonovo na pravo a Lasnyewskych na levo 1495 *ZapWarsz* nr 1662; Przedal..., czo bylo Mychalouo..., *nyszcz szobye nye ostavyayacz any pryacyelom szwoym thym *panstwyem pravym vstkych (*leg.* w wszytkich) myedzach, granyczach 1498 *SKJ* III 335; Do *kgranycz ad fines XV *p. post. Kalużn* 273; Granycza fundi metas XV *R* XXIII 284; Grąnyczą gades *ca* 1500 *Erz* 21; Granyczą limes *ib.*; Granyczą meta *ib.*; Granyczą terminus *ib.*; ~ Et in hiis omnibus inter nos et vos chaos, magnum chaos welke rossdzele⟨nie⟩, chaos proprie granicze, firmatum est wtwerdzone gest (inter nos et vos chaos magnum firmatum est, ut hi, qui volunt hinc transire ad vos, non possint neque inde huc transmeare Luc 16, 26) XV *med. GlWroc* 48v; ~ Linguam balbucientem clinat, s grąnicz vywodzy, destruit et clausa sub pectore manifestat 1466 *R* XXII 11; Gdi sza przemeni dusza gresznø w swem nawroczenv przesz pocutø, ima yeszcze vynicz sz granicz mutata anima

peccatrice in conuersione per penitenciam egrediatur de pristina conuersione dimittenda peccata et peccatorum circumstanciam uel angustiam *ca* 1461—7 *Serm* 91v; ~ '*granica wraz z obszarem do niej przylegającym a. przez nią objętym, limes vel finis una cum terra adiacente vel ipsis limitibus circumdata*': Od granicy mast onich a finibus illis (Jesus secessit in partes Tyri et Sidonis et ecce mulier Chananaea a finibus illis egressa clamavit Mat 15, 22) XV *in. R* XXIV 71; Exiens Ihesus de finibus Tyri, z granicz, s granycz *tirschik (*R* XXIV 74: wisedw s granicy), venit per Sydonem ad mare Galylec inter medios fines zrod (*leg.* śród) granicz (*R* XXIV 74: na granicze, *JA* XII 144: myedzy granycze) decapolyos (Marc 7, 31, *R* XXV 142: poszrotkyem granycz dzeszączy myast) XV *med. GlWroc* 73r; Wisluchay nas, boze, zbawiczclu nas, nadzeio wszithkich granicz zemie y w morzu daleko (spes omnium finium terrae et in mari longe Psal 64,6) *MW* 10a; Herod... pobyl vszysky dzyathky, *chthorze byly w Bethlegem y po wszythkych granyczach yego (in omnibus finibus eius Mat 2, 16) *EwZam* 296; Tez yesth ten, ktorego tvoy oczyecz chczyal zabycz, y prze tego pobyl vyelye lyvdzy v Betleem y vschystkych granyczach bethleemskych *Rozm* 798; ~ granic anioł *w mylnym przekładzie lac.* exterminator, *właściwie* '*niszczący, mordujący*', *tu* '*strzegący granic*': Od granycz angyola (*R* XXV 166: od granicznika angola), yeu ge pobyl przed granyczamy zycmye obyeczaney ab exterminatore, id est ab angelo, qui eos percussit extra terminos terre promissionis (I Cor 10, 10) XV *med. SKJ* I 104.

2. '*znak graniczny w formie kopca (lub bruzdy?), znakowanego drzewa (czy stosu drzewa?), terminus, tumulus vel sulcus, vel signum arbori incisum finium notandorum causa*': Heredes de Zelenowo debent rui in penas contra dominum custodem..., eo quod arauerunt in graniciis medzi graniczami 1388 *TPaw* III nr 946; Iacom przi tem bil, kedi Potrasz s Czesantha mal vmowø, po czosnom meli sipacz granicze 1393 *HubeZb* 67; Pani Lagewniczska y gey ludze rozorali szescz granicz 1406 *HubeZb* 113; Swatczø, jaco Vbislaw Janoui... ne rosoral trzsi copczow y granicz ani colow tikal na gich 1411 *HubeZb* 54; Limites... sic distinximus, fecimus et per certos cumulos, dictos vlg. kopcze, designauimus, immo ponentes tres cumulos, dictos waugyelniky..., item alii tres cumuli continuo se sequentes inter predictas siluas et vnum signum vlg. granicza circa antiquam siluam (1413) 1478 *KodWP* V 207; Yacom ya ne mal sz Tomassem smowi medzi Puchalami granicz othsipacz 1413 *KsMaz* I nr 1940a; ⟨Petrus⟩... est lucratus limitis vlg. granicze..., quam graniciem super ipsius hereditate violenter sipaverat 1416 *KsMaz* I nr 2611; Yako Mikolay dwe graniczy zosoral (*pro* rosoral), a dwe okrisil 1417 *AKPr* VIIIa 140; Eedem... granicie vadunt... per lutum, vsque nbi stetit... finalis monticulus al. granicza (1421) *MMAe* XVII 188; Stanislaw zayanl Micolageui kone gwaltem za schutø graniczø y wegnal ge w swoy domi 1421 *TPaw* VII nr 2370; Pani byla w dzersenu they dzedzyni... pirwey, nisli granicze rosuthy medzi Zambrcza a Dolowathky 1424 *AKPr* VIIIa 164; Po rosuthey graniczy rosill wodø gualtem starego (*leg.* z starego) rzeczyska 1426 *AKPr* VIIIa 167; Inter Pirzchow et inter Xangnicc hereditates granicza vera non sipata al. szipana 1426 *StPPP* II nr 2069; Kądy dzelcze Sczepana sz Falkem roszdzelili, tandy Sczepan granicze sypal, wząw woznego y potkomorzego sządu 1445 *ZapWarsz* nr 756; Rossipali są graniczam[o] incipiendo a limita vlg. od granice Sczepanowky vlg. od gosszcincza 1448 *LubPodk* 30; Jacub ne roszoral dwu granyczu, czso Pyotra dzelyly sz Micolayem y sz Scepanem, o ktore gy Pyotr zaschedl 1448 *ZapWarsz* nr 806; Kadi Pakosch sedl abo na lewo, abo na prawo, thadi ma granycze sipacz 1468 *ZapWarsz* nr 1292; ~ Jaco ta granicza narozna obrambyona ne tika sya opathouich y conuenczskich dzedzin, ale yest myedzi wsyami Borcowymi 1399 *StPPP* VIII nr 8756; Yacom ya Sandkowy granicze ne porambil anim ye przedal na dwa voszy 1405 *KsMaz* I nr 547; O cthorø graniczø Michal na *nyø szalowal, teyem ya gemv nye poszekl silø 1428 *ZapWarsz* nr 2881; Jacom ya nye porambyl granycze Pawlowy szylą. Jaco ya to wem, o ktorą granycza Pawel na Jacuba szalowal, they on nye porambyl szylą 1440 *ZapWarsz* nr 538; O ktorą granycza Jan sz Mycolayem na mya szalowal, they ya nye porambyl szamoczwarth szylą 1441 *ZapWarsz* nr 541; O ktore *granycza dana my wyna, tychem ya ne rambyl medzy Grochowem a medzy Goszslawem 1444 *ZapWarsz* nr 735; O ktorą granicza Miroslaw na mya zalowal, tey mu ya ne wyzegl gwaltem 1448 *ZapWarsz* nr 825; Thesz w przythczach nyszey popysanych thą vyną vpadnye, ktokole porąby trzy granyczc narąbyone (quicumque exciderit tres gades sectas), tho gest czoszny rzeczone *Sul* 70; Jakom ja nye porambil trzech starich granicz samoczfarth gwaltem 1451 *ZapWarsz* nr 917; Jakom ja nye porambil granicze sculskyey Ja-

nowi Vwyelinskemv gwaltem any drugyey besz vrządu vdzalal *ib.* nr 918; Jacom ya nie scazil dwanaczcze granicz, genichem nye vizekl (*leg.* wyżegł *czy* wysiekł), a drugych nye virobil 1452 *Czrs* s. LXXXIII; Michael Pyasseczky cittaverat... Andream... pro falcastracione metc al. granicze 1500 *AGZ* XIX 465.

Graniczenie '*wytyczanie granic, terminorum designatio*': Si sibi aliquid istorum mansuum oteszlo vgaszdem albo graniczenim, hoc nullius dampnum sit nisi Laurencii 1425 *KsMaz* II nr 1072; Kedy o granycz⟨e⟩ne dzedzyn, gestly yenego dnya szą dokonalo granycz⟨e⟩nye (sed de limitatione hereditatum, pro una die, si eam una die consummaverit, *Dzial* 48: gdy gednego dnya rozgranyczy dzedzyny myedzy dwiema zemyanynoma), tedi svknyą alybo pol grzywny wszącz (*sc.* woźni) mayą. Bądzely wyączey dny granycz⟨e⟩ne, trzy grzywny wcszmy *Sul* 63; Nicolaus... et... Stanislaus... inter se mutuo habent diem assignatum et prefixum graniciorum al. granyczenyv 1460 *LubPodk* 91; Quia tu intrasti mecum in contrarium..., propterea volo granyczenya i osady wywyedzenya *ib.* 92.

Graniczne '*opłata od wytyczania granic, tributum, quod pro terminorum designatione solvebatur*': Nobilis de Osszamborowo tenetur solvere nobili Petro de Grzibowo graniczne, quod pro eis exsolvit 1423 *Czrs* 287; Nos..., camerarius granicierum, recognoscimus, quia dominus Johannes... et... Vylam... nobis satisfecerunt za *graniyczne, qne sunt facte inter Chroslina, Boyska et inter Meszow et Mazanow, quas ipsis decrevimus finire pro predicta solucione *granicznygo 1449 *LubPodk* 41; Jacobus... non solvit pecunias a greniciebus solvi debitas al. granicznego, prout eandem penam iudicio lugit 1452 *LubPodk* 68; Warschius... fideiussit tres marcas peccunie granycznego domino Johanni... pro... Petro... solvere 1453 *LubPodk* 73.

Graniczni *cf.* **Graniczny**

Granicznik 1. '*graniczący posiadłością, sąsiad, affinis, vicinus, accola*': Herędes... inhibuerunt per preconem in iudicio et in circulo fecerunt, et proclamaverunt omnibus et singulis affinibus et finibus vlg. granicznikom omnia bona sua hereditaria, uti se extendunt in latum et longum, uti eciam preco perequitavit et circumivit 1421—47 *BiblWarsz* 1861 III 29.

2. (*w mylnym przekładzie łac.* exterminator, *właściwie* '*niszczący, mordujący*') '*strzegący granic, exterminans, finibus expellens aliquem, a finibus prohibens*': Od granicznika angola (neque murmuraveritis sicut qnidam eorum murmuraverunt et perierunt ab exterminatore I Cor 10, 10, *SKJ* I 104: od granycz angyola, yen ge pobyl przed granyczamy zyemye obyeczaney ab exterminatore, id est ab angelo, qui eos percussit extra terminos terre promissionis) 1449 *R* XXV 166.

Graniczny, Graniczni *formy*: *n. sg. f.* graniczna 1433 *KodWP* V 531, *DlLB* I 107; ~ *g. sg. m.* granicznego 1401 *Piek* VI 62; *f.* granicznej 1400 *TPaw* III nr 5006; ~ *ac. sg. f.* graniczną 1401 *HubeZb* 99; ~ *g. pl. m.* granicznych 1481 *AGZ* XVIII 224; *neutr.* granicznych 1410 *Piek* VI 404; ~ *ac. pl. m.* graniczne *Dzial* 60; granicznie 1491 *AGZ* XVIII 297.

Znaczenia: **1.** '*dotyczący granicy, ad terminos vel fines pertinens*': Recognovit, quia omnes literas graniciales et limitacionum al. granyczne... mortificat 1461 *AGZ* XV 423.

2. '*stanowiący granicę, granicą biegnący, qui fines efficit, per fines medius inter duas partes currit*': Troyanus... astitit termino peremptorio super Zzuk pro przcoranye drogy graniczney 1400 *TPaw* III nr 5006; Swatczimi, cze Lenarth granycznø vodø wsswod[o]l przes prawa trzemy rowy w swogø dzedzinø szilø moczø 1401 *HubeZb* 99; Prefatis dominis... sit licitum... fodere fossatum et transitum aque, que granicias facit et currit... a loco, in quo pali duo sunt infixi, ex utraque parte eiusdem fluuii granicias vlg. graniczna rzeka 1433 *KodWP* V 531; Villam Kozmyrzowo et villam Doyasdow distinguit et limitat via, quae in vulgari nuncupatur graniczna droga *DlLB* I 107; ~ *o znakach wytyczających granicę*: Ianusz ne wszøl kamena Crziszowa tego granicznego szwymy (*leg.* z swymi) pomoczniiky medzi Iurkowem a medzy Oszekem 1401 *Piek* VI 62; Syman casal swym ludzem snamonacz rysą snamon granicznich 1410 *Piek* VI 404; Thą vyną vpadnye, ktokole poràby trzy granycze narąbyone..., thesz kthokole trzy kopcze alybo gorky granyczcze (*pro* granyczne, *Dzial* 60: kto trzy kopcze granyczne) rosypye (qui tres exciderit vel cremaverit gades sectas vel tres monticulos gadum dissipaverit) *Sul* 70; Cum sexaginta nobilibus... super hereditatem ipsius Ostrow dissipastis... triginta scopulos graniciales al. copczow granicznych 1481 *AGZ* XVIII 224; Tui coadiutores... fecerunt signa metallia al. czyoszny granycznye violenter centum quinquaginta et tria in silvis ipsius hereditariis 1491 *AGZ* XVIII 297; Ipsum citasset pro insigniis metalibus al. o czoszny granycz⟨n⟩e ita bonis quolibet seorsum sicut tres marce 1492 *AGZ* XVIII 336.

Graniczyć *formy*: *inf.* graniczyć 1435 *Czrs* s. LXXXI, *Sul* 56, (1454) XVI *ex. PF* I 213,

ca 1455 *JA* XIV 495, *ca* 1500 *Erz* 21; ~ *praet. 1. pl. m.* -smy graniczyli 1419 *JP* XXXVII 173; ~ *condit. 3. sg. m.* by graniczył *Sul* 63.

Znaczenie: 'wytyczać granice, terminos designare, limitare': Jakosmi graniczily medzy Thomiczami et Lyszouiczaim Thomiczskego a capitulą dzedzinami y wszipalismi dwa copcza, ieden s gedne stroni szamicze, a drugy s druge 1419 *JP* XXXVII 173; Jacom ya ss Wlothkyem nye szmawyal graniczicz Grothowa 1435 *Czrs* s. LXXXI; Opyekadlnyk dzeczy dzedzyny gych przedacz alybo granyczicz, alybo thesz straczycz nye moze (tutor ipsorum non potest haereditatem ipsorum vendere nec gades limitare, nec ipsam aliquo modo deperdere) *Sul* 56; Bądzely wyączey dny granycz⟨e⟩ne, trzy grzywny weszmy, pothkomorze dwye szekyrze..., a nye wyączey, by tesz dwye alybo trzy dzedzyny myedzy dwyema granyczyl (etiamsi duas aut tres haereditates inter duos limitaret) *Sul* 63; Idem Dominicus solus sibi eandem medietatem *villa limitare debet al. granyczicz (1454) XVI *ex. PF* I 213; Granyczycz vgyasth limitacio *ca* 1455 *JA* XIV 495; Wyasd czynycz vel granyczycz cometare, limitare *ca* 1500 *Erz* 21; Granyczycz, rosmyerzacz limitare, id est limites assignare *ib.*; Granyczycz terminare *ib.* ~ *Cf.* **Odgraniczyć, Ograniczyć, Rozgraniczyć, Ugraniczyć, Wygraniczać.**

Granie *cf.* **Igranie**

Grań, Grania 1. 'linia przecięcia się płaszczyzn, krawędź, linea, quae per angulum duorum prismatis laterum summa curritur', może też 'ściana graniastosłupa, fortasse prismatis latus': na cztyrzy granie (grani) 'w czworobok, w czworogran, in quadrum': Szczosaly na cztirzi granye dolaverunt quadram (praecepitque rex, ut tollerent lapides grandes, lapides pretiosos in fundamentum templi, et quadrarent eos. Quos dolaverunt caementarii Salomonis III Reg 5, 18) 1471 *MPKJ* V 42; Na cztirzi grany quadrato opere (sculpsit cherubim et palmas, et caelaturas valde eminentes operuitque omnia lamínis aureis opere quadro ad regulam III Reg 6, 35) *ib.* 43; Na cztirzy grany in quadrum (omnes primitiae, viginti quinque milium, per viginti quinque milia in quadrum, separabuntur in primitias sanctuarii et in possessionem civitatis Ezech 48, 20) *ib.* 107.

2. 'granica, limes, finis': Cum... molendino in riuo... infra suas granias, ubicunque voluerit, construendo 1287 *KodWarm* I 128; Mansos..., quorum latitudo incipit a grania Petri *ib.*; Partem camporum..., quorum granie sunt de Seria... ad fluuium Drywantze *ib.* 131; ~ 'znak graniczny, terminus': Dimidiam partem camporum... signis, que granie dicuntur, fecimus consignari 1287 *KodWarm* I 131.

Grańca *cf.* **Granica**

Grat 'niewieścia wyprawa ślubna (odzież, pościel, naczynia domowego gospodarstwa kobiecego), res, quae novae nuptae ad usum domesticum dabantur (vestitus, lecti stramina, supellex)': Nicolaus... tenutam hereditatis Pyrathyn... cum omnibus parafernalibus al. s graty... Iohanni et Anne... dat, donat et legat 1469 *AGZ* XIX 339; Res et suppellectilia ac utensilia domus al. domowy grad olim Barbare Raczyborszke conscripte 1499 *RocznKrak* XVI 67. ~ *Cf.* **Gierada.**

Grawda 'sad, gaj, pomarium, nemus'(?): Quia habet prefatus Thomco... laneum iacentem ad pomorium, dictum grawda 1397 *AKPr* VIIIa 72; Wlodek... recognouit... in laneo pole grawdi, in duabus pratis nouem marcas in obligacione 1398 *AKPr* VIIIa 80.

Grąd 'miejsce wśród bagien wyższe i suche, porośnięte lasem, locus siccus vel insula e stagnis vel paludibus eminens, arboribus consita': Vsque ad quendam locum vlg. dictum sosnowy grąd 1426 *ArchSław* II 142; Incipiendo a granicie angulari vlg. wangelnicza, iacente super vlg. grandze exeundo a paludinibus ibidem directe eundo vsque ad pratum 1426 *MonIur* V 47; O ktore sbicie Pawel na myą zaloval, tegom ya szbil, eze my szya lupicz nye dal w mem grudzye, nyslym gy wgayl 1439 *Czrs* s. LXXXII; Usque ad monticulum longum, dictum wloczenny grąd, et a predicto monticulo al. od wloczennego grąndu per fossam 1462 *LubPodk* 128; ~ Item damus eidem Mathie... ligna silvestra al. grąndi ad vendendum (1489) *KodPol* II 955.

Grążać 'zanurzać, mergere': Ivdas... Zidom czię w ręcze podal, ktori czie związaly, w vodzie zymney grązaly *ca* 1500 *SlOcc* XII 161. ~ *Cf.* **Pogrążać, Pogrążyć, Pogrędzić, Pogrzęzać.**

Grecki 'Graecus': Greczky vyklad paczyerza ma epysyon (Graecus habet epiusion) *Rozm* 278; Alye greczky vykladacz evanyely svyatego Maczyeya vzrawschy, yze rzekl zogolla, ktore szye myny navyelebnyeysche, y napyssal epyson (Graecus vero interpres Matthaei, quia vidit eum dixisse sogolla, quod sonat egregium, dixit epiusion) *ib.*; Czlovyek yeden... vezvavschy dzyeszyącz slug svoych y dal ym sve pyenyądze, kazdemv mna, ktorez yest greczkye slovo, a czyny... dvyesszcye pyenyedzy ffuntov srebra (mna secundum Graecos quadraginta centum drachmis appenditur) *Rozm* 407; ~ błąd grecki 'herezja grecka, schizma, error Graecus, id est

schizma, Graecorum secta': S błądu greczkego de secta Grecorum 1413—4 *JA* XIV 503. ~ *Cf.* Po **grecku, Człowiek, Kadzidło, Siano.**

Po **grecku** '*w języku greckim, Graece*': A to myeszczye, gdzye stolyecz byl postawyon, nazwano yest po greczku lycostratus, a po zydowsku golgota XV *p. post. RozmPam* 474; Yze po greczkv agnus *rzekon yest od tego slova agnon (quia agnus Graece dicitur ab agnon) *Rozm* 200; Trzeczye slowo Bethffanya po greczkv od tego, czo szye stalo na svaczbye, yakoby o domv vczynyone, bo bet po greczkv myeny szye dom po laczynye *Rozm* 204—5.

Greka *cf.* **Gryka**

Grenica *cf.* **Granica**

Grędzi *pl. tontum* '*kość mostkowa wraz z okrywą mięsną, mostek, os pectorale una cum carne, qua contegitur*': Ale grødzy bødø Aaronowy y synom gego (pectusculum autem erit Aaron et filiorum eius) *BZ* Lev 7, 31; Albo grødzy podnyesyone a plece oddzyelone wsyøl sem od synow israhelskych z obyet[i] gich pokoynich (pectusculum enim elevationis et armum separationis tuli a filiis Israel de hostiis eorum pacificis) *ib.* 7, 34; Wszøl (*sc.* Aaron) y grødzy y podnyosl ge przed bogem (tulitque pectusculum elevans illud coram domino) *ib.* 8, 29; Ale myøsso wszitko syø tobye (*sc.* Aaronowi) dostanye kv vzitkv, iako grødzi poswyaczone... y *placze prawe twe bødze (carnes vero in usum tuum cedent, sicut pectusculum consecratum et armus dexter tua erunt) *BZ* Num 18, 18; Mostek a. grandzy pectusculum (sanctificabisque et pectusculum consecratum Ex 29, 27) *MPKJ* V 19; ~ Dzyerszecz bødøø w røcze tuk obyeti srzødzy (*pro* y grødzy, tenebit manibus adipem hostiae et pectusculum) *BZ* Lev 7, 30. ~ *Cf.* **Hrudzina.**

Grobek '*grób, mogiła, sepulcrum*': Johannes... septem arwa..., duo retro mogilki..., Petro... obligauit..., duo arwa retro grobki 1410 *StPPP* II nr 1249.

Grobelne '*myto, cło od używania grobli, opłata za przejazd względnie za przewóz towarów groblą, vectigal vel portorium, quod ab eis, qui aggere quodam vel via merces vehebant, solvebatur*': Rex Ioanni... civi Lublinensi... daciam aggeris al. grobelne... arrendat 1471 *Matr* I nr 733; Ad racionem aggeralis al. grobelne 1487 *TPaw* II 186; Johannes... quadraginta marcas et quadraginta sine uno florenos ad racionem aggeralis al. grobelne Lublini anni presentis hic nobis dedit *ib.* 187; Rex Iohanni... 650 marcas... solvere seu in teloneo aggerali al. grobelne Lublinensi inscribere se obligat 1497 *Matr* II nr 1118.

Grobia *cf.* **Grobla**

Grobla, Grobia *formy*: *n. sg.* grobla 1325 *MMAe* I 171, (1348) 1538 *KodPol* II 704, 1358—62 *ArchSlaw* II 29, (1403) *KodWP* V 37, *etc. etc.*; grobia 1388 *TPaw* III nr 1075; ~ *g. sg.* groble 1390 *HubeZb* 9; grobie 1425 *Przyb* 18; groblej 1402 *JA* VI 205, 1426 *KsMaz* II nr 1942, 1471 *ZapWarsz* nr 1105, 1472 *AGZ* XVIII 41, 1474 *AGZ* XV 171; grobiej 1404 *Piek* VI 215, 1487 *AGZ* XV 569; ~ *d. sg.* grobli 1423 *AKPr* VIIIa 163; ~ *ac. sg.* groblą 1418 *TPaw* VII nr 430, 1424 *StPPP* II 286, 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40, 1428 *AKPr* VIIIa 172, *MPKJ* V 93, 1475 *AGZ* XIX 535, 1476 *AGZ* XVIII 136, 1483 *AGZ* XIX 358; grobią 1410 *Czrs* 29, 1419 *TPaw* IV nr 3393, 1428 *ZapWarsz* nr 2783, 1471 *MPKJ* V 93; ~ *i. sg.* groblą 1457—75 *ArchTerCrac* XV 190, 14, 1497 *AGZ* XV 338; ~ *l. sg.* (na) grobli 1495 *AGZ* XVIII 362; grobi 1455 *TymWol* 74; ~ *ac. pl.* grobie 1483 *AGZ* XVIII 254.

Znaczenie: '*nasyp wzdłuż lub w poprzek rzeki, stawu, wał, tama, jaz, agger secundum fluvium vel circum stagnum ductus, vel in transversum positus*': Clausura, que gare vel groble nuncupatur 1202 *CodSil* VII 1, 71; Eleuacione qualicumque obstaculi, que grobla vlg. appellatur 1325 *MMAe* I 171; Callem molendini, quod in vulgari groblia dicitur (1348) 1538 *KodPol* II 704; Pro obstaculo, quod dicitur grobla in vulgari 1358—62 *ArchSlaw* II 29; Aggeres seu groba in graniciis constituta 1388 *TPaw* III nr 1075; Iaco Jaszek nc przekopal swymy (*leg.* z swymi) syny ceselske groble 1390 *HubeZb* 9; Johannes... wirzbynam acquisitam ibidem de przecopa et de grobla... excidat 1401 *StPPP* II nr 804; Eze Potrek po rosdzelenu potnosl wiszey grobley 1402 *JA* VI 205; Jaschco... rippe sue ibidem ex opposito piscine molendini, a grobla... vendidit 1402 *StPPP* II nr 868; Agger⟨em⟩ vlg. grobla (1403) *KodWP* V 37, *sim. ib.* 48; Iacosm ya tø dzedzina... trzimal... od rzeki oney asz do grobey konarskey 1404 *Piek* VI 215; Przekopales *mon grobø na mem stauisku 1410 *Czrs* 29; Tenemur reformare aggerem in vulgari grobla 1418 *MMAe* XVI nr 120; Tako maya groblą mecz, iako dawno dzirszano 1418 *TPaw* VII nr 430; Vidi aggerem perfossatum vlg. przecopanø grobyø 1419 *TPaw* IV nr 3393; Yze pansky rambyl chrosth ku yazowy y ku grobly 1423 *AKPr* VIIIa 163; Perfodit al. przekopal groblø 1424 *StPPP* II 286; Jacom ya grobye przecopacz nye kazal xandzu opatowy 1425 *Przyb* 18; Eze yemu grobley w ezasz ne oprawaly 1426 *KsMaz* II nr 1942; *Gydocz saszyą groblą rosmy⟨o⟩tali 1427 *Bibl-*

Warsz 1861 III 40; Yze ne dadzø dawnosczy wynidz, posual ksandz custossa o przekopø... y na gego stauil groblø 1428 *AKPr* VIIIa 172; Jaco mnye Arnolth obranczil oprawicz mlinniczø i sen, i grobyø 1428 *ZapWarsz* nr 2783; Ad aggerem vlg. grobla predictam, et dicta grobla debet uersus rippam Mnyschek circumfodi altis palis 1429 *KodWP* V 475; Oppidani agros colentes tenentur reformare ⟨aggerem⟩ vlg. *grobye circa molendinum aquaticum... recipientes in nostris virgultis rubetum, circa quod molendinum non plus debent laborare in predicto aggere vlg. grobla, nisi quinquaginta cubitos (1436) 1546 *KodPol* II 865; Grobla agger 1437 *Wisł* nr 228, s. 85; Aggerem capituli... vlg. capitulna grobla 1444 *KodWP* V 686; Stassek nye zastapal Wlothkowey czeladzy na groby ani yey gonyl schamowtor sylą 1455 *TymWol* 74; Usque ad aggerem, dictum podlubska grobla 1456 *AGZ* II 151; Iohannes et sui successores... debent habere aggerem, dictum vlg. grobla, in flumine Vartha 1459 *MMAe* XIII nr 1900; Antiquus ager al. grobla 1470 *AGZ* XV 105; Grobyą (*war. lub.*: groblą a. walv) aggerum (ego fodi et bibi aquam et exsiccavi vestigio pedis mei omnes rivos aggerum Is 37, 25) 1471 *MPKJ* V 93; Yakom ya nowey grobley nye przysthawil ku brzegu wschi kzadza byskupey 1471 *ZapWarsz* nr 1105; Omnem reformacionem molendini et aggeris al. grobley piscine 1472 *AGZ* XVIII 41; Stanislaus obstaculum al. yazv inferius aggeris al. ponyseh grobley stabilire non debebit 1474 *AGZ* XV 171; Per aggerem antiquam al. przesz stharą groblą 1475 *AGZ* XIX 535; Cum antiquo aggere al. s groblą 1457—75 *ArchTerCrac* XV 190, 14; Obstaculum seu aggerem al. yasz albo groblą... molendini... reformare tenebuntur 1476 *AGZ* XVIII 136; Nicolaus... contra... Petrum... et Fedor, et Iwan..., quia ipsi renovassent al. ponovili groblye... et eadem renovatione, a thym ponovyenym, dicti aggeris... duo obstacula piscinaria... subdiluviassent 1483 *AGZ* XVIII 254; Si... Sbroschek... aggerem al. groblą super piscina... elevaverit 1483 *AGZ* XIX 358; Sipavit duos scopulos declivius penes aggerem al. nyzey grobyey 1487 *AGZ* XV 569; Syenko... homines invadiatos ad laborandum circa stagnum al. na grobly mlynszkyey admittere debet 1495 *AGZ* XVIII 362; (Tobias) debet piscari inferius aggeris al. pod grobla 1497 *AGZ* XV 338; Grobla agger *ca* 1500 *Erz* 21.

Groblica '*grobla, agger*': Donat agrum iacentem inter aggerem al. grobliczam et inter mały mostek (1459) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 928.

Groblowe '*myto, cło od używania grobli, opłata za przejazd względnie za przewóz towarów groblą, vectigal vel portorium, quod ab eis, qui aggere quodam vel via merces vehebant, solvebatur*': Rex Iohanni... teloneum aggerale al. groblowe ratione reformationis viae et transitus per fluvium Swyandrew... concedit 1498 *Matr* II nr 1300.

Grobnik '*grabarz, sepulcrorum fossor*': Nicolaus grobnik et Petrus braseator 1367 *MMAe* VII nr 265.

Grobowy '*należący do grobu, sepulcralis, qui ad sepulcrum pertinet*': Maria Magdalena et Maria Iacobi, et Salome... veniunt ad monumentum, groby, ... et dicebant...: Quis revoluet, odvali, nobis lapidem ab hostio monumenti, grobovich (Marc 16, 3)? XV *in. R* XXIV 72.

Groch *formy: n. sg.* groch 1419 *Rost* nr 5229, 1437 *Rost* nr 2463, 1460 *Rost* nr 3698, 1464 *Rost* nr 4835. 4888, *etc. etc.*; ~ *g. sg.* grochu 1401 *KsMaz* I nr 96a, 1427 *ZapWarsz* nr 2756, 1468 *ZapWarsz* nr 1270, 1473 *TymSąd* 28, 1474 *ZapWarsz* nr 1374, XV *ex. PF* V 372, XV *ex. R* XXV 145; ~ *ac. sg.* groch 1414 *KsMaz* I nr 2291; ~ *l. sg.* (w) grochu 1432 *Przyb* 23.

Znaczenia: bot. **1.** '*groch, Pisum sativum L. — roślina lub jej owoc*': Iacom ia ne spasl Mscz⟨i⟩skowa grochu mim bidl⟨em⟩ 1401 *KsMaz* I nr 96a; Woycechowi szwine syadli moy groch 1414 *KsMaz* I nr 2291; Jacom ya nye popasl Janowa grochu silø 1427 *ZapWarsz* nr 2756; Iszem ya yal kmotowicza w grochu w mem 1432 *Przyb* 23; Mlodi groch ascania 1437 *Rost* nr 2463; Groch pisa 1464 *Rost* nr 4888; Yakom ya nye pomloczyla szytha, pszenycze, owssa, grochu y ginszych rzeczy domowych 1468 *ZapWarsz* nr 1270; Groch pisum 1472 *Rost* nr 166; Mlody groch aparilla 1472 *Rost* nr 1774; Yako ya chleba y grochu... nye zapral gualtem 1473 *TymSąd* 28; Yako Stanislaw Borzim, oezyecz moyh, nye wzyal mąky, pszemicze, grochu, myąsza, slomin... *Malgrzaczye, *zyenye Micolayoweyh 1474 *ZapWarsz* nr 1374; Groch pisa 1475 *Rost* nr 3238; *Grog w straczu (*leg.* strączu) estauia XV *p. post. PF* V 6; Groch pisum XV *p. post. R* LIII 68; Poradzay szye yvnochv, bysz na lyatho nye zostal bez grochv XV *ex. R* XXV 145; Groch pisa *ca* 1500 *Rost* nr 7260; ~ '*groch jako potrawa, cicer coctus, ciceris cibus*': Prazony groch seropheia XV *p. post. PF* V 30; Mam ya manza puchnacza: ya mv davam grochu, a on chcze kolacza XV *ex. PF* V 372.

2. gorki, wilczy, włoski groch: '*łubin, Lupinus albus L.*': gorki groch: Gorki groch lupini, marsilium 1472 *Rost* nr 847; ~ wilczy groch: Wilczi groch lupinus 1464 *Rost* nr 4835;

Vylczy groch lupinus *ca* 1465 *Rost* nr 3952, *sim.* nr 3965; Vylczy groch lupinaria *ib.* nr 4429; Vilczy groch lupinus 1475 *Rost* nr 3094, *sim. ib.* nr 3206; Wylczy groch lupinus 1478 *Rost* nr 2170, *sim.* 1484 *Rost* nr 6385; Wylczy. grocz (*pro* groch) lupinus XV *p. post. PF* V 7; Vylczy groch lupinus *ca* 1500 *Erz* 21; Wilczy groch lupinus *ca* 1500 *Rost* nr 5490, *sim. ib.* nr 2076; ~ włoski groch: Vloski groch lupini, marsilium 1472 *Rost* nr 848.

3. zajęczy **groch** '*Marchantia polymorpha L.*': Szayęczy groch *pulmoria 1460 *Rost* nr 3698; Zayaczy groch pulmonaria *ca* 1465 *Rost* nr 4537; Zaiączi groch pulmonaria 1472 *Rost* nr 1645; Zayenczy groch pulmonaria *ca* 1500 *Rost* nr 7252.

4. wroni groch '*Orobus vernus L.*': Wrony groch nigellaria *ca* 1465 *Rost* nr 4471; Vrony groch melagrum 1472 *Rost* nr 1773; Vrony groch nigellaria *ca* 1500 *Rost* nr 5513.

5. świerzepi groch '*wyka ptasia, Vicia Cracca L.*': Swyerzepi groch herba hircina, orobus silvestris 1419 *Rost* nr 5229.

6. wilczy groch '*cieciorka pstra, Coronilla varia L.*': Vilczi groch baliramus 1472 *Rost* nr 1644.

Grochowiny '*suche łodygi i strąki grochowe, stramentum pisinum*': Grochovyny XV *med. Wiszn* IV 194.

Grochowy *cf.* **Kita**

Groda *cf.* **Gierada**

Grodnianin, Hrodnianin '*należący do bliżej nieznanej grupy dworzan ruskich Władysława Jagiełły, aulici quidam vel stipatores Rutheni Ladislai Jagellonis*': Eodem die VI Rutheni venerunt a domino rege, dicti chrodnane 1408 *MMAe* XV 376; Falconistis..., citharistis et chrodnanom Ruthenis pro diariis ipsorum 1412 *ib.* 414; Venatoribus, citaristis, hrodnanom, pistoribus, ceterisque Ruthenis pro diariis ipsorum 1413 *ib.* 421, *sim.* 1414 *ib.* 455; Aliis falconistis Mosquitis, chrodnanom, cancellario Ruthenico, smolanom, venatoribus, ceterisque Scismaticis, quia ieiunabant 1414 *ib.* 447; Ffranczuszom, magistro Jacobo,... grodnanom, smolanom,... canistis, tympanistis *ib.* 456; Rex recessit in Przymancow ad prandium et ibi dabantur omnia dyaria, sed omnes thezaurarii remanserunt cum thezauris, omnibus venatoribus, chrodnany et alii falconiste 1417 *ib.* 516.

Grodniczy *cf.* **Horodniczy**

(Grododzierża) Grododzirża '*kasztelan, oppidi maioris adiacentisque terrae praefectus*': My, Jan, grododzyrza albo czesthnik (castellanus)... zastawyamy dzedzini nassze *ca* 1428 *PF* I 481; Grododzirsza castellanus 1437 *Wisł* nr 228, s. 85; Mi, Ian,... pospolu s... grododzyrzamy (castellanis)... vstawyami *Sul* 95; Mi, Ian,... przi vyernich naschich panyech... ⟨z⟩ Voczyechem grododzirzan (castellano)... vstawyamy *Sul* 98; Castellanowi albo grododzirzi (castellano)... zaplaczycz bandzye vynyen *Sul* 109.

Grododzirża *cf.* **Grododzierża**

Grodza *cf.* **Gródź**

Grodzenie '*stawianie ogrodzenia, saeptio*': O dawnoscz grodzenya. Czirpyącz sząszyada ploth czinycz przes dwye lyecze..., a nye pozowąncz kv prawu, dawnoscz gemv dwv lyathv zawadzy *Sul* 12.

Grodzia *cf.* **Gródź**

Grodzić *formy*: *praes. ind. 3. sg.* grodzi 1411 *HubeZb* 125; ~ *inf.* grodzić 1418 *TPaw* VII nr 615, 1424 *Czrs* 300, 1467 *StPPP* II nr 3864, 1471 *CyzKlob* 444, 1493 *AGZ* XIX 98, 1494 *ZapWarsz* nr 1659; ~ *praet. 1. sg. m.* -m grodził 1437 *ZapWarsz* nr 611, 1472 *ZapWarsz* nr 2962; *3. sg. m.* grodził 1405 *TPaw* IV nr 1008, 1407 *HubeZb* 121, 1420 *AKPr* VIIIa 154, 1437 *ZapWarsz* nr 611, 1444 *SKJ* III 333, 1472 *ZapWarsz* nr 2968; *f.* grodziła 1415 *ArchTerBiec* I 47, 11; ~ *condit. 3. sg. m.* -by grodził 1444 *SKJ* III 333; ~ *part. praet. pass. n. sg. neutr.* grodzono 1399 *StPPP* VIII nr 9355; *ac. sg. neutr.* grodzone *Pul* 107, 11; ~ *praet. pass. 3. sg. neutr.* było grodzono *BZ* Jos 6, 1.

Znaczenia: **1.** '*ogradzać, stawiać płoty, saepire*': Swadczimi, esze grodzono po pana Janowye 1399 *StPPP* VIII nr 9355; Nicolaus... exaravit cum voluntate Johannis, quod ipsi sepes grodzil 1405 *TPaw* IV nr 1008; Iaco vedzø y swatczø, eze czso grodzil, to grodzil na mem mernym, czso *so mne dzalem dostalo 1407 *HubeZb* 121; Vlg. grodzyla 1415 *ArchTerBiec* I 47, 11; Visszek ne chczal grodzicz, gdze mal sprawne 1424 *Czrs* 300; Czom grodzyl, tom grodzyl po szwem. Jaco ya to wem, cszo Stanislaw grodzil, to grodzil po swem 1437 *ZapWarsz* nr 611; Nyewrzad nye powinyl tego platu na Cr⟨c⟩z⟨o⟩nowye, any tam grodzil, o tho, isz gy Crczon poswal, ale na swem, tsos myenil Crczon, esby gy grodzil 1444 *SKJ* III 333; ~ grodzić ścięgny, pastewnik, trawę, ogródek, przecznicę '*zagradzać, otaczać płotami, saepibus circumdare, claudere, disiungere*': Scepan pospolnych sdzegen ne zayøl, nisz yako ye zaztal ot pyanczy lath, tako ge grodzy 1411 *HubeZb* 125; Debet sepire al. grodzicz pastewnik 1418 *TPaw* VII nr 615; Grodzycz trawą kasze Woyczyech 1471 *CyzKlob* 444; Jakom ya sszamotrzecz gwalthem sz *dospyamym sszamostrzalem nye

szegnalem Sczepana sz robothi gego, gegdy ogrodek grodzyl dla vzithkv sszwoyego 1472 *ZapWarsz* nr 2968; Jakom sya ja s thoba vgednal, jsch thy myales grodzycz przecznycza tha⟨m⟩ na Vythkach v ogrodze myedzy ogrode⟨m⟩ Mykolayovem y twoyem..., a nye zag⟨ro⟩dzyles 1494 *ZapWarsz* nr 1659; ~ grodzić płot, przegrody *'stawiać płot, przegrody, saepem facere'*: Pancz kop y trzy kolow porambyl w plocze, gense on grodzil od panthynacze lath 1420 *AKPr* VIIIa 154; Non vis... sepes facere al. przegrod grodzycz... inter domum tuam parte ex una et inter domum ipsius et pomorium parte ex altera 1467 *StPPP* II nr 3864; Jakom ya *sszamowtr gwalthem nye postavyl any grodzyl plotha na gymyenyv Janowem, kthore *øn kupil 1472 *ZapWarsz* nr 2962; Omnes sepes... al. dzelnycze... isti debent sepere al. grodzycz 1493 *AGZ* XIX 98.

2. *'obwarować, munire, muris circumdare'*: Iericho bilo zawarto y grodzono (clausa erat atque munita) *BZ* Jos 6, 1; Kto mye przewyedze w myasto grodzone (in civitatem munitam, *Fl*: w mesto mvrowanego)? *Pul* 107, 11.

Cf. **Odgrodzić**, **Ogrodzić**, **Przegrodzić**, **Rozgrodzić**, **Ugrodzić**, **Wgrodzić**, **Wygrodzić**, **Zagrodzić**, **Zgrodzić**, **Ogrodzać**, **Ogradzać**

Grodziec *'zamek, gród, miasteczko, oppidum'*: Intrauit Ihesus quoddam castellum vlg. w grodecz (Luc 10, 38) XV *med. PamLit* XXVIII 308; Dictum castellum grodzecz *ib.*

Grodzisko *'miejsce, gdzie kiedyś był gród, locus vel area, ubi quondam castra vel castellum sita erant'*: Heredes de Kanthi... castellano Posnaniensi... hereditates ipsorum Kanthi et Radlino cum area vlg. dicta grodzisko... racionabiliter resingnarunt in perpetuum tenendas 1372 *KodWP* III 385; Eundo versus Lamburgam ad grodzyszko maius..., a grodszyszko maiori transeundo per fluvium Rokythnya ad montem lapideum (1378) 1425 *AGZ* II 12; Circumdedit montem al. ocolo grodziszka 1433 *ArchTerCrac* X 113, 5; Dedimus... advocaciam... cum pascuis et grodzisko penes fluuium et cum pratis 1447 *MonIur* II 19; Nicolaus... recognovit, quia... grodzisko prata vlg. nuncupata... canonico Warsoviensi... inscripsit 1450 *TymProc* 214.

Grodzki, Grodzski *formy*: *n. sg. m.* grodz(s)ki *Sul* 92, *OrtBr* VI 358, *OrtCel* 2, *OrtLel* 233, *OrtMac* 54, *OrtZab* 527; ~ *g. sg. f.* grodzskiej 1489 *ZapWarsz* nr 1574; ~ *ac. sg. neutr.* grodz(s)kie *OrtBr* VI 358, *OrtMac* 54.

Znaczenia: **1.** *'związany z grodem jako siedzibą sądu, oppidi, in quo iudicii sedes fuit, prius'*: **a.** *starościńskiego*: Gdi pyssarzs groczsky albo zyemsky (notarius castri) czczye lyst sandowi, dwa od takyego lysta vesmye, a gdi... pyssche, osm groschi... ma wzyancz *Sul* 92; Goracze rzeczy, czo sluszą ną groczszkye (*OrtMac* 54: ⟨g⟩roczkye) prawo, tho ma besz odwloky groczszky (*OrtMac* 54: groczky) szandzą szandzycz *OrtBr* VI 358; ~ **b.** *burgrabskiego* (*sądu prawa niemieckiego w Polsce*): Burgrauius, id est supremus castellanus nawyszschy sadza grodzsky prawa wysokyego *OrtCel* 2, *sim. OrtLel* 233; Burgrabius supremus nawyssy sandzya grodszky wyssego prawa *OrtZab* 527.

2. wóz grodzkiej roboty *zapewne 'wóz kuty, vehiculum ferro armatum'*: Jako mnye Jan Gawaraczsky, oczecz wasch, posthapyl trzydzesszcy kop gr⟨oszy⟩ possagu po Annye, dzewcze swey, syestrze waschey i plaszcz stuczny, modry, kony za kopa groshi et XII gr⟨oszy⟩ za wosh groczskyey robothy 1489 *ZapWarsz* nr 1574.

Grodzski *cf.* **Grodzki**

Grodzstwo *cf.* **Grodztwo**

Grodztwo, Grodzstwo *'obszar władzy sądowej a. siedziba sądu kasztelana, a. innego sędziego (najczęściej starosty), sąd grodzki, gród, castellani vel alterius cuiusdam magistratus iudicii sedes, sed et regio eidem iudicio subiecta'*: Astitit terminum super... castellanum... pro eo, quod pro capite omicidii debuit praestare juramentum, quod in ipsius grodstwo esset hoc penetratum 1391 *TPaw* III nr 2036; Nicolaus... astitit suo termino super... Szekirka et ubicunque ipsum detineret, debet ipsum ducere ad primam firmitatem vlg. *grostwo 1398 *Leksz* I nr 2665; Boves in via libera acceptos dedit et contulit ad aliud ius et tenutam al. do groczstwa ginego 1447 *ZapRpCzers* 1 b, 69; Spolium ad tenutam al. do groczstwa non dedit 1447 *ZapRpWarec* 1 b, 72; Kedi kthori sądzaa, wogewoda, castellaan alybo kthore grodstwo... za wyni sandowe alybo za gynsze dowynyenee... slyachczycza alybo prostego poczędza..., cząnzza... ma bicz chowana *Sul* 22; Za glową kaszdą sandzee castellanow, tho yest panow w grothstwa wstawyonych, kaszdi thilko w swey kastellany mocz ymayą myeccz *Sul* 24; Vstawilismy, abi do bliszszego castellaniey alybo grodstwa dworv, lvbo bącz krolewsky, lvbo ktoregole szandzey (ad proximiorem castellaniae curiam, sive fuerit regalis, sive cuiuscumque iudicis, *Dział* 32: kv dworu), thi tho swyerzepycze czirzpyączi skodą dopądzenya mocz ymyal *Sul* 39; Do nablyszego dworv grotstwa (ad proximiorem curiam castellaniae)... bidlo przerzeczone yma dopądzicz *Sul* 39—40; Gdi nye wyedzyecz, ktho mąszoboystwo

vczinyl, wstavyami, abi groczstwo o tho nye rvszalo ktorey skargy (quod castellania de hoc non moveat aliquam quaestionem) *Sul* 41; ~ Si hec omnia non fecerit, extunc de iure terrestri in ius castrense al. w grodstwo ipsum erripere habet dictus Petrus facultatem 1442 *AGZ* XI 200.

Grof *cf.* **Graf**

Grom *formy*: *n. sg.* grom XV *med. GlWroc* 89v, 1466 *R* XXII 27, *Park* 403, *ca* 1500 *Erz* 21, *Rozm* 467; ~ *g. sg.* groma *Fl* i *Pul* 103, 8; gromu *Fl* i *Pul* 76, 17, XV *p. post. R* I s. XLI; ~ *ac. sg.* grom *BZ* Ex 9, 23; ~ *i. sg.* gromem *MPKJ* V 60; ~ *n. pl.* gromy *Gn* 174b, 1413—4 *JA* XIV 503, XV *med. GlWroc* 110v; gromowie *BZ* Ex 9, 28. 29. 33; ~ *g. pl.* gromow 1444 *R* XXIII 302.

Znaczenie: '*piorun, huk pioruna, fulmen, fulgur, tonitrus*': A cdiszcy vøcz trzecego dna gesth bilo, tedy vøcz barszo velike gromy szø oni byly thamo vderzyly *Gn* 174 b; Bo zaprawdø strzali twoie szly sø, glos gromu twego w cobe (*pro* cole, vox tonitrui tui in rota) *Fl* 76, 17, *sim. Pul*; Od porokowanya twego vczekø, ot glossa groma twego bacz sye bødø (a voce tonitrui tui formidabunt) *Fl* 103, 8, *sim. Pul*; Liskawycze, gromy 1413—4 *JA* XIV 503; Coruscacio liscanie et tonitruum gromow 1444 *R* XXIII 302; Ipsa vero hora sereno celo tanta fulgura, grom, *blisszawycze, coruschaverunt, ut templum tripharie scinderetur XV *med. GlWroc* 89v; Constitutis filiis Israel in deserto locutus est eis dominus de nube verba legis ascendentibus choruscacionibus et fulguribus, et tonitruo, gromy, super montem *ib.* 100 v; Veniam ad te in caligine, czemnoscz, et audita sunt tonitrua, gromi, et nubes densa opperuit montem *ib.* 110 v; Y wczyøgnøl gest Moyzesz w nyebo prøøt, a pan dal grom (et dominus dedit tonitrua) a graad, a blyzkanye byeszøcze na szemyø *BZ* Ex 9, 23; Poproszczye pana, abi przestaly gromowye boszy a gradowye (ut desinant tonitrua dei et grando) *ib.* 9, 28; Gdisz winydø z myasta, wzczyøgnø røcze swoge ku panv, a przestanø gromowye (et cessabunt tonitrua), a nye bødzye gradu wyøczey *ib.* 9, 29; Tegdi wiszedlw Moysesz od ffaraona y z myasta y podzwygnøøl gest swoge *rocze ku panu, y przestaly gromowye y gradowye (et cessaverunt tonitrua et grando) *ib.* 9, 33; Sum fulgor superis, pax terris, fulgur, grom, Auernis 1466 *R* XXII 27; Grom *Park* 403; *Gromen fragore (intonuit autem dominus fragore magno in die illa super Philisthiim I Reg 7, 10) 1471 *MPKJ* V 36; Vyszokye a. gromem srzesnony (*leg.* zrześniony) attonitos (quid te elevat cor tuum et quasi magna cogitans attonitos habes oculos Job 15, 12) *MPKJ* V 60; Puha (*pro* pycha) przeczywko szą̨szyądowy [wą̨l]walka gyest, czakagyącz gromw y strzali (superbia contra vicinum balneum est exspectans tonitruum cum sagitta) XV *p. post. R* I s. XLI; Grom tonitru *ca* 1500 *Erz* 21; Tako tluscza, ktora przy tem stala y slyschala, rzekly: Grom z nyeba vderzyl (dicebat tonitruum esse factum Jo 12, 29) *Rozm* 467; ~ Tandem rex, qui fecerat conuiuium, audiuit strepitum, grom, in templo *Gn* gl. 60 b.

Gromada, Grumada *formy*: *n. sg.* gromada XV *in. JA* XXVII 266, 1430 *AGZ* XI 60, 1429—32 *ArchTerCrac* IX 37, 8, 1444 *AKPr* II s. XIII, XV *med. R* XXV 157, *etc.*; ~ *g. sg.* gromady 1474 *AGZ* XVIII 69, 1480 *AGZ* VI 198, 1496 *AGZ* XVIII 528, 1498 *AGZ* XVIII 533, 1499 *AGZ* XIX 123; ~ *d. sg.* gromadzie 1402 *Piek* VI 92; ~ *ac. sg.* gromadę *Fl* 2, 2, *BZ* Gen 6, 16. 15, 10. Ex 14, 20. 36, 10. II Esdr 8, 12, 1471 *MPKJ* V 69, *Pul* 47, 4, *Rozm* 19. 72; grumadę *BZ* Jos 7, 26, 1498 *AGZ* XV 343. 344; ~ *i. sg.* gromadą 1471 *MPKJ* V 78; ~ *n. pl.* gromady *BZ* II Par 31, 9; ~ *g. pl.* gromad 1455 *Wilk-Lubl* 4, *BZ* Neh 4, 2; ~ *ac. pl.* gromady XV *med. R* XXII 233, *BZ* II Par 31, 7.

Znaczenie: **1.** '*kupa, stos, acervus, cumulus, strues*': Pro struge al. gromada lignorum 1430 *StPPP* II nr 2334; Cumulus, gromada, lignorum 1429—32 *ArchTerCrac* IX 37, 8; Wezmy... kozø a skopyecz, wszitko trzeczyego lata, garlyczø a goløbya, to wszitko y przeczynay ge na dwoge, y polosz na gromadø (divisit ea per medium et utrasque partes contra se altrinsecus posuit) *BZ* Gen 15, 10; Wszitko, czosz bilo gego, ognyem zezono gest y smyotano nan wyelikø grvmadø kamyenya (congregaveruntque super eum acervum magnum lapidum) *BZ* Jos 7, 26; Trzecyego myesyøcza poczøly myotacz na gromadi (coeperunt acervorum iacere fundamenta) *BZ* II Par 31, 7; Opital Ezechias kaplanow..., przecz bi tak gromadi leszali (cur ita iacerent acervi) *ib.* 31, 9; Zaly swe obyati napelnyø genego dnya, zaly bødø mocz dzalacz kamyenye z gromad popyelnich, gesz sø zgorale (numquid aedificare poterunt lapides de acervis pulveris, qui combusti sunt)? *BZ* Neh 4, 2; Gromadą acervum (qui congregantes, *sc.* lapides, fecerunt tumulum..., quem vocavit... Jacob Acervum testimonii Gen 31, 47) 1471 *MPKJ* V 12; Gromady immensos aggeres (congregaveruntque eas, *sc.* ranas, in immensos aggeres Ex 8, 14) *ib.* 15; Gromady acervum (comportaverunt super eum acervum lapidum magnum nimis II Reg 18, 17) *ib.* 40; Na gromadą in acervum (sicut qui mittit

lapidem in acervum Mercurii, ita qui tribuit insipienti honorem Prov 26, 8) *ib.* 69; Massa gromada glyny vel alterius rei (an non habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam? Rom 9, 21) *ib.* 126; Gromądą cumulus *ca* 1500 *Erz* 21; A yako smyotla proch v gromada, nye mayączy tako rychlo vecz zebracz y pobrała przed szyą w szvknyą, y ponyoszła *Rozm* 19; ~ gromadą '*stosami, masowo, acervatim*': Gromadą *acervatum (cum enim iam acervatim cecidissent super alterutrum mortui Sap 18, 23) 1471 *MPKJ* V 78.

2. '*zebranie a. ogół gospodarzy wiejskich lub mieszczan, także zebranie członków cechu, colonorum vel oppidanorum coetus, congregatio, communitas quae dicitur*': Iaco to swadcimi, iaco se Vøcenecz ne rosegnal opatowi dzedzini moczø i gego gromadze ani se mu w las wruczil 1402 *Piek* VI 92; Et in presencia erat tota comunitas ville Olchowcze al. gromada 1430 *AGZ* XI 60; Si dominus Iohannes Iassenski et comunitas al. gromada ibidem in Iassenow recognoscent, quod ad kmetonem domini Pauli ager, idem kawalecz, spectat, tunc Paulus habebit eundem 1439 *AGZ* XI 157; Convocata comunitate al. gromada ibidem de Iassenow percussistis cos 1441 *AGZ* XI 180; Idem ministerialis debet inequitare in Myesthcovicze et rescire a comunitate al. od gromady tocius eiusdem ville 1474 *AGZ* XVIII 69; Comunitas al. gromada tocius eiusdem ville *ib.* 70; Tota communitas kmethonum al. gromada ville Zornyscza 1475 *AGZ* XV 179; Coram nobis Stanislao Alwathko, viceadvocato, una cum septem iuratis Clemens Byczek mut⟨u⟩avit sibi vlg. gromada mediam sexagenam sine grosso 1483 *Trześn* 108; Dum ibi venit in villam, congregatum est contubernium al. gromada 1495 *AGZ* XVIII 527; Actores tocius comunitatis al. gromady, condemnaverunt nobilem Ivan Holubyecz... in pena contumacie 1496 *AGZ* XVIII 528; Nobilis Vanyko... condemnavit in secundo termino rusticos kmethones masculos de Bathatieze, totam comunitatem al. grumadą de villa prefata 1498 *AGZ* XV 343, *sim. ib.* 344; Laboriosi knethones de Bolechowcze,... kmethones tocius communitatis al. gromady poszpolythey actores 1498 *AGZ* XVIII 533; Qucm Andream Stanislaus caucione fideiussoria cum terrigena Mathia... et cum grvmada exfideiussit ad statuendum 1499 *AGZ* XV 375; Nec eciam rem publicam al. gromady alibi congregare nisi in eadem taberna et hoc quoad communem necessitatem 1499 *AGZ* XIX 123; Et requisivi totam comunitatem al. gromady illius ville, si alicui aliquod debitum teneret 1500 *AGZ* XVIII 413; ~ Gromadø cum collegio XV *in. R* XXIV 70; Contubernium... dicitur gromada 1444 *AKPr* II s. XIII; ~ Conventus id est concilium gromada myeska XV *in. JA* XXVII 266; Conuentus id est concilium vlg. gromada myesczska *OrtCel* 2, *sim. OrtLel* 233; Gromada myeszczka XV *ex. Zab* 526; ~ Signa al. czechi seu magistri mechanicorum non debent facere convenciones al. gromad 1455 *WilkLubl* 4; Quando quicunque frater ad communitatem al. do gromady... venerit, talis debet a quolibet pede per medium grossum fraternitati dare 1480 *AGZ* VI 198.

3. '*tłum, gromada ludzi, turba, populus*': Wonczas, vzrzaw Ihus gromadi, wstąpil na gorą (videns autem Jesus turbas, ascendit in montem Mat 5, 1) XV *med. R* XXII 233; Gromada multitudo XV *med. R* XXV 157.

4. *ze znaczeniem przysłówkowym*: **a.** zejść się, przybliżyć się w gromadę, na gromadę '*zejść się razem, zebrać się, convenire, congregari*': Przistaiali sø crołowe zemszczy a ksøszøta seszli sø se na gromadø (*Pul*: w yedno) przeciwo gospodnu (et principes convenerunt in unum adversus dominum) *Fl* 2, 2; Y byl opyøcz oblok czyemni a szwyeezuyøczy nocz, tako ysze k sobye w gromadø wszitek czasz noczni przyblyszycz sze nye mogly (ita ut ad se invicem toto noctis tempore accedere non valerent) *BZ* Ex 14, 20; Przeto acz szødaiø ktorzi s tobo gidz, sydøcz syø w gromadø, gydzcyesz (si qui ergo cupiunt ire tecum, conveniant et proficiscantur) *BZ* II Esdr 8, 12; Bo otosz krolyowye sebraly szye, seszly szye w gromadę (convenerunt in unum, *Fl*: w ieduo) *Pul* 47, 4; Po thym vydzyany trzy sloncza na nyebye, a ty szye zeschly v gromądą (in caelo videbantur tres soles, qui ad invicem paulatim iungebantur) y vczynylo yedno sloncze *Rozm* 72.

b. wznieść, uczynić, zstawić w gromadę '*złączyć, spoić, iungere, copulare*': Wyrzch tego korabyu wsnyesz w gromadø, wyrzch na lokyecz (et in cubito consummabis summitatem eius, *Biblia ołomuniecka*: wrch toho korabu swedess w hromadu wssirz na loket) *BZ* Gen 6, 16; Uczynyl w gromadø opoon pyøcz, gednø ku drugey, a gynich pyøcz w gromadøø k sobye sstawyl (coniunxitque cortinas quinque, alteram alteri, et alias quinque sibi invicem copulavit) *BZ* Ex 36, 10.

(Gromadka) Grumadka '*mały stos drzewa (do spalenia obrzędowego), lignorum acervus, focus*': Item feria quarta magna admoneantur, ne crement focos, grumathky, ardentes secundum

ritum paganorum in commemorationem animarum suarum cariorum *ca* 1500 *JA* X 385.

Gromadzenie, Grumadzenie 1. '*zbieranie, zwożenie, messis, frugum lectio*': Zapowyedamy oth swyątha swyąthego Woczecha asz do grvmadzenya wszego zytha ozymyego sz poł y yarego (usque ad congregationem omnium frugum hiemalium et aestivalium de campis) na gymyenyv gynszego, procz voley gego, lowycz a gonycz zayączow aby nye szmyal *Sul* 81.

2. '*suma, tj. wynik dodawania, całość, summa, coacervatio*': Gromadzenye summa 1437 *Wisł* nr 288, s. 89.

Gromadzić się '*zbierać się, róść w siły, congregari, concurrere, vires augere, viribus crescere*': Hostes invalescunt gromadzą ⟨się?⟩ XV *med. R* XXV 157. ~ *Cf.* **Zgromadzić, Zgromadzać.**

Gromić *cf.* **Ogromić, Zgromić**

Gromnica *formy*: *n. sg.* gromnica 1492 *CracArt* nr 1102, 1495 *RocznKrak* XVI 63, 1497 *RocznKrak* XVI 66, *ca* 1500 *Erz* 21; ~ *ac. sg.* gromnicę 1471 *CyzKlob* 443; ~ *n. pl.* gromnice 1391 *TPaw* IV nr 3687, 1466 *R* XXV 137, XV *ex. ErzGlos* 177; ~ *g. pl.* gromnic 1465 *Ośw* nr 126; ~ *l. pl.* (po) gromnicach 1408 *Piek* VI 349.

Znaczenia: **1.** '*woskowa świeca poświęcana (przeciw gromom, gradom etc.), candela cerea benedicta (quae ad fulmina grandinesque et similia avertenda adhibebatur)*': Ut grandines hec candele benedicte fugarent, quod ideo in wlgari vocant eas gromnicze *ca* 1450 *PF* IV 570; Gromnicza 1492 *CracArt* nr 1102; Item candela cerea al. gromnicza 1495 *RocznKrak* XVI 63; Item cereus al. gromnytza 1497 *RocznKrak* XVI 66; Candelarum videlicet gromnicze XV *ex. ErzGlos* 177; Gronmiczc lumina *ib.*; Gromnyczą candela *ca* 1500 *Erz* 21.

2. Gromnice '*święto Matki Boskiej Gromnicznej, przypadające na dzień 2 lutego, dzień poświęcania świec, festum Purificationis B. M. V., quo condelae benedici solent*': Sicut fui nunccius a Vichna ad Dochnam, ut solveret ee sexdecem scotos, qua promisit solvere ad festum Gromnicze 1391 *TPaw* IV nr 3687; Iacosm smowil rok medzi panem Dobrogostem a niedzi Bodzanthø... w ssobothø po Gromniczach 1408 *Piek* VI 349; Czi obermanowie magi to vidacz do Gromnycz, a ne virzeku-li do Gromnycz, tedi koniecznie do miessopustnieho uterku 1465 *Ośw* nr 126; Apud Polonos dicitur festum luminarium Gromnycze 1466 *R* XXV 137; Day Gromnyczą, Yag⟨ata⟩, Doroczye 1471 *CyzKlob* 443.

Gromotrzask *bot.* '*Sempervivum tectorum L.*': Gromotrza⟨s⟩k semperviua maior 1472 *Rost* nr 500.

Gromowy '*pochodzący od pioruna, fulguralis*': Blask gromowy (*war. kal.*: błyskavycza) fulgur (nam sicut fulgur coruscans de sub caelo Luc 17, 24) *MPKJ* V 124. ~ *Cf.* **Korzeń, Ziele.**

Gronny 1. '*porośnięty, otoczony winoroślą, consitus vel circumdatus vitibus atque uvis*': A sedwszi asz do *potoko gronnego (pergentesque usque ad torrentem botri), wrzazali latorosl s gronem swym, ktores nyosli na zirdzi iedwo dwa møza *BZ* Num 13, 24; Tocz iest potok *gornny (id est torrens botri), przetos ze grono odtød przinyesli sø synowye israelsci *ib.* 13, 25; Ktorzis gdisz sły y wessli na goyi (*pro* gori), przisli sø az do padoly gronnego (venerunt usque ad vallem botri) y oglødali zemyø *BZ* Deut 1, 24.

2. gronna jagoda '*winogrono, uva*': A gdisz sbyerasz twø vinniczø, nye sbyray gronnich yagoth, ges to ostawayø (non colliges remanentes racemos) *BZ* Deut 24, 21.

Grono *formy*: *n. sg.* grono 1419 *Rost* nr 5243, XV *med. PF* V 29, 1471 *MPKJ* V 33, XV *p. post. R* XXV 179, XV *R* XXIII 284, *ca* 1500 *Erz* 21; ~ *g. sg.* grona *Pul* Deut 21; ~ *ac. sg.* grono *BZ* Num 13, 25; ~ *i. sg.* gronem *BZ* Num 13, 24; ~ *n. pl.* grona XV *p. pr. R* XVI 327, 1471 *MPKJ* V 25, 1476 *AKLit* III 108; ~ *g. pl.* gron *BZ* Lev 19, 10. 25, 5; ~ *ac. pl.* grona 1413—4 *JA* XIV 503, *BZ* I Par 12, 40, 1471 *MPKJ* V 48.

Znaczenie: '*winne grono (cała kiść), uva, racemus*': Kedy byerzø grona 1413—4 *JA* XIV 503; Wynne grono botrus vini 1419 *Rost* nr 5243; Gnyya na tycach vynnych grona thabent in palmite gemme XV *p. pr. R* XVI 327; Grono botrus XV *med. PF* V 29, *sim.* XV *p. post. R* XXV 179, *ca* 1500 *Erz* 21; Any vinnicze twey gron z røkv twich odpadlich sgromadzacz bødzesz (neque in vinea tua racemos et grana decidentia congregabis), ale vbogim pøøtnikom szbiracz nyechasz *BZ* Lev 19, 10; Czosz wolnye rodzi zemya, nye bødzesz znøøcz a s gron pirwich vrod swych iako sbiranye vina nye *bodzesz sbiracz (et uvas primitiarum tuarum non colliges quasi vindemiam) *ib.* 25, 5; A sedwszi asz do *potoko gronnego wrzazali latorosl s gronem swym (absciderunt palmitem cum uva sua) *BZ* Num 13, 24; Tocz iest potok gornny (*pro* gronny), przetos ze grono odtød przinyesli sø synowye israelsci (eo quod botrum portassent inde filii Israel) *ib.* 13, 25; Rzane grona (*war. lub.*: srzala groną) precoqua (erat autem tempus, quando iam praecoquae uvae vesci possunt Num 13, 21) 1471 *MPKJ* V 25; Grono racemus (nonne melior est racemus Ephraim vindemiis Abiezer? Jud 8, 2) *ib.* 33; Postawyl

gy nad wyssokø zyemyø, aby yadl owocz polny... a kozly z tlustoszczyø pszenycze, a krew grona pyl[y] nayczyszczø (et sanguinem uvae biberet meracissimum Deut 32, 14) *Pul* Deut 21; Grono botrum XV *R* XXIII 284; ~ Ale y ktorzi podle gich bily,... przinyesly chlebi na oslech... ku gedzenyv, møki, winna grona suszona (1471 *MPKJ* V 48: vynne grona pallata), wyno, oley... ku wszey oplwytoscy (afferebant... uvam passam, vinum, oleum... ad omnem copiam) *BZ* I Par 12, 40; Uva rozynky, grona zezrzala vynna 1476 *AKLit* III 108.

Gronostaj *formy*: *n. sg.* gronostaj 1437 *Wisł* nr 228, s. 84. 87, 1450 *RpKapKr*, *ca* 1455 *JA* XIV 490, 1463 *PF* V 12, 1471 *MPKJ* V 22, 1471 *R* XXIII 283, 1472 *Rost* nr 1503, XV *p. post. PF* V 7. 11, *ca* 1500 *Erz* 21; ~ *n. pl.* gronostaje 1424 *StPPP* II nr 1945; gronostajowie *Rozm* 84; ~ *ac. pl.* gronostaje 1444 *AKPr* IV 204—5, *De morte* w. 380; ~ *i. pl.* gronostajmi 1445 *StPPP* II nr 3452, 1464 *StPPP* II nr 3752.

Znaczenie: *zool.* '*gronostaj, Putorius ermineus Owen*': Migale est animal vlg. gronostay 1437 *Wisł* nr 228, s. 84; Gronostay kuniculus *ib.*, s. 87; Melotes est animal gronostąy 1450 *RpKapKr*; Migale, quasi cattus, dolosum et gulosum, et rapax, ingeniosum et parvum vlg. gronostąy *ib.*; Gronosthay *ca* 1455 *JA* XIV 490; Gronostay micale 1463 *PF* V 12; Ya davya gronostaye y vyevyorkam sza dostaye *De morte* w. 380; Gronostay migale (Lev 11, 30) 1471 *MPKJ* V 22; Gronostay cismus 1471 *R* XXIII 283; Gronostay mardivorus 1472 *Rost* nr 1503; Melleta vevor vel *grzonostay XV *p. post. PF* V 7; Gronostay migale *ib.*; Gronostay melota *ib.* 11; Gronostay migalus *ca* 1500 *Erz* 21; Zbyezely szye zvyrzęta kv Yesvszovy...: malpy, vylczy, gronostayovye (lupi, migale pilosus) *Rozm* 84; ~ '*futerko z gronostaja, pellis mustelae, quae Putorius ermineus vocatur*': Pro pallio rubeo de sarlato pellibus gronostaye subducto 1424 *StPPP* II nr 1945; Cum aliquis arguit seu provocat sentenciam Cracoviensis castellani..., pelles *emorlinas al. gronostaye... dare et satisfacere teneatur 1444 *AKPr* IV 204—5; Pallium Sericeum subductum gronosztajny 1445 *StPPP* II nr 3452; Item tunica de hathlaso rubeo subducta gronostaymi 1464 *StPPP* II nr 3752.

Gronostajowy '*z gronostajów uczyniony, e pellibus mustelarum confectus*': ⟨G⟩dy kto nagany abo narzecze skazanye pana cracowskyego, tedy kocz abo torlop gronostayowy (pelles hermelinas, *Sul* 50: lvpyeze gronostayowe) ma gemv dacz *Dział* 42; Mikitae Sudowski equum bury et subam gronostaiowa lego (1498) *KodWil* I 531; Cum aliquis arguit seu provocat sentenciam castellani Cracoviensis..., pelles *emerlinas, gronostayove... dare et satisfacere teneatur XV *p. post. AKPr* II 428, *sim.* XV *p. post. AKPr* IV 66.

Gronowina '*stop metali używany do odlewania dzwonów, spiż, brąz, aes ex quo campanae conficiebantur*': Gronovyna (*war. lub.*: zwonowyną) eramentum (omnia vasa de lapide pretioso et aeramento, et ferro, et marmore Ap 18, 12) 1471 *MPKJ* V 138.

Gronowy '*z winogron uczyniony, winny, ex uvis confectus*': Vmige w wynye [a] odzenye swe, a we krwy gronowey plascz swoy (et in sanguine uvae pallium suum) *BZ* Gen 49, 11.

Grosz *formy*: *n. sg.* grosz *Park* 409; ~ *g. sg.* grosza 1405 *KsMaz* I nr 668, 1406 *Piek* VI 281, 1427 *ZapWarsz* nr 2690. 2708, *etc.*; ~ *d. sg.* groszu *Sul* 108, *ca* 1500 *Czrs* s. LXVII; ~ *ac. sg.* grosz *Sul* 79, *OrtBr* VI 383. VII 571, *OrtKal* 305, *OrtMac* 93. 102. 122, 1494 *ZapWorsz* nr 1765a; ~ *i. sg.* groszem *Sul* 63; ~ *l. sg.* (w) groszu *Sul* 42; ~ *n. du.* grosza 1471 *ZapWarsz* nr 3030; ~ *g. du.* groszu 1400 *Leksz* II nr 2643, 1402 *JA* VI 207, 1402 *KsMaz* I nr 201, 1438 *ZapWarsz* nr 876, 1452 *TymWol* 75, 1470 *ZapWarsz* nr 1330, 1471 *ZapWarsz* nr 1261; ~ *ac. du.* grosza 1400 *SKJ* III 191, 1411 *KsMaz* I nr 1707, 1432 *ZapWarsz* nr 401, *Sul* 12. 78, 1456 *TymSąd* 81, *Dział* 27, 1468 *ZapWarsz* nr 1294; ~ *n. pl.* grosze 1472 *ZapWarsz* nr 3079, 1494 *ZapWarsz* nr 1765 a; ~ *g. pl.* grosz 1426 *ZapWarsz* nr 193, 1434 *ZapWarsz* nr 503, 1437 *ZapWarsz* nr 530, 1475 *ZapWarsz* nr 1441; groszy 1392 *HubeZb* 65, 1393 *Leksz* I nr 1553, 1398 *HubeZb* 33, 1398 *StPPP* VIII nr 7177, *etc. etc.*; groszow 1386 *HubeZb* 60, 1399 *HubeZb* 75, 1407 *HubeZb* 87, 1407 *KsMaz* I nr 1021, 1408 *Czrs* 339, *etc. etc.*; groszew 1401 *Piek* VI 45; ~ *ac. pl.* grosze 1395 *Leksz* II nr 1762, 1407 *KsMaz* I nr 989, 1419 *AKPr* VIIIa 43, 1430—2 *JP* XXXVI 35, *etc.*; ~ *i. pl.* groszmi 1399 *Leksz* II nr 796, 1436 *ZapWarsz* nr 524, *Sul* 63; ~ *l. pl.* (w) groszoch *Sul* 12; groszech 1445 *ZapWarsz* nr 583.

Znaczenie: '*moneta srebrna, 1|48 grzywny, nummus argenteus, imprimis librae, quae grzywna vocabatur, pars duodequinquagesima*': Czo Jakub na me szalouał... o dzesszøncz grossy, temu trzi lata minøla 1393 *Leksz* I nr 1553; Keddi Jacusz dal penødze Katherzine, teddi dal quartniky, a ne grosze 1395 *Leksz* II nr 1762; Jaco niwa Przibcowa stoy w zastawye w sszeszci grossy 1398 *StPPP* VIII nr 7177; Scarbimir ne ucradl Chebdze owsa za osmnaczcze groszi 1399

HubeZb 76; Vawrzinecz ne przeproszil Jana grosmi, ale zemskimi penøczmi 1399 *Leksz* II nr 796; Iaco ia ne winowat Stascowi dwdzestu groszu i szescz zarobonego mita 1402 *KsMaz* I nr 201; Yacom ya ne winovath poltrzeczanaczcze grossa Marczinowy 1405 *KsMaz* I nr 668; Saplaczil czternacze scoth y pol grosza 1406 *Piek* VI 281; Iaco mne Falislaw winowat czteri grosze i dwadzescza 1407 *KsMaz* I nr 989; Iaco wsząto wol ne o mą viną, ale o twą i o [o]to mam szkodi szeszcznacze groszi 1398—408 *BibI-Warsz* 1861 III 31; Jako my ne est Troyan wzøl mego *walszynsza *pydzeszøth groszow 1409 *Czrs* 343; Yakom ya s Boguslawem ne smowil, bych *mø mal dacz dwa grosza za spas (*leg.* spaś) 1411 *KsMaz* I nr 1707; Yaco mne wynowath Adam polsosti grossi za *diwa woli y za cobilø 1413 *KsMaz* I nr 1957; Prandotha predal lanky za szethmdzesanth grosszy y sza dwa 1415 *Czrs* 58; Iacom ya Sbroszkovi ne mal groszy vroczicz 1416 *Czrs* 81; Iaco mnye Emrich obwøzal syø zaplaczicz trzidzeszczi korczow owsa po cztirzi grossze 1419 *AKPr* VIIIa 43; Iurabit Nicolaus..., yze dal... korzecz zytha za dzessancz groszy 1420 *AKPr* VIIIa 151; Maczey szedzal w Stanislawa na dwdzestu groszy a na duv (*leg.* dwu) w nedzeli 1422 *ZapWarsz* nr 24; Eszem ya ranczil Mathisevi osmydzesanth grossow za Jactora 1423 *ZapWarsz* nr 67; Jakom ia ne ranczyl Myeczslawowy osmynaczcze grossz 1426 *ZapWarsz* nr 193; Msciszek winowath Janowi za sethmnaczce corci szitha po poltrzecya grosza 1427 *ZapWarsz* nr 2708; Jacom ya o thø krziwdø ot Habrama wstal, eze mi krowø wzøl we dwvnaczcye groszv cinszv 1428 *ZapWarsz* nr 2808; Jako mne vinowath Pauel polczwarthanaczcze groscha za rancoyemstwo 1430 *ZapWarsz* nr 271; Tomek... ma dacz thelesz trzy grosse y czthyrdzeszczy na Gody 1430—2 *JP* XXXVI 35; Tomek ma dacz 3-es grossos y cztyrdzeszczy..., a gdyby nye dal sztho grosy, tegdy po Godzech wąsanye (*leg.* wwiązanie) dacz w swoy dom *ib.*; Jako mne Wszebor... pothdal szø swego wolu straczicz we dwudzesthu grossi 1432 *ZapWarsz* nr 395; Jacom ya zalozyl Woyczecha cztirmydzeszty grosszmy y szeszca eorczy rzy... Marczyn szalozyl Woyczecha cztirmydzeszty groszy y szeszczi corczy rzy 1436 *ZapWarsz* nr 524; Sandzaa wyelkych (*leg.* w wielkich) rzeczach w dzedzynnych we cztirech grossoch (in quattuor grossis) pamyanthnego ma myecz dossicz, alye we mnyeyszich thylko tho dwa grossza (duos grossos) *wyczągngnąyscz mocz ma myecz *Sul* 12; Tilko w genem groszv doszicz mayą myecz (*Dział* 32: *grosszc mayą wząez) za robothą (tantummodo unico grosso contententur) *Sul* 42; Sza wosz szyana gwalthem wszątego trzy grosze s wyną pyąncznadzescza... zaplaczycz powynyen ma bycz (tres grossos cum poena XV... satisfacere teneatur) *Sul* 50, *sim. Dział* 41; Vstawyamy, aby pysszarze sządowy... szeszcą groszmy, alye kedy zawythe roky pyszą, polthorim groszem byly nadany, naplaczeny (statuimus, quod scriptores... de sex grossis, ubi vero terminos peremptorios scribent, de grosso medio contententur, *Dział* 47: mayą wząez schesez grosszy, a od zapysv poltora grosza) *Sul* 63; Vrządnyczy... nye mayą... wyączey nysly dwa grossa (quam duos grossos) wszącz, ale oth wyączszych rzeczy... *cztrzy grosze (quattuor grossos), a pysarzs grosz geden wząeza mayą mocz ymyecz *Sul* 78; Zemsczy pyszarze... bracz mayą... za kaszde wpyszanye asz do koncza rzeczy geden grosz abo na począthkv rzeczy pol grosza, a na konczv drvge pol grosza (pro una inscriptione... unum grossum, aut in principio medium, et in fine medium grossum) *Sul* 79; Za koliszdi dzyen po yednemu groschu zaplaczycz bandzye obvyanzan (per unum grossum solvere obligabitur) *Sul* 108; Jacom ya nyc winowath paropkv trzech kop mitha et dzewcze dwudzestu groschu mitha 1452 *TymWol* 75; Piszarz nasz byerze od kasdego szepszelynka geden grossz, a od lysthv cztyrzy grosse *OrtBr* VI 383, *sim. OrtMac* 122; Vstawyamy, aby o rzeczy dzedzynne... sądza... wząl cztyrzy grosze (IIII-or grossos), a o mnyeysze rzeczy dwa grosza (duos grossos) ma wząez (*Sul* 38: czthirzech groszy nye szmyal viczągacz, ...a we *mpnyeyszych rzeczach... dwa grosza wyczągnyenya mocz ymyey) *Dział* 27; Jakom ya nye wzyanl gwaltem... Maczyeyowy suknyey, kapthura, passa, burschi z sesczy groschi..., wsschego tak dobrego, yako trzydzyeszczy groschi 1462 *Czrs* s. XLI; Yako *myne Grzegorz *ny przeprosyl hossmya groschy ho thy trzy grzyvni 1462 *ZapWarsz* nr 1152; Grosch *Park.* 409; Jakom ya szamoczwarth gwalthem nye wszą1em szyekyri, jako szyescz groszchy na gymyenv Stanyslawowem 1471 *ZapWarsz* nr 3049; Jakom ya nye wsyal myecha s garnczi Janovi Pyszkoviczv s kobylky yako czthiry grosse na dobrovolney drodze, soly za trzi grose, myąsa za gros, sanck yako cztiry grossc 1494 *ZapWarsz* nr 1765a; Yako ya nye bral... mostowego... sz myeszczan... na nyektorem po groschu, na nyektorem po polgroschu *ca* 1500 *Czrs* s. LXVII; ~ ~ kopa groszy: Jaszek ranczil Luthczc kopø groszow 1386 *HubeZb* 60; Michal poziczil Sandcowy samostrzala, a San-

dek zan slubowal coppø grossy 1392 *HubeZb* 65; Iako ya ne dal Micolayevi polklothka modu, ale y u mne cupił za kopø grossi 1398 *HubeZb* 33; Iaco copi groszi ne zdzila any gych uzytka ma 1400 *HubeZb* 98; Jakom ya Mikolayewi ne winowata trzech kop grosszow 1408 *Czrs* 339; Jaco Dorothka winowata zaplaczicz trzinaczc kopy przes szedmy grosszow za dlugi mego oczcza 1411 *Czrs* 354; Stanislaw secznacze kop grossow ne wzal po Michale 1420 *MPKJ* II 300; Jako ya dal Andrzeyewy poł kopi y szecz ('sześć') grosszy na po poł ('po połowie'?) 1421 *PF* VIII 16; O kthorø pyandzdzesanth kop grossow pospolithey monethy Sassin na Bernatha zalowal, tych mu on ne winowad 1424 *ZapWarsz* nr 86; Dzirska winowatha Vitkowi copa pospolnich grossy 1426 *ZapWarsz* nr 164; Jacom ya pozyczyla Woyczechovy copą grosszy *ib.* nr 176; Jacom ya nye winowath Dzirszcowy posasznich penødzi cztirzech copp przes polczwartha grosza 1427 *ZapWarsz* nr 2690; Vith nye winowath Sigmunthowi coppi groszi pospolnich *ib.* nr 2713; Micolay Stanislawoui wynowath pol kopi hy dwa grossza za gisthbø 1432 *ZapWarsz* nr 401; Jako mne Adam wynowath trzy kopy przesz dzesanczy grossz... Adam wynowath Janowy trzy kopy przesz dzesanczy grosszy 1434 *ZapWarsz* nr 503; Jacom ya ne wipoziczil v Woyczecha y Boguslava kopy grossz... *Thomel ne wypoziczil v Woyczecha y Boguslawa kopy grosszy 1437 *ZapWarsz* nr 530; Jacom ya przi tem byl, kedy Woyczech zastawyl pla⟨sz⟩cz... w polukopyu y we trzech groszech 1445 *ZapWarsz* nr 583; Jakom ya Marczinowy nye vybral z wywroczonich pszczol na lata myodu syla za poł koppy i za dwa grossa 1456 *TymSąd* 81, *sim.* 1468 *ZapWarsz* nr 1294; Yako moy brath nye vynovath dw kopu y *duczestu grossu podla poszw 1470 *ZapWarsz* nr 1330; *Eszech thy mnye kazal raczycz poł kopi przes *thw grossu podla posszw 1471 *ZapWarsz* nr 1261; ~ grzywna groszy: Staszek dal Potraszewi na *dzilniczø... pøczdzeszønth grziwen groszow 1399 *HubeZb* 75; *Sczo my ranczil Paszko za dzewencz grzywen, tego my ne yest doplaczil dwu grzywen y groszu styrze 1400 *Leksz* II nr 2643; Jaeub... ne szaplacil Janoui przes dw grosu *grziwnu 1402 *JA* VI 207; Iaco czso yest Jan s synem zaplaczil Jaxe oszmdzesanth grziwen i cztirzi, tego mu winowath szeczcznacze grziwen groszow 1407 *HubeZb* 87; Iacom ia ne winowat Marczinowi za wol grziwni groszow 1407 *KsMaz* I nr 1021; Kmyecz drvgego kmyecza zabyyącz, zaplacziw trzy grziwny groszow (solutis tribus marcis grossorum, *Dział* 30: trzy grzywny groszy) *Sul* 41; Gdibi slyachczicz... slyachczyancze... vsylstwo bi vczinił, tedi za tho iste vsylstwo cztirdzyeszczy grziwyen groschi obikley liczbi zyemye mazowesskyey zaplaczicz ma (XL marcas grossorum consueti numeri terrae Masoviae exsolvere debebit) *Sul* 90; Dziedzicz... nye ma wiączei bracz od plinączego iedno poł grziwni grosi pospolithey monethy (non plus dabit haeredi fluitans nisi mediam marcam grossorum communis monetae) 1498 *MacPraw* VI 274; ~ skociec groszow: Falek... wszął gemv... thobolą, w geyzye byli trzy skoczcze groszow (in qua fuerunt tres scoti grossorum, *Dział* 35: trzy skoczcze pycnyądzi) *Sul* 44; ~ grosze połgroszkow, w połgroszcech *itp.*: Jaco mye Stanislaw vinovat syetmdzesanth gr⟨oszy⟩ prze dw grosu, polowicza *pwolugrosczych, a polowicza w drobnich penądzy *racoyamstwa 1438 *ZapWarsz* nr 876; Jakom ya gwalthem łąky nye possyekł... anym gych vschkodzil, jako kopa groschy polgroschkow 1470 *ZapWarsz* nr 2945; Jakom ya nye posslalą czeladzi moyey... anym owcze sznyadla, anym schkody vczinyla, jako pol kopi y dwa groschą polgroschkow 1471 *ZapWarsz* nr 3030; Jakom ya s thobą jadącz... nye vkradlem kabathą, jako dwadzescza y cztiry grosche polgroschkow 1472 *ZapWarsz* nr 3079; Jakom ja nye vinowath sstha koop grosch w polgroszczech poszagu po dzyewcze Heduidze Marczinovy... a po zyenye [y]yego 1475 *ZapWarsz* nr 1441; Jacom ya nye possyecl laky Micolayowey... anym sz ńyey zabral syena za kopa groschow w polgroszech 1477 *Czrs* s. LXXXVI; ~ grosz szyroki, czeski, praski *itp.*: Climont wzal Andriczcze cztirzi grziwni y dwa grossza grosszy sszyrokich 1400 *SKJ* III 191; Ian Lodzski posiczil panczi krziwen szirokich groszew v Sziban 1401 *Piek* VI 45; Yan wynowath szedm werdunk rankoyemstwa szyrokich groszy za postaw sukna 1405 *HubeZb* 105; Nynotha ne winowath Regnolthowy po oczczu dwdzesthu grossy szirokich y panczy 1405 *KsMaz* I nr 498; O ctorø trzidzesszi cop grosi syrokich Margorzata na mø zalowala, tich ia ne winowath 1419 *AKPr* VIIIa 45; Iaco prawe wnessono dweszcze grziwen prasskych grosszow maczerzistich Adamowy maczerze *ib.* 148; Zastawyamy dzedzini nassze... w tyssonczu grzywen syrokych grossy praskey kusny liczby polskey obwikley, lyczoncz w kaszdø grzywnø czterdzeszczy y oszm grossy obligamus hereditates nostras... in mille marcis latorum grossorum Pragensium monete numeri Polonicalis consueti computando in quamlibet marcam XLVIII grossos *ca* 1428 *PF* I 481; V nasz gesth moneta, czo gych

gydze osszmynascze za praszky grosz (*OrtMac* 102: za szyroky grosz praszky) *OrtBr* VII 571; Azaly ya nayn nye blyschy doszwyathczycz, ysz mv myano szescz groszy szyrokych dacz *OrtBr-Rp* 84, 3; Czo o tho poranka (*leg.* poręka) ma czyrpyecz albo pokupicz, a kako wyele thych pyenadzy, czso gych v nasz osszmnasczye gydą za sszyroky grosz czesszky *OrtKal* 305, *sim. OrtMac* 93; Przydzye[ly] za kaszdy ortel... yeden rzymszky szlothy, czo czyny dwadzyesczya szyrokych groszy *OrtMac* 129, *sim. OrtBrRp* 93, 4; Jako Mykolay, sin moy, Janovy czthirech kop grosshi shirokych nye hvcratl 1459 *ZapWarsz* nr 1036; Jan... pomowil gy bycz slodzegya, abi gemu s *nechgkthorey skrzynky vcradl dzesącz cop groszow cusnie praskey 1474 *Zab* 540.

Groszewy *cf.* **Groszowy**

Groszowe *'rodzaj daniny, tributi genus, quod duci a cmethonibus solvebatur'*: Nos Kazimirus, dei gracia dux Stetinensis..., absolvimus et eximimus... scultetos, kmethones, molendinatores, tabernatores et quoslibet incolas predictarum villarum... ab omnibus nostris solucionibus ducalibus, ut puta sep, pobor, groschowe, collectis, contribucionibus castrorum nostrorum (1375) 1505 *KodPol* II 759.

Groszowy, Groszewy grzywna groszowa *'grzywna groszy, z groszy złożona, nummorum, qui grossi dicebantur, libra'*: Simun a Mscziszek yest blisszi ku dzeczartowskey pusczine w sszesczą grziwen groszowich, niszli Crzistek y Paszek 1405 *HubeZb* 105; Yakosmi przi tem bili, gdi Climonth ranczil Symunowi sescz grziwen groszowich *ib.*; Czso dal w zastawø Mroczek swey dzewcze w posadze zrzeb w dzessandzy grzywen grosszowych, w tho przydancz Mroczek y s synem ssø wanzali sylø moczø 1406 *HubeZb* 120; Paney Milocay (*pro* Micolay) ne mal gabacz o ten vadol pod czesantczi grziven grossowich zacladu XV *in. Malk* 119; ~ Iacom poszicził Piotraszeui trzi grziwni groszevich a yedna halerzeff 1396 *Leksz* I nr 2170.

Groza *formy*: *n. sg.* groza *Gn* gl. 70b, *ca* 1428 *PF* I 486, *etc.*; ~ *g. sg.* grozy *Dział* 2. 8; ~ *ac. sg.* grozę 1446 *TymWol* 16, *BZ* Deut 2, 25. I Par 14, 17; ~ *i. sg.* grozą *Gn* gl. 70b, *Błaż* 321, *BZ* Deut 28, 34, 1471 *MPKJ* V 90; ~ *n. pl.* grozy XV *p. post. PF* V 7; ~ *g. pl.* groz *Gn* 11b, XV *in. R* XXIV 61, *Sul* 96, *Dział* 15, 1471 *MPKJ* V 67. 134, *Rozm* 550. 587; ~ *ac. pl.* grozy *Gn* gl. 170a, *Sul* 80, 1466 *R* XXII 13, 1471 *MPKJ* V 113, *Rozm* 480; ~ *i. pl.* grozami XV *p. pr. R* XLVII 359, XV *med. R* XXII 246, *ca* 1455 *JA* XIV 496, *Dział* 15, 1461—7 *Serm* 315r, 1471 *MPKJ* V 60; ~ *l. pl.* (w) grozach *BZ* I Par 17, 21.

Znaczenia: **1.** *'przestrach, przerażenie, trwoga, obawa przed czymś, formido, horror, pavor, metus'*: A gdisz bilo slunce... zasło, vderzy na Abrama drzemota, a groza wyelika w czyemnoszczy obydze gi (horror magnus et tenebrosus invasit eum) *BZ* Gen 15, 12; Dzysz pocznyesz pvsczacz strach y grozø twø na lvdzi (hodie incipiam mittere terrorem atque formidinem tuam in populos) *BZ* Deut 2, 25; Y roznyesyono gest gymyø Dauidowo po wszelkich wloscyach, a bog dal grozø gego na wszitki pogani (dominus dedit pavorem eius super omnes gentes) *BZ* I Par 14, 17; Groza, iasz twarz twø posyadla (pallor, qui faciem tuam obtinet), otydzi ot cyebye *BZ* Judith 6, 5; Groza formido (nullusque ausus est resistere, eo quod omnes populos magnitudinis eorum formido penetrarat Esth 9, 2) 1471 *MPKJ* V 58; Strach, groza *sigellus, horror (loquente Ephraim, horror invasit Israel et deliquit in Baal, et mortuus est Os 13, 1) *ib.* 111; ~ ~ *'zdumienie, osłupienie, stupor'*: Bila groza w gich oczu (erat in oculis eorum stupor), bo syø dziuyły gey krasye barzo *BZ* Judith 10, 14.

2. *'właściwość wywoływania strachu, groźność, straszliwość, terror, vis terribilis'*: Grozamy terroribus XV *p. pr. R* XLVII 359; Vzitki zemye twey... sesrze lvd, ktoregos ty nye znasz, a ty bødzes czirpyecz zawzdi..., løkayøcz syø przed gego grozø (stupens ad terrorem eorum), yøsz to vsrzita oci twogi *BZ* Deut 28, 34; Ktori gest gyni, iako lyvd twoy Israhel,... k nyemv szedl bog, abi wizwolyl a vczinyl sobye lyvd w swey wyelykoscy a w grozach, a wirzucyl narodi przed gich oczima (faceret populum sibi et magnitudine sua atque terroribus eiiceret nationes a facie eius)? *BZ* I Par 17, 21; Groza terror (et terror vester ac tremor sit super cuncta animalia terrae Gen 9, 2) 1471 *MPKJ* V 8; ~ *'niebezpieczeństwo, periculum terribile, minae, terror'*: Nyektorzy z naszych ryczerzow... wszęli obiczay nye stacz pod szadną choragwą, a to prze to, aby grozy pvschek (*Sul* 21: pvszek czwyrdzy) albo stroszey syą vchowali (ut machinarum, propugnaculorum aut ipsius exercitus custodiam evitarent) *Dział* 8; ~ *'wieść zatrważająca, fama atrox, terribilis'*: Y inaczye tesz slyschecz boye y grozy boyow (audituri enim estis proelia et opiniones proeliorum Mat 24, 6) *Rozm* 480; ~ Pozienye (*leg.* pożenie) grozą minabit (sic minabit rex Assyriorum captivitatem Aegypti et transmigrationem Aethiopiae Is 20, 4) 1471 *MPKJ* V 90.

3. *'groźba, pogróżka, minae, comminatio, vexatio'*: Swøthy Gan tego tho krola Heroda o gego sloscz karal gest gy byl, allecz on gego [g]grosz ne bal szø gest byl *Gn* 11b; Dary vase sø my gako proch, grosa gako ogzen na scene napysani terrores vestri flamma, que quamuis *inpungnat fundamenta domus mee, cadere tamen non potest *Gn* gl. 70b; Tescy velebna cystota te to defky byla gest, yscy ona any bogadstvem, any *groso ne dala sø gest przemouicz *ib.*; Omnes minas, grosy, [...] dcuicit *Gn* gl. 170a; Grosza cominacio *ca* 1428 *PF* I 486; Martinus... fideiussorem posuit... pro comminacione al. prze g⟨r⟩oza 1446 *TymWol* 16; A bądzely ten sbyek... groszy czynyl (minas incusserit) poszedzączim rolą..., pan... prawo polske s nym poządayączim ma vczynycz *Sul* 80; Gen wsdawa albo spuscza, ma polozicz rąnkoyemstwo o tho, ze nygdi gros ktorich ma cznicz (quod nunquam aliquas minas incutict) na potem, any gabacz czlowycka, ktoremu wsdanye... sstanye syąn *Sul* 96; Yøl g⟨i⟩ namalwacz onze grozø, onze dobrø rzeczø, aby sye odwrocyl od kr⟨ze⟩scyanskey wyary *Błaż* 321; A bądą wasz gonicz albo popądzacz, czu grozamy albo vczinky wasz nądzącz XV *med. R* XXII 246; *Groszya cominacio *ib.* 321; Czastokrocz zły, acz... nye bądze syą bal grozy, ale syą bądze bal wyny *Dział* 2; Vbostwo, vbawszy syą groz gych (non valentes redimere aliter vexationem, *Sul* 27: nye mogącz gynako othkvpycz klopothanyą), pyenyądzmy gotowymy przepraszayą *Dział* 15; Nyektorzy przed sąd navczyli syą sylną moczą przychodzycz, a thv grozamy (per strepitum et importunam ipsorum audaciam, *Sul* 28: przes baklywoscz a vporną... szmyaloscz) w sądze czastokrocz wyczastwo otrzymvyą *Dział* 15; Christus pulsat flagellis, eomminacionibus, beneficiis, promissionibus et exemplis kloni karanim, groszami, dobroczamy, obyetami, przicladami swyanthich 1461—7 *Serm* 315r; Groschy minas 1466 *R* XXII 13; Grosch minarum (Saulus autem, adhue spirans minarum et caedis in discipulos domini, accessit ad prineipem sacerdotum Act 9, 1) 1471 *MPKJ* V 134; Groszy mine XV *p. post. PF* V 7; Groz mąk pyekyelnych szyą nye *oboysch *Rozm* 550; Vyez dobrze, yze szye on nyyednych groz nye boy, a przetho ym vyączey yemv bądzyemy grozycz, thym vyączey bądzye k sobye przyymovacz *Rozm* 587; ~ Any zadnymy groszamy błądnymy s prawdy szwyedzyon nec aliquo errore (*pro* terrore) devio seductus *ca* 1455 *JA* XIV 496.

4. *'podstęp, zasadzka, chytrość, insidiae, machinationes'*: Od grosz ab insidiis diabolorum protegunt XV *in. R* XXIV 61; Groszy machinaciones *ca* 1428 *PF* I 494; Groszy machinamenta XV *med. Zab* 514; Grozy insidias (pacifici sumus, nec ullas molimur insidias Gen 42, 31) 1471 *MPKJ* V 13; Grozamy insidiis (*war. lub.*: vclady insidias, sonitus terroris semper in auribus illius, et cum pax sit, ille semper insidias suspicatur Job 15, 21) *ib.* 60; Z grosch dc insidiis *ib.* 67; Grozy (*war. lub.*: vcladi) insidias (invaluerunt adversum te viri pacis tuae, qui comedunt tecum, ponent insidias subter te Abd 1, 7) *ib.* 113.

Grozić (się) *formy*: **a.** *z zaimkiem zwrotnym* się: *fut. 3. sg. m.* grozić będzie *Fl* i *Pul* 102, 9; ~ *praet. 3. sg. m.* groził 1449 *R* XXV 165.

b. *bez zaimka zwrotnego* się: *praes. ind. 2. sg.* grozisz *ca* 1500 *Erz* 21; *3. sg.* grozi *BZ* Gen 27, 42, 1471 *MPKJ* V 80, *Pul* 9, 31. 32, *Rozm* 505; ~ *part. praes. act. adv.* grożąc 1444 *StPPP* II nr 3215, *BZ* II Par 26, 19; ~ *inf.* grozić *ca* 1500 *Erz* 21; ~ *fut. 3. sg. m.* będzie groził 1471 *MPKJ* V 89; *1. pl. m.* będziemy grozić *Rozm* 587; ~ *praet. 1. sg. m.* groziłem 1470 *ZapWarsz* nr 3007; -m groził 1469 *ZapWarsz* nr 2931; *3. sg. m.* jest groził, *BZ* Jos 23, 15; groził XV *med. SKJ* I 82, XV *p. post. R* XXV 182, XV *p. post. R* XLVII 350; *1. pl. m.* grozilismy 1471 *MPKJ* V 102; *3. pl. m.* grozili *BZ* Neb 6, 9, 1466 *AGZ* XV 44.

Znaczenia: **1.** *'straszyć czymś złym, wygrażać, odgrażać się, minari, comminari, male intendere alicui'*: Myloserdny gospodzyn... ne na wyeki gnywacz se bødze, any na wyeki grozicz sie bødze (neque in aeternum comminabitur) *Fl* 102, 9, *sim. Pul*; Thomek... z Micolayem... nye zabili sluzebnika ksądza Janowa... ani tesz yeszdzili grozanez na dom tego istego ksądza..., ani go dobiwali 1444 *StPPP* II nr 3215; Nye przeklynal, gdyz męczon, nye grozyl (*R* XXV 165: nye groszyl sze) non cominabatur (I Pet 2, 23) XV *med. SKJ* I 82; Ach! Tocz Ezau, twoy brat grozycz (frater tuus minatur), chce czyø zabycz *BZ* Gen 27, 42; Przlwyedze na vasz wszistko zle, gimze to gest grozil wam (quidquid malorum comminatus est) *BZ* Jos 23, 15; Y roznyewal syø Ozias... grozøcz kaplanom (minabatur sacerdotibus) *BZ* II Par 26, 19; Cy wszitci grozily nam (terrebant nos) *BZ* Neh 6, 9; Quomodo ipsi Michaeli diffidantes al. othpowyądayącz sibi minas inflixerunt al. grozyli mv ipsum percuttere 1466 *AGZ* XV 44; Jakom ya lowczewi paną szandzyego gąsschi... nye wessgnął szyla gwalthe⟨m⟩ anym mv groszyl wyszywayanczi kv byczv 1469 *ZapWarsz* nr 2931; Jakom ya przyszchethwschy w dom

kxandza pyssarzow gwalthem nye groszylem mv 1470 *ZapWarsz* nr 3007; Bandze grozyl minabit 1471 *MPKJ* V 89; Grozilischmy a. gnalischmy minabamur *ib.* 102; Grozyl XV *p. post. R* XXV 182; Ney (*pro* nye) groszyl non cominabatur XV *p. post. R* XLVII 350; Grozycz comminari *ca* 1500 *Erz* 21; Moy oczyecz dzyerszy nade mna dzysz svoy myecz ostry, abych tego nye vczynyl, grozy myą ym sczyącz *Rozm* 505; Vyez dobrze, yze szye on nyyednych groz nye boy, a przetho ym vyączey ycmv bądzyemy grozycz, thym vyączey bądzye k sobye przyymovacz *Rozm* 587; ~ Prima vox famulantis, secunda amonentis, tercia cominentis, grozy (*leg.* grozi *czy* grozy?) XV *med. GlWroc* 64r.

2. '*zasadzać się, czyhać, nostawać, godzić na kogoś, na coś, insidiari, aliquem dolo petere*': Grozy insidiatur (in labiis suis indulcat inimicus et in corde suo insidiatur, ut subvertat te in foveam Ecclus 12, 15) 1471 *MPKJ* V 80; Grozy (*Fl*: godzy) we zkryczyu (insidiatur in abscondito) yako lyew w yaskyny swoyey, grozy (*Fl*: godzi), aby vlapyl vbogego (insidiatur, ut rapiat pauperem) *Pul* 9, 31—2; Frustra mihi machinaris vlg. darmo my groszysch *ca* 1500 *Erz* 21; Grozycz machinari *ib.*

Cf. **Odgrozić, Przegrozić, Przygrozić, Ugrozić, Wygrozić, Wzgrozić się, Zagrozić, Odgrażać, Przegrażać**

Grozno '*owoc winorośli, uva*': Numquid colligunt de spinis uvas, grozny vyna, et de tribulis ficcus s osthw figy (Mat 7, 16)? XV *med. GlWroc* 62r; Iagoda gich groszno zolczy a groszno przegorzke (uva eorum uva fellis et botri amarissimi Deut 32, 32) *Pul* Deut 46.

Groźni *cf.* **Groźny**

Groźnie 1. '*straszliwie, przerażająco, terribiliter*': Chwalycz czø *bodø, bo grozne wy⟨e⟩liczyl ges sø (quia terribiliter magnificatus es, *Pul*: bo grozno wyelmoszny yes) *Fl* 138, 13; Groznye horrende (horrende et cito apparebit vobis, quoniam iudicium durissimum his, qui praesunt, fiet Sap 6, 6) 1471 *MPKJ* V 75.

2. '*podstępnie, zdradliwie, dolo, insidiose, astute*': Groznye insidiose (Jehu faciebat hoc insidiose, ut disperderet cultores Baal IV Reg 10, 19) 1471 *MPKJ* V 46; Groznyc insidiose (qui quaerit legem, replebitur ab ea, et qui insidiose agit, scandalizabitur in ea Ecclus 32, 19) *ib.* 83.

Groźnik '*człowiek grożący, rzucający pogróżki, qui alicui minatur se aliquid vindicaturum seu postulaturum*': Coram quo iudicio veniens Stanczel Solcz interrogavit: Domine iudex, si debet Hannusz Tymnayer locare suos minatores al. grosznyky an non, qui minentur super isto orto penes thabernam 1470 *StPPP* XI 253.

Groźno '*straszliwie, przerażająco, bardzo, terribiliter*': Groszna kosza w rakv mayvncz, ... groszno szyeczye przesz luthosczy *De morte* w. 42; ~ Myszthrz, vydzacz obrasz skarady, zolthe oczy, zyuoth blady, groszno szya thego przełaknal *De morte* w. 45; Chwalicz czye będę, bo grozno wyelmoszny yes (quia terribiliter magnificatus es, *Fl*: bo grozne wy⟨e⟩liczyl ges sø) *Pul* 138, 13.

Groźność '*surowość, srogość, severitas, austeritas*': Przymerna groznoscza nimia rigiditate 1447 *R* XXII 41.

Groźny, Groźni *formy*: *n. sg. m.* groźny *Fl* Moys 12, *Fl* i *Pul* 46, 2. 75, 7. 88, 8. 95, 4, *ca* 1418 *Wisł* nr 2151, XV *med. R* XXIV 359, *BZ* Ex 15, 11, *Rozm* 45. 92; *f.* groźna *Fl* 49, 4, *BZ* Ex 19, 18; *neutr.* groźne *Fl* i *Pul* 98, 3. 110, 9, *BZ* Gen 28, 17; ~ *g. sg.* groźnego XV *med. R* XXV 152; *neutr.* groźnego *BZ* Deut 28, 58, *Naw* 70; ~ *d. sg.* groźnemu 1451 *R* XXII 41; *m. Fl* i *Pul* 75, 12; ~ *ac. sg. m.* groźny *BZ* Ex 34, 10; groźnego *BZ* Neh 4, 14; *f.* groźną *De morte* w. 38, XV *p. post. R* XXV 177; ~ *i. sg. f.* groźną *ca* 1455 *JA* XIV 490; *neutr.* groźnym *BZ* Gen 50, 10; ~ *l. sg. m.* (w) groźnem *Naw* 69; *neutr.* groźnem *ca* 1450 *PF* IV 572; groźniem *BZ* Deut 32, 10; ~ *n. pl. m.* groźni *BZ* Gen 9, 2; *f.* groźne *BZ* Ex 10, 22; *neutr.* groźna *Fl* i *Pul* 65, 2; ~ *ac. pl. neutr.* groźna *BZ* Ex 7, 4.

Comparat. i. sg. groźniejszymi 1466 *R* XXII 25.

Znaczenie: '*budzący grozę, straszliwy, surowy, srogi, terribilis, severus, asper*': Bo gospodzin wisoki, grozni (quoniam dominus excelsus, terribilis), crol weliki nade wszø zemø *Fl* 46, 2, *sim. Pul*; Mowcze bogu: Kaco grozna sø dzala twoia (quam terribilia sunt opera tua)! *Fl* 65, 2, *sim. Pul*; Widzcze dzala bosza, grozny (terribilis) w radze nad sinmi ludzskimi *Fl* 65, 4, *sim. Pul*; Ty grozni ies (tu terribilis es), a kto przeciwi se tobe? Z tego gnew twoy *Fl* 75, 7, *sim. Pul*; Obeczuycze... gospodnu... groznemu y iemu, iensze byerze duch ksøszøczi, groznemu v wszech crolow zeme (terribili et ei, qui aufert spiritum principum, terribili apud reges terrae) *Fl* 75, 12, *sim. Pul*; Bob (*pro* bog)... weliky y grozni nade wszemi (terribilis super omnes) *Fl* 88, 8, *sim. Pul, sim. Fl* i *Pul* 95, 4; Spowadaycze se ymcnu twemu welikemu, bo grozyne y welike iest (quoniam terribile... est) *Fl* 98, 3, *sim. Pul*; Swøte y grozne ymø gego (terribile nomen eius), poczøtek mødroszczy boyazn *bozø *Fl* 110, 9, *sim. Pul*; *Welkoczynoczy ges

w swøtosczy twogey, okropny albo grozny, albo przykry (magnificus in sanctitate, terribilis Ex 15, 11, *Pul*: okropny) *Fl* Moys 12, *sim. BZ* Ex 15, 11; V karanyv yest grozni, a w vpomynanyv lagodni a mylozczyvi *ca* 1418 *Wisł* nr 2151; Przykri, groyzny austerus XV *med. R* XXIV 359; Aspectu terribili grosznego XV *med. R* XXV 152; W grosnem obliczu in fulgure wltus *ca* 1450 *PF* IV 572; Grosznemv rigido 1451 *R* XXII 41; Groznᵹ vyellykosczya *ca* 1455 *JA* XIV 490; Grozny i straszliwy bødzczye nade wszym stworzenym na zemy (terror vester ac tremor sit super cuncta animalia terrae) *BZ* Gen 9, 2; O kako groszne to gest myeszczce (quam terribilis est... locus iste)! *ib.* 28, 17; Wiwyodø... syny izrahelskye z szemye egipskyey przez grosznaa znamyona (per iudicia maxima) *BZ* Ex 7, 4; Uczynyly søø szyø czmi tako groszne (factae sunt tenebrae horribiles)..., sze *zødny nye uszrzal brata swego *ib.* 10, 22; Gora Synay kurzyla sze,... a wichadzal dym z nyey yako s pyecza, a bila gora wszitka groszna (eratque omnis mons terribilis) *ib.* 19, 18; Vczynyø znamyø..., abi wydzyal lud... skutek boszy groszny (ut cernat populus... opus domini terribile) *ib.* 34, 10; Nye bødzesli syø bacz ymyenya gego slawnego y grosznego (nisi... timueris nomen eius... terribile), to gest pana boga twego *BZ* Deut 28, 58; Nalasl gy w zemi pvstey na grosznyem myesczv (in loco horroris) *ib.* 32, 10; Nye boycye syø..., ale na pana wyelykego a groznego wspomynaycye (domini magni et terribilis mementote) *BZ* Neh 4, 14; Armigeros verbis furor, *gl.* grosznyeysch⟨y⟩my, amplius armat acribus, *gl.* crudelibus 1466 *R* XXII 25; Myecze oczy *szawrzaczayacz, groszna kosza w rakv mayvncz *De morte* w. 38; Przyvyedzy mye przed oblycze szynaczka thwego, gdy stana w groznem szandzye *Naw* 69; Raczy my vproszycz... v szwego mylego (*sc.* syna), aby my nye pokazowal groznego oblycza szwego *Naw* 70; Grosną asperam XV *p. post. R* XXV 177; To poselstvo przed thym nye slychano, a przeto nade wschytky mysly y nad rosvm szyaga, bo ten w Chyervbym grozny, w Szeraphyn mylovanym gorączy y ve wschech moczach przyrodzonych, a nye yednym rozvmem ogarnyony *Rozm* 45; Ktory yest tako moczny a tako *szrzably, yen nye telko nam, alye y naschym bogom yest tako grozny *Rozm* 92; ~ '*wielki, potężny, gwałtowny, vehemens*': Ogen w obesrzenu iego se zaszsze, a w ocrødze iego bnrza grozna (in circuitu eius tempestas valida, *Pul*: szylna) *Fl* 49, 4; Vczynyly vcztø za Yordanem s wyelykym placzem y grosznym kwyelenym (celebrantes exequias planctu magno atque vehementi) *BZ* Gen 50, 10.

Grożenie '*straszenie, grożenie, minatio*': *Groszeyne comminacio *ca* 1428 *PF* I 496; W grozienyv in comminacione (et auditam faciet dominus gloriam vocis suae, et terrorem brachii sui ostendet in comminatione furoris et flamma ignis devorantis Is 30, 30) 1471 *MPKJ* V 92.

Gród *formy*: *n. sg.* grob *Fl* i *Pul* 5, 11. 13, 5, XV *p. pr. R* XVI 347, *BZ* IV Reg 23, 17, *etc.*; ~ *g. sg.* grobu *Spow* 1—4. 6, XV *in. R* XXIV 72, *BZ* IV Reg 13, 21, 1466 *R* XXII 25, *etc.*; ~ *d. sg.* grobu *ca* 1420 *R* XXV 229, *ca* 1425 *EwKReg* 42, *Rozm* 438; ~ *ac. sg.* grob *Gn* 181a. b, *ca* 1500 *SprTNW* V 13; ~ *v. sg.* grobie XV *ex. PamLit* XXIX 115; ~ *l. sg.* (w) grobie *Fl* i *Pul* 87, 12, XV *p. pr. R* XXII 334, *BZ* Gen 35, 20, 1471 *MPKJ* V 51, *MPKJ* V 98, *etc.*; ~ *n. pl.* groby XV *ex. SKJ* I 145, *Rozm* 306; grobowie *Fl* i *Pul* 48, 10; ~ *g. pl.* grobow *BZ* Num 33, 17. II Par 26, 23; ~ *d. pl.* grobom *BZ* Num 33, 16; ~ *ac. pl.* groby *BZ* IV Reg 23, 16, *Rozm* 306; ~ *l. pl.* (w) grobiech *Fl* i *Pul* 67, 7. 87, 5, *BZ* II Par 21, 20. 24, 25.

Znaczenie: '*miejsce, dół do pochowania zmarłego, grobowiec, mogiła, sepulcrum, tumulus*': Kasalcy gest on (*sc.* święty Jan) bil szobe grob podle oltarza vykopacz *Gn* 181a; Pred onimy fszythk⟨i⟩my luczmy gesthcy on bil f grob *stopil *Gn* 181b; A tako vøcz ony ludze po one svathloscy szøcz ony bily f grob vesrzely *Gn* 181b; Nixecz ginsego thamo ne szøcz ony bily nalesly, gedno pelen grob manny bose *Gn* 181b; Grob otworzoni iest gich gardlo (sepulcrum patens est guttur eorum), iøzikmi swimi lszywe sø czinili *Fl* 5, 11, *sim. Pul*, *sim. Fl* i *Pul* 13, 5; I ostawø czudzim bogaczstwa swoia a grobowe gich domowe gich na weky (sepulcra eorum domus illorum in aeternum) *Fl* 48, 10, *sim. Pul*; Iensze wiwodzi iøtcze w moczi, takesz ty,... gisz przebiwaiø w grobech (qui educit vinctos in fortitudine, similiter eos,... qui habitant in sepulcris) *Fl* 67, 7, *sim. Pul*; Iaco raneni spøcz w grobech (sicut vulnerati dormientes in sepulcris) *Fl* 87, 5, *sim. Pul*; Azali kto mowicz bødze w grobe miloserdze twoie (numquid narrabit aliquis in sepulcro misericordiam tuam)? *Fl* 87, 12, *sim. Pul*; Kaiø sse..., izesm... martwego do grobu ne prziprowadzil *Spow* 2. 1. 3. 4. 6; Maria Magdalena et Maria Iacobi, et Salome... veniunt ad monumentum, grobv (Marc 16, 2) XV *in. R* XXIV 72; O completney godzine czalo grobu dano *ca* 1420 *R* XXV 229; Gydechu gedny z nasich cu grobu (abierunt quidam ex nostris ad monumentum Luc 24, 24)

ca 1425 *EwKReg* 42; Grob tumulus XV *p. pr. R* XVI 347; Lezal trzi dni f grobye XV *p. pr. R* XXII 334; Postawyl Iacob na gey grobye znamyø napysaw. To znamyø na grobye Rachel gest az do dzyszeyszego dnya (erexitque Jacob titulum super sepulcrum eius. Hic est titulus monumenti Rachel usque in praesentem diem) *BZ* Gen 35, 20; *A pvszczey Synay viszedwszi, przisli kv grobom zødliwosci, a rvszwszi z grobow zødliwosci, stani zastawili w Asserot (venerunt ad sepulcra concupiscentiae. Profectique de sepulcris concupiscentiae castra metati sunt in Haseroth) *BZ* Num 33, 16—7; Nyektorzi pochowawaiøc czlowyeka, vrzely lotri y wrzvczily cyalo do grobu Elyzcowa (proiecerunt cadaver in sepulcro Elisei) *BZ* IV Reg 13, 21; A obrocyw syø Iozias y vzrzal grobi, gesz bili na gorze (vidit ibi sepulcra) *ib.* 23, 16; Gest grob tego møsza boszego (sepulcrum est hominis dei) *ib.* 23, 17; Pogrzebly gy w myescye Dauidowye, ale wszako nye w grobyech krolewskich (sepelierunt eum in civitate David, verumtamen non in sepulcro regum) *BZ* II Par 21, 20, *sim. ib.* 24, 25; Y skonczal Ozias..., y pogrzebly gy na polyu kromye krolyowich grobow (sepelierunt eum in agro regalium sepulcrorum) *ib.* 26, 23; Armisonamque, sbroyną, cohortem per sua dona vocat ad tumulumque, v grobv, locat, ossadzą 1466 *R* XXII 25; W grobye in *mauseolo (mortuusque est et sepultus in mausoleo patrum suorum II Par 35, 24) 1471 *MPKJ* V 51; Grob a. kopyecz tumulum *ib.* 86; Oszm myar plothna, szyethm szthop w grobye, thom thylo vyrobyl szobye *SkargaPłoc* w. 27, *sim. SkargaWroc* w. 16; ⟨Bądź⟩ povythan, szwąthy grobye, w kthorym lezal *bok szam XV *ex. PamLit* XXIX 115; Jesusza vmarlego stworzenye plakało,... opoky szye padaly, groby othwarzaly XV *ex. SKJ* I 145; Lazare, veni foras vynycz, Lazarzv, sz grobą *ca* 1500 *JA* X 384; Angyyel palmą rayszką yey (*sc.* Marii) dal, aby przeth panną noszona, gdy do grobu prowadzona *ca* 1500 *SprTNW* V 12; Sswyąthe czyalo pochowayczye, a do grobu gye donyesczye *ib.* 13; W padol Josephath poydzyeczye, thamo grob nowy naydzyeczye *ib.*; Jaszne czyalo jako szluncze wstalo s grobu wyelmy mocnye *ib.* 14; Byada vam, yzesczye yako groby (vae vobis, quia estis ut monumenta Luc 11, 44), [v]ktorychze nye vydzyecz, a lyvdzye nye vyedzącz chodzą po nych *Rozm* 306; Gorze vam, yze b[y]vduyeczye a podnoszyczye groby pro⟨ro⟩czskye (vae vobis, qui aedificatis monumenta prophetarum Luc 11, 47) *Rozm* 306; (Ojcowie waszy) ssą ye ony pobyly, a vy ych groby buduyeczye (vos autem aedificatis eorum sepulcra Luc 11, 48) *Rozm* 306; Yako myly Iesus Lazarza wskrzeszyl czterzy dny v grobyc leżączego *Rozm* 434, *sim. ib.* 436. 584; Zydovye... naslyadovaly yey rzekącz, yze ydzye do grobv placzącz (secuti sunt eam dicentes, quia vadit ad monumentum Jo 11, 31) *Rozm* 437; Myly Iesus wzdy placzacz ssam v sobye y przyszedl kv grobu, a tamo grob byl vykovan z kamyenya (Jesus... venit ad monumentum, erat autem spelunca et lapis superpositus erat ei Jo 11, 38) *Rozm* 438; Gednegonasczye dnya vstaną s martvych kosczy vmarlych y staną na *grobych (stabunt super sepulcra) *Rozm* 479; ~ *'kopiec (na miejscu zniszczenia), tumulus, acervus'*: Grob tumulus (quidquid etiam supellectilis fuerit, congregabis in medio platearum eius et cum ipsa civitate succendes, ita ut universa consumas domino deo suo et sit tumulus sempiternus Deut 13, 16) 1471 *MPKJ* V 29; W grobye (*war. kal.*: w hrogy) in acervos (dabo Jerusalem in acervos arenae et cubilia draconum Jer 9, 11) *MPKJ* V 98.

Gród *formy*: *n. sg.* grod 1255 *MMAe* III 48, 1275 *MMAe* IX 135, 1437 *Wisł* nr 228, s. 87, XV *med. PF* V 60, *Park* 409, *ca* 1500 *Erz* 21; ~ *g. sg.* groda XV *p. post. R* I s. XXXIX; grodu 1426 *Przyb* 19; ~ *ac. sg.* grod XV *in. MPKJ* V 431, XV *ex. MacDod* 139; ~ *i. sg.* grodem *Aleksy* w. 165; ~ *l. sg.* (w) grodzie 1406 *Piek* VI 287, 1408 *Piek* VI 365, *BZ* Neh 1, 1; ~ *n. pl.* grody *Dział* 61; ~ *g. pl.* grodow *Gn* 3a, *Fl* i *Pul* 77, 32; ~ *ac. pl.* grody *Gn* 182a, *Fl* i *Pul* 26, 5, *BZ* Gen 22, 17. II Par 27, 4, *De morte* w. 396; ~ *l. pl.* (na) grodziech *Sul* 21, *Dział* 8.

Znaczenia: **1.** *'zamek, twierdza, miejsce warowne, arx, castellum, oppidum'*: Czeszarsz Augustus... chalcy gest on tho bil przeuedzecz, velecz gest on szem, masth, grodof, ffszy y tesze ludzy pod szobø mal byl *Gn* 3a; Bylastha dwa bracencza barso bogatha, a thacz szø byla swoga mastha, grody y *dzedzynny... sprzedala *Gn* 182a; Ian Granowski ne chowal zlodzeyew w *szem grodze na Pudliszcowe 1406 *Piek* VI 287; Bozzstwo przes grod a grzechy przes klodky (deitas per castrum et peccata per seras... designantur) XV *in. MPKJ* V 431; Any szø s grodu s Dragyma syeli, any zaszą wyachali 1426 *Przyb* 19; Grod fortalicium 1437 *Wisł* nr 228, s. 87; Nyekthorzi z naszych slyachczyczow, gdi na grodzeech przeczyw nyeprziyaczelyoom bywayą polozzeni (cum in castris contra hostes positi fuerint),... ny pod czyyą chorągwyą z naszey woyszki stanowycz szą obykli

Sul 21, *sim*, *Dział* 8; Grod pallacium XV *med. PF* V 60; Pothkal na szoraw (*leg.* na żorawiu) oczcza swegø przed grodem i yąl go proszycz *Aleksy* w. 165; Twarzy y grodi (*Biblia olomuniecka*: twrzie y hrady) twich nyeprzyyaczyelow *bodzesz myecz (possidebit semen tuum portas inimicorum suorum) *BZ* Gen 22, 17; Myasta zdzalal... a... grodi, a wyeze (castella et turres) *BZ* II Par 27, 4; Ia bil na grodze Suzis (eram in Susis castro) *BZ* Neh 1, 1; Gdyby nye chczal stacz kv sadv, ale kryiącz syą po stronam zemyanom schkody bądze czynyl, tedy gego grody y myasta, y wsy nam mayą bycz przylączony (bona ipsius immobilia camerae nostrae perpetuo applicentur) *Dział* 61; Gen ma grody y palacze, kaszdy przeth mv koszv skacze *De morte* w. 396; Grod *Park* 409; Urodz⟨o⟩nemn ryczerzovy y slawanth⟨ne⟩mw panw Ianowy groda Ambrozego (castri Ambrosii) Bernharth... pozdrowynye ne⟨ch⟩ bądze XV *p. post. R* I s. XXXIX; Kxądz Boleszlaw... z starostą szą tam nye bronyl, w pokogyu grod Thatarom zpusczyl XV *ex. MacDod* 139; Grod castrum *ca* 1500 *Erz* 21; ~ ʿ*obóz warowny, tabor, castra*ʾ: Acz vstawø przeciwo mne grodi, ne bødze se bacz serce moie (si consistant adversum me castra, non timebit cor meum) *Fl* 26, 5, *sim. Pul*; I plinølo na nc iako proch møso, a iaco piasek ptaczy perzeni. I padali sø posrzod grodow gich, podług stanow gich (in medio castrorum eorum, circa tabernacula corum) *Fl* 77, 32, *sim. Pul*; ~ ʿ*także określenie sądu grodzkiego* (*starościńskiego*), *id quod iudicium capitanei qui vocatur*ʾ: Micolay nyc viszepnøl Rosmanowi gwaltem przeprzanego w panczdzeszanth grziwen w Poznanu na grodze 1408 *Piek* VI 365.

2. ʿ*ciężar ludności wieśniaczej, obowiązek budowy i naprawy grodów, onera, quae colonis imponebantur castro aedificando seu restaurando*ʾ: Ab omni liberamus exactione, prestacione, factionc, labore uel seruitute..., a dacione cise, rogoue, stan, voyna, grod 1255 *MMAe* III 48; Grod, id est castro siue construendo de nouo vbicunque seu eciam renouando 1275 *MMAe* IX 135.

Gródek ʿ*mały zamek, małe miasteczko warowne, castellum, oppidulum*ʾ: Grodek uel myastko castellum *ca* 1418 *JA* XIV 512; Grodek castellum XV *med. R* XXIV 362.

Gródź, Grodza *czy* **Grodzia** *formy*: *n. sg.* grodź 1426 *KsMaz* II nr 2257, 1428 *Monlur* V 119, 1429 *Monlur* VI 12, 1473 *TymProc* 243, *etc.*; grodz(i)a 1400 *StPPP* VIII nr CCCXII 37, 1481 *Zap* IV 182; ~ *g. sg.* grodzi, grodzy 1470 *ZapWarsz* nr 1321, 1496—503 *ZapWarsz* nr 1880; ~ *ac. sg.* grodz(i)ą XV *TymProc* 243; ~ *i. sg.* grodz(i)ą 1423 *TPaw* VII nr 3321; ~ *l. sg.* (w) grodzi, grodzy 1435 *KsMaz* III nr 1522; ~ *n.* a. *ac. pl.* grodzi 1372 *KodWP* III 387, 1401 *Piek* VI 58, (1404) *KodWP* V 52, 1426 *Monlur* V 40, 1462 *RHist* XLII 198; grodz(i)e (1286) 1547 *KodWP* I 525, (1365) 1494 *KodWP* III 273.

Znaczenia: **1.** ʿ*płot, ogrodzenie, saepes, saepimentum*ʾ: Term⟨inum⟩ ad coll⟨oquium⟩ pro sepicione grodza 1400 *StPPP* VIII nr CCCXII 37; Thoma cum Nicolao... obtinuerunt super Vincencium de Ffalicouice grodzi vlg. cum septa XII vlg. przewtocza, quod fecerat minus iuste, et mimisterialis... recognouit, quod vltra granicias fecerat super ipsorum hereditatem 1401 *Piek* VI 58; Jakom nye zabil Petro scropham... mø szlø grodzø 1423 *TPaw* VII nr 3321; Duas particulas... vlg. dictas ploszy... et paludinem dictam Byel inter sepes vlg. grodzy... vendiderunt 1426 *Monlur* V 40; Grodza 1455 *TymProc* 243; Staye agri circa grocz 1461 *TymProc* 220; Eandem grodzą ambe partes debent sepire, iuxta quod antiquum grodz fuit XV *TymProc* 243; Cadim ja scheth pothla sznakow grodzy y pothla lystha, tady yest grocz... Cady Jan scheth po schnaczyech, tady yest grocz pothla lystha 1496—503 *ZapWarsz* nr 1880.

2. ʿ*miejsce ogrodzone, ogród, łąka, pastwisko, locus saeptus, hortus, pratum*ʾ: Margaretha... obligavit medium ortum et totam pascuam dictam vlg. grocz 1426 *KsMaz* II nr 2257; Iacobus... ad soluendum se decem sexagenas... Laurencio... sub ammissione molendini, thaberne cum prato et prato meliori, et orto vlg. nuncupato grodz... obligauerat 1428 *Monlur* V 119; Martinus... ortum al. grodz siue wypusta... vendidit 1429 *Monlur* VI 3; Usque ad ortum Mathie vlg. grodz, qui ortus cum area in partem Petri includetur *ib.* 12; Pauel nye zaczanl Andrzeioua *konye w swey grodzi 1435 *KsMaz* III nr 1522; Yako ya Pyotrowy nye spasl swym bydlem llanky, grodzy *anych drugych llank gwalthem na gymyenyu yego 1470 *ZapWarsz* nr 1321; Cum orto al. grodz post Jacobum prout ibidem eciam palis in terram positis sepierunt et consignarunt 1473 *TymProc* 243; Dominae My⟨ł⟩kowszka... furarunt duos equos de grodzya 1481 *Zap* IV 182.

3. ʿ*ogrodzenie a. klatka służące do łowienia zwierząt* (*np. saren, zajęcy*), *saeptum, quo ferae actae a venatoribus capiebontur*ʾ: Dicto sculteto damus structuram capriolorum et leporum, videlicet grodze, quanto longius statuere potest (1286) 1547 *KodWP* I 525; Deputamus eciam

dicto sculteto... structuram leporum, capreolorum, videlicet grodze, quantum longius struere potest (1365) 1494 *KodWP* III 273; Damus... fericipia seu sepes ferales, id est grodzy, in fluvio 1372 *KodWP* III 387; Scoltetus... potest libere habere tres structuras vlg. yazi super ryvulis..., item potest libere facere structuras pro capiendis capriolis vlg. grodzy (1404) *KodWP* V 52; Septa eciam omnia, dicta grodzy, et pedicas omnesque decipulas et laqueos, quibus prefate fere venantur seu capiuntur,... tollere... debent 1462 *RHist* XLII 198.

Grtań *cf.* **Krtań**

Gruba *'kopalnia, fodina'*: Ferrifodina scilicet locus, vbi ferrum foditur, vlg. gruba, gdzye zyelazo kopaya *ca* 1500 *Erz* 21.

Grubawy *'dość gruby, (o szatach) niewyszukany, prosty, surowy, asperior, crassior (dicitur de vestibus)'*: (Vestium) asperitas grubawe a proste XV *med. R* XXIV 359.

Grubie *'brzydko, niegodziwie, turpiter'*: Grubye turpe XV *p. pr. R* XVI 350. ~ *Może jednak n.-ac. sg. neutr. do przymiotnika* gruby.

Grubieć *'stawać się grubym, (w terminologii gramatycznej o spółgłosce) stawać się twardym, crassiorem fieri, asperiorem fieri (de consonantibus)'*: Gestli c barzo grubeye, thako pissmem czas visnaye *Park* 413.

Grubość 1. *'prostactwo, mores mali, inconditi'*: *Cruboscz ob⟨y⟩cza⟨j⟩vf iniquitas morum *ca* 1461—7 *Serm* 109 r.

2. *'brzydka, wstrętna postać, forma turpis, turpitudo, habitus foedus'*: Dyabolus suam faciem przemyenyal in pulchritudinem..., mutavit se (*sc.* deinde) w sszaradnv gruboscz *ca* 1500 *JA* X 383.

Gruby *formy*: *n. sg. neutr.* grube *Park* 413; ~ *ac. sg. m.* grubego *ca* 1500 *JA* X 383; ~ *i. sg. neutr.* grubym 1466 *R* XXII 20; ~ *n. du. neutr.* grubie 1471 *GórsJaz* 284; ~ *g. pl. f.* grubych XV *p. pr. R* XVI 329.

Znaczenia: **1.** *'gruby, o dużym obwodzie, vastus, amplus'*: Kon plesznywy..., grubye kolanye 1471 *GórsJaz* 284.

2. *'prostacki, nieokrzesany, bezwstydny, turpis, agrestis, vilis'*: Queque sibi quondam sagax loquenda pallato modesto *dedidit, non que tacenda, grubych rzeczy, loqui XV *p. pr. R* XVI 329; Tanto viliorem deiecit grubego *skaraczy go *ca* 1500 *JA* X 383; Si eciam essent tentaciones *grubye,... ymmo tunc non nocebunt *ca* 1500 *R* XLVII 372.

3. grube gardło *'gruby, donośny głos, vox magna'*: Cras crocitat corvus clamoroso gutture, *gl.* alta nota, grubim gardlem 1466 *R* XXII 20.

4. *o spółgłosce (w terminologii gramatycznej) 'twardy, durus'*: A thesz gdze b bødze gruube, thako pissmem poloszysch gee *Park* 413.

Gruczoł *'guz, nabrzmienie (na ciele), tumor, struma'*: A tesch ny myal (*sc.* Jezukryst) gruczola na garlye any garbv ktorego (neque guttur tumuit, nec fuit strumosum) *Rozm* 152.

Gruda 1. *'bryła, okruch, gleba, massa'*: Glebas salis a uulgo grudas uocatas 1254 *KodPol* III 55; Gruda gleba 1437 *Wisł* nr 228, s. 87; Grudamy glareis (ipse... dulcis fuit glareis Cocyti Job 21, 33) 1471 *MPKJ* V 61; ~ Gruuda *Park* 409.

2. *'żwir, teren żwirowaty, kamienisty, glarea, salebra'*: Gruda salebra 1437 *Wisł* nr 228, s. 89; Drzastwo albo grvda salebra *ca* 1500 *Erz* 21.

Grudzień 1. *'dwunasty miesiąc roku, mensis December'*: *Grvgschen XV *in. Wisł* nr 2030; Grudzyen gymyecz moye *ca* 1455 *Dobr* 325; Grudzyen adventh dą 1471 *CyzKlob* 445; Grudzen XV *p. post. Zab* 157; Grudzen december XV *ex. Wisł* nr 562; Grvdzyen XV *R* XXIV 376; ~ *dubium*: Grudną yest Barba⟨ra⟩ XV *in. CyzPloc.*

2. *'jedenasty miesiąc roku, mensis November'*: Grudzen... november XV *p. post. MPH* V 459.

Grumada *cf.* **Gromada**

Grumadka *cf.* **Gromadka**

Grumadzenie *cf.* **Gromadzenie**

Grumatka *cf.* **Gramatyka**

Grunszpan *cf.* **Grynszpan**

Grunszpon *cf.* **Grynszpan**

Grunt 1. *'pole, ziemia, ager'*: Iohannes... conuallem scilicet vlg. grunt dictam... resignauit 1402 *MMAe* XVII 81.

2. *'podstawa danej rzeczy, fundamentum'*: Necesse est, ut pacem mentis teneat in presenti vi⟨t⟩a, que est velud fundamentum, grunt, gracie et virtutis XV *med. GlWroc* 28 v; Dixit Paulus Petro: Pax tecum, fundamentum, grunt, ecclesiarum et pastor ovium *ib.* 56 v; Fides est fundamentum, grunt, preter quam nichil est, quod bonum sit *ib.* 86 r.

Gruntownie *'od podstaw, od początku, funditus, diligentissime'*: Grunthownye funditus *ca* 1500 *Erz* 21; Grvnthownye originaliter *ib.*

Gruntowny *'pierwotny, podstawowy, verus, autographus'*: Antequam respondebo ad concitacionem ad satisfaciendum, volo videre litteram citacionis originalem al. grunthowny, qua me citauit ad commissionem 1494 *StPPP* II nr 4432.

Gruszczany *cf.* **Drzewo**

Gruszczyca *bot. 'Pirola minor L.'*: Gruszczicza pirula 1460 *Rost* nr 3691; Grusczicza senga 1472 *Rost* nr 1611; Gruszczyca pirola *ca* 1500 *Rost* nr 7256.

Gruszewie *'kępa drzew gruszy, loeus pirorum arboribus consitus'*: Przidzesz przecyw gym stronø *gruszewym (venies contra illos ex adverso pyrorum) *BZ* I Par 14, 14; Gdisz vsliszisz zwyøk gydøcz w wyrzchu gruszewya (sonitum gradientis in cacumine pyrorum), tedi winydzesz ku boiv *ib.* 15.

Gruszka, Kruszka *formy*: *n. sg.* gruszka 1464 *Rost* nr 4894, 1472 *Rost* nr 204, 1487 *AGZ* XV 568, 1491 *Rost* nr 11081, *ca* 1500 *Rost* nr 7265; ~ *g. sg.* gruszki 1399 *TPaw* IV nr 6296; ~ *ac. sg.* kruszkę 1406 *KsMaz* I nr 869 a, 1418—75 *Zab* 512; ~ *g. pl.* gruszk 1427 *ZapWarsz* nr 273, 1442 *ZapWarsz* nr 556, 1443 *ZapWarsz* nr 717.

Znaczenie: *bot. 'Pirus communis L.'*: *drzewo*: Zaclica... villam suam... Andree... obligauit tenendum cum medio prato in Prandnyk pro gruschca et pro dolek 1398 *StPPP* VIII nr 7571; W obrøbyenu gruszky 1399 *TPaw* IV nr 6296; O chterø cruskø zalowal Oszep na mø, tichem ya ne potrzøsl 1406 *KsMaz* I nr 869 a; Gruszka pirum 1464 *Rost* nr 4894; Gruzka pira 1472 *Rost* nr 204; Post pirum al. po k⟨r⟩uschka 1418—75 *Zab* 512; Ibidem stat pirrus al. gruszka 1487 *AGZ* XV 568; Gruska pira 1491 *Rost* nr 11081; Gruszka pira *ca* 1500 *Rost* nr 7265; ~ *owoc 'pirum'*: Jakom ya w Ondrzeyowye ogrodze szamowtor nye tlucl grusk any gych bral 1427 *ZapWarsz* nr 273; Jacom ya gruszk nye obyla 1442 *ZapWarsz* nr 556; Jacom ya Woyczechowem (*leg.* w Wojciechowem) lesse... gruszk nye trzasl 1443 *ZapWarsz* nr 717.

Grusznica *bot. 'Pirola minor L.'*: Grusznycza pirula *ca* 1465 *Rost* nr 4526.

Gruz *'gruz, cegły przy wypalaniu potłuczone, laterum fragmina, lateres in fornace fracti'*: Pro lateribus, cemento et dachowka cum grus in toto centum et undecim florenos 1494 *WarschPozn* I 367; A ductura gruza 2 1/2 grossos *ib.* 375; A duobus fornacibus laterum, grus, a uno cementi et iterum grus a parvo fornace, iterum a duobus fornacibus grusz civitati *ib.* 383; Receperunt pro civitate grus in valore sex florenos 1495 *WarschPozn* I 399; A ductura laterum et grus 18 grossos 1496 *WarschPozn* I 425.

Gruzła *'wrzód, bąbel, nabrzmiałość, ulcus, tumor'*: Gruszli apostema *ca* 1450 *PF* IV 580.

Gryczka *bot. 'gryka, Fagopyrum Mill.'*: Duximus decimam dare siliginis et annone, et precipue grycki 1439 *KodWil* I 172; ⟨Duximus eleemosynam sanct⟩am dare siliginis et ⟨annone, et⟩ precipue gryczky 1443 *KodWil* I 202.

Gryczycha *bot. 'gryka, Fagopyrum Mill.'*: Damus... eclesie tres decimas de omni grano, videlicet siliginis,... et ciceris al. griczychi 1476 *KodWil* I 351.

Gryf *'fantastyczny stwór, lew z głową i skrzydłami orła, monstrum quoddam fictum leonis instar aquilae capite et alis'*: Nobiles, qui in clippeo suo defferunt griff 1412 *AKPr* VIIIa 118; Grif griffo 1437 *Wisł* nr 228, s. 87.

Gryka, Greka *bot. 'Fagopyrum Mill.'*: De decima grece al. tatharky... Sinodus provincialis dictam decimam grece al. thatarky dari ecclesiis... decrevit 1487 *AKH* VI 115; Super differenciis Visle decimarum predialium, an debent esse ambulatorie, an non, et grice,... sunt per dominos de capitulo deputati 1488 *AKH* VI 115; Controversias... occasione decime segetis ex grano grycze sive thatharca ex crescentis suscitatas atque ortas sopire et tollere... statuimus 1490 *AKH* VI 118. ~ *Pisarze uważali pewnie ten wyraz za łaciński.*

(Grynszpan) Grunszpan, Grunszpon, Gryszpan *'śniedź, zielona patyna na miedzi, flos aeris viridis'*: Grunspon viride eris 1437 *Rost* nr 2836, *sim.* 1472 *Rost* nr 35; Grunspan simar 1464 *Rost* nr 4928; Griszpan zimiar 1478 *Rost* nr 1914; Vitrollum viride al. grispan *ca* 1500 *JA* IV 90.

Gryszpan *cf.* **Grynszpan**

Gryzienie *'morsus'*: gryzienie na sąmnieniu *'wyrzuty sumienia, conscientiae morsus, cruciatus'*: Gisch schą w zeli (*leg.* żeli 'żalu') grzechow dopusczonich, bądą vczescheni otpusczenim gich, a to... zna ten, gen zaluge, eze nye ma grizyenya na sąmnyenyv XV *med. R* XXII 238.

Gryźć *formy*: *praes. ind. 1. sg.* gryzę 1466 *R* XXII 14; *3. sg.* gryzie XV *med. SKJ* I 53; *3. pl.* gryzą *ca* 1461—7 *Serm* 151r; ~ *fut. 3. sg. neutr.* będzie gryźć *Rozm* 585; ~ *praet. 3. pl. m.* gryźli 1471 *MPKJ* V 133; ~ *praes. pass. 3. sg. m.* bywa gryzion XV *p. post. R* XXV 173; ~ *condit. pass. 1. sg. f.* gryziona bych 1466 *R* XXII 16.

Znaczenia: **1.** *'gryźć, kąsać, rodere, comedere'*: Te pungo gryszą 1466 *R* XXII 14; Rideo cum ferior gryzyona bych *ib.* 16; Griszø rodunt *ca* 1461—7 *Serm* 151r; A vermibus consumitur (*sc.* cadaver) byva grizyon XV *p. post. R* XXV 173.

2. *'trapić, niepokoić, dręczyć, cruciare, mordere, sollicitare'*: Ny w czem mnye moyę szamnyenye nye grize (nihil enim mihi conscius sum I Cor 4, 4) XV *med. SKJ* I 53; Gyedly schą a. grisly po schierczv dissecabantur pre nimia ira et odio (audientes autem haec dissecabantur cordibus suis Act 7, 54) 1471 *MPKJ* V 133; Vnątrzne szamnyenye bądzye nass gryscz *Rozm* 585.

Cf. **Ogryźć, Przegryźć, Zgryźć**

Grzać *formy*: *praes. ind. 3. sg.* grzeje 1448 *R* XXIV 352, XV *med. SKJ* V 260; *3. pl.* grzeją *ca* 1455 *Dobr* 325; ~ *part. praes. act. adv.* grzejąc *Rozm* 688; ~ *inf.* grzać XV *ex. PF* V 23; ~ *praet. 3. sg. m.* grzał *Rozm* 689.

Znaczenie: *'calefacere'*: Grzege calefacit 1448 *R* XXIV 352; Mnye *listopadl dzeya, v ognya szą ludze grzeya *ca* 1455 *Dobr* 325; Grzacz calefacere XV *ex. PF* V 23; Sludzy... byskupow... staly v ognya grzeyącz szye..., stał tez Pyotr grzeyącz s nymy (stabant autem servi... et calefaciebant se... et Petrus stans et calefaciens se Jo 18, 18) *Rozm* 688; Grzal szye Pyotr, bo zapomnyavschy myloszczy gorącza ostydwschy przy ku myloszczy *vsvego svyata, aby szvoy zyvoth schoval *Rozm* 689; ~ Acz czy dzyssza zymno twoye dzeczstwo, w myloszczy sze grzeye twoya duscha szwyatha fili dilectissime noli flere, si frigescit corporalis infancia, caritate tamen tua mens sancta [...] XV *med. SKJ* V 260. ~ *Cf.* **Rozgrzać się, Zagrzać się, Zgrzać, Zagrzewać.**

Grzanka *'kawałek chleba lub bułki specjalnie przypiekany, panis vel crustulum in particulas minutas fractum atque adeo tostum'*: Granka tostum 1426 *PF* V 15; Pyssali szedzøcz o dzczbane pywa, grzanky gedzøcz 1433—8 *AKPr* II s. XXXII; Grzanką crustulam (tolle... pancs..., azymos et crustulam absque fermento, quae conspersa sit oleo Ex 29, 2) 1471 *MPKJ* V 19.

Grządka *'drążek (np. na wieszanie odzieży), pertica (e. g. vestes suspendendas apta)'*: Pertica vlg. grządka: ibi enim vestimentum tuum reponitur, nec ab igne, nec pluuiis, nec a vermibus destruetur XV *med. R* XXIV 367.

(Grzbiet) Chrzbiet, Chrzebiet, Chrzebt, Chrzybiet, Grzebiet, Grzebt, Krzebiet, Krzebt *formy*: *n. sg.* chrzybiet *ca* 1500 *Erz* 8; ~ *g. sg.* chrzebta *Fl* i *Pul* 67, 14; ~ *ac. sg.* chrzbiet *BZ* Ex 33, 23. II Par 29, 6, *Pul* 68, 28. 80, 6. Ez 20; chrzybiet *Rozm* 701; chrzebt XV *med. SKJ* V 266; chrzebiet *Fl* 68, 28, *BZ* Deut 33, 11; krzebiet 1478 *Czrs* s. LXXXVI; grzebt *Rozm* 750; grzebiet *Rozm* 710; ~ *i. sg.* chrzebtem XV *med. SKJ* V 266, 1476 *AKLit* III 108; krzeptem *Rozm* 819; krzebietem *Rozm* 821; grzebietem *Rozm* 820; ~ *l. sg.* (na) chrzebcie *Fl* i *Pul* 65, 10. 128, 3; chrzybcie *ca* 1500 *Erz* 8; chrzbiecie 1498 *AGZ* XV 360; grzebiecie *Rozm* 819.

Znaczenie: *'tylna część tułowia od karku do krzyżów, plecy, dorsum, tergum'*: Poloszil ies zamøty na chrzepcze naszem (in dorso nostro) *Fl* 65, 10, *sim. Pul*; Poczmeni bødzcze oczi gich, bichø ne widzeli, a chrzebet (*Pul*: chrzbyet) gich zawszdi zkrziw (dorsum eorum semper incurva) *Fl* 68, 28; Na chrzebcze (*Pul*: chrzepcze) mogem kowały sø grzeszny (supra dorsum meum fabricaverunt peccatores) *Fl* 128, 3; Alle ty wytargl gesz dvszø moyø, aby ne zghynala, porzvczyl za *chirzybet (*Pul*: chrzbiet, *SKJ* V 266: chrzebth) twoy wszytky grzechy moge (proiecisti post tergum tuum omnia peccata mea Is 38, 17) *Fl* Ez 11; Christus in cruce pendens, dorso, chrzebthem, pendebat ad orientem XV *med. SKJ* V 266; Uszrzysz chrzbyet moy (videbis posteriora mea), alye oblyczya mego wydzyecz nye *boodzyesz moocz *BZ* Ex 33, 23; Ran chrzebyet nyeprziyaczol gego (percute dorsa inimicorum eius) *BZ* Deut 33, 11; Odwrocyly twarzi ot stanu pana boga naszego y obrocyly gemu chrzbyet (praebuerunt dorsum) *BZ* II Par 29, 6; Chrzeptem *dorstitenus 1476 *AKLit* III 108; Jaco ya nye sbil Mikolaya gwalthem anym yemu zadał ozmy ran, czthyrzech synych za crzebyeth et czth⟨y⟩rzech othworzysthych, krwawich 1478 *Czrs* s. LXXXVI; Intulisti sibi violenter in capite ipsius quatuor vulnera cruenta al. krwave et quinque livida al. szynyc in dorso ipsius al. na chrzbyeczye 1498 *AGZ* XV 360; Odwroczyl od brzemyon chrzbyet yego (divertit ab oneribus dorsum eius) *Pul* 80, 6; Chrzybyeth dorsum *ca* 1500 *Erz* 8; Ną chrzypczye garb gibbus *ib.*; A ony nathychmyast vzyavschy y (*leg.* ji) y zvyązały yemv rącze opak na chrzybyet *Rozm* 701; A vzryavschy rące mylego Iesucrista y zvyazały y opak na grzyebyeth *Rozm* 710; Yego svyate rączc zvyązały opak na grzebth *Rozm* 750; Czczyenye o tem, yako odvyazawschy y (*leg.* ji) y obroczyly krzeptem ku slupv. Gdyz y tako okruthnye... vbyczovaly na grzebyeczye..., odvyazaly gy od slupa a obroczyvschy gy grzebyetem ku slupv y vzyąły yemv rączc opak *Rozm* 819—20; O tem, yako vtore byczovaly mylego Iesusza obroczyvschy gy krzebyetem *Rozm* 821; ~ Acz spacz bødzecze medzi dwema zaconoma, perze goløbe posrzebrzone a posladcowe chrzepta iego w bladosci zlota (si dormiatis inter medios cleros, pennae columbae deargentatae et posteriora dorsi eius in pallore auri) *Fl* 67, 14, *sim. Pul.*

(Grzbietowy) Chrzebtowy, Chrzybtowy 1. (*o skórach, de pellibus*) *'ze grzbietu pochodzący, de dorso detractus'*: Pelliceam bonam [...] aspergelinam al. vyewyorkovi, chrzeptovi 1461 *ZapWarsz* nr 1015.

2. *'pozostający w związku z kręgosłupem, qui ad ossium spinam pertinet, qui spinae est'*: **a.** chrzybtowa kość *'kręgosłup, kość pacierzawa, spina'*: Spina czyerznye vel chrzyptovą koscz,

zylą vel lopąthką *ca* 1500 *Erz* 8. ~ **b.** zwono chrzybtowe *'kręg kręgosłupa, spondylus, vertebra'*: Svono chrzypthove spondile *ca* 1500 *Erz* 8. ~ **c.** chrzybtowa żyła, żyła chrzebtowa *'rdzeń kręgowy, mlecz pacierzowy, medulla spinalis'*: Obroczyl yesm szye w ubostwe moyem, gdy szye skurcza zyla chrzeptowa (dum configitur spina, *Fl*: gdi se siydze tarn) *Pul* 31, 4; Chrzyptowa zyla supina dorsi XV *p. post. PF* V 30; Spina czyerznye vel chrzyptovą koscz, zylą vel lopąthką *ca* 1500 *Erz* 8.

Grzebienie *cf.* **Grzybienie**

Grzebiet *cf.* **Grzbiet**

Grzebło 1. *'zgrzeblo, żelazne narzędzie do czesania i czyszczenia koni, strigilis, qua equi pecti ac purgari solent'*: Pro frigilibus al. *crzebla pro expedicione IV grossos 1393 *MMAe* XV 159; Emi strigile al. grzeblo 1461 *AKH* XI 487; Schropą vel grzeblo strigilis *ca* 1500 *Erz* 21.

2. *'ożóg, drewniane narzędzie do wygarniania żaru z pieca chlebowego, pertica, instrumentum ligneum, quo favilla ardens e furno verritur'*: Grzeblo tractula 1437 *Wisl* nr 228, s. 89.

Grzebolucha *zool. 'jaskółka brzegówka, Cotyle riparia Boie.'*: Grzebolucha standiola *ca* 1455 *JA* XIV 495.

Grzeboluszka *zool. 'jaskółka brzegówka, Cotyle riparia Boie.'*: Grzeboluszka al. graboluch vel graboluszk ascalaphus 1457 *PF* V 14.

Grzebt *cf.* **Grzbiet**

Grzebyk *'gwoździk, kołek, clavus, baculus'*: Grzebicowye a. gozdziky saltus (aedificavit quoque domum saltus Libani centum cubitorum longitudinis et quinquaginta cubitorum latitudinis III Reg 7, 2) 1471 *MPKJ* V 44. ~ *Wyraz polski niezgodny z odpowiednim miejscem Biblii: do dwuznacznego* goździk *'mały las'; mały gwóźdź' dodał kopista mamotrektu wyraz* grzebyk, *synonim 'małego gwoździa', gdy w Biblii chodzi o 'las'.*

Grzech *formy*: *n. sg.* grzech *Fl* i *Pul* 9, 38. 50, 4, XV *in. R* XXIV 70, *etc.*; grzek XV *med. SKJ* I 53; ~ *g. sg.* grzecha *Ksw* cr 20, *Gn* 14b. 172a. 184b. gl. 70b, *Fl* I Prol 13. 31, 2, *Fl* i *Pul* 18, 14. 50, 3, *Dek* I 7. V 4, *ca* 1420 *R* XXIV 83, 1424 *Msza* III s. 63, *sim.* VI. VII, *Sul* 44. 53, *Gloger, etc.*; grzechu *Gn* gl. 70b. ap. 1b. 2a, *Dek* I 6. 8. II 1. 3. III 2—8. 10—18. 20. 22. 25—31. V 1—3. VI, 1413—4 *Msza* I s. 263, *sim.* VIII, 1438 *R* XXII 351, *Sul* 42, XV *p. pr. PF* IV 615, XV *med. R* XXV 159, XV *med. SKJ* I 83. 100, *BZ* Gen 50, 17, *etc.*; ~ *d. sg.* grzechu XV *med. SKJ* I 100, *BZ* III Reg 21, 22. 22, 53. IV Reg 17, 21, *Dzial* 1, *SkargaWroc* w. 37, *Rozm* 195. 631; grzechowi *Fl* i *Pul* 24, 12, XV *med. SKJ* I 100, XV *med. Zab* 524, *BZ* Lev 5, 3. Tob 4, 6, *MW* 13a, *Rozm* 198. 473. 611; ~ *ac. sg.* grzech *Fl* i *Pul* 37, 19, *ca* 1420 *R* XXIV 86, *Sul* 53. 87, *etc.*; ~ *i. sg.* grzechem 1484 *Reg* 724, XV *p. post. BiblWarsz* 1866 I 316, XV *ex. PF* V 103; ~ *l. sg.* (w) grzesze *Sul* 69, XV *med. R* XXII 243, XV *med. SKJ* I 93, *BZ* Num 27, 3. Jos 7, 15. IV Reg 14, 6. I Esdr 9, 15. II Esdr 8, 77, *Pul* 31, 2, *Rozm* 44. 182. 289. 423. 472. 550. 629. 690; grzechu *Gn* 172a, 1413—4 *JA* XIV 502, *ca* 1428 *PF* I 496, 1444 *PF* V 37, XV *p. pr. R* XVI 323, XV *med. R* XXII 243, *OrtKal* 143, *OrtMac* 71, *De morte* w. 264, XV *p. post. PF* I 201, *Rozm* 585; ~ *n. pl.* grzechy *Fl* i *Pul* 31, 1, *Sul* 42, 1471 *MPKJ* V 133, *Rozm* 293. 830; ~ *g. pl.* grzechow *Ksw* cr 3. 20, *Gn* 14a. 14b. 175b, *Fl* I Prol 7, *Fl* i *Pul* 24, 7, *etc.*; ~ *d. pl.* grzechom *Gn* ap. 1a, *Fl* i *Pul* 77, 42. 78, 9, *Wierzę* 4—7. 14. 17. 18, *Bogur* F, *ca* 1420 *R* XXIV 81, *etc.*; ~ *ac. pl.* grzechy *Ksw* cr 17, *Gn* 11a. 14b. 172b, *Fl* i *Pul* 84, 2, *Spow* 3. 5. 6, *ca* 1420 *R* XXIV 79, *etc.*; ~ *i. pl.* grzechy *Ksw* cr 13. 18, *Gn* 175b, *Spow* 1. 5. 6, *BZ* Tob 3, 3, *Pul* 64, 3, *Naw* 141; ~ *l. pl.* (w) grzeszech *Ksw* br 13. bv 3, *Gn* 14a, *Fl* i *Pul* 67, 23. 140, 4, *Sul* 9, *BZ* Jos 6, 18. III Reg 15, 26. 16, 19, 1475 *R* XXV 127, *SkargaPloc* w. 56, *Rozm* 663; grzechoch *BZ* III Reg 15, 3. IV Reg 17, 22, *MW* 100a, *Rozm* 472.

Znaczenia: **1.** *'przekroczenie przepisów, legis violatio, crimen, peccatum, delictum, vitium, culpa'*: **a.** *religijno-etycznych*: Spøcy sø, gis sø v greseh zapecclaiø *Ksw* br 13, *sim. ib.* bv 3; Sbaui l⟨ud swoj od⟩ uclikih grehow *Ksw* cr 3; Znamonuie sø si⟨rce⟩ taynimy grehy scalano *Ksw* cr 13; Za grehi *Ksw* cr 17; Ktorimy grehi tuorcha suego na gnew pouabil *Ksw* cr 18; Sirce iego iemu doracy, yzbi greha ostal, suogih grehow sirdecne zaloual *Ksw* cr 20; *Dagny chwalø... Xpoui... proszøcz go, abi... nasze grechy othpusczyl nam *Gn* 11a; Bichom *szo nauczyly svich grzec⟨h⟩of spouedacz *Gn* 14a, *sim. ib.* 14b. 175b; Isbichom szø f nasich *grzechech oczuczyly *Gn* 14a; A gednocz szø gest on swich g⟨rz⟩echof byl spouedzal *Gn* 14a; Ysze szø gest ona vele grechof bila dopuscyla *Gn* 14b; Maria Magdolana gest szø ona bila g⟨rz⟩echa dopuscila *Gn* 14b; A sfwe grzechy gest ona... bila pouedala *Gn* 14b; Varugmis szø g⟨rz⟩echa *Gn* 172a; Sdruczmy szebe (*leg.* z siebie) starø skorø, tocz gest stare grzechy *Gn* 172b; Abiscze go vy... grzechy vøcze ne *gnoualy *Gn* 175b; Abichom my... Xpoui... presz grzecha tako sluszyly *Gn* 184b; Gdiscy... Xc cloueka czudne stworzy, tymcy sø richłe

grechu dopuscy excedunt contra deum in peccando *Gn* gł. 70b; Racz nam dacz... grzechom odpusczenye *Gn* ap. 1a; Proszczyę pana boga za nyewyasthy..., aby em (*leg.* jem)... raczyl dacz porodzyczy przesz grzechv y przesz nyemoczy *Gn* ap. 1b; Ode wszech grzechow trozka iest (ab omnibus peccatis cura est) *Fl* I Prol 7; Ne mosze grzecha strogicz (non potest crimen operari) *ib.* 13; Szukan bødze grzech iego (quaeretur peccatum illins), a ne nalezon bødze *Fl* 9, 38, *sim. Pul*; Ocziszczon bødø od grzecha silnego (a delicto maximo) *Fl* 18, 14, *sim. Pul*; Grzechow mlodosci moiey... ne pomny (delicta iuventutis meae... ne memineris) *Fl* 24, 7, *sim. Pul*; Gospodne, smiluiesz se grzechowi memu (peccato meo) *Fl* 24, 12, *sim. Pul*; Blogoslaweni..., gichsze pocriczi sø grzechi (quorum tecta sunt peccata) *Fl* 31, 1, *sim. Pul*; Blogóslawoni møsz, iemusz ne poloszil bog grzecha (cui non imputavit dominus peccatum, *Pul*: yegosz nye wynowal bog w grzesze) *Fl* 31, 2; Mislicz bødø za moy grzech (pro peccato meo) *Fl* 37, 19, *sim. Pul*; Od grzecha mego (a peccato meo) oczisci me, bo... grzech moy (peccatum meum) przeciwo mne iest zawszdi *Fl* 50, 3—4, *sim. Pul*, *KartŚwidz*; Bog zlame... wirzch wlosa chodzøczich w grzeszech swogich (in delictis suis) *Fl* 67, 23, *sim. Pul*; *Slutuioczi bødze grzechom gich (peccatis eorum) *Fl* 77, 42, *sim. Pul*; Miloscziw bødz grzechom naszim (peccatis nostris) *Fl* 78, 9, *sim. Pul*; Zakril ies wszistky grzechi gich (omnia peccata eorum) *Fl* 84, 2, *sim. Pul*; Ne spusczay sercza mego we slowa lycboty na omolwene wymolw⟨ieni⟩a grzesznich w grzeszech (in peccatis) *Fl* 140, 4, *sim. Pul*; Werzø w... othpwszczene grzechow (credo in... remissionem peccatorum, *Wierzę* 4—7. 14. 17. 18: grzechom, 11: *gizechey, 16: *grzechum) *Wierzę* 1. 3. 8—10. 12; Czøstom si⟨e⟩ ne gneual mich grzechow, czosm sse gich dopuszczil *Spow* 2; Davam szya vynyen bogv *wszechmogocemv s pyączy szmysłow czyala mego grzessnego, czom szgrzessyl... czvdze grzechy *opravyayvcz *Spow* 3. 5; Jusz nam czasz... grzechow (*Bogur* F: grzyechom) szy⟨ę⟩ kayaczy *Bogur* C—E; Szcruszene a bolene za grzechi *ca* 1420 *R* XXIV 79; Othpuszczene grzechom w milego Jhesu *ib.* 81; Day..., aby... od grzecha (*Msza* I. VIII: grzechu) bylybychoom wolny (a peccato simus semper liberi) 1424 *Msza* III s. 63, *sim.* VI. VII; Grzechow excessus *ca* 1428 *PF* I 489; Godw⟨j⟩my nye... w quaszye szlosezy y grzechu (in fermento malitiae et nequitiae I Cor 5, 8) 1438 *R* XXII 351; Sz przyczyni grzechu exigentibus culpis XV *p. pr. PF* IV 615; Nyczs nye oslepy richley iako nyeczystota..., aczby teesz kromye grzecha sye stalo *Gloger*; Gisch schą w zeli grzechow dopusczonich, bądą vczescheni otpusczenim gich XV *med. R* XXII 238; Grzechom kąblanyė gest proznowanye *ib.* 241; Czwarte gest twardoscz pokuti za grzechi strogenye *ib.*; Czlowyek boga wydzecz any gego prawdi rozumyecz nye moze, gen gest w grzesche *ib.* 243; Quid iubet seu vult pater noster, ut a peccatis mox destitamus... vlg. abychom grzechow *nyatychmyasth ostaly *ib.* 321; Vynna grzechu rea culpe XV *med. R* XXV 159; A wschakoz w tem nye yestem vsprawyedlywyon, bo sznadz moze bycz we mnye grzek (*R* XXV 163: grzech) non ideo me iustum puto, quia in me potest esse pecatum, quod nescio XV *med. SKJ* I 53; Grzechom vmarwschy, zywmy podlug Cristusza, yen nasz od grzechv vsprawyedlywyl peccatis mortui, iusticie viuamus, cuius liuore sanati estis (I Pet 2, 24) *ib.* 83; Genze gest vmarl grzechowy na krzyszv, yvz vsprawyedlywyon gest od grzechv qui enim mortuus est, iustificatus est a peccato (Rom 6, 7) *ib.* 100; Paknyą aczeszmy vmarly grzechv yaco Cristus si ita mortui sumus peccato sicut et Cristus (si autem mortui sumus cum Christo Rom 6,8) *ib.*; Wspomynacz na grzech memorari culpam XV *med. SKJ* V 266; Sextum peccatum est contra spiritum sanctum finalis penitencia, id est nye przestącz grzecha asz do szmyrczy XV *med. ZasWyd* 255v; Sklonyenye kv grzechowy fomes peccati XV *med. Zab* 524; Vbacz grzechow ssiedm bycz... Czlowiek ty grzechy pelnyączy bogv iest barzo smyerdząci *ca* 1450 *PamLit* IX 319; Abi zapomnyal sgrzeszenya... a grzechu y sloszczy (peccati atque malitiae) *BZ* Gen 50, 17; Podlyøsze grzechowy (subiacebit delicto) *BZ* Lev 5, 3; Ale w swem grzesze vmarl iest (in peccato suo mortuus est) *BZ* Num 27, 3, *sim. ib.* IV Reg 14, 6; Wszistczi stanowye israhelsci nye *bødo w grzesech zasmøczeni (sub peccato sint atque turbentur) *BZ* Jos 6, 18; Ktoriszkole w tem grzesze naleszon bødze (in hoc facinore fuerit deprehensus), spalon bødze ognyem *ib.* 7, 15; Chodzil po wszech grzechoch (in omnibus peccatis) oczcza swego *BZ* III Reg 15, 3; Chodzil... po grzeszech gego (in peccatis eius) *ib.* 15, 26; Vmarl w swich grzeszech (in peccatis suis) *ib.* 16, 19; Ku grzechnsz przywyodl Israhel (peccare fecisti Israel) *ib.* 21, 22, *sim. ib.* 22, 53. IV Reg 17, 21; Y chodzily sinowye israhelsci we wszelkich grzechoch (in universis peccatis) Ieroboamowich *BZ* IV Reg 17, 22; Przed tobø gesmi w grzesze naszem (in delicto nostro) *BZ* I Esdr 9, 15, *sim. ib.* II Esdr 8, 77; Boze moy,

... nye mscy syø nad mimy grzechi (de peccatis meis) *BZ* Tob 3, 3; A chovay syø, abi grzechovy nygdi nye pozwolyl (et cave, ne aliquando peccato consentias) *ib.* 4, 6; Panye,... sbaw mya... od wszech slosczy grzechow moych (ab omnibus iniquitatibus meis) 1456 *Msza* VI s. 264; Ale przyrodzenye czlowiecze rychley syą sklony... kv grzechv (naturaque humana facilius labitur ad delicta), nysz... kv bogv *Dział* 1; Grechow viciorum 1461—7 *Serm* 90r; Ot neczistosczi grzechow a contagio *ib.* 92 r; Yasz sze oczysczywszi ot grzechow que se purificauit a viciis *ib.* 93r; W woni a luboszci tego *grzechø in fetore *ib.* 97v; W grzechv szya luczkyem kocham *De morte* w. 264; Grzech pyaculum (quia nunquam tantum nefas, et tam grande piaculum factum est in Israel Jud 20, 6) 1471 *MPKJ* V 34; Oschiadły uasch grzechy circumstans, i. e. ex omnibus partibus stans (Hebr 12, 1) *ib.* 133; Jan... gy... zlosthliwimi slowmi omovil, vpadaiø w grzech wlaczanya (*leg.* uwłaczania) 1474 *Zab* 540; W grzesech szywącz peccatrice vivens 1475 *R* XXV 127; Raczi, panie, tego dnya przes grzechu nas zachowacz *MW* 11a; Iam spal w grzechoch y trwal w zloszczach *MW* 100a; Grzechi (*Fl*: dopuszczena) kto zrozumye (delicta quis intelligit)? *Pul* 18, 13; Kristus przes grzecha za grzeszne sødzon *Pul* 50 arg.; Nad grzechy nasszymy (*Fl*: ne w miloszczach naszich) ty szye smyluyesz (impietatibus nostris tu propitiaberis) *Pul* 64, 3; Y napomyna wszystek lyud wyerny grzechom rozdrzeszony *Pul* 117 arg.; Cantica... Ezechiela proroka o pokutuyøczych grzech *Pul* Ez arg.; A thy mnye..., na dvschy y na czyelye pokalaney grzechy, szyna thwego mylosznego raczyl dacz *Naw* 141; O duszyco, ... tanyesz szya dyablv przedala, yszesz szya w grzeschech kochala (*SkargaWroc* w. 37: gdysz kv grzechv vola zla brala) *SkargaPloc* w. 56; Gdy grzech panował wasz cum enim servi essetis peccati XV *p. post. AKH* VI 445; Grzechem uszscaradczony vicio deformatus XV *p. post. BiblWarsz* 1866 I 316; Za szwe grzechi pyeklo kupyą XV *ex. MacDod* 136; Szklon vszy mylosyerdzya tvego..., aby raczyl mnye vyyącz sz grzechv koszdego XV *ex. SKJ* I 151; Maria Magdalena..., gdi grzechow ostala, boza myloscz otrzymala *ib.* 152; Maria,... modl sza za moye grzechy XV *ex. Zab* 215; Dzyeczyą krzyczalo, za grzechy luczskye plakalo *De nativ* w. 30; Magdalena noski (*leg.* nożki) boskie czalowala, ... bo v nych grzechom odpvszczenie wzięla *ca* 1500 *SlOcc* XII 163; Thacz (*sc.* dziewica) ... nye bądzye pokalyana zadnym zakaleni grzecha *Rozm* 3; Byla... vyelyką nyeprzyaczyolka wschem grzechom (vitiorum omnium fuit inimica) *Rozm* 18; Przyvyedly nasz, sve dzyeczy, kv grzechv, a przeto ya chczyalem szye tego grzecha chovacz nyevynyen (per transgressionem suam peccatum inducentes, ab hoc autem me peccato volebam temperare) *Rozm* 34—5; Zastarzal szye v grzesche *Rozm* 44; Ny yednego znamyenya grzechv nye vkazalo szye na nyey *Rozm* 59; Acz yest ve mnye ktory zakal albo ktory grzech? *Rozm* 60; Bo ye vvodzysch v grzech (nam seducis ipsos in delictum) *Rozm* 137; A nalyezonly v ktorem grzesche (in peccatis), odpądzyly od szyebye *Rozm* 182; Dyabel chodzyl kvschącz, azaby y mogl naklonycz kv grzechv (si posset eum deiicere in peccatum) *Rozm* 195; Mnymayącz, yschby szye przyklonyl boyasznya kv grzechovy (timore mortis putans eum deiicere) *Rozm* 198; Vmarlych, czvsch w grzesze (in peccatis scilicet), nyechay pogrzescz ych vmarle *Rozm* 289; Odpvszczony bądzczye tvoye grzechy (dimittuntur tibi peccata tua Mat 9, 5) *Rozm* 293; Kaplany sobothy v kosczyelye sobotą poruschą, a są przez grzecha (sine crimine sunt Mat 12, 5)? *Rozm* 325; Syn czlovyeczy... zbyerze wschytky grzechy (colligent... omnia scandala Mat 13, 41) y wschytky lychothy *Rozm* 341; V grzeschezesz szye wschystek vrodzyl (in peccatis natus es totus Jo 9, 34) *Rozm* 423; Bysczye byly slyepy, ny myelybysczye grzecha (non haberetis peccatum Jo 9, 41) *Rozm* 425; Ktory myedzy vamy yest przez grzechv (sine peccato Jo 8, 7) *Rozm* 465; Vy schvkaczye myą vbycz, a vaschem (*leg.* w waszem) grzesche zemrzeczye (in peccato vestro moriemini Jo 8, 21) *Rozm* 472; Zemrzeczye vaszych (*leg.* w waszych) grzechoch, bo nye bądzyeczyely vyerzycz, yzem ya, vmrzeczye vaschym (*leg.* w waszym) grzesze (moriemini in peccatis vestris,... moriemini in peccato vestro Jo 8, 24) *Rozm* 472; Vschelky, ktory sluzy grzechovy, ten yest sluga grzecha (omnis, qui facit peccatum, servus est peccati Jo 8, 34) *Rozm* 473; Iudaschv, ... yest grzech ossobny..., to yest lakomstvo a skąposcz *Rozm* 515; Nykt ny ma zyavyacz grzecha tayemnego svego blyznego *Rozm* 549; Iudaschv,... thy yesz v czyemnoszczy grzechow polozon... Czemv czyaskoszczy tvego grzecha nye obaczysch..., a posnany v grzesche sromacz szye nye chczesch? *Rozm* 550; Yen czyebye odkupycz przyschedl przedanego w grzech *Rozm* 550; Kristus byl przez yadu grzecha y *zsgloby *Rozm* 603; Svavolya... vschemv grzechovy yest poczathek *Rozm* 611; O zakamyely v grzesche! *Rozm* 629; Roznoscz yest myedzy drogą ku bogv, a myedzy drogą ku

grzechu... Droga ku grzechu yest nyektore vpadnyenye *Rozm* 631; Yvz barzo zakamyely v ⟨g⟩rzeschech *Rozm* 663; Bo ⟨k⟩to lezy v grzesche, daye pomnozenye grzechom, alboz kto malych grzechov czeka, vpadnye vyąthsche (*leg.* w więtsze) *Rozm* 690; O kxyaza zlosczyve, pelne grzechov y vschytkey lychothy! *Rozm* 727; Sluchayczye... synovye grzecha! *Rozm* 740; To czynyl nye prze myloscz bozą, alye prze czyaskosez grzecha *Rozm* 759; Baranek bozy... przyął na szye grzechy svyeczke *Rozm* 802; Prze odpusczenye grzechow yest czyrpyal, ktore grzechy czlovyeka... kolyącz vyączey nyzly czyrnye *Rozm* 830; ~ grzech cielesny, cielestny, cielny, nieczysty, niemy, smyslny, sprosny, szkarady '*naruszenie przepisów etyki seksualnej, crimen incesti*': Fsakocz sø celnego grecha nigdy ne gest dopuscila et tamen peccatum non commisit *Gn* gl. 70b; Nye stroy grzechu (*Dek* I 7. V 4: grzecha, III 1: chrzecha) nyeczysthego (*Dek* VI: grzechu czelesznego) *Dek* I 6. 8. II 1. 3. III 2—8. 10—18. 20. 22. 25—31. V 1—3; Czom szgrzeszyl pyaczya szmyszlnymy grzechy mego grzesznego czyala *Spaw* 6; Na syercza wiczisczyenye czworga trzeba: napyrwey caszdi grzech czyelni y duschni wyerną spowyedzyą wirzuczicz XV *med. R* XXII 243; Grzechom celestnym peccatis carnalibus (exhibuistis membra vestra servire immunditiae Rom 6, 19) XV *med. SKJ* I 101; Ktos bi spal sz nyewyastø swø, oba vmrzeta, boszta grzech skaradi vcinila (quia scelus operati sunt) *BZ* Lev 20, 12; Grzech sproschny scelus, grzech nyemy nephas (qui supra uxorem filiam duxerit matrem eius, scelus operatus est. Vivus ardebit cum eis, nec permanebit tantum nefas in medio vestri Lev 20, 14) 1471 *MPKJ* V 23; Ya czyebye chlyebye zywy... przyyala, yzbych szye vyączey nyeczysthym grzechom nye wzdawala *Naw* 102; ~ '*perwersyjne naruszenie etyki seksualnej, crimen incesti, quod cantra naturam est*': Ktos bi spal z samczem sløczenim zenskim, oba vcinilasta nyemy grzech (uterque operatus est nefas) *BZ* Lev 20, 13; ~ grzech ciężki, śmiertelny, śmiertny: Alle kako my ten tho boszy dar chouamy, gdis szø ssmerthnego grzecha dopusczamy *Gn* 172a; Prosz pana boga..., ysby nasz... raczyl zachowacz od... grzechv szmyerthelnego *Gn* ap. 2a; Szpowadami szø..., yszeszmi szgrzeszili szedmø szmerthnimi grzechi *Spow* 1. 5. 6; Kaiø sse teze, izem sse dopusczil sedm smertnich grzechow *Spow* 2—4; Prossza svego stvorzyczyela,... yszby mya nye ssvdzyl podlvg mych sloscy y czyaskych grzechow (*Spow* 5: czyanszkosczy grzechow) *Spow* 3; Ny geden grzeschni, gen gest w smyertnem grzechu, nye gest spocoyni XV *med. R* XXII 243; Przeczіwo calisdey (*sc.* rzeczy) grzech smyertni ossobnye boyuge *ib.* 248; W grzesche w szmerthnem manet in morte (I Jo 3, 14) XV *med. SKJ* I 93; Abi nye cinili grzecha smycrtelnego (nec committant peccatum mortiferum) *BZ* Num 18, 22; Raczi dacz, abi w ten dzen... ku zadnemu nye sklonilibiszmi se szmiertelnemu grzechowi *MW* 13a; Braczya... nyc ssą povynny tho dzyelaczi pod smyerthelnym grzechem (ad mortalem culpam) 1484 *Reg* 724; Sczycz nasz od grzechv szmyerthelnego *Naw* 157; Pylaczye,... ktory mnye tobye podal, vyathschy smyerthny grzech ma (maius peccatum habet Jo 19, 11), ale thy tez prav bycz uye mozesch, aby grzecha nye myal... Grzech masch ssmyertny *Rozm* 847; ~ grzech głowny: Pyrwszy pycha yest grzech glowny *ca* 1500 *SlOcc* XII 159; ~ grzech pir(z)worodny, pirwy, przyrodzony: *Wznøthrzni grzech peccatum originale XV *in. R* XXIV 70; Prze przyrodzonego grzecha *ca* 1420 *R* XXIV 83; Pirzuorodni grzech peccatum originale 1444 *R* XXIII 308; Falschywye, nyedobrze mowyą, ktorzy czudną panną mazą pyrwym grzechem nye zmazaną XV *ex. PF* V 103; Dzyevycza Marya v zyvoczye svey mathky byla posvyączona y oczystczona przez dvcha svyątego od przyrodzonego grzechu (ab originali peccato)... Dvch svyąthy... osvyczyl yą a tako oczyszczyl od pyrvorodnego y nyeczystego grzechv (a contagiis et originali peccato) *Razm* 9; Bom szye narodzyl przez grzechv pyrvorodnego (ego sum absque labe natus) rodzaya czlovyeczego *Rozm* 167; ~ grzech powszechny, powszedni: Davam szyą vynyen panv bogv mylemv ze wszythkych grzechow mogych szmyerthelnych, powszednych, yawnych, thayemnych, zapamyanthalych *Spow* 5. 6; Sz malych, powszechnych grzechow nyepowszechny XV *p. post. PF* III 287; ~ grzech zakonny, żydowski '*grzech przeciwko prawu żydowskiemu*': Grzech yego (*sc.* Jezusa) nye yesth zydovsky,... ale yego grzech yest znamyenyty, bo szye krolem czyny *Rozm* 774; Gdyz gy pomavyaczye o grzech zakonny, yzby szye synem bozym czynyl..., vezmyczy⟨e⟩sch y vy, vkrzyzvyczyesch y podlug zakona vaschego *Rozm* 790.

b. *prawnych* '*przestępstwo, zbrodnia, crimen, scelus*': Myanowanye zachoczcze w grzeszchech nye ma myesczcza (nominatio in delictis non vendicat sibi locum) *Sul* 9; Cząstokrocz... slosthnykow grzechy ostayą nye ponisczone (maleficorum crimina remanent impunita) *Sul* 42; Vstawyamy, aby obwynyeny s grzechv zaszyenya (accusati de crimine incendii)... s prawą

...czągnyeny bily *ib.*; Gdiby kthori rycerzs..., gemvsz kthora vyna slodzeyska nygdi nye byla w sządze rvszona, s grzecha slodzcyskego alybo lotrowskego byl obvynyon (de crimine furti aut latrocinii accusetur), slvszne bącz gemv... vlostną przyszągą... szą oczyszczicz *Sul* 44; Prawo... brathoglowstwo y gynsze vkrvthne grzechy cząsko niszczy (lex... saeva crimina graviter puniat) *Sul* 49; Gdysz slodzeystwa... prze wyelgoscz grzecha (*Dzial* 45: dla wyny) a prze szadanye alybo łąkanye mąky za grzech dopvsczony vlozoney przes slostnyky... nyegdy... skrytha bywayą (furta... propter saevitatem criminis et... formidationem poenae pro delicto commisso opponendae... occultantur) *Sul* 53; Nyszlyby oczecz sz vyny synowey... vczasthny[ą]czą ('uczestnicząc') w grzesze ganyebnem (*Dzial* 60: w... zlem vczynkv) byl vidan (participando in crimine, criminose delatus),... nye moglby szą oczyszczycz *Sul* 69; Gdi xanząn... pomstąn vesmą za gych grzech (princeps... super eo sumeret aliquam vindictam) *Sul* 87; Grzech crimen *ca* 1500 *Erz* 21; ~ Noxa id est mortalis culpa sev pax fracta vlg. glowny grzech *OrtCel* 8, *sim. OrtLel* 234; Glowny grzech noxa *OrtZab* 529.

2. *wyrażenia przysłówkowe*: po grzechu, przez grzech *'niestety, na nieszczęście, proh dolor'*: Alle szø ga po grzechu tego barszo bogø, yszeszmy iusz ten tho dar fszythczy straczyly *Gn* 172a; Po grzechv proh dolor 1413—4 *JA* XIV 502; Proh dolor vlg. przesz grzech *ca* 1420 *R* XXIV 86; Po grzechu proch dolor *ca* 1428 *PF* I 496; Wem, eze wele milich ymasch, a po grzechu na mya nicz nye dbasz 1444 *PF* V 37; Po grzechv proch dolor XV *p. pr. R* XVI 323; Vląkla szye tą pany... y szaszmaczyla szyą, a w them szmathku... y po grzechu nyepamyatałe rzekla ta pany na vczechą temv gosczowy *OrtKal* 143, *sim. OrtMac* 71; Mali Christiani multo gravius punientur *pądą karany a po *grzechu y potampyeny XV *p. post. PF* I 201; Po grzechv ⟨w⟩yaczey prze ymyenye tego svyata czyuymy, nyzly prze zakon albo prze zbavyenye *Rozm* 585.

Grzechowy *'pozostający w związku z grzechem, dotyczący grzechu, qui fit per crimina'*: **a.** *w sensie religijno-etycznym*: Bo othplatha grzechowa vyeczna szmyercz stipendia autem peccati mors XV *p. post. AKH* VI 445; ~ **b.** *w sensie prawnym*: Vstawyamy, aby kylkokrocz w sządze o rzeczy slosczywe, grzechowe (in causis criminalibus)... kto bądącz poswan pana swego... pomyeny, yszby tho vczynil gego kasznyą,... poszwany volen ma othydz... Tho vstawyenye yvsze slozono gest y oprawy⟨o⟩no... vyszszey poth rvbriką o poszwyech, geno tilko o dlvsznych rzeczach, a czso szą sromothy grzechowey nye tyczą, moze bycz dzirzano *Sul* 66.

Grzemieć *cf.* **Grzmieć**

Grzemienie *cf.* **Grzmienie**

Grzeszać *'przekraczać przepisy religijno-etyczne, grzeszyć, leges violare, peccare'*: Grzeschacz, przestampacz prevaricari (noli praevaricari in amicum pecuniam differentem, neque fratrem... auro spreveris Ecclus 7, 20) 1471 *MPKJ* V 79.

Grzeszen *cf.* **Grzeszny**

Grzeszenie *'peccatum, peccati periculum'*: On nye da vpaszcz szerczu memu w myszly nyerzadnye, nogam mem w grzeszenye *MW* 89b.

Grzeszni *cf.* **Grzeszny**

Grzesznica *formy*: *n. sg.* grzesznica *Naw* 118, *Rozm* 319; ~ *d. sg.* grzesznicy *Gloger*; ~ *ac. sg.* grzesznicę *Naw* 36.

Znaczenie: *'peccatrix, quae crimen admittit'*: Ya wøczey dowierzaam pokorney grzesznyczy, nyz pyszneey dzewcze *Gloger*; Badz wolya thwa, yzby... zbawyla mnye grzeschnycza od wschego slego *Naw* 36; Yesu Criste,... przyyay my thego, abych ya grzeschna grzeschnycza mogla przyacz czyebye *Naw* 118; By to byl propheta, vyedzyalby zapravdą, ktora to yest nyevyasta, ktora szye go tyka, bo yest grzeschnycza (quia peccatrix est Luc 7, 39) *Rozm* 319; ~ grzesznica jawna *'grzesznica powszechnie znana, peccatrix communis, quae manifeste peccat'*: Tako nyevyasta, ktora yest byla grzesnycza yavna v myeszye (quae erat in civitate peccatrix Luc 7, 37), wzvyedzyawschy, yze myly Iesus szyedzy za stolem y (*pro* u) Symvna,... począla łzamy yego svyate nogy vmyvacz *Rozm* 319.

Grzesznik *formy*: *n. sg.* grzesznik *Kśw* bv 3, *Fl* i *Pul* 9, 16. 36, 10, 1471 *MPKJ* V 68. 133, *Pul* 9, 25. 36, 22. 38, 2, *Rozm* 308; ~ *g. sg.* grzesznika *Rozm* 406; ~ *n. pl.* grzesznicy *Kśw* br 10, *Fl* 1, 6, *Fl* i *Pul* 10, 2. 57, 3, 1471 *MPKJ* V 131, *MW* 35a, *Pul* 9, 18, *etc.*; ~ *g. pl.* grzesznikow *Fl* 3, 7, *Fl* i *Pul* 7, 10. 36, 42. 83, 11, *MW* 27a, *Rozm* 294. 317. 405; ~ *d. pl.* grzesznikom *ca* 1500 *SprTNW* V 9; ~ *ac. pl.* grzeszniki *Fl* i *Pul* 118, 53, *BZ* I Reg 15, 18, *MW* 38b, *Pul* 10, 7, XV *ex. SKJ* I 144. 145; ~ *v. pl.* grzesznicy XV *ex. PF* V 104, *ca* 1500 *SprTNW* V 9; ~ *i. pl.* grzeszniki *Pul* 27, 3, *ca* 1500 *SprTNW* V 18.

Znaczenie: *'peccator, qui crimina ac scelera admittit'*: Moui ⟨bog⟩ vsemogøcy: Vstan, pocazuiø, iz sø gresnicy ctuoracy *Kśw* br 10; Gresnik ⟨w grzeszech za⟩pecclony jesc iako klodnik u cemnicy scouany *Kśw* bv 3; Prz⟨e⟩to ne wztaiø nemilosciwy w sødze, any grzeszniczy

(*Pul*: grzeszny) w radze prawich (neque peccatores in concilio iustorum) *Fl* 1, 6; Zøbi grzesznicow (*Pul*: grzesznych) starł ies (dentes peccatorum contrivisti) *Fl* 3, 7; Skonczay se zgloba grzesznicow (consumetur nequitia peccatorum) *Fl* 7, 10, *sim. Pul*; W uczinkoch røku swoiu polapon iest grzesznik (comprehensus est peccator) *Fl* 9, 16, *sim. Pul*; Bo owa grzesznicy *naczøgnoli sø łoczyszcze swoie (ecce peccatores intenderunt arcum) *Fl* 10, 2; I ieszcze malutko, esz ne bødze grzesznik (et non erit peccator) *Fl* 36, 10, *sim. Pul*; I pomosze gim gospodzin, y wiwoli ie, y wiyme ie od grzesznicow (a peccatoribus) *Fl* 36, 42, *sim. Pul*; Oddalili sø se grzesznicy od porodzena (alienati sunt peccatores a vulva) *Fl* 57, 3, *sim. Pul*; Wibral iesm odrzucon bicz w domu boga mego wøczey, nisz bidlicz w przebitczech grzesznicow (in tabernaculis peccatorum) *Fl* 83, 11, *sim. Pul*; Pomdlene trzymalo myø sa grzesznyky (pro peccatoribus) zostayøcze zakona twego *Fl* 118, 53, *sim. Pul*; Gydzi a zbyg grzeszнyki Amalechytske (interfice peccatores Amalec) *BZ* I Reg 15, 18; Grzeschnik pestilens (non amat pestilens eum, qui se corripit, nec ad sapientes graditur Prov 15, 12) 1471 *MPKJ* V 68; Schilny grzeschnyczy scelesti (erunt homines seipsos amantes, cupidi, elati, superbi, blasphemi,... ingrati, scelesti II Tim 3, 2) *ib.* 131; Grzeschnik (*war. lub.*: grzesznyk lakotny) profanus (ne quis fornicator, aut profanus ut Esau, qui propter unam escam vendidit primitiva sua Hebr 12, 16) *ib.* 133; Powrozi grzesznykow opletły sø mnie (funes peccatorum circumplexi sunt me Psal 118, 61) *MW* 27a; Mnye oczekowali grzesznyczi (me exspectaverunt peccatores Psal 118, 95) *MW* 35a; I za przestampcze myalem wszitki grzeszniki zemie (praevaricantes reputavi omnes peccatores terrae Psal 118, 119) *MW* 38b; Obroczeny będą grzesznyczy (*Fl*: grzeszni) w pyekyel (convertantur peccatores in infernum) *Pul* 9, 18; Rozgnyewal boga grzesznyk (exacerbavit dominum peccator, *Fl*: grzeszni) *Pul* 9, 25; Dszdzycz będzye na grzesznyky (super peccatores, *Fl*: na grzesznc) szydlo *Pul* 10, 7; By nye yednako mye dal z grzesznyky (cum peccatoribus, *Fl*: s grzesznimi) *Pul* 27, 3; Mycez wygyęły grzesznyczy (gladium evaginaverunt peccatores, *Fl*: grzeszny) *Pul* 36, 14; Bo grzesznyczy zagynø (quia peccatores peribunt) *Pul* 36, 20; Zayem wezmye grzesznyk (mutuabitur peccator, *Fl*: grzeszni), a nye zaplaczy *Pul* 36, 22; Gdy zgynø grzesznyczy (cum perierint peccatores, *Fl*: grzeszny), vsrzisz *Pul* 36, 36; Polozyl yesm strozø vstam moym, gdy yest byl grzesznyk (*Fl*: grzeszni) przeczywo mnye (cum consisteret peccator adversum me) *Pul* 38, 2; Gdy wznydø grzesznyczy (*Fl*: grzeszny) yako szyano (cum exorti fuerint peccatores sicut foenum) y pokazø szye wszystczy, gysz stroyø zloszcz *Pul* 91, 7; Podzczye ku mnye wschyszczy, sprawyedlywy y *grząsznyczy XV *ex. PF* V 104; Jesusz... trzykrocz szye oyczv modlil za wszythky grzesnyky XV *ex. SKJ* I 144; Jesusz... smuthna mathka poczyeszyl, lotra y grzesnyky *ib.* 145; O Maria luthosczyva, bacz grzesznykom mylosczywa *ca* 1500 *SprTNW* V 9; Grzesznyczy, oczy othforzczye, na mathką bozą patrzaycze *ib.*; Jesu, ... nath gresznyky luthosczyvy, day mi dar wycrney luthosczy *ib.* 18; Mnyma[y]czye, aby czy Galyelyanye grze⟨sz⟩nyczy byly (peccatores fuerint Luc 13, 2) v svego ('wszego') svyata albo lyvda galyleyskyego? *Rozm* 373; Poczęły septacz rzekącz, yschby szye do czlovyeka grzesnyka obroczyl (quod ad hominem peccatorem divertisset Luc 19, 7) *Rozm* 406; ~ jawny grzesznik '*poborca podatków i ceł, uważany przez Żydów za szczególnie złego człowieka, zdzierca, vectigolium exactor, publicanus, qui a Judaeis imprimis improbus habebatur*': I przyszły thesz yawny grzesznyczy (*Rozm* 178—9: yavnogrzeschnyczy), czelnykovye (venerunt autem et publicani Luc 3, 12) *EwZam* 298; Kyedy szyedzyal w domv, vyelye yawnych grzeschnykow y ynych grzeschnych lyvdzy przyschlo (multi publicani et peccatores venientes Mat 9, 10) *Rozm* 294; Thomasz a Maczyey iavny grzesznyk (Matthaeus publicanus Mat 10, 3) *Rozm* 308; Ten yest pyenycza vyna a zarlok, yavnych grzeschnykow przyaczyel (publicanorum et peccatorum amicus Mat 11, 19) *Rozm* 317; Czczyenye, yako yavny grzeschnyczy y yny grzesny sluchaly slova mylego Iesusza ... Tedy v ten czasz przyblyzaly szye k nyemv yavny grzeschnyczy y yny grzeschny (appropinquantes ei publicani et peccatores Luc 15, 1) *Rozm* 384; Thu byl yeden na ymyą Zacheusz, a ten byl kxyazą yavnych grzeschnykow (hic princeps erat publicanorum Luc 19, 2) *Rozm* 405; Yavny grzesnyczy y grzesne zony przcydą vasz v krolewstvye nyebyeskym (quia publicani... praecedent vos in regnum dei Mat 21, 31) *Rozm* 454; Yavny grzeschnyczy y grzesne zony vyerzyly yemv (publicani autem... crediderunt ei Mat 21, 32) *ib.*

Grzeszny, Grzeszni *formy*: *n. sg. m.* grzeszen XV *med. R* XXII 237; grzeszny *Kśw* cr 15. 19, *Gn* 1b. 172a. ap. 4b, *Fl* 9, 24. 35, *Słota* w. 112, *etc.*; *f.* grzeszna XV *med. R* XXII 243, *Naw* 106; ~ *g. sg. m.* grzesznego *Kśw* br 34—5. cr 8, *Fl* i *Pul* 9, 38. 35, 12, *etc.*; *f.* grzesznej

Naw 118; *neutr.* grzesznego *Kśw* br 7. bv 37, *Spow* 3—6; grzeszniego *Spow* 8; ~ *d. sg. m.* grzesznemu *Fl* i *Pul* 49, 17. 93, 13. 139, 9, *Spow* 5, *BZ* II Par 6, 39, 1467 *Zab* 447; ~ *ac. sg. m.* grzeszny *Sul* 9, XV *ex. R* XIX 89; grzesznego *Spow* 3, *BZ* Num 16, 22; *f.* grzeszną *Gn* 1b, XV *med. PF* IV 952; *neutr.* grzesznc *Naw* 136, *Rozm* 447; ~ *v. sg. m.* grzeszny *Gn* 5b. 14b. 179b; ~ *i. sg. m.* grzesznym *Spow* 5, 1451 *MacDod* 105, *Rozm* 385; ~ *l. sg. f.* (o) grzesznej *Bogur* C—F; grzeszne *Bogur* B; ~ *n. pl. m.* grzeszni *Gn* 1b. 12a. 178b, *Fl* 36, 36, *Fl* i *Pul* 93, 3, *etc.*; *f.* grzeszne *Rozm* 454; ~ *g. pl. m.* grzesznych *Kśw* av 6, *Fl* i *Pul* 1, 1. 33, 21. 36, 17. 18. 74, 10. 81, 2, *etc.*; ~ *d. pl. m.* grzesznym *Fl* 72, 3, *SalveReg* 14, *Bogur* C, 1424 *Msza* III s. 62, *sim.* IV. VI—VIII, XV *med. R* XXII 247, *etc.*; grzesznem *ca* 1500 *SprTNW* V 10, *Rozm* 265; ~ *ac. pl. m.* grzeszny *Bogur* D; grzeszne *Gn* 177b, *Fl* i *Pul* 105, 19. 138, 18. 144, 21. 146, 6, *Bogur* E, *Sul* 28, *etc.*; grzesznych *Rozm* 294; *f.* grzeszne *Naw* 144; ~ *v. pl. m.* grzeszni *Gn* 11a, *Fl* 9, 17, *Fl* i *Pul* 67, 2. 103, 36, *ca* 1500 *SprTNW* V 13; ~ *i. pl. m.* grzesznymi *Fl* 27, 3, *Zdrow* 16, *Gloger*, *BZ* Tob 4, 18, *MW* 14b, XV *p. post. MacPam* II 352, *Rozm* 294. 599; grzesznemi *Rozm* 373; ~ *l. pl. f.* (o) grzesznych *Sul* 63.

Comporat. d. sg. m. grzeszznieszemu 1453 *R* XXIII 298. ~ *Superlat. n. sg. f.* nagrzeszniejsza *Naw* 129.

Znaczenie: '*pozostający w związku z grzechem, dotyczący grzechu, obciążony grzechami, skłonny do grzechu, qui peccatum attinet, peccatis contaminatus, ad crimen proclivis*': **a.** *w sensie religijno-etycznym*: Vstan! Otkød (*pro* otbød), praui, stadla gresnego! *Kśw* br 7; Surge stadla (*leg.* z stadła) gresnego, propera u lepse s dobrego! *Kśw* bv 37; Ny (*pro* my) greszny chemly (*leg.* chcemli) takesz bycz thamo pouiszeniy, tego my szamy *szobo dostathcicz ne moszemy *Gn* 12a; Tenczy ma bycz swøthy, alle ne greszny *Gn* 172a; Na sznamø tego, iszecz gest on sza nasz g⟨rz⟩eszne møkø cirpal byl *Gn* 177b; Ją,... greszny capłąn, polecząm laszkąm vaszym *dobrodzye szwoye *Gn* ap. 4b; Szwyatha Maria,... modl szye za namy, za grzesznymy *Zdrow* 16; Davam szya vynyen bogv *wszechmogocemv s pyączy szmyslow czyala mego grzessnego *Spow* 3—6; Prossza szobye na pomocz dzyewycze panny Mary..., aby szyą oną raczyla przyczynycz za mną, za grzesznym, do szwego mylego syna *Spow* 5; Boze bancz myłosczyw mnye grzesznemv *ib.*; Nyeczistotha naszego grzesznyego czala..., thego nam szal *Spow* 8; O dwszy, o *grzeyszne (*Bogur* C—F: grzeszney), sam bog peczø yma *Bogur* B; Wszyszczy szwyaczy *przosczye, nam grzesnim (*Bogur* D: nasz grzeszny, E: nas grzeszne) spomosczye *Bogur* C; Slota, greszny sługa twoy *Slota* w. 112; Naam tesz grzesznim sługam twym (nobis quoque peccatoribus famulis tuis)... towariszstwo dacz raczy ss twoymy swątimi apostoli 1424 *Msza* III s. 62, *sim.* IV. VI—VIII; Nye łocz nasz grzesznych oth szyebye *ca* 1440 *R* XXV 220; Wydał szą yaco grzesszny y yaco vbogy 1448 *R* XXIV 351; Miedzi wszemy grzesznymy skvtky nyczs nye oslepy richley iako nyeczystota *Gloger*; Da swe serce roszkr⟨w⟩awycz, chącz gresną duszą wybawycz XV *med. PF* IV 592; Gdi... czlowyek... wspomyenye, esze gest grzeschen, a prze grzechi wschitko czyrpy, natichmyast ma szaloscz XV *med. R* XXII 237; Bo czsso pomoze... tobye gine s sobą gednacz a pocoycz, gdi w t⟨w⟩ey duschi gest walka grzeschna? *ib.* 243; A mowy thu Xpus dwye slowye twardzi⟨e⟩ nam grzeschnim *ib.* 247; Lyudze w tem myeszczye bily barzo greszny a zloszczywy przed gospodzynem (pessimi erant et peccatores coram domino nimis) *BZ* Gen 13, 13; Zagubyszly prze pyøcz, aczczy grzeszne, wszitko myasto? *ib.* 18, 28; A kto gest ten, gen swoge røce podnyesye na mazanego boszego, a nye bødze greszni (et innocens erit)? *BZ* I Reg 26, 9; Odpuscz lyvdu twemu, aczkoly grzesznemv (quamvis peccatori) *BZ* II Par 6, 39; Jesu,... bandz mye grzechnemv myloszczywy, Maczyeyczy geszm grzyeschny 1467 *Zab* 447; Grzeschnym scelestis (vae duplici corde et labiis scelestis Ecclus 2, 14) 1471 *MPKJ* V 78; Raczi prosicz za nami grzesznimi do pana boga naszego *MW* 14b; Yesu,... ya grzeschna proscha czyebye *Naw* 106; Ya czyebye proschą, aby thy ze mnye, z vbogyey, grzeschney, yedyney prawdzywye vczynyl czlowyeka *Naw* 118; Nądznycza ya wschech lyvdzy nagrzeschnyeyscha... myszlią przysthapycz kv szwyathoszczy czyala... Jesucrista *Naw* 129; Zrzadz ve mnye grzeschne czyalo *Now* 136; Raczylesz vydacz szye w grzeschne rącze *Naw* 144; Myły boze, raczy szø smylovacz nad nami grzechsnymi chrzeszczyany XV *p. post. MacPam* II 352; Prosszyl oczczą za grzeszny wyek XV *ex. R* XIX 89; Day my czyalo szyna tvego, bosz go szeslal dla mnye grzesznego XV *ex. SKJ* I 151; Kyedy przydzyem na szath (*leg.* sąd) bozy, thedy nam grzesznem pomoszy *ca* 1500 *SprTNW* V 10; Tu myly Iesus... naucza ye rozmaythem navkam kv zbavyenyv, ktore szye nam grzesnem godza *Rozm* 265; Vzryal grzeschne myasto Ierusalem *Rozm* 447; ~ grzeszna żona '*meretrix*': Yavny

grzesnyczy y grzesne zony (meretrices Mat 21, 31) przeydą vasz v krolewstvye nyebyeskym *Rozm* 454; ~ człowiek grzeszny '*grzesznik, peccator*': Galaa uipraua sø masto pluøcih, to ie neustauichstuo ludy gresnih *Kśw* av 6; Cso nam pres togo nemochnego na lozcu lezøcego znamona? Zauerne nics ynego crome cloueea gresnego ue zlih skutcech prespeuaiøcego *Kśw* br 34—5; Neprüacele, to sø dyably, urocy cloueca gresnego *Kśw* cr 8; K nemuz gdaz clouek gresny rospamø⟨taję...⟩ støpy, tochu sam sebe vspomene *ib.* 15, *sim. ib.* 19; A szaprafdøcz by ten tho clouek byl [b]barszo greszny *Gn* 1b; Pane bosze, proszø ga dzysza greszny clouek thuego miloszerdza, aby my thy raczyl mogø gresznø duszø... osfeczycz *ib.*; Chemly (*leg.* chcemli)... my greszny ludze do tego tho veszela krolefstwa nebeskego prycz *ib.*; Greszni clouecze, chesly thy tho uedzecz? *Gn* 5b, *sim. ib.* 14b. 179b; My, greszny ludze, ne szukagmy szobe na them tho svecze chualy *Gn* 11a, *sim. ib.* 178b; A kakocz ten to sød ludzom gresn⟨y⟩m bødze barso pricry *Gn* gl. 100a; Ty nascha myla rzecznycza, ony thwe mylosczywye oczy k nam grzesznym ludzem obroczy (illos tuos misericordes oculos ad nos converte) *SalveReg* 14; Prossza svego stvorzyczyela..., aby raczyl veyrzecz oczyma svego mylosyerdzya na mya grzesnego czlovyeka *Spow* 3; Jesu,... prze twoya... mąką..., ktora yesz raczyl vezwacz grzeschne ludzy kv thwey myloszczy *Naw* 134; W gnyewye thwogyem nasz grzesnych ludzy nye sznąsz XV *ex. MacDod* 138; Ludzye greszny pokuthvyezye! *ca* 1500 *SprTNW* V 13; Kyedy szyedzyal w domv, vyelye yawnych grzeschnykow y ynych grzeschnych lyvdzy przyschlo (multi publicani et peccatores venientes Mat 9, 10) *Rozm* 294; Kako moze grzesny człovyek (homo peccator Jo 9, 16) [moze] czvda czynycz? *Rozm* 421; ~ grzeszny '*grzesznik, peccator*': Ien... na drodze grzesznich (in via peccatorum) ne stal iest *Fl* 1, 1, *sim. Pul*; Obroczeni bødzcze grzeszni (*Pul*: grzesznyczy) we pkel (convertantur peccatores in infernum) *Fl* 9, 17; Rozgnewal iest boga grzeszni (exacerbavit dominum peccator, *Pul*: grzesznyk) *Fl* 9, 24; Przecz iest rozgnewal grzeszni (*Pul*: zlosny) boga (propter quid irritavit impius deum)? *Fl* 9, 35; Zetrzi ramø grzesznego (contere brachium peccatoris) y zglobliwego *Fl* 9, 38, *sim. Pul, sim. Fl* i *Pul* 35, 12; Bi pospolu ne dal s grzesznimi (cum peccatoribus, *Pul*: z grzesznyky) *Fl* 27, 3; Smercz grzesznich (mors peccatorum) nagorsza *Fl* 33, 21, *sim. Pul*; Lepey iest malutko prawemu, nad grzesznich bogaczstw wela (super divitias peccatorum multas) *Fl* 36, 17, *sim. Pul*; Bo ramona grzesznich (bracchia peccatorum) ztarta bødø *Fl* 36, 18, *sim. Pul*; Gdi ginøcz bødø greszny (*Pul*: grzesznyczy), vzrzisz (cum perierint peccatores, videbis) *Fl* 36, 36; Ale grzesznemu rzekl bog (peccatori autem dixit deus) *Fl* 49, 17, *sim. Pul*; Prawi... røcze swogi vmyie we krwy grzesznego (in sanguine peccatoris) *Fl* 57, 10, *sim. Pul*; Taco zgincze grzeszni (sic pereant peccatores) przed obliczim boszim! *Fl* 67, 2, *sim. Pul, sim. Fl* i *Pul* 103, 36; Bo iesm milowal na zle, pocoy grzesznim (*Pul*: grzësznych) widzecz (pacem peccatorum videns) *Fl* 72, 3; Wszistky *roky grzesznich zlamø (cornua peccatorum confringam) *Fl* 74, 10, *sim. Pul*; Y dokød sødzicze lichotø, y oblicze grzesznich byerzecze (et facies peccatorum sumitis)? *Fl* 81, 2, *sim. Pul*; I dokød grzeszni, gospodne, y *dokod grzeszny chwalicz se bødø (usquequo peccatores, domine, usquequo peccatores gloriabuntur)? *Fl* 93, 3, *sim. Pul*; Aszbi *vocopan bil grzesznemu dol (donec fodiatur peccatori fovea) *Fl* 93, 13, *sim. Pul*; Plomyen poszegl grzesznee (flamma combussit peccatores) *Fl* 105, 19, *sim. Pul*; Na chrzebcze mogem kowaly sø greszny (fabricaverunt peccatores) *Fl* 128, 3, *sim. Pul*; Acz pobyesz, bosze, grzeszne (si occideris, deus, peccatores) *Fl* 138, 18, *sim. Pul*; Ne daway mø, gospodne, od sødzey (*leg.* żądzej) mogey grzesznemv (a desiderio meo peccatori) *Fl* 139, 9, *sim. Pul*; Gospodzyn... wszytky grzeszne rozproszy (omnes peccatores disperdet) *Fl* 144, 21, *sim. Pul*; Gospodzin... vsmerzayø grzeszne (humilians... peccatores) asz do szeme *Fl* 146, 6, *sim. Pul, MW* 130a; Truchl ge⟨sm⟩ [...], dokød mø szmerczø ne wykupyø grzesznych 1451 *MacDod* 104; Prze tho raczyl szø na then swyath narodczycz..., aby... medzy bogem oczczem a medzy grzesznym (*Rozm* 599: grzeschnymy) myr uczynyl, a thosz, by twa swøtha szmercz byla na wykupyene wszem grzesznym *ib.* 105, *sim. Rozm* 599; Nulli homini, quantumque peccatori, misericordia dei denegatur yelcocoli grzesznyesemv zapowye 1453 *R* XXIII 298; Yzali prze iednego grzesnego twoy gnyew przeczivko wszitkim zanyeczi syø (num uno peccante, contra omnes ira tua desaeviet)? *BZ* Num 16, 22; Nye chcyey... gescz a pycz z grzesznimy (cum peccatoribus) *BZ* Tob 4, 18; Przetosz nye wstayø... greszny (non resurgent... peccatores, *Fl*: grzeszniczy) w radze prawych *Pul* 1, 6; Zęby grzesznych (dentes peccatorum, *Fl*: grzesznicow) starl yes *Pul* 3, 7; Isze chwalyon bywa greszny (laudatur peccator, *Fl*: grzesznik) *Pul* 9, 24; Na thym drzewye grzeschne

zwyeschano XV *ex. Zab* 536; Bom nye przyschedl zvacz spravyedlyvych, alye grzeschnych (sed peccatores Mat 9, 13) *Rozm* 294; Kto nye bądzye czynycz pokuthy, ten zgynye z grzeschnemy *Rozm* 373; Veselye bądzye na nyebye nad yednym grzeschnym pokutą stroyączym (super uno peccatore poenitentiam agente Luc 15, 7) *Rozm* 385; Movy svyąthy Augustyn, aby myto krvye zbavyczyela naszego nye grzesnym dalo potrzebyzną, alye pyelgrzymom odpoczynyenye gotovalo *Rozm* 763; ~ jawny grzeszny *'poborca podatków i ceł, uważany przez Żydów za szczególnie złego człowieka, zdzierca, publicanus, vectigalium exactor, Judaeis imprimis invisus'*: Yawnich grzesznich publicanorum *ca* 1420 *R* XXIV 81; Czemv z yawnemy grzesznymy vasch mystrz vzywa (qnare cum publicanis et peccatoribus manducat magister vester Mat 9, 11)? *Rozm* 294.

b. *w sensie prawnym*: Pozwani ho wczynek grzeschni (citatus pro facto criminali) *przes krolyewską wyelmosznoscz̨ą ma odpowyadacz *Sul* 9; Wstawyami, abi pozwani o kthorekoly grzesznec vczynky (quod citati pro quibuslibet criminibus) powynny bily othpowyedacz *Sul* 28; Vstawyamy, aby o rzeczach grzesznych (quod de causis criminalibus)... my... sądzicz nye mamy... any kthorego czlowyeka potąpycz, alysz sądem przekonanego *Sul* 63.

Grzeszyć *formy*: *praes. ind. 1. sg.* grzeszę *BZ* Jnd 11, 27; *1. pl.* grzeszemy *Rozm* 155; *3. pl.* grzeszą 1471 *MPKJ* V 64, 1484 *Reg* 723, XV *ex. MacDod* 140; ~ *imper. 2. sg.* grzeszy *Rozm* 466; ~ *part. praes. act. adv.* grzesząc *Rozm* 692; ~ *inf.* grzeszyć *Rozm* 693; ~ *praet. 1. sg. m.* -m grzeszył *Spow* 6; *f.* -m grzeszyła *Spow* 4; *3. sg. m.* grzeszył *BZ* II Par 27, 2, *OrtMac* 65; *3. pl. m.* grzeszyli są *Fl* 105, 37; grzeszyli *Pul* 105, 37; ~ *condit. 1. sg. m.* -bych grzeszył *Fl* 118, 11; *2. pl. m.* -byście grzeszyli *BZ* Ex 20, 20.

Znaczenie: *'przekraczać przepisy, leges violare, delinquere, peccare'*: **a.** *religijno-etyczne*: Grzeszyly *seø (*Pul*: grzeszyly) w nalazach swogich (fornicati sunt in adinventionibus suis) *Fl* 105, 37; W syerczy mogem skryl [g]gesm slowa twoga, abych ne grzeszyl (*Pul*: nye zgrzeszyl) tobe (ut non peccem tibi) *Fl* 118, 11; Yakomkoly g⟨rze⟩szchyla (*Spow* 2: iacosm... sgrzessil), thego mny szal *Spow* 4; Dawam sche tysche vynna, ychem grzechyla (*Spow* 5. 6: sgrzeszył) szyerczem, nszthy, vczynkyem *Spow* 4; Szpowyadam szya..., czom grzeszyl (*Spow* 1: yszeszmi szgrzeszili, 3.: czom szgrzesyl), yszem nye popelnya⟨ł⟩ szyethmorgą myloszyerdzą bozego *Spow* 6; Przyszedl gest bog, abi strach gego bil w was, abiszczye nye grzeszyly (et non peccaretis) *BZ* Ex 20, 20; Przeto nye ia grzeszø nad tobø (igitur non ego pecco in te), ale ti przecywo mnye zle czinysz *BZ* Jud 11, 27; Gescze lyvd grzeszil (adhuc populus delinquebat) *BZ* II Par 27, 2; Grzeschą delinquent (mors peccatorum pessima et qui oderunt iustum, delinquent Psal 33, 22, *Fl* i *Pul*: zgrzeszø) 1471 *MPKJ* V 64; Ize braczya y syostry nye grzeszą smyertelnye (quod nullus frater aut soror obligatur ad culpam mortalem), gdy czo przestąpyą naprzeczyw they regule 1484 *Reg* 723; Bo grzeschą yusz ludze barzo, przetho ye karze bog yawno XV *ex. MacDod* 140; Pamyetaymy nynye przyrodzenye czyala pana Iesucrista naschego, nadzyevaymy szye, yze v tem nycz nye grzeschemy any zb⟨ł⟩adzyemy (errare vel delinquere nihil nos speramus) *Rozm* 155; Any ya czyebye potapyą. Ydzy, yvz vyeczey nye grzeschy (vade et iam amplius noli peccare Jo 8, 11) *Rozm* 466; Ony nygdy nye grzeschacz, grzechy czlovyecze ssądzyly przez myloszyerdzya *Rozm* 692; Przetoz myly zbavyczyell przcpusczyl navyątschemv grzeschycz, czvsch Pyotrovy *Rozm* 693; ~ **b.** *prawne*: Thedy powyedzyał szwa zalobą, a w czym on grzeszyl (*OrtBrRp* 53, 1: skrzeszyl), w thym go przyszyasznyczy karaly *OrtMac* 65. ~ *Cf.* **Rozgrzeszyć, Rozrzeszyć, Zgrzeszyć, Grzeszać, Rozrzeszać, Zgrzeszać.**

Grześć się (*?*) *'zabawiać się, cieszyć się, laetari, gaudere'* (*?*): Nye gryep syą ne retunderis (ne iucunderis in filiis impiis Ecclus 16, 1, *war. kal.*: nye czwyerz schią ne retonderis) *MPKJ* V 80. ~ *Zapewne jakiś błąd kopisty.* ~ *Cf.* **Pogrześć, Rozgrześć, Wygrześć, Zagrześć, Podgrzebać, Pogrzebać, Wygrzebać, Pogrzebować.**

Grzęba *'wzniesienie terenu, pagórek (na rzece, łące, polu), tumulus, locus editior, insula'*: Per fluvium dietnm Myenina usque ad grzambam et in cadem insula al. grzamba fundatus est acialis scopulus 1447 *LubPodk* 23; Ad grzambam, per quam insulam stetit iam paries Szczekarkowska *ib.* 24; Venimus ad vallem (*pro* vallum *?*) al. na grzyabą silve propinquiorem 1496 *LubPodk* 118.

Grzęda 1. *'zagon w ogrodzie, grządka, area, pulvinus horti'*: Gregorius... recognovit, quia partem sui ortus videlicet tres sulcos al. trzy grzady vendidit 1497 *AGZ* XVII 346.

2. *'drążek (np. na wieszanie odzieży), pertica (e. g. ad vestes suspendendas apta)'*: Grzøda partita XV *in. R* XXV 271; Grząda chuszthna vestibulum *ca* 1455 *JA* XIV 491.

Grzmieć, Grzemieć *'ciskać gromy, fulgurare'*: Gospodna sze będø bacz przeczywnyczy yego

y na nye na nyebye będze grzmyecz (super ipsos in coelis tonabit I Reg 2, 10, *Fl*: grzemecz) *Pul* Ann 15. ~ *Cf.* **Pogrzmieć, Zagrzmieć, Pogrzymać.**

Grzmienie, Grzemienie 1. *'odgłos gromu, huk pioruna, tonitrus'*: Wydzœcz opyœcz ffarao, ysze przestaly dszdzye a grad, a grzmyenye (quod cessasset pluvia et grando, et tonitrua), przyczyny grzechu y zatwyrdzy szyø szercze gego *BZ* Ex 9, 34; Przyszedl bil trzeczy dzen a rano szwyatlo bilo, genøsz poczyøly slyszecz krzmyenye (coeperunt audiri tonitrua) *BZ* Ex 19, 16; Ydącz po drodze, czyrpyely sa vyelykye nyedostatky, glod..., zymno vyelykye..., grady, vyatry, grzemyenye (ventum cum tonitruis) *Rozm* 81.

2. *'hałas, łoskot, turkot, strepitus'*: Byada myastu krewnemv,... nye odydze ot cyebye lup, głos bycza, głos grzmyenya kola (vox impetus rotae) *BZ* Nah 3, 2; Grzmyenya a strepitu et tumultu 1471 *MPKJ* V 46.

Grzmot *'huk, łoskot, strepitus'*: Strepitu szvm, grzmot, trzask, claszk XV *ex. Zab* 537.

! Grzschby *'?'*: Jako ya tho wyem, o ktore grzschby pobranye Maczey na Pavola zalowal, tho pobral na swem 1445 *PF* VIII 18. ~ *Może należy czytać* grodźba *'ogrodzenie'?*

Grzyb 1. *bot. 'fungus, boletus'*: Pro 'boletis grzyby 1394 *MMAe* XV 566; Grzib boletus 1437 *PF* V 16; Grzibi fungi 1437 *Rost* nr 2626; Grzip fungus 1437 *Wisł* nr 228, s. 87; Grzyby fungi, boleti 1464 *Rost* nr 4811; Grzyby ffungi *ca* 1465 *Rost* nr 3914; Grzyb fungus 1475 *Rost* nr 3072; Grzyby fungi *ib.* nr 3179, *sim.* XV *p. post.* *R* LIII 66; Boletus est causa mortis, vlg. dicitur grzyb vel bedlką *ca* 1500 *Erz* 21; Grzyb fungus *ib.*

2. *'grzybek, rodzaj ciasta, genus quoddam panis'*: Grzyb ovira 1472 *Rost* nr 999.

Grzybie *bot. 'lilia wodna, Nymphaea alba L.'*: Grzybye ireos 1478 *Rost* nr 2237.

Grzybienie, Grzebienie *bot. 'lilia wodna, Nymphaea alba L.'*: Grzebyenye, corzen claua hercolis nymphea 1419 *Rost* nr 5131; Grzybyene nenufar 1437 *Rost* nr 2707; *Crzebyenye nympha 1460 *Rost* nr 3656; Grzybynie nenufar, flos limphe *ca* 1465 *Rost* nr 4463; Grybyenie nenufar 1472 *Rost* nr 814; Grzebyenye nenufar 1475 *Rost* nr 3227; Grzebyenye efrosia *ib.* nr 3268; Grzybyenye neufer XV *p. post.* *R* LIII 68; Grzybyenye nenufar *ca* 1500 *Rost* nr 2098, *sim. ib.* nr 6219; Grzybyenye galania *ib.* nr 5456; Grszybyenye nenufar *ib.* nr 7220; ~ Proclamatio ipsorum esset Wągrody, qui in clipeo stipitem eiusdem radicis in lacubus crescentis, dicto grzybyenye, cum sex foliis, dictis llopyan, ex ipso stipite crescentibus et egressis deferunt XV *MMAe* II 351.

Grzybieniec *(?) bot. 'lilia wodna, Nymphaea alba L.'*: Grzybyeczye (*pro* grzybyenczye *?*) nenufar 1484 *Rost* nr 6215.

Grzybieniów *'pozostający w związku z lilią wodną, ad Nymphaeam albam pertinens'*: List grzybyenow nymphea 1419 *Rost* nr 5134.

Grzybień *bot. 'lilia wodna, Nymphaea alba L.'*: Grzibieny nenufar 1464 *Rost* nr 4868; Grzibyen nenufar 1484 *Rost* nr 6213; Grzybyeny nenufar 1491 *Rost* nr 11074.

Grzybiewie *bot. 'lilia wodna, Nymphaea alba L.'*: Grzybyewye nenufar, flos limphe *ca* 1465 *Rost* nr 4464.

Grzybnik *bot. 'lilia wodna, Nymphaea alba L.'*: Grzibnik nenufar 1464 *Rost* nr 4867.

Grzywa *'iuba, coma'*: Grziwa coma 1437 *Wisł* nr 228, s. 85; Grzywa coma *ca* 1455 *JA* XIV 493; Slothimy grzywamy rospądzayą poczmvrne obloky puniceis nimbis, *gl.* comis, lacerant pepla nubila noctis 1466 *R* XXII 23; Coma vel crinis albo grzyvą *ca* 1500 *Erz* 21.

Grzywacz *'gołąb dziki, Palumbus torquatus Kaup.'*: Palumbus est columbus silvestris grzyvacz XV *med. R* XXIII 269; Grzywacz palumbus 1472 *Rost* nr 1020; Grzyvacz palumbus *ca* 1500 *Erz* 21.

Grzywna, Krzywna *formy*: *n. sg.* grzywna XV *in. JA* XXVII 265, *Sul* 67, *OrtCel* 10, *etc.*; ~ *g. sg.* grzywny 1398 *HubeZb* 95, 1405 *SKJ* III 195, 1406 *Piek* VI 305, 1407 *KsMaz* I nr 1021. 1033, *etc. etc.*; ~ *ac. sg.* grzywnę 1401 *Piek* VI 74, 1403 *Piek* VI 175, 1405 *Piek* VI 270, 1409 *KsMaz* I nr 1359, *etc.*; ~ *n. du.* grzywnie 1397 *HubeZb* 31, 1427 *MPKJ* II 306, 1488 *ZapWarsz* nr 1630; ~ *ac. du.* grzywnie 1388 *Leksz* I nr 395, 1391 *Leksz* I nr 972, 1392 *HubeZb* 65, 1403 *Piek* VI 154. 167, 1406 *HubeZb* 114, 1406 *KsMaz* I nr 721a, 1410 *Piek* VI 407, 1428—30 *BiblWarsz* 1861 III 18, *OrtBrRp* 87, 2, *OrtKal* 208, *OrtMac* 118. 142; krzywnie 1401 *Piek* VI 36, 1405 *Piek* VI 242; ~ *i. du.* grzywnoma 1405 *HubeZb* 118, 1405 *SKJ* III 195, 1411 *JP* XXXVII 166; ~ *n. pl.* grzywny 1401 *Piek* VI 54, *Sul* 67, *Dzial* 55; grzywnie 1399 *Leksz* I nr 2865; ~ *g. pl.* grzywien (1286 *?*) 1408 *KodTyn* 63, (1290 *?*) 1408 *KodTyn* 75, 1357 *KodWP* III 72, 1386 *HubeZb* 1, *etc. etc.*; grzywn (*?*) 1427 *MPKJ* II 305; krzywien 1387 *Leksz* I nr 202, 1399 *HubeZb* 37, 1400 *Piek* VI 6. 12. 13. 14. 17, 1401 *Piek* VI 48, 1402 *Piek* VI 77. 83, 1403 *Piek* VI 146, 1405 *Piek* VI 242, 1409 *JP* XXXVII 164; ~ *d. pl.* grzywnam *Sul* 50; ~ *ac. pl.* grzywny 1387 *HubeZb* 3, 1389 *HubeZb* 6, 1393 *HubeZb* 18, 1396 *Leksz* I nr 2170, 1398 *StPPP* VIII nr 6902, *etc. etc.*; grzywnie 1417 *MacPam* II 342, 1418

TPaw VII nr 91; ~ *i. pl.* grzywnami 1394 *HubeZb* 70, 1408 *HubeZb* 122, *Sul* 81, *OrtBr* VII 551, *OrtKal* 139, *OrtMac* 66; grzywny 1418 *AKPr* VIIIa 144; ~ *l. pl.* (w) grzywnach 1391 *Leksz* I nr 995, 1398 *StPPP* VIII nr 7608, 1418 *TPaw* VII nr 91, 1420 *MPKJ* II 300, *Sul* 17, *Dział* 42; krzywnach 1399 *Leksz* I nr 3066, 1400 *Piek* VI 13.

Znaczenie: *'jednostka pieniężna, składająca się z określonej ilości (przeważnie 197 gramów) drogiego kruszcu, najczęściej srebra, lub pieniędzy (przeważnie 48 groszy), także jako jednostka wagi, pecuniae modus, qui certo quodam aeris, auri, imprimis argenti pondere vel pecuniae numero constabat, etiam oneris ac librae modus'*: Iaco moy oczecz ne vinovat Sulcovi trzinaczcze grziwen za Czepury 1386 *HubeZb* 1; Sczepan mal mi placzicz trzi grziwni v rok ot mich penandzy 1387 *HubeZb* 3; Ten scot... stal za scecz grziuen 1387 *Leksz* I nr 203; Olszam ne pocradl Swenthoslaouy za dwe grziwne 1388 *Leksz* I nr 395; Czso mi ranczil Bogufal za szrzebecz y za kobylø, tho stalo za trzi grziwni 1389 *HubeZb* 6; Janek slubil Beyatcze dacz rucha sza dzesancz grziwen *ib.* 7; Czsom na Elscze dobil, tego gest czterdzeszczy grzywen *ib.*; Dzirszek ne obeczal paszssa za dwadzescze grzifwen Stheffano 1391 *HubeZb* 10; Czom stal roki na Dreska o kon, ten stal za szecznaszcze grziwen *ib.* 15; Iaco mi Jacub pobral... za dwe grziwne lank 1391 *Leksz* I nr 972; Jacom przi tem bil, kedi Jan zastauil Jandregevi zastauø ve cztirzich grzifnach a f szeszczi skot *ib.* nr 995; Michal... vczinil mv za dwe grziwne scody 1392 *HubeZb* 65; Iaco mi Byaldama fszøla zita za trzi grziuni 1393 *HubeZb* 18; Gawrzialowszczi przeproszili poltrzeczey grziwnami Ondrzeya 1394 *HubeZb* 70; Iacom poszicczil Piotraszeui trzi grziwni groszevich, a yedna halerzeff 1396 *Leksz* I nr 2170; Iacom bil poslem od Maczka do Piotrasza, bi zaplaczene wszal dwadzescze griwen gotovich 1397 *HubeZb* 29; Lupu pomagal bracz, iako dwe griwne *ib.* 31; Ondrzey røczil za... Mikolaya poltori grziwni za rani Janowi 1398 *HubeZb* 95; Jaco wanzal (*leg.* wwiązał *?*) za trzidzeszczi grziwen rzeczi y szeszczoro scota 1398 *StPPP* VIII nr 6713; Jacuss ranczyl trzy grziwni Michalcoui... zacladu rancogemstwa za S⟨t⟩anislaua *ib.* nr 6902; Jaco s *Yaschowa ranky chodzi dzedzina po zastawye w panczinaczcze grziwnach *ib.* nr 7608; Tako vele scodi, iaco osmdzesant krziwen 1399 *HubeZb* 37; Svanthopelk ne pobral Mikolayevey czotki ymena iako d[z]venaczcze grzivne 1399 *Leksz* I nr 2865; Ramsz ne uinouat w itch (*pro* tich)... ⟨pię⟩czi krziwnach *ib.* nr 3066; Sczo my ranczil Paszko za dzewencz grzywen, tego my ne yest dopłaczil dwu grzywen y grosszu styrze 1400 *Leksz* II nr 2643; Bril ma dwadzescza grziwen na polowiczi Gorziczska 1400 *Piek* VI 6; Thomina szostra wnosla... w tø dzedzinø sto grziwen swego posagu *ib.* 9; Bolik vczinil scodi dwadzeszcza krziwen *ib.* 12, *sim. ib.* 14. 17; Swanthoslaw Kaliski zastawil szecz krziwen platu w Mcchorzewe we trzidzeszczi krziwnach *ib.* 13; Potrek... saplacil dwe krziw[e]ne y secz scot... dlugu 1401 *Piek* VI 36; Micolay vicupil dzedzinø v panczi krziwen v Iana *ib.* 48; Czso mi pobrala Vicencia rzeczi, to szø taco dobre, iaco cztirze grziwni *ib.* 54; Iassech Ianowy ne vkradl szitha za grzywnø *ib.* 74; Mam scodi dzesancz krziwen 1402 *Piek* VI 77, *sim. ib.* 83; Iacom dobil na Iactorze dwudzestu krziwen y szesci mey zoni posagu 1403 *Piek* VI 146; Czeslaw wrøczil Szczedrzika we dve grzywne, to gy vipravil przed rokem presze skodi *ib.* 154; Potr ne vcradł za cztirzi grziwni zita Stasszcovi *ib.* 173; Warpans wszanl na Staszku grzywnø przes prawa *ib.* 175; Simun a Mszciszek yest blisszi ku dzeczartowskey pusczine w sszeszczø grziwen groszowich, niszli Crzistek y Paszek 1405 *HubeZb* 105; Yakosmi przi tem bili, gdi Climonth ranczil Symunowi sescz grziwen groszowich *ib.*; Stachna... Przybka dwema grzywnoma ne przepraszala *ib.* 118; Witek... Hance... osmdzesanth krziwen y dwe krziwne dal poszagu na dzedzine 1405 *Piek* VI 242; Czsom vstala na Bartlomeya o grziwnø..., tego mi ne saplaczil rankoyemstwa *ib.* 270; Iako praue vgednano, is sedlisko se dvoma grziwnoma vipusczil unus lan 1405 *SKJ* III 195; Wczinil gwalthem... scodi w szicze poltrzecze grziwni i za druge zitho mal dacz poltrzecze grziwni *ib.* 196; Przeczslaw opekayan sø Janem, wsøl gego ymena czterdzeszczi grziwen i dwe grziwne 1406 *HubeZb* 114; Czso dal w zastawø Mroczek swey dzewcze w posadze zrzeb w dzessandzy grzywen grosszowych, w tho przydancz Mroczek y s synem ssø wanzali sylø moczø *ib.* 120; Iacom ya dal osm grziwen szeløgow na Micolayowø szemø, a dwe grziwne *polgroszicow 1406 *KsMaz* I nr 721a; Iaco Michal ne dal Micuszewi polczwarti grziwni na zastavø 1406 *Piek* VI 305; Iacom ia ne winowat Marczinowi za wol grziwni groszow 1407 *KsMaz* I nr 1021; Iacom ia Ondrzeiowi ne winowat grziwni i szeszczi groszi pruskich penødzi *ib.* nr 1033; Przeczslaw... swey zony posagem: dwema grziwnami y osmø scot vikupil tø dzedzinø 1408 *HubeZb* 122; Ne przedala... Krzinki Wyszocze ne weki, ale

szastawila, y o to Micolay ne straczil sta krziwen 1409 *JP* XXXVII 164; Yaco mne wynowat Ian... grziwnø 1409 *KsMaz* I nr 1359; Yacom ya ne zabral... Staskowa bydla za trzidzeszczi grziwen 1410 *KsMaz* I nr 1454; Iaco Micolay bil opecadlnik Dzerszczowey i gei dzeczi w ti czasi, kedi mu pani dala dwe grziwne, an ge obroczil na gich polepszene 1410 *Piek* VI 407; Wawrzinecz przeproszil Marty, swe szostri, o yey maczerziszno dwema grziwnoma 1411 *JP* XXXVII 166; Yako mne... pan Mikolay... bes prawa kaszal s dzedzini precz y tego grzywną skodi mam 1397—413 *BiblWarsz* 1861 III 24; Samostrzala za grzywnø 1410—3 *JP* XXXIII 382; Dirsek dal dwaczescza grziven nat pinczesont grziven penenczmi gotovimi y konmi Mikolageui Soboczkemu 1413 *JP* XXXVII 169; Yacom ya ne winowath Meczkoui pol grziwni grossy 1413 *KsMaz* I nr 2056; Y⟨a⟩kom ya ne winowath Ianowi panczi grziwen sirokich grossy 1414 *KsMaz* I nr 2273; Masz przibegl na Jacubow dom... a w thom gemu sginalo srzebra za trzi grziwne litego a sedm grziwen pospolithich pienandzy 1417 *MacPam* II 342; Pawsecz ranczil za Dobka... pode *strzemi grziwni, yesze mal plascz wroczicz 1418 *AKPr* VIIIa 144; Kaszalesz mi sobe trzi grziwne obranczicz. Przesz dzank tedi sa rankoyme trzi grziwne ranczili, a gdisz swe bidlo w tich trzech grziwnach stauili, tedim ya czebe obszilal, [a]labi ti to bidlo dal na panske skaszane 1418 *TPaw* VII nr 91; Jaco mye Vlodek obrunczil polczwartinaczczi grziuen gotowich 1419 *AKPr* VIIIa 43; Iaco mnye Stanislaw uszcodzil dwe grziwne za røcoyemstwo *ib.* 45; Iaco prawe wnessono dweszcze grziwen prasskych grosszow maczerzistich Adamowy maczerze in Czeczkrayouicze *ib.* 148; Paney Milocay (*pro* Micolay) ne mal gabacz o ten vadol pod *czesantczi grziven grossowich zacladu XV *in. Malk* 119; Jakom ne wszął dzeszanczora scotu w dzeszanczy grziwnach, czso stalo 1420 *MPKJ* II 300; Gotard... ne wsal trzydzeszczy y *pothhory grzywny..., a poltrzecze grzywny srzebra lythego hu pana Yana ne wzal 1421 *AKPr* VIIIa 155; Plebanus... dal za dzedzina... dwescze grziwen zemskich gotowich pyenandzi 1423 *TPaw* VII nr 3119; Pan Jan Zayøczkowsky ne wsąnl pana Janouego Slawenskego namothu... any go wsytka mal, iako dwanaczcze grzywn 1427 *MPKJ* II 305; Jako Jan Magdalenye wszanl stirzy weprze karmne, yako dwe griwne *ib.* 306; Jacom ya Mironyegowi przigednal przeciwo grabi poloszicz poltrzecyeg grziwni gednanego 1427 *ZapWarsz* nr 2739; Zastawyamy dzedzini nassze... w tyssonczu grzywen syrokych grossy praskey kusny liczby polskey obwikley, lyczoncz w kaszdø grzywnø czterdzeszczy y oszm grossy obligamus hereditates nostras... in mille marcis latorum grossorum Pragensium monete numeri Polonicalis consueti, computando in quamlibet marcam XLVIII grossos *ca* 1428 *PF* I 481; Jacom ya wtcyczasz (*pro* wtenczasz) na weczu... schedzal..., kyedy xancz opath Kopythka ku p⟨ra⟩wu wolacz kazal, chczancz nan zalowacz o dwe grzywne 1428—30 *BiblWarsz* 1861 III 18; Andrzey Russotsky... przedal byl... soltistwo in Crczanczin za sto grziwen polgrosskow a za sto drobnich 1442 *StPPP* II nr 3085; Kelych za polthory grzywni do cirekwye sprawicz mayą (calicem... pro altera media marca debent comparare) *Sul* 13, *sim. ib.* 40, *Dział* 29; S thymy ya przerzeczonemi pyathnascze grzywnamy (*OrtMac* 47: przerzeczone pyathnaszczye grzywyen) zyszkal *OrtKal* 139; Hannusz kvpyl rolą v Methwochowey y... zaplaczyl gey yvsze dwe grzywnye *OrtKal* 208, *sim. OrtMac* 142; Maz bez zony wszyal pyenyadzy na dwye grzywnyc czynszu tegosz domu y themy pyenyadzmy szbudowal zaszyą then dom *OrtMac* 118, *sim. OrtBrRp* 87, 2; Jakom ya Dorothiey... rzeczy domovych, jako trzi kopi, any szrebra, jeko copa, any myednycza, yeco grzivna nyc wzanla 1456 *ZapWarsz* nr 1021; Iakom ya szamoczwartha nye przyachala... do domu Yakubow[y]ego... gwalthem a nye wzalam sta slothych wangyerskych y dwudzyestu grzywien pyenyadzy pospolithey monethy 1478 *AKPr* VIIIa 58; A szkody my vdzelal, yako dwye grzywnye 1488 *ZapWarsz* nr 1630; Jakom ya nye chowal konya bladnego, yako grzywna, inxta cittacionem *ib.* nr 1633; ~ słowacka, słowieńska grzywna: Tres sclauonicas marcas slowyenskye grzywny, que faciunt XXXVI solidos. Solidus hic valet XII alenses comunis pecunie szeląg XV *in. JA* XXVII 266; Slauica marca slowyenska grzywna *OrtCel* 10; Kthokolwyek zamyeszka, then przepadl myeszky wyelkyerz, tho yest trzy szlowyenszkye grzywny albo szeszcz y XXX szelagow *OrtMac* 35, *sim. OrtBrRp* 34, 2; Myalby tesz o tho y raczczam pokupycz trzemy grzywnamy szlowyenszkymy, tho yesth szecz y XXX szelagow *OrtMac* 66, *sim. OrtBr* VII 551; Poddaly szye ktho... pod wysze prawo..., a nye dzyerszyly thego..., tedy przepadl szeszdzyeszyath szelagow. Poddaly szye thako przed szyedzacza radą, thedy przepadnye szescz y XXX szelagow, tho yesth szlowyenszką grzywna *OrtMac* 98, *sim. OrtBr* VI 372; Slavonica marca vlg. szlowaczka grzywna XV *ex. Zab* 526; ~ grzywna

polska: We czthyrzech przythczach wyna sedmnadzyescza, tho gest czthirnaczcze grzywyen polskich comorze krolewskey ma bicz przidana *Sul* 10; ~ grzywna krakowska, liczby krakowskiej: Jakom ya nye ranczil pol grziwni cracowskyey ve dw nyedzelyv dacz 1456 *ZapWarsz* nr 1048; Jako ya szamoczwarth nye zastham-p⟨i⟩l drogy dobrowolney... Anne... anym gey rampka szdrapal wroczlawszkyego waszno-sczy yako pol grzywny liczby krakowszkyey 1480 *ZapWarsz* nr 1485; ~ grzywna pruska: Obrøczili sø pithczessicz grzywen pruskych przes poltori grzywen XV *in. Malk* 117; ~ *w wymiarze kar sądowych*: Abbas domus Tynciensis habet iudicare... causas subsequentes: me⟨c⟩h (*leg.* miecz), kigy (*leg.* kij), sedmnadzeszcza, *penadzeszcze, glova, saglovna, sec ('sześć') grziven, chanzba (1286 *?*) 1408 *KodTyn* 63; Si ad nostre curie cognicionem iudicii et examen aliqua causa deducta fuerit, sicut est sboy, chązba, gloua, zaglouna, zest ('sześć') griwen et trista (1290 *?*) 1408 *KadTyn* 75; Volumus tamen, quod homines ecclesie a solucione pene, que zaglovna, sive krvava, sescz grziven dicitur vulgariter, penitus sint exempti et soluti 1357 *KodWP* III 72; Potrek dobil na Stasku czthir krziwen za *chosba 1387 *Leksz* I nr 202; Iohannes, heres de Mislkowo, incurrit penam vlg. szeszczorø szescz grziven, quia cum domina de Coczurowo iurare habentes concordiam inierunt 1411 *KsMaz* I nr 1658; Penas panczdzesand predictas continentes duas penas sex marcarum, szeszcz grziwen dictas, quindecim grossos in se continentes dent et persolvant 1414 *KodMazL* 157; Statuimus, ut si quis exciderit quercum in bonis alicuius, domino invito, valentem ad axem..., penam, que dicitur sescz *grizwen, illi solvat, in cuius dominio sunt incisa XV *in. AKPr* II 69; Si autem illi inferatur, qui non habet ius militale, tunc marca grossorum pro tali vulnere, kmethoni vero peua sescz griwen per percucientem debet solvi *ib.* 70; Si vero actor in primo termino nec per se, nec per aliquem alium suum nuncium non comparuerit, ab accione sua cedat cum pena sex marcarum, que in Polonico dicitur syedm *grziwyeny 1441 *AKPr* II 524; Kmyecz kmyecza zabyiącz, themv, gemv prawo przykaze, za wyną cztyrzi grzywni (*Dział* 30: trzy grzywny), a blyszszym za glową szescz grzywyen zaplaczycz bądz przyczisznoon (ei... quattuor marcas ratione poenae, proximioribus autem sex, ratione homicidii exsolvere sit astrictus) *Sul* 13, *sim.* 41, *Dział* 30; Acz ktho gwalthem plascz... komvkole... weszmye, sz wyną rzeczoną szescz grzywyen wroczicz mvszy... gwalthem rzeczy wszą-the (cum poena sex marcarum restituere teneatur) *Sul* 49, *sim. Dział* 41; Kedi ktho nagany... skazanya..., pothkomorzam po szeszczy grzywyen (*Dział* 42: po szeszczy grzywnach)..., sandzam... po pol grzywny..., gynszim castellanom... po szeszczy grzywnam (*Sul* 17: po szeszczy grzywnach)... dacz... ma (subcamerariis per sex marcas..., iudicibus... per mediam marcam..., aliis castellanis... per sex marcas... dare... teneatur) *Sul* 50; Poszwany... na trzeczem rokv nye stanyely, rzecz straczy a oth zaloby othpadnye sz viną szescz grzywyen (ab actione sua cedat cum poena VI marcarum, *Dział* 49: z wyną syedm grzywien) po polskv rzeczoną *Sul* 64; Vstawyamy, aby zabyayączy slachczycza trzydzeszczy grzywyen (triginta marcas)... zaplaczicz myal. A vczą̨w rąką, nogą alybo nosz, pyąncznaczcze grzywyen (quindecim marcas), alye vczą̨w wyelgy palecz, oszmy grzywyen (octo marcas), a za kaszdy gynszy palecz... trzy grzywny grosszow (tres marcas grossorum, *Dział* 55: trzy grzywny)... zaplaczycz ma... Kthokolebącz kmyecza zabye, szescz grzywyen (sex marcas, *Dział* 55: syedmy grzywien) zaplaczycz ma... A bądzely glownyk a then, czso zabyth, dwv panv myal, tedy rzeczone trzy grzywni (tres marcae)... myedzy gyma mayą bycz rosdzelony. Alye ranyącz tylko kmyecza, themv tho rannemv za reną pol grzywny (mediam marcam) a panv gego... grzywną czalą (unam marcam)... za wyną ma zaplaczycz. Paknyąly ranyączy a renyony dwv panv bądą, myedzy gyma tha gysta bytha vyna lvbo grzywna (marca poenalis) ma bicz rosdzelona (*Dział* 55: panowie wyną... rozdzelyą) *Sul* 67, *sim. Dział* 55; Zywoth dzeszączą grzywnamy ma othkvpycz (redimet vitam decem marcis) *Sul* 81; ~ ~ Daly gemv... sinowye Amonowy sto grziwyen srzebra (centum talenta argenti) *BZ* II Par 27, 5; ~ Talentum id est marca al. grzywna XV *in. JA* XXVII 265; Szwyeczydlnyk se wszøø swoyø przyczynøø waszyl gest grzywnøø zlota (talentum auri appendebat candelabrum cum omnibus vasis suis) *BZ* Ex 37, 24; Grzywną vel czanthnar (*war. lub.*: librą a. grzywną, a. czantnar) talentum, id est libram (talentum plumbi portabatur Zach 5, 7) 1471 *MPKJ* V 116; Grzyvyen mnas (auferte ab illo mnam et date illi, qui decem mnas habet Luc 19, 24) *ib.* 124; Siclus continet 20 obulos, porro 6 sicli faciunt 1 grzywną (*war. kal.*: marcam, siclus autem viginti obolos habet. Porro viginti sicli et viginti quinque sicli, et quindecim sicli mnam faciunt Ezech 45, 12) *MPKJ* V 107.

Gubernatorowa *'żona gubernatora, tj. regenta (na Węgrzech), uxor procuratoris regni (apud Hungaros)'*: Haberent litteras stipendii a domina gubernatorowa regina Hungariae 1457 *MMAe* IIb 170.

Gubić *formy*: *praes. ind. 3. sg.* gubi 1466 *R* XXII 16; ~ *part. praes. act. adv.* gubiąc *BZ* Ex 10, 15; ~ *praet. 3. sg. m.* gubił *BZ* Num 16, 47. II Par 22, 8. Tob. 1, 21; *f.* gubiła *BZ* III Reg 18, 4; ~ *part. praet. pass. n. sg. neutr.* gubiono *BZ* II Par 22, 11.

Znaczenia: **1.** *'zabijać, necare, interficere'*: Aaron... byezi do posrzotka lvda, ktoresz gvbil ogyen (quam iam vastabat incendium) *BZ* Num 16, 47; Bo gdi gubyla (cum interficeret) Gezabel proroki bosze, tedi on (*sc.* Abdias) wszøw ssto prorokow y schowal gych *BZ* III Reg 18, 4; A gdisz gubyl (everteret) Ieu dom Achabow, nalyazl ksyøszøta Iudowa... y zbyl ge *BZ* II Par 22, 8; Iozabeth... wzøwszi Ioasa..., vkradla gy s posrzotka sinow krolyowich, gdi ge gubyono (cum interficerentur), y skrila gy *ib.* 22, 11; Krol Sennacherib... wyele s sinow israhelskich gubyl (multos occideret ex filiis Israel) *BZ* Tob 1, 21; Omne genus, rodzay, vna ruina trahit, guby, szyeczye 1466 *R* XXII 16.

2. *'pustoszyć, niszczyć, vastare'*: Przykryly (*sc.* kobyłki) wszitek swyrzch szemye, wszitko gubyøcz (operueruntque universam superficiem terrae, vastantes omnia) *BZ* Ex 10, 15.

Cf. **Pogubić**, **Zagubić**, **Zgubić**, **Zagubiać**, **Zgubiać**

Gubiel *zool. 'kiełb, Gobio fluviatilis Flem.' (?)*: Gubel gobio 1457 *PF* V 14.

Gumienny *'pozostający w związku z gumnem, qui horrei est, ad horreum pertinet'*: Stabula versus meridiem ab acie pallacii usque ad januam gumyenna 1473 *StPPP* II nr 4112; ~ miejsce gumienne *'boisko, klepisko, area'*: Nye ostawyono Ioatasowy lyvda..., bo ge bil zbyl krol Syrski a potlczil iako proch na myeszczczv gumyennem (quasi pulverem in tritura areae) *BZ* IV Reg 13, 7.

Gumnisko *'podwórze gospodarskie, szczególnie część przeznaczona do przechowywania zboża w snopach, ze stodołą czy stogiem, także miejsce przeznaczone do młócenia (boisko, klepisko), horrei area vel alia, in qua frumenta aut in metas exstructa asservabantur aut deterebantur'*: Na gvmnyskv (*war. kal.*: na gumnye) in area (ponam hoc vellus lanae in area Jud 6, 37) *MPKJ* V 33.

Gumno *formy*: *n. sg.* gumno 1400 *StPPP* II nr 554, 1432 *StPPP* II nr 2448, 1471 *MPKJ* V 117, *etc.*; ~ *g. sg.* gumua 1399 *Leksz* I nr 3110, 1403 *KsMaz* I nr 350, 1413 *KsMaz* I nr 2109, *etc.*; ~ *ac. sg.* gumno 1400 *SKJ* III 192, 1437 *ZapWarsz* nr 696, *EwZam* 299, *Rozm* 340; ~ *i. sg.* gumnem 1479 *AGZ* XVIII 185; ~ *l. sg.* (w) gumnie 1402 *KsMaz* I nr 243, 1410 *Piek* VI 399, 1420 *TPaw* VII nr 1495, 1427 *ZapWarsz* nr 203, *etc.*; ~ *g. pl.* gumien *Sul* 42, *BZ* Num 18, 27, 1471 *MPKJ* V 25, 1478 *SKJ* III 334; ~ *ac. pl.* gumna 1471 *MPKJ* V 111, XV *p. post. R* XXV 181, *Rozm* 281; ~ *i. pl.* gumny 1439 *AGZ* XIX 326, 1484 *SKJ* III 334.

Znaczenie: *'podwórze gospodarskie, szczególnie część przeznaczona do przechowywania zboża w snopach, ze stodołą czy stogiem, także miejsce przeznaczone do młócenia (boisko, klepisko), horrei area vel alia, in qua frumenta aut in metas exstructa asservabantur aut deterebantur'*: Sicut Jan Andree holodium gumna *compursit 1396 *TPaw* III nr 4010; Jactor gumna ne pozekl ani mu otpowedal 1399 *Leksz* I nr 3110; Esz nye ss Wawrzinczowø wolo... poszszono gumno Pakoschowy 1400 *SKJ* III 192; Bichna eidem Elizabeth medietatem omnium frumentorum et orrei vlg. gumno... debet assignare 1400 *StPPP* II nr 554; Iaco iesto ne Micolayow brok rsz⟨y⟩, o chtorim ia zalowal, cszo stogi w mem guinne 1402 *KsMaz* I nr 243; Iacom ia ne winoszil Racziborowi trzech cop rszi s gego gumna 1403 *KsMaz* I nr 350; Jacussius... oreum suum al. gumno combussisset 1409 *AKPr* X 292; Wlochna ne poszgla zyta w P⟨a⟩wlowe guinne 1410 *Piek* VI 399; Yakom ya do Adamowa gumpna ne begal 1413 *KsMaz* I nr 2109; Aream al. gumpno 1419 *ZiemsKrak* I 297; Kedi gest Micolay poczanl zaymacz bidlo w gumnye, tedi [gest] oni przibegli 1420 *TPaw* VII nr 1495; Quia przes zapowecz pomloczyl pszenycza w gumne 1427 *ZapWarsz* nr 203; Oreum al. gumno ab... igne succensum est 1432 *StPPP* II nr 2448; Pro incendio allodii al. gum⟨n⟩a 1436 *StPPP* II nr 2632; Jacom ya nye chodzyla przesz Crczonowo gumno szylą 1437 *ZapWarsz* nr 696; Unam aream al. dworzysko... cum pratis retro al. gumny exceptis pratis a graniciebus 1439 *AGZ* XIX 326; Jako moya czelacz sz Maczcyowa gumna *ney vynosila za kopą any tego vszithku mam 1439 *ZapWarsz* nr 885; Jacom ya ne pozgla Miroslaowa zitha w yego gumnye 1444 *ZapWarsz* nr 737; Allodium al. gvmno 1445 *AGZ* XIII 194; Zazeeszcze y pozzeszcze domow, gvmyen (horreorum) abo kthoregokole dobra, smyerczą vkrvthną... mayą bicz męczeny *Sul* 42; Pankoschowsky... debet dare... medietatem omnium de allodio al. gumna 1452 *AGZ* XI 382; Recepit in frumentis, ordeo, tritico in allodio al. gvmnye 1452 *AGZ* XIV 345; Jekom ja nye

ssilal lyudzi na mlocenye zhitha gumpna Mancimyrovego 1456 *ZapWarsz* nr 1051; Hezhe Andrzcy... postavyl szano bez mey volyey w mem gumnye 1459 *ZapWarsz* nr 1089; Jako ya nye przedala kobyl... any gwmna szytha 1463 *TymPrac* 276; Yako ya nye przedala kobyl, skotha, kosz, swyny, gvmna any chycz, thako dobrych yako szescydzessąth kop 1463 *ZapWarsz* nr 1136, *sim. ib.* nr 1138; Ab allodio al. od gvmpna 1464 *AGZ* XIII 427; Recognovit, quia vidit in alodio domini Michaelis al. w gumnye, quomodo receperunt novem arthonios tritici 1466 *AGZ* XV 43; Recognovit, quomodo ductus est per dominum Michaelem... in allodium al. gumna *ib.*; Wtore staianie od gumien w tile zagrody 1478 *SKJ* III 334; Nicolaus... arvum... post oreum al. za gvmnem... iacentem... obligavit tenere 1479 *AGZ* XVIII 185; Duo stadia agri sui... druga za gumny Zavyskoviczy... vendidit 1484 *SKJ* III 334; Jakom ya nye naschedl *de gvmna yego do Yaczkova gwalthem, anym zytha... s gvmna yego nye pobral 1492 *ZapWarsz* nr 1725; Jakom ya nye wsyal s roley yego dw (*leg.* dwu) kopu zytha... anym go do gwmna swego wvyosl 1494 *ZapWarsz* nr 1763; Oreum al. gumno 1496 *StPPP* VII 440; Czom mal w scryny y w *komorza, w gvmne y *ne dvorze, thocz my yvsza opvscicy *SkargaWroc* w. 11; Fuit granum seminatum... et nunc est reconditum, postavyono, in horeo, w gvmnye XV *p. post. R* XXV 180; ~ Takyesz s gvmyen iako z liszicz y ze wszego, gegos byerzecze pirwe vrodi, offyervycze bogv (tam de areis, quam de torcułaribus... offerte domino) *BZ* Num 18, 27; Gdisz... wszitko lepsze offyerowacz bødzecze z dzesyøtkow, policzono wam bødze, iakobiscze s gvmna (de area) i z liszicz dali pirwe vrodi *ib.* 18, 30; Nye zawyøzes vst volowych, gdysz mloczisz w gvmnye (in area) vzitki twe *BZ* Deut 25, 4; Ornan... wtenczas mlocyl na gumnye (in area) pszenyczø *BZ* I Par 21, 20; Gdi poydze Dauid ku Ornanowy, vzrzaw gy Ornan y poydze przecyw gemu z gumna (de area) *ib.* 21, 21; Z gumyen de areis (sicut de areis primitias separatis Num 15, 20) 1471 *MPKJ* V 25; Na gumnye (*war. lub.*: na gvmnyskv) in area (ponam hoc vellus lanae in area Jud 6, 37) *ib.* 33; Gumna a. schedliska areas (dilexisti mercedem super omnes areas tritici Os 9, 1) *ib.* 111; Gvmno a. bogyevisko area (permundabit aream suam Mat 3, 12) *ib.* 117; Wnydzely ogyen y szeszze czygye szboze na polu albo w gumnye (acervos frugum sive stantes segetes in agris Ex 22, 6), then, ot kogo ogyen wysedl, zaplaczy szkodą XV *p. post. Kałuźn* 285; Apperuit Joseph horea, gvmna, sua et vendidit Egipciis (Gen 41, 56) XV *p. post. R* XXV 181; Przyydzye mocznyeyszy... a vyczyszczy gvmno szvogye (aream suam Luc 3, 17) *EwZam* 299—300; Obezryczye ptaky nyeba, yze any szyeyą, any zną, any zbyrayą v gumna (neqne congregant in horrea Mat 6, 26) *Rozm* 281; A yako sznyvo przydzye, kąkol zvyązaly v sznopy y zeschgly, aby thesz psenycza zvozyly v moye gvm[m]no (triticum autem congregate in horreum meum Mat 13, 30) *Rozm* 340.

Gundram *cf.* **Kundram**

Gundran *cf.* **Kundram**

Gunia '*derka, koc, tegumentum*': Gunya lodex (*pro* lodix) 1437 *Wisł* nr 228, s. 89; W gunyach in melotis. Melota est vestis de pilis camelorum (circuierunt in melotis, in pellibus caprinis Hebr 11, 37) 1471 *MPKJ* V 132; Pro tribus gunye 1500 *ZsigBud* 21.

Gusła *formy*: *n. pl.* gusła XV *med. R* XXV 160, *OrtCel* 11, *OrtLel* 235; ~ *g. pl.* gusł *BZ* II Par 33, 6; ~ *ac. pl.* gusła *Spow* 3, XV *med. R* XXIV 368, XV *med. SKJ* V 272, *BZ* Deut 18, 10. I Reg 28, 8. Nah 3, 4, 1471 *MPKJ* V 104; ~ *i. pl.* gusły *BZ* IV Reg 17, 17.

Znaczenie: '*zabobony, przesądy, wróżby, zaklęcia, czary, obrzędy z nimi związane, artes magicae, superstitio, incantationes*': Tesz sya davam vynyen... ze dvanaseye *czlongow vyary svyateg krzescyanskyey, aczbych tesz, grzesny czlovyek, v⟨y⟩stąpylem, vyerzącz w czary, w gusla *Spaw* 3; Sed si viderint aliquas maiores artes vel alique *sacha, guszla uel truphas diabolicas, omnes attendere debent XV *med. R* XXIV 368; Czary, gussla, zabobony *adolatria, sortilegium, supersticio XV *med. R* XXV 160; Sic... illi, qui credunt in supersticiones, w gusla, et incantaciones, w czary XV *med. SKJ* V 272; Choway syø..., aby nye bil v czebye nalezon, genzeby... viprawyal sny y gvsla (somnia atque auguria) *BZ* Deut 18, 10; Czaruy my przes gusla (divina mihi in pythone) *BZ* I Reg 28, 8; Poswyøczowaly gemv (*sc.* Baalowi) sini swe... przes ogen, a wycszczbi a gusly syø przidzerszely (divinationibus inserviebant et auguriis) *BZ* IV Reg 17, 17; Manases... czinyl zle przed bogem..., we sni wyerzil, a gusł naslyadowal (sectabatur auguria) *BZ* II Par 33, 6; Byada myastu krewnemv... prze wyelkoscz nyeczistoti zley szoni, krasney a wdzøczney, a maiocza gusla (habentis maleficia) *BZ* Nah 3, 4; Sacrilegia czarnoxanstwa, czari, gusla *OrtCel* 11, *sim. OrtLel* 235; Gusla (*war. lub.*: guslnoscz) divinaciones (stetit... rex... in bivio... divinationem quaerens Ezech 21, 21) 1471 *MPKJ* V 104.

Guślić *'wróżyć, zaklinać, czarować, zamawiać, vaticinari, augurari, incantare'*: Nye bødzecze gvslicz (non augurabimini) *BZ* Lev 19, 26; Przewyodl sina swego przes ogen y guszlyl (ariolatus est), y przidzerszal syø wyezdzb *BZ* IV Reg 21, 6, *sim.* 1471 *MPKJ* V 47; Arioli szwyathoguszlczy, kthorzy poszwyaczonimy rzeczamy albo na szwyanthem myeszczv gvslą XV *p. post. R* XXIV 375; Swyanthokussedlnyczi, czosch posfątnymy rzeczamy a na posfątnich myeszczach gvslą, arioli XV *ex. MPKJ* V 140.

Guślnik, Guśnik *formy*: *n. sg.* guślnik *BZ* Deut 18, 11; ~ *n. pl.* guślnicy XV *p. post. PF* I 201; guśnicy *ca* 1500 *JA* X 385; ~ *g. pl.* guślnikow *BZ* Lev 19, 31. Deut 18, 14; ~ *d. pl.* guślnikom *BZ* Lev 20, 6; ~ *ac. pl.* guślniki *BZ* I Reg 28, 3; ~ *i. pl.* guślniki *BZ* I Par 10, 13.

Znaczenie: *'wróżbita, czarownik, ariolus, augur, futurarum rerum interpres (praecipue in malam partem), magus'*: Sortilegi vel czarownycze, cuglarze, *guszlinczy, initiatores vel czarnoks⟨ięż⟩nyczy, qui sortilegiis vel nawązow ntuntur 1433—4 *SprTNW* V 6; Nye przichilaycze syø kv czarownikom any od gvslnikow czso pytaycze (non declinetis ad magos, nec ab ariolis aliquid sciscitemini) *BZ* Lev 19, 31; Dvsza, ktoras syø pochili kv czarownikom y kv gvslnikom (anima, quae declinaverit ad magos et ariolos),... zabyø yø s posrzodkv lvda gego *BZ* Lev 20, 6; Nye bødze czarownik ani gvszlnik (nec sit maleficus) v czebye *BZ* Deut 18, 11; Rodowye czi to, ktorichze to obdzerzisz zemyø, gvslnikow a czarownikow slvchayø (augures et divinos audiunt) *BZ* Deut 18, 14; Wignal bil Saul s zemye wszitki wyeszczce a guszlnyki (abstulit magos et ariolos) *BZ* I Reg 28, 3; S guszlnyky syø radzil (insuper... pythonissam consulucrit) *BZ* I Par 10, 13; Incantatores czarownyczy y guslnyczy XV *p. post. PF* I 201; Nigromentici gusnyczy, czarovnycze *ca* 1500 *JA* X 385.

Guślność *'wróżba, divinatio'*: Gusłnoscz (*war. kal.*: gusla) divinaciones (stetit... rex... in bivio... divinationem quaerens Ezech 21, 21) *MPKJ* V 104.

Guślny *'wróżbiarski, umiejący wróżyć, divinandi peritus'*: Møsz albo zona, w ktorichze to bødze wyeszci albo gvszlni dvch (pythonicus vel divinationis fuerit spiritus), smyerczø vmrze *BZ* Lev 20, 27.

Guśnik *cf.* **Guślnik**

Gutać *cf.* **Gatać**

Gutowe *'opłata od piwa i miodu, tributum, quod a cerevisiam et mel potantibus solvebatur'*: Item sunt in eodem oppido septuaginta domus et quaelibet ratione domus et areae solvit monasterio unum grossum et ratione guthowe unum grossum *DlLB* III 4. ~ *W tym przykładzie autograf Długosza ma* butowe, *jak też w DlLB* III 166, *lecz ręka XV wieku poprawiła na* gutowe. ~ *Cf.* **Butowe.**

Gutta *'rodzaj kosztownego pachnidła, species aromatis'*: Pomazał cze bog... olciem wesela nad towarzisze twe. Mirra y gutta, y cassia od odzena twego y domow eburowich (myrrha et gutta, et casia a vestimentis tuis, a domibus eburneis) *Fl* 44, 10, *sim. Pul.*

Guz *'wypukłość, guz, tumor, umbo'*: **a.** *na ciele*: Gusz *Park* 408; Kon czyszawy... mą gusz na przednyey pravey nodze 1499 *GórsJazRp* 275; ~ *'wole, struma'*: Gvsz struma *ca* 1500 *Erz* 21; ~ **b.** *na tarczy*: Vmbo paveza albo tharczą vel na tharczy gvsz *ca* 1500 *Erz* 21; Pvklerzevy gvsz vmbo *ib.*

Gwałcić *'dokonywać gwałtów, czynów przemocy, violare, vim inferre'*: Czom vczinil Maczeyowi, tho za yego poczanthkem, kedi mi gwalczil w[y] mey wissy... y kmecza mi bil 1424 *KsMaz* II nr 502; ~ Me miserum repetens, odnawyayącz, que vetat omnipotens, et scrophe ritu, nad obyczay, que putrida, skarede, fuerit repetitu, facta miser recolo sepe, quod me violo gwalczą 1466 *R* XXII 18. ~ *Cf.* **Zgwałcić.**

Gwałciwy *'dokonywany z użyciem gwałtu, przemocy, qui per vim fit'*: Ktorykole dzewcze... gwalth vczyny osszylstwem obneczczącz, a dzewycza abo nycwyasta gwalczywego osylstwa vchodzącz (violatoris oppressionem evadens)... wolacz bądze placzącz..., a snamyona osylstwa na nycy yawna bądą wydzana..., na naszey lascze... ten tho osylnyk ma bycz *Sul* 58.

Gwałt, Gewałt *formy*: *n. sg.* gwałt 1396 *HubeZb* 25, 1405 *Piek* VI 272, XV *in. Zab* 520, *ca* 1428 *PF* I 488, *Sul* 31. 71. 88. 90, XV *med. Zab* 524, *MW* gl. 68; ~ *g. sg.* gwałtu 1395 *HubeZb* 44, 1397 *HubeZb* 30, 1398 *HubeZb* 32, 1408 *Piek* VI 368, 1418 *Przyb* 13, 1420 *TPaw* VII nr 1767, *etc.*; ~ *d. sg.* gwałtu 1462 *ZapWarsz* nr 1131; gwałtowi 1426 *ZapWarsz* nr 182, 1453 *ZapWarsz* nr 983, 1477 *ZapWarsz* nr 3094; gwałtewi 1457 *AKPr* VIIIa 51; ~ *ac. sg.* gwałt 1392 *HubeZb* 66, 1395 *HubeZb* 23, 1395 *Leksz* II nr 410, 1402 *SKJ* III 194, *etc. etc.*; ~ *i. sg.* gwałtem 1393 *HubeZb* 22, 1397 *HubeZb* 30, 1398 *HubeZb* 73, 1399 *StPPP* VIII nr 8728, *Gn* gl. 28b, *etc. etc.*; gewałtem 1397 *Leksz* II nr 1061; ~ *l. sg.* (przy) gwałcie 1399 *HubeZb* 75, 1402 *SKJ* III 194, 1418 *Przyb* 13, 1429 *MPKJ* II 309, *Sul* 49. 52, *Dział* 33. 55, 1482 *ZapWarsz* nr 1596; ~ *d. pl.* gwałtom 1410 *HubeZb* 53;

~ *ac. pl.* gwałty *Sul* 33, *Tęcz* w. 13; ~ *i. pl.* gwałty *OrtCel* 2.

Znaczenia: **1.** *'przestępstwo dokonane przemocą, niezgodny z prawem czyn przemocy, crimen, quod vi fit, legis violatio, iniuria, vis'*: Staszek... ne uczinil szwemu opekadlniku nigedne prauiszni, a gwald sze mu nigeden ne stal 1396 *HubeZb* 25; Czo Woytek gøl ty luczi, to ge gøl przi gwalczye, hezye przibyeszawszy na gego wyesz 1399 *HubeZb* 75; Gwaltem violencia *Gn* gl. 28b; Sswadcza, esz przydø kmecz... na dzedzinø... gwalt uczinil y gwaltem ranil mlinarza..., y na tem gwalcze... Sczepan yanl gy 1402 *SKJ* III 194; Ian... ne szandal, bi mu szø gwalth ne sstal o yanczcza 1405 *Piek* VI 272; Swanthoslaw szedl na Vbislaow dom y ranil mn sestrzencza, a potem szedl tego *dyna sa Vbislauem gwaltem do caplanego domu y nagabal gy, a Vbislaw czso vczinil, to vczinil Swantoslaovi bronø sø gwaltom sa yego poczantkem 1410 *HubeZb* 53; Irruencia domiciliorum wderzenye na dom, gwalth XV *in. JA* XXVII 267; O kthori zolancz Dorothka na mya zalowala, themu gwaltowy rok mynął 1426 *ZapWarsz* nr 182; Gwalth vyolencia *ca* 1428 *PF* I 488; O ctory gwalth Thomek na myan zalowal, o then myan sz nim vgednano 1428 *ZapWarsz* nr 297; Yakos th⟨o⟩ byl Warsch posual Abrama o odby⟨cie⟩ yaneza na gualce yanthego 1429 *MPKJ* II 309; O ctori gwalth Strachota na mø zalowal, thegom mw ya ne wczinil ani dzedzocza rostrøczil 1432 *ZapWarsz* nr 383; Gwalth alybo lvpyenye (ubi aliquis accusatus de violentia sive spolio, *Dzial* 18: komv dadzą wyną o gwalt abo o rozboy) na y⟨a⟩wnyey drodze *Sul* 31; O gvalth domovi (de vulneribus et de invasione domus violenta) *Sul* 34; O gwalczye. Kedy komv cztirzy voly gwalthem (*Dzial* 41: gwaltownye) wszathy bądą, a o thakem gwalcze (de huiusmodi violentia, *Dzial* 41: o taky gwalth) szwyadeczsthwo vczyny, chczemy, aby za thaky gwalth wolow (pro huiusmodi violentia... boum) y roboth omyeskanye (*Dzial* 41: aby taky gwalth wolow y roboth)... cztirzi skoczcze... sz vyną pyąncznadzescza... doszycz vczynycz byl powynyen *Sul* 49—50; O szenye abo o kopye gvalthem wszathey. Tesz sza wosz szyana gwalthem wszątego trzy groszę s wyną pyąncznadzescza... zaplaczycz powynyen ma bycz. Tesz za kopą yarzyny alybo ozymyny skazalyszmy geną cziwirtnyą, gdi yą byerzą na wosz (*Dzial* 41: gdy na woz gwaltownyc wząta bądze), tedi gwalth, alye gdy w brzemyonach, slodzeystwo w them bicz wykladamy (dum recipitur ad currum, violentiam... esse declaramus) *Sul* 50; O gwalcze na gosczynczv vczynyonem (de violenta receptione in via publica). Marczyn skarzy na Mycolaya, ysze w dzyen targowy na yawney drodze... sz thoboly wszął mv oszmy skoth gwalthem (recepit... violenter, *Dzial* 43: gwaltownye) *Sul* 52; Vyna takyego gwaltownyka, gdi gy vphicząn. Gdi zaprawdą starschi dnya albo czassu gwaltu przerzeczonego (die temporeque violentiae memoratae) thego tho gwaltownyka nyeyako gonyancz moglibi yancz, tegdi... xanzączyu postawicz gy bandąn vinny *Sul* 89; Angelus impedit peccatum violenciam, gwalt, inferendo XV *med. GlWroc* 81v; O kthory gwalth na my⟨ę⟩ Jan... zalowal, esbych mv drwa samowthor na dwa wosy pobral, themv gwalthowy rok mynul 1453 *ZapWarsz* nr 983; Z glownymy gwalthy criminalibus violentiis *OrtCel* 2; Ya⟨ko⟩ themu gvalthevy, o kthori na myą Pyothr Kokoschczycz zaluge, rok mynął, nyschly mą Pyothr zapozval 1457 *AKPr* VIIIa 51; Kmethones habent in haereditate ad violentiam currere vlg. na gwalth (1460) 1663 *Paul* 302; Chczemy, aby ktoregokoly stadla nyeporvszony swey czczy czlowiek o kakykoly gwalth (pro quibuslibet violentiis, *Sul* 33: o kthorekole gwalthi) przed sąd bylby pozwan, tedy nany dobrym swiadeczstwem ma bycz dokonan *Dzial* 21; Ho kthory na mya Iacub gwalth szalowal, themv gwalthv rog yvsz minął 1462 *ZapWarsz* nr 1131; Dominus Poznan⟨ski⟩ in illam villam Sczklo non est intromissus violenter, ergo repugno domino violenciam al. odpyeram panv gwalth 1470 *AGZ* XV 461; Gwalthv nye sznam, ale czom rabyl y oral, thom rabyl y oral na oczysznye szwoyey 1472 *ZapWarsz* nr 2965; Jako themv gwalthowi o szvknya... *rok mynął 1477 *ZapWarsz* nr 3094; Jakom ya thego tho Jana... yal na gwalcze thedy, kyedy dobywal kmyecza w domw w noczy y szbyl 1482 *ZapWarsz* nr 1596; Gwalth violencia *MW* gl. 68; Temeraria violencia vlg. szmyalem gwaltem XV *ex. Zab* 526; Ego... duxi eundem Andream ad castrum propter violenciam al. o gwald 1500 *AGZ* XIX 470; ~ (u)czynić, działać gwałt *'zadać gwałt, użyć przemocy, vim inferre, opprimere'*: Jaco Thomek s braczø przibezaw na Swanthoslaow dom medzi gego wrotha i vczinili gemu silø i gwa⟨l⟩th 1392 *HubeZb* 66; Iakom ne kasal mym *ludzey iachacz na Steppanowø dzedzinø czinicz gwalt y swømicza 1395 *HubeZb* 23; Ian *iaø Adama *pzri ranach any yednego gwaltu ne uczy⟨n⟩il 1395 *HubeZb* 44; Violenter venit super nostram hereditatem et fecit violenciam, videlicet gwalth, quoad nobis fratrem vulneravit et mulieri nasum abscidit 1395 *Leksz* II

nr 410; Piotrek ne wczinil Staszcoui gwaltu, ale gy Stasek drewe nagabal 1397 *HubeZb* 30, *sim.* 1398 *ib.* 32; Czsosm czinili w Sdzichnine dzedzine, tosmi czinili s yey volø, a tamesmi nigednego gvaltu ne czinili 1408 *Piek* VI 368; Eszem ya Janowu kmeczu gwalthu ne vczinil, ale czsom gy yanl, tom gy yanl przed swymi wrothi, csz mego bratha czloweca vraszil 1420 *TPaw* VII nr 1767; Vczysnącz, gwalthovacz, gwalth czynycz obprimere *ca* 1455 *JA* XIV 492; Do wroczlawyanow poszlały... a szkarzancz na zemyany, by gym gwalthy dzalaly *Tęcz* w. 13; ~ wołać gwałtu, wołać na gwałt '*wołać na pomoc w chwili dokonywania gwołtu, auxilium ab aliquo implorare, subsidium invocare*': Przetho Nikel... Jacobum... yąl, yz kapłan nan volał gwaltu tedi, kedi go ranil, y przy tem gy gwalcze yøl 1418 *Przyb* 13; Stanycly szye komv czo szlego nyeszprawnye, iako roszboy, czyąszkye vranycnye..., wolą-ly ten na gwalth, szlowye nyestoycze..., tedy to zawolanye gesth myasto zaloby... Ale nye wolal na gwalth on szlowem thym nyestoycze, tedy on moze szwey szkody zamylczecz *OrtBrRp* 49, 4; ~ gwałtem, za gwałtem: Iako Passzek gyal na mø dzedzinø szamoczwart gwaltem y szabil mi panoszø 1393 *HubeZb* 22; Dobeslaf ne yal gwaltim na Stokowø dzedzina ani mu cloweka ranil 1396 *HubeZb* 26; Micolay sedl na naszø dzedzinø gewaltem y urznøl newescze nos 1397 *Leksz* II nr 1061; Mikosz przydø gwaltem na Dzirszkowø gospodø y dal mu naprzod ranø 1398 *HubeZb* 73; Kmecz... gwaltem ranil mlinarza 1402 *SKJ* III 194; Yacom ya Rcczibora ne wipanczal... gwaltem sz mego domu 1405 *KsMaz* I nr 493; Iako praue wczinil gwalthem... scodi w szicze poltrzecze grziwni 1405 *SKJ* III 196; Woczech... ne jal na... pana woyewodzinø dzedzinø a ne poszekl Maczeyewy polthori kopi powrosow samowthor gwaltem 1415 *JP* XXXVII 168; Iacom ya Indrzichowich konopy nye pobrala na drodze szamoszosta gwaltem 1419 *AKPr* VIIIa 44; Stanislaw... vywabil Jana... s domu brata yego y yal gy na drodze gwaltem 1421 *BiblWarsz* 1857 II 802; Yakom ya ne wszanl czthirzech cop z Malgorzaczini szkrzinki gwalthem 1422 *ZapWarsz* nr 41; Vos se coniurasti⟨s⟩ al. sprzisangli gwaltem et noluisti⟨s⟩ laborare... nec ipsius soluciones, poplathky, solvere 1425 *BiblWarsz* 1857 II 800; Tesz acz ktho gwalthem (*Dział* 41: gwaltownye) plascz alybo ktorąkole gynszą rzecz wlostną swą moczą komvkole, prawa nye proszącz, weszmye (si quis violenter mantellum... receperit), sz wyną rzeczoną szescz grzywyen wroczicz mvszy tak oddalone a gwalthem (*Dział* 41: gwaltownye) rzeczy wszathe *Sul* 49; O wziączv kony abo wołow gwaltownyc. ⟨A⟩cz komv konye abo woly... bądz złodzeystwem abo zbogem, abo gwałtem (violenter vel furtive) vezma, ten, gdy przed rokiem... sadownye nye vcziny, tedy potem... ma bycz dawnoscza odrzvczon *Dział* 50; Slvschno... zakazacz, aby gyadącz z woyny do domow swych..., lyvdze sobye nye mayą nyczs gwałtem bracz (ne transeuntes... pro se expensas... vi recipiant) *Dział* 65; Jakom ya Janowy ne pobral rzeczy z domu strzya gego... bes lyczby gwalthem 1461 *PF* VIII 19; Iohannes... pignora repercussit al. obronyl gwaltem 1467 *MMAe* XVIII nr 85; Jakom ya samoczwarth nyc zagyal gwalthem bidla kmyeczego z wągrodi gego 1468 *TymProc* 244; Jakom ya Ondrzegewi, gdy gnął sskoth sz pola, nye zasthapyl gwalthem drogi 1469 *ZapWarsz* nr 2975; Tłocziliszczie gwałtem (*war. lub.*: tłoczonim gwałtem) deprimetis (quia cognovi multa scelera vestra et fortia peccata vestra: hostes iusti accipientes munus et pauperes deprimentes in porta Am 5, 12) 1471 *MPKJ* V 112; Tu... tres granicies... sipasti et quatuor arboribus incidisti... cum tribus coadiutoribns tuis violenter al. gwalthem 1473 *AGZ* XIX 17; Zabylbych go byl, by go dobrzy nye obronyly gwalthem 1475 *ZapMoz* 102; Quia tu... vi recepisti al. gwałtem wzala puellam ipsius in labore 1476 *AGZ* XV 185; Jan z Marczinem nyc hothbyal zlodzeya oprawczi gwalthem 1476 *RafPocz* 21; Yako mnye Mykolay... rabal d⟨r⟩zewo godnye kv budowanyv... kwalthem 1498 *ZapWarsz* nr 1884; Vczynyl vyclye zlego przeczyv mnye, bo dzyalo, ktorem vczynyl, gvaltem rozlomyl (violenter fregit) *Rozm* 133; A czlovyeka, ktoregosz nam dal tovarzyscha kv mace, tego nynye gvaltem chczesch odyącz (hunc auferre violenter a nobis tu venisti)? *Rozm* 218; ~ gwałtem siłą, siłą gwałtem, gwałtem mocą, mocą i (a) gwałtem: Jaco kaznya Nedominey gwaltem syla wiram[by]bili yey ludze pyandzessant woz chrosta 1399 *StPPP* VIII nr 8728; [...] ne szbyl Abramowy gego czlowieka na dobrowolney drodze gwaltem syla, alem sbyl swego slodzeya 1452 *RafZran* 87; Iako ya nye przybyegl do wschy... any drzwy zlupal, any domu tlukl gwalthem sila 1465 *TymSąd* 133; ~ Esze popaslesz mi zitho samoczwarth siłą gwałtem 1425 *ZapWarsz* nr 136; Jako ya nye porodzyl plodu z nyewyastha... any they tho plod w gymycnyu moyem gest zagubyon ssyla gwalthem 1467 *PF* VIII 20; Paulus... nye gonyl (*sc.* Sobiesąda)... any lystha kschazego... gemu smaczal siłą gwalthem 1467

SprTNW VIII 2, 34; Jakom ya... gąsschi oth szyeczi, *przischewschy na pole, nye wessgnął szyla gwalthe⟨m⟩ 1469 *ZapWarsz* nr 2931; Yakom ya szylv gwaltem nye szbyl Gyedwygy 1480 *ZapWarsz* nr 1533; ~ Jaco Jasek... sedl gwaltem moczø do mego mlina y wsøl mego cloueka 1397 *HubeZb* 30; Stanislaw yal samoszost... w Kothowo gwaltem moczø 1405 *Piek* VI 239; Iaco Szidowczimich dzeszancz kmeczi... iachali na Iadamowø dzedzinø gwaltem moczø y wszøli mu kmecza 1406 *Piek* VI 307; ~ Potrasz ne iachal do Lenartowa domu ani mu ne wszol szoni moczu y kwaltem 1401 *HubeZb* 48; Thu są rosbili dom moczą gwaltem, dwoye drzwyrzi wibili 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; Ustawiami..., ys ieslizebi kthorikolwye zieuianyn... smialbi moczą a gwalthem (violenter et potentia)... dom cziykolwie nayachacz, a tham bi gwalthem vbyl albo zranyl..., thakowi gwalthownik uthracza czescz 1498 *MacPraw* VI 272.

2. *'zgwałcenie (kobiety), vis mulieri illata, stuprum'*: O ktori gwalth Katharzina na mya zalowala, thegom yey nye vczinyl anym yey dzewstwa othyal 1448 *ZapWarsz* nr 893; Gwalt kmyotownye. Gdi ktho smyalosczyąn zląn nyewyesczye albo wdowye gwalt vczinilbi albo dzewcze dzyeviczstwo albo panyenstwo zgwalczil, cztirzi grziwni za thaky gwalt dacz bandzye vynen (quando aliquis ausu temerario mulieri violentiam fecerit vel puellae violaret virginitatem, tunc quattuor marcas pro eadem violentia dare tenetur) *Sul* 88, *sim. ib.* 90; Gwalt slyachczyancze albo vsylstwo przes chlopa vczinyoni... Gdibi... chlop albo nyeslyachczicz takisch gwalt vczinicz bi smyal slyachczyancze (consimilem violentiam intulerit), tedi nye ma bicz gynąn vynąn karan, yeno glowi sczyanczym *Sul* 90; Vulgus detractat, mentitur: stuprum, *gl.* adulteria gwalth, cum que iactat, refutat 1466 *R* XXII 20; O dzewyczem gwalcze (de stupratione virginum vel violentia, *Sul* 43: o vszylstwye)... Nyektorzy..., czvdzym szonam abo pannam gwalt vczinywszy (virgines stuprant, mulieres polluunt violenter, *Sul* 43: dzewycze dzewsthwa sbawyayą a nyewyasti gwalthem pokalayą) a gych czczy pozbawywszy, gdy gym bądze dana wyna, chytrosczą... gych odbywayą *Dzial* 33; O gwalcze dzewczem (de violentiis virginibus aut maritatis quocunque illatis, *Sul* 58: O vszylnem sgwalczenyv dzewky alybo nyewyasty)... Gdy kto dzewcze... w domv, we wsy gwalth vczyny (violentiam fecerit, *Sul* 58: gwalth vczyny osszylstwem obneczczącz), a gdy taka szensczysna, byesząncz do nablyszszey wsy, placzącz bądze powoławała gwaltownyka, w ktorey acz znaky gwaltv (signa oppressionis, *Sul* 58: snamyona osylstwa) badą nalesony y tesz kmyecze gwaltv wolanego doswiathcza, tedy taky... na przyaczol mylosczy ma bycz. Aczlyby szenysczyzna potwarzala kogo y powolawala, a na nyey znakv gwaltv (signa oppressionis, *Sul* 58: snamyona osylsthwa) nye nalesyono, tedy... ma bycz skarana *Dzial* 55—6; Gdy pan nyektori gwalt czynyl w dzedzynye, to gest o panye abo o panny (quando... suam villanam oppresserit violenter, *Sul* 61: kedy pan wszy... swoyą wyesznyanką vsylsthwem sgwalczy)..., tedy nye tylko rodzina takyey vczysnyoney, ale y wszystka wiesz... mogą wstacz *Dzial* 62; ~ gwałtem usilić, gwałtem uczynić usilstwo *'zgwalcić, stuprare'*: Vstawyamy tesz, ysz kthorykole dzewyczą, ktoreykole czczy abo stadła by byla, przes woley porodzyczelow gey vlapyl a yą gwaltem vsylil, tho gest dzewstwa sbawyl (violenter oppresserit, *Dzial* 55: zgwalczyl), zywoth gego bącz na mylosczy tak osyloney dzewky y przyaczol gey *Sul* 58; Jacom ya Stachnye gwaltem usilstwa nye uczinil 1455 *Czrs* s. XCIII.

3. *'siła, moc, vis, violentia'*: Gwalth vim (propter multitudinem calumniatorum clamabunt et eiulabunt propter vim brachii tyrannorum Job 35, 9) 1471 *MPKJ* V 62; Schilą gwaltem vim (ipse enim dedit mihi... scientiam veram, ut sciam... naturas animalium et iras bestiarum, vim ventorum Sap 7, 20) 1471 *MPKJ* V 75; Od moczi morskyey a. od walv, a. od gwalthv (*wor. kal.*: oth moczy morskyey) a vi maris (cum incidissemus in locum dithalassum, impegerunt navem et prora quidem fixa manebat immobilis, puppis vero solvebatur a vi maris Act 27, 41) *MPKJ* V 136; ~ Gwaltem irrumperes (quindecim filii eius ac viginti servi erant cum eo et irrumpentes Jordanem, ante regem transierunt vada II Reg 19, 17) 1471 *MPKJ* V 40.

4. *'bezczelność, zuchwalstwo, insolentia, audacia' (?)*: Gwalth insolencia XV *in. Zab* 520; Gwalth insolencia XV *med. Zab* 524.

Gwałtować *'dokonywać gwałtów, czynów przemocy, violare, vim inferre'*: Vczysnącz, gwalthovacz, gwalth czynycz obprimere *ca* 1455 *JA* XIV 492.

Gwałtownie *'przemocą, gwałtem, bezprawnie, vi, per vim, vim inferendo'*: Hanczel Gorzensky ne rabyl na pana Borkowey dzedzyne *swerczyno gwaltowne w lesze 1427 *Przyb* 20; Borek wkazal mną na slachcziczu... rana, rzekacz, aby mu ya Thoma swymy pomoczniky dal gwałtownye 1430 *Przyb* 23; Micolaj..., przigechaw na dzedzyną do Anny do Conar gwaltownye s gego

pomoczniky cztermanaczczoma, wsyal gey Michala kmyecza gwaltownye a wyodl gy, kdze chczal 1444 *StPPP* II nr 3212; Ossylstwem dzewyczą alybo kthorąkolye nyewyastą gwalthownye obnyeczczyw (opprimens virginem... violenter), acz wolala, na laascze gey... bąncz *Sul* 19; Nykth nye mosze szwego dlusznyka wsdzerzecz albo wsczagnacz gwaltownye przesz woytha albo gego poszla *OrtBr* VII 560, *sim. OrtMac* 110; Jam nykomv nye vkradl they szkory, gwaltovnye na mą szyyą wyazany y beszprawnye *OrtKal* 179; Gdyby szye radczcza... przylubowalby szye ku dworu... a tho szgyednal, aby myastho pyszane prawo albo przywyley szlomyono albo szkazano przesz gwaltowną ręka albo gwaltownye, czo gest gego pokuta? *OrtVrtel* 120; Jakom ja nye przepłynul gwalthownye czlą ryczyvolskyego 1456 *ZapWarsz* nr 1110; ⟨A⟩czby tesz nyektorzy gwaltownye (*Sul* 49: gwalthem) szclazo gego abo ktorąkole rzecz gyną wlosną moczą swą komvkole nye podług prawa wzą̨lby (si quis violenter mantellum... receperit), tedy z wyną rzeczoną schescz grzywien ma wroczycz tą rzecz gwaltownye (*Sul* 49: gwalthem) wzątą *Dział* 41; Kto gwaltownye wezmye woz syana (de foeno recepto violenter, *Sul* 50: o szenye abo o kopye gvalthem wszą̨they). ⟨K⟩to wezmye woz syana komv gwaltownye (*Sul* 50: gwalthem), trzy grosche z wyną pyątnascze temv ystemv krzywdą y schkodą czyrpyaczemv ma zaplaczycz... Y tesz za kopą yarą y ozymyą wyznawamy gedną czwyerthnyą, gdy na woz gwaltownye wzą̨ta bądze *ib.*; ⟨P⟩yotr szalowal na Iana, ysze w dzeń targowy na dobrowolney drodze gwaltownye (*Sul* 52: gwalthem) s toboly wzal gemv osmy skoth pyenyądzy (de pera recepit sibi octo scotos violenter) *Dział* 43; O wziączv kony abo wolow gwaltownye (praescriptiones rerum furtive aut violenter ablatarum) *Dział* 50; Yako ya nye wszal... byka Mykolayowa gwalthownye 1469 *ZapWarsz* nr 1306; Jakom ya nye vipusczyl gwaltownye dwv konyv z obori Maczeyovey 1475 *ZapWarsz* nr 1199; Quia tu direxisti super bona Iohannis in Sulicze wy (*leg.* vi) al. gwaltownye filium tuum Hriczko 1476 *AGZ* XV 185; Jakom ya nye przyal gwaltownye s Pyelaskowa... schamopyanth do domv Pyotrowa... do Rokithk noczna y chazyebna rzeczya 1478 *ZapWarsz* nr 1209; Jakom ya gwaltownye nye wzyal schamopyanth skrzynky w domv v Pyothra... z lysthy *ib.* nr 1210; Jakom ya nye przyszethl ve trzydzeszczy se dvyema rownyma a s ginszymy nyszymy gwalthownye do wszy Belszkyey Voley na dom thwoy 1479 *Czrs* s. LXXXVI; Jakom ya nye wyranbyl drew w lessye w gyego gwalthowne samopyanth 1495 *ZapWarsz* nr 1765; Jakom gya nye przysethl na dom na gyey... anym gey zadal dw ranu... gwalthownye 1497 *ZapWarsz* nr 1781; ~ Jakom ya nye wrzuczyl szyą any wwyązal gwalthewnye we wloki w Wągrodnye 1480 *Czrs* s. LXXXVII.

Gwałtownik *formy*: *n. sg.* gwałtownik *Sul* 89, *Dział* 4, 1471 *MPKJ* V 116, 1476 *TymWol* 68, 1498 *MacPraw* VI 272; ~ *g. sg.* gwałtownika *Sul* 89; ~ *d. sg.* gwałtownikowi *OrtCel* 11; ~ *ac. sg.* gwałtownika 1443 *AGZ* XI 226, *Sul* 89, *Dział* 55; ~ *n. pl.* gwałtownicy *Dział* 33, 1471 *MPKJ* V 88; ~ *g. pl.* gwałtownikow *Sul* 89.

Znaczenie: '*człowiek dokonujący gwałtów, czynów przemocy, bezprawia, violator, raptor, qui vim vel stuprum infert*': Si aliqua dominarum predictarum aliquem violatorem al. gwałtownyka in suis bonis servaverit, eadem domina eandem penam vallatam de bonis suis domino capitaneo subintrabit solvendam 1443 *AGZ* XI 226; Gdi nyekteri slachczicz... slachczyanka rankąn gwaltowną wzyąlbi w domv gich... i ch⟨c⟩ancz yą yemu myecz sobye zonąn zakonąn malzensky, tegdi gdi ten isti gwaltownyk tąn istąn tako zakonnye albo malzensky pozna (postquam eandem idem violator sic matrimonialiter cognoverit), possagu gynschcgo s nyąn nye bandzye myal, nyzly odzyenye telko, w ktorem yąn wzyąl czassu wzyanczyan gwaltowego *Sul* 89; Vyna gwalthownykow sbyegow. Item za taky gwalth taky gwaltownyk takąn vynąn ma bicz karan (talis violator huiusmodi poena debet puniri) *ib.*; Vyna takyego gwaltownyka, gdi gy vphiczą̨n. Item gdi zaprawdą starschi, dnya albo czassu gwaltu przerzeczonego thego tho gwaltownyka nyeyako gonyancz (ipsum violatorem insequentes), moglibi yancz, tegdi tako yantego ku wzyanczyu w nyem pomstha xanzączyu postawicz gy bandąn vinny *ib.*; Pakly ktho thą vchwalą̨n przestanpicz smyal knabrnye, takyego gwaltownyka mszczą̨ncz (talem violatorem vindicando), taky przestampcza w rowney vynye glowney przes tho iste xąnząn karan ma bicz *ib.*; Sauciato⟨ri⟩, id est violatori gwaltownykoui abo wynowaczczoui *OrtCel* 11; Pauel, Yan y Maczey, oczecz gych, zachowany gwalthownyk, nye przyschly na gymyenye... Kossakowo any zegnaly trzech oraczoph yego 1476 *TymWol* 68; Ieslizebi... ziemianyn... smialbi moczą a gwalthem... dom cziykolwie nayachacz a tham bi gwalthem vbyl..., a chocz thes ieslibi rzeczy gospodarskie... pobral..., thakowi gwalthownik uthracza czescz (talis violentus invasor et raptor bonorum perdit honorem) 1498 *Mac-*

Praw VI 272; ~ Gdy ktori drapyescza dzesyączyny abo gwaltownyk rzeczy kosczelnych (talis raptor vel malefactor) byl naleszon, ma bycz vpomyenyon klyątwą z vpomynanym *Dział* 4; ~ Przeto vstawiamy, aby taczy gwaltownyczy (ut tales oppressores virginum aut mulierum, *Sul* 43: vsilnyczi dzewycz alybo nyewyasth) prawem polskym sądzeny *Dział* 33; Gdy kto dzewcze... gwalth vczyny, a gdy taka szensczysna, byeszącz do nablyszszey wsy, placząc bądze powolawala gwaltownyka..., tedy taky na naszcy y na przyaczol mylosczy ma bycz *Dział* 55; ~ *'łupieżca, ciemiężyciel, expilator, spoliator'*: Bracze a. gwalthowniczi (*war. lub.*: dracze a. gwaltowniczy) exactores (popnlum meum exactores sui spoliaverunt Is 3, 12) 1471 *MPKJ* V 88; Dziercza, gwalthownik (*war. lub.*: dzyercząg, gwaltownich) exactor (circumdabo domum meam ex his, qui militant mihi euntes et revertentes, et non transibit super eos ultra exactor Zach 9, 8) *ib.* 116.

Gwałtowność *'vehementia'*: Gwaltownosczy vehementia 1476 *AKLit* III 108.

Gwałtowny *formy*: *n. sg. m.* gwałtowny *Sul* 19; *f.* gwałtowna *Sul* 41, XV *p. pr. R* XVI 330, *OrtBr* VII 572; ~ *g. sg. m.* gwałtownego *Dział* 42; *neutr.* gwałtownego XV *med. R* XXIII 279; ~ *d. sg. m.* gwałtownemu *Sul* 90; ~ *ac. sg. m.* gwałtowny 1452 *AGZ* XIV 340; *f.* gwałtowną *OrtVrtel* 120; ~ *i. sg. f.* gwałtowną *Sul* 89; ~ *l. sg. neutr.* (o) gwałtownem 1498 *MacPraw* VI 272; ~ *ac. pl. f.* gwałtowne *Dział* 41.

Znaczenia: **1.** *'o znacznym natężeniu, bardzo silny, niepohamowany, violentus, vehemens'*: Aby gwalthowna smyaloscz powsczągnyona (ut violenta audacia refrenetnr, *Dział* 31: ⟨a⟩by syą od zloscczy wyną wztrzymali), vstawyamy, ysz gdi slachczicz... slachczicza zabige, abi za glową szeszczdzeszątli... grziwyen zaplaczicz powynyen byl *Sul* 41; (Ventus) impetuose ac violente avaricie irruens domum nawalnego, gwaltownego lakomstwa wlathaiaczy XV *med. R* XXIII 279.

2. *'pozostający w związku z gwałtem, przemocą, bezprawiem, qui per vim fit vel agit, qui ad ius de vi pertinet'*: Dzewki pofaczcya gwalthowni yako y *szylnyk (virginis raptor violentus vel oppressor) na lascze gey y przyyaczool bąncz *Sul* 19; Paklibi tey istey nyewycsczye, pannye albo wdowye dluzey ziwye bicz, nyzly takyemu mąnzu gwaltownemu przigodzylo syąn (si eidem... maritum suum violentum supervivere contigerit), thegdi ku prawu i ku *drzyrzawye gymyenya yey, yako myala przed gwaltem yey vczinyonim, vpelnye ma bicz przipusczonąn *Sul* 90; ~ Vstawyamy, aby starosthy zem naszich ginszich rzeczy mymo czlonky niszey popyszane nykake sądzycz nye myely: gwalth albo fatanye dzewycz..., nagabanye gwalthowne czyego przebythkv (pro violenta domicilii alicuius invasione) *Sul* 79; O rzeczy gwałtowne (de aliqua re violenter recepta). ⟨A⟩czby tesz nyektorzy gwaltownye szelazo gego abo ktorąkole rzecz gyną wlosną moczą swą komvkole... wząlby, tedy z wyną rzeczoną schescz grzywien ma wroczycz tą rzecz gwaltownye wzątą *Dział* 41; O nasczin gualtownem na dom ziemianski (de invasione domus) 1498 *MacPraw* VI 272; ~ gwałtowną ręką, przez gwałtowną rękę *'gwałtem, przemocą, per vim'*: Gdi nyekteri slachczicz... przirodzonąn slachczyanka rankąn gwaltowną wzyąlbi (manu violenta receperit)..., tegdi... possagu gynschego s nyąn nye bandzye myal, nyzly odzyenye telko *Sul* 89; Gdyby szye radczcza... przylubowalby szye ku dworu..., a tho szgyednal, aby myastho pyszane prawo albo przywyley szlomyono albo szkazano przesz gwałtowną rąka albo gwaltownye, czo gest gego pokuta? *OrtVrtel* 120; ~ ⟨G⟩dy vbogy czlowiek pozowie bogatego o gwalth, tedy bogaty o gwalt przez swyathky ma syą oczyszczycz abo podlug obyczaya gwaltownego (*Sul* 50: podlvg gwalthv dostoynosczy) rowną wyną ma bycz skaran (iuxta violentiae qualitatem debita poena est multandus) *Dział* 42.

3. *'raptowny, działający na oślep, qui temere, caeco impetu agit'*: Sed mors heu temera, gualtovna, cabiat presidem milecida XV *p. pr. R* XVI 330.

4. *'nagły, nadzwyczajny, subitus, repens, improvisus'*: obliczny (licowany) i gwałtowny rok *'termin sądowy nie poprzedzony doręczeniem osobnego pozwu, iudicii terminus subitus nullo reum in ius vocandi actu praemisso'*: Et Nicolaus... ex parte Cristofori reposuit primum terminum facialem vlg. oblyczny y gwaltowny rok ad instanciam Gywankonis... simplici infirmitate 1452 *AGZ* XIV 340; Dominus iudex castrensis inter Myinkonem et Massey... et inter Iaczkonem et Nicolaum... dedit terminum facialem al. lyczowany et gwaltowny rok ad crastinam diem ad dominum palatinum secundum recognicionem Ianussii ministerialis *ib.*

5. *'posiadający władzę, potens'*: Gdyby czlowyek oszandzon s prawa na smyercz, a krolewszką albo gyna gwalthowną ranką odyal⟨a⟩ go od szmyerczy albo kakokoly odproszyon, kako tego czlowyeką daley mayą pusczycz albo dzyerzecz?... Czo gesth prawo? *OrtBr* VII 572, *sim. OrtMac* 97.

Gwałtowy 1. *'o znacznym natężeniu, bardzo silny, niepohamowany, violentus, vehemens'*: Paan sz bakem a s gwalthowym ghelkem przydancz do sandv (dominus cum clamore et violento strepitu ad iudicium veniens), wyną pyanczna-dzeszcza ma bicz skaran *Sul* 9.

2. *'pozostający w związku z gwałtem, przemocą, bezprawiem, qui per vim fit vel agit, qui ad ius de vi pertinet'*: O gvalthowem vsylsthwye dzewycz *Sul* 70; Gdi... slachczicz... slachczyanka rankąn gwaltowną wzyąlbi w domv gich..., possagu gynschego s nyąn nye bandzye myal, nyzly odzyenye telko, w ktorem yąn wzyął czassu wzyanczya[n] gwaltowego (tempore receptionis violenter pervenerit) *Sul* 89.

3. *'nagły, nadzwyczajny, subitus, improvisus'*: gwałtowy, obliczny rok *'termin sądowy nie poprzedzony doręczeniem osobnego pozwu, iudicii terminus subitus nullo reum in ius vocandi ortu praemisso'*: Nicolaus... reposuit primum terminum facialem al. gwalthowy al. obliczny rok ad instanciam Gywankonis... simplici infirmitate 1452 *AGZ* XIV 340.

1. Gwar *'halas, gwar, niepokój, strepitus, fremitus'*: Inquietus gomon czynyl, gwar 1448 *R* XXIV 353.

2. Gwar, Gewer, Gwer *formy*: *n. sg.* gwar 1396 *ArchCastrBiec* I 70, 7, 1400 *ArchCastrBiec* I 81, 8, 1401 *ArchCostrBiec* I 89, 7, XV *in. JA* XXVII 267, 1444 *AKPr* II s. XIII, *OrtBr* VI 365, *OrtBr* VII 565, *OrtCel* 10, *OrtLel* 235, *OrtMac* 80, *etc.*; gewer 1391 *ArchCastrBiec* I 27, 4. 32, 11, 1392 *ArchCastrBiec* I 42, 5, 1393 *ArchCastrBiec* I 47, 4; ~ *g. sg.* gwaru 1461 *AGZ* XI 466, 1463 *KodWiel* 26; ~ *ac. sg.* gwar 1407 *StPPP* IX nr 10, 1412 *AKPr* X 339, 1425 *StPPP* IX nr 341, *OrtBr* VII 565, *etc.*; gewer 1416 *AKPr* X 483; gwer 1462 *AGZ* III 228; ~ *l. sg.* (w) gwarze 1469 *StPPP* IX nr 762, 1491 *AGZ* XVI 413.

Znaczenia: **1.** *'poręczenie, zabezpieczenie, kaucja, też złożone przez powoda przed sądem zapewnienie, że nie zmieni już zakresu oskarżenia i nie poda przeciw pozwanemu żadnych nowych dowodów, cautio, satisdatum, sed et sponsio, qua petitor se neque accusationis sententiam mutaturum neque nova contra reum adiecturum spondebat'*: Satisdatio vlg. gwar 1396 *ArchCastrBiec* I 70, 7, *sim.* 1400 *ib.* 81, 8, *sim.* 1401 *ib.* 89, 7; Pasco... querelam posuit et super se recepit satisdiccionem vlg. gwar 1407 *StPPP* IX nr 10; Petrus prolocutor... Prandothe petivit fieri gwar al. renunciacionem super querelis predictis et factum fuit gwar 1412 *AKPr* X 339; Per satisdacionem al. gwar... Per gwar satisfaccionem approbaverunt iuridicionem nostram 1414 *AKPr* X 414; Gwar, zaslubyenye satisdacio, id est defensio XV *in. JA* XXVII 267; Johannes fecit gwar manu sua 1425 *StPPP* IX nr 341; Gwar satisdacio 1444 *AKPr* II s. XIII; Gwar vczynyon *OrtBr* VII 565; Vczynyl gwar *ib.*; Gwar satisdacio, id est caucio *OrtCel* 10, *sim. OrtLel* 235; Thedy zaloby po vmarley rącze gwar szye stal, szlowye, aby wyączey albo wyszey nye zalowal *OrtMac* 80, *sim. OrtBr* VI 365. VII 565; Gwar satisdacio *OrtRp* 66; Iohannes... postulavit a Petro... satisdacionem... al. gwarv et... procurator Petri... satisdacionem al. gwar fecit 1461 *AGZ* XI 466; Tutor domine Banklowa... ab ipso actore affectauit... satisdacionem al. gwarv, quam satisdacionem ipse Anthonius... fecit 1463 *KodWiel* 26; Pars aduersa dixit: Si mihi insinuacionem debet facere al. gwar 1468 *StPPP* IX nr 675; Insinuacio facta est al. gwar 1469 *StPPP* IX nr 726; Super... querelam satisdacio, gwar, facta est *ib.* nr 729; Satissdacionem al. gwar *ib.* nr 731; Item audita replicatione partis adversae petatis fieri gwar et si admissum fuerit, inscribatur ad librum 1476 *MMAe* IIb 275; Ius decrevit, quomodo procurator... Ieronimi recte et iuste ostendit gwar al. satisdacionem 1490 *AGZ* XVI 410; ~ Gewer 1391 *ArchCastrBiec* I 27, 4. 32, 11, *sim.* 1392 *ib.* 42, 5, *sim.* 1393 *ib.* 47, 4; Nicolaus... cum suo tutore... pecierunt sibi fieri satisdacionem al. gewer ab actore in causa eadem scultecie eiusdem 1416 *AKPr* X 483; ~ Iohannes... postulavit a Petro... satisdacionem al. gwer super questionem et... ⟨procurator⟩ Petri... satisdacionem al. gwer fecit 1462 *AGZ* III 228.

2. *'posiadanie, dzierżenie, possessio, possidendi status'*: Dicta bona tenuerunt in sua satisdacione al. w gvarze 1469 *StPPP* IX nr 762; Extunc quero, utrum iam Mathias... eadem bona obtinere debet ad plenariam... solucionem tanquam pars respondens et habens in sua possesione al. w szwem gwarze multos annos 1491 *AGZ* XVI 413.

(Gwardian) Gardyjan *'przełożony klasztoru reguły św. Franciszka, praefectus conventus regulae Sancti Francisci'*: Gardyan Halicensis iure aquisivit hominem super Iohanne, vogeuoda Halicense 1451 *AGZ* XII 206.

Gwarek, Gewerek *'członek gwarectwa, związku zrzeszającego drobnych przedsiębiorców wydobywających kopaliny z tej samej kopalni, socius congregationis eorum, quibus ius fodiendi in eadem fodina concessum erat'*: Item in flodinis moncium siccorum cuiuslibet metalli et colorum minerarum atque in lapidicinis domini moncium al. gwarkowe... singulariter a personis

tributum dent (1496) *MMAe* XIV 428; ~ Niclos... posuit in arestum omnia bona mobilia et immobilia..., partes moncium, quas partes solus Paulus vendiderat... pro 50 florenis..., 2 florenos dedit super hoc et 8 florenos, quos [te]tenentur cooperarii al. gewerkowye 1494 *CracArt* nr 1144.

! Gwarno *'?'*: Johannes cum Jancone et cum iure astiterunt termino super dominam Nawogy..., sicuti ipsos citauerat pro omnibus tempore gwarno pro omnibus et singulis causis, ipsa non comparente 1393 *TPaw* III nr 2830.

(Gwarny) Gwarzny, Gworzny *'gadatliwy, garrulus, loquax'*: Gwarzna (*war. lub.*: gworzną) garula (garrula anus Prol) 1471 *MPKJ* V 5.

Gwarzny *cf.* **Gwarny**

Gwarzyć 1. *'mówić, dicere'*: Wawrzynecz gwarzy: Marzy swantha, w nebo wszyatha XV *in. CyzPloc.*

2. *'zgiełk czynić, hałasować, tumultuare, strepitum facere'*: Turbam tumultuantem gwarzənczø (Jesus... vidisset tibicines et turbam tumultuantem Mat 9, 23) XV *in. R* XXV 272.

Gwer *cf.* **2. Gwar**

Gweśni *'pewny, umocniony, firmus, fixus, stabilis'*: gweśnie niebo *'sklepienie, firmament niebieski, firmamentum'*: Gwesznye (*war. kal.*: gwyazdne) nyebo firmamentum (Daniel... ait: Iustos fulgere quasi stellas,... doctos quasi firmamentum Prol) *MPKJ* V 5.

Gwet *'sądowa kara pieniężna, multa'*: Hrin, qui coram iudicio hic in me strepitum fecit al. syepal myą, iudicü penam luit, utrum et michi gweth luit? 1450 *Przem* II nr 694.

Gwiazda *formy*: *n. sg.* gwiazda 1412 *JA* III 482, 1449 *Kozier* I nr 37, *BZ* Num 24, 17, *etc.*; ~ *g. sg.* gwiazdy 1444 *R* XXIII 301, XV *med. R* XXII 40, *EwZam* 293; ~ *d. sg.* gwiaździe *ca* 1500 *SprTNW* V 9; ~ *ac. sg.* gwiazdę 1453 *R* XXV 212, 1471 *MPKJ* V 112, *MW* 101a, *EwZam* 293. 294, XV *ex. PF* V 104; ~ *v. sg.* gwiazdo *Naw* 38, XV *ex. PF* V 104. 105, *De nativ* w. 52, *ca* 1500 *SprTNW* V 11; ~ *i. sg.* gwiazdą 1474 *GórsJaz* 272, *Rozm* 76; ~ *l. sg.* (o) gwiaździe *Gn* gl. 61a, XV *ex. PF* V 104; ~ *n. pl.* gwiazdy *BZ* Deut 28, 62, Neh 4, 21, *Rozm* 12. 479; ~ *g. pl.* gwiazd *Fl* i *Pul* 146, 4, XV *med. SKJ* V 273, *BZ* Deut 1, 10, 1471 *MPKJ* V 86, *MW* 129b; ~ *d. pl.* gwiazdam *BZ* IV Reg 21, 3. 5. 23, 4. 5. II Par 33, 3. 5; ~ *ac. pl.* gwiazdy *Fl* i *Pul* 8, 4, *BZ* Gen 1, 16. 15, 5. 22, 17, *Rozm* 10; ~ *v. pl.* gwiazdy *Fl* i *Pul* 148, 3; ~ *i. pl.* gwiazdami 1444 *R* XXIII 305, 1471 *MPKJ* V 31. 59, *MW* 95b, *Rozm* 67. 234; ~ *l. pl.* (na) gwiazdach XV *med. SKJ* V 265, *Rozm* 482.

Znaczenia: **1.** *'gwiazda (w rozumieniu popularnym), stella'*: (Krole) usrewsy *kuas⟨dę⟩..., *droky sø ne othlozily *Ksw* cv 38; Mouø rosmagicy mistrzeue o te to guasdze... de hac stella, que duxit magos, varie sunt oppiniones *Gn* gl. 61a; Vzrzø... mesøcz y gwazdy (videbo... lunam et stellas), iesz ies ty vczinil *Fl* 8, 4, *sim. Pul*; (Gospodzin), gensze lyczy mnostwo gwazd (qui numerat multitudinem stellarum), wszem gym ymena wyzwa (*pro* wzywa) *Fl* 146, 4, *sim. Pul, MW* 129b; Chwalcze gy sluncze y mesødz..., *swycczy gwazdy (laudate eum... omnes stellae) *Fl* 148, 3, *sim. Pul*; Prze swiatloscz tey tho gwasdi lumine (ibant magi... stellam sequentes..., lumen requirunt lumine) 1444 *R* XXIII 301; Nyerosliczanimi gwasdami innumero sidere regio lunari quoque polum lampade pinxeris *ib.* 305; Twoyake (*pro* dwoyake) gwasdy gemelli sideris XV *med. R* XXII 40; Mądry a nawyączey then, ysz sze na gwyasdach rosumye a z gych byegu o przyydączych rzeczach ⟨przepowiada⟩ sapiens et maxime, qui astrorum cursus sciens ex tali cursu de futuris predicit XV *med. SKJ* V 265; Zrządzenye gwyast... przyrownana yestczy (est enim haec, *sc.* sapientia, speciosior sole et super omnem dispositionem stellarum luci comparata invenitur prior Sap 7, 29) *ib.* 273; I uczynyl bog... gwyazdi (fecitque deus... stellas) *BZ* Gen 1, 16; Weszrzy na nyebo a sliczy gwyazdi (numera stellas) *ib.* 15, 5; Rozplodzø twe syemyø yako gwyazdi na nyebye (sicut stellas caeli) *ib.* 22, 17; Rosmnozil iest was y gescze dzysz iako gwyast wyele na nyebye (estis hodie sicut stellae caeli) *BZ* Deut 1, 10; Y ostanyecze w maley liczbye, iakoszescze drzewye bili w rosmnozenyv iako gwyasdy nyebyeske (sicut astra caeli) *ib.* 28, 62; Dzerzcye kopye ode wschodu zarze, doiød nye vinydø gwyazdi (donec egrediantur astra) *BZ* Neh 4, 21; Vyschokich gwyazd astrorum (species caeli gloria stellarum, mundum illuminans in excelsis dominus Ecclus 43, 10) 1471 *MPKJ* V 86; Gwyazdą *Orionam (quaerite dominum... facientem Arcturum et Orionem Am 5, 8) *ib.* 112; Anna szwyatha, kthora plodem rodzayu szwego nyebo yako gwyaszdamy oszadzyla *MW* 95b; Gdzye yest... krol szydowsky, bosmy vydzyely gvyasdą yego na wschodzye szloncza (vidimus enim stellam eius in oriente Mat 2, 2) *EwZam* 293; Herod... vybadal od nych czasz gvyasdy (didicit ab eis tempus stellae Mat 2, 7), chthora vkazala szya gym *ib.*; Vyrzawszy gvyąsdą (videntes autem stellam Mat 2, 10), vesselyly szyą są... barzo *ib.* 294; Gwyasdą stella *ca* 1500 *Erz* 21; Balaam... o they pannye prorokowal,

yaszney gwyasdzye yą przyrownal *ca* 1500 *SprTNW* V 9; Bog moy, yen dzyerzy panystwo nyebyeszkye y wsche sloncze, myąszyadz y gvyazdy (dominus, cui famulantur... sidera) *Rozm* 10; Mgda (*pro* mgla) iusz myeszyadz zastąpa, ysch nye svyczy yako ynsche gvyasdy tey noczy (non sicut cetera sidera coruscat) *Rozm* 12; Yedno szyą Iesvs narodzyl..., nathychmyast pokazala ⟨się⟩ gvyazda nova, gvyazda vyeczscha y svyetleyscha ynszymy gvyazdamy (apparuit in aëre quaedam nova stella, maior atque clarior hacc stella rutilabat ceteris sideribus) *Rozm* 67; Krolovye trze... przyschly za gvyazdą do Ierusalem (reges in Jerusalem stella producente advenerunt) *Rozm* 76; Vtoregonasczye dnya bądą gvyazdy na zyemya padacz (die... duodecima cadent stellae) *Rozm* 479; Bądą znamyona v slonczv y na myeszyączą, y v gvyazdach (erunt signa in sole et luna, et stellis Luc 21, 25) *Rozm* 482; ~ *jako przedmiot kultu religijnego*: Modlyl syø wszelkim gwyazdam nyebyeskim (adoravit omnem militiam caeli) *BZ* IV Reg 21, 3, *sim. BZ* II Par 33, 3; Naczinyl oltarzow wszelkim gwyazdam nyebyeskim (universae militiae caeli) we dwu syenyv koscyola boszego *BZ* IV Reg 21, 5, *sim. BZ* II Par 33, 5; Przikazal krol..., abi wimyotaly s koscyola boszego... ssødi, gesz vczinyoni bili Baalowy... a wszelkim gwyazdam nyebyeskim (universae militiae caeli) *BZ* IV Reg 23, 4, *sim. ib.* 23, 5; ~ gwiazda światłości *'słońce, sol'*: Iuz nynye, gdy wesla gwiazda szwiatlosczy, boga proszmy nabozni, abi w dziennich vczynkoch nas zachowal od grzechow *MW* 1b; ~ zwicrzęca gwiazda *'gwiazda wieczorna, Hesperus'*: Z wyeczora a. zwyerzączia gwyasda (*war. lub.*: swyerzącą gwasdą) vesperum (numquid producis Luciferum in tempore suo et Vesperum super filios terrae consurgere facis? Job 38, 32) 1471 *MPKJ* V 62; ~ ~ *przenośnie*: Zyavi syø gwyasda z[a] Iakoba (orietur stella ex Jacob)... Z Iakoba bødze, ienze panowacz bødze *BZ* Num 24, 17; Porodzysz zbavyczyela: s oblokv promyen wystapyl, szlvncze szyebye (*leg.* z siebie) yest wypusczyl..., gvyaszda yaszną 1453 *R* XXV 212; Anno szwatha, kthora sye nyebem sthala, gwaszdą porodżyla, czudną panna Maria *MW* 101a; Gwyazda Balaam gdy wydzyal, o tey gwyazdzye prorokowal: Z Yakoba gwyazda wynydzye a oschwyeczy wschythky lyvdzye XV *ex. PF* V 104; (Panno Maria) yaszna gwyasdo, nasz oszwyeczy *ca* 1500 *SprTNW* V 11; To yest gvyazda, ktoras myala s pokolyenya Iacobova vynydz (hic... est figuralis stella)... s czyste dzyevycze *Rozm* 67; ~ Swyatha Maria, morszka gwyazdo,... szlvthuy szye nade mna! *Naw* 38; O Maria,... vkaz schyą nąm, gwyazdo morska! XV *ex. PF* V 104, *sim. ib.* 105; Prosz sza namy, panno czysta, oszwyeczy nasz, gwyasdo morszka! *De nativ* w. 52; Czysta panna, gwyasda morska, vczyecha iest krzeszczyanyska *ca* 1500 *SprTNW* V 9.

2. *'znak konwencjonalnie uważany za podobny do gwiazdy, signum quodcumque stellae simile'*: **a.** *'pisarski, nota scriptoria'*: Stralamy (*leg.* z strzałami) y z gwyazdamy sub astericis et obelis (si vetus eis tantum interpretatio placet, ... cur ea, quae sub asteriscis et obelis vel addita sunt, vel amputata legunt et negligunt? Jos prol.) 1471 *MPKJ* V 31; Gwyazdamy asteriscis (omnia veteris instrumenti volumina Origines obelis, asteriscisque distinxerit Job prol. II) *ib.* 59; ~ **b.** *'w herbie, in armis'*: Pan Janusz yest nasz brath... naszego clenotha: mesancz, gwaszda na sczicze, zawolana Lelywy 1412 *JA* III 482; Sunt clenodio... Lleliwa al. myesszacz a gwasda 1449 *Kozier* I nr 37; ~ **c.** *'na tkaninie, in textili'*: Myal... na sobye... plascz byaley pavloky przethykany gvyazdamy *Rozm* 234; ~ **d.** *'biała plama na czole konia, macula alba in equi capite'*: Equus cyszawy s gwyasdą 1474 *GórsJaz* 272; Equs rydzy z *wygzdą 1499 *AKH* VIII 312.

3. *corruptum pro* gniazdo: Vcziszczy gwiasdy (*war. lub.*: gwazdą) aspergit (sicut avis deponens ad sedendum, aspergit nivem Ecclus 43, 19) 1471 *MPKJ* V 86.

Gwiazdarz *'badający gwiazdy, astronom, astrolog, astrologus'*: Philozophi y kvyaszdarze, wszythky na szvey stavyam sperze *De morte* w. 188.

Gwiazderna *'nauka o gwiazdach, astronomia, ostrologia'*: Llogica vyelemowna, rhetorica mowodworna, geometria zyemomyerna, musica pospyewadlna, astronomia gwyaszderna *ca* 1492 *Zab* 148. ~ *Może gwarowy woriant zom.* gwiazdarna *a. wyraz zniekształcony zam.* gwiazdomierna.

Gwiazdka *'biała plama na czole konia, macula alba in equi capite'*: (Koń) rydzy strzelczy, maly, z gwyasdka 1471 *GórsJaz* 272.

Gwiazdny 1. *'gwiaździsty, stellatus'*: L⟨e⟩czaczych coni slonecznych byegyem po gwaszd⟨n⟩em nyebye qui luciferorum alipedum tactu stellata per eth⟨e⟩ra gubernas 1466 *R* XXII 23.

2. *corruptum pro* gweśni: Gwyazdne (*war. lub.*: gwesznye) nyebo firmamentum (Daniel... ait: Iustos fulgere quasi stellas,... doctos quasi firmamentum Prol) 1471 *MPKJ* V 5.

Gwiazdomocny *'mający władzę nad gwiazdami, qui astra gubernat'*: Gwyasdomoczni astripotens 1451 *R* XXII 41.

Gwiazdomówca *'wróżący z gwiazd, astrolog, astrologus'*: Gwyazdomowcza astrologus (taceo de grammaticis, rhetoribus, ... astronomis, astrologis, medicis, quorum scientia mortalibus satis vel utilissima est Prol) 1471 *MPKJ* V 6.

Gwiazdopad *bot. 'rodzaj glonu, Nostoc commune Vauch. et sp. aff.'*: Gwyasdopad stella cadens 1472 *Rost* nr 1560.

Gwiazdownik *'badający gwiazdy, astronom, astrolog, astrologus'*: Gwyazdownik astronomus (taceo de grammaticis, rhetoribus,... astronomis, astrologis, medicis, quorum scientia mortalibus satis vel utilissima est Prol) 1471 *MPKJ* V 5.

Gwicht *'odważnik, pondus certae cuiusdam mensurae, quo ceterarum rerum pondera examinantur'*: Gwychtow dwa funty 1495 *RocznKrak* XVI 64.

Gwizdać *'sibilare'*: Quasi de canna, sz trzczy, tum sibilat, gwyszdze, invida sanna, ganyepnym podrzesznanym 1466 *R* XXII 19; Gviszdz id est sibila *Park* 408. ~ *Cf.* **Pogwizdać.**

Gwizdanie *'sibilum, cantus'*: Non bene creduntur nimium, quod blanda locuntur, decipiuntur aues sepe per cantus, gwyszdanye, suaues 1466 *R* XXII 10; ~ W gwisdanye in sibilum, id est in murmuracionem (ponam civitatem hanc in stuporem et in sibilum Jer 19, 8) *MPKJ* V 99.

Gwiźdź *'tylna część siodła, sellae equestris pars posterior'*: Gvyszdz id est posterior pars selle *Park* 408.

Gwiżdż *'robaczywy orzech laskowy, nux avellana a verme perforata'*: Gvisd⟨ż⟩ id est nux perforata a verme *Park* 408; Gwyzdz *sono 1472 *Rost* nr 217.

Gwoli *'według woli, zgodnie z wolą, secundum voluntatem'*: Mos gerendus est tibi mozecz bicz gvoly XV *ex. PF* III 178.

Gworzny *cf.* **Gwarny**

(Gwoździk) Goździk *'mały gwóźdź, kołek, clavus, paxillus'*: Gosdzycowye clavi (*war. kal.*: gozdzie gladii, oculi tui videbunt Jerusalem, ... tabernaculum, quod nequaquam transferri poterit, nec auferentur clavi eius in sempiternum Is 33, 20) *MPKJ* V 93; ~ *corruptum: głosa prawdapodobnie mylnie odniesiona do* craterarum *zamiast do występującego w w. 23 i 25* paxillus: Gozdzikow (*wor. lub.*: *gesdzycow) craterarum (figam illum paxillum in loco fideli... et suspendent super eum omnem gloriam domus patris eius, vasorum diversa genera, omne vas parvulum a vasis craterarum usque ad omne vas musicorum. In die illa dicit dominus exercituum: Auferetur paxillus, qui fixus fuerat in loco fideli Is 22, 23—25) 1471 *MPKJ* V 91. ~ *Cf.* **Goździk.**

Gwóźdź, Góźdź *formy*: *n. sg.* goźdź 1462 *R* XXV 270, *ca* 1500 *Erz* 20; ~ *n. pl.* goździe *BZ* Num 33, 55, 1471 *MPKJ* V 93; gwoździe *Rozm* 480; ~ *g. pl.* goździow 1455 *AGZ* XIV 439; ~ *d. pl.* góździom *BZ* I Par 22, 3; ~ *ac. pl.* goździe *Gn* gl. 148 b; ~ *i. pl.* goźdźmi *ca* 1500 *SlOcc* XII 162; gwoźdźmi *Puł* 21 arg., XV *ex. Kałuż* 279. 292.

Znaczenie: *'gwóźdź, kołek, clavus, paxillus'*: Ipse enim crucem, claues, gosdze, lanceam... praesentabit *Gn* gl. 148 b; Circa aliam cisticulam zawyassha z gosdzyow *vyczagnyana 1455 *AGZ* XIV 439; A iestli nye bødzecze chczecz (*pro* chczecz) bidliczelow zemye *zagladicz, ktorzi sø zostali, bødø wam iako gosdze w oczv (erunt vobis quasi clavi in oculis) a iako kopye w bokv *BZ* Num 33, 55; A wyele zelyaza ku goszdzom drzwyanim... przyprawyl (ferrum quoque plurimum ad clavos ianuarum... praeparavit) *BZ* I Par 22, 3; Goscz clavis 1462 *R* XXV 270; Gozdzie gladii (*war. lub.*: gosdzycowye clavi, oculi tui videbunt Jerusalem, ... tabernaculum, quod nequaquam transferri poterit, nec auferentur clavi eius in sempiternum Is 33, 20) 1471 *MPKJ* V 93; Yezukrista przybywszy gwozdzmy ku krzyzu, odzyenye yego wrozø rozdzelyly sø wlodyczy *Puł* 21 arg.; Thego Yezvsza... przykazvyemi y podlvg prawa szkazvyemi, aby gwozdzmi zelyaznymy na krzyzv byl przybyth XV *ex. Kałuż* 279; O boze, ktory dlya othkupyenya szwyatha chczyalesz szye narodzycz,... na krzyz gwozdzmy przybycz *ib.* 292; Gosdz clauus *ca* 1500 *Erz* 20; Differentia est inter clavam, clauem et clavum, versus: clava ky ('kij') ferit, clauis klucz aperit, clavus goszdz duo extrema iungit *ib.*; Pothkowny gosdz gumphus *ib.*; Gozdzmy na krzis przibiyaly *ca* 1500 *SlOcc* XII 162; A przed stana a vschytky przypravy smyerczy yego (*sc.* Jesusa), to yest: krzysz, vlocznya, gvozdzye (crux, clavi, lancea) *Rozm* 480; ~ goźdź czopowy *'czop, kołek do zatykania otworu (np. w beczce), embolus'*: Gosdz czopovy ducillus *ca* 1500 *Erz* 20; ~ Traphiles gvuscz wyrzch (*leg.* w wirzch) rem attigisti acu XV *ex. PF* III 180.

Gzło, Zgło *formy*: *n. sg.* gzło 1439 *ZapRpWarsz* 2, 1158, *ca* 1500 *Erz* 21; ~ *g. sg.* gzła 1480 *ZapWarsz* nr 1525; ~ *ac. sg.* gzło *Gn* gl. 105a, *BZ* Lev 8, 7. Judith 8, 6; ~ *i. sg.* zgłem *Rozm* 736.

Znaczenie: *'koszula, vestis interior, tunica,*

subucula': Camisiam al. pachaczicza... non erat pachaczicza, ale bilo thlusczmnye (*pro* thlusczinnye 'zgrzebne') gsło 1439 *ZapRpWarsz* 2, 1158; Yakom ya thobye nye wszyala gszla, yadancz sz thoba na woszye 1480 *ZapWarsz* nr 1525; Gslo albo koschvlą camisia *ca* 1500 *Erz* 21; Gszlo camisia *ib.*; ~ *jako część stroju liturgicznego*: A napirsuecz byskup oblecze na szø czaszne xlo, choscy na nem scisne gego odzene, a przes to xlo mamy rosumecz gego *cysto zyvoth *Gn* gl. 105a; A gdisz ge bil omyl, oblegl byskupa we gzlo lnyane (vestivit pontificem subucula linea) y opassye gy passem a obleczye w suknyøø modrøø *BZ* Lev 8, 7; ~ gzło włosiane '*włosienica, cilicium*': A na swyrzchnyem podnyebyenyv swego domv vczinyla sobye tayni pokoyk, w nyemsze s swimy dzatkamy... przebiwala, maiøcz na swich lyødzwyach gzło wlosyane (et habens super lumbos suos cilicium), poscyla syø po wsze dny ziwota swego *BZ* Judith 8, 6; Thy, dzyevko luda mego, opaschy szye ve vloszyenycza, czvsch zglem vloszyanym (filia populi mei, accingere cilicio Jer 6, 26) *Rozm* 736.

(Gżegżoliczka) Żeżoliczka *bot.* '*storczyk, Orchis sp.*': Zezoliczka palma Christi 1472 *Rost* nr 257.

Gżegżółka, Gżeżółka 1. *zool.* '*kukułka, Cuculus canorus L.*': Xexolka cuculus 1472 *Rost* nr 1307; Gzegzolka cuculus XV *p. post. R* XXV 130; Bibulis do nocticoracem vel cuculum gzegzolka, nam sicut cuculus nil plus dicit nisi kukuc *ib.* 172; Gszegszolką cuculus *ca* 1500 *Erz* 21.

2. *bot.* '*storczyk, Orchis sp.*': Xezolka palma Christi 1472 *Rost* nr 256.

Gżegżuliczny *cf.* **Ziele**

Gżeżółka *cf.* **Gżegżółka**

H

Ha 1. *wykrzyknik*: **a.** *wyrażający żal, narzekanie 'ach, ej, euge!'*: He ha, ha ha (*war. kal.*: halsa, halsa) euge, euge (haec dicit dominus deus: Pro eo, quod dixisti: Euge, euge, super sanctuarium meum, quia pollutum est Ezech 25, 3) *MPKJ* V 105; ~ **b.** *wyszydzający*: Baba stara ha, ha, ha! 1412 *AKPr* X 347; Blogo wam a. ha, ha, euge, euge (dilataverunt super me os suum, dixerunt: Euge, euge Psal 34, 21) *MPKJ* V 64; ~ **c.** *alarmujący*: Ha, ha, ha, łapay her łapay, zaby her saby! 1413 *AKPr* X 373; ~ **d.** *naśladujący płacz*: Ha, ha, ha! dzyeczyą krzyczało, za grzechy łuczskye plakało *De nativ* w. 29.

2. *sylaba bez znaczenia, używana do zapełnienia wolnego miejsca w wierszu, lub wstawiania zamiast konkretnych danych, których piszący nie mógł czy nie chciał wpisać, syllaba, quae semel vel aliquotiens repetita loci in versu vacui explendi causa vel pro rebus, quas qui scripsit exprimere aut noluit, aut non potuit, ponebatur*: Pacossio heredi de ha ha ha hahaha hahaha 1409 *AKPr* X 289; Millessimo CCCCo decimo ha ha 1410 *AKPr* X 293; Pacossio heredi de haha *ib.* 303; Sub penis iudicialibus. ha ha ha 1416 *AKPr* X 471.

3. *Cf.* **A**

Habszar *cf.* **Obszar**

Hachtel *cf.* **Achtel**

Hachtelowe *cf.* **Achtelowe**

Haczki *pl. tantum* **1.** *'haftka, zapinka, fibula'*: Wąndy a. haczky uncinos (facies et uncinos ex auro Ex 28, 13) *MPKJ* V 19.

2. *'haczyk do ognia, pogrzebacz, instrumentum ex oere confectum rutabuli vel furcae instar'*: Haczky (*war. lub.*: haczky a. taczky) *sustinulas (faciesque in usus eius lebetes ad suscipiendos cineres et forcipes atque fuscinulas, et ignium receptacula Ex 27, 3) 1471 *MPKJ* V 18.

3. *'widelki z zagiętymi końcami, instrumentum furcae instar confectum cum tribus dentibus aduncis'*: Haczky o trzech zambyech fuscinulam tridentem (sed quicumque immolasset victimam, veniebat puer sacerdotis, dum coquerentur carnes, et habebat fuscinulam tridentem in manu sua, et mittebat eam in lebetem..., et omne, quod levabat fuscinula, tollebat sacerdos sibi I Reg 2, 13) 1471 *MPKJ* V 35; Haczky *fascinulas (fecitque Salomon omnia vasa in domo domini... et hydrias, et fuscinulas, et phialas... de auro purissimo III Reg 7, 50) *ib.* 43; Haczky, wandky creagras (bases etiam fecit et conchas..., et lebetes, et creagras, et phialas II Par 4, 16) *ib.* 49.

Haczyk *'widelki z zagiętymi końcami, instrumentum furcae instar confectum cum tribus dentibus aduncis'*: Wandziczky a. haczyky fuscinulas (et in usus eius paravit ex aere vasa diversa, lebetes, forcipes, fuscinulas, uncinos Ex 38, 3) 1471 *MPKJ* V 20.

Hadek *cf.* **Gadek**

Hadownik *cf.* **Gadownik**

Hadowy *cf.* **Korzeń, Ziele**

Hadówka *cf.* **Gadówka**

Haft *czy* **Hafta** *'szew na ranie, vulneris sutura'*: Gregorius... intulit dicto Mathie clerico vulnus gravissimum..., ita quod coactus fuit clericus prefatus sex iuncturas de arte cirurgici al. haffti, quibus mederetur tanto cruento vulneri, in suam manum admittere 1488 *MMAe* XVI nr 1457.

Hafta *cf.* **Haft**

Haftarka, Aftarka, Heftarka *'kobieta zajmująca się wyszywaniem, hoftowaniem, hafciarka, mulier acu pingens'*: Ibidem prefatus dominus scolasticus K. dicte afftarka de Gdansez dictos florenos CLXXIII solvit et tradidit eidem mulieri afftarcze pro labore crucis 1448 *MMAe* XIII nr 1751; Elizabeth hafftarka 1473 *CraeArt* nr 619; Zophia hefftarka 1497 *CracArt* nr 1295; Pro seracione camere Zophie *hefftartcze *ib.* nr 1297.

Haftarz, Aftarz, Heftarz, Hefterz *'rzemieślnik zajmujący się wyszywaniem, haftowaniem, hofciarz, qui artem acu pingendi exercet'*: Pro I stamine taffte rubee, que data est Clementi hefftarz ad paranda vexilla domino regi 1394 *MMAe* XV 207; Clementi hefftarz pro necessariis ad vexilla regalia ad vocem domini regis *ib.* 208; Petrus Gorczicza hefters habet ius 1405 *LibIur* nr 1698; Domina Zophia, regina Polonie, lucrata est super Hanus hawtarz... viginti unam ulnas examenti 1431 *StPPP* II nr 2365; Grethe vxori Mathie affthar 1438 *MonIur* III 68; Andreas haftars de Wrzesna 1461 *LibIur* nr 6601; Florian haftars ius habet 1463 *LibIur* nr 6740; Domus intextorum al. afftarzow 1470 *StPPP* II nr 4017; Georgius Cipsar hawtarz de Cracovia 1496 *CracArt* nr 1277.

Haftarzowa, Aftarzowa *'żona haftarza, uxor artificis, qui artem acu pingendi exercet'*: Vendidit ortum suum... circumspecte Grethe awtharzowye 1438 *MonIur* III 69; Domina hafftarzoua sit prima et principalis super bona ipsius 1444 *MonIur* III 117.

(Haftarzowy) Hefterzew(y) *'należący da haftarza, qui ad artificem, artem acu pingendi exercentem pertinet'*: Curiam heffthertzewa sitam ante portam Wroniczensem 1467 *AcPosn* I 409.

Haftka, Aftka *formy*: *n. pl.* haftki 1435 *AcPosn* I 11; aftki XV *med. R* XXII 322; ~ *g. pl.* haftek 1495 *RocznKrak* XVI 63; ~ *ac. pl.* haftki 1477 *CracArt* nr 674; ~ *i. pl.* haftkami 1484 *Reg* 709.

Znaczenie: *'sprzączka, zapinka, klamra, haftka, fibula'*: Item tunicam rubeam cum decem paribus fibularum argentearum al. hafftky 1435 *AcPosn* I 11; Noduli vlg. afftky XV *med. R* XXII 322; Item spondile: duas bonas al. haftky ex argento deauratas 1477 *CracArt* nr 674; Plascze y kozuchy albo... ⟨mają⟩ myeczi... rozporzysthe..., albo zschythe: z pągviczami a⟨lbo⟩... z hafthkami (chlamydes quoque ac pelles absque scholatura scissas vel integras, affibulatas tamen) 1484 *Reg* 709; Duo paria hafftek 1495 *RocznKrak* XVI 63.

Haftować, Aftować *'wyszywać, acu pingere'*: Przeschywane odzyenye albo afthowane strangulatam vestem XV *med. Zab* 524.

(Haftowanie) Aftowanie *'zszywanie rany, vulneris sutura'*: Oth aphtowanya Thurka, dum vulneratus fuerat,... dedi XI denarios Ungaricales 1500 *ZsigBud* 32.

Hajtować *'źle wykonywać, partaczyć, apus neglegenter ac male facere'*: Quando famulus al. thowarzyszch laborem eorum artificii al. haythwgye et pro isto fuerit aliqua pena inventa, extunc ista pena illius familiaris, qui hunc laborem taliter laboraverit al. haythwgye 1472 *AGZ* VI 156.

Hak 1. *'narzędzie z zakrzywionym końcem używane do różnych czynności, uncus, pertica vel hastile dente aduncо altera ex parte armatum'*: Hąc vncus XV *p. post. PF* V 11; ~ *do zdejmowania owoców z drzewa*: Hac vncinum ad trahendum fructum de summitate arboris (ipse cernit fictorem locustae et stantem dominum super murum litum vel adamantinum, et uncinum pomorum, attrahentem supplicia peccatoribus Prol) 1471 *MPKJ* V 6; ~ *przy gaszeniu pożaru 'bosak, hamus, instrumentum ad incendium coërcendum aptum'*: Ut in singulis domibus aque supra domos et haki habeantur parati 1500 *MMAe* XIII nr 911; Quod vicarii... habeant et coemant VI urceos de corio, IV hąki, et quilibet eorum scalam ad providendum de periculo ignis *ib.* nr 2549; ~ *'hak u drzwi, u okna, cardo'*: Pro ferimentis dictis zawaszi ad fenestras et haki, in quibus pendent hostia et fenestre 1388 *MMAe* XV 68; ~ *'hak u wozu'*: Currus non habuit hakow any barkow 1455 *AGZ* XIV 439; ~ *'jakiś hak aptekarski, hamulus ad usum pharmacopolurum aptus'*: Hak hamula 1472 *Rost* nr 1305.

2. *'motyka, sarculum'*: Hakyem bandzie obrazeno sarculo *sarcietur (et omnes montes, qui in sarculo sarrientur, non veniet illuc terror spinarum et veprium Is 7, 25) 1471 *MPKJ* V 89; ~ *'motyka lub inne narzędzie rolnicze, sarculum vel aliud quoddam agricolarum instrumentum'*: Quatuordecim aucas, equam cum hynulo, aratrum, currum, arpicam, hak 1490 *StPPP* IX nr 1023.

3. *'mur jakiegoś specjalnego kształtu, murus certae cuiusdam formae' (?)*: Stephanus... domum suam lapideam... domino Adalberto... vendidit... et promisit pro libero domo..., et specialiter promisit pro beniuolencia muris tocius, excepto muro vlg. hak, qui est muratus supra canali domini S⟨tephani⟩ 1449 *MonIur* III 180.

Hakownica, Akownica *'rodzaj ciężkiej ręcznej broni palnej z hakiem u dołu lufy, służącym do zaczepiania o jakąś podstawę, catapulta, qua globi pulvere nitrato incenso emittebantur ab inferiore tubi parte hamo instructa, qua fulcro affigi atque inhamari posset'*: Hakownycza 1471 *GórsPiech* 209, *sim.* 1495 *GórsArt* 220; Mathis Noszewnyk z akownycza 1471 *GórsPiech* 212, *sim. ib.*; Iohanni pixidario pro una maiori hakownicza una marca 1484 *Iorga* 284; Ad comparandum hakownicze *ib.*; In eadem stuba pixides in

pariete al. hakownicze triginta due 1494 *GórsArt* 218; Hakownycz... quinque *ib.*; Septem hakownicze et octavus foglarek *ib.* 219; In... stuba XI hakounicz et XII-a fracta et destructa 1494 *Podol* 6, *sim. ib.* 16; Hakownycz in numero quinque, due ferree et tres enee 1495 *GórsArt* 219; Kulky plumbee... pro hakownycze *ib.*

!Hakyny *'?'*: A budis penesticorum hakyny 7 marcas 22 grossos 1495 *WarschPosn* I 395.

(Halabarda) Helbart *lub* **Helbarta** *'siekiera z grotem osadzona na długim drzewcu, broń do kłucia i sieczenia, hasta cuspide, securi atque unco bipennis instar instructa'*: A reformatione rakoyeszcy gladii et a tersione eiusdem..., et a tersione helbarth 1500 *ZsigBud* 66.

Halena *cf.* **Helena**

Halerz *'drobna moneta srebrna, 1/12 szerokiego grosza praskiego, nummulus argenteus, una duodecima pars grossi Pragensis lati'*: Iacom posziczil Piotraszeui trzi grziwni groszevich a yedna halerzeff 1396 *Leksz* I nr 2170; Halerzem łakomo szbyeral *SkargaPloc* w. 29.

Halkierz *cf.* **Alkierz**

!Halontan, Haluntan *'?'*: Item recognouit predictus Petrus, quia tenetur predicto Nicolao... VIII centa roborum vlg. gonchti dare et exsoluere suptus Lomza legata et porrecta per haluntan super primam aquam proxime defluentem 1435 *MonIur* III 43; Predictus Schanbda debet sibi dare eundem millenarium circa Nowodwor per halontan in numero in Danczko *ib.* 44.

!Halsa *wykrzyknik wyrażający żal, narzekanie 'ach, ej, euge!'*: Halsa, halsa (*war. lub.*: he ha, hą ha) euge, euge (haec dicit dominus deus: Pro eo, quod dixisti: Euge, euge, super sanctuarium meum, quia pollutum est Ezech 25, 3) 1471 *MPKJ* V 105.

Haluntan *cf.* **Halontan**

Haładanie *'bezładne poruszanie się, kotłowanina, turba, tumultus'*: Equitancium mala mocio vlg. haladanye XV *med. Zab* 517.

Hałderstwo *cf.* **Hołderstwo**

Hałdryk *bot. 'Raphanus raphanistrum L.'*: Hałdricz lolium XV *p. post. PF* V 7.

Hałka *zool. 'kawka, monedula'*: Halka... in Slauonico vocatur monedula *DlKlejn* 55. ~ *Rutenizm.*

Hałun *cf.* **Ałun**

Hamerszlak *'drobne cząsteczki odlatujące od żelaza podczas kucia go młotem, ferri particulae, quae scintillarum in modum ignearium a ferro, dum cuditur, resultant'*: Hamerszlak ferrago 1457 *PF* V 14.

Hamować *(w postępowaniu sądowym) 'nie dopuszczać, sprzeciwiać się, impedire, obesse, reprimere'*: Woywoda Leopoliensis loquebatur causam a *tywnu predicto non resignacione facta. Sed Dzyk ny⟨e⟩ hamowal ipsum usque inscripcionem factam 1443 *AGZ* XIV 74; Pars aduersa dixit:... Actor homines mihi spernit al. hamvge et ad ius eos admittere non vult, et culpam ad eos non habet... Actor dixit: Ego non repugno... Pars aduersa dixit, quia isto repugnas al. hamvges, quia inscripcionem prius vis, quam homines in iure pertransibunt 1470 *StPPP* IX nr 795.

Hamry *'kuźnica, zakład przetapiający i obrabiający żelazo, officina ferraria maior, in qua ferrum recoquebatur et conformabatur'*: Obtinuerunt castrum Trzczel... et medium Thomisl, necnon cum molendinis, ferrimolis seu hamris, fluuiis 1406 *Piek* VI 285, *sim. ib.* 284; ~ De... humulariis balneoque superiori et inferiori, maleis al. hamri 1467 *AGZ* IX 95, *sim. ib.* 97, 1468 *AGZ* IX 99.

!Hamya *'?'*: Testes Dorothee et Iohannis fiiii sui de Mankarzouicze contra Barthossium de ibidem... iurabunt..., yze thø czanscz dzerzy, czssso v Mlodzowsky kupyla, a nye hamya 1428 *AKPr* VIIIa 170.

Han *cf.* **Chan** *(w Uzupełnieniach i poprawkach na końcu II tomu)*

Hani *cf.* **Ani**

(Haniebnie) Ganiebnie 1. *'obraźliwie, upokarzająco, contumeliose, ignominiose'*: Krzyzem welykyem obczązony a na nyem ganyebnye medzy lotri zawyeszon *MW* 83b; Ganyebnye go wyodą quasi turpiter ducitur XV *p. post. Kałuźn* 275; Ganyebne ignominiose XV *p. post. R* XLVII 352; Yeden Zyd... Iesusza ymye layacz ganyebnye słovy rzekącz (Jesum contumeliis multis impulsavit, dicens), ize nye dbaczye rozkazanya Moyzeschovego *Rozm* 136; A gdyz ssą tako ganyebnye myedzy ssobą targaly, a rzekącz: Masch bycz vkrzyzovan *Rozm* 648; Przeklączy Zydovye dopyro y (*leg.* ji) vchvaczyly za yego svyąthe vloschy y daly y (*leg.* ji) szyepacz barzo ganyebnye *Rozm* 711.

2. *'obrzydliwie, podle, turpiter'*: On nass tako myloval..., a mysmy vzdy tako ganyebnye vczynyly, yzessmy od nyego vczyekly *Rozm* 657.

(Haniebno) Ganiebno *(?) 'w sposób obraźliwy, contumeliose'*: Nye masz gimeez boga ginnego, nyc byerzy ganebna (*pro* ganebno, *sc.* imienia *?*) bozego (non usurpabis nomen domini dei tui frustra) *Dek* III 21.

(Haniebność) Ganiebność *formy*: *n. sg.* ganiebność *BZ* Deut 17, 4. 27, 15; ~ *g. sg.* ganiebności *BZ* Deut 20, 18; ~ *ac. sg.* ganiebność 1444 *R* XXIII 305, *BZ* Lev 20, 11. 19. 20, XV

p. post. R XXV 173; ~ *i. sg.* ganiebnością *BZ* I Esdr 9, 11; ~ *l. sg.* (w) ganiebności *BZ* Lev 20, 23; ~ *g. pl.* ganiebności *BZ* Deut 18, 9. II Par 33, 2. I Esdr 9, 1. 11; ~ *ac. pl.* ganiebności *BZ* Deut 29, 17. Jos 5, 9. IV Reg 21, 11. 23, 24. II Par 34, 33. Jer 13. 27. Nah 3, 6; ~ *i. pl.* ganiebnościami *BZ* I Esdr 9, 14; ~ *l. pl.* (o) ganiebnościach *BZ* II Par 36, 8.

Znaczenia: **1.** *'to, co budzi odrazę, obrzydliwy czyn, grzech, obrzydliwa rzecz, quod turpe est, quod taedium parit'*: Vpadaiancze touarzischtwo przes ganiebnoscz ruentes complices per probra tergens crimina, *sc.* mundi 1444 *R* XXIII 305; Skaradosczi... czotki nyc otkriway, ktos [iest] ⟨to⟩ vcini, ganyebnoscz swego czala odkrige (qui hoc fecerit, ignominiam carnis suae nudavit) *BZ* Lev 20, 19; Gdiszby nalasl prawdø, ze ganyebnoscz taka stala syø v Israelv (et abominatio facta est in Israel), viwyedzesz møza y zonø, ktorzisz sø takø nyegodnø rzecz vczinili (qui rem sceleratissimam perpetrarunt),... y bødø kamyenim obrzvczeni *BZ* Deut 17, 4; Wrzvczø na cyø ganyebnoscy (proiiciam super te abominationes) twe, a przekorziznamy twimy drøczicz cyø bødø *BZ* Nah 3, 6; Non territus ascela regis surgit in Hebreis probraque, ganyebnosczy, filateis simphonisat 1466 *R* XXII 24; ~ Przekløti czlowyek, ktori vczini ricze (*leg.* rycie, *pro* ryte) ⟨a⟩ døte, a ganyebnoscz bila bogv, dzalo røøk rzemyøslnikowich (qui facit sculptile et conflatile, abominationem domini, opus manuum artificum) *BZ* Deut 27, 15; Gydøøcz vidzeliscze ganyebnosczi y sprosnosci, to gest modli gich (vidistis abominationes et sordes, id est idola eorum), drzewo y kamyen..., gemvsz syø modlili *ib.* 29, 17; Czarownyki y podobyzni modl, nyeczistoti y ganyebnoscy (immunditias et abominationes)... zatracyl *BZ* IV Reg 23, 24; Czinyl zle przed bogem podle ganyebnoscy poganskich (fecit... malum... iuxta abominationes gentium) *BZ* II Par 33, 2; Wimyotal Iozias wszitki ganyebnoscy (abstulit... cunctas abominationes) ze wszech krayn sinow israhelskich *ib.* 34, 33; ⟨N⟩a pagorkach w poly wydzalem ganyebnoscy twe (vidi abominationes tuas). Byada tobye, Ierusalemye! *BZ* Jer 13, 27.

2. *'to, co upokarza, obraża, znieważa, zniewaga, quod ignominiam affert, quod turpitudini datur'*: Ktos bi spal z maczochø sw[y]ø a gloszil ganyebnoscz otcza swego (et revelaverit ignominiam patris sui), smyerczø vmrzeta oba *BZ* Lev 20, 11; Ktos syø szydze z zonø striya..., a wzyavi ganyebnoscz bliscosczy swey (ignominiam cognationis suae), ponyeszeta oba grzech swoy *ib.* 20, 20; Choway syø, abi nye nasladowal ganyebnosczi (ne imitari velis abominationes)... tich narodow, aby nye bil v czebye nalezon..., ktos by czarownikow patrzal *BZ* Deut 18, 9; Aby snad nye navczili czebe czinicz wszey ganyebnosczi (ne forte doceant vos facere cunctas abominationes), yøsz to sami czinili bogom swim *ib.* 20, 18; Rzecze pan k Iozve: Dzyssem odyøl ganyebnosci egipskye od vasz (hodie abstuli opprobrium Aegypti a vobis) *BZ* Jos 5, 9; Prze to, isze vczinyl... krol Iuda ganyebnoscy ti przeskarade (abominationes istas pessimas)... y przipravvyl ku grzechu takesz iudzske pokolenye w swich nyeczistotach *BZ* IV Reg 21, 11; Slowa o Ioachymye a o ganyebnoscyach, gesz czynyl (reliqua autem verborum Joakim et abominationum eius, quas operatus est), a gesz sø przi nyem nalezoni, ti popysani w *ksyogach krolyow *BZ* II Par 36, 8; Nye gest odloczon lyvd israhelski... od lyvdzi zemskich y od gich ganyebnoscy (non est separatus... a... abominationibus eorum), to gest kananeyskich *BZ* I Esdr 9, 1; Zemya nyeczista gest podle... gynich zemi ganyebnoscy gych, gysz iø napelnyly... swø ganyebnoscyø (abominationibus eorum, qui repleverunt eam... in coinquinatione sua) *ib.* 9, 11; Abichom... nye... pogardzily przikazanym twim any syø malszenstwem oblyvbyaly s lyvdzmy timy to gich ganycbnoscyamy (neque matrimonia iungeremus cum populis abominationum istarum) *ib.* 9, 14; Sustinui obprobrium sromothą, ganyebnoscz (confusus sum et erubui, quoniam sustinui opprobrium adolescentiae meae Jer 31, 19) XV *p. post. R* XXV 173.

3. *'brzydzenie się, taedium, fastidium'*: mieć w ganiebności: Bocz to wszitko søø vcinili, a w ganyebnosczi myalem ge (abominatus sum eas) *BZ* Lev 20, 23.

(Haniebny) Ganiebny, Ganiebni *formy*: *n. sg. m.* ganicbny 1444 *R* XXIII 306, *BZ* Deut 25, 16. I Reg 14, 45. III Reg 21, 26; *f.* ganiebna 1413—4 *JA* XIV 503, *BZ* Deut 24, 4; *neutr.* ganiebnie *Sul* 6; ~ *g. sg. m.* ganiebnego *Rozm* 390; *neutr.* ganiebnego *BZ* Tob 3, 11; ~ *d. sg. m.* ganiebnemu *BZ* Is 49, 7; ~ *ac. sg. m.* ganiebny *MW* 72a; *f.* ganiebną *BZ* III Reg 15, 13; *neutr.* ganiebne *BZ* Tob 3, 4; ganiebnie 1466 *R* XXII 17; ~ *v. sg. m.* ganiebny *Rozm* 511; *f.* ganicbna *BZ* Tob 3, 9, XV *p. post. R* XXV 201; ~ *i. sg. neutr.* ganiebnym 1466 *R* XXII 19; ~ *l. sg. m.* (w) ganicbnem *Sul* 69, *Rozm* 390; ~ *n. pl. m.* ganicbni *Rozm* 589; ~ *ac. pl. m.* ganiebne XV *med. R* XXII 246, *BZ* Lev 26, 30. Nah 3, 5; *f.* ganicbne *BZ* III Reg 14, 24, *Rozm* 774; ganiebnie *R* 1466 XXII 11.

Comparat. n. sg. f. ganiebnie(j)sza XV *med. R* XXV 152, 1477 *MPKJ* II 323.

Znaczenia: **1.** *'budzący odrazę, podły, godny nagany, potępienia, fastidiosus, detestabilis, turpis, vituperandus'*: Szarethne *ploto, ganyebna szarathnoscz 1413—4 *JA* XIV 503; Poziarl byl ganyebni lup devoraret improbus predam 1444 *R* XXIII 306; Nye ma ganyebnee any dzywne mnymano bicz (non debet reprehensibile nec mirum iudicari), acz podlug myenyenya czassow obiczage a dzege lyvczke szą odmyenyayø *Sul* 6; Nyszlyby... brath, sz vyny brathowey vczącsthny[ą]czą ('uczestnicząc') w grzesze ganyebnem, byl vidan (nisi... frater de culpa fratris participando in crimine, criminose delatus, *Dział* 59: nyszlyby... brath z bratem w gednem zlem vczynkv bylyby *vvynnemi),... nye moglby szą oczysczycz *Sul* 69; Ganebnego detestabilis XV *med. GlWroc* 231v; A bądą wam mowicz wschitko sle, lszącz prze myą, thu sromotne vczinky a ganyebne na wasz wcladayącz XV *med. R* XXII 246; Ganyebnyeszą detestabilior XV *med. R* XXV 152; Padnyeczе w skazenyv modl waszich a ganyebne was vcini dvsza ma (abominabitur vos anima mea) *BZ* Lev 26, 30; Nye oblecze syø zona w rvcho møske ani møsz vziwacz bødze rvcha zenskego, bo *ganyebno bødze przed bogem, ktos to czini (abominabilis enim apud deum est, qui facit haec) *BZ* Deut 22, 5; Nye bødze mocz gey... za malzonkø wzøøcz, bo pokalana gest a ganyebna gest przed bogem (abominabilis facta est coram domino) *ib.* 24, 4; Ganyebny gest panv, ktos to czini (abominatur... dominus tuus eum, qui facit haec) a przeciwya syø wszey nyesprawyedliwosci *ib.* 25, 16; Nye vmrze prze to Ionatas, gysz vczinyl zbawyenye to wyelyke w israhelskem lyvdu? To gest wyelyki a ganyebni grzech (ergone Jonathas morietur, qui fecit salutem hanc magnam in Israel? Hoc nefas est) *BZ* I Reg 14, 45; Bily tedi... kaplany modlebny a czinyly wszelke rzeczi ganyebne poganske (feceruntque omnes abominationes gentium) *BZ* III Reg 14, 24; Skazil iaskinyø... a zlamal modlø ganyebnø (confregit simulacrum turpissimum) *ib.* 15, 13; Tak ganyebni vczinyl syø, ysze naszlyadowal modl (abominabilis factus est in tantum, ut sequeretur idola), gesz bily vczinyly Amorey *ib.* 21, 26; Ganyebna møszoboycza swich møzow, aza y mnye chcesz zabycz, iakosz zabyla syedm møzow? *BZ* Tob 3, 9; Mowy pan... kv potøpney duszi a kv ganyebnemv narodv (ad abominatam gentem) *BZ* Is 49, 7; Odkryiø ganyebne vdi twe przed twim oblyczim a vkaszø narodom nagotø twø a krolewstwam szaradnoscz twø (revelabo pudenda tua in facie tua et ostendam gentibus nuditatem tuam et regnis ignominiam tuam) *BZ* Nah 3, 5; Elaciones in se reprimere et enormes eius delicias, ganyebnye lubosczczy,... suffocare 1466 *R* XXII 11; Ganyebnye *drapyesczthwo osządzy nam decus et vitam mesta rapina rapit *ib.* 17; Ganyebneyszya detestabilis 1477 *MPKJ* II 323; O ganyebna lubosczy, ysz nye dbasz nyebyeszkyey slothkosczy! XV *p. post. R* XXV 201; Ganyebnye scurrilia XV *R* XXIII 286; Yako Iudasch... przedal y... O ganyebny lotrze, kto czye takyem kupczem vczynyl? *Rozm* 511; Dzyevycza... vyedzyala, yze szye Zydovye ganyebny nany gnyevaly y smovyly *Rozm* 589; ~ ganiebny dobytek *'źle nabyty, godny potępienia, male comparatus'*: Czynczye przyaczyelye z ganyebnego dobytka (facite vobis amicos de mammona iniquitatis Luc 16, 9), bo kyedy nyedostateczny bądzyeczye, vezmą vasz vyeczne (*leg.* w wieczne) przybytky *Rozm* 390; Tegodlya gdyszby v ganyebnem dobytkv nye bylysczyc vyerny (si ergo in iniquo mammona fideles non fuistis Luc 16, 11), kto vam bądzye vyerzycz to, czo yest vyerne albo prawdzyve? *ib.*

2. *'upokarzający, obraźliwy, hańbiący, contumeliosus, offendens'*: Azesmi nye bily cyebye posluszny..., przeto poddanysmi... w iøczstwo... a w ganyebne vczisznyenye wszitkim narodom (traditi sumus... in improperium omnibus nationibus) *BZ* Tob 3, 4; Sara... trsy dny a trsy noci any iadla, any pyla..., s placzem proszøcz pana boga, abi iø racził sproscycz s tego ganyebnego vrøganya (ut ab isto improperio liberaret eam) *ib.* 3, 11; Quasi de canna, sz trzczy, tum sibilat, gwyszdze, invida sanna, *ganyepńym podrzesznanym 1466 *R* XXII 19; Na ganyebny sząd przed Pylatha wyedzyon *MW* 72a; Ganyebne albo myrzonye contumeliosa XV *ex. PF* IV 747; Podlug ych zakona smyercz krzyzova byla sromotnyeyscha nade vschytky ganyebne smyerczy *Rozm* 774.

(Hańba) Gańba *formy*: *n. sg.* gańba *ca* 1428 *PF* I 486, XV *med. Zab* 524, *BZ* I Esdr 9, 6, *etc.*; ~ *g. sg.* gańby *Fl* i *Pul* 82, 15, *ca* 1418 *Wisł* nr 2151, *etc.*; ~ *ac. sg.* gańbę *Fl* i *Pul* 34, 30. 39, 21, 1448 *R* XXIV 351, *Sul* 53, *BZ* Lev 20, 17, *etc.*; ~ *i. sg.* gańbą *BZ* II Par 32, 21, 1471 *MPKJ* V 51, *Pul* 70, 14, *Rozm* 130; ~ *l. sg.* (w) gańbie XV *in. R* XXIV 64, 1448 *R* XXIV 354.

Znaczenia: **1.** *'obraźliwe wyśmiewanie się, szydzenie, opprobrium, cavillatio, contumelia'*: Ganby improperium (traditi sumus in... captivitatem... et in improperium omnibus nationibus Tob 3, 4) 1471 *MPKJ* V 55; Ganba im-

properium (ne forte obliviscatur te deus in conspectu illorum et assiduitate tua infatuatus improperium patiaris Ecclus 23, 19) *ib.* 81; Bo yesm prze czę czyrpyal gaynbę (*Fl*: przeciwnoscz), przykryl srom lycze moye (quoniam propter te sustinui opprobrium, operuit confusio faciem meam) *Pul* 68, 10; I pokryl yesm w poszczye duszę moyę, y vczynylo szye na gaynbę (*Fl*: w przecorø) mnye (et operui in ieiunio animam meam et factum est in opprobrium mihi) *Pul* 68, 13; Saturabitur opprobriis brzythkosczy..., pothwarzy,... nasmyevanya, naygravanya, ganby, zakrzyvanya... et alia multa (Thren 3, 30) XV *p. post. R* XXIV 375; Zabywszy, rinna gy wlekły, na wschod nogy wloszyly, sz thego mv ganbą czynyly *Tęcz* w. 11; Contumelia id est vituperium, ganbą, potwarz *ca* 1500 *Erz* 18; ~ *'bluźnierstwo, blasphemia'*: Wschelky grzech y ganyba przeczyw bogv oyczv y synv bądzye odpvsczon, ałye ganba ducha szvyątego nye bądzye odpvsczono (omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus, spiritus autem blasphemia non remittetur Mat 12, 31) *Rozm* 329; ~ *'obraza, laesio, offensio'*: Gesthlyby kto byl (*leg.* bił) szlugą czyyego... telko o panszką wyną, thaky sprawnye ma doszycz vczynycz obycma, a yesthly przyszyąsze, ysz thego nye vczynyl na szkodą panszką albo na ganybą, a tho vynydzye sz gyednego pokvpu *OrtMac* 143; Szluga w potrzebysznye panszkyey bythy... ma czynycz szam o szyą y o szwc rany, pan owszelky o szkodą y o ganybą szwą *ib.* 144.

2. *'stan zawstydzenia, wstydzenie się, wstyd, pudor, ignominia, confusio'*: Obleczeni bødzcze w ganbø y we sromotø (induantur confusione et reverentia), gisz zloscz na mø molwø *Fl* 34, 30, *sim. Pul*; Zasromany bødzcze, gisz chczø mego zlego, noseze richlo ganbø swoiø (ferant confestim confusionem suam) *Fl* 39, 21, *sim. Pul*; W gnewe twoiem zamøczisz ie. Napelny oblicze gich ganby (imple facies eorum ignominia) *Fl* 82, 15, *sim. Pul*; W ganbe in magna confusione XV *in. R* XXIV 64; Ganba ignominia *ca* 1428 *PF* I 486; Poganbene, ganbą gymam confundor, ganbą szobye dawassz confunderis 1448 *R* XXIV 351; Panye boze moy, ganba my gest a sromam syø wzwyescz oblycza mego k tobye (confundor et erubesco levare faciem meam ad te) *BZ* I Esdr 9, 6; Podanysmi... w iøczstwo y w lup, y w ganbø nasze twarzi (traditi sumus... in confusionem vultus) *ib.* 9, 7; Ganba pudor vester 1466 *R* XXV 135; O ganbą proch pudor (*war. lub.*: o ganybą pre pudore)! interiectio aut constat, aut consonat pudori (alii... inter mulierculas de sacris literis philosophantur, alii discunt, proh pudor! a feminis, quod viros doccant Prol) 1471 *MPKJ* V 6; Ganby, sromothy (*war. kal.*: *gandy, schromoty) dedecoris (abdicamus occulta dedecoris non ambulantes in astutia II Cor 4, 2) *MPKJ* V 128; Ty wyesz layanye me y gaynbę (*Fl*: sromotø) moyę, y sromotę moyę (*Fl*: sromane moie, tu scis improperium meum et confusionem meam et reverentiam meam) *Pul* 68, 23; Pokryczy *bodzcze gaynbø y sromotø (operiantur confusione et pudore), gysz szukayø zla mnye *Pul* 70, 14.

3. *'zła sława, zła opinia, infamia'*: Sexus femineus fuit despectus vlg. wszgardzona, w ganbye były 1448 *R* XXIV 354; Slodzeysthwa ostayą nyepomsczona... Na ganybą... grzecha tego (*Dziol* 45: aby syą taczy *złosmyczy nye mnoszyli) vstawyamy (in detestationem... criminis decernimus) *Sul* 53; Myrzanczka vel ganba detestacio XV *med. Zab* 524; Pobyły wszitko myasto,... mszczøcz *gambi swey syostri (depopulati sunt urbem in ultionem stupri) *BZ* Gen 34, 27; Synu tey szoni, iasz møsza kwapyøcz k sobye zdradza, zały ia nye wyem, ysze ti mylugesz... Dawyda na swø ganbø a na ganbø zlego przislowya matki twey (in confusionem tuam et in confusionem ignominiosae matris tuae)? *BZ* I Reg 20, 30; Poslal bog angyola..., gen zabyl wszelkego møsza sylnego... y ksyøszøta woyski krolya asyrskego y wrocyl syø z ganbø (reversusque est cum ignominia, 1471 *MPKJ* V 51: z ganbą cum *ignorancia) *BZ* II Par 32, 21; W ganba in infamiam *ca* 1461—7 *Serm* 91 r.

4. *'zarzut, zarzut obraźliwy, crimen, contumelia'*: Ihus Xpus... oblycze mayanci vyelebne..., nos yego y vsta bez wschey ganibi *ca* 1418 *Wisł* nr 2151; Paklibi ktho... swey nyewinnoszcy i ganybi nye dbal oczisczicz (si quis... suam infamiam et innocentiam expurgare et exbrigare non curaverit), tedi podlug vczinkv swego... czyrzpyecz bandzye *Sul* 86; Zyd yeden... pocznyc szye barzo gnyevacz a Iesusza sylno pocznye karacz a rozmayta ganyba nagabacz (Jesum increpabat et ipsum contumeliis multis impulsabat) *Rozm* 130; A gdysch yest... Iesus szyedzyal navczayącz, lycemyernyczy zydovsczy... vyelyką *gambą myslyly, yakoby y vchvaczyly w slovye *Rozm* 464.

5. *'to, co budzi odrazę, zły uczynek, rzecz odrażająca, probrum, facinus turpe, id, quod taedio est, quod dedecori datur'*: Z ganby de vicio *ca* 1450 *PF* IV 571; Ktos bi kole poyøl szostrø sw[y]ø... a opatrzilbi gaynbø gey, a ona opatrzilabi ganbø bratowø (et viderit turpitudinem eius, illaque conspexerit fratris ignominiam),

nyeslvsn[y]ø iesta rzecz vcinila, zabita bødzcta oba *BZ* Lev 20, 17; Ganby scandali (dominum... sanctificate. Ipse pavor vester... erit vobis in sanctificationem, in lapidem autem offensionis et in petram scandali duabus domibus Israel Is 8, 14) 1471 *MPKJ* V 89.

6. *'rażący brak ogłady, prostactwo, rusticitas, mores parum politi'*: Ganba nostra rusticitas 1466 *R* XXV 139; Gąnba rusticitas XV *p. post. R* XXV 198.

7. *corruptum* (*pro* gadka?): Ganbą sermonem (dicamus unusquisque nostrum sermonem, qui praecellat, et cuiuscumque apparuerit sermo sapientior alterius, dabit illi rex Darius dona magna III Esdr 3, 5) 1471 *MPKJ* V 53.

Hańbić, Gańbić *formy*: *praes. ind. 3. sg.* gańbi XV *med. R* XXV 151, *Dział* 64; ~ *part. praes. act. adv.* gańbiąc *BZ* Num 14, 36; ~ *inf.* gańbić XV *med. Zab* 517, 1471 *MPKJ* V 23; ~ *praet. 2. sg. m.* -ś gańbił *BZ* IV Reg 19, 22; *3. sg. m.* jest gańbił *BZ* Deut 22, 19; hańbił XV *p. post. R* XXV 181; *f.* gańbiła XV *p. post. PF* III 287.

Znaczenia: **1.** *'karcić, czynić wyrzuty, strofować, zawstydzać, vituperare, reprehendere'*: Ganbicz confutare XV *med. Zab* 517; Hanbyl vituperabat XV *p. post. R* XXV 181.

2. *'odbierać dobrą sławę, zniesławiać, obmawiać, przedstawiać w złym świetle, detractare, infamare'*: Ganyby reprobat XV *med. R* XXV 151; Wszitki..., ktorzis... przipravili sø kv szemranyv wszitko pospolstwo..., ganybyøcz zemyø pospolstwv, bi bila zla (detrahentes terrae, quod esset mala), zemrø *BZ* Num 14, 36; Sto zawazy srebra (centum siclis argenti)... da otczv dzewczemv, ktorøs to gest ganbil ymyenyem przezlim na gey dzewstwe v Israhel (quoniam diffamavit nomen pessimum super virginem Israel) *BZ* Deut 22, 19; Pogardzila tobø... panna, dzewka Syon... Kogosz ganbyl, a komvsz vrøgal (cui exprobrasti et quem blasphemasti)? *BZ* IV Reg 19, 22; Gygranye kostek wyele sprawyedlywych y gynszych lyvdzy dobrych schkodzy y ganyby (multos iustos et alios probos depauperat et dehonestat) *Dział* 64; Ganbycz, sromoczicz violare (sacerdotis filia si deprehensa fuerit in stupro et violaverit nomen patris sui Lev 21, 9) 1471 *MPKJ* V 23; Ganybyla improbat XV *p. post. PF* III 287.

Cf. **Ohańbić, Pohańbić, Zabańbić, Zhańbić, Hańbieć**

(Hańbieć) Gańbieć *'stawać się gorszym, mdlym, peiorem seu infirmiorem fieri'*, *(o głosie) 'milknąć, zamierać, evanescere'*: Classica quoque silent, tinula sistra vilent, *gl.* vilescunt ganbyeyą 1466 *R* XXII 27.

(Hańbienie) Gańbienie *'obraźliwe urąganie, lżenie, obiurgatio contumeliosa'*: S bakanym, z ganbyenym cum contumelia (sapientiae gloriae correptio cum contumelia Sap 17, 7) 1471 *MPKJ* V 77; Ganbyenye improperium (improperium superborum... insidiabitur illi. Ecclus 27, 31) *ib.* 82; Ganbyenya contumeliarum 1488 *R* XXIV 377.

Haras, Aras, Harras *'gatunek lekkiej tkaniny welnianej, textile quoddam laneum levius'*: In staminibus harras dictis viridi coloris 1384 *Czol* I 23; Cubileta siue barchana, *pokoczny, harasy, duplaharasy, piper, cinumon 1439 *KodWP* V 608; Arrasium, quoddam genus panni, harasz 1450 *RpKapKr*; Arracium, genus panni harasz 1457 *PF* V 14; Debent dare tunicam de albo harasz 1474 *AGZ* XVIII 87; Albertus... dicte Katherine puero suo restituere debet... tunicam de harrasz viridi coloris 1477 *CracArt* nr 674; Anym wzyanl yemv oszmy łokyeth arassv w noczy chazyebna rzeczya, kthory on nagothowal dlya kosczyola 1478 *ZapWarsz* nr 1212; Harasz cubiletus *ca* 1500 *Erz* 22.

Harasowy *'z harasu tj. lekkiej tkaniny welnianej, e textili laneo leviore confectus'*: Palium harassovi, nyewyeszczi 1461 *ZapWarsz* nr 1100; Estiuale unum adamascowy et aliud haraszowy 1475 *StPPP* II nr 4135; Estuarium de pileto al. harassovi viridei coloris in valore unius sexagene 1486 *AcLeop* I nr 1330; Pro... palio virideo harassovi 1491 *ZapRpZakr* 15, 19; Plascz harassowy 1493 *PF* IV 663; Szvknya harassoua, zyelyona *ib.*

Harcerz *'żołnierz lekkozbrojny potykający się w pojedynkę z wrogiem przed bitwą, harcownik, veles'*: Harczerze vel strączenczy vellites *ca* 1500 *Erz* 22.

Harchimendryta *cf.* **Archimandryta**

Hardość, Gardość *'arrogantia, superbia'*: Gardzienye a. gardoscz arrogancia (audivimus superbiam Moab,... superbia eius et arrogantia eius... plus quam fortitudo eius Is 16, 6) 1471 *MPKJ* V 90; Hudoscz (*pro* hardoscz) arrogancia *MW* gl. 63.

Harnasz, Arnasz *formy*: *n. sg.* harnasz *Gn* gl. 166a, XV *med. R* XXIV 362, *OrtCel* 1, *OrtLel* 232; ~ *g. sg.* harnasza *Sul* 6; harnaszu 1412 *JP* XXXVII 165, *Dział* 6; ~ *ac. sg.* harnasz *OrtKal* 196, *OrtMac* 32; arnasz *Rozm* 299; ~ *i. sg.* harnaszem 1444 *R* XXIII 303; ~ *l. sg.* (w) harnaszu *Sul* 66, *BZ* Jos 6, 9.

Znaczenie: *'zbroja, uzbrojenie, rynsztunek rycerski, arma'*: Pro I integro harnasch 1393 *MMAe* XV 167; Pro harnasch totali dato duci Wasiloni *ib.*; Paulus... evasit Symonem... pro

ornamentis videlicet arnasz 1394 *Leksz* II nr 337; Secundo que dilecta persona depositis, uestibus femineis et armis, harnas, sumptis in bellum... iuit *Gn* gl. 166 a; Pro harnasz eciam post mortuam manum 1379—404 *Biecz* I 69; Pro harnasz sex marcas *ib.*; Jaco moy *maøsz ne dal harnaszu swemn synowczewy 1412 *JP* XXXVII 165; Pro armatura bellica al. harnasz 1425 *StPPP* II nr 2020; Borowecz, sartor de Kazimiria, harnas sibi per Nicolaum... in duabus sexagenis obligatum, hic coram judicio pro primo exhibuit 1426 *StPPP* II nr 2070; Szczczenym, harnaschem armis 1444 *R* XXIII 303; Kaszdemv z mąnzow nye doszycz gest... harnascha bicz vbranv czvdnosczą (cum cuilibet non sufficiat... armorum pulchritudine esse ornatum, *Dział* 6: masstwo nye tylko w... czvdnosczy harnaszv ma bycz seznano), acz obiczaymi y navkami nyc bandze ocraschon *Sul* 6; Vstawyamy, ysz ryczerze a slachta... slvzycz mayą w harnaszv (servire in armis... teneantur, *Dział* 52: w zbrogy) *Sul* 66; Charnasz y bron arma XV *med. R* XXIV 362; Wszistek lvd naprzod poydze w harnaszv (omnisque praecederet armatus exercitus) *BZ* Jos 6, 9; Harnasch uel zbroya wogenna arma bellica *OrtCel* 1, *sim. OrtLel* 232; Tego vmarlego czleka zbroyą, tho gest harnasz, iako gesth klobuczek, panczerz, polplaczye, szczyt, tarczą, myecz... ma wszyąncz brath tego vmarlego *OrtKal* 196, *sim. OrtMac* 32; Alye przydzyely mocznyeyschy nysz on, a przemoze y, vschytek czyn albo arnasz... pobyerze (si autem fortior eo superveniens vicerit eum, universa arma eius auferet Luc 11, 22) *Rozm* 299; ~ *wyjątkowo femininum*: Vstawyamy, aby zona... tylko przy them oprawyenyv, czso gest domowne..., ostala, viyąwszy scarb, yako szą pyenyądzc,... wszisthka harnasz albo bron (omnibus armis... exceptis) *Sul* 75.

Harnaszować *'uzbroić, armare'*: Venis cum armis harnasschowany 1448 *R* XXIV 352; Synowye Rvbenovi... harnaszowani (armati) sly przed syny israhelskimi *BZ* Jos 4, 12; Gydzcze y obchoczcze myasto harnaszowani (armati), przodvyocz przed skrzinyø bozø *ib.* 6, 7; Kaplani... sly naprzod,... a harnaszowani lvd (armatus populus) sedl przed nymi *ib.* 6, 13.

Harnaszowy *'uzbrojony, zbrojny, armatus'*: Alye ysze harnaszowey slachcze (in armata militia)... wszego krolewsthwa szalezy obrona, powynyen gest kaszdy slachczycz... bronnymy lvdzimy slvzycz *Sul* 56.

Harras *cf.* **Haras**

Hasło *'wojskowe zawołanie rozpoznawcze, hasło, tessera'*: Thessera eciam dicitur vlg. haslo *ca* 1500 *Erz* 22.

Hatłas *cf.* **Atłas**

Hatłasowy *cf.* **Atłasowy**

Hausknacht *cf.* **Hausknecht**

(Hausknecht) Hausknacht, Husknacht, Usnacht *'człowiek bez ziemi, nieosiadły, najmujący się do służby, sługa, homo liber, domini famulus, qui nullum possidebat agrum, neque certo quodam habitabat loco'*: Acz sluga, ktory rzeczon gest holomek abo *hannsknach⟨t⟩ (famulus, qui dicitur golomęka, *Sul* 50: gysz rzeczon po polskv golomanka, a po nyemyeczskv vszknachth), s⟨ąsi⟩adowy pana swego vczyny... schcodą..., pan gego zan ma dosycz vczynycz *Dział* 42; Item famulus, qui dicitur holomek al. *husknachk, si vicino domini sui fecerit aliquod dampnum vel iniuriam, dominus ipsius pro ipso satisfacere teneatur 1478 *AKPr* IV 249; In hospitio, ubi dominus princeps stabat, wsznachtom duobus, qui calefaciebant fornacem, dedi XX denarios Ungaricales 1500 *ZsigBud* 77.

Hauszperski *cf.* **Augsburski** (*w Uzupełnieniach i poprawkach na końcu II tomu*)

Hawiaź *bot. 'rumian, Anthemis L.'*: Hawyass consolida alba 1472 *Rost* nr 1765.

Haza *cf.* **Aza**

Hazuka, Azuka *'rodzaj długiej zwierzchniej sukni z rękawami, podobnej do płaszcza, vestis longior cum manicis, pallio similis'*: Dominus Paulus hasukam et iopulam Valachicalem pro duabus marcis recepit 1489 *AcLeop* II nr 2130; Item manica ad azucam longam in axamito rubeo 1494 *SprKHS* VIII s. CLX; Item azuca zlothoglowowa in axamito flaueo *ib.* s. CLXI; Hazuka de czamletho nigro 1496 *AGZ* XV 333; Niclos Bartolt recognovit se invadiasse I hazukam 1496 *CracArt* nr 1283; Hazuka tawczana 1496 *RocznKrak* XVI 64; Dzyka hazuka *ib.*; Hazuka subducta pellibus agnellinis 1497 *ib.* 65; Tunicam dictam hazuką dziką panni limyskyego 1498 *AGZ* XV 361; De hazuky, quas receperunt a paganis Rutenis, Litwanis, nondum baptizatis Rutenis XV *ex. R* XXV 148; Quod sarlatum datum est pro veste domino Cristophoro pro illa hazuka scharlatna 1500 *ZsigBud* 38; Aucupi pro hazuka ad mandata domini principis dedi I 1/2 florenum *ib.* 72.

Haże *cf.* **Aż(e)**

Hąsiorowy *cf.* **Język**

He *wykrzyknik wyrażający żal, narzekanie 'ach, ej, euge'*: He ha, ha ha (*war. kal.*: halsa, halsa) euge, euge (haec dicit dominus deus: Pro eo, quod dixisti: Euge, euge, super sanctuarium

meum, quia pollutum est Ezech 25, 3) *MPKJ* V 105.

Hebel *'strug, narzędzie stolarskie do wygładzania drzewa, runcina, instrumentum ad ligna leviganda aptum'*: Hebel lemgal (*pro* leuigal) 1437 *Wisł* nr 228, s. 87; Hebel ascia XV *med. PF* V 28; Hebel leuigo, le[g]uigal idem *ca* 1500 *Erz* 22.

Heberman *cf.* **Oberman**

Heblować *'wyrównywać, wygładzać, czynić gładkim, levigare, runcinare'*: Vczyn sobye korab s drzewa heblowanego (fac tibi arcam de lignis laevigatis) *BZ* Gen 6, 14.

Heftarka *cf.* **Haftarka**

Heftarz *cf.* **Haftarz**

Hefterz *cf.* **Haftarz**

Hefterzew(y) *cf.* **Haftarzow(y)**

Heftlik *'haftka, zapinka, sprzączka, fibula'*: Pro VI pareis duplicibus, dictis heffttlhliky, argenteis deauratis prefate ducisse I marcam 1394 *MMAe* XV 205.

Hejdnikra *(?) 'wrzos, w Biblii jakiś krzew, erica, in Scriptura sacra arbustum quoddam vel dumetum'*: Mirica gyemyelyna... est quoddam arbustum infructuosum, huius succus amarus vlg. heydnicra videlicet quod ligatis frondibus ostrudit viam itinerantibus (erit enim quasi myricae in deserto Jer 17, 6) 1471 *MPKJ* V 99. *~ Może wykolejona pożyczka z niem.* Heidenkraut *'wrzos'*.

Hejstać *'bluźnić, złorzeczyć, maledicere, convicia dicere'*: Heystacz blasfemare XV *med. Zab* 516.

Hejtman *cf.* **Hetman**

Hejże *wykrzyknik wyrażający zdumienie i oburzenie 'ejże, eheu'*: Heyze heccine (haeccine reddis domino, popule stulte et insipiens? Deut 32, 6) 1471 *MPKJ* V 31.

Helbart *cf.* **Halabarda**

Helbarta *cf.* **Halabarda**

Hele *'wołanie na konia, interiectio, qua equus incitatur'*: Dum filiorum Israel pueri Elizeum prophetam equitantem in asino inclammassent, illudentes et dicentes geszdzy łyszku, aput nos enim dicitur hele, hele velut kobila, kobila XV *med. Zab* 516.

Helena, Elena, Halena czarna (h)elena, halena *bot. 'aloes, Aloe succotrina Lam.'*: Czarna elena aloe epicum 1472 *Rost* nr 89; Czarna helena aloe 1491 *Rost* nr 11041; Czarna halyena tucia *ca* 1500 *Rost* nr 7331.

Helfar *'pomocnik rzemieślnika, fabri adiutor'*: Muratori in prethorio 40 grossos. Helffarowi circa ipsum in prethorio 10 grossos 1496 *WarschPozn* I 419.

Helm *'galea'*: Iaco helm zaszczicza (quasi caleptra protegit) *Fl* I Prol 9; Godlo Geralth: crux osmorog, czeczerza na helmc 1403 *Piek* VII nr 6; Helm galea 1437 *Wisł* nr 228, s. 87, *sim. ib.* s. 89; Xista vlg. signum super helm XV *p. post. PF* V 8; *~ corruptum za czeskie* úhelný *'węgielny, narożny, angularis'*: Wzdzalal Ozias wyeze nad bronø y helmi (aedificavit... turres in Jerusalem super portam anguli) *BZ* II Par 26, 9.

Her *wykrzyknik alarmujący*: Ha, ha, ha, lapay her lapay, zaby her saby! 1413 *AKPr* X 373.

Herb *'godło, oznaka szlachectwa, odróżniająca jeden ród szlachecki od drugiego, także ród szlachecki, arma, signum nobilitatis'*: Andrzey y Stanyslaw przesz oczcza szwego, nyegdy Jana sh Czaykowa, badancz sz herbw Osthoya, byly pomocznyczy... Konarskyemv ku zabyczyw... Dadzyboga 1493 *ZapMaz* 158; *~ z fleksją łacińską*: Predictus Phyl, nolens... in... diffamia permanere, una cum fratre suo... fratres suos... coram nobis... produxerunt ex quatuor clipeis et ex quatuor herbis 1415 *StPPP* VII 595; De herbo alieno al. z obczich Thuczco, Cornelowski et Zanko... de proclamacione Bibel et de herbo Cossy, luna et crux 1439 *AGZ* XIII 81.

Herman *bot. 'Colchicum autumnale L.'*: Herman hermodattulus 1484 *Rost* nr 6108.

Hermanek *bot. 'rumianek, Matricaria chamomilla L.'*: Hermanek camomilla 1472 *Rost* nr 563.

Hernolt *cf.* **Herold**

Herold, Hernolt, Herolt *'przedstawiciel, wysłannik, rzecznik, praeco, nuntius'*: Veniens Nikiel, prelocutor domini regis al. herolth 1434 *StPPP* II nr 2598; Hernolth, herolth bolonus 1457 *PF* V 14.

! Hessicz *'czkanie, czkawka, singultus'*: Hessicz singultus 1472 *Rost* nr 1567.

Hest *cf.* **Est**

Hetman, Etman, Hejtman *'dowódca oddziału, wódz, wódz naczelny, imperator, dux'*: Non causa timoris alicuius ipse recessit de predicto loco, sed per rectores illius vexilli al. przes hethmani fuerat destinatus et de pugna... nihil sciuit 1429 *KwartHist* XXIV 528; Hiis itaque distincte in exercitus dispartitis unicuique exercitui strennuum viribus surrogavit ethmanum iuxta genus lingwarum ipsorum (1445) *MMAe* XII 456; In ductorem al. za ethmana 1450 *MMAe* XIV 51; Ethman dux belli XV *med. R* XXIV 360; Ductor belli, ethman, expertus tria facit *ib.* 372; Heytman (*war. lub.*: *hertman) magister milicie (sermo, qui factus est ad Jeremiam a domino, postquam dimissus est a Nabuzardan, magistro militiae de Rama Jer 40, 1)

1471 *MPKJ* V 101; Pan chethman dal popysshacz swe konye 1495 *GórsJazRp* 277; Hethman campiductor XV *p. post. PF* V 10; Heythman campiductor *ca* 1500 *Erz* 22; ~ Paulus... inculpatus... pro eo, quia ipse Paulus fuisset ductor al. hethman... quando domus Michaelis... fuit spoliata 1438 *StPPP* VII 355; ~ *zapewne 'starosta, praefectus, qui et capitaneus dictus est'*: Hethman nasz 1457 *TymSąd* 27.

Hewar *'przyrząd do napinania kuszy, rodzaj lewaru, machina ad tormenta intendenda apta'*: Pro equo et balista cum hewar 1500 *MMAe* XVI nr 739; Item... maiori Mazurek a tersione hewar domini principis et a reformatione przaczki cinguli thulowcy 1500 *ZsigBud* 34.

Heż(e) *cf.* **Eż(e)**

Hi *cf.* **I**

(Hiacynt) Jachant, Jacynkt *'drogi kamień, prawdopodobnie odmiana cyrkonu, lapis quidam pretiosus, gemma'*: Pro uno lapide, dicto jachanth, XXV florenos 1427 *StPPP* II nr 2134; Iachant yachintos 1472 *Rost* nr 1842; ~ barwa jacynkta *'kolor niebieski'*: Okrvg yey oczv okolo zrzyenycze yakoby drogyego yaczyncta, takyego kamyenya, barva albo zaffyrowa (circulus in oculis fuit iacinctini coloris, satis lucidi sive saphyrini) *Rozm* 21.

(Hiacyntowy) Jacynktowy *'koloru niebieskiego, qui caerulei coloris est'*: Malo schyrokye oczy myal a svyatle yako kraszą yacynctova (parum latus atque lucens color ut iacinctus) *Rozm* 149.

Higielnik *cf.* **Igielnik**

Himieć *cf.* **Imieć**

Himienie *cf.* **Imienie**

Himię *cf.* **Imię**

Hin *(w Biblii) 'miara objętości płynów, mieszcząca około sześć litrów, liquidorum mensura duarum congiorum'*: Offyerowany bødø... dwa dzesyøtky byeli... y paløczø obyet vina cztwarta czøscz hyn (quarta pars hin), takey *marki *BZ* Lev 23, 13; Ktoskoli zabilbi, offyervge bili dzesyøtø czøstkø efy, *skropyonyø oleem, gesz to bødze myecz myarø *cztwarto czøscz hyn (quod mensuram habebit quartam partem hin) *BZ* Num 15, 4; Bødze taka offyera z bily, ze dwv dzesyøtkv, iasz to pokropyona bødze olegem trzeczey czøsczy hyn, tey myari (erit sacrificium similae duarum decimarum, quae conspersa sit oleo tertiae partis hin) *ib.* 15, 6; Vino... trzeczey czøsczi tey myari hyn offyerowacz bødze (vinum... tertiae partis eiusdem mensurae offeret) *ib.* 15, 7, *sim. ib.* 15, 9. 28, 5. 7. 14.

(Hipokryta) Ipokryta *'obłudnik, dissimulator'*: Gorze vam, madrczy y lycemyernyczy, ipokryczy (vae vobis, scribae et Pharisaei hypocritae Mat 23, 25), ktorzy oczyszczyczye, czo yest znątrz kyelycha *Rozm* 461.

(Historia) Historyja, Istoryja *'opis zdarzeń, opowieść z przeszłości, res gestae, historia'*: Svyaty Maczyey myeny, yze przed vkrzyzovanym Iesusovym, bo pyrvey nyz vypyssal vmączenye boze..., kłądzye hystorya o Iudaschu *Rozm* 767; ~ *w tytule utworu literackiego, ponitur in inscriptione libri'*: Alye yescze vyelye pysma naydzye o Iesucrisczyc v kxyągach v tych, czegosz tv nyc pyszano, iako to, czo pysche svyąty Euzebius v kxyągach, ktore Scolastica ystorya (in libro, qui vocatur sic: Ecclesiastica historia) *Rozm* 173; Czczyenye o rozmaytem polozenyv czczyenya svyątey evanyclyey podług kxyąg Scolastiky ystoryey *Rozm* 202; To ystne pysmo... yako tego dolycza Evzebius v kxyagach, ktoresz zowa Scolastica ystorya (Ecclesiastica historia),... bylo tako popysano *Rozm* 226.

Historyja *cf.* **Historia**

(Hiszpański) Huspański, Uspański *'pochodzący z Hiszpanii, wyrabiany w Hiszpanii, Hispaniensis, in Hispania confectus'*: Mathias sartor... exibuit tunicam nigram damaszcową cum strich wspanski subductam 1429 *StPPP* II nr 2249; Cinctus e⟨s⟩t, byl paszan, Hispano, huspanskym, auro XV *p. pr. R* XVI 329.

Hiściec *cf.* **Iściec**

Hiścina *cf.* **Iścina**

Hiścinny *cf.* **Iścinny**

Hizdba *cf.* **Izba**

(Hizop) Izop, Izep *formy*: *n. sg.* izop 1464 *Rost* nr 4822, 1472 *Rost* nr 96, 1475 *Rost* nr 3082, *etc.*; izep 1460 *Rost* nr 3589; ~ *g. sg.* izopa *BZ* Ex 12, 22; ~ *ac. sg.* izop *BZ* Num 19, 6; ~ *i. sg.* izopem *Fl* i *Pul* 50, 8, *KartŚwidz.*

Znaczenie: *bot. 'Hyssopus officinalis L.'*: Ocropisz me, gospodne, yzopem (asperges me hyssopo) y ocziszczon bødø *Fl* 50, 8, *sim. Pul, KartŚwidz*; *Wozlek izopa omoczczye we krwy (fasciculumque hyssopi tingite in sanguine), ktorasz to gest u podwoya a kropczye yø na swyszrzchnye podwoge y na oba progy *BZ* Ex 12, 22; Izop kaplan wrzvczy w plomyen (hyssopum... sacerdos mittet in flammam), ienze krowø spaly *BZ* Num 19, 6; Isop isopus 1464 *Rost* nr 4822; Yzop ysopus 1472 *Rost* nr 96; Isop isopus 1475 *Rost* nr 3082; Isop isopus 1484 *Rost* nr 6115; Izop isopus *ib.* nr 6116; Yszop isopus 1493 *Rost* nr 10943; ~ Isep isopus 1460 *Rost* nr 3589.

Hiż(e) *cf.* **Iż(e)**

Hlizowy *cf.* **Korzeń**

Ho *cf.* **O**
Hobchodzić się *cf.* **Obchodzić**
Hobcowanie *cf.* **Obcowanie**
Hobiad *cf.* **Obiad**
Hobliczny *cf.* **Obliczny**
Hoblubić *cf.* **Obłubić**
Hobrocić *cf.* **Obrócić**
Hobyczaj *cf.* **Obyczaj**
Hochromić *cf.* **Ochromić**
Hociec *cf.* **Ojciec**
Hoćcowy *cf.* **Ojcowy**
Hoćczyzna *cf.* **Ojczyzna**
Hod *cf.* **Od**
Hodbić *cf.* **Odbić**
Hodbijać *cf.* **Odbijać**
Hodsądzić *cf.* **Odsądzić**
Hodworzyć *cf.* **Otworzyć**
Hodzielić *cf.* **Oddzielić**

Hojowanie *'ściąganie beczki obręczą, actus dolia seu cupas circulis complectendi'*: Apertores vasorum allecum... a singulis vasis aperiendis non plus quam duos obulos a concive..., a complecione vero al. hogowanya a concive quatuor obulos... pro labore suo recipere tenentur 1459 *AcPosn* I 306.

Hokropność *cf.* **Okropność**
Hokropny *cf.* **Okropny**

Hold, Ołd *'przysięga wierności poddańczej, obsequii professio, homagium'*: Hominium id est omagium hold (*OrtZab* 528: olth) *OrtCel* 5.

(Hołderstwo) Hałderstwo *'przysięga wierności poddańczej, obsequii professio, homagium'*: Halderzsthwo omagium, id est obsequium regibus XV *in. JA* XXVII 267.

Hołdować *'uznawać się lennikiem, przyrzekać wierną służbę, wiernie służyć, obsequium praestare, obsequi'*: Komu holdugessz 1448 *R* XXIV 354; Omagium prestarent yemu holdowaly, tho yest swoya wyerą sluzyly XV *med. SKJ* V 265; Venient ad eum reges, principes et barones, ut sibi veluti eius fideles omagium prestarent, holdovaly, chovaly *ib.* ~ *Cf.* **Podhołdować.**

Hołdowanie, Ołdowanie *'przysięga wierności poddańczej, hołd, obsequii professio, homagium'*: Holdowanye homagium *ca* 1428 *PF* I 495; Pocora, oldowanye omagium 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; Omagium vlg. holdowanye 1444 *AKPr* II s. XIV; Oldowanye omagium XV *p. post. PF* V 7; Holdovanye omagium *ca* 1500 *Erz* 22; Oldovanye homagium *ib.* 58.

Hołdowny *'mający związek z hołdem, cum absequio coniunctus'*: sługa hołdowny *'lennik, wasal, cliens ex obsequii professione'*: Slvga holdowny vasallus *OrtLel* 235; Szluga holdowny vel szluga w gymyenyv vazallus *OrtZab* 529.

Hołdowy *'mający związek z hołdem, cum obsequio coniunctus'*: sługa hołdowy *'lennik, wasal, cliens ex obsequii professione'*: Slvga holdowy vasallus *OrtCel* 12.

Hołomek, Ołomek *'człowiek bez ziemi, nieosiadły, najmujący się do służby, sługa, homo liber, domini famulus, qui nullum possidebat agrum neque certo quodam habitabat loco'*: Acz sługa, ktory rzeczon gest holomek (famulus, *Sul* 50: golomanka) abo *hannsknach⟨t⟩ s⟨ąsi⟩adowy pana swego vczyny... schcodą..., pan gego zan ma dosycz vczynycz *Dział* 42; Item famulus, qui dicitur holomek al. *husknachk, si vicino domini sui fecerit aliquod dampnum..., dominus ipsius pro ipso satisfacere teneatur 1478 *AKPr* IV 249; Olomkom arcis Budensis, qui balneum habebant al. maczaly, cum supplicacione ad dominum principem venientibus,... dedi II florenos 1500 *ZsigBud* 31; Item... olomkom regie maiestatis pro colanda dedi I florenum *ib.* 82. ~ *Cf.* **Gołomędka, Gomołek, Obłomek, Ułomek.**

(Hołota) Gołota *formy*: *n. sg.* gołota 1458 *AKPr* II 141, 1468 *AGZ* XIII 573, 1475 *StPPP* II nr 4143, 1498 *AGZ* XV 363, XV *p. post. Kałuż* 273, XV *ex. AKPr* V 166; ~ *d. sg.* gołocie 1495 *StPPP* IX nr 1169; ~ *n. pl.* gołoty 1467 *StPPP* II nr 3864, 1474 *AGZ* XIX 19, 1475 *AGZ* XIX 22, 1481 *StPPP* VII 433, 1483 *StPPP* VII 436. 437; ~ *ac. pl.* gołoty 1448 *AGZ* XI 331. 332, 1480 *AGZ* XVIII 197; ~ *i. pl.* gołotami 1481 *AGZ* XVIII 224, 1491 *AGZ* XVIII 316, 1498 *AGZ* XV 350. 352. 360. 361.

Znaczenia: **1.** *'człowiek wolny, ale bez ziemi, nieosiadły, najmujący się do służby, homo liber, domini famulus, qui nullum possidebat agrum neque certo quodam habitabat loco'*: Ut statueret... Swantkonem et alios ipsius auxiliatores, videlicet golothy, hoc est non possessionatos 1448 *AGZ* XI 331; Cum familiaribus tuis non possessionatis al. golothy *ib.* 332; Ut statueres familiarem tuum non possessionatum golotham *ib.*; Ut stares et statueres istum furem et tuos coadiutores non possessionatos al. golothy *ib.*; Si famulus, dictus gomolek al. golotha, vicino domini sui aliquod dampnum intulerit aut iniuriam fecerit, dominus ipsius pro ipso satisfacere teneatur 1458 *AKPr* II 141; Quia familia tua exientes de domo tua, inpossessionati al. golothy equitauerunt in gagyum 1467 *StPPP* II nr 3864; Quod tu existens imposessionatus al. golotha, ipsum Michaelem condempnasti 1468 *AGZ* XIII 573; Familia impossessionata al. golothy 1474 *AGZ* XIX 19; Quia familia tua al. golothy mandato tuo exiens de domo tua in

silvis prefati domini episcopi ad opidum Radympna spectantibus 1475 *AGZ* XIX 22; Quia Johannes famulus... impreciatus al. gednani, impossessionatus al. golotha,... interfecit eidem Stachne filium suum 1475 *StPPP* II nr 4143; Quia tu superdestinasti al. naslalesz familiares tuos nobiles impossessos al. golothi, videlicet Adam Lothka et Andream, tuos panis comessores cum sex dissimilibus al. podleyszymy... super ipsum Lyecz 1480 *AGZ* XVIII 197; Quia vos superveniendo... cum triginta nobilibus et quadraginta inferioribus al. podleyszymi, vestris coadiutoribus impossesionatis al. golothami... mandatis vestris hominibus sibi decem octo scopulos graniciales disarare 1481 *AGZ* XVIII 224; Quia tu cum quinquaginta inpossessionatis al. *golothemi, suis coadiutoribus, ueniens in domum... duobus hostiis, qui *golothe uiolenter receperunt tunicas 1481 *StPPP* VII 432; Non intercedo impossessionatos al. golothy *ib.* 433; Quia michi isti impossessionati al. golothy, sui coadiutores, talia fecerunt *ib.*; Quia ipse violenter cum sex nobilibus sibi similibus impossessionatis al. z *golethamy et totidem inferioribus... invasit super domum ipsius Gothardi 1483 *AGZ* XVII 203; Familia ipsius, uidelicet quatuor equites et sedecim dissimiles al. golothy... cum balistis aprehensis 1483 *StPPP* VII 436; Familia ipsius Petri inpossessionata al. goloti uiginti in numero *ib.* 437; Quia tu... cum... viginti inferioribus inpossessionatis al. golothamy inequitasti in hereditatem 1491 *AGZ* XVIII 316; Quia tu... cum... impossessionatis al. s golothamy obviasti al. zayechalesz viam benivolam regiam 1498 *AGZ* XV 350, *sim. ib.* 352; Quia tu... cum decem nobilibus et totidem inferioribus, omnibus impossessionatis al. golothamy..., repercussisti et spoliasti ipsi Nicolao familiarem *ib.* 361, *sim. ib.* 360; Qui familiaris tuus impossessionatus al. golotha a bobus, quos protunc secum habuit, interficiendo ipsum Georgium profugit *ib.* 363; De penis golotarum. Si familiaris alicuius, dictus golotha al. oblomek, dampna alicui intulerit, dominus suus pro ipso satisfacere teneatur XV *ex. AKPr* V 166; ~ golota nieosiadły: Quia ipse ueniens in domum ipsius... cum quadraginta exilioribus al. podleyschemy, inpossessionatis al. z *golatami nyeosyadlemi 1464 *StPPP* VII 418; Ne supranominatam summam pecunie dicto Petro Scarbek non extraderent iako goloczie nyeossyadlemu 1495 *StPPP* IX nr 1169; ~ Discretus Leonardus Vyelunski proponit contra discretum Mathiam, plebanum in Stare Szyolo, quod ipsum verbis infamavit, vocando ipsum golotha, quam infamiam ad mille florenos extimat 1486 *AcLeop* I nr 1445.

2. *'rybalt, wagont, komediant, hultaj, ludio, comoedius, circulator'*: Spylman, golotha garcio XV *p. post. Kałuźn* 273.

(Homilia) Omelija *'rodzaj kazania, wykład abjaśniający tekst Pisma św., homilia'*: W [z]svyate omelyey movy svyąty Ian Slotovsty na evanyelya svyatego Maczyeya, tako rzekącz (Crisostomus... dicit... in omelia decima in Matthaeum sic dicens) *Rozm* 187.

Homion *cf.* **Ihumen**

Hon *cf.* **On**

Horać *cf.* **Orać**

Hordowit *bot. 'ślaz kędzierzawy, Malva crispa L.'*: Hordowyth malua crispa 1472 *Rost* nr 610; ~ Kødzerzavyecz, rutenice hordowith, eviscus 1437 *Rost* nr 2603.

Hordyniec *cf.* **Ordyniec**

Horodnianin *cf.* **Grodnianin**

Horodniczy, Grodniczy *'zarządca grodu (na Litwie), burgrabia, oppidi praefectus (in Lithuania), burgrabius'*: Damus... domum et aream magnifici domini nobilis Hermani procuratoris castri nostri Vilnensis al. horodniczy (1469) *KodWil* I 305; Addimus duas sexagenas grossorum de exactione thabernali ibidem in Grodno singulis annis pro festo sancti Martini a procuratore al. grodnyczy seu exactore pensionis thabernarie quicunque pro tempore extiterit recipien⟨das⟩ (1494) *KodWil* I 474; Officialis vero noster, horodniczy dictus, dabit praebendario... quatuor sexagenas monetae ducatus nostri (1499) *KodWil* I 545.

Horz *cf.* **Orz**

Horzec *bot. 'goryczka kropkowana, Gentiana punctata L.'*: Horzecz genciana 1472 *Rost* nr 658.

Horzekwiat *cf.* **Gorzekwiat**

Horzeł *cf.* **Orzeł**

Hosada *cf.* **Osada**

Hosep *cf.* **Osep**

Hosina *cf.* **Osina**

Hoskard *cf.* **Oskard**

Hostropest *cf.* **Ostropest**

Hostruchan *cf.* **Roztruchan**

Hośm *cf.* **Osiem**

Hośmdziesiąt *cf.* **Osiemdziesiąt**

Hośmiorog *cf.* **Ośmioróg**

Hośmnaście *cf.* **Osiemnaście**

Hotczyzna *cf.* **Ojczyzna**

Hożedle *cf.* **Ożedle**

(Hrabia) Grabia *formy*: *n. sg.* grabia 1413—4 *JA* XIV 503, 1419 *MMAe* XV 533, *ca* 1428 *PF* I 488, 1446 *ZapWarsz* nr 789, XV *p. pr. R* XVI

346, *OrtCel* 3, *OrtLel* 233, *OrtZab* 527, *ca* 1500 *JA* IV 87; ~ *d. sg.* grabi 1417 *MMAe* XV 513, 1427 *ZapWarsz* nr 2738. 2739, XV *p. pr. R* XVI 343; ~ *ac. sg.* grabię 1499 *ZapWarsz* nr 1830; ~ *i. sg.* grabią *Rozm* 116; ~ *l. sg.* (po) grabi 1473 *ZapWarsz* nr 1401; ~ *n. pl.* a. *ac. pl.* grabie *De morte* w. 182.

Znaczenie: '*tytuł feudalny* (*może związany z pewną funkcją*), *comes* (*honoris cuiusdam feodalis nomen fortasse cum muneribus quibusdam coniunctum*)': Grabya comes 1413—4 *JA* XIV 503; Graby de Holania.., pro piscibus recentibus VI scoti 1417 *MMAe* XV 513; Grabya de Hardek 1419 *MMAe* XV 533; Pro stacione domini episcopi Possowiensis et comitis al. grabya de Hardek 1419—20 *MMAe* XV 560; Jacom ya graby na Mironyegu polthori coppi przigednal 1427 *ZapWarsz* nr 2738; Jacom ya Mironycgowi przigednal przeciwo grabi poloszicz poltrzecyeg grziwni gednanego *ib.* nr 2739; Grabya comes *ca* 1428 *PF* I 488; Jaco ya to wem, grabya ne zayal bydla na poszpolney pasthphe Sbroszcowa 1446 *ZapWarsz* nr 789; Graby ei XV *p. pr. R* XVI 343; Grabya comes *ib.* 346; Bancz kszaszatha albo grabye wszythky ya pobyerza k sobye *De morte* w. 182; Yako Andrzey, oczecz nassch, nye wzyął po graby, po oczczu Stachnynem et Prachnynem, gymyenya russayączego 1473 *ZapWarsz* nr 1401; Jako[m] mye Jan Kossaczki raczyl cyterydzieszczy grosy y *szecz za kmieczie za szwoie, [Micolaya] grabya Mykolaya *rzicerzeuicz y *Maczye Kopka iuxta cittacionem 1499 *ZapWarsz* nr 1830; Comes quidam vlg. grabya *ca* 1500 *JA* IV 87; ~ Comes grabya uel woyth wyszschego prawa *OrtCel* 3, *sim. OrtLel* 233, *OrtZab* 527; ~ Takosz vczynyl szye Archalaus markrabyą, a grabya nygdy nye postal (factus est igitur Archelaus quasi diarchus, monarchus vero nunquam fuit) *Rozm* 116.

(Hrabina) Grabina '*żona hrabiego, uxor comitis*': Jacobus... obligauit se soluturum Margarethe, grabyney (relictae Wylhelmi quondam comitis de Phararia) XIII marcas 1428 *StPPP* II nr 2245; ~ *dubium*: Jakom ja nye ranczhil thych pyenyedzy, kthore sv ('są') we xagach Janovy s Svchodola za grabyni dzeczi 1457 *ZapWarsz* nr 1028.

Hrabrest *cf.* **Agrest**

(Hrabstwo) Grabstwo '*jednostka administracji terytorialnej, terra seu provincia, quae a certo quoddam praefecto administrabatur*': Comitatus id est comicia uel grabstwo *OrtCel* 3; In comitia w grabstwie *ib.* 7; ~ Opravyl Ponszky Pylat Iudea a Herod grabstwo galyleyskye (procurante Pontio Pilato Judaeam, tetrarcha... Galilaeae Herode Luc 3, 1) *Rozm* 174; A kyedy... odyąto yemv (*sc.* Archclausowi) krolewstwo y rozdzyelono na cztyrzy częszczy albo grabstwa, a[t] tho szye stalo pod kxyaząty kaplanskyemy *ib.* 175.

Hromowy *cf.* **Korzeń**

Hrudzina '*kość mostkowa wraz z okrywą mięsną, mostek, os pectorale una cum carne, qua contegitur*': Item forenses carnes, que in vulgari chrudzyny nuncupantur, in quolibet foro a carnificibus exigendas pro curia 1489 *KodWil* I 421. ~ *Rutenizm, cf.* **Grędzi.**

Hu *cf.* **U**

1. Huba leśna, modrzewiowa huba biała *bot.* '*Polyporus officinalis Fr.*': Lesna huba agaricus 1472 *Rost* nr 157; ~ Modrewova huba byala agaricus 1491 *Rost* nr 11038. 11039.

2. Huba '*fald, sinus vestium*': Huba in Slavonico plica seu ruga vestium dicitur, unde Casshubii, id est plica rugas interpretantur (*ca* 1250) *MPH* II 470. ~ *Polskość wyrazu wątpliwa.*

Hubostwo *cf.* **Ubóstwo**

Huchłościć *cf.* **Uchłościć**

Huckop *cf.* **Hunckop**

Huczeć *cf.* **Wzhuczeć**

Huczynić *cf.* **Uczynić**

Hudziałać *cf.* **Udziałać**

(Huf) Uf *formy*: *g. sg.* ufu 1466 *R* XXII 15; ~ *l. sg.* (w) ufie 1490 *StPPP* II nr 4361, 1497 *StPPP* VII 130; ~ *ac. pl.* ufy XV *p. post. R* XXV 181; ~ *i. pl.* ufy *Sul* 31.

Znaczenia: **1.** '*zastęp, oddział wojska odpowiednio uformowany, hufiec, exercitus*': Nec timet opositi castra iuvare chori, *gl.* przeczywnego vphv, armat cives aquile virtus et viribus implet 1466 *R* XXII 15; Parentes... ⟨cum⟩ quatuor bonis nobilibus..., duobus, cum quibus stabat in oboz et duobus in exercitu al. wfye (*leg.* w ufie), qui debent iurare, quia prefatus Nicolaus ad finem totalem belli interfuit 1490 *StPPP* II nr 4361; Valentinus... notificat se per nobiles Stanislaum... et Albertum..., inter quos est in exercitu al. f uffye positus..., quod semper tempore opportuno sit in exercitu uti pedester 1497 *StPPP* VII 130; Cuneos vffy XV *p. post. R* XXV 181.

2. '*gromada, grupa, caterva, turba*': Vffy a tlvsczaamy (eatervatim et in turbis)... do... wszi czą̨dzacze przystanpywszi, skodlywye... dopusczaacz szą... szmyeyą̨ drapyeszstwa *Sul* 31.

Hufała *cf.* **Ufała**

(Hufnal) Ufnal 1. '*gwóźdź do podkowy, clavus, quo solea ferrea ungulae equinae suffigitur, clavus*

solearis': Ad carbones fabro et ad ferrum super wfnale et pro tribus gunye et ad plathi ad equos 1500 *ZsigBud* 21; Ad ferrum pro uffnale, pro uno czathnar fabro *ib.* 44.

2. *dubium*: '*hak, uncus*': Vffna⟨l⟩ ungulus XV *p. post. PF* V 8.

Hufnica, Ufnica '*rodzaj działa, tormentum quoddam bellicum*': Pixides huffnycze 1446 *AGZ* XI 273; Fabro a reformacione principiorum al. od przothkow ad huffniczas dedi I marcam 1461 *AKH* XI 491; Pro rotis ad hufnyczasz *ib.*; Pro aliis rothis ad easdem hufnyczas *ib.*; Unam machinam al. *wfhnyczą et duas loricas 1472 *AGZ* XII 349; Taraszniza longa et hufnicza, que dicitur cardinalka, cum klenodio domini olim cardinalis, huc de Cracovia sunt adducte 1484 *Iorga* 283; Bombarde sive pixides, una huffnycza cum signo Dravasch 1495 *GórsArt* 219; Vna huffnycza, vna tharasnycza, vna hakownycza *ib.* 220; Hufnicza. Fusa est per pixidarium regalem, cui pro dono ratione laboris sui data est una marca 1497 *Iorga* 285.

Hugorny *cf.* **Ugorny**

Hujednać *cf.* **Ujednać**

Hujednanie *cf.* **Ujednanie**

Hukraść *cf.* **Ukraść**

Humarły *cf.* **Umarły**

Humieć *cf.* **Umieć**

Humien *cf.* **Ihumen**

Humierny *cf.* **Umierny**

Humion *cf.* **Ihumen**

Humowić *cf.* **Umówić**

Humrzeć *cf.* **Umrzeć**

Humyślnie *cf.* **Umyślnie**

Hunckop, Huckop, Hunskop, Unskop: **1.** '*helm z zasłoną w kształcie psiego pyska czy też sama zasłona, cassis cum operimento vultus ad formam oris canini confecto*': Pro calpetra dicta clobuczek cum hunczcop... II marcas 1394 *MMAe* XV 199; Loricam seu pancerium et unscop 1414 *AKPr* X 431; Michael... debet soluere... bigwanti, scorki et hunsscop 1422 *StPPP* II nr 1854; Pro duobus bigwanthy integris, wnzcop, skorky et pro tunica 1431 *StPPP* II nr 2384; Pro lorica..., chuczkop et globuczek 1434 *StPPP* II nr 2546; Duas loricas, clobuczek et hunczkop et bluczbrach 1434 *ZapRpWarsz* 2, 300; Loricam, galeam, vuskop, cirotecas... dare debet 1437 *AGZ* XII 24.

2. '*ozdobny łańcuch noszony na szyi, torques quidam ornatior*': Torques huczcop vel obrosz XV *med. PF* V 28.

Hunskop *cf.* **Hunckop**

Hupominać *cf.* **Upominać**

Hurlom *cf.* **Furlon**

Husknacht *cf.* **Hausknecht**

Huspański *cf.* **Hiszpański**

Hustanowić *cf.* **Ustanowić**

Hustawiczność *cf.* **Ustawiczność**

Huszkodzić *cf.* **Uszkodzić**

Huście *cf.* **Ujście**

Huta '*zakład przemysłowy wytapiający metale z rud a. produkujący szkło, officina maior ferri vel vitri*': Mineram al. huta 1471 *StPPP* II nr 4036; ~ Martinus... vendidit... suam vitreaturam al. hutam 1452 *StPPP* II nr 3492; Habent... bona... fabricam vitream al. hutta *DILB* I 292; ~ *z fleksją łacińską*: Fabro... pro gumphis III grossos ad huttam 1395 *AcCas* 338; Pro rinna vel canali ad huttam *ib.* 341; Nicolaus saxifractor, qui manet in hutta Nicolai oleatoris 1399 *AcCas* 480; Hutta bene reformata cum 4 paria follium al. miechi et cum omnibus aliis instrumentis ad dictum montem spectantibus 1495 *CracArt* nr 1400; Gregeryn de hutta Mogilensi ius habet 1500 *LibIur* nr 9080; ~ Mattis glazir von Dopsczicz de huttis vitrorum ius habet 1475 *LibIur* nr 7575.

Hutarz '*właściciel huty lub człowiek pracujący w hucie (szklanej), officinae vitri possessor seu operorius*': Martinus, olim vitreator al. hutarz de Mislimicze, recognouit, quod vendidit perpetue suam vitreaturam al. hutam 1452 *StPPP* II nr 3492.

Hutman '*dozorca, custos, curator*': **a.** *w żupie solnej, salinarum*: Nicolao portulano in gasis, Dobbcom huthmano ad mandatum domini medium stamen est datum 1420 *RachBoch* 205; Bartos hutman constituit... Petrum ad agendum contra eandem (*sc.* dominam olim zuppariam) 1473 *CracArt* nr 612; ~ **b.** *w hucie żelaznej, officinae ferrariae*: Michael Gelhor..., Mathis hwthman... recognoverunt, quia a... Johanne... eundem montem in Thatry... appreciaverunt 1495 *CracArt* nr 1400; ~ *może nomen proprium*: Michael hutman habet ius 1395 *LibIur* nr 447.

Hutmaństwo '*urząd dozorcy w żupie salnej, salinarum cura, custodia, custodis vel curatoris munus*': Salifodine officium, quod hutmanstwo dicitur 1334 *MMAe* X 11.

Huwłoctwo *cf.* **Uwłoctwo**

Huzda *cf.* **Uzda**

Hużytek *cf.* **Użytek**

Hydanie '*obmawianie, obmowa, oszczerstwo, detrectatio*': Hydanye, vczøganye detraccio, invidia *MW* gl. 69.

Hymn '*hymn, pieśń pochwalna, hymnus*': być jednego hymnu '*być jednomyślnym, być jednego zdania, unanimem esse, idem sentire*': Obaczywschi rosnoscz albo nycsgodąn praw i czlon-

kow..., ktorisz przes nasche sandzye rosnich czassow rosno sandzoni s[y]ąn, zandayąncz, abi czy tho sandzye w gich virzekanyu skazawanya ve sprawyedlywosczy bili yednego himnu i sgodny (ut ipsi iudices in eorum pronuntiationibus et iudicio sint unanimes et concordes)..., vstawyami czlonky nyzey popyssane *Sul* 106.

Hymna, Imna '*hymn, pieśń pochwalna, hymnus*': Ymna: Iuz nynye, gdy wesla gwiazda szwiatlosczy, boga proszmy *MW* 1b; Ymna: Nynie, swianti... duchu *MW* 22a; Ymna: Zrzødziczelu moczny y prawdziwi boze *MW* 32b; Hymna: Wszythkych ludzy nabozne szebranye, day dzysz chwalą szwyąthey Annye *MW* 93a; Hymna: Szdrowa bandz, Anno szwatha *MW* 101a; Ymna: Anyolem strozem mym daleko odpandz wszitko nyepodobyenstwo nyeprzyiacziela *MW* 128b, *sim. ib.* 132b. 138a. 142b.

Hynst *cf.* **Hynszt**

Hynszt, Hynst 1. '*koń wykastrowany, wałach, equus spado*': *Hynczst spado 1398 *ŁebMat* 172; Yaco czso hinst vcradzon Ianowi Ielenewi, ten ne wedzon w Maczeyew dom 1406 *Piek* VI 282; Katherina... XV marcas pro spadone al. za hinst super... Clementem... jure acquisiuit 1426 *StPPP* II nr 2073; Quia equum hynsth in valore viginti marcarum... sibi non restituit 1432 *StPPP* II nr 2425; Hinst spado 1437 *Wisł* nr 228, s. 89; Eunuchus idem est, quod spado, proprie hynsth XV *med. PF* V 60; Runcius id est spado hynsth uel horz *OrtCel* 10; Spado est equus castratus, hynst vel valach *ca* 1500 *Erz* 22.

2. '*koń ułożony do specjalnego chodu, np. inochodnik, equus tolutarius*': Hinst dextrarius XV *med. R* XXIII 280; Yvnochodnyk vel hynsth sonipes *ca* 1500 *Erz* 22.

(Hynszta) Inszta '*kobyła, klacz (zapewne specjalnie ułożonego chodu), equa tolutaria*': Kobylą vel insta eqna *ca* 1500 *Erz* 22.

UZUPEŁNIENIA I POPRAWKI

UZUPEŁNIENIA I POPRAWKI DO SPISU ŹRÓDEŁ

Arch Rękopiśmienne luźne ekscerpty z ksiąg sądowych grodzkich i ziemskich z Archiwum Państwowego Województwa Krakowskiego: *CastrBiec* (Castrensia Biecensia), *CastrCrac* (Inscriptiones castri Cracoviensis), *TerBiec* (Terrestria Biecensia), *TerCrac* (Terrestria Cracoviensia), *TerCzchov* (Terrestria Czchoviensia), *Teuton* (Teutonicalia).

BednMed Bednarski Adam: Materiały do dziejów medycyny polskiej w XIV i XV stuleciu. Prace Komisji Historii Medycyny i Nauk Przyrodniczo-matematycznych. I. Kraków 1939. Polska Akademia Umiejętności, s. 25—108. ~ Glosy, zdania, recepty z traktatów medycznych: s. 37—8. 74: z Biblioteki w Kórniku rp. nr 794 V 39, k. 104—6; nr 715 IV 256, k. 1—7; s. 74: z Biblioteki Ossolineum rp. nr 377, k. 119.

Bogur G XIV p. post., rp. płocki. Woronczak Jerzy: W sprawie dodatków do «Bogurodzicy». *PamLit* XLVI zesz. 3, s. 138—43.

Galka Zathey Jerzy: «Pieśń o Wiklefie» i jej zapomniana melodia. *PamLit* XLVI, zesz. 3, s. 171—87. ~ S. 177 fototypiczna reprodukcja.

GlWroc Woronczak Jerzy: Teksty polskie w rękopisie nr 43 Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu z połowy XV wiekn. Wrocław 1956. Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. Seria A nr 55.

JP XXXVI 32—5 Wolff Adam: Teksty staropolskie. 1. Teksty polskie z najstarszej księgi ławniczej miasta Nowej Warszawy.

JP XXXVI 346—54 Żurowska-Górecka W[anda]: Fragment zaginionego psałterza staropolskiego a Psałterz puławski.

JP XXXVII 119—24 Kuraszkiewicz W[ładysław]: Przyczynki wyrazowe. 1. *Niebożec — nieboszczyk, niebożę — nieborak.*

JP XXXVII 161—73 Kuraszkiewicz W[ładysław] i Kowalewicz H[enryk]: Teksty staropolskie. 3. Wybrane zapiski sądowe z poznańskich ksiąg ziemskich 1408—1419 r.

MPKJ V 5—7 Prol (I—VIII) Epistola sancti Hieronymi ad Paulinum presbyterum. (IX) Prologus in libros Moysi.

Piek VI Zob. Kuraszkiewicz Władysław: Poprawki do wydania rot wielkopolskich Piekosińskiego. Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego. V. Łódź 1957, s. 43—60.

PKKr Perzanowski Zbigniew, Karaś Mieczysław: Nieznane czternastowieczne roty polskie z ksiąg sądowych ziemskich krakowskich. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Filologia, zesz. IV. Prace językoznawcze. Kraków 1958, s. 237—55.

Padol Hruševśkyj Mychajło: Opyś podilśkych zamkiv 1494 r. Zapysky Naukovoho Tovarystva im. Ševčenka. Vydavnyctvo pryśvjačene nauci i pyśmenstvu ukraińsko-ruskoho narodu. T. VII. Lwów 1895, s. 1—18.

Pozn Wielkopolskie roty sądowe XIV—XV wieku. T. I. Roty poznańskie. Zebrali i opracowali Henryk Kowalewicz i Władysław Kuraszkiewicz. Poznań 1959. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Zabytki Języka i Literatury Polskiej nr 3.

PrzHist Przegląd Historyczny. Warszawa 1905 i nn.

PrzHist XLV 390—407 Biskup Marian: Z problematyki handlu polsko-gdańskiego drugiej połowy XV wieku.

RachNKorcz Karwasińska Jadwiga: Rachunki z prac budowlanych na zamku w Nowym Mieście Korczynie w latach 1403—1408. Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. IV nr 2. Zesz. dodatkowy. Warszawa 1956.

Rast Zob. Borsucka Maria: Słownik przyrodniczy Jana Stanki z 1472 roku. Poprawki do przedruku J. Rostafińskiego. Rozprawy Komisji Językowej. I. Wrocławskie Towarzystwo Naukowe. Wrocław 1959, s. 205—12.

SlOcc XVII 3—57 Tymieniecki Kazimierz:

Z dziejów polskich nazw osobowych. Polskie nazwy osobowe ludności miejskiej w Wielkopolsce XV wieku. ~ S. 30 rota z r. 1432 z księgi gnieźnieńskiej IV 82.

TerBiecRp cf. ArchTerBiec

TerCracRp cf. ArchTerCrac

TerCzchovRp cf. ArchTerCzchov

Wisł nr 1891 glosy.

Wiszn IV 194 Recepty z rękopisu Biblioteki w Kórniku. ~ *Cf. BednMed* 37—8.

WolffMiejsc Wolff Adam: Nazwy miejscowe na Mazowszu. Cz. I. Onomastica. I. Wrocław 1955, s. 60—116. ~ S. 68—9 określenia pokrewieństwa.

WolffOsadn Wolff Adam: Uwagi w sprawie osadnictwa równiny praskiej w w. XI—XVI. Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. III nr 2. Warszawa 1955, s. 375—402. ~ S. 393 rota przysięgi z r. 1480 z księgi zakroczymskiej ziemskiej wieczystej rel. 9, 474.

ZasWyd Górski Konrad, Kuraszkiewicz Władysław, Pepłowski Franciszek, Saski Stefan, Taszycki Witold, Urbańczyk Stanisław, Wierczyński Stefan, Woronczak Jerzy: Zasady wydawania tekstów staropolskich. Projekt. Przykłady w reprodukcji fototypicznej. Wrocław 1955. Polska Akademia Nauk. Instytut Badań Literackich. ~ S. 134 glosy interpolowane w rękopisie Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu nr I Q 464, k. 255 v.

DODATKOWE SKRÓTY

abł.	ablativus	i. e.	id est
acc.	accusativus	med. lat.	media latinitas
anat.	anatomiczny	min.	mineralogiczny
B. V. M.	Beata Virgo Maria	s.	sanctus, sacer
coll.	collectivum	sensu subst.	sensu substantivi
demin.	deminutivum	św.	święty
e. g.	exempli gratia		

DODATKOWO OPRACOWANE HASŁA

(Augsburski) Hauszperski (*?*) (*o gatunku barchanu*) '*wyrabiany w Augsburgu, genus telae e lino et lana contextae, quae Augustae Vindelicorum conficiebatur*': Quia tu emisti... barchani Cracouiensis stamina quinquaginta... et sexaginta stamina hansperskye (*leg.* hauszperskie *?*) barchani cum aliis rebus mercanciarum 1472 *StPPP* II nr 4081; Triginta stamina barchany, dicti hansperskye (*leg.* hauszperskie *?*), ulna exmensurata 1474 *AGZ* XVIII 77.

Basza '*namiestnik sułtona tureckiego, urbis vel provinciae gubernator apud Turcas*': Cum valida potencia Thurconice gentis cum bascha Burhemben et Ezemben contra nos congregata (1443) *MMAe* XII 445; Dux... relictisque impedimentis bassam petebat... Timuit bassa retrocessitque *ib.* 446; Dauid baschy suba cum auro sabellis subductis (*sc.* donata) (1492) *MMAe* XIV 607.

Bezmian '*jednostka wagi* (*około 1 kilograma*), *ponderis mensura*': Do... octo homines, videlicet villanos nominatim,... secundum nomine Stanislaum Alexeyovicz et legittimis ipsius cum proventibus, videlicet dwa besmyany mellis, dvye dakłye siliginis,... quartum Mylonowicz cum... proventibus, videlicet thry besmyany mellis,... quintum Lvpko cum... labore proventibusque tres grossos,... thrzy besmyany (1483) *KodWil* I 388.

Bindas '*rodzoj siekiery, securis*': Narrat ministerialis, quod in eodem molendino recepte sunt due secures, una bindas, alia rotunda, quinque małei al. oskardi 1457 *AGZ* XI 426.

(Chan) Han '*panujący u Tatarów, Tartarorum rex, dux*': Esz, ffitaa, figi, i, gee, ye, ghaan, krol, lis, lis, mikaa *Park* 414. ~ *Lekcja nie jest pewna.*

(Chwościsko) Chościsko '*miotełka, mała rózga, parvae scopae, scopulae*': Iste Pompilius pessimus cognominabatur Choszisco (*var.* Choszicszco) ex eo, quia paucos pilos et oblongos in capite habebat. Chossisco enim diminutivum quasi scopula parva fuerat appellatus (*ea* 1250) XV *MPH* II 478. ~ *Jako nomen proprium*: Anno domini 1238 dux Meszko, dictus Choszyczko, Cuiavie XV *p. post. R* XXII 61; Post decessum regis, qui Chosczysko vocabatur XV *med. PF* V 73. ~ *Cf.* **Koszyszczko.**

Cwikowski '*określenie gatunku sukna wyrabianego w Zwickau w Saksonii, pannus, qui Zwickowae, Sachsonum in oppido, conficiebatur*': Recepisti sibi... violenter... quinque stamina panni, duo cznvykowska (*pro* czwykowska) flavei coloris et duo stamina gorszkye 1498 *AGZ* XV 350; Recepisti... quinque stamina panni, duo czykowszka (*pro* czvykowszka) flavei coloris *ib.* 352.

Czerniec, Czyrniec '*mnich we wschodnim kościele, monachus ecclesiae Orientalis*': Cassianus, czyrnyecz de Vnyeow, actor, acusabat contumaciam Syemyvon rei czyrnyecz... Clymek, nuncius ducis..., petivit sibi dari terminum ad ducem..., diceus, quia est tutor Syemyvon monasterii czyrnyecz de Vnyeow 1445 *AGZ* XIV 160; Iosyp, pop, czyrnecz, hvmyon..., evicit Mathiam, sartorem... pro equo *ib.* 169; Hvmyon Iosip, pop, czyrnyecz..., statuit evictorem *ib.* 170; Harchimendritha czyrnyecz inculpavit... Voywodam *ib.* 175; Terminus infra hinc in sex septimanis archimendrite al. czirznyczowi, actori, cum nobili Mathia *ib.* 182; Nos iudex actori, archimendrite al. czirznyecz, dedimus ad dominum palatinum *ib.* 187; Sibi monasterium... dedimus... et confirmavimus sibi..., ut sit tutor et provisor ipsorum monachorum et eciam bona ipsorum al. czyrnczy (1443) 1449 *AGZ* XIV 287; Cum omnibus kmethonibus et Szawa *czernycz 1500 *AGZ* XVII 391.

Czyjkolwie '*czyjkolwiek bądź, cuiuscunque*': Ieslizebi... ziemianyn... smialbi moczą a gwalthem... dom cziykolwie nayachacz (domum alicuius invadere)..., thakowi gwalthownik uthracza czescz 1498 *MacPraw* VI 272.

Dołożni '*pełny, nie uszczuplony, wolny od braków, doskonały, plenus, integer, non imminutus*': Gedny szą beszprawny tako, ysz gych prawo nye gest tako dolosznye albo doszlo (*OrtMac* 111: szprawne albo doszle) yako gynych ludzy, a nye moga czlowyekv pomocz przyszyagacz, jako szą lazebnyczy, lotrowye *OrtBrRp* 82, 4.

Drelink '*miara wina, beczka, vini mensura, dolium, cupa*': Recepit maiestas regia a Sigismundo, theloneatore Sandomiriensi, *dzelynk vini 1485 *TPaw* II 18.

Efi (*w Biblii*) '*miara objętości, rerum e granis minutis constantium mensura*': Gomor, ta myara gest dzeszøta czyøszcz effy, tey myari (decima pars est ephi) *BZ* Ex 16, 36, *sim. ib.* Lev 5, 11; Offyerouacz bødze, ktoskoli zabilbi, offyervge bili dzesyøtø czøstkø efy (decimam partem ephi) *BZ* Num 15, 4, *sim. ib.* 28, 5.

(Gips) Ips '*mineral grupy miki potasowej, zwany moskowitem, lapis vitreus*': Yps alumen laminosum 1472 *Rost* nr 64.

Godzinki '*nabożeństwo, modlitwy odmawiane w określonych porach dnia, orationes, id est preces, quae certis quibusdam diei horis a Christianis recitari vel cantari solent*': Godzinki o męcze bozeii, w ktorich się zamika wsitka pasia *ca* 1500 *SlOcc* XII 161; Zamknienie godzinek *ib.* 163; O panye Iezv,... godzinkicz ti ofiarvyę, ysz męki twey zalvyę *ib.*

WYKAZ WAŻNIEJSZYCH BŁĘDÓW DRUKARSKICH I RZECZOWYCH

tom	strona	jest	ma być
I	80b 19		po **Goryczka** dodać: **Huba,**
	88b 30—2		cytat z *R* XXIV 65 umieścić po ~ na końcu znaczenia **1.**
	99a 44	**Blewiązgać**	**Blewązgać**
	99a 46	**Blewiązganie**	**Blewązganie**
	123a 34		dodać: ~ *Cf.* **Glogobicz.**
	123b 33—4		wykreślić
	123b 43		dodać: Sic vos sitis pauide boyaslyve ad verba dissoluta rospusthnych, sitis eciam pudice smyerne XV *p. post. R* XXV 172.
	136a 54		po **Ciało** dodać: **Dar,**
	206a 7		przed **Pobydlić** dodać: **Dobydlić,**
	213b 42	*n. du f.*	*ac. du. f.*
	219a 10	Około kościoła	(Około kościoła)
	222b 53	Z jednym psem	(Z jednym psem)
	232a 28		przed **Zechcieć** dodać: **Odechcieć,**
	235a 32—3	XV *n.*	*ca* 1420
	238a 53	pogambeli	pogambek i (cały ten cytat przenieść pod hasło **Chłopi**)
	244b 37		po **Zachodzić** dodać: **Zapochodzić,**

tom	strona	jest	ma być
	247a po w. 41		dodać: **Choszczysko, Choszyczko, Choszysko, Choszyszczko** *cf.* **Koszyszczko**
	247a po w. 42		dodać: **Chościsko** *cf.* **Chwościsko** (w Uzupełnieniach w t. II), **Koszyszczko**
	285a 39		po **Pociągnąć**, dodać: **Pościągnąć**,
	287a 5		po **Wyciążać** dodać: **Obciążować**
	305a 24	będize	będzie
	341b 42	**! Czaką** '*?*':	skreślić, a cytat włączyć pod hasło **Czajka**
	364a 5	Sczpanae	Sczepana
	370a 6	Cirnidlo	~ '*czernidło szewskie, atramenti genus, quo sutores scortea infuscant* ': Cirnidlo
	377b 13	oćcu przyprawiona	oczu przyprawiona (Ecclus 45, 14)
	401a 21	wantek	Swantek
	411b 51	*MacPraw* 274	*MacPraw* VI 274
	412a 52	„	„
	434a 32		po **Wyczyścić** dodać: **Nieczyścić**,
	443b 10	s. 136b 10	s. 136 a 10
II	3a 14	*sim.* VII,	*sim.* VIII,
	19a po w. 12		dodać: **Dakło** *cf.* **Dziakło**
	28b po w. 54		dodać: **Dardumdej** *cf.* **Dyrdumdej**
	29a 29	**1.**	skreślić
	44a 21		po **Wdymać** dodać: **Wydymać**
	47a po w. 15		dodać: **Denka** *cf.* **Dzienga**
	55b 51	aby (szø) gy	abyszø gy
	59a 3	Brvy byly	Brvy yey były
	64a 52	, **Dłużen**	skreślić
	71a 55		po **Dosichmiast** dodać: Do **szczętu**, **Dotychmiast**
	79b 26	1400 *Piek* VI 16,	wykreślić
	122a 3	**Doleschny** '*?*'	**Doleszny** '*nisko położony, inferior, humiliore loco positus*'
	122a 5		skreślić: ~ Doleśny *czy* doł leśny *?*
	183b 30	zbyli sø	zbyti sø
	218a 55	kolzdy	na kolzdy
	289a 4—5	mye-dazmy	mye-dzamy
	290b 21	**3.**	**4.**
	300a 36	dzyen	dzyen (*leg.* dzieją *?*)
	302b 35	in diebus	(iu diebus
	323b 1	**Dziewięociernik**	**Dziewięciernik**
	342a 28—33		wykreślić, należy czytać **Cierpieć**
	357a 24	*BednMed* 50.	*BednMed* 74.
	374b 45	*3. sg. m.* gadał 1471 *MPKJ* V 77;	skreślić
	374b 47	379.	379; ~ *condit. 3. sg. m.* by gadał 1471 *MPKJ* V 77.
	375b 28	Lepy	Lepy (*war. lub.*: lyeby)
	381b 5	**Galia**	**(Galia) Galija**
	381b po w. 12		dodać: **Galija** *cf.* **Galia**
	406a 43	zrzebca	zrze⟨biec *?*⟩
	407a 5	„	„
	420b 55	**Głogowicz**	**Głogobicz**
	455b 37		po **Wgonić** dodać: **Poganić, Odganiać, Oganiać, Podganiać, Poganiać, Rozganiać, Uganiać, Wganiać, Wyganiać, Zaganiać, Zganiać,**
	461a 13, 49	**5., 6.**	**4., 5.**
	467a 51	*WolffWorsz*	*ZapRpWarsz*

https://pjs.ijp.pan.pl/ksstp.html